

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्सङ्गिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम्

प्रथमप्रकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरभाषासहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

अजेन्द्रप्रसादाचार्यमहाराजश्रीनी आज्ञार्थी

बडतालमेनेजींग ट्रस्टी बोर्ड बती

सारंगपुरमंदिर तरफथीछपावी प्रसिद्धकर्ता

सारंगपुर मंदिर

प. भ. कोठारी स्वामी गोविंद प्रसाद बासजी

तथा ओईस्ट की. कीशोर भगत

सारिका धार्मिक ग्रिन्टर ऑफिसिट प्रोसेस (मुद्रित)

संवत् २००३) किंमत रु. १००००० सन १९८६

શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ।

વિજ્ઞપ્તિ :-

સંસ્તૂયતે યો નિગમૈઃ સહસ્રવદનાદિભિઃ ।

વાઙ્માનોઽગોચરો યશ્ચ પરમાત્મા પરાત્પરઃ ॥૧॥

સ एव साक्षाद्भगवान् स्वामिनारायणाख्यया ।

प्रसिद्धोऽस्ति स मां पायाद्भरिः सर्वान्तरायतः ॥૨॥

સર્વ સત્સંગિજનોને સુવિદિત છે કે - આ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સત્સંગિજીવન આ મહાન્ ધર્મગ્રંથ સર્વસત્સંગિઓના સર્વોત્તમ જીવનરૂપ હોવાથી 'સત્સંગિજીવન' એવા સાર્થક નામવાળો છે. આ સર્વોપરી શાસ્ત્ર મહાસિદ્ધ યોગીન્દ્ર ત્રિકાલજ્ઞ શતાનંદ મહર્ષિ પાસે શ્રીહરિ ભગવાને પોતે પાસે રહીને ગૂઢ સંકલ્પાનુસારે રચાવ્યું છે. આ પ્રબંધના પાંચ પ્રકરણ છે. તેના અનુદ્ધૃપ સંખ્યાથી ૧૭૬૨૭ શ્લોકો છે. અને ૩૧૯ અધ્યાયો છે. આ સમગ્ર ગ્રંથની શુકાવતાર શુકાનંદમુનિએ હેતુ નામની સરલ અને વિસ્તૃત સંસ્કૃત ટીકા કરી છે. સ. ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી વિહારિલાલજી મહારાજશ્રીએ ભાવપ્રબોધિની નામની સંસ્કૃત ટીકા સંક્ષેપમાં રચી છે. આવા મહાગ્રંથનું માહાત્મ્ય મુક્તાનંદ મહામુનિએ નવ અધ્યાયોમાં રચેલું છે એક ભાવપ્રદીપિકા નામની ટીકા પ્રધાનાધ્યાપક પંડિત કૃષ્ણમાચાર્યજીએ આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી કરેલી છે.

આ ગ્રંથમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પુરુષોત્તમ સ્વેષ્ટદેવ શ્રી-સ્વામિનારાયણ ભગવાનના આવિર્ભાવથી આરંભીને અંતર્ધાન

પર્યંતના અસાધારણ અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભરેલાં
અપ્રાકૃત અનેક ચરિત્રોનું સંપૂર્ણપણે વિસ્તારથી વિના સંકોચે
સરસ વર્ણન કરેલું છે. આ પ્રબંધમાં પ્રધાનપણે મોક્ષના
ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિરૂપ ચાર વિષયો છે
અને તેના અંગપણેજ ખીજે બધો અર્થવિસ્તાર શ્રીસ્વામિ-
નારાયણ ભગવાનના મુખ્યારવિદ્યમાંથી નિકળેલા સદુપદેશરૂપ
મહારંદરસપ્રવાહ આ પ્રબંધમાં વહે છે. ધર્માદિ ચાર ઉપાયની
સિદ્ધિ, શ્રદ્ધા નિયમ અને મુખ્ય પણે સત્સંગથી થતી હોવાથી
તે તે સ્થળમાં તેનું પણ સવિસ્તર વર્ણન કરેલું છે, પ્રસંગે
પ્રસંગે વેદાર્થ વેદાંતાર્થ સ્મૃત્યર્થ પુરાણાર્થ અને નીત્યર્થવિગેરે
સર્વોપયોગી સર્વશાસ્ત્રાર્થ સરસરીતે વર્ણવ્યો છે.

આ પવિત્ર પ્રબંધનો મહા મહિમા સ્વયં શતાનંદમુનિએજ
કહ્યો છે - इतिहासपुराणानां वेदानां साङ्ख्ययोगयोः । स्मृती-
नामपिसर्वासां वेदान्तस्य च भूपते ॥ अस्ति रामायणादीनां
सच्छास्त्राणामिदंश्रुतम् । साररूपमतिश्रेष्ठं भवभीतिनिवर्तनम् ॥
यत्रात्यन्तिकनिःश्रेयोहेतुरेकान्तिकाभिधः । अतिस्पष्टतया धर्मो
वर्णितः पापनाशनः ॥ ईशब्रह्मपरब्रह्ममायाजीवात्मनामिदम् ।
अस्त्येवाज्ञानतिमिरध्वान्तभास्करसन्निभम् ॥ एतत्पुण्यमलं
पवित्रममलं सद्धर्मशास्त्रं परं धर्मज्ञानविरागभक्तिनिभृतं सेव्यं-
सतां नित्यदा । पापौघप्रशमं नृणां कलमलप्रक्षालनं सर्वथा
जाड्यध्वान्तनिवारणं सुकृतिभिः संप्राप्यते नेतरैः ॥ सकलधर्म-
विनिर्णयमञ्जसा सकलशास्त्रमतभ्रमवारणम् । सकलबाञ्छित-
पूरणमुत्तमं सकललोकमन श्रुतिरञ्जनम् ॥ विविधसंशयशल्य-
समुद्धरं श्रवणमात्रतपवकुबुद्धिहृत् । मदनकोपमुखारिभयापहं
जयति शास्त्रमिदं कविभूषणम् ॥ इत्यादि ।

આ મહાગ્રંથરત્ન ગાદીસ્થાન વડતાલમાં પૂર્વપૂર્વ આચાર્ય-
વયોએ અતિદૂતર કાગળો ઉપર સારા લેખકોપાસે સ્પષ્ટાક્ષરથી
લખાવી સારીરીતે સુરક્ષિત સ્થળમાં રાખી મુક્યું હતું. આવા
સર્વોત્તમ સર્વોપયોગી સન્ધ્યાસ્ત્રની હસ્ત લિખિત કૃત્ત ત્રણ
ચાર કોપીઓનો પ્રચાર હતો. દેશદેશમાં નગરનગરમાં ગામ
ગામમાં આ પ્રબંધના પ્રવચનો. પારાયણો પુરશ્ચર્યાઓ થવા
લાગી એટલે હરિલક્ષ્મીને આ ગ્રંથને વિષે પ્રતિદિન મહાશ્રદ્ધા
વૃદ્ધિ પામતી ગઈ એક બાબુ હરિલક્ષ્મીની શ્રદ્ધાની અભિ-
વૃદ્ધિ અને બીજી બાબુ ગ્રંથની દુર્લભતાને લીધે પ્રવચન કથા
પારાયણાદિકમાં અગવડતા છે એવો વિચાર કરી હસ્તલિખિત
શાસ્ત્રશિરોમણિ સત્સંગિજીવનને છપાવી પ્રકાશ કરવાનો શુભ-
સંકલ્પ ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજીએ કર્યો. આચાર્ય
શ્રીએ આ પ્રબંધ છપાવવાનો શુભસંકલ્પ કરી તેના સંશોધન
કાર્યમાં વડતાલ પાઠશાળાના પ્રધાન પંડિત એમ્બાર કૃષ્ણ-
માચાર્યની યોજના કરી. તેમની સહાયમાં પુરાણી વાસુદેવ-
ચરણદાસજી અને શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસજીનો નિયોગ કર્યો.
આ વિદ્વાનોએ ખૂબ પરિશ્રમ લઈ બે ટીકાઓ સાથે આ શાસ્ત્રનું
સંશોધન કરી છપાવવાનું કાર્ય પૂરું કર્યું. એવીરીતે ગીર્વાણગિરામાં
ગુંથાયેલો આ ગ્રંથ પત્રાત્મક પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો. ગ્રંથના
પ્રકાશનથી સર્વને પ્રવચન, પારાયણ પુરશ્ચાર્યાદિકની સુતરાં
સગવડતા થઈ ગઈ.

પરંતુ આ ગ્રંથ ગીર્વાણવાણીમાં ગુંથાયેલો હોવાથી તેના
જાણનારા જનોજ લાભ લઈ શકે બીજાને લાભ મળી શકે નહિ.
તે જો ગુજરાતી ભાષામાં હોય તો સર્વને પરમ લાભ મળે
એવો વિચાર કરી 'બીજા કોઈ અલ્પજ્ઞ, વિલક્ષિતના આડા
અવળા અર્થ' ગોઠવી અનન્યિત અનુવાદ કરી અનર્થ કરી

વાળે એટલા માટે સંસ્કૃત ભાગ તૈયાર થયા પછી તેનું ભાષા-
 ન્તર કરવાની આજ્ઞા પ. પૂ. આચાર્યશ્રીએ શાસ્ત્રી હરિજીવન
 દાસજીને કરી. એટલે તેમણે બે ટીકાઓને આધારે અશુદ્ધિના
 પરિહાર પૂર્વક વિશેષ વિવેચન સાથે પદલાલિત્યાદિ અપેક્ષિત
 અલંકારોથી અલંકૃત શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર કયું. ભાષાંતર
 સાથે મૂળપ્રલોકો હોય તો બહુ સારું થાય, કારણ મૂળમાત્ર
 વાચનારાને મૂળજ સરલ પડે અને અનુવાદ વાચનારાને
 અનુવાદ સરલ પડે એવા વિચારથી દરેક પૃષ્ઠમાં ઉપરના
 ભાગમાં એક સાથે મૂળ પ્રલોકો રાખ્યા છે અને નીચે ભાષાં-
 તર રાખ્યું છે એવીરીતે મૂળપ્રલોકો સાથે ગુર્જરાનુવાદસહિત
 આ સત્સંગિજીવન પ્રબંધનું પ્રકાશન સંવત્ ૧૯૮૭ થી ૧૯૯૨
 સુધીમાં નિર્ણયસાગરપ્રેસમાંયથા સમય ઉત્તરોત્તર પાંચ ભાગમાં
 છપાઈને પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.

પ્રસિદ્ધિમાં આવતાં તેની ખપત બહુ થતાં થોડા વર્ષોમાંજ
 પાંચેય ભાગોની કોપીઓ ખપી જવાથી વળી અતિદુર્લભ દશા
 આવી પડી. રસજોની માગણી દિન-પ્રતિદિન વધી જતાં પરિણામે
 કાળાખબરમાં એક એક ભાગની વીશ વીશ રૂપીયા ઉપરાંત
 કીંમત પહોંચી ગઈ. એવીને એવીજ દુર્લભ દશા ઘણા વર્ષો સુધી
 ચાલી પરિણામે ગ્રાહકોનો ઉગ્ર ઉહાપોહ કમીટી સુધી પહોંચ્યો
 એટલે ટેમ્પલ કમીટીએ સં ૨૦૪૦ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫
 તા. ૧૫-૫-૮૪ની મીટીંગમાં ઠરાવ નં ૩૩થી સર્વાનુમતે
 મંજૂર કરતાં ટેમ્પલ બોર્ડે આ સત્સંગિજીવનના પાંચેય ભાગ
 શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસજીએ છપાવેલી આવૃત્તિ ઉપરથીજ
 ફેરફાર કર્યા શિવાય શાસ્ત્રી નીલકંઠદાસજીએ સારંગપૂર મંદિર
 તરફથી છપાવવા, દરેક પ્રકરણની ખપ્પે હબ્બર કોપીઓ

મળી ૧૦,૦૦૦ કોપીઓ છપાવવી એવી. શાસ્ત્રી નીલકંઠ-
 દાસજીને બોર્ડની અનુમતિ થઈ હોવાથી તેમણે આ સત્સંગિ-
 જીવન ગ્રંથ છપાવવામાં વડતાલ ગાદીના પીઠાધિપતિ
 ધર્મધુરંધર આચાર્ય શ્રી અન્નેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની
 આજ્ઞાની પણ ખાસ આવશ્યકતા જણાયાથી આજ્ઞા
 મેળવવા માટે વડતાલ મુકામે બોર્ડને લખી જણાવતા બોર્ડે
 પ. પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીની આજ્ઞા મેળવી મોકલી આપી.
 આચાર્યશ્રીનો જા. ર. નં. ૫૧/૨૦૪૦ તા. ૮-૭-૮૪ નો આજ્ઞા
 પત્ર મળ્યા બાદ સાળંગપુરમંદિરના કોઠારી સ. સ્વામી ગોવિંદ-
 પ્રસાદદાસજીએ બોર્ડના ઠરાવ નં. ૩૩ મુજબ સાળંગપુરમંદિર
 તરફથી શાસ્ત્રી નીલકંઠદાસજી દ્વારા આ સત્સંગિજીવનના
 પાંચેય ભાગ મુંબઈ સારિકા આર્ટપ્રીન્ટર્સમાં ઓફસેટ પ્રેસેસથી
 છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

(લિ. શાસ્ત્રી નીલકંઠદાસ (વડતાલ))

શ્રીસહજાનન્દસ્વામી.

મુક્તાનન્દમહામુનિ.

શ્રીનારાયણમુનિર્જયતિ ।

નિવેદનમ્ ।

યોઽકારયચ્છતાનન્દમુનિના જનમુક્તયે ।

સત્સંગિજીવનગ્રન્થં તં હરિં નૌમિ ધર્મજમ્ ॥ ૧ ॥

આ શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સર્વ સત્સંગિજનોને સુવિદિત છે કે— સત્સંગિઓના સર્વોત્તમ સંજીવનરૂપ હોવાથી ‘સત્સંગિજીવન’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધિ પામેલું આ શાસ્ત્ર છે. આ શુભ શાસ્ત્ર સત્સંગિઓના પરમ જીવનરૂપ પ્રકટ પુરુષોત્તમ સહજાનંદ સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું પ્રા- દુર્ભાવને પ્રારંભીને અંતર્ધાનલીલાપર્યંત દિવ્ય સમસ્ત લીલામૃતનો સન્નિ- સ્તર અવબોધ આપનારૂં અને તેની સાથે સર્વ શાસ્ત્રાર્થના સત્ સારરૂપ પર- મમોક્ષોપયોગી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિના સ્વરૂપને તથા તેમાં અંગ- ભૂત બીજા અનેક અર્થોના સ્પષ્ટ સ્વરૂપને વિશેષપણે પ્રતિપાદન કરનારૂં છે. માટે આ શાસ્ત્ર ધર્માદિકનો અવબોધ આપનારાં અને મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ પરમાદરથી પરિસેવન કરવા યોગ્ય એવાં સમ્બંધોમાં પ્રધાનપણે પરિગણના પદને યોગ્ય છે. જેનો મહામહિમા માહાત્મ્યગ્રંથમાં તથા સંપ્રદાયના બીજા સદ્ગ્રંથોમાં તેમજ સત્સંગસમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ છે; જેથી તેના વિ- શેષ વિવેચનની અત્ર જરૂર નથી. આવા સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનું અભ્યુદય કે નિઃત્રેયસની સ્પૃહાવાળા સત્સંગિઓએ પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ અથવા પ્રતિવર્ષ શ્રવણ-પ્રવચન-પારાયણ-પુરસ્કાર્યા-પ્રદાન આદિક પ્રકારનિયમોથી પરમાદરપૂર્વક પરિસેવન કરવા યોગ્ય છે. આ સર્વોપરી શાસ્ત્ર મહાસિદ્ધ- યોગીન્દ્ર ત્રિકાળજ્ઞ શતાનંદ મહર્ષિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિ ભગવાને પોતાના

સન્નિધાનથી પરિપૂર્ણ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણપૂર્વક લાવિ મનુષ્યોના કલ્યાણમાટે મહાગ્રંથ કરાવાના કરેલા રહસ્ય સંકલ્પને અનુસારે રચાવ્યું છે. આ પ્રબન્ધનાં પાંચ પ્રકરણ છે. તેના ૩૧૯ અધ્યાયો છે. અનુષ્ટુપ સંખ્યાથી ૧૭૬૨૭ શ્લોકો છે. આ સમગ્ર ગ્રંથની હરિવાક્યસુધાસિંધુમાં સ્વયં શ્રીહરિએ જેમની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે એવા શુકાવતાર શુકાનંદમુનિએ હેતુનામની સરસ સરલ સર્વોત્તમ વિસ્તૃત ટીકા કરી છે. બીજી ભાવપ્રબોધિની નામની ટીકા સ. ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી વિહારિલાલજી મહારાજશ્રીએ યોગ્ય સંક્ષેપમાં રચેલી છે. આવા મહાગ્રંથનું અદ્ભૂત માહાત્મ્ય મુક્તાનંદ મહામુનિએ રચેલું છે, જેના નવ અધ્યાયો છે. તેની અત્યારસુધી કોઈ ટીકા નહિ હોવાથી વર્તમાન આચાર્યશ્રીની આ-સાથી પંડિતપ્રવરશ્રી કૃષ્ણમાચાર્યજીએ ભાવપ્રદીપિકા નામની ટીકા કરેલી છે. આવા અનેક અલંકારોથી અલંકૃત આ ગ્રંથરત્ન ગાદી-સ્થાન વૃત્તાલયમાં શ્રીમદ્ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા, શ્રીલક્ષ્મી-નારાયણના પાદપદ્મની પરિચર્યાપરાયણ, સનાતન ધર્મધુરંધર, શ્રીમાન પૂર્વપૂર્વ આચાર્યવર્ચોએ અતિ દૃઢતર કાગળો ઉપર સારા લેખકો પાસે સ્પષ્ટાક્ષરથી લખાવીને સારી રીતે સુરક્ષિત સ્થળમાં સંરક્ષણ કરી રાખ્યું હતું. આવા સર્વોત્તમ સર્વોપયોગી સચ્છાત્મની ફક્ત ત્રણ ચાર કોપીઓનો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો. હાલમાં આ પ્રબન્ધપ્રવરના પ્રવચન-પારા-યણ-પુરસ્કારાદિકમાં દેશદેશમાં નગરનગરમાં ગામગામમાં હરિભક્તોને મહાશ્રદ્ધા પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી જાય છે. આવી શ્રદ્ધાની અભિવૃદ્ધિની આલોચના કરી, સર્વને આ પુસ્તકની દુર્લભતાને લીધે યથામનો-રથ પ્રવચન પારાયણાદિકમાં અગવડતાનો વિચાર કરી, 'આવા સર્વોપ-યોગી પ્રબન્ધનો પ્રકાશ કરવો એજ આચાર્યપદનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે' એમ-પણ વિમર્શ કરી અને સમયને પણ સન્માન આપવામાં સમુચિતતા સમજીને, હાલમાં શ્રીલક્ષ્મીનારાયણચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ આચાર્યપદને અલંકાર કરી રહેલા ધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીએ સદ્ગુરુ વિગેરે અગ્રેસર અનુયાયીઓની અનુમતિથી

આ શાસ્ત્રશિરોમણી સત્સંગિજીવનને છપાવી પ્રકાશ કરવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. આવો સંકલ્પ આચાર્યપદને અનુરૂપ હોઈને શોભેજ છે.

ઉપરપ્રમાણે શ્રીમાન આચાર્યશ્રીએ આ પ્રબન્ધના પ્રકાશનનો શુભ સંકલ્પ કરી, તેના સંશોધન-સુસંસ્કરણ કાર્યમાં વડતાલપાઠશાળાના પ્રધાન પંડિત એમ્માર કૃષ્ણમાચાર્યશ્રીની પ્રોત્સાહનપૂર્વક પ્રયોજના કરી. અને આવા વિશાળ વિશોધન કાર્યમાં તેમની સહાયમાં પુરાણી વાસુદેવચરણદાસજી અને શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસજીનો નિયોગ કર્યો. આ પ્રમાણે સુવ્યવસ્થા થતાં આ પુસ્તક સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં છપાવાના સદ્ધિ-આરથી સુપ્રસિદ્ધ સર્વોત્તમ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં અનુત્તમ ડાગળો ઉપર નવીન ટાઈપોથી છપાવાનો પ્રારંભ કર્યો. આચાર્યશ્રીની અનુજાને અનુસારે પંડિતવર્ય કૃષ્ણમાચાર્યજીએ પોતાના પૂર્વસંસ્કારમહિમાથી પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિપ્રતિભાનો અહર્નિશ આખો ઉપયોગ કરી શ્રદ્ધાપૂર્વકના અભિ-નિવેશથી સાવધાન મન રાખી એ ટીકા સાથેના આ શાસ્ત્રનું સંશોધન કરી છપાવાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં સત્સંગિજીવનના હૃદયને અત્યંત આહ્લાદ આપનારું થયું. આ ગ્રંથરતનું સટીક માહાત્મ્ય, તેના શ્રવણની આવશ્યકતા સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી પહેલાં પ્રદર્શવિલી હોવાથી પ્રબન્ધના પ્રારંભમાં તેની સંયોજના કરી છે. વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમાંણિકા, સટીક ગ્રંથના કર્તાઓનાં જીવનચરિત્રો અને ભૂમિકાલાગ વિગેરે અપેક્ષિત અપૂર્વ અલંકારો શાસ્ત્રીશ્રી કૃષ્ણમાચાર્યજીએ કરેલા છે. આ સંશોધન સત્કર્મમાં તેમની સહાયમાં આચાર્યશ્રીએ અનુજા આપેલા પુરાણીશ્રી વાસુદેવચરણદાસે અંશથી સારૂ સાહાય્ય કર્યું છે. શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે તો આમૂલાત્ર અક્ષરશઃ સાહાય્ય સંપાદન કર્યું છે તે સર્વ સત્સંગિજીવન સાક્ષિક છે. પ્રકટ ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રો ચિત્રકર્મમાં કુશળ સૂર્યપુરવાસી હરિભક્તશિરોમણી રંગીલદાસ ભગવાનદાસે પરમાદર-પૂર્વક ચિતરેલાં આ પ્રબન્ધમાં તે તે ઉચિત સ્થળમાં યોજેલાં છે જેથી ગ્રંથની ગૌરવતામાં ઘણો વિશેષ થયો છે. અને તેથી આ ચિત્રકાર્યમાં તે ચિત્રકારનું કળાકૌશલ્યપણ સાર્થક થયું છે. આ કરેલી સમયાનુસારી

અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ સેવાથી શ્રીહરિ તથા તેમના સમસ્ત ભક્તો મુપ્રસન્ન થશે. એ રીતે આ સમગ્ર ગ્રંથ મંગળમૂર્તિ મહાપ્રભુ શ્રીહરિની પરમ કૃપાથી નિર્વિઘ્નપણે છપાઈ તૈયાર થવા પામ્યો છે. આ પુસ્તક પત્રાત્મક છે.

આ સર્વોત્તમ સદ્ગ્રંથ સર્વ સત્સંગીઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સર્વોપ-યોગી છે પરંતુ ગીર્વાણવાણીમાં ગુંથાએલો હોવાથી તેના જાણનારા જનોજ તેનો પ્રથમ લાભ લઈ શકે, બીજાને લેશ લાભ મળે નહિ. જેમ પેટીમાં મિષ્ટમિષ્ટ ફળો ભરીને પછી તેને તાણું વાસીને આગળ મુકે પણ જો કુંચી-દાર ન હોય તો કોઈને ફળ મળી શકે નહિ. કોઈ ગીર્વાણવાણી ભણેલા હોય તે વાંચીને તેનો અર્થ કહે તોજ બીજાને લાભ મળે. જો ગુજરાતી ભાષામાં હોય તો સર્વને પરમ લાભ થાય. ગીર્વાણવાણી મૂળને ઠેકાણે છે અને દેશવાણી ડાળીઓને ઠેકાણે છે. વૃક્ષનાં મૂળ ધૂળમાં હોય છે અને મિષ્ટ ફળ કુલતો ડાળીઓમાં હોય છે, એવો દેશી ભાષામાં વિશેષ પણ છે. માટે જો તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર થાય તોજ સર્વના ઉપયોગમાં આવે. ભાષાંતર કરી છપાવામાં કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય જણાયો કે—ગ્રંથનું ગૌરવ ઘણું ગૌણ થઈ જાય. પરંતુ આ વાત એક હસ્તગત નહિ રહેલી હોવાથી બીજા કોઈ અદ્વપ્રશ્ન ચક્રાતક્રા વિભક્તિના આડા અવળા અર્થ ગોઠવી અન-ન્વિત અસંબદ્ધ અનુવાદ કરી અનર્થ કરી વાળે જેથી સંપ્રદાયને પાછળથી પુષ્કળ પસ્તાવાનું પદ થાય અને તેથી ગ્રંથરતનું ગૌરવ તદન ગૌણ થઈ જાય. આવો સમયાનુસારી યોગ્ય વિચાર કરી સંપ્રદાયતરફથી સંસ્કૃત ભાગ તૈયાર થયા પછી સંપ્રદાયના કોઈ વિક્ષાનપાસે સારા સ્વરૂપમાં ગુર્જરાનુવાદ કરી છપાવાનો પણ નિશ્ચય કરેલો, જેથી તેનીપણ જાહેરખખર પ્રથમથી આપી હતી. સંસ્કૃતભાગ તૈયાર થવા આવતાં કરેલા નિશ્ચયને અનુસારે તેનું ભાષાંતર કરવાની આજ્ઞા આચાર્યશ્રીએ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસને (પરમ સદ્ગુરુશ્રી અહમ્મદાનંદસ્વામિના શિષ્ય સદ્ગુરુ પુરાણીશ્રી ઘનશ્યામચરણ-દાસજીના શિષ્ય) કરેલી. તેમણે અર્થગંભીર બે ટીકાઓને આધારે પંડિત-પ્રવરશ્રી કૃષ્ણમાચાર્યજીની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ લઈને વિશેષ વિવેચન સાથે સરસ બહુ ઉપયોગી અર્થ વર્ણવવાની સાથે પદસ્વારસ્ય પદપ્રયોજન પદ-

લાલિત્ય પદતાત્પર્ય વિગેરે અપેક્ષિત અલંકારોથી અલંકૃત લાપાંતર કરવાનું આરંભ્યું જેથી શુદ્ધિનો સમયાનુસારી સારો સહવ્યય થતાં તેની સારી સફળતા થશે, આ સર્વ અર્થતો વાંચવા વિચારવાથી વિદિત થશે જેથી જાણવાની જરૂર નથી.

એ રીતે આ આખા ગ્રંથરતનું લાપાંતર આરંભતાં પ્રથમપ્રકરણ તૈયાર થતાં તેની સત્સંગસમાજને અત્યંત ઉપયોગિતા જાણી તેને છપાવાનો વિચાર નીકળતાં સુરત મંદિરના મહાંત સદ્ગુરુસ્વામી ભક્તિપ્રિયદાસજીએ વડતાલના મુખ્ય કોઠારીશ્રી ચતુરભક્તદ્વારા સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજીમહારાજશ્રીની આજ્ઞા મેળવી છપાવાનો ઉપક્રમ કર્યો. આ પુસ્તક સર્વોપરી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સંપ્રદાયના ભૂષણભૂત થાય એવા સદ્વિચારથી નિર્ણયસાગર જેવા સારી સગવડતાવાળા સર્વોત્તમ પ્રેસમાં નવાજ ટાઇપોથી સારા કાગળો ઉપર ચારેબાજુ બારં નાંખી છપાવાનું કાર્ય બહુ કાળજીથી આરંભાયું. માહાત્મ્યગ્રંથના લાપાંતરની પણ આ પ્રસંગમાં જરૂર જણાયાથી તેનું પણ લાપાંતર શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કરીને ગ્રંથશ્રવણ પહેલાં તેના શ્રવણની આજ્ઞા હોવાથી તેનો પ્રથમજ નિવેશ કર્યો છે. તથા વિષયાનુક્રમણિકા ભૂમિકા વિગેરે લઘ્ય ભૂષણોથી આ ગ્રંથ ભૂષિત કર્યો છે. આ અનુવાદસહિત સત્સંગિજીવનને છપાવામાં શોધવાનું કાર્યપણ શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસે કર્યું છે. પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિનાં દિવ્યચરિત્રવિશેષોને જણાવનારાં ચિત્રો તેતે સમુચિત સ્થળમાં સન્નિવેશ કર્યો છે. આ ચિત્રો સુરતના હરિભક્તશિરોમણી પેન્ટર રંગીલદાસ ભગવાનદાસે કર્યો છે. આ કાર્યમાં તેમની પોતાને પરમેશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી ચિત્રકર્મમાં કુશળતાનો અપૂર્વ અનન્યસાધ્ય નિષ્કામ અલભ્ય લાભ લીધો છે, જેથી તેમની ઉપર શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના તમામ અનુયાયીઓ અત્યંત પ્રસન્ન થશે. કેટલાકની એવી સૂચના થઈ કે લાપાંતર સાથે મૂળલોકો હોયતો બહુ સારૂ થાય, કેમકે મૂળ વિનાની બધી બાબત બાદલી કહેવાય. આ સૂચના યોગ્ય જણાયાથી મૂળનો પણ સમાવેશ રાખ્યો છે. મૂળમાં જેજે પાઠાન્તરો હતા તેપણ નીચે તેતે સ્થળે પ્રદર્શવ્યા છે. મૂળમાત્ર વાંચનારાને મૂળજ સરલ પડે અને અનુવાદમાત્રને વાંચનારાને તેજ સરલ

પડે એવા વિચારથી પૃષ્ઠમાં ઉપરના ભાગમાં એકસાથે મૂળ શ્લોકો રાખ્યા છે અને નીચે એક સાથે ભાષાંતર રાખ્યું છે. કેટલાકની પત્રાત્મક કરવાની સૂચના હતી પણ તેમાં અનેક અગવડો હતી જેથી તેમ થયું નથી. આ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થતાં તેનું ઑયડીંગ કામપણુ રમણીય આકર્ષક કરાવ્યું છે. એરીતે આ પુસ્તક અનેક અપૂર્વ અલંકારોથી અલંકૃત કર્યું છે. તેતો જેવા ઉપરથી જણાશે એટલે વિવેચનની અપેક્ષા નથી. આ પુસ્તકના બીજા ભાગો યથાસમય ઉત્તરોત્તર છપાઈને બહાર પડશે. પાંચ પ્રકરણના પાંચ ભાગ જુદા જુદા થશે. ગુર્જરાનુવાદસહિત આ સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધના પ્રકાશનમાં કોઈ પ્રામાદિક દોષ થયો હોય તો 'આલનારાને ઠેસ વાગે કે પડી જાય તે દોષને માટે ગણાય નહિ' આ ન્યાયથી ગુણગ્રાહી મુક્ત જનો સહન કરશે. આ પુસ્તક વડતાલ સુરત મુંબઈ વિગેરે સ્થળેથી મળશે.

આ પ્રબન્ધના મુદ્રાપણપ્રસંગમાં કહેવાની વાત કહેવાઈ ગઈ છે, પરંતુ પ્રસંગથી આ પ્રબન્ધના સંબન્ધમાં એક અનિવાર્ય અક્ષમ્ય અનર્થ થએલો જણાયાથી સત્સંગસમાજને કિચિત્ જણાવાની જરૂર પડી છે. જે ટીકાઓ સાથેનું મૂળ પુસ્તક છપાઈ તૈયાર થયા બાદ તેને આધારે વિશેષ વિવેચન સાથે ભાષાંતર સંપ્રદાય તરફથી થવાની સમયાનુગુણ જરૂર જણાયાથી તેવું ભાષાંતર થશે અને છપાશે એવી જાહેર ખબર પ્રથમથી આપી હતી અને આ વાતને ઘણા અનુયાયીઓ પ્રથમથી જાણતા હતા, તથાપિ કોઈ અમદાવાદના માધવલાલ દલસુખરામ નામના માસીકકાર ભાવસારે કેવળ પૈસા પેદા કરી લેવાની ખાસ સ્વાર્થી ઉમેદથી, સટીક મૂળ પુસ્તકને બહાર પડતા પહેલાં ઉતાવળ કરી, પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય પ્રકરણ પડતાં મુકી, ચતુર્થ પ્રકરણથી ગુર્જરાનુવાદ માસીકના થોડા છેલા પેજમાં છાપવાનો આરંભ કરી વાળ્યો. જે આ ભાષાંતર સારા અર્થ સ્વરૂપમાં સમન્વિત કર્યું હોત તો દોષને અલ્પ સ્થાન ન હતું પરંતુ તેમાં અનેક અક્ષમ્ય દોષો થયા છે. આ કાંઈ માસીક હતું નહિ કે જેમ તેમ ચક્રાતક્ષા કરી પુરૂ કરી નખાય. ખોતે તેવી શક્તિવાળા વિદ્વાન નથી એતો ભાષાંતરના ડોળ દેખાવ ઉપરથી અલ્પજ્ઞને પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

કોઈ વિદ્વાનની સહાનુભૂતિ પણ લીધી જણાતી નથી. જે લીધી હોય તો સ્પષ્ટ અર્થનો પણ અનર્થ થાય નહિ. પુસ્તક પણ સંપ્રદાય તરફથી મેળવ્યું જણાતું નથી, કોઈ વિમુખ થએલા પાસેથી વિત્ત આપીને મેળવેલું જણાય છે. સંપ્રદાયના બંધારણ મુજબ આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાથી કર્યું હોય કે છાત્ર્યું હોય એમ પણ જણાતું નથી, કેમકે આચાર્યશબ્દજ જણાતો નથી, તે તો ટાઈટલ પેજ વિગેરે જોવાથી જણાઈ આવે છે. ભાષાંતરમાં કશો ભાવ કે સાર જણાતો નથી. મહાવિદ્વાનોએ રચેલી અર્થગંભીર ટીકાઓને આધારે કશો અર્થ લખ્યો નથી. પદનું જરૂરી વિવેચન નથી. જોઈએ તેવો અન્વય નથી. આખ્યનું કાજળ કપાળે ઘસ્યા જેવું કેટલેક સ્થળે છે. અર્થનો અનર્થપણુ પુષ્કળ કર્યો છે. ગ્રંથનો કોઈ ભાગ પડતો પણ રહ્યો છે. પદસ્વારસ્ય પદ-લાલિત્ય પદપ્રયોજન પદતાત્પર્ય વિગેરે વિશેષ અપેક્ષિત અર્થની તો વાતજ શી? ફક્ત વ્યાકરણના કિચિત્ અવલંબનથી વિભક્તિના આડા અવળા અનન્વિત અસંબદ્ધ અસંભવિત મનસ્વી અર્થો ગોઠવી ચઢાતઢા કરી વાળ્યું છે. ભૂમિકા કે વિષયાનુક્રમણિકા કે કર્તાઓના ચરિત્રો વિગેરે કશો અલંકાર નથી. કાગળ ટેપ છાપ બાંધડીંગ વિગેરેમાં પણ કશો ભાવ કે સાર નથી. કોઈ સ્થળે કોઈ ચિત્ર ગોઠવણની ચાતુરી વાપરવા ગયા છે પણ પ્રસંગ કે સંબન્ધ જોવા તરફ લેશ લક્ષ અપાયો નથી. એ રીતે 'વિમેલ્યલ્પશ્રુતાદ્વેદો મામયં પ્રતરિણ્યતિ' અદ્વપશ્રુત થકી વેદાદિક શાસ્ત્ર એવો ભય રાખે છે કે 'આ અદ્વપજ્ઞાની મને અર્થનો અનર્થ કરી છેતરશે.' આમાં કહ્યા પ્રમાણેની આ બધી કુસંગિજીવન સ્થિતિ થઈ છે. કેટલાક ભોળા કે આશ્ચર્યીઓને એમ મનાય કે આ વાત તો સ્પર્ધાથી કે ઇર્ષ્યાથી કરાય છે જેથી સાચી મનાય નહિ. માટે તેણે બહાર પાડેલાં સત્સંગિજીવનઅનુવાદ શિક્ષાપત્રીઅનુવાદ વિગેરેમાં કરેલી અનેક અનહદ પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકાયાત જેવી પ્રત્યક્ષ અનર્થપરંપરાનું દિગ્દર્શન સ્થાલી-પુલાકન્યાયથી જાહેરખબરદારા પ્રથમ કરાવ્યું છે એટલે હવે તેણે કરેલા અગણિત અનર્થોને વારે વારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી, જાહેર-ખબર વાંચી લેવી. એ રીતે સમ્પ્રદાયમાં આવા સર્વોપયોગી સર્વમાન્ય

પરમ પ્રામાણિક મુખ્ય અંથરલ સત્સંગિજીવનનું કુસંગિજીવન ભાષાંતર કેવળ આગળથી પૈસા પેદા કરી લેવાની ક્ષુદ્ર દાનતથી કરી વાળ્યું છે. (અર્થો દોષાન્ન પશ્યતિ) માટે આવા અંથનું ગૌરવ ગૌણ કરી દેનારા ભુખ ભાષાંતરને ભાળીને ભરમાશો નહિ અને ગોળ ખોળ એક કરશો નહિ. આ સર્વ અર્થ સંપ્રદાય તરફથી બહાર પડેલા પ્રથમપ્રકરણના પ્રથમ ભાગના પુરતકના પ્રેક્ષણથી પ્રત્યક્ષ થશે એટલે હવે તેને વિવેચવાની જરૂર રહેતી નથી. માટે તેના તરફથી બહાર પડેલાં સત્સંગિજીવન વિશેરે પુસ્તકોના ગ્રાહક થતાં પરિપૂર્ણ વિચાર કરવાની જરૂર છે તે સુજ્ઞ જનો કરશે. એજ વિનંતિ.

પુરાણી નિરત્રમુક્તદાસ,

સ. સ્વામી ભક્તિપ્રિયદાસજીના શિષ્ય, - સુરત.

ॐ

सत्सङ्गिजीवनमाहात्म्यश्लोकाः—

श्रीमदौद्धवसिद्धान्तश्रद्धाशुद्धाशयैर्बुधैः । सत्सङ्गिजीवनमिदं
सेव्यताममृतप्रदम् ॥१॥ धर्माभासान्निरस्य प्रकटयति परं सङ्गि-
रेकान्तसेव्यं सद्धर्मं यद्धि, तत्त्वं गमयति विशदं वेदमौलिप्रगू-
ढम् । कर्मज्ञानाद्युपायान् विशदयति तथा साङ्ख्ययोगैकसारान्
संसेव्यं मुक्तिकामैर्भुवि जयति सतां जीवनं शास्त्रमेतत् ॥२॥
सत्सङ्गिजीवनेऽस्मिन् येषां चित्तं सदा रमते । कालव्यालभयात्ते
मुक्ता अमृता हि मोदन्ते ॥३॥ सत्सङ्गिजीवनमिदं महितश-
तानन्दमुनिरचितम् । अनुदिनमनुचिन्तयताममृतरसः स्वरसमा-
पतति ॥४॥ भगवत्सहजानन्दचरितामृतसम्प्लुतम् । सत्सङ्गि-
जीवनं शास्त्रं को न सेवेत पण्डितः ॥५॥ सहजानन्दचरितसुधा-
रसतरङ्गिणी । शतानन्दमुनेर्वाणी तापत्रयनिवारिणी ॥६॥ न
कामवादकालुष्यं नार्थवादमहाभ्रमिः । सत्सङ्गिजीवननदी सुसे-
व्या सेव्यतामियम् ॥७॥ निःश्रेयसैकमूलेऽस्मिन् भगवच्चरि-
तामृते । सत्सङ्गिजीवने नैव ह्यर्थवादादिसुम्भवः ॥८॥ यत्रान-
वधिकानन्दसहजानन्दसत्कथाः । तापत्रयोपघाताय तत्र सजेत
सज्जनः ॥९॥ कलौ कलिमलघ्नस्य हरेश्वरितनिम्नगा । सत्सङ्गि-
जीवनाख्येयं क्षितौ वहति निर्मला ॥१०॥ आविर्भूय क्षितौ
यः कलिमपि कृतयन्त्रक्षरात्स्वस्वरूपं सर्वाविर्भावमूलं सकलजन-
दृशामग्रतः सम्प्रकाश्य । भूयो धर्मप्रतिष्ठां व्यतनुत भुवने

सोऽयमेवाशुणोत्सवं प्रादुर्भावादिलीलाचरितमथ शतानन्दनाम्ना
 निबद्धम् ॥११॥ यत्तत्त्वं श्रुतिमौलिषु-प्रणिहितं यो धर्ममार्गः
 स्मृतौ ख्यातः सृष्टिलयक्रमोऽस्य जगतः ख्यातः पुराणेषु यः ।
 कामक्रोधमुखादिदोषचरितं यच्चेतिहासादिषु ख्यातं तत्सकलं
 सुखेन गमयत्येष प्रबन्धो महान् ॥१२॥ यस्मिन् श्रुते नाश्रुतं
 स्यात् विदितेऽविदितं न च । सत्सङ्गिजीवनमिदं तादृक्चरित-
 संश्रयम् ॥१३॥ सत्सङ्गिजीवनस्यास्य महिमाऽनुपमः खलु ।
 निःसमाभ्यधिको यस्मिन् वर्ण्यते पुरुषोत्तमः ॥१४॥ सत्सङ्गिजी-
 वनमिदं श्रुतिसम्पुटाभ्यामापीय यः स्पृहयते न रसान्तराय ।
 तस्मै स तु स्पृहयति श्रुतिमौलिगम्य आनन्दमूर्तिरमितः परमो
 रसो यः ॥१५॥ अनवधिकानन्दमयः सहजानन्दो निरूप्यते
 यत्र । सत्सङ्गिजीवनं तद्येऽनुध्यायन्ति तैर्जितः सर्गः ॥१६॥
 सत्सङ्गिजीवनमिदं जननजरारोगसंहरणम् । सेवत सुधियो यूयं
 परमानन्दश्च भविता वः ॥१७॥ इदं विमलसम्पदामुपनिधान-
 मत्युत्तमं सुसाधनमनुत्तमं निजहिताहितप्रेक्षणे । भवाब्धितरणे
 पुनर्निरूपमा दृढा नौरियं सतां किमपि जीवनं पठत शास्त्रमे-
 तन्महत् ॥१८॥ सत्सङ्गिजीवनास्वादनित्यसन्तुप्तमानसाः ।
 जयन्तु भुवने नित्यं कल्याणाय भवाध्वनि ॥१९॥ जयतु स
 तावद्भगवान् सहजानन्दः समस्तसुरसेव्यः । तच्चरितामृतगर्भं
 जयतु च सत्सङ्गिजीवनं शास्त्रम् ॥२०॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

ભૂમિકા ।

જયતુ સ તાવદ્ગધાન્ સહજાનન્દઃ સમસ્તસુરસેવ્યઃ ।
તચ્ચરિતામૃતગર્ભં જયતુ ચ સત્સદ્ગિજીવનં શાસ્ત્રમ્ ॥ ૧ ॥

ભૂમિકાનાં પ્રસ્તાવના પીઠિકા ઉપોદ્ધાત એ નામાંતરો છે. ભૂમિકાનું પ્રયોજન એજ હોવું જોઈએ કે-જે પ્રબન્ધની ભૂમિકા લખાય તેમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેદદેવનાં આવિર્ભાવને આરંભીને અંતર્ધાનાંત અસાધારણ અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભરેલાં અપ્રાકૃત ગુણચરિત્રો પરમશક્તિના સમાસમાટે સંક્ષેપમાં વર્ણવવાં અને પ્રબન્ધપ્રોક્ત વિષયોનો સારાંશ પ્રેક્ષાવતોની પ્રવૃત્તિમાટે સંચલમાં વિવેચન કરવો અને ગ્રંથનો મહિમા પ્રયોજન ઉત્પત્તિ પ્રામાણ્ય વર્ણવવું અને ગ્રંથકર્તાઓનાં ચરિત્રો જણાવવાં વિગેરે. તેમાં ગ્રંથનું માહાત્મ્ય પ્રયોજન ઉત્પત્તિ આદિક પ્રથમ જણાવવાની જરૂર છે. આ સત્સંગિજીવન સમ્બંધી સત્સંગિઓના સંજીવનરૂપ હોવાથી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ છે. આ સંજ્ઞાની નિરૂપિત ગ્રંથમાંજ કરી છે કે- “સન્તં તમીશં સુવિ સંજિતા ચે સત્સદ્ગિનસ્તે કથિતા દિ તેષામ્ । ભવત્યદો જીવનમેવ ચક્ષાત્તત્સર્વથા સૈવ્યમિદં સદા તૈઃ ॥”. આ શુભ શાસ્ત્રનો મહિમા સ્વયં ગ્રંથકારે ગ્રંથમાંજ ‘શ્રીમદ્ધતાનન્વકૃતેઽય રમ્યે’ ઇત્યાદિ છ શ્લોકથી સહેતુક કહ્યો છે (પ્ર. ૧ અ. ૧ શ્લોક. ૧૭ થી) તથા પંચમપ્રકરણમાં ‘વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરમ્’ આ શ્લોકને આરંભીને ‘પુત્રજ્ઞાનવતાં’ આ શ્લોક પર્યંતના નવ શ્લોકથી કહ્યો છે. આ ગ્રંથના માહાત્મ્ય માટે મુક્તાનંદ મહામુનિએ માહાત્મ્યગ્રંથ નવ અધ્યાયનો રચ્યો છે તેમાં

શતાનંદમુનિનું વચન છે કે-‘પુતન્મત્તો હરિઃ શ્રુત્વા શ્રીમુખેનેત્યમબ્રવીત્ । રમણીયમિદં શાસ્ત્રં સર્વશાસ્ત્રસિરોમણિઃ ॥ વહુવિધદ્રવિણેશ્વિવ શેવધિઃ ક્ષિતિરુદ્દેશ્વિવ કલ્પતર્કવરઃ । સકલગોશ્વિવ કામદુષ્ટા વરા શ્રુતગણેષુ વરિષ્ઠ-મિદં સ્મૃતમ્’ ઇત્યાદિ. એ રીતે ગ્રંથનું માહાત્મ્ય ગ્રંથમાં અને માહાત્મ્યમાં પરિપૂર્ણ છે જેથી તેને વિશેષ વર્ણવવાની જરૂર નથી. આ ગ્રંથનું પ્રયોજન તેના પ્રવર્તક પોતે શ્રીહરિએજ કહ્યું છે કે-‘કલૌ જનિષ્યમાણાનાં શતાન-ન્દેન દેહિનામ્ । ઉદ્ધૃત્યૈ કારિતો ગ્રન્થઃ સમાસપ્રાય એવ સઃ ॥’ તથા ‘નિસ્તાર-ણાય લઘુ સંસૃતિસાગરસ્ય નૌકેદમેવ ભુવિ માનવદેહમાજ્ઞામ્’ તથા માહા-ત્મ્યગ્રંથમાં ‘શ્રીમદ્ધરિતિરોધાનાનન્તરં ત્વિયમેવ હિ । વર્તતે નૌર્મવાન્મોધે-સ્તરણાય શરીરિણામ્’ ‘સત્સજ્જીવનગ્રન્થો મોક્ષહેતુસ્ત્વયા કૃતઃ’ ઇત્યાદિ. એરીતે ગ્રંથનું પ્રયોજન સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.

આ ગ્રંથરત્નની ઉત્પત્તિ સત્સંગિઓના પરમજીવનરૂપ પરમકારણિક પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા સ્વયં શ્રીહરિએજ કરેલી આ ગ્રંથમાંજ કહી છે. પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન વિચારતા પરંબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિએ પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં ભાવિ મનુષ્યોના આત્યંતિક હિતનો એકાંતમાં સુવિચાર કરતાં ત્રણ પ્રકારે વિચાર કર્યો. તેમાં રોક મહા-ગ્રંથ રચાવાનો શુભ સંકલ્પ કર્યો કે-‘ધર્મજ્ઞાનચિરક્તીનાં મક્તેશ્વાવગમાય તુ । ગ્રન્થકર્તા શતાનન્દો મહારિત્રોપહૃતમ્ । સિદ્ધાન્તં સર્વશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મચ્છિન્તાઃ’ આવા સંકલ્પ સમ સમયમાં પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વ-રનાં દર્શનની લાલસાવાળા શતાનંદમુનિએ બદરીકાશ્રમમાં જઈ બદરી-નાથ શ્રીનારાયણનું સમારાધન કર્યું. સમારાધનથી સુપ્રસન્ન થએલા નારાયણે પોતાના દિવ્ય અદ્ભૂત સ્વરૂપનું દર્શન આપ્યું અને વર માગ-વાનું કહ્યું ત્યારે મુનિએ વર માગ્યો કે હે ભગવન્ ! જે તમો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો અને મને વર આપવો હોય તો મને નિરંતર આપની પાસે રાખો અને આપની અખંડ સેવા આપો. હું આ લોકમાં આપની પાસે રહીનેજ તમારા ગુણોનું ગાન કરવા ઇચ્છું છું, જે ગુણુગાનથી મારી વાગિન્દ્રિયની સફળતા થાય અને અંતઃકરણની નિર્મળતા થાય. હું સિદ્ધિ

ઐશ્વર્યાદિ કાંઈપણ ધ્વિષ્ઠતો નથી કેમકે માયામય સાંસારિક સુખમાં હું મહા વિરક્ત છું. આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા લગવાન નારાયણે વરદાન આપ્યું કે—‘મુમુક્ષુ તમોએ આ સારો નિશ્ચય કરેલો છે પરંતુ હાલમાં હું ભૂમિમાં ઉત્તર કોસલ દેશમાં ધર્મદેવથા ત્રેમની ભક્તિદેવી ભાર્યામાં આવિર્ભાવ થઈ હરિ નામથી વિખ્યાત થઈ હમણાં પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગપુરમાં રહ્યો છું. તે હું તમોને મારીપાસે રાખીશ અને તમારા મનમાં મારા ગુણગાનની ધ્વિષ્ઠા છે તો મારા ચરિત્રોનો ગ્રંથ કરનારા થશો. એરીતે તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે તો તમો મને ઓતીને ત્યાં મળશો’ એમ કહીને નારાયણ અંતર્ધાન થઈ ગયા. તે કહ્યું છે કે— ‘મદીયગુણગાનેચ્છા વર્તેતે સ્વ હૃદયતઃ । સ્વ મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા મવિષ્યસિ’ ઇત્યાદિ. વરદાન પામ્યા પછી મનમાં પરમ પ્રસન્ન થએલા શતાનંદમુનિ વિચરતા વિચરતા બે માસે અમદાવાદ પુરમાં આવ્યા. ત્યાંથી યજ્ઞમહોત્સવ ઉપર જતા ગ્રાહ્યણોની સાથે કલાણમાં આવીને શ્રીહરિને મળ્યા જેથી શ્રીહરિએ તેમને ભાગવતી મહાદીક્ષા આપી પોતાની સેવામાં રાખ્યા અને થોડા કાળમાં સાધન વિનાજ સમાધિસિદ્ધિ તથા ત્રિકાળજ્ઞ જ્ઞાન આપી સ્વસ્વરૂપનું તથા ગુણકર્માદિકનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપ્યું. ત્યારપછી પ્રસન્ન થએલા મુનિએ લગવાનના ગુણવર્ણનથી સ્વજ્ઞાન અને વિદ્યાની સફળતા કરવા પ્રાર્થના કરી કે—‘ત્વચ્ચત્તો-ગુમ્ફનેનૈવ પ્રવન્ધૈર્વિવિધૈઃ પ્રમો ! । સ્વજ્ઞાનં સફલીકર્તુમુત્કાચાક્ષાં તુ વેદિ મે ॥’ એ રીતે નિષ્કપટપણે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે—‘તમારો આ મનોરથ સફળ થશે. મારી સાથે તમો ઉત્તમ દુર્ગપુરમાં આવો. ત્યાં હું સધાકૃષ્ણનું મંદિર કરાવું છું. તે અતિપવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને તમારા અનુભવને અનુસારે મારું શાસ્ત્ર રચશો. આ પ્રકારે પ્રભુએ કહ્યું એટલે પ્રહર્ષ પામેલા શતાનંદમુનિ લગવાન સાથે દુર્ગપુરમાં આવીને રહ્યા. કોઈ સમયે યોગોપદેશ સાંભળવા ધ્વિષ્ઠતા મુનિના પ્રત્યે શ્રીહરિએ સાંગ યોગોપદેશ કર્યો. તેને સાંભળીને સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદે શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. સ્તુતિથી અતિશય પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે—‘મહર્ષે ! ચમ-

નોમીઠું ભવેત્તવ મદય તત્ । વૃણુ પ્રીતોઽસ્મ્યહં તુમ્યં તદ્વાસ્યામિ ન સંજાયઃ’
 ઇત્યાદિ. તે પછી શ્રીહરિના વચનશ્રવણથી મનમાં મુક્તિ થએલા મુનિએ
 પ્રાર્થના કરી કે-‘હે સ્વામિન ! જો તમો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો
 મારો પુરાતન મનોરથ કૃપા કરી પરિપૂર્ણ કરો. હું આપના ચરિત્રનો
 ગ્રંથ કરવા ઇચ્છું છું તો તેની મને આજ્ઞા આપો, કેમકે આપે પ્રથમ
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તમારા દિવ્ય ચરિત્રનો ગ્રંથ ગુંથવાથી મારો વિદ્યાભ્યા-
 સનો શ્રમ સફળ થશે. આ માટે અભીષ્ટ આપો, કારણ કે તમો ભક્તોને
 અભીષ્ટ અર્થ આપનારા છો.’ આ પ્રકારે પ્રેમીભક્ત મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા
 ભગવાને પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે ‘હે યોગિરાજ ! તમારી ઇચ્છાને અનુસારે
 મારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરો તેમાં યથાશ્રુત યથાદૃષ્ટ મારા ચરિત્રો વર્ણન
 કરો. તમારી મતિમાં ત્રૈકાલિક જ્ઞાન વર્તે છે. અને સર્વ જનોના મનના
 પણ અભિપ્રાયો તમો જાણો છો. તમારે અવિદિતતો કાંઈપણ રહેશે નહિ,
 કેમકે તમો મને પરમ પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ
 ત્યારપછી તમોએ રચેલો મારા ચરિત્રનો ગ્રંથજ આ લોકમાં મારા આશ્રિત
 મનુષ્યોને મહાભવનાધારરૂપ થશે. માટે તેનું સત્સંગિજીવન સાર્થક નામ
 થશે. તમો પ્રથમ મેં લખેલી શિક્ષાપત્રીને અનુદ્રુપ છંદથી ગુંથો પછીથી
 સત્સંગિજીવન નામનો મહાનિબન્ધ કરો. એકાંત સ્થળમાં શુદ્ધિ સ્થિર
 રહેછે માટે તમો શ્રીગોપીનાથમંદિરમાં વિજનપણે વાસને સમુચિત એક
 શાળા (ઓરડી) છે તેમાં નિવાસ કરો.’ શિક્ષાપત્રી રચ્યા પછી વળી
 શ્રીહરિએ કહ્યું કે ‘હે મહાશુદ્ધે ! તમો સ્વાભીષ્ટ સર્વોત્તમ મહાગ્રંથ કરો.
 તેનો ગ્રંથ કરવામાં તમો સમર્થ છો. તમોને શુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
 થઈ છે એમ અમોને જણાય છે. જો એમ ન હોય તો મારો આવો અભિ-
 પ્રાય જાણીને કોણ કહી શકે ?’ આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે દેવદુર્લભ
 તદનુગ્રહને પામેલા શતાનંદ મહર્ષિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી પોતાના નિવાસ
 સ્થાનમાં ગયા. તે પછી શ્રીહરિના પ્રસાદથી જેમને સર્વસપણું પ્રાપ્ત થયું
 છે એવા સિદ્ધયોગિરાજે સંવત્ ૧૮૮૫ ની ચંપાવષ્ટી (માગશર શુક્લ
 પક્ષ) તિથિએ સત્સંગિજીવન રચવાનો સમારંભ કર્યો. એક એક પ્રકરણ

સંપૂર્ણ કરીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં મુખેથી રહેલા ભગવાન શ્રીહરિને સમગ્ર ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો. શ્રીહરિએ નિરંતર પોતાની પાસે રહેલા શુકાનંદાદિ મુનિઓની સાથે સમાદરથી સાંભળ્યો અને તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. એરીતે પ્રબન્ધને પરિપૂર્ણ કરી તેને બરોબર શોધીને સુમત-મુનિ વિગેરે કેટલાક તેમના શિષ્ય ભક્તોને લાવથી લણાવ્યો. એરીતે આ પરમપાવન સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધ પોતાના પરમ પ્રસાદના પાત્રભૂત ત્રિકાળજ મહાયોગિરાજ શતાનંદ મહર્ષિ પાસે સ્વયં શ્રીહરિએ પોતાની આજ્ઞાથી પોતાનીજ સન્નિધિથી અને પોતાનાજ પ્રોત્સાહન સાથેના પ્રેક્ષણથી પરિપૂર્ણ કરાવ્યો છે. તે માહાત્મ્યમાં સ્વયં મુનિએ કહ્યું છે કે- 'મનુગ્રહાદ્યરેઃ શાસ્ત્રં શુભમેતત્તદાજ્ઞયા । તત્સમીપનિવાસેન કૃતં ક્ષોણિપતે ! મયા ॥' એ રીતે લાવિ મનુષ્યોના પરમ મોક્ષમાટે સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિ સ્વયં ભગવાને ત્રિકાળજ યોગિરાજ શતાનંદ મહામુનિ પાસે દુર્ગપુરમાં રહીને આ ગ્રંથરત્નની ઉત્પત્તિ કરી છે અને પ્રવૃત્તિ કરી છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગ્રંથમાંજ ગ્રંથકારે નિવેશ કરેલો છે. તેનો શ્રવણાદિ મહિમા ગ્રંથમાં તેમજ માહાત્મ્યગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. એ રીતે આ મહાગ્રંથની ઉત્પત્તિ પ્રયોજન અને માહાત્મ્ય છે.

આ પ્રબન્ધ સ્વતઃપ્રમાણ છે. પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા તો ઉપદેશ પ્રવર્તક પુરૂષની પ્રામાણ્યતાને આધીન છે. જો ઉપદેશક સ્વદંપણ કરણ-હીન અનામ પ્રમાદી અને અશક્ત હોય તો તેના ઉપદેશમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે અનેક દોષની સંભાવના આવે જોથી તેના વચનની પ્રમાણતા થાય નહિ. જેમ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણભગવાને સ્વયં સર્વજ્ઞ સર્વશક્ત હોઈને સ્વાર્થનિરપેક્ષ કેવળ કરૂણાથીજ લોકોના કલ્યાણમાટે પ્રકાશ કરેલા વેદની તેમાં પુરૂષપ્રયુક્ત ભ્રમાદિ દોષની અસંભાવનાને લીધે સ્વતઃપ્રમાણતા છે તથા ગીતાની સ્વતઃપ્રમાણતા છે, તેમ 'યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વત્રિત્' 'સ્વામાત્રિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ' 'યો વૈત્તિ યુગપત્સર્વં પ્રત્યક્ષેણ સદા સ્વતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવચનોમાં વર્ણવેલી સર્વજ્ઞ શક્તિએ સંપન્ન અને 'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય +++ પરિત્રાણાય સાધૂનાં' ઇત્યાદિકમાં કહ્યા મુજબ કેવળ કૃપાથીજ

કળિજનોના આત્યંતિક કલ્યાણ માટેજ પ્રવર્તેલા, સર્વના સાચા મુક્ત શરણ આપતમ પુરૂષોત્તમ ભગવાન શ્રીહરિના ઉપદેશવચનોમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે દોષપણ દોષની લેશપણ સંભાવના હોઈ શકે નહિ જેથી તેમના ઉપદેશરૂપ આ પ્રબન્ધની વેદવત્ સર્વાંશે સ્વતઃપ્રમાણતા છે. આ પ્રબન્ધમાં પોતાની સર્વજ્ઞતા સર્વશક્તિતા સ્વાર્થનિરપેક્ષ કૃપાળુતા વાત્સલ્યતા નિઃપ્રમાદતા આપતમતા વિગેરે મુગુણો વર્ણવવા પૂર્વક પોતાની ભગવતા સ્પષ્ટપણે અસંકોચથી વર્ણવી છે. ગ્રંથ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો ત્યાં 'દયાવાત્સલ્યવારિધિઃ' એવું આ ભગવાનને વિશેષણ આપ્યું છે, આવા પુરૂષોત્ત ભગવાનના વચનમાં ભ્રમાદિ દોષની સંભાવના હોયજ નહિ જેથી તેમનાં વચનો પરમ પ્રમાણ છે તેમાં બીજા પ્રમાણની અપેક્ષા નથી. વળી ગ્રંથ ગુંથનારની પ્રમાણતા ઉપર પણ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા છે. જો ગુંથનાર અદ્યક્ષ અનામ નિષ્કરૂણ પ્રમાદી હોય તો તેની કૃતિમાં ભ્રમ ઠગાઈ આદિક દોષની સંભાવના આવેજ જેથી પ્રબન્ધની પ્રમાણતામાં નિગુણતા આવેજ. આ મહાગ્રંથને ભગવાનના અક્ષરશઃ અભિપ્રાયને અનુસારે ગુંથનારા શતાનંદ મહર્ષિ હતા. આ મુનિના મહાગુણો મહાગ્રંથમાંજ કહ્યા છે-વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ અને પંચરાત્રાર્થને જાણનારા, વિષયોમાં વિરક્ત, સ્વધર્મમાં અચળ સ્થિતિવાળા, સત્ અસતની વ્યક્તિ જાણનારા, દૈવ માનુષ્ય લક્ષણને જાણનારા, શાંત, ઉદાર, મૃદુભાષણ, આહિંસવૃત્તિ, કરુણાવાન, કુશાચ્છુદ્ધિવાળા, પરમાત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારવાળા, સાધન વિનાજ ભગવાનની પ્રસન્નતાથી સમાધિસિદ્ધિને પામેલા, વ્યાસસુતાકૃતિ, ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનને જાણનારા, ભગવાન થકીજ ગ્રંથ કરવાનું વરદાન પામેલા, ઇત્યાદિ. આવા સદ્ગુણશીલ સર્વજ્ઞ મહર્ષિની કૃતિમાં ભ્રમ વંચના વિગેરે દોષની સંભાવના લેશપણ હોઈ શકે નહિ. ગ્રંથના આરંભમાંજ ગ્રંથની પ્રામાણ્યતા માટે કર્તા શતાનંદમુનિની સંશુદ્ધિ કહી છે જેથી હવે આ પ્રબન્ધની પ્રામાણ્યતા વિશે સંશય લેશ નથી. વળી પ્રબન્ધની પ્રમાણતા વિષયો ઉપર પણ આધાર રાખે છે. જો વેદાદિ સમગ્રાન્ત્રવિરૂદ્ધ કલ્પિત વિષયો વર્ણવ્યા હોય તો તેવા પ્રબન્ધની પ્રમાણતા પોષાયજ

નહિ. આ ગ્રંથમાં તો જે વિષયો વર્ણવ્યા છે તે અક્ષરશઃ શાસ્ત્રમૂળક છે. વેદ વેદાંત સાંખ્ય યોગ પાંચરાત્ર ભાગવત આદિકમાં જે દિવ્ય ભગવદ્ગુણ ચરિત્ર, આત્મપરમાત્મવિજ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ધર્મ વિગેરે વર્ણવ્યા છે તેને અનુસારેજ તેમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે વિશેષ વિવેચન સાથે અત્ર અર્થો વર્ણવ્યા છે, તેમાં વેદાદિ આઠ સચ્છાસ્ત્રની સ્વાભિમતતા પણ જણાવી છે. વિશેષમાં ‘સર્વતઃ સારમાદ્યાત્ પુણ્યેભ્ય હવ ષટ્પદઃ’ ‘યાવા- નર્થ ઉદ્ધવાને’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે જેનો ખાસ મહામોક્ષમાંજ સાક્ષાત્ ઉપયોગ થાય એવા ભક્તિ આદિક ઉપાયોજ દત્તાત્રેયની પેઠે ગુણુઆદી શુદ્ધિથી વર્ણવ્યા છે. આ ગ્રંથને વિશેષણો પણ એવાજ અર્થને અવબોધ આપનારાં અનુરૂપ આપ્યાં છે-‘વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરં’ ‘અખિલવેદસારઃ સુસ્પષ્ટમેકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ’ ‘સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં ધર્મજ્ઞાનવિ- રાગભક્તિનિમ્બતં’ ‘સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમતઃપ્રમવારણમ્’ ‘વિવિધસંશયશશ્યસમુદ્ધરમ્’ ‘હિતિહાસપુરાણાનાં વેદાનાં સાહ્યયોગયોઃ । સ્મૃતીનામપિ સર્વાસાં વેદાન્તસ્ય ચ ભૂપતે ! । અસ્તિ રામાયણાદીનાં સચ્છા- સ્ત્રાણામિદં શ્રુતમ્’ ‘સારરૂપમતિશ્રેષ્ઠં ભવમીતિનિવર્તનમ્’ ‘યત્રાત્યન્તિક- નિઃશ્રેયોદેતુરેકાન્તિકામિધ્વઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ । હૈશ્વર્યપરબ્રહ્મામાયાજીવાત્મનામિદમ્ । અસ્યેવાજ્ઞાનતિમિરઃસંભાસ્કરસ- સ્થિમમ્’ ‘શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય બુદ્ધ્યતે શ્રોતૃમિર્જનૈઃ । રહસ્યં સર્વશાસ્ત્રાણાં યાથાર્થ્યેનાતિદુર્ગમમ્’ ‘નિગમસમ્મિતમ્’ ઇત્યાદિ. એ રીતે સ્વોપદેશમય સર્વ ગ્રંથમાં વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રોનું અનુસરણુ પ્રદર્શાવ્યું છે અને ઘણું સ્થળે તેતે શ્રુત્યાદિકપણુ એજ સ્વરૂપમાં મુખ્યાં છે તો કોઈ સ્થળમાં તે તે વચનોનો અનુવાદજ કર્યો છે. એ રીતે આ નિબંધમાં વેદાદિ શાસ્ત્રાનુ- સારી ઉત્તમ ઉપયોગી વિષયો વર્ણવ્યા છે જેથી તેની પરમ પ્રામાણ્યતા સુદૃઢ છે. એ રીતે ગ્રંથકર્તા શતાનંદ મહામુનિ અને કરાવનારા પરબ્રહ્મ પુર- ષોત્તમ ભગવાન્ શ્રીહરિ અને વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રાનુસારી વિષયોની પ્રામાણ્ય- તાથી આ ગ્રંથની પરમ પ્રામાણ્યતા ન અલાયુમાન થાય એવી છે. ગ્રંથ- કર્તાઓનાં ચરિત્રાદિ અવસર આવતાં આગળ ઉપર આવશે.

આ ગ્રંથમાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ભગવાન્ શ્રીસહજ-

નંદસ્વામી છે તો તેમના અવતારનું પ્રયોજન તથા તેમણે પ્રદર્શવિદ્યા કાર-
ણ્ય વાત્સલ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક દિવ્ય ગુણો અને તેમનાં અપ્રાકૃત
ઔશ્વર્ય ભરેલાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણવવાં એ આ ભૂમિકાનો મુખ્ય વિષય છે,
'કલૌ સક્કીર્ત્ય કેશવં' 'કીર્તેનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તબન્ધઃ પરં વ્રજેત્' 'પ્રતાવ-
તાલમઘનિર્હરણાય પુંસાં સક્કીર્તનં ભગવતો ગુણકર્મનામ્નામ્' 'અવિચ્યુતોઽર્થઃ
કવિભિર્નિરૂપિતો ચતુર્ત્તમશ્લોકગુણાનુવર્ણનમ્' લીલાકથારસનિવેવણમન્તરા
...નાન્યઃ પ્લવો ભગવતઃ પુરુષોત્તમસ્ય' ઇત્યાદિ સમ્પ્રદાય કલિયુગમાં ભગ-
વાનના ગુણ કર્મ નામના કીર્તનનેજ મોક્ષમાં મુખ્ય હેતુપણે કહેછે.
માટેજ ભગવાન્ શ્રીહરિ શતાનંદમુનિ સાથેના ગ્રંથકરણ પ્રકરણમાં 'મન્ત્ર-
ચરિત્રોપવૃંહિતમ્' એમ પોતાના ચરિત્રામૃતનોજ ગ્રંથ પ્રધાનપણે ગુંથવાનો
વારે વારે કહેછે. અને શતાનંદસ્વામીપણ વરદાનમાં ચરિત્રામૃતનો ગ્રંથ
કરવાનીજ માગણી કરેછે. સ્વસંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો પરમ હેતુ વિચારતાં
મધ્યના પદ વચનામૃતમાં શ્રીમુખે એમજ કહ્યું છે કે- 'જે સંપ્રદાયના
ઈષ્ટદેવ હોય તેનો જે હેતુમાટે પૃથ્વીવિષે જન્મ થયો હોય અને જન્મ
ધરીને તેણે જે જે ચરિત્ર કર્યાં હોય અને જે જે આચરણ કર્યાં હોય
તે આચરણનેવિષે ધર્મપણ સહજે આવી જાય અને તે ઈષ્ટદેવનો મહિમા
પણ આવી જાય, માટે પોતાના ઈષ્ટદેવનાં જે જન્મથી કરીને દેહ મુકવા
પર્યંત ચરિત્ર તેનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય છે.'
એમ કહીને તેવા પ્રબન્ધો રચવાની આશા મુક્તાનંદ મહામુનિને કરીછે.
સ્વરૂપાનંદસ્વામીને પણ આત્યંતિક શાંતિનો પરમ હેતુ શ્રીજીએ એજ
જણાવ્યો છે. આવા હેતુથીજ આ મહા ગ્રંથના પ્રત્યેક અધ્યાયની
ઘટિમાં 'નારાયણચરિત્રે' એવું ગ્રંથને વિશેષણ આપેલું છે. આ પ્રમાણે
સુસ્થિતિ છે તો આ ભૂમિકામાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય સ્વેષ્ટદેવનાં દિવ્ય ગુણ-
ચરિત્રો વર્ણવવાં એજ વિષય પ્રધાન હોવો જોઈએ. માટેજ વચનામૃતનો
પરચારો (ભૂમિકા) તેવાજ રૂપનો સંગ્રહકર્તા મુનિઓએ રચેલો છે. ગુણ-
ચરિત્રના અવબોધદ્વારાજ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહા-
ત્મ્યજ્ઞાન અને ભક્તિ આદિકનું સંગ્રહથી નિરૂપણ કરવું એપણ ભૂમિકાનો
પરમ વિષય છે. માટેજ ગ્રંથને એવાંજ વિશેષણો આપેછે કે- 'ધર્મજ્ઞાન-

વિરાગમક્તિનિમ્નતં' 'ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્ચાવગમાય તુ । પ્રમ્યં કર્તા
જ્ઞતાનન્દો મધ્વરિત્રોપદ્વંહિતમ્ । સિદ્ધાન્તં સર્વશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મ-
ન્નિદ્રતાઃ' 'ધર્મ જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં મક્તિ વા ચે બુભુક્સવઃ । નરાઃ સ્યુસ્તૈરયં
ગ્રન્થઃ સેવનીયઃ પ્રયત્નતઃ ।' ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે તો તેનોપણ
સારાંશ વર્ણવવાની જરૂર જાણીને આગળ ઉપર વર્ણવાશે. ધર્માદિ વિષય-
સાર પ્રદર્શન પહેલાં પ્રધાન પ્રતિપાદ્ય ભગવાન શ્રીહરિનાં અમાનુષ અતિ-
પાવન ગુણચરિત્રો વર્ણવવાં સમુચિત છે જેથી આ અપ્રકૃત અનુપયોગી
આરંભ મનાશે નહિ. યદ્યપિ આ સમગ્ર ગ્રંથજ દૃષ્ટિદેવના ગુણચરિત્રના
વિસ્તૃત અનુવર્ણનરૂપજ છે એટલે ભૂમિકામાં તેને વર્ણવવાની જરૂર
રહેતી નથી, તથાપિ જેમ સમુદ્રમાં રત્ન રહ્યાં છે પણ તેને શોધી કાઢવાનો
મહાકલેશ છે તેમ આ આખો ગ્રંથ વાંચે ત્યારેજ પરિપૂર્ણ ગુણચરિત્રો
જાણવામાં આવે. જે સંક્ષેપમાં સારસંગ્રહ હોય તો એકાંતિક ભક્તોને બહુ
ઉપયોગી આહ્વાદદાયક થાય એમ જાણીને આ આરંભ કર્યો છે.

પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે પરંબ્રહ્મ ભગવાન વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભારતયુક્તના
મિષથી ભુલાર ઉતારી ભૂમિઉપર અતિદૃઢ ધર્મમાર્ગ સ્થાપીને, અર્જુનના
મિષથી સુજનોને ગીતામૃતનું પાન કરાવીને, અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં
જેમ પધાર્યા હતા તેમ સ્વયં સ્વધામમાં પધાર્યા. તત્કાળ કળિનું બળ
પ્રવૃદ્ધિ પામતાં કાળાતિક્રમથી અનેક વર્ષ સહસ્ર વીતિ જતાં જ્યારે સદુ-
પદેશરૂપ પ્રકાશનો પ્રલોપ થતાં અવિદ્યારૂપ અંધકારનો યોગરદમ પ્રસાર
થયો અને અસદુપદેશરૂપ વંદોળીયાનો વેગ ચારે બાજુ પ્રસાર પામતાં
રજ તમથી સમગ્ર પ્રાણિઓની દૃષ્ટિઓ પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગઈઓ અને માર્ગ
અમાર્ગના વિવેચનનાં ઉપકરણોનો પ્રણાશ થયો અને કલિયુગના ગુરૂઓરૂપ
દુર્દિનની સર્વત્ર પ્રવૃદ્ધિ થઈ અને તેના ઉન્મયાર્દિત વિલાસથી સન્માર્ગનો
સમુચ્છેદ થઈ ગયો અને કલ્યાણનો માર્ગ કુમતિઓના કુતર્કરૂપ કાંટાઓથી
આસ થઈ ગયો અને જેમ તેમ જ્યાંથી ત્યાંથી ભેગા થઈ અંતે વિષમ વિ-
ષયરૂપ મહાઅંધકૃપમાં ભવમાર્ગમાં રહેલા બહુ પુરૂષો કલેશ પામવા મંડ્યા
અને પશુમાનુષની વિલક્ષણતાપણ વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ અને ધર્માભાસો
કેવળ મઘમાંસના ભક્ષણમાંજ પર્યવસાન પામ્યા, ત્યારે મનમાં અનવધિ

દયા જેમને આવી છે એવા સ્વયં અક્ષરધિપતિ પરંબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સત્યસંકલ્પ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આ સર્વ અધર્માભિવર્ધક ધર્મગ્લાનિકર અતિપ્રબળ આસુરપ્રચારને નહિ સહન કરીને, પોતાના અવતરણથી તેને શમાવીને ધર્મસર્ગની અભિવૃદ્ધિ કરવા પોતાના અવતારભૂત બદરીનાથ શ્રીનારાયણઋષિની સેવાના આનંદમાં નિમગ્ન થએલા ધર્મપ્રમુખ અનેક મહર્ષિમંડળને પ્રાપ્ત થએલા દુર્વાસા ઋષિના શાપને પોતાના અવતરણમાં નિમિત્તપણે સ્વેચ્છાથી સંકલ્પીને, સંકલ્પને અનુસારે ભૂદેવ-રૂપથી પ્રથમ પ્રકટેલા સુકૃતશાળી ધર્મદેવના ગૃહમાં પોતાના પ્રાદુર્ભાવનો શુભ સંકલ્પ કર્યો. ધર્મના સ્થાપનમાટે અને વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મના વિનાશમાટે ખીજો કોણ સમર્થ થાય ? આ ભગવાનનોજ સંકલ્પ છે કે- 'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! ! અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥'. જે ધર્મદેવના ઘરમાં જન્મ ધરવાનો સંકલ્પ કર્યો તે આ ધર્મદેવ કોસલ દેશમાં સરયૂ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં આવેલા ઇંદ્રારપુરના નિવાસી, સાવર્ણિગોત્રના, સામવેદી, સરવરીયા વિપ્ર શાતિના, સુપવિત્ર, બાળશર્મા થકી તેમની ભાગ્યવતી નામની ધર્મપત્નીમાં દુર્વાસાના શાપને અનુસારે ભગવાનના સંકલ્પથી સંવત્ ૧૭૯૬ ના કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીએ મધ્યાહ્ન પછી પ્રકટ થયા. પિતાએ પ્રકટેલા પુત્રના જાતકમાર્તિ સંસ્કારો કરી દેવશર્મા એવું નામ પાડ્યું. આજ કોસલ દેશમાં આવેલા છપૈયા પુરના નિવાસી કૃષ્ણશર્મા વિપ્રથકી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીનો સંવત્ ૧૭૯૮ ના કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમા તિથિએ સાયંસમયે પ્રાદુર્ભાવ થયો. બાળભાવને આરંભીને ભગવદ્ભક્તિપરાયણ થવાથી મૂર્તિની ભક્તિ નામથી વિખ્યાતિ થઈ. વિવાહને યોગ્ય વય થતાં તેમનું પિતાએ દેવશર્મા સાથે વિવાહમંગળ કરાવ્યું અને તેમને ઘરજમાઈ કરીને રાખ્યા. દેવશર્મા ધર્મેકનિષ્ઠ હોવાથી ધર્મદેવ નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા. અને ભક્તિદેવી પતિમાં પરમ પ્રેમવાળાં હોવાથી પ્રેમવતી નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં. બન્ને દંપતી ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી શ્રીકૃષ્ણની પરા ભક્તિ કરવા લાગ્યાં. કેટલોક વખત વીતતાં ગુણનિધિ રામપ્રતાપ નામના

પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. આ સભાર્ય ધર્મદેવ નિરંતર પરમાત્મસ્વરૂપના અનુસ્મરણપરાયણ, પ્રતિદિન વર્ણાશ્રમાનુગુણ સદાચરણને અનુષ્ઠાન કરનારા, ધર્મમાર્ગ થકી નહિ પ્રસ્ખલન પામનારા, સર્વજ્ઞતોના અદ્વેષા, પરદોષોના અદૃષ્ટા અને શત્રુઓના પણ હિતતત્પર હતા, તથાપિ જે કોઈ ગુણી સાધુ ઉપર સ્વભાવથી વૈરાગ્યનિધવાળા, માનુષયોનિને પામેલા, આસુરવૃત્તિવાળા કેટલાક પાપિઓ હતા તેમણે વારંવાર મહાપીડા પમાડ્યા થકા શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમાં આવી પડેલા અંતરાયને નહિ સહન કરીને, તત્કાળ પોતાના છપૈયા પુરનો પરિત્યાગ કરીને ભાર્યાસાથે કાશીપ્રયાગ થઈ વૃંદાવનમાં આવી, ત્યાં આવી રહેલા મિત્ર મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓની સાથે સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાપૂર્વક સદાય હૃદયારવિંદમાં વિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનપરાયણ થતાં સ્વલ્પ સમયમાં અનન્યમનથી તેમને સાક્ષાત્ જોતા થકા પરમાર્નદ સાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. આવા અવસરમાં અક્ષરધામાધિપતિ સ્વયં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કરેલા સંકલ્પને અનુસારે અવતાર ધરવાનો વિનિશ્ચય કરી ધર્મદેવની આગળ દિવ્ય અહ્ભુત રૂપથી પ્રકટ થયા અને હૃદય થકી તિરોધાન થઈ ગયા. હૃદયકમળમાં ભગવાનને નહિ ભાળતાં નેત્ર ઉઘાડતાં તુરત પરમાશ્ચર્ય દિવ્ય પરમપુરૂષ જોવામાં આવ્યા. તે પ્રત્યક્ષ થએલા ભગવાને ધર્મદેવને કહ્યું કે-‘શત્રુઓએ તમોને તથા સાધુઓને કરેલો મહા ઉપદ્રવ અને વિશ્વમાં વિશેષપણે ઉપસ્થિત કરેલી ધર્મન્યુત્તિ તથા અધર્મની અભિવૃદ્ધિ હું જાણું છું. હું થોડા દિવસમાંજ તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને તે અસુરસમાજનો સંહાર કરીશ અને પારમૈકાંતિક ધર્મ પ્રવર્તાવીશ’ એમ કહીને ભગવાન્ તુરત તિરોધાન થઈ ધર્મના હૃદયારવિંદમાં વિરાજમાન થયા. ધર્મ ભક્તિ ત્યાંથી ફરતાં ફરતાં ઘેર આવ્યાં. એ રીતે ભગવાન્ શ્રીહરિનો પરમ પ્રસાદ પામતાં ધર્મદેવ હરિપ્રસાદ નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા. કેટલાક માસો વ્યતીત થતાં સવત્ ૧૮૩૭ ના પોતાની વિભૂતિભૂત સર્વઋતુઓમાં પ્રધાન વસંતઋતુમાં, પરમ શોભન ચૈત્ર માસમાં, ચંદ્રમાના અમૃતમય કિરણોથી પરિપૂર્ણ શુકલપક્ષમાં, પરમ પાવન રામનવમી તિથિએ, સોમવારે, રાત્રિ દશ ઘડી વ્યતીત થતાં, ઉત્તર-કોસલ દેશમાં આવેલા પવિત્ર છપૈયા પુરમાં, પરમધાર્મિક હરિપ્રસાદ વિપ્ર

થકી તેમની ધર્મદારા લક્ષ્મિદેવીમાં, અખિલ લોકના નાયક અક્ષરાધિપતિ પરાત્પર પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યથાસંકલ્પ પોતાના પરમાહુત દિવ્ય રૂપથી પ્રકટ થયા. તે સમયે ત્રિલોકીમાં આનંદ આનંદ પ્રવર્ત્યો હતો. પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને બ્રહ્માદિક દેવોએ આવીને સ્તુતિ કરી. તથા પુત્રપ્રાકટ્યથી પ્રહર્ષ પામેલા સભાર્ય ધર્મદેવે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પૂર્વભવનું વિજ્ઞાન આપી ધર્મ લક્ષ્મિની સાંત્વના કરી. તે સમયમાં નિર્મળ ગગનતળમાં અમૃતમય કિરણોવાળો ચંદ્રમા તારાઓની સાથે વિશેષપણે શોભતો હતો. તેનાથી પણ અધિકપણે સર્વાતિશાયી રૂપસંપદાએ સંપન્ન, બાળભાવને અલંકાર કરતા, પોતાના પુત્રનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી પ્રકુલિત લોચનવાળાં પ્રેમવતી માતાનો મુખચંદ્રમા પૃથ્વીઉપર શોભતો હતો. દશેય દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ હતી. તેતે દિશામાં વર્તતા, પોતાના નિવાસથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરનારા સત્પુરુષોનાં ચિત્ત નિર્મળ થયાં હતાં અને પવન પ્રશાંત અનુકૂળ વાવા લાગ્યો. એરીતે તે સમયે સમસ્ત અપૂર્વ શોભા થઈ હતી.

હરિપ્રસાદ વિપ્ર અન્ય જનને સુદુર્લભ એવો પોતાનો અભ્યુદય જાણીને, તેમજ ભગવાનનો જગતના અભ્યુદયના મૂળભૂત આલિંગ્ય પોતાને ઘેર પુત્રરૂપે થએલો જાણીને, નિરવધિક આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. ધર્મદેવ એરીતે યથાર્થ જાણેછે તથાપિ ભગવાનની દૈવી માયાથી ભગવદ્ભાવ ભુલી જઈને ભગવાનવિષે ‘આ મારા પુત્ર છે’ એવો ભાવ વિશેષ વધવા લાગ્યો. માતાનેપણુ એજ રીતે થયું. એમાં આશ્ચર્ય નથી, કેમકે ભગવાન પોતાનું દિવ્ય રૂપ દર્શાવીને પણ પછીથી માયાથી મોહ પમાડે છે. ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ ક્યારેક ભગવાનના સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણેછે અને ક્યારેક માયાથી મોહ પામી જાયછે. તે પછી પુત્રપ્રાપ્તિથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવે બાળકૃષ્ણનો યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો. જન્મથી છઠે દિવસે મહા માયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજે બાળ હરિને મારવામાટે મોકલેલા પ્રતિકુલ આચરણવાળા કેટલાક કોટરાદિ બાળગ્રહો બાળ વયમાં વર્તતા એવાપણુ શ્રીહરિકૃષ્ણના અસાધારણ, અપ્રાકૃત, સમસ્ત તેજને પરાભવ કરનારા, દિવ્ય તેજમાં જેમ પ્રદીપ્ત દીપજ્યોતિમાં તીડીયાં પડીને પ્રજ્વાલ પામી જાય તેમ પ્રજ્વાલ પામી ગયા અને કેટલાક દૂર પલાયન કરી ગયા.

આ બાળકૃષ્ણના નામકરણ સંસ્કાર સમયે પિતાએ પોતાને ઘેર આવેલા ત્રિકાળજ્ઞ માર્કંડેય મહામુનિ મારકૃત ક્રોધપિણ અપ્રાકૃત રૂપલાવણ્યસંપત્તિથી સર્વ ક્રોધના મ્નિ તથા નેત્રને આહરણ કરેછે અને પ્રેમથી જોનારા જનોનાં સમગ્ર પાપ તથા દુઃખને હરેછે માટે હરિ એવું નામ અને શરીરનો કિંચિત્ કૃષ્ણ વર્ણ છે તથા સર્વના મનને પોતાવિષે આકર્ષણ કરેછે માટે કૃષ્ણ એવું નામ અને બે નામને એક કરીને ગુણનિમિત્તના યોગપૂર્વક હરિકૃષ્ણ એવું નામ પાડ્યું. તે પછી બાળલીલાને અનુકરણ કરતા પુત્રના તેતે સમયે આવતા ભૂમિઉપવેશન અન્નપ્રાશન, કર્ણવેધ અને ચૌલકર્મ આદિક સંસ્કારો કર્યા. પ્રતિદિન બાળચંદ્રની પેઠે પ્રવૃદ્ધિ પામતા, સમસ્ત મનુષ્યોના મન નેત્રને હરનારા એવા અમૃતમય અવયવોએ કરીને ક્રોધ અતિમાનુષી કલ્પેવરકાંતિને પ્રકાશ કરતા, માનુષલાવમાં પણ અતિમાનુષ ચરિત્ર આચરતા, લોકોના કલ્યાણમાટે અવતરેલા, દિવ્ય બાળલીલાના લલિત વિલાસોવડે માતાપિતાને અનવધિ આનંદ આપતા એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને ઘણા દિવસો વીતી ગયા. મધ્યે મધ્યે અચાનક આવી પડતા અતિ ભયાનક અસુરોપદ્રવોને જેમ સૂર્ય ઉદય પામી હિમસમૂહને વિનાશ કરે તેમ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથી ટાલી નાંખીને માતાપિતાને પોતાવિષે થતી અનિષ્ટની શંકાને લીધે થતા ભયને તુરત ટાલી નાંખતા હતા.

બાળલીલાનું અનુકરણ કરતા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ચૌલસંસ્કારને દિવસે સખા બાળકોની સાથે સાયંસમયે ગામથી બહાર વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત ક્રોધ બગીચામાં વિહાર કરવા જતાં તેમને મારવાનો અવકાશ બાણી મારવા માટે ત્યાં એકદમ આવેલા, ભયંકર આકારવાળા, વાયુ વૃષ્ટિ વિજળી વિગેરે વિવિધ માયાબળને વિસ્તારતા, બાળકોને બહુ બિવસાવતા, મહામાયાવી કાલીદત્ત અસુરરાજનો સમર્થ બાળહરિએ પોતાની દૃષ્ટિમાત્રથીજ મોહિત કરી વૃક્ષવૃંદમાં અથડાવી અથડાવીને મારી નાંખ્યો. આ રીતે વારંવાર અણુધાર્યા અકારણ આવી પડતા અસુરોપદ્રવથી અત્યંત પીડા પામેલા મહાપ્રતાપી ધર્મદેવને પોતાના નિવાસ ગ્રામનો ત્યાગ કરી બીજા ગામમાં જવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, જેથી સત્ત્વગુણી પોતાને સમુચિત, અસુરોત્પાતે રહિત, સાર્વિકોએ સેવવા યોગ્ય, આત્મદર્શિઓના

આવાસભૂત, પરમ ભાગવતોનો જેમાં નિવાસ છે એવા કોઈપણ પવિત્ર ઉત્તમ નિવાસ સ્થાનનો વિચાર કરવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં એવું નગર તો અતિદૂર નહિ રહેલું, પોતેજ જેમાં પ્રથમ રહેતા હતા, રામકથાના અનુ-રાગી કુળદેવ પવનપુત્ર હનુમાનજી જેમાં નિરંતર અદૃશ્ય રૂપથી રહે છે, સરયૂ મહાનદીથી સમલંકૃત, રામચંદ્રના ચરણરજથી પવિત્ર એવું અયો-ધ્યાનગર છે; એમ નિશ્ચય કરીને પત્ની પુત્રો સાથે સંવત્ ૧૮૩૬ ના આસો શુદ્ધિ નવમીએ ત્યાં આવીને પોતાના પ્રાચીન ગૃહમાં સુખેથી રહ્યા.

આ સમયે આ બાળ હરિકૃષ્ણ બહુ નાની વયમાં વર્તે છે તથાપિ પ્રતિ-દિન પ્રાતઃકાળમાં શીત સમયમાંપણ સરયૂમાં સ્નાન કરવા જતા માતા-પિતાની પાછળ જઈને, કોઈ કર્મક વિપ્રની પેઠે નિદ્રા આવસ્યનો ત્યાગ કરીને સ્નાન કરી માતાપિતાની પાછળ ઘેર આવીને પૂજેપકરણથી શ્રી-કૃષ્ણની પૂજામાં તથા ધ્યાનમાં તત્પર થતાં ભોજનાદિ આપારનેપણ ભુલી જતા હતા. કોઈ માતાપિતાદિ ભોજનાદિ માટે બોલાવે તોપણ તેમાં રૂચિલેશ રાખતા નહિ. સખા બાળકો બોલાવે તોપણ બાળકીડાની ઉપેક્ષા કરતા હતા. દરેક મંદિરોમાં દેવદર્શન તથા સત્સમાગમ કરવા જતા હતા. એરીતે સુનિયર્યાપરાયણ થઈ માતાપિતાને અધિક આનંદ આપતા થકા અયોધ્યાનગરમાં રહ્યા. આ વર્ષમાં પિતાએ હરિકૃષ્ણને બાળાક્ષર શિખ-વવાનો સમારંભ કરાવ્યો. હુશાએ બુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ સ્વદંપ સમયમાં સમસ્ત વર્ણ તથા અંકો શીખીને ગ્રંથમાત્રને વાંચવા લાગ્યા. પુત્રની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જાણીને પિતાએ વેદનાં છ અંગો લાણાવા માંડ્યાં, તેપણ યજ્ઞોપવીત પહેલાં અનાયાસથી લાણી ગયા. એ રીતે પાંચ વર્ષસુધીની હુમાર વયની દિવ્ય લીલાઓથી માતા પિતાને પ્રસન્ન કરતા બાળકૃષ્ણને પૌગંડ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. છઠા વર્ષમાં ધર્મદેવને ઈચ્છારામ નામનો ગુણી પુત્ર પ્રકટ થયો. આઠમા વર્ષમાં ધર્મદેવે અતિઉત્સાહથી દેશદેશમાંથી બહુ સામગ્રી ભેગી કરી વિદ્વાન્ વિપ્રોદ્વારા પુત્રનો યથાવિધિ ઉપવીત સંસ્કાર કર્યો. તેપછી પોતે કહેલા અહમચર્યાદિ ધર્મમાં દૃઢપણે વર્તતા બાળવર્ણિને નિયમથી વેદાભ્યાસ કરાવ્યો તથા કાવ્ય શાસ્ત્ર પુરાણ આદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો. તથા ગુરુથકી પ્રાપ્ત થએલી અહમવિદ્યાનોપણ પ્રશાંત ચિત્તવાળા પુત્ર વર્ણિને ઉપદેશ

કર્ચો અને પ્રસંગ આવતાં 'મારા ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં રહેછે' એમ પણ નિવેદન કર્યું અને સ્વસંપ્રદાયની સમસ્ત શુદ્ધ રીતિનો પણ પ્રબોધ કર્યો. પિતાથકી સમસ્ત વિદ્યાને પામેલા સર્વગુણસંપન્ન શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણી અદ્ય કાળમાં સર્વમાનનીય મનુષ્યોને પણ માનનીય તથા પૂજનીય થયા. આ હરિકૃષ્ણ વર્ણી વિદ્યાનિધિ પિતાથકી સાંગ વેદો ભણીને તથા આત્મ-વિદ્યાનો ઉપદેશ પામીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાલન કરવાથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા બ્રહ્મતેજથી અને મૃગચર્મ, દંડ, કટિમેખલા આદિક બ્રહ્મચર્યનાં ચિહ્નોથી વિરાજમાન હતા. આ વર્ણી ભગવાન આખાલ્યાત વિષયમાં વિતૃષ્ણ વર્તે છે અને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન વિચારતાં ગૃહાવાસ તુરત ત્યાગ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા છે તથાપિ પોતેજ એક પરમ જીવન જેમને છે એવાં માતાપિતાની સેવા કરવી એજ પરમ ધર્મ છે એમ માનીને, તેમના સેવારસને લીધે ઘરજ તપ કરવાના વિજન સ્થાનરૂપ છે એમ માનવા લાગ્યા. શ્રીહરિકૃષ્ણે એકાચ મનથી શ્રીમદ્ભાગવત, મહાભારત, સ્કંદ પુરાણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો સાંભળ્યાં, તેમાં શ્રીમદ્ભાગવત થકી દશમ પંચમ સ્કંધ, સ્કંદ પુરાણ થકી વાસુદેવમાહાત્મ્ય, મહાભારત થકી શ્રીમદ્ભાગવદ્ગીતા વિદૂરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો થકી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, આ ચાર સાર જુદા જુદા લખી પિતાને પ્રદર્શાવ્યા. પ્રદર્શનથી પ્રસન્ન થએલા પિતાએ તેનો પાઠ તથા કથા કરવાની કહી. તેપછી ચાર સારનો સારા અક્ષરથી નાનો ગૂટકો લખીને પોતાની પાસે રાખ્યો. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સચ્છાસ્ત્ર સાંભળતાં વર્ણી ભગવાનને શ્રીકૃષ્ણવિષેજ ઉપાસ્યજીવિ સુદૃઢ થઈ. તેપછી પિતાએ વિનયશાલી સુતને પોતાના ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય કૃષ્ણદીક્ષા આપી અષ્ટાક્ષર-મંત્રનો ઉપદેશ આપી સર્વ સજ્જમોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે નિત્ય શ્રીકૃષ્ણને ભજતા અને સચ્છાસ્ત્રોનો અભ્યાસ આચરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને જન્મથી અગીયારમું વર્ષ બેઠું. આવા અવસરમાં દંભથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્નો ધારી રહેલા, પોતાના પ્રહાર અર્થે જ્યાં ત્યાંથી લેગા થઈ આવેલા શસ્ત્રધારી અસુરોનો સત્યસંકલ્પ શ્રીહરિએ સંકલ્પમાત્રથી પરસ્પર સંહાર કરાવ્યો.

તેપછી કેટલાક દિવસો પુત્રોત્સવથી જીતીત થતાં પ્રેમવતી માતાને દુર્વા-

સાના શાપથી પ્રાપ્ત થએલા માનુષલાવનો અને તેમાં બંધાએલી વાસનાના વિનાશથી કલ્યાણસંપત્તિનો સમુચિત સમય સમીપમાં સંપ્રાપ્ત થયો. આ સમયમાં એકદમ મધ્ય રાત્રિએ ચઢી આવેલા જ્વરવેગથી જનની અપાર પીડા પામ્યાં છે તથાપિ ડિચિત્ પણ નહિ જ્વાનિ પામેલા, ભગવદ્ભક્તિરસામૃતપરિપૂર્ણ એવા અંતઃકરણથી અંતઃસંતાપે રહિત થઈ પરમાત્મસ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરતાંથકાં શિથિલ અવયવોથી શય્યાતળમાં બેઠાં. સર્વજ્ઞ ભગવાને જનનીનો અવસાનસમય સમીપમાં સમજીને આત્મજ્યોતિને પ્રકાશ કરનાર, સમગ્ર કર્મચંચિને વિભેદ કરનાર, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત સ્વભક્તિનું સોપાય ચથાર્થ વિસ્તૃત વિજ્ઞાન ઉપદેશ કર્યું. તે ઉપદેશથી આત્મપ્રભા જેમાં ઉદ્દીપન પામી છે એવી હૃદયગુહામાં પુનરૂપ પ્રભુએ પ્રદર્શવિલા સર્વના સાક્ષી પરાત્પર દિવ્ય પરમાત્મસ્વરૂપનો ચથાર્થ સાક્ષાત્કાર કરીને, તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલા પરમાનંદથી સંવત્ ૧૮૪૮ ના કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની દશમીએ શનિવારે માનુષ-શરીરનો પરિત્યાગ કરી અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ પરમ અક્ષર ધામને પામી ગયાં. તેપછી કેટલાક માસે માનુષલાવનું આરબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં દેહપાત-દશા જેમને સમીપમાં આવી છે, માટેજ જ્વરથી પીડા પામેલા પિતા ધર્મદેવને જાણીને, તેમની ઉપર અનુપમ અનુગ્રહ કરવા પોતાના અસાધારણ પરાત્પર દિવ્ય સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ સંદર્શન આપ્યું. પ્રત્યક્ષ દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવ સંવત્ ૧૮૪૮ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ શુક્રવારે ભૂતસંઘાતરૂપ વપુનો ત્યાગ કરી તેજ પદને પામી ગયા જે તમથી પર અમૃતમય અપુનરાવૃત્તિ છે. તેપછી પિતાની પિતૃમેધ-વિધાનથી દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા ચથાવિધિ કરી.

એ રીતે પ્રિયતમ પૂજ્યતમ માતાપિતાની ઉત્તરક્રિયા પર્વતની પરિચર્યા પરિપૂર્ણ થતાં, પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન અનુસ્મરણ કરતા, તપ કરવાનો જેમણે નિશ્ચય કર્યો છે, હાથમાં પાલાશનો દંડ કટિમાં મુંજની મેખળા મૃગચર્મ આદિક બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં ચિહ્નોને ધારી રહેલા, ખભા ઉપર અદ્વિતીય શ્વેત ઉપવીત ધારી રહેલા, આચ્છાદનવસ્ત્રે સહિત કૌપીન પહેરી રહેલા, કંઠમાં બેવડી સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસી કંઠીને ધારી રહેલા,

લલાટમાં હુંકુમચંદ્રકે સહિત ગોપીચંદનથી કરેલા ઊર્ધ્વચુંડને ધારી રહેલા, મસ્તકે નાની જટાથી અલંકૃત, કરકમળમાં તુળસીની જખમાળા લિક્ષા-પાત્ર કમંડળુ અને જળ ગાળવાનો વસ્ત્રખંડ (ગરણું) ધારી રહેલા, પ્રતિ-દિન પૂજ્ય શાળગ્રામ તથા બાળમુકુંદને નાના કંડીયામાં પધરાવી રૂમાલથી બાંધીને ગળામાં ધારી રહેલા, ચાર સારના સ્વયં લખેલા ગૂટકાને વસ્ત્રથી બાંધીને ખભા ઉપર ધારી રહેલા, આવા દિવ્ય રમણીય વર્ણિવેષથી વિરાજ-માન શ્રીનીલકંઠ વર્ણી લગવાનું પોતાના વિચરણથી તપોવનને પાવન કરવા પ્રિય બ્રાતાઓનેપણ પુછ્યા વિના, અન્ધુજનોને નહિ જણાવીને, તેમજ મિત્રમંડળને નહિ નિવેદન કરીને, સંવત્ ૧૮૪૬ ના આષાઢ માસના શુક્લપક્ષની દશમી તિથિએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય સ્નાનના મિષથી એકાકી નગરાજ હિમાલયથી સમલંકૃત ઉત્તર દિશાભિમુખે તીવ્ર વૈરાગ્યથી સમૃદ્ધિસંપન્ન ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા. આ સમયે નીલકંઠ-વર્ણિની અગીયાર વર્ષ ત્રણ માસ અને એક દિવસની કિશોર વય વર્તતી હતી. સરયૂતીરે આવતાં લગવાનને એકાકી જણી હણવાની વાટ બેઠી રહેલા કોઈ અમુરાધમે ઉપાડીને નદીમાં બહુ દૂર વેગથી ફેંકી દેતાં બાહુથી સૂર્યોદયને સમારંભીને સાડા ત્રણ પ્રહરપર્યંત કલેશલેશ વિનાજ યોગૈશ્વર્યથી તરતા થકા બાર ગઉ ઉપર વર્તતા સામા તટને પામીને ત્યાંથી ઉત્તર દિ-શામાં શ્યામવર્ણના હિમાલયને અભિમુખ ચાલ્યા. બહુ વિકટ વનોને અતિક્રમ કરતા કરતા એક માસે તે કાળા હિમગિરિને પામ્યા. તેમાં તેલે પ્રદેશમાં યથાકાળ યથાવિધિ વર્ણાશ્રમધર્મોને આચરતા, ક્યારેક યદુચ્છાથી પ્રાપ્ત થતા કંદ મૂળ ફળ દળમાંથી જે કોઈ મળી આવે તેનાથી તો ક્યારેક જળમાત્રથી દેહયાત્રાને કરતા, કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે જેમાં વિશેષ છે એવા વિષમ પ્રદેશમાં પાહુકા પહેર્યા વિનાજ કોમળ લીલાતૃણના પ્રદેશ-માંજ જેમ એમ નિષ્કંપપણે પગને મુકતા વર્ણિરાજ વેગથી ચાલતાં કેટલેક દિવસે શ્યામ હિમાદ્રિની તલેટીને પામ્યા. એરીતે મહામાર્ગનો વ્યતિક્રમ કર્યો તથાપિ જેમને લેશપણ માર્ગપરિશ્રમ થયો નહિ, ઉટલો સ્વભાવથીજ પાવન, અતિશય ગહન, અનેક તીર્થો જેમાં છે અને બહુવિધ મુનિજનોએ સદા સેવેલા એવા તે સમગ્ર વનને પોતાના ચરણકમળતળના વિન્યાસથી

વિશેષપણે પવિત્ર કરવા ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. તે તલેટીમાં વિચરતાં કેટલેક દિવસે વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત, સિંહ વ્યાઘ્ર વરાહ વિગેરે ભયાનક અનેક મૃગગણોથી વ્યાપ્ત, સોએ સો નદ નદી સરોવરોએ સહિત એવા ગહન મહાવનમાં મહાધૈર્યધારી આત્મદર્શી દીર્ઘદર્શી ભગવાને મહાવિરક્ત હોવાથી દુઃખરૂપ વનવાસને પણ ગૃહસુખથી અધિકપણે બાળીને નિર્ભયપણે અસ્પષ્ટમાર્ગથી પ્રવેશ કર્યો. એક દિવસે માર્ગ વિસ્મૃત થતાં પુલહાશ્રમની દિશા ખાંધીને ચાલતાં ત્રણ દિવસસુધી ફળ જળ નહિ મળતાં ચોથે દિવસે ચાલતાં નિરત્ન હોવાથી શિથિલ થએલું શરીર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું. સુદૂર્તપર્યંત પડી રહીને, ધીમેથી ઉઠીને નેત્ર ઉઘાડી જોતાં દૂર દેશમાં હિમાલયમાંથી નીકળતી એક નદી દેખી, તેને પામીને આપદ્ધર્માનુસારે નિત્યવિધિ કરી જળપાન કરી લગાર શાંતિ પામ્યા પછી તે નદીના તટ ઉપર રહેલા વટવૃક્ષતળે નિવાસ કર્યો. તે સમયે પોતાને પ્રિય પ્રભુના વનવાસ કષ્ટના અસહનથીજ શું? એમ સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળને પામ્યા, એટલે સંધ્યાદિ કર્મ સમાપ્ત કરી ફરીથી સૂર્યોદયની વાટ જોતા થકા તે સમયમાં સમુચિત યોગનિદ્રાને સ્વીકાર કરતાં બાહ્ય લોચનને મીંચી દધને અંદરનાં લોચન ઉઘાડીને, સ્વાત્મારામ થઈ બાહ્યવૃત્તિનો વિરામ કરી દીધો. તે સમયે મહાનિશા નિશાનાથ ચંદ્રમાએ રહિત હોવાથી શોકથી મોહ પામી ગઈ હોય એમ ગાઢાંધકારથી પરિપૂર્ણ અને લોચનનો પ્રસાર ન થાય એવી શૂન્ય જેવી મહાધીરોનેપણુ ભય કરનારી થઈ ગઈ. તે વખતે મધ્યરાત્રિએ જેનો પ્રસાર છે એવો ભૂત પિશાચ પ્રેતાદિકથી વિટાએલો ભયંકર ત્રિશૂળધારી ભૈરવ પૂર્વે કોઈ દિવસ નહિ દેખેલા કુમાર શરીરવાળા વર્ણિરાજને દૂરથી દેખીને એકદમ દોડી આવ્યો. શ્રીહરિને હણુવામાટે વેગથી આવેલો તે ભૈરવ ભગવાનના અલૌકિક દિવ્ય પ્રભાવથી પાછો વાળી દીધો હોય એમ એકદમ ગતિ રોકાઈ જતાં, ભગવાન અયોધ્યાપુરથી નીકળ્યા તેને આરંભીને સદાય અદૃશ્ય રૂપથી સાથે રહીને ભગવાનનું રક્ષણ કરતા પવનપુત્ર હનુમાનજીના પરાક્રમથી હતપ્રાય થતાં દૂર પલાયન કરી ગયો. પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભગવાન ઉત્તરાભિમુખે ચાલતાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા યથાલબ્ધ ફળ અનાદિ જમતાથકા તો

આરેક ઉપવાસ કરતા થકા કેટલેક દિવસે કાળા હિમગિરિને ઉલ્લંઘન કરીને, ગગનતળમાં ગાજી રહેલા શ્વેત હિમગિરિને દેખીને તેની તલેટીમાં વિચરતાં આરેક જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં તેના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામીને તેને સામે પુરે તરી ઉતરીને આગળ ચાલતાં એ પર્વતો પેખવામાં આવ્યા. તેના મધ્યમાં નદીના મૂળકારણભૂત મહાગુહા જોવામાં આવી. પછીથી આગળ જવાનો માર્ગ જોવામાં નહિ આવતાં ત્યાં રોકાઈ રહેતાં આદિત્ય અસ્તાચળને પામતાં તે ગિરિશિખરમાં રહેતા અમરોપમ મૂર્તિમાન હિમગિરિએ ‘આ કોઈ સિદ્ધયોગી દૈવાત્ માર્ગ ભુલી ગયા છે’ એમ જાણીને માર્ગ બતાવતાં તે ગાઢાંધકારવ્યાપ્ત તે માર્ગે ચાલતાં રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરને અંતે મહાગુહાથી બહાર જવાના માર્ગને પામ્યા, ત્યાં એક અગાધ જળનો ધરો જોવામાં આવતાં તેના તટમાં ભુખ્યાજ તે રાત્રિ રહી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ત્રિજે દિવસે પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે અનેક દુર્ગમ સ્થાનોને અતિક્રમ કરતા કરતા અને નગરાજ હિમાચલની વિચિત્ર શોભાને જોતા જોતા કેટલેક દિવસે મનોહર પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં આવ્યા.

તે પુલહામુનિના આશ્રમમાં જન્મથીજ પાવન પાણીથી પરિપૂર્ણ ગંડકી મહાનદી અને તેના તટમાં મુક્તનાથ ભગવાનનું દિવ્ય સ્થાન અને ઋષભદેવ ભગવાનના પ્રથમ પુત્ર, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા ભરતજીનું સ્થાન નિહાળીને, તે સ્થાન તપ કરવામાં સમુચિત સમઝીને વર્ણિરાજે ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. અમત્કારી ભરતાખ્યાનથી સ્નેહમાં રહેલા દુરંત દોષોનું અને વૈરાગ્યમાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોનું વારંવાર અનુસ્મરણ કરતાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં આરામ કરીને કેટલાક દિવસ ત્યાં રહીને પછી તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તતાં, ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરી મુક્તનાથ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરવાપૂર્વક પરિમિત કંદ મૂળ ફળ દળને જમતા થકા એક પગે ઉભા રહી, એ બાહુ ઉંચા રાખી, બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો વિષયોથકી પ્રત્યાહાર કરી, સૂર્યમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન હિરણ્યમય દિવ્ય પરમપુરૂષમાં મનને એકાગ્રપણે જોડી દધને, અન્ય ભાવમાત્રનો અનાદર કરી, ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક, તપસ્વિ મુનિઓ પરમ વિસ્મય પામે એવું

ભારે તપ કરવા લાગ્યા. એરીતે દુષ્કર તપશ્ચર્યા આચરતાં ચાર માસ વીતી જતાં પ્રસન્ન થએલા હિરણ્મય દિવ્યવિગ્રહ દ્વિભુજ સૂર્યનારાયણે પ્રબોધની એકાદશી દિવસે વર્ણિને દિવ્ય દર્શન આપ્યું અને વર માગવાનું કહ્યું. નિઃસ્પૃહ વિરક્ત વર્ણિરાજે બીજો ક્ષુદ્ર વર નહિ માગતાં કામક્રોધાદિ આભ્યંતર અરિઓથકી સર્વદા રક્ષા કરવાનો અને સ્મરણ કરતાં દર્શન દેવાનો વર માગ્યો. માઝ્યા મુજળ વરદાન આપી સૂર્યદેવ અંતર્ધાન થઈ ગયા પછી વર્ણિવરે તપની સમાપ્તિ કરી દ્વાદશીએ મુક્તનાથ અને ત્યાંના તપસ્વી મુનિઓને નમસ્કાર કરી પ્રભાતમાં દક્ષિણાભિમુખે પ્રયાણ કર્યું.

આગળ ચાલતાં અનેક ગહન વન પર્વત નદ નદીયો સરોવરોને ઉલ્લંઘન કરી હિમાદ્રિની તલેટીમાં વિચરતાં મનુષ્યોએ ન પ્રવેશ કરી શકાય એવા મહા ઘોર વનમાં વિચરતાં વિચરતાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં રહેતા રહેતા બુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા, તે પત્તનના પરમધાર્મિક મહાદત્ત નામના રાજા અને તેની મૈયા નામની લગિનીએ પરમ પ્રેમથી પોતાના લવનમાં રાખીને પરિચર્યા કરેલા વર્ણિવર્ય પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વસ્વરૂપનું તરવથી વિજ્ઞાન આપી પોતે તપઃપ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહેતાં ગહન વનમાંજ વિચર્યા. પુલહાશ્રમથી નીકળી બુદ્ધોલપત્તનથી નીકળ્યા પછી આવેલા વનને પામતાં વર્ણિન્દ્રને એક વર્ષ સમય વીતી ગયો. તે મહાભયંકર વનમાં આગળ વિચરતાં ભગવાન વર્ણિરાજે પૂર્વ ભાગમાં મહાસરોવર અને ઉત્તર ભાગમાં મહાનદીથી શોભાયમાન એક દર્શનીય વટવૃક્ષતળે મૃગચર્મ ઉપર બેસીને એકાકી તપશ્ચર્યા કરતા, જેમની સમસ્ત બાહ્ય વૃત્તિઓ વિલીન થઈ ગઈ છે, સર્વાન્તર્યામી આનંદમય પરમાત્મામાં નિમગ્ન મન જેમનું છે, એવા કોઈ મહાસમર્થ ગોપાળ નામના યોગિરાજને જોઈને વિનયથી નમસ્કાર કર્યો. પછી પાસે પરવરીને તેમની સમાધિમાંથી ઉઠવાની વાટ જોઈ રહેતા થકા ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા. સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થએલા ગોપાળયોગીએ આગળ મસ્તક નમાવીને ઉભા રહેલા કુમારાકાર વર્ણિન્દ્રને નિરખીને, મૂર્તિમાન પોતાના આત્માના લાલથીજ જેમ એમ પ્રહર્ષ પામીને, પૂર્વના ક્રોધ ગાઢ મિત્ર હોય એમ માનીને તેમની સન્મુખ ઉઠી આલિંગન કરી પ્રેમથી કુશલ પ્રશ્ન અભિજ્ઞનાદિ પુછીને, વર્ણિવરનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને યોગ-

માર્ગમાં ગાઠ અનુરોગ જાણીને કેટલોક કાળ પોતાની પાસે રહેવાની આસા કરી. આ વર્ણિરાજપણુ યોગિરાજના અલબ્ધપૂર્વ સમાગમસુખને અનુભવ કરતા થકા યોગાભ્યાસના મિષથી તેમની સમીપે ઉત્સાહથી નિવાસ કરી રહ્યા. આ ગોપાળ યોગિરાજે શ્રીહરિકૃષ્ણશર્માને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધ્યાન-ધારણા-સમાધિરૂપ સમગ્ર યોગમાર્ગનો અવસરને અનુસારે ઉપદેશ કર્યો. વર્ણીન્દ્રતો યોગીન્દ્રને ગુરૂપણે માનીને સ્મૃતિમાત્રથીજ સંપન્ન એવા તે ઉપદેશ કરેલા અર્થો ગુરૂનેપણુ વિસ્મય પમાડતા થકા સ્વદય સમયમાં સ્વીકારી લઈ સિદ્ધસમાધિ થઈ ગયા. વર્ણીને થોડા દિવસમાં સાંગ યોગની સંસિદ્ધિ થએલી જોઈને ‘આ કોઈ પૂર્વયોગના સંસ્કારમાંથી નહિ પ્રવ્યુત્તિ પામેલા નિષ્પન્નયોગી પુરૂષવિશેષ છે’ એમ ગોપાળયોગિએ જાણ્યું. ઉત્તરોત્તર અલૌકિક ઐશ્વર્ય લાળતાં ‘આ જગતના યોગક્ષેમ માટે અવતરેલા પરંબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એમ જાણ્યું. તેપછી વર્ણીને ગુરૂપણે માન્યા. એમ પરસ્પર ગુરૂબુદ્ધિથી પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા, કંદ મૂળ ફળનો યુક્ત આહાર કરતા, પ્રતિદિન હિમ વાયુ વૃષ્ટિ તાપને સહન કરતા, ત્રણ વખત સ્નાન કરતા થકા તીવ્ર તપશ્ચર્યાને કરતા તે બંને મિત્રો તે આશ્રમમાં એક વર્ષ પર્યંત રહ્યા. એક સમયે તે નિર્ભય આશ્રમમાં આવી વસેલા ગોપાળોને વ્યાઘ્રાદિકનો ગાયોની હત્યારૂપ ભય ઉપસ્થિત થતાં ગોપાળોએ પ્રાર્થના કરેલા ગોપાળયોગિ પશુરક્ષણમાં અસમર્થ થતાં વર્ણિરાજે પશુરક્ષણમાટે વ્યાઘ્રાદિકનો ભય નિવૃત્ત કરી ગોપાળોને પરમાનંદ આપ્યો. ગોપાળયોગી વર્ણિરાજને સર્વેશ્વર ભગવાન જાણી તેમનું એકાંતમાં ધ્યાન ધરતાં તેમની પૂર્ણ કૃપાથી તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું સંદર્શન પામી કૃતાર્થ થઈ સ્થૂળ કલેવરનો પરિત્યાગ કરી સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિએ પરિત્યાગ કરતાં બ્રહ્મભાવને પામીને, અપુનરાવૃત્તિ અર્થિમાર્ગથી આનંદમય અક્ષર ધામને પામી ગયા.

તે પછી ભગવાન મિત્ર ગુરૂ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરીને, ત્યાંથી જનોનું હિત કરવાના અને આમુર વૃત્તિવાળાઓએ કરેલો સાર્ત્વિકોનો પરાભવ શમાવાના સંકલ્પથી વનવિચરણથી વિનિવૃત્ત થઈ તીર્થયાત્રાના મિષથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણ કરતાં અખંડ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ રાખી,

નાસિકાએ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખી, દેહના અનુસંધાને રહિત થઈ શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ સ્મરણ કરતાથકા ધનુષમાંથી નીકળતા આણની પેઠે વેગથી એકાકી આગળ આવતાં આદિવરાહ તીર્થને પામી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી અંગાળ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના એક નગરને પામ્યા, જે નગરમાં પરમધાર્મિક, પ્રકૃતિથીજ મહાત્માઓવિષે અત્યંત અનુરાગી, સાધુઓની પરિચર્યાપરાયણ એવો સિદ્ધવલ્લભ નામનો રાજા રહેછે. આ રાજાએ ભગવાનનો પોતાના પુરમાં પ્રવેશ સાંભળીને પરિમિત પાર્ષદો સાથે લઈને પાસે આવીને પોતાના પુરમાં આતુર્માસ્ય રહેવાની પ્રાર્થના કરી, તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી તેના કોઈ ઉચિત નિરાવરણ વિજય સ્થાનમાં સુખેથી ભગવાને નિવાસ કર્યો. તેમની સેવામાં ગોપાળદાસ સાધુનો રાજાએ નિયોગ કર્યો. તે સ્થળમાં રાજાએ સિદ્ધપણના ભ્રમથી પૂજેલા ખીજા અનેક સિદ્ધાભિમાનિઓપણ રાખ્યા હતા. જેઓ વિવિધ દેવદેવીઓના ઉપાસકો, ત્યાગીઓનાં ચિહ્નો ધારણ કરી રહેલા, યંત્ર મંત્ર તંત્ર-માત્રમાં નિષ્ઠાવાળા, વૈરાગ્યનું પ્રખ્યાપન કરનારા, પરમહંસપણાને દંભથી જણાવનારા, જપમાળા ફેરવવામાં અથ્ર આંગળીયોવાળા અનેક સિદ્ધો હતા. વૃષ્ટિનો સમય આવતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા વાયુ વૃષ્ટિના વેગને કોઈપણ પ્રકારે નહિ સહન કરી શકવાથી કેટલાક વીતરાગાભાસો પુરજનો તથા સિદ્ધવલ્લભ રાજા આગળ પ્રખ્યાપન કરેલો ‘અમો શીતોળ્લાદિ કન્દથી અતીત સ્વભાવવાળા છીએ’ એવા દંભનો અસ્તસમય સમીપમાં આવેલો આશંકા કરી, રાજાના લયથી કોઈ ન જાણે એમ સર્વ કોઈ સિદ્ધાભિમાનીઓ પ્રત્યેક રાત્રિએ અનુક્રમે પલાયનપરાયણ થઈ ગયા. કન્દાતીત વર્ણી ભગવાન એકલાજ શીતોળ્લાદિકને સહન કરતા થકા પરમ શાંતિથી પરમાત્માના ધ્યાનપરાયણ થઈને સુખેથી બેસી રહ્યા. આવું આશ્ચર્ય દૂતદ્વારથી સાંભળીને રાજા શ્રીહરિકૃષ્ણવિષે પરા ભક્તિને પામી પ્રતિદિન વિશેષ પૂજા કરતાં ભગવાનના અનુગ્રહના પરમ પાત્રરૂપ થયો. વર્ણિરાજનો આવો સમુત્કર્ષ મત્સરતાથી નહિ સહન કરનારા કેટલાક શાક્તાદિ સિદ્ધાભિમાનીઓએ નરાકાર સર્વેશ્વર શ્રીહરિને હાણવાના અનેક અયોગ્ય અભિચારાદિ ઉપાયો કર્યા પણ નિર્ણય આકાશમાં કરેલા

શસ્ત્રપ્રહારોની પેઠે સર્વ પ્રયાસો નિષ્ફળ નીવડ્યા. છેવટે તેમના સેવક નિરપરાધી ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર અભિચારપ્રયોગ કર્યો. આ અભિચારયોગથી તે સાધુ તત્કાળ મરણોન્મુખી દુરવસ્થાને પામી ગયો. આવી દુઃસહ દુર્દશા દેખીને રાજાએ વૈદ્યરાજાને તથા મંત્રાદિકને બાણનારા સિદ્ધરાજાને બોલાવીને અનેક યાવદ્દુષ્ટિબળોદય ઉપાયો કરાવ્યા. તથાપિ કશું પણ ફળ નહિ થતાં છેવટે ભગવાનની સમીપે લાવીને એની દુરવસ્થા નિવેદન કરતાં ભગવાને તે પોતાની પરિચર્યાપરાયણ સાધુની દુર્દશા દેખીને ‘આ અસુરકૃત અભિચાર છે’ એમ બાણીને તત્કાળ તેના જમણા કર્ણમાં ભગવન્નામોચ્ચારણુમાત્રથી પ્રજ્ઞાને પમાડીને સમસ્ત વ્યથાએ રહિત કરી દીધો. નિરપરાધી સાધુ ઉપર અભિચાર કરનારો માંત્રિક સિદ્ધપણુ એજ અભિચારથી પરાભવ પામતાં તેના સંબન્ધિ જનોની પ્રાર્થનાથી પરમકૃપાળુ ભગવાને તેનીપણુ તે કષ્ટથકી રક્ષા કરી. રાજાએ તથા પુરજનોએ ભગવાનનાં આવાં અનેક અસાધારણુ અલૌકિક ઐશ્વર્યો સાક્ષાત્ દેખીને સપરિવાર પોતે તેમના ચરણુકમળનો સમાશ્રય કરી પરમ ભક્તિ-સંપન્ન થઈ તેમના ચરણારવિંદની અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વગેરેથી પૂજા કરી. આત્મારામ પૂર્ણકામ પ્રભુએ પૂજાપદાર્થોમાંથી પ્રણામ શીવાય કશુંપણુ નહિ સ્વીકાર કરતાં તે સર્વસ્વ તે સમયે સમીપે રહેલા બ્રાહ્મણો નિર્ધનોને આપી દીધું. આવા અવસરમાં ત્યાં આવી ચઢેલો કોઈ નિર્ધન હુંદુઓ વેદ વેદાંગને બાણનારો તૈલંગી વિપ્ર દારિદ્ર્યદોષથી હુંદુબસરણુનો કલેશ નહિ સહન થતાં દુષ્પ્રતિગ્રહથી પણ પરિવારના પોષણુમાં પ્રવર્તતાં, તે વખતે રાજાએ આપેલાં હાથી કાળપુરૂષ લવણાદિ મહાદાનોનો પ્રતિગ્રહ કરતાં, તેનાથી તત્કાળ મૂર્તિમાન થઈ શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગએલા પાપથી તત્ક્ષણુ સર્વ શરીરમાં શ્યામવર્ણનો થઈ જતાં, પોતાના શરીરની એકદમ થએલી વિરૂપતાથી મનમાં બહુ વ્યાકુળ થઈ પોતાના પાપના પ્રશમનની સ્પૃહાથી ભગવાનનો મહામહિમા સાંભળીને તેમના ચરણુના શરણુને પામ્યો. આવા વ્યાકુળિત હૃદયના ખેદ પામતા વિપ્રની દુર્દશા દેખીને દયાનિધિ ભગવાને અનુગ્રહ કર્યો. અનુગ્રહથી તુરત યથાપૂર્વ રાહથી મુક્ત થએલા

સૂર્યનીપેઠે પોતાનું પૂર્વનું બ્રહ્મતેજ પામીને તેમનુંજ એક શરણુ સ્વીકારીને મનમાં બહુ રાજ થઈને હરિગુણગાન કરતો થકો પોતાને ઘેર ગયો.

આતુર્ભસ્ય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા લગવાનું સિદ્ધસંઘોની સાથે સીરપુરથકી નીકળી, માર્ગમાં કોઈ કામાક્ષી દેવીના સ્થાનની સમીપમાં આવેલા ગામમાં આવતાં તેનો નિવાસી, મહાકાલીનો ઉપાસક, મહાસિદ્ધાભિમાની, પિઝૈક નામનો વિપ્ર અજીત મહાપ્રભુને જીતવા પાસે આવ્યો. આ વિપ્ર પ્રથમ ધર્મનિષ્ઠ હોવા છતાં કોઈ શાક્તના સમાગમ દોષથી તેના દુર્મતમાં પ્રવિષ્ટ થઈ મલ્લમાંસાદિ ઉપહારથી અત્યંત તૃપ્ત કરેલી મહાકાલીના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ, લૈરવાદિ ક્ષુદ્ર દેવોને વશ કરી, મંત્ર યંત્ર તંત્રમાં નિષ્ણાત થઈ અનેક અભિચાર પ્રયોગથી ત્યાં થઈને જતા જે કોઈ યાત્રાળુ જનોને પોતાના શિષ્યો કરતો હતો. સિદ્ધસંઘોને શિષ્યો કરવામાં વર્ણિને વિઘ્નરૂપ માનીને તેમને મારવાના અનેક ભયાનક યંત્ર મંત્ર તંત્રાદિ અભિચારો કર્યાં તથાપિ કશું ફળ નહિ થતાં અંતે કાળલૈરવ મોકલ્યો. લગવાનના નેત્રાગ્નિથી અહુ બળતાં અને તેમની આગળ પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલતાં પોતાને પ્રેરનારા પિઝૈકનેજ હણવામાટે ઉઘમી થયેલા તે કાળલૈરવ થકી દયાથી લગવાને રક્ષા કરી. એરીતે સર્વશક્તિ લગવાને તેના તમામ અભિચારો પોતાના દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી ક્ષણમાં નિષ્ફળ કરીને, અંતે ગર્વવિહીન કરી શાક્ત મતનો પરિત્યાગ કરાવી, કૃપાથી પોતાને શરણુ સ્વીકારી યથાપૂર્વ સાધુમાર્ગનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગમાં સમારોપીને, સર્વ સિદ્ધોને યથાર્થ દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, પોતે એકાકી ત્યાંથી નીકળી નવલખા નામના અદ્ભુત પર્વતને પામી તેની ઉપર ચઢીને, તેમાં અદૃશ્ય રૂપથી રહેલા, તીવ્ર તપમાં પ્રવર્તેલા, નવ લાખ મહાસિદ્ધયોગિઓને ભાળીને, તેમણે વિનયથી ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કર્યાં થકા તેમને ઉચ્ચ તપનું ઉત્તમ ફળ આપવાની ઈચ્છા કરતાં પોતાના ક્ષરાક્ષરાતીત પરાત્પર દિવ્ય રૂપનો પોતેજ આપેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્કાર કરાવી પરમાનંદ પમાડીને, ત્યાં કાષ્ઠ વિનાની અગ્નિજ્વાળા અને શીત જળના તથા ઉષ્ણજળના કુંડને જોતા થકા ત્રણ દિવસ રહીને, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાકુંડ તીર્થને પામી ત્યાં પૃથ્વીમાંથી વિના કારણે નિકળતો જળ

અગ્નિ અને વાયુનો સંઘ આશ્ચર્યથી જોતા થકા ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ હિંડતાં આગળ આવેલા ગંગાસાગરસંગમમાં સ્નાન કરી ત્યાંપણ ત્રણ દિવસ રહી, નાવથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી ચારે બાજુ સમુદ્રથી વિંટાએલા કપિલાશ્રમને પામ્યા. જેમાં સાંખ્યોના મુખ્ય આચાર્ય ભગવાન્ કપિલ મહર્ષિ લોકોના કલ્યાણમાટે તપ કરતા થકા રહેછે. ધર્માદિ અંગે સહિત ભક્તિયોગનું નિરૂપણ કરનારા તે કપિલમુનિને તે આશ્રમમાં જોઇને વર્ણિન્દ્ર મહાહર્ષને પામ્યા. પોતાને પરમેશ્વરની ધેંઠ પ્રેમથી પરિચર્યા આચરતા વર્ણિરાજને એશ્વર્યો ઢાંકી રાખ્યાં છે તથાપિ ધ્યાનયોગથી 'આ સાક્ષાત્ નરાકાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે' એમ જાણીને કપિલમહર્ષિએ તેમનું યથોચિત પ્રતિદિને આતિથ્ય કરવારૂપ સેવા કરી હતી.

વર્ણિરાજ તે તપસ્વિઓને પ્રિયતમ આશ્રમમાં એકમાસ રહીને આગળ ચાલતાં જેમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નિત્ય સાન્નિધ્ય છે એવી જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા. ત્યાં પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સમુદ્રમાં અને ઇન્દ્રદુમ્ન સરોવરમાં સ્નાન કરી, આશ્રિતોના ઉજ્જવન અર્થે અર્ચાવતારથી વિરાજમાન પતિતપાવન પુરૂષોત્તમની દર્શન પૂજનાદિ પરિચર્યા આચરતા થકા બહુધાપણે ઇન્દ્રદુમ્ન સરોવરની સમીપેજ નિવાસ કરીને રહ્યા. કળિરાજ બહુધાપણે પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોને મલિન કરવા પુરૂષોમાં પ્રવેશ કરી આસુરભાવ સંપાદન કરી પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તવે છે. આ કળિના સામ્રાજ્યને અનુસરનારા બહુ પુરૂષો આ પુરીમાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા. તેમાં કેટલાક વિપ્રેન્દ્રના પડદાથી તો કેટલાક આચાર્યના વેષથી તો કેટલાક મંત્ર તંત્ર યંત્રના પારંગતના વેષથી તો કેટલાક તપસ્વિદંભથી તો કેટલાક બ્રહ્મવેત્તાની ભાવનાથી આજગતને ઠગતા થકા પરધન પરવનિતાના આહરણપરાયણ હતા. દૈવી સંપત્તિએ સંપન્ન નરતો કોઈ વિરલોજ હતો. એ રીતે આસુરસમાજે પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડેલો પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રનો પરાભવ નિરીક્ષણ કરીને તેના પ્રશમન માટેજ પોતે પાંચ દિવસ રહીને ક્ષેત્રાંતરમાં જવાની ઇચ્છાવાળા હતા તથાપિ બીજાપણ બહુ દિવસો રહ્યા. આ વર્ણિવર્યનું દુષ્કર તીવ્ર તપ, વિષયવિરક્તિ અને આત્મારામતા આદિક ગુણો જોઇને નગરના જનો તેમને વિષે ભક્તિવાળા થઈ તેમના ચરણની પરિચર્યા

પરાયણ થયા. આવો સમુત્કર્ષ નહિ સહન થતાં કેટલાક અસુરો ભગવાન સાથે વૈરાનુબંધ બાંધીને મારવા માટે વિવિધ ઉગ્ર અભિદ્રોહોમાં પ્રવર્તતાં નિષ્કુળ મનોરથવાળા થઈ ગયા. માટેજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા અંતઃસંતાપથી હૃદયમાં બહુ દાઝતાં ક્રોધના ઉગ્ર વેગને નહિ સહન કરી શકવાથી ફરીથી ભગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તતાં, તેમના તેજથી રોકાય ગયા હોય એમ થઈ સ્વપર વિજ્ઞાનનો વિલોપ થતાં બહુ ભ્રાંતિ પામી પરસ્પર વૈર બાંધીને પરસ્પર વિવિધ આયુધોથી પ્રહાર કરતાં પ્રાણે રહિત થઈ સર્વ કોઈ અસુરો ક્રમશઃ ભગવત્સંકલ્પબળથી મરણ પામી ગયા. તેપછી દૈવી સંપત્તિના જનોનો સમાજ ભગવાન સમીપે પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. સદુપદેશથી અલ્પ કાળમાં તેમનું અંતઃકરણ નિર્મળ કરતા ભગવાન તે પુરીમાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિની સમૃદ્ધિ વધારીને ધર્મપ્રતિષ્ઠાપન કરતા થકા દશ માસ નિર્ગમન કરી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશાભિમુખે આહ્યા. ત્યાંથી નીકળેલા વણિરાજ સેતુબંધ સીધાવતાં પ્રથમ આદિકૃર્મ તીર્થને પામીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ આવેલા ગહન વનમાં વિચરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા માનસપત્તનમાં પ્રવેશ કરી ત્યાંના દૈવી સંપત્તિના સત્રધર્મારાજાએ ‘આ કોઈ મહાપુરૂષ છે’ એમ જાણી આગ્રહથી રાખતાં એકાંત સ્થળમાં કોઈ નિરાવરણ વેદિકા ઉપર નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંના દૈત્યોએ ભગવાનને સ્વજનના સંહારમાં હેતુ જાણીને હણવાનો ઉદ્ધમ કરતાં આખી રાત્રિ પાપાણની પુષ્કળ વૃદ્ધિ કરી. તેનો મોટો ઠગલો વેદીની ચારે બાજુ થયો. તેમાંથી એકપણ પથ્થરનો મહાપ્રભુને સ્પર્શમાત્રપણ થયો નહિ. આવું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દેખ્યું તથાપિ ભગવાનવિષે દ્રોહબુદ્ધિનો નહિ ત્યાગ કરીને શસ્ત્રોથી હણવાની તૈયારી કરી ભેગા થઈ આવ્યા. આવું આશ્ચર્ય સાંભળીને રાજા ભગવાન પાસે આવ્યો. ભગવાને મુમુક્ષુ રાજાને શ્રીકૃષ્ણનો સમાશ્રય કરાવ્યો. ભગવદ્દ્રોહી અસુરોને મહાપાપી જાણીને ભક્ત રાજાએ પોતાના દાણ સૈન્ય પાસે મારી નંખાવ્યા. ભગવાન ‘પોતાના પાપથી પાપીઓનો પ્રણાશ થયો’ એમ જાણી રાજાએ પૂજા કર્યાથકા ત્યાંથી વેંકટાદ્રિ પધાર્યા. ત્યાં શ્રીનિવાસ ભગવાનની સેવા કરી, શિવકાંચી વિષ્ણુકાંચીમાં જઈ શિવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી કાવેરી નદીથી સમલંકૃત દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં

आव्या. જે क्षेत्रમાં સ્વયં લગવાનું વાસુદેવ અર્ચાવતારથી સર્વદા સાક્ષાત્ વિરાજે છે, જેમાં વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતના પ્રવર્તક નાથમુનિ યામુનમુનિ વિ-
જેરે સર્વે પૂર્વાચાર્યો પરમપુરુષની પરિચર્યાપરાયણ થયા હતા, તે ક્ષેત્રમાં
નદીના તટમાં પૂર્વ દિશામાં કોઈ ઉપવનમાં નિવાસ કરી પ્રતિદિન કાવેરીમાં
સ્નાન કરી શ્રીરંગનાથ લગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા, શરણે આવેલા
મુમુક્ષુઓને સદ્બોધ આપી, ત્યાંના કેટલાક વૈષ્ણુવાલાસોમાં ગુપ્તપણે
રહેલા દુરાચારને શાસ્ત્રવાદથી ત્યાગ કરાવતા થકા બે માસ રહ્યા. ત્યાંથી
આલતાં સેતુબંધને પામીને ત્યાં સમુદ્રસ્નાન કરી રામેશ્વરનાં દર્શન કરતા
થકા બે માસ રહ્યા. ત્યાંથી સુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રને પામ્યા. ત્યાંથી ભૂતપુરી
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં માર્ગવશાત્ આવેલા કોઈ મહાધોર વનમાં વિચરતાં
પાંચ દિવસ સુધી અન્ન જળને પણ પામ્યા નહિ. પાંચમે દિવસે સાયંસમયે
એક સરોવર બેવામાં આવતાં તેમાં સ્નાન કરી શાલગ્રામની પૂજા કરી
જ્યાં ત્યાંથી ચાર આયુવાકુળી લાવી તેને અશ્વિમાં શેડીને વિષ્ણુનૈવેદ્ય
કરીને પછી પ્રસાદિ જમ્યા. તે તલાવને તીરે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરપર્યંત
રહીને ત્યાંથી આગળ હિંડતાં છઠે દિવસે મધ્યાહ્ને વનમધ્યે એક કુવો
આવ્યો તેમાંથી કમંડળાવડે જળ કાઢી સ્નાનાદિ કર્મ કરી, કોઈ વડવૃક્ષ નીચે
છાયાથી શીતળ, નવાં તૃણ જેમાં ઉગેલાં છે, માટે જાણે પાથરણું પાથર્યું
હોય એવા પૃથ્વી પ્રદેશમાં બેસીને વિષ્ણુના પૂજનનો પ્રારંભ કર્યો. આવા
અવસરમાં આકાશમાર્ગમાં લવાની સાથે વિચરતા લગવાનું લવ, પોતાના
દેહની દિવ્ય કાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ પ્રકાશ કરી દેતા, તપથી કૃશ-
શરીર, મનુષ્યના અનુકરણથી ગૂઢૈશ્વર્ય એવા કુમારાકાર પરમપુરુષને
પેળીને મનમાં વિસ્મય પામી આકાશમાંથી ઉતરી કોઈ ન જાણે એમ વ-
ર્ણિરાજની લગવત્પૂજનો પ્રકાર બેતા થકા ત્યાં રહ્યા. વર્ણિરાજ વિષ્ણુની
અધ્યાદિકથી પૂજા કરી સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી કમંડળાથી કાઢેલા નિર્મળ
જળથી પુરુષસૂક્ત પઠવાપૂર્વક સ્નાન કરાવા લાગ્યા. સ્નાન કરાવેલા
જળની ધારા બહાર નહિ પ્રસરતાં ક્યાંક પ્રલીન થએલી બેઠને ‘આ શું
આશ્ચર્ય છે?’ એમ વિચાર કરી ‘તૃપાર્ત આ વિષ્ણુએ જ જળધારાનું પાન
કર્યું છે’ એમ નિશ્ચય કરીને તેમની તૃપા શમાવા ફરીથી કમંડળાવડે કુવા-

માંથી પાણી કાઢીને શાલ્યામ ઉપર અલિપેક કરવા લાગ્યા. જેમ જેમ અલિપેક કરે તેમ તેમ સમગ્ર જળ વિષ્ણુ ભગવાન પાન કરી જાય. ફરીથી પણ પાણી કાઢીને અલિપેક કર્યો તેપણુ પાન કરી ગયા. પોતાના પરિશ્રમનો તો નહિ વિચાર કરતાં વિષ્ણુના પરિતોષણુ માટે પ્રવર્તતાં આ ભગવાન વારે-વારે જળ કાઢી લાવી અલિપેક કરવામાંજ તત્પર થયા. તેપછી સેવક વર્ણિના કોમળ અંગમાં પરશેવાના બહુ બિંદુઓ બેઠને વિષ્ણુને મનમાં દયા આવતાં જાણે તૃષાએ રહિત થઈ ગયા હોય એમ અંતે અર્પણુ કરેલી જળધારાને પોતાના અંગસંગથી પવિત્ર કરી જળચૂષણુ થકી વિરામ પામ્યા. તેપછી વર્ણી વિષ્ણુને તૃષાએ રહિત થઈ ગયેલા જાણીને, હવે એમને શું નૈવેદ્ય નિવેદન કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આ સમયે વર્ણિનો વિચાર જાણીને લવે લવાનીને કહ્યું કે-‘આ વર્ણિને જે કંઈ અન્નાદિ હોય તે વિષ્ણુનૈવેદ્ય માટે આપો.’ લવાનીએ પણ વૃદ્ધ તપસ્વિની-વેષથી પાસે જઈ સાથવો આપ્યો. તેને લઈ જળમાં મિશ્રિત કરી વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધરી પછી મનમાં પ્રસન્ન થઈ પ્રસાદી સાથવો જમ્યા. તે વખતે પોતાની પાસે આવેલાં, વૃદ્ધ તપસ્વિના જેવા વેષવાળાં, કોઈ અપૂર્વ દેહકાંતિથી સમગ્ર વનને પ્રકાશ કરતાં દંપતીને દેખીને વર્ણિએ વિનયપૂર્વક પુછ્યું કે-તમો કોણ છો? તમો આકૃતિથી તો કોઈ તપસ્વી જેવાં જણાઓ છો પણ અનુભાવથી તો અમાનુષ જેવાં જણાઓ છો. પછી ભગવાન લવ પ્રસન્નગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે-અમો ઉમામહેશ્વર આકાશમાં વિચરતાં હતાં. આ ગહન વનમાં નિર્ભયપણે એકાકી વિચરતા, પરિગ્રહને યોગ્ય એવી પણ વયમાં સર્વ પરિગ્રહે પરિવર્તિત, કોઈપણ અપ્રાકૃત બ્રહ્મસંબન્ધી પ્રતાપથી અમો આદિકને આશ્ચર્ય પમાડતા, આયુષના પ્રથમ ભાગમાંજ આયુષના અંત-માંજ જેમ એમ સાવધાનપણે વનવિચરણમાં ઉત્સાહવાળા, જગતના ઉપકાર માટે અવતરેલા, પરમપુરૂષ આપને અવલોકીને આશ્ચર્યકૌતુ-કથી મનમાં બહુ ઉત્સાહ આવતાં આકાશમાંથી ઉતરીને આજ વૃક્ષાં-તરમાં અલક્ષ્ય આકારથી વર્તતાં થકાં તમોને મળવાની વાટ જોતાં હતાં. આ અવસર આવતાં આપની સમીપે આવ્યાં છીએ. જુવો અમારૂં અપ્રા-

કૃત મુદર સ્વભાવસિદ્ધિ સ્વરૂપ. એમ કહીને તુરતજ અયોગિઓને દુર્દશ્ય, સમસ્ત સુરાસુરોએ વંદનીય, પોતાના દિવ્ય રૂપથી ભવાનીસાથે પ્રા-
દુર્ભાવ પામ્યા. આ વર્ણી ભગવાને પોતાની આગળ પ્રકાશ કરેલું, અત્યા-
શ્ચર્ય સદાશિવ સ્વરૂપ દેખીને તુરત પ્રણામ કરી સમુચિત સ્તુતિથી સ્તુતિ
કરી. પ્રસન્ન થએલા મહાદેવે વર વરવાનું કહેતાં દૃઢ વૈરાગ્ય માગ્યો.
પછી શિવ શિવાએ અભિનંદન કરેલા વર્ણી તેઓ અતર્ધાન થયા પછી તર-
તજ તે મહાવનને ઉલ્લંઘન કરવાનો સંકલ્પ કરી ત્યાંથી ચાલતાં ભૂતપુરીને
પામ્યા. ત્યાં શ્રીરામાનુજાર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, ત્યાંથી કન્યાકુમારી ક્ષેત્રને
પામી ત્યાં ગૌરીનાં દર્શન કરી, કેરલ દેશમાં પદ્મનાભ ક્ષેત્રને પામી ત્યાં
અનંતશયનમાં પદ્મનાભને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી જનાર્દન ક્ષેત્રને પામી ત્યાં
જનાર્દનને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી આદિકેશવ ક્ષેત્રમાં આવ્યા, ત્યાં આદિકેશ-
વને પ્રણામ કરી, ત્યાં શસ્ત્રધારી બે હજાર અસુરોનો ત્યાંના શ્રીહરિભક્ત
રાજદ્વારા સંહાર કરાવી, ત્યાંથી વિવિધ વૃક્ષવૃંદથી વ્યાપ્ત મળયાત્રણમાં
આવીને ત્યાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરતા થકા સર્પથી વિટાએલા ચંદન વૃક્ષના
વનમાં પાંચ દિવસ નિવાસ કરી રહ્યા. ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે ચાલતાં ચંદ્ર-
લાગા નદીને તીરે વિરાજમાન, અનેક ભક્તગણોએ સેવેલા પંઢરપુરને
પામીને શ્રીવિકૃલ ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા બે માસ રહીને, દૈવી
જીવોને પોતાના આશ્રિત કરી શ્રીવિકૃલજીને ભેટીને, ત્યાંથી દંડકારણ્યમાં
આવી તેની પ્રદક્ષિણા કરી, ગોદાવરી પાસે પંચવટીને પામી ગોદાવરીમાં
સ્નાન કરી, નાસિકપુરને પામી ત્યાંથી ત્ર્યંબક ક્ષેત્રને પામી ત્યાં ત્ર્યંબકના-
થનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી તેજ ઉત્તરદિશાએ ચાલતાં તાપી નદીને પામી
તેમાં સ્નાન કરી, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં મહાનદી નર્મદાને પામી તેમાં
સ્નાન કરી તેના પાવન તીરમાં વિચરી તેને ઉતરીને, ત્યાંથી સામ્રમતી
નદીને ઉલ્લંઘન કરીને ભાલદેશમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ મહાદેવને નમસ્કાર
કરી, ગોપનાથ મહાદેવને પામીને પંચતીર્થોને સ્નાનાદિકથી તીર્થરૂપ
કરતા કરતા માંગરોળ પત્તનને પામ્યા.

એ રીતે તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં વિચરતાં તેમાં રહેલા અધર્મસર્ગનો સમુ-
ચ્છેદ કરતા, પાખંડી ગુરુઓને સચ્છાત્મસંમત સંવાદથી જીતીને તેનાથકી

મુમુક્ષુઓની રક્ષા કરતા, તપ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને સ્વયં પાળીને ત્યાગીઓ તથા યાત્રાળુઓને વર્તવાની રીતિ બતાવતા, તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં રહેલા મુમુક્ષુઓને તત્વબોધ અને સદાચરણથી સમુજાવન કરતા, વિવિધ નદ નદી તીર્થોને તીર્થરૂપ કરતા, મનુષ્યોથી ન બની શકે એવાં તપો કરવાપૂર્વક ગહન વનમાં વિચરતા એવા શ્રીનીલકંઠવર્ણીને ઘરથકી નીકળી માંગરોળ બંદરને પામતાં સાત વર્ષ એક માસ વીતિગયો. તે સમયમાં વર્ણિવરનું શરીર અતિ-શય કૃશ છે તથાપિ કોઈથી પણ ન પરાભવ થાય એવા અને સર્વના તેજનો પરાભવ કરનારા કોઈપણ દિવ્ય તેજથી મૂર્તિમાન તપથીજ જેમ એમ અતિશય શોભતું હતું. તીર્થોની તીર્થતાને ફરીથી ઉજાવન કરતા આ નીલકંઠ ભગવાન તે માંગરોળ પત્તનથી નીકળી સંવત્ ૧૮૫૬ ના શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે લોજપુરમાં પધાર્યા. તે પુરથી બહાર વર્તતી કોઈ વાવ્યની પાસે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી હૃદયતળમાં વિરાજમાન પરમપુરૂષ હૃદયે શ્રીરાધિકાકૃષ્ણનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા થકા ત્યાં મુહૂર્તપર્યંત બેઠા. આવા અવસરમાં માધ્યાહ્નિક સ્નાનમાટે સુખાનંદ નામના સાધુવર્ય ત્યાં આવ્યા. તેમણે વાવ્યમાં સ્નાન કરી તેની પાસે ધ્યાનનિષ્ઠ થઈ બેઠેલા, અદૃષ્ટપૂર્વ દિવ્ય તેજે સંપન્ન, ઓગણીશ વર્ષની યુવા વયે સંપન્ન એવા નૈષ્ઠિક વર્ણિવરને નિરખીને મનમાં બહુ વિસ્મય પામી, ક્ષણમાત્ર વાટ જોઈ રહેતાં સમાધિમાંથી ઉઠેલા ભગવાનની સમીપે જઈ પ્રણામ કરીને પુછ્યું કે-આ પ્રથમજ વયમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય, અસાધારણ ઉચ્ચ તપ અને સિદ્ધ થયેલા અષ્ટાંગ યોગથી સમસ્ત મુનિજનોને આશ્ચર્યસાગરમાં ડુબાડી દેતા થકા આ જગતમાં મૂર્તિમાન જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો રાશિ હોય ને શું ? એવા વિચરતા તમો કોણ છો ? તે પછી વર્ણિવર પ્રશાંત ગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે-કોઈ પૂર્વ યોગને લીધે કોસલ દેશમાં કોઈ વિપ્રવરના ઘરમાં જન્મ પામી, ભગવદ્ભક્તજનોના સમાગમની સ્પૃહાથી સ્વભાવથી અનુવર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યથી તપમાટે વિકટ વનમાં પ્રવેશ કરી, તેતે તીર્થ ક્ષેત્રાદિકમાં ફરતો ફરતો માર્ગપ્રસંગથી આ પ્રદેશમાં આવ્યો છું. તમને જોઈને મારું ચિત્ત બહુ સ્નેહ પામે છે, માટે હું માનું છું કે-સર્વગુણની સમૃદ્ધિ પામેલા, સત્પુરૂષના કૃપાપાત્ર,

સાધુ સમાજમાં રહેલા, મુમુક્ષુ તમો છો. કયા ગુરૂના કૃપાપાત્ર છો તે હું જાણુવા ઇચ્છું. આ પ્રકારે વર્ણીએ પુછ્યું એટલે સુખાનંદ બોલ્યા કે—અમારા ગુરૂ સૌરાષ્ટ્ર દેશને પવિત્ર ચરિત્રોથી પવિત્ર કરનારા, કૃષ્ણ-લક્ષ્મિના પ્રવર્તક, પારમૈકાંતિક ધર્મપરાયણ, રામાનંદ નામથી પ્રખ્યાત છે. જેમની આજીવિય સંગે રહિત શુદ્ધ લક્ષ્મિનિષ્ઠા તથા તીવ્ર વૈરાગ્ય-નિષ્ઠાને લાળીને ‘આ સાક્ષાત્ ઉદ્ધવજી અવતર્યા છે’ એમ ઘણા મહા-પુરૂષો જાણે છે. આ અમારા ગુરૂ અયોધ્યામાં કોઈ કાશ્યપ ગોત્રના વિપ્ર-વરના વંશમાં અવતરીને, આબાદ્યથી વર્તતા તીવ્ર વૈરાગ્યના વેગથી ઘરનો ત્યાગ કરી, તેતે પ્રદેશમાં તપસ્વિઓના મંડળમાં વિચરતાં કોઈ આત્માનંદ-નામના યોગિરાજને પામીને તેમના થકી જન્મસિદ્ધ યોગમાર્ગનું અનુ-સ્મરણ કરી લઈ, શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શન ઇચ્છતાં તે યોગિની કેવળ નિરાકાર આત્મજ્યોતિપરાયણતા જાણી, સાકાર શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર કરાવે એવા પરમ ગુરૂનો લાલ ન થતાં અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામી તે ગુરૂનો ત્યાગ કરી, શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈ અર્યારૂપથી સદાય વિરાજમાન, લક્ષ્મિમાર્ગના પ્રતિષ્ઠાપક, વિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાંતના પ્રવર્તક, ‘નિર્ગુણ નિરા-કાર કોઈ કેવળ તેજમાં લય પામવો એજ પરમ પુરૂષાર્થ છે’ એમ માન-નારાઓના અસદુપદેશોને સચ્ચાસ્ત્રસંમત સંવાદથી ખંડન કરીને, લવ-દાવાનળથી દાઝતા પોતાના આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમપુરૂષના ચરણ-રવિદના સુધારસનો આસ્વાદ આપતા એવા લગવાન શ્રીરામાનુજ-આર્યને પ્રણામ કરી, તેમના ચરિત્રમય પ્રપન્નામૃત પ્રબન્ધને સાંભળીને તે ગુરૂરાજનેજ સાક્ષાત્ કરવાની કામનાથી કાવેરીમાં પ્રતિદિન સ્નાન અને શ્રીરંગનાથનાં દર્શન પૂજન કરતા થકા શ્રીલાખ્યકાર ગુરૂવરનીજ વારંવાર એકાગ્ર ચિત્તથી લાવના કરતાં અદ્ય કાળમાં સમાધિમાં તેમનો સાક્ષાત્કાર પામી તેમના થકી અષ્ટાક્ષર મંત્રરાજને પામીને, તેમણે સર્વત્ર સ્વસિદ્ધાંત સ્થાપવાની અને શિષ્યજનોના સમુજ્જવનની આજ્ઞા આપતાં પ્રહર્ષ પામી, ગુરૂપદિષ્ટ અર્થોનેજ તેતે મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ કરતાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી શ્રીવૈષ્ણવ શિષ્યમંડળીથી વિટાતાં, કેટલાક અસૂચાણુઓએ પ્રતિ-દિન પીડા પમાડતાં ચિત્તમાં વિશ્વોલ કરનારા તે પ્રદેશનો પરિત્યાગ કરી,

વૃંદાવનમાં આવી પરા પ્રીતિથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર નિધ્યાન કરતાં
 યોગથી ઉઘડી ગએલી દૃષ્ટિથી વારેવારે શ્રીકૃષ્ણને લાળતાં મન વાણીને
 અગોચર કોઈ આનંદનો અનુભવ કરતાં અલ્પ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્
 સંદર્શન પામી અહુ કાળનો મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં પોતાને કૃતાર્થ માનીને,
 સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદની પરિચર્યાપરાયણુ પરમભાગવતોનાં સંદ-
 ર્શન-સમાગમ મુખની સ્પૃહાથી તેતે પુણ્ય તીર્થ ક્ષેત્રોમાં વિચરતા થકા
 અનેક મુમુક્ષુ આશ્રિતોને તત્ત્વોપદેશથી સમુજ્જીવન કરતા થકા લગવાનું
 શ્રીકૃષ્ણે સદા સાક્ષાત્ નિવાસ કરેલી દ્વારકાપુરી પ્રત્યે આવીને, શ્રીકૃષ્ણની
 સેવા કરતાથકા કેટલોક કાળ રહીને, સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં વિચરી, તેતે દેશમાં
 મુમુક્ષુઓને અમૃતમય સદ્ગુણોપદેશથી પરમાનંદ પમાડતા થકા, અનન્ય શ્રી-
 કૃષ્ણ ભક્તિથી પોતે નિત્ય તૃપ્ત હોઈ અમો સર્વે ચરણસેવકોને સમુજ્જીવન
 કરીને હમણાં ભુજનગરમાં વિરાજે છે. તે રામાનંદ સદ્ગુણના ચરણકમળના
 આશ્રયવાળા, સર્વ ઈષિણાએ રહિત એવા અમો સાધુઓ તે ગુફની આશાથી
 અત્ર રહ્યા છીએ, શ્રીસ્વામિના અમો સર્વ સેવકોમાં મુક્તાનંદ મહામુનિ
 મુખ્ય છે. આ મુનિ અષ્ટાંગ યોગમાં પાર પામેલા, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યના
 નિધિરૂપ, તમારા જેવાઓના સમાગમની સ્પૃહાવાળા આ પુરમાં વર્તે છે.
 જો આપને એમના આશ્રમમાં આવવામાં કશો અટકાવ ન હોયતો હમણાં
 મારી સાથે આવો અને જો કાંઈ અટકાવ હોય તો તે મહામુનિ આપની
 પાસે આવશે. આવું મુખાનંદ સાધુનું સત્ય વિનયમધુર વચન સાંભળીને
 વર્ણિરાજે અહુ ઉત્સાહથી કહ્યું કે-અમો કદાપિ ગ્રામ નગરમાં પ્રવેશ કરતા
 નથી. વનવાસમાંપણુ નિત્ય નવાનવા વૃક્ષતળે વાસ કરતા આવ્યા છીએ.
 તથાપિ મારે સત્સમાગમની મોટી સમુત્કંઠા વર્તે છે તો તમારા વચનથી
 'સાધુમંડળના આભૂષણભૂત ભક્ત યોગિરાજનો સમાગમ એજ નિઃશ્રેયસનું
 મુખ્ય સ્થાન અને તપનું પરમ ફળ છે' એમ માનીને નગરગ્રામમાં નહિ પ્રવેશ
 કરવાના નિયમનો આજ ત્યાગ કરી ગામમાંપણુ તમારી સાથે પ્રવેશ કરવા
 ઇચ્છું છું. એમ કહીને તુરતજ ઉઠીને મુખાનંદ સાધુ સાથેજ તેમના નિવા-
 સાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. મુક્તાનંદ મહામુનિ પોતાના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા,
 મૂર્તિમાન તપનો સંચય હોય ને શું? મૂર્તિમાન તેજનો રાશિ હોય ને શું?

મૂર્તિમાન આનંદનો પુજ હોય ને શું ? મૂર્તિમાન પરમ ધર્મ હોય ને શું ? એમ શોભતા, તપ તીર્થાટનથી કુશ શરીરવાળા, અતિમાનુષ પ્રતાપથી તમામ તેજસ્વિઓને તિરસ્કાર કરતા એવા વાર્ણિવરને જોઈને તત્ક્ષણ ચિત્તમાં બહુ વિસ્મય પામી સ્વયં સન્મુખ જઈ યોગ્ય અભિનંદન કરી અંદર આદરથી લઈ જઈ કુશળ પુછીને સમુચિત સત્કાર કરી, અતિથિસત્કાર સ્વીકાર્યા પછી તેમના વિશેષ વૃત્તાંતની જાણાસાથી એકાંત પ્રદેશમાં તેમની સાથે બેઠા. અવસર આવતાં લગવાને મુક્તાનંદ મુનિને તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં તેમણે આત્મા, પરમાત્મા, પ્રકૃતિ, ઈશ્વર, અને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સ્પષ્ટતાથી સંબોધમાં કહ્યું. એ રીતે મુનીન્દ્ર વર્ણીન્દ્ર બંને પરસ્પર પ્રશ્ન અને વ્યાખ્યાનથી પરમાનંદને પામ્યા. મુક્તાનંદ મુનીન્દ્રે વર્ણીન્દ્રનો શ્રીકૃષ્ણવિષે પરમ પ્રેમાનુબન્ધ જાણીને અત્યંત હર્ષ પામી, શ્રીરામાનંદસ્વામિની શ્રીકૃષ્ણવિષે પરાભક્તિ, સમાધિમાં થતો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર અને સ્વામિની પ્રસન્નતા થાય તો શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર અતિસુગમ થાય એ સર્વે નિવેદન કર્યું. તે પછી વર્ણી લગવાનું 'આ સ્વામીશ્રી શ્રીકૃષ્ણૈકશરણુ, તેમના સાક્ષાત્કારવાળા, સંસારભય શમાવામાં સમર્થ ગુરુવર છે' એમ નિશ્ચય કરીને, પિતા ધર્મદેવનું વચન સ્મરણમાં લાવી 'એજ આ રામાનંદ સદ્ગુરુ છે' એવો વિનિશ્ચય કરી, ભુજનગરથી તેમની આવવાની વાટ જોતા થકા મુક્તાનંદજીના વચનથી નિર્માનપણે સાધુસેવા કરતા થકા બે માસ ત્યાંજ નિવાસ કરી રહ્યા. બે માસ વીતી જતાંપણુ શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ પામતાં તેમના ચરણની સેવામાં તીવ્ર ત્વરા થતાં તેજ ક્ષણમાં શ્રીસ્વામી પાસે જવાની વાંછાથી મુક્તાનંદમુનિને પુછ્યું કે-બે માસતો વીતિ ગયા પણ શ્રીસ્વામી તો અદ્યાપિ આવ્યા નહિ. તેમના ચરણની સેવા વિના હવે હું ક્ષણમાત્રપણુ અત્ર રહેવા સમર્થ નથી તો મને ત્યાં જવાની આજ્ઞા આપો. 'આ વાર્ણીનો અભિનિવેશ અનિવાર્ય છે' એમ જાણીને તેમજ શરીરની અતિશય કુશતાપણુ લક્ષમાં લઈને અને જવાના માર્ગની દુર્ગમતાનો પણ વિચાર કરી, તેમના મનનો બેદ શમાવા વાસ્તે ધીમેથી મૃદુ મધુર વાણીથી મુનિએ કહ્યું કે-હે તાત ! માર્ગ દુર્ગમ છે. તમારી તનુ તપથી

કુશ છે, શ્રીસ્વામી પખવાડીયાની અંદર આવશે. હું હમણાંજ તમારા વૃત્તાંતનો લેખ લખીને મોકલું છું. તમોપણ તમારી સમુત્કંઠા સૂચવનારો લેખ લખીને આપો તેપણ હું સ્વામીપ્રત્યે મોકલીશ. આ પ્રકારે આશ્વાસના આપતાં જવાના અભિનિવેશ થકી નિવૃત્તિ પામીને તેમની આવવાની વાટ જોઈ રહ્યા. શ્રીસ્વામીતો મુક્તાનંદમુનિએ મોકલેલા લેખથી વૃત્તાંત જાણીને લગવાનના લેખથી તેમની પોતાના દર્શનની તીવ્ર ત્વરા નિશ્ચય કરી પુરત ત્યાંથી નીકળવાના અભિનિવેશવાળા હતા પરંતુ જુજનગરના હરિજનોના મનોરથને અનુસરવાથી ત્વરાને રોકીને ‘અમો અદ્ય દિવસોમાંજ આવીશું’ એમ સંદેશો લાવનાર મયારામ વિપ્રમુખથી મુક્તાનંદ મુનિને જણાવીને, કેટલાક દિવસો વીતતાં ત્યાંથી નીકળીને શિષ્યમંડળથી વિટાઈને ફરતા ફરતા પિપળાણા ગામમાં આવીને, પોતાના અનન્ય ચરણુસેવક નૃસિંહ નામના વિપ્રવર્યના ઘરને પાવન કરતા થકા પોતાના આવવાના સમાચાર લઈ જનારો કોઈ દૂત મુક્તાનંદસ્વામીની સમીપે મોકલાવ્યો. દૂતના મુખથી ‘શ્રીસ્વામી આવ્યાછે’ એવું વચન સાંભળીને તત્ક્ષણ પ્રહર્ષ પામેલા મુક્તાનંદજીએ લગવાનને કહ્યું કે-જેમના ચરણારવિંદના સેવારસ થકી બીજું કંઈપણ આપણને સુખમાટે નથી, જેમનાં દર્શનની આકાંક્ષા વાળા તમો તેમના સમાગમ વિના ક્ષણ કાળને પણ સહસ દિવસ વીતી ગયા એમ માનોછો, તે આ આપણા સ્વામી અહીંથી બહુ દૂર નહિ એવા પિપળાણા પુરમાં આપણા અનુગ્રહ અર્થે પધાર્યા છે તો અહીંથી હમણાંજ આપણે ત્યાં જવા નીકળીએ. તેપછી લગવાન કર્ણુમાર્ગને સુખ કરનારા શુભ સમાચાર સાંભળીને મુક્તાનંદમુનિસાથે લોજપુર થકી નીકળ્યા. તેમની પાછળ બીજાપણ સાધુઓ નીકળ્યા. વેગથી માર્ગને ઉત્તંઘન કરી નદીને ઉતરીને પિપળાણા પુરમાં પ્રવેશ કર્યો. સંવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વાદશી તિથિએ પૂર્વાહ્નમાંજ નરસિંહ વિપ્રના ઘરમાં સભામાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન, અનન્ય મનના નિજચરણુસેવકોએ પૂજા કરેલા, આજ્ઞાની વાટ જોઈ રહેલા ખાનગી સેવકો જેમના વદનાર વિદ સામું નિર્નિમિષપણે નિહાળી રહ્યા છે, સદુપદેશરૂપ સુધારસના આસ્વાદલોભને લીધે ‘હું પહેલો પહેલો’ એવા વેગથી આવતા જણાસુ જનના

સમાજની જેમના સમીપમાં અત્યંત લીઝ્ય વર્તેછે, અમૃતમય મધુર વા-
ણીથી ભવદાવાનળથી દુરંત દાઝતા જનોને પ્રશાંતિ પમાડતા, લોચનગોચર
થતી પ્રશાંત ગંભીર આકૃતિથીજ જોનારા જનોને તુરતજ સત્ત્વગુણની સમૃ-
દ્ધિ સંપાદન કરી આપતા, અનેક શિષ્ય પ્રશિષ્ય મંડળથી વિટાએલા એવા
પ્રૌઢાકૃતિ ગુરૂવરને નિરીક્ષણ કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વકોઈએ તત્ક્ષણ ઉત્પન્ન
થએલા ભક્તિભારથી મસ્તક નમાવીને નમસ્કાર કર્યો. માનવભાવનું અનુક-
રણ કરતા ભગવાનપણુ પ્રેમરસપરિપૂર્ણ અંતઃકરણ, નિશ્ચળ નેત્ર અને ભક્તિ-
ભારથી નમાવેલા મસ્તકે યુક્ત થઈ ગુરૂચરણકમળમાં પોતાના કરકમળ
જોડીને પૃથ્વીઉપર દંડની પેઠે દેહને પાડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા.
રામાનંદમુનિ પ્રણામ કરતા શ્રીહરિકૃષ્ણને એકદમ સામા ઉઠીને પ્રણામના
પરિશ્રમથી વારેવારે વિનિવારણ કરી, આદરથી આલિંગન કરી, પોતે આસ-
નમાં બેસીને પોતાના આસન પાસેજ વાણિને બેસવાનું કહી, બીજા મુક્તાનં-
દાદિ મુનિ વિગેરેને યથાયોગ્ય બેસવાનું કહી તે સર્વે યથોચિત બેસી જઈ
સભામાં આશ્ચર્યદર્શન બાળયોગીન્દ્ર સામી એકાગ્ર દૃષ્ટિવાળા થતાં શ્રી-
સ્વામી બાળયોગીન્દ્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે—તમોએ જન્મથી અલંકાર કરેલો
વંશ તથા દેશ પવિત્રજ હશે એમ માનીને તેને જાણુવા ઇચ્છુંછું. તમારી
તપમાંજ દૃઢ નિષ્ઠા છે એતો આકૃતિથીજ જણાય છે, પરંતુ તે કેટલા કાળે
સિદ્ધ થઈ છે તે જાણુવા ઇચ્છુંછું. તમો આત્મારામ અને પૂર્ણકામ છે
એટલે અમારા સમાગમની સ્પૃહાથી બહુ દિવસ અત્ર નિવાસ કરી રહેવાની
જરૂર નથી. એ રીતે ગુરૂવરે કહ્યું એટલે ભગવાન બોલ્યા કે—કોસલ દેશમાં
છપૈયા પુરમાં સામવેદી હરિપ્રસાદ વિપ્રથકી જન્મ પામીને કોઈ સારા
સદ્ભાગ્યવંશાત બાહ્ય વયમાંજ તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી વનમાં પ્રવેશ કરી
તપ કરતાં થકાં મહાત્માઓના સમાગમપ્રભાવથી યોગૈશ્વર્યને પામીને,
હિમાદ્રિને આરંભીને ભૂમિમાં અનુક્રમથી ફરતો ફરતો આ દેશમાં આવ્યો
છું. યદ્યપિ મને તેતે સમયે આશ્ચર્યરૂપ અખંડ નિર્ગુણ દેહવિલક્ષણ વિજ્ઞા-
નમય જન્મમરણે રહિત અષ્ટગુણે સંપન્ન એવા આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર
વર્તે છે, પરંતુ જેમાં માફ ચિત્ત અત્યંત અનુરક્ત વર્તે છે, જે ત્રિલોકીમાં
અંતર્યામિપણે અનુપ્રવેશ કરી સર્વને ધારણ કરનારા અવ્યય ઈશ્વર છે,

જે ઉત્તમ પુરુષને પરમાત્મા કહેછે, જે ક્ષરાક્ષર થકી ઉત્તમ છે, જેને લોક વેદમાં પુરુષોત્તમ કહેછે, જે પરાવરનાં દર્શન થતાં હૃદયગ્રંથિ ભેદાઈ જાય છે. સર્વ સંશયો છેદાઈ જાયછે અને સર્વ કર્મોનો સંક્ષય થાયછે, પરમાનંદમય, જેની સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ લીલા છે, એવા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. તેમના સાક્ષાત્ દર્શનની સ્પૃહાથી હું આપની પાસે આવ્યો છું, આવું વાર્ણિવર્યનું વચન સાંભળીને સ્વામી બોલ્યા કે—બહુ યોગિજનો પોતાના આત્માથકી બીજને બહુધાપણે જોતાજ નથી, કેમકે તેઓ વિજ્ઞાનઘન, આશ્ચર્યરૂપ, દુઃખરહિત આત્મામાંજ વ્યાસક્ત યોગદૃષ્ટિવાળા હોઈને સર્વના સાચા સખા, સદાય સમીપેજ રહેલા, સર્વભૂતોના સત્ય સુહૃત, સર્વકર્મસમારાધ્ય, અપરિમિત આનંદમય, પરમાત્મા પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણનેતો ભુલીજ જાય છે. દુર્લભ દેવી સંપત્તિને પામેલા આપની આ અભિરૂચિ સમસ્ત જગતના ઉજ્જવન અર્થે અલં છે. તમારા જેવા પુછનારા અને શ્રોતાઓ જગતમાં સુદુર્લભ છે. તમારા જેવાની અમો બહુ દિવસથી સ્પૃહા કરતા હતા, તે પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા કેવળ યોગ-માર્ગથી ગમ્ય નથી પરંતુ હે તાત ! અનન્ય લક્ષિતીજ તત્ત્વતઃ જાણી, જોઈ, પ્રવેશ કરી શકાય છે. તે પરમાત્મા જેવા સ્વરૂપ સ્વભાવવાળા છે તેવાતો લક્ષિતીજ તમો યથાર્થપણે જાણો. માટે તમો અમારી પાસે કેટલોક સમય સ્થિતિ કરી રહો. કોઈ અવસરે મનોરથની સિદ્ધિ પામશો. આ પ્રકારે કહ્યું તેપછી વાર્ણિરાજ સ્વામીની પરિચર્યાતત્પર થઈ તેમના પ્રસાદની વાટ જોતા થકા મુક્તાનંદાદિકે આગળ કર્યા થકા કેટલોક સમય ગુરૂની આજ્ઞાના અનુપાલનથી, કેટલોક સમય આત્મધ્યાનથી, કેટલોક સમય પોતાને અનુસરનારાઓને તત્ત્વબોધ આપવાથી, કેટલોક સમય યોગાભ્યાસ કરવા ઈચ્છતા મુનિઓને યમ-નિયમ-આસનાદિ યોગનાં અંગોના ઉપદેશથી તો કેટલોક સમય શ્રીકૃષ્ણના અનુસ્મરણથી નિર્ગમન કરતા થકા સ્વામી પાસે સ્થિર ચિત્તથી રહ્યા. તેપછી રામાનંદસ્વામી કોઈ વખતે વાર્ણિનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણના સમારાધન સમયે પુષ્પાદિ પૂજાપદાર્થો તૈયાર કરી રાખવાના કામમાં તેમની યોજના કરી. વાર્ણિપણ આજ્ઞાને અનુસારે પૂજના અવસરમાં આદરથી ધૂપ દીપાદિ

તેતે ઉપચારનાં પદાર્થો તૈયાર કરવામાં તત્પર થઈ તેમની અનુવૃત્તિને અનુકૂળ પરિચર્યા આચરતાં ગુરુના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થયા. તેપછી ગુરુવરે પોતે અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ ઉપચારોને પોતાના લોચનગોચર થઈ સાક્ષાત્ સ્વીકારતા પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણનો પોતાની પાસે વર્તતા, પૂજા-પદાર્થો લાવી આપવામાં વ્યગ્ર હાથવાળા, પોતાની પરિચર્યાપરાયણ અને શ્રીકૃષ્ણમાંજ એક નિમગ્ન મનવાળા બાળયોગીન્દ્રને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. વર્ણી ભગવાન્ સર્વના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય રૂપવાળા, દિવ્ય પીતાંબર પહેરી રહેલા, બહુ દિવ્ય આભૂષણો ધારી રહેલા, આનંદમય, અક્ષરાતીત, મુનિજનોના મનના નિવાસસ્થાનભૂત એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરીને તત્કાળ કોઈ સ્વભાવસિદ્ધ પરમાનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. તેપછી વર્ણિની કૃષ્ણદીક્ષામાં અભિરૂચિ થતાં ઉત્તમ અધિકારી થએલા બાણી સ્વામીએ અવસર આવતાં સંવત્ ૧૮૫૭ ના કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ મહોત્સવસાથે યથાવિધિ મહાદીક્ષા આપી મંત્રોપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત ધર્મોનો ઉપદેશ કરી દીક્ષાના અંગભૂત સહજાનંદ નારાયણ-મુનિ એવાં સાર્થક નામો આપ્યાં. આ સમયે નારાયણમુનિ વર્ણિનાં ચિહ્નોથી જેમ શોભતા હતા તેમ મહાદીક્ષાનાં ચિહ્નોથી વિશેષપણે શોભવા લાગ્યા. રામાનંદસ્વામીએ તે સમયને સમારંભીને પોતાના સંપ્રદાયની સંપ્રતિષ્ઠા આ વર્ણિવર્યદ્વારા સંપાદન કરવા પોતાના સમસ્ત શિષ્યોની અપેક્ષાએ વર્ણિમાં વિશેષપણે ભાવબંધ બાંધ્યો. તેપછી સ્વામીશ્રીદૈવતાચળની તલેટીમાં રહેલાં તેતે ગામોમાં રહેલા નિજશ્રિત જનોના કલ્યાણમાટે નારાયણમુનિની સાથેજ વિચરતા થકા તેમને આગળ રાખી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિનો ઉપદેશ શિષ્યોને બે વર્ષ આપતા આપતા જેતપુરમાં આવ્યા. ત્યાં સ્વામિના મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય થયો કે—આ સહજાનંદસ્વામી મારા સર્વ શિષ્યોને ગુણથી તથા વિનય સંપદાથી ઉલ્લંઘન કરીને શોભેછે. એમના જ્ઞાન વૈરાગ્યની પ્રતિદિન પ્રવૃત્તિ થતી જાયછે. આરેયપણુ સત્યથી ચલાયમાન થતા નથી. અપકારિઓનાપણુ દુઃખને સહન કરી શકતા નથી. પરનેમાટે આવી પડેલા કલેશને સહન કરેછે. બીજાએ કરેલા અસહ્ય અપરાધોનેપણુ સહન કરેછે. યાચકોને યાચનાથકીપણુ અધિક આપેછે. અપકારિઓનોપણુ ઉપ-

કારણ ચિત્તવે છે. એમનું મન વાણી અને કાચનું સરલપણું એકરૂપ જ વર્તે છે. વિષયોની સન્નિધિમાં પણ ક્ષોભ પામતા નથી. શમ દમ્ભાદિક પણ સ્વાભાવિક વર્તે છે. સર્વ સદ્ગુણના દૂષણરૂપ માનકલંકથી કલંકિત થતા નથી, ધર્માનુષ્ઠાનમાં અભિનિવેશ ન ચલાયમાન થાય એવો છે. ભક્તિરસાસ્વાદતો અસાધારણ છે. સમાધિ સુધીની યોગસિદ્ધિ સહજ છે. માટે આજ આ-આર્યપદને લાયક છે. આવો નિશ્ચય કરી, સભામાં પોતાના અનન્ય શિષ્ય મુક્તાનંદાદિ સમસ્ત ત્યાગીઓ અને ગૃહસ્થોને સાંભળતાં જ લગવાનને કહ્યું કે—અમારું વચન ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય નથી. અમારા સમસ્ત શિષ્યોમાં આપ અગ્રણી છો. તમારા કરતાં જ્ઞાનાદિગુણથી કોઈ પણ અધિક નથી. આ સંસારસાગરમાં ડુબેલા જનોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમોજ સમર્થ છો. આટલો કાળ યથાકથચિત્ત ધારણ કરી રાખેલો આ મુમુક્ષુ મનુષ્યોના ઉપયોગનો પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવર્તનો ભાર હવે આપને વિષે આરોપણ કરવા ઇચ્છું છું. આવું ગુરુવરનું વચન સાંભળીને લગવાન ણોલ્યા કે—હે સ્વામિન! આપનું આજ્ઞાવચન ન ઉલ્લંઘન થાય એ વાત ખરી છે પણ તેને જો લાયક ન હોય એવાને કરેલો તેનો નિયોગ અર્થને માટે કેમ થાય ? હું બાળક આ ભારમાટે સમર્થ નથી. મનેતો આપના ચરણની સેવા જ સદાય રૂચે છે. તમારા જેવા જો ગુરુ મળે તો જીવિતપર્યંત તેમના શિષ્યભાવમાં જ પરમ શ્રેય માનું છું, કેમકે તેમની આજ્ઞામાં વર્તતાં આરેય પણ ધર્માદિક થકી પ્રસ્ખલનો પ્રસંગ આવેજ નહિ. આજ્ઞા પણ તત્ત્વદર્શી હિતતત્પર ગુરુવરની છે. સ્વયં ગુરુ આત્મજ્ઞાનરૂપ દીપથી અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરીને શિષ્યની દૃષ્ટિનો તત્ત્વાર્થમાં તેતે સમયે પ્રવેશ કરાવે છે અને પોતે ધર્માચરણ કરી શિષ્યોને કલેશ વિના ધર્મોનું શિક્ષણ આપે છે. તો એવી રીતે આચાર્ય કુપાના પ્રવાહરૂપ આજ્ઞાને વશ વર્તવું એજ યાવજીવ શ્રેયમાટે છે. જો મહાભાગ્ય હોય તોજ તે મળે. વળી આ આચાર્યપદ ઉપર બેસવું તે અત્યંત કઠિન છે. કોઈ તત્ત્વદર્શી ગુરુ જનવર્ણત વનમાં એકાંતમાં રહીને, સંસારદાવાનળથી ભયભીત થઈ ગૃહનો ત્યાગ કરી, સંસારતાપને શમાવનારા ગુરુને ગોતીને શરણે આવી ઉપદેશની વાટ જોઈ રહેલા શિષ્યને તત્ત્વનો ઘોષ આપી પરમાત્માના મનનાદિ માટે સ્વયં એકાંતમાં જ રહે-

વાની રૂચિવાળા હોવાથી તેનેપણ એકાંતવાસની અનુચિત કરે, આ એક પ્રકારના ગુરૂ છે. આવા ગુરૂને કશા બાહ્ય સંગનો પ્રસંગ નથી. તેમ તેમણે કરેલી પ્રવૃત્તિની અધિકતા નથી કે જેથી પ્રામાદિક વિક્ષોભનો ક્યારેક પ્રસંગ આવે. બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર રૈકવ નામના મુનિએ જનશ્રુતિ રાજની મુમુક્ષા પરીક્ષા કરવા પ્રવૃત્તિ જેમાં અધિક છે એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, પરંતુ આતો પરંબ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરી સર્વ જગતને તદાત્મક બેતા થકા જળમાં કમળની પેઠે બાહ્ય ગુણોથી નહિ લેપલેશ પામીને વર્ત્યા હતા. આવા બ્રહ્મવેદાને આ ઘટતું આવે. જે અનિષ્પન્નને આવો પ્રસંગ આવે તો તેની કશી સ્થિતિજ રહે નહિ. ગુરૂપદનો બીજો પ્રકાર એવો છે કે- પોતે બ્રહ્મનો યથાર્થ સાક્ષાત્કારવાળા હોઈ પ્રશાંતતાપત્રય હોઈને સંસાર દાવાનળથી અતિશય દાઝતા જનોને જેવા માત્રથી મનમાં અત્યંત દયા લાવીને પોતાને અપ્રિય એવી પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતાને અંગીકાર કરીને, સમય આવતાં તેને જનોને તત્ત્વહિતનો બોધ આપીને તેમના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરે. પુષ્કળ પ્રવૃત્તિમાંપણ નિર્લેપપણે રહી પરાથે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે. આવા હોય તે તો સમસ્ત જગતના હિતમાટે અવતરેલા પરમપુરુષજ હોવા બોધાયે. આવા ગુરૂને તો વિવિધ જનસમાજના સમાગમનો બહુ પ્રસંગ આવ્યાજ કરે. ભરતજી નિષ્પન્ન યોગી હતા તથાપિ મૃગલાના બાળકના દયાવશાત્ થએલા પ્રસંગમાત્રથી બીજા જન્મને પામ્યા હતા તો બીજાઓની તો વાતજ શી? માટે આવા સ્ત્રીધનાદિકના પ્રસંગમય આચાર્યપદમાં હું શી રીતે યોગ્ય થઈ, માટે મને તો આપના ચરણની પરિચર્યાજ સર્વદા રૂચે છે. આ વચન આપની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર છે તથાપિ મારા અધિકારને અનુરૂપ છે તો તમો ક્ષમા કરો. આવું વિરક્ત વર્ણિતજનું યુક્તિયુક્ત વિનયમધુર વચન સાંભળીને સ્વામીએ કહ્યું કે-‘એવા તો લોકહિત માટે અવતરેલા પરમપુરુષજ હોવા બોધાયે’ એમ જે તમો કહો છો તે સત્યજ કહો છો. તમોજ પરમપુરુષ છો, માટે આ મહા ત્યાગિસમાજમાં સર્વને સમુલ્લંઘન કરીને તમોને ધન્યું ધું. આમાંથી તમારા જેવી કોઈની પણ પરહિતપ્રવૃત્તિતત્પરતા નથી. સાગરના જેવી કામોથી અક્ષોભ્યતા એક આપનીજ બોલે ધું. આ સમય

અને દેશ હમણાં ધર્મરક્ષણમાટે તમારા જેવાનીજ જરૂરીયાત રાખેછે. કેમકે હમણાં પારલૌકિક શ્રેયોમાર્ગના રક્ષણમિષથી પ્રવર્તેલા અનેક દુરાચારી ગુરૂઓ વિગેરે અજ્ઞાનિ જનોને કોઈ પ્રકારે પોતાને વશ કરી પોતાના દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તાવી તેના ધર્મો તથા ધનને હરી લઈને કોઈ ખાડામાં પાડી નાંખેછે. તો 'લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો એજ પરમપુરૂષાર્થ છે' એમ જોતા અને 'ગુરૂનું વચન ઉલ્લંઘનીય નથી' એમ માનતા તમારે આ માંડ વચન અંગીકાર કરવું. સ્વામિશ્રીનું આવું સત્યાગ્રહ ભરેલું વચન સાંભળીને 'લોકનું હિત કરવું એજ પરમ ધર્મ છે' એમ નિશ્ચય કરીને, તેમજ પોતાના સર્વ જીવોનું હિત કરવાના કરેલા સંકલ્પને પણ અનુસ્મરણ કરીને ગુરૂશ્રીનું વચન અંગીકાર કર્યું. તે પછી શ્રીરામાનંદસ્વામી બહુ પ્રસન્ન થઈ સહજનંદસ્વામીને સંવત્ ૧૮૫૮ ના કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની એકાદશીએ આચાર્યાસન (ગાદી)માં મહોત્સવ સાથે યથાવિધિ બેસારીને, તેમની પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને સર્વ સમાશ્રિતોને એમ કહ્યું કે— આ ભગવાન સહજનંદસ્વામી આ દિવસને આરંભીને મારા આચાર્યપદમાં વિરાજીને તમો તમામના આત્યંતિક કલ્યાણના ઉત્તમ ઉપાયોનો ઉપદેશ આપતા થકા, કુટિલ કળિકાલમાં સર્વત્ર અભિવૃદ્ધિ પામેલા અજ્ઞાન અંધકારને પોતાના પ્રતાપથી ટાળીને વિજ્ઞાનપ્રકાશ ચોતરફ પ્રચારતા થકા, વિષયરૂપ વિષમવિષના આસ્વાદથી મૂઝાઈ પામેલા માનવોને પોતાના વચનરૂપ અમૃતથી સમુજ્જીવન કરતા થકા, સમસ્ત આશ્રિતોને પરમાનંદમય પરમાત્માના કોઈ આનંદરસને પાન કરાવતા થકા, આપણા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને સર્વત્ર વૃદ્ધિ પમાડશે, માટે તમારે સર્વેએ આ નારાયણ સ્વામિની આજ્ઞામાં રહેવું. તે પછી શ્રીસ્વામીના ચરણારવિંદમાં રસિક એવા સમસ્ત આશ્રિતોએ બહુ દિવસથી આકાંક્ષા કરેલું આવું આજ્ઞાવચન આદરથી સાંભળીને પ્રહર્ષ પામી તે વચનને અભિનંદન કરીને વિનયનત્ર મસ્તકે ઝહણુ કર્યું. અનુજ્ઞા અંગીકાર કરવાથી અત્યંત પ્રસન્ન થએલા સ્વામીએ વર વરવાનું કહેતાં સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને માગેલા લોકહિતોપયોગી અભીષ્ટ કેટલાક વરો આપ્યા. પ્રસન્ન થએલા ભગવાને પણ પોતાને પરમપ્રિય ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરૂને નિશ્ચિત

કરવા પોતાના અક્ષરાતીત સ્વરૂપનો યથાર્થ અવબોધ આપ્યો. સ્વામી-
પણુ સહજનંદસ્વામીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જાણીને આનંદના
સાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. એ રીતે સમર્થ સહજનંદ લગવાનને આચાર્ય-
પદમાં અભિષેક કરી નિશ્ચિત થઈ પોતાને કૃતકૃત્ય માનીને, જેતપુરથી
નારાયણમુનિ મુક્તાનંદમુનિ પ્રમુખ શિષ્યસમાજને સાથે લઈને કૃષ્ણેણી
ગામમાં આવ્યા. ત્યાં આયુષનો અંત્ય અવસર આવતાં સ્થૂળ ભૂતસંઘા-
તને ત્યાગ કરી, સહજવિશુદ્ધ સ્વાત્મસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી, એકાંતમાં
પદ્માસને બેસી સર્વ દ્વારોનો સંયમ કરી, મનને કોઈ આનંદમય પરમા-
ત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન કરી, યોગધારણાનો આશ્રય કરી, અલ્પ કાળમાં
શ્વાસ વિરામ પામતાં કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો. સંવત્ ૧૮૫૮ ના
માગશરમાસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશીતિથિએ સહસ્રકિરણવાળો સૂર્ય
અસ્ત પામે એમ પ્રેમારૂપદ સ્વામીશ્રી અસ્તંગત થતાં તેમના ચરણના
અવલંબનવાળા સમસ્ત સમાશ્રિતો પોતાને વિનષ્ટદૃષ્ટિ માનીને અનુશોક
કરતાં, લગવાન સહજનંદસ્વામીએ વિપત્તિરૂપ વૃષ્ટિ વાયુ વિઝેરેથી ન
કંપાયમાન થાય એવા અલૌકિક વિજ્ઞાનરૂપ દીપથી સત્ય સદ્બોધ આ-
પતાં દૃષ્ટિનો પ્રસાર પામતાં, વર્ણાન્દ્ર લગવાનને આગળ કરી ગુરૂનું
ઔર્ધ્વદૈહિક સમગ્ર કર્મ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ કરીને, 'લગવાનને કીડાના ઉ-
પકરણભૂત કાળની વિચિત્ર ગતિ કોઈનાથી પણ ઉલ્લંઘન થાય એવી નથી'
એમ માનીને, તેમજ શ્રીસ્વામીજ સહજનંદસ્વામીરૂપથી રહ્યાજ છે
એમ માનીને, સુખેથી તરી શકાય એવા સેતુથીજ જેમ એમ જગતના
સેતુરૂપ લગવાન નારાયણમુનિને લઈને લવસંતરણ સુગમ થયું એમ
પ્રહર્ષ પામીને, જન્મ જરા મરણ શોક લયે રહિત થઈ સુખેથી શ્રીસહ-
જનંદસ્વામીના ચરણની છાયામાં નિવાસ કરી રહ્યા.

નારાયણમુનિએ ગુરૂની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં આચાર્ય-
પદને સફલ કરવા ગુરૂના ચૌદમાને દિવસે સમસ્ત ગુરૂભાઈઓનું મંડળ
સભામાં બોલાવી, તેમને સ્વસ્વધર્મની દૃઢતા કરાવા ધર્મની પ્રશંસા કરવા-
પૂર્વક, ધર્મસિદ્ધિમાં શ્રદ્ધા, નિયમ, શુભ દેશાદિક અને વિશેષપણે સ-
ત્સંગ તથા સમ્મિત્ત્યાજ્યાસની ઉપાયતા નિરૂપણ કરવાપૂર્વક, ધર્મભેદના

વર્ણનપૂર્વક યથાધિકાર ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે પછી ભગવાન ગુરૂની આજ્ઞા અને પોતાના સંકલ્પને સ્મરણ કરીને, ધર્મના છળથી તેને સ્થળમા પ્રવૃદ્ધિ પામેલી અધર્મપ્રવૃત્તિને શમાવા અને સાધુજનોનું સમુજ્જવન કરવા પરમહંસવૃત્તિવાળા અનુયાયિઓને સાથે લઈને ફણેણીથી નીકળી ધોરાજી ભાડેર માંણાવદર પિપળાણા અગત્રાઈ અને કાળવાણીમાં અનુક્રમે પધારી ત્યાં ભક્તોના મનોરથોને અનુસારે રહીને નિજજનોને પોતાના ચરણરજથી પવિત્ર કરી અમૃતમય ઉપદેશથી ઉજ્જવન કરી, ત્યાંથી માંગરોળ નગર પધાર્યા. આ નગરથી બહારજ કોઈ વડ વિગેરે વિવિધ વૃક્ષની ઘાટી છાયાવાળા સ્થાનમાં ઉતરેલા, અનેક પરમહંસ મંડળથી વિટાએલા ભગવાનને આવેલા સાંભળીને, તેમના ચરણ કમળનો અર્ચન કરવા આવેલા ગોવર્ધન આદિક નગરજનોને અપૂર્વ રસમય વચનોથી અભિનંદન કરી, અમૃતમય ઉપદેશોવડે તેમના ત્રણ તાપને શમાવતા થકા, તેમની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહેતાં, તીર્થવાસી જનોની તૃષાપીડા શમાવા નગરથી બહાર બધાને ઉપયોગ આવે એવા સ્થાનમાં નિર્મળ મિષ્ટ શીતળ જળવાળી મોટી વાવ ખોદાવી, તેનો યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ કરતાં તેના અંગપણે મોટો બ્રહ્મભોજ કરી ઇન્દ્રાદિ દેવોનેપણ તૃપ્ત કરી, પોતે વિષ્ણુની પૂજામાં પ્રવર્ત્યા તે સમયે પૂજા કરાવનારા મયારામ વિપ્ર વિગેરે એકાંતિક જનોને પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવા દિવ્ય પિતાંબર પહેરી રહેલા, શંખ ચક્ર ગદા અને પદ્મથી અલંકૃત જનુપર્યંત લાંબા ચાર ભુજથી શોભાયમાન, શ્રીવત્સ અને વનમાળાથી શોભાયમાન વક્ષસ્થળથી વિરાજમાન, દિવ્ય મુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, બન્ને પડખામાં પૂજના ઉપકરણો જેમના હાથમાં છે એવાં મૂર્તિમાન ધર્મ ભક્તિએ સેવા કરેલા, સમસ્ત જગતના સંરક્ષણમાં તત્પર એવા વિષ્ણુરૂપથી દર્શન આપ્યાં. ભગવાનનું અત્યાશ્ચર્ય, સર્વનું સર્વ મંગળ કરનારું, સર્વાવતારિપણાને સૂચવનારું દિવ્ય રૂપ સાક્ષાત્કાર કરી સાશ્વર્ય આનંદ પામેલા તે જનો હસ્તતળમાં આવી ગયા જેવાજ નિઃશ્રેયસફળને પામીને, વિજ્ઞાનનું ફળ (ભગવત્સાક્ષાત્કારરૂપ) પામીને પોતાના બધા બાહ્ય વ્યવહારોને વિસરી ગયા. આ નગરમાં મેઘજીત નામનો 'મારે સદૃશ કોઈ સિદ્ધયોગી નથી'

એવી યોગકળાકુશળતાના મદથી અંધ બનેલો, સાધુજનોના અપમાનમાંજ એક તત્પર એવો એક વણિક હતો. આ મેઘજીત્ રામાનંદસ્વામીના પ્રસાદથી યોગસિદ્ધિને પામેલો તેમનો શિષ્ય હતો. તથાપિ ગુરુભાઈ એવાપણુ શ્રીસહજનંદસ્વામીનું શ્રીસ્વામીએપણુ વારેવારે વખાણેલું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય અને આચાર્યપદસંબન્ધી સમૃદ્ધિ અસૂચાવશાત્ નહિ સહન થવાથી સ્વામીના સમાશ્રિત સર્વ સાધુઓનું અપમાન કરતો થકો પોતાને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન માનીને વિવાદ કરવા વળગ્યો. સ્વામીના સમાશ્રિત સમર્થ સાધુ વાણિઓનું આ અપમાન નહિ સહન કરતા ગર્વગંજન ભગવાન તેનું પણ શ્રેય કરવાના શુભ સંકલ્પથી સલામાં આવી સાધુસાથે સાપમાન વિવાદ કરતા તેને સદુપદેશથી અવબોધ આપવા પ્રવર્તતાં તેણે કશુંપણ નહિ માનતાં નિષ્કળ પ્રવૃત્તિવાળા થઈ, 'આ દુરભિમાની નિત્રહ વિના નહિ પ્રશાંત થાય' એવો નિશ્ચય કરી, અતિવિવાદ કરતા, યોગૈશ્વર્ય પ્રદર્શવા પ્રવર્તેલા તેને એકાગ્રદૃષ્ટિથી નિર્નિમિષપણે ક્ષણમાત્ર જોતા થકા તેનું સમગ્ર યોગસામર્થ્ય ખેંચી લીધું. પૂર્વે રામચંદ્રજીએ જેનું ઐશ્વર્ય આકર્ષણ કરી લીધું હતું એવા પરશુરામની પેઠે જેનું ઐશ્વર્ય ક્ષણમાં ખેંચાઈ ગયું છે એવો તે વણિક ત્રિશંકુના જેવી દુઃસ્થિતિ પામતાં પ્રાણસંશયને પામી નિશ્ચેષ્ટ થઈ પૃથ્વીઉપર પડી ગયો. દુર્દશાને દેખનારા જનોએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને મનમાં દયા લાવી તેને જીવિતદાન દીધું. સિદ્ધપણુના ગર્વે રહિત થઈ હાથ જોડી સવિનય ઉભા રહેલા તેને હસતા થકા ભગવાને કહ્યું કે-હવે પછી ગર્વનો ત્યાગ કરી સાધુઓ સમક્ષ વિનયથી વર્તજે. એમ આજ્ઞા કરતાં તેજ સમયમાં કરેલા મહાપરાધની ક્ષમા માગી પોતાના સાચા શિષ્યભાવને સ્વીકારતા તેને તેના હિતને કરનારા અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ભગવાનનું આવું અલૌકિક આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર દેખી સાંભળીને અત્યંત વિસ્મય પામેલા બીજા કેટલાક જૈન ગાણપત્ય સૌર શાક્ત શૈવ વૈષ્ણવ વિગેરે વિવિધ મતમાં પ્રવેશ કરી રહેલા જનો પોતપોતાના મનોરથની સિદ્ધિની આકાંક્ષાથી ભગવાનના ચરણની પરિચર્યામાં તત્પર થયા. ભગવાનેપણુ તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા તેમને અભિમત એવા તે તે તીર્થ-કર ગણપતિ સૂર્ય શક્તિ શિવ વિષ્ણુ વિગેરે ઈષ્ટદેવના દિવ્ય રૂપથી પોતેજ

કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં. અદ્ભુત દર્શનથી આશ્ચર્ય પામેલા તે તે મતવાદી જનોએ સહજનંદસ્વામીને સર્વ રૂપના ધરનારા અવતારી સર્વેશ્વર પરંબ્રહ્મ નારાયણપણે નિશ્ચય કરી પોતપોતાના વિમતનો ત્યાગ કરી ભગવાનનો સુદૃઢ સમાશ્રય કર્યો. ભગવાનનાં આવાં અનેક અમાનુષ આશ્ચર્યરૂપ ઐશ્વર્ય સાંભળીને તે નગરનો વજ્રદીન નામનો યવન રાજા વિશેષ વિસ્મય પામી પોતાના કાણ નામના શાળાને તથા બીજા બહુ યવનોને સાથે લઈ ભગવાનપાસે આવીને પ્રાર્થના કરતાં, તેમને કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં સ્વેદદેવ પૂર્વશ્રુત પિંગાંબરો પ્રદર્શાવ્યા, ઈષ્ટદેવના દર્શનથી સાશ્ચર્ય પરમાનંદ પામેલા તેઓએ નારાયણસ્વામીને પરમેશ્વર ભણી તેમનો સમાશ્રય કરી તેમની ભક્તિપરાયણ થયા. એરીતે પોતાનો અપાર પ્રતાપ પ્રદર્શાવી, એક સ્થળમાં બહુ દિવસ થએલા નિવાસને ત્યાગ કરી આમાંતર પ્રતિ પ્રયાણની ઇચ્છા કરતાં પુરજનોએ પુરપતિ સાથે ભેગા થઈ ભગવાન પાસે આવી સવિનય સપ્રણામ પોતાનો મનોરથ નિવેદન કર્યો કે—આતુર્માંસમાં અમોએ ધારેલો જે નિયમ છે તેને આપના ચરણારવિંદની સેવાથી અને શ્રીમાન્ મુખ્યંદ્રમાના સુધાધારારસના આસ્વાદથી સુસંસ્કૃત કરો. એવી અમારી સર્વેની આકાંક્ષા આપ સફળ કરો. ભગવાને તેમના પ્રેમરસને પરવશ થઈ પ્રાર્થના અંગીકાર કરી. તે પુરમાં આતુર્માંસ્ય રહેતાં તેતે સમયે આવતા, ભક્તિરસામૃતના પ્રવાહરૂપ જન્માષ્ટમી આદિક મહોત્સવોથી સર્વ સેવકોને સમધિક સંતોષ આપતા થકા જન્માષ્ટમી ઉત્સવમાં રાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણપૂજા પરિપૂર્ણ થતાં થએલી મહાસભામાં સ્વયં પાટઉપર વિરાજીને સર્વ ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને સ્વસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન આપવા, નિત્યમુક્તોએ સદા સેવેલા, ક્ષરાક્ષરાતીત, અસાધારણ દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપથી દર્શન આપ્યું. દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી વિસ્મય પામી તેમનો પરમેશ્વરપણાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી બહુ જનોએ સમાશ્રય કર્યો. ફરીથી સભા ભરી વિશુદ્ધ ધર્મતત્ત્વને સાંભળવા ઇચ્છતા સર્વ સમાશ્રિતોને વેદાદિ સર્વ સચ્છાશ્રાર્થના સારરૂપ, સનાતન, સર્વસાધારણ એકાંતિક સદ્ગુણોથી ભરપુર નારાયણગીતાનો ઉપદેશ કર્યો.

એરીતે ભગવાને માંગરોળમાં અનેક ઐશ્વર્ય દર્શાવી અનેક નિભશ્રિતો

કરી, ત્યાંથી નીકળતાં ઉત્સવ ઉપર આવેલા ગૃહીલક્ષ્મીને સ્વસ્વદેશ સીધાવાની આજ્ઞા આપી, અનેક સાધુવાણી ત્યાગીઓને મંડળ બાંધી અજ્ઞાની તથા શિષ્ય-જનોને બોધ આપવા દેશાંતરમાં વિચરવાની આજ્ઞા આપી, મુક્તાનંદ મુકું-દાનંદ આદિક પરિમિત ત્યાગિવર્યથી વિટાઈને, વળાવા આવેલા પુરજનોને ધર્મમાર્ગમાં રહેવાની આજ્ઞા કરવાપૂર્વક પાછું વળવાની આજ્ઞા કરી ફરીથી કાળવાણી પ્રયાણ કર્યું. તે ગામના સામૈયા સાથે સામા આવેલા લક્ષ્મી સાથે તે ગામમાં પ્રવેશ કરી જીવશર્મા વિપ્રના ઘરમાં નિવાસ કર્યો. ત્યાંના અનન્યલક્ષિતરસપૂર્ણ લક્ષ્મીએ સાદર સેવ્યા થકા તેમને પોતાનો અમા-નુષ અત્યાશ્ચર્ય પ્રભાવ પ્રદર્શાવવાપૂર્વક ધર્મનું તત્ત્વ ઉપદેશ કરતા થકા બે માસ રહ્યા. આ ગામમાં બીજું આશ્ચર્ય થયું હતું કે-જે કોઈ બાળકો કે વૃદ્ધો પામરો કે પંડિતો કે સ્ત્રિયો સર્વ કોઈ લગવાનના ચરણાશ્રિતો તેમના અનુગ્રહના એકાંત પાત્ર થઈ, તેમના પરમ અનુગ્રહબળથી સમસ્ત બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારોએ રહિત થતાં સમસ્ત ચિત્ત વૃત્તિઓના વિરામવાળા થઈ પ્રદીપ્ત પ્રદીપથી જ જેમ એમ સ્વયંપ્રકાશમાન આત્મતેજથી ચોમેર અનવધિક આનંદઘનને દેખનારા થઈ, યમ-નિયમ-આસનાદિકના અનુક્રમથી અનંત કાળસુધી જેમણે યોગસાધનોનો અભ્યાસ કર્યો છે એવાઓને પણ અતિ દુર્લભ એવું સદસમાધિરૂપ નિરંકુશ યોગૈશ્વર્યરૂપ ફળ પામીને, તે સમાધિમાં માસોના માસો વીતી ગયા તે જાણ્યાજ નહિ. તે સમાધિમાં લગવાને પોતાનું સર્વકારણ અત્યાશ્ચર્ય દિવ્ય રૂપનો અહીંજ રહ્યા હોય એમ સાક્ષાત્ અનુભવ કરાવ્યો અને સમાધિમાંથી બહાર આવતાં અનુભવેલા તેતે પ્રાકૃત અપ્રાકૃત લગવાનના લોકોની વિચિત્ર વિસ્મયકારી વિવિધ વાર્તાઓ સભામાં કરાવી સર્વને વિસ્મિત કરવાપૂર્વક સમાધિની અપૂર્ણ દશાને પૂર્ણતા કરી. એરીતે આ ગામમાં પોતાનું નિરંકુશ યોગૈશ્વર્ય દર્શાવી સર્વને આનંદ આપ્યો. તેપછી આવેલી પ્રબોધની એકા-દશીનો મહોત્સવ કરી ત્યાંથી ઓઝત નદીના તટઉપર રહેલા આખા ગા-મને પામીને, ત્યાંના ત્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા લક્ષ્મીએ યથોચિત સેવા કર્યાથકા તેજ દિવસે તેમણે વળાવ્યાથકા સન્મુખ આવેલા પિપળાણાના નરસિંહાદિ પ્રેમીલક્ષ્મીની સાથે તે ગામમાં પધાર્યા. પાસે પાસે રહેલા તે બન્ને ગામમાં

ત્યાંના લક્ષ્મીના પ્રેમને પરવશ થઈ છ માસસુધી રહ્યા. તે ગામો પાસે પાસે રહેલાં હોવાથી 'પ્રતિદિન અતિ આદરથી પૂજા સ્વીકારી અમારી ઉપરજ આજ અનુગ્રહ કરો, અમારી ઉપરજ આજ અનુગ્રહ કરો' એમ એક બીજાને અટકાવાપૂર્વક પ્રાર્થના કરતા તે બંને ગામોના સમસ્ત એકાંતિક લક્ષ્મીને સંપૂર્ણ મનોરથવાળા કરવા સત્યસંકલ્પ સર્વશક્તિ યોગેશ્વર ભગવાને તે બંને ગામોમાં એક સાથેજ પોતાના યોગેશ્વર્યથી શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્માને મોહ પમાડવા ગોગોપાદિ સર્વરૂપ સાથે ધારેલા દિવ્ય રૂપની પેઠે મુનિવર્ણિમંડળ વિગેરે સમસ્ત વિભૂતિ સાથે પોતાનું અસાધારણ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને તે બંને ગામોના લક્ષ્મીએ લાવથી કરેલી પૂજા સ્વીકાર કરી. આવું ભગવાનનું અદ્ભુત યોગેશ્વર્ય બાળકપર્યંત સર્વ કોઈ સાક્ષાત્ અનુભવીને 'આ સાક્ષાત્ પરમાત્માજ પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થયા છે' એમ જાણીને તેમનાજ એક ચરણના ધ્યાનપરાયણ થઈ બીજા બધા આજ વ્યાપારો વિસરી ગયા. એજ પિપળાણા ગામમાં કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ કરેલા લક્ષ્મીદેવીના પ્રાદુર્ભાવ નિમિત્તના મહોત્સવમાં સિંહાસનમાં વિરાજેલા ભગવાનની પૂજામાં 'હું પહેલો હું પહેલો' એમ પ્રવર્તેલા પ્રેમીલક્ષ્મીએ પુષ્પ ચંદન વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે ઉપચારો હસ્તમાં લઈ અનુક્રમે પરમપ્રીતિથી ભગવાનના પાદ-પીઠની પાસે જઈને પરમાનંદથી પૂજા કરી. તેપછી ભગવાને પૂજાસમયે તે લક્ષ્મીએ મહાપ્રીતિથી સમર્પેલા ધનને અને મહોદાર નરસિંહશર્માએ સ્વ-શક્તિનું ઉદ્ભવન કરીને અર્પેલો મોટો ધનનો ઠગલો બેઠને, તુરત તેનો સદુપયોગ કરવાનો ઇચ્છતાં તેનાથી તેજ ગામમાં નદીતટે મહારંભથી વિષ્ણુ-યાગ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દેશદેશમાંથી આવેલા વૈદિક વિદ્વાન્ વિપ્રોને તે તમામ ધન માઆયકી અધિક આપવાના સ્વભાવવાળા બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને આપી દીધું. અને ત્યાં જ્યાંસુધી રહ્યા ત્યાંસુધી પ્રતિદિન આવતા હજારો-હજાર વિપ્રો વિગેરેને છ રસ અને આદરથી સ્વાદુતમ ભોજન અને અમૃતમય ઉપદેશ આપ્યો. એરીતે આ ગામમાં આવાં અનેક અતિમાનુષ અ-રિત્રો કરી, ત્યાંથી નીકળી મેઘપુરમાં પધારીને ત્યાંના લક્ષ્મીએ લાવથી સેવ્યા થકા તેમને યોગમાર્ગનું નિરંકુશ ઐશ્વર્ય આપ્યું. તે ગામમાં મહા-ઋણથી મહાદુઃખી રવળ નામનો એક દિવ્ય હતો. તેનું દુઃખ દેખીને દયા-

વશાત્ નહિ સહન થતાં લગવાને તેને બહુ દ્રવ્ય આપી તે દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યો. એરીતે ત્યાં પોતાનો અલૌકિક પ્રતાપ પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને લક્ષ્મીને મહાસુખ આપતા થકા એ માસ રહ્યા. ત્યાંથી માણાવદર પધારી મયારામ વિપ્રના ઘરમાં ઉતર્યા. ત્યાં રહીને લગવાને કરેલા જન્માષ્ટમી મહોત્સવ ઉપર બહુ લક્ષ્મી સેવામાંટે ભેગા થયા હતા. તે સમયે તે સર્વેનો લગવાન વિષે લક્ષ્મીરસ અપૂર્વ પ્રવચ્યો હતો. લગવાનના મુખારવિદની મધુધારાના સ્વાદલોભથી જીસામુજનો સલામાં બેસી ગયા પછી, મયારામ વિપ્રે આત્યંતિક કલ્યાણને કરનારી લક્ષ્મીની પરિપુષ્ટિના ઉપાયો પ્રત્યે પુ-છેલા લગવાને સર્વદોષમૂળ અધર્મસર્ગ અને સર્વગુણમૂળ ધર્મસર્ગનું સવિ-સ્તર સ્વરૂપ નિરૂપણપૂર્વક, ધર્મસર્ગના સમાશ્રયથી કરેલા અધર્મસર્ગના વિ-જયથી લક્ષ્મીની પરિપુષ્ટિ થવાની કહીને, અધર્મસર્ગમાંપણ અંતઃશત્રુ લોભ કામ રસાસ્વાદ શ્લેષ અને માન આ પાંચ દોષોની પ્રબળતા બતાવા, લોભ-દોષથી પરાભવ પામેલા વસિષ્ઠઋષિ તથા સહસ્રાર્જુન રાજાની કથા, કામ-દોષથી અભિભૂત થએલા બ્રહ્મા સૌભરી ઈન્દ્ર અને નહુષની કથા, રસા-સ્વાદથી અભિભૂતિ પામેલા ઋષ્યશૃંગ ઋષિની કથા, શ્લેષદોષથી પરાભૂતિ પામેલા ભરતજીની કથા અને માનદોષથી મહાપરાભવ પામેલા દક્ષ તથા દુર્વાસાઋષિની કથા કહેવાપૂર્વક તે પાંચ દોષોના વિજયથી લક્ષ્મીની પરિ-પુષ્ટિ થવાની કહી. એરીતે લક્ષ્મીને સદ્બોધ આપી તેમનો વિષયશ્લેષાનુ-બન્ધ ત્સગ કરાવતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસો રહ્યા.

ત્યાંથી ભાડેરપુરમાં પધારી ત્યાંના ભાવિક લક્ષ્મીએ સેવા પૂજા કર્યા થકા એક દિવસે થએલી મહાસલામાં લગવાને અહિંસાપ્રધાન પારમૈકાંતિક ધર્મની પ્રવૃત્તિમાંટે ધર્માભાસભૂત હિંસાગાલિત દેવદેવીના વ્રત પૂજન મંત્રજપ વિગેરેનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. નવરાત્રના ઉત્સવમાં પરતંત્રપણાથી કે કુળાચારથી તેવા દેવદેવીના પૂજનાદિકનો પ્રસંગ આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહીને, આપત્તિ અવસરમાં બીજા ક્ષુદ્ર દેવદેવીના મંત્રોનો જપ નહિ કરવાનું કહેવા પૂર્વક નારાયણકવચ કે હનુમન્મંત્રનો જપ કરવાનો કહ્યો. એ રીતે મધુર ઉપદેશથી ત્યાંના વાસીઓને આનંદ આપતાથકા અન્નકૂટોત્સવસુધી ત્યાં રહીને, ત્યાંથી મોડા અઢૈયા થઈ, શેખ-

પાટમાં પધારી ત્યાં લાલજી સુતાર પ્રમુખ લક્ષ્મીએ લાવથી સેવ્યા થકા ત્યાં કેટલાક દિવસો રહીને, ત્યાંથી ભાદરા પધારી ત્યાં કરેલા વસંતોત્સવને દિવસે દેશદેશમાંથી આવી ભેગા થએલા લક્ષ્મી ભરપુર સલામાં વિરાજીને ભગવાને હિતોપદેશ આપતાં, કૃષ્ણલક્ષ્મીનો ઉદય સત્સંગથી થવાનો કહી, તેમાં મહાવિરોધી અસુરસંગની ત્યાજ્યતા કહેવા અસુરોનાં લક્ષણો કહ્યાં. એરીતે શિક્ષાવચનોવડે મૂળશર્માદિ લક્ષ્મીને અવબોધ આપતા થકા ત્યાં છ દિવસ રહીને, ત્યાંથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી અંબરપુરમાં પધારી ત્યાંના લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી કેટલાક દિવસો રહી ભુજનગર પધાર્યા.

તે નગરમાં ભગવાન એકાંતિક સેવક સુંદરજી સુતારના મંદિરને પોતાના ચરણારવિંદના રજથી સુગન્ધિમાન કરતાથકા, ત્યાં કરેલા રામનવમીમહોત્સવ દિવસે પ્રયાગજીત્ સુંદરજી આદિક લક્ષ્મીએ લાવથી દર્શન પૂજન કર્યાથકા, એજ અવસરમાં અનન્ય અનેક લક્ષ્મીને કૃપાથી કરાવેલી સમાધિમાં પોતાના વૈકુંઠ ગોલોકાદિ ધામમાં રહેલા અસાધારણ આશ્ચર્યમય દિવ્ય સર્વેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં, તે લક્ષ્મીએ સર્વેશ્વર લાવથી સ્તુતિ કર્યાથકા તેમને સમાધિસુધીની યોગસિદ્ધિ મુખેથી આપીને, અપરિમિત આનંદ આપતા થકા કેટલાક દિવસો રહ્યા. તે નગરમાં કુબેર જગજીવન અને રામચંદ્ર નામના ત્રણ સહોદર દ્વિજો હતા. તેઓ ત્યાંના રાજના મંત્રિઓ હતા. તેમણે જ્યાં ત્યાંથી અનવધિ ધન સંપાદન કર્યું હતું. શાક્ત-માર્ગમાં નિષ્ઠાવાળા હતા. તેઓ વેદના પરમ તાત્પર્યને નહિ જાણનારા, વેદવાદમાત્રમાં રૂચિવાળા, પંડિતમાની, શ્રોત્રિયાલાસ બ્રાહ્મણોએ પગલે પગલે પ્રોત્સાહન આપતાં દંભ માન મદે યુક્ત થઈ, અસત્ય અભિનિવેશથી કેવળ જગતમાં પ્રખ્યાતિ પામવા માટેજ કેવળ હિસાપર્યવસાયી યજ્ઞમાં પ્રવર્તતાં, દેશાંતરમાંથી વિદ્વાન વિપ્રોને બોલાવીને તે સર્વેની સંમતિથી મોટી યજ્ઞશાળા તૈયાર કરાવી, નૃપતિદુર્લભ સમસ્ત ઉપયોગી સામગ્રી ભેગી કરી યજ્ઞનો આરંભ કરતાં, ભગવાનને વેદશાસ્ત્રના પારંગત પ્રતાપી મહાપુરૂષ જાણીને, તેમની સમીપે આવી ‘આપ યાગશાળામાં પધારી અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરો’ એમ બે હાથ જોડી વિનયથી પ્રાર્થના કરતાં તેને બહુ માનીને, ભગવાન સમય મળતાં તેમનું હિતોપદેશથી શ્રેય કરવાની કામ-

નાથી યજ્ઞમંડપને પામી, તેમાં પ્રવેશ કરતાંજ હિંસાસ્થાનમાં નિયોજેલા-
નેજ જેમ એમ ત્યાં બાંધેલાં બહુ બકરાં વિગેરે પશુઓને અતિલયથી બહુ
બુમો પાડતાં અધિક કંપતા હૃદયવાળાં બેઠને, સર્વના હૃદયસાક્ષી ભગ-
વાન્ યજ્ઞમાનની ચિત્તવૃત્તિ રાગમળના લેપથી લિંપાએલી બાણી, તેમજ
ઋત્વિજે ‘ધનલોભરૂપ પિશાચોએ પ્રવિષ્ટ છે’ એમ બાણીને, ‘આ સર્વથા
તમામ તામસી પ્રવૃત્તિ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, યજ્ઞમાનને થતા અત્યંત
અનર્થથી બચાવામાટે, આરંભેલી હિંસાપ્રધાન પ્રવૃત્તિને અધિક અનર્થ-
કારી નિરૂપણ કરવાપૂર્વક વિપ્રાદિ સાત્ત્વિકોને સમુચિત, સર્વપ્રકારે શ્રેયને
કરનારો, ઉપરિચરવસ્તુ વિગેરેએ આદર કરેલો, હિંસાગંધવર્ણત એવો યાગ
કરવાનો સપ્રમાણ સોદાહરણ ઉપદેશ કર્યો. આ પ્રકારે સત્ય હિતનો ઉત્તમ ઉ-
પદેશ આપતાં સંશયિત થએલા તે યજ્ઞમાનને બીજા આસુરવૃત્તિવાળા વિ-
પ્રોએ વારંવાર વિપરીત ઘોષ આપવાથી તેણે ભગવાનનું વચન માન્યું નહિ.
ભગવાનતો તુરતજ ત્યાંથી ચાલી નીકળીને, ‘કર કર્મના સ્થાનભૂત આ
પ્રદેશમાં હવે નજ રહેવું’ એમ સંકલ્પ કરી તે ભુજના ભક્તજનોને સ્વધ-
ર્મમાં વર્તવાની આજ્ઞા કરી તેમણે વળાવ્યા થકા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.
ભગવાન નીકળ્યા પછી તુરતજ તેમના અપરાધથી તેમજ વેદને હિંસાપર
કહેવાથી, પરિણામ પામેલા પ્રબળતર પાપેજ શું? એમ ઉત્પન્ન થએલા
અજ્ઞાત નિમિત્તના ક્રોધપણુ રાજકોપે મહાદેવના કોપે દક્ષના યજ્ઞનોજ જેમ
એમ તત્ક્ષણુ નિરવશેષ સમસ્ત યજ્ઞનો વિનાશ કરી નાંખ્યો અને યજ્ઞમાનો
પણુ રાજના ભટોએ નાનાવિધ શસ્ત્રોવડે હણ્યાથકા નામમાત્ર બાકી રહ્યા.
અને સર્વે ઋત્વિજે લયલીત થઈ જેમ તેમ પલાયન કરી ગયા. એરીતે
તે પુરમાં ભગવાન્ ધર્મના મિષથી પ્રસરતી, કેવળ દંભજ જેમાં મૂળ છે,
હિંસામાત્રમાંજ પર્યવસાનવાળી પ્રવૃત્તિને ‘શ્રુતિનું તાત્પર્ય હિંસાગર્ભિત યા-
ગમાં નથી’ એમ ખંડન કરવાપૂર્વક ‘શ્રુતિનું પરમ તાત્પર્ય આહિંસાપ્રધાન
સદ્ધર્મમાંજ છે’ એમ સમર્થન કરનારાં સપ્રમાણ સોદાહરણ સચુક્તિ ઉપ-
દેશ વચનોથી શમાવીને, ઉપદેશને તિરસ્કાર કરનારાઓની ઉન્મયાદિત
પ્રવૃત્તિને પોતાના પારમૈશ્વર્ય પ્રતાપથી પરાભવ કરીને, પોતાનું અનવધિ
અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ત્યાં પ્રખ્યાપન કર્યું હતું. ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં અનેક

આશ્રિતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકનો અલભ્ય લાભ આપી અનવધિ આનંદ આપતા થકા કેટલેક દિવસે ધમડકાપુર પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોએ પ્રીતિથી સેવ્યા થકા ત્યાંથી ભૂચાય કંથકોટ થઈ સમુદ્રની ખાડી ઉતરી આભીર દેશમાં આવતાં પિંપળીયામાં પધારી ત્યાંના ભક્તોને દર્શનાદિકથી આનંદ આપી તેમણે સેવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી રાજકોટ પુરમાં પધાર્યા. તે મહાપુરમાં રૂપથીજ જેમ એમ ગુણુશીલાદિકથી સમુત્કર્ષને પામેલી કોઈ લક્ષ્મીનામની રાજકન્યા ભગવાનનો મહિમા સાંભળીને તેમના ચરણમાં પરમપ્રીતિવાળી થતાં, તેમનાજ એક ધ્યાનથી સમસ્ત મનના મળ ધોવાઈ જતાં તેમના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થઈ. તેમના પરમ પ્રસાદથી યોગસિદ્ધિ પામીને, તેમનેજ એક અખંડ અંતર બહાર અલૌકિક દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્કાર કરતીથકી પરમાનંદને પામી હતી. તે નગરમાં બીજાપણ બહુ જનો ભગવાનનું અમાનુષ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય સાંભળી તેમના ચરણની સેવાપરાયણ થયા. એરીતે દિવ્ય ઐશ્વર્ય આવિષ્કાર કરી, પોતાના ચરણરસિક ભક્તોને સદુપદેશામૃતથી અતિતૃપ્ત કરતાથકા ત્યાં કેટલાક દિવસ રહી ત્યાંથી નીકળી શરધાર પુરમાં પધાર્યા. તે પુરમાં તુંગજીત અને વૈરિજીત નામના એ ક્ષત્રિયકુમારો અકૂર વિદુર જેવા હતા. બીજાપણ બહુ ભક્તો હતા. આ સર્વે ભગવાનની પ્રતિદિન સમયોચિત સમસ્ત સેવામાં તત્પર થઈ રહેતાં, ત્યાં કરેલા જન્માષ્ટમીમહોત્સવને બીજે દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાન વિરાજમાન થતાં અને શ્રોતા જનસમાજ ભગવાનના ઉપદેશ સુધારસના આસ્વાદમાંજ એક અત્યાદરવાળો થતાં, તેમની સંમતિથી કામ ક્રોધ અને લોભ આ ત્રણ અંતરના અરિઓમાં ન્યૂનાધિકભાવ જાણવાની ઈચ્છાવાળા તુંગજીત રાજાએ પુછેલા ભગવાને કહ્યું કે-કામ ક્રોધ તથા લોભ આ ત્રણ નરકનું દ્વાર છે તે આત્માને નાશ કરે છે, માટે તે ત્રણનો ત્યાગ કરવો. આ રજેગુણથી સમુદ્ભવેલો કામ મહાશન (મહા ભોગ્ય જેને છે) એટલે વિષયોમાં આકર્ષણ કરી જાય છે. એજ કામ તેની ગતિ અટકતાં અટકાવનાર જનો પ્રત્યે ક્રોધરૂપે પરિણામ પામતાં મહાપાપમા એટલે પરાહિંસામાં પ્રવર્તાવે છે. આ કામને સહજ જ્ઞાનવિરોધી વૈરી જાણો. કામ ક્રોધની અપેક્ષાએ લોભતો મોટો ચારે બાજુ મુખવાળો છે. દેહ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પ્ર-

ક્ષીણ થતાં કામ ક્રોધ ક્યારેક પ્રક્ષીણ બળ થઈને કશું કાર્ય કરી શકે એવા રહેતા નથી. આ લોભતો મરણપર્યંત અનુવર્તીને સર્વ પાપનું મૂળ થાય છે. આ લોભને વિષય ન થાય એવો એકપણ અર્થ અવશેષ રહેતો નથી, સર્વ કોઈ અર્થ વિષય થાય છે. જ્યારે લોભ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે પુરૂષ કયા અર્થની આકાંક્ષા ન કરે? સર્વની કરેજ. અને જો કામ હણાય તો કયા હણનાર ઉપર ક્રોધ ન કરે? સર્વની ઉપર કરેજ. માટે આ લોભતો આ રીતે કામ-ક્રોધનું પણ મૂળ થઈને પુરૂષને મહા અનર્થરૂપ ખાડામાં પાડે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. શું બહુ કહેવું? લોકમાં અનર્થોની ગણના કરતાં કામનેજ વિશેષપણે ગણે છે પણ આ જગતમાં ક્રોધથી પરાભવ પામેલા જેટલાં પાપને કરતા દેખાય છે તેટલા કામથી પરાભવ પામેલા નથી અને તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી, કેમકે બહુ લોકો સુલભ કોપવાળા છે, એટલે ક્ષણમાં કોપ કરે છે. એવીજ રીતે ક્રોધનેપણ પરમ પાપસ્થાનમાં ગણે છે પરંતુ તેમાં વિચાર ચલાવીએ તો લોભથી અભિભૂત થએલા જેટલાં પાપને આચરતા દેખાય છે તેટલા ક્રોધથી અભિભૂત થએલા નથી તેમજ તેટલાં પાપોને કરતા દેખાતા નથી. માટેજ ‘હોમમૂલ્લાનિ પાપાનિ’ ‘અર્થમનર્થ ભાવય નિત્યં’ એમ કહેવાય છે તે સત્ય છે. માટે પાપરૂપ લોભનો પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરી તેનાથી દૂરજ રહેવું. આવો ભગવાનનો હિતતમ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વે ભક્તો રાગાદિદોષે રહિત થઈ નિર્મળ મનવાળા થઈ ગયા. આવા અવસરમાં કારીયાણી ગામથી ઉત્સવઉપર આવેલા ખટ્વાંગ રાજર્ષિ પોતાના ગામમાં ભગવાનને પધારવાની પ્રાર્થના કરવા ઉઠ્યા. આ રાજર્ષિ માંગરોળ તથા માણાવદરમાં ઉત્સવઉપર આવ્યા હતા. ત્યાં ભગવાનનું અમાનુષ આશ્ચર્યમય ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ પેખીને તેમના ચરણનો સમાશ્રય સ્વીકારી પારમૈકાંતિક ધર્મમાં દૃઢ આદરવાળા થયા હતા. નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા આ રાજર્ષિ ભગવાનના ચરણારવિંદ સેવારસથકી ખીજું કશું ઈચ્છતાજ ન હતા. આ ભક્તરાજ રાજર્ષિએ હાથ જોડીને સવિનય પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રબોધની ઉત્સવ પછી તેમના ગામમાં પધારવાનું વચન આપ્યું. મનોરથ પરિપૂર્ણ થતાં રાજર્ષિ શરધારથી નીકળી પોતાને ગામે જતાં માર્ગમાં આવતા દુર્ગ-

પુરમાં આવ્યા. જે પુરમાં ક્ષાત્રધર્મથી નહિ ચલાયમાન થએલા, રાજની-
તિને અનુસરેલા, પ્રજાને રંજન કરનારા, પોતાના પરમ મિત્ર અલયરાજ
રહેછે. આ રાજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી કૃષ્ણભક્તિના અતિશયથી એજ
શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરવાની લાલસા થતાં, શ્રીકૃષ્ણના વ્યતીત થએલા
અવતરણ સમયમાં અને પોતાના આ સમયમાં અત્યંત અંતર છે એમ
વારેવારે સંભારીને મનમાં અત્યંત અનુતાપ કરતા થકા, ‘ચદા ચદા હિ
ધર્મસ્ય’ આ શ્રીકૃષ્ણવાક્યથી અવતાર ધારણનો સમય વિચારતાં ‘અત્યારે
અત્યંત અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે તો ફરીથી શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થાયતો
આપણે તેમના સાક્ષાત્કાર સુખાનુભવના પાત્ર થઈએ’ એમ પરિવાર સાથે
વારંવાર વિચારતા હતા. એટલાકમાં વૃદ્ધ મિત્ર રાજર્ષિ ત્યાં આવ્યા. તેમનું
યથોચિત આતિથ્ય કર્યા પછી સુખેથી આસનમાં બેસતાં અલયરાજએ
પોતાનો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનનો મનોરથ નિવેદન કર્યો. આ અવસર મળતાં
પોતાના ગુરૂશ્રી સહજનંદસ્વામીનું આવિર્ભાવને આરંભીને સમસ્ત અમાનુષ
અત્યાશ્ચર્ય ચરિત્ર ઉત્સાહથી કહી સંભળાવ્યું. વૃદ્ધ મિત્રના વચન વિશ્વા-
સથી અલયરાજએ ‘સહજનંદસ્વામીજી ધર્મરક્ષણમાટે ધરણીઉપર ફરીથી
અવતેરલા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે’ એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, તે દિવ-
સથી હુડુંબ સાથે તેમનોજ સમાશ્રય કરી તેમના સાક્ષાત્કારને ઇચ્છતા
થકા રહ્યા. સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત ધ્યાનનો પ્રકાર પુછતાં રાજર્ષિએ શ્રી-
હરિ ભગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપના ધ્યાનનો પ્રકાર સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો તથા
ધ્યાનમાં વિરોધી ચોમેર વૃદ્ધિ પામેલા આસુરલયની નિવૃત્તિનો ઉપાય
પુછતાં સર્વ અવતારોના મૂળભૂત ભગવાનનું દશાવતાર સંકષ્ટહર સ્તોત્રનો
ઉપદેશ કર્યો. તેપછી પ્રસન્ન થએલા અલય રાજએ આજ્ઞા આપેલા
ખટ્વાંગ રાજ કારીયાણી ગામે આવ્યા. ભગવાન તો શરધારમાં પ્રબો-
ધનીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં રાજર્ષિની પ્રાર્થનાને સંભારીને તેમના ગામે
પધાર્યા. ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાંજ હર્ષવિહ્વળ થઈ પુરજનો
પરિજનો પુત્ર મિત્રને સાથે લઈ સન્મુખ જઈ, ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કરી તેમને વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પોતાના ભવનમાં પધરાવી ઉતારો
આદિક સત્કારમાં વળગ્યા. તે તે સમયે પરાભક્તિથી સમુચિત સેવા સજ-

વાથી ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. સહનનંદસ્વામીએ રાજર્ષિ આદિક એકાંતિક ભક્તોને પોતાના પરમાદ્ભુત દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેપછી ખટ્વાંગ રાજા ભગવાનનું અદૃષ્ટપૂર્વ, અત્યાશ્ચર્ય, સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારું, અતિ સુંદર, માયાતીત, અક્ષરપર દિવ્ય રૂપને નિહાળીને ભક્તિપૂરથી ઉન્મથાદિત અંતઃકરણવાળા થઈ હર્ષથી ગદ્-ગદ ગળાવાળા થઈ ઉત્કૃષ્ટ ઔશ્વર્યોને જણાવનારાં મધુર વચનોવડે દિવ્ય સ્તુતિ કરીને 'હે ભગવન્ ! આ મારા પુરમાંજ તમારા આ મંગળકારી રૂપનો અમોને પ્રતિદિન સાક્ષાત્કાર કરાવતાથકા બહુ દિવસો રહો' એમ પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની નિરતિશય ભક્તિથી વશ થઈને વસંતોત્સવ સુધી ત્યાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી રાજર્ષિએ દૂતદ્વારા ભગવાન પધાર્યાના સમાચાર જણાવતાં અભયરાજ સહુદૃઢ તરતજ તૈયાર થઈ તેજ દિવસે ઉત્સાહથી કારીયાણી આવતાં, તેમને ભગવાન પાસે લઈ જતાં, પ્રથમ રાજર્ષિએ પોતાપાસે ભગવાનનું જે દિવ્ય રૂપ વર્ણવ્યું હતું અને પોતાને પ્રતિદિન ધ્યાનના અવલંબનરૂપ હતું તેજ મંગળકારી વર્ણિતેષ્વરમણીય દિવ્ય ભગવદ્રૂપને સાક્ષાત્ કરીને અનવધિ આનંદનિધિમાં નિમગ્ન થઈ, ભક્તિભારથી નમી ગએલા મસ્તકથી ભગવાનને પ્રણામ કરી, અનન્ય મનથી તેમનુંજ ચિંતન કરતાથકા ત્યાં દાસની પેઠે પાસે ઉભા રહી હર્ષ-પ્રકર્ષથી પૂજા સ્તુતિ કરી પ્રાર્થના કરી કે—આ જનની ઉપર અનુમહ કરો. માંડે નગર આપના ચરણારવિંદના સ્પર્શ સુખની સ્પૃહા કરેછે. માંડે મંદિર આપના ચરણકમળના રજના સમ્પ્રગમને યોગ્ય છે. આ જન પુરજનોએ સહિત પુત્ર મિત્ર કળત્રે સહિત આપના ચરણની દાસ્યલક્ષ્મીની લાલસા રાખેછે. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા અભયરાજનો ભક્તિપ્રકર્ષ ભાળીને તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ ભગવાને કહ્યું કે—અમો તમારા ભક્તિરસ ભરપુર મધુર વચનથી બહુ પ્રસન્ન થયા છીએ. અમો હમણાં તમારા પુરપ્રત્યે પધારી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી, કારણ કે ખટ્વાંગ રાજાનો મનો-રથ પરિપૂરણ કરવા અમારે અહીંજ કેટલોક કાળ રહેવાનું છે. તે પછી તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશું. આવું ભગવાનનું વચન મસ્તકે ચઢાવી તેમને પોતાના પુરપ્રત્યે લઈ જવાના ઉત્સાહથી પોતે સહુદૃઢ તેમની પરિ-

અર્થાપરાયણ થઈ ત્યાંજ રહ્યા. ભગવાને રાજર્ષિના દરબારમાં સુખેથી રહીને નિર્મળ જળવાળું સર્વ લોકોપયોગી મોટું તલાવ ખોદાવ્યું. રાજર્ષિએ પોતાનું બધું ધન ભગવાનને સ્વાધીન કરી દીધું. તેનો સહવ્યય કરવા ત્યાં મહા વિષ્ણુયાગ તથા અતિદ્રવ્યાગ કર્યો. એ રીતે ત્યાં રહેતાં એક દિવસે થએલી સભામાં 'પરોપકારને સદૃશ કોઈ સુકૃત નથી' એમ તેની પ્રશંસા કરવા તેવા દયાળુ રંતિદેવ રાજાનું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. એ રીતે રાજર્ષિનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી સપરિવાર અભયરાજની પ્રાર્થના સ્મૃતિમાં લાવી સંવત્ ૧૮૬૧ માઘ શુકલ એકાદશીએ દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં તે સમયે પુરજનોનો સમુદ્રના તરંગો જેવો ઉન્મર્યાદિત હર્ષપૂરનો કોઈ અભૂતપૂર્વ સંભ્રમ દેખાયો હતો. માર્ગમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા 'હું પહેલો હું પહેલો' એવા વેગથી ભેગા થએલા જનોની ભારે ભીડ થઈ હતી. પતાકા તોરણ આદિકવડે અલંકૃત કરેલો રાજમાર્ગ અતિ શોભતો હતો. આવા રાજમાર્ગને અલંકાર કરતા, પરમહંસોથી વિટાએલા, પરિચર્યાનાં છત્ર ચામરો વિગેરે ઉપકરણો ધારી રહેલા પ્રેમપરવશ પરિજનોએ સેવા કરેલા, આનંદમય પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના પ્રદર્શનથી પ્રેમરસપરિપૂર્ણ હૃદયવાળા પ્રેક્ષક પુરૂષોને પરમાનંદ પમાડતા, જેમનાં દિવ્ય ચરિત્રો ભક્તોએ સ્તુતિ કર્યા છે, આગળ રહેલા અભય રાજના નિવેદનથી અનેક રાજાઓ જેમને હાથ ભેડી પ્રણામ કરેછે એવા ભગવાન દિવ્ય અલંકારોથી શોભાડેલા અભયરાજના ભવ્ય ભવનમાં તેમની પ્રાર્થના સફળ કરવા પધાર્યા. ભગવાન દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં અધા જનો યથાયોગ્ય સભામાં બેસી ગયા એટલે ભગવત્કૃપાથી નિર્ભય થએલા અભયરાજ હાથ ભેડીને બોલ્યા કે હે-ભગવાન! આપ પ્રથમ મારા મહામલિન મનમાં પ્રવેશ કરી, લાંબા કાળથી ચાલ્યા આવતા, દુર્વાર્ય, દુઃખમૂળ, હૃદયમાં રહેલા એવા વાસનારૂપ કાદવના લેપને કેટલેક કાળે ધોઈ નાંખીને, પોતાના ચરણરવિદમાં પ્રેમામૃતના પૂરને પોષણ કરી મારાં નેત્રને દર્શનદાનથી સાફદ્ય કરવા પૂર્વક મારા ગૃહને પાવન કરી રહ્યા છો તો હું બહુ ધન્યભાગી થયો. જે આ ક્ષેત્ર ગૃહ આરામ છે, જે આ હાથી ઘોડા પશુ આદિક છે, જે આ ધન ધાન્યાદિકનો રાશિ છે, જે આ રથાદિ વાહનો છે, એ સીવાયનું

જે કાંઈ છે તે અને જે હું આત્મા છું તેપણુ સમસ્ત આપના દાસપણું
વિરાન થતાં આપના ચરણમાં સમર્પણુ કરીને, સમસ્ત કલેશને નાશ કર-
નાર આપનું દાસપણું મને આપો એવી યાચના કરું છું. આવું લક્ષ્મિરસના
પ્રવાહમય વચન સાંભળીને લગવાને કહ્યું કે—પ્રથમતો તમો પરમ પ્રેમગર્ભિત
અમૃતમય મધુર વિનય વચનથી અમોને અતિ તૃપ્ત કરો છો. અમો આપ-
કામ હોવાથી કેવળ લક્ષ્મિથીજ રાજ થઈએ છીએ. તમારે વિષે તેવી લક્ષ્મિ
અદૃષ્ટપૂર્વ અમો દેખીએ છીએ. બહુ પુરૂષો પોતાના આત્માને સ્વતંત્ર સમ-
જીને પરમાત્માની દાસ્યલક્ષ્મિથી પતિત થાય છે, તમારા જેવો શ્રીમાન
દાસ્યલક્ષ્મિની ઇચ્છાવાળો કોઈ વિરલોજ હોય, કેમકે ધનમદ પુરૂષને
ઉન્મત્ત કરેછે અને સંતોના સમાગમમાં વિદ્રેષ કરાવે છે. તમારો જે આ
અમારે વિષે ભાવવિશેષ છે તે સત્વગુણી મુમુક્ષુ તમારે વિષે બહુ શોભે
છે. અમો તમારું સર્વાધિક શ્રેય ઇચ્છીએ છીએ. આવા લગવાનના પ્રસન્ન
વચનથી પુત્ર કળત્ર બન્ધુવર્ગે સહિત અલયરાજ પરમાનંદ પામી, તેમના
પાદપદ્મની પરિચર્યાપરાપણુ થઈ, પ્રતિદિન પ્રવૃત્તિ પામતા પરમ પ્રેમથી
સમયસમુચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારોવડે લગવાનનું આરાધન કરતાથકા
પોતાને પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા. લગવાનપણુ સપરિવાર અલય રાજની
સર્વોત્તમ સેવાને સ્વીકારતાથકા મુનિમંડળ સાથે કેટલોક સમય ત્યાં
રહ્યા. અલયરાજને સુરપ્રભા અને સોમાદેવી નામની બે પતિવ્રતા
પત્નીઓ હતી. તેપણુ સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા રાખવાપૂર્વક શ્રીહરિવિષે પરમ
લક્ષ્મિનિષ્ઠાવાળી હતી. તે રાજને જ્યાં લલિતા પાંચાળી અને નાની
એવા નામની ચાર પુત્રીઓ હતી. તેમાં જ્યાં લલિતા વિધિવશાત્ આ
વયમાંજ વિધવાપણાને પામતાં વિષયવાસનાએ વિરહિત થઈ, દેહાત્માભિ-
માને વિહીન થઈ, નિરંતર ઇશ્વરાધનમાંજ પરમ પ્રીતિવાળાં થયાં. પ્રથ-
મથી આરંભીને બહુ દિવસથી અનુવર્તતો પ્રેમાનુબંધ પરોક્ષ લગવાનમાં
જેમ હતો તેમ પ્રત્યક્ષપણાને પામેલા શ્રીહરિવિષે બાંધીને તેમની શુદ્ધ
આશયથી પોતાને સમુચિત સમસ્ત સેવા કરતાં સમસ્ત બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના
વ્યાપારની વિનિવૃત્તિ થતાં અનવધિ અનિર્વચનીય પરમાત્માનંદને પામ્યાં.
તે રાજને તનય હતો તે ગુણુશીલથી ઉત્તમ અને નામથીપણુ ઉત્તમ

હતો. આ પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પરા ભક્તિથી સમયોચિત સમસ્ત સેવા દાસવત્ કરતાં તેમના પરમ પ્રસાદના પાત્ર થયા. એ રીતે આખું હૃદય સ્વધર્મપરાયણ હોઈ શ્રીહરિની અનન્યભક્તિપરાયણ હતું. તેમજ તે પુરના તમામ જનો શ્રીહરિની સધર્મ ભક્તિમાં તત્પર હતા. દુર્ગપુરમાં રહીને ભગવાને કરેલા પુષ્પહોલોત્સવને દિવસે થએલી સભામાં સંતોનાં સમ્માન્ય સંમત લક્ષણો કહેવા પૂર્વક તેમના સમાગમની અત્યાવશ્યકતા કહેવાપૂર્વક સત્સંગની સહેતુક પ્રશંસા કરી. અભય રાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાને મુનિ-મંડળ સાથે દુર્ગપુરમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં સપરિવાર રાજની ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિનિષ્ઠાની બહુ પ્રશંસા કરી. સપરિવાર રાજાએ રામનવમીએ ભગવાન શ્રીહરિની જન્મતિથિ જાણીને મહોપચારથી મહાપૂજા કર્યા પછી તેઓને બ્રહ્મતેજમાં પોતાના અસાધારણ દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનાં દર્શન આપતાં પ્રહર્ષ પામેલા સપરિવાર રાજાએ પોતાને કૃતાર્થ માનીને શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી. ત્યાં કરેલા રાસોત્સવ પછીના પહોરમાં એકલા પાસે બેસી રહેલા મુનિઓને કૃપાથી તેમના મરીચ્યાદિ પૂર્વજન્મનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપી તેમજ પોતાનું પણ નારાયણચક્રપિરૂપ પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન આપી પરમાનંદ આપ્યો. પ્રબોધનીના ઉત્સવ પછી લોકોના અનુચિત અર્થે નાના નગર ગ્રામ નિવાસી અનેક ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ગ્રામાંતરમાં જવાની ઇચ્છા કરતાં, તેમનો ક્ષણપણ વિયોગ નહિ સહન કરી શકતા સપરિવાર અભયરાજાએ પ્રાર્થના કરતાં, તેમનો શુદ્ધ આશય અને પરાભક્તિને જોઈને તેમનો મનોરથ પુરો કરવા ગ્રામાંતરમાં જઈ આવીને દુર્ગપુરમાં અખંડ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેપછી ભગવાને ત્યાં રહીને રાધાસહિત શ્રીવાસુદેવની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેપછી ભગવાને મુમુક્ષુઓને પોતાનું વિજ્ઞાન આપવા મુનિજનોને નાના દેશોમાં મોકલતાં ઉપયોગી બોધ આપ્યો કે-સાવધાન મનથી અમારું વચન સાંભળો. ધર્મથકી ક્યારેયપણ પ્રમાદ પામવો નહિ, કેમકે પ્રમાદ એજ મૃત્યુ છે. પ્રમાદનું પદ પ્રમદા (સ્ત્રી) અને રસાસ્વાદ છે; માટે સામા ધો-ડ્યા આવતા સર્પ થકીજ જેમ એમ તે બેનાથી દૂર ખસી જવું. ધર્મથકી બ્રહ્મ થએલાનો ઉદ્ધાર કરવા કોઈપણ સમર્થ થતો નથી. ધર્મબ્રહ્મ થયા પછી વિજ્ઞાનપણ વિનાશ પામી જાય છે. બીજાએ કરેલો પીડારૂપ અત્યા-

चार सहन करवो, झेठलुं नहि पण तेना अयभाटे प्रयत्न करवो. क्ष-
माये करीने पोताना आत्मानી रक्षा करवी. जे रक्षा न करे तो प्रसरतो
कोधाभि अंते कोधना आश्रयभूत आत्मानेण आणी दे छे. आ कोधनो
प्रसंग मोटाओनेपण पगले पगले सन्निधिमां रહેलो छे, કેમકે આ સમ-
યમાં રજતમથી કલુષિત દુષ્ટિવાળા કેવળ આસુરવૃત્તિવાળા પુરૂષો પદેપદે
સંતોનું એક અપમાન કરવાની પ્રવૃત્તિવાળા બહુ છે. માટે 'बाह्येन ति-
ष्ठसेत्' આ શ્રુતિનું વિશેષપણે અનુસ્મરણ કરવું. માનરૂપ મળનો લેપ
અમૃતમય એવાપણ આત્માને નિશ્ચે કલંકિત કરી દેછે. માનનો પ્રસંગ જે
કોઈપણ અતિશયને પામેલાઓનેપણ વિશેષપણે છે, કોઈનો વિજ્ઞાન વૈરા-
ગ્યથી અતિશય વર્તતો હોય તેપણ માનથી કલંકિત થાય છે. આ સર્વ અમારૂં
વચન હૃદયમાં ધારીને દેશાંતરમાં ભેદદૃષ્ટિ વિના જીવહિતમાટે પ્રયત્ન કરવો.
કારણ કે હમણાં કલિના મહિમાને લીધે ધર્મના બાનાથી સર્વત્ર અધર્મની
પ્રવૃત્તિ પ્રવૃદ્ધિ પામતી જાય છે, એમ બોધ આપ્યો. તેપછી ભગવાનની આ-
જ્ઞાને સર્વ કોઈ પરમહંસો મસ્તકે ચઢાવીને આજ્ઞામુજબ જગતના હિતનો
બોધ આપવા દેશાંતરમાં ગયા. ભગવાનતો પરિમિત મુનિજનોથી વિટાઈને
ચારે બાજુનાં સમીપવર્તિ ગામોના હરિજનોને દર્શન પૂજન વાર્તાલાપ
ઉપદેશાદિકવડે તેતે સમયે અનુગ્રહ કરતા થકા અનન્યલક્ષ અલયાદિકને
આનંદ આપતા થકા દુર્ગપુરમાં જ નિવાસ કરી રહ્યા. આવા અવસરમાં
દશેય દિશામાં ભગવાનનું મહાયશ વ્યાપી ગયું. ભગવાનની આજ્ઞાથી
દેશાંતરમાં ધર્મરક્ષણમાં જે પરમહંસો પ્રવર્ત્યા હતા તેઓનાં અસાધારણ
અનુપમ તપ શીલ વૃત્ત વિગેરેને જોઈ વિચારીને, દૈવીસંપત્તિના બહુજનો
તેમના ચરણકમળનો આશ્રય કરી, ધર્મમાં અભિરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતાં
જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન થઈ સર્વભૂતઉપર સુહૃદ્પણું રાખવારૂપ ગુણથી સમલ-
કૃત થઈ ગયા. બીજા જેઓ આસુરીસંપદાએ સંપન્ન ધર્મદ્રેષી હતા તેતો
આ પરમહંસોને અપમાન બીલતસ લાપણ અત્યાચરણ તાડન તિરસ્કાર
આદિક અનેક પ્રકારોથી દ્રોહ કરવા મંડ્યા. તે પરમહંસો ઊર્ધ્વરેતા મહા-
તેજસ્વી હોવાથી તે અસુરોને ભસ્મીભૂત કરવા સમર્થ હતા પરંતુ ભગ-
વાનની આજ્ઞા સ્મરણ કરતાં પરમહંસવૃત્તિવાળા હોઈને સમગ્ર કલેશને

સહન કરતા થકા તે દ્રોહિઓનું પણ હિતચિંતન પરાયણ થયા. મુનિઓએ સર્વભૂતસૌહાર્દ વ્રતતત્પર થઈ જેમ જેમ ક્ષમાનેજ તેમના પ્રતીકાર (બદલા) પણે માની તેમ તેમ તે આસુર પ્રકૃતિવાળાઓ એમની દુર્બળતા સમજીને એમનો અધિક અધિક અભિદ્રોહ કરવા મંડ્યા. તે આ દુઃસહ દુરંત કલેશ નહિ સહન થતાં કેટલાક મુનિઓ ભગવાન પાસે આવ્યા. ભગવાને તેમના મુખથી આસુરોનો અભ્યાચાર અને પોતાના પરમહંસોની ક્ષમા સાંભળીને હાસ કરીને એમ કહ્યું કે-તમોને અપાર પીડા પમાડી તથાપિ ક્ષમાનો ત્યાગ કર્યો નહિ એજ અમને પ્રિય છે, કેમકે ક્ષમા એજ પરમ તપ છે અને શત્રુના સમૂળ વિનાશમાં પરમ શસ્ત્રરૂપ છે, સર્વ કોઈ પોતાના પરિપક્વ થએલા પ્રબળ પાપથી પ્રણાશ પામેછે, તેમાં કોઈ પુરૂષતો નિમિત્તમાત્ર છે. તો આ અસુરોએ પોતેજ પોતાના પ્રણાશનાં સાધનો સંપૂર્ણ પણે સંપાદન કર્યો છે. કોઈ કાળ કે પુરૂષ અદ્ય કાળમાં તેમના વિનાશ માટે નિમિત્તમાત્ર સમીપમાંજ તૈયાર છે. હવે આપણે એમાં યત્ન કરવાનો નથી. પરંતુ તમારેતો તે જીવોના પરલોકમાં કલ્યાણમાટેજ ધ્વંષ કરવી. ભગવાનનું આજ્ઞા પ્રશાંત પવિત્ર વચન સાંભળીને સર્વે પરમહંસો શાંત ચિત્તવાળા અને સત્ત્વગુણની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન થયા. તેપછી પરમહંસો અસુર ગુરૂ રાજાઓના ઉપદ્રવને લીધે થોડા દિવસો અહંમતાએ રહિત થઈ આશ્રમનાં પ્રસિદ્ધ ચિહ્નો ત્યાગ કરી રંક જનોની પેઠે અલક્ષ્યપણે વિચર્યા.

આવા અવસરમાં યુરોપદેશથકી આવેલા નીતિમાન સમર્થ રાજાના ભગવત્સંકલ્પમૂળક બળથી અસુર ગુરૂ રાજાઓ ક્ષીણ બળ થતાં, ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા ભગવાનના ધર્મરક્ષણ સંકલ્પના સમુન્મેષનો સમુચિત સમય સમીપમાં આવેલો માનીને, રાજથકી રક્ષણ મળતાં સર્વત્ર સંચરણ સુગમ માનવા લાગ્યા. આ અવસરમાં ભગવત્સંકલ્પબળથી સર્વ રાજાઓને જીતી વશ કરી દિગ્વિજય કરતાં કરતાં રાજકોટ નગરમાં આવેલા રાજા (ગવર્નર) એ પોતાના ઉત્કર્ષમાં ભગવદ્ભક્તોની રક્ષાને હેતુપણે સમજીને ભગવાનનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી દુર્ગપુર દ્વંત મોકલ્યો. આવેલા દૂતે પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરી કે- હે સ્વામિન્! મારા પ્રભુ આપનાં દર્શનની ઉત્કંઠ ધ્વંષા રાખે છે. જો આપને કોઈ કાર્યગૌરવથી અંતરાય ન હોય તો આપ

ત્યાં પધારો અથવા આપની આજ્ઞા હોય તો તે રાજા અત્ર આવે, એમાં આપ સ્વતંત્ર છો. આવું દૂતનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા લગવાને કહ્યું કે- રાજાનું સ્વસ્તિ થાયો. અમોજ પ્રભુની પાસે આવીશું, કારણ કે જેમણે અમારા સાધુની ધર્મરક્ષણ માટેની પ્રવૃત્તિ દુર્જનરૂપ કાંટા કાઢી નાંખીને મુગમ કરી આપી છે તેમનું શ્રેય અમારે તેમની પ્રાર્થના વિનાપણ કરવુંજ જોઈએ તો કેવળ દર્શનનીજ આકાંક્ષાવાળાનું શ્રેય કરીએ એમાં નવાઈ શી છે ? તો તેવા પ્રભુના નિવાસસ્થાનમાં અમારે આવવું ઉચિતજ છે. આવો સંદેશો લઈ હર્ષથી ગએલા દૂતે પોતાના રાજાને લગવાનું કૃપાવચન નિવેદન કરતાં પરમ પ્રસન્ન થઈ સત્કારોપયોગી સમસ્ત સામગ્રી તૈયાર કરાવી વાટ જોઈ રહ્યા. લગવાનું રાજાનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા બીજેજ દિવસે પરિમિત મુનિ વિગેરે પરિજનોને સાથે લઈ મેનામાં બેસી રાજકોટપુર પધાર્યા. અનુચરના મુખથી લગવાનું આવ્યાની વાર્તા સાંભળતાં રાજા તત્કાળ તંબૂમાંથી બહાર નીકળી રાજમંડળથી વિટાઈને પ્રહર્ષથી આલીને સન્મુખ આવી ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી, પ્રણામ કરી લગવાનના કરકમળને પોતાના કરથી પકડીને પોતાના તંબૂમાં લઈ જઈ ઉત્તમ અમૂલ્ય આસનમાં બેસારી પરસ્પર મુખપ્રશ્ન કરી ઉચિત વાર્તાલાપ કરી રહ્યા પછી, દર્શન તથા આલાપથી બહુ પ્રસન્ન થઈ નિઃશ્રેયસનો સર્વોત્તમ ઉપાય પુછતાં લગવાને સલક્ષણ સાંગ લક્ષિના સારાંશનો જોધ આપ્યો. તેપછી રાજા થએલા રાજાએ લગવાનનો દૃઢપણે સમાશ્રય સ્વીકારી બહુ ઉત્સાહથી સપરિવાર તેમનો સર્વોત્તમ આતિથ્ય પૂજનાદિ સત્કાર કર્યો. સત્કાર સ્વીકારવાથી પ્રસન્ન થએલા રાજાએ યથાપૂર્વ વળાવ્યા થકા લગવાન પાછા દુર્ગપુરમાં પધાર્યા. સભામાં રાજકોટપુરનું વૃત્તાંત કહેતાં પરમહંસો બહુ પ્રસન્ન થયા અને નિર્ભય થઈ યથાપૂર્વ સંપ્રદાયને અનુસારે વેષ ધારણ કરી જગતમાં મુખેથી સંચરવા લાગ્યા.

એરીતે હરિજનહિતેષુ શ્રીહરિ દુર્ગપુરમાં રહી ધર્મપ્રતિપક્ષની પ્રશાંતિ કરી અલયાદિ લક્ષ્મણનોને અહર્નિશ અનવધિ આનંદ આપતાથકા મુખેથી રહેતાં એક દિવસ થએલી સંત હરિજનોની મહાસભામાં સ્વયં વિરાજતાં, સૌવીરદેશના મુરસિંહ રાજાએ દુર્જનોની નિંદાથી સંશયિત થતાં, શ્રીહરિના

જન્મ કુળ વૃત્ત સંપ્રદાયાદિકની ચથાર્થતા જાણવાની ઇચ્છાથી મોક-
લેલા શીયાણી ગામના નિજશ્રિત શિવરામ વિપ્ર સલામાં આવી પ્રણામ
કરી બેસતાં, શ્રીહરિએ આવવાનું પ્રયોજન પુછતાં પોતાની જાણસા
જાણાવતાં તેમની જાણસાને વિશુદ્ધ જાણીને, પ્રાદુર્ભાવને પ્રારંભીને રામા-
નંદસ્વામિના સમાગમ સુધીનું પોતાનું સમસ્ત શુદ્ધ ચમત્કારી ચરિત્ર
તથા ગુરૂ રામાનંદસ્વામિનું ચરિત્ર તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયને લગતો સમસ્ત
સારાંશ સ્પષ્ટપણે કહી સંભળાવ્યો. તેપછી શિવરામવિપ્રે શ્રીહરિએ કહેલો
સત્ય સારાંશ યજમાન રાજાને કહી સાંભળાવતાં તે રાજા નિઃસંશયિત થઈ
પ્રહર્ષ પામી શ્રીહરિનો સમાશ્રય સ્વીકારી પરમાનંદને પામ્યો. આ સુગુણ-
સાગર સુરાસિંહ રાજાની પ્રાર્થનાથી લગવાનું મુનિવાણિપાર્શ્વદમંડળે સહિત
અનુપમં અશ્વઉપર બેસીને તેના મત્સ્યાવ પુરમાં પધાર્યા. તે રાજાએ પો-
તાના સુંદર મંદિરમાંજ નિવાસ કરાવીને સમયોચિત સમસ્ત સેવાપ્રકારથી
સેવ્યાથકા ત્યાં વૈદિક ધર્મમર્યાદાનું સ્થાપન તથા જનોમાં પોતાના પ્રતાપનું
પ્રખ્યાપન અને ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મનો નાશ કરતાથકા એક માસ રહ્યા.
તેમાં આવેલો પુષ્પહોલનો ઉત્સવ દેશદેશમાંથી ભકતોને બોલાવીને કર્યો.
તથા રાજાના ભવનમાં દામોદર લગવાનની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. એક દિ-
વસે થએલી સલામાં બ્રહ્મણ્યદેવ લગવાને બ્રાહ્મણોનું બહુ માહાત્મ્ય ક-
હેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજા કરવાનું કહીને, રાજાને તેની વિશેષપણે આવશ્ય-
કતા કહેતાં રાજાના પુછવાથી બ્રાહ્મણોના આરાધનપરાયણ મરૂત્ત આદિક
બહુ રાજાઓનું ચરિત્ર વર્ણન કર્યું. એરીતે એ ગામમાં ભકતોને દર્શન પૂજન
આલાપ ઉપદેશાદિકવડે આનંદ આપીને ત્યાંથી તીર્થયાત્રાની ઇચ્છાથી
સિદ્ધપુર પધાર્યા. જેમાં માતાને સાંખ્યનો ઉપદેશ આપનારા લગવાન
કપિલ મહર્ષિનો આશ્રમ છે, જેમાં દેવર્ષિ મહર્ષિએ સદા સેવેલી સરસ્વતી
નદી છે, જેમાં પવિત્ર ઐંદુસરોવર છે, તેમાં લગવાને યથાવિધિ સ્નાન કરી
વિપ્રોને વિત્ત વસ્ત્રાદિ વિવિધ દાન આપી વિવિધ રસથી જમાડીને, બીજા-
ઓનેપણ દક્ષિણા આપી જમાડીને તૃપ્ત કર્યા. ચૈત્રી પૂર્ણિમાની રાત્રિએ ન-
દીના તટમાં સુખેથી વિરાજેલા લગવાનની સમીપે તે ઉત્સવઉપર આવેલા
ભક્ત અભક્ત સમસ્ત નરનારીઓ આવીને જાણસાથી બેસતાં, લગવાને

તીર્થમાં ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મના વિનાશ માટે તીર્થનું માહાત્મ્ય કહેવા પૂર્વક તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના નિયમોનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે સિદ્ધપુરમાં તીર્થવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં ત્યાંથી નીકળી માર્ગમાં મનુષ્યોને આનંદ આપતા થકા વડનગર વિશનગર પધાર્યા. ત્યાં ભાવિક ભકતોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા તેમને દર્શન ઉપદેશાદિકથી આનંદ આપવાપૂર્વક ત્યાં રહીને, અઢી માસસુધી હબરો હબર બ્રાહ્મણોને ચાર પ્રકારનાં અતિસ્વાદુ અન્ન જમાવ્યાં. આપાઠ શુકલદશમીએ થએલી સભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને ભકતોને આતુર્માસ્યવ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવાપૂર્વક તેમાં કરવાનાં વ્રતોના પ્રકારનો સામાન્યપણે ઉપદેશ આપ્યો. તથા ઉદ્ધવસંપ્રદાયનિષ્ઠોને પ્રધાનપણે અધિકારિવિશેષને અનુસારે કરવા યોગ્ય આતુર્માસ્યવ્રતના પ્રકારવિશેષોનો ઉપદેશ આપ્યો. તથા આતુર્માસ્યવ્રત કરવા અશક્તને માટે કાર્તિક માસમાં ચાંદ્રાયણાદિકમાંથી હરકોઈ વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેવા પૂર્વક તે ચાંદ્રાયણાદિક વ્રતોનું સ્વરૂપ, વ્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમવિશેષો અને કાર્તિક માસમાં જ્ઞાનવિધિ વિગેરેનો ઉપદેશ કર્યો. એરીતે બન્ને ગામોમાં ભકતોને દર્શનાદિકથી અલૌકિક સુખ આપીને, ત્યાંથી નીકળીને માર્ગમાં ભકતોના ગામોમાં થોડું થોડું રહીને તેમને પોતાનું ઐશ્વર્ય બતાવીને તે ઐશ્વર્યના દર્શનથી થએલી ભક્તિના ભારથી ભરપુર ભકતોએ સેવા પૂજા કર્યા થકા અનુક્રમે શ્રીનગર (અમદાવાદ) પધાર્યા.

ભગવાન પધાર્યાની વાર્તા સાંભળતાં પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીનગરના સમસ્ત ભાવિક ભકતો તત્કાળ ભેગા થઈ ભેટ સામગ્રીઓ લઈ નગરથી બહાર અર્ધ કોશ દૂર પ્રદેશ સન્મુખ જઈ ભગવાનને પરમ પ્રેમથી પ્રણામ કરી વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી નવાવાસમાં ઉતારો કરાવ્યો. દર્શનાદિકથી અત્યાનંદને પામેલા ભકતોએ સપરિપાર શ્રીહરિનું પ્રતિદિન આતિથ્ય કરતાથકા પોતપોતાને ઘેર પધરાવી મહોપચારથી મહાપૂજા કરી. ત્યાં રહીને ભગવાને ભક્તિમાર્ગની પુષ્ટિમાટે સં. ૧૮૬૬ માં જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કર્યો. એકાદશી દિવસે થએલી મહાસભામાં ભગવાને કૃપાદૃષ્ટિથી કેટલાક ભક્ત અભક્ત સ્ત્રીપુરુષોને એકદમ કરાવેલી મહાસમાધિ જોધને કેટલાક લોકોએ વિસ્મય પામી સમાધિને સાચી માની શ્રીહરિનો પ્રતાપ

જાણ્યો. જે કેટલાક વિદ્વાન્ વિપ્રો હતા તેતો 'આ સ્વામિનારાયણનું ઐન્દ્ર-
જલિક તુલ છે' એમ માનીને તેની પ્રથમ નિંદા કરતાં પાછળથી સમાધિની
પૂર્ણ પરીક્ષા કરતાં તેને સાચી માની, સમાધિમાંથી બહાર આવેલાને સમા-
ધિમાં તેઓએ જોએલું ઐશ્વર્ય પુછતાં તેમની આશ્ચર્યકારી ચથાર્થ વાણી
સાંભળતાં સમાધિની સત્યતાનો નિશ્ચય કરી 'આ પરાત્પર સર્વેશ્વરજ છે'
એવો શ્રીહરિનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેમનેવિષે તુરત ભક્તિનો ઉદય થતાં
પ્રણામ કરી સમાશ્રય કરી, પ્રથમ અજ્ઞાતથી થએલા સર્વ મહાપ-
રાધીને સંભારીને પશ્ચાતાપ કરી ભગવાનની ક્ષમા માગતાં તેમણે અનુગ્રહ
કરતાં, પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિથી પોતાને ભવદાવાનળથી મુક્ત થયા માની
કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી પરમ સંતોષે
સંપન્ન થઈ ગયા. પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દૃઢાશ્રયથી કૃતાર્થ માની વૈદિક
કર્મકલેશનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા તે વિપ્રોને શ્રીહરિએ જ્યાંસુધી
શરીરનું ભાન હોય ત્યાંસુધી રાત્રિઓનેપણ વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ
કરવાનો સહેતુક ઉપદેશ કર્યો. શ્રીનગરમાં આવો ભગવાનનો પ્રતાપ
પ્રત્યક્ષ પેખીને ઘણા લોકોએ સમાશ્રય કર્યો. એરીતે ત્યાં દર્શન ઉપદેશ-
દિક્ષથી અનવધિ આનંદ આપતા થકા પ્રબોધની ઉત્સવસુધી રહીને ત્યાંના
ભક્તોએ યથાપૂર્વ વળાવ્યા થકા ત્યાંથી નીકળી ભગવાને વિવિધ વૃક્ષવૃંદ
અને સરોવર વિગેરેથી મનોહર એવા જેતલપુરમાં પધારી વડવૃક્ષોથી
વિરાજમાન સરોવરને કાંઠે ઉતારો કર્યો. ત્યાંના ભક્તોએ યથોચિત સેવા
કર્તાથકા ત્યાં રહીને બહુ સામગ્રી ભેગી કરાવી પૂર્ણ દક્ષિણાવાળો વિષ્ણુયાગ
તથા રૂદ્રયાગ કરાવ્યો. એક દિવસે પુણ્યમય વાટિકામાં વડવૃક્ષમાં બાંધેલા
હિંદોળામાં ભગવાનને વિરાજમાન કરી પૂજા કરી ચારે બાજુ સર્વ ભક્તો
વિટાઇને બેઠા. આવા અવસરમાં ત્યાં શક્તિના ઉપાસક દુરાચારી વામ-
માર્ગીઓ આવીને પોતે માનેલા કૌલમતનો અનુવાદ કરતાં ભગવાને તેનું
સમજાઓનાં પ્રમાણોનો ઉપન્યાસપૂર્વક બહુધા ખંડન કર્યું. તેને નહિ સહન
કરીને તે સર્વેનો અગ્રેસર પાપમૂર્તિ ક્રીચક નામના વિપ્રે 'વેદનું તાત્પર્ય
હિંસાગર્ભિત યાગમાં છે' એમ બહુ વિવાદ કરતાં ભગવાને 'વેદનું તાત્પર્ય
હિંસાગર્ભિત યાગમાં નથી' એમ સપ્રમાણ સમુક્તિ નિરૂપણ કરવાપૂર્વક

હિંસામાં મહાદેવો દર્શાવ્યા અને હિંસાગર્ભિત યાગની પાપી પ્રવૃત્તિનું મૂળ નિરૂપણ કરતાં વિશ્વજીત નામના ઇન્દ્રનું આખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. એરીતે સચ્છાસ્ત્રનિષિદ્ધ એવાપણ મદિરા માંસાદિ સેવનને ધર્મકોટીમાં માનીને અજ્ઞાની લોકોને નરકયોનિમાં નાંખતા, સર્વત્ર ભમતા, ધર્મનોજ ધ્વંસ કરનારા જે વામીઓ હતા તેમની પાપી પ્રવૃત્તિને વંટોળીયો જેમ આકડાના તુળને અનાયાસથી ઉરાડી મુકે એમ પોતાના ઉપદેશ પ્રતાપથી તત્કાળ ટાળી નાંખીને વૈદિક ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરી.

એ રીતે ત્યાંના લકતોને અનેક રીતે આનંદ આપી ત્યાં આવેલા ડભાણુના લકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં રહીને ભગવાને ત્યાંના ભાવિક લકતો અને બીજા બહુ દેશદેશમાંથી આવેલા લકતોને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકવડે પ્રતિદિન આનંદ આપતાથકા, બહુ ઉપયોગી સામગ્રી તૈયાર કરાવી એક મોટો વિષ્ણુયાગ આરંભ્યો. આ યાગમાં બહુવિધ લક્ષ્ય લોજ્યાદિ ઉત્તમ લોજનોવડે તૃપ્ત કરેલા અને ઇચ્છાચક્રીપણુ અધિક આપેલી દક્ષિણાથી સંતોષ પામેલા અસંખ્યાત બ્રાહ્મણોનો જયઘોષધ્વનિ સર્વ દિશામાં પ્રસર્યો હતો. કોઈપણ ચાચક નિરાશ થઈને પાછો ગયો ન હતો. એ રીતે મહાયજ્ઞ સંપૂર્ણ નિર્વિઘ્ન પ્રવર્તતાં કેટલાક આસુરીવૃત્તિવાળા વિપ્રો ભગવાનનું ઐશ્વર્ય નહિ જાણતા હોવાથી તેમાં વિઘ્ન કરવાનો વિનિશ્ચય કરી યાગોપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રીને અસ્થાનમાં વિનિયોગ કરી વ્યય કરતાં અદ્ય વારમાં ધાન્યશાળા, ઘૃતાદિરસશાળા અને પાકશાળા ખાલીખંટ કરી દીધી. આ વાત સાંભળતાં ભગવાને તે બ્રાહ્મણોનું હૃદયકૌટિલ્ય જાણ્યું છે તથાપિ તેમના નિઘ્રહમાં નહિ પ્રવર્તતાં, તેમના અજ્ઞાનને હરીનેજ તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરવા સંકલ્પ કર્યો કે તત્કાળજ જે જે શાળાઓ ખાલી હતી તે સંપૂર્ણ ભરાઈ ગઈ અને ઘૃતાદિ સામગ્રીથી ભરેલાં ઘણાં ગાડાં પણ દેખાયાં. તે પછી તે બધા બ્રાહ્મણો ભગવાનનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દેખીને અત્યંત ત્રાસ પામી ભગવાનને શરણે જતાં વિજ્ઞાનને પામ્યા. એ રીતે અભૂતપૂર્વ, રાજાદિ સમસ્ત જનોને મહાવિસ્મય કરનારો મહાયજ્ઞ સંવત્ ૧૮૬૬ ના પોષ શુકલ પૂર્ણિમાએ પરિપૂર્ણ કર્યો. એક દિવસે થયેલી સલામાં સર્વ કોઈ ચથોચિત બેસી ગયા પછી નાગડકાના સુરાભક્ત રાજાઓનું શ્રેષ્ઠ

કર્તવ્ય પુછતાં ભગવાને બ્રાહ્મણોનું બહુ માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજા માનના કરવાની કહી. એ રીતે ત્યાંના તથા ગુજરાતપ્રાંતના ભકતોને આનંદ આપતા થકા તેમણે પૂજ્યા થકા ત્યાં એક માસ રહીને ત્યાંથી ચરોત્તર કાનમ દેશનાં ગામોમાં રહેતા રહેતા ત્યાંના ભકતોને દર્શન સેવા સમાગમાદિક આપતા આપતા ત્યાં ત્યાં ઉપદેશ તથા વિષ્ણુયાગ ભાગવતપુરશ્ચર્યાદિકના આચરણથી સદ્ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરતાથકા મહી નર્મદા નદી ઉતરી સંવત્ ૧૮૬૬ ના વૈશાખ શુકલ દ્વિતીયાએ ભકતોની બહુ દિવસની પ્રાર્થનાથી સુરત પધાર્યા. ભગવાનને પુરમાં પધારતા સાંભળી અરદેસર ભાલચંદ્ર આદિક ભકતો હર્ષપ્રકર્ષથી ભેગા થઈ વિવિધ વિચિત્ર વાહનો લઈ ગીત વાજાંત્રો સાથે સન્મુખ જઈ, શ્રીહરિને દર્શન પ્રણામ કરી તેમણે સત્કાર કર્યા થકા વાજતે ગાજતે ધામધુમીથી પુરમાં પધરાવી લાલકૃષ્ણની વિશાળ વાડીમાં રમણીય વિશાળ હવેલીમાં ઉતારો કરાવી સપરિવાર શ્રીહરિનું આદરથી આતિથ્ય કરી, પોતપોતાને ઘેર ઉત્સાહથી પધરાવી મહોપચારોથી મહાપૂજા કરી પરમાનંદ પામ્યા. એક દિવસે થએલી સભામાં પોતાના અનન્ય ભકતોને ભક્તિના ભેદો વર્ણવવાપૂર્વક ભક્તભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં સકામ ભક્તિની અપેક્ષાએ નિષ્કામ ભક્તિની અત્યુત્તમતા વર્ણવવાપૂર્વક નિષ્કામભક્તિ અને તેવા ભકતોનો વિસ્તારથી અદ્ભુત મહિમા વર્ણવીને પોતાવિષે ભક્તિનિષ્ઠાની દૃઢતા કરાવી. એ રીતે એકાંતિક ધર્મમય પ્રશ્નોત્તરથી ભાવિક ભકતોને આત્યંતિક આનંદ આપતા થકા તે નગરમાં સાત દિવસ રહ્યા.

આવા અવસરમાં સુરતથી બહુ દૂર નહિ વર્તતા એવા ધર્મપુરમાં સર્વ પ્રજાને પુત્રનીપેઠે પાલન કરતી, રાજનીતિથી રાજ્યભારને ચલાવતી, ગુણેકરીને દેવહૂતિને સમાન, સાધુથકી શ્રીહરિના દિવ્ય ગુણચરિત્ર સાંભળીને તેમને વિષે પરમ ભક્તિને પામેલી, રાજ્ય કરતાં થકાં પણ સર્વમાંથી મન ઉખાડીને ભગવદ્ધ્યાનપરાયણ એવી કુશળા નામની કોઈ વિધવા રાણી હતી. આ રાણી ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શન તથા સેવામાં સમુત્કંઠાથી પ્રાર્થનાનો સંદેશો લઈ જનાર કોઈ બુદ્ધિમાન અંતરંગ દૂત ભગવાનસમીપે સુરત મોકલતાં, દૂતમુખથી રાણીની

પોતાવિષે પરા ભક્તિ અને મહામુમુક્ષા જાણીને તેનો મનોરથ પૂરવા આદરથી સપરિવાર ધર્મપુર પ્રત્યે પધાર્યા ભગવાન પધારશે એવા સમાચાર સાંભળી, રાણી અહુ હર્ષ પામી પુરને વાળી ચંદનજળ છાંટી તોરણાદિકથી સમલંકૃત કરી, લૂત્યવર્ગને ભગવાન સન્મુખ જવાના મંગળ માટે તેતે છત્ર આમરાદિ સેવામાં સમુચિત વેષ ધારી તુરત તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. અમાત્યાદિ પ્રધાનપુરુષો તથા પુરપુરુષોને સાથે લઈ પુત્રને પણ આગળ કરી વિવિધ વિચિત્ર વાહનો તથા ગીત વાજાંત્રો સાથે લઈ, પોતે મેનામાં બેસી નગરની સમીપે જઈ મુનિમંડળ સાથે પધારેલા ઇષ્ટદેવ ભગવાનને દૂરથી દેખીને, મેનામાંથી એકદમ ઉતરી હર્ષવેગથી પગે કરી કેટલાંક પગલાં સન્મુખ ચાલીને ભગવાનના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી, ભક્તિરસથી ભીની ચિત્તવૃત્તિ, વિનયમધુર મૃદુળ વાણી અને ઉચિત તપને લીધે પ્રશાંત એવી આકૃતિથી અનન્યદુર્લભ ભગવાનની પરમ પ્રસાદપાત્રતા પામીને, પ્રથમથીજ અંબાડી આદિકથી અલંકૃત કરેલા ગજેન્દ્રઉપર ભગવાનને વિરાજમાન કરી, પોતે પાછળ રહીને માંગલિક ગીત ગવરાવાની સાથે વિવિધ વાજાંત્ર અન્નવરાવતાં થકાં મહા રાજમાર્ગથી રાજમહેલને પામી તેમાં ભગવાનનો ઉતારો કરાવી, ભગવાન દિવ્યસિંહાસનમાં વિરાજમાન થતાં અને મુનિમંડળ આદિક બેસી જતાં પરિજનોને રોકી રાખીને, મંત્રિમંડળની સાથે શ્રીહરિના ચરણકમળ સમીપે જઈને વિવિધ રાજોપચારથી મહાપૂજા કરી, સપરિવાર તેમનું યથોચિત ઉત્તમ આતિથ્ય કરી પોતાનું રાજ્યાદિ સર્વસ્વ સમર્પણ કરી પોતાના આત્માને પૂર્ણમનોરથ માનીને, તે દિવસને સમારંભીને શ્રીહરિના ચરણસરોજના સેવા-રસને મુક્તિરસથી નહિ ન્યૂન માનીને પરમાનંદ પામ્યાં. ભગવાને તે ભક્તરાજ રાણીની જાણાસા થતાં યથાસમય સામાન્ય વિશેષ ધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો. એ રીતે ધર્મમય પ્રજોત્તરથી તથા દર્શન સંલાપાદિકથી સર્વને સમધિક આનંદ આપતા થકા મુખેથી રહ્યા. પોતાને પાંચ દિવસ રહીને જવાની ઇચ્છા હતી પરંતુ રાણીની અતિ પ્રાર્થનાથી એક માસ રહ્યા. એ રીતે ભક્તવશ્ય ભગવાન કુશળા રાણીને પૂર્ણ સંતોષ પમાડી, અભયરાજને આપેલું વરદાન સ્મરણમાં લાવી મુનિઓને બોધ આપવા

દેશદેશમાં મોકલી, પોતે રાણીએ યથાપૂર્વ ધામધુમીથી વળાવ્યા થકા
લાંથી નીકળીને તાપી રેવા સામ્રાજ્યની નદી ઉતરી લાલદેશને વટીને દુર્ગ-
પુરને પામ્યા. અભયાદિક અનન્યલકતો સામા આવેલા પ્રાણનેજ જેમ
એમ પધારેલા ભગવાનને પ્રહર્ષથી પામીને અપાર આનંદપૂરમાં નિમગ્ન
થઈ તેમના ચરણકમળને પ્રણામ કરી બહુ દિવસના વિયોગતાપે રહિત
થઈ ગયા. ભગવાન પણ પોતાના એકાંતિક આત્યંતિક લકતોના સંશ્લેષથી
પૂર્ણકામ થયા. ભગવાન સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી વિગેરે પરિવારે સહિત અભય
રાજા વિગેરે લકતોત્તમોએ સમયોચિત યથોચિત સેવા કર્યા થકા પરમહંસ
મંડળથી વિંટાઈને મુમુક્ષુ મનુષ્યોને પોતાના વચનામૃતથી સમુજ્જવન
કરતા થકા તે પુરમાં પોતાના દિવ્ય અક્ષર ભવનમાં સુખેથી રહ્યા.

એ રીતે દુર્ગપુરના અને દેશાંતરના પોતાના લક્ષ્મી નરનારીઓને આનંદ
આપતાં શ્રીહરિને આઠ વર્ષ વીતી ગયા પછી, જેના સમસ્ત મનોરથો
સંપૂર્ણ થયા છે એવા અભયરાજા વૃદ્ધ થતાં ભગવાનના પ્રસાદથી લયારુપદ
પ્રાકૃત પદને ઉલ્લંઘીને અપ્રાકૃત અભય પરમ અક્ષરપદને પામ્યા. તેમના
ગુણથી ઉત્તમ ઉત્તમ નામના પુત્ર પિતાની આજ્ઞાને અનુવર્તીને પરમપ્રેમથી
સમસ્ત રાજ્યભાર ભગવાનને આધીન કરીને દાસનીપેઠે પરિચર્યાં આચરતાં
ભગવાનના વિશેષપણે પ્રસાદપાત્ર થયા. તેમની જયા લલિતા ભગિનીઓ
બ્રાતાનો ભગવત્સેવામાં પિતા થકી પણ અધિક આદરભાવ ભાળીને બમણા
આનંદપૂરમાં આવી જઈ પોતે તેતે સમયમાં સમુચિત એવી જળ ભરી
લાવવું મંદિરમાં વાળવું લીંપવું આદિક પરિચર્યાંથી આત્માને કૃતાર્થ કરવા
લાગી. સકુટુંબ ઉત્તમ રાજાની ઉત્તમ શ્રદ્ધા ભક્તિ અને ધર્મનિષ્ઠા જોઈને
બહુ પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તેમને પ્રતિદિન પૂજવા વાસ્તે કૃષ્ણની મૂર્તિ અને
પોતાની વર્ણવેષની મૂર્તિ આપી. તેમાં સર્વની અપેક્ષાએ લલિતાના દંભ-
વર્ણત ભક્તિપ્રકર્ષથી પ્રસન્ન થઈ તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે મૂર્તિમાં
પ્રત્યક્ષ પ્રાકુર્ભાવ પામી તેણીએ કરેલી પૂજા સાક્ષાત્ સ્વીકારવાનો અનુગ્રહ
કર્યો. બીજાઓ પણ થોડા દિવસમાં નિર્વાસનિક થતાં લલિતાના જેવોજ
અનુગ્રહ પામ્યા. તેમની ભક્તિને વશ થઈ તેમના ઘરને પોતાનુંજ માનીને
રહેતાં, એક દિવસે ઉત્તમ રાજા પ્રથમ પિતાએ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે

જે જે શ્રીકૃષ્ણોત્સવો કરાવ્યા હતા તે સર્વને નહિ ન્યૂનપણે કરવા પ્રવર્તતાં, ભક્તરાજ જ્યાં લલિતા બેનો પાસે જઈ તેમને ઉત્સવોમાં પાકાદિ કાર્યનો સમસ્ત ભાર સ્વીકારવાનું કહેતાં તેમણે ઉત્સાહથી અનુમોદન આપતાં, ભગવાન પાસે ઉત્સવો કરવાની આજ્ઞા લેવા આવતાં ભગવાને શુકલ પક્ષમાં આવતા ઉત્સવોમાં જયાનું અને કૃષ્ણપક્ષના ઉત્સવોમાં લલિતાનું મુખ્યપણું વિભાગ કરી વ્યવસ્થા કરી આપતાં, જયાના ભાગમાં આવેલો વિજયાદશમીનો મહોત્સવ કયો. તે પછી એક દિવસે ઉત્તમ રાજા અન્નકૂટોત્સવની અનુજ્ઞા લેવા ભગવાન પાસે જઈ પ્રણામ કરી પુછવાની વાટ બોધ રહેતાં ભગવાને પુછ્યું એટલે બોલ્યા કે-હે ભગવન! અમોએ આત્મા આત્મીય સર્વસ્વ આપના ચરણકમળમાં અર્પણ કર્યું છે એટલે હવે અમારે બીજું શું ઇચ્છવાનું હોય? નજ હોય. તથાપિ આપના ચરણારવિંદની સેવાલક્ષ્મીજ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામે એમ ઇચ્છીએ છીએ. જેમ તે તે મહોત્સવોમાં તાતપાદના સમયમાં સેવારસનો અવસર આપી અનુચ્છ કરતા હતા તેમ હમણાં પણ દાસજનની ઉપર પરમ પ્રીતિથી તે સેવારસનો અવસર આપો. અન્નકૂટોત્સવનો સમય હવે નજીકમાંજ આવેછે તો એ સમય વૈભવને અનુસારે મહોત્સવ કરીને સર્વ જનોને આનંદદાયક કરવાનો છે, તે ઉત્સવપ્રસંગથી અમો આપના ચરણની સમુચિત સેવાના અવસરને પામીને કૃતાર્થ થઈ જઈએ. આ ભવન ખજાના ક્ષેત્રાદિક જે કાંઈ છે તે સર્વસ્વ આપનુંજ છે, તેનો ઉચિત ઉપભોગ કરવામાં કે વ્યય કરવામાં અમો આપનેજ આધીન છીએ, તો આ અન્નકૂટોત્સવ વિસ્તારથી કરવા આપની આજ્ઞા પામવા અમો અત્યંત તરખા છીએ. એ રીતે પ્રાર્થના કરતા ઉત્તમ રાજાનો અસાધારણ પ્રેમરસ લક્ષમાં લઈ તેમની ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈ 'તથાસ્તુ' એમ ભગવાને કહ્યું. ઉત્તમ રાજાએ પરિપૂર્ણ મનોરથ થતાં તત્કાળ જ્યાં લલિતા બેનો પાસે જઈ વાત નિવેદન કરી. ભગવાનની સેવા એજ એક જીવિત જેમને છે એવાં તે બંને બેનો મનમાં હર્ષથી પ્રકુલિત થઈ બોલ્યાં કે-તમોએ સંકલ્પ કયો તે અત્યંત મુક્ત છે, કેમકે અત્યારે પિતાજી વર્તમાન નથી તથાપિ તમારા આ ઉત્તમોત્તમ વૃત્તથી વર્તમાનજ છે એમ ભગવાન તથા બીજા

બધા લોકો માને છે. અમો ભગવત્સેવામાં સમુત્કંઠાવાળાં હતાં તે આ સેવાના અવસર લાભથી અધિક આનંદ પામ્યાં છીએ. તો હવે ઉપયોગી સમય સામગ્રી મંગાવી લેગી કરો. અમારે ઉચિત સેવાપ્રસંગમાં અમો વિશેષપણે પ્રેમથી પ્રયત્ન કરીશું. આ પ્રકારે પ્રોત્સાહન આપવાથી ઉત્તમ રાજા અત્યંત રાજી થયા. ભગવાનેતો ઉત્તમ રાજાના આદરને માન આપતા થકા અન્નકૂટમહોત્સવની સેવામાં નાના દિગંતમાં રહેલા પોતાના સમસ્ત સમાશ્રિતોને મંગળપત્રિકાઓ લખીને બોલાવ્યા. દેશદેશમાં ઉપદેશકર્મમાં વળગેલા સાધુ બ્રહ્મચારીઓને પણ પાછું આવવાની આજ્ઞા આપતાં આજ્ઞાને અનુસારે સદુપદેશથી જગન્મંડળને સમુજ્જવન કરનારે સર્વ મુનિમંડળ સમયઉપર આવી પહોંચ્યું. જેમના યોગરદમ ઉન્મર્યાદિત ઉભરાઈ જતા પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ આશયમાં ભગવાનના પ્રકુલિત ચરણ કમળનો નિરંતર લક્ષ થાય છે એવા સ્ત્રી પુરૂષ સમસ્ત હરિભક્તો દેશદેશમાંથી આવ્યા. દુર્ગનગરમાં દેશદેશમાંથી આવતા જનોનો સમાજ જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક સાગરના ઉન્મર્યાદિત ઉભરાએલા તરંગની પેઠે અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય તેમ તેમ ઉત્તમ રાજાના ચિત્તમાં આનંદલહરીનો તરંગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય, કેમકે પોતે 'ભક્તજનોનું જે સમારાધન છે એજ ભગવાનનું વિશેષપણે પરિતોષણ છે' એમ જાણેછે. આ રાજાએ આવતા ભક્તો માટે યથાવિભાગ અનુકૂળ ઉતારા આસ્તરણ આદિક પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખ્યું હતું. આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશીને આરંભીને કાર્તિક શુકલ પડવાપર્યંત પ્રવર્તનારા ઉત્સવોમાં જે જે સમયે જે જે ભગવત્પૂજેપયોગી ઉપકરણો જોઈએ તે સર્વ પણ સંભારતાં તરતજ પાસેજ હોય એમ તૈયાર કરી રાખ્યું હતું. તથા ભગવત્સેવા માટે આવેલાઓના સંતર્પણમાં અપેક્ષિત અન્ન રસ વિગેરે જોઈએ તે તમામ અવધિ વિનાનું તૈયાર રાખ્યું હતું. ભગવાનેતો ઉત્તમ રાજાનું પોતાની પરિચર્યાનું પ્રોત્સાહપૂર અધિક અધિક ઉભરાતું જોઈને 'આતો ગુણોએ કરીને પિતા થકી પણ અતિ અધિક છે' એમ વારે વારે પ્રેમપરિપૂર્ણ હૃદયથી તેમનાજ શ્રેયનું ચિંતવન કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદની સેવામાં નાના દેશોમાંથી આવેલા ધર્મકનિષ્ઠ ભક્તોના મન નયનને આનંદ આપતા

થકા; પોતાના પાદપદ્મમાં લમરાની પેઠે આસક્ત મનવાળા મુનિમંડળના હૃદયકમળને પ્રકુલિત કરતા થકા, મહોત્સવવિધિનો સમારંભ કરાવા લાગ્યા. આ અવસરમાં લગવાન લકતોને અનન્ય મનથી ધ્યાન ધરતાં પ્રત્યક્ષ લાવને પામેલા પરાતપર પરમાનંદમય પરમાશ્ચર્યમય ક્રોધ પણ દિવ્ય પારમેશ્વર રૂપથી દેખાયા હતા. સર્વ ક્રોધ લકતો લગવાનનું પરમાનંદમય દિવ્ય રૂપને સાક્ષાત્ કરીને પ્રકૃતિથી પરપણે વર્તતા હોય એમ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખસાગરમાં સંમગ્ન થઈ ગયા. દીપોત્સવ દિવસે લગવાન મંગળસ્નાન કરી દિવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ ધારણ કરી, સભામાં ભેગા થએલા લક્તસમાજને આનંદ આપવા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા પછી સર્વે લકતો અનુક્રમે પરમ પ્રેમથી લગવાનના ચરણકમળની પૂજા કરવા તેમની પાસે જઈ દેશ દેશમાંથી આંખેલી અપૂર્વ ભારે ભેટો તથા અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અર્પણ કરી, સમગ્ર કલિમળને પ્રક્ષાલન કરનારા ચરણકમળને નમ્ર મસ્તકે સ્પર્શ કરી, કૃતાર્થ થઈ, યથાવિભાગ પોતા પોતાના સ્થાનમાં પાછા બેસી ગયા. લગવાન પણ લકતોએ અર્પેલી ભેટ સામગ્રીમાંથી તેમનો અસાધારણ અમૂલ્ય એક અમૂર્ત લાવળ પરમ પ્રીતિથી અંગીકાર કરી, બીજું જે પુંજરૂપ સુવર્ણ રત્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે મૂર્ત પોતા પાસે અનવધિ પડયું હતું તે સમસ્ત તરતજ ગ્રાહ્યણે ભિક્ષુકોને આપી દઈને, પોતે તો યથાપૂર્વ આત્મારામ આસકામ હોઈને પરમ સુખને પામ્યા. પરમહંસોએ પણ અતિશય સ્નેહથી પૂજા સ્તુતિ કરતાં તેમની ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયા. લગવાનનો આવો સ્વભાવ લક્ષમાં લઈ સર્વે લકતો 'લગવાનને લક્તિજ એક સહજ પ્રિય છે' એમ નિશ્ચય કરી 'લક્તિથી લગવાનને પ્રસન્ન કરવા' એમ માનવા લાગ્યા. તેપછી લગવાન મધ્યાહ્ને મુનિમંડળાદિ સમસ્ત લકતો સાથે ઉન્મત્તગંગામાં સ્નાન જળક્રીડા કરી આવ્યા. સાંજે સર્વ દિશાઓના અંધકારને હરનારા ચારેબાજુ પ્રસરેલા અગણિત દીપોના પ્રકાશથી તે સમય ક્રોધએ પૂર્વે નહિ અનુભવેલો અધિક આનંદ આપનારો થયો હતો. પડવાને દિવસે બહુ ઉત્સાહથી અન્નકૂટોત્સવ પ્રવર્તતાં લલિતાએ પ્રથમથી પાકકુશળ રસોયાપાસે પોતાની દેખરેખીથી બનાવી રાખેલી, તે ઉત્સવમાં ઉચિત, અમૃતરસનેપણ તિરસ્કાર કરનારી,

છ રસથી પરિપૂર્ણ વિવિધ વિચિત્ર લક્ષ્ય લોજ્યાદિ સમગ્ર સામગ્રી તૈયાર કરાવી હતી. જે પાકનો રસ જે રસને પામીને આત્મજ્ઞ તત્ત્વદર્શી બીજા કશાને ઇચ્છેજ નહિ, જે રસને પામીને કોઈ અનવધિ આનંદને પામેછે એવા રસમૂર્તિ ભગવાનને પણ રસમાટે થયો હતો. સમય થતાં ગોવર્ધનની યથાવિધિ પૂજા કરાવી સર્વાન્તર્યામી સર્વકર્મસમારોધ્ય શ્રીવાસુદેવનારાયણની સમીપે વર્ણિદ્વારા રમણીય રચનાપૂર્વક સમગ્ર ષટ્ રસપરિપૂર્ણ પાકવર્ગ નિવેદન કરાવી આરતી સુધીના બધા મહોત્સવથી તે મહોત્સવ પ્રવર્તતાં, ભગવાનની આજ્ઞાથી લલિતાએ પોતાને પ્રતિદિન પૂજ્ય પ્રતિમાની આગળ અન્નકૂટની રચના કરી ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જમવાની પ્રાર્થના કરતાં, તેમની ભક્તિપરવશ થઈ પ્રતિમામર્યાદા મુકી દઈ પ્રતિમામાંજ પોતાના દિવ્ય અહ્ભુત રૂપથી પ્રત્યક્ષ થઈ લોજનાદિ ઉપચારો અંગીકાર કરી લલિતા વિગેરે વનિતાવર્ગને પરમાનંદ પમાડ્યો. યથાવિધિ અન્નકૂટોત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં પ્રસાદભૂત વિવિધ મધુર લોજ્ય પદાર્થોથી સર્વ પરમહંસોને પોતેજ પિરસવાની લીલા કરવા પૂર્વક પુષ્કળ જમાડીને, પછી ઉત્તમાદિ નૃપતિમંડળને પણ સ્વયં પિરસવાપૂર્વક સહાસ સાનંદ બહુ જમાડીને, લલિતા વિગેરે ભક્ત સ્ત્રીવર્ગને પ્રસાદી જમવાની તથા બીજા બધા બાહ્ય સમાજને પણ જમાડવાની આજ્ઞા આપી, પોતે સ્વસ્થાનમાં આવી સ્વયં પાક કરી જમ્યા.

એ રીતે અભૂતપૂર્વ આનંદદાયક અન્નકૂટ મહોત્સવથી અનન્ય ભક્તોને અપરિમિત આનંદ આપ્યા પછી, રાત્રિએ થએલી મહાસભામાં વિરાજીને સ્વયં ભગવાને સત્સંગીઓ ઉપર સ્વયં કૃપા કરી, સત્સંગ મોક્ષમાં મુખ્ય હેતુ હોવાથી અને આશ્રિતોની સત્સંગિસંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધિ હોવાથી સત્સંગપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત કહેતાં સત્સંગદાર્થ અને સંગશબ્દાર્થ કહીને, તેનો જેને સંબન્ધ હોય તેને સત્સંગી કહીને સત્સંગદીપનો પ્રકાશ કર્યો. વળી ઉત્તમ રાજ પ્રબોધનીનો ઉત્સવ કરાવા ઉત્સાહવાળા થઈ ભગવાનની પ્રાર્થના કરતાં તેમણે તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા મુનિમંડળ અને દેશાંતરના હરિજનમંડળને પ્રબોધની સુધી દુર્ગપુરમાંજ રહેવાની આજ્ઞા કરી. સ્વયં ભગવાન ભક્તોની ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દૃઢતા થવા માટે પ્રતિદિન ભક્તસભામાં વિરાજીને બહુ ઉપયોગી બાબતોનો ઉપદેશ કરતાં, કોઈ દિ-

વસે ધર્મરક્ષાના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે સ્પર્શસ્પર્શવિવેક, તો કોઈ દિવસે ધર્મસિદ્ધિના ઉપાયો, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓમાટે નિષ્કામશુદ્ધિનો વિધિ, તો કોઈ દિવસે ત્યાગીઓનો આદિકવિધિ, તો કોઈ દિવસે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાદૈત્યજ્ઞાન, તો કોઈ દિવસે મંત્રજપવિધિનો સવિસ્તર સચુક્તિ ઉપદેશ આપતા થકા, પ્રબોધની એકાદશીના ઉત્સવમાં એકાદશીનું માહાત્મ્ય સવિસ્તર વર્ણવતાં પ્રબોધનીનું શ્રેષ્ઠપણું કહીને, તે વ્રતની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહેતાં તેનો નિર્ણયવિધિ વ્રતવિધિ પૂજાવિધિ જાગરણવિધિ ઉદ્યાપનવિધિ પારણાવિધિ દાનવિધિ વિગેરે ઉપયોગી અર્થો વર્ણવીને, પોતેપણુ યથાવિધિ વ્રત કરીને જ્યાં પાસે તેનો સમગ્ર વિધિ કરાવીને, દ્વાદશીએ ત્યાગી ગૃહી સર્વ ભક્તોને અગ્રદૂતની પેઠેજ સ્વયં વિવિધ પકવાન પિરસીને પારણાવિધિ પરિપૂર્ણ કરી જ્યાંને મહા આનંદ આપ્યો. એજ દિવસે સાંજે સભામાં રાજાઓને નીતિજ્ઞાનમાટે વિદુરનીતિનું વિશેષપણે ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. ત્રયોદશીથી પૂર્ણિમાપર્યંત ત્રણ દિવસ પ્રયાગજીત પુરાણી પાસે પંચમસ્કંધની કથા કરાવી. એ રીતે અઢાર દિવસ પોતાના અનન્ય ભક્તોને દર્શન પૂજન આલાપ ઉપદેશ દિવ્ય ઐશ્વર્યપ્રદર્શન વિગેરેથી પરમાનંદ પમાડી, પૂર્ણિમાએ મહોત્સવ કરી મુનિવિગેરે ભક્તોને સ્વસ્વદેશમાં જવાની આજ્ઞા આપતાં તે ભક્તોના પુછવાથી પ્રજ્ઞાધામનું સ્વરૂપ વર્ણન કરી, પ્રયાણ સમયે ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી દેશદેશમાં ગયા પછી સ્વસ્થચિત્તે થઈ, જ્યાં લલિતા આદિક ભક્તોની નિરવધિ નિરૂપાધિ શ્રદ્ધા ભક્તિની સભામાં પ્રશંસા કરી. આજ અવસરમાં જ્યાં લલિતા રમા અમરી અમુલા આદિક હરિભક્ત સ્ત્રીઓ ઉત્સવની સાંગોપાંગ સમાપ્તિ થતાં સ્વસ્થચિત્ત થઈ, પૂજા સામગ્રીનાં પાત્ર હાથમાં લઈ ભગવાન પાસે આવી વિવિધ મહોપચારથી પરમ પ્રેમપૂર્વક યથાવિધિ પૂજા કરી, પોતપોતાનો ભાવ પ્રકટ કરવાપૂર્વક ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરતાં તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ ભગવાને અભયદાન દીધું. તેપછી વળી તે ભક્તસ્ત્રીઓએ ‘આપ ભગવાનની પ્રસન્નતાના કારણભૂત તપ યોગાદિક ગુણોમાં કયો ગુણ મુખ્ય છે’ એમ પુછતાં ભગવાને પોતાના પ્રાદુર્ભાવના યથાર્થ વિજ્ઞાનપૂર્વક દિવ્ય ઐશ્વર્ય દિવ્ય મૂર્તિ આદિકના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક કરેલી નિષ્કામ ભક્તિરૂપ ગુણની મુખ્યતા

કહેતાં, પરમ પ્રસન્ન થઈ પ્રણામ કરી સ્વસ્થાને ગઈ. તેપછી તે સમસ્ત ભક્તોત્તમ સ્ત્રીયો લલિતાના વિશાળ ભવનમાં ભેગી થઈ પવિત્ર થઈ નામ-મંત્ર જપતાં ભગવાનની અમૃતમૂર્તિમાં સંલગ્ન મન થતાં, ભગવાનના પરમ પ્રસાદથી દેખાએલા તેજઃપુંજમાં સાક્ષાત્ દિવ્યરૂપ ભક્તિદેવીનાં દર્શન થતાં, વિસ્મય પામી તેમને પ્રેમથી પુછતાં ભક્તિદેવી પોતાનું સ્વરૂપ જણાવવા પૂર્વક વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ જતાં, સમગ્ર પ્રતાપ ભગવાન શ્રીહરિનો જાણી સાશ્વર્ય અત્યાનંદને પામી.

કેટલોક વખત વીતતાં વૃત્તાલયના ભક્તજનો ભેગા થઈ વડતાલમાં પુષ્પદોલનો ઉત્સવ કરવાનું નક્કી કરી દુર્ગપુરમાં જઈ 'અમારા પુરને પધારી પાવન કરો' એમ પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરતાં ભક્તપ્રિય ભગવાને તેમનો બહુ દિવસનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા પ્રાર્થના સ્વીકારી. દેશદેશમાંથી ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને વડતાલ ઓલાવામાટે મંગળપત્રિકાઓ લખતાં તે સર્વે આવી પહોંચ્યા. ભગવાનતો સં. ૧૮૭૫ ના ફાલ્ગુન શુકલ પક્ષીએ દુર્ગપુરથી માણુકી ઘોડી ઉપર બેસી હજારોહજાર ત્યાગી ગૃહી ભક્તો તથા અશ્વારો સાથે નીકળી માર્ગમાં ભક્તોને ભારે આનંદ આપતા થકા દશમીએ વડતાલ પધારતાં, પધારવાનું વૃત્તાંત વિદિત થતાં પુરજનો વિગેરે સમગ્ર ભક્તો ભેટ સામગ્રી લઈ વાજતેગાજતે ધામધુમીથી સન્મુખ જઈ પધારેલા ભગવાનને મળીને દર્શન પ્રણામ કરી, ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા પરમાનંદ પામ્યા. ભગવાનતો પોતાની પધારવાની વાર્તા સાંભળીને દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્યાત ભક્તોનો સંઘ ચારે બાજુ દેખીને 'હું પહેલો હું પહેલો' એવા ઉત્સાહથી આવતા પ્રેમી ભક્તોનો મહાસંમર્દ (ભીડ) જોઈને, પોતાના વાહનને સમગ્ર પ્રેક્ષક જનોના મહોત્સાહને નહિ રોકીને ધીરેધીરે ચલાવતા થકા, પગલે પગલે ભક્તોએ હાથ જોડવાપૂર્વક અર્પણ કરેલા અગણિત પુષ્પહારોને સ્વીકારતા થકા, પુરથકી ઉત્તર ભાગમાં વર્તતા, આંખા આદિક વિવિધ ફળવૃક્ષોવડે શોભાયમાન, સર્વ ઇન્દ્રિયોને આહ્લાદ આપનારા કેઈ ઉપવનમાં સુખેથી ઉતર્યા. બીજા અનુયાયીઓને યથાયોગ્ય કહ્યેલા ઉતારામાં ઉતાર્યા. તેપછી ભગવાને પોતાના સુખારવિદમાંથી નીકળતા વાણીરૂપ મકરંદના રસાસ્વાદમાં લુબ્ધ એવા હજારોહજાર ભક્તોના સમાજથી ભરાઈ

ગએલી સલામાં વિરાળને અમૃતમય જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિકના ઓધગર્ભિત વ-
ચનોવડે સર્વ શ્રોતાઓને બહુ સંતોષ પમાડ્યો. આવા અવસરમાં ભગવા-
નના બ્રાતાઓ તીર્થયાત્રામાં ગએલા સાધુના મુખથી બ્રાતાનું વૃત્તાંત જાણીને
લાઈના સમાગમમુખની સમાકાંક્ષાથી પરિવારને સાથે લઈને ઉત્તર કોસલ
દેશમાંથી આવ્યા. તેઓ મહાપ્રતાપી ભગવાનને લાળીને કોઈ અપૂર્વ અનિ-
ર્વચનીય આનંદના નિધિમાં ડુબી ગયા. તેમને યથાયોગ્ય સન્માન કરી યોગ્ય
ઉતારામાં ઉતાર્યા. દશમીએ પુરજનોએ તૈયાર કરી રાખેલી રસોઈની
વાર્તા સાંભળી ભગવાને આજ્ઞા આપેલા ત્યાગી ભક્તો જમવા પ્રવર્તતાં પો-
તાના કરકમળની પ્રસાદી ઇચ્છતાં તેઓને સ્વયં પિરસીને પરમાનંદ આપ્યો.
પોતેપણુ ભક્તોએ ભાવથી તૈયાર કરી રાખેલો ફળાહાર જમ્યા. સાંજે ભ-
ક્તોના પ્રત્યેક ઉતારામાં સ્વયં પધારી તેમનું સ્વાસ્થ્ય પુછી અપેક્ષિત
અપાવી સંતોષ પમાડી આવ્યા. એકાદશીએ થએલી મહાસલામાં દેશ-
દેશના ભક્તોએ ભાવપૂર્વક અનેક ઉપચારોથી પૂજા કરી. પૂજામાં અપેલાં
વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિત્ત વિગેરે સર્વસ્વ બ્રાહ્મણાદિકને તુરત આપી દીધું. મુનિ-
ઓએપણુ યથોચિત પૂજા કરી. દ્વાદશીએ પ્રાતઃ બહુ બ્રાહ્મણોને જમાડી
પોતે રામપ્રતાપને ઘેર જમ્યા. તેપછી સલામાં પધારી પુષ્પહોલોત્સવનો નિ-
ર્ણય કહ્યો. પૂર્ણિમાએ શુદ્ધ આશયવાળી ભક્તઋષિઓએ કરેલી પૂજા સ્વીકારી
તેમને પરમાનંદ આપ્યો. પડવાને દિવસે નરનારાયણનો પુષ્પહોલોત્સવ
કરી ભક્તો સાથે બહુવાર રંગક્રીડા કરી સર્વને રાજી કર્યા. તેપછી તમામને
બહુ જમાડ્યા. તે દિવસે સાયંકાળે થએલી સલામાં સ્વયં વિરાળને કૃપાથી
જનશિક્ષા કહેતાં સત્ અસતનાં લક્ષણોનું વિવેચન કરવાપૂર્વક મુક્તોનેપણુ
યથેષ્ટાચરણનો નિષેધ કર્યો. મુક્તોનેપણુ સ્ત્રીપ્રસંગ અત્યનર્થકર છે એમ
અતાવામાટે દૃષ્ટાંતપણે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ, નારદપર્વતને સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રાપ્ત
થએલી દુરવસ્થા નિરૂપણુ કરી. બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્ત્રીઓનેપણુ પુરૂષનો પ્રસંગ પ્રતિ-
ષેધ કરતાં તેમાં ઉદાહરણુપણે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દેવયાનીની પુરૂષપ્રસંગથી
થએલી દુદશા વર્ણન કરી. તે પ્રસંગથી સ્ત્રીઓને હરિકથાશ્રવણુ સત્સંગિ-
બ્રાતાદિક બન્ધુજનથકી કરવાનું કહી, ગૃહસ્થ સ્ત્રીપુરૂષોના ઉપયોગી ધર્મો
કહ્યા તથા ધર્મભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો. એ રીતે જનશિક્ષાનો ઉપદેશ

આખ્યો. મુક્તાનંદાદિ મુનિજનો વીણા વિગેરે વાજાંત્રોવડે ભગવાનનું ગુણ-
ગાન કરતાં તે સમયે પ્રસન્ન થએલા ભગવાને સર્વજનોને તુરત કૃપાદૃષ્ટિથી
કરાવેલી સમાધિમાં પોતાના અસાધારણ પરમાશ્ચર્યમય દિવ્ય સ્વરૂપનો
સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. એરીતે કુલદોલના અભૂતપૂર્વ ઉત્સવમાં પ્રતિદિન દર્શન
પૂજન ઉપદેશ આદિકથી આનંદ આપતા ભગવાન વડતાલથી જવાનો વિ-
ચાર કરતાં ત્યાંના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં ચૈત્ર શુકલ એકાદશીસુધી
રહેવાનું વરદાન આપી સુખેથી રહ્યા. નવમીની રાત્રિએ પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ
જાણનારા ભક્તોએ કરેલી પૂજા સ્વીકારી, એકાદશીએ મહોત્સવ કરી, દ્વાદ-
શીએ પારણાં કરી, સર્વ ભક્તોને સ્વસ્વદેશમાં જવાની આજ્ઞા આપી, પોતે
ત્યાંથી નીકળીને ભાલદેશમાં ભક્તોનાં ગામોમાં તેમનો મનોરથ પૂર્ણ કરવા
રહેતા રહેતા જતાં ઉત્તમ રાજાનો વિરહવ્યથાનો પત્ર આવતાં એકદમ
દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં સકુટુંબ ઉત્તમ રાજાએ સેવ્યાથકા પોતે પ્રથમની પેઠેજ
દેશદેશમાંથી હરિભક્તોને ઓલાવી અન્નકૂટ પ્રબોધનીનો મહોત્સવ કરાવ્યો.
તેપછી પુરાણશ્રવણના મિષથી લોકોને પુરાણનો સારાર્થ ગ્રહણ કરાવા
પુરાણશ્રવણોત્સવ આરંભતાં, પુરાણશ્રવણનો મહિમા કહેવાપૂર્વક તેનો
સામાન્યવિધિ કહીને, સર્વની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદ્ય સારાર્થના નિરૂપણ પૂર્વક
ભાગવતનો સહેતુક વિશેષ મહિમા કહીને, શ્રોતા વક્તાનાં લક્ષણ કહેવાપૂ-
ર્વક તેનો શ્રવણવિધિ પૂજાવિધિ દાનવિધિ પુરસ્કાર્યાવિધિ કહીને, પોતે એક-
માસે ભાગવતપુરાણનો શ્રવણોત્સવ પરિપૂર્ણ કર્યો. તેપછી બીજાંપણ ઘણાં
શાસ્ત્રો સાંભળ્યાં.

તે પછી લોકોના અનુગ્રહ અર્થેજ પ્રવૃત્તિ જેમની છે એવા ભગવાન
ભક્તોની પ્રાર્થનાને નિમિત્ત કરી તે તે ભક્તોને પોતાના દર્શનદાનથી
કૃતાર્થ કરવા જીવવમાં વિગેરેની પ્રાર્થનાને પ્રથમ સ્વીકારી, દુર્ગપુરથી
સારંગપુર પધારતાં ત્યાંના ભાવભરપુર ભક્તોએ ભારે ઉત્સાહથી પુરમાં
પધરાવી સન્માન કર્યું. એક દિવસ સભામાં વિરાજમાન થઈ જન્મા-
ષ્ટમીત્રતનો મહોત્સવ હોવાથી તેનો નિર્ણય કહેવાપૂર્વક તેનો મતવિધિ
પૂજાવિધિ ઉદ્યાપનવિધિ કહીને, સં. ૧૮૭૭ માં તે મહોત્સવ પરિપૂર્ણ
થતાં સર્વ ભક્તોએ રાજોપચારથી પૂજા કરી. તે વખતે ત્યાં આવેલા

કારીયાણીના વસ્તોખાયર વિગેરે લકતોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારી ત્યાંના ભાગવતોત્તમોએ લાવથી સેવ્યાથકા પ્રતિદિન ધર્મજ્ઞાનાદિકની વાર્તાઓ કરતા થકા એક દિવસે સભામાં ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્યના જ્ઞાનમાટે સ્વર્ગને પમાડનારા પુણ્યલેહો અને નરકને પમાડનારા પાપલેહોનું નિરૂપણ કર્યું. એજ પુરમાં પ્રવર્તેલા પ્રબોધની મહોત્સવ ઉપર તે ઉત્સવની સેવામાટે આવેલા બીજા બધા લકતો ભગવાનની આજ્ઞાથી પોતપોતાને ગામે ગયા પછી, જુનાગઢના નિવાસી હેમંતસિંહ (જીજીભાઈ) રાજા અને નાગડકાના નિવાસી સુરાલક્ષ્મી, આ બન્ને એક સાથે શ્રીહરિપાસે આવી પોતપોતાના પુરમાં મહાપ્રભુને પધરાવાની વાંછાથી પ્રાર્થના કરતાં, કેના પુરમાં પ્રથમ જવું તેનો શ્રદ્ધાનંદ નિલાનંદમુનિ સાથે વિચાર કરતાં, તેમની સુરાલક્ષ્મીને માર્ગમાં રાજા કરી જુનાગઢ જવાની વિજ્ઞપ્તિ થતાં, આ વાતની સપરિવાર ઉત્તમ રાજાને જાણ થતાં, જુનાગઢ લઈ જવાની ઇચ્છાવાળા હેમંતસિંહ અને નિષેધ કરનારા ઉત્તમરાજાને પરસ્પર ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિપૂર્વક સંવાદ થતાં, છેવટે ભગવાને જવાનો નિશ્ચય કરતાં ત્યાંથી નીકળી નાગડકા જતાં માર્ગમાં આવેલા, સુરાલક્ષ્મીનાજ લોયા ગામમાં પધાર્યા. ત્યાંના લકતોને ભારે આનંદ આપતા થકા, કોમળ વૃંતાકનું અમૃતમધુર શાક પોતેજ કરી પોતેજ પંક્તિમાં પિરસીને મુનિ વિગેરે લકતોને પરમાનંદ પમાડી ત્યાંથી નાગડકા પધાર્યા. ત્યાંના સુરાદિ લકતોત્તમોની પ્રાર્થનાથી પાંચ દિવસ રહેતાં તેમની પૂજા આતિથ્ય અંગીકાર કર્યું. એક દિવસે થએલી સભામાં જીજીભાઈ જનોના મનને નિર્મળ કરવા શુકાનંદમુનિના પુછવાથી માધ્વજ્ઞાનવિધિ તથા ચાંદ્રાયણવ્રતવિધિ કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાંથી નીકળી જુનાગઢ જતાં માર્ગમાં બહુ દૂર નહિ એવા અને હેમંતસિંહ રાજાનાજ પંચાળા ગામને 'નગરનિવાસથી આ ઉત્તમ છે અને મુનિજનોના નિવાસને લાયક છે' એમ વખાણી રાજાસાથે ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કરી, મુનિમંડળથી ચારે બાજુ વિટાઈને, ઉત્તમાદિ એકાંતિક લકતોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને તે ગામના લકતોએ સન્મુખ ગતિ કર્યા થકા ધામધુમીથી પંચાળા ગામમાં પધાર્યા. હેમંતસિંહે ભગવાનની એવી સર્વોત્તમ સેવા પૂજા કરી કે જેનાથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને તેમના મનોરથ પૂરણથકી બીજું કશું

અધિક માન્યું નહિ. દુર્ગનગરમાં જ નેમ એમ આ નગરમાં ઉત્તમ રાજાને જ નેમ એમ હેમંતાસિંહ રાજાની ભક્તિરૂપી દૃઢ દોરીથી બંધાઈને ત્યાં પ્રતિદિન અમૃતમય ઉપદેશો અને શિવરાત્રી પુષ્પદોળાદિક મહોત્સવોવડે નિભશ્રિત જનોને આહ્વાદ આપતા થકા, એકાંતિક ભક્તોને પરમાત્માનંદના અનુભવપ્રદાનથી આનંદ આપતા થકા, સત્વગુણના પ્રકાશની પ્રવૃદ્ધિ પમાડવાવડે આસુરી પ્રવૃત્તિને પ્રશમાવી દેતા થકા, અખંડાનંદાદિ જ્ઞાસુઓને દ્વેતાદ્વેત શ્રુતિઓના પરમ તાત્પર્યનો પ્રબોધ આપતા થકા નિવૃત્તિપરં તે ગામમાં દોઢ માસ રહ્યા. તેમાં પાપમોચની એકાદશીએ પુરથકી પશ્ચિમ દિશામાં રાજાએ રચાવેલી પર્ણશાલાઓમાં રહેલા પ્રિય પરમહંસોને દર્શન દેવા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં પરિમિત પરિજનો સાથે અનન્યભક્ત ઉત્તમ અને હેમંતાસિંહને સાથે લઈને ત્યાં પધાર્યા. ત્યાં પોતાના અનન્યભક્ત મુનિઓને વ્રતનું જાગરણ કરતાં અનન્યભક્તિથી પોતાવિષેજ સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને વિલીન કરીને ગોળાકાર ફરવાપૂર્વક તાલીદાન સાથે ભગવદ્ગુણગાન (રાસ) કરતા જોઈને, તેમનો તેવો ભક્તિરસનો અતિશય જોઈને મનમાં મહા હર્ષ પામી તેમની સમીપે પધાર્યા. મુનિઓ ભગવાનને આવતા સાક્ષાત્ જોઈને સંભ્રમથી સમીપે આવી ચરણમાં પ્રણામ કરી તેમની કાંઈ આજ્ઞાની વાટ જોઈ રહ્યા. પછી સ્વયં ભગવાને મુનિઓએ આપેલા આસનમાં વિરાજીને તેમના ભક્તિરસનો પ્રવાહ પોતે અનુભવ કરવાની કામનાથી જ શું? એમ તેમને પ્રથમની પેઠે ગરબો ગાવાની આજ્ઞા કરતાં, સિંહાસનની ચારે બાજુ ગોળાકાર ફરવાની સાથે ગુણગાન કરતાં તેમના મુખકમળ સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખી સમગ્ર બાહ્ય વૃત્તિઓને પાછી વાળતાં દૃષ્ટિ આગળ જ નેમ એમ હૃદયમાંપણ ભગવાનની જ ભાવના કરતા થકા, ગાનરસથી ઉછળતા ભક્તિરસ તરંગથી મન હરાઈ જતાં પોતાના આત્માનું પણ ભાન ભુલી જતાં, ભગવાન સન્મુખ જોતા થકા પાસે બેઠા. તેપછી ભગવાને તેમના પ્રેમાતિશયથી પ્રસન્ન થઈ તેજઃપુંજમાં અહભુત આનંદમય અક્ષરાતીત, મુકતોએ જ એક અનુભવ કરવાયોગ્ય દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. તેપછી પરમહંસો પ્રકાશકપણે પ્રસિદ્ધ સૂર્યાદિકનેપણ પ્રકાશ કરનારા દિવ્ય રૂપના પ્રભામંડળથી પ્રકાશમાન, બે પડખામાં રાધા રમાએ સમલંકૃત, શ્રીદામાદિ

પાર્ષદવર્ગે પરિચર્યા કરેલા, ધર્મમૂર્તિએ સેવેલા એવા પુરુષોત્તમને પ્રત્યક્ષ દેખીને અમૃતસાગરમાં નિમગ્ન થઈ કોઈ અનિર્વચનીય સુખને અનુભવવા લાગ્યા. હેમંતસિંહ ઉત્તમ રાજાદિકપણુ તે તેજમાં ભગવાનને સાક્ષાત્ જોઈને પરમાનંદને પામ્યા. તેપછી ભગવાને અભિનંદન કરેલા મુનિઓએ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવથી ઉત્તરંગિત થએલા ભક્તિપૂરથી હૃદયતળથડી ઉભરાઈને બહાર વહેતાં સ્તુતિવચનોવડે પૂજન કરેલા ભગવાન તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરીને પોતાના ઉત્તરમાં પાછા આવ્યા. દ્વાદશીએ સર્વને જમાડી પોતે પારણાં કરી સકુદુંબ ઉત્તમરાજાની પ્રાર્થનાથી દુર્ગપુર જવાની ઈચ્છા કરતાં હેમંતસિંહરાજાની પ્રાર્થનાથી એની એજ ભક્તમંડળીસાથે જુનાગઢ પધાર્યા. ત્યાંના હરિજનોને આનંદ આપતા થકા દ્વારકાનિવાસી ભગવાન વાસુદેવના વિહરણુ સ્થાનભૂત, અનેક તીર્થોથી શોભાયમાન એવા રૈવતગિરિ ઉપર ચઢીને દામોદરકુંડ આદિક પુણ્ય સ્થાનોની યાત્રા કરી હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજનદક્ષિણાદિવડે તૃપ્ત કરી, ત્યાંના નાગરવિપ્રોની પ્રાર્થનાથી ચૈત્રીપૂર્ણિમા સુધી રહેતાં એક દિવસે સભામાં દ્વારકાનું માહાત્મ્ય કહેતાં જવાની ઈચ્છાવાળા ભાઈઓને દ્વારકાં મોકલીને, સ્વયં ઉત્તમ રાજાસાથે દુર્ગપુર પધાર્યા.

એક દિવસે એકાંતમાં બેસીને દયાવાત્સલ્યનિધિ ભગવાને પોતાના અવતારનું પ્રયોજન પર્યાવેશન કરતાં કોઈ શુભ સંકલ્પ કર્યો કે-આટલા સમયથી મેં તે તે પ્રદેશમાં વિચરીને જનોના નિઃશ્રેયસનું મૂળ બહુધાપણે પ્રવર્તાવ્યું છે. વિજ્ઞાનપ્રકાશના પ્રસારથી તમની પ્રવૃત્તિ પ્રશમાવી દીધી છે. દૃષ્ટિની કલુષતા કરનારો રજનો જે ઉન્મેષ હતો તેપણુ ઉપદેશામૃતના ઝરણથી પ્રશમાવી દીધો છે. પરંતુ આશંકાનું આ સ્થાન છે કે ગુણમયી વિષમ પ્રકૃતિ ક્ષણમાં અસાવધ પુરુષને રજોવિલાસથી મોહ પમાડી પોતાને વશ કરી અંતે ગાઢ તમમાં ફેંકી પાડી દે છે, માટે જ્યાંસુધી જ્ઞાનનિષ્ઠાની સિદ્ધિ ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સદાચાર્યનો સમાગમ અને સાધુજનનો સદા સહવાસ જરૂર જોઈએ. મેં સર્વદા જ્યાં ત્યાં સન્નિધિ કરી પગલે પગલે થતા ભયને શમાવાનો સંકલ્પ કર્યો નથી. તેમ અમને મનુષ્ય સમાજમાં સ્થિતિ રૂચતી નથી. કોઈનાથી ન પ્રશમન થાય એવા અધર્માભિજ્ઞવની પ્રશાંતિતો અમે કરી છે તો હવે ભાવિ પ્રમાદથડી ભાવિ મનુ-

બોના પરિરક્ષણમાટે સદાચાર્યની સંપત્તિ અને સાધુજનસહવાસ જે રીતે નિરંતર રહે એમ મારે એક કરવું. બીજું-જે આ યોગમાર્ગ છે તે અતિગહન છે, તે શ્રુતિએ કહ્યું છે કે-‘પરાશ્ચિ સાનિ ચતુર્ણસ્વયમ્મુક્તસાત્પરાઙ્ પદ્યતિ માન્તરાત્મન્ । કશ્ચિદ્દીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈક્ષદાવૃત્તચક્ષુરમૃતત્વમિચ્છન્ ॥’ આ યોગમાર્ગમાં પોતાના આત્મકૈવલ્યના આવિર્ભાવમાત્રથી પરમાત્માનુભવાનંદરસના વિસ્મરણનો પ્રસંગ છે. અત્યંત સ્વાદુ જે ભક્તિમાર્ગ છે તેતો મુખેથી થાય એવો છે અને સર્વ જીવોના હિતને કરનારો છે. સર્વ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાના પક્ષની અપેક્ષાએ સર્વ ઇન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા કરવાનો જે પક્ષ છે તે ભગવાનરૂપ સારા વિષયના અલંબનને લીધે મુકર પરમ નિઃશ્રેયસનો માર્ગ છે, તે ગીતામાં ભગવાને કહ્યું કે-‘રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ । પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમશ્વયમ્ ॥’ યદ્યપિ પ્રાકૃત ઇન્દ્રિયોની ગતિ પરાત્પર ભગવત્સ્વરૂપમાં નથી તથાપિ સમસ્ત લોકોના કલ્યાણઅર્થે ભગવાને આવિષ્કાર કરેલા અર્થાસ્વરૂપમાંતો ઇન્દ્રિયોની ગતિ છે, તો સર્વ ઇન્દ્રિયોની ભગવત્પરાયણતા થટતી આવેછે. તેને માટે જ્યાં ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાપનમાટે ભગવન્મંદિરો કરાવવાં. ત્રીજું-શાસ્ત્રોની ગતિ ઘણી ગહન છે, કેમકે વેદનામનું આલંતે રહિત જે પ્રથમ પ્રમાણ છે તેપણ હસ્તામલકવત્ નિશ્ચય કરેલું એક હિત સ્પષ્ટપણે જણાવતું નથી, બહુ પ્રકારના પ્રિય અર્થોને જણાવેછે, વેદો ત્રિગુણાત્મ પુરૂષ વિષયવાળા છે. તે વેદના અર્થનો અવબોધ આપવા પ્રવર્તેલા બહુ વિદ્વાનો એક હૃદયના નહિ હોધને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે જુદી જુદી અર્થગતિને સિદ્ધ કરતા થકા જ્ઞાસુ જનોને તો વ્યાકુળ હૃદયવાળા કરેછે. સ્મૃતિકારો વેદની અનંત શાખાઓના અદૃષ્ટ અર્થોને અનુસ્મરણ કરીને ગર્ભ જન્મ જરા મરણરૂપ આ સંસારચક્રમાં વિવિધ સંસ્કારોને પ્રખ્યાપન કરતા થકા કેવળ રમણીય વાણીનેજ વિશેષપણે વદે છે. ઘણા ઉપદેશાઓતો હમણાં તે શાસ્ત્રોનું રહસ્ય નહિ જાણીને યથેચ્છ ઉપદેશ કરતા થકા જનોને સંસ્મૃતિચક્રમાંજ લમાવે છે. આવી દુઃસ્થિતિ છે તો મારે સમગ્ર વેદ સ્મૃત્યાદિકના પરમ તાત્પર્યને પ્રકાશ કરનારું સદુપદેશગર્ભિત એક સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર કરાવવું, જેથી ભાવિ ઉપ-

દેહાઓ શાસ્ત્રોના સારાંશનો સર્વને ઉપદેશ આપી શકે. અમે પ્રતિદિન કરાતો આ સમગ્ર ઉપદેશ પ્રબન્ધરૂપે ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો ભાવિ જનોને વિજ્ઞાનોપદેશના મહાનિધિરૂપ થઈને શ્રેયને માટે થાય. એ રીતે ભાવિ જનોના કલ્યાણમાટે ભગવાને ગૂઢ સંકલ્પ કર્યો.

એજ ક્ષણમાં શ્રીનગરના સેવાસમુત્સુક સત્સંગિઓને મંદિર કરાવાનો સંકલ્પ થતાં, ભગવાન પાસે આવી પ્રાર્થના કરતાં, તેમણે મંદિર નિર્માણ માટે આજ્ઞા આપી આનંદાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય તૈયાર થતાં આમંત્રણથી ત્યાં અનુયાયીઓ સાથે પધારી નરનારાયણદેવની યથાવિધિ મહોત્સવસાથે સંવત્ ૧૮૭૮ ફાલ્ગુન શુકલ તૃતીયાએ પ્રતિષ્ઠા કરી. તે પ્રસંગે તે નગરના તેમજ બીજા અલ્પાગત બ્રાહ્મણોને એકજ દિવસે પુરજનોને વિસ્મય પમાડતા થકા જમાડ્યા. એ રીતે ત્યાં મુક્તિમહેલની નિસરણી સુખેથી ચઢી શકાય એવી કરી આપી ત્યાંથી દુર્ગપુર આવ્યા. તેપછી કોઈ સમયે ઉત્તમાદિ અંતરંગ લકતોએ સેવેલા, મુમુક્ષુ માનવોએ સમાગમ કરાતા, બે બાજુએ મુનિજનોથી વિંટાએલા, તાપત્રયાતુરોને વચનામૃતનું પાન કરાવતા એવા ભગવાનની સમીપે ભુજનગરના ગંગારામમલ આદિક લકતોએ પોતાના પુરમાં શ્રીપુરની પેઠે નરનારાયણની નિત્ય સેવાની સ્મૃહાથી પ્રાર્થના કરતાં ભગવાને તેમની પ્રાર્થના અંગીકાર કરી મંદિર કરાવા વૈષ્ણવાનંદમુનિને તેમની સાથે મોકલ્યા. મંદિર તૈયાર થતાં ત્યાં સ્વયં પધારી નરનારાયણની યથાવિધિ સંવત્ ૧૮૭૯ ના વૈશાખ શુકલ પંચમીએ પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાંના લકતોનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી પાછા દુર્ગપુર પધાર્યા. તેપછી વળી એક દિવસે પોતાના ચરણારવિંદના સેવારસનાજ એક આસ્વાદની લાલસાવાળા વૃત્તાલયના કુબેરાદિ લકતો દુર્ગપુરમાં આવી પ્રાર્થના કરતાં, ત્યાં મોટું અતિરમણીય રચનાવાળું પોતાને નિયત નિવાસને સમુચિત મંદિર કરાવા તેમની સાથે અક્ષરાનંદમુનિને મોકલ્યા. મંદિર તૈયાર થતાં સ્વયં મુનિમંડળ હરિજનમંડળ સાથે વૃત્તાલય પધારી દેશદેશનો સત્સંગસમાજ બોલાવી, સંવત્ ૧૮૮૧ કાર્તિક શુકલ દ્વાદશીએ મધ્ય મંદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણદેવપ્રતિમા, દક્ષિણ મંદિરમાં રાધાકૃષ્ણ તથા પોતાના

અનન્ય આશ્રિતોના ધ્યાનાવલંબનભૂત હરિકૃષ્ણ નામની પોતાની પ્રતિમા અને ઉત્તરમંદિરમાં પોતાની તથા લક્ષ્મિદેવીએ સહિત ધર્મદેવની પ્રતિમાની યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે પ્રતિષ્ઠા કરી. આ અવસરમાં ત્યાં આવેલા વટપત્તનના નાથજીત વિગેરે ભક્તોની પ્રાર્થનાથી વાદિઓના વાદના વિરામ મારે મુક્તાનંદ મહામુનિને તેમની સાથે મોકલી પોતે દુર્ગપુર પધાર્યા.

ત્યાં રહીને કૃષ્ણસેવાની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરવા ઇચ્છતાં નારાયણજી નામના શિષ્યપાસે છાપો કરાવી ચિત્ર પ્રતિમાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. એક દિવસે થએલી સભામાં તીર્થયાત્રાના માહાત્મ્યકથનના પ્રસંગથી મુક્તિપુરી દ્વારકાનો વિશેષ કહેતાં તેની યાત્રા કરવા ઉત્સાહિત થએલા બ્રાતૃપુત્ર નંદરામાદિકને મોકલતાં તેમની સાથે સહાય મારે મહામુનિ સચ્ચિદાનંદજીને મોકલ્યા. આ મુનિ અયોધ્યાવાસી સાથે નીકળી કેટલેક દિવસે દ્વારકાં પહોંચ્યા. ત્યાં ‘હું પેહેલો પહેલો’ એવી ઉતાવળથી ભગવાનના મંદિરમાં પ્રવેશ કરતા, ઉન્મયાર્પિત ઉછળતા ભક્તિ શ્રદ્ધાના તરંગોથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા, મંદિરના દ્વારપાળોએ ધકાવી કાઢતાં મહાસમુદ્રના પાછા વળતા તરંગોની પેઠે પાછા વળી જતા એવા જનોની પંક્તિ મુનિના જોવામાં આવી. આવી ઠેલાઠેલ ધક્કાધક્કી સાથે કેમ થાય છે એમ મનમાં વિચારતાં, એજ યાત્રાળુ લોકોનો દુઃખી ઉદ્દયોષ કાનમાં પડ્યો કે-‘અરે! ધન લોભને લીધે વિવેકે વિરહિત થએલા આ પાપી ગ્રાહણાભાસો કોણ છે? કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શનનીજ એક લાલસાવાળા નિર્લેચન એવાપણુ આપણને રોકીને, માર્ગમાં ધર્મના મિષથી પોતાની હુંટારા વૃત્તિને પ્રખ્યાપન કરતાથકા, નાવિકો જેમ શુદ્ધ (દાંણ કે જકાત) ગ્રહણ કરે એમ ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનનું દાંણ બળાત્કારથી આહરણુ કરતા થકા તીર્થયાત્રાપરાયણોને બહુ ઉદ્દેગ કરેછે, આ અત્યંત ખેદની વાત છે કે તીર્થયાત્રા પણ શુદ્ધને આધીન અત્ર વર્તે છે, આપણા હાથમાં કોડીમાત્ર પણ ધન નથી. શું કરીએ? અને આ પાપ વૃત્તાંત કેને કહીએ?’ આવો યાત્રાળુ લોકોનો કંઈ ઉદ્દયોષ સાંભળતાં અત્યંત ખેદ કરતા મુનિના મનમાં એવો વિચાર થયો કે-‘આ શો કળિનો વિલાસ પ્રવર્ત્યો છે કે-સર્વના અનુગ્રહ અર્થે અવતરેલા અર્યારૂપ ભગવા-

નની સેવાપણ એક ધનને આધીનજ વર્તે છે. જળ અને માર્ગતો યાત્રાળુ જનને સુલભ છે પણ આતો ધનનેજ એક આધીન વર્તે છે. જે વિગ્રેને યાજન અધ્યાપનાદિ જીવિકાવૃત્તિ કહી છે તેમને પરને ખીડા પમાડવી એજ એક વૃત્તિ થઈ પડી છે. જેમને સંતોષ એજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે તેમને પ્રતિક્ષણ પ્રવૃત્તિ પામતો લોભજ સ્વાભાવિક ધર્મ થઈ પડ્યો છે' ઇત્યાદિ બહુ વિચાર કરતા કરતા મનમાં શ્રીકૃષ્ણદર્શનના ઉત્કટ ઉત્સાહથી મંદિરના દ્વાર પાસે જઈ 'હું નિષ્પરિગ્રહ ધર્મવાળો સાધુ છું' એમ સત્ય વાત જણાવી. તથાપિ તીવ્ર ક્રોધવાળા તે ગુગળી બ્રહ્મબન્ધુઓએ અતિ તિરસ્કાર કરવાપૂર્વક દ્વારમાં રોકતાં તુરત પાછા વળી મંદિરની અતિસમીપે નહિ એવા કોઈ સ્થાનમાં બેસીને જાણે સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ ગયું હોય અને સમગ્ર મનોરથો ભંગ થયા હોય એમ અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરીને 'અહીં આવીને પણ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન વિના મારાથી પાછું કેમ જવાય. ભગવાનતો સર્વ ભૂતોના સુહૃદ છે અને અનન્યભક્તિથી ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકાય છે. તેમને કોઈ દ્વેષ કે પ્રિય નથી. તો જ્યાંસુધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ દર્શન ન આપે ત્યાંસુધી અહીંથી એક પગલું પણ પ્રત્યલાયમાન થવું નહિ' એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી, પરા ભક્તિથી દ્વારકાધીશ ભગવાનનું રૂપ મનમાં ધારણ કરી, સમગ્ર આલ્સ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારનો પ્રત્યાહર કરી, ચાર દિવસસુધી સ્તંભની પેઠે અચળ થઈ ધ્યાનપરાયણ થયા. તે પછી પાંચમે દિવસે ભગવાન પ્રસન્ન થઈ પોતાનું દિવ્ય રૂપ દૃષ્ટિગોચર કરાવતા થકા મુનિપાસે આવિર્ભાવ થયા. મુનિ પણ તે પરમાદ્ભુત ભગવદ્રૂપને નિહાળતાં મનમાં અત્યંત હર્ષ પામી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ભગવાને પણ પ્રસન્ન થઈને 'હે મુને! તમારી નિરૂપાધિ નિરવધિ ભક્તિથી તમને વશ હું થયો છું, વૃત્તાલયમાં શ્રીનારાયણની અર્ચામાં હું સદા વિરાજમાન રહીશ, તો તમારા જેવા ત્યાગી ભક્તોને મારા દર્શનનો આવો કલેશ ક્યારેય પણ નહિ રહે' એમ વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ મુનિ દ્વારકાનાથ શ્રીકૃષ્ણના આવા દિવ્ય વચનથી અત્યંત આનંદ પામી, તે યાત્રાળુ અયોધ્યાવાસીઓની સાથે ત્યાંથી નીકળી દુર્ગપુરને પામીને શ્રીહરિને યાત્રાનું વૃત્તાંત નિવેદન કરતાં તેને સાંભળીને સમસ્ત મુનિઓ બહુ પ્રસન્ન થયા.

તે પછી ભગવાને દ્વારકાધીશનો દોલોત્સવ વૃત્તાલયમાં કરવાની ઇચ્છાથી મુનિ હરિજન મંડળ સાથે લઈ વડતાલ પધારી યથાવિધિ મહોત્સવથી ભગવાન લક્ષ્મીનારાયણનો પુષ્પદોલોત્સવ કરાવ્યો. તે સમયે દ્વારકાધીશ ભગવાને વરદાનને અનુસારે શ્રીનારાયણની અર્ચામાં સાન્નિધ્ય કરી સર્વ કોઈને પોતાનું પરમ રૂપ નયનગોચર કરાવ્યું, તે પછી ભગવાને ત્યાં ગોમતી-સ્નાન તથા તપ્તમુદ્રાની પ્રવૃત્તિ કરાવી. આજ અવસરમાં મુક્તાનંદ નામના મુનિમંડળમાં મુખ્ય મુનિ ભગવાનની સેવા માટે વટપત્તન થકી ત્યાંના કેટલાક ભાવિક ભકતોને સાથે લઈ ત્યાં આવ્યા. જે મહામુનિ ભગવાનેજ ધર્મમાર્ગના રક્ષણમાટે મોકલવાથી વડોદરા જઈને પોતાના અસાધારણ વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય તપ આદિકના અતિશયથી વિમુખોને પણ સન્મુખ કરતા થકા, પ્રતિદિન ભગવાનનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરતા થકા, કુમતિકલ્પનાથી કલુષિત ચિત્તવાળા વાદિઓનો વિમત વિક્ષોભને રજતમના સમુન્મેષને શમાવનારાં, સત્ત્વનાજ એક સમાશ્રયવાળાં, પ્રમાણપદથી નહિ પતિત (પ્રામાણિક) એવાં પ્રવચનોવડે પ્રશમાવતા થકા, અહુ જનોને ભગવાનના ચરણકમળમાં પરમ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવનારા હતા. અમૃતમય કિરણોના ઉદ્ઘાસથીજ જેમ એમ જેમના ઉપદેશ ઉદ્ઘાસથી સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને આહ્વાદ આપનારા ક્રોધ અપૂર્વ પ્રકાશને પામીને રાજના કેટલાક પ્રધાન અમાત્યો અને સ્વયં રાજા કુમતિરૂપ તમના નિરોધે રહિત થઈ સહજનંદ સ્વામીના દિવ્ય પ્રતાપને અનુભવ કરનારા, ક્ષુધા તૃષાએ રહિત ચકોર હોય એવા થઈ ગયા હતા. આ મહાસમર્થ મુનિના મુખથી વડોદરાનિવાસી નરોની વૃદ્ધ ધર્મનિષ્ઠા તથા ભક્તિનિષ્ઠાને સાંભળીને તેમની ઉપર ભગવાને પરમ પ્રીતિ કરી. તે ઉત્સવ પૂર્ણ થતાં આવેલા ભકતો સ્વસ્વગામે ગયા પછી સ્વયં ભગવાન ત્યાંથી નીકળી ભકતોના ગામોમાં રહેતા રહેતા દુર્ગપુર પધાર્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસો રહી ફરીથી ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ કરવા સર્વ ત્યાગી ગૃહી ધર્મકુળ વિગેરે મંડળને સાથે લઈ વડતાલ પધાર્યા. તે ઉત્સવ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં, બીજે જે સંકલ્પ સદાચાર્યસ્થાપનનો હતો તેને સફળ કરવા મહાસલા ભરી પોતાના ભાઈઓના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને યથાવિધિ દત્તપુત્ર કરી આચાર્યપદમાં સંવત ૧૮૮૨

કાર્તિક શુકલ એકાદશીએ અભિષેક કરી દેશવિભાગ કરી આપી, આચાર્યોને દેશવિભાગને અનુસારે સ્વસ્વદેશમાં ધર્મપ્રવર્તનરૂપ પરમ કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરી લક્તોને પણ ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યો.

આવા અવસરમાં બહુ દિવસથી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કંઠાવાળા વડોદરાના અધીશ સયાજીરાવ મહારાજને મોકલેલા નાણંપંત નામના પ્રધાન પુરૂષે લગવાનની સમીપે વડતાલ આવી પ્રણામ કરી મહારાજને મોકલેલી મહાવસ્ત્રાદિ ભેટ સામગ્રી સમર્પણ કરી સવિનય વિશ્વસિ કરી કે-હે લગવન! અમારા મહારાજ સદાય આપના ચરણ-રવિંદની સેવાના અવસરની વાટ જોતા થકા મારાદ્વારા આપની પ્રાર્થના કરે છે. બહુ દિવસથી આપના ચરણકમળમાં રૂઢ લાવવાળા તે મહારાજને આપના દર્શનદાનથી કૃતાર્થ કરો. તેપછી લગવાને પ્રધાનની પ્રાર્થના સ્વીકારીને કહ્યું કે-તમારા વિનયથી અને મહારાજના પ્રેમથી અમો પરમ પ્રસન્ન થયા છીએ. થોડા દિવસમાં અમો વટપત્તન આવીશું. આ સમાચાર મહારાજને જઈને નિવેદન કરો. લગવાનની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવી નાણંપંતે વટપત્તન જઈ મહારાજને શુભ સમાચાર કહ્યા. લગવાનતો મુનિ-વર્ણિપદાતિમંડળને સાથે લઈ વડતાલથી નીકળી વટપત્તનની સમીપે પહોંચ્યા. મહારાજને લગવાન પધારવાની મંગળવાર્તા સાંભળતાં જ નાણંપંતને આજ્ઞા કરી કે-પધારતા લગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને સન્મુખ ઉત્તમ ભેટ સામગ્રી હાથમાં લઈ તમો મારાજ પ્રતિનિધિ તરીકે જલદી જાઓ અને આ ચતુરંગિણી સેના સાથે લઈ જાઓ અને સર્વ પ્રકારે સમલંકૃત કરેલા મહા રાજમાર્ગે રાજોપચારથી પુરમાં લઈ આવો. તે પછી નાણંપંત પ્રધાન મહારાજની આજ્ઞામુજબ નીકળીને લગવાન સન્મુખ જઈ વાહનમાંથી ઉતરી લગવાનના પાદપન્નમાં પ્રણામ કરી ચરણસમીપે મહારાજને મોકલેલી ભેટો અર્પણ કરી લગવાને અભિનંદન કર્યા થકા તેમણે પ્રાર્થના કરી કે-આ મુનિમંડળ સાથેજ આપ રાજલવનમાં પ્રવેશ કરી તેને અનેક રાજહંસોએ સદા સેવાતા આપના ચરણસરોજના રજથી પવિત્ર કરવાને યોગ્ય છો, જે આ ચતુરંગ સૈન્ય, જે આ રાજ-પુરૂષો અને જે આ જન હું હું, આ સર્વે આપની સેવામાટેજ કલ્પેલા

છે. આપ આ ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થાઓ. અમારની આવી પ્રાર્થનાને માન આપી સ્વયં ભગવાન નાગેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થયા. મુનિઓને બીજા ગજ રથાદિ વાહનોમાં યથાયોગ્ય બેસાર્યા. રાજમાર્ગમાં ભગવાન પધારવાના મહોત્સવના દર્શનાતુર જનોના સંઘોની જળરી ભીડ્ય થઈ ગઈ. મહારાજ પોતાના રાજભવનના દ્વાર સમીપે રહીને ભગવાનને પધારવાની વાટ બેતા થકા પધારતાં તુરત સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા ભગવાનની પાછળ ચાલીને રાજભવનમાં ગયા. પોતાના ભવ્ય રાજભવનમાં સુવર્ણમય સિંહાસનમાં ભગવાનને બેસારીને પોતે વિનયથી મસ્તક નમાવીને વિજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા કે—હે ભગવન! આપનાં જે ચરણારવિંદ આત્માની આકાંક્ષાવાળાઓને શુભ આલંબનભૂત છે તે મારા લોચનગોચર થયાં તે માંડે કોઈ સુકૃત હશે કે આપની કૃપાજ હશે. આ રાજ્ય સુખને માટે નથી, કેમકે પગલે પગલે અનર્થનું સ્થાન છે. પ્રભુતા રૂપ મદિરાના મદથી જે અંધતા આવે છે તે રાજાઓને જરૂર રાજ્યમાંથી પાડી નાંખેછે. સમય હૃદયગ્રંથિને ભેદનાં આપનું દર્શનજ એક મનુષ્યોના મંગળ માટે છે એમ હું માનું છું. માંડે જે કાંઈ સર્વસ્વ છે અને આ હું આ સર્વ આપને વિનયનમ્ર મસ્તકે નમસ્કાર કરી પ્રેમપૂર્વક નિવેદન કરું છું. ભગવાન આવું રાજનું વિનયમધુર વચન સાંભળીને આશિષ આપતા થકા બોલ્યા કે—હે રાજન! આપની વાણી વિનય મધુર છે. આ વાણીમાં પ્રેમરસની અભિવ્યક્તિ અપૂર્વજ છે. આ ભૂમિ આપના જેવા ગુણી ભર્તાના લાભથી અત્યંત આનંદ પામે છે. આપ રાજપદમાં વિષ્ણુની વિભૂતિનું સ્મરણ કરાવો છે. (રાજા વિષ્ણુની વિભૂતિ છે) અમારા અંતરમાં આશ્ચર્ય થાય છે કે—રાજકુળ સદાય પ્રભુતા મદથી અંધ હોય છે એમાં વિજ્ઞાનલેશના પ્રચારનો કે પરમહંસોના પ્રચારનો અવસર લાગ્યેજ હોય. એમ છે તથાપિ તમારામાં તો બનેના પ્રસારનો અવસર જણાય છે. અમો આપકામ છીએ તથાપિ ધર્મસેતુને નહિ ભાગનારા, વિજ્ઞાનામૃત રસમાં લોહુપતાવાળા તમારા જેવાને ગોતતા થકા પૃથ્વી ઉપર વિચરીએ છીએ. જેમ અમારા સમાગમથી આપને અત્યંત આનંદ અનુવર્તે છે તેમ અમોને પણ છે, કારણ કે આ કલિદૂષિત ભૂમંડળમાં શુશાસુ જનો

સુદુર્લભ છે. ભગવાનના આવા શ્રવણમધુર વચનામૃતને પાન કરીને હર્ષ રસથી પરિપૂર્ણ આશયવાળા મહારાજાએ ભગવાનના ચરણારવિંદમાં અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણો વિગેરે અર્પણ કરી યથાવિધિ પૂજા કરી ભગવાનને પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલા ઉચિત ઉત્તમ સ્થાનમાં યથાપૂર્વ શોભાસાથે પહોંચાડ્યા. રાજાએ ત્રણ દિવસ અસાધારણ ઉત્તમ આતિથ્ય કર્યું. અવસરની વાટ જોતા તે રાજાને તે અવસરમાં ભગવાને હિતતમ અર્થોનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યાંના ભક્તોને પણ ભગવાને દર્શન પૂજન ઉપદેશાદિકથી આનંદિત કર્યા. યોથે દિવસે પરિવાર સાથે ત્યાંથી નીકળતા ભગવાનને મહારાજાએ યથાપૂર્વ શોભા સાથે સીમાડા સુધી વળાવ્યા થકા રાજા અને બીજા પ્રધાનજનોને પાછા વાળી પોતે વૃત્તાલયમાં પધાર્યા.

તેપછી દેશદેશમાંથી આવેલા ભક્તોને સ્વસ્વદેશમાં મોકલીને પોતે એકાંતતાથી દશમ પંચમ સ્કંધનું શ્રવણ કર્યું. એક દિવસે એકાંતમાં એસી દૂર દેશ કાળમાંપણ પોતાના સમસ્ત સમાશ્રિતોને ધર્માદિ તત્ત્વનો બોધ આપવામાટે સર્વ સમ્મુખસ્થોમાંથી સમુદ્ધાર કરેલો, શિક્ષાપત્રી નામથી પ્રસિદ્ધ ઉપદેશસારનો સર્વત્ર પ્રકાશ કર્યો. તે પછી ત્યાંથી શ્રીનગર અતર્કિત પધારતાં ત્યાંના ભક્તોએ સેવ્યાથકા ત્યાં રહી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મનું શ્રવણ કરી પુષ્પહોલોત્સવ કરી, ત્યાંથી લાલ દેશમાં ભક્તોની પ્રાર્થનાથી વિચરતાં ધોલેરા પધારી ત્યાંના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી અહલુતાનંદમુનિને મોકલીને કરાવેલા મંદિરમાં મદનમોહન ભગવાનની યથાવિધિ સંવત ૧૮૮૨ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીએ પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યાંથી દુર્ગપુર પધાર્યા.

તે પછી કોઈ અવસરમાં પોતે આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા જ્ઞાસુ દત્તપુત્રોને ઉદ્દેશીને ત્યાગી ગૃહીનો સામાન્ય વિશેષ દીક્ષાવિધિ સવિસ્તર કહ્યો તથા વાર્ષિક ત્રતોત્સવોનો વિધિ કહ્યો. કોઈ દિવસે ગોપાળાનંદ મુનિના પુછવાથી ત્યાગીઓને અત્યંત અપેક્ષિત ધર્મામૃતનો સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો. એક દિવસે નિત્યાનંદમુનિના પુછવાથી સવિસ્તર જ્ઞાનોપદેશ કહ્યો. એક સમયમાં સનાતન સદ્ગર્ભનું સવિસ્તર સ્વરૂપ બ્રહ્મવાની ધર્યાવાળા શિવરામ વિપ્રને ઉદ્દેશીને ચાર વર્ણ તથા ચાર આશ્રમના સામાન્ય વિશેષ સદ્ગર્ભો કહી સંલળાવ્યા. તેપછી સૌરાષ્ટ્ર-

દેશના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ભગવાન વાસુદેવ દ્વારકાનાથના વિહરણુ સ્થાન-
ભૂત રૈવતાચળની તલેટીમાં આવેલા જુનાગઢમાં બ્રહ્માનંદમુનિને મોકલી
કરાવેલું મંદિર તૈયાર થતાં સ્વયં ત્યાં પધારી તે મંદિરમાં સં. ૧૮૮૪ ના
વૈશાખ કૃષ્ણ દ્વિતીયાએ શ્રીરાધારમણાદિ મૂર્તિઓની યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠા કરી
ભક્તિમાર્ગ સર્વસુગમ કરી દુર્ગપુર પધાર્યા એક દિવસે જાણીસુ વર્ણિરાજ
મુકુંદાનંદજીને ઉદ્દેશીને શ્રીહરિએ બ્રહ્મચારિઓના બૃહદ્ધર્મો સવિસ્તર કહ્યા.
એક દિવસે જાણીસુ શતાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને સાંગ યોગનો સવિસ્તર ઉપ-
દેશ કર્યો. એ રીતે પરંબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીસહજાનંદસ્વામી તે તે ગામ નગ-
રમાં ધર્મમાર્ગની પ્રતિષ્ઠા કરવાપૂર્વક ભક્તિપૂરને પ્રવર્તાવતા થકા, અનેક
પ્રાણિવર્ગને સમુજ્જીવન કરતા થકા, પાપાચારના પ્રચારને પ્રશમન કરતા
થકા, કલિયુગનેપણુ સત્યયુગ કરતા થકા, પોતાના ચરણારવિંદના મુકવાથી
પૃથ્વીને કૃતાર્થ કરતાથકા, વિશેષપણે ભક્તોની ઉપર અનુકંપાથી દુર્ગપુરમાં
રહ્યા. પોતાના પરમૈકાંતિક સપરિવાર ઉત્તમરાજની પ્રાર્થનાથી વિરક્તાનંદ
મુનિદ્વારા મહા રમણીય મંદિર કરાવીને સંવત્ ૧૮૮૫ ના આશ્વિન
શુક્લ દ્વાદશીએ શ્રીગોપીનાથ પ્રતિમારૂપથી વિરાજમાન, સર્વ અવ-
તારોનું કારણ, પર અક્ષરથકી પર એવા પોતાના દિવ્ય રૂપની યથાવિધિ પ્ર-
તિષ્ઠા કરી. તેપછી ત્રીજા સંકટપનું અનુસ્મરણ કરી સત્સંગિજનોના જીવ-
નરૂપ, વર્ણાશ્રમધર્મના વિવેચનગર્ભિત પારમૈકાંતિક ધર્મને પ્રકાશ કર-
નાર, પોતાના ચરિત્રામૃતરસથી પરિપૂર્ણ, પાંચ પ્રકરણોથી વિભાગ કરેલું,
વિસ્તૃત એવું સમ્બંધસ્ત્ર પોતાના પરમ એકાંતિક સેવક ત્રિકાળજ સમાધિ-
નિષ્ઠ શ્રીમાન શતાનંદ મહર્ષિપાસે કરાવી ધર્માદિકનું રહસ્ય સર્વ જનને
બોધ થાય એવું સુગમ કરી આપ્યું.

એ રીતે પરંબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનું અખિલ
મંગળકારી અમાનુષ આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્ર માનુષ ભાવમાં પ્રખ્યાપન
કરતા, ભૂતળમાં વિજ્ઞાનપ્રકાશને પ્રસારતા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ અમૃત પ્ર-
વાહને ઉત્તરંગિત કરતા, આશ્રિત જનોના મનને વાત્સલ્યામૃતની વૃદ્ધિથી
સંપ્રહર્ષિત કરતા, અપરાધિઓને પણ અનુકંપાથી ભક્તોની પેઠેજ પ્રહ-
ર્ષિત કરતા, તેના તેના અર્થી જનોને તે તે અભિલષિત અર્થ આપીને

આહ્વાન કરતા, દીન જનની ઉપર અતિશય દયા રાખનારા, પરનાં દુઃખો દેખીને દીલમાં દુરંત દુઃખીયા થતા, પામરોને પણ સન્મુખ થતાં પ્રેમાર્દ્રદૃષ્ટિથી દેખતા, માર્ગે માર્ગે જ્યાં ત્યાં સંસારરૂપમાં પડેલા શરણુમાટે આકંદન કરતા જનોને વિદ્યા વૃત્ત વિગેરે સાધનો શોધવાના વિલંબ વિનાજ તત્કાળ પોતાનો હસ્તાવલંબ આપીને ઉદ્ધાર કરતા થકા, પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ પૃથ્વીઉપર કેટલોક સમય સર્વના યોગક્ષે-મમાટે પ્રકાશ કરીને, પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત પરિપૂર્ણ થતાં, પોતાના પરાત્પર ધામ પ્રત્યે પધારતાં પોતાના અનન્ય ભક્તોત્તમ ત્યાગી ગૃહી-ઓને પાસે બોલાવી ધર્માનુબન્ધી અનેક ઉપયોગી અર્થોનો ઉપદેશ કરી, તેમની આત્યંતિક શાંતિ કરી, પોતે સ્વાત્મસ્વરૂપ સમાધિમાં વિલીન થઈ સંવત્ ૧૮૮૬ ના જ્યેષ્ઠ શુક્લ દશમીએ નરલોકના અનુક-રણુમાટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષ સન્નતીય શરીરને ત્યાગ કરી પોતાના તેજોવિશેષે યુક્ત થઈ સર્વને જોતાંજ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

એ રીતે સાંપ્રદાયિક પ્રામાણિક પ્રબન્ધને અનુસારે ભગવાન સહજનંદ-સ્વામીનું દિવ્ય પવિત્ર ચિત્ર ચરિત્ર સંચલ કર્યું, હવે ગુણાનુવર્ણન આટી રહે છે. આ ભગવાન જ્ઞાન આનંદાદિ અનંત કલ્યાણ ગુણગણના નિધિ છે. પરંતુ જે ગુણોના પ્રેરાયા થકા આ પ્રાકૃત લોકમાં અવતાર ધરે છે, જે ગુણો લોકોને ભગવદાશ્રય કરવામાં ઉપયોગી છે, જે ગુણો કેવળ પરપ્રયો-જન અર્થેજ છે, જે ગુણોવડે સજ્જનો અંતરમાં અત્યંત આહ્વાદ પામે છે, જે ગુણોના દર્શનથી અસૂયાળુઓ પણ ગુણ ગ્રહણ કરી આત્મ-શુદ્ધિમાં સમર્થ થઈ આગળ ઉપર મોક્ષના અધિકારી હોઈ શકે છે એવા ગુણવિશેષો વિશેષપણે વર્ણવવાની જરૂર છે. એવા ગુણો કારણ્ય સૌશીલ્ય -સારલ્ય વાતસલ્ય ઔદાર્ય ક્ષમા આદિક છે. આ ગુણો ગ્રંથોમાં ચરિત્ર વર્ણન પ્રસંગે અર્થાત્ વર્ણવ્યા છે અને પ્રામાણિક પુરૂષના મુખ્યથકી શ્રવણ થાય છે અને કોઈ કોઈ સ્થળે અઘાપિ પ્રત્યક્ષથી અનુભવાય છે માટે તેને વિશેષપણે વર્ણવવાનો અવસર નથી તથાપિ આ ચરિત્રપ્રસંગથી સંચલમાં વર્ણવ્યા હોય તો જ્ઞાસુ જનોને બહુ ઉપયોગના થાય એમ જાણીને આ અલ્પ આરંભ કર્યો છે.

ભગવાન સહજનંદ સ્વામીનું આ એક અસાધારણ મહાવ્રત હતું કે— કોઈનાપણ ક્યારેયપણ દ્રોહનું ચિંતન પણ કરવું નહિ. તેમાં પોતાનુંજ વચનામૃત છે કે—‘અમારા આશ્રિત જનોએ ભગવાન, ભગવદ્ભક્ત, આદ્વાણ અને રાંક જન તેમનો ક્યારેય પણ દ્રોહ કરવો નહિ, કેમકે અમારોતો એવો સ્વભાવ છે જે એક તો ભગવાન ને બીજા ભગવાનના ભક્ત ને ત્રીજા આદ્વાણ અને ચોથો કોઈ ગરીબ મનુષ્ય આ ચારથી અમે અતિશય બીએ છીએ કે ‘રખે એમનો દ્રોહ થઈ જાય નહિ અને એવા તો બીજા કોઈથી અમે બીતા નથી’ ઇત્યાદિ. તે તે સમયે સહજનંદ સ્વામીની ગુણી પ્રખ્યાતિ નહિ સહન થતાં બહુ વેરાગીઓ તથા બીજા કેટલાકો ધૂળ નાંખવી પથરા મારવા બીલત્સ બોલવું માર મારવો ઇત્યાદિ અનેક અત્યાચારોથી તેમના અને તેમના ભક્તોના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્ત્યા હતા. પોતે તે દુર્જનોનો નિગ્રહ કરવામાં સામર્થ્યવાળા હતા તથાપિ તેમનો સામો બદલો વાળવાના ઉપાયમાં એક ક્ષમાવ્રતનુંજ આલંબન કરી રહ્યા હતા. એમાં એક ઉદાહરણ છે કે—કોઈ સમયે ભગવાન કોઈ ગામ થકી કોઈ ગામ પ્રત્યે જતાં માર્ગમાં ‘આ ગામમાં આપણો વિદ્વેષિવર્ગ વિશેષ છે’ એમ જાણતાં છતાં પણ નિજજનોને ક્ષમાવ્રત ગ્રહણ કરાવા આજ્ઞા કરી કે— ‘આ સમીપમાં આવતા ગામમાં અસૂચાવિષ્ટ હૃદયવાળા બહુ લોકો છે, તેઓ આપણને ગામમધ્યે પ્રવેશ કરતાં કદાચિત્ પીડાપણ પમાડે, ગામથી બહારજ માર્ગાંતરથી ખસી નીકળીએ તો પીડાનો પ્રસંગતો ન આવે પરંતુ આપણા ક્ષમાગુણના પ્રસારનો અવકાશ ફરીથી આવો ન આવે, તમારું ક્ષમાવ્રત કેટલું છે તેનો પણ નિશ્ચય થવો જરૂરનો છે, માટે આપણે આજ ગામના મધ્ય માર્ગથીજ જઈએ.’ આ પ્રકારે આજ્ઞા કરી પોતે મુનિ-મંડળથી વિંટાઈને, વીર ક્ષત્રિયકુમાર અશ્વારોએ પાછળ ગતિ કર્યા થકા અને બીજા કેટલાક પરિજનોએ પરિચર્યા કર્યા થકા એજ ગામમધ્યે પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશમાત્રમાંજ તેમની ઉપર ઇર્ષ્યાતિશયથી ઉત્પન્ન થએલા કોપવેગથી વિનષ્ટ વિજ્ઞાનવાળા કેટલાક પામરો ધૂળ નાંખવી પથરા ફેંકવા બીલત્સ બોલવું ઇત્યાદિ અસહ્ય અનેક અત્યાચારો કરવા પ્રવર્ત્યા. તે સમયે આયુધધારી શૂરવીર ક્ષત્રિયકુમારો ભગવાનના આજ્ઞામંત્રથી બંધાઈ ગ-

એલા હોવાથી પોતપોતાના ક્ષાત્ર સ્વભાવને બુલીજ ગયા. નહિ તો સમસ્ત વિદ્વેષિવર્ગ એમની એકજ તરવારધારાને પર્યાપ્ત થાત—એકથીજ મરણ પામી જત. તે ક્ષત્રિયકુમારો નીચી દૃષ્ટિ રાખી સ્વામીની આજ્ઞાને સંભારતા સંભારતા તેમની સાથેજ તેજ માર્ગથી તે ગામની બહાર ચાલી નીકળ્યા. તે વિદ્વેષિઓ ‘ક્ષમાસ્વજ્ઞં કરે यस્ય દુર્જનઃ કિં કરિષ્યતિ । અતૃણે પતિવો વહ્નિઃ સ્વયમેવોપશામ્યતિ’ આ ન્યાયથી પાપવ્યાપારમાંથી વિરામ પામી ગયા. ભગવાન તે સર્વેની સાથે જવા ધારેલા સ્થાનકે જઈ પોતાની પેઠે પોતાના મહાશૂરવીર જનોએ પાળેલું ક્ષમાવ્રત બેધને તેમની ઉપર અપાર પ્રસન્ન થઈ ગયા. આવા સર્વાતિશાયી ક્ષમાવ્રતના બેવાથી ‘આજ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે’ એવો નિશ્ચય કરી કેટલેક કાળે પ્રેમાતિશય પ્રકટ થતાં તે અપમાન કરનારાઓએ પણ ભગવાન સહજનંદસ્વામીનો સમાશ્રય કર્યો. આવું વ્રત ભગવાને તે તે સમયે બહુ સ્થળમાં પ્રકટ કર્યું હતું. મુનિઓને અજ્ઞાનિ જનોને ઉપદેશ આપવા દેશદેશમાં મોકલતાં આવાજ ક્ષમાવ્રતનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આ પ્રબન્ધમાં તેવાં પોતાનાં વચનો છે કે—‘ગાલિદાનં તાડનં ચ કૃતં કુમતિમિર્જનૈઃ । ક્ષન્તવ્યમેવ સર્વેષાં ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ ॥’ ‘કૌર્યં કાર્યં ન કસિંશ્ચિત્’ ‘કસ્યાપિ પ્રાણિનો હિંસા નૈવ કાર્યાઽન્ત્ર મામકૈઃ’ ‘ક્ષમૈવૈકાસ્તિ ભૂષણમ્’ ‘પ્રદાંસન્તિ ક્ષમાં નિત્યં જગતામીશ્વરા અપિ...મમાપિ સર્વદા પ્રેષ્ટા ક્ષમૈવ મુનયઃ ! કિલ । તસ્માન્મદીયૈર્યુષ્માભિઃ ક્ષમા ધાર્યાં સદા મુવિ ॥’ ઇત્યાદિ.

ભગવાન સહજનંદસ્વામિમાં બીજો આ સ્વાભાવિક ગુણુવિશેષ હતો, શો? તો પરનું દુઃખ ન સહન થતાં સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના તેનું દુઃખ ટાળવા પ્રવર્તવું તેરૂપ દયા છે. આ દયાગુણથીજ જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણોની ગુણુતા છે, બે દયાગુણ ન હોય તો જ્ઞાનાદિ ગુણો કશા અર્થના નથી, નિરર્થક બેવા છે. આ ભગવાન જ્યારે જ્યારે અતિદીન, કરમાઈ ગએલા મુખવાળા, અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા, દુઃખી જનને દેખે ત્યારે તત્ક્ષણ દયાથી ભીના હૃદયવાળા થઈ સ્વયં સહજનંદ (સ્વાભાવિક આનંદમય) છે તથાપિ દુઃખવ્યાકુળ થઈને તેનું દુઃખ ટાળવા સાક્ષાત્ પોતેજ પ્રયત્ન કરતાં તેમાં પોતાની જગન્નિયંતૃત્વાદિ અક્ષરપરતરત્વાદિ મોટપનેપણ બુલી જતા હતા.

અને તે સમયે તેમને આ આપવા યોગ્ય છે આ આપવા યોગ્ય નથી એવો વિભાગ પણ રાખતા નહિ. પોતાપાસે જે વસ્ત્ર કે રૂપીયા કે સોનામહોર કે બીજું જે કોઈ તેના દુઃખને દૂર કરનાર હોય તે તેને તરત આપીને પરનું દુઃખ શમાવતા હતા. આજ સ્વાભાવિક ગુણાતિશયથી પોતાના ગુરૂ રામાનંદસ્વામીએ સુપ્રસન્ન થઈ વર વરવાનું કહેતાં બીજા વરો નહિ માગતાં લોકહિતોપયોગી આવોજ વર માગ્યો છે કે—‘આ સત્સંગમાં કોઈને પ્રારબ્ધ-કર્મ પરિપાકને લીધે અન્નવસ્ત્રાદિક નહિ મળવાના કલેશ કારણથી દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તથા મરણસમયમાં મહા દુઃખનો પ્રસંગ આવવાનો હોય તો તે બધો દુઃખપ્રસંગ મનેજ લલે પ્રાપ્ત થાય પણ તેઓને તે થાય નહિ, તેતો દુઃખરહિતજ રહે.’ આ દયાની બાબતમાં પોતાનું વચનામૃત છે કે— પૂર્વ દેશમાં એક સમયે નાગડા વેરાળીની જમાત ભેળો હું હતો તે મને સર્વે વેરાળીએ કહ્યું જે ‘તાંદળજની લીલી લાલ તોડો’ ત્યારે મેં કહ્યું જે ‘એમાંતો જીવ છે તે અમે નહિ તોડીએ’ પછી એકેજણે તરવાર ઉઘાડી કરીને ડારો કર્યો તોપણ અમે લીલી લાલ ન તોડી, એવો અમારો દયાવાળો સ્વભાવ છે’ ‘હું તો દત્તાત્રેય જીહવરત નારદ અને શુકજી તે સરખો દયાવાળો છું’ ‘અને અમારાથી તો એક ગરીબ પણ દુઃખાયો હોય તો અમારા અંતરમાં એવો વિચાર આવે છે જે—લગવાનું સર્વાન્તર્યામી છે તે એક ઠેકાણે રહીને સર્વેના અંતરને જાણે છે માટે જેને અમે દુઃખવ્યો તેનાજ અંતરમાં વિરાજમાન હશે ત્યારે અમે લગવાનનો અપરાધ કર્યો એમ જાણીને તેને પગે લાગીને તેને જે કાંઈક જોઈતું હોય તે આપીએ પણ જે પ્રકારે તે રાજી થાય તેમ કરીએ છીએ’ ‘અને રઘુનાથજીને વિષે શરણાગતવત્સળપણું તો ખરૂં પણ તે શરણાગત જે જરાય વાંકમાં આવ્યો હોય તો તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દે... એવી તો રામાનંદસ્વામિની પ્રકૃતિ હતી... અમારી પ્રકૃતિ તો એવી નથી, અમારેતો પરમેશ્વરના લક્ષ્મી ઉપર અતિશય દયા વર્તે છે’ ઇત્યાદિ. કોઈ સમયે લગવાન દુર્ગપુરમાં રહ્યા હતા ત્યારે દુર્ગતિને પામેલો, દુષ્કાળને લીધે ખાવાનું નહિ પામેલો, ભૂખવેગથી શિથિલ કરણ કલેવરવાળો, કોઈ અન્નાર્થીનો દીનધ્વનિ મધ્ય રાત્રિએ સાંભળ્યો. સાંભળતાં તરતજ હૃદયમાં દયા આવતાં સુધ્ધ ગએલા સેવકોને જલદી જ-

ગાડીને પોતેજ અન્ન સંપાદન કરી તેને જમાડ્યું. વળી વડતાલની સમીપે કોઈ એક ગામ હતું, તેમાં કોઈ કોળી કુળમાં જન્મેલી, જેને કોઈ શરણ ન હતું, જેને પુત્રાદિ પોષ્યવર્ગ વિશેષ હતો, અનાવૃષ્ટિને લીધે ક્ષેત્રમાં અન્નપાક વિનાશ પામતાં કોઈ કોઈ પ્રકારે જીવવાનો પ્રયત્ન કરતાંથકાં પણ જીવનનો ઉપાય નહિ જડતાં બહુ દુઃખી થએલી કોઈ સ્ત્રી હતી. કોઈ સમયે દૈવવશાત્ ત્યાં પધારેલા ભગવાનના ચરણમાં પોતાના જીવન ધારણનો અસદ્ધ કલેશ તેણીએ નિવેદન કરતાં, તેનું તે દુઃખ નહિ સહન કરી શકતા કૃપાળુ ભગવાને તેનું દુઃખ શમાવા વાસ્તે તેને કહ્યું કે-‘તું કશો ભય રાખીશ નહિ, તારા ઘરમાં જે કોઠી છે તેજ તને અનવધિ ધાન્ય આપશે, તુરત તેના મુખભાગને દૃઢપણે શીડી લે, એનું મુખ ક્યારેય પણ ઉઘાડવું નહિ, દરરોજ નીચેના નાના દ્વારથી જેટલું જરૂર હોય તેટલું અન્ન ગ્રહણ કરવું’ એમ કહીને તરતજ તે કોઠીને નિર્દેશ કરી બતાવતા હોય એમ પોતાના કરકમળમાં ધારેલી સોટીનો સ્પર્શ કરાવતાં તે કોઠી તત્ક્ષણ ધાન્યથી ભરપુર થઈ ગઈ અને અપેક્ષિત સમયે અનાજ આપતી થઈ. આ પ્રસાદીની કોઠી અઘાપિ તેના વંશજોના ઘરમાં રહેલી દર્શન આપે છે. કોઈ રવજી નામના ઋણદુઃખી દ્વિજનું મહાદુઃખ દેખીને તેને ઘણું ધન અપાવી તે દુઃખમાંથી ભગવાને મુકાવ્યો. આ પ્રમાણે એવાં અનેક ઉદાહરણો છે. એ રીતે તેતે સ્થળમાં ત્યારે ત્યારે જે પરદુઃખ લૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી અને જે અલૌકિક ઉપાયથી ટાળી શકાય એવું હોય તેને તેવાજ ઉપાયથી ટાળી નાંખતા થકા પોતાની નિરૂપાધિ નિરવધિ કૃપા પ્રકાશ કરી છે. શિક્ષાપત્રીમાં તેવી દયાને ઉદ્દેશીને પોતાનું વચન છે કે-‘सर्वैरपि यथाशक्ति भाव्यं दीनेषु वत्सलैः’

આ ભગવાનનું સૌશીલ્ય (સારલ્ય-પોતે મોટા હોવા છતાં પણ મંદનીસાથે પણ આજીમાત્રપણ કપટ રાખ્યા વિના તેની સાથે સંસ્લેષ કરવો તે) અનવધિ અનુપમ હતું. એમને એવો વિભાગ ન હતો કે-આ જાતિથી ઉચ્ચ છે અને આ નીચ છે, આ વિદ્યાથી શ્રેષ્ઠ છે અને આ કનિષ્ઠ છે, આ બાળ છે અને આ વૃદ્ધ છે, આ આપણા સમાગમ મુખને યોગ્ય છે અને આ યોગ્ય નથી. જેઓ પોતાવિષે પ્રેમાનુબન્ધ બાંધે અથવા સદુપ-

દેશશ્રવણમાં સન્મુખ થાય તે ભલે સ્ત્રિયો હોય કે વૈશ્યો હોય કે શૂદ્રો હોય કે તેથી પણ નીચી પાપયોનિના હોય પણ તે સર્વે આ સુશીલ લગવાનને પરમ પ્રિય થતા હતા. અને તે સર્વને પ્રસન્ન કરવા એજ પરમ પ્રયોજન માનતા હતા. પોતાને કશું પ્રયોજન ન હતું. માટેજ હિત તમનો ઉપદેશ કરતાં શિક્ષાપત્રીમાં સર્વને અધિકાર કરીને સંસૃતિસાગર તરવાનો સરલ ઉપાય અને તદનુરૂપ ધર્મ કહ્યો. આ સરલતાના સંબન્ધમાં પોતાનુંજ વચનામૃત છે કે-‘અને અમે પોતાને સ્વાર્થે કરીને લાખો માણસમાં નથી રહેતા. અમે તો લગવાન તથા લગવાનના ભક્તને અર્થે માણસના ભીડામાં રહીએ છીએ. અને લગવાનના ભક્તને અર્થે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તેપણુ અમે નિવૃત્તિ જાણીએ છીએ. એવા જે દૃઢ સત્સંગી વૈષ્ણવ છે તેજ અમારે તો સગાવહાલા છે અને તેજ અમારી નાત છે’ ‘અને અમેતો જે મન કર્મ વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહપણુ શ્રીકૃષ્ણાર્પણુ કરી રાખ્યો છે’ ‘મહારાજતો આકાશ સરખા નિર્લેપ છે અને એમને કોઈ પોતાનું પણ નથી અને પારકું પણ નથી’ (‘સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ’ એની પેઠે જાણવું) ‘અને આ દેહ રાખીએ છીએ તેપણુ સત્સંગિને અર્થે રાખીએ છીએ પણ બીજે કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી’ ‘અમે સ્વામિનાં દર્શન થયા મોર નવ મહિના સુધી મુક્તાનંદસ્વામીની આશામાં રહ્યા હતા’ ‘જે લગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે લગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું લગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું એજ મારે વિષે મોટો ગુણ છે’ ઇત્યાદિ. આ સૌશીલ્ય-સાગર લગવાન શ્રીહરિ વડતાલ દુર્ગપુર વિગેરે ગામોમાં થએલા મહોત્સવો ઉપર દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્યાત ભક્તોની ભીડને લીધે કોઈ બાળ વૃદ્ધાદિકને પોતાનાં દર્શનાદિ ન થયાં હોય તો પોતે તે ભક્તનો પ્રેમાનુબન્ધ જાણીને રાત્રિએ પરિમિત પાર્ષદો સાથે લઈ તેઓ જ્યાં જ્યાં ઉતર્યા હોય ત્યાં જઈ તેમને દર્શનાદિ આપી સ્વાસ્થ્ય પુછીને અપેક્ષિત પરિપૂર્ણ કરીને પરમાનંદ પામતા હતા. વળી કોઈ સમયે દર્શનની ઇચ્છાવાળા જુનાગઢના રાજના બહુ માનપૂર્વકના આમંત્રણથી પોતે મેનામાં એસી મુનિમંડળ અને રાજપુરુષો સાથે રાજોપચારથી રાજલવન પ્રત્યે જવા

નિકળ્યા. તે સમયમાં કોઈ બાળક પ્રેમાતિશયથી એક કોમળ કાકડી ફળ લઈ મેના પાછળ દોડ્યો આવતાં બીજા ઘણા પરિજનોએ બહુ વારવા છતાં પણ ચપળ બાળસ્વભાવથી રોકનારને નહિ ગણીને જેમ તેમ કરી મેના પાસે આવી પ્રહર્ષવેગથી પ્રણામ કરી તે કાકડી ભગવાનને અર્પણ કરી. ભગવાન તો 'આ બાળક મારે વિષે અતિશય આદરવાળો છે, એનું વય કાપલ્ય પ્રવેશરૂપ દૂષણનું સ્થાન નથી (નિષ્કપટ છે) અને એનો બાળભાવ વિવિધ દુરાશાના પ્રવેશે શૂન્ય છે (નિષ્કામ છે) એમ વિચારીને તેણે આપેલી કાકડી તેના પ્રેમરસનેજ શું? એમ સ્વાદ લેતા લેતા સર્વ સમાજને જોતાંજ અસંકોચથી જમ્યા. એ બાળકપણ જાણે સર્વે કામો પરિપૂર્ણ થયા એમ પ્રહર્ષ પામી ભગવાનને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો. સારલ્યનું સ્વરૂપ નહિ સમજનારા જનોતો બહુ વિસ્મય પામ્યા. રાજા તો આવા સારલ્ય સ્વભાવને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યા. આ સરલતા પરના શ્રેય માટેજ પ્રવર્તતો ગુણાતિશય છે એમ આસુરપ્રકૃતિ વિનાનો કોણ ન માને? માનેજ. વળી આ ભગવાનને પૂજાસ્વીકારવામાં બીજા પ્રાકૃત પુરુષોની પેઠે 'આ રાજા છે આ રંક છે' એવો વિભાગ ન હતો, પ્રાકૃત તો 'આ ધનાઢ્ય છે' એવા નામ શ્રવણમાત્રથી પ્રહર્ષ પામી તે ધનાઢ્યના પ્રેમનેજ પરમ પ્રયોજન માની કોઈ દરિદ્રે પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તેને પડતો મુકી ધનાઢ્યની સન્મુખ દોડ્યો જાય. આ અપ્રાકૃત ભગવાન તો પત્ર પુષ્પ ફળ કે જળવડે પ્રેમપૂર્વક કરાતી રાંકની પૂજાને સ્વીકારવા રાજાને પણ પડતો મુકી પોતે તેના ઘરપ્રત્યે પધારી તે રંકે કરેલી પૂજામાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા તેને સમયે થતા હતા. એવીજ રીતે જાતિથી મોટા હોય તેના કરતાં પણ નીચોએ પ્રાર્થના કરતાં તેમાં અધિક પ્રેમાનુબન્ધ બાંધ્યો હતો. કોઈ સમયે સુરતમાં અરદેસર નામના પારસીએ પરમાદરથી પ્રાર્થના કરતાં પરમહંસોની સાથે તેને ઘેર જઈ તેણે કરેલી પૂજા સ્વીકારી, પ્રેમાતિશયને સૂચવનારા અંગમેળાપ (લેખ) થી અભિનંદન કરી, પોતાનો પ્રસાદ તેના વંશમાંપણ પાછળ પ્રસિદ્ધપણે ચાલુ રાખવા પોતાની પાઘ તેને આપી. તે પારસીપણ જીવિતપર્યંત તે પાઘની સાક્ષાત્ ભગવાનના જેવીજ ભાવથી પૂજા કરતો હતો. અઘાપિ તેના વંશજો આદરથી તે પાઘની પૂજા કરતા દેખા-

યછે. વળી કોઈ કોઈ સમયે પોતાને અનેક રાજાઓ સેવા કરનારા છે અને પરિચર્યા આચરનારા અનેક અનુચરો છે તથાપિ પોતાના ચરણાશ્રિત સાધુ બ્રહ્મચારી પાર્વદાદિકોને પ્રેમપૂરથી ઉત્તરંગિત થયેલા સૌશીલ્યને લીધે પોતાનું અક્ષરપરતરત્વાદિ ગૌરવ ભુલી જઈને પોતાને હાથેજ વિવિધ રસમય પાકો કરીને પોતેજ પિરસીને પુષ્કળ જમાડતા હતા. કોઈ સમયે મુનિઓને દેશાંતરમાંથી આવતા સાંભળીને સન્મુખ જઈ પ્રણામો કરતા હતા. અને હરિજનોની પ્રિય આત્માની પેઠે પોતાનું ગૌરવ કે વિચરણાદિ કલેશ નહિ ગણીને વિના શંકા તેમની મનોવૃત્તિને અનુસારે સંભાવના કરતા હતા. આ સર્વે સરલતાનોજ અતિશય છે. એ રીતે લોકહિતોપયોગી સરલતાનાં અનેક ઉદાહરણો છે.

આ ભગવાનની ઉદારતા અનુત્તમ અને અનુપમ અસાધારણ હતી. પોતે અપેક્ષિત થકી અધિક આપીનેપણ ‘મેં આને આટલું આપ્યું’ એમ ક્યારેય પણ માનતા નહિ. કિંતુ સત્પાત્ર પ્રતિગ્રહ કરનારા મળે તો અમારો જે નહિ પરિગ્રહ કરવાનો સ્વાભાવિક સદ્ધર્મ છે તેનું સંરક્ષણ થાય છે, કેમકે અમારા ચરણતળમાં અર્પણ કરેલા ધનના સ્પર્શનેપણ અમારા હસ્તતળ સહન કરી શકતા નથી એટલે અમો હાથથી કશો પરિગ્રહ કરતા નથી તો આ અમારો જે સહજ ધર્મ છે તેને તે પ્રતિગ્રહ કરનારા સત્પાત્રો સંરક્ષણ કરેછે એમ માનતા હતા. કોઈ સમયે મહોત્સવમાં સભામાંજ કોઈ રાજ-કુમારો અને ધનાઢ્યોએ આ ભગવાનની પૂજા કરતાં અર્પણ કરેલાં ભારે ભારે રાજલાયક વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે અને ધન પોતાપાસે ભાગવત વાંચતા કોઈ દુર્ગતિને પામેલા (પ્રયાગજીત વિગેરે) વિપ્રને તરતજ તે સર્વને જોતાંજ આપી દઈને પોતે મનમાં અહુ પ્રહર્ષ પામ્યા હતા. આવી વાત અનેક સમયે સભામાંજ અતિવ્યક્તપણે પોતેજ કહેતા હતા કે—(વચનામૃતમાં પ્ર૦ ૧૮) અમો સર્વથા નિષ્પરિગ્રહ અને પૂર્ણકામ છીએ તથાપિ બીજાઓના હિતમાટેજ તેમણે અર્પણ કરેલું અંગીકાર કરીએ છીએ પણ સ્વાર્થમાટે સ્વીકારતા નથી. તેવા અંગીકારથી આપનારાઓ પરલોકમાં પરમ શ્રેય પામશે અને લેનારા યાચકો આ લોકમાં સુખીયા થશે. એમ તે બંને જણ અમારા પ્રસાદના પાત્ર થશે. કોઈ સમયે મહાસભામાં સિંહાસનમાં વિરા-

જેલા ભગવાનની પૂજા કરવા કોઈ (દિવ્યંદરના) પ્રેમી ભક્તો મહા અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે લઈને સભામાં આવ્યા. ભગવાન તો તેમને પોતાની પાસે આવતા દૂરથી દેખીને તેમજ તેમનો નિરતિશય ભક્તિભાવ દિવ્યદૃષ્ટિથી જોઈને પોતેજ તત્ક્ષણ સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી તેમને સન્મુખ જઈ તેમણે કરેલી પૂજા પ્રેમથી સ્વીકારી પાછા સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા. આવા અવસરમાં દીનાનાથ ભટ્ટ ભગવાનને પ્રણામ કરી આજ્ઞા થતાં પાસે બેઠા. એટલે ભગવાને તરતજ તે પ્રેમી ભક્તોએ અર્પણ કરેલાં ભારેભારે વસ્ત્રાદિક હતાં તેને પાત્ર વિપ્રને આપીને પછી એમ બોલ્યા કે—આટલાં આટલાં વર્ષ થયાં તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપીયાના અલંકારો લાવે છે પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર ધરેણાં પહેરીને રાજ થયા નથી. આજ તો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજપો થયો. આ સર્વોત્તમ પાત્રપણ તત્કાળ મળી આવ્યું, જે આ દીનાનાથ વિપ્ર વિદ્વાન અને અમારા ભક્ત છે. ભક્ત જનની પરીક્ષાનો સમય આજ છે કે—આવા પ્રસંગમાં અમારા આશ્રિત-વર્ગમાં કોઈનું પણ મન માત્સર્યાદિ દોષથી દૂષિત થયું નહિ. ‘આ ભગવાન નિઃસ્પૃહ કહેવાય છે તો આની પૂજા સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી પોતે સામા જઈ અમો સર્વને પડતા મુકીને કેમ સ્વીકાર કરે?’ એમ જો કોઈ માને તો તે ચિત્તનું મોટું કલંક કહેવાય. જો દાતા ‘હમણાંજ આપણે અર્પણ કરેલું અનાદરથી બીજને કેમ તત્કાળ આપી દીધું’ એમ માને તો આ મનની મહામલિનતા છે. જો કોઈ બીજે ‘શું દાનનો સત્પાત્ર આજ છે બીજે કોઈ નથી? અને દાન આપવાનો સમય આજ છે બીજે નથી?’ એમ માને તો તે પણ આશયનું એક દૂષણ છે. આ સર્વે માત્સર્યની શાખાઓનો વિસ્તાર છે. તેનાથી તમો લેશ પરાભવ પામ્યા નથી માટે તમારી ઉપર અમે વિશેષપણે આજ પ્રસન્ન થયા છીએ. (આ વાત કારીયાણીના છઠ્ઠા વચનામૃતમાં છે) આ વૃત્તાંતથી ભગવાનની સર્વાધિક નિઃસ્પૃહતા અને પ્રીતિમાત્રપરતા સુલ્લક્ષિત થાય છે. કોઈ સમયે કોઈ રાજકુમારે (અલૈયા ખાચરે) રાજકુળમાં દુર્લભ સર્વોત્તમ એક અશ્વ (રોઝો) ‘આતો ભગવાનનેજ યોગ્ય છે’ એમ નિશ્ચય કરી ઉત્સવપ્રસંગપર પલાણુ આદિકથી

અલંકૃત કરી સુખેથી બેસી શકાય એવો કરી લાવીને આ ભગવાનને અર્પણ કર્યો, ભગવાનતો તે રાજકુમારના ઉપર અનુચ્છ કરવાની ઈચ્છાથી તે અશ્વની ઉપર બેસીને જવાના સ્થાનમાં જઈને પાછા વળતાં તરતજ કોઈ બ્રાહ્મણ (પ્રયાગજીવ) ને આપી દઈને પોતે પગપાળા પાછા આવ્યા. રાજકુમારના પુછવાથી ભગવાને કહ્યું કે-તમો જેને આ ઉત્તમ છે એમ માનો છે તે વસ્તુ અમોને રૂચતું નથી. પરંતુ તમારી જે સ્વાભાવિક પ્રીતિ છે એજ એક રૂચે છે. 'આ ઉત્તમ છે આ નથી' આવો જે વિભાગ તમારી દૃષ્ટિમાં રહ્યો છે તેતો એક ધનના સંબંધ નિમિત્તનો અને રૂપ જાતિ આદિકની ઉપાધીવાળો જણાય છે એટલે રૂપ જાતિ ધનાદિકથી 'આ ઉત્તમ છે આ નથી' એવો વિભાગ છે. તેતે રૂપાદિ અર્થમાં જેઓ લોભી હોઈને મૂઠ થઈ ગયા હોય તેઓને તે અર્થ ગ્રાહ્ય થાય છે. અમો તો એવા નથી કે જેથી અન્ય લોકોની પેઠે લેશ વિભ્રમ થાય. એ રીતે જ્યાં જ્યાં ભક્તજનો ભગવાનની પૂજા કરતા ત્યાં ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણો નિર્ધનો અને ગરીબોને તે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેતા તો ક્યારેક તેનાથી લોકોપયોગી ઈષ્ટાપૂર્ત સત્કર્મ કરતા હતા.

આ ભગવાનનો આ બીજો એક પરમોદાર સ્વભાવ હતો કે-જાતિ વિદ્યા કે શમાદિ વૃત્ત આદિક સાધનોની અપેક્ષા નહિ રાખીને સર્વને નિઃશ્રેયસ સિદ્ધ કરી આપવાનો સમુદ્યોગ હતો. આ સહજનંદસ્વામી પ્રાણિવર્ગને સંસાર દાવાનળથી બળતા દેખીને દીલમાં દયા લાવીને પોતે ત્રણ તાપથી પીડા પામેલા હોય ને શું ? એમ ગામોગામ ઘેરોઘેર જઈજઈને તેતે જનોને સદ્બોધ આપી પરદાર પરધનના પરિગ્રહ આદિક દુરાચારોને શમાવીને મોક્ષમાર્ગપરાયણ લક્ષ્યાધિક કર્યા હતા. ભગવાન સહજનંદસ્વામીના સમાશ્રય મહિમાથી કાઠી કોળી ભીલ વાઘરી આહીર ખોલ્લ યવન ચાંડાળ આદિક નીચ જાતિના બહુ જનો માંસ મદિરાનો ત્યાગ કરી પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયાર્દ્ર હૃદયવાળા થઈ મોક્ષની સ્પૃહાવાળા અઘાપિ જ્યાં ત્યાં દેખાય છે. આવો પરમોદાર સ્વભાવ મનુષ્યમાં તો સુદુર્લભ છે, કેમકે બહુ બ્રહ્મદર્શિ એવા પણ મહર્ષિઓ ઉચિત ભેટ હાથમાં લઈ તત્ત્વને જાણવાની ઈચ્છાથી પાસે આવેલા શિષ્યોને વર્ષથી કે વર્ષોથી તેની શુશ્રૂષાની પરીક્ષા કરી ઉપનિ-

પદ્ધતિનો ઉપદેશ કરેછે. આ ભગવાનતો લોકમાન્ય બીજી ભેટની અપેક્ષા નહિ રાખીને કેવળ અંજળીમાત્ર (હાથ જોડવા) કે અપ્રાતિકૂલ્ય (પ્રતિકૂલ ન કરવું)ની અપેક્ષા રાખે છે. પરીક્ષાપણ બીજી નહિ કિંતુ અજ્ઞાન અને અશક્તિમાત્રમાં કરેછે. જે અજ્ઞાની કે અશક્ત હોય તેજ દયાના પ્રસારનું નિમિત્ત છે. જે સમર્થ હોય કે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ સંપન્ન હોય તે દયાનો પાત્ર નથી, કેમકે દયાતો વિદ્યા વૃત્ત અભિજન આદિકના મદથી જે ઉન્નત હોય એમાં નહિ પ્રસરીને નીચે નીચે વહેતી નદીઓની પેઠે તેથી આગળ આગળ વહેતાં વિદ્યાવૃત્ત અને અભિજનાદિકની સંપત્તિએ રહિત, નિષ્કપટ, ઉચ્ચપણાના અભિમાને રહિત એવા સરલ ગતિવાળાઓમાંજ શોભેછે અર્થાત્ ઉચ્ચ વર્ગમાં નહિ શોભતાં નીચા વર્ગમાંજ શોભેછે. આવી ઉત્તમ ઉદારતા ઉદાહરણીય હતી.

વળી આ સહજનંદસ્વામીની બાળલાવને આરંભીનેજ અનુવર્તતી બાહ્ય આરંભમાત્રમાં અરૂચિ હતી. તે રામાનંદસ્વામીની આજ્ઞાથી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાં લોકનાજ એક ઉપયોગના ઇષ્ટાપૂર્તાદિ આરંભોએ કરીને અપ્રકટતાને પામ્યા જેવી થઈ હતી પરંતુ તેતે સમયમાં તે અરૂચિ અભિવૃદ્ધિ પામતી સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ હતી. જ્યારે ભગવાન અનન્યશરણુ ભક્તરાજ કુશલા રાણીની પ્રાર્થનાથી ધર્મપુર પધાર્યા ત્યારે તેણીએ પોતાનું રાજ્ય ફળપુષ્પાદિકની સાથે ઉપચારસ્થાને સંકલ્પીને ભગવાનના ચરણારવિંદમાં અર્પણુ કર્યું. ભગવાનતો નરક પ્રસિદ્ધિમાંજ જેમ એમ રાજ્યપ્રવૃત્તિમાં ઉદ્વેગ પામી તેમાંથી કેવળ ફળ પુષ્પાદિ અંગીકાર કરી તેની ઉપર વિશેષ પ્રસન્ન થઈ રાજ્ય અંગીકાર કર્યું નહિ. વળી કોઈ સમયે ભક્તલોકોની પ્રાર્થનાથી તેમનું ઐહિક પારલૌકિક શ્રેય કરવાની ઇચ્છાથી અમદાવાદમાં શ્રીનરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અંતે મોટી બ્રાહ્મણોની ચોરાશી કરી જમાડ્યા. ત્યારે થએલી બાહ્ય પ્રવૃત્તિની અધિકતા યદ્યપિ પરાઈ હતી તથાપિ પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ બાહ્યવાસના વધારવાનો હોવાથી અંતરાશયમાં વિક્ષોભ કરનારી થશે કે શું ? એમ આશંકીને, ત્યાંથી બહુ ઉદ્વેગ પામી તે સમયે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વિસારી મુકવા કોઈ ગામની બહાર કોઈ નિર્જન પ્રદેશમાં રહી એક રાત્રિ અંતર્દૃષ્ટિ રાખી, પ્રવૃત્તિમાં

જે વાસનાનો અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હતી તેનો વિચારથી વિનાશ કરી નાંખ્યો. આ વાત પોતાના વચનામૃતથીજ સભામાં પ્રકાશ કરી છે. (મધ્ય-૨૨) એ રીતે આખાદ્યાત્ ગાહ્ય આરંભોમાં અરૂચિ સહજ હતી, જેથી તેવી અનેક યુક્તિયુક્ત વાર્તાઓ વચનામૃતમાં છે.

એરીતે ઉચ્ચ નીચ વિભાગનો અનાદર કરી કાળમેઘની માફક સર્વત્ર તમામ તાપને શમાવનારૂં વિજ્ઞાનરૂપ જીવનને વર્ષાવતા, જેમનો સમસ્ત ઉદ્ધમ વ્યાપાર કેવળ પરહિત માટેજ હતો, રજતમનો ઉન્મેષ જે સર્વને જન્મ સાથેજ જડાએલો છે તેનેપણુ સાત્ત્વિક પ્રશાંત મધુર વચનોવડે શમાવતા, દુઃસહ દુરંત દંડથીપણુ ન નિયમમાં આવે એવી ચોમેર પ્રવૃત્તિ લુટારા આદિકની પ્રવૃત્તિને ધર્મોપદેશથીજ શમાવી દેતા, ક્રોધનો દ્રેષ ન કરવારૂપ સૌહાર્દ વ્રતની ચાંડાળપર્યંત પ્રતિષ્ઠા કરતા, જગતમાં યોગરદમ સદુપદેશની પ્રવૃત્તિમાટે પોતાની આજ્ઞા પાળવામાં દૃઢ તત્પર, જેમણે ગૃહારંભનો પરિત્યાગ કર્યો છે, વિત્તાદિ ઈષ્ટિના તરંગોના વેગથી જેમના મનને લેશપણુ આઘાત થતો નથી, બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અપ્રસ્ખલિતપણે પાળનારા, આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા, અભિમાનગંધે રહિત એવા સાધુવર્ણિનો સમાજ જે પોતાના પ્રાણુથકીપણુ વિશેષ પ્રિય છે તેને વિસ્તારતા, પોતાના અસાધારણ કારણ્ય સૌશીલ્ય ઔદાર્ય આદિક ગણોના આવિષ્કારથી અનેક લોકોનાં અકારણ કલ્યાણ કરતા એવા પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ શ્રીસહજનંદસ્વામી આ ભારત ભૂવિભાગના કોઈ કલ્પવૃક્ષ હોય એમ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારા થયા હતા. એ રીતે ક્રોધનોપણુ દ્રોહ ન કરવારૂપ ઉત્તમ આહિંસાવ્રત, દીનજન ઉપર અનુપમ દયા, સુખેથી સેવા સજવામાં સમુચિત સર્વ પ્રકારની સરલતા, જગત્પ્રસિદ્ધ ઉદારતા, સર્વનાં સંસાર દુઃખો ટાળવાનું વિસ્તૃત મહોદાર વ્રત, પ્રવૃત્તિમાંપણુ નિર્લેપતા, પરને માટે બધો પરિચ્છેદ, એક આત્મસુખથીજ સંતૃપ્તિ, ઈત્યાદિ સજ્જનોના હૃદયને આહ્વાદ આપનારા ગુણો સર્વગુણપરિપૂર્ણ ભગવાન શ્રીસહજનંદસ્વામી વિષે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા હતા. આ ગુણો ગ્રંથોમાં પ્રસંગે પ્રસંગે વર્ણવ્યા છે. વાર્તા ગ્રંથોમાં તેનો વિશેષ છે. એરીતે આ ભગવાનના આશ્રયણોપયોગી ગુણો વર્ણવ્યા. તેમની મૂર્તિના અવયવોનું વર્ણન તથા બીજી સ્વાભાવિક ચેષ્ટાનું વર્ણન વચનામૃતના પરચારામાં છે.

વિષયવિવેચન—

હવે નિઃશ્રેયસના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિક બુધ્ધન-
પ્રિય વિષયોથી ભરપુર એવા આ સમ્બાસના વિષયોનો સારાંશ સંગ્રહમાં
બતાવાનો બાકી રહ્યો છે તે બતાવું છું, જે સારાંશદર્શનથી આમાં પ્રેક્ષા-
વતોને રૂચિ ઉત્પન્ન થાય. આ ગ્રન્થનું પરમ તાત્પર્ય ભગવાન પુરૂષો-
ત્તમ શ્રીસહજનંદસ્વામિના દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્રોનો બોધ આપવામાં અને
તેના દ્વારા નિઃશ્રેયસનાં સાધનભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિના નિરૂપ-
ણમાં છે. આ અર્થે સ્વયં ભગવાનેજ ભાવિ મનુષ્યોના શ્રેયમાટે કરેલા સંકલ્પ
સમયે વિચાર્યો છે—‘ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં મક્તેશ્ચાવગમાય તુ । ગ્રન્થં કર્તા
શક્તાનન્દો મચ્ચરિત્રોપબૃંહિતમ્ ॥’ શતાનંદમુનિએ વરદાનમાં ‘ગુણગાનં તવૈવેહ
કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । ત્વચ્છોગુસ્ફનેનૈવ પ્રબન્ધૈર્વિવિધૈઃ પ્રમો ! । સ્વજ્ઞાનં
સફલીકર્તુમુત્કાયાજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥’ એવો વર માગ્યો છે. તેમને ભગવાને
‘મદીયગુણગાનેચ્છા વર્તેતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા મ-
વિચ્ચસિ ॥’ એવોજ વર આપ્યો છે. સંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો હેતુ બતાવતાં
પણુ ભગવાને એજ વાત બતાવી છે. ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણવતાં ‘અમૃતમૂર્તિ
શ્રીહરિનો લીલામૃતરસ જે સત્સંગિઓના પરમ જીવનરૂપ છે તે આ શા-
સ્ત્રમાં વર્ણવ્યો છે માટે તેનું સદા પાન કરો’ એમ કહ્યું છે. ‘અશિલબેદ-
સારઃસુસ્પષ્ટમેકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ’ ‘ધર્મજ્ઞાનવિરાગમક્તિનિમૃતં’ એમપણુ કહ્યું
છે. આપણુ એજ અર્થને સુદૃઢ કરેછે. કળિયુગમાં કલ્યાણમાટે ભગવા-
નના ગુણચરિત્રના વર્ણનને પ્રધાનપદ આપ્યું છે એ નિર્વિવાદ છે. ગ્રંથની
ઘટિમાં ‘નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે’ એમ કહેછે એપણુ એજ અર્થ પરિ-
પૂર્ણ કરેછે. માહાત્મ્યગ્રંથમાં આ ગ્રંથનું લક્ષણ કર્યું છે તેમાંપણુ આ એ
બાબતોજ પ્રધાન વિષયપણે પ્રતિપાદન કરી છે. તો હવે આ ગ્રંથનું પરમ
હાર્દ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રના વર્ણનમાં અને તે દ્વારા ધર્માદિકને
જણાવવામાં છે, એ અર્થ નિર્વિવાદ નિઃસંશય સિદ્ધ થયો. કોઈ એવી આશંકા
કરે કે—ભગવાનના લીલાચરિત્રનું શ્રવણ મોક્ષમાટે થાય છે એટલે તેથી જુદા
ધર્માદિ ઉપાયના નિરૂપણની જરૂર નથી ? તો આ શંકા અયોગ્ય છે, કારણ
કે એકલું ચરિત્રશ્રવણમાત્રજ સાક્ષાત્ મોક્ષમાટે સમર્થ થતું નથી. એમ

જો માનીએ તો પછી કર્મ જ્ઞાન ધ્યાનાદિકના જે વિધિઓ છે તે નિર્થક થઈ જાય. ભગવાનમાં જે પરા ભક્તિ છે એજ નિઃશ્રેયસ માટે છે, 'તસ્યૈવ સર્વથા મક્તિઃ કર્તવ્યા મનુજૈર્મુન્નિ । નિઃશ્રેયસકરં કિઞ્ચિત્તતોઽન્ય-એતિ દૃશ્યતામ્ ॥ ગુણિનાં ગુણવત્તાયા હ્યેયં હ્યેતત્પરં ફલમ્ । કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ' એમ શ્રીમુખે કહ્યું છે. આવી ભક્તિ સિદ્ધ કરવામાં કર્માદિક ઉપાય-સામગ્રી બહુ છે, તેમાં ભગવચ્ચરિત્ર શ્રવણનું પ્રધાનપણું છે એટલે પ્રબળ સાધન છે, એમ કહેવાથી ભગવાનના ગુણમહિમામાં કાંઈપણ ન્યૂનતા આવતી નથી, એટલે ભક્તિ સામગ્રી કોટીમાં કર્મ જ્ઞાનાદિક કરતાં ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ભગવચ્ચરિત્રશ્રવણને મુકવાથી અનાદર થવાનો પ્રસંગ નથી. ભગવાનનો જે સાક્ષાત્ અનુભવ છે એજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધન છે એમ 'ક્ષીયન્તે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे' આ શ્રુતિ કહેછે. તેવું દર્શન તો ભક્તિપરિપાકના અતિશયથીજ થાય. તે ગીતામાં કહ્યું છે 'મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ! । જ્ઞાતું દ્રષ્ટું च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ! ॥' પરા ભક્તિમાં કર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું અનુક્રમે ઉપકાર કરવાપણું તો છેજ. ભગવત્કથાશ્રવણનોતો કર્મયોગમાં સમા-વેશ થવો સમુચિત છે. અથવા ભગવાનના મહિમાને જણાવનાર હોવાથી ભક્તિના અંગપણે પણ ઉપયોગ થવો ઉચિત છે. અતિશય પ્રીતિ ગર્ભિત એવું પણ હરિલીલાશ્રવણ નવ પ્રકારની ભક્તિનો એક પ્રકારવિશેષ હોવાથી તેને બીજા કીર્તનાદિ ભક્તિની અપેક્ષાજ નથી એમ નથી, એમાં બીજા અંગોની અપેક્ષા છે. બીજા અંગોની અપેક્ષા સીવાય કથાશ્રવણમાત્ર મોક્ષનું સાક્ષાત્ સાધન થઈ શકે નહિ. ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેનાં સાધનોને નહિ જાણનારા કેટલાક આળસુઓ કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પરિત્યાગ કરી ભગવ-ત્કથાશ્રવણમાત્રથી પરમ શ્રેય હસ્તતળમાં આવી ગયું એમ અભિ-માની બેસે છે પણ તેઓ ક્ષણ નહિ પામતાં ઉલટા જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના નીચે પડી જાય છે. આવા ભક્તાભાસીના મહાસમાજે પ્રલુપ્ત કરેલા મોક્ષમાર્ગના સમુદ્ધાર માટેજ ભગવાનનો આ કલિયુગમાં પ્રાદુર્ભાવ છે તે આ ભગવાનને 'પ્રતિદિન શ્રવણ કરેલું કેવળ ચરિત્રજ્ઞ જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિના નિઃશ્રેયસમાટે સમર્થ છે' એમ કેમ અભિમત હોય ? નજ હોય. કિંતુ

દિવ્ય ચરિતનું પ્રેમપૂર્વક કરેલું શ્રવણ જ્ઞાન વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરી લક્ષ્મીની અભિવૃદ્ધિ કરનાર થાય; એમ તો ભગવાનને અભિમત હોય. આ અર્થ 'મક્ત્યા સજ્ઞાતયા મક્ત્યા' 'દ્વલ્યચ્યુતાક્ષિં મજતોડનુવૃત્યા મક્તિર્વિરક્તિર્મ-ગવત્રવોધઃ । મવન્તિ વૈ 'ભાગવતસ્ય રાજન્ તતઃ પરાં શાન્તિમુપૈતિ સાક્ષાત્' ઇત્યાદિ ભાગવત વચનો સ્પષ્ટ કહેછે. ભગવાનનું દિવ્ય ચરિત્રજી ભગવાનના વનવિચરણાદિ તપશ્ચરણાદિ આચરણનો અને ગામો ગામ કરેલી ઉપદેશ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરતાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના સંબન્ધવા-ળુંજ છે એટલેજ ચરિત્રમાં ધર્માદિકપણ આવી જાય છે. તો ભગવા-નના દિવ્ય લીલાચરિત્રનો પ્રધાનપણે પ્રબોધ આપનારા આ પ્રબ-ન્ધમાં પ્રધાનપણે તેમના ઉપદેશરૂપ કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યના વાદોપણ બહુ છેજ, માટે તે કર્મ જ્ઞાનાદિકનો પ્રધાનપ્રતિપાદ ભગવચ્ચરિત્રમાં અંત-ર્ભાવ કહેવો યુક્તજ છે. તો હવે સિદ્ધ થયું કે-પરમપ્રાપ્ય પરમાનંદ-મય શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્ર તથા તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષિતનું સ્વરૂપ આ એ પ્રધાન પ્રતિપાદ વિષયો છે. તેમાં ભગવતપ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય લીલાચરિત્રનો સાર સંગ્રહથી પ્રથમ કહ્યો. હવે ઉપાયપણે પ્રધાનપ્રતિપાદ જે ધર્માદિક છે તેનો સાર નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

તેમાં જે વેદવિધિબોધિત અને જે અર્થ (અનર્થકર નહિ) હોય તે ધર્મ જાણવો, 'ચોદનાલક્ષણોઽર્થો ધર્મઃ' એમ પૂર્વમીમાસામાં લક્ષણ કર્યું છે. આ ધર્મ કામદોષથી નહિ લેપાએલોજ (નિષ્કામ) મુમુક્ષુઓએ સેવવા યોગ્ય છે. સર્વ ક્રોધ ધર્મ સ્વરૂપથીજ પરદેવતાની પ્રસન્નતા સ્વભાવવાળો છે(સર્વ ધ-ર્મોથી એક પરમાત્માજ પ્રસન્ન કરાય છે) 'સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ' 'સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ' એમ ગીતામાં કહ્યું છે. આજ ધર્મ કર્તાપણાનું અભિમાન, કૃણકામના અને મમત્વ આદિક દોષના ઉપલેપને લીધે તો વિકાર પામતાં જન્મ મરણાદિ દુઃખને માટે થાય છે. માટે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મો કૃણસંગ-કર્તૃત્વસંગ-મમત્વસંગનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક યથાધિકાર પાળે તો અંતઃકરણની નિર્મળતા કરવાદ્વારા જ્ઞાનો-દય માટે થાય છે. વર્ણભેદથી આશ્રમભેદથી અને દેવતાભેદથી કર્મોમાં

ભેદ પડેછે અથાપિ જુદા જુદા તેતે અહ્યાદિ શરીરદ્વારા જુદા જુદા પ્રકારથી એક પરદેવતા પરમાત્માના આરાધનપણેજ (સર્વ કર્મો ભગવત્પ્રસન્નતા માટે) માનવામાં આવે તો એજ બધાં કર્મો એક રૂપજ થતાં તુલ્યપણે તેની જ્ઞાનકરૂણતા ઘટે છે, કરૂણભેદને લીધે બહુ શાખાવાળી અવ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિએ કરીને સકામ ધર્મોની અનેક શાખાઓ થાય છે, વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિની સાથે યોગ થતાં તો સર્વ કર્મોની એક રૂપતાજ રહેછે. સર્વ કર્મોમાં મુમુક્ષુની બુદ્ધિ મોક્ષરૂપ એકજ કરૂણ માનેલું હોવાથી એક રૂપજ છે, એટલે મુમુક્ષુએ કરૂણસંગ કર્તૃત્વસંગાદિકનો પરિત્યાગ કરી એક મોક્ષરૂપ કરૂણના અનુસંધાનથી કર્મ કરવું. આ સર્વ અર્થ 'વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ' ઇત્યાદિ વચનથી ગીતામાં સ્પષ્ટપણે વર્ણવ્યો છે. આવા નિષ્કામ ધર્મના અનુષ્ઠાન વિના જ્ઞાન વૈરાગ્યનો ઉદય કોઇ પણ પ્રકારે નજ થાય. તે બેના ઉદય વિના ભક્તિનો ઉદય ન થાય. ભક્તિયોગ વિના કલ્યાણનો લાભ ન થાય. માટેજ ભક્તિપ્રધાન એવા પણ આ શાસ્ત્રમાં વિશેષપણે તે તે સ્થળે વર્ણુધર્મો આશ્રમધર્મો અને વ્રતવિશેષોનું નિરૂપણ કરેલું છે. 'કર્મમાર્ગમાં બહુ પ્રવૃત્તિ છે અને વિવિધ સમારંભોની અપેક્ષા છે' એમ આશંકા કરી કોઇ પુરૂષો પોતાનો જ્ઞાન ભક્તિમાં અધિકાર મેળવ્યા વિના ભક્તિકથાના શ્રવણમાત્રથી તેના આસ્વાદમાં રૂચિવાળા થતાં તે ઉભયથા ભ્રષ્ટ થઇ જાય માટે તેમાંથી તેની નિવૃત્તિમાટે નાના ધર્મોનું નિરૂપણ આ પ્રબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે કર્યું છે. માટેજ આ ગ્રન્થની ધર્મશાસ્ત્રપણે પણ પ્રસિદ્ધિ છે. અધ્યાયની ઇતિમાં 'ધર્મશાસ્ત્રે' એવું ગ્રંથને વિશેષણ આપ્યું છે. 'સકલધર્મવિનિર્ણયમજ્ઞસા' 'સદ્ધર્મશાસ્ત્રં પરં' એવાં પણ અનુગુણ વિશેષણો આપ્યાં છે. માટે જન્મ મરણાદિ દુઃખના એક સ્થાનભૂત એવા સંસારરૂપ મહાવનમાં પરિભ્રમણનાજ એક મૂળ કારણભૂત એવા પુણ્યપુંબે સંપાદન કરવાનું જણાવામાટે આ શાસ્ત્રમાં વિવિધ ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો છે એમ માનવું નહિ. તેમાં વચનો છે—'ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ મક્ત્યજ્ઞાનામથામ્બ! તે । કથયામિ વિવિચ્ચૈવ ત્રયાણામપિ તત્ત્વતઃ...સ ચાપિ વર્તેતે વૃણાં વર્ણાશ્રમવિભાગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિસદાચારૈઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્ પૃથક્' (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૩) 'તસ્માન્નવદ્ધિઃ સતતં સ્વધર્મનિયતસ્થિતૈઃ ।

હસાદેનૈવ કર્તવ્યા તદ્ભક્તિઃ શ્રદ્ધયાન્વિતૈઃ ।...યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વૈઃ સ્વા-
સ્વસ્વધર્મા મયોદિતાઃ । તાવન્મૈતે ક્વચિશ્યાઙ્યા હૃત્યાજ્ઞા મેઽસ્તિ સત્તમાઃ’
(પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) ‘યાવદ્દેહસ્મૃતિર્નૃણાં ભવેત્તાવદતન્દ્રિતૈઃ । સ્વસ્વધર્મઃ
પાલનીયઃ સર્વૈર્વર્ણાશ્રમોચિતઃ । મચ્છિતો નૈવ કર્માણિ બુદ્ધિર્પૂર્વ ત્યજે-
ત્સુર્ધાઃ । તાન્યેવૈનં પ્રહાસ્યન્તિ સમાધિવિવશં યતઃ । મુકૈરપિ ન હેયાનિ
ધર્મકાર્યાણિ સર્વથા । કુતો મુમુક્ષુભિસ્તર્હિ તાનિ હેયાનિ મૂઢચત્’
(પ્ર૦ ૨ અ૦ ૪૪) આમાં ‘તસ્માદ્ભવદ્ધિઃ’ આ વચનથી ‘વિદ્યાં ચાવિદ્યાં
ચ યસ્તદ્દેહોભયં સદ્’ આ ઉપનિષદનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો છે.
‘યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વૈઃ સ્વાત્’ ઇત્યાદિ વચનોથી ‘કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજી-
વિષેચ્છતં સમાઃ’ આ ઉપનિષદ વચનનો અર્થ અનુસ્મરણ કરાવ્યો
છે. વચનાંતર છે, ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મો દ્વાધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।...શ્રુતિ-
સ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ । હૃદ કીર્તિમવાપ્નોતિ પ્રેત્ય ચાનુત્તમં
સુખમ્’ (પ્ર૦ ૫ અ૦ ૧) આ વચનોમાં ‘વેદપ્રણિહિતો ધર્મઃ’ આ વચ-
નથી જે વેદવિધિબોધિત છે તે ધર્મ અને ‘પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુખં’ આ વચનથી
ધર્મ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાય છે. (ધર્મની જે નિઃશ્રેયસસાધ-
નતા છે તે જ્ઞાનદ્વારા છે એ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે) તથા પ્રથમ દ્વિતીય
પ્રકરણમાં ‘સતાં સજ્ઞેન બુદ્ધ્યાઽઽદૌ તન્માહારમ્યં તદાસ્યા । સ્વધર્મજ્ઞાન-
વૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સેવ્યતામ્ ॥ યુક્તાઙ્ગૈસ્તુ સ્વધર્માદૈશ્વિભિર્મર્ત્તિર્મ-
હાવ્રતે! । કાપિ કેનાપિ વિગ્નેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે । एतेष्वेकतमेनापि
સા હીનાજ્ઞેન ચેત્ ભવેત્ । દેશકાલાદિવૈષમ્યે તસ્યાં વિગ્નો ભવેદધ્રુવમ્’ ‘ધર્મો
જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં મર્ત્તેવેદ્યાનિ તત્ત્વતઃ । અજ્ઞાનિ ત્રીણ્યુત્તમાઙ્ગહૃત્પાદાલ્યાન્ય-
નુક્રમાત્’ ઇત્યાદિકથી ધર્માદિક ભક્તિનાં અંગ છે એમ સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે.
તથા શિક્ષાપત્રીમાં ‘ધર્મેણ સહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યેતિ તદ્રહઃ ।...ધર્મેણ
રહિતા કૃષ્ણભક્તિઃ કાર્યા ન સર્વથા’ આ વચનથી ધર્મ ભક્તિનું અંગ છે એમ
સ્પષ્ટ કહ્યું છે. જેને કર્મયોગ કહે છે એવા ધર્માનુષ્ઠાનથી ‘કષાયે કર્મભિઃ
પક્ષે તતો જ્ઞાનં પ્રજાયત’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે મનના રાગાદિ મળો વિનાશ
પામતાં મનમાં થતું આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન જે ભ્રમ સંશય વિપર્યાસ-

રૂપ કલંકે રહિત, નિરંતર ભાવનાપ્રકર્ષથી થતું, પ્રકૃતિવિલક્ષણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારરૂપ છે. આવા આત્મસ્વરૂપના વિજ્ઞાને રહિત જે કેટલાક જનો છે તે દેહનેજ આત્માપણે માને છે. કેટલાક દેહથી આત્માને જુદો માનીને પણ આગંતુક જ્ઞાનસુખાદિ ગુણવાળો અને વસ્તુ-તાઓતો જ્ઞાનસુખાદિગુણે રહિત (જડ જેવો) માને છે, ખીજા વળી સ્વતઃજ્ઞાનમય સ્વતઃકર્તા ભોક્તા માને છે. (પરમાત્માને પરતંત્ર નહિ) આત્માના સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણનારાઓતો વિજ્ઞાનઘન અને નિત્ય અવિ-ર્ભૂત જ્ઞાન સ્વભાવવાળો (જ્ઞાતા) બ્રહ્માત્મક (પરમાત્મપરતંત્ર) માને છે. એજ આ જ્ઞાન આત્મા અનાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવ વિવે-ચનપૂર્વક આ ગ્રંથમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેમાં વચનો—‘અદ્વસ્તુ યાદશં તસ્ય તાદૃક્ત્વેન પ્રમાણતઃ । વેદનં ચત્તદુદિતં માતર્જ્ઞાનસ્ય લક્ષણમ્ ॥ તદ્વ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં જ્ઞાનમાત્મનઃ । પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં ચેત્યપરં મતમ્ ॥ આત્મા જીવ इह પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વં વપુઃ સ્થિતઃ । બાહ્યાન્તઃકરણાનાં તદ્દે-વાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥...નૈવ ચિકુરુતે દેહે વિકારાન્પ્રામુવત્યપિ । તથા નશ્યતિ દેહેઽપિ નાસૌ નશ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥ સચ્ચિદ્રૂપોઽક્ષરઃ સૂક્ષ્મો દુર્જેયશ્ચ સ વર્તેતે ॥...શ્રીકૃષ્ણો યઃ પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ । અપ્રાકૃતગુણો વિષ્ણુર્નિર્ગુણશ્ચેશ્વરેશ્વરઃ ॥ નારાયણશ્ચ ભગવાન્ વાસુદેવો ય ઓચ્યતે ।...સ્વતત્રઃ સ્વપ્રકાશશ્ચ સર્વકારણકારણમ્ । બ્રહ્મભૂતૈરપ્યુપાસ્યઃ કોટિસૂર્યાદિભાસ્વરઃ । ...દિવ્યરૂપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરાત્પરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેષામા-ત્મનાં યોઽચ્યુતો હરિઃ ।...શ્રેયસે બ્રુવિ લોકાનાં યોઽવતારાન્ બિભર્તિ ચ । અનેકકલ્યાણગુણઃ સ જ્ઞેયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥’ આ પ્રકારે (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૪) તથા ‘સ્થૂલાદિદેહત્રિતયમાનસાદાશિખં ચ યઃ । વ્યાપ્યેન્દ્રિયાન્તઃકરણૈઃ કરોતિ વિવિધાઃ ક્રિયાઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽ-ચ્છેદાદિગુણો જ્ઞેયો જીવાત્મા વર્ણિસત્તમ ! ।...તમોમયી હરેઃ શક્તિઃ કાર્ય-કારણરૂપિણી । ગુણત્રયાત્મિકા ચાજા યા ચોક્તાઽજ્ઞાનસંજ્ઞિકા । સા માયેતિ ત્વયા જ્ઞેયા...નારાયણો વાસુદેવઃ સ્વતત્રઃ સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દાદિવ્ય-મૂર્તિશ્ચ વિષ્ણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽવ્યયઃ । સર્વજ્ઞઃ સત્યસંકલ્પઃ સર્વકર્મફલપ્રદઃ ।

અન્તર્યામી સર્વશક્તિસેવિતઃ પરમેશ્વરઃ । સર્વત્રૈવાન્વિતઃ શક્ત્યા વ્યતિરિક્તઃ
સ્વતઃસ્થિતઃ । નિયન્તા કાલમાયાદેઃ સર્વકારણકારણમ્ । પરમાત્મેતિ યત્પ્રા-
હુસ્તપરં બ્રહ્મ કથ્યતે' આપ્રમાણે (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૫૧) તથા 'શ્રીકૃષ્ણો યઃ પરંબ્રહ્મ
સ્વયંઽયોતિઃ પરાત્પરઃ । જ્ઞેયો નારાયણો વિષ્ણુર્ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ । મહેશ્વરો
વાસુદેવો ભૂમા ચ પરમેશ્વરઃ । આત્માઽઽત્મનાં ચેતનાનાં ચેતનશ્ચ શ્રુતી-
રિતઃ । કાલસ્ય પ્રકૃતેશ્ચાપિ નિયન્તા પુરુષસ્ય ચ । પ્રકાશકશ્ચ સર્વેષાં સ્વતઃ્ત્રો
દિવ્યવિગ્રહઃ ॥' આ પ્રકારે (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૨૯) કહ્યું છે. આ વચનોથી
આત્મા પ્રકૃતિથી વીલક્ષણ, સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માએ વ્યાપ્ય હોવાથી
પરમાત્માત્મક, જ્ઞાનમય અને સ્વતઃ શુદ્ધ છે એમ કહ્યું. આવા આત્માની
અખંડ ભાવના કરનારાને એવા બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય
છે એમ જણાવ્યું છે.

ધર્મમાં નિષ્ઠા હોય અને આત્મા અનાત્માનો વિવેક હોય પરંતુ જો વૈ-
રાગ્ય ન હોય તો આત્મામાં નિષ્ઠા અને પરમાત્મામાં ભક્તિ ઉદય પામતી
નથી, માટે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવદ્ભક્તિનિષ્ઠામાં વૈરાગ્ય મુખ્ય અંગ છે.
આત્મા પરમાત્માથી વ્યતિરિક્ત એવા શબ્દાદિ બાહ્ય વિષયોમાં તેમાં
રહેલા દુરંત દોષોના દર્શનથી જો અત્યંત અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈરાગ્યનું
સ્વરૂપ છે. જેમ વિષાદિકમાં 'આતો અત્યંત પ્રતિકૂળ છે' એવો નિશ્ચય
થવાથી તેમાં વિદ્વેષ વર્તે છે તેમ વિષયોમાં વિદ્વેષ એજ વૈરાગ્ય છે. આ
અર્થમાં આ ગ્રંથનાં વચનો છે—'વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં ચ કથયામ્યઽથ માનદે ! ।
ભગવન્તં ચિન્તાઽન્યત્ર રાગાભાવસ્તદુચ્યતે । દેહે ચ દૈહિકેષ્વમ્બ ! સ્ત્રીપુત્રધ-
નવેશ્મસુ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિષ્વરુચિસ્તથા । શબ્દાદિપદ્મવિષયભો-
ગેષુ વિવિધેષુ ચ । અનર્ઘ્યવસ્ત્રભૂષાદૌ રાજ્યભોગેષુ ચારુચિઃ । સ્વર્ગાદૌ પુ-
ણ્યલોકે ચ સન્નોમેષ્વસ્તિલેષ્વપિ । અનાસક્તિઃ સર્વથેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમી-
રિતમ્ ।...તત્ર પ્રકૃતિકાર્યસ્ય બ્રહ્માણ્ડસ્યાસ્તિલસ્ય ચ । બ્રહ્માદેઃ સ્થાવરા-
ન્તસ્ય ભોગાનાં ચાપિ સર્વશઃ । વિનાશો જાયતે નૂનં કાલેનૈવ બલી-
યસા । એવં ક્ષયં લોકયતાં વૈરાગ્યં તેષુ સમ્ભવેત્ । તથૈવ દુઃસ્વદૃષ્ટ્યાપિ
દેહિનાં તત્સમુદ્ભવઃ ।...દેહેઽહંતા ચ તેનૈવ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે

તતસ્તેષુ હ્યાસક્તિર્જાયતે મૃશમ્ । દેહસ્ત્રીપુત્રવિત્તાદૌ તેઽહન્તામમતાવશાત્ ।
 આસક્તાસ્તકૃતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્વન્તે ।... એવંવિધાસ્તે બહુશો યાતનાઃ
 પ્રામુવન્ત્યય । ગર્ભવાસમહાદુઃખં જન્મદુઃખં તતો મહત્ । વ્યાધિદુઃખં જરા-
 દુઃખં મૃત્યુદુઃખં પુનઃ પુનઃ । આધ્યાત્મિકાદિત્રિવિધં દુઃખં માતશ્ચ તે જનાઃ ।
 યથાકર્મ લભન્તે વૈ રુદન્તો મુક્ષતે ચ તત્ ।... એવં સંસૃતિદુઃખં યે
 પશ્યન્ત્યત્ર મુહુર્નૃણામ્ । તેષામુદેતિ વૈરાગ્યં સત્સન્નિજીવનમ્ વર્ધન્તે । તતો વિ-
 રક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃખક્ષયમયોક્ષિતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદાનન્દં ભીતા દુઃસન્નિજીવ-
 સતિ ! । વૈરાગ્યહીનસ્ય સુખં નાસ્તિ દુઃખવિવર્જિતમ્ । ભક્તિર્ન વર્ધન્તે પુંસાં
 વૈરાગ્યેણ વિના દ્રુતમ્ । માયિકેષુ વિરક્તાનાં પદાર્થેષુ વિવર્ધન્તે । કૃષ્ણેઽનુ-
 રાગો જનનિ ! તેન યાન્તિ પરાં ગતિમ્' । આ પ્રકારે કહ્યું છે (પ્ર૦ ૧ અ૦
 ૩૪) તથા વચનાંતર છે કે-‘બહુજનો... વિષયતો ચિરન્તિશ્ચ હરૌ રતિઃ’
 (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) આ વચનથી વિષયથી વિરતિ અને શ્રીહરિમાં રતિને
 પરસ્પર હેતુહેતુમહાવા જણાય છે એટલે વિષયથી જો વૈરાગ્ય પામે તો
 ભગવાનમાં પ્રીતિ થાય, ન થાય તો નહિ. ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તો-
 ઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિ છે.

પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા ધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના અતિશયથી સંપાદન
 કરવા યોગ્ય જો ભક્તિ છે તે પરમેશ્વરમાં પરાનુરાગરૂપ કહે છે, ‘સા પરા-
 નુરક્તિરીશ્વરે’ એવું સૂત્ર છે. ‘નિદિધ્યાસિત્ત્વ્યઃ’ ‘ઉપાસીત્’ ઇત્યાદિ જો વેદ-
 વિધિવિહિત ધ્યાન ઉપાસન છે તેપણુ પરાનુરાગગર્ભિત છે, માટે વેદાંતમાં
 પણ નિઃશ્રેયસના સાધનપણે ભક્તિમાંજ વિધિ છે. આના વિચારનો અન્ન
 અવસર નથી માટે પ્રકૃત જો વિષયવિમર્શ છે એમાંજ દૃષ્ટિ દીધી છે. આ
 ભક્તિ સકામ નિષ્કામ એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે. તેમાં પુત્ર પશુ અન્ન
 સ્વર્ગ આદિક ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની સ્પૃહાથી જો કરાય તે સકામ કહેવાય તથા
 કેવલ્યની કામનાથી કરાય તેપણુ સકામ કહેવાય અને પરમાત્માના ચરણ-
 કમળની સેવારૂપ જો પરમ નિઃશ્રેયસ તેની કામનાથી જો કરાય તે નિષ્કામ
 કહેવાય. સ્વામિના ચરણારવિંદના સેવારસથી અને તેમાં પરમ પ્રેમરસ-
 થથી ખીજમાં કામના નથી, માટે નિષ્કામજ કહેવાય. આ અર્થમાં ગ્રંથનાં

વચનો—‘મજધાતોસ્તુ સેવાર્થઃ । પ્રેમ ક્તિન્ પ્રત્યયસ્ય ચ । સ્નેહેન મગવસ્સેવા
મક્તિરિત્યુચ્યતે બુધૈઃ । પતિવ્રતા યથા નારી સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યમા-
વેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા મજેત્ ।... એવં મજન્તિ ચે કૃષ્ણં શ્રુત્યાદિનવ-
લક્ષમયા । મવત્યા તે કથિતા મક્તા દ્વિવિધાસ્તેઽપિ કીર્તિતાઃ । તન્નાશાસ્તુ
સકામાસ્તે ધર્મમર્થં ચ વિસ્તૃતમ્ । કામં ચ સ્વેષિતં મોક્ષં કૃષ્ણાદેવામુવન્તિ
હિ । દેહાન્તે તે ચ કૃષ્ણસ્ય મોહોકાદિષુ ધામસુ । લભન્તે સ્વેષ્ટસૌખ્યાનિ
તસ્યાદેવાક્ષયાણિ હિ । નિષ્કામા હૃદયે તે તુ કૃષ્ણસેવનમન્તરા । મુક્તીશ્વતુ-
ર્વિધાઃ સિદ્ધીશ્ચાષ્ટૈ નેષ્છન્તિ કર્હિચિત્ । દીયમાનં મગવતાઽધ્યૈશ્વર્યમિદમૂર્જિ-
તમ્ । તસ્ય સેવાન્તરાચરવાત્ ન ગૃહ્ણન્તિ હૃદાપિ તે । નિષ્કામભાવેનેત્યં યો
માતઃ ! કૃષ્ણં મજેન્નરઃ । મક્તોત્તમઃ સ વિજ્ઞેયઃ પૂર્ણો હૃદયમસ્ય હિ ।’ ઇ-
ત્યાદિ. (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૬) ‘બ્રહ્મભૂતૈરપિ પ્રાજ્ઞૈઃ કૃષ્ણસ્ય શ્રવણાદિકા । મ-
ક્તિરેવ વિધાતવ્યા નિત્યદાઽન્ન શુકાદિવત્ ।’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) આ વચનથી
આત્મકૈવલ્ય ફળ જેનું છે એવી જ્ઞાનનિષ્ઠાની અપેક્ષાએ પરમાનંદમય
પરમાત્માના ચરણની સેવારૂપ, પરમ નિઃશ્રેયસ જેનું ફળ છે એવી પરમ
પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું શ્રેષ્ઠપણું જણાય છે. તેમાં ખીલેપણુ વચનો છે—‘તદી-
યમાહાત્મ્યવિપોધપૂર્વં સ્વભાવતો વૃત્તિરભિચ્યુતા ચા । સપ્રેમ તસ્મિન્ સકલે-
ન્દ્રિયાણાં સા મક્તિરુક્તા નવધાસ્તિ સાપિ ।... નરાઃ સકામા નિજવાન્ઞિ-
તાર્થાસ્તેનામુવન્તિ હ્યપરે ચ મુક્તિમ્ । નિષ્કામમક્તિસ્તુ હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિને
દિને સિદ્ધિગણાદ્ધરિષ્ઠા । જીવસ્ય કોશં જરયત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો મુક્તમિવોદ-
રેઽન્નમ્ । અનન્યમક્તાસ્તુ રમાપતેર્યે નેષ્છન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતા-
સ્તસ્ય તદર્થચેષ્ટાસ્તેનૈવ પૂર્ણાઃ સતતં પ્રસન્નાઃ ।’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) ઇત્યાદિક છે.

ભક્તિમાં વૈરાગ્ય જેમ અંતરંગ ઉપાય છે તેમ ભગવાનનું માહાત્મ્ય-
જ્ઞાનપણુ છે. વિષયોમાં રહેલા દોષોના વિચારથી જેમ વિષયોથડી વૈરાગ્ય
થાયછે તેમ ભગવાનના ગુણ વિભૂતિ વિગેરેનો મહિમા વિચારવાથી ભગ-
વાનમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાયછે. આ અર્થ ‘પુતાં વિભૂર્તિં યોગં ચ મમ યો વેત્તિ
તત્ત્વતઃ । સોઽન્નિકમ્પ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ।’ આ ગીતાવચ-
નમાં સ્પષ્ટ છે. આ ગ્રંથમાં—‘શ્રીકૃષ્ણો મગવાન્ સાક્ષાત્ યો વિષ્ણુઃ પુરુ-

ષોત્તમઃ । સ એવ સર્વભાવેન સેવનીયો મુમુક્ષુભિઃ ।... સત્તાં સજ્જેન્ન બુ-
 ઝ્કાદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાસયા । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સેવ્ય-
 તામ્ ।’ (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) એમ કહ્યું છે. તથા ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભૂરિસ્નેહો
 ભક્તિશ્ચ માધવે ।’ એમ શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યું છે. લગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાનતો
 સંતોષક્રી થાય. તેપણ કહ્યું છે કે ‘દયાલવઃ ક્ષમાશીલાઃ સર્વજીવ-
 હિતેચ્છવઃ’ ઇત્યાદિકૃતી સંતોનાં લક્ષણ કહીને ‘એતેષામેવ સજ્જેન સાજ્ઞા ભ-
 ક્તિર્મુમુક્ષુભિઃ । કૃષ્ણસ્ય પ્રાપ્યતે નૂનં માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા । એભ્યઃ કૃષ્ણા-
 વતારાણાં ચરિત્રશ્રવણં ભવેત્ । અદ્ભુતાનાં ચરિત્રાણાં કૃષ્ણસ્ય ચ ભવેચ્છુતિઃ ।
 ગોલોકાક્ષરવૈકુણ્ઠાદિપુ ધામસુ યત્પ્રભોઃ । અનન્તમસ્તિ ચૈશ્વર્યં તદપ્યેભ્યો-
 ઽવગમ્યતે ।...સત્ત્વ એતચ્છુતેઃ કૃષ્ણમાહાત્મ્યં સમ્યગીયતે । તેનૈવ કૃષ્ણે
 ભક્તિઃ સ્યાત્ સ્વધર્માદિભિરન્વિતા । (પ્ર૦ ૧ અ૦ ૩૨) તથા ‘ગોલોકે
 ચાથ વૈકુણ્ઠે શ્વેતદ્વીપે મનોહરે । યત્તૈશ્વર્યં બ્રહ્મપુરે શ્રવ્યં શ્રાવ્યં ચ તદ્દુ-
 શમ્ । સર્પાર્ષદા ઈશ્વરા યે તત્તદ્ધામસુ સંસ્થિતાઃ । રાધિકાચાઃ શક્તયશ્ચ
 તેષુ મુક્તાશ્ચ યે સ્થિતાઃ । એતત્સર્વં સ્વહૃદયે ચિન્તનીયં નિરન્તરમ્ । યેના-
 ન્તકાલેઽપિ ભવેત્તત્સ્મૃતિર્મુક્તિદાયિની’ (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૭) ઇત્યાદિ. આ
 સર્વ લગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાનનું ફળ છે.

એવી રીતે આ પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છેલા, પરમ મોક્ષના ઉપા-
 યભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિરૂપ ચાર વિષયો છે. તેના અંગપણેજ
 બીજો બધોય અર્થવિસ્તાર શ્રીસ્વામિનારાયણ લગવાનના મુખારવિંદમાંથી
 નીકળેલા સદુપદેશરૂપ મકરંદરસરૂપ આ ગ્રંથમાં વહે છે. પંચમપ્રકરણમાં
 સાધારણ ધર્મો, બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણના ધર્મો, બ્રહ્મચર્યાદિ ચાર આશ્રમોના
 ધર્મો, આશૌચનો ભેદ, રાજધર્મ, ઋણાદાનાદિ વ્યવહારપદ (દાવા)
 ના નિર્ણયભેદો, પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો, આ સર્વેનો અડતાળીશ અધ્યાયથી
 જે સવિસ્તર ઉપદેશ કર્યો છે તે સર્વેપણ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ધર્મ-
 નિરૂપણમાંજ એક શેષભૂત છે એટલે ઉપયોગના છે. પ્રથમ પ્રકરણાદિકમાં
 પણ સામાન્યપણે કે વિશેષપણે જે વિધિનિષેધરૂપ સદુપદેશ છે તે તમામ
 ધર્મનિરૂપણમાંજ ઉપયોગી છે. દુશ્ચરિતથી નિવૃત્તિ પામેલા અને સુચ-

રિતને આચરનારાને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય છે એમ 'નાવિરતો કુશ્વરિતાન્નાશાન્તો નાસમાહિતઃ । નાશાન્તમાનસો વાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમામુયાત્' આ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. માટે તે તે પ્રકરણમાં જે વ્રતવિશેષનું નિરૂપણ છે તેપણ કદ્યા-ણનાજ એક ઉપાયભૂત ધર્મનિરૂપણના અંગપણેજ અન્વય પામે છે. મુમુક્ષુઓના પ્રત્યે અંતઃકરણની નિર્મળતા સંપાદન કરાવાદ્વારા જ્ઞાનસિદ્ધિ માટેજ વ્રતવિશેષનો આ પ્રબન્ધમાં ઉપદેશ આપ્યો છે.

પ્રથમ પ્રકરણના ચોત્રીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિના પ્રકારનું નિરૂપણ છે તથા એકાવનમા અધ્યાયમાં જે જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું વિવેચન છે તથા ત્રીજા પ્રકરણના એકતાળીશમા અધ્યાયમાં જે બ્રહ્મધામનું વર્ણન છે તથા ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં જે પરંબ્રહ્મનું સાકારત્વનિરાકારત્વ-સગુણત્વનિર્ગુણત્વ-કર્તૃત્વઅકર્તૃત્વ-ઇત્યાદિ વિરૂદ્ધ ધર્મોને પ્રતિપાદન કરતી શ્રુતિસ્મૃતિઓનો વિરોધ ન આવે એરીતે સમર્થન કર્યું છે તથા ચોથા પ્રકરણના એકવીશમા અધ્યાયમાં દ્વૈતાદ્વૈત શ્રુતિઓનું જે તાત્પર્ય નિરૂપણ કર્યું છે તથા અડતાળીશમા અધ્યાયમાં દીક્ષાપ્રકરણમાં જે આત્મપરમાત્મસ્વરૂપનું વિવેચન છે, આ સર્વ બાબતો મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ ગ્રહણ કરવા લાયક જે જ્ઞાન છે તેના શેષપણે સંબન્ધ ધરાવે છે એટલે જ્ઞાનસિદ્ધિમાં ઉપયોગની હોવાથી તેમાંજ સમાવેશ થાય છે.

બીજા પ્રકરણના દશમા અધ્યાયમાં જે સર્વદોષમાં મૂળભૂત અધર્મસર્ગ અને સર્વગુણમાં મૂળભૂત ધર્મસર્ગનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે તથા અગીયારથી પંચમ અધ્યાયસુધીમાં લોભ કામ રસાસ્વાદ શ્લેષ અને માન આ પાંચ મહાદોષોથી પરાલવ પામેલા વસિષ્ઠ સૌભરી વિગેરેનાં ચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે, આ સર્વે હેયોપાદેયના વિવેક સંપાદન કરાવાદ્વારા જ્ઞાનનિરૂપણના શેષપણેજ અન્વય પામે છે એટલે જ્ઞાનસિદ્ધિમાં આનો ઉપયોગ છે. કેમકે જે હેય ઉપાદેયને જાણતો ન હોય તેને વિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાતા એવાપણ મહર્ષિઓને કામલોભાદિક અધર્મસર્ગથી પરાલવ થયો તો અજ્ઞાતાઓનો થાય એમાં કહેવુંજ શું ? માટે મુમુક્ષુઓએ જ્ઞાનસિ-

દ્વિમાટે અવશ્યપણે અધર્મસર્ગનો ત્યાગ અને ધર્મસર્ગનો સંબંધ કરવોજ બેધએ. તો આ સર્વ નિરૂપણ જ્ઞાનનિરૂપણમાં પ્રધાનપણે સંબન્ધ પામે છે.

પ્રથમ પ્રકરણના પાંત્રીશમા અધ્યાયમાં વિસ્તારથી જે નરકયાતનાનું નિરૂપણ છે, દ્વિતીયપ્રકરણના એકવીશમા અધ્યાયમાં કામાદિ દોષોની અપેક્ષાએ દોષાધિક્યને લીધે લોભનું પ્રાબલ્ય નિરૂપણ છે, ચતુર્થપ્રકરણના ચૌદમા અધ્યાયમાં જે પાપપુણ્યના ભેદોનું નિરૂપણ છે, તૃતીયપ્રકરણના સાઠમા એકસઠમા અધ્યાયમાં જે નારદપર્વતનું આખ્યાન નિરૂપણપૂર્વક મુમુક્ષુને શ્રીપ્રસંગના પરિત્યાગનું નિરૂપણ છે, તે આ સર્વ મોક્ષના સાધન-ભૂત વૈરાગ્યના નિરૂપણના શેષપણે સંબન્ધ પામે છે એટલે આ સર્વ વૈરાગ્યમાં ઉપયોગી છે.

ચતુર્થપ્રકરણના બીજા અધ્યાયને આરંભીને આઠમા અધ્યાયપર્યંત જે શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રાદુર્ભાવ અને તેના મહિમા આદિકનું અનુવર્ણન છે તેપણ શ્રીમદ્ભાગવતના પઠન શ્રવણાદિકમાં પ્રવર્તાવીને મુમુક્ષુને ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ માટે છે. કેમકે શ્રીમદ્ભાગવત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ-રસની અભિવૃદ્ધિ કરનાર છે. આ અથ આ વચનોથી સ્પષ્ટ બણાય છે-‘તસ્ય હેતુશ્ચ સદ્ગર્મો જ્ઞાનં વૈરાગ્યમેવ ચ । માહાત્મ્યજ્ઞાનયુગ્મભક્તિર્મૂળશ્ચેતિ ચતુષ્ટયમ્ । સ તુ તેનાત્પ્રકો હ્યેવ ઘર્ણિતોઽપ્યતિવિસ્તૃતૈઃ । મિશ્રત્વાદ્ધર્મકામાર્થે-ર્બોદ્ધું શક્યો ન તત્ત્વતઃ । સ્વર્ગાદિફલદેષ્યેવ તતઃ કર્મસુ માનવાઃ । સક્તા આસન્ બહુવિઘ્નૈર્વાક્યૈસ્તત્પ્રતિપાદકૈઃ । તદા તુ તસ્ય શ્રેયોર્થા પુરાણાદિકૃતિર્મુનેઃ । આસીદેવાકૃતપ્રાયા તત્ફલાનુદયાત્કિલ ।... શોચન્તં તમુપેયાય નારદઃ સર્વદુઃખહા ।...સંપૃષ્ઠઃ સ મુનિઃ પ્રોચે સર્વજ્ઞો ભગવત્પ્રિયઃ ।... આત્યન્તિકશ્રેયસે સ્વં જનાનાં રચયાનધ ! ।...યશઃ શ્રીવાસુદેવસ્ય તદ્ભક્તાનાં ચ તત્ત્વતઃ । તન્ન વર્ણયતઃ શાન્તિર્ભવિષ્યતિ તથાન્તરે । શ્રી-મદ્ભાગવતં નામ પુરાણં રચયાધુના ।... સોઽથ તદ્વ્યવિસ્તસમાધિના... સારેઽસ્મિન્ સર્વશાસ્ત્રાણાં શ્રીમદ્ભાગવતાભિધે ।... વિસ્તરાદ્ઘર્ણિતોઽસ્ત્યેવ ભગવદ્ભક્તિવૃદ્ધયે ।... તસ્ય સ્વરૂપવિજ્ઞાનં તસ્મિન્ ભક્તિશ્ચ નૈષ્ઠિકી । નૈષ્કર્મ્યં કર્મ તપીત્યૈ વૈરાગ્યમિતરન્ન ચ । તથા તસ્યાવતારાણાં જન્મ-

કર્માણિ યાનિ ચ । તેષાં દિવ્યતયા જ્ઞાનં તદ્ભક્તેષ્વેવ સૌહૃદમ્ । તથા-
ઽઽત્મરૂપવિજ્ઞાનં સમ્યક્નૃણાં ભવેદિતિ । ઇત્યાન્યેવાત્ર વિસ્તાર્યં બહુધાઽવર્ણ-
યન્મુનિઃ ॥' ઇત્યાદિ. (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૨-૩)

—ભોક્ષના આ આર ધર્માદિ ઉપાયોની સિદ્ધિમાં શ્રદ્ધા, નિયમ અને પ્રધાનપણે સત્સંગનું હેતુપણું તે તે સ્થળમાં પ્રપંચ કર્યું છે એટલે શ્રદ્ધા નિયમ અને મુખ્યપણે સત્સંગથી ધર્માદિ આર ઉપાયની સિદ્ધિ થાય છે. તેમાં આ વચનો—‘કાયક્લેશૈર્નં બહુભિર્નં ચૈવાર્થસ્ય રાશિભિઃ । ધર્મઃ સમપ્રાપ્યતે દ્વેષ શ્રદ્ધાહીનૈઃ સુરૈરપિ । સર્વસ્વં જીવિતં વાપિ દદ્યાદશ્રદ્ધયા યદિ । નામુચ્યાત્ સ ફલં કિઞ્ચિત્ શ્રદ્ધધાનસ્તતો ભવેત્ ।... શ્રદ્ધા માતેવ સર્વેષાં જ્ઞાનવૈરાગ્યયોઃ પ્રસૂઃ । શ્રદ્ધયા સાધ્યતે ધર્મો નાન્યોપાયેન કેન-
ચિત્ । અપિ નિષ્કિઞ્જના વિપ્રાઃ શ્રદ્ધાવન્તો દિવં ગતાઃ । ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં શ્રદ્ધા પરમસાધનમ્ ।...શ્રદ્ધયાચર્યમાણોઽપિ ધર્મઃ શિથિલચેતસામ્ । ય-
થાવત્ફલદો ન સ્યાત્ કર્તવ્યો નિયમસ્તતઃ । અસિધારાવતં હોત્વપુંસાં નિય-
મશીલનમ્ । દુષ્કરો નિયમઃ પુમ્મી રાગલોભાકુલાત્મભિઃ । દેવત્વં દેવતાઃ પ્રાપ્તાઃ પ્રકાશન્તે ચ તારકાઃ । નિયમાચરણાદેવ વેલાં નાક્રમતેઽર્ણવઃ ।...
શ્રદ્ધધાનૈસ્તતઃ પુમ્મિર્ધર્મો નિયમપૂર્વકમ્ । વર્ધનીયઃ પ્રતિદિનં પરલોકસહા-
યકૃત્ ।...પુંસાં ગુણાશ્ચ દોષાશ્ચ સદસત્સક્રતોઽપિ હિ । સ્યુસ્ત્સક્રઃ સતાં કાર્યો નાસતાં તુ મુમુક્ષુભિઃ । દોષજાલસ્ય વૈ યોનિરસતાં તુ સમાગમઃ ।
અહન્યહનિ ધર્માદેર્યોનિઃ સાધુસમાગમઃ । યેષાં ત્રીણ્યવદાતાનિ વિદ્યા યોનિશ્ચ કર્મ ચ । સતસ્તાનેવ સેવેત્ પરીક્ષ્ય મતિમાન્ નરઃ ।... યૂયં સર્વે તતો ભક્તાઃ સતામેવ સમાગમમ્ । કુર્વન્તે વાચરત સ્વસ્વધર્મં યથોચિ-
તમ્ । (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૨) તથા ‘સર્વેષાં દેહિનાં ભક્તાઃ કૃષ્ણભક્તિર્વિમુ-
ક્તિદા । ઉદેતિ સા તુ સત્સજ્ઞાત્ નશ્યત્યસુરસજ્જતઃ ।’ (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૧૭)
‘પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિસ્ત્યાગિમિશ્ચ સર્વૈરેવ મદાશ્રિતૈઃ । સ્વસ્વધર્મસ્થિતૈર્નિત્યં સજ્ઞઃ કાર્યઃ સતાં સતામ્ । ઘોરે કલૌ યુગે હ્યત્ર જીવાન્ સંસૃતિબન્ધનાત્ । સઘો મોચયિતું શક્તાઃ સન્તે વામલાન્તરાઃ । (પ્ર૦ ૩ અ૦ ૫૧) આ પ્રકારે કહ્યું છે. સમાગમ કરવા યોગ્ય સંતો અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય અસંતોનાં

લક્ષણો તૃતીયપ્રકરણના ઓગણસાઠમા અધ્યાયમાં તથા દ્વિતીય પ્રકરણના સત્તરમામાં વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યો છે. તથા તૃતીય પ્રકરણના છવીશમા અધ્યાયમાં—‘દેશઃ કાલઃ ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સન્ન-
શ્ચેત્યષ્ટ ધર્મેભ્ય હેતવો હીતરસ્ય ચ । લક્ષણાનિ સતાં તેષાં દેશાદીનાં તથા
સત્તામ્ । કથયામિ સમાસેન હિતાયૈવ નૃણામહમ્’ ઇત્યાદિ અંથથી કરાતા
સત્ દેશ સત્ કાળ આદિકના લક્ષણનિરૂપણના પ્રસંગમાં ‘અષ્ટાઙ્ગં બ્રહ્મચર્યં
યે પાલયેયુર્દઢવ્રતાઃ । ધનમાત્રત્યાગિનશ્ચ નિઃસ્વાદાઃ સ્નેહવર્જિતાઃ । નિ-
ર્માના નિઃસ્પૃહાઃ શુદ્ધાઃ ક્રોધેર્ધ્યાદ્વેષવર્જિતાઃ । નિર્મત્સરાશ્ચ નિર્લોભા આત્મ-
નિષ્ઠા જિતેન્દ્રિયાઃ । ભક્તિં હર્યવતારેષુ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકામ્ । કુર્યુરેકા-
ન્તિકા ભક્તાસ્તેષાં સન્નો હિ સન્મતઃ ।’ ઇત્યાદિ વચનોવડે સંતોનું લક્ષણ
નિરૂપણ કર્યું છે. તે આ સર્વ કલ્યાણના સાધનભૂત જે ધર્માદિ ચાર છે
તેના શેષપણે તેનું નિરૂપણ થતાં એક વાક્યતાને પામે છે. એટલે શ્રદ્ધા
નિયમ અને સત્સંગાદિકનો ધર્માદિ ચારમાં ઉપયોગ થાય છે.

સત્સંગની પેઠે સચ્ચાક્ષની પણ પ્રધાનપણે મોક્ષના સાધનભૂત ધર્મા-
દિકના જણાવામાં હેતુ હોવાથી આદરણીયતા અને સચ્ચાક્ષનું લક્ષણ
દ્વિતીય પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમાં ‘અવશ્યમેવ કર્તવ્યઃ સચ્ચાક્ષાભ્યાસ
આદરાત્ ।...નૈર્ગુણ્યસ્થિતિમાપ્યાપિ ન સચ્ચાક્ષાણિ સંસજેત્ ।...સ્થાપિતે
યેષુ કૃષ્ણસ્ય સાકારત્વવિશુદ્ધતે । સચ્ચાક્ષાણિ તુ તાન્યેવ વેદાર્થાનુસૂતાનિ
હિ’ ઇત્યાદિકથી નિરૂપણ કર્યું છે. આપણુ નિઃશ્રેયસના સાધનોના ઉપક-
રણ નિરૂપણમાં અંતર્ગત થાય છે. પંચમ પ્રકરણના છપ્પન અધ્યાયને
આરંભીને દશ અધ્યાયોવડે સાંગ યોગનું નિરૂપણ કર્યું છે. યોગની આત્મા
પરમાત્માના ધ્યાનમાં અત્યંત અપેક્ષા હોવાથી મોક્ષોપાયના ઉપકરણના
નિરૂપણરૂપ હોવાથી આનું નિરૂપણ નિઃશ્રેયસના ઉપકરણ નિરૂપણની સાથે
એક વાક્યતાને પામે છે. એવી રીતે આ સત્સંગીજીવન નામનું સચ્ચાક્ષ
ભગવાનના પ્રધાનપ્રતિપાદ્ય ભગવદ્વિત્ય ચરિત્રામૃતથી અને નિઃશ્રેયસના
ઉપાયભૂત ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિરૂપ ચાર પ્રધાન વિષયોથી ભરેલું
હોવાથી આત્યંતિક કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ અત્યંત આદરણીય છે.

શરણાગતિરૂપ સારતમ વિષય—

હવે આ સત્સંગિજીવનનો કોઈ સારતમ વિષય જે અતિ ગૂઢ હોવાથી થુક સંપ્રદાયથીજ સમજી શકાય એવો છે તેનું નિરૂપણ હવે કરું—આ સચ્ચાસ્રમાં પરંબ્રહ્મ ભગવાન પુરૂષોત્તમ શ્રીસ્વામીનારાયણે કલિયુગમાં અભિવૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો સંહાર કરવા અને લીન થએલા ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થઈને શ્રીમાન ઉદ્ધવાવતારભૂત રામાનંદસ્વામીએ સંરક્ષણ કરેલા પરમ એકાંતિક ધર્મની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ કરીને અધર્મનો વિનાશ કર્યો. એટલુંજ સારથી ભગવાનનું ચરિત્ર જણાય છે. તો ભગવાનનું પરમ હાર્દ સારતમ (જેની અપેક્ષાએ બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ ન હોય તે) ધર્મનો બોધ આપવામાં છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. સારતમ ધર્મતો ઉદ્ધવસંપ્રદાયસિદ્ધ છે (જેને એકાંતિક ધર્મ કહે છે) એમ કેમ? તો હવે તેનું ઉપપાદન થાય છે—વેદાદિ વિધિએ બોધ કરેલા ધર્મો હજારોહજાર છે, તેમાં અસાર, સાર, સારતર અને સારતમ એવો વિવેકતો કોઈ વિમર્શક બુદ્ધિશાળી તત્ત્વજ્ઞાનીનેજ થાય. પુત્ર પશુ અન્ન સ્વર્ગ આદિકની પ્રાપ્તિમાટે જે ધર્મો કહ્યા છે તે સર્વે અસારભૂત છે, કારણ કે દુઃખના સંબન્ધવાળા અને અનિત્ય ફળવાળા છે. બ્રહ્માના ભુવનને આરંભીને સર્વ લોકો પુનરાવૃત્તિવાળા છે અને શુભમય હોવાથી દુઃખનાજ સંબન્ધવાળા છે. તો પરિણામે જે દુઃખકર હોય તેની અસારતા સુસ્પષ્ટજ છે. દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ જેણે કરીને થાય એજ વેદવિધિઓમાં સારભૂત છે. એજ ધર્મ મુમુક્ષુએ સેવવા યોગ્ય છે. તેમાં જન્મ જરા મરણ થકી મોક્ષને કરનારો, પ્રકૃતિ વિલક્ષણ જ્ઞાનમય આત્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થવો જેનું ફળ છે, પોતાના આત્માની ઉપાસનારૂપ જે જ્ઞાનયોગ છે તે સારભૂત છે. જરામરણના લય થકી મુક્ત થએલાને (કૈવલ્યાર્થી) દુઃખ સંબન્ધનો પ્રસંગતો નથી તથાપિ તેમાં પરમાનંદમય પરંબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી કૈવલ્યમુક્તિ સિદ્ધ કરનારા જ્ઞાનયોગની સારતરતા નથી. તેની અપેક્ષાએ ભક્તિયોગતો સારતર છે. જેમાં કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ અંગ છે, પરમાનંદમય પરમાત્માનું પરમ પ્રેમગર્ભિત ધ્યાન કરવું તે જેનું લક્ષણ છે,

યોગાભ્યાસની જેમાં અપેક્ષા છે, પરંબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ જેનું ફળ છે એવો તે ભક્તિયોગ સારતર છે. તથાપિ તે સારતમ નથી, કેમકે તેનું સામર્થ્ય પ્રારબ્ધથકી બીજાં કર્મોનેજ નાશ કરવામાં છે પરંતુ પ્રારબ્ધના પણ પ્રણાશમાં નથી. પ્રારબ્ધનો પ્રણાશતો ભોગવીનેજ કરી શકાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. તે પ્રારબ્ધના પ્રક્ષયમાટે તો ફરીથી જન્મમરણનો કલેશ બ્રહ્મદર્શિઓને પણ ભરતજની પેઠે સહન કરવો પડે છે. વળી મોક્ષની ધૃષ્ટા હોય અને તેવું સામર્થ્ય હોય તથાપિ ત્રણ વર્ણ થકી બહારનાને (શૂદ્રાદિકને) ફક્ત યોનિદોષને લીધે તે ભક્તિયોગ માર્ગ થકી દૂરજ રહેવાનું છે, (એમાં એનો અધિકાર નથી) માટે આ ભક્તિયોગ સર્વાધિકારી પણ નથી. સારતમ ધર્મતો શરણાગતિ નામનો છે. આ શરણાગતિ 'યો બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વં યો વૈ વેદાંશ્ચ પ્રહિણોતિ તસ્યૈ । તં હ દેવમાત્મશુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષુર્વૈ શરણમહં પ્રપદ્યે ॥' 'ન્યાસમેવાં તપસામતિરિક્તમાહુઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યમાં શ્રવણ થતી 'દૈવી હોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ સર્વંધમાન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષમિદ્યામિ મા શુચઃ ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિવાક્યથી સ્મરણ થતી, આજ વચનોના પ્રમાણથી આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરેલી, 'અહમસ્મ્યપરાધાનામાલયોઽકિચ્છનોઽગતિઃ । ત્વમેવોપાય-ભૂતો મે ભવેતિ પ્રાર્થનામતિઃ । શરણાગતિરિત્યુક્તા સા દેવેઽસિન્ પ્રયુજ્ય-તામ્ ।' 'અનન્યસાધ્યે સ્વામીષ્ઠે મહાવિશ્વાસપૂર્ણકમ્ । તદેકોપાયતાયાચ્છા પ્રપત્તિઃ શરણાગતિઃ ।' 'આનુકૂલ્યસ્ય સદ્ગુણઃ પ્રાતિકૂલ્યસ્ય વર્જનમ્ । રક્ષિ-વ્યતીતિ વિશ્વાસો ગોઘૃત્વવરણં તથા । આત્મનિષ્લેપકાર્પણ્યૈ ચાદ્વિધા શરણા-ગતિઃ ।' ઇત્યાદિવડે જેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે સારતમભૂત છે. આ શરણાગ-તિથીતો પ્રારબ્ધનો પણ પ્રણાશ થાય છે. તેમાં 'સાધ્યમક્તિસ્તુ સા હઘ્ની પ્રાર-બ્ધસ્યાપિ ભૂયસી' આ વચન છે. આમાં સર્વ કોઈને અધિકાર 'પ્રાપ્તુમિચ્છન્ પરાં સિદ્ધિં જનઃ સર્વોઽપ્યકિચ્છનઃ । શ્રદ્ધયા પરયા યુક્તો હરિં શરણમા-શ્રયેત્ । બ્રહ્મક્ષત્રવિશઃ શૂદ્રાઃ સ્ત્રિયશ્ચાન્તરજાસ્તથા' 'માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્'

ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ આપ્યો છે. આ શરણાગતિને સાધનાંતરની અપેક્ષા નથી, ઉપાયાંતરે જે રહિત હોય તેનેતો આમાં અધિકાર છે. આવી સારતમભૂત શરણાગતિ પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે પ્રવર્તેલા ભગવાને પારમૈકાંતિક દીક્ષાનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ઉપદેશ આપવાયોગ્ય મંત્રાદિકનું નિરૂપણ કરતાં ઉદ્ભવસંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી સારતમ ધર્મપણે મુમુક્ષુઓએ ચહણું કરવી એમ જણાવ્યું છે. તેવા દીક્ષાપ્રકરણમાં 'આચાર્યૈરૌદ્ધવાધ્વસ્થૈર્દીક્ષા ભાગવતી યથા । સામાન્યા સવિશેષા ચ પુમ્મ્યો દેયોચ્યતે તથા । દીપ્તં જ્ઞાનં પ્રવચાન્ન ક્ષયં કુર્યાત્તથૈનસામ્ । તસ્માદ્દીક્ષેતિ સમ્પ્રોક્તા દેશિકૈસ્તદ્રવેદિભિઃ । શ્રીકૃષ્ણો વાસુદેવો વૈ ગોલોકાધિપતિઃ સ્વયમ્ । ઉપાસ્યા દેવતા હ્યસ્યાં દીક્ષાયાં ભવતિ પ્રમુઃ ।... સામાન્યાયાં હિ દીક્ષાયાં ન જાતિનિયમોઽપિ ચ । ન તિથિર્ન વ્રતં નાર્ચા નોપવાસાદિકા ક્રિયા ।... આસ્તિકો ધર્મનિષ્ઠશ્ચ યસ્માદ્દીતશ્ચ સંસૃતેઃ ।... કાલમાયાપાપકર્મયમદૂતમયાદહમ્ । શ્રીકૃષ્ણદેવં શરણં પ્રવ્રજોઽસ્મિ સ પાતુ મામ્' (પ્ર૦ ૪ અ૦ ૪૬) ઇત્યાદિ વચનો છે. આમાં સસૃતિ થકી જે ભય પામે તે સર્વ કોઈ અધિકારી થાય અને ભગવાનની શરણાગતિજ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે એમ જણાવ્યું છે. 'કાલમાયાપાપકર્મ' આ શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં ભાવપ્રબોધિની ટીકામાં આ વચનની શરણાગતિપરતા અને તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે ઉપપાદન કર્યું છે. તથા દીક્ષામાં ઉપદેશ કરવાના અષ્ટાક્ષરમંત્રની પણ શરણાગતિપરતા સંપ્રદાયથી સુખેથી જાણી શકાય છે. શરણાગતિનું સ્વરૂપ, તેના અંગભૂત આનુકૂલ્યાદિક પંચકનું સ્વરૂપ અને સાધનાંતરની અપેક્ષાએ આનો વિશેષ, આ સર્વ અર્થ શિક્ષાપત્રીભાષ્યાદિકમાં સ્પષ્ટ છે. વચનામૃતમાંતો આ અર્થની 'ભગવાનનો દૃઢ આશરો એજ એક સર્વ સાધનમાં મોટું સાધન છે' 'કલ્યાણતો એક ભગવાનના આશ્રયે કરીનેજ છે' 'અતિદૃઢ ભગવાનનો આશરો કરવો એજ મત અતિસારમાં સાર છે' ઇત્યાદિકથી વિશેષ સ્પષ્ટતા કરી છે. આ ભૂમિકામાં શાસ્ત્રનો આશય નિરૂપણ કરવાનો પ્રસંગ હોવાથી વિષયમાત્રની સૂચના કરવી સમુચિત છે પણ તેનું સ્વરૂપ, તેના અંગ આદિકનું

નિરૂપણ સમુચિત નથી, માટે તેના નિરૂપણથી નિવૃત્તિ પામીએ છીએ. યદ્યપિ આ શરણાગતિ બીજા સાધનોની અપેક્ષાએ રહિત છે અને બીજા સાધનના સાહચર્યને સહન કરતી નથી. અથાપિ ‘શરણાગતે કર્મ જ્ઞાન ભક્તિએ રહિત થવું’ એમ આશંકા કરવી નહિ. શરણાગતિને કર્મ જ્ઞાન-દિક સાથે કશો વિરોધ નથી પરંતુ તેમનો તેમાં સાધનભાવજ છે. માટેજ તે કર્મદિકનો પ્રકારાંતરથી શરણાગતિનિષ્ઠામાં પરિગ્રહનિયમપણુ યોગ્ય છે. આનુકૂલ્ય સંકલ્પ અને પ્રાતિકૂલ્ય વિવર્જન શરણાગતિમાં અંગ હોવાથી ભગવાનની આજ્ઞાને અનુવર્તવાના સ્વભાવવાળા શરણાગતિનિષ્ઠ જને અધર્મ-થકી નિવૃત્તિ પામવું જોઈએ અને ધર્મમાં પ્રવર્તવું જોઈએ. એ રીતે શરણાગતિમાં ધર્મ અનુવર્તે છે. પોતાના સ્વામી પરમાત્માનું વિભૂતિસાથે યથાર્થ સ્વરૂપ શરણાગતિનિષ્ઠે જાણવુંજ જોઈએ તો જ્ઞાનપણુ પ્રપત્તિનિષ્ઠને અપેક્ષિતજ છે. વૈરાગ્યતો અપેક્ષિત છેજ. આ શરણાગતિને પોતાના નાથ પરમાત્મામાં તેમના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી પરમ અનુરાગ થાયજ તો તેને ભક્તિ સર્વથી શ્રેષ્ઠ, સ્વતઃ અતિસ્વાદુ, ફળની અપેક્ષાએ રહિત, સ્વયંપ્રયોજનરૂપ (ભક્તિ એજ ફળ) થાયજ. તો ધર્મદિક આરનો શરણાગતિમાં સમાવેશ અવશ્યપણુ વર્તેજ છે. આમ કહેવાથી ‘આ ગ્રંથનુ શરણાગતિમાંજ પરમ તાત્પર્ય છે એમ નિરૂપણ કરશો તો પ્રથમ ધર્મદિક આરનુંજ પરમ તાત્પર્ય વિષયત્વ વર્ણન કર્યું છે તે વિરૂદ્ધ થશે?’ એવી શંકા આવતી હતી તે ટળી ગઈ. કેમકે પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ અને પ્રપત્તિનો એક શરણાગતિમાં સમન્વય થાયછે. જેમ કર્મ ફળકામનાવડે દૂષિત થતાં જ્ઞાનવિરોધિ થાયછે તથાપિ તેજ કર્મ જો તેવા દોષેરહિત હોય તો જ્ઞાનની સાથે અનુકૂળતાને પામેછે. જેમ જ્ઞાન જરામરણ મોક્ષમાત્રની કામનાવડે કલંકિત થતાં ભક્તિમાં વિરોધિ થાય છે તથાપિ તેવા કલંકે રહિત હોયતો ભક્તિયોગમાં અનુકૂળજ છે. તેમજ કર્મદિક સર્વ ઉપાયતાશુદ્ધિથી કલંકિત હોય (મોક્ષમાં કર્મદિક સ્વતઃ ઉપાયો છે એમ માનેતો) શરણાગતિમાં વિરોધી થાય પરંતુ તેવા કલંકે રહિત જો હોયતો શરણાગતિમાં અનુકૂળ થાયજ. માટે શરણાગતિને જે ભક્તિ વર્તે છે તે ફળભક્તિ કે સાધ્યભક્તિ કે નિષ્કામભક્તિ એવા નામથી

વ્યવહાર થાયછે. તે આ નિષ્કામભક્તિ દ્વિતીય પ્રકરણમાં સારીરીતે વર્ણન કરી છે—‘નિષ્કામભક્તિસ્તુ હૃદયે પ્રવૃદ્ધા દિને દિને સિદ્ધિગણાદ્વરિષ્ઠા । જીવસ્ય કોશં જરયત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો મુક્તમિવોદરેઽન્નમ્ । અનન્યભક્તાસ્તુ રમાપતેર્યે નેચ્છન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતાસ્તસ્ય તદર્થચેષ્ટાસ્તેનૈવ પૂર્ણાઃ સત્તતં પ્રસન્નાઃ ।... કિમિહ બહુ વદામિ પારમેષ્ઠ્યં પદમણિમાદિક-સિદ્ધિજાતમાત્મમ્ । પ્રસન્નમપિ ચ તેન દીયમાનાઃ સ્પૃહયતિ ભક્તવરઃ ક્વચિન્ન મુક્તીઃ ।... પ્રિયસુતસહદિષ્ટદૈવમાત્મા સકલમપીહ હરિર્હિં યસ્ય પુંસઃ । ક્વચિદપિ નહિ તસ્ય કાલમાયાભયમભવાય યતો નૃણાં વપુસ્તત્ ।... હદિ વિદ્યતતદીયપાદશાંખાનંત્રવિધુમણ્ડલકાન્તિશૈલ્યભાજિ । તદિતરસુલ્લગ્ધનો-ત્થતાપો ન ભવતિ તસ્ય યથાગ્નિજોઽમ્બુપૂરે । વિધિમુલ્લસુરચ્ચિન્તનીયપાદઃ સ્થિરચરદેહિનિયામકોઽપિ કૃષ્ણઃ । દૃઢરતિરશનાનિબદ્ધપાદો હૃદયમહો ! ન વિહાતુમસ્ય શક્તઃ । પ્રિયતમા ન રમા ન ચ રાધિકા પ્રિયતમો ન વિધિર્ન ચ ભોગિરાદ્ । ભગવતો ન નિજાઽપિ તનુસ્તથા ભુવિ યથા દૃઢભક્તિપરો નરઃ । સાહ્યેન યોગેન મલ્લૈસ્તપોભિઃ સન્યાસવેદવ્રતભૂરિદાનૈઃ । પ્રીત્યૈ હરેઃ પ્રાગ્વિહિતૈર્લભન્તે ભક્તિં તદીયાં નવધા પ્રસિદ્ધામ્ ।... જાતે તદ્વિરહે વિચિત્તવદસૌ ભક્તસ્તદાકારકં વિશ્વં પશ્યતિ ભાષતે ચ તરુણા સ્તમ્ભેન કુડ્યેન વા । દેહં ક્વાપિ તદાકૃતિં દશિ દધત્તચ્છેષ્ટિતં ચેષ્ટતે રૈતિ ક્વાપિ હસત્યથોન્મદઃ સ્વપ્નનન્દેન સંનૃત્યતિ । હદિ તં ત્વલોક્ય કર્હિંચિચ્ચ પ્રસર-ત્પ્રેમભરાશ્ચુરુદ્ધકણ્ઠઃ । અનનુસ્મૃતદેહ એવ તસ્મિન્ સ વિલીનો બહિરેત્યથે-ચ્છયાઽસ્ય । ન હિ કેવલમીદશાઃ પુમાંસો ભુવિ ભક્તાઃ શ્રુતવેદિનો ભવેયુઃ । અવલા અપિ ચાત્મધર્મસંસ્થા ભગવત્સેહભરેણ દેવવન્ધ્યાઃ । અવિદઃ સુવિદો-ઽપિ વિપ્રરાજોરુજશૂદ્રા અપિ નીચજાતયોઽપિ । સકલાઃ કમલાધવસ્ય તુલ્યા ઇહ સપ્રેમ ભજન્તિ યે જનાઃ સ્વમ્ । (પ્ર૦ ૨ અ૦ ૫૧) ઇત્યાદિ વચ્ચનો શરણાગત જનની જે નિષ્ઠા છે તે સાધ્યભક્તિનેજ પ્રતિપાદન કરેછે. આ ભક્તિ ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળાઓને નથી, તેમાંતો ત્રણ વર્ણનાનેજ અધિકાર છે. અહીં તો વૈશ્ય શૂદ્ર નીચ જાતિનાનેપણુ અધિકાર આપ્યો છે. આવી આ સાધ્યભક્તિ સ્વયં અમૃતવત્ આસ્વાદ દેવાલાયક, આ સાધન છે

એવા નિશ્ચયરૂપ કલંકે રહિત, (શરણાગતિમાં પણ ઉપાયબુદ્ધિ ન બોધે
લગવાનજ એક મુખ્ય ઉપાય છે) લગવાનને અત્યંત પ્રિયતમા આ શા-
સ્ત્રમાં તેને સ્થળમાં પ્રતિપાદન કરી છે. આ રીતે બધી બાબતો નિર્દોષ છે.

એજ રીતે કર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ અને પ્રપત્તિને પ્રતિપાદન કરનાર
આ શાસ્ત્ર સર્વ કોઈના ઉપજીવનરૂપ પણ છે, જેમ વિવિધ ધર્મોને બોધ આપ-
નારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થપર એવા વેદમાં વેદનું તાત્પર્ય નહિ જાણનારા
કેટલાક સ્વર્ગાદિ ફળવાદમાં પ્રીતિવાળા થઈ યથેષ્ટ યથાધિકાર કોઈ કોઈપણ
ધર્મને પોતાને હિતકર સમજીને તેમાં પ્રવર્તે છે, તેમ કર્મ જ્ઞાનાદિકને બોધ
કરનારા, તત્ત્વ હિત પુરૂષાર્થને બોધ આપનારા આ શાસ્ત્રમાં પણ પરમ-
તાત્પર્યને નહિ જાણનારાઓ સુકૃતના તારતમ્યને અનુસારે થતા રૂચિભેદોને
પામીને વ્રતોપવાસાદિરૂપ કેવલ કર્મ કે કેવળ જ્ઞાનને કામનાથી કે વિના કા-
મનાથી સમાશ્રય કરી શકે છે અને સાધનને અનુસારે ફળનેપણ પામે છે
માટે આ શાસ્ત્ર સર્વોપજીવ્ય પણ છે—સર્વના ઉપયોગનું છે, માટે મુમુક્ષુ
કે બુદ્ધિ પુરૂષે ધર્મમાર્ગમાં રહીને આ મુખેથી સેવન થાય એવું આ
સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રનું સારીરીતે સેવન કરો. આ શાસ્ત્ર અવાંતર અનેક
ધર્માદિ વિષયોથી ભરપુર છે તથાપિ આરંભથી અંતસુધી લગવચ્ચરિતામૃત
રસમય છે તો ફળ કામનાથી કે કામના વિના ઉપસેવન કરતાં ઇચ્છેલું
ફલપણ સંપાદન કરી ત્રણ તાપને ટાળનાર પરામૃત પરમ નિઃશ્રેયસને
પમાડેજ. આ ગંભીર સત્સંગિજીવનરૂપ અમૃતસમુદ્રમાંથી અવધાન આપી
વિશુદ્ધ દૃષ્ટિથી પ્રવેશ કરી એનો આ સાર સંગ્રહથી સમુદ્ધાર કર્યો છે
તેને ગુણપક્ષપાતી પાન કરશે એવી આશા છે.

ઐરીતે આ ભૂમિકામાં લગવાન શ્રીહરિનું પ્રધાનપ્રતિપાદન દિવ્ય ગુણ-
ચરિતામૃત અને વિષયસારાંશ સંગ્રહમાં પ્રદર્શાવ્યો. આ ભૂમિકામાં આ
ગ્રંથને રચનારા તેમજ તેને ટીકા આદિકવડે અલંકૃત કરનારાઓને આ
સમયે સંભારવા સમુચિત છે. ગ્રંથની ગૌરવતા જણાવનારાં તેમનાં જીવન-
ચરિત્રો ગ્રંથમાં તેમજ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાથી શ્રવણ થાય છે તેમાંથી
સંક્ષેપમાં સારસાર આપવો જરૂર જાણી આ સ્થળે આપ્યો છે.

શતાનન્દ મહામુનિનું જીવનચરિત્ર ।

યસ્યાર્ષં ચક્ષુરાસીદપિ ગતિરમિતઃ સિદ્ધદેહસ્ય યોગાત્

યેન પ્રાપ્તા સમાધિસ્થિતિરપિ સહજાનન્દદિવ્યપ્રસાદાત્ ।

શિક્ષાપત્ર્યાઃ સુટીકાં ભગવદભિમતાં તચ્ચરિત્રામૃતૈક-

વ્યાસં પ્રન્યં ચ ચક્રે સ જયતિ હિ શતાનન્દનામા મુનીન્દ્રઃ ॥ ૧ ॥

આ સર્વાર્થપરિપૂર્ણ સર્વોત્તમ સદ્ગ્રંથ ત્રિકાળજ્ઞ શતાનન્દ મહામુનિએ રચ્યો છે. તેમનું ચરિત્ર આ ગ્રંથમાંજ આદિ અંત ભાગમાં છે, તેમાંથી આ સંક્ષિપ્ત સારાંશ સમુદ્ધાર કર્યો છે—ભુતળમાં બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રગણ્ય જનક રાજર્ષિએ પૂર્વે નિવાસ કરેલી મિથિલા નામની એક પવિત્ર પુરી છે. તેમાં ભૂદેવકુળના ભૂષણભૂત, વેદ વેદાંગ વેદાંતના વેત્તા, ધાર્મિક, વિષ્ણુદત્ત નામના એક પવિત્ર વિપ્ર હતા. તેમના પુત્ર શતાનન્દ નામના, બાલ્યથીજ સમસ્ત સરચાસ્રોનો અભ્યાસ કરેલા, સત્ અસતના વિવેકવાળા, આબાલ્યથીજ વિષય થકી વિમુખ, આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સંમુખ, વિભળ વિજ્ઞાન વિલોચનવાળા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી, સત્ય અહિંસાદિ પરમ ધર્મતત્પર, અને સત્સમાગમમાંજ એક સંતુષ્ટ હતા. આ શતાનન્દ પ્રતિદિન સર્વ કર્મોવડે પરમાત્માનું આરાધન કરતાંથકા તેમના સ્વરૂપ ગુણના શ્રવણ મનનાદિકમાં પ્રવર્તતાં, ‘કેવળ શ્રવણમનનાદિવડે મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય, તેમના પ્રત્યક્ષ અનુભવથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય’ એવો નિશ્ચય કરી, તેમની પ્રત્યક્ષપ્રાપ્તિની આકાંક્ષાથી તેના ઉપાયોની શોધપરાયણ થયા. પ્રતિદિન શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ અને તેના અર્થનું અનુચિંતન કરવાથી પરમાત્મામાં તેમને પરમ અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. તે પછી કોઈ દિવસે શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમસ્કંધના અધ્યયનમાં પ્રવર્તતાં એમને ‘સર્વ કારણના કારણ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાન સર્વ જનોના હિતભાટે પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપને સર્વજનોના લોચનગોચર કરીને ભારતદેશમાં બદરિકાશ્રમમાં નિરંતર વિરાજે છે, તેમના ચરણની પરિચર્યામાં પ્રવર્તેલાઓને તેમનો સાક્ષાત્ અનુ-

ભવ અતિસુગમ છે' એવી અનુસ્મૃતિ થઈ આવી. આવો શુભ નિશ્ચય થતાં તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે બદરિકાશ્રમ જવા ચાલી નીકળ્યા. મિથિલાથી નીકળેલા આ મુનિ અક્ષય તૃતીયાને દિવસે નારદકુંડાદિ અનેક તીર્થોથી વિટાએલા, વિષ્ણુના ચરણુમાંથી નીકળેલી, ત્રિલોકીને પવિત્ર કરતી ગંગાથી સમલંકૃત એવા બદરિકાશ્રમને પામ્યા. સમસ્ત સુરસમૂહોએ સેવેલા તે દિવ્ય દેશને પામીને ત્યાં પ્રતિમારૂપે વિરાજમાન નારાયણને પ્રણામ કરી પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા. પછી તીર્થયાત્રાળુ જનો સાથે યથાવિધિ તીર્થ-કર્તવ્ય વિધિ કરીને પોતે ત્યાંજ કેટલાક માસ રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો. યાત્રાળુ લોકો ગયાપછી પોતે એકાકી મનને સાવધાન કરી બદરીપતિ નારાયણની પ્રસન્નતા મેળવવાનો પ્રારંભ કર્યો. પ્રતિદિન ગંગામાં સ્નાન કરી નિત્યકર્મ પરિપૂર્ણ કરી ભગવાનની આગળ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો અર્થાનુ-સંધાન સાથે પાઠ કરતાથકા કેવળ કંદ મૂળાદિવડે દેહયાત્રા કરતાથકા તે અર્ચારૂપ બદરીપતિના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થયા. એવી રીતે તેમની આરાધના આચરતાં છ માસ વીતી ગયા. તેપછી પ્રબોધની એકાદશીએ યથાપૂર્વ પ્રાતઃસ્નાન સંધ્યાદિ કર્મ કરી પાઠ પૂજનાદિ કરી, તેમના આરાધ-નપરતાથી દિવસ નિર્ગમન કરી, રાત્રિએ જાગરણુજાત તેમના ચરણારવિંદમાં મનને જોડી દધને કર્યું. તે સમયે દયાનિધિ ભગવાન નારાયણ તીવ્ર તપ-શ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ સર્વયોગિજનોએ ધ્યાન કરેલું, પોતામાં અનન્યમનવાળા સનકાદિકોએ સદા સેવેલું, દિવ્ય અદ્ભુત પોતાનું સ્વરૂપ મુનિના નયન-ગોચર કરાવતાથકા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. આ મુનિએ પોતાપાસે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થએલા, શ્યામસુંદર શરીર, પોતાની દિવ્ય કાંતિથી સર્વને પ્રકાશ કરતા તે શ્રીનારાયણને સાક્ષાત્કાર કરતાં પરમાનંદ પામી, પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ, રોમાંચિત ગાત્ર થઈ પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી સ્તુતિ કરી. તેમના સ્તુતિ વચનથી પરમ પ્રસન્ન થએલા ભગવાન નારાયણે તે-મનો આશય જાણીને 'હું તપશ્ચર્યાથી તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો યથેષ્ટ વર માગો' એમ કહેતાં તે મુનિએ એમ કહ્યું કે--'હે ભગવન! મારે જગ-તમાં કોઈપણ બીજો વરણીય વર નથી. મારોતો આજ મનોરથ છે કે-ત-

મારા આ દિવ્ય અદ્ભુત પરમાનંદમય રૂપને સદાય આ લોચનવડે સાક્ષાત્ કરતોયકો તમારા ચરણની પરિચર્યાથી થએલા મહા આનંદના અનુભવથી સર્વ કાળને કાઢતો થકો જીવિતપર્યંત આ ઇન્દ્રિયસમૂહને સફળ કરનારો થઈ એમ કહ્યું. આવું મુનિનું વચન સાંભળીને ભગવાન નારાયણે એમ કહ્યું કે-‘હે મુને ! ‘તમારો આ નિશ્ચય બહુ સારો છે, મુમુક્ષુને આથી બીજું અપેક્ષિત નજ હોય, તમારા જેવા મુમુક્ષુજનોના મનોરથો પૂરવા કોસલ દેશમાં ધર્મના નંદનપણે મારા પોતાનાજ દિવ્ય પરરૂપથી પ્રકટ થઈ હમણાં પાંચાળ દેશમાં દુર્ગપુરમાં કલિબળે ગ્લાનિ પમાડેલા ધર્મની સંવૃદ્ધિ કરવા આબાળગોપાળ સર્વના નયનગોચર થઈ અનન્ય મનવાળા પરમ ભક્તોને અસાધારણ ઐશ્વર્યો પ્રકાશ કરતો થકો વર્તુલું, તો તમો તે મારા ચરણની પરિચર્યાપરાયણ થાવ. તેજ રૂપથી તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરીશ અને તે મારા દિવ્ય લીલાચરિતામૃતગર્ભિત મહામંથના કર્તા થશો’ એમ કહીને ભગવાન તત્ક્ષણ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

તે પછી મુનિ મનમાં પ્રહર્ષ પામી દ્વાદશીએ પારણાં કરી પંચાળ દેશના અભિમુખ ચાલ્યા. ત્યાંથી ચાલી નીકળેલા મુનિ બે માસે અમદાવાદ આવ્યા. ત્યાં ભોજન દક્ષિણાપ્રિય વિપ્રોનું એવું વચન સાંભળ્યું કે-‘જે ભગવાન નારાયણાવતાર હરિનામથી વિખ્યાત સહજનંદ સ્વામી છે તે હમણાં દુર્ગપુર થકી દર્ભાવતી નગરમાં આવી સર્વ સમાશ્રિતોને સદુપ-દેશાદિકથી સમુજ્જવન કરતા થકા વર્તે છે, પોતે ધર્માચરણથી ધર્મની ભૂમિ ઉપર રક્ષા કરવા કોઈ મોટો યાગ કરશે. માટે ત્યાં હમણાં જઈએ. આપણે ત્યાં પદ્મસ પરિપૂર્ણ ઉત્તમ ભોજન પામીશું તથા પૂર્ણ દક્ષિણા પામીશું અને તેમનાં દર્શન થશે’ આવું વિપ્રોનું વચન સાંભળતાં મુનિ અત્યંત સંતુષ્ટ થઈ તે વિપ્રોની સાથે ડભાણમાં આવ્યા. તેને પામીને કોઈ રમણીય પ્રદેશમાં કરેલા અતિવિશાળ યજ્ઞમંડપની સમીપે સિંહાસનમાં વિરાજેલા, ચારે બાજુ પરમહંસોથી વીંટાએલા, ચામર વીંજણો જેમના હાથમાં છે એવા પરિજનોએ પરિચર્યા કરાતા, જેમના હાથમાં ભેટ સામગ્રી છે એવા દેશદેશમાંથી આવેલા અનેક ભક્તજનોએ સેવેલા, સુરભિ સુમ-

નોહર ચંદન પુષ્પાદિકવડે ભકતોએ પૂજા કરાતા, સર્વ જનોના મન નેત્રને હરનારા દિવ્ય પરમ અદ્ભુત રૂપવાળા, મંદહાસથી સુંદર મુખારવિંદ જેમનું છે એવા તે દિવ્ય આનંદમયમૂર્તિ શ્રીસ્વામિનારાયણને પ્રત્યક્ષ જોયા. દર્શન કરી તત્ક્ષણ પરમાનંદ પામી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ‘હે હરે ભગવન્! જય’ એમ ભક્તિપૂર્વક ગદ્ગદ સ્વરથી બોલ્યા. તેપછી ભગવાને શરણને પામેલા મુનિને પ્રેમપૂર્વક બહુ માનથી જોઈને મંદહાસ અને મધુર ભાષણપૂર્વક સ્વાગત વચનથી તેમનું અભિનંદન કરી, પૂર્વના તેમના મનોરથને અનુસારે પોતાની પાસે રાખીને વૈષ્ણવી ઉદ્ધવસંપ્રદાયની દીક્ષા આપીને પોતાના ચરણની સેવા રસના એક પરમ પાત્રભૂત કરી દીધા. તેપછી સ્વલ્પ સમયમાંજ અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ વિનાજ ભગવાનની કૃપાથી એમને સમાધિની સિદ્ધિ થઈ. કોઈ સમયમાં આ મુનિએ સમગ્ર ઇન્દ્રિયોનો વિષયોથકી પ્રત્યાહાર કરી એજ ભગવાનનું ધ્યાન ધરતાં એમનાજ પ્રસાદથી એમનેજ બદરીપતિ શ્રીનારાયણ ઋષિરૂપે જોયા. વળી ક્ષણાંતરમાં તેજોમય અક્ષરધામમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી જોયા. વળી ક્ષણાંતરમાં વૈકુંઠ વિગેરે તે તે વિષ્ણુલોકમાં રહેલા દિવ્ય અદ્ભુત તે તે પરમેશ્વર રૂપથી જોયા અને સમાધિમાં થઈ ગએલું અને થવાનું સર્વપણ જોયું. ભગવાનના આવિર્ભાવનો સમગ્ર પ્રકાર તેમજ બીજો બધો પરમેશ્વરનો સ્વભાવપણ જોયો. એરીતે ભગવાનના પ્રસાદથી પરમેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર પામેલા, ત્રિકાળનું જ્ઞાન પામેલા શતાનંદ-મુનિએ પોતાને પ્રાપ્ત થએલા વિજ્ઞાનને સફળ કરવા કોઈ સમયે ભગવાનને પ્રણામ કરી વિશ્વસિ કરી કે-‘હે ભગવન્! આપનું પ્રાદુર્ભાવાદિ દિવ્ય ચરિત્ર જે શ્રવણમાત્રથી મંગળ કરનારૂં, સમગ્ર જનોના કલ્યાણને કરનારૂં, ભવમાર્ગમાં જવા આવવાના શ્રમને હરનારૂં છે; તેને ભાવિજનોના નિઃશ્રેય-સમાટે અંથરૂપે ગુંથવાનો મારો મોટો મનોરથ છે, જેથી મારી વાણી અને વિજ્ઞાનની સફળતા થાય, તો આમાં મને આજ્ઞા આપવાને આપ યોગ્ય છો. આ પ્રકારે નિષ્કપટપણે મુનિએ ભક્તિથી પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે-‘તમારો મનોરથ સફળ થશે. તમો મારી સાથે ઉત્તમ દુર્ગપુરમાં

આવો. ત્યાં હું શ્રીગોપીનાથજીનું મંદિર કરાવીશ. તે અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં સ્થિર મનથી રહીને થએલા અનુભવને અનુસારે મારા સંબન્ધ શાસ્ત્ર રચશો' આ પ્રકારે ભગવાને આજ્ઞા કરતાં મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિ ત્યાં ભગવાનની પાસે રહીને તેમની સાથેજ દુર્ગપુર આવ્યા.

તેપછી દુર્ગપુરમાં ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ રહેતાં, ભગવાનના અનુગ્રહથી સમાધિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તથાપિ કોઈ સમયે અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ યથાશાસ્ત્ર જાણવા ઇચ્છતા મુનિએ પ્રણામ કરી ભગવાનને વિસા-પના કરી કે—‘યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છતા મને કહેવાને યોગ્ય છો’ તેપછી ભગવાને યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગનું સર્વોચ્ચ નિરૂપણ કર્યું. તેપછી યોગનું સ્વરૂપ સાંભળી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિએ પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરી. તેમના સ્તુતિ વચનથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાને કહ્યું કે—‘હે મહર્ષે! તમારા મનને જે અલીપ્ત હોય તે આજ મારા થકી માગો. હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો માગેલું આપીશ એમાં સંશય નથી.’ આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે મુનિ બોલ્યા કે ‘હે સ્વામિન્ તમો જે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો કૃપા કરી મારો બહુ દિવસનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો. તમારા ચરિત્રનો ગ્રંથ કરવા હું ઇચ્છું છું. તેની આજ્ઞા મને આપો. આપે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. ગ્રંથ કરવાથી મારો વિદ્યાભ્યાસનો પરિ-શ્રમ સફળ થશે. આ મારે અલીપ્ત છે તે આપો’ આ પ્રકારે મુનિએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને કહ્યું કે—હે મુને! ‘મારાં ચરિત્ર જેવાં સાંભળ્યાં છે અને દેખ્યાં છે તેરીતે વર્ણન કરો. તમારી શુદ્ધિમાં ત્રણ કાળનું વિજ્ઞાન વર્તે છે. સર્વના મનના અભિપ્રાયોને પણ જાણો છો. તમારે અવિદિત કાંઈપણ નથી, કેમકે તમો મને અત્યંત પ્રિય છો. હું પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રિત મનુષ્યોને તમોએ કરેલો ગ્રંથજ મહા આશ્રયરૂપ થશે. એકાંત સ્થળમાં શુદ્ધિ સ્થિર રહે છે માટે આ શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં એક તમારે રહેવાલાયક ઓરડી છે તેમાં નિવાસ કરો’ એ રીતે ભગવાન થકી વરદાન પામેલા શતાનંદ મહામુનિએ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રામૃતગર્ભિત, ધર્મજ્ઞાનાદિ ઉપદેશથી પરિપૂર્ણ, સર્વ સજ્જનોએ

સેવવા યોગ્ય, ભવરોગને શમાવનારૂં, સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનારૂં, સત્સંગિ-
જીવન નામનું સચ્છાસ્ત્ર રચ્યું. એક એક પ્રકરણ સંપૂર્ણ કરી પોતાના
નિવાસસ્થાનમાં રહેલા શ્રીહરિને વાંચી સંભળાવ્યું, શ્રીહરિએ પોતાની
પાસે નિરંતર રહેનારા શુકાનંદાદિ મુનિઓ સાથે આદરથી સાંભળ્યું અને
તેથી બહુ પ્રસન્ન થયા. તેપછી મુનિએ સુવ્રતમુનિ વિગેરે કેટલાક શિષ્યોને
ભાળાવ્યું. તેપછી ભગવાન ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ પોતાના અવતારનું પ્રયો-
જન પરિસંમાપ્ત કરી સર્વત્ર ઉદ્ધવસંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરી સ્વસ્વરૂપ-
માંજ પોતાના પ્રાદુર્ભાવવિશેષને ઉપસંહાર કરી સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થઇ
જતાં તેમના વિરહને નહિ સહન કરી શકતા શતાનંદમુનિ કોઈ પ્રકારે
ધૈર્યનું અવલંબન કરી, સત્સંગિઓના અત્યંત ઉપયોગના ખીજ પણુ બહુ
પ્રબન્ધો કરીને કૃતકૃત્ય થઈ શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતાં સિદ્ધ દેહ થઈ મુમુ-
ક્ષુઓને ધર્મનો અવબોધ આપતા થકા લોકોના અનુગ્રહ અર્થે તે તે સ્થળમાં
વિચર્યા હતા. તેમણે રચેલા ગ્રંથો—શિક્ષાપત્રીની અર્થદીપિકા નામની
મોટી ટીકા. (૧) ખીજ સરલ અન્વયદીપિકા નામની ટીકા (૨) આ
સત્સંગિજીવનનામનું મહાશાસ્ત્ર (૩) સર્વમંગળ નામનું શ્રીહરિનામ-
સહસ્રસ્તોત્ર (૪) જનમંગળ નામનું અષોત્તરશતનામસ્તોત્ર (૫) હરિ-
વાક્યસુધાસિંધુ વચનામૃત (૬) ઉદ્ધવસિદ્ધાંત (૭) ધર્મદેવસ્તોત્ર
અષોત્તરશતનામાત્મક (૮) ભક્તિદેવીસ્તોત્ર અષોત્તરશતનામાત્મક
(૯) શ્રીહરિજયંતીવ્રતવિધિ (૧૦) વાસુદેવનામમાળા અષોત્તર-
શતનામાવલિરૂપા (૧૧) ઇત્યાદિ. ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં નિબન્ધકારોમાં
આ મુનિજ પ્રથમ થયા છે. ભગવાન શ્રીહરિની કૃપાથી ત્રૈકાલિક
જ્ઞાન અને સમાધિ સિદ્ધિને પામેલા, સમસ્ત વિજ્ઞાનના નિધિરૂપ શ્રીશ-
તાનંદ મહામુનિનું આ ચરિત્ર સંગ્રહમાં કહ્યું. જેના વચનામૃતનો પ્રવાહ
સત્સંગિજીવન નામથી પ્રખ્યાત થયો છે તેમનું આ ચરિતામૃત કયા
સત્સંગિજનને ન રૂચે? રૂચેજ.

શુકાનન્દમુનિનું જીવનચરિત્ર ।

કાર્યે લેક્ષાદિકે યો ભવતિ ભગવતો હસ્તતુલ્યઃ સદા યઃ

ઢાયેવાહર્નિશં ચ શ્રયતિ ભગવતઃ પાર્શ્વમેવ પ્રણમઃ ।

યં ભૂયશ્ચાવતીર્ણં શુકમિહ જગદુર્યો ગુણેભ્યો વ્યતીતો

યેન ગ્રન્થાઃ પ્રણીતા બુધજનમહિતાસ્તં શુકાનન્દમીડે ॥ ૧ ॥

(આ મહાર્થથી અર્થગંભીર હેતુનામની ટીકા આ મુનિએ કરી છે)

પવિત્ર વૃત્તાલયપુરની પાસેજ દર્ભાવતી (ડભાણ) નામનું એક ગામ છે. જે ગામમાં પૂર્વે ભગવાન સ્વામિનારાયણે સર્વાશ્ચર્યકારી મહાવિષ્ણુ-યાગ કર્યો હતો. તે ગામમાં ઔદીચ્ય વિપ્રકુળમાં જન્મેલા કોઈ જગન્નાથ ભટ્ટ નામે હતા. આ બ્રાહ્મણ એજ ગામમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં સંસ્કૃત-ભાષામાં તથા પ્રાકૃતભાષામાંપણ પૂર્ણ પાંડિત્ય પામીને, બાહ્યથક્રીજ વિષયથી વિમુખ થઈ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં પ્રીતિવાળા થઈ, પ્રાચીન પુણ્યપર-વશાત્ સાધુઓનો સમાગમ થતાં તેમના ઉપદેશથી વૈરાગ્યાતિશય વૃદ્ધિ પામતાં થએલી ભગવાનના ચરણકમળના સમાશ્રયની ત્વરાને લીધે તે મુનિજનો સાથે દુર્ગપુર પ્રત્યે ગયા. આ જગન્નાથ વિપ્રનું પોતાના ચરણાર-વિંદના સમાશ્રયની ત્વરાથી આવવું સાંભળીને ભગવાન વિષયવિમુખ અને આત્માભિમુખ જન્મે ઉપર પોતાનું સહજ અભિમુખપણું જાણે જણાવતા હોય ને શું ? એમ મુનિમંડળને સાથે લઈ પોતાના નિવાસસ્થાનથક્રી તેમના આવવાના માર્ગમાં સન્મુખ ગયા. તે પછી ભગવાને કૃપાકટાક્ષવડે જોએલા આ વિપ્ર તેમના ચરણારવિંદની સમીપે પરા ભક્તિથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભગવાને અભિનંદન કર્યા થકા મુનિમંડળથી વિટાએલા ભગવાનની પાછળ પાછળ ચાલતાં દુર્ગપુરની અંદર ગયા. ત્યાં ભગવદર્શન અને સત્સમાગમ કરતાં કોઈ દિવસે ભગવાને તેમની પ્રાર્થનાને અનુસારે શ્રીમાન ઉદ્ભવ સંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થતી પરમહંસદીક્ષા મુક્તાનંદ મહામુનિને આગળ રાખી આપીને મુક્તાનંદમુનિએ જેમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું છે એવા તે મુનિને પોતાની પાસેજ સદાય રાખ્યા. તે સમયે મુક્તાનંદમુનિને મહા-પ્રભુએ કહ્યું કે ‘હે મુને ! તમોએ આમનું ‘શુકાનંદ’ એવું નામ પાડ્યું તે ઉપરથી તમો એમનું પૂર્વજન્મ જરૂર જાણતાજ હશો. ‘આતો શુક-

દેવજીવ ફરી અવતર્યા છે' આ પ્રકારે તેમના વૈરાગ્ય આદિક ગુણો સર્વને જણાવતા થકા પોતાના આશાપત્રાદિ લખવામાં પોતાના અંતરંગ (ખાનગી) પણે તેમની નિયોજના કરી. ફરીથી કોઈ સમયે લગવાને આ મુનિના જ્ઞાનવૈરાગ્યના પ્રકર્ષથી પરમ પ્રસન્ન થઈને સભામાં પ્રશંસા કરી કે—‘આ શુકમુનિ બહુ મોટા સાધુ છે, અને જે દિવસથી અમારી પાસે રહ્યા છે તે દિવસથી એમનો ચઢતો ને ચઢતો રંગ છે પણ મંદતો પડતો નથી, માટે એતો મુક્તાનંદસ્વામી જેવા છે’ (આ વાત કારીયાણીના ત્રીજા વચના-મૃતમાં છે) આ મુનિનો જેમ પ્રતિદિન પોતાના ઉપદેશના આશાપત્રો લખવામાં નિયોગ કર્યો હતો તેમ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો લખવામાં પણ પ્રધાન-પણે નિયોગ કર્યો હતો. જેથી તેમણે સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાંપ્રદાયિક અનેક ગ્રંથો પોતાના હાથથીજ લખ્યા છે. તેથી આ મુનિની લગવાનનો જમણો હાથ છે’ એવી પ્રખ્યાતિ થઈ હતી. તથા અનેક ગ્રંથોના સંશોધનમાં લગવાને નિયોગ કરતાં સદા લેખનમાં અને સંશોધનમાં તત્પર વર્ત્યા હતા.

કોઈ સમયે લગવાને આ મુનિની સભામાં એવી પ્રશંસા કરી કે—
 ડલાણનાં અમોને પરમ પ્રિય ત્રણ વસ્તુઓ છે, તેમાં આ પ્રધાનતમ છે. કયાં તે ત્રણ તો—એક આંખાનો વૃક્ષ જે હમણાં લક્ષ્મીબાગમાં વર્તે છે. બીજું વસ્તુ બળદીયો છે અને ત્રીજું વસ્તુ આ મુનિ છે. આ પ્રશંસા-વચનનો મૂઠ આશય અહીં પ્રકાશ કરવો ઉચિત છે—ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ યોનિથી સ્પષ્ટ છે એટલે સ્થાવરયોનિથી પશુયોનિ શ્રેષ્ઠ છે અને તેથી મનુષ્યયોનિ શ્રેષ્ઠ છે. આ સ્થળે મુનિને સ્થાવર પશુસાથે મુકવાથી અવ-ગુણ ગ્રહણ ન કરવો. પરંતુ ગુણવિશેષજ ગ્રહણ કરવો. જડની પેઠે ચૈતન-માત્ર પરમાત્માની આગળ પરતંત્રજ છે. તો આ બાબતમાં લગવાનનો એવો આશય જણાય છે કે—‘અમારી આગળ સ્થાવરયોનિની પેઠે તેમજ પશુયોનિની પેઠે આ મનુષ્યયોનિ પણ પરતંત્ર છે પણ ચૈતન્યવિશેષને લીધે લેશપણ તેનું સ્વાતંત્ર્ય નથી.’ તેમાં પણ આંખાના દૃષ્ટાંતથી ભોગ્યતા અને પશુના દૃષ્ટાંતથી ઉપકરણતા જણાય છે. તેમાં આંખાની રસાતિશયતાને લીધે ભોગ્યતા છે. પશુની ભાર ઉપાડવો આદિક ઉપકરણભાવના પ્રકર્ષથી પ્રિયતા છે. આ મુનિનો તો તેમનાથીપણ અતિશય છે. આંખો તો કેવળ

રસનાએ આસ્વાદ લેવા યોગ્ય મધુર રસથી ભોગ્ય છે. આ મુનિ તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિ રસવિશેષથી ભોગ્ય છે. તે રસતો રસનાનેજ પ્રિય હોઈને પ્રાકૃત છે. આ જ્ઞાનવૈરાગ્યાદિકતો આત્માને પ્રિય છે. બળદીયો તો અજ્ઞાનિજન સાધારણુ ભારવાહી છે, આતો જ્ઞાનિજનોએજ એક ભોગ્ય એવા ભગવદાદેશ તથા સાંપ્રદાયિક ગ્રંથાદિ લખવાના ભારને વહન કરનારા છે, માટે તે બનેનાથી આ અતિશ્રેષ્ઠ છે. એવો આશય સમજાય છે.

વળી કોઈ સમયે દુર્ગપુરમાં રાત્રિએ ભગવાને કહેલા ઉપદેશગણિત આજ્ઞાપત્રો લખતાં દીવામાં તૈલ ખુટી જતાં દીવો નિસ્તેજ થઈ ગયો. પછી સ્વયંપ્રકાશ દિવ્ય તેજઃસ્વરૂપ ભગવાને વારે વારે આજ્ઞા કરતાંપણુ અંધકારથી જેની દૃષ્ટિ રોકાઈ ગઈ છે એવા આ મુનિ લખવામાટે નહિ સમર્થ થઈને ભગવાનને વિશ્વસિ કરી કે-પ્રદીપ પ્રશાંત થઈ ગયો છે. અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી ગયો છે. માટે હું શી રીતે લખી શકું? એમ કહ્યું. તે પછી તેમની ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાને ‘આ મિષથી આ મુનિને માફ પારમેશ્વર રૂપ પ્રદર્શાવું’ એમ નિશ્ચય કરી પોતાના ચરણતળના અંગુઠાથકી દિવ્ય તેજ પ્રકટ કર્યું. સૂર્યાદિકના સમસ્ત તેજોનેપણુ તિરસ્કાર કરનારા અતિ પ્રકાશમાન સર્વત્ર પ્રસરેલા તે તેજથી નેત્રની ગતિ રોકાઈ જતાં વિસ્મય પામેલા આ મુનિએ ભગવાનને પ્રણામ કરી ‘હે ભગવન્! અતિ ઉગ્ર અતિ અદ્ભુત તેજનો ઉપસંહાર કરો, મારા જેવા જનના નેત્રની ગતિ આ તેજથી રોકાય છે. તો તમારું કલ્યાણતમ રૂપ જે પ્રકારે જોઈ શકું તેવું સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરો’ એમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનાને અનુસારેજ ભગવાને ચરણના અંગુઠામાંથી સૌમ્ય તેજ પ્રકટ કરતાં ભગવાનને પ્રણામ કરી પછી તેજ તેજના સહાયથી ભગવાને કહેલા આજ્ઞાપત્રો બાકીની રાત્રિમાં મુનિએ લખ્યા.

વળી કોઈ સમયે ભગવાને કાંઈક લખવામાટે આ મુનિને બોલાવતાં તેમને જ્વર આવેલો હોવાથી પગલુંપણુ ચાલવા અસમર્થ થતાં પોતાનું ચાલવામાં અસામર્થ્ય ભગવાનને જણાવ્યું. ભગવાને પોતાનો પારમેશ્વર પ્રતાપ પ્રકટ કરવા કોઈ પાસે બે હાથ ઝાલીને પોતાની પાસે લવરાવીને ‘હે શુકાનંદમુને! મેં નિવેદન કરેલો આ અંશ હમણાંજ કોઈપણુ પ્રકારે લખી આપો’ એમ આજ્ઞા કરી. ‘જ્વરથી પીડા પામેલા અને સર્વ અવયવો જેમના શિથિલ થઈ ગયા છે એવા મને તમો કેમ આવી આજ્ઞા કરો છો?’

એમ કહેતા અને પોતાના દિવ્ય રૂપ સન્મુખ દૃષ્ટિ જેમની છે એવા એ મુનિને ભગવાને પ્રેમામૃતગર્ભિત નેત્રથી નિશ્ચળપણે ક્ષણમાત્ર જોયા. તે પછી ભગવાનની દિવ્ય અમૃતદૃષ્ટિથી જ્વરવેગે રહિત થઈ જતાં તેમને પ્રણામ કરી આજ્ઞામુજબ લખવાની બાબત લખી. તે દિવસને આરંભીને જ્વરાદિ વ્યાધિપીડા ક્યારેયપણુ આ મુનિને આવતી નહિ. તે પછી ભગવાન અંતર્ધાન થતાં તેમનો વિરહ નહિ સહન થવાથી શરીરમાં પ્રતિદિન અનાસ્થા પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઈ. પૂર્વોક્ત ભગવદનુગ્રહથી જે નિરોગિપણું પ્રાપ્ત થયું હતું તેતો એમને ખેદને માટેજ થયું. તે પછી આ મુનિ મનમાં ખેદ કરી સાવધ મનથી 'હે ભગવન્! આપના અનુગ્રહથી થએલું નિરોગીપણુંપણુ હવે તમારા વિરહને લીધે રોગ જેવુંજ થાયછે માટે મને થોડી થોડી પ્રતિદિન જ્વર પીડાજ આપો' એવી પ્રાર્થના કરી. પછી યથાપ્રાર્થના જ્વર પામી બાર વર્ષપર્યંત પ્રતિદિન જ્વરથી પીડા પામતા થકાપણુ ઉદ્વેગને નજ પામ્યા. આ મુનિએ ઉમરેઠ આદિક ઘણા ગામોમાં સત્સંગની સમલિવૃદ્ધિ કરી હતી. વચનામૃતના સંચહકર્મમાં આ મુનિનુંજ પ્રાધાન્ય હતું.

આ મુનિએ રચેલા નિબન્ધો—આ સત્સંગિજીવન મહાગ્રંથની હેતુ નામની ટીકા (૧) જ્ઞાનદીપ ઓગણચાળીસ શ્લોકપરિમિત (૨) વિશ્વ-મંગલસ્તોત્ર (૩) ભાગવત દશમસ્કંધનો ગુર્જરાનુવાદ (૪) સત્સંગિજીવનમાં રહેલી હરિગીતાનો ગુર્જરાનુવાદ (૫) સત્સંગિજીવનના દ્વિતીય પ્રકરણમાં રહેલા ભક્તિના અધ્યાયનો ગુર્જરાનુવાદ (૬) ધર્મામૃતનો ગુર્જરાનુવાદ (૭) બુદ્ધિપ્રદીપ ગુર્જરાનુવાદે સહિત (૮) પ્રાર્થના-માલા ગુર્જરાનુવાદે સહિત (૯) ઇત્યાદિ.

એવી રીતે શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં 'શુકદેવજ કરીથી અવતર્યા છે' એવી પ્રખ્યાતિને પામેલા, ભગવાનના જમણા હાથરૂપ, ભગવાનના દિવ્ય-નામસહસ્રમાં 'શુકરક્ષિતપુસ્તકઃ' એરીતે ભગવાનને અભિમત પુસ્તકોના સંરક્ષકપણે પ્રખ્યાતિને પામેલા આ શુકાનંદમુનિ નાનાવિધ પ્રબન્ધો રચીને સત્સંગની સંવૃદ્ધિ કરી, સ્વયં ૧૬૨૫ ના માર્ગશીર્ષ માસની અમાવાસ્યાએ વૃત્તાલયમાં દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા સંપાર્ષદ ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પામી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ લૌકિક દેહનો ત્યાગ કરી ભગવાનના દિવ્ય અક્ષર ધામને પામી ગયા.

૧. ધુ. આ. શ્રીવિહારિલાલમહારાજનું ચરિત્ર.

ચેનાચાર્યપદં નિજં પ્રથયતા જ્ઞાનાદિભિઃ સ્વેગુણે-

મૃયાનુદ્ધવસમ્પ્રદાયમહિમા પ્રખ્યાપિતો મૂતલે ।

વિદ્યાધર્મપથપ્રવર્તનરતં ચેતો યદીયં સદા

જીયાદેષ વિહારિલાલગુરુરાઢાચાર્યચૂડામણિઃ ॥ ૧ ॥

(આ ગ્રંથની ભાવપ્રબોધિની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએ રચેલી છે)

શ્રીમત્ વૃતાલયપુરમાં શ્રીમાન્ સ્વામિનારાયણુ ભગવાને પ્રતિષ્ઠા કરેલું, શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની રક્ષા કરનાર શ્રીમત્ આચાર્યપદ સુપ્રસિદ્ધ છે. જે પદને ભગવાનને આરંભીને 'આ પછી આ આ પછી આ' એમ પ્રવર્તતી આચાર્યપરંપરાએ અદ્યાપિ અલંકાર કરાય છે. આ શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના પ્રવર્તક શ્રીમાન્ આચાર્યપરંપરારૂપ મણિહાર જે મુમુક્ષુજનોએ હૃદયમાં સદા ધારવા યોગ્ય છે, તે નાયકહીરામણિરૂપ જેમનાવડેજ અતિશય શોભેછે. સમસ્ત તમને ટાળનારા સહસ્રકિરણોવાળા સૂર્યને લીધે કમલિની જેમ પ્રકુલિત થાય તેમ જે આચાર્યવર્યને લીધે સત્સંગ-કમલિની પ્રકુલિતપણાને પામી છે. તેમજ પરમહંસમંડળી જે આચાર્ય ચરણકમળના સમાશ્રયથી મનમાં અનવધિ આહ્વાદ પામીને અતિશય શોભેછે. આચાર્યપદની શ્રીપણુ જેમણેજ ધર્મપ્રવર્તનનાજ એક ઉપયોગમાં લેવાવડે સત્તા મળતાં સદાય ન કરમાતાં સંવૃદ્ધિ પામતી જાય છે. જેમણે પાંડિત્ય અને અમાનિત્વને પોતામાં પ્રવેશ અવકાશ આપી 'તસ્યાસ્પાન્દિલ્યં નિર્વિદ્ય બાહ્યેન તિષ્ઠાસેત્' આ શ્રુતિની પોતામાં સંગતિ કરી આપી. (પંડિત હોવા છતાં નિર્માની) જેમને બુદ્ધજનોના સમાગમમાંજ સમધિક આદર હતો. જેમની ધર્મકાર્યમાંજ ઉપયોગ થાય એવા અર્થમાં પ્રવૃત્તિ હતી. જેમની તાજ મહાપરાધોમાંપણુ ક્ષમા હતી. જેમની દુર્જન વચનોના પ્રહારમાંપણુ ઉપશાંતિ હતી. જેમની ભોગમાં અનાસક્તિ, રજતમથી નહિ પરાભવ પામતી પ્રવૃત્તિ, વિજ્ઞાન વૈરાગ્યમય ધર્મ પ્રવર્તનમાં આસક્તિ હતી અને જેમનો સદ્વિદ્યામાં અભ્યાસ હતો.

આ શ્રીવિહારિલાલજીમહારાજ સંવત ૧૯૩૫ થી ૧૯૫૫ મા વર્ષ પર્યંત વીશ વર્ષસુધી આચાર્યપદને અલંકાર કરતાથકા વિરાજ્યા હતા. આ આચાર્યવર્યનો જન્મ સરવાર દેશમાં આવેલા દુમોલી નામના ગામમાં મામાને ઘેર સંવત ૧૯૦૮ ના ચૈત્ર અમાવાસ્યાએ થયો હતો. એમના પિતા ધર્મવંશના કૃષ્ણપ્રસાદ નામે હતા. માતા ચતુરાશી નામની હતી. તે સમયે ભૂત ભવિષ્યને જાણનારા શ્રીરઘુવીરાચાર્ય અને ગોપાલાનંદમુનિ આ આચાર્યનો જન્મ થયો સાંભળી શ્રીમાન્ ઉદ્ભવસંપ્રદાયની સંવૃદ્ધિમાં સમુચિત આચાર્યપદને આ લાયક લાગ્યશાલી થશે, એમ મનમાં માનીને બહુ પ્રસન્ન થયા હતા. પિતાએ જાતકમાંદિ સંસ્કારોવડે સંસ્કાર કરેલા આ વિહારીલાલજી બાલ્ય વયમાંજ વૃત્તાલય આવી શ્રીરઘુવીરજી મહારાજના શુભ દર્શન પદને પામી અને સદ્ગુરુ જનોના પ્રસાદ-પાત્રતાને પામી, ઉપવીત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થતાં વેદ વેદાંગ ભણી સમ્યગ્ચિન્તનો અભ્યાસ કરી, સૌજન્ય સૌશીલ્ય વિજ્ઞાન વિનય વિગેરે સદ્ગુણોએ કરીને શ્રીરઘુવીરાચાર્યવર્ય, સર્વ સદ્ગુરુવર્યો અને સર્વ હરિજનવર્યોના મનને આકર્ષણ કરવામાં સમર્થ થયા.

વિવાહમંગળ થયાપછી શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ચરણ સમીપેજ રહીને પોતાના આશ્રમોચિત સત્કર્મને અનુષ્ઠાન કરવા લાગ્યા. કેટલોક સમયપછી તેમની આચાર્યપદને સમુચિત સમસ્ત સદ્ગુણસમૃદ્ધિને વિચારીને શ્રીભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે પોતાના દત્તપુત્રપણે સ્વીકાર કરી મહોત્સવપૂર્વક પોતાના આચાર્યપદમાં તે આ શ્રીવિહારિલાલજીનો અભિષેક કરી પોતે દિવ્ય અક્ષર તેજમાં રહેલા પરમપુરુષ શ્રીહરિને પામીને નિરવધિક મુક્તાનુલાભ્ય બ્રહ્માનંદમાં વિલીન થઈ ગયા. તેપછી આ સનાતનધર્મધુરંધરાચાર્યશ્રી વિહારિલાલમહારાજ 'સંસ્થાપ્ય વિપ્રં વિદ્વાંસં પાઠશાલાં વિધાપ્ય ચ । પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા મુવિ ચત્ સુકૃતં મહત્' આ શિક્ષાપત્રીના વચનને સ્મરણ કરી પૂર્વાચાર્યોએ ચલાવેલી પાઠશાલાની વેદવેદાંગ વેદાંત વિદ્યાના પ્રવચનમાં અનુકૂળ એવા પંડિતજનો રાખીને સારી વૃદ્ધિ કરી. સાધુ બ્રહ્મચારીઓને પોતે સદુપદેશાદિવડે ધર્મમાર્ગ પ્રદર્શાવતાથકા તેતે સુપ્રસિદ્ધ

બુધજનો પાસે તેઓને ન્યાય વ્યાકરણ વેદાંતમાં પાંડિત્ય સંપાદન કરાવતા થકા પોતાના અસાધારણ આચાર્યપદને ભૂતળઉપર વિશેષપણે શોભાડતા હતા. તેમણે આ પ્રબન્ધો રચેલા છે—સંપ્રદાયચુદ્ધિ (૧) દીક્ષાપદ્ધતિ (૨) ડન્મત્તગદ્ગામાહાત્મ્ય (૩) શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત હરિલીલાપ્રદીપની ટીકા (૪) અને આ સત્સંગિજીવનની માવપ્રબોધિની ટીકા (૫) આટલા પ્રબન્ધો સંસ્કૃતભાષામય છે. શ્રીભગવદ્ગીતા ગુજરાતી ટીકા (૧) કીર્તન-કૌસ્તુભમાળા (૨) આચાર્યોદય (૩) શ્રીહરિલીલામૃત (૪) આટલા ગ્રંથો ગુર્જરભાષામય છે. પોતાના સંપ્રદાયના પ્રચારતત્પર આ આચાર્યશ્રીએ સંપ્રદાયના ગ્રંથોને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો છે. શ્રીભગવતની શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિત મક્તરજની ટીકા આ આચાર્યશ્રીએજ છપાવી પ્રકાશ કરી છે.

તેપછી કોઈ સમયે આ આચાર્યશ્રીએ દુર્ગપુરમાં શ્રીસ્વામિનારાયણના ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કારના સ્થાનભૂત પવિત્ર લક્ષ્મીબાગમાં ભગવાનનો અંતર્ધાન મહોત્સવ જણાવામાટે રમણીય મંદિર કરાવી તેમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ તથા ઈચ્છારામ રઘુવીરજીની મૂર્તિઓ પ્રતિષ્ઠાપન કરી, દેવપ્રતિષ્ઠોત્સવ ક્યારેયપણ કોઈએપણ પૂર્વે નહિ દેખેલો, અસંખ્યાત ગ્રાહણોને મળતા ભોજનદક્ષિણા વાળો, અતિવિસ્તૃત, સર્વજનોના મનને અત્યંત આહ્લાદ કરનારો કર્યો હતો. તથા વૃત્તાલયમાં શ્રીરઘુવીરાચાર્ય—શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યના ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કારસ્થાનમાં તેમના અંતર્ધાનને જણાવામાટે સુશોભિત મહામંદિર કરાવ્યું તથા વૃત્તાલયમાં પ્રથમ ભગવાનેજ પોતાને હાથે એકવાર ખોદાવેલું, તેમના ચરણકમળના સ્નાનથી અને મુનિજનોના સ્નાનથી સર્વને પાવન કરનાર પાનીય જેમાં છે, એવા ગોમતી નામના વિશાળ સરોવરને ચોમેર સુખેથી હિતરી શકાય એવા વિશાળ, સુંદર, સુદૃઢ સુંવાળી શામ શિલાઓથી ફરેલાં પગથીયોની પરંપરાવાળું લક્ષ્યાધિક રૂપીયાનો વ્યય કરી કરાવી તીર્થની સારી પ્રતિષ્ઠા કરી.

આ આચાર્યવર્યનું બીજું એક આ મોટામાં મોટું પ્રશંસનીય કાર્ય છે કે—જે પૂર્વે ભગવાને પોતાના અંગસંગથી દિવ્ય પણાને પમાડેલું (પ્રસાદી)

વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે હતું તે સર્વ ત્યાં ત્યાં હરિભક્તો પાસે કે બીજાઓ પાસે હતું તેને સામાદિક ઉપાયથી લાવીને ભેગુ કરીને વૃત્તાલયમાં એક દિવ્ય સ્થાનમાં પધરાવી સર્વ ક્રોધ પશ્ચાત્તનોને ભગવાનનું બીજું રૂપ જ પધરાવ્યું હોય એમ સર્વને દૃષ્ટિગોચર કરવાનો તીવ્ર પ્રયત્ન કર્યો હતો. જે પ્રયત્નનું મૂર્તિમાન ફળ હાલમાં અક્ષરભુવનમાં સર્વની દૃષ્ટિગોચર થઇને ભગવાનની પ્રસાદીનો મહિમા જાણનારા ભક્તજનોને અધિક આહ્વાદ આપે છે.

આ આચાર્યશ્રીએ સદુપદેશ અને સદાચરણથી નાના દેશવાસી પોતાના આશ્રિતજનોને સારા શુભ અર્થની શિક્ષા આપી પોતાના આચાર્યપદને સફળ કરવા પંડિતજનો મુનિમંડળ વર્ણિમંડળથી વિંટાઇને પાર્ષદગણે પરિચર્યા કર્યા થકા ગ્રામ નગરાદિકમાં ગુજરાત ભાલ સૌવીર સૌરાષ્ટ્ર આદિક તે તે દેશોમાં વિચરીને ત્યાં ત્યાં રહેલા હરિભક્તોને સદુપદેશાદિવડે રંજન રંજન કરતા થકા, અનેક વૈષ્ણવ યાગાદિકના આચરણવડે તે તે ગામોમાં તે તે ભક્તોને સન્માર્ગમાં સ્થાપતા થકા અને મંદિરો કરાવી દેવપ્રતિમા પ્રતિષ્ઠા કરાવવી વિગેરેવડે સંપ્રદાય ઉપર જનોની શ્રદ્ધાને અત્યંત દૃઢ કરતા થકા શ્રીમાન્ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ કરાવી હતી. એરીતે સદુપદેશામૃતવડે ભવદાવાનળથી તપેલા સર્વ જીવોને સમુજ્જવન આપી, સદ્વિદ્યાની પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી પાઠશાળા કરાવી, પોતે અનેક નિબન્ધો કરી બીજાદ્વારાપણ સંપ્રદાયમાં ઉપયોગી અનેક સંસ્કૃત પ્રાકૃત નિબન્ધો કરાવી, બહુ ભગવન્મંદિરો કરાવી તેમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરી, સત્સંગમાં ઉપયોગી અનેક ઇષ્ટાપૂર્ત (તલાવ કુવા યજ્ઞ આદિક) કર્મ કરાવી, પોતાના આચાર્યપદને સ્વાભાવિક આવા ગુણુચરિત્રથી સમલંકૃત કરી, સંવત ૧૯૫૫ માં દુષ્કાળથી પીડા પામેલા જનોને અન્નદાનથી તે કલેશમાંથી મુક્ત કરી, એજ વર્ષમાં દેવે પ્રેરેલા રોગથી પીડા પામતાં, રોગનિવૃત્તિનો ઉત્તમ ઉપાય શ્રીનારાયણનું સ્મરણ છે એમ માની, દેહ દેહાનુબન્ધિમાંથી સ્નેહનો ત્યાગ કરી, ભગવાનમાં પ્રેમ રસની પ્રવૃદ્ધિ પામી સત્સંગિઓ અને સદ્ગુરુઓને યથાયોગ્ય ઉપયોગી ઉપદેશ આપી, ભાદ્રપદ માસની શુકલ અષ્ટમીએ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી ભાગવતી તનુ પામી અક્ષરધામને પામ્યા.

અદ્યાપિ આ આચાર્યવર્યનું શ્રવણમંગળ નામ સંભારતાં સર્વના હૃદયને આહ્વાદ આપેછે. આ આચાર્યશ્રી ઉદાર ચરિતવાળા, સર્વ ભૂત ઉપર સૌહાર્દ રાખનારા, આચાર્યપદને સર્વોત્તમપણે શોભાવનારા, વિદ્યા ધર્મને પ્રવર્તાવનારા થયા હતા. એમનું આ સન્નિધિપ્રિય ચરિત્ર સંપ્રદાયનિષ્ઠ-જનો થકી સાંભળ્યા મુજબ પ્રકાશ કર્યું છે.

એરીતે આ ભૂમિકામાં ભગવાનનાં દિવ્ય ગુણચરિત્રનો સંક્ષેપ તથા વિષયસારાંશ તથા કર્તા વિગેરેનાં ચરિત્રો વિગેરે ગ્રંથગૌરવોપયોગી અર્થો વર્ણવ્યા. આ શુભ સત્સંગિજીવન ગ્રંથરૂપ શોભાયમાન વૈજયંતી માળા પાંચ વર્ણનાં રત્નોવડે રચેલી છે, રત્નોના પાંચ વર્ણો તો પાંચ પ્રકરણો બાણવાં, આ રત્નો ભગવાન શ્રીહરિરૂપ ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે, આ રત્નો આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળામાં શતાનંદ મહર્ષિએ ગુથેલાં છે, એજ રત્નોને સુમતમુનિએ ઉત્તેજીત કર્યાં છે, આ ગ્રંથના ત્રણસો ઓગણીશ જે અધ્યાયો છે તે ગુણરૂપ (દોરારૂપ) છે, તેમાં તે પાંચ વર્ણનાં રત્નો પરોવેલાં છે, આ ગ્રંથના જે વૃત્તમાં જેમ ગુંથ્યા છે તેને અનુસારે સોળ હજાર પાંચસો ષેતાળીશ અને અનુષ્ટુપવૃત્ત સંખ્યાથી સત્તર હજાર છસો સત્તાવીશ શ્લોકો છે, તેઓ તે માળાના શુભ મણિકા છે. આવી આ માળાની શ્રીહરિના રૂપ ગુણ ચરિત્રરૂપ અલૌકિક પરમ કાંતિ છે તે સર્વના કલ્યાણને કરનારી છે, આવી આ ગ્રંથરૂપ વૈજયંતીમાળા રચીને શતાનંદ મહા-મુનિએ શ્રીહરિ ભગવાનના કંઠમાં પ્રેમથી પહેરાવી હતી, તેથી શ્રીહરિ અતિ પ્રહર્ષિત થયા હતા, તેપછી આ પ્રસાદિની મનોહર માળા સુમતા-દિક મુનિઓએ ધારી હતી. આ માળા અત્યારે સર્વને દૃષ્ટિગોચર વર્તે છે, તે સર્વ કોઇ સત્સંગિઓએ સદા ધારણ કરવા યોગ્ય છે.

સત્સક્તિજીવનગ્રન્થઃ સર્વગ્રન્થશિરોમણિઃ ।

ભૂતલે જયતાદેષ યાવન્નન્દ્રદિવાકરૌ ॥૧॥

લિ૦ હરિજીવનદાસ શાસ્ત્રી-વડતાલ.

મુક્તાનન્દસ્વામિનું જીવનચરિત્ર ।

શ્યામસૂર્યૌ શ્યામસૂત્રં શ્યમજુત ભગવત્સ્વામિનારાયણસ્ય

સ્તોત્રં હન્દોમયં યો શકુસ્ત ભગવદ્વાકસુધાસદ્ગ્રહં ચ ।

આત્મજ્ઞાનાદિપૂર્ણ ગુરુરિતિ ભગવાન્ મન્યતે ચં મુનીન્દ્રં

તં મુક્તાનન્દમીદે શમદમનિલયં સાધુગોષ્ઠીગરિષ્ઠમ્ ॥ ૧ ॥

આ સત્સંગિજીવન મહાનિબન્ધનો માહાત્મ્યગ્રંથ મહામુક્ત મુક્તાનન્દ મહા-
મુનિએ રચેલો છે. આ મુક્તાનન્દ મહામુનિનું પૂર્વાશ્રમમાં મુકુંદદાસ એવું નામ
હતું. એમના પિતાનું આનંદરામ નામ હતું અને માતાનું રાધા નામ હતું.
એમનો જન્મ અમરેલી ગામમાં થયો હતો. જન્મ સમય સંવત્ ૧૮૧૪ હતો. આ
મુકુંદદાસ સર્વજનોના મનનેત્રને આકર્ષણ કરનારી રૂપસંપત્તિ અને સર્વને આકર્ષણ
કરનારી બાળઅવસ્થાથી માતાપિતાને પરમાનંદ આપનારા થયા હતા. એમણે
કુમાર અવસ્થામાં જ સમસ્ત વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી સદ્વિદ્યા મેળવી હતી. એમનું
ગાયનકળામાં અપૂર્વ અતિપાંડિત્ય હતું અને ગુજરાતીભાષા વ્રજભાષા આદિકમાં
કવિતા કરવાની શક્તિ વિશેષપણે હતી. આ મુકુંદદાસની નિઃશ્ચેયસમાં મૂળભૂત
વિષયવિમુખતા કુમારવયમાંથી જ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી હતી, પરંતુ માતા-
પિતાને પુત્રમાં એવો આરૂઢ એહાબન્ધ હતો કે જેથી તેમને પુત્રના વિવાહમંગળનો
મહોત્સવ જેવામાં મહાઉત્સાહ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતો ગયો. એજ ઉત્સાહાતિ-
શયના તીવ્ર પરિપાકને લીધે આ મુકુંદદાસની નહિ ઈચ્છા છતાં પણ તેમનો શુદ્ધ-
સ્થાશ્રમમાં અંતઃપાત થયો. તે પછી માતાપિતાને સંકલ્પને અનુસારે વિવાહમહો-
ત્સવ સંપન્ન થવાથી અધિક આનંદ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો અને આ મુકુંદદાસને
તો અંતરમાં શોકવેગ અભિવૃદ્ધિ પામતો ગયો.

તે પછી શુદ્ધસ્થાશ્રમમાંથી નીકળવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં માતાપિતાના અત્યાગ્રહથી
રોકાઈ જતાં, કોઈપણ ઉચિત ઉપાય નહિ મળતાં પિતા આદિક સર્વ બન્ધુજનો
પોતાની મેળેજ પરિત્યાગ કરે એવા ઉપાયનો વિચાર કરી પોતાની હન્રમતદશા
અસંખ્ય બોલવું અસંખ્ય આચરણ કરવું ઇત્યાદિકવડે જમતમાં પ્રસિદ્ધ કરી. તે
પછી પિતા આદિકે મુકુંદદાસની હન્રમતતા કોઈપણ પ્રકારે ન નિવૃત્ત થાય એવી છે
એમ નિશ્ચય કરી એમનો વાસનાસહિત ત્યાગ કરી દીધો. મુકુંદદાસપણ અવસર
મળતાં તત્કાળ શુદ્ધયજ્ઞી નીકળી, નેષ્ટિક નિષ્કામમત દઢ કરવાની ઈચ્છાથી તેવા
મતની સિદ્ધિ કરી આપે એવા ગુરૂની ગોત કરવા પ્રવર્તતાં ધાંબલા તમરમાં વર્તતા
કોઈ દ્વારકાદાસ નામના વેરાગી સાધુની પાસે જઈ તેમના શિષ્ય થઈ, તેની સેવા
કરતા થકા પોતાનો નિષ્કામમત સુદઢ કરવાનો સંકલ્પ તેને નિવેદન કર્યો. તેણે

પોતાપાસે નિષ્કામવ્રતની દુષ્કરતા વિચારી પોતાથી અધિક ગુણવાળા કલ્યાણુદાસ નામના મોટા વેરાળી સાધુના અનુગ્રહથી નૈષ્ઠિકવ્રત સિદ્ધ થવાનું કહેતાં તેની આજ્ઞા લઈ વાંકાનેરનિવાસી તે કલ્યાણુદાસની પાસે ગયા. ત્યાં રહી તેની સારી સેવા કરી તેને રાજ કરી પોતાનો મનોરથ નિવેદન કરતાં તેણેપણ પોતાનું અસા-મર્થ્ય નક્કી કરી પોતાયકી અધિક જ્ઞાનવૈરાગ્યે સંપન્ન તુલસીદાસ સાધુની સમીપે જવાથી નૈષ્ઠિકવ્રતની સિદ્ધિ થવાનો યોગ આપતાં ત્યાંથી નીકળી શરધાર ગામમાં રહેતા તે તુલસીદાસની સમીપે જઈ તેની સેવાપરાયણ થયા. તુલસીદાસને પોતાની પરિચર્યામાં તત્પર મુકુંદદાસ ઉપર રૂપસંપત્તિ અને ગુણસંપત્તિને લીધે પરા પ્રીતિ પ્રકટ થઈ. મુકુંદદાસનેપણ તુલસીદાસવિષે તેમના પવિત્ર આચરણથી ભક્તિભાવ થયો. કેટલાક દિવસો વ્યતીત થતાં તુલસીદાસે મુકુંદદાસની પોતાના શિષ્યોમાં પ્રમુખપદે સ્થાપના કરી (મોટિરા કર્યા) આવા અવસરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામી શિષ્યજનો ઉપર અનુગ્રહ કરવા એજ શરધારપુરમાં આવીને સદુપદેશાદિકથી સુજનોના મનને અધિક આહ્વાદ આપતા થકા રહ્યા હતા. આ મુકુંદદાસ કોઈ કોઈ સમયે તેમની સમીપે જઈ તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરતાં તે શ્રીસ્વામીવિષે ભક્તિભાવ થતાં તેમના તેજથી તેમનું ચિત્ત આકર્ષિત થઈ ગયું. તુલસીદાસ આ મુકુંદદાસનો રામાનંદસ્વામીવિષે બંધાઈ ગયેલો પ્રેમ જાણીને દ્વેષદુષિત ચિત્તવાળો થઈ આ મુકુંદદાસને અટકાવ અધિકપણે કરવા લાગ્યો. તથાપિ આતો કોઈ કોઈ-પણ પ્રકારે અવસર મેળવીને શ્રીસ્વામિની પાસે આવી તેમની સમક્ષ તેમની સેવામાં રહેવાનો અત્યાદર નિવેદન કર્યો. પારકા શિષ્યને પડાવી લેછે એવા અપ-વાદથી ભય પામીને શ્રીસ્વામિએ પોતાપાસે રહેવાનો નિષેધ કરતાં પાછા જઈ અંતરમાં અતિ ખેદ પામી, શ્રીસ્વામિના ચરણની સેવાની સમુત્કંઠા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી હતી પરંતુ તેનો અવસર નજ પામ્યા. તે પછી શ્રીસ્વામી તો બીજે ગામે ગયા. તે પછી આ મુકુંદદાસ રામાનંદસ્વામિના સમાગ્રચની તીવ્ર ત્વરા વૃદ્ધિ પામતાં તુલસીદાસયકી છુટા થવાનો કોઈ ઉપાય વિચારતાં, પ્રતિદિન આત્રાણુ સાધુ વિગેરેને અપાતા સદાવ્રતમાં પોતાની ઉદારતા વધારવા લાગ્યા. તે પછી લોભિષ્ઠ તુલસીદાસ એમની ઉદારતા રોકવા માટે નહિ સમર્થ થવાથી પોતાને ‘ધન-ધાન્યાદિક ખુદી જશે તો શાથી નિર્વાહ કરીશું’ એવી તીવ્ર ચિંતા થતાં મુકુંદદાસને પોતાના શિષ્યપદમાંથી દૂર કર્યા.

આ પ્રકારે થવાથી મનમાં મહા આનંદ પામેલા મુકુંદદાસે અવસર મળતાં ત્યાંથી નીકળી શ્રીરામાનંદસ્વામી સમીપે જઈ તેમના ચરણકમળની સેવાપરાયણ થઈ તેમના શિષ્ય થવાની પ્રાર્થના કરી. શ્રીસ્વામીએ તો ‘પરીક્ષા કર્યા વિના શિષ્ય

ન કરવો' એવો નિયમ સંભારીને તેમની સાધુતાની પરીક્ષા કરવા કોઈ સાધારણ ભક્તના હળ જોડવાના (ખેતીના) કામમાં તેમને નિયોગ કર્યો. સ્વામીએ નિયોગ કરેલા મુકુંદદાસનો શ્રીસ્વામિની સેવામાં જ જેમ એમ અંતરમાં અત્યંત આનંદ પામી તેમણે આજ્ઞા કરેલું કર્મ કરવા લાગ્યા. તે પછી શ્રીસ્વામીએ આ મુકુંદદાસના અનુપમ સાધુભાવથી પ્રસન્ન થઈ પોતાના ચરણની સેવામાં તેમને સ્વીકારી બંધીયા ગામે તેમને પારમૈકાંતિક પરમહંસ દીક્ષા આપી અને દીક્ષાના અંગભૂત 'મુક્તાનંદ' એવું સાર્થક નામ પાડ્યું. એવી રીતે ગુરૂપાથી દીક્ષા પામેલા મુક્તાનંદ મુનિ અદ્વકાળમાં નિષ્કામવ્રતની દૃઢ નિષ્ઠા પામી મહાસાધુગુણે સંપન્ન થઈ શ્રીસ્વામિના સમાશ્રિત સાધુઓમાં પ્રમુખ પદવીનેપણ પામ્યા.

આ મુક્તાનંદ મહામુનિ નિષ્કામ વ્રતમાં 'પરા કાષ્ઠાને પામી, જ્ઞાનિઓના અગ્રેસર થઈ, ભગવાનમાં અનવધિ ભક્તિનિષ્ઠાવાળા થઈ, ક્ષમા દયા સરલતા ઉદારતા સુજનતા આદિક સમસ્ત શુભ ગુણના એક નિધિરૂપ થઈ, શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણનીજ એક સેવાપરાયણ થઈ, તેમના પ્રસાદના પ્રથમ પાત્ર થઈ પરમહંસોમાં પરમ પ્રખ્યાતિ પામ્યા. સોરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા લોજ ગામમાં જે મહામુનિનાજ પ્રાથમિક સમાગમમાત્રથી તીર્થયાત્રાના ક્રમથી ત્યાં આવેલા ધર્મનંદન ભગવાન શ્રીનીલકંઠવર્ણીને શ્રીરામાનંદસ્વામિનાં દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ હતી. ભગવાને પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાન પુછતાં શુદ્ધ સંપ્રદાયથી પ્રાપ્ત થએલા વિજ્ઞાનવાળા જે મુનિરાજેજ જીવાત્મા પરમાત્માદિકનું સ્વરૂપ સંગ્રહમાં સ્પષ્ટ ઉપપાદન કર્યું હતું. જે મહામુક્ત મુનિનાજ નિષ્કામ વ્રતના અતિશયથી અને શાંતિ શમ દમાદિ સાધુગુણના અતિ-શયથી વિરક્ત વણિરાજ ધર્મનંદન શ્રીહરિ ભગવાનને શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમાશ્રિત પરમહંસમંડળમાં રહેવાની રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. જે નિર્માની મુનિરાજેજ ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામી સ્વધામ પધાર્યા પછી અભિમાને રહિત થઈ શ્રીસ્વામિના ચરણમાંજ જેમ એમ ભગવાનના અદ્ભુત ઐશ્વર્યના વિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રીસ્વામિનારા-યણના ચરણારવિદની અપૂર્વ અસાધારણ દાસવત્ સેવા કરી હતી. જે વિદ્વદ્વર્ચ મુક્તાનંદ મહામુનિએ વટપત્તનમાં 'કલિયુગમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ એ શ્રેયનું સાધન નથી એમ નિષેધ કરી નામસ્મરણમાત્રજ શ્રેયનું સાધન છે' એમ વિવાદ કરતા વાદિઓના નામસ્મરણમાત્રનુંજ શ્રેયમાં સાધનપણું ખંડન કરવાપૂર્વક પ્રત્યક્ષ ભગવદુપાસનનુંજ મોક્ષમાં મુખ્ય સાધનપણું સમજાવવાકથથી સમર્થન કરવાવડે વાદિઓને વિજીતીને, કલિયુગમાંપણુ ભગવાનના અવતારનું સોએ સો સ્મૃતિ-ન્યાયથી સમર્થન કર્યું હતું તથા વાદિઓના પક્ષનું ખંડન કરી ત્રિયુગશબ્દના અર્થનું નિરૂપણ કર્યું હતું તથા સભામાંજ ભગવાનના અવતારનું અસંખ્યાતપણું સમર્થન

કર્ચું હતું તથા સભામાં શ્રીસ્વામિનારાયણવિષે ભગવાનપણનાં અસાધારણ અદ્ભુત
ઐશ્વર્યો નિરૂપણ કર્યા હતાં. તે પછી પરાજય પામેલા વાદિઓએ જે મુનીન્દ્રનાજ
ચરણનો સમાશ્રય નિઃશ્રેયસ માટે કર્યો હતો. જે મુનિનેજ મહામહિમા સાંભળી
તેમની સમીપે આવતાં તીવ્ર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થતાં વટપત્તનના અધીશ્વર સચાજીરાવ
મહારાજએ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવામાં પરમ આદર
તેમને પોતાના પુરમાં પધરાવી પ્રકટ કર્યો હતો. જે મુનિમૂળથીજ વટપત્તનમાં
સત્સંગવૃક્ષની વૃદ્ધિ થઈ હતી. આ બધી બાબતો સત્સંગિજીવનના ચતુર્થપ્રકરણમાં
સ્પષ્ટ છે. આ મુનિવર્યનું બીજું શું ઐશ્વર્ય બહુ નિરૂપણ કરવું? કેમકે ભગવાન
શ્રીસ્વામિનારાયણેજ આ મુનિવરની વારંવાર મુક્તાકંઠે શ્લોકો સભામાંજ કરી છે.
તેનો પ્રકાર વચનામૃતમાંજ છે—‘જેમ મુક્તાનંદસ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં
દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હવું તેવું ને તેવુંજ આજદિવસ
સુધી નવું ને નવુંજ છે પણ જોણ પડ્યું નથી’ ‘અમે સ્વામીનાં દર્શન થયા મોર
નવ મહિનાસુધી મુક્તાનંદસ્વામિની આજ્ઞામાં રહ્યા હતા’ ‘તથા ભગવાનના સંત
જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા મોટા હોય તેમનાં નામ લઇને પ્રાર્થના કરવી તો ઘાટ
સર્વે ટળી જાય...મુક્તાનંદસ્વામી જેવા હોય તે સર્વેથી સરસ વર્તમાન પાળતા
હોય’ ‘મુક્તાનંદસ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય’ ‘અને
હમણાં આ મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંતને વિષે એ નારાયણને લઇએ તો એમનેપણ
ભગવાન કહેવાય’ ‘એવું તમારે વિચારનું બળ રહેછે તે શાને યોગે રહેછે...કામ-
ક્રોધાદિકના ભેરને હઠાવે એવો જે વિચાર તેતો ગુણુયશી પર છે તે તમારા જીવમાં
રહ્યો છે’ ‘એવા દાસત્વભક્તિવાળાતો આજ મુક્તાનંદસ્વામી છે’ ‘અને મુક્તાનંદ
સ્વામીજીપર અમને ધણું હેત છે’ ‘એવાતો આ મુક્તાનંદસ્વામી...છે તે એમને
કોઈ બીજો ગમે તેવો ચમત્કાર દેખાડે તોપણ તેનો કોઈ રીતે ભાર આવેજ નહિ’
ઇત્યાદિ. કે બહુના ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ ગુરુભાઈ એવાપણ આ મુનિવરમાં
ગુરુભાવ રાખતા હતા.

ભગવાને સંપ્રદાયની પરિપુષ્ટિનો હેતુ કહેતાં મુક્તાનંદસ્વામિને એવી આજ્ઞા
કરેલી કે—‘તમે પણ પોતાના સંપ્રદાયસંબંધી ને ઈષ્ટદેવસંબંધી જે વાણી તથા
શાસ્ત્ર તેજ દેહપર્યંત કર્યા કરજ્યો. તે તમારો દેહ રહે ત્યાંસુધી તમને એજ આજ્ઞા
છે’ આવી ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસરીને આ સ્વામિએ બહુ નિબંધો રચ્યા છે.
તેમાં સંસ્કૃત ભાષામય—બ્રહ્મસૂત્રમાખ્ય. (૧) આ સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય. (૨)
નિર્ણયપંચક. (જેમાં જીવેશ્વરાદિ તથા ધર્માદિકનું નિરૂપણ) છે (૩) શ્રીહનુમ-
ત્કવચ-મન્ત્ર-પુરશ્ચરણવિધિ-સ્તોત્ર. (૪) હનુમદષ્ટોત્તરશતનામાવલિ. (૫)

આટલા છે. પ્રાકૃતભાષા પદ્યમય પ્રબન્ધો—કૃષ્ણઅસાદ (જેમાં શ્રીદ્વારકાધીશ વૃત્તાલયમાં આવ્યાની કથા છે) (૧) સતીગીતા (પતિવ્રતાના ધર્મને નિરૂપણ કરનારી) (૨) શ્રીનારાયણ જન્મહિસ્ટરિય (૩) સુકુંદખાવની (બ્રહ્મ-વિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૪) ગુણવિભાગ (ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં રહેલા ગુણ-વિભાગ અધ્યાયના અનુવાદરૂપ) (૫) પંચરત્ન (વિવેક-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ધ્યાન-વિજ્ઞાનને પ્રતિપાદક) (૬) ધામવર્ણનચાતુરી (૭) શ્રીભાગવતના દશમ-સ્કંધનો અનુવાદ (૮) ભગવદ્ગીતા અનુવાદ (૯) શિક્ષાપત્રી (૧૦) વાસુદેવાવતારચરિત (૧૧) કપિલગીતા (ભાગવતના તૃતીયસ્કંધમાં રહેલા કપિલોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૨) અવધૂતગીતા (ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં રહેલા અવધૂતોપદેશના અનુવાદરૂપ) (૧૩) ઉદ્ધવગીતા (ભાગવતના દશમસ્કંધમાં રહેલા ઉદ્ધવગોપિકાસંવાદરૂપ) (૧૪) વિવેકચિંતામણી (બ્રહ્મવિદ્યાનિરૂપણરૂપ) (૧૫) નારાયણકંઠચ (ભાગવતના પદ્મસ્કંધમાં રહેલા તેના અનુવાદરૂપ) (૧૬) ધર્માધ્યાન (શ્રીનારાયણના મહિમા પ્રકાશનરૂપ) (૧૭) સત્સંગશિરોમણિ (૧૮) વૈકુંઠધામદર્શન (૧૯) ઇત્યાદિ. આ ઉપરાંત ખીન્ન ગુજરાતી તથા પ્રજાભાષામાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિઆદિક વિષયોના અવલંબનવાળાં હજારથી અધિક રસિક શ્રવણીય કીર્તનીય સ્મરણીય કીર્તનો કરેલાં છે.

એ રીતે અનુપમ અત્યાદરણીય જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિના નિધિરૂપ, સર્વાધિક સાધુતા લક્ષણે સંપન્ન, શ્રીરામોદરસ્વામિના પરમ કૃપાપાત્રભૂત અને શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની કૃપા તથા પ્રેમના ઉદ્દગારભૂત શ્લાઘા વચ્ચેના પાત્રભૂત, ક્ષમા શાંતિ દયા દાક્ષિણ્ય આદિક દિવ્ય ગુણમયમૂર્તિ જ્ઞાનવિજ્ઞાને સંપન્ન, વીણાવાદન કળામાં નારદજીને સમાન, સમગ્ર મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સમાદરણીય એવા મહા-મહિમાએ સંપન્ન, વિવિધ કવિતામાં પરમ પ્રવીણ એવા મુનિવર સુક્તાનંદસ્વામી એ રીતે શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સર્વ પ્રકારે સમારાધન કરતાં તેમના અંતર્ધાન પછી તેમનો વિયોગશોક નહિ સહન થતાં એકજ માસે સંવત્ ૧૮૮૬ ના આષાઢ કૃષ્ણ એકાદશીએ શ્રીસ્વામિનારાયણના ચરણારવિદમાં મન જોડી દઈને તેમના પરમ ધામને પામ્યા. એ રીતે આ સ્વામિના જીવનચરિત્રનો સંક્ષેપમાં સાર છે.

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સદ્ગિજીવનમાહાત્મ્યમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

જુષ્ઠો મુક્તગણૈર્નિજાક્ષરપદે દિવ્યાકૃતિઃ સાદરં યો ભક્તૌ પ્રકટીવભૂવ વ્ય-
યા ધર્માઙ્ગનશ્રેયસે । અત્રોન્મૂલ્યયિતું ત્વધર્મમવિતું સાધૂંશ્ચ ધર્મં શુભં ધ્યાયે
તં હરિમીશ્વરેશ્વરમહં સહુદ્ધિદં સર્વદા ॥૧॥ યોઽકારયચ્છતાનન્દમુન્નિના
જનમુક્તયે । સત્સદ્ગિજીવનમ્ન્યં તં હરિં નૌમિ ધર્મજન્મ ॥૨॥ સત્સદ્ગિજીવ-
નમ્ન્યમાહાત્મ્યં તસ્ય તુષ્ટયે । કુર્વે ચૈકાન્તભક્તાનાં મુક્તાનન્દોઽહમાદરાત્

જે સર્વ ઈશ્વરના ઈશ્વર પરબ્રહ્મા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ પોતાના અ-
ક્ષર નામના ધામમાં અપ્રાકૃત આનંદમય આકારથી મુક્તોનાં મંડળોએ સર્વદા સા-
દર સેવ્યાથકા અખંડ વિરાજેછે, એજ અક્ષરાધિપતિ પુરુષોત્તમ ભગવાન દયાએ
કરીને આ પૃથ્વી ઉપર વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો નિર્મૂળ નાશ કરવા અને
સાધુ તથા શુભ ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા અને જનોનું કલ્યાણ કરવા ધર્મદેવથી તે-
મની ભાર્યા ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થયા છે (પ્રકટ થવામાં પ્રધાન કારણ તો કૃપાજ
છે અને પરમ પ્રયોજન તો સાધુજનોનું સંરક્ષણ છે. અધર્મનાશ ધર્મસ્થાપનતો
અવાંતર છે. જે એમ ન હોય તો જે અક્ષરપદમાં નિલ્ય રહેલા છે તે આ માનુષ
લોકમાં શા માટે આવતરે? અને મુક્તસેવ્ય છે તો શા પ્રયોજન માટે આવતરે?
નજ આવતરે) ઈશ્વરના ઈશ્વર અને સન્નિધિમાત્રથી સદ્બુદ્ધિને આપનારા એવા
શ્રીહરિનું હું (મુક્તાનંદમુનિ) સદાય ધ્યાન ધરું છું ॥૧॥ જેમણે ભાવિ જનોના
મોક્ષ માટે સત્સંગિજીવન નામનો પોતાના પરમાદ્ભુત ચરિત્રામૃતથી પરિપૂર્ણ
એવો ગ્રંથ શતાનંદમુનિપાસે કરાવ્યો છે, તે ધર્મનંદન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર
કરું છું ॥૨॥ તે આ સત્સંગિજીવન નામના નિબંધનું માહાત્મ્ય (માહાત્મ્યનો
ખાસ દેનારો ગ્રંથ) તે ભગવાન શ્રીહરિ તથા તેમના એકાંતિક ભક્તોની પ્રસન્નતા

॥૩॥ શ્રીમદુર્ગપુરે દુર્ગે ભૂપતેરુત્તમસ્ય ચ । રમણીયેઽતિવિસ્તીર્ણે શ્રીગોપીના-
થમન્દિરે ॥૪॥ શ્રીમદ્દરિતિરોધાનલીલાનન્તરમેકદા । આસીત્કતિષુચિન્મા-
સ્સુ યાતેષુ મહતી સભા ॥૫॥ તત્રાયોધ્યાપ્રસાદાલ્યો રઘુવીરાભિધઃ સુધીઃ ।
આચાર્યઃ સાધવસ્તસ્થુર્મનુમુક્તાઃ સર્વશઃચ યે ॥૬॥ મુકુન્દાનન્દમુખ્યા યે
નૈષ્ઠિકા બ્રહ્મચારિણઃ । મયારામાદયશ્ચાન્યે ગૃહિણો હરિસંશ્રિતાઃ ॥૭॥ ઇતિ
સ્થિતાં સભાં શ્રુત્વા શતાનન્દો મહામુનિઃ । હરિધ્યાનકૃતૈકાગ્રમનાસ્તત્રાગમ-
ન્મુદા ॥૮॥ તં દૃષ્ટ્વોસ્થાય સમ્યાક્તે ત્વાયાન્તં રુચિરાસને । મુદોપવેશયામા-
સુર્વેદશાસ્ત્રવિશારદમ્ ॥૯॥ તતઃ પ્રોચતુરાચાર્યૌ તં હરેરાજ્યા મુને ! । સત્સ-
ંગિજીવનગ્રન્થો મોક્ષહેતુસ્ત્વયા કૃતઃ ॥૧૦॥ તં વયં શ્રોતુમિચ્છામો ભવતઃ

માટે મુક્તાનંદ નામે હું આદરથી-ભગવન્ચરિત્રરૂપ સત્સંગિજીવનમાં પરમા-
દરથી કરુંછું ॥૩॥ શ્રીમત્-ભગવાનના નિયત નિવાસને લીધેજ થએલી અપૂર્વ
શોભાએ સંપત્ર એવા દુર્ગપુરમાં ઉત્તમ ભૂપતિના દરબારમાં અતિશય વિશાળ ર-
મણીય શ્રીગોપીનાથજીના દિવ્ય મંદિરમાં ભગવાન્ શ્રીહરિની અંતર્ધાનલીલા પ્રવ-
ર્ત્યા પછી કેટલાક માસ વ્યતીત થતાં એક સમયે કોઈ મોટી સભા થઈ હતી ॥૪-
૫॥ તે સભામાં આચાર્યપદ (ગાદી)ને શોભાડે એવી શોભન ખુદ્ધિએ સંપત્ર
એવા શ્રીઅયોધ્યાપ્રસાદજી અને શ્રીરઘુવીરજી નામના આચાર્યો, હું પ્રમુખ જેમાં
હું એવા સર્વે સાધુઓ, મુકુન્દાનંદ મુખ્ય જેમાં છે એવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ અને
ખીજ મયારામ આદિક ગૃહસ્થ હરિજનો આવીને યથાયોગ્ય બેઠા ॥૬-૭॥ શ્રી-
હરિના ધ્યાનમાં એકાગ્ર (તે થકી ખીજ વિષયની વ્યાસક્તિએ રહિત) મન જે-
મણે કર્યું છે, એવા મહામુનિ શતાનંદસ્વામી આવી સર્વોત્તમ મહાસભા થએલી
સાંભળીને પ્રહર્ષ પામીને ત્યાં આવ્યા. ભગવાનના ચરણારવિંદના ધ્યાનથીજ તૃપ્ત
અંતઃકરણવાળાઓને તેમના એકાંતિક ભક્તજનોની સભામાં આવવામાં મહા
હર્ષ થાયજ ॥૮॥ વેદો અને તેના અર્થોનો અવબોધ આપનારાં શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ
એવા તે શતાનંદમુનિને આવતા બોધને સભામાં બેઠેલા તે સર્વે જનોએ સન્મુખ
હઠીને રમણીય આસનમાં તેમના આવવાથી હર્ષાતિશય પામીને બેસાર્યા ॥૯॥ તે
પછી સભામાં સુબેથી બેઠેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ આચાર્યો એમ બોલ્યા કે—હે
મુને ! તમોએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી સત્સંગિજીવન નામનો નિબન્ધ શ્રોતાઓના શ્રે-
યના કારણભૂત (સંસારભયને શમાવનારો) કર્યો છે ॥૧૦॥ તે ગ્રંથ મહાભતિ-
માન્ તમારા મુખથી અમો સાંભળવા ઈચ્છીએ છીએ (કેમકે અમો ભગવાનનાં

પુરુષેધસઃ । યદગ્ર જન્મસાફલ્યં કથાનાં શ્રવણાદ્ધરેઃ ॥૧૧॥ હૃત્યં તદ્વચનં
શ્રુત્વા શતાનન્દઃ પ્રહર્ષિતઃ । શ્રાવયામાસ તં પ્રીત્યા સ તાનેકાગ્રચેતસઃ ॥૧૨॥
નૃપતેરુત્તમસ્યૈવ કુર્ગે સંશોભિતે વરે । મણ્ડપે શુશ્રુવુઃ પુણ્યાં તત્કથાં તે તદા-
નનાત્ ॥૧૩॥ તત્સમાસૌ ચ જાતાયામેકદા સદસિ સ્થિતમ્ । હૈમન્તસિંહસ્તં
રાજા પપ્રચ્છૈકાન્તિકો હરેઃ ॥૧૪॥ સત્સંજ્ઞિજીવનારુચસ્ય ત્વકૃતસ્ય મહામુને !
। પ્રન્થવર્યસ્ય માહાત્મ્યં મહ્યં શુશ્રૂષવે વદ ॥૧૫॥ અધિકારઃ શ્રુતૌ તસ્ય કસ્ય
વા તત્ર કિં ફલમ્ । દેશે ચ કીદશે કાલે કાર્યં તચ્છ્રવણં મુને ! ॥૧૬॥
કીદશોઽસ્ય ભવેદ્વક્તા શ્રોતારઃ સ્યુશ્ચ કીદશાઃ । તં શ્રુત્વા તત્સમાસૌ ચ કિં
દેયં વદ તન્મુને ! ॥૧૭॥ હૃત્યં જિજ્ઞાસુના રાજા પૃષ્ઠસ્તેન મહાદરાત્ । પ્રસ-

દિવ્ય ચરિત્રો સાંભળવામાંજ અતિશય પ્રીતિવાળા હોયે અને તમે તો તેના પ્ર-
વક્તા મહામતિમાન છો. તો આપનો સમાગમ અમે શ્રોતા જનોનાં પરમ લાલ
માટે છે) આ-જન્મ જરા મરણાદિ અનેક ભયના સ્થાનભૂત આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિ-
વિધ તાપાતિશય જેમાં છે એવા માનુષ લોકમાં શ્રીહરિની જે દિવ્ય કથા સાંભ-
ળવી એજ એક જન્મનું સાફલ્ય છે, ખીજું નથી ॥૧૧॥ આનું આચાર્યોનું વચન
સાંભળીને શતાનંદસ્વામીએ તેમની અતિશય શુશ્રૂષાથી પ્રહર્ષ પામીને, શ્રવણોપ-
યોગી મનની એકાગ્રતાવાળા સર્વ ભક્તોને પ્રીતિથી સત્સંગિજીવન નામનો દિવ્ય
ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો ॥૧૨॥ ઉત્તમ (દાદોખાચર) નૃપતિના દરબારમાંજ ક-
રેલા સુશોભિત શ્રેષ્ઠ મંડપમાં પુણ્યા-શ્રોતા જનોનું પરમ શ્રેય કરનારી, શ્રવણ-
માત્રથી મંગળ કરનારી, સમસ્ત પાપને હરનારી સત્સંગિજીવનની કથા જે સ્વયં
ગ્રંથકર્તા મુનિવર શતાનંદસ્વામી છે એમનાજ મુખ થકી સર્વેએ સાંભળી ॥૧૩॥
તે પછી સત્સંગિજીવનની કથાસમાપ્તિ થયા બાદ એક અવસરમાં સભામાં મુખે
થી બેઠેલા શતાનંદમુનિ પ્રતિ ભગવાન શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્ત હૈમંતસિંહ (જ-
ણાલાઈ) રાજાએ વિનયથી પુછ્યું ॥૧૪॥ હે મહામુને ! આપે ભગવાનની આ-
જ્ઞાથી રચેલા સર્વોત્તમ સત્સંગિજીવન નામના નિબન્ધનું માહાત્મ્ય સાંભળવા ઈચ્છું
છું તો શુશ્રૂષુ મને તમે કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧૫॥ હે મુને ! આ ગ્રંથના શ્રવણમાં
કેનો અધિકાર છે ? અને કળ શું છે ? (સર્વને એકજ સરખું કળ છે કે અધિકાર
ભેદથી કળમાં ભેદ છે ?) અને આનું શ્રવણ કયા કાળમાં અને કયા દેશમાં કરતાં
તે શ્રેષ્ઠ થાય ? ॥૧૬॥ હે મુને ! આનો વક્તા કેવા લક્ષણવાળો જોઈએ ? અને આના
શ્રોતાઓ કેવા લક્ષણવાળા હોવા જોઈએ ? આ ગ્રંથ સાંભળીને તેની સમાપ્તિમાં વાં-

જસ્ટમુવાચેદં શતાનન્દો મહામુનિઃ ॥૧૮॥ શતાનન્દમુનિસ્ત્વાચ—સાધુ પૃષ્ઠં
ત્વયા રાજન્ ! સર્વપ્રાણિહિતાવહમ્ । તદુત્તરમહં કુર્વે ભવત્પ્રશ્નાનુસારતઃ ॥૧૯॥
इतिहासपुराणानां वेदानां साङ्ख्ययोगयोः । स्मृतीनामपि सर्वासां वेदान्तस्य
च भूपते ! ॥૨૦॥ અસ્તિ રામાયણાદીનાં સચ્છાસ્ત્રાણામિદં શ્રુતમ્ । સારસ્વ-
પમતિશ્રેષ્ઠં ભવમીતિનિવર્તનમ્ ॥૨૧॥ યત્રાસ્યન્તિકનિઃશ્રેયોદેતુરેકાન્તિકા-
મિધઃ । અતિસ્પષ્ટતયા ધર્મો વર્ણિતઃ પાપનાશનઃ ॥૨૨॥ શ્રીમદ્ધરિતિરોઘા-

ચનારા પૌરાણિકને શું આપવું પડે ? તે સર્વ મને યથાર્થપણે કહો ? ॥૧૭॥ આ
પ્રકારે જ્ઞાસુ હેમંતસિંહ રાજાએ મહા આદરપૂર્વક પુછેલા શતાનંદ મહામુનિ તે-
મની ઉપર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા (પુછનારા પરમ ભક્ત જ્ઞાસુ છે અને પ્રવક્તા
ચોતે ભગવત્કથાશ્રવણપરાયણમાં પરમ પ્રીતિમાન છે માટે આ બંનેનો આદર
અને પ્રસાદ અનુરૂપ (યોગ્ય) છે ॥૧૮॥

શતાનંદકવિ કહે છે—હે રાજન્ ! તમોએ બહુ સાચું પુછ્યું, કારણ કે આતો
સર્વ કોઈ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર છે. માટે (આ પ્રશ્ન બહુ સાધુ છે) તમારા
પ્રશ્નને અનુસારે તેનો ઉત્તર (સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનારો) આપું છું ॥૧૯॥ હે
ભૂપતે ! આ સત્સંગિજીવન નામનું શાસ્ત્ર વિવિધ ધર્મોનો બોધ કરનારા વેદો, તેના
ઉપબૃહદ્ભૂત (તેનો અર્થ બોધ કરનારા) ઇતિહાસ પુરાણાદિક, વેદમૂળક સ-
મસ્ત સ્મૃતિઓ, આત્મા અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને ઉપપાદન કરનારા સાંખ્ય
તથા યોગ અને પરમાત્મતરવનો અવબોધ આપનારા વેદાંતના સર્વોત્તમ સાર-
રૂપ છે તથા સચ્છાસ્ત્રો-વેદવિશ્વ અસચ્છાસ્ત્રોથકી ધર્મકાંત ભગવચ્ચરિત્રનો બોધ
આપનારા હોવાથી વિલક્ષણ જે રામાયણાદિક, તેના સાર રૂપ છે, સારતમ ધર્મનો
અવબોધ આપનાર હોવાથી સારરૂપ છે, માટેજ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે, કેવળ ત્રેવ-
ર્ગિક (ધર્મ અર્થ કામ) ફળનું સાધન નહિ કિંતુ ભવભીતિને પણ ભાગનાર છે.
આનો આટલો બધો અતિશય શાથી ? તો જે આ ગ્રંથમાં આત્યંતિક નિઃશ્રે-
યસ—દેશથી કાળથી અને વસ્તુથી જે પરમાનંદનો પરિવ્યેદ (માપ) નથી,
માટેજ જેની અપેક્ષાએ અન્ય અધિક શ્રેય નથી, એવા આત્યંતિક નિઃશ્રેયસરૂપ
પરબ્રહ્માનુભવાનંદના હેતુભૂત એવા ‘એકાંતિક’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ ધર્મ અ-
તિસ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યો છે, જે ધર્મ શ્રવણમાત્રમાંજ સમસ્ત પાપપુંજને પ્રલય
કરનારો છે ॥૨૦-૨૨॥ પૃથ્વી ઉપર ધર્મનંદનરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામી દિવ્ય સ્વરૂપ
જેમણે પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણની અંતર્ધાનલીલા થયા પછી તો સમસ્ત
શરીરિઓને સંસારસાગરના સંતરણના સાધનભૂત આજ તેમના ચરિત્રામૃત-

નાનન્તરં ત્વિયમેવ હિ । વર્તેતે નૌર્ભવામ્મોધેસ્તરણાય શરીરિણામ્ ॥૨૩॥
 ईशब्रह्मपरब्रह्ममायाजीवात्मनामिदम् । अस्त्येवाज्ञानतिमिरध्वंसभास्करस-
 क्षिभम् ॥२४॥ શ્રવણેનાસ્ય શાસ્ત્રસ્ય બુધ્યતે શ્રોતૃભિર્જનૈઃ । રહસ્યં સર્વજ્ઞા-
 નાનાં વાચાર્થ્યેનાતિદુર્ગમમ્ ॥૨૫॥ અનુગ્રહાદ્ધરેઃ શાસ્ત્રં શુભમેતત્તદાજ્ઞયા ।
 तत्समीपनिवासेन कृतं क्षोणिपते ! मया ॥२६॥ एतन्मत्तो हरिः श्रुत्वा
 श्रीमुखेनेत्यमब्रवीत् । रमणीयमिदं शास्त्रं सर्वशास्त्रशिरोमणिः ॥२७॥ તસ્મા-
 દેતસ્ય માહાત્મ્યં શ્રુતજાતવરીયસઃ । સર્વોત્તમં જનૈર્જ્ઞયં ભવરોગવિનાશિનઃ
 ॥૨૮॥ एतत्पुण्यमलं पवित्रममलं सद्धर्मशास्त्रं परं धर्मज्ञानविरागभक्तिनिभृतं

ગણિત પારમૈકાંતિક ધર્મપ્રધાનભૂત સત્સંગિભવનજ મહા નૌકા વર્તે છે ॥૨૩॥
 ઈશ-સૃષ્ટ્યાદિકને નિર્વાહ કરનારી બ્રહ્માદિ ત્રણ ભૂતિઓ તથા પ્રધાનપતિ પ્રમુખ,
 અક્ષર-અક્ષરબ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ પરમાત્મા, ત્રિગુણાત્મક માયા અને માયાનિમગ્ન
 બદ્ધ જીવો, આ સર્વ વિષયનું જે અજ્ઞાન-તેના સ્વરૂપનો અવિવેક તેરૂપી જે અં-
 ધકાર (અપ્રકાશક હોવાથી) તેનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન છે, તેહું સમ-
 સ્ત તત્ત્વને બોધ કરનાર આ સત્સંગિભવનજ શાસ્ત્ર છે ॥૨૪॥ આ શુભ શાસ્ત્રના
 શ્રવણથી સર્વ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય (તાત્પર્યવિષયીભૂત) યથાર્થપણે શ્રોતા જનો જાણી
 શકે છે, જે રહસ્ય અતિદુર્ગમ-બીજભાંથી જાણી શકાય નહિ તે આમાંથી સ્પષ્ટ
 જાણી શકાય છે ॥૨૫॥ હે પૃથ્વીપતે ! મેં શ્રીહરિના પરમ પ્રસાદથી આ શુભ
 શાસ્ત્ર રચેલું છે, મારા કેવળ ભુદ્ધિબળના ઉદ્દાસવાળું આ નથી, કિંતુ પરમાત્માના
 પરમ પ્રસાદના પરિપાકરૂપ છે. તેમજ આ શાસ્ત્ર ભગવાનના પરોક્ષપણામાં રચ્યું
 નથી પરંતુ મેં પૂર્વે તેમના વચ્ચે સ્થાપી રહીનેજ રચ્યું છે. તેમજ સ્વેચ્છાથી રચ્યું
 નથી, કિંતુ તેમની આજ્ઞાથી રચ્યું છે. એ રીતે ભગવાનનો અનુગ્રહ, ભગવાનની
 આજ્ઞા અને ભગવાનનું સાન્નિધ્ય છે તો આ ગ્રંથના કારણની બહુ વિલક્ષણતા લ-
 ક્ષમાં લેવી ॥૨૬॥ આના સર્વાર્થથી સંપૂર્ણ આ શાસ્ત્ર મારાથકી શ્રીહરિ સાંભળીને
 સ્વયં શ્રીમુખે એમ બોલ્યા કે-આ રમણીય શાસ્ત્ર સર્વ શાસ્ત્રોના શિરોમણિભૂત
 છે. ભગવાને સાક્ષાત્ સાંભળ્યું અને પ્રશંસા કરી આ બીજે એનો અતિશય જા-
 નીવો ॥૨૭॥ આવો એનો અતિશય છે તો સ્વભાવસિદ્ધ જનનમરણાદિ ભવ-
 રોગનો વિનાશ કરનાર અને શાસ્ત્ર સમૂહમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય સ-
 વોત્તમ છે, તો આહું આ શાસ્ત્રનું સર્વાતિશયી માહાત્મ્ય સર્વ કોઈએ સમજવું
 ॥૨૮॥ આ શાસ્ત્ર અલ્પ પુણ્ય-ઉત્તમ પુણ્ય છે, કારણ કે આના શ્રવણથી મહા
 સુકૃત ઉત્પન્ન થાય છે, જેના ફળની અપેક્ષાએ સ્વર્ગાદિ પદ પણ અતિ અલ્પ છે.

સેવ્યં સતાં નિલદા । પાપૌઘપ્રશમં નૃણાં કલિમલપ્રક્ષાલનં સર્વથા જાહ્ય-
ધ્વાન્તનિવારણં સુકૃતિભિઃ સમ્પ્રાપ્યતે નેતરૈઃ ॥૨૯॥ સકલધર્મવિનિર્ણયમ-
જ્ઞસા સકલશાસ્ત્રમતઞ્ચમવારણમ્ । સકલવાન્ઘિતપૂરણમુત્તમં સકલલોકમનઃ-
શ્રુતિરજ્ઞનમ્ ॥૩૦॥ વિવિધસંશયશલ્યસમુદ્ધરં શ્રવણમાત્રત એવ કુબુદ્ધિહત્ ।
મદનકોપમુસ્તારિભયાપહં જયતિ શાસ્ત્રમિદં કવિભૂષણમ્ ॥૩૧॥ બહુવિધદ્રવિ-

અતં પવિત્ર—ઉત્તમ પવિત્ર છે, કેમકે સમસ્ત પાપનો પ્રણાશ આનાથી થાય છે.
અમલ—આ પ્રગન્ધમાં પ્રતિપાદ્ય શ્રીહરિ સમસ્ત હેયના વિરોધી (નિર્દોષ)
હોવાથી પોતે પણ નિર્મળ છે. **પરં સદ્ધર્મશાસ્ત્ર**—સદ્ધર્મ-ભગવદેકાંતી ધર્મનું
સારપણે આમાં શાસન કરેલું છે, માટે પરં સદ્ધર્મશાસ્ત્ર છે. મોક્ષના આર્થિઓને
અત્યંત અપેક્ષિત એવા ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી (પ્રતિપાદન કરવા થોડા)
ભરપુર છે (ધર્મો વર્ણાશ્રમ સંબન્ધી જાણવા, જ્ઞાન આત્મા પરમાત્માનું જાણવું,
વૈરાગ્ય આત્મવ્યતિરિક્ત સર્વ પ્રાકૃત પદાર્થમાં અપ્રીતિ જાણવો, ભક્તિ પરમા-
ત્મામાં પરાનુરાગમૂળ શ્રવણ કીર્તનાદિ જાણવી) માટેજ સંતોએ સદા સેવવા
થોડા છે. અનાદિ કાળસંચિત પાપસંચયનો પ્રતિપાદ્ય ભગવાનના ચરિત શ્રવ-
ણથી પ્રણાશ કરનાર છે અને કળિમળને પ્રક્ષાલન કરનાર છે, સર્વ પ્રકારે (ક-
રીથી અંકુર ઉદય ન થાય એ રીતે) અજ્ઞાન અંધકારને વિનાશ કરનાર છે. આવું
સર્વોત્તમ શાસ્ત્ર સુકૃત વિશેષ શાક્ષીઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે ખીન્નઓને તો મળવુંજ
નથી ॥૨૯॥ આ શાસ્ત્ર ત્રિવર્ગપરાયણ કે મોક્ષપરાયણ સર્વ કોઈને અપેક્ષિત
એવા ધર્મો જે વર્ણભેદથી કે આશ્રમભેદથી પ્રવર્તેલા છે તે સર્વનો તત્વથી
વિનિર્ણય કરી આપનાર, સમસ્ત શાસ્ત્રોનો જે મત તેમાં જે ભ્રમ થાય તેને
વિનિવારણ કરનાર, (કારણ કે સમગ્ર શાસ્ત્રોના સારાર્થને યોગ્ય કરનાર છે)
સર્વનું સર્વ પ્રકારનું વાંછિત પૂરણ કરનાર, શ્રોતા સમસ્ત લોકોના શ્રવણ
અને મનને સર્વ પ્રકારે સમ્યક્ રંજન કરનાર (પ્રતિપાદ્ય ભગવદ્ગુણો-
ત્કર્ષવડે) એવું ઉત્તમ છે ॥૩૦॥ આ શાસ્ત્ર અનેક અર્થોનો અવબોધ આપ-
નાર હોવાથી વિવિધ સંશયરૂપ શલ્યનો સમુદ્ધાર કરનાર, શ્રવણમાત્રથીજ
કુબુદ્ધિ-દેહાદિકમાં આત્માપણાના ભ્રમને લીધે થતી વિષયોપશોગબુદ્ધિને હ-
રનાર, કામ કોપાદિ આકર્ષંતર અરિઓના ભયને નાશ કરનાર, આવું આ શાસ્ત્ર
કવિભૂષણ-કવિ-કાન્તદર્શી (ભવિષ્યદર્શી) એએ સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા
થોડા કોઈ પણ અપૂર્વ ભૂષણ છે. ભૂમિમાં તે આ શાસ્ત્ર જયતિ—સર્વોત્કર્ષપણે
વર્તે છે ॥૩૧॥ જેમ મહાવજ્ર સુવર્ણ રત્ન આદિક બહુવિધ દ્રવ્યમાં નિધિ ઉત્તમ

ળેષ્વિવ શેવધિઃ ક્ષિતિરુદ્દેષ્વિવ કલ્પતર્કવરઃ । સકલગોષ્વિવ કામદુઘા વરા
શ્રુતગણેષુ વરિષ્ઠમિદં મતમ્ ॥૩૨॥ શ્રવણવર્ણનતાપનિવારણં હરિચરિત્રસુધા-
રસસમ્મૃતમ્ । હરિપદામ્બુજમક્તિરતિપ્રદં ત્વિદમિહાસ્તિ હિ ભાગવતપ્રિયમ્
॥૩૩॥ ત્રિધિમવાદિસુરેશ્વરવાચ્છિતં શ્રુતમિદં કલિદૂષણમેદનમ્ । અસુમૃતા-
મિહ પુણ્યવિવર્ધનં ભવતિ સંસૃતિરોગરસાયનમ્ ॥૩૪॥ અતિકરાલકૃતાન્તમ-
હોરગપ્રચુરદૃષ્ટજનામૃતસન્નિભમ્ । સ્મરદવાનલજ્વાલિતઘનોપમં હરિપદોપગતા-
વધિરોહણી ॥૩૫॥ ગ્રન્થસ્યાથ બ્રુવે તુભ્યં શ્રવણેઽસ્યાધિકારિણમ્ । શુશ્રૂષવેઽ-
નુરક્તાય શ્રુણુષ્વૈકાગ્રચેતસા ॥૩૬॥ પુંસાં લબ્ધનૃદેહાનાં યોષિતાં ચ મહી-

છે, જેમ વૃક્ષવૃંદમાં કલ્પતરુ ઉત્તમ છે, જેમ સમગ્ર ગાયોમાં કામધેનુ ઉત્તમ છે,
તેમ સર્વ શાસ્ત્રોમાં આ શાસ્ત્ર ઉત્તમ માનેલું છે ॥૩૨॥ આ શાસ્ત્ર શ્રીહરિચરિત્ર-
રૂપ સુધારસથી ભરપૂર છે, માટેજ શ્રવણ તથા વર્ણનથી ત્રિવિધ તાપને ટાળનારું
છે (સાંભળનારા અને કીર્તન કરનારા જનોના તાપત્રયને નિવારણ કરે છે) અને
શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં મોક્ષ જેનું લક્ષણ છે એવા નિઃશ્રેયસથકી પણ અત્યુત્તમ
એવી પરમા ભક્તિને આપનારું છે, માટેજ ભાગવતોને આ લોકમાં અતિશય પ્રિય
આ છે ॥૩૩॥ આ શાસ્ત્ર ભવ બ્રહ્માદિ સુરેશ્વરોએ પણ વાંછેલું છે (જે પરમાત્મા
વિધિ શિવાદિકોને પણ વંદનીય ચરણારવિંદ છે તેમનું ચરિત્ર પ્રતિપાદન કરેલું
હોવાથી તેમણેપણ આ પ્રાર્થના કરેલું છે) તથા કલિકાળકૃત દુરંત દોષને નિવારણ
કરનારું, સર્વ પ્રાણીઓને આ લોક પરલોકમાં પુણ્યપ્રકર્ષને પમાડનારું (આ લોક
પરલોકમાં સુકૃત ફળને આપનારું) અને સંસારરૂપ જે મહારોગ તેના (નિવારણમાં)
પરમ રસાયનરૂપ આ છે ॥૩૪॥ સ્મરણમાત્રમાં પણ મહાલય કરનારા મૃત્યુરૂપ
મહાસર્પે અત્યંત ડસેલા જનોને આ શાસ્ત્ર અમૃતરૂપ છે. મહાસર્પે ડસેલાને
મરણ અવર્જનીય છે (થાયજ) તેમાં સંજીવનતો અમૃતજ છે એથી અન્ય નથી
(જે જન્મધારી છે તેઓને મૃત્યુરૂપ મહા સર્પનો દંશ અવર્જનીય છે, કેમકે જે
જન્મ્યો છે તેનો મૃત્યુ નિશ્ચે છેજ. અને મરેલાનો જન્મ પણ નિત્ય છેજ. તો આ
ચક્રની માફક અનુવર્તતો મરણલય આ શાસ્ત્રના સેવનથી ટળી જાય છે) તથા
દાવાનળની પેઠે અસહ્ય વેગ જેનો છે અને ક્ષણેક્ષણે વિવૃદ્ધિ પામતા સ્મર (કા-
મ)ને વર્ધતા મેઘની માફક શમાવનારું છે તથા સાક્ષાત્ લગવાનું નારાયણનું જે
૫૬-મુક્તપ્રાપ્ત્ય સ્થાન છે તેની ઉપર પહોંચી જવામાં ઉત્તમ કોઈ પણ દૃઢ નિસ-
રણીરૂપ છે ॥૩૫॥

હે રાજન્ ! હવે તમે શુશ્રૂષુ છો તો સાંભળવા ઈચ્છતા અનુરાગી તમેને આ

તલે । અધિકારઃ શ્રુતાવસ્ય મન્યસ્યાસ્તિ ક્ષમાપતે ! ॥૩૭॥ આશ્રમાણાં ચ
વર્ણાનાં ચતુર્ણામધિકારિતા । શ્રવણેઽસ્યાસ્તિ તત્કાર્યં સર્વેસ્તૈરાદરેણ તત્ ॥૩૮॥
શાસ્ત્રસ્યાથ હ્રુવે તુભ્યં શ્રવણેનાસ્તિ ચત્ફલમ્ । સાદરં શ્રવણીયસ્ય પાવનસ્યાસ્ય
ભૂપતે ! ॥૩૯॥ ચજ્ઞાનાં સર્વદાનાનાં સર્વતીર્થાહુવસ્ય ચત્ । ફલમસ્તિ ચ
તત્સર્વમેતચ્છ્રુત્યાઽઽપ્યતે જનૈઃ ॥૪૦॥ અસ્ય શ્રવણમાત્રેણ પ્રસન્નઃ શ્રીહરિર્મૃ-
શમ્ । શ્રોતૃણાં પૂરયત્યેવ સર્વાનાશુ મનોરથાન્ ॥૪૧॥ જનઃ કર્તું તપોઽદ્યત્રં

અંથના શ્રવણમાં અધિકારી કહું છું, તેને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો ॥૩૭॥ હે ભૂપતે !
જેને નરદેહનો યોગમાત્ર છે તે સર્વને શ્રવણમાં અધિકાર છે, પછી તે બધે સ્ત્રી
હોય કે પુરુષ હોય; ગૃહસ્થ હોય કે ઊર્ધ્વરેતા હોય; બ્રાહ્મણ હોય કે શૂદ્ર હોય;
સર્વ કોઈ આશ્રમે અને વર્ણોને આના શ્રવણમાં અધિકાર છે, કારણ કે-અધિકાર-
માં પ્રયોજકનો અર્થિત્વ અને સામર્થ્યમાત્ર છે (જે અર્થી હોય અને સમર્થ હોય
એ અધિકારી હોઈ શકે, એમાં ખીજ કશાની અપેક્ષા નથી) તેનો નરદેહનો યો-
ગવાળા સર્વને સમાનજ છે. તાપત્રયથી પરાલભ્ય પામેલા કયા જનને તેની નિ-
વૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા ન થાય ? થાયજ. (સર્વ કોઈ અર્થી છેજ) પણ પશ્યાદિ
અને સ્થાવર થકી ખીજ (તે વિનાના) કયા જનને આના અર્થના શ્રવણ મનના-
દિકમાં સામર્થ્ય નથી ? છેજ. જેમ વેદોમાં ત્રણ વર્ણોનેજ અધિકાર છે તેમ આમાં
નથી. આના શ્રવણમાં ખીજ કશા અંગની અપેક્ષા પણ નથી, ફક્ત આદર અર્પણ
જોઈએ. માટે જેને નરદેહનો યોગ હોય તેમણે સર્વેએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ આદ-
રથી કરવું ॥૩૭-૩૮॥ હે ભૂપતે ! હવે આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવા યોગ્ય અને શ્ર-
વણમાત્રથી સર્વ પાપને હરનારા આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જે ફળ થાય છે તે હું
તમોને કહું છું ॥૩૯॥ સર્વ ચજ્ઞો, સર્વ પ્રકારનાં દાનો અને સર્વ ગંગાદિ તીર્થો ક-
રવાથી જે નાનાવિધ ફળ થાય તે સર્વ ફળ આ શાસ્ત્રના કેવળ શ્રવણથીજ જ-
નોને પ્રાપ્ત થાય છે ॥૪૦॥ આ શાસ્ત્રની આટલી બધી શક્તિ શાથી ? તે આ
પ્રબન્ધમાં પ્રતિપાદ્ય, સર્વકર્મસમારોધ્ય, સર્વફળપ્રદાતા, ભગવાન્ શ્રીહરિ આના
શ્રવણમાત્રથી બહુ પ્રસન્ન થઈને શ્રોતાઓના સમગ્ર મનોરથો જલદી પરિપૂરણ
કરેજ છે, માટે સમસ્ત ફળને આપવાપણું સુધટિતજ છે ॥૪૧॥ વળી આ ક-
ળિકાળમાં તપ કરવા માટે કોઈ પણ સમર્થ નથી, કેમકે તેનો અદ્ય-અનદ્ય
એટલે અદ્ય દિવસોએ સાધ્ય નથી પરંતુ અનેક વર્ષસાધ્ય અને દુરંત દુઃસહ કા-
યકલેશસાધ્ય છે, તે અત્યદ્ય આયુષવાળો, અદ્ય બળવાળો અને અનેક વ્યા-
ધિથી પીડા પામેલો જન તપ કરવા કયાંથી શક્તિમાન થાય ? નજ થાય. તથા એક

ન શક્નોતિ કલૌ યુગે । ક્વચિદ્જ્ઞાંશ્ચ દાનાનિ હરિતોષણહેતવે ॥૪૨॥ તસ્મા-
દેતજ્ઞનૈઃ શ્રવ્યં શ્રદ્ધયૈવ વિચક્ષણૈઃ । શ્રીહરિઃ શ્રવણેનાસ્ય પ્રીયતેઽતિતરં નૃપ !
॥૪૩॥ અત્યાદરેણ ચૈઃ પીતં સત્સંજ્ઞિજીવનામૃતમ્ । કાલજ્વાલમહાત્રાસમુ-
ક્તાસ્તે યાન્તિ તત્પદમ્ ॥૪૪॥ દેવૈરપિ સુધાપાનૈર્યુગાનાં હિ સહસ્રતઃ ।
પશ્ચાદિદં કાલભીત્યા ભક્તેભ્યઃ પ્રાપ્તુમિષ્યતે ॥૪૫॥ દેવદુર્લભમપિ ક્ષિતૌ નૃણાં
શ્રીહરેઃ કરુણયૈવ ભૂપતે ! । एतदस्ति सुलभं ततो नृभिः पीयतां च तदिदं
यथेप्सितम् ॥૪૬॥ શ્રવ્યમાદરયુતૈકચેતસા માનવૈરિદમતોઽસ્તિ કિચ્ચન ।
નૈવ દુર્લભતરં ચ યદ્વિદ્યાત્યજ્યતે ત્વિદમશેષસિદ્ધિદમ્ ॥૪૭॥ વિવિધપાતક-
જાલવિનાશને જગતિ યસ્ય ભવેદિહ વાન્ઞિતમ્ । સપદિ તેન મુનિવ્રજશીલિતં

ભગવાનનીજ પ્રસન્નતા પ્રયોજનવાળાં દાનો કે ચણો કરવા ક્યારેય પણ સમર્થ થ-
વાતું નથી, કારણ કે તેમાં ઉચિત ધનાદિ સંપત્તિ હોતી નથી. માટે હે નૃપ ! સર્વમાં
સુકર ઉપાય તો આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ જ છે. તો કરવા યોગ્ય ઉપાયમાં વિચક્ષણ
એવા પુરુષોએ આ શાસ્ત્રનું શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કરવું. યાના શ્રવણથી શ્રીહરિ અતિ-
શય પ્રસન્ન થાય છે ॥૪૨-૪૩॥ આ સત્સંજિજીવન નામનું અમૃત જે જનોએ
અતિ આદરથી પાન કર્યું છે તેઓ કાળરૂપ કૃષ્ણસર્પ કરેલા મહાત્રાસ (જન્મ
જરામરણાદિ વિવિધ વિષમ પરિણામરૂપ)માંથી મુક્ત થઈને શ્રીહરિના પરમ પ-
દને પામે છે ॥૪૪॥ આ અમૃત ક્ષીરસાગરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અમૃતચક્રી અત્યંત
વિલક્ષણ અત્યુત્તમ છે, કેમકે દેવતાઓ પણ તે સુધાનું પાન કરીને પણ તેનાથી
યુગસહસ્ર પરિમિતજ આયુષ પામીને, તે પછી તો ભાવિ જનનમરણના વિત્રા-
સનો વિચાર કરીને વિકરાળ કાળભયથી કાળભયને ટાળનાર આ અમૃત ભગવ-
દ્દક્ષિણાથી પામવાને ઈચ્છે છે ॥૪૫॥ હે ભૂપતે ! એ રીતે દેવદુર્લભ એવું પણ આ
અમૃત પૃથ્વી ઉપર શ્રીહરિકૃષ્ણની કેવળ કૃપાથીજ પ્રવર્તતાં નરીને સુલભ થઈને
સર્વથી શ્રેષ્ઠપણે વિરાજે છે, માટે જેને માનવ દેહ મળ્યો છે એવાએ આ અમૃતનું
યથેષ્ટ પાન કરવું ॥૪૬॥ આ સત્સંજિજીવનના સેવનથી ન મળે એવું દુર્લભતર
કાંઈ પણ નથી કે જેના લાભ માટે યાનો ત્યાગ કરી દે. કારણ કે આતો સમગ્ર
દુનિ સિદ્ધિ આપનાર છે, માટે આ શાસ્ત્ર સર્વ મનુષ્યોએ આદરયુક્ત મન રાખીને
સદા સાંભળવું ॥૪૭॥ આ જગતમાં જે જનને અનાદિ સંસાર પ્રવાહથી વહેતાં
આવતાં વિવિધ પાપ જળોના વિનિવારણની વાંછા હોય તેણે તુરત સમસ્ત મહામુ-
નિજનોએ સદા સેવેલું, સમગ્ર પાપને પ્રજ્ઞાશ કરનાર, આ શાસ્ત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભ-

શ્રુતમિદં શ્રવણીયમધાપદમ્ ॥૪૮॥ સકૃદપિ શ્રુતમત્ર ન વૈરિદં નરવપુર્વર-
ત્વસમં ચ તૈઃ । અસુલભં કિલ કૃપ ઉપોજ્ઞિતં સુરવૈરપિ યન્મનસેન્નિતમ્
॥૪૯॥ શિવકરશ્રુતસુશ્રવણાદતે પશુસમઃ કથિતો મનુજો બુધૈઃ । નિજહિતા-
ર્થિભિરત્ર તત્તો જનૈઃ શ્રવણમસ્ય વિધેયમનાકુલમ્ ॥૫૦॥ નહિ ગૃહાસ્તનુજાશ્ચ
પરિચ્છદા જનમવન્તિ વપુર્મરણક્ષણે । પ્રચુરરાજ્યમિદાં ચિલસમ્પદો ભવતિ
રક્ષકમેતદમીષ્ટદમ્ ॥૫૧॥ ગ્રન્થસ્યાથ મહાબુદ્ધે ! શ્રવણસ્ય યથોદિતમ્ ।
તુમ્યં શ્રદ્ધાવતે સ્થાનં વદામ્યવહિતઃ શૃણુ ॥૫૨॥ સરિત્તટે શ્રીમતિ કૃષ્ણમ-

ળવું ॥૪૮॥ જે જનોએ આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ એક વાર પણ નથી કર્યું તેઓએ પો-
તાનું નરવપુ વરરત્નતુલ્ય હોવાથી અત્યંત આદરણીય છે પણ રત્નનું ગૌરવ નહિ
જાણનારા જનો જેમ તે દુર્લભ રત્નને કુવામાં નાખી દે, તેમ કોઈ અંધ કૃપમાં નિશ્ચે
નાંખી દીધું છે એમ જાણવું, કેમકે આ નરવપુ તો સુરવરોએ પણ ભાવપૂર્વક
મનથી પ્રાર્થના કરેલું છે ॥૪૯॥ આ શાસ્ત્ર સમગ્ર મંગળને કરનાર છે, આનું જે
શ્રવણ છે એજ સુશ્રવણ છે, કારણ કે-અશિવની નિવૃત્તિ થાય અને શિવનો ઉદય
થાય. તે આ શાસ્ત્રના સુશ્રવણ વિના તો પુરૂષ બુધજનોએ પશુજ માન્યો છે.
એને ચાર પાદ નથી તો ‘પશુજ છે’ એમ કેમ કહી શકાય? પશુને તો ચાર પાદ
હોય છે? એમ કહેતા હોતો ‘પશુને ચાર અને પુરૂષને બે પાદ’ એમ પાદની ન્યૂ-
નાધિકતામાત્રથી આ પશુચક્રી વિલક્ષણ નથી કિંતુ પશુસમ-પશુ જાતીયજ છે.
અથવા પાદની ન્યૂનતાથી લગાર વિકાર પામેલો પશુ પશુસમશબ્દથી કહેવાય,
માટે આ લોકમાં પોતાનું હિત ઈચ્છતા જનોએ આ શુભ શાસ્ત્રનું શ્રવણ સાવધાન
મનથી કરવું ॥૫૦॥ બહુધાપણે બધાય લોકો સદાય ગૃહો પુત્રો અને પરિચ્છદો
(ખીલ્લ ઉપકરણો)ના પરિરક્ષણમાં પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તથા અધિક રાજ્ય લક્ષ્મી
માટે કે વિવિધ અનેક સંપદાઓ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે પરંતુ તે ગૃહાદિકો શરી-
રના મરણ ક્ષણમાં આ જનને રક્ષણ કરી શકતાં નથી અને તેઓ પોતપોતાના
સ્થાનમાંજ નિવાસ કરી રહે છે. શરીર જ્યારે પડે છે ત્યારે તેને માંસલક્ષક ગીધ
પક્ષી વિગેરે ખેંચાતાણુ કરે છે અને આ જીવ તેના તેના અભિમાનથી વ્યાકુળ થઈ
કર્મને લીધે કોઈ ગહન માર્ગમાં આકર્ષાય છે. માટે આજ શાસ્ત્ર તેવા સમયમાં
તેવા ભયથી રક્ષણ કરે છે અને ઇચ્છિત સુખ આપે છે ॥૫૧॥ હે મહાબુદ્ધે ! હવે
આ ગ્રંથના શ્રવણને લાયક એવું ઉત્તમ સ્થાન શ્રદ્ધાવાળા તમોને હું કહું છું તેને
સાવધ મનથી સાંભળો ॥૫૨॥ ગંગાદિ નદીઓના તટમાં, શ્રીમત્-શોભાયમાન
શ્રીકૃષ્ણમંદિરમાં, (સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી કૃષ્ણમંદિરનું શ્રીમત્વ અસા-

ન્દિરે તિજાલયે માર્જિતલિસ ઉત્તમે । શુચૌ વિતાનાદિવિરાજિતેઽપિ વા
 વિધેયમસ્ય શ્રવણં મહાદરાત્ ॥૫૩॥ તુભ્યમેતચ્છ્રુતેઃ કાલં યથાશાસ્ત્રં વદા-
 મ્યહમ્ । હરિભક્તવરિષ્ઠાય સ્તિગ્ધાયાતિબુભુક્સવે ॥૫૪॥ શાસ્ત્રમેતત્સદા શ્રવ્યં
 જનૈરત્યાદરાદિહ । તત્રાપ્યનનુકૂલત્વે ચાતુર્માસ્યે ત્વવ્રણ્યતઃ ॥૫૫॥ ભવેદન-
 નુકૂલત્વં ચાતુર્માસ્યે શ્રુતૌ યદા । તદાવણ્યં નભોમાસે શ્રવ્યમેતજનૈર્નૃપ !
 ॥૫૬॥ તત્રાપ્યનનુકૂલત્વે મધૌ માસે તુ સર્વથા । માર્ગશીર્ષેઽથવા માસે
 કાર્યં તચ્છ્રવણં શુભમ્ ॥૫૭॥ મહામાસે તથાઽવણ્યં કાર્યં તન્મનુજૈરિહ ।
 યતોઽસ્ત્યલિલમાસાનાં વરોઽયં હરિદૈવતઃ ॥૫૮॥ એતદ્વક્તુર્નૃવે તુભ્યં લક્ષમાણ્ય-
 ય મહીપતે ! । યસ્યાનનોદ્ગતા વાણી શ્રોતૃસંસૃતિમોચની ॥૫૯॥ સરસં સુસ્વરં
 ધીરં તત્તદ્વાવસમન્વિતમ્ । સ્પષ્ટાક્ષરવિભેદં ચ સોત્સાહં નાતિવિસ્તૃતમ્ ॥૬૦॥

ધારણુ છે) અથવા પોતાનાજ ગૃહમાં વાણીને લીપેલા, ઉદ્ધોય આદિકથી અલં-
 કાર કરેલા શુદ્ધ શ્રેષ્ઠ સ્થળમાં પણ આ શ્રંથનું શ્રવણુ મહાદર પૂર્વક કરવું ॥૫૩॥
 હવે આના શ્રવણુનો સમય તમોને યથાશાસ્ત્ર કહું છું. તમો મહા જ્ઞાસુ અને
 હરિભક્તોમાં અગ્રગણ્ય છો. વાણી ભગવાનના ચરિત્રનો મહિમા સાંભળવામાં
 સેહી છો માટે કહું છું ॥૫૪॥ આ લોકમાં આ શાસ્ત્ર સદાકાળ અત્યાદરથી જ-
 નોએ સાંભળવું. કાળવિશેષના નિયમની એમાં અપેક્ષા નથી. જેને પ્રતિદિન શ્ર-
 વણુની અનુકૂળતા ન હોય તેણે આષાઢ આદિક ચાતુર્માસ્યમાં તો અવશ્યપણે
 સાંભળવું ॥૫૫॥ હે નૃપ ! જ્યારે ચાતુર્માસ્યમાં શ્રવણુની સાનુકૂળતા ન હોય
 ત્યારે તો શ્રાવણુ માસમાં જનોએ અવશ્ય સાંભળવું ॥૫૬॥ જ્યારે શ્રાવણુ મા-
 સમાં પણ સાનુકૂળતા ન હોય ત્યારે તો ચૈત્ર માસમાં અથવા માગશર માસમાં
 સર્વથા શ્રવણુ કરવું તે શુભ છે ॥૫૭॥ તથા મહામાસ (અધિક માસ)માં તો
 મનુષ્યોએ અવશ્યપણે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણુ કરવું, કારણ કે આ માસના દેવતા પુર-
 ષોત્તમ સ્વયં શ્રીહરિ હોવાથી સમસ્ત માસોને મધ્યે આ માસ ઉત્તમ છે ॥૫૮॥

હે મહીપતે ! હવે જે વક્તાના વદનથડી નીકળેલી વાણી (આ શાસ્ત્રના
 અર્થનો બોધ આપનારી) શ્રોતાઓને સંસૃતિમાંથી મુકાવનારી છે તે વક્તાનાં લ-
 ક્ષણુ તમોને હું કહું છું ॥૫૯॥ સરસ-શ્રવણુમાત્રથીજ શ્રોતા જનોને રસ (આ-
 નંદ) ઉપજવનાર, સુસ્વર-મધુર સ્વરપૂર્વક, ધીર-ગંભીર, તે તે સ્થળમાં પ્રતિ-
 પાદ્ય અર્થોની સાથે બંધાએલા ભક્તિ આદિક ભાવથી યુક્ત, સ્પષ્ટ અક્ષર વિભાગ-
 વાળુ, ઉત્સાહે યુક્ત, રાગાદિ આલાપને લીધે થતા અતિ વિસ્તારે વિરહિત, શાંત-

શાન્તં ચ વાચયેદ્યસ્તુ શ્રદ્ધાલુરંહનિશ્ચયઃ । સમ્પ્રદાયાધ્યયનવાન્ પ્રત્યર્થ
 કૃત્તશો વિદન્ ॥૬૧॥ જિતેન્દ્રિયઃ સુશીલશ્ચ દુરાગ્રહવિવર્જિતઃ । યથાર્થવાદી
 ગ્રામી ચ શ્રોતુશોધનનૈપુણઃ ॥૬૨॥ વદ્છલાભસન્તુષ્ટઃ કરુણો નિરહંકૃતિઃ ।
 મૃદુસ્વભાવઃ શાન્તશ્ચ ભગવદ્ભક્તિર્સંયુતઃ ॥૬૩॥ લોકાપવાદરહિતઃ પ્રતિગ્રહ-
 પરાશ્રુલઃ । જિતકામો જિતક્રોધો જિતલોભશ્ચ નિઃસ્પૃહઃ ॥૬૪॥ મૈત્રો ધીરઃ
 સાધુવૃત્તિર્નિર્વંશ્મ્ભોઽકિચ્છનસત્ત્વા । જાત્મા વિપ્રશ્રોપકારી વાચકોઽસ્ય પ્રકી-
 ર્તિતઃ ॥૬૫॥ ત્રિજાતિરન્યો યઃ પ્રાપ્તો દીક્ષાં ભાગવતીં સ તુ । અદ્યાક્કમલચ-
 ચાલ્ક્યો નિર્લોભશ્ચેદ્દેત્કથામ્ ॥૬૬॥ અથાસ્ય શાસ્ત્રવર્ચસ્ય શ્રોતૃણાં લક્ષણા-
 ન્વહમ્ । કથયामિ મહીપાલ ! તુમ્હ્યં તામિ શુશ્રુસવે ॥૬૭॥ શ્રદ્ધાભક્તિસ-

સાંભળવામાં કર્ણકંઠોર લાગે એવો ઉચ્ચ ધ્વનિ કર્યા વિના મધુર અને ક્રોધવેગ
 ત્વરાદિકે રહિત, આ રીતે જે વાંચે તે આ વાંચવામાં ઉપયોગી શુણોએ સંપન્ન
 વક્તા અધિકારી થાય છે. (આ તો વાચનના શુણો કહ્યા હવે વક્તાને અવશ્ય
 અપેક્ષિત આત્મશુણો કહે છે-) શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળો, પ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં
 દૃઢ નિશ્ચયવાળો, વિશુદ્ધ શુરપરંપરાપ્રાપ્ત વિદ્યાભ્યાસે સંપન્ન, અંથમાં પ્રતિપાદ્ય
 અર્થને સર્વાંશે જાણનારો, નિષિદ્ધ વિષયોયકી ઇન્દ્રિયો જેણે પાછાં વાળ્યાં છે,
 સુશીલ, દુરાગ્રહે વર્જિત, (અસ્થાનમાં અને અનુચિત વિષયમાં કરેલો જે આગ્રહ
 તે દુરાગ્રહ કહેવાય તેણે રહિત) સત્યવાદી, સારી પ્રગલ્ભવાણીવાળો, શ્રોતાઓને
 અંથના અર્થનો અવબોધ આપવામાં સમર્થ, દૈવેચ્છાથી જે મળી આવે તેમાં સં-
 તોષે સંપન્ન, સર્વ ભૂતોની ઉપર કરુણાવાળો, અહંકારે રહિત, મૃદુ સ્વભાવ (ક્રોધ
 નહિ કરવાના સ્વભાવવાળો) શાંત-ખીનઓ અપમાન આદિક કરે તથાપિ તેની
 ઉપર સ્વયં ચિત્તમાં વિકાર નહિ થવા દેનારો, ભગ્નવદ્ભક્તિથી પરિપૂર્ણ, લોકાપ-
 વાદે રહિત, પ્રતિગ્રહથી વિશુદ્ધ (કેવળ પ્રતિગ્રહ કરીનેજ જીવન નહિ કરનારો)
 કામ ક્રોધ લોભે રહિત, નિઃસ્પૃહ, સર્વ ભૂતોની ઉપર મૈત્રી રાખનારો, આપત્તિમાં
 પલ્લ ધૈર્યને ધારી રહેનારો, સાધુવૃત્તિ (ખીનનો દ્રોહ નહિ કરવાનીજ એક વૃ-
 ત્તિવાળો) દંભે રહિત, અક્રિયન-ધનમદે રહિત, આશ્રયુ ભક્તિનો, પરોપકાર પ-
 રાશ્રયુ, આવા શુણવાળો જે હોય તે આ અંથનો વક્તા થાય ॥૬૦-૬૫॥ આશ્રયુ-
 યકી ખીને જે દ્વિભતિ (ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા હોય અને અ-
 ઘાંગ શ્રદ્ધાચર્યે સંપન્ન તથા નિર્લોભી હોય તેપણુ આ પ્રબન્ધના પ્રવચનમાં અધિ-
 કારી થાય ॥૬૬॥ હે મહીપાળ ! હવે આ શાસ્ત્રવર્ચના શ્રોતાઓનાં લક્ષણો તેને જ-

માયુક્ત નામ્યકાર્યેષુ લાલસાઃ । વામ્યતાઃ શુચયોઽવ્યગ્રાઃ શ્રોતારઃ પુણ્ય-
માગિનઃ ॥૬૮॥ વિનયેનાન્વિતા વાન્તા મત્સરેણ વિવર્જિતાઃ । સ્વધર્મસ્થા
મગવતિ પ્રેમવૃદ્ધીપ્સવો નૃપ ! ॥૬૯॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય ચત્કર્તવ્યં મહી-
પતે ! । વક્ત્રે ચ વેયં ચત્તત્તે કથયામ્યથ તચ્છ્રુણુ ॥૭૦॥ સમાસાવસ્ય શાસ્ત્રસ્ય
કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ । રમ્યં વેદનવચ્ચં ચ વેયં સ્વર્ણાદિ શક્તિતઃ ॥૭૧॥ વક્ત્રે
દેયાનિ વાસાંસિ નૂત્તાનિ વિવિધાનિ ચ । ભૂષણાનિ સ્વશક્ત્યા ચ તતઃ સ્વર્ણા-
દિદક્ષિણા ॥૭૨॥ વચ્ચં પાત્રં ધનં યાનં ભૂષણં ચ પદાનિ વા । નિજશક્ત્યનુ-
સારેણ દદ્યુઃ શ્રોતૃજનાઃ પૃથક્ ॥૭૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतान-
न्दहेमन्तसिंहसंवादे तन्माहात्म्यादिप्रश्नोत्तरनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥૧॥

શ્રુત્વેત્થં સદ્વચશ્ચિત્રં નાતિતૃપ્તમના નૃપઃ । સુધાયમાનં જિજ્ઞાસુસ્તં પપ્રચ્છ

ભુવા ઈચ્છતા તમેને હું કહું છું તેને સાવધ મનથી સાંભળો ॥૬૭॥ શાસ્ત્રપ્રતિ-
પાદ્ય અર્થમાં શ્રદ્ધાએ યુક્ત, શાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય પરદેવતામાં પરાભક્તિએ સંપન્ન, કયા
શ્રવણુથી અન્ય કાર્યમાં દોહાપતાએ રહિત, વાગિન્દ્રિયને નિયમમાં રાખનારા,
અંતર બહાર શુદ્ધિવાળા, વ્યગ્રતાએ રહિત, (સાવધાન) પુણ્યશીલ, વિનયે સં-
પન્ન, દાંત-મનઆદિ ઇન્દ્રિયોને નિશ્ચલ કરનારા, માત્સર્યાદિ દોષે રહિત, સ્વધર્-
મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, પરમાત્મામાં પ્રેમરસની અભિવૃદ્ધિ કરવામાંજ એક તત્પર,
આવા લક્ષણોવાળા હોય તે આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં અધિકારી થાય ॥૬૮-૬૯॥
હે મહીપતે ! હવે આ શાસ્ત્રના શ્રવણની સમાપ્તિમાં જે કરવા યોગ્ય છે અને કયા-
વક્તાને જે આપવા યોગ્ય છે તે તમેને કહું છું તેને સાંભળો ॥૭૦॥ આ અંથના
શ્રવણની સમાપ્તિમાં મહાપૂજન કરવી, રમણીય વેદન વસ્ત્ર (બાંધણું) અને સુવ-
ર્ણાદિ યથાશક્તિ આપવું ॥૭૧॥ વક્તાને નવીન નાનાવિધ વસ્ત્રો વિભૂષણો યથા-
શક્તિ આપવાં અને અંતે સુવર્ણાદિ દક્ષિણા આપવી ॥૭૨॥ બીજા જે શ્રોતાજનો
હોય તેમણે પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાની ધનાદિ શક્તિને અનુસારે ધન વસ્ત્ર વાહન
વિભૂષણ પાત્ર અને પદો (તેર પદો કહે છે તે) વિગેરે આપવું ॥૭૩॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे तन्माहा-
त्म्यादिप्रश्नोत्तरनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો,

હેમંતસિંહ રાજા શતાનંદમુનિનું આવું આશ્ચર્યકારી સુધાસમાન વચન સાં-
ભળીને સાંભળવાનું બહુ બાકી રહેલું હોવાથી મનમાં અત્યંત તૃપ્ત નહિ થઈને (સાં-

પુનર્મુદા ॥૧॥ રાજોવાચ—બુભુક્ષામ્યસ્ય જ્ઞાન્નસ્ય સ્વત્તઃ શ્રુતિવિધિં મુને !
 વિધિજ્ઞ ! ત્વં મહાબુદ્ધે ! વક્તુમર્હસિ મેઽજ્ઞસા ॥૨॥ હૃત્યં પૃષ્ઠઃ સ મુનિરાદ-
 તેન રાજા બુભુક્ષતા । અબ્રવીત્સુપ્રસન્નસ્તં પ્રશ્નયપ્રણયાન્વિતમ્ ॥૩॥ શતાનન્દ-
 મુનિસ્ત્વાચ—ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં તથૈવાશ્રમિણામપિ । કથિતોઽસ્ત્યધિકારોઽસ્ય
 શ્રવણે નૃપસત્તમ ! ॥૪॥ એવ સાધારણઃ પન્થાઃ સાક્ષાત્સર્વાર્થસિદ્ધિદઃ ।
 મહામુનિજનૈઃ પ્રોક્તો દેવૈરપિ સુપૂજિતઃ ॥૫॥ સ્વરૂપબોધો ન હરેઃ કથાયાઃ

ભગવાનો જે અર્થ છે તે સુધારપ હોવાથી જોઆતિશયને ક્ષીધે ફરીથી સુધા-
 પાનમાં રચિનેા સંભવ છે માટેજ અત્યત તૃપ્ત ન થઇને) ફરીથી અર્થવિશેષની
 જ્ઞાસાથી તેમના પ્રતિ આનંદથી પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ રાજા પુછેછે—હે મુને !
 આ શાસ્ત્રના શ્રવણમાં વિધિ-અંગ (જે પ્રકારથી શ્રવણ કરવું જોઇએ તેવો પ્રકાર)
 તમારાયકી જાણુવા ઈચ્છું છું. તમેા વિધિજ્ઞ અને સમસ્ત શાસ્ત્રના સારજ્ઞ હોવાથી
 મહામુદ્ધિમાન છો, માટે સાંભળવા ઈચ્છતા મને તત્વથી કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨॥
 આ પ્રકારે શુશ્રૂષાતિશયે સંપન્ન એવા નૃપતિએ પુછેલા મુનિરાદ અતિશય પ્રસન્ન
 થઇને વિનય અને સાંભળવાના અર્થમાં પ્રેમે યુક્ત એવા હેમંતસિંહ રાજા પ્રત્યે
 બોલ્યા ॥૩॥ શતાનંદમુનિ કહેછે—હે નૃપોત્તમ ! આ ગ્રંથના શ્રવણમાં ચાર
 વર્ણ તથા ચાર આશ્રમેાને અધિકાર છે, આ વાત તમેાને પ્રથમ કહી છે. જેમ આ
 પંથા ચાર વર્ણ આશ્રમને સાધારણ છે તેમ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષની આકાંક્ષા
 વાળા સર્વને સાધારણ છે. એટલે પ્રાપ્ત્યમાં ભેદ છે (જુદું જુદું છે) તથાપિ પ્રાપ્તક
 પંથાતો એકજ છે. આ માર્ગ સાક્ષાત્ સર્વ અર્થની સિદ્ધિ આપનારો છે—આ
 શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારનો પુરુષાર્થ અને તેને સિદ્ધ કરનારા ઉપાયો સર્વે નિરૂપણ
 કર્યા છે તથા સમગ્ર પુરુષાર્થનું મુખ્ય સાધન ભગવન્ચરિત્ર પ્રતિપાદન કરેલું છે
 માટે અન્ય શાસ્ત્રાર્થના શ્રવણની અપેક્ષા વિના સમસ્ત પુરુષાર્થનું પ્રયોજક આ
 શાસ્ત્ર છે, તો આ માર્ગ આ રીતે સાક્ષાત્ સર્વાર્થની સિદ્ધિ આપનારો થયો. આ
 શાસ્ત્રનો આવો અદ્ભુત મહિમા મહામુનિજનાએ વર્ણવ્યો છે અને આ માર્ગ
 દેવોએપણુ સારી રીતે સત્કાર કરેલો છે ॥૪-૫॥ મોક્ષને માટે તો આ મુખ્ય
 માર્ગ છે. શ્રીહરિસ્વરૂપનો ચથાર્થ બોધ વિના મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી. તેનો
 બોધતો પૃથ્વીઉપર પ્રકટપણાને પામેલા પરમાત્માની દિવ્યકથાના શ્રવણ વિના
 નજ સિદ્ધ થાય, પોતાનું દિવ્યસ્વરૂપ અને દિવ્યગુણો પ્રકટપણામાંજ પરમાત્મા
 પોતે પ્રકાશ કરેછે. પ્રકાશ કરેલા સ્વરૂપ તથા ગુણોને તેમના એકાંતિક ભજો
 અનુભવીને તેમના કથાપ્રબન્ધો જગતના ઉપકાર અર્થે રચેછે, તેના શ્રવણથી

શ્રવણં વિના । ભવેદ્વૃણાં વિના તં ચ કથં સ્યાત્સંસૃતિક્ષયઃ ॥૬॥ અજ્ઞાનતિ-
મિરાન્ધાનાં દીપોઽયં જ્ઞાનસિદ્ધિદઃ । હરેઃ કથાયાઃ શ્રવણમૌષધં ભવરોગિ-
ણામ્ ॥૭॥ સર્વથૈવાત્મનઃ શ્રેયો યેઽભિવાચ્છન્તિ દેહિનઃ । તે શૃણ્વન્તુ સદા
મક્ત્યા કથામેતસ્ય શોભનામ્ ॥૮॥ અશક્તો યઃ સદા શ્રોતું કથાં ભગવતઃ
સ તુ । મુહૂર્તં વાપિ શૃણુયાન્નિયતાત્મા દિને દિને ॥૯॥ યસ્તુ પ્રતિદિનં શ્રોતુ-
મશક્તઃ સોઽપિ માનવઃ । પુણ્યમાસેષુ શૃણુયાત્પુણ્યાસુ ચ તિથિષ્વપિ ॥૧૦॥
મુહૂર્તં વા તદર્થં વા ક્ષણં વાઽસ્ય શુભાં કથામ્ । યે શૃણ્વન્તિ નરા મક્ત્યા
ન તેષામસ્તિ દુર્ગતિઃ ॥૧૧॥ યત્ફલં સર્વયજ્ઞેષુ સર્વદાનેષુ યત્ફલમ્ । મક્ત્યા-
સ્ય શ્રવણેનૈવ તત્ફલં વિન્દતે નરઃ ॥૧૨॥ વિનાસ્ય શ્રવણં રાજન્નરઃ પશુસમો

તેમના સ્વરૂપ ગુણનો યોધ તેમને વિષે પરાભક્તિને ઉપજાવનારો હત્યત્ર થાય છે.
તેમના સ્વરૂપનો યોધતો આજ છે જે પરાભક્તિરૂપે પરિણામ પામે. માટે ભગ-
વાનની દિવ્યકથાના શ્રવણ વિના મનુષ્યને સંસૃતિનો સંક્ષય શી રીતે થાય ॥૬॥
આ શ્રીહરિની કથાનું શ્રવણ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી અંધ થએલાઓને જ્ઞાન-
સિદ્ધિ આપનારો વિલક્ષણ દીપ છે અને સંસારરૂપ રોગથી અસ્ત થએલાઓને
તેને ટાળનારું મહાઔષધ છે ॥૭॥ જે પુરુષો સર્વ પ્રકારે પોતાનું શ્રેયજ ઈચ્છતા
હોય તેઓ શોભન-સમગ્ર મંગળ કરનારી આ ગ્રંથની કથા ભક્તિથી સદાકાળ
શ્રવણ કરે ॥૮॥ જે કોઈ બ્યવહારિક અનેક કાર્યના વ્યાસંગને લીધે અનન્ય-
મનથી સદાય ભગવત્કથા શ્રવણમાટે અશક્ત હોય તેનો સાવધાન મનવાળો થઈ
પ્રતિદિન મુહૂર્તપર્યંતપણુ ભક્તિથી કથા સાંભળે ॥૯॥ જે કોઈ મનુષ્ય પ્રતિદિન
કથા સુંભવા અસમર્થ હોય તેપણુ પુણ્ય મારો (શ્રાવણાદિ) અને પુણ્ય તીથિ
(એકાદશ્યાદિ) ઓમાંપણુ શ્રવણ કરે ॥૧૦॥ કિંબહુના-મુહૂર્તપર્યંત કે તેનો અર્ધ
કે ક્ષણપર્યંત આ શાસ્ત્રની શુભ-સર્વને મંગળ કરનારી કથા જે નરો ભક્તિથી
સાંભળે તેમને દુર્ગતિ છેજ નહિ, કારણ કે સમસ્ત મંગળમયમૂર્તિ આનંદમય
પુરુષોત્તમ ભગવાન્ શ્રવણકર્તાઓની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તેનું નિઃશ્રેયસ ક-
રેછે ॥૧૧॥ યજ્ઞ દાન તપ હોમ આદિક નાનાવિધ સાધનો સાધવાથી જે ફળ
મળેછે તે સમસ્ત ફળ આ ગ્રંથની કથાના પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણથીજ નરોને સિદ્ધ
થાયછે. યજ્ઞદાનાદિકથી જે સમારાધ્ય છે તે આ પરમાત્માનાજ અસાધારણ
સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરેનું નિરૂપણુ આ નિબન્ધમાં તત્ત્વથી કરેલું છે, માટે આના
શ્રવણથી કેને કયું ફળ ન થાય? થાયજ ॥૧૨॥ હે રાજન્! આ શાસ્ત્રના શ્રવણ-

મતઃ । તસ્માદવશ્યં તત્કાર્યં વિધિના સ્થહિતાર્થિભિઃ ॥૧૩॥ આનુકૂલ્યં ન
 ચેન્નિત્યં તદાવશ્યં પુમાશ્રુપ ! । પતસ્ય શ્રવણં કુચાર્ચાતુર્માસે ચ પર્વસુ ॥૧૪॥
 કૃતાદ્વિકઃ સમાહુય વક્તારં શાસ્ત્રકોવિદમ્ । સમ્ભાષ્યાસનવાનેન નમસ્કુર્યા-
 ત્તમાદરાત્ ॥૧૫॥ ઉચ્ચાસને પુસ્તકં ચ સંસ્થાપ્યૈવ તત્તોઽવરે । બ્યાસાસનેઽ-
 તિમૃદુલે વક્તારમુપવેશયેત્ ॥૧૬॥ સમ્પૂજ્ય પુસ્તકં ત્વાદૌ તતો વક્તારમર્ચ-
 યેત્ । ચન્દનેનાક્ષતૈઃ પૌષ્પૈર્હારાયૈર્ધૂપદીપકૈઃ ॥૧૭॥ નૈવેદ્યફલતામ્બૂલદક્ષિ-
 ણાભિશ્ચ અક્તિતઃ । સમ્પૂજ્યારાર્તિકં કૃત્વા નમસ્કુર્વીત સાદરમ્ ॥૧૮॥ નમઃ
 સુવતરૂપાય વેદશાસ્ત્રાર્થકોવિદ ! । હર્યેકાન્તિકમક્તાય હુમ્યં વજ્રજ્ઞાનદાયિને

વિના તો ન કરે—ન તિથી મનુષ્ય છે તથાપિ તે પશુધર્મ—પશુધર્મીજ માન્યો છે, કેમકે
 પુરુષોત્તમના સ્વરૂપ સ્વભાવ અને વિભૂતિ વિગેરેનું વિજ્ઞાન તત્ત્વથી તેને નથી.
 માટે (કથા શ્રવણ કરે તો અખિલ કૃણની સિદ્ધિ થાય અને ન કરે તો પશુધર્મી
 ગણાય) અવશ્યપણે આ શાસ્ત્રનું શ્રવણ યથાવિધિ પોતાનું હિત ઈચ્છનારાઓએ
 કરવું ॥૧૩॥ ‘પ્રતિદિન શ્રવણ કરવાનો અવકાશ ન મળે તો પુણ્યમાસમાં પુણ્ય-
 તીર્થમાં શ્રવણ કરે’ એમ જે પ્રથમ કહ્યું તેને હાલ સ્પષ્ટપણે કહે છે—હે નૃપ !
 પ્રતિદિન શ્રવણની સાનુકૂળતા ન હોય સારેતો આષાઠાદિ ચાર માસમાં અને
 પૂર્ણિમાદિ પર્વમાં અવશ્ય આનું શ્રવણ કરે ॥૧૪॥

હવે શ્રવણનો પ્રકાર નિરૂપણ કરે છે—પ્રભાતમાં ઉઠીને નિત્યકર્મ કરી પરવારીને,
 સ્વચ્છાસ્નાર્થમાં નિપુણ અને પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા વક્તાને બોલાવીને, તેને
 સન્મુખ ઉઠવું આદિકથી અને આસન આપવાથી સંભાવના કરીને, તેને આદરપૂર્વક
 નમસ્કાર કરે ॥૧૫॥ પછી પુસ્તકને ઉઘાડી આસનમાં (બાજુ) પધરાવીને, તેનાથી
 કિચિત્ નીચા, અતિકોમળ, માટેજ સુખેથી બેસી શકાય એવા બ્યાસાસનમાં
 વક્તાને બેસાડે ॥૧૬॥ પ્રવચનના પ્રારંભ પહેલાં પ્રથમ પુસ્તકની પુષ્પાદિવડે
 પૂજા કરીને, પછી પ્રવક્તાની પૂજા કરે. (તેમાં પૂજના પદાર્થો કહે છે) ચંદન,
 અક્ષત, પુષ્પહારાદિક, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂલ, દક્ષિણા આદિકવડે ભક્તિથી
 પૂજા કરી આરતી ઉતારી આદરપૂર્વક નમસ્કાર કરે ॥૧૭-૧૮॥ ‘નમઃ સુવતરૂ-
 પાય’ આ મંત્રથી કથા કરનારને નમસ્કાર કરે, મંત્રનો અર્થ આ છે—હે વેદશાસ્ત્રાર્થ-
 કોવિદ—વેદ અને તેના અંગભૂત શાસ્ત્રોનો જે અર્થ તેમાં કોવિદ—ચતુર ! (વેદરૂપી
 શાસ્ત્ર તેમાં ચતુર એવોપણ અર્થ થાય) જે સુવ્રતમુનિ પ્રથમ પ્રવક્તા છે તેરૂપ
 તમને નમસ્કાર છે (સુવ્રતશ્રુતિરૂપથી તમારી અમો ભાવના કરીએ છીએ)
 તથા શ્રીહરિના પરમ એકાન્તિક ભક્ત એવા તમને નમસ્કાર છે (કલિબળના

॥१९॥ मन्त्रेणानेन वक्तारं नमस्कृत्य ततो नृप ! । श्रोतृन्विमान्सतश्चाचैन्मुख्यः
श्रोता यथोचितम् ॥२०॥ आसनादवरे वक्त्ररूपविश्यासने ततः । एतत्संश्रुणुयुः
सर्वे नत्वा तं स्वस्थमानसाः ॥२१॥ उपवेश्यं ब्राह्मणानां पृष्ठतस्तत्र बाहुजैः ।
तेषां च पृष्ठतो वैश्यैस्तेषां शूद्रैश्च संसदि ॥२२॥ ये च सङ्करजातीयाः शूद्रा-
णां पृष्ठतस्तु तैः । मर्यादयैवोपविश्य श्रोतव्या भगवत्कथाः ॥२३॥ ज्ञानवृ-
द्धास्तपोवृद्धा ब्रह्मनिष्ठाश्च ये द्विजाः । उपवेद्याः श्रोतृभिस्ते सर्वेषामग्रतो
नरैः ॥२४॥ धनुर्मात्रान्तरे पुम्भ्यः स्त्रीभिश्चापि महीपते ! । मर्यादयैवोपवे-
श्यं तत्र श्रोतुं हरेः कथाः ॥२५॥ पत्रं पुष्पं फलं वापि रौप्यकं ताम्रढबुकम् ।
निवेद्य वा धान्यमुष्टिं वक्त्रे तु शृणुयात्कथाम् ॥२६॥ बालो युवाथवा वृद्धो

विनाशभाटे अवतार धारण करनारा साक्षात् नारायण श्रीहरिकृष्ण विषे तमे
येकांतिक भक्ति निष्ठावाणा छे) तथा तेमना स्वइपतुं विज्ञान आपनारा छे
(तमे प्रवक्तायकीज्य अमेने ते श्रीहरिना स्वइप स्वभाव विगेरेतुं यथार्थ विज्ञान
थाय) तेवा तमेने मारा नमस्कार छे ॥१९॥ हे नृप ! आ मंत्रथी वक्ताने
प्रणाम करीने मुण्य श्रोता तेपछी श्रोता विप्रो तथा साधुओनी यथायोग्य पूज
करे ॥२०॥ तेपछी प्रवक्ता पौराणिकना आसनयकी नीत्या आसनमां भेसीने
मुण्य श्रोता सावधान चित्थी कथा सांभजे. भीज सर्वे श्रोताओपणु प्रवक्ताने
प्रणाम करीने स्वस्थ मनवाणा यछ आ सत्संगिछवन नामतुं शुभ शास्त्र सांभजे
॥२१॥ ते सत्तामां विप्रोये प्रथम पंक्तिमां भेसतुं, तेमनी पाछण क्षत्रियोये
भेसतुं, तेमनी पाछण वैश्योये भेसतुं, तेमनी पछवाडे शूद्रोये भेसतुं,
तेमनी पछवाडे वर्णसंकर जतिनाओये भेसतुं. ये रीते पोतपोतानी मर्यादाने
अनुसारे सत्तामां भेसीने आदरभावथी भगवत्कथा सांभजवी ॥२२-२३॥ ज्ञानवृद्ध
के तपोवृद्ध के ब्रह्मनिष्ठ जे द्विजे उत्तरोत्तर उत्तम होय तेमने तो पूर्वोक्त सर्वनी
आमण श्रोता नरोये भेसारवा ॥२४॥ हे महीपते ! पुत्रपथकी धनुषमात्र व्यव-
धानथी दूर देशमां (यार छाय छे) स्त्रीयोओपणु पोतपोतानी मर्यादाने अनु-
सारेण सत्तामां भगवत्कथा सांभजवा भेसतुं. भगवत्कथा अवलुभाटे पणु
पुत्रोनी पासे स्त्रीयोये भेसतुं नहि किंतु दूरज भेसतुं ॥२५॥ समस्त श्रोताओये
यथाशक्ति प्रवचन कर्ता पौराणिकने प्रीतिथी यद्विचित् अर्पणु करीनेज कृष्णकथा
सांभजवी. तेमां जे धनसंपत्ति होय तो इष्यमुद्रा (इपीयो) अर्पणु करी कथा
सांभजे. तेमां अशक्त होय तो ताम्रढबु (पैसो) आपीने कथा सांभजे. तेमां
पणु असमर्थ होय तो यत्र पुष्प फणादि के मुष्टि धान्य आपीनेज कथा अवलु करे

દરિદ્રો દુર્બલોઽપિ વા । અસ્ય વક્તા સદા વન્ધ્યઃ પૂજ્યશ્ચ સુકૃતાર્થિભિઃ ॥૨૭॥
 ન પ્રાકૃતમતિઃ કાર્યા વક્તૃયેતસ્ય કર્હિચિત્ । યસ્ય વક્ત્રોદ્વત્તા વાણી કામધેનુઃ
 શરીરિણામ્ ॥૨૮॥ ગુરવઃ સન્તિ લોકસ્ય જન્મતો ગુણતશ્ચ યે । તેષામપિ ચ
 સર્વેષાં વક્તૃતસ્ય પરો ગુરુઃ ॥૨૯॥ ભવકોટિસહસ્રેષુ ભૂત્વા ભૂત્વાવસીદતે ।
 યો દદાતિ હરેર્જ્ઞાનં કોઽન્યસ્તસ્માત્પરો ગુરુઃ ॥૩૦॥ યે ધૂર્તા યે ચ દુર્વૃત્તા
 યે ચાન્યવિજિગીષવઃ । તેષાં કુટિલવૃત્તીનામગ્રે નૈવ વદેત્કથામ્ ॥૩૧॥ ન
 દુર્જનસમાકીર્ણે ન શૂદ્રશ્ચાપદાકુલે । દેશે ન ધૂતસદને વદેત્પુણ્યકથાં સુધીઃ

॥૨૬॥ આ પ્રબન્ધનો પ્રવક્તા પુણ્યાર્થિ પુરુષોએ સદા વંદનીય અને પૂજનીય છે.
 ‘આ તો બાળ છે આ તો યુવા છે આતો વૃદ્ધ છે આતો દરિદ્ર છે આતો દુર્બળ
 છે’ એવી એમાં તારતમ્યબુદ્ધિ કરવી નહિ. સર્વ પ્રકારે તે પૂજ્ય છે. પૂજનાં પ્રયો-
 જક વૃદ્ધત્વાદિક નથી પરંતુ પુરાણ પ્રવચનનું કર્તાપણું છે, માટે આ વક્તા
 સુપ્રત્તમુનિની માફક પૂજનીય છે ॥૨૭॥ આ સત્સંગિજીવનના પ્રવક્તાવિષે પ્રાકૃત
 પુરુષબુદ્ધિ ક્યારેયપણુ કરવી નહિ. જેના મુખમાંથી નીકળતી ભગવત્કથા-
 મૃતરસપરિપૂર્ણ વાણી શરીરિઓને કામધેનુની પેઠે અભિલષિત અખિલ અર્થને
 આપનારી થાય છે ॥૨૮॥ આ લોકમાં જે કેટલાક જન્મથી ગુરુઓ છે (જેમ
 ક્ષત્રિયાદિકને બ્રાહ્મણો ગુરુ છે. કનિષ્ઠોને જ્યેષ્ઠ હોય તે ગુરુઓ છે) તથા જે કોઈ
 ગુણથી ગુરુઓ છે (જેમ સદાચારરહિત બ્રાહ્મણોયકી સદાચારાદિસંપન્ન હોય તે
 ગુરુઓ છે અથવા સત્ય આર્જવ વિગેરે ગુણથી ગુરુઓ છે) તે સર્વેનોપણુ આ પ્રબ-
 ન્ધનો પ્રવક્તાજ મુખ્ય શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે, કારણ કે-ભગવાનના દિવ્યકથામૃતના પાનથી
 સમુજ્જીવનમાં પરમ હેતુ છે ॥૨૯॥ સંસારચક્રમાં દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક
 અનેક કોટિ યોનિઓમાં જન્મીજન્મીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ દુરવસ્થાએ
 કરીને દુરંત દુઃસહ દુઃખને પામતા જનને તે દુઃખના નિવારણમાં અતિસમર્થ
 એવું શ્રીહરિના સ્વરૂપ, સ્વભાવ, પ્રાદુર્ભાવનું યથાર્થપણું ઇલાદિક તત્ત્વથી
 વિજ્ઞાન આપે છે, તેનાયકી બીજે ગુરુ કોણુ પર (શ્રેષ્ઠ) છે? કોઈપણુ નથી. એજ
 એક સર્વોત્તમ સદ્ગુરુ છે ॥૩૦॥ જે કોઈ કથાશ્રવણમાં અધિકારી ન હોય તેની
 આગળ કથા નજ કરવી. તે અનધિકારી કહું છું-જે ધૂર્ત હોય, દુર્વૃત્ત-દુરાચારી
 હોય અને જે બીજાઓને કથા સાંભળી જીતવાનીજ એક રચિવાળા હોય, આવાને
 કુટિલ વૃત્તિવાળા બંધણવા, તેમની આગળ ભગવત્કથા નજ કહેવી ॥૩૧॥ હવે
 ભગવત્કથા વાચનમાં વર્જ્ય દેશ કહું છું-જે દેશ દુર્જનો-પરાનર્થપરાયણોએ વ્યાપ્ત
 હોય તથા જે તમેગુણપ્રધાન અસમ્બદ્ધો અને વ્યાઘ્રાદિ હિંસક મૃગોએ વ્યાકુળ

॥૩૨॥ સદ્ગમે સદ્ગિરાકીર્ણે સુક્ષેત્રે દેવતાલયે । નદીતટે શુચૌ ગેહે કથા
વાચ્યાશનાલયે ॥૩૩॥ ચે ત્વત્રૈતદસમ્પૂજ્ય ગન્ધાદ્યૈર્નમનેન વા । શૃણ્વન્ત્ય-
નાદરેણૈતદરિદ્રાઃ સ્યુર્નરાસ્તુ તે ॥૩૪॥ સોણીષૈર્ન કથા શ્રવ્યા પૂગતામ્બૂલ-
મક્ષણમ્ । શ્રોતૃભિર્નૈવ કર્તવ્યં ન તમાલાદિસેવનમ્ ॥૩૫॥ તુઙ્ગાસને નોપ-
વેશ્યં નચ વક્તૃસમાસને । પ્રૌઢપાદૈર્નોપવેશ્યં નૈવ વીરાસનેન ચ ॥૩૬॥ વસ્ત્ર-
વેષ્ટિતપાદૈશ્ચ નોપવેશ્યં તથા ક્વચિત્ । ન શયાનૈઃ કથા શ્રવ્યા દૈહિકાપદમ-
ન્તરા ॥૩૭॥ સ્ત્રીणां મુખાનિ પશ્યન્તો ચે શૃણ્વન્તિ કથાં હરેઃ । કામિનસ્તે
તુ પુરુષા ભવન્તિ ગ્રામશૂકરાઃ ॥૩૮॥ કથાયાં વર્તમાનાયામન્યા વાચો

હોય તેવા દેશમાં પવિત્ર ભગવત્કથા કહેવી નહિ. તથા ધૂતસદન-ભુગટ આદિક
પરદ્રવ્યના આહરણના ઉપાયો આચરવાના સ્થાનભૂત એવા ગૃહમાં બુદ્ધિશાળી
પૌરાણિક પુણ્ય કથા કહે નહિ. પ્રવક્તાએ પ્રવચનને યોગ્ય એવા દેશનો અવશ્ય
વિચાર કરવો ॥૩૨॥ પ્રવચનમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રદેશ કહેછે-જેમાં સત્પુરુષો રહેતા હોય,
જળ તર ધાન્ય આદિકની સમૃદ્ધિ હોય એવા સારા ગામમાં, પુણ્યતીર્થ ભગવન્મં-
દિરાદિકથી સમલંકૃત એવા સારા ક્ષેત્રમાં, વિષ્ણુ વિગેરે દેવોના મંદિરોમાં, નદીના
તટમાં, સત્પુરુષોએ સમધિષ્ઠિત, વાળવું લીપવું વિગેરેથી સુસંકૃસ્ત એવા ઘરમાં અને
ધર્મર્થે જ્યાં આહ્વાણેને ભોજન અપાય એવી પાકશાળામાં પવિત્ર કથા વાંચવી
॥૩૩॥ જે જનો તેા આ સત્સંગિજીવનને ચંદનાદિ પૂજાપદાર્થોવડે પૂજા કર્યા વિના
અને પ્રણામપણુ કર્યા વિના અનાદરથી શ્રવણુ કરે તેઓ આજ જન્મમાં દરિદ્ર
થાય છે ॥૩૪॥ ભગવત્કથા શ્રવણુ સમયમાં શ્રોતાઓએ ઉણ્ણીષ (પાધડી) મસ્તકે
રાખવી નહિ, સોપારી તાંબૂળ આદિક ચાવવું નહિ, તમાકું આદિકનું સેવનતો
નજ કરવું ॥૩૫॥ શ્રોતાઓએ ધક્તાના આસન કરતાં હંથા આસનમાં અથવા
વક્તાના આસનને સમાન આસનમાં બેસવું નહિ. તથા પ્રૌઢપાદ (પગ ઉપર
પગ ચઢાવીને) આસને બેસવું નહિ તથા વીરાસન વાળીને બેસવું નહિ તથા
વસ્ત્રથી ઢીંચણુ બાંધીને ક્યારેયપણુ બેસવું નહિ, દૈહિક વિપત્તિ વિના સુતાં
સુતાં કૃષ્ણકથા સાંભળવી નહિ ॥૩૬-૩૭॥ જે પુરુષો કામકલુષિત અંતઃકરણવાળા
હોઈને ભગવત્કથા શ્રવણુમાટે સમીપે રહેલી સ્ત્રીઓનાં મુખો જોતા જોતા શ્રીહરિની
કથા સાંભળે છે (ભગવત્કથા શ્રવણુને નિમિત્તભૂત કરીને સ્ત્રીઓના મુખદર્શનમાટે
પ્રવર્તે છે) તે કામી પુરુષોત્તમ ગ્રામશૂકર (ભુંડ)ની યોનિને પામે છે ॥૩૮॥ જે જનો
કથા આલતી હોય તેમાં ખીલ વાર્તાઓ (ગ્રામ્યવાર્તા) કરે છે અને જે કોઈ
કથામાં મધ્યે મધ્યે આક્ષેપ કરવારૂપ વાદમાં દુરાચરથી પ્રવર્તે છે તેઓ મરીને

વદન્તિ ચે । તે ગર્દમાઃ પ્રજાયન્તે તથા વાદદુરાગ્રહાઃ ॥૩૯॥ કથાર્યાં શ્રૂય-
માણાર્યાં વિદ્મં કુર્વન્તિ ચે જાટાઃ । પિશાચત્વં પ્રપદન્તે તે નૂનં નૃપસત્તમ !
॥૪૦॥ નિન્દન્તિ ચેઽસ્ય વક્તારં કથાં વા પાપનાશિનીમ્ । તે તુ જન્મશતં
મર્યાઃ શુનકાઃ સમ્ભવન્તિ હિ ॥૪૧॥ તસ્માત્સવિનયં રાજન્સાદરં ચ હરેઃ
કથા । શ્રોતવ્યા નિયમેનૈવ યથા વક્તુઃ સુખં તથા ॥૪૨॥ તૈલેન ગાત્રં
સમ્મર્યં સ્નાપનીયોઽસ્ય વાચકઃ । અન્નૈઃ સુમૃદ્ધૈઃ સરસૈર્ભોજનીયસ્તથાન્વહમ્
॥૪૩॥ દેયં તસ્મૈ ચ પૂર્વાહ્ને પ્રત્યહં સ્વરશુદ્ધયે । સશર્કરં તુ ગોક્ષીરં ગાલિતં
કથિતં તથા ॥૪૪॥ પૂર્ણે પૂર્ણે પ્રકરણે વ્રતાદૈષુ ચ પર્વસુ । વિશિષ્ટપૂજા કર્તવ્યા
દેયા શક્ત્યા ચ દક્ષિણા ॥૪૫॥ સુત્કથાસમાસૌ તુ કર્તવ્યં પૂજનં મહત્ ।
યથાશક્ત્યસ્તિલૈર્દેયા શ્રોતૃર્મિર્દેમદક્ષિણા ॥૪૬॥ રૌપ્યં વા તામ્રમુદ્રાં વા વસ્ત્રં
વાજ્રં ચ વાહનમ્ । કાષ્ઠં દરિદ્રોઽપિ મૃદં તસ્મૈ દદ્યાત્સ્વશક્તિતઃ ॥૪૭॥ આરો-

ખર યોનિને પામેછે ॥૩૯॥ હે નૃપસત્તમ ! કથા વાલતી હોય તેમાં જેઓ વિદ્મં કરેછે,
તે શઠો મરીને નિશ્ચે પિશાચયોનિને પામેછે ॥૪૦॥ જે મનુષ્યો સમસ્ત પાપને
પ્રણાશ કરનારી આ કથા અને એવી કથાના પ્રવક્તા પૌરાણિકની નિંદા કરેછે
તેઓતો સો જન્મસુધી નિશ્ચે જ્ઞાનયોનિને પામેછે ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! માટે કથા
કરનારા પુરાણીને જેરીતે સુખ થાય એરીતે (તેની અનુકૂળતા સાચવીને) બ્રહ્મ-
ચર્યાદિ નિયમો પાળવાપૂર્વકજ સદર સવિનય ભગવાનની કથા સાંભળવી ॥૪૨॥

હવે આ સત્સંગિજીવનના પ્રવક્તા પૌરાણિકની શ્રોતાઓએ સેવા કરવાની કહે
છે-આ પ્રબન્ધના પ્રવક્તાને તૈલથી શરીરને ચોળીને સ્નાન કરાવવું તથા અત્યંત મિષ્ટ
સરસ અન્નવડે પ્રતિદિન વૃષ્ટ કરવો ॥૪૩॥ કથા કરનાર પૌરાણિકને પ્રતિદિન
પૂર્વાહ્નમાં કંઠસ્વરની વિશુદ્ધિ વાસ્તે વસ્ત્રથી ગાળીને હકાળેલું સાકરે સહિત ગાયનું
શુદ્ધ દુધ આપવું ॥૪૪॥ સત્સંગિજીવનનું એકએક પ્રકરણ પરિપૂર્ણ થાય તે દિવસે
વિશિષ્ટ (પ્રતિદિન કરાતી પૂજથી અધિક) પૂજા પ્રવક્તાની કરવી અને યથાશક્તિ
દક્ષિણા દેવી તથા એકાદશ્યાદિ વ્રતદિવસે અને પૂર્ણિમાદિ પર્વદિવસે અધિક
પૂજા કરવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૪૫॥ આ પ્રબન્ધની પરિસમાપ્તિમાંતો
પ્રવચન કરનારા પૌરાણિકની મોટી પૂજા કરવી અને સુવર્ણદક્ષિણા આપવી તથા
સર્વકોષ શ્રોતાઓએ પુરાણીની પૂજા કરવી અને શક્તિને અનુસારે દક્ષિણા આપવી
॥૪૬॥ રજતમુદ્રા (રૂપીયા) કે તામ્રમુદ્રા (ઢબ્બુ) વસ્ત્ર કે વાહન કે અન્ન યથાસા-
મર્થ આપે. દરિદ્ર હોય તેપણ કાષ્ઠ અથવા મૃત્તિકા વક્તાને પ્રીતિથી આપે ॥૪૭॥

પ્ય વાહનં રમ્યં વચ્ચાલક્ષારપૂજિતમ્ । ગીતવાદ્યૈર્નયેયુક્તં શ્રોતારસ્તદ્ગૃહં તતઃ
 ॥૪૮॥ ઇતિ સામાન્યતઃ પ્રોક્તઃ શ્રવણસ્ય વિધિર્મયા । સત્સંગિજીવનાદ્યસ્ય
 શાસ્ત્રસ્યૈતસ્ય ભૂપતે ! ॥૪૯॥ વિધિનાનેન શ્રુણુયુર્થે તુ શાસ્ત્રમિદં જનાઃ ।
 સમ્પૂર્ણં સ્યાત્ફલં તેષાં મયા પ્રોક્તં ન સંશયઃ ॥૫૦॥ આદૌ વિધિમિમં શ્રુત્વા
 ત્વેતસ્ય શ્રવણં તતઃ । કર્તવ્યં વિધિનાનેન તતઃ સિદ્ધિતિ વાચ્છિતમ્ ॥૫૧॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શતાનન્દમુનિરુવાચ—અથ શાસ્ત્રસ્ય ચૈતસ્ય શ્રવણસ્ય વિધિં બ્રુવે । વિશે-
 ષતો ભવાન્ રાજન્ ! શ્રોતુમર્હતિ સાદરમ્ ॥૧॥ રુદન્તિ સર્વપાપાનિ ત્વેતસ્ય
 શ્રવણક્ષણે । અસ્માકં પ્રલયં સઘઃ કથેયં હા ! કરિષ્યતિ ॥૨॥ આર્દ્રં શુષ્કં
 લઘું શ્યૂલં વાહ્નનઃકાયસમ્ભવમ્ । શ્રવણં પ્રદહેસ્પાપં પાવકઃ સમિધો યથા
 ॥૩॥ અસ્મિન્વૈ ભારતે વર્ષે સૂરિભિર્દેવસંસદિ । અકથાશ્રાવિણાં પુંસાં નિષ્ફલં

તેપછી વચ્ચ અલંકારથી પૂજા કરેલા તે પૌરાણિકને રમણીય વાહનમાં બેસારીને
 ગીત ગવરાવાપૂર્વક વાજતે ગાજતે શ્રોતાઓએ તેને ઘેર પહોંચાડવા ॥૪૮॥ હે
 ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન નામના આ શાસ્ત્રના શ્રવણનો વિધિ મેં યથાવિધિ સામા-
 ન્યપણે કહ્યો ॥૪૯॥ આ કહેલા વિધિને અનુસારે જે જનો આ સત્સંગિજીવન
 શાસ્ત્રને સાંભળે તેમને મેં કહેલું આ ક્ષણ પરિપૂર્ણ થાય એમાં લેશ સંશય નથી
 ॥૫૦॥ માટે પ્રથમ આ શ્રવણવિધિ સુંણીને પછીથી આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ
 કરવું. યથાવિધિ શ્રવણ કરવાથી સમસ્ત વાંછિત જલદી સિદ્ધ થાયજ ॥૫૧॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...શ્રવણવિધિનિરૂપણે દ્વિતીયોઽ-
 ધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જે.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! તમે પરમ ભક્ત પાત્ર છો, માટે આ
 સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાં જે વિશેષ વિધિ છે તે કહું છું તેને તમે આદરપૂર્વક
 સાંભળવાને યોગ્ય છો ॥૧॥ બહુ કાળથી આશ્રય જેને મળ્યો છે, માટેજ પ્રવૃત્તિ
 પામેલાં એવાં સમસ્ત પાપો આ ગ્રંથના શ્રવણસમયમાં ‘હાય હાય !! આ કથા આ-
 પણું તત્કાળ પ્રલય કરી નાંખશે’ એવો યોતાનો અવિધ્યમાં થનારો વિનાશ વિચારીને
 બહુ રૂદન કરેછે ॥૨॥ જેમ દેહીધ્યમાન અગ્નિ કાષ્ઠ લીધું હોય કે સુકું હોય મોટું હોય કે
 નાનું હોય પણ તે સમસ્તને બાળી દેછે, તેમ આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ આર્દ્ર શુષ્ક
 નવીન હોય કે પ્રાચીન હોય નાનું હોય કે મોટું હોય પણ કાય વાણી મનથી થએલું

જન્મ કીર્તિતમ્ ॥૪॥ કિં મોહતો રક્ષિતેન સુપુષ્ટેન વલીયસા । અધુવેળ
શરીરેણ ત્વેતચ્છાસ્ત્રકથાં વિના ॥૫॥ અસ્થિસ્તમ્ભં સ્નાયુવદ્દં માંસશોણિતલે-
પિતમ્ । ચર્માવનદ્દં દુર્ગન્ધં પાત્રં મૂત્રપુરીષયોઃ ॥૬॥ જરાશોકવિપાકાર્તં

સમસ્ત પાપ બાળીજ દેહે ॥૩॥ આ ગ્રંથની કથાના શ્રવણે રહિત (નહિ કરનારા) જનોનું આ ભરતખંડમાં જે જન્મ છે તે નિષ્ફળ છે એમ દેવસભામાં બૃહસ્પતિઆદિક સૂરિ-જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે. અથવા આ ભરતખંડમાં વર્તતા સૂરિ-બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ અને દેવસભામાં દેવોએ આ ગ્રંથની કથા નહિ સાંભળનારાઓનું જન્મ વ્યર્થ છે એવો અર્થ કરવો, અથવા આ ભરતખંડમાં અને દેવસભા-દેવલોકમાં આ ગ્રંથની કથા શ્રવણે રહિત વરોનું જન્મ વ્યર્થ છે એમ સૂરિ-બુદ્ધિશાળીઓએ કહ્યું છે ॥૪॥ આ સન્ધ્યાસ્ત્રની કથા સાંભળ્યા વિના દેહમાં આત્માપણુના મોહને લીધે અત્રપાનાદિકવડે સારીરીતે સંરક્ષણ કરેલા, મહિષશરીરની માફક પરિપુષ્ટ કરેલા, બહુ બળવાળા, અંતેતો અવશ્ય વિનાશ પામનારા એવા આ શરીરથી પુરુષને શો અર્થ છે? કશું પણ પ્રયોજન નથી ॥૫॥ જેને વિષે 'આ હુંજ છું' એવો પ્રાણિમાત્રને મોહ થાય છે એવા દેહનું સ્વરૂપ જે કોઈ નિરૂપક પુરુષ વિમર્શ કરે તો તેજ ક્ષણમાં તેમાં તેને જીગૃહ્સા (નિદા કે ધિક્કાર) થાય. તેનું હવે ઉપપાદન કરે છે—અનેક વસ્તુઓના સમૂહરૂપ આ શરીર તેમાં રહેલાં તે વસ્તુઓને જે નિરૂપણ કરીએ તો પ્રયેત્ક સર્વપ્રકારે અશુચિ અને હેય-ત્યાગ્ય છે. આ શરીર અસ્થિસ્તંભ—જે શરીરમાં અતિશય પ્રધાન ગણાતાં અસ્થિ દૃઢતાને લીધે શરીરનાં ધારક હોવાથી સ્તંભને ઠેકાણે છે તે અત્યંત અપવિત્ર વસ્તુ છે, કારણકે રસ્તામાં પડેલાં અસ્થિને કોઈપણ પાદથીપણ સ્પર્શ પણ કરે નહિ. સ્નાયુબદ્ધ—જેમ સ્તંભ રત્નજી (દોર) થી વીંટલો હોય તેમ અસ્થિ સ્નાયુઓથી વિંટાયેલાં છે, સ્તંભને વીંટલી રત્નજીને ઠેકાણે રહેલા સ્નાયુઓતો અસ્થિની અપેક્ષાએપણ અત્યંત અપવિત્ર છે. માંસશોણિતલેપિત—જેમ રત્નજીથી વિંટાયેલો સ્તંભ મૃત્તિકાથી લીંપેલો હોય તેમ સ્નાયુઓથી વીંટાયેલાં અસ્થિ માંસ અને રૂધિરથી લીંપેલાં છે, માટે લેપને ઠેકાણે રહેલું માંસ અને રૂધિર સ્નાયુ કરતાંપણ અત્યંત નિન્દિત અશુચિ છે. ચર્માવનદ્ધ—અત્યંત ચિક્કણા વસ્ત્રથી ચારે બાજુ ઢાંકેલો મૃદાદિકથી લેપ કરેલો સ્તંભ જેમ હોય તેમ માંસ રૂધિરના લેપે યુક્ત આ અસ્થિસ્તંભ ચર્મથી ચારે બાજુ ઢાંકેલો છે—આચ્છાદન કરેલો છે. દુર્ગન્ધ—પ્રત્યેક દુર્ગન્ધી દ્રવ્ય અધિક છે માટે સ્વતઃ દુર્ગન્ધજ છે. એરીતે અશુચિ અસ્થિ આદિકના સંઘાતરૂપ આ શરીર કેવળ મૂત્ર વિષાના પાત્રરૂપ છે. આવીરીતે કેવળ મળમય આ શરીરમાં મોહ—હું ઈશ્વર છું હું ભોગી છું હું સિદ્ધ છું હું બળવાન છું

રોગાણાં મન્દિરં પરમ્ । દુષ્પૂરં ચ કૃતજ્ઞં ચ સદોષં ક્ષણમજ્જુરમ્ ॥૭॥ કૃમિ-
વિજ્ઞસસંજ્ઞાન્તં શરીરમિતિ વર્ણિતમ્ । તેન સંસાધયેદ્દીમાન્સ્વકાર્યં યઃ સ
પણ્ડિતઃ ॥૮॥ યદ્દપ્રાતઃ સંસ્કૃતં ચાન્નં સાયં તત્તુ વિનશ્યતિ । તદીયરસસમ્પુષ્ટે

ધત્યાદિ થાયછે. આ દેહનો જેમ જેમ પરિપાક થતો જાય તેમ તેમ જરા શોકજ થાયછે માટે આ દેહ જરા શોકના પરિણામથી દુઃખી છે. જન્મને આરંભીને મરણ-
પર્યંત રોગમાત્રનું મુખ્ય મંદિર છે. આ શરીર કદાપિ ન પુરાય એવા પેટરૂપી ખાડાએ
યુક્ત હોવાથી અનુદિન અન્નથી પુષ્કળ પુર્યા કરે તથાપિ પુરાણું નથી માટે
દુષ્પૂર છે તથા અક્ષુરોદિ ઇન્દ્રિયો કે જે ક્ષણક્ષણે રૂપોદિ વિવિધ વિષયો ન્યાં ત્યાંથી
લાવીલાવીને આપે તથાપિ જેની તૃષ્ણા લેશપણ પ્રશાંત થતી નથી અને વારે વારે
વિશેષ વ્યાકુળ કરનારાં અને રૂપોદિ વિષયોમાંજ જેનો વ્યાસંગ છે એવાં ઇન્દ્રિયોથી
જે વ્યાપૃત છે એવું આ શરીર આ રીતે પણ દુષ્પૂર છે. પ્રતિદિન અન્ન આદિક ભોજ્ય
પદાર્થો આપ્યા કરે તથાપિ જે એક મુહૂર્ત એકજ દિવસ અન્નાદિ ભોજ્ય પદાર્થ
લાવવામાં વિલંબ થાય તો જીવને પીડવા તૈયાર થાયછે માટે આ શરીર આ રીતે
કૃતઘ્ની છે અને જન્મ જરા મરણોદિ બહુ દોષોથી દૂષિત છે. અને જેમ જેમ
અન્નથી ઉપચય-વૃદ્ધિ પમાડાય તેમ તેમ ક્ષણે ક્ષણે સ્વભાવથીજ અપચય-હાસ
પામેછે માટે ક્ષણભંગુર છે. અંતે પ્રાણવિયોગ થતાં વિશીર્ણ થયેલું આ શરીર
એવીજ રીતે પડી રહેતાં કૃમિરૂપે પરિણામ પામતાં કૃમિસંજ્ઞાને પામેછે અને
જે નહાર વાધ વિગેરે લક્ષણ કરી જાય તો વિદ્ (વિષ્ણુ) સંજ્ઞાને પામેછે અને જે
અગ્નિમાં નાંખ્યું હોય તો લસ્મસંજ્ઞાને પામેછે, માટે આ શરીર આદિભાગમાં તથા
અંતભાગમાં અન્ય નામ રૂપવાળું છે અને મધ્ય ભાગમાં પ્રત્યેક વસ્તુનો વિચાર
કરતાં અસ્થિ આદિક નિર્દિત નામરૂપવાળું થાયછે. અસ્થિ અદિક અનેક અપવિત્ર
પદાર્થોનો સંઘ ભેગો થવાથી શરીર સંજ્ઞાને પામેછે. એરીતે બહુ દોષ દૂષિત કેવળ
મળમય એવા પણ આ શરીરનો એક મોટામાં મોટો ગુણ છે કે વિવેકથી પ્રવર્તાવ-
નારાને કલ્યાણમાંજ એક ઉપયોગનું જ્ઞાન તથા ભક્તિને સંપાદન કરવામાં મુખ્ય
ઉપકાર કરનારૂંપણુ થાયછે. સંસારસમુદ્રમાં યાત્રા કરનારાને આ શરીર નૌકાતુલ્ય
છે. તેમાં આરોપણુ (ખેસારેલા) કરેલા પુત્ર પૌત્ર દારા આદિક વિવિધ દુર્વહ
(ન ઉપડી શકે એવા) બહુ ભારથી અભિભૂત થએલી નૌકા ભવસાગરમાં ડુબી
જાય છે અને જે વિવેકે કરીને પુત્ર પૌત્ર દારાદિકનો ભાર અંદરથી કાઢી નાંખીને
પ્રજ્ઞાપૂર્વક ચલાવે તો ભવસાગરની પાર પ્રાપ્તિ માટેપણુ થાયછે (વિવેકથી ચલા-
વનારાને અર્થ અને અવિવેકથી ચલાવનારાને અનર્થમાટે થાય) માટે જે મતિ-
માન મનુષ્ય આ ક્ષણભંગુર શરીરથી પોતાનું કાર્ય જે કલ્યાણનો ઉપાય તે સિદ્ધ

કાચે કા નામ નિલયતા ॥૧॥ બુદ્ધવા દૃષ્તૌ તૌયેષુ મદાકા દૃષ્તૌ જન્તુષુ ।
 જાયન્તે મરણાયૈવ કથાશ્રવણવર્જિતાઃ ॥૧૦॥ માસેષૂક્તેષુ યત્ર સ્યાત્સ્વસ્થતા
 સ્વસ્ય ચેતસઃ । તસ્મિન્ શ્રવ્યમિદં શાસ્ત્રં પાપસંહનિવારકમ્ ॥૧૧॥ સપ્તાહે-
 નાસ્ય શ્રવણે પ્રારમેદ્વિતીયાતિથેઃ । નવાહેનાપિ શ્રવણેઽપ્યેવમેવ સમાચરેત્
 ॥૧૨॥ પક્ષેણ શ્રવણેઽપ્યેવં માસેનાપ્યેવમેવ હિ । ઋતુના શ્રવણે ત્વસ્ય તૃતી-
 યાતઃ સમારમેત્ ॥૧૩॥ આઘા ચતુર્ધ્યષ્ટમી ચ તથા વર્ગ્યા ચતુર્દશી ।
 અસ્યારમ્મે શુભાઃ પ્રોક્તાસ્તિથયોઽપ્યસ્તિલા નૃપ ! ॥૧૪॥ અશ્વિની રેવતી
 હસ્તાઃ પુષ્યો મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ । અનુરાધાભિજિત્સ્વાતી રોહિણી શ્રવણત્રયમ્ ॥૧૫॥

કરી લે એજ પંડિત કહોછે ॥૬-દા એવીરીતે શરીર નિઃશ્રેયસનાં સાધનો સંપાદન
 કરવામાં હોવાથી તેટલામાત્રમાંજ તેનો ઉપયોગ કરવો પણ તેમાં કોઈકૃતા
 બુદ્ધિ કે ભોગોપકરણતા બુદ્ધિ નજ કરવી કિંતુ દોષારૂપ છે અસ્થિર છે
 ઈત્યાદિ બુદ્ધિજ કરવી. અર્થાત્ જે જનો અભિજ્ઞ નહિ હોવાથી જ્ઞાંત છે તેમને
 શરીરમાં અવિદ્યુતપણાનો કે રમણીયપણાનો કે સ્થિરપણાનો ભ્રમ થાય પણ
 વિચાર કરનારાને તો નજ થાય. જેનાથી આ દેહ વૃદ્ધિ પામેછે તેના સ્વરૂપનો
 વિચાર કરી બુદ્ધિ. શરીરની વૃદ્ધિ કરનાર જે અન્ન પ્રાતઃકાળે રાંધ્યું હોય તે સાચું
 સમય સુધી રાખી મુકે તો દુર્ગન્ધ અને વિકાર પામી જાય છે. એવી સ્થિતિ છે
 તો તેના રસથી સંપુષ્ટ થએલા શરીરમાં અવિદ્યુતતા શી છે? કાંઈપણ નથી
 અનિત્યજ છે ॥૬॥ માટે મનુષ્યનો મોંઘો દેહ મળ્યોછે પણ હરિકથાના
 શ્રવણે વર્ણત એવા પુરૂષો જળમાં થતા પરપોટાની પેઠે અને જંતુઓમાં
 મત્સરીયાની માફક કેવળ વિનાશ માટેજ નિશ્ચે જન્મ્યા છે. ('જાયસ્વ
 ત્રિવસ્વ' 'જન્મે અને મરે' એવા ઈશ્વર સંકલ્પના વિષયભૂત સૃષ્ટિને ગોચર
 થાયછે) ॥૧૦॥ માટે કહેલા અષાઢ આદિક માસમાં જ્યારે પોતાના ચિત્તની આ
 ગ્રંથના શ્રવણમાં સ્વસ્થતા વર્તે ત્યારે સમસ્ત પાપપુણ્યને પ્રણાશ કરનાર આ
 શાસ્ત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભળવું ॥૧૧॥ સપ્તાહથી અથવા નવાહથી અથવા પક્ષથી અથવા
 માસથી આ સત્સંગિજીવનનું શ્રવણ કરવું હોય તો શુક્લપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ
 પ્રારંભ કરવો અને એક ઋતુ (જે માસ) થી આનું શ્રવણ કરવું હોય તો તૃતીયા
 તિથિએ સમારંભ કરવો ॥૧૨-૧૩॥ હે નૃપ ! આનો આરંભ કરવામાં પડવો, ચોથ
 આઠમ અને ચૌદશ આટલી તિથિઓ વર્જ્ય છે. બીજી બધી તિથિઓ આરંભમાં
 શુભ કહેલી છે. અશ્વિની રેવતી હસ્તા પુષ્ય મૃગશીર્ષ પુનર્વસુ અનુરાધા અભિજીત
 સ્વાતી રોહિણી શ્રવણ ધનિષ્ઠા શદ્ભાષા આટલાં નક્ષત્રો શુભ હોવાથી આના

ઋક્ષાણ્યેતાનિ પુણ્યાનિ ગ્રાહ્યાણ્યત્રોદિતાનિ વૈ । તસ્માદસ્ય સમારમ્ભઃ કર્ત્ત-
વ્યસ્તેષુ ભૂપતે ! ॥૧૬॥ દેશાન્તરાગ્નિજાન્ જ્ઞાતીનાહ્વયેષ્વ સુહૃદ્જનાન્ ।
યેષાં તત્ત્વવળે શ્રદ્ધા તાંશ્ચારમ્ભદિનાત્પુરા ॥૧૭॥ દેશે દેશે વિરક્તા યે
વૈષ્ણવા દમ્ભવર્જિતાઃ । પત્રં તેભ્યોઽપિ સંલેખ્યમાગતાંસ્તાંશ્ચ માનયેત્ ॥૧૮॥
ઋર્વાક પદ્માહતો યત્નાદાસનાદીનિ મેલયેત્ । વિશાલા વસુધા યત્ર કુર્યા-
ત્તત્ર કથાસ્થલમ્ ॥૧૯॥ કુર્વીત મણ્ડપં તત્ર શુચૌ સ્થાને મનઃપ્રિયમ્ ।
રમ્ભાસ્તમ્ભૈશ્ચ સદ્વૈઃ ફલૈઃ પુષ્પૈશ્ચ શોભનમ્ ॥૨૦॥ તત્રોપવેશસ્થાનાનિ
સ્ત્રીणां પુંસાં યથોચિતમ્ । વ્યાસાસનં ચ રુચિરં રચયેન્નતુરો નરઃ ॥૨૧॥
શ્રોતૃનામાસનાદુષ્ણં મૃદુલાક્ષરણાન્વિતમ્ । પાર્શ્વિકાદિસમાયુક્તં રમણીયં
વિશેષતઃ ॥૨૨॥ તદાસનાત્પૃથાગુષ્ણે મૃદુલે આસનોત્તમે । સુબન્ધનં સત્ફલકં
પુસ્તકં સન્નિધારયેત્ ॥૨૩॥ પૂર્વાંક્તલક્ષણૈર્યુક્તો ગ્રન્થસ્યાસ્ય તુ વાચકઃ ।

આરંભમાં ગ્રહણ કરવાનાં કલાં છે. માટે હે ભૂપતે ! કહેલી તિથિઓમાંથી હરકોઈ
તિથિમાં અને નક્ષત્રોમાંથી હરકોઈ નક્ષત્રમાં આને આરંભ કરવો ॥૧૪-૧૬॥
દેશાંતરમાં જે બન્ધુજનો જ્ઞાતિજનો અને સુહૃદ્જનો હોય તેમને અને આ
કથાના અવળામાં જેને શ્રદ્ધા હોય તે સર્વને સમારંભ દિવસથી પ્રથમજ (જે
રીતે આવવાની સુગમતા થાય એરીતે) બોલાવવા ॥૧૭॥ અને દેશદેશમાં જે
વિરક્ત-ભાગિઓ દંભવર્જિત વૈષ્ણવો હોય તેમની ઉપરપણ બોલાવવાના પત્રો
લખવા અને તેઓ આવે ત્યારે યથાયોગ્ય સન્માન કરવું ॥૧૮॥ કથારંભથી પાંચ
દિવસ પહેલાંજ આસનાદિ ઉપકરણો પ્રયત્નથી ભેગાં કરી રાખે અને જેમાં બહુ
જનસમાજ સુમેથી બેસી શકે એવો સમુચિત વિશાળ પૃથ્વી પ્રદેશ હોય તેમાં
ભગવત્કથા અવળાનું સ્થળ તૈયાર કરી રાખે ॥૧૯॥ તેવા વિશુદ્ધ વિશાળ સ્થળમાં
સર્વના મનને પ્રિય લાગે એવો કેળના થાંભલા પુષ્પો ફળો અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોવડે
અલંકાર કરેલો મંડપ કરે ॥૨૦॥ તે રમણીય મંડપમાં નરનારીઓને બેસવાનાં
સ્થાનો યથાવિભાગ (પૃથક્ પૃથક્) યથાયોગ્ય ચતુર નર કરે અને વ્યાસાસન
સુંદર રચે ॥૨૧॥ તે વ્યાસાસન શ્રોતાઓના આસન થકી ઉચું, કોમળ આસ્તરણ
(ગાદી અથવા) આદિકે યુક્ત અને પાર્શ્વિકા (પડખે મુકેલાં બાઈંગણુ વિગેરે)
એ યુક્ત વિશેષ રમણીય કરે ॥૨૨॥ વ્યાસાસનથી ઉંચા કોમળ ઉત્તમ આસ-
નમાં (બાજુ આદિક) સારા પાટીયાવાળું રેશમી વસ્ત્રથી સારીરીતે બાંધેલું
કથાપુસ્તક સ્થાપન કરે ॥૨૩॥ હે ભૂપતે ! પૂર્વાંક્ત શુભ લક્ષણોએ યુક્ત પ્રવક્તા

પ્રત્યહં સ્વાહ્નિકં કુર્યાદુષસ્યુત્થાય ભૂપતે ! ॥૨૪॥ તતઃ શ્રોતૃભિરાહુતઃ સ
કથામણ્ડપં વ્રજેત્ । પ્રક્ષાલ્ય પાણિપાદાસ્યં કુર્યાદાચમનત્રયમ્ ॥૨૫॥
શ્રીતથેતામ્બરધરઃ સદુરં હૃદયે સ્થરન્ । વિપ્રાન્સાધૂન્નમસ્કૃત્ય સત્સંગિજીવનં
નમેત્ ॥૨૬॥ તતઃ સ્વપૂજ્યગુર્વાદેરાજ્યા વિનયાન્વિતઃ । ઉદબ્રુહ્યઃ પ્રાણુસ્થો
વા વ્યાસાસનમુપાવિશેત્ ॥૨૭॥ તત્ પૃતસ્યાધિદેવમેતચ્છાસ્ત્રાકૃતિં હરિમ્ ।
મત્રૈઃ સમર્ચયેદેતૈર્મુખ્યઃ શ્રોતા કૃતાહ્નિકઃ ॥૨૮॥ પ્રથમાદિપદ્ધમાન્તપદ્ધત-
કરણાનિ તુ । આસ્યહત્તુન્દજાન્વહ્નિરૂપાણ્યજ્ઞાનિ યસ્ય વૈ ॥૨૯॥ પ્રોક્તાનિ
સન્તિ દિવ્યાનિ શ્રીહરિં કરુણામ્બુધિમ્ । તં ભક્તિધર્મતનયં હૃદયે ચિન્તયા-
મ્યહમ્ ॥૩૦॥ નિજાશ્રિતજનાનન્દં મુનિવર્ણિનિષેવિતમ્ । અતિરમ્યનરાકારં
તારુણ્યે વયસિ સ્થિતમ્ ॥૩૧॥ રૂપાનુરૂપાવયવં નવપદ્મલેક્ષણમ્ । અતીવ

પૌરાણિક પ્રતિદિન પ્રસાતમાં ઉઠીને સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્ય આહ્નિક સમાપ્ત કરી
શ્રોતાઓના આમંત્રણથી કથામંડપમાં પ્રવેશ કરે. તેપછી હસ્ત પાદ મુખને પ્રક્ષા-
લન કરી ત્રણ આચમન કરે ॥૨૪-૨૫॥ આ પૌરાણિક ધોએલાં શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ
કરીને સદ્ગુણોનું હૃદયમાં રમરણ કરતો થકો સાધુ તથા વિપ્રોને નમસ્કાર કરી
સત્સંગિજીવન પ્રબન્ધને પ્રથમ પ્રણામ કરે ॥૨૬॥ તેપછી સભામાં બેઠેલા
પોતાના પૂજ્ય ગુરુઓની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીને વિનયયુક્ત થઈ ઉત્તરાભિમુખે અ-
થવા પૂર્વાભિમુખે વ્યાસાસનમાં બેસે ॥૨૭॥ તેપછી મુખ્ય શ્રોતા આહ્નિક કર્મ
કરીને આ સત્સંગિજીવનના અધિદેવ, સર્વેશ્વરેશ્વર, અક્ષરાધિપતિ, આ શાસ્ત્ર
આકૃતિ ભેમની છે એવા શ્રીહરિનું ધ્યાન ધરીને તેની આ (આગળ કહીશ એવા)
મંત્રોવડે પૂજા કરે ॥૨૮॥ જે આ શાસ્ત્રરૂપધારી ભગવાનનાં, આ પ્રબન્ધનાં
પ્રથમ આદિ ભેમાં છે અને પંચમ અંતે ભેમાં છે એવાં પાંચ પ્રકરણો અનુક્રમે
દિવ્ય મુખ હૃદય ઉદર જાતુ અને ચરણ આ અંગો છે, એટલે પ્રથમપ્રકરણ શાસ્ત્ર-
રૂપધારી શ્રીહરિનું મુખ છે, દ્વિતીયપ્રકરણ હૃદય છે, તૃતીયપ્રકરણ ઉદર છે,
ચતુર્થપ્રકરણ જાતુ છે, પંચમપ્રકરણ ચરણ છે. તે આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રાકૃતિ
કણ્ણાનિધિ ભક્તિધર્મતનય શ્રીહરિનું હું હૃદયમાં ધ્યાન ધરું ॥૨૯-૩૦॥ હવે
ધર્મના પુત્રપણે પૃથ્વીઉપર જનસમાજના લોચનગોચર થઈને વિરાજતા દિવ્ય-
રૂપથી ધ્યાનક્રમ કહે છે-પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિતોને અનવધિક આનંદ
આપનારા દિવ્યરૂપથી વિરાજમાન, ભક્તિધર્મના તનયપણે અવતરેલા, નિજચર-
ણોના સમાશ્રિત સમગ્ર જનોના મનોનેત્રને આનંદ દેનારા, પોતાના ચરણાશ્રિત
મુનિ-પરમહંસો તથા વર્ણિઓએ સદા સમ્યક્ સેવેલા, દિવ્ય સુંદર નરાકાર ભેમણે

દર્શનીયં ચ શાન્તં કોમલભાષણમ્ ॥૩૨॥ નૂતરક્તારવિન્દામહસ્તાદ્વિતલશો-
ભિતમ્ । ચન્દ્રસુજ્જારુણનલચન્દ્રાવલિવિરાજિતમ્ ॥૩૩॥ મિતસ્મિતસ્ફુરતુલ્ય-
દન્તમુક્તાવલિપ્રભમ્ । પ્રલમ્બપીવરભુજં વિશાલહૃદયસ્થલમ્ ॥૩૪॥ પૃથુતુ-
જ્જલલાટં ચ સુકપોલારુણાધરમ્ । વધતં કૈસરે પુણ્ડે ભાલે કુકુમચન્દ્રકમ્
॥૩૫॥ ઘનશ્યામં ચ તુલસીમાલિકાં દક્ષિણે કરે । વધતં ચ દ્વિતીયેન વદતં
પાણિનાઽભયમ્ ॥૩૬॥ શિશ્રતં તુલસીકાષ્ઠસૂક્ષ્મમાલાદ્વયં ગલે । શુભ્રં યજ્ઞો-
પવીતં ચ વામસ્કન્ધે સુશોભનમ્ ॥૩૭॥ વાસઃ શુભ્રં મૃદુ પરિવધતં દઢક-
ચ્છકમ્ । વસાનમુત્તરપટં હંસપક્ષસિતં તથા ॥૩૮॥ સૂક્ષ્મં સિતં ચ પટકં
ચન્નન્તં શીર્ષિણ મહુલમ્ । ઉત્સવે ભક્તસમ્પ્રીત્યૈ વધાનં શૂરેભૂષણમ્ ॥૩૯॥
નાનાવિધૈઃ પુષ્પહારૈશ્ચન્દનેનાર્ચિતં નિજૈઃ । લમ્બઙ્ગિઃ શેઝરૈ રમ્યં મન્દસ્મિ-

સ્વીકાર્યો છે, નિરંતર યુવા વયમાં વર્તતા, (સદા સોળ વર્ષની વયે સંપન્ન) રૂપને
અનુરૂપ દિવ્ય અવયવો જેમના છે, તત્કાળ પ્રકૃષ્ઠિત થએલા કમળદળને સદૃશ
દષ્ટિ જેમની છે, દર્શનીય શાંત દિવ્ય આકૃતિ જેમની છે, મંદહાસપૂર્વક મધુર
મૃદુલ ભાષણ જેમનું છે, નવીન રક્ત કમળને તુલ્ય હસ્તતળ અને ચરણતળથી
શોભાયમાન, કાંતિથી ચળકતા કિંચિત્ ઉત્તર રક્ત એવા નખરૂપી ચંદ્રની પંક્તિથી
વિરાજમાન, મંદહાસથી સ્ફુરણાયમાન (ચળકતા) સરખી બંધાયેલી દંતમુક્તા-
વળીની પ્રભાએ યુક્ત, (મંદહાસને લીધે દંતપંક્તિની પ્રભા પ્રસરે છે) બનુપર્યંત
લાંબા બડા બુજયુગલ જેમના છે, વિશાળ વક્ષસ્થળ જેમનું છે, ઉત્તર વિશાળ લલિત
લલાટ જેમનું છે, શ્રેષ્ઠ કપોળ અને રક્ત અધરોષ્ટ જેમના છે, ભાલમાં કૈસરથી
કરેલા બિર્ધવુંડના મધ્યમાં કુંકુમચંદ્રકને ધારી રહેલા, નવીન નીલ મેઘને સમાન
શ્યામ શરીરવર્ણવાળા, જમણા કરમાં તુલસીમાળાને ધારી રહેલા અને ડાબા
કરથી અભયદાન આપતા, તુલસીકાષ્ઠની સૂક્ષ્મ ખેવડી માળા (કંઠી) ને ગળામાં
ધારી રહેલા, ડાબા ખભાઉપર શ્વેત સુશોભિત યજ્ઞોપવીતને ધારી રહેલા, શ્વેત
સૂક્ષ્મ મૃદુળ વસ્ત્રને દઢ કચ્છથી પહેરી રહેલા, હંસની પાંખો જેવું ઘોળું મૃદુળ
ઉત્તરીય (ઓઢવાનું) વસ્ત્રને ધારી રહેલા, અતિમૃદુળ અતિસુંદર શ્વેત પટકો મ-
સ્તકે ધારી રહેલા, ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમના મનની પ્રસન્નતા માટે ઉત્સવાદિ
દિવસોમાં દિવ્ય વિવિધ વિભૂષણ ધારણ કરનારા, નિજજનોએ નાનાવિધ પુષ્પ-
હારો અને ચંદનથી પૂજ કરેલા, લાંબા લટકતા તોરાઓથી સમલંકૃત, મંદહાસે સહિત
મનોહર સુખારવિદ જેમનું છે, તારામંડળના મધ્યમાં રહેલા ચંદ્રમાની પેઠે ભક્ત-

તમનોહરમ્ ॥૪૦॥ તારામણ્ડલમધ્યસ્થં પૂર્ણચન્દ્રમિવોદિતમ્ । મક્તમણ્ડલ-
મધ્યસ્થં સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ ॥૪૧॥ હૃદયાનિ હરન્તં ચ નિજાનાં કરચેષ્ટયા ।
કરુણામૃતયા દૃષ્ટ્યા વીક્ષમાણં ચ ચિન્તયે ॥૪૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवना-
कृतये श्रीहरिकृष्णपरमात्मने नमो ध्यायामि । आवाहनम्—कलिकल्मष-
नाशाय प्रादुर्भूतं कृपाभरात् । सत्सङ्गिजीवनाकारं हरिमावाहयाम्यहम् ॥
४३॥ आसनम्—हरे ! सिंहासनमिदं स्वर्णरत्नविनिर्मितम् । तव प्रीतिकरं
दत्तं गृहाण कृपया प्रभो ! ॥४४॥ पाद्यम्—अनन्यभावाश्रयिणां संसारार्ण-
वतारक ! । पाद्यं गृहाण देवेश ! श्रीहरे ! कृपया मयि ॥४५॥ अर्घ्यम्—नानाव-
तारचरितैः साधुसङ्गद्वनाशन ! । श्रीहरे ! त्वं गृहाणार्घ्यं गन्धाद्यष्टाङ्गसंयुतम् ॥
४६॥ आचमनीयम्—श्रीदुर्गापूजनानन्द ! नृपासुरमदापह ! । स्वभक्तकुमु-

જનોના મંડળમધ્યમાં વિરાજમાન, સર્વ લોકોએ નમસ્કાર કરેલા, દિવ્ય હસ્તચેષ્ટા (હાટકાં) વડે નિજજનોના મનને પોતાવિષે આકર્ષણ કરનારા, કરુણામૃતપરિપૂર્ણ દૃષ્ટિથી નિજજનોને જોયા કરતા, એવા ભગવાન શ્રીહરિનું હું ચિતન કરું છું. 'ચિન્તયેત્' એવો પાઠ હોય તો ચિતનપ્રકારના અનુવાદમાં જ વિધિનું પર્યવસાન સમઝવું ॥૩૯-૪૨॥ 'પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઉચ્ચારણ કરીને 'ધ્યાયામિ' આ પદપર્યંત ઉચ્ચારણ કરે. અથવા इति—આ પ્રકારે ધ્યાયામિ—ધ્યાન કરું છું એમ આગળ પરમાત્માની સાથે સંબન્ધ લેવો. એટલે હું પરમાત્માનું ધ્યાન કરું છું. 'શ્રીસત્સંગિજીવનાકૃતયે શ્રીહરિકૃષ્ણપરમાત્મને નમઃ' આ પ્રકારનો સંક્ષિપ્ત પ્રધાન ધ્યાનમંત્ર જાણવો. આવાહન—આ પૃથ્વીમાં અપાર કૃપાથી કળિકલ્મષના વિનાશમાટે પ્રકટ થયેલા એવા સત્સંગિજીવનાકાર શ્રીહરિને હું આવાહન કરું છું. આ મંત્રથી આવાહન કરે ॥૪૩॥ આસન—હે હરે ! સુવર્ણ-નિર્મિત, રત્નજડિત, આપને પ્રીતિ કરનાર આ સિંહાસન મેં અર્પણ કરેલું હે પ્રભો ! કૃપા કરી સ્વીકાર કરો. આ મંત્રથી આસન અર્પણ કરે ॥૪૪॥ પાદ—હે દેવેશ હરે ! અનન્યભાવથી આપને ભજતા જનોને સંસારસાગરના પાર ઉતારનારા આપજ છો. આવા આપ આ પાદને મારી ઉપર કૃપા કરી અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી પાદ અર્પણ કરે ॥૪૫॥ અર્ઘ્ય—જ્યારે જ્યારે ધર્મની આનિ થાયછે ત્યારે ત્યારે તેના રક્ષણ માટે પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થઈને કરેલાં દિવ્ય અવતારચરિત્રોના પઠન સ્મરણથી સર્વ સાધુઓના સર્વ સંકટને નાશ કરોછો એવા હે શ્રીહરે ! તમે આજ મેં અર્પેલું ચંદનાદિ અષ્ટઅંગ દ્રવ્યે યુક્ત આ

દેન્દો ! ત્વં ગૃહાણાચમનીયકમ્ ॥૪૭॥ જ્ઞાનમ્—અચ્છોદોન્મત્તગજાવાર્જલ-
ક્રીડારતે ! હરે ! । તરપાનીયપ્રશંસાકૃત્સ્નાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૪૮॥ વસ્ત્રમ્—
પીતામ્બરમિદં કૃષ્ણ ! નવીનં સ્વર્ણવર્ણકમ્ । તથૈવ પરિધાનાહં ગૃહ્યતાં
ધર્મનન્દન ! ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીતમ્—સાવિત્રીગ્રન્થિસંયુક્તં સ્વર્ણતન્તુવિનિર્મિ-
તમ્ । ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ ! બ્રહ્મસૂત્રમિદં શુભમ્ ॥૫૦॥ આભૂષણાનિ—આભૂ-
ષણાનિ દિવ્યાનિ કુણ્ડલાદીનિ સત્પતે ! । ગૃહાણ કૃપયા કૃષ્ણ ! દત્તાનીમનિ
મક્તિતઃ ॥૫૧॥ ચન્દનમ્—ઘનસારસોપેતં કુકુમેન સુશોભિતમ્ । ગૃહાણ
ચન્દનં દિવ્યં મક્તિધર્માત્મજ ! પ્રભો ! ॥૫૨॥ પુષ્પાણિ—નાનાસુગન્ધિપુષ્પાણાં
હારાપીઢૌ તથૈવ ચ । તુલસીવનમાલાં ચ શ્રીકૃષ્ણ ! સ્વીકુરુ પ્રભો ! ॥૫૩॥
સુગન્ધતૈલમ્—સુગન્ધિદ્રવ્યવાસાભ્યં વિષ્ણુતૈલં મનોહરમ્ । વાન્ઞિહતં સર્વ-

અર્ધ્ય અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી અર્ધ્ય અર્પણ કરે ॥૪૬॥ આચમનીય-
શ્રીમદ્દુર્ગપૂરમાં વર્તતા જોનેને આનંદ આપનારા, અસુર રાજાઓના મદને
હરનારા અને નિજલક્તોને પોયણને ચંદ્રમાળ જેમ એમ સન્નિધિમાત્રથી
આહ્વાદ આપનારા છો, એવા હે હરે ! મેં અર્પેલા આ આચમનીયને અંગીકાર
કરો. આ મંત્રથી આચમન અર્પણ કરે ॥૪૭॥ જ્ઞાન—અતિસ્વચ્છ જળ જેમાં છે
એવી ઉન્મત્તગંગામાં પોતાના ચરણાશ્રિત પરમહંસોની સાથે જળક્રીડા કરવામાં
તમે અતિશય ઉત્સાહવાળા છો અને તેના પાનીયની પ્રશંસાપણુ આપ કરો છો
એવા આપને શુદ્ધ બુદ્ધિથી સમર્પણુ કરેલું આ સ્નાનીય ગ્રહણુ કરો. આ મંત્રથી
સ્નાનીય (જ્ઞાનજળ) સમર્પણુ કરે ॥૪૮॥ વસ્ત્ર—હે ધર્મનંદન હરિકૃષ્ણ ! આપનેજ
પહેરવા લાયક, નવીન, સુવર્ણના વર્ણુ જેવું (પીળું) આ પીતામ્બર મેં અર્પણુ કરેલું
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી વસ્ત્ર અર્પણુ કરે ॥૪૯॥ યજ્ઞોપવીત—હે દેવદેવ !
બ્રહ્માદિદેવાના પણુ ઈશ તમે દેવ છો એવા તમે સાવિત્રીએ અગ્નિષ્ઠિત એવી
ગ્રન્થિએ યુક્ત, સુવર્ણના તંતુથી નિર્માણુ કરેલું આ શુભ બ્રહ્મસૂત્ર મેં અર્પણુ કરેલું
ગ્રહણુ કરો. આ મંત્રથી ઉપવીત અર્પણુ કરે ॥૫૦॥ આભૂષણો—હે સત્પતે
શ્રીકૃષ્ણ ! કટક મુકુટ દુંડળ આદિક આભૂષણો મેં લક્તિથી અર્પણુ કરેલાં કૃપા કરી
અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી આભૂષણુ અર્પણુ કરે ॥૫૧॥ ચંદન—હે લક્તિધર્મા-
ત્મજ—લક્તિધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પુરુષોત્તમ પ્રભો ! કર્પુરસથી સંમિશ્રિત, કુકુમથી
સુશોભિત આ અર્પણુ કરેલું દિવ્ય ચંદન પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી ચંદન અર્પણુ
કરે ॥૫૨॥ પુષ્પો—હે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભો ! નાનાપ્રકારનાં સુગંધિમાન પુષ્પોના હાર
તોરા અને તુલસીમય વનમાળા અર્પણુ કરેલી અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી પુષ્પો

લોકાનાં ભગવન્પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૫૪॥ ધૂપ:—બાલક્રીડાવિનોદેન કાલિદ-
ત્તાસુરાન્તકૃત્ । દૃષ્ટ્યા કૃત્યાગણદ્રાવ ! ધૂપ: સ્વીક્રિયતાં ત્વયા ॥૫૫॥
દીપ:—સ્વયંપ્રકાશમાનેશ ! નૈકભાસ્કરભાસ્વર ! । ગૃહાગ કૃપયા દીપમ-
ન્ધકારનિવારકમ્ ॥૫૬॥ નૈવેદ્યમ્—નાનાપકાન્નૈવેદ્યં રસૈઃ પદ્મિર્મનોહરમ્ ।
ત્રિશ્વંભર ! ગૃહાણેદં પ્રીત્યા મે વરદો ભવ ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીયમ્—પવિત્રં નિર્મલં
તોયમુશીરૈલાદિવાસિતમ્ । જીવનં સર્વજીવાનાં પાનાર્થં ગૃહ્યતાં હરે !
॥૫૮॥ પુનરાચમનીયમ્—નિર્મલં ગાઙ્ગમુદકં સુપવિત્રં સુવાસિતમ્ । પુનરા-

અર્પણ કરે ॥૫૩॥ સુગન્ધિતૈલ-હે ભગવન્ ! સુગન્ધિ નાનાવિધ પદાર્થોના વાસ
(ગંધ)થી અધિવાસિત મનોહર આ વિષ્ણુતૈલ જે સર્વ લોકોએ અતિશય સ્પૃહા
કરેલું છે તે મેં પ્રીતિથી અર્પણ કરેલું પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી તૈલ અર્પણ કરે ॥૫૪॥
ધૂપ-જનસમાજને ભારે ભય કરનારો જે કાલીદત્ત નામનો અસુરરાજ હતો, તેનો
બાળલીલાતત્પર તમોએ વિનોદવ્યાપારમાત્રથીજ વિનાશ કરી નાંખ્યો. અને બાળ
વયમાંજ કૃત્યાગણ દૃષ્ટિમાત્રથી દૂર કરી દીધો. આવા આપ આ ધૂપ ગ્રહણ કરો.
આ મંત્રથી ધૂપ અર્પણ કરે ॥૫૫॥ દીપ-હે સ્વયંપ્રકાશ ! (અન્યને આધીન
પ્રકાશ નહિ) હે માનેશ ! (ચક્ષુરાદિ માન-પ્રમાણના ઈશ) ચક્ષુરાદિકનું
જે પ્રમિતિ (જ્ઞાન)માં કરણપણું છે તે તમારે આધીન છે, તેમાં શ્રુતિ છે
'યચ્ચક્ષુષા ન પશ્યતિ ચેન ચક્ષૂષિ પશ્યતિ, ચચ્છોત્રેણ ન શૃણોતિ ચેન શ્રોત્ર-
મિદં શ્રુતમ્' ઇત્યાદિ. યદ્વા-હે સ્વયંપ્રકાશમાન ! હે ઈશ ! એવો પદ્મવિભાગ
કરવો. બીજા સર્વે પરાધીન પ્રકાશવાળા છે. તમો તો સ્વાયત્ત પ્રકાશવાળા સર્વેશ્વર
છો. હે નૈકભાસ્કરભાસ્વર !-તમારી દિવ્ય તનુની પ્રભાતો અનેક ભાસ્કર (સૂર્ય)ને
સમાન ભાસ્વર-પ્રકાશમાન છે, આવા આપ આ અન્ધકારને નિવારણ કરનારા
દીપને દયા કરી ગ્રહણ કરો. આ મંત્રથી દીપ અર્પણ કરે ॥૫૬॥ નૈવેદ્ય-હે ત્રિશ્વં-
ભર !-તમો વિશ્વના ભર્તા છો અથાપિ પ્રીતિથી ૫૮ રસે સહિત મનોહર વિવિધ
પકવાન્નમય નૈવેદ્ય નિવેદન કરેલું તેને પ્રીતિથી સ્વીકાર કરી મને વરદાન આપનારા
થાવ. આ મંત્રથી નૈવેદ્ય અર્પણ કરે ॥૫૭॥ મધ્યેપાનીય-હે હરે ! એલચી
વીરણના વાળા વિગેરે સુગન્ધિ શીતળ પદાર્થોથી અધિવાસિત, સર્વ જીવોના જીવ-
નશૂત પાવન, નિર્મળ એવું પાનીય પાનમાટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પાનીય
અર્પણ કરે ॥૫૮॥ પુનરાચમનીય-હે ભક્તિનંદન ! અત્યંત પવિત્ર, અતિનિર્મળ,
સુવાસિત, આ ગંગાજળ પુનરાચમનીય માટે પ્રતિગ્રહ કરો. આ મંત્રથી પુનરાચ-

ચમનીયં ચ ગૃહ્યતાં ભક્તિનન્દન ! ॥૫૯॥ તામ્બૂલમ્—તામ્બૂલં પૂગસંયુક્તં
લવઙ્ગેલાવિમિશ્રિતમ્ । જાતીફલાદિસંયુક્તં શ્રીકૃષ્ણ ! પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૬૦॥
ફલમ્—દિવ્યં ફલાનાં સર્વેષાં સર્વદેવપ્રિયઙ્કરમ્ । નાલિકેરીફલમિદં ગૃહ્યતાં
ધર્મધૂર ! ॥૬૧॥ દક્ષિણા—યથાશક્તિ મયા દત્તાઃ સ્વર્ણરૂપ્યાદિમુ-
દ્રિકાઃ । વૃત્તાલયપુરાવાસ ! દક્ષિણા ગૃહ્યતાં ત્વયા ॥૬૨॥ નીરાજનમ્—
નીરાજયામિ દેવેશ ! નમસ્તે ! જ્યોતિષાં પતે ! । આરાત્રિકં મયા દત્તં ગૃહાણ
મુનિવલ્લભ ! ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણા—નમસ્તે દેવદેવેશ ! વરાભયકર ! પ્રભો ! ।
ત્વપ્રદક્ષિણયા કૃષ્ણ ! સર્વદેવપ્રદક્ષિણા ॥૬૪॥ નમસ્કારઃ—ઉદ્ધારણાય
સર્વેષાં પ્રાદુર્ભૂતં ધરાતલે । સત્સન્નિજીવનાકારં ત્વાં હરિં પ્રણમામ્યહમ્
॥૬૫॥ પ્રાર્થના—નિજકર્મવિપાકેન ભવાઙ્ઘૌ પતિતોઽસ્મ્યહમ્ । તં મામુચ્ચર

મનીય સમર્પણ કરે ॥૫૯॥ તાંબૂળ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! લવીંગ એલચી નયફળ આદિ-
કથી મિશ્રિત, સોપારીએ સહિત એવું આ તાંબૂળ અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી
તાંબૂળ અર્પણ કરે ॥૬૦॥ ફળ—હે ધર્મધૂરંધર ! સકલ ફળોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ દેવોને
પ્રિય એવું આ નાલીકેર ફળ મેં અર્પણ કરેલું અંગીકાર કરો. આ મંત્રથી ફળ અ-
ર્પણ કરે ॥૬૧॥ દક્ષિણા—વૃત્તાલયમાં નિરંતર નિવાસ જોનો છે એવા હે ભગવન !
મેં યથાશક્તિ દક્ષિણાપણે સમર્પણ કરેલી આ રૂપ્યમુદ્રાઓ તથા સુવર્ણમુદ્રાઓ
સ્વીકાર કરો. આ મંત્રથી દક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૨॥ નીરાજન—હે જ્યોતિષાં
પતે ! તમે જ્યોતિષના જ્યોતિષ છો, 'તમેવ માન્તમનુભાતિ સર્વં તસ્ય
ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ' એવી શ્રુતિ છે. જગતના ઉપકાર અર્થે મનુષ્યાકાર
અંગીકાર કરનારા, મુનિજનોના મનને નિરતિશય પ્રિય એવા આપની આરતી
ઉતાડેલું તમેને નમસ્કાર છે. આ મેં અર્પણ કરેલી આરતી અંગીકાર કરો.
આ મંત્રથી નીરાજન અર્પણ કરે ॥૬૩॥ પ્રદક્ષિણા—હે વરાભયકર ! પ્રભો !
—એક કરથી વરદાનમુદ્રા અને બીજા કરથી અભયમુદ્રાને ધારણ કરીને સમસ્ત
આશ્રિતોને રંજન કરનારા અને આશ્રિતોને અખિલ અર્થો આપવામાં સમર્થ
છો. એવા આપને નમસ્કાર છે. સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર, સર્વ દેવોના દેવ, સર્વાત્મા
એવા આપની પ્રદક્ષિણા કરવાથી સર્વ દેવોની પ્રદક્ષિણા કરી થાય છે. આ મંત્રથી
પ્રદક્ષિણા અર્પણ કરે ॥૬૪॥ નમસ્કાર—સંસારસાગરમાં સંમગ્ન થએલા સમસ્ત
ચેતનોના સમુદ્ધાર માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, સત્સંગિજીવનાકાર તમે
શ્રીહરિને હું પ્રણામ કરેલું. આ મંત્રથી નમસ્કાર કરે ॥૬૫॥ પ્રાર્થના—પોતાના

દેવેશ ! કૃપયા ! કરુણાનિધે ! ॥૬૬॥ સત્સંગિજીવનાત્મ્યસ્ત્વં પ્રત્યક્ષઃ પુરુષો-
ત્તમઃ । મયિ ત્વચ્છરણાયાતે કૃપાં કુરુ જગત્પતે ! ॥૬૭॥ સમ્પૂજ્ય શ્રીહરિં
ત્વિતથં સત્સંગિજીવનાત્મકમ્ । વક્તારં પૂજયેન્નત્રયા ગન્ધપુષ્પસ્ત્રગાદિભિઃ
॥૬૮॥ નવીનવસ્ત્રાભરણૈર્દત્ત્વા સમ્પૂજ્ય દક્ષિણામ્ । તતઃ પૂર્વોક્તમન્ત્રેણ નત્વા
તં પ્રાર્થયેત્પુમાન્ ॥૬૯॥ સુવ્રતાકાર ! બોધજ્ઞ ! સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ! । પુત્ર-
ત્કથાપ્રકાશેન મદજ્ઞાનં વિનાશય ॥૭૦॥ સમ્પ્રાર્થ્ય તદ્વાચકમિત્યમન્યાન્
શ્રોતંશ્ચ વિગ્રાન્સ યથાર્હમર્ચેત્ । શ્રોતા સ્વકીયૈર્નિયમૈરુપેતઃ શૃણોતુ ભૂપાલક !
શાસ્ત્રમેતત્ ॥૭૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे
तच्छ्रवणविशेषविधुक्तौ तत्पूजाविधिनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥

શતાનન્દમુનિસ્વાચ—શ્રોત્રાથ પૂજિતો વક્તા કુર્યાન્મજ્જલમાદિતઃ । સુદા

અનાદિ કાળસંચિત કર્મસંચયને લીધે ભવસાગરમાં પડેલા એવા મને કૃપા કરી
તેમાંથી ઉદ્ધાર કરો. તમે કરુણાનિધિ દેવદેવ છો. પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ આપજ
સત્સંગિજીવન નામના શાસ્ત્રરૂપથી પણ સદાય પ્રત્યક્ષગોચર છો. હે જગત્પતે !
આપના શરણને પામેલા મારી ઉપર કૃપા કરો. આ મંત્રથી પ્રાર્થના કરે ॥૬૬-૬૭॥
આ પ્રકારે સત્સંગિજીવનરૂપે રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિની પ્રથમ પૂજા કરીને, પછી
પ્રવક્તા પૌરાણિકની ચંદન પુષ્પહારાદિવડે પ્રીતિથી પૂજા કરે ॥૬૮॥ તેપછી
નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણથી પૂજા કરી દક્ષિણા આપી, પૂર્વોક્ત મંત્રથી તેમને પ્રણામ
કરી પ્રાર્થના કરે ॥૬૯॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર કહે છે—હે સુવ્રતાકાર ! જે પ્રથમ પ્રવક્તા,
સાક્ષાત્ શતાનંદમુનિના હાઈને જાણનારા સુવ્રતઋષિ છે એજ તમે છો. હે
બોધજ્ઞ !—જે જાણવા જેવા અર્થો છે તે સર્વને જાણનારા છો અને સર્વ શાસ્ત્રનો
સાર જાણનારા છો. આ સત્સંગિજીવન કથાના પ્રકાશથી મારા અજ્ઞાન અંધકારને
વિનાશ કરો ॥૭૦॥ હે ભૂપાળક ! આ પ્રકારે તે પૌરાણિક પ્રવક્તાની પૂજા કરી
પ્રાર્થના કરી, બીજા શ્રોતા વિગ્રોની યથાયોગ્ય પૂજા કરે. તેપછી શ્રોતા પુરુષ
અવળાના અંગભૂત જે બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો કહ્યા છે તેણે યુક્ત થઈને આ સમ્પ્રાર્થનું
અર્ચાથી અવળુ કરે ॥૭૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये... तच्छ्रव-
णविशेषविधुक्तौ तत्पूजाविधिनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥૩॥
અધ્યાય ૪ થો.

શતાનંદઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! તે પછી શ્રોતાએ પૂજા કરેલા પ્રવક્તા
પૌરાણિક પ્રથમ મંગલાચરણ કરતાં ‘સદાનન્દામ્બોધિઃ’ ઇત્યાદિ ત્રણ શ્લોકો

વદે'સ્સદાનન્દે'ત્યાદિશ્લોકત્રયં નૃપ ! ॥૧॥ સ્વામિનારાયણો નીલકण્ઠો નારા-
યણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણોઽસ્તુ મે હૃદિ ॥૨॥ તતો 'વૈરા-
ગ્યવેગે'તિ શ્લોકદ્વયમુદીરયેત્ । સ વક્તા પુસ્તકં નત્વા તતઃ પદ્યે ત્વિમે
પઠેત્ ॥૩॥ શ્રૂયતાં દેવદેવેશ ! સ્વામિનારાયણ ! પ્રભો ! । ત્વદીયેનાવધાનેન
કથયિષ્યે શુભાઃ કથાઃ ॥૪॥ નત્વા શ્રીસહજાનન્દસ્વામિનં ભક્તિધર્મજમ્ ।
તદ્વાર્ણીં ચ શતાનન્દં તતો જયમુદીરયેત્ ॥૫॥ ઇતિ પદ્યે પઠિત્વૈવ વાચયેત્સ

(પ્રથમ પ્રકરણના પ્રથમ અધ્યાયમાં રહેલા) ભગવાનના દિવ્ય ગુણોના સ્મરણથી
યએલા પ્રહર્ષપૂર્વક બોલે ॥૧॥ તેપછી દિવ્ય અનંત કલ્યાણ ગુણમૂળક એવાં સ્વા-
મિનારાયણ નીલકંઠ નારાયણ હરિ હરિકૃષ્ણ સહજાનન્દ અને કૃષ્ણ ઈત્યાદિ નામ-
લેહોવડે તે ભગવાનનું અનુસ્મરણ કરીને તેમના હૃદયતળમાં સાન્નિધ્યની પ્રાર્થના
'સ્વામિનારાયણો નીલકણ્ઠો નારાયણો હરિઃ । હરિકૃષ્ણશ્ચ સહજાનન્દઃ કૃષ્ણો-
ઽસ્તુ મે હૃદિ' આ પ્રકારે કરે ॥૨॥ તેપછી વક્તા 'વૈરાગ્યવેગ' ઈત્યાદિ બે શ્લોકો
(પ્રથમ પ્રકરણના દ્વિતીય અધ્યાયમાં રહેલા) બોલીને, પુસ્તકને પ્રણામ કરીને
તેપછી આગળ કહીશ એવા બે પદ્ય (શ્લોક) નો પાઠ કરે ॥૩॥ હે દેવદેવેશ ! દેવ-
ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના દેવ-ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયભૂત ! એટલે ભગવાનજ ચક્ષુના ચક્ષુ
શ્રોત્રના શ્રોત્ર મનના મન વાકના વાક છે, કેમકે જ્યોતિના જ્યોતિ એવા આ-
પના બળથીજ ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો રૂપાદિ વિષયોને દોતેછે-પ્રકાશ કરેછે, તે ઇન્દ્રિ-
યોના તમે ઈશ છો. ચક્ષુમાં અંતરાત્માપણે રહીને ચક્ષુને નિયમમાં કરોછો, 'શ્રોત્રસ્ય
શ્રોત્રં મનસો મનો યદ્વાચો હ વાચં સઙ પ્રાણસ્ય પ્રાણશ્ચક્ષુઃ ચક્ષુઃ' 'યશ્ચક્ષુષિ
તિષ્ઠન્...ચક્ષુષોઽન્તરો યમયતિ' ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. આવા આપે આપેલા
ઇન્દ્રિયોના અવધાનથી કથા કહીશ. અસાવધાન ઇન્દ્રિયથી કથાપ્રવચન કરી શકાય
નહિ તો સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનો પ્રવેશ કરાવનારા, તેના નિયામક એવા
આપનાજ પ્રસાદથી મારી ઇન્દ્રિયોનું અવધાન થાય. કહીશ એવી કથાપણ શુભ-
મંગળકારી છે, કેમકે આ કથા ત્વદીય-આપનીજ છે ('સ્વદીયાઃ' એવો સિંગવિભ-
ક્તિના વિપરિણામથી અન્વય કરી અર્થ કરવો) આપ સર્વના સ્વામી નારાયણ પ્રભુ-
સર્વત્ર સમર્થ થાઓછો, માટે સત્યસંકલ્પ છો. એવા આપની શુભકથા દેવદેવ એવા
આપેજ આપેલા અવધાનથી કહીશ તેને તમે સાંભળો ॥૪॥ 'શ્રીસહજાનન્દસ્વામી'
એવી અનન્યસાધારણ યોગરૂઢ (સાર્થક) સંજ્ઞાથી સુપ્રસિદ્ધ, ભક્તિધર્મના નંદનપણે
પ્રકટ થયેલા ભગવાન શ્રીહરિને પ્રણામ કરી તથા તેમની દિવ્ય હૃદયદેશરૂપ વાણીને
પ્રણામ કરી તથા તેમનાં દિવ્ય ચરિત્રોના પ્રવક્તા શતાનંદમુનિને પ્રણામ કરીને
(અથવા શતાનંદમુનિ અને તેમની સત્સંગિજીવનરૂપ વાણીને પ્રણામ કરીને) પછી

કથાં બુધઃ । સાધૂન્વિગ્રાન્વિલોક્યૈવ કુર્યાદર્થં ન યોષિતઃ ॥૬॥ સમાસિર્યસ્ય
 યસ્યાન્તે નાધ્યાયસ્યાથ સમ્મતાઃ । ન તત્ર તત્ર વિરમેદધ્યાયાંસ્તાન્વદામ્ય-
 હમ્ ॥૭॥ તત્ર પ્રકરણે ત્વાષ્ઠે દ્વિતીયઃ પ્રથમસ્તથા । તૃતીયોઽષ્ટાદશઃ ષષ્ઠો
 નિષિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૮॥ એકત્રિંશસ્રયચ્ચિંશઃ પચ્ચત્રિંશત્તમસ્તથા । અષ્ટત્રિંશો
 મતાશ્ચૈતે નિષિદ્ધા વિરતાવિહ ॥૯॥ એકોનચત્વારિંશશ્ચ ચત્વારિંશત્તમસ્તથા ।
 દ્વિચત્વારિંશા ઇત્યેતે નિષિદ્ધા વિરતૌ મતાઃ ॥૧૦॥ અધ્યાયઃ સપચ્ચાશ્ચિ-
 પચ્ચાશત્તમસ્તથા । અધ્યાયૌ વિરતાવેતૌ દ્વાવપ્યત્ર નિષેધિતૌ ॥૧૧॥ દ્વિતીયે
 ચ પ્રકરણે પ્રથમો નવમસ્તથા । ષષ્ઠો નિષેધિતાશ્ચૈતે વિરતૌ સમ્મતા નૃપ !
 ॥૧૨॥ એકાદશસ્તથાધ્યાયઃ ષોડશશ્ચ ત્રયોદશઃ । ત્રયોવિંશશ્ચતુર્વિંશો ન
 મતા વિરતાવિમે ॥૧૩॥ અષ્ટત્રિંશત્તમઃ પચ્ચચત્વારિંશત્તમસ્તથા । ત્રિંશત્તમ-
 સ્તથાધ્યાયો નિષિદ્ધા વિરતાવિમે ॥૧૪॥ તૃતીયે ચ પ્રકરણે નવમો દશમ-
 સ્તથા । વિરતૌ ષોડશઃ સસદશશ્ચૈતે ન સમ્મતાઃ ॥૧૫॥ એકોનવિંશતિતમ-
 સ્રયોર્વિંશો ન સમ્મતઃ । એકત્રિંશત્તમોઽધ્યાયો દ્વાત્રિંશો વિરતાવિમે ॥૧૬॥
 ચત્વારિંશસ્રયચ્ચિંશો દ્વિચત્વારિંશા ઈરિતાઃ । ત્રિચત્વારિંશા ઇત્યેતે નિષિદ્ધા
 વિરતાવિહ ॥૧૭॥ પદચત્વારિંશકઃ સપચત્વારિંશત્તમસ્તથા । દ્વિપચ્ચાશત્તમ-
 શ્ચૈતે વિરતૌ નહિ સમ્મતાઃ ॥૧૮॥ અધ્યાયશ્ચાષ્ટપચ્ચાશો દ્વિપષ્ટિતમ ઈરિતાઃ ।

વક્તાનો તથા શ્રોતાનો જય ઉચ્ચારણ કરે ॥૫॥ આ બે શ્લોકોનો ઉચ્ચાર કરીનેજ
 પછી બુધ વક્તા કથા વાંચે. તેના અર્થનું વિવેચન સભામાં બેઠેલા સાધુ તથા વિગ્રાને
 બોધને કરે પણ સ્ત્રીઓને બોધને ન કરે એટલે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને અર્થ ન કરે ॥૬॥

હવે જે જે અધ્યાયને અંતે કથાવિરામ ન કરવો બોધ્યે તે તે અધ્યાયો હું
 કહું છું ॥૭॥ પ્રતિદિન પ્રકાંત કથાની સમાપ્તિ જે અધ્યાયને અંતે પ્રતિષેધ
 કરેલી છે તેને કહેછે-તેમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં-પહેલો, બીજો, ત્રીજો, છઠ્ઠો,
 અઠારમો, એકત્રિંશમો, તેત્રિંશમો, પાંત્રિંશમો, આડત્રિંશમો, આગણ્યાણી-
 શમો, ચાળીશમો, બેતાળીશમો, ત્રેપનમો, સત્તાવનમો, હે નૃપ ! આટલા
 અધ્યાયો કથાવિરામમાં વર્ત્ય છે ॥૮-૧૧॥ દ્વિતીય પ્રકરણમાં-
 પહેલો, છઠ્ઠો, નવમો, અગીયારમો, તેરમો, સોળમો, ત્રેવિંશમો, ચોવિંશમો,
 ત્રિંશમો, આડત્રિંશમો, પીરતાળીશમો, હે નૃપ ! આટલા અધ્યાયો કથાવિર-
 તિમાં નિષેધ કહેલા છે ॥૧૨-૧૪॥ તૃતીય પ્રકરણમાં-નવમો, દશમો,
 સોળમો, સત્તરમો, આગણીશમો, ત્રેવિંશમો, એકત્રિંશમો, બત્રિંશમો, તેત્રિંશમો,
 ચાળીશમો, બેતાળીશમો, ત્રેતાળીશમો, છેતાળીશમો, સુડતાળીશમો, બાવનમો,

त्रिषष्टितम इत्येते निषिद्धा विरतौ नृप ! ॥१९॥ आद्यः प्रकरणे तुर्ये पञ्चमो नवमोऽष्टमः । द्वाविंशो दशमो विंशो निषिद्धा विरताविमे ॥२०॥ चतुस्त्रिंशत्तमस्त्रिंशः षट्त्रिंशो विरताविमे । त्रिचत्वारिंशकश्चैकचत्वारिंशो न सम्मताः ॥२१॥ षट्चत्वारिंशकचतुश्चत्वारिंशत्तमौ तथा । चतुःपञ्चाश इत्येते निषिद्धा विरतौ मताः ॥२२॥ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः सप्तपञ्चाश इत्यमी । अध्यायश्चाष्टपञ्चाशो विरतौ नहि सम्मताः ॥२३॥ एकोनषष्टितमको द्विषष्टितम इत्यमी । षष्टितमश्च विरताध्यायोः प्रतिषेधिताः ॥२४॥ चतुःषष्टितमश्चाथ त्रिषष्टितमको नृप ! । निषिद्धौ विरतावेतावध्यायौ सम्मताविह ॥२५॥ पञ्चषष्टितमोऽध्यायो विरताविह भूपते ! । षट्षष्टितम इत्येतौ प्रतिषिद्धौ मतावुभौ ॥२६॥ अष्टषष्टितमोऽध्यायो नृपते ! विरताविह । अध्यायः सप्ततितम इत्युभौ सन्निषेधितौ ॥२७॥ द्वितीयः पञ्चमेऽध्यायः षष्ठः प्रकरणे तथा । तृतीयः सप्तमश्चैते विरतौ प्रतिषेधिताः ॥२८॥ त्रयोदशस्तथा विंशो विरतौ चैकविंशकः । प्रतिषिद्धास्तथा त्रिंशो द्वात्रिंश उदिता इमे ॥२९॥ अष्टत्रिंशस्तथाध्यायः पञ्चत्रिंशत्तमो मताः । निषिद्धा विरतावेव द्विचत्वारिंश इत्यमी ॥३०॥ त्रिचत्वारिंश एकोनषष्टितम उदीरिताः । निषिद्धा सप्तपञ्चाशो विरतावित्यमी नृप ! ॥३१॥ षष्टितमस्तथाध्यायश्चतुःषष्टितमो मताः । षट्षष्टितम इत्येते विरतौ प्रतिषेधिताः ॥३२॥ एषामन्ते न विरतिः कार्येतद्वाचकैः क्वचित् । नित्यैकाध्यायपाठानामप्येष विधिरिच्यते ॥३३॥ सुहूर्त घटिकां

अष्टावनमो, आसठमो, त्रेसठमो, हे राजन् ! आठवा अध्यायो कथासमाप्तिमां प्रतिषिद्ध छे ॥१५-१६॥ अतुर्थ प्रकरणमां—पडेलो, पांचमो, आठमो, नवमो, दशमो, वीशमो, आवीशमो, त्रिशमो, योत्रिशमो, छत्रिशमो, ऐकताणीशमो, तैताणीशमो, खुंवाणीशमो, छैताणीशमो, योपनमो, छप्पनमो, सत्तावनमो, अष्टावनमो, ओगलुसाठमो, साठमो, आसठमो, त्रेसठमो, योसठमो, पांसठमो, छासठमो, अडसठमो, सीत्तरमो, हे नृप ! आठवा अध्यायो कथाविरतिमां वच्य नालुवा ॥२०-२७॥ पंचम प्रकरणमां—जीने, त्रीने, छठो, सातमो, तेरमो, विशमो, ऐकविशमो, त्रिशमो, अत्रिशमो, पात्रिशमो, आडत्रिशमो, जैताणीशमो, त्रैताणीशमो, सत्तावनमो, ओगलुसाठमो, साठमो, योसठमो, छासठमो, हे राजन् ! आठवा अध्यायो कथासमाप्तिमां प्रतिषेध करेला नालुवा ॥२८-३२॥ आ अध्यायाने अंते आना वक्ताओये क्यारेपलु कथाविराम करवो नहि. प्रति दिन ओक ओक अध्यायना पाठनियममांपालु आज विधि नालुवो ॥३३॥ प्रतिदिन

વાપિ કથાન્તે નામકીર્તનમ્ । કુર્યાત્પ્રતિદિનં વિષ્ણોરુત્તરેદાસનાત્તતઃ ॥૩૪॥
 પુનર્નત્વા સ્વગુર્વાદીન્ ગચ્છેદ્વિદ્વાન્નિજં ગૃહમ્ । કથાસમાપ્તિપર્યન્તં નિત્યમેવં
 સમાચરેત્ ॥૩૫॥ કથારમ્ભદિનાઘાવત્સમાત્મ્યન્યસ્ય નાહરેત્ । અન્નં પ્રતિ-
 ગૃહં વાપિ પાપમીરુઃ સ પષ્ટિતઃ ॥૩૬॥ ન દદ્યુઃ સ્વસ્ય પર્યાપ્તં શ્રોતારઃ
 પ્રત્યહં યદિ । અન્નં તદા ત્વન્યદત્તં ગૃહ્ણીયાદ્ધાત્ર પાતકમ્ ॥૩૭॥ સપ્તાહે વા
 નવાહે વા પક્ષપારાયણે તથા । પારાયણે ચ માસર્ત્વોસ્તસ્યૈષ વિધિરીરિતઃ
 ॥૩૮॥ વાતુલં નૈવ મુક્ષીત ન કુર્યાન્નાતિભોજનમ્ । ન રોગકૃચ્છ શાકાદિ
 તૈલં કટુ ચ વર્જયેત્ ॥૩૯॥ બ્રહ્મચર્યમર્હિસાં ચ સત્યાસ્તેયે ચ પાલયેત્ ।
 કથાવિઘ્નકરં ચત્તત્કર્મ કુર્યાન્ન કર્હિન્ચિત્ ॥૪૦॥ પૂર્વોક્તલક્ષણૈર્યુક્તઃ શ્રોતા
 પુસ્તકવાચકૌ । પૂર્વોક્તેન વિધાનેન સમ્પૂજ્ય શૃણુયાત્કથામ્ ॥૪૧॥ અનુબ્ધી-

કથા વાચનને અંતે વિષ્ણુનામકીર્તન ભક્તિથી મુહૂર્તપર્યંત કે ઘટિકાપર્યંતપણુ કરે.
 તે પછી વ્યાસાસન થકી ઉતરે ॥૩૪॥ તે પછી વિદ્વાન્ પક્તા પોતાના પૂજ્ય ગુરુ
 આદિકને પ્રણામ કરીને પોતાને ઘેર જાય. કથાની પરિસમાપ્તિપર્યંત પ્રતિદિન આ
 પ્રકારેજ પૌરાણિકે કરવું ॥૩૫॥ પૌરાણિકે કથારંભ દિવસને આરંભીને તેની
 સમાપ્તિપર્યંત ખીજનું અન્ન કે ખીજે પ્રતિગ્રહ કરવો નહિ-ભિક્ષાવૃત્તિથીપણુ આહરણુ
 કરવું નહિ. શ્રોતાનુંજ અન્ન એણે જમવું પણ લોભને લીધે ખીજ થકી ખીજું અ-
 ન્નાદિ ગ્રહણુ કરવું નહિ, કારણ કે પ્રત્યવાયની પ્રાપ્તિ થાય. માટે પાપભીરુ પંડિતે
 એમજ કરવું ॥૩૬॥ જો શ્રોતાઓ પ્રતિદિન પર્યાપ્ત અન્ન આપવામાં અસમર્થ
 હોય તો પોતાના કુટુંબના પોષણમાં અપેક્ષિત અન્ન અન્યથકીપણુ ગ્રહણુ કરવું
 તેમાં પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી ॥૩૭॥ આ પૂર્વોક્ત નિયમ સપ્તાહથી અથવા નવા-
 હથી અથવા પક્ષથી અથવા માસથી અથવા ઋતુ (ખે માસ)થી જ્યારે પારા-
 યણુ પરિપૂર્ણ કરવું હોય ત્યારે કહ્યો છે (પ્રતિદિન એક એક અધ્યાયના પારાય-
 ણમાં તો આ નિયમ નથી) ॥૩૮॥ વક્તાએ જે વિશેષ વાતુળ વસ્તુ હોય અને
 રોગ કરનાર હોય તે નજ ભક્ષણુ કરવું. રોગને કરનાર શાકાદિ તથા અતિભોજન
 ન કરવું. રોગને કરનાર શાકાદિ તેલ તથા કટુ પદાર્થનો પરિત્યાગ કરવો ॥૩૯॥
 બ્રહ્મચર્ય અહિંસા સત્ય અસ્તેય આ વ્રતો નિયમથી પ્રતિપાલન કરવાં અને કથા
 વાચનમાં વિઘ્ન કરનાર જે કર્મ હોય તે કથારેખણુ કરવું નહિ ॥૪૦॥

હવે શ્રોતાના નિયમો કહેછે-પૂર્વોક્તલક્ષણે યુક્ત એવો શ્રોતા પુસ્તક અને તેના
 પ્રવક્તાની પૂર્વોક્ત વિધિથી પ્રતિદિન પૂજા કરીને કથા સાંભળે ॥૪૧॥ માથે પા-
 થડી મુકીને કે પગ ઉપર પગ ચઢાવીને કથા સાંભળે નહિ. મધ્યે મધ્યે ખીજ
 સ્થળ પ્રત્યે જતાં જતાં કથા સાંભળે નહિ. સોપારી આદિકને આવતો થકો કથા

ષોઽપ્રોઢપાદો ન ગચ્છંશ્ચ સ્થલાન્તરમ્ । પૂગાઘનશ્ચ શુચિર્વાગ્યતઃ શૃણુયા-
ત્કથામ્ ॥૪૨॥ વીરાસનેનોપવિશેષ ચ પચ્ચેદિતસ્તતઃ । વાર્તાં કુર્યાંચ
નાન્યોન્યં તદેકાગ્રમના ભવેત્ ॥૪૩॥ સંશયે સતિ વક્તારં પૃચ્છેચ્ચ શનકૈ-
ર્નમન્ । કરપાદાદિચાપલ્યં શ્રોતા કુર્યાન્ન સંસદિ ॥૪૪॥ પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યાદી-
ન્નિયમાનુત્સવાદિકે । તથા પ્રકરણસ્થાન્તે શક્ત્યા દદ્યાચ્ચ દક્ષિણામ્ ॥૪૫॥
એકૈકસ્મિન્પ્રકરણે સમાપ્તે ભોજયેદ્વિજાન્ । શક્તઃ શ્રોતા તુ પચ્ચાશદવરાન્
શ્રદ્ધયા નૃપ ! ॥૪૬॥ અશક્તોઽસ્ય સમાપ્તૌ તુ ભોજયેત શતાવરાન્ । તદિષ્ટ-
ભોજનૈર્વિપ્રાન્ દક્ષિણાભિશ્ચ તોષયેત્ ॥૪૭॥ કથાપ્રારંભદિવસે સમ્પૂજ્યાદૌ
ગણાધિપમ્ । બ્રાહ્મણાન્વરયેન્મુખ્યઃ શ્રોતા ત્રીન્ જપહેતવે ॥૪૮॥ સહસ્રપ-
ચ્ચક્રં નિત્યં સમાપ્ત્યવધિ તૈર્નૃપ ! । અષ્ટાક્ષરો મનુર્જપ્યો હરિપ્રીત્યૈ દૃઢવ્રતૈઃ
॥૪૯॥ અન્નવસ્ત્રાણિ તેભ્યોઽપિ દદ્યાદન્તે ચ દક્ષિણામ્ । શ્રોતૃભ્યશ્ચાપિ
વિપ્રેભ્યઃ શક્ત્યા દદ્યાચ્ચ દક્ષિણામ્ ॥૫૦॥ મલમૂત્રજયાર્થં ચ સ્વલ્પાહારઃ

ન સાંભળે. ઉક્ત દુષ્ટ લક્ષણુ અને દુષ્ટ ક્રિયાએ વર્ણત થઈ વાણીને નિયમમાં રા-
ખીને કથા સાંભળે ॥૪૨॥ શ્રોતાએ સભામાં વીરાસન વાળીને બેસવું નહિ તથા
ચારે બાજુ બેઠા કરવું નહિ. કથા શ્રવણુ સમયે પરસ્પર વાર્તા કરવી નહિ કિંતુ
એકાગ્ર મન કરી કથા સાંભળવી ॥૪૩॥ શ્રોતાએ સભામાં હસ્ત પાદાદિકની ચપ-
ળતા-વૃથા એટા કરવી નહિ. સંભળાતી કથાના કોઈ અંશમાં સંશય થાય તો વિન-
યથી બે હાથ બેડીને વક્તાને પુછવું ॥૪૪॥ શ્રોતાએ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પાળવા.
કથા પ્રસંગમાં જે દિવસે જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવો આવે તે દિવસે તથા એક
એક પ્રકરણની કથાના અંતમાં વક્તાને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી ॥૪૫॥ હે
નૃપ ! તથા એક એક પ્રકરણની કથાસમાપ્તિમાં સમર્થ શ્રોતાએ ખયાસથી
ઓછા નહિ એટલા બ્રાહ્મણો શ્રદ્ધાથી જમાડવા. અશક્ત શ્રોતાએતો આ સત્સંગિ-
જીવનની સમગ્ર કથાના શ્રવણુને અંતે સોમાં ઓછા નહિ એટલા બ્રાહ્મણો તેમને ઈષ્ટ
એવા મિષ્ટ ભોજનોવડે તૃપ્ત કરવા અને યથાશક્તિ દક્ષિણાદાનથી પ્રસન્ન કરવા
॥૪૬-૪૭॥ કથાના પ્રારંભદિવસે પ્રધાન શ્રોતા પ્રથમ ગણપતિની પૂજા કરી જપ
કરવા ત્રણ વિપ્રોને વરે ॥૪૮॥ હે નૃપ ! વરેલા વિપ્રોએ દૃઢ વ્રતનિષ્ઠ થઈને પ્રતિદિન
અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ પાંચ હજારવાર શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે કરવો ॥૪૯॥
કથાસમાપ્તિમાં જપ કરનારા તે વિપ્રોનેપણુ યથાશક્તિ અન્ન વસ્ત્ર અને દક્ષિણા
આપવી. બીજા શ્રોતા વિપ્રોનેપણુ યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી ॥૫૦॥ હે નૃપ ! મળ-
મૂત્રના જથમાટે સ્વલ્પ આહાર કરવો, એજ સુખને કરનારો થાય. એમ ન

સુખાવહઃ । હવિષ્યાન્નેનૈકમક્તં શ્રોતા કુર્યાત્તતો નૃપ ! ॥૫૧॥ ઉપવાસાઃ
 પ્રકર્તવ્યાઃ સપ્તાહે સપ્તવાસરાન્ । ફલાહારમશક્તસ્તુ કુર્યાદ્વાપિ પયઃ પિબેત્
 ॥૫૨॥ અઘાન્નિર્લવણં વાક્ષમેકમક્તં ચ વા ચરેત્ । સુલ્લસાધ્યં ભવેદ્યત્તત્ક-
 ર્ત્વ્યં શ્રવણાર્થિના ॥૫૩॥ ભોજનં તુ વરં મન્યે કથાશ્રવણકારકમ્ । નોપ-
 વાસો મતઃ શ્રેષ્ઠઃ કથાવિગ્રહકરો યદિ ॥૫૪॥ સમાસિદિવસે કાર્યા મહાપૂજા
 યથાધનમ્ । સર્વેઽપિ શ્રાવકાઃ કુર્યુર્વક્તુઃ પૂજાં યથોચિતમ્ ॥૫૫॥ નૂત્તકૌશે-
 યવસ્ત્રાણિ કુણ્ડલે કટકાદિ ચ । દયાચ્છ્રોતામિમો વક્ત્રે સ્વર્ણમુદ્રાઃ સ્વશ-
 ક્તિતઃ ॥૫૬॥ સત્યાં તુ ધનસમ્પત્તૌ વિત્તશાઢ્યં ન કહિન્વિત્ । સ કુર્વોત્
 યથાગ્રોક્તફલાવાસીચ્છુરસ્ય હિ ॥૫૭॥ અન્યેઽપિ શક્તિતો વદ્યુર્વસ્ત્રાલદ્ધાર-
 દક્ષિણાઃ । ગૃહસ્થધર્મોપયિકં દેયં યત્ત કિઙ્ચિદેવ વા ॥૫૮॥ સ્વર્ણમાષો
 રૌપ્યકો વા દક્ષિણોક્તા સ્વશક્તિતઃ । શ્રોતૃણામલ્પવિત્તાનાં વક્ત્રે દેવા પૃથક્

કરે તો મળાદિકની પીડાથી શ્રવણમાં વિદ્ય આવે, માટે શ્રોતાએ હવિષ્યાન્નથી એક-
 વાર ભોજન કરવું ॥૫૧॥ સપ્તાહમાંતો શ્રોતાએ સાત દિવસ સુધી ઉપવાસ
 કરવા. આટલા ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તેણે તો ફળાહાર કરવો. અથવા
 પયપાન કરવું અથવા લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવું.
 એમાંથી જે સુખેથી થાય એવું હોય તે શ્રવણાર્થિએ કરવું. એટલે શક્તિના તાર-
 તમ્યથી વ્યવસ્થા યથાનુકૂળ કરવી ॥૫૨-૫૩॥ વસ્તુતાએતો ઉપવાસ વિગેરે
 વિકલ્પોમાં લવણ વિનાનું એક અન્ન ખાવું અથવા એકવાર ભોજન કરવાનું જે કશું
 તેનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું. હું ઉપવાસને અધિક માનતો નથી, કેમકે ઉપવાસતો
 ઇન્દ્રિયોની દુર્બળતા કરીને કથાશ્રવણમાં આચાર કરાવે છે માટે વિદ્ય થાય. ઉક્ત
 ભોજનપક્ષતો કથા શ્રવણમાં ઉપકારક થાય છે માટે તેને હું શ્રેષ્ઠ માનું છું ॥૫૪॥
 કથાસમાપ્તિ દિવસે તો વક્તાની યથાધન પૂજા કરવી. ખીજ બધા શ્રોતાઓએ
 પણ પ્રવક્તાની પૂજા યથોચિત કરવી ॥૫૫॥ તેમાં પ્રધાન શ્રોતાએ વક્તાને
 નવીન રેશમી વસ્ત્રો, કુંડળ કડાં આદિક આભૂષણો અને સુવર્ણમુદ્રા યથાશક્તિ
 આપવી. યથોક્ત ફળ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાએ ધનસંપત્તિ હોય તો વિત્તલોલ
 કાર્ય પણ ન કરવો. દ્રવ્યલોભ કરે તો કથાશ્રવણનું સંપૂર્ણ ફળ સિદ્ધ થાય
 નહિ ॥૫૬-૫૭॥ ખીજ શ્રોતાઓએ શક્તિ હોય તો વસ્ત્ર વિભૂષણ અને દક્ષિણા
 આપવી અને ગૃહસ્થધર્મમાં ઉપયોગી જે કોઈ પદાર્થ હોય તેપણ આપવું ॥૫૮॥
 તેમાં માષપરિમિત સુવર્ણ અથવા રૂપું સ્વલ્પ શક્તિવાળા શ્રોતાઓને યોગ્ય દ-
 ક્ષિણા છે. તે થકીપણ સ્વલ્પ શક્તિવાળા ખીજ શ્રોતાઓએ પૃથક્ પૃથક્ પોતાની

પૃથક્ ॥૫૯॥ ઘેનું પ્રયત્નતો દદ્યાત્તતો વક્રે પયસ્વિનીમ્ । દશાંશેનોક્તમન્નસ્ય
 હોમં કુર્યાત્તતઃ પરમ્ ॥૬૦॥ દ્રવ્યેણ પાયસાઙ્ગેન તતો વ્યાહૃતિભિર્નરઃ ।
 તિલત્રીહિદ્રવ્યહોમં કુર્વીત ચ યથાવિધિ ॥૬૧॥ હોમાનુકૂલ્યં ન સ્યાચ્છેત્ત-
 જ્ઞિષ્કયધનં પુમાન્ । વદ્યાત્તેનાપિ સમ્પૂર્ણં ફલં સ્યાન્નાન્ન સંશયઃ ॥૬૨॥
 વિશેષ इति તે પ્રોક્તઃ સત્સંગિજીવનશ્રુતૌ । પ્રાગુક્તોઽન્યોઽપિ ચ વિધિર્જાત-
 વ્યોઽન્ન ત્વયા નૃપ ! ॥૬૩॥ इत्थं વિધાનેન ચ શાસ્ત્રમેતદ્દૃષ્ટવન્તિ ये भूमि-
 पते ! नरास्ते । फलं पुरोक्तं सकलं लभन्ते स्वाभीष्टमत्रापि परत्र नूनम्
 ॥६४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे तच्छृण्वणवि-
 शेषविध्युक्तौ विरतिनिषेधाध्यायसङ्ख्यानिरूपणनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

રાજોવાચ—સમ્પાદે ચ નવાદે ચ પક્ષપારાયણે તથા । માસપારાયણે
 ચાપિ ઋતુપારાયણે મુને ! ॥૧॥ ये त्वयाभिहिताः पूर्वमध्याया विरतौ
 मुने ! । निषेधस्य विहायैतान्कार्यं पारायणं कथम् ॥२॥ વાચ્યાઃ કિયન્તઃ

શક્તિને અનુસારે વક્તાને દક્ષિણા દેવી ॥૫૯॥ મુખ્ય શ્રોતાએ વક્તાને પ્રય-
 ત્નથી દુધવાળી ગાય દક્ષિણામાં દેવી. તેપછી જપેલા ઉક્તમંત્રના દશાંશથી હોમ
 કરવો ॥૬૦॥ તેપછી શ્રોતા પુરૂષે પાયસ (દુધપાક) ધૃત દ્રવ્યવડે વ્યાહૃતિ
 મંત્રથી હોમ કરવો. તેપછી યથાવિધિ તલ ત્રીહી દ્રવ્યથી હોમ કરવો ॥૬૧॥ જે
 હોમ કરવામાં જોઈતી ઋત્વિગ્ આચાર્ય આદિકની સંપત્તિ ન હોય તો તેના મૂલ્ય
 જેટલું ધન આપે, તેનાથી પણ હોમફળની સિદ્ધિ થાય એમાં સંશય નથી ॥૬૨॥
 હે નૃપ ! સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાં આ વિશેષવિધિ મેં આ પ્રકારે કહ્યો. પ્રથમ
 ખીજે જે વિધિ કહ્યો છે તેપણુ આ કથાશ્રવણમાં તમારે જાણી લેવો ॥૬૩॥ હે
 ભૂમિપતે ! જે નરો આ વિધિથી ભક્તિપૂર્વક આ સત્સંગિજીવનને સાંભળે તેઓ
 આ લોક પરલોકમાં પૂર્વોક્ત સકળ સ્વાભીષ્ટ ફળને પામે એમાં સંશય નથી ॥૬૪॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...તદ્દ્રૂવણવિશેષવિધ્યુક્તૌ વિ-
 રતિનિષેધાધ્યાયસંખ્યાનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

અધ્યાય ૫ મો.

હે મંત્રસિંહરાજા કહેછે—હે મુને ! સમ્પાદ, નવાદ, પક્ષ, માસ અને જે મા-
 સના પારાયણમાં પ્રતિદિન કથાવિરામમાં જે અધ્યાયો પ્રથમ વર્જ્ય કહેલા છે તેના
 ત્યાગ કરીને પારાયણ કેવી રીતે કરવું ? ॥૧-૨॥ હે મહામુને ! સમ્પાદ પારાયણમાં
 પ્રતિદિન કેટલા અધ્યાયો વાંચવા તથા નવાદ પારાયણમાં કેટલા, પક્ષપારાયણમાં
 કેટલા, માસ પારાયણમાં કેટલા અને ઋતુ (ખેમાસ) પારાયણમાં કેટલા અધ્યાયો

સપ્તાહે ત્વધ્યાયાઃ પ્રત્યહં મુને ! પારાયણે નવાહે ચ પક્ષપારાયણે તથા ॥૩॥
 માસપારાયણે ચાપિ ઋતુપારાયણે તથા । વાચનીયાઃ કિયન્તશ્ચ કિયન્તશ્ચ
 મહામુને ! ॥૪॥ એતદ્વેદિતુમિચ્છામિ ત્વત્તઃ સર્વં યથાર્થતઃ । યતસ્ત્વદન્યો
 નો વેત્તિ તતસ્ત્વં બ્રૂહિ મે મુને ! ॥૫॥ શતાનન્દમુનિસ્વાચ—સપ્તાહેન યદા
 કુર્યાદેતપારાયણં તદા । નરેન્દ્ર ! તુમ્યમધ્યાયનિયમં કથયામ્યહમ્ ॥૬॥
 પ્રથમે દિવસેઽધ્યાયાઃ षટ્ચત્વારિંશદીરિતાઃ । વાચનીયા દિને પञ્ચચત્વા-
 રિંશદ્વિતીયકે ॥૭॥ તૃતીયેઽહ્નિ ચ તે વાચ્યાઃ षટ્ચત્વારિંશદીરિતાઃ । અધ્યા-
 યાશ્ચ દિને પञ્ચચત્વારિંશત્તુરીયકે ॥૮॥ પઞ્ચમે ચ દિને પञ્ચચત્વારિંશદુદી-
 રિતાઃ । વાચ્યાઃ षષ્ઠેઽહ્નિ તાવન્તઃ પારાયણવિધાયિભિઃ ॥૯॥ સપ્તચત્વા-
 રિંશદુક્તા દિને વાચ્યાશ્ચ સપ્તમે । પ્રોક્તો મયેતિ સપ્તાહેઽધ્યાયાનાં વાચન-
 ક્રમઃ ॥૧૦॥ કુર્વીતાસ્ય નવાહેન યદા પારાયણં તદા । અધ્યાયનિયમં રાજં-
 સ્તુમ્યં શુશ્રૂષ્વે શ્રુવે ॥૧૧॥ षટ્ત્રિંશત્પ્રથમેઽધ્યાયા દિને વાચ્યાઃ સમી-
 રિતાઃ । દ્વિતીયેઽહ્નિ ચ તાવન્તઃ પञ્ચત્રિંશત્તૃતીયકે ॥૧૨॥ પઞ્ચત્રિંશદિને તુર્યે
 ચતુર્વિંશત્ત્વ પઞ્ચમે । પઞ્ચત્રિંશત્ત્વ षટ્ત્રિંશદ્વાચ્યાઃ षષ્ઠે ચ સપ્તમે ॥૧૩॥ વાચ-
 નીયતયાઽધ્યાયાઃ પઞ્ચત્રિંશદિનેઽષ્ટમે । નવમે દિવસે સપ્તત્રિંશદેવ સમીરિતાઃ
 ॥૧૪॥ પક્ષેણ વિદધીતાસ્ય યદા પારાયણં તદા । નિયમં વાચનીયાનામધ્યા-

પ્રતિદિન વાંચવા તેને હું તમારા થકી જાણુવા ઈચ્છું છું. આનું તમામ તત્ત્વ તમારા
 થકી ખીજે કોઈ જાણતો નથી તો હે મુને ! તમેજ યથાર્થપણે કહેવાને યોગ્ય છો
 ॥૩-૫॥ આ પ્રકારે ભૂપતિએ પુછેલા શતાનન્દમુનિ હવે કહેછે— હે નરેન્દ્ર ! જ્યારે
 સપ્તાહથી આગ્રખન્ધનું પારાયણ કરવું હોય ત્યારે પ્રતિદિવસ વાંચવાના અધ્યાયોનો
 નિયમ હું તમોને પ્રથમ કહું છું ॥૬॥ પ્રથમ દિવસે છતાળીશ, ખીજે દિવસે પીસ્તા-
 ળીશ, ત્રીજે દિવસે છતાળીશ, ચોથે દિવસે પીસ્તાળીશ, પાંચમે દિવસે પીસ્તાળીશ,
 છઠ્ઠે દિવસે પણ પીસ્તાળીશ, સાતમે દિવસે સુડતાળીશ અધ્યાયો પારાયણ કરના-
 યોએ વાંચવા. આવો સપ્તાહપારાયણમાં અધ્યાયવાચનનો અનુક્રમ છે ॥૭-૧૦॥
 હે રાજન્ ! જ્યારે નવાહ પારાયણ કરવું હોય ત્યારે વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ
 સાંભળવા ઈચ્છતા તમોને હું કહું છું—પહેલે દિને છત્રીશ, ખીજે દિને છત્રીશ, ત્રીજે
 દિને પાંત્રીશ, ચોથે દિને પણ પાંત્રીશ, પાંચમે દિને ચોત્રીશ, છઠ્ઠે દિને પાંત્રીશ,
 સાતમે દિને છત્રીશ, આઠમે દિને પાંત્રીશ, નવમે દિને સાડત્રીશ અધ્યાયો પારાયણ
 કરનારા પૌરાણિકોએ વાંચવા ॥૧૧-૧૪॥ હે ભૂપ ! હવે આ પ્રખન્ધનું પારાયણ

યાનામહં બ્રુવે ॥૧૫॥ એકવિંશતિરધ્યાયા વાચ્યાઃ પ્રથમવાસરે । દ્વાવિંશતિ-
દ્વિતીયેઽહ્નિ તૃતીયે ચૈકવિંશતિઃ ॥૧૬॥ તુર્યે દ્વાવિંશતિઃ પ્રોક્તાઃ પચ્ચમે ચૈકવિ-
શતિઃ । ષષ્ઠેઽહ્નિ વિંશતિર્વાચ્યાઃ સપ્તમે દ્વૌ ચ વિંશતિઃ ॥૧૭॥ અષ્ટમે દિવસે-
ઽધ્યાયા દ્વાવિંશતિરુદીરિતાઃ । નવમે વાસરેઽધ્યાયા વાચનીયાશ્ચ વિંશતિઃ
॥૧૮॥ દશમે વિંશતિઃ પ્રોક્તા વાચ્યાસ્ત્વેકાદશે દિને । અધ્યાયા વિંશતિર્ભૂપ !
પારાયણવિધાનકૈઃ ॥૧૯॥ દ્વાવિંશતિર્દ્વાદશેઽહ્નિ સંપ્રોક્તાશ્ચ ત્રયોદશે । એક-
વિંશતિરધ્યાયા વાચનીયાસ્તુ વાસરે ॥૨૦॥ ચતુર્દશે દિનેઽધ્યાયા દ્વાવિંશ-
તિરુદીરિતાઃ । ત્રયોવિંશતિરેવોક્તા વાચ્યાઃ પચ્ચદશે દિને ॥૨૧॥ વિદધીતાસ્ય
માસેન પારાયણમનુત્તમમ્ । યદા તદા બ્રુવેઽધ્યાયનિયમં ચ યથાક્રમમ્
॥૨૨॥ આદ્યેઽહ્નયેકાદશ પ્રોક્તાસ્તાવન્તશ્ચ દ્વિતીયકે । તૃતીયે ચ દિનેઽધ્યાયા
વાચનીયાસ્તથા દશ ॥૨૩॥ તુર્યેઽહ્નયેકાદશ પ્રોક્તા વાચનીયાશ્ચ પચ્ચમે ।
તાવન્તશ્ચ તથા ષષ્ઠે વાચ્યાસ્તાવન્ત એવ હિ ॥૨૪॥ સપ્તમે દ્વાદશ પ્રોક્તા દશ
ચાષ્ટમવાસરે । દ્વાદશૈવ દિને વાચ્યા નવમે દશમે દશ ॥૨૫॥ એકાદશે
દિનેઽધ્યાયા વાચ્યાશ્ચૈકાદશ સ્મૃતાઃ । દ્વાદશ દ્વાદશે પ્રોક્તા દશ ચાહ્નિ
ત્રયોદશે ॥૨૬॥ એકાદશ દિનેઽધ્યાયા વાચનીયાશ્ચતુર્દશે । દશ પચ્ચદશે
વાચ્યાસ્તાવન્તઃ ષોડશે દિને ॥૨૭॥ દશ સપ્તદશે પ્રોક્તા વાચ્યાશ્ચાષ્ટાદશે
દિને । એકાદશૈવ તાવન્તો દિને ચૈકોનવિંશકે ॥૨૮॥ દશ વિંશે દિને ચૈક-

પક્ષથી ન્યારે કરવું હોય ત્યારે વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ તમોને હું કહું છું-પ-
ક્ષપારાયણમાંતો-પહેલે દિવસે એકવીશ, બીજે દિવસે બાવીશ, ત્રીજે દિવસે
એકવીશ, ચોથે દિવસે બાવીશ, પાંચમે દિવસે એકવીશ, છઠ્ઠે દિવસે વીશ, સાતમે
દિવસે બાવીશ, આઠમે દિવસે બાવીશ, નવમે દિવસે વીશ, દશમે દિવસે વીશ,
અગીયારમે દિવસે વીશ, બારમે દિવસે બાવીશ, તેરમે દિવસે એકવીશ, ચૌદમે
દિવસે બાવીશ, પંચરમે દિવસે તેવીશ અધ્યાયો પારાયણ કરનારાઓએ વાંચવા
॥૧૫-૨૯॥ હે રાજન ! આ પ્રબન્ધનું પરમેત્તમ પારાયણ ન્યારે એક માસનું
કરવું હોય ત્યારે પ્રતિદિન વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ અનુક્રમે તમોને કહું છું-
પહેલે દિને અગીયાર, બીજે દિને અગીયાર, ત્રીજે દિને દશ, ચોથે દિને અગી-
યાર, પાંચમે દિને અગીયાર, છઠ્ઠે દિને અગીયાર, સાતમે દિને બાર, આઠમે દિને
દશ, નવમે દિને બાર, દશમે દિને દશ, અગીયારમે દિને અગીયાર, બારમે દિને
બાર, તેરમે દિને દશ, ચૌદમે દિને અગીયાર, પંચરમે દિને દશ, સોળમે દિને દશ,
સત્તરમે દિને દશ, અઠારમે દિને અગીયાર, આગણીશમે દિને અગીયાર, વીશમે

વિંશકે દશ કીર્તિતાઃ । દ્વાવિંશે ચ ત્રયોવિંશે દ્વાદશ દ્વાદશ સ્મૃતાઃ ॥૨૯॥
 ચતુર્વિંશે દશ પ્રોક્તાઃ પચ્ચવિંશે દિને નવ । અધ્યાયા વાચનીયાસ્તુ પારાય-
 નવિધાયિભિઃ ॥૩૦॥ ષડ્વિંશકે દશ પ્રોક્તાઃ સપ્તવિંશે ચ વાસરે । એકાદશ
 તત્તો વાચ્યા દશાષ્ટાવિંશકે દિને ॥૩૧॥ એકોનત્રિંશકેઽધ્યાયા વાચ્યાસ્ત્વે-
 કાદશોદિતાઃ । નવૈવ દિવસે ત્રિંશે પારાયણપરાયણૈઃ ॥૩૨॥ ઋતુના વિદ-
 થીતાસ્ય યદા પારાયણં તદા । નિયમં વાચનીયાનામધ્યાયાનામહં બ્રુવે
 ॥૩૩॥ આઘદ્વિતીયયોઃ પચ્ચ તૃતીયે પચ્ચ તુર્યકે । પચ્ચમે ચ ષડધ્યાયા
 વાચ્યાઃ ષષ્ઠે ચ ષડ્ દિને ॥૩૪॥ સપ્તમે દિવસે પચ્ચ ષડેવોક્તા દિનેઽષ્ટમે ।
 દિવસે નવમેઽધ્યાયાઃ પચ્ચૈવ દશમે ચ ષડ્ ॥૩૫॥ એકાદશેઽહ્નિ પચ્ચોક્તા
 વાચ્યાશ્ચ દ્વાદશે તથા । ત્રયોદશે ષડધ્યાયા દિને પચ્ચ ચતુર્દશ ॥૩૬॥ પચ્ચ
 પચ્ચદશેઽધ્યાયા વાચ્યાઃ ષડ્ ચાહ્નિ ષોડશે । પચ્ચ સપ્તદશે પ્રોક્તાસ્તાવન્તોઽ-
 ષ્ટાદશે દિને ॥૩૭॥ એકોનવિંશકે વિંશે દિવસે ચ ષડીરિતાઃ । એકવિંશે દિને
 પચ્ચ પ્રોક્તા દ્વાવિંશકે ચ ષડ્ ॥૩૮॥ ત્રયોવિંશે ષડેવોક્તાશ્ચતુર્વિંશે ચ વાસરે ।
 પચ્ચ વાચ્યતયાઽધ્યાયા અહ્નિ ષડ્ પચ્ચવિંશકે ॥૩૯॥ પચ્ચ ષડ્વિંશકે પ્રોક્તા-
 સ્તાવન્તઃ સપ્તવિંશકે । અષ્ટાવિંશે દિનેઽધ્યાયા વાચ્યાસ્તાવન્ત ઈરિતાઃ ॥૪૦॥
 એકોનત્રિંશકેઽધ્યાયા વાચનીયાઃ ષડીરિતાઃ । ત્રિંશે ચ દિવસે પચ્ચ પ્રોક્તાઃ

દિને દશ, એકવીશમે દિને દશ, બાવીશમે તથા તેવીશમે દિને બારબાર, ચોવીશમે
 દિને દશ, પચીશમે દિને નવ, છવીશમે દિને દશ, સત્તાવીશમે દિને અગીયાર,
 અઠ્ઠાવીશમે દિને દશ, ઓગણત્રીશમે દિને અગીયાર, ત્રીશમે દિને નવ અધ્યાયા
 પારાયણપરાયણોએ વાંચવા ॥૨૨-૩૨॥ બે માસથી આ ગ્રંથનું પારાયણ ન્યારે
 કરવું હોય ત્યારે પ્રતિદિન વાંચવાના અધ્યાયોનો નિયમ હું હહુંહું-પહેલે બીજે
 ત્રીજે ચોથે દિવસે પાંચ પાંચ, પાંચમે છઠ્ઠે દિવસે છ છ, સાતમે પાંચ, આઠમે છ,
 નવમે પાંચ, દશમે છ, અગીયારમે બારમે પાંચ પાંચ, તેરમે છ, ચૌદમે પાંચ,
 પંચરમે પાંચ, સોળમે છ, સત્તરમે તથા અઠારમે પાંચ પાંચ, ઓગણીશમે તથા
 વિશમે છ છ, એકવીશમે પાંચ, બાવીશમે તથા તેવીશમે છ છ, ચોવીશમે પાંચ,
 પચીશમે છ, છવીશમે સત્તાવીશમે અઠ્ઠાવીશમે પાંચ પાંચ, ઓગણત્રીશમે છ,
 ત્રીશમે એકત્રીશમે બત્રીશમે પાંચ પાંચ, તેત્રીશમે છ, ચોત્રીશમે પાંત્રીશમે છત્રીશમે
 પાંચ પાંચ, સાડત્રીશમે છ, આડત્રીશમે એગણચાળીશમે ચાળીશમે પાંચ પાંચ,
 એકતાળીશમે ચાર, બેતાળીશમે છ, તેતાળીશમે પાંચ, ચુંવાળીશમે આઠ, પીસ્તા-
 ળીશમે છ, હેતાળીશમે મુડતાળીશમે અડતાળીશમે ઓગણપચાશમે પચાશમે

पारायणे नृप ! ॥४१॥ एकत्रिंशेऽहि पञ्चोक्ताः पञ्च द्वात्रिंशके तथा । त्रय-
स्त्रिंशे षडध्यायाश्चतुस्त्रिंशे च पञ्च वै ॥४२॥ पञ्चत्रिंशे च पञ्चोक्ताः पञ्च षट्-
त्रिंशके तथा । सप्तत्रिंशे च षड्वाच्याः पञ्चाष्टत्रिंशके दिने ॥४३॥ अध्यायाः
पञ्च चैकोनचत्वारिंशत्तमे दिने । चत्वारिंशत्तमे वाच्यास्तथा पञ्च प्रकी-
र्तिताः ॥४४॥ चत्वारो दिवसे चैकचत्वारिंशत्तमे मताः । द्विचत्वारिंशके
वाच्याः षडध्यायाः समीरिताः ॥४५॥ त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायाः पञ्च एव
हि वासरे । चतुश्चत्वारिंशकेऽष्टौ वाचनीयाः प्रकीर्तिताः ॥४६॥ षडेव
दिवसे पञ्चचत्वारिंशत्तमे मताः । षट्चत्वारिंशकेऽध्याया वाच्याः पञ्च
समीरिताः ॥४७॥ पञ्चाध्याया दिने सप्तचत्वारिंशत्तमे मताः । वाच्याः पञ्च
तथा चाष्टचत्वारिंशत्तमे दिने ॥४८॥ वाच्यास्त्वेकोनपञ्चाशे पञ्चाध्याया
दिने तथा । पञ्चाशे च तथा चैकपञ्चाशे पञ्च पञ्च च ॥४९॥ वाचनीया
द्विपञ्चाशे त्रिपञ्चाशत्तमे तथा । चतुःपञ्चाशकेऽध्यायाः पञ्च पञ्च च पञ्च च
॥५०॥ पञ्चपञ्चाशकेऽध्याया वाच्याः पञ्च समीरिताः । षट्पञ्चाशत्तमे पञ्च
सप्तपञ्चाशके च षट् ॥५१॥ वाचनीया दिने चाष्टपञ्चाशत्तमे ईरिताः ।
षडध्याया महीपाल ! पारायणपरैर्द्विजैः ॥५२॥ दिने चत्वार एकोनषष्टितम
उदीरिताः । वाचनीयाः किलाध्यायाः पञ्च षष्टितमे दिने ॥५३॥ पारायणेषु
सप्ताहप्रमुखेष्वित्यमादितः । वाचनीयाध्यायसङ्ख्या कथिता ते नृपोत्तम !
॥५४॥ अध्याया विरतौ ये तु निषिद्धा अवसानकम् । तेषां विहाय सङ्ख्यैषा
ज्ञेया राजस्त्वया स्फुटम् ॥५५॥ पक्षपारायणे पक्षो ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ।

अष्टावनमे आवनमे तेष्वनमे आपनमे पञ्चावनमे छप्पनमे पांय पांय, सत्तावनमे
अष्टावनमे छ छ, आगलुसाठमे आर, साठमे दिवसे पांय अध्यायो पारायण
करनारा द्विजेभ्ये वांयवा ॥३३-५३॥ हे नृपोत्तम ! आ प्रकारे सप्ताह आदिक
पारायणोभां वांयवाना अध्यायोनी संख्याने नियम प्रथम तमेने निरूपण करी
जताव्यो ॥५४॥ हे राजन् ! ते अध्यायो कथाविरामभां निषेध करेलाछे तेमनुं
अवसान-ते अध्याये विरति विना आ संख्या तमारे स्पष्टपणे नालुवी ॥५५॥
पक्षपारायणभां पूर्ण पनरदिवसोभ्ये करीने पक्ष नालुवे पणु तिथिलोपथी के तिथि-
वृद्धिथी पक्षपूर्ति नालुवी नहि (पनरदिवस पुरा गलुवा) तथा मासपारायणभां
त्रिश दिवसनो समुदायात्मक मास नालुवे पणु तिथिलोपथी के तिथिवृद्धिथी

માસપારાયણે માસશ્લેષશ્ચ દિવસૈસ્તથા ॥૫૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमा-
हात्म्ये शतानन्दहेमन्तसिंहसंवादे पारायणविधिनिरूपणे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સંગિજીવનસ્યાઞ્ચ પુરશ્ચર્યા તુ ચે નરાઃ । કુર્વન્તિ તે
લભન્તે ચ ચતુર્વર્ગફલં નૃપ ! ॥૧॥ રાજોવાચ—પુરશ્ચર્યાવિધિં ત્વસ્ય શ્રોતુ-
મિચ્છામ્યહં મુને ! । ત્વત્તસ્તં કૃપયા બ્રૂહિ મહ્યં શુશ્રૂષવેઽનય ! ॥૨॥ શતા-
નન્દ ઉવાચ—પૂર્વં તુભ્યં મયોક્તા યે કાલાઃ શુભફલપ્રદાઃ । પુરશ્ચર્યાસમા-
રમ્ભઃ કર્તવ્યસ્તેષુ શ્રૂપતે ! ॥૩॥ શુભે મુહૂર્તે વરયેત્પૂર્વોક્તૈર્વકુલક્ષણેઃ ।
સમ્પન્નાન્બ્રાહ્મણાન્ રાજન્ ! વદ નય દ્વાદશાપિ વા ॥૪॥ શ્વેતાનિ નિત્ય-
ધાર્યાણિ તેભ્યો વસ્ત્રાણિ ચોર્મિકાઃ । હૈમીર્દશાન્નાસનાનિ જલપાત્રાણિ કમ્બ-
લાન્ ॥૫॥ શુશ્રૂષત્યાં નિયુક્તીત તેષામન્યાનિહૃજાંસતઃ । ઉષ્ણોદકં ચ
પાકાદિ કુર્યુસ્તે ચાક્ષમર્દનમ્ ॥૬॥ દેવાલયે પ્રસિદ્ધે વા પુણ્યક્ષેત્રે પુરાતને ।
પુરશ્ચરણસ્યારમ્ભઃ કર્તવ્યો હરિમન્દિરે ॥૭॥ સ્થાપયિત્વા વાય હૈમીં શ્રીકૃ-

માસપૂર્તિ નાણવી નહિ (પુરેપુરા ત્રીશ દિવસો ગણવા) ॥૫૬॥ इति श्रीसत्सं-
गिजीवनमाहात्म्ये...पारायणविधिनिरूपणे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

અધ્યાય ૬ ઠા.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! આ ધરાતળમાં જે નરો આ શુભ સત્સંગિ-
જીવન ગ્રંથની પુરશ્ચર્યાને કરેછે તેઓ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ નામના ચાર
પુરુષાર્થોને નિશ્ચે પામેછે (જેને જેની ઈચ્છા હોય તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે) ॥૧॥
આ પ્રકારે શતાનન્દમુનિએ કહેલા રાજા હવે કહેછે—હે નિર્દોષ મુને ! આ ગ્રંથનો તે
પુરશ્ચર્યાવિધિ તમારા થકી સાંભળવા ઈચ્છું છું, તે સાંભળવા વાંછતા મને અવશ્ય-
પણે તેનો પ્રકાર કૃપા કરીને કહો ॥૨॥ આ પ્રકારે પુછેલા શતાનન્દમુનિ હવે
કહેછે—હે ભૂપતે ! શુભ ફળને આપનારા જે કાળો મેં પ્રથમ તમેને કહ્યા તેમાંથી
હરકોઈ કાળમાં પુરશ્ચર્યાનો પ્રારંભ કરવો ॥૩॥ હે રાજન્ ! તેમાં પ્રથમતો શુભ
મુહૂર્તમાં વક્તાનાં પૂર્વોક્ત લક્ષણોએ સંપન્ન એવા બ્રાહ્મણો બાર અથવા નવ
અથવા છ વરે ॥૪॥ વરેલા વિપ્રોને નિત્ય ધારણમાં ઉપયોગી એવાં શ્રેત વસ્ત્રો
સુવર્ણની વીંટીઓ, આસનો, જળપાત્રો અને કુંબળાઓ આપે ॥૫॥ તે વરેલા
વિપ્રોની પરિચર્યામાં બીજા દિવસેની યોજના કરે, યોજેલા તે દિવસે ઉષ્ણ જળ,
રસોઈ આદિક તેતે કાળમાં તૈયાર કરવું અને તૈલાદિકવડે અંગમર્દન (શરીર
ચોળવું) આદિક પરિચર્યા આચરવી ॥૬॥ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં અથવા પ્રસિદ્ધ દેવાલ-
યમાં અથવા પુરાતન મંદિરમાં પુરશ્ચરણનો પ્રારંભ કરવો ॥૭॥ અથવા યજમા-

ળપ્રતિમાં ગૃહે । કુર્યુઃ પારાયણં વિપ્રા યથાનિયતમન્વહમ્ ॥૮॥ અષ્ટાધિ-
કશતેનૈવ પુરશ્ચરણમીરિતમ્ । પારાયણાનાં નૃપતે ! સત્સક્તિજીવનસ્ય હિ ॥૯॥
સસાહેનાત્ર કર્તવ્યં નૃપ ! પારાયણં વૃત્તૈઃ । દ્વિજૈરેકૈકમેવં હિ કુર્યુઃ સર્વા-
ણ્યનુક્રમાત્ ॥૧૦॥ પૂર્વોક્તાધ્યાયપૂર્તૌ ચ કાર્યૈવ વિરતિશ્ચ તૈઃ । સ્પષ્ટાક્ષરં
વાચનીયં ભાષણીયં ન કેનચિત્ ॥૧૧॥ ન વૃત્તૈર્બ્રાહ્મણૈર્ગ્રાહ્યા દક્ષિણા યસ્ય
કસ્યચિત્ । ન ચાન્યવસ્ત્રાદ્યપિ વા ગ્રહીતવ્યં કદાચન ॥૧૨॥ એકૈકસિંશ્ચ
સસાહે સમાપ્તે સતિ દક્ષિણામ્ । સ્વર્ણમુદ્રાત્રયં દદ્યાદેકેકસ્મૈ પૃથક્ પૃથક્
॥૧૩॥ નિયતાનાં સંહિતાનાં પાઠાન્તે વાડસિલ્લા અપિ । એકીકૃત્યૈવ દદ્યાત્તા
દક્ષિણાસ્તુ પૃથક્ પૃથક્ ॥૧૪॥ સ્વર્ણમુદ્રાત્રયં દાતુમસમર્થસ્તુ પૂરુષઃ । દદ્યા-
ત્તદર્થં વિપ્રેભ્યસ્તદર્થં વાલ્પવિત્તવાન્ ॥૧૫॥ કનિષ્ઠાં દક્ષિણાં દાતુમપિ શક્તો
ન યો ભવેત્ । સ વિપ્રાન્ શ્રમયેન્નૈવ કુર્યાદન્યત્સ્વશક્તિતઃ ॥૧૬॥ પુરશ્ચ-
રણકર્તાથ દિને યસિન્ દ્વિજોત્તમાન્ । વૃણુયાત્તદિને ચાસાવષ્ટાક્ષરજપાય
ચ ॥૧૭॥ પૂર્વવદ્વૃણુયાદ્વિપ્રાન્ જપસ્ય ચ દશાંશતઃ । હોમં કુર્યાદ્બ્રાહ્મણાંશ્ચ

નના ધરમાંજ સુવર્ણમયી શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા યથાવિધિ સ્થાપન કરી તેની સમીપે
પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત નિયમાનુસારે વિપ્રોએ પારાયણ કરવું ॥૮॥ હે નૃપ ! આ સત્સં-
ગિજીવનનાં એકસો આઠ પારાયણ કરવાથી એક પુરશ્ચર્યાની પરિપૂર્તિ થાય છે
॥૯॥ હે નૃપ ! વરેલા વિપ્રોએ એક સપ્તાહથી એક એક પારાયણ કરવું (સાત
દિવસે એક પારાયણ પૂર્ણ કરવું) એ રીતના અનુક્રમથી કરવાનાં સમસ્ત પારા-
યણો કરવાં ॥૧૦॥ તે પારાયણપરાયણ વિપ્રોએ અધ્યાયવિરતિ વિગેરે પૂર્વોક્ત
પ્રકારેજ કરવું. સ્પષ્ટ અક્ષરથી વાંચવું. કોઈની સાથે બોલવું નહિ ॥૧૧॥ વરેલા
દ્વિજોએ બીજા જેની તેની દક્ષિણા ગ્રહણ કરવી નહિ તથા અત્ર વસ્ત્રાદિપણ ક્યારેક
પણ ગ્રહણ કરવું નહિ (બીજા થકી પ્રતિગ્રહ ન કરવો) ॥૧૨॥ એક એક સપ્તાહ
સમાપ્ત થાય તે દિવસે પ્રત્યેક પારાયણકર્તા વિપ્રને પૃથક્ પૃથક્ ત્રણ સુવર્ણમુદ્રા
દક્ષિણા દેવી અથવા અષ્ટોત્તર શતપારાયણમાં જેટલા સંહિતાપાઠોની અપેક્ષા
હોય તેટલા પાઠોને અંતે તે સમગ્ર દક્ષિણાપણ ભેગી (એક સાથે) પૃથક્ પૃથક્
આપવી ॥૧૩-૧૪॥ વિપ્રોને ત્રણ સુવર્ણમુદ્રા આપવા માટે અસમર્થ પુરુષેતો તેનો
અર્ધ (દોઢ) દક્ષિણા આપવી. તેમાંપણ અલ્પ વિત્તવાળા (અસમર્થ) પુરુષે તેનો
અર્ધ (પોણો) દક્ષિણા આપવી ॥૧૫॥ જે કોઈતો કનિષ્ઠ એવીપણ દક્ષિણા દેવા
અશક્ત હોય તેણે વિપ્રોને વૃથા શ્રમ નજ કરાવવો કિંતુ આના પુરશ્ચરણ થકી
બીજું કોઈ ધાર્મિક કાર્ય યથાશક્તિ કરવું ॥૧૬॥ પુરશ્ચરણ કર્તા યજમાન જે દિવસે
પારાયણાર્થે વિપ્રોને વરે તેજ દિવસે અષ્ટાક્ષરમંત્રના જપાર્થે પ્રથમની પેઠે બાર

ભોજયેત્તદશાંશતઃ ॥૧૮॥ યત્કો ગ્રન્થસ્ય ચૈત્તસ્ય પુરશ્ચરણકારકઃ । ગ્રન્થે-
નાનેન હુદુયાત્પાયસાન્નઘૃતાદિભિઃ ॥૧૯॥ ઇતિશ્લોકં પ્રત્યુવાચં પ્રતીતિશ્ચિ
તદા નૃપ ! । મૃગ્યાઽસૌ મુદ્રદા હોમં કારયેત્ક્રમતઃ સુધીઃ ॥૨૦॥ અશક્તો
નામભિઃ સર્વમન્ગલસ્તોત્રકીર્તિતૈઃ । શ્રીહરેઃ કારયેન્મઘૈર્હોમદ્રવ્યૈઃ પુરોદિતૈઃ
॥૨૧॥ હોમં કર્તુમશક્તસ્તુ દ્વાદશૈવ વિધાયયેત્ । પારાયણાનિ હોમાર્થં
તૈરેવ બ્રાહ્મણૈર્વૃતઃ ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યારમ્ભદિનાત્સમાપ્તિદિવસાવધિ । પાલનીયં
બ્રહ્મચર્યં વિપ્રૈઃ સયજ્ઞમાનકૈઃ ॥૨૩॥ યથોક્તં તુ ફલં ન સ્યાદન્યથેત્યસ્તિ
નિશ્ચયઃ । તસ્મિન્સ્ટુ પાલિતે સર્વે સિધ્યન્ત્યેવ મનોરથાઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
પ્રસન્નતઃ શિક્ષાપત્ન્યા અષ્ટાક્ષરસ્ય ચ । સર્વમન્ગલકસ્તોત્રજનમન્ગલયોરપિ
॥૨૫॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રસ્ય શ્રીનારાયણવર્મણઃ । ષોડશાક્ષરમન્ત્રસ્ય હરિ-
પ્રિયહનૂમતઃ ॥૨૬॥ તથા સ્કન્દપુરાણસ્ય શ્રીવિષ્ણુચ્ચંડગામિનઃ । ગ્રન્થસ્ય
શ્રીવાસુદેવમાહાત્માખ્યસ્ય ભૂપતે ! ॥૨૭॥ પુરશ્ચર્યાવિધિં તુભ્યં સમાસેન

અથવા નવ અથવા છ વિપ્રોને વરે અને જપના દશાંશથી હોમ કરે અને તે
હોમના દશાંશથી બ્રાહ્મણોને જમાડે ॥૧૭-૧૮॥ તેમાં આ પ્રબન્ધનું પુરશ્ચરણ
કરનારો યજમાન શકત સુધી પુરશે તો આ સત્સંગિજીવન ગ્રંથે કરીને પાય-
સાન્ન ઘૃતાદિ દ્રવ્યથી હોમ કરે. હે નૃપ ! તેમાં ગ્રંથમાં પ્રતિશ્લોક હોમ કરે એટલે
એક એક શ્લોકે કરીને એક એક હોમ કરે. તથા 'શતાનન્દ ડવાચ' આદિ
જેમાં છે અને 'પ્રત્યુવાચ' અંતે જેમાં છે એવા વાક્યે કરીને હોમ કરે તથા
અધ્યાયને અંતે જે 'ઇતિશ્રી' ઈત્યાદિ વાક્ય આવે છે તેણે કરીને પણ હોમ કરે.
આ હોમ મૃગીમુદ્રાથી ગ્રહણ કરેલા અન્નાદિકથી અનુક્રમે કરે ॥૧૯-૨૦॥ ઉપર
પ્રમાણે કરવામાં અશક્ત યજમાનતો સર્વમંગળસ્તોત્રમાં કહેલા, શ્રીહરિના
નામાત્મક મંત્રોવડે પૂર્વોક્ત હોમદ્રવ્યથી હોમ કરે ॥૨૧॥ જે કોઈ હોમ કરવાને
અશક્ત હોય તેણેતો હોમાર્થ-હોમ ફળની સિદ્ધિમાટે ખાર પારાયણ અધિક એજ
વરેલા વિપ્રોપાસે કરાવે ॥૨૨॥ પુરશ્ચર્યાના પ્રારંભ દિવસને પ્રારંભીને સમાપ્તિપર્યંત
યજમાન અને વરેલા વિપ્રોએ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું ॥૨૩॥ આ વ્રતનો વિભંગ થાય
તો કહેલું ફળ સિદ્ધ થાય નહિ એવો નિશ્ચયજ છે. બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો યથાર્થ
પાળે તો સર્વે મનોરથો સિદ્ધ થાયજ ॥૨૪॥ હે ભૂપતે ! સત્સંગિજીવન પુરશ્ચરણના
વિધિનિરૂપણપ્રસંગથી અષ્ટાક્ષરમંત્ર, શિક્ષાપત્રી, સર્વમંગળસ્તોત્ર, જનમંગળ-
સ્તોત્ર, વિષ્ણુનામસહસ્ર, શ્રીનારાયણકવચ, શ્રીહરિપ્રિય હનુમાનજનો ષોડશા-
ક્ષરમંત્ર અને સ્કન્દપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં અંતર્ગત શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પુરશ્ચ-

બુવે નૃપ ! । ચતુર્વર્ગસ્ય સિદ્ધ્યર્થે હરિમક્તનૃણાં દ્રુતમ્ ॥૨૮॥ તત્ર પાઠસ-
હસ્રેણ શિક્ષાપત્ર્યા ઉદીરિતા । પુરશ્ચર્યા મહીપાલ ! સર્વેષ્ટફલદાયિકા ॥૨૯॥
તદ્દશાંશેન જુહુયાત્પ્રતિશ્લોકં યથાવિધિ । આહુતીનાં શતે દ્વે ચ સહસ્રા-
ણ્યેકવિંશતિમ્ ॥૩૦॥ હોમાનુકૂલ્યાભાવે તુ પાઠા જ્ઞેયા દશાંશતઃ । સર્વ-
ત્રૈષ વિધિર્જ્ઞેયઃ પુરશ્ચરણકર્મણિ ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષરમનોઃ પુરશ્ચરણમીરિ-
તમ્ । અષ્ટલક્ષજપેનૈવ હોમસ્તુ તદ્દશાંશતઃ ॥૩૨॥ પુરશ્ચર્યા મવે-
ત્સર્વમંગલસ્તોત્રકસ્ય તુ । સાશીત્યેકસહસ્રેણ પાઠાનામિષ્ટદાયિની ॥૩૩॥
પુલક્ષાધિકેનાષ્ટસહસ્રેણ દશાંશતઃ । હરેર્નામ્નાં તદુક્તાનાં હોમો જ્ઞેયો
યથાવિધિ ॥૩૪॥ જનમંગલકસ્ય સ્યાત્પાઠાનામયુતેન તુ । પુરશ્ચરણ-
મિષ્ટાર્થદાયકં નૃપસત્તમ ! ॥૩૫॥ તદુક્તાનાં હરેર્નામ્નામેકલક્ષેણ ભૂપતે ! ।
હોમસ્ત્વષ્ટસહસ્રેણ વિજ્ઞેયસ્તદ્દશાંશતઃ ॥૩૬॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રસ્ય પુરશ્ચરણ-

રણપ્રકાર જે ચાર પુરશ્ચર્યની સિદ્ધિ જલદી આપનારી છે તે સંક્ષેપમાં સાંભ-
ળવા વાંછતા તમારે માટે તથા હરિભક્ત નરોમાટે હવે કહું છું ॥૨૫-૨૮॥ તેમાં
શિક્ષાપત્રીના પુરશ્ચરણમાં આ વિધિ છે—હે મહીપાળ ! શિક્ષાપત્રીના સહસ્ર
પાઠ કરવા. આ સહસ્ર પાઠ પરિમિત પુરશ્ચર્યા સર્વ વાંછિત ફળને આપનારી
છે ॥૨૯॥ તેના દશાંશથી પ્રતિશ્લોક યથાવિધિ હોમ કરવો. પ્રતિશ્લોક હોમ કરતાં
બસોએ અધિક એકવીસ હજાર આહુતિઓ થાય ॥૩૦॥ હોમની અનુકૂળતા ન હો-
યતો પુરશ્ચર્યામાં જેટલા પાઠો કરવાના કહ્યા છે તેના દશાંશથી પાઠો હોમને સ્થાને
કરવા. આજ વિધિ બીજા બધા પુરશ્ચરણકર્મમાં જાણવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર
મંત્રના પુરશ્ચરણમાં આઠ લાખ મંત્રજપ કહો છો, તેના દશાંશથી હોમ કરવો ॥૩૨॥
સર્વમંગળસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યામાં એશીએ અધિક એક સહસ્ર પાઠથી પરિપૂર્ણ
થાય, આ પુરશ્ચર્યા ઈષ્ટ ફળને આપનારી છે ॥૩૩॥ આમાં હોમ દશાંશથી કરતાં
સર્વમંગળમાં કહેલાં એક લાખ આઠ હજાર નામોથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થાય (સર્વ
મંગળસ્તોત્રમાં ભગવાનનાં એક હજાર નામો છે તેનો એશીએ અધિક એક સહસ્ર
વાર પાઠ કરતાં તેટલાં (દશ લાખ એશી હજાર) નામની આવૃત્તિ થાય. તેનો
દશમો અંશ એક લાખ આઠ હજાર થાય, આટલાં નામોથી યથાવિધિ હોમ કરવો)
॥૩૪॥ હે નૃપસત્તમ ! જનમંગળસ્તોત્રની પુરશ્ચર્યા તેના દશ હજાર પાઠ કરવાથી
પરિપૂર્ણ થતાં અક્ષીષ્ટ અર્થ આપનારી થાય. હે ભૂપતે ! તેના દશાંશથીજ એટલે
તેમાં કહેલાં હરિનાં એક લાખ આઠ હજાર નામથી હોમ કરવાનો જાણવો, આ સ્થ-
ળેપણ આવૃત્તિને અનુસારે સિદ્ધ થતાં નામોનો દશાંશ આ અનુક્રમ જાણવો, અ-

મીરિતમ્ । સર્વમજ્જલરીત્યૈવ હોમં તન્નામભિશ્ચરેત્ ॥૩૭॥ શ્રીમદ્વા-
ગવતોક્તસ્ય શ્રીનારાયણવર્મણઃ । સહસ્રેણ તુ પાઠાનાં પુરશ્ચરણમીરિતમ્
॥૩૮॥ હરિર્વિદ્યાદિત્યાદ્યા વિદિદ્વન્તાસ્તુ તસ્ય ચે । શ્લોકા વિંશતિસ-
જ્ઞ્યાકાઃ સમ્યગ્રક્ષાવિધાયકાઃ ॥૩૯॥ તૈરેવૈકૈકયાદૃત્યા પ્રતિશ્લોકં દશાં-
શતઃ । હોમં કુર્યાદ્વિધાનેન સહસ્રદ્વયસજ્ઞયયા ॥૪૦॥ સત્સંગિજીવનપ્રોક્ત-
સ્તોત્રાદુદ્ધારિતસ્ય તુ । ષોડશાક્ષરમન્ત્રસ્ય ભયમજ્જનમારુતેઃ ॥૪૧॥ ચતુ-
ર્લક્ષજપેનૈવ પુરશ્ચરણમીરિતમ્ । મન્ત્રેણાનેન રાજેન્દ્ર ! હોમં કુર્યાદ્દશાંશતઃ
॥૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યપુરશ્ચર્યા શતેન તુ । સાર્ધેનોક્તા ચ પાઠાનાં
હોમોઽપિ તદ્દશાંશતઃ ॥૪૩॥ ઇતિ સંક્ષેપતઃ પ્રોક્તઃ પુરશ્ચર્યાવિધિર્મયા ।
સત્સંગિજીવનાદેસ્તુ ભુક્તિમુક્તિફલપ્રદઃ ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે
શતાનન્દહેમન્તસિંહસંવાદે પુરશ્ચર્યાવિધિનિરૂપણનામા પષ્ટોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

ર્થાત્ આ સ્તોત્રમાં એકસો આઠ હરિનામો છે તેની દશ હજાર આવૃત્તિ (ગુણુતાં)
કરતાં દશ લાખ એશી હજાર નામો થાય, તેનો દશાંશ ગણુતાં એક લાખ આઠ
હજાર થાય, એટલાં નામોના પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૭-૩૮॥ વિષ્ણુસહસ્રનામનો
પુરશ્ચરણપ્રકાર અને તેમાં કરવાનો હોમ સર્વમંગલસ્તોત્રના પુરશ્ચરણવિધિપ્રકાર
જેવો જાણવો, કારણ કે તેમાં પણ હજાર નામો છે ॥૩૯॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અંતર્ગત
શ્રીનારાયણકવચંની પુરશ્ચર્યા તેના હજાર પાઠથી પરિપૂર્ણ થાય. તેમાં 'હરિર્વિદ-
ધ્યાત્' આ શ્લોક આદિ જેમાં છે અને 'વિદિશ્વ' આ શ્લોક અંતે જેમાં છે એવા
વીશ શ્લોકો રક્ષા કરનારા જાણવા. તેજ શ્લોકોવડે એક એક શ્લોકપ્રત્યે એક એક
આહુતિના અનુક્રમથી જો હજાર સંખ્યાથી યથાવિધિ હોમ કરવો. આ સ્થળેપણ
વીશ શ્લોકોનો એક હજાર વાર પાઠ કરતાં વીશ હજાર થાય, તેનો દશાંશ જો હજાર
થાય એટલા પાઠથી હોમ કરવો ॥૩૯-૪૦॥ હે રાજેન્દ્ર ! સત્સંગિજીવનમાં (પ્રથમ
પ્રકરણના સત્તરમા અધ્યાયમાં) કહેલા સ્તોત્રમાંથી સમુદ્ધાર કરેલા ષોડશાક્ષર
ભયભંજન માત્રિમંત્રના ચાર લાખ જપથી તેનું પુરશ્ચરણ જાણવું, તેમાં તેના દશાં-
શથી આ મંત્રવડે હોમ કરવો ॥૪૧-૪૨॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યની પુરશ્ચર્યા તેના દો-
ઠસો પાઠથી પરિપૂર્ણ થાય. તેમાં તેના દશાંશથી હોમપણ જાણવો ॥૪૩॥ હે રાજન્ !
આ પ્રકારે સત્સંગિજીવન વિગેરેની પુરશ્ચર્યાનો પ્રકાર જે ભુક્તિ મુક્તિને આપનારો
છે તે મેં સાંભળવા વાંછતા તમોને સંક્ષેપથી યથાર્થ કહ્યો ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવનમાહાત્મ્યે... પુરશ્ચર્યાવિધિનિરૂપણનામા પષ્ટોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

શતાનન્દ ઉવાચ—સત્સંગિજીવનગ્રન્થદાનં કુર્વન્તિ થે જનાઃ । લભન્તે
તે સુખં રાજન્નિહામુત્ર ચ વાચ્છિતમ્ ॥૧॥ રાજોવાચ—ગ્રન્થસ્યાસ્ય મુને !
ત્વત્તઃ શ્રોતું દાનવિધિં ત્વહમ્ । ઇચ્છામિ બ્રૂહિ મદ્દ્યં તં સર્વજ્ઞસ્ત્વં યતોઽ-
સ્યતઃ ॥૨॥ શતાનન્દમુનિસ્ત્વાચ—સત્સંગિજીવનસ્યાસ્ય વિધિં દાનસ્ય
વચ્મિ તે । સમ્પૂર્ણં સ્યાત્ફલં યેન ભુવિ તદ્દાનકારિણામ્ ॥૩॥ મધોસ્તુ
શુક્લનવમી શુક્લેકાદશિકા તથા । પૂર્ણિમા કાર્તિકી મુખ્યઃ કાલો દાનસ્ય
કીર્તિતઃ ॥૪॥ પૌર્ણમાસ્યોઽથવા સર્વા એકાદશ્યોઽસ્તિલા અપિ । કાલાઃ
સદ્કીર્તિતાસ્વસ્ય વ્રતોસ્તવદિનાન્યપિ ॥૫॥ પુસ્તકં લેખયેદાદૌ સત્સંગિ-
જીવનસ્ય તુ । દૃઢપત્રં સ્પષ્ટવર્ણમસન્નિશ્ચિતપદ્ધિ ચ ॥૬॥ નવીનં શોધયિત્વા
તત્રૂલૈઃ ફલકવેષ્ટનૈઃ । નિબધ્ય સ્થાપનીયં ચ લક્ષણં તસ્ય તે ભુવે ॥૭॥ પદ્મ
પ્રકરણાન્યેવ સન્તિ યસ્ય શતત્રયમ્ । એકોનવિંશત્યધિકમધ્યાયાઃ સન્તિ
યસ્ય ચ ॥૮॥ સહસ્રાણિ સપ્તદશ શ્લોકાસ્તુ પદ્મશતાનિ ચ । અનુષ્ટુપસંખ્યાયા

અધ્યાય ૭ મો.

શુશ્રૂષુ રાજના આદરાતિશયથી સંતુષ્ટ થએલા શતાનન્દમુનિ ક્રીંથી પણ કહે
છે—હે રાજન્ ! જે જનો આ સત્સંગિજીવન નિગ્રન્થનું દાન કરેછે તેઓ આ લોક
પરલોકમાં ઇચ્છિત મુખને પામેછે ॥૧॥ આલું વચન સાંભળીને રાજ કહેછે—હે
મુને ! જે આ ગ્રંથનું દાન અણીષ્ઠ અર્થને આપનાર છે તે એનો દાનવિધિ તમા-
રાયકી હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. તમે સર્વજ્ઞ છો તે સાંભળવાની વાંછાવાળા મને
તેનો વિધિ કહો ॥૨॥ શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! જે વિધિથી કરેલા સત્સંગિ-
જીવનના દાનથી દાતાએને આ લોકમાં સંપૂર્ણ કૃણ સિદ્ધ થાય તે વિધિ તમોને હું કહું છું
॥૩॥ ચૈત્ર શુક્લ નવમી, ચૈત્ર શુક્લ એકાદશી અને કાર્તિકી પૂર્ણિમા આ તિથિઓ
સત્સંગિજીવન ગ્રંથના દાનમાં મુખ્ય શ્રેષ્ઠ કાળ કહ્યો છે ॥૪॥ અથવા સર્વ પૌર્ણમા-
સીઓ, સર્વ એકાદશીઓ અને વ્રતોત્સવ દિવસો શ્રેષ્ઠ કાળ કહેલો છે, આમાં શ્રેષ્ઠ
તથા અતિશ્રેષ્ઠ એવો ભેદ જાણવો ॥૫॥ તેમાં દાનમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ પ્રથમ સ્પષ્ટ
વર્ણવિન્યાસ જેમાં છે, જુદી જુદી પંક્તિઓ જેમાં છે, દૃઢ પત્ર-કાગળો જેના છે
એવું સત્સંગિજીવનનું પુસ્તક લખાવે ॥૬॥ તે નવીન પુસ્તકને અર્થને જાણનારાઓ
પાસે શોધાવીને એટલે લેખકપ્રમાદદોષે રહિત કરાવીને નવીન પાઠીયાંથી તથા
વીંટવાના વસ્ત્રથી (ખાંધણાથી) ખાંધીને સ્થાપન કરવું. આ સત્સંગિજીવનનું લક્ષણ
(અધ્યાયસંખ્યાદિ) તમોને કહું છું ॥૭॥ જે સત્સંગિજીવનનાં પાંચ પ્રકરણો છે, ત્રણ-
સો આગળીશ અધ્યાયો છે. અનુષ્ટુપ સંખ્યાથી ગણતાં જેના સત્તર હજાર છસો

સત્સંગિજીવનસંસ્કાર સન્તિ હિ ॥૧॥ આદિમધ્યાવસાનેષુ ધર્મવૈરાગ્યયોસ્તથા ।
જ્ઞાનભક્તયોરુપાધ્યાનૈઃ સમ્મૃતં યજ્ઞ સર્વથા ॥૧૦॥ હરિલીલાકથાત્રાતા-
મૃતાનન્દિતસત્સુરમ્ । હરિકૃષ્ણપરં યદ્દૈ સત્સંગિજીવનં હિ તત્ ॥૧૧॥
ચતુરંગે મહાવસ્ત્રે સૌવર્ણાદ્દલામ્બુજે । સ્થાપયેદાનદિવસે સત્સંગિજીવનં
નૃપ ! ॥૧૨॥ પલત્રયોન્મિતં કુર્યાત્સૌવર્ણાદ્દલામ્બુજમ્ । પુમાનત્યલ્પવિ-
ત્તસ્તુ પલાર્ધપ્રમિતં તુ તત્ ॥૧૩॥ તતઃ પૂર્વોદિતૈર્મંત્રૈર્ગીતવાદ્યપુરઃસરમ્ ।
ઉપચારૈર્યથાલબ્ધૈઃ પૂજયેત્તદુદારધીઃ ॥૧૪॥ તતઃ પ્રતિગ્રહીતારં પૂજયેદ્બ્રાહ્મણં
નરઃ । સત્સંગિજીવનસંસ્કારં હરેર્ભક્તં જિતેન્દ્રિયમ્ ॥૧૫॥ વસ્ત્રૈર્નવીનૈઃ
કૌશેયૈઃ સ્વર્ણમુક્તાદિભૂષણૈઃ । ગન્ધપુષ્પોપહારૈસ્તં સમ્પૂજ્ય પ્રણમેત્પુમાન્
॥૧૬॥ નિષીદેત્પ્રાચ્ચુલ્લો દાતા ગ્રહીતોદચ્ચુલ્લસ્તથા । સક્કલ્પ્ય દદ્યાત્તદથો
મન્નાનેતાનુદીરયન્ ॥૧૭॥ બનેકકોટિજન્મોત્થં કૃષ્ણભક્ત્યન્તરાયકૃત્ ।
દુરિતં નાશમાયાતુ દાનેનાનેન મેઽશ્વિલમ્ ॥૧૮॥ સત્સંગિજીવનં દિવ્યં

સત્તાવીશ શ્લોકો થાયછે ॥૮-૯॥ વળી જે આદિ મધ્ય અને અંતમાં (સર્વત્ર) ધર્મ
વૈરાગ્ય જ્ઞાન અને ભક્તિ પ્રધાન જેમાં છે એવાં અનેક સરસ ઉપાખ્યાનોથી સર્વ
પ્રકારે ભરપુર છે, જે શ્રીસહજનંદ ભગવાન પુરુષોત્તમ શ્રીહરિની દિવ્ય લીલાકથા
સુધાથી સત્પુરુષરૂપ સુરોને આનંદ આપેછે અને જે હરિકૃષ્ણ ભગવત્પર છે તે આ
સત્સંગિજીવન બાબતું ॥૧૦-૧૧॥ હે નૃપ ! તે પુસ્તક ચતુરંગ-ચાર પાયાવાળા
આસન (બાજીઠ આદિક) માં મહાવસ્ત્રની ઉપર રચેલા આઠ દળ કમળના ચિત્રવાળા
સુવર્ણપત્ર (સોનાના પતરા) ની ઉપર દાન દેવાને દિવસે સ્થાપન કરે ॥૧૨॥ ત્રણ
પળ પરિમિત સુવર્ણનું આઠ દળનું કમળ કરે, અત્યલ્પ વિત્તવાળોતો અર્ધા પળપ-
રિમિત સુવર્ણથી કમળ કરે ॥૧૩॥ તે પછી ઉદારશુદ્ધિવાળો દાતા પુસ્તકની પૂર્વોક્ત
મંત્રોથી ગીત ગવરાવા અને વાહન વળડાવવા પૂર્વક જેવા મળી આવે એવા વિવિધ
ચંદનાદિ ઉપચારોવડે પૂજ કરે ॥૧૪॥ તે પછી દાતા નર જીતેન્દ્રિય, સત્સં-
ગિજીવનરૂપ ભગવદ્દિવ્યચરિતમાં અતિશય સ્નેહવાળા, ભગવાનના અનન્યભક્ત
એવા પ્રતિગ્રહીતા બ્રાહ્મણની નષીન રેશમી વસ્ત્રો, સુવર્ણ મણિ મુક્તા આદિ-
કનાં આભૂષણો અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોએ કરીને પૂજ કરીને પ્રણામ કરે
॥૧૫-૧૬॥ ત્યારપછી પ્રદાતા પુરુષ પૂર્વાભિમુખે બેસે અને પ્રતિગ્રહીતા ઉત્તરા-
ભિમુખે બેસે. પછીથી સંકલ્પ કરવા પૂર્વક આગળ કહીશ એવા ‘અનેકકોટિ’
ઇત્યાદિ ‘મદીરિસત્તમ’ ઈત્યંત ત્રણ મંત્રોને ઉચ્ચારણ કરતો દાતા દાન આપે ॥૧૭॥
સત્સંગિજીવનના આ દાનથી મારાં અનેક કોટિ જન્મપરંપરાથી ચાલી આવેલાં,
કૃષ્ણભક્તિની ઉત્પત્તિમાં વિરોધિ, સમસ્ત પાપો પ્રણાશ પામે ॥૧૮॥ અપૌરુષેય,

શાસ્ત્રં નિગમસમ્મિતમ્ । દદામિ વિપ્રવર્યાય શ્રીહરિસ્તેન તુલ્યતુ ॥૧૯॥
માસ્તુ કૃષ્ણવિયોગો મે મા વિયોગોઽસ્તુ તત્સતામ્ । દાનેનાનેન સુપ્રીતો
હરિર્દત્તાં મદીપ્સિતમ્ ॥૨૦॥ હ્યુચ્ચાર્ય સ તદ્વા તતો દદ્યાન્ન દક્ષિ-
ણામ્ । શક્તસ્તુ શ્રદ્ધયા યુક્તો રાપ્યમુદ્રાઃ શતાવરાઃ ॥૨૧॥ અશક્તસ્તુ
યથાશક્તિ દદ્યાન્ન દક્ષિણાશ્ચાનુરૂપં ભોજયેદ્દાહણાંસ્તતઃ
॥૨૨॥ યો દદ્યાદ્વિધિનૈતેન સત્સન્નિજીવનં પુમાન્ । સ ભાસ્વતા વિમાનેન
ગોલોકં પ્રતિપદ્યતે ॥૨૩॥ મનોભિવાચ્છિતાંસ્તન્ન ભોગાન્ પ્રાપ્નોતિ સર્વશઃ ।
નાપ્રાપ્યં વિદ્યતે કિઞ્ચિત્તસ્ય કૃષ્ણપ્રસાદતઃ ॥૨૪॥ અપુત્રઃ પ્રાપ્નુયાત્પુત્રં નિર્ધનો
ધનમાપ્નુયાત્ । શાસ્ત્રસ્યૈતસ્ય દાનેન વિદ્યાં વિદ્યાર્થ્યવામુયાત્ ॥૨૫॥ હિતિ
દાનવિધિર્મયોદિતોઽસ્ય નૃપતે ! શાસ્ત્રવરસ્ય શાસ્ત્રદષ્ટઃ । યમિહાચરતાં ન કાપિ
વાઙ્મ્હા મુવિ ચામુત્ર ચ શિષ્યતે દુરાપા ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવનમાહાત્મ્યે
શતાનન્દહેમન્તસિંહસંવાદે તદાનવિધિનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

(જેનો કોઈ પુરૂષ પ્રણેતા નથી) નિત્યનિર્દોષ એવા વેદને સમાન એવું આ
સત્સંગિજીવન નામનું દિવ્ય શાસ્ત્ર વિપ્રવર્યને દાનતરીકે હું આપું છું, તેનાથી શ્રીહરિ
ભગવાન મારી ઉપર પ્રસન્ન થાયો ॥૧૯॥ મારે આ જન્મમાં તથા જન્મોત્તરમાં
કૃષ્ણનો વિયોગ તથા તેમના ચરણાશ્રિત સંતોનો વિયોગ કદાપિ ન થાયો. આ
મેં કરેલા દાનથી સુપ્રસન્ન થયેલા ભગવાન શ્રીહરિ મને અભીષ્ટ અખિલ અર્થ
આપનારા થાયો ॥૨૦॥ આ પ્રકારના મંત્રોને ઉચ્ચારીને તે પુસ્તકનું દાન
આપીને પછીથી દક્ષિણા આપે. દાતા શક્ત હોય તો શ્રદ્ધાએ સંપન્ન થઈ સો
રૂપ્યમુદ્રા (રૂપીયા) થી એછી નહિ એવી દક્ષિણા આપે. અશક્ત તો વિત્તશાઠ્યે
વર્ણત થઈ યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે. તેપછી દક્ષિણાને અનુસારે બ્રાહ્મણભોજન
કરાવે ॥૨૧-૨૨॥ જે પુરૂષ આ વિધિથી સત્સંગિજીવન પુસ્તકનું દાન આપે તે
પ્રકાશમાન વિમાનમાં બેસીને ગોલોકને પામે છે. ત્યાં પરમાત્માનો અનુભવ તથા
તેમના પરિચર્યાદિશ્પ મનોવાંછિત ભોગોને પામે છે. તેને આ ઝોક પરલોકમાં
કૃષ્ણપ્રસાદબળથી કોઈપણ અગ્રાધ્ય બાકી રહેતું નથી, સમસ્ત મળે છે ॥૨૩-૨૪॥
આ શુભ શાસ્ત્રના દાનથી આ લોકમાં અપુત્ર હોય તે પુત્રને પામે, નિર્ધન હોય તે
ધનને પામે, વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પામે ॥૨૫॥ હે નૃપતે ! જે દાનવિધિનું આચરણ
કર્તાઓને આ લોકમાં કે પરલોકમાં ન મળે એવી વાંછા કોઈપણ બાકી રહેતી
નથી, બધી વાંછા પૂર્ણ થાય છે. એવો આ સર્વોત્તમ શાસ્ત્રનો દાનવિધિ યથાશાસ્ત્ર
મેં તમારી સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે...
તદાનવિધિનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

શતાનન્દમુનેરર્થ્ય વચઃ પીયૂષસન્નિભમ્ । હૃતિ શ્રુત્વા મહાનન્દો વિની-
તસ્તં જગાદ સઃ ॥૧॥ રાજોવાચ—મુને ! મયિ ત્વયોદારો દયયાઽનુગ્રહઃ
કૃતઃ । એતદ્વન્થસ્ય માહાત્મ્યં જ્ઞાતં મેઽક્ષસ્ત્વદુક્તિભિઃ ॥૨॥ પ્રતિભાતીતિ
મચ્ચિત્તે શ્રવણાદસ્ય નિશ્ચિતમ્ । ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં પ્રાપ્તિઃ સ્યાન્મુનિસત્તમ !
॥૩॥ શ્રુત્વૈનં યોઽભવત્સિદ્ધિં પુરુષાર્થસ્ય સર્વશઃ । આપન્નોઽયં તુ તદ્વાર્તા
શ્રોતુમિચ્છામ્યહં મુને ! ॥૪॥ સ તસ્યેત્યં મનોહારિ પ્રાણિશ્રેયસ્કરં વચઃ ।
શ્રુત્વા તદુત્તરં પ્રીતઃ પ્રવક્તુમુપચક્રમે ॥૫॥ તસ્મિન્ ક્ષણે મહાશ્ચર્યમિત્યાસી-
ત્સદસિ ધ્રુવમ્ । યદાલોકયાસ્વિલાઃ સમ્યા લેભિરે પરમાં મુદમ્ ॥૬॥ આસી-
દેશાન્તરાયાતસ્તત્ર કશ્ચન વાઙ્મવઃ । સમાયામાસ્થિતઃ શાન્તો વિનીતોઽવિદિ-
તાભિધઃ ॥૭॥ સ પ્રણમ્ય શતાનન્દં પ્રાપ્તાનન્દભરાન્તરઃ । પુલકાશ્ચિતદેહસ્તં
પ્રાહ ગદ્ગદયા ગિરા ॥૮॥ કૃતાર્યોઽહં કૃતો નૂનં ત્વયા કરુણયા મુને ! । કાલ-
વ્યાલમહાગ્રાસત્રાસસંસારમોચિતઃ ॥૯॥ દુશ્વરૈર્મૈત્કૃતૈઃ પૂર્વં ધ્વસ્તં યન્નૈવ

અધ્યાય ૮ ભો.

શતાનન્દમુનિનું આપું અર્થ—પુરુષાર્થ પમાડવામાં સમર્થ, અમૃતવત્ આસ્વાદ
લેવા લાયક વચન સાંભળીને હેમંતસિહરાજ પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ વિનયથી
એમ કહેવા લાગ્યા ॥૧॥ રાજા કહેછે—હે મુને ! મારી ઉપર આપે મહા અનુ-
ગ્રહ કૃપાથી કર્યો. તમારાં વચનોથી આ સત્સંગિજીવનનું માહાત્મ્ય મેં તત્ત્વથી
જાણ્યું ॥૨॥ હે મુનિસત્તમ ! આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાયજ; એમ મારા મનમાં નિશ્ચિત જણાય છે, એમાં મને લેશ સંશય નથી
॥૩॥ હે મુને ! આ સદ્ગ્રંથને સાંભળીને જે કોઈ સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને
પામ્યો હોય એવા મહાપ્રતાપી કોઈની વાર્તા (ચરિત્ર) હવે સાંભળવા ઇચ્છું-
છું ॥૪॥ રાજાનું આ પ્રકારનું સર્વ પ્રાણીઓનું પરમ શ્રેય કરનારું મનોહારિ વચન
સાંભળીને શતાનન્દમુનિએ પ્રસન્ન થઈ તેનો પ્રત્યુત્તર આપવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૫॥
એટલાકમાં એજ ક્ષણમાં મહાસભાવિષે એક અપૂર્વ આશ્ચર્ય થયું, જેને જોઈને
સર્વ સભ્ય જનો પરમ પ્રહર્ષને પામી ગયા ॥૬॥ તે સમયમાં કોઈ બ્રાહ્મણ દેશા-
ત્તરમાંથી આવીને તે સભામાં બેઠો. સભામાં બેઠેલા જનો જેનું નામ કામ જાણતા
નથી એવો એ શાંત વિનીત વિપ્ર તુરત ઢીની શતાનન્દમુનિને પ્રણામ કરી આનંદથી
પરિપૂર્ણ મનવાળો થઈ રોમાંચિતગાત્ર થઈ ને ગદ્ગદ વાણીથી એમ કહેવા લાગ્યો
કે—॥૭-૮॥ હે ભગવન્મુને ! આપે કશું કરીને મને આજ નિશ્ચે કૃતાર્ય કર્યો, કારણ
કે જે કાળવ્યાળ (કૃષ્ણસર્પ) છે તે પહોળું મુખ ફાડીને મને ગળી જવા તૈયાર હતો

સાધનૈઃ । તન્મે દુઃખં ત્વયા પ્રન્થં સંશ્રાવ્યૈવ ક્ષતં મુને ! ॥૧૦॥ પૃત્ચ્છુત્વા
મુને ! મત્કૌ જાતં ધર્માન્નિજેચ્છયા । પશ્યામિ શ્રીહરિં સાક્ષાત્પ્રાકૃતૈર્વર્જિતં
ગુણૈઃ ॥૧૧॥ ઉદારૌદાર્યસૌન્દર્યસૌકુમાર્યમહોદયિન્મ્ । મન્દહાસવિલાસાસ્યં
રમણીયગુણાર્ણવમ્ ॥૧૨॥ સત્સન્નિમિશ્ર મુનિભિઃ પૂજિતં પૂર્ણભાવતઃ । સદ્ર-
ન્ધપુષ્પમાલાચૈરુપહારૈર્મનોહરૈઃ ॥૧૩॥ પ્રફુલ્લેન્દીવરશ્રેણિશ્યામકોમલવિમ-
હમ્ । મનોહરં શરત્તારાશ્વેતસારતરામ્બરમ્ ॥૧૪॥ રમ્યહાસ્યામૃતસ્નાવિનાર-
દેન્દુવરાનનમ્ । પ્રફુલ્લનવપાથોજચ્છદશાલિવિલોચનમ્ ॥૧૫॥ ઠરુણામૃતસ-
મ્પૂર્ણપારિપ્લવનિરીક્ષણમ્ । આજાનુલમ્બિસદ્ઘાટું સમવિસ્તીર્ણવક્ષસમ્ ॥૧૬॥
ચન્દ્રચ્ચન્દ્રમણિશ્રેણિમૃદુલાક્ષુલિમખિન્દિતમ્ । વિતર્જિતસ્થલામ્બોજદ્યુતિહસ્તતલ-

તેનો આસવાસ જેમાં છે એવા સંસારથકી મને મુકાવ્યો ॥૬॥ હે મુને ! તે તે શા-
સ્ત્રોમાં કહેલાં હુકમ સાધનો મેં અનેક અનુષ્ઠાન કર્યાં અથાપિ પૂર્વે મેં કરેલાં તે સાધ-
નોએ કરીને જે દુઃખનો નાશ થયો નહિ હતો તે અનાદિ કર્મે આરંભેલું તમામ દુઃખ
આ શુભ શાસ્ત્ર મને સંભળાવીને વિનાશ કર્યું ॥૭॥ અને આ ગ્રંથના શ્રવણપ્રતાપથી
સ્વેચ્છાથી ધર્મથકી ભક્તિમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રાકૃત ગુણોએ વર્ણત, અનંત કલ્યા-
ણગુણના નિધિરૂપ, પુરુષોત્તમ શ્રીહરિનો મને સાક્ષાત્કાર થયો. જે પરાવર પરમા-
ત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં હૃદયગ્રંથિઓ ભેદાઈ ગઈ અને સર્વ સંશયો છેદાઈ ગયા
॥૧૧॥ સાક્ષાત્ કરેલા તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનું અનુસ્મરણ કરીને હવે તેનો અનુવાદ
'ઉદાર' ઈત્યાદિ શ્લોકથી કરેછે-ઉદાર-મહાન (અસંકુચિત) ઔદાર્ય સૌન્દર્ય
સૌકુમાર્યના મહાસમુદ્રરૂપ (એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું, એમ પૂર્વે સંબન્ધ
લેવો) એવા તે શ્રીહરિ મંદહાસના વિહારો કરીને મનોહર એવી મુખશોભાથી
જોનારા જનસમાજના મનને આનંદ કરેછે અને સમસ્ત સંતાપને સંહરનારા
અતિરમણીય ગુણના સમુદ્ર છે. પરિપૂર્ણ ભક્તિભાવથી મુનિઓ તથા સત્સંગિઓએ
શ્રેષ્ઠ ગંધ પુષ્પમાળા આદિક મનોહર ઉપચારોવડે નિરંતર પૂજેલા છે આવા તે
શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્ જોઉં છું. પ્રકૃષ્ટિત શ્યામ કમળના જેવું શ્યામ સુંદર સુકુમાર
શરીર જેમનું છે, માટેજ મનોહર દિવ્યાકૃતિવાળા, શરદ્ઋતુના નિર્મળ તારા જેવું
સ્વચ્છ શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રને ધારી રહેલા, જેમના રમણીય મુખચન્દ્ર થકી સુંદર મંદ-
હાસામૃત સ્વેદે આવા અમૃતસવનારા મુખચન્દ્રથી સર્વ સંતાપને શમાવે છે એવા
તે શ્રીહરિને હું પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરું છું, નવીન પ્રકૃષ્ટિત કમળદળ જેવાં દિવ્ય વિલો-
ચન જેમનાં છે, કણ્ણામૃતથી પરિપૂર્ણ કટાક્ષ જેમના છે, (કૃપાદષ્ટિથી સર્વને જોતા)
જનુપર્યંત લાંબા દિવ્ય ભુજયુગળ જેમનું છે, વિશાળ સમ વક્ષરથળ જેમનું છે,
કાંતિથી ચળકતા નખરૂપી મણિઓની પંક્તિઓ જેમાં છે એવી કોમળ આંગળીઓએ

દ્વયમ્ ॥૧૭॥ ચિત્રવર્ણમણિસ્વર્ણકાઙ્ગીભૂષણસત્કટિમ્ । ચદ્વચટ્પ્વાનસંરાજ-
 દ્રૂપ્યપાદુકપત્કજમ્ ॥૧૮॥ કર્ણમણ્ડલવિભ્રાજત્મકરાકૃતિકુણ્ડલમ્ । સુવર્ણ-
 રત્નકેયૂરં વિસ્ફુરદ્વલયોર્મિકમ્ ॥૧૯॥ તાપનીયસુમહીરસજિતાલ્લિસરોરુ-
 હમ્ । કમ્બુકણ્ઠલસન્મુક્તાસારહારવિરાજિતમ્ ॥૨૦॥ ચામ્પેયકુન્દમન્દારસ્થ-
 લપદ્માદિહારિણમ્ । સુમનઃશેખરં માલ્યકર્ણપૂરમનોહરમ્ ॥૨૧॥ ઉદારામોદ-
 લોલાલિપ્રગીતલલિતસ્રજમ્ । દધાનં રુચિરે પાળૌ સ્વર્ણયષ્ટિં મનોહરામ્ ॥૨૨॥
 વિચલત્કુણ્ડલોલ્લાસિકપોલયુગલશ્રિયમ્ । વક્ત્રભુવં સુવિમ્બોષ્ટં તિલપ્રસવના-
 સિકમ્ ॥૨૩॥ ईदृशश्रीहरिमिक्षापुरुनिर्वृतमानसः । अद्यापं जन्मसाफल्यं
 कृतार्थोऽस्मि ध्रुवं मुने ! ॥२४॥ કૃત્વા તસ્યાચલાં ભક્તિં દેહાન્તે ધામ ચાક્ષ-

વડે શોભાયમાન, જેમના હસ્તતળયુગળ સ્થળકમળ (ગુલાબ) ની કાંતિને તિરસ્કાર કરેછે એવા દિવ્ય હસ્તતળયુગળ જેમના છે એવા શ્રીહરિને હું સાક્ષાત્કાર કરેછું ॥૧૭-૧૭॥ એ રીતે દિવ્ય અવયવ શોભાનું અનુવર્ણન કર્યું, હવે દિવ્ય આભરણ આદિકની શોભાનું અનુવર્ણન કરેછે-જડેલા વિવિધ વર્ણના માણિક્ય મરકત મૌજિક હીરાદિ મણિઓએ કરીને શોભાયમાન એવી સુવર્ણમય દિવ્ય કટિમેળનાથી શોભાયમાન કટિતટ જેમના છે, આશ્રિત જનોના મનને હરનારા અને ભક્તજનોના સંગમનમાં વસતિશયને સૂચવનારા એવા ચટ્ચટ્વનિથી વિરાજમાન એવી જે રૂપામય પાદુકા તેનાથી સમલંકૃત પાદકમળ જેના છે, જેમના કર્ણમંડ-
 લમાં પ્રકાશમાન મકરાકાર દિવ્ય કુંડળ છે, રત્નજડિત સુવર્ણમય બાહુબંધને ધારી રહેલા, દિવ્ય વલય (કડાં) અને વેઢથી સમલંકૃત, કાંચનમય સુંદર નૂપુરના શ-
 બ્દથી સમલંકૃત છે ચરણકમળનું યુગળ જેમનું, શંખસદૃશ દિવ્ય કંઠમાં લાંબા ઉત્તમ મુક્તાહારથી વિરાજમાન, ચંપા મોગરા ગુલાબ આદિકનાં સુગન્ધિ સુક-
 માર પુષ્પોના હારથી સમલંકૃત, સુગન્ધિ સુંદર પુષ્પોના તોરાથી અલંકૃત, માળામય કર્ણપૂર (કાંનમાં ધાલવાના ગુચ્છો)થી વિરાજીત, મહા સુગન્ધમાં લુબ્ધ એવા ભ્રમરાઓના મધુર ગીત (ગુંબરવ)થી સુશોભમાન દિવ્ય પુષ્પમાળા-
 ઓને ધારી રહેલા, સમગ્રના મનને હરનારી સોનાની સોટી સુંદર કરતળમાં ધારી રહેલા, ચળકતાં કુંડળોએ કરીને પ્રકાશમાન કપોળયુગળની શોભાએ સંપન્ન, વક્ર ભુકુટિયુગળ જેમનું છે, શોભમાન બિંબ (પાકુ ધીલોડું) સમાન રક્ત ઓષ્ઠ જેમના છે, તલના પુષ્પને સમાન દિવ્ય નાસિકા જેમની છે, એવા શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ દેખું છું ॥૧૮-૨૩॥ હે મુને ! આવા દિવ્યાકાર શ્રીહરિના સાક્ષાત્કારથી મનમાં અત્યંત આનંદ પામ્યોછું અને આજ મનુષ્યજન્મનું સાક્ષ્ય પામ્યો અને હે મુને !

રમ્ । તસ્યાનન્દમયં દિવ્યં લપ્સ્યે મેઽસ્તીતિ નિશ્ચયઃ ॥૨૫॥ હૃથમુક્ત્વા શતા-
નન્દં પૂજયામાસ સાવરમ્ । સ ગન્ધાક્ષતપુષ્પાદૈર્મૂર્તિં તત્પદ્મજો દધૌ ॥૨૬॥
આચાર્યૌ સ તતઃ પ્રીત્યા વધન્દે વિનયાન્વિતઃ । મુનીંસ્તથાશ્વિલાન્ ભક્તાન્
પ્રત્યેકં ચ સદઃસ્થિતાન્ ॥૨૭॥ સ પ્રાપ્તાનન્દસન્દોહપ્રવિલીનમનાસ્તતઃ । અનુ-
જ્ઞાપ્ય શતાનન્દં પ્રયયૌ સ્વનિકેતનમ્ ॥૨૮॥ અથાલોક્યૈતદાશ્ચર્યં તં પપ્રચ્છેતિ
ભૂપતિઃ । કસ્મિન્ દેશે વસત્યેષ વાઙ્મો મુનિસત્તમ ! ॥૨૯॥ કિં તસ્યાસી-
ન્મહદુઃખં તન્નાશાય મહામુને ! । કિં કિં ચ સાધનં તેન વિહિતં દીર્ઘદર્શિના
॥૩૦॥ એતચ્છ્રૂષ્વે મહ્યં વક્તુમર્હસિ સત્તમ ! । યદ્વાદશશિષ્યાણાં જ્ઞાતવ્યં
નાવશિષ્યતે ॥૩૧॥ હૃત્યાકર્ણ્ય વચસ્તસ્ય જ્ઞાનં ત્રૈકાલિકં ગતઃ । શ્રીહરેઃ
કૃપયા ભૂપં સ પ્રાહેન્નિતવિન્મુનિઃ ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये शता-
नन्दहेम तसिंहसंवादे तदितिहासकथने द्विजदृष्टश्रीहरिस्वरूपनिरूपणनामाष्टमो-
ऽध्यायः ॥ ८ ॥

કૃતાર્થ થઈ ગયો. એજ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિવિષે નિશ્ચય ભક્તિ કરીને પ્રારબ્ધને
અંતે તેમના આનંદમય દિવ્ય અક્ષર ધામને નિશ્ચે પામીશ, એમાં મને હવે લેશ
સંશય રહ્યો નથી ॥૨૪-૨૫॥ આ પ્રકારે કહીને તે વિપ્રે શતાનંદમુનિની ગંધ
અક્ષત પુષ્પાદિવડે આદરપૂર્વક પૂજા કરીને તે મુનિનું ચરણરજ મસ્તકે ધારણ
કર્યું ॥૨૬॥ તેપછી તે સભામાં વિરાજેલા અયોધ્યાપ્રસાદ તથા રઘુવીર નામના
આચાર્યોની પ્રીતિથી વિનપૂર્વક વંદના કરી. તે પછી સભામાં બેઠેલા સમગ્ર મુનિઓ
અને હરિજનો પ્રત્યેકની વિનયથી વંદના કરી ॥૨૭॥ તેપછી તે વિપ્ર શ્રીહરિના તથા
તેમના એકાંતિક ભક્તોના દર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલા મહાઆનંદમાં નિમગ્ન મનવાળો
થઈ શતાનંદમુનિની અનુજ્ઞા પ્રહણ કરીને પોતાને ઘેર ગયો ॥૨૮॥ ત્યારપછી
હેમંતસિંહરાજ આતું આશ્ચર્ય બોધને એમ પુછવા લાગ્યા કે-હે મુનિસત્તમ ! આ
વિપ્ર કયા દેશમાં વસેછે ? એને મહાદુઃખ શું હતું ? દુઃખ વિનાશમાટે દીર્ઘદર્શી
એણે શું શું સાધન કર્યું હતું ? આ સર્વ સાંભળવા ઈચ્છતા મને તમે કહેવાને
યોગ્ય છો, જેના કહેવાથી તમારા જેવાઓના શિષ્ય થયેલાઓને બહુવાનું કશું
બાકી રહે નહિ ॥૨૯-૩૧॥ આતું રાજાનું વચન સુંણીને શ્રીહરિની કૃપાથી
ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાને સંપન્ન એવા શતાનંદમુનિ રાજાને હૃદયગત અભિપ્રાય બહુણીને
તેને કહેવા લાગ્યા ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवनमाहात्म्ये...तदितिहा-
सकथने द्विजदृष्टश्रीहरिस्वरूपनिरूपणनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

શતાનન્દમુનિરુવાચ—તસ્ય પુણ્યમતેઃ પુણ્યં વૃત્તાન્તં કથયામિ તે । અત્ય-
 ઙ્ગતં મહાબુદ્ધે ! શ્રણુ ત્વં સ્વસ્થચેતસા ॥૧॥ અન્તર્વેદાભિધો દેશો દેશાનામ-
 તિપાવનઃ । ભવત્યતિવરો દેવૈઃ સેવનીયો મહર્ષિભિઃ ॥૨॥ પુરુષા યઞ વર્તન્તે
 સ્વસ્વધર્માનુસારતઃ । શૂરાઃ સત્યપરા ધીરા યોષાઃ સન્તિ પતિવ્રતાઃ ॥૩॥
 ત્રિદશેન્દ્રપુરસ્પર્ધિ વિદ્યતે તત્ર ભૂપતે ! । કાઢ્ઢસંજ્ઞં પુરં જુષ્ટં વિભવૈરમરપ્રિયૈઃ
 ॥૪॥ દેવેન્દ્રાલયસન્કાશૈર્હેમશ્વજ્જવિરાજિતૈઃ । સ્વર્ણજાલૈર્મણિસ્તમ્ભૈર્ભવનૈરતિમ-

અધ્યાય ૬ મો.

શતાનન્દમુનિ કહેછે—હે રાજન ! તમે સાચા શુશ્રૂષુ છો માટે પાત્રભૂત
 તમેને તે વૃત્તાંત કહુંછું—તે વિપ્રનું ચરિત્ર સર્વ કોઈએ સાંભળવા લાયક છે, કેમકે
 તે પુણ્ય છે એટલે શ્રવણમાત્રથી પાપપુણ્યને હરેછે અને નિઃશ્રેયસને આપેછે, તે
 વિપ્ર પુણ્યમતિ છે એટલે સર્વને પાવન કરનારા સર્વમંગળમય આનન્દમય પરમા-
 ત્મામાંજ તેની મતિ છે. અથવા પુણ્યજ મતિ જેની છે એવો છે, અર્થાત્ સત્ય
 અસ્તેય અનભિદ્રોહ આદિક પુણ્યવિષયવાળીજ તેની મતિ છે, માટે પુણ્યમતિનું
 ચરિત્ર પુણ્યજ હોય. વળી તે ચરિત્ર અદ્ભુત છે—આહું શ્રેય કોઈને પણ પૂર્વે મળ્યું
 નથી, કેમકે દુરંત દુઃસહ દુઃખ દરીયાયક્રી તે તત્કાળ સમુત્તીર્ણ થઈ ગયો. તમે
 મહાબુદ્ધિશાળી છો—યોગિઓની પેઠે તમારી બુદ્ધિ કામ કોષાદિ આંતર અન્વેષ
 અરિઓના સંધનો વિજય કરેલો હોવાથી મોટી છે અથવા સર્વ યક્રી મોટા પરમા-
 ત્મામાંજ આસક્ત હોવાથી મોટી છે. આવા તમે સ્વસ્થ ચિત્તથી તેનું વૃત્તાંત
 સાંભળો ॥૧॥ સર્વ દેશોને મધ્યે અત્યંત પવિત્ર અંતર્વેદ નામથી વિખ્યાત (ગંગા-
 મુનાનો મધ્યસ્થ દેશ) એક દેશ છે. આ દેશ મહર્ષિઓએ તથા દેવોએ સેવનીય
 હોવાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે ॥૨॥ જે દેશમાં પુરૂષો પોતપોતાના વર્ણશ્રમધર્મપ-
 રાયણ વર્તેછે અને સર્વે સત્યપર છે અને સર્વે કોઈ ધીર છે એટલે ધર્મના વિરો-
 ધિઓ ચલાયમાન કરવા જાય પણ પોતાના કર્તવ્યયક્રી ચલાયમાન થાય
 એવા નથી અથવા આપત્કાળમાંપણુ ધીર રહેનારા છે. વળી શૂર છે એટલે
 ધર્મનો ઉપધાત કરનારાઓનો પરાભવ કરીને સદ્ધર્મનું સંરક્ષણ કરવામાં સમર્થ
 છે. જે દેશમાં સમસ્ત સ્ત્રિયો પતિવ્રતા—મનથીપણુ પરપુરૂષ સાથે વ્યભિચાર
 કરનારી એકપણુ નથી ॥૩॥ હે ભૂપતે ! આવા પવિત્ર દેશમાં અમરોને પ્રિય
 એવા વૈભવોએ યુક્ત કાઢ્ઢ નામનું એક પુર વર્તેછે. જે પુર સુરેન્દ્રપુરની—
 અમરાવતીની સમૃદ્ધિ સાથે સ્પર્ધા કરનાર છે ॥૪॥ જે નગર મણિમય સોએ સો
 સ્તંભોથી ભરપુર, સુવર્ણમય જાળીયાંથી શોભાયમાન, કનકમય કળશોથી વિરાજ-
 માન, દેવેન્દ્રભવનને સદશ એવાં ભવ્ય ભવનોથી સમલંકૃત છે ॥૫॥ જે નગર

ણિટતમ્ ॥૫॥ વિરાજમાનમારાત્રિ રુચિરાદ્દાલગોપુરૈઃ । સમાદૃપક્ષિભિઃ કોષ્ટ-
ર્લસન્નિર્વેવમન્દિરૈઃ ॥૬॥ કમલીયસભાસ્થાનૈઃ પ્રાકારેણ સમન્તતઃ । ત્રિલસ-
દુલ્મકક્ષાભિસ્તોરણૈઃ સમલક્ષ્મતમ્ ॥૭॥ ચાતુર્વર્ણ્યજનૈર્જુષ્ટં સ્વસ્વધર્માનુવ-
ર્તિભિઃ । વેદવિદ્भिઃ કૃતૈર્વિપ્રૈર્વેદનાદૈર્વિરાજિતમ્ ॥૮॥ સરોભિર્મણિદતં રમ્ય-
દ્વિજાલિકુલસન્કુલૈઃ । કુમુદોત્પલકહ્લારશતપત્રાદિરાજિતૈઃ ॥૯॥ ઉપશલ્યે વરે
યસ્ય સ્વર્ગજ્ઞા પાવિની નદી । વહત્યેવ જના યસ્યાં જ્ઞાન્તો ભાન્તિ યથામરાઃ
॥૧૦॥ કાન્યકુબ્જાભિધક્ષાતૈર્વિપ્રસ્ય તત્ર તસ્થુષઃ । આસીન્માધવરામસ્ય પુત્રઃ
કલ્યાણજિન્નપ ! ॥૧૧॥ ગર્ગગોત્રી યજુર્વેદી વેદવેદાન્નપારગઃ । પારોક્ષ્યેનાકરો-
ક્ષત્તિ શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ નિલયદા ॥૧૨॥ તસ્ય પ્રાક્તનસંસ્કારાદ્વિવિધાનાં સ્વજન્મ-
નામ્ । ભૂતાનાં ચ ભવિષ્યાનાં જ્ઞાનં સાક્ષાદજાયત ॥૧૩॥ યદ્યત્કદમભૂતીર્જનં
સ્વેદજાદિષુ જાતિષુ । ભવિષ્યન્ન તથા સર્વં દૃશ્યં તસ્યાભવશ્રુપ ! ॥૧૪॥ અસ-

સુરસમૂહોએ સેવનીય એવા આરામો, (બગીચાઓ) અતિસુંદર અદ્દાલ, (અઠારી
જડખાઓ) ગોપુર, (દરવાજા) સમ-આગળપાછળ નહિ એક લાઈનમાં કરેલા
અદ્દ, (મહેલ હવેલીઓ) ની પંક્તિઓ, કોષ્ટ (ધરનો અંદરનો ભાગ) અને
રમણીય દેવમંદિરોથી સમલંકૃત છે. તથા જે પુર શોભાયમાન સભાસ્થાનો, આર-
ખાજી કીલ્લાથી શોભાયમાન ગુલ્મ, (સેનાસંનિવેશસ્થાન) કક્ષા, (રાજનું અં-
તઃપુર જનાનખાનું) અને તોરણોથી સમલંકૃત છે ॥૬-૭॥ વળી જે પુર પોતપોતાના
ધર્મપરાયણ વિપ્ર ક્ષત્રિયાદિ ચાર વર્ણના જનોએ વ્યાપ્ત અને વેદવેદી વિપ્રવંદોએ
પ્રતિદિન કરેલા વેદધોષથી વિરાજીત છે ॥૮॥ વળી જે નગર કુમુદ (પોયણાં)
ઉત્પળ કહ્લાર કમળ (કમળ જાતિના ભેદો) આદિથી વિરાજીત માટેજ ભ્રમરકુળ
અને હંસાદિ પક્ષીકુળથી વ્યાપ્ત અતિરમણીય એવાં સરોવરોથી સમલંકૃત છે
॥૯॥ વળી જે પુરના રમ્ય પ્રાંત ભાગમાં પાવિની સ્વર્ગ ગંગા નદી વહેછે. જે દિવ્ય
નદીમાં જ્ઞાન કર્તા જનો અમરો જેવા જણાય છે ॥૧૦॥ હે નૃપ ! આવા ભવ્ય
નગરમાં ગર્ગમોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો, યજુર્વેદાધ્યાયી, વેદવેદાંગનો પારંગત અને
કાન્યકુબ્જ નામના બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો એજ નગરમાં કુળપરંપરાથી
નિવાસ કરી રહેલા કોઈ માધવરામનો પુત્ર, કલ્યાણજીત નામનો કોઈ વિપ્ર
હતો. આ વિપ્ર શ્રીકૃષ્ણની નિલયપરોક્ષપણે ભક્તિ કરતો હતો ॥૧૧-૧૨॥ તે આ
વિપ્રને પ્રાક્તન સંસ્કારના પરિપાકળથી ભૂત અને ભવિષ્ય વિવિધ જન્મોનું
સાક્ષાત્ જ્ઞાન થયું ॥૧૩॥ હે નૃપ ! સ્વેદજ અંડજ આદિક અનંત અતીત
યોનિવિશેષોમાં પોતે જે જે તીવ્ર દુઃખ અનુભવ્યું હતું તથા ભાવિ યોનિ-
ઓમાં જે જે અનુભવ કરવાનું છે તે સર્વ દુઃખ સાક્ષાત્કાર જેવુંજ તેને થયું

હાપીઠં યત્કથં ગર્ભવાસસમુદ્ભવમ્ । નાનાવિધં સ્વયં ભુક્તં તત્પ્રત્યક્ષમવૈક્ષત ॥૧૫॥ પ્રવિષ્ટો યત્ર નિર્ભુજ્ઞે વિષ્મૂત્રાદિમલાસ્પદે । મુગ્ધપૃષ્ઠશિરાઃ કથં તીવ્રં જન્તુરવાહ્યુત્થઃ ॥૧૬॥ સૌકુમાર્યાકૃમિત્રાતૈઃ ક્ષતસર્વતનુઃ સદા । શ્વાસાવ-
કાશમગ્રાસઃ ક્લેશાન્મૂર્છામુપૈતિ સઃ ॥૧૭॥ અશક્તઃ સ્વાન્નચેષ્ટાયાં રુદ્ધઃ પક્ષીવ પક્ષરે । જાઠરીયાનલજ્વાલાપરિદગ્ધાશિલાકૃતિઃ ॥૧૮॥ ક્ષત્યં સ્વેન યત્પૂર્વં ભુક્તં કથં સુદુઃસહમ્ । ગર્ભવાસમ્ભવં સર્વં તત્પ્રત્યક્ષતયાવિદત્ ॥૧૯॥ સ
તામિસ્ત્રાન્ધતામિસ્ત્રરૌરવાઘાઃ સહસ્રશઃ । નિરયા સન્તિ યે ઘોરાસ્તત્કથં ચાપ્ય-
વ્યુદ્યત્ ॥૨૦॥ ક્રોશન્તો યત્ર તાઢ્યન્તે લોહદણ્ડૈર્યમાનુગૈઃ । કશાભિર્મુરૂરૈઃ
શસ્ત્રૈર્નિશ્ચિન્નાશ્ચૈશ્વ પાપિનઃ ॥૨૧॥ ઉત્પાટયન્તિ નેત્રાણિ તેષાં યદ્વેષુ તે મુહુઃ ।
નિષ્પેષયન્તિ રુન્ધન્તિ ક્ષારપક્કે જલે ચ તાન્ ॥૨૨॥ પાતયન્તિ નગાતુજ્ઞા-

હવું ॥૧૪॥ વળી જે જે ગર્ભવાસાદિકનું અનંત અસહ્ય વેદનાવાળું દુઃખ પોતે
ભોગવું હવું તે તમામ તેને પ્રત્યક્ષ જેવુંજ જણાયું હવું ॥૧૫॥ તેમાં ગર્ભવાસ
દુઃખની દુઃસહતા દેખાડવામાટે કહેછે-વિષ્ટા મૂત્ર આદિક મળથી વીંટાએલા
જે ગર્ભાશયમાં પ્રવિષ્ટ થએલા જંતુનાંવાસે ભસ્તક વિગેરે અવયવો વાંકા વળી
ગએલા હોય છે તથા મુખ નિરંતર નીચું નમાવેલું હોય છે, તેના સર્વ અવય-
વોને કૃમિઓના સમૂહો તીવ્ર ક્ષત-પ્રહાર કરેછે, અત્યંત કુમારતાને લીધે તેવી
તીવ્ર વ્યથાને લેશ સહન કરી શકતો નથી, શ્વાસનો લવ અવકાશ નહિ પામીને
મહાકલેશથી મૂર્છાને પામી નયછે, પાંજરામાં પુરેલા પક્ષીની પેઠે પોતાના
અંગની ચેષ્ટા કરવાપણુ બીલકુલ સમર્થ થતો નથી અને જઠરાગ્નિની જ્વાળાના
જેરથી સમગ્ર આકાર અત્યંત તપાયમાન થતાં તીવ્ર વેદનાને અનુભવેછે ॥૧૬-૧૮॥
હત્યાદિ ગર્ભવાસાદિકનું જે દુઃસહ દુઃખ પોતે પૂર્વે ભોગવું હવું તે સર્વ પ્રત્યક્ષની
પેઠેજ તેના જાણવામાં સાક્ષાત્ આવ્યું ॥૧૯॥ વળી જે તામિસ્ત્ર અંધતામિસ્ત્ર
રૌરવ વિગેરે ઘોર નરકો હજારો હજાર છે, તેમાં પાપીઓને પમાડાતી પીડાપણુ
પ્રત્યક્ષ જેવી તેના જાણવામાં આવી, જે નરકોમાં યમક્રિક્કરો બહુ જુરો પાડતા
એવાપણુ પ્રાણીઓને નિર્દયપણે લોહદંડો, ચાળકો મુદ્ગરો તથા તલવાર વિગેરે
શસ્ત્રોથી માર મારેછે, જે નરકોમાં ક્યારેક તે પાપીઓનાં નેત્રોને મૂળમાંથી
હખાડી નાંખેછે, ક્યારેક યંત્રોમાં વારેવારે ઘાલીને પીશી ચૂર્ણ કરી નાંખેછે, ક્યારેક
તેમને ખાસ કાઢવમય જળમાં રોકી રાખેછે, ક્યારેક હ્રત્ત પર્વત થકી નીચે
પાડી નાંખેછે, ક્યારેક તીવ્ર તપાવેલા તેલમાં તેમને ફેંકી દે છે, ક્યારેકતો જીવતાને
જીવતાજ તેમનાં આંતરડાં-અંગમાંથી કાઢી નાંખેછે, ક્યારેક પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં બાળી
દેછે, ક્યારેક વિષવહ્નિના અતિદુઃસહ ધૂમમંડળમાં રોકી રાખેછે, ક્યારેક લોહાથી

તત્સત્તૈલે ક્ષિપન્તિ ચ । નિઃસારયન્તિ ચાધ્રાણિ તેષાં તે જીવતામપિ ॥૨૩॥
 દાહયન્તિ જ્વલદ્રહ્નો તાન્ સ્તંધન્યતિદુઃસહે । વિષાનલસ્ય તે ધૂમે છિન્વા
 સીવ્યન્તિ તત્ત્વચઃ ॥૨૪॥ આશ્લેષયન્તિ તાંસ્તસાઃ પ્રતિમાધ્યાયસીર્મુદુઃ । સીઘ્રાઃ
 સોઽપશ્યદિત્યાદ્યા હ્યનન્તા યમયાતનાઃ ॥૨૫॥ તેન તસ્યામવશ્ચિત્તે પરિતાપો
 મહાનૃપ ! । નિશાસુ નામવશ્ચિદ્રા ત્રાસવ્યાકુલચેતસઃ ॥૨૬॥ નાસીત્પુત્રકલ-
 ત્રાદૌ ભોજનાદૌ ચ કર્હિષિત્ । વ્યથાર્તસ્ય સુખં તસ્ય વિભવેષ્વપિ સર્વશઃ
 ॥૨૭॥ તત્તસ્તજ્ઞાશનોપાયાન્ સોઽપૃચ્છાસર્વપણ્ડિતાન્ । તત્પ્રોક્તાનપિ તાન્
 કૃત્વા તત્ચાન્તિ નામ્યપદ્યત ॥૨૮॥ કુદુર્ગ્ધં સ તતઃ સ્ત્રીયં ભવનં સપરિચ્છ-
 દમ્ । હિત્વા જગામ નિર્વિણ્ણસ્તીર્થયાત્રાવિધિસયા ॥૨૯॥ પ્રયાગં સ દ્વિજઃ
 કાશીં જગન્નાથપુરીં શુભામ્ । અયોધ્યાં ચિત્રકૂટં ચ પુણ્યં વૃન્દાવનં યયૌ
 ॥૩૦॥ રામનાથં હરિદ્વારં કુરુક્ષેત્રં ચ પાવનમ્ । સ પ્રાયાત્પુષ્કરં તીર્થં પુણ્યં
 ચ પુલહાશ્રમમ્ ॥૩૧॥ અગાત્સિદ્ધપુરં તીર્થં પ્રભાસં દ્વારિકાં તથા । દિત્યાદી-

ખનાવેલી તપાવેલી સ્ત્રીપુરુષરૂપ પ્રતિમાને વારેવારે આલિંગન કરાવે છે, એરીતે તે તે
 નરકસ્થાનોમાં યમદૂતોએ અપાતી ઈત્યાદિ અનંત તીર્થ યાતનાઓ તેના જોવામાં
 પ્રત્યક્ષવત્ આવી ॥૨૦-૨૫॥ હે નૃપ ! ભૂતભાવિ દુરંત દુઃસહ દુઃખદર્શનથી તથા
 નાનાવિધ નરકોનાં દાણુ દુઃખદર્શનથી તે વિપ્રના મનમાં મહાન્ પરિતાપ થયો.
 ભાવિદુઃખત્રાસથી વ્યાકુળ હૃદયવાળા તેને રાત્રિએ લેશપણુ નિદ્રા નજ આવી ॥૨૬॥
 જન્મમરણ અને ગર્ભવાસના તીર્થ ત્રાસથી થયેલી વ્યથાથી પીડા પામેલા તે વિપ્રને
 પુત્ર કળત્ર મિત્રાદિકમાં તથા પશુ અન્ન વાહન ધનાદિ સમૃદ્ધિમાં સર્વત્ર ક્યારેયપણુ
 સુખસંપત્તિ નજ રહી, કિંતુ યોગરદમ સર્પોથી વિઠાએલાની પેઠે મહાદુઃખજ થયું
 ॥૨૭॥ તે પછી તે વિપ્ર ભાવિભયના ભંગના ઉપાયો તે તે પ્રસિદ્ધ પંડિતમંડળોને
 પુછવા લાગ્યો. પુછેલા પંડિતોએ કહેલા તેતે ઉપાયો તેણે કર્યાં, પણ તેનાથી તેને તેની
 શાંતિ થઈ નહિ. વાતપિત્તની વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થતો આ કોઈ વ્યાધિવિશેષ ન હતો
 કે જે તેતે પંડિત પુરુષોએ પ્રદર્શાવેલા ઉપાયોના અનુષ્ઠાનથી પ્રશાંત થઈ જાય.
 પરંતુ રજતમની વિકૃતિથી થએલો આતો વ્યાધિવિશેષ (માનસી પીડા) હતો.
 ॥૨૮॥ ત્યારપછી 'નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન' એ રીતે વૈરાગ્યવેગને પામેલો તે વિપ્ર પુત્ર
 કલત્રાદિ કુટુંબનો અને ઉપકરણોએ સહિત ભવનનો પરિત્યાગ કરી, તીર્થયાત્રાની
 ઈચ્છાથી (તીર્થયાત્રાના મિષથી સત્પુરુષના સમાગમની સમાકાંક્ષાથી) ચાલી
 નીકળ્યો ॥૨૯॥ આ વિપ્ર પ્રયાગ કાશી જગન્નાથપુરી અયોધ્યા ચિત્રકૂટ પુણ્ય
 વૃન્દાવન રામનાથ હરિદ્વાર પવિત્ર કુરુક્ષેત્ર પુષ્કર પુણ્ય પુલહાશ્રમ સિદ્ધપુર પ્રભાસ

ન્યર્તિનાશાયં बहुक्षेत्राण्यगादि सः ॥३२॥ गङ्गां च यमुनां रेवां सरयूं तपतीं
नदीम् । गोदावरीप्रमुखाणि प्रागात्तीर्थानि स द्विजः ॥३३॥ जगत्प्रसिद्धतां
प्राप्तास्तीर्थक्षेत्रेषु पण्डिताः । गुरवो ये तथाचार्यास्तेषां सङ्गं चकार सः ॥३४॥
स्वक्षेत्रानाशोपायांस्तान्विनीतः सोऽन्वपृच्छत । विदधे च तदुक्तांस्तान्नाप
शान्तिं तथापि सः ॥३५॥ निराशः स ततो गच्छन्नतिचिन्ताकुलान्तरः ।
देशान् पश्चिमपश्चालानाजगाम यदृच्छया ॥३६॥ जनेभ्यश्चाशुणोस्वामि-
नारायणविधापितम् । सोऽत्र दुर्गपुरे रम्यं श्रीगोपीनाथमन्दिरम् ॥३७॥
श्रुत्वात्रत्यान्महासाधूंस्तेभ्यो हर्षपरिभुतः । सोऽत्रागादभवच्छान्तिस्तस्यैव गम-
नक्षणे ॥३८॥ अत्र कश्चिन्महान् साधुर्भवतीत्यवबुध्य सः । संस्त्रायोन्मत्त-
गङ्गायां श्रीगोपीनाथमैक्षत ॥३९॥ श्रीगोपीनाथसंवीक्षाप्राप्तशान्तिमुदा-
न्वितः । अत्रास्तीति महान् साधुर्भक्तं कञ्चित्पप्रच्छ सः ॥४०॥ अब्रवीत्स

હારિકા અને ખીલંપણ બહુ ક્ષેત્રોમાં પીડાપ્રદ પાપના પ્રક્ષય માટે ક્યો તથા
ગંગા યમુના રેવા સરયૂ તાપી ગોદાવરી પ્રમુખ તીર્થોમાં ક્યો ॥૩૦-૩૩॥ જગ-
તમાં તે તે તીર્થક્ષેત્રોમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા જે પંડિતો હતા (પણ તત્ત્વદર્શી નહિ)
તથા જે બહુજનોને બ્રહ્મવિદ્યાને અભ્યાસ કરાવનારા ગુરુઓ હતા તથા અનેક
શિષ્યમંડળો જેના ચરણની પરિચર્યા કરે છે, આચાર્યપદ ઉપર ચઢી બેઠેલા જેઓ
હતા તેમનો તમામનો તેણે સમાગમ કર્યો. તેમને પામીને તેણે પોતાના ક્લેશના-
શના ઉપાયો વિનયથી પુછ્યા. તેમણે બતાવેલા બધા ઉપાયોપણ તેણે કર્યા તથાપિ
તેનાથી તેને લેશ ક્લેશશાંતિ થઈ નહિ ॥૩૪-૩૫॥ તેપછી તે વિપ્ર નિરાશ થઈ
અતિચિંતાથી અંતરમાં અત્યંત આકુળ થઈ દેવેચ્છાથી કરતો કરતો પવિત્ર પશ્ચિમ
પંચાળદેશમાં આવ્યો ॥૩૬॥ તેદેશમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણે દુર્ગપુરમાં કરાવેલું
રમાણીય શ્રીગોપીનાથમંદિર અને તેમાં રહેતા, સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારને
પામેલા મહાસાધુઓને કોઈ જનના મુખથી સાંભળીને પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ થઈ
ત્વરાથી ત્યાં ગયો. તે પવિત્ર પુરને પામ્યો એજ ક્ષણમાં તેના મનમાં કોઈ-
પણ અપૂર્વ શાંતિ થઈ ગઈ ॥૩૭-૩૮॥ એજ મનઃપ્રસાદથી ‘અહીં કોઈ મોટા
સાધુ હોવાજ નેમએ’ એમ નિશ્ચય કરીને તે પુરની પાસે વહેતી પ્રસન્ન પાવન
પાનીય જેમાં છે એવી ઉન્મત્તગંગા નદીમાં સ્નાન કરી શ્રીગોપીનાથજીના ચરણ-
રવિંદનાં દર્શન કર્યા ॥૩૯॥ તેમના ચરણકમળના સમ્યક્ દર્શનથીજ તત્કાલ
પ્રશાંતિને પામીને પરમાનંદે યુક્ત થઈ પોતાની સન્મુખ આવતા કોઈપણ ભક્તને
‘અહીં કોઈ મોટા સાધુ છે?’ એમ પુછવા લાગ્યો ॥૪૦॥ એરીતે કહ્યાણુજીત
વિપ્રે પુછેલા તે ભક્તો તેની પ્રેમપ્રસન્ન વચનશૈલીથી કોઈપણ આ મહાજ-

મુદા પૃષ્ઠો ભક્તસ્તેનેતિ તં દ્વિજમ્ । સત્કથાવાચનારમ્ભો જાતોઽસ્મિન્ દિવસે
દ્વિજ ! ॥૪૧॥ શ્રોતું સન્તઃ કથાં પુણ્યાં સત્સંજ્ઞિજીવનસ્ય ચ । સમાયામા-
સ્થિતાઃ સન્તિ સર્વે સત્સંજ્ઞિનસ્તથા ॥૪૨॥ શ્રુત્વેત્યત્રાગતઃ પ્રીત્યા સમામનૂ-
પવિશ્ય સઃ । સત્સંજ્ઞિજીવનગ્રન્થકથાં શુશ્રાવ મત્કૃતામ્ ॥૪૩॥ અશુણોઽવ-
ભવત્પૃષ્ઠં શ્રદ્ધયા સ દ્વિજોત્તમઃ । સત્સંજ્ઞિજીવનગ્રન્થમાહાત્મ્યં પરમાદ્ભુતમ્
॥૪૪॥ ઇત્યેતિશ્રુતેરાસીન્મહાકષ્ટાત્પુરોદિતાત્ । સ નિર્મુક્તઃ કૃતાર્થશ્ચ પ્રત્યક્ષ-
શ્રીહરીક્ષણાત્ ॥૪૫॥ હ્યેતન્નિશમનલબ્ધસર્વસિદ્ધેર્વૃત્તાન્તં ગદિતમિદં મયા
દ્વિજસ્ય । પ્રીત્યા તે શ્રવણરતાય શુદ્ધબુદ્ધે ! ત્વત્પ્રશ્નોત્તરમપિ જાતમેતદુત્તયા
॥૪૬॥ સત્સંજ્ઞિજીવનશુભશ્રવણેન તૂર્ણં મોક્ષાર્થમેતિ પરશર્મકરં મનુષ્યઃ ।
યત્પ્રાપ્તયે ક્ષિતિમુજોઽપ્યગમન્નરણ્યં ગચ્છેન્નિર્વર્ગમવનીશ ! કિમત્ર ચિત્રમ્
॥૪૭॥ યો યશ્ચેત્તત્તો યં યં પુરુષાર્થચતુષ્ટયે । તત્તત્સિદ્ધિમિયાત્ શ્રુત્વા

જ્ઞાસુ છે' એમ બાણીને મહોત્સાહથી કહું કે-હે દ્વિજ ! આજ દિવસે સત્સંજિ-
લ્લવન નામની શુભ કથાના પ્રવચનનો પ્રારંભ થયો છે. આ ગ્રંથના પ્રવક્તા
મોટા સાધુ છે. આ સત્સંજિલ્લવનની પુણ્યકથા સાંભળવા સાદુ બહુ સંતો તથા
સત્સંજિઓ સભામાં બેઠેલા છે એમ કહું ॥૪૧-૪૨॥ આતું પરમ પ્રિય વચન
સાંભળીને ત્યાં આવીને સભામાં બેસી મેં (સત્તાનંદમુનિ) કહેલી સત્સંજિલ્લવ-
નની કથા પરમ પ્રીતિથી તેણે સમગ્રપણે સાંભળી ॥૪૩॥ હે રાજન ! તમોએ
પુછેલું આ પરમ અદ્ભુત સત્સંજિલ્લવનગ્રંથનું માહાત્મ્યપણું તે દ્વિજોત્તમે શ્રદ્ધાથી
સાંભળ્યું ॥૪૪॥ આના શ્રદ્ધાથી અને પરા પ્રીતિથી કરેલા શ્રવણથી પ્રત્યક્ષગોચર
થએલા શ્રીહરિકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંદર્શનથી તે કલ્યાણત્ દ્વિજ સંસારના બીજ-
ભૂત પૂર્વોક્ત સર્વ કર્મોથકી નિર્મુક્ત થઈ કૃતાર્થ અને શોકરહિત થઈ ગયો ॥૪૫॥
હે હેમંતસિહરાજન ! આ પ્રકારે આ માહાત્મ્યે સહિત સત્સંજિલ્લવનના શ્રવણથી
સમગ્ર સિદ્ધિને પામેલા આ વિપ્રનું સમસ્ત વૃત્તાંત સાંભળવા ઇચ્છતા શુદ્ધ બુદ્ધિ-
વાળા તમોને મેં પ્રીતિથી કહું. તમોએ સત્સંજિલ્લવનકથાશ્રવણમાં નિષ્ઠાવાળા
સિદ્ધિ પામેલા કોઈ પરમ ભાગવતનું ચરિત્ર શ્રવણનો જે પ્રશ્ન પુછ્યો હતો તેનો
પણ પ્રત્યુત્તર આનાથીજ થઈ ગએલો બાણીશો ॥૪૬॥ આ સર્વશુભ સત્સંજિ-
લ્લવન શાસ્ત્રના શ્રવણથી સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ સુખ સંપાદન કરનારો મોક્ષ
નામનો જે પરમપુરુષાર્થ છે તેને પુરૂષ તત્કાળ પામે છે, જેને પામવામાટે મોટા
મોટા રાજાઓપણ રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી ગહન વનમાં તપ કરવા બંધ છે.
તે આ ગ્રંથના શ્રવણથી ત્રિવર્ગ ક્ષણસિદ્ધિ થાય એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ ॥૪૭॥
માટે હે રાજન ! ધર્માદિ ચાર પુરુષાર્થમાંથી જેને જન જેને પુરુષાર્થને પામવા

સત્સંગિજીવનં સ સઃ ॥૪૮॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યભગવદ્વ્રત્તિસંયુજા । યશ્ચકા-
ન્તિકધર્મેણ પ્રસાદ્ય પુરુષોત્તમમ્ ॥૪૯॥ હૃદ્યેત્તદીયસેવાયાં સ્થાતું તત્સિદ્ધિ-
મામુયાત્ । સત્સંગિજીવનગ્રન્થશ્રુતેરેવ સ ભૂપતે ! ॥૫૦॥ હૃદ્યં હેમન્તસિંહ-
સ્તદ્વાચં શ્રુત્વા સુધોપમામ્ । પ્રમોદં પ્રાપ સમ્યાશ્ચ પ્રાપુરેવ પરાં મુદમ્ ॥૫૧॥
ધર્માર્થકામમોક્ષાણામિચ્છન્તિ સ્સ શરીરિણઃ । યે યે યં યમિહ પ્રાપ્તું પુરુષાર્થં
સ્વચેતસિ ॥૫૨॥ સત્સંગિજીવનગ્રન્થં તસ્ય તસ્યાસ્યે શુભમ્ । તે તેઽદૃશ્વ-
ન્મુદા યુક્તાઃ સ્વાવકાશાનુસારતઃ ॥૫૩॥ તત્ર ધર્મસ્ય સંસિદ્ધિં ધર્માર્થી પ્રાપ
નિશ્ચિતમ્ । યોઽર્થાર્થી તસ્ય સંસિદ્ધિં સ પ્રપેદેઽજ્ઞસા દ્રુતમ્ ॥૫૪॥ કામસિદ્ધિં
ચ કામાર્થી મોક્ષાર્થી યશ્ચ માનવઃ । મોક્ષસ્ય પુરુષાર્થસ્ય પ્રાપ સિદ્ધિં સ સત્વ-
રમ્ ॥૫૫॥ હૃદ્યેદેકાન્તધર્મેણ પ્રસાદ્ય શ્રીહરિં ચ યઃ । સ્થાતું તદીયસેવાયાં
પ્રાપ તત્સિદ્ધમેવ સઃ ॥૫૬॥ હેમન્તસિંહો મોક્ષાર્થમિમમિચ્છન્ પરં નૃપઃ ।
યથાવિધિ સ્વકે ગૌહે વાચયિત્વૈનમાદૃગ્ણોત્ ॥૫૭॥ મોક્ષાર્થસ્ય સ સંસિદ્ધિં

હૃદ્યે તેતે જન તેતે પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આ સત્સંગિજીવનના શ્રવણથી પામે એમાં
સંશય નથી ॥૪૮॥ હે ભૂપતે ! જે જન સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભગવદ્વ્રત્તિએ
યુક્ત એવા એકાંતિક ધર્મથી પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમને પ્રસન્ન કરી તેમના ચરણની પ-
રિચર્યામાં નિરંતર નિવાસને વાંછતો હોય તેવી તેની સિદ્ધિ આ શાસ્ત્રના શ્રવણ-
થીજ થાય ॥૪૯-૫૦॥ હેમંતસિંહ રાજા શતાનંદસ્વામીનું આવું સત્સંગિજીવનમા-
હાત્મ્યનો બોધ આપનાર અમૃતતુલ્ય વચન સાંભળીને પરમ પ્રમોદને પામ્યા અને
સહામાં બેઠેલા બીજા બધા જનોપણ પરમ પ્રહર્ષને પામ્યા ॥૫૧॥ આ જગતમાં
જાતિથી ઉચ્ચ કે નીચ જેને જનો ધર્માદિ પુરુષાર્થમાંથી જેને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિની
મનમાં વાંછા કરતા હતા તેતે તમામ જનો તેની તેની પ્રાપ્તિમાટે આ સત્સંગિજી-
વન શુભ શાસ્ત્રને યથાવકાર ઉત્સાહાતિશયથી સાંભળવા લાગ્યા. ધર્માર્થી ધર્મની
સિદ્ધિને નિશ્ચે પામ્યો. અર્થાર્થી અર્થસિદ્ધિને અનાયાસથી જલદી પામ્યો. કામાર્થી
કામસિદ્ધિને પામ્યો. મોક્ષાર્થી માનવ મોક્ષ પરમપુરુષાર્થને સત્વર પામ્યો. જરામ-
રણ મોક્ષ જેનું લક્ષણ છે એવા અક્ષરસાક્ષ્યની પ્રાપ્તિ કે જેમાં આત્માનો અનુ-
ભવ કરવો એજ એક કૃણ છે અને જેની કૈવલ્ય સંજ્ઞા છે તેનાથીપણ અત્યંત અધિક
એવો શ્રીકૃષ્ણસેવામાં નિરંતર નિવાસ કે જે શ્રીહરિના પ્રસાદથીજ એક પ્રાપ્ય છે
તેને પારમેકાંતિક ધર્માચરણથી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી જેઓ પામવા વાંછતા
હતા તેઓપણ આ સત્સંગિજીવનના શ્રવણમાત્રથી તેની સિદ્ધિને જલદી પામ્યા
છે ॥૫૨-૫૩॥ શતાનંદમુનિના મુખરૂપી ચંદ્રમાયકી નીકળેલા કથારૂપ અમૃતના
શ્રવણરૂપ પાનથી અત્યંત આનંદને પામેલા હેમંતસિંહરાજાએ એક શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ

પ્રાપ ત્વસ્ય મહીપતિઃ । શતાનન્દાસ્યચન્દ્રચુત્કથામૃતસુનિર્વૃતઃ ॥૫૮॥ સત્સ-
જ્ઞિજીવનગ્રન્થમાહાત્મ્યં સદસિ શ્રુતમ્ । શતાનન્દમુનેર્વક્રાદ્યથૈવેદં મયા
સ્ફુટમ્ ॥૫૯॥ સત્સજ્ઞિજીવનમાહાત્મ્યાભ્યો ગ્રન્થસ્તથા મયા । અયં વિરચિતઃ
સમ્યગાત્મવુદ્ધનુસારતઃ ॥૬૦॥ આદૌ ગ્રન્થમિમં શ્રુત્વા પશ્ચાત્સત્સજ્ઞિજીવ-
નમ્ । શ્રોતવ્યમિતિ મામાહ શતાનન્દમુનિર્વચઃ ॥૬૧॥ હમં શ્રોણ્યન્તિ યે
મક્ત્યા પઠિષ્યન્ત્યત્ર માનવાઃ । લપ્સ્યન્તિ તે તુ સત્સજ્ઞિજીવનશ્રુતિજં ફલમ્
॥૬૨॥ શ્રીહરેશ્ચ પ્રસાદાત્તે પ્રાપ્સ્યન્તિ સ્વેપ્સિતં સુખમ્ । હિતિ સત્યં પુનઃ સત્યં
મુક્તાનન્દો બ્રવીમ્યહમ્ ॥૬૩॥ યો દિવ્યાકૃતિરક્ષરે વરતરે માયાપરે રાજતે
દિવ્યાનન્તમહાગુણૈકનિલયઃ સર્વાતિરિક્તશ્રવાઃ । પ્રાદુર્ભૂય સધર્મભક્તિમત-
નોદ્ધમૌ દયાવારિધિર્વન્દે ધર્મજનિં સદૈવ સહજાનન્દં હરિં તં મુદા ॥૬૪॥

મુક્તિમાટે આવા એકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિની સ્પૃહાથી પોતાને ઘેર ચથાવિધિ થોડી
પૌરાણિક પાસે સત્સંગિજીવન વંચાવીને શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કર્યું. તે શ્રવણથી શ્રીકૃષ્ણસે-
વારૂપ મોક્ષના સાધનભૂત આ પારમૈકાંતિક ધર્મની સિદ્ધિને પામ્યા ॥૫૭-૫૮॥
આ સત્સંગિજીવન માહાત્મ્ય સભામાં શતાનન્દ મહામુનિના મુખથી જે રીતે સ્પષ્ટ-
પણે સાંભળ્યું છે તેજ રીતે મેં (મુક્તાનન્દે) સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય નામનો
આ ગ્રંથ મારી મતિને અનુસારે સારી રીતે રચ્યો છે ॥૫૯-૬૦॥ તે ભગવાન
શતાનન્દમુનિએ ‘પ્રથમ સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય સાંભળીને પછીથી સત્સંગિજીવ-
નનું શ્રવણ કરવું’ એમ મને વચન કહ્યું હતું ॥૬૧॥ આ જગતમાં જે જનો આ
સત્સંગિજીવનમાહાત્મ્ય ગ્રંથને પ્રીતિથી પાઠ કરશે કે શ્રવણ કરશે તેઓપણ સત્સ-
ંગિજીવનગ્રંથના શ્રવણપઠનનું ફળ પામશે અને શ્રીહરિના પ્રસાદથી ઇપ્સિત સુખને
પામશે એમાં સંશય નથી. ભગવાન શ્રીહરિના પ્રથમ પ્રસાદના પાત્રભૂત હું મુક્તાનન્દ-
મુનિ આ અર્થ સત્યજ કહું છું સત્યજ કહું છું (દૃઢતામાટે જે વાર કહું છે) ॥૬૨-૬૩॥

પોતાના પ્રબન્ધની શિષ્યપ્રશિષ્ય પરંપરાએ સર્વત્ર સંપ્રવૃત્તિ કરવાની કામનાથી
અને પોતે કરેલા ગ્રંથની ભગવત્સમરણથી સાર્થકતાને સંપાદન કરવાની વાંછાથી
મુક્તાનન્દમુનિ ગ્રંથને અંતે સ્વેષ્ટદેવરૂપ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના વંદનધ્યાના-
ત્મક મંગળને ‘યો દિવ્યાકૃતિ’ ઈત્યાદિ શ્લોકથી કરે છે-માયાપરે-પ્રકૃતિમંડળયકી
પર વર્તતા, માટેજ વરતરે-અત્યંત શ્રેષ્ઠ, અક્ષર-અક્ષરતામ જેનું છે, એવા ધામમાં
જે દિવ્યાકૃતિ-મુક્તજનોએ સેવનીય આનંદમય આકૃતિવાળા અને દિવ્ય અનવ-
ધિકાતિશય કલ્યાણ ગુણગણોના નિધિ ભગવાન વિરાજે છે, એજ પોતે પરમ દ-
યાનિધિ ભગવાન ધર્મનંદનરૂપે પૃથ્વીઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને અસાધારણ ઐશ્વર્યથી
સર્વાધિક કીર્તિ પ્રખ્યાપન કરી ધર્મલક્ષિનો માર્ગ નિષ્કંટક સર્વત્ર અતિ વિસ્તાર
વાળો જેમણે કયો તે આ ધર્મનંદન શ્રીસહજનંદ શ્રીહરિને હું આનંદપૂર્વક અનન્ય-
ભાવથી નિરંતર વંદન કરું છું ॥૬૪॥ જેની દિવ્યમૂર્તિ સ્વતઃ હેયવિરોધિ (નિદોષ)

શ્રીમન્મંગલમૂર્તિમાર્તિશમનં માલાં કરે તૌલસીં દક્ષે સૂક્ષ્મવલક્ષસાન્દ્રવસ-
નાન્યાભિન્નતં સર્વદા । ચારુસૌરમુખામ્બુજં લસદુરઃશ્રીવત્સલક્ષમાક્ષિતં ધ્યાયે
ભૂષણભૂષણાન્નમનિશં શ્રીસ્વામિનારાયણમ્ ॥૬૫॥ યોઽક્ષરે પરતરેઽક્ષરમુક્તેઃ
સેવ્યમાનચરણો રમણીયઃ । સ પ્રભુર્વિધિમુલ્લેશનિયન્તા માનસે વસતુ મે
હરિકૃષ્ણઃ ॥૬૬॥ યોઽન્ન પૂર્ણદયયાઽઽકૃતિધારી ચિન્ત્યચારુતરચિત્રચરિત્રઃ ।
સ્વાશ્રિતાખિલભયક્ષયકારી ધાર્મિરેતુ સ હરિર્મયિ તોષમ્ ॥૬૭॥ તત્પદાન્જ-
રતચિત્તમિલિન્દા નિર્જિતેન્દ્રિયહયાખિલવેગાઃ । સાધવઃ પરહિતાનુરતા ચે
સન્તુ તે હિ સતતં મયિ તુષ્ટાઃ ॥૬૮॥

અને કલ્યાણગુણાકર હોવાથી સ્વયં મંગળસ્વરૂપ છે, માટેજ તે મૂર્તિ શ્રીમતી છે, આવા શ્રીમન્મંગળમૂર્તિમાન, માટેજ સર્વની આર્તિ-પીડાને શમાવનારા, એકાંતિક ધર્મપ્રવૃત્તિમાટે અવતરેલા, સ્વયં એકાંતિકધર્મના આચરણથી તેને પૃથ્વીઉપર પ્રતાવવા જપપરાયણ થઈ જમણા કરકમળતળમાં સતત તુલસીમાલાને ધારણ કરતા, સૂક્ષ્મ શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રોને ધારણ કરતા, આશ્રિતોની સમગ્ર પીડાને હરનારા સુંદર મંદહાસથી મનોહર મુખારવિંદ જેમનું છે, વક્ષસ્થળમાં વિરાજમાન શ્રીવત્સચિહ્નથી ચિહ્નિત, કટક કેયૂર કુંડળ હાર આદિક આભૂષણોના પણ આભૂષણ ભૂત (આભૂષણોનેપણ શોભાડનાર) દિવ્ય અંગ જેમનું છે, આવા શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું હું અહર્નિશ ધ્યાન ધરું છું ॥૬૫॥ જે પરબ્રહ્મ ભગવાન પ્રકૃતિથી પરતર એવા અક્ષરધામમાં નિરંતર અક્ષર-નિત્ય મુક્તોએ સેવ્યમાન ચરણકમળ અને મનોહર દિવ્યાકૃતિ વિરાજે છે, તે આ બ્રહ્માદિ સમસ્ત દેવવર્ગના નિયંતા પ્રભુ શ્રીહરિકૃષ્ણ મારા મનમાં નિરંતર નિવાસ કરી રહો ॥૬૬॥ જે ભગવાન પૃથ્વીઉપર અપાર કૃપાથી એજ દિવ્યાકૃતિને ધારીને અવતર્યા છે તે આ દિવ્યાકૃતિધારી, કલ્યાણની કામનાવાળા સર્વ કોઈએ જેમનું દિવ્ય રમણીય ચિત્ર ચરિત્ર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે, પોતાના આશ્રિતોના સમગ્ર ભયને ક્ષય કરનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ મારીઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૬૭॥ ધર્મનંદન તે શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં જેમના ચિત્તરૂપ ભ્રમરાઓ અતિશય આસક્ત વર્તે છે, ઇન્દ્રિયરૂપ દુષ્ટ અશ્વોનો તીવ્રવેગ જેમણે રોકી રાખ્યો છે, અને પરહિતાનાજ એક આચરણપરાયણ એવા જે સાધુઓ છે તેઓ મારી ઉપર આ યથામતિ રચેલા શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યગ્રંથથી સંતુષ્ટ થાઓ ॥૬૮॥ ઇતિ શ્રીહરિપદારવિંદપરમાનુબહુભાજનમુક્તાનંદ-મુનિવિરચિતે શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યે શતાનંદહેમન્તસિંહસંવાદે તદિતિહાસકથને દ્વિજવૃત્તાન્તનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૬૯॥

॥ શ્રીસત્સંગિજીવનમાહાત્મ્યં સમ્પૂર્ણમ્ ॥

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ । વિષયાનુક્રમણિકા ।

પ્રથમપ્રકરણમ્ ।

અ. ૧ ત્રણ અધ્યાયથી સત્સંગિજીવન સમ્બંધી અવતરણ (મંગળ, ગ્રંથગૌરવ, વક્તા શ્રોતા કર્તાની સંશુદ્ધિ, તેમનો સમાગમ સંવાદાદિ ઉપોદ્ઘાત) કહેતાં આ અધ્યાયમાં-પ્રથમ ગ્રંથકર્તા શતાનંદમુનિએ કરેલું ઇષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક તેમના સ્વરૂપ રૂપ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ વિગેરેના વર્ણનપૂર્વક સવિસ્તર મંગળ, પોતે કરેલા ગ્રંથનું ગૌરવવર્ણન, વક્તા (સુવ્રતઋષિ) અને શ્રોતા (પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ)ની સંશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ-સંવાદાદિ આખ્યાયિકા કહેતાં-પ્રથમ જેમણે પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાને સંપન્ન, વક્તા બ્રહ્મર્ષિ સુવ્રતમુનિનું શ્રીહરિના અંતર્ધાન થયા પછી ગુરૂ શતાનંદમુનિની આજ્ઞાથી વિવિધ તીર્થયાત્રાના મિષથી શ્રીહરિકૃષ્ણની ભક્તિનો પ્રચાર પૃથ્વી ઉપર કરાવતા કરાવતા જગન્નાથપુરીમાં જન્મને, ત્યાં જ્ઞાનભક્તિ વૈરાગ્યનો પ્રચાર કરાવતાં તેમના કલ્યાણકારી ઉચ્ચ ગુણો સાંભળીને, ત્યાં પ્રથમથી આવેલા મહામુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ પ્રભુના દર્શનાતુર શ્રોતા પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિએ ગ્રહેલું શરણ, પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિનાં સમગ્ર દિવ્ય ચરિત્રો સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી રાજાએ કરેલી મુનિની પ્રાર્થના વિગેરે ॥૧॥

૨ ગ્રંથકર્તા શતાનંદમુનિની સંશુદ્ધિ સવિસ્તર કહેવામાટે તેમનું આશ્ચર્યકારી ચરિત્ર વર્ણન કરતાં પ્રથમ તેમના શિષ્ય સુવ્રતમુનિએ કરેલું ઇષ્ટદેવનમસ્કારાત્મક મંગળ, પોતાના ગુરૂને પ્રેમથી પ્રણામ તથા તેમની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થના, રાજર્ષિના પ્રશ્નનું તેમણે કરેલું અભિનંદન, રાજાની પ્રાર્થનાને અનુસારે પોતાના ગુરૂ શતાનંદમુનિએ ગુંથેલું શ્રીહરિનું સમગ્ર ચરિત્ર કહેવાની કામનાવાળા સુવ્રતમુનિએ પ્રથમ કરવા ધારેલા ગુરૂ શતાનંદમુનિના ચરિત્રના વર્ણનમાં-પ્રથમ પુણ્યપુરી મથુરાના નિવાસી વિષ્ણુદાસ નામના વિપ્રના પુત્રપણે પ્રકટેલા મહાવિરક્ત મુમુક્ષુ પ્રત્યક્ષ

કૃષ્ણ દર્શનાતુર શતાનંદ ઋષિએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારની કામનાથી ગૃહનો ત્યાગ કરી બદરીકાશ્રમમાં આવીને કરેલું શ્રીબદરીનાથનું સમારાધન, સમારાધનથી સંતુષ્ટ થયેલા શ્રીબદરીનારાયણે તેમને આપેલું સાક્ષાત્ પોતાના દિવ્યસ્વરૂપનું સંદર્શન વિગેરે ॥૨॥

૩ બદરીપતિ નારાયણના દિવ્ય સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી અતિશય સંતુષ્ટ થએલા શતાનંદમહર્ષિએ કરેલી તેમની સ્તુતિ, સ્તુતિથી નિરતિશય પ્રસન્ન થએલા તે નારાયણે મુનિને કરેલું વરવરણનું અભિનંદન, શતાનંદમુનિએ નારાયણપાસે નિરંતર નિવાસ અને ગુણગાનની કરેલી પ્રાર્થના, વરદાન દેતાં ભગવાને બદરીવનમાં નારાયણરૂપે પ્રકટ થએલા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણનું પોતાનાજ રૂપથી માનુષ્યનાશ્વનું અવલંબન કરીને કરેલી ગુર્જરદેશમાં (ઉલાણ) સ્થિતિ, 'તેમની સમીપે જવાથી તમારા મનોરથની સિદ્ધિ થશે' એમ કહેલા શતાનંદમુનિનું નારાયણની આજ્ઞાને અનુસારે તેમની સમીપે જઈને પરાભક્તિથી કરેલું તેમનું સંસેવન, સેવનથી સુપ્રસન્ન થએલા પ્રકટ પુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણે વરદાનને અનુસારે ભાગવતી દીક્ષા આપી આપેલું સમાધિસિદ્ધિ, ત્રૈકાલિક જ્ઞાન, પોતાનું મૈત્રેય ઋષિસ્વરૂપનું પૂર્વ વિજ્ઞાન, શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણચરિત્રનું યથાર્થ વિજ્ઞાન વિગેરે પામીને, તેને તેમના યશોવર્ણનથી સફળ કરવા ભગવાનના આદેશને અનુસારે શતાનંદમુનિએ દુર્ગપુરમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરમાં રહીને કરેલું તેમના દિવ્યચરિત્રામૃતગર્ભિત સત્સંગિજીવન નામના દિવ્ય નિબંધનું નિર્માણ અને તેની સુખતાદિ શિષ્યોમાં કરેલી પ્રવૃત્તિ વિગેરે. (એ રીતે ત્રણ અધ્યાયથી વક્તા શ્રોતા કર્તાની સવિસ્તર સંશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ સંવાદાદિરૂપ ઉપોદ્ધાત કહ્યો છે) ॥૩॥

૪ ત્રણ અધ્યાયથી ગ્રંથનો ઉપોદ્ધાત કહીને, ઓગણીશ અધ્યાયથી સપ્રસંગ શ્રીહરિનો સર્વજનસુખાકારી પ્રાદુર્ભાવ નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ આ અધ્યાયમાં શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિનાં કેટલાંક દિવ્ય અદ્ભુત અસાધારણ ગુણચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવાપૂર્વક કરેલા સવિસ્તર ત્રિવિધ મંગળનો અઢાર શ્લોકથી સુવ્રતમુનિએ કરેલો અનુવાદ તથા શ્રીહરિના પ્રાદુ-

ભાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં અગીયાર શ્લોકથી કરેલું નગરાજ હિમાલયનું અદ્ભુત વર્ણન તથા તેમાં રહેલા દિવ્ય બદરીથી ઉપલક્ષિત થતા આશ્રમ (બદરિકાશ્રમ)નું વિસ્તૃત મહિમાનુવર્ણન વિગેરે ॥૪॥

૫ કોઈ સમયે તે આશ્રમમાં નરનારાયણનાં દર્શનથીજ તીર્થયાત્રાનું પરિપૂર્ણ ફળ પામવાની ઇચ્છાથી સશિષ્ય મરીચ્યાદિ અહુ મુનિઓનું આવવું, તે આશ્રમની સમીપે વહેતી દિવ્ય ગંગાનું સાત શ્લોકથી મહિમાનુવર્ણન, તેમાં યથાવિધિ સ્નાન કરી નારાયણાશ્રમમાં આવતા મુનિઓને બદરી-તળે વિરાજમાન મુનિવેષધારી ભગવદંશભૂત નર ભગવાનના દર્શનની પ્રાપ્તિ, નરમુનિનું વર્ણન, નર ભગવાને સુતસમાગમની સુદુર્લભતા કહેવાપૂર્વક અગીયાર શ્લોકથી કરેલી સંતોની અનુપમ પ્રશંસા, પ્રેમમધુર વચનથી અભિનંદન કરેલા, તેમના પ્રભાવને જાણનારા મરીચ્યાદિ મુનિઓએ કરેલી નરમુનિની સ્તુતિ, નારાયણનાં દર્શનસમયની વાટ જોતાથકા તેમની ત્યાં સ્થિતિ વિગેરે ॥૫॥

૬ નારાયણનું મુનિઓને દર્શન દેવા પોતાની પર્યુશાળામાંથી બહાર નર મુનિ સમીપે આવવું, સાત શ્લોકથી તેમના દિવ્ય શરીરના સૌન્દર્યાદિકનું વર્ણન, તેમના દિવ્ય ચરણારવિંદના પ્રદર્શનથી હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામેલા મહર્ષિઓએ તેમની યથાવિધિ કરેલી પૂજા તથા નમસ્કારાદિમહોત્સવ વિગેરે ॥૬॥

૭ તેમના સાક્ષાત્ અનુભવવિશેષથી પ્રકટેલા હર્ષપ્રકર્ષથી મહર્ષિઓએ કરેલી નારાયણની દિવ્યગુણૈશ્વર્ય વિગેરેના વર્ણન કરવાપૂર્વક દિવ્ય સ્તુતિ ॥૭॥

૮ સ્તુતિથી સંતુષ્ટ થએલા પ્રભુ શ્રીનારાયણે કરેલું મહર્ષિમંડળનું અભિનંદન, મહર્ષિઓએ ભગવાન નારાયણની સમીપે તેમના પુછવા ઉપરથી કરેલું અધર્માન્વય અને અસુરાંશભૂત નૃપતિઓ તથા ગુરુઓના સંવથકી પૃથ્વીને થએલા અસહ્ય ભારનું નિવેદન તથા તેના ઉપશમનની કરેલી તેમણે પ્રાર્થના, આવા અવસરમાં ભગવાને અવતાર ધારણ કરી ભારતપ્રજાની અધર્મસર્જથકી રક્ષા કરવાના કરેલા શુભ સંકલ્પજળથી માતાપિતા મૂર્તિ ધર્મનું ત્યાં આવવું, તેમની સાથે નારાયણનો સમાગમ વિગેરે ॥૮॥

૯ ભૂભાર ઉતારવાનો શુભ સંકલ્પ જેમણે કર્યો છે, સર્વની હૃદય ગુ-
હામાં ગૂઢપણે સદા રહેલા, અંતર્યામી ભગવાન નારાયણની પ્રેરણાથી ત્યાં
કોપમૂર્તિ દુર્વાસાનું અતર્કિત આવવું, ભગવાનના વચનામૃતશ્રવણમાં એ-
કાએ ચિત્તવાળા હોવાથી મુનિ ધર્માદિકે જેમનું આવવું નહિ જાણતાં નહિ
સત્કાર કરેલા તે દુર્વાસાએ મુનિધર્માદિકે પ્રત્યે આપેલો ભગવત્સંકલ્પમૂ-
લક, લોકદષ્ટિથી ભગવદવતારમાં નિમિત્તભૂત શાપ, ધર્મે વિનયમધુર વ-
ચનોથી કરેલી દુર્વાસાની સત્વર સાંત્વના, પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થએલા દુર્વા-
સાએ કરેલો ધર્માદિકે ઉપર અનુગ્રહ, 'આ શાપ ભૂભારહરણ માટે પ્રકટ
થઈશ એવો હું તે મારા સંકલ્પમૂલક છે' એમ નિવેદન કરવાથી ભગવાન
નારાયણે કરેલું ધર્માદિકે સમસ્ત મહર્ષિમંડળનું સાંત્વન, શાપાનુસારે ધર્મ
ઉદ્ભવ મુનિઓએ દ્વિજાતિમાં જન્મ ધરવાની કરેલી ઇચ્છા ઇત્યાદિ ॥૯॥

૧૦ આવા અવસરમાં-પૂર્વે યદુકુલતિલક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે અ-
સુરો હણ્યા હતા અથવા હણતાં આઝી રહ્યા તેમાં જેમનો આસુરભાવ
નિવૃત્ત નહિ થતાં ભગવાન સાથે તીવ્ર વૈરભાવવાળા હતા એવા હજારો-
હજારે અસુરોનું ધર્મની પ્રાદુર્ભાવપ્રવૃત્તિ જાણી જતાં ફરીથી તેમને પીડા
પમાડવા નૃપ ગુર્વાદિકે પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થવું અને તેમણે કરેલી
પૃથ્વી ઉપર અધર્મની અભિવૃદ્ધિ વિગેરે ॥૧૦॥

૧૧ ઉત્તર કોસલદેશમાં સરયૂ સરિતાના ઉત્તર તીરમાં ઇંદ્રાર નામના
પવિત્ર પુરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સાવર્ણિગોત્રના, સામશાખાધ્યાયી,
ધર્મૈકરૂચિ, સત્યનિષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણશર્મા નામના વિપ્રથકી તેમની ભાગ્ય-
વતી નામની ભાર્યામાં ધર્મનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ, પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ધ-
ર્મદેવના તેમના પિતાએ કરેલા જાતકર્માદિકે સમાવર્તન સુધીના સંસ્કારો,
એજ કોસલદેશમાં છપૈયા નામના ગ્રામમાં નિવાસ કરી રહેલા કૃષ્ણ-
શર્મા વિપ્રથકી તેમની ભવાની નામની ભાર્યામાં મૂર્તિદેવીના પ્રાદુ-
ર્ભાવમહોત્સવ વિગેરે ॥૧૧॥

૧૨ બ્રાહ્મણવતીજ ભગવદ્ભક્તિપરાયણ હોવાથી મૂર્તિદેવી લોકમાં
ભક્તિનામથી પ્રખ્યાતિ પામીને વિવાહલાયક વય પ્રાપ્ત થતાં તે દેવશર્મા

(ધર્મદેવ) વિપ્રકુમાર વરને આપીને પિતા કૃષ્ણશર્માએ કરાવેલું લક્ષ્મિ-
દેવીનું વિવાહમંગળ, શ્વસુર કૃષ્ણશર્માની પ્રાર્થનાથી વિવાહમંગળ થઈ
રહ્યા પછી એજ કૃષ્ણશર્મા શ્વસુરના ઘરમાં ભાર્યાસહિત તે દેવશર્માની
પિતાની સાથેજ કેટલોક કાળ સ્થિતિ, તે પછી બાળશર્માએ પોતાને ઘેર
જવાની ઈચ્છા કરતાં પુત્રવધુને આપેલો પાતિવ્રત્ય વિગેરે સદ્ગુણોપદેશ
તથા પુત્રને આપેલો ગૃહસ્થધર્મોપદેશ, તે પછી પોતાને ઘેર ગએલા તે
બાળશર્માનો કાળે કરીને થએલો લૌતિક દેહનો ત્યાગ ઇત્યાદિ ॥૧૨॥

૧૩ સાસુ સાસરાની પ્રસન્નતા માટે તેમનીજ પ્રાર્થનાથી તે છપૈયા પુ-
રમાં ઘરજમાઈ થઈને રહેલા, સદા સદ્ગુણપરાયણ હોવાથી ધર્મદેવ ના-
મથી પ્રખ્યાતિ પામેલા તે દેવશર્માને પતિપરિચર્યાપરાયણ કૃષ્ણલક્ષ્મિ-
માંજ એક નિષ્ઠાવાળાં લક્ષ્મિદેવી ભાર્યામાં રામપ્રતાપ નામના પુત્રની
પ્રાપ્તિ, ધર્મદેવનું સદ્વર્તન, અસુરાંશભૂત અનેક દુર્જનોએ દીધેલા દુરંત
દુઃસહ દુઃખને લીધે છપૈયા પુરનો પરિત્યાગ કરી પત્ની પુત્ર સાથે ધર્મદેવનું
કાશીપુરી પ્રતિ પ્રયાણ, તેમાં પણ તે આસુરોએ પીડા પમાડતાં ત્યાંથી
ધર્મદેવનું પ્રયાગક્ષેત્રમાં પ્રયાણ, ત્યાં આવી રહેલા રામાનંદમુનિ નામના
ઉદ્ધવાવતાર વૈષ્ણવાચાર્યનો તેમને થએલો સમાગમ વિગેરે ॥૧૩॥

૧૪ રાજના પુછવાથી રામાનંદમુનિના જન્માદિ ચરિત્રના વર્ણનમાં-
પ્રથમ પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં અંજય નામના વિપ્રવર્યથકી તેમની સુમતિ
નામની પત્નીમાં ઉદ્ભવજનો પ્રાદુર્ભાવ, પિતાએ રામ એવું અન્વર્થ નામ
જેનું પાડ્યું છે એવા તેમને ઉપવીત સંસ્કાર થયા પછી, તીવ્ર વૈરાગ્યને
પામીને શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં સમુત્કંઠાથી સમૃદ્ધિસંપન્ન ઘરથકી ની-
કળીને, વિવિધ તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી ભૂમંડળમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં, તે રામ-
શર્માને રૈવતાચળની તલેટીમાં ગોપનાથમંદિરમાં રહેલા, સમગ્ર યોગ-
કલાના નિષ્ણિપ ગોપાળાનંદ નામના યોગિના શિષ્ય આત્માનંદમુનિનો
થએલો સમાગમ, પછી આત્માનંદમુનિએ દીક્ષા આપી રામાનંદ જેમનું
નામ પાડ્યું છે એવા આ રામશર્માને ગુરુએ બતાવેલા માર્ગને અનુસારે
યોગાભ્યાસ કરતાં સમાધિમાં દિવ્ય સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ

થતાં અંતે નિવેદ પામીને શ્રીકૃષ્ણનું સાકારત્વ ખંડન કરનારા ગુરૂનો પરિ-
ત્યાગ કરી, ત્યાંથી નીકળી દિવ્યાકાર ભગવત્સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની
કામનાથી શ્રીરામાનુજાચાર્યનો પ્રસાદ પામવા દિવ્ય શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં જઈને
ત્યાં દેવમંદિર પાસે કરેલી સ્થિતિ, ત્યાં રહીને કરેલા શ્રીરામાનુજાચાર્યની
સ્તુતિ પાઠ પૂજનાદિકથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીરામાનુજાચાર્યે સમાધિમાં સ્વ-
દિવ્ય સ્વરૂપથી શ્રીરામાનંદસ્વામીને કરેલો પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ પ્રસાદ અને
તે પ્રસાદથી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનો થએલો સાક્ષાત્કાર વિગેરે ॥૧૪॥

૧૫ તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં તે સમયે રામાનંદસ્વામીને થએલો આસુરા-
શભૂત વૈષ્ણુવાલાસ જનોથડી અતિશય ઉપદ્રવ, તેમનો ઉપદ્રવ નહિ
સહન થતાં તેમનો ત્યાગ કરી વૃંદાવનમાં તેમનું આવવું, ત્યાં સમાધિમાં
થએલો દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી રામાનંદસ્વામીનું
શ્રીકૃષ્ણના ભક્તિમાર્ગ (ઉદ્ધવસંપ્રદાય)ની પ્રતિષ્ઠા માટે તેતે દેશમાં
વિચરતાં પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવવું, ત્યાં આવી રહેલા ધર્મદેવને રામાનંદ
સ્વામીનો સમાગમ વિગેરે ॥૧૫॥

૧૬ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદમુનિથડી ધર્મદેવને બે મંત્રાર્થના
વિવેચન સાથે આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાની પ્રાપ્તિ, દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવને
રામાનંદમુનિએ આપેલો કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા પુરૂષોએ અવશ્ય અનુષ્ઠાન
કરવા યોગ્ય સંસ્કર્મોનો ઉપદેશ, ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં સર્વ શિષ્યોમાં ધર્મ-
દેવની પ્રમુખપણે કરેલી પ્રતિષ્ઠા, રામાનંદમુનિથડી દીક્ષા પામેલા ધર્મદેવે
સર્વત્ર કરેલી ઉદ્ધવસંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ, તેમનું છપૈયામાં પાછું આવવું
અને રામાનંદમુનિનું દ્વારકાપ્રત્યે આવવું વિગેરે ॥૧૬॥

૧૭ ધર્મદેવની સાર્વિક સંપત્તિને નહિ સહન કરી શકતા અસુરોએ
કરેલું તેમના ધનધાન્યનું હરણ અને હવિકાવૃત્તિનો કરેલો ઉચ્છેદ તે
રૂપ અનેક ઉપદ્રવો, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે શત્રુકૃત અસહ્ય કલેશને નહિ
સહન કરી શકતાં ભક્તિ ભાર્યાએ એકાંત સ્થળમાં સવિનય કરેલી દુઃખ
નિવારણના ઉપાયની પ્રાર્થના, ધર્મદેવે લોકગતિના દૃષ્ટાંતોથી તથા દુઃ-
ખાંતના ઉપાયના અનુષ્ઠાનની પ્રતિજ્ઞાથી કરેલી પત્નીની સાંત્વના, પુણ્ય

અયોધ્યાપુરીમાં આવીને શત્રુસંકટના લંબનમાટે ધર્મદેવે કરેલું કુળ-
દેવ હનુમાનજીનું ષોડશાક્ષર મંત્રજપ અને માહતિસ્તોત્રના પાઠ આદિકથી
રેલું ઉપાસન, વ્રતોપાસનથી પ્રસન્ન થએલા માહતિએ ધર્મદેવને સ્વપ્નામાં
આવીને આપેલું અલ્પદાન તથા વૃંદાવનમાં જવાની આપેલી આજ્ઞા, મા-
હતિની આજ્ઞાને અનુસારે ધર્મલક્ષ્મિનું વૃંદાવનમાં આવવું વિગેરે ॥૧૭॥

૧૮ દુર્વાસાના શાપથી ફરી પૃથ્વીઉપર માનવયોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા,
તેતે સ્થળમાં અસુરોએ કરેલા અસહ્ય ઉપદ્રવથી લયલીત થતાં
ફરતા ફરતા વૃંદાવનમાં આવેલા મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓને ધર્મદેવનો ત્યાં
થએલો સમાગમ, લગવાનના સંકટપથી એક ખીજના પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ
પામેલા તેઓનો થએલો પરસ્પર સંવાપ, મુનિઓ સાથે મળીને અસુરો-
પદ્રવની શાંતિ માટે ધર્મદેવે કરેલું શ્રીકૃષ્ણનું મંત્રાદિજપાત્મક ઉપાસન,
ઉપાસનથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી તે ધર્મ મરીચ્યાદિકને સા-
ક્ષાત્ આપેલું પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપનું દર્શન વિગેરે ॥૧૮॥

૧૯ ઋષિઓ સાથે ધર્મલક્ષ્મિએ અતિ હર્ષથી શ્રીકૃષ્ણની કરેલી ગુણુચ-
રિત્રના વર્ણનપૂર્વક પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે
'તમારા પુત્રપણે પ્રકટીને હુંજ અસુરોનો લય હરીશ' એમ પોતાના પ્રાદુ-
ર્ભાવનો સંકટપ નિવેદન કરવાપૂર્વક કરેલો મુનિસાથે તેમની ઉપર મ-
હાન્ અનુગ્રહ, શ્રીકૃષ્ણનું અંતર્ધાન અને ધર્મદેવે કરેલી વ્રતવિધિની
સમાપ્તિ વિગેરે ॥૧૯॥

૨૦ આ વૃત્તાંત ક્રોધને નહિ વિદિત કરવાનો સંકેત કરી ધર્મમુનિઓનું
સ્વસ્વસ્થાનમાં જવું, પોતાને ગામે જતાં વૃંદાવનમાંથી નીકળી નૈમિષા-
રણ્યમાં આવેલા સભાર્ય ધર્મદેવને મહામાર્ગથી સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ થતાં મહા-
વન મધ્યમાં મળેલા પૂર્વવૈરી અશ્વત્થામાનો મેળાપ, શ્રીકૃષ્ણે પોતાને
પ્રસન્ન થઈ આપેલા વરદાનના વિનિવેદનથી ક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ
પોતાનું ઓળખાણ આપવાપૂર્વક પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણને આપેલો
શાપ, શાપના લયથી દુઃખી થએલા ધર્મદેવના સ્મરણમાત્રથી દિવ્ય-
રૂપથી સમીપે આવેલા કુળદેવ હનુમાનજીએ શાપલય નિવારણપૂર્વક

કરેલું તેમનું અરણ્યમાં સંરક્ષણ, તે પ્રસંગથી ભક્તિદેવીએ હનુમાનજીના ચિરંજીવિત્વ પ્રાપ્તિના પ્રકાર પ્રત્યે પુછેલા પતિ ધર્મદેવે તેમના પ્રત્યે તેમનું કરેલું વિસ્તૃત વિચિત્ર નિરૂપણ, ધર્મદેવનું છપૈયા પુરમાં પાછું પરવરવું, ઉક્ત રીતે શ્રીહરિનો પ્રસાદ પામતાં ધર્મની હરિપ્રસાદ નામથી સાર્થક પ્રસિદ્ધિ, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અવતાર ધરવાનો કરેલો સંકલ્પ વિગેરે ॥૨૦॥

૨૧ આવા અવસરમાં સુરામાંસાદિકથી પોતાના અનભિમત આરાધનમાં પ્રવર્તેલા, કેવળ દુરાચારી, કાળીદત્તપ્રમુખ અસુરોના પ્રત્યે વિધ્યવાસિની સાત્વિક દેવીએ આસુરકુળના સમૂહના સમુચ્છેદ માટે ધર્મદેવથી ભક્તિદેવીમાં પ્રકટ થશે એવા શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિવેદનપૂર્વક આપેલો ઉચ્ચ શાપ અને તે શાપથી અત્યંત ભયભીત થએલા તેઓએ કરેલો શાપનિવારણના ઉપાયનો વિચાર વિગેરે ॥૨૧॥

૨૨ સાક્ષાત્ અક્ષરધામાધિપતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો ધર્મદેવથી ભક્તિદેવીમાં પોતાના દિવ્ય રૂપથી શુભ સમયમાં થએલો પ્રાદુર્ભાવ, ધ્યાનબળથી પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જાણીને ત્યાં દર્શન માટે આવેલા સપત્નીક ભવબ્રહ્માદિ દેવોએ તેવા અપ્રાકૃત અતિ મનોહર દિવ્ય ભગવાનને જાણીને કરેલી સ્તુતિ પ્રાર્થના, સભાર્ય ધર્મદેવે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ, સ્તુતિ કરતા ધર્મદેવને તેમના પૂર્વભવ વિગેરેનું વૃત્તાંત કહેવાપૂર્વક પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવમાં કારણનિરૂપણ કરવાપૂર્વક પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો કરેલો ઉપસંહાર, જેમણે સમગ્રના મન નયનને હરનારી અતિ સુંદર દિવ્ય બાળાકૃતિ સ્વીકારી છે એવા ભગવાનને પ્રણામ કરીને ભવબ્રહ્માદિ દેવોનું સ્વસ્વધામ પ્રત્યે પ્રયાણ, ભગવાનના શુભ જન્મકાળનું કથન, ધર્મદેવે કરેલો પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાનનો જાતકર્મસંસ્કાર, ભગવન્માયાથી ધર્મભક્તિને તેમને વિષે સર્વેશ્વરપણાનું થએલું વિસ્મરણ અને પુત્રભાવથી થએલું સ્નેહાનુબંધન, એ રીતે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ વર્ણવ્યો છે ॥૨૨॥

૨૩ ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવ દિવસથી છઠ્ઠું દિવસે મધ્યરાત્રિએ કાલીદત્ત મહાસુરે શ્રીહરિના મારણમાટે મોકલેલી સગણ ભયંકર કોટરા કુત્યાએ સૂતિકાગૃહમાં પ્રવેશ કરીને તુરત કરેલું બાળકૃષ્ણનું હરણ, બાળા-

કૃતિ શ્રીહરિના કોપપ્રજ્વલિત નેત્રતેજથી અતિશય બળતી કોટરાએ માર્ગમાં કરી દીધેલો બાળકૃષ્ણનો પરિત્યાગ, આવા વિષમ અવસરમાં એકદમ હનુમાનજીએ આવીને કરાવેલું કૃત્યાગણનું પલાયન અને બાળકૃષ્ણનું સૂતિકાગૃહ પ્રતિ પાછું લાવીને માતાને આપવું વિગેરે ॥૨૩॥

૨૪ ધર્મપિતાએ કરેલો પુત્રનો નિષ્કમણસંસ્કાર, ચતુઃછાથી આવી ચઢેલા વિદ્યાનિધિ માર્કંડેય મહર્ષિએ ધર્મદેવને ઘેર એકાંતસ્થળમાં આવીને બાળલીલાનું નાટક કરતા શ્રીહરિનું ગુણાનુગુણ કરેલું હરિ-કૃષ્ણ-હરિકૃષ્ણ આદિક નામકરણ અને ત્રિકાલજ્ઞ મહામુનિએ ધર્મદેવ સમક્ષ પુત્રનું ભવિષ્યત્ દિવ્ય ગુણચરિત્રોનું અનુવર્ણન, અન્વય નામ તથા ગુણના શ્રવણથી થએલો ધર્મભક્તિને મહા આનંદ વિગેરે ॥૨૪॥

૨૫ ધર્મદેવે બાળલીલાનું અનુકરણ કરતા શ્રીહરિના યથાવિધિ કરેલા ભૂમિઉપવેશન કર્ણવેધાદિ ચૌગપર્યંતના સંસ્કારો, બાળકૃષ્ણવિષે માતા-પિતા તથા બીજા અથા સ્ત્રીપુરુષોને સર્વસાધારણપણે થએલા પ્રેમાતિશયનું વર્ણન, જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપનું બળદેવની પુત્રી સુવાસિની સાથે કરાવેલું વિવાહમંગળ, ક્રીડા કરવા બાળરૂપ શ્રીહરિને તેડીને સખા બાળકોનું છપ્પૈયાથક્રી પૂર્વદિશામાં વર્તતી વાટિકામાં જવું વિગેરે ॥૨૫॥

૨૬ ત્યાં મહામાયાવી અસુરરાજ કાલીદત્તનું શ્રીહરિના હનનમાટે અકસ્માત્ આવવું, તે અસુરે વિસ્તારેલી વાયુ વૃષ્ટિ વિગેરે મહામાયા, માયાથી ભયભીત થએલા અથા બાળકોની દુઃખદ સ્થિતિ તથા અનુશોક, બાળ શ્રીહરિએ અસુરકૃત માયા બાણીને તેનો ઉપસંહાર કરી કાળીદત્તનો કરેલો સંહાર, પોતપોતાના પુત્રના અદર્શનથી ધર્મ ભક્તિ આદિક સંબન્ધી વિગેરેએ કરેલી શોધ, તે સર્વેનું વાટિકામાં સત્વર આવવું, ત્યાં પોતપોતાના પુત્રની પ્રાપ્તિ, બાળકોએ નિવેદન કરેલું અસુરવિનાશાદિ વૃત્તાંત બાણીને થએલું મહાશ્ચર્ય, સર્વેનું ગામમાં પાછું આવવું વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ અસુરોના અનેક અસહ્ય ઉપદ્રવથી ભયભીત થએલા સભાર્ય સસુત ધર્મદેવનું સરયૂસરિતાથી સમલંકૃત રમણીય પવિત્ર અયોધ્યાપુરમાં આવવું, ત્યાં પિતાની સાથે વર્તતા બાળકૃષ્ણની પાંચમાજ વર્ષમાં ઉત્પન્ન

થએલી આળસાવને સમુચિત એવાં કીડોપકરણમાં તથા સમૃદ્ધિમાન ગૃહમાં તથા સ્વજન વિગેરેમાં અત્યંત અરુચિ, શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રકટેલી પરમ-લક્ષિત અને અયોધ્યાનાથ શ્રીરામની પરિચર્યાપરાયણ પ્રવૃત્તિ વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ અયોધ્યામાં રહેલા હુશાય શુદ્ધિવાળા આળકૃષ્ણને પિતાએ કરાવેલું સાંગ વેદાદિ વિદ્યાનું અધ્યાપન, ધર્મદેવને ઇચ્છારામ નામના ગુણી ત્રીજા પુત્રની પ્રાપ્તિ, શ્રીહરિનો પ્રતિદિન સરયૂસાનાદિવિધિ, રામાયણના શ્રવણથી શ્રીરામનો મહિમા જાણીને તેમનાં પ્રતિદિન દર્શનની પરાયણતા, પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા, શ્રીરામચંદ્રની શ્રીહરિએ સૌશીલ્ય સારદ્ય વાતસલ્ય ઔદાર્યાદિ ગુણોના પ્રકાશપૂર્વક કરેલી લાવલરપૂર સ્તુતિ, માર્કંડેયમુનિએ કહેલા યોગિરુપૃહણીય દિવ્ય ગુણોનો ધર્મદેવને થએલો અનુભવ અને તેથી સર્વ લોકમાં ધર્મથકીપણુ શ્રીહરિની વિશેષપણે થએલી પ્રસિદ્ધિ, આળ પ્રહ્લાદની પેઠે શ્રીહરિએ આપેલા સદુપદેશવેગથી આળકોની સનકાદિકના જેવી થએલી ઉચ્ચ સ્થિતિ, ગૃહમાં જળ કમળવત્ શ્રીહરિની નિર્લેપ સ્થિતિ વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ અયોધ્યાનગરમાં નિવાસ કરી રહેલા, સર્વસદ્ગુણસંપન્ન શ્રી-ધર્મદેવના સમાશ્રયથી તે નગરના નિવાસી જનોની ધર્મકનિષ્ઠતા, ઉદ્ભવ-સંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ કરતાં તેમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતી મુમુક્ષુ સ્ત્રીઓને ધર્મ-દેવે દીર્ઘદૃષ્ટિથી સુવિચાર કરી પોતાની પત્ની પ્રેમવતીદ્વારા કરાવેલા સ-દર્થોપદેશ દીક્ષા પ્રદાનાદિ પ્રકારથી કરેલી સ્ત્રીપુરૂષ ગુરૂમર્યાદાનું દૃઢ નિરૂપણ, લક્ષ્મિના સમાશ્રયથી સ્ત્રીઓની ધર્મપરાયણતા, ધર્મદેવની લક્ષ્મિ-પરાયણતા વિગેરે ॥૨૯॥

૩૦ ધર્મદેવે અત્યંત ઉત્સાહથી બહુ સામગ્રી સંપાદન કરી, મંગળપ-ત્રિકાઓ લખી પોતાના સંબન્ધી મિત્રાદિ જનોને બોલાવી, વિધિસૂત્ર વિપ્રો મારફત વાર્ણધર્મના ઉપદેશપૂર્વક કરેલો શ્રીહરિકૃષ્ણ વાર્ણનો યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કારમહોત્સવ ॥૩૦॥

૩૧ ઉપવીત પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણે કરેલો તીવ્ર વૈરાગ્યથી ગૃહ ત્યાગનો

સંકલ્પ તથા અવતારપ્રયોજનનો વિચાર, વિદ્યાનિધિ પિતાથકીજ શ્રીહરિએ કરેલું વેદ વેદાંગ સમગ્ર શાસ્ત્રનું અધ્યયન, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમગ્રાશ્રોમાંથી દશમ-પંચમ સ્કંધાદિ ચાર સારનો સમુદ્ધાર કરી તેનું અહર્નિશ શ્રીહરિએ કરેલું પઠન તથા તેના અર્થનું મનનાદિ, ચાર સારનો ગુટકો લખી પોતાની પાસે રાખવો, પિતાથકી સામાન્ય શ્રીકૃષ્ણદીક્ષાની શ્રીહરિને પ્રાપ્તિ, એ રીતે સમગ્રાશ્રનો અભ્યાસ અને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાં શ્રીહરિને અગીયારમા વર્ષની પ્રાપ્તિ, દંભથી વૈષ્ણવનાં ચિહ્ન ધારી રહેલા, કપટથી પોતાના પ્રહાર માટે ભેગા થએલા, હાથમાં શસ્ત્ર ધારી રહેલા અનેક અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી શ્રીહરિએ પરસ્પર કરાવેલો વિનાશ, જ્વરાતુર, સમીપમાં જેમનો દેહપાત આવ્યો છે એવાં ભક્તિમાતાને, પાસે બેસીને શ્રીહરિએ આપેલો સાંગ સર્વશાસ્ત્રસંમત ભક્તિરસાયનના સેવનની કર્તવ્યતાનો સમુપદેશ, માતાએ પુત્ર પ્રત્યે પુછેલું આત્યંતિક શ્રેયનું સુકર સાધન વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ આ બત્રીશમા અધ્યાયને આરંભીને છત્રીશપર્યંત પંચાધ્યાયી શ્રીહરિગીતા છે. મહામુમુક્ષુ પ્રેમવતી માતાએ પુત્ર શ્રીહરિનું પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમપણું જાણીને પુછેલો મોક્ષોપાયનો પ્રશ્ન, માતાએ પુછેલા શ્રીહરિએ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થતા એવા ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થતા ભક્તિપ્રકર્ષનું નિઃશ્રેયસમાં મુખ્ય હેતુત્વ કથન, માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સાંગ ભક્તિની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે એવા સત્પુરૂષોનાં લક્ષણ જાણવાની ઇચ્છાવાળાં માતાને સર્વજ્ઞ શ્રીહરિએ કરેલો સત્પુરૂષના લક્ષણનો ઉપદેશ તથા સંતોનો કહેલો સર્વાતિશાયી મહિમા ॥૩૨॥

૩૩ મોક્ષના મુખ્ય ઉપાયભૂત ભક્તિમાં ઉપાય થાય એવા નિષ્કામ ધર્મનું સ્વરૂપ, તેનો મહિમા, તેના અધિકારીઓ અને વર્ણાશ્રમવિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન સામાન્ય વિશેષ ધર્મો તથા ત્યાગીઓના સંક્ષેપમાં ધર્મો વિગેરે ॥૩૩॥

૩૪ આત્મા પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું નિરૂપણ, તેના પ્રસંગથી બ્રહ્માંડનું સ્વરૂપ અને તેની ઉત્પત્તિ આદિક પ્રકારનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૪॥

૩૫ વૈરાગ્યનું વિસ્પષ્ટ સ્વરૂપ, તેના ઉદયમાટે પુણ્યપાપ ગતિલક્ષણ લોગમાં દુરંત દોષ દેખાડતા શ્રીહરિએ કરેલું ભોગોનું અલપત્વ-અરિથ-રત્વ આદિક કૃણત્વનિરૂપણ અને પાપના કૃણભૂત નાનાવિધ નરકનાં દુઃસહ દુઃખોના ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૫॥

૩૬ સ્વધર્માદિ ત્રણ અંગથી સાધ્ય એવી ભક્તિનું સ્વરૂપ, ભક્તિના શ્રવણાદિ નવ ભેદોનું વિસ્તૃત વિવેચન, ભક્તિરસનો આસ્વાદ બાણુનારા નિષ્કામ ભક્તોની ચાર પ્રકારના મોક્ષમાં પણ અનાસ્થા રૂપ ઉચ્ચ સ્થિતિ, તેવા અનન્ય ભક્તોના સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણવિશેષોનું વર્ણન તથા તેમનો મહા મહિમા વિગેરે ॥૩૬॥

૩૭ પુત્રરૂપ ભગવાનથી સદુપદેશને પામેલાં, આત્મસ્વરૂપ તથા પરમાત્મસ્વરૂપના યથાર્થ વિજ્ઞાનને પામેલાં, શ્રીહરિના ધ્યાનમાં દૃઢ નિષ્ઠા-વાળાં ભક્તિદેવીને સાક્ષાત્ થએલું દિવ્ય રમણીય અક્ષરધામસ્થ રૂપથી ભગવાનનું દર્શન, તેમના સાક્ષાત્કારથી અનવધિ આહ્વાદ પામેલાં ભક્તિ-દેવીએ કરેલી તેમની દિવ્ય સ્તુતિ, ભૌતિક તનુનો ત્યાગ કરી તેમને થએલી દિવ્યદેહની પ્રાપ્તિ, ભક્તિના તનુત્યાગથી શોકાતુર થએલા બાન્ધવોની ધર્મદેવે લોહીકી ગતિ અતાવાપૂર્વક કરેલી આશ્વાસના, જ્યેષ્ઠપુત્ર પાસે ધર્મદેવે કરાવેલું ભક્તિ ભાર્યાનું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ વિગેરે ॥૩૭॥

૩૮ તે પછી કેટલાક માસ વીતતાં વિષયોમાં વિરક્ત થએલા જ્વરાર્ત પિતાની દેહપાતની દશા પાસે આવેલી બાણીને, તેમની ઉપર અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી તેમને ભગવાને આપેલું પોતાના અસાધારણ દિવ્ય સ્વ-રૂપનું દર્શન, ભગવાનના પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા ધર્મદેવે કરેલી તેમની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પરમ પ્રસન્ન થએલા ભગવાને ધર્મદેવને આપેલું વરદાન, સ્વધામ સીધાવશે એવા ધર્મદેવે શ્રીહરિસ્વરૂપના વિજ્ઞાનરૂપ ચિતામણિ આપવા પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવવું વિગેરે ॥૩૮॥

૩૯ રામપ્રતાપ તથા ઇચ્છારામ પુત્રો પ્રત્યે પિતા ધર્મદેવે કરેલો પુત્ર-પણે પ્રકટેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનો યથાર્થ અવબોધ, શ્રીહ-રિએ ભક્તિતત્પર પિતાને ગ્રાહણપાસે કરાવેલું શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તાહ-પારાયણનું શ્રવણ ઇત્યાદિ ॥૩૯॥

૪૦ ધર્મદેવનો દુર્વાસાના શાપમાંથી મુક્તિરૂપ થએલો દેહપાત અને યથાપૂર્વ દિવ્યદેહની પ્રાપ્તિ, રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ યથાવિધિ કરેલો પ્રેત-દેહનો સંસ્કાર વિગેરે ॥૪૦॥

૪૧ પુત્રોએ કરેલું પિતાનું બાકી રહેલું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ-અસ્થિસંચયને આરંભીને દશાહપર્યંતનું તથા પિંડદાન, એકોદિષ્ટશ્રાદ્ધ, સાપિંડીકરણ-શ્રાદ્ધ અને તેરમાને દિવસે ગણેશપૂજાદિ માંગલિક કર્મ વિગેરે ॥૪૧॥

૪૨ પિતાની ઉત્તરક્રિયા કર્યા પછી ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા ભગવાન નીલકંઠવર્ણિએ પોતાના અવતરણ કર્તવ્યનો સમય અનુસ્મરણ કરીને, કરેલા ગૃહત્યાગના સંકલ્પમાં પોતાવિષે સ્વજનના સોહરૂપ અંતરાયને શમાવામાંટે સિદ્ધિવિનાયક ગણપતિના સ્તવનપૂર્વક પ્રાતઃકાળમાં ગુપ્ત-પણે ગૃહથકી બન્ધુઓને પુછ્યા વિના કરેલું એકાકી નિર્ગમન, સરયૂતીરે આવતાં તે સમયમાં પોતાને હણવાના સમયની વાટ જોઈ રહેલા કોઈ નિ-કૃત વેષધારી અસુરે સરયૂમાં બહુ દૂર ઉપાડીને ફેંકી દીધેલા વર્ણિવેષ-ધારી ભગવાને અકલેશથી નદી તરીને કરેલું હિમાલયને અભિમુખ પ્ર-યાણ, એટલાકમાં અયોધ્યાનગરનિવાસી શ્રીહરિના દર્શનના નિયમવાળા હનુમાનજીએ ત્યાં સર્વત્ર શોધાશોધ કરતાં ભગવાનનું દર્શન નહિ પામીને, ધ્યાનદૃષ્ટિથી હિમાલય તરફ ગએલા ભગવાનને જાણીને, ત્યાં તેમની સમીપે બાળરૂપથી આવીને કરેલી સદા શ્રીહરિની સેવામાં રહેવાની પ્રાર્થના, ‘હું જે સમયે તમારું સ્મરણ કરું તે સમયે મારી સમીપે આવવું’ એમ આજ્ઞા આપતા ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે હનુમાનજીનું ત્યાંથી પાછું ચાલી નીકળવું, હિમાલયની દુર્ગમ અરણ્યોથી વ્યાપ્ત એવી તલેટીમાં પુ-લહાશ્રમપ્રત્યે જવાની ઇચ્છાથી વનવન પ્રત્યે વિચરતાં મહા માર્ગની વિસ્મૃતિ થતાં ત્રણ દિવસ અવિચ્છિન્ન ચાલતાં પણ ભગવાનને સમુચિત આશ્રમનો નહિ લાલ થતાં ચોથે દિવસે રાત્રિએ કોઈ મહા અરણ્યના મધ્યમાં વૃક્ષમૂળમાં નિર્ભય થઈને કરેલી સમાધિમાં સ્થિતિ, તે સ્થાન અતિલયાનક જાણીને હનુમાનજીએ ભગવાનના સંરક્ષણમાંટે સૂક્ષ્મ રૂપથી કરેલી સમીપે સ્થિતિ વિગેરે ॥૪૨॥

૪૩ તે મહાવનમાં મહાનિશામાં રખડતા કોઈ સગણુ લયંકર ભૂતરાટ
ભૈરવનું ભગવાનના દ્રોહમાં પ્રવર્તતાં ત્યાં તત્કાળ બાળરૂપથી આવેલા મા-
રૂતિએ પુષ્કળ માર મારવાથી તેનું ત્યાંથી લયને લીધે કરેલું દૂર પલાયન,
પ્રભાત થતાં સમાધિમાંથી ઉઠીને નિલકર્મ કરી પરવારી ત્યાંથી આગળ
ચાલતાં ફરીથી જવાનો માર્ગ ભુલી જતાં અવળે માર્ગે ચઢી જતાં રોકાઈ
રહેલા ભગવાનને પુરૂષના રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા હિમાચળે જવાના માર્ગનો યોગ આપતાં તેમનું મહાવનમાં દુર્ગમ સ્થાનોમાં ચાલતાં ચાલતાં
હિમાલયની શોભા જોતા જોતા ત્રીજે દિવસે પુલહાશ્રમમાં પધારવું ॥૪૩॥

૪૪ ગંડકી નદીથી સમલંકૃત પવિત્ર પુલહાશ્રમમાં તપ કરતાં, ભરત-
જીને થએલા વિદ્વનો વિચાર કરી નિર્લેપપણે રહેલા નીલકંઠ ભગવાને ક-
રેલી જનવિસ્મયનીય ભારે ચાતુર્માસ્યમાં ત્રીજ તપશ્ચર્યા, તપથી પ્રસન્ન
થએલા સૂર્યનારાયણે આપેલાં પોતાના દિવ્ય મનુષ્યાકર રૂપનાં પ્રત્યક્ષ
દર્શન, વર્ણિએ કરેલી તેમની પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ-પ્રાર્થના, પ્રસન્ન થએલા
સૂર્યદેવે શ્રીહરિને આપેલું અભીષ્ટ વરદાન વિગેરે ॥૪૪॥

૪૫ અયોધ્યામાં ભગવાનના રામપ્રતાપાદિ શ્રેષ્ઠાતુર બન્ધુજનોએ,
ભગવાન ઘરથકી પુછ્યા વિના એકાકી ચાલી નીકળ્યા પછી તેમની સ-
ર્વત્ર શોધ કરતાં પણ તે નહિ મળતાં તેમના વિયોગદુઃખથી દુરંત વ્યાકુળ
થઈને, તેમના દિવ્ય ગુણચરિત્રના અનુસ્મરણપૂર્વક મહાકષ્ટથી કરેલું
કાળનિર્ગમન, હિમાલયના મહાવનમાં વિચરતા તપશ્ચર્યાતત્પર ભગવા-
નને, મુક્તસ્થાનથકી નીકળી માર્ગમાં બુદ્ધોલ્પત્તનને પામીને, તેના અધિ-
પતિ પર્વતીય મહાદત્ત નામના રાજા તથા તેની માયા નામની લગ્નિનીએ
પ્રેમપૂર્વક પરિચર્યા કર્યાથકા તેમની પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને સ્વ-
સ્વરૂપનું દિવ્ય ચથાર્થ વિજ્ઞાન આપીને, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કોઈ મ-
હાવનમાં વટવૃક્ષતળે રહેલા કોઈ ગોપાળયોગિનો થએલો સમાગમ, તે-
મનાથકી વર્ણુન્દ્રે કરેલો સાંગ યોગનો અનુક્રમે અભ્યાસ, કોઈ સમયે કો-
ઈનાથી પણ ન નિવૃત્ત થાય એવો ગોપાળોને આવી પડેલો વ્યાઘ્રાદિકનો
ભય સ્વયં શમાવીને પોતાનું પ્રસિદ્ધ કરેલું પારમૈશ્વર્ય, કેટલાક કાળે જે-

મનું પારમૈશ્વર્ય યથાર્થ જાણ્યું છે એવા ગોપાળયોગિને લગવાનના દિવ્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં તેમને લગવાને આપેલો ગોલોકપ્રાસિદ્ધ મોક્ષ, ગુરુ ગોપાળયોગિની ઉત્તરક્રિયા કરી નીલકંઠ વર્ણિનું પૂર્વાભિમુખે આગળ ચાલતાં આદિવારાહ તીર્થમાં આવવું વિગેરે ॥૪૫॥

૪૬ ત્યાંથી વંગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુરમાં ધાર્મિક સિદ્ધવલ્લભ રાજની પ્રાર્થનાથી ત્યાં આતુર્માસ્ય રહેલા વર્ણુન્દ્ર લગવાને, રાજાએ સાચા સિદ્ધપણાના ભ્રમથી પૂજા સત્કાર કરેલા, ગુપ્તપણે દુરાચાર માર્ગમાં પ્રવર્તતા, સિદ્ધાભિમાની, મંત્રવિદ્યામાં કુશળ, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, પાપાચારી ગુરુઓનું કરેલું ગર્વહરણ, તે સિદ્ધોએ સ્વસેવક ગોપાળદાસ સાધુ ઉપર કરેલા અભિચારનું શ્રીહરિએ કરેલું તત્ક્ષણ નિવારણ, આવું અદ્ભુત લગવાનનું ઐશ્વર્ય જાણીને સપરિવાર રાજાએ કરેલો શ્રીહરિના ચરણાવિદનો સમાશ્રય, કોઈ દુઃખી શરણાગત તૈલંગી વિપ્રની દુઃખપ્રતિબદ્ધકર્ષે કરેલા પાપપરિપાકરૂપ કુરૂપથી લગવાને કૃપા કરી કરેલી મુક્તિ ॥૪૬॥

૪૭ આતુર્માસ્ય વ્યતીત થતાં તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા નીલકંઠવર્ણિનું સિદ્ધો સાથે કામાક્ષી દેવીના સમીપમાં કોઈ ગામમાં આવવું, તે ગામના કોઈ દુઃસંગદોષથી શક્તસમયમાં સંપ્રવિષ્ટ થએલા, સિદ્ધાત્રેસરપણાના અભિમાનચસ્ત, અભિચારિક તંત્ર મંત્ર ચંત્રાદિકમાં નિપુણ, ગવવિશથી લગવાનના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા, બહુવિધ ઉપાયોના આચરણથી પણ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને નહિ પામેલા, દુરાચારમૂર્તિ, પિઠૈક નામના વિપ્રે અંતે લગવાનના પ્રતિ મારવા માટે કરેલું કાળભૈરવનું પ્રેરણ, લગવાનના નેત્રાશિથી અત્યંત બળતા, લગવાનમાં પોતાનું લેશપણ સામર્થ્ય નહિ ચાલવાથી પોતાને પ્રેરનારા પિઠૈકનેજ મારવામાટે ઉદ્ભવી થએલા તે કાળભૈરવચક્રી કૃપાળુ લગવાને કરેલું કૃતઘ્ની પિઠૈકનું પરિરક્ષણ, તે પછી દુરાચારમાત્રનો જોણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા ગર્વવિહીન તે વિપ્રે નિર્વેદ પામવાપૂર્વક કરેલો લગવાનના ચરણારવિદનો સમાશ્રય, ત્યાંથી એકાકી શ્રીહરિનું દિવ્ય નવલખા પર્વતમાં પધારવું ॥૪૭॥

૪૮ અદ્ભુત નવલખા નગમાં અદૃશ્ય રૂપથી વર્તતા બહુ સિદ્ધયોગિ-

લક્ષ્મીને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન આપીને યોગિરાજ ભગવાને કરાવેલો મહાન્ આનંદ, ત્યાંથી નીચે ઉતરી વડવાકુંડ થઈ ગંગાસાગરસંગમમાં સ્નાન કરી, સમુદ્રની ખાડી ઉતરી કપિલાશ્રમમાં આવેલા નીલકંઠવર્ણીને કપિલમહર્ષિનો સમાગમ, તેમણે નીલકંઠને દિવ્ય નરાકાર પુરૂષોત્તમ શ્રી-કૃષ્ણ જાણવાપૂર્વક કરેલું અતિશય સન્માન, ત્યાંથી વાર્ણીનું જગન્નાથ પુરીમાં પધારવું, તે પુરીમાં ભગવાને ત્યાં વર્તતા અસુરસંઘના સંહાર અર્થે પોતાનો પ્રભાવ નહિ પ્રકટ કરીનેજ કરેલો ઈન્દ્રદ્યુમ્ન સરોવરને તીરે નિવાસ, અનુક્રમે ભગવાનનો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનાતિશય ભાળીને અને તેમનો સદુપદેશ સાંભળીને દૈવી પ્રકૃતિને પામેલા પુરૂષોએ કરેલો સમાશ્રય, તે પછી શસ્ત્રધારણે રહિત એવા પણ ભગવાનના સંકલ્પથીજ ત્યાં રહેલા, દંભમૂર્તિ, તપસ્વી સિદ્ધ લક્ષ્મી શૈવ શાક્ત વિગેરે વિવિધ વિચિત્ર વેષમાં રહેલા અસુરસંઘનો પરસ્પર કોપાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી પરસ્પર પ્રહારથી થએલો અતિશય વિનાશ વિગેરે ॥૪૮॥

૪૯ જગન્નાથપુરીથી નીકળીને દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલતાં સેતુબંધ જતાં આદિકૂર્મને પામીને, ત્યાંથી મહાવનમાં વિચરતા ભગવાને માર્ગમાં સત્રધર્મા નામના ધાર્મિક રાજાની પ્રાર્થનાથી તેના માનસપત્તનમાં કરેલો કેટલાક દિવસ નિવાસ, ત્યાંપણ પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદર્શાવ્યું તથાપિ પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા અસુરસમાજનો રાજાદ્વારા ભગવાને કરાવેલો પરાભવપ્રકાર, રાજાએ પૂર્ણલક્ષ્મી શ્રીહરિનો કરેલો સમાશ્રય, તે પછી વેંકટાદ્રિ શિવવિષ્ણુકાંચી શ્રીરંગ વિગેરે પુણ્ય ક્ષેત્રોમાં પધારવાપૂર્વક ભગવાનનું સેતુબંધ રામેશ્વર પ્રત્યે પધારવું, ત્યાંથી પાછા વળતાં સુંદરરાજ ક્ષેત્ર થઈ ભૂતપુરી જતાં કોઈગહન વનમાં વિચરતાં નિર્જળ પ્રદેશમાં પાંચ દિવસના ઉપવાસી પોતાને નિત્યપૂજ્ય શાળગ્રામ શિલાની સવિધિ પૂજામાં પ્રવર્તતાં, વિલક્ષણ શ્રદ્ધાતિશય અને અલૌકિક ઐશ્વર્ય અવલોકીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલાં, નૃનાથનું અનુકરણ કરતાં એવાં ઉમામહેશ્વરે સાક્ષાત્ કાપડીના વેષમાં આવીને, નરનાથનું અનુકરણ કરતા ભગવાન શ્રીનીલકંઠ ઉપર કરેલો સાથવો આપવો, બહુ સન્માન કરવું, દિવ્ય સ્વરૂપનું

દર્શન આપવું વિગેરેવડે પરમ પ્રસાદ, લગવાને કરેલી લવલવાનીની સ્તુતિ, સ્તુતિથી પ્રસન્ન થએલાં તેમણે આપેલું વાંછિત વરદાન વિગેરે ॥૪૯॥

૫૦ પાર્વતીપરમેશ્વર અંતર્ધાન થયા પછી નીલકંઠવર્ણિનું ભૂતપુરીમાં શ્રીરામાનુજઆર્યનાં દર્શન પૂજન કરી, કન્યાકુમારી થઈ પદ્મનાભ જનાર્દનનાં દર્શન કરી આદિકેશવમાં આવવું, ત્યાં મદોદ્ધત, પોતાના પરિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા એ હજાર અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી ત્યાંના રાજાદ્વારા વિનાશ કરાવી, ત્યાંથી મલયાચળમાં સાક્ષીગોપાળનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી પંઢર-પુરમાં શ્રીવિકૃલ લગવાનનાં દર્શન નમસ્કાર કરી, ત્યાંથી દંડકારણ્યની પ્રદક્ષિણા કરી, નાસિક ત્ર્યંબક થઈ, તાપીનર્મદા મહી સાબ્રમતી નદી ઉતરી, લાલભૂમિમાં ભીમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કરી, ગોપનાથ થઈ પંચતીર્થી કરતાં માંગરોળપત્તનમાં લગવાનનું પધારવું. એ રીતે ત્રીણ વિરક્ત વર્ણિવે-પધારી શ્રીહરિ લગવાન ગહન વનમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી સાત વર્ષ એક માસ વિચરીને તેતે તીર્થોમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મનો નાશ કરી સદ્ધર્મની અભિવૃદ્ધિ કરી તેતે તીર્થ ક્ષેત્રમાં પર્યટનક્રમથી લગવાનનું સંવત ૧૮૫૬ ના શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની પછી તિથિએ સંગવસમયે (સૂર્યોદયથડી છ ઘટિકાત્મક પ્રાતઃકાળ પછી) માંગરોળથડી લોજપુરમાં પધારવું ॥૫૦॥

૫૧ તે પુરથડી બહાર વાવ્યપાસે બેઠેલા નીલકંઠવર્ણિને સુખાનંદમુનિનો સમાગમ, તેમનો સમુચિત સ્નેહાળ સંવાદ, સુખાનંદમુનિનું વિનય-મધુર વચન સાંભળીને મુક્તાનંદ મહામુનિનાં દર્શનની ઇચ્છાથી તેમની સમીપે તેમના મઠમાં વર્ણિનું પધારવું, ત્યાં વર્ણીન્દ્ર મુનીન્દ્રનો સમાગમ, વર્ણીન્દ્ર લગવાને કરેલી જીવેશ્વરાદિ તત્વજ્ઞાસા, જ્ઞાસાનો પ્રત્યુત્તર આપતા મુક્તાનંદમુનિએ કરેલું જીવેશ્વરાદિકના સ્વરૂપનું સ્પષ્ટ વિવેચન, તે પછી શાંતમૂર્તિ નિષ્કપટ મુક્તાનંદમુનિના પ્રણયમધુર પ્રતિવચનથી પ્રહર્ષ પામેલા અને ત્યાં અહર્નિશ થતી શ્રીકૃષ્ણકથાના શ્રવણમાં સમુત્સુક થએલા નીલકંઠ લગવાને ત્યાંજ મુનિમંડળમાં કરેલી સ્થિતિ વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ નીલકંઠ લગવાનની શ્રીકૃષ્ણકથાનૈકરસિકતા જાણીને મુક્તાનંદ મુનિએ કરેલું પોતાના ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામિના મહિમાનું અનુવર્ણન,

તેમના માહાત્મ્યશ્રવણથી ઉત્પન્ન થએલી તેમના સમાશ્રયની અભિરૂચિ અને દર્શનની આકાંક્ષાથી ભગવાને મુક્તાનંદમુનિના વચનને અનુસારે ત્યાં યોગતપશ્ચર્યાદિ કરવાપૂર્વક કરેલી સ્થિતિ અને સાધુઓને મધ્યે મધ્યે પ્રદર્શવેલું પોતાનું પારમૈશ્વર્ય વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ મુનિમંડળમાં સ્થિર મનથી રહેલા, આવવાનો કહેલો વખત વીતી જતાં પણ સ્વામીશ્રી નહિ આવવાથી અંતરમાં અત્યંત ખેદ કરતા, શ્રીસ્વામિસમધિષ્ઠિત ભુજનગર પ્રત્યે જવાની તીવ્ર ત્વરા કરતા નીલકંઠ ભગવાનના મનની પ્રશાંતિ માટે મુક્તાનંદમુનિએ સ્વામી પ્રત્યે વર્ણિ ભગવાનના દિવ્ય ગુણચરિત્રાદિ વૃત્તાંતના અનુવર્ણનપૂર્વક લખેલી વિસ્તૃત પત્રિકા ॥ ૫૩ ॥

૫૪ નીલકંઠભગવાને શ્રીરામાનંદસ્વામી પ્રત્યે તેમના ગુણવર્ણનપૂર્વક તેમના ચરણારવિંદના સેવનની જોઈ રહેલી વાટને જણાવતાં એકાંતિક ભક્તોએ જે કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય છે તેને પોતાના આચરણથી જણાવામાટે તપશ્ચર્યાદિ પોતાના ભાવગર્ભિત સાક્ષાત્ લખેલી પત્રિકાનો પ્રકાર, તે પછી તે બંને પત્રિકાઓનું મયારામ વિપ્રદ્વારા ભુજનગર મોકલવું વિગેરે ॥૫૪॥

૫૫ બંને પત્રો પામીને રામાનંદસ્વામીએ વર્ણિન્દ્રને આવેલા જાણી તેમનો પોતાવિષે ભક્તિભાવ અને દુષ્કર તપશ્ચર્યા જાણીને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈ પત્રનું તમામ વૃત્તાંત સલામાં ભક્તસમાજને કહીને વર્ણિની બહુ પ્રશંસા કરી, તેમની આશ્વાસના માટે બંને પત્રનો લેગોજ લખેલો આશીષ આપવાપૂર્વક કર્તવ્યપ્રકારને જણાવનારો મુક્તાનંદમુનિપ્રત્યે પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્રકાર, પ્રત્યુત્તર પત્ર લખને મયારામ વિપ્રનું લોજ-પુરમાં પાછું આવવું, સ્વામિના આજ્ઞાવચનને માન આપી વર્ણિવરનું ત્યાંજ રહેવું વિગેરે ॥૫૫॥

૫૬ રામાનંદસ્વામીનું વર્ણિન્દ્રના દર્શનની આતુરતાથી ભુજનગરથી નિકળી પિપળાણા પુરમાં પધારવું, સ્વામિએ મોકલેલા દૂતમુખથી સ્વામીના આવવાના સમાચાર સાંભળીને મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા મુનિમંડળનું અને શ્રીસ્વામીના સમાગમની ત્વરાએ યુક્ત મનવાળા વર્ણિન્દ્રનું

સત્વર પિપળાણા ગામ પ્રત્યે આવવું, તે ગામમાં થએલો વર્ણિરાજ અને મુનિરાજનો જનદર્શનીય સમાગમ વિગેરે ॥૫૬॥

૫૭ શ્રીસ્વામીએ જન્મ કુળ વૃત્તાદિક પ્રત્યે પ્રેમથી પુછેલા ભગવાને કરેલું પોતાનું કુળ અને તપશ્ચર્યા તીર્થયાત્રાદિકનું નિવેદન, વર્ણિના વચન-શ્રવણથી પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીસ્વામીએ વર્ણિના પિતા ધર્મદેવને પોતે પ્રયાગમાં આપેલી કૃષ્ણદીક્ષા આદિક પૂર્વ વૃત્તાંતનું નિવેદન, તેના શ્રવણથી સંતુષ્ટ થએલા ભગવાને કૃષ્ણતુલ્ય શ્રીસ્વામીવિષે કરેલી ગુરૂપ્રતિપત્તિ, તે પછી ભગવાને કરેલી સ્વામીની પરિચર્યા, પરિચર્યાથી પ્રસન્ન થઈ વશ થઈ ગએલા શ્રીસ્વામીની કૃપાથી ભગવાનને થએલો પૂજાસમયમાં શ્રીસ્વામીએ અર્પણ કરેલા તેતે પુષ્પાદિ પૂજાપદાર્થોને સાક્ષાત્ સ્વીકારતા શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર, તે પછી ભગવાનની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણદીક્ષા આપવાનો કરેલો સંકલ્પ વિગેરે ॥૫૭॥

૫૮ શ્રીસ્વામીએ સંવત્ ૧૮૫૭ માં પ્રબોધની એકાદશીએ વર્ણિવરને યથાવિધિ આપેલી કૃષ્ણદીક્ષાનો પ્રકાર તથા કરેલો મંત્રાર્થનો ઉપદેશ તથા તેના અંગભૂત સદર્થનો ઉપદેશ તથા અન્વર્થ સહજાનંદ નારાયણમુનિ નામનું કરણ વિગેરે, તે પછી વર્ણિની પ્રાર્થનાથી સ્વામીએ આપેલું તેમને અભીષ્ટ (પ્રત્યક્ષ કૃષ્ણદર્શનાદિ) વરદાન વિગેરે ॥૫૮॥

૫૯ રૈવતાચળની તલેટીમાં કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તાવવા ફરતાં ફરતાં રામાનંદસ્વામીનું જોતપરમાં પધારવું, ભગવાન નારાયણમુનિના ધર્મજ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિક ગુણગણની અનુપમ પરિપૂર્તિ પ્રત્યક્ષ પેખીને, 'મારા ગુરૂપદના સમુચિત સત્પાત્રભૂત આ વર્ણિરાજજી છે' એમ દીર્ઘ વિચાર કરી તેમને પોતે આપવા નિર્ધાર કરી રાખેલા ગુરૂપદની યુક્તિયુક્ત વચનથી અવશ્ય સ્વીકાર્યતાની જાપના, ભગવાને ગુરૂપદ ભારવહનમાં અનર્થકર સ્ત્રીધનાદિકના પ્રસંગની પ્રાપ્તિના પ્રદર્શનપૂર્વક યુક્તિયુક્ત શાસ્ત્રવચનથી કરેલો પ્રતિષેધ, સ્વામીએ વર્ણિરાજનું ગુરૂપદવહનમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય સૂચવવા પૂર્વક પોતાના આદેશરૂપ ગુરૂપદના સ્વીકારની અવશ્ય કર્તવ્યતાજાપના, તે પછી પોતાની અંતરથી ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં પણ ગુરૂશ્રીના સત્યાચ-

હથી ભગવાને કરેલું તેમના વચનનું અંગીકરણ, તે પછી અતિશય પ્રસન્ન થએલા રામાનંદસ્વામીએ યથાવિધિ કરેલો નારાયણમુનિ ભગવાનનો ગુરુ-પદાભિષેકમહોત્સવ, તે પછી સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી સર્વજીવદયાનિધિ ભગવાને ગુરુસન્નિધિમાં કરેલી (સર્વ ક્રોધનું સર્વ દુઃખ મને આવે અને તેઓ સદા મુખી રહે ઇત્યાદિ) વરપ્રાર્થના ઉપરથી ગુરુએ આપેલું તે વરદાન, વર્ણિએ સ્વામીને આપેલું સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તેથી સ્વામીને થએલી નિશ્ચિતતા અને પૂર્ણકામતા વિગેરે ॥૫૯॥

૬૦ નારાયણમુનિ વિગેરે શિષ્યો સાથે સ્વામીનું ત્યાંથી ફરેણી ગામમાં આવવું, કૃતકૃત્ય થએલા શ્રીરામાનંદસ્વામીનું અંતર્ધાન, ગુરુનું અંતર્ધાન સાંભળીને દેશદેશમાંથી સર્વ શિષ્યોનું ફરેણીમાં આવવું, ભગવાને કરેલું ગુરુશ્રીનું યથાવિધિ ઔર્ધ્વદૈહિક સમગ્ર કર્મ, ચૌદમાને દિવસે સમગ્ર ગુરુભાઈઓનું વિશાળ સભામાં ઓલાવવું વિગેરે ॥૬૦॥

વિષયાનુક્રમણિકા સમાપ્તા ।

શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ।

સત્સાદ્ગીજીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

પ્રથમપ્રકરણમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણાય નમસ્તસ્મૈ યઃ સાક્ષાદ્ધર્મનન્દનઃ ।

ભુવિ ભૂત્વા હરત્યન્તસ્તમસ્તમ ઇવાંશુમાન્ ॥૧॥

આ ગ્રંથના આરંભમાં શાસ્ત્રકર્તા શતાનંદમુનિ કરવા ધારેલા ગ્રંથની વિના વિદ્ને સમાપ્તિ અને સર્વત્ર પ્રચાર થવાની ઇચ્છાથી શિષ્ટાચારથી કર્તવ્યપણે પ્રાપ્ત થતું અને સ્વેષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવારૂપ જેનું લક્ષણ છે એવું મંગળ કરવાપૂર્વક, આ શાસ્ત્રમાં જેનાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણન કરવા ધાર્યાં છે એજ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પરમાત્મા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરેછે—

જે સર્વ અવતારના કારણ અક્ષરધામના અધિપતિ પરંબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ છે એજ સાક્ષાત્ પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં ધર્મદેવના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઇને, જેમ સૂર્ય ઉદય પામીને સર્વની નેત્રવૃત્તિને આવરણ કરનારા અંધકારને નાશ કરે છે, તેમ સર્વ જનોના અંતરના અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને સમગ્રપણે નાશ કરેછે, તે શ્રીકૃષ્ણ (નિરતિશય આનંદમય દિવ્ય-મૂર્તિ) શ્રીહરિને હું (શતાનંદમુનિ) નમસ્કાર કરું છું. 'સાક્ષાત્' પદથી બીજા આવેશાદિ અવતારોની અપેક્ષાએ આ અવતારની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. સૂર્યદેશાંતથી જેમ સૂર્ય પોતાનાજ રૂપથી તેતે પ્રદેશમાં સન્નિધિ પામે છે,

નરાકૃતિ પરંબ્રહ્મ સ્થિતો યોઽક્ષરધામનિ । નિર્ગુણો નિર્વિકારઃ

તેમ ભગવાન પણ તેતે દેશ વિશેષમાં પોતાનાજ રૂપથી સન્નિધિ પામે છે, એવુંજ પરમેશ્વરનું પૃથ્વીહિપર પ્રકટ થવાપણું છે પણ પ્રાકૃત પ્રાણીઓની પેઠે અપૂર્વ દેહનો સંબન્ધ નથી, એવો તાત્પર્યાર્થ સૂચવ્યો છે. વળી જેમ સૂર્ય પોતાના સન્નિધિમાં આવતા પશુ પક્ષી કે મનુષ્ય સર્વ કોઈના દષ્ટિમાં આવરણ કરનારા અંધકારને પક્ષપાત વિના વિનાશ કરેછે, તેમ ભગવાન પણ બાળ ગોપાળ પશુ કે પક્ષી જે કોઈ પોતાના સન્નિધિ શરણને પામે તે સર્વના અંતરના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને ભેદદષ્ટિ વિના વિનાશ કરેછે, આ તાત્પર્યાર્થ પણ સૂર્યદષ્ટાંતથી સૂચવ્યોછે. તમને 'અંતઃ' એવું વિશેષણ આપવાથી જે તમને સૂર્ય ટાળેછે તેથી જે તમને ભગવાન ટાળેછે તેની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. અર્થાત્ સૂર્ય તો બહારના તમને ટાળેછે અને ભગવાન તો અંતરના તમને ટાળેછે, સામાન્યપણે તમપણું કહેવાની ધૃત્તાથી લૌકિક દષ્ટાંત આપ્યું છે પણ તમમાં અત્યંત ભેદ છે. ॥૧॥ જે શ્રીકૃષ્ણ 'અસ્તિ જાયતે વર્ધતે વિપરિણમતે અપક્ષીયતે નશ્યતિ' આ છો ભાવ વિકારોએ રહિત હોવાથી નિર્વિકાર કહ્યાછે. અને સત્વાદિ ત્રણ ગુણોથી થતા રાગ દ્વેષાદિકરૂપ જે હેય ગુણો તેણે રહિત હોવાથી નિર્ગુણ કહ્યા છે. જે શ્રીકૃષ્ણનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપ, સત્ ચિત્ અને આનંદ છે. સત્ એટલે સદા અસ્તિ-શબ્દથી વાચ્ય પણ ક્યારેય નાસ્તિશબ્દથી વાચ્ય નહિ, અર્થાત્ ત્રણેય કાળમાં સર્વથા એકરૂપે વર્તનારૂં, ચિત્ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી સ્વયંબ્રહ્મા, આનંદ એટલે દુઃખવિરોધિ અને સુખ આપનારૂં હોવાથી આનંદરૂપ છે. અથવા-લક્ષણશબ્દથી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો ધર્મ જાણવો. સતપણું ચિત્પણું અને આનંદપણું જેનું લક્ષણ એટલે સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા ધર્મો (ગુણો) છે. કેટલાએક ધર્મો સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા છે એટલે જેનાથી સ્વરૂપનું નિરૂપણ થઈ શકેછે. કેટલાએક ધર્મો મુખ્ય ધર્મોથી નિરૂપણ કરેલા સ્વરૂપને પછીથી નિરૂપણ કરનારા છે. જેમ ગંધ ગુણ પૃથ્વીનો અસાધારણ હોઈને તેના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારો છે અને બીજા સ્પર્શાદિ ગુણો નિરૂપિત પૃથ્વી સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા થાય છે, તેમ પરમાત્માના

સ્થિતિઃતીર્યસ્યૈવ હિ નિદેશતઃ । કાલે કાલે વિદ્યતે વિધાતૃહ-
રિશમ્ભવઃ ॥૪॥ વાસુદેવાદયો યસ્માદ્વ્યૂહાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ ચ । ચ-
ત્વારઃ કેશવાદ્યાશ્ચ ચતુર્વિંશતિરીશિતુઃ ॥૫॥ યઃ ક્રોડાદ્યવતા-
રાણાં ધર્તા વૈરાજપૂરુષઃ । સહસ્રશીર્ષા ચ યતો હ્યસ્તિ નારાયણા-
હ્યયઃ ॥૬॥ નિત્યાસક્લેષ્યકલ્યાણદિવ્યસદ્ગુણમણ્ડિતઃ । સેવિતશ્ચ ભગૈઃ

જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ વ્યષ્ટિકાર્યો કરે છે. સમષ્ટિકાર્યના કર્તા તો પરમાત્મા છે. બ્રહ્મા સુધીની સૃષ્ટિને સમષ્ટિ કહે છે. ॥૪॥ સર્વના પ્રશાસિતા, પરાતપર, અક્ષરાધિપતિ, જે શ્રીકૃષ્ણ થકી વાસુદેવાદિક ચાર અને કેશવાદિક ચોવીશ વ્યૂહ મૂર્તિઓ પ્રકટ થાય છે. ॥૫॥ જે પરમાત્મા યુગોયુગમાં સ્વેચ્છાથી સર્જન સંરક્ષણ માટે થતા વરાહાદિક અવતારોના ધારણ કરનારા (મૂળભૂત) છે. જેના થકી ‘સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ’ આ પુરુષ-સૂક્તમાં વર્ણવેલા, જેનું નારાયણ નામ છે એવા વૈરાજપુરુષ પ્રકટ થાય છે. ‘પ્રાદુર્ભવન્તિ’ આ પદથી વ્યૂહ અને અવતારોનો જે જન્મ છે તે જીવોની પેઠે કર્મમૂળક નથી પરંતુ આવીર્ભાવમાત્ર છે, એમ સૂચવ્યું છે. આ પ-૬ શ્લોકથી વ્યૂહ વિભવાદિકના કારણપણરૂપ સર્વોપરીપણું કહ્યું ॥૬॥ જે શ્રીકૃષ્ણ, નિત્ય અસંખ્યાત કલ્યાણ દિવ્ય અને સત-શ્રેષ્ઠ ગુણો વડે મંડિત-શોભાયમાન છે. ભગવાન મંડનથી મંડિત નહિ પણ ગુણોથીજ મંડિત છે. ગુણો પણ પ્રાકૃત હેય નહિ પણ દિવ્ય એટલે હેયવિરોધિ સ્વભાવવાળા, એટલુંજ નહિ પણ કલ્યાણ એટલે પોતે મંગળરૂપ હોઈને આશ્રિતોને મંગળ (આનંદ) કરનારા, માટેજ સત-શ્રેષ્ઠ છે. આ ગુણો પરિમિત નહિ પણ અપરિમિત છે. તેમજ બીજાઓની માફક આગંતુક નહિ પરંતુ નિત્ય-સ્વતઃ-સિદ્ધ અર્થાત્ સ્વાભાવિક છે. ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ‘સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ’. આ ગુણો અપહતપાપ્મત્વાદિક તથા સત્યશૌચાદિક બાણવા. જે છ ભગોએ સેવેલા છે. (જ્ઞાન-શક્તિ-બલ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય અને તેજ. અથવા-ઐશ્વર્ય-વીર્ય-યશ-શ્રી-જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ છ ભગો કહ્યા છે.) તથા જે આઠ અણિમા આદિક સિદ્ધિઓએ (તેના તેના અણિમાની દિવ્યાકાર નિત્ય મુક્તોએ) સેવેલા છે. અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકાશ્ય વ-

ષડ્ભિઃ સિદ્ધિમિશ્રાણિમાદિભિઃ ॥૭॥ યદાક્ષયા તપત્યર્કો વિચ-
રત્યનિલોઽપિ ચ । ન નિમજ્જતિ ભૂશ્ચાપ્સુ ભીતશ્ચરતિ ચાન્તકઃ
॥૮॥ દેવાનામપિ યો દેવ ईश्वराणां तथेश्वरः । कालस्यापि हि यः
कालः कारणानां च कारणम् ॥९॥ चतुर्विंशतितत्त्वैश्च शक्तिमिश्र

શિતા ઇશિતા લઘિમા અને કામપૂર્તિ આ આઠ સિદ્ધિઓ બાણવી. 'સેવિતઃ' આ નિર્દેશથી ભગો અને સિદ્ધિઓનું ઉપજીવન પરમાત્માના પરતંત્રપણે છે એમ સૂચવ્યું છે. પ્રાકૃત પુરૂષો તો સિદ્ધિઓના યોગથી ઉત્કર્ષને પામે છે, પરમાત્મા તો પોતાના સંબન્ધથી સિદ્ધિઓની સત્તાને પોષણ કરે છે, માટેજ 'સેવિતઃ' એમ કહ્યું છે ॥૭॥ જે અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી (ઉગામેલા ભયંકર વજ્રની પેઠે) ભય પામીને સૂર્ય તપે છે-બ્રહ્માંડને પ્રકાશે છે, વાયુ સર્વના અંદર બહાર વાય છે અને અંતક-મૃત્યુ પ્રાણીઓની આયુષ મર્યાદાને નહિ ઉલ્લંઘન કરીનેજ તેને તેને નાશ કરે છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે કે-'મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષોદેતિ સૂર્યઃ । મીષાઽસ્માદન્નિશ્ચેન્દ્રશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પચ્ચમઃ ॥' જેના ભયથી પૃથ્વી જળમાં ડુબી જતી નથી. આ ઉપરથી 'સર્વ લોકો પણ જેના ભયથી સ્થિર રહ્યા છે' એવો અર્થ બાણી લેવો. ॥૮॥ જે શ્રીકૃષ્ણ, બ્રહ્મા ૩૬૫ ઈન્દ્રાદિ દેવોના પણ દેવ-ઉપાસ્ય છે. તથા બ્રહ્માદિ ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વર-નિયંતા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે-'તમીશ્વરાणां परमं महेश्वरं तं दैवतानां परमं च दैवतम् ॥' તથા કાળના (મૃત્યુના) પણ કાળ છે, અર્થાત્ વ્યવસ્થાના સંહારમાં દ્વારભૂત જે મૃત્યુ છે તેના પણ સંહાર છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે-'ज्ञः कालकालः' 'मृत्युर्यस्योपसेचनम्'. અથવા-આર પ્રકારના પ્રલયને કરનારા કાળના પણ કાળ એટલે વશ કર્તા છે. તથા કારણોના કારણ છે, અર્થાત્ વ્યવસ્થા સૃષ્ટિમાં દ્વારભૂત બ્રહ્માદિકના પણ સદા છે. તે શ્રુતિએ કહ્યું છે-'नारायणाद्ब्रह्मा जायते नारायणाद्बुद्धो जायते ।' આ શ્લોકથી ભગવાનનું સર્વોપાસ્યપણું સર્વ-શ્વરપણું સર્વસંહારીપણું અને સર્વ કારણપણું કહ્યું છે. ॥૯॥ બ્રહ્માંડના કારણભૂત પ્રકૃતિ આદિક ચોવીશ તત્ત્વો (આ તત્ત્વો જડ હોવાથી સ્તુતિ કરી શકે નહિ માટે તેના અભિમાની દેવતાઓ બાણવા) તથા અનંત બ્રહ્માં-

સહસ્રશઃ । અનન્તબ્રહ્મરુદ્રાદૈરર્ચ્યમાનપદામ્બુજઃ ॥૧૦॥ સંસ્તૂયતે યો
નિગમૈઃ સહસ્રવદનાદિભિઃ । વાહ્વનોઽગોચરો યશ્ચ પરમાત્મા પરા-
ત્પરઃ ॥૧૧॥ સ એવ સાક્ષાદ્ભગવાન્ સ્વામિનારાયણાચ્ચય્યા । પ્રસિ-
દ્ધોઽસ્તિ સ માં પાયાદ્ધરિઃ સર્વાન્તરાયતઃ ॥૧૨॥ સદાનન્દામ્ભોધિઃ
સિતરુચિરપૂર્ણેન્દુવદનઃ પ્રફુલ્લામ્ભોજન્મચ્છદસદશશોભાશ્ચિયુ-

કના અનંત બ્રહ્મા રૂદ્ર ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ તથા તેમની અસંખ્યાત સા-
વિત્રી સતી શયી વિગેરે શક્તિઓ, જેના ચરણ કમળને મહોપચારવડે
પૂજે છે. આ શ્લોકથી લીલાવિભૂતિનું ઐશ્વર્ય કહ્યું ॥૧૦॥ જેના સ્વરૂપ
સ્વભાવનો માપ નહિ હોવાથી જે મન વાણીને અગોચર છે. તેમાં શ્રુતિ છે-
'યતો વાચો નિવર્તન્તે અગ્રાપ્ય મનસા સહ' અથવા-અભક્તોના મન વા-
ણીને અગોચર છે. જેની મૂર્તિમાન ચાર વેદો અને સહસ્રવદન (શેષજી)
વિગેરે સમગ્રપણે સ્તુતિ કરવાને અશક્ત હોવાથી યથાશક્તિ કરે છે. જે
પરમાત્મા (આત્માના આત્મા) અને પરાત્પર છે. 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' એમ
શ્રુતિ કહે છે. આ શ્લોકથી ભગવાનનો મન વાણીથી અમાપરૂપ મહિમા
કહ્યો છે. ॥૧૧॥ જે પૂર્વ શ્લોકોમાં વર્ણવેલા પરાત્પર પરમાત્મા છે એજ
કેવળ કૃપા કરીને સાક્ષાત્-પોતાનાજ રૂપથી પ્રસિદ્ધ-સમગ્ર મનુષ્યોના
નયનગોચર થઈને સાર્થક સ્વામિનારાયણ નામથી આ કળિયુગમાં પણ
પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થયા છે. તે શ્રીહરિ ભગવાન્ મારી આ લોકમાં સત્સંગ
કરવામાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ પ્રાપ્તિમાં વિરોધ કરનારા સર્વ અંતરાયો
થકી રક્ષા કરો. અથવા-આ ગ્રંથ રચવામાં અંદર જે કોઈ વિદ્વો આવે તે
સર્વને દૂર કરો ॥૧૨॥ એ રીતે અગ્યાર શ્લોકથી આ ગ્રંથમાં વર્ણનીય ભગ-
વાન્ શ્રીહરિનો દિવ્યભાવ વર્ણન કરીને, હવે 'અધિક મંગળ કરે તો અધિક
ફળ થાય' એવા ન્યાયને અનુસરીને અધિક ફળની ઇચ્છાથી અધિક મંગળ
માટે ફરીથી પણ વર્ણનીય ભગવાનને ત્રણ શ્લોકથી વર્ણન કરે છે—'આન-
ન્દમયોઽમ્યાસાત્' એ સૂત્રમાં 'તે ચે શતં માનુષા આનન્દાઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિને
અનુસારે ઉત્તરોત્તર સો સો અધિકપણે ગણેલો જે નિરવધિકાતિશય આનંદ;
તેના નિરંતર નિધિરૂપ. અથવા-સાધુઓને આનંદનો નિધિ જેનાથકી મળે

ગલઃ । કૃપાપારાવારઃ શ્રિતસકલજીવાતિસુખદો મહાશ્રેયોમૂર્તિર્જ-

છે. 'एष ह्येव आनन्दयाति ।' આનંદના નિધિ હોવાથીજ જેનું મુખ સ્મિત (મંદહાસ) વડે સુંદર અને પૂર્ણચંદ્રની પેઠે આહ્વાદ કરનારું છે. અને જેનાં નેત્રયુગ્મ પ્રકુક્ષિત કમળના પત્રને સદૃશ શોભાવાળાં (સૌમ્ય નિર્મળ વિ-શાળ) છે. સ્મિત અને નેત્રવિકાસ આ બે આનંદનાજ પ્રવાહરૂપ છે. એટલે આનંદનો પ્રવાહ સ્મિત અને વિકસિત નેત્રદ્વારા બહાર પ્રસરે છે. પૂર્ણ ચંદ્રથી મુખનું અધિકપાણું એટલું છે કે-પૂર્ણ ચંદ્ર તો કલંકથી સુંદર જેવો લાગે છે અને મુખ તો સ્મિત વડે સુંદરજ છે. જેમ મંદહાસ, મુખની મનોહર શોભાને આપે છે, તેમ પ્રકુક્ષિત કમળને સદૃશ નેત્ર પણ મુખને શોભા આપે છે. અર્થાત્ બન્ને મુખને શોભાડનારાં છે. નેત્રને કમળપત્રની ઉપમા આપી છે તેથી મુખસ્પર્શની અતિશયતા સૂચવી છે. જે કોમળ હોય તેનો સુખેથી સ્પર્શ થાય છે. આ બે વિશેષણોથી મુખાભિગમ્યપણું, અનુચ્છેદશીલપણું અને પરિપૂર્ણપણું જણાવ્યું છે. જેનું સ્મિત સુંદર મુખ હોય અને કમળની પેઠે નેત્ર પ્રકુક્ષિત હોય તેનો મેળાપ સુખેથી થઈ શકે છે. જે અનુચ્છેદશીલ અને પરિપૂર્ણ હોય તેનાં નેત્ર અને મુખ વિકસિત હોય છે. ભગવાન્ સિવાય બીજાઓ તો અપૂર્ણહોવાથી સાધક અવસ્થામાં હોઈને કામ-ક્રોધાદિકથી વ્યાપ્ત છે માટે તેમનાં નેત્ર વિરૂપ થાય છે. જેનું મુખ વિકરાળ અને દષ્ટિ કરડી હોય તેનું સુખેથી સેવન ન થાય. ભગવાન્ તો વિકસિતવદન નયનવાળા છે. આ સર્વ અર્થ શ્રુતિ સ્મૃતિએ સૂચવ્યો છે-‘तस्य यथा क-प्यासं पुण्डरीकमिवमक्षिणी’ ‘जितं ते पुण्डरीकाक्ष’ ‘अरोषणो ह्यसौ देवः’ ઇત્યાદિ. સર્વ આશ્રિતોને નિરવધિકાતિશય મુખ આપનારા. ‘આશ્રય મા-ત્રથી ભગવાન્ નિરવધિ મુખ કેમ આપે? અને આશ્રિતોએ શું સાધન સાધ્યું છે?’ એવી શંકા કરવી નહિ. કેમકે ભગવાન્ તો કૃપાના પારાવાર (સમુદ્ર) છે. તેમાં બીજા સાધનની અપેક્ષા નથી. આશ્રિતોમાં જે દુઃખની અધિકતા છે એજ સાધન સંપત્તિ છે. પોતાનું પ્રયોજન નહિ ઉદ્દેશીને પરની પીડા નહિ સહન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવાની ઇચ્છાવાળાને કૃપાળુ કહેવાય છે. માટે આશ્રિતોને કેવળ નિરૂપાધિક કૃપાથીજ નિરવધિ મુખ આપનારા.

યતિ સ હિ નારાયણમુનિઃ ॥૧૩॥ સુદુર્જયં નિત્યં વિવિધનિયમા-
ચારનિરતૈરપિ બ્રહ્મેશાનપ્રમુખસુરસઙ્ગૈઃ સ્વમહસા । મનસ્તત્તૂર્ણ

ભલે કૃપાના પારાવાર હોય તથાપિ અસમર્થ હોય તો અનવધિ સુખ ક્યાંથી આપી શકે? એવી શંકા કરવી નહિ. ભગવાન મહા (અપરિચ્છિન્ન) આત્યંતિક શ્રેયોરૂપ મૂર્તિવાળા છે. પોતાને બીજા કોઈ પાસેથી સંપાદન કરીને આપવાનું નથી. પોતેજ નિરવધિક આનંદમય મૂર્તિ છે. એવા નારાયણમુનિ જયકારી (સવોત્કર્ષપણે) પ્રવર્તો. આ શ્લોકથી ધૃષ્ટદેવ ભગવાન સ્વામિનારાયણનો દિવ્યશોભા વર્ણન કરવા પૂર્વક જયોદ્ધોષ કર્યો છે, ‘મારો આત્મા પરમાત્માનો દાસ છે’ એવું અનુસંધાન કરનારો પુરૂષ પોતાના સ્વામિના જયનો ઉદ્ધોષ કરેજ. સ્વામિનો જયોદ્ધોષ કરવો એજ દાસના સ્વાભાવિક સ્વરૂપને અનુરૂપ છે. ‘દાસમૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે હ્યાત્માનઃ પરમાત્મનઃ’ ‘આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં સ્વભાવં ચ સદા સ્મર’ યદ્યપિ સેવક સ્વામિનો જય સંપાદન કરી શકતો નથી તથાપિ સેવકનું સ્વરૂપ સૂચવવા માટે છે. સ્વામીનો જય કહેવો એજ સેવકનું કર્તવ્ય છે. હનુમાનજીએ ‘જયત્યતિબલો રામો લક્ષ્મણશ્ચ મહાબલઃ’ એમ રામલક્ષ્મણનો જયોદ્ધોષ કર્યો છે. ॥૧૩॥ કરીથી પણ એજ શ્રીહરિને બીજા અસાધારણ મહિમાથી વિશેષણ આપવા પૂર્વક તેમની પાસે પોતાને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થવા માટે પ્રાર્થના કરે છે— મન નિરંતર સ્વભાવથીજ અતિ ચંચળ હોવાથી દુર્જેય છે. ‘ચક્ષુર્લં હિ મનઃ કૃષ્ણ.....તસ્યાહં નિગ્રહં મન્યે વાયોરિવ સુદુષ્કરમ્’ વળી ઇન્દ્રિયોને શ-જ્ઞદાદિ વિષયોમાં રાગદ્વેષ રહેલા હોવાથી મન અત્યંત દુર્જેય થાય છે. ‘મનુષ્યોથી મન અત્યંત દુર્જેય છે પણ દેવતાઓથી તો સુજેય છે’ એમ પણ નથી. બ્રહ્મા શિવ આદિક સુરસંઘોથી પણ પોતાના સામર્થ્યવડે અત્યંત દુર્જેય છે. ‘વિવિધ નિયમના આચરણથી મન જીતી શકાય છે’ એમ પણ નથી, નાના પ્રકારના શૌચ તપાદિ નિયમો અને આહિસા બ્રહ્મચર્ય વિગેરે યમોના આચરણમાં તત્પર એવા પણ દેવતાઓથી મન સુખેથી જીતી શકાતું નથી. એવું અતિ ચંચળ સુદુર્જેય મન પણ ભગવાનના આશ્રિતોને દુર્જેય નથી, કેમકે આ શ્રીહરિ ભગવાન સહજ સ્વભાવથી કે વાસના વેગથી વિષ-

યઃ પ્રસન્નમપિ કુર્વન્નિહતવશે નરો ભાત્યજ્ઞાનાં દિશતુ સ મર્તિ મે
હરિરસૌ ॥૧૪॥ અતિજ્ઞાન્ત્યા દાન્ત્યા મૃદુલવચનૈશ્છાદિતનિજધ્રુવા-

યોમાં જ્યાં ત્યાં વળગતા મનને પોતાના પ્રભાવ વડેજ બળાત્કારથી ખેંચી
લાવીને ઝટ પોતાના આશ્રિતોને વશવર્તિ કરી આપે છે. અર્થાત્ ભગવાનના
પ્રભાવથીજ આશ્રિતો સમાધિને યોગ્ય શુદ્ધ મનવાળા થાય છે. એ રીતે
કરનારા શ્રીહરિ મને મર્તિ-તેમનાં દિવ્ય ચરિત્ર વર્ણન કરવામાં ઉપયોગી
બુદ્ધિ. અથવા-આત્યંતિક મોક્ષમાં ઉપયોગી બુદ્ધિને આપો. આશ્રિતોના સુ-
દુર્જય મનને પણ સુજય કરી આપનારા શ્રીહરિ ભગવાનને પોતાનાં દિવ્ય
ચરિત્રો વર્ણન કરવા પ્રવર્તેલાને તેમાં ઉપયોગી બુદ્ધિ આપવી તે લેશ પણ
દુષ્કર નથી. એવા ઐશ્વર્યનિધિ ભગવાન્ અજ્ઞાનિઓને (ભગવાનના સ્વરૂ-
પને યથાર્થ નહિ જાણનારા) તો મનુષ્યને સમાન અને શ્વર જાણાય છે.
તેમને તો દુષ્કૃતિ જાણવા 'અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુર્ષો તનુમાશ્રિતમ્ ।
પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્' ॥૧૪॥ ભગવાન સર્વને દષ્ટિગોચર
થયા છે તથાપિ મનુષ્યો તેમનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યને કેમ જાણતા નથી? તેનું
કારણ આ શ્લોકથી બતાવે છે-પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ મહા અપરાધિઓ ઉપર
પણ અતિશય ક્ષમા (પરાપરાધસહનરૂપ) રાખે છે. નિત્રહ કરવાની અ-
તિશય શક્તિ હોવા છતાં પણ તત્કાળ નિત્રહ કરતા નથી અને પોતાની શ-
ક્તિને દમે છે એટલે પ્રકાશ કરતા નથી. તેમજ અતિશય સુશીલતા ગુણ
વડે ક્ષુદ્ર મૂઢ મનુષ્યો સાથે પણ લેશ પણ અંતરાય રાખ્યા વિના સંબન્ધ રા-
ખવાની ઇચ્છાથી 'અમે તો રાંક સાધુઓ છીએ' ઇત્યાદિ કોમળ વચનો બોલે
છે. એવી રીતે ક્ષમા, દમન અને મૃદુળ વચનોથી પોતાનું નિત્ય અતર્ક્ય
અમાપ અસાધારણ ઐશ્વર્યને આચ્છાદન કરીને મનુષ્યનાંત્રને વિસ્તારે
છે. અર્થાત્ મનુષ્ય લાવને શોભાડવા ક્ષમા દમ અને મૃદુળ વચન બોલીને
લક્ષ્મીના સમાસ માટે પોતાનું ઐશ્વર્ય ઢાંકી રાખે છે, તેથી ભગવાન્ સમીપમાં
રહ્યા હોય તથાપિ સર્વ કોઈ મનુષ્યો તેમનાં ઐશ્વર્ય જાણી શકતા નથી. ગુરુ-
પોતાના જનનું નિરંતર અપ્રેરિત હિત કરવા તત્પર થએલા અને એક શ્વેત
વસ્ત્રને પહેરનારા અને એક ઓઢનારા. અને જેની સત્કીર્તિ સમુદ્રપર્યંત

તત્કર્યૈશ્વર્યાદિલસિતનૃનાઢ્યાય ગુરવે । વસાનાય શ્વેતામ્બરયુગલ-
માવાર્ધિયશસે નમસ્તસૈ નિત્યં હૃદિ ભગવતે ધ્યેયવપુષે ॥૧૫॥
વાન્ઞિતાર્થપ્રદઃ શ્રીમાન્વિઘ્નૌઘદલનક્ષમઃ । શ્રીગણેશઃ સદા મેઽસ્તુ
શ્રીકૃષ્ણાવતરઃ શ્રિયે ॥૧૬॥ શ્રીમચ્છતાનન્દકૃતેઽત્ર રમ્યે સન્દર્ભ-

પ્રસરી છે. અને ભક્તોએ હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરવા યોગ્ય બેની દિવ્ય
મૂર્તિ છે. એવા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૧૫॥ યદપિ
મહાભંગળમૂર્તિ ભગવાનના સ્મરણથી વિઘ્ન માત્રનો વિનાશ થઈ જાય છે,
તથાપિ વિઘ્ન સમૂહને શમાવા માટેજ શ્રીકૃષ્ણનો જેમાં અંશથી અનુપ્રવેશ
છે એવા વિઘ્નવિનાયક ગણપતિની લોક મર્યાદાને પાલન કરવા પ્રાર્થના કરે
છે—ગણપતિ મારી નિરંતર શ્રી (આરંભેલા ગ્રંથની નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્તિ-
રૂપ શ્રેય) ને માટે થાઓ. કેમકે, તે વિઘ્ન સમૂહને વિનાશ કરવામાં અને
વાંછિત વસ્તુઓને આપવામાં સમર્થ છે. એવું ઐશ્વર્ય ગણપતિમાં શાથી ?
તો તેમાં શ્રીકૃષ્ણનો અંશથી અનુપ્રવેશ હોવાથી તેમના અવતારરૂપ છે.
માટેજ વૈષ્ણવોએ સેવવા યોગ્ય ભગવદંશરૂપ શ્રીએ યુક્ત ગણેશ છે. ઇચ્છિત
પદાર્થો આપવારૂપ શ્રી બીજા આવેશ અવતારાની પેઠે કેટલાક દિવસ રહે-
નારી નહિ પરંતુ નિત્ય રહેનારી હોવાથી શ્રીમાન. અથવા સિદ્ધિ-બુદ્ધિરૂપ
પત્નીએ યુક્ત હોવાથી શ્રીમાન એવા ગણપતિ આ આરંભની પેઠે બીજા
તમામ કાર્યારંભમાં શ્રેયને માટે થાઓ. ॥૧૬॥ હવે છ શ્લોકથી ગ્રંથકર્તા
પોતે કરેલા ગ્રંથનું ગૌરવ વર્ણન કરે છે—શ્રીમાન—એકાંતિક ધર્મના દર્શ-
નથી થએલી ઇષ્ટદેવની પ્રસન્નતાથી ત્રિકાલદર્શિત્વરૂપ સંપત્તિને પામેલા
શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી કરેલા, શબ્દથી અને અર્થથી રમણીય,
અથવા—પોતે પ્રત્યક્ષપણે જોએલા પુરુષોત્તમ ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના
વર્ણનરૂપ હોવાથી રમણીય. અને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિએ અભીષ્ટપણે માનેલા
આઠ ગ્રંથો અને તેને અનુસરેલા બીજા પણ ગ્રંથમાત્રના સારરૂપ (પ્રતિ-
પાદ્ય એકાંતિક ધર્મનું સારપણું હોવાથી પ્રતિપાદક ગ્રંથનું પણ સાર પાણું
સમજવું) આ સતસંગિજીવન નામના ગ્રંથમાં સમગ્ર વેદોના સારરૂપ એ-
કાંતિક ધર્મ (સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ નામનો ભાગવતધર્મ)

સારેઽખિલવેદસારઃ । સુસ્પષ્ટમૈકાન્તિકધર્મ ઉક્તઃ સ્યાદ્ધેન સઘો
ભવપાશમુક્તિઃ ॥૧૭॥ સાક્ષાદ્ધરૌ સકલલોકગુરૌ રસાયા અન્ત-
ર્હિતે નનુ મુમુક્ષુજનૈકવન્ધૌ । નિસ્તારણાય લઘુ સંસૃતિસાગરસ્ય
નૌકેદમેવ ભુવિ માનવદેહભાજામ્ ॥૧૮॥ લીલારસો હિ સકલો-

અતિસ્પષ્ટપણે વર્ણન કર્યો છે; જે ધર્મથી સંસાર પાશમાંથી આત્યંતિક મુક્તિ
તત્કાળ થાય. તત્કાળ એટલે બીજા જન્મનું અવધાન નહિ, અર્થાત્ પ્રારબ્ધ
શરીરનો નાશ થતાં મુક્તિ થાય. આ શ્લોકથી અંતઃકર્તાનું વિલક્ષણપણું,
અંતનો એકાંતિક ધર્મરૂપ ઉત્તમ વિષય અને મુક્તિરૂપી પ્રયોજન કહ્યું છે.
સત્સંગીઓ અધિકારી છે. સંબંધ તો સ્પષ્ટ છે. એવી રીતે અંતના અધિકારી,
પ્રયોજન, વિષય અને સંબંધ આ ચાર અનુબંધનું નિરૂપણ જાણી લેવું. ॥૧૭॥
સમગ્ર લોકોના હિતોપદેશ ગુરુ, મુમુક્ષુ મનુષ્યોના મુખ્ય બંધુરૂપ સાક્ષાત્
શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપરથી સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થયા પછી ભારત ભૂમિમાં
માનવ દેહધારીઓને સંસારસાગર તત્કાળ તરવા માટે આ સત્સંગિજીવ-
નજ નિશ્ચે નૌકા તુલ્ય છે. યદ્યપિ મુક્તિ માટે બીજા અનેક અંથો છે અને
એકાંતિકધર્મ પણ બીજા અંથોથી જાણી શકાય છે, પરંતુ કળિબળ વડે વૃદ્ધિ
પામેલા રજ તમ દોષથી જ્ઞાનદષ્ટિનો પરાભવ થતાં કેવળ વિપરીત માર્ગ-
માંજ પ્રવર્તેલા પ્રાણીઓનો સંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરવાના ધરાદાથી
પોતેજ અક્ષરાધિપતિ ભગવાન પુરૂષોત્તમે પ્રકટ થઇને પોતાની સન્નિધિ, સ-
દાલાપ અને સદુપદેશાદિવડે અંદરનું અજ્ઞાન અંધકાર ટાળીને ભવબંધન-
માંથી અનેક મનુષ્યોનો મોક્ષ કર્યો. તે ભગવાન અંતર્ધાન થયા પછી તેમના
દિવ્ય ચરિત્રોનું અને તેમણે કરેલા ઉપદેશાદિકનું પ્રધાનપણે વર્ણન કરનારો
આજ પ્રબંધ આત્યંતિક મુક્તિ માટે થશે એમ ધારીને આ આરંભ કર્યો
છે, આ શ્લોકનું એવું તાત્પર્ય છે. અમૃત-આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ જેની
છે, ધર્મદેવના પુત્રપણે સ્વેચ્છાથી પ્રકટ થએલા, અકર્મવશ્ય એવા શ્રીહ-
રિનો ભૂમિ ઉપર જે આ લીલારસ છે તે સત્સંગિઓના પરમ (ઉત્તમ)
જીવનરૂપ છે. પ્રાણનો લાલ થાય તે જીવન કહેવાય. પ્રધાન પ્રાણ તો પ્ર-
ત્યક્ષ પરમાત્મા છે. તેમનો લાલ થાય એજ પરમ જીવન છે. આ પ્રબંધ

ऽमृतदिव्यमूर्तेः स्वेच्छानराकृतिधृतो भुवि धर्मसूनोः । सत्सङ्गिनां
परमजीवनमस्त्यतोऽसौ सम्यङ्निरूपित इहेति स प्रीयतां तैः ॥१९॥
एतत्पुण्यमलं पवित्रममलं सद्धर्मशास्त्रं परं धर्मज्ञानविरागभक्ति-
निभृतं सेव्यं सतां नित्यदा । पापौघप्रशमं नृणां कलिमलप्रक्षा-
लनं सर्वथा जाड्यध्वान्तनिवारणं सुकृतिभिः सम्प्राप्यते नेतरैः
॥२०॥ सकलधर्मविनिर्णयमञ्जसा सकलशास्त्रमतभ्रमवारणम् ।
सकलवाञ्छितपूरणमुत्तमं सकललोकमनःश्रुतिरञ्जनम् ॥२१॥ वि-

અમૃતમૂર્તિ પ્રકટ પુરુષોત્તમના ચરિત્રામૃત ગર્ભિત હોવાથી પ્રાણરૂપ પર-
માત્માના સંશ્લેષરૂપ છે. પરલોકમાં પરમપુરુષની પ્રાપ્તિમાં કારણ થઇને
સાક્ષાત્ પ્રાણનો લાલ કરી આપનાર છે, માટે પરમ જીવનરૂપ છે. આ
ગ્રંથમાં શ્રીહરિનો લીળારસ સારી રીતે નિરૂપણ કરેલો હોવાથી સત્સંગિ-
ઓએ પરમાદરથી પાન કરવો. આ એ શ્લોકથી પ્રતિપાદ્ય વિષયનું વિલ-
ક્ષણપણું કહ્યું ॥૧૮॥૧૯॥ અબંધનો પ્રકર્ષ કહે છે—આ શાસ્ત્ર અત્યંત
પુણ્ય કરનાર, શ્રોતા વક્તાને અત્યંત પવિત્ર કરનાર, ભગવાનનાંજ એક
ચરિત્ર હોવાથી દોષે રહિત, બીજા ધર્મો પ્રસંગાત્ પ્રતિપાદન કર્યા છે અને
એકાંતિક ધર્મ પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે માટે સદ્ધર્મશાસ્ત્ર, માટેજ
બીજા શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ પરં-ઉત્કૃષ્ટ, નિઃશ્રેયસની નિસરણીના પગથીયાં
રૂપ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિને પ્રતિપાદન કરનાર, માટેજ સત્પુરુ-
ષોએ સદા શ્રવણ પઠનવડે સેવવા યોગ્ય, કળિમળ કામક્રોધાદિકને શુદ્ધ
કરનાર, મનુષ્યોના શ્રેયમાં વિરોધ કરનારા પાપપુંજને હરનાર અને અ-
જ્ઞાનરૂપ અંધકારને અત્યંત નિવારણ કરનાર છે. એવા મહા મહિમાશાલી
શાસ્ત્રનું શ્રવણ અનેક જન્મના પુણ્યશાળી પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા-
ઓને મળતું નથી ॥૨૦॥ વર્ણના તથા આશ્રમના નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા અને
અભ્યુદય રૂળ આપનારા તથા મોક્ષક રૂળ આપનારા સર્વ ધર્મોનો યથાર્થપણે
જેમાં નિર્ણય કર્યો છે, વેદ અને તેના ઉપબૃંહણરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્રના સિદ્ધાં-
તમાં થતા જે અનેક ભ્રમ (વિપરીતપણે ગ્રહણ અથવા પરસ્પર વિરુદ્ધ-
પણું) તેને નિવારણ કરનાર, અર્થાત્ તત્ત્વથી તેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર,

વિધસંશયશલ્યસમુદ્ધરં શ્રવણમાત્રત એવ કુબુદ્ધિહત્ । મદનકો-
પમુસ્વારિભયાપહં જયતિ શાસ્ત્રમિદં કવિભૂષણમ્ ॥૨૨॥ પુણ્યં
ભુવિ કુરુક્ષેત્રં ધર્મવૃદ્ધિમભીપ્સુમિઃ । સેવ્યમાનં સુમતિમિર્વર્ષે

સમગ્ર પુરૂષાર્થને આપનારાં ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોનું અવલંબન હોવાથી
ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ આ સર્વ પુરૂષાર્થને પૂરણ કરનારૂં, બાળથી લઈને
વૃદ્ધપર્યંત અને પંડિતથી લઈને પામરપર્યંત સર્વના. અથવા—મનુષ્ય કે દેવ
સર્વ ક્રોધના મન શ્રવણને રંજન કરનારૂં, તત્ત્વ ઉપાય અને પુરૂષાર્થની બા-
બતમાં અનેક પ્રકારના એવા સંશયો થાય છે કે, જે તત્ત્વનિર્ણયમાં વિરોધી
થઈને પ્રવૃત્તિમાં પણ ઉપરોધ કરનારા થઈને હૃદયમાં શલ્યની માફક ખુંચ્યા
કરે છે; તેને કાઢવામાં અતિ સમર્થ. અર્થાત્ સર્વ સંશયોને શમાવનારૂં,
ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રરૂપ હોવાથી શ્રવણમાત્રથીજ કુબુદ્ધિને હરનારૂં,
ભગવાનનું એક વાર પણ જો શ્રવણ કર્યું હોય તો સુકૃતને વધારીને કુમતિને
હરે છે. કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનમાં તો મનન નિદિધ્યાસની જરૂર છે. એટલે પ્રથમ
શ્રવણ કર્યા પછી મનન નિદિધ્યાસ કરે તોજ કુબુદ્ધિને હરે, અને આતો
મનન નિદિધ્યાસ વિનાજ કેવળ શ્રવણ માત્રથીજ કુબુદ્ધિને હરે છે, માટે-
જ કામ ક્રોધ આદિક અંતઃશત્રુઓના લયને ટાળવામાં સમર્થ, પૂર્વોક્ત સ-
કળ ધર્મ વિનિર્ણય વિગેરે અતિશયોથી ઉત્તમ, કવિઓને ભૂષણની પેઠે શોભા
આપનારૂં અથવા કવિ એટલે ઇન્દ્રિયોને અગોચર અર્થનો સાક્ષાત્કાર કર-
વામાં સમર્થ; એવાઓને પણ ઉત્તમ ભૂષણરૂપ, તેઓ પણ આના શ્રવણ
મનનથી ભૂષિત થાય છે એટલે અતિશયતાવાળા થાય છે. તે કહ્યું છે કે-
'નૈર્ગુણ્યસ્યા રમન્તે સ્વ ગુણાનુકથને હરેઃ' 'પરિનિદિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમ-
શ્લોકલીલયા । ગૃહીત્તચેતા રાજર્ષે ! આસ્થાનં ચઘ્વીતવાન્' આવા મહામ-
હિમાવાળું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર જયકારી, પ્રવર્તે છે. ॥૨૧॥૨૨॥
એ રીતે પોતે ગુંથેલા અંથનું ગૌરવ વર્ણવીને, હવે બાકીના આખા અધ્યાયથી
આ પ્રબંધની સંવાદદ્વારા પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ પ્રકાશ કરવા પૂર્વક પ્રબંધના
શ્રોતા વક્તાની વિશુદ્ધિ અને તેમનો સમાગમ સંવાદ જેમાં છે; એવી એક
આખ્યાયિકા કહે છે. તેમાં પ્રથમ વક્તાનું વિશુદ્ધ ચરિત્ર વર્ણવે છે—ભરત

भवति भारते ॥२३॥ ब्रह्मर्षिः सुव्रतस्तत्र भक्त आसीद्धरेर्महान् ।
स्वधर्मज्ञानवैराग्यशान्त्यादिगुणमण्डितः ॥२४॥ भक्त्या वशीकृतो
येन गृह्णाति भगवान्स्वयम् । पूजोपहारान् सकलान् प्रत्यक्षं प्रति-
वासरम् ॥२५॥ ज्ञानं त्रैकालिकं प्राप्तः प्रसादादेव तस्य यः । वे-

ખંડમાં દેહ ઇન્દ્રિયો આદિકથી વિલક્ષણ આત્માના ચથાર્થ જ્ઞાનરૂપ શુભ
મતિએ સંપન્ન અને સંસારસાગર તરવામાંજ એક ઉપયોગી કર્મયોગાદિ-
રૂપ ધર્મની અભિવૃદ્ધિની આકાંક્ષાવાળા પુરૂષોએ વિશેષપણે સેવેલું, મા-
ટેજ પૃથ્વી ઉપર પુણ્ય-પોતે સ્વરૂપથી પવિત્ર અને મહાપુરૂષના સેવનથી
પવિત્ર કરનાર કુરૂક્ષેત્ર નામનું પ્રખ્યાત એક તીર્થ છે ॥૨૩॥ એવા પુણ્ય
ક્ષેત્રમાં સ્વધર્મ અને તેના કાર્યભૂત જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને તેના કાર્યભૂત શાંતિ
વિગેરે સદ્ગુણોએ સંપન્ન, માટેજ આવી સાધનસંપત્તિથી શ્રીહરિના મ-
હાન્ ભક્ત-એકાંતિક ભક્તિમાં રસિક સુવ્રત નામના બ્રહ્મર્ષિ ઉત્પન્ન થયા
હતા ॥૨૪॥ જે સુવ્રત મુનિએ, જેની આજ્ઞામાં સૂર્ય ચંદ્ર વાયુ વિગેરે વશ
વર્તે છે, એવા પણ ભગવાન શ્રીહરિને પરાભક્તિથી વશ કર્યા હતા. અને
વશ થએલા ભગવાન પ્રતિદિન અર્પણ કરેલા પત્ર પુષ્પ ફળાદિક સમગ્ર
પૂજા સામગ્રીને પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ પોતાનાજ દિવ્યરૂપથી સન્નિધિ પામીને
સ્વીકાર કરે છે. આ અર્થ ‘પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ’
આ ગીતા શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે. આ શ્લોકથી સુવ્રતમુનિની ભક્તિનો ઉ-
ત્કર્ષ કહ્યો. ॥૨૫॥ હવે જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ કહે છે-જે સુવ્રતમુનિ શ્રીહરિના પ્ર-
સાદથીજ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પામ્યા હતા.
(એટલુંજ નહિ પણ સમગ્ર તત્ત્વ જ્ઞાનને પણ પામ્યા હતા) ‘પ્રસાદાદેવ’
આ પદથી જે જ્ઞાન પોતાના પ્રયત્નરૂપ અભ્યાસથી મેળવ્યું હોય તેની અ-
પેક્ષાએ જે જ્ઞાન પ્રભુપ્રસાદથી મળ્યું હોય તેની વિલક્ષણતા જણાવી છે.
એટલે જ્ઞાનની અતિશય શુદ્ધિ સૂચવી છે. પ્રભુપ્રસન્નતાથી મળેલું જ્ઞાન
શુદ્ધ હોય છે અને સ્વસાધનથી મેળવેલું જ્ઞાન તેવું વિશુદ્ધ હોતું નથી. એ
રીતે નિરતિશય જ્ઞાને સંપન્ન છે. તથાપિ જેમ અરણીમાં ગૂઢપણે રહેલો
અગ્નિ સર્વ કોઈ જાણી શકતા નથી, તેમ જેનો જ્ઞાનાતિશય સર્વ કોઈ જાણી

जगन्नाथपुरीमां प्रतापसिंहराजाने सुव्रतमुनि सत्सङ्गिजीवननी कथा संभळावेछे.

અથ ભગવદ્ભક્તૈર્વિશુદ્ધધિષ્ઠૈર્નૃભિઃ ॥૨૬॥ સોઽન્તર્હિતે ભગવતિ
હરૌ ગુર્વાજ્ઞયા મુનિઃ । તીર્થાનિ વ્યચરદ્ભૂમાવજ્ઞાન્ સદ્ધર્મ દર્શ-
યન્ ॥૨૭॥ વૃન્દાવનં સ કાશીં ચ ગત્વા તીર્થવિધૌ રતઃ । પ્રાપ-

શકતા નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા ભગવદ્ભક્ત મનુષ્યોજ 'આ આવા છે' એમ જાણી શકે છે. આ સ્થળે 'પાણ્ડિત્યં નિર્વિદ્યં બાહ્યેન તિષ્ઠાસેત્' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ કરી આપ્યો છે. અથવા-વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને ભગવાનમાં ભક્તિવાળા મનુષ્યોએ જે ભગવાન તત્ત્વથી જાણી શકાય છે. આ અર્થ 'ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન । જ્ઞાતું' આ વચનથી ભગવાનેજ ગીતામાં કહ્યો છે. માટે જે ભગવાન છે તે તો એક ભક્તિથીજ વેદ છે; તેમનાજ પ્રસાદથી ત્રિકાળ જ્ઞાનને પામ્યા હતા. એવો એક અન્ય કરીને અર્થ કરવો. ॥૨૬॥ ભગવાન શ્રીહરિ સ્વેચ્છાથી અંતર્ધાન થયા પછી સુવ્રતમુનિ પોતાના ગુરુ શતાનંદમુનિની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર અસાક્ષાત્ ભગવાનના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા જનોને સદ્ધર્મ-જેનાથી ભવાટવીમાંથી નિકળીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત પરમાત્માને પામે એવો સન્માર્ગ અતાવા માટે તીર્થોમાં સમંડળ વિચરતા હતા. તાત્પર્ય એ છે કે-સર્વ કોઈ મનુષ્યો ભવાટવીમાં પડેલા, વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની છાયામાં રમણ કરતા, તેનાં વિષમય ફળોનોજ આસ્વાદ લઈને મૂછાંને પામેલા અને વારંવાર જન્મમરણરૂપ શ્વાસ ઉચ્છ્વાસમાંત્ર ચેષ્ટાવાળા હોઈને 'અમે કોણ છીએ, ક્યાં પડ્યા છીએ, અમારું નિવાસ સ્થાન કોણ છે અને તેને પામવાનો માર્ગ કયો છે' એવો વિચાર કરવાનેપણ અસમર્થ છે. કોઈ વિરલો સુકૃતશાલી પુરૂષ તીર્થમાં નિવાસ પામીને તીર્થના માહાત્મ્યથી અતિશય સુકૃતને વધારીને પોતાના આત્માને ભવાટવીમાં પડેલો જાણીને સારો માર્ગ ગોતવામાં તત્પર હોય છે. માટે સન્માર્ગને નહિ જાણતા હોવાથી તેને ગોતવા માટે તત્પર થએલાઓને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરવા કૃપાથી તીર્થમાં વિચરતા હતા. કોઈ એક પણ મુમુક્ષુ અત્ર મળી આવે તો તેને સદ્ધર્મનો સદ્બોધ આપી તેનો ભવાટવીમાંથી મોક્ષ કરીને અમે કૃતાર્થ થઈએ એવા શુભ અભિપ્રાયથી તીર્થવિચરણ હતું ॥૨૭॥ સુવ્રતમુનિ કાશી વૃન્દાવન

જગન્નાથપુરીમુપકળ્ઠે મહોદધેઃ ॥૨૮॥ દત્તે યત્ર સ્વમક્તેભ્યઃ
કૃષ્ણઃ સાક્ષાત્સ્વદર્શનમ્ । પૃથિવ્યાં નોપમા યસ્યાઃ પ્રતાપાતિશ-
યાદ્ધરેઃ ॥૨૯॥ યત્ર પશ્ચસુ કાલેષુ પ્રાતરાદિષુ ચાન્વહમ્ । જાયતે
વાસુદેવસ્ય મહાનેવાર્ચનોત્સવઃ ॥૩૦॥ તત્ક્ષેત્રદર્શનપ્રાપ્તપરમાનન્દ
આત્મનઃ । આવાસમકરોત્તત્ર ચક્રતીર્થેતિપાવને ॥૩૧॥ પ્રત્યહં
પશ્ચકાલં ચ શ્રીજગન્નાથદર્શનમ્ । ચકાર પાલયન્ ધર્મે ભક્તિં ચ

વિગેરે તીર્થોને પામીને તેમાં કરવાપણે કહેલા ઉપવાસાદિક વિધિમાં તત્પર
થયા. યદ્યપિ પોતાને તીર્થ વિધિની કશી અપેક્ષા નથી પરંતુ 'જોષયેત્સર્વ-
કર્માણિ વિદ્વાન્ યુક્તઃ સમાચરન્' આમાં કહ્યા પ્રમાણે બીજાઓને થઈણ
કરાવા તીર્થ વિધિમાં તત્પર થયા. અથવા-તીર્થ-પરિશુદ્ધ એવા વિધિમાં
તત્પર એવો અર્થ કરવો. પરિશુદ્ધ વિધિતો જપયજ્ઞ જાણવો. બીજા વિધિ-
ઓમાં તો બીજાં કશું નહિ તો છેવટે બીજાંપર્મદરૂપ પ્રાણિપીડા પણ અ-
પરિહાર્ય હોવાથી અશુદ્ધ છે. જપયજ્ઞમાં તો કશી તેવી પ્રાણિપીડા લેશ-
પણ નથી. માટેજ લગવાને 'યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ' એમ જપયજ્ઞનું શ્રેષ્ઠ-
પણું કહ્યું છે. એવા તીર્થવિધિમાં તત્પર થએલા સુમતમુનિ પૂર્વસાગરના
સમીપમાં રહેલી જગન્નાથ નામની પ્રસિદ્ધ પુરીને પામ્યા. ॥૨૮॥ એ શ્લો-
કથી પુરીને વર્ણવે છે-જે પુરીમાં પ્રતિમારૂપે રહેલા શ્રીકૃષ્ણ લગવાન્
પોતાના એકાંતિક ભક્તોને સાક્ષાત્-પોતાનાજ દિવ્ય રૂપથી દર્શન દે છે.
જે પુરીને શ્રીહરિના અતિશય પ્રતાપને લીધે પૃથ્વી ઉપર બીજા કોઈની
ઉપમાજ નથી. જે પુરીમાં પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સંગવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન અને
સાયં આ પાંચ સમયમાં જગન્નાથ નામના અર્યાવતારરૂપ વાસુદેવ લગવા-
નની પૂજાનો મોટો ઉત્સવ થાય છે. ॥૨૯-૩૦॥ એવા પવિત્ર ક્ષેત્રના દર્શન
માત્રથી પરમાનંદને પામેલા સુમતમુનિ તે પુરીમાંજ વર્તતા અત્યંત પ-
વિત્ર ચક્રતીર્થ નામના સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥ પ્રતિ-
દિન પાંચેય સમયમાં શ્રીજગન્નાથ લગવાનનાં દર્શન કરતા અને સ્વોચિત
ધર્મે સહિત લગવાનની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિમાં તત્પર અને પોતાની પાસે
આવતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને આહિંસાદિ સ્વધર્મ અને પ્રત્યક્ષ લગવાનની ભ-

નવધા હરેઃ ॥૩૨॥ પ્રાપ્તેભ્યઃ સ્વાન્તિકં નૃમ્યો મુમુક્ષુભ્ય ઉપાદિ-
શત્ । કૃષ્ણમક્તિં સ્વધર્મં ચ નિર્માનો વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૩૩॥ તત્રા-
ગતોઽમૂદ્રાજર્ણિર્ગુર્જરાણામધીશ્વરઃ । નામ્ના પ્રતાપસિંહશ્ચ ત્યક્ત-
રાજ્યો વિરાગવાન્ ॥૩૪॥ ધર્મી કૃષ્ણસ્ય ભક્તશ્ચ તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણો-
ત્સુકઃ । અવસત્સોઽપિ તત્રૈવ તીર્થે સત્સહજલાલસઃ ॥૩૫॥ સ એ-
કદા તમદ્રાક્ષીદાસીનં કૌશ આસને । બોધયન્તં મુમુક્ષૂન્ નૃન્ કૃષ્ણ-
માહાત્મ્યમાદરાત્ ॥૩૬॥ તપસ્વિનં પ્રશાન્તં ચ સ્વધર્મસ્થં શુચિં

ક્ષિતિનો ઉપદેશ કરતા સુવ્રતમુનિએ નિર્માન અને જીતેન્દ્રિય થઇને ત્યાંજ
નિવાસ કર્યો. ॥૩૨-૩૩॥ હવે શ્રોતાની શુદ્ધિ કહેવા પૂર્વક વક્તા શ્રોતાના
સંવાદનો પ્રસ્તાવ કરે છે-નામથી પ્રતાપસિંહ તેમજ અર્થથી પણ પ્ર-
તાપસિંહ. (સિંહ જેવા મહા પ્રતાપી) માટેજ શત્રુના લયથી નહિ પણ
વૈરાગ્યના વેગથી પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિ સાડ જેણે રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે.
માટેજ રાજર્ણિ-રાજા હોવા છતાં પણ ૩૫ ધર્મમાં વર્તતા, ગુજરાત દેશ
વિશેષના અધિપતિ એજ જગન્નાથપુરીમાં આવ્યા ॥૩૪॥ પ્રતાપસિંહ રાજા
વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મના પ્રતિદિન પાલનથી નિર્મળ અંતઃકરણવાળા થઇને,
એથીજ ભગવાનમાં ભક્તિનિષ્ઠાને પામીને, માટેજ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર
કરવામાં અતિશય ઉત્સાહવાળા અને તેવાજ ઉત્સાહ વડે 'સત્સંગથી ભ-
ગવાનનો સાક્ષાત્કાર લાભ થાય છે' એવી લાલસાથી જ્યાં સુવ્રતમુનિ આ-
વીને રહ્યા હતા એજ ચક્રતીર્થમાં આવીને રહ્યા ॥૩૫॥ રાજર્ણિએ એક
સમયમાં ત્યાં રહેલા સુવ્રતમુનિને દર્ભની સાદડી ઉપર બેસીને મુમુક્ષુ મનુ-
ષ્યોને પરમ આદરથી સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણના અતિશય મહિમાનો યોધ આ-
પતા જોયા. મુનિને મુમુક્ષુ ઉપર અતિ આદર હતો, કેમકે માયાથી મોહિત
થએલા આ જગતમાં મુમુક્ષુ શ્રોતા મળવો દુર્લભ છે તેમજ શ્રીકૃષ્ણના
યોધ કરાતા મહિમામાં પણ અતિ આદર હતો. આ ઉપરથી જણાસુ રાજાને
પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર પ્રાપ્ત થએલો જણાવ્યો છે. ॥૩૬॥ સુવ્રતઋષિનું
બ્રહ્મદર્શિપણું જણાવનારા વિશેષો નિરૂપણ કરવા પૂર્વક રાજર્ણિનું મુનિ સ-
ન્મુખ આવવું ત્રણ શ્લોકથી કહેછે-શુચિ-સાત્ત્વિક આહારનું સેવનાદિ-

મૃદુમ્ । પ્રાલયન્તં બ્રહ્મચર્યં તિતિશ્ચું સિદ્ધયોગિનમ્ ॥૩૭॥ વિવે-
કવૈરાગ્યયુતં જિતાન્તર્વૈરિણં સ્થિરમ્ । આત્મનિષ્ઠં વૈષ્ણવેન્દ્રં પદું
સદ્ધર્મવોધને ॥૩૮॥ સાધુલક્ષણસમ્પન્નં પૂર્ણકામમવેત્ય તમ્ । વિન-

૩૫ બાહ્ય શૌચ્યે યુક્ત, સ્વધર્મસ્થ-વર્ણાશ્રમ વિહિત કર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પર,
તપસ્વી-શીતોષ્ણાદિ ક્ષંદનું સહન અને કૃષ્ણ ચાંદ્રાચણાદિ તપે યુક્ત,
શાસ્ત્રજન્ય સદસદ્વિવેક અને તેથી થએલા વૈરાગ્યે યુક્ત, પૂર્વોક્ત શૌચાદિ
અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો વડે રાગદ્વેષાદિ અંતઃશત્રુઓ જેણે જીત્યા છે, મા-
ટેજ પ્રશાંત-અતિશય શાંત એટલે બાહ્ય આંતર ઇન્દ્રિયો જેણે જીતી
છે, બ્રહ્મચર્યને પાળન કરનારા (જેની સર્વ ઇષિણાઓ નિવૃત્તિ પામી છે) અ-
ર્થાત્ ઉપરત, (આ સ્થળે 'યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ' આ શ્રુતિનો અર્થ
સ્મરણ કરાવ્યો છે.) તિતિશ્ચું-માન અપમાન નિંદા સ્તુતિ આદિકને સ-
હન કરવાના સ્વભાવવાળા, સ્થિર-સમાહિત, ('પ્રશાંત' ઇત્યાદિક પદથી
'શાન્તો દાન્ત ઉપરતસ્તિતિશ્ચું સમાહિતો ભૂત્વા' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ
કરાવ્યો છે.) શમદમાદિ સાધન સંપત્તિના અળથી આત્મનિષ્ઠ-પરમાત્મા-
વિષે નિષ્ઠાવાળા, અથવા-પરમાત્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં દર્શનરૂપ નિષ્ઠા-
વાળા, (આ પદથી 'આત્મન્યેવાત્માનં પश्येत्' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મરણ ક-
રાવ્યો છે.) વૈષ્ણવેન્દ્ર-અંતર્યામી પરંબ્રહ્મ સર્વસ્વામી પરમાત્માનું સ્વામિ-
પણે અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પોતાના આત્માને તેમના સહજ દાસ સ્વરૂપે
જેનારા અર્થાત્ પરમાત્માને સ્વામીપણે અને પોતાને સેવકપણે અનુસંધાન
કરનારા, (આ પદથી આત્મનિષ્ઠામાં વિશેષ બતાવ્યો છે.) સિદ્ધયોગી-નિ-
ષ્પન્નયોગી, (આટલાં પદથી બ્રહ્મદર્શિપણું કહ્યું. હવે ગુરૂના શિષ્યોએ સુ-
ખેથી સન્મુખ ગમન કરવામાં ઉપયોગી ગુણો એ પદથી કહેછે) મૃદુ-મૃ-
દુભાષી એટલે ઉપદેશ કરવા યોગ્ય અર્થો દુર્ગ્રહ હોવાથી શિષ્યો વારે વારે
પ્રશ્ન પુછે તથાપિ ક્રોધ નહિ કરવાના સ્વભાવવાળા અને સદ્ધર્મ-પારમૈ-
કાંતિક ધર્મ-ઉપાસન-ભજન-શરણાગતિરૂપ ધર્મનો ઓધ આપવામાં સમર્થ.
એ રીતે સાધુ-બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણોએ સંપન્ન મુનિમુનિને પૂર્વોક્ત ચિદ્ધો-
વડે પૂર્ણકામ-આત્મ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરેલો હોવાથી અવાપ્ત સમસ્ત

યેનોપસાદ્યાથ પ્રણમ્યોવાચ ભૂપતિઃ ॥૩૯॥ મુનિવર્ય ! પ્રપન્નોઽસ્મિ
ત્વામહં સાધુલક્ષણમ્ । મુચ્યેય સંસૃતેર્યેન તન્મે ત્વં વક્તુમર્હસિ
॥૪૦॥ इति पृष्टः स विप्रर्षिर्मानयित्वा तमादरात् । उवाच नृपतिं
प्रीतो मुमुक्षुजनवल्लभः ॥૪૧॥ સાધુ પૃષ્ઠં ત્વયા ભૂપ ! યતોઽસ્તિ

કામવાળા જાણીને પ્રતાપસિંહ રાજર્ષિ વિનય પૂર્વક શરણે જઈને (આ પદથી
'સ ગુરુમેવાભિગચ્છેત્સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં' આ શ્રુતિનો અર્થ સ્મ-
રણ કરાવ્યો છે) પ્રણામ કરીને એવી રીતે બોલ્યા કે-॥૩૯-૩૮-૩૯॥
હે મુનિવર્ય ! સાધુ-લગવાનના એકાંતિક લક્ષ્ય બ્રહ્મદર્શિનાં લક્ષણવાળા
તમારા શરણને હું પામ્યો છું. જે ઉપાય યોગવાથી જન્મ મૃત્યુના પ્રવાહ-
રૂપ સંસૃતિમાંથી મુક્ત થઈ એવો ઉપાય શરણાગત મને કહેવાને તમો યોગ્ય
છો. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જીવોનું ઉજ્જીવન કરવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા અને
પરમાત્માના સાક્ષાત્કારવાળા તમો છો માટે તમોજ કહેવાને યોગ્ય છો.
બીજો કોઈ નથી ॥૪૦॥ એ રીતે પુછેલા, મુમુક્ષુજનો જેને વહાલા છે એવા
વિપ્રર્ષિ (સુવ્રતમુનિ) પ્રશ્ન પુછવાથી, મનોરથની સિદ્ધિ મળતાં જેમ પ્રસન્ન
થાય તેમ પ્રસન્ન થઈને મુમુક્ષુ જણાસુ રાજાને 'સંસૃતિમાં આવો જણાસુ
ક્યાંથી મળે' એમ બહુ માન પૂર્વક જોઈને આદરથી બોલ્યા. 'આદરાત્'
આ પદથી શિષ્યના શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ અને આચાર્યની અતિશય કૃપા
સૂચવી છે. જેમાં સંપૂર્ણ શિષ્યલક્ષણ હોય તેની ઉપર ગુરૂનો આદર અને
કૃપા થાય છે. ગુરૂઓ શરણાગતિ માત્રથી એકદમ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ
કરતા નથી. પ્રભુપતિએ પરવિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે પોતાની પાસે આવેલા ઇન્દ્રની
બત્રીશ વર્ષસુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની આજ્ઞા કરીને પરીક્ષા કરી હતી, આ
રાજર્ષિનીતો બીજી પરીક્ષાની અપેક્ષા વિના શરણાગતિ નિષ્ઠા 'મુનિવર્ય ! પ્ર-
પન્નોઽસ્મિ' આ પદથી પ્રકટ કરી છે, માટે શિષ્યલક્ષણની પરિપૂર્તિ સિદ્ધ
થાય છે. અને ગુરૂ સુવ્રતમુનિ પણ બીજાના ત્રિવિધ તાપ નહિ સહન કરી
શકતા હોવાથી તેમનો કૃપાતિશય સ્પષ્ટ થાય છે, માટેજ આ સ્થળે 'આદ-
રાદુવાચ' એમ કહે છે. ॥૪૧॥ હે રાજન્ ! તમોએ જે આ મુક્તિનું સા-
ધન પુછ્યું તેજ સાધુ-અતિશય યુક્ત છે, કારણકે આ તો આત્માના હિ-

હિતમાત્મનઃ । કાર્યં નૃદેહેનૈતદ્વૈ યદ્વિમુચ્યેત સંસૃતેઃ ॥૪૨॥ કૃ-
ષ્ણસ્યાસ્ય જગન્નાથનામ્નો નવવિધાં નૃપ ! । કુરુ ભક્તિં તયૈવ ત્વં
પ્રાપ્સ્યસે શ્રેય ઈષ્ણિસતમ્ ॥૪૩॥ ઇત્યુક્તઃ શિરસાઽઽદાય તદ્વાક્યં સ
તથાઽકરોત્ । સમાગમં ચ નિરુદ્ધમ્ મુનેસ્તસ્યાનુવાસરમ્ ॥૪૪॥
ઇત્યં હિ ભજતઃ કૃષ્ણં તસ્યાસીન્નિર્મલા મતિઃ । તતો મુનિમવૈ-

તને કરનાર છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—‘શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતઃ તૌ સમ્પ-
રીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિ પ્રેયસો વૃણોતે પ્રેયો મન્દો યો-
ગક્ષેમાદ્વૃણોતે ॥ તયોઃ શ્રેય આદદાનસ્ય સાધુ ભવતિ’ (શ્રેય-મોક્ષ અને
પ્રેય-આ લોકના કામો મનુષ્યને પામે છે. તે બન્નેને હંસ જેમ ક્ષીરની-
રનો વિવેક કરી જુદા કરે છે તેમ ધીર પુરૂષ સારો વિચાર કરીને જુદા
કરે છે એટલે ગુણદોષના જ્ઞાનથી ત્યાજ્ય ઉપાદેય ભેદને જાણે છે. તેમાં
ધીર પુરૂષ પ્રેયનો પરિત્યાગ કરીને તેની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ શ્રેય-આત્મહિતને
વરે છે અને મંદતો યોગક્ષેમ નિમિત્તે પ્રેયને વરે છે. તેમાં શ્રેય-મોક્ષ
માટે પ્રયત્ન કરનારાનું સાધુ-ભદ્ર થાય છે) સંસૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવી
તેજ મનુષ્ય દેહથી કર્તવ્ય છે. એટલે પરમ પ્રયોજન છે. યદ્યપિ પશુયો-
નિથકી મનુષ્યયોનિનો પારલૌકિક સ્વર્ગાદિ અભ્યુદયસાધનના અનુષ્ઠાન-
રૂપ વિશેષ છે. તથાપિ જે પારલૌકિક અભ્યુદયનું અરાબર નિરૂપણ કરીએ
તો ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવા સીવાય કશો તેમાં વિશેષ નથી, માટે મૈથુ-
નાદિ આનંદવાળા પશુઓથકી મનુષ્યયોનીની કશી અધિકતા નથી, માટે
જ આ સ્થળે મનુષ્ય દેહનું પરમ પ્રયોજન જે મુક્તિ મેળવવી એજ છે
એમ નૃદેહેનૈતદ્વૈ” આ પદથી સ્પષ્ટ કહે છે. ॥૪૨॥ હે રાજન્ ! આ પુરીમાં
અર્ચાવતારથી રહેલા જગન્નાથ નામના ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની શ્રવાણાદિ નવ
લક્ષણવાળી ભક્તિ કરો. ભક્તિ કરવાથીજ ઇચ્છિત મુક્તિરૂપી શ્રેય અથવા
મુક્તિના સાધનની સંપત્તિરૂપ શ્રેયને પામશો ॥૪૩॥ એ રીતે મુનિએ ઉ-
પદેશ આપેલા રાજા મુનિનું વચન અતિ આદરથી માથે ચઢાવીને, પ્રતિ-
દિન તેમનો નિષ્કપટ ભાવથી સમાગમ કરવા પૂર્વક તેમના ઉપદેશો શ્રવણ
કરીને, મુનિના કહેવા મુજબ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. ॥૪૪॥ પૂર્વોક્ત

દ્રાજા સાક્ષાત્કૃષ્ણસેવિનમ્ ॥૪૫॥ અથ પ્રણમ્ય તં ભૂયઃ પ્રો-
વાચ પ્રાજ્ઞલિર્નૃપઃ । ત્વં સાક્ષાત્કૃષ્ણસેવીતિ વિપ્રર્ષે ! પ્રતિભાતિ
મે ॥૪૬॥ માષતે હિ ત્વયા કૃષ્ણો મુદ્ધે ચાન્નં ત્વયાર્પિતમ્ । ક્વંથં
હિ ભાતિ મે ચિદ્દૈસ્તવ લોકવિલક્ષણેઃ ॥૪૭॥ સમર્થોઽસિ તતો
બ્રહ્મન્મય્યપિ ત્વમનુગ્રહમ્ । કર્તુમર્હસિ યેનાહં સાક્ષાદ્વીક્ષેય તં
પ્રભુમ્ ॥૪૮॥ એવમુક્તો નૃપેણોચે સુવ્રતઃ પ્રીતિમાન્સ તમ્ । અતીવ

પ્રકારે ભગવાનને ભજતા રાજા પ્રતાપસિંહની મતિ-મન જ્યારે શ્રવ-
ણાદિ ભક્તિ કરીને કામક્રોધાદિ કલુષતાથી રહિત થવાથી નિર્મળ થઈ ત્યારે
સુવ્રતમુનિને અર્યાના વ્યવધાન વિના પ્રત્યક્ષ પોતાનાજ રૂપથી સમીપમાં
વર્તતા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની આસન-અર્ધ્ય-પાદ-આચમન આદિ ઉપચારો
અર્પણ કરવારૂપ સેવાને કરતા તે તે ચિદ્દેવડે જાણ્યા ॥૪૫॥ મુનિનો અસા-
ધારણ મહિમા જાણ્યા પછી તત્કાળ આશ્ચર્ય પામીને, અત્યધિક ભક્તિભાવથી
મુનિને વારંવાર પ્રણામ કરીને, બે હાથ જોડીને રાજા બોલ્યા કે-હે બ્રહ્મર્ષિ !
તમારે વિષે લોક વિલક્ષણ લક્ષણો દેખાય છે. ભગવાનની પૂજા કરતા સર્વ
કોઈ જનોમાં તમારા જેવાં લક્ષણો લક્ષિત થતાં નથી. પૂજાસમયમાં તમારો
જે સંભાષણાદિ વ્યાપાર છે તે પૂજાસ્વીકાર કરવા માટે સન્મુખ સન્નિધિ
પામેલા ભગવાનને જણાવે છે, માટે આવાં લોક વિલક્ષણ ચિદ્દેવડે તમારી
સાથે ભગવાન સ્વયં બોલે છે અને તમોએ અર્પેલા અન્નાદિ આહારને આ-
રોગે છે એમ મને જણાય છે, માટે બીજાઓની પેઠે તમો ભગવાનને સે-
વતા નથી પરંતુ સાક્ષાત્ સેવો છો એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું. ॥૪૬-૪૭॥
હે બ્રહ્મન ! તમો પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના ઉપાસક છો, માટે જેણે કરીને હું ત-
મારી પેઠેજ સપર્યાસમયમાં પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામું એવો અનુગ્રહ
આપના આશ્રિત મારી ઉપર કરવાને યોગ્ય છો. ‘આવું ફળ તો ભગવાનનીજ
કૃપાથી મળે છે તે મારાથી કેમ બની શકે?’ એમ કહેશો નહિ; કેમકે તમો
સમર્થ છો એટલે ભગવાનની કૃપા મેળવી આપવામાં પણ તમોજ સમર્થ
છો. ॥૪૮॥ એ રીતે રાજાએ પુછેલા સુવ્રતમુનિ, રાજા ઉપર તેમનો અતિ-
શય આદર બોધને અહુ રાજા થઈને બોલ્યા કે-હે રાજન ! પરમાત્માનાં પ્ર-

દુર્લભં નૃણાં સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણં નૃપ ! ॥૪૯॥ એતદર્થે જહ્નુ રાજ્યં
મહાન્તશ્ચક્રવર્તિનઃ । ઉગ્રં તપશ્ચ કુર્વન્તિ ત્યક્તગેહા વિવેકિનઃ
॥૫૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાદિસાધનાનાં ચ સત્ફલમ્ । એતદેવોદિતં
સદ્ધિર્યત્સાક્ષાદ્વિષ્ણુતોષણમ્ ॥૫૧॥ તથાપિ સ્વેચ્છયા યર્હિ સ ધર્મં

ત્યક્ષ દર્શન આજ મનુષ્ય શરીરથી અને આજ નેત્રથી થવાં તો અત્યંત દુર્લભ છે. ચક્રવર્તી મોટા મોટા રાજાઓ પણ સત્ અસતના વિવેકવાળા થઈને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહ (સ્ત્રી) નો પણ ત્યાગ કરીને અતીત અનેક વર્ષો સુધી કેવળ જળપાન-વાયુભક્ષણ અને પત્રાદિ ભક્ષણથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અદ્યાપિ કરે છે પણ ફળ (પ્રત્યક્ષદર્શનરૂપ) પામ્યા નથી, માટે ઉગ્ર તપથી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ છે. આગળ જે પ્રત્યક્ષ દર્શનનો ઉપાય કહેશે તેમાં અતિશય આદર ઉત્પન્ન કરવા બીજા ઉપાયોથી પ્રત્યક્ષ દર્શનનું દુષ્કરપણું આ શ્લોકથી કહ્યું છે. ॥૪૯-૫૦॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન દુર્લભ હોય તો તેનાથી શું નિવૃત્તિ પામવું ? નહિ નિવૃત્તિ પામવું, સ્વધર્મ આત્મજ્ઞાન અને વિષય વિરક્તિ વિગેરે સાધનોનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ નારદાદિ સત્પુરુષોએ આજ કહ્યું છે. શું ? તો જે પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુની પ્રસન્નતા, એટલે પ્રસન્ન થઈને પોતાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે અને તેમની પરિચર્યા પ્રાપ્ત થાય. પરમેશ્વરનું પ્રત્યક્ષપણું નહિ સિદ્ધ કરી શકનારા કેવળ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યવડે જે ફળ સિદ્ધ થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ નથી; પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષજ ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે. માટે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સંપન્ન એવો કયો પુરુષ તેની સ્મૃત્તા ન કરે ? સર્વ કોઈ કરે. અને સાધનની દુર્લભતા વિચારીને કયો પુરુષ નિવૃત્તિ પામે ? કોઈ પણ નજ પામે. ફક્ત સુકર ઉપાયને ગોતે છે. ॥૫૧॥ હવે સુકર ઉપાય કહેવાનો ઉપક્રમ કરે છે—યદ્યાપિ ભગવાન્ દષ્ટિને અગોચર છે તથાપિ જ્યારે સદ્ધર્મ અને સદ્ધર્મનિષ્ઠ સાધુઓની રક્ષા કરવા અને તે બેના દ્રોહી દુર્જનોનો નાશ કરવા ભૂમિ ઉપર સ્વેચ્છાથી અવતરે છે ત્યારે તો સર્વજનોને દષ્ટિગોચર થાય છે. ભગવાન્ અજન્મા હોવા છતાં જન્મ ધારે છે, તેમાં જીવોની પેઠે ક્રમે કરીને નહિ પરંતુ સ્વેચ્છાથીજ, તેમજ કર્મ ફળ ભોગવવા નહિ પણ સદ્ધર્માદિક સંર-

श्रीहरि शतानन्दमुनिने सत्सङ्गिजीवन रचवानी आह्वा आपेछे अने मुनि ग्रंथ रची अर्पण करेछे.

ચ સતોઽવિતુમ્ । હન્તું ચ તદ્વહો ભૂમૌ જાયતે તર્હિ દૃશ્યતે
 ॥૫૨॥ સાક્ષાદ્દૃશ્યોઽપિ સર્વેષામેષ વૈ ભગવાન્ સ્વયમ્ । ઇતિ તુ
 જાયતે કૈશ્ચિન્ન તુ સર્વૈર્નરાકૃતિઃ ॥૫૩॥ જાતોઽભૂત્ સામ્પ્રતં ભૂમૌ
 કોસલેષૂત્તરેષુ સઃ । ભક્તૌ ધર્માદ્ધરિરિતિ પ્રસિદ્ધઃ સારવો દ્વિજઃ
 ॥૫૪॥ સાક્ષાત્સ માં હિ મિલિતોઽનુગ્રહં કૃતવાન્મયિ । તેન તં સ-
 વૈદા રાજન્ ! વીક્ષે નિજદશોઽગ્રતઃ ॥૫૫॥ જનમન્ગલમૂર્તિઃ સ

ક્ષણુ માટેજ, એ રીતે અવતરણમાં નિમિત્ત અને પ્રયોજન કહ્યું ॥૫૨॥
 અવતરણ સમયમાં પરમાત્મા પોતાનાજ રૂપથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ ન-
 યનગોચર વર્તે છે તથાપિ ‘આ નિશ્ચે ભગવાન્ છે’ એમ તો સર્વ કોઈ જા-
 ણતા નથી, કેમકે પાપદૂષિત ચિત્તવાળા હોવાથી નરાકૃતિત્વ માત્રથી ભગ-
 વાનને પોતાને સંબંધીય સમજે છે. ‘નરાકૃતિ છતાં પણ આ સાક્ષાત્ ભગ-
 વાન્ છે’ એમ તો કોઈ સુકૃતાતિશયશાળી વિરલા (એકાંતિકના સમાગ-
 મથી જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન દઢ થયું હોય એવા) જનો જાણે છે.
 તે ગીતામાં કહ્યું છે ‘ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા’ ‘અવજાનન્તિ માં મૂઢા’ ‘અ-
 વ્યક્તં વ્યક્તિમાપન્નં’ ‘મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવીં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ । ભજ-
 ન્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્’ ઇત્યાદિ ॥૫૩॥ પૂર્વોક્ત અવતારો
 તો દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા હોવાથી અપરોક્ષ અનુભવની આકાંક્ષાવાળા
 અમોને તે ક્યાંથી ઉપકાર કરનારા થાય ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—હમણાંજ
 સમીપ સમયમાં પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોસલ દેશમાં સરવરીયા વિપ્રના વં-
 શમાં ધર્મદેવથકી તેમની પત્ની ભક્તિદેવીમાં તેજ શ્રીકૃષ્ણ હરિના-
 મથી પ્રસિદ્ધ પ્રકટ થયા હતા ॥૫૪॥ હે રાજન્ ! તે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ મને
 મળ્યા હતા અને તેમના ચરણ કમળની પરિચર્યા પણ બહુ દિવસ કરી
 છે. તેમણે મારી ઉપર ‘જ્યારે દેશ કાળથી વિદૂર રહેલા પણ મારે વિષે
 પરમ પ્રેમથી મારી સેવાની આકાંક્ષા કરશે ત્યારે હું આજ દિવ્યરૂપથી સ-
 ન્નિધિ પામીને સપર્યા સ્વીકાર કરીશ’ એવો અનુગ્રહ કર્યો છે. એવા અનુ-
 ગ્રહને લીધે ભક્તાધીન ભગવાનનું પરમ પ્રેમથી સ્મરણ કરતાં તેજ ક્ષ-
 ણમાં ભગવાનને મારી દષ્ટિ આગળ સર્વદા સાક્ષાત્ જોઈ છું. ॥૫૫॥ મનુ-

પ્રભુઃ સામ્પ્રતમેવ હિ । અન્તર્હિતોઽભવત્સ્વાનાં મનાંસ્યાકૃષ્ય ચા-
ત્મનિ ॥૫૬॥ ગુર્વાજ્ઞયા ચરામ્યત્ર તીર્થોદ્દેશેન ભૂતલે । મુમુક્ષુન્પ્રતિ-
તદ્વાર્તાઃ કુર્વન્નાર્ષભવર્તનઃ ॥૫૭॥ મુનિવાક્યમિતિ શ્રુત્વા સોઽતિ-
હૃષ્ટમના નૃપઃ । પ્રણમ્યોવાચ તં ભૂયો વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધીઃ ॥૫૮॥
રાજોવાચ—અહો ! ભાગ્યં મમ વ્રહ્મન્નય મે સફલં જનુઃ । યત્ત્વત્સ-
માગમં પ્રાપ્તઃ સુરાણામપિ દુર્લભમ્ ॥૫૯॥ કરુણા ભગવદ્ભક્તાઃ
પૂર્ણકામા અપિ ક્ષિતૌ । અનુગ્રહાય જીવાનાં વિચરન્તિ મુમુક્ષ-

ખ્યોને મંગળ કરનારી મૂર્તિ જેની છે એવા તે પ્રભુ શ્રીહરિ હમણાંજ
(બહુ કાળ વ્યતીત થયો નથી) પોતાના અવતરણનું કાર્ય પરિસમાપ્ત કરી
સ્વચરણ કમળ પરાયણ ભક્તોનાં મન ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને પોતાની મૂર્તિમાં
આકર્ષણ કરી અંતર્ધાન થઈ ગયા છે ॥૫૬॥ હું તો ગુરૂ શતાનંદમુનિની
આસાથી પ્રથમ ઋષભદેવના પુત્રરૂપે અને પછીથી જડ વિપ્રપણે પ્રસિદ્ધ
થએલા ભરતજીના જેવા નિર્માનાદિ લક્ષણવાળા વર્તનવાળો થઈને શરણે
આવતા મુમુક્ષુઓને તે ભગવાન શ્રીહરિની વાર્તા (મહિમા પૂર્વક ચરિત્ર
ગાવારૂપ) નો બોધ કરવા પૂર્વક આ ભૂતળમાં તીર્થયાત્રાના મિષથી વિચરું
છું. ॥૫૭॥ એવું સુવ્રતમુનિનું વચન સાંભળીને અતિમાન પ્રતાપસિંહ
રાજર્ષિ મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને બે હાથ જોડીને ફરીથી પ્રણામ કરીને મુનિ
પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે—॥૫૮॥ હે બ્રહ્મન સુવ્રતમુને ! માંહે ભાગ્ય આહો—
આશ્ચર્યરૂપ છે. અને આજ માંહે જન્મ સફળ થયું છે. કેમકે પ્રત્યક્ષ પ-
ણાને પામેલા પરમાત્મા શ્રીહરિના ચરણકમળની સેવાને સાક્ષાત્ સજ્જતા
એવા તમારો દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવો સમાગમ મને મળ્યો ॥૫૯॥
પ્રકટ પુરુષોત્તમના ચરણની પરિચર્યાથી જેમનાં પ્રારબ્ધ કર્મ પ્રક્ષીણ થયાં
છે એવા પૂર્ણકામ તમારા જેવા દયાળુ ભગવદ્ભક્તોનું ભૂમિ ઉપર જે વિ-
ચરણ છે તે મુમુક્ષુ મનુષ્યોના સંરક્ષણ સિવાય બીજા પ્રયોજનવાળું નથી.
હે બ્રહ્મન ! જેઓના અનુગ્રહ માટે તમારું ભૂમિ ઉપર વિચરણ છે તેમની
અંદરનો હું પણ એક છું તો મારી ઉપર કૃપા કરીને તે શ્રીહરિનું સમગ્ર
ચરિત્ર જે રીતે જોયું હોય અને ગુરુમુખથી જે રીતે સાંભળ્યું હોય તે રીતે

તામ્ ॥૬૦॥ અતસ્ત્વં કૃપયા બ્રહ્મંશ્ચરિત્રં સકલં હરેઃ । વક્તુમર્હસિ
મે તસ્ય યથાદૃષ્ટં યથાશ્રુતમ્ ॥૬૧॥ આવિરાસીદ્યથા ભૂમૌ યદ્યશ્ચ
કૃતવાન્પ્રભુઃ । તત્તચ્છુશ્રૂષવે મહ્યમવ્યગ્રમનસે વદ ॥૬૨॥ ઇતિ
ક્ષિતીશેન હરેશ્ચરિત્રં શ્રદ્ધાવતા તેન હિતાય પૃષ્ઠઃ । યથાશ્રુતં સ્વેન
તથા સ સર્વં પ્રવક્તુમારેભ ઋષિઃ પ્રસન્નઃ ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રતપ્રતાપસિંહસમાગમનામા પ્રથમો-
ઽધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—સતતં નિજમૂર્તિચિન્તકાનામધિકશ્વેતમનોહરપ્ર-
કાશે । હૃદિ દર્શિતરમ્યદિવ્યરૂપં ભગવન્તં તમહં હરિં નમામિ

કહેવાને યોગ્ય છો. ॥૬૦-૬૧॥ સમર્થ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રકારે પ્ર-
કટ થયા હોય અને જે જે ચરિત્રો કર્યો હોય તે સર્વ સાંભળવાને ધન્યતા
અવ્યગ્ર મનવાળા મને કહો ॥૬૨॥ આ પ્રકારે શ્રદ્ધાળુ-ભગવાનનાં દિવ્ય-
ચરિત્રામૃતનું પાન કરવામાં ઉત્સાહવાળા પાત્રભૂત રાજર્ષિએ પોતાનું હિત
કરવા માટે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના ચરિત્ર પ્રત્યે પુછેલા સુવ્રતરૂપિએ પ્રસન્ન થ-
ઇને પોતે જે પ્રકારે ગુરુમુખથી સાંભળ્યું છે અને જોયું છે તે પ્રકારે સમગ્ર
ચરિત્ર કહેવાનો સમારંભ કર્યો. ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારા-
યણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે સુવ્રત-પ્રતાપસિંહસમાગમ-
નામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

એ રીતે પ્રથમ અધ્યાયમાં શ્રોતા વક્તાનો સમાગમ નિરૂપણ કરીને, હવે
સુવ્રતમુનિ શ્રીહરિનું દિવ્યચરિત્ર કે જે પોતાના ગુરુ શતાનંદમુનિએ ભણા-
વેલું પ્રબંધના રૂપમાં છે; તેનો રાજર્ષિને ઉપદેશ કરવા ચરિત્રવાર્ણનના આ-
રંભમાં ભગવાન શ્રીહરિનું સ્મરણ કરી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઇને આનં-
દના ઉદ્ગારરૂપ તેમની સ્તુતિ કરે છે—નિરંતર નિજમૂર્તિનું ચિંતન કરનારા
એકાંતિક ભક્તોના હૃદય કમળમાં જણાતા અધિક શ્વેત મનોહર પ્રકાશમાં
સુંદર દિવ્ય મૂર્તિનાં દર્શન કરાવનારા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું

॥૧॥ શરણાગતદેહિનાં ચ માયાં ત્રિગુણાં યશ્ચ કઠોરકર્મબન્ધાન્ ।
કરુણાર્દ્રદૃશૈવ નાશયિત્વા નયતિ બ્રહ્મપુરં સુદુર્લભં તાન્ ॥૨॥ નિ-
જનેત્રચકોરચન્દ્રમીશં વિલસન્તં હૃદયે બહિશ્ચ રમ્યમ્ । કમલામ-

આ સ્થળે જે પ્રકાશ કહ્યો છે તે બાહ્ય પ્રકાશની પેઠે જડ નથી પરંતુ
'બક્ષરે પરમે વ્યોમન્' ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલો અજડ સ્વયંપ્રકાશૈકરસ
છે ॥૧॥ જે શ્રીહરિ શરણાગત-અક્રિયનપણાનું અને અગતિપણાનું અ-
નુસંધાન કરીને પોતાના શરણને પામેલા બ્રાહ્મણ કે શૂદ્ર નર કે નારી પુરૂષ
કે પશુ પક્ષી સર્વ કોઈ દેહધારિઓની ત્રિગુણાત્મક માયા અને કઠોર-અ-
ભેદ કર્મરૂપ અંધનોને અત્યંત દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથીજ નાશ કરીને, બીજા સાધ-
નોમાં નિષ્ઠાવાળાને તો અત્યંત દુર્લભ એવા બ્રહ્મપુર નામના ધામમાં ભાગ-
વતીતનુ આપવા પૂર્વક લઈ જાય છે, તે શ્રીહરિની હું સ્તુતિ કરું છું. ત્રિ-
ગુણ પ્રકૃતિ નિત્ય હોવાથી તેનો સ્વરૂપથી નાશ સંભવતો નહિ હોવાથી આ
સ્થળે માયા શબ્દથી તેના કાર્યભૂત વાસના જાણવી. વાસના અને કર્મ
અનાદિનાં હોવાથી બીજાંકુરન્યાયથી સર્વદા અનુવર્તે છે. તેના વિનાશમાં
આશ્રિતના ઉપાયના અનુષ્ઠાનની અપેક્ષા નથી; કેમકે આ તો શરણાગત છે.
અને ભગવાન્ નિરૂપાધિક દયાર્દ્રદૃષ્ટિ છે તે સ્વયં શરણાગતને સુદુર્લભ પદ
આપે છે. આ સર્વ અર્થ 'દૈવી હેષા...મામેવ ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તર-
ન્તિ તે' 'સર્વધર્માન્.....અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ' આ
બીતાવચનથી સ્પષ્ટ છે ॥૨॥ દિવ્યાકારની શોભા વર્ણવે છે-એક (ડાબા)
છતાં ઉંચા કરેલા કરતળવડે સર્વ ભૂતોને અભય આપવા રૂપ પોતાના બી-
રદને જણાવતા અને એક (જમણા) કરમાં લીળાકમળ કે જે પોતાના
અનાયાસથી જગદ્ધારણરૂપ કાર્યને જણાવનાર છે; તેને ધારણ કરનારા. મે-
ઘના જેવી શ્યામ મૂર્તિ જેની છે. એટલે જેમ મેઘ વૃષ્ટિથી સર્વના સંતાપને
હરે છે, તેમ પોતાના દિવ્યરૂપની પ્રભાથી સર્વના સંતાપને હરનારા. સર્વ
શ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા. (અર્થાત્ સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા પુરૂષોથી ચારે
તરફ વિંટાએલા) નિજજનોના નેત્રરૂપ ચકોર પક્ષીઓને ચંદ્રમાની પેઠે આ-
નંદ આપનારા. (એકલા નેત્રને આનંદ આપનારા એમ નહિ પણ સર્વ ધ-

યદાનપાણિમીઢે જલદશ્યામતનું સિતાંશુકં તમ્ ॥૩॥ અશેષબ્રહ્મા-
ન્દપ્રભુરપિ નિજેચ્છાત્તનૃતનુર્જયત્યેકઃ સ્વામી સ ચ સુરનરેન્દ્રા-
ર્ચિતપદઃ । તમીશામીશાનં ક્ષરપરમહં ચાક્ષરપરં હરિં વન્દે વાચં

ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારા) જેવા આ રમણીય રૂપથી નેત્ર આગળ પ્રકાશો
છો એના એજ દિવ્યરૂપથી નેત્ર મીચીને ચિતન કરનારા જનોને હૃદય કમ-
ળમાં પણ તત્કાળ પોતાનું પરમેશ્વરપણું પ્રકાશ કરવા પૂર્વક પ્રકાશો છો.
એવા ઈશી-અતિ સમર્થ શ્રીહરિ આપની હું સ્તુતિ કરું છું. મેઘદૃષ્ટાંતથી
આશ્રિત અનાશ્રિતની સાધારણતા સૂચવવા પૂર્વક ઉદારતા સૂચવી છે એ-
ટલે જેમ મેઘ પક્ષપાત વિના ઉદારતાથી જળ વર્ષે છે, તેમ ભગવાન પણ
આ આશ્રિત છે આ અનાશ્રિત છે એવો પક્ષપાત કર્યા વિના સન્નિધિમા-
ત્રથી ઉદારપણે સર્વના સર્વ અર્થો સંપૂર્ણ કરે છે. ‘નિજનેત્રચકોરચન્દ્ર’ આ
પદથી જેમ ચંદ્રમા સ્વાશ્રિત ચકોરપક્ષીનેજ આહ્વાદ આપે છે, તેમ ભગ-
વાન પણ આશ્રિતોને વિશેષપણે આહ્વાદ આપે છે, એવો વિશેષ અર્થ સૂ-
ચવ્યો છે ॥૩॥ એ રીતે શ્રીહરિનું નિરવધિ ઐશ્વર્ય અનુસ્મરણ કરી, તેમની
પાસે પ્રકૃત ઉપદેશમાં ઉપયોગી વાણીની વિશુદ્ધિની પ્રાર્થના કરે છે-આ
શ્રીહરિ નરતનુથી પ્રકટ થયા છે; એટલા માત્રથી એમની અનીશ્વરતાની
આશંકા કરવી નહિ. કેમકે આતો અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોના પ્રભુ-રાજાધિ-
રાજ હોઈને કેવળ પોતાની ઇચ્છાથીજ નરતનુ સ્વીકારે છે. જે સ્વેચ્છાથી અ-
વતર્યા હોય તેનાં ઐશ્વર્ય જતાં રહેતાં નથી. અર્થાત્ ‘અજોડપિ સન્નિવ-
યાત્મા’ આ વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વસ્વભાવને નહિ ત્યાગ કરીનેજ અવ-
તરેલા છે. અને જેને સમાન બીજો કોઈ નહિ હોવાથી એકજ સ્વામી
છે એટલે સર્વના સ્વામી. ‘एक एव हरिः स्वामिश्च द्वाच्योऽस्ति सर्वथा’
એમ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી નરેન્દ્રો જેમ દાસ-
ભૂત છે તેમ સુરેન્દ્રો પણ દાસભૂત છે, માટે પ્રતિદિન તુલ્યપણે સુરેન્દ્રો
અને નરેન્દ્રોએ જેના ચરણકમળો ભક્તિપૂર્વક મહોપચારથી પૂજ્યા છે,
એવા શ્રીહરિ જયકારી પ્રવર્તે છે. સર્વના સ્વામી હોવાથી કોઈ પણ તેમનો
ઈશ નથી પરંતુ બ્રહ્માદિ ઈશોના પણ સ્વયં ઈશ છે ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહે-

મમ સ હિ કરોત્વદ્ય વિમલામ્ ॥૪॥ વૈરાગ્યવેગપરિહાતસમેન્દ્રિ-
યાર્થે વિષ્ણુપ્રસાદસમિતાશ્ચિલયોગસિદ્ધિમ્ । કૃષ્ણાહ્લદ્યુપાસનવ-
લાસદદાત્મનિષ્ઠં તં વિષ્ણુદત્તતનયં સ્વગુરું નમામિ ॥૫॥ સર્વજ્ઞતાં
પ્રાપ્ય હરેઃ પ્રસાદાત્તચિત્રચારિત્રસિદ્ધં રચિત્વા । યોઽપાઠયદ્વ્યાસ-
સુતાકૃતિર્નઃ પ્રીતઃ શતાનન્દમુનિઃ સ ભૂયાત્ ॥૬॥ પ્રશ્નસ્ત્વયૈષ

શ્વરં.' તથા ગીતામાં કહેલા જે ક્ષરાક્ષર પુરૂષ; તે થકી પર-વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ એવા શ્રીહરિની હું વંદના કરું છું. તે શ્રીહરિ હમણાં મારી વાણીને વિમળ-ભગવચ્ચરિત્ર કહેવામાં પ્રતિભાવાળી કરો. ॥૪॥ એ રીતે મંગળ માટે ચાર શ્લોકથી ઇષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીને, હવે એ શ્લોકથી પોતાના ગુરૂને પ્રણામ અને પ્રીતિની પ્રાર્થના કરે છે-જેમણે વૈરાગ્યવેગથી સમસ્ત શબ્દાદિ વિષયોનો નિઃશેષપણે પરિત્યાગ કર્યો છે. (આથી કર્મયોગનું ફળ કહ્યું) અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણ કમળની ઉપાસનાના બળથી દૃઢ આત્મનિષ્ઠાને પામેલા (આથી જ્ઞાનયોગ કહ્યો) અને વિષ્ણુ-સર્વાન્તર્યામી શ્રીહરિના પ્રસાદથી સમગ્ર અણિમાદિ યોગસિદ્ધિને પામેલા અથવા ચિત્તવૃત્તિના નિરોધરૂપ યોગની પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર સુધીની સંપૂર્ણ સિદ્ધિને પામેલા (આથી ભક્તિયોગની સિદ્ધિ કહી) એ રીતે કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગની સિદ્ધિને પામેલા અને વિષ્ણુદત્ત નામના મૈથિલ બ્રાહ્મણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થએલા, મારા ગુરૂ શતાનન્દમુનિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૫॥ જે મુનિએ શ્રીહરિના પ્રસાદથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામીને, તેમની જ આજ્ઞાથી તેમનાં અત્યંત આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્રનું જેમાં વર્ણન છે એવું આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર રચીને, હું વિગેરે શિષ્યોને ભણાવ્યું. તે આ વ્યાસસુત શુકદેવજીના જેવી આકૃતિવાળા (જાણે શુકજી ફરીથી પ્રકટ થયા હોય એવા) શતાનન્દ (સો એ સો ભગવદ્ભક્તોને ભગવાનના ગુણ કીર્તનાદિવડે આનંદ પમાડનારા) મુનિ મારી ઉપર અતિ પ્રસન્ન થાઓ ॥૬॥ એવી રીતે પ્રવચન માટે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિ અને સ્વગુરૂને નમસ્કાર કરીને, હવે રાજર્ષિની મુમુક્ષાને વખાણે છે-હે રાજર્ષે ! તમો મુમુક્ષુ છો. મુમુક્ષા સર્વમુક્તિ નથી. તેમાં પણ તમો તો ભૂપાળ છો. તથાપિ રૂપિ જેવા

રાજર્ષે ! કૃતઃ સમ્યક્ષુમુક્ષુણા । યત્પૃચ્છસિ કથાં વિષ્ણોર્જનસં-
સૃતિમોચનીમ્ ॥૭॥ જન્માન્તરસહસ્રોત્યો યેષાં સ્યાત્પુણ્યસશ્ચયઃ ।
કથાયાઃ શ્રવણે બુદ્ધિસ્તેષામેવ હરેર્ભવેત્ ॥૮॥ શ્રીહરેશ્ચરિતં વર્ણી

હોધને વિત્તમય કૃત્સિત ગતિને પામ્યા નહિ. તેમજ પ્રિય-પુત્રાદિક અને પ્રિય-
રૂપ-બીજ સ્પૃહણીય કામોનો પણ દોષદષ્ટિથી વિચાર કરીને તત્કાળ
ત્યાગ કરી દીધો, માટે તમો ઉત્તમ મુમુક્ષુ છો. વળી મુમુક્ષા હોવા છતાં પણ
અને ગુરૂની પાસે જઈને પણ તમારી માફક કોઈ પુછતા નથી. તમોએ તો
આ બહુ સારો પ્રશ્ન પુછ્યો છે, કારણકે, જનસંસૃતિમોચની વિષ્ણુની કથાને
પુછો છો. ભગવાનની કથા જન્મમરણરૂપ સંસારને નિવારણ કરનારી છે.
જન-જન્મધારી સર્વ કોઈના હિતને કરનારી છે. કેટલાક મુમુક્ષુઓ આ-
ત્મતત્ત્વના દર્શનના સાધનરૂપ યમનિયમાદિ અષ્ટાંગયોગનો પ્રશ્ન પુછે છે
તો કેટલાક 'યેયં પ્રેતે બિચિકિત્સા મનુષ્યે વસ્તીત્યેકે નાયમસ્તીતિ ચૈકે ।
एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाऽहं' એ રીતે અતિગહન તત્ત્વાવધારણનો પ્રશ્ન કરે
છે, પરંતુ આ અંશતો અતિ દુર્ગમ હોવાથી સાંભળે અને ધારે તોપણ ત-
ત્કાળ શ્રેયને માટે થતો નથી. આ ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રના અવલંબન-
વાળી કથા તો સુધાની માફક અતિશય સ્વાદુ હોઈને; શ્રવણ સમયમાંજ
અમૃતના પૂરની પેઠે આનંદના પૂરથી સર્વ સંતાપને શમાવા પૂર્વક વર્ણાશ્ર-
માદિ અધિકારી વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના, સર્વ કોઈ જન્મધારીઓના
આ શરીરના અવસાનમાંજ સંસાર ભયને શમાવનારી છે ॥૭॥ ભગવાનની
આવી કથા સાંભળવામાં રૂચિ ઉત્પન્ન થવી તે અદ્ય પુણ્યથી પ્રાપ્ય નથી.
પરંતુ જે પુરૂષોને પૂર્વના હજાર જન્મનાં પુણ્યપુંજ પ્રકટ થાય તેવા પુરૂ-
ષોનેજ કથાશ્રવણ કરવાના નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે ॥૮॥ તે
આ શ્રીહરિનું ચરિત્ર તેમનીજ કૃપાથી જેમને દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થયું છે અને
કૃપાથીજ જેમને યોગ સિદ્ધ થયો છે અને જે સ્વયં યંથ નિર્માણમાં ઉપ-
યોગી કુશાલ બુદ્ધિએ યુક્ત છે એવા નૈષ્ઠિકવર્ણી શતાનંદમુનિએ પદ્મરૂપે
ગુરુનું છે 'ગુરુનું છે' એમ કહેવા ઉપરથી આ પ્રબંધમાં પ્રતિપાદન કરવા
ધારેલાં ભગવાનનાં દિવ્યચરિત્રોમાં એક પણ ચરિત્ર કવિઓના કલ્પના કર-

શતાનન્દો જુગુમ્પ હ । તત્કપાલબ્ધસાર્વજ્યઃ સિદ્ધયોગઃ કુશા-
 ગ્રધીઃ ॥૯॥ તદહં પરમં પુણ્યં નૃપ ! સત્સંગિજીવનમ્ । તસ્માદેવ
 હ્યધિગતમશેષં કથયામિ તે ॥૧૦॥ રાજોવાચ—કોઽસૌ શતાનન્દ-
 મુનિઃ ક જાતઃ કસ્ય વા સુતઃ । કથં ચાપ્રીણયદ્વિષ્ણું કેદં વ્યર-
 ચયત્સ ચ ॥૧૧॥ એતન્મે મુનિવર્ય ! ત્વં બ્રૂહિ સર્વં બુભુત્સતે । સર્વ-
 જ્ઞસ્ય ન તે કિન્નિદવિજ્ઞાતં મહામુને ! ॥૧૨॥ અહમવ્યગ્રચિત્તોઽસ્મિ
 ત્યક્તગ્રામ્યસુલ્લેષણઃ । તતઃ શ્રાવય તચ્છાસ્ત્વં શુશ્રૂષું મામશેષતઃ

વાના સહજ સ્વભાવવાળી બુદ્ધિથી કલ્પેલું નથી પરંતુ ગુણેલું છે એટલે
 ફક્ત વિદ્યમાન ચરિત્રનું યથન કર્યું છે પણ કલ્પના કલ્પિત નથી, આ અર્થ
 સૂચવ્યો છે. ॥૯॥ તે આ પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ, પુણ્ય-ભવોને શ્રવણપાઠાદિ-
 કથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરનાર સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર, જે શતાનંદ ગુરુશ્રી
 બાણેલું છે; તે શ્રદ્ધાળુ તમોને સમગ્રપણે કહ્યું છે. ॥૧૦॥ એ રીતે મહાપ્ર-
 તાપી સુવ્રતમુનિએ પોતાના ગુરુનો પ્રસંગ પ્રસ્તુત કર્યો એટલે ભગવાનના
 અનુગ્રહથી દિવ્યદૃષ્ટિને પામેલા અને દિવ્યચરિત્રોનો પ્રબંધ રચનારા શતા-
 નંદમુનિનો લોકવિલક્ષણ મહિમા સાંભળીને, તેમનું વિસ્તારથી ચરિત્ર સાં-
 ભળવામાં ઉત્સાહવાળા રાજર્ષિ પુછે છે—હે મુને ! તમો જેને શતાનંદ નામથી
 કહો છો તે કઈ જાતિના અને કેવા ગુણવાળા હતા. અને કયા દેશમાં જન્મ્યા
 હતા. અને કેના પુત્ર હતા એટલે એમના પિતા વિષ્ણુદત્ત નામથી તમોએ
 કહ્યા છે તેમનો આચાર અને સ્વભાવ કેવા પ્રકારનો હતો. (છત્યાદિ વિશેષ
 જાણવાની ઇચ્છાથી આ પ્રશ્ન છે.) અને વિષ્ણુ-જગતના રક્ષણ માટે અ-
 વતરેલા સ્વામિનારાયણને કયા પ્રકારથી પ્રસન્ન કર્યા હતા એટલે પ્રસન્ન-
 તાનું શું સાધન સાધ્યું હતું. અને આ શાસ્ત્ર કયા સ્થળમાં રહીને રચ્યું
 હતું ॥૧૧॥ હે મહામુને ! તમો સર્વજ્ઞ છો એટલે દષ્ટ અદષ્ટ, શ્રુત અશ્રુત,
 સર્વને યથાર્થપણે જાણો છો, માટે તમારે કાંઈ પણ અવિદિત નથી. તો
 હે મુનિવર્ય ! જાણવાને ઇચ્છતા મને તમો આ સર્વ વાત કહો ॥૧૨॥ પો-
 તાની શ્રવણાધિકારમાં પરિપૂર્તિ જણાવાપૂર્વક રાજર્ષિ કહે છે—હું અવ્યગ્ર
 ચિત્તવાળો છું એટલે શ્રવણમાં ઉપયોગી સાવધતાવાળો છું. કેવળ શ્રવણો-

॥૧૩॥ इति भूपतिना तेन पृष्ठो भागवतो द्विजः । यथानुभूतं त-
त्सर्वं कथयामास तं मुदा ॥१४॥ सुप्रत उवाच— अस्ति भूमितले
पुण्या नगरी मिथिला नृप ! । तस्यामभूद्विजवरो विष्णुदत्तोऽ-
तिधार्मिकः ॥१५॥ तस्य पुत्रः शतानन्दो नैष्ठिकं व्रतमास्थितः ।
ख्यातो गुणगणैः सद्भिर्गुरुशुश्रूषकोऽभवत् ॥१६॥ वेदशास्त्रपुरा-
णज्ञः पञ्चरात्रार्थकोविदः । विषयेषु विरक्तश्च स्वधर्माचलसं-

પયોગી મનની અવધાનતાવાળો હું એટલુંજ નહિ પણ પુત્ર કળત્રાદિ રૂપ
ગ્રામ્ય સુખમાં ધણણાલેશે પણ રહિત હું એટલે ભગવત્કથા શ્રવણના અ-
ધિકારની પરિપૂર્તિ કરી આપનારો વૈરાગ્ય પણ મારે વિષે છે. તો સાંભળ-
વાને ઇચ્છતા મને ભગવાનના દિવ્યચરિત્રરૂપ આ શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રકર્તા મહર્ષિનું
ચરિત્ર કહેવાપૂર્વક સમગ્રપણે કહી સંભળાવો. ॥૧૩॥ એ રીતે પ્રતાપસિંહ
રાજાએ પુછ્યું. એટલે ભાગવતોત્તમ સુપ્રતમુનિએ જે રીતે પોતે અનુભવ્યું
છે (જેયું સાંભળ્યું છે) તે સર્વ જાણવા ઇચ્છેલો અર્થ હર્ષથી રાજાને કહેવા
માંડ્યો. ॥૧૪॥ હવે સુપ્રતઋષિ રાજર્ષિએ પુછેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપે
છે—હે રાજા! ભુતળ ઉપર પુણ્યા-બ્રહ્મરાનિઓમાં અગ્રેસર ગણાતા
જનક રાજાના નિવાસથી પાંચકારી મિથિલા નામની એક નગરી વર્તે છે.
તે નગરીમાં ધાર્મિકોમાં શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુદત્ત નામના એક શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતા ॥૧૫॥
તેમના પુત્ર શતાનંદ નામના હતા. કેવા શતાનંદમુનિ તો-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
વ્રતને દૃઢ અનુસરેલા, મારે જ ગુરુ શુશ્રૂષામાં તત્પર, ‘અહિંસાસત્યમક્રો-
ધસ્ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશ્વનમ્ । દયા મૂતેન્બલોલુપ્ત્વં માર્દવં હીરચાપલમ્’ ઇત્યાદિ
સદ્ગુણગણવડે પ્રખ્યાતિ પામેલા ॥૧૬॥ ઋગાદિ ચાર વેદ, તેના અંગભૂત
છો શિક્ષાદિ શાસ્ત્ર અને વેદના ઉપબૃંહણરૂપ વિષ્ણુપુરાણ વિગેરે પુરાણોને
જાણનારા, વેદની પેઠે સર્વાંશે પ્રમાણભૂત પંચરાત્ર (પાંચ રાત્રીથી ભગવાન
નારાયણે સ્વયં પ્રવતવિહું) ના અર્થમાં પ્રવીણ, ‘વેદશાસ્ત્રપુરાણપાંચરાત્રા-
ર્થકોવિદઃ’ એમ સમસ્ત ભેગું પદ નહિ કહેતાં ‘પંચરાત્રાર્થકોવિદઃ’ એવો
જુદો નિર્દેશ કર્યો છે; તે ઉપરથી સાંગ સપુરાણ વેદથી ગમ્ય જે અર્થ છે તે
પાંચરાત્રથી પણ ગમ્ય છે એમ વેદ અને પંચરાત્રની પ્રામાણ્યતામાં સમાન

સ્થિતિઃ ॥૧૭॥ શાસ્ત્રેણ ચક્ષુષા ચાસૌ દૈવમાનુષલક્ષ્મવિત્ ।
સદસદ્યક્તિવિચ્છાન્ત ઉદારો મૃદુભાષણઃ ॥૧૮॥ અહિંસવૃત્તિઃ
કરુણઃ સત્સમાગમનિર્વૃત્તિઃ । પારોક્ષ્યેણ ભજન્વિષ્ણું તત્પ્રત્યક્ષે-
ક્ષણૈષણઃ ॥૧૯॥ પશ્યન્તિ હિ હરિં સાક્ષાદૃઢમક્તા મુમુક્ષવઃ ।

બળતા સૂચવી છે. વિષયમાં વિરક્તિ કે જે વેદાર્થ વિજ્ઞાનના વિપાકરૂપ છે; તેમાં નિષ્ઠાવાળા, વર્ણાશ્રમોચિત સ્વધર્મમાં વિષમદેશકાળાદિકમાં પણ નિશ્ચળ નિષ્ઠાવાળા. ॥૧૭॥ વળી દૈવ માનુષ લક્ષણને જાણનારા એટલે મનુષ્યનો જન્મ કે જે મસ્તક હસ્તાદિ આકૃતિ વિશેષરૂપ છે; તેને તો જાત-માત્ર સર્વ કોઈ પશુઓની પેઠેજ ચક્ષુથી જાણે છે એવી રીતે જાણવાથી કશો અર્થ નથી પરંતુ પશુઓની પેઠે કેવળ અનર્થજ છે. મનુષ્ય યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થએલાનું તો પશુચક્રી વિલક્ષણ અસાધારણ લક્ષણ તો ધર્મ અર્થ અને કા-મમાં (ત્રિવર્ગમાં) અભિરૂચિ અને તેના શાસ્ત્રીય ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ; આ-ટલુંજ છે તેને શાસ્ત્ર ચક્ષુથી જાણનારા. એવીજ રીતે દૈવ લક્ષણને જાણનારા એટલે ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનું તેતે કર્મથી આરાધ્યતા રૂપ અસાધારણ લક્ષણને શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી જાણનારા. અથવા-‘અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી કહેલું દૈવીસંપત્તિના મનુષ્યનું લક્ષણ જાણનારા (આ ઉપરથી ‘મલત્યમપ્રતિષ્ઠં તે’ ઇત્યાદિકથી કહેલી આસુરી સંપત્તિને પણ જાણનારા એવો અર્થ પણ સમજી લેવો) એટલે શાસ્ત્રોક્ત દૈવાસુર ભૂતસર્ગના વિભાગને જાણનારા, તેમજ શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી સદસત્-આ ત્યાજ્ય છે અને આ ગ્રાહ્ય છે એવા વિભાગને જાણનારા, મારેજ શાંત-જેણે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠું મન જીત્યું છે, ઉદાર-સ્વાર્થની અપેક્ષા વિના પરોપકારાર્થ પ્રવૃત્તિ સ્વભાવવાળા, કોમળ અને કોઈને ઉદ્વેગ ન થાય એવું સ્મિતપૂર્વક ભાષણ કરનારા ॥૧૮॥ પરને પીડા ન થાય એવીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા, કંરૂણ-પરપીડાને નહિ સહન કરવાના સ્વભાવવાળા, સત્સમાગમમાંજ સુખ સમજનારા, પ્રતિદિન નિરંતર પરોક્ષપણે ભગવાનને ભજતા તથાપિ તેમનો પ્રત્યક્ષ લાભ નહિ થવાથી અસંતોષ પામીને પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ દર્શનની અતિશય આકાંક્ષાવાળા થયા હતા. ॥૧૯॥ એવા શતાનંદમુનિ ‘જે

इति निश्चितवान् शास्त्रदृष्ट्या स च तथाविधः ॥२०॥ भक्त्या
श्रीमद्भागवतं पठति स्म स नित्यदा । तदर्थं चापि मनसा व्य-
चिचिन्तद्रहः स्थितः ॥२१॥ एकदा पञ्चमस्यासौ स्कन्धस्यार्थं वि-
चिन्तयन् । उपास्यं भारते वर्षे नरनारायणं ह्यवैत् ॥२२॥ स च
प्रत्यक्ष एवास्ते विशालायां तपश्चरन् । आकल्पान्तं स्वयं जुष्टो
नारदेनोद्धवेन च ॥२३॥ अथोत्कस्तद्विद्वक्षायै करिष्यन्सफलां नृ-
ताम् । तैर्थिकैः सह स प्रायाजनैर्बदरिकाश्रमम् ॥२४॥ यत्र सा-
क्षाद्विष्णुपदी गङ्गाऽस्ति भवमोचनी । पुण्यं नारदकुण्डं च तप्त-

મનુષ્યો મુમુક્ષુ થઈને દૈત્યોને ભગવાનને ભજો છે તેમને નિશ્ચે ભગવાનનું
પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે એવો શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી નિશ્ચય કરીને, પોતે પણ તેવા
મુમુક્ષુ દૈત્ય ભક્ત અને પ્રત્યક્ષ દર્શનના નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૦॥ એ
રીતે પ્રત્યક્ષ દર્શનની લાલસાવાળા, પ્રતિદિન પરાભક્તિથી શ્રીમદ્ભાગ-
વતનો પાઠ કરતા અને તેના અર્થોનું પણ એકાંત સ્થળમાં એસીને ચિત્ત-
વટે વારંવાર ચિંતન કરતા શતાનંદમુનિને કોઈ સમયમાં પંચમસ્કંધના અ-
ર્થનું અનુસંધાન કરતાં એવો નિશ્ચય થયો કે—‘ભરતખંડમાંજ ભગવાન સ્વયં
નરનારાયણરૂપે સર્વોપાસ્ય સાક્ષાત્ રહે છે, તેમનો આજ દૃષ્ટિથી સાક્ષા-
ત્કાર કરી શકાય છે અને બદરિકાશ્રમમાં અઘાપિ નારદજી ઉદ્ભવજીએ
સેવ્યા થકા લોકોના અનુગ્રહ માટે તપ કરવા પૂર્વક અંતર્ધાનના સંકલ્પે
રહિત થઈને કલ્પપર્યંત રહે છે. એમના ઉપાસનથી ભગવાનનું સા-
ક્ષાત્ દર્શન થશે.’ એવા નિશ્ચયવાળા થયા ॥૨૧-૨૨-૨૩॥ એવો નિશ્ચય
કર્યા પછી શતાનંદમુનિ નરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન માટે તીવ્ર ઉત્કં-
ઠાવાળા થઈને પોતાને પુણ્ય વિશેષથી પ્રાપ્ત થએલા મનુષ્ય જન્મને સૂક્ષ્ણ
કરવા સાર તીર્થયાત્રાણુ લોકોની સાથે બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા. ॥૨૪॥
જે શ્લોકથી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે—જે આશ્રમમાં વિષ્ણુના ચરણ
કમળમાંથી સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન થએલી, માટેજ સંસાર પાશને નિવૃત્ત કરનારી
ગંગા વહે છે. તથા જેમાં પવિત્ર નારદકુંડ નામનું અને સમગ્ર પાપને હર-
નારું તપકુંડ નામનું તેમજ પવિત્ર ઉર્વશી નામનું તીર્થ વર્તે છે. તથા

કુણ્ડમઘાપહમ્ ॥૨૫॥ ઉર્વશીસક્કમં તીર્થં યત્ર પશ્ચશિલાસ્તથા ।
 પુણ્યાઃ સન્તિ ચ તીર્થાનિ યત્રાન્યાન્યપિ ભૂરિશઃ ॥૨૬॥ અક્ષયા-
 ચ્યતૃતીયાયાં પ્રાપ્ય તં તત્ર સ દ્વિજઃ । નારાયણર્ષેરકરોદર્ચારૂ-
 પસ્ય દર્શનમ્ ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ તૈર્થિકં વિધિમાચરન્ ।
 તત્રૈવાવાસમકરોદ્ધર્ણીન્દ્રોઽનાકુલાન્તરઃ ॥૨૮॥ સહાગતેષુ લો-
 કેષુ કૃત્વા યાત્રાં ગતેષ્વથ । પ્રસાદયિતુમારેભે નારાયણમૃપિં
 નૃપ ! ॥૨૯॥ વિધાય નૈત્યકં કર્મ પ્રત્યહં પુરતો હરેઃ । પપાઠ
 દશમસ્કન્ધં સમ્પૂર્ણં વિધિવત્સુધીઃ ॥૩૦॥ એવં તમારાધયતઃ
 કન્દમૂલફલાશિનઃ । વ્યતીયુસ્તસ્ય ષષ્માસા દીર્ઘદષ્ટેરશ્વિચતઃ

જેમાં ધુણ્યા-સ્પર્શ કરનારા જનોને પવિત્ર કરનારી નારસિંહી વગેરે પાંચ
 શિલાઓ રહી છે. એટલુંજ નહિ પણ બીજાં બહુ તીર્થો જેમાં રહ્યાં છે.
 ॥૨૫-૨૬॥ શતાનંદમુનિએ અક્ષયતૃતીયાને દિવસે આવા અતિ પવિત્ર
 બદરિકાશ્રમને પામીને ત્યાં રહેલા અર્ચાવતારરૂપ ભગવાન શ્રીનરનારાયણ
 ઋષિનાં દર્શન કર્યાં. ॥૨૭॥ ધર્મશાસ્ત્રને અનુસારે તીર્થમાં કરવાપણે કહેલા
 ઉપવાસાદિરૂપ વિધિને યથાવિધિ કરતા વર્ણીન્દ્ર શતાનંદમુનિ અત્યંત અંતઃ-
 કરણવાળા થઈને ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન! તે, પછી
 પોતાની સાથે આવેલા યાત્રાળુ લોકો તીર્થયાત્રા કરીને જેમ આવ્યા હતા
 તેમ પાછા ગયા. પછી શતાનંદઋષિએ તે ક્ષેત્રના અધિદેવ નરનારાયણ ઋ-
 ષિને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૯॥ સુધી-પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાના
 અધ્યવસાયરૂપ શુભ યુદ્ધિએ સંપન્ન શતાનંદમુનિ, પ્રતિદિન સંધ્યાવંદનાદિ
 નિત્યકર્મ કરીને, પ્રતિમારૂપ પ્રભુની આગળ બેસીને, શ્રીમદ્ભાગવતના
 સંપૂર્ણ દશમસ્કંધનું તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવા પૂર્વક પ્રતિદિન કંદ મૂળ
 અને ફળનોજ આહાર કરીને યથાવિધિ પારાયણ કરવા લાગ્યા. ॥૩૦॥
 એ રીતે ભગવાનનું આરાધન કરતા, દેવળ કંદ મૂળ અને ફળનોજ આહાર
 કરતા, તપશ્ચર્યાની વ્યથાને નહિ ગણતા અને દીર્ઘદષ્ટિ-અત્યંત દીર્ઘ કાળે
 કરીને પણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાની આકાંક્ષાવાળા શતાનંદમુનિને છ માસ
 વીતી ગયા. ॥૩૧॥ છ માસ વીતી ગયા પછી પ્રાપ્ત થએલી પ્રબોધની એ

॥૩૧॥ એકાદશ્યાં પ્રબોધન્યાં દિવા પાઠાર્ચનાદિ સઃ । વિધાય
જાગરં ચક્રે નિરાહારો નિશિ દ્વિજઃ ॥૩૨॥ અથ પ્રસન્નો ભગવા-
ન્દયાનિધિસ્તસૈ સ આત્મીયવપુસ્તદેવ હિ । અદીદશદિવ્યમન-
ન્યમાનસૈદૃશ્યં નિજૈરદ્ભુતમાત્મસંસ્મૃતૈઃ ॥૩૩॥ સહોદયતાનેકદિ-
વાકરામં તં વર્ણિવેષં દ્વિભુજં વયઃસ્થમ્ । તપસ્વિનં શ્યામમતિપ્ર-
શાન્તં દૃષ્ટ્વેષ્ટદેવં સહસા સ વિસ્મિતઃ ॥૩૪॥ અવેત્ય સઘો વદરી-

કાદશીને દિવસે શતાનંદમુનિએ નિરાહાર થઈને દિવસે દશમસ્કંધનો પાઠ
ભગવત્પૂજન અને ગુણકીર્તનાદિક કરીને, રાત્રિએ વ્રતનું સંપૂર્ણ ફળ આ-
પનાઈ બગરણુ વ્રત ભગવાનનું જ એક ભજન કરવા પૂર્વક કર્યું. ॥૩૨॥
વ્રતને અંતે (આજ્ઞા મુદ્દર્તમાં) દયાનિધિ ઋષિવેષધારી નરનારાયણ ભગવાને
પ્રસન્ન થઈને અનન્ય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ અને પોતાના પ્રત્યક્ષ દર્શનની જ એક
અભિલાષાવાળા શતાનંદમુનિને પોતાની પ્રતિમારૂપ મૂર્તિનાં જ અદ્ભુત દિ-
વ્યરૂપે (સાક્ષાત્ ધર્મપ્રબળપતિના પુત્રરૂપે વર્તતા નરાકૃતિ રૂપે) દર્શન
આપ્યાં, આવા અદ્ભુત વપુનાં દર્શન સર્વ કોઈને મુલભ નથી. પરંતુ ‘આ
ભક્ત મારા દિવ્ય રૂપનાં દર્શન પામો’ એવા સ્વયં ભગવાનના શુભ સંકલ્પના
વિષયભૂત જે થાય તેનાથી જ સાક્ષાત્ દૃશ્ય થાય છે. આવો સંકલ્પ કેની
ઉપર કરે તો જેમનું મન ભગવાન સીવાય ખીજ ફળમાં કે સાધનમાં આ-
સક્ત ન હોય એટલે ‘ફળ અને સાધન ભગવાન જ છે’ એમ માનીને એક
ભગવાનમાં જ અનુરક્ત મનવાળા જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેમની ઉપર જ
એવો સંકલ્પ કરે છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન
મેઘયા ન વહુના શ્રુતેન । યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વિવૃણુતે
તનું સ્વામ્’ ઇત્યાદિ. ॥૩૩॥ એક જ કાળમાં ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યને સ-
માન કાંતિવાળા, અત્યંત શાંત સ્વભાવવાળા, (એટલે સુખેથી સેવવા યોગ્ય)
નવીન નીલ મેઘની માફક શ્યામ સુંદર વર્ણવાળા, બે બાહુ જેના છે,
(આથી મનુષ્યને સભાતીય સંસ્થાનની સંપત્તિથી દષ્ટિપ્રિયતા જણાવી છે)
સદા યુવા અવસ્થામાં રહેલા, વર્ણીના જેવા દંડ કમંડળુ જટા મૃગયર્માદિ
ધારણરૂપ વેષવાળા, તપસ્વી, ઇષ્ટદેવ એવા શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કરીને

પતિં તમુત્થાય નત્વા ધરણૌ નિપત્ય । પ્રેમાશ્રુનેત્રઃ પુલકાવૃતાક્ષો
વદ્ધાઞ્જલિદ્વન્દ્વ ઇતીશમૈદ્ ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દકૃતબદરીપતિસમારાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શતાનન્દ ઉવાચ—શ્રીવાસુદેવ इह सर्वमुमुक्षुलोकक्षेमाय निर्ज-
रकषिः करुणानिधिस्त्वम् । आकल्पमाचरसि तीव्रतपांसि तं
त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥૧॥ શ્રીનારદાદિમુનિમण्ड-

શતાનન્દમુનિ અકસ્માત્ અતિ આશ્ચર્યને પામ્યા ॥૩૪॥ શતાનન્દમુનિ પોતે
જોએલા ભગવાનને બદરીનાથ નરનારાયણ સાક્ષાત્ પોતાનાજ રૂપથી રહેલા
નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં આસનમાંથી ઉઠીને દંડની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પડીને સાધ્યાંગ પ્રણામ કરીને, ભક્તિ ભારથી સર્વ અવયવોને અવનમ્ર કરીને,
પ્રેમનાં આંસુથી આસ નેત્રવાળા અને રોમાંચિત અંગવાળા થઈને, બે હાથ
જોડીને, ઈશ-મહેશ્વરેયે યુક્ત શ્રીનરનારાયણની આગળ કહેવા મુજબ સ્તુતિ
કરવા લાગ્યા. ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
કૃતબદરીપતિસમારાધનનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ત્રીજો.

શતાનન્દમુનિ આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—જે તમારે વિષે આ
સર્વ જગત્ ‘સૂત્રે મણિગણા ઇવ’ સૂત્રમાં મણિગણની પેઠે વસે છે અને જે
તમો સર્વ જગતમાં ‘અન્તર્બહિશ્ચ તત્સર્વં ધ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ આ
શ્રુતિમાં કહ્યા મુજબ વસો છે, એવા તમો વાસુદેવ છો, તે વિષ્ણુપુરાણમાં
કહ્યું છે—‘સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્ત્રેતિ વૈ યતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ
વિદ્વદ્ગ્નિઃ પરિપઘ્યતે ॥’ એજ તમો કેવળ કંઈણાએ કરીનેજ ભરતખંડના
ત્રિવિધ તાપથી તપી ગએલા સર્વ મુમુક્ષુ મનુષ્યોના ત્રિવિધ તાપની નિવૃત્તિ
કરવા પૂર્વક પરમાનન્દની પ્રાપ્તિરૂપ આત્યંતિક ક્ષેમ માટે દેવર્ષિરૂપે અવ-
તરીને, પોતાના આચરણથી બીજાઓને મોક્ષોપાય બતાવા પૂર્વક કલ્પપ-
ર્યેત તીવ્ર તપશ્ચર્યાને આચરો છો. આવા અપાર કંઈણાનિધિ, મુનિવરરૂપે
વિરાજમાન, બદરીનાથ આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું ॥૧॥ શ્રી-

લસેવિતાઙ્ગિર્નિર્નીડગાઢદલસઙ્કુલિતાં વિશાલામ્ । અધ્યાસ્ય વેદ-

લગવાનના ગુણગાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદમાં આતુરતારૂપ શોભાએ યુક્ત નારદ આદિ મુનિમંડળોએ નિરંતર જેનાં ચરણકમળ સેવ્યાં છે. અને જેમાં નીડ-પક્ષિઓના સ્થાનરૂપ માળાઓ નથી એવાં ઘાટાં સઙ્ગઝ પાંનડાંથી વ્યાપ્ત, વિશાળા નામથી પ્રસિદ્ધ, વિશાળ બોરડીના વૃક્ષતળે બેસીને, વેદના રહસ્યાર્થનો મુનિઓની સમક્ષ પ્રકાશ કરનારા આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું. વેદોનું રહસ્ય આટલુંજ છે-પ્રાપ્ય પરબ્રહ્મ છે, તેમની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સાક્ષાત્કાર જ્ઞાન છે, તેમનો દાસભૂત પ્રત્યગાત્મા પ્રાપ્તા છે. આ સર્વ અર્થ અષ્ટાક્ષરનો ઉપદેશ કરતાં શ્રીહરિએ પ્રકાશ કર્યો છે-‘પ્રાપ્યસ્ય બ્રહ્મણો રૂપં પ્રાપ્તુશ્ચ પ્રત્યગાત્મનઃ । પ્રાપ્યુપાયં ફલં પ્રાપ્તેસ્તથા પ્રાપ્તિવિરોધિ ચ ॥ વદન્તિ સકલા વેદાઃ સેતિહાસપુરાણગાઃ । મુનયશ્ચ મહાત્માનો વેદવેદાન્તવેદિનઃ’ इति. ‘નિર્નીડ’ પદથી નિર્જન વનોપણુ પક્ષિઓના અતિશય શબ્દવાળાં હોય તો ચિત્તસમાધાનમાં ઉપરોધ કરનારાં થાય છે. આ બદરીમાં તો પક્ષીઓના માળાઓ નહિ હોવાથી ચિત્ત સમાધાનમાં કશો ઉપરોધ થતો નથી; જેથી તપશ્ચર્યાને ઉચિત પ્રદેશ છે એમ જણાવ્યું છે. ‘ગાઢદલ’ આ પદથી છાયાની બહુળતા હોવાથી આતપની ઉચ્ચતાએ રહિતતારૂપ અનુકૂળતા જણાવી છે. આ સ્થળે એવો દ્વન્વયર્થ નીકળે છે-ઋગ્યજુસામાદિરૂપ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાળ છે. અને તેની શાખાઓ પણ અસંખ્યાત છે. તથાપિ એક પણ શાખામાં નીડ (માળો) જ નથી કે જેમાં જીવરૂપી પક્ષી નિર્ભય થઈને સુખેથી સુઈ રહે, પ્રત્યેક શાખામાં કેવળ આ લોકમાંથી સ્વર્ગલોકમાં ગતિ અને ત્યાંથી આ લોકમાં પ્રત્યાગતિનેજ વારંવાર કરાવનારા વિવિધ કર્મવિધિઓ વિશેષપણે મળી આવે છે. વેદવાદમાં વળગેલા અને કર્મવિધિઓની પાછળ દોડાદોડ કરનારને એક ક્ષણ પણ વિશ્રાંતિ મળતી નથી. વિવિધ યોનિમાં જવું આવવું પણ કેવળ ભય કરનારું છે. આમાં કશા ફળના સ્વાદનું સુખ નથી. ફળ વિનાનાં કેવળ પાંનડાંથીજ ઘાટી શાખાઓ છે, જેથી કશો સાર નથી. આવા વિશાળ વેદમાં સ્વયં ભગવાન્ તેના પંરમતાત્પર્ય વિષયપણે રહીને વેદનું ગૂઢ રહસ્ય પ્રકાશ કરે છે.

હૃદયસ્ય નિરૂપકં ત્વાં નારાયણં ॥૨૥॥ દેવાઙ્ગનાગણવસન્તસુગ-
ન્ધિવાતૈર્યુક્તઃ સુરાધિપતિમોહકગાયકૌઘૈઃ । કામોઽપિ યેન સ-

એજ નારાયણ છે. ‘સર્વે વેદા અપદમામનન્તિ’ ‘નારાયણપરા વેદાઃ’ વેદનું આવું ગૂઢ રહસ્ય નહિ જાણુનારાઓને તો વેદ માળા વિનાના ફળ વિનાના પાં-
નડાં માત્રથી રમણીય સોએસો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય છે. અને
જે વેદનું આવું રહસ્ય જાણુનારા છે તેઓને તો જીવ પક્ષીને રહેવાના મા-
ળાએ સહિત અને ફળ સાથેની સોએસો શાખાઓથી વિસ્તાર પામેલો જણાય
છે. ‘જીવરૂપ પક્ષીઓને નિર્ભય નીડરૂપ અને ફળરૂપ તો સ્વયં નારાયણ
છે’ એવું વિશાળ વેદનું રહસ્ય ઉપદેશ કરનારા તમો નારાયણ છો. ॥૨૥॥
કોઈ સમયમાં તમારો મહિમા નહિ જાણુનારા ઇન્દ્રે ‘મારું સ્થાન લઈ લેશે’
એવી શંકાથી આપને તપશ્ચર્યામાંથી પાડવા માટે મૂર્તિમાન કામદેવને અ-
પ્સરાઓનો સમૂહ, વસંતરૂપનો સુગંધિમાન વાયુ અને મધુર ગાનથી શ્રોતા
જનોને મોહ પમાડનારો ગંધર્વવર્ગ, આ સર્વ કામોદીપક સામગ્રીની સાથે
બદરીકાશ્રમમાં મોકલ્યો. પોતે ઇન્દ્ર વિષયાભિષક્ત હોવાથી અપ્સરા આ-
દિકથી મોહિત થઈને ‘અપ્સરા આદિક સર્વ કોઈને મોહ પમાડી શકે છે’
એમ માનીને મોકલેલો કામદેવ પણ તમારો મહિમા નહિ જાણતો હોવાથી
વિચાર કર્યા વિના એકદમ તમારા સન્નિધિને પામ્યો. તેને તમોએ તુરત
અનાયાસથી જીતી લીધો. જીતવામાં કોઈ તીવ્ર શાપાદિરૂપ ઉપાયનો ઉપ-
યોગ કર્યો ન હતો, પરંતુ તેના નિગ્રહનું સામર્થ્ય હોવા છતાં તેમજ તેઓ
અપરાધી હોવા છતાં પણ નહિ ક્ષોભ પામેલા નિર્મળ ચિત્તથી ભયભીત
થએલા અપ્સરા આદિકનો સાંત્વના કરવા પૂર્વક અતિથિના જેવો સત્કાર
કર્યો. અને અતિશય રૂપસંપત્તિએ સંપન્ન, સ્વર્ગના ભૂષણરૂપ ઉર્વશી વિગેરે
અનેક અપ્સરાઓ સંકલ્પમાત્રથી સર્જ આપી. એ રીતે કેવળ ક્ષમાથીજ
કામને જીત્યો હતો. આ અર્થ ‘યન્માનસં’ આ શ્લોકથી કહે છે-ઋષિઓ
કામનો નિગ્રહ કરી શકે છે પણ ક્રોધનો કરી શક્તા નથી, કામનો નિગ્રહ
કરવા પ્રવર્તેલા તપસ્વિઓ રોષનેજ ઉત્તમ ઉપાયપણે આશરે છે. જે રો-
ષને લીધે બીજાઓને શાપ આપે છે. મહાદેવે પણ પોતાના તપમાં અંત-

હસા વિજિતશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ॥૩॥ યન્માનસં જિતતપસ્વિ-
ગ્ણોઽપિ રોષઃ સ્પ્રધું કથશ્ચન કદાચન નાઽઽપ શક્તિમ્ । તં ત્વાં
ચ વિશ્યતિ યતોઽન્તરવૈરિણોઽન્યે નારાયણં ॥૪॥ ત્વં પૂર્વકામ-
પતિરપ્યનુવાસરં સ્વં દૈવં ચ પિત્ર્યમપિ કર્મ કરોષિ કાલે ।
સન્નાહ્યન્નશ્ચિલનૈષ્ઠિકવર્ણિનસ્ત્વાં નારાયણં ॥૫॥ યસ્માત્પ્રવર્તત
દ્વિહાશ્ચિલસૌખ્યહેતુઃ સચ્છાસ્ત્રવૃન્દમશ્ચિલં ચલુ નૈષ્ઠિકેન્દ્રાત્ ।

રાય કરવા આવેલા કામદેવનો રોષથીજ વિનાશ કર્યો હતો, માટે કામને
જીતીને પછીથી નિષ્કુળ રોષને વશ વર્તનારામાં કશો વિશેષ નથી. મહા
સમુદ્રને તરી જઈને ગાયના પગલામાં ડુબી ગયા જેવી આ વાત છે. તમો
તો તેવા નથી, જે તમારા મનને શિવાદિતપસ્વિગ્ણોને જીતનારો પણ
ક્રોધ કદાચિત્-દેશકાળાદિકની વિષમતામાં પણ મહાકષ્ટથી પણ કિંચિત્
માત્ર સ્પર્શ કરવાને પણ સમર્થ થયો નહિ, તો બીજા લોભાદિ અંતઃક્રમો
સમર્થ ન થાય એમાં કહેવુંજ શું? તે તો તમારા થકી ભય પામે છે, એવા
આપ નારાયણની સ્તુતિ કરું છું. (આ એ શ્લોકમાં કહેલો અર્થ ભાગવતના
એકાદશસ્કંધમાં પ્રસિદ્ધ છે,) ॥૩-૪॥ તમો સર્વ ધર્મના સેતુ છો, કારણ
કે સર્વ લોકના સુખ, સર્વ ધર્મના પ્રવર્તક અને પતિ છો, માટેજ આપ પૂ-
ર્ણકામ છો. તથાપિ નૈષ્ઠિકવર્ણિ વર્ગને તથા બીજા લૌકિક જનોને પોતાના
આચરણથી શિખવાડવા સાથે દેવસંબન્ધિ તેમજ પિતૃસંબન્ધિ જે કોઈ
વિધિપ્રાપ્ત કર્મ છે તે સર્વનું તે તે સમયમાં પ્રતિદિન આચરણ કરો છો, એ
રીતે ધર્મપ્રવર્તક આપ નારાયણની હું સ્તુતિ કરું છું. ॥૫॥ સ્વાચરણથી
ધર્મપ્રવર્તકપણું કહું, હવે સચ્છાસ્ત્રપ્રવર્તનથી ધર્મપ્રવર્તકરૂપ વિશેષ કહે
છે-આ લોક પરલોકના શ્રેયના સાધનભૂત સર્વ ધર્મનો અવબોધ આ-
પનારા હોવાથી સર્વ જનોને પરમસુખની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત વેદ વિગેરે
સર્વ સચ્છાસ્ત્રો નૈષ્ઠિકવર્ણિરાજ આપના થકીજ આ લોકમાં પ્રવર્તે છે,
પ્રવર્તવિલા ધર્મનું સંરક્ષણરૂપ તમારું જે કર્મ છે તે બ્રહ્માદિ દેવવૃંદોએ
દુષ્કર છે, અર્થાત્-આપે બ્રહ્માને પ્રથમ વેદરૂપ પ્રમાણ આપ્યું, પછીથી
મધુકૈટભ નામના દૈત્યોએ તેનું હરણ કર્યું. એટલે બ્રહ્મા નષ્ટદૃષ્ટિ થઈને

યત્કર્મ લુપ્તકરમમર્ત્યગણૈશ્ચ તં ત્વાં નારાયણં ૦ ॥૬॥ યે યે નિવૃત્તિ-
મુપયન્તિ વિરાગવેગાત્સંસારમીતિજનિતાદધિભૂમિ તે તે । યસ્યા-
શ્રયેણ સુખિનોઽવ ભવન્તિ તં ત્વાં નારાયણં ૦ ॥૭॥ યત્પાદપ-
ન્નમકરન્દરસૈકલુબ્ધો બ્રહ્માણ્ડસૌખ્યમલિલં હિ કદાચિદેવ ।
રક્તોઽપિ નેચ્છતિ સુખામ્બુધિમેવ તં ત્વાં નારાયણં મુનિવરં વદ-
તીશમીડે ॥૮॥ મનોરથો મે વહુકાલજાતસ્ત્વદીક્ષયૈવાદ્ય ફલેન

સૃષ્ટિરૂપ સ્વકાર્ય કરવા સમર્થ થયા નહિ, પછીથી તમો સ્વયં ભગવાન અવ-
તરીને અમુરનો નાશ કરીને વેદ લાવી આપ્યા, ત્યારે બ્રહ્મા લુબ્ધદષ્ટિ
થયા. એ રીતે ધર્મરક્ષણ માટે તમોજ તે તે સમયમાં અવતરો છો, માટે
આવું આપનું કર્મ અમરવર્ગથી લુપ્ત છે. એવા સર્વેશ્વર આપ નારાયણની
હું સ્તુતિ કરું છું, ॥૬॥ હવે મોક્ષ આપવારૂપ વિશેષ વર્ણવેછે—આ ભુવનમાં
રહેલા જે જે દેવો અથવા મનુષ્યો કેવળ જન્મ મરણના પ્રવાહરૂપ સંસાર-
થી અત્યંત ભય પામવાથી વૈરાગ્યના વેગને પામીને, તેવાજ વેગવડે
ત્રિવર્ગમાંથી (ધર્મ અર્થ કામ) નિવૃત્તિ પામે છે. તેતે સર્વે જનો સંસાર
બંધનના વિચ્છેદ માટે મુખ્ય ઉપાયપણે આ અદરિકાશ્રમમાં રહેલા આપ-
નોજ આશ્રય કરે છે. તેઓ આપના આશ્રયના બળવડે આ લોકમાં ત્રિવિધ
તાપે રહિત થઈને આત્યંતિક સુખીયા થાય છે. એવા આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરું છું. ॥૭॥ આપના પાદપદ્મના પરાગ રાગમાંજ એક અનુરાગ-
વાળો (પણ પોતાના આત્માના અનુભવરૂપ કેવલ્યમાં પણ લુબ્ધ નહિ)
દીન જન પણ બ્રહ્માંડમાં અનુભવાતા બ્રહ્માસુધીના સમગ્ર સાંસારિક
સુખને પણ એક ક્ષણ પણ ઇચ્છતો નથી. જે કેવલ્યની પણ કામના નહિ
કરીને એક ભગવાનના ચરણકમળના મકરંદરસમાં લુબ્ધ થાય તે બ્રહ્માંડ
સુખની સ્પૃહા ન કરે એમાં કહેવુંજ શું? એમ શાથી? તો આપ સુખસા-
ગર-અનવધિકાતિશય આનંદના નિધિ છો ‘યતો વાત્તો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય
મનસા સહ.’ એવા આનંદમૂર્તિ, મુનિવર, અદરીનાથ આપ નારાયણની હું
સ્તુતિ કરું છું. ॥૮॥ એ રીતે સ્તુતિ કરીને કેવળ કૃપાવડે સાધ્ય સ્વમનોર-
થની પરિપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા પૂર્વક કૃપાની પ્રાર્થના કરે છે—હે ભગવન! અહુ

પૂર્ણઃ । કૃપા વિધેયા મયિ ભક્તિભાજિ તવાદ્વિપદ્મે કરુણારસાર્દ્રે
 ॥૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુવન્તં તમુવાચ ભક્તં નારાયણઃ સ્વાશ્રિ-
 તકલ્પવૃક્ષઃ । પ્રીતોઽસિ તે મદ્દરમીપ્સિતં ત્વં વૃણીષ્વ વર્ણિન્ !
 સકલાર્થસિદ્ધેઃ ॥૧૦॥ એવમુક્તો ભગવતા તં પ્રણમ્ય મુદા પુનઃ ।
 સ બ્રહ્મચારી પ્રોવાચ તત્સેવોત્સુકમાનસઃ ॥૧૧॥ યદિ પ્રસન્નોઽસિ
 વિમો ! વરો દેયશ્ચ મે તદા । રક્ષ માં સ્વાન્તિકે નિત્યં દેહિ સેવાં

કાળથી ૩૬ થએલો મારો મનોરથ (સાક્ષાત્ આપના દર્શનની પ્રાપ્તિ રૂપ)
 આજ આપના ચરણ કમળના સાક્ષાત્ સંદર્શનરૂપ કાળથીજ સંપૂર્ણ થયો.
 પરંતુ ખીજે એક નિગૂઢ મનોરથ છે કે—આપના કરુણારસથી આર્દ્ર (ભી-
 ના) પાદપદ્મમાંજ પ્રધાનપણે પ્રીતિવાળા મારી ઉપર એવી કૃપા કરો કે જે
 કૃપાથી મારો આપના ચરણ સમીપમાં નિરંતર નિવાસ થાય. ॥૯॥ સુવ્રત-
 ન્દપિ કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે સ્તુતિ કરતા, એકાંતિક ભક્ત શતાનંદમુનિ
 પ્રત્યે સ્વાશ્રિતોના કલ્પ વૃક્ષની પેઠે સર્વ સંકલ્પોને સંપૂર્ણ કરનારા લગવાન
 નારાયણ મુનિનો નિગૂઢ મનોરથ જાણી લઈને, તેમનીજ વાણીથી બહાર
 પ્રકાશ કરાવા પૂર્વક બોલ્યા કે—હે શતાનંદ વર્ણિન્ ! તમારી ઉપર હું
 બહુ પ્રસન્ન થયો છું; માટે સમગ્ર પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આપનારા મારા થકી
 જે તમારે ઇપ્સિત વર હોય તે માગો. ॥૧૦॥ હે રાજન્ ! એ રીતે નારા-
 યણે કહ્યું એટલે શતાનંદવર્ણી લગવાનને પ્રણામ કરીને તેમની સેવામાં
 ઉત્સાહિત મનવાળા થઈને હર્ષથી ફરીથી બોલ્યા. ॥૧૧॥ હે વિભો ! જે આપ
 મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય અને મને વર આપવો હોય તો નિરંતર મને
 આપની પાસે રાખો અને આપની સેવા આપો. હે પ્રભો ! હું અહ્માસુધીના
 સર્વ સુખમાં દોષદર્શનથી નિશ્ચે વિરક્ત થયો છું. તે સર્વ સુખ માયામય-
 ગુણનુંજ એક કાર્ય છે પણ તાર્ત્વિક નથી. અને સાંસારિક—સંસાર સર્જ-
 વાનાજ એક સ્વભાવવાળું છે અર્થાત્ ક્ષણમાં વિનશ્વર છે. ‘જે તેમ હોય
 તો અપ્રાકૃત અપુનરાવૃત્તિ કાંઈક કાળ માગો ?’ એમ આપ કહેતા હો તો હું
 સિદ્ધિ ઐશ્વર્યાદિ કાંઈ પણ ઇચ્છતો નથી. સિદ્ધિ—પ્રકૃતિવિલક્ષણ સ્વા-
 ત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ કેવલ્યલાલ, ઐશ્વર્ય—‘સ એકવા ભવતિ દ્વિવા

ત્વમાત્મનઃ ॥૧૨॥ ગુણગાનં તવૈવેહ કર્તુમિચ્છામિ પાર્શ્વગઃ । સા-
 ફલ્યં યેન વચસઃ શુદ્ધિઃ સ્યાચ્ચાન્તરાત્મનઃ ॥૧૩॥ સિદ્ધયૈશ્વર્યાદિ
 નેચ્છામિ ત્વત્તોઽહં કિમપિ પ્રભો ! । સાંસારિકે વિરક્તોઽસ્મિ સુખે
 માયામયે ધ્રુવમ્ ॥૧૪॥ इत्युक्तवन्तं भगवांस्तमुवाच महामतिम् ।
 ब्रह्मंस्त्वया व्यवसितं सम्यगेतन्मुमुक्षुणा ॥१५॥ किन्त्वहं सा-

भवति त्रिधा भवति' ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલું મુક્તૈશ્વર્ય. (આદિ પદથી અ-
 પ્રાકૃત ભગવદ્દેશવિશેષની પ્રાપ્તિ) એની અંદરનું એક પણ આપની પા-
 સેથી ધચ્છતો નથી. 'ત્યારે તારે કાંઈ આકાંક્ષાજ નથી ?' એમ કહેશો નહિ
 મારે એટલી આકાંક્ષા છે કે-આવા દિવ્ય પ્રત્યક્ષ રૂપથી જ્યાં આપ વિરાજ-
 માન રહો ત્યાંજ તમારી પાસેજ મને જીવનપર્યંત રાખો. નિરંતર આપની
 પાસે રહીને આપના ગુણોનું અનુસ્મરણ કરવા પૂર્વક આજ વાણીથી ગુણ-
 ગાન કરવા ઇચ્છું છું. તેનાથી શો લાભ છે ? તો તેનાથી વાણીની અને
 મનની શુદ્ધિ અને સફળતા થાય છે. દૈવલ્યની કામનાવાળાઓ કરણ
 (ધન્દ્રિયો) નો વિલય કરવા ઇચ્છે છે. ભગવદ્ભક્તિનો રસ જાણનારાઓ તો
 ગુણમય કરણનો વિલય થાય તેમાં ભક્તિરસથકી કશો વિશેષ જોતા નથી.
 ભક્તિરસની અપેક્ષાએ મોક્ષ પણ મોટો નથી. માટે હું ભક્તિરસમાંજ એક
 તત્પર થઈને ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ ગુણકીર્તનપરાયણ વાણી થાય અને
 ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં નિત્ય તૃપ્ત મન થાય એમ ઇચ્છું છું. જે
 ભક્તિરસના પ્રવાહરૂપ અનુસ્મરણ અને કીર્તનવડે મન વચનની વિશુદ્ધિ
 અને સફળતા થાય. ભગવાનના ગુણો પાપપુંજના પ્રક્ષયમાં કારણ અને
 સ્વયં અમૃતમય છે. માટે અતિશય પ્રેમપૂર્વક કરવા માંડેલું અનુસ્મરણ
 અને કીર્તન સિદ્ધિ સફળતામાં કારણ છે એમ જે કહ્યું છે તે યોગ્યજ છે
 અર્થાત્ હું આપનેવિષે અનન્ય ભક્તિની પ્રાર્થના કરું છું, એટલું તાત્પર્ય
 છે. ॥૧૨-૧૩-૧૪॥ એવી રીતે પ્રાર્થના કરતા અને પોતાનાજ એક સંશ્લે-
 ષની અભિલાષાવાળા મહામતિ શતાનંદમુનિના પ્રત્યે સ્વયં ભગવાન જોડ્યા
 કે-હે બ્રહ્મન ! મુમુક્ષુ-ભગવાનના વિયોગરૂપ અતિશય દુઃખમાંથી મુક્તિની
 ઇચ્છાવાળા તમોએ મારી સમીપસેવા કરવારૂપ આ સારો વ્યવસાય કયો

મ્પ્રતં ભૂમૌ કોસલેષૂત્તરેષ્વિહ । જાતોઽસ્મિ ધર્મતો મત્કૌ હરિ-
નામ્ના હિ વિશ્રુતઃ ॥૧૬॥ વર્તે પશ્ચિમપશ્ચાલદેશે દુર્ગપુરેઽધુના ।
સોઽહં ત્વામન્તિકે સ્વસ્ય રક્ષિણ્યાસિ ન સંશયઃ ॥૧૭॥ મદીયગુ-
ણગાનેચ્છા વર્તતે તવ હૃદયતઃ । તસ્ય મે ત્વં ચરિત્રાણાં ગ્રન્થકર્તા
ભવિષ્યસિ ॥૧૮॥ સોઽહં પૂર્ણે કરિણ્યાસિ ત્વદ્વાઙ્મિતમતસ્ત્વયા ।
સોઽન્વેષ્ય પ્રાપ્ય હત્યુક્ત્વા ભગવાન્ સ તિરોદધે ॥૧૯॥ તતઃ
સોઽતિગ્રહણાત્મા તદ્વીક્ષાત્મનૌરથઃ । વિધાય પારણાં પ્રાતઃ
પશ્ચાલાભિમુખં યયૌ ॥૨૦॥ નારાયણેક્ષણાનન્દો દ્વિજો માસદ્વયેન
સઃ । ક્ષ્યાતં ગુર્જરદેશેષુ પ્રાપ શ્રીનગરં પુરમ્ ॥૨૧॥ તત્ર શુશ્રાવ

છે. ॥૧૫॥ પરંતુ હું હમણાં ભૂમિ ઉપર ઉત્તર કોસળ દેશમાં ધર્મ ભ-
ક્તિના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈને ‘હરિ’ નામથી નિશ્ચે પ્રખ્યાતિ પામ્યો છું.
તેજ હું હમણાં પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગપુરમાં (ગઢડા) એકાં-
તિક ભક્તોના હિત માટે રહ્યો છું. તો તમોને તે રૂપથી ત્યાં રહેલા મારી
પાસે રાખીશ એમાં સંશય નથી ॥૧૬-૧૭॥ તમારા મનમાં મારા ગુણોનું
ગાન કરવાની ઇચ્છા છે તો તેને સફળ કરો. તમો દુર્ગપુરમાં વિરાજમાન
મારા ગુણચરિત્રોનો ગ્રંથરૂપે પ્રકાશ કરશો. તે હું મારી સેવામાં રહેવારૂપ
તમારો મનોરથ સંપૂર્ણ કરીશ. માટે તમારે હરિનામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ
પામેલા મને ગોતીને મળવું, એવી રીતે મુનિને કહીને શ્રીનરનારાયણ ભગ-
વાન્ અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૧૮-૧૯॥ ભગવાન્ અંતર્ધાન થયા પછી શતા-
નંદમુનિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથી મનોરથની સિદ્ધિ પામીને મનમાં
બહુ પ્રસન્ન થઈને દ્વાદશીના પ્રાતઃકાળમાં નિત્યવિધિ પરવારી, વ્રતની સ-
માપ્તિરૂપ પારણાં પણ કરીને પશ્ચિમ પંચાળ દેશોને લક્ષ કરીને બદરીકાશ્ર-
મમાંથી ચાલ્યા. બદરીપતિ નારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી પરમાનંદને
પામેલા અને તેમની આજ્ઞાને માર્ગમાં વારંવાર અનુસ્મરણ કરતા શતાનંદ
વર્ણી એ માસે ગુજરાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ શ્રીનગર (અમદાવાદ) પુરને પામ્યા
॥૨૦-૨૧॥ તે પુરમાં શતાનંદમુનિએ દર્શાવતી પુરી પ્રત્યે જતા અમદા-
વાદના વિપ્રવરોની એવી વાણી સાંભળી કે-‘હરિનામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા

પશ્ચાલાદ્ધરિર્દર્ભાવર્તી પુરમ્ । આગત્ય સહજાનન્દો વર્ણી યજ્ઞં
કરોતિ હિ ॥૨૨॥ નારાયણાવતારં તં દ્રક્ષ્યામો મિષ્ટભોજનમ્ ।
કૃત્વા ધનં ચ પ્રાપ્સ્યામ ઇતિ વિપ્રગિરોઽશ્રુણોત્ ॥૨૩॥ મહામર્ચો-
ત્સવં દ્રઘં ગચ્છન્નિર્વાહ્યણવ્રજૈઃ । સહ સોઽપિ સમાગચ્છન્નિતી-
યેઽહનિ તાં પુરીમ્ ॥૨૪॥ નાનાદેશસમાયાતૈઃ કરાત્તવલિભિર્જનૈઃ ।
વૃતાયાં તદિદૃશ્યોત્કૈસ્તસ્યામૈક્ષત તં પ્રભુમ્ ॥૨૫॥ ઉચ્ચસિંહાસના-
રૂઢં શ્યામં ચન્દ્રસમદ્યુતિમ્ । ભક્તહૃન્નયનાનન્દં વર્ણિવેષં ચ વિભ્ર-
તમ્ ॥૨૬॥ હૈમૈ રત્નમયૈઃ પૌષ્પૈર્ભૂષણૈર્વહુધાંશુકૈઃ । અભ્યર્ચ્યમાનં
ભક્તૌઘૈશ્ચન્દનેન સુગન્ધિના ॥૨૭॥ કરાત્તયષ્ટ્યા ગૃહ્ણન્તં હારાન્

વર્ણીન્દ્ર શ્રીસહજાનન્દસ્વામી ભગવાન્ પશ્ચિમ પંચાળ દેશમાં આવેલા દુર્ગ-
પુરથી નીકળીને, સૌવીરાદિ દેશોમાં ફરતા ફરતા હાલમાં દર્ભાવતી (ડ-
ભાણ) પુરીમાં પધારીને, વિષ્ણુયાગ કરે છે, ત્યાં જઈને નારાયણના અવ-
તારરૂપ તે શ્રીહરિનાં દર્શનરૂપ પરમ લાલ પામીશું અને અવાંતર ફળરૂપ
મિષ્ટાન્નભોજન અને દક્ષિણાદ્રવ્ય પણ પામીશું એવી વાણી સાંભળીને
શતાનંદમુનિ પણ વિષ્ણુયાગનો મહોત્સવ જોવા જતા વિપ્રવૃંદોની સાથે
નીકળ્યા તે ખીજે દિવસે દર્ભાવતી પુરીએ પહોંચ્યા. ॥૨૨-૨૩-૨૪॥ દેશ
દેશમાંથી આવેલા, હસ્ત સંપૂર્ણમાં વિવિધ પુષ્પહારોને ધારી રહેલા, અને
અંતરમાં શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાની અતિશય ઉત્કંઠાવાળા ભક્તજનોથી અ-
ત્યંત ભીડવાળી દર્ભાવતી પુરીમાં વિરાજમાન પ્રભુ શ્રીહરિનાં શતાનંદમુ-
નિએ દર્શન કર્યો ॥૨૫॥ હવે શતાનંદમુનિએ જોયેલા શ્રીહરિને ચાર શ્લો-
કથી વર્ણવે છે-ઉંચા સિંહાસનમાં વિરાજમાન, નવીન મેઘ સરખા શ્યામસું-
દર, ચંદ્રની પેઠે અતિ આહ્લાદ આપનારા દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવાળા,
માટેજ ભક્તજનોના મન આદિ આંતર અને નેત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને આનંદ
આપનારા, નૈષ્ઠિક વાણીના વેષને ધારી રહેલા, રત્નજડિત સુવર્ણમય કડાં
કુંડળ વિગેરે ભૂષણો તથા મોગરો આદિક પુષ્પોથી રચેલા હારો તથા અનેક
પ્રકારનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા કેસરાદિમિશ્રિત સુગન્ધિમાન ચંદન ઇત્યાદિ
ઉપચારો વડે ભક્તસમાજે પુજેલા. ॥૨૬-૨૭॥ હું પહેલો હું પહેલો એવી

પૌષ્પાન્સહસ્રશઃ । નૈકદેશસમાયાતૈર્દીયમાનાન્નરવ્રજૈઃ ॥૨૮॥ હૈમી
રૌપ્યા મુદ્રિકાશ્ચ વાસાંસ્યામરણાનિ ચ । વિપ્રેભ્યો દદતં પ્રીત્યા
સહાસમુખપદ્મજમ્ ॥૨૯॥ તં દૃષ્ટ્વા દણ્ડવદ્ભૂમૌ પતિત્વા પ્રણનામ
સઃ । વદ્ધ્વાઞ્જલિપુટં પ્રોચે નારાયણ ! હરે ! જય ॥૩૦॥ હરિસ્તં
માનયામાસ સમ્પ્રીતઃ સ્વાગતાદિભિઃ । વરદાનં સફલયન્સ્વકૃતં

ઉતાવળથી આવતા ભક્તજનોની અતિશય ભીષ્યને લીધે પોતાની પાસે આ-
વવાને અસમર્થ, પૂજા કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા, હાથમાં હારાદિ ઉપહા-
રોને ધારી રહેલા, અનેક દેશમાંથી આવેલા ભક્ત સમાજને જોઈને કૃપાથી
કરમાં ધારેલી સોટીને લાંબી કરીને; તેનાવડે ભક્તોએ પોતાને અર્પેલા હજારો
હજાર પુષ્પહારોને સ્વીકારીને, તેમના મનોરથોને પરિપૂર્ણ કરતા ॥૨૮॥ બહુ
પ્રકારનાં વસ્ત્રો, અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો, હજારો હજાર સુવર્ણમુદ્રિકાઓ
(સોનામહોરો) તથા રૂપ્યમુદ્રિકાઓ (રૂપીયા) તે તે સત્પાત્ર વિપ્રોને પ્રીતિથી
આપતા, મંદહાસ્યવડે શોભાયમાન મુખકમળ જેવું છે એવા શ્રીહરિને જોયા.
દાન આપનારાઓને મુખકમળના વિકાસરૂપ શોભા અને પ્રીતિ હોવી જોઈએ.
દાતા હોઈને પણ યાચક ઉપર પ્રીતિ કરવી અને મુખ પ્રકુક્ષિત રાખવું એ તો
એક ઈશ્વરનો અસાધારણ સ્વભાવ છે, ભગવાનજ પરમોદાર છે, એમ પોતેજ
'ઉદારાઃ સર્વે દૃષ્ટે' આ વાક્યથી કહ્યું છે ॥૨૯॥ એવા ભગવાન શ્રીહરિને
જોઈને શતાનંદમુનિએ તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કર્યો, પછીથી ઉઠીને બે હાથ જોડીને હે હરે ! હે નારાયણ ! તમો જય પામો
એમ બોલ્યા. ॥૩૦॥ શ્રીહરિએ હાથ જોડીને ઉભા રહેલા શતાનંદમુનિની
ઉપર અતિ પ્રસન્ન થઈને સ્વયં સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જાણે જાણતા ન હોય
એમ લોકમર્યાદાને પાલન કરવા 'તમો સુખેષી આવ્યા ? ક્યાંથી આવ્યા ?
ગોત્ર શું ? નામ શું ?' ઇત્યાદિ પ્રિયવચનથી સત્કાર કરીને પોતાના અવ-
તારરૂપ નારાયણરૂપિરુપે આપેલું વરદાન (પોતાની પાસે રાખવા પૂર્વક
સ્વસેવા આપવારૂપ) સફળ કરવા સાડ મુનિને પોતાના ઉદ્ભવસંપ્રદા-
યને અનુસારે ભાગવતી દીક્ષા આપીને પોતાની પાસે વાસ કરાવ્યો.
આ ભગવાન ભક્તચત્સળ, કરુણાસાગર, પ્રપન્નાભયપ્રદ અને સર્વ-

મક્તવત્સલઃ ॥૩૧॥ સ્વાન્તિકે વાસયામાસ દત્વા દીક્ષાં ચ તં
 દ્વિજમ્ । પ્રપન્નામયદઃ સ્વામી કરુણાવરુણાલયઃ ॥૩૨॥ મનોરથ-
 ફલં પ્રાપ્ય સ ચ હૃષ્ટમનાઃ પ્રભુમ્ । સેવમાનોઽવસન્નિત્યં તદ્ય-
 શોવર્ણનોત્સુકઃ ॥૩૩॥ કાલેનાલ્પેન ચ હરેઃ કૃપયા તસ્ય સ-
 દ્વિયઃ । સમાધિસિદ્ધિરષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યાસં વિનાઽભવત્ ॥૩૪॥
 ધ્યાયંસ્તં હૃદિ સોઽદ્રાક્ષીત્પ્રાગ્દૃષ્ટં વદરીશ્વરમ્ । ક્ષણાન્તેઽન્ત-

સ્વામી છે. જેમ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપર વત્સળતા રાખે છે, તેમ
 ભગવાન્ ભક્તો ઉપર હર્ષપ્રકર્ષ રાખે છે. હર્ષઉત્કર્ષને વત્સળતા કહે છે.
 જેમ ગાયો પોતાના વત્સોને સન્મુખ હોજ્યા આવતા બેઠને તત્કાળ સ્નેહથી
 દુધને ઝરતા આંચળવાળી થાય છે, તેમ ભગવાન્ ભક્તોને સ્વસન્મુખ આ-
 વતા બેઠને પોતે આનંદામૃતને પ્રસવવા પૂર્વક ભક્તોનો સંશ્લેષ કરવામાં
 તત્પર થાય છે. વળી કરુણાસાગર હોવાથી ભક્તોના સંતાપને ક્ષણપણુ સ-
 હન કરી શકે નહિ, વળી શરણાગતને અભયદાન આપવાના એક બીરુદ-
 વાળા હોવાથી પોતાના સંકલ્પના ભંગભયથી પણ શરણાગતસંરક્ષણપરા-
 યણુ થાયજ, વળી સર્વના સ્વામી હોવાથી સ્વસેવકનું સંરક્ષણ સ્વયં પ્રા-
 પ્તજ છે, આ વિશેષણોથી શતાનંદમુનિને એકદમ દીક્ષા આપવા પૂર્વક
 પોતાની સમીપે સ્વીકાર કરી લીધા તેમાં પ્રબળ નિમિત્ત વિશેષપણે પ્રકાશ
 કર્યું છે. ॥૩૧-૩૨॥ પ્રસન્ન મન જેનું છે એવા શતાનંદમુનિ પૂર્વોક્ત મનો-
 રથનો લાભ પામીને, પ્રભુ શ્રીહરિની પ્રતિદિન પરિચર્યા કરવા પૂર્વક તેમનાં
 યશયુક્ત ચરિત્રોનું પ્રબંધ રચનાથી વર્ણન કરવામાં અતિ ઉત્સાહવાળા થ-
 ધને, નિરંતર પ્રભુપાસે વાસ કરીને રહ્યા. ॥૩૩॥ સદ્બુદ્ધિએ સંપન્ન શતા-
 નંદમુનિને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધ્યાનવડે
 સિદ્ધ કરવા યોગ્ય જે સમાધિ છે તે અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના પણ
 શ્રીહરિની નિરવધિ કૃપાવડે સ્વલ્પ સમયમાંજ સંપન્ન થઈ હતી. ॥૩૪॥
 કોઈ સમયમાં ભગવાન્ શ્રીહરિ હૃદયકમળમાં પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન ક-
 રતા શતાનંદમુનિને પ્રથમ અદરિકાશ્રમમાં જેએલા અદરીપતિ નારાયણરૂપે
 પ્રાદુર્ભાવ પામી એજ રૂપથી હૃદયમાં સ્વદર્શન આપીને તત્કાળ આકાશમાં

હિતઃ સોઽથ યથા સૌદામની દિવિ ॥૩૫॥ જ્યોતિર્મયેઽક્ષરે
ધાન્નિ સ્થિતં તં કૃષ્ણમૈક્ષત । સમગ્રૈશ્વર્યસમ્પન્નં સપાર્ષદપરિગ્ર-
હમ્ ॥૩૬॥ ગોલોકમથ વૈકુણ્ઠં શ્વેતદ્વીપાદિ ધામ યત્ । તદૈક્ષ-
યત્સહૈશ્વર્યં હરિસ્તસ્મા અલૌકિકમ્ ॥૩૭॥ યથા સ્વયં ચાવિરા-
સીદ્ધર્મો ભક્તિસ્તથર્ષયઃ । તેષાં રૂપં યથા પૂર્વમગ્રત્યં ચાપ્યબૂઘત્
॥૩૮॥ સ્વસ્ય ભક્તાશ્ચ યે ભૂમૌ પુરુષા યોષિતસ્તથા । અપિ તેષામુમે
રૂપે તસ્મૈ હરિરજિજ્ઞપત્ ॥૩૯॥ જન્મકર્માદિ તેષાં ચ સ્વસૈશ્વર્યં ચ
સર્વશઃ । ભૂતં ભવન્નવિષ્યં યત્તજ્ઞાનં પ્રદદૌ પ્રભુઃ ॥૪૦॥ તત્તોઽમૂ-

વિજળીની પેઠે એક ક્ષણમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૩૫॥ વળી ક્ષણવારમાં
જ્યોતિર્મય અક્ષરધામમાં સદા વિરાજમાન સ્વયં શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટ થ-
ઈને, મુનિના હૃદયકમળમાં પોતાનું સ્વરૂપ સમગ્ર ઐશ્વર્યે સંપન્ન અને નંદ-
સુનંદ શ્રીદામાદિ પાર્ષદો તથા રાધા રમા આદિક શક્તિઓએ સહિત સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યું. અર્થાત્ મુનિએ શ્રીહરિને સર્વ અવતારોને ધારણ કરનારા,
બ્રહ્મપુરધામમાં રહેલા, પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણરૂપે જોયા ॥૩૬॥ ત્યાર પછી
શ્રીહરિએ અલૌકિક ઐશ્વર્યોએ સહિત, અલૌકિક ગોલોક વૈકુંઠ શ્વેતદ્વીપાદિ
સર્વ ધામો સમાધિમાં મુનિને બતાવ્યાં ॥૩૭॥ વળી અક્ષરધિપતિ પુરૂ-
ષોત્તમ પોતે પૃથ્વી ઉપર ધર્મ ભક્તિના તનય રૂપે જે રીતે પ્રકટ્યા છે તથા
ધર્મદેવ, ભક્તિદેવી અને મરીચ્યાદિ મહર્ષયો મનુષ્યયોનિમાં જે રીતે અવ-
તર્યાં છે; તેમનાં પૂર્વનાં તેમજ અત્યારનાં જે રૂપ છે તે સર્વનો સમાધિસમયમાં
શતાનંદને શ્રીહરિએ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો ॥૩૮॥ તથા જે જે મુક્તો પોતાના
પ્રાદુર્ભાવ સમયમાં સ્વચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિએ યુક્ત હોઈને પૃથ્વી
ઉપર નરનારીરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વનાં બન્ને રૂપ (પૂર્વનાં મુક્તરૂપ તથા
વર્તમાન કાળનાં મનુષ્યરૂપ) મુનિને શ્રીહરિએ જણાવ્યાં. ઈં બહુના-ધર્માદિ
સર્વનાં જન્મ કર્મ અને ઐશ્વર્યાદિ તથા પોતાનું ઐશ્વર્ય (દર્શનમાત્રથી હ-
જારો જનોને સમાધિ કરાવવી વિગેરે) આ સર્વનો સર્વ પ્રકારે અનુભવ
કરાવ્યો, તથા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળનું જ્ઞાન પણ પ્રભુ
શ્રીહરિએ આપ્યું. ॥૩૯-૪૦॥ એ રીતે મહામતિ શતાનંદમુનિ પણ ભગ-

ત્સોઽપિ સર્વજ્ઞઃ શતાનન્દો મહામતિઃ । યથાવત્તત્સર્વમવૈન્મૈત્રેયં
સ્વમૃષિં તથા ॥૪૧॥ સોઽથ પ્રીતમના વર્ણી તદીયગુણવર્ણનૈઃ ।
સ્વીયં જ્ઞાનં તથા વિદ્યાઃ સફલીકર્તુમાહ તમ્ ॥૪૨॥ ત્વચ્છોગુ-
પ્ફનેનૈવ પ્રવન્ધૈર્વિવિધૈઃ પ્રભો ! । સ્વજ્ઞાનં સફલીકર્તુમુત્કાચા-
ઽઽજ્ઞાં તુ દેહિ મે ॥૪૩॥ ઇતિ નિષ્કપટં તેન યાચિતો હરિરાહ
તમ્ । મનોરથોઽયં સફલો ભવિષ્યતિ તવ દ્વિજ ! ॥૪૪॥ આયાહિ
ત્વં મયા સાકં દુર્ગપત્તનમુત્તમમ્ । તત્રાહં કારયિષ્યામિ રાધા-
કૃષ્ણસ્ય મન્દિરમ્ ॥૪૫॥ તત્રાતિપાવને ક્ષેત્રે વસંસ્ત્વં સ્થિરમા-
નસઃ । શાસ્ત્રં વિરચયેર્વર્ણિન્ ! યથાત્માનુમત્તમ્ મમ ॥૪૬॥ इत्यनु-

વત્કૃપાથી સર્વજ્ઞ થયા એટલે પૂર્વોક્ત સર્વ યથાર્થ પણે જાણ્યું. તેમજ ‘હું
પૂર્વે મૈત્રેય ઋષિ હતો’ એમ પણ જાણ્યું. ॥૪૧॥ એવી રીતે બીજા અધ્યા-
યના સોળમા શ્લોકને આરંભીને આ અધ્યાયના આટલા મુખીના શ્લોકથી
‘શતાનંદમુનિએ શ્રીહરિને કેવી રીતે પ્રસન્ન કર્યા’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરીને,
હવે છેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા તેનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ કરે છે-એ રીતે
ભગવાનના અનુગ્રહથી ત્રિકાળદર્શિપણું પામવાથી મનમાં બહુ પ્રસન્ન
થએલા શતાનંદવર્ણી પૂર્વોક્ત જ્ઞાન તથા વિદ્યા (પૂર્વે અભ્યાસ કરેલી સાંગ
વેદાદિ ચૌદ વિદ્યા)ને પણ શ્રીહરિનું સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણ ચરિત્ર વિભૂતિ
વિગેરેનું વર્ણન કરીને સફળ કરવા સાડ શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા. ॥૪૨॥ હે
પ્રભો ! આપની કૃપાથી મળેલા મારા વિજ્ઞાનને વિવિધ વૃત્તમાં આપના
દિવ્ય યશોનું વર્ણન કરીનેજ સફળ કરવા ઉત્કઠાવાળો છું; તો મને આપ
આ આરંભમાં આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છો ॥૪૩॥ હે રાજન્ ! એ રીતે શ-
તાનંદમુનિને નિષ્કપટપણે પરમ પ્રેમથી પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ કહ્યું કે-
હે દ્વિજવર ! તમારો આ મનોરથ સફળ થશે ॥૪૪॥ હે મુને ! આહિથી
મારી સાથે તમો ઉત્તમ દુર્ગપત્તન પ્રત્યે આવો, દુર્ગપુરમાં હું શ્રીગોપી-
નાથજીનું દિવ્ય મંદિર કરાવીશ ॥૪૫॥ એવા અતિ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં રહીને
ક્ષેત્રમહિમાથી સ્થિર મન થઇને તમો હે વર્ણિન્ ! તમારા અનુભવ અને
સંકલ્પને અનુસારે મારા સંબંધવાળું શાસ્ત્ર રચશો ॥૪૬॥ હે રાજન્ ! એ

જ્ઞાત ईशेन हृष्टः स कृतवांस्तथा । साकं भगवता दुर्गपुरमेत्याव-
 सच्चिरम् ॥४७॥ सत्सङ्गिजीवनं नाम धर्मशास्त्रमिदं हि सः । हरि-
 लीलामयं चक्रे श्रीगोपीनाथमन्दिरे ॥४८॥ शोधयित्वाऽथ तद्भ-
 क्तान् हरेर्मत्प्रमुखान् विदः । कतिचित् पाठयामास विप्रानन्तर्हितै
 हरौ ॥४९॥ इति ते कथितं भूष ! जन्मकर्मादि मे गुरोः । सत्स-
 ङ्गिजीवनमथो सच्छास्त्रं वच्मि तत्कृतम् ॥५०॥ सकलधर्मभृतं हरि-
 लीलया समुपबृंहितमेतदिहाद्भुतम् । रसविदां भुवि मानसरञ्जनं

પ્રકારે સર્વનિયંતા શ્રીહરિએ અનુશા આપી એટલે મનમાં પ્રસન્ન થએલા
 મુનિ શ્રીહરિના કહેવા મુજબ તેમની સાથે દુર્ગપુરમાં આવીને કેટલાએક
 વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૪૭॥ ભગવાનની આશાને અનુસારે શતાનંદમુનિએ શ્રી-
 હરિની દિવ્ય લીલા જેમાં પ્રધાનપણે વર્ણવી છે અને સર્વ ધર્મનો પ્રોધ
 આપનાર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રરૂપ સત્સંગિજીવન નામનું આ શાસ્ત્ર શ્રીગો-
 પીનાથજીના મંદિરમાં રહીને રચ્યું. (આથી 'કયા સ્થળમાં રહીને આ શાસ્ત્ર
 રચ્યું હતું' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૪૮॥ તે પછી મુનિએ પોતે કરેલું
 શાસ્ત્ર શોધીને શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા પછી તેમના ભક્ત, અવધારણુ કરી
 શકે એવા હું વિગેરે વિદ્વાન્ વિપ્રોને ભણાવ્યું ॥૪૯॥ હે રાજન્! એ રીતે
 મારા ગુરુ શતાનંદમુનિનું જન્મકર્માદિ તમોને કહ્યું. હવે તેમણે રચેલું,
 ભગવાનના ગુણોનું અવલંબન હોવાથી સત્-શ્રેષ્ઠ અને સત્સંગિજીવન નામ
 જેનું સાર્થક છે એવું શાસ્ત્ર, સાંભળવા ઇચ્છતા તમોને કહું છું. ॥૫૦॥
 આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર, સર્વ ધર્મ કે જે વર્ણનિમિત્તથી કે આત્રમનિ-
 મિત્તથી પ્રવર્તેલા છે તેથી જે ત્રિવર્ગપ્રતિપાદક કામ્ય છે તથા જે મોક્ષ-
 નિરૂપક કર્મયોગાદિક છે તે સર્વથી સંપૂર્ણ ભરેલું, પુરુષોત્તમ શ્રીહરિની
 દિવ્યલીલાથી વૃદ્ધિ પામેલું, માટેજ અદ્ભુત-પ્રતિપાદ ચરિત્રો અદ્ભુત
 હોવાથી શ્રોતાઓને અતિ આશ્ચર્ય કરનાર, ભૂમિ ઉપર જે રસિક જનો
 છે તેઓના હૃદયને આહ્વાદ આપનાર, અથવા-'રસો વૈ સઃ' એ શ્રુતિમાં
 રસશબ્દથી ભગવાનને કહ્યા છે તો તેમના સ્વરૂપને જાણનારાઓના મનને
 રંજન કરનાર અને કળિમય કામ ક્રોધાદિ દોષોને નાશ કરનાર છે. એવા

કલિમલોપશમં શૃણુ સાદરમ્ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे शतानन्दमनोरथसिद्धिनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

સુવ્રત ઉવાચ—પાતું ધર્મમધર્મમુત્સન્નયિતું શ્રીભક્તિધર્માઙ્ગતો જા-
તાયોત્તરકોસલેષુ વિબુધાનન્દાય સદ્ધર્મિણે । શ્રીમચ્ચન્દનપુષ્પહાર-
રુચયે શુભ્રાંશુકે વિભ્રતે તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમોઽસ્તુ હરયે નારાય-

શાસ્ત્રને આદર રાખીને એકાગ્ર મનથી તમો સાંભળો. ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શતાનન્દ-
મનોરથસિદ્ધિનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ થો.

ઉપર પ્રમાણે અંથના શ્રોતા વક્તાની વિશુદ્ધિ વદતાં વચ્ચે રાજાએ પુ-
છેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપવાદ્વારા સપ્રસંગ ઉપોદ્ધાત નિરૂપણ કરીને,
હવે શતાનન્દમુનિએ રચેલા, શ્રીહરિના લીલામૃતરૂપ પ્રબંધના પ્રારંભમાં
છટ્ટદેવ શ્રીહરિના સ્મરણરૂપ કરેલા મંગળનો સુવ્રતમુનિ અનુવાદ કરી
ખતાવે છે—અધર્મને મૂળમાંથી ખોદી નાંખવા અને એકાંતિક ધર્મનું રક્ષણ
કરવા માટે ઉત્તરકોસલ દેશમાં શ્રીભક્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા,
(આથી અધર્મનાશ અને ધર્મરક્ષણરૂપ અવતાર ધારણનું નિમિત્ત કહ્યું)
વિષ્ણુ-સત્ત્વ પ્રકૃતિવાળા જ્ઞાનિઓને આનંદ આપનારા, (ભગવાન સ્વરૂ-
પથી નયનને અગોચર છે તથાપિ પોતાવિષે પરમ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ એવા
જ્ઞાનિઓના નયનને આનંદ આપવા અવતરે છે. એટલે અવતરણથી વિષ્ણુ-
ધોને આનંદ થાય છે) અથવા—યજ્ઞાદિપ્રવૃત્તિદ્વારા વિષ્ણુ-દેવતાઓને
આનંદ આપનારા, જન્મ ધારણમાત્રથી કર્મપરવશ પ્રાણિઓની પેઠે હેયનો
સ્પર્શ નથી પરંતુ સદ્ધર્મી—એટલે જેના અસાધારણ ધર્મો સત્-ઉપાદેય
(કહ્યાણુ) છે. અર્થાત્ કહ્યાણુ ગુણોએ યુક્ત અથવા—એકાંતિક ધર્મના
ધર્તા રક્ષક પ્રવર્તક હોવાથી સદ્ધર્મી, પોતે પીતાંબર છે તથાપિ અવતરણસ-
મય અને વર્ણિઆશ્રમને અનુગુણ હોવાથી પિતાંબરથી અનુભવાતા, પૂજના
ઉપકરણભૂત ચંદન પુષ્પહારોની સાહજીક કાંતિ કે જે તેના સ્વીકારવડે

ણાયર્ષયે ॥૧॥ યો બાલ્યેઽપ્યસ્થિલર્દિવૈભવમૃતેઽનાસક્ત યવાત્મનો
મેહે સ્વેષ્ટૃહદ્રતોચિતમવાપ્યાઽઽશૂપનાયં પિતુઃ । હિત્વા તીવ્રવિ-
રક્તિતઃ સહ નિજૈઃ સમ્બન્ધિભિસ્તદ્વૃહં કર્તું તીવ્રતપાંસ્યરણ્યમગમ-

થએલા પોતાના અંગસંગથી નિરતિશય શોભાવિશેષને પામે છે એવી
કાંતિને ધારણ કરનારા, (આ પદથી નિરંતર આશ્રિતોએ પૂજેલા શ્રીહરિના
અવયવોની શોભા વર્ણવી છે) શરણાગતોના અધ્યાત્માદિ તાપ હરવા પૂ-
ર્વક અપરોક્ષ આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવવારૂપ શ્રીએ યુક્ત એવા ગુરૂ અને
બદરીપતિ નારાયણુન્નપિની પેઠે નૈષ્ઠિક વ્રત તથા કૃપાળુતા વિગેરે ધર્મોમાં
દૃઢ સ્થિતિ બોધને ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ દીક્ષાદાન સમયે જેમનું સા-
ર્થક 'નારાયણુમુનિ' એવું નામ આપ્યું છે એવા શ્રીહરિને (આશ્રિતોની
અખિલ આપત્તિને હરનારા અથવા-પોતાવિષે બેનારા જનોના મનને હર-
નારા) હું નમસ્કાર કરું છું. ॥૧॥ એ રીતે અવતરણપ્રકારનું સ્મરણ ક-
રીને, હવે દિવ્યચરિત્રોના કેટલાક પ્રકારો મંગળ માટે સ્મરણ કરે છે—
જે શ્રીહરિ બાહ્યાવસ્થા કે જેમાં સદસદ્વિવેક કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેમાં
પણ સમગ્ર સમૃદ્ધિના અતિશયથી સંપૂર્ણ એવા પણ પોતાના ગૃહમાં અલ્પ
પણ આસક્તિએ રહિત હોયને કેવળ ગુરૂજનના આગ્રહથી રહ્યા હતા.
જ્યારે તેમજ હોય તો તત્કાળ ગૃહનો ત્યાગ કેમ ન કર્યો ? એવી અપે-
ક્ષામાં કહે છે કે- દ્વિજકુળમાં પ્રકટ થએલાએ દ્વિજમર્યાદા લોકસંગ્રહ
માટે પણ પાળવી બોધએ. ધર્મરક્ષા માટે પ્રવર્તેલાને આટલાની અવશ્ય
અપેક્ષા છે. દ્વિજત્વ પણ યજ્ઞોપવીત સંસ્કારની અપેક્ષાવાળું છે. વળી ઉપ-
નયનસંસ્કાર સ્વાભીષ્ટ નૈષ્ઠિક બૃહદ્વ્રતને સમુચિત છે. માટે જ્યાંસુધી
ઉપનયનસંસ્કાર ન થયો ત્યાંસુધી પિતાની પરિચર્યાપરાયણ હોયને ગૃ-
હમાંજ અનાસક્ત થઈને રહ્યા. પિતાથકી યજ્ઞોપવીત પામ્યા પછી બહુ
કાળના રૂઢ વૈરાગ્યવેગથી તત્કાળ સંબન્ધિજનો અને સમૃદ્ધિસંપન્ન ગૃ-
હનો ત્યાગ કરીને તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા વનમાં પધાર્યા. આતો લોકાનુકરણ
છે. એમને તપશ્ચર્યાથી સાધ્ય કશું નથી. કેમકે પોતે યોગેન્દ્ર-યોગિઓના
હૃદયકમળમાં સન્નિધિ પામી, તેમનો યોગાભ્યાસ પરિપૂર્ણ કરનારા અને

યોગેશ્વરાત્મપ્રિયઃ ॥૨॥ સ્વાભાવિક્યમ્બવચ્ચ યસ્ય સતતં બ્રહ્મસ્વરૂ-
પસ્થિતિર્ધર્મો ભક્તિરપિ સ્વકૈઃ સહ ચ ચદ્વૃત્પદ્મમધ્યુષતુઃ । શબ્દા-
દ્યા નૃપદુર્લભાશ્ચ વિષયાઃ પશ્ચાપિ યન્માનસં નાક્રદ્યં કચનાપિ

આત્મપ્રિય-સ્વસ્વરૂપ જોને અતિશય પ્રિય છે, અર્થાત્ આત્મારામ છે. જે યોગેશ્વર અને આત્મપ્રિય હોય તેને તપશ્ચર્યાથી સાધ્ય કરું ન હોય. કેવળ લોકોને શીખવવા અનુકરણમાત્ર છે. આર શ્લોકમાં રહેલા 'યત્' શબ્દનો 'સ પ્રભુઃ' આ પદની સાથે સંબન્ધ છે. ॥૨॥ પ્રકૃતિમંડળમાં માનુષસંસ્થાનથી અવતરેલા શ્રીહરિનું પોતાના અસાધારણ સ્વભાવની અચ્યુતતારૂપ પરિપૂર્ણપણું કહે છે—જે અવતરેલા શ્રીહરિની મનુષ્યના જેવી અવયવરચનામાત્રથી સર્વની સાથે સર્વાંશે સામ્યતા જણાય છે તથાપિ બ્રહ્મસ્વરૂપસ્થિતિ (અખિલહેયવિરોધિત્વ અને કલ્યાણગુણા-કરત્વરૂપ) સ્વાભાવિક હોવાથી તેનો ક્યારેય પણ અચ્યુતભાવ નથી. પરંતુ પોતાવિષે અનન્યમનવાળાને નિરતર તેવીજ રીતે પ્રત્યક્ષ થાય છે. વળી પ્રાકૃત પ્રદેશમાં રહ્યા છે તથાપિ મહારાજાઓને પણ દુર્લભ અને જેનાથી વનવાસી ત્યાગીઓનાપણુ શુદ્ધ હૃદયમાં શોભ થાય છે એવા બ્રહ્મામુધીના સુંદર શબ્દાદિ પાંચેય વિષયો પણ જેના નિર્મળ મનને સ્વસ્વરૂપથી અહાર આકર્ષણ કરવા માટે કોઈ પણ સમયમાં સમર્થ થતા નથી. ધર્મ કે જે વેદ-વેદ્ય હોઈને અનેક અભ્યુદયના સાધનભૂત છે, ભક્તિ કે જે વેદાંતવેદ્ય હોઈને નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ઉપાસનરૂપ છે, તે બન્ને પોત પોતાના શ્રદ્ધાદિ પરિવાર સાથે જેના ચરણકમળનો આશ્રય કરીને રહે છે. એટલે વેદવેદાંતના અર્થરૂપ કર્મ તથા ઉપાસનાના સ્થાનભૂત જેના ચરણારવિંદ છે. અર્થાત્ જે વેદવેદાંતતાત્પર્યના વિષયભૂત છે. 'ચદ્વૃત્પદ્મમધ્યુષતુઃ' એવો પાઠ હોય તો એવો અભિપ્રાય છે—મનુષ્યલીલાને જણાવતા શ્રીહરિનો બીજા મનુષ્યોને દુર્લભ એવો મહિમાતિશય પ્રસિદ્ધપણે પ્રકાશે છે. કયો મહિમા તો બાહ્યાવસ્થામાંજ ગૃહ અને ગુરૂજનનો વૈરાગ્યવેગથી ત્યાગ કરીને તીવ્ર તપ કરવા વનમાં પધારવું, તથા બાહ્ય વયમાંજ

૧ 'યત્પાદાન્જ'મિતિ પાઠાન્તરમ્ ।

શેકુરમલં ચેભ્યોઽસ્તિ ભીસ્ત્યાગિનામ્ ॥૩॥ મક્તાન્સ્વાન્નરનાટનેન
 बहुधा यः प्रीणयन्भूतले रामानन्दगुरोरवाप महतीं दीक्षामु-
 दारश्रवाः । विख्यातश्च ततो बभूव सहजानन्दाद्वया सहस्रः शुष्क-
 शानिकुलार्यनास्तिकमतध्वान्तैकचण्डांशुमान् ॥४॥ यश्चाधर्मकु-
 लाभिजाश्रितजनांस्तूर्णं विमोच्याखिलांल्लोमेर्ष्यामदमानमत्सर-

નિરંતર પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાનૈકધન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ અચલસાધ્ય
 થઈ તથા હૃદયનું સદાય ધર્મ ભક્તિ વિગેરે સમગ્ર શ્રેયનાં સાધનોએ
 સંપન્ન થવું અને તપસ્વિઓને પણ દુર્લભ એવો મનોજય સહજ સુલભ
 થવો વિગેરે. મૂર્તિમાન અધિદેવરૂપ ધર્મ ભક્તિતો શ્રીહરિના સદા પાર્શ્વ-
 માંજ છે. ॥૩॥ જેનું યશોગાન અખિલ અર્થને આપનાર હોવાથી ઉદાર
 યશવાળા જે શ્રીહરિ ભુતળમાં માનુષ લીળાવડે પોતાના પરમ ભ-
 ક્તોને અતિશય પ્રસન્ન કરવા માટે તે તે સ્થળમાં તીર્થાટનના મિષથી
 વિચરતા વિચરતા જગતમાં ઉદ્ધવાવતારથી પ્રખ્યાત થએલા લોકગુરુ શ્રીરા-
 માનંદમુનિને પિપળાણામાં પામીને નૃનાઝ્ઞના અનુકરણ માટે તેમના થકી
 વૈષ્ણવી પંચસંસ્કારી મહાદીક્ષા પામીને તે દિવસથી 'સહજાનંદ' સાર્થક
 સંજ્ઞાથી વિખ્યાત થયા. અને આશ્રિતોના યથોચિત ઉપદેશ સદગુરુ થઈને
 જેમ પ્રચંડ કિરણોવાળો સૂર્ય ગાઢાંધકારને નાશ કરેછે તેમ વેદ વૈદિક વ-
 ર્ત્મના વિરોધિ આવાંક જૈન ઔદ્ધતિ નાસ્તિકોના દુર્મતોને તથા વેદમાં
 પ્રવેશ કરીને પણ માયાશબ્દિત ઈશ્વર કે જેમાં ઉપાસ્ય ઉપાસક ભેદનું
 અવલંબન છે, તેનાથી આત્મદર્શી અમોને શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ અહ
 બ્રહ્મારિમ એમ માનીને પરમેશ્વરમાં પ્રેમરસે રહિત કેવળ શુષ્કજ્ઞાનમાં જે
 પ્રવર્તે છે એવા શુષ્કજ્ઞાનિકુલાર્ય એટલે શુષ્કજ્ઞાનિકુળને પ્રવર્તાવનારા જે
 આચાર્યાલાસો છે તેમના પણ શુષ્ક મતને ખંડન કરનારા થયા, અથવા
 કુળાર્યશબ્દથી કૌલ (વામ) માર્ગના આચાર્યનું ખંડન કરનારા એવો
 અર્થ જાણવો ॥૪॥ જે શ્રીહરિ પ્રકૃતિસંસર્ગથી થએલો, પ્રતિદિન વૃદ્ધિ
 પામતો હોવાથી નહિ પરાભવ થાય એવા શત્રુરૂપ મહામોહના સુખ્ય સૈ-
 ન્યરૂપ લોભ, ઈર્ષ્યા, (ખીજની સમૃદ્ધિ ન સહન થાય તે) મત્સર, (ઈર્ષ્યા-

કલિક્રોધાત્મભૂસૈન્યતઃ । સ્વીયં ધામ તમઃપરં નયતિ તાન્દેહાવ-
સાનેઽક્ષરં બ્રહ્માધિક્ષિતિ સ પ્રભુર્વિજયતે ભૂરિપ્રતાપો હરિઃ ॥૫॥
કચન નિજમુખારવિન્દદૃષ્ટ્યૈ નિજમુટજં પરિવેષ્ટ્ય મણ્ડલેન । સ્થિ-
તમૃષિગણમાકલય્ય તૂર્ણં બહિરુપગચ્છતિ મે મનોઽસ્તુ તસ્મિન્ ॥૬॥
કચન મુનિગણાગમં નિશમ્ય દ્રુતમભિસન્નલનાસ્મૃતોત્તરીયે । ન-

નીજ ઉત્કટ (ન રહી શકાય તે) બીજના ઉત્કર્ષનો ઉપરોધ કરવાની પ્રવૃત્તિ
સુધીની અવસ્થા) માન, (વિદ્યા અભિજન ધનાદિકવડે ઉત્કૃષ્ટપણાનું અભિ-
માન) મદ, (માનનીજ ઉત્કટ બીજનું અપમાન કરનારું સ્વચ્છંદચેષ્ટિત
રૂપ ઉદ્ધતપણા સુધીની અવસ્થા) ક્રોધ, કલિ, (ક્રોધનો ઉત્કટ પરિપાક કલહ-
રૂપ) અને કામ આ સર્વે છે જે અધર્મના ફળરૂપ છે; તેવડે પરાભવ પામેલા
પોતાના આશ્રિત જનોને તત્કાળ તેથકી મુકાવીને પ્રારબ્ધ દેહના અવસાન
સમયમાંજ તમથકી પરવર્તતા અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં પહોંચાડે છે. એવા પ્ર-
બળપ્રતાપી પ્રભુ શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર વિજય પામે છે ॥૫॥ હવે ભગવાનનું
ભક્તાધીનપણું અનુસ્મરણ કરીને સ્તુતિ કરે છે— જે શ્રીહરિ કોઈ સમ-
યમાં પોતાના મુખારવિંદનાં દર્શન કરવા માટે પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત
પર્ણશાળાની આરે તરફ ગોળાકાર વીંટાઈને ઉભા રહેલા મુનિમંડળને જા-
ણીને, તુરત તેમનો મનોરથ પૂરવા બહાર આવે છે. એક ક્ષણ પણ વિલંબ
કરતા નથી, એવા ભક્તાધીન ભગવાનમાં મારું મન નિરંતર રહો. (આ વાત
પંચાળા વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ઋષિશબ્દથી આત્મદર્શી કહ્યા છે,
આત્મદર્શીઓપણુ આત્મદર્શનથકી ભગવન્મુખારવિંદનાં દર્શન માટે અ-
ધિક ઉત્સુક થાય છે માટે આત્મદર્શનની અપેક્ષાએ ભગવાનના દિવ્ય આકા-
રનું દર્શન અમૃતના આસ્વાદની પેઠે અતિશય પ્રિય છે એમ જણાવ્યું છે.
॥૬॥ આવતા મુનિમંડળને સન્મુખ જવાની ત્વરા ઉપરથી સુચવેલો સુલ-
ભતાનો અતિશય કહે છે—કોઈ સમયમાં પોતાનાં દર્શન કરવા પોતા પાસે
દેશાંતરમાંથી આવતાં મુનિમંડળોનું કોઈ આગળ આવેલા જનના મુખથી
આવવું સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં મુનિસન્મુખ ત્વરાથી જતાં ઉત્તરીયવસ્ત્ર
(ઓઢવાનું ખેસ વિગેરે) પણ ભુલી જાય છે માટેજ એક પહેરેલા વસ્ત્રથી

વનલિનદશામિતો નિજાંસ્તાન્સુખયતિ મેઽન્ન મનોઽસ્તુ ચૈક-
 ચૈલે ॥૭॥ ક્વચ સદસિ મહાસનોપવિષ્ટે કરવિલસતુલસીન્ધનસ-
 જીશમ્ । સ્મરતિ ભગણમધ્યગેન્દુશોમે મુનિનયનૈકપદે મનોઽસ્તુ
 તસ્મિન્ ॥૮॥ ક્વચ મુનિજનમાનનાત્તશુક્લમ્બરતિલકાક્ષતચિત્રપુ-
 ण્ણમાલે । સ્થિતવતિ ધૃતપાદુકેઽસ્તુ ચૈતો ભગવાતિ મે કટિદત્ત-

રહે છે. વસ્ત્ર લુલી જવામાં નિમિત્ત તો ત્વરાની તીવ્રતા છે. અતિશય
 પ્રેમ આવી જવાથી ત્વરા થઈ જાય છે. ભક્તો ઉપર ભગવાનનો પ્રેમ દ્વિ-
 ગુણુ છે. વળી સન્મુખ જઈને નવીન કમળ સરખો પ્રેમગર્ભિત દૃષ્ટિથી
 ચારે બાજુ ઉભા રહેલા મુનિમંડળોને આનંદ આપે છે. એવા શ્રીહરિવિષે
 માફ મન નિરંતર રહો. (આ વાત દુર્ગપુર વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૭॥
 કોઈ સમયે સભામાં મહા અમૂલ્ય હંથા મંથ કે પાટ કે ઢોલીયા ઉપર
 મુનિમંડળથી વિટાઈને વિરાજમાન થયેલા, માટેજ તારામંડળથી વિટાએલા
 પ્રકાશમાન પરમાત્માદ્યંદ્રમાની પેઠે શોભતા અને જમણા કરકમળની મ-
 ધ્યમા આંગળીના મધ્ય પર્વ ઉપર તુલસીકાષ્ઠની શોભાયમાન જપમાળાને
 ફેરવવાપૂર્વક નૃનાટ્યના અનુકરણથી ઇષ્ટદેવપણે માનેલા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ
 કરનારા અને તે સમયની દિવ્ય શોભાનાં દર્શન કરવામાં અત્યાસક્ત
 મુનિજનોના નેત્રોના એક (પ્રધાન બીજું સ્થાન નહિ) સ્થાનભૂત એવા
 ભગવાન શ્રીહરિનેવિષે માફ મન નિરંતર રહો ॥૮॥ એ રીતે સભામાં
 વિરાજેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરીને, હવે ચાલીને ઉભા
 રહેલા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભા સ્મરણ કરે છે—કોઈ સમયમાં જ્યારે આ
 શ્રીહરિ સભામાં સદુપદેશની સમાપ્તિ કરીને ચાલે છે ત્યારે પદેપદે
 પૂજા માટે મુનિઓ પ્રેમઆદરથી પ્રવર્તે છે. પૂજા કરવાની ઇચ્છાવાળા
 તો બહુ છે. સભામાં પૂજા કરવાનો અવસર નહિ મળવાથી તેની વાટ જોયા
 કરતા તે મુનિઓ પાદપદ્મમાં પાદુકા પહેરીને પધારતા પ્રભુની ચેત
 વસ્ત્રો, કુંકુમના ચંદ્રકે સહિત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક, તિળકના અલંકાર માટે
 આખા અક્ષત અને વિચિત્ર વર્ણના પુષ્પોના હાર વિગેરેથી પૂજા કરવા પ્ર-
 વર્તે છે. ત્યારે જે શ્રીહરિ મુનિનો અભિપ્રાય જાણી જઈને કટિ ઉપર ડાળો

પાણિપત્રે ॥૯॥ અજનનિમુખોત્સવેષુ નાનાજનપદસજ્જતભૂરિમ-
ક્તસન્નૈઃ । વિવિધવસનભૂષણૈઃ સુગન્ધૈરપચિત્ત્વેષુ મુદેઽસ્તુ પુષ્પ-
હારૈઃ ॥૧૦॥ કચન મુનિજનાતિથિક્રિયાયાં દૃઢકટિબન્ધપિત્ત્વપી-
તવાસાઃ । સ્વયમપિ પરિવેષયન્મુહુસ્તાનતિસુહિતાન્ વિદધત્સ મે-
ઽસ્તુ સિદ્ધૈ ॥૧૧॥ અજયવક્રમલાક્ષ્મીશોર્ધ્વરેખાચિરપદક્રમણૈ-
રિમાં ધરિત્રીમ્ । વિદધદતિદિવં સ ધર્મસૂનુર્નિજસંસ્થિનર્મકરો

કરકમળ મુકીને ત્યાંજ ઉભા રહીને મુનિઓએ અર્પણ કરેલા શુકલાંબર,
તિલક, અક્ષત, પુષ્પહાર વિગેરે પૂજાપદાર્થો પ્રેમથી સ્વીકારે છે. એ રીતે
મુનિઓએ કરેલી પૂજામાં પૂજાપદારને સ્વીકાર કરનારા, પાદુકા પહેરીને
સ્વળનરંજક લીલાથી ઉભા રહેલા ભગવાન શ્રીહરિવિષે મારું મન નિરં-
તર રહે ॥૯॥ કોઈ સમયમાં અજન્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના જન્માષ્ટમી
રામનવમી પ્રબોધની વિગેરે ઉત્સવો ઉપર દેશદેશમાંથી આવેલા અસંખ્ય
ભક્તસંઘોએ શાલ દુશાલા વિગેરે વિવિધ વસ્ત્રો, કડાં વિગેરે આભૂષણો,
સુગંધિમાન ચંદન અને પુષ્પહારોવડે પૂજેલા, માટેજ અતિ શોભાયમાન
એવા શ્રીહરિ મને ગ્રંથ રચવામાં ઉત્સાહ સાથેનો હર્ષ આપો ॥૧૦॥ આ
શ્લોકથી સૌશીલ્યનો અતિશય કહે છે—જે શ્રીહરિ સ્વયં પરથકી પણ પર
છે તથાપિ પોતાનું સર્વોપરીપણું નહિ ગણીને કોઈ સમયમાં પોતાના પરમ
ભક્ત મુનિમંડળ ઉપર પરમાદર રાખી તેમને અતિથિભાવથી સન્માન
આપવા અતિથિસત્ક્રિયામાં પ્રવર્તતાં ડાળા ખલા ઉપર પછવાડે લાંબા
કરેલા પીતાંબરથી દૃઢપણે કટિ બાંધીને બીજા અનેક મુનિઓ પીરસનારા
તૈયાર છે તથાપિ પોતેજ મુનિઓને વારંવાર જલેખી વિગેરે પકવાન પીર-
સીને અત્યંત તૃપ્ત કરે છે (આ વાત લોયા ગઢડા વડતાલ વિગેરે સ્થળે
પ્રસિદ્ધ છે) તે શ્રીહરિ મારી ગ્રંથસમાપ્તિરૂપ સિદ્ધિ માટે થાઓ ॥૧૧॥
આ ભગવાન શ્રીહરિએ ધ્વજ, જવ, કમળ, અંકુશ અને ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે
ચિહ્નોવડે સુંદર એવાં પોતાનાં પગલાંવડે જેવી રીતે પૃથ્વીને અલંકૃત કરી

દદાતુ બુદ્ધિમ્ ॥૧૨॥ કચન નિજસુતદ્વયાય દેશાન્ સદસિ સમં
હિ વિભજ્ય દત્તવન્તમ્ । મુવિ વૃષપરિરક્ષણૈકભાવં વૃષતનયં તમહં
ધિયૈ સ્મરામિ ॥૧૩॥ इह जडमतयश्च पापिजीवा अपि यदुदार-
सदाश्रयेण नैवे । द्रुततरपरिह्रातदुःखभावाः सुकृतिवराः स्युर-
सौ स मेऽस्तु तुष्टः ॥१४॥ कचन निजजनान् यथाधिकारं ननु
निगमस्मृतिसम्मतं स्वधर्मम् । यदुपतिभजनाढ्यमादिशंस्तं

છે તેવી તો પૂર્વે કોઈ એ પણ કરી નથી. જેમણે કરેલા અલંકરણથી અલ-
કૃત થએલી પૃથ્વી સ્વર્ગને પણ અતિક્રમણ કરે છે એટલે તેની અપેક્ષાએ
અધિક સૌભાગ્યશાળી થાય છે. એવા અને પોતાના આશ્રિતોને આનંદ
આપનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ મને સારી બુદ્ધિ આપો ‘નિજસંલિનમ-
કરઃ’ એવો પાઠ હોય ત્યારે તો કોઈ વખતે પરિહાસલીલામાં ‘પોતાના સ-
ખાઓની સાથે પરિહાસ કરનાર’ એવો અર્થ કરવો ॥૧૨॥ કોઈ સમયે
સમગ્ર લક્ષ્મણનોથી ભરપુર એવી સલામાં મુમુક્ષુ મનુષ્યોના મોક્ષ માટે
ધરા ઉપર ધર્મની પરિરક્ષા કરવાનાજ એક અભિપ્રાયથી પોતાના મોટા
નાના ભાઈઓના પુત્ર અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજીને દત્તનિધિથી પો-
તાના પુત્રપણે સ્વીકારી તેમને ભરતખંડના સરખા ઉત્તર દક્ષિણ વિભાગ
કરીને આપનારા એવા ધર્મતનય શ્રીહરિનું નિબંધનિર્માણમાં ઉપયોગી
બુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ માટે પ્રેમપરિપૂર્ણ મનવડે હું સ્મરણ કરું છું. ॥૧૩॥
આ લોકમાં મંદમતિના અનેક મનુષ્યો તથા અપાર પાપી પુરૂષોપણ જે
શ્રીહરિના સાક્ષાત્ સંબંધવાળા મોટા સાધુઓના સમાશ્રયમાત્રથી તત્કાળ
સમસ્ત દુસ્ત્રજ દુઃસ્વભાવોનો પણ એકદમ પરિત્યાગ કરીને સુકૃતશાળી-
ઓમાં પણ શ્રેષ્ઠ થઈ જાય છે. (આ વાત કાઠી કોળી કિરાત વિગેરેમાં
પ્રસિદ્ધ છે) એવા સમર્થ શ્રીહરિ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ॥૧૪॥ કોઈ
સમયે અધિકારને અનુસારે નિજજનોને શ્રુતિસ્મૃતિસંમત સ્વધર્મનો ભ-
ગવદ્ભક્તિએ સહિતજ નિશ્ચયથી સહયોગ આપીને તેવીજ રીતે અનુષ્ઠાન
કરાવતા અને પોતે પરમેશ્વર હોવાથી વિધિવશ્ય નથી તથાપિ ભક્તલોકોને
શીખવવા સાઝ સ્વોચિત સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરનારા એવા શ્રીહરિ મારી

વિદધદથ સ્વયમીશ ષષ્ઠ તુષ્યાત્ ॥૧૫॥ ક્વચન વિદધદિષ્ટકર્મ
શુદ્ધં ક્વચ વિદધદ્ધુવિ પૂર્તકર્મ ચેશઃ । અગણિતમુખજાન્ યથેષ્ટ-
મોજ્યૈરતિસુહિતાન્ વિદધે સ મેઽસ્તુ તુષ્ટઃ ॥૧૬॥ ક્વચ નિશિ મુનિ-
વૃન્દમધ્યસંસ્થઃ સ્વયમુરુસંશયપૃચ્છયમુદ્ધિમાવ્ય । પ્રતિપદમુરુ-
ધોત્તરપ્રદાતા હરિરિહ સાધુ તનોતુ મક્કલં મે ॥૧૭॥ અકૃતવિ-
વિધયોગસાધનોઽપિ ધ્રુવમણુવીક્ષણમાત્રતોઽપિ યસ્ય । ઇહ સક-
લસમાધિસિદ્ધિમેતિ પ્રમુરશિલં મમ મક્કલં ક્રિયાત્સઃ ॥૧૮॥ મ-
વતીહ મુવસ્તલે મહાન્નગરાજો હિમવાનુદગ્દિશિ । વિતતોચ્ચગૃહા-

ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ॥૧૫॥ કોઈ સમયમાં ધર્મપ્રવર્તન માટે જે પોતાનું અ-
વતરણ છે તેને પ્રત્યક્ષ કરાવા પૃથ્વી ઉપર શુદ્ધ-પ્રાણીપીડાએ રહિત વિષ્ણુ-
યાગ અન્નસત્ર આદિક ઇષ્ટકર્મ કરનારા અને કોઈ સમયે વાવ્ય કુવા તલાવ
ધર્મશાળા દેવમંદિર વિગેરે પૂર્તકર્મ કરનારા અને તેના અંગપણે તેમજ સ્વતં-
ત્રપણે પણ અગણિત આશ્વજીને યથેષ્ટ ચાર પ્રકારનાં ભોજન જમાડીને અતિ
તૃપ્ત કરનારા. એ રીતે એક ધર્માનુષ્ઠાનમાંજ તત્પર પરમેશ્વર એવા શ્રીહરિ
મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. (આ વાત ડભાણ જેતલપુર અમદાવાદ મેઘપર
માંગરોળ દુર્ગપુર વડતાલ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૬॥ કોઈ સમયમાં
રાત્રિએ સભામાં મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન થઈને અત્યંત ગૂઢ
અર્થો કંઈકાંથી આશ્રિતોને જણાવા માટે પોતેજ અતિશય સંશયવાળા કેટ-
લાક કઠિન પ્રશ્નો પુછીને તેનો કોઈથી પણ પ્રત્યુત્તર ન થાય ત્યારે પ્રશ્નના
પ્રત્યેક પદોને લઈલઈને અનુક્રમથી જ્ઞાસુઓને સુબોધ થાય એવી રીતે
ઉત્તર આપીને આશ્રિતો ઉપર અનુગ્રહ કરનારા એવા શ્રીહરિ આ ગ્રંથ રચ-
વામાં માંડે સાડ મંગળ કરો. (આ અર્થ વચનામૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૭॥
આ ભૂમિ ઉપર યોગના યમનિયમાદિ નાનાવિધ ઉપાયોના અનુષ્ઠાનને નહિ
કરનારો પામર પુરૂષ પણ જેના જરા જોવામાત્રથીજ નિઃસ્વે સંપૂર્ણ અષ્ટાંગ-
યોગના ફળરૂપ સંપ્રજ્ઞાતસમાધિની સિદ્ધિ (સ્વતંત્રતા)ને પામે છે (આ
અર્થ કાળવાણી માંગરોળ વિગેરે સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે) એવા પ્રભુ-મહા
સામર્થ્યવાળા શ્રીહરિ માંડે સમગ્ર મંગળ કરો ॥૧૮॥ એવી રીતે અઢાર

મકન્દરઃ પૃથુરુપ્યોચ્ચયશુભ્રકાન્તિમાન્ ॥૧૯॥ ક્વચિદજ્ઞનપુજ્ઞસ-
ન્નિભઃ ક્વચિદ્દષ્ટાપદસાનુશોભનઃ । ક્વચિદેવ ચ રૌપ્યશૃન્ગમૃદ્ધહુધા
વર્ણવિચિત્રદર્શનઃ ॥૨૦॥ વિમલાઃ પુરુનિર્ઝરોન્નવાઃ પરિતઃ સારસ-

શ્લોકથી ઇષ્ટદેવ શ્રીહરિનાં કેટલાંક ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરવા પૂર્વક સવિસ્તર
મંગળ કરીને, હવે શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં
પ્રથમ અગીયાર શ્લોકથી હિમાલયનું વર્ણન કરે છે—ભૂતળ ઉપર ભારત
ભૂમિમાં ઉત્તર દિશા તરફ હિમાલયનામથી પ્રસિદ્ધ નગરાજ—સર્વ પર્વ-
તોની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોવાથી પર્વતમાત્રનો રાજા અને મહાન્—આકૃતિ-
યોગ અને ગુણુયોગથી મોટો પર્વત છે. હિમાદ્રિની શ્રેષ્ઠતા પ્રસિદ્ધ છે. ભ-
ગવાન્ શંકર જેવા તો જેના જમાઈ છે અને જેના શિખર કૈલાસાચળમાં
શંકર નિરંતર નિવાસ કરીને રહે છે. જેનાં પુત્રી પાર્વતી છે. સંક્ષેપમાં ગુણ
યોગ કહે છે—જે પર્વતમાં રહેલી અનેક ગુફાઓ વિશાળ ઉન્નત ભવન
(હવેલીયો) જેવી જણાય છે તથા જે પર્વત વિશાળ ઉન્નત રજતરાશિ
જેવી અત્યધિક શ્વેતકાંતિથી શોભે છે ॥૧૯॥ બીજા વિશેષ ગુણો વિસ્તા-
રથી વર્ણવે છે—આ નગરાજ જેનારા જનોના નયનને રંજન કરનારા રૂપા-
તિશયને ધારણ કરે છે. કેમકે—નાના પ્રકારના રંગવાના પદાર્થોથી રંગેલો
હોય ને શું? એમ નાનાવિધ વર્ણવાળો પ્રકાશે છે. કોઈ ભાગમાં અંજનપુંજ
જેવા અતિશય નીલવર્ણવાળો છે. કોઈ ભાગમાં સુવર્ણમય શિખરોને લીધે
પીત વર્ણવાળો છે. કોઈ ભાગમાં રજતમય શિખરો વડે અતિ શ્વેત વર્ણ-
વાળો છે. (આ ઉપરથી બીજા બાકીના રક્તાદિ વર્ણો પણ જાણી લેવા)
એવી રીતે વિવિધ વર્ણવડે વિચિત્ર રૂપવાળો જણાય છે. (દર્શન શબ્દનો
રૂપ એવો અર્થ કરવો) ॥૨૦॥ અનેક ગંગાદિ પાવન નદીઓના નીકળવા-
રૂપ અતિશય કરે છે—જે નગરાજમાંથી નીકળેલાં અનેક નિઝરણોમાંથી
ઉત્પન્ન થએલી, વિભળ—પોતે મળે રહિત હોધને સ્નાનપાનાદિ કરનારા
જનોના અંતરના મળને ધોનારી, (પ્રસન્નપાવન) અને કાંઠા ઉપર રહેલા
સારસ હંસ પક્ષીઓથી શોભાયમાન અને પવનવડે ચંચળ થએલા તરંગોના
જેમાં શબ્દો થાય છે એવી ગંગા યમુના વિગેરે સો એ સો સરિતાઓ ચારે

હંસમણ્ડિતાઃ । સરિતઃ પ્રસરન્તિ વા યતઃ શતશો લોલતરુ-
શબ્દિતાઃ ॥૨૧॥ ધવકેતકકુમ્ભપાટલાભિઃ કકુભૈઃ કુન્દકદમ્બ-
નાલિકેરૈઃ । વટવિલ્વકપિત્થદાહિમૈર્યૌ રુચિરસ્તાલતમાલસાલ-
જાલૈઃ ॥૨૨॥ સરલૈર્વૈરણૈરશોકવૃન્દૈર્વકુલામ્રાતકચમ્પકૈ રસાલૈઃ ।
કદલીપ્રમુલૈઃ ફલદ્રુમૈર્યૌ રમણીયઃ કુસુમદ્રુમૈઃ સમન્તાત્ ॥૨૩॥
વિકસૈઃ કુસુમૈરિવેક્ષમાણશ્ચલશાખદ્રુભિરાહ્વયન્નિવાર્ચ્યાન્ । મધુરૈઃ
પિક્કૃજિતૈશ્ચ દર્ભૈઃ ફલમૂલાદિભિરપ્યથાતિથેયઃ ॥૨૪॥ રુહમિ-

તરુ નીકળીને વહે છે. 'સારસહંસમણ્ડિતાઃ' આ પદથી દૃષ્ટિપ્રિયપણું
અને સારસ હંસના નિવાસથી કમળનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થતાં સુરભિપણું
સૂચવ્યું છે. 'નિર્ઝરોદ્ભવાઃ' આ પદથી શીતળતા સૂચવી છે. 'વિમલાઃ'
આ પદથી પાવનતા પ્રકાશ થાય છે. 'લોલતરુશબ્દિતાઃ' આ પદથી શ્રો-
ત્રને આનંદ આપવાપણું તથા મંદવાયુએ સહિતપણું જણાવ્યું છે. ઇલાદિ
અતિશય આ રથળે જણાય છે ॥૨૧॥ હવે વૃક્ષવૃંદથી રમણીયતા કહે
છે—ધાવડો, કેવડો, ફુંલ, (ગુગ્ગુલ) રાતો રોહિડો, અર્જુન, ફુંદ (ફુંદર
વૃક્ષ) કદંબ, નાલીયેરી, વડ, બિડી, કોઠી, દાડિમ, તાડ, તમાલ, સાલ,
બલ (નીપ-મહાકદંબ) આ વૃક્ષોએ કરીને જે હિમાદ્રિ સુંદર છે.
સરલ (એક બતનો દેવદાર) વરણ (તિક્તશાક નામનો) આસોપાલ-
વના વૃંદો, બોરસડી આંબા, ચંપા, રસાલ (એક બતના આંબા) અને
કેળો વિગેરે ફળપ્રધાન તથા પુષ્પપ્રધાન વૃક્ષો વડે જે હિમાદ્રિ ચારે ત-
રફ અતિ રમણીય છે ॥૨૨-૨૩॥ વળી વૃક્ષવૃંદથી રમણીય જે હિમાલય
ચારે તરફ પોતાની પાસે થઈને પ્રયાણ કરનારા પુરુષોને પ્રકુલિત પુષ્પો-
રૂપી ચક્ષુથી જોતો હોયને શું ? અને જનોને જોતાં તેમાં જે પૂજા લાયક
જણાય તેમને વાયુવેગથી ચંચળ થતી શાખાવાળા વૃક્ષોરૂપી હસ્તમુદ્રાથી
તથા કોયલોના મધુર શબ્દરૂપી કંઠશબ્દથી ઓલાવતો હોયને શું ? અને
પોતાપાસે આવેલા પૂજ્યોને દર્ભરૂપી આસન તથા ફળ મૂળ કંદાદિરૂપ
ભોજનવડે તૃપ્ત કરતો હોયને શું ? એવી રીતે દર્ભ ફળ ફુલ મૂળ કંદાદિ-
વડે અતિથિઓને હિત કરનારો છે ॥૨૪॥ જે પર્વતમાં રૂઝનામના મૃગો,

મંહિષૈર્બલીમુલૈઃ કિટિશલ્યૈઃ શ્રિતઃ ક્ષગણ્ડકૈઃ । કુકવાકુમયૂર-
 ચાતકૈરિતરૈઃ પક્ષિગણૈશ્ચ સેવિતઃ ॥૨૫॥ ગજવૃંહિતનિર્ઝરસ્વનૈરુપ-
 દેવાદ્યુપવીણદૈસ્તથા । નિગમધ્વનિમિર્ધુનીરવૈર્નિનદૈઃ પક્ષિગણસ્ય
 લક્ષિતઃ ॥૨૬॥ વિદધે વિધિનૈવ યોઽધિપઃ સકલાનામપિ ભૂભૃતાં
 પુરા । નિશ્ચિલોત્તમરત્નસમ્ભવઃ શ્રિતઃ પવાસ્તિ શિવાદિમિશ્ચ યઃ
 ॥૨૭॥ યત્ર દિવ્યા ત્રિપથગા પ્રથમં સુપ્રતિષ્ઠિતા । બ્રહ્મલોકાદપા-
 ક્રાન્તા વર્તન્તે સત્તથા કિલ ॥૨૮॥ વસ્વૌકસારા નલિની પાવની ચ
 સરસ્વતી । જમ્બૂનદી ચ સીતા ચ ગઙ્ગા સિન્ધુશ્ચ સત્તમી ॥૨૯॥

પાડાઓ, વાનરો, વરાહો, શાહુડીયો, રીંછો, ગંડાઓ વિગેરે રહ્યા છે. (આ પૂર્વાર્ધથી સામાન્ય મનુષ્યોએ દુર્ગમતા સૂચવી છે) તથા હુકુટ મયૂર અને ચાતક તેમજ તે સીવાયના બીજાં પણ પક્ષિગણો રહે છે (આ ઉત્તરાર્ધથી દ્વિજગણોએ ઉપસેવ્યતા સૂચવી છે.) ॥૨૫॥ જે હિમાદ્રિ હાથીઓના શબ્દો, નિઝરણોના નાદો, ગંધર્વોનાં વીણાદિવાદસ્વરે સહિત ગાનો, મુનિઓના વેદાધ્યયનના ધ્વનિઓ અને પક્ષિસમૂહોના શબ્દોવડે અત્યંત શોભે છે ॥૨૬॥ જે પર્વતને પૂર્વે બ્રહ્માએ સર્વ પર્વતનો અધિપતિ કર્યો છે. તે બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે—‘શૈલાનાં હિમવન્તં ચ નદીનામથ સાગરમ્ । મન્થર્વાણામધિપતિં ચક્રે ચિત્રરથં વિભુઃ ॥’ વળી જે પર્વત સમસ્ત ઉત્તમ રત્ન (પ્રત્યેક જાતિમાં ઉત્તમ વસ્તુઓ અથવા માણીઓ)ની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત હોઈને ભગવાન્ મહાદેવ અને બીજા દેવવરોએ આશરેલો શોભે છે ॥૨૭॥ ગંગાદિ મહાનદીઓની ઉત્પત્તિરૂપ વિશેષ કહે છે—બ્રહ્મલોક-થકી નીચે નીકળેલી, વામન ભગવાનના ચરણકમળનો સંબંધ થવાથી તેમજ સુરસરિતા હોવાથી દિવ્યા, એવાં ગંગાજી ભગીરથ રાજાની પ્રાર્થનાથી સત્યલોકમાંથી નીચે ઉતરતાં શિવજીએ શિવ થવા સાડ પોતાના શિર ઉપર ધારણ કરીને જે હિમાદ્રિમાં પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા પમાડી છે. તેજ ગંગાજી ત્યાંથી સાત પ્રવાહથી વહે છે. આ ગંગા સ્વર્ગ પૃથ્વી અને પાતાળમાં વહેતી હોવાથી ત્રિપથગા થતાં પ્રથમ હિમાલયમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ છે. તેનાં સાત નામ—વસ્વૌકસારા, નલિની, પાવની, સરસ્વતી, જંબુનદી, સીતા, ગંગા

તત્ર શ્લોગિધરાધિપે ભગવતો નારાયણસ્યાશ્રમઃ સાક્ષાચ્છ્રીપુરુષો-
 સ્થમસ્ય કૃપયા કાળ્યાકૃતિં વિભ્રતઃ । સ્વપ્રેષ્ટપ્રમુસેવનાત્તવદરીદા-
 વાકૃતિચ્છાદિતસ્વાનન્તાક્ષરધામતોઽસ્ત્યતિસુખં યો દત્ત એવેક્ષ-
 ણાત્ ॥૩૦॥ વદરીતરુમણ્ડલોલ્લસદ્રસવત્કોલગુલુચ્છકાશ્ચ યત્ ।
 વ્યથતે હિ કમણ્ડલુભ્રમં પ્રમુવીક્ષાગતમુક્તહૃત્સ્વપિ ॥૩૧॥ પરિત-
 સ્તકમૂલસંશ્રિતા નિગમાર્થે ભગવન્મુખાચ્છ્રુતમ્ । હૃદયે વિજને
 પુનઃ પુનર્મુનયો યત્ર વિભાવયન્તિ ચ ॥૩૨॥ શશકાઃ ચનકાઃ

અને સિંધુ. આ સાત ગંગાઓ છે ॥૨૮-૨૯॥ એ રીતે હિમાદ્રિનું વર્ણન કરીને હવે તેમાં રહેલા બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે--પૂર્વે વર્ણવેલા પર્વત-
 શબ્દ હિમાદ્રિમાં ભગવાન નારાયણનો બદરિકાશ્રમ નામથી પ્રસિદ્ધ આશ્રમ છે. જેમાં સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ લોકોના અનુગ્રહ માટે કૃપાથી ઋ-
 ષિરૂપે અવતરીને તીવ્ર તપ કરે છે. જે આશ્રમ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થએલા પોતાના પ્રિયતમ પ્રભુની પરિચર્યા માટે જેનો અંત-માપ નથી એવું અ-
 ક્ષર ધામજ પોતે બદરીવનની આકૃતિ સ્વીકારી તેના મિષથી પોતાનું સ્વરૂપ આચ્છાદન કરીને નારાયણના આશ્રમરૂપે સમીપે રહ્યું હોય એમ જણાય છે. (આથી આશ્રમનું દિવ્ય અદ્ભુત મહત્ત્વ કહ્યું) જે આશ્રમ ત્યાં આવેલા જનોને દર્શનમાત્રથી સમસ્ત કુષ્ટોને શમાવાપૂર્વક અતિ આનંદ આપે છે. ॥૩૦॥ અધ્યાયની સમાપ્તિસુધી બદરિકાશ્રમનું વર્ણન કરે છે--જે આશ્રમમાં બદરીવૃક્ષોના વૃંદોમાં લટકતાં રસવાળાં રમણીય ફળોના મોટા મોટા ગુચ્છો (ભુમખાં લેરખાં) પ્રભુનાં દર્શન કરવા આવેલા મુક્તોના મનમાં પણ 'આ તે કમંડળાં હશે કે શું?' એવી બ્રાંતિ કરે છે. બ્રાંતિએ રહિત એવા પણ મુક્તોને બ્રાંતિ થાય છે આતો અતિશયોક્તિ છે. કમંડળાંનો ભ્રમ થાય છે આતો મોટાપણાની અતિશયોક્તિ માટે છે ॥૩૧॥ જે આશ્રમમાં મનની એકાગ્રતા થાય એવા એકાંતસ્થળમાં ચારે તરફ વૃક્ષમૂળનો આશ્રય કરીને મુનિઓ ભગવાનના વદનારવિદથી સાંભળેલા વેદાર્થનો વારંવાર હૃદયમાં વિચાર (મનન) કરે છે ॥૩૨॥ જે આશ્રમમાં શશલાં, ઉંદર, પક્ષીઓ અને મૃગ વિગેરે પણ સાઝ શિક્ષણ આપેલા મુનિ-

સ્વર્ગા મૃગાઃ સદયં મુક્તજનૈરુદીક્ષિતાઃ । અચલાઃ ક્ષલુ ચિન્તયન્તિ
યન્મુનિબાલા इव शिक्षिता हरिम् ॥૩૩॥ जनतापरिपीडनोद्यता
हरिभीता मदनाद्यरिद्विपाः । प्रभवन्ति न मुक्तधाम यं हृदये
नाप्यभिगन्तुमञ्जसा ॥૩૪॥ निजमानसतापशान्तये परितो मुक्त-
जना यदागताः । हरिवागमृतेन निर्वृता बृहदानन्दसुखाश्चरन्ति

બાળકો હોયને શું ? એમ નારાયણનું નિશ્ચળપણે ચિંતન કરે છે. આ શી રીતે સંભવે ? તો ભગવાનની સાથે આ લોકમાં અવતરેલા મુક્તજનો અથવા બ્રહ્મદર્શિ હોવાથી મુક્ત જેવા જનોએ ‘આ પશુપક્ષીની યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થએલાઓ કદ્યાણુના ભાગી ક્યારે થશે) એમ ધારીને અધિક કર્ણાયુક્ત કટાક્ષ કરવાથી તત્કાળ જ્ઞાનશક્તિને પામીને ભગવાનનું ચિંતન કરે છે. બ્રહ્મદર્શિનો પ્રસાદ થાય તો કશું અઘટિત નથી એવો અભિપ્રાય છે. જ્યારે ભગવાનના એકાંતિક સાધુજનના અનુગ્રહથી પશુ પક્ષ્યાદિકનું શ્રેય થાય છે તો મનુષ્યોનું થાય એમાં કહેવું જ શું ? એવો પણ અભિપ્રાય છે. ॥૩૩॥ જેમ સિંહથડી ભય પામેલા હાથીઓ જ્યાં સિંહ રહેતા હોય ત્યાં રહેવાનો સંકલ્પ પણ ન કરે, તેમ કામ ક્રોધાદિક અંતઃશત્રુઓ કે જે જન-સમાજને ક્ષણમાં સર્વ પ્રકારે પીડા પમાડવામાં સમર્થ છે તથાપિ હરિ નારાયણ થડી ભય પામીને મુક્તો અથવા નિત્યમુક્ત નારાયણના ધામરૂપ જે આશ્રમને મનવડે પણ પામવાને સમર્થ થતા નથી તો સાક્ષાત્ ક્યાંથી સ-મર્થ થાય ? નજ થાય. કામાદિકને જેમાં જવાનો સંકલ્પ પણ ઉદય ન પામે તો સાક્ષાત્ જવાની વાતતો દૂરજ છે એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૪॥ યોગમાં પ્રવર્તેલા જે ક્રોધ જનો પણ પોતાના મનના ત્રિવિધ તાપનો ઉપ-શમ નહિ પામીને તેના ઉપશમ સાડૂ બીજા આશ્રમમાંથી આ આશ્રમમાં આવીને શ્રીનારાયણના વચનામૃતનું પાન કરીને તાપે રહિત થઈને બ્રહ્મા-નંદને પામીને કર્મબંધને રહિત થઈને સુખેથી વિચરે છે. જે આશ્રમમાં રહેલાઓને બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ સાહજક છે એવો અભિપ્રાય છે. ‘મુક્ત-જનાઃ’ એવો પાઠ હોય તો મુક્તજનો થઈને વિચરે છે એવો અન્વય કરવો.

૧ ‘યુક્તજનાઃ’ इति पाठान्तरम् ।

ચ ॥૩૫॥ મૃગરાજમુલાશ્ચ યત્ર વૈ ગતનૈસર્ગિકદુષ્ટવૃત્તયઃ । પશ-
 વોઽપિ યથા વનિદ્વિજા કૃષિવૃત્તિ દધતે હિ' નિઃસ્સરાઃ ॥૩૬॥ ડર-
 ગા નકુલૈર્દિવાશ્ચ સિંહૈર્વૃષદંશૈઃ સ્વનકા વૃકૈઃ શૃગાલાઃ । હરિ-
 ણાશ્ચ તરશ્ચુભિશ્ચરન્તિ સહ યત્રાપિ દિવાશયા અરિષ્ટૈઃ ॥૩૭॥ વિ-
 લસત્યતિનિર્મલોદ્કા નિલિલાઘૌઘવિશોધનેક્ષણા । હિમરશ્મિરુ-
 ॥૩૮॥ જે આશ્રમમાં હિસક સિંહાદિક પશુઓ પણ આશ્રમમહિમાથી જ
 પોતાની સાહજક પરસ્પર પીડા કરવારૂપ દુષ્ટ વૃત્તિનો તત્કાળ ત્યાગ કરીને
 માત્સર્યાદિદોષે રહિત, જેમણે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે, તપમાં તત્પર એવા
 વાનપ્રસ્થ મુનિઓની પેઠે સર્વજુતોની ઉપર સૌહાર્દ રાખવારૂપ મુનિવૃ-
 ત્તિને ધારણ કરે છે. 'નિઃસ્સરાઃ' એવો પાઠ હોય તો સ્મરશબ્દનો ઉપ-
 લક્ષણથી 'કામમાત્ર' એવો અર્થ કરવો. એટલે સમસ્ત વિષયોની વાસનાનો
 જેમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે જ ક્રોધાદિકલોકે રહિત, પ્રશાંત અને તપ-
 પરાયણ દ્વિજોની પેઠે, એવો અર્થ કરવો. ॥૩૬॥ પ્રકૃતિથી પરસ્પર વૈરવાળા
 પણ પશુઓ નિર્વૈરપણે વર્તે છે, તેરૂપ પૂર્વોક્ત આશ્રમનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ-
 પણે વર્ણવે છે—જે આશ્રમમાં સર્પો નોળીયાની સાથે, હાથીઓ કેસરી
 સિંહોની સાથે, ઉંદરો બિડાલોની સાથે, શીયાળીયાઓ ન્હારની સાથે,
 મૃગો વાઘ સાથે અને ધ્રુવેડો કાગડાઓ સાથે નિર્લયપણે વિચરે છે. ॥૩૭॥
 જે આશ્રમમાં અત્યંત નિર્મળ જળ જેનું છે, દર્શનમાત્રથી સમગ્ર પાપપું-
 જને હરનારી, ચંદ્રમાના જેવી શ્વેત કાંતિવાળી, જેમાં ઉચ્ચ તરંગો ઉછળે
 છે, વિશેષ વિસ્તારવાળી અને વિષ્ણુના ચરણારવિંદનું અવલંબન કરીને
 પ્રવર્તેલી હોવાથી વિષ્ણુપદી નામથી પ્રસિદ્ધ એવાં ગંગાજી વિરાજે છે,
 (આ ઉપરથી મુનિઓની ચિત્તવૃત્તિનો ધ્વનિ થાય છે—તેમની ચિત્તવૃત્તિ
 રાગદ્વેષાદિ દોષોથી નહિ દૂષિત થએલી નિર્મળ છે. તે ચિત્તવૃત્તિનો નિરંતર
 અભ્યાસ કરવાથી સાક્ષાત્કારરૂપ દર્શનદશાને પામીને અનાદિ કાળનાં
 અનંત પાપસંચયને નાશ કરનારી, અમૃતપ્રભાની પેઠે આહ્લાદ આપ-
 નારી અને ધ્યાનના ઉત્કર્ષના સહજ સ્વભાવથી પ્રતિદિન તરંગવાળી તથા

૧ 'વિમત્સરાઃ' इति पाठान्तरम् ।

વિસ્તરજ્ઞિતા વિતતા વિણ્ણપદી ચ યત્ર વૈ ॥૩૮॥ કૌપીનકન્યાંશુ-
કવલ્કલાનિ ધૃતાનિ શાલાસુ ચ યત્તરુપામ્ । સાશકૃત્વે સ્પૃશ-
તિ દ્વિજાનાં વાતોઽપિ ગંગોદકશોધિતાનિ ॥ ૩૯ ॥ સૂચ્યમિદં
દશપ્રમેય યો બ્રહ્મભૂતયતિભિર્જિતેન્દ્રિયૈઃ । તાપસૈ રુરુમૃગાજિન-

વિસ્તૃત થતી જાય છે.) ॥૩૮॥ જે આશ્રમમાં ગંગોદકમાં ધોધને વૃક્ષોની
શાખાએ લાંબાં સુકવેલાં લાંબા વાસી મુનિઓનાં અનેક કંથાઓ (જીર્ણ
વસ્ત્રના કટકા) વડે સીવીને કરેલાં વસ્ત્રો અને વલ્કલોને વાયુપણુ શંકા
સાથેજ સ્પર્શ કરે છે. અર્થાત્ વાયુ શોધક સ્વભાવવાળો છે તથાપિ મહ-
ર્ષિના અને ગંગાજળના સંબન્ધથી વસ્ત્રોની અતિશય શુદ્ધિ સમજીને પોતાનો
શુભાશુભ સ્થળમાં વિચરણસ્વભાવ હોવાથી સ્વસ્પર્શથી અશુદ્ધિની આ-
શંકા કરીને સાશકૃત્વ સ્પર્શ કરતો હોય ને શું ? એમ વર્તે છે. ‘અનેકક-
ન્યાંશુક’ એમ કહેવાથી અંશુક-વસ્ત્રોને આરંભનારી કંથાઓ અનેક જાતની
જાળી લેવી. ‘કૌપીનકન્યાંશુક’ એવો પાઠ હોય તો કૌપીન, કંથા અને
અંશુક (વસ્ત્રો) એવો અર્થ કરવો ॥૩૯॥ જે આશ્રમ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું નિય-
મન કરીને પ્રકૃતિચક્રી વિલક્ષણુ, જાતતાદિ અવસ્થાએ અતીત, જ્ઞાનૈકધન,
માટેજ બ્રહ્મભાવથી સ્કુરણાયમાન થતા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરંતર
અનુસ્મરણુ કરનારા, માટેજ અચળ એવી બ્રહ્મનિષ્ઠાએ કરીને બ્રહ્મભૂત
થએલા અને સૂર્ય જેમ સ્વસન્નિધિમાં આવતા સર્વ ક્રોધના નેત્રમાં પ્રતિ-
રોધ કરનારા અંધકારને નાશ કરે છે, તેમ બ્રહ્મનિષ્ઠાના તેજથી પોતાની
સન્નિધિમાં આવતા જનોના અંતરના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારા.
અર્થાત્ જેમ અગ્નિમાં નાંખેલું આકડાનું તુર તુરત બળી જાય છે તેમ બ્રહ્મ-
નિષ્ઠાની પ્રભાથી જનોના સમગ્ર પાપપુંજને બાળી નાંખનારા એવા જીતે-
ન્દ્રિય યતિઓએ સેવેલો છે. તથા રૂઝનામના મૃગના ચર્મરૂપી વસ્ત્ર ધારણ
કરનારા (આથી બાહ્ય ચિહ્ન કહ્યું) વાયુ જળ પર્ણ લક્ષણરૂપ તપમાં
નિષ્ઠાવાળા ત્રિકાળદર્શીઓએ સેવેલો છે એટલે જેમાં તેઓ રહે છે. અથવા

૧ ‘અનેકકન્યાંશુક’ इति पाठान्तरम् ।

સ્વરૈઃ સર્વવિદ્ધિરભિસેવ્યતેનિશમ્ ॥૪૦॥ ભૂરિપુણ્યચયહીનદુ-
ર્ગમો બ્રાહ્મલક્ષ્મ્યતુગતશ્ચ કામદઃ । શિક્ષ્યલમ્બિકઠિનૈઃ પયોઘટૈ-
ર્મણ્ડિતઃ શ્રમહરશ્ચ પશ્યતામ્ ॥૪૧॥ દિવ્યપુષ્પનિવહા ઇતસ્તતઃ
સન્તિ યત્ર હરિપૂજકૈઃ કૃતાઃ । ભૂરિતેજસિ ન યત્ર બાધતે રાત્રિજં
ચ તિમિરં મહાત્મનઃ ॥૪૨॥ ભૂરિભસ્મનિચયાનિ શુચીનાં યત્ર ચા-
ગ્નિશરણાનિ મુનીનામ્ । સાન્નિવેદવિદુષાં જટિલાનાં સન્તિ સંયમ-

યતિ (પરમહંસ) નાં સમય વિશેષણ કરીને વ્યાખ્યાન કરવું ॥૪૦॥ વળી
જે આશ્રમ દર્શનમાત્રથીજ સમય માર્ગશ્રમને તુરત નાશ કરે છે એટ-
લુંજ નહિ પણ ભગવાનનો નિવાસ હોવાથી અભીષ્ટ અર્થને આપનારો છે,
જેની પ્રાપ્તિ અદ્ય પુણ્યવાળાને થતી નથી પરંતુ પુષ્કળ પુણ્યપુંજ ભેગાં
થયાં હોય તેનેજ થાય છે. જેમાં બ્રાહ્મલક્ષ્મી (બ્રહ્મસ્થિતિ) ને પામે-
લાઓ રહે છે. અને શીકાઓમાં લખડતી પાકસ્થાલીયો તથા જળથી ભ-
રેલા લાડાઓથી તે તે પ્રદેશમાં શોભાયમાન છે (આતો આશ્રમની શોભા
છે) ॥૪૧॥ જે આશ્રમમાં અનેક મહાત્માઓ પોતાના તપોબળથી પ્રકટ-
પણેજ નારાયણભૂષિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. અને સાક્ષાત્કાર કરીને પુષ્પો-
પહાર વિગેરેથી પૂજા કરે છે. પૂજનસમયે મુનિઓએ અર્પેલા દિવ્ય
પુષ્પપુંજે નિર્માલ્ય થએલા જ્યાં ત્યાં પડેલા પેખાય છે. નિત્ય સન્નિહિત
રહેલા નારાયણના અતિ અધિક તેજે યુક્ત એવા આશ્રમમાં રાત્રિનું ગાઢાં-
ધકાર મુનિઓને બાધ કરી શકતું નથી. એટલે રાત્રિએપણે ત્યાં ત્યાં રહેલા
મુનીઓને ભગવાન નયનગોચર થાય છે. ॥૪૨॥ જે આશ્રમમાં શિક્ષાદિ
છો અંગે સહિત ચાર વેદને જાણનારા એટલે સમય વેદાર્થના વિજ્ઞાનરૂપ
પરોક્ષભૂત જે અપરાવિદ્યા તેણે સંપન્ન, (પણ સાક્ષાત્કારરૂપ પરાવિદ્યાએ
સંપન્ન નહિ) વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી પરાવિદ્યા માટે પ્રયત્ન કરતા, શ-
રીરશુદ્ધિ સાડ કુચ્છ આંદ્રાયણાદિ સંયમવડે શરીરલતા જેની કૃશ થયેલી
છે અને બાહ્ય આર્થતર શૌચે યુક્ત એવા જટિલ-વાનપ્રસ્થ મુનિઓના
બહુ ભસ્મના સમૂહો જેમાં છે એવી અગ્નિહોત્રશાળાઓ છે (આથી અ-
ગ્નિહોત્રનો નહિ ત્યાગ કરનારા વાનપ્રસ્થો કહ્યા. વાનપ્રસ્થોએ અગ્નિનો ત્યાગ

કુશાજ્જલતાનામ્ ॥૪૩॥ યત્ર કેચન સકુન્મરુદ્ધજો નીરપાઃ કતિચ-
નોષ્મપાસ્તથા । કેનપા વિધુમરીચિપાસ્તપો ધૂમપાશ્ચ વનિનઃ પ્રકુ-
ર્વેતે ॥૪૪॥ ચીરચર્મવલ્લવલ્લવત્રાઃ કેચનાપિ તૃણતન્તુજવત્રાઃ ।
અરમકુદ્દમથવા રદકુદ્દં યત્ર કેચિદ્દષ્યોઽદ્યમદન્તિ ॥૪૫॥ મક્ષ-
યન્તિ ચલપત્રફલાનિ કેચિદમ્બુનિલયા જપનિષ્ઠાઃ । ત્યક્તસર્વવિ-
ષયા વ્રતમેકેઽબ્રાવકાશમપિ યત્ર ચરન્તિ ॥૪૬॥ પ્રેમવૃદ્ધિમધિકાં
નરવન્ધૌ લબ્ધુમુજ્જિતરસાઃ કુશદેહાઃ । નૈષ્ઠિકવ્રતધરાઃ સકલા

કરવો અથવા ન કરવો એમ વિકલ્પ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે) ॥૪૩॥ ત્રણ
શ્લોકથી તપસ્વિઓના ભેદોની સમૃદ્ધિ કહે છે—જે આશ્રમમાં વનનિવાસી
કેટલાક મુનિઓ એકવાર વાયુલક્ષણ કરીને રહે છે. કેટલાએક જળ-
માત્રનું પાન કરીને રહે છે. કેટલાક બાળ્ય (વરાળ) માં ને પાન કરીને
રહે છે, કેટલાક કેવળ શીશુનોજ આહાર કરીને રહે છે. કેટલાક ચક્રોર
પક્ષીની પેઠે કેવળ ચંદ્રચંદ્રિકાનું પાન કરીને વર્તે છે. કેટલાક કેવળ ધૂમ-
પાન કરીને રહે છે. એ રીતે રહીને તપ કરે છે. ॥૪૪॥ કેટલાક મુનિઓ
ચીર, (માર્ગમાં પડેલા વસ્ત્રખંડોથી સીવીને બનાવેલાં વસ્ત્રો) મૃગચર્મ,
દળ. (શાકાદિવૃક્ષનાં પત્ર) અને વલ્કળરૂપ પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો
ધારણ કરનારા છે. કેટલાક તો ગાંઠયો વિનાના ઘાસના તતુઓથી બનાવેલાં
વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કેટલાક ઋષિઓ અલ્પ પથ્થરથી કુટેલા અન્ન
ફળાદિકને ખાય છે અથવા દાંતની દૃઢતા હોય તો તેનાથી ચાવીને લક્ષણ
કરે છે ॥૪૫॥ જે આશ્રમમાં કેટલાક મુનિઓ પિપ્પળાનાં ફળ (પિંપરો)
ખાંધને રહે છે. કેટલાક જળમાં સ્થિતિ કરીને ભગવન્મંત્રનો જપ કરે છે.
કેટલાક મુનિઓ શબ્દાદિ સર્વ માયિક વિષયોનો ત્યાગ કરીને અબ્રાવકાશ
નામનું વ્રત કરે છે. “વૃક્ષનો પણ આશ્રય છોડી દધને વનમાં રાત્રિ દિવસ
વૃષ્ટિ તથા વાયુનું સહન કરવું તેને અબ્રાવકાશ વ્રત કહે છે” ॥૪૬॥ જે
આશ્રમમાં અનેક મુનિઓ નરના મોટા બંધુ ભગવાન નારાયણમાં સ્વયં
સ્વાદુતમ અધિક પ્રેમવૃદ્ધિ થામવા માટે દોષદર્શનથી વિષયરાગનો ત્યાગ
કરીને, માટેજ ચાવજીવિત નૈષ્ઠિક વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, માટેજ

યચ્ચિન્તયન્તિ હૃદિ તં વિલસન્તમ્ ॥૪૭॥ યત્તત્તા ક્રપયો વ્રજન્ત્ય-
 પુરિયં શ્રીવાસુદેવં સ્થિતં શ્વેતદ્વીપ કતેઽમૃતેઽતિમહસિ દ્રુપું નિલે-
 ધામણિ । ચાપોન્મુક્તશરાતિગાઃ સહનરં નારાયણં યોચકૈર્ગોચન્તો
 નગનાગ્વોત્સુકહૃદઃ કૌશ્ઞા યથા યૂથશઃ ॥૪૮॥ શ્વેતદ્વીપપદા-
 ચરેણ સહિતં નારાયણં વીક્ષિતું યત્રાયાન્ત્યનુવાસરં ચ મુનયઃ
 શ્રીવાસુદેવેતિ સ્ત્રે । કુર્વન્તો ધ્વનિમુચ્ચકૈઃ સિતરુવઃ કુહૂયૂથવ-
 ચ્ચાધ્વનિ પ્રાપ્તાંશ્રાનમતો નમન્ત ઉરુધ્વા નારાયણીયાન્મુનીન્ ॥૪૯॥

પ્રાણધારણમાં ઉપયોગી આહારના સેવનથી દેહને દુર્બળ કરીને, હૃદયમાં
 સદા વિરાજમાન નારાયણનું નિરંતર ચિંતન કરે છે. (આ શ્લોકથી ધ્યાન-
 પ્રાર્થના ભક્તિવિશેષની લખિધ થાય છે એમ કહ્યું. અને ધ્યાનસિદ્ધિમાં
 સામગ્રીસંપત્તિ નૈષ્ઠિક વ્રત, રાગત્યાગ, દુર્બળદેહ વિગેરે કહી છે.)
 ॥૪૭॥ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓને પામેલા અને બ્રહ્મસ્વરૂપનો જેમને
 સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા દેટલાક બદરિકાશ્રમવાસી મહર્ષિઓ જે આશ્ર-
 મમાંથી સત્ય, અમૃત, અતિતેજસ્વી પોતાના ધામરૂપ શ્વેતદ્વીપમાં વિરા-
 જમાન શ્રીવાસુદેવ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે અતિશય ઉત્સા-
 હથી ગગનતળમાં ચઢીને આકાશમાર્ગે કરીને ભેગા થઈને વિચરતા કૌંચ
 પક્ષિઓની પેઠે ધનુષમાંથી નીકળેલા આણુ થકી પણ અધિકવેગથી માર્ગમાં
 ‘હે શ્રીનરનારાયણ !’ એમ ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક પ્રતિદિન
 જાય છે. જે રીતે બદરિકાશ્રમવાસી મુનિઓ શ્વેતદ્વીપમાં શ્રીવાસુદેવનાં
 દર્શન કરવા જાય છે તે રીતે શ્વેતદ્વીપવાસી મુનિઓ પણ શ્રીનરનારાયણનાં
 દર્શન કરવા બદરિકાશ્રમમાં આવે છે, એમ કહે છે—‘હે શ્રીવાસુદેવ !’ એમ
 ગગનમાર્ગમાં ઉચ્ચારણ કરતા, જેમના શરીરની શ્વેત કાંતિ છે, માર્ગમાં
 પોતાની સન્મુખ આવતા અને સર્વભાવથી પ્રણામ કરતા નરનારાયણના
 ભક્ત મુનિઓને બહુ આદરથી પ્રણામ કુશળપ્રશ્ન કરતા એવા શ્વેતમુક્તો
 કૌંચ પક્ષિમંડળની પેઠે વર્તતા થકા નરનારાયણનાં દર્શન કરવા શ્વેતદ્વી-
 પમાંથી પ્રતિદિન જે બદરિકાશ્રમમાં આવે છે. (આ શ્લોકથી વૈષ્ણવોનો
 પરસ્પર સમાગમ થાય ત્યારે પ્રણામ કરવારૂપ તેમના સ્વરૂપનું શિક્ષણ

સ્નાતું યાસ્યત ઈશિતુસ્ત્રિપથગાં સન્દર્શનાય દ્રુતં યત્ર પ્રાતઃપેત્ય
જાવ્યન્તિ સદા તિષ્ઠન્તિ વૈ પક્લિશઃ । અઘાસદ્ધરિરેષ્યતીત્યતિત-
રામુત્કષિટતાશ્ચોન્મુક્તા આરણ્યાઃ પશુપક્ષિનાગમનુજાસ્ત્યક્તાન્ય-
સર્વક્રિયાઃ ॥૫૦॥ યત્ર શાદ્વલમયે સમીકૃતે હીનદંશમશકૈ મૃદુ-

આપેલું જણાવ્યું છે) ॥૪૮-૪૯॥ વળી જે આશ્રમમાં વનવાસી મૃગાદિ
પશુઓ, હંસાદિ પક્ષીઓ, સર્પો અને ભિલાદિ મનુષ્યો મુનિઓની માફકજ
'હમણાં અમારા હરિ (કુયોનિજન્મના કારણજૂત પાપકર્મને હરનારા)
શ્રીનારાયણ પધારશે' એમ ધારીને અત્યંત ઉત્સાહ પામીને દર્શન સારૂ ઉઘાં
મુખ કરીને બીજી સર્વ ખાનપાનાદિ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરીને સ્નાન કરવા
ગંગાજી પ્રત્યે પધારતા પ્રભુ શ્રીનારાયણનાં દર્શન કરવા તુરત પ્રાતઃકાળમાં
આવીને જવાના માર્ગમાં જે બાજુ પંક્તિબંધ નિરંતર ઉભા રહે છે. પક્ષીથી
પધારેલા પ્રભુનાં દર્શન કરીને મહાસુખીયા થાય છે. યદ્યપિ તેઓ જાતિથી
અનધિકારી છે તથાપિ ભગવાનની સન્નિધિના અતિશય મહિમાથી અથવા
મહર્ષિઓના સન્નિધિવિશેષથી તે આશ્રમના વાસી પશુપક્ષ્યાદિકને પણ
વિજ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. ॥૫૦॥ જેનાથી આશ્રમ ઓળખી શકાય એવી
બદરીનું વર્ણન કરે છે- જે આશ્રમમાં લીલા તૃણમય, ઉંચાનીચાપણાએ
રહિત, (આ પદથી તદ્ભૂજતળમાં સુખેથી બેસી શકાય આ અર્થ જ-
ણાવ્યો છે) અને ડાંસ મચ્છરે રહિત એવા કોમળ સ્થળમાં ચિક્કણાં
કોમળ ઘાટાં પાનડાં અને પકવ મિષ્ટ ફળસમૂહો વડે સુશોભિત (આ
પદથી તાપ ટાળવામાં સમર્થતા કહી છે) બદરી (બોરડી) ઉગેલી છે. જે
બદરી નિરંતર ફળ પુષ્પવડે શોભાયમાન દિવ્ય રમણીય વૃક્ષોથી ચારે તરફ
વીંટાએલી છે, જેની નીચે નિવાસ કરનારાઓને ક્ષુધા તૃષ્ણા શીત ઉષ્ણ
ધ્યાદિ દોષો લાગુ થતા નથી, જે બદરી શ્રીનારાયણના નિવાસસ્થાનરૂપ
હોવાથી તેમની મૂર્તિની માફક પુષ્પોપહાર અને હોમક્રિયાથી સદા પૂજ
કરેલી છે ॥ જે બદરી અતિ વિમળ કાંતિવાળી શાખાઓવડે વિશાળ,
પોતે કંટકવૃક્ષ છે તથાપિ કાંટાએ રહિત, માટેજ અતિશય સુંદર મધુ
જેવો મિષ્ટ રસ જેમાંથી નિકળે છે અને પ્રાકૃત બદરી જેવી જણાય છે

સ્થલે । ઉદ્ગતાઽસ્તિ બદરી સુશોભિતા સ્નિગ્ધકોમલદલૈઃ ફલવ્રજૈઃ
 ॥૫૧॥ નિત્યપુષ્પફલશાલિભિશ્ચ યા દિવ્યપાદપવરૈઃ પરિશ્રિતા ।
 શુચ્છૃણ્ણહિમદોષવર્જિતા પૂજિતા ચ ચલિહોમકર્મભિઃ ॥૫૨॥ વિ-
 સ્તૃતાતિવિમલદ્યુતિશાસ્ત્રા કણ્ટકૈઃ પરિહતા ચ મલોદ્ધા । નિઃસ-
 રન્મધુરસા નનુ દિવ્યા વીક્ષણાદઃખિલપાપનિહન્ત્રી ॥૫૩॥ નાદિતા
 મધુરવૈશ્વ વિહંગૈઃ સેવિતા સુરગણૈરનુવેલમ્ । છાયયા નિવિહયા

પણુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત, એમ શાથી ? તો દર્શનમાત્રથી સમય પાપને હરનારી
 છે ॥ મધુરનાદવાળા હંસાદિ પક્ષીઓનો નાદ જેમાં થયા કરે છે, પ્રત્યેક
 સમયમાં સુરસંધોએ સેવેલી, ઘાટી છાયાને લીધે આશ્રય કરવા યોગ્ય
 અને નારદાદિ મુનિઓ જેને વિશાલા નામથી કહે છે ॥ (આ ચાર શ્લો-
 કથી વર્ણન કરેલી, ભગવાનનું સન્નિધિપણુ જેમાં છે એવી બદરીના વ-
 ર્ણનથી શ્રુતિરૂપ ધ્વન્યર્થ નીકળે છે—આ શ્રુતિ ભારતાદિ પુરાણોનીપેઠે
 કોઈએ કરેલી નહિ પરંતુ હૃદય પોતે અનાદિસિદ્ધ હોવાથી ક્યારેક તિરો-
 ધાન પામેલી તે ક્યારેક વ્યક્તપણાને પામે છે. ક્યાંથી ઉદ્ગતા ? તો મહર્ષિ-
 મંડળથકી આવિર્ભાવ પામેલી છે. આ મહર્ષિમંડળ ‘હીનદંશમશકે મૃદુ-
 સ્થલે’ આ પદથી શિષ્યસમાજે સુખોપસેવ્ય છે એમ ધ્વનિ નિકળે છે,
 આ શ્રુતિ આ લોક પરલોકના ફળસમૂહથી સુશોભિત છે; કેમકે તેનાં સા-
 ધનોનો ઓધ આપનારી છે. અને વિવિધ ફળને ઓધ કરનારા સ્મૃતિ
 ઇતિહાસ પુરાણરૂપ ઉપજુંહણથી ચારે તરફ વીંટાઈને રહેલી છે. તથા
 જન્મમરણરૂપ સંસારને નિવૃત્ત કરનારા પરમાત્માનો ઓધ આપનારી હો-
 વાથી ક્ષુધા તૃષ્ણા શીતોષ્ણાદિ દોષને નાશ કરવામાં સમર્થ છે. વળી અભીષ્ટ
 અર્થના અવબોધનું સાધન હોવાથી તેતે ફળાર્થીઓએ બલિહોમકર્માદિવડે
 પૂજેલી છે. વળી અનેક શાખાભેદવડે વિસ્તાર પામેલી, લેશપણુ અનર્થ
 નહિ આપનારી પરંતુ અર્થનેજ વહન કરનારી, અધ્યયનમાત્રથી પણ
 અખિલ અઘને હરનારી, વિવિધ ફળની ઇચ્છાવાળા અર્થવાદપરાયણોએ
 પણ ઉપસેવન કરાએલી, કેવળ સર્વપ્રકૃતિવાળા યુગ્મુક્ષુઓએતો યથા-
 વસર અનુસેવન કરાએલી અને ભવતાપથી પીડા પામેલાઓએ આશ્રય

શ્રવણીયા યાં વદન્તિ મુનયશ્ચ વિશાલામ્ ॥૫૪॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનસ-
મ્પન્નઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય નિદેશતઃ । નિવસત્યુદ્ધવો યત્ર સિદ્ધો ભાગવ-
તાગ્રણીઃ ॥૫૫॥ વૈહાયસો હૃદો યત્ર સન્તિ રાજર્ષયશ્ચ યત્ । યત્ર
ચાશ્વશિરા નિત્યં વેદાન્ પઠતિ શાશ્વતાન્ ॥૫૬॥ યત્ર શક્રઃ પુરા
હત્વા વૃત્રં વેદાર્થપારગમ્ । બ્રહ્મહત્યાપનોદાર્થે ચક્રે વર્ષાયુતં તપઃ
॥૫૭॥ સાવર્ણિઃ સૂર્યતનયો નારદેન સુશિક્ષિતઃ । સદ્ધર્માનમ્બસન્
યત્ર તપસ્યતિ હરિં ભજન્ ॥૫૮॥ શ્રેયસે ભુવિ ભક્તાનાં યત્રૈવ
ભગવાન્સ્વયમ્ । નરનારાયણો નિત્યં તપશ્ચરતિ દુષ્કરમ્ ॥૫૯॥

કરવા યોગ્ય છે. આ શ્રુતિ અનંત હોવાથી વિશાલા નામથી કહેવાય છે
॥૫૨-૫૨-૫૩-૫૪॥ એ રીતે બદરીને વર્ણવીને તેનાથી ઓળખાતા આ-
શ્રમને ફરીથી વર્ણવેછે-જે આશ્રમમાં 'દ્વે વિદ્યે વેદિતમ્યે' આ શ્રુતિમાં
કહેલી ઋગ્વેદાદિરૂપ જે અપરાવિદ્યા તેરૂપ જ્ઞાન તથા બ્રહ્મસાક્ષાત્કારરૂપ
જે પરાવિદ્યા તેરૂપ વિજ્ઞાને સંપન્ન, સિદ્ધ-જેને યોગ સિદ્ધ થયો છે, કેવળ
સિદ્ધ નહિ પણ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાંજ એક અનુરક્ત જીવિત હોવાથી
ભાગવતોમાં અગ્રણી એવા ઉદ્ધવજી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી વસે છે ॥૫૫॥
જે આશ્રમમાં વૈહાયસનામનો અગાધ ધરો છે, જેમાં વાતાપિ મરૂત વિગેરે
રાજર્ષિઓ રહેછે. જેમાં અશ્વશિરા નામના કોઈ ઋષિ અનાદિસિદ્ધ વેદોનું
પારાયણ કરેછે ॥૫૬॥ જે આશ્રમમાં પૂર્વે ઇન્દ્રે વેદાર્થના પારને પામેલા
વૃત્રાસુરને હણીને બ્રહ્મહત્યાના પાપની નિવૃત્તિ માટે દશહજાર વર્ષપર્યંત
તપ કર્યું છે ॥૫૭॥ જે આશ્રમમાં સૂર્યસૂનુ સાવર્ણીસંજ્ઞાના ભવિષ્યના
મનુ નારદમુનિના ઉપદેશને અનુસારે ભાગવતધર્મોનું પરિશીલન કરીને
સાક્ષાત્ શ્રીનારાયણનું પ્રેમપૂર્વક આરાધન કરવાપૂર્વક તપ કરે છે ॥૫૮॥
જે આશ્રમમાં ભક્તોના કલ્યાણ માટે સ્વયં ભગવાન ભૂમિ ઉપર ભરત
ખંડમાં નરનારાયણરૂપે આવિર્ભાવ પામીને આચાર્યશિષ્યલક્ષણનું જણાવવું,
અષ્ટાક્ષરનો પ્રકાશ કરવો, તેનું ધ્યાન કરવું તેરૂપી તપશ્ચર્યા કરવી વિગેરે
પોતાના આચરણથી ભક્તોને શ્રેય પમાડવા માટે નિરંતર દુષ્કર તપ કરે

પ્રવર્તતે નૈવ કલિઃ કહિંચિદ્વત્ર ચાશ્રમે । શ્રેયોમૂર્તેર્ભગવતઃ સા-
ક્ષાદ્વાસાજ્જગત્પતેઃ ॥૬૦॥ અલ્પજ્ઞભગવદ્વ્યાનાનન્દનિર્વૃત્તમાનસઃ ।
નિત્યં સેવાપરો યત્ર નારદો વર્તતે મુનિઃ ॥૬૧॥ યત્રત્યસુખલેશેન
પારમેષ્ઠ્યાદિધામજમ્ । સુખં સમં નૈવ બુદ્ધૈર્મીયતે રસવેદિભિઃ
॥૬૨॥ મુક્તૈરનેકૈશ્ચ મુમુક્ષુવૃન્દૈઃ સમાશ્રિતો યો વિબુદ્ધૈ રસજ્ઞૈઃ ।
સ આશ્રમો દર્શનમાત્રતોઽપિ હરન્નઘં શોભયતીહ ભૂમિમ્ ॥ ૬૩ ॥
હતિ શ્રીસત્સાક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે વદરિકાશ્રમવર્ણ-
નનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

છે ॥૫૯॥ જેની દિવ્ય મૂર્તિનો અનુભવ કરવાથી અનુભવિતાને શ્રેય માટે
થાય છે, પોતે પણ આનંદમય છે માટે શ્રેયોમૂર્તિરૂપ, જગત્પતિ સાક્ષાત્
લગવાનના નિવાસને લીધે જે આશ્રમમાં દોષમાત્રના નિધિરૂપ કલિયુગ
ક્યારેયપણ કિંચિત્પણ સ્વસામર્થ્ય પ્રકટ કરવા સમર્થ થતો નથી. અ-
ર્થાત્ જે પ્રદેશમાં શ્રેયોમૂર્તિ જગત્પતિ લગવાન નિરંતર રહ્યા છે તેમાં ક-
ળિનો પ્રવેશઅવકાશ ક્યાંથી હોય ॥૬૦॥ જે આશ્રમમાં અખંડિત લગ-
વદ્ધ્યાનના આનંદથી મનમાં પરમ સુખ પામેલા, માટેજ નારાયણની નિત્ય
સેવામાં પરાયણ એવા નારદમુનિ વર્તે છે ॥૬૧॥ ‘રસૌ વૈ સઃ’ આ શ્રુતિમાં
કહેલો આનંદમયરસથી બીજો કોઈ પર રસ નથી, તેને જાણનારા વિવેકી
પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ (બ્રહ્મપદ) ધામના સુખને બદરીકાશ્રમના સુખ લે-
શની સાથે પણ તુલ્ય માનતા નથી. જે પુરૂષો પારમેષ્ઠ્યાદિ સુખને લગ-
વદનુભવ રસના એક દેશની સાથે પણ સમાન માને છે તો તે અબુધ છે
॥૬૨॥ જે આશ્રમ લગવાનના લજનાનંદનો રસ જાણનારા અનેક મુક્ત-
ભાવને પામેલા મુનિઓ, મુક્તભાવની લાલસાવાળા મુનિસમૂહો અને દેવ-
તાઓએ આશ્રય કરેલો છે. દર્શનમાત્રથી પણ પાપને હરનારો પૂર્વોક્ત
આશ્રમ ભૂલોકની ભૂમિને શોભાડે છે અર્થાત્ જેના સંબંધથી ભૂમિ પોતાને
કૃતાર્થ માને છે. ॥૬૩॥ હતિ શ્રીસત્સાક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-
શાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે વદરિકાશ્રમવર્ણનનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રૈકદા ભગવતો નરનારાયણસ્ય હિ । દર્શનાર્થ-
 મુપાજમ્મુર્મુનયસ્તત્સ્મૃતા નૃપ ॥૧॥ તીર્થયાત્રાં વહુવિધાં વિધાય
 જગતીતલે । ઇચ્છન્તસ્તત્ફલં પ્રાપ્તું દર્શનેન જગદુરોઃ ॥૨॥ મરી-
 ચિશ્ચ વસિષ્ઠોઽત્રિરેકતશ્ચ દ્વિતસ્ત્રિતઃ । કશ્યપશ્ચ ભરદ્વાજઃ શા-
 કલ્યો મૃગુરજ્જિરાઃ ॥૩॥ હારીતો ગૌતમઃ કણ્વો યાજ્ઞવલ્ક્યપરા-
 શરૌ । શિશપાયન ઔર્વશ્ચ વિશ્વામિત્રસ્તથાઽઽસુરિઃ ॥૪॥ સંવર્તો
 ચમૃમૈત્રેયૌ બૃહવશ્વોઽથ લોમશઃ । ઉતથ્ય ઇન્દ્રપ્રસિતિર્વૈશંપાયન-
 દેવલૌ ॥૫॥ પુલસ્ત્યઃ પુલહો ગર્ગઃ શક્રિર્વૌદુર્બૃહસ્પતિઃ । વામદેવઃ

અધ્યાય ૫ મો.

એવી રીતે બદરીકાશ્રમને વર્ણવીને હવે ત્યાં શ્રીનારાયણનાં દર્શનસાર
 આવેલા મરીચ્યાદિ મુનિઓને પ્રથમ શ્રીનરમુનિનાં થએલાં દર્શન કહેવા માટે
 સુવ્રતમુનિ પ્રસંગ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન! એક સમયે પૂર્વાધ્યાયમાં
 વર્ણવેલા આશ્રમમાં વિરાજમાન નરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા તે
 નરનારાયણે ‘આ મુનિઓ મારાં દર્શન કરવા અત્ર આવો’ એમ હૃદયમાં
 સ્મરણ કરેલા મરીચ્યાદિમુનિઓ ત્યાં આવ્યા. સર્વ દિશામાંથી સર્વનું એક-
 દમ આગમનમાં નિમિત્તતો નારાયણનો સંકલ્પ જ છે ॥ આવવાનું કારણ
 કહેછે—ભૂતળ ઉપર બહુ પ્રકારની તીર્થયાત્રા કરીને જગદ્ગુરુ શ્રીનારા-
 યણનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી તેનું ક્ષણ પામવા માટે એટલે ભગવદ્દર્શન તીર્થ-
 યાત્રાનું પરમ ક્ષણ છે એમ ધ્યાન કરીને આવ્યા. જગતમાં તીર્થયાત્રાદિ
 સર્વ સાધનોનું પરમ ક્ષણ ભગવદ્દર્શન જ છે. ॥૧-૨॥ પનર શ્લોકથી મુનિ,
 ઓનાં નામનિર્દેશ કરેછે—મરીચિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ, એકત, દ્વિત, ત્રિત-
 કશ્યપ, ભરદ્વાજ, શાકલ્ય, ભૃગુ, અંગિરા ॥૩॥ હારીત, ગૌતમ, કણ્વ, યા-
 જ્ઞવલ્ક્ય, પરાશર, શિશપાયન, ઔર્વ, વિશ્વામિત્ર, આસુરી ॥૪॥ સંવર્ત,
 બ્રહ્મા, મૈત્રેય, બૃહદશ્વ, લોમશ, ઉતથ્ય, ઇન્દ્રપ્રમિતિ, વૈશંપાયન, દેવલ
 ॥૫॥ પુલસ્ત્ય, પુલહ, ગર્ગ, શક્રિ, વૌહ, બૃહસ્પતિ, વામદેવ, પંચશિખ,

पञ्चशिखः प्रचेताः कर्दमः क्रतुः ॥६॥ जैगीषव्यः सुमन्तुश्च वाल्मी-
किश्च्यवनोऽरुणिः । कात्यायनो जरत्कारुरास्तीकश्च विभाण्डकः
॥७॥ ऋष्यशृङ्गः शरद्वांश्च शमीको जैमिनिर्यतिः । अष्टावक्रः पा-
णिनिश्च माण्डव्यः शाकटायनः ॥८॥ कृष्णात्रेयः स्थूलशिराः शु-
नको गार्ग्यतित्तरी । कालवृक्षीय उत्तङ्को नाचिकेतश्च माठरः
॥९॥ मौञ्जयनश्च पर्णादो बृहदग्निश्च पर्वतः । जातूकर्ण्य ऋची-
कश्च हरिश्मश्रुस्तथांशुमान् ॥१०॥ वैतण्डी क्षारपाणिश्च कठस्ता-
ण्ड्यश्च गालवः । अग्निवेश्यश्च कौण्डिन्यः शाण्डिल्यो भालुकि-
स्तथा ॥११॥ श्वेतकेतुश्च विपुलो मङ्किर्गौरशिरास्तथा । भाण्डाय-
निर्जयन्तश्च माण्डूकेयश्च शार्करः ॥१२॥ कणादः कवषः पैलः
पिप्पलायनभागुरी । कक्षीवानिध्मवाहश्च वत्सो गौरमुखस्तथा
॥१३॥ जावालिरुपमन्युश्च शुक्रो वेदशिरा मुनिः । मेधातिथि-
आर्षिषेणोऽथर्वेन्द्रप्रमदस्तथा ॥१४॥ कुशिको नरदः शङ्खो लिखि-
तः सुतपाः शुकः । प्राणो दालभ्यो वीतहव्यः सावर्ण्योद्दालकौ
तथा ॥१५॥ सावेतसो वैतहव्यः सावर्णिर्भार्गवस्तथा । गोभिलो

प्रचेता, कर्दम, क्रतु ॥६॥ जैगीषव्य, सुमन्तु, वाल्मीकि, च्यवन, अरुणि,
कात्यायन, जरत्काड, आस्तीक, विभाण्डक ॥७॥ ऋष्यशृंग, शरद्वां, श-
मीक, जैमिनि, यति, अष्टावक्र, पाणिनी, माण्डव्य, शाकटायन ॥८॥ कृष्णा-
त्रेय, स्थूलशिरा, शुनक, गार्ग्य, तित्तरी, कालवृक्षीय, उत्तङ्क, नाचिकेत,
माठर ॥९॥ मौञ्जयन, पर्णाद, बृहदग्नि, पर्वत, जातूकर्ण्य, ऋचीक, हरि-
श्मश्रु, अंशुमान् ॥१०॥ वैतण्डी, क्षारपाणी, कठ, ताण्ड्य, गालव, अग्निवेश्य,
कौण्डिन्य, शाण्डिल्य, भालुकी ॥११॥ श्वेतकेतु, विपुल, मङ्कि, गौरशिरा,
भाण्डायनि, जयन्त, माण्डूकेय, शार्कर ॥१२॥ कणाद, कवष, पैल, पिप्पला-
यन, भागुरि, कक्षीवान्, धर्मवाह, वत्स, गौरमुख ॥१३॥ जावालि, उप-
मन्यु, शुक, वेदशिरा, मेधातिथि, आर्षिषेणु, अथर्वा, धन्द्रप्रमद ॥१४॥
कुशिक, नरद, शंख, लिखित, सुतपा, शुक, प्राण, दालभ्य, वीतहव्य, सा-
वर्ण्य, उद्दालक ॥१५॥ सावेतस, वैतहव्य, सावर्णि, भार्गव, गोभिल,

જાજલિર્યાસ્કઃ કાશ્યપો વાત્સ્યનૈધુવૌ ॥૧૬॥ સૌભરિઃ શૌનકોઽ-
ગસ્ત્યો મુદ્ગલઃ સૈન્ધવાયનઃ । સારસ્વતો ભૂરિષેણો દેવરાતોઽકૃત-
વ્રણઃ ॥૧૭॥ एते सशिष्याश्चान्येऽपि पिप्पलादादयो नृप ! । नारा-
यणाश्रमं प्रापुः कैलासाचलसन्निधौ ॥१८॥ गङ्गामचक्षत च तत्र
सितोदकां ते प्रातस्तनार्ककरतेजितलोलभङ्गीम् । उचुङ्गदीर्घतर-
लञ्चनिनादिताशां भस्मावशेषसगरात्मजमुक्तिदात्रीम् ॥१९॥ या
नित्यदा भगवदाप्लवनातिपूता दृष्टा स्मृताऽपि निखिलाघचयाप-
हन्त्री । स्पर्शेन पातकहरेति तु किंनु वाच्यं नामैव दूरगन्तुणामपि
पातकघ्नी ॥२०॥ यत्सङ्गतो जनपदा अपि कीकटाद्याः सत्सेव्यपु-

બજલિ, યાસ્ક, કાશ્યપ, વાત્સ્ય, નૈધુવ ॥૧૬॥ સૌભરિ, શૌનક, અગસ્ત્ય,
મુદ્ગલ, સૈન્ધવાયન, સારસ્વત, ભૂરિષેણ, દેવરાત, અકૃતવ્રણ ॥૧૭॥ હે
રાજન્ ! શિષ્યોએ સહવર્તમાન આ મરીચ્યાદિ (૧૩૯) મુનિઓ તથા
પિપ્પલાદ વિગેરે બીજા પણ મુનિઓ કૈલાસાચળની સમીપે રહેલા પૂર્વોક્ત
અદરિકાશ્રમમાં આવ્યા ॥૧૮॥ આવેલા મુનિઓએ આશ્રમની સમીપે વ-
હેતી, શ્વેત જળ જેનું છે, પ્રાતઃકાળના અરૂણ સૂર્યના કિરણોનાં પ્રતિબિંબ
પડવાથી પ્રકાશિત થએલા ચંચળ તરંગોની વિચિત્ર રચના જેમાં થાય છે,
ઉન્નત દીર્ઘ એવા તરંગોના ઘોષવડે શબ્દાયમાન કરી મુકી છે દિશાઓ
જેણીએ. અને કપિલમુનિના કોપાનળે લસ્મસાત્ કરેલા સમરરાજના આ-
ત્મજ્વલે પોતાનું જળ સિંચન કરીને મુક્તિને આપનારી એવી લાગીરથી
ગંગા બોધ ॥૧૯॥ ગંગાજનું સાત શ્લોકથી ઉપવર્ણન કરે છે—જે ગંગા લગ-
વાન નારાયણના નિત્ય સ્નાનવડે અત્યંત પવિત્ર કરનારી, માટેજ દૂરદેશમાં
રહેલા મનુષ્યોનાં પણ તેમણે ઉચ્ચાર કરેલા નામમાત્રથીજ સમસ્ત પા-
તકને વિનાશ કરનારી, મનમાં સ્મરણ કરવાથી પણ અબિલ અઘને હર-
નારી અને સમીપમાં રહેલાઓને દર્શનમાત્રથી પાપને હરનારી છે, તો
પોતાના જળ સ્પર્શથી પાપપુંજને હરે એમાં કહેવુંજ શું ? માટે આ અ-
ત્યંત પાવન છે ॥૨૦॥ સ્વરૂપથીજ નિહિત એવા કીકટઆદિ અશુભ દેશો
પણ જે ગંગાજનો સંબંધ થવાથી તેજ ક્ષણમાં સજ્જનોએ સેવવા યોગ્ય

પ્યપદતામુપયાન્તિ સઘઃ । યામન્તરા નનુ મહર્દિભૃતોઽપિ દેશા
નિસ્તોયનઘ દ્વ યાન્તિ વિગીતતાં વૈ ॥૨૧॥ યત્સેવનાદ્રતિમિહાશુ
ચ યાં લભન્તે લોકા ન તાં તુ તપસા ન મર્ચૈર્વતૈર્વા । ચાન્દ્રાયણ-
વ્રતપુરશ્ચરણાદિભિર્યા સ્યાત્કાયશુદ્ધિરિહ સામ્બુકળેન ચાસ્યાઃ
॥૨૨॥ નાનામલાદિકરણશ્રમમન્તરાઽપિ પાપાત્મનામપિ નૃણાં સ-
કૃદમ્બુસજ્જાત્ । અર્કપ્રભોઃજ્વલવિમાનવરેણ સઘઃ સ્વર્ગપ્રદાનનિપુ-
ણા ન પરાઽસ્તિ યસ્યાઃ ॥૨૩॥ યા શ્રીમદેશ્વરજટામુકુટૈકભૂષા
સેન્દ્રૈઃ સુરૈઃ સુરગણૈશ્ચ નિષેવ્યમાણા । મુકૈર્મુમુશ્ચુભિરથાશિલસિ-

પુણ્યક્ષેત્રપણાને પામેછે. અર્થાત્ યાત્રાદિકમાં વળર્યપણે ગણેલા દેશો
ગંગાસંબંધથી પુણ્યક્ષેત્રરૂપ થઈને યાત્રાદિકને લાયક થાયછે. અને જેના
સંબંધ વિનાના, ધનધાન્યાદિક સમૃદ્ધિએ સંપન્ન એવા પણ દેશો જળ
વિનાની નદીઓની પેઠે નિહિતપણાને નિશ્ચે પામેછે ॥૨૧॥ આ પૃથ્વી
ઉપર રહેલા લોકો જે ગતિ (અભ્યુદય)ને તપ, યજ્ઞ અને કૃષ્ણાદિ પ્રતો
કરવાથી પામતા નથી. તેવી ગતિને પણ જે ગંગાજળના જળકણિકાના ઉપ-
સેવનથી તેજ ક્ષણમાં પામેછે. આ લોકમાં ચાંદ્રાયણવ્રત મંત્રજપાદિ
પુરશ્ચરણ વિગેરે પ્રાયશ્ચિત્તથી કરવા યોગ્ય જે શરીરશુદ્ધિ છે તેતો આ
ગંગાજળના જળના કણથીજ થાય છે. અર્થાત્ ચાંદ્રાયણાદિ ગુરૂતર પ્રાય-
શ્ચિત્તોથી ટાળવા યોગ્ય પાપો પણ ગંગાજળકણના ઉપસેવનથી નાશ થાય
છે ॥૨૨॥ નાનાપ્રકારના યજ્ઞયાગાદિક પુણ્ય કર્મ કરવાના પ્રયાસ વિના
પણ પાપાત્મા પુરૂષોપણ એકવાર જેના જળકણના સંબંધથી સૂર્યપ્રભા
જેવું ઉજ્જવળ સુંદર વિમાનમાં બેસીને તત્કાળ સુકૃતિઓને સુદુર્લભ એવા
સ્વર્ગલોકને પામે છે. જે ગંગા થકી બીજી કોઈ નદીનો આવો મહિમા નથી
એવી તો આ એકજ છે ॥૨૩॥ સર્વ પુરૂષાર્થના સાધનરૂપ હોવાથી સર્વ
કોઈએ ઉપસેવવા યોગ્ય છે એમ કહેછે—જે ગંગાજળ શ્રી-પાર્વતીએ યુક્ત
મહાદેવને ચંદ્રકળા આદિક અન્ય અનેક આભૂષણો છે તથાપિ તેમના
જટામુકુટના મુખ્ય આભૂષણરૂપ થઈછે. અર્થાત્ પોતે શિવજી પણ શિવ
થવા સાડ જેને સદા શિર ઉપર ધારણ કરેછે, એવી મહા મહિમાવાળી

દ્વિકામૈઃ સર્વાર્થદેતિ સતતં ભુવિ સેવનીયા ॥૨૪॥ યત્ર ક વાઽપિ
પુરુષસ્ય મૃતસ્ય ચાસ્થિ યસ્યાઃ પતેત્ પલ્લભક્ષકપક્ષિચઙ્ગવાઃ ।
યદ્યમ્ભસિ ધ્રુવમસાવપિ દેવલોકં સદ્યો લભેત કિમુ તર્હિ તદમ્બુ-
સેવી ॥૨૫॥ યુક્તો મહામુનિગણૈઃ પુરુષોત્તમઃ શ્રીનારાયણઃ પ્રતિ-
દિનં સલિલે યદીયે । જ્ઞાતિ સ્વયં સકલપુણ્યનિધિઃ સલીલં
માહાત્મ્યવર્ણનપદુર્ભુવિ કો નુ તસ્યાઃ ॥૨૬॥ તસ્યાં યથાવિચિ જ્ઞા-
ત્વા પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય તે । ભગવદ્દર્શનં કર્તું વદરીં તામુપાયયુઃ

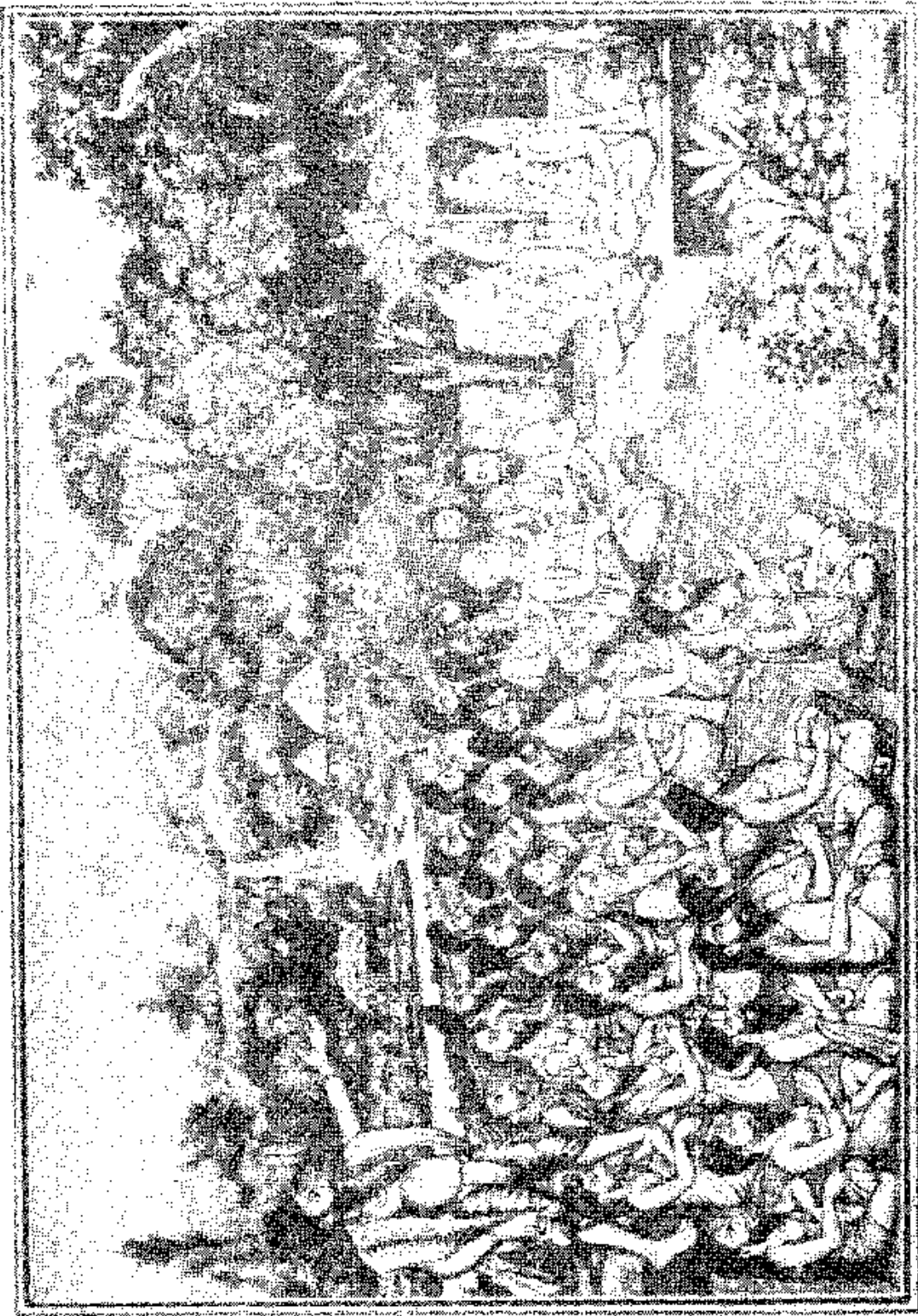
છે. 'શિવઃ શિવોઽમૃત' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. વળી ઇન્દ્રે સહિત દેવ-
તાઓ, ગંધર્વાદિ દેવગણો, મુક્ત જેવા મુનિઓ, મુમુક્ષુઓ અને અખિલ
અર્થની અપેક્ષાવાળા વિષયી જનોએ સર્વ પુરૂષાર્થને આપનારી હોવાથી
ભૂમિ ઉપર પોતપોતાને અલીટ અર્થની સિદ્ધિસાડ સદા સેવવા યોગ્ય
છે. ॥૨૪॥ ગંગાજીનો બીજો અસાધારણ મહિમા કહે છે—કાંઠા ઉપર અ-
થવા જે કોઈ પણ બીજા સ્થળમાં મરણ પામેલા પુરૂષનું અસ્થિ મરેલાની
શ્રેય પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી તેના કોઈ સંબંધિએ નહિ નાંખેલું પરંતુ સ્વયં અ-
શુચિ માંસલક્ષક પક્ષીની અશુચિ ચાંચમાંથી જો આ ગંગાના જળમાં પડી
જાય તો (જેનું અસ્થિ હોય એવો) મૃત મનુષ્ય પણ તેજ ક્ષણમાં દેવ-
લોકને નિશ્ચે પામે છે. તો તેના જળનું જ્ઞાન પાનાદિકથી સેવન કરનારો
દેવલોકને પામે એમાં કહેવું જ શું? ॥૨૫॥ મનવાણીને અગોચર મહિમા-
વાળા, સમગ્ર સુકૃતના નિધિરૂપ, (આમનાથકી ન મળે એવું કોઈ પણ
સુકૃત લોકમાં નથી) અનન્યસાધારણ શ્રીએ યુક્ત એવા નારાયણ પુરૂષો-
ત્તમ ભગવાન તન્વાદિ મહામુનિગણો (આત્મમનનશીલ હોય તે મુનિ કહે-
વાય, તે મહાંત-એટલે કેવળ આત્મમનનમાં નહિ વિશ્રાંતિ પામીને પરમા-
ત્મમનનપર્યંત પ્રવર્તેલા તે)ની સાથે પ્રતિદિન જેના જળમાં લીળાપૂર્વક
જ્ઞાન કરીને મહિમા વધારે છે. તે ગંગાજીના મહિમાને સમગ્રપણે વર્ણન
કરવામાં નિપુણ પૃથ્વી ઉપર કોણ પુરૂષ છે? કોઈ પણ નથી ॥૨૬॥ આવેલા
મરીઆદિ મુનિઓ પૂર્વોક્ત મહામહિમાવાળી ગંગાનદીમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિને
અનુસારે જ્ઞાન કરીને, સંધ્યાવંદનાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને, ભગવાન શ્રીનારા-

॥૨૭॥ અથ તે દદશુર્વિપ્રા ભગવન્તં નરં મુનિમ્ । અધઃસ્થિતં વિ-
શાલાયા બદર્યા ગગનસ્પૃશઃ ॥૨૮॥ જટાકિરીટે સ્વર્ણમે મુનિઘા-
રિતશેખરમ્ । સિતોર્ધ્વપુણ્ડં તુલસીમાલિનં શ્વેતવાસસમ્ ॥૨૯॥
કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રબુદ્ધઃ પિપ્પલાયનઃ । આવિહોત્રોઽથ દુમિ-
લશ્ચમસઃ કરમાજનઃ ॥૩૦॥ इत्येतैर्नवभिर्मुख्यैर्महायोगेश्वरैस्त-
था । वृतं तन्वादिभिर्विप्रैः कलापग्रामवासिभिः ॥३१॥ દ્વિમુજં
જલદશ્યામં વર્ણિવેષધરં કૃશમ્ । સુપ્રસન્નમુખાસ્મ્ભોજં તં દૃષ્ટ્વા જહ-
ષુર્દ્વિજાઃ ॥૩૨॥ મુનીન્વિલોક્યાથ સ ચાત્મનઃ પ્રિયાન્ બ્રહ્મણ્ય-
દેવોઽપિ જગદ્ગુરુર્મુદા । અભ્યેત્ય સઘઃ પ્રણનામ માનિતસ્તૈઃ સોઽ-

યણનાં દર્શન કરવા માટે પૂર્વે વર્ણુવેલી બદરી સમીપે આવ્યા. ॥૨૭॥
ત્યાર પછી મુનિઓએ ગગનને સ્પર્શ કરનારી અર્થાત્ અતિશય ઉચ્ચત વિ-
શાળ એવી બદરીની નીચે મુનિમંડળથી વિટાઈને વિરાજેલા ભગવાન નર-
મુનિ (નારાયણના નાના ભાઈ) ને જોયા ॥૨૮॥ હવે નરમુનિને ચાર શ્લો-
કથી વર્ણુવેછે—સુવર્ણના જેવા પીળા વર્ણુવાળી મુકુટના આકારથી આંધેલી
જટામાં પૂજામાં પ્રવર્તેલા ત્યાંના મુનિઓએ તોરા વિગેરે શિરોભૂષણ જેમને
ધરાવ્યાં છે, શ્વેત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક, તુલસીમાળા અને શ્વેતવસ્ત્રોને ધારણ
કરનારા ॥૨૮॥ કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિહોત્ર, દુ-
મિલ, ચમસ અને કરભાજન આ નવ મુખ્ય મહાયોગેશ્વરોથી તથા કલા-
પગ્રામનાવાસી તનુ વિગેરે મુનિઓથી વિટાએલા (બદરીકાશ્રમમાંજ કોઈ
સ્થાન વિશેષને કલાપગ્રામ કહેછે) ॥૩૦-૩૧॥ દ્વિભુજ, મેઘ સરખા
શ્યામસુંદર, નૈષ્ઠિક વર્ણીનો દંડ કમંડળુ આદિક ધારણ કરવારૂપ વેષને
ધરનારા, તપથી કૃશ શરીરવાળા અને અત્યંત પ્રસન્ન મુખારવિંદવાળા
એવા શ્રીનરમુનિનાં દર્શન કરીને મુનિઓ મહા આનંદને પામ્યા ॥૩૨॥
ત્યાર પછી નરમુનિ પોતે જગદ્ગુરુ છે તથાપિ આવતા મુનિઓને જોઈને
સન્મુખ પધાર્યા, પોતાને મુનિઓ બહુ પ્રિય છે, જ્યારે પ્રિયનું આગમન
થાય ત્યારે સન્મુખ ગમન સહજપણે થાયજ. પ્રીતિપ્રકર્ષ એવોજ હોય છે.
જગદ્ગુરુપણું પ્રીતિતરંગને રોકી શકતું નથી. વળી પોતે બ્રહ્મણ્યદેવ-

बदरिकाश्रममां सभामां नरनारायण धर्मोपदेश आपेच्छे अने दुर्वासा ऋषि संवेने शाप आपेच्छे.

પિ ગાઢં પરિરમ્ય મુદ્ગરૈઃ ॥૩૩॥ તતો નિષેદુર્મનયો નરેણ કુશેષુ
 દત્તેષુ વૃષીષુ ચાથ । સ પૂજયામાસ યથોચિતં તાન્ પાઘાદિભિઃ
 પૂજ્યતમાન્સદર્ચ્યઃ ॥૩૪॥ કૃત્વાતિથ્યમૃષીણાં સ દેશકાલોચિતં
 નરઃ । વિનયેનોપસક્લમ્ય વચનં ચેદમબ્રવીત્ ॥૩૫॥ નર ઉવાચ-અ-
 ઘાનન્દો મહાજ્ઞાતો ભવતાં દર્શનાન્મમ । સર્વે સુલભમેવાસ્તિ દુ-
 ર્લભઃ સત્સમાગમઃ ॥૩૬॥ તત્રાપિ સત્તમા યૂયં યેષાં દૃઢતરા મ-

બ્રાહ્મણમાં અનુકૂળ દેવ છે એટલે કેવળ તેમને પ્રિય છે એટલુંજ
 નહિ પણ તેમને અનુકૂળ છે. પોતાનો સૌભાગ્ય ગુણ પ્રકાશ કરીને
 મુનિઓને પોતાવિષે પ્રેમાતિશય ઉત્પન્ન કરીને તેમનું હિત કરવા હર્ષથી
 સન્મુખ પધાર્યા અને મુનિઓને તેજ ક્ષણમાં નૃનાઠ્યના અનુકરણ
 માટે પ્રણામ પણ કર્યો. (આતો પોતાના આચરણથી લોકોને સદા-
 ચાર શિક્ષણુ સાદ છે) મુનિઓએ અતિશય આનંદથી નરમુનિનો પણ
 ગાઢપણે આલિંગન કરીને સત્કાર કર્યો ॥૩૩॥ તે પછી મુનિઓ નરમુનિએ
 આપેલાં દર્શાસન તથા તૃણાદિકથી નિર્માણ કરેલાં મુનિઓને યોગ્ય એવાં
 આસનો ઉપર બેઠા. ત્યાર પછી સન્ત-બ્રહ્મશાનિઓએ પૂજ્ય એવા પણ નર-
 ભગવાને લોકમાં અતિશય પૂજ્ય એવા મુનિઓની પાછ અર્ધ આદિક
 ઉપચારોવડે યથાયોગ્ય પૂજા કરી. (લોકોના અનુગ્રહ માટે માનુષલીળાને
 અનુસરેલા ભગવાનને આજ સમુચિત છે તો અવતરણને જે રીતે ઉચિત
 થાય તે રીતે મુનિઓની પૂજા કરી. મુનિઓ પણ લોકમાં અતિશય પૂજ્ય છે)
 ॥૩૪॥ તે પછી નર ભગવાન મુનિઓનો દેશકાળને અનુસારે અતિથિને
 ઉચિત સત્કાર કરીને વિનયથી તેમની સમીપે જઈને આવું વચન બોલ્યા
 ॥૩૫॥ હવે અગીયાર શ્લોકથી નર ભગવાનના પ્રેમ મધુર આલાપણનો
 અનુવાદ કરે છે-હે મુનિઓ! તમારાં દર્શન થવાથી મને આજ મહાન
 આનંદ થયો છે. કારણ કે-સંસારમાં વર્તતાં બ્રહ્મપદસુધીનાં સર્વ વસ્તુઓ
 સુલભજ છે પણ સત્સમાગમ નથી, સત્-બ્રહ્મદર્શિનો સમાગમ તો સુદુર્લભ
 છે ॥૩૬॥ તેવા સંતોમાં પણ તમો તો અહુ મોટા સંતો છો. કારણ કે-તપ-
 શ્રયાંને કરતા અને ઋષિરૂપથી પોતાનાં અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય

તિઃ । ઋણ્યાકૃતૌ મગવતિ વર્તતેઽપિ તપસ્યતિ ॥૩૭॥ યેષાં દૃદિ
સદા શ્રીમાન્વદરીવનવલ્લભઃ । હરિઃ સ્ફુરતિ સાક્ષાત્તાન્વયં વિદ્યો
મહત્તમાન્ ॥૩૮॥ યૂયં મુક્તજનાઃ સર્વે દૃષ્ટ્યૈવ જનપાવનાઃ । તેષાં
વઃ સક્કમં મન્યે જીવાનામતિદુર્લભમ્ ॥૩૯॥ યસ્યાસન્ના મવાન્મુ-
ક્તિસ્તસ્ય વઃ સક્કમો ભવેત્ । યેનૈવ જાયતે પ્રીતિઃ શ્રીમન્નારાયણે
પ્રભૌ ॥૪૦॥ તથૈવ દેહગોહાદૌ ત્યક્તસક્કઃ પ્રશાન્તધીઃ । પરં પદમ-
વાપ્નોતિ પુમાન્ બ્રહ્માદિદુર્લભમ્ ॥૪૧॥ કેનોપમા ભવેત્તેષાં સતાં

આચ્છાદન કરીને વર્તતા એવા પણ શ્રીનારાયણમાં તમારે 'આ કોઈ ત-
પસ્વી છે અથવા અમારા જેવો કોઈ મુનિ છે એવી મતિ નહિ પણ આતો
સાક્ષાત્ ભગવાનજ છે' એવી અતિ દૃઢ મતિ નિરંતર અનુવર્તે છે. આવી
બુદ્ધિ બધામાં વર્તતી નથી. આત્મદર્શિઓને પણ આવી બુદ્ધિ મુલભ નથી
॥૩૭॥ જેના હૃદયમાં જેને બદરીવન વહાલું છે એવા શ્રીમાન્ હરિ નારા-
યણ સદા સાક્ષાત્ સ્ફુરેછે તેમનેજ અમે અતિ મોટા થકી પણ અતિ-
શય મોટા માનીએ છીએ પણ કેવળ આત્મસાક્ષાત્કારસંપન્નને પણ મ-
હત્તમ માનતા નથી ॥૩૮॥ તમો સર્વે મુનિઓ મુક્તજનો (ભક્તિથી કર્મ-
બીજ જેનાં ક્ષીણ થયાં છે) છો. માટેજ દર્શનમાત્રથી જનો (જનનમ-
રણરૂપ ચક્રથી આક્રાંત થએલા) ને જન્મ મરણને આપનારાં પુણ્ય પાપ-
રૂપ પાપમાંથી પાવન કરનારા છો. એવા મુક્તો તમારો સમાગમ કર્મવશ
જીવોને અતિ દુર્લભ છે એમ હું માનું છું ॥૩૯॥ જે જનને ભવપાશમાંથી
મુક્તિ થવાની નજીકમાં હોય એટલે મુક્તિને અભિમુખ કરનારી સુકૃતસં-
પત્તિ હોય તેનેજ તમારો સમાગમ મળે. જે સમાગમથીજ પ્રભુ શ્રીમન્ના-
રાયણમાં પ્રીતિ થાય છે ॥૪૦॥ જે પ્રીતિથી દેહ ગેહાદિકમાં આસક્તિએ
રહિત થએલો, અને વિષયોમાંથી પ્રશાંત બુદ્ધિવાળો પુરૂષ ભવ બ્રહ્માદિકને
દુર્લભ એવા પરમ પદને પામેછે-પ્રીતિથી વૈરાગ્ય થાયછે અને વૈરાગ્યથી
સિદ્ધ થએલી પરાભક્તિ જે વિજ્ઞાનના પરિપાકરૂપ કહેવાય છે તેનાથી
પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાયછે. એવો અભિપ્રાય જાણવો ॥૪૧॥ નારાયણમાં
મન જેનું છે, (માટેજ પૂર્ણકામ હોવાથી બીજા પ્રાકૃત સુખની આસ-

નારાયણાત્મનામ્ ! ભૂમૌ પરોપકારાય તીર્થવ્યાજવિચારિણામ્ ॥૪૨॥
પરોપકારશીલા હિ સન્તિ સન્તો દયાલવઃ । નિતરામેવ ભગવ-
ન્નક્તા વૈ યુષ્મદાદયઃ ॥૪૩॥ યૂયમુત્તમવેલાયામાગતા ભગવત્પિ-
યાઃ ! । અથ નારાયણઃ સ્વામી દાસ્યતે દર્શનં પ્રભુઃ ॥૪૪॥ સ્વદર્શના-
યાનુદિનં મુનીનાં ચ દિવૌકસામ્ । આગચ્છતાં વર્તેતેઽથ તસ્ય
સ્વેક્ષાર્પણક્ષણઃ ॥૪૫॥ અસ્યામેવ હિ વેલાયાં વિધિં પૌર્વાહ્નિકં પ્ર-
ભુઃ । સમાપ્યાત્ર સમાયાતિ નૈષ્ઠિકોચિતમન્વહમ્ ॥૪૬॥ સુપ્રત ઝ-
નાવ—ઇત્યં મધુરયા વાચા કુર્વન્તં સત્ક્રિયાં નરમ્ । મુનયસ્તત્પ્ર-
ભાવજ્ઞાસ્ત ઋચુર્હૃષ્માનસાઃ ॥૪૭॥ મુનય ઋચુઃ—જાનીમસ્ત્વાં વયં

ક્રિએ રહિત) પૃથ્વી ઉપર પરોપકાર (બીજા જીવોનો સફ્લમોપદેશથી
કદ્યાણુ પ્રાપ્તિરૂપ) માટે તીર્થયાત્રાના મિષથી વિચરવાના સ્વભાવવાળા
તમારા જેવા સાધુઓને લોકમાં કેની સાથે ઉપમા ઘટે? કોઈની સાથે પણ
નહિ, અર્થાત્ તમો કોઈની સાથે પણ સદૃશ નથી ॥૪૨॥ સામાન્યપણે
લોકિક એવા પણ સાધુઓનો દયાળુતા અને પરોપકારશીલતા તો સ્વાભા-
વિક ધર્મ પ્રસિદ્ધ છે. સાક્ષાત્ ભગવાનના પરમ ભક્ત એવા તમો દયાળુ
અને પરોપકારશીલ હો એમાં કહેવુંજ શું? તમો તો અત્યંત છો ॥૪૩॥
હે ભગવાનને પ્રિય એવા મુનિઓ! તમો ઉત્તમ અવસરમાં આવ્યા છો.
કારણ કે—જેનાં દર્શનની આકાંક્ષા કરો છો એ પ્રભુ સ્વામી નારાયણ હમ-
ણાંજ તમોને પોતાનું દર્શન દેવા પધારશે ॥૪૪॥ હમણાં દર્શનદાનમાં
કારણ કહે છે—હે મુનિઓ! પ્રતિદિન પોતાનાં દર્શન કરવા આવતા મુનિઓ
અને દેવતાઓને નારાયણને સ્વદર્શન દેવાનો અવસર હમણાંજ વર્તે છે
॥૪૫॥ પ્રભુ શ્રીનારાયણ નૈષ્ઠિકવર્ણીને ઉચિત એવો પૌર્વાહ્નિક દૈવ પિત્ર્ય
કર્મવિધિ સમાપ્ત કરીને આજ વેળામાં પ્રતિદિન આ સ્થાનમાં પધારે
છે; તો તમારો મનોરથ વિના વિલંબેજ સફળ થશે ॥૪૬॥ સુપ્રતમુનિ કહે
છે—હે રાજન્! પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રેમ મધુર વચનથી સત્કાર કરેલા મરીચ્યાદિ
મુનિઓ ‘આ સાક્ષાત્ ભગવાન છે પણ લોકસંગ્રહ માટે એમ કહે છે’ એમ
નરમુનિનો મહિમા જાણીને અંતઃકરણમાં અતિ આનંદ પામીને નરમુનિ પ્રત્યે

સર્વે કૃષ્ણયો જગદીશ્વરમ્ । બ્રહ્માણ્ડાનામનેકાનામીશ્વરં હિ નરો-
ત્તમ ! ॥૪૮॥ તપશ્ચર્યાં પ્રકુર્વન્તં સેવમાનં સદા પ્રભુમ્ । અપિ ત્વા-
મીશ્વરં વિદ્મઃ સાક્ષાન્નારાયણં યથા ॥૪૯॥ સર્વેષાં માનનીયોઽસિ
પૂજ્યો વન્દ્યસ્ત્વમીશ્વરઃ । એકા મૂર્તિર્દ્વિધા ભાતિ નરનારાયણા-
વિતિ ॥૫૦॥ ધન્યા ભારતભૂરિયં ભગવતો નારાયણસ્યાક્ષિતા પન્નિ-
ર્મત્સયવાહુશાશનિઘટામ્ભોજોર્ધ્વરેખાક્ષિતૈઃ । ધન્યેયં તદ્દસન્ત-
તિશ્ચ હરિણા સંવીક્ષિતા પ્રત્યહં ધન્યાશ્ચાશ્રમદર્શનાદપિ વયં
ભક્તપ્રિયસ્યેશિતુઃ ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे मुन्यागमननरदर्शननिरूपणनामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

સ્તુતિ કરવા પૂર્વક બોલ્યા ॥૪૭॥ મુનિઓ કહેછે—હે નરોત્તમ ! અમે સર્વ
કૃષ્ણિઓ જગદીશ્વર તમોને અનેક બ્રહ્માંડના નિયંતા નિશ્ચે જાણીએ છીએ
॥૪૮॥ અમારી માફક તપશ્ચર્યાને કરતા અને પ્રભુ શ્રીનારાયણની સદા સેવા
સજતા એવા પણ તમોને સાક્ષાત્ નારાયણની પેઠેજ પરમેશ્વર જાણીએ
છીએ ॥૪૯॥ સર્વેશ્વર તમો સર્વ મુનિઓ તથા દેવાદિકોએ માનનીય, પૂજ-
નીય અને વંદનીય છો. કારણ કે—સમગ્ર જગતના ઈશ્વર ભગવાન્ શ્રીપુર-
ષોત્તમ નારાયણજ નર અને નારાયણ એવી સંસારી એ પ્રકારે જણાય છે
એટલે સ્વયં ભગવાન્ સ્વેચ્છાથી એ રૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા છે (તમો
એકજ છો) ॥૫૦॥ હે ભગવન્ ! સમસ્ત ભૂતોને ધરનારી આ ભારતભૂમિ
ભગવાન્ બદરીપતિ નારાયણનાં મત્સ્ય, યવ, અંકુશ, વજ્ર, કળશ, કમળ,
ઉર્ધ્વરેખા ઇત્યાદિ સોળ ચિહ્નોવડે ચિહ્નિત પગલાંવડે અલંકૃત થવાથી ધ-
ન્યભાગી થઇ છે. તથા પ્રતિદિન નારાયણના નયનગોચર થતી આ વૃક્ષોની
પંક્તિ ધન્યભાગી છે. તથા ભક્તપ્રિય ઈશ્વર શ્રીનારાયણના આ બદરિકાશ્રમનાં
દર્શન થવાથી અમે મુનિઓ પણ ધન્યભાગી થયા છીએ (પોતાનો તરસંતતિ
સાથે પાઠ કર્યો છે તે ઉપરથી ભગવદર્શનના સંબંધ વિનાના જડ તરનો
જન્મ જેમ વ્યર્થ છે તેમ પોતાનો જન્મ પણ વ્યર્થ છે એમ જણાવ્યું છે)
॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
प्रकरणे मुन्यागमननरदर्शननिरूपणनामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

સુવ્રત ઉવાચ—एवं ब्रुवत्सु मुनिषु नरे स्मितमुखे प्रभुः । समाप्त-
 दैवपित्र्योऽसावायात्तत्र निजोदजात् ॥१॥ योगसिद्धतनुभिः पथि
 मुक्तैः सानुगामरगणैश्च खसंस्थैः । बन्धमान उरुधाऽतिविनीतैः
 स्वानुगोद्धवसमीक्षितपादः ॥२॥ देहिदुष्करतपोद्विरुक्त्या नैक-
 भास्करमहःसमानया । शोभनाखिलनिजाङ्गजन्यया भ्राजमान
 उरुपाण्डुरत्विषा ॥३॥ दीर्घबाहुयुगलोऽसितवर्णो नूत्नपङ्कजदलाय-

અધ્યાય ૬ ઠે.

હવે નરમુનિનાં દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા મુનિઓને શ્રીનારાયણના દર્શ-
 નનો આનંદ અને પૂજનો ઉત્સવ કહેવાનો આરંભ કરેછે—સુવ્રતમુનિ
 કહે છે—હે રાજા! મુનિઓ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્તુતિ વચન બોલી રહ્યા પછી,
 નરમુનિ તેમના વચનશ્રવણથી ઉપજેલા પ્રેમથી મુખમાં મંદમંદ હસેછે
 એવા અવસરમાં પ્રભુ શ્રીનારાયણ પ્રાતઃર્હોમાદિ દેવકર્મ અને નિત્યશ્રાદ્ધાદિ
 પિતૃકર્મ સમાપ્ત કરીને, પોતાની પાર્ણશાળામાંથી જ્યાં નરમુનિ તથા મુનિઓ
 રહ્યાછે એવા પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૧॥ હવે સાત શ્લોકથી શ્રીનારાયણને વ-
 ર્ણવેછે—સત્યસંકલ્પરૂપ યોગ અથવા ભગવત્સંકલ્પરૂપ યોગથી જેમણે
 મનુષ્યને સજાતીય રચનાવાળી તનુ સંપાદન કરીછે (ભગવાનની સાથે
 મુક્તોપણુ યોગસિદ્ધ તનુથી અવતરે છે) એવા મુક્તો, આકાશ માર્ગે
 આવેલા ગંધર્વાદિ અનુયાયિઓએ સહિત ઇન્દ્રાદિ દેવવર્ગો અને ખીજ
 અતિવિનીત તપસ્વીઓએ બહુ પ્રકારે માર્ગમાં પ્રણામ કરેલા, પોતાના
 ચરણકમળમાંજ એક દત્તદષ્ટિવાળા એકાંતિક ભક્ત ઉદ્ભવજીએ પાછળ
 ગતિ કરેલા ॥૨॥ દેવ મનુષ્યાદિકથી ન થઈ શકે એવી તીવ્ર તપ-
 શ્રયાર્થી બમણી વૃદ્ધિ પામેલી, એકદમ ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યની
 પ્રભાને સદશ, સ્વયં મંગળમય સર્વ દિવ્ય અવયવોમાંથી પ્રસરતી,
 આવી કોઈ અનન્યસામાન્ય અપૂર્વ પ્રભાસ્વર શુક્લ પ્રભાથી પ્રકાશમાન
 (ભગવાનનું રૂપ શ્યામસુંદર છે તથાપિ તેમની પ્રભા પ્રભાસ્વરશુક્લજ
 છે) ॥૩॥ દીર્ઘ (બહુપર્યંત લાંબા) સ્થૂળ બાહુયુગલવાળા, શ્યામ-

તનેત્રઃ । પૂર્ણચન્દ્રવદનઃ સિતરાજદન્તરાજિરુચિરો મૃદુપાદઃ ॥૪॥
 સૂક્ષ્મરમ્યકપિલાનૂજુકેશો વદ્ધસુન્દરજટઃ પૃથુવક્ષાઃ । કુજ-
 રાશનદલોદરરાજત્સદ્વલિશ્ચ નતસભ્રમનાભિઃ ॥૫॥ પાણ્ડુરોર્ધ્વતિ-
 લકસ્તુલસીસગ્રહસૂત્રધર ઈદ્યશિરાઙ્ગઃ । મૃત્કમણ્ડલુપલાશજ-
 દણ્ડૌ વર્ણિરાહિતિ દધન્ન કરાભ્યામ્ ॥૬॥ અંશુકં પરિદધન્નુચ્ચિ-
 શુક્લં સ્કન્ધલમ્બિતસિતોત્તરવાસાઃ । સર્વદૈવ તરુણોઽમૃતવૃષ્ટ્યા
 પ્રીણયન્નિજદશા મુનિવૃન્દમ્ ॥૭॥ સ્વાતિવલ્લભમુનીક્ષણજાતં ભૂરિ-
 હર્ષમુદરે ન નિધાતુમ્ । શક્તુવન્વિકસદાસ્યદગ્ગજાત્સાવયન્નિવ

સુંદર રૂપવાળા, નવીન પ્રકુક્ષિત કમળદળ સરખાં કર્ણપર્યંત દીર્ઘ નેત્રવાળા,
 પૂર્ણચંદ્રની પેઠે સમગ્ર મનુષ્યોના નયનને આહ્વાદ આપનાર વદનવાળા,
 મંદહાસવડે પ્રકાશમાન સુંદર દંતપંક્તિવાળા, કમળ સરખા કોમળ રક્ત
 ચરણવાળા ॥૪॥ સૂક્ષ્મ સુંદર કપિલ (પિળાવર્ણના) કુટિલ કેશવાળા,
 આંધેલી સુંદર જટાવાળા, વિશાળ વક્ષસ્થળવાળા, પિંપળાના સુંદર પત્ર
 સરખું ઉપરથી વિસ્તૃત અને નીચેથી સંકુચિત એવા ઉદરમાં પ્રકાશમાન
 સુંદર ત્રિવળિવાળા, જડી ગોળ ગંભીર નાભિવાળા ॥૫॥ શ્વેત ઉર્ધ્વચુંડૂ તિ-
 લક, તુલસીની કંઠમાં પહેરાય એવી બેવડી માળા અને યજ્ઞોપવીતને ધારણ
 કરનારા, સ્પષ્ટ નાડિયો જેમાં દેખાય છે એવા અવયવોવાળા, પોતે નૈષ્ઠિકરાજ
 હોવાથી હાથમાં મૃત્તિકાનું કમંડળુ તથા ખાખરાના વૃક્ષના દંડને ધારણ
 કરનારા. (એ રીતે દિવ્ય અવયવોની લાવણ્યતાવડે અને વર્ણાશ્રમનાં ચિ-
 હ્નોવડે શોભાયમાન) ॥૬॥ શુદ્ધ શુદ્ધ અધોવસ્ત્રને ધરનારા, ખભા ઉપર
 પહોળું લાંબું કરીને શ્વેત ઉત્તરીયવસ્ત્રને ધરનારા, સર્વ સમયમાં યુવા અ-
 વસ્થામાં રહેલા, (સદા સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળા) સમીપમાં રહેલા
 સમગ્ર મુનિમંડળને પોતાની અમૃતવૃષ્ટિ જેવી દૃષ્ટિથી પ્રસન્ન કરતા ॥૭॥
 પોતાના અતિપ્રિય મુનિજનોના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા અપાર આનંદ પ્રવા-
 હને ઉદરમાં મર્યાદા મુકીને પ્રસરતો હોવાથી નહિ રોકી શકવાથી પ્રકુક્ષિત
 નેત્રકમળ અને મુખકમળ થકી હર્ષના અશ્રુમિષથી બહાર પ્રવાહ ચલાવતા
 હોય ને શું? એમ વર્તતા અને મનોહર મૂર્તિવાળા એવા લગવાન શ્રીનારાયણ

મનોહરમૂર્તિઃ ॥૮॥ તં વિલોક્ય મુનયો ભગવન્તં ભૂરિહર્ષવિવશા
નમનાદૌ । પ્રેમસમ્ભવજલાવૃતનેત્રાઃ પ્રોત્થિતા ભુવિ નિપત્ય ચ
નેમુઃ ॥૯॥ દર્શનક્ષણ દ્રમે નરબન્ધોર્ભૂરિવાસરવિયોગજતાપમ્ ।
સદ્ય એવ વિજહુર્હૃદિ દ્વષ્ટાઃ કૈરવિણ્ય ઇવ પૂર્ણહિમાંશોઃ ॥૧૦॥ તં
પિબન્ત ઇવ લોચનૈર્મુખૈસ્તે લિહન્ત ઇવ બાહુભિઃ પ્રભુમ્ । સમ્મિ-
લન્ત ઇવ સાદરં તદા સર્વશૌ દ્વદશિરે નરમુખ્યૈઃ ॥૧૧॥ તાન્ યથા-
વદુરઘ્વાઽથ માનયન્માનદઃ સ્વપરિરમ્ભણાદિભિઃ । આસસાદ બદ-
રીતરોરઘો વેદિકાં સ્તુતકુશાસનાં હરિઃ ॥૧૨॥ પીઠે તત્ર મનો-

તે પ્રદેશમાં પધાર્યા ॥૮॥ ઉપર વર્ણવેલા ભગવાનને આવતા બેઠને મુનિઓ
તત્કાળ આસનમાંથી સામા ઉઠ્યા અને સમઘિક હર્ષને પરવશ થઈને, તથા
પ્રેમને લીધે પ્રકટ થએલા હર્ષાશ્રુથી આવૃત નેત્રવાળા થઈને, માટેજ નમ-
સ્કારાદિ કરવામાં કાંટા કાંકરા કાદવ વિગેરે દોષોનું નહિ અનુસંધાન કરીને,
તુરત પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાધ્યાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૯॥
હૃદયમાં હર્ષિત થએલા ઋષિઓએ નરના મોટા બંધુ શ્રીનારાયણનાં દર્શન
થયાં તેજ ક્ષણમાં બહુ દિવસના વિયોગથી થએલા તાપનો તત્કાળ ત્યાગ
કરી દીધો. (ઋષિઓને અધ્યાત્માદિ ત્રિવિધ તાપનો પ્રસંગ ન હતો પરંતુ
વિયોગજન્ય હતો. આવા તાપની શાંતિમાં સંશ્લેષ સીવાય બીજા સાધનની
અપેક્ષા નથી) જેમ કુમુદિની (પોયણીઓ) પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શનથી ચંદ્ર
વિયોગના તાપને ત્યાગ કરેછે, કુમુદિનીને પૂર્ણ ચંદ્રના દર્શન સીવાય
બીજું વિકાસનું કારણ નથી અર્થાત્ બેઠનેજ તૃપ્ત થાય છે તેમ મુનિઓ
બેઠનેજ તૃપ્ત થયા ॥૧૦॥ તે સમયમાં સર્વે મુનિઓ પ્રભુ શ્રીનારાયણને
લોચનવડે આદરથી પાન કરી જતા હોય ને શું? મુખવડે આટતા હોય ને
શું? અને બાહુવડે આલિંગન કરતા હોય ને શું? એમ તે અવસરમાં નર-
મુનિ મુખ્ય જેમાં છે એવા તન્વાદિ મુનિઓએ બોલા, અર્થાત્ સર્વ અંગથી
અનુભવ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તે પછી માન આપનારા ભગવાન્ શ્રીનારા-
યણ પ્રણામ કરતા મુનિઓને પોતાનું આલિંગન, કરસ્પર્શ, સંભાષણ, મંદ-
હાસ, દર્શનાદિકવડે યથાયોગ્ય સન્માન કરીને, એજ બદરી વૃક્ષની નીચે

હરે મુનિપતિર્મત્કપ્રિયઃ સોઽચ્યુતઃ સમ્પ્રીત્યૈ નિષસાદ વેદવિદુષાં
તૈષામથોદહ્નુઃ । તસ્મૈ તે ચ નિષેદુષે ચપલયા દૃષ્ટ્યાઽમિતઃ
પદ્યતે વિપ્રા નૈષ્ઠિકવર્ણિને ભગવતે પ્રીત્યા નમશ્ચક્રિરે ॥૧૩॥ તતઃ
પુપ્પજુર્નિજમિષ્ટદેવં નારાયણં તં વિધિના નરં ચ । પૂજોપહારૈર્વિવિધૈ-
ર્મુનીન્દ્રાઃ સક્ષેહમવ્યગ્રધિયો વિશુદ્ધૈઃ ॥૧૪॥ કસ્તૂરિકાકુકુમ્ભકે-
સરાઘૈર્યુક્તેન સત્સૌરભચન્દ્રનેન । સન્મલ્હિકાચમ્પકકૈતકાઘૈઃ

રહેલી, પાથરેલા દર્ભાસનવાળી વેદિકા ઉપર વિરાજમાન થયા ॥૧૩॥
તેનો પ્રકાર કહેછે—મુનિઓના પતિ, ભક્તો ઉપર અતિ પ્રીતિવાળા, અ-
ચ્યુત તે ભગવાન પૂર્વોક્ત અતિસુંદર આસન ઉપર પોતાનીજ એક આરા-
ધનાની અભિલાષાવાળા વેદવેત્તા મુનિઓને તેમનો પૂજા વિધિ સ્વીકારી પ્ર-
સન્ન કરવા માટે ઉત્તર દિશા તરફ સુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન થયા.
તે પછી મુનિઓએ આસનમાં વિરાજેલા, ચંચળ ચક્ષુથી ચારે તરફ મુનિ-
મંડળને નિહાળતા, નૈષ્ઠિકવર્ણીના જેવા વેષવાળા ભગવાન શ્રીનારાયણને
ફરીથી પ્રીત્યુત્કર્ષથી પ્રણામ કર્યો. (આ ઉપરથી જ્યારે મહાત્માઓ આવે
ત્યારે તેમના બેઠા પછી ફરી નમસ્કાર કરવાનો સૂચવ્યો છે) ॥૧૩॥ તે પછી
મહામુનિઓએ અવ્યગ્ર મનવાળા થઈને પોતાના દૃષ્ટદેવ શ્રીનારાયણ અને
નરમુનિની વિશુદ્ધ વિવિધ ચંદનપુષ્પાદિ પૂજાપહારવડે યથાવિધિ પ્રેમપૂ-
ર્વક પૂજા કરવાની પ્રારંભી (પૂજાપચારની વિશુદ્ધિ પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે છે,
માટેજ 'સક્ષેહં' એમ કહેછે. 'અવ્યગ્રધિયઃ' આ પદથી પૂજામાં પ્રમાદ ન
બોધએ એમ જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ ત્રણ શ્લોકથી પૂજાનો પ્રકાર કહેછે—
કસ્તૂરી કુંકુમ કેસર અને કર્પૂરાદિકથી મિશ્રિત કરેલું શ્રેષ્ઠ સુગન્ધિમાન
ચંદન, સૌરભથી શોભાયમાન મોગરા ચંપા કેવડા આદિક નાના પ્રકારનાં
પુષ્પો, માંજરોએ સહિત કોમળ તુળસીપત્રો ॥ વિચિત્ર વર્ણવાળાં ઉત્તમ
પુષ્પોના રમણીય હારો, પુષ્પરચિત રમણીય અવતંસો, (કર્ણભરણરૂપ
ગુચ્છ કલકી વિગેરે) પુષ્પનિર્મિત શોભાયમાન શેખરો, (શિરોભૂષણરૂપ
તોરા વિગેરે) બહુવિધ સુગંધમય ધૂપો, ઘૃતનિર્મિત દીપો, સુસ્વાદુ નૈવેદ્યો,
અનેક પ્રકારનાં દાડિમાદિ ફળો ॥ અતિ મનોહર આરતિઓ, શ્રેષ્ઠ મંત્રપુષ્પા-

પુષ્પૈરનેકૈસ્તુલસીદલૈશ્ચ ॥૧૫॥ વિચિત્રપુષ્પોત્તમચારુહારૈ રમ્યા-
 વંતસૈઃ શુભશેખરૈશ્ચ । સુગન્ધધૂપૈર્બહુભિશ્ચ દીપૈઃ સન્નિર્નિવેદૈશ્ચ
 ફલૈરનેકૈઃ ॥૧૬॥ નીરાજનેનાતિમનોહરેણ સન્મન્ત્રપુષ્પાક્ષલિભિઃ
 પ્રણામૈઃ । આનર્ચુરીશં મુનયો વિધિન્ના વેદોક્તમન્ત્રૈઃ પઠિતૈસ્તમુચૈઃ
 ॥૧૭॥ इत्यर्चितं निजजनागमभूरिहर्षं व्यालम्बिचित्रकुसुमोत्तमशे-
 खरालिम् । कण्ठात्पदावधिलसत्सुमहारराजं ध्यानास्पदं तमच-
 लैर्नयनैर्निदध्युः ॥१८॥ तं तादृशं स्वहृदयेष्वतिभासुराङ्गं धाम्न्यक्ष-
 रेऽपि ददृशुः कृपयैव तस्य । आनन्दपूर्णसकलावयवाः पुनस्ते दृष्ट्वा
 बहिश्च मुदिता अथ तुष्टुवुस्तम् ॥१९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
 चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भगवद्दर्शनपूजनमहोत्सवनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

જળીઓ, સાષ્ટાંગ પ્રણામો, ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારેલા સ્તુતિ માટે વેદોક્ત-
 મંત્રો, ધસાદિ ઉપચારોવડે પૂજા વિધિને જાણનારા મુનિઓએ શ્રીનારાયણની
 પૂજા કરી ॥૧૫-૧૬-૧૭॥ એવી રીતે પૂજેલા, નિજજન મુનિઓના આવ-
 વાથી બહુ હર્ષ પામેલા, વિચિત્ર વર્ણનાં ઉત્તમ પુષ્પોના તોરાઓની લટકતી
 પંક્તિથી શોભાયમાન, કંઠને આરંભીને પાદપર્યંત લાંબા લટકતા પુષ્પહારોની
 પંક્તિવડે શોભાયમાન અને ધ્યાનના શુભાશ્રયભૂત એવા શ્રીનારાયણનું નિ-
 શ્ચળ (મટકાંએ રહિત) નેત્રોવડે (જેમાં મનની વૃત્તિ અનુવર્તે છે એવાં)
 મુનિઓ અંગઅંગનું નિરીક્ષણ કરવા પૂર્વક ધ્યાન કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ વિ-
 વિધ ઉપચારોવડે પૂજેલા, ઋષિવેષધારી, અત્યંત પ્રકાશમાન અંગવાળા
 શ્રીનારાયણને નેત્ર મીંચીને જ્યારે હૃદય કમળમાં ધારીને અનુભવ કરવા
 લાગ્યા તે સમયમાં તેમની કૃપાથીજ અક્ષરધામમાં પોતાનાજ આ રૂપથી
 રહેલા ભગવાન મુનિઓના હૃદયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. ત્યાર પછી આવા ભ-
 ગવાનના દિવ્ય દર્શનના આનંદથી સંપૂર્ણ સર્વ અવયવોવાળા મુનિઓ ફરીથી
 નેત્ર ઉઘાડીને હૃદયથી બહાર પ્રથમની પેઠે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરીને
 હર્ષ પામીને ‘આ સાક્ષાત્ અક્ષરાધિપતિ સમગ્ર જીવોના ઉજ્જીવન માટે
 આ લોકમાં અવતરેલા છે’ એવો વિનિશ્ચય કરીને, નારાયણની સ્તુતિ કરવા
 લાગ્યા ॥૧૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્ર-
 થમપ્રકરણે ભગવદર્શનપૂજનમહોત્સવનામા ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

ઋષય ऊचुः—जय जयाज ! कृपारसनिर्गतैर्विततमोहमहान्धत-
मोपहैः । त्वमचलैर्वचनैर्वहुजन्मजभ्रमहरो भवसीह जगद्गुरुः ॥१॥
नयसि नाथ ! निजाङ्घ्रिनिषेविणो धृतिमता तपसा क्षपितैनसः ।

અધ્યાય ૭ મો.

ઋષિઓની સ્તુતિનો પ્રકાર અનુવદેછે— હે અજ ! તમો જય પામો જય પામો, અર્થાત્ આપ અજન્મ છો તથાપિ સંસારસાગરમાં હુબકાં ખાતા ચેતનોનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી મનુષ્યને સંજ્ઞાતીય સંસ્થાનથી અવતરેલા છો. આવો જે સમુજ્જવન સંકલ્પવિશેષ છે એજ આપનો સર્વાતિશાથી સમુત્કર્ષ છે. આવા ઉત્કર્ષથી આપ નિરંતર વૃદ્ધિ પામો. અવતરણનું કાર્ય કહેછે—કૃપારસથી નિકળેલાં, અતિવિસ્તૃત અજ્ઞાન કે વિપરીત જ્ઞાનરૂપી મહાગાઢાધિકારને નાશ કરનારાં અને ક્રોધથી પણ નિષેધ—ખંડન થઈ શકે નહિ એવાં પોતાનાં વચનામૃતોવડે બહુ જન્મથી વર્તતી દેહાત્માના તથા આત્મપરમાત્માના અવિવેકરૂપી ભ્રાંતિને હરનારા, માટેજ ભૂમિ ઉપર સત્ય પ્રથમ જગદ્ગુરૂ આપજ છો. અર્થાત્ સંસારાગ્નિના ઉદ્દીપનથી જેના પ્રાણ જતા રહ્યાછે એવાઓને પરમાત્મારૂપ પ્રાણનો સંશ્લેષ કરી આપવો એજ એમનું સમુજ્જવન કહેવાય છે, માટે આપજ પ્રથમ સદ્ગુરૂ છો. અજ્ઞાન કે અન્યથા જ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરવી એજ ગુરૂનું કૃત્ય છે. ‘ગુકારસ્વન્ધકારઃ સ્યાત્ રુકારસચ્ચિરોધકઃ । મન્ધકારનિરોધિત્વાત્ ગુરુરિત્યભિધીયતે ॥’ ‘કૃપારસનિર્ગતૈઃ’ આપદથી બીજા ગુરૂઓ થકી વિશેષ જણાવ્યો છે—આ ઉપદેશ બીજા ગુરૂઓની માફક શિષ્યજનોએ કરેલી અધિક પરિચયને લીધે નથી પરંતુ કૃપૈકમૂળ છે. ॥૧॥ અસાધારણ આચાર્યપણું કહ્યું, હવે મોક્ષનો મુખ્ય ઉપાયપણુ આપજ છો એમ કહેછે— હે નાથ ! ધૃતિયુક્ત (અચળ) તપશ્ચર્યાવડે જેમણે લક્ષ્મિની ઉત્પત્તિમાં વિરોધિ વિષયાભિલાષારૂપ પાપોનો નાશ કર્યો છે, માટેજ આપના ચરણારવિદનેજ સેવવાના એક સ્વભાવવાળા મુનિઓએ હૃદયકમળમાં રહેલા આપ અધિકારને અનુસારે અંતકાળે સ્મૃતિ આપીને અથવા નહિ આપીને, શતા-

નિજપદં પરમં હ્યમૃતામિદં बहुलभास्करभास्वरमक्षरम् ॥૨॥ विश-
दधर्मपथं परिरक्षितुं भुवि युगान्तद्वतान्सुकृतप्रिय ! । सकलशा-

ધિક મૂર્ધન્ય નાડી (સુષુમ્ણા) થી અર્ચિમાર્ગે કરીને પોતાના અસાધારણ પદ (સ્થાનવિશેષને) પમાડે છે. જે પદ અક્ષર, (અપુનરાવૃત્તિ હોવાથી) અમૃત નામનું, (આનંદાધિક્ય હોવાથી) અને એક સાથે ઉદય પામેલા અનેક સૂર્યને સદૃશ પ્રકાશમાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે (ધામને સૂર્યપ્રકાશનું ઉદાહરણ આપ્યું છે તે કેવળ લોકદૃષ્ટિથી છે) ॥૨॥ તેને સમયમાં અવતાર ધરવાથી અને વેદાદિશાસ્ત્રોના ઉદ્ધારથી ધર્મરક્ષકપણું આપનુંજ છે એમ કહેછે-હે સુકૃત પ્રિય જેમને છે એવા ભગવન્ ! પ્રભુ-ધર્મસ્થાપનમાં સમર્થ એવા તમો વિશદધર્મપથ-ધર્મરૂપી પથ (માર્ગ) તે ધર્મપથ કહેવાય. ઈષ્ટ અર્થને પમાડનારો છે માટે ધર્મને પથ કહેછે. એવો ધર્મપથ શ્રેય અને પ્રેય એવા બે પ્રકારનો છે. જે અભ્યુદયના સાધનભૂત જ્યોતિષ્ઠોમાદિક છે તે પ્રેય કહેવાય. જે નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત વિજ્ઞાન છે તે શ્રેય કહેવાય. તેમાં જે પ્રેયપથ છે તે વિશદ નથી એટલે તે માર્ગે ગતિ કરનારાને આત્મા પરમાત્મા વ્યક્ત જણાતા નથી, કારણ કે આતો ફક્ત આત્માને દેહથી લિન્ન નિત્ય કર્તા ભોક્તા બાળેછે પણ પરમાત્માનોજ એક કંકર છે એમ જાણતો નથી તેમ પોતાના સ્વામી પરમાત્માને પણ જાણતો નથી, માટે પ્રેયપથ વિશદ નથી. શ્રેયપથમાં પ્રવર્તેલાને તો પોતાનો આત્મા અને પરમાત્મા વ્યક્તપણે જણાય છે માટે ધર્મપથ (શ્રેયોમાર્ગ) વિશદ છે. એવો જે પોતાના આત્મા પરમાત્માનો વિજ્ઞાનપૂર્વક વિશદ ધર્મપથ તેને સર્વથા રક્ષણ કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર પોતાના રૂપથી તથા વ્યાસાદિ-રૂપથી પ્રકટ થઈને તેનો બોધ કરનારાં સમગ્ર શાસ્ત્ર, પુરાણ અને સદાગમો કે જે યુગાંત-પ્રલયકાળે વિલીન થઈ ગએલા અને યુગાંત-કલિયુગથી ઉપહત થએલા હતા તેને બહુધા સમ્યક્ પ્રવર્તાવો છે. આ સ્થળે શાસ્ત્રશબ્દથી સ્વતઃ શાસન કરનારો હોવાથી વેદ જાણવો. પુરાણાદિકની શાસનતા વેદમૂળક જાણવી. સદાગમશબ્દથી પાંચરાત્ર શાસ્ત્ર જાણવું, અર્થાત્ પ્રલયમાં વિલીન થએલા વેદો સ્વયં ભગવાને અવતરીને

સ્વપુરાણસદાગમાંસ્ત્વમુરુઘૈવ સમીરયસે પ્રભુઃ ॥૩॥ નહિ વિદન્તિ
ભવન્તમિહેશ્વરં નિશ્ચિલજીવમવભ્રમમોચનમ્ । મુવિ સતાં વચ-
નૈરપિ યે નરાસ્ત ક્રષ્ણયોઽપિ હતાસ્તવ માયયા ॥૪॥ નહિ સુખં
ભવદાશ્રયમન્તરા તનુમૃતાં દિવિ વા મુવિ વામ્બરે । તદધુનાઽન્દ-

પૂર્વે જેવા હતા તેવાજ પ્રકાશ કર્યા છે અને તેને સમયમાં વ્યાસાદિક રૂપે
કરીને પુરાણાદિક પ્રવર્તાવ્યા છે ॥૩॥ આપ વિશદ ધર્મપથના પરિરક્ષણ
માટેજ અવતરેલા છો તથાપિ આપના સ્વરૂપને આપનીજ માયાથી મો-
હિત મતિવાળા જાણતા નથી, આપની માયા આપના પ્રસાદ વિના દુરતિ-
ક્રમ છે એમ કહેછે-જે નરો આપની માયાથી મોહિત થયા છે તે સમગ્ર
જીવોના ભવબ્રમણના મોચન માટેજ ભૂમિઉપર અવતરેલા પરમેશ્વર આ-
પને જાણતા નથી. સર્વે નરો કેમ જાણી શકે ? તો તે વાત સત્ય છે. નર-
પણાની સમતાથી નરો (ભગવાનનાં ચરિત્રો જેમણે નથી સાંભળ્યાં એવા
પામરો) જાણતા નથી એતો યુક્તજ છે. પણ ઋષિઓ કે જે વાયુ, જળ
અને પર્ણનું ભક્ષણ કરનારા, તપશ્ચર્યાના અભ્યાસવાળા, ભૂત ભવિષ્યને
જાણનારા છે તેઓપણ ભગવત્સ્વરૂપને જાણનારા સંતોએ સદુપદેશ વચ-
નથી 'સાક્ષાત્ નારાયણ છે અને ભજનીય, સંસારનિવર્તક છે' એમ ઘોષ
આપવા છતાં પણ જાણતા નથી. ઋષિઓપણ જાણતા નથી આ તો આ-
પની માયાનોજ મહિમા છે. 'આ દૈવી ગુણમયી આપની માયા દુરત્યય
છે. જે પુરૂષો આપને પામેછે તે આપની માયાને તરેછે' ॥૪॥ હે ભગવન!
આપના ચરણના શરણુવરણ વિના ભૂરાદિ ત્રણ લોકમાં કોઈપણ પ્રાણીને
આત્યંતિક સુખ મળતું નથી એ નિશ્ચિત છે. જે કર્મયોગાદિક સાધનસં-
પત્તિ છે તેપણ આપના પ્રસાદથીજ એક સાધ્ય છે અને આપનો જે પ્રસાદ
છે તે શરણુવરણથીજ એક સાધ્ય છે. આવી વ્યવસ્થા છે તો બીજાં
સાધનોએ કરીને શું ? છે કાંઈપણ નથી. માટે હમણાં અથવા શતવર્ષને
અંતે (આયુષના અવસાન સમયમાં) જે આપનું શરણુ સ્વીકારે છે
તેજ પ્રાણીઓ તેજ ક્ષણમાં (તે શરીરના પાતની સાથેજ) આત્યંતિક સુ-
ખીયા થઈ જાયછે. ધ્યાનની પેઠે શરણુગતિ વારંવાર આવર્તનીય નથી. તે

શતાન્ત ઉતાશ્રિતાસ્તવ યદા સ્યુરિમે સુખિનસ્તદા ॥૫॥ અનધિ-
ગમ્ય સમક્ષમનુગ્રહં પ્રથમજા અપિ નો મહદાદયઃ । નિજકૃતા-
વશકન્ હિ કુતઃ પુનર્વિષયિણો વિમુખાઃ સુખમાપ્નુયુઃ ॥૬॥ વય-
મમૂમ હરે ! કૃતિનોઽય વૈ પરતરં ક્ષરતોઽક્ષરતોઽપિ યત્ । ઋષિ-
તનું દધતં પુરુષોત્તમં હૃદિ વિદામ ભવન્તમહો ભગમ્ ॥૭॥ નિગ-
મશાસ્ત્રપુરાણસુદેશિકૈરચલભાવભરેણ નિષેવિતૈઃ । યદિ ભવેન્ન

કહ્યું છે કે—‘સકૃદેવ પ્રપન્નાય તવાસીતિ ચ યાચતે । અમયં સર્વભૂતેભ્યો
દદાત્યેતદ્દિ તદ્રતમ્’ ॥૫॥ હે હરે ! વિરાજથી પણ પ્રથમ થએલાં મહદાદિ
તત્ત્વો (તેના અભિમાની ચેતનવિશેષો જાણવા) પણ આપનો પ્રત્યક્ષ
પ્રસાદ નહિ પામીને વિરાજની ઉત્પત્તિરૂપ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં
સમર્થ થતાં નથી. એવા આપના પ્રસાદથીજ એક પામવા યોગ્ય આત્યં-
તિક મુખને વિષયમાંજ એક આસક્તિવાળા અને આપનાથી વિમુખ કુદ્ર
એવા ખીજા જીવો ક્યાંથી પામે ? નજ પામે. અર્થાત્ સર્ગાદિ કાર્યમાં
અધિકાર આપેલાઓને પણ આપના પ્રસાદની અપેક્ષા છે તો વિષયાસક્ત
વિમુખોને વિમોક્ષમાં આપના પ્રસાદની અપેક્ષા પડે એમાં કહેવુંજ શું ?
॥૬॥ હે હરે ! અમે સર્વે ઋષિઓ આજ અત્યંત કૃતકૃત્ય થયા, કારણ
કે—ઋષિઓ તથા દેવતાઓએ પણ અગમ્ય એવા આપને ક્ષરઅક્ષરથક્રી
વિલક્ષણ પરતર પુરુષોત્તમજ મુનિરૂપથી અવતરેલા હૃદયમાં ભાવભરપુર
મનથી જાણીએ છીએ. આતો આપનીજ એક કૃપાનું ફળ છે. માટે અમો
ધન્યભાગી થયા છીએ. અમારા ભાગ્યનું શું વર્ણન કરીએ એમ પોતાનું
મસ્તક ધૂણાવાપૂર્વક કહેવા લાગ્યા ॥૭॥ વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અને
સદાચાર્યના ઉપાસનનું ફળ આપના ચરણકમળમાં એકાંતિક ભક્તિસંપત્તિ
થવી એજ છે. જો તે ન થાય તો સર્વ વ્યર્થ છે એમ કહેછે—નિગમ,
(વેદ) શાસ્ત્ર, (તેના અર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા) પુરાણ, સુદેશિક
(તેના અર્થને યથાર્થપણે જાણનારા આચાર્યો) આ સર્વેનું નિશ્ચળ ભાવભર
(આસ્તા શ્રદ્ધા)થી સારી રીતે સેવન કરે પણ જો આપને વિષે મન નિશ્ચળ
ન થાય તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસ આચાર્યસેવનાદિક સર્વે નિષ્ફળ વાદરૂપ ફળ-

મનસ્ત્વાયિ નિશ્ચલં વિતથવાદફલં खलु तत्तदा ॥૮॥ સાક્ષ્યયોગ-
નિગમાગમવાચાં પાશ્વરાત્રવૃષશાસ્ત્રમતાનામ્ । અર્ણવોઽત્ર વય-

વાળું અર્થાત્ કેવળ વાદમાટે હોધને વ્યર્થ છે ॥૮॥ ઉપલક્ષ વિચાર કરતાં
અનેક મુખપણે જણાતા સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રોની નિષ્ઠા તો આપજ છે એમ
કહેછે-સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રકૃતિપુરૂષના સ્વરૂપના વિવેચન માટે અવર્તેલું
પ્રસિદ્ધ છે. પ્રકૃતિપુરૂષના એકલા વિવેકમાત્રથી નિઃશ્રેયસની નિષ્પત્તિ થતી
નથી પરંતુ તેનાથી વિલક્ષણ પરમાત્મા નારાયણ આપના ઉપાસનથીજ થાય
છે. પ્રકૃતિમાં આત્મપણાના ભ્રમવાળા પુરૂષને પ્રથમથીજ પરમાત્માનું જ્ઞાન
થઈ શકતું નથી માટે પ્રકૃતિથી વિલક્ષણ પોતાના આત્માનું જ્ઞાન પ્રથમ
સંપાદન કરીને પછીથી પરમાત્માનો ઉપદેશ સમુચિત છે, માટે સાંખ્યશાસ્ત્ર
પ્રકૃતિમાં થએલા આત્મપણાના ભ્રમની નિવૃત્તિ કરીને પરમાત્માના જ્ઞાનમાં
અનુગ્રહ કરનાર હોવાથી ઉપકારક થાયછે માટે તેની નિષ્ઠા પરંપરાએ આપને
વિષેજ છે. યોગશાસ્ત્ર અષ્ટાંગ યોગમાર્ગને જણાવીને આપની ઉપાસનારૂપ
એકાંત ધ્યાનનિષ્ઠામાં ઉપકાર કરવાપણે ઉપયોગી થાય છે માટે તેની પણ
આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ઉપનિષદ્દારૂપ વેદાની સાક્ષાત્ આપને વિષેજ
નિષ્ઠા છે. કર્મપ્રતિપાદક વેદો તો આપના શરીરભૂત ઈન્દ્રિય દેવ-
તાઓના આરાધનરૂપ હોવાથી તેની આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે. જે આગમો
(આ-સર્વપ્રકારે વેદાર્થો જેનાથી જાણીએ તે આગમ કહેવાય. એટલે
વેદાર્થના વિચારરૂપ મીમાંસા અથવા વેદોના ઉપખંડરૂપ પુરાણાદિક)
છે તેમની પણ આપને વિષેજ નિષ્ઠા છે, ધર્મશાસ્ત્રો વર્ણાશ્રમના ધર્મરૂપ
જે આપનું આરાધન તેના પ્રકારવિશેષને પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી
તેની પણ તમોજ નિષ્ઠા છે. હિં બહુના-સર્વ એવી પણ વાણીઓની આપજ
નિષ્ઠા છે. તમોજ સર્વ શરીર જેનું છે અને સર્વ પ્રકારો જેના છે એવા
છે માટે તેતે પ્રકારો અને તેતે શબ્દોવડે તમોજ કહેવાઓ છે. નિષ્ઠા
એટલે પર્યવસાનભૂમિ કે વિશ્રાંતિભૂમિ જાણવી. જેમ જળમાત્રની છેવ-
ટની વિશ્રાંતિભૂમિ સમુદ્ર છે તેમ સર્વ વાક્યમય અને વેદોની આપજ નિષ્ઠા
છે. 'सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति' 'वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः' 'वचसां वाच्यमुक्त-

સામિવ સાક્ષાત્ત્વં ક્રમેણ ચ ભવસ્યપિ નિષ્ઠા ॥૧॥ અધિગમ્ય
વાહ્યયમિદં ત્વપીહ યે ન ભજન્તિ તદ્ભવત્પદામ્બુજમ્ । ત્રિગુ-
ણાત્મકાત્મમતિકલ્પિતાશયૈરનવેત્ય હાર્દમિતિ તે વ્રજન્ત્યધઃ ॥૧૦॥
તપસ્વિદૃષ્ટ્યાઽવગણ્ય યે ત્વામજ્ઞાતતત્ત્વા ન ભજન્તિ મૂઢાઃ ।
ક્લિપ્યન્તિ તે વૈ બહુધાઽઽસુરીષુ યોનિષ્વભીક્ષ્ણં પરિતો ભ્રમન્તઃ
॥૧૧॥ યે ત્વાં વિહાય સ્વયમાત્મતત્ત્વં દ્રઢું યતન્તેઽન્યમુપાસ્ય વા-
પિ । ભ્રષ્ટાસ્તતસ્તેઽપ્યનવાત્તકામાઃ સ્વાન્વશ્ચયન્તો નિરયં વ્રજન્તિ

મમ્' 'સર્વવચસાં પ્રતિષ્ઠા યત્ર શાશ્વતી' 'નારાયણપરા વેદાઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ
સ્મૃતિમાં આ અર્થ સ્પષ્ટ છે. સર્વ સત્શાસ્ત્રો સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ આપનુંજ
પ્રતિપાદન કરેછે એટલો ગણિતાર્થ છે ॥૮॥ આ ભૂતળમાં જે પુરૂષો પૂ-
ર્વોક્ત વેદાદિરૂપ સર્વ વાહ્યમય (શબ્દસમૂહ)ને અધ્યયનાદિકથી સારી
રીતે ભણીને પણ તેની નિષ્ઠા(વિશ્રાંતિભૂમિ)ભૂત આપના ચરણારવિદની
ઉપાસના કરતા નથી. તેઓ ત્રિગુણાત્મક દેહમાં થએલી આત્માપણની
અભિમતિને લીધે આરોપિત થએલા આશય-ભાવભેદે કરીને વેદનો હાર્દ
નહિ જાણતા હોવાથી સંસારમાં નીચી નીચી ગતિને પામેછે ॥૧૦॥ સદ્ધર્મ
સંરક્ષણ માટે અવતરેલા આપના પરંભાવને નહિ જાણનારાઓને અનર્થજ
થાયછે એમ કહેછે-જે પુરૂષો આપના પરંભાવને નહિ જાણીને આપને
'આ ભગવાન નથી પણ કોઈ તપસ્વી છે' એવી બુદ્ધિથી અવગણના કરેછે
પણ જાણતા નથી. તે મૂઢ મનુષ્યો વારંવાર આસુરી યોનિમાં સર્વત્ર ભ્રમણ
કરવાપૂર્વક નિશ્ચે અત્યંત કલેશને પામેછે ॥૧૧॥ હે ભગવન! જે પુરૂષો
પરમેશ્વર આપનો આશ્રય નહિ કરીને કેવળ પોતાના પ્રયત્નજથી આત્મ-
સ્વરૂપના દર્શન માટે પ્રયત્ન કરેછે અથવા બીજા કોઈ અનીશ્વરની ઉપા-
સના કરીને પ્રયત્ન કરેછે તે પુરૂષો આત્મદર્શનમાંથી ચલાયમાન થઈને,
માટેજ આત્મદર્શનરૂપ મનોરથ નહિ પામીને પોતાના દેહાભિમાની
શિષ્યોને પણ 'આ મારા ગુરૂ મહાન આત્મદર્શી છે' એવી ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન
કરવાદ્વારા ઠગનારા હોવાથી તેના પાપેકરીને નિરય-સંસાર અથવા નરકને
પામેછે. કારણ કે અહુજનોને કુમાર્ગે ચઢાવ્યા છે. અહુજનો એમને અનુસ-

॥૧૨॥ વલિમર્પયન્તિ સમયાશ્ચ નનુ વલિભુજોઽપ્યજાદયઃ । તુમ્ય-
મશ્વિલપતયે શરણં ભવદ્દિમેવ તત આશ્રિતા વયમ્ ॥૧૩॥ અથ
ધન્યા વયં સ્વામિસ્ત્વત્પાદામ્બુજદર્શનાત્ । બહુભિર્દિવસૈઃ પ્રાપ્તં
મનોરથફલં ત્વિદમ્ ॥૧૪॥ ત્વન્નક્તિમન્તરા જીવાઃ કામલોભદવા-
શિના । દન્દહ્યમાના નશ્યન્તિ તત્ત્વાં વયમુપાગતાઃ ॥૧૫॥ ગોલો-

રીને ભગવાનનો આશ્રય ત્યાગ કરીને નિઃશ્રેયસનો પ્રયત્ન કરતાં પણ નાશ
પામે છે ॥૧૨॥ દેવના પણ દેવ આપજ છો એમ કહે છે—જે બ્રહ્માદિકો
હવિષ્યાન્નના ત્યાગના ઉદ્દેશથી તે તે યાગમાં પોતાનાથી નીચા દેવ મનુ-
ષ્યાદિકોએ અપેલા બલિ (પૂજેપહાર) ને જમનારા છે તેઓ પણ તમારા
થકી ભય પામીને સર્વેશ્વર આપને બલિ (પૂજેપહાર) નિશ્ચે નિવેદન
કરે છે, માટે દેવના પણ દેવ એવા આપના ચરણારવિંદના જ શરણને અમે
પામ્યા છીએ ॥૧૩॥ આપના ચરણારવિંદનાં દર્શન સીવાય બીજું કંઈપણ
ફળ અમારે અલિલપિત નથી એમ કહે છે—હે સ્વામિન્ ! આપના ચર-
ણારવિંદનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાથી આજ અમે ધન્યભાગી થયા છીએ.
દાસને સ્વામિના ચરણકમળની સેવાથકી બીજું ફળ ઈચ્છવું ઘટે નહિ,
આપના દર્શનરૂપ મનોરથ ફળ બહુ દિવસે પ્રાપ્ત થયું. (‘બહુભિર્દિવસૈઃ’
આ પદથી નિષ્કળ મનોરથ દિવસોનો અનુશોક કર્યો છે) દુર્લભ એવું પણ
આપનું દર્શન અનાયાસથી અમો પામ્યા એવો અભિપ્રાય છે ॥૧૪॥ કા-
માદિ દોષથી અંતરની જે કલુષતા વર્તે છે તે આપની એક ભક્તિથી જ નાશ
થાય છે એમ જણાવા માટે કહે છે—હે હરે ! આપની ભક્તિ વિના તપ-
શ્રદ્ધામાં પ્રવર્તેલા, વાયુભક્ષણ જળપાન અને પાનડાં ભક્ષણ કરીને સમગ્ર
ધન્દ્રિયોને નિયમમાં કરીને, તપશ્રદ્ધા કરતા વિશ્વામિત્રાદિક ઋષિઓ પણ
કામક્રોધને પરવશ થઈને પરમપુરુષાર્થરૂપ મોક્ષમાંથી ભ્રષ્ટ થયા તો બીજા
જવો આપની ભક્તિ વિના કામ લોભરૂપ દાવાનળથી અતિશય પ્રજ્વળવ-
લિત અંગવાળા થઈને મોક્ષમાર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ થાય એમાં કહેવું જ શું ? માટે
અમો મુનિઓ તેના (કામલોભાદિકના) ઉપશમની જ ઇચ્છાથી નિઃશ્રેયસ
સુખને આપનારા આપના શરણને પામ્યા છીએ ॥૧૫॥ આપ ભગ-

કાધિપતિસ્ત્વમેવ ભગવાન્ શ્રીવાસુદેવઃ સ્વયં મૂર્તૌ ધર્મત આવિ-
 રાસ જનતાનિઃશ્રેયસાય ધ્રુવમ્ । ભક્તિજ્ઞાનવિરાગધર્મસહિતં કુર્વે-
 સ્તપો દુષ્કરં સિદ્ધાં પ્રાપયસે દશામિહ મુનીન્નૈષ્કર્મ્યકર્માદરઃ
 ॥૧૬॥ તવ ગુણગણં શેષોઽહીરાઃ સહસ્રમુલૈરપિ પ્રભવતિ યતઃ
 સાકલ્યેનોદિતું ન કદાપ્યહો । કથમિહ તદા શક્તા અન્યે ભવેયુ-
 રજાદયઃ સ્વવચનફલપ્રાપ્ત્યૈ તત્ત્વાં યથામતિ ચૈદ્વહિ ॥૧૭॥ સુવ્રત
 ઉવાચ—इति विधाय हरेः स्तवनं द्विजाः सकलकल्मषनाशनसं-
 स्मृतेः । त उपविश्य तदग्रत एव तद्वदननीरजर्नि विलुलोकिरे-

વાન (છો ઐશ્વર્યે સંપન્ન) વાસુદેવ છો. અને અપ્રાકૃત ગોલોક નામના
 દેશવિશેષના અધિપતિ છો. તેજ તમો સકળ લોકના નિઃશ્રેયસ સાડ
 ધર્મપ્રબળપતિ થકી તેમની પત્ની મૂર્તિનેવિષે પ્રકટ થયા છો. અને ધર્મ
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિથી પરિપૂર્ણ એવું તીવ્ર તપ કરીને આ આશ્રમમાં વર્તતા
 મુનિઓને સિદ્ધ એકાંતિક ધર્મયોગવાળા કરો છો અને તમો ભક્તિપ્રધાન
 નૈષ્કર્મ્ય જ્ઞાન કર્મમાં બદ્ધ આદરવાળા છો ॥૧૬॥ અસંખ્યાત કલ્યાણકારી
 ગુણગણના નિધિ હોવાથી સહસ્રવદનાદિકોથી પણ આપની સમગ્રપણે સ્તુતિ
 થઈ શકતી નથી માટે અમોએ આ આપની સ્તુતિ કેવળ અમારા વચનની
 સફળતા સાડજ કરી છે એમ કહે છે—જ્યારે વાસુકિ વિગેરે નાગોના પતિ એવા
 સ્વયં સંકર્ષણ આપના ગુણગણને સહસ્રમુખેપણ સમગ્રપણે કહેવાને માટે
 ક્યારેયપણ સમર્થ થતા નથી તો તેમનાથી ઉતરતા ચતુર્મુખાદિક ગુણગણને
 સમગ્રપણે કહેવામાં કેમ સમર્થ થાય ? નજ થાય. એવું બનેનું અશક્તપણું
 અવલોકીને અમોએ આપે આપેલી વાગિન્દ્રિયનું સફળપણું કરવા માટે
 આપની યથામતિ આ સ્તુતિ કરી છે ॥૧૭॥ સુવ્રતન્કુષિ કહે છે—હે
 રાજન ! તે આ મરીચ્યાદિક મુનિઓ શ્રીનારાયણની પૂર્વોક્ત રીતે સ્તુતિ કરીને
 સ્મરણમાત્રથી સકળ કલ્મષને નાશ કરનારા હરિ નારાયણના ચરણાર-
 વિંદની સમીપમાં વદનારવિંદ સામી એકાગ્ર દષ્ટિ કરીને બેઠા (સ્મરણ-
 માત્રથી સકળ કલ્મષનો નાશ થાય છે તો સાક્ષાત્ ભગવાનના મુખકમળના
 અવલોકવાના લાગ્યવાળા, ચરણ સમીપમાં બેઠેલાઓનાં સકળ કલ્મષ

॥૧૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनारायण-
स्तुतिनामा सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

सुप्रत उवाच—सुखोपविष्टानथ तान् भगवान्मक्तवत्सलः । प्रस-
न्नो मधुरं वाक्यमुवाच प्राञ्जलीन्मुनीन् ॥१॥ श्रीभगवानुवाच—स्वा-
गतं वो मुनिश्रेष्ठा ! यूयमत्र समागताः । तत्प्रसन्नोऽस्मि नितरां द-
र्शनं वो ममेप्सितम् ॥२॥ गोलोकादीनि धामानि तथा योगसमृ-
द्धयः । ब्रह्मादयो बलिहरा यथा यूयं न ते प्रियाः ॥३॥ यूयमात्म-
प्रिया मे स्थ यन्मां चिन्तयथानिशम् । बोधयन्तोऽज्ञजीवांश्च

નાશ પામે એમાં કહેવુંજ શું ? એવો ધ્વન્યર્થ નીકળેછે) ॥૧૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંહિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે શ્રીના-
રાયણસ્તુતિનામા સપ્તમેઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો.

સુપ્રતઃકૃષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ભક્તવત્સળ ભગવાન
શ્રીનારાયણ સ્તુતિવચનવડે અતિશય પ્રસન્ન થઈને, મુખેથી બેઠલા, બે હાથ
જેમણે બોલ્યા છે એવા મરીચ્યાદિક મુનિઓ પ્રત્યે મધુર વચન બોલ્યા ॥૧॥
શ્રીભગવાન કહેછે—હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! તમો અત્ર આવ્યા તે બહુ સાડ
થયું. તમારાં દર્શન થવાથી હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું. જેમ તમોને મારું દ-
ર્શન અતિ પ્રિય છે તેમ મને તમારું દર્શન અતિ પ્રિય થાય છે ॥૨॥ હે મુ-
નિઓ ! જેવા તમો મને અતિશય પ્રિય છો તેવાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ અણિ-
માદિ ઐશ્વર્યો પ્રિય નથી તથા તેવાં ઐશ્વર્યે સંપન્ન એવા ભવ બ્રહ્માદિ દેવ-
તાઓ પ્રિય નથી તથા બીજા અર્થાર્થી જે મને બલિ (પૂજોપહાર) અર્પણ
કરનારા છે તે પ્રિય નથી. કિં બહુના-ગોલોકાદિક અસાધારણ અપ્રાકૃત
ભોગસ્થાનો છે તેપણ મને તમારા જેવાં અતિ પ્રિય નથી ॥૩॥ તેમાં કા-
રણ કહેછે—તમો મારું અહર્નિશ ચિંતવન કરો છો, માટે તમો મને મારા
આત્મા-મનને પ્રિય છો અથવા આત્મા-મારા સ્વરૂપ જેવા પ્રિય છો.
વળી તમો નિષ્કારણ કૃપાથી અજાનિજનોને મુક્તિના સાધનરૂપ મારા

કૃપયા મુક્તિસાધનમ્ ॥૪॥ મહાદાનાનિ સર્વાણિ તપોયજ્ઞવ્રતાનિ ચ ।
 જીવાભયપ્રદાનસ્ય કલયાપિ સમાનિ નો ॥૫॥ પરોપકારિણો યુષ્મા-
 સ્તતોઽહં હૃદયે સદા । ચિન્તયામિ મહાભાગા ! મન્નિષ્ટાઙ્ગુદ્ધચે-
 તસઃ ॥૬॥ નિઃશ્રેયસાય જીવાનાં ભુવનેષ્વલિલેષ્વપિ । અસ્તિ સશ્ચ-
 રણં નૂનં યુષ્માકમિતિ વેદ્યહમ્ ॥૭॥ સામ્પ્રતં દેવલોકાત્કિં ભવ-
 દ્ધિર્વા રસાતલાત્ । આગમ્યતે વા ભૂલોકાત્તન્મે વદત સત્તમાઃ !
 ॥૮॥ ઋષય ऊचुः—खण्डेऽस्मिन् भारते स्वामिंस्तीर्थयात्रामशेषतः ।
 विधाय दर्शनं कर्तुं तवात्र वयमागताः ॥९॥ श्रीभगवानुवाच—पाल-
 यन्ति प्रजाः कच्चिद्धर्मसेतून्मया कृतान् । खण्डेऽस्मिन् भारते
 विप्रा ! नृतां प्राप्ताः सुदुर्लभाम् ॥१०॥ ઋષય ऊचुः—भगवन्साम्प्रतं

સ્વરૂપના જ્ઞાનનો ઓધ આપો છો ॥૪॥ મુક્તિસાધનના ઉપદેશનું માહાત્મ્ય
 કહેછે—સમગ્ર જો-ભૂ-તિલાદિ મહાદાનો, સ્વધર્માચરણાદિ તપો, જ્યોતિષો-
 માદિ યજ્ઞો અને કૃચ્છ્રાદિ વ્રતો, આ સર્વે જીવોને મારા જ્ઞાનનો ઉપદેશ
 કરીને કાળમાયાદિકના ભયનિવર્તનરૂપ અભયદાનના સોળમા અંશની સાથે
 પણ સમાન થતાં નથી ॥૫॥ હે મહાભાગ્યશાળી મુનિઓ ! એ રીતે પરો-
 પકાર કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા, નિર્મળ મનવાળા અને મારે વિષેજ
 એક દૃઢ નિષ્ઠાવાળા તમોને જેમ તમો મને ચિંતન કરોછો તેમ હું ચિંતમાં
 નિરંતર ચિંતન કરુંછું ॥૬॥ તમારૂં અખિલ લોકમાં જે વિચરણ છે તે તેતે
 લોકમાં રહેલા જીવસમૂહોના મારા તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપદેશાદિકથી કલ્યાણ કરવા
 માટે છે એમ હું નિશ્ચયથી માનુંછું ॥૭॥ હે સર્વોત્તમ સંતો ! તમો સર્વે
 મુનિઓ હમણાં દેવલોકમાંથી આવ્યા ? કે પાતાળ લોકમાંથી આવ્યા ? કે ભૂ-
 લોકમાંથી આવ્યા ? અર્થાત્ હમણાં કયા લોક ઉપર અનુગ્રહ કરીને અત્ર
 આવ્યા છો તે મને કહો ॥૮॥ એ રીતે ભગવાને પુછેલા ઋષિઓ કહેછે—
 હે સ્વામિન્ ! અમો સર્વે આ ભરતખંડમાં સમગ્ર તીર્થયાત્રા કરીને તેના
 રૂણરૂપ આપનાં દર્શન કરવા અત્ર આવ્યા છીએ ॥૯॥ એવું ઋષિઓનું વ-
 ચન સાંભળીને શ્રીનારાયણ કહેછે—હે મુનિઓ ! આ ભરતખંડમાં સુદુ-
 ર્લભ નરજન્મને પામેલી પ્રજાઓ મેં વેદદ્વારા બાંધેલી ધર્મમર્યાદાને અ-

ભૂમૌ સાહાય્યં પ્રાપ્ય વૈ કલેઃ । અધર્મઃ સાન્વયઃ સર્વપ્રજાસ્વભિવિ-
વર્ધતે ॥૧૧॥ યે ધર્મરક્ષકા ભૂપા ગુરવસ્તેષ્વપિ પ્રભો ! । સ પ્રવૃત્તોઽ-
સ્ત્યતઃ સર્વૈર્મિત્રાસ્ત્વત્કૃતસેતવઃ ॥૧૨॥ મહાપાપોપપાપેષુ પ્રસક્તાઃ
સન્તિ માનવાઃ । વિષયેષ્વતિલુબ્ધાશ્ચ સદાચારવિવર્જિતાઃ ॥૧૩॥
અતઃ સંયમિનીવર્ત્મ જાતં તૈરતિસક્કુલમ્ । કોઽપિ કસ્યાપિ ન
ત્રાતા દૃશ્યતે જગતીતલે ॥૧૪॥ ત્વં હિ ભારતલોકાનાં ભજનીયો-
ઽસિ યત્કૃતે । ચરસ્યુગ્રં તપોઽતસ્તાનધર્માત્ પાતુમર્હસિ ॥૧૫॥
સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યૃષીણાં વચઃ શ્રુત્વા સ જાતકરુણઃ પ્રભુઃ । પાતુ-

શિથિલપણે પાળે છે કે કેમ? ॥૧૦॥ એ રીતે ભગવાને પુછેલા મુનિઓ
કહેછે—હે ભગવન્ ! હમણાં ભારતભૂમિ ઉપર દંભ લોભ કામ ક્રોધાદિ
પરિવારે સહિત એવો અધર્મ મિત્ર કળિયુગની સહાયતા પામીને સર્વ પ્ર-
ભમાં પ્રતિદિન અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે ॥૧૧॥ ધર્મરક્ષક રાજાઓ અને
ગુરુઓ વિગેરે હતા છતાં પણ અધર્મ સર્વત્ર કેમ પ્રવર્ત્યો? એવી શંકા
કરશો નહિ. હે પ્રભો ! ધર્મરક્ષામાં અધિકૃત કરેલા રાજાઓ અને ગુરુઓ
હતા તેમનામાં પણ અધર્મ પરિવારે સહિત નિરંકુશપણે પ્રવર્ત્યો છે, માટે
રાજા ગુરુ વિગેરે સર્વજનોએ તમોએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદા ભેદી નાંખી
છે ॥૧૨॥ મર્યાદાનો ભેદ થવાથી સર્વ મનુષ્યો શબ્દાદિ વિષયોમાં વિશેષ
લુબ્ધ થવાથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાંચ મહાપાપો અને ગોહત્યા પરદારપ્રસંગ
આદિક ઉપપાપો કરવામાં અતિ આસક્ત થએલા, માટેજ યમ નિયમાદિરૂપ
સદાચારે રહિત વર્તેછે ॥૧૩॥ એ રીતે સર્વ જનો પાપાચાર થયા છે માટે
તેનાં કુળ ભોગવવા સાડ જતા પ્રાણીઓએ કરીને યમરાજપુરીનો માર્ગ
અતિશય સંકુળ (ભીડવાળો) થઈ ગયો છે. માટે ભૂતળ ઉપર કોઈ પણ
કોઈનો પણ રક્ષક દેખાતો નથી ॥૧૪॥ હે ભગવન્ ! તમો ભરતખંડના નિ-
વાસી જનોને ભજનીય છો. જે પોતાના ભક્તજનોના નિઃશ્રેયસની અભિ-
વૃદ્ધિ માટે તમો તીવ્ર તપ કરોછો તે ભારત ભક્તલોકોની અધર્મપ્રવૃત્તિ-
થટ્ટી રક્ષા કરવાને આપજ યોગ્ય છો ॥૧૫॥ સુવ્રતનકુપિ કહેછે—હે રા-
જન્ ! એવું મુનિઓનું વચન સાંભળીને તેજ ક્ષણમાં જેમને કડણ ઉત્પન્ન

મૈચ્છદધર્માત્સ્વાઃ પ્રાદુર્ભૂય ભુવિ પ્રજાઃ ॥૧૬॥ એતસ્મિન્ સમયે તત્ર
ધર્મો મૂર્ત્યા સહાયયૌ । આગમં મુનિવૃન્દાનામવધાર્ય નરાધિપ !
॥૧૭॥ ગૌરસ્તપઃકૃશતરશ્ચ જટોત્તમાઙ્ગઃ પૂર્ણેન્દુરમ્યવદનઃ સદયા-
ક્ષિપન્નઃ । યજ્ઞોપવીતરુચિરઃ શુચિશુક્લવાસા નારાયણં સ તમવૈ-
ક્ષત દર્મપાણિઃ ॥૧૮॥ ચારુપ્રસન્નમુખપદ્મજશાન્તમૂર્તિં કારુણ્યપૂર્ણ-
નયનેક્ષિતભક્તવૃન્દમ્ । મૂરિક્ષમાનિલયમીશ્વરમાર્તવન્ધું સ્વાઙ્ગશ્રિ-
યાશ્ચિલમનોનયનામિરામમ્ ॥૧૯॥ મુનિમણ્ડલમધ્યસ્થં તં વિલો-
ક્યૈવ સત્ત્વરમ્ । ઉપાગમત્ સ તેજસ્વી મૂરિહર્ષભૃતાન્તરઃ ॥૨૦॥ ધર્મે

થઈ છે એવા પ્રભુ (રક્ષણ કરવામાં સમર્થ) શ્રીનારાયણે ભારત ભૂમિ
ઉપર સ્વેચ્છાથી અવતરીને પોતાની પ્રભુનું સપરિવાર અધર્મ થકી રક્ષણ
કરવાનો મનમાં શુભ સંકલ્પ કર્યો ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! જ્યારે સંકલ્પ કર્યો
એવા સમયમાં સંકલ્પ બળને લીધે પિતા ધર્મપ્રભુપતિ મુનિઓનું દર્શન
માટે શ્રીનારાયણ પાસે આવવું જણીને, પોતાની પત્ની મૂર્તિદેવીને સાથે
લઈને ત્યાં આવ્યા ॥૧૭॥ કેવા ધર્મ તો-શુદ્ધસત્ત્વથી પરિણામ પામેલા
દેહથી ગૌરવાર્ણવાળા, તપશ્ચર્યાથી અતિશય કૃશ શરીરવાળા, જટાથી મં-
ડિત ઉત્તમાંગ (મસ્તક)વાળા, એ રીતે તપને લીધે કૃશ છે તથાપિ પૂર્ણ-
ચંદ્રની પેઠે રમણીય આહ્વાદકારી મુખારવિંદવાળા, અપાર કૃપાથી ભરપુર
નેત્રકમળવાળા, યજ્ઞોપવીત તથા શુદ્ધ શુકલ શુભ વસ્ત્રવડે શોભાયમાન
અને હાથમાં દર્ભને ધારણ કરનારા એવા ધર્મપ્રભુપતિએ શ્રીનારાયણને
દૂરથી જોયા ॥૧૮॥ કેવા નારાયણ તો-સુંદર પ્રસન્નતાયુક્ત વદનારવિંદ-
વાળા, શાંત આકારવાળા, ભક્તસમાજને દયાર્દ્ર દષ્ટિથી જોઈ રહેલા, સ્વયં
સર્વેશ્વર છે પણ ક્ષમાના એક નિધિરૂપ, ઇશ્વર છે પણ ત્રિવિધ તાપથી પીડા
પામેલાના બંધુરૂપ, કેવળ પોતાની અંગકાંતિથીજ સર્વ ભક્તોના મન ને-
ત્રાને આહ્વાદ આપનારા એવા નારાયણને જોયા ॥૧૯॥ મહાપ્રભાવે યુક્ત
અને બહુ હર્ષથી ભરપુર અંતરવાળા ધર્મપ્રભુપતિ મુનિમંડળના મધ્યમાં
વિરાજમાન થએલા શ્રીનારાયણને પ્રથમ દૂરથી જોઈનેજ તીવ્રવેગથી તે-
મની પાસે આવ્યા ॥૨૦॥ ભગવાન્ શ્રીનારાયણે સ્વદર્શનાર્થે આવતા પિતા

વિલોક્ય ભગવાનાયાન્તં પિતરં દ્રુતમ્ । ઉત્થાય પીઠાદભ્યેત્ય
પરિરમ્યાનમત્ પદોઃ ॥૨૧॥ હર્ષાશ્રુનયનઃ સોઽપિ તં નરં ચ તથા-
વિધમ્ । મુદા સદાશીર્વચનૈરભ્યનન્દત ભૂપતે ! ॥૨૨॥ પ્રણેમતુસ્તતો
મૂર્તિં નરનારાયણૌ નિજામ્ । જનનીં સા ચ તાવાશીર્વાદૈઃ પુત્રાવ-
યૂયુજત્ ॥૨૩॥ તદોત્થાયર્ષયઃ સર્વે તાવભ્યેત્યાદરેણ તે । સમ્ભ્રા-
ન્તા ઇવ હર્ષેણ પ્રણેમુર્દમ્પતી નૃપ ! ॥૨૪॥ માનયામાસતુસ્તૌ ચ તાન્
યથોચિતમાદરાત્ । નિષીદતુસ્તતો વૃષ્યાં દક્ષાયાં તૌ નરેણ ચ ॥૨૫॥
સાકં ભગવતા સર્વે નિષેદુસ્તે યથોચિતમ્ । પપ્રચ્છ સ્વાગતં પ્રીતો
ધર્મે નારાયણઃ પ્રભુઃ ॥૨૬॥ તતઃ સ મુનિભિઃ પ્રોક્તમધર્મોપદ્રવં

ધર્મને જોઈને આસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સન્મુખ જઈને હર્ષથી તેમને
મળીને તેમના ચરણમાં મસ્તક મુકીને પ્રણામ કર્યો ॥૨૧॥ હે રાજન!
ધર્મ પણ હર્ષના અશ્રુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા થઈને, પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
જય પામો. તમારે ધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાઓ' ઇત્યાદિ પ્રેમપૂર્ણ શુભ આશી-
ર્વચનથી અભિનંદન કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યાર પછી નરનારાયણે પોતાની
માતા મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો. માતા મૂર્તિએ પણ પુત્ર નરનારાયણને 'તમો
સદા કુશળ રહો, બહુ વર્ષ જીવો, સ્વધર્મમાં અચળ રહો' ઇત્યાદિ આશી-
ર્વાદો આપ્યા ॥૨૩॥ હે નૃપ! નરનારાયણ ભગવાન્ આસનમાંથી ઉઠ્યા
એજ ક્ષણમાં સર્વે મુનિઓ પણ આસનમાંથી ઉઠીને, દંપતી-મૂર્તિ ધર્મની
આદરભાવથી સન્મુખ જઈને, તેમના દર્શનથી થએલા હર્ષથી વ્યાકુળ
હૃદયવાળા થઈને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ દંપતી મૂર્તિધર્મે પણ પ્રણામ
કરતા મુનિઓનું યથાયોગ્ય આદરથી સન્માન કર્યું. તે પછી નરમુનિએ આ-
પેલા દર્શાસન ઉપર દંપતી ધર્મ મૂર્તિ બેઠાં ॥૨૫॥ તે પછી સર્વે ઋષિઓ
ભગવાન્ શ્રીનરનારાયણની સાથે યથાયોગ્ય (પોતપોતાને બેસવાના સ્થા-
નમાં) બેઠા. એટલે પ્રથમ નરનારાયણ બેઠા અને પછી મુનિઓ બેઠા.
પ્રભુ નારાયણ પ્રસન્ન થઈને સુબેથી બેઠેલા માતા પિતા મૂર્તિધર્મને સ્વાગ-
તાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તે પછી શ્રીનારાયણે ધર્મપ્રજ્ઞપતિના આવતા
પહેલાં પોતાને મુનિઓએ નિવેદન કરેલી પૃથ્વી ઉપરની અધર્માભિવૃદ્ધિ

ભુવિ । યથાવત્કથયામાસ તેષાં પ્રીત્યોપશૃણ્વતામ્ ॥૨૭॥ નારા-
યણસ્યાનનપદ્મનિઃસૃતાં વાર્તાં તદાનીમુપશૃણ્વતાં સતામ્ । તેષાં
મનોવૃત્તયઃ સંશ્રયા આસન્સમાધાવિવ ભૂપ ! સર્વશઃ ॥૨૮॥ इति
શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે અધર્મોપદ્રવનિવેદનનામા-
ઽષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—इत्थं मुनिषु धर्मे च शृण्वत्सु भगवद्वचः । तदा-
ननाब्जैकपदस्थिरद्विचत्तवृत्तिषु ॥१॥ नारायणे च तद्वार्ताकथनै-
काग्रचेतसि । तेनान्तःप्रेरितस्तत्र दुर्वासा मुनिराययौ ॥२॥ कैला-

અને ધર્મશાસ્ત્રના ઋષિઓને પ્રીતિથી સાંભળતાંજ મૂર્તિધર્મની આગળ યથા-
ર્થપણે નિવેદન કરી ॥૨૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભગવાન નારા-
યણના મુખકમળમાંથી નિકળતી વાર્તામુધાનું એકાગ્રમનથી શ્રવણ કરતા
મુનિઓ, ધર્મમૂર્તિ, ઉદ્ધવાદિ સર્વ કોઈની મનોવૃત્તિઓ તે અવસરમાં સમા-
ધિમાંજ જેમ ? એમ વાર્તા સાંભળવામાંજ એક નિમગ્ન થઈ હતી ॥૨૮॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
अधर्मोपद्रवनिवेदननामाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

અધ્યાય ૯ મો.

હવે ભગવાનનાજ એક સંકલ્પથી થએલો, લોકદષ્ટિથી ભગવાનના અ-
વતરણના નિમિત્તભૂત, દુર્વાસાઋષિના શાપનો પ્રસ્તાવ કરેછે—સુવ્રત-
ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! મરીઆદિ મુનિઓ ધર્મપ્રજ્ઞપતિ અને ઉદ્ધ-
વાદિ સર્વે ભગવાન શ્રીનારાયણનું પૂર્વોક્ત વચન એકાગ્ર મનથી સાંભળેછે
અને શ્રીનારાયણના વદનારવિંદરૂપ એક લક્ષ્યમાંજ નિમગ્ન મનોનયનવૃ-
ત્તિવાળા થઈ ગયાછે અને નારાયણ પોતે ભારતભૂભારની વાર્તા વદવામાં
એકાગ્ર ચિત્તવાળા વર્તેછે. એ રીતે શાપપ્રસંગના મૂળભૂત એવી સમી-
પમાં રહેલા કે ન રહેલાનું વિવેચન કરવામાં અસમર્થ સ્થિતિવાળા સર્વે
થઈ ગયા છે. એવા અવસરમાં અંતર્યામી નારાયણેજ પ્રેરેલા દુર્વાસાઋષિ
તે દેશમાં આવ્યા ॥૧-૨॥ આવવાનો પ્રકાર કહેછે—तपोनिधि दुर्वासाऋ-

સાદાગતો ગજ્ઞાં તત્ર પૌર્વાહ્નિકં વિધિમ્ । વિધાયાદૌ તતઃ પ્રાપ્તો
 વદરીં તાં તપોનિધિઃ ॥૩॥ નરનારાયણં તત્ર મુનિમણ્ડલમધ્યગમ્ ।
 દદર્શ મૂર્તિધર્મૌ ચ સિદ્ધદેહં તથોદ્ધવમ્ ॥૪॥ નાપશ્યત્તત્ર તં કો-
 ઽપિ વાર્તાસક્તમનસ્તયા । આદરં નાકૃત તતો માન્યસ્યાપ્યસ્ય ક્રિ-
 ઞ્ચન ॥૫॥ તિષ્ઠન્નાસીત્સ ઘટિકાં પશ્યન્નેવ સમાસદઃ । અવજ્ઞાતમિ-
 વાત્માનમાત્રેયો હૃદયમન્યત ॥૬॥ ચુકોપ સઘઃ સર્વેભ્યઃ ક્રુધા રક્ત-
 વિલોચનઃ । વેપમાનાઙ્ગ ઉદ્વાહુઃ શપ્સ્યંસ્તાનાહ નિર્ભયઃ ॥૭॥ અહો !

પિએ કૈલાસથડી પ્રથમ બદરિકાશ્રમની સમીપે વહેતી ગંગાને પામીને,
 તેમાં સ્નાન કરી પૂર્વાહ્નમાં કરવાનો પ્રાતઃસંધ્યાદિ વિધિ સમાપ્ત કરીને, ત્યાંથી
 નારાયણના આવાસભૂત પ્રસિદ્ધ બદરીને પામીને, તેની નીચે વેદી ઉપર
 મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન નરનારાયણ તથા મૂર્તિધર્મ તથા સિદ્ધ-
 દેહવાળા ઉદ્ધવજીને જોયા ॥૩-૪॥ શ્રીનારાયણ વાર્તા કહેવામાંજ એક
 આસક્ત થએલા હોવાથી અને બીજા ધર્માદિ સર્વે વાર્તા સાંભળવામાંજ
 એક આસક્ત થએલા હોવાથી તેમાંથી કોઈએપણુ આવેલા દુર્વાસાને જોયાજ
 નહિ, મારેજ માન આપવા લાયક એવા પણ મુનિનો કિંચિત્માત્ર પણ સ-
 ત્કાર કોઈએ કર્યો નહિ ॥૫॥ અત્રિમુનિના પુત્ર દુર્વાસામુનિ સલામાં બે-
 ઠેલા નરનારાયણાદિ સર્વને જોવાપૂર્વક એક ઘટિકાપર્યંત ઉભાજ રહ્યા.
 અને ‘આ સર્વેએ મારું અપમાન કર્યું’ એમ મનમાં માનવા લાગ્યા ॥૬॥
 અને એજ ક્ષણમાં સુલભ કોપવાળા, નારાયણની સ્મૃતિ જેમને નષ્ટ થઈ છે
 અને સર્વથી પોતાને સમર્થ માનતા મુનિ, ધર્માદિ સર્વની ઉપર કોપાયમાન
 થઈ ગયા. (કોપનાં ચિહ્ન કહેછે-) ક્રોધને લીધે રૂધિરનીપેઠે ચારે તરફ
 રક્ત વર્ણવાળાં વિલોચન જેનાં છે, થરથર કંપતાં અંગ (શરીરના અવયવો)
 જેનાં છે અને ઉંચા બાહુ જેણે કર્યા છે એવા મુનિ (કોપનું કળ કહેછે-)
 શાપરૂપે પરિણામ પામેલા કોપાગ્નિને સાગરની પેઠે નહિ ક્ષોભ પામે એવા
 અને ભગવાનનોજ એક આશ્રય જેમને છે એવા ધર્મપ્રજાપતિ તથા મુનિ-
 મંડળ ઉપર નિર્ભય થઈને નાંખશે એવા થકા એમને ઉદ્દેશીને ઉચ્ચ સ્વરથી
 એમ બોલ્યા ॥૭॥ અહો ! આ શું આશ્ચર્ય છે ? કે-કાળની ગતિનો એકદમ

કાલવિપર્યાસો યેન સન્માર્ગવર્તનાઃ । પ્રવૃત્તાઃ કાપથે સન્તિ મ-
ગ્નસેતવ ઉન્મદાઃ ॥૮॥ વિદ્યાદિમદમત્તત્વાદવજાનન્તુ માં દ્વિજાઃ ।
કિન્તુ ધર્મોઽપ્યધર્મોઽભૂદવજાનાતિ માં યતઃ ॥૯॥ દર્પાપનોદમે-
તેષાં કુર્વે તદહમથ વૈ । યથા નૈવં પુનઃ કુર્યુરિત્યુક્ત્વોચ્ચૈઃ શશાપ
તાન્ ॥૧૦॥ સર્વેઽપિ યૂયં માનુષ્યં લભન્તાં મો વૃષાદયઃ ! । કલ્ય-
ધર્માઢ્યાસુરેભ્યસ્તત્ર કણ્ઠં ચ ભૂરિશઃ ॥૧૧॥ મદવજ્ઞાકૃતો યૂયમ-
વજ્ઞાં તેભ્ય એવ હિ । તાડનં ચાપ્સ્યથ ગ્રામાત્ પુરાન્નિષ્કાસનાદિ
ચ ॥૧૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—સદઃસ્થાનિતિ તાન્ સર્વાન્ શઘ્વા તૂર્ણી
વભૂવ સઃ । ધક્ષ્યમાણ ઇવાકસ્માદ્બ્રહ્માણ્ડમસ્થિલં સ્થિતઃ ॥૧૩॥

વિપર્યય થઈ ગયો છે. જે વિપર્યયને લીધે સત્પુરુષોએ સેવેલા માર્ગમાં
નિરંતર વર્તનારા એવા પણ પુરુષો મહાપુરુષોએ આંધેલી ધર્મમર્યાદાને
ભેટી નાંખીને ઉત્કટ મદવાળા થઈને અતિથિને સન્માન ન કરવારૂપ
કુમાર્ગમાં પ્રવર્ત્યા છે ॥૮॥ આ મરીચ્યાદિ મુનિઓ વિદ્યા વિભૂતિ તપસત્કુળ
વિગેરેના મદથી મત્ત થએલા હોવાથી ભલે માફ અપમાન કરો. પરંતુ જેમાં
વિદ્યાદિમદની શંકાનો લેશપણ નથી એવા ધર્મપણ અધર્મ જેવા થઈ ગયા
છે, કેમકે દુર્વાસા મારી અતિથિની અવજ્ઞા કરે છે—ક્રોધપણ મને ગણતું
નથી (આ કાળનો વિપર્યય સાધારણ નથી) ॥૯॥ એ કારણને લીધે હું
હમણાં ધર્માદિકનો શાપ આપીને ગર્વ નાશ કરું છું. જેણે કરીને આવી રીતે
ફરીથી કામ કરે નહિ. એમ કહીને ધર્માદિક પ્રત્યે ઉચ્ચ સ્વરથી શાપ
આપ્યો ॥૧૦॥ એ શ્લોકથી શાપનો પ્રકાર કહે છે—હે ધર્માદિકો ! તમો
સર્વે દેવભાવમાંથી બ્રહ્મ થઈને મનુષ્યભાવને પામીને, તેમાં કળિયુગ તથા
અધર્મે સંપન્ન એવા અસુરજનો થકી અધિક કષ્ટને પામો ॥૧૧॥ મારી અ-
વજ્ઞા કરનારા તમો સર્વે તે અસુરોથકી નિશ્ચે અવજ્ઞાને પામશો અને તેમણે
કરેલું તાડન, ગ્રામનગરમાંથી કાઢી મેલવું, બંધન, હુટ વિગેરેને પણ પા-
મશો ॥૧૨॥ સુવ્રતમુનિ કહે છે—હે રાજા ! દુર્વાસાક્રક્રુષિ સલામાં બેઠેલા
ધર્માદિ સર્વને પૂર્વોક્ત પ્રકારે શાપ આપીને જાણે અકસ્માત્ અખિલ બ્રહ્માં-
ડને ભસ્મસાત્ કરી દેશે કે શું ? એવા ક્રોધાગ્નિથી પોતે અતિશય સળગતા

તતો નારાયણો ધર્મો મુનયશ્ચોદ્ધવો નૃપ ! । તદુચ્ચાક્રોશમાકર્ણ્ય
તમૈક્ષન્તાગ્નિસન્નિભમ્ ॥૧૪॥ અતિક્રોધાનલજ્વાલાદહ્યમાનાઙ્ગવેપ-
શુમ્ । સશબ્દદન્તનિષ્પિષ્ઠાધરં દુષ્પ્રેક્ષ્યલોચનમ્ ॥૧૫॥ સર્વેઽપ્યુ-
ત્થાય સહસા તં પ્રણમ્યાદરેણ તે । વિનીતાઃ સાન્ત્વયામાસુરુપવે-
શ્યાસને શુમે ॥૧૬॥ યુક્ત્યાઽનુનીયમાનોઽસૌ હવિષાગ્નિરિવર્ષિ-
ભિઃ । મૃશં દિદીપે મૂયોઽપિ નત્વશામ્યત મૂષિપ ! ॥૧૭॥ તં શ-
ત્તવન્તમ્ સ્થિલાનથ ધર્મદેવો નિષ્કારણં સવિનયં ધરણૌ નિપત્ય ।
વદ્ધાઙ્ગલિદ્વય ઉદારમતિઃ પ્રણમ્ય પ્રોવાચ સાન્ત્વનપદુઃ પ્રિયમૂ-

શરીરવાળા હોધને મૌન થઈ ગયા ॥૧૩॥ હે નૃપ ! શાપ આપ્યા પછી નર-
નારાયણ, ધર્મ, મુનિઓ અને ઉદ્ધવાદિ આ સર્વે અતર્કિત ઉત્પન્ન થએલા
વજ્રધ્વનિ જેવો અતિ અધિક ઉંચો આક્રોશશબ્દ સાંભળીને, ક્યાંથી આવો
ધ્વનિ નિકળેછે એમ તત્કાળ જ્યારે જેવા લાગ્યા ત્યારે જાજવલ્યમાન અ-
ગ્નિને તુલ્ય, અતિ ક્રોધાગ્નિની જાખરી જવાળાથી અતિશય સળગતા શરી-
રવાળા, કોપવેગથી થરથર કંપતાં સર્વ ગાત્ર જેનાં છે, કટકટાયમાન દાંત-
વાળા, તેવા દાંતવડે અધરોષ્ટને પિપતા, માટેજ ન જોઈ શકાય એવા લો-
ચનવાળા એવા દુર્વાસા ઋષિ પોતાની પાસે જોવામાં આવ્યા ॥૧૪-૧૫॥
સર્વે મુનિઓ એકદમ પોતપોતાના આસનમાંથી ઉઠીને આદરભાવથી દુર્વા-
સાને પ્રણામ કરીને, અતિ વિનયથી સમીચીન આસનમાં સારી રીતે બે-
સારીને, સામવાક્યોવડે સાંત્વના કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! ઋષિ-
ઓએ યુક્તિ (ન્યાય અથવા મનાવાના ઉપાય)થી દુર્વાસાઋષિને મનાવા
માંડ્યા પણ તેતો ઘૃતાદિ હુતદ્રવ્ય હોમવાથી અગ્નિ જેમ વિશેષ જાજવ-
લ્યમાન (ભડકો) થાય એમ સાંત્વનાથીતો ફરીથી પણ અત્યંત જાજવ-
લ્યમાન થયા પણ શાંતિને તો પામ્યાજ નહિ ॥૧૭॥ તે પછી પ્રતિક્ષણ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો ક્રોધ જેને છે અને કાંઈ પણ કારણ વિના અસ્થાનમાં
શાપરૂપ ક્રોધાગ્નિના તણખા નાંખતા એવા દુર્વાસા પ્રત્યે સાંત્વના કરવામાં
પ્રવીણ એવા ધર્મપ્રજાપતિ પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ
કરીને, બે હાથ જોડીને સાંત્વના કરવા વિનયપૂર્વક બોલ્યા. અપરાધિની

મિદેવઃ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—પુંસુ કૃતાપરાધેષુ તદ્વિતાયૈવ સર્વથા ।
શિક્ષાદણ્ડો યુજ્યતે વૈ મહર્ષે ! ત્વાદૃશાં સતામ્ ॥૧૯॥ બુદ્ધ્યાપ-
રાધો નાસ્માભિઃ કૃતસ્તે ન ચ કૈતવાત્ । હર્યુક્તિસક્તચિત્તત્વાન્ન
બુદ્ધો યુષ્મદાગમઃ ॥૨૦॥ સદ્યો જહ્યામ સર્વસ્વં સ્વપ્રાણાનપિ યત્ક-
તે । બ્રહ્મર્ષિમાગતં તં ત્વાં નાર્ચયેમાન્યથા કથમ્ ॥૨૧॥ અન્યાસ-
ક્તમનસ્ત્વેન સન્માનં તે ન કુર્વતામ્ । ક્ષાન્ત્વાપરાધમસ્માકં સ-
ર્વાન્ શાપાદ્વિમોચય ॥૨૨॥ નવનીતસમત્વેન પરાનુગ્રહજન્મનામ્ ।

આગળ પ્રાર્થના શી કરવી ? શું ધર્મ પોતે અસમર્થ છે ? એમ નહિ. પોતે
ઉદાર-મોટી મતિવાળા અને પ્રિયભૂમિદેવ છે. ધર્મની મતિ અતિમોટી
છે જેથી અપરાધિ આગળ પણ અનુકૂળ વર્તે છે. વળી ભૂમિદેવ (બ્રાહ્મણો)
ઉપર પરમ પ્રીતિ છે. સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણનાજ એક શરણને પામેલા લ-
ક્ષ્મીનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે ॥૧૮॥ પાંચ શ્લોકથી ધર્મ કહે છે—હે
મહર્ષે ! અપરાધિ પુરૂષો ઉપર સર્વ પ્રકારે તેમના હિતમાટેજ તમારા જેવા
સાધુઓનો શિક્ષાદણ્ડ નિશ્ચે યોગ્યજ છે. અર્થાત્ શાપપણુ અનુગ્રહરૂપ છે.
કેમકે—અપરાધિઓનું પાપ દંડથીજ નિવૃત્ત કરી શકાય છે ॥૧૯॥ હે મુને !
પરંતુ હું એટલું નિવેદન કરું છું કે—અમોએ આ આપનો અપરાધ બુદ્ધિપૂર્વક
કર્યો નથી તેમ કોઈકપટથી કર્યો નથી. પરંતુ અમો લગવાનના વચનામૃતમાં
એકાચમનવાળા થવાથી તમારું આવવું અમારા જાણવામાં આવ્યું નહિ જેથી
અપરાધનો પ્રસંગ આવ્યો છે ॥૨૦॥ અમો સર્વે જે મુનિશ્રેષ્ઠ તમારે માટે તુરત
સર્વસ્વ અને પ્રાણનો પણ પરિત્યાગ કરી દઈએ તો તે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ, અમોને
પાવન કરવા સ્વયં પધારેલા, પ્રસિદ્ધ આપને જે જાણીએ તો કેમ પૂજન
ન કરીએ ? કરીએજ ॥૨૧॥ અમારું મન નારાયણની વાર્તાસુધામાં અતિ
આસક્ત થવાથી તમારું સન્માન અમારાથી થઈ શક્યું નથી તો અમારો
આ અજ્ઞાનકૃત અપરાધ ક્ષમા કરીને અમો સર્વને શાપમાંથી મુક્ત કરો
॥૨૨॥ હે મુને ! ખીજાઓ ઉપર હિત કરવારૂપ અનુગ્રહ કરવા માટેજ
જન્મ જેમનો છે એવા બ્રાહ્મણોનું હૃદય સ્વભાવથીજ નવનીત (માખણ)ની
પેઠે કોમળથકી પણ અતિશય કોમળ છે એમ મુનિઓ કહે છે, અપરા-

હૃદયં બ્રાહ્મણાનાં વૈ પ્રોક્તં શિક્ષારુષાં ક્ષણમ્ ॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—
 इत्थं नीतिविदा तेन निश्छिन्नं प्रार्थितो मुनिः । शान्तक्रोधरयः
 किञ्चित्तमुवाच कृताञ्जलिम् ॥२४॥ દુર્વાસા ઉવાચ—નૈવાહં ક્ષણરુદ્ધ
 धर्म ! न स्वशापाच्च कश्चन । विमोचयामि त्रैलोक्ये कापीति
 ख्यातिरस्ति मे ॥२५॥ તથાપ્યનઘ ! મઞ્ચિત્તં પુણ્યમૂર્તેસ્તવાન્તિકે ।
 अद्यैवेशोच्छ्रया किञ्चिन्मृदु जातमिवेक्ष्यते ॥२६॥ મઞ્છાપસ્ત્વ-
 न्यथा नैव भविष्यति कदाचन । तथाप्यनुग्रहं कुर्वे युष्माकं धर्म !
 तच्छृणु ॥२७॥ માનુષ્યેઽપિ તવૈષૈવ મૂર્તિઃ પત્ની ભવિષ્યતિ । પુત્રશ્ચ
 भगवानेष नारायण ऋषिः पुनः ॥२८॥ સ યુવાં ચ મુનીન્સર્વાન-

ધિઓને દંડ દેવા માટે ક્રોધનો ઉદયતો નૈમિત્તિક ક્ષણિક છે. તમો તો
 બ્રાહ્મણોમાં પણ શ્રેષ્ઠ મહર્ષિ છો તો ક્રોધનું ઉપશમન કરીને મુનિવચનને
 પ્રમાણરૂપ કરો ॥૨૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! એ રીતે નીતિને જાણુ-
 નારા ધર્મે પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિષ્કપટપણે દુર્વાસાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે ક્રોધ-
 વેગને કિંચિત્માત્ર ઉપશાંત કરીને, એ હાથ જોડીને ઉભા રહેલા ધર્મ પ્રત્યે
 બોલ્યા ॥૨૪॥ સાડા આઠ શ્લોકથી દુર્વાસા કહેછે—હે ધર્મ ! હું દુર્વાસા
 અપરાધિ ઉપર કરેલો ક્રોધ ક્ષણમાં ઉપશાંતિને પામે એવી પ્રકૃતિવાળો
 નથી. હુંતો દીર્ઘ ક્રોધી છું. દુર્વાસાઋષિ પોતે આપેલા શાપમાંથી ત્રિલોકી-
 મધ્યે કોઈ પણ સ્થળમાં કોઈ પણ નાના કે મોટા જનને મુક્ત નજ કરે
 એવી મારી સર્વત્ર જ્યાંતિ છે. ॥૨૫॥ હે નિષ્પાપ ધર્મ ! યદ્યપિ શાપમાંથી
 ક્રોધનેપણ મુક્ત ન કરે તથાપિ પુણ્યમૂર્તિ તમારા સમાગમને લીધે તથા
 પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી મારું અંતઃકરણ કિંચિત્માત્ર ક્રોમળ થયું હોય એમ
 દેખાય છે. અર્થાત્ મારા ચિત્તમાં આજળ કિંચિત્માત્ર મૃદુતાનો પ્રથમ
 અવતાર થયોછે ॥૨૬॥ હે ધર્મ ! મારો શાપ ક્યારેયપણ વ્યર્થતો થશેજ
 નહિ, તથાપિ તમારી ઉપર હું અનુગ્રહ કરુંછું તે તમો સર્વે સાંભળો ॥૨૭॥
 હે ધર્મ ! મારા શાપને અનુસારે મનુષ્યયોનિમાં તમો અવતરશો ત્યારે
 આજ મૂર્તિ તમારી પત્ની થશે અને આ ભગવાન નારાયણઋષિ ફરીથીપણ
 તમારા પુત્ર થશે ॥૨૮॥ તમારા પુત્રપણે પ્રકટેલા ભગવાન દંપતી તમારી

ધર્માસુરકણ્ઠતઃ । રક્ષિષ્યત્યવનૌ નૂનં પોક્ષ્યતિ ત્વાં ચ સર્વથા
 ॥૨૯॥ પુત્રીભૂતે ભગવતિ સ્નેહાતિશયતો યુવામ્ । નિરુદ્ધચિત્તૌ
 મચ્છાપાન્મોક્ષ્યેથે અલ્પકાલતઃ ॥૩૦॥ તતો દિવ્યગતિં ધર્મ ! પ્રા-
 પ્સ્યથો વાં સ્વવાઙ્મિતામ્ । ભવિષ્યત્યેતદેવં હિ નાન્યથા મદ્વચઃ
 ક્વચિત્ ॥૩૧॥ મુનયઃ ! સોદ્ધવા યૂયં દ્વિજાતિત્વં નૃષુ ક્ષિતૌ । પ્રા-
 પ્સ્યથાથૈષ યુષ્માસુ હરિઃ સખ્યં કરિષ્યતિ ॥૩૨॥ તતો મચ્છાપ-
 નિર્મુક્તા ગતિં દિવ્યાં પ્રયાસ્યથ । एवमुक्त्वा સ તાન્નત્વા કૈલાસં
 પ્રયયૌ પુનઃ ॥૩૩॥ મુનયસ્તે તુ તત્રોષુર્દેહાન્તરજિઘૃક્ષવઃ । શમું

તથા સર્વ મુનિઓની અધર્મ તથા અસુરોએ કરેલી ખીડાઓ થકી રક્ષા
 કરશે અને પૃથ્વી ઉપર તમારૂં સર્વ પ્રકારે નિશ્ચે પોષણ કરશે ॥૨૯॥
 અને તમારા પુત્રરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ભગવાન શ્રીનારાયણમાં અતિશય
 સ્નેહને લીધે સમાધિથી સંલગ્ન મનવાળા તમો દંપતી સ્વલ્પ સમયમાંજ
 મારા શાપમાંથી મુક્ત થશો ॥૩૦॥ હે ધર્મ ! તેપછી તમો દંપતી સ્વાભીષ્ટ
 દિવ્યગતિને પામશો, આ એમજ થશે. મેં કહેલું વચન ક્યારેયપણુ અ-
 ન્યથા થશે નહિ ॥૩૧॥ હે ઉદ્ધવજીએ સહિત મુનિઓ ! તમો પૃથ્વી ઉપર
 વર્તતા મનુષ્યોને મધ્યે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, આ ત્રણ વર્ણમાં જન્મ પા-
 મશો, તેપછી મૂર્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થએલા શ્રીહરિ તમારી સાથે સ-
 ખાપણું કરશે અને તમારે પણ સખાલાવથી શ્રીહરિમાં અતિશય સ્નેહ થશે
 ॥૩૨॥ ભગવાનમાં સખાલાવથી થએલા અતિશય સ્નેહથી તમો સર્વે મારા
 શાપમાંથી મુક્ત થઈને દિવ્યગતિને પામશો. હે રાજન ! દુર્વાસાઋષિ પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે કહીને ધર્માદિકને પ્રણામ કરીને, ફરીથી જેમ આવ્યા હતા તેમ કૈલા-
 સમાં આદ્યા ગયા ॥૩૩॥ હે રાજન ! તે મુનિઓતો બીજા દેહો ધરવાની
 વાટ જોતા થકા તે આશ્રમમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. દુર્વાસાને સામો શાપ
 આપવામાં સ્વયં સમર્થ હતા તથાપિ શાપ નજ આપ્યો. કેમકે ઋષિઓ
 સતી-ક્ષમાદિસાધુગુણયુક્ત બુદ્ધિવાળા હતા. જેથી બુદ્ધિમાં કશો વિકાર
 થયો નહિ અને ક્ષમા રાખી રહ્યા. ‘પોતે ઈશ્વર-સમર્થ હોઈને બીજા અ-
 લ્પનો અપરાધ સહન કરે એટલોજ સાધુવાદ છે’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું

દુર્વાસસં શક્તા અપિ શેષુર્ન સદ્વિયઃ ॥૩૪॥ ધર્મસ્યાત્ર ઋષીણાં
 ચ શાપે હેતુર્નિરાગસામ્ । ઇચ્છા ભગવતો જ્ઞેયા ધર્મદોષ્ઠુન્ હરિ-
 વ્યતઃ ॥૩૫॥ અતો દુર્વાસસં ક્રોધાચ્છપન્તં સ્વાનકારણમ્ । નોપા-
 લમત કિન્ચિદ્દૈ શાપં ચાક્રુત નાન્યથા ॥૩૬॥ અથોવાચ હરિં ધર્મો
 નારાયણ ! મમ ત્વયા । ઋષીણાં ચાવનં કાર્યમધર્માસુરકૃચ્છ્રતઃ
 ॥૩૭॥ તમાહ ભગવાંસ્તાત ! ચિન્તાં મા કુરુ ચૈતસિ । મદિચ્છયૈવ
 શાપોઽયં જાત હત્યવધાર્યતામ્ ॥૩૮॥ પ્રવૃત્તોઽસ્ત્યધુના ભૂયાન-
 ધર્મો ભુવિ સર્વતઃ । કલેર્બલં સમાસાદ્ય પીડ્યન્તે તેન માનવાઃ
 ॥૩૯॥ અતસ્ત્વત્પુત્રતાં ભૂયો હરિનામાઽહમાપ્ય તમ્ । સર્વતો ના-

છે ॥૩૪॥ ધર્માદિકને શાપ આપવામાં દુર્વાસાની લેશ શક્તિ ન હતી પરંતુ
 શ્રીનારાયણનીજ ઇચ્છા હતી એમ કહેછે—નિરપરાધિ મુનિઓ તથા ધર્મા-
 દિકને શાપ આપ્યો એમાં હેતુ તો ધર્મવિરોધિ અસુરોના વિનાશ માટે
 ફરીથી અવતરશે એવા ભગવાનનો સંકલ્પજ બાળવો. બીજો કોઈ પણ
 હેતુ નથી ॥૩૫॥ શાપમાં સ્વેચ્છાજ હેતુ હોવાથી ભગવાને પોતાને અતિ-
 પ્રિય એવા ધર્માદિકને કાંઈપણ કારણ વિના ક્રોધવેગથી શાપ આપતા
 એવાપણ દુર્વાસાને કિન્ચિત્માત્રપણ કંઈકો આપ્યો નહિ તેમ શાપને પણ
 અન્યથા (નહિ કાર્ય કરી શકે એવો) ન કર્યો, શાપને અન્યથા કરવામાં સ્વયં
 સમર્થ હતા પણ તેને મિથ્યા ન કર્યો એજ ભગવાનની ઇચ્છામાં ચિહ્ન છે
 એવો અભિપ્રાય છે ॥૩૬॥ શાપ આપીને દુર્વાસા ગયા પછી ધર્મદેવ ‘આ
 સર્વ પ્રસંગ ભગવાનના એક સંકલ્પમૂળ છે’ એમ સમજીને પ્રાર્થના કરવા
 લાગ્યા કે—હે નારાયણ ! તમારે મારી તથા ઋષિઓની હમણાં વૃદ્ધિ પા-
 મેલા અધર્મથકી તથા તે મૂળ જેમાં છે એવા આસુરી કષ્ટથકી રક્ષા કરવી
 ॥૩૭॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા ધર્મ પ્રત્યે ભગવાન બોલ્યા કે—હે તાત !
 તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશો નહિ, કારણ કે—ધર્મના રક્ષણ માટેજ આ
 શાપનો પ્રસંગ નિમિત્તમાત્ર મેંજ ઉભો કર્યોછે, એમ તમારે બાળવું ॥૩૮॥
 હમણાં અધર્મ કળિયુગનું બળ પામીને અતિશય વૃદ્ધિ પામીને ધરા ઉપર
 સર્વ દેશોમાં સારીરીતે પ્રવર્ત્યોછે. તેવા અધર્મે મારા ભક્ત મનુષ્યોને પીડા

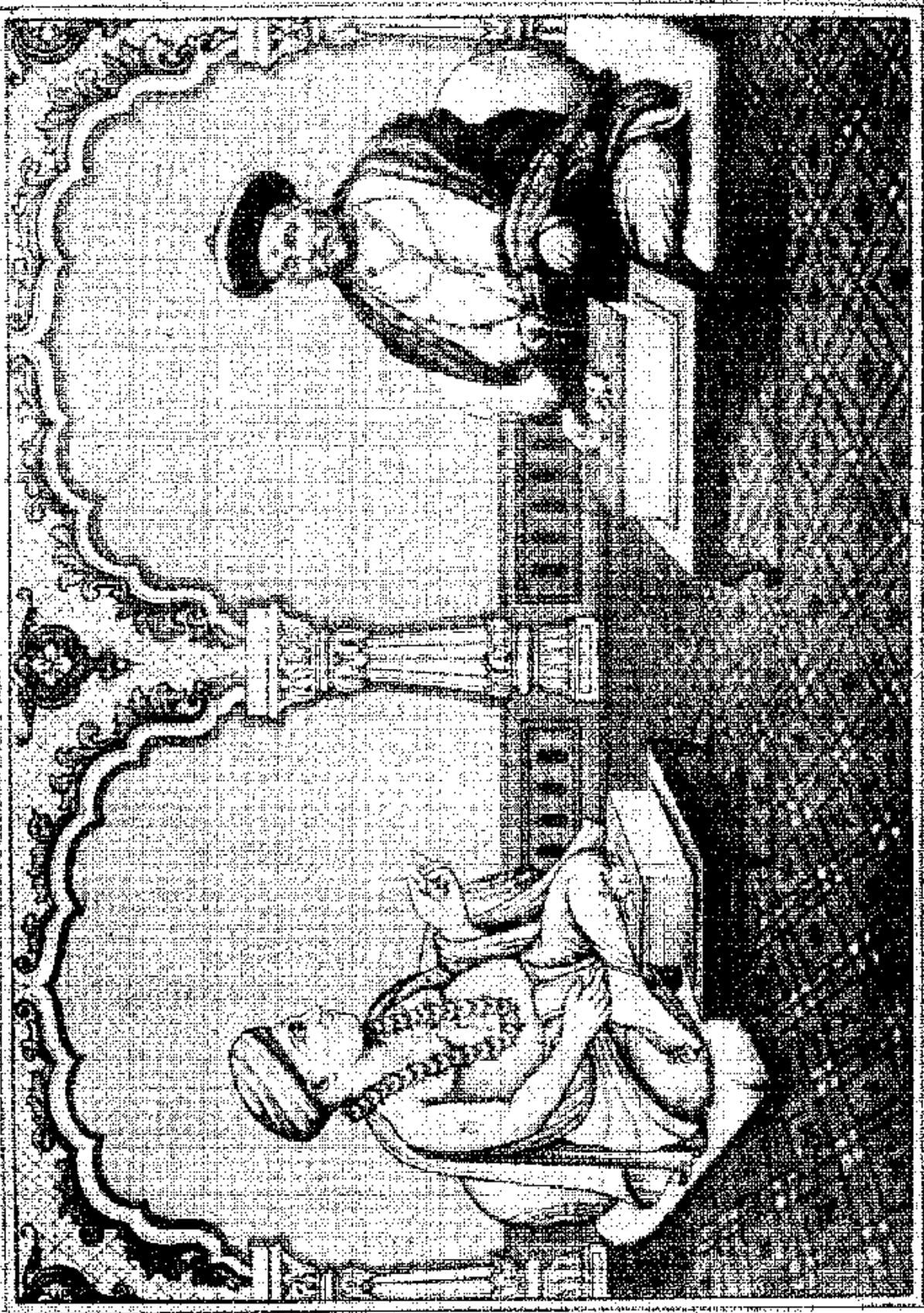
શાયિષ્યામિ પાલયન્સાધુપૂરુષાન્ ॥૪૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાહ્યાં ભક્તિં
ભુવિ યથા પુરા । પ્રવર્તયિષ્યે યુષ્મામિઃ સહૈવ વિચરન્નહમ્ ॥૪૧॥
ત્યક્ત્વા ચિન્તાં તતઃ સર્વેઽપ્યુત્પદ્યધ્વં નૃષુ ક્ષિતૌ । યસ્યેચ્છા યત્ર
તત્રાસૌ જાયતાં વો દ્વિજાતિષુ ॥૪૨॥ હત્યુક્તાસ્તે તમાનમ્ય જગ્મુઃ
સર્વે નિજાશ્રમાન્ । સ્મરન્ત એવ હૃદયે નરનારાયણં હિતમ્ ॥૪૩॥
કોસલેષુ તતો ધર્મઃ સહ પત્ન્યા જનિં નૃષુ । જિઘૃક્ષુઃ પિતરૌ સ્વસ્ય
વ્યચિચિન્તત્તથોદ્ભવઃ ॥૪૪॥ જિઘૃક્ષવો જન્મ મનુષ્યજાતૌ દેશાન-
નેકાંસ્તુ મહર્ષયસ્તે । ગતાસ્તતો ભૂમિપતે ! દ્વિજેષુ કાલેન સર્વે
જગૃહુર્જનૂંષિ ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
प्रकरणे धर्मादिशापानुग्रहनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

પમાડી છે ॥૩૮॥ માટે ફરીથી પણ તમારા પુત્રપણાને પામીને હું હરિ-
નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને મારા સાધુજનોનું પાલન કરવાપૂર્વક અધર્મનું અળ
સર્વથા ભૂળમાંથી નાશ કરીશ ॥૪૦॥ તમારી સાથેજ ભૂમિ ઉપર વિચરીને
હું ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે સહિત એવી એકાંતિકી ભક્તિ પૃથ્વી ઉપર
કૃષ્ણાવતારની પેઠે પ્રવર્તાવીશ ॥૪૧॥ માટે ચિંતાનો ત્યાગ કરીને તમો અ-
ધ્યાય ભૂમિ ઉપર મનુષ્યયોનિમાં જન્મ ગ્રહણ કરો-તમારે મધ્યે જેને જે
ત્રણ વર્ણમાં ઈચ્છા થાય તેમાં જન્મ ધારણ કરો ॥૪૨॥ હે રાજન્ ! એવી
રીતે ભગવાને સામવાક્યોવડે સાંત્વના કરેલા ધર્માદિક સર્વે શ્રીનારાયણને
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, પોતાનું હિત કરનારા નરસહિત નારાયણને હૃદયમાં
સંભારતા સંભારતાજ પોતપોતાના આશ્રમમાં ગયા ॥૪૩॥ ત્યારપછી પત્ની
મૂર્તિની સાથે ધર્મપ્રજ્ઞપતિ ઉત્તરકોસલ દેશમાં રહેલા મનુષ્યોમાં જન્મ
ધરવાની ઈચ્છાથી પોતાને યોગ્ય માતાપિતાનો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા,
તેમજ ઉદ્ભવણ પણ ધર્મની પેઠે વિચાર કરવા લાગ્યા ॥૪૪॥ હે ભૂમિપતે !
મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ પણ મનુષ્યજાતિમાં જન્મ લેવાની ઈચ્છાથી જુદા
જુદા દેશોમાં ગયા. પછીથી સર્વ મુનિઓએ કેટલેક કાળે ત્રણ વર્ણમાં જન્મ
ધારણ કર્યા ॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे धर्मादिशापानुग्रहनिर्पणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

સુવ્રત ઉવાચ—રાજન્નત્રાન્તરે જાતા નરેષ્વાસન્સહસ્રરાઃ । અદેવા
 દાનવા દૈત્યા યક્ષા રક્ષાંસિ ચ ક્ષિતૌ ॥૧॥ પુરા દેવાસુરમૃધે સહા-
 યેન હરેઃ સુરૈઃ । યે હતા અસુરાસ્તે હિ બવન્ધુવૈરમચ્યુતે ॥૨॥
 અતિપ્રિયં ભગવતો બુધ્વા ધર્મં સનાતનમ્ । તન્નાશેનૈવ તન્નાશે
 નિશ્ચિવ્યુસ્તે ત્વધાર્મિકાઃ ॥૩॥ કલિદ્વાપરયોઃ સન્ધૌ ભુવ્યજાયન્ત
 તે તતઃ । નૃષુ કેચિચ્ચ પશુષુ પક્ષ્યાદિષ્વપિ કેચન ॥૪॥ વેદદેવર્ષિ-
 વિપ્રાણાં ચકુર્દ્રોહં ચ તે સતામ્ । તેષાં ભગવદીયત્વં જાનન્તશ્ચો-

અધ્યાય ૧૦ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્! આવા નાવસરમાં હજારોહજાર અ-
 દેવો, (બ્રહ્માના જઘનમાંથી થએલા અતિકામી અસુરો. ‘સ જવનાદસુરા-
 નસૃજત’ એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. ‘દેવોડ્દેવાન્ જઘનતઃ સૃજતિ સ્માતિલોલુ-
 પાન્’ એમ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે) દાનવો, (કશ્યપ પ્રબળપતિ થકી
 દનુમાં થએલા) દૈત્યો, (કશ્યપથકીજ દિતિમાં ઉત્પન્ન થએલા) યક્ષો,
 રાક્ષસો (અવિદ્યામય બ્રહ્મતનુથી થએલા અને બ્રહ્માનેજ ખાઈજવા સામા
 દોડી આવેલા) આ સર્વે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા ॥૧॥
 આ વાત સંક્ષેપમાં કહી, હવે તેને વિસ્તારથી કહેવા માટે તેમનો પૂર્વજન્મ
 કહેવાપૂર્વક પ્રસ્તાવ છો શ્લોકથી કહે છે—પૂર્વે કોઈ સમયે સુર અસુરને
 સંગ્રામ થયો હતો. તેમાં દેવતાઓએ ભગવાનની સહાયતાથી જે અસુરોનો
 સંહાર કર્યો હતો તેઓએ દેવનો પક્ષપાત કરી પોતાનો પરાભવ કર-
 નારા ભગવાન્ સાથે વૈરલાવ બાંધ્યો. ॥૨॥ અધર્મી એવા અસુરો ‘સના-
 તન આહિંસાદિષ્ઠ ધર્મ ભગવાનને પ્રિયતમ છે’ એમ બાણીને ‘ધર્મના ના-
 શથીજ ભગવાનનો નાશ થશે’ એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને એજ કામ કરવા
 લાગ્યા ॥૩॥ તે પછી તે અસુરો કલિદ્વાપરયુગના સંધિમાં (દ્વાપરના અંતમાં
 અને કલિના પ્રારંભમાં) ભૂમિ ઉપર ઉત્પન્ન થયા. તેમાં કેટલાક અસુરો
 કંસાદિ મનુષ્યોમાં, કેટલાક ગવાદિ પશુઓમાં અને કેટલાક બકાદિ પક્ષી-
 ઓમાં પણ ઉત્પન્ન થયા ॥૪॥ અત્યંત મદોદ્ધત થએલા તે અસુરો ‘વેદા-

शुक्रानन्दमुनि.

ध. धु. आचार्य श्रीविहारिलालमहाराज.

ન્મદા મૃશમ્ ॥૫॥ મૂમારમૂતાંસ્તાન્હન્તું તતઃ શ્રીવદરીપતિઃ । ના-
રાયણઃ સ્વયં જજ્ઞે કૃષ્ણાશ્વો યદુષુ ક્ષિતૌ ॥૬॥ સ્વયં જઘાન કતિ-
ચિત્સોઽસુરાનદ્રુતેહિતઃ । કતિચિદ્વાતયામાસ બલદેવાર્જુનાદિભિઃ
॥૭॥ તત્ર સ્વયં હતાસ્તેન યે યે ચાન્યહતા અપિ । તચ્ચિત્તા મરણં
પ્રાપુર્યે ચાન્તે તેન વીક્ષિતાઃ ॥૮॥ અસુરાસ્તે તુ મૂપાલ ! લેભિરે

દિક તથા ધર્મને ભગવાનની સાથે સદા સંબંધ છે' એમ બાણીને એટલે
'તેઓ ભગવાનને પ્રિયતમ હોવાથી તેમના નાશથી ભગવાનનો નાશ થશે'
એમ મનમાં માનીને વેદો, દેવો, ઋષિઓ, વિપ્રો, સત્પુરુષો અને ધર્મ આ
સર્વેનો પરિદ્રોહ કરવા મંડ્યા. (વેદાદિક ધર્મમાં હેતુ છે અને ધર્મ સાક્ષાત્
ભગવાનને પ્રિયતમ છે એવો વિવેક સમજવો) ॥૫॥ તેપછી ભૂમિના ભા-
રભૂત તે અસુરોનો વિનાશ કરવા શ્રીબદરીપતિ સ્વયં નારાયણ ભૂમિ ઉપર
યાદવોમાં કૃષ્ણનામથી પ્રકટ થયા ॥૬॥ અદ્ભુત ચેષ્ટિત જેનું છે એવા
શ્રીકૃષ્ણભગવાને પોતે કેટલાક અસુરો માર્યા અને કેટલાકને બળદેવજી તથા
અર્જુનાદિક પાસે મરાવ્યા ॥૭॥ તેમાં જે અસુરો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણના હણુ-
વાથીજ મરણ પામ્યા હતા. તથા જે અસુરો બળદેવજી વિગેરેએ હણેલા
પણુ વૈરાતિશયને લીધે શ્રીકૃષ્ણનું સતત સ્મરણવાળા હોઈને મરણ પામ્યા
હતા. તથા જે અસુરો અંતિમ સમયે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવા પૂર્વક મરણ
પામ્યા હતા, હે ભૂપાળ ! આ ત્રણ પ્રકારના અસુરો તો વૈરાતિશયથી થ-
એલા અખંડિત ભગવત્સ્મરણ પ્રભાવથી અને મરણ સમયે થએલા ભગવ-
દર્શનના પ્રભાવથી કર્મબંધને રહિત થઈને ઇચ્છિતા-તત્ત્વદર્શિઓએ પામ-
વાને ઇચ્છેલી. અથવા-પ્રાણવિયોગ સમયે ભગવાનમાંજ એક ચિત્ત હો-
વાને લીધે આસુર ભાવ નષ્ટ થવાથી તે અસુરોએ સ્વયં ઇચ્છેલી મુક્તિ (પ-
રંપદ)ને પામ્યા. અસુરોને મુક્તિનો સંભવજ કેમ હોય ? એવી શંકા કરવી
નહિ. કારણ કે-નિરતિશય દયાનિધિ શ્રીકૃષ્ણે તેમની પોતા સાથેની વૈરબુદ્ધિ
પણુ ભક્તિરૂપ માની. (જેમ ભક્તોએ પ્રીતિથી કરેલું પોતાનું ચિંતવન ભક્તિ
છે તેમ વૈરભાવેપણુ અસુરોએ કરેલું પોતાનું ચિંતન પોતે દયાળુસ્વભાવ
હોવાથી ભક્તિપણુ ભગવાન સ્વીકાર કરેછે, એવો અભિપ્રાય છે. વૈરબુદ્ધિથી

મુક્તિમીપ્સિતામ્ । વૈરધીરપિ યન્મેને ભક્તિસ્તેન કૃપાલુના ॥૯॥
 તથામૂતા ન વૈ યે તુ મૃતાસ્તાસિંશ્ચ વૈરિણઃ । મનઃસ્થપચ્ચવિષયભો-
 ગતીક્ષ્ણતૃષ્ણ ચે ॥૧૦॥ હતા યુધીદગ્મલિનવાસનાસ્તે કલાવિહ ।
 જાતા વિદિત્વા દુર્વાસઃશતધર્માજ્ઞાનિ પ્રભોઃ ॥૧૧॥ સપત્નીકસ્ય ધ-
 મસ્ય મુનીનાં પીડનેન ચ । ઇચ્છન્તો ભુવિ તે કૃષ્ણવૈરનિર્યાતનં
 પુનઃ ॥૧૨॥ ધર્માદેર્જન્મતઃ સર્વે તે પ્રાગેવાસુરવ્રજાઃ । જાતા નૃપ !
 નરેભ્યેવ શતશશ્ચ સહસ્રશઃ ॥૧૩॥ તત્ર દૈત્યા દાનવા ચે જાતા

ચિંતન કરનારા પણ પરંપદને પામ્યા તો ભક્તિ કરવાથી પામે એમાં ક-
 હેવુંજ શું ? એવો પણ અભિપ્રાય છે) ॥૮-૯॥ જે અસુરો પૂર્વોક્ત ત્રિવિધ
 અસુરોને સદૃશ ન હતા અને શ્રીકૃષ્ણની ઉપર દ્રેવણ વૈરભાવે યુક્ત હોઈને
 મરણ પામ્યા હતા, તથા જે અસુરો શ્રીકૃષ્ણસાથે વૈરભાવવાળા હોઈનેપણ
 મનમાં રહેલી શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંભોગની તીક્ષ્ણ તૃષ્ણાવાળા હોઈને
 ભગવાન સાથે થએલા સંગ્રામમાં જે ક્રોધનાપણ હોવાથી મરણ પામ્યા
 હતા. તે અને પ્રકારના અસુરો ભગવાનની સાથે દુષ્ટ વૈરભાવનો વેગ અને
 મલિન વિષય વાસનાના વેગને લીધે, દુર્વાસાએ શાપ આપેલા ધર્મથકી
 પ્રભુ નારાયણનો આદુર્ભાવ થવાનો જાણીને, આ અષ્ટાવિંશતી કલિયુગમાં
 ગુરુ તથા રાજાદિરૂપથી ઉત્પન્ન થયા. (અસુરોને એવું જાણવામાં આવે
 અને જન્મ ધારણ કરે એતો કર્મનાં ફળ આપવા પ્રવર્તેલા પરમેશ્વરની
 પ્રેરણાથી છે એમ જાણવું) ॥૧૦-૧૧॥ અસુરોના જન્મમાં હેતુ કહેવા
 પૂર્વક તેનું એ શ્લોકથી વિવરણ કરેછે-ધર્મૈકપ્રિય ભગવાનનું વિપ્રિય કર-
 વાની ઇચ્છાથી પત્નીએ સહિત ધર્મપ્રજ્ઞપતિ તથા મુનિઓને પીડા પમાડીને,
 ફરીથી શ્રીકૃષ્ણની સાથે અંધાએલા વૈરને પાછું વાળવાના રૂઢ સંકલ્પથી હે
 રાજન્ ! તે સર્વે સોએ સો અને હજારોહજાર અસુરસમૂહો ધર્માદિકના
 જન્મથી પહેલાંજ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યજાતિમાંજ જન્મ્યા ॥૧૨-૧૩॥ પૂ-
 વોક્ત અદેવાદિકને મધ્યે જે દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે રાજકુળમાંજ જન્મ્યા
 એટલે રાજાઓ થઈને ધર્મવિનાશ માટે પ્રવર્ત્યા. અને જે યક્ષ રાક્ષસો હતા
 તથા બ્રહ્માના જઘન (ગુહ્યાંગ) થી થએલા અદેવો હતા તે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ

રાજકુલેષુ તે । યક્ષરક્ષાંસિ ચ બ્રહ્મગુહ્યજા બ્રાહ્મણાદિષુ ॥૧૪॥ एते तु
 સ્વીયાસુરતાં ગોસું વિષ્ણોઃ શિવસ્ય ચ । કાલ્યાશ્ચ દીક્ષામાદાય ગુ-
 રતાં મેજિરે નૃણામ્ ॥૧૫॥ सर्वेऽपि कृष्णवैरेण तदात्माधिकबल-
 भम् । वर्णाश्रमात्मकं धर्मं तद्भक्तिं चार्दयन्मुहुः ॥१६॥ देशिकास्तत्र
 વૈન્યસ્ય યજ્ઞમજ્ઞાય વઝિણા । ધૃતહાતાનૌપધર્મ્યાનાકલ્પાન્બહુધા-
 ઽઽશ્રયન્ ॥૧૭॥ तथा बलासुरास्योत्थत्रिविधस्त्रीगणेश्वराः । देवा-
 पितामहांसेरामाहात्म्यं बहुधोचिरे ॥१८॥ प्रलोभयित्वा दम्भेन

વર્ણુમાં જન્મ્યા ॥૧૪॥ આહ્યાણુદિકમાં જન્મેલા ત્રણ પ્રકારના અસુરો તો
 પોતાનો આસુરભાવ ઠાંકવામાટે શૈવી વૈષ્ણવી અને મહાકાલીદેવી વિગેરેની
 દીક્ષા સ્વીકારીને મનુષ્યોના ગુરૂઓ થયા. તે ગુરૂઓના જે રાજવંશમાં
 જન્મેલા દૈત્યો તથા દાનવો હતા તે શિષ્યો થયા ॥૧૫॥ રાજદિરૂપ તથા
 વિપ્રાદિરૂપ સર્વે અસુરો ધર્મના અપદેશથી વર્ણાશ્રમાદિકને વિનાશ કરનારા
 અધર્મનો ઉપદેશ આપીને, શ્રીકૃષ્ણની સાથે તીવ્ર વૈર હોવાથી વર્ણાશ્રમની
 અવસ્થાથી રહેલો શ્રીકૃષ્ણને સ્વસ્વરૂપથી પણ અધિક પ્રિય એવો ધર્મ તથા
 કૃષ્ણભક્તિને વારંવાર પીડા (ખંડન) કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ હવે આ અધ્યા-
 યતી સમાપ્તિ સુધી ધર્મભક્તિને અસુરોએ કરેલી પીડાના પ્રકારો કહેછે-રા-
 જદિરૂપ તથા ગુરૂરૂપ અસુરો મધ્યે આચાર્યના અપદેશથી પ્રચ્છન્ન રહેલા યક્ષ-
 રાક્ષસ વિગેરે અસુરો હતા તેઓએ વેનરાજના પુત્ર પૃથુ ભગવાનના છેલા
 સોમા યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇન્દ્રે પ્રથમ ધારણ કરીને પછીથી ભાગ કરેલા
 પાષંડી નક્ષ રક્તવસ્ત્રાદિ બાહ્ય વેષો અહુપ્રકારે ધારણ કર્યા ॥૧૭॥ તથા કેટ-
 લાક ગુરૂરૂપ અસુરો બળનામના અસુરના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થએલી સ્વૈ-
 રિણી કામિની અને પુંશ્વલી આ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓના ગણના એક ના-
 યક થઈને, માંસમઘાદિકથી દેવોનું અર્ચન કરતાં બાકી રહેલું અન્ન માંસ
 મદિરાદિકનું લક્ષણ કરવું એજ યજ્ઞશિષ્ટાશન છે એવું અહુ માહાત્મ્ય
 જ્યાં ત્યાં કહેવા લાગ્યા ॥૧૮॥ દંભી અસુરો પૂર્વોક્ત પાષંડવેષ, સ્વૈરિણી
 વિગેરે સ્ત્રિયો, અને દેવનિવેદિત માંસમદિરાદિમાહાત્મ્ય, આ ત્રણ પ્રકારવડે
 દૈવીસંપત્તિના જીવોને વિપરીત માર્ગમાં અહુવિધ રૂળ બતાવી પ્રલોભ પમા-

હોતૈવેષાદિમિશ્ચિમિઃ । દૈવાનમ્નશયજીવાન્સ્વધર્મહરિમક્તિઃ ॥૧૯॥
 મધમાંસપરત્લીપુ સક્તાસ્તે ચ રસૈ ધને । મધ્રયન્નાદિમિલ્લોકાન્વ-
 શીચક્રુઃ કલેર્વલાત્ ॥૨૦॥ આત્માનં ધાર્મિકં મત્વા વિશ્વસ્ય ચ યથા
 જનાઃ । દદ્યુઃ સ્ત્રીધનમક્રાદિ કુર્વન્તિ સ્વ તથા ક્રિયાઃ ॥૨૧॥ બ્ર-
 હ્મજ્ઞાનસ્ય મક્તેશ્ચ સ્વધર્મસ્યાપિ બોધનમ્ । સ્વાર્થસિદ્ધ્યનુકૂલં તે
 ચક્રુઃ શાસ્ત્રાર્યનિર્ણયૈઃ ॥૨૨॥ જગદુશ્ચાશ્વિલં વેદં હિંસ્રયજ્ઞપરં ચ
 તે । યજ્ઞોદ્દેશેન ચ વહ્નિજિહ્વુઃ પશુપક્ષિણઃ ॥૨૩॥ શબ્દમેદૈઃ શ્રુતી-
 નાં ચ સ્મૃતીનામપ્યકુર્વત । વિપરીતાનેવ ચાર્થાન્સ્વસ્વરુચ્યનુસા-
 રતઃ ॥૨૪॥ બ્રહ્માત્મનઃ સ્વરૂપસ્ય સાક્ષાત્કારે ચ સાધનમ્ । મુખ્યં

ડીને સ્વધર્મ તથા હરિભક્તિયકી બ્રહ્મ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ મધ, માંસ, પર-
 દારા, પરધન અને રસાસ્વાદમાં અતિ આસક્ત થએલા તે અસુરો કળિયુ-
 ગનું માયા અનૃત દંભાદિરૂપ બળ પામીને, વશીકરણમંત્રો, તેના જેવાં રતિ-
 રહસ્ય તથા મંત્રમહોદધિ આદિકમાં કહેલાં યંત્રો અને ઓષધિ વિગેરેવડે
 લોકોને સ્વવશ કરીને અનર્થમાં બેડવા લાગ્યા ॥૨૦॥ પરધન, પરદારા અને
 પરાવનુંજ એક હરણ કરવામાં તત્પર એવા કેટલાક અસુરો જે પ્રકારે લોકો
 પોતાને ધર્મશીલ સમજીને તથા સારો વિશ્વાસ લાવીને સ્ત્રિયો, ધન, અન્ન,
 વસ્ત્ર, અલંકારાદિક પોતાને આપે એ પ્રકારની દાંભિક ક્રિયાઓ કરવા
 લાગ્યા ॥૨૧॥ કિં બહુના-તે અસુરો સ્વાભિમત બ્રહ્મજ્ઞાન, ભક્તિ અને
 સ્વધર્મનોપણ ઉપદેશ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી બીજના ઉબલવનમાંટે નહિ
 પરંતુ શાસ્ત્રાર્યોના સ્વબુદ્ધિથી કલ્પેલા નિર્ણયોવડે જે રીતે પોતાને સ્ત્રી-
 ધનાદિ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તેને અનુકૂળપણેજ કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ તે
 અસુરો 'સમગ્ર વેદ હિંસામય યજ્ઞ પ્રતિપાદક છે' એવું વેદનું તાત્પર્ય જ્યાં
 ત્યાં કહેવા લાગ્યા. અને યજ્ઞછળથી બહુ પશુપક્ષીઓને હણવા લાગ્યા ॥૨૩॥
 વળી તે અસુરો વેદો સ્મૃતિઓ વિગેરેના સત્ય અર્થોપણુ શબ્દોનાં અન્યથા
 વ્યાખ્યાન કરીને પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે વિપરીતજ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૪॥ વળી પોતાની બુદ્ધિકલ્પનાથી બ્રહ્મરૂપપણે માનેલા આત્માના સ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં મુખ્ય સાધન મુરખાન છે તથા તે સાધન

પ્રાહુઃ સુરાપાનં વૈરાગ્યાદ્યધિકં તથા ॥૨૫॥ પ્રસાદને ચ પ્રત્યક્ષ-
દર્શને મુખ્યસાધનમ્ । વિદુર્વિષ્ણવીશકાલીનાં મદ્યં માંસં ચ મૈથુ-
નમ્ ॥૨૬॥ દૈવે પિત્ર્યે ચ દેવાદિપ્રીત્યૈ માંસબલિં વિદુઃ । સાત્ત્વિ-
કાનપિ માંસાદ્યૈર્યજન્તિસ્સ સુરાન્મુહુઃ ॥૨૭॥ ચક્રુઃ સઙ્ગં પરસ્ત્રીણાં
સ્વેષ્ટદેવાલયેષ્વપિ । મહાપાપાન્યપિ પ્રાયઃ સ્વાર્થસિદ્ધય આચરન્
॥૨૮॥ પ્રાયોઽવાત્સુઃ પુણ્યતીર્થદેવાલયપુરેષુ તે । કેचित્તપસ્વિવે-
ષાશ્ચ કેચિચ્છત્રાણ્યધારયન્ ॥૨૯॥ યત્ર સ્વશિષ્યશાસ્ત્રાયા બલં
સ્યાત્તત્ર તે ત્વિમમ્ । આવિશ્વકુર્દુરાચારં ગુપ્તમન્યત્ર ચાચરન્ ॥૩૦॥
ઈદં કસ્વમતપુષ્ટ્યૈ ચ ગ્રન્થાન્ નૂત્તાનચીકૃપન્ । અર્થે તદનુસારેણ

વૈરાગ્યાદિકથી પણ અધિક છે એમ સર્વત્ર કહેવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તથા તે
અસુરો 'વિષ્ણુ શિવ તથા મહાકાલી વિગેરે ઇષ્ટદેવોની પ્રસન્નતામાં તથા
તેમનાં પ્રત્યક્ષદર્શનમાં મુખ્ય સાધન મહાપાન, માંસભક્ષણ અને મૈથુન છે'
એમ જાણીને બીજાઓને કહેવા લાગ્યા ॥૨૬॥ તથા તે અસુરો અગ્નિહોત્રાદિ
દેવકર્મમાં તથા શ્રાદ્ધાદિ પિતૃકર્મમાં તે દેવાદિકની પ્રસન્નતામાટે માંસનુંજ
નૈવેદ્ય છે એમ સ્વયં સમજીને વિષ્ણુ વિગેરે સાત્ત્વિક એવાપણુ દેવોનું તથા
પિત્રિઓનું વારંવાર માંસમદિરાવડે મહાયજ્ઞના છળથી યજ્ઞન કરવા લાગ્યા
॥૨૭॥ વિષ્ણુ શિવ મહાકાલી આદિક સ્વેષ્ટદેવોનાં મંદિરોમાંપણુ પરદારાનો
પ્રસંગ કરવા લાગ્યા તથા સ્વાર્થસિદ્ધિસાઢ બહુધાપણુ બ્રહ્મહત્યાદિ પાંચ
મહાપાપો પણુ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ધર્મમાર્ગના છળથી નરકનો માર્ગ
ચારેતરફ પ્રવર્તાવવા તત્પર થયા ॥૨૮॥ તે આ અસુરો બહુધાપણુ પુણ્ય-
તીર્થ, પુણ્યક્ષેત્ર, તથા પુર-નગરમાં તપસ્વિ વિગેરેના વિવિધ વેષથી (કેટ-
લાક શસ્ત્ર નહિ ધારીને તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારીને) નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ તે અસુરો એરીતે રહીને જે સ્થળમાં પોતાની શિષ્યશાખાનું બળ
હોય ત્યાંતો પૂર્વોક્ત પાપાચાર પ્રત્યક્ષપણુ પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને જ્યાં
બળ ન હોય એવા સ્થળમાં પ્રચ્છન્નપણુ પ્રવર્તાવવા લાગ્યા ॥૩૦॥ વળી
તે અસુરો પૂર્વોક્ત પ્રકારવાળા પોતાના દુષ્ટ મતની પુષ્ટિમાટે જોનારા જનોને
જરૂર મોહ ઉત્પન્ન થાય એવા નવીન ગ્રંથો સ્વબુદ્ધિકલ્પનામય પદ્યબંધથી

વેદાદેરપિ ચક્રિરે ॥૩૧॥ ઇતનેવાશ્રયન્મૂપા ગુરુત્વેનાસુરાંશજાઃ ।
વર્તમાનૈસ્તદાજ્ઞાયાં તૈરભિચન્ત સેતવઃ ॥૩૨॥ તદા ત્વધર્માચરણે
તત્તદ્મૂપપ્રજા નૃપ ! । અભવન્નિર્મયા ભૂમૌ યથા રાજા તથા પ્રજાઃ
॥૩૩॥ યજ્ઞમાર્ગઃ સમુચ્છિન્નઃ સર્વતોઽમૂચ્ચ વૈદિકઃ । તેન કાદર્ય
પરં પ્રાપુર્દેવા બ્રહ્માદયોઽસ્થિલાઃ ॥૩૪॥ દુષ્ટૈઃ પ્રવર્ત્યમાને તૈઃ કલિ-
રાજવલૈધિતૈઃ । અસુરાંશૌરધર્મેઽત્ર મુહુર્ભૂમિરકમ્પત ॥૩૫॥ ન ભારં
ચક્ષમે તેષાં ક્ષમા સોદુમસદ્ધિયામ્ । સદ્ધર્મતીર્થદેવાશ્ચ સજ્જના

રચવા લાગ્યા. અને વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ તથા ધર્મશાસ્ત્રાદિકનો પણ અર્થ
ખોતાના કલ્પિત ગ્રંથોને અનુસારે કરવા લાગ્યા ॥૩૧॥ દૈત્યદાનવના અંશથી
થએલા રાજરૂપ અસુરોએ યજ્ઞો રાક્ષસો અને અદેવોના અંશથી થએલા
ગુરૂરૂપ અસુરોનોજ ગુરૂપણે આશ્રય કર્યો એટલે ગુરૂઓ કર્યા. અસુર
ગુરૂઓની આજ્ઞાને અનુસારે વર્તનારા રાજરૂપ કેટલાક અસુરોએ અધ-
ર્મપથ પ્રવર્તાવીને વર્ણાશ્રમની ધર્મમર્યાદા ભેદી નાંખી ॥૩૨॥ એરીતે જ્યારે
રાજાઓએ અધર્મપથની પ્રબળ પ્રવૃત્તિ કરી ત્યારે તો તેતે અસુર રાજાઓને
વશ વર્તનારી પ્રજાઓ નિર્ભય (ભય શંકાએ રહિત) થઈને અધર્માચર-
ણમાં પ્રબળપ્રવૃત્તિવાળી થઈ, કેમકે-જ્યાં જેવો રાજા હોય ત્યાં તેવીજ
પ્રજાઓ થાયછે. 'રાજા ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠાઃ પાપે પાપાઃ સમે સમાઃ । પ્રજા-
સ્તમનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ' એમ વૃદ્ધચાણક્યે કહ્યુંછે ॥૩૩॥
એરીતે કેવળ અધર્મની પ્રવૃત્તિ થઈ ત્યારે શું થયું ? તે હવે કહેછે-વૈદિક
સાત્વિક સનાતન એવો યજ્ઞમાર્ગ અધાય દેશમાં સમુચ્છિન્ન થઈ ગયો.
યજ્ઞમાર્ગનો ઉચ્છેદ થતાં બ્રહ્માદિ સર્વ દેવતાઓ ધર્મજળે અત્યંત રહિત
થઈ ગયા (બ્રાહ્મણોપણ ધર્મજળે રહિત થઈ ગયા) ॥૩૪॥ કળિરૂપ રાજના
લોભ અનૃત દંભ હિંસાદિરૂપ જળને લીધે વિશેષ વૃદ્ધિ પામેલા પૂર્વોક્ત દુષ્ટ
ગુરૂરૂપ તથા રાજરૂપ અસુરોએ ભરતખંડમાં અધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા કરા-
વાથી તેના અધિક ભારથી આક્રાંત થએલી ભૂમિ વારંવાર કંપવા લાગી
॥૩૫॥ ભૂમિ કુશુદ્ધિ અસુરોનો ભાર સહન કરવા સમર્થ થઈ નહિ અને
સદ્ધર્મ, ગંગાદિતીર્થો, દેવો તથા સાધુજનો કોઈ શરણ નહિ પામીને અતિ-

યયુરાર્તતામ્ ॥૩૬॥ મુહુર્દુર્મિક્ષમભવદ્વિદ્યુત્પાતાશ્ચ ભૂતલે । વાતેન
મહતા પેતુર્બહુશશ્ચ મહાદ્રુમાઃ ॥૩૭॥ इत्थं भुवि क्षोणिपते ! प्रवृत्ते
જનેષ્વધર્મે સહદુર્નિમિત્તે । જગ્રાહ ધર્મઃ સ્વજનુર્નૃજાતૌ સહ સ્ત્રિ-
યાઽથર્ષય ઉદ્ભવશ્ચ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
પ્રથમપ્રકરણે અસુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—અસ્તિ કોસલદેશેષુ પુરમિદ્ધારસંઘકમ્ । સરય્વા
ઉત્તરે તીરે ચાતુર્વર્ણ્યજનાવૃતમ્ ॥૧॥ तत्र सावर्णिगोत्रोऽभूद्विप्रो
યત્પ્રવરાસ્ત્રયઃ । માર્ગવૌ વૈતહવ્યશ્ચ સાવેતસ इति श्रुताः ॥२॥ वेदः
સામામિધઃ શાખા કૌથુમી यस્ય ચ શ્રુતા । નામ્ના લક્ષ્મણશર્મેતિ

શય દુઃખીયા થયા ॥૩૬॥ ભૂતળમાં ઉપરાઉપરી દુકાળ પડવા લાગ્યા તથા
અસ્થાનમાં વિજળીપાતો થવા લાગ્યા તથા પ્રચંડ વાયુવેગને લીધે અક-
સ્માત્ બહુ મોટામોટા વૃક્ષો પડવા લાગ્યા ॥૩૭॥ हे राजन् ! पृथ्वीउपर
રહેલી પ્રજાઓમાં ભૂકંપાદિ અપશકુનો સાથે અધર્મની પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્ર-
બળ પ્રવૃત્તિ થઈ એટલે ધર્મપ્રજાપતિએ જગતના ક્ષેમમાટે ધરાઉપર નર-
જાતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો. તેપછી તેમની પત્ની મૂર્તિ તથા મરીચ્યાદિ
મુનિઓ તથા ઉદ્ભવજી આ બધાએપણ નરજાતિમાં જન્મ ધારણ કર્યો
॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
પ્રકરણે અસુરદુરાચારપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

હવે ધર્મદેવનો જન્મ વિસ્તારથી વર્ણવેછે—સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે
પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! ઉત્તરકોસળ દેશમાં સરયુસરિતાના ઉત્તર તીર ઉપર
ચાર વર્ણના જનોથી ભરપૂર ઇદ્ધાર નામનું એક પુર છે ॥૧॥ તે પુરમાં
સાવર્ણિ નામના ઋષિ જેના ગોત્ર પ્રવર્તક હતા એવા એક વિપ્ર હતા. જે
વિપ્રના ભાર્ગવ વૈતહવ્ય અને સાવેતસ એ નામથી વિખ્યાત ત્રણ મુનિઓ
પ્રવર (પ્રવરના ઋષિઓ) હતા ॥૨॥ જે વિપ્રનો વેદ સામ નામનો હતો.
અને કૌથુમી નામની શાખા વિખ્યાત હતી. તે વિપ્ર લક્ષ્મણશર્મા ના-

વિધ્યાતોઽમૃત્સ મૃતલે ॥૩॥ વંશીધરોઽમૃત્તપુત્રો વેદમાનશ્ચ ત-
ત્સુતઃ । પુત્રસ્તસ્યામવદ્ધીમાન્કનીયાનિતિ વિશ્રુતઃ ॥૪॥ કદાચિ-
દવસત્કશ્ચિન્મેહદાવે પુરેઽથ સઃ । સુરનેતૃનરાધીશકુલપૂજ્યશ્ચ
પણ્ડિતઃ ॥૫॥ તત્સુતો બાલશર્માઽમૃદ્દેશાસ્ત્રવિશારદઃ । ધર્મપ્રિયો
વિશુદ્ધાત્મા સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬॥ બ્રહ્માંશઃ શુદ્ધકુલજો યા-
જ્ઞિકશ્ચ મહામતિઃ । વિદ્યાશાન્તિદયાલજ્ઞાસૌશીલ્યાદિગુણાન્વિતઃ
॥૭॥ તસ્ય માર્યા માગ્યવતીસંજ્ઞાઽમૃદુળમણિહતા । તયા સહ બ્રા-

મથી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત હતા ॥૩॥ લક્ષ્મણશર્માનો પુત્ર વંશીધર નામનો
હતો. વંશીધરનો પુત્ર વેદમાન નામનો હતો. વેદમાનનો પુત્ર બુદ્ધિશાળી
કનીયાન (કનહિરામ) નામથી વિખ્યાત હતો ॥૪॥ તે કનહિરામ વિપ્ર
કોઈ સમયમાં કેટલોક કાળ પોતાના પુરાતન પુરના અધિપતિના આમંત્ર-
ણથી મેહદાવ નામના પોતાના પુરાતન પુરમાં આવીને રહ્યા હતા. કેવા
કનહિરામ તો-સુરનેતા નામના રાજના વંશને પૂજનીય અને પંડિત (પાંડે)
અટક જેની હતી ॥૫॥ એવા કનહિરામના પુત્ર બાળશર્મા નામના હતા.
કેવા બાળશર્મા તો-ઋગાદિ ચાર વેદો તથા તેના ઉપબૃંહણરૂપ મીમાંસાદિ
શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ, તેમાં કહેલા ધર્મોમાં અતિ પ્રીતિમાન, મારેજ ધર્માનુ-
ષ્ઠાનથી વિશુદ્ધ (કામાદિ દોષે રહિત) અંતઃકરણવાળા, જીતેન્દ્રિય, સત્ય-
વાદી, સામ્યાદિ ગુણવડે બ્રહ્માને સમાન, અથવા ગુણવડે બ્રહ્મના અંશભૂત
હોય ને શું? એવા, ('બ્રહ્માત્મા' એવો પાઠ હોય તો 'બ્રહ્મમૂર્તિ' એવો અર્થ
કરવો) પિતાપિતામહ-માતામાતામહાદિ પરંપરાથી વિશુદ્ધ એવા વંશમાં
જન્મેલા, યાજ્ઞિક-મહાયજ્ઞને કરનારા, ઉદાર હૃદયવાળા, વિદ્યા અને તેને
અનુગુણ એવી શાંતિએ સંપન્ન, શાસ્ત્રગર્હિત આચરણમાં જ જેમ એમ
લોકગર્હિત આચરણમાં પણ લજ્જાવાળા અને પરનુંજ હિત કરનારા કા-
રુણ્ય, સૌશીલ્ય, વાત્સલ્ય, ઔદાર્ય, આદિક ગુણોએ સંપન્ન હતા ॥૬-૭॥
આવા બાળશર્માને પતિવ્રતોચિત ગુણોથી શોભાયમાન ભાગ્યવતી નામની
ભાર્યા હતી, બાળશર્મા વિપ્ર તે ધર્મપત્ની સાથે સદા સ્વધર્મનેજ આચરતા

૧ બ્રહ્માત્મા इति पाठान्तरम् ।

હ્યણોઽસૌ ધર્મમેવ સદાઽઽચરત્ ॥૮॥ વિધાતું સ્વસ્ય પિતરૌ ધર્મ-
સ્તાવેવ દમ્પતી । નિશ્ચયં ચૈતસા ચક્રે શુદ્ધાન્તઃકરણૌ નૃપ ! ॥૯॥
આવિર્ભૂય તતસ્તસ્મિન્ધર્મઃ કાલેન વાઙ્મવે । ભાગ્યવત્યુદરે ગર્ભો
ભૂત્વા મર્ત્યવદાવસત્ ॥૧૦॥ દશમે માસિ સમ્પ્રાપ્તે માનુષ્યં નાટ્ય-
ન્વૃષઃ । પ્રાદુરાસીત્સ્વતન્ત્રોઽસૌ સુખચિવ્યન્સતો જનાન્ ॥૧૧॥ સો-
ત્કણ્ઠં વિબુધેષુ નન્દનવનાદાનીય પુષ્પાણિ શ્વે હ્યુત્પેક્ષાં નિજજન્મનઃ
સવિનયં કુર્વત્સુ વદ્ધાઞ્જલીન્ । સાકં તત્કરપુષ્પવર્ષણજયધ્વાનૈ-

પણુ ધર્મ વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કરતા નહિ ॥૮॥ હે નૃપ ! દુર્વાસાના શાપથી
મનુષ્યયોનિમાં જન્મ ધરવા ઈચ્છતા ધર્મપ્રજાપતિએ નિરંતર ધર્માનુષ્ઠા-
નથી નિર્મળ મનવાળાં થએલાં તે દંપતીનેજ પોતાનાં માતા પિતા કરવાનો
ચિત્તમાં નિશ્ચય કર્યો ॥૯॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ધર્મપ્રજાપતિ અહ્ય
કાળમાંજ બાળશર્મામાં અનુપ્રવેશ કરીને તેમના હૃદયમાં રહીને, પછીથી
અહ્ય કાળમાં તેમની ભાગ્યવતી ભાર્યાના ઉદરમાં અનુપ્રવેશ કરી ગર્ભરૂપ
થઈને, મર્ત્યવત્-મર્ત્યમૂર્તિથી નિવાસ કરીને રહ્યા અથવા-પ્રાકૃત મનુષ્યની
પેઠે રહ્યા ॥૧૦॥ તે પછી સ્વતંત્ર (ગર્ભવાસમાં પણ પ્રાકૃત પુરૂષની પેઠે
કર્મવશ્ય નહિ) અને મનુષ્યભાવને અનુકરણ કરતા એવા ધર્મ સાધુ પુ-
રૂષોને સુખ આપવા સાડ દશમો માસ આવતાં પ્રકટ થયા ॥૧૧॥ જગતને
ધારણ કરનારા ધર્મના અધિષ્ઠાતા ધર્મદેવ પ્રકટ થયા. જ્યારે ધર્મ પ્રકટયા
ત્યારે એમની સાથેજ ધર્મદ્રોહી અસુરોના અંતરમાં અતિશય ત્રાસ પણ
પોતાનો વિનાશ સૂચવનારો પ્રકટ થયો. અસુરોના અંતરમાં કેવળ ત્રાસ
પ્રકટયો એટલુંજ નહિ પણ ધર્મપક્ષપાતી અમરોના અંતરમાં અતિહર્ષ
પણુ પ્રકટયો, તથા હર્ષને સૂચવનારી અમરોએ પોતાના કરતળથી મુકેલી
પુષ્પવૃષ્ટિ તથા તેમણે કરેલો જયજય હર્ષ ધ્વનિ પણુ પ્રકટયો. તે દેવતાઓ
'ધર્મ રક્ષણ માટે અવતરશે એવા પુરૂષોત્તમની આજ્ઞાથી આ ધર્મદેવ અ-
વનિ ઉપર અવતરે છે' એમ જાણીને અતિ ઉત્કંઠાથી નંદન વનમાંથી પુષ્પો
લાવીને સવિનય એ હાથ જોડીને ધર્મના અવતારની વાટ જોઈ રહ્યા થકા
ગગનમાર્ગમાં ચારેતરફ રહ્યા હતા. એવા દેવતાઓના હર્ષાતિશયને જણા-

સ્તથાત્મદ્રુશામન્તસ્ત્રાસભરૈઃ સ્વનાશપિશુનૈર્જજ્ઞે જગદ્ધારકઃ ॥૧૨॥
 વિક્રમાર્કશકસ્યાન્દે રસાઙ્ગાગેન્દુસમ્મિતે । પ્રમોદાચ્ચે વત્સરે ચ
 દક્ષિણાયનગે રવૌ ॥૧૩॥ શરદ્વતૌ કાર્તિકસ્ય શુક્લૈકાદશિકાતિ-
 થૌ । સૌમ્યેઽહિર્બુધ્યમે વજ્રે કલ્યાણીકરણે તથા ॥૧૪॥ કુમ્ભ-
 લગ્ને ચ મૌમાદિચતુષ્કે કેન્દ્રસંસ્થિતે । માગ્યવત્યા સૂયતે સ્ત્રા ધર્મો
 મનુજરૂપધૃત્ ॥૧૫॥ સાક્ષાદ્ધર્મે ક્ષિતૌ જાતે કિરન્તઃ સુમનાંસિ

વનારી તેમણે કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ તથા જ્યજ્ય ઘોષ અને અસુરોના અંત-
 રમાં સ્વનાશસૂચક અતિશય ત્રાસની સાથે ધર્મદેવનો ધરણી ઉપર પ્રાદુ-
 ભાવ થયો ॥૧૨॥ હવે ત્રણ શ્લોકથી શુભ જન્મકાળ કહેછે—રસ—અંક—
 અગ—ઈન્દુ—સંમિતે—રસાદિપદો નિઃકલક્ષણાથી પદ આદિક સંખ્યાનો
 બોધ કરેછે તો રસશબ્દથી ૬ અંકશબ્દથી ૯ અગ (પર્વત)શબ્દથી
 ૭ અને ઇન્દુ (ચંદ્ર)શબ્દથી ૧ જાણવો. અંકોની ડાબી ગતિ પ્રસિદ્ધ છે તો
 પ્રથમ ૧ પછી ૭ પછી ૯ પછી ૬ એમ કરતાં ૧૭૯૬ થાય. એ રીતે
 ૧૭૯૬ થી માપ કરેલા, શકાવર્તક વિક્રમાર્ક રાજના શક (ધર્મમર્યાદા-
 નિબંધકાળ)ના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૭૯૬ માં, પ્રમોદ નામના સંવત્સ-
 રમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શરદ્ઋતુમાં, કાર્તિક માસના શુક્લપ-
 ક્ષની પ્રબોધની નામની એકાદશી તિથિએ, બુધવારે, ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષ-
 ત્રમાં, સત્તાવિશ યોગના મધ્યે વજ્ર નામનો યોગ આવતાં, કલ્યાણી નામના
 કરણમાં, ફુલ લગ્નમાં, ભૌમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર, આ ચાર ગ્રહો પ્રથમ,
 ચતુર્થ, સપ્તમ અને દશમ ભાવમાં વર્તતાં, આવા સકળ શુભ ગુણવાળા
 કાળમાં બાળશર્માની ભાગ્યવતી ભાર્યાએ મનુષ્યના જેવા રૂપને ધરનારા
 ધર્મદેવને જન્મ આપ્યો ॥૧૩-૧૪-૧૫॥ ધર્મદેવનો અવતાર થવાથી
 સ્વર્ગલોક અને ભૂલોકમાં થએલાં પ્રહર્ષનાં ચિહ્નો વિસ્તારથી કહેછે—જ્યારે
 સાક્ષાત્ ધર્મ-જે પોતે અમર્ત્ય હોઈને સર્વ ધર્મના અધિષ્ઠાતા છે તે ક્ષિતૌ
 જાતે—એટલે કર્મફળના ભોગમાટે બીજા પ્રાકૃત નરની પેઠે મનુષ્ય યો-
 નિને પામેલા એમ નહિ કિંતુ કેવળ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુભાવ પામ્યા ત્યારે
 દેવતાઓ સ્વર્ગલોકમાંથી ઉતરીને ગગનતળમાં રહીને હર્ષાતિશયથી પુ-

સ્ત્રે । વાચાન્યવાદયન્દેવા દુન્દુભિપ્રમુખાનિ ચ ॥૧૬॥ દેવૈસ્તૈર્વાચ-
માનાનાં હર્ષેણ મહતા ભૃશમ્ । વાચાનાં સુમહાન્નાદસ્ત્રિલોકીં વ્યા-
નશે તદા ॥૧૭॥ ગીતપ્રવન્ધૈર્ગન્ધર્વાઃ સુસ્વરં ચ જગુસ્તદા । નૃત્ય-
મપ્સરસશ્ચક્રુઃ સંહતાસ્ત્રિદશાલયે ॥૧૮॥ ઉત્સવોઽમૂન્મહાંસ્તેષાં
ત્રિદશાનાં મહાત્મનામ્ । કુર્વતાં પુષ્પવર્ષાણિ ધર્માવિર્ભાવવેદમનિ
॥૧૯॥ ભૂમૌ ચ મજ્જલાન્યાસન્ પુરગ્રામવ્રજાદિષુ । વહ્નયો યાજ્ઞિ-
કાનાં ચ નિર્ધૂમા હિ દિદીપિરે ॥૨૦॥ સઘો વમૂવુશ્ચેતાંસિ નિર્મ-
લાનિ સતાં તદા । પ્રફુલ્લામ્બોરુદ્ધાણ્યાસન્નિર્મલાનિ સરાંસિ ચ
॥૨૧॥ વવુઃ સુખકરા વાતા નિર્મલં ચામવન્નમઃ । સિદ્ધા જયધ્વાનિ

બોની વૃષ્ટિ કરવાપૂર્વક દુંદુભિ (ભેરી) વિગેરે વાણંત્રો પણ વગાડવા
લાગ્યા ॥૧૬॥ તે સમયમાં દેવતાઓએ અતિશય આનંદથી અત્યંત વગા-
ડવા માંડેલાં વાણંત્રોનો અતિ અધિક નાદ આખી ત્રિલોકી (સત્યલોક સ્વર્ગ-
લોક અને માનુષલોક) માં વ્યાપી ગયો ॥૧૭॥ ધર્મના જન્મ સમયમાં
સ્વર્ગલોકમાં તુંબુડ વિગેરે ગંધર્વો ભેગા મળીને ગીતપ્રબંધોથી મધુર સ્વરે
ગાન કરવા લાગ્યા. ઉર્વશી વિગેરે અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. ॥૧૮॥
ધર્મદેવનો આવિર્ભાવ જેમાં થયો છે એવા ગૃહ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિને કરતા,
ઉદાર મનવાળા, પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓને આવો અતિ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સવ
થયો હતો ॥૧૯॥ તેમજ ભૂમિ ઉપર તેતે પુર, ગ્રામ અને વ્રજ આદિકમાં
મંગળો (અલૌકિક તથા લૌકિક શુભ ચિહ્નો) થયાં હતાં. (તે કહે છે) યા-
જ્ઞિકો તથા યજ્ઞિહોત્રિઓના યજ્ઞિઓ ધૂમરહિત પ્રદીપ્ત થયા હતા. તે સમ-
યમાં સત્પુરુષોનાં ચિત્ત તત્કાળ પ્રસાદનિર્મળ થઈ ગયાં. સરોવરો પ્રકુલિત
કમળવાળાં અને નિર્મળજળવાળાં થયાં. વાયુતો મંદ, શીતળ અને સુગંધ
હોવાથી સર્વને સુખાકારી વાવા લાગ્યા, આકાશ નિર્મળ (દુર્દિનાદિ દોષે
રહિત) થઈ ગયો. (ઇત્યાદિ અલૌકિક શુભચિહ્નો થયાં) તે સમયમાં સિદ્ધ
નામના ઉપદેવો 'જયજય' એવો નાદ કરવા લાગ્યા અને સપ્તર્ષિઓ આ-
શીર્વાદો આપવા લાગ્યા. (ઇત્યાદિ લૌકિક શુભ ચિહ્નો થયાં) ધર્મવૃદ્ધિનો
સમય હોવાથી એકલા ધર્મમાટેજ નહિ પણ સર્વના પ્રત્યે તુલ્યપણે જય-

ચક્રુર્કષયશ્ચાશિષો દદુઃ ॥૨૨॥ તતઃ સમ્પ્રાન્તો વા સુતજનનહ-
ર્ષેણ મહતા દ્વિજઃ જ્ઞાનં ચક્રે સપદિ સ તુ ધર્માગમપટુઃ । દ્વિજાન્
સમ્પૂજ્યાદૌ તદુદિતવિધં જાતકમથો દ્વિજાતિભ્યો દાનં નિજવિ-
ભવતુલ્યં ચ વિધિના ॥૨૩॥ સુકોમલાક્ષો મશકૈશ્ચ દંશૈઃ સ તુઘ-
માનોઽપિ રુજં વિવેહે । જ્ઞાન્તિ વિલોકયેતિ ચ તસ્ય સુજ્ઞાઃ પ્રાગ્યો-

ધ્વનિ અને આશીર્વાદનો અન્વય કરવો, એટલે સર્વનો જયધ્વનિ કર્યો
અને સર્વને આશીર્વાદ આપ્યો ॥૨૦-૨૧-૨૨॥ પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયા પછી
ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, ધાર્મિક એવા બાળશર્મા વિપ્રે પુત્રજન્મના અતિશય
આનંદથી સંભ્રાંત થઈ ગયા હોય ને શું? એવા થઈને અથવા સંભ્રાંત-
આદરયુક્ત થઈને, પુત્રનો જન્મ થયો સાંભળ્યો એજ ક્ષણમાં તે વખતે
પહેરેલાં વસ્ત્રેસહિત સ્નાન કર્યું. 'જાતે પુત્રે પિતુઃ જ્ઞાનં સચૈલં તુ વિધીયતે'
એવું કૃત્યાર્થિતામણિપ્રબન્ધમાં સંવર્તમુનિનું વચન છે. સ્નાન કર્યા પછી પ્ર-
થમ વિપ્રોની પૂજા કરીને તેમના કહેવા મુજબ યથાવિધિ જાતકર્મસંસ્કાર
કર્યો. 'શ્રુત્વા જાતં પિતા પુત્રં સચૈલં જ્ઞાનમાચરેત્ । પ્રાજ્ઞામિવર્ધનાત્પુંસો
જાતકર્મ વિધીયતે' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે. તેપછી પોતાના વૈભવને અનુસારે
શ્રાદ્ધણેને ગો-હિરણ્ય-અન્નાદિ દાનો યથાવિધિ આપ્યાં. આતો નૈમિત્તિક
શ્રાદ્ધ કર્યા પછી જાણવું. 'અચ્છિન્નનામિ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધં વૈ પુત્રજન્મનિ' એમ
વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહ્યું છે. 'દેવાશ્ચ પિતરશ્ચૈવ પુત્રે જાતે દ્વિજન્મનામ્ । આ-
યાન્તિ હિ દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પુણ્યાહમિતિ ચાબ્રુવન્' એમપણ પુરાણોત્તરમાં કહ્યું
છે. 'પુત્રે જાતે વ્યતીપાતે દત્તં ભવતિ ચાક્ષયં' એવી પણ સ્મૃતિ છે. મારે
તે મુજબ સર્વ વિધિ કર્યો ॥૨૩॥ હવે બાળકનાં કેટલાંક અલૌકિક લક્ષણો
કહે છે-અતિકોમળ અવયવોવાળો આ બાળક ડાંસ મચ્છર વિગેરે પીડા
પમાડે છે પણ પ્રાકૃત બાળકનીપેઠે પીડા નહિ સહન થતાં ક્યારેયપણ રૂદન
કરતો નથી પરંતુ તેની બાથને સહન કરે છે. આવી બાળકની સહનશક્તિ
જેધને સ્ત્રિયોપણ આ કોઈ પ્રાગ્યોગી (યોગમાંથી ભ્રષ્ટ થએલો તથાપિ
પૂર્વસંસ્કારમાંથી નહિ પતિત થએલો) છે એમ માનવા લાગી તો પ્રાણ પુરૂષો
એમ માને એમાં તો કહેવું જ શું? અર્થાત્ પ્રાણનીપેઠે પામરોએપણ આ

ગિનં તં વિવિદુઃ સ્ત્રિયોઽપિ ॥૨૪॥ તં નૂતનામ્બુધરસુન્દરમાસુરા-
જ્ઞમાજાનુવાદુયુગલં રુચિરસ્મિતાસ્યમ્ । બાલં નૃનાઽધ્યમુરુધા વિદ-
ધાનમીશં મત્વાત્મજં ચ પિતરાવતિહર્ષમાપ્તૌ ॥૨૫॥ તસ્યામિધાનં
જનકઃ સુતસ્ય સ દ્વાદશાહે વિધિના ચકાર । ણ્ણોઽજ્ઞકાન્ત્યા રુ-
ચિરો યતોઽતઃ સ્થ્યાતોઽસ્તુ નામ્ના ભુવિ દેવશર્મા ॥૨૬॥ એવં સ

ચિહ્નોવડે પૂર્વયોગી જાણ્યા ॥૨૪॥ માતાપિતા-ભાગ્યવતીબાળશર્મા આ
બાળકના જનુપર્યંત લાંબા બાહુયુગળ, સુંદર મંદહાસસહિત મુખકમળ,
નૂતન મેઘને સદૃશ શ્યામસુંદર પ્રકાશમાન અવયવો તથા માનુષબાળ
લીળાને જોઈને, ઈશ્વર એવાપણુ ધર્મદેવમાં 'આ આત્મજ અમારા અસા-
ધારણુ ભાગ્યવિશેષથી થયોછે' એવી થએલી પરમપ્રેમાળ પુત્રદૃષ્ટિથી પર-
માનંદને પામ્યાં, અથવા-એવી રીતની અંગપ્રત્યંગની કાંતિએ યુક્ત એવા
બાળપુત્રને 'આ કોઈ ઈશ્વરજ બહુધા મનુષ્યભાવનું અનુકરણુ કરીને
આપણી ઉપર અનુચ્છ કરવા પુત્રભાવથી અવતર્યા છે એવો નિશ્ચય કરીને
પરમ હર્ષને પામ્યાં ॥૨૫॥ તેપછી પિતા બાળશર્માએ જન્મથી બારમે
દિવસે પુત્રનો યથાવિધિ નામકરણુ નામનો સંસ્કાર કર્યો, 'આ પુત્ર અંગ-
કાંતિથી સુંદર દેહીપ્યમાન છે માટે ભૂમિમાં દેવશર્મા એવા અન્વર્થ નામથી
વિખ્યાત હો' એમ પોતાના સંબંધિજનોને કહ્યું. કૃત્યાર્થતામણિમાં 'જનના-
દશરાત્રે વ્યુષ્ટે શતરાત્રે સંવત્સરે વા નામધેયકરણમ્ । વ્યુષ્ટે અતિક્રાન્તે એકા-
દશેઽહનિ । વ્યુષ્ટે હૃતિ શતરાત્રસંવત્સરામ્યામપ્યન્વેત્તવ્યં' એમ કહેછે. માટે
અગ્યારમે દિવસે નામકરણુ કરવું યોગ્ય છે તો આ સ્થળે 'બારમે દિવસે
નામસંસ્કાર કર્યો' એમ કેમ કહ્યું ? એવી કોઈ આશંકા કરે તો તે સત્ય
છે. 'નામધેયં દશમ્યાં તુ દ્વાદશ્યાં વાપિ કારયેત્ । પુણ્યે તિથૌ મુહૂર્તે
વા નક્ષત્રે વા ગુણાન્વિતે' આ મનુવચનથી 'અગ્યારમે દિવસે વિષ્ણુદિનો
સંભવ હોય તો બારમે દિવસેપણુ નામકરણુ કરવું' એમ પણ તેમાંજ
કહ્યુંછે. માટે બારમે દિવસે કરવામાં દોષ નથી. મનુવચનમાં 'દશમ્યાં દ્વા-
દશ્યાં વા' આ પદથી 'અગ્યારમે દિવસે બારમે દિવસે નામ કરવું' એમપણુ
તેમાંજ કહ્યુંછે ॥૨૬॥ પૂર્વોક્તપ્રકારે પિતાએ નામકરણુ સંસ્કાર જેનો કર્યો

પિત્રા કૃતનામધેયો જહાર ચિત્તં ચ દિને દિનેઽસ્ય । દ્વાત્તેઃ સ્વકી-
યસ્ય પરસ્ય ચાસૌ મુહુઃ સુતોઽભૂદતિદર્શનીયઃ ॥૨૭॥ સ શ્રીમાન્પ્ર-
તિદિનમાશુવર્ધમાનઃ શ્યામાઙ્ગો હિમરુચિકાન્ત આત્મદન્તઃ । યામૂચે
પ્રથમગિરં કલાં તુ બાલ્યે જાતાઽસીત્સકલમનઃપ્રહર્ષણી સા ॥૨૮॥
સંસ્કારાન્પ્રાપ્ય સર્વાન્સ નિગમવિધિનાઽન્નાશનાદીન્ ક્રમેણ બધ્વા
મૌર્જીં વ્રતસ્યો ગલવિચલદસૂક્ષ્મચર્યમ્ । વેદાનધ્યૈત સા-
જ્ઞાન્ ગુરુકુલવસતિર્દ્વાદશાબ્દાંસ્તતસ્તં સન્તોષ્યામીષ્ટદાનૈઃ ક્રમગ-

છે એવા બાળપુત્ર અહર્નિશ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અંગલાવણ્યતાથી બાળ-
શર્મા પિતાતું હૃદય આકર્ષણ કરવા લાગ્યા. એટલે પિતાને એની ઉપર પુત્ર-
સ્નેહ પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો, એકલા પિતાના હૃદયને આકર્ષણ કર્યું એમ-
નહિ પરંતુ પોતાનો સંબંધિવર્ગ કે અસંબંધિવર્ગ સર્વનાપણ હૃદયને તુલ્યપણે
આકર્ષણ કર્યું. વળી આ બાળક સર્વકોષને વારંવાર અતિદર્શનીય થયો.
એટલે પ્રતિક્ષણ જોનારા જનોનેપણ જાણે નિત્ય નવો નવો હોય ને શું ?
એમ અતિ આહ્વાદ આપનારો થયો ॥૨૭॥ શ્રીમાન્—અપૂર્વ શોભાએ
સંપન્ન, પ્રતિદિન આશુ—ત્રીહિની પેઠે વૃદ્ધિ પામતા શરીરના અવયવો
જોના છે, શ્યામસુંદર શરીર જોતું છે, ચંદ્રમાની માફક જનસમાજના
મનનયનને આનંદ આપનારા, કેટલીક દાંતરૂપી કળિયો જોની અંકુરિત
થઈ છે એવા દેવશર્મા બાલ્યવયમાં કલા-અવ્યક્તમધુર એવી જો પ્રથમ
વાણી બોલ્યા તે સમય જનોના શ્રવણમનને અતિ આનંદ આપનારી થઈ
॥૨૮॥ દેવશર્માએ અન્નપ્રાશનાદિ યજ્ઞોપવીત પહેલાંના સર્વ સંસ્કારો વેદ-
વિધિ-વેદોને અનુસરેલા પોતાના ગૃહમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે તેમાં
કહેલા ક્રમથી પામીને, મૌજાંધન નામના ઉપનયનસંસ્કારને પામીને,
વિદ્યાગ્રહણમાં અંગભૂત બાર વર્ષનું બ્રહ્મચર્યવ્રત પ્રથમ હતું, કળિબળને
હીધે તેના પ્રાણ ગળામાં આવી ગયા હતા એટલે વિનષ્ટપ્રાય થઈ ગયું હતું,
એવા બ્રહ્મચર્યને પોતે તેવા વ્રતમાં રહીને ઉજ્જીવન કરતા થકા (પોતે
પાળવા પૂર્વક) ગુરુકુળમાં નિવાસ સ્વીકારીને, શિક્ષાકલ્પાદિ છો અંગે
સહિત સામાદિ ચાર વેદોને બાર વર્ષપર્યંત ગુરુથકી ભણીને, વેદાધ્યાપક

તમકરોત્તસમાવર્તનં ચ ॥૨૯॥ સ્નાતકવ્રતનિષ્ઠોઽસૌ માર્યામાત્મ-
સમાં તતઃ । ઉદ્ધોદુમૈચ્છન્નપતે ! કુલીનાં ચોચિતાં ગુણૈઃ ॥૩૦॥
વેશે તત્ર મવત્યેકા નદી નામ્ના મનોરમા । તસ્યાં તીર્થં મલ્લૌઢાશ્ચ
વર્તતેઽઘચયાપહમ્ ॥૩૧॥ તદુત્તરદિશિ ગ્રામશ્લુપ્પયા ઇતિ વિશ્રુ-
તઃ । ચાતુર્વર્ણ્યજનાકીર્ણો યાજ્ઞિકાનામતિપ્રિયઃ ॥૩૨॥ તઢાગેના-
તિમહતા શોમિતો નિર્મલામ્મસા । પરિતો મહતીમિશ્ર વહ્નીમિ-
ર્દુમજાતિભિઃ ॥૩૩॥ તત્રામૂદ્રાક્ષણો વિદ્વાન્ કૃષ્ણશર્મા જિતે-
ન્દ્રિયઃ । યસ્ય માર્યાઽમવત્સાધ્વી ભવાનીત્યભિવિશ્રુતા ॥૩૪॥ તા-
વુમૌ દમ્પતી નિત્યં વાસુદેવે પરાત્પરે । ચક્રતુઃ પરમાં મર્કિં નિ-

ગુરુને અભીષ્ટ દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરીને, વિદ્યા પામીને અને વ્રતને સ-
માપ્ત કરીને, સંસ્કાર ક્રમથી આવેલા વ્રતસમાપ્તિના અંગભૂત સમાવર્તન
નામનો સંસ્કારપણ કયો ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! ત્યારપછી સ્નાતકવ્રતમાં રહેલા
આ દેવશર્મા શ્રૌતસ્માર્તધર્મમાટે દારસંગ્રહ ધ્યષ્ટતાં તેને માટે ધર્મરતિમાં
પોતાને તુલ્ય, શીલાદિગુણોવડે પોતાને ઉચિત, કુલીન એવી ભાર્યા પર-
ણવાને ધ્યષ્ટયા ॥૩૦॥ એવી રીતે શ્રીધર્મદેવનો જન્મોત્સવાદિ કહીને,
હવે તેમનો મૂર્તિ પૂર્વપત્નીની સાથે વિવાહ કહેવા શ્રીમૂર્તિના જન્મોત્સવા-
દિકનો પ્રસ્તાવ બાકીના અધ્યાયથી કહેછે—એજ કોસળદેશમાં મનોરમા
નામથી વિખ્યાત કોઈ નદી છે. તે નદીમાં પાપપુન્યને નાશ કરનાર મખેડા
નામથી પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. તે તીર્થની ઉત્તરાદિ દિશામાં છપૈયા નામથી
વિખ્યાત એક ગ્રામ છે. કેવું ગ્રામ તો—જેમાં પોતપોતાના ધર્મમાં તત્પર
આરેય વર્ણના જનો ભરપુર વસેછે, જેમાં યાજ્ઞકો ‘યજ્ઞાનુષ્ઠાનને સમુચિત
આ પ્રદેશ છે’ એવી પરમપ્રીતિ પામીને વસેછે. નિર્મળ જળવાળા અતિવિ-
શાળ સરોવરવડે શોભાયમાન છે. અતિશય ઊંચા છાયાફળપુષ્પપ્રધાન,
આંખા આદિક વિવિધ વૃક્ષવૃંદોવડે આરેખાળુ શોભાયમાન છે ॥૩૧-૩૨-
૩૩॥ એવા ગ્રામમાં વિદ્વાન્, જીતેન્દ્રિય, કૃષ્ણશર્મા નામના સરવરીયા
ગ્રાહણ હતા, તેમને ભવાની નામની ભાર્યા સાધ્વી-પતિવ્રતા માટેજ
અસાધારણ પાતિવ્રત્યથી સર્વત્ર વિખ્યાત હતી ॥૩૪॥ તે દંપતી ભવાની

શ્ચન્નહૃદયૌ શુચી ॥૩૫॥ તયોઃ પુત્ર્યમવત્સાક્ષાન્મૂર્તિર્ધર્મસધર્મિ-
 ની । શીલલક્ષણસમ્પન્ના નાનાસદ્ગુણમણ્ડિતા ॥૩૬॥ શકાબ્દે ત્રિ-
 ક્રમાર્કસ્ય ગજાઙ્ગાશ્વેન્દુસમ્મિતે । ઝર્જે શુક્લે પૌર્ણમાસ્યાં સૌમ્યે
 સાઽજનિ વહ્નિમે ॥૩૭॥ પૂર્ણેન્દુનૈન્દ્રીવદને કરકુક્કુમલિમ્પિતે ।
 પ્રાદુર્વભૂવ સહસા સા દ્યોતદિવ્યવિગ્રહા ॥૩૮॥ યદા મૂર્તિર્મૂમાવ-
 જનિ મુનિશાપેન તુ તદા શ્રુતૌ કીર્ત્યાદૌ ચોત્સુકતરમભૂદન્તર-
 મપિ । નૃણાં શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રતિગૃહમભૂદુત્સવમરો મરો ભૂમેશ્ચૈવા-

કૃષ્ણશર્મા શુચિ-ત્રણ કરણ (મન વચન કાય) ની શુદ્ધિએ સંપન્ન, માટેજ
 નિષ્કપટ હૃદયવાળાં થઇને પરાત્પર વાસુદેવ ભગવાનમાં એકાંતિપ્રી ભક્તિ
 પ્રતિદિન કરવા લાગ્યાં ॥૩૫॥ જે ધર્મદેવની સાક્ષાત્ પત્ની મૂર્તિ છે તેપણ
 પોતાના ભર્તા ધર્મદેવની પાછળ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થવાનો સંકલ્પ કરી,
 ભવાની કૃષ્ણશર્મા માતાપિતાની પુત્રીરૂપે, શીલ-પતિવ્રતાને ઉચિત સદ્-
 વ્રતો, લક્ષણ-સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલાં સૌભાગ્યાદિ સૂચવનારાં ચિહ્નોએ
 સંપન્ન, અને મંડનથી મંડિત નહિ પણ સત્ય, સૌશીલ્ય, કારણ્ય, ઔદાર્ય
 આદિસાદિ ગુણોએ મંડિત હોઇને પ્રકટ થયાં ॥૩૬॥ તેમના અવતરણનેજ
 સમયવિવેચન કરવા પૂર્વક વિસ્તારથી કહેછે-ગળ-૮ અંક-૯ અશ્વ-૭
 ઇન્દુ-૧ થી વામગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમરાજના શકનું
 વર્ષ સંવત્ ૧૭૯૮ માં કાર્તિકમાસના શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાતિથિએ બુધવારે
 કૃત્તિકાનક્ષત્રમાં પૂર્ણચંદ્રમાએ પ્રાચીદિશાનું મુખ પોતાના કિરણોરૂપ હુંકુ-
 મથી લીંપીને અરણ્ય કર્ચુ ત્યારે અર્થાત્ પૂર્ણિમાએ ચંદ્રોદયસમયે મૂર્તિ-
 દેવી દ્યોતમાન દિવ્યદેહથી એકદમ પ્રકટ થયાં ॥૩૭-૩૮॥ જન્મકાળનો
 ઉત્સવ કહેછે-જે કાળમાં દુર્વાસાના શાપના મિષથી ધર્મપત્ની મૂર્તિ ભૂમિ-
 ઉપર અવતર્યાં એજ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણપ્રીતનાદિ ભક્તિવિશેષમાં
 મનુષ્યોનું પણ મન (અપિ શબ્દથી દેવતાઓનું પણ મન) અતિઉત્સાહ-
 વાળું થયું. તથા શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યેક મંદિરોમાં અત્યધિક મહોત્સવો થવા
 લાગ્યા, અથવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં શ્રીકૃષ્ણના મહોત્સવો થવા લાગ્યા. અને
 ભૂમિનો પાપરૂપ જે ભાર હતો તથા પાપને પ્રવર્તાવનારો જે અસુરસમૂહ

સુરનિકર આપોત્તરવયઃ ॥૩૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે
ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે ધર્મભક્તિજન્મોત્સવનામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

સુમત ઉવાચ—સંસ્કારાન્વિદધે તસ્યાઃ કૃષ્ણશર્મા યથાવિધિ ।
બાલેતિ નામ કન્યાયાશ્ચકારાતિમુદા નૃપ ! ॥૧॥ તજ્જન્મદિનત-
સ્તસ્ય વિપ્રસ્ય ગૃહમન્વહમ્ । વિવૃદ્ધધનધાન્યાદિસમ્પદાસીન્નિરા-
મયમ્ ॥૨॥ નન્દયન્તી સ્વપિતરૌ બાલા શૈશવલીલયા । વવૃદ્ધે ચ-
ન્દ્રલેખેવ પ્રાક્ષ્ણે પ્રતિવાસરમ્ ॥૩॥ દેવહૃતીસમૈવાસીત્સા રૂપ-
ગુણલક્ષણૈઃ । કૃષ્ણભક્તિસ્વભાવા ચ બાલ્યાદાસીચ્ચ સત્યવાક્ ॥૪॥
સર્વદા કુર્વતીં ભક્તિં મુદા કૃષ્ણસ્ય વીક્ષ્ય તામ્ । જનઃ સર્વોઽપ્યા-

હતો તે તે સમયમાં ઉત્તરવય-અવસાન અવસ્થાને પામ્યો. અર્થાત
તેના કંઠમાં પ્રાણ આવી ગયા ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમ-
પ્રકરણે ધર્મભક્તિજન્મોત્સવનામૈકાદશોઽધ્યાય ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

હવે મૂર્તિનો ધર્મદેવની સાથે વિવાહ કહેતાં પ્રથમ ધર્મને ઉચિત એવા
મૂર્તિના કેટલાક ગુણો કહેછે. સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! કૃષ્ણશર્મા
વિપ્રે પોતાના ઘરમાં અવતરેલી તે કન્યાના ‘મારે ત્યાં આ અનુપમ પુત્રી
પ્રકટી’ એવા આનંદથી યથાવિધિ જાતકર્માદિ સંસ્કારો કર્યા. તથા અત્યંત
હર્ષથી કન્યાનું બાળા એવું નામ પાડ્યું ॥૧॥ કૃષ્ણશર્માનું ઘર બાળાના
જન્મ દિવસને આરંભીને પ્રતિદિન વિવૃદ્ધ ધનધાન્યાદિ સમૃદ્ધિવાળું અને
આધિ વિગેરે ઉપદ્રવોએ વર્ણત થઈ ગયું ॥૨॥ તે બાળા બાળલીલાથી
પોતાના માતાપિતાને આનંદ ઉપજાવવાપૂર્વક શુકલપક્ષમાં ચંદ્રમાની કળા
જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે તેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં ॥૩॥ તે બાળા શરીર
સૌન્દર્યનો અતિશય, સૌશીલ્યાદિગુણો, અને સૌભાગ્યાદિ સૂચક લક્ષણોવડે
શ્રીકપિલદેવ ભગવાનની માતા દેવહૃતીને તુલ્યજ થયાં તથા બાલ્યવયમાંજ
શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળાં અને સત્યપૂત વાણીવાળાં
થયાં ॥૪॥ હે ભૂપતે ! નિરંતર આનંદથી શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણાદિ ભક્તિને ક-

જુદાવ ભક્તિનામૈવ ભૂપતે ! ॥૫॥ કન્યાં તાં કૃષ્ણશર્માઽદાદ્યોગ્યાય
ગુણશાલિને । તસ્મૈ દેવાય વિપ્રાય સ્વગૃહે વિધિપૂર્વકમ્ ॥૬॥ તન્ના-
ગતો બાલશર્મા જન્યૈઃ સ્વૈર્વન્ધુભિઃ સહ । પુત્રમુદ્ગ્રાહયામાસ મા-
નિતઃ કૃષ્ણશર્મણા ॥૭॥ પરસ્પરોચિતૌ દૃષ્ટ્વા તાવુભૌ દમ્પતી
જનાઃ । પ્રશંસંસુર્મુહુઃ પ્રેમ્ણા પાર્વતીશંકરાવિવ ॥૮॥ જામાતરં
સુશીલં તં કૃષ્ણશર્મા ગુણાન્વિતમ્ । પ્રેમ્ણા નિવાસયામાસ સ-
મ્પ્રાર્થ્ય સ્વસ્ય વેશ્મનિ ॥૯॥ ન્યુવાસ તત્ર તત્પ્રીત્યૈ પણ્ડિતઃ સ
દ્વિજોત્તમઃ । આજ્ઞયૈવ પિતુઃ સ્વસ્ય પદ્યા અનુમતેન ચ ॥૧૦॥ દિ-
નાનિ કતિચિત્તત્ર સ્થિત્વા નિજપુરં વ્રજન્ । વિપ્રવર્યૌ બાલશર્મા

રતાં જોધને બધાય લોકો ભક્તિનામથીજ બોલાવા લાગ્યા. અર્થાત્ આ-
ળામાં ભગવદ્ભક્તિનો અતિશય જોધને સર્વજનોએ ભક્તિ એવા નામથી
બોલાવવા માંડ્યાં એટલે લોકમાં ભક્તિનામથીજ પ્રખ્યાત થયાં ॥૫॥ ભ-
ક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્માએ યોગ્ય-વરોચિત લક્ષણવાળા, વિદ્યા વિનય વિગેરે
ગુણોવડે શોભાયમાન, પૂર્વોક્ત દેવશર્મા વિપ્રને ઇંટાર ગામથી પોતાને ઘેર
લાવીને ભક્તિનામનાં પોતાનાં આળા પુત્રીને વિધિપૂર્વક વાગ્દાન કરવાપૂ-
ર્વક આપ્યાં ॥૬॥ વરના પિતા આળશર્માએ જાનેયા પોતાના બાંધવ વર્ગને
સાથે લઈને છપૈયામાં આવીને કૃષ્ણશર્માએ સન્માન કર્યા થકા પુત્ર દેવ-
શર્માને યથાવિધિ પરણાવ્યા ॥૭॥ વિવાહ મંડપમાં આવેલા સર્વ કોઈ જનો
દંપતી (ભક્તિ દેવશર્મા)ને જોધને ‘પાર્વતી શંકરની પેઠે આ એક બીજાને
યોગ્ય છે અને અખિલ લોકના કલ્યાણના કારણભૂત છે’ એમ પરમ પ્રેમથી
વારંવાર વખાણ કરવા લાગ્યા ॥૮॥ ભક્તિના પિતા કૃષ્ણશર્મા પોતાને પુત્ર
નહિ હોવાથી ‘મારે તો સકળ લોકના શ્રેયનાં મૂળ આ દંપતીજ છે’ એવો
નિશ્ચય કરીને, સુશીલ, સમય શુભગુણના નિધિરૂપ જામાતા દેવશર્માને
પ્રાર્થનાપૂર્વક પ્રેમથી પોતાનેજ ઘેર રાખ્યા ॥૯॥ પંડિત-વિદ્વાન્ અથવા પાંડે
અટકવાળા, દ્વિજશ્રેષ્ઠ દેવશર્મા પ્રથમ પિતા આળશર્માની આજ્ઞાથીજ પ-
ત્નીની પણ અનુમતિથી પોતાના સાસરા કૃષ્ણશર્માની પ્રસન્નતા માટે છપૈ-
યામાં ઘરજમાઈ થઈને રહ્યા ॥૧૦॥ દેવશર્માના પિતા વિપ્રવર્ય આળશર્મા

હ્યશિષત્સ સ્તુષાં નિજામ્ ॥૧૧॥ શ્રીબાલશર્માવાચ—શ્રુણુ કલ્યાણિ !
ભદ્રં તે વચનં હિતકૃન્મમ । સુશીલા પાપભીરુસ્ત્વં ભવ નિત્યં પતિ-
વ્રતા ॥૧૨॥ યાવત્સ્વલોમસઙ્ખ્યાઽસ્તિ તાવત્કોટ્યયુતાનિ ચ । ભર્ત્તા

છપૈયામાં કૃષ્ણશર્માના ઘરમાં કેટલાક દિવસ રહીને, પોતાના ઇંદાર પુર
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતાં પોતાની સ્તુષા (પુત્રવધુ ભક્તિદેવી)ને આગળ કહે-
શે એ મુજબ શિખામણુ આપવા લાગ્યા. યદ્યપિ આ બાળા સ્વયં ધર્મ-
રહસ્યને જાણેછે. તથાપિ ગુરૂજનનું આ કર્તવ્ય છે. શું ? તો સમય આ-
વતાં સત્ય અર્થનો ઉપદેશ આપવો ॥૧૧॥ શ્રીબાળશર્મા દશ શ્લોકથી
તે શિક્ષા કહેછે—શ્રુણુ-સાવધાન મનથી માંડે આ વચન સાંભળો. હે
કલ્યાણિ ! તમારું ભદ્ર-કલ્યાણ થાઓ (ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો)
તમો સ્વયં કલ્યાણસ્વરૂપ છો. જે સહધર્મચારિણી તમારા મળવાથી
અમારો આ પુત્ર પણ અમારા કુળનું કલ્યાણ કરનારો થશે, માટે તમો
અમારા કુળનાં કલ્યાણ કરનારાં છો. કેવળ કુળનુંજ કલ્યાણ કરનારાં છો
એટલુંજ નહિ પણ અખિલ લોકનું પણ કલ્યાણ કરનારાં છો, કેમકે-જે
તમારે વિષે ભગવાન પ્રકટ થઈને કળિમળને ટાળશે. માટે તમો સર્વ લો-
કનાં પણ કલ્યાણ કરનારાં છો. એવાં સકળ કલ્યાણરૂપ તમારું ભદ્ર (ક-
લ્યાણ) થાઓ. એવા ગુરૂજનભાવને અનુગુણ આચાર પાળનારા અમો
આશીર્વાદ આપીએ છીએ. તમોને નિમિત્ત કરીને જે આ માંડે વચન પ્રવર્તે
છે તે નારીજનમાત્રના હિત-કલ્યાણને કરનારું છે. તમો જન્મથીજ સુશીલ
અને પાપભીરૂ (પાપાચરણમાં ભયયુક્ત પ્રકૃતિવાળાં) છો. એવાં તમો
નિત્ય પતિવ્રતા થાવ. એટલે ‘યસ્ત્વયા સહ સસ્વર્ગો નિરયો યસ્ત્વયા વિના’
એમાં કહ્યા મુજબ પતિને જે પ્રિય હોય તેજ એક પ્રિય જેને હોય તેરૂપ
અર્થાત્ સર્વશે પણ પતિને અનુકૂળ વર્તવારૂપ જે પાતિવ્રત્ય છે તે તમારે
વિષે નિરંતર હો ॥૧૨॥ પતિવ્રતાપણામાં ફળ કહેવાપૂર્વક તેનું માહાત્મ્ય
કહેછે—જે નારી યાવજીવિત પાતિવ્રત્યમાંથી નહિ પતિત થએલી છે
તે પતિવ્રતા નારી પતિને પણ સ્વર્ગલોકમાં લઈ જઈને, તેની સાથે કીડા
કરતી થકી જેટલી પોતાના શરીરના રોમની સંખ્યા છે (સાઠા ત્રણ કરોડ)

સ્વર્ગસુખં ભુક્તે રમમાણા પતિવ્રતા ॥૧૩॥ ધન્યા સા જનની
 લોકે ધન્યોઽસૌ જનકઃ પુનઃ । ધન્યઃ સ ચ પતિઃ શ્રીમાન્
 યસ્ય ગૃહે પતિવ્રતા ॥૧૪॥ પુણ્યં યસ્ય ભવેત્પુંસઃ શતજન્મ-
 સમર્જિતમ્ । ગૃહે તસ્ય ભવેન્નારી ધર્મનિષ્ઠા પતિવ્રતા ॥૧૫॥
 પિતૃવંશ્યા માતૃવંશ્યાઃ પતિવંશ્યાસ્ત્રયસ્ત્રયઃ । પતિવ્રતાયાઃ પુ-
 ણ્યેન સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ભુજ્જતે ॥૧૬॥ વિભ્યત્પતિવ્રતાસ્પર્શં કુ-
 ર્હતે માનુમાનપિ । સોમો ગન્ધવહશ્ચાપિ સ્વપાવિઙ્ચાય ના-
 ન્યથા ॥૧૭॥ પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ તાનિ સન્તિ સતીપદે ।

તેને દશ હજારે ગુણુતાં જેટલાં વર્ષ થાય એટલાં વર્ષપર્યંત સ્વર્ગસુખને
 ભોગવે છે ॥૧૩॥ જે જનનીએ પતિવ્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે જ-
 નની ધન્ય-પુણ્યવતી છે. જે જનકે પતિવ્રતા પુત્રીને જન્મ આપ્યો છે તે
 જનક ધન્યભાગી છે. જે પતિને પત્ની પતિવ્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે પતિ પુણ્ય-
 શાળી અને શ્રીમાન્-સારી કીર્તિવાળો છે. જેના ઘરમાં પતિવ્રતા વસે છે તે
 ઘરનો ધણી પણ ધન્યશાળી છે. ॥૧૪॥ પતિવ્રતા પત્ની પ્રાપ્ત થવી તે સ્વદેખ
 સુકૃતનું ફળ નથી પરંતુ જે પુરૂષને સો જન્મનાં સુકૃત સામટાં ઉદય
 થાય તે પુરૂષના ઘરમાંજ પતિવ્રતાના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી પતિવ્રતા પત્ની
 હોય. તેટલાં જન્માંતર સુકૃતથી પતિવ્રતાનો પતિ ધર્મનિષ્ઠ અને ભગવદ્-
 ભક્તજ હોય એમ સૂચવ્યું છે ॥૧૫॥ પતિવ્રતાના પુણ્યથી પિતાના વંશના
 ત્રણ (પિતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા માતાના વંશના
 ત્રણ (માતાનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) તથા પતિના વંશના
 ત્રણ (પતિનો પિતા, તેનો પિતા અને તેનો પિતા) આ સર્વે પૂર્વના (તથા
 પછીના પણ ત્રણ ત્રણ) પુરૂષો સ્વર્ગનાં ભોગસુખને ભોગવે છે ॥૧૬॥ સૂર્ય
 સોમ અને પવન આ દેવતાઓ સર્વનો સ્પર્શ કરનારા છે પણ પતિવ્રતાના
 સ્પર્શથી અતિશય ભય પામીને પોતે પવિત્ર થવા માટેજ સ્પર્શ કરેછે પણ
 બીજા દુષ્ટભાવથી સ્પર્શ કરી શકતા નથી. આથી દેવતાઓ પણ પતિવ્ર-
 તાનો સ્પર્શ કરવા સમર્થ થતા નથી એમ જણાવ્યું છે ॥૧૭॥ પૃથ્વી ઉપર
 પાવન તીર્થો ગંગાદિ છે તે સર્વે પતિવ્રતાના ચરણતળમાં રહ્યાં છે (આથી

તેજશ્ચ સર્વદેવાનાં તનૌ તસ્યાસ્તપસ્વિનામ્ ॥૧૮॥ સાધ્વીપાદરજો-
ભિર્મૂઃ પૂતા સદ્યો હિ જાયતે । નમસ્કૃત્ય ચ તાં પાપી પાપેભ્યો
મુચ્યતે કિલ ॥૧૯॥ પતિવ્રતા ત્વચ્ચત્યા સાવિત્ર્યા ચાનસૂયયા ।
શાણ્ડિલ્યાઽહલ્યયા સત્યા દ્રૌપદ્યા શતરૂપયા ॥૨૦॥ મેનયા ચ
સુનીત્યા ચ સંજ્યા સ્વાહયા તથા । તુલ્યા લોપામુદ્રયાઽસ્તિ તત-
સ્ત્વં તાદૃશી ભવ ॥૨૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—તસ્યૈ પતિવ્રતાધર્માન્ સોઽ-

પાવનપણાનો અતિશય પાદતળમાં કહ્યો) સૂર્ય ચંદ્ર ઇન્દ્રાદિ સર્વ દેવતા-
ઓનું જે તેજ છે તથા તપસ્વી વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર વિગેરે ઋષિઓનું જે
તેજ છે તે સર્વે પતિવ્રતાની તનુમાં વર્તેછે. (આથી અસત્પુરુષોથી પતિ-
વ્રતાનો પરાભવ ન થઈ શકે એમ કહ્યું) ॥૧૮॥ પતિવ્રતાના પાદરજના
સંબન્ધમાત્રથી આ જડ એવી પણ પૃથ્વી તત્કાળ પવિત્ર થાય છે તો એતનો
પવિત્ર થાય એમાં કહેવુંજ શું ? એવી પતિવ્રતાને પ્રણામ કરીને તો પાપી
પુરુષ પણ પાપમાંથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે. અર્થાત્ પ્રબળ પ્રાયશ્ચિત્તોએ
પરિહાર્ય એવાંપણ પાપો પતિવ્રતાને પ્રણામમાત્રથી પલાયન થાયછે.
આ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૯॥ પતિવ્રતા પત્ની તો વસિષ્ઠમુનિની
પત્ની અરુન્ધતી, બ્રહ્માની પત્ની સાવિત્રી, અત્રિમુનિની પત્ની અનસૂયા,
શાંડિલી, (તે નામની કોઈ નૈષ્ઠિકવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી તપસ્વિની ઋષિકુમા-
રિકા ભારતમાં પ્રસિદ્ધ) ગૌતમમુનિની પત્ની અહલ્યા, દક્ષની પુત્રી શંભુ-
પત્ની સતી, પાંડવોની પત્ની દ્રૌપદી, સ્વાયંભુવમનુની પત્ની શતરૂપા, હિમા-
લયની પત્ની મેના, ઉત્તાનપાદરાજની પત્ની સુનીતિ, સૂર્યની પત્ની સંજા,
અગ્નિની પત્ની સ્વાહા, અગસ્ત્યમુનિની પત્ની લોપામુદ્રા, આ સર્વને તુલ્ય છે.
માટે તમો તેવાં પતિવ્રતા થાઓ અર્થાત્ અરુન્ધતી વિગેરે પતિવ્રતાઓના
ઉદાહરણનાં સ્થાન છે તો તમોપણ અરુન્ધતી આદિકની પેઠે પૃથ્વી ઉપર
પતિવ્રતાઓના ઉદાહરણનાં સ્થાન થાઓ ॥૨૦-૨૧॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે
—હે રાજન્ ! આળશમાં વિગ્રે પતિવ્રતામાહાત્મ્ય કહ્યા પછી ભક્તિ
નામની સ્તુષાને કાશીખંડાદિકમાં કહેલા સર્વ પતિવ્રતાધર્મો ઉપદેશ કરીને,
તેમનો અસાધારણ પ્રેમાતિશય પોતાના પતિમાં વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો

નુશાસ્યાશ્ચિલાનથ । નામ્ના પ્રેમવતીત્યાહ દૃષ્ટ્વા તત્પ્રેમ ભર્તરિ ॥૨૨॥
 તતઃ સ્વવંશદ્યુમણિં બાલ્યાદેવ સુશિક્ષિતમ્ । પુત્રં સર્વગુણોપેતમુ-
 વાચ વદતાં વરઃ ॥૨૩॥ બાલશર્મોવાચ—પુત્ર ! ત્વં નનુ સુજ્ઞોઽસિ વે-
 દશાસ્ત્રાર્થપારગઃ । તથાપિ શાસ્ત્રિ ભદ્રં તે વૃદ્ધત્વાત્પિતૃભાવતઃ
 ॥૨૪॥ જ્ઞાનં સન્ધ્યાં જપં હોમં સ્વાધ્યાયં પિતૃતર્પણમ્ । દેવાર્ચનં

જેઠને 'તમો લોકમાં 'પ્રેમવતી' એવા નામથી પ્રખ્યાત થશો' એમ કહ્યું
 ॥૨૨॥ તેપછી અવસરોચિત હિતના એક વક્તા હોવાથી વદતાંવર (ધર્મ-
 શાસ્ત્રાર્થોના વક્તાઓને મધ્યે શ્રેષ્ઠ) એવા બાળશર્મા પુત્રના પ્રત્યે બોલ્યા.
 કેવો પુત્ર તો—'ધર્મશ્ચ સત્યં ચ દમસ્તપશ્ચ' ઇત્યાદિ સનત્સુબ્રતમુનિએ કહેલા
 વિપ્રગુણોએ યુક્ત, (ગુણવાનનેજ કરેલો ઉપદેશ કાર્ય કરનારો થાય) બાળ-
 પણાથીજ સારી શીખામણ આપેલો, (શીખામણ નહિ આપેલો તો વશ-
 વર્તિ ન થાય—આથી શુશ્રૂષાને અનુગુણ વિનયાદિકની સંપત્તિ સૂચવી છે)
 માટેજ પોતાના વંશને દ્યુમણિ (સૂર્ય)ની પેઠે પ્રકાશ કરનારો અર્થાત્ જેને
 ઉદ્દેશીને સ્વવંશની 'ધર્મવંશ' એવી પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. એવો પુત્ર હતો
 ॥૨૩॥ ગૃહસ્થધર્માદિકનો ઉપદેશ સત્તાવિશ શ્લોકથી પિતા બાળશર્મા
 આપે છે—હે પુત્ર ! મારે તમોને ઉપદેશ કરવા જેવું કશું નથી, કેમકે
 તમો વેદો, તેનાં અંગો અને તેનાં ઉપબૃહણરૂપ શાસ્ત્રો આ સર્વેના અર્થોને
 સમગ્રપણે જાણો છો. વળી તે વેદશાસ્ત્રાર્થનું વિજ્ઞાન કૃતર્કથી ઉપમર્દિત
 થએલું નથી પણ સત્તર્કવડે પ્રતિષ્ઠિત કરેલું છે. માટે તમો નિશ્ચે સુસ્ત છો.
 તથાપિ હું વૃદ્ધ હોવાથી અને પિતૃભાવ હોવાથી એટલે 'વૃદ્ધ હોય તે
 શીખામણ આપે અને પિતા હોય તે પુત્રને શીખામણ આપે' એવા વિધિને
 અનુસરીને ગૃહસ્થધર્માદિકનું શિક્ષણ આપું છું—તમારૂં ભદ્ર-કલ્યાણ
 થાઓ (એમ ઉત્સાહથી આશીર્વાદ આપ્યો) એટલે વેદશાસ્ત્રાર્થના પારને
 પામેલા અને સુસ્ત છો તથાપિ વિનયાવનત મસ્તકથી અને લકત્યવહિત
 ચિત્તથી મારૂં વચન સાંભળો છો માટે તમારૂં ભદ્ર થાઓ ॥૨૪॥ યથાસમય
 જ્ઞાન, યથાકાળ કરવાની પ્રાતરાદિ સંધ્યા, તેના અંગભૂત ગાયત્રીમંત્રજપ,
 અગ્નિમાં પ્રાતરાદિ હોમ, વેદાદિકના પારાયણરૂપ સ્વાધ્યાય, નિત્યતર્પણાદિ

વૈશ્વદેવં ચાતિથ્યં નિત્યમાચરેઃ ॥૨૫॥ યસ્ય સ્ત્રી સ્યાદ્ગુણવતી ગૃ-
હિધર્માન્સ આચરેત્ । પત્ની તવૈષા બાલાપિ સાધ્વીતિ પ્રતિભાતિ
મે ॥૨૬॥ તસ્માદસ્યાઃ પ્રિયં કાર્યં ત્વયા ગાર્હસ્થ્યમિચ્છતા । નાવ-
માન્યા ગુણવતી માર્યેયં ધર્મવલ્લભા ॥૨૭॥ આસન્નસમ્બન્ધવતીં
વિના કાપિ પરસ્ત્રિયમ્ । વિધવાં તુ વિશેષેણ ન સ્પૃશેસ્ત્વમમજ્ઞ-
લામ્ ॥૨૮॥ જીવહીનો યથા દેહઃ ક્ષણાદશુચિતાં વ્રજેત્ । મર્ત્વહીના

પિતૃયજ્ઞ, દેવયજ્ઞનામનો વૈશ્વદેવ, યથાશક્તિ અતિથિસત્કારરૂપ આતિથ્ય
અને ઉક્ત સર્વ કર્મનું સાદ્ગુણ્ય કરનાર વિષ્ણુદેવનું અર્ચન, આ નવ
આવશ્યક કર્મો તમારે પ્રતિદિન કરવાં. તેનું આચરણ ન કરે તો ધર્મ-
શાસ્ત્રમાં દોષ બતાવ્યોછે ॥૨૫॥ જે પુરૂષને ભાર્યા ગુણવતી મળે તેણે ગૃ-
હસ્થધર્મનું આચરણ કરવું. ધર્માનુષ્ઠાનમાટેજ દારસંગ્રહ છે પણ વિષય
સુખસાદૃ નથી. ભાર્યાએપણ ગુણવતી-ધર્માનુષ્ઠાનમાં પર્યવસાન થાય એવી
એક પતિશેષતા તેરૂપ નિશ્ચય ગુણવાળી થવું. તમારી આ પત્ની બાલ્યા-
વસ્થામાં વર્તે છે પણ તેવા ગુણવાળી પતિવ્રતા છે એમ મને જણાય
છે, માટે તમો આ ગુણવતી સહધર્મચારિણી સાથે વિહિત ધર્મોનું અનુષ્ઠાન
કરો ॥૨૬॥ આ પતિવ્રતા છે માટે એને જે પ્રિય હોય તે ગૃહસ્થધર્મનું
અનુસેવન કરવા ઇચ્છતા તમારે અવશ્ય કરવું. જે પ્રિય ધર્મવિરોધિ
હોય તે શી રીતે કરાય? એવી શંકા કરશો નહિ. એને ધર્મવિરોધિ
કાંઈપણ પ્રિય છેજ નહિ કેમકે આતો ધર્મવદ્ધિભા છે (એને ધર્મજ
પ્રિય છે) તો આ જે પ્રિય ઇચ્છે તે ધર્માનુસારીજ હોય, માટે આ
ગુણવતી ભાર્યાની અવજા ન કરવી. એટલે ‘સૂર્યચંદ્રાદિગ્રહણાદિ નિમિ-
ત્તમાં ખાર આહ્મણો જમાડવા’ ઇત્યાદિ અભ્યુદયનું કાર્ય કરવાનું કહે ત્યારે
‘આપણે એવું અભ્યુદય કર્મ કરવાની શી જરૂર છે?’ એમ કહીને તેના
પ્રિયનો પ્રતિઘાત કરીને અપમાન ન કરવું. ॥૨૭॥ તમારે કોઈપણ પર-
સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો નહિ, સમીપ સંગંધવાળી ભગિની વિગેરે સધવા કે
વિધવા સ્ત્રીનો તો સ્પર્શ કરવામાં દોષ નથી. સમીપ સંગંધ વિનાની અમં-
ગળરૂપ વિધવાનો સ્પર્શ તો વિશેષપણે વર્જવો ॥૨૮॥ અમંગળપણું ઉપ-

તથા યોષિત્સુક્ષ્માતાઽપ્યશુચિઃ સદા ॥૨૯॥ અમઙ્ગલેભ્યઃ સર્વેભ્યો
વિધવા હ્યત્યમઙ્ગલા । વિધવાદર્શનાત્સિદ્ધિઃ ક્વાપિ પુંસો ન જાયતે
॥૩૦॥ અજ્ઞાનાદ્વિધવાસ્પર્શે કર્તવ્યં સ્નાનમાત્રકમ્ । જ્ઞાત્વા કૃતે તુ
તત્સ્પર્શે દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૩૧॥ તસ્માન્ન વિધવાં નારીં શ્રેય-
સ્કામઃ સ્પૃશેત્પુમાન્ । આશિષોઽપિ ન વૈ ગ્રાહ્યાસ્તસ્યા આશીવિ-
ષોપમાઃ ॥૩૨॥ વિહાયૈકાં નિજાં માર્યામેકાન્તે ત્વન્યયા સહ ।
માત્રા સ્વસ્રા દુહિત્રાઽપિ નોપવેદ્યં કદાચન ॥૩૩॥ મદ્યં માંસં પા-

પાદન કરેછે-જેમ જીવ વિનાનો દેહ તેજ ક્ષણમાં અપવિત્રપણાને પામેછે,
તેમ ભર્તા વિનાની ભાર્યા સારી રીતે સ્નાન કરેલી હોય તથાપિ સદા અ-
પવિત્ર છે ॥૨૯॥ સર્વ અમંગળમાત્રની અપેક્ષાએ વિધવા નિશ્ચે અતિશય
અમંગળરૂપ છે. પ્રયાણાદિ સમયમાં વિધવાનું સન્મુખ દર્શન થાય તો પ્રયા-
ણાદિ કરનારા પુરૂષને ક્રોધપણુ કાર્યમાં કાંઈપણુ અર્થસિદ્ધિ થતી નથી
॥૩૦॥ અજ્ઞાણથી વિધવાનો સ્પર્શ થયો હોય તો એકલું સચેલ સ્નાન કરવું.
જાણીનેછેને તેનો સ્પર્શ કયો હોયતો વિશેષમાં એક ઉપવાસ કરવો ॥૩૧॥
એરીતે વિધવાવનિતાના સ્પર્શમાં મહાદોષ રહ્યો છે, માટે શ્રેયની ઇચ્છાવાળા
પુરૂષે વિધવાનારીનો સ્પર્શ ન કરવો. તથા વિધવાના 'ચિરં જીવ કુશલી
ભવ' ઇત્યાદિ આશીર્વાદો પણ શ્રેયની ઇચ્છાવાળાએ લેવા નહિ (આ નિ-
ષેધ માતાવિગેરે સંબંધિ વિધવા સ્ત્રીયો થકી બીજી સ્ત્રીયો માટે જાણવો
એમ આરંભમાંજ કહ્યું છે) કારણ કે-તે આશીષો કાળા સર્પના કુરૂવાડાની
ઉપમા જેવા અનર્થદાયી છે. એ રીતે જ્યારે સ્પર્શમાત્રનો નિષેધ કયો તો
ક્ષોભ કરનારો બીજે તેનો પ્રસંગ તો દૂરથીજ નિષેધ કરેલો જાણી લેવો.
અર્થાત્ સ્પર્શ પણ ન થાય તો બીજે પ્રસંગ તો થાયજ કેમ? ॥૩૨॥ હવે
સમીપ સંબંધ ધરાવનારી સ્ત્રીયોમાં પણ પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય પ્રસંગ-
વિશેષને કહેછે-એક પોતાની પત્નીનો પરિત્યાગ કરીને (તેના વિના) પો-
તાની યુવા અવસ્થામાં વર્તતી માતા, બેન અને પુત્રીની સાથેપણુ એકાંત
સ્થળમાં ક્યારેયપણુ બેસવું નહિ. તો બીજી સ્ત્રીયો સાથે એકાંતમાં ન
બેસાય એમાં તો કહેવુંજ શું? ॥૩૩॥ એરીતે સામાન્યપણે સ્ત્રીપ્રસંગનો

રદાર્યં સ્તૈન્યં સ્વપરહિંસનમ્ । જાતિભ્રંશકરં કર્મ સર્વથા દૂરત-
સ્ત્યજેઃ ॥૩૪॥ પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ સર્વવર્ણેષુ કર્હિંચિત્ । દૃષ્ટા-
પૂર્તાયુષાં હન્ત્રી પરદારગતિર્નૃણામ્ ॥૩૫॥ યાદૃશં પુરુષસ્યેહ પરદા-
રોપસેવનમ્ । ન તાદૃશમનાયુષ્યં લોકે કિશ્ચન વિદ્યતે ॥૩૬॥ મ-
નસા ચ પ્રદુષ્ટેન યે પશ્યન્તિ પરસ્ત્રિયમ્ । તે જન્મરોગિણો ભૂમૌ
જાયન્તે પુરુષાઃ સુત ! ॥૩૭॥ પરદારેષુ યે મૂઢાશ્ચક્ષુર્દુષ્ટં પ્રયુજ્જતે ।
તેન દુષ્ટસ્વભાવેન જાત્યન્ધાસ્તે ભવન્તિ હિ ॥૩૮॥ યે ચ મૂઢા દુરા-

નિષેધ કરીને હવે મહાપાપાદિરૂપ અધર્મનો નિષેધ કરેછે— ત્રણ પ્રકારની
સુરાએ સહિત અગીયાર પ્રકારનું મદ્ય, યજ્ઞશિષ્ટ એવું પણ માંસ, પોતાના
અંગસંગને પોતે પ્રાર્થના કરતી એવી પણ પરાંગનાનો સંગ, જે કોઈના પણ
જે કોઈ પદાર્થની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ચોરી, પોતાનો તથા બીજા પ્રાણીનો
ઘાત, શૂદ્રામલોજન, તેની નોકરી વિગેરે જાતિમાંથી બ્રહ્મ કરનાર વર્ણ-
સંકર કર્મ, આ સર્વનો સર્વપ્રકારે દૂરથીજ તમારે ત્યાગ કરવો ॥૩૪॥ તેમાં
પારદાર્ય તો સમય અનર્થમાં હેતુ હોવાથી તેનો વિશેષપણે ત્યાગ કરવાનો
કહેછે—સર્વ વર્ણમાં વર્તતા કોઈપણ પુરૂષે અપારેયપણે પરદારાની સાથે
મૈથુનાચરણ ન કરવું. કારણકે—સર્વ કોઈ પુરૂષોને પરદારાનું ગમન કેવળ
પ્રત્યવાયને આપેછે એટલુંજ નહિ પરંતુ પૂર્વે સંપાદન કરેલાં ઇષ્ટાપૂર્ત
(યજ્ઞાદિ ઇષ્ટકર્મ તથા વાવ્ય કૃષ્ણ તલાવનિર્માણાદિ પૂર્તકર્મ) પુણ્યો અને
આયુષ-પોતાની આયુષનાં વર્ષોને વિનાશ કરેછે. આ એક અનર્થ અધિક
આપેછે. આ લોકમાં બહુકાળ જીવનનેપણ ખેંચી લેછે—આ લોકમાં પુરૂષ-
માત્રને પરદારાનું ઉપસેવન જેવું અનાયુષ્ય (આયુષને અહિત કરનાર) છે
એવું બીજી વિષલક્ષણાદિ કોઈપણ અનાયુષ્ય નથી. કેમકે એનાથીતો વંશે
સહિત પોતાની આયુષનો નાશ થાયછે ॥૩૫-૩૬॥ હે પુત્ર ! જે પુરૂષો
પરસ્ત્રીને પ્રદુષ્ટ મનથીપણ જીવેછે તે પુરૂષો પૃથ્વી ઉપર જન્મને આરં-
ભીનેજ અતિ દીર્ઘરોગી થાયછે ॥૩૭॥ જે પુરૂષો મૂઢ-મોહથી વ્યાકુળ
થઈને પરદારાને દુષ્ટ ચક્ષુથી (કામભાવથી) જીવેછે તે પુરૂષો તે દુષ્ટ સ્વ-
ભાવને લીધે જન્મભાવને આરંભીને નિશ્ચે આંધળા થાય છે ॥૩૮॥ હવે

ચારા વિયોનો મૈથુને રતાઃ । પુરુષેષુ ચ દુષ્પ્રજ્ઞા જાયન્તે તેઽન્ન
પણ્ડકાઃ ॥૩૯॥ સ્ત્રૈણસજ્ઞાત્પારદાર્યે પ્રવૃત્તિર્જાયતે નૃણામ્ । ન
કાર્યઃ કર્હિંચિત્સજ્ઞઃ શિશ્નોદરતૃપાં તતઃ ॥૪૦॥ સત્તામેવ સદા
સજ્ઞઃ કાર્યો નારાયણાત્મનામ્ । ધર્માધર્મૌ વિનિશ્ચિત્ય ધર્મઃ સેવ્યો
મનીષિણા ॥૪૧॥ ધર્મ એવ સહાયી સ્યાત્પરલોકે ન ચાપરઃ । અતઃ
સર્વપ્રકારેણ ધર્મનિષ્ઠઃ સદા ભવેઃ ॥૪૨॥ એકાદશીવ્રતં યચ્ચ પક્ષ-

પરદારાના પ્રસંગથી કામકાલુષ્યને લીધે વિપરીતપણે પરિણામ પામતા
દુરાચરણવિશેષનો નિષેધ કરેછે-વળી જે પુરૂષો મૂઢ-કામાકુળ, માટેજ
દુરાચાર તત્પર થઈને ગર્દભી વિગેરે પશ્ચાદિ યોનિમાં મૈથુન કરવા આસક્ત
થાય તથા પુરૂષમાં મૈથુન કરવા આસક્ત થાય, દુર્મતિ તે પુરૂષો નરકો
લોગવા પછી આ લોકમાં નપુંસક થાય છે ॥૩૯॥ સ્ત્રિયોનો પ્રસંગ પ્રતિ-
ષેધ કરીને હવે સ્ત્રૈણપ્રસંગનો પ્રતિષેધ કરેછે-ધર્મને જાણનારા પુરૂષોનીપણ
સ્ત્રૈણ-કેવળ શિશ્નોદરને તૃપ્ત કરનારા કામિપુરૂષોના પ્રસંગથી પારદાર્યમાં
પ્રવૃત્તિ થાયછે, માટે તેવા સ્ત્રીલંપટ પુરૂષોનો પ્રસંગ ક્યારેયપણ કોઈપણ
સ્થળમાં ન કરવો ॥૪૦॥ પરંતુ સત્પુરૂષોનોજ સંગ કરવો એમ કહેછે-
હે પુત્ર ! નારાયણમાં મન જેમનું છે એટલે એક નારાયણપરાયણ એવા
સંતોનોજ સંગ સદાકાળ કરવો. એક નારાયણપરાયણ હોય એજ સંતો
જાણવા. પરમાત્માપરાયણતાથીજ સ્વાત્મસત્તા સિદ્ધ થાયછે. સંતોના
સંગથી વૃદ્ધિ પામતા સત્વગુણથી ધર્માધર્મનો તત્વનિશ્ચય નિશ્ચળ અને
અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય એવો થાયછે. એવો નિશ્ચય પામીને મનીષિ
(વિદ્વાન્) પુરૂષે ધર્મનું સેવન કરવું, (અધર્મનો ત્યાગ કરવો એમપણ
જાણી લેવું) મનીષાનું ફળપણ એજ છે. ‘एषा बुद्धिमतां • बुद्धिर्मनीषा च
मनीषिणां’ એમ કહ્યુંછે. ॥૪૧॥ પરલોકને પામતા પુરૂષને ભયમાર્ગમાંથી
પાછો વાળીને અભયમાર્ગને પમાડનારો સહાયભૂત એક ધર્મજ છે. પોતે
પોષેલા સહાયપણે માનેલા પુત્રાદિકમાંથી કોઈપણ સહાયભૂત થતો નથી.
માટે તમો સર્વપ્રકારે સદાકાળ ધર્માચરણ તત્પર થાવ ॥૪૨॥ શુકલ તથા
કૃષ્ણપક્ષનું જે નિત્ય એકાદશીવ્રત છે તે માસેમાસે તમો દંપતીએ એક

યોઃ શુક્લકૃષ્ણયોઃ । પ્રતિમાસં ભવતિ તદ્વુવાભ્યાં કાર્યમાદરાત્
 ॥૪૩॥ સર્વવ્રતેભ્યો હ્યધિકં શ્રેયમેકાદશીવ્રતમ્ । યત્કૃત્વા સ્ત્રી ચ
 પુરુષો ભુક્તિં મુક્તિં ચ વિન્દતિ ॥૪૪॥ વિષ્ણોર્વ્રતાનિ ચાન્યાનિ
 તથા જન્મમહોત્સવાઃ । નિજશક્ત્યનુસારેણ કર્તવ્યાઃ પ્રતિવત્સરમ્
 ॥૪૫॥ ભાદ્રશુક્લચતુર્થ્યાં ચ કુર્યાં ગણપતિવ્રતમ્ । શિવરાત્રિવ્રતં
 માઘે કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણતુષ્ટ્યે ॥૪૬॥ અસ્માકં કુલદેવોઽસ્તિ હનુમાન્
 રામભક્તરાટ્ । ઇષકૃષ્ણચતુર્દશ્યાં કર્તવ્યં તસ્ય પૂજનમ્ ॥૪૭॥ સ્નાનં
 તૈલેનાઙ્ગરાગઃ સિન્દૂરેણ ચ પૂજનમ્ । કરવીરાર્કકુસુમૈઃ કાર્યં ત-

નારાયણપરાયણ થઇને આદરભાવથી અવશ્ય કરવું, કેમકે—બીજાં બધાંય
 વ્રતોની અપેક્ષાએ એકાદશીવ્રત અધિક ઉત્તમ છે એમ બાણવું. જે વ્રત
 કરવાથી ભુક્તિ (ઐહિક પારલૌકિક ભોગસુખ) તથા મુક્તિની સિદ્ધિ
 થાયછે. જે વ્રતમાં સ્ત્રીયોનેપણ અધિકાર છે ॥૪૩-૪૪॥ જે બીજાં વિષ્ણુ-
 શ્રીકૃષ્ણનાં વ્રતો જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે છે તથા જે ભગવાનના જન્મ
 મહોત્સવો—જન્મને જાણાવનારી રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક તિથિમાં
 તેમની મહાપૂજા વિગેરે ઉત્સવો છે, આ સર્વે વર્ષોવર્ષ પોતાની ધનાદિ શક્તિને
 અનુસારે તમારે કરવા. અર્થાત્ વ્રતોત્સવો કરવા ॥૪૫॥ ભાદ્રપદમાસના
 શુક્લપક્ષની ચતુર્થીએ વિહિત ગણપતિનું વ્રત તથા માઘમાસના કૃષ્ણપ-
 ક્ષની ચતુર્દશીએ વિહિત શિવરાત્રિવ્રત શ્રીકૃષ્ણની તુષ્ટિમાટે તમારે કરવું.
 આ બે વ્રતનો વૈષ્ણવોએ પણ ત્યાગ ન કરવો. કારણકે આ વ્રત કરવાથી
 શ્રીકૃષ્ણ સંતુષ્ટ થાય છે. શિવ ગણપતિ શ્રીકૃષ્ણના અનન્યભક્તો છે. ‘શિવં
 મહાભાગવતં’ એમ કહ્યું છે. ભક્તનું પૂજન કરવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય
 છે. અથવા—‘આ વ્રતરૂપ કર્મથી સર્વાતર્યામી શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાયો’ એ
 રીતે કૃષ્ણની પ્રસન્નતાનેજ ઇચ્છીને પુરૂષે આ વ્રત કરવું પણ ફળાંતરની
 લાલસાથી ન કરવું એવો અભિપ્રાય બાણવો ॥૪૬॥ આસો માસના કૃષ્ણ-
 પક્ષની ચતુર્દશીએ શ્રીરામભક્તાત્રેસર હનુમાનજીનું પૂજન કરવું. આ હ-
 નુમાનજી આપણા વંશપરંપરાના હુળદેવ છે માટે પણ પૂજવા ॥૪૭॥ તે-
 મની પૂજનો પ્રકાર કહેછે—હે પુત્ર! ઉર્ધ્વરેતા (નૈષ્ઠિક) એવા હનુમાન-

સ્યોર્વરેતસઃ ॥૪૮॥ નૈવેદ્યં માષવટકૈર્લઙ્કૈશ્ચળકૈરપિ । કર્તવ્યં
 ગુહધાનાભિસ્તસ્ય પુત્ર ! સ્વશક્તિઃ ॥૪૯॥ યથાશક્ત્યર્ચિતો ભક્ત્યા
 મારુતિઃ સ્મૃત એવ હિ । નાશયિષ્યતિ સદ્ગુહ્યં સર્વમત્ર ન સંશયઃ
 ॥૫૦॥ સુત્રત ઉવાચ—ઈત્યં સુશિક્ષિતૌ તેન દમ્પતી બાલશર્મણા ।
 એવમેવાચરિષ્યાવ હત્યુકત્વા તં પ્રણેમતુઃ ॥૫૧॥ કૃતપ્રણામં તનયં
 વધૂં ચ શુભાશિષા યોજયતિ સ્મ તુષ્ટઃ । તદ્ધર્મનિષ્ઠાદરદર્શનેન
 ધર્મોપદેષ્ટા સ તતોઽગ્રજન્મા ॥૫૨॥ તતઃ પુરં પ્રાપ્ય નિજં સજન્યઃ
 સત્પુત્રલબ્ધાત્મસમસ્ત્રકામઃ । કાલેન હિત્વા વપુરાપ વિષ્ણોઃ પરં

જીની ષોડશોપચારપૂજના પ્રકરણમાં જે સ્નાન કહ્યું છે તે તૈલથી કરાવવું.
 જે અંગરાગ (અનુલેપ) કહ્યો છે તે સિંદૂરથી કરવો. જે પૂજન કહ્યું છે
 તે કણેર તથા આકડાનાં પુષ્પોવડે કરવું. જે નૈવેદ્ય કહ્યું છે તે અડદનાં
 વડાં-લાડુ-ચણા-ગોળયુક્ત ધાનાથી યથાશક્તિ કરવું ॥૪૮-૪૯॥ હે
 પુત્ર ! એ રીતે યથાશક્તિ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક પૂજેલા ભારતિ કોઈ સંકટ
 પ્રાપ્ત થતાં સ્મરણમાત્ર કરવાથીજ સર્વ સંકટનો નાશ કરશે એમાં સંશય
 નથી. આ પ્રસિદ્ધ વાત છે ॥૫૦॥ સુત્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે બાળશર્મા પિતાએ ધર્મોપદેશ આપેલાં તે દંપતી ભક્તિ-દેવશર્મા
 પિતાનો હિતતમ ઉપદેશ અવધારણ કરીને ‘જેમ તમો કહોછો એમજ
 અમો કરીશું’ એમ કહીને બાળશર્માને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૫૧॥ તે
 પછી ધર્મોપદેષ્ટા બાળશર્મા વિષે પુત્રવધૂ તથા પુત્રનો તેવો ધર્મનિષ્ઠામાં
 અતિ આદર બોધને તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઈ, પ્રણામ કરતાં પુત્ર અને
 પુત્રવધૂને ‘હે પુત્ર ! તમો ધર્મનિષ્ઠ થઈને બહુ દિવસ જીવો. હે સુપ્તે !
 તમો ધર્મનિષ્ઠ થઈને અખંડ સૌભાગ્યવાળાં થાઓ’ ઇત્યાદિ આશીર્વાદ
 આપ્યો ॥૫૨॥ એ રીતે આશીર્વાદ આપ્યા પછી બાળશર્મા સંબંધિજનોની
 અભ્યનુસા મેળવીને, જાનેયા સંબંધિજનોથી વિટાઈને પોતાના ઇટારપુરને
 પામીને, ધર્માનુષ્ઠાનપરાયણ સત્પુત્રની પ્રાપ્તિથી સ્વયં કૃતકૃત્ય થઈને, વિષ-
 યમાંથી વૈરાગ્ય પામીને, પ્રારબ્ધનો અવસાન અવસર આવતાં પ્રકૃતિના
 પરિણામ વપુનો પરિત્યાગ કરીને, અનુષ્ઠાન કરેલા ધર્મના પરિપાકરૂપ પ્ર-

પદં ધર્મકૃતપ્રસાદાત્ ॥૫૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे प्रथमप्रकरणे भक्तिधर्मानुशासननामा द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

સુવ્રત ઉવાચ—ગતે પિતરિ વિપ્રેન્દ્રસ્તદુક્તાનાચચાર સઃ । ગૃહસ્થ-
ધર્માન્વિધિના શ્વશુરાવનુરજ્જયન્ ॥૧॥ માનયન્તીશ્વરમિવ પ્રેમવ-
ત્યાત્મનઃ પતિમ્ । વિનયેનાનુવૃત્યા ચ સિષેવે દમ્ભવર્જિતા ॥૨॥
एकादशीव्रतं तूभौ दम्पती नियमेन वै । प्रतिपक्षं निराहारौ च-
क्रतुः परमादरात् ॥३॥ श्रौतान्स्मार्तान्श्च विधिना धर्मानाचरतो-

સાદથી અથવા—પોતાના પુત્રપણે પ્રકટેલા ધર્મદેવના પ્રસાદથી વિષ્ણુનું
પરંપદ અક્ષરધામ નામનું પામ્યા ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથ-
મપ્રકરણે ભક્તિધર્માનુશાસનનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૩ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! પિતા આળશમાં એરીતે ધર્મોપદેશ
આપી પોતાને ઘેર વિદાય થયા પછી, સ્વભાવથીજ સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળા
વિપ્રવર્ય દેવશર્મા પિતાએ ઉપદેશેલા ગૃહસ્થધર્મોને, ગુણુવડે સાસુસસરા
(ભવાની-કૃષ્ણશર્મા)ને રાજી રાખવા પૂર્વક યથાવિધિ આચરવા લાગ્યા.
અથવા રાજી રાખવા માટેજ ધર્મોને આચરવા લાગ્યા (આથી સાસુસસ-
રાનો રાજીપો ધર્માચરણથીજ છે એમ જણાય છે. ધર્મદેવ પોતે ધર્મક-
રતિ છે. પિતા ધર્મોપદેશ છે. સાસુસસરાને ધર્માચરણમાંજ પ્રીતિ છે તો
આ સર્વ ધર્માન્વયનોજ સમવાય છે એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે) ॥૧॥ તે
પ્રેમવતી પોતાના પતિને પરમેશ્વરનીપેઠે એટલે ‘સર્વ કૃણને આપનારા સર્વ
પ્રકારે સેવવા યોગ્ય આ પતિજ છે’ એમ પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કરતાં થકાં,
માટેજ વિનય અને અનુવૃત્તિથી પતિની પરિચર્યા કરવા લાગ્યાં પણ દંભથી
(પતિવ્રતાપણાની પ્રખ્યાતિ માટે) નહિ ॥૨॥ બન્ને દંપતી ‘આ વ્રતો
અવશ્ય કરવાં’ એવો નિશ્ચય કરી પરમ આદરથી પ્રત્યેક પક્ષની એકા-
દશી વિગેરે જે વ્રતો છે તે સર્વે નિરાહાર થઈને પિતાની આજ્ઞા નહિ ઉલ્લં-
ઘન કરીને તેનો તેનો સમય આવતાં કરવા લાગ્યાં ॥૩॥ હે રાજન્ ! એ

સ્તયોઃ । દિને દિને ઽધિકૈવાસીદ્વિશુદ્ધિશ્ચેતસો નૃપ ! ॥૪॥ સદ્કૃષ્ટે-
 ઽપ્યાત્મનો ધર્મે દેવસ્તત્યાજ ન ક્વચિત્ । સદ્ગ્ધ્રુવ ધર્મિણાં ચક્રે
 નેતરેષાં સ કર્હિચિત્ ॥૫॥ ધર્મનિષ્ઠાં પરાં તસ્ય પશ્યન્તઃ સકલા
 જનાઃ । ધર્મેત્યેવાહ્વયંસ્તેન ધર્મનામા સ વિશ્રુતઃ ॥૬॥ તસ્ય શ્રદ્ધા-
 દયઃ પત્યો દ્વાદશાથ સહાત્મજાઃ । પ્રાકૃતાદૃશ્યદિવ્યાઙ્ગાસ્તમ-
 સેવન્ત નિત્યદા ॥૭॥ નિત્યં ત્રિષવણસ્નાનં ત્રિઃ સંધ્યાવન્દનં તથા ।
 સાયં પ્રાત્નિર્ઘોમકર્મ જપં સ્વાધ્યાયકર્મ ચ ॥૮॥ પિતૃણાં તર્પણં વિ-
 ણ્ણોઃ પૂજનં વૈશ્વદેવિકમ્ । આતિથ્યં ચાન્વહં ચક્રે સ ધર્મો નિય-

રીતે તેતે સમયમાં શ્રીતસ્માર્ત ગૃહસ્થધર્મોના યથાવિધિ આચરણથી તે
 બન્ને દંપતીના ચિત્તની વિશુદ્ધિ દિવસેદિવસે અધિક અધિક વધવા લાગી
 ॥૪॥ તે આ દેવશર્મા મહાસંકટ સમયમાં પણ પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મોનો
 ક્યારેય પણ ત્યાગ કરતા નહિ અને અધર્મિઓનો સંગતો ક્યારેય પણ કર-
 તાજ નહિ પરંતુ ધાર્મિક પુરૂષોનોજ પ્રસંગ કરતા. અર્થાત્ આપત્તિમાં પણ
 ધાર્મિકનોજ સંગ રાખતા પણ બીજાઓનો નહિ ॥૫॥ દેવશર્માની એવી
 ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનિષ્ઠાને જોનારા સર્વ કોઈજનો ‘તમો ધર્મ છો’ એમ ધર્મનામ-
 થીજ આમંત્રણાદિ કરવા લાગ્યા. તે કારણથી તે દિવસને આરંભીને લોકમાં
 દેવશર્મા ધર્મનામથીજ વિખ્યાત થયા ॥૬॥ હે રાજન્ ! બીજો એક વિશેષ
 સાંભળો—આ ધર્મબ્રહ્મપતિની પત્નીયો શ્રદ્ધા વિગેરે આર મૂર્તિથડી બીજી
 દુર્વાસાના શાપના સંબંધને નહિ પામેલી હતી તે સર્વે શુભાદિ સ્વસુત સાથે
 મૂર્તિની સાથે અવતરેલા સાક્ષાત્ ધર્મબ્રહ્મપતિ આ ધર્મદેવની બીજા પ્રા-
 કૃત પુરૂષો ન જોઈ શકે એવાં દિવ્ય રૂપોથી સદા સન્નિધિમાં રહીને સેવા
 સજ્જતી હતી ॥૭॥ પ્રતિદિન ત્રિકાળ (પ્રાતઃમધ્યાહ્ન સાયં) સ્નાન, ત્રિકાળ
 સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીમંત્રજપ, સાયં પ્રાતઃ હોમકર્મ, વેદાદિપારાયણરૂપ
 સ્વાધ્યાયકર્મ, નિત્ય પિતૃતર્પણ, વિષ્ણુપૂજન, વૈશ્વદેવિકકર્મ, (‘વિષ્ણોઃ
 પૂજનં વૈશ્વદેવિકં’ એવો સાથે નિર્દેશ હોવાથી વિષ્ણુપૂજનવશિષ્ટથી વૈશ્વદે-
 વિક કર્મ કરવું, આ અર્થ સૂચવ્યો છે. કેટલાકતો એને બહુ માનતા નથી.
 વૈષ્ણવોચિત માર્ગતો વિષ્ણુપૂજન છે એમ માને છે) અને અતિથિસ-

મેન વૈ ॥૯॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યભક્તિદાઢ્યાય ચાકરોત્ । વેદશા-
સ્ત્રપુરાણેતિહાસાનાં પરિશીલનમ્ ॥૧૦॥ સ્વસ્વધર્મે પાલયન્તૌ દ-
મ્પતી તાવુભાવપિ । પ્રેમ્ણા ભજન્તૌ શ્રીવિષ્ણું તદ્વ્રતાનિ ચ ચક્રતુઃ
॥૧૧॥ સ્વધર્મે વિષ્ણુમક્તૌ ચ તયોરત્યાગ્રહસ્થિતિઃ । इत्थमासीत्त-
થર્ષીણાં જાતાનાં ભુવિ સર્વેશઃ ॥૧૨॥ કાલેન તનયો જજ્ઞે તયો-
રેકઃ સ ધર્મધીઃ । રામપ્રતાપસંજોઽભૂત્સઙ્કર્ષણસમો ગુણૈઃ ॥૧૩॥
અસુરા ભુવિ યે જાતાઃ પૂર્વે તેઽથ સહસ્રશઃ । ધાર્મિકાન્મગવદ્ધ-

તકાર, આ નવ કર્મો ધર્મદેવ નિત્ય નિયમથી કરતા હતા (આથી ધર્મદે-
વની પંચમહાયજ્ઞાદિકર્મની અનુષ્ઠાનપરાયણતા કહી) ॥૮-૯॥ વર્ણાશ્રમ-
ધર્માનુષ્ઠાનના સમય થકી (બીજા આકીના સમયમાં સામાદિ વેદો, વેદાર્થ-
વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, વેદોના ઉપબૃંહણરૂપ વિષ્ણુપુરાણ વિગેરે પુરાણો અને
ભારતાદિ ઇતિહાસો આ સર્વેનું ધર્મદેવ પરિશીલન (પઠનપાઠનાદિવડે
વારંવાર અભ્યાસ) કરતા હતા. શા સાડ પરિશીલન કરતા ? તો પાદિઓના
વિજય માટે નહિ પરંતુ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દૃઢતા માટે
પરિશીલન કરતા ॥૧૦॥ એ રીતે બન્ને દંપતી (ભક્તિ ધર્મદેવ) પોતપો-
તાના ધર્મને પાળતાં, માટેજ નિર્મળ મનવાળાં થઈને કલિકલ્મષ નાશ
થવાથી ભગવાન વિષ્ણુમાં પરમ પ્રેમ પામીને, તેવા પ્રેમથી શ્રીકૃષ્ણનું ભ-
જન કરતાંથકાં ભક્તિના પ્રવાહરૂપ તેમનાં રામનવમી જન્માષ્ટમી આદિક
વ્રતો પૂજા વિગેરે યથાવિધિ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧॥ અવતરશે એવા ભગવા-
નના સંકલ્પને અનુસારે ભૂમિઉપર અવતરેલા ધર્મભક્તિની તથા તેતે
દેશોમાં ત્રણ વર્ણમાં અવતરેલા મરીચ્યાદિક સર્વ મુનિઓની પણ ધર્મમાં
તથા વિષ્ણુભક્તિમાં દૃઢ મતિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે થઈ હતી ॥૧૨॥ ભક્તિધર્મને
પ્રજ્ઞેત્પત્તિને યોગ્ય અવસર આવતાં એક પુત્ર થયો. તે પુત્ર ધર્મનિષ્ઠાવાળો,
ગુણેકરીને સંકર્ષણ (શ્રીકૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળદેવજી અથવા ચાર બ્યૂ-
હમાં ગણાતા)ને સમાન, રામપ્રતાપ નામનો થયો ॥૧૩॥ હવે અસુરોએ
ધર્માદિકને કરેલો દુર્વાસાના શાપના ફળરૂપ ઉપદ્રવ અગીયાર શ્લોકથી
કહે છે—એવા અવસરમાં જે વિષ્ણુના દ્વેષી હનરો હનર અસુરો હતા

કાન્ રુઝુર્બહુધા જનાન્ ॥૧૪॥ તાનૃર્ષીસ્તુ વિશેષેણ જાનન્તો
 નિજવૈરિણઃ । પ્રાર્દયન્તે ચ ધર્મે તુ તેભ્યોઽપ્યધિકમુન્મદાઃ ॥૧૫॥
 અતિશત્રું તમેવૈકં નિશ્ચિત્ય ચ સયોષિતમ્ । યથા યથા સ દુઃસ્વી
 સ્યાત્કુર્વન્તિસ્મ તથા તથા ॥૧૬॥ ગુણેષ્વારોપયન્તસ્તે દોષાન્તસ્યા-
 સ્વિલેષ્વપિ । નિનિન્દુશ્ચ તિરશ્ચકુરપવાદાન્મુહુર્દદુઃ ॥૧૭॥ ગૃહે
 સ્થાતુમુદાસીનો દુર્જનોપદ્રુતસ્તતઃ । અયોધ્યામેત્ય ન્યવસદ્ધર્મો
 માર્યાસુતાન્વિતઃ ॥૧૮॥ સરય્વામન્વહં સ્નાત્વા નિત્યનૈમિત્તિકીઃ

તે પણ ધર્મદેવાદિકના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાં ધર્મના ઉપઘાત માટે પૃથ્વી ઉપર
 મનુષ્યયોનિમાં અંશથી ઉત્પન્ન થઈને ધર્મધ્વંસ કરવાનોજ એક સંકલ્પ
 કરીને ધાર્મિક ભગવદ્ભક્તજનોને ‘આ અમારા શત્રુ છે’ એમ નિશ્ચય કરીને
 ખહુધા—તિરસ્કાર તાડનાદિ બહુ પ્રકારે પીડા કરવા લાગ્યા. અધિક મદ-
 મત તે અસુરો દુર્વાસાના શાપથી માનવ દેહને પામેલા મુનિઓને તો ધર્મ
 ભક્તિ આદિકના અધિક આચરણથી પોતાના પૂર્વ વૈરી જાણીને વિશેષપણે
 પીડા કરવા લાગ્યા. તેમાં ધર્મદેવને તો અધિક વૈષ્ણવતેજે યુક્ત જાણીને
 મુનિઓ કરતાં પણ અતિ અધિક પીડા કરવા લાગ્યા. તે અસુરો સપત્નીક
 આ એકલા ધર્મદેવજ ‘અમારા કુળનો ક્ષય કરનારા કોઈ તેજવિશેષને
 ઉત્પન્ન કરનારા છે’ એમ જાણીને તેમનેજ એક પોતાના ખરા વૈરી નિશ્ચય
 કરીને જેજે પ્રકારે સદાર ધર્મદેવ દુઃખી થાય તેતે પ્રકારે કરવા લાગ્યા
 ॥૧૪-૧૫-૧૬॥ અસુરોનો ઉપદ્રવપ્રકાર સંક્ષેપમાં કહેછે—તે મહોદ્ધત
 અસુરો ધર્મદેવના દયા દાન દાક્ષિણ્ય આદિક અધાય ગુણોમાં દોષોનું આ-
 રોપણ કરવાપૂર્વક ધર્મની નિંદા કરવા લાગ્યા. તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા
 અને વારંવાર મીથ્યા અપવાદો આરોપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ દુષ્ટ અસુરોએ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે પીડા પમાડેલા, માટેજ ધર્મદ્રોહી અસુરોનો પ્રસંગ પરિ-
 ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી છપૈયામાં નિવાસ માટે ઉદાસીન થએલા ધર્મદેવ
 તત્કાળ છપૈયા ગામનો ત્યાગ કરીને, ભાર્યા ભક્તિ અને પુત્ર રામપ્રતાપને
 સાથે લઈને, જેમાં સજ્જનો વિશેષ રહેછે એવી અયોધ્યાપુરીને પામીને
 ત્યાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૮॥ હે રાજન્ ! નિત્ય સરયૂ સરિ-

ક્રિયાઃ । કુર્વેસ્તત્રાપિ તૈ રાજન્મુહુઃ સ ઉપદુઘ્નુવે ॥૧૯॥ પતિવ્રતાં
સુશીલાં ચ સર્વદોષવિવર્જિતામ્ । અપિ પ્રેમવર્તીં દુષ્ટાઃ પ્રાર્દયંસ્તે
મુહુર્નૃપ ! ॥૨૦॥ યથા પુરા ધર્મરાજઃ સવન્ધુઃ શાત્રવં મહત્ । પ્રાપ
કૃચ્છં તથા ધર્મો ભક્તિશ્ચ દ્રૌપદી યથા ॥૨૧॥ તતો દુઃસ્વપ્રતીકારં
ચિકીર્ષન્ સ યથામતિ । કાશીં શિવપુરીમેત્ય માસઃ કતિચનાવ-
સત્ ॥૨૨॥ તત્રાપિ ધાર્મિકે તસ્મિન્સ્તત્રત્યૈશ્ચાપરૈરપિ । મહાનુપદ્રવ-

તામાં સ્નાન કરી નિત્ય નૈમિત્તિકી ક્રિયાઓને કરતા, અસંગપણે વર્તતા એવા
પણુ ધર્મદેવને ત્યાં આવેલા અથવા ત્યાંજ પ્રથમથી ઉત્પન્ન થએલા અસુરો
અયોધ્યાપુરીમાં પણુ વારંવાર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! દુષ્ટ
અસુરો એકલા ધર્મદેવને પીડા કરતા એમ નહિ, પરંતુ એમનાં ભાર્યા, પતિ-
વ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાં, સુશીલ અને ક્રોધદ્વેષાદિ સમગ્ર દોષે રહિત એવાં
પણુ પ્રેમવર્તીને વારંવાર પીડા કરવા લાગ્યા. કેમકે આ તો દુષ્ટ છે. દુષ્ટોને
દ્વેષપ્રવૃત્તિનું કાંઈ પણુ અસ્થાન નથી સર્વ ક્રોધ સ્થાન છે ॥૨૦॥ પૂર્વે ભી-
માર્જુનાદિ બંધુઓએ સહિત ધર્મરાજ જેમ દુર્યોધનાદિ શત્રુઓએ કરેલા
અવિષહ કષ્ટને પામ્યા હતા, તેમ ધર્મદેવ અસુરોએ કરેલા મહાકષ્ટને
પામ્યા. જેમ દ્રૌપદીજી દુર્યોધન દુઃશાસનાદિ શત્રુઓએ કરેલા અવિષહ
મહાકષ્ટને પામ્યાં હતાં તેમ ભક્તિપણુ અસુરકૃત અવિષહ મહાકષ્ટને
પામ્યાં ॥૨૧॥ ધર્મદેવ જેમજેમ અસુરોના ઉપદ્રવથી ભય પામીને ખસી
નીકળે તેમતેમ અસુરોનો ઉપદ્રવ અધિક અધિક થતો ભય એમ કહેછે-
તે પછી ધર્મદેવે દુઃખનિવારણનો ઉપાય યથાબળ નહિ પણુ યથામતિ
કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. એટલે પોતે ધર્મબળથી તે અસુરોનો નાશ કરવા
સમર્થ છે પણુ પોતે સર્વ ભૂતોની ઉપર અનુકંપાવાળા હોવાથી પરપીડા
થકી સર્વ પ્રકારે નિવૃત્તિ પામીને પરપીડા કર્યા વિનાજ 'દેશસ્ત્યાજ્યો હિ
દુર્જનાત્' એવા ન્યાયથી 'અહિંસા ચાલી નીકળવું એજ ઉચિત દુઃખનિવા-
રણનો ઉપાય છે' એમ માનીને પોતે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. આ અર્થ 'ય-
થામતિ' પદથી જણાય છે. તે અયોધ્યાનો ત્યાગ કરી શિવપુરી કાશીમાં
આવીને કેટલાક માસ રહ્યા ॥૨૨॥ કાશીપુરીમાં પણુ ધર્મિષ્ઠ ધર્મદેવને

શ્ચક્રે તદતિદ્વેષણાસુરૈઃ ॥૨૩॥ અનિષ્ઠલબ્ધિસન્નસ્તસ્તતઃ સસ્ત્રી-
સુતો વૃષઃ । અવિજ્ઞાતોઽસુરૈર્ધૌરઃ પ્રયાગક્ષેત્રમાયયૌ ॥૨૪॥ વિ-
ધાય તત્રત્યવિધિં નિયમાન્ પાલયન્સ ચ । ઉવાસ કતિચિત્તત્ર
દિનાનિ વ્રતકર્શિતઃ ॥૨૫॥ અપદ્યદ્વૈષ્ણવાચાર્યૈ તત્રાયાતં તપો-
નિધિમ્ । રામાનન્દમુનિં નાસ્મા તીર્થયાત્રાવિધિત્સયા ॥૨૬॥ સ્વ-
શિષ્યબોધનપટું શિષ્યૈઃ કતિપયૈર્વૃત્તમ્ । બોધયન્તં મુમુક્ષુંચ વર્ણિ-
વેષં દયાકરમ્ ॥૨૭॥ ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં લલાટે ચ વિશ્રતં કૈસરં શુભમ્ ।
કાશ્મીરચન્દ્રકોપેતં કળ્થે ચ તુલસીસ્રજૌ ॥૨૮॥ શબ્દબ્રહ્મપરબ્રહ્મ-

કાશીમાં પ્રથમથી રહેલા અસુરાંશો તથા અયોધ્યા થકી પાછળ આવેલા
અસુરાંશો મહાહિપદ્રવ કરવા લાગ્યા. આ અસુરો તો ધર્મ ઉપર કેવળ અ-
ધિક દ્વેષ સ્વભાવવાળાજ હતા ॥૨૩॥ એ રીતે ધર્મદેવ તેતે સ્થળમાં અ-
સુરોએ કરેલા દુઃખોપદ્રવની પ્રાપ્તિથી અતિશય ત્રાસ પામીને તે અસુરો
પોતાનું નિર્ગમન ન જાણે એવી રીતે સ્ત્રી-સુતને સાથે લઇને મહોપદ્રવની
પ્રાપ્તિમાં પણ ચિત્તમાં નહિ વિકાર પામીને, તુરત કાશીપુરીમાંથી નીકળીને
પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૪॥ ધર્મદેવ તીર્થમાં વિશેષપણે પાળવાના અ-
હિંસાદિ નિયમોને પાળવા પૂર્વક તીર્થમાં કરવાપણે કહેલો તીર્થોપવાસાદિ
વિધિ કરીને, ત્યાં આરંભેલાં ચાંદ્રાયણ-ધારણાપારણાદિ વ્રતોવડે શરીરને
કૃશ કરીને કેટલાક દિવસો ત્યાંજ રહ્યા ॥ એ રીતે સાધુવૃત્ત અને તપશ્ચ-
ર્યાથી પ્રયાગક્ષેત્રમાં કાળક્ષેપ કરતા ધર્મદેવને કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-
સ્વામિનો સમાગમ થયો એમ કહે છે—તીર્થયાત્રા કરવાની લાલસાથી પ્ર-
યાગક્ષેત્રમાં આવેલા, વૈષ્ણવોના આચાર્ય, મહાતપસ્વી, ‘રામાનંદમુનિ’
એવા નામથી વિખ્યાત, શિષ્યજનોને સદ્બોધ આપવામાં સમર્થ, કેટલાક
શિષ્યોથી વિટાએલા, મુમુક્ષુ શ્રોતાઓને તત્ત્વ-હિત-પુરૂષાર્થનો બોધ આપી
ભગવાનને સન્મુખ કરતા, નૈષ્ઠિકવાર્ણિના જેવા વેષવાળા, દયાના સાગર-
રૂપ, ભગવાનની પ્રસાદીભૂત કેસર ચંદનથી કરેલું સૌમ્ય કુંકુમના ચંદ્રકે
સહિત એવા ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિળકને લલાટમાં ધારી રહેલા, કંઠમાં લાંબી સૂક્ષ્મ
મણિની એવડી તુલસીમાળાવડે શોભાયમાન એવા રામાનંદમુનિને ધર્મ-

નિષ્ણાતં સાધુલક્ષણમ્ । જ્ઞાત્વા તં સિદ્ધયોગીન્દ્રં સિધેવે પરમા-
 વરાત્ ॥૨૯॥ નિષેવમાણઃ સ તમાત્મનિષ્ઠં ભક્તં વરિષ્ઠં ચ જનાર્દ-
 નસ્ય । વિચક્ષણં લૌકિકવૈદિકેષુ કાર્યેષુ બુદ્ધ્યોદ્ધવતુલ્યમૂહે ॥૩૦॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे असुरोपद्रुतधर्मस्य
 श्रीरामानन्दस्वामिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

રાજોવાચ—રામાનન્દમુનિઃ કોઽસૌ કસ્ય શિષ્યશ્ચ સુવ્રત ! । ક

દેવે ક્રોધ સમયમાં જોયા ॥૨૬-૨૭-૨૮॥ રામાનન્દમુનિને અમાનિત્વાદિ
 સાધુલક્ષણોએ સંપન્ન જોઈને, આ કેવળ શબ્દબ્રહ્મ (વેદાદિ સમ્બંધી)
 માં નિષ્ણાત (પારંગત) છે એમ નહિ પરંતુ શબ્દબ્રહ્મમાંજ જેમ એમ
 શબ્દબ્રહ્મથીજ એક બાણવા યોગ્ય પરબ્રહ્મમાં નિષ્ણાત (પરબ્રહ્મસ્વરૂ-
 પના સાક્ષાત્કારવાળા) છે અર્થાત્ શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ છે. તે શ્રુતિમાં
 ‘શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં’ એમ કહ્યું છે. તથા ‘તસ્માદ્બુદ્ધિ પ્રપચેત જિજ્ઞાસુઃ શ્રેય
 ઉત્તમમ્ । શાબ્દે પરે ચ નિષ્ણાતં બ્રહ્મણ્યુપશમાશ્રયમ્’ એમ ભાગવતમાં
 કહ્યું છે. માટેજ સિદ્ધયોગિઓ (આત્મદર્શીઓ)ના રાજા એટલે ‘આ
 કેવળ પ્રત્યક્ષ આત્મદર્શી નહિ પરંતુ પરમાત્મદર્શી છે’ એમ નિશ્ચય કરીને,
 તે આ રામાનન્દમુનિની પરમ આદરભાવથી ધર્મદેવ પરિચર્યા કરવા લાગ્યા
 ॥૨૯॥ એ રીતે પરિચર્યાને આચરતા ધર્મદેવ કેટલેક કાળે કરીને આ રા-
 માનન્દસ્વામીને તેમની આત્મારામતારૂપ આત્મનિષ્ઠા, પરમ ભગવદ્ભક્તિ
 અને ધર્માવિરૂદ્ધ લૌકિકકર્મ તથા અભ્યુદયના સાધનભૂત વૈદિક કર્મ તથા
 નિશ્રેયસના સાધનભૂત ઉપાસનાપ્રભેદોમાં વિચક્ષણતાવડે તે આ ઉદ્ધવ-
 જીજ્ઞાસુ ફરીથી અવતરેલા છે એમ બુદ્ધિથી તર્ક કરવા લાગ્યા ॥૩૦॥ ઇતિ
 श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणेऽसुरोपद्रुतधर्मस्य श्रीरामानन्द-
 स्वाभिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

પૂર્વ અધ્યાયના અંતમાં ધર્મદેવે સેવેલા મહામહિમાશાળી રામાનન્દમુ-
 નિને સાંભળીને ‘અપૂર્વ ગુણશાળી એ કોણ હતા?’ એવો સંશય થવાથી

વાસસ્તસ્ય ચૈતન્મે વક્તુમર્હસિ તત્ત્વતઃ ॥૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—શૃણુ તે
ભૂપ ! વક્ષ્યામિ ચરિત્રં તસ્ય સદુરોઃ । મુવ્યુદ્ધવાવતારસ્ય વદ્ધસ-
દ્ધર્મવર્ત્મનઃ ॥૨॥ અયોધ્યાનગરે રમ્યે દ્વિજઃ કાશ્યપગોત્રજઃ ।
આશ્વલાયનશાસ્ત્રેન ઋગ્વેદી ચામવદ્વૃષ ! ॥૩॥ અજયાચ્યઃ પુણ્ય-
મતિઃ પૂર્વમારાધિતેશ્વરઃ । વિદ્યાવિનયસમ્પન્નઃ સત્યવાદી જિતે-
ન્દ્રિયઃ ॥૪॥ સુમતૌ તસ્ય ભાર્યાયાં શતો દુર્વાસસોદ્ધવઃ । શ્રીકૃ-

પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે સુવ્રતમુને ! તમોએ જે રામાનંદમુનિ હ-
મણાં પ્રસ્તુત કર્યા તેમનાં ચરિત્ર સાંભળવાને ઇચ્છતા મને યથાર્થપણે કહે-
વાને યોગ્ય છો. એ રામાનંદમુનિ કઈ જાતિના એટલે કેના વંશમાં થયા
હતા ? તેમનો વાસ ક્યાં ? એટલે કયા દેશમાં જન્મ્યા હતા ? કેના શિષ્ય
હતા ? એટલે એમના મંત્રોપદેશ ગુરૂ કોણ હતા ? અર્થથી આ વૈષ્ણુવા-
ચાર્ય શી રીતે થયા ? એવો પણ પ્રશ્ન જાણી લેવો. કારણ કે—ઉત્તર અધ્યા-
યમાં તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. આ ચાર પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો આપો ॥૧॥ એ
રીતે રામાનંદમુનિની જાતિ—ગુરૂ—દેશ અને આચાર્યપણા પ્રત્યે રાજાએ
પુછેલા સુવ્રતમુનિ તેમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર યથાસંભવ આ અધ્યા-
યથી આપે છે—હે ભૂપ ! સાંભળવાને ઇચ્છતા પાત્રભૂત એવા તમોને જે
ભગવાન ઉદ્ધવજી સદ્ધર્મ માર્ગના સંરક્ષણ માટે ભૂમિ ઉપર રામાનંદમુનિ
નામથી અવતર્યા છે તે સદ્ગુરૂનાં ચરિત્ર તમોને કહુંછું, તે સાવધાન મન
રાખીને સાંભળો ॥૨॥ પ્રથમ દેશ અને જાતિ કહે છે—હે નૃપ ! રમણીય
અયોધ્યા નગરમાં કાશ્યપ ગોત્રમાં જન્મેલા, ઋગ્વેદી, આશ્વલાયન શાસ્ત્ર-
ધ્યાયિઓમાં શ્રેષ્ઠ, અજય નામના એક બ્રાહ્મણ હતા. આ બ્રાહ્મણ પુણ્ય-
માંજ મતિવાળા હતા, કારણ કે—પૂર્વજન્મમાં પરમેશ્વરની આરાધના કરી
હતી. પુણ્યમાં મતિ થાય એજ પરમેશ્વરની આરાધનાનું ફળ છે. માટેજ
વિદ્યાવિનયે સંપન્ન, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય હતા ॥૩-૪॥ તેમની ભાર્યા
અર્થથી જેમ સુમતિ છે એમ નામથી પણ સુમતિ હતી. આ ભાર્યામાં
દુર્વાસાના શાપને અનુસરીને એજ ઉદ્ધવજી આવિર્ભાવ પામ્યા હતા. આ-
વિર્ભાવ પામ્યા તેની સાથેજ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિરૂપ કુમુદ (પોયણું) પ્રકુલિત-

ળભક્તિકુમુદશશાઙ્કઃ પ્રાદુરાસ સઃ ॥૫॥ વિક્રમાર્કશકસ્યાન્દે
 બાળાઙ્કનગભૂમિતે । અષ્ટમ્યાં શ્રાવણે માસિ કૃષ્ણાયાં સોઽજનિ
 પ્રગે ॥૬॥ ગૌરાઙ્કઃ સ્મિતસુન્દરાસ્યરુચિરઃ પ્રૌઢાકૃતિર્દીર્ઘદોર્દણ્ડઃ
 કોમલપાદપલ્લવયુગો ગમ્મીરનાભિઃ સ ચ । શોણાપાઙ્કરુચિર્વિ-
 શાલહૃદયશ્ચારક્તવિમ્વાધરો વક્ત્રશ્યામશિરોરુહઃ સુનયનો વિસ્તી-
 ર્ણગોધિર્વમૌ ॥૭॥ અથાજયો દ્વિજશ્રેષ્ઠઃ પુત્રજન્મમહોત્સવઃ । છા-

કરવામાં ચંદ્રસમાન થયા. અર્થાત્ જેમ ચંદ્રોદય થતાં હુમ્મુદો વિકાસ પામે છે
 તેમ ઉદ્ભવજીનો આવિર્ભાવ થતાં પૃથ્વી ઉપર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ વિકાસને
 પામી ॥૫॥ તેમનો આવિર્ભાવ સમય કહે છે—તે ઉદ્ભવજી બાણ-૫ અંક-
 ૯ નગ-૭ અને ભૂમિ-૧ થી વામ ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમ-
 રાજના શકના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૭૯૫ માં શ્રાવણ માસના કૃષ્ણ પ-
 ક્ષની અષ્ટમીએ પ્રભાતમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૬॥ તેમની અંગશોભા વર્ણવે-
 છે—ગૌર વર્ણવાળું શરીર જેમનું છે, સ્મિતસુન્દરાસ્યરુચિર—સ્મિત
 (મંદવાસ) વડે સુંદર આસ્ય—મુખથી રુચિર (સુંદર) છે. મુખ સ્વભા-
 વથી સુંદર છે પણ સ્મિતવડે તેના સૌન્દર્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે, માટે
 સ્મિતસુંદરમુખ. એવા મુખવડે સુંદર એટલે તેને અવયવોમાં સૌન્દર્ય છે
 પણ તે સુંદર મુખથી વિશેષપણે પ્રકાશે છે, માટે સ્મિતસુંદરાસ્યરુચિર
 છે. અથવા સ્મિતવડે સુંદર મુખવાળા અને બીજા અવયવોમાં રુચિર—સું-
 દર, પ્રૌઢ આકૃતિ જેમની છે એટલે ગંભીરપણાને જણાવનારી આકૃતિ-
 વિશેષે સંપન્ન, જનુપર્યત લાંબા ભુજદંડ જેમના છે, પલ્લવ જેવા કોમળ
 પાદયુગળ જેમના છે, ગંભીર નાભિ જેમની છે, રક્ત વર્ણવાળી નેત્રપ્રાં-
 તની કાંતિ જેમની છે, વિશાળ વક્ત્રઃસ્થળ જેમનું છે, ચારે તરફથી રક્ત-
 ઋગ્ધ્રુણ (પાકુ ઘીલોડુ) ને સદૃશ અધરોષ્ટ જેમના છે, વક્ત્ર શ્યામ
 કેશ જેમના છે, કમળદળ જેવાં શોભાયમાન નેત્ર જેમનાં છે, વિશાળ
 લલાટ જેમનું છે, એવા ઉદ્ભવજી શોભતા હતા ॥૭॥ ત્યારપછી વિપ્રવર્ય
 અજયવિપ્રે પુત્રનો જન્મ થવાથી અતિ અધિક આનંદ પામીને, તેજ
 ક્ષણમાં સચ્ચૈલ સ્નાન કરીને, તત્કાળ જાતકર્મ વિધિને જાણનારા વિપ્રોને

ત્વા વિપ્રાન્સમાહ્વય જાતકર્મ સમાચરત્ ॥૮॥ રમણાદ્રામ ઇત્યાખ્યાં
દ્વાદશેઽહ્નિ ચ તસ્ય સઃ । ચકાર સમ્પ્રદૃષ્ટાત્મા સ્વસ્તિવાચનપૂર્વ-
કમ્ ॥૯॥ વવૃધે સોઽલ્પકાલેન પિતૃભ્યામુપલાલિતઃ । જનયન્નય-
નાનન્દં બાલચન્દ્ર ઇવોદિતઃ ॥૧૦॥ કૃતોપનયનશ્ચાસાવષ્ટમેઽબ્દે
યથાવિધિ । પાલયામાસ ધર્માત્મા બ્રહ્મચર્યવ્રતં દૃઢમ્ ॥૧૧॥ ગૃહા-
શ્રમમનિચ્છન્વૈ નૈષ્ઠિકવ્રતવલ્લભઃ । સજ્ઞં નિવૃત્તધર્માણાં ચકાર પ્રા-
યશઃ સતામ્ ॥૧૨॥ નિજપિત્રા વાચ્યમાનં શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! ।
શુશ્રાવાનુદિનં પ્રીત્યા સ પૌગણ્ડવયા અપિ ॥૧૩॥ દૃઢં ભક્તિસ્તતો
વિષ્ણૌ બભૂવાસ્ય ચ માનસે । પ્રતિમાપૂજનં તસ્ય નિયમેન ચકાર
સઃ ॥૧૪॥ વિષ્ણું દિદૃશુઃ પ્રત્યક્ષમનાસક્તો ગૃહાદિષુ । નિર્જગામ

બોલાવીને યથાવિધિ જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો ॥૮॥ મનમાં અહુ હર્ષ પામેલા
અજય વિપ્રે જન્મથી આરમે દિવસે સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક પુત્રનું રમણાત-
નેનારા સર્વજનોના મનોનયનને આનંદ કરનાર છે માટે રામ એવું ગુણા-
નુગુણ નામ પાડ્યું ॥૯॥ માતાપિતાએ પોષણાદિકથી લાલ લડાવેલા રામ
નેનારા જનોના નેત્રોને આનંદ ઉપજાવતા થકા ઉદય પામેલા આજ-
ચંદ્ર (દ્વિતીયા ચંદ્ર) ની પેઠે અલ્પ કાળમાં વૃદ્ધિ પામ્યા ॥૧૦॥ આઠમા
વર્ષમાં યથાવિધિ પિતાએ યજ્ઞોપવીત આપેલા ધર્માત્મા રામશર્મા બ્રહ્મચર્ય
વ્રતને દૃઢપણે પાળવા લાગ્યા ॥૧૧॥ પોતાને નૈષ્ઠિકવ્રત વિશેષ વહાલું
હોવાથી ગૃહસ્થાશ્રમની નહિ ઇચ્છા કરતા વિરક્ત રામશર્મા ધર્મ-પુણ્યરૂપ
વિધિઓમાંથી નિવૃત્ત પામેલા અર્થાત્ મુમુક્ષુ એવા સંતોનો સમાગમ વિ-
શેષપણે કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ હે નૃપ ! તે આ રામશર્મા દશવર્ષની અંદરની
પૌગંડ અવસ્થામાં રહ્યાછે પણ પરમ પ્રીતિથી પોતાના પિતાએ વાંચવા
માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ પ્રતિદિન સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૩॥ એરીતે
ભાગવતને સાંભળતા રામશર્માના હૃદયમાં વિષ્ણુવિષે દૃઢ ભક્તિરૂચિ ઉત્પન્ન
થઈ ભક્તિએ પ્રેરેલા રામશર્મા પ્રતિમારૂપે રહેલા વિષ્ણુનું પૂજન નિય-
મથી કરવા લાગ્યા. આ રામશર્માને પ્રતિમામાં પ્રત્યક્ષપણે રહેલા ભગ-
વાનનું સાક્ષાત્ દિવ્ય રૂપ જે યોગિઓનેપણ અદૃશ્ય છે તેનો સાક્ષાત્કાર

ગૃહાત્તૂર્ણં વેદાધ્યયનકૈતવાત્ ॥૧૫॥ તીર્થયાત્રાં ચરણાનાદેશેષુ
 વિગતસ્પૃહઃ । શ્રીહરિં હૃદયે ધ્યાયન્પ્રાપ રૈવતકં ગિરિમ્ ॥૧૬॥ ગો-
 પનાથાલયસ્થાતુર્ગોપાલાનન્દયોગિનઃ । શિષ્યમાત્માનન્દસંશ્ચ મુનિ
 તત્ર સમૈક્ષત ॥૧૭॥ અષ્ટાઙ્ગયોગકલનાનૈપુણ્યે યોગિસમ્મતમ્ ।
 સમાધિનિષ્ઠં સમ્પ્રાપ્તમેકત્વં બ્રહ્મણાત્મનઃ ॥૧૮॥ ચિરકાલં સ્વદે-
 હસ્ય રક્ષણે સદ્ય એવ વા । ત્યાગે સ્વાતન્ત્ર્યમાપન્નં પ્રસાદાદેવ સ-
 હુરોઃ ॥૧૯॥ કૃપયા સ્વોપદેશેન યોગસિદ્ધિમુપાગતૈઃ । વૃત્તં શિષ્યૈઃ
 સ બહુભિઃ પ્રણનામ તમાદરાત્ ॥૨૦॥ સાદરં માનિતસ્તેન પ્રતાપ-

કરવાની અધિક રૂચિ થઈ. એવી તીવ્ર ઈચ્છાથી ગૃહ કુટુંબાદિકમાં આ-
 સક્તિએ રહિત થઈને, વેદાધ્યયનના મિષથી પોતાના ઘરથકી તત્કાળ ચાલી
 નીકળ્યા ॥૧૪-૧૫॥ રામશર્મા વેરથી નીકળીને વિષયસ્પૃહાએ રહિત
 થઈને, નાના દેશોમાં રહેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોમાં વિચરતા વિચ-
 રતા શ્રીહરિનું હૃદયમાં નિરંતર ધ્યાન કરતા થકા, રૈવતાચળને પામ્યા
 ॥૧૬॥ રૈવતાચળમાં ગોપનાથ નામથી વિખ્યાત મહાદેવના મંદિરમાં
 રહેતા ગોપાળાનંદ નામના યોગી બ્રહ્મચારીના શિષ્ય આત્માનંદ ના-
 મના મુનિને રામશર્માએ જોયા ॥૧૭॥ કેવા આત્માનંદમુનિ તો-અષ્ટાંગ-
 યોગના અનુષ્ઠાનમાં યોગિજનોએ પ્રશંસનીય એવા સામર્થ્યને પામેલા,
 સમાધિમાં સદા સ્થિતિવાળા, માટેજ પોતાના આત્માનું બ્રહ્મની સાથે
 એકત્વ એટલે પ્રકૃતિવિલક્ષણ જ્ઞાનેકાકાર અપહૃતપાપ્મત્વાદિગુણવિશિષ્ટ
 અક્ષરસ્વરૂપની સાથે અવિષમતારૂપ એકત્વને પામેલા. આ સ્થળે પ્રાપ્તિ તો
 સાક્ષાત્કારરૂપ જાણવી, અર્થાત્ સમાધિમાં જેમણે અક્ષરાત્મક સ્વસ્વરૂપ
 સાક્ષાત્ કર્યું છે ॥ ગોપાળાનંદ સદગુરુના અનુગ્રહથીજ પોતાના દેહમાં બહુ-
 કાળપર્યંત પ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવું અથવા તત્ક્ષણ પરિત્યાગ કરી દેવો,
 એમાં સ્વતંત્રતાને પામેલા, અર્થાત્ જેમને સ્વજીવિત સ્વાયત્ત છે, કૃપા-
 પૂર્વક પોતે ઉપદેશ કરેલા યોગમાર્ગે કરીને યોગસિદ્ધિને પામેલા બહુ
 શિષ્યોથી વિંટાએલા એવા આત્માનંદમુનિને જોઈને રામશર્માએ બહુ આ-
 દરભાવથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૧૮-૧૯-૨૦॥ પોતાના પ્રતાપથી પ્ર-

પ્રથિતેન સઃ । તત્રાવસન્માસમેકં વર્ણિધર્મેદદસ્થિતિઃ ॥૨૧॥ સ-
માધૌ વિષ્ણુવીક્ષાઽસ્ય ભવેદિત્યવધાર્યં તમ્ । સમ્પ્રાર્થયદ્રામશર્મા
પ્રણમ્ય પ્રાજ્ઞલિર્નૃપ ! ॥૨૨॥ સ્વામિન્સાક્ષાદ્દરિમહં દિદક્ષામિ તતો
ભવાન્ । તત્સિદ્ધિકૃત્સાધનં મે કૃપયા વક્તુમર્હતિ ॥૨૩॥ હત્યુક્તઃ
સ મુનીન્દ્રસ્તં પ્રાહ યોગં સુસાધય । તેન સેત્સ્યત્યમીષ્ટં ત હત્યુક્તઃ
સોઽદૃષ્ટ્વનૃપ ! ॥૨૪॥ તતઃ સ સિદ્ધયોગં તં જ્ઞાત્વા યોગોપલબ્ધયે ।
શિષ્યતાં તસ્ય સમ્પ્રાપ માનયન્વિનયેન તમ્ ॥૨૫॥ નામ રામાનન્દ
ઈતિ તસ્ય સ પ્રીતમાનસઃ । મુનિશ્ચકારાથ યોગં સહાજૈસ્તમ-

ખ્યાતિ પામેલા આત્માનંદમુનિએ બહુ આદરપૂર્વક સત્કાર કરેલા રામશર્મા
નેષ્ટિકવર્ણિધર્મેમાં અચળ સ્થિતિવાળા થઈને તેમની સમીપે એકમાસસુધી
રહ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તેપછી રામશર્મા કદાચિત્ અવસર પામીને ‘આ
મુનિ સમાધિમાં પરમાત્માના દિવ્ય રૂપના સાક્ષાત્કારવાળા છે, તો એમના
અનુગ્રહથી મને ભગવાનના દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય’ એવા આશયથી
તેમને એ હાથ બોડી પ્રણામ કરીને, પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૨૨॥ હે સ્વા-
મિન્ ! મને સકળમુનિજન માનસહસ્ર વિષ્ણુની દિવ્યાકૃતિનાં સાક્ષાત્ દર્શન
કરવાની મોટી લાલસા બહુકાળથી અનુવર્તે છે, માટે તેની સિદ્ધિ કરનાર
જે સાધન હોય તે મને કૃપા કરીને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨૩॥ હે રાજન્ !
એરીતે રામશર્માએ પુછ્યું એટલે મુનીન્દ્ર આત્માનંદ તેમને કહેવા લાગ્યા
કે-તેમાં અષ્ટાંગયોગજ સાધન છે બીજું કોઈ સાધન નથી, તો મેં ઉપ-
દેશેલા માર્ગને અનુસારે યોગને સાધો. એનાથી અલ્પ કાળમાંજ તમારો
મનોરથ સિદ્ધ થશે. એમ કહ્યું એટલે રામશર્મા મનમાં બહુ હર્ષ પામ્યા
॥૨૪॥ હે રાજન્ ! ત્યારપછી રામશર્મા ‘આ આત્માનંદસ્વામી પરમાત્મ-
સાક્ષાત્કારના સાધનભૂત યોગસિદ્ધિએ સંપન્ન છે’ એવો નિશ્ચય કરીને,
એવા અષ્ટાંગયોગની પ્રાપ્તિમાટે શિષ્યભાવને સંમુચિત વિનયે યુક્ત થઈને
તેમને માન આપતા થકા, તેમના શિષ્યભાવને પામ્યા એટલે ગુરુભાવથી
તેમના શરણને પામ્યા ॥૨૫॥ આત્માનંદમુનિપણ મનમાં પ્રસન્ન થઈને,
રામશર્માનું રામાનંદ એવું અન્વર્થ નામ પાડીને શિષ્યભાવથી સ્વીકારી,

શિક્ષયત્ ॥૨૬॥ સિદ્ધયોગોઽભવત્સોઽપિ કાલેનાલ્પેન વર્ણિરાદ્ ।
 બ્રહ્મણૈક્યં ચ સમપ્રાપ ગુરુવત્સ્વાત્મનસ્તથા ॥૨૭॥ સમાધૌ બ્રહ્મ-
 તેજશ્ચ વ્યાપ્તુવત્કુમ્ભો દશ । સોઽપદ્યન્નિત્યદા વર્ણી તત્ર નારા-
 યણં ન તુ ॥૨૮॥ અસન્તુષ્ટો વ્યાકુલશ્ચ તદાઽસૌ ગુરુમાહ તમ્ ।
 સમાધિસિદ્ધિં પ્રાપ્તોઽહં સ્વામિન્કરુણયા તવ ॥૨૯॥ બ્રહ્મતેજો નિ-
 રાકારં તત્ર પશ્યાસિ કેવલમ્ । સાકારં બ્રહ્મ કૃષ્ણં તુ નૈવ પશ્યા-
 મ્યમીક્ષિતમ્ ॥૩૦॥ અત્યુદ્વિગ્નમના અસિ વિનેક્ષાં કમલાપતેઃ ।
 અપૂર્ણકામં સ્વં મન્યે તેન ચાત્માનમજ્ઞસા ॥૩૧॥ તદા ગુરુઃ પ્રાહ
 વિષ્ણુસ્તેજોરૂપો નિરાકૃતિઃ । એષ ઇવાસ્તિ વૈ વર્ણિન્નાકારસ્ત્વસ્તિ

પછીથી રામાનંદને સાંગ યોગમાર્ગે યથાવિધિ યથોપદેશ શીખવવા લાગ્યા
 ॥૨૬॥ એરીતે અહપકાળમાં સાંગ યોગનો અભ્યાસ જેમણે કર્યોછે એવા
 વર્ણિન્દ્ર રામાનંદપણુ સિદ્ધસમાધિ થયા અને ગુરુ આત્માનંદમુનિની માફક
 પોતાના આત્માનું બ્રહ્મની સાથે એકપણું પામ્યા, એટલે સમાધિમાં અપ-
 હતપાપ્મત્વાદિગુણવિશિષ્ટ જ્ઞાનેકાકાર અક્ષરસ્વરૂપ પોતાના આત્માનો
 સાક્ષાત્કાર પામ્યા ॥૨૭॥ રામાનંદવર્ણી જ્યારે સમાધિમાં જાય ત્યારે
 તેમને અક્ષરબ્રહ્મ નામનું જ્ઞાનમય તેજ દશ દિશામાં પ્રસરતું કેવળ દેખાય
 પણ તેમાં સર્વના પ્રશાસક પરમાત્મા દિવ્યરૂપ ભગવાન નારાયણ તો દે-
 ખાયજ નહિ ॥૨૮॥ ત્યારે અસંતુષ્ટ થએલા રામાનંદવર્ણીએ મનમાં વ્યાકુળ
 થઈને એમ કહ્યું કે-હે સ્વામિન! આપે કૃપા કરી ઉપદેશ કરેલા યોગમા-
 ર્ગથી હું સમાધિની સિદ્ધિને પામ્યોછું પણ મને સર્વના મનો-નયનને આ-
 હ્વાદ આપનારા દિવ્યરૂપ પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણનો સાક્ષાત્કારતો થતોજ
 નથી. પરંતુ નિરાકાર જ્ઞાનમય તેજરૂપ કાંઈકે પ્રકાશૈક સ્વભાવવાળું દેખાય
 છે. મને અહુકાળથી જે મનોરથવર્તિ શ્રેષ્ઠ અભીષ્ટ હતું તેતો સિદ્ધ થયું
 નહિ, માટે હું કમળાપતિ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન વિના અત્યંત ઉદ્વિગ્ન
 મનવાળો છું અને એજ કારણથી મારા આત્માને નિશ્ચયથી અકૃતાર્થ માનુંછું
 ॥૨૯-૩૦-૩૧॥ ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે-હે વર્ણિન! વિષ્ણુ સાકાર નથી. આ-
 કારમાત્ર માયિક-અવિદ્યાકલિપત છે. સર્વમાં વ્યાપીને વર્તેછે માટે વિષ્ણુ

માયિકઃ ॥૩૨॥ આકારસ્ય વિનાશોઽસ્તિ નિરાકારસ્ય નાસ્તિ સઃ ।
 इत्युक्त उद्धवस्तेन सद्योऽमूर्च्छन्नराधिप ! ॥૩૩॥ प्रापोच्छ्वासं मु-
 हूर्तान्ते रुरोद स ततो भृशम् । हर्षाकृत्यसदुक्तिं तं हित्वा द्राग्नि-
 र्ययौ ततः ॥૩૪॥ गुरुणा वार्यमाणोऽपि नास्थात्तत्र स सन्मतिः ।
 साकारब्रह्मसिद्धान्तस्थापकं मृगयन् गुरुम् ॥૩૫॥ रामानुजाचार्य-
 पदे स स्यादित्यवधार्य सઃ । हरेरतिप्रियं स्थानं श्रीरङ्गाख्यं ययौ
 ततः ॥૩૬॥ तत्र श्रीरङ्गदेवस्य मन्दिरान्तिक एव सઃ । स्वावासमक-

કહેવાય છે. તે વિષ્ણુ જ્ઞાનરૂપ તેજોરાશિથી બીજા નથી પણ તેજરૂપ છે. પ્રકાશૈકરસ છે માટે તેજોમય કહેવાય છે. જે કોઈ સાકાર પદાર્થો છે તે સર્વેનો અવશ્ય વિનાશ થતો દેખાય છે. નિરાકારનો તો વિનાશ નથી. માટે અવિનાશી જ્ઞાનૈકસ્વરૂપ વિષ્ણુ શ્રીકૃષ્ણને આકારનો સંભવળ કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ નિરાકાર છે. હે નરાધિપ ! આવું ગુરૂનું વિષ્ણુના દિવ્યાકારનું નિષેધ કરનારું વચન સાંભળીને ભગવાનમાં પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા ઉદ્ધવાવતાર રામાનંદવર્ણી તે નહિ સહન થવાથી તેજ ક્ષણમાં મૂર્છાને પામી ગયા ॥૩૨-૩૩॥ તે પછી રામાનંદમુનિ મુહૂર્તને અંતે ઉચ્છ્વાસ (પ્રાણચેષ્ટા) પામીને, પછીથી ભગવાનના દિવ્ય આકારનો નિષેધ સાંભળવાથી થએલા શોકવેગને લીધે અતિશય રૂદન કરવા લાગ્યા. અને શ્રીહરિના આકારની અસત્યતા કહેનારા ગુરૂ આત્માનંદમુનિનો પરિત્યાગ કરીને ત્યાંથી તત્કાળ ચાલી નીકળ્યા. ગુરૂએ ‘અહિંથી તમો જશો નહિ’ એમ બહુ વાર્યા તોપણ આ રામાનંદમુનિ પોતે ભગવાનના દિવ્યાકારની નિત્યસત્યતાયુક્ત શુદ્ધિવાળા હોવાથી ત્યાં એક ક્ષણપણ રહ્યા નહિ પરંતુ ‘પરંબ્રહ્મ સદા સાકારજ છે’ એવો સિદ્ધાંત સ્થાપન કરનારા ગુરૂવર્યને ગોતવામાટે સૌરાષ્ટ્રદેશમાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૩૪-૩૫॥ એરીતે તેતે સ્થળમાં ગુરૂને ગોતર્તા ‘એવા ગુરૂ ભગવાન રામાનુજ-આર્યે સ્થાપેલા સ્થાનમાં (ગાદિએ) હોવા જોઈએ’ એવો નિશ્ચય કરીને, ત્યાંથી પૂર્વે ભગવાન રામાનુજઆર્યે સદાઆર્યપદની જ્યાં સ્થાપના કરી છે અને શ્રીરંગદેવ ભગવાનને અતિશય પ્રિય એવા શ્રીરંગ નામના ક્ષેત્રપ્રત્યે કરતા કરતા આવ્યા ॥૩૬॥ રામાનંદવર્ણી ભગવાનનું હૃદયમાં સદા ચિંત-

રોદ્ધર્ણી ભગવન્તં સ્મરન્ હૃદિ ॥૩૭॥ કાવેર્યાં પ્રત્યહં સ્નાત્વા નિત્યકર્મ
વિધાય ચ । ચકાર નિયમેન શ્રીરઙ્ગનાથસ્ય દર્શનમ્ ॥૩૮॥ સાકાર-
તાસ્થાપકાનિ પરસ્ય બ્રહ્મણો હરેઃ । સચ્છાસ્ત્રાણિ શ્રોતુમનાઃ સ
આસીન્નેતરાણિ તુ ॥૩૯॥ પ્રત્યક્ષભગવદ્વીક્ષાસાધનસ્ય ચ દેશિકમ્ ।
ગવેષમાણો વ્યદધાદ્વૈષ્ણવાનાં સમાગમમ્ ॥૪૦॥ અથ રામાનુજા-
ચાર્યચરિત્રેણોપબૃંહિતમ્ । પ્રપન્નામૃતનામાનં ગ્રન્થં તત્રાશ્રુણોન્નૃપ !
॥૪૧॥ તતઃ શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યે શ્રીરામાનુજમેવ સઃ । દ્વયેષ દેશિકં

વન કરતા થકા તે શ્રીરંગક્ષેત્રમાં શ્રીરંગદેવ લગવાનના મંદિર સમીપમાંજ
નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૭॥ અને તે ક્ષેત્રની બન્ને તરફ વહેતી કાવેરી નદીના
નિર્મળ જળ પ્રવાહમાં પ્રતિદિન યથાવિધિ સ્નાન કરી, સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય-
કર્મ કરવા પૂર્વક શ્રીરંગનાથનાં નિયમથી દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
વર્ણી પરંબ્રહ્મ લગવાનના દિવ્યાકારતારૂપ ઐશ્વર્યને પ્રતિપાદન કરનારાં
શ્રીરામાનુજચાર્યે કરેલાં લાભ્યે સહિત શ્રીભગવદ્ગીતા વિગેરે સચ્છાસ્ત્રો
સાંભળવાની મનમાં ઇચ્છાવાળા થયા પણ બીજાં શાસ્ત્ર નહિ. અર્થાત્ એવાં
સચ્છાસ્ત્ર સાંભળવાની વાંછા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામી ॥૩૯॥ દિવ્યાકાર ભગ-
વાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે એવા ગુરૂને ગોતતા રામાનંદમુનિ ત્યાંના વૈષ્ણુ-
વોનો સમાગમ કરવા લાગ્યા ॥૪૦॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીવૈષ્ણુવોના સમા-
જમાં રામાનુજચાર્યનાં દિવ્ય ચરિત્રોથી ભરપુર એવો પ્રપન્નામૃત નામનો
પ્રબંધ વંચાતો હતો તેને રામાનંદમુનિ પોતે સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૧॥
પ્રપન્નામૃત પ્રબંધ સાંભળીને જેમને તીવ્ર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે એવા રામા-
નંદમુનિએ ‘શ્રીસંપ્રદાયમાં રહેલા સમગ્ર વૈષ્ણુવોએ આશરેલા ચરણકમળ
જેમના છે એવા શ્રીરામાનુજજી મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરનારા આચાર્ય-
વર્ય છે’ એવો નિશ્ચય કરીને, તેમનો અવતરણસમયતો વ્યતીત થઈ ગયો છે
તથાપિ પોતાના આશ્રિત જનોના અનુગ્રહ માટે દિવ્ય રૂપથી ત્યાંજ ભગ-
વાન્ શ્રીરંગનાથના મંદિરની અતિ સમીપમાંજ સુપ્રસિદ્ધ સ્થાનવિશેષમાં
(જ્યાં હમણાં લાભ્યકારની અર્યામૂર્તિ છે) નિત્ય સન્નિધિ કરીને રહેલા
શ્રીરામાનુજચાર્યની ગુરૂભાવથી આરાધના કરવાની દઢ ઇચ્છા કરી

કર્તુ સિદ્ધદેહસ્થિતં સદા ॥૪૨॥ ગ્રન્થાંશ્ચ તત્કૃતાન્પ્રીત્યા સાકાર-
બ્રહ્મનિશ્ચયાન્ । શુશ્રાવાનુદિનં વર્ણી શ્રીમાપ્યાદીન્સ્વલ્લભાન્ ॥૪૩॥
શ્રીમદ્રામાનુજસ્યાસૌ નાસ્ત્રામષ્ટોત્તરં શતમ્ । પપાઠાનુદિનં ભક્ત્યા
દધ્યૌ તં ચ યથાશ્રુતમ્ ॥૪૪॥ इत्थं विदधतस्तस्य मासत्रयमगा-

॥૪૨॥ તે પછી રામાનંદવર્ણી લગવાનના સદા દિવ્યાકાર-દિવ્યગુણ-દિવ્ય-
વિભૂતિ યોગને પ્રતિપાદન કરનારા અને રામાનુજચાર્યે રચેલા શ્રીલાખ્ય-
ગીતાલાખ્ય-ગદ્યત્રય આદિક પોતાને અતિ પ્રિય એવા ગ્રંથો પ્રતિદિન પરમ
પ્રીતિથી શ્રીવૈષ્ણવો થકી સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ અને શ્રીમાન્ રામાનુજચાર્ય-
નું અષ્ટોત્તરશતનામસ્તોત્ર જે ‘રામાનુજઃ પુષ્કરાક્ષઃ’ ઇત્યાદિકથી પ્રપન્ના-
મૃતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેનો પ્રતિદિન પરા પ્રીતિથી પાઠ કરવા લાગ્યા. અને પ્ર-
પન્નામૃતમાં જેવું તેમનું રૂપ વર્ણવેલું સાંભળ્યું છે એવા દિવ્યરૂપનું હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા લાગ્યા અર્થાત્ તેમના ધ્યાન-સ્તુતિ-પાઠપરાયણ થયા ॥૪૪॥
આ પ્રકારે પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીરામાનુજચાર્યનું ચિંતવન કરતા રા-
માનંદમુનિને ત્રણ માસ વીતિ ગયા પછી, ચૈત્રમાસના શુક્લ પક્ષની પંચમી
તિથિએ પ્રાતઃકાળે (આ પંચમી લગવાન્ શ્રીરામાનુજચાર્યની અવતરણ
તિથિ છે) કાંઈક સ્વપ્ન થયું. સ્વપ્નના જેવો આ પ્રકાર છે માટે સ્વપ્ન કહે-
વાય. સમગ્ર બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થઈ જાય છે અને કેવળ મનથી થતા
પ્રત્યક્ષરૂપ છે માટે સ્વપ્નને સમાન હોવાથી સ્વપ્ન કહેછે. શ્રીરામાનુજ-
ચાર્ય પ્રસન્ન થઈને પોતાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર કરવા સાડ પ્રસિદ્ધ જાગૃત
દશાથકી જુદી મનોમાત્ર જાગૃત દશા બનાવીને જે તિથિએ પોતે અવ-
તર્યા હતા તેજ તિથિએ પ્રભાતમાં તેમની આગળ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. શ્રીરંગ-
નિવાસ શ્રીમન્નારાયણ લગવાનેજ એમની સેવાથી સંતુષ્ટ થઈને યતિરાજનું
દર્શન કરાવા માટે સ્વપ્નમાં રામાનુજનો પ્રાદુર્ભાવ કરાવ્યો (અથવા-‘એવા
સ્વપ્નમાં યતિરાજ રામાનુજચાર્યને રામાનંદમુનિએ જોયા’ એવો અર્થ ક-
રવો) સ્વપ્નમાત્રને તેતે પુરૂષોને તેનાં કર્મફળ ભોગવાવવા માટે પરમપુરૂષજ
સર્જે છે. માટે તે આ સ્વામ્નિક રામાનુજચાર્યના પ્રાદુર્ભાવ વિગેરેના મિથ્યા-
પણાનો પ્રસંગ નથી. પ્રસિદ્ધ સ્વપ્નથકી આમાં વિશેષ એટલો છે કે-સ્વા-

શ્રુપ ! । પञ્ચમ્યાં મધુમાસેऽથ તસ્ય સ્વપ્નોઽર્ભવત્પ્રગે ॥૪૫॥ સાક્ષા-
દ્રામાનુજાચાર્યે તત્રાપશ્યત્રિદણ્ડિનમ્ । કાન્ત્યા સૂર્યપ્રતીકારં
દિવ્યદેહં સુલોચનમ્ ॥૪૬॥ પુણ્દ્રાણિ દ્વાદશોર્ધ્વાનિ વિભ્રતં સસ્મિ-
તાનનમ્ । પ્રાણમત્તમવેત્યાશુ શ્રીમન્નાથં સ લક્ષણૈઃ ॥૪૭॥ તતોઽ-

મિત્ર અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં રહેતી નથી. આમાં તો ભગવાનનો સંકટપળ મૂળ જેમાં છે એવા શ્રીવૈષ્ણવદીક્ષારૂપ અર્થની અનુવૃત્તિ જગરણુમાં પણ રહી છે. તે ‘પ્રબુદ્ધઃ સ વપુઃ સ્ત્રીયં’ એમ આગળ પણ કહેશે. ‘સમાધિઃ સમમૂત્પ્રગે’ એવો પાઠ હોય તો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પાઠમાં ‘પ્ર-
બુદ્ધઃ સ વપુઃ સ્ત્રીયં’ આ ઉત્તર શ્લોકમાં પ્રબુદ્ધઃ ‘સમાધિમાંથી જાગેલા’ એવો અર્થ કરવો. સમાધિમાં જાગ્યા એટલે તે વૃત્તાંત સત્ય માન્યું પણ મિથ્યા નહિ એટલે ‘આ દર્શન સમાધિસંપન્ન છે’ એમ નિશ્ચય કર્યો. અથવા—સ્વ-
પન્તિ-અહિવ્યાપારથક્રી ઉપરત ઇન્દ્રિયો જેમાં થાય છે તે સ્વપ્ન કહેવાય. સમાધિમાં તેમજ થાય છે માટે સ્વપ્ન શબ્દનો ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો. ‘તસ્ય ધ્યાનમમૂત્પ્રગે’ એવો પાઠ હોય તો ધ્યાન શબ્દનો ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો. જે પંચમી તિથિએ પોતાનો ગ્રાહુર્ભાવ થયો હતો તેજ તિથિએ દર્શન આપ્યાં છે તો—જેમ પોતાના જન્મસમયમાં પોતાના માતાપિતા વિગેરે જનોને સાક્ષાત્ સ્વદર્શન આપ્યું હતું તેમ આ ઉદ્ભવજીને પણ પો-
તાનું દર્શન સાક્ષાતજ આપ્યું છે એવો ધ્વનિ નિકળે છે ॥૪૫॥ તે સ્વપ્નમાં રામાનંદમુનિએ સૂર્યને સમાન અંગકાંતિવાળા, અપ્રાકૃત અતિમનોહર દિવ્ય રૂપવાળા, કરુણારસથી શોભાયમાન લોચનવાળા, હાથમાં ધારેલા ત્રણ દંડથી શોભાયમાન, લલાટાદિ સ્થાનમાં આર ઉર્ધ્વચુંડ્ર તિલકને ધારી રહેલા, મંદહાસે સહિત સુંદર વદનારવિંદવાળા, એવા સાક્ષાત્ શ્રીરામાનુજ-
ચાર્યને જોયા. તેમને તેવા પ્રકારથી જોઈને પ્રપન્નામૃતમાં કહેલાં લક્ષણોવડે ‘એજ આ શ્રીમન્નાથ છે’ એવો નિશ્ચય કરીને, તત્કાળ ભક્તિભારથી અ-
વનમ્ર ગાત્રવાળા થઈને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ‘મન્નાથ’ એવું શ્રીરા-
માનુજચાર્યનું બીજું નામ તેમના ગુરૂ ગોષ્ઠીપૂર્ણે કર્યું છે ॥૪૬-૪૭॥ તે

૧ (૧) ‘સમાધિઃ સમમૂત્પ્રગે’ इति पाठः । (२) ‘तस्य ध्यानममूतप्रगे’ इति पाठः ।

વદ્યતીન્દ્રસ્તં વદ્ધાઞ્જલિપુટં સ્થિતમ્ । વરં વરય મદ્વર્ણિન્ ! રામા-
નુજમવેહિ મામ્ ॥૪૮॥ ઇત્યુક્તઃ સોઽતિહૃષ્ટાત્મા તમુવાચ યતી-
શ્વર ! । મનોરથોઽય મે પૂર્ણસ્ત્વદૃષ્ટ્યા બહુકાલજઃ ॥૪૯॥ શ્રીમ-
ન્નારાયણસ્યાહં સાક્ષાદિચ્છામિ દર્શનમ્ । તન્મે યથા ભવેચ્છીઘ્રં
તમુપાયં વદ પ્રભો ! ॥૫૦॥ તતઃ પ્રસન્નઃ પ્રદદૌ તસ્મૈ દીક્ષાં સ વૈ-
ષ્ણવીમ્ । મનૂ દ્વૌ ચ પ્રપન્નાય તતશ્ચેદમુવાચ હ ॥૫૧॥ શ્રીમન્ના-
રાયણં ભક્ત્યા ભજેસ્ત્વં વર્ણિસત્તમ ! । ગ્રન્થાંશ્ચ મત્કૃતાન્નિત્યમ-
ભ્યસેસ્તન્દ્રિવર્જિતઃ ॥૫૨॥ સ્વધર્મે વિષ્ણુમર્તિં ચ વૈષ્ણવાનાં સમા-

પછી યતિરાજ રામાનુજચાર્યે એ હાથ બેડીને ઉભા રહેલા રામાનંદમુનિને
મંદહાસ સાથે કહ્યું કે-હે વર્ણિન્ ! આટલા કાળથી જેની આરાધના તમો
કરતા હતા તે હું રામાનુજ છું એમ મને જાણે. જે વરણીય અર્થ હોય
તો મારા થકી વરો. (માગો) હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું ॥૪૮॥ હે
રાજન્ ! એ રીતે રામાનુજચાર્યે કહ્યું એટલે રામાનંદ મનમાં અત્યંત આ-
નંદ પામીને એમ બોલ્યા કે-હે યતીશ્વર ! બહુકાળનો મારો મનોરથ આજ
આપના દર્શનથીજ પરિપૂર્ણ થયો, હે પ્રભો ! હવે સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ
સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે એવા સર્વેશ્વર શ્રીમન્નારાયણનાં
સ્વરૂપ સમયમાં સાક્ષાત્ સંદર્શન જે રીતે થાય તે રીતનો મારી ઉપર અ-
નુગ્રહ કરો અને તેમાં જે સુગમ ઉપાય હોય તેનો મને ઉપદેશ કરો, તમો
પ્રભુ છો ॥૪૯-૫૦॥ તે પછી પ્રાર્થના કરેલા રામાનુજચાર્યે પ્રસન્ન થઈને
વૈષ્ણવી દીક્ષા (લક્ષ્મીનાથથી સમારંભવાળી શ્રીપરાંકુશાદિ ગુરુપરંપરાથી
પ્રાપ્ત થએલી) તથા એ મંત્ર (શ્રીમન્નારાયણચરણૌ શરણં પ્રપદ્યે, શ્રીમતે
નારાયણાય નમઃ, એવા પૂર્વોક્તર ખંડલેદથી એ પ્રકારને પામેલા મંત્રરત્ન
દ્વયસંસ્થાના) શરણાગત રામાનંદમુનિને આપ્યા. તે પછી એમ બોલ્યા કે-
॥૫૧॥ હે વર્ણિવર્ય ! તમો હવે પછી પ્રતિદિન પરમ પ્રીતિથી શ્રીમન્નારા-
યણને ભજો અને મેં રચેલા જ્ઞાન લક્ષિ વૈરાગ્યની અભિવૃદ્ધિ કરનારા
શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથોનો નિરંતર આજસે રહિત થઈને પઠન-પાઠનાદિકથી અ-
ભ્યાસ કરો (આ ગ્રંથો પ્રપન્નામૃતથકી જાણવા) ॥૫૨॥ તથા સ્વવર્ણાશ્ર-

ગમમ્ । પ્રત્યાહારં ચેન્દ્રિયાણાં ન ત્યજેસ્ત્વં ચતુષ્ટયમ્ ॥૫૩॥ इत्थं
हि वर्तमानस्य कालेनाल्पेन तेऽनघ ! । श्रीमन्नारायणस्यैक्षा साक्षा-
देव भविष्यति ॥५४॥ दीक्षां त्वं वैष्णवीं दद्याः प्रपन्नेभ्यो ममा-
ज्ञया । सिद्धिस्तवेव तेषां च भविष्यति न संशयः ॥५५॥ विक्षेपो
भगवद्भक्तौ पुण्यक्षेत्रेषु यत्र ते । न स्यात्तत्र वसेत्युक्त्वा लक्ष्म-
णार्यस्तिरोदधे ॥५६॥ प्रबुद्धः स वपुः स्वीयमपश्यच्चक्रलाञ्छितम् ।

મોચિત સ્વધર્મનો ત્યાગ નજ કરો પરંતુ ‘આ ભગવાનનીજ કિંકરતા છે’
એવી બુદ્ધિથી નિયમપૂર્વક પાળો. વિષ્ણુભક્તિ અને વૈષ્ણવોનો સમાગમ
વૃદ્ધિ પમાડે તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયો થકી પ્રત્યાહારનો ત્યાગ ન કરો અ-
ર્થાત્ ઇન્દ્રિયનિયંત્રિતત્વ પર થાઓ ॥૫૩॥ હે નિષ્પાપ મુને ! આ ચાર પ્ર-
કારના કહેલા સદાચારમાં વર્તતા તમોને અલ્પ કાળમાં શ્રીમન્નારાયણનાં
સાક્ષાત્ સંદર્શન થશેજ ॥૫૪॥ મુમુક્ષુ હોવાથી તમારે શરણે આવેલા જ-
નોને મારીજ આજ્ઞાથી આવી વૈષ્ણવી દીક્ષા તમારે આપવી, તમોએ દીક્ષા
આપેલા જનોને પણ તમારી માફક સાક્ષાત્ ભગવદ્દર્શનરૂપ ફળસિદ્ધિ થશે
એમાં સંશય લેશ નથી ॥૫૫॥ યદ્યપિ ભગવદ્ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કરનારાં
પુણ્યક્ષેત્રો છે તથાપિ કાળની કુટિલતાથી વિક્ષેપ કરનારા જનો જેમાં વિશેષ
હોય એવાં પણ બહુધાપણે ક્યારેક થાય, માટે જે પુણ્યક્ષેત્રમાં ભગવદ્-
ભક્તિ કરવામાં તમોને વિક્ષેપ ન થાય એવામાં તમો નિવાસ કરીને રહો.
એમ કહીને લક્ષ્મણાર્ય (રામાનુજત્યાર્યનું બીજું નામ છે) અંતર્ધાન થઈ
ગયા (આથી ‘કેના શિષ્ય હતા?’ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો) ॥૫૬॥ લ-
ક્ષ્મણાર્ય અંતર્ધાન થયા પછી તે આ રામાનંદવર્ણી સમાધિમાંથી જાગ્યા
ત્યાંતો પોતાના વપુને તપાવેલા સુદર્શન ચક્રથી ચિહ્નિત અને ઉર્ધ્વપુંડ્રથી
શોભાયમાન બેયું. બેધને બહુ હર્ષ પામીને સ્વપ્ના જેવું જણાતું સર્વ વૃત્તાંત
સત્યપણે જાણ્યું પણ સ્વપ્નની પેઠે મિથ્યા નહિ, સ્વપ્નમાં થએલા તત્ત્વમુદ્રા
(છાપો) ઉર્ધ્વપુંડ્રધારણ વિગેરે ચિહ્નોનું જાતમાં સાક્ષાત્ સંદર્શન સંભ-
વતું નથી માટે આ સ્થળે સ્વપ્ના જેવું વર્ણવ્યું છે પણ આ સર્વ જાત-
માંજ સમાધિ જેવુંજ જાણવું. કારણ કે-સમાધિનિષ્ઠને સમાધિમાં પ્રાપ્ત

શોભમાનં ચોર્ધ્વપુણ્દ્રૈર્દૃષ્ટઃ સત્યમવૈચ તત્ ॥૫૭॥ સ્વધર્મસ્થો ભજ-
ન્મક્ત્યા સોઽલ્પકાલેન ભૂપતે ! । દર્શં બ્રહ્મતેજઃસ્થં લક્ષ્મીનારા-
યણં હૃદિ ॥૫૮॥ પૂર્ણકામસ્તતો ભૂમૌ તીર્થાનિ વિચચાર સઃ । તત્ર
તત્ર પ્રપન્નેભ્યો દીક્ષાં પ્રાદાચ્ચ વૈષ્ણવીમ્ ॥૫૯॥ દીક્ષિતાસ્તેન યે
યેઽત્ર જનાસ્તે તે તુ ભૂમિપ ! । સ્વધર્મસ્થાશ્ચ નિર્દમ્ભા દૃઢમક્તિયુ-
જોઽભવન્ ॥૬૦॥ સાક્ષાન્નગવદીક્ષાં ચ પ્રાપદ્યન્તાચિરેણ વૈ । તતસ્તે
તત્ર તત્રાસ્ય માહાત્મ્યં બહુધોચિરે ॥૬૧॥ તુષ્ટસ્ય સાક્ષાદ્યતિભૂમિ-

થતાં ભગવત્પ્રસાદભૂત પુષ્પફળાદિક તે જગે ત્યારે પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થ-
એલાં જણાય છે. અથવા સ્વપ્ન શબ્દનું 'સમાધિ' એવું વ્યાખ્યાન કરીએ
તો 'પ્રબુદ્ધઃ'—સમાધિમાંથી જાગેલા એવો યથાર્થ અર્થ થાય છે ॥૫૭॥
હે ભૂપતે ! સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિથી ભજતા એટલે સ્વધર્મરૂપ કર્મયોગ
જેમાં અંગભૂત છે એવા ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તેલા રામાનંદમુનિ અલ્પ કાળ-
માંજ સિદ્ધભક્તિયોગવાળા થઈને યોગકળાથી ઉઘાડેલા પોતાના હૃદય-
રવિદમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા અને બ્રહ્મતેજમાં (તેજોમય અક્ષરધામમાં
અથવા—દેશકાળના પરિચ્છેદે રહિત જ્ઞાનમય અક્ષરાર્ણવ તેજોમંડળના
મધ્યમાં) વિરાજમાન એવા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા
॥૫૮॥ પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા પછી પૂર્ણકામ થએલા રામાનંદમુનિ તે શ્રીરંગ-
ક્ષેત્રમાંથી નિકળીને ભૂમિ ઉપર વિચરવા લાગ્યા અને તેતે તીર્થોમાં પો-
તાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપવા લાગ્યા ॥૫૯॥ હે
ભૂમિપતે ! રામાનંદમુનિએ ભૂમિમાં જેને જેને દીક્ષા આપી તેતે સર્વે જનો
સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, દલાદિ દોષે રહિત અને ભગવાનમાં દૃઢ ભક્તિ-
નિષ્ઠાવાળા થયા ॥૬૦॥ અને તે જનો સ્વલ્પ સમયમાં ભગવાનના સ્વરૂપ-
રૂપ—વિભૂતિના સાક્ષાત્કારવાળા થયા. ત્યાર પછી તેમના આશ્રિતજનો તેતે
સ્થળમાં રામાનંદ ગુરુનો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રતિદિન વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો મહિમા
બહુ પ્રકારે ગાવા લાગ્યા ॥૬૧॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવા
રામાનંદ વર્ણીન્દ્ર પ્રસન્ન થએલા યતિરાજ રામાનુજચાર્યના અનુગ્રહથી
ભગવાન્ લક્ષ્મીનારાયણના પ્રસાદપાત્ર થઈને, તેમના દિવ્ય રૂપના સાક્ષા-

પસ્ય સોઽનુગ્રહેણાથ હરેઃ પ્રસાદાત્ । આસીચ્ચ નિર્દમ્ભસધર્મમક્તે-
ર્મૂરિપ્રતાપપ્રથિતઃ પૃથિવ્યામ્ ॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामिजन्मादिचरित्रनिरूपणनामा चतुर्दशोऽ-
ध्यायः ॥१४॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રતિષ્ઠાં મહતીં તસ્ય વીક્ષ્યાન્યે વૈષ્ણવા જનાઃ । ન
સેહિરે મત્સરિણો દામ્ભિકા વિષયૈષિણઃ ॥૧॥ यथा यथापमानः
स्याल्लोके तस्य तथा तथा । मिथ्यामिशंसनादीनि विदधुश्च व्यधा-
पयन् ॥२॥ प्रतापातिशयं तस्य तथाप्यक्षीणमेव ते । दृष्ट्वा चक्रुः

તકારવાળા અને નિર્દમ્ભ ધર્મે સહિત નિર્દમ્ભ ભક્તિએ યુક્ત માટેજ પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત પ્રબળ પ્રતાપવાળા થયા. અથવા—યતિરાજનો અનુગ્રહ થયો
તથા શ્રીહરિનો પ્રસાદ થયો તથા નિષ્કપટ ધર્મસહિત ભક્તિ થઈ એવા
કારણથી પૃથ્વી ઉપર પ્રચુર પ્રતાપથી પ્રખ્યાત થયા એવો અર્થ કરવો
॥૬૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्रथमप्रकरणे श्रीरामानन्दस्वामि-
जन्मादिचरित्रनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

એરીતે પૂર્વાધ્યાયમાં રાજાએ પુછેલા ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તરો કરીને, હવે
રામાનંદમુનિનું વૈષ્ણવાચાર્યપણું કહેવાનો પ્રક્રમ સુવ્રતમુનિ કરે છે—
હે રાજન્ ! ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી રામાનંદમુનિની પ્રકૃષ્ટ પૂર્વોક્ત પ્ર-
તિષ્ઠા (સર્વ કોઈ મુમુક્ષુજનોએ સમાશ્રય કર્યો તેરૂપ) વધતી જતી બેધને,
જે બીજા વૈષ્ણવાલાસો કેવળ પરોત્કર્ષના અસહનરૂપ મત્સરસ્વભાવવાળા,
દાંભિક-પોતાની પ્રખ્યાતિ માટેજ ધર્માચરણ બતાવનારા, (ધર્મધ્વજ)
કેવળ શિશ્રોદર તર્પણપરાયણ હતા તેઓ સહન કરી શક્યા નહિ ॥૧॥ નહિ
સહન કરી શકનારા તે દુર્જનો કેવળ ઈર્ષ્યાથી રામાનંદમુનિનું લોકમાં જેજે
પ્રકારે અપમાન થાય તેતે પ્રકારે મિથ્યાપવાદ આરોપણાદિક પોતે કરવા
લાગ્યા અને બીજા પોતાના શિષ્યો પાસે કરાવા લાગ્યા ॥૨॥ તથાપિ તેમનો
પ્રતાપાતિશય (યશ) લેશપણ નહિ ન્યૂન થએલો બેધને તેમનો શાસ્ત્રવાદથી

શાસ્ત્રવાદાંસ્તત્ર પ્રાપુઃ પરાજયમ્ ॥૩॥ તતોઽતિક્રોધમાપન્નાસ્તા-
 ડનં મર્ત્સનાદિ ચ । ચક્રુસ્તે સ તુ તત્સેહે બુદ્ધ્યાઽઽવન્ત્યકદર્ય-
 વત્ ॥૪॥ કેચિન્નગ્નાશ્ચ જટિલા અયશ્ચિપિટપાણયઃ । તસ્યોર્ધ્વપુ-
 ણ્ડાણ્યામૃજ્યાત્રોટયંસ્તુલસીસ્રજમ્ ॥૫॥ બમઙ્ગુર્વાસુદેવસ્ય સિંહા-
 સનમપિ ક્રુધા । અહરન્પ્રતિમાં કેચિન્નિત્યાચર્યો તસ્ય ચોદ્ધતાઃ ॥૬॥
 રત્થં સ દુર્જનકૃતમુપદ્રવમકારણમ્ । પ્રારબ્ધભોગં મન્વાનોઽલ-
 ક્ષ્યલિજ્ઞોઽચરદ્રુવિ ॥૭॥ ત્યક્ત્વા રામાનુજાચાર્યવર્ત્મ સોપદ્રવં

પરાભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમાંપણ પોતાનો મનોરથ નહિ
 પામીને ઉલટા પોતેજ પરાભવ પામ્યા ॥૩॥ પરાભવ પામવાથી ક્રોધવેગના
 વશપણને પામીને તેમને તેઓ તાડન તિરસ્કાર આદિક કરવા મંડ્યા.
 ક્ષમાના એક નિધિરૂપ મહાત્મા રામાનંદમુનિએ તો ‘આ સર્વ અત્યાચાર
 પ્રારબ્ધકાર્ય છે’ એવી વિવેકસંસ્કૃત બુદ્ધિથી ‘પૂર્વે અવંતી નગરીમાં જ-
 ન્મેલા લિક્ષુક બ્રાહ્મણે પોતાનો મહિમા નહિ જાણનારા અજ્ઞાનિઓએ કરેલો
 અત્યાચાર ક્ષમા તથા વિવેકથી જેમ સહન કર્યો હતો’ તેમ સહન કર્યો (આ
 આખ્યાયિકા ભાગવતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે) ॥૪॥ તે પછી નગ્ર, (દિગંબર)
 જટિલ, (મસ્તકે મોટી કૃત્રિમ જટાવાળા) લોહાના ચીપિયા જેમના
 હાથમાં છે એવા કેટલાક દુર્જનોએ અવકાશ મળતાં રામાનંદમુનિનાં ઉર્ધ્વ-
 પુંડ્ર તિલક જળાદિકથી ભુંશી નાંખીને કંઠમાં ધારેલી તથા જપ કરવાની
 તુળસીમાળા તોડી નાંખી ॥૫॥ મદોદ્ધત કેટલાક દુર્જનોએ પૂજામાં પ્રવર્તેલા
 રામાનંદમુનિનું ભગવાનને પધારાવાનું સિંહાસનપણ ભાગી નાંખ્યું. કેટલાક
 તો મુનિને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમા લઈ ગયા ॥૬॥ આ પ્રકારે કાંઈ
 પણ કારણ વિના દુર્જનોએ કરેલો ઉપદ્રવ પ્રારબ્ધના ભોગરૂપ છે એમ
 માનતા રામાનંદમુનિ બીજાઓને ઉપદ્રવ દેવા થકી પોતાનું રક્ષણ કરતા એ-
 ટલે બીજાઓને ઉપદ્રવ નહિ કરીને, આશ્રમાદિકનાં ચિહ્નો કોઈપણ ન જાણે
 એવા થઈને ભૂતળમાં વિચરવા લાગ્યા ॥૭॥ એરીતે રામાનુજાચાર્યના
 ઉર્ધ્વપુંડ્રધારણરૂપ બ્રાહ્મમાર્ગમાં પ્રાપ્ત થયેલો ઉપદ્રવ વિચારીને, તત્કાળ
 સ્વાત્મસંરક્ષણ સાડ તેમનો બહારનો સર્વ જનો જુવે એવો દ્વાદશ ઉર્ધ્વ-

બહિઃ । મજન્નારાયણં ચિત્તે વૃન્દાવનમુપાયયૌ ॥૮॥ પ્રત્યહં યમુ-
નાયાં સ સ્નાત્વા કૃત્વા ચ નૈત્યકમ્ । મન્દિરેષુ સમગ્રેષુ ચક્રે શ્રી-
કૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૯॥ અપરાહ્ને ચ શુશ્રાવ શ્રીમદ્ભાગવતં નૃપ ! । વાચ્ય-
માનં તત્ર તત્ર પુરાણં વૈષ્ણવૈર્વિજૈઃ ॥૧૦॥ એવં નિવસતસ્તસ્યાલ-
ક્ષ્યલિઙ્ગસ્ય સન્મતેઃ । મક્તિઃ કૃષ્ણે વિવૃદ્ધાઽમૂઢધ્યૌ તં ચાનુવા-
સરમ્ ॥૧૧॥ તસ્યૈ પ્રસન્નો ભગવાન્સમાધૌ નિજદર્શનમ્ । દદૌ
રાસેશ્વરીકાન્તો વૃન્દાવનવિહારકૃત્ ॥૧૨॥ એકાગ્રેણૈવ મનસા
શ્રીકૃષ્ણેતિ જપન્ હૃદિ । સ્ફુરિતં સહસ્રાઽપદ્યદ્બ્રહ્મજ્યોતિરનન્ત-

પુંડ્રાદિ ધારણરૂપ માર્ગ ત્યાગ કરીને, (પણ અંતરનો જીવેશ્વરસ્વરૂપ નિર્ણયા-
દિકનો નહિ) ચિત્તમાં તો નારાયણને લગતા એટલે નારાયણના પારમ્યરૂપ
તેમનો સિદ્ધાંત નહિ ત્યાગ કરીને, ઉપદ્રવવાળા તે દેશને ત્યાગ કરીને,
વિચરતા વિચરતા વૃન્દાવનમાં આવ્યા ॥૮॥ રામાનંદમુનિ પ્રતિદિન યમુના-
નદીમાં સ્નાન કરી નિત્યપ્રાપ્ત સંધ્યાવંદનાદિ કર્મ કરીને, (નિમિત્ત આવતાં
નૈમિત્તિક કર્મપણુ કરીને) યમુનાતટ ઉપર જે ભગવન્મંદિરો છે તે સમગ્રમાં
વિરાજમાન અર્ચારૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૯॥ હે નૃપ !
અપરાહ્ન (અપોર પછી) સમયમાં વૈષ્ણવ વિપ્રોએ તે તે ભગવન્મંદિરોમાં
વાંચવા માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ અતિ પ્રેમથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૦॥
એવા નિયમથી વૃન્દાવનમાં નિવાસ કરી રહેલા, અલક્ષ્ય લિંગવાળા, માટેજ
કોઈ વિશેષ પ્રસંગ નહિ પામેલા, સદ્બુદ્ધિવાળા રામાનંદને ભગવાન શ્રી-
કૃષ્ણમાં ભક્તિ દિવસેદિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અને મુનિ અહર્નિશ વૃદ્ધિ
પામતી ભક્તિથી નિરંતર પોતાના હૃદયમાં એજ શ્રીકૃષ્ણનું એક ધ્યાન-
પરાયણ થયા ॥૧૧॥ એરીતે પરમ પ્રેમથી હૃદયમાં પોતાના સ્વરૂપનું અ-
ખંડ ધ્યાન કરતા રામાનંદમુનિને વૃન્દાવનવિહારૈકરસિક ભગવાન રાધારમણે
સમાધિમાં પોતાનું દિવ્ય રૂપ પોતાના પ્રસાદનું રૂપ પ્રકાશ કરવા પ્રદર્શાવ્યું
॥૧૨॥ સમાધિમાં દર્શનપ્રકાર કહેછે-એકાગ્ર મનથી એટલે બીજી વૃત્તિએ
રહિત એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ મનને લીન કરીને શુભાલંબનભૂત 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા
દિવ્ય નામનો અર્થાનુસંધાનપૂર્વક જપ કરતા રામાનંદમુનિએ અકસ્માત

કમ્ ॥૧૩॥ શ્રીરાધાસહિતં કૃષ્ણં તત્રાદ્રાક્ષીન્મનોહરમ્ । મુરલીં
વાદયન્તં ચ દ્વિભુજં શ્યામસુન્દરમ્ ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલ્પં
નાનાભૂષણભૂષિતમ્ । કિરીટિનં વૈજયન્તીં વિશ્રુતં માલિકાં ગલે
॥૧૫॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રાપ મન્નદ્વયં તતઃ । પુરુષોત્તમસમ્પ્રાપ્ત્યા
સ્વં ચ પૂર્ણમમન્યત ॥૧૬॥ એવં યદા યદાઽધ્યાયત્તં વદર્શ તદા તદા ।
અર્ચાયાં સ્ફુરિતં તં ચ પૂજાકાલેઽપ્યવૈક્ષત ॥૧૭॥ પૂજોપહારાન્પ્ર-

હૃદયારવિંદમાં સ્ફુરણાયમાન થએલું અનંત-અપરિચ્છિન્ન કોઈ અક્ષતેજ
જેયું ॥૧૩॥ તે તેજોમંડળમાં વિરાજમાન, મનોહર દિવ્ય રૂપ જેમનું છે,
શ્યામસુંદર, કટક કેયૂર કાંચી વિગેરે વિવિધ આભૂષણોથી અલંકૃત, સર્વ-
શ્વરપણાને જણાવનારા સુકુટને ધારી રહેલા, કંઠમાં વૈજયંતી માળાથી
શોભાયમાન, નટવર વેષને ધારી રહેલા, દિવ્ય વંશી વાદનમાં રસિક, જનુ-
પર્યંત લાંબા બે આહુથી શોભાયમાન, રાધાથી સમલંકૃત પાર્શ્વભાગ જેમનો
છે એવા શ્રીકૃષ્ણને રામાનંદમુનિએ જોયા ॥૧૪-૧૫॥ સમસ્ત જગતની
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ લીળા જેમની છે, સર્વકર્મસમારાધ્ય,
સકળફળપ્રદ, સર્વાવિર્ભાવમૂળભૂત, ક્ષરાક્ષરાતીત એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો
સાક્ષાત્કાર કરીને, રામાનંદમુનિ કોઈ અપૂર્વ પરમાનંદને પામ્યા. અને એજ
કરૂણાનિધિ શ્રીકૃષ્ણથકી સમગ્ર જીવોનો સમુદ્ધાર કરવામાં સમર્થ અને
સંસારસંતાપને શમાવામાં સમર્થ એવા બે મંત્ર પામ્યા એટલે ભગવાને બે
મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. અને એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી પોતાને
પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર જેમને પ્રાપ્ત થયોછે
એવા રામાનંદમુનિ એવી રીતે જ્યારેજ્યારે હૃદયકમળમાં ધ્યાન કરે ત્યારે
ત્યારે (સમાધિ સમયમાં) અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
સ્વયં આવિર્ભાવ પામતા હતા. સમાધિ સમયમાં કેવળ પ્રાદુર્ભાવ પામતા
એમ નહિ કિંતુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જ્યારે આજ પૂજામાં પ્રવર્તે ત્યારેપણ
તેમની આગળ પ્રતિદિન સ્વયં અર્ચામાં સાક્ષાત્ આવિર્ભાવ પામતા. આવિ-
ર્ભાવ પામતા એટલુંજ નહિ પણ મુનિએ પૂજનસમયે પ્રીતિથી અર્પેલા
ચંદન પુષ્પ નૈવેદ્ય વિગેરે ઉપહારોને સાક્ષાત્ સ્વીકાર પણ કરતા હતા.

ત્યક્ષં સ દદાવનુવાસરમ્ । પ્રીત્યા ભગવતે તસ્મૈ તત આપ સ નિર્વૃ-
ત્તિમ્ ॥૧૮॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણેક્ષણાનન્દો નિરાધિશ્ચ સ વર્ણિરાટ્ । તદિ-
ચ્છયૈવ સ્વમવૈત્તદેકાન્તિકમુદ્ધવમ્ ॥૧૯॥ દુર્જનોપદ્રવં તં ચ દુર્વા-
સઃશાપસમ્ભવમ્ । વિવેદાથ મુદા મેજે શ્રીકૃષ્ણં સ્વેષ્ટદેવતામ્
॥૨૦॥ તતો હિતાય જીવાનાં કૃષ્ણેન સ્થાપનં ભુવિ । કૃતં સ્વસ્યેતિ
સંસ્મૃત્ય તદેવ સ સમાચરત્ ॥૨૧॥ સચ્છાસ્ત્રભગવદ્વાક્યસાર-

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના આવા અપૂર્વ પ્રસાદથી રામાનંદમુનિ પરમાનંદને પામ્યા
॥૧૭-૧૮॥ એવી રીતે અંતર બહાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન
થવાથી પરમાનંદને પામેલા, માટેજ આધ્યાત્મિકાદિ આધિ (માનસી
વ્યથા) એ રહિત થઈ ગએલા વર્ણિરાજ રામાનંદમુનિ એજ શ્રીકૃષ્ણના
સંકલ્પથીજ પોતાના પૂર્વ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ પામતાં 'હું શ્રીકૃષ્ણનો એકા-
ન્તિક ભક્ત ઉદ્ધવજી છું. મને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના અંતર્ધાન સમયે સ્વજ્ઞાનનો
ઉપદેશ કરી તેના રક્ષણ માટે બદરિકાશ્રમમાં મોકલ્યો હતો' એવું વિજ્ઞાન
પામ્યા ॥૧૯॥ દુર્જનોના ઉપદ્રવમાં મૂળભૂત દુર્વાસાશાપ વિગેરેનું પણ
વિજ્ઞાન પામ્યા. તેપછી તે દિવસને પ્રારંભીને પરમાનંદથી સ્વેષ્ટદેવ શ્રી-
કૃષ્ણની સર્વપ્રકારે ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર પછી રામાનંદમુનિ
'જીવોનું જ્ઞાનોપદેશ આપી હિત કરવા માટે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ મારી
પૃથ્વી ઉપર સ્થાપના કરી છે' એમ સ્મૃતિ કરીને, તે જગતનું હિતજ ક-
રવા મંડ્યા ॥૨૧॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિએ સચ્છાસ્ત્ર (પરબ્રહ્મસ્વરૂપના
નિરૂપણમાટેજ પ્રવર્તેલાં ઉપનિષદાદિ) અને ભગવદ્વાક્યો (તેના ઉપબૃંહણ-
રૂપ ગીતાવાક્યો તથા ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે કહેલાં
વાક્યો વિગેરે) નો સાર યથાર્થપણે ગ્રહણ કરીને, નિર્ભય (સંસારભય દૂર
કરવામાં સમર્થ અથવા-સચ્છાસ્ત્રમૂળ છે અને શ્રીકૃષ્ણે સાક્ષાત્ પોતાને
ઉપદેશ કરેલો છે માટે પ્રતિવાદિના ભયે રહિત) નવીન (શ્રીકૃષ્ણે
ઉપદેશેલા મંત્રનું પ્રધાનપણું હોવાથી બીજા સંપ્રદાયોથકી વિલક્ષણ અથવા
બીજા સંપ્રદાયથકી જુદો પણ વસ્તુતાએ નવીન નહિ, કેમકે-સર્વ સંપ્રદા-
યની ઉત્પત્તિ પહેલાં પોતાને શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં ઉપદેશ કરેલો છે) એવો સં-

માદાય તત્ત્વતઃ । નવીનં સમ્પ્રદાયં સ્વં વબન્ધ નૃપ ! નિર્ભયમ્ ॥૨૨॥
 જીવેશમાયારૂપાણાં નિર્ણયં પ્રાયશઃ સ તુ । રામાનુજાચાર્યકૃતગ્ર-
 ન્થોક્તં પ્રત્યપાદયત્ ॥૨૩॥ સ્વવર્ણાશ્રમધર્મેણ યુક્તા શ્રીરાધિકા-
 પતેઃ । ભક્તિઃ કાર્યા દૃઢેત્યેતલ્લક્ષણં હુદ્ધવાધ્વનઃ ॥૨૪॥ મુમુક્ષુચ્છ-
 રણાપન્નાંસ્તદેવોપદિશન્સ્વયમ્ । પ્રાક્ સ્વાનુભૂતે તત્સ્થાને પ્રીત્યૈકં
 માસમાવસત્ ॥૨૫॥ સ તૈર્થિકો વર્ણિવરો મુમુક્ષુન્ શ્રીકૃષ્ણમર્તિ-
 ગમયન્સધર્મામ્ । પ્રાપ્તોઽભવત્તનૃપ ! તીર્થરાજં ધર્મઃ સિષેવે તમિ-
 તિ હ્યવેહિ ॥૨૬॥

इति श्रीसत्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे उद्धवसम्प्रदायप्रवृत्तिनिरूपणनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

પ્રદાય (ગુરુપરંપરાગત મંત્રાદિ સદુપદેશરૂપ) પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૨॥
 એટલામાત્રથી શ્રીરામાનુજાચાર્યના સંપ્રદાયથી અત્યંત અહિંસૂતતા નથી.
 કેમકે-રામાનંદમુનિએ જીવો, સર્વેશ્વર અને પ્રકૃતિના સ્વરૂપ સ્વભાવનો વિ-
 વેકરૂપ નિર્ણય તો શ્રીરામાનુજાચાર્યે રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથોમાં કહેલોજ
 અહુધાપણે પ્રતિપાદન કર્યો છે ॥૨૩॥ 'રમાપતિ રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની
 ભક્તિ સ્વવર્ણાશ્રમધર્મે સહિત (અંગવાળી) દૃઢપણે કરવી' એટલુંજ ઉદ્ધ-
 વસંપ્રદાયનું પ્રધાન (અસાધારણ) લક્ષણ છે. હિ શબ્દથી સકળ સચ્ચા-
 સ્ત્રમાં આ અર્થની પ્રસિદ્ધિ જણાવી છે ॥૨૪॥ રામાનંદમુનિ મુમુક્ષુ શર-
 ણાગતોને 'વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણની સ્વયંપ્રયોજનભૂત
 (કૃણેચ્છા વિના) ભક્તિજ કરવી' આટલુંજ સ્વસંપ્રદાયનું લક્ષણ ઉ-
 પદેશ કરવા પૂર્વક પોતે પૂર્વ જન્મમાં પરિચય કરેલા પ્રસિદ્ધ એજ વૃંદા-
 વન સ્થાનમાં એક માસ વાસ કરીને રહ્યા ॥૨૫॥ હે રાજા ! તીર્થયાત્રામાં
 પ્રવર્તેલા તે આ વર્ણિવર્ય રામાનંદમુનિ તેતે તીર્થોમાં રહેલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
 સ્વધર્મે સહિત શ્રીકૃષ્ણભક્તિનો ઉપદેશ આપતા થકા ફરતા ફરતા પ્રસિદ્ધ
 તીર્થરાજ પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા. એવા રામાનંદમુનિની ધર્મદેવ જેમનું બીજું
 નામ છે એવા દેવશર્મા દ્વિજ સેવા કરવા લાગ્યા. એમ તમો જાણો-એટલે
 રામાનંદમુનિના દેશ-ભ્રમ-ગુરુ અને આચાર્યપણાના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ
 પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ જાણો ॥૨૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
 ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રવૃત્તિનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—પાદસંવાહનં કુર્વેત્તસ્યાસાવેકદા નિશિ । સ્વપ્ને

અધ્યાય ૧૬ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મદેવ કોઈ સમયમાં શ્રીરામાનંદ-સ્વામિનાં ચરણ ચાંપતાં ચાંપતાં તત્કાળ થએલા સ્વપ્નમાં દિવ્ય તેજોમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન પામ્યા. આ સ્થળે સ્વપ્ન શબ્દ સ્વપ્નને સદશ મનોમાત્ર નયન જેમાં છે એવા કોઈ જગરણુવિશેષમાં લક્ષણથી પ્રવર્તે છે. ‘સ્વપ્નમ્ સ્વપ્નધીગમ્યં’ એવો બીજા સ્થળમાં પણ નિર્દેશ છે. તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે—‘જેમ સ્વપ્નધી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થતાં મનોમાત્રથી થાય છે એમ આત્મધી પણ થાય છે.’ સ્વપ્ન તો દુષ્ટ મનથી થાય છે અને આ સ્વપ્નસદશી ધી તો પ્રસન્ન મનથી થાય છે એટલો વિશેષ છે. રામાનંદમુનિના પાદસંવાહન કરતાં જ ‘સમાધિમાં ગએલા પુરૂષની પેઠેજ’ ધર્મદેવની બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તત્કાળ ઉપરત વ્યાપારવાળી થઈ ગઈ અને એક પ્રસન્ન મનોરૂપ નયન તો વ્યાપારવાળું રહ્યું ત્યારે ધર્મદેવના મનોરૂપ નયનપથમાં સિદ્ધસમાધિવાળા પુરૂષની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. એવો અર્થ છે. આવો અર્થ કરવાથી ‘નિદ્રા નામનો દોષ નહિ હોવા છતાં કેમ સ્વપ્નનો પ્રસંગ કહેવાય ? અને વિશુદ્ધ મનથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, અક્ષરમાં રહેલું સ્વરૂપ જેમનું છે, એવા ભગવત્સ્વરૂપનો દુષ્ટ મનોવ્યાપારની જેમાં અપેક્ષા છે એવા સ્વપ્નની ગોચરતા શી રીતે સંભવે ? એવી શંકા પણ પરાસ્ત થઈ ગઈ. ‘દદર્શાન્તદંશા કૃષ્ણં’ એવો પાઠ હોય તો તુરત બાહ્ય ઇન્દ્રિયો ઉપરત વ્યાપારવાળાં થતાં સિદ્ધસમાધિવાળાની પેઠેજ એમની અંતઃકરણરૂપ અંતર્દષ્ટિ ઉઘડી ગઈ, તેણે કરીને શ્રીકૃષ્ણને જોયા એવો સ્પષ્ટ અર્થ છે. અથવા—જેમ સ્વપ્નમાં અનુભવાતા અર્થો સ્વપ્નવાળાને જ જણાય છે પણ બીજાને જણાતા નથી, તેમ આ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન પોતાના એકના જ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે પણ બીજાને નહિ માટે આવા અનુભવને કહેવા માટે સ્વપ્નશબ્દનો નિર્દેશ કર્યો છે. અથવા સ્વપ્નશબ્દનો પ્રથમની પેઠે ‘સમાધિ’ એવો અર્થ કરવો એટલે

દર્શ શ્રીકૃષ્ણં તેજોમણ્ડલમધ્યગમ્ ॥૧॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાશ્ચર્યં પ્રસાદં
તસ્ય તં વિદન્ । મુનેસ્તતસ્તમેવૈકં સદ્ગુરં નિશ્ચિકાય સઃ ॥૨॥ સર્વ-
ભાવેન શરણં તમેવ પ્રતિપદ્ય ચ । તસ્માદ્ભાગવતીં દીક્ષાં સભાર્યઃ
સોઽપ્રહીનૃપ ! ॥૩॥ અષ્ટાક્ષરૌ કૃષ્ણમન્ત્રૌ તસ્મૈ સોઽપિ મુમુક્ષવે ।
ઉપાદિશન્મુનિર્દત્ત્વા તુલસીકાષ્ઠજે સ્ત્રજૌ ॥૪॥ શ્રીકૃષ્ણેતિ ત્વમા-
દિશ્ચ ગતિર્મદ્વયમન્તતઃ । મનુરાય ઇતિ પ્રોક્તો વૈષ્ણવત્વવિધા-
પકઃ ॥૫॥ બ્રહ્માહમાદિ ચ પદં દાન્તં કૃષ્ણેતિ તત્પરમ્ । સોઽસી-

કરી શંકાનો અવકાશ નથી ॥૧॥ સર્વથી વિલક્ષણ નિરવધિક આનંદમય
હોવાથી પરમ આશ્ચર્યકારી એવા શ્રીકૃષ્ણને પરમાશ્ચર્યથી પ્રત્યક્ષ બોધને,
ધર્મદેવે ‘મને જે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તે રામાનંદસ્વામિનાજી
પરમ પ્રસાદથી થયાં’ એમ જાણીને, માટે ‘તે રામાનંદસ્વામીજી લોકમાં
એક-અદ્વિતીય સદ્ગુરુ છે’ એવો નિશ્ચય કર્યો ॥૨॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવે એવો
નિશ્ચય કરીને, ભાર્યા સાથે સર્વ ભાવથી (કરુણત્રયની એક રૂપતાથી)
રામાનંદમુનિના શરણને પામીને, તેમના થકી સંસારસાગર તરવામાં મુખ્ય
સાધનભૂત ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી ॥૩॥ તેનો પ્રકાર કહે છે—રામાનં-
દમુનિએ પણ ઉત્તમ મુમુક્ષુ ધર્મદેવને તુલસીકાષ્ઠની એવડી કંઠમાં પહેર-
વાની માળા આપીને, સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાને ઉપદેશ કરેલો
અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણ મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો ॥૪॥ જે મંત્રનું જે શ્લોકથી સ્વરૂપ
કહે છે—જેમાં ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘ત્વં’ પદ અનુક્રમથી પ્રથમ આવે છે અને
મધ્યમાં ‘ગતિ’ પદ આવે છે અને અંતમાં ‘મમ’ એવા જે મકાર આવે
છે. ‘શ્રીકૃષ્ણ ત્વં ગતિર્મમ’ એવો આ આદિ મંત્ર છે. આ મંત્ર વૈષ્ણવપણાને
પમાડનારો છે એટલે એક શ્રીકૃષ્ણની શરણતા જાણાવનારા જે મંત્રથી
પોતાના સ્વરૂપને અનુરૂપ ઉપાયનિષ્ઠતાની સંપત્તિથી વૈષ્ણવપણું સિદ્ધ
થાય છે એવો આ મંત્ર કહ્યો છે ॥૫॥ જેમાં ‘બ્રહ્માહં’ પદ પ્રથમ છે. તે
પછી ‘દા’ અક્ષર અંતમાં જેમાં છે એવું ‘કૃષ્ણ’ પદ જેમાં છે. તે પછી
‘સોઽસિ’ પદ જેમાં અંતે છે. ‘બ્રહ્માહં કૃષ્ણદાસોઽસિ’ એવો આ બીજો
મંત્ર છે. આ મંત્ર પણ સ્વસ્વરૂપના આવિર્ભાવરૂપ બ્રહ્મભાવને યોધ કર-

ત્યુક્તો દ્વિતીયોઽપિ મનુરિષ્ટફલપ્રદઃ ॥૬॥ આદ્યઃ શરણમન્ત્રોઽવ્ર
સામાન્ય इति कीर्तितः । द्वितीयस्तु महामन्त्रो विशेष इति विद्धि
भो ! ॥૭॥ તતસ્તસ્મૈ સ સદ્ધર્માન્ પાલનીયાન્મુમુક્ષુભિઃ । ઉપાદિ-
દેશ વૈર્યુક્તઃ પૂજ્યોઽવ્ર સ્યાત્ પરત્ર ચ ॥૮॥ સમ્પ્રદાયેઽસદીયેઽસ્તિ-
ન્સંસ્થિતા યે તુ પૂરુષાઃ । ભવેયુશ્ચ સ્ત્રિયસ્તેષાં નિયમાચ્છૃણુ વચ્મિ
તે ॥૯॥ દેવતાપિતૃયાગાર્થમપિ કસ્યાપિ દેહિનઃ । કાપિ હિંસા ન

નારો હોવાથી તેમજ દાસ્યલક્ષણ સેવાત્મક મુક્તૈશ્વર્યને જાણવાનાર હોવાથી
મુમુક્ષુજનોને વાંછિત ફળ આપનારો કહ્યો છે. શાસ્ત્રમાં મંત્રો ગોપ્યપણે
કહ્યા છે માટે આ સ્થળે આ બે મંત્રો સાક્ષાત્ નહિ કહેતાં યુક્ત્યંતરથી
કહ્યા છે ॥૬॥ સાંપ્રદાયિક પરિભાષા કહે છે—આ બેમાં પ્રથમ મંત્ર શરણ-
મંત્ર કહેવાય છે અને તે સામાન્ય (ત્રૈવર્ણિક, સચ્છૂદ્રો અને તેમની તે-
મની સ્ત્રીઓને સામાન્ય દીક્ષામાં આપવાનો સાધારણ) કહ્યો છે. બીજો
મંત્ર તો મહામંત્ર (મહાદીક્ષાના અધિકારીજનોને આપવાનો) કહ્યો છે
માટે તે વિશેષ (અસાધારણ) કહ્યો છે. હે રાજન્ ! એમ તમો જાણો.
સામાન્યદીક્ષા અને મહાદીક્ષા એવા ભેદથી દીક્ષા બે પ્રકારની છે. તેમાં
યથાધિકાર આ બે મંત્રોનો ઉપયોગ છે માટે એવી પરિભાષા કરી છે. આનું
વિવેચન અતુર્થપ્રકરણમાં દીક્ષાવિધિમાં સ્પષ્ટ થશે ॥૭॥ ઉપરના બે મં-
ત્રનો ઉપદેશ કર્યા પછી રામાનંદમુનિએ ધર્મદેવને મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય
અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સદ્ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો. જે સદ્ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કર-
વાથી અનુષ્ઠાતા આ લોક પરલોકમાં પૂજ્ય થાય છે એટલે શ્રેયને પામે છે
॥૮॥ હવે વિધિનિષેધરૂપ ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશ આપતાં પ્રથમ તેના સર્વ
અધિકારીઓનો નિર્દેશ કરે છે—હે ધર્મ ! મેં પ્રવર્તાવેલા આ ઉદ્ધવસંપ્રદા-
યમાં રહેલા જે પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ હોય તેમના નિયમો—નિયમથી પાળ-
વાના સદ્ધર્મો મેંજ મુમુક્ષુઓને ધર્મોપદેશ આપવાની આશા આપેલા ત-
મોને હું કહું છું. જે ધર્માચાર્ય થાય તેણે તેને અધિકારીઓના ધર્મો અવશ્ય
જાણવાજ જોઈએ. તો તેને તમો સાંભળો ॥૯॥ વિધિ-નિષેધરૂપ ધર્મમધ્યે
નિષેધધર્મ અધિક પ્રત્યવાય (પાપ) આપનારો હોવાથી પ્રથમ નિષિદ્ધના

કર્તવ્યા દીક્ષાં કાર્ણીમુપાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥ ઇકાદશવિધં મદ્યં સુરા
ચ ત્રિવિધા દ્વિજ ! । આપદ્યપિ ન વૈ પેયા નાદ્યં તત્સ્પૃષ્ઠમૌષધમ્
॥૧૧॥ ભક્ષણીયં ન વૈ માંસં યજ્ઞશિષ્ટમપિ કચિત્ । ધર્માર્થમપિ

પરિત્યાગનો ઉપદેશ કરેછે—કસ્યાપિ દેહિનો હિંસા ન કાર્યા—કોઈ પણ દેહિની
હિંસા ન કરવી, માંકણ હોય કે મક્ષિકા હોય કે ગળ હોય કે અશ્વ હોય
'આ ક્ષુદ્ર છે આ મહાન્ છે' એવી વિષમદષ્ટિનો ત્યાગ કરીને 'દેહિમાત્રને
દેહનો ઉચ્છેદ થતાં દુઃખ તુલ્ય થાય છે' એવી અવિષમ દષ્ટિથી કોઈ પણ
દેહિની હિંસા ન કરવી. અથવા—'કસ્યાપિ' એટલે અનુકૂળ દેહિની જેમ હિંસા
ન કરવી તેમ પ્રતિકૂળ સર્પ વીંછિ આદિક દેહિની પણ ન કરવી એવો
અર્થ કરવો. કાપિ ન કાર્યા—તાંત્રિક એવા પણ વિધિ દેવીપૂજનાદિ નિમિ-
ત્તમાં ન કરવી. કિં બહુના—શ્રૌત એવા પણ દેવતાયાગ તથા પિતૃયાગમાં
હિંસા ન કરવી. કોણે હિંસા ન કરવી ? તો કૃષ્ણસંબંધિ દીક્ષાને પામેલા—
પારમૈકાંતિક સાત્ત્વિક અધિકારીઓએ ન કરવી ॥૧૦॥ હે દ્વિજ ! 'પાનસં
દ્રાક્ષમાધૂકં' ઇત્યાદિ પુલસ્ત્યસ્મૃતિમાં કહેલું અગીયાર પ્રકારનું મદ્ય તથા
'ગૌડી માધ્વી તથા પૈષ્ટી' આ મનુએ કહેલી ત્રણ પ્રકારની સુરા આપત્કા-
ળમાં પણ પીવી નહિ. તથા સુરામધના સંસર્ગવાળું ઔષધમાત્ર આપત્કાળમાં
પણ લક્ષણ કરવું નહિ. (આથી સૌત્રામણી યાગમાં સુરાચ્છ કરવાનો કહ્યો
છે પણ આ સ્થળે નિષેધ કરેલો છે તો અધિકારિવિશેષના પ્રત્યે સુરાચ્છથી
નિવૃત્તિ પામવું એજ ધર્મ કહેવાય છે) ॥૧૧॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ધર્મ ! માંસ
લક્ષણ નજ કરવું, કારણ કે—પરપીડા પ્રસંગથી પ્રત્યવાય લાગે છે. કચિદપિ—
આપત્કાળમાં પણ નજ લક્ષણ કરવું. 'ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન હન્યાન્ન
ન ઘાતયેન્' । તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયંભુવોઽબ્રવીત્' એમ સ્મૃતિમાં
કેલું છે. યજ્ઞશિષ્ટમપિ ન ભક્ષ્યં—અમારા સંપ્રદાયમાં અહિંસાધર્મનું
મુખ્યપણું હોવાથી હિંસામય યજ્ઞ કરવાનો તો સંભવ નથી. પરંતુ કોઈ
ખીજાએ કરેલા સોમયાગમાં કે શ્રાદ્ધમાં દેવપિત્રિનું યજ્ઞન કરતાં આડી
રહેલું 'યજ્ઞાય જગિર્માસસ્યેત્યેષો દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ । દેવાન્પિતૃન્
સમમ્યર્ચ્ય સ્વાદન્માંસં ન દુષ્યતિ' એમ અન્ય સ્થળમાં મંદોને અભ્યનુસા-

વિપ્રેન્દ્ર ! ન કાર્યં સ્તેનકર્મ ચ ॥૧૨॥ પરસ્ત્રીગમનં પુંસા સ્ત્રિયા
દાનં ચ ન ક્વચિત્ । જારસક્લસ્તથા નાર્યા ન કાર્યોઽપિ મહાપદિ
॥૧૩॥ ગૃહીતરા આશ્રમિણો યે સ્યુસ્તૈસ્ત્વષ્ટધા દ્વિજ ! । સક્લઃ
સ્ત્રિયા ન કર્તવ્યો મર્યાદૈષા સનાતની ॥૧૪॥ પુંસાઽથ વિધવાસ્પર્શઃ
પુંસઃ સ્પર્શસ્તથા તયા । બુદ્ધ્યા ન કાર્યઃ સ્પર્શશ્ચ ત્યાગિનઃ સઘ-
વસ્ત્રિયા ॥૧૫॥ આત્મઘાતસ્તુ તીર્થેઽપિ બુદ્ધ્યા કાર્યો ન કર્હિ-

તપણ માંસભક્ષણ અમારા સંપ્રદાયના જનોએ સર્વપ્રકારે ત્યાગજ કરવું.
તથા ધર્મને માટેપણ ચોરીનું કર્મ નજ કરવું-જેમ કેટલાક મંદો 'પશુ-
હનનરૂપ અલ્પ અપકાર કરવાથી અમોને શી હાની છે ? કેમકે પરો-
પકારરૂપ દક્ષિણા આદિક બીજાં બહુ સુકૃત યજ્ઞમાં થાય છે' એવી મૂર્ખ-
તાથી પશુહનનનો પ્રત્યવાય નહિ ગણીને જેમાં પશુહનન થાય એવોપણ યાગ
કરવામાં પ્રવર્તે છે, તેમજ 'પરધનહરણરૂપ અલ્પ પ્રત્યવાયથી અમોને શી
હાની છે ? મોટો આ ધનસાધ્ય ધર્મ છે, જેનાથી અમોને પ્રબળ પુણ્ય
થશે' એમ સમજીને ચોરીના કર્મમાં કેટલાક મૂર્ખો પ્રવર્તે છે તો તેવુંપણ
ચોરીનું કર્મ ન કરવું. કોઈની ચોરી કરવી એ અધર્મજ છે ॥૧૨॥ પુંસા-
પુરૂષમાત્રે (ચાંડાળપર્યંત આ સાધારણ ધર્મ છે) પરદારાનો પ્રસંગ ક્યા-
રેયપણ (કલંકિત મનથી પણ) ન કરવો. તથા પોતાની દારાનું દાન ક્યારે-
યપણ બીજા કોઈ પ્રાર્થના કરનારાને પણ કરવું નહિ. તથા નારીમાત્રે જનર-
પુરૂષનો સહવાસાદિરૂપ પણ પ્રસંગ દેશકાળની વિષમતાથી મહાઆપતકાળની
પ્રાપ્તિમાંપણ નજ કરવો ॥૧૩॥ હે દ્વિજ ! ગૃહસ્થોથકી લિન્ગ (બીજા) જે
વાણિવિગેરે આશ્રમિઓ છે તેમણે તો 'શ્રવણં કીર્તનં કેલિઃ' ઇત્યાદિ અગ્નિ-
પુરાણમાં કહેલા આક પ્રકારથી સ્ત્રીમાત્રનો પ્રસંગ નજ કરવો. અર્થાત્
અષ્ટપ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવું. આ મર્યાદા સનાતની છે એટલે શ્રુતિ-
સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૪॥ અને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષમાત્રે સમીપસંબંધે
વર્ણત વિધવાનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તેમજ વિધવાએ સમીપસંબંધે
રહિત પુરૂષમાત્રનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો તથા સઘવા સ્ત્રીએ વર્ણી,
વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી, સાધુ વિગેરે ત્યાગી પુરૂષનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન

ચિત્ । મિત્તસન્માર્ગમર્યાદાચ્છૂબ્યા કૃષ્ણકથા ન ચ ॥૧૬॥ કૃષ્ણ-
પ્રાસાદિકાદ્માદેર્માહાત્મ્યેનાપિ કર્હિંચિત્ । સ્વજાતિભ્રંશકરણં ક-
ર્તવ્યં કર્મ નૈવ ચ ॥૧૭॥ મિથ્યાપવાદો નારોપ્યોઽન્યસિન્સ્વસ્યાપિ
વૃત્તયે । પાપાત્મનાં ન કર્તવ્યઃ સજ્જો વ્યસનિનાં તથા ॥૧૮॥ તપ-
સ્વી ક્રોધયુક્તો યઃ કૃષ્ણભક્તશ્ચ કામવાન્ । સ્વધર્મસ્થોઽપ્યમક્તો

કરતો ॥૧૫॥ કેટલાક મૂર્ખો તીર્થોમાં તનુત્યાગ પ્રત્યવાય નહિ કરનારો અને
શ્રેયને કરનારો માનેછે તેઓતો અત્યંત ભ્રાંત છે. આત્મઘાત તો મહા
પ્રત્યવાય માટે કલ્યાયછે માટે પ્રયાગાદિ તીર્થોમાંપણ બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય-
પણ ન કરવો. (તથા જે પુરૂષો કેવળ વિષયમાંજ અતિ આસક્ત ચિત્તવાળા,
માટેજ સદ્ધર્મ-ભગવદ્ભક્તિ કરવારૂપ સન્માર્ગની મર્યાદાને ભેદી નાંખ-
નારા હોય તેમના મુખથડી કૃષ્ણની કથાવાર્તાપણ સાંભળવી નહિ ॥૧૬॥
જેનું અન્ન ન ખપતું હોય એવા શૂદ્રાદિકે રાંધેલું હોય, જેના જમવાથી
પોતાની આહ્મણાદિ જાતિમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય, એવું અન્નાદિ ભગવન્નિવેદિતા-
વશિષ્ઠ (પ્રસાદીભૂત) હોય. એવા ભગવત્પ્રસાદ મહિમાથીપણ એટલે
'આતો ભગવાનને નિવેદન કરેલું છે માટે અતિપવિત્ર છે, આના ગ્રહણમાં
દોષ નથી પણ બહુ પુણ્ય છે' એવી ભાવનાથીપણ ક્યારેયપણ એવું અન્નાદિ
નજ જમવું ॥૧૭॥ બીજા કોઈ જનનીપણ ઉપર મિથ્યાપવાદ નજ આ-
રોપવો. જીવનલાભરૂપ પોતાનું પ્રિય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ ન આરોપવો.
જ્યારે જીવનલાભમાટેપણ પરાપવાદ આપવામાં પ્રત્યવાય છે ત્યારે પ્રકૃ-
તિથીજ પરાપવાદ આપનારા જે હોય તેમને પ્રત્યવાય લાગે એમાં કહેવુંજ
શું? પાપશીલ તથા વ્યસનશીલ પુરૂષોનો પ્રસંગ તો અત્યંત ન કરવો ॥૧૮॥
જે કૃષ્ણચંદ્રાચણાદિરૂપ તપશ્ચર્યાશીલ હોધનેપણ ક્રોધવેગથી પરિપૂર્ણ
હોય, જે ભગવાનમાં પ્રેમાંકુરવાન હોધનેપણ કામાતુર હોય, જે સ્વધર્મ-
નિષ્ઠ હોધનેપણ અલક્ષ (લક્ષવિરોધી) હોય, જે ગૃહસ્થાશ્રમનો પરિત્યાગ
કરીનેપણ લોભયુક્ત હોય, જે ગુરૂ થઈને પણ શિષ્યસમાજને યથાશાસ્ત્ર
અવબોધ આચારણાદિકથી ધર્મમર્યાદામાં વર્તાવે નહિ, જે અનેક શાસ્ત્રા-
ધ્યયનજન્ય જ્ઞાનવાન હોધનેપણ યુક્તિથી ભગવાનનું દિવ્યરૂપ દિવ્યવિભૂતિનું

યસ્ત્યાગી લોભયુતઃ સ્વઃ ॥૧૯॥ યો ગુરુઃ શિષ્યવર્ગં સ્વં યથાશાસ્ત્રં
 ન વર્તયેત્ । યશ્ચ જ્ઞાની સ્વયં ભૂત્વા મિન્ધ્યાદ્યુક્ત્યાઽઽકૃતિં હરેઃ
 ॥૨૦॥ एतेषामपि षण्णां वै सङ्गः सन्मतिखण्डनः । असत्सङ्ग इव
 त्याज्यः स्वक्षेमाय मुमुक्षुभिः ॥२१॥ દેવતાનાં ચ તીર્થાનાં વેદાનાં
 ચ ગવામપિ । બ્રાહ્મણાનાં ચ સાધૂનાં નિન્દા કાર્યા ન ધર્મિણામ્
 ॥૨૨॥ यत्र श्रीकृष्णदेवस्य स्यात्साकारत्वखण्डनम् । तच्छास्त्रं
 नैव मन्तव्यं न श्रोतव्यं च कर्हिचित् ॥२३॥ આયુધં ચ વિષં જાલં
 પક્ષિમત્સ્યાદિવન્ધકૃત્ । કસૈચિદપિ નો દેયં હિંસામૂલં યતોઽસ્તિ
 તત્ ॥૨૪॥ ब्राह्मणेनाश्रमवता धार्यं नैवायुधं कचित् । जीवहिंसा-

ખંડનપરાયણ હોય, તે આ છો પ્રકારના તપસ્વી વિગેરે પુરૂષોનો પણ જે
 પ્રસંગ છે તે સદ્બુદ્ધિને નાશ કરનારો છે, માટે મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ પોતાના
 ક્ષેમમાટે અસત્પુરૂષના પ્રસંગની પેઠેજ સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અ-
 ર્થાત્ જેમ અસંજનના સંગથી આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે
 તેમજ આ છો પુરૂષોના સંગથી પણ કલ્યાણનો વિઘાત થાયછે માટે તેમના સં-
 ગનો ત્યાગ કરવો ॥૧૯-૨૦-૨૧॥ કોઈનીપણ નિંદા ન કરવી. દેવો, તીર્થો,
 વેદો, ગાયો, બ્રાહ્મણો, સાધુઓ અને ધર્મનિષ્ઠોની નિંદા તો વિશેષપણે નજ
 કરવી અને કોઈ કરતા હોય તો ન સાંભળવી. અર્થાત્ પરનિંદામાત્ર પ્રત્ય-
 વાયને આપનારી છે. તેમાંપણ દેવાદિકની નિંદા તો વિશેષપણે પ્રત્યવાય
 આપનારી છે માટે તે તો અત્યંત નજ કરવી ॥૨૨॥ જે પ્રબંધમાં પરમાત્મા
 શ્રીકૃષ્ણનો નિત્યસિદ્ધ દિવ્યાકાર દિવ્યવિભૂતિયોગાદિકનું ખંડન કર્યું હોય
 તેને શાસ્ત્રજ ન જાણવું. કેમકે વિપરીત બોધ આપનાર છે, માટે તે ક્યા-
 રેયપણુ સાંભળવું નહિ ॥૨૩॥ તરવાર વિગેરે આયુધ, અક્ષીણ આદિક
 વિષ, પોષ્ટ આદિક પક્ષિઓ તથા માંછલાઓને બંધન કરનારી જાળ, આ
 પદાર્થો કોઈ યાચના કરનારનેપણુ આપવા નહિ. કારણ કે-જે આયુધાદિક
 મળે તો પુરૂષો પરપીડામાટે નિશ્ચે પ્રવર્તેછે માટે આવાં પદાર્થો આપવા
 લાયક પદાર્થોમાં ગણવાં નહિ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણમાત્રે આયુધ ધારણ આપકા-
 જમાં પણ નજ કરવું. કારણ કે-બ્રાહ્મણપણામાં આહિંસાધર્મનું પ્રધાનપણું

કરં યત્તુ તચ્ચ કાપિ ન કિચ્ચન ॥૨૫॥ પ્રાતઃ સ્નાત્વા ચોર્ધ્વપુણ્ડ્રં
કર્તવ્યં પ્રતિવાસરમ્ । કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન તદ્ગોપીચન્દનેન વા ॥૨૬॥
પુણ્ડ્રદ્રવ્યેણ તન્મધ્યે પુંસા વર્તુલચન્દ્રકઃ । રાધાલક્ષ્મીપ્રસાદેન
કર્તવ્યઃ કુક્કુમેન વા ॥૨૭॥ કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠેન ચન્દનેન સુવાસિ-
ની । નારી તુ કુર્યાદ્દયે ચન્દ્રકં પ્રતિવાસરમ્ ॥૨૮॥ રાધાપૂજન-
શિષ્ઠેન કાશ્મીરેણ ચ સાન્વહમ્ । મધ્યદેશે લલાટસ્ય કુર્યાદ્વર્તુ-
લચન્દ્રકમ્ ॥૨૯॥ રાધાકૃષ્ણાર્ચાવશિષ્ઠં કુક્કુમં ચન્દનં તથા ।
મિશ્રીકૃત્યાલ્પકં કુર્યાદ્વિધવા ચન્દ્રકં ગલે ॥૩૦॥ યથાધિકારં

છે. આયુધધારણથી કદાચિત્ હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવી પડે. તેમાં પણ
બ્રહ્મચર્યાદિ જ્ઞાનપ્રધાન આશ્રમિઓએતો તે આયુધ વિશેષપણે ન ધારણ
કરવું. તથા આયુધથકી બીજું જેવે વસ્તુ જીવહિંસાનો પ્રસંગ લાવે એવું
હોય તેતે કાંઈપણ વસ્તુ ક્યારેયપણ નજ ધારણ કરવું. જીવહિંસા સર્વપ્રકારે
વર્જવી એટલુંજ આ બે શ્લોકનું તાત્પર્ય છે, કેમકે-આહિંસાધર્મ સર્વધર્મમાં
મૂળ છે ॥૨૫॥ નિષેધરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરીને હવે વિધિરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ
કરેછે-પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. (સ્નાનતો
સામાન્યપણે પ્રાપ્તજ છે માટે તેનો અનુવાદ કરીને પુંડ્રધારણનો વિધિ
કયોછે) તે તિલક કૃષ્ણપૂજ કરતાં આકી રહેલા (પ્રસાદિ) ચંદનથી કરવું.
('કૃષ્ણપ્રસાદિગન્ધેન' આ પદથી દ્રવ્યવિશેષનો વિધિ કયોછે. કૃષ્ણપ્રસાદિ
ચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરવું આ વિશિષ્ટ વિધિ જાણવો) અથવા ગોપીચંદનથી
કરવું. (આથી દ્રવ્યમાં વિકલ્પ કહ્યો) ॥૨૬॥ ઊર્ધ્વપુંડ્રના મધ્યભાગમાં
પુંડ્રદ્રવ્યથી (જે ચંદન કે ગોપીચંદનથી ઊર્ધ્વપુંડ્ર કર્યું હોય તેજ દ્રવ્યથી)
પુરૂષે ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો. અથવા-રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદરૂપ કુંકુમથી
ચંદ્રક કરવો ॥૨૭॥ સુવાસિની નારીએ તો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠ (પ્ર-
સાદિ) ચંદનવડે હૃદયમાં ચંદ્રક કરવો. અને પ્રતિદિન રાધાપૂજાવશિષ્ઠ
(પ્રસાદિ) કુંકુમથી લલાટના મધ્યભાગમાં ગોળાકાર ચંદ્રક કરવો ॥૨૮-
૨૯॥ વિધવા નારીએ તો રાધાકૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠ (પ્રસાદિભૂત) કુંકુમ તથા
ચંદનને મિશ્રિત કરીને તેનાથી નાનો ચંદ્રક કંઠમાં કરવો ॥૩૦॥ સચંદ્રક

સન્ધ્યાદિ તતઃ કૃત્વૈવ નૈત્યકમ્ । રાધિકાકૃષ્ણયોરર્ચા સર્વૈઃ
 કાર્યા યથાવિધિ ॥૩૧॥ પશ્ચાધ્યાયી રાસલીલા શ્રીમદ્ભાગવતો-
 દિતા । પઠનીયા પ્રતિદિનં રાધાકૃષ્ણં સમર્ચ્ય ચ ॥૩૨॥ સમગ્રાયા
 અશક્તસ્તુ પાઠે તસ્યાઃ સ એકકમ્ । પઠેત્તદન્તિમાધ્યાયં તાવતા
 તસ્ય તત્ફલમ્ ॥૩૩॥ સ્વસ્વશક્ત્યનુસારેણ તન્મન્ત્રસ્ય જપોઽન્વ-
 હમ્ । નિયમેનૈવ કર્તવ્યો દિવા નિશિ ચ ભક્તિતઃ ॥૩૪॥ શ્રીકૃ-
 ણ્ણનામમન્ત્રશ્ચ જ્યક્ષરઃ સકલૈરપિ । કીર્ત્યઃ સર્વઃ સર્વકાલં દીક્ષા-
 મેતાં સમાશ્રિતૈઃ ॥૩૫॥ સ્વકળ્ઠપરિવર્તિન્યૌ તુલસીકાષ્ઠજે સ્વજૌ ।

ઉર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કર્યા પછી યથાધિકાર સંધ્યાવંદન વિગેરે નિત્યકર્મ કરીનેજ
 કૃષ્ણની દીક્ષા પામેલા સર્વજનોએ રાધાકૃષ્ણની યથાવિધિ પૂજા કરવી.
 ‘યથાધિકારં સન્ધ્યાદિ કૃત્વા’ આ સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા સંધ્યાદિકનો
 આ સ્થળે અનુવાદ કરેલો જણાવો. ‘સર્વૈઃ રાધાકૃષ્ણયોરર્ચા કાર્યા’ એમ
 કહ્યું છે તો સર્વના કલ્યાણને કરનારી કૃષ્ણપૂજાનો સર્વાધિકાર વાળી છે માટે
 સંધ્યાદિકની અપેક્ષાએ પૂજાનો વિશેષ જણાવ્યો છે, અર્થાત્ સંધ્યાદિકમાં
 તો અમુકનેજ અધિકાર છે અને કૃષ્ણપૂજામાં તો સર્વને અધિકાર છે
 માટે પૂજાનો વિશેષ છે ॥૩૧॥ રાધાકૃષ્ણનું પૂજન કરીને સર્વ ક્રોધએપણ
 ભાગવતના દશમસ્કંધમાં રહેલી પંચાધ્યાયી (પાંચ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી)
 શ્રીકૃષ્ણે કરેલી રાસલીલા (રાસલીલાને પ્રતિપાદન કરનારી હોવાથી રાસ
 લીલા કહેવાય)નો પાઠ કરવો. કેમકે-નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ભક્તિરસની
 અભિવૃદ્ધિ કરનારી છે ॥૩૨॥ પાંચેય અધ્યાયનો પ્રતિદિન પાઠ કરવામાં
 જે પુરૂષ કાર્યાન્તરની વ્યગ્રતાથી કે રોગાદિકથી અસમર્થ હોય તેણે તો તેના
 છેલા એક અધ્યાયનો અવશ્ય પાઠ કરવો. તેટલામાત્રથીપણ તેને ભક્તિર-
 સાભિવૃદ્ધિરૂપ તેના ફળની સિદ્ધિ સંપૂર્ણ થાયજ ॥૩૩॥ પ્રતિદિન દિવસે
 તથા રાત્રિએ નિયમથીજ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ
 પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે કરવો ॥૩૪॥ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા જે ત્રણ અક્ષરનો
 નામમંત્ર છે તેનું કૃષ્ણની દીક્ષાને પામેલા સર્વક્રોધ જનોએ જપવ્યતિરિક્ત
 પ્રાતરાદિ સર્વકાળમાંપણ ભક્તિથી કીર્તન સ્મરણ કરવું ॥૩૫॥ પોતાના

યજ્ઞોપવીતવન્નિત્યં ધાર્યે સૂક્ષ્મમણી શુભે ॥૩૬॥ તુલસીલાભે દ્વે
માલે દ્વિજૈશ્ચન્દનકાષ્ઠજે । ધારણીયેઽથ શૂદ્રૈસ્તુ નિત્યં ચન્દનકા-
ષ્ઠજે ॥૩૭॥ કૃષ્ણાદ્વિસ્પર્શનં પૂર્વં કારયિત્વૈવ માલિકા । સર્વાપિ
કળ્થે સન્ધાર્યા પુમ્નિઃ સ્ત્રીભિશ્ચ સર્વદા ॥૩૮॥ ધર્માનેતાન્ પાલ-
યન્નિઃ પુમ્નિઃ સ્ત્રીભિશ્ચ નિત્યદા । ભક્ત્યા નવાજ્ઞયા કૃષ્ણો ભજ-
નીય इति स्थितिः ॥૩૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—એવં ધર્માનર્હિસાદીંસ્તસ્મૈ
સર્વાન્સયોષિતે । ઉપાદિશ્ય પુરશ્ચર્યાવિધિં ચાહ સ મન્ત્રયોઃ ॥૪૦॥
સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યોપેતાં શ્રીરાધિકાપતેઃ । અનન્યભક્તિં સાઙ્ગાં સ

કંઠમાં વિટાળને સુખેથી ફરતી રહે, તુલસીકાષ્ઠથી બનાવેલી, નાના મણુકાની,
લગવાનના ચરણારવિંદને સ્પર્શ કરાવેલી હોવાથી શુભ એવી એવડી માળા
(કંઠી) યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિત્ય ધારવી. એટલે જેમ દ્વિજાતિને યજ્ઞોપવીત
નિત્ય ધાર્ય છે, ન ધારે તો પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. તેમ આ કંઠીપણ
નિત્ય ધારણ કરવી. તે વિના વૈષ્ણવધર્મનો લંગ થાય છે. ‘યજ્ઞોપવીતવ-
દ્ધાર્યા તુલસીકાષ્ઠમાલિકા’ એવી સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ કંઠી વિના ક્ષણપણ
ન રહેવું ॥૩૬॥ તુલસીમાળા ન મળે તો ચંદનકાષ્ઠથી કરેલી એવડી
કંઠી દ્વિજાતિઓએ ધારણ કરવી. શૂદ્રોએતો તુલસીમાળા ન ધારવી કિંતુ
સદૈવ ચંદનકાષ્ઠની માળાજ ધારણ કરવી ॥૩૭॥ નરનારીઓએ પ્રથમ
શ્રીકૃષ્ણચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરાવીનેજ (માટેજ પવિત્ર થએલી) બન્ને
પ્રકારની પણ કંઠી કંઠમાં સર્વદા ધારણ કરવી ॥૩૮॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ! આ મેં
કહેલા ધર્મોનું અનુદિન અનુષ્ઠાન કરવાથી અંતઃકરણની નિર્મળતા પા-
મેલા સ્ત્રીપુરુષોએ શ્રીકૃષ્ણની સ્વધર્મ અંગ જેમાં છે એવી શ્રવણાદિ નવ
પ્રકારની ભક્તિ સર્વદા કરવી, એવીજ ઉદ્ધવસંપ્રદાયની સકળવેદાન્ત
તત્વાનુસારી મર્યાદા છે ॥૩૯॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! રામા-
નંદમુનિએ સપત્નીક ધર્મદેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે આદિસાદિ સર્વ ધર્મોનો
ઉપદેશ આપીને, પૂર્વોક્ત બે શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો પુરશ્ચર્યાવિધિ પણ કહ્યો ॥૪૦॥
એ રીતે રામાનંદમુનિએ શુશ્રુષુ ધર્મદેવને સ્વધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત,
માટેજ સાંગ (સ્વધર્માદિ અંગે સહિત. અથવા શ્રવણાદિ નવ અંગે સહિત)

ઉપાદિશ્યેદમૂચિવાન્ ॥૪૧॥ ધન્યોઽસિ દ્વિજવર્ય ! ત્વં શ્રેયસે યત-
સે યતઃ । ત્વયિ સન્તિ ગુણા યે તે દેહિનામતિદુર્લભાઃ ॥૪૨॥ મ-
ચ્છિષ્યાણાં હિ સર્વેષાં માન્યો મુખ્યશ્ચ સન્મતે ! । મવિતા ત્વં યતો
જ્યૈષ્ઠ્યં ગુણૈરેવાસ્તિ નોઽધ્વનિ ॥૪૩॥ ગૃહં ગત્વા સમાર્યસ્ત્વં મહા-
મન્ત્રં જપેઃ સદા । ઉપાદિશેશ્ચાશ્રિતેભ્યો યથાયોગ્યં મનુદ્વયમ્ ॥૪૪॥
ત્રૈવર્ણિકેભ્યઃ પુરુષ્યશ્ચ સચ્છુદ્રેભ્યસ્તથાનઘ ! । સમ્યગુપાદિશેસ્ત્વં
હિ મનુમાદ્યં યથાવિધિ ॥૪૫॥ ઉત્તમેભ્યોઽધિકારિભ્યો જપદ્વ્યો
મનુમાદિમમ્ । પુરુષેભ્યો દ્વિતીયં તુ વિધિનોપાદિશેર્મનુમ્ ॥૪૬॥
પુરશ્ચર્યાઽસ્ય કર્તવ્યા સઙ્કષ્ટાદૌ યથાવિધિ । યતોઽસ્ય દેવતા ક-

માટેજ શ્રીરાધિકાપતિની અનન્યા-એકાંતિથી એવી ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને,
તેમણે એમ પણ કહ્યું કે-॥૪૧॥ હે વિપ્રવર્ય ! આ ભવંમંડળમાં તમો ધ-
ન્યભાગી છો, કારણ કે-કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરો છો. પ્રેયનો પરિત્યાગ ક-
રીને શ્રેયમાં વળગનાર પુરુષ તો દુર્લભ છે. દૈવીસંપત્તિના જે ગુણો કલ્યા
છે તે સર્વે તમારે વિષે છે. આ ગુણો બીજા મનુષ્યોને અત્યંત દુર્લભ છે ॥૪૨॥
માટે હે સન્મતે ! મારા સમસ્ત શિષ્યોને મધ્યે તમો ગુણવડેજ માન્ય
અને મુખ્ય થશો. કેમકે-અમારા (પારમૈકાંતિક) ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં ગુણો-
વડેજ મહત્ત્વ માન્યું છે ॥૪૩॥ એ રીતે ધર્મદેવને સ્વસંપ્રદાયિ જનોમાં
મુખ્યપણું કહીને, સ્વશરણાગત મુમુક્ષુજનોને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર
પણુ આપે છે—હે ધર્મ ! મારી આજ્ઞાથી ઘેર જઈને ભાર્યા સાથે તમારે
મેં ઉપદેશ કરેલા અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનો સદા જપ કરવો અને આશ્રય ક-
રવા ઉદ્ધમી થએલા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને અધિકારને અનુસારે તમારે મેં ઉપ-
દેશેલા જે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો દીક્ષાવિધિથી ઉપદેશ આપવો ॥૪૪॥ હે નિ-
બ્ધાપ ધર્મ ! ત્રૈવર્ણિક તથા સચ્છુદ્ર પુરુષોને પ્રથમના શરણમંત્રનો તમારે
યથાવિધિ અવબોધ થાય એમ ઉપદેશ કરવો (અહિંસાદિ ધર્મોનો પણ
ઉપદેશ આપવો) ॥૪૫॥ ઉપદેશેલા પ્રથમના શરણમંત્રનો તેતે સમયે ભ-
ક્તિથી જપ કરતા, માટેજ મહાદીક્ષાના અધિકારને પામેલા ઉત્તમ (દીક્ષા-
વિધિમાં કહેલા ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ) પુરુષોને બીજા મહામંત્રનો તો યથાવિધિ

ણઃ સ પ્રભુઃ સ્વેષ્ટસિદ્ધિદઃ ॥૪૭॥ જીવમાયાપરેશાનાં સ્વરૂપં બોદુ-
મજ્ઞસા । રામાનુજાચાર્યકૃતા ગ્રન્થાઃ પાઠ્યાસ્ત્વયાદરાત્ ॥૪૮॥
નૈપુણ્યં લક્ષ્મણાર્યસ્ય યતો જ્ઞાનાંશનિર્ણયે । યથાઽસ્તિ ન તથાઽ-
ન્યેષામિત્યેતે સમ્મતા મમ ॥ ૪૯ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સમ્પ્રદાયસ્ય રહ-
સ્યમપિ સોઽશ્વિલમ્ । તસ્મૈ સ્વં કથયામાસ સ્નિગ્ધશિષ્યાય તત્ત્વ-
તઃ ॥૫૦॥ તતસ્તં સ્વગૃહં ગન્તુમાદિક્ષ્ય સ્વયમુદ્ભવઃ । દ્વારાવતીમ-
નુયયૌ ધર્મશ્ચાપિ નિજાલયમ્ ॥૫૧॥ સદ્ગુણપ્રાપ્તિપરમાનન્દઃ સ-

ઉપદેશ આપવો ॥૪૬॥ આ લોક પરલોકના દુઃખનો પ્રસંગ આવે તો તેની
નિવૃત્તિ માટે તથા આ લોક પરલોકના સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ બીજા મં-
ત્રની પુરસ્કર્યા યથાવિધિ તમારે કરવી (કેમકે તમો ઉત્તમ અધિકારી છો)
કારણ કે-આ મહામંત્રના દેવતા સર્વ કૃણને આપનારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પર-
માત્માજ છે (અથવા આ મંત્રના ઉપાસ્ય દેવ કૃષ્ણ છે. પ્રભુ-પોતાના
લક્ષ્મણનું વાંછિત આપવામાં સમર્થ તે શ્રીકૃષ્ણ ચત્તઃ જે પુરસ્કર્યા કરવાથી
ધૃષ્ટિ કૃણને આપનારા થાય છે) ॥૪૭॥ હવે આ બીજા એક બાબત
અવધારણ કરો-જીવો, માયા અને તે બેના નિયંતા સર્વેશ્વર પરમાત્માના
સ્વરૂપાદિ જ્ઞાનની યથાર્થ સંપત્તિ માટે તમારે ભગવાન રામાનુજાયાર્યે ર-
ચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રંથો આદરભાવથી ભણવા અને ભણાવવા ॥૪૮॥ જ્ઞાનાંશ
(તત્ત્વ) વિનિર્ણયમાં શ્રીરામાનુજાયાર્યની જેવી નિપુણતા છે તેવી બીજા
શંકરાચાર્ય આદિકની નથી. માટે રામાનુજાયાર્યે કરેલા ગ્રંથોજ મને અત્યંત
અભિમત છે ॥૪૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને રામાનંદમુનિએ જે
બીજું સંપ્રદાયનું પોતાનું રહસ્ય હતું તેપણ સમગ્ર સ્નેહી, સદ્ગુણ સંપન્ન,
શિષ્ય ધર્મદેવને યથાર્થ કહી દીધું 'બ્રૂયુઃ સ્નિગ્ધસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરવો ગુહ્ય-
મપ્યુત' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ એ રીતે ઉપદેશ આપીને ધર્મ-
દેવને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપીને સ્વયં ઉદ્ભવાવતારભૂત રામાનંદમુનિ
દ્વારકા પ્રત્યે જવા ચાલી નીકળ્યા અને ધર્મદેવ પણ પોતાને ઘેર જવા
ચાલી નીકળ્યા ॥૫૧॥ હે ભૂપતે ! ધર્મદેવ શ્રીરામાનંદસ્વામી સદ્ગુણની
પ્રાપ્તિ થવાથી પરમાનંદ પામીને, સ્ત્રી-સુત સાથે પોતાના છપૈયા શામને

સ્ત્રીસુતો નિજમ્ । ગ્રામમેત્યાઽઽચરન્નર્કિ શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ ભૂપતે !
 ॥૫૨॥ સ્થૂલાદિદેહત્રિતયાત્પૃથક્ચૈતન્યમાતતમ્ । અઘ્વણ્ડમાત્મનો
 રૂપં મેને કૃષ્ણસ્ય સેવકમ્ ॥૫૩॥ જીવેશકાલમાયાનાં નિયન્તા
 પુરુષસ્ય ચ । કૃષ્ણ इत्येव निश्चित्य नश्वरं जगदित्यवैत् ॥૫૪॥ ગ્ર-
 ન્થાન્ રામાનુજાચાર્યકૃતાન્ ગુર્વાક્ષયા સ ચ । પપાઠ ગીતાભા-
 ષ્યાદીન્ પાઠયામાસ ચાદરાત્ ॥૫૫॥ શ્રીકૃષ્ણં ભજતસ્તસ્ય ધર્મનિ-
 ણ્ઠાદિમિર્ગુનૈઃ । સાક્ષાદ્ધર્મોઽયમિતિ તં દૈવા જીવા વિદુર્નૃપ !
 ॥૫૬॥ તતસ્તસ્યાશ્રયં ચક્રુસ્તે સ્વનિઃશ્રેયસાય હિ । ગુરુલક્ષણહીના-

પામીને, સમસ્ત શ્રેયના સાધનભૂત શ્રીકૃષ્ણભક્તિને કરવા લાગ્યા ॥૫૨॥
 ધર્મદેવે સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહના સંબંધવાળું છે પણ તેનાથી અત્યંત વિલક્ષણ
 એટલે કર્મને લીધે દેહનો સંબંધ હોવા છતાં પણ સ્વતઃ દેહના દોષના વળ-
 ગાડે વર્ણત, ચૈતન્યધન, અવયવે વર્ણત હોવાથી અખંડ, (અભેદ) પર-
 માત્માનું શેષ (પરપ્રયોજન માટેજ જેનું સ્વરૂપ હોય તે) હોવાથી કૃષ્ણ-
 સેવકત્વરૂપ એક સ્વભાવવાળું, (દાસભૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે હ્યાત્માનઃ પરમા-
 ત્મનઃ) આતતં-જ્ઞાનપ્રભાથી સર્વ દેહમાં વ્યાપીને રહેલું, સ્વરૂપથી તો
 અણુપરિમાણુવાળું, એવું આત્મસ્વરૂપ માન્યું અર્થાત્ ધર્મદેવ પોતાના
 આત્માને ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ, બ્રહ્મરૂપની ભાવના કરીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા
 કરવા લાગ્યા ॥૫૩॥ વળી ધર્મદેવે સુર નર પશુ પક્ષ્યાદિ બ્રહ્મ જીવો, બ્ર-
 હ્માદિ ઇશ્વરો, કાળ, પ્રકૃતિ, તેનો અધિષ્ઠાતા પુરુષ, આ સર્વના સર્વ પ્રકારે
 નિયંતા સર્વેશ્વર સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે એવો શ્રુતિસ્મૃતિન્યાયથી નિશ્ચય
 કર્યો અને 'આ ચરાચરાત્મક સમસ્ત જગત્ નશ્વર સ્વભાવવાળું છે' એમ
 જાણ્યું (પણ મીથ્યા નહિ) ॥૫૪॥ ધર્મદેવ ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામિની આ-
 શાએ કરીને પરમાદરથી રામાનુજચાર્યે રચેલા ગીતાભાષ્યાદિ ગ્રંથોનો
 સ્વયં પાઠ કરવા લાગ્યા અને શિષ્યોને ભણાવવા લાગ્યા ॥૫૫॥ હે નૃપ !
 શ્રીકૃષ્ણને ભજતા ધર્મદેવને તેમના ધર્મનિષ્ઠા વિગેરે ગુણવિશેષોને લીધે
 'આ સાક્ષાત્ ધર્મજ છે' એમ દૈવીસંપત્તિના સાત્વિકાગ્રેસર જીવો જાણવા
 લાગ્યા ॥૫૬॥ એવું જ્ઞાન થયા પછી તે દૈવી જીવોએ મુમુક્ષા તથા પરમ

ન્સ્વાન્ હિત્વૈવાસુરદેશિકાન્ ॥૫૭॥ હિત્વા ગુરુન્સ્વાન્ વૃષમાશ્રિ-
તાનામપિ પ્રણષ્ટા ગુરુધીર્ન તેષુ । યદ્મ્મલબ્ધાધિરસોચ્ચિતેષુ
સાઽઽસાસ્પદાઽસ્થાત્કિલ તદ્વપુષ્ણુ ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્ર-
થમપ્રકરણે ધર્મકૃતરામાનન્દસ્વામિસમાશ્રયનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

સુવ્રત ઉવાચ—દેવા इव व्यराजन्त येऽत्र धर्मेण दीक्षिताः ।
त्यक्तासुरक्रिया भूप ! वर्षापायेन्दुसन्निभाः ॥૧॥ વાસોન્નધનયા-

શ્રદ્ધાથી પોતાના કલ્યાણ માટે, ગુરુનાં ભાગવતાદિકમાં કહેલાં ધર્મનિષ્ઠાદિ
લક્ષણોએ રહિત, અસુરસ્વભાવવાળા તે તે પોતાના ગુરુઓનો પરિત્યાગ કરીને
આ ધર્મદેવનોજ સમાશ્રય કર્યો ॥૫૭॥ પોતાના નામમાત્ર (કહેવાતા)
ગુણહીન ગુરુનો પરિત્યાગ કરીને ધર્મદેવનો આશ્રય કરનારા પણ દૈવી
જીવોને તે ગુરુઓમાં ગુરુબુદ્ધિની નિવૃત્તિ થઈ નહિ પરંતુ તેની અનુવૃત્તિ
રહીજ. એમ શાથી ? તો તે અસુર ગુરુઓમાં ગુરુગુણયુક્ત ગુરુત્વ તો નિવૃ-
ત્તજ પામી ગયું તથાપિ દંભવડે મેળવેલા અધિક નાનાવિધ રસના આસ્વા-
દથી થએલી માંસ મેદની અભિવૃદ્ધિથી થએલું, સર્વ જનોના પ્રત્યક્ષ અ-
નુભવમાં આવતું ભારરૂપ ગૌરવ તો તેમના પુષ્ટ વપુમાં સ્થાન પામીને રહે-
લુંજ છે, માટે પ્રત્યક્ષગમ્ય શારીરગુરુબુદ્ધિ કેમ દૂર થાય ? નજ થાય.
અર્થાત્ દૈવી જીવોએ ત્યાગ કરેલા ગુરુઓમાં શરીરગૌરવરૂપ ગુરુબુદ્ધિ રહી
પણ ગુરુલક્ષણપ્રવૃત્તિરૂપ તો રહીજ નહિ. ગુણહીન ગુરુનો પરિત્યાગ કરી
ગુણવાળા ગુરુનો આશ્રય કરવો એટલો અભિપ્રાય છે ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસ-
ત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતરામાનન્દસ્વામિસમાશ્રયનિરૂ-
પણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ લોકમાં જે જે જનોને ધર્મદેવે
કૃષ્ણદીક્ષા દીધી તે સર્વ કોઈ હિંસાદિ આસુર વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરીને,
શરદ્ધતુના ચંદ્રનીપેઠે જ્ઞાનરૂપ તેજનો પ્રતિરોધ કરનાર અજ્ઞાનરૂપ આ-
વરણ દૂર થતાં અધિક આહ્વાદ આપનારા થઈને, સાત્ત્વિક સ્વભાવના વિલ-
ક્ષણ કોઈ દેવો હોય ને શું ? એમ શોભવા લાગ્યા ॥૧॥ પોતાના ચરણાશ્રિત

નાથૈઃ સન્માનં તસ્ય તે ભૃશમ્ । ચક્રુર્મુહુસ્તેન ધર્મઃ સમૃદ્ધોઽભૂષ્ટ-
પેન્દ્રવત્ ॥૨॥ સંસ્કારાન્ નિજપુત્રસ્ય મૌઙ્ગીવન્ધાવધિ સ્વયમ્ ।
ચકાર તેષુ દાનાદિ જનવિસ્મયકૃચ્ચ સઃ ॥૩॥ આસુર્યા સમ્પદા
મત્તાસ્તદૃષ્ટ્વા મનુજાસુરાઃ । સુરારિનૃપસાહાય્યાસ્તં તદીયાંસ્તથા-
ઽઽર્દયન્ ॥૪॥ ધર્મસ્ય જીવિકાવૃત્તિં ધનાનિ શતશશ્ચ ગાઃ । જહુર્યા-
નાદિ ચક્રુશ્ચ વહુધા તેઽપમાનનામ્ ॥૫॥ દારિદ્ર્યદુઃખમતુલં પ્રાપ્તઃ
શત્રુકૃતં મહત્ । ધર્મં ઇત્યપચક્રુસ્તં જ્ઞાતયોઽપિ સમત્સરાઃ ॥૬॥ પ્રા-

જનોએ વસ્ત્ર, અન્ન, ધન, વાહન વિગેરેવડે વારંવાર બહુ સત્કાર કરેલા
ધર્મદેવ નૃપેન્દ્રની પેઠે સમસ્ત સંપત્તિએ સંપૂર્ણ થયા ॥૨॥ સ્વયં ધર્મદેવે
પોતાના પુત્ર રામપ્રતાપના ઉપવીતપર્યંતના (આપદ્વશાત્ તેતે સમયમાં
નહિ થઈ શકેલા) સર્વ સંસ્કારો (તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા પૂર્વક) કર્યા. આ
બાબતમાં કૃત્યચિંતામણિમાં ત્રિકાંડમંડને ‘કાલાતીતેષુ કાર્યેષુ પ્રાપ્તવસ્તુ-
પરેષુ ચ । કાલાતીતાનિ કૃત્તૈવ વિદધ્યાદુત્તરાણિ તુ’ એમ કહ્યું છે. ‘લુપ્તે
કર્મણિ સર્વત્ર પ્રાયશ્ચિત્તં વિધીયતે । પ્રાયશ્ચિત્તે કૃત્તે પશ્ચાલુપ્તં કર્મ સમાચ-
રેત્’ એમ કાલ્યાણને પણ કહ્યું છે, માટે તે મુજબ કર્યું. આ સંસ્કાર સમ-
યોમાં વિપ્રોને યથાવિધિ ગોદાનાદિ વિવિધ દાનો દીધાં. એવાં અનહદ દાનો
દેવાથી જનો અતિ વિસ્મય પામ્યા ॥૩॥ તે આ ધર્મદેવનો વિદ્યા તથા વૃ-
ત્તાનો વૈભવ હતો અને વળી ધનનો વૈભવ બોધને તેને નહિ સહન કરનારા
કેટલાક આસુરી સંપત્તિથી સમુદ્ધત થએલા અસુર મનુષ્યો આસુરી સ્વ-
ભાવના રાજાઓની સહાયતાને અવલંબીને ધર્મદેવ અને તેમના સંબંધી વિ-
ગેરે આશ્રિત જનોને પીડા પમાડવા લાગ્યા ॥૪॥ પીડાનો પ્રકાર પ્રદર્શાવે
છે—તે અસુરો ધર્મદેવની ક્ષેત્ર, વર્ષાસનાદિરૂપ જીવિકાવૃત્તિ, સુવર્ણાદિ
ધન, સોએ સો ગાયો, રથાદિ વાહનો વિગેરે હરી ગયા. અને તેતે સમયમાં
જ્યાં ત્યાં બહુ પ્રકારે અપમાન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ આ અવસરનો લાભ
લઈને બહુકાળથી મત્સર જેમાં અનુવર્તે છે એવા જ્ઞાતિજનોપણ ‘આ
ધર્મદેવ અરિકૃત અતુળ અવિષદ્ધ અપાર દારિદ્ર્ય દુઃખને પામ્યા’ એમ
બાણીને તેમનો અતિ અપકાર કરવા મંડ્યા ॥૬॥ હે નરાધિપ ! ધર્મદેવને

ધૂર્ણિકાશ્ચ बहुशो गृहे तस्य नराधिप ! । आगच्छन्ति स्म ग-
च्छन्ति याचकाश्चान्नकाङ्क्षिणः ॥७॥ प्रक्षीणधनधान्यादिर्हतवृत्ति-
परिच्छदः । यथाकथञ्चित्तत्सेवां चक्रे स गृहिसम्मताम् ॥८॥ सह-
मानं द्विषदुःखं धैर्येण महता पतिम् । एकदा प्रेमवत्याह विनीता
तमुदारधीः ॥९॥ अहो ! ! दैवगतिः स्वामिस्तवापीदृग्दशा यतः ।

ઘેર પ્રાધૂર્ણિક (પરાણા મેમાન) અતિથિઓ તથા અન્નાર્થિઓ તથા બીજા
વસ્ત્રવિગેરેના યાચકો આવવા મંડ્યા અને જવા મંડ્યા. એટલે જ્યાં એક
અતિથિને અન્નાદિકથી સત્કાર કરીને વિદાય કરે ત્યાં બીજો અતિથિ ઘેર
આવ્યોજ હોય. એજરીતે અન્નાર્થી અને યાચકપણ એકનો સત્કાર કરી
વિદાય કરે ત્યાં બીજો આવીને આંગણે ઉભોજ હોય. એમ એકપણ તિથિ
અતિથિ આદિકના ગણે શૂન્ય નજ લાય. અર્થાત્ અતિથિ, અન્નાર્થી અને
યાચકો અવિચ્છિન્ન આવે ને લાય ॥૭॥ એરીતે અનુદિન આવતા અતિથી
આદિકની સેવા જે ગૃહસ્થોને શાસ્ત્રે ધર્મપણે કરવાની કહીછે તેને ધન-
ધાન્યાદિકનો વ્યય થઈ ગયોછે અને જીવિકાવૃત્તિ તથા ગૃહોપકરણો લુંટાઈ
ગયાં છે તથાપિ આ ધર્મદેવ આદરભાવથી યથાકથંચિત્-પોતે અનશનાદિ
કલેશ વેડીને જે કોઈપણ ઉપાયથી કરતા હતા ॥૮॥ એરીતે દ્રેષીઓએ
દીધેલા દાણુ દુઃખને મહાધૈર્યથી સહન કરતા પતિ ધર્મદેવના પ્રત્યે એક
સમયમાં તેમનાં ગંભીરમતિવાળાં પત્ની પ્રેમવતી વિનયપૂર્વક એમ બોલ્યાં
કે-॥૯॥ હે સ્વામિન્ ! દૈવની ગતિ અહો ! !-આશ્ચર્યરૂપ અથવા ખેદરૂપ
આચિત્ય વિચિત્ર છે. જેને દુઃખનો પ્રસંગ બીલકુલ સંભાવિત ન હોય
એવાનેપણ એકદમ દુઃખપ્રસંગ આવી પડેછે. કેમકે મહાધર્મિષ્ઠ ભગવત્પ્રિય
એવાપણ આપની આવી મહાદુઃખમય દશા વર્તેછે. અપકાર કરનારાનોપણ
ક્યારેયપણ અલ્પપણ અપકાર નહિ કરતાં ઉલટો ઉપકાર કરનારા આપને
પણ નિમિત્ત વિના અસુરકૃત મહાઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયોછે. જે ઉપદ્રવમાં
દ્રેષીઓ કેવળ સમૃદ્ધિ હરી ગયા એમ નહિ કિંતુ જીવિકાવૃત્તિપણ હરી
ગયા એટલે જીવન જેટલું પણ બાકી રહેવા દીધું નહિ તેપણ લઈ ગયા.
જીવન જેટલુંપણ થાળી વાટકી વિગેરે સમગ્ર ગૃહોપકરણ સાથે હરી ગયા.

અપકારિણ્યપિ ક્વાપિ હ્યપકારં ન કુર્વતઃ ॥૧૦॥ ઉપદ્રવો મહાન
જાતઃ શાત્રવો નિર્નિમિત્તકઃ । જીવિકાપિ હતા યત્ર સહ સર્વેઃ
પરિચ્છદૈઃ ॥૧૧॥ આયાન્ત્યન્નાર્થિનો ભૂયો વર્તતેઽન્નં ત્વશેષકમ્ ।

અર્થાત્ કશુંપણ બાકી રહેવા દીધું નથી ॥૧૦-૧૧॥ અન્નાર્થિઓ અનુદિન
અનેક આવેછે. અન્નતો આપણા અગારમાં અશેષક છે. એટલે પૂર્વ દિવસે
સંપાદન કરેલા અન્નમાંથી લેશ પણ શેષ (બાકી) રહેતું નથી. સૂર્ય ઉદય
પામતાં અન્નપાત્રતો ખાલીજ હોયછે. અથવા-બીજે દિવસે ઉપયોગમાટે
કે ફરીથી રસોઈ કરવામાટે શેષ ન રહે એવું અતિ અલ્પ અન્ન અનુદિન
આપણા આલયમાં આપાદન થાયછે. અતિથિયો તો અનુદિન અનેક વાર-
વાર આવેછે. સ્ત્રીએતો અન્નસંગ્રહપરાયણ થવું જોઈએ. તેમાંપણ અનશન
કલેશને જાણનારી સ્ત્રીએતો વિશેષપણે અન્નસંગ્રહપર થવું જોઈએ. ચાકા-
યાણુઋષિના ચરિત્રમાં શ્રુતિ છે કે-ચાકાયાણુઋષિની બાળ ભાર્યાએ ઉચ્છિષ્ટ
કુટ્તમાષો (બાફેલા કુત્તિસત અડદ) સંગ્રહ કરી રાખ્યા હતા, તો આ સંગ્રહ
કરવાની વાત સ્ત્રીધર્મસંરક્ષણને સમુચિત છે એમ પ્રેમવતી સ્મરણ કરીને
તેનોપણ અવકાશ નથી એમ 'અશેષક' પદથી જણાવેછે. એટલે અન્નતો
અવશેષ રહેતુંજ નથી તો સ્ત્રીધર્મને ઉચિત અન્નસંગ્રહ ક્યાંથી થાય ?
અથવા-અન્નતો 'અશેષક વર્તેછે' એટલે 'ઘરમાં અન્ન નથી' એમ કહેવું તે
પતિવ્રતાધર્મમાં નિષેધ કરેલું છે માટે અશેષક વર્તેછે એનો વિપરીત લક્ષ-
ણથી 'નથીજ' એવો અર્થ જાણવો. અર્થાત્ અન્નતો બહુ વર્તેછે ? એટલે ન-
થીજ. અથવા-પ્રેમવતી અતિચતુર હોવાથી ધર્મશાસ્ત્રની મર્યાદા રક્ષણ કરવા
પૂર્વક 'નથી' એવા અર્થનો અવબોધ થવામાટે બંને અર્થ થાય એવા અશેષક
શબ્દનો પ્રયોગ કર્યોછે. એટલે અલ્પ શેષ તે શેષક કહેવાય, શેષપણ જેનો
નથી તે અશેષક કહેવાય, અર્થાત્ ઉચિતપણ નથી. અશેષક શબ્દનો 'સ-
મગ્ર' એવો અર્થ છે તે તો પ્રસિદ્ધ છે. હે નાથ ! આપણે તો ક્ષુધા સહન ક-
રીશું પણ અતિથિઓને શું કહીશું ? એટલે 'અમારા ઘરમાં અન્ન નથી માટે
બીજે જાઓ' એમ કહેવું તો ઉચિત નથી માટે તેમના પ્રત્યે હું કહેવાનું
કશું જોતી નથી. અર્થાત્ જે આપણે અનુદિન આરાધેલા અતિથિ આદિક

વયં શુદ્ધં વિસોદારો વદિष्याમોऽતિર્થીન્તુ કિમ્ ॥૧૨॥ દ્વિતીયે
વા તૃતીયેઽહિ મિલત્યાવામિહાશનમ્ । અન્નં કચિત્ફલં કાપિ
શાકપત્રં તુ કુત્રચિત્ ॥૧૩॥ ત્વયા ધૈર્યેણ તત્સર્વં સહ્યતે પુરુષેણ
હિ । અધીરાયાઃ સ્ત્રિયા મે તુ શૃશમુદ્વિજતેઽન્તરમ્ ॥૧૪॥ વિમેમિ
નાથ ! દારિદ્ર્યાત્સતીધર્મવિરોધિનઃ । યત્સત્ત્વેઽન્નાદિકામા સ્ત્રી
ધર્મભ્રષ્ટા વિનશ્યતિ ॥૧૫॥ અનેકશાસ્ત્રાનિષ્ણાતઃ સર્વજ્ઞો વર્તતે
ભવાન્ । અતઃ પતત્કષ્ટમુક્તયૈ સાધનં કિન્ચિદૂહ્યતામ્ ॥૧૬॥ વિપ-

છે એમનાજ પ્રત્યે એજ આપણાથી 'નહિ મળે' એવો નિષેધ અક્ષર કેમ
કહી શકાય ? ॥૧૨॥ હે નાથ ! રોજરોજ જે કાંઈ મળેછે તેપણુ નિયમિત
કાળમાં (ટાંણે) નહિ. તેમ નિયમિત વસ્તુ નહિ પરંતુ બીજે દિવસે તો
ક્યારેક ત્રિજે દિવસે આપણને આ ઉપદ્રવમાં ખાવાનું મળેછે. તેપણુ કોઈ
દિવસે અન્ન તો કોઈ દિવસે યથાઋતુ ફળ તો કોઈ દિવસે શાકપત્ર
(ભાજી) મળેછે ॥૧૩॥ હે સ્વામિન્ ! આવો સર્વ કલેશ તમો ધર્મ-
તત્ત્વને જાણોછો તેથી તથા તમારામાં પુરૂષપ્રકૃતિને અનુગુણુ ધૈર્યગુણુ છે
તેથી સહન કરોછો. સ્ત્રી ગમેતેવી વિવેકી હોય તથાપિ અધીરતા સ્ત્રીસ્વ-
ભાવને સહજ હોવાથી તે મને ક્ષોભ પમાડેછે. તેથી માંડે અંતરતો અત્યંત
ઉદ્વેગ પામે છે ॥૧૪॥ હે નાથ ! દારિદ્ર્યતો સતીધર્મમાં વિશેષપણુ વિરોધી
છે, કેમકે-પતિવ્રતા વનિતા પણુ જે દરિદ્રતાને લીધે અનશનકર્ષિત થતાં
(ભૂખે મરતાં) અન્નાદિકની પ્રાપ્તિ માટે જ્યાં ત્યાં જેની તેની પરિચર્યા કરતાં
પોતે કે બીજાથી ધર્મભ્રષ્ટ થઈને નિશ્ચે નાશ પામેછે એટલે નરકના યોગથી
અનર્થ પામેછે. માટે હું આવા અનર્થદાયિ દારિદ્ર્યથી અત્યંત ભય પામુંછું
॥૧૫॥ માટે હું એવી વિજ્ઞાપના કરુંછું કે-અધર્મભૂળ આ દારિદ્ર્યદુઃખની
મુક્તિ માટે કોઈકે ઉપાયનો તમો વિચાર કરો. 'હું અજ્ઞ અને અસમર્થ છું
તે અર્થિત્ય વિચિત્ર દૈવગતિનો નિવૃત્તિઉપાય શી રીતે કરી શકું ?' એમ
જાણુશો નહિ. તમો તો અનેક શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત, માટે સર્વજ્ઞ છો. માટે ધર્મમાં
વિરોધ ન આવે એવા શાસ્ત્રપ્રોક્તજ કોઈ ઉપાયનો હાલ આદર કરો ॥૧૬॥
હે સ્વામિન્ ! આવા અતિમહાન્ આપત્તિ અવસરમાંપણુ યથાપૂર્વ તમારે

ત્કાલેऽતિમહતિ પ્રાપ્તેऽપ્યસ્મિન્યથા પુરા । સ્થિતિઃ સ્વસ્થતયા
સ્વામિસ્તવાશ્ચર્યાવહાસ્તિ નઃ ॥૧૭॥ ઇતિ પત્ન્યા મૃદુ પ્રોક્તઃ સ ધર્મઃ
સર્વવિત્પ્રભુઃ । પ્રીણયંસ્તામુવાચેદં ક્લિશ્યન્તીં વહુધાઽઽપદા ॥૧૮॥
કલ્યાણિ ! શ્રુણુ મદ્વાક્યં યદ્ભુવે શાસ્ત્રસમ્મતમ્ । ધૈર્યેણ તીર્યતે
નૂનમાપદબ્ધિર્મનીષિભિઃ ॥૧૯॥ પ્રારબ્ધકર્માધીનોઽસ્તિ દેહો વૈ
સર્વદેહિનઃ । પ્રાપ્યતે યત્સુખં દુઃખં તદ્વિ તસ્યાનુસારતઃ ॥૨૦॥

જે આ અવિકૃત નિર્મળ મનપણું છે તે અમોને અતિશય આશ્ચર્ય કરેછે.
'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત एव धीराः' એવા તમો
ધીર છો ॥૧૭॥ હે રાજન્ ! એરીતે પત્ની પ્રેમવતીએ વિનયપૂર્વક મૃદુ
વચન કહ્યું એટલે ધર્મદેવ સ્વયં 'આ કલેશ ક્યાંથી થયોછે ? અને એનો પ-
રિણામ શો છે ? ઇત્યાદિ સર્વ જાણેછે, અને આ કલેશની શાંતિ કરવામાંપણુ
પ્રભુ-સમર્થ છે તથાપિ ધર્મદેવ દેશકાળની વિષમતા જે છે તે ભગવત્સં-
કલ્પમૂળ છે. તે તેમની આજ્ઞામાં અનુવર્તનારા સર્વ કોઈએ સહન કરવીજ
જોઈએ.' એવો નિશ્ચય કરીને, આસુરી આપત્તિને લીધેજ અન્ન ધ-
નની અપ્રાપ્તિ આદિક અનેક પ્રકારથી કલેશ પામેલાં, ગુણે કરીને સર્વથી
અધિક, અનુકૂળ વર્તનારાં, ધર્મપરાયણ એવાં પ્રેમવતી પત્નીને દુઃખનિવૃ-
ત્તિવડે મનઃસંતોષ પમાડતાથકા એ રીતે બોલ્યા કે-॥૧૮॥ હે કલ્યાણિ !
તમો કલ્યાણી છો. તમોને અમંગળનો પ્રસંગ નથી તેમ ધર્મભંગ શંકાનો
અવસર પણ નથી. હું શાસ્ત્રસંમત જે વચન કહ્યું તે સાંભળો. આપત્તિની
શાંતિમાં ધૈર્યને સદૃશ બીજો કોઈ સુકર ઉપાય નથી. વિપત્તિરૂપી સમુદ્રને
પ્રજ્ઞાશાળી પુરૂષો ધૈર્યરૂપી નાવથી નિશ્ચે ઉલ્લંઘન કરી શકે છે ॥૧૯॥ બ્ર-
હ્માને આરંભીને સ્તંભપર્યંત સર્વ કોઈ દેહિઓ (દેહયોગવાળા)ને જે આ
દેહયોગ થાય છે તે પૂર્વપૂર્વ પ્રારબ્ધકર્મને આધીન છે. આ દેહ જે (સુખ કે
દુઃખ)ના ઉપયોગ માટે છે તે દુઃખ કે સુખ તેના પ્રારબ્ધને અનુસારેજ
થાય. આત્મા જ્ઞાનૈકધન છે તે સ્વતઃ વૈષયિક સુખ દુઃખને પામતો નથી.
તેમજ સુખ દુઃખનો ઉપભોગ એજ એક રૂળ જેનું છે એવા દેહયોગને
પણુ પામતો નથી. કિંતુ અનાદિ વાસનાપ્રાપ્ત કર્મની વિચિત્રતાને લીધે

પ્રારબ્ધોપસ્થિતં દુઃખમસ્માભિઃ પ્રાપ્તમસ્તિ હિ । નિમિત્તમાત્રતા તત્ર
 સપત્નાદેસ્તુ કીર્ત્યતે ॥૨૧॥ ભોગં વિના ન પ્રારબ્ધં કર્મોપાયૈઃ સ્વનુ-
 ષ્ઠિતૈઃ । કસ્યાપિ ક્ષીયતે નૂનમિતિ ભદ્રેઽસ્તિ નિશ્ચયઃ ॥૨૨॥ દુષ્ટ-
 પ્રારબ્ધજનિતં કૃચ્છ્રં ભૂરિતરં સતિ ! । દેવૈર્નૃપાદિભિઃ પૂર્વૈઃ સમર્થ-
 રપ્યભુજ્યત ॥૨૩॥ ત્રૈલોક્યસ્યાપ્યધિપતિઃ શચ્યા સહ પુરન્દરઃ ।
 પ્રાપ કષ્ટં મહદ્ભદ્રે ! વૃત્તાદ્યરિકૃતં પુરા ॥૨૪॥ પુણ્યશ્લોકસ્તથા
 રાજા નિષધાનામધીશ્વરઃ । દમયન્ત્યા સ્ત્રિયા સાકં પ્રાપ ભૂર્યરિ-
 પીડનમ્ ॥૨૫॥ વસિષ્ઠર્ષિરુન્ધત્યા સહ બ્રહ્મવિદાં વરઃ । શાત્રવં

છે, માટે પ્રારબ્ધ પરિપાકને અનુગુણુ દેહયોગ અને તેનાથી ઉપ-
 ભોગ્ય સુખ કે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. તો આવી કર્મગતિની વિચિત્રતાને
 કોણ રોકવાને સમર્થ છે ? કોઈ પણ નથી. માટે પ્રારબ્ધાનુસારે આપણને
 આ ઉપદ્રવ ઉપસ્થિત થયો છે. એમાં શત્રુ, દેશકાળની વિષમતા વિગેરે તો
 નિમિત્તમાત્ર (કહેવામાત્ર) કહેવાય છે ॥૨૦-૨૧॥ હે ભદ્રે ! યદ્યપિ સંચિત
 કર્મ તેતે ઉપાયો યોજવાથી નાશ કરી શકાય છે પણ કોઈનું પણ પ્રારબ્ધ
 કર્મ એવું નથી એટલે સારી રીતે ઉપાયોનું અનુષ્ઠાન કરે તથાપિ નાશ થતું
 નથી એતો ભોગવીને નાશ કરાય છે એમાં સંશય નથી. કર્મગતિની
 વિચિત્રતાના વેત્તાઓનો વિનિશ્ચય એવોજ છે 'નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પ-
 કોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્' એવી સ્મૃતિ
 છે ॥૨૨॥ હે સતિ ! શ્રુતિસ્મૃતિવેત્તાઓનો વિનિશ્ચય છે એટલુંજ નહિ પણ
 આ આખત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણસિદ્ધ પણ છે. પ્રારબ્ધદુષ્ટતાના પરિપાકરૂપ અધિક
 દારૂ દુઃખ દેવતાઓ તેમજ તેમના જેવા ઐશ્વર્યવાળા પુરાતન સમર્થ રાજા
 વિગેરેએ પણ ભોગવ્યું છે. તે હું બતાવું છું ॥ હે ભદ્રે ! ત્રિલોકીનો અધિપતિ
 એવો પણ ઈન્દ્ર ઈન્દ્રાણી સાથે પૂર્વે વૃત્તાસુર વિગેરે વૈરિઓએ પમાડેલું
 મહા કષ્ટ પામ્યો હતો ॥ તેમજ નિષધ દેશનો અધીશ્વર સુકૃતકીર્તિ નળ રા-
 જાએ દારા દમયંતી સાથે શત્રુકૃત ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું છે ॥ તથા બ્રહ્મ-
 નિષ્ઠામાં વરિષ્ઠ વસિષ્ઠઋષિ બ્રહ્મા જેવા હતા પણ અંધતી પત્નીની સાથે
 વિશ્વામિત્ર વૈરીયકી અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામ્યા હતા ॥ જેના નંદનવનમાં

બહુધા દુઃખં વિધિતુલ્યોઽપિ લબ્ધવાન્ ॥૨૬॥ एवं समर्थैर्बहुभि-
रपि प्रारब्धलम्भितम् । कष्टं धैर्येणैव सोढमस्माभिः सह्यते तथा
॥૨૭॥ पत्युरित्थं वचो भक्तिः श्रुत्वा खिन्नान्तरा नृप ! । अप-
श्यन्ती स्वदुःखान्तं गतधैर्या रुरोद सा ॥૨૮॥ तां सान्त्वयन् पुन-
र्धर्मः प्रोवाच मधुरं वचः । खेदं मा कुरु भद्रे ! त्वं कस्याप्यापन्न
सर्वदा ॥૨૯॥ कर्मणो दुर्निवार्यत्वात्प्रारब्धस्य पुनःपुनः । हतो-

કેવળ પ્રવેશમાત્રની ઈચ્છાથી લોકો તીવ્ર તપ કરેછે અને શતાધિક યજ્ઞો કરેછે
એવો ઈન્દ્ર તથા પાપનો પ્રક્ષય થવાની ઈચ્છાથી જેના નામનું સ્મરણ કરેછે
એવો નળરાજ તથા જે બ્રહ્મનિષ્ઠનું બ્રહ્મતેજ પામવાની ઈચ્છાથી વિશ્વામિત્રે
તીવ્ર તપ કર્યું હતું એવા વસિષ્ઠઋષિ, એરીતે સામર્થ્યમાં, ઐશ્વર્યમાં, પાવન-
પણામાં અને બ્રહ્મજ્ઞાનિપણામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા બહુ દેવ-ઋષિ-રાજાઓએ
પણ જેમ પ્રબળ પ્રારબ્ધે પમાડેલી ખીડા ધીરજતાથીજ સહન કરીછે તેમ
આપણે પણ આ અપરિહાર્ય કષ્ટ સહનજ કરવું ॥૨૩-૨૭॥ હે નૃપ ! પ્રેમવતી
પતિનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચન સાંભળીને, પોતાના દુઃખનો અંત નહિ જોઈને,
અંતરમાં અતિશય ખેદ પામીને, ધીરજતાને છોડી દઈને, સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
મુક્તકંઠથી રૂદન કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ અધીરતાથી અંતરમાં ક્ષોભ પામી
ગએલાં લક્ષ્મીપત્નીને, સાંત્વવચનોવડે શાંતિ પમાડતા થકા ધર્મદેવ ફરીથી
પણ એવું મધુર વચન બોલ્યા કે-હે ભદ્રે ! તમો ખેદ અતિ અધિક કરશો
નહિ, કેમકે કોઈનેપણ આપદા સર્વદા રહેતીજ નથી. જીવતા નરને સો
વર્ષે પણ દુઃખ દૂર થઈને સુખ મળી આવેછે. સર્વે કલેશો આગમાપાયિ હો-
વાથી અનિત્ય છે એટલે આવેછે અને પાછા જાયછે માટે નિત્ય રહેતા નથી.
માટે તે અવર્જનીય સમજીને સહનજ કરવાના છે. તથાપિ દુઃખનિવૃત્તિના
ઉપાયમાં પ્રયત્ન તો કરવોજ જોઈએ. દુર્નિવાર્ય પ્રારબ્ધકર્મને લીધે દુઃખની
નિવૃત્તિના ઉદ્યોગો વારંવાર વિક્ષણ થાય તોપણ દુઃખપ્રતિરોધના ઉપાયોમાં
ધીર પુરૂષો બહુધાપણે પ્રયત્ન કર્યાજ કરેછે પણ છોડી દેતા નથી. કેમકે ધીર
પુરૂષો ‘અનુભવ કરાતું જે દુઃખ છે તે પ્રારબ્ધનું ફળ છે’ એમ જેમ જાણેછે
તેમજ તે દુઃખનો કોઈ પ્રબળ પ્રારબ્ધથી પ્રણાશપણ થાયછે એવી સંભા-

દ્યમા અપિ પ્રાયો ધીરા નોદ્યોગમુજ્જહુઃ ॥૩૦॥ અહં તથૈવ ત્વત્પ્રીત્યૈ
 સાધનં કષ્ટનાશનમ્ । યત્કિંચિદપિ કર્તાસિ ચિન્તાં મનસિ મા
 કૃથાઃ ॥૩૧॥ ઇત્યાશ્વાસ્ય સર્તીં પર્તીં ધર્મોઽરિભયનાશનમ્ । કમુપાયં
 કરોમીતિ ચેતસાઽચિન્તયત્તતઃ ॥૩૨॥ શીઘ્રસિદ્ધિપ્રદં નૃણાં હૃદિ
 ચિન્તયતોઽસ્ય તમ્ । સ્વતાતેનોપદિષ્ટસ્ય સ્મૃતિરાસીદ્ધનૂમતઃ
 ॥૩૩॥ હનૂમાન્કુલદેવોઽસ્તિ સર્વસંકુષ્ટમજ્જનઃ । સ એવાદ્યાઽઽરાધ્ય
 ઇતિ નિશ્ચિકાય નૃપો નૃપ ! ॥૩૪॥ ક્ષેત્રં પુણ્યમયોધ્યાત્મ્યં જપસિ-
 દ્ધિપ્રદં દ્રુતમ્ । એત્ય તત્ર કૃતાવાસસ્તદારાધનમાચરત્ ॥૩૫॥
 અજ્ઞાતેહોઽસુરગણૈર્હનુમન્મન્દિરેઽન્વહમ્ । ગત્વા સમ્પૂજ્ય તન્મ-

વના કરીને દુઃખનિવૃત્તિના ઉપાયની પ્રવૃત્તિપણ પ્રારબ્ધકૃતજ છે એમ
 નિશ્ચય કરેછે, જેથી ઉદ્ધમ નિષ્કળ થતાંપણ પ્રયત્ન છોડતા નથી. તેમજ હું-
 પણ હવે તમારી પ્રસન્નતા માટે કલેશ નાશ થાય એવું જે કાંઈપણ સાધન
 કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ, માટે તમો ચિત્તમાં ચિંતા કરશો નહિ ॥૨૯-૩૦-૩૧॥
 હે રાજન્ ! ધર્મદેવ પોતાની પતિવ્રતા પત્નીને એ રીતે આશ્વાસના કરીને
 પછીથી 'શત્રુનો ભય નાશ થાય એવો શો ઉપાય કહે' એમ એ અવસ-
 રમાં ચિત્તમાં ચિંતન કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ મનુષ્યોને જેથી જલદી ઇચ્છિત
 ફળની પ્રાપ્તિ થાય એવા ઉપાયનો વિચાર કરતાં, ધર્મદેવના હૃદયમાં એક-
 દમ પોતાના પિતા આળશર્માએ પોતાના વિવાહ પ્રસંગ પછી 'અસ્સાકં
 કુલદેવોઽસ્તિ' ઇત્યાદિ ચાર શ્લોકથી ઉપદેશ કરેલા હનુમાનજીની સ્મૃતિ
 થઈ આવી ॥૩૩॥ હે નૃપ ! 'અમારા વંશપરંપરાગત ઇષ્ટદેવ હનુમાનજી
 સર્વસંકટભંજન છે માટે હવે હમણાં એમનીજ આરાધના કરવી' એવો
 ધર્મદેવે નિશ્ચય કર્યો ॥૩૪॥ એવો નિશ્ચય કરીને, જપફળની જલદી સિદ્ધિ
 આપનારા પવિત્ર અયોધ્યા નામના ક્ષેત્રને પામીને તેમાં નિવાસ કરીને હનુ-
 માનજીની આરાધના આચરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ આરાધનાનો પ્રકાર કહે
 છે— ધર્મદેવ અસુરસમૂહો પોતાની વિપત્તિનિવૃત્તિની પ્રવૃત્તિ ન જાણે એ
 રીતે પ્રતિદિન હનુમાનજીના મંદિરમાં જઈને, તેમનું યથાવિધિ પૂજન
 કરીને, તેમનો ધોડશ અક્ષરનો મંત્ર એજ સ્વરૂપ જેનું છે એટલે સોળ

આત્મકં સ્તોત્રં પપાઠ સઃ ॥૩૬॥ નમસ્ત આજ્ઞનેયાય વાયુપુત્રાય
ધીમતે । રામદૂતાય મહતે સુગ્રીવસચિવાય ચ ॥૩૭॥ નમોઽસ્તુ
તે મહાવીર ! મહાબલપરાક્રમ ! । વૈરિભીષણરૂપાય રાવણત્રાસ-
દાયિને ॥૩૮॥ નમો હરાવતારાય શિલાવૃક્ષાયુધાય ચ । રક્ષઃસૈ-
ન્યવિમર્દાય નમસ્તુભ્યં યશસ્વિને ॥૩૯॥ નમો હનુમતે તુભ્યં લક્ષ્મ-

મંત્રાક્ષરો જેમાં છે એવા સ્તોત્રનો પ્રતિદિન પાઠ કરવા લાગ્યા અને પછીથી
મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ ષોડશ શ્લોકના તે સ્તોત્રનો અનુવાદ
કરેછે—આ ષોડશ શ્લોકને મધ્યે પ્રથમ શ્લોકમાં પ્રથમ અક્ષર, બીજા
શ્લોકમાં બીજો અક્ષર, ત્રીજા શ્લોકમાં ત્રીજો અક્ષર, એવા અનુક્રમથી એક
એક અક્ષરનો સમુદ્ધાર કરતાં ‘નમો હનુમતે મયમજ્જનાય સુખં કુરુ’ આવા
મંત્રનો ઉદ્ધાર સંભવે છે, માટે આ સ્તોત્રની મંત્રરૂપતા જાણવી. તે આ
મંત્રરૂપતા અંતે ‘હિતિ શ્રીહનુમત્સ્તોત્રપ્રતિશ્લોકૈકવર્ણકં’ આ શ્લોકથી સ્પષ્ટ
કરશે. હે હનુમાન્ ! અંજનીના પુત્ર આપને નમસ્કાર હો. (હું નમસ્કાર
કરું છું) પવનના પુત્ર, અહુ બુદ્ધિશાળી, શ્રીરામના દૂત, (કાર્યનિવેદન
કરનારા) દેવાદિકોએ પણ પૂજ્ય, વાનરાધિપતિ સુગ્રીવના સચિવ-સહાય
કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે. ‘નમોઽસ્તુ’ આ પદ પ્રત્યેક નામની
સાથે જોડવું ॥૩૭॥ હે મહાવીર ! હે મહા બળ (શરીરશક્તિ) પરાક્રમ
(બુદ્ધિ આદિકની શક્તિ)વાળા ! જેની આકૃતિ જોઈનેજ વૈરિઓ ભય
પામી જાય છે, રાવણને ત્રાસ આપનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૮॥
હર-રુદ્રના અવતારરૂપ, (આ વાત સ્કંદપુરાણના કેદારખંડના નવમા અ-
ધ્યાયમાં ‘ય એકાદશમો રુદ્રો હનુમાન્ સ મહાકપિઃ । અવતીર્ણઃ સહાયાર્થ
વિષ્ણોરમિત્તેજસઃ’ આ ૧૧૪ શ્લોકથી હનુમાનજી રુદ્રના અવતારરૂપ છે
એમ કહ્યું છે) મોટી શિલાઓ અને વૃક્ષો તેરૂપી આયુધો જેમને છે,
એવા આપને નમસ્કાર છે. રાક્ષસોના સૈન્યને વિનાશ કરનારા, ઉત્તમ
કીર્તિવાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૩૯॥ હનુમાન્ (શ્રેષ્ઠ કપોળનો
અધોભાગ-જડખાવાળા) લંકાનગરને આળી દેનારા, રાવણના સુત અ-
ક્ષુમારને હણનારા, સીતાજીને રામચંદ્રનો સંદેશો કહીને તથા અંગુઠી

નગરદાહિને । દશગ્રીવસુતઘ્નાય સીતાશોકવિનાશિને ॥૪૦॥ નમો-
 ઽસ્તુ તે મહાયોગિન્સદા શુદ્ધાન્તરાત્મને । સીતારામાતિહૃદાય
 નમસ્તે ચિરજીવિને ॥૪૧॥ નમઃ કપીન્દ્ર ! તે નિત્યં સર્વરોગવિના-
 શિને । ભૂતપ્રેતપિશાચાદિભયવિદ્રાવણામિધ ! ॥૪૨॥ નમસ્તુભ્યં
 રામભદ્રપુરુષપ્રેષ્ઠાય ભૂયસે । નમોઽતિસ્થૂલરૂપાય સૂક્ષ્મરૂપધરાય
 ચ ॥૪૩॥ નમોઽસ્થિલભયઘ્નાય નિર્ભયાય મહાત્મને । બાલાર્કદ્યુતિ-
 દેહાય મુષ્ટિપ્રહરણાય ચ ॥૪૪॥ નમો લક્ષ્મણપ્રાણવાય તે ॥૪૫॥ નમસ્તે
 વિશ્વવન્દ્યાય વિજયાય વરીયસે । ભક્તસંકુલસંહર્ત્રે ધર્મનિષ્ઠાય

આપીને શોકને નાશ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૦॥ હે મહા-
 યોગિન ! (રામરૂપ અતિશ્રેષ્ઠ અપૂર્વ અર્થની પ્રાપ્તિ જેમને થઈ છે)
 સદા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા આપને નમસ્કાર છે. સીતા-રામને અતિ-
 શય પ્રિય અથવા સીતા-રામ જેમને અતિશય પ્રિય છે, ચિરંજીવી
 (જ્યાંસુધી રામકથાની પ્રવૃત્તિ છે ત્યાંસુધી જીવનારા) એવા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૧॥ હે કપીન્દ્ર ! જેના નામોચ્ચારણથી ભૂત, પ્રેત,
 પિશાચ, ડાકિની વિગેરેનો ભય નાશ થાય છે, જ્વરાદિ સમગ્ર રોગોને
 નાશ કરનારા આપને નિરંતર નમસ્કાર છે ॥૪૨॥ મંગળમૂર્તિ શ્રીરામ-
 ચંદ્રજીને અત્યંત પ્રિય એવા આપને નમસ્કાર હો. અત્યંત સ્થૂળ રૂપ
 જેનું છે, સૂક્ષ્મ રૂપને ધરનારા, એ રીતે બહુ રૂપને ધરનારા આપને
 નમસ્કાર છે ॥૪૩॥ અખિલ ભયને નાશ કરનારા, સ્વયં નિર્ભય, મ-
 હાત્મા, (અતિ ઉદાર) ઉદય સમયના સૂર્યની કાંતિ જેવી કાંતિવાળો
 દેહ જેમનો છે (એટલે સિંદૂર જેવો અરણુ દેહવાર્ણ જેમનો છે) મુષ્ટિ-
 રૂપી આયુધ જેમને છે એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૪॥ રાવણની અ-
 શોકવાટિકાનો ભંગ કરીને રાક્ષસોને વિનાસ પમાડનારા, શ્રીરામના મંગળ
 નામમાં બહુ પ્રીતિવાળા, રાવણે શક્તિ નામના આયુધથી હણેલા મૂર્છા
 પામી ગયેલા લક્ષ્મણજીના સંજીવિની ઔષધિ લાવી આપીને પ્રાણને ર-
 ક્ષણ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૫॥ સર્વ જગતને વંદનીય, વિશિષ્ટ

જિષ્ણવે ॥૪૬॥ નમો નૈષ્ઠિકવર્યાય વિજનારણ્યવાસિને । મક્તામ્ની-
ષ્ટપ્રદાત્રે ચ પાણ્ડવપ્રિયકારિણે ॥૪૭॥ નમો ધર્મારિનાશાય વિમ-
લાય ચ ભાસ્વતે । નિત્યં રામાયણકથાશ્રવણોત્સુકચેતસે ॥૪૮॥
નમો ધાર્મિકસેવ્યાય બ્રહ્મણ્યાય સુરાર્ચિત ! । તુભ્યં બૃહદ્રતપ્રેષ્ઠ ! સ-
ર્વપાપાપહારિણે ॥૪૯॥ નમો દારિદ્રદુઃખઘ્ન ! મારુતે ! બન્ધસ્વખંડન ! ।
સુખદાય શરણ્યાય નમસ્તે ઋષિવૃત્તયે ॥૫૦॥ નમો વરદ ! તે નિત્યં
રામધ્યાનાદ્યનાકુલ ! । સુખારાધ્ય ! દુરારાધ્ય ! નમસ્તે દિવ્યરૂપિણે
॥૫૧॥ નમોઽર્કસૂનહારાય તુભ્યં મામભયં કુરુ । દર્શનં દેહિ સા-

જય જેમનો છે, સદ્ગુણથી પ્રખ્યાત, ભક્તોનાં સંકટોને સંહરનારા, ભાગ-
વત ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, જીતવાના સ્વભાવવાળા એવા આપને નમસ્કાર
છે ॥૪૬॥ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓમાં વરિષ્ઠ, જનવર્ણિત વનમાં વસવાના સ્વભાવ-
વાળા, ભક્તોને અભીષ્ટ અર્થ આપનારા, ભારતયુદ્ધમાં અર્જુનના રથધ્વજમાં
રહીને મહા કિલકિલ નાદથી શત્રુઓને ત્રાસ પમાડવારૂપ તેમનું પ્રિય કર-
નારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૭॥ ધર્મના શત્રુઓનો નાશ કરનારા,
નિર્દોષ, તેજસ્વી, નિરંતર રામાયણની કથા સાંભળવામાં ઉત્સાહિત ચિત્ત-
વાળા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૮॥ ધાર્મિકોએ સેવવા યોગ્ય, બ્રાહ્મણોનું
હિત કરનારા, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત દેવોએ પૂજેલા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રત જેમને
અતિ પ્રિય છે, સર્વ પાપોને હરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૪૯॥
દારિદ્ર્યદુઃખને દૂર કરનારા, ભક્તોના બંધ-માનસીવ્યથા અથવા શત્રુકૃત
બંધનને નાશ કરનારા હે મારુતે ! આપને નમસ્કાર છે. ભક્તોને વાંચિત
સુખ આપનારા, શરણાગતનું રક્ષણ કરનારા, ઋષિના જેવી કૃણપત્રાદિ ભક્ષ-
ણરૂપ સાત્ત્વિક વૃત્તિ કરનારા એવા આપને નમસ્કાર છે ॥૫૦॥ હે વરદ !
હે સ્વેષ્ટદેવ શ્રીરામચંદ્રના ધ્યાનમાં સ્થિર મનવાળા ! આપને નિત્ય નમ-
સ્કાર છે. હે ધાર્મિકોએ સુખારાધ્ય ! હે અધાર્મિકોએ દુરારાધ્ય ! દિવ્યરૂપ
આપને નમસ્કાર છે ॥૫૧॥ આકાશના પુષ્પોના હાર ધારણ કરનારા આ-
પને નમસ્કાર હો. સર્વદર્શી (જે કોઈ પણ તીર્થાદિકમાં રહીને પોતાનું

શ્વાત્તે નમસ્તે સર્વદર્શિને ॥૫૨॥ इति श्रीहनुमत्स्तोत्रप्रतिश्लोकैक-
वर्णकम् । स्वाहाफडन्तमजपन्मन्त्रं स तु यथाविधि ॥५३॥ जपान्ते
प्रत्यहं स्तोत्रं वद्धाञ्जलिरिदं नृप ! । एककेन पदा तिष्ठन्पुरतस्तस्य
सोऽपठत् ॥५४॥ नीतिप्रवीण ! निगमागमशास्त्रबुद्धे ! राजाधि-
राजरघुनायकमन्त्रिवर्य ! । सिन्दूरचर्चितकलेवर ! नैष्ठिकेन्द्र !

આરાધન કરનારા સર્વ સ્વલક્ષ્મીને જોનારા અથવા સર્વજ્ઞ) આપને નમ-
સ્કાર છે. આપ અમોને નિર્ભય કરો અને આપનું સાક્ષાત્ દર્શન મને આપો
॥૫૨॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવ આ પ્રકારે શ્રી-લક્ષ્મીસંકટ વિનાશરૂપ શ્રીએ
યુક્ત હનુમાનજીના સ્તોત્રના એક એક શ્લોકમાં એક એક અક્ષર જેના છે
અને ફટ સ્વાહા અંતે જેમાં છે એવો સોળ અક્ષરનો જે મંત્ર (ॐ નમો
હનુમતે મયમજ્જનાય સુખં કુરુ કદ સ્વાહા) તેનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિને અનુ-
સારે જપ કરવા લાગ્યા. એટલે પ્રથમ સ્તોત્રનો પાઠ કરીને પછીથી મંત્રનો
જપ કરવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણના પુરુષોએ આ મંત્ર ઓંકાર પૂર્વમાં
આવે એમ જપવો અને બીજાઓએ ઓંકાર વિનાનો જપવો ॥૫૩॥ હે
નૃપ ! ધર્મદેવ પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત મંત્રજપને અંતે હનુમાનજીની આગળ
જમણા ચરણના અચ્છાદને ડાબી સાથળના મૂળમાં સુકીને એકલા ડાબા
પગથી ઉભા રહીને એ હાથ જોડીને આગળ કહેશે એ સ્તોત્રનો પણ પાઠ
કરવા લાગ્યા ॥૫૪॥ તે સ્તોત્ર આઠ શ્લોકથી બતાવે છે—રાજનીતિમાં
પ્રવીણ, (જેથી વાનરમહારાજ સુગ્રીવના મુખ્ય મંત્રીપદમાં રહેલા)
વેદો, વેદાંગો અને વેદના ઉપબૃહદરૂપ શાસ્ત્રોમાં જેમની બુદ્ધિ રમી રહી
છે, રાજધિરાજ (અકવર્તિના કુળમાં અવતરેલા) રઘુકુળનાયક રામચંદ્ર
ભગવાનના પણ મંત્રિવર્ય, સિંદૂર અંગરાગથી ચરચું છે દિવ્ય કલેવર જેમનું,
નૈષ્ઠિકોમાં શ્રેષ્ઠ, (આવો સમુત્કર્ષ હોવા છતાં પણ હનુમાનજીને પોતાનું
પ્રિયતમ વિશેષણ તો શ્રીરામદૂત છે. આ અર્થ પ્રત્યેક શ્લોકમાં રહેલા
'શ્રીરામદૂત ! હનુમન્ !' આ વિશેષણની આવૃત્તિથી જણાય છે. તેમજ
પોતેપણ 'દાસોઽહં કોસલેન્દ્રસ્ય' એમ કહ્યું છે) એવા સમર્થ તમો હે
શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારા આ સંકટને ટાળો. આ સંકટ બીજા

શ્રીરામદૂત ! હનુમન્ ! હર સંકટં મે ॥૫૫॥ સીતાપહારજરઘૂત્તમ-
મૂરિકષ્ણોત્સારણૈકકસહાય ! હતાસપૌષ ! । નિર્દગ્ધયાતુપતિદા-
ટકરાજધાને ! શ્રી૦ ॥૫૬॥ દુર્વાર્યરાવણવિસર્જિતશક્તિઘાતકળ્ઠા-

ઐહિક સંબંધનું નથી પણ ધર્મમાં ઉપદ્રવ કરનાર છે માટે તેના પરિહારની પ્રાર્થના કરેછું. યદ્યપિ 'સંકટં ના તુ સમ્બાધઃ' એમ અમરકોષમાં કહ્યું છે તો સંકટશબ્દનો 'જનાદિસંમર્દયુક્ત દેશાદિ' એવો અર્થ થાય છે તથાપિ તેમાં પણ કષ્ટ દેખાય છે માટે લક્ષ્ણાથી આ સ્થળે એકલા કષ્ટમાત્ર પર અર્થ લેવો. અથવા 'હર મેડતિકટ્ટં' એવો પાઠ સારો છે. ત્યારે 'અતિ કષ્ટને હરો' એવો અર્થ કરવો ॥૫૫॥ સીતાહરણને લીધે રામચંદ્રજીને થએલા પ્રકૃષ્ટ કષ્ટ (હરી જનારનું સ્થાન બળ આદિકના અપરિજ્ઞાનરૂપ)ને નિવૃત્ત કરવામાં મુખ્યપણે અદ્વિતીય સહાય કરનારા, અર્થાત્ આપે સર્વ બળમાં મૂળભૂત સુગ્રીવમૈત્રી કરી આપી અને સીતાહરણ કરનારા દુરાત્મા રાવણની પદવી બાણવામાટે અંગદઆદિક અસમર્થ થતાં જ્યારે તેઓ પ્રાણત્યાગ કરવા તૈયાર થયા ત્યારે તમો સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને સીતાને જોઈને તેની વાર્તા લાવીને તથા રિપુ રાવણનું સ્થાન બળાદિકનું નિરીક્ષણ કરી આવીને લગ્નવાનને અદ્વિતીય સહાય આપેજ કરીછે. રાક્ષસપતિ રાવણની સુવર્ણમયી રાજધાનીને સર્વ રાક્ષસોને જોતાંજ બાળી દેનારા, અક્ષાદિ રાક્ષસસમૂહોને વિનાશ કરનારા એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! આપ માફે સંકટ હરો ॥૫૬॥ રાવણે મારવા માટે મુકેલી દુર્નિવાર્ય શક્તિ (કાસુનામે આયુધ)ના ઘાતથી કંઠમાં પ્રાણ જેના આવી ગયા છે એવા લક્ષ્મણજીના સંજીવનમાટે સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. અથવા-રાવણે મુકેલી શક્તિનો ઘાત જેનાથી દુર્નિવાર્ય છે, માટેજ કંઠમાં સંલગ્ન પ્રાણવાળા લક્ષ્મણજીને સુખીયા કરવા સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. 'શક્તિઘાતનિષ્પ્રજ્જલક્ષ્મણ' એવો પાઠ હોય તો શક્તિના ઘાતથી નિષ્પ્રજા-મૂર્છા પામેલા લક્ષ્મણજીના સુખ-મૂર્છા ટાળવારૂપ માટે સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપનારા. વિશલ્યકરણી આદિક લતા લેવા માટે આવેલા આપને જોઈને તેતે દેવતાવિશેષે અધિષ્ઠિત

૧ 'હર મેડતિકટ્ટં' इति पाठः । २ 'शक्तिघातनिष्प्रज्जलक्ष्मण' इति पाठः ।

સુલક્ષ્મણસુલાહતજીવવલ્લે ! । દ્રોણાચલાનયનનન્દિતરામપક્ષ !
 શ્રી૦ ॥૫૭॥ રામાગમોક્તિરિતારિતબન્ધવયોગદુઃસ્વાધિમગ્નભરતા-
 પિતપારિવર્હ ! । રામાદ્વિપન્નમધુપીભવદન્તરાત્મન્ ! શ્રી૦ ॥૫૮॥ દા-
 ન્તાત્મકેસરિમહાકપિરાદૂતદીયમાર્યાજ્ઞનીપુરુષપઃફલપુત્રભાવ ! ।
 તાક્ષ્યોપમોચિતવપુર્વલતીવ્રવેગ ! શ્રી૦ ॥૫૯॥ નાનાભિચારિકવિ-
 સૃષ્ટસવીરકૃત્યાવિદ્રાવણારુણસમીક્ષણદુઃપ્રધર્ષ્ય ! । રોગઘ્નસત્સુત-

એવી તેતે લતાઓ લીન થઇ ગઈ ત્યારે તેતે લતાના આશ્રયભૂત દ્રોણાચ-
 ણનેજ ઉપાડી ઉપાડી લાવીને રામપક્ષની સર્વ વાનરસેનાને શલ્ય કાઢી
 નાંખવાથી અને ફરીથી જીવાડવાથી આનંદિત કરનારા એવા હે શ્રીરામદૂત !
 હે હનુમન્ ! આપ મારું સંકટ હરો ॥૫૭॥ પોતાના ભાઈ રામચંદ્રજીના
 વિયોગથી થએલા દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા ભરતજીને, રાક્ષસકુળનો
 નાશ કરી, સીતાસંશ્લેષથી વૃદ્ધિ પામી છે દિવ્ય કાંતિ જેમની એવા રામ-
 ચંદ્રજીની લંકાપુરી થકી અયોધ્યાપુરીમાં પાછા આવવાની વાર્તા નિવેદન
 કરવારૂપ નૌકામાં બેસાડીને, દુઃખસાગરમાંથી તત્કાળ ઉદ્ધાર કરનારા
 અને તે સમયમાં દુઃખસમુદ્રના સંતરણથી સંતુષ્ટ થએલા ભરતજીએ રાજાને
 ઉચિત વસ્તુ અર્પણરૂપ પારિતોષિક (પહેરામણી) જેમને અર્પણ કર્યું છે.
 અને જેમનું ચિત્ત રામચંદ્રના ચરણારવિંદમાંજ ભ્રમરની પેઠે અતિશય
 આસક્ત વર્તે છે એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારું સંકટ હરો ॥૫૮॥
 હે હનુમન્ ! તપશ્ચર્યાદિ વડે આત્મા-દેહ મનને દમન કરનારા મહાકપિ-
 રાજ કેસરી અને તેની ભાર્યા અંજનીએ કરેલી તીવ્ર તપશ્ચર્યાના ફળરૂપ
 પુત્રભાવને સ્વીકારનારા અર્થાત તેમની તપશ્ચર્યાને લીધેજ પુત્રભાવને પા-
 મેલા. ગરૂડની સાથેપણ ઉપમા આપવા લાયક છે શરીર સામર્થ્ય અને
 તીવ્રવેગ જેમનો એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારું સંકટ તમો હરો
 ॥૫૯॥ અભિચારકર્મમાં પ્રવર્તેલા બહુપ્રકારના તેતે જનોએ પ્રેરેલી એવી
 પણ જે પોતાના પરિવાર વીરોએ સહિત કૃત્યાઓ, તેને પ્રલાયન કરાવા
 માટે ક્રોધ કરીને રાતાંચોળ થએલાં નેત્રોવડે કરીને પરાભવ ન થઈ શકે
 એવા. અર્થાત્ ક્રોધારૂણ દૃષ્ટિમાત્રથીજ અભિચારકોએ પ્રેરેલી સવીર કૃત્યા-

દવિત્તદમન્નજાપ ! શ્રી૦ ॥૬૦॥ યન્નામધેયપદકશ્રુતિમાત્રતોઽપિ
યે બ્રહ્મરાક્ષસપિશાચગણાશ્ચ ભૂતાઃ । તે મારિકાશ્ચ સમયં હ્યપ-
યાન્તિ સ ત્વં શ્રી૦ ॥૬૧॥ ત્વં ભક્તમાનસસમીપ્સિતપૂર્તિશક્તો ર-
ઙ્ગસ્ય દુર્મદસપત્નભયાર્તિભાજઃ । ઇષ્ટં મમાપિ પરિપૂરય પૂર્ણકામ !
શ્રી૦ ॥૬૨॥ હત્યનેન સ તુષ્ટાવ સર્વસઙ્કષ્ટહારિણા । સ્તોત્રેણ મારુતિ
ધર્મઃ પ્રત્યહં નિયતવ્રતઃ ॥૬૩॥ ફલકન્દદલાહારઃ શાકમાત્રાશનઃ
કચિત્ । જલાહારો નિરાહારઃ સોઽવર્તત સહ સ્ત્રિયા ॥૬૪॥ તસ્મૈ
દ્વિતીયમાસાન્તે સ્વપ્નમાગત્ય મારુતિઃ । સાક્ષાત્સ્વદર્શનં પ્રાદાત્પ્રીતા-

ઓને નસાડી મુકનારા અને જેનો મંત્ર જપવાથી રોગાર્ત રોગમાંથી મુક્ત
થાય છે. મુતાર્થી શુભ મુતને પામે છે. ધનાર્થી ધનને પામે છે. કિં બહુના-તેતે
અભીષ્ટ અર્થને આપનારા છો. એવા હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારું સંકટ
તમો નિવારણ કરો ॥૬૦॥ જે આપના નામના એક દેશભૂત પદ (અક્ષર)ના
શ્રવણમાત્રથીજ અતિશય લય પામેલા બ્રહ્મરાક્ષસો, પિશાચગણો, ભૂતો,
મારિકા (તટકાળ પ્રાણ હરનારી મરકી) આ સર્વે પણ તુરત લય પામીને
પળાયન કરી જાય છે એવા આપ હે શ્રીરામદૂત ! હે હનુમન્ ! મારું સંકટ
ટાળો ॥૬૧॥ તમો ભક્તોના મનોરથો પરિપૂર્ણ કરવામાં સમર્થ છો, માટે
રંક-દીન અને દુષ્ટ મદવાળા શત્રુઓ થકી થએલા લયવડે પીડા પામેલો
એવો હું તે મારું પણ ઇષ્ટ-શત્રુલય પીડાનિવૃત્તિરૂપ અભીષ્ટ જે ધર્મમાંજ
એક મૂળભૂત છે તેને પરિપૂર્ણ કરો. તમો પૂર્ણકામ છો માટે આપનો ભક્ત
એવો જે હું તે મારી અપૂર્ણતાનો પરિહાર કરવાને યોગ્ય છો. ॥૬૨॥

હે રાજન્ ! ધર્મદેવ સર્વ સંકટ સંહારવામાં સમર્થ એવા પૂર્વોક્ત સ્તો-
ત્રવડે પ્રતિદિન નિયત નિયમવાળા થઈને માર્ગિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા
॥૬૩॥ વ્રતનિયમપરાયણ ધર્મદેવે પુરસ્કાર્યાના પ્રારંભ દિવસને આરંભીને
કેટલાક દિવસો ફળ કંદ દળના આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ શાકના
આહારવડે, કેટલાક દિવસો કેવળ જળવડે, કેટલાક દિવસો નિરાહારવડેજ
નિર્ગમન કર્યા. કેવળ પોતે એકલાએ એમ કર્યું એમ નહિ પણ એજ રીતે
નિયમપરાયણ એવી પત્નીની સાથે નિર્ગમન કર્યા ॥૬૪॥ એરીતે બે માસ

ત્મેત્યમુવાચ ચ ॥૬૫॥ ધર્મ ! તુમ્યં પ્રસન્નોઽસિ કષ્ટાત્ત્વં મોક્ષ્યસે
 દ્રુતમ્ । યાહિ વૃન્દાવનં તત્ર લબ્ધ્વા પ્રાહ્લિત્રસન્નમમ્ ॥૬૬॥ સ-
 સ્થિભિઃ સહ સન્નત્ય સ્વસમાનાસુરાદૈર્નૈઃ । મરીચિપ્રમુલૈર્વિપ્ર ! પ્રા-
 પ્સ્યસે સુખમીપ્સિતમ્ ॥૬૭॥ ઇત્યુક્ત્વાન્તર્ધિમાપેદે મારુતિઃ
 સોઽથ હર્ષિતઃ । જજાગાર ચ તત્સ્વાપ્નં વૃત્તં તથ્યમમન્યત ॥૬૮॥
 સમાપ્ય સ્વપ્નં પ્રાતઃ પુત્રં માતુલવેશ્મનિ । વિન્યસ્ય માર્યયા સાકં
 વનં વૃન્દાવનં યયૌ ॥૬૯॥ અસુરાનુગતેર્મીતૌ પ્રચ્છન્નં નિર્ગતૌ

પર્યંતના વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરતા ધર્મદેવને બીજા માસના અંતમાં સ્વપ્નામાં
 (ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થએલી સમાધિમાં) આવીને લગવાનું માંડતિએ પોતાનું
 પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યું. અને પ્રસન્ન મનથી એમ બોલ્યા કે-॥૬૫॥ હે ધર્મ !
 તમારી ઉપર હું માંડતિ પ્રસન્ન થયો છું. આ કષ્ટથી તમો થોડા દિવસમાંજ
 મુક્ત થશો. અહિંથી વૃન્દાવનમાં જાઓ. ત્યાં તમો પૂર્વના જે મિત્રો છે (જે
 પૂર્વજન્મમાં મિત્રો હતા તે તમારી પેઠેજ બીજા રૂપને પામીને રહેલા છે)
 તેમના સમાગમને પામશો ॥૬૬॥ મિત્રોનો નામથી નિર્દેશ કરેછે-હે વિપ્ર
 ધર્મદેવ ! તમારા મરીચિમુનિપ્રમુખ પૂર્વના મિત્રો ત્યાંજ નૃજન્મ ધારીને
 અસુરોએ પીડા પમાડ્યા થકા તમારે તુલ્ય દુઃખવાળા વર્તેછે તેમનો સમા-
 ગમ કરો, તે સર્વ સખાઓની સાથે તમો થોડા દિવસમાંજ અસુરોપદ્રવે
 રહિત થઈને ઇપ્સિત સુખને પામશો ॥૬૭॥ હે રાજન્ ! માંડતિ આ પ્રકારે
 કહીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછીથી પ્રહર્ષિત થએલા ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારના
 સ્વપ્નનો અનુભવ કરીને તેમાંથી જાગ્યા અને તે સ્વપ્નનું વૃત્તાંત તપના કુળ-
 ભૂત હોવાથી સત્યજ્ઞ માનવા લાગ્યા. આરાધના કરેલા દેવતાઓ સ્વપ્નમાં-
 પણ પ્રાદુર્ભાવ પામેછે. અથવા સ્વપ્નનો 'સમાધિ' એવો અર્થ કરવો ॥૬૮॥
 પ્રાતઃકાળમાં ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત હનુમત્પુરશ્ચરણરૂપ વ્રતની તેની મહાપૂજા
 કરવા પૂર્વક પરિસમાપ્તિ કરીને, પ્રસન્ન મનથી હનુમાનજીની આજ્ઞાને અનુ-
 સારે વૃન્દાવનમાં જવાનો વિચાર કરતાં રામપ્રતાપ પુત્રને તેના મામાને ઘેર
 મુકીને, લાર્યા લક્ષ્મિને સાથે લઈને સ્વયં વૃન્દાવન જવા ત્યાંથી ચાલી
 નીકળ્યા ॥૬૯॥ બન્ને દંપતી 'અહિંથી આપણું નિકળવું પ્રસિદ્ધ થાય તો

ગૃહાત્ । અસહાયાવપાથેયૌ ચેલતુઃ સભયં પથિ ॥૭૦॥ સ્થૂલસ્તૂ-
તજરદ્વલૌ કૃશાક્ષૌ મધુભાષિણૌ । પિતરૌ તૌ ચ જગતાં નૈમિષા-
રણ્યમીયતુઃ ॥૭૧॥ દશમેઽહનિ સમ્પ્રાપ્તૌ ક્ષેત્રં તત્તત્ર તૈર્થિકમ્ ।
વિધિં વિદધતુઃ શક્ત્યા દમ્પતી ધૈર્યશાલિનૌ ॥૭૨॥ સ્મરન્તૌ હૃદયે
કૃષ્ણં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ । અયાચિતવ્રતૌ નિત્યં તતો વ્રજસુપે-
યતુઃ ॥૭૩॥ પુષ્પદોલોત્સવં દ્રષ્ટું વ્રજતાં સદ્વશો નૃણામ્ । પથિ
સક્તં ન ચક્રાતે તદ્વ્રતાસુરશક્ક્યા ॥૭૪॥ માસેનૈકેન શનકૈર્વ્રજન્

કદાચિત્ તેને જાણી જનારા અસુરો પાછળ આવે' એવો ભય પામીને,
માટેજ છાંનાં માંનાં ઘેરથી નિકળ્યાં. વળી 'જે કોઈ સહાય કે ભાતું સંપા-
દન કરવા જાય તો અસુરો સ્પષ્ટ નિર્ગમન જાણી જતાં તેઓ પાછળ આવે'
એવા ભયને લીધે કોઈને સહાય કે ભાતુંપણ લીધા વિના ઘેરથી નિકળીને
માર્ગમાંપણ સભય ચાલવા લાગ્યાં. યદ્યપિ હનુમાનજીએ વરદાન આપ્યુંછે
અથાપિ અસુરો અધિક હોવાથી શંકા થાયછે ॥૭૦॥ તપશ્ચર્યાથી કૃશ શ-
રીર જેમનું છે, એકપણ અખંડ વસ્ત્ર નહિ પણ વસ્ત્રના જીર્ણ કટકા એક
બીજા સાથે સાંધીને બનાવેલાં તેપણ સૂક્ષ્મ નહિ પણ જડાં એવાં વસ્ત્રોને
ધારણ કરી રહેલાં, (આથી દરિદ્રતાનો છેલો અવધિ જણાવ્યોછે. આથી
પ્રયત્ન વિના પ્રાપ્ત થતાં ઉપકરણોથીજ નિર્વાહ કરનારાં, એવો ધ્વન્યર્થ ની-
કળે છે) મધુર વચનને બોલવાના સ્વભાવવાળાં, માતા પિતાની પેઠે જગતનું
પ્રિય હિતપરાયણ એવાં બન્ને દંપતી ત્યાંથી નિકળીને નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં
આત્યાં ॥૭૧॥ ધૈર્યગુણશાળી દંપતી ભક્તિધર્મે દશમે દિવસે નૈમિષારણ્ય
ક્ષેત્રને પામીને, તેમાં તીર્થમાં શાસ્ત્રે કરવાપણે કહેલો ઉપવાસાદિરૂપ
વિધિ યથાશક્તિ કર્યો ॥૭૨॥ નૈમિષારણ્યમાં પણ તે દંપતી વૃન્દાવનવિહારી
શ્રીકૃષ્ણનુંજ હૃદયમાં ચિતવન કરતાં થકાં નિત્ય યાચના કર્યા વિનાજ મળે
તેનાથી શરીરધારણરૂપ વ્રતનો આશ્રય કરીને રહ્યાં. તેપછી ત્યાંથી વ્રજ-
પ્રત્યે જવામાટે ચાલી નીકળ્યાં ॥૭૩॥ ત્યારે માર્ગમાં ભગવાનના પુષ્પદોલો-
ત્સવનાં દર્શન કરવા માટે જતા મનુષ્યોના સંઘને જોઈને 'તેમાં કોઈ આસુર-
પણ સમાજ હશે' એવી આશંકાને લીધે તેમનો સાથે જવારૂપ સંગ માર્ગમાં

ધર્મઃ સહ સ્ત્રિયા । પુણ્યં વૃન્દાવનં પ્રાપ્ત્વ દોલોત્સવદિને નૃપ ॥૭૫॥
 દેશાન્તરીયજનસન્નિધિસમર્ચ્યમાનં ગોવર્ધને કુસુમદોલગતં સ કૃષ્ણ-
 મ્ । સમ્પૂજ્ય વીક્ષ્ય ચ તદીયવિચિત્રશોભાં ચક્રે પ્રદક્ષિણમમું
 વિધિનૈવ ધર્મઃ ॥૭૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
 मप्रकरणे भक्तिधर्मयोर्वृन्दावनागमननामा सप्तदशोऽध्यायः ॥૧૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—પુષ્પદોલોત્સવં દ્રઢું જનાસ્તત્ર સહસ્રશઃ । દેશાન્ત-
 રેભ્ય આયાતા આસન્ભૂપ ! સયોષિતઃ ॥૧॥ શાપાદુર્વાસસો ભૂમૌ યે
 જાતા મુનયો નૃપ । ભ્રમન્તસ્તેऽપિ તત્રાયન્નસુરૈર્બહુધાર્દિતાઃ ॥૨॥
 પ્રાપ્તા જાતિસ્મૃતિ કૃષ્ણેચ્છયા જ્ઞાતપરસ્પરાઃ । જનૈરજ્ઞાતતત્ત્વાશ્ચ

નહિ કરીને આલ્યાં ॥૭૪॥ હે નૃપ ! એરીતે માર્ગમાં અસહાયપણે ભાર્યા
 ભક્તિની સાથે મંદમંદ ચાલતા ધર્મદેવ નૈમિષારણ્યથકી એકમાસે પુષ્પદો-
 લોત્સવને દિવસે પવિત્ર વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૭૫॥ ધર્મદેવે ગોવર્ધનપર્વતમાં
 પુષ્પોવડે શોભાડેલી હોલામાં વિરાજમાન, દેશદેશમાંથી આવેલા જનસમાજે
 પૂજા કરેલા અર્યારૂપ શ્રીબાળકૃષ્ણનું પૂજન કરીને ગોવર્ધનગિરિની વિચિત્ર
 શોભાને જોતાજોતા તેની વિધિપ્રમાણેજ પ્રદક્ષિણા નમસ્કારાદિ કર્યું ॥૭૬॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ભક્તિધર્મયોર્વૃન્દાવનાગ-
 મનનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે વૃંદાવનમાં ભગવાનના ચાલતા પુ-
 શ્પદોલોત્સવને જોવા માટે હજારોહજાર જનો સ્ત્રીયોને સાથે લઈને દેશા-
 તરમાંથી આવ્યા હતા ॥૧॥ જે મરીચ્યાદિ મુનિઓ દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ
 ઉપર મનુષ્યયોનિમાં અવતર્યા છે તેપણુ તેતે સ્થળમાં ગુરૂ રાજરૂપ
 અસુરોએ બહુ પ્રકારે પીડા પમાડ્યા થકા તેનાથી લય પામીને જ્યાં ત્યાં
 ભ્રમતા ભ્રમતા તેજ વૃંદાવનમાં આવ્યા ॥૨॥ તે મુનિઓ ત્યાં કૃષ્ણ ભગવા-
 નના સંકલ્પથી પોતપોતાની પૂર્વ જાતિની સ્મૃતિ પામતાં ‘આ અમુક મુનિ
 છે. આ અમુક મુનિ છે’ એવું એક બીજાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામીને, બીજા

દૈવાદેકત્ર સજ્જતાઃ ॥૩॥ ગિરેઃ પ્રદક્ષિણાં કુર્વેસ્તાન્ પરિક્રામતઃ
પથિ । લક્ષ્ણૈર્વુબુધે ધર્મસ્તે ચ તં માનુષાકૃતિમ્ ॥૪॥ પરસ્પરં
મિલિત્વા તે સ્વસ્વવૃત્તાન્તમાદિતઃ । કથયામાસુરશિલં કણં ચા-
સુરયૂથજમ્ ॥૫॥ મુનિકૃચ્છેક્ષયા ધર્મો ધર્મકૃચ્છેક્ષયા દ્વિજાઃ ।
અવ્યથન્તાથ મુનયો ધર્મં પ્રાહુરિદં વચઃ ॥૬॥ રૌદ્રં રૌદ્રસ્ય શાપેન
કૃચ્છ્રમાત્મમિહાસુરમ્ । અસ્મામિરથ તસ્યાન્તસ્તદુક્તો દ્રક્ષ્યતે
કદા ॥૭॥ ધર્મસ્તાનાહ તદ્વાક્યં નાન્યથા ભવિતા દ્વિજાઃ ! । અતો

પ્રાકૃતો પોતાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ ન જાણે એ રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથીજ
વૃંદાવનના એક પ્રદેશમાં ભેગા થઈ ગયા ॥૩॥ ગોવર્ધન ગિરિની પ્રદક્ષિણા
કરતા ધર્મદેવે તેની પ્રદક્ષિણા કરતા મુનિઓને માર્ગમાં મળતાં 'તે આ
મરીચ્યાદિ મુનિઓ છે' એમ એમના એમના અસાધારણ લક્ષણોવડે જાણ્યું.
તેમજ મુનિઓએ પણ 'માનુષાકૃતિ તે આ ધર્મદેવ છે' એમ જાણ્યું. અ-
ર્થાત્ ધર્મદેવને મરીચ્યાદિ મુનિઓના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન અને મુનિઓને
ધર્મદેવના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન તેપણુ શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથીજ થયું એમ જા-
ણ્યું ॥૪॥ મુનિઓ અને ધર્માદિકે પરસ્પર મળીને પોતપોતાના જન્મકા-
ળને આરંભીને સમગ્ર સ્વસ્વવૃત્તાંત કહ્યું અને અમુર સમૂહો થકી થએલું
કષ્ટ પણ કહ્યું ॥૫॥ શ્રીધર્મદેવ મુનિઓનાં દુઃખદર્શનથી અંતરમાં બહુ
દુઃખીયા થઈ ગયા તેમજ ધર્મદેવના દુઃખદર્શનથી મુનિઓ પણ બહુ દુઃ-
ખીયા થઈ ગયા. એક બીજાના દુઃખ દર્શનથી દુઃખીયા થયા પછી મુનિઓ
ધર્મપ્રત્યે એવું વચન બોલ્યા કે ॥૬॥ હે ધર્મ ! અહો ! ! મહાન આ અ-
સુરકૃત કુર કષ્ટ રુદ્રાંશભૂત દુર્વાસાના શાપથી આ જન્મમાં આપણે સ-
વેએ અનુભવ્યું. આ દુઃખનો જે અંત એજ દુર્વાસાએ આપે પ્રાર્થના કર્યા
પછી પ્રસન્ન થઈને કહ્યો હતો તેનો ફરાર દેખારે એટલે ક્યારે નયનજો-
યર થશે ? એમ અમો પુછીએ છીએ ॥૭॥ એ રીતે મુનિઓએ પુછ્યું
એટલે ધર્મદેવ તેમના પ્રત્યે બોલ્યા કે-હો મુનિઓ ! દુર્વાસા મહર્ષિનું વચન
(મારે વિષે ભગવતપ્રાદુર્ભાવ થવાદ્વારા આપણા રક્ષણરૂપ) બીજા પ્રકા-
રને પામીને મિથ્યાભૂત નહિજ થશે. માટે કૃષ્ણ ભગવાનનાં સાક્ષાત્ દર્શન

ધૈર્યેણ સોઢવ્યં કૃચ્છ્રં કૃષ્ણેક્ષણાવધિ ॥૮॥ કાર્યોઽસ્મામિરુપાયોઽત્ર
 કૃષ્ણારાધનલક્ષણઃ । યેન તુષ્ટઃ સ્વયં કૃષ્ણઃ સાક્ષાદ્દયાત્સ્વદર્શનમ્
 ॥૯॥ અહં કૃષ્ણાષ્ટાક્ષરસ્ય પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ । કરિષ્યામિ તદ્-
 જ્ઞાનિ યૂયમપ્યનુતિષ્ઠત ॥૧૦॥ નિશમ્યેત્યં ધર્મવચો મુનયસ્તે પ્રહ-
 ર્ષિતાઃ । एतदेवं हि कर्तव्यमिति व्यवसिता नृप ! ॥૧૧॥ તપસ્યસ્ય
 દ્વિતીયાયાં કૃષ્ણાયામથ તે વ્યધુઃ । પ્રારમ્ભં વિષ્ણુયાગસ્ય ગુરો-
 વારે ચ હસ્તમે ॥૧૨॥ યજમાનસ્તત્ર પૂર્વં સમારેમે સ્વયં વૃષઃ ।
 કૃષ્ણમન્ત્રપુરશ્ચર્યાં યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥૧૩॥ શ્રીમદ્ભાગવતં કે-
 ચિત્પુરાણં પેદુરાદરાત્ । પુરશ્ચર્યાવિધાનેન વાસરૈઃ સત્સત્સમિઃ
 ॥૧૪॥ ભારતે ભગવદ્ગીતા યાઽસ્તિ તાં કેવનાપઠન્ । શ્રીવાસુદેવ-

થાય ત્યાંસુધી આ મહાકૃષ્ણ ધૈર્યગુણથી આપણે સહનજ કરવું ॥૮॥ પરંતુ
 આ વૃંદાવનમાં રહીને કોઈક ઉપાય કૃષ્ણારાધનરૂપ આપણે કરવો, જે આ-
 રાધનરૂપ ઉપાયથી ભગવાન કૃષ્ણ પ્રસન્ન થઈને પોતે આપણને સ્વસ્વ-
 રૂપનો સાક્ષાત્કાર જરૂર કરાવે ॥૯॥ હું યથાવિધિ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મં-
 ત્રનું પુરશ્ચરણ કરીશ. તમો સર્વે મુનિઓ પણ પુરશ્ચરણના અંગોનું અનુ-
 ષ્ઠાન કરો ॥૧૦॥ હે નૃપ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારનું ધર્મદેવનું વચન સાંભળીને, તે
 સર્વે મુનિઓએ પ્રહર્ષ પામીને ‘આ એમજ કરવું’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો
 ॥૧૧॥ એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ક્ષત્રગુન માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયા તિ-
 થિએ હસ્તનક્ષત્રમાં ગુરૂવારે વિષ્ણુયાગ (કૃષ્ણનું મંત્રપુરશ્ચરણાદિકથી
 આરાધન) યથાવિધિ કરવાનો તે ધર્માદિકે પ્રારંભ કર્યો ॥૧૨॥ તેમાં સ્વયં
 ધર્મદેવે યજમાન થઈને શ્રીકૃષ્ણાષ્ટાક્ષર મંત્રની પુરશ્ચર્યાનો યથાવિધિ યથા-
 શક્તિ સર્વથી પહેલો પ્રારંભ કર્યો ॥૧૩॥ બીજા મુનિઓ તો તેના અંગપણે
 શ્રીમદ્ભાગવતાદિકનો પાઠ કરવા લાગ્યા—તેમાં કેટલાક મુનિઓ આદરભા-
 વથી વસિષ્ઠાદિમુનિપ્રણીત વિધિને અનુસારે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણનું એક
 એક પારાયણ સાત સાત દિવસે સંપૂર્ણ થાય એજ રીતે વારંવાર કરવા
 લાગ્યા. કેટલાકો મહાભારતના ભીષ્મપર્વમાં રહેલી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો
 યથાવિધિ પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાકો શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો પાઠ કરવા

માહાત્મ્યં પઠન્તિ સ્મ ચ કેચન ॥૧૫॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રાણ્યં સ્તોત્રં
પેઠુશ્ચ કેચન । કતિચિદ્વિષ્ણુગાયત્રીં જપન્તિ સ્મ યથાવિધિ ॥૧૬॥
શ્રીનારાયણવર્મૈકે પેઠુર્વિપ્રા ઉદઙ્ગુલાઃ । નામસ્મરણમાત્રં ચ કેચિ-
ત્કૃષ્ણસ્ય ચક્રિરે ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતસ્થાં ચ રાસલીલોપવર્ણનામ્ ।
પશ્ચાધ્યાયીં દૃઢમતિર્નિત્યં ભક્તિઃ પપાઠ ચ ॥૧૮॥ નિશિ સુપ્તેઽલિ-
લજને ગીતગોવિન્દગાયનમ્ । વીણામૃદંગાદિયુતં સર્વે સંહત્ય ચ-
ક્રિરે ॥૧૯॥ एवं સમારાધયતાં કૃષ્ણં તેષાં યતાત્મનામ્ । વૈશા-
ખસ્ય સિતા પ્રાપ્તા મોહિન્યેકાદશી નૃપ ! ॥૨૦॥ તપઃકૃશતરાક્ષેષુ
તેષ્વાપન્નેષ્વથ પ્રભુઃ । પ્રીતઃ કરુણયા કૃષ્ણો દદૌ સાક્ષાત્સ્વર્શ-
નમ્ ॥૨૧॥ અલ્પાન્દરાસલીલાયાં ગોલોકે યાદૃશઃ સ્વયમ્ । તાદ-

લાગ્યા. કેટલાકો વિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાક
મુનિઓ 'શ્રીનારાયણાય વિંદ્યહે વાસુદેવાય ધીમહિ । તન્નો વિષ્ણુઃ પ્રચોદ-
યાત્' આ શ્રુતિપ્રસિદ્ધ વિષ્ણુગાયત્રીનો યથાવિધિ જપ કરવા લાગ્યા.
કેટલાક ઋષિઓ ઉત્તરમુખે બેસીને નારાયણકવચનો પાઠ કરવા લાગ્યા.
કેટલાકતો કેવળ 'શ્રીકૃષ્ણ' એવા નામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા ॥૧૪-
૧૫-૧૬-૧૭॥ ધર્મદેવની ભાર્યા લક્ષ્મીદેવીતો દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં રહેલી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાનું વર્ણન જેમાં પ્રધાનપણે છે એવી
પંચાધ્યાયીનો પ્રતિદિન પ્રેમથી પાઠ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ધર્મ મુનિઓ સર્વે
લેગા થઈને જ્યારે સર્વ જનો રાત્રિએ સુઈ જાય ત્યારે જયદેવ કવિપ્રણીત
ગીતગોવિંદકાવ્યનું ગાયન વીણા મૃદંગ વિગેરે વાણંત્ર વજવાપૂર્વક પ્રતિ-
દિન કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! આવી રીતે નિયમિત મનથી પ્રતિદિન
શ્રીકૃષ્ણનું સમારાધન કરતાં કરતાં ધર્માદિકને વૈશાખ માસની શુક્લ
પક્ષની મહોત્સવરૂપ મોહિનીનામની એકાદશી આવી ગઈ. તે એકાદશીને
દિવસે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈને પોતાનું આરાધન કરતા,
તીવ્ર તપથી અતિશય કૃશ શરીર જેમનાં થઈ ગયાં છે અને પોતાના શર-
ણને પામેલા અથવા અસુરથકી કૃષ્ણને પામેલા સર્વ ધર્માદિકને કૃષ્ણ ક-
રીને પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું ॥૨૦-૨૧॥ દર્શનદાનનો પ્રકાર કહે છે—

શોઽદૃશ્યત તદા સ વૃન્દાવનચન્દ્રમાઃ ॥૨૨॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મહાપૂજાં
કૃત્વા તન્નિશિ જાગ્રતઃ । બ્રાહ્મે મુહૂર્તે દદૃશુઃ સહસ્રા તે સિતં મહઃ
॥૨૩॥ કોટિકોટીન્દુસૂર્યામે સચ્ચિદાનન્દલક્ષણે । તસ્મિન્ને દદૃશુઃ
કૃષ્ણં સર્વે મહસિ ભૂયસિ ॥૨૪॥ નૂતનામ્બુધરસુન્દરમૂર્તિં તેજ-
સાઽતિમહતા સિતભાસમ્ । કોટિમન્મથવિમોહનરૂપં વહ્નિઘૌતક-
નકપ્રભવસ્ત્રમ્ ॥૨૫॥ પાણિપદ્મયુગલેન ચ વેણું સન્નિધાય રુચિરા-
ધરબિમ્બે । વાદયન્તમુરુઘા સ્વરભેદૈઃ શોભનં નટવરોચિતવેષમ્

સ્વયં શ્રીકૃષ્ણુ ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસલીલામાં (નિરવધિ રાસમહા-
રસમાં) જેવા દિવ્ય સ્વરૂપ, રૂપ, ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્યથી વિરાજમાન છે
તેવાજ તે સમયમાં તેમણે જોયા. કેવા શ્રીકૃષ્ણુ તો વૃન્દાવનચંદ્રમા-જે
દિવ્ય વૃન્દાવનને આહ્વાદ આપનારા હતા એજ અથવા આ ભક્તોના અનુ-
મોહ માટે ફરીથી પણ આ વૃન્દાવનને ચંદ્રમાની પેઠે આહ્વાદ આપનારા
થઈને તેવા દેખાયા ॥૨૨॥ તેના તેજ દર્શનપ્રકારને ફરીથી વિશેષ વિવરણ
કરે છે—શ્રીકૃષ્ણુની મહાપૂજા કરીને તે એકાદશીની રાત્રિએ યતના અં-
ગમૂલ જાગરણને કરતા તે ધર્માદિકોએ બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં કાંઈક થેત તેજે-
વિશેષ અકસ્માત્ પ્રથમ જોયું ॥૨૩॥ એક સાથેજ ઉદય પામેલા કોટાન-
કોટી શશિ સૂર્યની કાંતિને ઉલ્લંઘન કરીને વર્તનારી કાંતિવાળા, (અનુ-
કૂળના પ્રત્યે સુખોપસેવ્યતા અને પ્રતિકૂળના પ્રત્યે દુરધિગમ્યતા જણાવા
માટે શશિસૂર્યાતિશાયિતા કહી છે) સચ્ચિદાનંદરૂપ તે તેજઃપુંજમાં
પરમાનંદમય દિવ્યમૂર્તિપણે મુક્તજનોને અનુભવાતા શ્રીકૃષ્ણુને તે ધર્મા-
દિકે જોયા ॥૨૪॥ તે શ્રીકૃષ્ણુને આઠ શ્લોકથી વર્ણવેછે—નવીન મેઘ સ-
રખી સુંદર દિવ્ય મૂર્તિ જેમની છે. જ્યોત્સ્નાથીજ જેમ એમ સમસ્ત કર-
ણુને આહ્વાદ આપનારા અત્યધિક દિવ્ય શુકલ તેજથી ભાસમાન, કોટિ કા-
મદેવની લાવણ્યતાથી અતિ અધિક લાવણ્યતાવાળા, તપાવેલા સુવર્ણને
સદૃશ કાંતિવાળાં દિવ્ય વસ્ત્ર (પીતાંબર)ને ધારી રહેલા ॥૨૫॥ જે હસ્ત-
કમળવડે ધારેલી દિવ્ય વંશીને બિંબ (પાકુ ઘીલોડું) જેવા સુંદર રક્ત
અધરોષ્ટથી આસુંબન કરીને મધુર મધુર અનેક પડભદિ સ્વરભેદવડે વ-

॥૨૬॥ નૈકરત્નતતિચિત્રકિરીટં મીનરાજસમકુણ્ડલશોભમ્ । સ્થૂ-
લવૃત્તસમમૌક્તિકમાલં ચારુગન્ધકુસુમોત્તમહારમ્ ॥૨૭॥ ખાલ-
કૈસરવિશેષકકાન્તં લમ્બમાનસુમશેખરરાજિમ્ । હેમરત્નમયભૂ-
રિવિભૂષં પૂર્ણશારદસુધાંશુસમાસ્યમ્ ॥૨૮॥ શારદામિનંવજન્મવિ-
નિદ્રામ્બોરુહચ્છદસમાયતનેત્રમ્ । સૂક્ષ્મવક્ત્રમૃદુમેચકકેશં દર્શ-
નીયનિશિલાવયવાભમ્ ॥૨૯॥ મૈષ્મીરાધાલક્ષ્મણાસત્યભામાસ-
ત્યામદ્રાજામ્બવત્યાદિમિશ્ર્વ । સ્ત્રીભિઃ પ્રેમ્ણા પૂજ્યમાનાઙ્ગિપદ્મં
દૃષ્ટ્વા તાસામાદદાનં મનાંસિ ॥૩૦॥ નન્દેન રામેણ યશોદયા ચ
પત્યાં સમં દેવકકન્યયાઽપિ । નન્દાસુભદ્રાસુરમીમુખાભિર્ગોમિશ્ર્વ

બવનારા, નટવરના જેવો દિવ્ય વેષ જેમનો છે ॥૨૬॥ વિવિધ અનેક રત્ન-
પંક્તિવડે વિચિત્રિત દિવ્ય મુકુટ મસ્તકે ધારી રહેલા, મકરાકાર કુંડળથી
અલંકૃત છે કર્ણ જેમના, આંમળાં જેવાં સ્થૂળ ગોળ એકસરખાં મોતિ-
ઓની દિવ્ય માળાઓ ધારી રહેલા. સુરભિ સુકુમાર સુંદર દિવ્ય કુસુમના
હાર ધારી રહેલા ॥૨૭॥ કેસર ચંદનથી કરેલા તિલકથી અલંકૃત લાલતળ
જેમનું છે, ગુલાબ વિગેરે પુષ્પોના નીચે લાંબા લટકતા તોરાઓની પંક્તિ-
વડે શોભાયમાન, વિવિધ રત્ન જડિત સુવર્ણમય દિવ્ય અહુ વિભૂષણને ધારી
રહેલા, શરદ્ઋતુના પૂર્ણ ચંદ્રને સમાન આહ્વાદકારી મુખકમળ જેમનું છે,
॥૨૮॥ શરદ્ઋતુમાં નવીન થએલા પ્રકુલિત કમળના પત્ર સરખાં કર્ણ-
પર્યંત દીર્ઘ નેત્ર જેમનાં છે, સૂક્ષ્મ કુટિલ કોમળ કાળા કેશ જેમના છે,
દર્શનીય અખિલ પાદાદિ અવયવોવડે શોભાયમાન, અર્થાત્ વારંવાર અનુ-
ભવ કરવા છતાં પણ નિત્ય નવીન નવીન હોય ને શું? એવું દર્શનીય દિવ્ય
રૂપ જેમનું છે ॥૨૯॥ રુકિમણી જેનું બીજું નામ છે એવાં લક્ષ્મીજી, રા-
ધિકાજી, લક્ષ્મણા સત્યભામા, સત્યા, લદ્રા, બંબવતી વિગેરે દિવ્ય પદ્મરા-
ણીઓએ પ્રેમથી પૂજ્યા છે પાદપદ્મ જેમના, અને તે સ્ત્રીઓનાં પણ મનને
દષ્ટિમાત્રથીજ તત્કાળ હરણ કરનારા ॥૩૦॥ નંદજી, બળદેવજી, યશોદા,
વસુદેવ પતિની સાથે દેવકીજી અને નંદા સુલદ્રા સુરભી વિગેરે ગાયો

સન્નેહમુદીક્ષ્યમાણમ્ ॥૩૧॥ શૃંગારિકદ્રવ્યકરૈરનેકૈર્ગોપાક્ષનાનામ-
મિતશ્ચ યૂથૈઃ । પ્રીત્યેક્ષ્યમાણાનનપદ્મરાજન્મિતસિતાનન્દિતમક્ત-
લોકમ્ ॥૩૨॥ તં દૃષ્ટ્વા પરમાનન્દં પ્રાપ્તાસ્તે તુ સવિસ્મયમ્ । પ્રણમ્ય
વળ્લવદ્ભૂમૌં વદ્ધાઞ્જલિપુટાઃ સ્થિતાઃ ॥૩૩॥ મૂર્તૌં ભગવતસ્તેષામિ-
ન્દ્રિયાણાં તુ વૃત્તયઃ । કૃષ્ણસ્તસ્થુસ્તતો જાતાસ્તે કાષ્ટપ્રતિમા ઇવ
॥૩૪॥ કૃષ્ણેચ્છયેત્યં તુ મુહૂર્તમેવ તે તસ્થુસ્તયૈવાથ પુનર્વપુઃસ્મૃ-
તિમ્ । પ્રાપુસ્તતસ્તસ્ય પુરઃસ્થિતો વૃષસ્તુષ્ટાવ સાકં મુનિભિસ્તમી-
શ્વરમ્ ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
વિષ્ણુયાગારાધિતશ્રીકૃષ્ણદર્શનાનન્દનિરૂપણનામાઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

એ રીતે સર્વેએ સન્નેહ નિરખેલા ॥૩૧॥ શૃંગારરસમાં સમુચિત એવાં પુષ્પ
ચંદન તાંબૂળાદિક પદાર્થો જેમના હાથમાં છે એવા અનેક ગોપાંગનાઓના
સંઘોએ ચારે તરફ રહીને અનુરાગપૂર્વક જોયું છે વદનારવિદ જેમનું અને
એવા વદનમાં શોભતા મંદહાસવડે ભક્તસંઘોને આનંદ પમાડનારા એવા
શ્રીકૃષ્ણને જોઈને, ધર્માદિક સર્વે પરમ આનંદ પામીને, વિસ્મયવડે સ્તંભિત
ચેતોવૃત્તિવાળા થઈને, પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને ભગવાનને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને એ હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૨-૩૩॥ તે ધર્માદિકો નિરતિ-
શય ઔજ્જવલ્ય, સૌન્દર્ય, સૌગન્ધ્ય, સૌકુમાર્ય અને લાવણ્યામૃતના
નિધિરૂપ અતિ રમણીય આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિમાં આકર્ષિત સમગ્ર ધન્દ્રિય-
વૃત્તિવાળા થઈને, માટેજ કાષ્ઠની પ્રતિમા હોય ને શું? એવા જડરૂપ થઈને
ઉભા રહ્યા ॥૩૪॥ હે રાજન્! તે પછી ભગવાનેજ સ્વેચ્છાથી પોતામાં
અસ્તપણાને પમાડી દીધી છે સર્વ ધન્દ્રિયવૃત્તિઓ જેમની અને વળી
મુહૂર્તમાં તેનાંથી જગાડેલા તે ધર્માદિકો ફરીથી દેહની સ્મૃતિ પામ્યા. તે
સમયમાં ધર્મદેવ મુનિઓ સાથે સકલલોકમહેશ્વર શ્રીકૃષ્ણની તેમની
આગળ ઉભા રહીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
...પ્રથમપ્રકરણે વિષ્ણુયાગારાધિતશ્રીકૃષ્ણદર્શનાનન્દનિરૂપણના-
માઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

ધર્મ ઉવાચ — ભગવંસ્તવ દર્શનં નૃણામશિલાઘૌઘવિનાશનક્ષમમ્ ।
પ્રતિલઘ્નમિહાઘ ચાપદામશિલાનામપિ વારણં લઘુ ॥૧॥ ત્વમસિ
પ્રમવિષ્ણુરીશિતા જગતામાદિરનાદિબન્ધહત્ । ક્ષરતોઽક્ષરત-
સ્તથા પરો નનુ કર્તા પુરુષોત્તમઃ પ્રભો ! ॥૨॥ તવ ધામ મતં પરા-
ત્પરં બૃહદેવાક્ષરમવ્યયં સદા । અતિતેજસિ તન્ન રાજસે સકલૈશ્વ-

અધ્યાય ૧૯ મો.

ધર્મદેવ ષોડશ શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન! આપનું
દર્શન નૃણાં-વર્ણના ઉચ્ચ નીચ ભેદ વિના સર્વકોઈ નરોના અનાદિકાળથી અ-
નુવર્તતા મહાપાપાદિ અખિલ અઘઓઘના વિનાશમાં સમર્થ અને અખિલ
આપદાઓનેપણુ તત્કાળ નિવારણું કરનારું છે. પદેપદે પ્રાપ્ત થતી આપદાથી
પરાભવ પામતા અમને આપું આપનું સુખરૂપ દુર્લભ દર્શન દૈવાત્ આ
વૃંદાવનમાં આજ પ્રાપ્ત થયું (તે અહો!! શું હું એકમુખથી આપની કૃપા-
વર્ણન કરી શકું) ॥૧॥ હે પ્રભો!—સ્વામિન! આપ જગતના નિશ્ચે આદિ-
બીજ અને નિમિત્ત છો. તથા ધર્શિતા-નિયંતા છો ‘અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા
જનાનાં સર્વાત્મા’ આ શ્રુતિ સર્વના આત્માપણે અનુપ્રવેશ કરીને ધારણુ
કરવાપણું કહેછે તો અસાધારણુ ધર્શિતાપણું આપનુંજ છે. અર્થાત્ સ્થિતિમાં
હેતુ છો. તથા આપ પ્રલવિષ્ણુ-પ્રલવનશીલ છો. પ્રલવ એટલે સામર્થ્ય.
અર્થાત્ સૃષ્ટિસ્થિત્યાદિકનું સામર્થ્ય આપનું સાહજીક છે. ‘પરાસ્ય શક્તિ-
ર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. તથા જી-
વોના કર્મપાશકૃત અનાદિ બંધનને હરનારા એટલે મોક્ષરૂપ આત્યંતિક
લયના કારણુ આપજ છો. (આ ઉપરથી પ્રલયનું પણ ઉપલક્ષણુ કરી લેવું.
એટલે જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયરૂપ પરબ્રહ્મનું અસાધારણુ લક્ષણુ
કહ્યું) તથા આ લોકમાં વર્તતા ક્ષર અક્ષર બે પુરૂષથકી આપ પર છો, માટે
લોકમાં તમા વેદમાં પુરૂષોત્તમપણે પ્રખ્યાતિ પામેલા છો. માટેજ પરકર્તા
એટલે ક્ષરાક્ષરનું કર્તાપણું પણ આપનેજ આધીન છે. તે સૂત્રકારે ‘પરાત્તુ
તચ્છુતેઃ’ આ સૂત્રથી કહ્યું છે ॥૨॥ હે હરે! આપનું ધામ (સ્થાનવિશેષ)
પરાત્પર, (બ્રહ્માદિકનાં સ્થાનોથકીપણુ પર અથવા પ્રાકૃતથકી પર એવાં જે

ર્યપુરોગશક્તિભિઃ ॥૩॥ સમકારણ ! વાસુદેવમુખ્યપ્રથિતવ્યૂહવપુ-
ર્ધરસ્ત્વમેવ । સકલૈરપિ સાર્વતૈરભિજ્ઞૈર્વિધિના તન્નમયેન પૂજ્યસે
વૈ ॥૪॥ જગતો જનનં ચ પાલનં હરણં ચાપિ કરોષિ હીશ્વરઃ ।

અપ્રાકૃત સ્થાનો તેથકીપણુ પર) બૃહત્-અપરિચ્છિન્ન, અક્ષર-ક્ષરભાવે ર-
હિત, સદા અવ્યય-નિત્ય, (કાળપરિચ્છેદે રહિત) શ્રુતિસ્મૃતિઓએ માનેલું
છે. શશિસૂર્યાદિકના તેજથી અતિ અધિક તેજસ્વી એવા અક્ષર નામના
સ્થાનવિશેષમાં સકળ ઐશ્વર્યો, (અણિમાદિ અષ્ટ અથવા જ્ઞાન શક્તિ બળ
વિગેરે છો) શ્રીદામ નંદ સુનંદાદિ પાર્ષદો અને શક્તિઓ (રાધા રમાદિ અથવા
દિવ્યમૂર્તિધારી સ્વશક્તિભૂત સુદર્શનાદિ આયુધો)ની સાથે સર્વોત્કૃષ્ટપણે
સદા આપજ વિરાજમાન છો ॥૩॥ હે હરે ! આપ સમકારણ છો એટલે દેવ
મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિક વિષમ સૃષ્ટિના સ્રષ્ટા છો તથાપિ તેતે પ્રાણીઓના
પૂર્વપૂર્વ કર્મની પ્રધાન અપેક્ષા રાખીને કારણ છો માટે આપ સમ-અવિષમ
કારણભૂત છો. અર્થાત્ આપને વિષે વિષમતા કે નિર્દયતા નથી 'વૈષમ્યનૈ-
ર્ઘ્ન્યે ન સાપેક્ષત્વાત્' આ સૂત્રમાં તથા 'ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટં ગુણકર્માનુસા-
રતઃ । તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્યકર્તારમવ્યયમ્' આ ગીતાવાક્યમાં આ અર્થ
સ્પષ્ટ છે. અથવા હે સમ ! એવું સંબોધન લેવું. અર્થ એવો છે કે-આશ્રય
કરવામાં સર્વને સમ-સમાન છો. આ અર્થ 'સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ ન મે દ્વે-
વ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ' આ ગીતાવચનમાં સ્પષ્ટ છે. વાસુદેવ વિગેરે વિખ્યાત
વ્યૂહ વપુને ધરનારા પણ આપજ છો. તથા સાર્વત-કેવળ સત્ત્વગુણી,
માટેજ અભિજ્ઞ (પોતાના આત્મસ્વરૂપને પરમાત્મનુંજ એક શેષ (દાસ)
સમજનારા) સર્વકોઈ એકાંતિક ભક્તોએ પંચરાત્રતંત્રમાં કહેલા શુદ્ધ
આરાધનરૂપ વિધિવડે આપજ પુજેલા છો. શ્રુતિપ્રોક્ત જે પૂજાપ્રકાર છે
તે અંતરાત્મા તત્ત્વને નહિ જાણનારાઓને સૂર્ય ઇન્દ્રાદિ તેતે તનુમાત્રમાં
વિશ્રાંતિ પામીને બહુધાપણે મિશ્રિત છે. પંચરાત્રપ્રોક્ત પૂજાપ્રકારતો શ્રુતિ-
તાત્પર્યને જાણનારા તેમજ અંતરાત્મા તત્ત્વને જાણનારાઓને સાક્ષાત્ અંત-
રાત્માના આરાધનરૂપ શુદ્ધ છે, એવો વિશેષ છે. એવા અભિપ્રાયથી અભિ-
જ્ઞૈર્વિધિના પૂજ્યસે' એવો આ સ્થળે નિર્દેશ કર્યોછે ॥૪॥ બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને

વિધિવિષ્ણુહરાકૃતીર્વધન્નિગમાદિપ્રતિપાદિતશ્રવાઃ ॥૫॥ તનુતાં
 ભુવિ ધર્મવર્ત્મનિ પૃથુલાધર્મપથૈરુપાગતે । અવિતું તદિદ્ પ્રજા
 યસે बहुधा साधुसुरांश्च भूतले ॥६॥ તિમિરુપધૃતા સમાહૃતા નિ-
 ગમાઃ પ્રાગ્ભવતાદિદૈત્યતઃ । કમઠાકૃતિના તથા દધે નિજપૃષ્ઠે મનુ
 મન્દરાચલઃ ॥૭॥ ક્ષિતિરુન્નિદધેઽગ્રદંષ્ટ્યા ભવતા સૂકરરૂપિણા-
 મ્બુધેઃ । નરસિંહવપુર્ધૃતા તથા નિહતો દૈત્યપતિર્જિતાન્તકઃ ॥૮॥
 છલિતશ્ચ બલિસ્ત્વયા હરે ! વપુષા વામનકેન કૌતુકાત્ । ધરણી

શિવની આકૃતિ ધારીને જગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારનેપણુ આપ
 ઇશ્વરજ કરોછો. તથા સર્વે શ્રુતિસ્મૃતિઓ આપનીજ એક કીર્તિકીર્તન-
 પરાયણુ પ્રવર્તે છે ॥૫॥ પૃથ્વી ઉપર ચારે તરફ વિસ્તાર પામેલા અધર્મ-
 માર્ગથી ધર્મમાર્ગ ક્ષીણુપણુને પામતાં ભૂતળ ઉપર તેના રક્ષણુ માટે તથા
 ભગવદ્ભક્ત સાધુઓ અને ઇન્દ્રાદિ દેવોના રક્ષણુમાટે અનેકવિધ અવતા-
 રોને આપજ ધારણુ કરોછો. ભૂતળ ઉપરથી દેવાદિ લોકનુંપણુ ઉપલક્ષણુ
 કરી લેવું એટલે એ લોકમાંપણુ અવતાર ધારોછો. ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લા-
 નિર્ભવતિ ભારત ! । અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્’ એમ ગીતામાં
 કહ્યુંછે. ॥૬॥ એ અવતારોમાંથી કેટલાકનો સચરિત્ર નામનિર્દેશ નવ શ્લો-
 કથી કરેછે—હે ભગવન્ ! પૂર્વે અલૌકિક આલૌકિકૃપ વેદોનો અપહાર થયો
 અને અવિદ્યામય અંધકાર ચારે તરફ પ્રવર્ત્યો ત્યારે આપેજ મત્સ્યમૂર્તિથી
 પ્રકટ થઇને વેદાપહારી હયગ્રીવ અસુરને જીતીને તેનાથડી વેદો પાછા
 લાવી આપ્યા હતા. તથા અમૃતાર્થે ક્ષીરસાગરના મથનમાટે પ્રવર્તેલા દેવોનું
 હિત કરવા તત્પર થએલા આપે કચ્છપ આકૃતિ ધારીને મંદરાચળરૂપ
 મંથનદંડ પોતાના પૃષ્ઠભાગ (ઝરડા) ઉપર ધારણુ કર્યો હતો ॥૭॥ વળી
 આપેજ વરાહવપુ ધારીને દાઢના અગ્રભાગથી પ્રલયપયોધિમાં ડુબી ગએલી
 આ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરી જળ ઉપર સ્થાપન કરી હતી. તથા ભક્તવત્સળ
 આપેજ નરસિંહરૂપ ધારીને મૃત્યુનેપણુ જીતનારા દૈત્યપતિ હિરણ્યકશિપુને
 હણ્યો હતો ॥૮॥ હે હરે ! દેવપક્ષપાતી આપેજ ઐશ્વર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થએલા
 ઇન્દ્રને ઇન્દ્રાસન આપવા વામનવપુને ધારીને કૌતુકથી ત્રણ પગલાં પૃથ્વી

વ્યધિતાનૃપાન્વયાં જમદગ્નેસ્તનયો ભવાન્ ભવન્ ॥૯॥ હતવાનસિ
રાઘવઃ પુરા વલિનં કૌણપયૂથપાધિપમ્ । જનરાવણમીશ ! રાવણં
વિહિતામ્બોનિધિસેતુબન્ધનઃ ॥૧૦॥ મધોઃ પુરિ પ્રાગ્વસુદેવદેવકીસુ-
તત્ત્વમેત્ય બ્રજમાગતોઽસ્યથ । ગોગોપગોપીવ્રજભૂરિદુર્વ્યથાં હરન્વ્ય-
હાર્ષીર્યમુનાતટેઽન્ન ચ ॥૧૧॥ નિહત્ય કંસપ્રહિતાનનેકાન્ દૈત્યાંશ્ચ
ગોપીજનવલ્લભસ્ત્વમ્ । ગત્વા પુનર્જન્મભુવં જઘન્થ સાધુદુહં માતુ-
લમૌગ્રસેનિમ્ ॥૧૨॥ દ્વારાવતીમેત્ય રમામુખાઃ સ્ત્રીરુદૂહ્ય ચાવિ-
ષ્કૃતભૂરિરૂપઃ । ભૂમારભૂતાનસુરાન્ વૃષદ્રુહો હત્વાઽઽઘર્મે પ્રથ-
યાશ્ચકર્થ ॥૧૩॥ નરેણ સાકં ચ ગજાહ્વયાદૌ ક્રીડન્ નિજપ્રેષ્ઠતમેન

માગવાના મિષથી બલિરાબને છેતર્યો હતો. તથા આપેજ જમદગ્નિના
તનય પરશુરામરૂપે પ્રકટ થઈને પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિયા કરી હતી ॥૯॥ હે
ઈશ ! આપેજ પૂર્વે (ત્રેતાયુગમાં) રઘુકુળમાં રામચંદ્રરૂપે પ્રકટીને,
સાગરમાં સેતુ બાંધીને, સર્વ જન્મધારીમાત્રને રડાવનારો હોવાથી લોકમાં
'રાવણ' એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી પ્રખ્યાતિ પામેલા મહાબલિષ્ઠ રાક્ષસકુલા-
ધિપતિને હણ્યો હતો ॥૧૦॥ હે હરે ! આપેજ પૂર્વે મથુરાપુરીમાં વસુદેવ-
દેવકીના સુતપણે અવતરીને, કંસના ભયમિષથી ઘ્ર્ણમાં પધારીને પછી
ત્યાં રહેલા અનન્યમનવાળાં ગાયો ગોપો અને ગોપીઓના ગણનાં અગ-
ણિત દુરંત દુઃખોને નાશ કરતા થકા અને તેમને અનવધિકાતિશય આનંદ
આપતા થકા આ યમુનાતટમાં વિહાર કર્યો હતો ॥૧૧॥ ગોપીજનવલ્લભ
આપેજ કંસે મોકલેલા શકટ-તૃણાવર્ત-પૂતના આદિક રૂપને ધરનારા તેને
અનેક અસુરોનો નાશ કરીને, ફરીથી જન્મભૂમિ મથુરામાં પધારીને, ઉચ્ચ-
સેનનો પુત્ર સાધુદ્રોહી મામા કંસને માર્યો હતો ॥૧૨॥ હે ભગવન્ ! એજ
આપે દિવ્યનગરી દ્વારકામાં પધારીને રુકિમણી વિગેરે દિવ્ય પત્નીઓને પર-
ણીને, ત્યાં કદાચિત્ દર્શનાર્થે આવેલા નારદમુનિને અનેક દિવ્ય રૂપો બતા-
વીને, સાધુસંરક્ષણમાં પ્રવર્તતાં ભૂમિના ભારભૂત ધર્મદ્રોહી દૈત્યાંશોનો નાશ
કરીને, સ્વપ્રસન્નતામાં કારણભૂત સનાતન ભાગવતધર્મની ભૂમિઉપર પ્રતિષ્ઠા
કરી હતી ॥૧૩॥ હે ભૂમન્ ! (અનવધિકાતિશય) હે નાથ ! આપ સર્વેશ્વર

ભૂમન્ ! । પાણ્ડોઃ સુતાનામપિ સપ્રિયાણાં ચકર્થ નાથ ! પ્રિયમી-
શ્વરસ્ત્વમ્ ॥૧૪॥ કૃતવાનસિ દૈત્યમોહનં નનુ બુદ્ધોઽથ વિધાસ્યતે
ત્વયા । હનનં ચ દુરાત્મનાં કલેરવસાને ભુવિ કલ્કિના પ્રભો !
॥૧૫॥ ત્વયા હિયન્તે નિજસેવકાનામાપદ્મણા ! નાથ ! મુદુર્ધરા-
યામ્ । બ્રહ્મણ્યદેવોઽસિ સદા સ્વતન્ત્રઃ કારુણ્યમસ્માસુ વિધેહ્ય-
તોઽય ॥૧૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સંસ્તૂય મુનિભિઃ સહ શ્રીપુરુષો-
ત્તમમ્ । દેવશર્માઽભવત્તૂળીમાનન્દાશ્રુહૃતેક્ષણઃ ॥૧૭॥ અથ કૃષ્ણં

છો પરંતુ આત્મીય પ્રિયતમ નરાવતાર અર્જુન સાથે હસ્તિનાપુર (દિલ્લી)
વિગેરે સ્થળમાં ફીડા કરતા થકા (આથી ભગવાન સર્વેશ્વર છે પણ પોતાના
પ્રિયતમની સાથે સખાભાવ અને મુશીલતા રાખેછે આ અર્થ જણાવ્યોછે)
પ્રિયા દ્રૌપદી અને તેમના પતિ પાંડવોનું પણ પ્રિય કર્ત્ય હતું (આથી પોતાનાજ
એક શરણને પામેલાં પ્રિયા દ્રૌપદીના સંરક્ષણના શેષભૂત પાંડવોનું સંરક્ષણ છે.
એટલે દ્રૌપદીના રક્ષણ ભેગે ભેગે પાંડવોનું રક્ષણ હતું અર્થાત્ મુખ્ય રક્ષણ તો
દ્રૌપદીનું હતું અને તેમને લીધેજ અવાંતર રક્ષણ પાંડવોનું હતું. અથવા—
પ્રિયતમ અર્જુનમૈત્રીના શેષભૂત દ્રૌપદીરક્ષણ અને તેના બીજા પતિ યુધિ-
ષ્ઠિરાદિકનું રક્ષણ હતું એટલે અર્જુનને લીધેજ બીજાઓનું રક્ષણ હતું એમ
જણાવ્યું છે) ॥૧૪॥ હે પ્રભો ! આપ બુદ્ધાવતાર ધારીને અસુરોને મોહ પમા-
ડનારા છો. તેપછી કલિયુગના અંતમાં કલ્કી અવતાર ધારીને પૃથ્વી ઉપર
રહેલા દુરાત્મા જનોનો નિશ્ચે નાશ કરશો ॥૧૫॥ હે નાથ ! હિં બહુના—આ-
પજ તેતે સમયમાં ધરાઉપર આવા અનેક અવતારો ધારીને, સ્વચરાણુશર-
ણાગતના આપત્તમૂહોને વારંવાર વિનાશ કરોછો તથા આપજ બ્રાહ્મણોનું
હિત કરનારા દેવ અને કર્મવશ્ય નહિ હોવાથી તેમજ સર્વેશ્વર હોવાથી સદા
સ્વતંત્ર છો. માટે અનન્ય શરણાગત અમારી ઉપર આપ પરમ કૃપા કરો.
કેમકે આપની કૃપાજ સમસ્ત દુઃખ વિનાશમાં મૂળભૂત છે ॥૧૬॥

સુવ્રતતપ્તપિ કહેછે—હે રાજન્ ! મુનિસહિત દેવશર્મા (ધર્મ) એવી રીતે
પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને, પરમાનંદના અશ્રુથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા
થઈને મૌન થઈ ગયા ॥૧૭॥ તે પછી દેવશર્માની ભાર્યા ભક્તિદેવીએ દિવ્ય

તમાલોક્ત્ય પ્રત્યક્ષં દિવ્યવિગ્રહમ્ । બદ્ધાક્ષલિપુટા ભક્તિઃ પ્રણનામ
મુદા પ્રભુમ્ ॥૧૮॥ સ્મરન્તી ભક્તવશ્યત્વં તસ્ય વૃન્દાવને પ્રભોઃ ।
ગિરા ગદ્ગદયાઽસ્તૌષીઙ્ઘ્રોરોમાઽશ્રુપૂર્ણદક્ ॥૧૯॥ ભક્તિસ્વાચ—
આનન્દમાનન્દકરં વ્યાલું વન્દારુમન્દારપદારવિન્દમ્ । તં ન-
ન્દગોપસ્ય ચ નન્દનં ત્વાં વન્દે સદાનન્દિતભક્તવૃન્દમ્ ॥૨૦॥

મંગળ દેહવાળા પૂર્વોક્ત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જોધને, પરમાનંદથી
પરિપૂર્ણ થઈ એ હાથ જોડી પ્રભુને પ્રણામ કરીને, વૃન્દાવનમાં પ્રકટ કરેલું
પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તવશ્યપણું સ્મરણ કરતાં થકાં, પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ નેત્ર-
વાળાં અને રોમાંચિત ગાત્રવાળાં થઈને, હર્ષગદ્ગદ ગિરાથી સ્તુતિ કરવા
લાગ્યાં. (હૃષ્ટરોમ અને ગદ્ગદ અક્ષરસ્વરૂપ સાત્ત્વિકપણાના ઉદયથી ભ-
ગવત્સ્વરૂપમાં ભક્તિદેવીનો સ્નેહાતિશય જણાવ્યો છે. જેને સ્નેહાતિશય
હોય તેનાંજ રોમ હર્ષિત થાય છે અને તેનીજ વાણી ગદ્ગદ અક્ષરવાળી
થાય છે) ॥૧૮-૧૯॥ હવે નવ શ્લોકથી ભગવાનની ભક્તિદેવી સ્તુતિ કરેછે
—હે ભગવન્ ! આપ આનંદ-આનંદમય છો ‘અન્યોઽન્તર આસ્મા આન-
ન્દમયઃ’ ‘આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્’ ‘આનન્દમયોઽમ્યાસાન્’ એમ શ્રુતિ તથા
સૂત્ર કહે છે. અને આનંદસ્વરૂપ પણ છો ‘આનન્દાચ્ચેવ સત્ત્વિમાનિ મૂ-
તાનિ જાયન્તે’ એમ પણ શ્રુતિ કહેછે. અર્થાત્ આનંદસ્વરૂપ અને આ-
નંદગુણક છો. એટલુંજ નહિ પણ ભક્તોને આનંદ કરનારા છો. ‘પુષ હોવ
આનન્દયાતિ’ એમ શ્રુતિ કહે છે. નિષ્કારણ દયાશીલ, વંદનશીલ જનોના
કલ્પવૃક્ષોની પેઠે સર્વ મનોરથો પરિપૂરણ કરનારાં ચરણારવિન્દ જેમનાં છે,
(અર્થાત્ આશ્રિતોને અખિલ અભીષ્ટ અર્થ આપનારા) ભક્તવૃંદોને આ-
પત્તિ ટાળવાવડે નિરંતર આનંદિત કરનારા (ભક્તોની આપત્તિને હરનારા
અથવા સર્વ પ્રકારે સ્વયં ભક્તોને ભોગ્યભૂત હોવાથી સદા આનંદિત કર્યા
છે ભક્તવૃંદો જેમણે એવા) તં-વસુદેવસૂત્ર અને નંદગોપના નંદન તે આ-
પને હું વંદન કરું છું. અથવા તં-શ્રુતિપ્રસિદ્ધ. ચ શબ્દનો તુ એવો અર્થ ક-
રવો. વસુદેવને ઘેર અવતર્યા છે એ વાત સત્ય છે પરંતુ પુત્રસ્નેહરસાન-
દતો નંદગોપનેજ આપ્યો છે માટે નંદગોપના નંદન છો, એટલે નંદન પદ

મુકુન્દમાનન્દનિધિ વદન્તં નન્દાલયે કાકલિકામમન્દમ્ । હૈયજ્ઞ-
વીનં ગમયામ્બ ! મેતિ વન્દે યશોદાઙ્ગતં બૃહત્ત્વામ્ ॥૨૧॥ ડલૂચલે
યો નવનીતચૌર્યે યશોદયા કોપિતયા વવન્ધે । દરત્રપાનમ્-

સાર્થક છે ॥૨૦॥ મુકુન્દ, (લક્ષ્મીને મુક્તિ આપનારા) સ્વયં અનવધિકા-
તિશય આનંદમય હોવાથી આનંદના નિધિરૂપ, બૃહત્-નિરતિશય બૃહત્પ-
ણાના યોગથી ઉપનિષદોમાં બ્રહ્મશબ્દથી કહેલા, એ રીતે બૃહત્ત્વ-આનંદ-
નિધિત્વ-મુક્તિપ્રદત્વપણાથી સર્વથી પરતર છે તથાપિ આશ્રિત જન
ઉપર વાત્સલ્યાતિશયને લીધે નંદજીને ઘેર ગો-ગોપ-ગોપીજનો મુખેથી
સેવા સહ શકે એવી રીતે અવતરેલા, આળભાવમાં ઉચિત અવ્યક્ત મ-
ધુર અક્ષરવાળી વાણી વદીને નંદાદિકને આનંદ આપતા, સ્વયં સંપૂર્ણસ-
મસ્તકામ છે તથાપિ જાણે અપૂર્ણ હોય ને શું ? એ રીતે 'હે માતઃ ! હૈય-
ગવીન (માખણ અથવા એક રાત્રિજ વાષી રહેલા દધિમાંથી બનાવેલું
તાણુ ઘૂત) આપો' એમ પ્લુત સ્વરવાળી અવ્યક્ત મધુર વાણીથી યાચના
કરતા, યશોદાજીના ઉત્સંગ (ખોળા)માં રહેલા, કિશોરભાવનો આદર
જેમણે કર્યો છે એવા આપને હું વંદન કરું છું. અર્થાત્ આપ બ્રહ્મ-અપરિ-
ચિન્નસ્વરૂપ છે તથાપિ યશોદાજીના ઉત્સંગમાત્રથી પરિચિન્ન થયા.
આપ આનંદનિધિ અને સંપૂર્ણસમસ્તકામ છે તથાપિ અપૂર્ણની પેઠે
માંખણ માગો છો. આપ મુકુન્દ-મુક્તિપ્રદ છે અથાપિ અનલિપ્ત અસમર્થ
પ્રાકૃત શિશુની પેઠે અરૂપ મિષ્ટ આલાપ કરો છો. માટે આચિત્ય વિચિત્ર
અપાર મહિમાવાળા આપનું આવું સૌશીલ્ય લક્ષ્મીજનોના હૃદયને દ્રવિત
કરી દેછે ॥૨૧॥ વળી આપનું સૌશીલ્ય નિરવધિ પ્રસિદ્ધ છે—કેવળ અ-
પૂર્ણની પેઠે નવનીતની માતા વિગેરે પાસે યાચના કરો છો એટલુંજ નહિ
પણ તે ન મળે તો તેની ચોરી કરવાપણ પ્રવર્તેછો, આપ અસમર્થ નથી
તથાપિ પ્રાકૃત શિશુની પેઠે ચોરેલા પદાર્થની સાથે ખીજના હાથે પકડાઓ
પણ છો, નવનીતની ચોરી નિમિત્તથી કોપ પામેલાં યશોદા માતાએ પક-
ડીને ખાંડણીએ બાંધતાં પ્રેમથી બંધાયા પણ છો. (આપ બંધનને યોગ્ય
નથી કિંતુ બંધનને હરનારા છો) એટલુંજ નહિ પણ બંધન સમયમાં ભય

મુખોઽશ્રુનેત્રસ્તં ત્વાં મજે ભીતદગ્ધીક્ષિતામ્બમ્ ॥૨૨॥ યઃ સ્તોમિ-
તોઽગાયત ગોપિકાભિર્નનર્ત ભૂયો વિભરામ્બભૂવ । ઉન્માનકં
પીઠકપાદુકે તં વન્દે ક્ષિપન્તં ચ ભુજૌ તદગ્રે ॥૨૩॥ ગોપાલબાલૈઃ
કૃતચેલનાય ગોવત્સસચ્ચારણતત્પરાય । વંશીરવાનન્દિતગોકુ-

અને લાજથી નમ્ર-નીચું મુગું મુખ કરીને નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને લયભીત
નેત્રથી માતા સામું ટગ ટગ બેઠી રહીને તેમના થકી લયની પણ લાવના
(જાણે મને મારશે એવી) કરો છો. તે આ સમયે આપનું બાળચરિત્ર નિત્ય-
મુક્તોપસેવ્ય કલ્યાણગુણ આનંદથકી પણ પરતર (સર્વોપરી) પ્રણયિજ-
નના હૃદયને આહ્વાદ કરનાર મારા હૃદયને અતિશય આનંદ આપે છે.
એવા આપને હું કાય વાણી મનથી લગ્નું છું ॥૨૨॥ વળી જે તમો બાળલી-
ળાનાં લટકાં કરતાં ગોપીઓએ હસ્તતાળાદિકથી પ્રોત્સાહન આપતાં ગા-
યન કરતા અને વારંવાર નાય કરતા હતા. તથા ગોપીઓએ પ્રોત્સાહન
પમાડતાં 'હે કૃષ્ણ ! આ ઉન્માનક (ધાન્ય માપવાનું પાત્ર-માપીયું) કે
પીઠ-આસન કે પાદુકા આદિક લાવી આપો' એમ ગોપીઓએ આજ્ઞા ક-
રતાં તેનીપાસે જઈને લાવવા માટે જાણે અસમર્થ હોય ને શું ? એમ કે-
વળ તે ઉન્માનાદિકને હાથવડે ધારણ કરતા પણ લાવી આપતા નહિ. તે
પછી 'હું નહિ લાવી આપીશ. તમારે જરૂર હોય તો તમોજ લાવો' એમ
કહીને ગોપીજનોની આગળ પોતાના હાથને ધુણાવતા, આવી દિવ્ય બાળ-
લીળાને કરતા આપને હું વંદન કરું છું ॥૨૩॥ સર્વની અપેક્ષાએ અત્યધિક
ઐશ્વર્યવાળા હોવા છતાં પણ પૂર્વે નહિ અનુભવેલા બાળકીડારસની આ-
કાંક્ષાવાળા હોય ને શું ? એમજ ગોકુળમાં અવતરીને ગોપાળબાળકો (સ-
માન વયના સખાઓ) સાથે ખેલ કરનારા છો. (કેવળ બાળકો નહિ કિંતુ
આતો ગોપાળ બાળકો. રાજકુમારના સંસ્થેષમાં આકાંક્ષા નહિ કિંતુ ગો-
પાળ બાળકોમાં. આથી 'સંસ્થેષની અપેક્ષામાં પ્રણયાતિશયજ નિમિત્ત છે
પણ જ્ઞાનશકત્યાદિક નહિ' એમ જણાવ્યું છે) ગોવત્સોને સંચારવામાં
તત્પર (તપન-પવન-તારા આદિક જેના સંકલ્પના એક દેશથી અનુદિન
અંડમાં અનુસંચરે છે તે આ ભગવાનને સમધિક રુચિ તો ગોવત્સચાર-

લાય નમોઽસ્તુ તે નર્તિતમર્કટાય ॥૨૪॥ વૃન્દાવને ગોધનચારણાય
ગોવર્ધનેનાવિતગોકુલાય । કૃષ્ણાય ગોપીજનવલ્લભાય નમોઽસ્તુ
રાધારમણાય તુભ્યમ્ ॥૨૫॥ સ્વેક્ષોદ્ધૃતાનેકચરાચરાય જિઘાંસુ-
દૈતેયવિમુક્તિદાય । અઘૌઘસઘઃશયકારિનામ્ને તુભ્યં નમઃ સ્કન્ધ-
વિલમ્બિદામ્ને ॥૨૬॥ વૃન્દાવને પૂર્ણશશાઙ્કરમ્યે નિશાસુ સર્વા-
સ્વપિ શારદીષુ । યોઽરીરમદ્ગોપવધૂરનેકાસ્તાવદ્વપુસ્તં પ્રણમામ્યહં

વામાં છે. જેમણે અમરોને અમૃત પાન કરાવ્યું હતું તે આ ભગવાનને ગોવ-
ત્સોને તૃણ ચરાવા માટે સમધિક રૂચિ છે. આથી 'પોતાના પરિરક્ષણમાં
પોતાનું જે અસામર્થ્ય એજ ભગવાનને પોતાના ભક્તરક્ષણની પ્રવૃત્તિમાં
કારણ છે' એમ જણાવ્યું છે, અર્થાત્ પશુપ્રાય અસમર્થોને આશ્રય કરવા
માત્રથી સર્વથકી રક્ષણ કરવા માટે ભગવાન પોતેજ પ્રયત્ન કરેછે) વંશી-
નાદથી ગોકુળને આનંદિત કરનારા, (જેના વંશીનાદથી ગોકુળ આનંદિત
થાય છે. અર્થાત્ 'આ સ્થાવર છે આ જંગમ છે' એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના
ગોકુળમાત્રને આનંદ પમાડનારા) દધ્યાદિ નાંખીને મર્કટોને નચાવનારા,
(કુદાડનારા) એવા આપને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૨૪॥ ગોપોની ગાયોના
ધણને તેતે સમયમાં વૃંદાવનમાં સ્વયં ચારીને અને ગોવર્ધન ગિરિને ઉચ્ચો
ઉપાડી તેને છત્રરૂપ કરીને રક્ષણ કરનારા, ગોપીજનવલ્લભ, રાધારમણ,
શ્રીકૃષ્ણ આપને નમસ્કાર છે ॥૨૫॥ અપરિમિત ચરાચર પ્રાણીઓને પો-
તાના કેવળ કૃપાકટાક્ષના સંપાતમાત્રથી સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર-
નારા, પોતાને હણવા ઇચ્છતા અમુરોને પણ વૈરાતિશયને લીધે થએલી
અખંડિત સ્મૃતિ ભાવનાની સંપત્તિમાત્રથી પરમ મુક્તિને આપનારા, જેના
નામોચ્ચારણમાત્રથી અખિલ અવઘોષનો નાશ થઈ જાય છે એવા અને
ગાયોને બાંધવાનું દામણું જેમના ખભા ઉપર લાંબુ નીચે લટકતું છે એવા
આપને નમસ્કાર છે ॥૨૬॥ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય એવા વૃંદાવનમાં પોતાના
ચરણારવિંદનો સંશ્લેષ એજ એક જીવિત જેમને છે અને અનન્ય મન
જેમનું છે એવી અપરિમિત ગોપાંગનાઓને શારદ પૂર્ણચંદ્રથી રમણીય ત-
મામ રાત્રિઓમાં જે તમોએ એક સાથે જેટલી ગોપાંગનાઓ એટલાંજ રૂપ

ત્વામ્ ॥૨૭॥ બ્રહ્મેશેન્દ્રશશાઙ્કગીર્ણપતિમુખબ્રહ્મર્ષિજેતૃત્વતઃ કામં
 વ્રામમર્શર્વર્ગર્વનિમૃતં રાસોત્સવે સજ્જતમ્ । ક્રીડાં વલ્લવવલ્લભા-
 મિરમિતઃ શૃંગારશાસ્ત્રોદિતાં કુર્વન્નેવ જિગેથ નાથ ! શરણં
 પ્રાપ્તાઽસ્મિ તં ત્વામહમ્ ॥૨૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—इति स्तुत्वा च तं
 नत्वा व्यरमत्प्रेमवत्यपि । तानाह भगवान् भक्तास्तुष्टान्मदृणुते-
 ष्सितम् ॥२९॥ धर्मस्तमूचे भगवन्नसुरैर्मनुजच्छलैः । उपद्रुता
 भृशं सर्वे वयं त्वां शरणं गताः ॥३०॥ तेभ्यस्तत्कृतदारिद्र्याद्भीता-

ધારણ કરીને સ્વચરણસંશ્લેષનું નિરતિશય સુખ અનુભવ કરાવાપૂર્વક રમા-
 ડીને પરમાનંદ પમાડ્યો હતો; તે તમોને હું પ્રણામ કરું છું ॥૨૭॥ હે નાથ !
 ભવ બ્રહ્મા ઈન્દ્ર ચંદ્ર બૃહસ્પતિ વિગેરે બ્રહ્મર્ષિઓને જીતવાથી થએલા
 મહા ગર્વથી પરિપૂર્ણ, મારેજ વક્ર દૃષ્ટિથી જોતો અને રાસોત્સવમાં આપને
 જીતવાની ઇચ્છાથી આવેલો એવો પણ જે કામદેવ તેને તમો ગોપાંગનાઓથી
 ચારે તરફ વિંટાઈને, આમ્યસુખના પ્રસંગલેશે રહિત નિરવધિક આનંદપ્રવા-
 હનેજ એક વૃદ્ધિ કરનારા શૃંગારરસથી ગોપીઓને આનંદમય સ્વસ્વરૂ-
 પમાં લીન ભાવવાળી કરીને, તેની સાથે શૃંગારશાસ્ત્રમાં કહેલી ક્રીડાને
 કરતા થકાજ જીતી લીધો. અર્થાત્ વીર્યનો વિસર્ગ નહિ કરતાંજ કામનો
 પરાજય કર્યો એવા અસાધારણ અર્થિત્ય ઐશ્વર્યવાળા આપના શરણને હું
 પામી છું મારે મારી આપજ રક્ષા કરો ॥૨૮॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! પ્રેમવતી પણ આ પ્રકારે શ્રી-
 કૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ નમસ્કાર કરી તેમાંથી વિરામ પામી ગયાં. ત્યારે
 સ્વયં ભગવાન્ ધર્માદિકના પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે ભક્તો ! તમોએ કરેલા મહા-
 પુરશ્ચરણ અને ધર્મ ભક્તિએ કરેલી સ્તુતિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. મારાથડી
 તમો ઇષિત વર માગો ॥૨૯॥ ત્યારે ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ !
 અસુરો મનુષ્યના મિષથી આ લોકમાં જન્મીને અમોને અત્યંત પીડા પ-
 માડે છે. તેમણે કરેલી પીડા નહિ સહન થવાથી અમે સર્વે મહાકારણિક
 આપના શરણને પામ્યા છીએ ॥૩૦॥ હે કેશવ ! (ભવ બ્રહ્માના અધિપતે !
 ‘ક’ इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवाङ्गसंभूते तस्मात्के-

નસ્માંસ્ત્વમેવ હિ । પાતુમેકઃ સમર્થોઽસિ તતઃ પાલય કેશવ ! ॥૩૧॥
 इति ब्रुवन्तं श्रीकृष्णो बद्धाञ्जलिपुटं वृषम् । उवाच धर्म ! मा भैष्ट
 यूयं दुष्टासुरौघतः ॥३२॥ असुराः सर्व एवैते सन्ति युष्मत्प्रपी-
 डकाः । मयि पूर्वं बद्धवैरा मत्पराभवकामुकाः ॥३३॥ युष्मान्मदी-
 यान्विज्ञाय पीडयन्ति विशेषतः । उपद्रवन्ति देवांश्च सुरामां-
 सनिवेदनैः ॥३४॥ भारभूता भुवो ह्येते मदन्येन तु केनचित् । न
 विनाशयितुं शक्या दम्भच्छादितदुष्क्रियाः ॥३५॥ अतोऽहमेव
 पुत्रत्वं दम्पत्योर्युवयोर्वृष ! । प्राप्य तन्निग्रहं सम्यक्करिष्यामि न
 संशयः ॥३६॥ साकं भवद्भिर्मुनिना शक्तोऽसि बदरीवने । दुर्वास

શવનામવાન્' એમ કહ્યું છે) તે અસુરો અને તેમણે કરેલા દારિદ્ર્યથકી
 લય પામેલા અમોને પાલન કરવા માટે આપ એકજ સમર્થ છો, બીજો
 કોઈ નથી. માટે શરણુને પામેલા અમારૂં તેનાથકી પરિપાલન આપજ કરો
 ॥૩૧॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે બોલતા, હાથ બેડીને ઊભા રહેલા ધર્મદેવ
 પ્રત્યે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ બોલ્યા કે-હે ધર્મ ! તમો દુષ્ટ દૈત્યગણથી
 લય પામશો નહિ. તમોને પીડા કરનારા આ તમામ અસુરો પૂર્વે મેં વસુ-
 દેવ દેવકીના પુત્રપણે પ્રકટીને હણ્યા હતા. તેથી મારી સાથે વૈર બાંધીને
 સદા મારો પરાલવ કરવાની ઇચ્છાથી પૂર્વ વાસનાવેગથી મનુષ્યલાવને
 પામીને, તમને સર્વેને મત્પરાયણ સમજીને વિશેષપણે પીડા કરે છે. ત-
 મોનેજ પીડે છે એટલું નહિ કિંતુ સત્ત્વપ્રધાન દેવતાઓને પણ પૂજનમિ-
 પથી માંસમદિરાપ્રધાન પૂજાપ્રકારવડે પીડા કરે છે ॥૩૨-૩૪॥ દંભથી
 દુષ્ટિક્રિયાઓને આચ્છાદન કરનારા ભૂમિના ભારભૂત આ અસુરોતો મારા
 સીવાય બીજા કોઈથી પણ નાશ થઈ શકે એમ નથી એ નિશ્ચયની વાત છે
 ॥૩૫॥ માટે હે ધર્મ ! અક્ષરાધિપતિ પુરૂષોત્તમ હુંજ દંપતી તમારા પુત્ર-
 પણાને પામીને સારી રીતે તેમનો નિગ્રહ કરીશ એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥
 આ બીજું પણ નિમિત્તમાત્ર મારે પણ મનુષ્યસંજાતીય રૂપથી પૃથ્વી ઉ-
 પર અવતરવામાં છે—બદરિકાશ્રમમાં તમારી સર્વેની સાથેજ નરનારાય-
 ણરૂપ મનેપણે દુર્વાસાઋષિએ શાપ આપ્યોછે, માટે હુંજ મનુષ્યરૂપે અવ-

સાહમપિ તદ્ભવિષ્યામિ નરાકૃતિઃ ॥૩૭॥ સપત્નીકસ્ય તે તેભ્યો
મુનીનાં ચામૃતાન્ધસામ્ । કર્તાસિ રક્ષણં ભદ્ર ! હરિનામ્નાઽન્ન
વિશ્રુતઃ ॥૩૮॥ પતૈઃ સાકં યથા ભક્તૈર્વિહરામ્યન્ન સર્વદા । તથૈવ
સહ યુષ્માભી રંસ્યે સોઽહં ચરન્ ભુવિ ॥૩૯॥ નાશમેષ્યતિ દારિ-
દ્ર્યમધારમ્ય તવાનઘ ! । ધનધાન્યાદિસમ્પન્ન ભાવ્યા તે પૂર્વતોઽ-
ધિકા ॥૪૦॥ શાપાદુર્વાસસો યુષ્માન્મોચયિષ્યામિ ચ દ્રુતમ્ ।
ધર્મમેકાન્તિકં ક્ષીણં પ્રથયિષ્યામિ સર્વથા ॥૪૧॥ મન્મન્સ્ય જપં
યેઽન્ન કરિષ્યન્તિ ભવાનિવ । પાઠં ચ શ્રીભાગવતપુરાણાદેર્વિધા-
નતઃ ॥૪૨॥ તેષાં મનોરથઃ સર્વઃ સિદ્ધિં પ્રાપ્સ્યતિ નિશ્ચિતઃ । દેહા-
ન્તે ધ્યામ પરમં મમ પ્રાપ્સ્યન્તિ તે ધ્રુવમ્ ॥૪૩॥ શ્વેતદ્વીપે ચ વૈકુ-
ળે ગોલોકે ધામ્નિ યે મમ । દેશ્વર્યભોગાસ્તાન્સર્વાન્પ્રાપ્સ્યન્ત્યેવ હિ

તરીને હે ભદ્ર ! પૃથ્વી ઉપર હુરિ નામથી પ્રખ્યાત થઈને સપત્નીક તમારું
તથા મરીચ્યાદિ મુનિઓ અને દેવતાઓનું અસુરોથકી રક્ષણ કરીશ ॥૩૭-
૩૮॥ જેમ હાલ આ ભક્તોની સાથે અન્ન-આ વૃંદાવનમાં સર્વદા વિહાર
કરું છું. અથવા અન્ન-અક્ષરધામમાં સર્વદા વસુદેવ નંદ-રામ-રાધા-રમાદિ
એકાંતિક ભક્તોની સાથે વિહાર કરું છું તેમજ તે હું ભૂતળ ઉપર મનુષ્યા-
કૃતિથી અવતરીને તમારી સાથે ભૂમિમાં વિચરતો થકો તમારી સાથે વિ-
હાર કરીશ ॥૩૯॥ હે નિર્દોષમૂર્તે ધર્મ ! આ દિવસને આરંભીને તમારું
દારિદ્ર્યદુઃખ દૂર થઈ જશે અને તમારે સ્વલ્પ સમયમાં જ ધનધાન્યા-
દિકની સમૃદ્ધિ પૂર્વના કરતાં પણ અધિક થશે ॥૪૦॥ તમો સર્વેને દુર્વા-
સાના શાપમાંથી જલદી મુકાવીશ અને કળિકાળખળથી ક્ષીણ થએલા પા-
રમૈકાંતિક ધર્મનો સર્વત્ર સર્વથા વિસ્તાર કરીશ ॥૪૧॥ જે પુરૂષો અન્ન-
આ લોકમાં અથવા આ વૃંદાવનમાં તમારી પેઠે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ પુર-
શ્ચરણ કરશે તથા શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણાદિકનું પારાયણ પ્રીતિથી યથા-
વિધિ કરશે તેમના ધારેલા સર્વ મનોરથો સિદ્ધિને પામશે અને તે પુરૂષો
દેહને અંતે મારા પરમ ધામને નિશ્ચે પામશે ॥૪૨-૪૩॥ વળી મારા શ્વેત-
દ્વીપ વૈકુંઠ અને ગોલોક ધામમાં જે મુક્તૈશ્વર્યપ્રાય ભોગો (સુખો) મારા

તે ધ્રુવાન્ ॥૪૪॥ इति वृषमभिधाय सर्षिवृन्दं कृतकरुणोऽत्र ति-
रोदधे स कृष्णः । प्रमुदित ऋषिभिः सहाथ धर्मो व्रतविधिमाशु
समापयांबभूव ॥४५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम
प्रकरणे धर्मादिकृतश्रीकृष्णस्तुतिवरप्रदाननिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

સુવ્રત ઉવાચ—જપાત્મકં વિષ્ણુયાગં યથાશક્તિ સમાપ્ય તે । વિ-
દ્યુઃ પારણાં ભૂપ ! કૃષ્ણેક્ષણમહામુદઃ ॥૧॥ તતસ્તે સંવિદં ચક્રુઃ
સ્થિત્વૈકત્ર પરસ્પરમ્ । કસ્યાપ્યગ્રે કદાપ્યેતદ્વૃત્તં વાચ્યં ન નસ્તિવ-
તિ ॥૨॥ પ્રાદુર્ભૂતે તુ કૃષ્ણેઽત્ર ગોમું શક્યેતં કેન તત્ । તદા તુ

પ્રસાદપ્રાપ્ય છે તે અવિનાશી સર્વ ઐશ્વર્યભોગને તે પુરૂષો નિશ્ચે પામશે
॥૪૪॥ હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ કૃષ્ણા કરીને મુનિમંડળે સહિત ધર્મ-
દેવને પૂર્વોક્ત પ્રકારે કહીને, અત્ર-ધર્મમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા (અંતર્ધાન
એટલે ધર્મથકી જલદી પ્રાદુર્ભાવ પામશે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પ્રાદુર્ભા-
વનો અવિલંબ સૂચવતા થકા ધર્મના અંતઃકરણમાં ગુપ્તપણે પ્રવેશ કરી
ગયા) તે પછી મુનિઓએ સહિત ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને પ્રાર્થેલો પુરશ્વ-
રણુ વ્રતવિધિ જલદી સમાપ્ત કરી દીધો ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવ-
ને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્માદિકૃતશ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ-વરપ્રદાનનિરૂપણ-
નામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૯॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! તે ધર્માદિકોએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં
પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી પરમાનંદ પામીને, જપાત્મક વિષ્ણુયાગની યથાશક્તિ
સમાપ્તિ કરીને, વિષ્ણુયાગને અંતે વ્રતસમાપ્તિનિમિત્ત પારણાં કર્યા ॥૧॥ તે
પછી તે સર્વેએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને અન્યોન્ય આ પ્રકારનો સંકેત
કર્યો કે—આપણું આ વૃત્તાંત (પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણે પ્રતિજ્ઞા કરેલું સ્વા-
વતારધારણુરૂપ) આપણા સર્વની મધ્યેથી કોઈએપણુ ક્યારેયપણુ કોઈની
પણુ આગળ નહિજ કહેવું ॥૨॥ પૃથ્વી ઉપર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાદુર્ભાવ
પામશે ત્યારેતો આ વૃત્તાંત કેનાથી ગુપ્ત રાખી શકાશે ? કોઈથીપણુ નહિ ર-
ખાય, ભગવાનનાં મનુષ્યમાં અસંભાવિત દિવ્ય એષ્ટિતથી સ્વયં પ્રકાશ થશેજ.

કાપિ નૈવાસ્તિ ચિન્તા યત્સોઽસ્ય ધીશ્વરઃ ॥૩॥ વિધાયેત્થં સંવિદં
તે મિલિત્વા ચ પરસ્પરમ્ । નમસ્કૃત્ય ચ સર્વેઽપિ સ્વં સ્વં સ્થાનં
તતો યયુઃ ॥૪॥ મહર્ષીણાં ચ ધર્મસ્ય પૂર્વજન્મસ્મૃતિસ્તિવહ । આ-
સીત્કચિત્કચિદ્રાજન્ન તુ નિત્યં હરીચ્છયા ॥૫॥ ધર્મઃ સમાર્યઃ સ-
મ્પ્રીતઃ સમ્પૂર્ણસ્વમનોરથઃ । ગચ્છન્સ્વગ્રામમાપેદે પુનસ્તન્નૈમિષં વ-
નમ્ ॥૬॥ તત્રારણ્યે ચરન્તૌ તૌ વૃક્ષજાલસમાકુલે । આગચ્છતોઽ-
સુરાન્ કાંશ્ચિદ્દૃષ્ટ્વા તાં જહતુઃ સૃતિમ્ ॥૭॥ મહામાર્ગસ્મૃતિર્નષ્ટા
પ્રાન્તરે ભ્રમતોસ્તયોઃ । શ્યાય માનુમાનસ્તં ગ્રામઃ પ્રાપ્તો ન કશ્ચન
॥૮॥ નિષેદતુસ્તૌ તત્રૈવ ક યાવો ધ્વાન્ત ઇત્યુભૌ । યુક્તૌ ધૈર્યેણ

ભગવાનનો આવિર્ભાવ થયા પછી આ વૃત્તાંત સર્વજનવિદિત થશે ત્યારેતો
તેમને તથા આપણને કશા ભયનો કે ચિંતાનો હેશ અવકાશ નથી. કારણ
કે— શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં સર્વેશ્વર સર્વશક્ત છે તે આપણ સર્વેનું અને પોતાનું
રક્ષણ સ્વયં કરી શકશે ॥૩॥ હે રાજન્! આવો સંકેત કરીને પરસ્પર મળીને
નમસ્કાર કરીને તે સર્વે વૃંદાવનથી પોતપોતાને સ્થાનકે આહ્વા ગયા
॥૪॥ હે રાજન્! તે મહર્ષિઓ અને ધર્મદેવને પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ આ
જન્મમાં ભગવાનની ઈચ્છાથી કદાચિત્ કદાચિત્ થતી હતી પણ સર્વદા
સ્વેચ્છાથી નહિ ॥૫॥ સપત્નીક ધર્મદેવ સંપૂર્ણ સર્વ મનોરથવાળા થતાં
મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈને, પોતાના છપૈયા આમપ્રત્યે જતાં માર્ગમાં પોતે પ્ર-
થમ અનુભવેલા નૈમિષારણ્યને ફરીથી પામ્યા ॥૬॥ વૃક્ષવૃંદોથી વ્યાપ્ત ઘાટા
એવા નૈમિષારણ્યમાં આલતાં દંપતી ભક્તિ ધર્મ માર્ગમાં પોતાની સન્મુખ
આવતા કેટલાક અસુરોને જોઈને ભયભ્રાંત થઈને જવાના માર્ગનો ત્યાગ
કરીને બીજે માર્ગે ચલી ગયાં ॥૭॥ જ્યાં ત્યાં પ્રાન્તર-વનમાં અથવા દૂર
શૂન્ય માર્ગમાં ભ્રમતાં ભક્તિધર્મને મહામાર્ગની સ્મૃતિ સર્વથા વિસ્મૃત થઈ
ગઈ અને સૂર્યપણ અસ્તાચળને પામી ગયો. કોઈપણ ગ્રામ દેખાયું નહિ.
હે નૃપ! મહામાર્ગ જેમને મળ્યો નથી એવાં બન્ને દંપતી ‘ગાઠાંધકારને
લીધે દિશાવિભાગો જેમાં જણાતા નથી એવા ગહન વનમાં રાત્રિએ હવે ક્યાં
જવું?’ એવો વિચાર કરતાં બહુ ચિંતાચસ્ત થઈને લાગેલી ક્ષુધા તૃપાથીપણ

મહતા ક્ષુધિતૌ તૃષિતૌ નૃપ ! ॥૧૦॥ તૌ તત્ર દૈવાદુપયાતમેકમપ-
શ્યતાં કશ્ચન મેઘનીલમ્ । તપસ્વિનં રક્તવિવૃત્તનેત્રં જટાધરં રૌદ્ર-
વપુઃકરાલમ્ ॥૧૦॥ સ્વલ્પાટશીર્ષં ધૃતવર્ણિવેષં તં સિદ્ધિ એવાયમિતિ
પ્રણમ્ય । બદ્ધાઙ્ગલિસ્તત્પુરતઃ સ તસ્થૌ ધર્મસ્તમૂલે વચનં તપસ્વી
॥૧૧॥ કસ્ત્વં સભાર્યો ભ્રમસિ પ્રદોષે દુર્ગેઽપિ કાન્તાર ઇહાસિ
ધીરઃ । યથાવદેતત્કથયાઽઽશુ સર્વમિતીરિતસ્તેન જગાદ ધર્મઃ
॥૧૨॥ વિપ્રોઽસ્મ્યહં કોસલદેશજન્મા દેવાભિધો વૈરિભયાતિ-
સ્થિન્નઃ । મૃશં દરિદ્રશ્ચ વિહાતગેહો વૃન્દાવનં ક્ષેત્રમગાં હિ વર્ણિન્ !

પીડા પામતાં મહાધૈર્યગુણનું અવલંબન કરીને ત્યાંજ કોઈ વૃક્ષના મૂળમાં
બેઠાં ॥૮-૯॥ તે અવસરમાં તે ભક્તિધર્મે તે સ્થળમાં દૈવેચ્છાથી પોતાની
પાસે આવી ચઢેલો કોઈ અવિદિત નામગોત્રવાળો એકાએકી પુરૂષ દીડો.
કેવો પુરૂષતો-દેવતાના તણુખા જેવાં ચારે બાજુ રાતાંચોળ પહોળાં ફાડેલાં
નેત્રોવાળો, તાણુપ્રદેશમાં ખલ્વાટ, (ટાલીયો) કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં ઉભેલા
મુવાળાથી જટાને ધરનારો, માટેજ તપસ્વિના જેવા વેષવાળો, ઉચ્ચત ભય-
કર વપુવાળો, આષાઢમાસમાં ચઢેલા નવીન મેઘ જેવા નીલ વર્ણુવાળો,
વાર્ણુના જેવા વેષવાળો, આવો કોઈ પુરૂષ બેઠેને 'આ કોઈપણુ સાક્ષાત
સિદ્ધ પુરૂષ છે' એમ બાણીને, પછી તેને પ્રણામ કરીને તેની આગળ બે
હાથ બેઠીને ધર્મદેવ ઉભા રહ્યા. ત્યારે તે તપસ્વી પુરૂષ ધર્મદેવના પ્રત્યે
એવું વચન બોલ્યો કે-॥૧૦-૧૧॥ આ પ્રદોષ આસુર સમયમાં દુર્ગમ
એવાપણુ વનમાં ભાર્યાસાથે ભમો છો માટે મહાધીર પુરૂષ છો એમ જણાવ્યો
છો, તો એવા તમો કોણુ છો ? આ સર્વ વૃત્તાંત યથાર્થ-જેવું હોય તેવું મને
જલદી કહો. હે રાજન્ ! તપસ્વીએ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે ધર્મ બોલ્યા
॥૧૨॥ હે વર્ણુન્ ! હું વર્ણુથી વિપ્ર છું. મારો કોસલ દેશમાં જન્મ છે. મારું
દેવશર્મા નામ છે. આવો હું વારંવાર વૈરીઓએ દીધેલાં દુઃખોથી અંતરમાં
અતિશય ખેદ પામીને, સર્વસ્વ હરાઈ જતાં અત્યંત દારિદ્ર્ય દુઃખને પા-
મીને, ધરનો ત્યાગ કરી વૃન્દાવનક્ષેત્રમાં જઈને, ત્યાં જ પાત્મક વિષ્ણુયાગથી
કૃષ્ણનું આરાધન કરીને, તેનાથી પ્રસન્ન થએલા કૃષ્ણથકી વરદાન મેળવીને,

॥૧૩॥ આરાધ્ય કૃષ્ણં જપવિષ્ણુયાગવિધાનતઃ પ્રાપ્ય વરં ચ તસ્મા-
ત્ । વ્રજન્ ગૃહં દૈવવશાચ્યુતાધ્વા ધ્રમન્ ભવન્તં મુદિતોઽસિ દષ્ટ્વા
॥૧૪॥ કૃષ્ણાભિધાનશ્રવણોત્થમન્યુર્ભૂયઃ સ વર્ણી તમુવાચ ધર્મમ્ ।
કૃષ્ણાદ્વરઃ કો ભવતાઽઽસ્ય એતદ્ગ્રહીત્યથોવાચ તપસ્વિનં સઃ ॥૧૫॥
કૃષ્ણં પ્રસન્નં પ્રતિ સર્વમુક્તં મયાઽઽત્મદુઃખં વિહિતં સપત્નૈઃ । તદા
સ મામાહ તવારયસ્તુ સન્તિ ક્ષમાયામસુરા હિ સર્વે ॥૧૬॥ તિષ્ઠ્યા-
વતારસ્ય સુયોધનસ્ય સાહાય્યકર્તાર ઇમે પુરાઽઽસન્ । મીમાર્જુ-
નાદ્યૈર્યુધિ તૈષુ કેચિદ્ધતા મયા કેઽપિ બલેન ચાન્યે ॥૧૭॥ તત્રાપિ
યે વૈરધિયા મદીયં સમ્બન્ધમાપુર્ભુવિ વીક્ષણાદિમ્ । પ્રપેદિરે તે

ઘર પ્રત્યે જતાં દૈવવશાત્ માર્ગની વિસ્મૃતિ થતાં, ઘોર વનમાં ભ્રમતાં
ખેદ પામતો હું ભાગ્યવશાત્ મળી આવેલા તમોને જોઈને બહુ હર્ષ પામ્યો છું.
હિ-આ વાત નિશ્ચિત છે, પણ અસત્ય કહેતો નથી ॥૧૩-૧૪॥ હે રાજન્ !
પોતાના પૂર્વ વૈરી શ્રીકૃષ્ણના નામશ્રવણમાત્રથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધવેગથી
અતિશય સળગતું સર્વ શરીર જેનું છે એવો એ વર્ણી ફરીથી ધર્મ પ્રત્યે
બોલ્યો કે-હે વિપ્ર ! કૃષ્ણશ્રદ્ધી કયો વર તમોએ મેળવ્યો છે એ વાત મને કહો,
પછી પુછેલા ધર્મદેવ તપસ્વિના પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-॥૧૫॥ હે વર્ણિન્ !
જપાત્મક વિષ્ણુયાગથી શ્રીકૃષ્ણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા અને વર વરવાનું
કહ્યું ત્યારે તેમને અરિ અસુરોએ કરેલો મારો સર્વ પરાભવ અને નિરવધિ
દુઃખ નિવેદન કર્યું. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈને મને એમ કહ્યું કે-હે
ધર્મ ! ધરા ઉપર તમારા જે શત્રુઓ છે તેતો સર્વે અસુરોજ નિશ્ચે જન્મ્યા
છે ॥૧૬॥ આ અસુરો પૂર્વે કળિના અવતારભૂત દુર્યોધનની સહાય કરનારા
હતા. તે મધ્યે કેટલાક અસુરો પાંડવકૌરવના યુદ્ધમાં ભીમ અર્જુન આદિકે
હણ્યા હતા, કેટલાક અસુરો મેં હણ્યા હતા અને બીજા કેટલાક બળ-
દેવજીએ હણ્યા હતા ॥૧૭॥ હણેલા અસુરોમાં જે ભૂમિ ઉપર તીવ્ર વૈર-
શુદ્ધિથી મારો દર્શન -અખંડિત અનુસ્મરણાદિક સંબન્ધ પામ્યા હતા તે
દૈત્યો, દાનવો અને રાક્ષસો તો મારા એકાંતિક ભક્તોએ સ્પૃહા કરેલી
મુક્તિને પોતે ઇચ્છતા ન હતા તોપણ મારા સંબંધના મહિમાબળથી પામી

તુ નિજેષ્ટમુક્તિં દૈત્યાસ્તથા દાનવરાક્ષસાશ્ચ ॥૧૮॥ મૃતાશ્ચ યે વૈષ-
યિકે સુખેઽત્ર નિબદ્ધતર્પા દદવાસનાશ્ચ । મદ્વૈરભાજઃ સ્વલુ તેઽય
જાતાઃ સન્તિ ક્ષમાયામસુરાઃ પુનશ્ચ ॥૧૯॥ ત્વાં ધર્મનિષ્ઠં નનુ ધર્મ-
મેવ વિદન્ત ઇતે ચ મદીયરૂપમ્ । મદ્વૈરનિર્યાતનભૂરિકામા રુજન્તિ
ચાન્યાનપિ મામકીનાન્ ॥૨૦॥ તવૈવ પુત્રત્વમુપેત્ય તસ્માત્તાન્નાશ-
ચિન્ધ્યામિ કિલામરારીન્ । વરં પ્રદાયેત્યમભૂત્તિરોઽસાવહં વ્રજન્
સ્વાલયમાગતોઽત્ર ॥૨૧॥ સુવ્રત ડવાચ—કૃષ્ણોત્કર્ષમયીમિત્યં સ્વા-
પકર્ષોપલક્ષણામ્ । શ્રુત્વા ધર્મગિરં સોઽભૂદતિકોપાકુલો નૃપ !
॥૨૨॥ દહન્નિવ દશા ધર્મમધરં ચ રદૈર્દશન્ । ડવાચ વિપ્ર ! પુત્રસ્તે
સ કૃષ્ણો ભવિતા ધ્રુવમ્ ॥૨૩॥ તસ્ય સર્વાન્ ગુણાન્દોષાનદ્યાહં વ્રેષિ

ગયા ॥૧૮॥ જે અસુરો માયિક પંચ વિષય સંબન્ધી ઐહિક સુખમાં તીવ્ર
તૃષ્ણાવાળા અને દૃઢ વિષયવાસનાવાળા અને મારેવિષે કેવળ તીવ્ર વૈર-
વાળા પણ વૈરાનુંઅંધથી થતા મારા સ્મરણાતિશયે રહિત અને મારા દર્શના-
દિસંબંધે રહિત હોઇને મરણ પામ્યા હતા. તે આ પાપીઓ હાલમાં ધરાઉ-
પર ફરીથી નિશ્ચે ઉત્પન્ન થઇને, મારી સાથે અંધાએલી વૈરવાસનાના અતિ-
શયને લીધે ધર્મશીલ તમોને ‘આ ભગવદ્રૂપ ધર્મજ છે’ એમ જાણીને મારી
સાથેનું પૂર્વવૈર પાછુ વાળવાની લિપ્સાથી વારંવાર પીડા કરેછે તથા તમારા
જેવા ધર્મશીલ બીજા મારા આશ્રિતોનેપણ પીડા કરેછે ॥૧૯-૨૦॥ માટે
હુંજ તમારા પુત્રપણાને પામીને અમરોના અરિ અસુરોને નિશ્ચે નાશ કરીશ.
હે વર્ણિન્ ! એ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વોક્તપ્રકારે મને વરદાન આપીને અંતર્ધાન થઇગયા.
તેપછી મારા ભવન પ્રત્યે જતાં જતાં આ નૈમિષારણ્યમાં આવ્યોછું ॥૨૧॥
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! તે તપસ્વી પૂર્વોક્ત પ્રકારે કૃષ્ણનો અતિશય
ઉત્કર્ષ સૂચવનારી અને પોતાના દુર્યોધનાદિકના અનુત્કર્ષને સૂચવનારી ધ-
ર્મની વાણી સાંભળીનેજ અધિક ક્રોધવ્યાકુળ થઇ ગયો ॥૨૨॥ તે તપસ્વી
અગ્નિકણને ઉડાડતી હોય ને શું ? એવી વિકરાળ દષ્ટિવડે ધર્મદેવને આળી
દેશે કે શું ? એમ જોતો અને ક્રોધવેગથી પોતાના અધરોષને પોતાના દાંત-
વડે ડસતો થકો ધર્મના પ્રત્યે એમ બોલ્યો કે-હે ધર્મ ! તે કૃષ્ણ તમારા

નાપરઃ । અસ્ત્રિયસ્યાપ્રિયકૃત્સ દુર્યોધનભૂમુજઃ ॥૨૪॥ મહ્યં તેન
મહદુઃખં પાર્થસારથિના દદે । દુર્યોધનસત્ત્વં માં તુ વિદ્વ્યશ્વત્થા-
મસંક્ષિતમ્ ॥૨૫॥ મત્પ્રિયાસુરસદ્વસ્ય પ્રીતયેડતો મયા દ્વિજ ! ।
શાપ ઉત્સૃજ્યતે પૂર્વવૈરનિર્યાતનાય વૈ ॥૨૬॥ સ તે પુત્રો ન શક્નોતુ
શત્રુ ધારયિતું કચિત્ । વિના યેન ભવેન્નૈવ નિજવૈરિવિનાશનમ્
॥૨૭॥ શૂરો મહાનપિ પુમાન્ત્રીતિશાસ્ત્રાર્થવેદ્યપિ । વિના શત્રુ શત્રુ-
વધે ક્ષમતે ન કદાચન ॥૨૮॥ હૃદય સ તુ મદ્વાક્યં ધારયિષ્યતિ
કર્હિષિત્ । શત્રુ ચેત્ પ્રાપ્સ્યતિ તદા સ્વવૈરિભ્યઃ પરાભવમ્ ॥૨૯॥

પુત્ર તો નિશ્ચે થશે ॥૨૩॥ તેના તમામ ગુણ દોષો આ વર્તમાન કાળમાં હું
એકલો જ જાણું છું બીજો કોઈ પણ જાણતો નથી. કેમકે મારી અપેક્ષાએ
હાલ કાળમાં બીજો કોઈ પણ જુનો નથી. તે શ્રીકૃષ્ણે અમોને અતિપ્રિય દુર્યો-
ધન રાજનું પ્રાણ હરવા પૂર્વક રાજ્યભ્રંશાદિક અપ્રિય કર્યું છે ॥૨૪॥ વળી
તેણે અર્જુનના સારથિ થઈને મને મારો ચૂડામણિ હરી લીધો વિગેરે અ-
નિર્વચનીય મહા દુઃખ દીધું છે. તપસ્વી જેવા જણાતા મને દુર્યોધનનો
સખા અશ્વત્થામા નામ જેનું છે એવાને તમો જાણો ॥૨૫॥ હે દ્વિજ !
માટે મને અતિપ્રિય એવા અસુર સંઘની પ્રસન્નતા માટે પૂર્વે કૃષ્ણાવતા-
રમાં કરેલા વૈરભાવને પાછો વાળવા માટે, તેનો પ્રમુખ વૈરી હું અશ્વત્થામા
શાપ આપું છું કે—॥૨૬॥ તમારા પુત્રભાવને પામનારા કૃષ્ણ શત્રુ વિનાશ
માટે શસ્ત્ર ધારણ કરવામાં ક્યારેય પણ સમર્થ થશે નહિ, જે શસ્ત્ર વિના
નિજવૈરિનો વિનાશ નહિ જ થશે અર્થાત્ શસ્ત્ર હોય તો જ શત્રુવિનાશમાં
સમર્થ થાય, તે શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરવામાં સામર્થ્ય જ રહેશે નહિ ॥૨૭॥ શ-
સ્ત્રોને ધારણ ન કરે તો શત્રુવિનાશ ન થાય આ વાતને યુક્તિથી દૃઢ કરી
આપે છે—પુરૂષ ગમે એટલો શૂરવીર પણ હોય અને શસ્ત્ર અસ્ત્રાદિકમાં
અતિ કુશળ પણ હોય અને રાજનીતિ શાસ્ત્રાર્થમાં પ્રવીણ પણ હોય પરંતુ
શસ્ત્ર ધારણ વિના કોઈ પણ કાળમાં શત્રુસંહારમાં સમર્થ શી રીતે થઈ
શકે ? ન જ થાય ॥૨૮॥ તમારા પુત્રરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જે આ મારા શાપરૂપ
વચનને ઉલ્લંઘીને કદાચિત્ શસ્ત્ર ધારશે તો તે જ ક્ષણમાં પોતે પરાજય

શસ્વેત્યમભવદ્રૌણિરદ્યયોઽથ દ્વિજૌ વને । તચ્છાપચિન્તયા સ્વેદં
પ્રાપ્નુતઃ સ્મ ભૂશં નૃપ ! ॥૩૦॥ અપારવિપદમ્મોઘૌ મમ્મયોરસહા-
યયોઃ । કૃષ્ણેચ્છાલબ્ધમેકં હિ ધૈર્યં તરણિતાં યયૌ ॥૩૧॥ સ્ત્રીસ્વ-
ભાવાત્સ્તિચમાનાં ધર્મઃ પ્રેમવર્તી તદા । ઉવાચ મદ્રે ! સિદ્ધં નઃ
કાર્યં દૈવેન વિઘ્નિતમ્ ॥૩૨॥ સર્વવિઘ્નનિવૃત્ત્યર્થે વ્રતં ગણપતેઃ

માટે નિધરિલા શત્રુઓયકી અવશ્ય પરાલવને પામશે ॥૨૯॥ હે રાજન્ !
દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા એવી રીતે શાપ આપીને અદ્યય થઈ ગયો^૧
તે પછી અરણ્યમાં અથડાતાં બન્ને દંપતી અશ્વત્થામાના શાપનો વારંવાર
વિચાર કરીને દુઃખસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયાં ॥૩૦॥ એવી રીતે તે અપાર
દુઃખ દરીયામાં ડુબી ગયેલાં, જેમને કોઈ પણ સહાય કરનાર નથી એવાં
ભક્તિ ધર્મ દંપતીને કૃષ્ણકૃપાથી પ્રાપ્ત થએલું ધૈર્ય એક-અદ્વિતીય નૌ-
કાંઈપ થયું અર્થાત્ ત્યાં તે સમયમાં કેવળ ધૈર્યનું અવલંબન કરીનેજ વિપ-
ત્તિનું વિનિર્ગમન કર્યું ॥૩૧॥ આવા મહા આપત્કાળમાં સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે
ભીડ પ્રકૃતિથી મહા ખેદ કરતાં પ્રેમવતી પત્ની પ્રત્યે ધર્મદેવ બોલ્યા કે-હે
ભદ્રે ! તમો અધિક ખેદ કરશો નહિ. આપણું કાર્ય તો સિદ્ધપ્રાયજ છે પ-
રંતુ દૈવે વિઘ્નવાળું કર્યા જેવું કર્યું છે. આવેલા વિઘ્નનો વિનાશ તો આપણે
અવશ્ય કરવોજ ॥૩૨॥ હે સતિ ! બ્રહ્મવૈવર્તાદિ તેતે પુરાણમાં સર્વ વિઘ્નના
વિનાશ માટે અને સ્વમનોરથની સિદ્ધિ માટે વિઘ્નરાજ ગણપતિનું વ્રત કે-

૧ શ્રીકૃષ્ણના ઉત્કર્ષ અવસ્થાથી મનમાં ક્ષોભ પામેલા અશ્વત્થામાએ કૃષ્ણની
ઉત્પત્તિના આશ્રયભૂત ધર્મનું નિહંદન કર્યું હોત તો તેમની ઉત્પત્તિનું મૂળજ
છેદાઈ જત, તો ધર્મનો ધાત કેમ ન કર્યો ? અને શાપમાત્ર કેમ આપ્યો ? એવી
સહજ શંકા થાય તો તે વાત સત્ય છે. આ બાબતમાં તેનો અભિપ્રાય એવો
હોવો જોઈએ કે-‘જેના અનેક પરાક્રમે અનેકવાર પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કર્યા છે
એવા કુટિલ કૃષ્ણ જો ધર્મનું હનન કરીશ તો તેનાથી અતિશય વ્યાકુળ થઈને
ગમે ત્યાં પણ પ્રકટીને મને જીવધાત હણશે. શાપથી તો ધર્મયકી પ્રકટ થઈને
પણ શસ્ત્ર ધારણે રહિત હોવાથી હું વિગેરે તથા મારા મિત્રના પક્ષપાતી સર્વ
મત્સહાયી અસુરોને કશું કરી શકશે નહિ એટલે મહા ક્ષેમ થશે’ એવો આપ
ડહાપણથી વિચાર કરીને ધર્મને નહિ હણતાં તેમને શાપ આપ્યો.

સતિ ! । પ્રોક્તમસ્તિ પુરાણેષુ સ્વમનોરથસિદ્ધિદમ્ ॥૩૩॥ વૈવાહિકો-
ત્સવાન્તે ચાપ્યાવયોઃ સ્વપુરં વ્રજન્ । એતદ્વતં કાર્યમિતિ મત્પિતા-
પ્યાદિદેશ મામ્ ॥૩૪॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યાવતારો હિ પ્રોક્તોઽસ્તિ ગણના-
યકઃ । અતસ્તસ્ય વ્રતં નૃણાં સર્વસદ્કૃષ્ટનાશનમ્ ॥૩૫॥ ભાદ્રશુક્લ-
ચતુર્થ્યાં તત્કરિષ્યાવોઽનુવત્સરમ્ । તેન તુષ્ટઃ સ વિદ્યેભ્યો રક્ષણં
નૌ કરિષ્યતિ ॥૩૬॥ એવં તૌ નિયમં વિપ્રૌ મનસા ચક્રતુર્નૃપ ! ।
ભક્તિમૂલે પુનર્ધર્મો દુઃસ્વશોકહરં વચઃ ॥૩૭॥ દુઃસ્વમેતાદૃશં ભૂમા-
વાવાભ્યામેવ સુન્દરિ ! । પ્રાપ્તમિત્યેવ મા મંસ્થા યતો દુઃસ્વમયં
જગત્ ॥૩૮॥ પુરા શ્રીરામચન્દ્રેણ સહ પત્ન્યા ચ બન્ધુના । ભુક્ત-

રવાનું કહ્યું છે ॥૩૩॥ વળી આપણા વૈવાહિક ઉત્સવને અંતે પોતાના પુર-
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતા બાળશર્મા મારા પિતાએ પણ 'કોઈ પણ અંતરાયની
ઉપસ્થિતિ થાય તો ગણપતિનું વ્રત તમારે કરવું' એવી આજ્ઞા કરી હતી
॥૩૪॥ વિવ્રકારક પ્રમથ ભૂત પ્રેતાદિ ગણના નાયક ગણપતિ તો શ્રીકૃષ્ણ-
નાજી અવતારવિશેષ છે એમ પુરાણમાં પ્રસિદ્ધપણે કહ્યું છે માટે તેમનું
વ્રત વ્રતકર્તા મનુષ્યોનાં સર્વ સંકટોને સંહાર કરનાર છે ॥૩૫॥ માટે એ-
કતો શાસ્ત્રપ્રોક્ત વળી આપ પિતાપ્રોક્ત તે વ્રત વર્ષોવર્ષ ભાદ્રપદ માસના
શુક્લપક્ષની ચતુર્થી તિથિએ આપણે અવશ્યપણે કરીશું. તેનાથી ગણપતિ
સંતુષ્ટ થઈને આપણી વિવિધ વિદ્યોથષ્ટી નિશ્ચે રક્ષા કરશે ॥૩૬॥ હે નૃપ !
વિપ્ર દંપતીએ તે સમયે મનથી પૂર્વોક્ત પ્રકારની વ્રતપ્રતિજ્ઞા કરી. તે પછી
ધર્મદેવ દુઃખ તથા શોકને હરનાર વચન ભાર્યા ભક્તિ પ્રત્યે ફરીથી બોલ્યા
કે-॥૩૭॥ હે સુંદરિ ! પૃથ્વી ઉપર આપણે એકલાએજ આવું અપૂર્વ દા-
રણ દુઃખ અનુભવ્યું છે એમજ માનશો નહિ. કારણ કે આ જગતજ દુઃ-
ખમય છે. જેમ ચારે બાજુથી લાગેલી હવેલીના ઉપલા માળમાં રહેલાને
દાહવ્યથા ન થાય એવો વિચાર કરવો વૃથા છે તેમજ દુઃખમય પ્રપંચની
અંદર વર્તનારા આપણુવિગેરે જનોને આ જગતમાં સુખની આશા વૃથા છે
॥૩૮॥ એ વાતને દૃષ્ટાંતથી દઢ કરે છે-પૂર્વે આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પા-
મેલા સર્વેશ્વર એવા પણ શ્રીરામચંદ્રજીએ વનવાસ સમયમાં પત્ની સીતાજી

મીશેનાપિ દુઃખં વનવાસવતા ભૃશમ્ ॥૩૯॥ હત્યુક્ત્વાઽકથયત્તસ્યૈ
શ્રીરામચરિતં વૃષઃ । હનુમન્મહિમોપેતં નિશો યામાસ્ત્રયો ગતાઃ
॥૪૦॥ શૃણ્વતી સા તત્ર તત્ર સાહાય્યં જાનકીપતેઃ । મુહુઃ કૃતં
હનુમતા ચિન્તયામાસ ચેતસિ ॥૪૧॥ અહો નઃ કુલદેવોઽસ્તિ હનુ-
માન્ રામવલ્લભઃ । ઉપેક્ષતે સોઽપિ કથં સમર્થોઽસ્માન્મહાપદિ
॥૪૨॥ હનૂમન્ ! રક્ષ રક્ષેતિ યાવદ્દદતિ સા ગિરમ્ । તાવત્પ્રત્ય-
ક્ષતાં પ્રાપ માહુતિર્વિપ્રરૂપધૃત્ ॥૪૩॥ સ હિ રામકથાં રાત્રૌ કી-
ત્યમાનાં સ્ત્રિયં પ્રતિ । ધર્મેણ શ્રોતુમાયાતસ્તત્રાદૃશ્યો જનૈઃ સ્થિતઃ
॥૪૪॥ પ્રત્યક્ષીભૂય તૌ પ્રાહ મક્તે ! ધર્મ ! વ્યથાં ત્યજ । કુલદેવો-

અને બ્રાતા લક્ષ્મણજી સાથે મહા દુઃખ લોગવ્યું છે ॥૩૯॥ હે રાજન્ !
ધર્મદેવ એ પ્રકારે કહીને ભાર્યા લક્ષ્મિને આજ પ્રસંગથી માહિતિના મહિ-
માએ યુક્ત શ્રીરામચંદ્રચરિત્ર કહેવા લાગ્યા. એ રીતે શ્રીરામચરિત્ર કહેતાં
કહેતાં રાત્રિના ત્રણ પ્રહર વીતિ ગયા ॥૪૦॥ પ્રેમવતીતો તેતે કથાપ્રસ-
ંગમાં હનુમાનજીએ અનેકવાર કરેલી સીતાપતિની સહાયતા સાંભળીને,
તેનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતાં થકાં અતિશય આતુર થઇને એવું વચન
બોલ્યાં કે-તે આ હનુમાનજી આપણા કુળદેવ (વંશપરંપરાથી આરાધાય છે)
વળી રામચંદ્રજીને સમુદ્રસમુદ્બંધન કર્યું, સંભવિની ઔષધિ લાવી આપી
વિગેરે અમાનુષ વીર્ય પરાક્રમથી અતિશય પ્રિય છે, તથા આપણી આપ-
તિનો પ્રતીકાર કરવામાં પણ પ્રભુ છે તથાપિ એજ એક સહાય જેમને છે
એવા આપણી આવી મહા આપત્તિમાં કેમ ઉપેક્ષા કરે છે-કેમ વિસ્મરણ
કરે છે. અહો !-આ અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! લક્ષ્મિદેવી 'હે
હનૂમન્ ! તમો રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એવી વાણી જ્યારે બોલ્યાં એજ ક્ષણમાં
માહિતિ વિપ્રરૂપ ધારીને પ્રત્યક્ષપણાને પામ્યા એટલે તેમના નયનગોચર
થયા ॥૪૩॥ પ્રત્યક્ષ થએલા આ માહિતિ તે રાત્રિએ ધર્મદેવે પત્ની પ્રત્યે
કહેવા માંડેલી રામકથા સાંભળવા સાડ ત્યાં આવ્યા હતા. અને લક્ષ્મિ-
ર્મની સમીપે ત્યાંના બીજા જનો ન બેઠ શકે એ રીતે અદૃશ્ય થઇને રહ્યા
હતા ॥૪૪॥ અદૃશ્યપણે રહેલા માહિતિ પ્રેમવતીનું પ્રાર્થનાવચન સાંભળ-

ઽસિ હનુમાન્ યુષ્માકં રક્ષિતાઽસિ વઃ ॥૪૫॥ દ્રૌણેઃ શાપેન વાં
પુત્રો ધારયિષ્યતિ નાયુધમ્ । તથાપિ જેતું ત્રૈલોક્યં શક્તો ભાવ્યઃ
સ વૈ ધિયા ॥૪૬॥ ભવિતા સ ત્વશસ્ત્રોઽપિ સદા વૈરિભયોજ્જિતઃ ।
દારિદ્ર્યદુઃખમપિ તે નાશયિષ્યતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૭॥ હત્યુક્ત્વા તૌ
મહામાર્ગં પ્રાપચ્યાશ્ચર્યમાનસૌ । તિરોવભૂવ હનુમાન્સૌ તતો ગન્તુ-
મૈચ્છતામ્ ॥૪૮॥ તત આરભ્ય તાવાસ્તાં ગતસર્વવ્યથૌ નૃપ ! । પ્રા-
પ્યમાણાન્નવસ્ત્રાચૌ નિશ્ચિન્તૌ સ્વસ્થમાનસૌ ॥૪૯॥ મહામાર્ગેણ ચ-
લિતૌ પૂર્વદૃષ્ટેન નિર્ભયૌ । ચિન્તયન્તૌ ચ હૃદયે શ્રીકૃષ્ણં ભક્તવ-
ત્સલમ્ ॥૫૦॥ પ્રીણયન્તી પતિં વાક્યૈઃ પ્રેમ્ણા પ્રેમવતી પથિ । વૃત્તં

તાંજ ત્યાંજ પ્રત્યક્ષરૂપ થઇને ધર્મલક્ષિત પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-હે ભક્તો !
ખેદનો ત્યાગ કરો. હે ધર્મ ! ખેદનો ત્યાગ કરો. કેમકે હું તમારો કુળદેવ
હનુમાનજી છું. માટે તમારી હું રક્ષા કરીશ ॥૪૫॥ રક્ષાનો પ્રકાર બે શ્લો-
કથી કહેછે—યદપિ તમારા પુત્રરૂપે પ્રકટ થનારા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ અ-
શ્વત્થામાનું શાપવચન ચથાર્થ કરવા આયુધને ધારશે નહિ. તથાપિ તેતો
સંકલ્પમાત્રથીજ ત્રિલોકીને જીતવામાટે સમર્થ થશે. એમાં લેશ સંશયને
અવકાશ નથી. ॥૪૬॥ તે તમારા પુત્ર સદા વૈરિભયે વિવર્ણિત થશે. એમને
શસ્ત્રની કશી અપેક્ષા પડશે નહિ. અને તમારું દારિદ્ર્ય દુઃખ પણ નિશ્ચે
નાશ કરશે ॥૪૭॥ હે રાજન્ ! હનુમાનજી આ પ્રકારે કહીને, ભક્તિધર્મને
પ્રથમ પોતે ભુલી ગએલો મહામાર્ગ ક્ષણમાં બતાવીને પોતે ત્યાંજ અંતર્ધાન
થઈ ગયા. તે પછી તે સમયમાં અંતરમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામેલાં ભક્તિ
ધર્મે સ્વદેશમાં સીધાવાનો સંકલ્પ કર્યો ॥૪૮॥ હે નૃપ ! હનુમાનજીના સા-
ક્ષાત્ દર્શન દિનને આરંભીને ભક્તિધર્મની સમસ્ત વ્યથા વિનિવૃત્ત થઈ ગઈ
અને ચિંતાપણુ વિદૂર થઈ ગઈ અને અન્ન ધન વસ્ત્ર વિગેરેની પ્રાપ્તિ થઈ
અને મન સ્વસ્થ થઈ ગયું ॥૪૯॥ ત્યારપછી ભક્તિધર્મ વૃંદાવનમાં દીઠલા
ભક્તવત્સળ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતાં થકાં નિર્ભય થઈને
પ્રથમ દેખેલા મહામાર્ગમાં ચાંપેથી ચાલવા લાગ્યાં ॥૫૦॥ પત્ની પ્રેમવતી
પોતાના પતિને માર્ગમાં પ્રેમમધુર વાક્યવડે પ્રીણયન્તી-માર્ગશ્રમ મટા-

હનૂમતોઽપ્રાક્ષીચિરજીવિત્વલક્ષણમ્ ॥૫૧॥ નિશમ્ય ચ નિશા-
મ્યાપિ પ્રભાવં શ્રીહનૂમતઃ । આનન્દઃ પરમો નાથ ! જાયતે મમ
ચેતસિ ॥૫૨॥ ચિરજીવી કથં જાતઃ સ્વામિન્ ! પવનનન્દનઃ । દિવં
વિહાય ભૂલોકે સ્થિતો નિત્યં કરોતિ કિમ્ ॥૫૩॥ इति प्रीत्या प्रेम-
वत्याऽऽपृष्टो धर्म उवाच ताम् । हनूमांश्चिरजीव्यस्ति सीताराम-
प्रसादतः ॥५४॥ निहत्य रावणं युद्धे स्वसैन्यपरिवारितः । एत्या-
योध्यां नृपपदमध्यतिष्ठत् स राघवः ॥५५॥ वानरा राक्षसा क्रक्षा
दिव्यरूपधराः सति । । तद्वियोगासहास्तत्र न्यवसन्नेकहायनम्

ડીને આહ્વાદ આપતાં થકાં પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર આવી જાય એવો પ-
તિને આહ્વાદ આવી જતાં હનુમાનજીનું ચિરજીવિત્વરૂપ વૃત્તાંત પુછવા
લાગ્યા કે—(અથવા પ્રીણુયન્તી—‘પ્રસન્ન કરવા માટેજ’ એવો અર્થ કરવો.
એટલે ધર્મ પોતે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત છે માટેજ વૃથાલાપથી વિમુખ
છે. તે સદાલાપથીજ પ્રસન્ન થાયછે. આવા પતિ ધર્મને પ્રસન્ન કરવામાટે
હનુમાનજીનું ચરિત્ર પુછયું) હે નાથ ! શ્રીહનુમાનજીનો પ્રભાવ આપના
થકી સાંભળી સાક્ષાત્ દેખીને અને હમણાં અનુભવીને પણ તેનું વારંવાર
ચિંતવન કરતાં મને મનમાં પરમાનંદ ઉપજેછે ॥૫૧-૫૨॥ હે સ્વામિન્ !
પવનપુત્ર હનુમાનજી ચિરંજીવી શી રીતે રહ્યા ? અને ભગવાનના એકાં-
તિક ભક્તરાજ હોવા છતાં ભક્તોએજ પામવા યોગ્ય નિરતિશય સુખરૂપ
વેદુંઠલોકમાં નહિ જતાં બદ્ધજનોએજ ભોગ્ય એવા આ ભૂલોકમાં રહીને
સદાકાળ શું કરે છે ? ॥૫૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમવતીએ પ્રીતિથી
પુછેલા પતિ ધર્મદેવ પત્ની પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે ભદ્રે ! હનુમાનજી સીતારા-
મના પ્રસાદથી ચિરંજીવિપણાને પામ્યા છે. તેનો પ્રકાર તમોને કહુંછું ॥૫૪॥
પૂર્વે ભગવાન્ રામચંદ્રજી રણમાં રાવણને હણીને, સ્વસખા સુગ્રીવે સજી
આંણેલી વાનરસેનાથી વિટાઈને, રાજધાની અયોધ્યાપુરીમાં પધારીને
રાજ્યાસનમાં (ગાદીએ) નિરાજમાન થયા. ત્યારે હે સતિ ! રઘુનાથજીનો
વિયોગ ક્ષણપણુ નહિ સહન કરી શકનારા સુગ્રીવ વિગેરે વાનરો, વિભી-
ષણુ વિગેરે રાક્ષસો, જાણુવાન વિગેરે રીંછો, આ સર્વે દિવ્ય રૂપ ધારીને એજ

॥૫૬॥ તં છત્રચામરાદૈસ્તે સેવમાના દિને દિને । પ્રેમવૃદ્ધિં પરાં પ્રા-
પુર્વિસ્મૃતાશ્ચિલ્લૌકિકાઃ ॥૫૭॥ સ્વસ્વગૃહાન્પ્રેષયિષ્યન્નયાતઃ સ્વા-
ગ્રતોઽપિ તાન્ । તત્સન્માનં પ્રમુશ્ચક્રે વસ્ત્રભૂષાધનાદિભિઃ ॥૫૮॥
યથોચિતં માનયિત્વા સુગ્રીવાદીન્સ વાનરાન્ । કિષ્કિન્ધાં પ્રેષયા-
માસ સાશ્રુનેત્રાન્વલાદ્વિભુઃ ॥૫૯॥ તદા ગમિષ્યન્ હનુમાન્સ્રવત્પ્રે-
માશ્રુલોચનઃ । પરિત્યક્તમશક્તસ્તં બદ્ધાક્ષલિપુટોઽબ્રવીત્ ॥૬૦॥
સ્નેહો મે પરમઃ સ્વામિસ્ત્વયિ તિષ્ઠતુ નિત્યદા । ભક્તિશ્ચ નિયતા
વીર ! ભાવો નાન્યત્ર ગચ્છતુ ॥૬૧॥ યાવત્તત્ત્વ કથા રામ ! પ્રચરિ-

અયોધ્યામાં રામચંદ્રજીની પાસે એક વર્ષપર્યંત રહ્યા ॥૫૫-૫૬॥ તે સર્વે
શ્રીરામચંદ્રજીની છત્ર ચામર વિગેરેવડે પ્રતિદિન પરિચર્યા કરતા થકા તે પરિ-
ચર્યાથી પરમ હર્ષ પામતાં સકળ લૌકિક સુખમાત્ર ભુલીજ ગયા ॥૫૭॥
પ્રભુ રામચંદ્રજીએ પોતાની પાસેથી વિયોગભયથી પાછું નહિજ જવા ઈ-
ચ્છતા એવાપણુ સુગ્રીવ વિગેરેને પોતપોતાને ઘેર મોકલશે એવા થકા વસ્ત્ર
વિભૂષણ ધનાદિકવડે તેમનું સન્માન કર્યું ॥૫૮॥ અને વિભુ રામચંદ્રજીએ
સુગ્રીવ વિગેરે વાનરોને યથાયોગ્ય સત્કાર કરીને, ભગવદ્વિયોગશોકનાં અશ્રુથી
પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા તે સર્વેને બળાત્કારથી સુગ્રીવની રાજધાની કિષ્કિન્ધા પ્રત્યે
મોકલ્યા ॥૫૯॥ તે સમયમાં હનુમાનજીતો જવાનું થતાંજ પ્રેમાશ્રુથી પરિ-
પૂર્ણ લોચનવાળા થઈને, રામચંદ્રજીનો વિયોગ સહન કરવા અસમર્થ હો-
વાથી બે હાથ જોડીને, ભગવાન શ્રીરામ પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-॥૬૦॥ હે સ્વા-
મિન-હું આપનોજ એક દાસભૂત છું. આપ મારા નિરૂપાધિક સ્વામી છો
એવા આપનેવિષે મારે સર્વોત્તમ સ્નેહ સર્વદા સ્થિર રહો. લોકમાં જે આ
કલત્ર પુત્ર મિત્રાદિકમાં સ્નેહ છે તેતો સોપાધિક અને આગમાપાથી છે. નિ-
રૂપાધિક સ્વામી આપને વિષે સ્નેહતો નિરૂપાધિક સર્વોત્તમ છે, કેમકે બીજા
થકી જુદો છે. હે વીર ! સ્નેહાતિશયસાધ્ય પરાભક્તિ પણ આપને વિષેજ
મારે અનન્યપણે નિશ્ચળ પ્રવર્તો. અને જે કૈવલ્ય કેલ્યાણ કહેવાય છે તથા
જે સાલોક્ય સાયુજ્ય સારૂપ્યાદિકરૂપ કહેવાય છે તેમાં પણ મારે લેશ ભાવ
ન રહો. અર્થાત્ આપના સીવાય બીજા કશામાં ભાવ રહો નહિ ॥૬૧॥ સાં-

વ્યતિ ભૂતલે । તાવન્તાઃ સર્વદા શૃણ્વન્ જીવામ્યત્રેતિ મે રુચિઃ
 ॥૬૨॥ સ્થિતં કિમ્પુરુષે ક્ષણે ગન્ધર્વા અપિ માં સદા । શ્રાવયેયુઃ
 કથા રામ ! તવેતિ મમ યાચિતમ્ ॥૬૩॥ ત્વત્કથાસ્મૃતપાનેષ્ટા
 યથા મે હૃદિ વર્તતે । તથા ન દિવ્યલોકેષ્ટા નૈશ્વર્યેષ્ટા ચ નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥૬૪॥ એવં બ્રુવાણં રામસ્તુ હનુમન્તં વરાસનાત્ । ઉત્થાય સ-
 સ્વજે સ્નેહાદ્યાવ્યમેતદુવાચ ચ ॥૬૫॥ એવમેતત્કપિશ્રેષ્ઠ ! ભવિ-
 ણ્યતિ ન સંશયઃ । વરદાનેન મે સર્વં સેત્સ્યત્યેવ ત્વદીક્ષિતમ્
 ॥૬૬॥ ઇતિ લઘ્વવરો રામાદ્દનૂમાનિહ સુવ્રતે ! । રઘુનાથકથાપ્રાણ-
 શ્ચિરજીવી હિ વર્તતે ॥૬૭॥ યત્ર યત્ર કથા ભૂમૌ રામચન્દ્રસ્ય જા-

મળેલું આપનું ચરિત્રામૃતજ મને નિઃશ્રેયસના આનંદથકી પણ અતિ અ-
 ધિક આનંદ કરનારૂં થાય છે, માટે 'હે શ્રીરામ ! જ્યાંસુધી આપની પવિત્ર
 કથાનો ભૂતળ ઉપર પ્રચાર રહેશે ત્યાંસુધી તે કથાઓને સર્વદા આજ
 ભૂમંડળમાં સાંભળતો થકો હું જીવું' એવી મને રૂચિ-અભિલાષા છે ॥૬૨॥
 વળી હે રામ ! 'મારો નિયતનિવાસ ભરતખંડ પછીના કિપુરૂષ ખંડમાં રહો
 અને ત્યાં રહેલા મધુર કંઠવાળા ગંધર્વો પણ આપનું ચરિત્રામૃત નિરંતર
 મને સંભળાવે' એવી પણ હું યાચના કરું છું ॥૬૩॥ હે ભગવન્ ! આપની
 કથાસુધાના આસ્વાદમાં જેવી મારે સ્પૃહા વર્તે છે એવી સ્પૃહા તો આ
 લોકનાં પ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં તેમજ પારલૌકિક અપ્રાકૃત ઐશ્વર્યોમાં પણ વ-
 ર્તતી નથી. આ નિશ્ચિત વાત છે પણ કથનમાત્ર નથી (આથી બ્રહ્માનંદ-
 દિકથકી ભજનાનંદ અતિશય અધિક છે એમ સૂચવ્યું છે) ॥૬૪॥ હે
 ભદ્રે ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા હનુમાનજીને શ્રીરામચંદ્રજીનો સ્વયં સ-
 વોત્તમ રાજસિંહાસનમાંથી એકદમ ઉઠીને સ્નેહાર્દ્રહૃદયથી આલિંગન
 કરીને એવું વચન બોલ્યા કે-॥૬૫॥ હે કપિશ્રેષ્ઠ ! આ તમારૂં યાચિત એ-
 મજ થશે એમાં સંશય નથી. મારા વરદાનથી તમારૂં સર્વ ઇક્ષિત સિદ્ધ
 થશેજ ॥૬૬॥ હે સુવ્રતે ! આ પ્રકારે શ્રીરામથકી પ્રાપ્ત થયો છે વર જેમને
 એવા હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીની કથા એજ એક પ્રાણ-જીવનરૂપ જેને છે
 એવા થકા ચિરંજીવીપણાને પામીને આ ભૂલોકમાં અખંડ વર્તે છે ॥૬૭॥

યતે । તત્ર તત્રાપ્યસૌ ગત્વા શૃણોતિ વરદાનતઃ ॥૬૮॥ ત્વત્સમીપે
મયા રાત્રૌ કથ્યમાનાં કથામસૌ । શ્રોતું નૂનમુપાયાતો યાતો દત્ત્વા
સ્વદર્શનમ્ ॥૬૯॥ ગણેશવ્રતસંકલ્પાદ્વિઘ્નનાશે હનૂમતા । દત્તં સ્વ-
દર્શનં તેન કાર્યસિદ્ધિરભૂદ્ધિ નઃ ॥૭૦॥ इति भर्तुर्वचः श्रुत्वा प्रीता
भक्तिरभूवृष ! । तथा सह यथाशक्ति व्रजन् स्वग्राममाप सः ॥૭૧॥
સાર્ધમાસેન સમ્પ્રાપ્તં સ્વગ્રામં તં સમેત્ય ચ । સ્વજના જ્ઞાતયઃ સર્વે
મૃશં મુમુદિરે નૃપ ! ॥૭૨॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રતાપેન વૈરિણઃ સકલા
અપિ । મિત્રાણીવાભવંસ્તસ્ય વિભ્યતિ સ્મ તદીક્ષણાત્ ॥૭૩॥ ધા-
ન્યયાનપશુદ્રવ્યસમૃદ્ધિસ્તસ્ય વેદમનિ । તતઃ પૂર્વાધિકૈવાસીદ્ધર્થ-

ભૂમિ ઉપર જેજે સ્થળમાં રામચંદ્રજીની કથા થતી હોય તેતે સમગ્ર સ્થ-
ળમાં આ હનુમાનજી શ્રીરામજીના વરદાનથી એક સાથે ધ્વનિસત અને
રૂપથી સન્નિધિ કરીને કથા શ્રવણ કરેછે ॥૬૮॥ રાત્રિએ તમારી આગળ
કહેવા માંડેલી રામકથા સાંભળવા સાડ આ હનુમાનજી અદૃશ્યપણે આહિ
આવેલા હશે. તમોએ સંભાર્યા એટલામાત્રથી પ્રત્યક્ષ સ્વદર્શન દધને ચાલ્યા
ગયા. એમાં સંશય નથી ॥૬૯॥ વિઘ્નેશ ગણપતિનું વ્રત કરવાનો સંકલ્પ
કર્યો એટલામાત્રથીજ વિઘ્નનો વિનાશ થતો હનુમાનજીએ પોતાનું દર્શન
દીધું અને તેથી આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઈ. અર્થાત્ જે આ હનુમાનજીનાં
દર્શન થયાં અને જે આ આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઈ તે ગણેશવ્રતનો સં-
કલ્પ કરવાથીજ અંતરાયની નિવૃત્તિ થતાં થઈ છે ॥૭૦॥ હે નૃપ ! આવું
ભર્તાનું વચન સાંભળીને ભાર્યા ભક્તિદેવી પ્રહર્ષ પામ્યાં. ત્યાર પછી ધર્મદેવ
પત્નીની સાથે પ્રતિદિન યથાશક્તિ (પત્ની ચાલી શકે તેમ) રસ્તામાં ચાલતાં
ચાલતાં પોતાના છપૈયા ગામને પામ્યા ॥૭૧॥ હે નૃપ ! દોઢ માસે પોતાના
ગામે આવી પહોંચેલા ધર્મદેવને સર્વે સંબંધિજનો અને બીજા જ્ઞાનિજનો
યથાયોગ્ય મળીને અત્યંત આનંદ પામ્યા ॥૭૨॥ ધર્મના જે પૂર્વ વૈરિઓ
હતા તે સર્વેપણુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રબળ પ્રતાપથી મિત્રા હોય ને શું ? એવા થઈ
ગયા. અને જેના થઈ પ્રથમ આ ધર્મદેવ ભય પામતા હતા તેઓ ધર્મદે-
વના દર્શનથી ભય પામવા લાગ્યા ॥૭૩॥ ભગવાનના આવા પ્રતાપાતિશ-

માનાઽનુવાસરમ્ ॥૭૪॥ इत्थं हरेः प्रसादस्य जातत्वात्स द्विजो-
त्तमः । हरिप्रसादनाम्नैव विश्रुतोऽभूत्पुनः क्षितौ ॥७५॥ भगवानथ
जीवानां श्रेयसे करुणानिधिः । नरनारायणोद्देशाच्च त्वं स्वीकर्तुमै-
हत ॥७६॥ एकमूर्तिं स्वेन कृत्वा द्विरूपं तं निजेच्छया । धर्मस्य
हृदयाम्भोज आविरासीदसौ नृप ! ॥७७॥ आविर्भावं भगवतः
स्वस्मिज्जातं विवेद सः । कान्त्यातिमर्त्यया राजन्नाकस्मिकया च
सम्पदा ॥७८॥ गर्भे ततोऽसावृतुषोडशोऽहिं गुरौ च पुण्ये निद-

યને લીધે ધર્મના ઘરમાં ધન ધાન્ય વાહન પશુ આદિકની સમૃદ્ધિ પ્રથ-
મના કરતાં પણ અતિ અધિક પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી ॥૭૪॥ વિપ્ર-
વર્ય તે આ ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત પ્રકારે શ્રીહરિ (કૃષ્ણ) નો પ્રસાદ પામવાથી
તે દિવસને આરંભીને ‘હરિપ્રસાદ’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથીજ ફરીથી પૃથ્વી
ઉપર પ્રખ્યાત થયા. ફરીથી એટલે—પ્રથમ દેવશર્મા નામથી, પછી ધર્મનિષ્ઠ
હોવાથી ધર્મદેવ નામથી અને પછીથી હરિનો પ્રસાદ પામતાં હરિપ્રસાદ
નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. પૂર્વ નામની અપેક્ષાએ ‘ફરીથી’ એમ કહ્યું છે ॥૭૫॥
હવે અધ્યાયને અંતે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવનો પ્રસ્તાવ કરે છે—ત્યાર પછી
કળિબળથી પરાભવ પામેલા જીવોના શ્રેયસાદ્ કારણાનિધિ ભગવાન શ્રીવા-
સુદેવે નરનારાયણના ઉદ્દેશથી એટલે દુર્વાસા ઋષિના શાપને સ્વીકાર ક-
રતા નરનારાયણનો સંકલ્પ સત્ય કરવા સાડ મનુષ્યભાવ સ્વીકારવાનો સં-
કલ્પ કર્યો ॥૭૬॥ હે નૃપ ! એવો સંકલ્પ કરીને સ્વયં શ્રીવાસુદેવ ભગવાન
નર અને નારાયણ એવા એ રૂપવાળા પોતાના અવતારને અવતારી પોતાના
સ્વરૂપની સાથે એકતા કરીને, હરિપ્રસાદના હૃદયારવિંદમાં સંકલ્પમાત્રથી
પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. એટલે પ્રથમથીજ પ્રાદુર્ભાવતો પામેલાજ છે પણ હાલ
તેનાં લક્ષણો સાક્ષાત્ પ્રદર્શાવવા લાગ્યા ॥૭૭॥ તે હરિપ્રસાદે તે સમયમાં
એકદમ થએલી અમાનુષી (મનુષ્યોમાં ન હોય એવી) સ્વાવયવલાવણ્ય-
તાથી અને અકસ્માત્ વૃદ્ધિ પામી ગએલી ધન ધાન્યાદિકની સંપદાથી
‘મારે વિષે ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થયોછે’ એમ જાણ્યું ॥૭૮॥ પોતામાં
ભગવાનના આવિર્ભાવનું વિજ્ઞાન થયા પછી હરિપ્રસાદે ભક્તિને પ્રાપ્ત થ-

ધાર મક્કૌ । સા તેન ભૂમૌ શુશુમે શુમાઙ્ગી શ્રીદેવહૂતીવ વિરોચ-
માના ॥૭૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
धर्मस्याध्वत्यामशाप-स्वग्रामप्रत्यागमननिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

સુવ્રત ઉવાચ—एतस्मिन्नन्तरे राजंश्चातुर्वर्ण्यभवासुराः । संहत्य
शतशो देवीमानर्चुर्विन्ध्यवासिनीम् ॥१॥ नवम्यामिषमासस्य शु-
क्लपक्षे महोत्सवः । तेषामभून्मन्दिरेऽपि देव्या दुष्कर्म कुर्वताम्
॥२॥ अजान्सहस्रशोऽवींश्च महिषादीन्नरांस्तथा । हत्वा निवेदया-
मासुर्देव्यै ते च सुराघटान् ॥३॥ अत्वा मांसं सुरां पीत्वा देव्या-
એલા ઋતુકાળના સોળમે દિવસે ગુરૂવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં ભાર્યા ભક્તિમાં
ગર્ભ આરોપણ કર્યો. સર્વલોકનું સમુજ્જવન કરનારા તે ગર્ભવડે અતિશય
દેદીપ્યમાન અને નિર્દોષ હોવાથી શુભ સર્વ શરીરાવયવાળાં ભક્તિદેવી શ્રી-
કપિલરૂપ ગર્ભધારણથી થએલી શોભાએ યુક્ત એવાં દેવહૂતીની પેઠે અત્યંત
શોભવા લાગ્યાં ॥૭૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...ધર્મશાસ્ત્રાધ્યાયમશા-
પ-સ્વગ્રામપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे राजन् ! आ लगवदवतरणसमयनी अंदर
चार वर्षमां जन्मेला दुष्ट आशयवाणा असुरो लगवाननो द्रोह करवाना
वियारथी सोअे सो अेक भील साथे भणी लेगा थधने, विन्ध्यवासिनी
नामनी देवीनुं पूजन करवा लाग्या ॥१॥ पूजननो प्रकार कहेछे—आ-
श्विनमासना शुक्लपक्षनी नवमीअे (नवरात्रनी छेली तिथिअे) देवीना
हिसाप्रधान समाराधनना आनाथी ते दुष्कर्मी असुरोनो महोत्सव देवीनुं
मंदिर के जे हिसा-परदार असंगादि पापकर्म करवाने अनर्ह छे, अेवां
पणु प्रवर्त्यो हतो ॥२॥ ते असुरोअे हनरोहनर अकराओ, घेटाओ अने
पाडाओ विगेरे हणु तथा मनुष्योनेपणु मारीने, तेमनां मांसो देवीने नै-
वेद्यपणु निवेदन कर्या अने हनरोहनर सुराथी लरेला घडाओपणु निवे-
दन कर्या ॥३॥ ते पछी तेज देवीना मंदिरमांज निवेदितावशिष्ट मांसनुं
लक्षण करीने अने सुरापान करीने तेना मदथी उन्मत्त भधने, ते असुरो

ગારે મદોદ્ધતાઃ । સ્વૈરિણીઃ કામિનીશ્ચ સ્ત્રીરુપજગ્મુશ્ચ પુંશ્વલીઃ
 ॥૪॥ અધર્મમિત્થં ચાન્યાયં દૃષ્ટ્વા તેભ્યશ્ચુકોપ સા । કાલીદત્તાય
 તુ ભૂશં તેષામાચાર્યતાધૃતે ॥૫॥ નિશિ સ્વપ્નમુપેત્યામું દેવ્યુવાચ
 ભયઙ્કરા । ત્રિશૂલં કરવાલં ચ વિભ્રત્યારક્તલોચના ॥૬॥ સર્વેઽપિ
 સ્થાસુરા યૂયં નિર્મર્યાદા મદોદ્ધતાઃ । મદુદ્દેશેન કુરુથ સુરામાંસા-
 શનં દ્વિજ ! ॥૭॥ પશુર્હિંસાં નૃહિંસાં ચ પારદાર્યં મદાલયે । કુર્વતો
 નિર્દયાન્ યુષ્માઞ્છપામ્યસુરવશ્ચક ! ॥૮॥ વંશોચ્છેદો હિ સર્વેષાં
 યુષ્માકં તુ ભવિષ્યતિ । ધનવૃત્તિવિનાશશ્ચ નાશમેષ્યથ ચ દ્રુતમ્

સ્વૈરિણી કામિની અને પુંશ્વલી સ્ત્રીઓની સાથે સંલોગ દેવીના મંદિરમાંજ
 કરવા લાગ્યા—‘આ સર્વે દેવીનું પ્રીણુન છે’ એવા દુરાચરથી કરવા લાગ્યા ॥૪॥
 દેવીતો આવો અધર્મ (પશુહિંસા—માંસલક્ષણ—સુરાપાનરૂપ) અને અન્યાય
 (દેવીમંદિરમાં પરસ્ત્રીસંલોગરૂપ) સાક્ષાત્ જોધને, તે અસુરો ઉપર મહા-
 ક્રોધ પામીને, જાણે ક્રોધાગ્નિથી તે સર્વેને આળી દેશે કે શું? એવી થઈને,
 તે અસુરોનો અગ્રેસર ગુરૂ કાળીદત્ત ઉપરતો અત્યંત ક્રોધ પામીને, રાત્રિએ
 તેના સ્વપ્નામાં આવીને, લયંકર રૂપ પ્રકટ કરીને ત્રિશૂળ અને તરવાર ધા-
 રણ કરી ક્રોધથી લાલચોળ લોચનવાળી થઈને એમ બોલી કે—॥૫-૬॥ હે
 દ્વિજ ! તમો સર્વેપણ અસુરાંશો હોધને શાસ્ત્રોક્ત વિધિનિષેધરૂપ ધર્મમર્યા-
 દાનું ઉલ્લંઘન કરીને મદોદ્ધત થઈને મારા મિથ્યા મિષથી મને અનિષ્ટ સુરા-
 પાન અને માંસલક્ષણ કરો છો. અર્થાત્ ક્યારેયપણ સુરાદિકનું નહિ લક્ષણ
 કરનારી અને તેને નહિ લાયક અને તેના દર્શનથીપણ બિભિત્સા પામનારી
 હું તે માંડે નિમિત્ત કરીને કેવળ રસ લોલુપતાથીજ આ પાપ તમો કરો છો ॥
 હે અસુરવંચક ! (તું તો અસુરોને પણ ઠગનારો અસુરનોપણ અસુર છું
 અર્થાત્ અતિપાપિષ્ટ છું) વળી મને અનિષ્ટ અજ્ઞાતિ પશુઓની હિંસા,
 મનુષ્યાહિંસા અને પરાંગનાસંગ મારાજ મંદિરમાં કરો છો. માટે નિર્દય એવા
 તમો સર્વ અસુરોને હું શાપ આપું છું ॥૭-૮॥ તમારા સર્વેનાપણ વંશનો
 વિનાશ થશે. તથા પોતપોતાના ઘરમાં વર્તતાં ધન અને વર્ષાસન—ક્ષેત્રાદિ-
 રૂપ જીવિકાવૃત્તિનો વિનાશ થશે તથા તમો સર્વેપણ સ્વદેય સમયમાં નાંશ

॥૯॥ અદ્યારમ્ય ચ મત્પૂજાં યથા યૂયં સુરાદિભિઃ । પૃથિવ્યાં ચે
કરિષ્યન્તિ બ્રાહ્મણક્ષત્રિયાદયઃ ॥૧૦॥ યુષ્માકમિવ તેષાં ચ વંશો-
ચ્છેદો ભવિષ્યતિ । ધનધાન્યાદિહીનાસ્તે યાસ્યન્તિ નરકાન્મૃતાઃ
॥૧૧॥ યુષ્મત્પૂર્વરિપુઃ કૃષ્ણો ધર્માદ્ભક્તૌ સ કૌસલાત્ । ભૂત્વા હ-
રિર્બુદ્ધિશસ્ત્રો યુષ્માનુન્મૂલયિષ્યતિ ॥૧૨॥ પર્યટન્પૃથિવીં સર્વાં
લીનાન્યુષ્માનિતસ્તતઃ । એકૈકશોઽપિ સોઽન્વિષ્ય કર્તા નિર્મૂલનં
હિ વઃ ॥૧૩॥ યુષ્મત્સાહાય્યકર્તારો યે ચ ભૂપતયઃ ક્ષિતૌ । સન્તિ
તેઽપિ યથા યૂયં વિનહ્ન્યન્તિ ન સંશયઃ ॥૧૪॥ રાજા તામ્રમુખઃ
કશ્ચિત્પાવન્યા દિશ આગતઃ । તાન્વશીકૃત્ય સહસ્રા ભોક્ષ્યત્ય-

પામશો. હિ-નિશ્ચે, એમાં સંશય નથી ॥૯॥ આ અસુરોનાં આચરણુ અવ-
લોડીને અથવા એમણે કરેલા અંથોને વાંચીને એમણે આચરેલા અનાચારને
કરવા ઈચ્છતા અને કરશે એવાને પણ એ શ્લોકથી દેવી શાપ આપેછે-
તમારી માફક બીજા જે કોઈ બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો વિગેરે પુરૂષો
આ દિવસને આરંભીને પૃથ્વીઉપર મુરામાંસવડે માફ પૂજન કરશે તેમના
વંશનોપણુ વિનાશ તમારી પેઠેજ થશે. તથા તે પુરૂષો ધન-ધાન્ય-વૃત્તિ-
વિગેરેએ વિહીન થઈ જશે તથા તત્કાળ મરણુ પામીને રૌરવાદિ નરકોને
પામશે ॥૧૦-૧૧॥ અમારો વિનાશ એકદમ કેમ થશે ? તો કહુંછું—જે
તમારો પૂર્વરિપુ ભગવાન્ કૃષ્ણ છે એજ કોસલદેશમાં જન્મેલા ધર્મદેવ
નામના કોઈ વિપ્રથકી તેની ભાર્યા ભક્તિમાં હરિનામથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને,
પોતે શસ્ત્રધારી નહિ થશે પણ અમાનુષી બુદ્ધિરૂપી શસ્ત્રથીજ તમારો સર્વેનો
સમૂળ સંહાર કરશે. તે શ્રીહરિ સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વી ઉપર પર્યટન કરવા
પૂર્વક, તેના ભયને લીધે જ્યાં ત્યાં સંતાઈ રહેલા પણ તમો સર્વેને એક
એકને ગોતીગોતીને, નિર્મૂળ નાશ કરશે ॥૧૨-૧૩॥ ભૂમિઉપર તમારા જે
સહાયભૂત ભૂપતિઓ છે તેપણુ તમારી માફક નાશ પામશે એમાં સંશય
નથી ॥૧૪॥ પરલાઘ્યોપજીવી અમો વિપ્રોનો વિનાશ તો થાય પણ અધી-
શ્વરપણુ પ્રભાઓના પ્રશાસક નૃપોનો નાશ શી રીતે થાય ? એમ કહેતા હો
તો હું કહુંછું—રક્ત મુખવાળો કોઈક રાજા વાયવ્ય દિગન્તથકી આવીને અક-

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्सङ्गिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम्

प्रथमप्रकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरभाषासहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

अजेन्द्रप्रसादाचार्यमहाराजश्रीनी आज्ञार्थी

बडतालमेनेजींग ट्रस्टी बोर्ड बती

सारंगपुरमंदिर तरफथीछपावी प्रसिद्धकर्ता

सारंगपुर मंदिर

प. भ. कोठारी स्वामी गोविंदप्रसादवासजी

तथा ओईस्ट की. कीशोर भगत

सारिका धर्म ग्रन्थों ऑफिसेट प्रोसेस (मुद्रित)

संवत् २००३ ई.) किंमत रु. १००००० सन १९८६

સ્થિલમેદિનીમ્ ॥૧૫॥ પૂર્વં શઘ્વા તુ સા દેવી રુષ્ટા તેભ્યસ્તિરોદધે ।
 કાલીદત્તોઽતિસન્નસ્તસ્તચ્છુત્વાઽજાગરીનૃપ ! ॥૧૬॥ સર્વેભ્યઃ ક-
 થયામાસ સોઽસુરેભ્યોઽમ્બિકાવચઃ । શ્રુત્વા તદ્વેપમાનાસ્તે જા-
 તાશ્ચિન્તાવ્યથાકુલાઃ ॥૧૭॥ સ્વકર્મોપસ્થિતં શાપમનિવાર્યં હિ
 સાધનૈઃ । મત્વા ક્ષમાપયામાસુસ્તાં ભૂદ્વાણઘૃષાદિભિઃ ॥૧૮॥ તતઃ
 શાપપ્રતીકારં સ્વસ્થશક્ત્યા ચિકીર્ષવઃ । સર્વે વિચારયાશ્ચકુરન્તિ-
 કોપસ્થિતાપદઃ ॥૧૯॥ ઉત્પાદ્ય કૃત્યાસ્તામિશ્ર શસ્ત્રૈરશ્ત્રૈશ્ચ સા-
 ધિતૈઃ । વીરૈર્મન્ત્રૈશ્ચ યન્ત્રૈર્વા હરિર્ઘાત્યઃ સ શૈશવે ॥૨૦॥ વિવૃદ્ધવ-

સ્માત્ હણુતાં બાકી રહેલા અસુર ભૂપતિઓને સ્વશાસનવશવર્તી કરીને
 અભિલ પૃથ્વીને ભોગવશે. (એને વશ વર્તવાપણું એજ એમનું મરણ છે)
 ॥૧૫॥ હે નૃપ ! કોપ પામેલી તે વિંધ્યવાસિની દેવી તો આ પ્રકારે શાપ
 આપીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ. કાળીદત્તતો દેવીનો દાડણુ શાપ સાંભળીને
 અંતરમાં અતિશય ત્રાસ પામીને સ્વપ્રામાંથી એકદમ ભગી ગયો ॥૧૬॥
 ભગેલો તે કાળીદત્ત કોપ પામેલી અંબિકાદેવીનું પૂર્વોક્ત શાપવચન પોતાના
 અનુચર સર્વ અસુરોને કહેવા લાગ્યો. સર્વ કોઈ તે અસુરો ગુરૂ કાળીદત્તનું
 વચન સાંભળીને ભયથી થરથર કંપવા લાગ્યા અને અંતરમાં ચિંતા તથા
 વ્યથાથી વ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૧૭॥ તેપછી તે તમામ અસુરો પોતાનાજ
 પાપકર્મોથી પ્રાપ્ત થએલા શાપને તપ વ્રત વિગેરે ઉપાયોથી અનિવાર્ય નિ-
 શ્ચય કરીને, એજ દેવીની પૃથ્વી ઉપર દ્રાણુ (નાસિક) ઘર્ષણ, દાંતમાં
 ઘાસ ગ્રહણ વિગેરે વ્યાપારોવડે ક્ષમા માગવા મંડ્યા ॥૧૮॥ તેપછી પોતાના
 ક્ષમાના ઉપાયો નિષ્ફળ થતા બેધને પૂર્વ વૈરવાસનાના વેગથી કોપવેગને
 પામીને, સ્વસ્વશાપના નિરાકરણનો ઉપાય સ્વસ્વબુદ્ધિશક્તિને અનુસારે
 કરવાને ઇચ્છતા, મૂઠ અને અતિસમીપમાં ઉપસ્થિત થઈ છે આપદાઓ
 જેમને, એવા અસુરો એક બીજા ભેગા થઈને મંત્રવિચાર કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥
 વિચારનો પ્રકાર એ શ્લોકથી કહેછે-જે હરિ અવતરશે તેને બાળ વયમાંજ
 આપણે ઉત્પન્ન કરેલી કૃત્યાઓ, સાધિત-તૈયાર કરેલાં શસ્ત્રો, સાધિત-
 પ્રયોગની યોગ્યતા પમાડેલાં અસ્ત્રો, સાધિત-વશ કરેલા વૈતાળ વિગેરે

લમિત્રાદિઃ પ્રતિકર્તું ન શક્યતે । રિપુસ્તતો બાલમેવ તં હનિષ્યામ
 ઉચતાઃ ॥૨૧॥ ઇતિ નિશ્ચિત્ય જગ્મુસ્તે સ્વં સ્વ સ્થાનં વૃષદ્વિષઃ ।
 પ્રતીક્ષમાણાસ્તજન્મ કૃત્યોત્પાદાદિમાનસાઃ ॥૨૨॥ નિજારિજન્મ-
 સ્વવધપ્રતિજ્ઞાશ્રુતિસ્વદ્વૈર્યભરા ધરાયામ્ । ચિન્તાજ્વરાર્તાઃ સમયં
 કથન્નિત્તેઽહાનિ નિન્યુર્યુગસામ્યભાજિ ॥૨૩॥ તદ્ગ્રીતિહીનઃ સ હરિ-
 પ્રસાદો વ્રતં ગણેશસ્ય નમસ્યમાસે । પૂજોત્સવં ચાશ્વિનમાસિ ચક્રે
 મરુત્સુતસ્યાપિ યથાવિધાનમ્ ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે
 ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણેઽસુરાણાં વિન્ધ્યવાસિનીશાપો નામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથ પ્રેમવતી ગર્ભે વિભ્રતી સાઽભવત્ ક્ષિતૌ । દે-

વીરો, સાધિત-સાધેલા મંત્રો તથા યંત્રો, ઇત્યાદિકવડે હણવો ॥૨૦॥ ‘આ
 બાળક છે તે શું કરી શકનાર છે’ એમ સમજીને એની ઉપેક્ષા ન કરવી.
 કેમકે બળ-શરીરશક્તિ, સુહૃદો અને ધનાદિકની વિશેષ વૃદ્ધિ પામતાં પછી
 રિપુનો પરાભવ કરી શકાશે નહિ, માટે આપણે સર્વે એના વધના ઉઘોગી
 થઈને, તે હરિને બાળ વયમાં જ કૃત્યાદિકની પાસે મારી નંખાવીશું ॥૨૧॥
 હે રાજન્! ધર્મદ્વેષી અસુરો એવો નિશ્ચય કરીને, પછીથી શ્રીહરિના જ-
 ન્મની વાટ જોતા થકા કૃત્યાનળનું ઉત્પાદન, વીરવશ્ચીકરણ વિગેરેમાં
 આસક્તમનવાળા થઈ પોતપોતાને સ્થાનકે ચાલ્યા ગયા ॥૨૨॥ પૃથ્વીઉપર
 પોતાના રિપુ કૃષ્ણનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો અને તેમણે કરેલી પોતાના વધની
 પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, જેમનું મહાધૈર્ય છુટી ગયું છે, ચિંતારૂપ જ્વર ચઢી
 જવાથી અપાર પીડા પામેલા અને ભયને લીધે મનમાં ઉદ્વિગ્ન થએલા તે
 અસુરો દિવસોને યુગસહસ્રને સમાનપણે મહાકષ્ટથી કાઢવા લાગ્યા અર્થાત્
 એકએક દિવસ યુગ જેટલો જણાવા લાગ્યો ॥૨૩॥ હરિપ્રસાદ વિપ્રે તો
 અસુરભયે રહિત થઈને, ભાદ્રપદમાસમાં ગણપતિનું વ્રત અને આશ્વિનમા-
 સમાં માતૃતિપૂજનમહોત્સવ યથાવિધિ કર્યો ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજી-
 વને...અસુરાણાં વિન્ધ્યવાસિનીશાપનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! ત્યારપછી ભગવાનનો અનુપ્રવેશ

વમાતેવ સર્વાસાં માનનીયા હિ યોષિતામ્ ॥૧॥ સા ચ તં જગદા-
ધારં નારાયણમધીશ્વરમ્ । ગર્ભે દધાના સહસા વભૂવેન્દુસમ-
દ્યુતિઃ ॥૨॥ અક્ષણે સંસ્થિતાં તાં ચ દદૃશુઃ સહ્વશો જનાઃ । ઇત-
સ્તતઃ સમાગત્ય સવિસ્મયમતદ્વિદઃ ॥૩॥ અન્તર્વલી સલજ્ઞા ચ
સ્વકાન્ત્યા તિમિરં ઘ્ર્ણતી । સ્વદિદ્શુઃ જનૌઘાતાં નિર્યયૌ ન ગૃહા-
દ્વહિઃ ॥૪॥ સ ચ દ્વિજો વેદગર્ભી સાવિત્રીમિવ તાં સ્ત્રિયમ્ । વિ-

જેમાં છે એવો ગર્ભ, જે પતિએ પોતામાં આરોપણ કર્યો છે તેને ધારણ
કરતાં તે પ્રેમવતી તે સમયમાં દેવમાતા અદિતિની પેઠે પૃથ્વીમાં સર્વકોઈ
સ્ત્રીઓએ સત્કાર તથા પૂજન કરવા લાયક થયાં ॥૧॥ સર્વના અધીશ્વર, સકળ
જગતના આધારભૂત-અર્થાત્ સર્વની અંદર આત્માપણે અનુપ્રવેશ કરીને
સર્વના ધારક અને બહારપણે વ્યાપ્ત હોવાથી સકળ જગત્ જેનું આધાર-
ભૂત છે એટલે સર્વની અંદર બહાર વ્યાપીને રહેલા. ‘અંતર્બહિશ્ચ તત્સર્વં
વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ માટેજ ‘નારાયણ’ એવા અસાધારણ યોગરૂઢ
નામથી વેદાંતમાં વિખ્યાત. નરનો સમૂહ તે નાર કહેવાય અર્થાત્ અખિલ
પ્રપંચ. તેના અયન-અંતરાત્માપણે આશ્રયભૂત. અને નાર અયન-બહાર
વ્યાપ્ત હોવાથી આશ્રય જેનું છે તે નારાયણ કહેવાય. એવો નારાયણ
શબ્દનો અવયવાર્થ છે. આ શબ્દની સર્વેશ્વર સર્વાન્તર્યામી પરંબ્રહ્મ દેવતા-
વિશેષમાં રૂઢિપણુ પ્રસિદ્ધ છે. એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને ગર્ભમાં ધારણ
કરવાથી ભક્તિદેવી એકદમ ચંદ્રચંદ્રિકાપેઠે જોનારા જનોના નયનને આ-
હ્વાદ આપનારી શ્વેત કાંતિવાળાં થઈ ગયાં ॥૨॥ પ્રેમવતીની અનન્યસા-
માન્ય અપૂર્વ શરીરશોભાને સાંભળીને, સર્વજનાહ્વાદક શરીરસૌન્દર્યનું
કારણ નહિ જાણવાથી વિસ્મય પામીને, સર્વ કોઈ જનો કુતૂહળથી જ્યાં
ત્યાંથી ટોળે મળીને ત્યાં આવીને, તે સમયમાં ઘરના આંગણમાં બેઠેલાં
ભક્તિને સવિસ્મય જોવા લાગ્યા ॥૩॥ ગર્ભિણી ભક્તિદેવીતો પ્રતિદિન આ-
વતા, પોતાને જોવામાટે ઈચ્છતા જનોનાં ટોળેટોળાંથી ખીડા પામીને,
ગર્ભધારણ અથવા સ્વભાવથી લજ્જા પામીને, પોતાના શરીરમાંથી નીક-
ળતા તેજઃપુંજથી ઘરની અંદર રહેલા અંધકારને અપહરણ કરતાં થકાં

લોક્ય વિસયં પ્રાપ મહાન્તં હર્ષમેવ ચ ॥૫॥ તાં ચ તેજસ્વિનીં દૃષ્ટ્વા
સ્ત્રિયોઽન્યાઃ સસ્મિતાનનામ્ । કાપ્યદૃષ્ટચરીં તન્વીમન્યોન્યં પ્રોચુ-
રાદતાઃ ॥૬॥ અહો !! બહ્વયઃ સ્ત્રિયો દૃષ્ટા અન્તર્વહ્યોઽન્ન ભૂતલે ।
પતાદશી તુ ન કાપિ દૃષ્ટાઽસ્માભિઃ શ્રુતાપિ વા ॥૭॥ રૂદ્રમૂષા
સુરૈર્વન્દ્યા સા માસિ દશમે તતઃ । અરિષ્ટગેહે ન્યવસન્મુહૂર્તે બ્રાહ્મ-
ણોદિતે ॥૮॥ સોષ્યન્તીર્કર્મસામગ્રીં દેવોઽપિ સમસાધયત્ । સા-

ઘરથી બહાર નીકળ્યાંજ નહિ ॥૪॥ તે હરિપ્રસાદશર્મા વેદ જેના ગર્ભમાં
છે એવી બ્રહ્મપત્ની સાવિત્રી હોય ને શું? એમ રહેલાં પત્ની પ્રેમવતીને
જોધનેજ અતિશય આશ્ચર્ય અને આનંદને પામ્યા ॥૫॥ આહ્વાદક અપૂર્વ
તેજે યુક્ત, મંદ સ્મિત (હાસ)વડે મનોહર મુખવાળાં, કોઈપણ સ્થળમાં
ક્યારેયપણ નહિ જોએલાં તન્વી-વિરલ (નાજુક અથવા દુર્લભ) એવાં
લક્ષિદેવીને જોધને, બીજી સ્ત્રીયો અન્યોઅન્ય આદરભાવથી એમ કહેવા
લાગી કે-અહો !! આવી વનિતા કોઈપણ સ્થળમાં પૂર્વે દેખી નથી. આ
ભૂતળઉપર આપણે ગર્ભિણીઓતો ઘણી દેખી છે પણ અમાનુષી કાંતિવાળી
આવી ક્યાંયપણ દેખવામાં આવી નથી. કિં બહુના સાંભળવામાંપણ આવી
નથી. એટલે સ્વર્ગાદિકમાંપણ નથી. હોય તો સાંભળવામાં આવેજ, માટે
આતો અહો-અતિ આશ્ચર્ય છે ॥૬-૭॥ હે રાજન્! આવું સર્વને આશ્ચર્ય
કરનારું જે શરીરસૌન્દર્ય તેણે યુક્ત અને દેવતાઓએ લગવાનનો પ્રસવ કર-
નારાં હોવાથી વંદના કરવા યોગ્ય લક્ષિદેવીએ ગર્ભસમયની નિરતિશય શોભા
સંપત્તિ થયા પછી દશમો માસ આવતાં કાળવિશેષના વિજ્ઞાનવાળા વિપ્રોએ
દશવિલા શુભ મુહૂર્તમાં સૂતિકાગૃહમાં નિવાસ કર્યો. સૂતિકાગૃહ પ્રવેશમાં
ગર્ગ-રોહિણ્યૈન્દવપૌષ્ણેષુ સ્વાતીવાહનયોરપિ । પુનર્વસૌ પુલ્લહસ્તધનિષ્ઠાસૂ-
ત્તરાસુ ચ । મૈત્રે ત્વાદ્દે તથાઽશ્વિન્યાં સૂતિકાગારવેશનમ્' એમ કહેછે. તે
સૂતિકાગૃહ નૈઋત કોણમાં જાણવું 'વારુણ્યાં મોજનગૃહં નૈર્ઋત્યાં સૂતિકા-
ગૃહં' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે ॥૮॥ હે નૃપ! દેવશર્મા જેમનું બીજું નામ છે એવા
હરિપ્રસાદવિપ્રેપણ સુખેથી પ્રસવ થવા સાડ શાસ્ત્રમાં કહેલા સોષ્યન્તી ના-
મના કર્મવિશેષમાં (હોમપ્રયોગવિધિમાં) ઉપયોગી ઘૃતાદિ સામગ્રી સંગ્રહ

વિકાઘા યોષિતશ્ચ સુજ્ઞાસ્ત્રાવસનૃપ ! ॥૯॥ અથાતિશોભનઃ
કાલઃ સર્વમક્કલકારણમ્ । અભવત્સહસા યેન સર્વ આસન્સુવિ-
સિતાઃ ॥૧૦॥ આવિર્ભાવસ્ય સમયે હરેઃ સાક્ષાત્સુખામ્બુધેઃ । આ-
નન્દ એવ ત્રૈલોક્યે પ્રાવર્તત હ સર્વતઃ ॥૧૧॥ ધર્માલયં વિષ્ણુવિરિ-
શ્ચરુદ્રા ઇન્દ્રાદયો દિક્પતયશ્ચ સર્વે । વિજ્ઞાય સર્વજ્ઞતયૈવ ભાવ્યં
પ્રાકટ્યમાનન્દનિધેઃ સમીયુઃ ॥૧૨॥ દેવાશ્ચ તે સ્વસ્વવિમાનસંસ્થાઃ
પ્રાકટ્યમાત્માધિપતેઃ સયોષાઃ । પ્રતીક્ષમાણા ગગને હિ તસ્થુસ્ત-
દ્વેશ્મમાત્રાર્પિતદીર્ઘનેત્રાઃ ॥૧૩॥ ભક્તેરજ્ઞાત્તદાનીં સકલતનુભૂતા-

કરી રાખી મુકી. સોળ્યન્તીહોમ કૃત્યથિતામણિમાં 'અથ સોળ્યન્તીહોમ'
ધ્યાદિકથી કહ્યોછે. તેનો નિર્ણય તથા પ્રયોગવિધિ તેથીજ જાણવો. અને
તે સૂતિકાગૃહમાં સુજ્ઞા-સુખપ્રસૂતિ કરનારા તાત્કાલિક ક્રિયાવિશેષોમાં
કુશળ, સાવિકા-પ્રસવ કરાવનારી વિગેરે વનિતાઓ પણ રહી હતી ॥૯॥
અથ-સુખપ્રસવસાડ દૃષ્ટાદૃષ્ટ ઉપકરણની સંપત્તિ થયા પછી સર્વકોઈના
મંગળમાં કારણભૂત અને સર્વમંગળમાં કારણભૂત, માટેજ અતિશોભન,
(અતિશુભ નિમિત્તને સૂચવનારો) ભગવદવતરણસમય એકદમ અતિ
સમીપમાં આવી ગયો. જે સમય સર્વને નિરતિશય વિસ્મય કરનારો થયો
॥૧૦॥ સુખસાગર શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ આવિર્ભાવનો સમય આવતાં ત્રિલો-
કીની અંદર રહેલાં સર્વ સ્થાનોમાંપણુ આનંદ આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો ॥૧૧॥
તે સમયમાં સર્ગાદિકના કર્તા બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ તથા સર્વે ઇન્દ્રાદિક
દિગ્પતિ દેવતાઓ આનંદનિધિ કૃષ્ણનું થનારૂં પ્રાકટ્ય પ્રભુપ્રસાદથી પ્રાપ્ત
થએલી સર્વજ્ઞતાથી જાણી જાઘને, તેમના દર્શન માટે ધર્મદેવના ઘર પ્રત્યે
આવ્યા ॥૧૨॥ તે તમામ દેવતાઓ પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે પોતપોતાના
વિમાનમાં રહીને સર્વાન્તરાત્મા શ્રીહરિના પ્રાકટ્યની વાટ જોતા થકા, ધર્મ
દેવના ભવન ઉપરજ દર્શનસાડ એક દત્ત દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા હોઈને ગગન-
તળમાં રહ્યા ॥૧૩॥ સર્વ શરીરિઓનાં જે અંતરમાં અનાદિકાળથી જીવ-
સાથે એક થઈને રહેલાં અતિગહન (વજ્રસાર) અજ્ઞાનરૂપ અંધકારો છે
તથા ગિરિગુહાની અંદર વર્તનારાં તેમજ દિગન્તમાં વર્તનારાં જે રાત્રિ

માન્તરાણાં ઘનાનાં બાહ્યાનાં ચાપ્યકસ્માત્ક્ષયપદુ તમસાં તેજ
આવિર્વભૂવ । ગેહં તદ્વાપ્ય સર્વં સિતતરમમલં ગાઢમાનન્દરૂપં
વ્યાપચ્ચાઽઽબ્રહ્મલોકાત્સકલસુરનરાન્ ભૂરિ વિસ્માપયત્તત્ ॥૧૪॥
તત્કોટિકોટ્યગ્નિરવીન્દુસદ્ભૂતેજોધિકં તેજ ઊરુપ્રકાશમ્ । તતોઽ-
ણ્ડગોલાવરણાનિ ચાષ્ઠૌ વ્યાપત્સમન્તાદપિ વર્ધમાનમ્ ॥૧૫॥
તત્સચ્ચિદાનન્દમયં હિ તેજઃ સર્વૈઃ સમન્તાદ્દશે ન ચાન્યત્ ।
નોર્ધ્વં ન ચાધો ન તથાન્તરાલં સ્વર્ગો ન ભૂમિર્ન દિશશ્ચ દૃષ્ટાઃ
॥૧૬॥ તત્રાગતા યે નિજશક્તિયુક્તાઃ પુરૈવ તદ્ધ્યાનબલેન બુધ્ધ્વા ।

વિગેરેનાં બાહ્ય ગાઢાંધકારો છે તે તમામનો તત્કાળ વિનાશ કરવામાં સમર્થ
અપૂર્વ કોઈ તેજ તે સમયમાં ભક્તિદેવીના અંગમાંથી અકસ્માત્ આવિર્ભાવ
થયું. અતિશય શ્વેત, પ્રકાશમાન, સકળહૈયવિરોધિ હોવાથી નિર્મળ, ગાઢ,
આનંદમય તે તેજ પ્રથમ ધર્મદેવના આખા ભવનમાં વ્યાપીને ત્યાંથી વૃદ્ધિ
પામતું થકુ સકળ સુરનરોને વિશેષ વિસ્મિત કરવા પૂર્વક અહ્મભુવનપર્યંત
તેની અંદર રહેલા અખિલ લોકમાં વ્યાપી ગયું ॥૧૪॥ કેવળ અખિલ લો-
કમાં વ્યાપી ગયું એટલુંજ નહિ કિંતુ એકસાથે ઉદય પામેલા કોટીકોટી સૂર્ય
ચંદ્ર અગ્નિસમુદાયને પણ સર્વથા પરાભવ કરનાર, માટેજ સર્વાતિશાયી
પ્રકાશમાન એવું તે તેજ ત્યાંથી વૃદ્ધિ પામતું થકુ અહ્મભુવનથકીપણુ આ-
ગળ પ્રસરતાં અંડગોલકમાં અવનિ આદિક અષ્ટ આવરણોમાંપણુ ચારેતરફ
વ્યાપી ગયું ॥૧૫॥ તે તેજ અગ્નિ આદિકના જેવું જડ નહિ પરંતુ સચ્ચિ-
દાનંદમય છે. સત્-સકળ કાર્યમાં અનુગત જે સત્તા તે લક્ષણ જેનું છે
એવું જે સૂક્ષ્મ રૂપ તેણે સંપન્ન. ચિત્-ચિન્મય અને આનંદમય છે. આવું
એકલું તેજજ સર્વતોવ્યાપી તે સમયમાં દેવાદિક સર્વેએ દીકું પણ તે સી-
વાય બીજું કાંઈપણુ દીકું નહિ. (અન્ય શબ્દનું વિવરણ કરેછે) ઊર્ધ્વલોક
અધોલોક અને અંતરાળવર્તી જે કાંઈ છે તેપણુ ન દીકું. સ્વર્ગલોક અને
ભૂલોક ન દીકા. તેમજ દશ દિશાઓપણુ ન દીકી કિંતુ કેવળ તેજજ જો-
વામાં આવ્યું ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનબળથી (સર્વજ્ઞતાથી) સર્વેશ્વર શ્રી-
હરિનું પ્રાકટ્ય પ્રથમથી જાણીને પોતાપોતાની પત્નીઓએ સહિત ભવઅહ્માદિ

પ્રાકટ્યમીશસ્ય વિધીશ્વરાદ્યા દેવાસ્તદાલોક્ય વિસિસ્મિરે તે
॥૧૭॥ ઉત્પત્તિનાશસ્થિતિહેતવોઽપિ બ્રહ્માદયસ્તે ચ સમસ્તદેવ્યઃ ।
સર્વેઽપિ તેજઃપ્રતિરુદ્ધનેત્રા જ્ઞાત્વાઽઽગતં તં પ્રભુમીડતે સ્મ ॥૧૮॥
દેવા ઝુઘુઃ—નમસ્તેજસ્તેજઃ ! પરમમહાસેઽસ્પૃષ્ટતમસે નમો માયામા-

ને દેવતાઓ ધર્મદેવના ભવન સમીપે આવી રહ્યા હતા તે સર્વે પૂર્વે વર્ણવેલું
તેજ બેધને અતિશય વિસ્મય પામ્યા ॥૧૭॥ સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને સંહારમાં
સમર્થ એવાપણુ ભવબ્રહ્માદિ દેવો તથા સર્વે ઇન્દ્રાદિદેવો અને તેમની સમસ્ત
દેવીઓ પૂર્વોક્ત તેજઃપુંજથી આવરિત નેત્રવાળા થવાથી સર્વકારણના કારણ
પ્રભુ પરમાત્માને પ્રકટપણાને પામેલા બાણીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥

હે ભગવન્ ! તમો તેજના તેજ છો એટલે સર્વ પ્રકાશક સૂર્યાદિકનાપણુ
પ્રકાશક છો, 'યસ્ય માત્તા સર્વમિદં વિભાતિ' એમ શ્રુતિ કહેછે. તમો પરમ
મહત્ (તેજ) છો, એટલે આપ સર્વપ્રકાશક હોવાથી અક્ષરાદિ અખિલ
તેજસ્વીઓથક્રીપણુ ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા છો અર્થાત્ તમારું તેજ બીજાં તેજને
પરાભવ કરનાર હોવાથી સર્વોત્તમ છે, 'ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં
નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ' એમ શ્રુતિ કહેછે. મારેજ આપ સર્વને
અભિભવ કરનારા માયાના ગુણથી નહિ સ્પર્શ પામેલા છો 'નિર્ગુણં નિર-
જનં' 'ન યત્ર શ્રૂયતે માયા લોકસૃષ્ટિવિકલ્પના' 'સત્ત્વાદયો ન સન્તીશે યત્ર
ચ પ્રાકૃતા ગુણાઃ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. એવા આપને નમસ્કાર કરીએ
છીએ. વળી માયા-અવિદ્યા અને અમાયા-માયાવિરોધિની વિદ્યા, તેમાં
પર-આસક્ત, એટલે અવિદ્યાનિષ્ઠ અને વિદ્યાનિષ્ઠ. અર્થાત્ ખુલુક્ષુ મુમુક્ષુ
એવા પુરૂષોએ પોતપોતાના અભીષ્ટની સિદ્ધિમાટે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે દિવ્ય
મનોહર મૂર્તિ જેમની. અથવા-માયા-માયાની અધિષ્ઠાત્રી સ્વશક્તિ અને
માયાથી પર અક્ષરસ્વરૂપ પુરૂષે ધ્યાન કરવા યોગ્ય મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને નમસ્કાર છે. તથા ભૂતેભૂતે-પ્રત્યેક વસ્તુમાં વા પ્રત્યેક કાર્યમાં
વા પ્રત્યેક પ્રાણીજાતમાં અંતઃપ્રવેશ કરીને સર્વને નિયમન કરો છો એવા
આપને પ્રણામ છે, 'અન્તઃપ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા' 'પૃથ્થ્થ વા અક્ષ-
રસ્ય પ્રશાસને ગાર્ગિ દ્યાવાપ્રથિવી વિદ્યતે તિષ્ઠતઃ' પૃથ્થ વા અક્ષરસ્ય પ્રશા-

યાપરપુરુષસચ્ચિન્ત્યવપુષે। નમો ભૂતેભૂતે નિયમનવિધૌ ચ સ્થિતવતે
નમો ભૂયોભૂયઃ પરમપુરુષાનન્તગુણ ! તે ॥૧૯॥ યથૈકસ્યાપ્યસ્તિ પ્ર-
કટસિંહ કુર્યાં યદિ તથા સ્વરોમ્ણસ્તેજસ્ત્વં તદપિ પરપુમ્મિસ્તદપ-
રમ્ । ન કિંચિદ્વીક્ષ્યેત પ્રભવ દ્વહ કિં તર્હિ વિબુધાસ્તતો જાતાજ્ઞા-
તાસ્ત્રિગુણમતયસ્ત્વામવસિતુમ્ ॥૨૦॥ વયં ત્વેતત્તેજોમયજલધિ-

સને ગાર્ગિ સૂર્યાચન્દ્રમસૌ વિદ્યતૌ સિદ્યતઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. તથા તમો
અનંતગુણુ છો એટલે તમારા ગુણુનો અંત નથી, માટેજ અનંત નામથી કહે-
વાઓછો 'અનન્તગુણવાદ્યમનન્તમાહુઃ' 'યદેકૈકગુણપ્રાન્તે શ્રાન્તા નિગમ-
ન્દિનઃ' 'યત્તો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે.
તથા તમો ક્ષરાક્ષર પુરૂષથકી વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ છો, 'યસ્યાક્ષ-
રમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષો-
ત્તમઃ ॥ ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ' ઇત્યાદિ ગીતા કહેછે. એવા
આપને વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૧૯॥ હે ભગવન્ ! અનવધિક
તેજોરાશિ તમોને તત્ત્વથી નિશ્ચય કરવા માટે અમો શા લેખામાં છીએ ?
કેમકે આપના રોમોને મધ્યે એકપણ રોમનું જેવું તેજ છે તેવું જો આ સ્થ-
ળમાં તમો પ્રકટ કરોતો તે તેજથી અભિભૂત દૃષ્ટિશક્તિવાળા માયાથકી પર
અક્ષરાત્મા પુરૂષોપણુ તેજ સીવાય બીજું (તેના આશ્રયભૂત તમારું સ્વ-
રૂપ) કિંચિતપણુ જોવામાટે સમર્થ થાય નહિ, તો તેમાં આપે આરોપિત શ-
ક્તિવાળા અક્ષરાત્મા પુરૂષથકી થએલો જે પ્રધાન પુરૂષ, તેથકી વૈરાજપુરૂષ-
દ્વારા થએલા, આ લોકમાં વર્તતા ત્રિગુણવશવર્તી બ્રહ્માદિક અમો દેવતાઓ
પુરૂષોત્તમ આપને સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ વિગેરેથી યથાર્થપણે
નિશ્ચયપૂર્વક જોવામાટે કેમ સમર્થ થઈએ ? નજ થઈ શકીએ ॥૨૦॥ આ
આપના દિવ્યતેજરૂપ સમુદ્રમાં ડુબી ગએલા અંડ કટાહની આભ્યંતર પ-
ડેલા અર્થાત્ તમારા તેજરૂપ સમુદ્રના એક દેશમાં ભુડી ગએલા બ્રહ્માંડના
એક દેશમાં પડી રહેલા અમોતો તે તેજથકી બીજું કંઈ પણ જોતા
નથી-પર-દૂર રહેલું વસ્તુ કે અપર-સમીપે રહેલું વસ્તુ દેખતા નથી.
આત્મીય કે અનાત્મીય જનનેપણુ જોતા નથી. કિં બહુના પોતાના વપુને

મગ્નાણ્ડપતિતા ન પશ્યામઃ કિંચિત્પરમપરમન્યં ન ચ નિજમ્ ।
સ્વકીયં દેહં વા કુત રૂઢ તદન્યન્ન ભુવનં પરં તેજસ્ત્વેકં દૃશિ ગ-
તમિદં માત્યતિઘનમ્ ॥૨૧॥ ન તદ્વદ્દું શક્તા વયમિદમપારં તવ
મહઃ પિધાને ચ સ્વેષાં નયનયુગલાનામપિ કૃતે । તદન્તઃ પશ્યામઃ
પ્રચુરતરતેજઃ સ્વલુ હરે ! તતઃ સમ્પ્રાન્તાનાં ત્વમસિ ગતિરેકા દિ-
વિષદામ્ ॥૨૨॥ ન જાનીમઃ સ્તોતું પરમમહસા આન્તમનસસ્ત્વ-
દીયેનાતસ્ત્વાં શરણમુપયાતાઃ કિલ વયમ્ । તતસ્તેજઃ સ્વીયં સક-
લમુપસંહૃત્ય કૃપયા સ્વકીયાં મૂર્તિં નઃ પૃથુકરુણ ! સન્દર્શય વિભો !
॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યં સ્તુતસ્તૈઃ સ વભૂવ દૃશ્યઃ કૃષ્ણઃ સ્વયં
ધર્મવરપ્રદાતા । તત્રૈવ તેજસ્યપિ તેન દૃષ્ટ્યા પ્રદત્તયા ભક્તહિતાવ-

પણ દેખતા નથી. આ લોકમાં વર્તતું પૂર્વોક્તથકી બીજું કંઈપણ બેતા
નથી તો જગતને ક્યાંથી દેખીએ ? નજ દેખીએ. કેવળ આ અતિ ઘાટું
નયનગોચર થએલું એક દિવ્ય તેજજ સર્વત્ર દેખાય છે ॥૨૧॥ હે હરે !
આપનું અલૌકિક અનુપમ અપાર આ તેજ આ નેત્રથી બેવા માટે અ-
સમર્થ હોવાથી અથા પામતા અમો અમારાં બે નેત્રને મીંચી જઈએ છીએ.
નેત્રને મીંચી જતાં પણ તે આ અતિબહુળ તેજજ અંતર્હૃદયમાં સ્કુરે છે.
માટે આ તેજની સ્ફૂર્તિ નહિ સહન થવાથી અમો ચિત્તમાં વિભ્રાંત થઈ
ગયા છીએ. વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો દેવોને આપ એકજ નિશ્ચે ગતિ-સં-
કટ નિવર્તનના ઉપાયરૂપ છે ॥૨૨॥ હે વિભો ! આ આપના સર્વોત્તમ મ-
હાતેજથી વિભ્રાંત ચિત્તવાળા અમો આપની સ્તુતિ કરવા પણ હમણું સ-
મર્થ નથી, માટે આપના શરણને પામ્યા છીએ. તો અમારાથી ન બેધ
શકાતું એવું આપનું સમગ્ર તેજ કૃપા કરી ઉપસંહાર કરી, આપની દિવ્ય
મનોહર મૂર્તિ અમોને દર્શાવો. આપ કૃષ્ણાનિધિ છો. આશ્રિતનું અર્થિત
આપવું એજ કૃષ્ણાનો પૂર્ણ પરિણામ છે ॥૨૩॥

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન્ ! દેવતાઓએ આવી રીતે સ્તુતિ કરેલા
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ જે ‘અતોઽહમેવ પુત્રત્વં દમ્પત્યોર્યુવયોર્વૃષ ! । પ્રાપ્ય’ એ
રીતે વૃંદાવનમાં ધર્મદેવને વરદાન દેનારા હતા એજ પોતે તેજ તેજોમંડ-

હેન ॥૨૪॥ તત્ત્વાત્મતેજઃ સ્વયમાત્મનીશઃ સ સંહરન્ બ્રહ્મહરાદિ-
 દેવૈઃ । દૃશ્યઃ સુખેનાસ ચ સર્જતાભિસ્તદ્જ્ઞનાભિર્મુનિભિશ્ચ સર્વૈઃ
 ॥૨૫॥ ગોલોક ણ્વાક્ષરધામ્નિ દિવ્યેઽનન્તે ચ યાદ્યપ્રમતે સ નિ-
 ત્યમ્ । તં તાદૃશં તે દદૃશુર્દિહસ્તં નિનાદયન્તં મુરલીં મુકુન્દમ્
 ॥૨૬॥ સ દેવશર્માઽપિ સદા સ્મરન્તં ભક્તિશ્ચ તસ્યોપશમે વિલો-
 ક્ય । નિજેષ્ટદેવં સુતભાવભાજં સમ્પ્રાપતુર્વિસ્મયમસ્મયૌ તૌ ॥૨૭॥
 વૃન્દાવને યાદૃશ આત્મના પ્રાગારાધ્ય દૃષ્ટઃ પરિવારયુક્તઃ । તં તત્ર

ળના મધ્યમાં પણ લક્ષ્મીની ઉપર અનુકંપા કરીને સ્વસાક્ષાત્કારમાં સમુ-
 ચિત દિવ્ય દૃષ્ટિ દેવતાઓને દર્શને પછી તેવડે તેમને દૃશ્ય થયા ॥૨૪॥
 દૃશ્ય થયાનો પ્રકાર કહેછે—તે આ સર્વેશ્વર સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ન જોઈ
 શકાય એવા તેજઃપુંજને સ્વસ્વરૂપમાં ઉપસંહાર કરીને, ભવ બ્રહ્માદિ દેવો,
 સાથે આવેલી તેમની અંગનાઓ અને બ્રહ્માદિકની સાથે ત્યાં આવેલા સર્વ
 મુનિઓને સુખેથી દૃશ્ય થયા અર્થાત્ સર્વેને પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થયા ॥૨૫॥
 અપ્રાકૃત દેશવિશેષ ગોલોકની અંદર વર્તનારા દિવ્ય અનંત-અપાર અક્ષર
 ધામમાં જેવા રૂપથી શ્રીકૃષ્ણ સદાકાળ નિત્યમુક્તોએ અનુસેવ્યા થકા
 આનંદથી નિત્યમુક્તોની સાથે કીડા કરે છે તેવાજ રૂપવાળા, વંશીને મધુર
 સ્વરથી વજ્રડતા, ક્ષિબ્જ, મુકુંદ, શ્રીકૃષ્ણને બ્રહ્માદિકોએ જોયા ॥૨૬॥ હે
 રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણનું સદાકાળ સ્મરણ કર્યા કરતા દેવશર્મા (ધર્મ) અને એ-
 મની ભાર્યા લક્ષ્મિ પણ દેવોની પ્રાર્થનાથી ભગવાને તેજનો ઉપસંહાર કર્યો
 એટલે એવા દિવ્યદેહવાળા, પોતાના પુત્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, એજ
 સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને બહુ આશ્ચર્યને પામ્યાં.
 તે વખતે તેમને ગર્વ આવ્યો નહિ, ઐશ્વર્યનો લાભ થતાં ગર્વનો પ્રસંગ છે.
 સર્વેશ્વર ભગવાનનો પોતાના પુત્રપણે લાભ થયો પણ એમને ગર્વ આવ્યો
 નહિ, અર્થાત્ અને વિનયાવનતજ થયાં ॥૨૭॥ વળી વૃન્દાવનમાં પોતે પૂર્વે
 કરેલા સમારાધનથી પ્રસન્ન થએલા પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ જેવા સ્વરૂપથી અને
 જેવા રાધારમાદિ પરિવારથી જોયા હતા તેવાને તેવાજ રૂપ પરિવારવાળા
 શ્રીકૃષ્ણને તે સમયમાં સાક્ષાત્ જોઈને ‘વૃન્દાવનમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરેલા

તૌ તાદશમેવ દૃષ્ટા નિશ્ચિન્નયતુઃ કૃષ્ણા इति स्वचित्ते ॥૨૮॥ અથ
 દેવા વિદિત્વા તં સાક્ષાચ્છ્રીપુરુષોત્તમમ્ । પ્રાદુર્ભૂતં સતઃ પાતું
 ધર્મં ચાસુરસર્ગતઃ ॥૨૯॥ પ્રણમ્ય દણ્ડવદ્ભક્ત્યા વદ્ધાક્ષલિપુટા
 નૃપ ! । વિનયેનોપસન્નમ્ય તુષ્ટુર્જગદીશ્વરમ્ ॥૩૦॥ દેવા ઝચુઃ—
 સ્વામિન્ ! ભક્ત્યા ભક્તજનાતિપ્રિયમાદ્યં માયાતીતં મङ્ગલરૂપં જગ-
 દીશમ્ । આવિર્ભૂતં ધર્મગૃહે ત્વાં પ્રણમ્યામઃ કૃષ્ણં સાક્ષાદાસુરસ-
 ર્ગક્ષયહેતુમ્ ॥૩૧॥ સર્ગસ્યાદૌ શુદ્ધપુમાંસ્ત્વં નિજેમાંયાં પશ્યસ્યેક-
 આગણિતાણ્ડોઙ્ગવદૃષ્ટ્યા । ઉત્પદ્યન્તે હ્યણ્ડસમૂહાશ્ચ સહેશાસ્ત-

શ્રીકૃષ્ણજ આ ભગવાન્ છે' એવો ચિત્તમાં દઢ નિશ્ચય કરીને અને દંપતી
 પરમાનંદને પામ્યાં ॥૨૮॥ હે નૃપ ! તે પછી સાધુ પુરુષો અને સદ્ધર્મનું
 આસુર સંઘથી સંરક્ષણ કરવા સાડ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, ભક્તિધર્મના પુત્રને
 ભવ બ્રહ્માદિ દેવો 'આ પ્રત્યક્ષ જગદીશ્વર પુરુષોત્તમ છે' એવો વિનિશ્ચય
 કરીને તત્કાળ દંડવત્ પ્રણામ કરીને બે હાથ જોડીને વિનયથી નજીકમાં
 આવીને ભક્તિથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૯-૩૦॥

દેવતાઓ બોલ્યા—હે સ્વામિન્ ! સ્વામિત્વ આપનું અસાધારણ છે
 'પતિં ત્રિશ્વસ્યાત્મેશ્વરં' 'આત્મદાસ્યં હરેઃ સ્વામ્યં' 'સ્વામિત્વં બ્રહ્મણિ સ્થિતં'
 'एक एव हरिः स्वामिशब्दवाच्योऽस्ति सर्वथा' ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓ કહે
 છે. ચેતનાચેતનરૂપ સર્વ જગતના ઇશ્વર, સર્વના પણ આદ્ય, (સર્વ કાર-
 ãના કારણ) માયાતીત અને મંગળરૂપ, (સકળ હેયવિરોધિ અને કલ્યા-
 ãકસ્વરૂપ) ભક્તો અને તેના અનુબંધી જનોને પ્રિય તથા ભક્તો અને
 તેના અનુબંધી જનો જેમને અતિ પ્રિય છે, આસુરસર્ગના સંહાર માટે ધર્મ-
 દેવના ભવનમાં પ્રકટ થએલા, એવા આપ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણને અમે સર્વ દે-
 વતાઓ કાય વાણી અને મનથી પ્રણામ કરીએ છીએ ॥૩૧॥ હે નાથ !
 જગત્સૃષ્ટિના આદિભાગમાં તમો એક-અવિભક્ત ત્રિદયિદ્રૂપ હોવાથી એ-
 કજ છો. તેજ તમો 'एकोऽहं बहु स्यां' એવો સંકલ્પ કરીને શુદ્ધ પુમાન્-
 પ્રાકૃત ગુણુક્ષોભે રહિત અક્ષરપુરુષરૂપે થઇને, નિજમાયા-જગત્સૃષ્ટિમાં
 પોતાના ઉપકરણભૂત વિચિત્ર કાર્ય કરનારી ત્રિગુણાત્મિકા શક્તિને જ્યારે

સ્યાઃ સર્વે નાથ ! તતસ્ત્વં જગદીશઃ ॥૩૨॥ ત્વત્સો જાતાઘ્રાગ્નિ-
તાણ્ડાશ્રયભૂતા નારાસંજ્ઞામાપુરિહાપો હ્યત ઇવ । સ ત્વં વિશ્વા-
ધાર ઇદાર્નીં નરનાઢ્યં ધર્તા નાથ ! સ્વાશ્રિતજીવાયનદ્દેતોઃ ॥૩૩॥
નારાસ્વાદૌ તાસુ ચ શિષ્યે પુરુષો યઃ ક્ષ્યાતો વેદે તેન હિ નારા-
યણનામા । દેવઃ સોઽહં દેવ ! તવૈવાદિમપુંસો દૃષ્ટ્વા સાક્ષાત્સ-
મ્પ્રતિ તં ત્વાં મુદિતાઃ સ્મઃ ॥૩૪॥ एकैकाण्डं त्वं खलु सङ्कर्षण-
संज्ञः शेषो भूत्वा शीर्णिं दद्यात्सेव यथाऽणुम् । नानासिद्धै-

જીવો છો એટલે 'દ્વારભૂત આ માયાથી પ્રધાનપુરૂષે સહિત અગણિત અં-
ડસમુદાય ઉત્પન્ન થાઓ' એવો સંકલ્પ કરોછો, ત્યારે એવા સંકલ્પબળથી
હજારોહજાર અંડસમૂહો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આપ એકજ અખિલ
જગતના ઇશિ છો ॥૩૨॥ હે ઇશિ ! આપ અખિલ જગતના પ્રથમ
આશ્રય છો. કેમકે અગણિત અંડના આશ્રય-કારણભૂત આપો (જળો)
નરાત્મા અથવા નરસંજ્ઞિક આપના થકી ઉત્પન્ન થએલી છે, માટેજ તે-
જળો નારા એવા નામને પામી છે. માટે વિશ્વના આધાર-પ્રથમ કારણ-
ભૂત એવાપણુ પુરૂષોત્તમ તમો હાલમાં પોતાના આશ્રિત જનોના રક્ષણ-
રૂપ એક પ્રયોજન માટે આ ભૂમિ ઉપર નૃનાઢ્યને ધારણુ કરોછો 'નરાજ્ઞા-
તાનિ તત્ત્વાનિ નારાણીતિ વિદુર્બુધાઃ' એવી સ્મૃતિ છે. ॥૩૩॥ અંડસૃષ્ટિ-
થકી પ્રથમ જે નારો (નરથકી થએલાં જળો) હતાં તેમાં જે પુરૂષ શ-
યન કરેછે તે પુરૂષ તે કારણથી નારાયણુ નામથી વેદમાં વિખ્યાત છે
'આપો નારા ઇતિ પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ । અયનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન ના-
રાયણઃ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિ છે. હે દેવ ! તે દેવપણુ આદિપુરૂષ સર્વતનુ સર્વા-
ન્તર્યામી આપનું અંગ-અવયવભૂત છે એટલે તમારા સંકલ્પના એક દેશને
આધીન સ્થિતિવાળા છે. અથવા-અંતર્યામી આપજ એની અંદર અનુપ્રવેશ
કરીને નિયમન કરોછો માટે આપનાજ અંગભૂત-શરીરભૂત છે, એવા આ-
પનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામીને આજ અમો સમધિક સુખસાગરમાં સંમગ્ન થયા
છીએ ॥૩૪॥ હે ઇશિ ! તમોજ ચાર વ્યૂહની અંદરના સંકર્ષણરૂપે અવતરોછો.
પછી સંકર્ષણ સંજ્ઞા પામેલા આપ અનંત શેષનાગરૂપે થઇને એક એક અંડ-

નાગગણેન્દ્રૈશ્ચ પરીતઃ પાતાલસ્થો બોધયસીશાત્મગતિં ચ ॥૩૫॥
નિત્યં ભાસ્વન્મણ્ડલમખ્યેઽમ્બુજસંસ્થસ્તેજોમૂર્તિઃ કર્મકૃતાં ત્વં કૃ-
તિસાક્ષી । અર્ચિર્માર્ગાધિષ્ઠિતદેવૈશ્ચ નિયન્તા મુક્તાનાં વૈ બ્રહ્મગતિં
પ્રાપયિતાઽસિ ॥૩૬॥ મત્કયા નિત્યં સંસૃતિવન્ધાત્સ્વવિમુક્તયૈ યોગિ-
ધ્યાતં દ્વાદશપત્રે હૃદયાબ્જે । તેષામન્તર્ધ્વાન્તહરં યન્નસ્ત્રકાન્ત્યા
તત્પાદામ્ભોજં તવ વન્દામહૈશ ! ॥૩૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—દેવાદય
શ્ચિત્તિ સ્તુત્વા તં પ્રણમ્યાથ દૂરતઃ । સ્થિત્વા તદ્દર્શનં ચક્રુઃ પ્રસન્ન-

ગોલકને હજાર મસ્તકમાંથી એકજ મસ્તકવડે આજી સરસવનેજ જેમ એમ
અનાયાસથી ધારણ કરોછો. વળી સનકાદિક અનેક સિદ્ધો, (આત્મનિષ્ઠો)
તથા વાસુકિ વિગેરે અનેક નાગેન્દ્રોએ પ્રેમથી સેવ્યા થકા પાતાળમાં રહીને
સ્વસ્વરૂપનું તથા ઉપાયનું યથાર્થ જ્ઞાન સનકાદિકને આપોછો ॥૩૫॥ સદૈવ
સૂર્યમંડળની મધ્યભાગમાં રહેલા કમળાસન ઉપર વિરાજમાન, દિવ્ય તેજો-
મય મૂર્તિ જેની છે અર્થાત્ હિરણ્યમય પુરૂષ એવા તમો સર્વેનાં શુભાશુભ
કર્મના સાક્ષી છો ‘ય ઇષોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્યમયઃ પુરુષો દૃશ્યતે’ એવી શ્રુતિ
છે. તથા ‘પરો રજઃ સવિતુર્જાતવેદઃ’ એમ ભાગવતમાં છે. વળી આતિવાહિક
દેવતાઓના એક નિયામક એવા આપના જે અનન્ય ભક્તો છે તેમને આર્થિ-
રાદિ માર્ગવડે તેતે માર્ગના અધિષ્ઠાતા તેતે દેવો જે આપની આજ્ઞાને વશ વર્ત-
નારા છે તેમની પાસે બ્રહ્મધામ પહોંચાડાઓ છો. આ અર્થ ‘આતિવાહિકા-
સ્તલ્લિક્ષાત્’ આ સૂત્રના રામાનુજભાષ્યમાં સ્પષ્ટ છે ॥૩૬॥ હે ઇશ ! સંસાર
બંધનની નિવૃત્તિ પૂર્વક આપના પદની પ્રાપ્તિ માટે જે આપનું ચરણાર-
વિંદ દ્વાદશ દળના પોતાના હૃદયારવિંદમાં ધારીને નિરંતર ભક્તિથી ધ્યાન
કરતા મુમુક્ષુ યોગિઓના અંતરમાં રહેલું અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નખમણિની
કાંતિથી તત્કાળ નિરાકરણ કરેછે. આપના આવા ચરણારવિંદને અમો
વંદના કરીએ છીએ ॥૩૭॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! સર્વે દેવતાઓ આ પ્રકારે ભગવાનની
સ્તુતિ કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને, પછીથી ત્યાંથી લગાર ખસીને અતિ
દૂર નહિ રહીને ભગવાનનો સાક્ષાત્ અનુભવ થવાથી થએલા હર્ષાતિશયથી

વદનેક્ષણાઃ ॥૩૮॥ સોઽથ વિપ્રઃ સમાર્યસ્તં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ ।
સત્યપ્રતિજ્ઞં તુષ્ટાવ વદ્ધાશ્ચલિપુટઃ સુધીઃ ॥૩૯॥ દેવશર્માવાચ—જય
મુરલીધરાચ્યુત ! મુકુન્દ ! દયામ્બુનિધે ! નિજશરણાગતાશ્ચિલ-
સમીપ્સિતદાનપટો ! । સકલગુણૈકધામ સદયેક્ષણ ! વિશ્વપતે !

પ્રસન્ન વદન નયનવાળા થઈને ભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ તે
પછી સુધી—ભગવાનમાં અનન્ય પ્રેમબંધનથી શોભન બુદ્ધિવાળા હરિપ્ર-
સાદ વિપ્રપણુપતી પ્રેમવતી સાથે બે હાથ બેડીને, સત્યપ્રતિજ્ઞા (પો-
તાના પુત્રરૂપે પ્રકટવારૂપ) વાળા એટલે વરદાનને અનુસારે અવતાર ધા-
રણ કરનારા વૃન્દાવનવિહારરસિક શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૯॥

દેવશર્મા દશ શ્લોકથી સ્તુતિ કરે છે—હે વિશ્વપતે—આપ વિ-
શ્વના પતિ—સ્વામી છો ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ ‘एष सर्वाधिपतिः’ ‘पतिं पतीनां
परमं’ ‘प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः’ એવી શ્રુતિ છે. એવા આપ જય પામો.
આપનો જય તો સ્વતઃસિદ્ધ છે પણ દાસવૃત્તિને અનુરૂપ હોવાથી હું
આપનો જય ઇચ્છું, માટેજ જયકથનપૂર્વક સ્તુતિનો ઉપક્રમ કર્યો છે.
હે મુરલીધર !—(વંશીને વલ્લવનારા) આનંદમય આપનું આનંદના પ્ર-
વાહરૂપ જે વંશીવાદન છે તે અનન્યસામાન્ય આનંદ આપનારૂં હોઈને
બીજા સર્વથકી વિલક્ષણ જે આનંદમય સ્વસ્વરૂપ છે તેનેપણ સૂચવનારૂં
છે. માટેજ શંખચક્રગદાધર વિગેરે વિશેષણોની અપેક્ષાએ આ વિશેષણ
વિશેષ રસમય છે. હે અચ્યુત !—આનંદમય આત્મસ્વરૂપથી ડ્યારેય પણ
પ્રચ્યુતિ પામતા નથી તેમજ ભક્તોને એવા આનંદથી પ્રચ્યુતિ (ભ્રષ્ટ)
કરતા નથી ‘शाश्वतं शिवमच्युतं’ ‘यस्मान्न च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा’
‘सत्त्वान्न च्युतपूर्वोऽहं सत्त्वं वै विद्धि मत्कृतं’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, સત્ત્વ એ-
ટલે આશ્રિતસંરક્ષણનો વ્યવસાય. હે મુકુન્દ—માટેજ તમોજ મોક્ષ આપ-
નારા છો. આનંદમયની પ્રાપ્તિથી બીજો મોક્ષ નથી ‘एष ह्येव आनन्दयाति’
એમ શ્રુતિ કહે છે. હે દયામ્બુનિધે !—આવો નિરવધિક આનંદલક્ષણ મોક્ષ
અનાદિ વિપરીત વાસનાથી વિમોહિત થએલા, અવળાં આચરણ કરનારા,
અસંખ્યાત પુણ્યપાપના સંન્યયવાળા, ત્રિવિધતાપથી તપી ગએલા એવા

તવ પદપદ્મજદ્વયમહં પ્રણમાસિ હરે ! ॥૪૦॥ ભવમયમુક્તયે હૃદિ
વિચિન્ત્યમશેષજનૈર્નિજજનકષ્ટસંછિદમતીવ પવિત્રસિદમ્ । પરિ-
પ્રુતમબ્જજાદિભિરમર્ત્યગણૈઃ સતતં હૃદિ વિદધે મહાપુરુષ ! તે-
દ્ધિસરોજયુગમ્ ॥૪૧॥ જિતમરુદિન્દ્રિયૈરમલહૃત્કમલેઽર્કશતદ્યુ-

જનોને એકવાર શરણાગતિમાત્રથી કેવળ કૃપા કરીને પમાડો છો. હે
નિજશરણાગતાખિલસમીપ્સિતદાનપટો !—નિજશરણાગતોને કેવળ
મોક્ષ આપો છો એટલું જ નહિ પણ જેને જે ઇચ્છે તેને તે આપો છો. જે
તમોને કોઈ ગુણવાસનાવાસિત ચિત્ત હોવાથી પુત્રાદિ ભાવથી પામવાને
ઇચ્છે અથવા ખીજું કંઈ ઇચ્છે તેને પણ પોતાનું પારમ્ય (સર્વોપરીપણું)
નહિ ગણીને આપો છો ‘યથા કલ્પદ્રુમાત્સર્વં પ્રાપ્યતે માનસેપ્સિતમ્ । તથા
સંપ્રાયન્તે વિષ્ણોરપિ સ્યાદુર્લભં દ્વિજ’ ‘યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે તાંસ્તથૈવ ભજા-
મ્યહં’ એમ સ્મૃતિ કહેછે. હે સકળગુણૈકધામ—તમારા ગુણોને વિવેચન
કરીને કોણ કહેવા શક્ત થાય ? તમારે વિષે જે ન હોય એવો એકપણ
ગુણ ગણનામાં નથી આટલું જ કહી શકાય. ‘સમસ્તકલ્યાણગુણાત્મકોઽસૌ’
‘યથા રક્તાનિ જલધેરસજ્જયેયાનિ પુત્રક ! । તથા ગુણા દ્યનન્તસ્યાપ્યસજ્જયેયા
મહાત્મનઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. હે સદયેશ્વર—આશ્રિતોએ સમાશ્રયણ કરવામાં
ઉપયોગી તમારું જે પ્રેમગાંધિત દ્યાર્દ્રદૃષ્ટિથી અવલોકન છે તે અખિલ અ-
પરાધિઓને પણ સ્નેહોન્મુખ કરાવે છે અર્થાત્ અપરાધિઓ પણ આશ્રય
કરેછે—હે હરે !—સર્વનાં દુઃખ હરનારા ‘હરણાત્સર્વદુઃખાનાં હરિરિત્યભિ-
ધીયતે’ ‘હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. એવા આ-
પના ચરણકમળયુગળને પૃથ્વી ઉપર પડીને આપનું જ એક શરણ જેને
છે અને આપજ એક જીવન જેને છે એવો હું ધર્મદેવ પ્રણામ કરું છું
॥૪૦॥ હે મહાપુરુષ ! અશેષજનૈઃ—જન્મધારી સર્વ કોઈએ તથા બ્ર-
હ્માદિકોએ પણ જનનમરણરૂપ સંસારભયથી વિમુક્તિ મેળવવા હૃદયમાં
ધ્યાન કરવા યોગ્ય, આશ્રિતોની અખિલ આપદાઓને અપહરનાર, અ-
ત્યંત પવિત્ર એટલે આશ્રિતોના પાપપુંજને નાશ કરવામાં સમર્થ, ભવ બ્ર-
હ્માદિ અમરસમૂહોએ સદાય સ્તુતિ કરેલું એવું આપનું જે આ ચરણક-

તિનસ્વમણ્ડલં દશિધૃતં નિજયોગિજનૈઃ । સ્તુતમનિશં પદક્રમ-
 ડક્રયુતૈર્નિગમૈઃ શરણમુપાગતોઽસિ તવ તત્પદપદ્મસિદમ્ ॥૪૨॥
 વિબુધવરૈરપિ પ્રબલબુદ્ધિબલેન નિજં દુરધિગમં સ્વરૂપસિતિ ચા-
 ત્તનરાદિતનુઃ । સ્વયમથવાઽપરોક્ષનિજવિત્તિસદાત્મતયા હ્યવગમ-

મળયુગળ છે તેને હું હૃદયમાં નિરંતર ચિંતવન કરું છું ॥૪૧॥ પ્રાણાયામ
 નિષ્ઠાથી પ્રાણ જેમણે છત્યો છે, માટેજ ઇન્દ્રિયોપણ જેમણે છતી છે અને
 આપને વિષે ભક્તિયોગ કરનારા એવા જનોએ રાગદ્વેષાદિ મળે રહિત એવા
 હૃદયક્રમણમાં ધ્યાન કરેલું તથા દૃષ્ટિમાં ધ્યાન કરેલું (હૃદયક્રમણ જેમ ધ્યા-
 નનું સ્થાન છે તેમ નેત્રપણ છે એમ 'ય ઇષોઽક્ષિણિ પુરુષો દૃશ્યતે' આ
 શ્રુતિ કહે છે. આથી ઉપાસકનો ભેદ જણાય છે. દહરવિદ્યાદિભેદથી વિ-
 દ્યાભેદ શ્રુતિમાં કહ્યો છે) અથવા હૃદયક્રમણમાં દૃશિ-અંતર્દૃષ્ટિથી સાક્ષાત્
 કરેલું, તથા છે અંગે સહિત તથા પદવિભાગ અને ક્રમવિભાગ જે અધ્યે-
 તાના અધ્યયનક્રમમાં આવે છે, તેણે સહિત એવા વેદોએ અહર્નિશ સ્તુતિ
 કરેલું, એકકાળે હૃદય પામેલા અનેક સૂર્યના કિરણોના જેવી કાંતિવાળા દિવ્ય
 નખમંડળે યુક્ત, સાક્ષાત્ જોએલા એવા તે ચરણારવિન્દના શરણને હું પા-
 મ્યો છું ॥૪૨॥ હે ઇશ ! અક્ષરધામાધિપતિ એવાપણુ આપનો પૃથ્વી ઉપર
 પ્રાદુર્ભાવિતો સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરી સમગ્ર ચેતનોના સમુજ્જવન સારજ
 છે-આપનું સ્વરૂપ પ્રબળ બુદ્ધિબળવાળા વિબુધવર ભવબ્રહ્માદિકોએપણુ દુર-
 વબોધ છે. માટે આપનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીને ઉપદેશ આપે એવો એકપણુ
 નથી, માટે આપજ નરાદિતનુઓ ધારીને સુકૃતાતિશયે સંપન્ન એવા કેટલાકને
 સ્વયં 'હું આવી છું' એરીતે સ્વસ્વરૂપનો અવબોધ આપો છો. કેટલાકનેતો
 આપના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા સત્પુરુષોમાં રહીને તે દ્વારાએ આપના સ્વરૂપનો
 અવબોધ આપો છો. માટે આપ એકજ જગતના સદ્ગુરુ છો. એટલે સ્વ-
 સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ આપીને સમુજ્જવનમાં હેતુભૂત ગુરુ છો. અર્થાત્
 આપ અને આપના સ્વરૂપના સાક્ષાત્ જ્ઞાનવાળા સાધુજનોના સમાગમ
 વિના બીજાના સંગથી ક્યારેયપણુ આપના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહિ.
 'ચરાચરગુરું હરિં' 'પિતાઽસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ ગુરુર્ગરી-

યંસ્તદીશ ! જગતોઽસિ સદેકગુરુઃ ॥૪૩॥ અસુભૃદનાદિબન્ધનમિ-
દાપ્રભુતા તવ વૈ પ્રભુરસિ તત્ત્વમેવ જનતાશ્રયણીયતરઃ । ત્વદુપ-
કૃતિં ન કોઽપિ ભવતિ પ્રતિકર્તુમલં સમુપગતોઽસ્મ્યતોઽત્ર ભવ-
દક્ષિમહં શરણમ્ ॥૪૪॥ દેવાસ્તદુરવો નરાસ્તદધિપાશ્ચાન્યેઽપિ
યેઽધીશ્વરાઃ સર્વે કોટિતમાંશતુલ્યમપિ તે દેવ ! પ્રસાદસ્ય વૈ ।
દાતું ન પ્રભવન્તિ કિન્ચન ફલં તસ્માદહં ત્વીશ ! તે પ્રાપ્તઃ પાદસ-

યાન્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૩॥ પ્રાણધારીઓનાં જે આ અનાદિ કર્મબંધનો
છે તેના ભેદનમાં આપણ પ્રભુ-સમર્થ છો. માટે જનનમરણના લયથી
લીતલીત થયેલા જન્મધારીમાત્રે પ્રભુ આપ એકજ અત્યંત આશ્રય ક-
રવાયોગ્ય છો. તમો તેતે અર્થો અર્થિઓને આપીને તેતે અર્થિઓનો ઉ-
પકાર કરો છો. તે અર્થિઓએ પ્રાર્થનાથકી અધિક કાંઈપણ સાધન સા-
ધેલું નથી. કેમકે તેઓતો અકિંચન છે. જે કોઈ કર્માદિસાધન કોટીમાં
અભિમેતિથી પ્રવર્તે છે તેઓપણ સાધનાંશમાં તો ભ્રાંતજ છે, ફળમા-
ત્રમાં સાધન તો તમોજ છે. 'યો વિદધાતિ કામાન્' 'ફલમત ઉપપત્તેઃ'
'લભતે ચ તતઃ કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
સૂત્ર છે. તમોતો કર્માદિકને સ્વપ્રસાદમાં મિષ કરીને પ્રસન્ન થઈને
ફળ આપોછો, માટે કર્માદિકમાં નિષ્ઠાવાળાઓનેપણ આપણ ઉપકાર
કરોછો. આપે કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા કોઈપણ સમર્થ થતો
નથી. આપ પરિપૂર્ણ છો એટલે આપનેવિષે કશો અતિશય કોઈ કરી
શકતો નથી. સાધનની અપેક્ષા વિના અર્થિઓને અપેક્ષિત અર્થો આપનારા
મહાઉદારને કોઈની પણ અપેક્ષા નથી. માટે આ લોકમાં ઉદાર અને સર્વ
સમાશ્રયણીય એવા આપના ચરણના શરણને હું પામ્યોછું. અર્થાત્ શરણા-
ગત થઈ કાય વાણી મનથી આપને યથાશક્તિ લખુંછું, માટે મેં કરેલું આ-
પનું લજ્જનજ મારા ઋણે રહિતપણામાટે (બદલામાટે) થાઓ ॥૪૪॥ હે
દેવ ! હે ઈશ ! આપના પ્રસાદના કોટિમા લાગથી જે ફળની લાગિધ થાય
છે તેટલું ફળપણ દેવતાઓ, તેમના ગુરુઓ, તેમના અધિપતિ ધન્દિરાદિકો
અને બીજા અધીશ્વર બ્રહ્માદિકો, આ સર્વેપણ આપવામાટે સંમર્થ થતા

રોજમિષ્ટફલદં નિઃશેષદુઃસ્વાપહમ્ ॥૪૫॥ યાવન્નૈવ પદામ્બુજં શ્રય-
તિ તે ભક્ત્યા સુરેશોઽપિ વા તાવત્કાલભયં ન નશ્યતિ હરે !
કુત્રાપિ કસ્યાપિ વા । જ્ઞાત્વૈત્થં પરિહૃત્ય દુઃસ્ખનિભૃતામન્યાં
દુરાશાં ધિયા યસ્ત્વત્પાદસરોજમેવ સતતં સેવેત ધન્યઃ સ
હિ ॥૪૬॥ બ્રહ્માણ્ડકોટિપ્રભવાદિહેતુસ્ત્વં કારણાનામપિ કારણં

નથી, તો નરો, તેના ગુરૂઓ અને તેના અધિપતિઓ સમર્થ ન થાય એમાં
કહેવું જ શું ? માટે તે સર્વેનો પરિત્યાગ કરીને હું તો આપના સમગ્ર સંકટને
સંહરનારા અને અખિલ અક્ષીષ્ઠ અર્થને આપનારા પાદપદ્મને પામ્યો છું. આપે
મહા અનુગ્રહપણ કયો છે માટે મારાં અહો ! ભાગ્ય છે ॥૪૫॥ હે હરે !
જે ઇન્દ્રપદાદિ સંઅન્ધિ કૃણ છે તે નશ્વર છે, કેમકે ઇન્દ્રાદિ દેવોપણ કાળને
વશ વર્તનારા છે. આપની અનન્ય ભક્તિ વિના કાળનો ભય કોઈપણ સ્થળમાં
કોઈનેપણ નિવૃત્ત થતો નથી, (કિંતુ કેવળ આપના પદકમળના આશ્રય-
થી જ નિવૃત્ત થાય છે) માટે જે પુરૂષ વિવેકવાળી મતિથી બ્રહ્મલોકસુધીના
પદની અલ્પાસ્થિરતા સારી રીતે નિશ્ચય કરીને દુઃખબહુળ તેતે બીજી દુરા-
શાનો ત્યાગ કરીને આપના પાદપદ્મને સદાય સેવે તે જ ધન્ય-કૃતાર્થ એટલે
કાળભયનો ત્યાગ કરી આપનો પાર્ષદ થાય છે માટે કૃતાર્થથી કીપણ અધિક
કૃતાર્થ થાય છે ‘નાન્યત્ર મદ્ભગવતઃ પ્રધાનપુરુષેશ્વરાત્ । આત્મનઃ સર્વ-
ભૂતાનાં ભયં તીવ્રં નિવર્તતે ॥’ ‘વરં વૃણીષ્વ ભદ્રં તે કૃતે કૈવલ્યમય નઃ । એક
પુરુષેશ્વરસ્તસ્ય ભગવાન્ વિષ્ણુરચ્યયઃ ॥’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૪૬॥ જે
આ કાર્ય બ્રહ્માંડ છે એવાં અનેક કોટી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્ત્યાદિકના કારણ આ-
પણ છો. પ્રકૃતિ મહદાદિ જે કારણો છે તેનાપણ કારણ આપણ છો. અ-
ર્થાત્ અદિત્યદિ અને સમદિત્યદિના કારણ છો. ‘સ કારણં કરણાધિપા-
ધિષઃ’ એવી શ્રુતિ છે. આ સર્વ સૃજનના આશ્રય-આધાર એટલે આત્મા-
પણ અનુપ્રવેશ કરીને આધારભૂત તમોજ છો. ‘આત્માધારોઽસ્થિલાશ્રયઃ’
એમ શ્રીભાગવત કહે છે. માટે આપણ સર્વના પતિ-સ્વામી છો. ‘પતિં
વિશ્વસ્ય’ ‘સર્વસ્યાધિપતિઃ સર્વમિદં પ્રશાસ્તિ’ ‘એષ ભૂતપતિઃ એષ ભૂતપાલઃ’
એવી શ્રુતિ છે. અને વૃંદાવનમાં દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને મને દર્શન દેનારા

હિ । સર્વાશ્રયઃ સર્વપતિસ્ત્વમેવ વરપ્રદાતા મમ કૃષ્ણ એવ ॥૪૭॥
 ધૃત્વાવતારાન્ બહુશસ્ત્વમેવ યુગે યુગે પાસિ ચ ધર્મસેતૂન્ ।
 રક્ષન્ સતો હંસિ ચ ધર્મહન્તૃન્ જ્ઞાનં સ્વરૂપસ્ય તનોપિ ચેશ !
 ॥૪૮॥ સ સામ્પ્રતં ત્વં કલિના વિવૃદ્ધમધર્મસર્ગં ગુરુભૂપસં-
 સ્થમ્ । નિવર્ત્ય પાતું સ્વપદોપસન્નાન્ ગૃહે મદીયેઽન્ન વમૂચિ-
 થાવિઃ ॥૪૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુતો વિપ્રવરેણ કૃષ્ણો માનુ-
 ષ્યનાટ્યં બહુધા વિધિત્સુઃ । ઉવાચ તં પ્રેમરસાર્દ્રભાવં ભક્તપ્રિયઃ
 સર્વહિતાવતારઃ ॥૫૦॥ શ્રીભગવાનુવાચ—ત્વં સાક્ષાદ્ધર્મદેવોઽમૂઃ પૂ-
 ર્વસર્ગે દ્વિજોત્તમ ! । ઇયં ચ મૂર્તિસ્ત્વત્પત્ની ત્વામેવાનુવ્રતા સદા

જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે તમોજ છે ॥૪૭॥ હે ઇશ ! ધર્મનો અભિભવ થતાં અને
 અધર્મનો ઉદ્ભવ થતાં આપજ યુગયુગમાં તેતે અનેક અવતારોને ધારણ
 કરીને, સાધુઓના સંરક્ષણસાથે ધર્મદ્રોહીઓનો નાશ કરીને, ધર્મમર્યાદાને
 દૃઢ કરોજે અને સ્વચરણસમાશ્રિતોને સ્વાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન આપો છે ॥
 તે તમો હાલમાં તો કળિબળથી વૃદ્ધિ પામતો અને અસુર ગુરુરાજઓમાં
 રહેલો વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો એવો જે અધર્મસર્ગ છે તેનો વિનાશ કરીને
 ધર્મનુંજ એક અવલંબન જેમને છે અને સ્વચરણશરણને પામેલા એવા-
 ઓનું રક્ષણ કરવા આ મારા મંદિરમાં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે ॥૪૮-૪૯॥

સુવ્રતનપિ કહેછે—હે રાજન્ ! વિપ્રવર્ય હરિપ્રસાદશર્માએ આ
 પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા, ભક્તોને અતિપ્રિય અને ભક્તો જેમને અતિપ્રિય છે,
 સર્વેના હિત અર્થે અવતરેલા, અવતરણને અનુરૂપ મનુષ્યનાટ્યને બહુધા
 કરવા ઇચ્છતા તે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમરસ પોતામાં પરમ ભક્તિથી ભીના
 ભાવવાળા ધર્મદેવપ્રત્યે એમ બોલ્યા. અથવા ભક્તોઉપર પ્રેમરસથી ભીના
 ભાવથી બોલ્યા એવો અન્વય કરવો, આશ્રિતો ઉપર ભગવાનને પ્રેમરસ
 અત્યધિક હોય છે ‘પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ’ । જ્ઞાની
 ત્વામૈવ મે મતં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૫૦॥ પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું નિમિત્ત
 સ્મરણ કરાવાપૂર્વક ભગવાન્ કહેછે—હે દ્વિજોત્તમ ! તમો પૂર્વ જન્મમાં
 સાક્ષાત્ ધર્મ એવા દેવ (ધર્મપ્રભાપતિ) હતા, આ પ્રેવમતી તમોનેજ નિરં-

॥૫૧॥ દુર્વાસસો મુનેઃ શાપાત્પ્રાપ્તૌ માનુષ્યમત્ર વૈ । ઉપદ્રુતૌ મુહુ-
 ર્દુષ્ટૈઃ કલ્યઘર્માશ્રિતૈર્નૃભિઃ ॥૫૨॥ સ્વધર્મસ્થાવુઘૌ લોકે ભ્રમન્તૌ
 તીર્થભૂમિષુ । સમ્પ્રાપ્તૌ વૈષ્ણવીં દીક્ષામુદ્ધવાન્મદુપાશ્રિતાત્ ॥૫૩॥
 વૃન્દાવનમુપેત્યાથ વિષ્ણુયાગેન ભૂયસા । મદારાધનમવ્યગ્રૌ કુ-
 વર્તે સૈકચેતસૌ ॥૫૪॥ વૈરિદારિદ્યાતિપીડાવિચ્છેદં ચાત્મરક્ષ-
 ણમ્ । અભીક્ષન્તૌ મત્ત યવ નિશ્છલ્લસકલક્રિયૌ ॥૫૫॥ જિતાહારૌ
 મિતાહારૌ બ્રહ્મચર્યદૃઢસ્થિતી । જિતનિદ્રાવેકભાવૌ મામારાધયતં
 યુવામ્ ॥૫૬॥ દૃષ્ટ્વા વાં તપસા કાર્યં ભાવં ચ દૃઢમાત્મનિ । કાલે-
 નાલ્પેન તુષ્ટોઽહમીદમ્પ્રૂપમદર્શયમ્ ॥૫૭॥ તતઃ પ્રસન્નેન મયા વરો

તર અનુસરેલી તમારી પત્ની મૂર્તિ હતી ॥૫૧॥ તમો બને દુર્વાસાઋષિના
 શાપથી આ લોકમાં મનુષ્યભાવને પામ્યાં છો. કળિબળથી વૃદ્ધિ પામેલા,
 અધર્મનોજ એક આશ્રય કરી રહેલા, સ્વભાવથીજ દુષ્ટ એવા અસુરનરોએ
 વારંવાર પીડા પમાડેલાં તથાપિ સ્વધર્મનો નહિ ત્યાગ કરીને ભૂલોકમાં
 તીર્થક્ષેત્રભૂમિમાં ભમતાં ભમતાં મારાજ એક આશ્રયવાળા ઉદ્ધવાવતાર
 શ્રીરામાનંદમુનિથકી વૈષ્ણવી દીક્ષા પામીને, પછીથી વૃન્દાવનમાં આવીને
 અવ્યય મનવાળાં થઈ એક મારે વિષેજ ચિત્ત ચોટાડીને મહાવિષ્ણુયાગથી
 માફ આરાધન કરવા પ્રવર્તતાં, નિષ્કપટ નિષ્કામ કર્મ કરવા પૂર્વક આહાર
 છતીને (આહાર ન કરે તોપણ અંતરમાં નહિ ગ્લાનિ પામીને) મિતા-
 હારી થઈને ગૃહસ્થોચિત બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢ સ્થિતિવાળાં થઈને નિદ્રા-તમો-
 ગુણને છતીને અથવા નિદ્રાને સ્વાધીન કરીને એક મારે વિષેજ ભાવ રા-
 ખીને, મારાથકીજ વૈરીકૃત દારિદ્ર્યની અતિ વ્યથા વિગેરે સમય વિરોધિનો
 વિચ્છેદ અને પોતાના રિપુઓથકી પરિરક્ષણ પામવાને ઇચ્છતાં થકાં તમો
 દંપતીએ માફ પ્રેમથી આરાધન કર્યું હતું ॥૫૨-૫૬॥ એરીતે અનન્યભાવથી
 માફ આરાધન કરતાં તમો દંપતીનું તપશ્ચર્યાથી થએલું શરીરનું અતિકૃશ-
 પણું અને પરમાત્મા મારેવિષે દૃઢ ભાવ જોઈને અલ્પકાળમાંજ પ્રસન્ન થઈને
 હાલમાં જેવા જુઓ છો એવાજ રૂપથી પ્રકટ થઈને તમારા નયનગોચર
 થયો હતો ॥૫૭॥ હે વિપ્ર ! ત્યાર પછી પ્રસન્ન થએલા મેં તમોને ‘પુત્ર-

દત્તસ્ત્વદીપ્સિતઃ । પ્રોક્તં ચ વિપ્ર ! તે રક્ષાં કર્તા ભૂત્વા સુત-
સ્ત્વિતિ ॥૫૮॥ અન્તર્હિતસ્તતોઽભૂવં ત્વં ચ સ્વગૃહમાગતઃ । તત
આરમ્ય તે વૈરિભીતિર્નષ્ટા ચ દીનતા ॥૫૯॥ પતત્સ્મૃત્યર્થમેવેદં રૂપં
દિવ્યં પ્રદર્શિતમ્ । પ્રાપ્તોઽસિ યુષ્મત્પુત્રત્વં ભવ સ્વસ્થો દ્વિજર્ષભ !
॥૬૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवં तमुक्त्वा जगदीश्वरोऽसौ सद्योऽभवन्मा-
नुषादिव्यवालः । भक्तेः स्वमातुः शयनेऽथ रेमे पूर्णेन्दुकान्तिश्च
मनोहराङ्गः ॥६१॥ कृष्णेच्छयैवाथ स विप्रवर्यो नष्टस्मृतिः सा च
वभूव भक्तिः । पुत्रं प्रजातं तमवेत्य हृद्यं हर्षं महान्तं हृदि चापतु-
स्तौ ॥६२॥ तं बालकृष्णं धृतमर्त्यभावं देवादयस्ते च स देवशर्मा ।

ભાવથી પ્રકટીને અસુરવૈરીઓથકી તમારી રક્ષા કરીશ' એવો વાંછિત વર
આપીને પછી હું અંતર્ધાન થઈ ગયો. અને તમો તમારે ઘેર ગયા. તે દિવ-
સને આરંભીને તમારે વૈરિભીતિ અને દરિદ્રતા દૂર થઈ છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ !
આ વૃત્તાંતની સ્મૃતિ કરાવા સાઝળ આવું દિવ્ય રૂપ તમોને મેં પ્રદર્શાવ્યું છે,
માટે હવે પુત્રભાવથી સમીપમાં રહેલા મને પામીને સ્વસ્થ થાવ એટલે
ચિંતાનો ત્યાગ કરી અવ્યય ચિત્તથી મારા ચિંતનપરાયણ થાવ ॥૫૮-૬૦॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! જગદીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન્ ધર્મદેવને આ પ્રકારે કહીને, તેજ ક્ષણમાં પોતાના અસાધારણ
અલૌકિક દિવ્ય રૂપનો ઉપસંહાર કરીને, મનુષ્યના જેવું દિવ્ય બાળરૂપ
સ્વીકારીને, પછી જેમ પૂર્ણ ચંદ્રમા પ્રાચી દિશામાં પ્રાદુર્ભાવ પામીને પો-
તાની ઉજવળ પ્રભાથી દશ દિશાઓને ઘોળી ઘોળી કરી મુકેછે તેમ પૃથ્વી
ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામીને પોતાની પ્રકૃષ્ટ પ્રભાથી દશ દિશાઓને પ્રકાશમય
કરી મુકતા થકા મનોહર આકૃતિવાળા થઈને પોતાની માતા ભક્તિના શ-
યનતળમાં રમવા મંડ્યા ॥૬૧॥ તેપછી કૃષ્ણભગવાનના સંકલ્પથીજ વિપ્ર-
વર્ય ધર્મદેવ અને પત્ની પ્રેમવતીને સર્વેશ્વર ભગવાનપણાની સ્મૃતિ વિસ્મૃત
થઈ ગઈ. એટલે જન્મેલા મનોહર બાળકને પોતાના પુત્ર માનીને અને
દંપતિ મનમાં પુત્રજન્મકૃત અપરિમિત આનંદને પામ્યાં ॥૬૨॥ તે સમ-
યમાં દેવશર્મા અને ત્યાં આવેલા ભવ બ્રહ્માદિદેવો, તેમની દેવીઓ અને

વેષાન્તરં પ્રાપ્તમિવાત્મતન્ત્રં નટોત્તમં સન્દદશુઃ સહર્ષં ॥૬૩॥ સત્સ્વ-
સ્તિકાદિનવલક્ષણદક્ષપાદં મત્સ્યાદિસપ્તકસુલક્ષિતવામપાદમ્ ।
આરક્તપલ્લવનિભાક્કુલિરાજિરાજત્સુસ્તિગ્ધકોમલમનોહરપાદપદ્મ-
મ્ ॥૬૪॥ ઉત્તુક્કશોણનલ્પનિર્ગતસન્મયૂલૈર્મુષ્ણન્તમુષ્ણકિરણાદિ-

મુનિઓ સર્વેએ જેમ નટવિધાનિપુણ ઉત્તમ નટ વેષાન્તરને પામે એની પેઠે
સ્વતંત્રપણે સ્વેચ્છાથી મનુષ્યભાવને ધારી રહેલા આળશપ શ્રીકૃષ્ણને
આનંદથી નિરખવા લાગ્યા. જેમ નટ મોહ પમાડવા રૂપાન્તરથી સમીપમાં
રહેતાં અપૂર્વ જેવો જણાય છે, એમ આ શ્રીકૃષ્ણ રૂપાન્તર સ્વીકારવાથી
અપૂર્વ જેવા જણાયા ॥૬૩॥

હવે આળાકૃતિ ભગવાનના ચરણક્રમળને આરંભીને કેશપર્યંત દિવ્યાંગની
શોભા સાત શ્લોકથી અનુવર્ણવેછે—ભગવાનના ચરણતળમાં જે આ સ્વ-
સ્તિકાદિ સોળ ચિહ્નો યોગ છે તે અસાધારણ છે, તેમાં જમણા ચર-
ણતળમાં શોભાયમાન સ્વસ્તિકાદિ નવ અને ડાબા ચરણતળમાં મત્સ્યાદિ
સાત ચિહ્નો છે, એરીતે સર્વેશ્વરપણાને સૂચવનારાં દિવ્ય સોળ ચિહ્નો-
એ યુક્ત એ ચરણતળ જેમનાં છે. તે પદ્મપુરાણમાં બ્રહ્માએ નારદ પ્રત્યે
કહ્યું છે—‘ષોડશૈવ તુ ચિહ્નાનિ મયા દૃષ્ટાનિ તત્પદોઃ । દક્ષિણે નવ ચિહ્નાનિ
હતરે સપ્તસંખ્યયા ॥ ધ્વજઃ પદ્મં તથા વજ્રમક્રુશો યવ ઇવ ચ । સ્વસ્તિક-
શ્ચોર્ધ્વરેત્ના ચ અષ્ટકોણં ચ જામ્બવમ્ ॥ ઇન્દ્રચાપં ત્રિકોણં ચ કલશશ્ચાર્ધ-
ચન્દ્રકઃ । અમ્બરં મત્સ્યચિહ્નં ચ ગોષ્પદં ચેતિ ષોડશ ॥ અઙ્ગાન્યેતાનિ મો
વિદ્વન્ ! દૃશ્યન્તે યત્પદોઃ સ્ફુટમ્ । કૃષ્ણાશ્ચ તત્પરંબ્રહ્મ ભુવિ જાતં ન સં-
શયઃ ॥’ આ ઉપરથી ચક્ર, શંખ અને છત્ર આ ત્રણ બાણી લેવાં. ‘શક્તિ-
ધ્વજાતપત્રૈશ્ચ ચિહ્નિતં ચરણદ્વયં’ એમ ગોપાળોત્તરતાપન્યુપનિષદમાં
કહ્યું છે. ‘ચક્રાક્ષિતપદા તેન’ એમ વારાહપુરાણમાં કહ્યું છે. બધાં મળીને
ઓગણીશ ચિહ્નો બાણવાં. એરીતે ચરણતળની શોભા વર્ણવી, હવે ચરણ-
ક્રમળની શોભા વર્ણવેછે—ચારે બાણુ રક્ત અને પલ્લવ (નવાંકુર) જેવી
કોમળ એવી આંગળીઓની પંક્તિવડે અતિશોભાયમાન, અત્યંત સ્તિગ્ધ,
(ચિકણા—લુખા નહિ) કોમળ, માટેજ બેનારા જનોના મનોનયનને હરનારા

રુચઃ સમગ્રાઃ । ઈષત્સમુન્નતસુવર્તુલગુલ્ફચારુજઙ્ગાસુજાનુકરમો-
 ર્યુગાતિશોભમ્ ॥૬૫॥ રાજદ્રુહત્કટિતટં પુરટામચ સ્તિગ્ધાતિ-
 સૂક્ષ્મવિરલોદ્ગતરોમરમ્યમ્ । ગમ્ભીરવર્તુલસુશોભિતનાભિરાજદ-
 શ્વત્થપત્રસમતુન્દવલિત્રયાઙ્કમ્ ॥૬૬॥ હાસાવદાતરુચિસઙ્ગધરા-
 રુણશ્રીશ્રીવત્સશોભિતપૃથૂન્નતવક્ષસં ચ । આજાનુલમ્બિદઢપીવર-
 વાહુદણ્ડં તુઙ્ગારુણોજ્જ્વલમહઃકરજશ્રિયં ચ ॥૬૭॥ સૂક્ષ્માયતાઙ્ક-

ચરણકમળ જેમના છે ॥૬૪॥ (ચરણનખની શોભા વર્ણવેછે) ઉન્નત
 રક્ત વર્ણવાળા પદનખોમાંથી નીકળતા શ્રેષ્ઠ કિરણોવડે સૂર્ય સોમાદિકની
 સમસ્ત કાંતિને (તેજ) તિરસ્કાર (ભંગી) કરનારા. (એરીતે ચરણતળની
 શોભાને અનુભવ કરનારાઓની દૃષ્ટિને તેતે અવયવોની શોભા અનુક્રમથી
 ઘુંટીથી ઉપર ઉપર લઈ જાયછે) કિંચિત્ ઉન્નત અને ગોળ બે ઘુંટીઓ,
 અતિમનોહર બે જંઘાઓ, શોભાયમાન બે જાનુઓ (ઢીંચણ) અને કરલ
 જેવા સુંવાળા બે ઊડ (સાથળ) આ અવયવોવડે સમધિક શોભાએ સંપન્ન.
 (મણિબંધને લઈને કનિષ્ઠિકા આંગળી સુધીના બહારના ભાગને કરલ
 કહેછે. કાંડુ અને કરના વચ્ચેનો સાંધો એટલે હાથના મૂળને મણિબંધ
 કહેછે) ॥૬૫॥ વિપુળ કટિતટથી શોભાયમાન. સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળાં
 ચળકતાં સ્તિગ્ધ (ચિહ્નણાં હોવાથી લુખાં નહિ) અત્યંત સૂક્ષ્મ અને વિરલ
 વિરલ ઉગેલાં (અતિ ઘાટાં નહિ) એવાં (શરીરનાં) રોમવડે રમણીય.
 ગંભીર (નિમ્ન ઉન્નત) ગોળ નાભિવડે સમલંકૃત અને ત્રિવળિના ચિહ્નવડે
 શોભાયમાન અને પિપળાના પત્રનીપેઠે ઉપરથી વિશાળ અને નીચેથી
 સંકુચિત એવા મનોહર ઉદરથી વિરાજમાન ॥૬૬॥ અધરોષ્ટની રક્તશોભા
 સ્વાભાવિકી છે તેની ઉપર મંદહાસની શ્વેત કાંતિ પડવાથી તે શોભા-
 વિશેષને આપેછે એવા અધરોષ્ટથી શોભાયમાન. શ્રીવત્સ ચિહ્નવડે દિવ્ય-
 શોભાવિશેષને પામતું સમુન્નત વિશાળ વક્ષસ્થળ જેનું છે. જાનુપર્યંત લાંબા
 દૃઢ સ્થૂળ (જડા) બાહુદંડ જેના છે. ઉજ્જવળ રક્ત કાંતિથી અધિક
 શોભતા ઉન્નત નખોવડે વિરાજમાન ॥૬૭॥ સૂક્ષ્મ (અતિ સ્થૂળ નહિ)
 લાંબી આંગળીઓવડે શોભાયમાન અને રક્ત કમળ જેવું સુંદર, સ્વભાવથી

લિવિરાજિતશોણપદ્મકાન્તસ્વભાવકંઠિનોત્તમપાણિયુગ્મમ્ । સં-
શોભિતાયતહનુદ્યુતિકમ્બુકણ્ઠં નમ્રાગ્રતુક્કતિલપુષ્પસમાનનાસમ્ ॥૬૮॥
નસ્પ્રાન્તકર્ણપુટકાન્તરસૂક્ષ્મવિન્દું પૂર્ણેન્દુમણ્ડલનિભસ્ય-
માનવક્ત્રમ્ । શોણાન્તરમ્યનવશારદપુણ્ડરીકપત્રાયતાતિચપલા-
ક્ષિનિરીક્ષમાણમ્ ॥૬૯॥ તુક્કાયતોત્તમવિશાલલલાટશોભારાજત્ક-
પોલકુટિલમુકુટિશ્રિયં ચ । હાસોહ્લસન્મૃદુલગણ્ડસમાનકર્ણં સુ-
ક્ષિગ્ધસૂક્ષ્મકુટિલાસિતમશુકેશમ્ ॥૭૦॥ એવં મહાપુરુષલક્ષણલ-
ક્ષિતાઙ્ગમુત્તાનશાયિનમચક્ષત તં હિ સર્વે । નત્વા તમાદરભરેણ

લલિત, માટેજ સર્વોત્તમ એવું કરકમળયુગળ જેનું છે. ‘સ્વભાવકંઠિન’
એવો પાઠ હોય તો સ્વાભાવિક સમુચિત કંઠિનપણનો યોગ કરમાં જાણવો
શોભાયમાન દીર્ઘ (લાંબી) હનુ (કપોળનો નીચેનો ભાગ-જડણ)માં
કાંતિ જેમને છે. શંખની પેઠે ત્રણ રેખાથી અંકિત કંઠ જેમનો છે. કિંચિત્
ઉન્નત અથવા ભાગવાળી, કિંચિત્ ઉન્નતપુટવાળી, સ્વયં પણ ઉન્નત અને
તલના પુષ્પને તુલ્ય એવી નાસિકા જેમની છે ॥૬૮॥ નાસિકાના પ્રાંત-જ-
મણા સમીપ પ્રદેશમાં તથા વામ કર્ણપુટના અંદરના પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ શ્યામ
તિલના ચિહ્નથી વિરાજમાન. પૂર્ણ ચંદ્રમંડળને તુલ્ય આહ્વાદકારી મંદહાસ-
સહિત સુખકમળ જેનું છે. રક્ત પ્રાંત ભાગવાળાં શરદ્ઋતુમાં થએલા નવીન
કમળના પત્ર જેવાં અમળ અને કર્ણપર્યંત દીર્ઘ અતિચપળ (ખંજન પ-
ક્ષીની પેઠે અસ્થિર) રમણીય એવાં નેત્રોવડે નિજજનોને નિરીક્ષણ કરતા
॥૬૯॥ કિંચિત્ ઉન્નત વિસ્તૃત ઉત્તમ વિશાળ એવા લલાટથી શોભાયમાન.
એવા લલાટની શોભાથી પ્રકાશમાન કપોળ અને કુટિલ બ્રહ્મકુટિથી વિરાજ-
માન. મંદહાસવડે પ્રકાશમાન કોમળ કપોળથી સમલંકૃત. પરસ્પર સમાન
પરિણામ (માપ) વાળા કર્ણ જેમના છે. અત્યંત ચિક્ષણા સૂક્ષ્મ (પાતળા)
કુટિળ કાળા માટે મંજુ-સુંદર કેશ (મસ્તકના) જેમના છે. ॥૭૦॥

હે રાજન્ ! આવાં મહાપુરુષ (પુરુષોત્તમ)નાં ચરણતળાદિકમાં ધ્વજ
મજાદિ ચિહ્નોવડે શોભાયમાન દિવ્ય અવયવો જેમના છે. છતાં મુતેલા. સ્તન-

૧ ‘સ્વભાવલલિતોત્તમ’ इति पाठान्तरम् ।

તદિચ્છયાઽથો બ્રહ્માદયસ્તુ નિજધામ યયુસ્વયસ્તે ॥૭૧॥ एवं तस्य
द्विजेन्द्रस्य गेहे स पुरुषोत्तमः । प्रादुर्बभूव विश्वात्मा काले जन-
मनोहरे ॥७२॥ विक्रमार्कशकस्यान्दे नगाग्निवसुभूमिते । वर्षे विरो-
धकृन्नाग्नि सौम्यायनगते रवौ ॥७३॥ वसन्तर्तौ मधौ शुक्लनव-
म्यामिन्दुवासरे । पुष्ये सुकर्मयोगे च करणे कौलवाहये ॥७४॥
लग्ने च वृश्चिके युक्ते गुरुणा शनिना सह । उच्चस्थानं गते शुक्रे
स्वराशिं च निशाकरे ॥७५॥ रिपुस्थानं गते राहौ बुद्धिस्थानं
गते बुधे । धनस्थानं कुजे याते भास्करे च सुतालवम् ॥७६॥

પાન કરતા બાળકૃષ્ણને સર્વે દેવતાઓ નિહાળવા લાગ્યા. તે પછી પૂર્વોક્ત
તે ત્રણેય (બ્રહ્માદિ દેવો તેમની દેવીઓ અને મુનિઓ) મહા આદરભાવથી
બાળકૃષ્ણને પ્રણામ કરીને તેમની અંતઃપ્રેરણાથી પોતપોતાના ધામ પ્રત્યે
ગયા ॥૭૧॥ હે રાજન્ ! એવી રીતે દ્વિજેન્દ્ર ધર્મદેવના ઘરમાં વિશ્વાત્મા
(સર્વોત્તમ) પુરુષોત્તમ શ્રીવાસુદેવ ભગવાન સકળ જનમનોહર સમ-
યમાં પ્રકટ થયા હતા ॥૭૨॥ જન્મલક્ષ્મીની શુદ્ધિ કહેવાપૂર્વક વિશેષણે
અવતરણ સમયને નિર્ધારીને કહેછે—નગ-૭ અગ્નિ-૩. વસુ-૮ અને ભૂ-૧
આ અંકોથી ડાબી ગતિ કરીને માપેલા, શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ક મહારાજના
શકના વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૮૩૭ માં, સાઠ વર્ષની અંતર્ગત વિરોધિકૃત
નામના સંવત્સરમાં, સૂર્ય ઉત્તરાયણના થતાં, સ્વવિભૂતિભૂત વસંતઋતુમાં,
ચૈત્ર માસના શુક્લ પક્ષની નવમી તિથિએ, સોમવારે, પુષ્ય નક્ષત્રમાં, વિ-
ષ્ણુલાદિ સત્તાવિશ યોગની અંતર્ગત સુકર્મ નામનો યોગ વર્તતાં, કૌલવના-
મના કરણમાં, વૃશ્ચિક નામના જન્મલક્ષ્મીમાં, બૃહસ્પતિએ સહિત શનૈશ્વર
મળતાં એટલે એ બેનો યોગ થતાં, શુક્ર પોતાના ઉચ્ચ સ્થાન મીનરાશિને
પામતાં, ચંદ્ર પોતાની કર્કટ રાશિને પામતાં, રાહુ તો જન્મ લક્ષ્મી છા
રિપુસ્થાનને પામતાં, બુધ જન્મથી પાંચમા બુદ્ધિસ્થાનને પામતાં, ભૌમ
જન્મથી બીજા ધનસ્થાનને પામતાં, સૂર્ય પાંચમા સુતસ્થાનને પામતાં,
એવા સર્વોત્તમ શુભ સમયમાં (રાત્રિની દશ વડી વીત્યા પછી) વિશ્વાત્મા
પુરુષોત્તમ ભગવાન પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા ॥૭૩-૭૬॥

મૂતલે દિવિ મહોત્સવસ્તદા સર્વતોઽભવદુદારચેતસામ્ । હર્ષસમ્ભ્ર-
મવતાં નૃણાં તથા યોષિતાં ચ વિમતાન્યકર્મણામ્ ॥૭૭॥ દેવતાઃ શ-
તમસ્વાદયો મુદા પુષ્પવર્ષણમકાર્ણુરુત્સુકાઃ । ગાયનં ચ સુરરાજગા-
યકાશ્ચારુ નૃત્યમકૃતાન્સરોગણઃ ॥૭૮॥ વહ્નયો રુચિરેઽગ્રજન્મનાં
સઘ ઇવ ભસિતાવૃતા અપિ । માનસાન્યપિ તદાન્તરારિભિર્વર્જિ-
તાનિ ચ સતાં સમાસત ॥૭૯॥ કૌલનાસ્તિકગુરુત્વશાલિનાં પા-
પિનાં નૃતનુદૈત્યરક્ષસામ્ । ગ્રાસમેવ સહસા પ્રપેદિરે ભાવિનાશ-
ગમકં મનાંસિ ચ ॥૮૦॥ મૂમુજાં નિલયનેષુ નૈગડા વન્ધમુક્તિમગ-

હવે નવ શ્લોકથી લગવાનના અવતરણનો મહોત્સવ વર્ણવે છે—લગ-
વાનના જન્મ સમયમાં ભૂલોક તથા સ્વર્ગલોકમાં મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો હતો.
ભૂમિના કોઈ એક ભાગમાં કે સ્વર્ગના કોઈ એક ભાગમાં નહિ કિંતુ સર્વ
ભાગમાં મહોત્સવ થયો હતો. આ મહોત્સવ અલ્પ મનના જનોને નહિ
પણ મોટા મનનાને થયો હતો. લગવત્સ્વરૂપ અને અવતાર પ્રયોજનને
યથાર્થ જાણનારા હોય તેજ મોટા મનના જાણવા, બીજા તો નાના મનના
જાણવા. લગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થવાથી થએલા હર્ષાતિશયથી સભ્રમ પામીને
બીજા વ્યાવહારિક કાર્યોનો ત્યાગ કરી દધને આ મહોત્સવમાં તમામ નર-
નારીઓ પ્રવર્ત્યો હતાં ॥૭૭॥ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ ઉત્સાહ પામીને પ્રહર્ષથી
લગવાન ઉપર નંદનવનનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ઇન્દ્રના ગાયક
ચિત્રરથાદિ ગંધર્વો યાજ્ઞકૃષ્ણ લગવાનના ગુણગાન કરવા લાગ્યા. ઉર્વશી
આદિક અપ્સરાસમૂહો નૃત્ય કરવા લાગ્યા. એ રીતે દેવતાઓનો હર્ષવ્યા-
પાર અતિ અધિક થયો હતો ॥૭૮॥ અશ્વિહોત્રી ભૂદેવોના આલયમાં આ-
હવનીય આદિક અશ્વિઓ ભસ્મથી ઢાંકેલા હતા પણ સ્વયં પ્રજ્વલિત
થયા હતા. સત્પુરુષોનાં મન પણ તે સમયમાં કામ ક્રોધાદિ અંતર અરિ-
ઓએ રહિત (નિર્મળ) થઇ ગયાં હતાં ॥૭૯॥ મનુષ્યયોનિમાં જન્મેલા જે
દૈત્યો તથા રાક્ષસો કૌલાદિનાસ્તિકાગ્રેસર પદને પામીને પાપકર્મમાં તત્પર
રહ્યા હતા તેમના મનમાં કોઈ અપૂર્વ ભવિષ્યમાં સ્વનાશ સૂચવનારો ગ્રાસ
તત્કાળ સ્વયં પ્રવેશ કરી ગયો ॥૮૦॥ રાજાઓના બંધીખાનામાં સાંકળ કે

મંશ્ચ તત્ક્ષણમ્ । તત્યજુઃ સહજવૈરિણસ્તદા દુસ્ત્યજામપિ મિથો
વિરોધિતામ્ ॥૮૧॥ દુન્દુભિધ્વનિરમૂદહર્નિશં બાલશર્મસુતમન્દિરે
નૃપ ! । દેવદુન્દુભિનાદમિશ્રિતસ્તસ્ય જન્મસમયે હ્યજન્મનઃ ॥૮૨॥
યોષિતોઽપિ જનમઙ્ગલં જગુઃ સઙ્ગશોઽદ્રુતકુમારમાશિષા । યોજ-
યન્ત્ય ઉરુધા પરસ્પરં કુર્વતે સ્મ પિશુનાદિલેપનમ્ ॥૮૩॥ વાયવઃ
સુલકરા વલુસ્તદા નિર્મલં ચ સ્વમભૂત્સહોદુભિઃ । ચક્રિરે જયરવં
સુરાનુગાઃ કીર્તયન્તિ ઋષયઃ સ્મ ચાશિષઃ ॥૮૪॥ વાળી મઙ્ગલરૂ-

બેડી વિગેરેથી બાંધેલા કેટલાક બંધીવાનો (કેદીઓ) તે બંધનમાંથી તે
સમયમાં મુક્તિ પામી ગયા. સહજ વૈરી એવા પણ ગજસિંહાદિકોએ ન
ત્યાગ થઈ શકે એવી પરસ્પર વિરોધ કરવારૂપ પ્રકૃતિનો તે ક્ષણમાં તત્કાળ
ત્યાગ કરી દીધો ॥૮૧॥ હે નૃપ ! પ્રાકૃત કર્મબંધીન દેવમનુષ્યાદિકની માફક
કર્મકૃત જન્મે રહિત એવા ભગવાનના લોકાનુગ્રહ માટેજ સ્વેચ્છાથી થએલા
જન્મના સમયમાં બાળશર્માના સુત હરિપ્રસાદશર્માના મંદિરમાં દેવોએ
વગાડેલા દુન્દુભિના ધ્વનિ સાથે મિશ્રિત થએલો મનુષ્યોના દુન્દુભિનો
ધ્વનિ અમણો અહર્નિશ ગાજ રહ્યો હતો ॥૮૨॥ જન્મેલા બાળકને એવા
માટે આવેલી અબળાઓ પણ (અથવા ઉત્સવાર્થે ભેગી થએલી) ટોળે
મળીને, બીજા સકળ બાળકોથી વિલક્ષણ હોવાથી આશ્ચર્યકારી એવા કુમા-
રને ‘તમો જીવતા રહો. જય પામો. માતાપિતાને પાલન કરો’ ઇત્યાદિ
આશીર્વાદો આપવા પૂર્વક જનમંગળ-સાંભળનારા જનોને જે રીતે મંગળ
થાય એ રીતે અથવા સકળ જનોનું મંગળ કરનારા કુમારને ઉદ્દેશીને બા-
ળકૃષ્ણના ગુણોનું ગાન કરવા લાગી. અને અન્યોન્ય બહુ પ્રકારે હુંકુમાદિ-
કનો લેપ કરવા લાગી. આદિશબ્દથી હળદર, દહી, તેલ, માખણ, જળ
લેવું. આ ક્રિયા શુભસમયના પ્રહર્ષને સૂચવનારી છે ॥૮૩॥ તે વખતે વા-
યુઓ મંદ શીતળ અને સુગંધ સુખાકારી વાવા લાગ્યા. આકાશ પ્રકાશમાન
તારાગણની સાથે દુર્દિનાદિ મળે રહિત થઈ ગયો. દેવોના જે અનુચર
સિદ્ધ આદિક હતા તેઓ ‘જયજય’ ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. સપ્તર્ષિ વિગેરે ઋ-
ષિઓ આશીર્વાદો ઉચ્ચારવા લાગ્યા ॥૮૪॥ ઋષિકૃત આશીર્વાદ પ્રકાર કહેછે-

પિળી ચ હસિતં યસ્યાસ્તિ વૈ મક્કલં નેત્રે મક્કલદે ચ દોર્વિલસિતં
 નૃણાં પરં મક્કલમ્ । વક્ત્રં મક્કલકુચ પાદચલિતં યસ્યાશ્વિલં
 મક્કલં સોઽયં મક્કલમૂર્તિરાશુ જગતો નિત્યં ક્રિયાન્મક્કલમ્ ॥૮૫॥
 ઋષિભિઃ કૃતમક્કલં તસ્મિત્થં સુતમાનન્દકરં નિશામ્ય હૃદ્ઘઃ । સ
 ચકાર હરિપ્રસાદવિપ્રો નિગમોક્તં ત્વથ જાતકર્મ તસ્ય ॥૮૬॥
 પ્રથમં સહિરણ્યવારિભિઃ સ્વપનં સાંશુકમેવ સત્વરમ્ । સ્વગૃહે સ
 વિધાય ચાચરત્પિતૃસન્તર્પણમત્ર વૈદિકૈઃ ॥૮૭॥ અથ મક્કલવા-

ળેની પ્રિય સત્ય હિત વાણી તમામ મનુષ્યોને મંગળરૂપ (કલ્યાણકારી)
 છે. જેનો મંદહાસ મંગળરૂપ છે. જેનાં નેત્રકમળ મંગળ આપનારાં છે.
 જેના કરકમળનો વિલાસ (લટકાં) પરમ મંગળરૂપ છે. જેનું મુખકમળ
 મંગળ કરનારૂં છે. જેના ચરણકમળનું ચાલવું મંગળ કરનારૂં છે. જેનું
 વર્ણન કર્યા વિનાનું બીજું અખિલ ચેષ્ટિત પણ મંગળરૂપ છે. એ રીતે સ્વયં
 આનંદમય હોવાથી અખિલ મંગળમય મૂર્તિ જેની છે એવા આ ભક્તિધ-
 ર્મના પુત્ર બાળકૃષ્ણ ભગવાન આ અવતરણથી સર્વ જગતનું નિત્ય જલદી
 મંગળ (પરમ કલ્યાણ) કરો ॥૮૫॥ હે રાજન! પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઋષિ-
 ઓએ અખિલ મંગળલાવથી નિરૂપણ કરેલા, અખિલને આનંદ કરનારા,
 પોતાના પુત્રને નિહાળીને હરિપ્રસાદ વિપ્ર પ્રહર્ષ પામ્યા. પછી પુત્રનો શા-
 સ્ત્રોક્ત ભતકર્મ નામનો સંસ્કાર કર્યો. ॥૮૬॥ તેનો પ્રકાર બે શ્લોકથી કહે છે—
 તે હરિપ્રસાદશર્માએ પ્રથમ—બાળકના જન્મ શ્રવણ ક્ષણમાંજ પોતાના
 ઘરમાં સુવર્ણસહિત શીત જળવડે સચ્ચેલ સ્નાન સત્વર કરીને, ભતકર્મમાં
 વૈદિક—વેદોક્ત કર્મ સ્વરૂપને બાળનારા વિપ્રોએ સહિત અથવા વૈદિક મંત્રોથી
 પુત્રજન્મ નિમિત્તે પિતૃતર્પણ કર્યું. તે આમ (કાન્યા અન્નથી કરવા યોગ્ય)
 શ્રાદ્ધ કે સુવર્ણથી બાળવું. (તે ગોભિલપદ્ધતિમાં કહ્યું છે કે—પિતાએ પુત્રનું
 જન્મ સંજ્ઞીને જ્યાંસુધી ભતકર્મ કરવામાં આવે ત્યાંસુધી નાહિનાળનું
 છેદન તથા સ્તનદાન કરશો નહિ એમ કહીને, દિવસે આંખી મુકેલા સુવ-
 ર્ણસહિત શીત જળવડે ગૃહમાં સચ્ચેલ સ્નાન કરી આચમન કરીને, પુત્રજ-
 ન્મનિમિત્તે આમશ્રાદ્ધ અથવા સુવર્ણથી પિતૃતર્પણ કરવું વિગેરે) ॥૮૭॥

ચનં સ સૂનો રસનામાર્જનમાવચાર ધર્મઃ । વિદધે વિધિનોચિતં
ચ મેધાજનનં દાનવિધિં તથા તદક્ષમ્ ॥૮૮॥ સમેતા જ્ઞાતય-
સ્તસ્ય વિપ્રવર્યસ્ય વેદમનિ । આનન્દં પરમં પ્રાપ્તાઃ કુમારાયાઽઽ-
શિષો દદુઃ ॥૮૯॥ ગીતમક્લવાચાનિ તત્ર ગ્રામે ગૃહે ગૃહે । તદા
બભૂવુઃ સર્વેષામાનન્દશ્ચ મહાન્ હૃદિ ॥૯૦॥ દદૌ બહૂનિ દાનાનિ
પુત્રજન્મપ્રહર્ષિતઃ । બ્રાહ્મણેભ્યો દિજેન્દ્રોઽસાવન્યેભ્યશ્ચ યથો-
ચિતમ્ ॥૯૧॥ ગજાન્ હયાંસ્તથા ઘેનુરસક્લ્યાતાઃ સુલક્ષણાઃ ।

તે પછી ધર્મદેવે બ્રાહ્મણો પાસે પુણ્યાહવાચન કરાવીને, પુત્રનો રસનામા-
ર્જન સંસ્કાર કર્યો. (રસનામાર્જનનો પ્રકાર ગોભિલ કહે છે—ત્રીહિ અને
ચવને જળ સાથે વાટીને પાત્રમાં લઈને જમણો અંગુઠો અને અનામિકા
આંગળીથી લઈને, મળ ધોઈ નાંખીને શુદ્ધ કરેલા બાળકની જીહ્વામાં મંત્રથી
મુકવું ત) અને તે કાળમાં કરવાનું મેધાજનન નામનું કર્મ યથાવિધિ કર્યું
(તેનો પ્રકારપણ ગોભિલે કહ્યો છે—પ્રગલ્ભ નામનો અગ્નિ કુમારના મુ-
ખમાં ધ્યાન કરીને જમણો અંગુઠો અને અનામિકા આંગળીથી સુવર્ણ
શલાકાથી ઘૂંટ લઈને પૃથક્ પૃથક્ મંત્રોથી કુમારના મુખમાં હોમ કરવો
તે) તેમજ જાતકર્મના અંગભૂત ગો-ભૂ-તિલ-સુવર્ણાદિ દાનવિધિ કર્યો.
(તે પણ ગોભિલે કહ્યો છે—જન્મ કાળે દુષ્ટ સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહની ખીડા
નિવૃત્તિ માટે બ્રાહ્મણોને ગો-ભૂ-તિલ-હિરણ્યાદિ યથાશક્તિ આપે, ઇત્યાદિ)
॥૮૮॥ વિપ્રવર્ય ધર્મદેવના લવને તે સમયે આવેલા સર્વ જ્ઞાતિજનો પર-
માનંદથી પરિપૂર્ણ થઈને કુમાર કૃષ્ણને આશીષ આપવા લાગ્યા ॥૮૯॥ તે
સમયમાં તે ગામમાં ગૃહે ગૃહે સ્ત્રીયો ગીતો ગાવા લાગી અને પુરૂષો મંગળ
વાણંત્રો વજવા લાગ્યા. ભગવાનના જન્મજનિત આ મહા આનંદ એકલા
ધર્મદેવનેજ થયો એમ નહિ પણ સર્વ કોઈ નરનારીઓના મનમાં થયો
હતો ॥૯૦॥ તે આ ધર્મદેવે પુત્ર જન્મથી થએલા હર્ષાતિશયથી વિપ્રોને
વિવિધ બહુ દાનો દીધાં. બીજા દૌહિત્ર-ચાચક-દીન-અંધ-કૃપાણુ વિગેરેને
પણ યથાયોગ્ય બહુ દાનો દીધાં ॥૯૧॥ વિપ્રોને જે આપ્યું તેને વિવેચન
કરી કહે છે—ધર્મદેવે ગળે તથા ઘોડાઓ તથા બહુ દુધાળ-તરૂણી-નહિ

બ્રાહ્મણેભ્યો દદૌ દેવઃ સોપસ્કરયુદ્ધાંસ્તથા ॥૧૨॥ તથા દાના-
ન્યસૌ પ્રાદાદ્યચ્છુત્વા ભુવિ ભૂમિપાઃ । વિસ્મયં લેભિરે ભૂરિ
નિધીશં તં ચ મેનિરે ॥૧૩॥ માયયા શ્રીપતેસ્તસ્ય વિધિત્સોર્નર-
નાટનમ્ । ભગવાનેષ एवेति તં વિવેદ ન કશ્ચન ॥૧૪॥ આત્મજે
પુત્રભાવોઽમૂઢ્ઘ્રીકૃષ્ણે ભક્તિધર્મયોઃ । ચિકીર્ષોઃ શૈશવી લીલા-
મિચ્છયા તસ્ય ચ પ્રભોઃ ॥૧૫॥ ईश्वरत्वेन મજ્ઞાનાત્પુત્રભાવેન
લાલનમ્ । મદીયં દુર્લભમિતિ પ્રભુરેવં તથા વ્યધાત્ ॥૧૬॥ તૌ

મારકણી-રૂપાળી વિગેરે ગુણવાળી અગણિત ગાયો તથા અન્નપાકપાત્ર-
ભોજનપાત્ર-જળપાત્ર-વસ્ત્ર-કાષ્ટ-ઘંટી-ખાંડણીયો-મુસળ વિગેરે ઉપ-
યોગી ઉપકરણોએ સહિત ઘરો બ્રાહ્મણોને દીધાં ॥૧૨॥ બહુ શું કહેવું ?
ભૂમિ ઉપરના ભૂપતિઓ આવું દાન દેવાને અસમર્થ હોવાથી તેપણુ ધર્મ-
દેવના દાન પ્રકારને સાંભળીને વિશેષ વિસ્મય પામી ગયા અને ધર્મદેવને
નિધિપતિ કુબેર માનવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘દશ્યમાન આ બાળક ભગવાન છે’
એમતો ક્રોધએ પણ જાણ્યું નહિ, કિં બહુના આ ધર્મદેવેપણુ વારંવાર ભગ-
વાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તથાપિ ભગવાનપણુ ન જાણ્યા તો બાળે કોણ
જાણી શકે. એમ શાથી ? તો આ શ્રીપતિ ભગવાન નૃનાટ્ય કરવાની ઇચ્છાથી
પોતાને વશ વર્તનારી જે માયા તેરૂપી પડદાથી બીજાઓની દૃષ્ટિને આવ-
રણ કરે છે ॥૧૪॥ તે ભક્તિધર્મને પોતાના પુત્રપણુ પ્રકટેલા પ્રભુ શ્રીકૃ-
ષ્ણમાં ‘અમારો આ પુત્ર છે’ એવોજ ભાવ-સેહ થયો પણ ‘આ લીલા-
માનુષવિગ્રહધારી ભગવાન છે’ એવો ભાવ થયો નહિ, કેમકે આ પ્રભુએ
બાળભાવની લીલાઓનો તેમને અનુભવ કરાવાનો સંકલ્પ કરેલો છે. પ્ર-
ભુના સંકલ્પને અન્યથા કરવા કોણુ સમર્થ થાય ? અધિક આનંદનો અનુ-
ભવ કરાવારૂપ આવા સંકલ્પનો લાલ બીજને મળે નહિ, કોઈ વિરલાનેજ
મળે છે ॥૧૫॥ ભગવાનના એવા સંકલ્પમાં હેતુ કહે છે—જે અસાધારણ
પરમેશ્વરપણાથી મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તો પુત્રભાવનાથી માફ લા-
લન શ્રદ્ધાદિકને પણ દુર્લભ છે એટલે થઈ શકે નહિ એવા હેતુથી પ્રભુએ
પરમ કૃપા કરીને તેમને પોતાવિષે પુત્રભાવજ દઢ કર્યો ॥૧૬॥ તે દંપતી

દમ્પતી પ્રાપ્ય મનોરથસ્ય ફલં પ્રહૃષ્ટૌ નિતરામભૂતામ્ । વ્યવચ્છતુઃ
 સ્નેહમરં તનૂજે નરાકૃતિબ્રહ્મણિ વાસુદેવે ॥૧૭॥ પ્રાદુર્ભાવકથાઽ-
 ક્ષુતેયમુદિતા તુભ્યં મયા ભૂપતે ! ગોત્રાયાં નરનાટનં बहुविधं
 પ્રીત્યા ચિકીર્ષોઃ પ્રભોઃ । શ્રીરાધારમણસ્ય ચઃ પરમયા ભત્ર્યા
 પઠેદ્વા પુમાન્ નિત્યં તાં શ્રુણુયાત્પુમર્થમસ્થિલં સ પ્રામુયાન્નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥૧૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे नारा-
 यणप्रादुर्भावोत्सवनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥૨૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથાવગત્યોદ્ભવમાત્મશત્રોરાકસિકૈર્લક્ષ્મભિરા-
 સુરૌઘાઃ । હૃત્કમ્પવામાવયવસ્ફુરાદૈરુત્પાદયામાસુરનેકકૃત્યાઃ

પોતાના મનોરથનું પરિપૂર્ણ ફળ પામીને અત્યંત પ્રસન્ન થયાં અને પુત્ર૩૫
 નરાકૃતિ પરંબ્રહ્મ શ્રીવાસુદેવ ભગવાનમાં પુત્રપ્રેમ વિશેષપણે બાંધ્યો ॥૧૭॥
 હવે ભગવદવતારકથાના શ્રવણપઠનનું ફળ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ ધરા-
 ઉપર નૃનાથ બહુપ્રકારે ભક્તિધર્માદિ સ્વલક્ષ્ણો ઉપર પ્રીતિથી કરવા ઈ-
 ચ્છતા પ્રભુ રમા-રાધારમણ શ્રીકૃષ્ણની આ અદ્ભુત (ધર્મદેવના દિવ્યભ-
 વનમાં) પ્રાદુર્ભાવ કથા મેં પાત્રભૂત તમોને કહી સંભળાવી. તે આ કથાને
 જે પુરૂષ પરમ પ્રેમથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ અખિલ
 પુરૂષાર્થ (ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ)ને પામે એમાં સંશય નથી ॥૧૮॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે નારાયણપ્રાદુર્ભાવોત્સવનામા
 દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

એકવિંશમા અધ્યાયના અંતમાં 'પ્રતીક્ષમાણાસ્તજન્મ કૃત્યોત્પાદાદિમા-
 નસાઃ' એમ કહ્યું છે. હાલ તેનો અવસર આવતાં તેનું સુવ્રતમુનિ વર્ણન
 કરેછે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી અસુરસમૂહોએ અકસ્માત ઉત્પન્ન થ-
 એલો સ્વહૃદયનો કંપારો તથા ડાબા નેત્ર હસ્તાદિ અવયવોનું ફરકવું તથા
 માથે કાગડાનું એસવું વિગેરે અપશકુન સૂચવનારાં ચિહ્નોથી પોતાના પૂર્વ-
 રિપુ શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થએલો જાણીને, તેના પ્રહરણ માટે અનેક કોટરાદિ
 કૃત્યાઓ ઉત્પન્ન કરી. એટલે કૃત્યાઓ વસ્તુતાએ વિદ્યમાન છે પરંતુ જપ

॥૧॥ તત્રાદિતશ્ચુપ્પયસં સ કાલીદત્તસ્તુ કૃત્યાગણમાત્મસૃષ્ટમ્ ।
 ક્રુદ્ધોઽહુઢૌકશ્ચપ ! કોટરાદિં મયદ્ધરાકારમુદાત્તશસ્ત્રમ્ ॥૨॥ હરિ-
 પ્રસાદસ્ય ગૃહં સમેત્ય જનેસ્તુ ષષ્ઠેઽહનિ બાલકસ્ય । નિશીથકાલે
 પરિસુપ્તલોકે સૂતીગૃહં તદ્વ્યવિશત્સં તૂર્ણમ્ ॥૩॥ વ્યચષ્ટ સોઽનેક-
 વપુર્દ્વિજસ્રીસ્તત્ર પ્રસુપ્તાઃ કતિચિત્પલિક્તીઃ । શય્યોપવિષ્ઠાં દ્વિજ-
 રાજપત્નીં ભક્તિં ચ બાલાનનદત્તદષ્ટિમ્ ॥૪॥ અભ્યર્ચ્ય ષષ્ઠીં મહતીં
 સહાજ્ઞેઃ ષટ્કૃત્તિકાષ્ણમુખવિષ્ણુમુખ્યૈઃ । ગજાનનાભ્યર્ચનપૂર્વકં

અવિદાન અર્પણાદિકથી પોતાની આસામાં વશ વર્તનારી કરી ॥૧॥ હે નૃપ !
 તેમાં અસુરગુરુ કાળીદત્તે તો પોતાને વશ વર્તનારો, ઉઘાડાં ખડ્ગાદિ
 વિવિધ આયુધો જેણે ઉઘાડ્યાં હતાં, લયંકર આકાર જેનો છે, કોટરા
 મુખ્ય જેમાં છે એવો બાળચહરપ કૃત્યાગણ પ્રથમ છપૈયા પુરપ્રત્યે મહા-
 કોપ પામીને મોકલ્યો ॥૨॥ તે કૃત્યાગણતો હરિપ્રસાદને ઘેર જઈને બાળ-
 કના જન્મદિનથી છઠા દિવસે મધ્યરાત્રિએ તમામ લોકો ગાઢ નિદ્રાને
 પામી જતાં ઘરના નૈઋત કોણમાં કરેલા સૂતિકાગૃહમાં તત્કાળ પ્રવેશ
 કરી ગયો ॥૩॥ હે નૃપ ! વિવિધ વિકરાળ વપુઓને ધરનારો તે કૃત્યાગણ
 સૂતિકાગારમાં સુઈ રહેલી કેટલીક પલિન્ડ્રી-પળીયાં આવી ગએલી વૃદ્ધ
 વિપ્રવનિતાઓને જોવા લાગ્યો તેમજ વિપ્રવર્ધ હરિપ્રસાદનાં પત્ની, શય્યા-
 તળમાં સુખેથી બેઠેલાં, નિજતનયના મુખકમળ સામુંજ એકાગ્ર દષ્ટિથી
 જોઈ રહેલાં અને ગણપતિનું પૂજન કરવાપૂર્વક છો કૃત્તિકાઓ (શિવા-
 સંભૂતિ-પ્રીતિ-સન્નતિ-અનસૂયા-ક્ષમા) કાર્તિકસ્વામી અને વિષ્ણુ મુખ્ય
 જેમાં છે એવાં અંગો (પરિવાર) એ સહિત મહાષષ્ઠી નામની વૈષ્ણવી દે-
 વીનું યથાવિધિ પૂજન કરીને જાગરણ કરતાં એવાં લક્ષિતે પણ જોવા
 લાગ્યો. લક્ષિતે મધ્યરાત્રિએપણ વૃદ્ધ વનિતાઓ ઉઘી ગયા પછી પણ
 જાગરણ કરવામાં નિમિત્ત તો આ છે, શું ? તો વ્રતના અંગભૂત જાગરણ.
 વ્રતતો મહાષષ્ઠી દેવીનું છે. પ્રસૂતિથી છઠે દિવસે બાળરક્ષા માટે આ
 વ્રત કરવાનું કહેલું છે. આ વ્રતમાં પ્રથમ ગણપતિનું પૂજન કરવાનું છે.
 સાંગ મહાષષ્ઠીપૂજન કૃત્યાર્થતામણિમાં પ્રયોગમાં 'પુત્રસ્ય જન્મદિવસાત'

વૈ યથાવિધાનં નૃપ ! જાગ્રતીં ચ ॥૫॥ બાલં તદુત્સદ્ગતં ચ દૃષ્ટ્વા
પ્રદીપ્તવદ્દિદ્યુતિમુદ્ગહીતુમ્ । તત્પાર્શ્વમાગત્ય જગાદ વાક્યં મયાન-
કાસ્યા કિલ કોટરૈકા ॥૬॥ દિગમ્બરાન્નસ્રગુદાત્તશૂલા કરે ક-
પાલં દધતી સરત્કમ્ । વિકીર્ણકેશાન્નનીલવર્ણા વૃત્તારુણાક્ષા
વિતતોગ્રદંષ્ટા ॥૭॥ બાલગ્રહાણામધિપાઽસ્મિ મૂઢે ! મક્ષામિ પુત્રં

પદ્મે દિવસે પૂર્વરાત્રે' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે, તે તેથી જાણવું ॥૪-૫॥ પૂર્વોક્ત
ગણુની અંદરની કોઈ એક કોટરા નામની લયાનક મુખવાળી કૃત્યા લગ-
વાનનો પ્રભાવ નહિ જાણતી હોવાથી ભક્તિના ખોળામાં રહેલા બેઠને, પો-
તાની પ્રદીપ્તિથી પ્રજ્વલિત વહ્નિને જ મેમ એક પોતાની પ્રદીપ્તિથી પ્ર-
દીપ્ત કાંતિવાળા બાળકને કરવડે પકડવાની ઇચ્છાથી સામી હોડી આવી,
પ્રેમવતીની પાસે આવીને આવું વાક્ય બોલી ॥૬॥ કેવી કોટરા તો-આકૃ-
તિથી અને વેષરચનાથી લયાનક હતી-દિગંબર-નમ્ર, (ભયંકર સર્વ અવ-
યવો જેના ઉઘાડા છે) બહુ બાળકોને મારીમારીને તેના આંતડાને જ
માળા ધારવાના કંઠાદિ સ્થાનમાં ધારી રહેલી, એક કરવડે ત્રિશૂળને ઉંચું
ભમાવતી અને બીજા કરવડે રૂધિરના લેપવાળું કપાળ (મનુષ્યના માથાની
ખોપરી)ને ધારી રહેલી, કઠિન અને ઢીંગણા કેશ જેને માથે છુટા વિખરા-
એલા છે, કાળજી જેવો કાળો કાયાનો વર્ણ જેનો છે, અને ગોળ ચારે બાજુ
લાલચોળ લોચન જેનાં છે (માટે જ અંધકારમાં તખાણાના ઝખકારાની
પેઠે એની આંખો ચકળવકળ ઝખકતી હોવાથી અને કાયા કાળી હોવાથી
કાયા અને આંખોના વર્ણનો યોગ કોઈ અપૂર્વ લયાનક અન્યો હતો)
'વ્યાત્તારુણાક્ષા' એવો પાઠ હોય તો પહોળાં ફાડેલાં રક્ત નેત્રવાળી, લાંબી
ઉંચ દાઢોવાળી (આંખની અપેક્ષાએપણુ દાઢોની અતિલયાનકતા જ-
ણાવી. અથવા આંખો અને દાઢોની પરસ્પર વિકરાળતા ઉત્તેજિત થાય
છે એટલે નેત્રથી દાઢોની અને દાઢોથી નેત્રની વિકરાળતા ઉત્તેજિત થાય
છે) એ રીતે ભયંકર આકારવાળી આ કોટરા કૃત્યા ભક્તિના પ્રત્યે બોલી
કે-॥૭॥ હે મૂઢે ! તું મહામૂઢ છું. કેમકે-કેટલીક ઉઘી ગએલી ઘરડી આ-

૧ 'વ્યાત્તારુણાક્ષા' इति पाठान्तरम् ।

તવ નૂનમદ્ય । સ્મરેષ્ટદેવં નિજરક્ષિતારં મદીયદંઘ્રાન્તરમુત્પિપત્સુમ
 ॥૮॥ ઉક્ત્વેતિ તસ્યા મયવર્જિતાયા ધૈર્યસ્થિતાયાઃ સહસાઙ્કદે-
 શાત્ । જગ્રાહ બાલં ગલ એવ દુષ્ટા વ્યાત્તાનના તિગ્મકરાલજિહ્વા
 ॥૯॥ ઈયુશ્ચ તાવચ્છતશઃ કરાલા બાલગ્રહા વ્યાત્તમુખાઃ કુરૂપાઃ ।
 તે છિન્નિદ્ધ મિન્દ્યાનય મારયેતિ ક્રોશન્ત ઉચ્ચૈશ્ચ તિરોવભૂવુઃ

ક્ષણીયોના મધ્યમાં એકલી જાગુંછું વળી અદૃષ્ટ ક્ષણનું પ્રખ્યાપન કરનારા પુરોહિત (ગોર)ના વચનવિશ્વાસથી ઠગાએલી વળી કૃશતાજ એક ક્ષણ જેનું છે એવું વ્રત આચરવાથી ગર્વિષ્ઠ બની ગએલી અને જાગરણમાત્રથી બાળકને સુરક્ષિત માનનારી છું. હું બાળકને બળીયાણી છું. હાલમાં દૈવેજ મારા લક્ષ્યપણે નિર્દેશ કરેલા આ તારા બાળકને નિશ્ચે હમણાંજ લક્ષણ કરી જઈશ. જેને નિજ બાળકનો રક્ષક માનતી હોય તે ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીલે. તે દેવ હોય કે બીજો કોઈ હોય પણ તે મારી ઉચ દાઢોની અંદર પોતેજ પડવા ઇચ્છનારો છે. મેં ગળેલા તારા બાળકને જે રક્ષણ કરવાની ચેષ્ટા કરેછે તે પોતેજ મારી દાઢોમાં પ્રવેશ કરવાની ચેષ્ટા કરેછે અર્થાત્ તારા સ્મરણ કરવાથી તારા બાળકનો રક્ષક બને કોઈ પણ આ સ્થળે પુત્રનું રક્ષણ કરવા આવશે તો તેનેપણ આ દાઢોવડે આવી નાંખીને કટકે કટકા લક્ષણ કરી જઈશ તો તારા પુત્રની શી ગણના ? ॥૮॥ દુષ્ટ કોટરા કૃત્યાએ કહેલું આવું લયાનક વચન સાંભળીનેપણ અને વિકરાળ રૂપને બોધનેપણ સ્વેષ્ટદેવનો હૃદયમાં મહાવિશ્વાસ હોવાથી લયલેશે રહિત એવાં લક્ષિતો ધીરજ રાખી રહ્યાં. એ રીતે દઢ ધૈર્ય રાખી રહેલાં લક્ષિતેવીના બોળામાંથી કોટરાએ એકદમ બાળકને ગળામાં ઝાલીને પકડ્યા. પકડીને તત્કાળ લક્ષણ કરવા તેણીએ પહોળા ફાંડેલા વિકરાળ વદનમાં તીક્ષ્ણ ઉચ જીહ્વા લાંબી કરી. બાળકને પકડ્યા એટલામાત્રમાં તો બીજા વિકરાળ, પહોળાં ફાંડ્યાં છે મુખ જેમણે, કુત્સિત આકૃતિવાળા સોએ સો રેવતી વિઝેરે બાળકને પાસે આવી પહોંચ્યા. તે બાળકને ‘આને છેદી નાંખો, ભેદી નાંખો, અમારી પાસે લાવો, મારી નાંખો’ એવા ઉચા લયાનક નાદથી લય-જનક શબ્દોને બોલતા બોલતા એકદમ બાળકને પકડનારી કોટરા કૃત્યા

॥૧૦॥ ગલે ગૃહીત્વા શિશુકં ગતેષુ બાલગ્રહૌઘેષુ રુરોદ ભક્તિઃ ।
તત્રાયયૌ યત્તુ નિશમ્ય કુર્વન્નારાયણસ્ય સ્મરણં સ વિપ્રઃ ॥૧૧॥
સ્નેહેન ગાઢેન તદૈવ બાલા હા ! પુત્ર પુત્રેતિ રુદત્યમૂર્ચ્છત્ । નષ્ટં
સુતં સોઽપ્યવગત્ય વિપ્રો મુમૂર્ચ્છ ચાન્યેઽપ્યરુદન્ ગૃહસ્થાઃ ॥૧૨॥
તૌ નષ્ટસંજ્ઞાવગત્ય તાભ્યામારાધિતઃ પ્રાગ્બહુધોપચારૈઃ । મરુત્સુ-
તસ્તૂર્ણમુપેત્ય તત્ર પ્રબોધયામાસ ચ દમ્પતી તૌ ॥૧૩॥ સુપ્તાઽસિ
ર્કિં જાગૃહિ દેવિ ! ભક્તે ! હરિપ્રસાદ ! દ્વિજ ! જાગૃહિ ત્વમ્ । આહ્વા-
નમિત્થં તુ નિશમ્ય તસ્ય તૌ જાગરાંચક્રતુરશ્રુનેત્રૌ ॥૧૪॥ ઉત્થાય

સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૮-૧૦॥ કોટરાદિ આળગીને ગણુ અદ્ય આળ-
કને ગળામાં ગ્રહણ કરીને થોડે છેટે ગયા પછી ભક્તિદેવી શોકવ્યાકુળ થ-
ઈને મુક્ત (છુટા) કંઠથી રડવા મંડ્યાં. ભાર્યા ભક્તિનું રૂદન સાંભળીને હ-
રિપ્રસાદવિપ્ર અનિષ્ટનિવર્તક નારાયણનામ સ્મરણ કરતા કરતા ત્યાં જલદી
આવ્યા ॥૧૧॥ તદા-ભાર્યા આવ્યા તે સમયમાં તેમને સન્મુખગમન-અ-
ભિલાષણાદિ સત્કાર નહિ કરીને ઉલટું ભાર્યાના દર્શનથી બમણાં શોકવિહ્વળ
થઈને, પુત્રવિષે ગાઢ સ્નેહને લીધે હાય હાય હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ અતિ-
ખેદથી ઉચ્ચારણ કરીને રૂદન કરતાંજ મૂર્ચ્છા પામી ગયાં. હરિપ્રસાદવિપ્ર
પણ પુત્રને વિનષ્ટ થએલો જાણીને તત્કાળ મૂર્ચ્છા પામી ગયા. ઘરમાં રહેલા
બીજા બધા તેમના સંબંધિજનો પણ શોકવ્યાકુળ થઈને રૂદન કરવા લાગ્યા
॥૧૨॥ ભક્તિધર્મે પૂર્વે બહુ પ્રકારના પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે આરાધેલા હનુ-
માનજી તે સમયમાં તેમને મૂર્છિત થએલાં જાણીને, તેમનો શોક ટાળવા
માટે તત્કાળ સૌમ્ય રૂપથી આવિર્ભાવ પામી તેમની પાસે આવીને 'હે દેવિ
ભક્તે ! તમો કેમ સુધ રહ્યાં છો ? જાગો જાગો. હે હરિપ્રસાદ ! તમો કેમ
સુધ રહ્યા છો ? જાગો જાગો' એવા અમૃતતુલ્ય મધુર વચનથી બોલાવીને
બન્ને દંપતીને જગાડવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! આવું માફતિનું સંજીવનરૂપ
આહ્વાન વચનામૃત કર્ણરૂપ પુટથી પાન કરીને, આંખોમાં આંસુઓ જે-
મને ભરાઈ ગયાં છે એવાં થકાં બન્ને દંપતી તત્કાળ જાગૃત થયાં ॥૧૩-૧૪॥
તે બન્ને દંપતી ગભરાઈ ગએલાની માફકજ જાગી ઉઠ્યાં. ત્યાંતો તેજ ક્ષણમાં

સમ્પ્રાન્તવદેવ તૌ તં તદૈવ દિવ્યં કપિમૈક્ષતાં ચ । સતૈલસિન્દૂર-
સુચર્વિતાક્લમર્કપ્રસૂનસ્રજમીક્ષણીયમ્ ॥૧૫॥ કુતો ભવન્તૌ રુદ-
તોઽતિસિન્નાવિતિ બ્રુવાણં તમુવાચ ભક્તિઃ । ત્વં કીશબાલઃ સુખ-
કારકો મે પીયૂષવાક્રોઽસિ પવિત્રમૂર્તિઃ ॥૧૬॥ બાલગ્રહૈર્મેઽય
સુતોઽપનીતો રોદિમ્યતોઽહં बहुकुच्छलब्धः । इत्थं वदन्तीमवदच्च
બાલાં સ મારુતિઃ સ્વેક્ષણલબ્ધધૈર્યામ્ ॥૧૭॥ શ્રીરામદાસોઽસ્મિ
હનૂમદાખ્યો ભક્તૌ યુવાં મે ભવથો દદં વૈ । તયોરિદં કષ્ટમવેત્ય
જાતં તદ્વર્તુમેવાહમિહાગતોઽસિ ॥૧૮॥ બાલગ્રહૈર્વાપ્યસુરૈશ્ચ

સતૈલ સિન્દુરથી ચર્ચાએલા કલેવરવાળા, આકાના કુસુમની માળાઓથી
અલંકૃત વક્ષસ્થળ જેનું છે, રમણીય દર્શન જેનું છે એવા દિવ્ય કપીન્દ્ર
તેમના દેખવામાં આવ્યા ॥૧૫॥ ‘તમો દંપતીને શા માટે અંતરમાં આવો
અત્યંત ખેદ વર્તે છે કે જેને લીધે મુક્તકંઠથી રોદન કરો છો’ આ પ્રકારે
બોલતા માતૃતિપ્રત્યે લક્ષ્મિ બોલ્યાં કે-તમો આકૃતિથી બાળ વાનર છો પણ
પ્રાકૃત વાનર તો નથીજ એમ હું માનું છું. કેમકે તમારું વચન અમૃતમય
છે. આવી આપત્તિમાં સન્નિધિ પામી અમૃતમય વચનથી શોકનું મૂળ અ-
મોને પુછો છો માટે અમોને સુખકારક છો એમ માનું છું. તમારા દર્શન-
માત્રથીજ અમારો શોક મોહ ચિત્તમાંથી દૂર થઈ જાય છે માટે તમો કોઈ
પવિત્ર મૂર્તિ છો. આવા તમો કોણ છો ? તે અમોને જણાવો ॥૧૬॥ અમારે
શોકનું મૂળ તો આ છે-તપશ્ચર્યા વિગેરે બહુ પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થએલા અ-
મારા અનન્યસામાન્ય સુતને બાળચ્છો હમણાંજ હરી ગયા છે માટે હું
રોદન કરું છું. હે રાજન્ ! આ રીતે બોલતાં અને પોતાના દર્શનમાત્રથી
ધૈર્યને પામેલાં બાળા (લક્ષ્મિ) પ્રત્યે માતૃતિ બોલ્યા ॥૧૭॥ હું શ્રીરામનો
દાસ (દૂત) છું. મારું નામ હનુમાન છે. મારે વિષે તમારે દૃઢ લક્ષ્મિ છે.
લાક્ષ્મી વશ થએલો હું તમોને થએલું આ કષ્ટ જાણીને તેને ટાળવા માટે-
જ હું અહિં આવ્યો છું ॥૧૮॥ આ બાળકનો મહિમા તમો જાણતાં નથી.
આ બાળક બાળચ્છોથી કે બીજા કોઈ સિંહાદિ હિંસકોથી કે તમારા વૈરી
અસુરોથી કે અહિના બીજા કોઈનાથી પણ હણી શકાય એવો નથી. કારણ

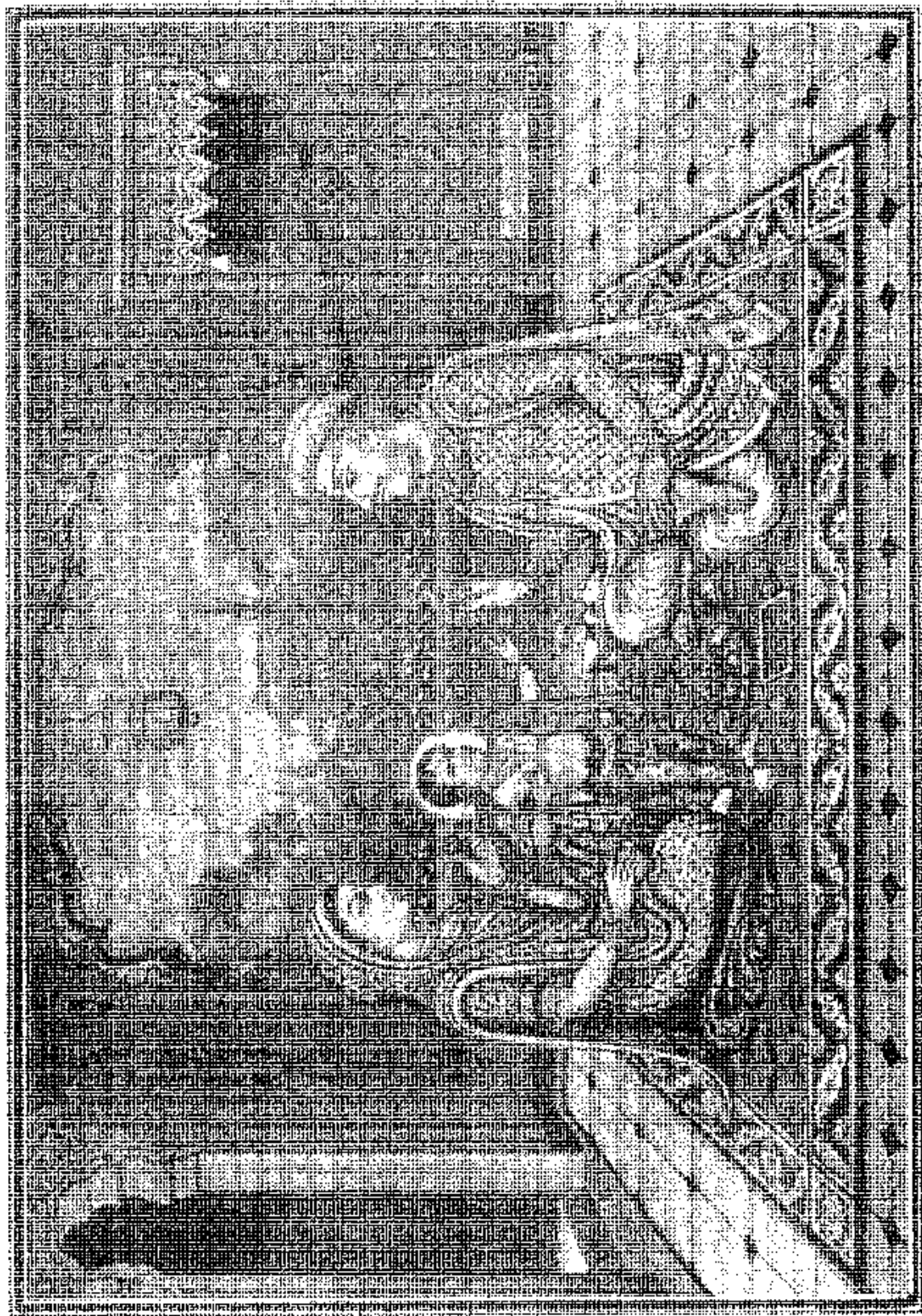
હિંસૈર્હનું ન શક્યઃ સ્વલુ કૈશ્ચિદ્વત્ર । બાલસ્તવાસૌ યદતોઽસ્તિ
મીતિર્ભયપ્રવસ્યાપ્યખિલસ્ય મૃત્યોઃ ॥૧૯॥ આશ્વાસ્ય તામિત્ય-
મથાતિતૂર્ણં સ સ્વેચ્છયા સ્વીકૃતમાનવત્વમ્ । નારાયણં ભક્ત-
મનોહરં તં બાલગ્રહાન્મોચયિતું જગામ ॥૨૦॥ બાલં ગૃહીત્વો-
ત્પતિતાઽથ કૃત્યા ગ્રામાદ્વહિસ્તદ્વસનામિલાષા । તત્યાજ તં
તઙ્ગવલનામદૃષ્ટ્વા દન્દહ્યમાનાખિલદીર્ઘદેહા ॥૨૧॥ ક્ષિપ્તો ધરાયાં
તરસા પિશાચ્યા સોઽનિર્દશાહઃ શિશુકસ્તદૈવ । સુષ્વાપ

કે આ બાળક સમસ્ત પ્રાણીઓને પણ ભય કરનારા મૃત્યુ (કાળ)ને પણ
ભય કરનારા છે 'સ કાલકાલઃ' 'મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે...મૃત્યુર્ધાવતિ
પક્ષમઃ' 'મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનમ્' એમ શ્રુતિ કહે છે. માટે તમારે તેની કશી
ચિંતા કરવી નહિ ॥૧૯॥ હે રાજન્! ભક્તિને આ પ્રકારે આશ્વાસના આ-
પીને પછી તે માત્રિ સ્વેચ્છાથી માનવ વેષ જેમણે સ્વીકાર્યો છે, માટેજ
બાળગ્રહના હસ્તમાં આવેલા તે બાળ નારાયણને બાળગ્રહોથકી મુકાવા માટે
એકદમ દોડી ગયા. તે બાળકતો પ્રિયદર્શન હોવાથી ભક્તોના મનને હરે
છે માટે બાળકને મુકાવા માટે માત્રિનું જવું તેતો નિમિત્તમાત્ર છે. પ્રિય-
દર્શન બાળકુળના દર્શનની ઇચ્છાતો જવામાં પ્રધાન હેતુ છે. તે બાળક
ભક્તોના મનને હરનારા છે, અભક્ત દ્વેષિઓના તો પ્રાણને હરનારા છે,
માટે બાળક એવા પણ ભગવાનને ભયભાવના ક્યાંથી હોય? નજ હોય
॥૨૦॥ તે પછી બાળકને પકડીને ઉડી ગએલી કોટરા કૃત્યા તો ગામની
બહાર જઈને, બાળકને ગળી જવાની જેટલાકમાં ઇચ્છા કરે છે તેજ ક્ષ-
ણમાં બાળકુળે પ્રસારેલી પ્રલયકાળાનળ જેવી દેદીપ્યમાન દષ્ટિમાત્રથી
દીર્ઘ દેહના અખિલ અવયવો અતિશય દાઝવા લાગતાં 'મૈ આ અગ્નિ
આણ્યો છે કે શું?' એવી ગભરાઈ જઈને, તત્કાળ બાળકને ત્યાગ કરી
દીધા ॥૨૧॥ તે પિશાચણીએ તીવ્રવેગથી ધરાઉપર ફેંકી દીધેલા આ બાળ-
કને દશ દિવસપણ વીત્યા નથી એટલે જન્મથી છો દિવસ થયા છે તોપણ
તેવા આઘાતથી કાંઈપણ બચાને ન પામ્યા કિંતુ સુખનિદ્રાનેજ પામ્યા.
અને તે વખતે શીતળકાંતિવાળા ચંદ્રમાએ પોતાના અમૃતમય શીત કિર-

શીતચુતિના સુધાર્દ્રેરાપ્યાયિતોઽભૂત્સ્વકરૈશ્ચ શીતૈઃ ॥૨૨॥ હન્તું
તતઃ શાવમુદાત્તશૂલા કરાલદૃષ્ટ્યા તમવેક્ષમાણા । તસ્થાવમ-
ત્યાધ્વનિ સાધરોષ્ઠં પિષ્ટા રઢૈરાયતવક્રતીક્ષ્ણૈઃ ॥૨૩॥ વ્યોમસ્થિતા
સાઽથ સસમ્ભ્રમં તં કાલાગ્નિરૌદ્રં સહસા વિલોક્ય । દન્દહ્યમા-
નાઽતિભયાઽતિકમ્પા કૃત્યા ન શક્તાઽસ્ય નિરીક્ષણેઽપિ ॥૨૪॥
ચુચ્યોત શૂલં ચ સકમ્પહસ્તાત્તસ્યાઃ પુરુસ્વિન્નવપુસ્તતઃ સા । ના-
ત્રાગમિષ્યામિ પુનઃ કિલેતિ ચીત્કૃત્ય દુદ્રાવ સહાત્મવર્મ્યૈઃ ॥૨૫॥
ધર્માલયાદુત્પતિતોઽન્તરિક્ષં વ્યાત્તાનનો દીર્ઘકરાલદંષ્ટુઃ । સ મા-

ણોવડે સંજીવિત કર્યા એટલે મુખીયા કર્યા ॥૨૨॥ કોટરાકૃત્યા બાળકને
ધરા ઉપર નાંખી દીધા પછી પોતાના મનોરથનો લંગ થવાથી કોપવેગને
પામીને, અતિશય લાંબા અંકુશ જેવા વાંકા તીક્ષ્ણ અથ્ર ભાગવાળા દાંતવડે
અધરોષ્ઠને ભેરથી પીસીને, તે બાળકને હણવામાટે ત્રિશૂળ ઉર્ધ્વ ઉગામીને,
અગ્નિકણને વેરતી હોય ને શું ? એવી વિકરાળ દૃષ્ટિથી બાળકસામું બેયા
કરતી થકી આકાશમાંજ રહી હતી ॥૨૩॥ એરીતે આકાશમાં રહીને ઉચ્ચ-
દૃષ્ટિથી સંભ્રમપૂર્વક બાળકસામુંજ બેઈ રહી છે એટલામાં તો તે બાળક
અકસ્માત્ પ્રલયકાળાનળ જેવા લયંકર થયા હોય ને શું ? એવા થઈ ગયા.
બાળકના તે ઉચ્ચ તેજથી અતિશય સળગતું શરીર જેનું છે અને અતિલયને
લીધે થરથર કંપતી એવી કોટરા કૃત્યા આ બાળકનું નિરીક્ષણ કરવાપણ
સમર્થ થઈ નહિ ॥૨૪॥ અને કોટરાના થરથર કંપતા કરમાંથી ત્રિશૂળ
સ્વયં પડી ગયું. તેપછી લયને લીધે વપુમાં અતિશય પરશેવો થઈ ગયો.
તેપછી ‘હવે પછી કદાપિ હું આહિં આવીશ નહિ’ એવી પોતાના મનમાંજ
પ્રતિજ્ઞા કરીને લયવેગથી ‘ચીચી’ એવો પિશાયબ્જતિનો શબ્દ કરતી કરતી
રેવતી વિગેરે પોતાના પરિવાર સાથે ત્યાંથી પલાયન કરી ગઈ ॥૨૫॥ બાળકને
બાળથહોથકી મુકાવામાટે ગએલા હનુમાનજીનું હવે કૃત્ય કહે છે—ધર્મ-
દેવના લવનથકી ગગનમાર્ગે ઉડેલા, પહોળું ફાડ્યું છે મુખ જેમણે, લાંબી
વિકરાળ દાઢો જેમની છે, એરીતે અતિ લયંકર આકૃતિવાળા તે માતૃતિતો
વજ્ર ના ઘોષ જેવો લયાનક ક્રીક્રીયારીનો નાદ કરતા કરતા ધનુષમાંથી છુટેલા

छपैयासां माता पिता भक्ति धर्मनी साथे श्रीचन्द्रायाम महाराजो गृहवास बाललीला.

રુતિઃ સ્ફૂર્જથુમીમનાદો ધનુર્વિમુક્તાશુગશીઘ્રયાનઃ ॥૨૬॥ દ્રવન્ત-
માકૃષ્ય નિવધ્ય તૂર્ણં પુચ્છેન તૃપ્યામિવ ચાયતેન । સ્વપ્રેષ્ટવાલાદ-
નજાતકોપઃ પદા સ કૃત્યાગણમાતતાઙ્ ॥૨૭॥ તતો મૃતપ્રાયમુ-
પેતદુઃખં પ્રારબ્ધશેષાવિતજીવકણ્ઠમ્ । ઉત્સૃજ્ય તં દૂરત આશુ
બાલં પ્રીત્યા દધૌ સૌમ્યવપુઃ સ દોષ્ણોઃ ॥૨૮॥ મિતસિતં વીક્ષ્ય
શિશું શનૈસ્તં દદૌ સમાનીય તતઃ સ ભક્ત્યૈ । મૃત્યોર્મુખાયાત-
મિવાત્મબાલં સા પ્રાપ્ય તં પ્રાહ વચઃ કપીન્દ્રમ્ ॥૨૯॥ દેવ ! ત્વયા
મોચિત ઇષ મૃત્યોર્બાલોઽસ્યતસ્ત્વં મમ જીવદાતા । નાસાધ્યમેત-

બાણુની પેઠે ઉતાવળા દોડીને, સમીપમાં દોડાદોડ કરતા કૃત્યાગણુને બેઠને,
પોતાના પ્રિયતમ બાળકૃષ્ણુને પીડા પમાડવાથી ઉત્પન્ન થએલા કોપવેગથી
બેંચી લાવી લેજો કરી, તૃણસમૂહ (ઘાસની ગાંસડી)નેજ જેમ એમ અતિ
લાંબા પોતાના પુછવડે એકદમ બાંધી દધને, લાતોના પ્રહારથી તેને તાડન
કરવા મંડ્યા ॥૨૬-૨૭॥ તેપછી બહુ દુઃખને પામેલો, પ્રારબ્ધ કર્મફળભોગના
અવશિષ્ટ ભાગથી બચેલો-પ્રાણુ જેના નીકળી ગયા નથી પણ કંઠમાત્રમાં
પ્રાણુ જેના લગ્ન થઈ ગયા છે, માટેજ મર્યા જેવા થઈ ગએલા એવા કૃત્યા-
ગણુને બહુ દૂરપ્રદેશમાં બેરથી ફેંકી દધને, તે માફતિએ સૌમ્ય શરીરવાળા
થઈને તત્કાળ બાળસમીપે જઈને તેમને પ્રીતિથી પોતાના હાથમાં ધારી
લીધા ॥૨૮॥ મંદસ્મિતથી મધુર મુખકમળવાળા બાળકને પ્રીતિથી સારી
રીતે નિહાળીને પ્રહર્ષ પામેલા માફતિ ગામના નજીક ભાગમાંથી માર્ગમાં
વ્યથા ન થવા માટે ધીમે ધીમે ચાલતાથકા લાવીને માતા ભક્તિને
આપ્યા. પછી ભક્તિ મૃત્યુના મુખમાંથી પાછો આવ્યો હોય ને શું ?
એમ બાણુને પોતાના બાળકને પામીને પ્રહર્ષ પામીને કપીન્દ્ર હનુમાનજીને
એમ કહેવા લાગ્યા ॥૨૯॥ હે દેવ ! આ મારા બાળકને મૃત્યુના મુખમાંથી
મુકાવ્યો માટે તમો તો મારા જીવદાતા છો. તમારે વિષે આ આશ્ચર્ય નથી.
કારણ કે-તમોએ પૂર્વે રામરાવણના રણમાં રાવણે પ્રેરેલી શક્તિથી મૂર્છિત
થઈ ગએલા રામાનુજ-લક્ષ્મણજીને સંજીવિની ઓષધિ લાવી આપીને જી-
વન આપનારા છો. એવા સમર્થ તમારે કૃત્યાઓનું નિકંદન કરીને મારા પ્રાણુ-

ત્કરણં તવેતિ જાનામિ રામાનુજજીવદાતુઃ ॥૩૦॥ નિશમ્ય વાચં
મગવજ્જનન્યાઃ સોઽથાબ્રવીત્સર્વેવિદાજ્ઞનેયઃ । ભદ્રે ! તવાયં શિશુ-
કસ્તુ દિવ્યો ન પ્રાકૃતોઽસ્તીત્યવધેહિ સત્યમ્ ॥૩૧॥ સંસારક-
ચ્છાદવિતા સપોષ્યૌ યુવાં તથાન્યાચ્છરણોપપન્નાન્ । અતઃ સુર-
ક્ષ્યોઽદ્ભુતબાલકોઽયં સર્વાધિકઃ સ્નેહ રૂઢૈવ કાર્યઃ ॥૩૨॥ તામિ-
ત્યુદીર્યૈક્ષત તત્સુતાસ્યં તાવન્મનોબ્ધઃ સ શિશુર્જહાસ । નૃનાટનં
તસ્ય હરેર્વિધિત્સોરથેચ્છયા તત્ર તિરોદધે સઃ ॥૩૩॥ તતોઽત્યા-

૩૫ પુત્રનું પ્રત્યર્પણ કરવું તે અસાધ્ય નથી કિંતુ સર્વપણ સુસાધ્ય છે એમ
હું બાણું છું ॥૩૦॥ હે રાજન્ ! તેપછી અંજનીસુત માફતિ ભક્તિનું પૂર્વોક્ત
વચન સાંભળીને, તેમની આળસ્વરૂપની અનભિજ્ઞતાને ટાળવા માટે પોતે
સર્વજ્ઞપણથી બોલ્યા કે—હે ભદ્રે !—તમો અખિલ મંગળમૂર્તિ ભગવાનનાં
જનની; માટેજ મંગળમૂર્તિ છો. માટે તમારે અભદ્રની કશી શંકાજ કેમ
હોય ? તમારા આ આળક પ્રાકૃત નથી પરંતુ દિવ્ય—અપ્રાકૃત પુરૂષોત્તમજ
શિશુસ્વરૂપને ધારી રહ્યાછે. આ વાત તમો સત્યજ સમજો ॥ આ શિશુને
સંકટનો સંભવ નથી. અત્યુચ સંસાર સંકટથી પણ સંરક્ષણ કરવા સમર્થ છે.
પોષ્યવર્ગે સહિત તમો દંપતીનું તો સંસારસંકટથકી વિશેષપણે રક્ષણ કરશે,
કેમકે તેટલામાટેતો તમારા સુતભાવને પામ્યાછે, એજ બળથી તમારે અને
તમારા પોષ્યવર્ગને સંસારભયની નિવૃત્તિતો સિદ્ધજ છે. તથા બીજા શર-
ણાગતોને સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરશે. માટે તે આ સર્વથકી અધિક અદ્ભુત
આળકની સારીરીતે રક્ષા થઈ શકે તેમ છે એટલે પોતેજ મુખેથી રક્ષાને
અર્હ છે એમાં કોઈના પરિશ્રમની અપેક્ષા નથી. માટે સ્નેહ સર્વથકી અધિક
આ સમર્થ શિશુમાંજ અવશ્ય કરવો, જેણે કરીને સકળ ભયનું પ્રશમન અને
પરમાનંદ થશે ॥૩૧-૩૨॥ હે રાજન્ ! ભક્તિને આ પ્રકારે કહીને હનુમા-
નજ જવાના હોવાથી ભક્તિસુતનું મુખકમળ નિહાળવા લાગ્યા. તે ક્ષણમાં
પ્રેક્ષકજનોના મનોનયનને હરનારા દિવ્ય સૌન્દર્યવાળા તે શિશુએ શિશુ-
વયને સહજ મિતહાસ કર્યો. તેપછી માફતિ નરનાટન કરવા ઇચ્છતા,
મનોહર આળમૂર્તિ શ્રીહરિનો આશય હસવા ઉપરથી સમજી જઈને તત્કાળ

શ્ર્વમાપન્નો તૌ વીક્ષ્ય હનુમદ્વલમ્ । પુનર્જાતં સ્વતનયં મેનાતે
 લૌકિકં યથા ॥૩૪॥ આશ્ચર્યેણોચતુસ્તૌ ચ જનાશૌ બાલકોઽધુ-
 ના । હનૂમતા રક્ષિતો વૈ પિશાચીનાં ગણાદિતિ ॥૩૫॥ હનૂમતિ
 તતો ભક્તિં પરમાં પ્રાપતુશ્ચ તૌ । માહાત્મ્યં તસ્ય बहुधा સ્વસમ્બ-
 ન્ધિન ઝુચતુઃ ॥૩૬॥ તત આરભ્ય તૌ તે ચ મન્દવારે હનૂમતઃ ।
 નિયમં જગૃહુઃ પ્રીત્યા દર્શનસ્યાર્ચનસ્ય ચ ॥૩૭॥ કૃત્યાર્દનોપશમ-
 નાય તતસ્તુ ધર્મઃ શાન્તિં ચકાર નિગમોદિતવર્ત્મનૈવ । સન્તર્પણં
 ચ સુરસૈર્ધરણીસુરાણાં નારાયણીયકવચસ્ય જપં ચ ભૂપ ! ॥૩૮॥
 રાજન્નિદં શિશુચરિત્રમઘૌઘનાશં નારાયણસ્ય વદતામિહ શૃણ્વતાં

ત્યાંજ તિરોધાન થઈ ગયા ॥૩૩॥ માફતિએ ભક્તિધર્મને એરીતે તાર્ત્વિક
 બોધ આપ્યો તથાપિ ભગવાનની દુરત્યય માયાથી મોહ પામેલાં હોવાથી બા-
 ળકને હનુમાનજીના બળથી ફરીથી જીવતો થએલો માનીને અને માફતિના
 બળનેપણુ જોઈ વિચારીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલાં તે દંપતી પ્રાકૃતજનના
 બાળકની પેઠેજ પોતાના પુત્રને નવે અવતાર આવેલો માનવા લાગ્યાં ॥૩૪॥
 અને પુછતા સર્વ લોકોના પ્રત્યે આશ્ચર્યથી એમ કહેવા લાગ્યાં કે-પિશા-
 ચણીઓના ગણથી હમણાંજ અમારા બાળકની નિશ્ચે હનુમાનજીએ રક્ષા
 કરી ॥૩૫॥ તે દિવસને આરંભીને બન્ને દંપતી પૂર્વના કરતાંપણુ અતિ
 અધિક ભક્તિ હનુમાનજીમાં પામ્યાં અને પોતાના સંબંધિજનોની સમીપે
 માફતિનું માહાત્મ્ય વારંવાર કહેવા લાગ્યાં ॥૩૬॥ તે દિવસને આરંભીને તે
 દંપતીએ અને તેમના સંબંધિજનોએ શનિવારે હનુમાનજીનું પ્રતિસાપૂર્વક
 પૂજનવ્રત અને મંદિરમાં પ્રતિમારૂપથી રહેલા માફતિનું દર્શનવ્રત પ્રીતિથી
 ગ્રહણ કર્યું ॥૩૭॥ હે નૃપ ! તેપછી ધર્મદેવેતો ‘ફરીથી ક્યારેયપણુ પિશાચી-
 પીડા પુત્રને ન થાઓ’ એવું વિચારીને તેના ઉપદ્રવને રોકી રાખનાર
 શાંતિકર્મ વેદોક્તમાર્ગને અનુસારે કર્યું. અને નારાયણકવચનો જપ (જપા-
 ત્મકચર) કર્યો અને તેના અંગપણે ભૂદેવોને સારા રસવાળાં અન્નવડે સંતૃપ્ત
 કર્યાં ॥૩૮॥ હવે આ બાળચરિતના શ્રવણકથનનું કૃણ બતાવેછે—હે રા-
 જન્ ! આવા બાળલાવનું નાશ કરતા આત્મપતિ-અનન્યેશ્વર અથવા બદ્ધ-

ચ । તુભ્યં મયા કથિતમાત્મપતેઃ પવિત્રં શ્રદ્ધાન્વિતાય પરમાદ-
રતોઽવધાર્યમ્ ॥૨૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ-
मप्रकरणे हनुमत्कृतबालरक्षणनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

સુવ્રત ઉવાચ—एकादश्यामार्यमणे माधवे मासि भार्गवे । अह-
स्तुर्यक्षणे प्रेङ्क्षां बालाऽध्यारोहयत्सुतम् ॥१॥ लक्ष्मीं स्वकुलदेवीं
सा स्मरन्ती योगशायिनम् । अस्वापयत्प्राक्शिरसं शोमितायां
मुक्त-नित्यमुक्त એવા લેદથી ત્રણ પ્રકારના આત્માઓના પતિ-સ્વામી નારા-
યણનું આ લોકમાં કહેનારા અને સાંભળનારા જનોના અખિલ અઘોષને નાશ
કરનાર, માટેજ પવિત્ર એવું આ બાળચરિત્ર પરમશ્રદ્ધાળુ, માટેજ પાત્રભૂત
એવા તમોને મેં કહ્યું. સાંભળેલું આ પવિત્ર ચરિત્ર તમારે પરમઆદરથી સદા
ચિત્તવડે અવધારણુ કરવું ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्रथमप्रक-
रणे हनुमत्कृतबालरक्षणनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे राजन् ! आला-लक्ष्मिमाताये वैशाखमासना
शुक्लपक्षनी अेकादशीतिथीये अर्यमा देवता जेना छे એવા ઉત્તરાફલ્ગુની
નક્ષત્રમાં શુક્રવારે દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં (સૂર્યોદયથડી આઠ ઘડી છ-
ત્રીશ પળ ગયા પછીના કાળમાં વૃષભશ્રમાં) પોતાના પુત્રને પારણામાં પધ-
રાવ્યા. યદ્યપિ ‘स्वदारोहस्तु कर्तव्यः’ આ બૃહસ્પતિના વચનમાં દશમો-
બારમો-સોળમો-આવીશમો આ દિવસોમાંથી હરકોઈ દિવસે આ કરવાનું
કહ્યુંછે તથાપિ તે તમામ દિવસોમાં સાર મુહૂર્ત નહિ મળવાથી તેમજ
બત્રીશમે દિવસે લગ્નશુધ્યાદિ હોવાથી આ પ્રમાણે કર્યુંછે એમ જાણવું. તે
આ કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયોગમાં ‘तत्र नामकरणदिने षोडशे द्वाविंशे वा-
ऽन्यस्मिन्वा उक्तनक्षत्रादियुते शुभे काले यथाचारं’ ઇત્યાદિકથી કહ્યુંછે ॥૧॥
તેનો પ્રકાર કહેછે—मातालक्ष्मिमे पोताना कुणपूर्वजेमे उपासेली लक्ष्मी
देवी અને लक्ष्मीना पति शेषशायी नारायणने स्मरणे करवापूर्वक, અલંકાર
કરેલા તે પારણામાં પુત્રને પૂર્વમસ્તકે સુવાર્યા. આ સવિસ્તર કૃત્યચિંતા-
મણિમાં પ્રયોગમાં ‘अथ पर्यङ्गिकारोपणं’ ઇત્યાદિકથી કહ્યુંછે; ત્યાંથી વિશેષ

ચ તત્ર તમ્ ॥૨॥ દ્વિતીયમાસસ્યારમ્ભે ગોક્ષીરં ગાલિતં શુભમ્ ।
અપાયયત્સા શઙ્ખેન તનયં ગુરુવાસરે ॥૩॥ ચક્રેઽથ નિષ્ક્રમણસં-
સ્કૃતિમાત્મજસ્ય સૂર્યેક્ષણં સ ચ તૃતીયકમાસ એવ । પુણ્યાહવાચ-
નમકારયદત્ર વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં તુ નાકૃત વૃષઃ ક્ષલુ સામગત્વાત્ ॥૪॥
તં ચન્દ્રદર્શનમકારયદાવૃતાઙ્ગં ત્રૈમાસિકં ચ શુચિના વસનેન
ધર્મઃ । પૂજાં વિધાય શશિનોઽથ ચ વામદેવ્યં સામાધ્યગાપય-

ભણવો ॥૨॥ જન્મથી બીજા માસના આરંભમાં એટલે એકત્રિશમે દિવસે
ગુરુવારે ભક્તિએ ગાળેલું અને શુભ, માટેજ દષ્ટ અદષ્ટ દોષે વર્ણત એવું
ગાયનું દુધ શંખમાં ભરીને તનયને યથાવિધિ પાન કરાવ્યું. આ બાબતમાં
નૃસિંહે ‘એકત્રિશદિને ચૈવ પયઃ શઙ્ખેન પાયયેત્’ એમ કહ્યું છે. ‘વૃષભને
પામેલી-વાયા પછી દશ દિવસ નહિ થએલી-વત્સ વિનાની એવી ગાયના
દુધનો ત્યાગ કરવો’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે નિષેધ કરેલો છે માટે દુધને શુભ
એવું વિશેષણ આપ્યું છે ॥૩॥ તેપછી જન્મથી ત્રીજે માસેજ ધર્મદેવે
પોતાના પુત્રનો નિષ્ક્રમણ નામનો સંસ્કાર કર્યો (ઘરમાંથી બહારલીકોરા પહે-
લવહેલા કાઢવામાટે કરવાપણે કહેલો) અને બાળકને સૂર્યદર્શન કરાવ્યું
અને નિષ્ક્રમણસંસ્કારમાં પુણ્યાહવાચન કરાવ્યું. પોતે સામવેદી હોવાથી
વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તો (નાદિશ્રાદ્ધ) નજ કર્યું. (આ બાબતમાં યમ-‘તૃતીયે
વા ચતુર્થે વા માસિ નિષ્ક્રમણં ભવેત્’ તથા ‘તતસ્તૃતીયે કર્તવ્યં માસિ
સૂર્યસ્ય દર્શનં’ એમ કહે છે. ‘સૂર્યેન્દ્રોઃ કર્મણી યે ચ તયોઃ શ્રાદ્ધં ન વિચિતે’
એમ છન્દોગપરિશિષ્ટમાં કહે છે. ‘છન્દોગાનાં નિષ્ક્રમણે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં નાસ્તિ’
એમ કલ્પતરુપણે કહે છે) ॥૪॥ તેપછી ધર્મદેવે જન્મથી ત્રણ માસના
થએલા બાળકનો ચંદ્રદર્શન નામનો સંસ્કાર કર્યો, (તેનો પ્રકાર કહે છે)
આષાઢ માસના શુક્લપક્ષની તૃતીયાતિથિએ ચંદ્રની યથાવિધિ પૂજા કરી
કુમારને વિશુદ્ધ વસ્ત્રથી વદનવર્ણત બીજા અવયવોને ઢાંકીને ચંદ્રદર્શન
કરાવ્યું. પછીથી સંધ્યારાગ મટી ગયા પછીના પ્રદોષ સમયમાં વામદેવ્ય
નામનું સામ બ્રાહ્મણો પાસે ગવરાવ્યું. (આ વાત કૃત્યચિંતામણિમાં પ્રયો-
ગમાં ‘જન્મમાસાત્તૃતીયે માસિ શુક્લતૃતીયાયામ્’ એવો આરંભ કરીને ‘તત્તો

ક્સૌ વિધિવત્પદોષે ॥૫॥ એકદા તદ્દહમગાન્માર્કણ્ડેયો મહા-
મુનિઃ । ત્રિકાલજ્ઞશ્ચ તેજસ્વી સશિષ્યો વર્ણિવેષધૃત્ ॥૬॥ સમ્મા-
વયામાસ સ તમાતિથ્યેન યથોચિતમ્ । બ્રાહ્મણઃ સર્વધર્મજ્ઞઃ સ-
ભાર્યો નૃપસત્તમ ! ॥૭॥ ભુક્ત્વા પીત્વા સુખાસીનં સેવમાનસ્તમ-
ન્તિકે । ઉપવિષ્ટ ઇદં પ્રાહ પ્રીણયન્સ ઉદારધીઃ ॥૮॥ કુત આગ-
મ્યતે બ્રહ્મન્ ! ભવતા ભૂરિતેજસા । કૃતાર્થીકુર્વતા લોકાન્ પાવિ-
તોઽય મમાશ્રમઃ ॥૯॥ બ્રહ્મન્ ! કિં કિં ત્વયાધીતં વેદશાસ્ત્રાગમા-
દિષુ । વિદ્યાનિધિરિવામાસિ તતો માં વક્તુમર્હસિ ॥૧૦॥ ઇતિ પૃષ્ઠઃ

માતા શુચિના વસનેન સુખવર્જં કુમારમાચ્છાદ્ય' ધ્યાદિકથી કહ્યું છે) ॥૫॥

એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણ કાળને જાણનારા તેજસ્વી મહામુનિ માર્કંડેય જે ચિરંજીવીપણે પ્રસિદ્ધ છે તે વર્ણિનો વેષ ધારીને શિષ્યસમૂહને સાથે લઇને ધર્મદેવના ભવને આવ્યા ॥૬॥ હે નૃપ-સત્તમ ! સર્વ ધર્મને જાણનારા ધર્મદેવ વિપ્ર ભાર્યાસાથે આતિથ્યથી માર્કંડેય-મુનિની સંભાવના કરવા લાગ્યા. વિવિધ સ્વાદુ ભોજ્ય પદાર્થો જમીને શી-તળ મુગંધિ સુમિષ્ટ જળનું પાન કરીને સુખેથી શુભાસનમાં બેઠેલા મુનિની સેવા સજ્જતાં પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર મળતાં, મહાબુદ્ધિશાળી ધર્મદેવ મુનિપાસે બેસીને વિનયમધુર વચનવડે મુનિને પ્રહર્ષ પમાડતા થકા એમ બોલ્યા કે-॥૭-૮॥ હે બ્રહ્મન્ ! આજરોજ આપ ક્યાંથી પધારો છો ? તમો બ્રહ્મતેજથીજ કોઈ અનુપમ મહર્ષિ છો એમ મને જણાય છે. પધારવાનું પ્રયોજનતો વિજ્ઞાતપ્રાયજ છે. કેમકે લોકોના હિતમાટેજ તમારા જેવાઓનું તેતે આશ્રમમાં વિચરણ છે, તો લોકોને કૃતાર્થ કરતા તમોએ મારોપણ આ આશ્રમ આજ પાવન કર્યો. મારા હિતમાટેજ આપનું પધારવું છે એમ મેં જાણેલુંજ છે. હે બ્રહ્મન્ ! વેદો, શાસ્ત્રો (મીમાંસા આદિક) આ-ગમો (તંત્રાદિ) આદિક જે ચૌદ વિદ્યાસ્થાનો છે તેમાંથી તમો શું શું જાણ્યા છો ? તમો વિદ્યાના નિધિરૂપ જણાઓ છો માટે મને કહેવાને યોગ્ય છે. અથવા એમાં પ્રશ્ન શો કરવો ? તમારે કશું પણ અવિદિત નથી, તમો વિદ્યાનિધિ છો એમજ હું માનું છું ॥૯-૧૦॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે પુછ્યું

સ વિપ્રર્ષિઃ સર્વજ્ઞો મતિમાદૃપ ! । તત્સુતપ્રેક્ષણાનન્દો ધર્મં પ્રત્ય-
 બ્રવીદિદમ્ ॥૧૧॥ તીર્થયાત્રાં ચરન્ધર્મ ! ત્વદ્વેદ્મૈતદ્દૃઢચ્છયા ।
 પ્રાપ્તોઽસિ ભૃગુગોત્રં માં માર્કણ્ડેયમવેહિ મો ! ॥૧૨॥ વેદશાસ્ત્રપુ-
 રાણાનિ જ્યોતિઃશાસ્ત્રં વિશેષતઃ । પઠિતં પાઠ્યતે ચાપિ વેદાઙ્ગા-
 નીતરાણિ ચ ॥૧૩॥ તતઃ પ્રસન્નો ધર્મસ્તં પ્રણમ્યાહ પુનર્વચઃ ।
 સ્વપુત્રનામકરણં તેનૈવ હિ ચિકીર્ષયન્ ॥૧૪॥ અસન્દ્યાગ્યવશાદેવ
 જાતોઽન્ન ભવદાગમઃ । તસ્માન્મયિ કૃપાં કૃત્વા કશ્ચિત્કાલમિ-
 હાવસ ॥૧૫॥ જ્યોતિષાં પારદશ્વા ત્વં બ્રહ્મન્નસ્યાત્મજસ્ય મે । પશ્ય
 માગ્યોદયં સમ્યગ્ભવિષ્યં શાસ્ત્રચક્ષુષા ॥૧૬॥ નામકર્મમુહૂર્તં ચ
 નિશ્ચિત્યાસ્ય ત્વમેવ હિ । કુરુ નામ મહાભાગ ! ગૌણમાર્ક્ષં ચ તત્ત્વ-

એટલે સકળશાસ્ત્રના વેત્તા, સમયસમુચિત મતિએ સંપન્ન, ધર્મના સુતના
 નિરીક્ષણથી મહા આનંદ પામેલા બ્રહ્મર્ષિ માર્કંડેયમુનિ ધર્મના પ્રત્યે એવું
 વચન બોલ્યા કે-॥૧૧॥ હે ધર્મ ! હું તીર્થયાત્રાને કરતો કરતો દૈવેચ્છાથી
 આ તમારે ઘેર આવ્યો છું. હું ભૃગુગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો છું. મૃકંડમુનિનો
 પુત્ર માટે મારું નામ માર્કંડેય છે એમ તમો જાણો ॥૧૨॥ છો અંગે સહિત
 વેદો, તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો, પુરાણો, ધર્મશાસ્ત્રો અને વિશેષપણે
 જ્યોતિઃશાસ્ત્ર આ સર્વેને હું લખ્યો છું (જાણું છું) અને લખાવું પણ છું ॥૧૩॥
 હે રાજન્ ! આવું મુનિનું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા ધર્મદેવ પોતાના
 પુત્રનું નામકરણ તેમની પાસેજ કરાવાની ઇચ્છાથી મુનિને પ્રણામ કરીને
 ફરીથી નિશ્ચિત વચન બોલ્યા કે ॥૧૪॥ હે મુને ! અમારાજ ભાગ્યવશાત્ આપ
 અહીં આવ્યા છો, માટે મારી એવી પ્રાર્થના છે કે-મારી ઉપર કૃપા કરીને
 કેટલોક કાળ આહિંજ આપ નિવાસ કરીને રહો ॥૧૫॥ હે બ્રહ્મન્ ! આપ
 જ્યોતિઃશાસ્ત્રના પારને પામેલા છો તો આ મારા પુત્રનો ભવિષ્યનો ભાગ્યોદય
 કેવો છે તે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી ડંડીરીતે બેઠી વિચારીને મને કહો. હે મહાભાગ !
 આપજ આ હુમારના નામકરણ સંસ્કારનું શુભ મુહૂર્ત નિશ્ચિત કરીને તેવા
 મુહૂર્તમાં ગુણાનુગુણ તથા જન્મનક્ષત્રને અનુગુણ નામ તત્ત્વતઃ-તેના તાત્વિક
 સ્વભાવને નહિ ઉલ્લંઘન કરીનેજ કરવાને યોગ્ય છો. તમો જૂત ભવિષ્યને

તઃ ॥૧૭॥ इति सम्प्रार्थितस्तेन मृकण्डतनयो मुनिः । पञ्चाङ्गपत्रे
निश्चित्य मुहूर्तं नाम्न आह तम् ॥१८॥ एकादशाहादिदिने विष्ट्या-
दिदोषसम्भवात् । नाम्नयकृते तु तत्कार्यं शतरात्रव्यतिक्रमे ॥१९॥
श्वः सप्तम्यां गुरावस्य लग्ने कर्कटकाह्वये । सौम्येषु केन्द्रसंस्थेषु
नामकर्म विधीयताम् ॥२०॥ शुभाशुभं च यद्भावि सुतस्यास्य
तदप्यहम् । नामान्ते कथयिष्यामि जन्मकालं विचार्य ते ॥२१॥
इत्युक्तः सोऽतिसंहृष्टः सम्पाद्योपस्करं तदा । प्रातः क्षणे तृती-
येऽहः प्रारम्भे च कर्म तत् ॥२२॥ वृद्धिश्राद्धं स कृत्वादौ पार्थि-

ભાખનારા છે ॥૧૬-૧૭॥ હે રાજન્ ! ધર્મદેવે એરીતે પ્રાર્થના કરી એટલે
લોકનું અનુકરણ કરતા બાળવેષધારી આ ભગવાનનું લોકાનુંકરણ કરતા આ
માર્કંડેયમુનિ નામકરણને સમુચિત શુભ મુહૂર્ત પંચાંગપત્રમાં બોધ નિશ્ચય
કરીને ધર્મપ્રત્યે બોલ્યા કે-અગ્યારમે કે બારમે દિવસે વિષ્ટિ અમાસંક્રાંતિ
આદિક કુયોગને લીધે તે દિવસે નામકરણસંસ્કાર ન કર્યો હોય તો તે નામ
શતરાત્ર વિત્યા પછી એટલે એકસો એકમે દિવસે કરવું. (તે ગૃહપરિ-
શિષ્ટમાં ગોભિલે ‘જનનાદશરાત્રે વ્યુષ્ટે શતરાત્રે સંવત્સરે વા નામધેયકરણ’
એમ કહ્યું છે. વ્યુષ્ટ એટલે વ્યતિક્રાન્ત થયા પછી. આ વિશેષણનો ત્રણની
સાથે અન્વય કરવો. વિષ્ટ્યાદિકમાં નામકરણનો નિષેધ છે તેમાં ગર્ગ ‘અમા-
સક્રાંતિવિષ્ટ્યાદૌ પ્રાસકાલેઽપિ નાચરેન્’ એમ કહે છે) ॥૧૮-૧૯॥ આ-
વતી કાલે તો નામકરણનો સુશોભન સમય છે-આવતી કાલે સપ્તમીએ
ગુરુવારે કર્કનામના લગ્નમાં ચંદ્ર-બુધ-ગુરુ અને શુક્ર આ ચહો પ્રથમ-ચતુર્થ-
સપ્તમ અને દશમ ભુવનમાં વર્તતાં તમારા કુમારનું નામકર્મ કરો. આ
સુતનું જે શુભ કે અશુભ ભવિષ્ય હશે તેપણ નામકરણ કર્યા પછી એના
જન્મકાળનો નિશ્ચય કરીને હું તમોને કહીશ ॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન્ ! એરીતે
મુનિએ કહેલા ધર્મદેવે પ્રહર્ષ પામીને એજ અવસરમાં તેમાં ઉપયોગી
સર્વ સામગ્રી સંપાદન કરીને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં દિવસના ત્રીજા મુહૂ-
ર્તમાં નામકરણ નામના કર્મનો સમારંભ કર્યો ॥૨૨॥ પ્રથમ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ
કરીને, પાર્થિવ નામના વહ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી તે વહ્નિમાં વ્યાહતિપૂર્વક યથા-

વાચ્યહુતાશનમ્ । પ્રતિષ્ઠાપ્યાચરદ્ધોમં તત્ર વ્યાહતિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥
તતોઽસ્ય વિદધન્નામ મુનિરન્વર્થમબ્રવીત્ । અન્તર્દષ્ટ્યેવ કૃષ્ણસ્ય
જાનન્સર્વે ચિકીર્ષિતમ્ ॥૨૪॥ યુવયોશ્ચ સ્વકીયાનાં હર્તાઽસાવા-
પદો દ્વિજ ! । હરિસંજ્ઞોઽસ્ત્વતઃ કર્કરાશિસ્યેન્દોશ્ચ જન્મનિ ॥૨૫॥
કૃષ્ણાચ્યઃ કૃષ્ણવર્ણત્વાત્સ્વર્સિશ્ચાકર્ષણાદ્દૃઢઃ । મધુમાસજને-
શ્ચાસૌ સુતો ભવતિ તે ભુવિ ॥૨૬॥ एतन्नामद्वयं विप्र ! पुत्रस्य तव

વિધિ હોમ કર્યો ॥૨૩॥ તેપછી આળકનું અન્વર્થ નામ કરવા ઇચ્છતા
માર્કિંડેયમુનિ અંતર્દષ્ટિ-ઋષિદષ્ટિ અથવા અંતરમાં જોએલા ભગવાને પ્રેરેલી
બુદ્ધિથીજ આળવેષધારી ભગવાનનું સમથ કરવા ધારેલું કાર્ય બાણીને એમ
બોલ્યા કે-॥૨૪॥ હે દ્વિજ ! આ પુત્ર દંપતી તમારી, સંબંધિ જનોની અને
આશ્રિત જનોની અખિલ આપદાને હરનારા થશે માટે હુરિ એવી સાર્થક
સંસાથી સુપ્રસિદ્ધ થશે. વળી જન્મ સમયે ચંદ્રમા કર્કરાશિમાં વર્તેછે
માટે જ્યોતિષકોના 'હા હા કર્ક' એવા સંકેત મુજબ હકાર આવેછે તો હુરિ
એવુંજ નામ યુક્ત છે 'હરણાસર્વદુઃખાનાં હરિરિત્યભિધીયતે' 'હરિર્હરતિ
પાપાનિ બુદ્ધચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૫॥ હે ધર્મ ! આ તમારા
સુતનો મેઘસરખો કૃષ્ણ (શ્યામ) વર્ણ છે વળી દિવ્ય સૌન્દર્ય લાવણ્યાદિ
અનંત કલ્યાણ ગુણોથી આશ્રિતોનાં અંતઃકરણને સ્વસ્વરૂપમાં સમાકર્ષણ
કરેછે વળી ચૈત્રમાસમાં જન્મ છે, આ ત્રણ હેતુઓથી પૃથ્વી ઉપર કૃષ્ણ
એવા નામથી કહેવાશે 'કૃષ્ણઃ વર્ણઃ અસ્તિ અસ્ય' એવી વ્યુત્પત્તિથી આ
નામ અન્વર્થ છે 'કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ મે યસ્માત્તેન કૃષ્ણોઽહમર્જુન !' 'અપ્રાકૃતા-
તિરુચિરમેચકઃ કૃષ્ણ ફ્રીરિતઃ' એવી સ્મૃતિ તથા નિર્ક્રિતિ છે. 'કર્ષતિ-આ-
કર્ષતિ' એવી વ્યુત્પત્તિથી પણ યથાર્થ નામ છે 'કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ
નિર્વૃત્તિવાચકઃ । કૃષ્ણસ્તન્નાવયોગાન્ન કૃષ્ણો ભવતિ સાસ્ત્વતઃ' એવી સ્મૃતિ
છે. ચૈત્ર માસમાં જન્મ હોય તેનું કૃષ્ણ નામ સાર્થક આવે એમાં આગ્ય-
'માસનામ ગુરોનામ દદ્યાદ્વાલસ્ય વૈ પિતા । કૃષ્ણોઽનન્તોઽચ્યુતશ્ચક્રી વૈકુ-
ળોઽથ જનાર્દનઃ । ઉપેન્દ્રો યજ્ઞપુરુષો વાસુદેવસ્તથા હરિઃ । યોગીશઃ પુણ્દ-
રીકાક્ષો માસનામાન્યનુક્રમાત્ ॥' એમ કહેછે. એરીતે ત્રણેય હેતુઓથી

યન્મયા । કથિતં વ્યસ્તમપિ તત્સમસ્તં ચ ભવિષ્યતિ ॥૨૭॥ ત્યા-
ગજ્ઞાનતપોધર્મઃ પાર્વતીપતિના સમઃ । एष भावी च योगेन नील-
कण्ठाभिधोऽस्त्वतः ॥૨૮॥ एवंવિધાન્યનેકાનિ ગુણકર્માનુસા-
રતઃ । નામાન્યસ્ય ભવિષ્યન્તિ ત્વત્સૂનોર્દ્વિજસત્તમ ! ॥૨૯॥ કથા-
શ્રુતૌ હરેરેષ પૃથુતુલ્યો ભવિષ્યતિ । મત્તયા ચ તદ્વશીકારે ક્ષમા-
યાં ચામ્બરીષવત્ ॥૩૦॥ દાસ્યે ભગવતશ્ચૈષ ભવિતા હનુમત્સમઃ ।
कार्याकार्यनयज्ञाने भविता विदुरोपमः ॥૩૧॥ શુકવત્તીવવૈરાગ્યે

કૃષ્ણ નામ સાર્થકજ છે ॥૨૬॥ હે વિપ્ર ! મેં તમારા પુત્રનાં જે આ બે નામ
કહ્યાં તે યદ્યપિ જુદાં જુદાં છે તથાપિ બે મળીને એક હરિકૃષ્ણ એવું પણ
નામ થશે. અર્થાત્ હરિ-કૃષ્ણ એવાં જુદાં નામ અને હરિકૃષ્ણ એવું ભેગું
નામ થશે. હરિ-કૃષ્ણ શબ્દોનું જે એક નામ છે તે બીજા અર્થને જણાવામાટે
છે. અર્થ એવો છે કે-‘હરતિ-આકર્ષતિ’ આહ્વાદક હોવાથી પોતામાં સર્વ
જનોનાં ચિત્તને આકર્ષણ કરે તે હરિ (ચંદ્રમા) કહેવાય. સર્વજનાહ્વાદક-
પણામાં ભગવાનને પણ ચંદ્રની ઉપમા અપાય છે તો ભગવાનપણુ હરિ
કહેવાય. અને ‘કર્ષતિ-ઉન્મૂલયતિ’ ભક્તોના દ્રોહિઓને મૂળમાંથી નાશ
કરે તે કૃષ્ણ કહેવાય. માટે હરિ અને કૃષ્ણ એવાં બે નામ ભેગાં થઈને
હરિકૃષ્ણ એવું નામપણુ સાર્થકજ છે ॥૨૭॥ વળી તમારા પુત્ર ત્યાગ,
(ચાચકો માટે છુટો હાથ રાખવો તે અથવા-વિષયની તૃણાએ રહિતપણું)
આત્માપરમાત્માનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, તપ, (મનસશ્ચેન્દ્રિયાણાં ચ એકાક્યં
પરમં તપઃ’ આ સ્મૃતિમાં કહેલું) સ્વધર્મ અને અષ્ટાંગયોગ, આ પાંચ
ગુણોએ કરીને પાર્વતીપતિ-રૂદ્રને તુલ્ય થશે માટે નીલકંઠ નામથી વિખ્યાત
થશે ॥૨૮॥ હે દ્વિજસત્તમ ! આ તમારા સુતનાં આવાં અનેક નામો ગુણ
કર્મ-વૃત્તને અનુસારે થશે ॥૨૯॥ આ આળકના ભાવી ગુણવિશેષોને સાં-
ભળો. હે ધર્મ ! આ તમારા તનય હરિકથાશ્રવણમાં પૃથુરાબ્દને તુલ્ય થશે.
ભગવાનને ભક્તિથી વશ કરી દેવામાં અને ક્ષમામાં અંબરીષરાબ્દને તુલ્ય
થશે ॥૩૦॥ ભગવાનના દાસપણામાં માદ્રતિને તુલ્ય થશે. કરવા યોગ્ય અને
ન કરવા યોગ્ય એવો બોધ કરનારા નીતિશાસ્ત્રમાં વિદુરજીને સમાન થશે

બુદ્ધૌ જનકરાજવત્ । પ્રહ્લાદવચ્ચ ભવિતા કૃષ્ણસ્યૈષ સદાગ્રહે ॥૩૨॥
માયાદિતત્ત્વમિદ્ધાત્મજ્ઞાને તુ કપિલોપમઃ । દત્તાત્રેયોપમો દોષ-
ત્યાગો ચૈષ ગુણગ્રહે ॥૩૩॥ અધર્મસર્ગમ્પીરુત્વે યુધિષ્ઠિરનૃપોપમઃ ।
દયાલુતોદારતયોર્માવ્યોઽસૌ રન્તિદેવવત્ ॥૩૪॥ ઇષ નારદવદ્ધા-
વ્યો વિષ્ણોર્નિશ્ચયકારણે । હિન્દ્રિયારિજયે ચૈષ ભવિષ્યત્યર્જુનો
યથા ॥૩૫॥ કૃષ્ણાદ્વિરેણુમાહાત્મ્યજ્ઞાને ચાક્રૂરસન્નિભઃ । ભગવ-
દ્ભક્તમાહાત્મ્યજ્ઞાને માવ્ય દ્વોદ્ધવઃ ॥૩૬॥ સાધુતાયામેષ ભૂમા-
વાર્ષમો ભરતો યથા । ભવિષ્યત્યગ્ગણ્યો વૈ ત્યાગિનામાત્મદર્શિ-
નામ્ ॥૩૭॥ નાનાપ્રશ્નોત્તરવિધાવુત્તરોત્તરયુક્તિષુ । તુલ્યો ગીષ્પ-
તિના માવ્યો ધૈર્યે ચૈષ બલિર્યથા ॥૩૮॥ કરેઽસ્ય પદ્મં ચ સૃણિરૂ-

॥૩૧॥ આ બાળક વૈરાગ્યની તીવ્રતામાં શુકદેવને સમાન થશે. આત્મ-
વિજ્ઞાનમાં જનકરાજ જેવા થશે. અન્યભાવનો અભાવ કરીને એક શ્રી-
કૃષ્ણસ્મરણરૂપ સત્યાગ્રહમાં પ્રહ્લાદજીને તુલ્ય થશે ॥૩૨॥ આ તમારા
સુત પ્રકૃતિપુરૂષના વિવેચનમાં કપિલમુનિને સમાન થશે. દોષનો ત્યાગ
કરવામાં અને ગુણ ગ્રહણ કરવામાં દત્તાત્રેયમુનિને સમાન થશે ॥૩૩॥ આ
કુમાર અસુરસર્ગથી ભય પામવામાં યુધિષ્ઠિર રાજાની ઉપમા લાયક થશે.
દયાળુતા અને ઉદારતામાં રંતિદેવ રાજાને તુલ્ય થશે ॥૩૪॥ આ બાળક
વિષ્ણુનું પારમ્ય (નિશ્ચય) બોધ કરવામાં નારદમુનિને સમાન થશે. હિન્દ્રિ-
યોરૂપી શત્રુઓ જીતવામાં અર્જુનને સદશ થશે ॥૩૫॥ કૃષ્ણચરણકમળના
રંગનો મહિમા પ્રખ્યાપન કરવામાં અકુરની ઉપમાવાળા થશે. ભગવદ્-
ભક્તિ અને ભક્તનું માહાત્મ્ય પ્રખ્યાપન કરવામાં ઉદ્ધવજીને તુલ્ય થશે
॥૩૬॥ આ તમારા તનય સાધુતામાં ઋષભદેવના પુત્ર જહલરત સમાન
થશે અને આત્માનું એક ચિંતન કરનારા અનેક ત્યાગીમંડળોએ પરિ-
ત્યાગ કર્યાછે ચરણકમળ જેના એવા થશે ॥૩૭॥ જ્ઞાસુજનોએ પુછેલા
નાનાવિધ પ્રશ્નોના પ્રકૃષ્ટ પ્રત્યુત્તરો આપવામાં અને ઉત્તરોત્તર યુક્તિનો
ઉપન્યાસ કરવામાં બૃહસ્પતિને સદશ થશે. વિપત્તિમાં ધૈર્ય ધરવામાં
બલિરાજ જેવા થશે ॥૩૮॥ ભગવાન એવા પણ શ્રીહરિને પરીક્ષણે કહેતા

ધર્વરેલાદિકં પદોઃ । ભવન્તીતિ ભવિષ્યોઽસૌ નેતા નૃણાં હિ લક્ષ-
શઃ ॥૩૯॥ કષ્ટેભ્યો નિશ્ચિલેભ્યોઽપિ સર્વદા સુત ષ્વ વામ્ । કર્તા
સંરક્ષણં ધર્મ ! યથા વિષ્ણુઃ સુધામુજામ્ ॥૪૦॥ એવંવિધાનેક-
ગુણો ભવિષ્યત્યાત્મજસ્તવ । ગુણાનાં પ્રાપ્યતે નાન્તો મયા ત્વસ્ય
મહીયસામ્ ॥૪૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા વિરતાયાસૈ મુનયે સ
દદૌ મુદા । નૂત્તવાસાંસિ ભૂષાશ્ચ બહુલં દ્રવિણં નૃપ ! ॥૪૨॥ ઉષિ-
ત્વૈકં દિનં તન્ન માર્કણ્ડેયોઽન્યવાસરે । કૃષ્ણેક્ષાદ્યતિસન્તુષ્ટ-
સ્તીર્થરાજં યયૌ તતઃ ॥૪૩॥ શ્રુત્વાત્મજસ્ય સ ગુણાનભિવાચ્છ-

થકા હવે કેટલાંક ભગવાનપણુને સૂચવનારાં ચિહ્નો કહેછે—આ આળકના
કરતળમાં પદ્માકાર રેખા, અંકુશાકાર રેખા અને ચક્રાકાર રેખાવિશેષો છે
અને ચરણતળમાં ઉર્ધ્વરેખા વિગેરે છે માટે લાખો (અપરિમિત) મનુ-
ષ્યોના ધર્મમાર્ગમાં નેતા થશે અને તેવા મનુષ્યોએ સેવ્યા છે ચરણકમળ
જેના એવા થશે. તે સામુદ્રિકમાં કહ્યું છે—‘અદ્ભુતં કમલં ચક્રં યસ્ય પાણિ-
તલે ભવેત્ । તસ્ય રાજ્યં વિનિર્દિષ્ટં સમુદ્રવચનં યથા । ધ્વજવપ્રાકુશચ્છત્ર-
શઙ્ખપદ્માદયસ્તલે । પાણિપાદેષુ દૃશ્યન્તે યસ્ય સ શ્રીપતિઃ પુમાન્ ।’ ‘કસ્યો-
ર્ધ્વરેખા ન કરોતિ રાજ્યં’ ઇત્યાદિ ॥૩૯॥ હે ધર્મ ! આ તમારા સુત જેમ
વિષ્ણુભગવાન્ ! દેવતાઓનું સદાકાળ કષ્ટ થકી રક્ષણ કરેછે તેમ તમારી
નિખિલ કષ્ટ થકીપણુ સર્વ કાળમાં રક્ષા કરશે ॥૪૦॥ હે ધર્મ ! બહુ શું કહેવું?
તમારા આ આત્મજ આવા અનંત કલ્યાણ ગુણોના એક આશ્રય થશે. આ
આળકના અગણિત ગુણોનો પાર ચિરંજીવી મારાથી કે બીજા કોઈથીપણુ
પમાતો નથી ॥૪૧॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવું મુનિનું વચન
સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા ધર્મદેવે, કહીને મૌન થઈ ગએલા માર્કંડેયમુનિને
મહા અમૂલ્ય નવીન વિવિધ વસ્ત્રો, અમૂલ્ય આભૂષણો અને બહુ ધન
આપ્યું ॥૪૨॥ મુનિ તેનો પ્રતિગ્રહ કરીને એક દિવસ ત્યાંજ રહીને, મનુષ્ય-
લીલાનું અનુકરણ કરતા તે આળકૃષ્ણના દર્શનાદિકથી પ્રહર્ષ પામીને બીજે
દિવસે ત્યાંથી તીર્થરાજ પ્રયાગમાં પરવર્યા ॥૪૩॥ હે નૃપ ! અંડના અધિપતિ-
પણા૩૫ મહાપદવીને પામેલા સત્પુરુષસમૂહોએપણુ અભિવાંછા કરવાયોગ્ય

નીયાન્પ્રાપ્તૈર્મહત્વપદવીમપિ સજ્જનૌઘૈઃ । ધર્મઃ સમાર્ય ઉદિતો-
ત્કટહર્ષવાર્ધિમગ્નો બભૂવ નૃપ ! વિસ્મૃતલોકકાર્યઃ ॥૪૪॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંક્ષિપ્તજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા
ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—પચ્ચમે માસિ પુત્રસ્ય પુત્રદૈકાદશીદિને । મુહૂર્તે
સપ્તમે ધર્મશ્ચક્રે ભૂમ્યુપવેશનમ્ ॥૧॥ વરાહં ધરયા સાકમિહાનર્ચ
વૃષો મુદા । ગીતવાદિત્રનાદૈશ્ચ નિગમધ્વનિભિઃ સહ ॥૨॥ સપ્તમે
માસિ પુત્રસ્ય સ યોગે ગુરુપૂર્ણયોઃ । સમ્પૂજ્ય કુલદેવાદીન્કર્ણવે-
ધમકારયત્ ॥૩॥ સૌચિકઃ કુશલો રૌપ્યસૂચ્યા દ્વિગુણસૂત્રયા ।

એટલે તેમનેપણ દુર્લભ એવા પુત્રના ગુણગણને સાંભળીને ભાર્યાએ સહિત
ધર્મદેવ ઉત્પન્ન થએલા મહા આનંદરૂપ સાગરમાં ઊંડા ડુબી ગયા, માટેજ
લૌકિક કાર્યની અત્યંત વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંક્ષિપ્તજીવને
...પ્રથમપ્રકરણે નામકરણવિધાનનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

અધ્યાય ૨૫ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે પછી ધર્મદેવે જન્મથકી પાંચમે
માસે શ્રાવણ માસના શુક્લપક્ષની પુત્રદા નામની એકાદશીને દિવસે
સૂર્યોદય થકી સાતમા મુહૂર્તમાં (સૂર્યોદય થકી પનર ઘડી દશ પળ
વીત્યા પછીના કાળમાં તુલાલગ્નમાં) પુત્રનો ભૂમ્યુપવેશન (પૃથ્વીઉપર
બેસારવારૂપ) નામનો સંસ્કાર કર્યો (આ બાબત કૃત્યચિંતામણિમાં
પ્રયોગપરિબ્રતમાં—‘પચ્ચમે ચ તથા માસિ ભૂમૌ તમુપવેશયેત્’ ઇત્યા-
દિકથી કહ્યું છે) ॥૧॥ આ સંસ્કારમાં ધર્મદેવે મંગળ ગીત અને વાણંત્ર-
નાદ તથા વેદધ્વનિ સાથે યથાવિધિ ધરા-ભૂદેવીએ સહિત વરાહ ભગ-
વાનની પ્રહર્ષથી પૂજા કરી. (આ વાત પ્રયોગપારિબ્રતમાં પદ્મપુરાણ અને
વિષ્ણુધર્મમાં ‘વરાહં પૂજયેદેવં પૃથિવીં ચ તથા દ્વિજ !’ ઇત્યાદિકથી કહ્યું
છે) ॥૨॥ તે પછી ધર્મદેવે જન્મથી સાતમા આસો માસમાં ગુરુવાર અને
પૂર્ણા-પૂર્ણા નામની શુક્લ દશમી તિથિના યોગમાં એટલે સિદ્ધિયોગમાં
કુળદેવાદિકની પૂજા કરીને કુમારનો કર્ણવેધ નામનો સંસ્કાર કરાવ્યો ॥૩॥

વિવ્યાધ કર્ણે દક્ષાદિં વેદમન્ત્રામિમશ્ચિતમ્ ॥૪॥ ઇષશુક્રદ્વિતી-
યાયાં તુલાલગ્ને શિશોર્વૃષઃ । ચક્રેઽન્નપ્રાશનં રાજન્મજ્જલસ્નાનપૂર્વ-
કમ્ ॥૫॥ કૃત્વાભ્યુદયિકં પૂર્વં પ્રતિષ્ઠાપ્યાનલં શુચિમ્ । ચકાર
ચરુહોમાદિ બ્રહ્માદીનાં ચ પૂજનમ્ ॥૬॥ તં મન્દહાસવિકસન્મુખ-
માત્મમાતુરુત્સન્નગં ચ સમલઙ્કૃતમર્મકં સઃ । તૂર્ણીં સકૃત્કરસુવ-
ર્ણધૃતં સદન્નં પ્રીત્યાઽઽદયદ્ધિહવિર્મધુમિર્વિમિશ્રમ્ ॥૭॥ વૃત્તિ
પરીક્ષિતુમથાસ્ય પુરઃ સવસ્ત્રપાત્રાયુધાદિ નિદધે વસુ પુસ્તકં ચ ।

તેનો શાસ્ત્રદૃષ્ટ પ્રકાર કહેછે—કર્ણવેધમાં હુશળ સૌચિકે (સધ-૬૨૭) સો-
ધથી બમણો દોરો જેમાં પરોવ્યો છે એવી રૂપાની સોધવડે ‘મદ્રં કર્ણેભિઃ’
ધત્વાદિ વેદમંત્રથી અભિમંત્રણ કરેલા કર્ણને જમણા ડાબા અનુક્રમથી
વિધ્યો, એટલે પ્રથમ જમણો અને પછી ડાબા કર્ણનો વેધ કર્યો. (કર્ણવે-
ધમાં કૃત્યર્થિતામણિમાં ગર્ભે ‘માસે ષષ્ઠે સસમે વાપ્યષ્ટમે માસિ વત્સરે ।
કર્ણવેધં પ્રશંસન્તિ પુષ્ટ્યાયુઃશ્રીવિવૃદ્ધયે’ એમ કહ્યું છે. બીજો વિધિતો કૃ-
ત્યર્થિતામણિમાં કહેલા પ્રયોગથકી સવિસ્તર જાણવો) ॥૪॥ હે રાજન!
તે પછી ધર્મદેવે આશ્વિન માસના શુકલપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ બુધવારે
તુલાલગ્નમાં મંગળસ્નાન કરવાપૂર્વક આળકનો યથાવિધિ અન્નપ્રાશન
નામનો સંસ્કાર કર્યો. (આ બાબતમાં નારદ-‘ષષ્ઠે વાઽપ્યષ્ટમે માસિ પુંસાં
શ્લીળાં તુ પજ્ઞમે । સસમે માસિ વા કાર્યં નવાન્નપ્રાશનં શુભં’ એમ કહેછે.
કૃત્યર્થિતામણિમાં પ્રયોગમાં ‘જન્મતઃ ષષ્ઠે માસિ અષ્ટમે વા’ ધત્વાદિકથી
કહ્યું છે) ॥૫॥ તેનો ક્રિયિત્ પ્રકાર કહેછે—પ્રથમ માતૃપૂજાપૂર્વક નાંદી-
શ્રાદ્ધરૂપ આભ્યુદયિક કર્મ કરીને, પોતાના ગૃહોક્ત વિધિથી શુચિ નામના
અગ્નિની સ્થાપના કરીને, ચરુહોમાદિ અને બ્રહ્માદિકનું પૂજન કરીને, ધર્મ-
દેવે માતા ભક્તિના ખોળામાં રહેલા, સુંદર મંદહાસવડે પ્રકુલિત મુખકમળ
જેમનું છે, સમુચિત અલંકારાદિકથી અલંકૃત કરેલા એવા આળરૂપધારી
ભગવાનને દધિ ધી અને મધથી મિશ્રિત કરેલું સર્વરસે યુક્ત એવું શુભ
અન્ન હાથમાં ધારેલી સોનાની શળીથી લઇને પ્રીતિથી મૌન થઇને એક-
વાર જમાણ્યું ॥૬-૭॥ ત્યારપછી સર્વ કોઈને વૃત્તિ આપનારા એવા પણ

તન્નાગ્રહીત્સ તુ સુતોઽન્તિમમેવ હર્ષાન્યસ્તં પદાર્થમિતિ હર્ષમવાપ
તાતઃ ॥૮॥ સમ્પોષ્યમાણોઽનુદિનં પિતૃભ્યાં સ વર્ધતે સ્નેહુરિવા-
દ્યપક્ષે । સ્વબાલલીલાચરિતૈરુદારૈર્જહાર ચેતાંસિ નિજેક્ષકાણામ્

ભગવાનનો મહિમા નહિ બાણુતા હોવાથી પ્રાકૃત બાળકનીજ જેમ એમ
લવિષ્યની વૃત્તિની પરીક્ષા કરવામાટે ધર્મદેવે પોતાના પુત્રની પાસે વસ્ત્ર,
પાત્ર, ખડ્ગાદિ આયુધ, ધન, પુસ્તક, આટલાં પદાર્થો પંક્તિબંધ મુક્યાં. તે
બાળકુષ્ણે તો તેમાંથી બાળકોને પ્રલોભન કરનારાં બીજાં વસ્તુઓનો ત્યાગ
કરીને, છેક છેલું મુકેલું પુસ્તકરૂપ પદાર્થજ પ્રહર્ષ પામીને સ્વીકાર કર્યું.
તેને બેધને તાત ધર્મદેવ 'આ બાળક સ્વયં તત્ત્વવેત્તા અને તત્ત્વનો અવ-
બોધ આપનારા થશે' એમ માનીને મનમાં મહા આનંદ પામ્યા. (આ
બાળક સવિસ્તર કૃત્યચિંતામણિ પ્રયોગથકી બાણુવી) ॥૮॥ તે આ બાળ-
કુષ્ણ પ્રતિદિન માતાપિતાએ સ્નેહાતિશયથી પોષણ કર્યા થકા શુકલપક્ષમાં
ચંદ્રમાની પેઠે જગતને આહ્વાદ આપવાપૂર્વક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. કેવળ
અંગકાંતિથી આહ્વાદ આપનારા એટલુંજ નહિ, કિંતુ અલૌકિક પોતાના
લલિત બાળલીલાચરિત્રોએ કરીને પણ પોતાને બેનારા જનોના ચિત્તોને
હરનારા થયા, એટલે પ્રેક્ષક સકળ જનોના માનસને આહ્વાદ આપનારા
થયા ॥૯॥ 'આ અમારો અનન્યલભ્ય પ્રિય આત્મજ છે' એવા ગાઠ સ્નેહથી
બાળ હરિને લાડ લડાવતાં, માટેજ પુત્રમાંજ એક ચિત્ત જેમનું ચોટી
ગયું છે એવાં તે દંપતી લક્ષ્મિધર્મને અનેક અહોરાત્ર ક્ષણ કાળની પેઠે
ઝટ ચાલ્યા ગયા. લોકમાં સર્વેને પણ પોતપોતાના પુત્રમાં સ્નેહ સામાન્ય-
પણે હોય છે અને તેથી પુત્રને બહુ લાડ લડાવે છે તેમજ તેની વ્યાસક્તિથી
તદેકમાનસતાપણુ થાય છે. પરંતુ ક્ષણકાળની પેઠે ક્ષણ-ઉત્સવવાળી
અનેક અહોરાત્રિઓનું નિર્ગર્ભનતો સર્વને સુલભ ન હોય, કેમકે કર્મપરવશ
પુત્રમાત્રમાં દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય છે. આ બાળતો હરિ-સર્વ દુઃખોને
હરે છે અને સર્વેનાં મન આનંદમય પોતાવિષે સ્વરૂપ-સ્વભાવ-લાવણ્યા-
દિકવડે આકર્ષણ કરેછે. આવા બાળ હરિને સ્નેહપ્રધાન સુતભાવથી લાલ
લડાવતાં દંપતીને લોકદષ્ટિથી દીર્ઘકાળ પણ ક્ષણ કાળની પેઠે ચાલ્યો

॥૯॥ દમ્પત્યોઃ પુત્રભાવેન હરિં લાલયતોસ્તયોઃ । તદાત્મનોરહો-
રાન્ના યાન્તિ સ્સ ક્ષણવદ્વૃત્તમ્ ॥૧૦॥ તદીક્ષકાણાં નારીણાં પુંસાં ચ
સ્થગિતાત્મનામ્ । પ્રવેષ્ટું નાશકત્કાપિ હૃદયે ભવવેદના ॥૧૧॥ વૃદ્ધા
અપિ ચ વિદ્વાંસસ્તત્પ્રેમવિવશાન્તરાઃ । ચિક્રીદુસ્તેન સાકં વૈ વિ-
સ્મૃતાત્મીયવાર્ધકાઃ ॥૧૨॥ કલ્યાણમૂર્તિર્ભગવાંસ્તેષાં નિઃશ્રેયસાય
સઃ । યથા યથા મનોવૃત્તિ સ્વસ્મિન્સ્યાદકરોત્તથા ॥૧૩॥ બાલં તં

જય છે અને તે વળી ક્ષણ-ઉત્સવમય (આનંદમય) બ્યતીત થાય છે. ક્ષણ શબ્દનો ઉત્સવ (આનંદ) એવો અર્થપણ થાય છે ॥૧૦॥ વળી કે-
વળ આ દંપતીનેજ દુઃખનો અસંબંધ છે અને દીર્ઘકાળ ક્ષણ (ઉત્સવ)
મય જય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ બાળ હરિને જોનારા અને તેમાં આશ્ચર્યથી
આસક્ત અંતઃકરણવાળા સર્વ કોઈ સ્ત્રીપુરૂષોને તેમજ થયું હતું. કેમકે
કર્મપરવશપણાએ કરેલું અવર્જનીય જે સંસારદુઃખ છે તે કોઈના પણ
હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા ક્યારેયપણ સમર્થ થતું નહિ. સંસારના ત્રિવિધ તા-
પને ટાળનારા જે શ્રીહરિ છે તેમનો પ્રેમથી સાક્ષાત્કાર કરાય તો દુઃખનો
સંબંધ કેમ રહે ? નજ રહે ॥૧૧॥ બાળકીડામાં સહાનુભૂતિ સુખને લા-
યક તો બાળકોજ છે પણ વયોવૃદ્ધો કે વિદ્યાવૃદ્ધો નથી. આ બાળકુળની
બાળલીલામાંતો વૃદ્ધો અને વિદ્વાનો પણ સ્નેહાતિશયથી સમાકર્ષિત હૃદય-
વાળા થઈને લીલારસના અનુભવસુખની લાલસાથી કીડા કરતા આ
બાળકુળની સાથે પોતાની વૃદ્ધતા કે વિદ્વત્તા વિસરી જઈને એકદમ કીડા
કરવા મંડી પડેછે. અર્થાત્ વયોવૃદ્ધો અને વિદ્યાવૃદ્ધોને શાસ્ત્રમાં બાળકો
સાથે કીડા કરવાનું અનુચિત કહ્યું છે તથાપિ તેઓપણ આ બાળકુળની
સાથે કીડા કરવા લાગુ થઈ જાય એવા એમનામાં ગુણવિશેષો વર્તે છે
॥૧૨॥ ભગવાન્ લોકોનાં કલ્યાણ કરવા માનવ ભંગળમૂર્તિ ધારણ કરેછે અને
પોતે અનવધિકાતિશય આનંદમય હોવાથી કલ્યાણસ્વરૂપ છે તેમજ સ-
માશ્રિતોને કલ્યાણ આપનારા હોવાથી પણ કલ્યાણરૂપ છે. આવા ભગવાન્
પ્રેક્ષણ-લાલન-કીડનાદિકથી પોતાસાથે સંબંધ જોડનારા સર્વ જનોનું
નિઃશ્રેયસ કરવાસાઢ તેતે બાળ વિલાસોવડે તેમની મનોવૃત્તિ એક પોતા-

લાલચન્તીનાં યોષિતાં સ્નિગ્ધચેતસામ્ । નામૂત્સવપરમેદો વૈ સર્વા-
સામપિ ભૂપતે ! ॥૧૪॥ વૃદ્ધાસ્તં પુત્રભાવેન ભ્રાતૃભાવેન ચાપરાઃ ।
લાલચન્ત્યો દિવા રાત્રૌ સસ્પર્શનં ગૃહાન્નિજાન્ ॥૧૫॥ તસ્યાઃ ક-
રાત્સા તસ્યાઃ સા તસ્યાઃ સેતિ પુનઃ પુનઃ । પ્રેમ્ણા બાલં જિઘૃક્ષૂણાં
ત્વં ન ત્વં નેત્યભૂત્કલિઃ ॥૧૬॥ બાલા તુ નાન્તરં લેભે સુતં લાલ-

વિષેજ વ્યાસક્ત કરેછે ॥૧૩॥ હે ભૂપતે ! બાળલીલાનું નાટ્ય કરતા શ્રી-
હરિને લાડ લડાવતી, માટેજ સ્નેહાળ હૃદયવાળી સર્વ કોઈ સ્ત્રીઓને
સ્વપર ભેદજ રહ્યો નહિ, એટલે પોતે ગુણવશવર્તી છે તથાપિ ગુણાતીતોની
પેઠેજ ‘આ હું અને આ બીજી’ એવો વિભેદ વિલય થઈ ગયો. સંબંધિજ-
નોની પેઠે અસંબંધિજનોનેપણ સ્નેહાતિશય થયો એટલે સર્વ કોઈ સ્ત્રિયો
‘આ ભક્તિનો તનય છે, મારો તો સંબંધી છે, મારો તો અસંબંધી છે’
એવા વિભેદ વિના સમાન સ્નેહભાવથી ખેલવવા લાગી. આ અર્થતો શબ્દો
ઉપરથી થાયછે, પ્રથમ કહ્યો તેતો ભાવાર્થના રૂપનો છે ॥૧૪॥ વૃદ્ધ વનિ-
તાઓ પુત્રભાવથી, ન્યૂન વયની ભ્રાતૃભાવથી, એ રીતે પોતપોતાની અ-
વસ્થાના અનુક્રમને સમુચિત સંબંધથી ભાવના કરવાપૂર્વક બાળકૃષ્ણને
લાડ લડાવતાં રાત્રિદિવસનો વિભાગ અને પોતાનાં ઘરોની સ્મૃતિ નજ
રહી હતી, અર્થાત્ જેને રમાડવામાં વ્યાસક્ત થએલીઓને તદેકમન થવાથી
જે રીતે ગૃહાદિકની સ્મૃતિ નજ રહે એવો બાળકને રમાડવાનો આનંદ
થયો હતો ॥૧૫॥ પ્રથમ બાળકૃષ્ણને હાથમાં લઈને રમાડતી એક અબ-
ળાના હાથમાંથી ‘હું એને રમાડીશ’ એમ કહીને લઈને બીજી, બીજીના
હાથમાંથી ત્રીજી, ત્રીજીના હાથમાંથી ચોથી, એ રીતે એક બીજીના હાથ-
માંથી લઈલઈને લાડ લડાવતી અનેપ રમપ્રેમથી વારેવારે બાળકૃષ્ણલાલને
લેવાની લાલસાવાળી વનિતાઓને ‘તું ન લઈશ હું લઈશ’ વળી બીજી ‘તું
ન લઈશ હું લઈશ’ આ પ્રકારનો પરસ્પર વિશેષ પ્રેમકલહ થતો હતો.
કિં બહુના બાળા (ભક્તિ) માતા પણ બાળહરિને ખેલવવા આવેલી નાના-
વિધ નારીઓના ના-ના એવા વચનથી એટલે ‘તમોતો આને નિરંતર રમાડો
છો, હું તો હમણાંજ અહિં આવી છું માટે આ મને આપો તમો લેશો નહિ’

પિતું નિજમ્ । નાનેતિ નાનાનારીણાં વચનૈર્વારિતા મુહુઃ ॥૧૭॥
 કન્કનં મન્મનં ચાથ બ્રુવન્તં બાલકાકલીમ્ । તા યોષિતોઽમ્બ !
 તાતેતિ વાદયન્તિ સ્મ તં મુહુઃ ॥૧૮॥ હાસયન્તાસ્તદાઽબ્રૂત કલમ-
 ર્થાક્ષરૈઃ પદૈઃ । આદ્યેઽબ્દ એવ સોઽશિક્ષદ્વાપિતું હિણ્ડિતું શિશુઃ
 ॥૧૯॥ આનન્દયન્નિજજનાનિત્યં શૈશવલીલયા । વર્ષમાયં વ્યતી-
 યાય સ્વેચ્છાનરવપુર્હરિઃ ॥૨૦॥ વિવાહં જ્યેષ્ઠપુત્રસ્ય ધર્મશ્ચક્રે કુ-
 લોચિતમ્ । સમ્મારેણૈવ મહતા તદ્દેશાધિપતિર્યથા ॥૨૧॥ બલદે-
 વામિથો વિપ્રો નિજકન્યાં સુવાસિનીમ્ । દદૌ રામપ્રતાપાય વિ-

એવાં વચનવડે વારંવાર વાર્યો થકાં પોતાના લાલને લાલ લડાવવાનો લેશ
 અવકાશ લાલ્યાંજ નહિ ॥૧૬-૧૭॥ ત્યારપછી કન્કનં (રમણીય) મ-
 ન્મનં (અન્યક્ત) આળોચિત મધુર કાલી કાલી વાણી પહેલ વહેલી બોલતા
 આળકૃષ્ણને તે અબળાઓ અંબ ! (મા) તાત ! (બાપ) એવાં પદો વારં-
 વાર બોલાવી બોલાવીને બોલવા શીખવવા લાગી ॥૧૮॥ અબળાઓએ બો-
 લવા શીખવેલા આળકૃષ્ણ બોલવાના કાળમાં અક્ષરોના અર્થા ઉચ્ચારણે
 યુક્ત એવાં તેતે પદોવડે અબળાઓને અધિક હસાડતા થકા અન્યક્ત મધુર
 વચનને બોલવા લાગ્યા. એ રીતે આળલાવનું વિડંબન કરતા શ્રીહરિ પ-
 હેલા વર્ષમાંજ બોલવા ચાલવાનું શીખી ગયા ॥૧૯॥ સ્વેચ્છાથી નરવપુ-
 જેમણે ધાર્યું છે એવા તે આ આળ શ્રીહરિને એવી રીતે આળલીલાવડે
 પોતાના સંબંધિજનો અને બીજાઓને (સર્વ કોઈ ભગવાનનાજ નિજજનો
 છે, કેમકે પોતે સર્વેશ્વર છે) આનંદ આપતાં આપતાં પહેલું વર્ષ વીતિ
 ગયું ॥૨૦॥ ચાલતી કથામાં અંતર્ગત તે કાળમાં થએલો જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિ-
 વાહ કહેછે—આ સમયમાં ધર્મદેવે ધર્માર્થ દારસંથહને સમુચિત વયને
 પામેલા જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજનો પોતાના કુળને અનુરૂપ વિવાહ તે દે-
 શના અધિપતિની પેઠે મહા સામયી સંપાદન કરીને કર્યો ॥૨૧॥ તર ગા-
 મના બળદેવ નામના વિપ્રે સુવાસિની નામની પોતાની કન્યાને સર્વ આલ-
 રણોથી સમલંકૃત કરીને યથાવિધિ ધર્મદેવના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપજને
 આલ વિવાહવિધિથી આપી. ‘બ્રાહ્મો વિવાહ બ્રાહ્મ્ય દીયતે સમલંકૃતા’

ધિના સમલક્ષ્ણતામ્ ॥૨૨॥ સુશીલા સા તુ તં પ્રાપ્ય પતિં પરમ-
ધાર્મિકમ્ । પ્રીત્યાનુવૃત્ત્યા ચ ગુણૈઃ સાધ્વીધર્મસ્થિતામજત્ ॥૨૩॥
દ્વિતીયવર્ષારમ્ભેઽથ નવમ્યાં તુ મહોત્સવમ્ । હરિપ્રસાદઃ પુત્રસ્ય
કારયામાસ ભૂપતે ! ॥૨૪॥ હનુમન્તં વલિં વ્યાસં કૃપં દ્રૌણિં વિ-
ભીષણમ્ । માર્કણ્ડેયં પરશુરામં વિધિના સમપૂજત્ ॥૨૫॥ બ્રાહ્મ-
ણાન્મોજયામાસ હરિભક્તાન્સહસ્રશઃ । ઈન્દ્રિયૈઃ સુરસૈર્મોજ્યૈર્દદૌ
તેભ્યઃ દક્ષિણાઃ ॥૨૬॥ બાલમૂર્તીં ભગવતિ સર્વેષામપિ દેહિનામ્ ।
તસિન્મૂયાનમૂત્પ્રેમા તત્પિત્રોસ્તુ વિશેષતઃ ॥૨૭॥ પ્રાપ્તે તૃતીયે વ-

એમ યાગવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૨૨॥ સુશીલ સુવાસિનીતો પોતાને અનુરૂપ
પરમ ધર્મશીલ રામપ્રતાપ પતિને પામીને તેમને વિષે પરમ પ્રીતિ, તેમની
દૃષ્ટિની અનુવૃત્તિ અને 'પતિપ્રિયહિતે ચુક્તા' ઇત્યાદિ યાગવલ્ક્યે કહેલા
તેમજ ભારતના આનુશાસનિક પર્વમાં પાર્વતીએ કહેલા સ્વાભાવિક સુગુ-
ણોવડે શોભાયમાન અને ધર્મૈકપરાયણ થઈને પતિને સેવવા લાગ્યાં ॥૨૩॥
પ્રકૃતને અનુસરે છે—હે ભૂપતે ! ત્યારપછી બાળકને પ્રથમ વર્ષ પરિપૂર્ણ
થતાં બીજા વર્ષના પ્રારંભમાં રામનવમીએ પિતા હરિપ્રસાદે પુત્રનો અબ્દ-
પૂર્તિનામ કર્મવિશેષના અંગશૂત હનુમાનજી, બલિ, વ્યાસ, કૃપાચાર્ય, અ-
શ્વત્થામા, વિભીષણ, માર્કંડેય, પરશુરામ, આ ચિરંજીવીઓની યથાવિધિ
પૂજા કરવાપૂર્વક મહોત્સવ કરાવ્યો. (તે અષાઢપૂર્તિપ્રયોગ' ઇત્યાદિકથી
કૃત્યચિતામણિમાં પ્રયોગમાં સવિસ્તર કહ્યો છે) ॥૨૪॥ અને ભગવદ્ભક્ત
બહુ બ્રાહ્મણોને તેમને યથેષ્ટ મિષ્ટાન્નથી જમાડ્યા અને ઘણી દક્ષિણાઓ
દીધી. (વૈષ્ણવોને રામનવમીમત નિત્ય છે માટે તેને બીજે દિવસે દશ-
મીએ કરેલું બ્રાહ્મણભોજન બળવું) ॥૨૫॥ બાળમૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીહરિ-
માંજ દેવાદિકને આરંભીને સ્થાવરપર્યંત સર્વ કોઈ દેહીઓને સમધિક
સોંહ થયો હતો. કેમકે તે બાળકુળ સર્વના આત્મા (પરમાત્મા) છે.
પોતાના આત્માનું દર્શન થતાં કેને પ્રેમ ન થાય? સર્વને થાયજ. તેના
માતા પિતાને તો વિશેષજ પ્રેમ થાય એમાં તો કહેવુંજ શું? ॥૨૬॥ હવે
બાકીના આ અધ્યાયથી શ્રીહરિના ચૌળ (માથાના કેશ ઉતારવા) સંસ્કા-

વેંઽથ પિતા ચૌલમકારયત્ । પુત્રસ્યાતિવિનીતસ્ય વૃદ્ધેભ્યોઽપ્ય-
તિધીમતઃ ॥૨૮॥ શુક્લસ્ય કૃષ્ણપશ્ચમ્યાં ધિષણે વાસવે ચ મે ।
આદ્ય વૈદિકાન્ વિપ્રાંસ્તન્નકાર યથાવિધિ ॥૨૯॥ વિધાય મક્ક-
લસ્નાનં માતૃપૂજનપૂર્વકમ્ । નાન્દીશ્રાદ્ધં ચ પુણ્યાહવાચનં સ ત્વ-
કારયત્ ॥૩૦॥ સમ્યમગ્નિં પ્રતિષ્ઠાપ્ય પાત્રાસાદનમાચરત્ । ધર્મઃ
સ્વકુલધર્મશ્ચો વિધિઃપ્રાક્ષણોદિતમ્ ॥૩૧॥ તત્રૈકવિંશતિકુશપિ-
ણ્ણીર્દક્ષભાગતઃ । અગ્નેર્ન્યધાદ્રામતસ્તુ રક્તગોગોમયાદિ ચ ॥૩૨॥
કૃત્વા વ્યાહતિહોમાદિ શુરમાદાય ચાયસમ્ । કપુષ્ણિકાચ્છેદ-

૨નો ઉત્સવ વર્ણવે છે—ત્યારપછી પિતા હરિપ્રસાદે જન્મથી ત્રીજું વર્ષ
એસતાં ધીમાન્-કહેલા અર્થનું ગ્રહણ-ધારણમાં ઉપયોગી બુદ્ધિવિશેષ-
વાળા, અતિધીમાન્-સત્ અસતના વિવેચનમાં સમર્થ બુદ્ધિવિશેષવાળા,
વૃદ્ધોથકીપણ અતિધીમાન્-વય અને વિજ્ઞાનથી જે ધીમંતો છે તેમને
પણ હિતાહિતનો અવબોધ આપવામાં સમર્થ એવી બુદ્ધિવિશેષથી અતિ-
ક્રમણ કરનારા. અર્થાત્ તેમનાથી અતિ અધિક એવા. અને બુદ્ધિસંપત્તિ
પણ જે વિનય વિના સંપત્તિ કોટીને લાયક નથી અર્થાત્ વિનય હોય તોજ
બુદ્ધિસંપત્તિ ગુણકોટીમાં ગણાય નહિ તો બુદ્ધિ નિર્થક છે એવા વિન-
યથી સમલંકૃત. વિનય પણ પોતાના સ્વાભાવિક સર્વોપરીપણાને પણ નહિ
ગણીને અવર્તનારો છે માટે અતિવિનીત એવા પુત્રનો ચૌળકર્મ સંસ્કાર
કરાવ્યો ॥૨૮॥ તેનો કાળ કહેછે—જ્યેષ્ઠ માસના શુક્લપક્ષની પંચમી તિ-
થિએ ગુરુવારે ધનિષ્ઠાનક્ષત્રમાં સંસ્કારક્રિયામાં પ્રવીણ વૈદિક વિપ્રોને
બોલાવી તેમને આગળ રાખીને યથાવિધિ કર્યો ॥૨૯॥ તેનો વિધિ કહેછે—
પોતાના કુળધર્મને બાણનારા ધર્મદેવે મંગળસ્નાન, માતૃપૂજન, નાંદી-
શ્રાદ્ધ, પુણ્યાહવાચનસુધીનું પૂર્વ અંગ કરીને, સભ્ય સંજ્ઞાના અગ્નિની
સ્થાપના કરીને વિધિવેત્તા વિપ્રના કહેવાપ્રમાણે પાત્રાસાદન નામનું કર્મવિ-
શેષ કર્યું ॥૩૦-૩૧॥ તે કર્મમાં અગ્નિના દક્ષિણભાગમાં એકવીશ દલોને ત્રણ
ભાગે વિભાગ કરીને સાત સાત દલોથી કરેલી ત્રણ પુળીયો સ્થાપન કરી
અને વામભાગમાં રક્ત વર્ણના ઘડીવર્દનું ગોમયાદિ (છાણ વિગેરે) લાવીને

વિધિં ચકાર સ નરાધિપ ! ॥૩૩॥ કુલાચારાસુ સશિખં મુણ્ડનં
નાપિતેન સઃ । કારયમાસ પુત્રસ્ય ગોદાનાદિ તત્તોઽકરોત્ ॥૩૪॥
ભૂરિસર્પિઃશર્કરાદ્યસહકારરસાદિમિઃ । તર્પયમાસ શતશો બ્રા-
હ્મણાન્ પરયા મુદા ॥૩૫॥ તતઃ સ્વજ્ઞાતિબન્ધૂંશ્ચ ગ્રામસ્થાનિતરા-
નપિ । મોજયમાસ વિપ્રેન્દ્રો જનાંશ્ચાગન્તુકાનપિ ॥૩૬॥ તત્કર્મણિ
વ્યગ્રચિત્તા મક્તિર્માતા તુ તદિને । પ્રાણપ્રિયસ્યાપિ સૂનોર્નાસીત્સ-
મ્ભાવનક્ષમા ॥૩૭॥ અર્મકેભ્યઃ કિશોરેભ્યઃ સુતં લાલયિતું સતી ।

સ્થાપન કર્યું ॥૩૨॥ હે નરાધિપ ! પછી ધર્મદેવે વ્યાહતિહોમાદિ કરીને,
કાળા લોઢાથી બનાવેલા ક્ષુર (સળેયા) ને ચઢણુ કરીને કપુણ્ણિકા (માથાના
કેશ) નો વિચ્છેદવિધિ કર્યો. (દક્ષિણ ઉત્તર શિખાનું કપુણ્ણિકા નામ છે.
કં-માથાને પુષ્પાતિ-રક્ષણુ કરે તે કપુણ્ણિકા કહેવાય, એવી નિરૂક્તિ છે.
એટલે 'માથાના કેશ' એવો અર્થ થયો) ॥૩૩॥ તે પછી ધર્મદેવે પોતાના
ગોત્રકુળને અનુસારે નાપિતપાસે પુત્ર શ્રીહરિનું શિખાએ સહિત મુંડન
કરાવ્યું, પછીથી ઉત્તરાંગ ગોદાનાદિ કર્મ પણ કર્યું. (યદ્યપિ 'પોતાના કુળ-
ગોત્રને અનુસારે સશિખ કે અશિખ મુંડન વાળંદ પાસે કરાવે' એમ
પ્રયોગમાં અને વાત કહી છે તથાપિ 'કૌથુમી શાખાવાળાઓને તો સમાવ-
ર્તન પહેલાં શિખાસાથેજ મુંડન કરાવવું' એમ લાખ્યકાર કહેછે એમ
કૃત્યાર્થિતામણિમાં કહ્યું છે માટે પોતાની કૌથુમી શાખા હોવાથી આ સ્થળે
સશિખ મુંડન કરાવ્યું એમ કહેછે) ॥૩૪॥ ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત મુગંધિ
આમ્રફળનો રસ પુરી વિગેરે મિષ્ટાન્નથી પરમ ઉત્સાહ પામીને બહુ આહ્લ-
ણોને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૩૫॥ વિપ્રવર્ય ધર્મદેવ વિપ્રોને જમાડ્યા પછી સં-
બંધિજનો તથા ગામના બીજા જનો તથા આગંતુક સર્વ જનોને પણ જ-
માડ્યા ॥૩૬॥ શ્રીહરિની માતા લક્ષ્મિ તે ઉત્સવમાં અનેક કાર્યમાં વ્યગ્ર
હૃદયવાળાં થવાથી પોતાના પ્રાણુથકી પણ પ્રિયતમ એવા પુત્રની તે દિવસે
સંભાળ લેવાનો અવકાશ નજ પામ્યાં ॥૩૭॥ હે ભૂપતે ! સ્વાધ્વી લક્ષ્મિ
માતા કિશોર-દશ વર્ષથી અધિક વયના બાળકોને પોતાનો બાળ રમાડવા
માટે 'હે બાળકો ! તમો આને રમાડો, તમોને પતાસાં આપીશ' એમ કહીને

સમર્પ્યાભ્યાગતા યોષાઃ સાઽર્હયામાસ ભૂપતે ! ॥૩૮॥ ક્રીડન્તો
ભોજનાન્તે ગતવતિ તરણાવપ્યુપાન્ત્યં મુહૂર્તં ઘસ્રસ્યામં ગૃહીત્વા
તમપિ ચ પરમપ્રીતિતો બાલકાસ્તે । ઉદ્યાનં ગ્રામતઃ પ્રાક્ પુરુ-
વિદપિતતિ પ્રાપ્ય તન્નાતિદૃષ્ટાઃ પક્વાન્યાદન્ રસાલદુમપતિતફ-
લાનીક્ષમાણા દુમાલિમ્ ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारविधिनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥૨૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—ક્રીડત્સુ તત્ર બાલેષુ મશ્યત્સુ ફલાનિ ચ । અ-

આપીને, ગ્રામાંતરથડી આ મંગળ મહોત્સવ નિરીક્ષણ કરવા પોતાને ઘેર
આવેલી બહુ સ્ત્રીયોની લોજનાદિકથી સંભાવના કરવામાં તત્પર થયાં ॥૩૮॥
બધા બાળકો તો લોજન કર્યા પછી ક્રીડા કરતા કરતા તેનાથી થએલા
આનંદાતિશયને પરવશ થઈને સૂર્યદેવ દિવસના છેલા મુહૂર્તને પામ્યા છે
એટલે મુહૂર્તમાત્ર આકી રહ્યા છે તોપણ તે પ્રિય બાળકુષ્ણને પણ પરમ
પ્રીતિથી સાથે લઈને, છપૈયા ગામથી પૂર્વ દિશામાં વિવિધ વૃક્ષવૃન્દોની
પંક્તિઓ જેમાં છે એવા બગીચામાં જઈને વૃક્ષ પંક્તિઓની શોભાને બેતા
બેતા પ્રહર્ષ પામીને તેમાં પરિપક્વ થઈને આમ્રવક્ષો ઉપરથી પડી ગએલાં
રસાળ ફળો લઈ લઈને ખાવા લાગ્યા ॥૩૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्र-
थमप्रकरणे चौलसंस्कारविधिनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નિષ્પાપ પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! બગીચામાં બા-
ળકો ક્રીડા કરતા બંધાઈ અને રસાળ ફળો ખાતા બંધાઈ એટલાકમાં આ-
દિત્ય અસ્તાચળને પામ્યા. બાળકો નિરંતર રમત ગમતપરાયણ હોયછે
અને રવિપણ નિરંતર ગમનપરાયણ છે. આદિત્ય કોઈની અપેક્ષા રાખીને
એક ક્ષણપણ ઉભા રહે નહિ. તેમ 'આદિત્ય અસ્ત થઈ જાય છે' એમ
જાણીને બાળકો રમતમાંથી વિરામપણ પામે નહિ. એટલે આદિત્ય આ
થમવાની તૈયારીમાં છે એમ જાણેછે તથાપિ રમતતત્પર બાળકો તેમાંથી
વિરામ પામ્યા નહિ. આદિત્ય અસ્ત પામ્યા એટલે પોતાના પ્રવેશ અવસરની
એક વાટ બોધ રહેલું તમ (અંધકાર) સર્વત્ર પ્રસરી ગયું. સૂર્ય અસ્ત

સ્તાદ્દિ ભાસ્કરઃ પ્રાયાત્તમઃ પ્રાવર્તતાનઘ ! ॥૧॥ તાવત્તત્રાસુરગુરુઃ
કાલીદત્ત ઉપાગમત્ । વ્યર્થીભૂતાત્મસંસૃષ્ટકૃત્યાગણબલો દ્રુતમ્
॥૨॥ કપટોપાત્તસદ્વેષો માયિકો રિપુરન્ધ્રવિત્ । તેષુ બાલેષુ ચિ-
ક્રીડ જિઘાંસુર્મક્તિનન્દનમ્ ॥૩॥ ક્રીડન્વકારુણાક્ષિભ્યાં મીષયા-
માસ બાલકાન્ । જિઘૃક્ષુર્ધર્મજં વેગાત્તદન્તિકમુપાયયૌ ॥૪॥
પ્રસારિતકરદ્વન્દ્વોઽપિ પ્રહીતું તમર્મકમ્ । સંવર્તાન્નિનિમં પશ્યન્
શેકેઽપિ નિરીક્ષિતુમ્ ॥૫॥ દુર્ધર્મ્યં સ્વેન તં જ્ઞાત્વા માન્નિકઃ સ

થતાંજ તમને પ્રવેશ અવકાશ મળેછે ॥૧॥ જેમ અંધકાર આદિત્ય અ-
સ્તની વાટ બેયા કરેછે તેનીપેટે પોતાના પ્રવેશ અવકાશની વાટ બેયા
કરતો તમોમય અસુરગુરુ કાળીદત્ત તેટલાકમાં તમપ્રવેશ થએલો બેઠને
અવસર પામીને તત્કાળ ત્યાં (જ્યાં બાળકો બાળ ક્રીડા કરતા હતા) આવી
પહોંચ્યો અને પોતે પ્રથમ પ્રકટ કરીને પ્રેરેલા કૃત્યાગણનું સામર્થ્ય વ્યર્થ
થવાથી શ્રીહરિનો પરાભવ કરવાના અવસરની વાટ બેવા લાગ્યો ॥૨॥ તે
આ માયાવી અસુરાચાર્ય પોતાના રિપુ હરિકૃષ્ણના સંહરણને સમુચિત આ
અંતર છે એમ બાણીને, માયાથી બાળકો લોભાય એવો રમણીય વેષ સ્વી-
કારીને, ભક્તિનંદનને બાળકો સાથે રમતા બાણીને હણવામાટે ખેલ કરતા
બાળકોની અંદર પોતેપણુ એક બાળક થઈને તેમની સાથે રમવા લાગ્યો
॥૩॥ બાળકોની સાથે ક્રીડા કરતો કાળીદત્ત આસુરસ્વભાવસિદ્ધ વાંકી
ચારેબાણુ લાળચોળ આંખ્યો ફાડીને બાળકોને બહુ ખીવરાવતોથકો તુરત
ધર્મકુમારને પકડવાની ઇચ્છાથી તીવ્રવેગથી તેમની નજીક આવી પહોંચ્યો
॥૪॥ લાંબા બે બાહુ કરીને પકડવાની લાલસાથી અતિસમીપમાં આવતાં
બાળકને મૂર્તિમાન્ પ્રણયકાળના અનળને તુલ્ય તેણે બેયા. આ બાળકુણે
કોઈપણ માયા પ્રેરેલી ન હતી. પોતાનું તેજજ એવું સ્વાભાવિક છે. એકનું
એકજ તેજ એમને જે અનુકૂળ (ભક્ત) હોય તેને અમૃતકિરણુ જેવું શાંત
જણાય અને જે પ્રતિકૂળ હોય તેનેતો પ્રણયાનળતુલ્ય જણાય છે. માટે
આ સ્વયં પાપવૃત્તિવાળો કાળીદત્ત આવા તેજસ્વી બાળકનું નિરીક્ષણુ ક-
રવાપણુ સમર્થ થયો નહિ તો પકડવા ક્યાંથી સમર્થ થાય ? નજ થાય ॥૫॥

દુરાગ્રહઃ । પ્રાવર્તયદ્ધરિં હન્તું માયામસુરસમ્મતામ્ ॥૬॥ बहु-
 कालं साधितेन तेन मन्त्रेण योजिता । वर्धमाना प्रादुरभून्माया
 जनभयङ्करी ॥७॥ ववौ वातो महावेगो हुमोन्मूलनकृत् खरः ।
 आसीद्वनघटा व्योम्नि प्रास्फुरन्त च विद्युतः ॥८॥ धाराभिर्ववृ-
 षुस्तोयं गर्जन्तो जलदा भृशम् । आकस्मिक इवोत्पातः स का-
 लोऽभूद्भयङ्करः ॥९॥ अतिवातातिवृष्टिभ्यां बहवोऽपि महाहु-
 माः । निपेतुस्तेन शतशो विनेशुः पशुपक्षिणः ॥१०॥ अन्धकारो
 महानासीद्वनघटावशात् । आत्मानं च परं कोऽपि नाप-

તેપછી મંત્રવિદ્યામાં કુશળ કાળીદત્ત પોતે આ બાળકને ન પરાલવ થાય
 એવા છે એમ બાણેછે તોપણ દુરાગ્રહવેગથી વિદ્વાંતચિત્ત થઈને હરિને
 હણવાની સ્પૃહાથી અસુરોએપણુ સર્વ માયાની અપેક્ષાએ અતિશ્રેષ્ઠપણે
 માનેલી એવી માયા પ્રવર્તાવી ॥૬॥ કાળીદત્તે લાંબા કાળથી મંત્રદેવતાને
 તદ્દક્ષીણ બલિદાન અર્પણ કરવાપૂર્વક સાધેલા મંત્રવર્ગના બળવડે પ્રવર્તા-
 વેલી તે મહામાયા એકદમ ક્ષણેક્ષણે ઉત્તરોત્તર વધતાં વધતાં સકળ લોકોને
 મહાભય કરનારી પ્રકટ થઈ હતી ॥૭॥ એજ માયાસૃષ્ટિને કહેછે—ખર-
 ભયંકર શબ્દોવડે સર્વકોઈને ત્રાસ પમાડતો, તીવ્રવેગથી વૃક્ષવૃંદોને મૂળમાંથી
 ઉપાડી પાડી નાંખે એવો ક્રોધ અભૂતપૂર્વ વાયુ વાવા લાગ્યો ॥૮॥ ગગન-
 તળમાં ઘાટી મેઘઘટા દશે દિશાઓનેપણુ આચ્છાદન કરનારી થઈ ગઈ.
 અને તેમાં વિજળીયો નેત્રના તેજને વિનાશ કરનારી અબકવા લાગી. મેઘ-
 મંડળ અતિ ભયાનક ગાળવાપૂર્વક અખંડ ધારાવડે જળ વર્ષવા લાગ્યું.
 ગર્ભ ભેદાઈ ભય એવી અધિક મેઘગર્જના, જળપ્રલય હોય ને શું? એમ
 પડતી વૃષ્ટિધારા, કડાકા ધડાકા સાથે થતી અમકાવનારી વીજળીના અબ-
 કારા, વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉપાડી નાંખે એવા પ્રચંડ વેગવાળા વાયુઓ, આ
 સર્વેવડે તે કાળ અકસ્માત્ ઉત્પાત ઉદય પામ્યો હોય ને શું? એવો સર્વ
 જનોને ભય કરનારો થયો ॥૯॥ અતિવાયુ અને અતિવૃષ્ટિને લીધે મોટા
 મોટા અહુ વૃક્ષો પડવા લાગ્યા. તેથી સૌએ સૌ પશુપક્ષીઓ વિનાશ પા-
 મવા લાગ્યા ॥૧૦॥ હે ભૂમિપ ! તે વખતે ઘાટા ઘનની ઘટાને લીધે વૃદ્ધિ

શ્યત્તેન ભૂમિપ ! ॥૧૧॥ અરોદનસ્વભાવત્વાદ્દરિં ભૂમૌ નિધાય
તે । કિશોરા હાસયન્તસ્તં ક્રીડન્તિ સ્મ યથારુચિ ॥૧૨॥ આક-
સ્મિન્ન્યાઽતિવૃષ્ટ્યા તે વ્યાકુલાશ્ચ સસમ્ભ્રમાઃ । તિષ્ઠન્તિ સ્મ દુ-
માઘસ્તાત્સકમ્પા આર્દ્રવાસસઃ ॥૧૩॥ અદ્યક્ષણે ક્ષણાન્તે વા
વિરતિર્વાતવર્બયોઃ । ભવિતેતિ પ્રતીક્ષાં તે કુર્વન્તસ્તત્ર સંસ્થિતાઃ
॥૧૪॥ પ્રતિક્ષણં વર્ધમાના વૃષ્ટિર્વાતશ્ચ દુઃસહઃ । યદા નૌપારમ-
ત્તર્હિ જાતાશ્ચિન્તાભયાકુલાઃ ॥૧૫॥ યત્ર હારિપ્રસાદિસ્તૈર્ન્યસ્તસ્તં
તુ વનદ્રુમમ્ । વિસ્મૃત્યાન્યત્ર તં સર્વે વિચિક્ચુઃ પ્રાપ્તસમ્ભ્રમાઃ
॥૧૬॥ હરિકૃષ્ણ ! હરે ! કૃષ્ણ ! નીલકण्ठેતિ તં ચ તે । ઉચ્ચકૈરા-

પામેલો ગાઢ અંધકાર થઈ ગયો, તેથી કરીને સ્વ-પર ભેદ જોવામાં આવ્યો
નહિ એટલે પોતાના વપુનેપણુ પોતે જોઈ શકે નહિ તો બીજાને તો ક્યાંથી
જોઈ શકે ? અથવા ‘આ આત્મીય છે કે આ પરકીય છે’ એમ જાણવામાટે
કોઈપણ જન સમર્થ થયા નહિ ॥૧૧॥ આવી માયાના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાંની
આળકોની સ્થિતિનો અનુવાદ કરેછે—કિશોર અવસ્થાના તે અર્ભકોતો ગાઢ
અંધકાર પ્રસરી ગયો તથાપિ વૃષ્ટિ પહેલાં શ્રીહરિને રડવાના સ્વભાવવાળા
નથી અને સદાકાળ પ્રહર્ષ મનવાળા છે માટે પૃથ્વી ઉપર બેસારીને, તેમને
તેતે આળલીલાઓવડે હસાવતા હસાવતા પોતપોતાની રૂચિને અનુસારે
રમવા મંડ્યા ॥૧૨॥ તે આળકો અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થએલી અતિવૃષ્ટિથી
હૃદયમાં વ્યાકુળ થઈને ભયથી ગભરાઈ જઈને, શ્રીહરિને તો જે વૃક્ષતળે
પ્રથમ બેસાર્યા હતા ત્યાંજ પડતા મુકીને, દઢમૂળવાળા બીજા મોટા વૃક્ષતળે
થરથર કંપતા થકા બીને વસ્ત્રે ઊભા રહ્યા ॥૧૩॥ તે આળકો આ ક્ષણમાં કે
ક્ષણાંતમાં વાયુવૃષ્ટિનો વિરામ થઈ જશે એવી વાટ જોતા થકા ત્યાંજ ઊભા
રહ્યા ॥૧૪॥ જ્યારે વાયુ અને વૃષ્ટિ વિરામ પામી નહિ કિંતુ ક્ષણેક્ષણે દુઃસહ
વિશેષ વૃક્ષિ પામવા લાગી ત્યારે ચિંતા અને ભયથી વ્યાકુળ થઈ ગયા
॥૧૫॥ ભયાતુર અને ચિંતાતુર થએલા સર્વ આળકો પોતે પ્રથમ જે તરૂ-
ળમાં બેસાડ્યા હતા તે વૃક્ષને ભુલી જઈને હરિપ્રસાદના પુત્રને બીજા વૃક્ષ-
તળે ગભરાતા ગભરાતા જોતવા લાગ્યા ॥૧૬॥ તે આળકો ગાઢ અંધકારથી

હયન્તિ સ્મ ભયગદ્ગદયા ગિરા ॥૧૭॥ તેષાં શબ્દં સ નાશ્રૌષીત્તસ્ય
શબ્દં ચ તેઽસ્થિલાઃ । વાતવર્ષાતિવિતતઘોરશબ્દોપબૃંહણે ॥૧૮॥
ધર્માત્મજમપશ્યન્તો રુરુવુસ્તત્ર તત્ર તે । ચિન્તાવ્યાકુલિતાત્માનો
ગતધૈર્યા વિચેતસઃ ॥૧૯॥ અહો કિમેતદસ્મામિઃ કૃતં ભાગ્યવિવ-
ર્જિતૈઃ । આનીતો દ્વિજરાજસ્ય હા હા બાલઃ કુતો ન્વિહ ॥૨૦॥
ગત્વા ગ્રામં વયં લોકાન્નિકં વદિષ્યામ ઉત્તરમ્ । કથં વા દર્શયિ-

આવરિત આંખ્યોવાળા થવાથી હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે નીલ-
કંઠ ! એરીતે બૂમો પાડીપાડીને ભયગદ્ગદ ગિરાથી વારંવાર બોલાવા લાગ્યા
॥૧૭॥ પ્રચંડ વાયુવૃષ્ટિના પ્રકર્ષથી પ્રવૃદ્ધિ પામેલા ઘોર ઘોષથી કર્ણકોતર
ભરાઈ જતાં બહેરા થઈ જવાથી વૃક્ષતળે એસારેલા બાળકૃષ્ણે બોલાવતા
બાળકોનો આહ્વાનશબ્દ સાંભળ્યોજ નહિ. તેમ હરિકૃષ્ણનો શબ્દ સર્વ
બાળકોએપણુ સાંભળ્યો નહિ ॥૧૮॥ ધર્માત્મજ શ્રીહરિકૃષ્ણને કોઈપણ
સ્થળમાં નહિ દેખવાથી સર્વ કોઈ બાળકો તત્કાળ ચિંતાથી (ધર્મભક્તિ ઠ-
પકો આપશે. વળી માતા પિતા તાડન તિરસ્કાર કરશે વિગેરે) ચિંત્તામાં
વિશેષ વ્યાકુળ થઈને ધીરજતાનો ત્યાગ કરીને ચેતનતાએ રહિત થઈને
શ્રીહરિને સર્વત્ર શોધતા થકા ત્યાં મુક્તકંઠથી રડવા મંડ્યા ॥૧૯॥ રોદન
પૂર્વક કરેલો બાળવિલાપ કહેછે—આહિંતાહિં સર્વત્ર શોધતાંપણુ બાળકૃષ્ણ
નહિ મળવાથી તે બાળકો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે—અહો !! (આ બહુ
ખેદકારક વાત થઈ) આપણા બાળપણાને અને ક્રીડાપરાયણતાને ધિક્કાર
છે. ભાગ્ય વિનાના આપણે આ તે શું કર્યું ? આત્મનાશજ કર્યો અને સર્વ-
જનનુંપણુ અનિષ્ટ કર્યું. આથી અન્ય અયોગ્ય કર્મ શું હોઈ શકે ? કેમકે
દ્વિજરાજ ધર્મદેવના પ્રાણ થકીપણુ પ્રિયતમ બાળક કે જે સમસ્ત સુકૃ-
તના ફળરૂપ છે તેને આપણે રમતપરાયણ થઈને આહિં તેડી લાવ્યા. તે
બાળકૃષ્ણ વિના આપણે શું ક્રીડા ન થાત ? તે બાળક આપણને સમાન
વયનો પણુ નથી કિંતુ અનુકંપા કરવા યોગ્ય તદન નાનો શિશુ છે. માટે
હાય !! હાય !! શા કારણુ માટે આહિં વનમાં તેડી લાવ્યા ? આપણા ભાગ્ય-
નીજ હાનિ છે. એને આહિં લાવ્યા એજ આપણે અતિ અયોગ્ય કર્મ કર્યું

ધ્યામો ભક્તયૈ ધર્માય ચાનનમ્ ॥૨૧॥ ભયેન વેપમાનાનામિતિ ચિ-
ન્તાકુલાત્મનામ્ । દુઃસ્વાન્તો નાભવત્તેષાં વહવસ્તેષુ મૂર્ચ્છિતાઃ
॥૨૨॥ હરિરથ દ્વિદિ તામવેત્ય માયામસુરજનેન કૃતાં સ્વનાશહેતોઃ ।
અનુદિતવિકૃતિસ્તથૈવ તસ્યાવચલ દ્વાચલમૂર્તિરાત્મદૃષ્ટિઃ ॥૨૩॥
પ્રવલતરમરુદ્રયાભિઘાતાદ્દિમશિખરિચ્યુતગણ્ડશૈલરૂપઃ । ન્યપ-

॥૨૦॥ વળી આપણે આહિથી ગામમાં જઈને 'આ તો ભક્તિનો તનય છે
મારો નથી' એવી ભેદદૃષ્ટિ વિના સર્વસાધારણપણે આળકૃષ્ણનું અનુધ્યાન
કર્યા કરતા, માટેજ 'હરિકૃષ્ણ ક્યાં ગયા?' એમ સાશંકે પુછતા લોકોના
પ્રત્યે શો ઉત્તર આપીશું? તેમાં પણ લોકોની વાત બાબુ ઉપર રહી પણ
પ્રથમતો હરિકૃષ્ણને લીધા વિના જતા આપણે તેના માતાપિતા ભક્તિધ-
ર્મને શું મોઢું બતાવીશું? કેમકે તેમનું જે જીવિત હતું તેતો આપણે ટાળી
નાંખ્યું. આપણું ઉતરી ગએલું મુખ જોતાંજ માતાપિતાનું હૃદય વજ્રથી
હણાયું હોય ને શું? એમ તુરત વિદારણ થઈ જશે માટે તેમની આગળ
શું મુખ બતાવીશું? એ રીતે વિલાપ કરતા કરતા બધા આળકો રડવા
મંડ્યા ॥૨૧॥ એરીતે પરસ્પર ચિંતા કરતા અને આકુળ હૃદય જેમનું છે
અને ભયથી થરથર ધ્રુજતા સર્વ અવયવો જેના છે એવા તે આળકોનો દુઃ-
ખનો અંત કોઈ પણ પ્રકારે નજ આવ્યો. એટલે તેમાંથી કેટલાક આળકો
દુઃખહાનિ ન સહન થવાથી મૂર્છા પામી ગયા ॥૨૨॥ એ રીતે પ્રાકૃત આ-
ળકોની દશા કહી, હવે અપ્રાકૃત આળની દશા કહેછે-ત્યાર પછી લોકના
અનુગ્રહ માટે આળવેષ જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા શ્રીહરિકૃષ્ણ
અસુરજને બીજાના નાશની કામનાથી કરી છે પણ વસ્તુતાએ તો પોતાના
નાશ માટેજ કરેલી પૂર્વોક્ત માયાને મનમાં જાણી લઈને, સ્વયં આત્મકે-
દૃષ્ટિ (આત્મારામ) હોવાથી ચિત્તમાં લેશપણ વિકૃતિ નહિ પામીને અ-
ચળની પેઠે અચળમૂર્તિ ત્યાંજ પ્રથમની માફકજ બેસી રહ્યા ॥૨૩॥ તે આ
આળકૃષ્ણ જેના મૂળમાં બેઠા છે એવો તે મહાન્ આત્રવૃક્ષ પ્રચંડ વાયુ-
વેગના અભિઘાતને લીધે તેજ ક્ષણમાં તેનાં તમામ મૂળ ઉપડી જવાથી
હિમાચળ ઉપરથી પડી જતા ગંડશૈલનીપેઠે આળમૂર્તિ શ્રીહરિ ઉપર એક-

તદુપરિ તસ્ય બાલમૂર્તેઃ સપદિ વિભગ્નપદો મહાઘ્રવૃક્ષઃ ॥૨૪॥ પ-
તિતઃ સ મહાવૃક્ષઃ સ્વક્રત્વાવકાશગે । છત્રાયિતઃ કુમારેઽભૂદ્વા-
તવર્ષનિવારકઃ ॥૨૫॥ વિલોક્ય બાલં જીવન્તં મહાદ્રુમતલેઽપિ
તમ્ । પ્રાસારયત્કરૌ દ્વૌ ચ ગ્રહીતું પુનરેવ સઃ ॥૨૬॥ તાવત્તદ્બાલ-
દૃષ્ટ્યૈવ મુમોહ ભ્રાન્તિવિહ્વલઃ । પ્રહાવિષ્ટ દ્વચારણ્યે વભ્રામ સ હત-
સ્તતઃ ॥૨૭॥ બાલા વિદ્યુત્પ્રકાશેન તમપશ્યન્મયાકુલાઃ । ઉત્તિ-
ષ્ટન્તં પતન્તં ચ ભ્રમન્તં ચ યતસ્તતઃ ॥૨૮॥ પતત્પતિતવૃક્ષૌઘાઘા-
તમૂરિક્ષતાઙ્ગકઃ । પુષ્પિતઃ કિંશુક ઇવ દ્રશ્યમાનો મૃતિં યયૌ ॥૨૯॥

દમ પડ્યો. પણ બાળકની પ્રતિકૂળતા માટે નહિ કિંતુ અનુકૂળતા માટેજ
પડી ગએલો તે મહા આઘ્રવૃક્ષ પોતાના વડતાના અવકાશમાં બાળકને
એસી રહેવાનો અવકાશ આપીને તે અવકાશની અંદર એસી રહેલા કુમાર
કૃષ્ણની ઉપર છત્રરૂપ થઈને વાયુવૃષ્ટિના તીવ્ર વેગને નિવારણ કરનારો પણ
થયો ॥૨૪-૨૫॥ માયાનો ઉદ્ભવ કરનારો તે કાળીદત્ત અસુર મહાવૃક્ષ
ઉપર પડ્યો તથાપિ તેવીજ રીતે મહાવૃક્ષતળે જીવતા રહેલા બાળકૃષ્ણને
જોઈને, તેમને ફરીથી પણ પકડવા માટે એ હાથ લાંબા કરવા લાગ્યો ॥૨૬॥
જેટલાકમાં હાથ લાંબા કરેછે તેટલાકમાં ભગવાને તેના સંહારના સંક-
લ્પથી સ્પષ્ટ ઉઘાડેલી કોપાકુળ રક્તદૃષ્ટિથી એકવાર નિરીક્ષણ કર્યું. એટ-
લામાત્રથીજ તે અસુર મોહ (ગાંડો) પામી ગયો અને ચક્રી આવવાથી વિ-
હ્વળ થઈને ભૂતાવેશ વાળાની માફક તેજ વનમાં અહિં તહિં રખડવા મંડ્યો
॥૨૭॥ બાળકો આ અસુરને વિભ્રાંતિવડે વિહ્વળ થઈ ગએલો અને જ્યાં
ત્યાં રજળતો વળી વારંવાર પડતો આખડતો અને વળી ઉભો થતો અને
ચિત્ત વિનાનો થઈ ગએલો મધ્યે મધ્યે થતા વિજળીના અચકારાથી જોવા
લાગ્યા અને તેનું વિકૃત ભયાનક રૂપ જોવાથી ભયાકુળ થઈ ગયા ॥૨૮॥ તે
કાળીદત્ત અસુરતો તે ક્ષણમાં પડતા અને પ્રથમ પડી ગએલા વૃક્ષવૃંદોમાં
અથડાઈ અથડાઈને અભિલ અવયવોમાં ઘણા ઘાવ લાગવાથી બાણે લાલ
કેસુડાંથી ફુલી ગએલો આખરાનો વૃક્ષ હોય ને શું ? એવો બાળકોએ દેખ્યો
થકો તત્કાળ મરણ પામી ગયો. 'મોટાઓ ઉપર કરેલો અભિચારાતિક્રમ બ-

एवं हि भगवान् कृष्णो विशस्त्रोऽपि महामतिः । स्वप्रतापेन त-
न्नाशं करोति स निजेच्छया ॥३०॥ वृष्टिवातौ मृते तस्मिन् ययतु-
र्विरतिं शनैः । उच्छ्वासं लेभिरे तेन मूर्च्छितास्तत्र बालकाः ॥३१॥
अथ ग्रामे भक्तिधर्मौ जनाश्चान्ये द्विजादयः । अनागतान्स्वस्वपु-
त्रान्विचिक्व्यू रजनीमुखे ॥३२॥ अतिवातादि तद्दृष्ट्वा न दृष्ट्वा चात्म-
जान् क्वचित् । अत्युद्विग्ना बभूवुस्ते सम्भ्रान्तमनसो नृप ! ॥३३॥
वामाङ्गान्यस्फुरन् पुंसां दक्षाङ्गानि च योषिताम् । मेनिरे तेन पु-
त्राणां रिष्टप्राप्तिं तु ते हृदि ॥३४॥ अतिवातातिवृष्टिभ्यां महास-

હુધાપણે પોતાઉપરજ પાછો આવી પડે છે' એવા ન્યાયથી બાળ ભગવાનને હણવા ઈચ્છતાં પોતેજ પોતાના પાપથી મરણ પામી ગયો ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! મહામતિમાન ભગવાન્ આ શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે શસ્ત્ર ધારણ કર્યા વિના પણ કેવળ પોતાના સંકલ્પથીજ પ્રકાશ કરેલા પોતાના પ્રભાવાતિશયથી અસુ-રાચાર્ય કાળીદત્તનો નાશ કર્યો હતો ॥૩૦॥ એ અસુર મરણ પામ્યા પછી તેણે સળેલી માયા અને તેના કાર્યભૂત વૃષ્ટિ વાયુ પણ ધીમે ધીમે વિરામ પામી ગયો અને બગીચામાં અતિદુઃખથી મૂર્છા પામી ગએલા બાળકો વાત વૃષ્ટિનો વિરામ થતાં ફરીથી સચેતન થઈ ગયા ॥૩૧॥ બગીચામાં રમવા ગએલા બાળકોની સ્થિતિ કહી, હવે તે સમયે ગામમાં થએલી ધર્માદિકની સ્થિતિ કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી છપૈયા ગામમાં ભક્તિ ધર્મ અને બીજા આદર્શો જોઈને પોતપોતાના બાળકોને સાચકાળે પણ પોતપોતાને ઘેર નહિ આવેલા જાણીને પ્રદોષ સમયે ચારેતરફ વેગથી ગોતવા લાગ્યા ॥૩૨॥ હે રાજન્ ! તે સમયમાં પૂર્વોક્ત વાયુ વૃષ્ટિ અને વિજળીની વિશેષ પ્રવૃત્તિ જોઈને અને કોઈ પણ સ્થળમાં છોકરાઓને નહિ જોઈને તે ધર્માદિક સર્વે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈને 'હવે શું કરવું' તે બાબતમાં વિમૂઢમનવાળા થઈ ગયા ॥૩૩॥ તે સમયે ધર્મદેવાદિ પુરુષોનાં નેત્ર બાહુ વિગેરે ડાબાં અંગ ફરકવા લાગ્યાં અને ભક્તિઆદિક સ્ત્રીયોનાં નેત્ર બાહુ વિગેરે જમણાં અંગ ફરકવા લાગ્યાં. એ રીતે અનિષ્ટને સૂચવનારા અંગસ્ફુરણ કારણથી તે ભક્તિ ધર્માદિકો 'બાળકોને કાંઈક અશુભની પ્રાપ્તિ થઈ હશે' એમ મનમાં માનવા

ન્તમસેન ચ । પુત્રાર્યા ચ વિશેષેણ ન્યપતંસ્ત દ્વતસ્તતઃ ॥૩૫॥ નિશ
 આચે ગતે યામે ઘાતે મન્દરયે સતિ । વર્ષે ચ વિરતે તે તુ પ્રાબુ-
 ધ્યન્ત હરીચ્છયા ॥૩૬॥ કાચયન્નપ્રદીપાંસ્તે મહતીર્દીપિકા અપિ ।
 કારયિત્વા તદુદ્યાનં યયુરુદ્વિગ્નચેતસઃ ॥૩૭॥ સ્વચ્છર્મધનુર્હસ્તાઃ
 કતિચિદ્યષ્ટિપાણયઃ । યયુર્ગ્રામજનાઃ સર્વે પુત્ર પુત્રેતિ વાદિનઃ ॥૩૮॥
 આત્મીયબન્ધુઘૃતવાહુયુગોઽથ ધર્મો વિસ્તસ્તવસ્ત્રપરિવેષિતગાત્ર-
 યષ્ટિઃ । કણ્ઠાગતાસુરસુરારિનિજાત્મજાત્મા માર્ગે ચચાલ શનકૈઃ
 પ્રવિકીર્ણકેશઃ ॥૩૯॥ ભક્તિઃ શશાન્કકલિતામ્બુજતુલ્યવક્ત્રા હે

લાગ્યા ॥૩૪॥ ક્ષણેક્ષણે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતી અતિવૃષ્ટિ તથા અતિ વાયુ અને
 મહા ગાઠ અંધકારથી પીડા પામેલા અને વિશેષપણે પુત્રોને વિપત્તિ આવ-
 વાની શંકાથી ઉત્પન્ન થએલા દુઃખવેગથી પીડા પામેલા તે ધર્માદિકો વિનષ્ટ
 દષ્ટિવાળા થઇને અહિં તહિં જ્યાં ત્યાં એકદમ પડી ગયા એટલે મૂર્છા પામી
 ગયા ॥૩૫॥ રાત્રિનો પહેલો પહોર વીતિ જતાં અને વાયુ વૃષ્ટિનો વેગ વિ-
 રામ થતાં ભગવાનના સંકલ્પથી તે ધર્માદિક સર્વે મૂર્છાએ રહિત થઈ ગયા
 ॥૩૬॥ તે પછી તે સર્વે કાચયન્ન (કાનસો) માં દીવાઓ સળગાવીને તેમજ
 મોટી મસાલો પણ કરાવીને અતિ ઉદ્વેગથી આક્રાંત અંતઃકરણવાળા થઇને
 જ્યાં બાળકો ગયા છે એવા અગીઆમાં ગયા ॥૩૭॥ તેમાં કેટલાક તરવારો
 ઢાલો ધનુષો હાથમાં લઇને, તો કેટલાક લાકડીયો હાથમાં લઇને 'હે પુત્ર !
 હે પુત્ર ! એમ ક'યા સ્વરથી બોલતા બોલતા તમામ આમજનો ત્યાં ગયા
 ॥૩૮॥ હવે ધર્માદિકનો ભગવાનમાં જે પ્રેમપ્રકર્ષ છે તેને વર્ણવેછે-ગામમાંથી
 નીકળ્યા પછી ધર્મદેવ તો ભયથી ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઇને, સર્વ અવયવો
 શિથિલ થવાથી ચાલવા માટે પણ અસમર્થ થઈ જતાં પોતાના બે બંધુ-
 ઓના બે બાળુ બે હાથ ઝાલીને, વારેવારે ખસી જતા વસ્ત્રને કૃશ શરીર-
 લતા ઉપર વિટાળતાથકા મરણની અંતિમ અવસ્થાને પામી ગયા હોય ને
 શું ? એમ કંઠમાં પ્રાણુ આવી જતાં માથાના કેશ પણ ચારે બાજુ છુટા
 વિખરાઈ જતાં, સમસ્ત અસુર સમૂહોને વિત્રાસ કરનારા પોતાના તનયને
 વારંવાર અસુરોથકી ભય શંકાને લીધે અનુસ્મરણ કરતા કરતા માર્ગમાં

કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! મમ બાલ હતીરયન્તી ! પાર્શ્વદ્વયસ્થતરુણીધૃતવાહુ-
યુગ્મા કૃષ્ણાસુરધ્વનિ ચચાલ વિજીવિતેવ ॥૪૦॥ રામપ્રતાપ ઉર-
દુઃખભરસ્તદાનીં શોચન્ સ્વસોદરમતિપ્રિયતાવશત્વાત્ । માર્ગે ચ-
ચાલ શનકૈશ્ચ વયસ્યવયૈઃ સાકં રુદન્નતિતરાં વિવશઃ સકમ્પઃ
॥૪૧॥ શ્રદ્ધાદયસ્તુ લલનાઃ સુકૃતાન્તિકસ્થાસ્તર્હૈવ દિવ્યવપુરાશુ-
જવા પુરસ્તાત્ । નિર્ગત્ય ચોપવનિકાં સપદિ પ્રપદ્ય મગ્નાન્નવૃક્ષત-
લગં દદૃશુઃ સ્વબાલમ્ ॥૪૨॥ સંવીક્ષ્ય તાઃ ક્લુતપયોધરદ્દેમકુમ્ભા
ત્ષર્ણદુપેત્ય જગૃહુઃ પુરુકમ્પગાત્રમ્ । આદાય ચાઙ્ગમનુરાગભરેણ

ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા ॥૩૯॥ ચંદ્રોદય થતાં મીંચાઈ જતા (સૂર્ય વિ-
કાસિ) કમળની માફક જેમની મુખમુદ્રા મ્હાન થઈ ગઈ છે એવાં લક્ષિ
માતા લયને લીધે સર્વ અવયવો શિથિલ થઈ જવાથી એ પડખામાં એ યુ-
વતિઓએ એ બાહુમાંથી પકડી રાખતાંજ ઉભાં રહીને, પોતાના પુત્ર કૃષ્ણ-
માંજ પ્રાણ અર્પણ કરેલા હોવાથી અથવા કૃષ્ણ એજ પ્રાણ જેમને છે
એવાં હોવાથી કોઈ બહાર પ્રદેશમાં પરવરી ગએલા પોતાના પ્રાણનેજ જેમ
એમ શ્રીહરિને 'હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મારા બાળ ! એમ વારંવાર બોલા-
વતાં બોલાવતાં માર્ગમાં ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા ॥૪૦॥ ધર્મના જ્યેષ્ઠ
પુત્ર રામપ્રતાપજી પોતાના સહોદરમાં સેહાતિશયને લીધે તેમને અનિદ્ર
થવાની આશંકાથી ઉત્પન્ન થએલા મહાદુઃખથી અતિ શોક કરવાપૂર્વક અ-
ત્યંત રૂદન કરતાથકા, મોટેજ વિવશ અંતકરણવાળા થતાં થરથર કંપતા
સર્વ ગાત્રવાળા થઈને તે સમયમાં માર્ગમાં સમાન વયના પ્રિય સખાઓ
સાથે મંદ મંદ હિંડવા મંડ્યા ॥૪૧॥ ધર્મદેવની શ્રદ્ધાઆદિક પત્નીઓ જે
અદૃશ્યદેહે ધર્મની સદા સમીપે રહેલી હતી તે પણ પતિની પાછળ ગતિ
કરતાં પોતે દિવ્ય વપુવાળી હોવાથી ઉતાવળી ચાલીને, સર્વની આગળજ
વેગથી નીકળી જઈને તત્કાળ ઉદ્ધાનને પામીને, વાંકા લાગી પડેલા આત્મ-
દુમતળે પોતાના પુત્ર શ્રીહરિને નિહાળવા લાગી ॥૪૨॥ હે નૃપ ! પ્રિયતમ
બાળકૃષ્ણનું નિરીક્ષણ કરતાંજ જેમના કનકકળશ જેવા સ્તનમાંથી દુગ્ધધારા
વધુટેછે એવી શ્રદ્ધાદિ માતાઓ પ્રહર્ષથી પાસે જઈને, અતિશય કંપતાં

વાલં સ્વં સ્વં સ્તનં નૃપ ! મુદા તમપાયયંશ્ચ ॥૪૩॥ પુત્રસ્નેહમરં તા-
સામાત્મન્યનુપમં હરિઃ । દૃષ્ટ્વા તત્પ્રીતયે સઘ આસીદ્દ્વાદશમૂર્તિ-
ધૃત્ ॥૪૪॥ પપૌ સ્તનરસં તાસાં પીયૂષમધુરં શિશુઃ । હરિર્મમાઙ્ગ
एवास्ति नान्यत्रेत्यविदंश्च ताः ॥૪૫॥ અમૂઠન્ પૂર્ણકામાસ્તાઃ સર્વા
અપિ તદા નૃપ ! । કૃષ્ણઃ પ્રેમવતાં સ્વરિન્ હાસ્તિ કલ્પતરૂપમઃ
॥૪૬॥ અથાયયુઃ સાશ્રુનેત્રાસ્તત્ર તે ગ્રામવાસિનઃ । વિચિન્વન્તઃ
સુતાન્પ્રાપુર્મૂર્છાંત્યાનુદતો મૃશમ્ ॥૪૭॥ જીવતઃ સ્વાત્મજાન્પ્રાપ્ય
ગ્રામ્યા આસન્ ગતાધયઃ । કુત્ર ધર્મસુતોઽસ્તીતિ તે તાન્ પપ્રચ્છુ-
રાત્મજાન્ ॥૪૮॥ તદા ત ઋચુરસાભિરિહ દુમતલેઽર્મકઃ । ન્યસ્તો
ધર્મસ્ય સ્વેલાર્થં તત્ર ત્વઘ ન દૃશ્યતે ॥૪૯॥ વજ્રપાતોપમં વાક્યં

સર્વ ગાત્ર જેનાં છે એવા આળકૃષ્ણને બોળામાં લઈને, આનંદથી પોતપો-
તાના સ્તનનું પાન કરાવા લાગી-ધવરાવા લાગી ॥૪૩॥ ભગવાનતો શ્ર-
દ્ધાદિ દ્વાદશ માતાઓનો પોતાવિષે અનુપમ સુતસ્નેહાતિશય જોઈને તેમની
પ્રસન્નતામાટે તત્કાળ પોતે દ્વાદશ મૂર્તિઓ ધારીને, અમૃત જેવા સ્નેહરસથી
મધુર સ્તનરસ પાન કરવા લાગ્યા. અને તે આરેય માતાઓ ‘હરિકૃષ્ણ મારા
બોળામાંજ છે બીજાનામાં નથી’ એમ મનમાં માનવા લાગી ॥૪૪-૪૫॥
હે નૃપ ! એ અવસરમાં તે તમામ માતાઓ પરિપૂર્ણ મનોરથવાળી થઈ
ગઈ, કેમકે તે શ્રીકૃષ્ણ પોતાવિષે પ્રકૃષ્ટ પ્રેમવાળાઓને કલ્પતરૂની માફક
અખિલ અક્ષીષ્ટ અર્થ આપનારા છે ॥૪૬॥ ત્યારપછી ગ્રામવાસી સર્વજનો
રડતારડતા ઉપવનને પામીને પોતપોતાના પુત્રને ગોતતાં ગોતતાં, મૂર્છામાંથી
ઉઠીને અત્યંત રહ્યા કરતા પુત્રોને પામ્યા ॥૪૭॥ ગામના જનો જીવતા
રહેલા પોતપોતાના પુત્રને પામીને, ‘ધર્મકુમારપણ કોઈ સ્થળે હશેજ’
એવો નિશ્ચય કરીને મનોવ્યથાએ વિરહિત થઈને, ‘ધર્મના સુત શ્રીહરિ ક્યાં
છે ?’ એમ તે પોતાના પુત્રોને પુછવા મંડ્યા ॥૪૮॥ તે સમયમાં પિતાએ
પુછેલા પુત્રો બોલ્યા કે-અમોએ ધર્મના આળકને રમવામાટે આ વૃક્ષતળે
બેસાર્યા હતા તે વૃક્ષતળેતો હાલમાં દેખાતા નથી ॥૪૯॥ સર્વે જનો આવું
વજ્રપાત જેવું દારૂણ વચન સાંભળીને મહાદુઃખીયા થઈ ગયા અને અ-

તન્નિશમ્યાતિદુઃખિનઃ । કુર્વન્તો મૃશમાક્રોશં વ્યચિન્વન્તમિત-
સ્તતઃ ॥૫૦॥ તદા શ્રદ્ધાદયઃ કૃષ્ણં વિન્યસ્યાધો દુમસ્ય તાઃ । સ્થાને
સ્વકરસંમૃષ્ટે જનાદૃશ્યાઃ સમાસત ॥૫૧॥ માર્ગયન્તી શિશું તત્ર
માતુલી સુન્દરી હરેઃ । દર્શં બાલં સહસા નિર્મયં સ્વસ્થમાસ્થિ-
તમ્ ॥૫૨॥ મયા લબ્ધો મયા લબ્ધઃ શિશુરિત્યુચ્ચમાષિણી । ગૃહી-
ત્વા તં દદૌ મત્યૈ સા ચ તસ્યૈ લલન્તિકામ્ ॥૫૩॥ પ્રાપ્યાત્મજં
હૃદાલિન્ગ્ય ભક્તિઃ શ્રુતપયોધરા । પાચયન્તી સ્તનં મેને પુનર્જાત-
મિવાત્મજમ્ ॥૫૪॥ ધર્મો રામપ્રતાપશ્ચ જ્ઞાતયો ગ્રામવાસિનઃ ।
અક્ષતાવયવં પ્રાપ્ય કુમારં લેભિરે મુદમ્ ॥૫૫॥ તતોઽસુરગુરું દૃષ્ટ્વા
પતિતં તે સસમ્ભ્રમાઃ । પપ્રચ્છુઃ કો મૃતો હ્યેષ બાલા ઋચુસ્તદા

ત્યંત આક્રોશ કરતા કરતા આળકૃષ્ણને અહિં તહિં સર્વત્ર શોધવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે અવસરમાં દિવ્યદેહવાળી શ્રદ્ધાદિ દ્વાદશ ધર્મપત્નીયો તત્કાળ
વૃક્ષતળે પોતાના હસ્તથી શુદ્ધ કરેલા સ્વચ્છ સ્થળમાં આળકને બેસારીને અ-
દૃશ્ય થઈ ગઈ ॥૫૧॥ તે આગમાં આળકૃષ્ણને બોળતી બોળતી આવેલી તે-
મની મામી રૂપથી જેમ સુંદર છે તેમ નામથી પણ સુંદરી સ્ત્રીએ નિર્ભયપણે
સુખેથી બેસી રહેલા આળકને અકસ્માત દીઠા ॥૫૨॥ આળહરિના દર્શનથી
થએલા હર્ષપ્રકર્ષથી ‘આળકૃષ્ણ મને મળ્યા મને મળ્યા’ એમ અતિ સંભ્ર-
મપૂર્વક ઉચ્ચ સ્વરથી બોલતી સુંદરી મામીએ આળકને હાથમાં લઈને માતા
લક્ષ્મિને આપ્યા. તે લક્ષ્મિએ પુત્રલાભથી જીવન પ્રાપ્ત થતાં જીવિતદાન
દેનારી તે સુંદરીને લલંતિકા (લગાર લાંબુ કંઠાભરણ) ને કંઠમાંથી ઉતારીને
પ્રીતિદાન તરીકે અતિ ઉત્સાહથી આપ્યું ॥૫૩॥ પ્રેમવતી પ્રાણપ્રિય પુત્રને
પામીને હૃદયમાં દઢ આલિંગન કરીને, સ્નેહાતિશયથી દુધધારાને સવતા
સ્તનવાળાં થઈને આળહરિને સ્તનપાન કરાવતાં થકાં સુતને ‘નવે અવતારે
આવ્યો’ એમ માનવા લાગ્યા ॥૫૪॥ ધર્મદેવ, રામપ્રતાપ, જ્ઞાતિજનો અને
ગ્રામજિવાસી અન્યજનો અક્ષત (નહિ જખમ થએલા કે નહિ ભાગી ગએલા)
અવયવોવાળા કુમારને પામીને પરમ મોદ પામ્યા ॥૫૫॥ ત્યારપછી પૃથ્વી
ઉપર પ્રાણુરહિત થઈને પડેલા અસુરઆચાર્ય કુટિલ કાળીદત્તને દેખીને ધર્મા-

વચઃ ॥૫૬॥ અસ્માન્વિભીષયન્નેષ હન્તુકામો હરિં રુષા । અજિઘૃક્ષ-
ત્વસાર્ય દ્વૌ બાહુ વિકૃતલોચનઃ ॥૫૭॥ અનેન દૃષ્ટમાત્રોઽસૌ નીલ-
કળ્થેન તત્ક્ષણમ્ । હતસ્તતો ભ્રમન્નેવ મમાર નાત્ર સંશયઃ ॥૫૮॥
શ્રુત્વા તદ્બાલવચનં વિસિતાઃ સમયાશ્ચ તે । ઝચુર્દિષ્ટ્યા મૃતઃ
પાપ્મા સ્વસ્ય વૈ પાપકર્મણા ॥૫૯॥ તતોઽતિદૃષ્ટાઃ સર્વેઽપિ ગ્રામ-
મીયુર્નિશાકરે । ઉદિતે મહદાશ્ચર્યમાપન્ના ધરણીપતે ! ॥૬૦॥ મક્તિ-
ધર્મૌ તુ તચ્છ્રુત્વા બાલવાક્યં સ્વચેતસિ । કૃષ્ણં સસ્મરતુસ્તાવજ્ઞા-
નમાસીત્તદિચ્છ્યા ॥૬૧॥ મૃતોઽસૌ પુરુષો નૂનં કાલીદત્તામિધો

દિક સર્વે સંભ્રમ પામીને 'આ કોણુ મરી ગયોલો પડ્યોછે' એમ બાળકોને
પુછવા લાગ્યા. ત્યારે બાળકો બોલ્યા કે-॥૫૬॥ અમો અધા બાળકોને બહુ
બીવરાવતો આ અસુર હરિને હણવાની સ્પૃહાથી અસુરસ્વભાવથીજ વિક-
રાળ વિલોચનને રોષથી વિશેષપણે વિકરાળ કરીને, એ બાહુ બહુ લાંબા પ્ર-
સારીને હરિકૃષ્ણને પકડવા ઇચ્છતો હતો. ત્યારે આ ધર્મપુત્ર નીલકંઠે તેની
સામી દૃષ્ટિ કરી એટલામાત્રથી એજ ક્ષણમાં આ અસુર વૃક્ષસમૂહોમાં આહિ
તાહિ ભમતાં ને અથડાતાં મરી ગયોછે એમાં લેશ સંશય નથી ॥૫૭-૫૮॥
ત્યારપછી તે ધર્માદિક સર્વે તે બાળકોનું આવું વચન સાંભળીને આસુરવૃત્તાં-
તશ્રવણમાત્રથીજ તાત્કાલિક ભય પામીને અને તેના મરણ પ્રકારશ્રવણથી
વિસ્મય પામીને 'પાપરૂપ આ અસુર પોતાના પાપકર્મથીજ મરણ પામ્યો
તેપણુ બહુ સાફ થયું' એમ પોતાના સહચર જનોની આગળ અનોન્ય કહેવા
લાગ્યા ॥૫૯॥ હે ધરણીપતે ! ત્યારપછી અધિક આશ્ચર્ય પામેલા ધર્માદિક
સર્વે ચંદ્રોદય થતાં (દશ ઘટિકા પરિમિત રાત્રિ વીતતાં) તેના પ્રકાશની
સહાયતા અને સ્વસ્વસુતનો સંશ્લેષ પામીને માર્ગમાં પ્રહર્ષ પામતા પામતા
ગામમાં પાછા આવ્યા ॥૬૦॥ ભક્તિધર્મ તો પૂર્વોક્ત બાળકવાક્ય સુંણીને ભગ-
વાનની ઇચ્છાથી સંબોધ પામતાં 'દૃષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણજી અમારા આત્મજલાવે
અવતર્યા છે' એમ ચિત્તમાં ચિતવન કરવા લાગ્યાં અને તેજ ક્ષણમાં ભગવ-
ત્સંકલ્પથી એવું જ્ઞાન થયું ॥૬૧॥ જ્ઞાન પામીને ભક્તિધર્મે જે પરસ્પર કહ્યું
તે સાડા આઠ શ્લોકથી કહેછે—જે આ પુરૂષ મરી ગયોછે તે નિશ્ચે અસુ-

મુરુઃ । અસુરાણાં યેન પુરા વયં મુહુરુપદ્રુતાઃ ॥૬૨॥ બાલોઽપિ નૈવ
સ્વલુ માયિકવિગ્રહોઽસૌ નારાયણઃ સ્વયમૃષિર્ધૃતમર્ત્યનાથઃ । વૃ-
ન્દાવને વરદ ઇષ હિ નૌ સ્વકીયં જ્ઞાતો વરં સફલયન્મુવિ નૌ નિ-
કેતે ॥૬૩॥ અસુરાણાં વધોઽનેન રિપૂણાં નૌ દુરાત્મનામ્ । આવયો
રક્ષણં ચેતિ પ્રતિજ્ઞાતં પ્રસીદતા ॥૬૪॥ અતોઽનેનૈવ નિહતો માયિ-
કોઽસુરરાડસૌ । અન્યથા શત્રુયાત્કો વા હન્તુમેનં મહાબલમ્
॥૬૫॥ બલેનાસ્યૈવ સર્વેઽપિ બલિનઃ સન્તિ દાનવાઃ । મૃત્યુનાસ્યૈવ
સર્વેષાં તેષાં મૃત્યુરમૃત્કિલ ॥૬૬॥ ઇષોઽસુરાણાં મૂલં વૈ સર્વેષામપિ
મૂતલે । મૂલે છિન્નેઽથ શાખાનાં પૃથગ્નાશો ન વિદ્યતે ॥૬૭॥ અહો

રાયાર્ય કાળીદત્ત છે. જેણે આપણને વારંવાર પૂર્વે પીડા કરી હતી ॥૬૨॥
આ આપણા કુમાર લૌકિક બીજા બાળક જેવા જણાય છે પણ માયામય
આકારવાળા નિશ્ચે નથી. કિંતુ સ્વયં જે નારાયણ ઋષિરૂપે અવતર્યા હતા
એજ ભગવાન છે. એમણેજ આપણને વૃંદાવનમાં ‘હું તમારો તનય થઈશિ’
એવું વરદાન દીધું છે. સત્યપ્રતિજ્ઞા પોતે આપેલું વરદાન સફળ કરવાસાથે
આ ભગવાન પૃથ્વીઉપર આપણા ભવનમાં હાલ મનુષ્યભાવથી અવતર્યા છે
॥૬૩॥ આપણી ઉપર પ્રસન્ન થએલા આ શ્રીકૃષ્ણે આપણા રિપુ દુરાત્મા
અસુરોનો નાશ અને આપણું રક્ષણ આ બે બાબતોની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી,
તે પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે આપણા પુત્રરૂપ શ્રીહરિએજ મહામાયાવી અસુર-
રાજ કાળીદત્તનો દૃષ્ટિમાત્રથી નાશ કરી નાંખ્યો છે. એમ જો ન હોય તો
મહાબલિષ્ઠ આ અસુરને હણવા માટે કોણ સમર્થ થાય? બીજો કોઈપણ
નજ થાય ॥૬૪-૬૫॥ બીજા જે દાનવો છે તે તમામ આ કાળીદત્ત દાનવના
બળના અવલંબનથી બલિષ્ઠ છે, આ અસુરનું મરણ થવાથીજ તે સર્વે અ-
સુરોનું મરણ થઈ ગયા પ્રાયજ છે ॥૬૬॥ આના એકલાના નાશથી બીજા
બાકીના બધાનો નાશ શી રીતે થશે? તો કહેછે-જેમ વૃક્ષના મૂળના વિ-
ચ્છેદથી શાખાનો છેદ જુદો હોતો નથી, તેમજ પૃથ્વીઉપર સર્વ દાનવોના
મૂળમૂત આ કાળીદત્તનો વિચ્છેદ થતાં દાનવશાખા સ્વયં વિચ્છેદ પામીજ
ગઈ છે. તેના માટે પૃથક્ વિચ્છેદની હવે જરૂર પડશે નહિ ॥૬૭॥ અહો !!

મગવતાડનેન વિશસ્ત્રેણાપિ ધીમતા । વાલ્ય એવ હતઃ સઘો
 દૈત્યેશોડગ્રે તુ કિં પુનઃ ॥૬૮॥ આવયોઃ પોષણં ભૂમાવેષ એવ કરિ-
 ન્યતિ । જાતૌ હિ નિર્મયાવાવામસદીયાશ્ચ સર્વશઃ ॥૬૯॥ કિં વર્ણ્ય
 મક્તવાત્સલ્યં કૃષ્ણસ્યાસ્ય દયાનિધેઃ । શ્ત્યુત્સુકહૃદાલિક્ષ્ય તસ્થ-
 તુર્નિર્વૃતૌ મૃશમ્ ॥૭૦॥ તતો હરિર્નિજજ્ઞાનં તયોરપાહરત્પુનઃ । આ-

આપણુને અશ્વત્થામાએ શાપ આપ્યો ત્યારે ‘શસ્ત્રધારણુ વિના શત્રુઓનો
 શી રીતે સંહાર કરશે’ એવી મોટી શંકા હતી. હાલમાં પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી તે
 શંકા ટળી ગઈ. કેમકે શસ્ત્રધારણુ રહિત તથાપિ મહાશુદ્ધિરૂપી શસ્ત્રથી આ
 ભગવાને બાહ્ય વયમાંજ આ દાનવેશ્વરનો તત્કાળ નાશ કરી નાંખ્યો. તો
 આથી મોટી વયના થતાં તો શુંય કરશે એટલે તેમાંતો મોટામોટા દાનવોનો
 વિશેષ વિનાશ કરશેજ એમાં કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી ॥૬૮॥ કળિયળને
 લીધે પ્રતિદિન વિશેષ કૃશપણુને પામતાં જતાં આપણું ભૂમિઉપર ભરણુ-
 પોષણુ આ હરિકૃષ્ણજ કરશે. આપણેતો નિર્ભય થઈ ગયાં અને આપણા
 પક્ષપાતી સર્વેપણુ નિશ્ચે નિર્ભય થઈ ચુક્યા ॥૬૯॥ અહો ! આ કૃષ્ણનું વાત્સલ્ય
 કેનાથી વર્ણન કરી શકાય ? જે શ્રીકૃષ્ણુ સ્વયં આનંદઘન અને પરિપૂર્ણ છે
 તથાપિ ગાયો પોતાના વત્સ ઉપરજ જેમ એમ આ સંસારિમંડળ ઉપર સ્ને-
 હાર્દહૃદયવાળા થઈને સંસારિના સન્નિધિમાં એકદમ દોડ્યા આવેછે. (આજ
 અવતરણુ છે) તેમાંપણુ ભક્તો ઉપરનું વાત્સલ્ય તો કોઈનાથી પણ વર્ણન થઈ
 શકે નહિ, કેમકે અનાદિકાળથી પ્રવર્તેલા કે પ્રામાદિક કે બીજા કોઈતેતે કા-
 ળમાં થએલા દોષસમૂહોને નહિ ગણીનેજ અનવધિકાતિશય આનંદરૂપ મોક્ષ-
 સામ્રાજ્ય આપેછે. વાત્સલ્યને સમુત્તેજન કરનારી દયા તો આ કૃષ્ણની
 નિરૂપાધિકી છે માટે દયાનિધિ છે, પોતે પ્રભુ આનંદમય છે પણ પરનું દુઃખ
 દેખીને દુઃખીયા થઈ જાયછે અને દુઃખ ટાળવા તત્પર થઈ જાય છે, આ
 મોટામાં મોટો ગુણવિશેષ છે, આવી દયાના નિધિરૂપ છે. એવી રીતે કહીને
 ભગવાનના દયા વાત્સલ્યગુણના અનુસ્મરણથી વૃદ્ધિ પામી ગએલા ઉત્સા-
 હવાળા હૃદયથી બાળકૃષ્ણને આલિંગન કરીને પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ રહ્યાં
 ॥૭૦॥ શ્રીહરિએ ભક્તિધર્મને આવું પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન ક્ષણમાત્ર

સીઘ્રથાપુરા ધર્મઃ સમાર્યઃ પુત્રધીર્હરૌ ॥૭૧॥ મહોત્પાતેઽપિ બાલ-
સ્ય જીવનં ચ રિપુક્ષયમ્ । મેને કૃષ્ણપ્રસાદં તં કુલદેવકૃપાં ચ સઃ
॥૭૨॥ વ્યતીતાયાં નિશિ પ્રાતર્ધર્મો ધર્મવિદાં વરઃ । વિદ્યોપશમનં
હોમં કારયમાસ વાહવૈઃ ॥૭૩॥ પાઠાંશ્ચ કારયમાસ શ્રીનારા-
યણવર્મણઃ । બ્રાહ્મણાન્ભોજયમાસ દદૌ ધેનૂશ્ચ કાઃશ્વનમ્ ॥૭૪॥
પૂજનં બલિદાનં ચ કુલદેવસ્ય સ દ્વિજઃ । મારુતેઃ કારયમાસ વિ-
ધિજ્ઞૈર્વૈદિકૈર્દ્વિજૈઃ ॥૭૫॥ વન્દનં કારયમાસ નિજપુત્રેણ તસ્ય ચ ।
બ્રાહ્મણાનાં ચ સર્વેષામાશિષસ્તે દદુઃ શુભાઃ ॥૭૬॥ રમણીયતરઃ
સ્વભાવતઃ કૃતસંસ્કારવિધિસ્તુ સોઽર્ભકઃ । વિવભાવિવ નીલ
ઝર્જિતો મણિરુત્તેજિત આકરોદ્ભવઃ ॥૭૭॥ એતચ્ચરિત્રં ભવભીતિ-

આપીને ક્ષણાંતરમાં ફરીથી હરી લીધું. તેપછી ભગવન્માયાથી જેમનું
જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે એવા સપત્નીક ધર્મદેવ પ્રથમની માફક ફરીથી સુત-
સ્નેહાનુબદ્ધ હૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૭૧॥ તે ધર્મદેવ પૂર્વોક્ત મહોત્પાતમાં પણ
પોતાના બાળપુત્ર જીવતા રહ્યા અને વૈરિનો વિનાશ થયો તે ‘કુળદેવ હનુ-
માનજીની કૃપા અને તેજ મૂળ જેમાં છે એવા કૃષ્ણપ્રસાદથી થયો’ એમ
નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યા ॥૭૨॥ એ રાત્રિ વ્યતીત થઈને સૂર્યોદય થતાં
ધર્મજોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધર્મદેવે સુતનું અશુભ શમાવા સાડ વિદ્યનો વિરામ
કરનારો હોમ (હોમપૂર્વક શાંતિકર્મ) અને નારાયણકવચનો પાઠ વિપ્રો-
પાસે કરાવ્યો અને બહુ બ્રાહ્મણોને મિષ્ટાન્નથી જમાડ્યા તથા તેમને ઘણી
ગાયો અને સુવર્ણ દક્ષિણા દીધી ॥૭૩-૭૪॥ તેપછી ધર્મદેવે કુળદેવ માફ-
તિનું પૂજન બલિદાન વિગેરેવડે વિધિજ્ઞ વૈદિક વિપ્રો પાસે કરાવ્યું ॥૭૫॥
અને માફતિનું વંદન તથા સર્વ વિપ્રોને વંદન પોતાના પુત્રપાસે કરાવ્યું.
પિતાની આજ્ઞાથી પ્રણામ કરતા બાળકૃષ્ણને ભોજન દક્ષિણાદિકથી સંતુષ્ટ
થએલા બ્રાહ્મણોએ ‘દીર્ઘાયુષી થાઓ’ ઇત્યાદિ શુભ આશીર્વાદો આપ્યા
॥૭૬॥ તે આ બાળ શ્રીહરિ સહજ સ્વભાવેજ અતિશય રમણીય દિવ્ય
આકૃતિવાળા છે તેમાં ચૈલાદિ સંસ્કારવિધિ કરતાં, પ્રથમ ખાંણમાંથી
નીકળેલા નીલમણિને સરાણ ઉપર ચઢાવી ઘસતાં અતિ ઉત્તેજીત થઈને

હર્તુર્હરેરુદારં કથિતં મયા તે । યઃ કીર્તયેદ્યઃ શ્રુણુયાચ્ચ રાજન્ન
દુર્લભા તસ્ય સમુક્તિમુક્તિઃ ॥૭૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारेऽसुरमायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम षड्विं-
शोऽध्यायः ॥२६॥

સુવ્રત ઉવાચ—હરિપ્રસાદો વિપ્રર્ષિઃ સ્વગ્રામેઽસુરસમ્ભવમ્ । ઉપ-
દ્રવં મુહુર્દૃષ્ટ્વા સ્થાતુમૈચ્છન્ન તત્ર તુ ॥૧॥ पुण्यक्षेत्रावासरुचिर्धनधान्यसमृद्धिमान् । सद्यो विहाय तं ग्राममयोध्यां गन्तुमैहत ॥२॥ गृहो-

જેમ વિશેષ શોભેછે તેમ તે વિશેષપણે શોભવા લાગ્યા ॥૭૭॥ હે રાજન્ !
ભગવત્કથાશ્રવણરસિક પાત્રભૂત તમને આ ચરિત્ર કહું, આ ચરિત્ર સકળ
પુરૂષાર્થ આપવામાં સમર્થ હોવાથી મહાઉદાર છે. એનું આવું ઐશ્વર્ય
શાથી ? તો ભવભયને હરનારા ભગવાનનું આ ચરિત છે. ત્રિવિધ તાપને
ટાળનારા પરમપુરૂષનું ચરિત કયા અર્થને ન સાધે ? સર્વને સિદ્ધ કરેજ.
મોટે આવા ચરિત્રને જે કોઈ સાંભળે અને કીર્તન કરે તે બંને પુરૂષને
ભુક્તિ મુક્તિ-ત્રિવર્ગ અને અપવર્ગ દુર્લભ નથી કિંતુ સુખેથી સિદ્ધ થાય છે
॥૭૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने... प्रथमप्रकरणे चौलसंस्कारेऽसुर-
मायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! બ્રહ્મર્ષિ હરિપ્રસાદે પોતાના ગામમાં
અસુરોએ વારંવાર કરાતા આવા અનેક ઉપદ્રવો જોઈને, સુતમાં સેહાતિ-
શયને લીધે તેનું દિવ્ય સામર્થ્ય વિસ્મૃત થતાં ‘તેનું રક્ષણ મારાથીજ થશે’
એમ મનમાં માનીને, અધિક અસુરોનો આવાસ જેમાં છે એવા સ્વગ્રામને
ત્યાગ કરીને બીજા સ્થાનમાં સ્થિતિ કરવાની કામના કરી ॥૧॥ તે ધર્મદેવ
પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં સહજ સ્વભાવથીજ રહેવાની રૂચિવાળા હોવાથી ત-
ત્કાળ તે છપૈયા ગામને છોડી દઈને, અયોધ્યામાં આવવા તૈયાર થયા. આ
ધર્મને અન્ય સ્થળમાં નિવાસ કરવામાં ઉપકરણની વિગુણતા બીલકુલ
નથી, કેમકે પોતે ધનધાન્યાદિકની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન છે. પુણ્યક્ષેત્રમાં વસ-
વાની વાસનાવાળા ધર્મને ધર્માનુષ્ઠાનને વિવશ વર્તનારી ધનસમૃદ્ધિ સદા

પસ્કરમાધાય શકટાદિષુ સપ્રિયઃ । પુત્રાદિભિઃ સહ યયૌ સાકે
તનગરીં નૃપ ! ॥૩॥ સજ્યેષ્ઠતનયો ધર્મ એકં શકટમારુહત્ । હરિ
મુત્સન્નમાધાય ભક્તિરેકં ચ સન્નુષા ॥૪॥ શૃણ્વન્ સુતસ્ય કલકા-
કલિકામુદારાં પદ્યંશ્ચ તદ્વદનપદ્મજર્નિ મુહુઃ સઃ । ધર્મોઽતિહર્ષ-
નિમ્બતો ન વિવેદ માર્ગે ક્રાન્તં ચ માર્ગજનમસ્ય તથૈવ પત્ની ॥૫॥
અહશ્ચતુર્દશમુહૂર્ત ઉદારબુદ્ધિસ્તીરં મનોહરમવાપ વૃષઃ સરચ્ચવાઃ ।
સાકં સુહૃદ્ભિરવલોકયતિ સ સાક્ષાત્ તામમ્બુરાશિપરમપ્રિયયો-
ષિતં ચ ॥૬॥ જ્ઞાનેન યસ્યા દશિમાત્રતોઽપિ યાતિ ક્ષયં પાપગ-

સિદ્ધિઃ હતી ॥૨॥ હે નૃપ ! તે ધર્મદેવ કરેલા સંકલ્પને અનુસારે, ગૃહની
સમગ્ર સામગ્રી શકટ (ગાડાં) વિગેરેમાં ગોઠવી ભરી પેક કરીને, પ્રિયા-
પુત્ર-પુત્રવધૂ વિગેરે પોષ્યવર્ગને સાથે લઈને અયોધ્યાપ્રત્યે ચાલી નીકળ્યા
॥૩॥ જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપને સાથે લઈને ધર્મદેવ એક ગાડામાં બેઠા. બીજા
ગાડામાં પુત્ર શ્રીહરિને બોળામાં બેસારીને ભક્તિ સ્તુષા (પુત્રવધૂ) સુવા-
સિનીની સાથે બેઠાં ॥૪॥ તે આ માતાપિતાએ પુત્ર શ્રીહરિના વદનાર વિંદને
વારંવાર નિહાળતાં નિહાળતાં અને ઉદાર મંદુર અવ્યક્ત આળ વાણીને સાં-
ભળતાં સાંભળતાં પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ જતાં ઉલ્લસન કરેલા પણુ માર્ગને
અને માર્ગમાં સામા આવતા જનસમાજને નજી જાણ્યો ॥૫॥ મહાશુદ્ધિ-
વાળા ધર્મદેવ પોતાના સંબંધિવર્ગ સાથે દિવસના ચૌદમા મુહૂર્તમાં (સાયં
સમયે) સરયૂ સરિતાના મનોહર તીરને પામ્યા. અને પયોનિધિની પરમ-
પ્રિયા (સમુદ્રગામી) પત્ની સાક્ષાત્ સરયૂને નિહાળવા લાગ્યા ॥૬॥ ચાર
શ્લોકથી સરયૂને વર્ણવે છે—જે સરયૂમાં જ્ઞાન કરવાથી અને જેના દર્શન-
માત્રથીપણુ પુરૂષોના તમામ પાપનો પ્રણાશ થઈ જાય છે. કેવળ કેટલાક પા-
પનો પ્રક્ષય થાય છે એમ નહિ કિંતુ અનાદિકાળનાં સંચિત પાપપુંજ પણ
પ્રક્ષય પામી જાય છે. કેવળ સમીપમાં રહેલાનાં જ નહિ કિંતુ દૂર રહેલા
પુરૂષોના પણ પાપગણને પ્રણાશ કરે છે. એમ શાથી ? તો પોતાના ઉચ્ચ-
રણ કહેલા નામથી પણ અખિલ અધઓધને અતિશય લય કરનારી છે
(તત્કાળ નાશ કરનારી છે) વળી સ્વભાવથીજ પવિત્ર જળવાળી એવી પણ

ળોઽપિ પુંસામ્ । યા રામવાઃકેલ્યતિપૂતતોયા નામ્નાપ્યઘાનામતિ-
 મીતિદાત્રી ॥૭॥ ગ્રામોપમામિશ્ચ પુરોપમામિર્મહાતરીમિવિંતતા-
 ન્તરામિઃ । યા શોભમાના ચ તરજ્જાલૈઃ શબ્દાયમાનૈર્બહુમિઃ સ-
 મન્તાત્ ॥૮॥ યા પૂજિતા ચન્દનપુષ્પધૂપૈર્દીપાવલીમિશ્ચ ફલૈર્જ-
 મૌઘૈઃ । ક્રીડત્તિમિત્રાતવિસર્પણેન શોભામુપેતા કવિવર્ણનીયામ્
 ॥૯॥ યા માનસાલ્યાત્સરસઃ પ્રજાતા સન્નાદિતા માનસવાસિમિ-
 શ્ચ । તટદ્રુમાલિપ્રતિબિમ્બદૃશ્યા સેવ્યા નિજસ્વાન્તવિશુદ્ધિકામૈઃ
 ॥૧૦॥ તરીમથારુહ્ય મહાનર્દી તાં સહાત્મપોષ્યૈર્વૃષ ઉત્તતાર । ઉપ-

આ સરયૂ શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનના જડક્રીડા સમયે થએલા દિવ્ય અંગસં-
 ગથી વિશેષપણે પવિત્ર જળવાળી થઈ છે ॥૭॥ જે સરયૂ સમુદ્રની મા-
 ફક અગાધ છે. જેથી અંદર વિશાળ અવકાશવાળી, મોટેજ મોટા ગામ
 નગરની ઉપમા આપવા લાયક, અનેક, નૌકાઓ જેના પ્રવાહમાં ચાલે છે,
 જેણે કરીને તીરની પેઠે નીરમાં પણ શોભાવિશેષ થાયછે. જેમાં સમુ-
 દ્રની પેઠે સમુદ્રત શબ્દાયમાન અનેક તરંગો ઉછળ્યા કરેછે, જેથી અ-
 હર્નિશ ચારે બાજુ શબ્દાયમાન થતા સાગરસદૃશ શોભાને સંપાદન કરેછે
 ॥૮॥ જે સરયૂ જનનમરણનો ભય ટાળવાની લિપ્સાવાળા અખિલ
 દેહધારીઓએ ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપપંક્તિ અને ફળવડે પ્રતિદિન પૂજા
 કરેલી છે. જેના અગાધ જળમાં મત્સ્યપતિ મોટા અનેક જળચરો ગોલાંટ
 ખાવી વિગેરે ક્રીડા કરેછે. જે નદીની શોભાને અલ્પજનો વર્ણન કરવા સમર્થ
 થાય નહિ કિંતુ કવિઓ (કાંતદર્શી-સર્વજ)થીજ વર્ણન કરી શકાય એવી
 છે ॥૯॥ જે સરયૂની પાવનતા જન્મસિદ્ધિ સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, કેમકે આતો
 માનસસરોવરમાંથી ઉત્પન્ન થએલી છે. જેને માનસસરોવરનિવાસી હંસો
 અવ્યક્ત મધુરનાદથી સતત સેવેછે. વળી જે સરયૂ તીર ઉપર રહેલી વૃક્ષ-
 પંક્તિઓએ તીરમાંજ જેમ એમ પ્રતિબિંબ મિષથી નીરમાં પણ સદા સે-
 વેલી છે. આવી તટતરંગપંક્તિની શોભાથી સર્વને દૃશ્ય-દર્શનીયસ્વરૂપ-
 વાળી છે. આવાં અનેક કારણોથી પોતાના મનની વિશુદ્ધિ ઈચ્છનારા જ-
 નોએ સદાકાળ સ્નાનપાનાદિકથી સેવવા યોગ્ય છે ॥૧૦॥ આવી સરયૂ

સ્કરં નૌનિહિતં ચ સર્વં સમ્ભાવયામાસ પુનઃ પ્રતીરે ॥૧૧॥ પુરી-
મયોધ્યાં સમવાપ્ય તત્ર હરિપ્રસાદઃ પ્રસસાદ ચિત્તે । તાવત્પ્રતી-
ચીનગિરિં દિનેશો જગામ રાજન્નરુણાન્નવર્ણઃ ॥૧૨॥ સહસ્રશો
દીપતતીસ્તદાર્ણી સૌધેષુ તીરે ચ જનાઃ સરચ્ચાઃ । ચક્રુશ્ચ યાસાં
પ્રતિબિમ્બવૃન્દૈઃ સર્વા નદી દીપમયીવ રેજે ॥૧૩॥ તત્ર દ્વિજાન્
કુર્ષત ણ્ણ સન્ધ્યાં દૃષ્ટ્વા વિધાય સ્વપનં સ્વયં ચ । પિતૃપ્રસૂપાસન-
માચચાર પ્રત્યહ્યુઃ કર્મવિધિપ્રવીણઃ ॥૧૪॥ સ્વર્ગદ્વારામિથે તત્ર

સરિતાની સર્વોત્તમ શોભા નિરીક્ષણ કરતા ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્ર વિ-
ગેરે પરિવારે સહિત નાવમાં બેસીને મહાનદી સુબેથી ઉતર્યા. બેસતી વખતે
નોકામાં મુકેલો સમસ્ત સરસામાન ઉતરતી વખતે ફરીથી સંભારી લઈ
લેગો કરી ગાડા વિગેરેમાં યથાપૂર્વ લરી બરોબર પેઠ કરીને સાથે લેવા
લાયક કરી દીધો ॥૧૧॥ હે રાજન્ ! પવિત્ર અયોધ્યાપુરીને પામીને,
પુરીના પાસેના લાગમાં ઉભા રહેતાંજ પુણ્યક્ષેત્રના દર્શનમાત્રથી પ્રસન્ન
મનવાળા થઈ ગયા. એટલાકમાં દિનેશ (સૂર્ય) પણ હરિપ્રસાદને જવા
ધારેલા સ્થાનપર્યંત પહોંચતાં સુધી પોતાના પ્રકાશથી સહાયતા આપીને
કુંકમથી અનુલેપ કર્યો હોય ને શું ? એવી રક્ત અંગકાંતિવાળો થઈને પો-
તાના લયસ્થાનરૂપ અસ્તાચળને પામ્યા. અર્થાત્ સાયંસંધ્યા સમય થયો
॥૧૨॥ તે સમયમાં જનોએ સરયૂતીર ઉપર રહેલી હવેલીઓમાં હબરો-
હબર દીપપંક્તિઓ કરી તેમજ તીરમાં નદીની પૂજા માટે પણ અપરિ-
મિત દીપો આરોપણ કર્યા. જે દીપપંક્તિઓનાં જળમાં પડેલાં પ્રતિબિંબ-
વૃંદવડે સમગ્ર સરયૂ સરિતા દીપ દીપમયીજ હોય ને શું ? એમ અનિશય
શોભવા લાગી ॥૧૩॥ ધર્મદેવ આવા સમયમાં સરયૂ તીરમાંજ સંધ્યોપા-
સના કરતા અહુ આહ્વાણોને બોધને, સંધ્યોપાસનનો સમય વ્યતિક્રમ ન થવા
માટે તુરંતજ બે કુમારને સ્નાન કરાવીને (તેમાં હરિકૃષ્ણ તો જળમાં પ્રવેશ
કરી સ્નાન કરી શકે એવી વયના નથી એમ વિચારીને કળશમાં જળ લ-
ઈને તેનાથી સ્નાન કરાવીને) પછી પોતે સ્નાન કરીને, સ્વયં કર્મવિધિમાં પ્ર-
વીણ હોવાથી પશ્ચિમાભિમુખે યથાવિધિ સાયંસંધ્યોપાસન કરવા લાગ્યા

કૃતસંધ્યાવિધિર્દિજઃ । તીર્થે તતો લક્ષ્મણસ્ય દર્શનં કૃતવાન્મુદા
 ॥૧૫॥ તુલસીપુષ્પવૃક્ષાદિશોભિતાતીર્થતસ્તતઃ । પ્રવિવેશ પુરીં
 રમ્યાં યામાદુર્મુક્તિદાં બુધાઃ ॥૧૬॥ યોજનાનિ દશ દ્વે ચ યાડડ-
 યતા સરયૂમનુ । વિસ્તીર્ણાં ત્રીણિ ચ પ્રોક્તા મનુના નિર્મિતા સ્વયમ્
 ॥૧૭॥ ઈક્ષ્વાકુવંશ્યભૂપાનાં રાજધાનીતિ યોદિતા । યત્ર સાક્ષા-
 દ્રાસુદેવો રામનામાજનિ સ્વયમ્ ॥૧૮॥ ફલપુષ્પભરાનમ્રનાનાદુ-

॥૧૪॥ સરયૂના સ્વર્ગદ્વાર નામના મુપ્રસિદ્ધ તીર્થ (આરા) માં સંધ્યાવિધિ કરીને, લક્ષ્મણતીર્થ (જ્યાં લક્ષ્મણજીની મૂર્તિ છે) નું દર્શન હર્ષથી કરીને, તુલસીવન, માધવી વિગેરે ઉત્તમ પુષ્પપ્રધાન લતાઓ તથા તરુઓ અને લીંબુ દાડિમાદિ ફળપ્રધાન વૃક્ષોવડે શોભાયમાન એવા તે સ્વર્ગદ્વાર તીર્થ થકી નીકળીને, જેને વ્યાસ વાલ્મિકિ વિગેરે બુધ જનો 'મુક્તિદા' (મોક્ષ આપનારી) એવા અન્વય નામથી કહે છે એવી રમણીય અયોધ્યાપુરીમાં ધર્મદેવે પ્રવેશ કર્યો ॥૧૫-૧૬॥

પુરીને સાત શ્લોકથી વર્ણવે છે—જે અયોધ્યા નગરી સ્વયં દૈવસ્વત મનુષ્યે નિર્માણ કરી છે. સરયૂ નદીને લક્ષ કરીને (કાંઠે) બાર યોજન લાંબી અને ત્રણ યોજન પહોળા વિસ્તારવાળી વાલ્મિકિકાદિકે કહી છે ॥૧૭॥ જે નગરી મનુકુળમહનીય ઇક્ષ્વાકુ રાજના વંશના રાજાઓની રાજધાનીપણે વિખ્યાત છે. જે નગરીમાં સાક્ષાત્ વાસુદેવ ભગવાન ઇક્ષ્વાકુકુળને અલંકાર કરવા સ્વયં રામનામથી અવતર્યા છે ॥૧૮॥ જે પુરી કેવળ કોઈ પણ ભારથી નમી ગએલા એમ નહિ કિંતુ પરોપભોગનાજ ઉપયોગી ફળપુષ્પભારથી નમી ગએલા. આવી નમ્રતા હોય તોજ શોભાભાટે થાય. નહિતો નદીમાં જળ આવતાં નમી જાય અને જળ જતુ રહેતાં હિસા થઈ જાય એવા વેતસ (જળજંબવા) ની નમ્રતા જેમ પોતાનાજ એક જીવન ભાટે છે પણ પરોપભોગભાટે નથી તેમ સ્વોપભોગનાજ ઉપયોગની થાય. વળી આરેતરફ સરખી રીતે નમી ગએલા એટલે એક અંશમાંપણ ફળપુષ્પભારથી શૂન્ય નહિ તેમ સમુન્નત નહિ કિંતુ સર્વ અંશમાંથી હાથથીજ ફળ પુષ્પ વીંછી દેવાય એરીતે નમી ગએલા. એવા વિવિધ વૃક્ષો અને એવીજ

મલતાદિભિઃ । શોભમાનૈર્બહુવિધૈરુદ્યાનૈઃ પરિતો વૃતા ॥૧૯॥ રથ્યા-
મહાધ્વાપણચત્વરાણિ યસ્યાં વિભક્તાનિ ચ માર્જિતાનિ । ભવન્તિ

લતાઓવડે શોભાયમાન, નાનાવિધ, રાજઆદિકના બગીચાઓથી ચારેતરફ વિટાએલી છે. (આ સ્થળે એવો ધ્વન્યર્થ નિકળે છે—નગરી રાજાએ અધિષ્ઠિત હોય પણ જે બ્રાહ્મણ વૈશ્ય અને શૂદ્રપણે વિભાગ પામેલી પ્રજાઓએ રહિત હોય તો બીલકુલ શોભેજ નહિ. આ નગરીતો વર્ણભેદવાળી પ્રજાઓથી સર્વત્ર વિટાએલી છે. જેમ નગરીનો વિકાસ ઉદ્યાનથી છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલી વર્ણવિભેદવાળી પ્રજાઓથી નગરી વિકાસને પામેછે. જેમ નગરીમાં પ્રવેશ કરતા પથિકજનને ઉદ્યાન છાયા વિગેરેથી ઉપકારક થાયછે તેમ બીજા આશ્રમમાં રહેલા બ્રહ્મચારી આદિકજનોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો જન અશનઆસનાદિદાનથી ઉપકારક થાય છે, માટે ગૃહાશ્રમ ઉદ્યાનરૂપ છે. તે મનુએ ‘યથા વાયુ સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વજન્તવઃ । તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વ આશ્રમાઃ ॥ યસ્માન્નયોઽપ્યાશ્રમિણો જ્ઞાનેનાન્નેન ચાન્વહમ્ । ગૃહસ્થેનૈવ ધાર્યન્તે તસ્માઙ્ઞ્યેષ્ટાશ્રમો ગૃહી ॥’ એમ કહ્યું છે. જેમ ઉદ્યાન વૃક્ષ-લતાથી આવૃત છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ પતિ-પત્નીરૂપ મિથુનથી સમૃદ્ધ છે. જેમ ફળપુષ્પભારે રહિત એવા દુર્મલતાદિકથી વ્યાકુળ એવું વન અનુપસેવ્ય થાયછે, તેમ જેનાં પરપ્રયોજન માટે પ્રવતેલાં ધનધાન્યાદિક પરોપભોગમાં ન આવે એવા પતિપત્નીબાળવૃદ્ધોને લીધે વ્યાકુળ એવો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ અરણ્યની પેઠે બીજા આશ્રમિઓને અનુપસેવ્ય થાયછે. (કશા ઉપયોગનો નથી) આ નગરીમાં તો આવો પતિપત્નીનો સમવાય એકપણ નથી, કિંતુ પરાયેકપ્રયોજનવાળી ભોગ્યસમૃદ્ધિવાળો ધન્યભાગી છે (જે ભોગ્ય વસ્તુઓ હોય તે પરોપકાર માટેજ વાપરનારો છે) આ અર્થ ભાગવતમાં ‘અધના અપિ તે ધન્યાઃ સાધવો ગૃહમેધિનઃ । યદ્ગૃહા હ્યર્થવર્યામ્બુતૃણમૂસીશ્વરાવરાઃ ॥ ગૃહેષુ યેષ્વતિથયો નાર્ચિતાઃ સલિહૈરપિ । યદિ નિર્યાન્તિ તે નૂનં કેરુરાજગૃહોપમાઃ ॥’ આ વચનથી કહ્યોછે. માટે ધર્મેકપરાયણ મિથુનયોગવાળા બ્રાહ્મણાદિ વર્ણભેદથી આ નગરી ચારે બાજુ વિટાએલી છે) ॥૧૯॥ જે પુરીમાં રથ્યા,

નિત્યં ચ સુપૂજિતાનિ દ્વારાણિ દધ્યક્ષતકુકુમાદ્યૈઃ ॥૨૦॥ સૌધૈર્વિ-
શાલૈરથ સાતભૌમૈઃ કૈલાસભૂમૃચ્છિલ્લિખરોપમેયૈઃ । પદ્મિસ્થિતૈઃ શુભ્ર-
તરૈરનેકૈર્વિરાજમાના ચ મઠાદિભિર્યા ॥૨૧॥ જનાશ્રતુર્વર્ણભવાસ્તુ
યસ્યાં વસન્ત્યસઙ્કીર્ણગૃહાલયશ્ચ । સ્વં સ્વં ચ ધર્મે પરિપાલયન્તો
ધર્માવતારસ્ય હરેઃ પ્રતાપાત્ ॥૨૨॥ સુસઙ્કુલા યા કરિણાં ઘટામિ-
શ્રતુર્વિધાનાં ચ વિભૂષિતાનામ્ । સુલક્ષણૈર્વાતજવૈસ્તુરજ્જૈર્વૃષૈશ્ચ મ-
ત્તૈરિવ ભદ્રનાગૈઃ ॥૨૩॥ શુશ્રાવ તસ્યાં પ્રતિરામમન્દિરં ઘસ્ટાન્તની-

(નાના માર્ગો) મહાધ્વા, (રાજમાર્ગો) ચત્વર (ચાર માર્ગ ભેગા થતા
હોય તે-ચોક અથવા આંગણાં) અને આપણો (હાટ-બજારનાં સ્થાનો)
જુદા જુદા વિભાગથી છે અને તે સર્વે વાળીને જળ છાંટીને સદા શુદ્ધ કે-
રેલાં છે. તથા જેમાં ગૃહદ્વારો અને પુરદ્વારો, દહિ અક્ષત કુંકુમ ફળ પુષ્પ
શેલડીના દંડ વિગેરેથી નિત્ય સારી રીતે પુજેલાં શોભે છે ॥૨૦॥ વળી જે
નગરી ઉપરઉપર ચઢાવેલા સાતસાત માળથી સંપન્ન, અત્યંત ધોળી,
માટેજ કૈલાસાયળની શિખરને સદૃશ, લેનબંધ રહેલી, વિશાળ, અનેક
સુધામય (ચુનાબંધ-છોબંધ) એવી હવેલીઓ-મહેલો તથા વિદ્યાર્થી
સંન્યાસીઓને રહેવાના વિશાળ પંક્તિબંધ મકો તથા વેરાગીઓનાં અગ-
ણિત મંદિરોવડે વિરાજમાન છે ॥૨૧॥ જે પુરીમાં જુદા જુદા ધર્મો જેના
નિયમિત કર્યા છે એવા ચારેય વર્ણના જનો સ્વસ્વધર્માનુષ્ઠાનની સુકરતા-
સારૂ વર્ણવિભાગને અનુસારે જુદી જુદી ગૃહપંક્તિઓવાળા હોધને વસે છે.
અર્થાત્ બ્રાહ્મણજાતિને રહેવાનાં ઘરોની લાધનો જુદી, ક્ષત્રિઓની જુદી,
વૈશ્યોની જુદી, શૂદ્રોની જુદી, એ રીતે બધા વર્ગો વિભાગથી વસે છે. અને
ધર્મદેવથાકી અવતરેલા શ્રીહરિના દિવ્ય પ્રતાપથી અસુરોપદ્રવે રહિત થ-
ધને પોતપોતાના ધર્મને સુખેથી પાળે છે ॥૨૨॥ જે પુરી ભદ્ર, મંદ, મૃગ
અને મિશ્ર એવા ભેદથી ચાર પ્રકારના, જુલ વિગેરેથી શોભાડેલા, હાથી-
ઓના સમૂહો તથા સારા લક્ષણવાળા, વાયુના જેવા વેગવાળા અશ્વો તથા
ભદ્રજાતિના ગજજેવા મદમત્ત વૃષભોને લીધે ભારે ભીડવાળી છે, આવી
સર્વોત્તમ પુરીમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩॥

રાજનપદ્યગીતિકાઃ । વીણામૃદંગામ્બુજતાલજ્ઞહરીતૂર્યાનકાનાં નિ-
નદાંશ્ચ સોઽનઘ ! ॥૨૪॥ દીપાવલીઆજિતપદ્ધિસંસ્થવિચિત્રપણ્યા-
પણવીથિકાઃ સઃ । પૌરાંશ્ચ દેવાનિવ રાજમાનાન્ પદ્યન્નતીયાય
પુરં સપોષ્યઃ ॥૨૫॥ રામઘાટસ્ય નિકટે વરહદ્વામિધં તતઃ । તચ્છા-
લાનગરં પ્રાપ ચાતુર્વર્ણ્યજનાશ્રિતમ્ ॥૨૬॥ ત્રેતાશ્નિપ્રાશ્યમાનાનાં
હવિષામતિસૌરભમ્ । જિઘંસ્તત્રાકરોદ્વાસં નિજપ્રાચીનકેતને
॥૨૭॥ ત્રિકાલં સરયૂસ્નાનં સન્ધ્યાદીનિ ચ નિત્યદા । કુર્વન્કર્માણિ

હે નિષ્પાપ રાજન્ ! માર્ગમાં જતા ધર્મદેવ પ્રત્યેક રામમંદિરોમાં સં-
ધ્યાસમયે થતાં આરતીયોનાં પદોનાં ગાયનો તથા વીણાઓ, મૃદંગો, શંખો,
તાલો (કાંસાના કડતાળ) ઝલરો, તૂર્ય (તુરધ) આનકો, (નગારાં) ઇ-
ત્યાદિ વિવિધ વાજાંત્રોના શ્રવણસુખાકારી નાદો સાંભળવા લાગ્યા ॥૨૪॥
આપણુ (હાટ-દુકાન)ની શોભા મનોનયનને હરનારી છે, કેમકે એક એક
પણુ આપણુમાં ગોઠવી મુકેલી વેચવાની વસ્તુઓ વિશેષ વિચિત્ર છે.
આપણુની સ્થિતિપણુ પંક્તિબંધ (લાઘનબંધ) વર્તે છે. તે આપણુપંક્તિ
પંક્તિબંધ ગોઠવેલા પ્રકટાવેલા પ્રદીપોવડે અતિશય શોભે છે. એરીતે અ-
તિરમણીય હાટ-બજારો અને તેમાં જતા આવતા, દેવ જેવા શોભતા, નગ-
રનિવાસી જનોને બેતા બેતા તે નગરીને હિલ્લંચન કરીને, રામઘાટની નજી-
કમાં વર્તતા, ઘરહટ્ટા નામથી પ્રસિદ્ધ, આરેય વર્ણુના જનોનો જેમાં નિવાસ
છે એવા અયોધ્યાનગરીના એક શાખાનગરને ધર્મદેવ પોતાના હુમાર
દારાદિપરિવારસાથે પામ્યા ॥૨૫-૨૬॥ જેમાં બ્રાહ્મણો અગ્નિમાં યથા-
સમય યથાવિધિ હોમ કરે છે. ધૃતાદિ હવિષાજ્ઞના સૌરભને સુવવામાત્રથી
પાપપુણ્ય પ્રણાશ થઈ જાય છે. ત્રેતાશ્નિએ જન્મવા માંડેલા હવિષાજ્ઞના આવા
સૌરભનેજ સુધીને સંતૃપ્ત થએલા ધર્મદેવ તે શાખાનગરમાં રહેલા પોતાના
પ્રાચીન લવનમાં નિવાસ કરીને સુખેથી રહ્યા ॥૨૭॥ ત્યાં રહીને પ્રતિદિન
ત્રિકાળ સરયૂમાં સ્નાન અને સંધ્યાદિ નિત્ય-અવશ્ય કરવાનાં વર્ણાશ્રમ-
કર્મો કરવાપૂર્વક ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણવિષે ભક્તિ કરવા લાગ્યા. અર્થાત્ કર્મયોગ
જ્ઞાનયોગ જેમાં અંગ છે એવો ભક્તિયોગ કરવા મેળ્યા, કર્મયોગમાં જ્ઞાનયો-

નિત્યાનિ કૃષ્ણે ભક્તિં સમાચરત્ ॥૨૮॥ ક્રિયમાણાં કૃષ્ણભક્તિં પિત્રા
કૃષ્ણોઽર્મકોઽપિ તામ્ । દૃષ્ટ્વા તથા સ્વયમપિ કરોતિ સ્માર્મલીલયા
॥૨૯॥ સ બાલઃ શૈશવેઽપ્યાસીત્સાધુશીલગુણાન્વિતઃ । કૃષ્ણાર્ચા-
દિદૃષ્ત્યક્તગ્રામ્યક્રીડાપરિચ્છદઃ ॥૩૦॥ સ્નાતું સ તૂષસિ પ્રાયા-
ત્સરયું જનનીમનુ । પ્રત્યહં શીતકાલેઽપિ કર્મઠબ્રાહ્મણો યથા ॥૩૧॥
ગૃહમેત્યાર્ચયામાસ કૃષ્ણં બાલપરિચ્છદૈઃ । તલ્લગ્નમાનસતયા ભો-
જ્યાદિ ક્વાપિ નાસ્મરત્ ॥૩૨॥ પિત્રા જનન્યાપ્યાહૂતઃ સવયોમિશ્ચ

ગનો અંતર્ભાવ છે માટે પૃથક્પણે તેના ચહણુની અપેક્ષા નથી. અથવા
આ ભક્તિ નિષ્કામ ફળભક્તિ બાણુવી. અને કર્મો ભક્તિના પ્રવાહરૂપ બા-
ણુવાં ॥૨૮॥ બાળહરિકૃષ્ણ પણ પોતાના તાતે કરવા માંડેલી કૃષ્ણભક્તિ
દેખીને પોતેપણુ બાળલીલાથી ધર્મદેવની પેઠે કૃષ્ણભક્તિનું નાથવત્ અ-
નુકરણ કરવા લાગ્યા ॥૨૯॥ બાળકમાત્ર કંદુક (દડો) આદિક ક્રીડોપક-
રણોથી ક્રીડા કરેછે. આ બાળકૃષ્ણ તો તેવા નથી. બાહ્ય વયર્માપણુ સાધુ-
ઓના જેવા શીલ (નિર્મત્સરપણું વિગેરે સારો સ્વભાવ) અને કૃપાળુતા
વિગેરે ગુણોએ યુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની પૂજા પાઠાદિકમાં પ્રીતિવાળા અને લૌકિક
ખેલનનાં ઉપકરણોનો પરિત્યાગ કરી દેનારા થયા ॥૩૦॥ આ બાળકૃષ્ણ
તો શીતસમય-હેમંત શિશિર ઋતુમાં પણ પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરવા
જતાં જનનીની પાછળ કમંકનિષ્ઠ વિપ્રનીપેઠે પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન
કરવા જતા હતા ॥૩૧॥ સ્નાન કરી ઘેર આવી, બાળોચિત પૂજોપકરણોથી
કૃષ્ણપૂજામાં પ્રવર્તતાં ક્યારેકતો તેમાં અતિશય સંલગ્ન મનવાળા થઈ જ-
વાથી અનભોજનાદિકને પણ સ્મરણ કરતા નહિ ॥૩૨॥ આવા બાળહરિ
ક્યારેક કૃષ્ણધ્યાનનિષ્ઠ થતાં જનક, જનની અને સમાન વયના સખા
બાળકોએ બહુવાર બોલાવ્યા થકા પણ બહુ કાળસુધી તે શબ્દને સાંભ-
ળતાજ ન હતા. પ્રાકૃત બાળકોને પિતા વિગેરે ઉત્તરોત્તર પ્રિયતમ હોય
છે. એટલે બીજાઓની અપેક્ષાએ પ્રથમ પિતા, તે કરતાં માતા, તે કરતાં
સખાઓ અધિક પ્રિય હોય છે. આતો બાળભાવને અનુકરણ કરેછે પણ
વસ્તુતાએ બાળ નથી, કિંતુ આત્મારામોના અગ્રણી છે તે હરિ સરખી

બાલકૈઃ । કૃષ્ણધ્યામપરઃ ક્વાપિ સુચિરં ન શૃણોતિ તત્ ॥૩૩॥
 બાલ્યે વિષ્ણુકથાકીર્તિશ્રવણોત્સુક આસ સઃ । રામાયણં તુ બહુશો
 હ્યશૃણોત્તત્ર તત્ર ચ ॥૩૪॥ પ્રાયશો રામભક્તાનાં સમાગમવશાત્
 સઃ । પ્રાપ શ્રીજાનકીનાથે ભક્તિ ભક્તજનપ્રિયે ॥૩૫॥ ત્યક્તગ્રામ્ય-
 વિહારધીઃ સ ભગવાનબ્દં જનેઃ પશ્ચમં પ્રાપ્તઃ સ્વીકૃતશુદ્ધસાધુસ-
 રણિસ્તાં સ્થાપયન્મૂતલે । નાદેયામ્ભસિ નિત્યમાપ્તવિધિ પ્રાતર્વિ-
 ધાયાદરાત્સાકેતાશ્ચિલદેવતા નમયિતું યાતિ સ્વ તત્તદ્દહાન્ ॥૩૬॥

વયના પ્રાકૃત બાળકોને વશ વર્તનારા કેમ થાય ? નજ થાય ॥૩૩॥ આ શ્રી-
 હરિ બાળ વયમાંજ કૃષ્ણકથાના કીર્તનશ્રવણાદિકમાં અત્યંત ઉત્સાહ-
 વાળા થયા હતા અને તેતે શ્રીરામચંદ્રમંદિરોમાં પ્રતિદિન વંચાતી વાલ્મીકી-
 રામાયણના બહુવાર શ્રવણથી તથા બહુધાપણે તો રામભક્તોના સમધિક
 સમાગમથી ભક્તજનો જેમને પ્રિયતમ છે એવા શ્રીજાનકીનાથ રામચંદ્ર-
 ભમાં પ્રેમપ્રકર્ષને પામ્યા હતા ॥૩૪-૩૫॥ આ સમયે આ શ્રીહરિ જ-
 ન્મથી પાંચમા વર્ષમાં વર્તતા હતા, આ ભગવાન ક્રીડા કરવાનેજ એક યોગ્ય
 એવી વયમાં વર્તે છે તથાપિ લૌકિકવિહરણથી વિમુખ થઈને, શમદમાદિ-
 સંપન્ન જ્ઞાનવૃદ્ધ સાધુઓની શુદ્ધ (રાગદ્વેષાદિદોષે વર્જિત) સરણિ (એક
 આત્માનીજ ઉન્નિમુખતારૂપ પદવીથી અથવા અહિંસા-બ્રહ્મચર્ય-નિર્માનત્વ-
 નિર્મત્સરત્વ-અકોષત્વ-અલોભત્વ-અસંગત્વ-દયાળુત્વાદિરૂપ પદવી)માં
 અત્યાદરવાળા થઈને, એવીજ સમ્પ્રદાયપ્રસિદ્ધ શુદ્ધપદવી પૃથ્વીઉપર પ્ર-
 તિષ્ઠાપન કરવા, પ્રતિદિન પ્રભાતમાં સરયૂનદીના નીરમાં જ્ઞાનવિધિ કરીને
 પરમ પ્રીતિથી અયોધ્યાપુરીમાં તેતે મંદિરોમાં આરાધાતી સીતા-રામ-
 લક્ષ્મણ-હનુમાન વિગેરે સર્વ અર્ચાઓને નમસ્કાર કરવા પ્રત્યેક મંદિરોમાં
 જતા હતા. અથવા બીજાઓને નમસ્કાર કરાવા માટે જતા હતા એટલે
 પોતે સાધુપદવીની પ્રતિષ્ઠાપના માટેજ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે
 એજ અવતરણના કૃત્યને કરવા માટે ભગવદ્વિમુખોને મંદિરમાં લઈ જઈને
 તેમને પણ સન્મુખ કરવા તેતે સ્થળમાં રહેલા દેવોની આગળ નમાવા
 માટે તેતે મંદિરોમાં જતા હતા, અર્થાત્ લોકોને શિખવવા સાડ તેમ કરતા

સીતાલક્ષ્મણગન્ધવાહતનયૈર્યુક્તં ચ રામં ભજન્ શ્રીમદ્ભાગવતં પુ-
રાણમશ્વિલં રામાયણં ચાશ્રુણોત્ । પ્રીતિં નૈવ વબન્ધ કુત્રચિદસૌ
સાંસારિકે વસ્તુનિ સ્વૃદ્ધે વેશ્મનિ માતૃપિતૃપશુષુ દ્રવ્યેષુ મિત્રે-
ષ્વપિ ॥૩૭॥ સદ્ધર્માનપિ કૃષ્ણભક્તપિતૃતઃ શુશ્રાવ સર્વાનસૌ શ્રૌ-
તસ્માર્તવિદસ્તતશ્ચ નિશ્ચિલાન્વર્ણાશ્રમાણાં વૃષાન્ । ધર્મોશ્ચાશ્વિલ-
યોષિતાં સ્વજનનીવક્રાદશેષાનસૌ સર્વજ્ઞોઽપિ નૃનાટનં પરિચર-
ન્વાલ્યેઽભવત્પણ્ડિતઃ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मस्यायोध्यागमनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥३७॥

હતા ॥૩૬॥ આ બાળહરિ તેતે મંદિરમાં સીતા, લક્ષ્મણ અને માદતિએ
સહિત શ્રીરામચંદ્રજીનું પ્રતિદિન પરમપ્રેમથી ભજન કરવા લાગ્યા અને
સમગ્ર શ્રીરામાયણ તથા શ્રીભાગવતને અનુદિન એકાગ્ર મનથી સાંભળવા
લાગ્યા, માટેજ આવા શ્રીહરિને ધનધાન્યાદિસમૃદ્ધિસંપન્ન ઘરમાં કે પ-
શુઓમાં કે મણિસુવર્ણાદિ દ્રવ્યમાં કે માતા પિતા બ્રાતા આદિક દેહાનુબં-
ધિમાં કે મિત્ર-સખાઓમાં કે એ સીવાયના બીજા કોઈ પણ સાંસારિક વ-
સ્તુઓમાં લેશપણુ પ્રેમાનુબંધ થયો નહિ. એટલે કશામાં આસક્ત થયા
નહિ ॥૩૭॥ આ બાળકૃષ્ણે કૃષ્ણના એકાંતિકલક્ષ્મ પિતાથડી સમગ્ર સ-
દ્ધર્મો (એકાંતિક ભાગવતધર્મો) સાંભળી લીધા તેમજ શ્રૌતસ્માર્તકર્મને
બાળુનારા પોતાના પિતાથડીજ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્ર-
મોના સમસ્ત ધર્મો સાંભળી લીધા. કેમકે આ પિતા ધર્મદેવ શ્રૌતસ્માર્ત
ધર્મનું તત્ત્વ તથા પારમૈકાંતિકધર્મરૂપ ભક્તિનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણેછે.
તથા સધવા વિધવા સર્વ સ્ત્રીયોના સર્વ સદ્ધર્મો પોતાની માતાના મુખથડી
સાંભળી લીધા, આ હરિકૃષ્ણ સ્વયં સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જાણે ન જાણતા
હોય એમ નૃનાટ્ય કરવામાટે માતાપિતાના મુખથડી સર્વ ધર્મો સાંભળીને
બાદ્યવયમાંજ પંડિત થઈ ગયા. અર્થાત્ સ્વયં સર્વ વિદ્યાના નિધિ અને
વેદોના પણ કારણ છે તેમને શ્રવણાદિકથી જે પંડિતતાવ્યક્તીકરણ છે
તેતો ક્ષત નૃનાટ્ય શોભાડવા માટે છે ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...
प्रथमप्रकरणे धर्मस्यायोध्यागमनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥३७॥

સુવ્રત ઉવાચ—અસ્મિન્નન્દે મધૌ શુક્રે દ્વિતીયાયાં મૃગૌ નૃપ ! ।
 દક્ષે સિંહે હરિં ધર્મો વિદ્યારમ્ભમકારયત્ ॥૧॥ લક્ષ્મીનારાયણં
 વાર્ણી સામવેદં ચ ગોમિલમ્ । પુપૂજાત્ર યથાશાસ્ત્રં ગણેશાર્ચનપૂ-
 ર્વકમ્ ॥૨॥ કૃત્વા ઘૃતેન દોમં ચ ભોજયામાસ વાડવાન્ । તેભ્યશ્ચ
 દક્ષિણાઃ પ્રાદાદ્વાઃ સુવર્ણં ચ શક્તિતઃ ॥૩॥ કુશાગ્રબુદ્ધિઃ કૃષ્ણોઽથ
 કાલેનાલ્પેન સર્વશઃ । વર્ણાનક્રાંશ્ચ શિક્ષિત્વા ગ્રન્થમાત્રમવાચયત્
 ॥૪॥ બુદ્ધિં તીક્ષ્ણાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા ધર્મવિદ્ધર્મ આદરાત્ । વેદસ્યાજ્ઞાનિ

અધ્યાય ૨૮ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ત્યારપછી એજ પાંચમા વર્ષમાં ચૈત્રમાસના
 શુકલપક્ષની દ્વિતીયા તિથિએ શુક્રવારે અશ્વિનીનક્ષત્રમાં સિંહલક્ષ્મમાં પિતા
 ધર્મદેવે પુત્ર હરિને વિદ્યારંભ કરાવ્યો. (પાંચમા વર્ષમાં વિદ્યારંભ કરાવાનો
 કૃત્યાર્થિતામણિમાં મદનરત્નમાં ‘અક્ષરસ્વીકૃતિં કુર્યાદ્પ્રાપ્તે પદ્મમહાયને । ઉ-
 ત્તરાયણમે સૂર્યે કુમ્ભમાસં વિવર્જયેત્’ આ વચનથી કહ્યોછે ॥૧॥ વિદ્યારંભને
 દિવસે ગણપતિપૂજનપૂર્વક લક્ષ્મી, નારાયણ, સરસ્વતી, સામવેદ અને
 ગોભિલ આચાર્યની યથાશાસ્ત્ર પુત્રપાસે પૂજા કરાવી ॥૨॥ લક્ષ્મીનારાયણ
 આદિક દેવોનાં નામવડે અશ્વિમાં ઘૃતથી યથાવિધિ હોમ કરીને, ગ્રાહણોને
 ભોજન કરાવ્યું અને તેમને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને ગાયો તથા મુવર્ણ
 આપ્યું. (આ વિદ્યારંભમાં લક્ષ્મીનારાયણ આદિકનું પૂજન વિગેરે વિષ્ણુ-
 ધર્મોત્તરમાં કહ્યુંછે—‘પૂજયિત્વા હરિં લક્ષ્મીં તથા દેવીં સરસ્વતીમ્ । સ્વ-
 ચિદ્વાસુત્રકારાંશ્ચ સ્વાં વિદ્યાં ચ વિશેષતઃ । एतेषामेव देवानां नाम्ना तु जुहु-
 यात् घृतम् । दक्षिणामिर्द्विजेन्द्राणां कर्तव्यं चात्र पूजनं’ ઇત્યાદિ ॥૩॥
 વિદ્યારંભ કરાવ્યા પછી કુશાચ બુદ્ધિવાળા આ હરિકૃષ્ણ સ્વલ્પ સમયમાં
 સમગ્ર વર્ણ અને અંક જનકથકી શીખીને, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથમાત્રને બાણે
 પ્રથમ લખ્યા હોય એમ વાંચવા સમર્થ થયા ॥૪॥ હે નૃપ ! શ્રીહરિની
 શુદ્ધિની કુશાચ જેવી તીક્ષ્ણતા બોધને ધર્મસ પિતાએ પરમાદરથી જેમને
 જનોઈ નથી આપી આવા શ્રીહરિને વેદનાં કેવળ શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ,
 છંદ, જ્યોતિષ અને નિરૂક્તિ આ છોયેપણુ અંજો લણાવી દીધાં ॥૫॥

ષડપિ પાઠયામાસ તં નૃપ ! ॥૫॥ અનાયાસેન સર્વાણિ તાનિ સો-
 ઽપ્યધ્યગીષ્ઠ ચ । મૌહીવન્ધાત્પૂર્વમેવ મુમુદે તેન તત્પિતા ॥૬॥
 કૌમારં સમતિક્રમ્ય વિષ્ણવર્ચામયસ્થેલનૈઃ । પૌગણ્ડાશ્યામવસ્થાં
 સ પ્રપેદે ધર્મનન્દનઃ ॥૭॥ ષષ્ટેઽબ્દે માધવસ્યાસ્ય દ્વિતીયાયાં સિતે
 રવૌ । બ્રાહ્મે પ્રાતઃ સુતો ભક્તયા સુષુવેઽન્યો નરાધિપ ! ॥૮॥ ગુણૈઃ
 પ્રદ્યુમ્નતુલ્યોઽસૌ નિત્યં હરિમનુવ્રતઃ । રુદ્રારામ ઇતિ ક્ષ્યાતો વ-
 ભૂવ જનપૂજિતઃ ॥૯॥ યામેઽન્તિમે નિશો નિત્યં સરયૂમાપ્લવાય સઃ ।

શ્રીહરિપણુ યજ્ઞોપવીતસ્વીકાર પહેલાંજ અનાયાસથીજ એકદમ તે સર્વને
 ભણી ગયા. આવી અધ્યયન કુશળતાથી તેમના પિતા બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૬॥
 ધર્મનંદન શ્રીહરિનું પ્રાકૃત બાળકના જેવું ખેલન ન હતું, કિંતુ વિષ્ણુના
 પૂજનરૂપ હતું. આમ્ય રમતથકી નિવૃત્ત થએલા શ્રીહરિનું વિષ્ણુપૂજનપણુ
 નૃનાશ્ચ હોવાથી તે એક ખેલનજ છે. આવા વિષ્ણુપૂજનમય ખેલનથી
 કુમાર અવસ્થા ઉદ્ધવન કરીને પૌગંડ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. (પાંચ વર્ષસુધી
 કુમાર અવસ્થા, પાંચથી દશવર્ષસુધી પૌગંડ અવસ્થા, દશથી પંચરવર્ષસુધી
 કિશોર અવસ્થા, તે પછીની યુવા અવસ્થા કહેવાય) ॥૭॥ હવે શ્રીહરિના
 નાનાભાઈનો પ્રસંગપ્રાપ્ત પ્રાદુર્ભાવ કહેછે-હે નરાધિપ ! શ્રીહરિના જન્મ-
 થકી છઠાવર્ષમાં વૈશાખમાસના શુક્લપક્ષની દ્વિતીયાતિથિએ રવિવારે આઠ-
 મુહૂર્તમાં, તેમાંપણુ પ્રાતઃકાળમાં ભક્તિદેવીએ બીજા સુતને (ત્રીજાનો)
 જન્મ આપ્યો ॥૮॥ આ પુત્ર એકાંતિક ઉપાસના-દયા-સુશીલતા વિગેરે
 ગુણોએ કરીને પ્રદ્યુમ્ને તુલ્ય, નિરંતર શ્રીહરિને સર્વભાવથી અનુસરેલા,
 ઇન્દ્રારામ નામથી વિખ્યાત અને ગુણોને લીધે સર્વજનોએ સત્કાર કરેલા,
 એવા થયા ॥૯॥ પ્રાસંગિક કહીને હવે પ્રકૃતને કહેછે-આ હરિકૃષ્ણ હમેશાં
 રાત્રિના છેલા પહોરમાં સરયૂમાં જઈ તેમાં સ્નાન કરી પાછા આવી, ચંદન
 પુષ્પ અક્ષત ધૂપ દીપ અને નૈવેદ્યવડે અર્ચારૂપ શ્રીરઘુનાથજીનું તેમના
 'શ્રીરામચન્દ્રાય નમઃ' એવા નામમંત્રથી પૂજન કરીને, તેમને નિવેદન ક-
 રેલા (પ્રસાદિભૂત) અન્નનો અને જળાદિકનો ઉપયોગ કરતા પણ બીજાનો
 નહિ-એટલે ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા તેમજ ભગવાન વિનાના બીજા

યાતિ સ્વ નામમન્ત્રેણ રઘુનાથમપૂજત્ ॥૧૦॥ ચન્દનાક્ષતપુ-
 ન્યૈશ્ચ ધૂપદીપનિવેદનૈઃ । તમભ્યર્ચ્ય તદુચ્છિષ્ટમુપાયુક્ત ન ચેત-
 રત્ ॥૧૧॥ રામનામજપં કર્તું તુલસીકાષ્ઠમાલિકામ્ । શુચિર્મૂતઃ
 કરે દક્ષે દધાતિ સ્નાનુવાસરમ્ ॥૧૨॥ સ્નાતઃ કૃતોર્ધ્વપુન્ડ્રોઽસૌ
 રામકૂટપ્રદક્ષિણામ્ । ચાલોઽપ્યનાકુલશ્ર્વકે જનયજ્ઞનવિસયમ્
 ॥૧૩॥ જન્મસ્થાને પ્રતિદિનં લક્ષ્મણસ્ય ચ તીર્થકે । વિદ્યાકુળઢા-
 દિષુ દ્રઘું રામમૂર્તીઃ સ્વ યાતિ સઃ ॥૧૪॥ રામસ્ય દર્શનં કૃત્વા તં
 પ્રણમ્ય ચ દળ્ડવત્ । રામાયણશ્રુતિજ્ઞાતતન્માહાત્મ્યો નુનાવ સઃ
 ॥૧૫॥ યોઽહલ્યાં નિજકર્મણૈવ મહર્તી પ્રાપ્તાં ગતિં દુર્વિધાં દીનાં
 ગૌતમયોષિતં નિપતિતાં નિઃસાધનાં કામને । સદ્યોઽમોચયદાત્મ-

દેવને નિવેદન કરેલા અઘાદિકનો ઉપભોગ ક્યારેય પણ કરતા નહિ. અર્થાત્
 પ્રતિદિન સરયૂસરિતામાં સ્નાન કરવું, શ્રીરામચંદ્રનું પૂજન કરવું અને નિવે-
 દિતાવશિષ્ઠીજ શરીરધારણ કરવું, આવુંજ એમણે બાળપણથીજ વ્રત
 રાખ્યું ॥૧૦-૧૧॥ અતિપવિત્ર એવા આ શ્રીહરિનો જમણો કર રામનામ
 જપવામાં ઉપયોગિની તુલસીમાળાથી સમલંકૃત હમેશાં સદા શોભતો હતો
 ॥૧૨॥ આ શ્રીહરિ બાહ્ય અવસ્થામાં રહ્યાછે તોપણ ક્ષુધા તૃપાથી બીલકુલ
 નહિ બ્યાકુળ થઈને, દરરોજ સરયૂમાં સ્નાન કરી ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરી રા-
 મકૂટ નામે સ્થાનવિશેષની પ્રદક્ષિણા કરતા અને તેથી જનોને ચિત્તમાં બહુ
 વિસ્મિત કરતા હતા ॥૧૩॥ વળી આ બાળહરિ શ્રીરામચંદ્રજીના જન્મસ્થાન
 નામના સ્થાનવિશેષમાં તથા લક્ષ્મણઘાટ નામના સરયૂના આરામાં તથા
 વિદ્યાકુંડ અને સૂર્યકુંડ આદિક સ્થાનોમાં શ્રીરામચંદ્રજીની મૂર્તિઓનાં દર્શન
 કરવા લક્ષ્મીથી દરરોજ જતા હતા ॥૧૪॥ પ્રતિદિન પ્રત્યેક મંદિરમાં જઈને
 શ્રીરામમૂર્તિઓનાં દર્શન કરી તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરી શ્રીરામાયણના
 શ્રવણથી રામનો મહામહિમા જાણીને તેમની સ્તુતિ કરતા હતા ॥૧૫॥

સ્તુતિનો પ્રકાર આઠ શ્લોકથી કહેછે—તેમાં આ શ્લોકથી શ્રીરા-
 મના પાવનપણાને સૂચવનારા અહલ્યાશાપવિમોચનને અનુસ્મરણ કરેછે—
 શિલાશરીરની સંપ્રાપ્તિરૂપ મહતી (સોએ સો ઉપાય કરતાંપણ ન નિવૃત્ત

પાદકમલસ્પર્શેન તં પાવનં રામં જીવહિતં ભજેતિકરુણં નિર્હેતુ-
કોપક્રિયમ્ ॥૧૬॥ યો વા તામસહિંસજાતિજનિતં કૂરં નિષાદા-
ધિપં ઘોરારણ્યવિહારિણં પશુસમં નૃણાં ચ હીનં ધિયા । પ્રેમ્ણા

થાય એવી) દુર્ગતિને પોતાના પતિ ગૌતમમુનિના શાપમાં હેતુભૂત ઇન્દ્ર-
સંગરૂપ પોતાના પાપકર્મથી પામેલી ગૌતમપત્ની અહલ્યાને જેમણે પોતાના
ચરણારવિંદના સ્પર્શથીજ તત્કાળ મુકાવી છે, એટલે જેના ચરણરજના સ્પ-
ર્શથીજ શિલાશરીરને સમારંભ કરનાર મહત્તર પાપ પ્રક્ષીણ થઈ ગયું
માટે જે રામ પરમપાવન છે, વળી વિપ્રાદિ વર્ણવિશેષ કે બ્રહ્મચર્યાદિ
આશ્રમનાં ચિહ્નવિશેષ કે શમદમાદિક વૃત્તવિશેષની નહિ અપેક્ષા રાખીને
શિલાશરીરવાળાપણુ જીવનું પરમ કલ્યાણ કર્યું માટે જે રામ જીવમાત્રના
હિતાવહ છે. વળી 'આ અહલ્યા બીયારી દુર્ગતિને પામી છે, શાપમાંથી
મુક્ત થાય એવું સાધનપણુ તેનાથી થાય એવું નથી અને નિર્જન વનમાં
એકલી પડી રહી છે' એમ મનમાં કંઈના લાવીને અહલ્યાને શાપમાંથી
મુકાવી માટે જે રામ કંઈના નિધિ છે. આવા અપૂર્વ ઉપકારથી પોતાનેતો
કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. તેમ બે હાથ બેડવા જેટલાપણુ ઉપાયનું
અનુષ્ઠાન અહલ્યાનું નથી. તેનું દીનપણુંજ એક સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ હતું,
તેના દીનપણુની નિવૃત્તિરૂપ તેનું પરમ પ્રયોજન સિદ્ધ કરી આપ્યું.
પોતાનેતો તેમાં કશું પ્રયોજન નથી, માટે જે રામ કાંઈપણુ પોતાના
પ્રયોજન વિના ઉપકાર કરનારા છે. એ રીતે પાવન-સર્વપાપનિવર્તન
કરીને પવિત્ર કરનારા, સર્વ જીવોનું પરમ હિત કરનારા, કંઈના નિધિ-
રૂપ, કાંઈપણુ પોતાના કારણ વિના બીજાનો મહાઉપકાર કરવાના સ્વભા-
વવાળા એવા તે શ્રીરામને હું કાય વાણી મનથી લખું છું ॥૧૬॥ હવે શ્રી-
રામના સ્નેહાતિશયરૂપ સૌશીલ્યની સીમા કહે છે-ધક્ષિણકુકુળના ભૂષણરૂપ
અને શ્રી (લક્ષ્મી)ના ભૂષણરૂપ રામ ક્યાં? અને વ્યાધ (પારાધી) જાતિમાં
જન્મેલો ગુહ ક્યાં? અનેનું બહુ અંતર છે. વ્યાધજાતિ તામસી-તમોગુણ-
પ્રધાન અને હિંસા-હિંસા કરવાના સહજ સ્વભાવવાળી છે. વળી કૂરતા
એજ એની પ્રકૃતિ છે. ઘોર (કૂર) ગહન અરણ્યમાંજ વિહરણુશીલ હોવાથી

સમ્પરિષ્વજે કરુણયાઽનાદત્ય જાત્યાદિ તં રામં ॥૧૭॥ સીતા-
દ્રોહકરં સુરેન્દ્રતનયં કાકાકૃતિં વિશ્રતં વધ્યં ચાપિ શરેણ સર્વ-
ભુવનેષ્વભ્રામયદ્યઃ પ્રભુઃ । આન્તં શોકહતં ચ તં સ્વશરણં પ્રાપ્તં

અન્યસંગથીપણુ કરતાજી વિશેષ હોય છે. વળી આ વ્યાધબતિ મનુષ્યને
યોગ્ય એવી મતિએ વિહીન અને કેવળ પશુપ્રાયજી છે, આવી વ્યાધબ-
તિમાં જન્મેલા લિહોના અધિપતિ ગુહરાબને ઈક્ષ્વાકુકુળના અલંકારરૂપ
એવાપણુ જે રામ ‘આતો અતિનીચ પારાધિ બતિનો છે’ એવી બતિભેદની
નહિ પર્યાલોચના કરીને, કુળથી વૃત્તથી ગુણથી વિભવથી અને વિદ્યાથી
પોતાને સમાન હોય તેનેજ જેમ એમ પ્રેમથી બે આહુમાં ઘાલીને મળ્યા
હતા-લેટ્યા હતા (આજ સૌશીલ્ય કહેવાય. જે પરનો બાલાદિ અપકર્ષ
નહિ ગણીને, મંદો (મૂઢો)નેપણુ ‘આતો મારો છે’ એમ માનીને, તેની સાથે
લેશપણુ અંતર નહિ રાખીને, તેનોજ એક સંશ્લેષ કરવાનો સ્વભાવ એજ
સૌશીલ્ય છે. આવા મંદમાં પણુ આત્મીયપણુની ભાવના થવામાં કારણુ શું ?
તો કેવળ કંઠણુજ છે. કંઠણુને લીધેજ આત્મીયપણુની ભાવના ભગવાન
કરેછે. કેમકે તે ગુહે અદ્ય ગંગાતરણુ સાધન સંપાદન કરી આપ્યું તેને
પણુ મહત્તર માનીને તેનાં સકળ સાંસારિક દુઃખ ટાળવાની ઇચ્છા કરી,
ભગવાનના પરિવ્વંગના પાત્રભૂત જે જન થાય તે દુઃખસંબંધનો પાત્રભૂત
નજ થાય) એવા પરમ પાવન, જીવહિતાવહ કંઠણુનિધિ નિષ્કારણુ ઉપકાર
કરનારા શ્રીરામને હું ભજુંછું ॥૧૭॥ પોતાના પાદમૂળમાં પડવામાત્રથી
મહાઅપરાધોને વિસ્મરણુ કરીને, તેના રક્ષણુમાં પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ ગુણ-
વિશેષ કહેછે—જયંત ઇન્દ્રનો તનય હતો, એને ગર્વ આવી જવાનું આજ
પુરતું નિમિત્ત હતું, જે ગર્વને લીધે સતી સીતાનો પણુ માંસલોલથી સ્ત-
નમાં ચંચુપ્રહારરૂપ મહાદ્રોહ કર્યો હતો. જે તમારા ભયને લીધેજ કપટથી
કાકની આકૃતિ કરીને પાસે આવીને સીતાના દ્રોહમાં પ્રવર્ત્યો હતો. આવા
કારણુથી તુરંતજ આણુથી વધ કરવા લાયકજ બન્યો છે તોપણુ અને
તેને સંહારવા સ્વયં સર્વથા સમર્થ હતા તોપણુ તત્કાળ પ્રાણુ હરી લે એવું
શસ્ત્ર જોરથી નહિ મુકીને તત્કાળ નહિ હણતાં વાર લગાડે એવું ઢીલું શસ્ત્ર

મુમોચૈવ તં રામં ॥૧૮॥ જાત્યા હીનતમાં સ્ત્રિયં ચ શબરીં કોલી-
રવન્તીમપિ જ્ઞાત્વા સ્વેક્ષણમિચ્છતીં કરુણયા તસ્યૈ નિજં દર્શનમ્ ।

મારવા માટે મુકયું. કાળવિલંબનો લાલ મળતાં ક્રોધ શરણુ (રક્ષક)ની શોધ કરવાની લાલસાથી આખી ત્રિલોકીમાં જ્યાં ત્યાં વેગથી રખડરખડ કર્યું પણ કોઈપણ શરણુ નહિ મળવાથી શોકવેગને લીધે હતપ્રાય થઈ જતાં પાછો આવીને આપના ચરણમૂળમાં જ પડ્યો. આવા મહા અપરાધી જ-
યંતને ‘આતો શરણુ આવ્યો’ એમ માનીને જ કેવળ કડ્ડણાથી આણલય-
માંથી મુકાવ્યો. આવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કડ્ડણાસાગર સ્વકારણ-
વિના ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું લજ્જા છું ॥૧૮॥ લજ્જો ઉપર લગ-
વાનની અનન્યા પ્રીતિ છે તેનું અનુસ્મરણ કરેછે—જે આપ લવ બ્રહ્મા-
દિકોએ પણ અભિગમ્ય (સન્મુખ આવવા યોગ્ય) છો તથાપિ પોતાના
લક્ષ્મણનોની સન્મુખ ગતિ કરોછો. કેમકે જે તમો પોતાનું દર્શન કરવાની
લિપ્સાવાળી શબરી લિલડીને જાણીને પોતે તેના નિવાસસ્થાનમાં પધાર્યા
અને પધારીને તેને ઇષ્ટિત દર્શન આપ્યું, જાતિ-વૃત્તિ વિગેરેથી અતિ નીચ
એવી પણ શબરીની નીચતા તેને ત્યાં સ્વયં ગમન કરવામાં તમોને બીલકુલ
પ્રતિકૂળ થઈ નહિ, ઉલટી અનુકૂળ થઈ (જે જાત્યાદિકની નીચતાને લીધે
‘હું તો આક્રિયન અનન્યગતિ છું માટે શ્રીરામનાં દર્શન મને ક્યાંથી થાય’
આવા અનુસંધાનના અતિશયથી શબરીને આપને વિષે લક્ષ્મિરસ વૃદ્ધિ
પામી ગયો હતો. જાત્યાદિકના અપકર્ષનું અનુસંધાન લક્ષ્મિરસની પુષ્ટિમાં
પ્રથમ ઉપયોગનું છે. જાત્યાદિકના ઉત્કર્ષવાળા બ્રહ્મર્ષિઓમાં જેવી જ્ઞાન-
નિષ્ઠા છે તેવી લક્ષ્મિનિષ્ઠા બહુધાપણે પ્રસિદ્ધ નથી. તેતો ‘અમેતો જાતિ,
કુળ, વિદ્યા, વૃત્ત વિગેરેની સંપત્તિવાળા છીએ અથવા તેની યોગ્યતાવાળા
છીએ’ આવી અભિમતિવાળા અનુસંધાનથી લક્ષ્મિરસ તેમને પ્રાપ્ત થતો
નથી. લક્ષ્મિરસતો જાત્યાદિકના અપકર્ષને લીધે આક્રિયન્યાદિકના અનુ-
સંધાનથી સહજમાં થાય છે) કેવળ તેના નિવાસસ્થાનમાં પધાર્યા એટ-
લું જ નહિ પણ ઘોરડીયોને સાચવતી તે ભીલડીએ ફળની મધુરતા પ-
રીક્ષા કરવા આખીઆખીને ‘આ ફળતો લગવાનને લાયક છે’ એવા કમથી

યોડદાદાડડશ ચ તત્ફલાનિ મુદિતસ્તં જાનકીવલ્લભં રામં ॥૧૯॥
તિર્યગ્યોનિસમુદ્ગવસ્ય પલલાહારસ્ય યઃ પક્ષિણો ગૃધ્રસ્યાપિ જટા-
યુષો વ્રતતપોદાનૈર્વિહીનસ્ય ચ । ચક્રેડન્યાં સકલાં ક્રિયાં સુત ઇવ
પ્રીત્યા સ્વતાતસ્ય તં રામં ॥૨૦॥ સુગ્રીવં નિજવન્ધુભીતમગૃહં શા-
સ્વામૃગાણાં પતિં દૃષ્ટ્વા સ્વં શરણં ગતં કથમપિ પ્રીત્યા સ્વસન્ધ્યેડ-

વીણી રાખેલાં તેણીએ ભાવથી નિવેદન કરેલાં બદરીફળ તમો 'રસો વૈ સઃ
રસં હ્રેવાયં લબ્ધ્વાડનન્દી ભવતિ' એ રીતે રસમય છો તથાપિ બાણે પૂર્વે
કોઈ દિવસ રસ નહિ ચાખ્યો હોય એવા રસાસ્વાદથી બહુ હર્ષિત થઈને
જન્મ્યા હતા. એવા જાનકીવલ્લભ પરમપાવન, સર્વજીવહિતાવહ પરમ
કૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૧૯॥ ધર્મપ્ર-
વર્તક ધર્મતત્ત્વવેત્તા જે શ્રીરામની પિતૃભક્તિ અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે
'આતો મારા પિતા દશરથનો સખા છે' એટલું જાણવામાં જ નીચ પક્ષિ-
જાતિમાં, તેમાં પણ કેવળ માંસાહારી ગૃધ્ર જાતિમાં જન્મેલા એવાપણ
જટાયુવિષે પિતાની માફકજ જેમણે વર્તન કર્યું હતું. અને તે જટાયુ મ-
રણ પામતાં મરણ પામેલા પિતાની પેઠેજ દાહાદિ સમય અંત્યસંસ્કાર
પણ પ્રીતિથી કર્યો હતો. મત-તપ-દાનાદિકે રહિત એવા પણ આ જટા-
યુનો આ અંત્યસંસ્કાર પિતૃમેધવિધાનથી નહિ પણ બ્રહ્મદર્શિઓને જે
બ્રહ્મમેધપ્રકારથી દાહાદિ ક્રિયા કરવામાં આવેછે એવા ઉત્તમ વિધા-
નથી કર્યો હતો. 'મારા પિતા દશરથનો સખા છે' આટલાજ સંબંધથી
જટાયુ પક્ષિમાં ભગવાનને પ્રેમાનુબંધ થયો. એવો પ્રેમાનુબંધજ અંત્યસં-
સ્કાર કરવામાં કારણ થયો. એવા પરમપાવન, જીવહિતકારી, કૃષ્ણાનિધિ,
નિર્હંતુક ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૨૦॥ જે શ્રીરામની સ-
રલતા અહો-આશ્ચર્યરૂપ છે, કેમકે ક્ષુદ્ર શરણાગત હોય એનેપણ પોતાનો
સખા કરી દેછે. જે શરણાગત હોય તેતો પોતાથી કનિષ્ઠ હોવાથી કેવળ
રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે પણ સખા કરવા યોગ્ય નથી. શરણાગત જે જાતિ-
કુળ-વિદ્યા-ગુણ-વિભવ-વિગેરેથી સમાન હોય તો કદાચિત્ સખાપણું ઘટે,
શરણાગત આ સુગ્રીવ તો જાતનો વાનર છે 'આ વાનરતો જેવો તેવો કોઈ

કરોત્ । હત્વા વાલિનમાશુ ચૈનમદધાત્સ્વીયે પદે યશ્ચ તં રામં ॥૨૧॥ શત્રોરપ્યનુજં નિશાચરમપિ પ્રાપ્તં સ્વપાદાન્તિકં દૂરાદ્વીક્ષ્ય વિભીષણં પ્રમુદિતસ્તત્સમ્મુખં ચૈત્ય યઃ । હસ્તાભ્યાં પરિરબ્ધવાનિવ

વાનર નહિ પણ શાખામૃગમાત્રનો અધિપતિ હતો, વળી ‘આનાથી સી-
તાશોધ રાવણુમારણુ વિગેરે કાર્ય સિદ્ધ થશે’ એમ જાણીને એને રામે સખા
કયો હતો ?’ એમ પણ નહિ, કેમકે તેતો અગૃહ હતો. એટલે રાજ્યમાંથી
બ્રહ્મ થએલો, એટલુંજ નહિ પણ રહેવા માટે એને ઘરમાત્ર પણ હતું નહિ.
બ્રાતાના લયને લીધે પોતે ઘરનો પરિત્યાગ કરીને જ્યાં ત્યાં રજળતો હતો,
કશું પણ ઠેકાણું ન હતું. આવા બળહીન સુગ્રીવથી શ્રીરામને પોતાના કાર્યની
સિદ્ધિની સંભાવના પહેલેથી શી રીતે થાય ? નજ થાય. માટે ‘આતો અ-
નન્ય શરણાગત છે’ એમ કેવળ પ્રીતિથીજ સુગ્રીવને સખા કયો હતો. ક-
રેલી પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે તત્કાળ વાલીને મારીને તે સુગ્રીવને તેના રાજ્યમાં
સ્થાપન કયો (ગાદીએ બેસાડ્યો) સુગ્રીવના કરતાં વાલી પ્રબળ હતો અને
તેનાથી પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો સંભવ પોતે જાણતા હતા પણ તેની
ઉપેક્ષા કરીને સખા શરણાગત સુગ્રીવનોજ પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. એવા પા-
વન, જીવહિતાવહ, મહાકાકાદિષ્ટિક, નિર્હતુક ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું
લજ્જા છું ॥૨૧॥ જે શ્રીરામની શરણાગતસંરક્ષણરૂપ મહાદીક્ષા (વ્રત) અનુ-
પમ અહો (આશ્ચર્યરૂપ) છે. નિશાચરો (રાક્ષસો) વિશ્વાસ કરવા લાયક
નથી. વિભીષણુ તો જાતિથી નિશાચર હતા. કેવળ નિશાચરત્વમાત્ર નહિ,
કિંતુ રિપુ રાવણુના પક્ષના હતા. કેવળ તેના પક્ષના હતા એટલુંજ નહિ
પણ તેના નાના ભાઈ હતા. આવા રાક્ષસનો વિશ્વાસ કેમ કરાય ? અને કેમ
રક્ષણુ કરાય ? આતો વધ કરવા યોગ્યજ છે. વળી સમય પણ ખીલે કોઈ
નહિ પણ સંઘામનો હતો. તથાપિ વિભીષણુને પોતાના ચરણારવિંદની સ-
મીપભૂમિમાં આવતા દૂરથીજ દેખીને, સુગ્રીવ વિગેરે સંઘામના કારભા-
રીઓના યુક્તિયુક્ત વચનથી ના કહ્યા છતાં પણ તેમનું વચન નહિ ગણીને,
‘શરણાગતનું પરિરક્ષણુ કરવું એતો સજ્જનોનો સદ્ધર્મ છે’ એવું કહી વિ-
ચારીને આનંદ પામીને તેમની સન્મુખ સ્વયં પધારીને, બ્રાતા લક્ષ્મણજી-

નિજં સૌમિત્રિમેવાશુ તં રામં ॥૨૨॥ યત્સ્મૃત્યાપિ શુભં ભવેન્નહિ
નૃણાં તાન્કીશક્રક્ષાનપિ પ્રીત્યા વૈદિકમન્ત્રવચ્છુચિતરાન્ યોઽત્રા-
કરોત્સ્વાશ્રયાત્ । અન્યાંશ્ચાપિ બહૂનતારયદિતો જીવાન્મવાગ્ધેર્હિ
તં રામં ॥૨૩॥ બદ્ધાજ્જલિપુટો નિત્યમિત્થં સ્તૌતિ સ્સ રાઘવમ્ ।
ગૃહમેત્ય સ ચાધ્યૈત વેદાજ્ઞાન્યેવ ભૂસિપ ! ॥૨૪॥ નામ કુર્વન્ ગુ-
ણાનાહ માર્કણ્ડેયોઽસ્ય યાત્રપ ! । અનુભૂયન્તે સ્સ સર્વે તે ધર્માદિ-
ભિરજ્જસા ॥૨૫॥ યોગીન્દ્રસ્પૃહણીયૈઃ સ્વૈર્નિયમૈર્બાલ્ય ઇવ ચ । સ-
ર્વલોકપ્રસિદ્ધોઽભૂત્પિત્રાદેરપિ સોઽધિકમ્ ॥૨૬॥ બાલ્યેઽવનં તવ

નેજ જેમ એમ બે બાહુમાં ઘાલીને તત્કાળ ભેટ્યા હતા. એવા પરમપા-
વન, સર્વ જીવના હિતેચ્છુ, પરમકાર્ણિક, પોતાના સ્વાર્થ વિનાજ ઉપકાર
કરનારા એવા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૨૨॥ વાનરજાતિ અને રીંછજાતિનું
સ્મરણપણ મનુષ્યોને અમંગળ કરનાર પ્રસિદ્ધ છે. આવી નીચ જાતિઓ-
નુંપણ જેમ અશુચિ અને અમંગળોનું પણ વેદના સંબંધથી શુચિ (પવિત્ર)
પણું થાય છે તેમ જ શ્રીરામે પોતાના સંબંધથીજ અતિશય પવિત્રપણું અને
મંગળપણું પ્રીતિથી આ લોકમાં કરી દીધું છે. વળી જ શ્રીરામે પશુ-પક્ષી
સ્થાવર યોનિના પણ અનેક જીવો સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધાર કર્યા છે.
એવી રીતે સર્વને પરમ પાવન કરનારા, સર્વના સકળ દુઃખને પ્રશમન
કરી નિઃશ્રેયસરૂપ પરમાનંદ આપનારા શ્રીરામને હું ભજું છું ॥૨૩॥

હે ભૂમિપ ! બાળ શ્રીહરિ એવી રીતે દરરોજ બે કરકમળ જોડીને શ્રી-
રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરતા હતા અને મંદિરોમાંથી ઘેર આવીને પૂર્વોક્ત
વેદનાં અંગોને ભણતા હતા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! નામકરણ કરતાં માર્કંડેયમુનિએ
આ શ્રીહરિના જે ગુણગણો ભાખ્યા હતા તે તમામ ગુણોનો ધર્માદિકને
તત્ત્વથી સાક્ષાત્ અનુભવ થવા લાગ્યો ॥૨૫॥ આ શ્રીહરિ મોટા મોટા
યોગિઓએ પણ સ્પૃહા કરવા યોગ્ય એવા પોતાના પૂર્વોક્ત પ્રાતઃસરયૂ-
સ્નાનાદિક નિયમોને બાલ્ય વયમાંજ આચરવાથી પિતાઆદિકથી પણ
વિશેષ વિખ્યાતિ અખિલ લોકમાં પામ્યા હતા ॥૨૬॥ ‘દશ દિવસ પણ
નહિ વીતેલા એવી અતિ બાલ્ય વયમાં તમારી સાક્ષાત્ માફતિએ કોટરા

ચકાર હિ રાક્ષસીભ્યઃ સાક્ષાન્મરુત્સુત ઇતિ ત્વમિહાદરેણ । સમ્પૂ-
જયેસ્તમિતિ તં પિતરાવશિષ્ટં ભક્ત્યા તદાચરતિ ચ સ્સ સ માન-
યંસ્તૌ ॥૨૭॥ યે કેચનાસ્ય સુકૃતપ્રિયનન્દનસ્ય પૌરાઃ સમાગમ-
મકુર્વત વાલકાસ્તાન્ । પ્રહ્લાદવત્સ કિલ શિક્ષયતિ સ્સ ધર્માન્
શ્રીવિષ્ણુપૂજનમુક્ષાનશિલાન્નરેન્દ્ર ! ॥૨૮॥ સર્વેઽપિ તે સવયસો-
ઽસ્ય હરેઃ પ્રતાપાદિક્રીડનં શિશુકસમ્મતમાશુ હિત્વા । કૃષ્ણૈક-
ભક્તિનિરતાઃ સનકાદિસામ્યં પ્રાપુઃ સચિત્રમુદમીયુરતસ્તદીયાઃ
॥૨૯॥ પ્રબલતરવિરક્તિર્બાલ્ય ણવાત્મનિષ્ઠો વિષયરસવિતૃષ્ણસ્ત્ય-

આદિક પિશાચણીયો થકી સારીરીતે રક્ષા કરી હતી માટે તેમો તેમની
પ્રીતિથી પૂજા કરો' આ પ્રકારે પોતાના માતા પિતાના કહેવાથી તેમના
વચનને વિશેષ માન આપીને પોતે પ્રીતિથી માફતિનું પૂજન કરવા લાગ્યા
॥૨૭॥ હે નરેન્દ્ર ! જે કોઈ પુરવાસી બાળકો ધર્મદેવના પરમપ્રિય પુત્ર
અથવા ધર્મ પ્રિય જેમને છે એવા સાત્ત્વિકોને પરમ આનંદ આપનારા આ
શ્રીહરિનો ક્રીડનાદિલાવથી પણ સમાગમ કરતા હતા, તે બાળકોને આ
બાળહરિ પ્રહ્લાદનીપેઠે વિષ્ણુપૂજન-સ્મરણ વિગેરે સર્વ લાગવતધર્મો
શિખવવા લાગ્યા ॥૨૮॥ સમાન વયના તે સર્વેપણુ સખાઓ આ શ્રીહ-
રિના પ્રતાપને લીધે બાળકોએ પોતાની અવસ્થાને અનુસારે અંગીકાર
કરાતી સંતાહુકડી-સેતુબંધ-નેત્રબંધ વિગેરે વિવિધ રમત ગમતોનો તત્કાળ
તદન ત્યાગ કરી દઇને, કૃષ્ણની એક ભક્તિમાંજ પ્રીતિયુક્ત થઇને, બ્રહ્માના
પુત્ર સદા શિશુવેષધારી સનકાદિકના સમાનપણાને પામી ગયા, તે બાળ-
કોના માતાપિતા આદિક સંબંધિજનો પોતપોતાના બાળકોનું આવું અતિ
વિલક્ષણ ચરિત્ર નિરીક્ષણ કરીને આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રહર્ષને પામ્યા ॥૨૯॥ આ
શ્રીહરિ શબ્દાદિ વિષયરસમાં તેના દોષદર્શનથી લેશપણુ તૃષ્ણાએ રહિત,
માટેજ કોઈ પણ વિષમ દેશકાળાદિકથી ન ટળી જાય એવા દૃઢમૂળ
અતિતીવ્ર વૈરાગ્યવાળા, માટેજ ક્રીડાનેજ યોગ્ય એવા બાહ્ય વયમાંજ
આનંદમય સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠાને પામેલા, માટેજ ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરી
દેવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા થયા હતા. પણ પોતાને અતિ ઇર્ષિસત એવા

કુકામો ગૃહં સઃ । ઉપનયનમપેક્ષ્ય બ્રહ્મચર્યોપયુક્તં ન્યવસદિવ
સરસ્યામન્નપત્રં ગૃહેષુ ॥૩૦॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्म-
शास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिपौगण्डलीलावर्णननामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

સુવ્રત ઉવાચ—પુર્યાં વસન્નેવ રઘૂત્તમસ્ય તસ્યાં સદૈકાન્તિકધર્મ-
સંસ્યઃ । અનેકસાધૂત્તમસદ્ગુણાઢ્યઃ સ્તુત્યોઽભવત્સર્વજનૈસ્તુ ધર્મઃ
॥૧॥ दृष्ट्वा तस्मिन्सद्गुरोर्लक्षणानि प्रायः पौरा आश्रयं तस्य चक्रुः ।
धान्यैर्द्रव्यैर्वस्त्रभूषादिभिस्तं भूयोभूयः पूजयन्ति स्म दृष्ट्वा ॥२॥
ये तं प्रपन्नाः शरणं जनास्तान्स कृष्णमन्त्रं समुपादिदेश । धर्माश्च
पाल्यान्निजदेशिकास्यात् ये संश्रुतास्तानखिलान् यथार्हम् ॥३॥

નેષિક બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં ઉપયોગી ઉપનયનસંસ્કાર જે ગર્ભથકી આઠમે વર્ષે
પિતાએ કરવાનો છે તેની વાટ બેતા થકા, પાણીમાં પદ્મપત્રની પેઠે ઘરમાં
નિર્વેપપણે રહ્યા ॥૩૦॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणे हरि-
पौगण्डलीलावर्णननामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

અધ્યાય ૨૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! શ્રીરામચંદ્રજીની પવિત્ર પુરી અયો-
ધ્યામાં નિવાસ કરીને રહેલા તે આ ધર્મદેવ સદા એકાંતિક-સ્વધર્મ જ્ઞાન
અને વૈરાગ્યે સહિત એવી ભગવદ્ભક્તિરૂપ ભાગવતધર્મમાં અથવા સર્વ
જગત્ જેનું શરીર છે એવા પરમાત્માના અનન્ય આરાધનરૂપ ધર્મમાં
સ્થિતિવાળા, માટેજ અનેક શોભન ઉત્તમ દયા-સુશીલાદિ સદ્ગુણોએ
પરિપૂર્ણ અથવા સદાચારપરાયણ સાધુઓમાં ઉત્તમ એવા પુરૂષોના સદ્ગુ-
ણોએ પરિપૂર્ણ, માટેજ સર્વ કોઈજનોએ સ્તુત્ય-પ્રશંસનીય થયા ॥૧॥ ધર્મ-
દેવમાં સદ્ગુરુ-બ્રહ્મદર્શીનાં લક્ષણો નગરનિવાસી જનો બેઠને, મુમુક્ષાથી
બહુધાપણે તેમનોજ સમાશ્રય કરવા લાગ્યા, એટલે તેમને ગુરુ કર્યા અને
પછી પ્રહર્ષ પામીને પોતાના સદ્ગુરુ શ્રીધર્મદેવની ધન ધાન્ય વસ્ત્ર વિભૂ-
ષણ વિગેરેવેડે વારંવાર પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૨॥ ધર્મદેવે પોતાના ચરણ-
કમળના શરણને પામેલા જનોને ગુરુપરંપરાપ્રાપ્ત શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ
કર્યો અને તેને અનુસરતા પાળવાના આહિંસાદિ સર્વ ધર્મો જે ઉદ્ધવાવતાર

તદુક્તધર્મેષુ ચ વર્તમાનાસ્તે જ્ઞાનવૈરાગ્યવૃષોપપન્નામ્ । અનન્યભક્તિ
 વિદધુઃ પુમાંસો રાસેશ્વરીપ્રાણપતેર્નરેન્દ્ર ! ॥૪॥ કેચિત્સુરાપા અપિ
 તસ્ય સજ્ઞાજહુઃ સુરાપાનમથામિષાદાઃ । દૈવે ચ પિત્ર્યેઽપિ કથ-
 ચ્ચનાપિ સંસર્ગમપ્યાશુ જહુઃ પલસ્ય ॥૫॥ તદાશ્રિતા યે ગૃહિણસ્તુ
 તેષાં શ્રીવિષ્ણુયાગાદય एव यज्ञाः । हिंसाविहीना यवशालिदुग्ध-
 सितादिभिः शुद्धहविर्भिरासन् ॥६॥ તં શિશ્રિયુર્યે નૃપ ! સાન્નિ-
 કાશ્ચ તેઽપિ કતૌ કાપિ પશું તુ સાક્ષાત્ । નૈવાલભન્તાથ પપુર્ન
 વિપ્રાઃ સૌત્રામણીયાંશ્ચ સુરાગ્રહાંસ્તે ॥૭॥ નિજાશ્રયં કર્તુમભીચ્છ-
 તીસ્તુ યોષાઃ સમીક્ષ્યાથ સહસ્રશોઽસૌ । વિચારયામાસ ધિયા
 મનીષી હિતાવહઃ શિષ્યપરમ્પરાયાઃ ॥૮॥ શ્રેયાઙ્ઘ્રુમં વાપ્યશુમં

શ્રીરામાનંદ સહગુરૂથકી સાંભળ્યા છે તેનો યથાયોગ્ય ઉપદેશ કર્યો ॥૩॥
 હે નરેન્દ્ર ! સહગુરૂધર્મે ઉપદેશ કરેલા ધર્મોમાં વર્તતા તે પુરૂષો સ્વધર્મ જ્ઞાન
 વૈરાગ્યે સહિત, રાસેશ્વરી-રાધિકાના પ્રાણપતિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધી
 એકાંતિકી ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૪॥ સુરામદ્યનું પાન કરનારા પણ કેટ-
 લાક જનોએ ધર્મદેવના સહવાસથી તે સુરામદ્યપાનનો પરિત્યાગ કરી
 દીધો અને કેટલાક માંસ ભક્ષણ કરનારા જનોએ ધર્મના સમાગમથી દૈવ-
 કર્મ યાગાદિકમાં અને પિતૃકર્મ શ્રાદ્ધાદિકમાં પણ ક્રોધપણ પ્રકારથી
 માંસનો સંબંધપણ તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો અને સદા સદ્ધર્મપરાયણ થઈ
 ગયા ॥૫॥ ધર્મના ચરણસમાશ્રિત જે ગૃહસ્થો હતા તે પશુવિગેરેના વધે
 વર્ણત, યવ-ત્રીહિ-ગોદુગ્ધ-સાકર વિગેરે પવિત્ર હુતદ્રવ્યથીજ કરવા યોગ્ય
 શ્રીવિષ્ણુયાગ આદિક યજ્ઞો કરવા લાગ્યા ॥૬॥ હે નૃપ ! શ્રૌતકર્મમાં અધિ-
 કૃત એવા જે નિત્ય અગ્નિહોત્રી વિપ્રોએ ધર્મદેવનો આશ્રય કર્યો હતો
 તેઓ પણ ક્યારેયપણ શ્રૌત સોમયાગાદિ ક્રોધપણ યજ્ઞમાં અભદ્ધિ પ્રત્યક્ષ
 પશુને તો હણતાજ નહિ. અને તે વિપ્રો સૌત્રામણી યાગમાં કરવાપણે
 કહેલા સુરાપાનને પણ કરતાજ નહિ ॥૭॥ ત્યારપછી આ ધર્મદેવે પોતાના
 ચરણનો સમાશ્રય કરવાને ઇચ્છતી હબરોહબર સ્ત્રીઓને જોઈને, શિષ્ય-
 પરંપરાનું પરમ હિત કરવામાટે પોતાની ધર્મકાંત બુદ્ધિથી ડિચિત્ એવો

યદત્ર સમાચરેત્તદ્ધિ તદીયવર્ગઃ । અન્યથ્ચ લોકોઽપિ સમાચરેદ્ધે
તચ્છ્રેયસા કર્મ વિચાર્ય કાર્યમ્ ॥૧॥ સ્ત્રીણાં ગુરુત્વં ભુવિ કુર્વતે
યે તે શિષ્યભૂતાસુ પરાઙ્મનાસુ । વિશેષતઃ સ્વસ્ય વશાસુ તાસુ
ઘણા ભવન્ત્યેવ રતપ્રસક્તાઃ ॥૧૦॥ પુંસા પ્રસજ્ઞસ્તુ તતોઽઙ્મનાયાઃ
કસ્યાપિ હિ કાપિ ચ નૈવ યુક્તઃ । સ્ત્રિયા ભુજઙ્ગા ઇવ તન્નરેણ

વિચાર કર્યો ॥૮॥ તે વિચાર પાંચ શ્લોકથી કહેછે—જે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ હોય
તેણે ક્રિયામાણ કર્મ વિચારીનેજ કરવું, કેમકે વિચાર કર્યા વિના કરવા
માંડેલું કર્મ ક્યારેક પાપનો પ્રસંગ લાવનારૂં થાય, શ્રેષ્ઠ પુરૂષ જે કરે
છે તે અશુભ હોય તોપણ તેને ગતાનુગતિ કરનારા બીજા જનોપણ આચ-
રણ કરેછે. તે ગીતામાં કહ્યું છે—‘યદ્વદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । સ
યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે’. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે—‘યચ્છીર્ષણ્યા-
ચરિતં તદનુવર્તતે લોકઃ’ માટે શ્રેષ્ઠ પુરૂષે વિચારીનેજ કર્મ કરવું પણ
વિચાર્યા વિના એકદમ ન કરવું ॥૯॥ પૃથ્વી ઉપર જે પુરૂષો સ્ત્રીયોનું મંત્રા-
પદેશાદિ દીક્ષા આપવાપણે કરીને આચાર્યપણું કરેછે તે પુરૂષો સ્ત્રીયોનો
બહુ પ્રસંગ થતાં વિષયોનો વિક્ષોભ કરવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી, મન
પણ અતિચંચળ સ્વભાવવાળું હોવાથી, ઇન્દ્રિયો પ્રમાથિ (બળથી હરણ
કરનારા) સ્વભાવવાળાં હોવાથી અને શિષ્યભાવને પામેલી સ્ત્રીયોમાં
ગુરૂચરણસેવા સજવાનો સહજ સ્વભાવ હોવાથી પરિચર્યાપરાયણ થએલી
પરાંગનામાં વૈષયિક સુખાનુભવમાં વ્યાસક્ત થઈને વિશેષપણે નિશ્ચે ભ્રષ્ટ
થાયછે. એટલે સન્માર્ગમાંથી પતિત થઈને અધોગતિને પામેછે. તે વામન-
પુરાણમાં કહ્યું છે કે—‘ત્યાજ્યં ધર્માન્વિતૈર્નિત્યં પરદારોપસેવનમ્ । નયન્તિ
પરદારાસ્તુ નરકાનેકવિંશતિ’ ॥૧૦॥ માટે કસ્યાપિ—જીતેન્દ્રિય એવા
મુક્ત મુમુક્ષુનેપણ પોતાની ધર્મપત્ની થકી બીજા કોઈપણ સ્ત્રીયોનો કવાપિ-
ધર્મનો અવબોધ આપવો એ આદિક કલ્યાણકારક અર્થગૌરવમાંપણ સપ્રયો-
જન કે નિષ્પ્રયોજ લાપણાદિ પ્રસંગતો યોગ્યજ નથી, માટે મનુષ્યમાત્રે કાળી
સર્પિણી થકીજ જેમ એમ સ્ત્રીયોથકી ભય પામવો. ધર્મપ્રવર્તન માટે પ્રવર્તેલા
ગુરૂએ તો વિશેષપણે ભય પામવો, તે ભાગવતમાં ‘સજ્ઞં ન કુર્યાંપ્રમદાસુ

મેતવ્યમસ્યા ગુરુણા વિશેષાત્ ॥૧૧॥ સ્ત્રીણાં હિતં યસ્તુ ગુરુર્વિ-
ધિત્સુઃ સ કૃષ્ણમન્ત્રં નિયમૈઃ સહૈવ । સ્વયોષિતા તા ઉપદેશયેદ્રે
સ્વયં તુ નેક્ષેત ન ભાષયેત્તાઃ ॥૧૨॥ આસન્નસમ્બન્ધવતીસ્તુ યોષા
વિહાય નાન્યા ગુરુણા ચ દૃશ્યા । સ્પૃશ્યા ન ભાષ્યા ન ચ કુત્ર-
ચિદ્વે ધર્મો મહાનેષ ર્દં મતં મે ॥૧૩॥ इत्थं स निश्चित्य नरेन्द्र !
पत्न्या भक्तयोपदेशं समदापयत्ताः । सुवासिनीनां च विभर्तृकाणां
धर्मोश्च ताभ्योऽचकथयथार्हम् ॥१४॥ या योषितः शिष्यियुरत्र
भक्तिं स्वभर्तृनिष्ठाः कुलटासमा वा । ताः सर्वशोऽप्यस्य हरेः

જાતુ યોગસ્ય પારં પરમારુઘ્નુઃ । મત્સેવયા પ્રતિલક્ષ્યાત્મલાભો વદન્તિ યાં
નિરયદ્વારમસ્ય' 'સ્ત્રીપુંગવસઙ્ગ એતાદૃક્ સર્વત્ર ત્રાસમાવહઃ । અપીશ્વરાણાં
કિમુત્ત ગ્રામ્યસ્ય ગૃહચેતસઃ' ઇત્યાદિકૃતી કહ્યું છે ॥૧૧॥ માટે સ્ત્રીયોનું હિત
કરવા ઇચ્છતા ગુરુએતો સ્ત્રીયોને પોતાની પત્નીપાસેજ અધિકારને અનુ-
સારે આહિંસાદિ નિયમોએ સહિત કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કરાવવો. પોતેતો
સ્ત્રીયોસાથે બોલેજ નહિ તેમ જુવે પણ નહિ. આ નિશ્ચયનીજ વાત છે
॥૧૨॥ ગુરુએ સમીપ સંબંધવાળી સ્ત્રીયો થકી બીજી સ્ત્રીયોનો સ્પર્શ નજ
કરવો અને તેની સાથે લાવણપણ ન કરવું અને બેવીપણ નહિ. તે આ
ધર્મ ગુરુને અતિ અવશ્યનો અતિશ્રેષ્ઠ છે એમ મેં માનેલું છે. એટલે સર્વ-
શાસ્ત્રના હાર્દરૂપ આ સિદ્ધાંત મેં પ્રતિપાદન કરેલો છે માટે આમાં વિતંડાવાદ
વદીને કોઇપણ સંશય કરવો નહિ ॥૧૩॥ હે નરેન્દ્ર ! ધર્મદેવે આ પ્રકારે
બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરીને, પોતાની પત્ની પ્રેમવતી પાસે પોતાને શરણે આવેલી
અભાગીઓને મંત્રોપદેશ કરાવ્યો પણ પોતં નહિ. અને સંધવા વિધવા વનિ-
તાઓના ધર્મવિશેષોનો ઉપદેશપણ પત્નીદ્વારા યથાયોગ્ય કરાવ્યો. મહા-
ભારતમાં દેવનદી આદિક સ્ત્રીયોએ સ્ત્રીધર્મપ્રત્યે પુછેલા શિવજીએ પણ
પોતાની પત્ની પાર્વતી મારફતજ ધર્મોપદેશ તેમને કરાવ્યો છે. આ પ્રમાણ
આબાળતમાં બહુ લેવું ॥૧૪॥ આ લોકમાં પતિમાં નિષ્ઠાવાળી કે કુલટા એ-
વીપણ જે નારીઓએ ભક્તિના ચરણકમળનો આશ્રય કર્યો તે સર્વે મનની
મલિનતાએ રહિત થઇને પતિવ્રતાઓમાં પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠ ગુણવાળી થઈ ગઇ.

પ્રતાપાત્ પતિવ્રતાઃ સ્વાત્ગુણાં વમૂવુઃ ॥૧૫॥ સપોષ્યો નિવસં-
સ્ત્ર ધર્મઃ પ્રતિદિનં નૃપ ! । ષટ્કર્માણ્યાચરન્ કૃષ્ણમહાપૂજાં સ-
માચરન્ ॥૧૬॥ ન્યવેદયત્પ્રત્યહં ચ મહાનૈવેદ્યમુત્તમમ્ । કૃષ્ણાય
તસ્ય ચ મહાનીરાજનમકારયત્ ॥૧૭॥ કૃષ્ણજન્માષ્ટમીમુખ્યાન્યા-
ચચાર વ્રતાનિ સઃ । તેષુ જાગરણં ચક્રે કૃષ્ણસ્ય ચ મહાચનમ્
॥૧૮॥ ઉત્સવાનન્નકૂટાદીનાબ્દિકાન્ રાધિકાપતેઃ । મહન્દિરેવ
સમ્ભારૈઃ સોઽકરોત્તૃપતિર્યથા ॥૧૯॥ પ્રત્યબ્દં માસિ ભાદ્રે ચ ગણે-
શસ્ય મહોત્સવમ્ । ચક્રે શુક્લચતુર્થ્યાં સ મધ્યાહ્ને વિધિવન્નૃપ !
॥૨૦॥ આશ્વિનસ્ય ચતુર્દશ્યાં કૃષ્ણાયાં ચ મહોત્સવમ્ । મારુતેઃ
કુલદેવસ્ય પ્રત્યબ્દં વિધિનાઽકરોત્ ॥૨૧॥ અવતારચરિત્રાણાં શ્રી-

આમાં મૂળ કારણતો માનુષલાવ જેમણે ધારણ કર્યો છે એવા ભક્તિતનય
ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપજ છે. ભક્તિસમાશ્રય તો નિમિત્તમાત્ર છે ॥૧૫॥
હે નૃપ ! આવીરીતે તે અયોધ્યામાં ધર્મની સારી રીતે અભિવૃદ્ધિ કરતા
આ ધર્મદેવ પોતાના પત્ની-પુત્રાદિ પરિવાર સાથે રહીને સ્નાનસંધ્યાદિ
ષટ્કર્મોને પ્રતિદિન અરુપલિતપણે આચરતા થકા શ્રીકૃષ્ણની મહોપચા-
રોથી પૂજા યથાવિધિ કરતા હતા ॥૧૬॥ તેમાં શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન દુધપાક
જલેથી ખાંડના લાડુ વિગેરે ઉત્તમ મહાનૈવેદ્ય નિવેદન કરતા અને શ્રીકૃ-
ષ્ણનો અહુ દીવેયો પ્રકટાવીને ભગવન્મુખારવિદ નિહાળવાપૂર્વક આરતી-
વિધિપણ કરતા હતા ॥૧૭॥ તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે વ્રત-
વાસરોમાં યથાવિધિ તેતે વ્રતો જાગરણ-શ્રીકૃષ્ણમહાપૂજા કરવા પૂર્વક
કરતા હતા ॥૧૮॥ શ્રીકૃષ્ણના વર્ષોવર્ષ તેતે તિથિએ કરવાપણે કહેલા
અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવો સંપૂર્ણ મહાસામગ્રીથીજ મહારાજની માફક
કરતા હતા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! ધર્મદેવ વર્ષોવર્ષ લાદ્રપદમાસના શુકલપક્ષની
ચતુર્થીતિથિએ મધ્યાહ્નસમયે યથાવિધિ ગણપતિનો મહોત્સવ કરતા હતા
॥૨૦॥ અને પ્રતિવર્ષ આશ્વિનમાસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીએ કુળદેવ મા-
તિનો મહોત્સવ યથાવિધિ કરતા હતા ॥૨૧॥ સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણની અને
તેમના વરાહાદિ અવતારોની સકળકલ્યાણકારી ચરિત્રકથા પ્રતિદિવસ અપ-

કૃષ્ણસ્ય સતાં પતેઃ । અપરાહે પ્રતિદિનં કથનં સ્વયમાચરત્ ॥૨૨॥
 પઠનં પાઠનં ચૈવ સદ્વ્રન્થાનાં વિચિન્તનમ્ । યથાવકાશં મતિમા-
 ન્કરોતિ સ્થાન્વહં સ ચ ॥૨૩॥ इत्थं स्वधर्मनिरतो विजितान्तरारिः
 कृष्णप्रतापविगतासुरभूरिभीतिः । स्वस्थोऽवसत्सुतकलत्रयुतः
 स तत्र सद्ब्रह्मनि स्वशरणानिह वर्तयन् ॥२४॥ इति श्रीसत्संज्ञिजीवने
 नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मकृतस्त्रीपुरुषगुरुमर्यादादिनिरूपणनामै-
 कोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२५॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથોપનીતિં તનયસ્ય વિપ્રો વિધાતુમત્યુત્સુકમા-
 નસઃ સઃ । સમ્પાદયામાસ વિદેશતોઽપિ યથોક્તસમ્મારભરાનુ-
 દારઃ ॥૧॥ आहूय दैवज्ञममुं समर्च्य काश्मीरपुष्पाम्बरदक्षिणाभिः ।

રાહુ (બપોરપછી) સમયમાં શ્રોતા સ્વશિષ્યો સમક્ષ કરતા હતા ॥૨૨॥
 મહામતિમાન ધર્મદેવ પ્રતિદિન અવકાશને અનુસારે આત્મા પરમાત્માનો
 અવળોધ આપનારા શ્રીમદ્ભાગવત આદિક સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન-ચિત્ત-
 વન કરતા હતા ॥૨૩॥ હે રાજન્! આવી રીતે આ ધર્મદેવ નિત્ય સ્વવર્ણ-
 શ્રમધર્માનુષ્ઠાન પૂર્વક લગવાનના એકાંતિકપણમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, માટેજ
 કામક્રોધાદિ અંતરના અજીત અરિઓને જીતીને, માનુષલીલા જેમણે ચહણ
 કરીછે એવા સ્વસમીપમાંજ સદા વિરાજમાન પુત્રરૂપ શ્રીહરિકૃષ્ણના
 પ્રબળ પ્રતાપથી અમુરોના અધિકભયે રહિત થઈને, માટેજ પુત્ર-પત્ની
 પ્રમુખ પરિવાર સાથે સદા સંતુષ્ટ ચિત્ત થઈને, પોતે અનુષ્ઠાન કરેલા સધર્મ
 ભક્તિરૂપ ઉદ્ભવમાર્ગમાં પોતાના ચરણશરણને પામેલા પુરૂષોને પ્રવર્તાવવા
 પૂર્વક અયોધ્યાપુરીમાં સુમેથી નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૨૪॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે ધર્મકૃતસ્ત્રીપુરૂષગુરુમર્યાદાનિરૂ-
 પણનામૈકોનત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! ત્યારપછી વિપ્ર હરિપ્રસાદજી પોતાના
 પુત્ર હરિકૃષ્ણના ઉપનયનસંસ્કાર કરવામાટે અંતરમાં અત્યંત ઉત્સાહ
 પામીને મહાઉદારપણાથી તેમાં અપેક્ષિત સમગ્ર સામગ્રી દૂરદેશમાંથી પણ

ફલં નિધાયાસ્ય પુરઃ સરત્ત્વં પપ્રચ્છ પુત્રવ્રતબન્ધકાલમ્ ॥૨॥ સ
પ્રાહ ગર્ભાષ્ટમ એવ વર્ષે તપસ્યમાસેઽય તુ વર્તમાને । તિથૌ દશ-
મ્યાં ચ વિધૌ કુરુ ત્વં તિષ્ઠેઽજલગ્ને વ્રતબન્ધકર્મ ॥૩॥ નિશમ્ય
મૌહર્તિકવાક્યમિત્થં તદેવ જગ્રાહ સ નિશ્ચયેન । તતોઽલિખન્મ-
ક્કલપત્રિકાશ્ચ સ્વજ્ઞાતિસમ્બન્ધિસુહૃત્સલિભ્યઃ ॥૪॥ ત આયયુસ્તત્ર
સહોપહારા અનોરથાશ્વાદિવિચિત્રયાનાઃ । સાકં સુહૃત્પુત્રકલત્ર-
દાસૈઃ કૃષ્ણેક્ષણાત્યુત્સુકમાનસાશ્ચ ॥૫॥ સમ્ભાવયન્નેવ યથોચિતં
તાન્ સમ્મારમાહાર્યં મહાન્તમેવ । સ પુત્રમાફલ્યજભૂરિહર્ષો દદૌ

મંગાવી ભેળી કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ઉપનયનકાર્યમાં અતિશય ઉત્કંઠાવાળા તે
ધર્મદેવ જ્યોતિષિક કોઈ બ્રાહ્મણને બોલાવીને, કુંકુમ કુસુમ વસ્ત્ર વિભૂષણ
દક્ષિણા આદિકથી તેનું પૂજન કરીને, તેની આગળ રહેસહિત નાળીયેર
આદિક ફળ મુકીને, હુમારના ઉપનયનસંસ્કારસમુચિત શુભ મુહૂર્ત પુછવા
લાગ્યા ॥૨॥ પુછેલા ભેળી પંચાંગપત્રમાં ધરોળર ભેળને બોલ્યા કે-હે
ધર્મ! ગર્ભથી આજ આઠમા વર્ષમાં વર્તતા આ ફાગણમાસમાં શુકલ
પક્ષની દશમી તિથિએ સોમવારે પુણ્યનક્ષત્રમાં મેષ લગ્નમાં આ સુતનો
ઉપનયનસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. આવું મુહૂર્ત દૈવેચ્છાથી મળી આવ્યું
છે. માટે વિલંબ કરવાનો અવસર નથી, માટે જલદી કરો ॥૩॥ હે રાજન!
ધર્મદેવ આવું જ્યોતિષિકનું વચન સાંભળીને તેજ મુહૂર્ત લેવાનો નિશ્ચય
કરી, ઉપનયન શુભસંસ્કારનો સમય સૂચવનારી માંગલિક કુંકુમપત્રિકાઓ
લખી લખાવીને, પોતાના શાતિજનો, સંબંધિજનો, સુહૃદો, (હિતેષી) અને
સખાઓ ઉપર મોકલાવી ॥૪॥ મંગળપત્રિકાઓ જેમને પહોંચી છે એવા
શાતિ-સંબંધિ વિગેરે જનો ભેટસામગ્રીએ સહિત પોતપોતાના પુત્ર કલત્ર
મિત્ર ભૃત્યોને સાથે લઈને, ઘાડાં રથ ઘોડા પાલખી-મેના આદિક વિચિત્ર
વાહનોમાં બેસીને, ધર્મસુત શ્રીહરિનાં દર્શન કરવામાં અત્યંત ઉત્કંઠિત
મનવાળા થઈને અયોધ્યામાં ધર્મદેવને ઘેર આવ્યા ॥૫॥ આવેલા શાતિ-
સંબંધિજનોને યથાયોગ્ય સંભાવના કરતા થકા, સુતના માંગલિક કાર્યના
આરંભમાં ઉત્પન્ન થએલા હર્ષાતિશયથી ઘણી સામગ્રી મંગાવી ભેળી કરીને,

સ્વકેભ્યો નવવસ્ત્રભૂષાઃ ॥૬॥ સ આનયામાસ ચ દૂતવર્યૈર્દેશાન્ત-
રેભ્યો बहुमानपूर्वम् । विप्रांश्चतुर्वेदविदः सुशीलान् पौराणिकान्
शास्त्रविदः कर्वींश्च ॥७॥ તે તં દ્વિજેન્દ્રા મિહિરપ્રકાશાઃ પૌરાશ્ચ
વિપ્રા નિગમાગમજ્ઞાઃ । સ્વાચાર્યમુખ્યા મુનિગોમિલોક્તગૃહ્યેણ કર્મ
સ વિધાપયન્તિ ॥૮॥ મહાલ્યવાદ્યાનિ બહુનિ તસ્ય ગૃહેષ્વવાદ્યન્ત
દિવા ચ રાત્રૌ । જગુશ્ચ ગીતાનિ મનોહરાણિ સુવાસિનીનાં નિકરાઃ
સમેતાઃ ॥૯॥ પુત્રોપનીતાવધિકારસિદ્ધયૈ કાર્યસ્ય કૃચ્છ્રત્રિતયત્ર-
તસ્ય । વિપ્રઃ સ ધેનુત્રયદાનમાશુ ચકાર ભૂપ ! પ્રતિવિમ્બમેવ ॥૧૦॥
યત્કામચારાશનવાદમુખ્યદોષોપશાન્ત્યૈ તનયેન કાર્યમ્ । કૃચ્છ્ર-

મંગળકાર્યના આરંભમાં જ પોતાના સાતિ-સંબંધિ-સુહૃદ્-સખાઓ વિગેરેને
યથાયોગ્ય વિવિધ નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે આપ્યાં. (આવેલા સંબંધિઆ-
દિકને ધનવસ્ત્રાદિકથી દુર્બળ (ગરીબ) જાણીને તેઓ પોતાના દ્વારમાં સારા
શોભે એટલા માટે જ પ્રથમ જ નવીન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિક આપ્યાં, એવો
અભિપ્રાય છે) ॥૬॥ તે ધર્મદેવે ચાર વેદને જાણનારા સુશીલ વિપ્રો, પૌરાણિકો,
શાસ્ત્રીયો અને કવિઓ આ સર્વેને દેશદેશમાંથી ઉત્તમ દૂતો મોકલી મોક-
લીને બોલાવ્યા ॥૭॥ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી તે દેશાંતરમાંથી આવેલા વિપ્રો
અને નિગમાગમને જાણનારા પુરના વિપ્રોએ, કુળના આચાર્યને આગળ રા-
ખીને ગોલિલમુનિપ્રણીત ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે હુમારને ઉપવીત આપવા
ધર્મદેવપાસે ગૃહશાંત્યાદિ કર્મનો આરંભ કરાવ્યો. આચાર્યલક્ષણમાં યાજ્ઞ-
વલ્ક્યમુનિ 'સ ગુરુર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસૈ પ્રયચ્છતિ । ઉપનીય વદદ્વેવ-
માચાર્યઃ સ ઉદાહૃતઃ । એકદેશમુપાધ્યાય ક્લત્વિગ્યજ્ઞકદુચ્યતે' એમ કહે છે
॥૮॥ તે સમયમાં ધર્મના ઘરના આંગણમાં રાત્રિદિવસ માંગલિક વિવિધ
વિચિત્ર વાણંત્રો વાગવા લાગ્યાં. ટોળે મળેલી સુવાસિની સન્નારીઓ મનો-
હર મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. એરીતે આ ઉપવીતમહોત્સવ માંગલિક
વાદગીતપૂર્વક પ્રારંભાયો ॥૯॥ તે પછી ધર્મદેવે પુત્રના ઉપનયન સંસ્ક્રા-
રમાં પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધિસાઢ શાસ્ત્રમાં કરવાપણે કહેલાં ત્રણ કૃચ્છ્ર
મતોના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન તત્કાળ કર્યું ॥૧૦॥ હુમારના

ત્રયં તથ તથૈવ ઘેનુત્રયપ્રદાનેન પિતા ચકાર ॥૧૧॥ પૂર્વેશુરેવોપ-
નયાક્કર્મ સ માતૃપૂજાદિ ચકાર સર્વમ્ । નાન્દીમુખં સ્વસ્ત્યયનં
પ્રદાણાં શાન્તિ સદન્નૈર્દ્વિજતર્પણં ચ ॥૧૨॥ પ્રાતર્દશમ્યાં પુરતો ગૃ-
હસ્ય સમ્માર્જનાદૈરભિસંસ્કૃતેઽસૌ । સંસ્થાપયામાસ સમુદ્ગવાચ્યં
દુતાશનં સ્થણ્ડિલ આર્ચયન્ ॥૧૩॥ સ્વવેદશાસ્ત્રોચિતકર્મમાર્ગં
સ્વવંશધર્મં ચ વિદન્નશેષમ્ । દ્વિજાતિસંસ્કારવિધાનવિશ્વવિપ્રોક્ત-

કામચાર-કામવાદ-કામલક્ષણુ આદિક દોષની ઉપશાંતિ સાડ ઉપવીત
આપવાને યોગ્ય થએલા હુમારને શાસ્ત્રે કરવાપણે કહેલાં જે ત્રણ
કૃચ્છ્રપ્રતો તેનાપણુ પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ ગાયોનું દાન પોતાની પેઠે
પિતાએ અપાવ્યું (ઉપવીત આપનાર અને લેનાર બન્નેને તે કર્મમાં અધિ-
કાર સિદ્ધિમાટે પ્રાયશ્ચિત પ્રયોગરતમાં બૃહદ્વિષ્ણુએ-‘કૃચ્છ્રત્રયં ચોપ-
નેતા ત્રીન્ કૃચ્છ્રાંશ્ચ વદુશ્ચરેત્ । ગુરુર્દ્વાદશસાહસ્રં ગાયત્રીં ચ જપેત્તતઃ’
એમ કહ્યું છે. ‘ત્ર્યહં પ્રાતસ્ત્ર્યહં સાયં ત્ર્યહમદ્યાદયાચિતમ્ । ત્ર્યહં પરં ચ
નાશ્વીયાચ્છુદ્ધં કૃચ્છ્રં વિધીયતે’ એમ મનુએ કૃચ્છ્રપ્રતનું લક્ષણ કહ્યું છે.
તેના પ્રતિનિધિમાં પરાશરે ‘કૃચ્છ્રોઽયુતં તુ ગાયત્ર્યા ઉદવાસસ્તથૈવ ચ ।
ઘેનુપ્રદાનં વિપ્રાય સમમેતદ્વતુષ્ટયં’ એમ કહ્યું છે. ‘ઉદવાસોઽમુક્તવતોઽ-
હોરાત્રં’ એમ મહાર્ણવમાં કહ્યું છે) ॥૧૧॥ તે પછી ધર્મદેવે ઉપવીતને પહે-
લેજ દિવસે તે કર્મના અંગભૂત માતૃકાપૂજન, નાંદીમુખશ્રાદ્ધ, સ્વસ્તિવા-
ચન અને સૂર્યાદિગૃહશાંતિ કરાવી અને વિપ્રોને પ્રિય એવાં છો રસવાળાં
ભોજ્ય જમાડીને અતિ તૃપ્ત કર્યા ॥૧૨॥ તે પછી ધર્મદેવે દશમીને દિવસે
પ્રાતઃકાળમાં ઘરના આગલ્યા ભાગમાં વાળવું લીંપવું વિગેરે સંસ્કારથી અ-
ત્યંત શુદ્ધ કરેલા સ્થંડિલ (યજ્ઞ માટે શુદ્ધ કરેલી ઉચી નીચી નહિ એક
સરખી કરેલી જમીન-વેદિકા)માં સમુદ્ભુત નામના અગ્નિની સ્થાપના
કરીને તેની યથાવિધિ પૂજા કરી ॥૧૩॥ આ ધર્મદેવ સ્વયં પોતાનો સામ-
વેદ અને કૌથુમી શાખામાં યોગ્ય એવો સર્વ કર્મપ્રકાર અને કુળધર્મપ્રકાર
યથાર્થ જાણે છે તથાપિ ‘પોતાના પુરોહિત (ગોર)ને આગળ રાખીને ક-
રવું’ એવી પ્રાચીન પદ્ધતિને પાળવાપૂર્વક દ્વિજાતિસંસ્કારનો અનુષ્ઠાન-

રીત્યેવ ચકાર સર્વમ્ ॥૧૪॥ જ્ઞાતં ચ ભુક્તં કૃતકેશવાપં જ્ઞાતં જ-
નન્યા સમલક્ષ્ણં ચ । સ્વદક્ષભાગે વિનયોપવિષ્ટં સંસ્કારયામાસ
સુતં યથાવત્ ॥૧૫॥ આવદ્ય કટ્યાં કટિસૂત્રમેનં કૌપીનલ્પણં
પરિધાપ્ય ચાસૌ । યજ્ઞોપવીતં નવતન્તુશુદ્ધં કાર્પાસકં સ્મ ત્રિગુણં
દદાતિ ॥૧૬॥ ‘અગ્ને વ્રતે’ત્યાદિભિરાજ્યહોમં વિધાય નામ્યાદિ ત-
દક્ષમાર્યઃ । સ્પૃષ્ટ્વાઽવદન્નાદ્યદિનાદ્ધરાયાં ત્વં બ્રહ્મચારી ભવસીતિ
કૃણ્ણમ્ ॥૧૭॥ પ્રૈષાન્ ગુરુક્તાંસ્તનયાય ધર્મઃ સર્વાન્ યથાવત્સમ-
બૂબુધઞ્ચ । આઘેહિ નિત્યં સમિધઃ સુત ! ત્વં પ્રાતઃ સાયં યદિવૈવ
સાયમ્ ॥૧૮॥ આદૌ તથાન્તેઽશનકર્મણસ્ત્વં કુર્યાં અપોશાનવિધિં

પ્રકાર જાણનારા પોતાના વંશના વિપ્ર આચાર્યને આગળ રાખી તેના કહેવા
મુજબ સમગ્ર સંસ્કારકર્મ કર્યું ॥૧૪॥ હવે ઉપનયનસંસ્કાર પ્રકાર કહે
છે—પ્રથમ ભોજનનિમિત્તે જ્ઞાન કરાવી ભોજન કરાવીને, પછીથી મા-
થાના કેશ મુંડાવી તેની શુદ્ધિ નિમિત્તનું જ્ઞાન કરી કરાવીને, માતાએ વસ્ત્ર
વિભૂષણથી અલંકૃત કરેલા અને પોતાના દક્ષિણભાગમાં વિનયથી બેઠેલા
તે હરિકૃષ્ણ કુમારને ધર્મદેવે યથાશાસ્ત્ર સંસ્કાર કરાવ્યો ॥૧૫॥ કૃષ્ણ-
કુમારના કટિભાગમાં કટિસૂત્ર બાંધીને, કૌપીનનો કટકો પહેરાવીને, કપા-
સના ત્રણ ત્રણ તંતુઓથી કરેલી ત્રણ શેરોનું શુદ્ધ (અસ્પૃશ્યના સ્પર્શ
દોષે રહિત અથવા મંત્રથી પવિત્ર કરેલું માટે) યજ્ઞોપવીત ધર્મપિતાએ
પુત્રને પહેરાવ્યું ॥૧૬॥ ત્યારપછી આચાર્યે ‘અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં’ ઇત્યાદિ
મંત્રોવડે પાંચ આજ્યાહુતિથી હવન કરીને, બહુ શ્રીહરિના નાલિઆદિક
પાંચ અવયવોનો સ્પર્શ કરીને ‘આ દિવસને આરંભીને ધરાઉપર તમો બ્ર-
હ્મચારી થયા’ એમ તે કૃષ્ણ બહુને કહ્યું ॥૧૭॥ આચાર્યે બહુને કહેલા
‘સમિધમાઘેહિ, અપોઽજ્ઞાન, મા દિવા સુષુપ્તાઃ, કર્મ કુરુ’ આ ચારેય પ્રે-
રણોનો પિતાએ પુત્રને યથાર્થ-અર્થવિવેચન કરીને બોધ કર્યો. અર્થનો અ-
વબોધ પ્રકાર કહે છે—હે સુત ! તમો નિત્ય સાયં પ્રાતઃ સમિધાન કરો અ-
થવા એક સાયંકાળેજ કરો. તથા નિત્ય ભોજનના આદિમાં અને અંતમાં
અપોશાનવિધિ કરો એટલે ભોજનના આદિમાં ‘અમૃતોપસરણમસિ સ્વાહા’

ચ નિત્યમ્ । ત્યજેદિવાસ્વાપમપિ પ્રયત્નાદાચાર્યસેવાનિરતો ભવેદ્ધ
 ॥૧૯॥ પિતૃવમુક્તઃ સ હસન્કુમારો વાઢં પ્રતિપ્રેષમુવાચ ચોદ્યૈઃ ।
 તેનાતિહર્ષે સ ચ તસ્ય પત્ની સમ્બન્ધિનોઽન્યે ચ યયુઃ પ્રકામમ્
 ॥૨૦॥ કઢ્યાં ગુરુસ્તસ્ય વબન્ધ મૌર્જીં શ્લક્ષ્ણાં ત્રિવૃત્તાં રશનાં વિ-
 ઘિન્નઃ । ગ્રન્થિત્રયં ચાપિ ચકાર તસ્યા હરિપ્રસાદઃ પ્રવરાનુરૂપમ્
 ॥૨૧॥ અગ્નેરુદક પ્રાહ્યુચ્ચ ઉત્તરાગ્રકુશાસનસ્યો જનકઃ સુતાય ।
 પ્રત્યજ્ઞુચ્ચાયાદિશતિ સ્મ મન્નં વ્રાહ્મં નિષળ્ણાય સમાનપીઠે ॥૨૨॥
 તદા મહાદુન્દુભિઘોષ આસીદ્વાઘાન્યવાદ્યન્ત ચ સર્વશોઽપિ ।
 વ્રહ્મધ્વનિઃ સ્ત્રીગળગીતિકાભિઃ સમં દિદીપે જયશબ્દસિન્ધુઃ ॥૨૩॥

અને અંતમાં 'અમૃતાધિધાનમસિ સ્વાહા' આ મંત્રથી એ આચમન કરવા-
 પૂર્વક અપોશાનવિધિ સદા કરો. તથા પ્રયત્ન કરીનેપણ દિવા નિદ્રાનો પ-
 રિત્યાગ કરો. તથા આચાર્યની પરિચર્યાપરાયણ થાઓ ॥૧૮-૧૯॥ હે
 રાજન્ ! પિતાએ આ રીતે ચાર પ્રેષો કહ્યા એટલે કુમાર હરિકૃષ્ણ હસન્-
 'ધર્મસ્થાપનમાટે અવતરેલા મને આ પણ એક ધર્મશિક્ષણપ્રકાર છે'
 એમ માનીને મુખમાં મંદમંદ હસતા હસતા પ્રત્યેક પ્રેષોપ્રત્યે વાઢં
 (તમો જેમ કહો છો એમજ કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા) એવું પ્રતિવચન ઉ-
 ચ્ચસ્વરથી બોલ્યા. હરિકૃષ્ણે ઉચ્ચારેલા શબ્દના શ્રવણથી પિતામાતા
 અને બીજા તેમના સંબંધિજનો સર્વે પર્યાપ્ત પ્રહર્ષ પામ્યા ॥૨૦॥ ત્યાર-
 પછી કર્મવિધિમાં પ્રવીણ એવા આચાર્યે કુમારની કટિમાં સૂક્ષ્મ ત્રેવડી
 મુંજની મેખળા યથાવિધિ બાંધી. ધર્મદેવે પોતાના પ્રવરને અનુસારે તે મે-
 ખળાને ત્રણ યંચિઓપણ બાંધી ॥૨૧॥ તે પછી પિતા ધર્મદેવે સ્થંડિલ
 (વેદિકા)માં સ્થાપેલા અગ્નિના ઉત્તરભાગમાં ઉત્તરતરફ અગ્રભાગ જેના
 છે એવા દર્ભના આસનઉપર પૂર્વમુખે સ્વયં બેસીને, ઉત્તરાગ્ર દર્ભાસન
 ઉપર પશ્ચિમાભિમુખે બેઠેલા પોતાના પુત્રને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો
 ॥૨૨॥ તે સમયમાં મહાન્ દુન્દુભિનાદ થવા લાગ્યો, વિવિધ વાણંત્રો વા-
 ગવા લાગ્યાં. 'જય જય' એવા શબ્દથી મિશ્રિતે થએલો વેદમંત્રઘોષ સુ-
 વાસિની સ્ત્રીસમૂહોના મંગળ ગીતોની સાથે અતિશય શોભાયમાન થયો

આમૌલિદણ્ડં ગુરુરાત્મજાય બ્રહ્મદ્રુમસ્યૈવ વદૌ સમન્નમ્ । પેળં તથૈવાજિનસુત્તરીયં સન્ધ્યાવિધિં શિક્ષયતિ સ્વ પદ્માત્ ॥૨૪॥ મધ્યાહ્નસન્ધ્યા પ્રથમં હુપાસ્યા સાયન્તની વેતિ સદસ્યવાદે । પ્રવર્તમાને વહુધા તદાનીં માધ્યાહ્નિકીત્યેવ વૃષો જગાદ ॥૨૫॥ પ્રૈષાન્પુનઃ પૂર્વેવદેવ ધર્મ આદિદ્યમાનાન્ ગુરુણા સુતાય । અબોધયત્સ્પષ્ટતરં વચોભિસ્તત્પાલનાત્યુત્સુકમાનસાય ॥૨૬॥ વિદ્યાગુરોર્વાચિ સદૈવ તિષ્ઠેરન્યત્ર પાપાચરણપ્રવૃત્તેઃ । ક્રોધાનૃતે વર્જય મૈથુનં ચ યદષ્ટધા

હતો ॥૨૩॥ ત્યારપછી ગુરુએ સુત શ્રીહરિને મસ્તકના કેશપર્યંત લાંબો ખાખરાનો દંડ ‘સુશ્રવસે’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધારણ કરાવ્યો તેમજ ઉત્તરીયવસ્ત્રને ઠેકાણે મૃગચર્મ ‘મિત્રસ્ય’ ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારસાથે ધરાવ્યું. પછીથી પિતા સંધ્યાવિધિ શિખવવા લાગ્યા ॥૨૪॥ તે સમયમાં હુમારને કરવાની સંધ્યા ‘સાયંતની કે માધ્યાહ્નિકી કરાવવી’ એવો સલાસદ વિપ્રોનો બહુધા વિવાદ પ્રવર્તતાં ‘માધ્યાહ્નિકી કરાવવી’ એમ ધર્મદેવ બોલ્યા ॥૨૫॥ પ્રથમનીપેઠે ફરીથી આચાર્યે ઉપદેશ કરેલા બીજાપણુ પ્રેષોનો, ઉક્તાર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં નહિ કહેલા અપેક્ષિત અર્થોનો અવળોધ આપવાદ્વારા વચનોવડે સ્પષ્ટપણે ધર્મદેવ, પ્રેષો પાળવામાટે પ્રોત્સાહિત મનવાળા બહુ શ્રીહરિને બોધ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥

તેનો આ પ્રકાર છે—હે પુત્ર ! વિદ્યાગુરુના પાપાચરણ પ્રવૃત્તિ સીવાચના આશાવચનમાં નિરંતર તમારે રહેવું. તેમની આશામાં રહીને તેમનાં મુચરિતોનું ઉપાસન કરવું. ગુરુવચનપણુ જો પાપપરિણામી હોય તો તે ગ્રહણ કરવું નહિ. યદ્યપિ ગુરુ પાપાચરણનો ઉપદેશ કરે નહિ, જો કોઈ કરે તે ગુરુજ ન હોઈ શકે. અથાપિ આ અનુશાસન પાપથકી નિવૃત્તિની દૃઢતા માટે છે. (આથી ‘ચાન્યસ્માકં સુચરિતાનિ તાનિ ત્વચોપાસ્યાનિ નો હતરાણિ’ આ શ્રુતિનું તાત્પર્યથી વ્યાખ્યાન કરેલું બાણું) તથા ક્રોધ અને અનૃત-મિથ્યાલાષણનો ત્યાગ કરો, કેમકે આ બે બ્રહ્મતેજને હરનારાં છે (આથી ‘સત્યાન્ન પ્રમદિતન્યં, કુશલાન્ન પ્રમદિતન્યમ્’ આ શ્રુતિનું વ્યાખ્યાન કરેલું બાણું. કુશળથકી પ્રમાદ રાખવો એ અકુશળાચરણ છે.

વૈ પ્રતિષિદ્ધમસ્તિ ॥૨૭॥ ગ્રામ્યં તુ ગીતં ત્યજ નર્તનં ચ વાદ્યાનિ
ગન્ધાદ્યનુલેપનં ચ । અભ્યક્તમુદ્ધર્તનમજ્જનં ચ સન્નિપ્ય ચ સ્વાદ્વ્ય-
વનેજનં ચ ॥૨૮॥ ઉચ્ચાસનં ચાપિ ગુરોઃ પુરસ્તાદ્નતાતિશુદ્ધિં સુત !
કક્ષ્મતાદૈઃ । કેશપ્રસારં ચ ધરાવલેખં નિર્હેતુકં મા કુરુ કેશવાપમ્
॥૨૯॥ મઘં ચ માંસં સ્પૃશ ન ક્વચિત્ત્વં ગોયુક્તયાનં ચ યથેષ્ટચે-
ષ્ટામ્ । આદર્શવીક્ષાં ત્યજ ચાન્યનિન્દામુપાનહાવાતપવારણં ચ
॥૩૦॥ હિંસાં તુ વાચાપિ ન કસ્યચિત્ત્વં જન્તોસ્તથા સ્વસ્ય ચ મુક્ત-

જે કોધ છે તે પોતાને અકુશળ કરનારોજ છે) સ્ત્રીકથાશ્રવણાદિ અષ્ટ
પ્રકારના મૈથુનના અભાવરૂપ બ્રહ્મચર્યને અપ્રસ્ખલિતપણે પરિપાલન કરો.
(આથી 'બ્રહ્મચર્ય ચરેત્' આ શ્રુતિનું આખ્યાન કરેલું જણવું) ॥૨૭॥ ભ-
ગવાનના ગુણકીર્તનથકી ખીજાં ગ્રામ્યગીતોનો ત્યાગ કરો અને નૃત્યનો
સર્વથા ત્યાગ કરો, એટલે ગ્રામ્યગીતનું શ્રવણ અને નૃત્યનું દર્શન ન કરો.
(પોતાને કરવાનો તો પ્રસંગજ નથી) વાણંત્ર વળવાનો અને તેના શ્રવ-
ણનો ત્યાગ કરો. ગંધ-કુંકુમ-અખીર-ગુલાલ આદિકથી અંગમાં અનુલેપ
ન કરો. અભયંગ અને ઉદ્ધર્તન (તેલ ચોળીને કંકોળ ચૂર્ણથી તેનો ચિ-
કાશ કાઢવાપૂર્વક સ્નાન કરવું તે) ને ત્યાગ કરો. કાળજી આદિકથી આંખોનું
અંજન નજ કરો. પરસ્પર પગ ઘસીને પ્રક્ષાલન ન કરો. ॥૨૮॥ હે સુત !
ગુરૂની આગળ આરેયપણ ઉંચા આસન ઉપર તમારે બેસવું નહિ. દાંતની
અતિ શુદ્ધિ (અતિઘર્ષણ) ન કરો. કંકત-કાંસકી આદિકથી કેશનું પ્ર-
સાધન (ચોળવું તે) કરવું નહિ. ભૂમિઉપર લખવું વિગેરે વ્યાપાર ન
કરવો. પિતૃમરણાદિ નિમિત્ત વિના કેશવપન (મુંડન) ન કરાવવું. (માસેમાસે
મુંડનતો ગૃહસ્થોને કહ્યું છે. બ્રહ્મચારીને નહિ) ॥૨૯॥ મઘમાંસનો આરે-
યપણ સ્પર્શ કરશો નહિ. બલીવદ્ જોડેલા ગાડા આદિક વાહનમાં આરેય-
પણ બેસો નહિ. યથેષ્ટચેષ્ટા (ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોની પોતપોતાના વિષયોમાં
રાગથી પ્રવૃત્તિ અથવા કામવાદ કામલક્ષ્યાદિ) ને ત્યાગ કરો. ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિ-
લક ધારણસમય સીવાય મુખનેત્રાદિની શોભા જોવાસાદ્ દર્પણમાં દર્શન
ન કરો. અન્ય નિંદાનો ત્યાગ કરો. પગરખાં પહેરો નહિ. છત્ર ધારણ કરો

યેઽપિ । કુર્યાઃ કુસન્નં ન ચ પુત્ર ! ભૂમૌ ન ભોજનં કાપિ ચ કાંસ્ય-
પાત્રે ॥૩૧॥ દ્યુતં ચ તામ્બૂલમપિ ત્યજેસ્ત્વં મજ્જાદપેયં લઘુનાદ્ય-
મશ્યમ્ । ગોવિપ્રતીર્થામરસાધુસાધ્વીસચ્છાસ્ત્રનિન્દાં કુરુ મા કદા-
ચિત્ ॥૩૨॥ કૌપીનમૌક્ષીકટિસૂત્રદણ્ડયજ્ઞોપવીતાનિ કમણ્ડલું
ચ । યેણં ચ ચર્મેતિ તુ નિત્યમેવ સન્ધારયેસ્ત્વં સુત ! મૈશ્વપાત્રમ્
॥૩૩॥ સ્નાનં ચ સન્ધ્યાં ચ જપં ચ હોમં સ્વાધ્યાયદેવાદિકતર્પણે

નહિ ॥૩૦॥ હે પુત્ર ! કોઈપણ પ્રાણીની હિંસાતો વાણીથીપણ તમો ક-
રશો નહિ (પ્રાણીને પીડા કરવી તે હિંસાજ કહેવાય, દુઃખ થાય તે પીડન
કહેવાય. તેતો વાણીવડે કઠોર ભાષણાદિકથી પણ સંભવે છે, માટે તે પણ
ન કરવું એમ ઉપદેશ કરેછે) તથા પોતાની પણ હિંસા નજ કરવી. કે-
વળ પરપીડામાત્રજ હિંસા નથી પણ પ્રાણીપીડનમાત્ર હિંસા છે. મુક્તિ
માટે મંદ અધિકારિઓને ઉદ્દેશીને ગંગાદિકમાં તનુત્યાગરૂપ મરણ કહેલું
છે. આવું પીડન પોતાનુંપણ નજ કરવું. કુસંગતો કદાપિ કરશો નહિ.
પત્રાદિકથી નહિ વ્યવધાન કરેલા ભૂતળઉપર પાત્રાદિકને મુકીને તથા કાંસાના
પાત્રમાં ભોજન ક્યારેયપણ કરશો નહિ ॥૩૧॥ તમો તાંબૂળચર્વણ પણ ન
કરો. ભાંગ્ય ગાંજે અક્રીણ આદિક અપેયનું પાન ન કરો. ડુંગળી લસણ
આદિક અલશ્યનું ભક્ષણ ન કરો. દ્યુતાદિ વ્યસનને વર્જી મુકો. ગાયો, વિપ્રો,
ગંગાદિતીર્થો, વિષ્ણુ વિગેરે દેવો, સાધુઓ, સાધ્વી સ્ત્રીઓ, સચ્છાસ્ત્રો, આ
સર્વેની નિંદા ક્યારેયપણ ન કરવી (યદ્યપિ નિંદામાત્ર ત્યાજ્ય છે અથાપિ
ગોવિપ્રાદિકની નિંદા વિશેષપણે અનર્થ અર્થે થાયછે માટે વિશેષપણે આહિ
નહિ કરવાની કહેછે) ॥૩૨॥ હે સુત ! કૌપીન, કટિસૂત્ર, મેખલા, મૃગ-
ચર્મ, ઉપવીત, દંડ, કમંડલુ, ભિક્ષાપાત્ર વિગેરે બ્રહ્મચર્યાશ્રમનાં ચિહ્નો તમો
નિત્ય ધારણ કરો (ત્યાગ ન કરો) ॥૩૩॥ સ્નાન, સંધ્યા, ગાયત્રીજપ, સમિ-
ધાધાનરૂપ હોમ, સ્વાધ્યાય, દેવપિત્રાદિકતર્પણ, અને યથાશક્તિ વિષ્ણુપૂજન
પ્રતિદિન તમો કરો તથા વિષ્ણુની શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ સદાય કરો.
(આ પ્રકરણમાં સાધારણ તથા અસાધારણ ધર્મો હિતાવબોધપ્રસંગથી
ઉપદેશ કર્યા છે માટે અપ્રકૃત કાંઈ પણ નથી) ॥૩૪॥

ચ । સમર્ચનં શક્તિત્વ એવ વિષ્ણોઃ કુર્યાઃ સદા ત્વં શ્રવણાદિભક્તિમ્
 ॥૩૪॥ એવં હિ તાતેન સુબોધિતોઽસૌ સ્વેચ્છાબદ્ધસ્તં હરિરાહ વા-
 ઠમ્ । માસ્વન્તમુદ્વાહુરથોપતસ્થે પ્રદક્ષિણાં ચાપ્યનલસ્ય ચક્રે ॥૩૫॥
 મિક્ષાં દદાવાદિત એવ તસ્મૈ ભક્તિઃ સ્વયં હ્યર્થયતે સુતાય । સુવા-
 સિનીમુખ્યસુહૃત્તિચ્ચયોઽન્યાસ્તતો દદુઃ પ્રીતિયુતા નરેશ ! ॥૩૬॥
 આચાર્યવર્યાય નિવેદ્ય મૈક્ષં તદુક્તમેવાત્મન આદદેઽસૌ । સમાપયા-
 માસ યથાવિધાનં તત્કર્મ ધર્મઃ સકલં વિધિજ્ઞઃ ॥૩૭॥ વર્ણિવેષ-
 મમલં સ દધાનો લબ્ધસંસ્કૃતિરહસ્કરકાન્તિઃ । તત્ર વિપ્રવરમ-
 ણ્ડલમધ્યે બ્રહ્મચર્યમિવ મૂર્તેમરાજત્ ॥૩૮॥ વિપ્રેભ્યોઽથ સ વિપ્ર
 ઉત્સુકમન્તા ગાઃ સ્વર્ણમુદ્રાસ્તથા વાસાંસ્યામરણાનિ યાનકવરા-

હે રાજન્ ! આવી રીતે તાતે સુબોધ દીધેલા, સ્વેચ્છાથીજ બદ્ધ વેષ-
 ધારી રહેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ પિતાએ કહેલા પ્રત્યેક પ્રેષપ્રત્યે “આઠં આઠં”
 એમ બોલ્યા ત્યારપછી બટુકે ઉઠ્યા એ બાહુ કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કર્યું.
 પછીથી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી ॥૩૫॥ હે નરેશ ! ‘માતરમેવાગ્રે’ એવું વ-
 ચન છે માટે પ્રથમ પોતાની માતાપ્રત્યે ‘મિક્ષાં દેહિ’ એમ કહીને ભિક્ષા
 માગી, એટલે સુત શ્રીહરિ બટુને માતા ભક્તિએ પ્રથમ ભક્તિથી ભિક્ષા
 આપી. તે પછી બીજી સુવાસિની (જ્યેષ્ઠ બ્રાતાની પત્ની) આદિક સુહૃ-
 દ્વિચ્ચયોએ યથાક્રમે સ્નેહસહિત ભિક્ષા આપી ॥૩૬॥-ભિક્ષા જેમને મળી
 છે એવા બટુ શ્રીહરિએ તે ભિક્ષાપ્રાપ્ત અન્ન આચાર્યવર્યને અર્પણ કરીને
 તેમની અનુમતિથી સ્વાર્થ સાફ સ્વીકાર કર્યું. ત્યારપછી વિધિવેત્તા ધર્મ-
 દેવે યથાવિધિ સમગ્ર ઉપનયનકર્મ સંપૂર્ણ સમાપ્ત કર્યું ॥૩૭॥ તે આ હ-
 રિકૃષ્ણ આવી રીતે ઉપનયનસંસ્કાર પામીને, મેખલા-મૃગચર્મ-દંડ-ક-
 મંડગુધારણાદિરૂપ પવિત્ર વર્ણવેષ ધારીને, સૂર્યની પેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય
 રૂપવાળા થઈને, વિપ્રવર્ય વિદ્વદ્વર્ગના મધ્યમાં મૂર્તિમાન બ્રહ્મચર્ય હોય ને
 શું ? એમ અતિશય શોભવા લાગ્યા ॥૩૮॥ સંસ્કારને અંતે હરિપ્રસાદશ-
 માએ મનના મહોત્સાહથી આચાર્ય, ઋત્વિજો, સહાસહો, એ આદિક વિ-
 પ્રોને મહા ઉદારતાથી ગાયો, સુવર્ણ, વસ્ત્ર, વિભૂષણ, વરવાહનો, વિગેરે

પયોદાર્યતો દત્તવાન્ । તસ્યૈ ચાપિ જના યથોચિતમદુર્વેશ્વાણિ વિ-
ત્તાદિ ચ પ્રાદાત્સ્વીયજનેભ્ય ણ્ણ ચ યથાયુક્તં ચ વસ્ત્રાદ્યપિ ॥૩૯॥
પૌરાનન્યાંશ્ચ વિપ્રાન્સ્વગૃહમુપગતાન્મોજયામાસ સમ્યગ્ભક્ષ્યૈર્મો-
ઝયૈર્વિચિત્રૈર્બહુવિધસુરસૈઃ સ્વેપ્સિતૈઃ સત્કૃતૈશ્ચ । સર્વાસ્તાન્ દક્ષિ-
ણામિર્નૃપતિરિવ વૃષસ્તોષયિત્વા વિસૃજ્ય ભૂર્યાનન્દઃ સ્વપુત્રં સ્વનિ-
ગમમશ્ચિલં પાઠયામાસ સાર્થમ્ ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણ-
ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હર્યુપનયનોત્સવનામા ત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—હરિઃ પ્રાપ્તોપનયનઃ સ્વધર્માન્ ગુરુણોદિતાન્ । પા-
લયન્ પિતરૌ પ્રીત્યા સિષેવે નૃપસત્તમ ! ॥૧॥ તતો ગૃહં જિહ્વાસુઃ
સ્વં સ્વાવતારપ્રયોજનમ્ । ધર્મસંસ્થાપનં કર્તું ભૂતલે સ વ્યચિન્ત-

દાનમાં દીધાં. સંબંધિવર્ગ, સમાશ્રિતવર્ગ અને મિત્રવર્ગે પણ હરિપ્રસા-
દને વિત્ત વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે યથોચિત આપ્યાં. ધર્મદેવે પણ પોતાના સં-
બંધિ વિગેરે જનોને યથાયોગ્ય વસ્ત્ર આભૂષણ આદિક આપ્યાં ॥૩૯॥ સં-
બંધિથી બીજા જે પુરના જનો તથા દેશાંતરમાંથી પોતાને ઘેર જે આવ્યા
હતા તે વિદ્વાન્ અવિદ્વાન્ સર્વ બ્રાહ્મણોને તેમને ઈષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ બહુવિધ
ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિવડે સત્કારપૂર્વક સારી રીતે ‘સમૃદ્ધિસંપન્ન કોઈ મહારા-
જાની માફક’ સંતૃપ્ત કરીને, પછીથી તે સર્વેને યથોચિત દક્ષિણાદાનથી
સંતોષ પમાડીને તેમને વિસર્જન કરીને, પછીથી પરમાનંદ પામી પોતાના
પુત્ર શ્રીહરિને પોતાનો સમગ્ર સામવેદ અર્થસાથે લાણાવવા લાગ્યા ॥૪૦॥
ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હર્યુપનયનોત્સવનામા ત્રિ-
શોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

અધ્યાય ૩૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપસત્તમ ! ઉપવીત પામેલા બહુ હરિકૃષ્ણ
ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા પૂર્વોક્ત વર્ણિધર્મોને ઝરોઝર પાળવાપૂર્વક માતાપિ-
તાની પરમ પ્રીતિથી પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યાર પછી લગવાન્ શ્રી-
હરિ પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું પરમ પ્રયોજનભૂત એકાંતિકધર્મપ્રવર્તન પૃથ્વી

યત્ ॥૨॥ વિજિત્યોત્પથગામીનિ વૃન્દાનિ વિબુધદ્વિષામ્ । ધર્મઃ
સ્થાપ્યો મયા ભૂમૌ સામ્પ્રતં યત્કૃતેઽજનિ ॥૩॥ અથૈવ જહ્યાં ગેહં
ચેન્મત્પ્રાપ્તાતિસુખૌ તદા । વીતદ્વિષદ્ઘૃરિભયૌ ભવેતાં દુઃખિતા-
વિમૌ ॥૪॥ પિતરૌ મદ્વિયોગાર્તિં સોદું નૈવ હિ શક્તુઃ । અત પતૌ
વિપ્રશાપાન્મોચયિત્વોત્સૃજામ્યદઃ ॥૫॥ એવં સ ગૂઢસંકલ્પો વેદા-
ધ્યયનકૈતવાત્ । તત્રોવાસ ભજન્ રામં કૃષ્ણં ચ નિગમાદરઃ ॥૬॥
વિદ્યાગુરું તુ પિતરં નાન્યં વિદ્યાવતાં નૃણામ્ । સ ચકાર તત્તોઽ-
ધ્યૈત તૃતીયં વેદમાદિતઃ ॥૭॥ તીવ્રબુદ્ધિતયા વેદમલ્પકાલેન વિ-

ઉપર કરવા માટે તેમાં વિરોધી ગૃહવાસને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી એવો
શુભ વિચાર કર્યો ॥૨॥ ત્રણ શ્લોકથી તે વિચાર કહે છે— મેં જેને માટે
જૂતળ ઉપર આ અવતાર હાલમાં ધાર્યો છે તે એકાંતિક ધર્મનું પરિરક્ષણ
ધર્મમર્યાદાને વિર્મદન કરનારા વિબુધવિદ્વેષીઓનાં વૃદ્ધોને વિજીતીને મારે
કરવું. આ કાર્ય ઘરમાં રહીને શી રીતે બની શકે? નજ બની શકે. જે
હમણાંજ ઘરનો ત્યાગ કરી વનવિચરણ કરવા આદ્યો જઈ તો મારાં માત-
પિતા ભક્તિધર્મ જે અનન્યસામાન્ય (અનુપમ) સુતસ્નેહથી મારેવિષે
દૃઢ બંધાએલાં અને મારા સાન્નિધ્યથીજ હમણાંજ અમુરભયે રહિત થ-
એલાં અને મારા સંયોગથી પરમ સુખને પામેલાં છે તેઓ મારો વિયોગ
થતાં અત્યંત દુઃખીયાં થઈ જાય અને તે વિયોગવ્યથાને સહન કરવા નિશ્ચે
સમર્થ નથીજ, માટે અવશ્ય દુર્વાસાઋષિના શાપના પરિણામરૂપ માનુષ-
ભાવમાંથી માતાપિતાને પ્રથમ મુકાવી દિવ્ય ગતિ પમાડીને પછી ઘરનો
ત્યાગ કરવો ॥૩-૫॥ બહુ શ્રીહરિ આવો મનમાં ગૂઢ સંકલ્પ કરીને, વેદા-
ધ્યયનને નિમિત્ત કરીને, એજ અયોધ્યાનગરમાં બહુ રામભક્તોના અ-
ધિક પ્રસંગથી શ્રીરામને અને પિતાકૃત શ્રીકૃષ્ણભજનના નિરીક્ષણથી શ્રી-
કૃષ્ણને નવધા ભજતા થકા, પોતાના શાખાભૂત સામવેદના અધ્યયનમાં
અધિક આદરવાળા થઈને ઘરમાંજ કેટલોક કાળ રહ્યા ॥૬॥ તે શ્રીહરિએ
પિતાનેજ વિદ્યાગુરુ કર્યા, વિદ્યામાટે બીજા ગુરુકુળનો આશ્રય કર્યો નહિ,
કારણ કે પોતાના પિતાજ વિદ્વાનો મધ્યે સમર્થ વિદ્વાન છે. પિતા પાસેજ

સયમ્ । તાતમન્યાંશ્ચ વિદુષઃ પ્રાપયન્નસમાપયત્ ॥૮॥ તતઃ કા-
વ્યાનિ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ પપાઠ ચ । મહાભાષ્યાદિ યત્કિંચિદ્ધર્મો
વેદ તદધ્યગાત્ ॥૯॥ ધર્મોઽથ જરસં પ્રાપ્તાં દૃષ્ટ્વા સાહ્યમુપાશ્રિતઃ ।
તીવ્રં વૈરાગ્યમાપન્નઃ કૃષ્ણધ્યાનપરોઽભવત્ ॥૧૦॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરા-
ગ્યયોગાન્ ભક્તિં ચ તત્ત્વતઃ । યથાનુભૂતિ પુત્રાય યથાશાસ્ત્રમુપા-
દિશત્ ॥૧૧॥ માહાત્મ્યં સ્વગુરોસ્તસ્યૈ સૌરાષ્ટ્રાદિષુ તત્તિથ્યતિમ્ ।
યથાવદાત્મજાયાઽઽહ રીતિં ચ સ્વાધ્વનોઽશિલામ્ ॥૧૨॥ વિદ્યા-
મિશ્ર ગુણૈઃ સર્વૈઃ પિતૃતુલ્યો મહાયશાઃ । આસીત્સોઽલ્પેન કાલેન

ત્રીજો સામવેદ પ્રથમ ભણ્યા, કેમકે પોતે સામવેદી છે ॥૭॥ સ્વયં શ્રીહ-
રિકૃષ્ણ કુશાચળેવી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા હોવાથી અદ્ય કાળમાંજ પોતાનો
વેદ તથા બીજા વેદોને પોતાના તાતને અને બીજા વિદ્વાનોને વિસ્મય પમા-
ડતાથકા સંપૂર્ણ ભણી ગયા ॥૮॥ એ રીતે વેદનો અભ્યાસ સમાપ્ત કરીને,
પછીથી રામાયણાદિ કાવ્યો, મીમાંસાદિ શાસ્ત્રો, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણો
ભણ્યા. અને શ્રીરામાનુજચાર્યપ્રણીત શ્રીભાષ્યાદિ જે કોઈ શાસ્ત્રમાત્ર
જનક ધર્મદેવ જાણે છે તે સર્વ સમજાસૂત્ર તેમની પાસેજ ભણ્યા ॥૯॥ ત્યાર-
પછી ધર્મદેવતો પોતાને વૃદ્ધ વય પ્રાપ્ત થએલી જોઈને, વિષયોમાં દોષદર્શ-
નથી તીવ્ર વૈરાગ્ય પામતાં પ્રશાંત અંતઃકરણવાળા થઈને, આત્મજ્ઞાનનિષ્ઠા-
રૂપ સાંખ્યનો સમાશ્રય કરીને, શ્રીકૃષ્ણધ્યાનપરાયણ થયા ॥૧૦॥ પુત્રનું
હિત ઇચ્છતા પિતા ધર્મદેવે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તેના મૂળભૂત ધર્મ અને આ-
ત્મજ્ઞાની સંપત્તિને આધીન એવા ભક્તિયોગનું સ્વરૂપ આ સર્વેનું તત્ત્વ યથા-
શાસ્ત્ર સ્વાનુભવને અનુસારે પુત્રને યથાર્થ બોધ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ તથા
પોતાના ગુરુ ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામીનો મહિમા (પ્રભાવ) અને
તેમનું સૌરાષ્ટ્ર વિગેરે દેશમાં વિશેષપણે વિચરણ અને પોતાના ઉદ્ધવસં-
પ્રદાયની સમગ્ર રીતિ (પ્રવૃત્તિપ્રકાર અને તેમાં વર્તનપ્રકાર) પુત્રને
યથાસ્થિત કહી સંભળાવી ॥૧૨॥ તે શ્રીહરિકૃષ્ણ એ રીતે પિતાથકી સ-
મગ્ર સદ્વિદ્યાઓ પામીને, તે વિદ્યાઓ અને સર્વ સદ્ગુણોએ કરીને તાતને
તુલ્ય મહાયશસ્વી થઈને, સ્વદ્ય સમયમાંજ સર્વ સંજ્ઞનોએ માનનીય

માન્યઃ પૂજ્યસ્તથા નૃણામ્ ॥૧૩॥ સ્વગૃહે પ્રત્યહં પિત્રા વાચ્યમાનં
ચ સોઽશ્રુણોત્ । શ્રીમદ્ભાગવતં નામ પુરાણં હ્યેકચેતસા ॥૧૪॥
મહાભારતમશ્રૌષીત્ પિતુરેવ તતોઽખિલમ્ । સપ્તસ્વર્ણદાત્મકં
સ્કાન્દં પુરાણમખિલં ચ સઃ ॥૧૫॥ આર્ષાઃ સર્વાઃ સ્મૃતીશ્ચાથ ધર્મ-
શાસ્ત્રાણ્યનાકુલઃ । ધર્મપ્રિયઃ સ શુશ્રાવ પિતુરેવ નરાધિપ ! ॥૧૬॥
તતઃ કુશાગ્રધીસ્તેષાં સારં નિજમનીષયા । સ નિશ્ચિત્ય સ્વપાઠાર્થે
લિલેખ ચ પૃથક્પૃથક્ ॥૧૭॥ શ્રીમદ્ભાગવતાત્સ્કન્ધં પશ્ચમં દશમં
ચ સઃ । શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં સ્કાન્દાચ્છાપ્યલિખત્ પૃથક્ ॥૧૮॥
તતઃ શ્રીભગવદ્ગીતાં નીતિં વૈદુરિકીં ચ સઃ । વિષ્ણોર્નામસહસ્રં ચે-
ત્યલિખદ્ભારતાત્રયમ્ ॥૧૯॥ તતઃ સ ધર્મશાસ્ત્રાણાં સર્વેષાં સાર-
મુત્તમમ્ । એકામેવાલિખત્પ્રીત્યા યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિં પૃથક્ ॥૨૦॥
લિખિત્વૈતદ્ધરિઃ પિત્રે ચતુષ્ઠયમદીદશત્ । પ્રસન્નસ્તેન સોઽજાનાત્ત-

અને પૂજનીય થયા ॥૧૩॥ તે પછી પિતાએ પોતાને ઘેર પ્રતિદિન વાંચવા માંડેલું શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ એકાગ્ર મનથી સાંભળવા લાગ્યા. તે પછી હે નરાધિપ ! સમગ્ર મહાભારત તથા સાત અંકનું સમગ્ર સ્કંદપુરાણ તથા બીજાં પાંચ પુરાણો તથા ઋષિપ્રણીત ધર્મશાસ્ત્રરૂપ યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ સર્વ સ્મૃતિઓ, આ સર્વેને ધર્મપ્રિય તે આ શ્રીહરિ ધર્મપિતાથકીજી અવ્યથા હૃદયથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૪-૧૬॥ ત્યારપછી કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા શ્રીહરિકૃષ્ણ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિથી સાંભળેલા સર્વ સહયંથોનો સારસાર નિશ્ચય કરીને, પ્રતિદિન પોતાને વાંચવામાટે તેને જુદો જુદો લખવા લાગ્યા. તેનો પ્રકાર કહે છે—શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી દશમસ્કંધ અને પંચમસ્કંધ આ બે સાર જુદા લખ્યા તથા સ્કંદપુરાણમાંથી શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય આ સાર જુદો લખ્યો. તે પછી મહાભારતમાંથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, વિદુરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ આ ત્રણ સાર જુદા જુદા લખ્યા. તેપછી સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી ઉત્તમ સાર એક યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ પ્રીતિથી જુદી લખી ॥૧૭-૨૦॥ એ રીતે શ્રીહરિએ ભાગવત, ભારત, સ્કંદપુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્ર આ

હુદ્ધિમતિમાનુષીમ્ ॥૨૧॥ પ્રાહ ચાસ્યાન્વહં પાઠં સ્વાવકાશાનુસારતઃ । કુરુ ત્વં કૃષ્ણપૂજાઽન્તે સત્ત્વુ શ્રોતૃષુ વા કથામ્ ॥૨૨॥ ઓમિત્યાદાય તદ્વાક્યં તત્પાઠં નિત્યમાચરત્ । ચકાર ચ કથાં તસ્ય શ્રોતૃકર્ણમનોરમામ્ ॥૨૩॥ તતઃ સારચતુષ્કસ્ય સ્વક્ષરં સૂક્ષ્મપત્રિકામ્ । વિધાય પુસ્તિકામેકાં સોઽરક્ષત્સ્વાન્તિકે સદા ॥૨૪॥ શ્રીમદ્ભાગવત્તાદીનિ પ્રત્યહં તસ્ય શૃણ્વતઃ । ઉપાસ્યધીઃ કૃષ્ણ એવ સુદૃઢા સમવર્તત ॥૨૫॥ તતઃ પિતા વદૌ સ્વીયસમ્પ્રદાયાનુસારતઃ । સામાન્યાં વૈષ્ણવીં દીક્ષાં તસ્મૈ તાં પ્રાપ્તુમિચ્છતે ॥૨૬॥ મન્ત્રમષ્ટાક્ષરં કાર્ણં દત્ત્વા ચ ઝ્યક્ષરં તતઃ । ઉપાદિશચ સદ્ગર્ભોત્તસૈ

આર સદ્ગ્રંથોભાંથી સારપણે સમુદ્ધાર કરેલા દશમસ્કંધાદિ આર સારો સ્વયં લખીને પિતા ધર્મને બતાવ્યા. તે સાર સમુદ્ધારના સંદર્શનથી પ્રસન્ન થએલા પિતા પુત્રની મતિ અતિમાનુષી માનવા લાગ્યા ॥૨૧॥ અને બહુ પ્રસન્ન થઇને પુત્રપ્રત્યે બોલ્યા કે-તમોએ ઉદ્ધાર કરેલા આ આર. સારનો પ્રતિદિન કૃષ્ણપૂજની પરિસમાપ્તિ કર્યા પછી યથાવકાશ પાઠ કરવો એને શ્રોતાઓ હોય તો તેની કથા કરવી ॥૨૨॥ હે રાજન! શ્રીહરિ પિતાનું વચન 'ઓમ્' એવા અંગીકાર વચનથી અંગીકાર કરીને પ્રતિદિન આરેય સારનો પાઠ કરવા લાગ્યા અને સલામાં યથાવસર શ્રોતાજનોના શ્રવણને આતંદ દેનારી તેની કથાપણુ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ ત્યારપછી તે શ્રીહરિએ તે આર સારને સુંદર સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ અક્ષરથી સૂક્ષ્મ દૃઢ પત્ર (કાગળ) માં લખીને તેનું એક પુસ્તક (ગૂટકો) નિરંતર પોતાની પાસે રાખ્યું ॥૨૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સમ્પ્રદાયોને હમેશાં સાંભળતા શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણમાં જે ઉપાસ્યતાબુદ્ધિ હતી તે અત્યંત દૃઢ થઈ. અર્થાત્ 'એક શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય દેવ છે' એવો નિશ્ચય સુદૃઢ થયો ॥૨૫॥ તે પછી પિતાએ પુત્ર શ્રીહરિને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે સામાન્ય વૈષ્ણવી દીક્ષા તેમની પ્રાર્થનાને આધીન થઇને આપી ॥૨૬॥ અને અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્ર આપ્યો તથા ત્રણ અક્ષરનો બીજો મંત્ર આપ્યો. (આ મંત્રવિશેષ ગુરુમુ-

વિનયશાલિને ॥૨૭॥ તતસ્તદુક્તરીત્યૈવ કૃષ્ણાર્ચમાચરન્મુદા ।
પાલયામાસ સકલાન્ સ્વસ્મિન્ સિદ્ધાન્સ્વતો વૃષાન્ ॥૨૮॥ બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રતં ભૂમૌ પોષયંલોકદુષ્કરમ્ । દૈશોઽપિ જનશિક્ષાર્થમાચ-
ચાર સ્વયં નૃપ ! ॥૨૯॥ કૃષ્ણમિત્યં ભજન્નિત્યં સચ્છાસ્ત્રાભ્યાસમા-
ચરન્ । જનેરેકાદશં વર્ષં હરિશર્મા સ આસવાન્ ॥૩૦॥ અસુરાઃ
શતશસ્ત્ર મિલિત્વા યૂથશો મુહુઃ । આયયુઃ સ્વરિપું કૃષ્ણં વિશસ્ત્રં
હન્તુમુદ્યતાઃ ॥૩૧॥ દમ્ભાત્તવૈષ્ણવાકલ્પા બલિનોઽરુણલોચનાઃ ।

ખથી જાણવાના છે માટે આહિ કહ્યા નથી) તે પછી દીક્ષાના અંગના અ-
હિસાદિ સદ્ધર્મોનોપણ ઉપદેશ વિનયશાલી શ્રીહરિને આપ્યો ॥૨૭॥
ત્યારપછી પિતાથકી કૃષ્ણદીક્ષાને પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ધર્મપ્રતિષ્ઠાને ઈ-
ચ્છતા થકા પોતાનોજ એક આશ્રય કરીને રહેલા સ્વતઃસિદ્ધ સમય સ-
દ્ધર્મોને તાતના ઉપદેશને અનુસારે પાળવા મંડ્યા અને કૃષ્ણપૂજન પિ-
તાએ ઉપદેશ કરેલી રીતિને અનુસારેજ હર્ષથી કરવા મંડ્યા ॥૨૮॥ હે
નૃપ ! અન્યજનોથી ન પાળી શકાય એવું નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યવ્રતપણ પૃથ્વી-
ઉપર પ્રવર્તાવવા માટે પોતે પરમેશ્વર છે તોપણ જનોના હિતશિક્ષણસા-
રજ પાળવા લાગ્યા ॥૨૯॥ હે રાજન્ ! સ્વયં શ્રીહરિશર્મા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા છે તથાપિ પૂર્વોક્તરીતિએ ઉપનયનસંસ્કાર પામી, તેપછી કૃષ્ણ-
દીક્ષા પામીને, પ્રતિદિન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતાથકા સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ
કરતાં કરતાં આવિર્ભાવને આરંભીને અગીઆરમા વર્ષને પામ્યા ॥૩૦॥

આવા અવસરમાં આ સમર્થ શ્રીહરિનો અદ્ભુત, અપરંપાર પ્રતાપ ક-
ર્ણાકર્ણીથી સુંણી જાણીને, અશ્વત્થામાનો શાપસંચલ કરવાથી શસ્ત્રધા-
રણે રહિત એવા પોતાના રિપુ શ્રીહરિકૃષ્ણને કપટથી હણવામાટે ઉદ્ધમી
થએલા, દંભથી વૈષ્ણવ વેષ જેમણે સ્વીકાર્યો છે, વેષને વિરૂદ્ધ વિકરાળ
કરવાળ વિગેરે શસ્ત્રો જેમના હાથમાં છે, ક્રોધવેગથી અને લાંઘ્ય ગાંઠના
પાનથી લાલચોળ લોચન જેમનાં છે, સાધુજનોને પીડા પમાડી શકે એવા
બહુ દેહબળવાળા, મહોદ્ધત એવા સોએ સો અસુરો ટોળે મળીને હણ-

કરાલકરવાલાદિશસ્ત્રપાણય ઉન્મદાઃ ॥૩૨॥ સર્વેઽપિ તે નીલક-
ળયોગેનૈવ વિમોહિતાઃ । પરસ્પરોત્થારિભાવા જમ્બુઃ શસ્ત્રૈઃ પર-
સ્પરમ્ ॥૩૩॥ યથા સંશપ્તકાઃ પૂર્વે ત્વાષ્ટ્રાસ્ત્રેણ કિરીટિનઃ । મૂઢાઃ
પરસ્પરં હત્વા મૃતાસ્તેઽપિ તથા મૃતાઃ ॥૩૪॥ તત્રાગતાંસ્તુ દેવા-
રીન્પરામાવ્યેત્યમીશ્વરઃ । પેચ્છત્પરાભાવયિતું દેશાન્તરગતાનપિ
॥૩૫॥ ઝજૈ વ્રતસ્થાઽથ ભક્તિઃ શુક્લાષ્ટમ્યાં મહાનિશિ । પ્રાપ જ્વરં

વાનું છિદ્ર નહિ મળવાથી વારેવારે અયોધ્યામાં આવતા હતા ॥૩૧-૩૨॥
આવેલી તે તમામ અસુરસમાજ ધર્મર્તમજ્ઞ શ્રીહરિકૃષ્ણના સંકલ્પમા-
ત્રથી વિમોહ પામતાં 'જેમ પૂર્વે ભારતયુદ્ધમાં 'સંયામમાંથી પાછું નહિ
વળવું' એવા શપથ (સોગન) બાંધને આવેલા હોવાથી સંશપ્તક નામ
જેમનું છે એવા ક્ષત્રિયો અર્જુનના ત્વષ્ટા દેવ જેના છે એવા અસ્ત્રથી વિ-
મોહ પામીને, એક બીજાને 'આ અર્જુન છે આ અર્જુન છે' એવી બુદ્ધિથી
હણાધને મરણ પામ્યા હતા' તેમ 'આ નીલકંઠ છે આ નીલકંઠ છે' એવો
પરસ્પર વૈરિપણાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન થતાં પરસ્પર વિવિધ શસ્ત્રપ્રહારથી હ-
ણુતાં મરણ પામી ગયો. તે આ કથા ભારતના દ્રોણપર્વમાં 'અથાસ્ત્રમરિસ-
જ્ઞમં ત્વાષ્ટ્રમભ્યસ્યદર્જુનઃ । તત્તો રૂપસહસ્રાણિ પ્રાદુરાસન્ પૃથક્ પૃથક્ ॥ આ-
ત્મનઃ પ્રતિરૂપૈસ્તૈર્નાનારૂપૈર્વિમોહિતાઃ । અન્યોન્યમર્જુનં મત્વા સ્વમાત્માનં
ચ જહ્નિરે । અયમર્જુનોઽયં ગોવિન્દ્દ્વમૌ પાણ્ડવચાદૈવૌ । ઇતિ શ્રુવાણાઃ સ-
મ્મૂઢા જમ્બુરન્યોન્યમાહવે । મોહિતાઃ પરમાસ્ત્રેણ ક્ષયં જમ્બુઃ પરસ્પરમ્' આ
રીતે કહી છે ॥૩૩-૩૪॥ પરમેશ્વર શ્રીહરિએ અયોધ્યામાં આવેલા અસુ-
રોનો તો આવી રીતે પરાભવ કરીને, દેશાંતરમાં રહેલા બીજા અસુરોનો
પણ પરાભવ કરવાની ઇચ્છા કરી ॥૩૫॥

આવી ઇચ્છા કર્યા પછી તુરતજ એવો સમય આવ્યો કે જેમાં પોતાનાં
માતા ભક્તિ શાપનો અંત પામશે. કાર્તિકમાસમાં કૃષ્ણદિવતાચરણમાં
તત્પર થએલાં, માટેજ શરીર જેમનું અતિકૃશ થઈ ગયું છે એવાં ભક્તિને
મતપાલનના પરિશ્રમથી કાર્તિકમાસના શુકલપક્ષની અષ્ટમીએ મધ્યરા-

વ્રતકૃશા શિથિલાઙ્ગાઽઽસ તેન સા ॥૩૬॥ રામપ્રતાપપ્રમુખા આ-
નીય મિષજો ગૃહે । કુર્વન્તિ સ્મ યથાબુદ્ધિ વન્ધવસ્તત્પ્રતિક્રિયામ્
॥૩૭॥ કૃતસ્તૈ સ્વપ્રતીકારો નાસીત્તત્પાપશાન્તયે । નવમ્યા નિશ્ચિ-
તાં કૃષ્ણો બોધયામાસ માતરમ્ ॥૩૮॥ અન્તકાલં વિદંસ્તસ્યાઃ સે-
વમાનશ્ચ તાં સતુ । ઉપવિશ્યાન્તિકે પ્રાહ દદત્સ્વજ્ઞાનમિચ્છયા ॥૩૯॥
સચ્છાસ્ત્રસમ્મતં માતઃ ! શ્રુણુ મદ્વચનં હિતમ્ । માયૈવ વિષ્ણોઃ
સર્વેષામસ્તિ સંસૃતિકષ્ટદા ॥૪૦॥ તસ્યાસ્તુ સન્નિવૃત્તિઃ સ્યાત્કૃષ્ણે
ભક્તયાતિતીવ્રયા । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યોપેતયા મનસિ સ્થિરે ॥૪૧॥

ત્રિએ રોગરાજ જ્વર આવી ગયો. જેથી તેમના અધિભ અવયવો અતિ-
શય શિથિલ થઈ ગયા ॥૩૬॥ તે સમયમાં રામપ્રતાપ વિગેરે તથા બીજા
માણુ અંધુજનો કુશળ વૈદ્યોને પોતાને ઘેર બોલાવીને યથાબુદ્ધિ તાવ ઉતાર-
વાની ચિકિત્સા કરવા લાગ્યા. વૈદ્યો વિગેરેએ તાવ ઉતારવાના બહુ ઉ-
ત્તમ ઉપાયો કરતાં પણ ભક્તિને જ્વરની વ્યથા વિનિવૃત્ત થઈ જ નહિ. તે
પછી ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ નવમી તિથિની રાત્રિએ માતા ભક્તિને મુખોધ
દેવા લાગ્યા ॥૩૭-૩૮॥ શ્રીહરિકૃષ્ણ અંતકાળ નજીકમાં જાણીને તેમની સેવા
સજતા થકા તેમની પાસે બેસીને સ્વેચ્છાથીજ નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત
સ્વવિજ્ઞાન આપવામાટે માતાપ્રતિ આ પ્રકારે બોલ્યા કે-॥૩૯॥ હે માતઃ !
આ અંત અવસરમાં અવશ્ય અવધારણુ કરવા યોગ્ય સચ્છાસ્ત્રસંમત હિ-
તકર માફ વચન તમો સાંભળો. કર્મપરતંત્ર પ્રાણીથી જન્મ મરણુ ઉદ્ધવન
થઈ શકતું નથી. જન્મેલાનો મૃત્યુ ધ્રુવ-અવર્જનીય છેજ, માટે ઔષધથી
કે વૈદ્યથી શું થાય ? જનનમરણુરૂપ સંસારમાં દુઃખ સીવાય બીજું કંઈપણ
નથી. કેવળ દુઃખદુઃખજ છે. સર્વ કોઈને આ સંસૃતિસંકટનું મૂળ તો
મારી વિષ્ણુની માયાજ છે ॥૪૦॥ આવી દુરંત દુઃખ દેનારી દૈવી માયાની
ખરોખર નિવૃત્તિતો બીજા કોઈ ઉપાયથી થતી નથી. ભગવન્માહાત્મ્ય
જ્ઞાનથી અતિ તીવ્રપણાને પામેલી કૃષ્ણભક્તિથીતો નિવૃત્તિ થાય. તે ભ-
ક્તિતો સ્વધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યાદિ સાધનોના સમાચરણથી મન સુસ્થિર
થતાં સિદ્ધ થાય ॥૪૧॥ ચક્રની માફક અનુવર્તતા જરા જન્મ મરણાદિ

માયાયાસ્તરણોપાયો મૂલસ્ય સકલાપદામ્ । પપ્પ એવ સમીચીનો
 મવતીત્યેષ ભાતિ મે ॥૪૨॥ એવં સાક્ષ્યં ચ યોગશ્ચ પશ્ચરાત્રમુક્ષા-
 ન્યપિ । વદન્તિ કિલ શાસ્ત્રાણિ તદ્વિદશ્ચ મહર્ષયઃ ॥૪૩॥ સુત્રત
 ઉત્ત્રાચ—પુત્રસ્પેત્યં વચ્ચસ્તસ્યાઃ શૃણ્વત્યાઃ સાદરં નૃપ । । સ્મૃતિર્વ-
 મ્ભૂવ હૃદયે યથા પૂર્વં તદિચ્છયા ॥૪૪॥ વર્ણિવેષં તતઃ પુત્રં નારા-
 યણમવેત્ય તમ્ । પ્રપેદે શરણં પ્રીતા વિરક્તાઽન્યત્ર વસ્તુષુ ॥૪૫॥
 ઉત્થાય વદ્ધાઞ્જલિયુગ્મમસૈ નત્વોપવિશ્યાગ્રત એવ ચાસ્ય । સમ્પ્રા-
 ત્તસંસારવિમુક્તિબુદ્ધિઃ પપ્રચ્છ નિઃશ્રેયસસાધનં સા ॥૪૬॥ હિતિ
 શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે વિદ્યાધ્યયનસામાન્યદી-
 ક્ષાપ્રહ્ણાસુર્યૂથનિઘાતનિરૂપણં નામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

તમામ આપદાઓના મૂળભૂત માયા છે. તેના તરણનો ઉપાય આ જે
 તમોને કહ્યો એજ સમીચીન (સર્વોત્તમ) છે એમજ મને જણાય છે
 ॥૪૨॥ સાંખ્યશાસ્ત્ર યોગશાસ્ત્ર અને પંચરાત્રશાસ્ત્ર વિગેરે સમ્બંધોપણ
 આજ અર્થ પ્રતિપાદન કરેછે. સમ્બંધોના તાત્પર્યને જાણનારા નારદાદિ
 મહર્ષિઓ પણ હું કહું છું એજ પ્રકારે કહેછે ॥૪૩॥ સુત્રતઃપિ કહેછે—
 હે નૃપ । પરમપ્રેમાસ્પદ પોતાના પુત્રનું પૂર્વોક્ત પ્રકારનું વચનામૃત આ-
 દરપૂર્વક શ્રવણ કરતાં જનનીના મનમાં શ્રીહરિની ઇચ્છાથી તત્કાળ પૂર્વની
 ‘આ મારા તનય સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે’ એવી સ્મૃતિ થઈ આવી.
 ત્યારપછી વર્ણિવેષધારી સુત શ્રીહરિને ‘આ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એવો
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને, મનમાં અત્યંત આનંદ પામીને, ભગવાન્ વિનાનાં તમામ
 વસ્તુઓમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, પર્યંકમાંથી ઉઠીને બે હાથ બેડી પ્રણામ
 કરીને, પુત્ર શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ શરણને પામીને, પુત્રની પાસેજ બેસીને સં-
 સારમાંથી મુક્તિ મેળવવાની મનીષાથી આત્યંતિક નિઃશ્રેયસનો ઉપાય (પ્ર-
 થમ સંક્ષેપમાં સાંભળ્યો છે પણ ફરીથી વિસ્તારપૂર્વક જાણવામાટે) પુ-
 છવા લાગ્યાં ॥૪૪-૪૬॥ હિતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને... પ્રથમપ્રકરણે વિ-
 દ્યાધ્યયન-સામાન્યદીક્ષાપ્રહ્ણ-અસુર્યૂથનિઘાતનિરૂપણનામૈક-
 ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

શ્રીહરિર્જયતિ । હરિગીતા-પંચાધ્યાયી.

સુવ્રત ઉવાચ—સર્વસદ્ગુણસમ્પન્ના માતા પ્રેમવતી હરિમ્ । નારાય-
ણાવતારં સ્વં પુત્રં પ્રોવાચ ભૂપતે ! ॥૧॥ પ્રેમવત્યુવાચ—નમસ્તુભ્યં ભગ-
વતે હરયે કષ્ટહારિણે । નારાયણાય ઋષયે પ્રપચાય મુમુક્ષુભિઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

આ ગીતા જેમણે નૃનાઠ્ય પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીહરિએ સ્વજનનીના અતિ ઉચ્ચ ભવદાવાનળના તીવ્ર તાપને શમાવામાટે ગાન કરેલી છે. આ હરિગીતાને શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરે તો ધર્મતનય ભગવાન શ્રીહરિમાં કલ્યાણકારિણી દૃઢ ભક્તિ તત્કાળ આપે છે ॥૧॥ આ હરિગીતામૃતરૂપ નદીનો પ્રવાહ સર્વ સંતાપને શમાવનારો, સર્વ ક્રોધએ સુખેથી પામવા યોગ્ય છે, માટે અમૃતના આર્થિઓએ આનું સદા સેવન કરવું ॥૨॥ ગીતા-વિષે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિત એકાંતિકી ભક્તિ દૃઢ કરવામાટે શ્રીહરિએ માતાના મિષથી આ જ્ઞાનગીતા ભૂમિ ઉપર ગાન કરેલી છે ॥૩॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે પ્રતાપસિંહ ભૂપતે ! અદ્રોહ—અનસૂયા—મૈત્રી—કરુણા—સુશીલતા આદિક સર્વ સંતોના સદ્ગુણોએ સંપન્ન એવાં પ્રેમવતી (પુત્રરૂપ ભગવાનમાં ગાઢ પ્રેમ હોવાથી સાર્થક સંજ્ઞાવાળાં અથવા પતિમાં પ્રેમપ્રકર્ષ પેખીને શ્વસુરે પ્રેમવતી નામથી બોલાવેલાં) માતા જગતના અનુગ્રહ અર્થે અવતરેલા સાક્ષાત્ નારાયણ પ્રોતાના પુત્ર શ્રીહરિ પ્રત્યે પુછવાના અર્થો પુછવા માટે બોલ્યાં ॥૧॥ પ્રેમવતી કહે છે—તમો માયાથી મોહ પમાડતા થકા પુત્રભાવથી પ્રકટ્યા છો પણ તમો હાલમાં મારા ‘મુમુક્ષુ’ઓએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય, સકળ સંકટને સંહરનારા, સર્વ પાપને હરનારા, સર્વ કલ્યાણગુણે સંપન્ન, સાક્ષાત્ નારાયણ ભગવાન છો’ એમ ઝરોઝર ઓળખ્યામાં આવ્યા છો. આવા શ્રીહરિ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ ભક્તિ માતાને સાધુઓનાં લક્ષણો અને તેમના સમાગમનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

અજ્ઞાનસ્ય નિવૃત્તિઃ સ્યાન્માયાલ્યસ્ય યથાક્ષસા । હરે ! સંસૃતિ-
મૂલસ્ય તથા મામનુશાધિ મોઃ ॥૩॥ ગ્રામ્યસૌખ્યવિરક્તાઽહં
ત્વાં પ્રપન્નાઽસિ સન્મતે ! । અતો મુમુક્ષવે મહ્યં વક્તુમર્હસિ યદ્ધિ-
તમ્ ॥૪॥ જાનામિ ત્વામહં સાક્ષાન્નારાયણમૃષિં પ્રભુમ્ । કૃતાવ-
તારં ક્ષેમાય ભૂતલે સર્વદેહિનામ્ ॥૫॥ સ ત્વં મમાજ્ઞાનમપાહરાશુ
યથા તમોઽર્કઃ પ્રકટપ્રતાપઃ । સ્વમાયયા ગોપિતદિવ્યભાવઃ સમ્પ્રા-

હે હરે ! મારા સંસૃતિના મૂળભૂત, માયા નામના અનાદિ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ
અનાયાસથી-જલદી જે પ્રકારે થાય તે પ્રકારે મને ઉપદેશ કરો ॥૩॥ હે
સન્મતે ! હું ગ્રામ્ય સુખાભાસથી તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, અખંડ સુખની
સ્પૃહા કરીને, ભવબંધનથી મુક્તિવાની ઇચ્છાથી પરમકારણિક આપના
શરણુને પામી છું, માટે મને મારા હિતને કરનાર જે સાધન હોય તે કહે-
વાને યોગ્ય છો ॥૪॥ હે ભગવન્ ! હું તમોને પ્રભુ-કર્મવશ્ય નહિ અથવા
અક્ષરાદિ સર્વના પ્રશાસનમાં સમર્થ, નારાયણઋષિ-સ્વતઃ સર્વને સર્વદા
સાક્ષાત્કાર કરનારા નારાયણ, ભૂતળ ઉપર સર્વ દેહિઓના આત્યંતિક ક્ષેમ
માટે ધારણ કર્યો છે અવતાર જેમણે, એવા સાક્ષાત્ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ જાણું છું
'નૃણાં નિઃશ્રેયસાર્થાય વ્યક્તિર્મગવત્તો નૃપ' એમ ભગવતમાં કહ્યું છે ॥૫॥
જેમ પ્રકટપ્રતાપ-અતિ ઉજ્જવળ સહસ્ર કિરણોવાળો સૂર્ય પુરત તમને
હરે છે, તેમ પ્રકટપ્રતાપી તમો મારા અનાદિ અજ્ઞાન તમને તત્કાળ હરો.
'વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ થાય છે, વિજ્ઞાનતો
એક પોતાનાથીજ સંપાદન કરી શકાય છે, તેમાં બીજા મારાથી શું થઈ શકે ?'
એમ કહેશો નહિ, કેમકે તમો પોતાની માયાથી ગોપિતદિવ્યભાવ છો, એ-
ટલે પરમાત્મા આપના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન યોગિઓને પણ અગમ્ય છે, કા-
રણ કે માયારૂપી પડદાથી તમારો બધો દિવ્યભાવ તમોએજ ઢાંકી દીધો
છે. આ ગુણમયી દેવી તમારી માયા દુરલ્ભ છે. જે તમારા શરણુને પામે
છે તે આ માયાને તરે છે. શરણુવરણથી પ્રસન્ન થએલા આપેજ આવિ-
ષ્કાર કરેલા સ્વસ્વરૂપને પ્રકાશ કરનારા વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી યોગિ-
ઓનો પણ અજ્ઞાનઅંધકાર વિનાશ થાય છે. માટે ઇશ-અજ્ઞાનનિવા-

ર્થયામીતિ ભવન્તમીશમ્ ॥૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—પવં જનન્યા પ્રણયેન
પૃષ્ઠો હરિઃ સ્વતઃસિદ્ધવિશુદ્ધબોધઃ । મુમુક્ષવેઽધ્યાત્મિકશાસ્ત્રમાદ્યં
પ્રીતઃ સ તસ્યૈ નૃપતે ! જગાદ ॥૭॥ શ્રીહરિસ્વાચ—શ્રૃણુ માતર્હિતં
વચ્મિ ભવત્યૈ શાસ્ત્રસમ્મતમ્ । મુમુક્ષવે વિરક્તાયૈ નિર્ણતં વેદવે-
દિભિઃ ॥૮॥ શ્રીકૃષ્ણો ભગવાન્ સાક્ષાદ્યો વિષ્ણુઃ પુરુષોત્તમઃ । સ

રણુમાં સમર્થ એવા આપના શરણુને પામીને હું પ્રાર્થના કરું છું ॥૬॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપતે ! એવી રીતે માતા પ્રેમવતીએ પરમ પ્રે-
મથી પુછેલા, સ્વતઃ-સ્વભાવથીજ, સિદ્ધ-વિદ્યમાન, વિશુદ્ધ-સદાતિશુદ્ધ,
બોધ-જ્ઞાન જેમને છે, (આવો બોધ બધું જીવોમાં હોતો નથી. મુક્તો
શુદ્ધ બોધવાળા થાય છે પણ સ્વભાવથી નથી. નિત્યમુક્તો પણ ભગવાનની
ધૃત્યને આધીન નિર્મળજ્ઞાનવાળા છે. માટે સ્વતઃસિદ્ધ નિર્મળ વિજ્ઞાન-
વાળા તો ભગવાન એકજ છે ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનવલ્લક્રિયા ચ’ એમ શ્રુ-
તિએ કહ્યું છે) એવા શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઈને મુમુક્ષુ માતા ભક્તિને આદ્ય-
અન્ય વિદ્યાઓની અપેક્ષાએ અતિ શ્રેષ્ઠ હોવાથી સનાતન એવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો અવબોધ આપ્યો. આત્મા-સર્વના શરીરી પરમાત્માને અધિ-
કાર કરીને પ્રવર્તેલું ઉપનિષદાદિ૩૫ શાસ્ત્ર તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવાય,
તેનાથી જાણવા યોગ્ય વિજ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય. અથવા-
આત્મા-જીવાત્મામાં સત્સંગથી ઉત્પન્ન થતું સ્વધર્મ-આત્મા-પરમાત્મા-
વૈરાગ્ય-ભક્તિનું જે જ્ઞાન તે આધ્યાત્મિક કહેવાય, તેનું શાસ્ત્ર એટલે તેને
બોધ કરનાર શાસ્ત્ર તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર કહેવાય. આવા આધ્યાત્મિક
શાસ્ત્રનો બોધ આપવા લાગ્યા ॥૭॥ હે માતઃ ! વેદતાત્પર્યને યથાર્થ જાણુ-
નારા વ્યાસાદિક મુનિઓએ જે નિઃશ્રેયસ માટે નિશ્ચય કરેલું છે તથા તત્ત્વ-
પ્રતિપાદનપરાયણ સમ્પ્રદાયો જેને બોધ કરે છે એવું ઉત્તમ જે હિત છે
તે મોક્ષની આકાંક્ષાવાળાં, તીવ્ર વૈરાગ્યવાળાં, માટેજ અધિકારી થએલાં
એવાં તમોને હું કહું છું, તેને સાવધાન મનથી સાંભળો ॥૮॥ હે માતઃ !
જેને સર્વમાં અંદર બહાર આપીને રહેલા હોવાથી વિષ્ણુ કહે છે ‘યસ્યા-
દ્વાપ્તં જગત્તેન તસ્યાદ્વિષ્ણુરિતિ સ્મૃતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. જેને ક્ષર અક્ષર પુરૂ

एव सर्वभावेन सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥९॥ तस्यैव मायया लोको

પની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ-વિગેરે વડે વિલક્ષણ હોવાથી પુરૂષોત્તમ કહેછે ‘અસ્માક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. જેને હેયપ્રત્યનીકત્વ (નિર્દોષ) અને કલ્યાણગુણૈકાશ્રયત્વરૂપ ઉભયલિંગને લીધે ભગવાન કહેછે ‘શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાભ્યે પરે બ્રહ્મણિ શબ્દ્યતે । મૈત્રેય ! ભગવચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ જ્ઞાનશક્તિબલૈશ્વર્યવીર્યતેજાસ્યશોષતઃ । ભગવચ્છબ્દવાચ્યાનિ વિના હેયૈર્ગુણાદિભિઃ ॥’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. આ અર્થ ‘ન સ્થાનતોઽપિ પર-સ્યોમયલિંગં સર્વત્ર હિ’ આ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કર્યોછે. એવા જે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ-અક્ષરધામમાં અખંડ વિરાજમાન આનંદમય છે એજ મુમુક્ષુજનોએ સર્વભાવથી-સર્વાત્મભાવનાથી અથવા એકાંતિકભાવથી સદા સેવવા યોગ્ય છે. (પરમાત્મા સર્વના અંતરાત્મા હોવાથી તેનાથી એકપણ અનાત્મક (જેના આત્મા ન હોય એવું) નથી એવી તાત્ત્વિક સ્થિતિ બ્રહ્મણે ‘સ एवेदं सर्वं’ ‘सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत’ ‘इदं हि विश्वं भगवान्’ આ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા મુજબ ‘આ સર્વ જગત્ ભગવાનજ છે’ એવી સર્વાત્મભાવનાથી ભજનીય છે. અથવા-બહુ બુલુક્ષુઓ ‘આ પ્રિય છે આ પ્રિય છે’ એમ માનીને દષ્ટ અદષ્ટ એવાં પત્ની-પુત્ર-પશુ-સ્વર્ગાદિકને સેવેછે. મુમુક્ષુઓએતો એમ નહિ સેવતાં ‘वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः’ આમાં કહ્યા મુજબ ‘તે સર્વ પ્રિયમાત્ર મારે તો તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે’ એમ માનીને ભોગ્ય ભોગોપકરણાદિ સર્વભાવથી ભગવાનજ સેવનીય છે. આવું જે સેવન છે એજ નિરતિશય પ્રેમરસથી વ્યાપ્ત થતાં જ્ઞાનની અતિ ઉત્તમ દશાને પામેછે. આવી ભાવના પ્રાર્થનીય છે પણ સર્વસુલભ નથી ‘या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्माऽपसर्षतु’ એવી રીતે પ્રહ્લાદાદિક મહાત્માઓનો પ્રાર્થનાપ્રકાર સ્મૃતિમાં કહ્યો છે. ભગવાન આનંદમય હોવાથી એમનામાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું જેમ આવી જાયછે એમ પ્રાકૃત ઔપાધિક સુખલેશનોપણ સંબંધ સંભવેછે એટલે સમગ્ર વિષય સુખોપણ આવી જાયછે માટે તત્ત્વાંશમાં કશો વિલોપ

મોહિતો યાતિ સંસૃતિમ્ । અતસ્તં ચે પ્રપચન્તે તાં તરન્તિ ત ઇવ

નથી. એટલે ‘ભગવાનમાંજ પ્રિય પુત્રાદિક સર્વનું સુખ કહીએ તો પછી તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યવસ્થાજ રહે નહિ’ એવી શંકાનો અવકાશ નથી. કેમકે ભગવાન આનંદમય છે જેથી એમના આનંદમાં તમામ આનંદો આવી જાય છે. આવી રીતે સર્વ ભાવથી ભગવાનને સેવવા) ॥૬૫॥ ‘તમો જે સર્વભાવથી કૃષ્ણસેવન કરવાનું કહ્યું છે તે અનાદિકાળથી અનુવર્તતી વિપરીત વાસનાથી જેનાં મન પરાભવ પામી ગયાં છે એવા પુરૂષોને દુર્બલ છે?’ એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે. તથાપિ જેની માયાથી મોહ પામેલો આ જન વિપરીત વાસનાના આવેશવાળો થાય છે, તે ભગવાનની શરણાગતિથી તેવી સર્વાત્મભાવના સિદ્ધ થાયજ, એમ આ શ્લોકથી કહે છે—તે શ્રીકૃષ્ણની માયાથીજ મોહિત થયેલો આ લોક સંસારને પામે છે, માટે તે શ્રીકૃષ્ણને જે પુરૂષો ‘મારેતો તમોજ એક શરણુ છો માટે વિપરીત વાસનાને ઉદય કરનારી તમારી માયાને ટાળી નાંખો’ એ રીતે પ્રપત્તિ—શરણાગતિ કરે છે તેજ પુરૂષો તેમની મનોવૃત્તિમાં રહેલા ભગવાન તેમના અજ્ઞાનથી થયેલા વિષયપરાયણતારૂપ તમને નાશ કરે છે. એટલે પૂર્વોક્ત પ્રકારની બ્રહ્માત્મભાવના તેમનામાં ઉદય થતાં તેમનું આત્યંતિક માયાતરણુ થાય છે ‘નમસ્તસ્મૈ ભગવતે કૃષ્ણાયકુણ્ઠમેધસે । યન્માયામોહિતચિયો બ્રહ્મામઃ કર્મવર્ત્મસુ ॥’ ‘દેવી હોવા ગુણમયી સમ માયા દુરત્યયા । મામેવ ચે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥’ એમ કહ્યું છે ॥૬૦॥ ‘સર્વભાવથી સેવવા’ એમ સામાન્યપણે સેવન કહ્યું છે પણ તે સેવન ભક્તિના રૂપને પામેલું એટલે પ્રીતિપૂર્વક બેઠાએ અને ધર્માદિ અંગવાળું બેઠાએ, એમ વિશેષ વિધિથી કહે છે—અથવા—‘સર્વભાવથી સેવવા’ એમ કહેવા ઉપરથીજ જે સેવન છે તે પ્રીતિરૂપાપ્ત ભક્તિયોગ છે એમ સિદ્ધ થાય છે, આવા ભક્તિયોગમાં ધર્માદિક તો અંગમાત્ર છે, એમ વિધિથી હવે કહે છે—તે શ્રીકૃષ્ણ એક ભક્તિથીજ સેવનીય છે. તે ભક્તિ તો ધર્માદિકના આચરણુ વિના નજ સિદ્ધ થાય. ધર્મતો કૃણાદિ અભિસંધિ રાખ્યા વિના પળાતો સ્વવર્ણાશ્રમોચિત આચાર જાણવો, એવા ધર્મથી વૈરાગ્ય—વિષયવિતૃષ્ણા થાય. તેથી પરમાત્મવિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય.

હિ ॥૧૦॥ સતાં સક્તેન બુદ્ધાઽઽદૌ તન્માહાત્મ્યં તદાપ્તયા । સ્વધર્મ-

તેથી ભગવાનમાં ભક્તિયોગ થાય. ભક્તિમાં પ્રધાન કારણ તો પરમાત્માનું માહાત્મ્યજ્ઞાન છે, આવું માહાત્મ્યજ્ઞાન સત્પુરુષોના સમાગમથી થાય, આવા અનુક્રમથી પ્રથમ સત્સંગથી ભગવન્માહાત્મ્ય જાણી, તેનાથી પ્રાપ્ત થએલી સ્વધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે અનુગ્રહ કરેલી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. આ સર્વ અર્થ તેતે સ્થળે વર્ણવ્યો છે—સત્સંગજ ભગવદ્ભક્તિમાં હેતુ છે—‘ભવાપવર્ગો અમતો યદા ભવેજ્જનસ્ય તર્હ્યચ્યુત સત્સમાગમઃ । સત્સ-જ્ઞમો યર્હિ તદૈવ સદ્ગતૌ પરાવરેશે ત્વયિ જાયતે મતિઃ’ ‘પ્રસન્નમજરં પાશ-માન્મનઃ કવયો વિદુઃ । સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃતમ્’ ‘સતાં પ્રસન્નાન્મમ...શ્રદ્ધા રતિર્ભક્તિરનુક્રમિષ્યતિ’ ‘નિત્યં ભાગવતસેવયા । ભગવ-ત્યુત્તમશ્લોકે ભક્તિર્ભવતિ નૈષ્ઠિકી’ ‘સત્સન્નલબ્ધયા ભક્ત્યા સ હિ માં યો નિષેવતે’ ‘નૈષાં મતિસ્તાવદુરુક્રમાઙ્ગિ સ્પૃશત્યનર્થાપગમો ચદર્થઃ । મહીયસાં પાદરજોભિષેકં નિષ્કિન્નનાનાં ન વૃણીત યાવત્’ ઇત્યાદિ. સત્સંગનો મહિમા તો ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ‘ન રોધયતિ માં યોગો...સત્સન્નાન્મામુ-પાગતાઃ’ ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે. માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ કહી છે ‘પૃતાં વિભૂતિં યોગં ચ મમ યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ । સોઽવિકમ્પ્યેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ’ ‘ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ ! માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્’ ‘અહં સર્વસ્ય પ્રભવો મત્તઃ સર્વં પ્રવર્તતે । હતિ મત્વા મજન્તે માં બુધા ભાવસ-મન્વિતાઃ’ ‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વેસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોઽધિકઃ । સ્નેહો ભક્તિરિતિ પ્રો-ક્તસ્ય મુક્તિર્ન ચાન્યથા’ ઇત્યાદિ. ભગવાનને ભક્તિથીજ સેવવાનું કહે છે—‘મજ માં ભક્તિભાવતઃ’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન’ ‘ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્ય-શ્રાક્ષિ તત્ત્વતઃ’ ‘પ્રીયતેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યદ્વિલમ્બનમ્’ ‘ભક્ત્યા તુતોષ ભગવાન્ ગજયૂથપાય’ ‘ભક્ત્યેકલભ્યે પુરુષે પુરાણે’ ‘ભક્ત્યાહમેકયા ગ્રાહ્યઃ’ ઇત્યાદિ. ભક્તિમાં ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અંગ કહ્યાં છે—‘સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ’ ‘હતિ માં યઃ સ્વધર્મેણ ભજેન્નિત્યમનન્યભાક્’ ‘સ હૃત્યં ભક્તિયોગેન તપોયુક્તેન પાર્થિવઃ । સ્વધર્મેણ હારિં પ્રીણન્’ ‘સ્વધર્મમનુ-

જ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા ભક્ત્યા સ સેવ્યતામ્ ॥૧૧॥ યુક્તાઙ્ગૈસ્તુ સ્વધર્મા-
દૈશ્વિભિર્ભક્તિર્મહાવ્રતે ! । કાપિ કેનાપિ વિદ્ધેન નૈવેહ પ્રતિહન્યતે
॥૧૨॥ एतेष्वेकतमेनापि सा हीनाङ्गेन चेद्भवेत् । देशकालादिवै-
षम्ये तस्यां विद्वो भवेद्भुवम् ॥૧૩॥ કાર્યકારણરૂપાયા માયાયા:

તિષ્ઠન્તો ભગવત્પરિતાશયાઃ' 'યઃ સ્વધર્મેણ માં નિત્યં નિરાશીઃ શ્રદ્ધયાઽ-
ન્વિતઃ । ભજતે જ્ઞાનકૈસલ્ય મનો રાજન્ પ્રસીદતિ' 'યદ્ભક્તિયોગોઽભયદઃ સ્વ-
ધર્મમનુતિષ્ઠતામ્' 'ધર્મો મદ્ભક્તિકૃત્પ્રોક્તઃ' 'વાસુદેવે ભગવતિ ભક્તિમુદ્ગ્રહતાં
નૃણામ્ । જ્ઞાનવૈરાગ્યવીર્યાણાં નેહ કશ્ચિદ્વપાશ્રયઃ ॥' 'પરમાત્મનિ યો રક્તો
વિરક્તોઽપરમાત્મનિ' 'હિત્વાત્મપાતં ગૃહમન્ધકૂપં વનં ગતો યદ્દરિમાશ્રયેત'
'હિત્વા ગૃહં સંસૃતિચક્રવાલં નૃસિંહપાદં ભજતાકુતોભયં' ઇત્યાદિ ॥૧૧॥
'સ્વધર્માદિ સાધનોની સર્વદા અનુવૃત્તિ નથી, વિવિધિષા કે વેદન કે ભક્તિને
ઉત્પન્ન કરીને સ્વયં કૃતકૃત્ય થવાથી નિવૃત્તિ પામી જાય છે?' એવી શંકામાં
કહેછે—હે મહાવ્રતે ! ઉત્પન્ન થએલી પણ ભક્તિ કોઈ પણ વિદ્ધ-પાપથી
પરાભવ પામી જાયછે તો એના અવિચ્છેદ માટે સ્વધર્માદિકની અનુવૃત્તિ
પ્રયાણપર્યંત અપેક્ષિતજ છે. માટે ઉત્તરોત્તર પરિણામ પામતા (ધર્મથી
વૈરાગ્ય, વૈરાગ્યથી જ્ઞાન) ધર્માદિ ત્રણ અંગોએ યુક્તજ એવી ભક્તિતો
ક્યારેયપણ કોઈપણ વિદ્ધથી આ લોકમાં પરાભવ પામતી નથી. ધર્માદિક
ભક્તિનાં અંગ છે આ વાત આગળ નારાયણગીતામાં કહેશે. આ ત્રણ
અંગોમાંથી હરકોઈ એક અંગનો પણ વિક્લોપ થાય તો અંગની વિક્લંબતાને
લીધે નિષ્પન્નભક્તિયોગબાળાને પણ દેશ કાળાદિકની વિષમતાને લીધે ભ-
ક્તિમાં નિશ્ચે ઉપરોધ થાયછે. આ ઉભય અર્થ સ્મૃતિમાં સ્પષ્ટ કહ્યોછે—
“સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યભૂષાજુષ્ટાં તુ ચેઽધ્યુતે । ધનન્યભક્તિં સાધ્વીવત્કુર્યુરેકા-
ન્તિકા હિ તે ॥ સુરૂપાપિ યથા નારી વચ્ચાલદ્ધારવર્જિતા । ન શોભતે તથા
ભક્તિર્ધર્માદિરહિતા નૃણામ્ ॥ દેશકાલસ્વભાવાદેઃ ક્વચિદ્વૈષમ્યસમ્ભવે । ધ-
ર્માદિવર્જિતા ભક્તિસ્તિરોધતે તદ્વિદ્યથા ॥ યુક્તા ધર્માદિભિઃ સા તુ કાપિ
વિદ્ધૈર્મહાવ્રદિ । અચલા નાભિભૂયેત દ્વાસારૈરદ્રિરાદિવ ॥” ઇત્યાદિ ॥૧૨-૧૩॥
મનુષ્યોને કાર્યકારણરૂપ-વાસના અને તેના કાર્યરૂપે કરીને ચક્રની માફક

સર્વથૈવ તુ । વિનિવૃત્તિસ્તયૈષ સ્યાન્નાન્યોપાયેન વૈ નૃણામ્ ॥૧૪॥
તસ્યાં તુ વિનિવૃત્તાયાં શુદ્ધઃ કૃષ્ણસ્ય સેવકઃ । પરમં યાતિ તદ્દામ
યદ્બ્રહ્મેત્યાહુરાગમાઃ ॥૧૫॥ અનન્તં ચાક્ષયં તસિન્કાલમાયામયો-
જ્ઞિતે । ધામ્નિ સૌખ્યં સમાપ્નોતિ સ્વમનોવાઙ્મિતં ચ સઃ ॥૧૬॥
સુવ્રત ઉવાચ—વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં પશ્ચરાગ્રાગમસ્ય ચ । સિદ્ધાન્તં

નિરંતર પ્રવર્તતી માયાની સર્વથા-આત્યંતિક વિનિવૃત્તિતો ધર્માદિ ત્રણ અંગે
સહિત એવી ભક્તિથીજ થાય. તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય બીજો કોઈપણ નથી
'પ્રાયેણ ભક્તિયોગેન સત્સંજ્ઞેન વિમોહવ ! । નોપાયો વિદ્યતે સદ્યઃ પ્રાયણં
હિ સત્તામહં' 'ન યુજ્યમાનયા મક્તયા ભગવત્પલિલાત્મનિ । સદશોઽસ્તિ શિવઃ
પન્થા યોગિનાં બ્રહ્મસિદ્ધયે' ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૧૪॥ તે માયાની વિનિવૃત્તિ
થતાં એટલે વિમોહનવ્યાપાર વિરામ પામતાં તો શુદ્ધ થએલો આ કૃષ્ણભક્ત
તેના પરમધામને પામેછે, જે ધામને નિગમો 'બ્રહ્મ' એમ કહેછે, એ ધામ
પરમાનંદના આસ્પદરૂપ અને અપુનરાવૃત્તિરૂપ છે. તેનો અંત-પરિચ્છેદ
નથી. તેમ તેનો પરિક્ષય નથી માટે અનંત અક્ષય કહેછે. જેમાં કાળ માયા
પોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થતાં નથી. તેમાં ન મળે એવું કાંઈ પણ સુખ
નથી, તમામ મનોવાંછિત અનંત અક્ષય સુખને પામેછે. તેમાં શ્રુતિ છે—'સ
યદિ પિતૃલોકકામો ભવતિ સદ્ભૂત્પાદેવાસ્ય પિતરઃ સમુત્તિષ્ઠન્તિ' અનવ-
ધિક આનંદમય પરંબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પ્રાપ્ય છે. તેમાં સમુદ્રમાં ગાયનું પગલું
આવી જાયછે એવા ન્યાયથી સર્વ સુખસંપત્તિ સુગમ છે. આ બે શ્લોકના
અર્થમાં શ્રુતિસ્મૃતિનાં પ્રમાણો છે—'દિવ્યે બ્રહ્મપુરે હ્યેષ સ વ્યોદયાત્મા પ્રતિ-
ષ્ઠિતઃ' । 'પૃથ્વ્યસ્યં બ્રહ્મપુરં' 'તદક્ષરે પરમે વ્યોમન' 'સ વેદૈતત્પરમં બ્રહ્મધામ
યત્ર વિશ્વં નિહિતં ભાતિ શુભ્રં' 'તત્ર પ્રયાતા ગદ્ધન્તિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ'
'પ્રાપ્યાવધ્યં બ્રહ્મપુરં રાજેવ સ્યામહં સુખી' 'ક્ષેમં વિન્દન્તિ મત્સ્થાનં યદ્બ્રહ્મ
પરમં વિદુઃ' 'બ્રહ્માલ્યં ધામ તે યન્તિ' 'ન યત્ર કાલોઽનિમિષાં પરઃ પ્રમુઃ'
'પ્રવર્તતે યત્ર રજસ્તમસ્તયોઃ સત્ત્વં ચ મિશ્રં ન ચ કાલવિક્રમઃ । ન યત્ર
માયા કિમુતાપરે હરેરનુવ્રતા યત્ર સુરાસુરાચિતાઃ' ઇત્યાદિ ॥૧૫-૧૬॥
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! વેદો અને તેના અર્થના વિચારરૂપ શાસ્ત્રો,

પુત્રવાક્યં સા શ્રુત્વોવાચ પુનઃ પ્રસૂઃ ॥૧૭॥ પ્રેમવત્યુવાચ—સર્વશા-
સ્ત્રાર્થતત્ત્વહ ! સિદ્ધાન્તોઽયં ત્વયોદિતઃ । સાક્ષ્યા કૃષ્ણમત્તયૈવ
માયાયા યન્નિવર્તનમ્ ॥૧૮॥ તદેતત્તત્ત્વતઃ સર્વં વિવિત્સામિ મહા-
મતે ! । યોષાયા મે યથા બોધઃ સ્યાત્તથા વક્તુમર્હસિ ॥૧૯॥ હરે-
ર્માહાત્મ્યબોધાદ્યા સ્વધર્માદ્યજ્ઞસંયુતા । મક્તિઃ પ્રાપ્યા યતસ્તેષાં
બ્રૂહિ લક્ષ્માણિ મે સતામ્ ॥૨૦॥ ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ વિવિચ્ય ચ
પૃથક્ પૃથક્ । બ્રૂહિ મે તત્ત્વતઃ કૃષ્ણ ! સર્વજ્ઞોઽસ્તિ યતો ભવાન્
॥૨૧॥ સુમત ઉવાચ—જનન્યેત્યં સ આપૃષ્ઠઃ પુરાતનમુનિર્હરિઃ । તામુ-
વાચાદતસ્તસ્યાઃ સદ્ધર્માદિવિવિત્સયા ॥૨૨॥ શ્રીહરિરુવાચ—સમી-

પુરાણો અને પાંચરાત્રાદિકના સિદ્ધાંતને બોધ કરનાર પુત્ર શ્રીહરિનું આવું
વચન જનની ભક્તિ સાંભળીને ફરીથી એમ પુછવા લાગ્યાં—॥૧૭॥ પ્રેમ-
વતી પુછેછે—હે હરે ! તમો સકળ સમ્બ્રાહ્મ તાત્પર્ય તત્ત્વને બાણેછો.
'અંગસહિત કૃષ્ણભક્તિથીજ માયાની નિવૃત્તિ થાય, બીજા કશાથી પણ ન
થાય' એમ જે કહ્યું તે તમોએ સિદ્ધાંત કહ્યોછે. અથવા તમોએ જે આ
અર્થ કહ્યો તે સર્વ શાસ્ત્રાર્થતત્ત્વનો સિદ્ધાંત છે ॥૧૮॥ હે મહામતે ! ભગ-
વાનનો મહિમા પ્રથમ જેમાં છે એવી ધર્માદિ અંગયુક્ત ભક્તિ જેના થકી
પામવાની કહી એવા સાધુઓનાં લક્ષણો તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને
ભક્તિનાં લક્ષણો, આ સર્વને હું યથાર્થપણે બાણવા ધમ્ધમું. માટે હે કૃષ્ણ !
તેનું બુદ્ધ બુદ્ધ વિવેચન કરીને, જે રીતે સ્વીકૃતિ સ્વભાવને લીધે અને
અધ્યયનાદિ સંસ્કારના અભાવને લીધે શાસ્ત્રજ્ઞાને રહિત એવી પણ હું આ
સર્વ સુખેથી યથાર્થપણે સમજી શકું તે રીતે મને કહેવાને યોગ્ય છે, કેમ-
કે તમો સર્વજ્ઞ છો, આ અર્થનો સમર્થ વક્તા બીજો કોઈ નથી ॥૧૯-૨૧॥
સુમતઃકવિ કહેછે—હે રાજન્ ! એવી રીતે જનનીએ પુછ્યું એટલે પુરા-
તન-સર્વના આદિભૂત મુનિ (નારાયણઋષિની પેઠે નૈષ્ઠિકવર્ણિવેષધારી)
ભગવાન્ શ્રીહરિ માતાને સ્વધર્માદિક બાણવાની ધમ્ધા થઈ તેથી તેમની
ઉપર બહુ આદરભાવવાળા થઈને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૨૨॥

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! જે તમોએ પુછ્યું તેતો બહુ સમીચીન

ચીનં ત્વયા પૃષ્ઠસિદં સર્વેહિતાવહમ્ । આત્મનઃ શ્રેય ઇચ્છન્ત્યા
માતર્વેદ્યં બુધૈરપિ ॥૨૩॥ સાક્ષાયા દેતુભૂતાનાં મક્તેરાદૌ સતાં
સતિ ! । લક્ષણાનિ બ્રુવે તુભ્યં સેવ્યાનાં હિ મુમુક્ષુભિઃ ॥૨૪॥ દયા-
લવઃ ક્ષમાશીલાઃ સર્વજીવહિતેચ્છવઃ । તિતિક્ષવશ્ચાનસૂયાઃ શા-
ન્તા અનુદિતારયઃ ॥૨૫॥ અનીર્ણ્યવશ્ચ નિર્વૈરા નિર્માનાશ્ચ વિમત્સ-

(સા૩) છે, કેમકે સર્વજનોનું સર્વ પ્રકારનું પરમ હિત કરનાર છે. બુધ-
સચ્છાત્રના અભિજ્ઞ સ્વધર્મનિષ્ઠ જ્ઞાનિજનોએ પણ જાણવા જેવું છે. આવી
પરમ નિઃશ્રેયસની વાંછા સર્વને થતી નથી, તમોને આ અવસરમાં તુરત
નિઃશ્રેયસની ઇચ્છા થઈ, જે ઇચ્છાથી તમોએ આ મને પુછ્યું તે બહુ સાર
થયું ॥૨૩॥ હે સતિ ! અંગસહિત ભક્તિનું મૂળકારણ સત્સંગ છે, માટે
મુમુક્ષુમનુષ્યોએ અવશ્ય યથાયોગ્ય સેવવા યોગ્ય એવા સંતોનાં લક્ષણો હું
પ્રથમ કહું છું તે સાવધાન થઈને સાંભળો ॥૨૪॥ દયાળુ-પ્રાણી ઉપર દયા-
વાળા એટલે પરદુઃખને નહિ સહન કરનારા અને પરનું દુઃખ દેખીને દુઃખીયા
થનારા. ક્ષમાશીલ-‘વાઘે વાઘ્યાત્મિકે દુઃખે કેનાપ્યુત્પાદિતે સતિ । ન
કુપ્યતિ ન વા હન્તિ સા ક્ષમા પરિકીર્તિતા’ આમાં કહેલા લક્ષણવાળી મ-
હાઅપરાધિઓ ઉપર પણ ક્ષમા રાખવાના સ્વભાવવાળા, ‘ક્ષમાશીલા હિ
સાધવઃ’ એમ કહ્યું છે. સર્વ ઉપકારિઓનું જ જેમ એમ અપકાર કરનારા
જીવોનું પણ પરમ હિત ઇચ્છનારા, ‘ગાલિદાનં...ચિન્તનીયં હિતં ચ તૈઃ’
એમ કહ્યું છે. તિતિક્ષુ-શીત ઉષ્ણાદિ દ્વન્દ્વને સહન કરનારા, અથવા
‘યત્રાસં વેશકાલામ્યાં દુઃખં પ્રારબ્ધકર્મેણ । તત્સમ્મર્ષસ્તિતિક્ષા’ આવા લ-
ક્ષણવાળી તિતિક્ષાવાળા (આવો અર્થ કરતાં ક્ષમા અને તિતિક્ષા એકરૂપ
થઈ થાયછે, માટે ક્ષમા-અન્યકૃત દુઃખસહન અને તિતિક્ષા-દેશકાળ
પ્રારબ્ધજન્ય દુઃખનું સહન, એવો ભેદ જાણવો) અનસૂય-પરના ગુ-
ણોમાં દોષાવિષ્કારરૂપ અમુકાએ રહિત. શાંત-નિયમિત અંતઃકરણવાળા.
જેમને અરિ ઉદય પામ્યો નથી, અર્થાત્ અજાતશત્રુ. અનીર્ણ્ય-સ્વસમા-
નનો સમુત્કર્ષ ન સહન કરી શકવારૂપ ઇર્ષ્યાએ રહિત. નિર્વૈર-સર્વની ઉ-
પર મૈત્રી હોવાથી ક્રોધના પણ ઉપર વૈરભાવે રહિત. નિર્માન-ધન-અ-

રા: । યથોચિતં માનદાશ્ચ પ્રિયસત્યગિરસ્તથા ॥૨૬॥ જિતકામા
જિતક્રોધા જિતલોભાશ્ચ નિર્મદા: । અહન્તામમતાહીના: સ્વધર્મ-
દૃઢવર્તના: ॥૨૭॥ નિર્દમ્ભા: શુચયો દાન્તા ક્રજવો મિતમાષિણ: ।
જિતેન્દ્રિયા અપ્રમત્તા નિર્દ્વન્દ્વા ધૈર્યશાલિન: ॥૨૮॥ આકૃતિચિત્તિ-
ચાપલ્યરહિતા નિષ્પરિગ્રહા: । બોધને નિપુણા આત્મનિષ્ઠા: સર્વોપ-

લિંગનાદિકના માને રહિત. વિમત્સરે-સ્વસમાન કે અસમાન સર્વનો સ-
મુત્કર્ષ ન સહન થાય તેરૂપ મત્સરે રહિત. (ધર્મ્યા અને મત્સર એકજ
અર્થમાં વપરાય છે. જ્યાં બંને શબ્દો જુદા હોય ત્યાં આવો સહજ અર્થ
લેઈ સમજવો) યથોચિત એટલે તેનાતેના અધિકારને અનુસારે માનદ-
સર્વને માન આપનારા. પ્રિય અને સત્ય બોલવાનાજ એક સ્વભાવવાળા.
॥૨૫-૨૬॥ અંતરના અરિઓમાં પ્રબળ કામ ક્રોધ છે, તેનાથીપણુ પ્રબળ
લોભ છે તે ત્રણેય જેમણે જીત્યા છે. પ્રકૃષ્ટ જનના અપમાનમાં હેતુભૂત
જે મદ તેણે રહિત. આત્માથકી વ્યતિરિક્ત દેહ અને તેના સંબંધિમાં અ-
હંકાર મમકારે રહિત. સ્વધર્મમાં દૃઢ સંકલ્પવાળા. નિર્દમ્ભ-ખ્યાતિ કે
લાલ કે પૂજામાંજ એક ઉપયોગી થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિએ રહિત. શુચિ-
બાહ્ય આજ્યંતર શૌચે સંપન્ન. દાન્તા-બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જેમણે દમી છે. ક્રજજુ-
કાય, વાણી અને મન આ ત્રણેય કરણની એકરૂપતાવાળા (જેવું મનમાં
એવુંજ વાણીમાં અને એવુંજ કર્મ કરનારા. મનમાં કાંઈક હોય અને બોલે
ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક એવા નહિ. તે કહ્યું છે કે—'મન-
સ્યેકં વચસ્યેકં કાર્યે ચૈકં મહાત્મનામ્ । મનસ્યન્યત્ વચસ્યન્યત્ કાર્યે ચાન્ય-
હુરાત્મનામ્') મૃદુ અને મિત ભાષણુશીલ. જીતેન્દ્રિય-શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો
જેમણે નિયમમાં કરી છે. માટેજ ધર્માદિ પાળવામાં પ્રમાદે રહિત. નિ-
ર્દ્વન્દ્ર-શીત-ઉષ્ણ, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન, આ દ્વન્દ્વમાં હર્ષવિષાદે
રહિત. માટેજ મહા આપદાળમાં પણ ધૈર્યશાલી ॥૨૭-૨૮॥ કર્મેન્દ્રિયો
અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ચપળતાએ રહિત, અર્થાત્ વિષયવાસનાએ વિરહિત.
માટેજ આત્મહિતમાં વિરોધિ પરિગ્રહે રહિત. તત્ત્વબોધ આપવામાં પ્રવીણ.
આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા. (આત્મારામ) સર્વજનોનો આ લોક પરલો-

કારિણઃ ॥૨૯॥ નિર્મયા નિરપેક્ષાશ્ચ દ્યુતાદિવ્યસનોઽજિહ્વતાઃ । શ્રદ્ધા-
લવ ઉદારાશ્ચ તપોનિષ્ઠા નિરેનસઃ ॥૩૦॥ ત્યક્તગ્રામ્યકથાવાર્તાઃ સ-
ચ્છાસ્ત્રવ્યસનાસ્તથા । વિષયાસક્તિરહિતા આસ્તિકાશ્ચ વિવેકિનઃ
॥૩૧॥ મધમાંસાદિસંસર્ગરહિતાશ્ચ દૃઢમતાઃ । પૈશુન્યસ્તૈન્યહીનાશ્ચ
પરગુહ્યાપ્રકાશકાઃ ॥૩૨॥ જિતનિદ્રા જિતાહારાઃ સન્તુષ્ટાઃ સ્થિર-

કનો ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા. શ્રદ્ધાત્મસાક્ષાત્કાર કરવાથી ભયપ્ર-
સંગે રહિત. આત્માથકી અતિરિક્ત ક્રોધપિણુ પદાર્થની અપેક્ષાએ રહિત.
દ્યુતાદિ વ્યસનિઓના સંગે રહિત. (પોતાને તો વ્યસન કરવાનો પ્રસંગજ
નથી) આત્મા પરમાત્માનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળા.
ઉદાર-અલ્પ પરિચર્યાથીપણુ અનલ્પ નિઃશ્રેયસના ઉપાયનો અવબોધ
આપનારા હોવાથી અથવા-આત્માદિ સર્વસ્વ ભગવાનને અર્પણ કરનારા
હોવાથી અથવા-ક્ષમાદિ ગુણોથી મોટા હોવાથી ઉદાર. ભગવત્પ્રસન્નતામાંટે
વ્રત ઉપવાસ કૃચ્છ્રાદિ તપમાં નિષ્ઠાવાળા. માટેજ પાપપ્રસંગે રહિત ॥૨૯॥
॥૩૦॥ ગ્રામ્ય કથાવાર્તાને ત્યાગ કરનારા. (અસત્ આલાપે રહિત) સચ્છા-
સ્ત્રોનુંજ એક પરિશીલન કરવાના સ્વભાવવાળા. વિષયવ્યાસક્તિએ વિરહિત.
આસ્તિક-આત્મા પરમાત્મા અને તેની પ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં આસ્તિકતા
(દૃઢ વિશ્વાસ)વાળા. આત્મા અનાત્માના વિવેકવાળા. પરંપરાએપણુ મદ્ય
માંસ પલાંદુ લશુન આદિકનો સંસર્ગ નહિ કરનારા. (સાક્ષાતનો તો પ્રસ-
ંગજ નથી) દૃઢ વ્રત-નિયમવાળા. ચાડીયાપણું, ચોરી અને પરગુહનો
પ્રકાશ એ આદિક પરને અનર્થ કરનારી પ્રવૃત્તિથી વિમુખ વર્તનારા ॥૩૧॥
॥૩૨॥ નિદ્રા જેમણે વશ કરી છે. આહાર જેમણે છોડ્યો છે. (યુક્તાહાર-
મિતાહાર) આત્મલાભથીજ સદા સંતુષ્ટ અથવા પ્રારબ્ધાનુસારે પ્રાપ્ત થતા
અન્ન વસ્ત્રાદિકમાં અલંબુદ્ધિ રાખનારા. આત્માવિષેજ સ્થિર બુદ્ધિવાળા
અથવા સ્વધર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળા. અહિંસામય સર્વ વૃત્તિ જેમની છે.
તૃષ્ણાએ વર્ણત. સુખ દુઃખમાં સમાન ભતિવાળા એટલે આત્મૌપમ્યથી
બીજના સુખદુઃખમાં પણ સમદર્શી 'આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમં પश्यति
યોઽર્જુન ! । સુખં વા यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः' એમ ગીતામાં

બુદ્ધયઃ । અહિંસવૃત્તયોઽતૃષ્ણાઃ સુખદુઃખસમાસ્તથા ॥૩૩॥ અકાર્યલજ્ઞાઃ સ્વશ્લાઘાન્યનિન્દાભ્યાં વિવર્જિતાઃ । યથોક્તબ્રહ્મચર્યાશ્ચ યમૈશ્ચ નિયમૈર્યુતાઃ ॥૩૪॥ જિતાસના જિતપ્રાણાઃ શ્રીકૃષ્ણાદ્વિદ્વાશ્રયાઃ । કૃષ્ણભક્તિપરા નિત્યં કૃષ્ણાર્થસકલક્રિયાઃ ॥૩૫॥ અવતારચરિત્રાણિ કૃષ્ણસ્યાનુદિનં મુદા । શૃણ્વન્તઃ કીર્તયન્તશ્ચ કૃષ્ણધ્યાનપરાયણાઃ ॥૩૬॥ અયાતભગવદ્ભક્તિવર્જિતક્ષણમાત્રકાઃ । એવં લક્ષણસમ્પન્ના જ્ઞેયાઃ સન્તસ્ત્વયાનઘે ! ॥૩૭॥ યત્તેષામેવ સન્નેન સાઙ્ગા ભક્તિર્મુમુક્ષુભિઃ । કૃષ્ણસ્ય પ્રાપ્યતે નૂનં માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા ॥૩૮॥

કહું છે. પ્રામાદિક એવાપણ અકાર્યના પ્રસંગમાં લગ્નવાળા. પોતાની પ્રશંસા અને અન્યની નિંદાએ વર્ણત. (નહિ કરનારા) યથોચિત બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળા. અહિંસાદિ દ્વાદશ યમો અને શૌચાદિ દ્વાદશ નિયમોએ સંપન્ન ॥૩૩-૩૪॥ આસન તથા પ્રાણ જેમણે છુટ્યા છે, અર્થાત્ યોગોપકરણથી પરિપૂર્ણ. યોગના ફળભૂત શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ સંપન્ન. શ્રીકૃષ્ણનાજ એક ચરણકમળના દઢ આશ્રયવાળા. નિરંતર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં ઉપયોગ થાય એવી મંદિર-અગીચા આદિક નિર્માણાદિ૩૫ સમગ્ર ક્રિયા-દેહ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારો જેમના છે. ભગવાનના વરાહાદિ અવતારોનાં પૃથ્વીઉદ્ધરણાદિ દિવ્ય ચરિત્રોનું પ્રતિદિન પ્રહર્ષથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરવામાં તત્પર. (શ્રવણભક્તિ બીજી સર્વ ભક્તિઓમાં હેતુ છે, અને કીર્તનભક્તિ કલિયુગમાં પ્રધાન છે માટે કરવાની ફરીથી કહી છે) ભગવાનનું ધ્યાન એજ એક પરમ ફળ માનનારા. ભગવાનની ભક્તિ વિનાનો એક ક્ષણમાત્ર કાળપણ વૃથા નહિ નિર્ગમન કરનારા. હે અનઘ ! નિર્દોષ માતઃ ! આવાં (૭૫) લક્ષણોએ સંપન્ન જે હોય તે તમારે સંત-સાધુઓ બાણવા. (સ્ફુટ પ્રતિપત્તિમાટે થએલી પુનરુક્તિપણ દોષમાટે થતી નથી. ઉપરનાં કેટલાંક લક્ષણો ભાગવતમાં કપિલ-ગીતામાં 'તિતિક્ષવઃ કારુણિકાઃ' ઇત્યાદિકથી કહ્યાં છે તથા એકાદશસ્કંધમાં 'કૃપાલુરક્તઘ્રોહઃ' ઇત્યાદિકથી સાધુનાં ત્રીશ લક્ષણો કહ્યાં છે) ॥૩૫-૩૭॥ મુમુક્ષુ મનુષ્યોને પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓના યથોચિત સમાગમથી માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વિકા સાંગ ભક્તિ ભગવાનનેવિષે નિશ્ચે પ્રકટ થાયછે ॥૩૮॥

અમ્યઃ કૃષ્ણાવતારાણાં ચરિત્રશ્રવણં ભવેત્ । અદ્ભુતાનાં ચરિત્રાણાં
 કૃષ્ણસ્ય ચ ભવેચ્છ્રુતિઃ ॥૩૯॥ ગોલોકાક્ષરવૈકુણ્ઠાદિષુ ધામસુ ય-
 ત્પ્રભોઃ । અનન્તમસ્તિ ચૈશ્વર્યં તદપ્યેભ્યોઽવગમ્યતે ॥૪૦॥ તથા
 ક્ષીરાર્ણવસ્થસ્ય વ્યાપ્તસ્ય બ્રહ્મતેજસા । શ્વેતદ્વીપસ્ય માહાત્મ્યમેભ્ય
 પવાવગમ્યતે ॥૪૧॥ બૃન્દાવનસ્ય દ્વાર્વત્યા વિશાલાયાશ્ચ બુદ્ધ્યતે ।
 અત્રત્યભગવદ્દાક્ષાં માહાત્મ્યં ચૈમ્ય એવ હિ ॥૪૨॥ પુલહાશ્રમમુ-
 ર્યાનાં ક્ષેત્રાણાં મહતામપિ । ગદ્ગાયમ્યાદિતીર્થાનાં સ્વપ્દેઽસિન્મા-
 રતે સતામ્ ॥૪૩॥ માહાત્મ્યં કૃષ્ણસમ્બન્ધાદ્યદસ્ત્યદ્ભુતં સતઃ ।
 તત્તત્ત્વૈભ્યઃ સર્વમપિ જ્ઞાયતે શ્રોતૃભિર્જનૈઃ ॥૪૪॥ સદ્યઃ પતચ્છ્રુતેઃ
 કૃષ્ણમાહાત્મ્યં સમ્યગીયતે । તેનૈવ ભક્તિઃ કૃષ્ણે સ્યાત્સ્વધર્માદિ-

સત્સંગથી ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે તેનો પ્રકાર સાત શ્લોકથી
 કહે છે—હે માતઃ ! ભક્તિમાં મૂળભૂત ભગવન્માહાત્મ્યજ્ઞાન તો પૂર્વોક્ત
 લક્ષણવાળા સત્પુરુષોએ સંભળાવેલાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના
 અવતારાદિકનાં દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્રોના શ્રવણથી થાય છે. આ ચરિત્રોનું
 શ્રવણ બીજાઓથી કરેલું ઉપયોગમાટે થતું નથી. આવા સંતોષથી કરેલું
 શ્રવણ ભક્તિને વધારનારા માહાત્મ્યજ્ઞાનને વધારનારૂં થાય છે ॥૩૯॥
 ગોલોક અક્ષર વૈકુંઠ આદિક ધામોમાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનાં જે અપરિચ્છિન્ન
 ઐશ્વર્ય છે તેપણ સાધુઓથી જ નિષ્કપટપણે મુમુક્ષુઓએ જાણી શકાય
 છે ॥૪૦॥ તથા ક્ષીરસાગરની સમીપે રહેલા, બ્રહ્મતેજથી વ્યાપ્ત એવા
 શ્વેતદ્વીપનું તથા ભૂલોકમાં રહેલાં વૃન્દાવન, દ્વારકા, ખદરિકાશ્રમ, આદિક
 ભગવાનનાં ધામોનું માહાત્મ્ય આ સંતોષથી જ તત્ત્વથી સાંભળી જાણી
 શકાય છે ॥૪૧-૪૨॥ આ ભરતખંડમાં રહેલાં પુલહાશ્રમ પ્રમુખ મહાક્ષેત્રો
 તથા સાધુજનોએ સેવવા ઇચ્છેલાં ગંગા યમુના આદિક તીર્થોનું માહાત્મ્ય
 તથા હે સતિ ! સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વિચરણ વિગેરે સંબંધથી જે જે
 અદ્ભુત માહાત્મ્ય છે તે તે તમામ માહાત્મ્ય શ્રોતા મુમુક્ષુજનોને આ સંતો-
 પાસેથી જ જાણવામાં આવે છે ॥૪૩-૪૪॥ સાધુઓથી શ્રીકૃષ્ણ અને
 તેમના અવતારોનાં દિવ્યચરિત્રોના શ્રવણથી કૃષ્ણમાહાત્મ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન

મિરન્વિતા ॥૪૫॥ દૃષ્ટાઃ સ્પૃષ્ટા નતા વા કૃતપરિચરણા મોજિતાઃ
પૂજિતા વા સઘઃ પુંસામઘૌઘં बहुजननिजनितं घ्नन्ति ये वै समूलम् ।

થાય છે. એવા જ્ઞાનથીજ ભગવાનમાં ધર્માદિ ત્રણેય અંગે સહિત એવી
ભક્તિ ઉપજે છે ॥૪૫॥ હવે પૂર્વોક્ત સદ્વક્ષણવાળા તે સંતોનું સર્વાતિશયિત
માહુતમ્ય કહે છે—હે માતઃ ! આવા સંતોનો મહિમા કેનાથી કેવી રીતે
સર્વથા વર્ણન કરી શકાય ? નજ કરી શકાય. માટે હું સંક્ષેપમાં સારમાત્ર
જણાવું છું—(પાઠકમની અપેક્ષાએ અર્થક્રમ બળવાન છે, માટે પૂજીત—
ભોજીત—કૃતપરિચરણ—નત—સ્પૃષ્ટ—દૃષ્ટ એવો અન્વય કરીને અર્થ કરવો) જે
સંતો એકવાર આદરપૂર્વક ચંદનપુષ્પાદિકવડે પૂજન કરવાથી, કે કેવળ ક્ષુધા
શાંતિ થાય એટલાજ ભોજનદાનથી, કે એકવાર કરેલી ચરણચાંપવા—
પથારી પાથરી આપવી વિગેરે પરિચર્યાથી, કે એકવાર હાથ જોડવારૂપ નમ-
સ્કારથી, કે એકવાર કરેલા ચરણસ્પર્શથી કે એકવાર કરેલા દર્શનમાત્રથી
પણ પૂજનાદિ કરનારા પુરૂષોનાં અનાદિ જન્મપરંપરાગત તમામ પાપપુંજનો
સમૂળ તેજ ક્ષણમાં નિશ્ચે નાશ કરે છે. જે સંતોને શ્રીકૃષ્ણભગવાન ‘સાઘવો
હૃદયં મદ્યં’ ‘જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતં’ એ રીતે પોતાના હૃદયને તુલ્યપણે કહે
છે. જેમના ચરણકમળમાં ગંગાદિ તમામ તીર્થવર્ગ નિવાસ કરીને રહ્યો છે
‘યદીચ્છસિ મહારાજ ! સર્વતીર્થાવગાહનમ્ । સતાં પાદવિનિર્મુક્તં તોયં શિરસિ
ધારયેત્’ તથા ‘યો મૂર્ધ્નિ ધારયેદ્બ્રહ્મન્મહત્પાદજલં રજઃ । જ્ઞાતઃ સ સર્વતી-
ર્થેષુ પુણ્યાત્મા નાત્ર સંશયઃ’ ઇત્યાદિ પુરાણમાં કહ્યું છે. આવા સાધુઓના
પ્રસંગથી આ લોકમાં મુમુક્ષુને દુર્લભ શું હોય ? કાંઈપણ નથી. તમામ
સાધનસહિત નિઃશ્રેયસ સિદ્ધ થાયજ. નનુ—આ અર્થ ભાગવતાદિકમાં
નિશ્ચય કરેલો છે—‘સમ્ભાષા દર્શનં સ્પર્શઃ કીર્તનં સ્મરણં નતિઃ । પાવનાનિ
કિલૈતાનિ સાધૂનામિતિ શુશ્રુમ ॥’ ‘સાધૂનાં દર્શનં પુણ્યં તીર્થભૂતા હિ સા-
ધવઃ । કાલેન ફલદં તીર્થં સઘઃ સાધુસમાગમઃ ॥’ ‘ન જ્ઞાન્મયાનિ તીર્થાનિ...
દર્શનાદેવ સાધવઃ ॥’ ‘દુર્લભા ભગવદ્યોગભાવિનો ભુવિ માનવાઃ । તદર્શ-
નાત્તદાલાપાસ્તુલભં જ્ઞાન્નતં પદં ॥’ ‘તુલયામલવેનાપિ ન સ્વર્ગં નાપુનર્ભવમ્ ।
ભગવત્સક્તિસક્તસ્ય મર્त्याનાં કિમુતાશિષઃ ॥’ ‘યેષાં સંસ્મરણાત્પુંસાં સઘઃ શુ-

પ્રોક્તાઃ કૃષ્ણેન યે વા નિજહૃદયસમા ચત્પદે તીર્થજાતં તેષાં માતઃ !
પ્રસન્નાત્કિમિહ નનુ સતાં દુર્લભં સ્યાન્મુમુક્ષોઃ ॥૪૬॥

ઈતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં સત્પુરુષલક્ષણનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

હરિસ્વાચ—ધર્માદીનાં લક્ષણાનિ ભક્ત્યજ્ઞાનામથામ્બ ! તે ! કથયામિ વિવિચ્ચૈવ ત્રયાણામપિ તત્ત્વતઃ ॥૧॥ તત્ર ત્રયાણાં લોકાનાં જ્ઞાન્તિ વૈ ગૃહાઃ । કિં પુનર્દર્શનસ્પર્શપાદશૌચાસનાદિભિઃ ॥’ ‘સેવ્યાઃ શ્રેયોઽર્થિભિઃ સન્તઃ પુણ્યતીર્થફલોપમાઃ । ક્ષણોપાસનયોગોઽપિ ન તેષાં નિષ્ફલો ભવેત્ ॥’ ‘સન્તો દિશન્તિ ચક્ષુષિ બહિરર્કઃ સમુત્થિતઃ । દેવતા બાન્ધવાઃ સન્તઃ સન્ત આત્માહમેવ ચ ॥’ ‘મહર્શનાચ્છતગુણં મદેકાન્તિકવીક્ષણમ્ । મદ્વન્દનાચ્છતગુણં મદ્ગત્તસ્ય તુ વન્દનમ્ ॥’ ‘પ્રસન્નમજરં પાશમાત્મનઃ કવયો વિદુઃ । સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃતમ્ ॥’ ‘સત્સન્નઃ શેવધિર્નૃણાં’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં સત્પુરુષલક્ષણનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે અંબ ! હવે ભક્તિના અંગભૂત ધર્માદિ ત્રણેયનાં તત્ત્વથી લક્ષણો (સ્વરૂપ અથવા જોનાથી તેનું તત્ત્વથી જ્ઞાન થાય એવાં લક્ષણો) પૃથક્ પૃથક્ વિવેચન કરીને કહ્યું છે તેને સાવધાનતાથી સાંભળો ॥૧॥ તેમાં પ્રથમ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું—આ ધર્મશબ્દ ‘ધારકપણે અને ધાર્યપણે કરીને વેદવિધિવિહિત અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તે ધારકપણું અને ધાર્યપણું લોકોની અપેક્ષાએ છે, એટલે ધર્મ લોકોને ધારણ કરેછે માટે ધારક થાયછે અને લોકો ધર્મને ધારણ કરેછે માટે ધાર્ય થાયછે. એવા અભિપ્રાયથીજ ‘ત્રયાણાં લોકાનાં સેશ્વરાણાં ધારકઃ જીવેદૈઃ ધારણીયશ્ચ’ એમ કહ્યું છે. ધર્મના ધારકપણામાં ‘ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠ પ્રજા ઉપસર્પન્તિ ધર્મેણ પાપમપનુદતિ’ આવી તૈત્તિરીયબ્રાહ્મણમાં શ્રુતિ છે. બ્રહ્માને આરંભીને મનુષ્યપર્યંત સર્વ કોઈ વેદવિધિને વશ વર્તનારા છે.

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણાશ્રમના ધર્મો સંક્ષેપમાં રૂપે કહ્યા છે.

સેશ્વરાણાં તુ ધારકઃ । ધારણીયશ્ચ જીવેશૈઃ સદા ધર્મઃ સ ડચ્યતે
 ॥૨॥ ધર્મનિષ્ઠસ્તુ પુરુષો હીનજાતિકુલોઽપિ યઃ । સોઽપિ બ્રહ્મા-
 દિભિઃ પૂજ્યઃ શ્લાઘનીયશ્ચ જાયતે ॥૩॥ ધર્મચ્યુતશ્ચેદ્બ્રહ્માદિરીશ્વ-
 રોઽપિ ભવેત્કચિત્ । તર્હિ સોઽપ્યલ્પકૈર્ગર્હ્યઃ સ્યાત્સ્થેયં ધર્મ ઇવ

તે તમામ જીવ ઇશ્વરો ધર્મને યથાવિકાર અનુષ્ઠાનદ્વારા ધારણ કરેછે માટે
 ધર્મનું ધાર્યપણું પણ છે. જીવોએ અનુષ્ઠાન કરેલો આ ધર્મ તેતે દેવ મનુ-
 ષ્યોને આ લોકમાં પુત્ર પશુ આદિક આભ્યુદયિક અર્થસાથે જોડીને યથા-
 વિભાગ ધારણ કરેછે માટે ધારક છે. ‘દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવ-
 યન્તુ વઃ’ આમાં કહેલા પ્રકારથી પણ ત્રણ લોકને ધારણ કરનારો ધર્મ છે
 એમ સિદ્ધ થાયછે. માનુષાદિ યોનિ જે પુરૂષાર્થ સંપાદનમાં લાયક હોવાથી
 શ્રેષ્ઠ ગણાયછે તેની પ્રાપ્તિપણુ પૂર્વપૂર્વ લવમાં આવેલા તેતે ધર્મના
 ફળભૂત છે માટે તેમાં પણ ધર્મનું ધારકપણુ સંભવેછે. એ રીતે ધર્મનું
 ધારકપણું અને ધાર્યપણું છે. ઇશ્વરશબ્દથી બ્રહ્માદિક દેવા. કર્મપરવશપણું
 તો સર્વને સમાનજ છે. ‘ત્રોદનાલક્ષણોઽર્થો ધર્મઃ’ અથવા ‘શ્રેયઃસાધનં
 ધર્મઃ’ એવું ધર્મનું લક્ષણ કરવું યોગ્ય હતું તથાપિ ધર્મને ધારક-ધાર્યપણું
 કરીને જે ઉપપાદન કર્યું તે ધર્મશબ્દની સાર્થકતા સૂચવવા સાઝ છે, અ-
 ર્થાત્ જે બ્રહ્માદિ સર્વ લોકોને સદા ધારણ કરનારો છે અને જેને બ્રહ્માદિ
 સર્વ લોકો સદા ધારણ કરેછે તે ધર્મ જાણવો ॥૨॥ ધર્મપાલનથીજ ઉ-
 ત્કર્ષ છે પણ જાતિ કુળાદિકથી નથી એમ કહે છે—બ્રાહ્મણાદિ જાતિ કે
 કુળથી કનિષ્ઠ એનોપણુ પુરૂષ જે ધર્મનિષ્ઠ-ધર્મકપ્રવૃત્તિવાળો થાય તો
 તે લવ બ્રહ્માદિ દેવોએપણુ પૂજનીય અને પ્રશંસનીય થાય. જાતિકુળથી
 ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતે ઇશ્વર બ્રહ્માદિપણુ જે ધર્મબ્રહ્મ થાય તો તેમની આગળ
 અતિ તુચ્છ એવા જનોએ પણ તે અતિનિંદ્ય થાય, માટે સર્વ કોઈએ પ્ર-
 માદે રહિત થઈને ધર્મનુંજ સદા સેવન કરવું ॥૩-૪॥ આ ધર્મપણુ મનુષ્યોના
 વર્ણાશ્રમ વિભાગથી જુદો જુદો છે. આ ધર્મોનો જે વિભાગ છે તે શ્રુતિ,
 યાજ્ઞવલ્કયાદિ સ્મૃતિ અને અલૌકિક અનિદ્ધિત સદાચારે પ્રમિત-તત્ત્વથી
 જોધ કરેલો છે. એટલે એના તત્ત્વનિર્ણયમાં શ્રુતિ-સ્મૃતિ-સદાચાર આ

તત્ ॥૪॥ સ ચાપિ વર્તતે નૃણાં વર્ણાશ્રમવિભાગતઃ । શ્રુતિસ્મૃતિ-
સદાચારૈઃ પ્રમિતો હિ પૃથક્પૃથક્ ॥૫॥ વિપ્રક્ષત્રિયવિદ્રશૂદ્રા વર્ણા-
શ્ચત્વાર ઈરિતાઃ । બ્રહ્મચર્યં ચ ગાર્હસ્થ્યં વનં ન્યાસસ્તથાશ્રમાઃ
॥૬॥ સાધારણો વિશેષશ્ચેત્યેવં તેષાં દ્વિધાસ્તિ સઃ । સમાસેનોમ-
યવિધમપિ તે વચ્મ્યહં શુભે ! ॥૭॥ અહિંસા સત્યમસ્તેયં કામ-

ત્રણુ પ્રમાણુ છે. ‘શ્રુતિશ્ચ સ્મૃતિસદાચારૌ ચ’ એવા દ્વન્દ્વસમાસનો આશ્રય કરવાથી સ્મૃતિ અને સદાચાર જે છે તે શ્રુતિના અનુમાપક (આવી સ્મૃતિ સદાચાર છે માટે શ્રુતિપણુ હોવી જોઈએ એનું અનુમાન કરનાર) હોવાથી સ્મૃતિ તથા સદાચારનું પ્રામાણ્ય તુલ્યજ છે એમ સ્ફુટ જણાય છે. શ્રુતિનો પ્રથમ નિર્દેશ કર્યો છે માટે તેનું તો સાક્ષાત્ પ્રામાણ્ય સ્પષ્ટ જણાય છે. ‘શ્રુતિનો ગૂઢ અર્થ સ્મૃતિથી અનુમાન કરી જાણી શકાય છે. શ્રુતિ સ્મૃતિનો ગૂઢ અર્થ સદાચારથી અનુમાન કરી જાણી શકાય છે’ આ અર્થ ઉત્તરોત્તર નિર્દેશથી અને ઉપબૃંહણના સ્વભાવથી જણાય છે. આ ઉપરથી શ્રુત્યર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં સદાચારનું પ્રધાનપણું સૂચવ્યું છે ॥૫॥ ધર્મભેદની વ્યવસ્થા કરનારા વર્ણાશ્રમભેદોનો હવે નિર્દેશ કરે છે—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણુ કહ્યા છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે ॥૬॥ હે શુભે !—મંગળમૂર્તે માતઃ ! તે વર્ણાશ્રમનો ધર્મ સાધારણ અને વિશેષ એવા વિભેદથી બે પ્રકારનો છે, તે બન્નેય પ્રકારનો ધર્મ સંક્ષેપમાં હું તમોને કહું છું ॥૭॥ તેમાં બે શ્લોકથી સર્વના સાધારણ ધર્મો કહું છું—અહિંસા-પ્રાણીમાત્રનો કાય વાણી અને મનથી દ્રોહ ન કરવો. સત્ય-સ્વપરદ્રોહે વર્ણત જેવું જોયું હોય અને જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું યથાર્થ કહેવું. અસ્તેય-પરપદાર્થ પરોક્ષપણે ચોરીને કે પ્રત્યક્ષપણે હઠથી ન ચંદણ કરવું. કામ ક્રોધ અને લોભનો યથાયોગ્ય જય એટલે ત્યાગ. મદ્ય માંસ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ. વ્યસન ત્યાગ. બ્રાહ્મણાદિવર્ણસંકરપણામાં કારણભૂત અભક્ષ્યભક્ષણાદિ પાપકર્મનો પરિત્યાગ. પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓની સેવા અને તેના ફળભૂત વિષ્ણુભક્તિ ઇત્યાદિ. આ ધર્મો મનુષ્યોના સાધારણ છે એટલે આશ્રમાદિ

લોભકુધાં જયઃ । મદ્યમાંસપરહ્યાદેસ્ત્યાગો વ્યસનવર્જનમ્ ॥૮॥
 જાતિસંકરતાહેતોર્વર્જનં પાપકર્મણઃ । સત્સેવા વિષ્ણુભક્તિશ્ચ
 ધર્માઃ સાધારણા નૃણામ્ ॥૯॥ શમો દમસ્તપો જ્ઞાનં દયા શ્રદ્ધા
 ક્ષમાદયઃ । સ્વાભાવિકા હિ વિપ્રસ્ય ધર્મા એતે પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૦॥
 શૌર્યં ધૈર્યં બલૌદાર્યં સાધુગોવિપ્રરક્ષણમ્ । ક્ષત્રસ્ય સહજા ધર્માઃ

લેદની અપેક્ષા વિના સર્વ સાધારણ છે. અર્થાત્ સર્વ કોઇએ સમાનપણે
 પાળવાના છે ॥૮॥ હવે અસાધારણ ધર્મોનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ બ્રાહ્મ-
 òના ધર્મલેદમાં પ્રયોજક અસાધારણ સ્વભાવવિશેષરૂપ ધર્મને વિશેષ-
 પણે કહેછે—સત્વપ્રધાન જન્મવાળા બ્રાહ્મણના સ્વાભાવિક આ ધર્મવિ-
 શેષો કહ્યા છે. ક્યા તે ? તો શમ-દમ-ધન્દ્રિયોની ધર્મવિરૂદ્ધ માર્ગમાં
 જે પ્રવૃત્તિ તેણે રહિતપણું. તપ-શાસ્ત્રવિહિત લોગમાં સંકોચરૂપ અને કુ-
 ચ્છાદિ વ્રતાચરણરૂપ. જ્ઞાન-અધ્યયન મૂળ જેમાં છે એવું આત્મા પર-
 માત્માનું યથાર્થ વેદન. દયા-પરદુઃખ સહન ન થાય તે અને યથાશક્તિ
 પરદુઃખનું ટાળવાપણું. શ્રદ્ધા-સચ્છાસ્ત્રપ્રોક્ત અર્થમાં વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરા-
 વિશેષ. ક્ષમા-અનર્થ કરનારા ઉપરપણ ચિત્તમાં વિકાર ન થવા દેવો તે.
 (આદિશબ્દથી એને અનુગુણ બીજાપણ ધર્મવિશેષો બાણી લેવા) આ
 સ્વાભાવિક ધર્મો બાણવા. ભારતના શાંતિપર્વમાં ‘બ્રાહ્મણસ્ય તુ યો ધર્મસં
 તે વક્ષ્યામિ કેવલમ્ । દમમેવ મહારાજ ! ધર્મમાહુઃ પુરાતનમ્ । સ્વાધ્યા-
 યોઽધ્યાપનં ચૈવ તત્ર કર્મ સમાપ્યતે । પરિનિષ્ઠિતકાર્યસ્તુ સ્વાધ્યાયેનૈવ વૈ
 દ્વિજ । કુર્યાદન્યન્ન વા કુમાન્મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે’ ઇત્યાદિ કહ્યું છે ॥૧૦॥
 હવે ક્ષત્રિયના ધર્મો કહે છે—શૌર્ય-પરસૈન્યમાં નિર્ભયપણે પ્રવેશ કર-
 વાનું સામર્થ્ય. ધૈર્ય-યુદ્ધમાંથી પાછું ન વળવું. બળ-શરીરશક્તિ તથા અ-
 સ્ત્રશસ્ત્રની સિદ્ધિરૂપ બળ. ઔદાર્ય-દાનશૂરતા. પ્રબળ્યોની સામાન્યપણે
 અને સાધુ-ગો-વિપ્ર વિગેરેની વિશેષપણે રક્ષા કરવી. આ ક્ષત્રિયના સહજ
 એટલે પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મો છે (ક્ષાત્ર સ્વભાવને અનુગુણ એવા બીજા-
 પણ ધર્મો બાણી લેવા) તે પણ શાંતિપર્વમાં—‘ક્ષત્રિયસ્યાપિ યો ધર્મસં તે વ-
 ક્ષ્યામિ ભારત ! । દદ્યાદ્રાજા ન યાચેત્ત યજેત્ત નચ યાજયેત્ । નાધ્યાપયેદ-

પ્રોક્તા વાર્તા વિશસ્તથા ॥૧૧॥ શુશ્રૂષણં દ્વિજાતીનાં ધર્મઃ શૂદ્રસ્ય
ચાનયે ! ! હિંસાસ્તૈન્યાદિરહિતો ધર્મોઽન્યેષાં કુલોચિતઃ ॥૧૨॥
યાજનાદિશ્ચ વિપ્રસ્ય ક્ષત્રસ્યાયુધધારણમ્ । વ્યાપારશ્ચ વિશોઽ-

ધીયીત પ્રજાશ્ચ પરિપાલયેત્ । નિલ્યોઘતો દસ્યુવધે રણે કુર્યાત્પરાક્રમમ્ ।
નાસ્ય કૃત્યતમં કિચ્છિદન્યદસ્યુનિર્વહ્નનાત્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞો રાજાં ક્ષેમો
વિધીયતે । તસ્યાદ્રાજા વિશેષેણ ચોદ્ધવ્યં ધર્મસીપ્સતા । સ્વેષુ ધર્મેષ્વવસ્થાપ્ય
પ્રજાઃ સર્વા મહીપતિઃ । ધર્મેણ સર્વકૃત્યાનિ શમનિષ્ઠાનિ કારયેત્ । પરિનિષ્ઠિ-
તકાર્યસ્તુ નૃપતિઃ પરિપાલનાત્ । કુર્યાદન્યન્ન વા કુર્યાત્ રૌદ્રો રાજન્ય ડ-
ચ્યતે” ઇત્યાદિ કહ્યું છે. વૈશ્યને તો વાર્તા-કૃષિકર્મ, ગવાદિપશુરક્ષા,
કુસીદ, (બાળવટો) અને વાણિજ્ય (વણવ્યાપારરૂપ) ધર્મ કહ્યો છે.
તે પણ શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—“વૈશ્યસ્યાપિ હિ યો ધર્મસં તે વક્ષ્યામિ શા-
શ્વતમ્ । દાનમધ્યયનં યજ્ઞઃ શૌચેન ધનસંચયઃ । પિતૃવત્પાલયેદ્વૈશ્યો યુક્તઃ
સર્વાન્પશૂનિહ । વિકર્મં તદ્ધવેદન્યત્ કર્મ યસ્ય સમાચરેત્ । રક્ષયા સ હિ
તેષાં વૈ મહત્સુખમવાપ્નુયાત્ । ન ચ વૈશ્યસ્ય કામઃ સ્વાન્ન રક્ષેયં પશૂનિતિ”
ઇત્યાદિ ॥૧૧॥ હે નિષ્પાપ માતઃ ! દ્વિન્નતિ (ત્રણ વર્ણ)ઓની સેવા કરવી
તે શૂદ્રનો સહજ પ્રકૃતિને અનુગુણ ધર્મ છે. તે પણ શાંતિપર્વમાંજ કહ્યું
છે—“પ્રજાપતિર્હિ વર્ણાનાં દાસં શૂદ્રમકલ્પયત્ । તસ્યાચ્છૂદ્રસ્ય વર્ણાનાં પરિ-
ચર્યા વિધીયતે । તેષાં શુશ્રૂષણાચ્ચૈવ મહત્સુખમવાપ્નુયાત્ । શૂદ્ર પુતાન્ પરિ-
ચરેત્ ત્રીન્ વર્ણાન્નનસૂચકઃ । સંચયં ચ ન કુર્વીત જાતુ શૂદ્રઃ કથન્નન ।”
ઇત્યાદિ. પ્રસંગાત્ કહે છે—ચાર વર્ણથી બહારના સંકરજાતિના જનોને તો
હિંસા-ચોરીએ રહિત પોતપોતાના વંશપરંપરાગત ધર્મ સહજ કહ્યો છે.
તે અન્ય અંથથડી જાણી લેવો ॥૧૨॥ જેમાં ભવિકાવૃત્તિ પણ અંતર્ભક્ષિત છે
એવો ધર્મ કહે છે—બ્રાહ્મણનો યજ્ઞન-યાજન, પઠન-પાઠન, દાન-આદાન
એ ધર્મ કહ્યો છે, તેમાં વેદવિધિવશાત્ યજ્ઞન પઠન કરાવનારા વિપ્રને દક્ષિ-
ણાદિપ્રાપ્તિથી આભવિકા થાય છે માટે યાજન અધ્યાપન વિપ્રની ભવિકા
કહે છે. આ ઉપરથી જે વૃત્તિ છે તેપણુ ધર્મજ છે એટલે યાજન પાઠન
કેવળ વૃત્તિ નહિ પણ ધર્મ છે. આના અનુષ્ઠાનથી દાક્ષિણાદિ અવાંતર પ્રા-

ન્યસ્ય સેવોક્તા જીવિકા ક્રમાત્ ॥૧૩॥ આપન્નયોર્વૈશ્યવૃત્તિર્વિપ્ર-
ક્ષત્રિયયોર્મતા । વિશઃ શૂદ્રસ્ય તસ્યાપિ કાર્વાદેઃ સ્વૈવ ચાન્યદા
॥૧૪॥ ત્રૈવાર્ણકો યઃ સંસ્કારૈઃ સમ્પ્રાપ્તઃ સ્યાદ્વિજાતિતામ્ । બ્રહ્મ-
ચર્યાશ્રમે તિષ્ઠન્વિદ્યાયૈ સ ગુરું શ્રયેત્ ॥૧૫॥ કૌપીનાચ્છાદના-
દીનિ વાસાંસ્યાવશ્યકાનિ સઃ । કાર્પાસાન્યજિનોર્નાદિ રક્ષેદ્દણ્ડ-

મિથી વૃત્તિરૂપતા થાયછે એટલે કેવળ વૃત્તિના ઉદ્દેશથી તે કરવાના
નથી પણ ધર્મના ઉદ્દેશથી કરવાના છે. વૃત્તિતો તેમાં અંતર્ગત આવી જાય
છે. એ રીતે બીજા વર્ણોની વૃત્તિમાં પણ આવીજ રીતે જાણી લેવું. ક્ષત્રિ-
યની આયુધધારણ વૃત્તિ છે, એટલે આયુધ ધારણ કરી હુંટાકનિગ્રહ-
દિકથી પ્રજનનું પરિપાલન કરતાં છઠો અંશ મળેછે તે વૃત્તિ છે. વૈશ્યની
આપાર-કૃષિકર્મ વાણિજ્યાદિક વૃત્તિ છે. શૂદ્રને તો ત્રણ વર્ણની સેવા કરવા-
રૂપ જો ધર્મ કહ્યો છે એજ જીવિકા વૃત્તિ છે, એનાથીજ પોતાના સ્વામિ-
ભૂત વિપ્રાદિકથકી પોષણલાભ શૂદ્રને મળે છે. સેવા કરનારા શૂદ્રોતેના
ધણીએ અશન-વસનદાન વિગેરેથી પોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે ભારતના
શાંતિપર્વમાં કહ્યું છે—‘અવશ્યં અરણીયો હિ વર્ણાનાં શૂદ્ર ઉચ્યતે । યં ચ
કચ્છિદ્વિજાતીનાં શૂદ્રઃ સુશ્રૂપુરાત્રજેત્ । કલ્પ્યાં તેન તુ તસ્યાહુર્વૃત્તિં ધર્મ-
વિદો જનાઃ’ ઇત્યાદિ ॥૧૩॥ આર વર્ણની આપત્કાળની વૃત્તિ કહે છે
—પૂર્વોક્ત પોતાની વૃત્તિના અલાભમાં વિપ્ર અને ક્ષત્રિયને વૈશ્યવૃત્તિ આજી-
વિકા માટે કરવાની કહી છે. વૈશ્યનેતો દ્વિજાતિશુશ્રૂષારૂપ શૂદ્રવૃત્તિ આ-
જીવિકા કહી છે. શૂદ્રને તો સાદડી વિગેરે નિર્માણ કરવારૂપ વર્ણસંકર કા-
રીગરની વૃત્તિ આજીવિકા માટે કહી છે. વિપત્તિ વ્યતીત થતાં તો પોતપો-
તાની પ્રધાન વૃત્તિનોજ આશ્રય કરવો ॥૧૪॥ હવે આશ્રમ ધર્મો કહ્યું—
ઉપનયનાદિ સંસ્કાર પામેલો દ્વિજાતિ (ત્રણ વર્ણનો પુરુષ) વેદવિદ્યા માટે
બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય કરી ગુરુનો સમાશ્રય કરે એટલે ગુરુકુળમાં વાસ વસે.
આ બ્રહ્મચર્યતો વિદ્યાના અંગભૂત જાણવું ॥૧૫॥ તે આ ઉપકૃર્વાણ
બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળાના ધર્મવિશેષો હવે નવ શ્લોકથી કહ્યું—તે બ્રહ્મ-
ચારી જેટલાં કૌપીન અને તદાચ્છાદનાદિક વસ્ત્રો આવશ્યક હોય તેટલાંજ

કમળદલ ॥૧૬॥ જપમાલાં બ્રહ્મસૂત્રં વિભૂયાચ્ચ જટાઃ કુશાન્ ।
 અક્ષનાભ્યક્ષ્મગન્ધસ્ત્રગ્ભૂષણાદિ વિવર્જયેત્ ॥૧૭॥ મુકેદ્વારં મહ-
 ત્સક્કઃ સ્ત્રેણસક્કસ્તુ સંસૃતેઃ । દ્વારમસ્તીતિ નિશ્ચિત્ય કુર્યાદાદ્યં પરં
 ત્યજેત્ ॥૧૮॥ અષ્ટધા વર્જનં સ્ત્રીણાં તત્સ્પર્શસ્ય તુ સર્વથા । કુર્યા-
 દ્વર્ણી ગુરોર્ભાર્યામપિ વન્દેત દૂરતઃ ॥૧૯॥ પ્રાણિમાત્રં ચ મિથુની-
 ભૂતં તુ મતિપૂર્વકમ્ । બ્રહ્મચર્યવ્રતધરો નૈવ વીક્ષેત કર્હિંચિત્ ॥૨૦॥
 અપિ ચિત્રમયીં યોષાં દેવતાપ્રતિમાં વિના । ક્વાપિ નૈવ સ્પૃશેદ્વર્ણી

રાખે પણ અધિક ન રાખે. આ વસ્ત્રો કપાસના તંતુઓથી બનાવેલાં રાખે.
 તથા મૃગચર્મ અને કાંમળી કંતાન આદિક આચારપ્રાપ્ત રાખે. તથા દંડ
 કમંડલુ રાખે ॥૧૬॥ ગોમુખીએ સહિત જપમાળા તથા બ્રહ્મસૂત્ર, દર્ભ અને
 જટાને ધારણ કરે. હવે વર્જવા યોગ્ય કહેલું—કાજળ આદિકથી અક્ષિનું
 અંજન, સુગંધિ તેલથી અંગમર્દનાદિકપૂર્વક સ્નાન, સુગંધિ ચંદનાદિકથી
 અંગમાં અનુલેપ, પુષ્પમાળાઓ, કડાં આદિક આભૂષણો, આ સર્વેનો
 ત્યાગ કરે એટલે ધારણ કરે નહિ ॥૧૭॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા મહાસાધુઓનો
 સમાગમ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીલંપટ પુરૂષનો પ્રસંગતો જન્મમરણના
 પ્રવાહરૂપ સંસૃતિનું દ્વાર છે એવો નિશ્ચય કરીને સ્ત્રીલંપટનો સંગ ત્યાગ
 કરીને મહાપુરૂષનો સમાગમ કરે ‘મહત્સેવાં દ્વારમાહુર્વિમુક્તેસ્તમોદ્વારં
 ચોષિતાં સક્કિસક્કમ્’ એમ ભાગવતમાં કહેલું છે ॥૧૮॥ તે વર્ણી સ્ત્રીનો પ્રસંગ
 અષ્ટપ્રકારથી પણ પરિત્યાગ કરે. બુદ્ધિપૂર્વક સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શતો સર્વ
 પ્રકારે ત્યાગ કરે. પાદવંદનમાં પણ ગુરૂની ભાર્યા ચરણસ્પર્શને તો યોગ્ય
 નથી, કિંતુ દૂર રહીને ગુરૂની ભાર્યાને વંદન કરે ॥૧૯॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતને
 ધારણ કરનારો વર્ણી મૈથુનમાં આસક્ત પ્રાણીભાવને બુદ્ધિપૂર્વક આરેયપણ
 નજ નિરીક્ષણ કરે, કેમકે બ્રહ્મચર્યવ્રતનો પ્રસ્ખલનપ્રસંગ આવી જાય
 ॥૨૦॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતની દૃઢતા માટે કહેલું—બ્રહ્મચારી ચિતરેલી નારી-
 પ્રતિમાને આરેયપણ સ્પર્શ કરે નહિ, લક્ષ્મીઆદિક દેવતાપ્રતિમામાં આ
 નિષેધનો ‘દેવતાપ્રતિમાં વિના’ આ પદથી અપવાદ કહેલો. અર્થાત્ તેના
 સ્પર્શમાં પ્રત્યવાય નથી. વિદ્યાગુરૂની પ્રીતિથી પરિચર્યાપરાયણ થાય ॥૨૧॥

ગૃહં સેવેત ભક્તિઃ ॥૨૧॥ કુર્યાત્કાલત્રયે સન્ધ્યાવન્દનં પ્રતિવા-
સરમ્ । જપં ચ નિજશક્ત્યૈવ મૌનં પ્રાતઃપ્રદોષયોઃ ॥૨૨॥ હોમં પ્રાત-
સ્તથા સાયં કુર્યાદ્ભિક્ષાટનં ચ સઃ । વેદાભ્યાસપરો નિત્યં વસેદ્દુ-
રુકુલે વશી ॥૨૩॥ સાઙ્ગં વેદં સહાર્યં ચ દેશકાલાનુસારતઃ ।
અધીત્ય સ યથાશક્તિ સમાવર્તનમાચરેત્ ॥૨૪॥ ગૃહી સ્યાદવિર-
ક્તસ્તુ દત્ત્વા સ ગુરુદક્ષિણામ્ । વિરક્તશ્ચેદ્વનં ન્યાસં શ્રયેદ્વા નૈષ્ઠિકો
ભવેત્ ॥૨૫॥ ગૃહી બુભૂષુઃ કુલજાં સવર્ણાં વયસાઽવરામ્ । અનિ-

પ્રતિદિન પ્રાતઃ સાયં અને મધ્યાહ્ને સંધ્યોપાસન કરે. યથાશક્તિ ગાય-
ત્રીનો જપ કરે. પ્રાતઃ અને પ્રદોષ સમયમાં મૌન (વાણીનો નિયમ)નો સ-
માશ્રય કરે ॥૨૨॥ પ્રાતઃ સાયં હોમ કરે. પ્રાતઃ સાયં ભિક્ષાટન કરે 'સાયં
પ્રાત્તરુપાસીત ગુર્વશ્ચર્કસુરોત્તમાન્ । સાયં પ્રાત્તશ્ચરેક્ષ્ણમ્' એમ ભાગવતમાં
કહ્યું છે. વશી-જીતેન્દ્રિય થાય. આવા નિયમોએ યુક્ત થઈને નિત્ય ગુરૂની
પરિચર્યા કરવાપૂર્વક વેદાભ્યાસપરાયણ થાય ॥૨૩॥ આ વર્ણી દેશ કાળ
અને બુદ્ધિશક્તિને અનુસારે ત્રણ અથવા બે અથવા એક પોતાનો વેદ
અંગે સહિત અર્થે સહિત ભણીને સમાવર્તન (ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ નિમિત્તનું
જ્ઞાન) કરે ॥૨૪॥ સમાવર્તન પામેલો વર્ણી બે વૈરાગ્યે વર્ણત હોય તો
ગુરૂને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને ગૃહી થાય એટલે ધર્મર્થે દારસંગ્રહ કરે,
બે વૈરાગ્યવાન હોય તો વાનપ્રસ્થાશ્રમ અથવા સંન્યાસાશ્રમને ધારે, અથવા
નૈષ્ઠિક (જીવનપર્યંત ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી) થાય. (દારસંગ્રહ ન કર્યો હોય
એવાપણુ વિરક્તને વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અધિકાર મિતાક્ષરામાં બતાવ્યો છે) 'ગૃહં
વનં વા પ્રવિશેષ્યવ્રજેત્તત્ર વા વસેત્' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૫॥ ગૃહી
થવા ધૃષ્ટિ પુરૂષ પોતાની સમાન જાતિની, (સમાન જાતિની સ્ત્રીનોજ
ધર્મમાં સંબંધ ઉચિત છે પણ બીજી જાતિનો નહિ) વયોવર્ધની સંખ્યાથી
પોતાથી નાનીજ વયની, શુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, અનિદ્ર-સ્વભા-
વથી અને રૂપથી અભિનંદિત, સમાનગોત્ર તેમજ સર્પિડસંબંધે રહિત,
એવી કન્યા (વાણીથી પણ ક્રોધને નહિ આપેલી)ને પરણે. 'ગૃહાર્યી સદર્શી
ભાર્યામુદ્રહેદજુગુપ્સિતામ્ । યવીયસીં ચ વયસા' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે.

ન્યામુદ્વહેત્કન્યાં ન્યાયેનોપાર્જયેદ્દનમ્ ॥૨૬॥ સ્નાનં સન્ધ્યાત્રયં
હોમં તર્પણં વિષ્ણુપૂજનમ્ । સ્વાધ્યાયં શક્તિઃ કુર્યાદ્વૈશ્વદેવં ચ
સોઽન્વહમ્ ॥૨૭॥ પ્રાતઃ કુર્યાદાપદિ તુ સન્ધ્યાં માધ્યાહ્નિકીમપિ ।
પ્રાતર્ભવાં ચ મધ્યાહ્ને નિશિ સાયન્તર્નીં તુ સઃ ॥૨૮॥ સન્ધ્યાવન્દ-
નગાયત્રીજપવિષ્ણવર્ચનોઙ્ગિતઃ । ચતુર્વેદ્યપ્યસૌ વિપ્રઃ શૂદ્ર एव न
સંશયઃ ॥૨૯॥ અધૌતં ન સ્પૃશેદ્વાસઃ સ્નાત્વા કાર્પાસસમ્ભવમ્ ।
અસ્નાતેનાપવિત્રેણ સ્પૃશ્તં ધૌતં ચ ન સ્પૃશેત્ ॥૩૦॥ વિવાહકાલે
દાયસ્ય વિભાગાવસરેઽથવા । દ્વિજાતિરાદધીતાન્નિ સતિ વિ-

તેપછી દારસંઘડી પુરૂષ જીવિકાવૃત્તિમાટે ધન ન્યાયથી-પૂર્વોક્ત પોતાની
વૃત્તિથી સંપાદન કરે. આથી અન્યાયથી અર્જનનો નિષેધ કર્યો છે ॥૨૬॥

હવે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો યોગણુત્રીશ શ્લોકથી કહેછે-તે ગૃહસ્થ પુરૂષ
સ્નાન, ત્રિકાળસંધ્યા, સાયં પ્રાતઃ હોમ, પિતૃતર્પણ, યથાશક્તિ વિષ્ણુ (શાળ-
ગ્રામ અથવા ભગવાનની ચલા અચલા પ્રતિમા)નું પૂજન, સ્વાધ્યાય
(યથાશક્તિ વેદાદિપારાયણ) અને વૈશ્વદેવ આ કર્મોને પ્રતિદિન કરે.
(ભૂતયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞનું ઉપલક્ષણ કરી લેવું, એટલે ખાંચ મહાયજ્ઞો
કરવા એવો અભિપ્રાય થયો) ॥૨૭॥ તે ગૃહસ્થ આપતકાળમાં તો પ્રાતઃ-
સંધ્યા અને મધ્યાહ્નસંધ્યા પ્રાતઃકાળમાંજ કરે અથવા મધ્યાહ્નેજ અનુક્રમે
કરે, એટલે પહેલી પ્રાતઃસંધ્યા કરીને પછીથી મધ્યાહ્નસંધ્યા કરે. સાયં-
સંધ્યાતો સાયંસંધ્યા સમયમાંજ કરે પણ તેથી પ્રથમ ન કરે એટલે પ્રાતઃ-
સંધ્યા મધ્યાહ્ને કરે એમ સાયંસંધ્યા મધ્યાહ્ને ન કરે ॥૨૮॥ આર્ય વેદને
ભણેલો વિપ્ર હોય પણ જો સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ અને વિષ્ણુપૂજને
વર્જીત હોય તો શૂદ્રજ છે એમાં સંશય નથી. આ સર્વ અર્થ પંચમપ્રક-
રણમાં કહેશે ॥૨૯॥ સ્નાન કરીને વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરે. ધોયા વિનાના,
કપાસના તંતુથી બનાવેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ નજ કરે. ધોએલું હોય પણ નહિ
સ્નાન કરેલાએ કે અપવિત્ર-સ્નાન કરીનેપણ અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કરનારે
સ્પર્શ કરેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ કરવો નહિ ॥૩૦॥ દારસંઘડ કરનારો દ્વિજાતિ
તેજ સમયમાં અગ્નિનું આધાન યથાવિધિ કરે. અથવા પિતાના ધનનો

તાદિસમ્ભવે ॥૩૧॥ યથાકાલં પોષ્યવર્ગં પોષયેન્નતુ પીડયેત્ ।
અન્નામ્બુવહ્નૈરતિથિં તોષયેત્સર્વદા ગૃહી ॥૩૨॥ નિત્યં કુર્યાત્સતાં
સક્તં ભક્તિં ચ નવધા હરેઃ । કુસક્તં નૈવ કુર્વીત ગૃહાસક્તિં ચ
મૂઢવત્ ॥૩૩॥ જીવેભ્યઃ સકલેભ્યોઽપિ ભક્તાનેકાન્તિકાન્હરેઃ ।
આધિક્યેન વિજાનીયાન્માનરક્ષાર્હણાદિષુ ॥૩૪॥ અશ્માદિભ્યો-

ભાઈભાગ વહેંચે તે વખતે અગ્નિ ધારણ કરે. આ અશ્વાધાનમાં જે સમુચિત
ધન ધાન્ય ગવાદિસંપત્તિ હોય તો અશ્વાધાન કરે; નહિ તો ન કરે ॥૩૧॥
ગૃહસ્થ પુરૂષ પોષ્યવર્ગ માતા-પિતા-પત્ની-પુત્ર-દાસ-દાસી વિગેરેને તેતે
સમયમાં અન્ન વસ્ત્ર વિગેરેથી યથાસંભવ પોષણ કરે પણ પીડા પ્રમાડે
નહિ. તેમ અતિથિને સર્વ સમયમાં અન્ન, જળ, વસ્ત્ર વિગેરેવડે સંતોષ પ-
માડે, કેમકે ગૃહસ્થનો આજ (પોષ્યવર્ગ તથા અતિથિનું પોષણ) પરમ
ધર્મ છે ॥૩૨॥ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સાધુઓનો સમાગમ કરે. તથા ભગ-
વાનની શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણાદિ નવધા ભક્તિ કરે. આ જે ગૃહસ્થાશ્રમ
છે તે કેવળ આમ્યસુખભોગાર્થે નથી કિંતુ ધર્મ પાળીને પાપ ટાળવા માટે છે
માટે મૂઢવત્-મરતાસુધી ઘરમાંથી નહિ વૈરામ્ય પામતા પશુપ્રાચની પેઠે કે-
વળ વિષયવ્યાસક્તિને નજ કરે. તેમજ તેવા કુસંગિજનોનો સંગ ક્યારેય
નજ કરે ॥૩૩॥ ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્તો હોય તેતો સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય પૂજ્ય છે, તેમને સત્કારપૂર્વક માન આપવામાં, દુષ્ટજંતુ-
ઓથડી રક્ષણ કરવામાં, ચંદનપુષ્પાદિકથી પૂજન કરવામાં અને નમસ્કાર
આદિક કરવામાં સર્વ જીવોથડી એટલે ઈન્દ્રાદિ દેવો થડીપણ અતિઅધિક
જાણીને તેમનું માન રક્ષણ પૂજન નમસ્કારાદિ કરવું. જે ભક્તિવિહીન હોય
તે ઈન્દ્રાદિ પદમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય તોપણ તે જીવ-ઉચ્છ્રાસનિઃશ્વા-
સરૂપ કેવળ જીવનમાત્રેજ સંપન્ન છે અર્થાત્ અસતપ્રાયજ છે, માટે ભક્તો-
નેજ એ સર્વની અપેક્ષાએ અધિક માનવા ॥૩૪॥ સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ
ભક્તોનું જે શ્રેષ્ઠપણું કહ્યું તેનું ઉપપાદન કરવાનો આરંભ કરેછે—હે માતઃ !
આ લોકમાં જીવતા પાપાણુપ્રમુખ સ્થાવર જાતિના પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ
તૃણાદિ સ્થાવર જાતિઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ ગ્રીહિ વિગેરે જીવ-

ઽત્ર જીવેભ્યઃ શ્રેષ્ઠાઃ સન્તિ તૃણાદયઃ । અન્નૌષધ્યાદયસ્તેભ્યસ્તતઃ
 શ્રેષ્ઠાશ્ચ વીરુધઃ ॥૩૫॥ તત આમ્નાદયો વૃક્ષાઃ શ્રેષ્ઠા દેવદ્રુમાસ્તતઃ ।
 સ્થાત્મુષ્વિતિ વિશેષોઽસ્તિ ચરેષ્વથ વદામિ તમ્ ॥૩૬॥ પિપીલિ-
 કાદિતઃ શ્રેષ્ઠા જીવાસ્તુ શલભાદયઃ । ભ્રમરાદ્યાસ્તતસ્તેભ્યશ્ચટકપ્ર-
 મુખા મતાઃ ॥૩૭॥ શશાદયસ્તતોઽજાવાસ્તેભ્યસ્તેભ્યો ગવાદયઃ ।
 તતશ્ચ મનુજાસ્તેષુ વર્ણાશ્ચત્વાર ઉત્તમાઃ ॥૩૮॥ બ્રાહ્મણાસ્તેષુ તેષાં

ધિઓ ઉત્તમ છે. તેમની અપેક્ષાએ કઠિન હોવાથી ઉપર ચઢવાની અપેક્ષા
 વિનાની લતાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ આંખા આદિક વૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમની અપેક્ષાએ પિપળો આદિક દેવવૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે. એરીતે સ્થાવરમાં પ્રા-
 ણશક્તિના અધિકપણથી તારતમ્યભાવ છે. હવે જંગમમાં ન્યૂનાધિકભાવ
 કહું છું-ડીડીઓ આદિક જીવોથડી પતંગીયો આદિક ઉત્તમ છે. તેનાથડી
 ભમરો આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડી ચકલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડી
 શશલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થડી બકરાં આદિક ઉત્તમ છે. તેમના થડી
 ગાયો વિગેરે શ્રેષ્ઠ છે. એરીતે પશુઓમાં ઈન્દ્રિયાદિશક્તિના અધિકપણથી
 તરતમભાવ છે. તેમની અપેક્ષાએ મનુષ્યો અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસના
 સાધનની સંપત્તિને લઈને અતિશ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યો મધ્યે બ્રાહ્મણાદિ ચાર
 વર્ણો વરિષ્ઠ છે. વર્ણોને મધ્યે જાતિમાત્રથી બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણ-
 તિમધ્યે સ્વધર્મનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે. તેમના મધ્યે જ્ઞાનનિષ્ઠાવાળા શ્રેષ્ઠ છે.
 તેમના મધ્યે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. આ રીતે સર્વ
 જીવોની અપેક્ષાએ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સિદ્ધ થયું. સર્વ કરતાં ભક્તોનું શ્રેષ્ઠ-
 પણું કેમ કહેવાય? કેમકે બધાની અપેક્ષાએ દેવયોનિનું શ્રેષ્ઠપણું સર્વ
 કોઈ કહે છે? તો એમ નથી. દેવયોનિ તો કેવળ સુકૃતનાં ફળ ભોગવવા
 માટે જ છે, માટે બહુધાપણે તેની નિઃશ્રેયસના સાધનમાં પ્રસક્તિ નહિ
 હોવાથી તે દેવોપણ કનિષ્ઠ જ છે. માટે જ આ સ્થળે તેમને મનુષ્યયોનિથડી
 જુદા પાડીને કહ્યા નથી. અથવા માનુષયોનિના કથનથી દેવયોનિનું ઉપ-
 લક્ષણ કરી લેવું. એટલે દેવમનુષ્યાદિ સર્વથડી ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું સાબીત
 થયું. મનુષ્યયોનિથી દેવયોનિનું ઉપલક્ષણ કેમ થાય? એવી શંકાનો અવ-

ચ સ્વધર્મનિરતા વરાઃ । જ્ઞાનનિષ્ઠાસ્તેષુ તેષુ ભક્તા એકાન્તિકા હરેઃ
॥૩૯॥ તેભ્યઃ શ્રેષ્ઠો ન કોઽપ્યસ્તિ સદાઽઽસ્તે તેષુ યદ્દરિઃ । તાર-
તમ્યં વિદિત્વેત્થં બહુમાન્યા હરિશ્રિતાઃ ॥૪૦॥ ય एवं ન વિજાની-
યાત્સદસત્સમઘીઃ સ તુ । દોષં મહાન્તમાપ્નોતિ વિવેકં વિદધીત
તત્ ॥૪૧॥ ગન્ધાન્ પુષ્પસ્રજો ભૂષા વસ્ત્રાન્નાદિ ચ ભક્તિઃ । ગૃહી

કાશ નથી, કેમકે મનુષ્યોને જેમ શાસ્ત્રાધિકાર છે તેમ દેવોને પણ શાસ્ત્રાધિ-
કારસંપત્તિ છે, માટે શાસ્ત્રાધિકારી એક યોનિવિશેષના ગ્રહણથી તેવી બીજી
બાકીની યોનિનું ગ્રહણ પણ ઉપલક્ષણથી નિર્બાધપણે થઈ શકે છે, માટે
દેવોનું પણ ઉપલક્ષણ કરી લેતાં ઇન્દ્રાદિ દેવોથકી પણ ભક્તોનું શ્રેષ્ઠપણું
સિદ્ધ થયું ॥૩૫-૩૮॥ એકાંતિક ભક્તોની અપેક્ષાએ બીજો કોઈપણ શ્રેષ્ઠ
નથી, કારણકે તેમના હૃદયમાં શ્રીહરિ નિરંતર નિવાસ કરીને રહ્યા છે.
આવી રીતે તારતમ્ય બાણીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોને સર્વથકી અ-
ધિકપણે માનવા. (આવું તારતમ્ય શ્રીભાગવતમાં કપિલમુનિ તથા ઋષભ-
દેવે કહ્યું છે) ॥૪૦॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારનું તારતમ્ય અને ભક્તોનો
ઉત્કર્ષ ન બાણે તેતો સત્ અસતના વિવેકે વિરહિત હોવાથી મહાદોષ
(પાપ)ના સ્થાનરૂપ થાય છે, માટે પૂર્વોક્ત વિવેકને કરે. ‘અપૂજ્યપૂજનાચૈવ
પૂજ્યાનામપ્યપૂજનાત્ । નૃઘાત્કસમં પાપં શશ્વત્પ્રાપ્નોતિ માનવઃ’ એવી
સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ એવી રીતે ગૃહસ્થના ઉદ્દેશથી સર્વસાધારણ સત્ અસ-
તનો વિવેક કહીને, હવે ફરીથી પ્રકૃત ગૃહસ્થધર્મને કહે છે—વળી ગૃહસ્થ
પુરૂષ ચંદન, પુષ્પમાળા, વિભૂષણ, વસ્ત્ર, અન્ન આદિક ભગવાનને નિવેદન
કર્યા વિના નજ નિષેવન કરે કિંતુ ભક્તિથી સર્વ ભોગ્ય વસ્તુમાત્ર ભગવાનને
નિવેદન કરે, જે પુરૂષ ભોગ્ય પદાર્થો સ્વાર્થે ઉપયોગ કરે તે વૈષ્ણવજ ન
કહેવાય, જે પુરૂષતો તમામ ભોગ્ય વસ્તુઓ ભગવાનનુંજ એક શેષ કરી દે
છે તેજ વૈષ્ણવ કહેવાય ‘અમ્બરીષ ! નવં વશ્નં ફલમશ્નં રસાદિકમ્ । કૃત્વા
વિષ્ણુપભોગ્યં તુ સદા સેવ્યં હિ વૈષ્ણવૈઃ’ એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. ‘પત્રં
પુષ્પં ફલં તોયમન્નપાનાદ્યમૌષધમ્ । અનિવેદ્ય ન મુક્તીત્ત યદાહારાય કલ્પિ-
તમ્’ એમ બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે. ‘સર્વભાગોપહરણં’ એમ ભાગવતમાં

નિવેદ્ય હરયે નિવેવેત ચ વૈષ્ણવઃ ॥૪૨॥ દેવાન્ પિતૃન્ચ તૈરેવ વાસુ-
દેવધિયાઽર્ચયેત્ । યથાકાલં ચ પિત્રાદેઃ શ્રાદ્ધં કુર્યાદથાવિધિ

કહ્યું છે ॥૪૨॥ પંચ મહાયજ્ઞો કરવા એમ પ્રથમ કહ્યું છે તેમાં વૈષ્ણવને વિશેષ કહેછે—દેવતાઓ અને પિત્રીઓનું વાસુદેવબુદ્ધિથીજ અર્ચન કરે, એટલે ઇન્દ્રાદિ દેવો જેમનું શરીર છે એવા વાસુદેવજ સકળ કૃણ આપનારા અને એજ સમારાધન કરવા યોગ્ય છે એવી તત્ત્વદૃષ્ટિપૂર્વક ‘આ દેવો વાસુદેવાત્મક છે’ એમ માનીને પૂજન કરે. આવી રીતે પૂજન નહિ કરતાં સ્વતંત્ર રીતે પૂજન કરનારાઓને તો જે કૃણ થાય તે અંતવાણું અત્યલ્પ થાય છે અને તેઓ તત્ત્વદર્શીપણુ ગણાય નહિ. તે ભગવાને કહ્યું છે—
“અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ । દેવાન્ દેવયજો યાન્તિ મદ્ભક્તા યાન્તિ મામપિ ॥ અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં ભોક્તા ચ પ્રમુરેવ ચ । ન તુ મામ-
ભિજ્ઞાનન્તિ સર્વેનાતશ્ચયન્તિ તે ॥ યાન્તિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્ યાન્તિ પિતૃવ્રતાઃ । ભૂતાનિ યાન્તિ ભૂતેજ્યા યાન્તિ મદ્ધાજિનોઽપિ મામ્ ॥” ઇ-
ત્યાદિ. આવી રીતિથી અનુષ્ઠાન કરેલાં કર્મોજ્ઞ જ્ઞાનાદિકમાં અંગભૂત થઈ શકે, ધર્માદિકનું ભક્તિના અંગપણેજ ઉપાદેયપણું પ્રથમ ઉપક્રમ કર્યું છે. સ્મૃતિમાં દેવયજ્ઞ ભૂતયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ ઇત્યાદિ કહેછે તેતો અવિદુષદૃષ્ટિથી તેતે દેવ પિત્રાદિકનું તર્પણ થાય છે, વિદુષોનેતો તેપણુ વાસુદેવના આરા-
ધનરૂપજ થાય છે, માટેજ ભાગવતમાં—‘દેવર્ષિભૂતાસ્મનૃણાં પિતૃણાં ન કિઙ્કરો નાયમૃણી ચ રાજન્ ! । સર્વાત્મના ચઃ શરણં શરણ્યં ગતો મુકુન્દમ્’ એમ કહ્યું છે. અર્ચનમાં ઉપકરણુ દ્રવ્ય કહેછે—‘તૈરેવ’ જે સાક્ષાત્ વાસુદેવના આરાધનમાં ઉપકલ્પેલા પુષ્પાદિક હોય તેનાથીજ બીજા દેવોનું પૂજન કરે. અથવા ‘આતો વાસુદેવના છે એટલે તેમના શેષભૂત છે’ એવી બુદ્ધિ એટલે વાસુદેવના ભક્તો છે એવી બુદ્ધિથી વાસુદેવના આરાધન કરતાં બાકી રહેલા (પ્રસાદીભૂત)થીજ અર્ચન કરે. અર્થાત્ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલા પદાર્થોથી બીજા દેવ પિત્રીઓનું પૂજન કરવું ન્યાયયુક્ત નથી. પ્રસંગાત્ પિત્રાદિ શ્રાદ્ધમાં કવ્ય (પિત્રીઓને અપાતા અન્નાદિ) દ્રવ્યનો નિયમ જણાવતા થકા શ્રાદ્ધ કરવાનું કહેછે—યથાવિધિ યથાકાળ પિત્રાદિકનું શ્રાદ્ધ પૂર્વોક્ત બુ-

॥૪૩॥ અકૃષ્ણપચ્યૈર્મુન્યન્નૈઃ કર્તવ્યં શ્રાદ્ધકર્મ ચ । વ્રીહ્યાદૈઃ કૃષ્ણ-
પચ્યૈર્વા ધાન્યૈસ્તુ શુચિભિઃ સતિ ! ॥૪૪॥ માંસં ત્વાપદ્યપિ કાપિ
શ્રાદ્ધે દેયં ન કર્હિન્વિત્ । અહિંસાધર્મપરમા વૈષ્ણવાઃ પિતરો યતઃ

દ્વિધીજ કરે ॥૪૩॥ હે સતિ ! કૃષ્ણાદિકની અપેક્ષા વિના સ્વયં ઉગીને પાકેલાં
નમારાદિક મુનિઅન્ન અથવા કૃષ્ણાદિકથી પાકેલાં, શુદ્ધ (મનુએ કહેલા સ્વ-
ભાવાદિ દોષે વર્ણત અથવા દેશકીટાદિકથી નહિ દૂષિત થએલાં) વ્રીહ્યાદિ
અન્નથી તે શ્રાદ્ધકર્મ કરવું 'સ્વભાવકાલસંસર્ગનિમિત્તપરિણામતઃ । ભાવાશ્ર-
યપ્રદુષ્ટં ચ નિત્યમન્નં વિવર્જયેત્' એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૪૪॥ મહા આપત્કા-
ળની પ્રાપ્તિમાંપણુ દોષી તીર્થાદિ દેશમાંપણુ સંક્રાંતિ આદિક પુણ્યાહ કાળમાં
પણુ માંસથી શ્રાદ્ધ ન કરવું, કારણ કે વૈષ્ણવો અહિંસાધર્મપરમ છે એટલે
વૈષ્ણવોને સર્વ ધર્મની અપેક્ષાએ અહિંસાજ પરમ ધર્મ છે. વિષ્ણુ ભગવાન
કેવળ સત્ત્વના પ્રવર્તક છે અને તે સત્ત્વમયપ્રવૃત્તિથીજ સમારાધ્ય છે. જે
પુરુષો વિષ્ણુનેજ પરમ પ્રાપ્ય માને છે એજ મુમુક્ષુ કહેવાય, આવા મુમુક્ષુ
વૈષ્ણવને રાજસ તામસસમુચિત હિંસાગર્ભિત કર્મમાત્ર ત્યાજ્યજ છે, માટે
વૈષ્ણવોએ મુનિઅન્નથી અથવા વ્રીહ્યાદિકથી શ્રાદ્ધ કરવું. પિત્રિઓ માંસ
પ્રિય છે એમ પણ નથી. તેતો પિતરઃ—છે એટલે મનુષ્યોની માફક સ્વતઃ
રૂચિ કશામાં તેમને નથી કિંતું તેઓ કલ્પના ત્યાગમાં (અર્પણમાં) કેવળ
ઉદ્દેશભૂત છે એટલે એમને ઉદ્દેશીને કલ્પનું અર્પણ થાય છે, આનેજ પિ-
ત્રીપણું કહેછે. જેમ હવિષના ત્યાગમાં ઉદ્દેશપણું એજ દેવતાત્વ છે એ-
વુંજ આ પિતૃત્વ છે. હવિઃકલ્પ દ્રવ્ય નિયમતો 'યદજ્ઞાઃ પુરુષા રાજંસ્તદજ્ઞાઃ
સ્તસ્ય દેવતાઃ' એમાં કહેલા પ્રકારવાળો છે. જે હેતુ માટે શ્રાદ્ધ કરનારા
વૈષ્ણવો છે તે હેતુમાટે તે પિત્રિઓપણુ મુન્યન્ન અને વ્રીહ્યાદન્ન પ્રિય થાયછે.
અથવા—યતસ્તેડપિ વૈષ્ણવાઃ—એટલે તેપણુ વિષ્ણુવાત્મકત્વ દૃષ્ટિથી અથવા
વિષ્ણુભક્તત્વબુદ્ધિથી આરાધ્યમાન થતાં વૈષ્ણવોને આ રીતે પિત્રિઓ વૈ-
ષ્ણવો થાય. તે પિત્રિઓ આવા વૈષ્ણુવપણુના ભાવ સીવાય કેવળ પિતૃ-
ભાવથી ઉદ્દેશભૂત નથી માટે તેપણુ આ રીતે વૈષ્ણવો છે તો માંસાદિકથી
તેઓ તર્પણને યોગ્ય નથી. અથવા વસ્તુતાએજ તેઓ વૈષ્ણુવ—વિષ્ણુભક્ત

॥૪૫॥ મઘં માંસં ચ યસ્મૈ સ્યાન્નિવેદ્યં યસ્ય ચાગ્રતઃ । સ્યાજીવ-
હિંસા તં દેવં દેવીં ચાપિ ન માનયેત્ ॥૪૬॥ દેશકાલાનુસારેણ
તીર્થાનિ ચ વ્રતાનિ ચ । કુર્વીત સ યથાશાસ્ત્રં સ્વાધિકારાનુસા-
રતઃ ॥૪૭॥ પુણ્યદેશે પુણ્યકાલે પુણ્યપાત્રે વિશેષતઃ । પુણ્યં કુર્વીત
યત્કિન્નિવેદ્યમેવ તત્ ॥૪૮॥ આહ્યસ્તુ કારયેદ્રમ્યં દૃઢં
શ્રીવિષ્ણુમન્દિરમ્ । વૃત્તિદાનેન પૂજાયાઃ પ્રવાહં વર્તયેદ્ધરેઃ ॥૪૯॥
અહિંસાન્વૈષ્ણવાન્યજ્ઞાન્કુર્યાત્પ્રચુરદક્ષિણાન્ । વાપીકૂપતટાગાદી-
ન્વિષ્ણવર્થાંશ્ચાપિ કારયેત્ ॥૫૦॥ પ્રચુરાજ્યસિતૈર્મોજ્યૈઃ સાધૂન્વિ-

અને અહિંસાધર્મપરમ છે માટે માંસથી તેમનું તર્પણ ન કરવું એવો આ-
શય છે ॥૪૫॥ પ્રસંગાત્ કહેછે—જે દેવ કે દેવીને મઘમાંસનું નિવેદન
થતું હોય તથા જેની આગળ અહિંસા થતી હોય એવા દેવ કે દેવીને પણ
દર્શન-વંદનાદિ સત્કાર કરે નહિ ॥૪૬॥ સમીચીન અસમીચીન દેશકાળને
અનુસારે એકાદશ્યાદિ વ્રતો અને દ્વારકા આદિક તીર્થો પોતાના અધિકાર
(નિરોગિત્વ-સખળત્વ-સધનત્વરૂપ અથવા બુભુક્ષુ-મુમુક્ષુત્વરૂપ)ને અ-
નુસારે યથાશાસ્ત્ર કરે ॥૪૭॥ પુણ્ય એવા દેશ કાળ અને પાત્રમાં કરેલું
જે કાંઈ દાનાદિ પુણ્ય છે તે અક્ષય ફળમાટે કલ્યાય છે માટે દેશકાળા-
દિકનો વિશેષ વિચારીને દાનાદિ પુણ્ય કરવું ॥૪૮॥ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થતો
પોતાનું ધન નિરંતર ભગવત્પૂજામાં જ જે રીતે ઉપયોગ થાય એ રીતે રમ-
ણીય દૃઢ વિષ્ણુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવીને પ્રતિષ્ઠા કરેલા વિષ્ણુની પૂજા
પ્રતિદિન પ્રવાહરૂપે પ્રવર્તે એ રીતે ધનક્ષેત્રાદિ સ્થિર વૃત્તિદાન કરીને ક-
રાવે ॥૪૯॥ વળી આહ્ય ગૃહસ્થ પ્રાણી હિંસાએ રહિત, અધિક દક્ષિણા
જેમાં છે, વિષ્ણુ દેવતા જેમાં છે એવા યજ્ઞો કરે. અને ભગવત્પૂજાપ્રવા-
હમાં ઉપયોગી થાય એવા વાવ્ય કુવા તલાવ વિગેરે પણ કરાવે. આ પૂર્વોક્ત
સર્વ પુણ્ય કર્મ પરમાત્મપ્રસન્નતા માટેજ કરે પણ બીજા ફળાનુસંધાનથી
ન કરે, જે ફળ થાય તેતો ક્ષુદ્ર અને ક્ષયિષ્ણુ થાય માટે ફળ ન ઇચ્છે
॥૫૦॥ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ સાધુઓ અને વિપ્રોનું ડ્યારેયપણુ અપમાન ન કરે
કિંતુ ઘણું ઘી સાકર જેમાં છે એવાં ઇષ્ટ શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાન્નોથી અતિ વૃક્ષ કરે.

પ્રાંશ્ચ તર્પયેત્ । નાવમન્યેત તાન્ ક્વાપિ સત્સુ નિષ્કપટો ગ્રહેત્ ॥૫૧॥ નાતિલોભી નાતિકામી નાતિક્રોધી ન મત્સરી । નાતિમાની ભવેત્ક્વાપિ દયાં કુર્વીત દેહિષુ ॥૫૨॥ આસન્નસમ્બન્ધહીના વિધવાઃ સ્ત્રીરનાપદિ । ન સ્પૃશેદ્દુષ્ટિપૂર્વે તુ ગૃહસ્થોઽપિ કદાચન ॥૫૩॥ સ્વસ્ય માત્રા ભગિન્યાપિ દુહિત્રાં વા કદાચન । નૈવ તિષ્ઠેદ્રહઃસ્થાને

સાધુ આગળ સદાય નિષ્કપટપણે વર્તે પણ કાંઈ કપટ કરે નહિ ॥૫૧॥ ગૃહસ્થપણુ ક્યારેયપણુ અતિલોભી ન થાય. યદ્યપિ ગૃહસ્થ દેહગેહાદિ-કર્ને ક્ષણુક્ષયિષુ જાણતો હોય તથાપિ પોતાના પોષ્યવર્ગના પરિપોષણરૂપ ધર્મપ્રયોજનમાટે અશનવસનાદિકમાં લોભ (તમામ લાગ ન કરી દેવારૂપ) તેણે કરવોજ નોઈએ. તથાપિ અતિલોભ એટલે ધર્મમર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરીને પ્રવર્તતો લોભતો નજ કરવો. તથા અતિકામી ન થાય. એટલે ધર્મપ્રજ્ઞેત્પત્તિના પ્રયોજન પુરતો કામ ગૃહસ્થને અત્યંત અપેક્ષિત છે, પરંતુ તેનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળો કામતો અતિકામમાં ગણાય માટે તેનો લાગ કરવો. અતિક્રોધી ન થાય. એટલે કામનીપેટે ક્રોધ પણ ધર્મમર્યાદાને ઉપમર્દન કરનારા દુર્જનોના નિઘ્રહમાં ઉપયોગી એવો તો ગૃહસ્થને સમુચિત છે, પરંતુ ધર્મપથને પ્રતિદૂળ થઈને પરપીડામાંજ પર્યવસાન પામે એવો અતિક્રોધ તો લાજ્ય છે. અતિમત્સરી ન થાય. પરપ્રકર્ષના અમર્ષનરૂપ મત્સર તો સર્વથા લાજ્યજ છે. અતિમાની ન થાય. એટલે ‘હું બ્રાહ્મણ છું, હું ક્ષત્રિય છું’ એવું માન જે પોતપોતાના ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તનરૂપ પ્રયોજનપર્યવસાયી થાય એવું તો અત્યંત અપેક્ષિત છે, પરંતુ ‘મારાથી આ કનિષ્ઠ છે અને હુંતો એનાથી અતિ ઉત્કૃષ્ટ છું’ એ રીતે માનીને પરનું અપમાન કરવારૂપજ કૃણવાળું થાય તેતો અતિમાન કહેવાય, તેતો લાજ્યજ છે. તથા પ્રાણિમાત્રની ઉપર દયા યથાશક્તિ યથોચિત રાખે ॥૫૨॥ ગૃહસ્થ પુરૂષપણુ સમીપ સંબંધે વર્જીત એવી વિધવા વનિતાઓનો વિપત્તિ વિના જાણી બોધને તો ક્યારેયપણુ સ્પર્શ કરે નહિ. (સમીપ સંબંધવાળી વિધવાઓનો સ્પર્શ કરવામાં તો દોષ નથી) ॥૫૩॥ ગૃહસ્થ પુરૂષ પોતાની યુવા વયની સાક્ષાત્ માતા કે અપરમાતા, ભગિની અને દુહિતા

ગૃહી ચાપદમન્તરા ॥૫૪॥ તીર્થાદાવાત્મનો ઘાતમાત્મનશ્ચ પરસ્ય
વા । મુક્તયેઽપિ ન કુર્વીત ધર્મનિષ્ઠઃ સદા ભવેત્ ॥૫૫॥ સ્ત્રીભિઃ
સમર્તૃકામિશ્ચ દેવવત્સ્યપતિઃ સદા । સેવ્યઃ પતિવ્રતાધર્મે સ્થિત્વા

સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં આપત્તિ અવસર સીવાય ક્યારેય પણ વસે નહિ.
પ્રીત ગતિ ન હોય ત્યારે તો દેશ કાળને અનુસારે યાવત્પ્રયોજન રહે.
'માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા નાવિવિકાસનો ભવેત્ । બલવાનિન્દ્રિયગ્રામો વિ-
દ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૪॥ આત્મા-દેહનો
ઘાત પ્રયાગાદિ તીર્થાદિકમાંપણ નજ કરવો. કેટલાક મંદો પોતાથી દુઃખ
સહન ન થતાં તીર્થાદિકમાં ગંગાજળમાં પતન, પર્વત ઉપરથી પતન અને
અગ્નિપ્રવેશ વિગેરે ઉપાયથી તનુત્યાગને નહિ પ્રત્યવાય આપનારો માનીને
તેવો પ્રયત્ન કરે છે. તથા પરસ્ય-પોતાના રિપુનું ગંગાદિતીર્થોમાં મારણ
નહિ પ્રત્યવાય પમાડનાર માનીને પરના ઉપઘાત માટે પણ પ્રયત્ન આદરે
છે. આવું કર્મ સર્વ પ્રકારે પ્રખળ પ્રત્યવાય આપનારું થાય છે, માટે પો-
તાના દેહનો કે બીજા રિપુ આદિકના દેહનો ઘાત તીર્થમાંપણ નજ કરવો. કિં
અહુના-મુક્તિ મેળવવા માટે પણ નજ કરવો. કેટલાક અસાનિઓ તીર્થા-
દિકમાં તનુત્યાગથી મુક્તિ માને છે તે પણ અત્યંત ખોટું છે, માટે તેમ નજ
કરે પણ સદા-યાવજીવિત ધર્મનિષ્ઠ થાય. અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસની
સિદ્ધિતો તેનાથીજ થાયછે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે-‘તસ્માદુહ ન પુરાઽઽયુષઃ
સ્ત્રઃકામી પ્રેયાત્’ ॥૫૫॥ હવે સ્ત્રીયોના ધર્મો કહ્યું—સમર્તૃકા સ્ત્રીયો-
-જેનો ભર્તા વિદ્યમાન હોય એવી સ્ત્રીયોએ (આ ઉપરથી સેવ્યતામાં પ-
તિની સત્તામાત્રની અપેક્ષા છે એટલે પતિ વિદ્યમાન જોઈએ પણ તેની
અનુકૂળતા આદિકની અપેક્ષા નથી એમ વ્યંજીત થાયછે, કેમકે ‘સમર્ત-
કામિઃ’ એવો નિર્દેશ કર્યો છે.) પતિ પ્રતિકૂળ હોય કે અનુકૂળ હોય, યુવા
હોય કે વૃદ્ધ હોય, અરોગી હોય કે રોગી હોય પણ તે ઇષ્ટદેવની પેઠે સદા
સેવવા યોગ્ય છે, કેમકે આતો પતિવ્રતાનો સ્વધર્મ છે. ઇન્દ્રિયોનું સાહ-
જક અપણપણું તો પાપરૂપ અનર્થ માટેજ થાય છે માટે અપણતા જીતીને
પતિપરાયણતામાં સ્થિતિ રાખવી એજ આ લોક પરલોકમાં મુખ સાડ

સન્ત્યજ્ય ચાપલમ્ ॥૫૬॥ વિધવામિશ્ચ નારીભિઃ પતિબુદ્ધ્યા રમા-
પતિઃ । સેવનીયઃ સ્વદેહશ્ચ કર્શનીયો વ્રતાદિભિઃ ॥૫૭॥ જેક્ષેત
ન સ્પૃશેત્કાપિ સ્વસમ્બન્ધિજનેતરમ્ । વિધવા નરમાત્રં ચ ત્યાગ-
વાન્ યોષિતં યથા ॥૫૮॥ પિત્રા પુત્રાદિના વાપિ વિધવા તુ રહઃ-
સ્થલે । આપત્કાલં વિના નૈવ સહ તિષ્ઠેત્કદાચન ॥૫૯॥ તૃતીય
આયુષો ભાગે ગૃહસ્થો વનમાવિશેત્ । સસ્ત્રીકઃ સ્ત્રી સુંશીલા ચેદ-

થાયછે. ‘પતિરેવ હિ નારીણાં દૈવતં પરમં સ્મૃતમ્’ ‘ભર્તુઃ શુશ્રૂષણં
સ્ત્રીણાં પરો ધર્મો હ્યમાયયા’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૫૬॥ વિધવા
વનિતાઓએ પ્રતિમારૂપ રમાપતિ પરમાત્મા નારાયણની ‘આજ્ઞા મારા
નિરૂપાધિક પતિ છે’ એવી શુદ્ધિથી યથાશક્તિ સેવા કરવી. ભગવાનજ
સર્વના સાચા પતિ છે ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ ‘પતિં પતીનાં’ ‘સ વૈ પતિઃ સ્યાદકુતો-
ભયઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ‘વિષ્ણોસ્તુ સેવનં કુર્યાત્પતિબુદ્ધ્યા ન ચાન્યથા’
એમ સ્કંદપુરાણમાં વિધવાધર્મમાં કહ્યું છે. વિધવા યાવજજીવિત કુચ્છ-
ચાંદ્રાયણ-સદા એકાહાર-અદ્વિપાહાર વિગેરે વ્રતોવડે સ્વશરીરને કુશ કરે,
આ ઈન્દ્રિયનિગ્રહનો ઉપાય છે ॥૫૭॥ જેમ ત્યાગી પુરૂષ નારીમાત્રના
પ્રસંગને સર્વથા પરિત્યાગ કરીને દૂર રહે તેમ વિધવાઓએ પોતાના સમીપ
સંબંધ સીવાયના નરમાત્રનો નિરીક્ષણ-સ્પર્શાદિ પ્રસંગપણ સર્વપ્રકારે પરિ-
ત્યાગ કરીને દૂર રહેવું. ‘નરમાત્રં’ એમ કહેલું હોવાથી વૃદ્ધ હોય કે યુવા
હોય સર્વપ્રકારે, પુરૂષપ્રસંગ પરિત્યાજ્ય છે એમ જણાવ્યું છે ॥૫૮॥ યુવા
વયની વિધવા વનિતા વિપત્કાળ વિના યુવા વયના પિતાપુત્રાદિ સંબંધિ
જનની સાથેપણ એકાંતસ્થળમાં ક્યારેયપણ નજ રહે. (કિંચિત્ આવ-
શ્યક કાર્યપ્રસંગમાં દોષ નથી) ॥૫૯॥ હવે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો ગ્રહણપ્રકાર
કહેવાપૂર્વક તેના ધર્મો ચાર શ્લોકથી કહેછે—આયુષનાં શત વર્ષોને ચાર
ભાગે વિભાગ કરી તેના ત્રીજા ભાગમાં (એકાવનમા વર્ષને ચારભીને)
ગૃહસ્થ વનમાં પ્રવેશ કરે, તેમાં ‘ગૃહસ્થસ્તુ યદા પश्यેદ્વલીપતિતમાત્મનઃ ।
અપલસ્યૈવ વાઽપત્યં તદારણ્યં સમાશ્રયેત્’ એવી સ્મૃતિ છે. ‘અયં ચ વનપ્ર-

૧ ‘સમુત્કા’ હિતિ પાઠાન્તરમ્ ।

ન્યથા ત્વેકલઃ સ્વયમ્ ॥૬૦॥ તથા ગ્રીષ્મે પશ્ચતપા ઉદવાસશ્ચ
શૈશિરે । આસારપાટુ વર્ષાસુ ભવેદ્વિષ્ણુપરાયણઃ ॥૬૧॥ વન્યૈરેવા-
ગ્નિહોત્રાદિ કુર્યાદ્ધાન્યફલાદિભિઃ । અગ્નયર્થે ચ કુટીં કુર્યાત્સ્વયં
તુ બહિરાવસેત્ ॥૬૨॥ અકૃષ્ણપચ્ચૈરન્નાચૈર્જીવેત્સ્વયમુપાહૃતૈઃ । યથા-

વેશો જરાજર્જરકલેવરસ્ય જાતપૌત્રસ્ય વા' એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે. દારાનો
સંગ્રહ ન કર્યો હોય એવાનેપણુ વનપ્રવેશનો અધિકાર છે. તે વિજ્ઞાનેશ્વરે
'અવિદ્યુતબ્રહ્મચર્યો યમિચ્છેત્તમાવિશેદિત્યકૃતગાર્હસ્થ્યોઽપિ વનવાસેઽધિક્રિયત
एव' એમ કહ્યું છે. પત્નીને પોતાના પુત્રાદિકને સોંપીને પોતે એકાકીજ વનમાં
પ્રવેશ કરે. પત્ની જો સુશીલા-પતિપરિચર્યાનેજ પરમપ્રયોજન માનવારૂપ
શ્રેષ્ઠ શીલસંપન્ન હોય તો તેને સાથે લઈને વનમાં જાય. 'સમુત્ક્રા' એવો પાઠ
હોય તો પતિપરિચરણુ વિના પુત્રાદિપાસે રહેવામાં તદન મન ઉપડી ગયું
હોય તો સાથે લઈને જાય ॥૬૦॥ તેના તપશ્ચર્યાનો પ્રકાર કહેછે—વનમાં
વસેલો વાનપ્રસ્થ ગ્રીષ્મઋણમાં ચાર દિશામાં ચાર અગ્નિઓ અને ઉપર એક
આદિત્ય એ રીતે પંચાગ્નિના મધ્યમાં રહીને તપશ્ચર્યાપરાયણ થાય. માર્ગ-
શીર્ષાદિ શીતઋતુમાં જળમાં વાસ કરીને તપતત્પર થાય. શ્રાવણાદિ ચાર
માસમાં વૃષ્ટિધારાપાતને સહનશીલ થઈને ઉઘાડા પ્રદેશમાં રહીને તપ
કરે. ગ્રીષ્માદિ ત્રણ ઋતુમાં સંવત્સરની સંપત્તિ આવી જાય છે એવા અભિ-
પ્રાયશ્ચી આવું વ્યાખ્યાન કર્યું છે 'ગ્રીષ્મે પશ્ચામિમધ્યસ્થો વર્ષાસુ સ્થળિઙ્લે-
શયઃ । આર્દ્રવાસાસ્તુ હેમન્તે શક્ત્યા વાપિ તપશ્ચરેત્' આ વચનનું વ્યાખ્યાન
કરતાં વિજ્ઞાનેશ્વરેપણુ 'ત્રિઋતુઃ સંવત્સરઃ ગ્રીષ્મો વર્ષા હેમન્ત્વ્વિત્તિ દર્શ-
નાત્' ઇત્યાદિકથી એમજ વ્યાખ્યાન કર્યું છે. આ રીતે તપશ્ચર્યા કરવા-
પૂર્વક વિષ્ણુપરાયણ થાય ॥૬૧॥ કૃષ્ણાદિકની અપેક્ષા વિના વનમાંજ નિય-
જેલાં નમારાદિ ધાન્ય અને યથાકાળ થએલાં ફળ કંદમૂળાદિકથીજ અગ્નિ-
સાધ્ય સર્વ કર્મો કરે 'અકાલકૃદ્દેનાગ્નીશ્ચ પિતૃન્દેવાતિથીનપિ' એમ યાજ્ઞ-
વલ્ક્યે કહ્યું છે. અગ્નિ રાખવામાટે પર્ણકુટી કરે પણ પોતાના વાસમાટે
નહિ, પોતેતો બહારજ વસે ॥૬૨॥ ખેડ્યા વિના સ્વયં પરિપકવ થએલાં
અને પોતેજ આંજીલાં શ્યામો નમાર તથા કંદાદિકવડે ભવિકા કરે. એરીતે

શક્તિ વને સ્થિત્વા તતઃ સન્યાસમાશ્રયેત્ ॥૬૩॥ કન્યામેકાં ચ
કૌપીને દ્વે તદાચ્છાદને ચ સઃ । વિભૂયાદ્વાસસી દણ્ડં વૈણવં ચ
કમણ્ડલુમ્ ॥૬૪॥ અષ્ટાક્ષરં જપેન્નિત્યં નારાયણપરો યતિઃ । ભક્તિ-
મેવ હરેઃ કુર્યાજ્ઞાનવિજ્ઞાનસંયુતઃ ॥૬૫॥ વર્ષાકાલં વિનૈકત્ર ન
વસેત્સ ત્વનાપદિ । શુચિવિપ્રગૃહે મૈક્ષં કુર્યાન્નિત્યં સકૃન્મિતમ્
॥૬૬॥ એકાદશ્યાદીનિ હરેર્વ્રતાનિ વિધિના ચરેત્ । પાલયેદ્બ્રહ્મચર્યં
ચ જિતાત્મા ચ જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬૭॥ વાનપ્રસ્થશ્ચ સન્યાસો નિષિદ્ધૌ

વનમાં યથાશક્તિ તપ તપીને મનની નિર્મળતા પામતાં સંન્યાસ સ્વીકાર
કરે ॥૬૩॥ સર્વ પરિગ્રહનો જેણે પરિત્યાગ કર્યો છે એવા સંન્યાસીને
આશ્રમના અંગભૂત દંડ-કમંડળુ-કંથા-કૌપીનમાત્ર પરિગ્રહ કરવાનો કહે
છે—સંન્યાસી જે કૌપીન, તેને આચ્છાદન કરનારાં જે બહિર્વાસ નામનાં
વસ્ત્ર અને એક કંથાને ધારણ કરે. વેણુનો બનાવેલો દંડ અને કમંડળુ ધા-
રણ કરે. આથી બીજું ધારણ ન કરે ॥૬૪॥ આવો યતિ નારાયણપરા-
યણ થઈને ‘ૐ નમો નારાયણાય’ અથવા ધર્મદેવને ઉપદેશ કરેલા અષ્ટા-
ક્ષરમંત્રનો નિત્ય જપ કરે. આત્મા પરમાત્માના શાસ્ત્રજન્ય જ્ઞાન અને
યોગાભ્યાસજન્ય વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને એક હરિભક્તિનેજ કરે, કેમકે
વિજ્ઞાનનું ફળ ભક્તિ કરવી એજ છે ॥૬૫॥ સંન્યાસીતો ગામમાં એક રાત્રિ
રહે. વર્ષાકાળ વિના તેમજ વિપત્તિ વિના એકજ સ્થળમાં ન વસે. પ્રતિદિન
પવિત્ર વિપ્રના ઘરમાં ભિક્ષા કરે. તે ભિક્ષા એકવાર કરે—રાત્રિએપણુ ન
કરે, તેપણુ મિત-શરીરધારણુમાત્ર પર્યાપ્ત કરે ॥૬૬॥ વાનપ્રસ્થ અને
સંન્યાસીના ધર્મો સાધારણપણે કહુંછું—એકાદશી આદિક હરિનાં વ્રતો
યથાવિધિ કરે. ન કરે તો તેને દોષ નારદીયપુરાણમાં કહ્યો છે—‘એકાદશ્યા
વિના રણ્ડા યતિશ્ચ સુમહામતે ! પચ્યતે હ્યન્ધતામિસ્રે યાવદામૃતસમ્પ્લવમ્ ॥’
વળી બ્રહ્મચર્યવ્રત મન ઇન્દ્રિયોને જીતીને—અપ્રસ્ખલિતપણે પાલન કરે
॥૬૭॥ એક હવે વિશેષ કહુંછું—વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આશ્રમ કલિયુગમાં
નિષેધ કર્યા છે ‘ચત્વાર્યંદસહસ્રાણિ ચત્વાર્યંદશતાનિ ચ । કલેર્યંદા ગમિ-
શ્યન્તિ તદા ત્રેતાપરિગ્રહઃ । સન્યાસશ્ચ ન કર્તવ્યો બ્રાહ્મણેન વિજ્ઞાનતા’

भवतः कलौ । अतो विरक्तो वर्णी वा गृही त्रैवर्णिकोऽपि च ॥६८॥
 वासुदेवीं महादीक्षां गृहीत्वा वैष्णवो भवेत् । स्वाश्रमस्थो ब्रह्म-
 चर्यं पालयन्स हरिं भजेत् ॥६९॥ त्यक्त्वा वा स्वगृहमसौ साधु-
 मण्डलमध्यगः । साधुशीलो भजेत्कृष्णं यथा प्राग्भरतो जडः
 ॥७०॥ नेक्षेत न स्पृशेद्बुद्ध्या काष्ठजामपि योषितम् । हिरण्यादि
 धनं जह्यात्यागी निजहितोद्यतः ॥७१॥ स्त्रीस्त्रैणसङ्ग एको हि

એવી વ્યાસ સ્મૃતિ છે 'વાનપ્રસ્થશ્ચ સત્યાસ હત્યુભાવાશ્રમૌ મુને ! । દુષ્ક-
 રત્વાત્કલિયુગે ન ગ્રાહ્યાવિત્તિ નિશ્ચયઃ' એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે, માટે
 ગૃહી કે વર્ણી બે વિરક્ત હોય તો તે ત્રણેય વર્ણનો પુરૂષ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા
 સ્વીકારીને વૈષ્ણવ-વિષ્ણુભજનમાં જ એક શેષ (અંગ) થાય એવા
 સકળ વ્યાપારવાળો થાય, વનપ્રવેશથી કે સંન્યાસસ્વીકારથી કશો વિશેષ
 નથી, સર્વ કોઈ આશ્રમમાં નિઃશ્રેયસ સાડતો ભક્તિજ છે. આ ભક્તિ બે અ-
 નન્ય પ્રયોજનવાળી સિદ્ધ થાય તો બે કોઈપણ આશ્રમમાં રહેનારનેપણ
 નિઃશ્રેયસ સુલભજ છે. આવી એકાંતિકી ભક્તિ વૈષ્ણવી મહાદીક્ષાથી સિદ્ધ
 થાય છે, માટે પોતપોતાના બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીનેપણ
 વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા પામીને વિષયસેવનનો પરિત્યાગ કરીને, અપ્રસ્ખલિત
 બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળો થઈને, સમગ્ર વર્ણાશ્રમના વ્યાપારો વિષ્ણુપ્રીણનૈક-
 પ્રયોજનવાળા કરીને, નિરંતર શ્રીહરિનું ભજન કરે ॥૬૮-૬૯॥ અથવા તે
 વિરક્ત વર્ણી કે ત્રણ વર્ણનો ગૃહસ્થ પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી જડભરતના
 જેવા ચરિતવાળા સાધુઓના મંડળમાં પ્રવેશ કરીને, (સદ્ગુરુથકી દીક્ષા
 પામીને) તેમના જેવા નિર્લોભત્વાદિ સાધુ સ્વભાવવાળો થઈને, જડભરતની
 પેઠે દેહાનુસંધાને રહિત થઈને કૃષ્ણભક્તિ કરે ॥૭૦॥ હવે આ સાધુઓના
 ધર્મો કહું છું—નિજ નિઃશ્રેયસરૂપ પરમ હિતમાં તત્પર એવો ત્યાગી પુરૂષ
 (ગૃહત્યાગ કરી સાધુમંડળમાં અનુપ્રવેશ કરી વૈષ્ણવી દીક્ષાવિશેષને પા-
 મેલો) કાષ્ઠથી કરેલી પણ નારીપ્રતિમાને શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરે નહિ તેમ
 જુવે નહિ. 'કાષ્ઠજા' આ પદ ઉપરથી પાપાણુ-ધાતુ-ચિત્રકૃત સ્ત્રીપ્રતિમાપણુ
 બાણી લેવી, એટલે તેનોપણુ સ્પર્શ નિરીક્ષણુ ન કરે. તથા ત્યાગી મુંવર્ણુ રૂપું

મુક્તાનામપિ બન્ધકૃત્ । હરિમેકં વિનાઽસ્તીતિ સર્વથા તં પરિત્ય-
જેત્ ॥૭૨॥ જ્ઞાનં ભક્તિસ્તપો યોગસ્ત્યાગઃ સચ્છાસ્ત્રચિન્તનમ્ ।
ઇત્યાદયો ગુણા વ્યર્થા ભવન્તિ સ્ત્રીપ્રસન્નતઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણાહિભ્ય
ઇવ સ્ત્રીભ્યો મુમુક્ષુર્વિભિયાત્તતઃ । સમાધિનિષ્ઠાં પ્રાપ્તોઽપિ પુમાંસ્તા
દૂરતસ્ત્યજેત્ ॥૭૪॥ કામં લોભં ક્રોધં માનં ગ્રામ્યસ્તેહં રસૈષણામ્ ।

આદિક ધનનો સર્વથા ત્યાગ કરે ॥૭૨॥ સ્ત્રી અને સ્ત્રી (સ્ત્રીલંપટ પુરૂષ)નો
સંગતો જેનાં કર્મબીજો પ્રક્ષીણ થઈ ગયાં છે એવા મુક્તપ્રાપ્ત થએલા જડ-
ભરત જેવાનેપણ ફરીથી અંધનમાં હેતુ થાય છે. તેના અંધનના વિરોધિ તો
એકલા પ્રભુ શ્રીહરિજ છે. હરિ નારાયણ વિનાના બીજા સર્વે તેમની માયાથી
મોહિત થઈ જાય છે ‘તત્સૃષ્ટસૃષ્ટસૃષ્ટેષુ કોઽન્વલખિતધીઃ પુમાન્ । ઋષિં નારા-
યણમૃતે યોષિન્મર્યેહ માયયા’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. માટે જીતેન્દ્રિય
અને કર્મબીજ પ્રક્ષીણ થએલા પુરૂષનેપણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધ દેહનો સં-
બંધ છે ત્યાંસુધી ભીતિથીજ સ્ત્રીસ્ત્રીસંગથી સર્વદા દૂર રહેવું ‘ન ત-
થાઽસ્ય ભવેન્મોહો બન્ધશ્ચાન્યપ્રસન્નતઃ । યોષિત્સન્નાયથા પુંસો યથા તત્સ-
ન્નિસન્નતઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥ કારણ કે-સ્ત્રીના પ્રસંગથી આત્મપ-
રમાત્માનું જ્ઞાન, પ્રીતિપૂર્વક ભક્તિ, કૃષ્ણ આંદ્રાયણાદિ તપ, અષ્ટાંગયોગ,
દાન, સચ્છાસ્ત્રસંશીલન, ઇત્યાદિ સર્વે પણ સદ્ગુણો નિશ્ચે નિષ્કૃણ થઈ જાય
છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—‘સત્યં શૌચં દયા મૌનં બુદ્ધિર્હોઃ શ્રીયશઃ
ક્ષમા । શમો દમો મગશ્ચેતિ યત્સન્નાયાતિ સંક્ષયમ્ ॥’ તથા ‘કિં વિચયા કિં
તપસા કિં ત્યાગેન શ્રુતેન વા । કિં વિવિક્તેન મૌનેન સ્ત્રીભિર્યસ્ય મનો હતમ્ ॥
તસ્માત્સન્નો ન કર્તવ્યઃ સ્ત્રીષુ સ્ત્રેણેષુ ચેન્દ્રિયૈઃ । વિદુષાં ચાપ્યવિજ્ઞાનઃ
ષડ્ગર્ગઃ કિમુ માદૃશામ્’ ઇત્યાદિ ॥૭૨-૭૩॥ માટે સમાધિસંપત્તિને પામેલો
પણ પુરૂષ ‘હું સિદ્ધસમાધિ છું માટે મારે પ્રસ્ખલનનો પ્રસંગ નથી’ એ રીતે
નિર્ભય થઈને ન રહેવું. કાળી નાગણથકીજ જેમ એમ નારીથકી મુમુક્ષુ
સાધુ લયશીલ થાય અને તે નારીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૭૪॥ મુમુક્ષુ
ત્યાગી આ પટકનો અવશ્ય ત્યાગ કરે, કેમકે આ કામાદિક પટક નરકનું
દ્વાર-પ્રવેશ સ્થાન છે. કયું પટકતો-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન-પરના અપ-

દ્વારાણ્યેવ ષડેતાનિ નિરયસ્યેતિ સન્ત્યજેત્ ॥૭૫॥ બ્રહ્મચર્યં સોઽષ્ટ-
વિધં રક્ષંસ્ત્યાગી જિતેન્દ્રિયઃ । હરેર્નવવિધાં ભક્તિં પ્રીત્યા કુર્વીત
સર્વદા ॥૭૬॥ વિહીનાં સેવયા વિષ્ણોરસૌ મુક્તિં ચતુર્વિધામ્ ।
અપિ નેચ્છેચ્ચ કૈવલ્યં તુચ્છં સ્વર્ગાદિ કિં પુનઃ ॥૭૭॥ વિષ્ણુસેવે-
તરાશેષવાસનોન્મૂલનોદયતઃ । અલબ્ધાત્મપ્રવેશાવકાશોઽન્તઃશ-
ત્રુભિશ્ચ સઃ ॥૭૮॥ દેશકાલક્રિયાશાસ્ત્રસંજ્ઞાદીનસતસ્યજન્ ।
સતસ્તાંશ્ચ શ્રયન્નિત્યં વર્તેતાધ્વનિ સચ્છિદ્રતે ॥૭૯॥ સર્વેષ્વેતેષુ

માનમાંજ એક કારણભૂત ગર્વ, આમ્ય-વિષયસેવિઓની સાથે સ્નેહ અને
રસલોલુપતા આ છે છે 'ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । કામઃ
ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતન્નયં ત્યજેત્ ॥' એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૭૫॥
તે ત્યાગી સાધુ જીતેન્દ્રિય થઈને અષ્ટ પ્રકારનું બૃહદ્મત પાળવાપૂર્વક સ-
ર્વદા કીર્તન-શ્રવણાદિરૂપ નવ પ્રકારની હરિભક્તિ પ્રીતિથી કરે ॥૭૬॥
આ સાધુ પરમાત્માના ચરણની પરિચર્યાના પરમાનંદથકી બીજું કંઈ
પણ ઇચ્છે નહિ, જે સાલોક્ય સાધ્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિ કહેવાય છે
તેની પણ વાંછા નજ કરે. જે સ્વાત્માનુભવરૂપ કૈવલ્ય કહેવાય છે તેની-
પણ કામના કરે નહિ તો તુચ્છ સ્વર્ગ-સાર્વભૌમાદિકની સ્પૃહા ન કરે
એમાં તો કહેવુંજ શું ?, કારણ કે કૃષ્ણસેવા એજ મુક્તિ માનેલી છે, તેના
વિના બીજા કશાનીપણ લિપ્સા રાખે નહિ. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—
'સાલોક્ય-સાર્દ્ધ-સામીપ્ય-સારૂપ્યૈકત્વમપ્યુત । દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ
વિના મત્સેવનં જનાઃ ॥' 'મત્સેવયા પ્રતીતં ચ સાલોક્યાદિચતુષ્ટયમ્ । નેચ્છ-
ન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યત્કાલવિદ્યુતમ્ ॥' ઇત્યાદિ. આ બાબતનો વિશેષ
શિક્ષાપત્રીભાગ્યથકી જાણવો ॥૭૭॥ આ ત્યાગી કામ ક્રોધાદિ અંતર અ-
રિઓનો અંતઃકરણમાં પ્રવેશ અવકાશ લેશપણ નહિ આપીને પરમાત્મ-
પરિચર્યાપરાયણ થઈને, તે સીવાયની બીજી સમસ્ત વિવિધ વિષયવાસ-
નાના નિર્મૂળ વિનાશમાંજ એક તત્પર થતાં, અશુભ એવા દેશ-કાળ-
ક્રિયા-શાસ્ત્ર-સંગ-દીક્ષા-મંત્ર-ધ્યાન આ આઠનો ત્યાગ કરીને, શુભ એવા
દેશાદિ આઠનું અનુસેવન કરતો થકો એકાંતિક ભક્તોએ આશરેલા આચ-

ધર્મેષુ यस્ય યસ્ય ચ્યુતિર્ભવેત્ । વર્ણાશ્રમી યથાશાસ્ત્રં કુર્યાત્તત્તસ્ય નિષ્કૃતિમ્ ॥૮૦॥ इत्थं मया ते जनयित्रि ! धर्मो वर्णाश्रमाणां विहितश्चतुर्णाम् । पृथक् पृथक्साधु निरूपितो वै ज्ञानस्य वक्ष्याम्यथ लक्षणं ते ॥८१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीतायां वर्णाश्रमधर्मनिरूपणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

શ્રીહરિસ્વાચ—યદ્વસ્તુ યાદશં તસ્ય તાદૃકત્વેન પ્રમાણતઃ । વેદનં

રણુમાં પ્રતિદિન પ્રવર્તે ॥૭૮-૭૯॥ મેં કહેલા વર્ણના અંગભૂત તથા આશ્રમના અંગભૂત એવા તેતે સમગ્ર સદ્ધર્મોમાંથી જેની જેની ચ્યુતિ-લંગ્થાય તેનું તેનું પ્રત્યવાય પરિહાર અર્થે યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૮૦॥ હે જનયિત્રિ ! આવી રીતે ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમનો ધર્મ જે શાસ્ત્રે યથાધિકાર અનુષ્ઠાન કરવા કહ્યો છે તે મેં પૃથક્ પૃથક્ ૩૬૦ રીતે તમારી સમક્ષ નિરૂપણ કર્યો. હવે જ્ઞાનનું લક્ષણ તમોને કહીશ ॥૮૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં વર્ણાશ્રમધર્મનિરૂપણનામા ત્રયસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૩॥

અધ્યાય ૩૪ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! ઇન્દ્રિયજન્ય જે જ્ઞાન છે તે પશુસમાન છે એટલે એવું આહાર નિદ્રા લય મૈથુનાદિ જ્ઞાન પશુઓનેપણુ છે, એવા જ્ઞાનથી ‘આ મનુષ્ય જ્ઞાની છે’ એવા વ્યપદેશનો પાત્ર થતો નથી, માટે ઇન્દ્રિયજન્યપણુ જે જ્ઞાનમાત્ર છે તે ‘જ્ઞાન છે, એમ તત્ત્વદષ્ટિથી કહી શકાય નહિ. દૂષિત એવાં ઇન્દ્રિયાદિ કરણ (પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ)થી જે જ્ઞાન થાયછે તે સર્વે અજ્ઞાન છે. જેમ જેનાં નયન પિત્તાદિ (કમળો આદિક) દોષથી દૂષિત થયાં હોય તેને જે ‘શંખ પીળો છે’ એવું જ્ઞાન થાયછે તે અજ્ઞાનજ છે, એજ રીતે પશુ વિગેરેને સમાનપણે થતું જે આક્ષુષાદિ જ્ઞાન છે તેપણુ અવિદ્યાદોષથી દૂષિત એવાં ચક્ષુરાદિ કરણથી થાયછે માટે અજ્ઞાનજ છે. જે અજ્ઞાનને

૧ આ અધ્યાયમાં આત્મા પરમાત્માનું વિજ્ઞાન અને તેના પ્રસંગથી જગજગન્માદિ નિરૂપણ કર્યું છે.

યત્તદુદિતં માતર્જ્ઞાનસ્ય લક્ષણમ્ ॥૧॥ તદ્વ જ્ઞાનં દ્વિધા પ્રોક્તં તત્રૈકં
જ્ઞાનમાત્મનઃ । પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં ચેત્યપરં મતમ્ ॥૨॥ આત્મા
જીવ इह પ્રોક્તો વ્યાપ્ય સર્વં વપુઃ સ્થિતઃ । બાહ્યાન્તઃકરણાનાં તદે-

લીધે ‘હું ગૌ છું, હું પશુ છું, હું મનુષ્ય છું, હું કૃશ છું, હું સ્થૂળ છું’ એવી
પશુસામાન્ય બુદ્ધિથી દુઃખનોજ પાત્ર થાયછે તો તે સર્વે અજ્ઞાનજ છે.
માટે નહિ દૂષિત એવા પ્રમાણથી જે વસ્તુ જેવું હોય તેવાપણે તેનું જે
જ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન કહેવાય. જે અદૂષિત કરણ હોય એજ પ્રમાણ ગણાય.
એવું પ્રમાણતો એક અલૌકિક અપૌરૂષ વેદરૂપજ છે. એ સીવાયનું બીજું
બધું અવિદ્યાદોષથી દૂષિત છે. માટે વેદપ્રમાણથી જે વિજ્ઞાન થાય તેજ જ્ઞાન
કહેવાય ॥૧॥ હે માતઃ ! તે જ્ઞાન એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે-તેમાં એક
આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને બીજું પરમાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન એરીતે એ પ્રકાર-
નું છે ॥૨॥ આ જ્ઞાનપ્રકરણમાં આત્માશબ્દથી જીવ કહ્યો છે. તે જીવ
પાદતળને પ્રારંભીને મસ્તકપર્યંત સર્વ વપુ (શરીર)માં વ્યાપીને વર્તે છે.
માટે વપુ એજ આત્મા નથી, કેમકે વપુતો વ્યાપ્ય છે. આ જીવતો વપુમાં
વ્યાપીને વર્તનારો છે માટે વ્યાપ્ય વપુથકી વ્યાપક આ આત્મા અન્ય
(જીવો) છે. વળી ચક્ષુરાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો અને મનઆદિ આંતર ઇન્દ્રિયોને
પ્રકાશ કરનારો છે એટલે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોપણ આત્મા નથી તેમ મનપણ
નથી. ઇન્દ્રિયો ત્રિગુણાત્મકે માયાના પરિણામવિશેષરૂપ હોવાથી જડ છે
તેથી વસ્તુઓનો પ્રકાશ કરવામાં સમર્થ થતાં નથી. વસ્તુને પ્રકાશ (જ્ઞાનવિ-
ષય) કરવું એતો ચૈતન્યનું કાર્ય છે. ચૈતન્ય હોય એજ પ્રકાશ કરી શકે.
કોઈ અજડ આત્માએ અધિષ્ઠિત થતાંજ ‘ઇન્દ્રિયો પ્રકાશક છે’ એવો વ્યપ-
દેશ થાયછે. અર્થાત્ તેમાં રહેલો આત્મા તેદ્વારા પ્રકાશ કરેછે તેથી તેનું
પ્રકાશકત્વ તેમાં ઉપચારથી વ્યપદેશ થાયછે પણ વસ્તુતાએ જડ હોવાથી
પ્રકાશક થતાં નથી. ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશશક્તિનું આરોપણ કરનારો તો તેનાથી
લિપ્ત કોઈપણ આ જીવાત્માજ છે. પ્રકાશપણું કહ્યું એ ઉપરથી સૂર્યાદિ
જે ભૌતિક તેજ છે તેની બતિનો આ પણ કોઈ હશે ? એવો ભ્રમ થાય
તેની નિવૃત્તિ માટે ‘તદેવાનાં ચ’ એમ કહ્યું છે. ચક્ષુષાદિ ઇન્દ્રિયોના જે

વાનાં ચ પ્રકાશકઃ ॥૩॥ જાગ્રદાદિષ્વવસ્થાસુ સ્થૂલાદિષુ વપુષ્ણુ

દેવો સૂર્યાદિક છે તેમનેપણ આ આત્માજ પ્રકાશ કરવાની શક્તિ ધારણ કરનારો છે ‘જ્યોતિશામપિ તજ્યોતિઃ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે, માટે સૂર્યાદિની પેઠે તેનેમય નથી કિંતુ તેનાથી ભિન્ન ચૈતન્યમય આ આત્મા છે. આ આત્મા અણુપરિમાણ હોઈને હૃદયપ્રદેશમાં રહ્યો છે માટે સર્વ વપુમાં જે વ્યાપ્તિ કહી તે પોતાની જ્ઞાનપ્રજ્ઞાથી બાણવી. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ । ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ! ॥’ ॥૩॥ આત્માને જાગ્રતાદિ અવસ્થાઓનો અને સ્થૂળાદિ શરીરોનો જે સંબંધ છે તે ઔપાધિક છે પણ વાસ્તવિક નથી એમ જણાવામાટે કહેછે-નિપુણપણે નિરૂપણ કરતાં દેહ ધન્દ્રિયો અને પ્રાણથક્ટી વિલક્ષણ અને તેમનો અધિષ્ઠાતા જ્ઞાનમય આ આત્મા છે એમ સ્પષ્ટ જણાયછે-પ્રથમતો જાગ્રતાદિ અવસ્થાઓ કેની અને કેવી રીતે છે ? એનો વિચાર કરી જુવો. જ્યારે ચક્ષુરાદિ બાહ્ય ધન્દ્રિયોને તેમના તેમના કામમાં યોજેછે ત્યારે ‘જાગેછે’ એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારેતો તમથી અભિભૂત થયેલા એકલા મનનેજ તેના વ્યાપારમાં જોડેછે ત્યારે ‘સ્વપ્નને પામ્યોછે’ એવો વ્યવહાર થાયછે. જ્યારે તે મનનેપણ કામ કરાવતો નથી અને તમોવિશેષથી અભિભૂત થતાં જ્ઞાનપ્રલાના પ્રસારે રહિત રહેછે ત્યારે ‘સુષ્પિયો’ એવો વ્યવહાર થાયછે. આ અધી દશાઓ ધન્દ્રિયાદિક ઉપાધિને લીધેછે પણ વસ્તુતાએ નથી. તે પ્રશ્નોપનિષદમાં શ્રુતિ છે-“મગવન્નેતસ્મિન્ પુરુષે કાનિ સ્વપન્તિ કાન્યસ્મિન્ જાગ્રતિ કતર ઇષ દેવઃ સ્વમાન્ પશ્યતિ કસ્યૈતસુખં ભવતિ” એરીતે ગાગ્યે પ્રશ્ન પુછ્યો તેના પ્રતિવચનમાં “યથા ગાર્ગ્ય મરીચયોઽસ્તં ગચ્છન્ત્યઃ સર્વાં ઇતસ્મિન્સેજોમણ્ડલે ઇકીભવન્તિ તાઃ પુનઃપુનરુદયતઃ પ્રચરન્ત્યેવં હિ વૈ તત્સર્વં પરે દેવે મનસ્યેકીભવન્તિ । તેન તર્જ્જેષ પુરુષો ન શૃણોતિ ન પશ્યતિ સ્વપિતીત્યાચક્ષતે । પ્રાણાગ્નય ઇવ ઇતસ્મિન્ પુરે જાગ્રતિ અત્રૈષ દેવઃ સ્વમે મહિમાનમનુભવતિ । સ યદા તેજસાઽભિભૂતો ભવત્યેષ દેવઃ સ્વમાન્ પશ્યતિ અથ તદૈતસુખં ભવતિ । એવં હ વૈ તત્સર્વં પરે આત્મનિ સમ્પ્રતિષ્ઠતે” એમ કહ્યું છે. આ ઉપરથી જાગ્રતાદિ જે અવસ્થાઓ છે તે ધન્દ્રિયવ્યાપારાદિક ઉપા-

ચ । વદ્વસ્તાદાત્મ્યસમ્બન્ધાદ્વસ્તુતસ્તદ્વિલક્ષણઃ ॥૪॥ યથૈવ ગોલકં

ધિને લીધે છે પણ સ્વતઃ નથી તો પુરૂષની તેતે અવસ્થાઓથડી અતીત સ્વસ્વરૂપની કોઈ સ્થિતિ પ્રતીત થાયછે. બૃહદારણ્યકમાં પણ શ્રુતિ છે કે 'તં પાળાવાદાયોત્તસ્યૌ તૌ હ પુરુષં સુસમાજગમતુઃ, તમેતૈર્નામભિરામબ્ર્યા-શ્ચક્રે વૃહન્ પાણ્ડરવાસઃ સોમરાજજિતિ, સ નોત્તસ્યૌ, તં પાણિનાઽઽપેશં બો-ધયાજ્ઞકાર સ હોત્તસ્યૌ । સ હોવાચાજાતશત્રુર્યત્રૈષ એત્સુસોઽમૂત્ સ એવ વિ-જ્ઞાનમયઃ...સ યત્રૈતત્ સ્વમાયાચરતિ તે હાસ્ય લોકાસ્તદેવ મહારાજો ભવત્યુ-તેવ મહાબ્રાહ્મણ ઉત્તેવોચ્ચાવચં નિગચ્છતિ । સ યથા મહારાજો જ્ઞાનપદાન્ ગૃહીત્વા સ્વે જનપદે યથાકામં પરિવર્તેતૈવમેવૈષ એતાન્ પ્રાણાન્ ગૃહીત્વા સ્વે શરીરે યથાકામં પરિવર્તેતે । અથ યદા સુષુપ્તો ભવતિ યદા ન કસ્યચન વેદ હિતા નામ નાઢ્યો દ્વાસસતિઃ સહસ્રાણિ હૃદયાત્પુરીતતમભિપ્રતિષ્ઠન્તે તામિઃ પ્રત્યવસૃત્ય પુરીતતિ શેતે । સ યથા કુમારો વા મહારાજો મહાબ્રાહ્મણો વાતિઘ્નીમાનન્દસ્ય ગત્વા શયીતૈવમેવૈષ એતચ્છેતે' ઇત્યાદિ. આ ઉપરથી પ્રા-ણનાં નામભૂત બૃહત્-પાંડરવાસ-સોમશબ્દથી આમંત્રણ કર્યું તથાપિ ઉશ્ચ્યો નહિ તેથી પ્રાણુથડી વિલક્ષણપણું આત્માનું ત્યાં સ્પષ્ટ કર્યું છે અને જાણ-તાદિ અવસ્થાઓપણુ ઇન્દ્રિયાદિ ઉપાધિને લીધે છે એમપણુ જણાવ્યું છે. આ જીવાત્મા ત્રણ શરીરમાં અધિષ્ઠાન કરીને રહેછે. સ્થૂળ શરીર યોનિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે એટલે મનુષ્યનું જીવું, પશુનું જીવું, પક્ષીનું જીવું એમ છે. સૂક્ષ્મ શરીરતો ભૂતસૂક્ષ્મમય અને ઇન્દ્રિય પ્રાણુના આશ્રયરૂપ છે. કારણશ-રીરતો વાસનામાત્ર જેમાં અવશેષ રહેછે એવું પ્રકૃત્યાત્મક છે. તેમાં પ્રવિષ્ટ થએલો આ જીવ ક્યારેક આ ત્રણ દેહ તો ક્યારેક બે દેહ તો ક્યારેક એક દેહનું અધિષ્ઠાન કરીને વર્તેછે. પ્રલયવેળામાં કારણમાત્ર શરીરવાળો હોઈને પછીથી સૂક્ષ્મ શરીરવાળો થઈને પ્રત્યેક યોનિમાં પ્રવિષ્ટ થતાં સ્થૂળ શરીરવાળો થાયછે. તે આ આત્મા વ્યાપ્ય વપુમાં પ્રવિષ્ટ થતાં તેનાથી પૃથક્ ભૂત પોતાને નહિ જોતાં તેની સાથે તાદાત્મ્યપણું જીવે છે. જાણતાદિ તેતે અવસ્થાઓમાં રહેલા પોતાને જોતો થકો તેતે અવસ્થાઓથડી વસ્તુતાએ ચેતનત્વાદિ ધર્મોથી વિલક્ષણ છે તથાપિ આ આત્મા ગ્રહણ કરેલા તાદાત્મ્યપણુને લીધેજ

લૌહં તાદાત્મ્યેન ધનઙ્ગયઃ । વ્યાપ્ય સ્થિતોઽપિ તદ્વિષ્ણલક્ષણોઽસ્તિ
તથા હ્યસૌ ॥૫॥ ન વૈ વિકુરુતે દેહે વિકારાન્પ્રામુવત્યપિ । તથા
નશ્યતિ દેહેઽપિ નાસૌ નશ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥૬॥ સચ્ચિદ્રૂપોઽક્ષરઃ
સૂક્ષ્મો દુર્જેયશ્ચ સ વર્તતે । इत्थं यदात्मनो ज्ञानमात्मज्ञानं तदु-

અક્ષ થાય છે. અર્થાત્ અંધનમાં દેહસાથે તદાત્માપણાનો (હું દેવ છું, મ-
નુષ્ય છું, સ્થૂળ છું, કૃશ છું) જે અધ્યાસ થાય છે એજ કારણ છે. ॥૪॥
જેમ અગ્નિ લોઢાના ગોળામાં વ્યાપીને તાદાત્મ્ય ગોળાકારથી રહેછે તો
પણ તે લોઢાના ગોળાથડી પ્રકાશત્વાદિ ધર્મોવડે જુદોજ છે. ‘લોહપિંડ
બળે છે’ એવી તો ભ્રાંતિ થાયછે. તેવી રીતે વ્યાપ્ય વપુથડી પૃથક્પણે
પ્રતીત થતો આત્મા ‘હું દેવ છું, મનુષ્ય છું’ એ રીતે તાદાત્મ્ય દેહાકારથી
ગ્રહણ થાયછે તોપણ વસ્તુતાએ આ આત્મા વ્યાપ્ય વપુથડી ચૈતનત્વાદિ
ધર્મથી અત્યંત ભિન્નજ છે ॥૫॥ દેહ બાહ્ય ચૌવનાદિરૂપ વિકારભેદોને
પામે છે પણ તેમાં રહેલો જીવ વિકારને પામતોજ નથી. તેમ દેહનો નાશ
થતાંપણ આત્માનો ક્યારેય પણ નાશ થતો નથી ‘ન જાયતે અચ્યતે વા વિપ-
શ્ચિત્’ ‘ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે’ એવી શ્રુતિ છે. આ ચાર શ્લોકથી દેહ
ઇન્દ્રિયો મન પ્રાણ આદિકથી આત્મા જુદો છે એ અર્થ સિદ્ધ થયો, તેમાં
સ્પષ્ટ અભિયુક્તિ છે કે—‘દેહેન્દ્રિયમનઃપ્રાણાદિભ્યોઽન્યોઽનન્યસાધનઃ ।
નિત્યો વ્યાપી પ્રતિદ્વેષમાત્મા ભિન્નઃ સ્વતઃસુખી’ ॥૬॥ તે આ જીવાત્મા સ-
દ્રૂપ-સતત એક સ્વરૂપ છે ‘અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ’ ‘અનાશી પરમાર્થશ્ચ’ એવી
સ્મૃતિ છે. ચિદ્રૂપ-એક ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે પણ આગંતુક જ્ઞાનગુણવાળો નથી
‘વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષઃ’ ‘અન્યોઽન્તર આત્મા વિજ્ઞાનમયઃ’ એવી શ્રુતિ છે. અ-
ક્ષર-ક્ષરણ સ્વભાવે રહિત છે ‘અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેશોઽશોભ્ય એવ ચ ।
નિત્યઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. સૂક્ષ્મ-આણુપરિમાણુ છે ‘ષ્ઠોઽણુરાત્મા ચેતસા વે-
દિતવ્યઃ’ એવી શ્રુતિ છે. દુર્જેય-યોગસંસ્કૃત શુદ્ધ મનથી બાણી શકાય છે
પણ બીજાથી બાણી શકાતો નથી. ‘હૃત્થો જ્ઞાતા સ વર્તતે’ એવો પાઠ હોય
તો વિશેષ સત્તાથી હૃદયમાં રહેલો છે અને જ્ઞાતા છે ‘હૃદિ હ્યયમાત્મા યોઽયં

૧ ‘હૃત્થો જ્ઞાતા સ વર્તતે’ इति पाठान्तरम् ।

ચયતે ॥૭॥ પરમાત્મસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનં તે કથયામ્યથ । શ્રીકૃષ્ણો યઃ
પરં બ્રહ્મ પરમાત્મા સ કીર્તિતઃ ॥૮॥ અપ્રાકૃતગુણો વિષ્ણુર્નિર્ગુણ-

વિજ્ઞાનમયઃ' 'અથ યો વેદેદં જિઘ્રાણીતિ સ આત્મા' 'एष हि ब्रह्मा श्रोता
प्राप्ता रसयिता मन्ता बोद्धा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः' 'न विज्ञातुर्विज्ञાતેर्वિ-
परिलोपो विद्यते' 'જાનાતેવાયં પુરુષઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ છે. આવા પ્રકારવાળું
જે આ જ્ઞાન એજ આત્મજ્ઞાનમુમુક્ષુઓએ અવશ્ય ઉપાદેય છે ॥૭॥

હે માતઃ ! હવે પરમાત્મસ્વરૂપનું જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તે તમોને કહું છું—
'ब्रह्म इदमेवाग्र आसीत्' 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' ઇત્યાદિ સમસ્ત વેદાંતમાં 'પરં-
બ્રહ્મ' પાણે વર્ણવેલા જે શ્રીકૃષ્ણ-આનંદમય છે તેજ પરમાત્મા પ્રકી-
ર્તન કર્યા છે. જે આનંદમય છે એજ પરંબ્રહ્મ છે. એમજ આનંદવધ્વીમાં
'को ह्येवान्यात्कः प्राण्याद्यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्' ઇત્યાદિકથી સ્પષ્ટ
સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા પ્રકરણમાં પણ એવી બહુ શ્રુતિઓ છે. કૃષ્ણશબ્દ પણ
'कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । कृष्णस्तद्भावयोगाच्च' આ નિરૂ-
ક્તિને અનુસારે આનંદમયમાંજ પ્રવર્તે છે. 'आनन्दमात्रकरपादमुखोद-
रादिः' એવી સ્મૃતિ પણ છે. આનંદવધ્વીમાં આનંદમયમાંજ અંતરાત્મા-
પાણું અન્નમય આત્માથી ઉપક્રમ કરીને પછીથી મનોમય, પ્રાણમય, વિ-
જ્ઞાનમય, એમ ઉત્તરોત્તર આત્મદૃષ્ટિને આગળ આગળ લઈ જઈને આનં-
દમયમાંજ પ્રતિષ્ઠા કરીને સમર્થન કરેલું છે. એટલે જે આનંદમય છે એજ
અંતરાત્મા છે એમ દૃઢ કર્યું છે. આવા અભિપ્રાયને લઈનેજ 'परमात्मा
स कीर्तितः' એમ આ સ્થળે કહે છે ॥૮॥ પરમાત્માને વિશેષણ આપેછે-
નિર્ગુણ અને અપ્રાકૃતગુણ છે એટલે હેય ગુણોએ રહિત અને દિવ્ય
કલ્યાણ ગુણોએ યુક્ત છે. આથી ઉલ્લેખિતપણું કહું 'न स्थानतोऽपि पर-
स्योभयलिङ्गं सर्वत्र हि' આ સૂત્રમાં આ અર્થ વર્ણવ્યો છે. આથી ગુણનિષેધ-
વચનો અને ગુણવિધિવચનોનો સમન્વય પ્રદર્શવ્યો. એટલે પ્રાકૃત હેય ગુ-
ણોએ રહિત હોવાથી નિર્ગુણતા અને દિવ્ય કલ્યાણ ગુણોએ સહિત હોવાથી
સંગુણતા વર્ણવી છે (તે ગુણો જ્ઞાન આનંદાદિ અગણિત વર્ણવ્યા છે) આ
ઉલ્લેખ અર્થ 'अपहतपाप्मा विजरो निमृत्युर्विशोकोऽविजिघत्सोऽपिपासः

શ્રેશ્વરેશ્વરઃ । નારાયણશ્ચ ભગવાન્વાસુદેવો ય ઉચ્યતે ॥૧॥ સાક્ષા-

સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ' આ શ્રુતિ પ્રથમ હેય ગુણોને નિષેધ કરીને કહ્યાણુ ગુણોનું વિધાન કરીને સ્પષ્ટ સાબીત કરેછે. 'યોઽસૌ નિર્ગુણ इत्युक्तઃ શાસ્ત્રેષુ જગદીશ્વરઃ । પ્રાકૃતૈર્હેયસંયુતૈર્ગુણૈર્હીનઃ સ ઉચ્યતે' 'નહિ તસ્ય ગુણાઃ સર્વે સર્વૈર્મુનિગૈરપિ । વક્તું શક્યા વિયુક્તસ્ય સત્ત્વાદૈરસ્થિલૈર્ગુણૈઃ' એવી સ્મૃતિ પણ છે. એટલે સગુણ નિર્ગુણ વચનોનો વિરોધ નથી. આ ઉપરથી બીજા-ઓનો પરબ્રહ્મને કેવળ નિર્ગુણ કહેવાનો જે કલ્પિત વાદ છે તેનોપણ પ્રતિ-ક્ષેપ થઈ ગયો. જે સર્વમાં આપીને વર્તે છે. જેમણે અવ્યાપ્ય કાંઈપણ નથી. 'ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં ચક્ષિઃ જગત્યાં જગત્' એવી શ્રુતિ છે માટે વિષ્ણુ કહ્યા છે 'યસ્માદ્ભાસં જગત્તેન તસ્માદ્વિષ્ણુરિતિ સ્મૃતઃ' એવી સ્મૃતિપણ છે. આ ઉપરથી અનંત-ત્રિવિધ પરિચ્છેદે રહિતપણું કહ્યું 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' એવી શ્રુતિ છે. ઇશ્વરેશ્વર-હિરણ્યગર્ભાદિ ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર છે 'एष सर्वेश्वरः' 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरम्' 'सर्वेश्वरः सर्वदृक् सर्ववेत्ता समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ ઉપરથી 'પરબ્રહ્મ તો ઇશ્વરભાવથી રહિત તેનાથીપણ આગળ ઉપરી વર્તે છે' એવો જે કો-ઇનો પક્ષ છે તેપણ પરાસ્ત થઈ ગયો. જે સર્વેશ્વર છે એજ પરબ્રહ્મ પર-માત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે. પરબ્રહ્મ પરમાત્માને ઉદ્દેશીનેજ સર્વેશ્વરપણું સર્વત્ર નિરૂપણ કરેલું છે- 'भीषाऽस्माद्वातः पचते' 'अक्षरस्य प्रज्ञासने' 'सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः' 'ईशानो भूतभव्यस्य' 'ईशावास्यमिदं सर्वं' ઇત્યાદિ શ્રુ-તિઓ છે. જે પરમાત્મા 'નારાયણ' એવા 'ભગવાન' એવા અને 'વાસુ-દેવ' એવા યોગ-૩૬ પદથી શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા છે 'यच्च किञ्चिज्जगत्-स्मिन् दृश्यते श्रूयतेऽपि वा । अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः' આ શ્રુતિ અવયવર્થના પ્રદર્શનદ્વારા નારાયણપદનું નિર્વચન કરેછે. ભટ્ટ-પરાશરપાદે સહસ્રનામ ભાષ્યમાં નારાયણ શબ્દના વિવરણઅવસરમાં 'श्रौतं निरुक्तं यच्च किञ्चित्' એમ સ્મરણ કરાવ્યું છે. નિર્વચનકારોએ પણ 'रि हिंसायां' આ ધાતુ ઉપરથી જેનો સ્વરૂપથી કે પ્રવાહથી નાશ ન થાય એવી નિત્ય વસ્તુઓ તે નર કહેવાય, તેનો સમૂહ તે નાર

ત્સમ્બન્ધતો यस્ય કર્તા શ્રદ્ધા સુખં તથા । જ્ઞાનં સ્થાનં ચ દ્રવ્યાદિ

કહેવાય (અનશ્વર ચિત્ અચિત્ વર્ગ) તે અયન-શ્રૌત નિરૂક્તિને અનુસારે આશ્રય જેનું છે અથવા તે નારના અયન-આશ્રય તે નારાયણ કહેવાય. એવી રીતે નારાયણશબ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. (નરશબ્દનો નિત્યવસ્તુપર અર્થ કર્યો છે તે ત્યાંજ નિરૂપણ કર્યો છે તે તેથી જાણવો) તેમાં 'નારં અયનં યસ્ય' એવા બહુગ્રીહિ સમાસના સમાશ્રયથી અંતર્યામિ અને 'નારસ્ય અયનં' એવા તત્પુરુષ સમાસના આશ્રયથી બહિર્યામિ કહી છે. રૂઢિથીતો ભવબ્રહ્માદિ અન્યમૂર્તિઓની વ્યાવૃત્તિ કરી છે એટલે વિષ્ણુ પરમાત્મામાંજ નારાયણશબ્દ રૂઢ છે જેથી બીજાને નારાયણ ન કહેવાય અર્થાત્ આ અસાધારણ નામ છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે 'નારાયણાય વિદ્મહે' 'નારાયણઃ પરં બ્રહ્મ' 'एको ह वै नारायण आसीत् न ब्रह्मा नेशानः' 'अथ दिव्यो देव एको नारायणः' 'तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः परः' 'ध्येयो नारायणः सदा' ઇત્યાદિ. ભગવાન્-જ્ઞાન-શક્તિ-બળ-ઐશ્વર્ય-વીર્ય-તેજ આ છે ગુણોના નિધિ. ભગવાન્ પરાશરે 'શુદ્ધે મહાવિભૂત્યાદ્યે પરે બ્રહ્મણિ શબ્દ્યતે । મૈત્રેય ! ભગવચ્છબ્દઃ સર્વકારણકારણે ॥ સમ્ભર્તેતિ તથા ભર્તા મકારોઽર્થદ્વયાન્વિતઃ । નેતા ગમયિતા સ્વષ્ટા ગકારાર્થસ્તથા મુને ! ॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा ॥ वसन्ति यत्र भूतानि भूतात्मन्यस्थितात्मनि । स च भूतेष्वशेषेषु वकारार्थस्ततोऽव्ययः ॥ ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ॥ एवमेष महाशब्दो मैत्रेय ! भगवानिति । परमब्रह्मभूतस्य वासुदेवस्य नान्यगः ॥ तत्र पूज्यपदार्थोक्तिपरिभाषासमन्वितः । शब्दोऽयं नोपचारेण ह्यन्यत्र ह्युपचारतः ॥' એરીતે ભગવત્ શબ્દનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વાસુદેવ-વાસુ એવા દેવ તે વાસુદેવ કહેવાય, યત્કિંચિત્ આમાં વસે છે અને સર્વમાં આ વસે છે માટે વાસુ કહેવાય, અથવા સર્વને વાસયતિ આચ્છાદન કરે તે વાસુ કહેવાય, એવા દેવ-ઘોતમાનપણે અથવા ક્રીડા કરનારાપણે રહેલા તે વાસુદેવ કહેવાય. તેમાં અધિકૃત નિરૂક્તિ છે- 'સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ વૈ ચતઃ । તતઃ સ

ગુણ્યપિ સ્યાદ્ધિર્નિર્ગુણમ્ ॥૧૦॥ સ્વતન્ત્રઃ સ્વપ્રકાશઃ સર્વકારણ-

વાસુદેવેતિ વિદ્વન્નિઃ પરિપઘ્યતે ॥' 'છાદયામિ જગત્સર્વં મૂઠ્ઠા સૂર્યં હવાં-
શુભિઃ । સર્વમૂતાધિવાસશ્ચ વાસુદેવસતઃ સ્મૃતઃ ॥' ઇત્યાદિ ॥૮-૯॥ ભગ-
વાનનો જે સંબંધ છે તે નિર્ગુણપણું કરનારો છે એવો વિશેષ કહે છે-જે પર-
માત્મા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંબંધથી કર્મકર્તા પુરુષ, શ્રદ્ધા, સુખ, સ્થાન,
અને દ્રવ્ય (આહારોપયોગી) ઇત્યાદિ તમામ ત્રિગુણ સંબંધવાળાં છે તથાપિ
નિર્ગુણ થઈ જાય છે એટલે અંબંધકપણાને પામી જાય છે, વસ્તુસ્વરૂપનું અ-
ન્યથાભાવરૂપ નિર્ગુણપણું સંભવતું નથી માટે નિર્ગુણશબ્દથી નિર્બંધન-
પણામાં લક્ષણ કરવી એટલે 'અંબંધ કરનારા થતા નથી' એવો અર્થ
કરવો. આ આખત ગુણનો અંબંધ કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી અંબંધ બેસતી
આવે છે. સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણો અંબંધકર્તા છે એમ ગીતામાં સુસ્પષ્ટ છે-‘સત્ત્વં
રજસ્તમ્મહિતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિસમ્ભવાઃ । નિબઘ્નન્તિ મહાબાહો ! દેહે દેહિનમ-
વ્યયમ્ । તત્ર સત્ત્વં નિર્મલત્વાત્પ્રકાશકમનામયમ્ । સુખસંજ્ઞેન વધ્નાતિ જ્ઞાન-
સંજ્ઞેન ચાનય ! । રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસંજ્ઞસમુદ્ભવમ્ । તન્નિવધ્નાતિ
કૌન્તેય ! કર્મસંજ્ઞેન દેહિનમ્ । તમસ્સ્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિસ્તન્નિવધ્નાતિ ભારત ! ।’ ઇત્યાદિ. આવો અર્થ થવા-
થીજ ‘ગુણ્યપિ સ્યાદ્ધિર્નિર્ગુણ’ આ વાક્ય વ્યાહત નથી એટલે ગુણી હોય
તે નિર્ગુણ કેમ કહેવાય એવો વિરોધ આવતો નથી. વાચ્યાર્થનો સ્વીકાર
કરીએતો વિરોધ આવેજ. ગુણમય દ્રવ્ય હોય તે નિર્ગુણ થઈ શકેજ નહિ.
પરમાત્માર્પણરૂપ વિલક્ષણતામાત્રથી કોઈપણ વસ્તુના સ્વરૂપનો અન્યથા-
ભાવ થવો યોગ્ય નથી. (શીંગડીયો વછનાગ ભગવાનના થાળમાં ધરવાથી
સાકર થઈ જાય નહિ) નિર્ગુણશબ્દનો અંબંધકત્વરૂપ અર્થ લઈએ તો ભગ-
વાન સીવાયના બીજા પ્રાકૃતનો સંબંધ થવાથી અંબંધકત્વ થાય અને એક ભગ-
વાનનો સંબંધ થવાથીજ અંબંધકત્વ થાય. માટે ‘ગુણ્યપિ સ્યાદ્ધિર્નિર્ગુણ’
એમ જે કહ્યું છે તે યુક્તજ છે. આજ અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યો છે-
‘સાત્ત્વિકઃ કારકોઽસંજ્ઞો રાગાન્ધો રાજસઃ સ્મૃતઃ । તામસઃ સ્મૃતિવિશ્રદ્ધો
નિર્ગુણો મદપાશ્રયઃ ॥ સાત્ત્વિક્યાધ્યાત્મિકી શ્રદ્ધા કર્મશ્રદ્ધા તુ રાજસી ।

કારણમ્ । બ્રહ્મભૂતૈરપ્યુપાસ્યઃ કોટિસૂર્યાદિમાસ્તરઃ ॥૧૧॥ પ્રધા-

તામસ્વધર્મે યા શ્રદ્ધા મત્સેવાયાં તુ નિર્ગુણા ॥ સાત્ત્વિકં સુખમાત્મોત્થં વિષ-
યોત્થં તુ રાજસમ્ । તામસં મોહદૈન્યોત્થં નિર્ગુણં મદપાશ્રયમ્ ॥ કેવલ્યં
સાત્ત્વિકં જ્ઞાનં રજો વૈકલ્પિતં તુ યત્ । પ્રાકૃતં તામસં જ્ઞાનં મન્નિષ્ઠં નિર્ગુણં
સ્મૃતમ્ ॥ વનં તુ સાત્ત્વિકો વાસો ગ્રામો રાજસ ઉચ્યતે । તામસં ઘૂતસદનં
મન્નિકેતં તુ નિર્ગુણમ્ ॥ પથ્યં પૂતમનાયસ્તમાહાર્યં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ । રાજસં
ચેન્દ્રિયપ્રેષ્ટં તામસં ચાર્તિદાશુચિ' ચ શબ્દથી 'મન્નિવેદિતં નિર્ગુણં' એવો
અભિપ્રાય છે. આ વચનમાં રહેલા નિર્ગુણપદનો અંધકપણાપણ અર્થ
છે. કર્તા વિગેરેની વિષયથી વિમુખતા અને ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ
એ બે આબતો સત્ત્વોન્મેષના અતિશયથીજ થાયછે તો 'તેઓ નિર્ગુણ (ગુણ-
શૂન્ય) થઈ જાયછે' એમ કેમ કહેવાય? એવી શકા થાય તો તે સત્ય છે.
યદ્યપિ સત્ત્વગુણની અતિશય વૃદ્ધિ થવાથીજ કર્તા આદિકનો ભગવાન
સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ થાયછે તથાપિ સંબંધી ભગવાનના પ્રભાવથી આ સર્વે
સત્ત્વગુણનાં કાર્યો પણ અંધક થતાં નથી. જે સાતિશય (અદ્ય) સત્ત્વો-
ન્મેષ છે એજ ભગવાનથી બીજા વિષયમુખનો સંબંધ કરનારો છે માટે
તેમાં અંધકપણાનો અસંભવ છે એટલે અંધક થાયછે. આવા હેતુથીજ
'સત્ત્વેનાન્યતમૌ હન્યાત્ સત્ત્વં સત્ત્વેન હન્યતે' આ ભાગવત વચનની પણ
સારી સંગતિ થાયછે, એટલે જે નિરતિશય સત્ત્વ છે તે સાતિશય
સત્ત્વને હણેછે. જે નિરતિશય સત્ત્વ અવશેષ રહેછે તે ભગવાનસાથે સંબંધ
બેડી આપીને આશ્રયભૂત પરમાત્માના પ્રભાવથી સ્વયં નાશ પામી જાયછે
'સત્ત્વં ચદ્રહ્યદર્શનં' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આવાજ અભિપ્રાયથી ગીતામાં
'નિત્યસત્ત્વસ્થો ભવ' એમ અર્જુનને ભગવાને કહ્યું છે ॥૧૦॥ તે પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણ સ્વતંત્ર છે 'ન તસ્યેશે કશ્ચન તસ્ય નામ મહદ્વશઃ' 'ન તત્સમશ્ચા-
ભ્યધિકશ્ચ દૃશ્યતે' 'આત્મેશ્વરમ્' 'ભૂતેષુ ચાન્તર્હિત આત્મતત્ત્વઃ' એવી શ્રુતિ
સ્મૃતિ છે. વળી સ્વયંપ્રકાશ-પ્રકાશકોનેપણ પ્રકાશ કરનારા હોવાથી
સ્વયંપ્રકાશક છે 'તં દેવા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ' એવી શ્રુતિ છે. 'પ્રકાશિતા ચેન
વયં જગન્તિ પ્રકાશયામો ભવતા રમેશ । સ્વયંપ્રકાશં તમુરુપ્રકાશં પ્રકા-

નાદ્યાષ્ટાવરણાવૃતાનેકાણ્ડકોટયઃ । યત્રાણુવત્સ્થિતા બ્રહ્માક્ષરં
તદ્દામ યસ્ય ચ ॥૧૨॥ દિવ્યરૂપોઽક્ષરાત્મા ચ શ્રુતો યશ્ચાક્ષરા-

શ્ચમૂર્તિં પ્રજતા ભવન્તમ્' એમ સ્કંદપુરાણમાં આદિત્યે કહ્યું છે. જે પ્રકૃતિ
આદિક સર્વ કારણનાપણુ કારણ છે 'તસ્માદેતન્નામરૂપમન્નં ચ જાયતે'
'સ કારણં કરણાધિપાધિપઃ' 'જ્ઞઃ કાલકાલઃ' એવી શ્રુતિ છે. બ્રહ્મભૂત-
પ્રકૃતિવિલક્ષણુ શાનૈકાકાર સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા પામેલા પુરૂષોએપણુ જે ઉ-
પાસના કરવા યોગ્ય છે. માટેજ ગીતામાં 'બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ
ન કાઙ્ક્ષતિ । સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ધર્ત્તિં લભતે પરામ્' એમ કહ્યું છે. તથા
'આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્ગન્થા અપ્યુરુકમે । કુર્વન્ત્યહૈતુર્કીં મક્તિમિત્યમ્મૂ-
તગુણો હરિઃ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. જે શ્રીકૃષ્ણ અસંખ્યાત સૂર્ય સો-
માદિકથીપણુ અધિક પ્રકાશવાન છે 'અથ યદતઃ પરો દિવો ઝ્યોતિર્દીપ્યતે
વિશ્વતઃ પૃથ્થેષુ સર્વતઃ પૃથ્થેષુ અનુત્તમેષૂત્તમેષુ લોકેષુ' 'તસ્ય ભાસા સર્વમિદં
વિભાતિ' 'દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદ્યુગપદુત્થિતા । યદિ ભાઃ સદશી સા સ્યા-
ન્નાસસ્ય મહાત્મનઃ ॥' 'એકૈકસિન્ રોમકૂપે યત્તવાસ્તિ સિતં મહઃ । શાન્ત-
માનન્દરૂપં ચ તત્કોટીન્દુમ્ભાધિકમ્' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૧૨॥ જે
પરમાત્માનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ છે. સ્વરૂપ સ્વભાવથી ક્ષરણભાવે રહિત છે
માટે 'અક્ષર' એવું નામ સાર્થક છે. બીજા ધામોની અપેક્ષાએ એનો પ્રકર્ષ
છે, માટે બૃહત્ (મોટા) ગુણના યોગને લીધે 'બ્રહ્મ' કહેવાય છે. જે
અક્ષરબ્રહ્માં પ્રધાન આદિક અષ્ટ આવરણોથી ચારેતરફ વિંટાએલી અનેક
બ્રહ્માંડકોટિઓ અણુનીપેઠે રહી છે એટલે જેના ઐશ્વર્યવેશથી ધારણ
કરેલી છે, આ ઐશ્વર્યપણુ ધામમાં રહેલા પરમાત્માનુંજ છે. પરમાત્માના
અધિષ્ઠાન વિનાતો અક્ષરમાં આવા ઐશ્વર્યનો સંભવજ નથી. અક્ષરમાં અંડ-
કોટિઓ અણુનીપેઠે રહી છે એનું તાત્પર્ય-મેરૂશિખરમાં રહેલાઓને ભૂમિ
અણુવત્ રહી હોય એમ જણાયછે એમ તુચ્છપણામાં છે એવો ભાવ કેટ-
લાક વર્ણવેછે ॥૧૨॥ જેમને શ્રુતિ સ્મૃતિમાં દિવ્યરૂપ કહ્યા છે 'વેદાહમેતં
પુરુષં મહાન્તં આદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્' 'ય एषોઽન્તરાદિત્યે હિરણ્મયઃ
પુરુષો દૃશ્યતે...તસ્ય યથા કપ્યાસં પુણ્ડરીકમેવમક્ષિણી' 'તસ્યૈષ આત્મા

ત્પરઃ । અન્તર્યામી ચ સર્વેષામાત્મનાં યોઽચ્યુતો હરિઃ ॥૧૩॥ કાલો

વિવૃણુતે તનૂં સ્વામ્' 'યન્તે રૂપં કલ્યાણતમં તત્તે પશ્યામિ' 'સ્વમામં સ્વમધી-
ગમ્યં' 'નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ આત્મતત્ત્વો નિશ્ચેતનાત્મકશરીરગુણૈશ્ચ હીનઃ ।
આનન્દમાત્રકરણાદમુખોદરાદિઃ' 'પરમાત્મા વાસુદેવો ભગવાન્ દિવ્યવિગ્રહઃ'
ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જેને શ્રુતિમાં અક્ષરાત્મા-અક્ષરસ્વરૂપ કહ્યા છે
'સહોવાચૈતદક્ષરં ગાર્ગિ બ્રાહ્મણા અભિવદન્તિ, એતસ્ય વા અક્ષરસ્ય પ્રશાસને
સૂર્યાચન્દ્રમસૌ વિષ્ટૌ તિષ્ઠતઃ' 'પ્રોવાચ તાં તત્ત્વતો બ્રહ્મવિદ્યાં યેનાક્ષરં
પુરુષં વેદ સત્યમ્' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. અથવા અક્ષરનાપણુ આત્મા તે અ-
ક્ષરાત્મા કહેવાય 'યોઽક્ષરે તિષ્ઠન્...યસ્યાક્ષરં શરીરં યોઽક્ષરમન્તરો યમ-
યતિ' એવી શ્રુતિ છે. જેને અક્ષરબ્રહ્મથકીપણુ સ્વરૂપ સ્વભાવ ગુણુ વિગેરે
વડે પર-ઉત્કૃષ્ટ કહ્યા છે 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' એવી શ્રુતિ છે. જે સર્વના અં-
તર્યામી અને આત્માઓના અંતર્યામી છે 'યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્...યસ્ય
પૃથિવી શરીરં યઃ પૃથિવ્યામન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'ય
આત્મનિ તિષ્ઠન્...યસ્યાત્મા શરીરં યમાત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માઽ-
ન્તર્યામ્યમૃતઃ' 'અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા' 'એષ સર્વભૂતાન્તરાત્મા'
'આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા ચઃ' 'એષ આત્માત્મનાં ધાતઃ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે. જે અચ્યુત-સ્વરૂપ સ્વભાવથી સ્વયં ચ્યુતિને ન પામે અને આશ્રિ-
તસંરક્ષણરૂપ પ્રતથી ચ્યુતિને ન પામે તે અચ્યુત કહેવાય 'શાશ્વતં શિવમ-
ચ્યુતં' એવી શ્રુતિ છે. 'યસ્માન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમચ્યુતસ્તેન કર્મણા' એમ ભગવા-
નેજ કહ્યું છે. હરતીતિ હરિઃ-જે સ્મરણમાત્રથી સર્વ આશ્રિતોનાં પાપ તથા
દુઃખને હરેછે અથવા યજ્ઞભાગને હરેછે અથવા હરિત્વર્ણ છે માટે હરિ કહે-
વાય. તે ભગવાનેજ કહ્યું છે કે- 'હરામ્યવં હિ સર્વૃણાં હવિર્ભાગં ક્રતુષ્વહમ્ ।
વર્ણશ્ચ મે હરિચ્છેષ્ઠસ્તસાદ્ધરિરહં સ્મૃતઃ' ॥૧૩॥ જેની કાળાદિક શક્તિઓ
છે-જે ક્ષણ મુહૂર્તાદિકમાં હેતુ હોઇને સર્વહોઇની આયુષનું પરિમાણ કર-
વામાં કારણભૂત થાયછે તે કાળ બાણુવો. માયા-એટલે પ્રકૃતિ. વિચિત્ર
કાર્ય કરવાની શક્તિના યોગથી પ્રકૃતિને માયા કહેછે 'માયાં તુ પ્રકૃતિં
વિદ્યાત્' એવી શ્રુતિ છે. પુમાન-ક્ષરણુને યોગ્ય એવો પુરૂષ તથા પ્રકૃ-

માયા પુમાન્ યસ્ય મહત્ત્વાદયસ્તથા । શક્તયઃ સન્ત્યેકમેવાદ્વિ-

તિના પરિણામવિશેષરૂપ મહદાદિતત્ત્વો અથવા તેના અભિમાની દેવ-
તાઓ, આ સર્વે સકળજગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારરૂપ લીલા જેની
છે એવા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિઓ છે એટલે જગતના સ્ત-
ષ્ટ્યાદિકરૂપ કાર્યમાં ઉપયોગી અપૃથક્સિદ્ધવિશેષણુભૂત છે 'જ્ઞઃ કાલકાલઃ'
'દેવાત્મશક્તિં સ્વગુણૈર્નિગૂઢાં' 'સ્વશક્ત્યા માયયા યુક્તઃ સૃજત્યત્તિ ચ પાતિ ચ'
'અસ્માત્ માયી સૃજતે વિશ્વમેતત્...માયિનં તુ મહેશ્વરમ્' 'પરસ્ય બ્રહ્મણઃ
શક્તિસ્તથેદમસ્થિલં જગત્' 'મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂચતે સચરાચરમ્' ઇત્યાદિ
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જે પરમાત્માને વેદાંતમાં સમય જગતના ઉપાદાનકારણ
અને નિમિત્તકારણ હોવાથી 'એકમેવાદ્વિતીયં બ્રહ્મ' એમ વર્ણવે છે. અર્થાત્
કારણ અવસ્થામાં ક્રોધનાપણુ નામ રૂપનો વિભાગ નહિ હોવાથી સૂક્ષ્મ
એવા ચેતન અચેતન શરીરવાળા ક્રોધને અવિભક્તપણેજ રહે છે માટે 'એકં'
એમ શ્રુતિ કહે છે, જગતની ઉત્પત્તિમાં ખોતા સીવાય બીજું કોઈ નિમિ-
ત્તકારણ નહિ હોવાથી 'અદ્વિતીયં' એમ શ્રુતિ કહે છે, સ્વરૂપ-સ્વભાવથી
નિરતિશય બૃહત્ (મહાન્) પણુનો યોગ હોવાથી 'બ્રહ્મ' એમ શ્રુતિ કહે છે.
અથવા-જે હેતુમાટે કાળ માયાદિક જેની શક્તિઓ-જગત્કાર્યમાં ઉપયોગી
અપૃથક્સિદ્ધ (બુદ્ધ ન પડે) વિશેષણુ (શરીરભૂત) છે પણ તે સ્વતંત્ર સત્તા-
વાળા પદાર્થો નથી 'યસ્ય પૃથિવી શરીરં' 'યસ્યાત્મા શરીરં' 'તત્સર્વં વૈ હરેસ્ત-
નુઃ' 'ઈદં સર્વં શરીરં તે' 'જ્યોર્તીર્વિ વિષ્ણુર્મુવનાનિ વિષ્ણુઃ' એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ
છે, આજ હેતુમાટે તે કાળ માયા પુરૂષ આદિક વિદ્યમાન છે તથાપિ 'એક-
મેવ બ્રહ્મ' એમ અને 'અદ્વિતીયં બ્રહ્મ' એમ જેને શ્રુતિમાં વર્ણવ્યા છે. અર્થાત્
બ્રહ્મ ચિત્ અને અચિતે વિશિષ્ટ એક તત્ત્વ છે, ચિત્ અચિતની જે સત્તા છે
તે બ્રહ્મના વિશેષણુ (શરીર)પણેજ છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. જ્યારે જ્યારે
તેમની ઉપસ્થિતિ થાય ત્યારે બ્રહ્મના વિશેષણુપણેજ થાય પણ સ્વતંત્ર-
તાથી ન થાય. જેમ શબ્દાદિ ગુણની સત્તા આકાશાદિ દ્રવ્યના વિશેષણુપણેજ
છે પણ સ્વતંત્રપણે નથી. અંતર્યામિબ્રાહ્મણમાં 'યસ્ય પૃથિવી શરીરં' 'યસ્યા-
ત્મા શરીરં સ ત આત્માઽન્તર્યામી' ઇત્યાદિકથી ચિદચિતની શરીરતા અને

ત્રીયં બ્રહ્મ યઃ પ્રભુઃ ॥૧૪॥ શ્રેયસે ભુવિ લોકાનાં યોઽવતારાન્નિ-

પરમાત્માની સર્વાન્તરત્મા વર્ણવી છે. જેમ ગૌ અશ્વ મનુષ્ય આદિક પિંડ-
વિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને, તેને ચૈતન્યશક્તિથી ધારીને, તેની અંદર રહે-
નારા ચેતનવિશેષના પિંડવિશેષો તેના તેના શરીરપણેજ વિશેષણપણાને પા-
મેછે, તેમ સમસ્ત ચિદચિતમાં પ્રવેશ કરીને સર્વાત્માપણે સર્વને ધારણ કર-
નારા પરમ ચેતન પરબ્રહ્મના ચિદચિત્ દ્રવ્ય શરીરપણેજ વિશેષણપણાને
પામેછે, માટે તેની અપેક્ષાએ કોઈપણ દ્વિતીય નથી. વિશેષણની સત્તામાત્રથી
સદ્દિતીયતા નથી. જે સમાન બીજે ધર્મી હોય તેજ દ્વિતીય કહેવાય. તેવો
બીજે કોઈ ધર્મી નથી. સમાન બીજે ધર્મી નથી એવા અભિપ્રાયથીજ
'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે. વળી જેમ ફળમાં રૂપ રસ ગંધાદિ હોવા
છતાં 'આ એકજ ફળ છે' એવો વ્યપદેશ થાયછે, કારણકે રૂપ રસાદિકતો
ગુણો હોવાથી ગુણી દ્રવ્યનાંજ વિશેષણ થાયછે. વિશેષણતામાત્રથી 'આ પણ
એક દ્વિતીય છે' એવો વ્યવહાર થતો નથી. એરીતે ચેતન અચેતન દ્રવ્ય
પરમાત્માના શરીરભૂત હોવાથી વિશેષણભૂત થતાં તેની સ્વતંત્ર સત્તા નથી
જેથી બ્રહ્મ અદ્વિતીય કહેવાય. વળી શરીર અને શરીરી એવી બે વસ્તુઓ
લિન્નલિન્ન છે તથાપિ 'અમુક એકજ છે' એવો વ્યવહાર થાયછે તેનુંપણ
કારણ એજ છે, એટલે શરીરનોતો શરીરીના વિશેષણ થવાનો સ્વભાવ હો-
વાથી તેની સ્વતંત્રપણે સત્તા નથી. જ્યારે જ્યારે શરીરની ઉપલબ્ધિ થાય
ત્યારે સ્વતંત્રપણે ન થતાં શરીરીના વિશેષણપણેજ થાયછે માટે 'આ એકજ
છે' એવો પ્રયોગ થાયછે. વળી પત્ની પુત્ર રાજ્ય વિગેરે હોવા છતાં 'આ
રાજ તો એકજ છે' એવો લોકમાં પ્રયોગ થાયછે તેનું કારણપણ બીજા સર્વ
રાજને પરંત્ર હોવાથી સ્વતંત્ર નથી, તેમાં રાજ પ્રધાન હોવાથી 'એકજ છે'
એવો મુખ્ય વ્યપદેશ થાયછે. એમ બીજાં સર્વે જડ ચૈતન્ય અમુખ્ય હોવાથી
બ્રહ્મ એકજ મુખ્ય છે માટે વેદાંત બ્રહ્મને 'एकमेवाद्वितीयं' એમ કહેછે.
અદ્વિતીય છે માટેજ જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ-સર્વમાં સમર્થ કહેવાય છે. પોતા-
થડી બીજા સર્વે કાળાદિક પ્રકાર (શરીર) જેના છે, બ્રહ્મશબ્દથી વાચ્ય,
અદ્વિતીય એવા પ્રભુ પરમાત્મા છે એવો ભેગો ભાવાર્થ છે. બીજે એક સુગમ

મર્તિ ચ । અનેકકલ્યાણગુણઃ સ જ્ઞેયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણ

અર્થ છે કે-સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેવડે જેને ખીલે કોઈ સમાન નહિ હોવાથી ‘એકમેવાદ્વિતીયં’ એમ કહેવાય છે ‘ન તત્સમશ્રામ્યધિકશ્ચ દૃશ્યતે’ ‘નાસ્તિ નારાયણસમઃ’ ‘ન સમોડનેન કશ્ચન’ ‘ન ત્વત્સમોડસ્ત્યમ્યધિકઃ કુ-તોડન્યઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૧૪॥ અક્ષરધિપતિ જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે તેજ લોકોના નિઃશ્રેયસમાટે ભૂમિઉપર અનેક દિવ્ય અવતારોને ધારે છે ‘અજાયમાનો બહુધા વિજાયતે’ ‘યદા યદા હિ...તદાત્માનં સૃજામ્યહં... સમ્ભવામિ યુગેયુગે’ ‘इच्छागृहीताभिमतोरुदेहः संसाधिताशेषजगद्वि-तोऽसौ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અર્થાત્ આ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કૃપાના પારાવાર હોવાથી પ્રલયકાળમાં પ્રકૃતિમાં લીન થએલા એતનોને કોઈપણ પ્રકારે કરણ કલેવર આપી જ્ઞાનપ્રસારની યોગ્યતા સંપાદન કરી આપીને, (‘बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान्’ એની પેઠે) બ્રહ્માદિદ્વારા શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિક અલૌકિક આલોક (જ્ઞાનપ્રકાશ કરનારા) કે જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ટાળવામાં સમર્થ છે તેનેપણ આપીને, જેનાથી પોતાનું (જીવોનું) એક સમુજીવન થાય એવું આભિમુખ્ય (પરમાત્માની સન્મુખતા)ની વાટ જોતાં પણ અંતે કોઈ પોતાને સન્મુખ નહિ થએલા જોઈને, સ્વયં સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરીને તે જીવોના ઉજીવનમાટે તેતે લોકોમાં તેમને તેમને સન્નતીય રચનાવાળા દિવ્યરૂપે થઈને અવતરે છે. આ રીતે જે અવતરણ થયું એજ લોકોના નિઃશ્રેયસસાર પૃથ્વીઉપર થયું. માયાથી જેમનું જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે એવા જે ભાગ્યહીન મૂઢ મનુષ્યો છે તેતો સમીપમાંજ રહેલા, સર્વ ક્ષણે આપનારા પણ પરમાત્માને જાણતા નથી. ‘तस्य धीराः परिजानन्ति यो-निम्’ જે ધીર પુરુષો છે તેજ ‘આ ભગવાન્ અવતર્યા છે’ એમ એમનું જન્મ જાણે છે. આ પરમાત્મા અનેક કલ્યાણગુણસંપન્ન છે, અવતરણમાં પણ અનેક કલ્યાણગુણો પ્રકાશેજ છે. (‘अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूताना-मीश्वरोऽपि सन्’) ‘गुणी सर्वविद्यः’ ‘सप्तस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. હે માતઃ ! આવા જે છે તેને ક્ષરઅક્ષર પુરુષથકી સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેથી ઉત્તમ-શ્રેષ્ઠ છે માટે પુરુષોત્તમ જાણવા. ‘સ

પણોઽક્ષરપુરુષાત્મના સ્વશક્તિમૂલપ્રકૃતિ સમીક્ષતે । સિસૃધુરેવા-

ઉત્તમઃ પુરુષ' એવી શ્રુતિ છે તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે—‘દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च । ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે । ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ । યસ્માદ્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ।’ ઇત્યાદિ. આવા જે છે તે પરમાત્મા બાણવા ॥૧૫॥

હવે આ પરશ્રદ્ધા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કેવી રીતે સમગ્ર જગતની સૃષ્ટિ કરેછે તેનો પ્રકાર તેમની સર્વકારણતા અને સ્વતંત્રતા સ્ફુટ કહેવા માટે કહેછે—હે માતઃ ! એજ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આ અસંખ્યાત બ્રહ્માંડને પ્રથમ સર્જવાની ઇચ્છાથી પોતાની શક્તિભૂત મૂળપ્રકૃતિને અક્ષર-પુરુષાત્મના-તેના અંતર્યામી હોવાથી તેરૂપે થઇને સમીક્ષતે-જુવેછે (આ સમીક્ષણ સંકલ્પરૂપ બાણવું) સર્જવાની ઇચ્છા એજ ઇક્ષણમાં હેતુ છે. ઇચ્છાના કાર્યભૂત જે મૂળપ્રકૃતિનું સમીક્ષણ તે સાક્ષાત્ પોતાનું નથી પરંતુ અક્ષરપુરુષદ્વારા છે. અભિપ્રાય એવો છે કે—પ્રલયપ્રકરણમાં ‘મહાનયકત્તે લીયતેઽવ્યક્તમક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુતિ અવ્યક્તનું લયસ્થાન જે અક્ષર કહેછે તેના અધિષ્ઠાનભૂત જે પુરુષ તે અક્ષરપુરુષ કહેછે. ‘કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે’ એ જે પુરુષ કહેછે તે આજ પુરુષને કહેછે. આજ અક્ષરપુરુષ સૃષ્ટિ કરવા ઇચ્છતા પરમાત્માને દ્વારભૂત છે ‘બહુ સ્યાં પ્રજાયેય’ એરીતે બહુરૂપે થવારૂપ જે સંકલ્પ તેરૂપ સિસૃક્ષા કર્યા પછી તે આ સર્વાત્મા શ્રીકૃષ્ણ સ્વશરીરભૂત અક્ષરપુરુષદ્વારા તેના અધિષ્ઠાનભૂત અને પરમાત્માની શક્તિભૂત, માયાશબ્દવાચ્ય એવી મૂળપ્રકૃતિને સમીક્ષણ કરેછે. જે સમીક્ષણ છે તે સૃષ્ટિને સન્મુખ થવારૂપ ચૈતન્યસ્ફૂર્તિવિશેષને જણાવનારૂં છે, દેવ મનુષ્યાદિ જે આ ભેદ છે તે કારણ અવસ્થાને પામેલો જે કૂટસ્થ પુરુષ છે તે મૂળ જેમાં છે એવો છે. આ અભિવીક્ષણ સાક્ષાત્ અક્ષરપુરુષનું છે તથાપિ પરમાત્માનુંજ મુખ્ય થાયછે, કારણ કે અક્ષરપુરુષતો પરમાત્માનો એક પ્રકાર (વિશેષણ) છે, અક્ષર પણ પરમાત્માની એક તનુભૂતજ છે તત્સર્વં વૈ હરેસ્તનુઃ’ ‘યસ્યાક્ષરં શરીરં’ માટે

ગણિતાણ્ડગોલકાન્ધત્તે ચ સા ગર્ભમથેક્ષણાત્મકમ્ ॥૧૬॥ સૂતે
તતઃ સા સહપૂરુષાણિ પ્રધાનતત્ત્વાનિ ચ કોટિશોઽથ । તત્પૂરુષા-
ત્મપ્રભુવીક્ષિતેભ્યસ્તેભ્યો જગત્કારણતત્ત્વસર્ગઃ ॥૧૭॥ બ્રહ્માણ્ડાનિ
બહુનીત્યં સમ્ભવન્તિ હરીચ્છયા । તત્રૈકસ્યાનુક્રમેણ સમ્ભવં કથ-
યામિ તે ॥૧૮॥ એકસ્યાપ્યુદ્ભવં વક્તું વિસ્તરેણ ન શક્યતે । અતઃ
સંક્ષેપતો માતસ્તદુત્પત્તિર્મયોચ્યતે ॥૧૯॥ પ્રધાનતત્ત્વાત્તસ્યાતુ પુંદ-

આ સમગ્ર સર્ગ અક્ષરપુરૂષ મૂળ જેમાં છે એવો છે તથાપિ પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણજ ઉપાદાનકારણ છે એમ સર્વ સર્ગની ઉપાદાનતા સૂચવવાસાધ-
જ 'અક્ષરપુરુષાત્મના સમીક્ષતે' એવો નિર્દેશ કર્યો છે. તે આ મૂળપ્રકૃતિ
ધક્ષિણાત્મક ગર્ભ જે પ્રધાનપુરૂષની અભિવ્યક્તિનું પૂર્વરૂપ (પ્રથિવીની
અંદર લીન રહેવું બીજ જળાસિંચનથી લગાર કુલે છે પણ તે અવસ્થા
સ્પષ્ટ જણાતી નથી તેમ આ પણ એક અવસ્થા છે પણ મહત્તરત્વની પેઠે
સ્પષ્ટ જણાતી નથી) તેને ધારણ કરે છે. ત્યારપછી ગર્ભધારણ કરનારી
મૂળપ્રકૃતિ પ્રધાનતત્ત્વો જે અવ્યક્તશબ્દથી વાચ્ય છે તેને સહપુરૂષા-
ણિ-પુરૂષે અધિષ્ઠિત હોધનેજ અનેક ઉત્પન્ન કરે છે. તેપછી તેતે પ્રધાન-
પુરૂષરૂપ પ્રભુ પરમાત્માએ નિરીક્ષણ કરેલાં તે પ્રધાનતત્ત્વોથી જગ-
તનાં કારણભૂત એવાં મહદાદિ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ સ્થળે પણ
નિરીક્ષણ પ્રથમના જેવુંજ જાણી લેવું. 'મહાનવ્યક્તે લીયતેઽવ્યક્તમક્ષરે
લીયતે' આ શ્રુતિમાં કહેલા પ્રલયક્રમને અનુસારે આ સૃષ્ટિ આ સ્થળે
નિરૂપણ કરી છે ॥૧૬-૧૭॥ પૂર્વોક્ત તત્ત્વસૃષ્ટિના પ્રકારથી તે તત્ત્વોથી
અનુક્રમે બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ થાય છે. તેવાં બહુ બ્રહ્માંડો શ્રીહરિના પૂર્વોક્ત
પ્રકારના સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંથી એક બ્રહ્માંડની અનુક્રમથી
ઉત્પત્તિ તમોને કહું છું—હે માતઃ ! એકપણ અંડનો ઉદ્ભવપ્રકાર વિસ્તા-
રથી વર્ણન કરી શકાય એમ નથીજ માટે સંક્ષેપમાં તેની ઉત્પત્તિ હું કહું
છું ॥૧૮-૧૯॥ પોતાના અધિષ્ઠાનભૂત પરમાત્માત્મક પુરૂષે નિરીક્ષણ કરેલા
ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનતત્ત્વ (અવ્યક્ત) થકી જગતના ઉદ્ભવના અંકુરરૂપ
મહત્તરત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. કેવા પ્રકારનું નિરીક્ષણ છે તેનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન

ષ્ટાત્રિગુણાત્મકાત્ । જગદક્કુરૂપં હિ મહત્તત્ત્વં પ્રજાયતે ॥૨૦॥
 પ્રધાનેનાવૃતાત્તસ્માદ્વાસુદેવેચ્છયા સતિ ! । મહત્તત્ત્વાદહઙ્કારસ્ત્રિ-
 વિધો જાયતે તતઃ ॥૨૧॥ સાત્ત્વિકો રાજસશ્ચૈવ તામસશ્ચેતિ સ
 ત્રિધા । યથા પ્રધાનેન મહાન્મહતા સ તથાવૃતઃ ॥૨૨॥ અહઙ્કારા-
 ત્તામસાચ્ચ વાસુદેવેચ્છયૈવ હિ । શબ્દો ભવતિ તસ્માત્ સ્વં જાયતે

કરેલું છે. મહત્તત્ત્વને જગતના અંકુરરૂપ કહ્યું તે ઉપરથી માયાની જે
 વ્યક્ત અવસ્થા છે તે મહત્તત્ત્વ છે એમ સિદ્ધ થયું. અક્ષર અને અવ્યક્ત
 અવસ્થાતો જેમ પૃથ્વીમાં વાવેલાં બીજની અકુરથડી પહેલાંની ઉચ્છૂ-
 નત્વ-દ્વિદલત્વાદિ (બીજ પ્રથમ ફૂલે છે પછી તેમાં બે પડનો વિભાગ થાય
 છે) લક્ષણવાળી બે અવ્યક્ત અવસ્થાવિશેષો હોય છે તેમ છે એમ જ-
 ણાય છે ॥૨૦॥ હે સતિ ! ત્યારપછી પોતાના કારણભૂત પ્રધાનના અન્વ-
 યે યુક્ત એવા તે મહત્તત્ત્વથી વાસુદેવની ઇચ્છાથી સાત્ત્વિક રાજસ અને
 તામસ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રધાનનો
 પ્રત્યેકમાં અન્વય કહે છે તે ઉપરથી ઉપાદાનઉપાદેય (કારણ કાર્ય)નો
 અત્યંત ભેદ નથી એટલે અભિન્ન છે એમ જણાવ્યું છે. જેમ પ્રધાનનો
 મહત્તત્ત્વમાં અન્વય છે એમ પોતાના કારણભૂત મહત્તત્ત્વનો અન્વય
 અહંકારમાં પણ છે ॥૨૧-૨૨॥ શ્રીવાસુદેવની જ ઇચ્છાથી તામસ અ-
 હંકારથી શબ્દ-આકાશનું સૂક્ષ્મરૂપ (પૂર્વાવસ્થા, જેને શબ્દતન્માત્રા
 કહે છે) જેમાં શબ્દ ગુણ ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી તે ઉત્પન્ન થાય
 છે. પોતાના કારણભૂત અહંકારનો જેમાં અન્વય છે એવા તે શબ્દથી
 આકાશ થાય છે. તે આકાશ શબ્દ નામની માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે
 એવો છે. આવો અર્થ થવાથી ‘શબ્દજ એક ધર્મ જેનો છે’ એવા બીજા
 અર્થનો ભ્રમ થતો હતો તે ટળી જાય છે. જો એવો અર્થ ન કરે તો ‘સ્પર્શ-
 માત્રકઃ’ આ આગળના ગ્રંથની સાથે વિરોધ આવે. કેમકે વાયુ વિગેરેમાં
 શબ્દાદિ ગુણોનો પણ અન્વય આવે છે. એટલે એકલો સ્પર્શ ગુણ જ નથી.
 દ્રવ્ય અને ગુણ એવો ભેદ સર્વત્ર હોય છે. શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ અને ગુણો
 પણ કહેવાય છે. જ્યારે ગુણના રૂપના કહ્યા હોય ત્યારે તે કારણકોટિમાં

શબ્દમાત્રકમ્ ॥૨૩॥ અહઙ્કારાવૃતાત્તસ્માદાકાશાચ્છન્દમાત્રકાત્ ।
સ્પર્શ ઉત્પદ્યતે સ્પર્શાદ્વાયુશ્ચ સ્પર્શમાત્રકઃ ॥૨૪॥ આકાશેનાઽઽ-
વૃતાદ્વાયો રૂપમુત્પદ્યતે તતઃ । તસ્માત્તેજો રૂપમાત્રં જાયતે વાયુ-
નાઽઽવૃતમ્ ॥૨૫॥ તેજસશ્ચ રસસ્તસ્માદાપસ્તુ રસમાત્રિકાઃ ।

ન ગણાય અને જ્યારે તન્માત્રના રૂપના કહ્યા હોય ત્યારે તે કારણમાં ગણાય.
દ્રવ્યમાં ગુણો કારણ કહી શકાય નહિ. આકાશ દ્રવ્ય છે તેમાં શબ્દ ગુણ
કારણ થઈ શકે નહિ, માટે કારણપણે કહેલા શબ્દને તેની માત્રા (સૂક્ષ્મ
રૂપ) જાણવું. પ્રત્યેક પાંચેય ભૂતની જે પૂર્વ સૂક્ષ્મ અવસ્થાઓ છે તેને
માત્રા કહેછે. જેમ દુધમાંથી દહી થતાં પહેલાં વચ્ચે એક કલિલ (નહિ
દુધમાં અને નહિ દહીમાં એવી) અવસ્થા થાયછે તેમ આ પણ એક મધ્યે
અવસ્થા છે, આવો વિભાગ સર્વત્ર જાણવો. શબ્દાદિ જે ગુણો છે તેનો અ-
ન્વય તો ખીજા પાછળના ભૂતોમાં આવતો જાયછે. આ ગુણો કાર્ય કારણ
બન્ને અવસ્થામાં હોય છે. કારણ અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત (સ્પષ્ટ પ્રકાશ) નથી
હોતા અને કાર્ય અવસ્થામાં ઉદ્ભૂત થાયછે એમ પણ સર્વત્ર જાણી લેવું.
માટે તત્ત્વોની ગણનામાં પાંચ તન્માત્રાઓજ ગણવી પણ ગુણો ગણવા
નહિ. આ ‘શબ્દમાત્રકં’ એવો જે નિર્દેશ કર્યો છે તેતો આકાશ અને વાયુ-
નુંજ જેમ છે એમ શબ્દ અને આકાશના ઉપાદાનઉપાદેયમાં અતિશય
વિરૂપતા નથી (અલિખતા છે) એમ જાણવામાટે છે. આગળપણ આજ
રીતિ જાણવી. એવા તે આકાશથી સ્પર્શ-વાયુનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં સ્પર્શ
ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત આકાશનો જેમાં
અન્વય છે એવા સ્પર્શમાંથી વાયુ થાય છે, આ વાયુ સ્પર્શ માત્રા-સૂક્ષ્મ
રૂપ જેનું છે એવો છે. આવા વાયુથી રૂપ-તેજનું સૂક્ષ્મરૂપ, જેમાં રૂપ
ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના કારણભૂત વાયુનો જેમાં
અન્વય છે એવા રૂપથી તેજ થાય છે, આ તેજ રૂપ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ
જેનું છે એવું છે. તે તેજમાંથી રસ-જળનું સૂક્ષ્મ રૂપ, જેમાં રસ ગુણ
ઉદ્ભૂત નથી તે ઉત્પન્ન છે. પોતાના કારણભૂત તેજનો જેમાં અન્વય છે
એવા રસમાંથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે, આ જળ રસ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું

ઉત્પદ્યન્તે ચ તાઃ સન્તિ વેષ્ટિતાસ્તેન તેજસા ॥૨૬॥ અદ્ભ્યો ગન્ધ-
સ્તતઃ પૃથ્વી જાયતે ગન્ધમાત્રિકા । અદ્ભિઃ સંવેષ્ટિતા પૃથ્વી વિશે-
ષાભ્યા ચ કથ્યતે ॥૨૭॥ આકાશાદીનિ પચ્ચાત્ર મહામૂતામિ-

છે એવું છે. જળમાંથી ગંધ-પૃથ્વીનું સૂક્ષ્મ રૂપ; જેમાં ગંધ ગુણ ઉદ્ભૂત નથી તે ઉદય પામેછે. પોતાના કારણભૂત જળનો જેમાં અન્વય છે એવા ગંધમાંથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે; આ પૃથ્વી ગંધ માત્રા-સૂક્ષ્મ રૂપ જેનું છે એવી છે. આ પૃથ્વી 'વિશેષ' એવા પણ નામથી કહેવાય છે. આ જ્ઞાન-પ્રકરણમાં જે શબ્દાદિક પાંચ છે તે તન્માત્રાઓ કહેવાય છે અને તેમણે આરંભેલાં જે આકાશાદિ પાંચ છે તે મહાભૂતો કહેવાય છે. આ ઉપરથી કેટલાએક એમ માને છે કે- 'તામસાહંકારમાંથી પાંચેય શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ એક સાથે જ થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાંથી અનુક્રમે આકાશાદિ પાંચ ભૂતો થાય છે' આ પક્ષનું ખંડન થઈ ગયું. 'આકાશાદ્વાયુર્વાયોરગ્નિર-મ્નેરાપોઽન્ધઃ પૃથિવી' આ શ્રુતિ 'આકાશાદિક એક પછી એક ઉત્પન્ન થાયછે, તેમાં પૂર્વ પૂર્વ જે ભૂતો છે તે કારણ છે' એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. એટલે પૃથ્વીનું કારણ જળ, જળનું કારણ તેજ, તેજનું કારણ વાયુ અને વાયુનું કારણ આકાશ એમ જણાવે છે. તથા 'પૃથિવ્યસ્તુ પ્રલીયતે આપસ્તે-જસિ લીયન્તે તેજો વાયૌ લીયતે વાયુરાકાશે લીયતે' આ લયશ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ તેમજ જણાવે છે. 'આ શ્રુતિ વચ્ચે તન્માત્રાઓનું વ્યવધાન રોકેછે એટલે વચ્ચે વચ્ચે તન્માત્રાઓ કારણ થતી નથી, કેમકે શ્રુતિમાં તન્માત્રાઓ કહી નથી?' એમ કોઈ શંકા કરે તો તેમ નથી. આ શ્રુતિવચન પ્રકારાંતરને જ નથી સહન કરતી એટલે 'તામસ અહંકારમાંથી પાંચેય તન્માત્રાઓ એક સાથે થઈ અને પ્રત્યેકમાંથી એક એક ભૂત થયાં' આ પ્રકારને તો બીલકુલ સહન કરી શકતી નથી, કેમકે શ્રુતિ તો આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી તેજ; એવો અનુક્રમ બતાવેછે. માટે આકાશથી વાયુની જે ઉત્પત્તિ શ્રવણ થાય છે તેમાં દ્વારભૂત સ્પર્શતન્માત્રાની ઉત્પત્તિની સાપેક્ષતાને આધાર કરી શકે નહિ (-રોકી શકે નહિ) એટલે શબ્દતન્માત્રામાંથી આકાશ અને તેમાંથી સ્પર્શતન્માત્રા અને તેમાંથી વાયુ, એવા અનુક્રમથી

ધાનિ ચ । શબ્દાદયશ્ચ કથ્યન્તે પશ્ચ તન્માત્રિકા इति ॥૨૮॥ અહ-
કારાદ્રાજસાત્તુ પશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ ચ । પશ્ચ કર્મેન્દ્રિયાણ્યમ્બ !

ઉદ્ભવ થવામાં શ્રુતિ કરી બાધ કરી શકતી નથી. એવો અનુક્રમ વિષ્ણુ-
પુરાણમાં 'ભૂતાદિસ્તુ વિકુર્વાણઃ શબ્દમાત્રં સસર્જ હ । તતઃ સસર્જ તન્મા-
ત્રમાકાશં શબ્દલક્ષણમ્ । આકાશસ્તુ વિકુર્વાણઃ સ્પર્શમાત્રં સસર્જ હ । ચલ-
વાનભવદ્વાયુસ્તસ્ય સ્પર્શો ગુણો મતઃ । તત્તો વાયુર્વિકુર્વાણો રૂપમાત્રં સસર્જ
હ' ઇત્યાદિકથી કહ્યો છે ॥૨૩-૨૮॥ હે માતઃ ! રાજસ અહંકારમાંથી ચક્ષુ-
રાદિક પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને વાગ્દિ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો મળીને આ દશ
પ્રાણો ('દશેમે પ્રાણાઃ' આ શ્રુતિમાં પ્રાણશબ્દ ઇન્દ્રિયોમાં શ્રવણ થાયછે)
પરિણામ પામેછે. યદ્યપિ 'બુદ્ધિશ્ચ જાયતે' એમ એક વચનાન્ત કહ્યું છે
તથાપિ વિલક્ષિતનો વિપરિણામ કરીને અન્વય કરવો એટલે 'જાયન્તે' એવો
વિપરિણામ કરવો. 'પ્રાણઃ' એમ એકવચનાન્ત પાઠ હોય તો રાજસાહંકાર-
માંથી પ્રાણ અને બુદ્ધિ થાય છે એવો અર્થ કરવો. તેમાં પ્રાણ કયો ? તો
તેનું વિવેચન- 'પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો' આ છે. 'પ્રાણઃ'
એ જાતિમાં એક વચન છે એટલે પ્રાણજાતિ એક છે તેથી એક વચન
છે. અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિયનું પંચક અને કર્મેન્દ્રિયનું પંચક એવા ભેદથી દશ
પ્રકારને પામેલો પ્રાણ રાજસાહંકારમાંથી પરિણામ પામે છે. (જે પ્રસિદ્ધ
પ્રાણ છે તે વાયુની વૃત્તિવિશેષ છે, તેતો વાયુની ઉત્પત્તિ થયા પછીથી
સંભવતી આવે, તે પહેલાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ રાજસ અહંકારમાંથી સંભવતી
નથી, માટે આવું વ્યાખ્યાન કર્યું છે) (પ્રાણશબ્દથી સૂત્રાખ્ય વાયુવિશેષ
છે એમ કેટલાક કહેછે) તથા બુદ્ધિ જે 'આ માઈ છે આ મારે કરવાનું
છે' ઇત્યાદિ અધ્યવસાય (નિશ્ચય)રૂપ છે તે રાજસ અહંકારમાંથી ઉપજે
છે, યદ્યપિ અધ્યવસાય જ્ઞાનનીજ એક અવસ્થાવિશેષ સ્મૃત્યાદિકની પેઠે
અંતઃકરણ જે મન તેના કાર્યવિશેષરૂપ છે અથાપિ વૃત્તિવિશેષને પામેલા
મનથકીજ તેની ઉત્પત્તિ થાયછે અને જે વૃત્તિવિશેષ છે તે રાજસાહં-
કારનું કાર્ય છે માટે આ ઔપચારિક નિર્દેશ છે પણ વસ્તુતાએ નથી. અ-
થવા-ઇન્દ્રિયોની જે બુદ્ધિ (જ્ઞાનજનનસામર્થ્ય) તે રાજસ અહંકાર-

પ્રાણો બુદ્ધિશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥ શ્રોત્રં ત્વક્ ચાક્ષિ જિહ્વા ચ પ્રાણો
જ્ઞાનેન્દ્રિયાણ્યથ । વાગ્ દોઃ પાદ ઉપસ્થશ્ચ પાયુઃ કર્મેન્દ્રિયાણિ ચ
॥૩૦॥ અહઙ્કારાત્સાત્ત્વિકાઙ્ક કરણાનાં તુ દેવતાઃ । બાહ્યાનામા-
ન્તરાણાં ચ પ્રજાયન્તે મનસ્તથા ॥૩૧॥ દિગ્વાતાર્કપ્રચેતોઽશ્વિવ-

માંથી થાય છે એવો અર્થ કરવો. કેટલાકતો અંતઃકરણમાં મન બુદ્ધિ
ચિત્ત અહંકાર એવા ભેદથી ચાર પ્રકાર છે તે જેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું નિમિત્ત-
ભેદથી પંચ પ્રકારપણું છે તેની પેઠે તત્ત્વભેદમાં લિન્ન લિન્ન નિમિત્ત છે
એમ માનીને તેમાં મનની એકલાનીજ સાત્ત્વિક અહંકારમાંથી ઉત્પત્તિ
થાય છે એવા અભિપ્રાયને લઈને, બીજા બુદ્ધ્યાદિકની ઉત્પત્તિ રાજસાહ-
કારમાંથી થાય છે એમ ‘બુદ્ધિશ્ચ જાયતે’ આ ઉપરથી કહેછે. આ પક્ષમાં
ચિત્તાદિકને પણ ગ્રહણ કરી લેવાં. બીજા કેટલાકતો સંશય વિપર્યય વિગેરે
વિવિધપણાને પામતું બુદ્ધિ નામનું એક તત્ત્વ માને છે. આ તત્ત્વ રાજસા-
હંકારમાંથી પરિણમેછે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘તૈજસાત્તુ વિકુર્વાણાહુ-
દ્ધિતત્ત્વમભૂત સતિ ! । દ્રવ્યસ્ફુરણવિજ્ઞાનમિન્દ્રિયાણામનુગ્રહઃ । સંશયોઽથ
વિપર્યાસો નિશ્ચયઃ સ્મૃતિરેવ ચ । સ્વાપ દ્યુષ્યતે બુદ્ધેર્લક્ષણં વૃત્તિતઃ પૃથક્’
ઇત્યાદિ ॥૨૮॥ તેમાં જ્ઞાનેન્દ્રિયો કઈ? અને કર્મેન્દ્રિયો કઈ? તે કહેછે—
શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ રસના અને ઘ્રાણ આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાક્ પાણી
(હાથ) પાદ પાયુ અને ઉપસ્થ આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે ॥૩૦॥ સાત્ત્વિક
અહંકારથી દશ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના અને મનઆદિક ચાર આંતર ઇન્દ્રિયોના
દેવતાઓ—અધિષ્ઠાતાભૂત દેવો અને મન ઉત્પન્ન થાયછે ॥૩૧॥ કયા તે દેવો ?
જે ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતાઓ થાય છે, તેને કહેછે—દિક્ આદિક ચૌદ શ્રોત્રાદિ
ચૌદ બાહ્ય આભ્યંતર કરણના અનુક્રમથી અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ છે. શ્રોત્રના
દિક્, ત્વક્ના વાયુ, ચક્ષુષના સૂર્ય, રસનાના વરુણ, ઘ્રાણના અશ્વિનીકુમાર,
વાક્ના અગ્નિ, પાણીના ઇન્દ્ર, પાદના ઉપેન્દ્ર, (વિષ્ણુ) પાયુના મિત્રનાભે, ઉ-
પસ્થના પ્રજાપતિ, મનના ચંદ્રમા, બુદ્ધિના બ્રહ્મા, ચિત્તના ક્ષેત્રજ્ઞ (વાસુદેવ)
અને અહંકારના રૂદ્ર, એરીતે દેવતાઓ છે. ‘સૂર્યાદિ દેવોતો બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ

હીન્દ્રોપેન્દ્રસિત્રકાઃ । ચન્દ્રો બ્રહ્મા ક્ષેત્રવિચ્છ રુદ્રશ્ચેત્યધિદેવતાઃ
॥૩૨॥ एते सर्वे तत्त्वसंज्ञा देवा भगवदिच्छया । संहत्यैव विरा-
डदेहं स्वस्वांशै रचयन्ति हि ॥३३॥ तत्स्थ आत्मा तु वैराजः पुरुषः

થયા પછી થનારા છે, તેમની ઉત્પત્તિ અહંકારથી કેમ ઘટે ? એવી શંકા થાય તો તે સત્ય છે. વિકારી તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ જેમ ઘટે છે તેમ ચેતનની ઉત્પત્તિ ઘટતી નથી, કેમકે ચેતનોત્તો આદિ અંતે રહિત છે, તેમનામાં જે ઉત્પત્તિ અવહાર થાય છે તેતો શરીરના સંબંધથી કરેલો છે, શરીરને રચનારાંતો પ્રકૃતિ મહત્તત્ત્વ અહંકાર અને પાંચ ભૂતો આ આઠજ છે (મહા-ભૂતાન્યહક્કારો) તેમાંથી દેવોની સાત્ત્વિકાહંકારના પ્રધાનપણના અભિ-પ્રાયથી સાત્ત્વિકાહંકારમાંથી ઉત્પત્તિ કહી છે. સાત્ત્વિકાહંકારનું પ્રાધાન્ય બીજા પ્રબંધથી જાણવું. વસ્તુતાએ તે આ સૂર્યાદિ દેવો અર્વાચીન કાર્ય-કોટિમાં પ્રવિષ્ટ થએલા, અંડની ઉત્પત્તિ થયા પછી થનારા નથી; કિંતુ નિત્ય ઈશ્વરો છે, તે કેવળ ભગવાનના સંકલ્પથી સાત્ત્વિકાહંકારને અધિષ્ઠાન કરીને પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે ॥૩૨॥ દેવોએ અધિષ્ઠિત હોવાથી દેવ અને તત્ત્વ જેમનું નામ છે એવા મહદાદિ પૃથિવીપર્યંતનાં ભૂતો જ્યાંસુધી પૃથક્ પૃથક્ હતાં ત્યાંસુધી અંડોત્પત્તિરૂપ કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હતાં. પછીથી ભગવાનના સંકલ્પથી પરસ્પર મળીને વિરાટ દેહ-વિરાટ જેના ગર્ભમાં છે એવું અંડ પોતપોતાના અંશવડે રચે છે. ‘પોતપોતાતા અંશથી રચે છે’ એમ કહ્યું એ ઉપ-રથી મહદાદિ તત્ત્વોનો સર્વાંશ અંડરૂપે પરિણામ થઈ જતો થતો નથી; કિંતુ એમુક અંશ અવશેષ રાખીને અંશથીજ થાય છે એમ જણાવ્યું છે. આમ કહેવાથીજ તે તત્ત્વોનું અંડના આવરણપણે જે રહેવાપણું છે તે ઘટતું આવે. જે આ તત્ત્વો સર્વાંશે અંડાત્મના પરિણામ પામી ગયાં કહે તો પછી અષ્ટ આવરણતરીકે રહ્યાં છે તે ઘટતું આવે નહિ, માટેજ અંશ અંશથી અંડરચના રચે છે ॥૩૩॥ વિરાટ દેહમાં રહેલો જે આત્મા-ક્ષેત્રજ છે તે વૈરાજ-પુરુષ કહેલો છે. આ પુરુષ અનીશ્વર અને સંસરણધર્મવાળો નથી કિંતુ ઈશ્વર છે. આજ પુરુષ પોતાના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થએલા જળમાં શયન કરે છે માટે સ્મૃતિમાં ‘નારાયણ’ એમ કહ્યા છે ‘આપો નારા’ इति प्रोक्ता

પ્રોક્ત ईश्वरः । स्वाङ्गोत्पन्नाम्बुशयनाद्यश्च नारायणः स्मृतः ॥૩૪॥
 તન્નામિકમલાદ્વહ્યા જાયતે રાજસઃ સતિ ! । જીવાંસ્તદાત્મના
 સર્વાશ્છીકૃષ્ણઃ સૃજતીશ્વરઃ ॥૩૫॥ પ્રજેશાંશ્ચ મનૂન્દેવાનૃષીન્પિ-
 તૃન્ પૃથક્ પૃથક્ । ગન્ધર્વાશ્ચારણાન્સિદ્ધાન્ યક્ષાન્વિદ્યાધરાસુ-
 રાન્ ॥૩૬॥ કિંપુરુષાંશ્ચાપ્સરસઃ કિન્નરાનુરગાંસ્તથા । માતૃઃ પિતા-
 ઘ્નાન્ રક્ષાંસિ ભૂતાન્ પ્રેતાન્વિનાયકાન્ ॥૩૭॥ વેતાલોન્માદકૂ-
 ષ્માણ્ડાન્ વૃદ્ધબાલગ્રહાંસ્તથા । પશૂન્મૃગાન્ સ્વગાન્વૃક્ષાન્ પર્વતાંશ્ચ
 સરીસૃપાન્ ॥૩૮॥ સ્થાવરા જઙ્ગમા યેઽન્યે ભૂવારિગગનૌકસઃ ।
 સર્વાસ્તાંશ્ચ યથાકર્મગુણદેહાન્ સૃજત્યસૌ ॥૩૯॥ શુદ્ધસત્ત્વા મિશ્ર-

ધાપો વૈ નરસૂનવઃ । અયનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ' એવી
 સ્મૃતિ છે ॥૩૪॥ હે સતિ ! તે નારાયણના નાભિમાં થએલા કમળમાંથી
 રાજસ-રજોગુણપ્રવર્તક અથવા રજઃપ્રધાન બ્રહ્મા-ચતુર્ભુજ ઉત્પન્ન થાય છે.
 બ્રહ્માએ કરેલી દેવાદિ સૃષ્ટિપણુ પરમાત્માએજ કરેલી છે એમ જણાવા-
 પૂર્વક કહેછે-જે સર્વના ઈશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પોતે તદાત્મા-ચ-
 તુર્ભુજશરીરક થઈને અર્થાત્ તેને સૃષ્ટિ સામર્થ્ય આપીને તેદ્વારા સર્વ શરી-
 રીઓને સર્જે છે. સર્જે છે એટલે અનાદિસિદ્ધ જીવો જે સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલા
 હતા તેમને નામ રૂપ આપીને પ્રકટ કરેછે ॥૩૫॥ બ્રહ્માએ સર્જેલાના ભેદો
 સંગ્રહથી બતાવેછે—કશ્યપાદિ પ્રજાપતિઓ, મનુઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવો,
 વસિષ્ઠાદિ ઋષિઓ, પિત્રિઓ, ગંધર્વો, ચારણો, સિદ્ધો, યક્ષો, વિદ્યાધરો,
 અસુરો, કિંપુરુષો, અપ્સરાઓ, કિન્નરો, સર્પો તથા બ્રાહ્મી આદિક
 માતૃગણો, પિતાઓ, રાક્ષસો, ભૂત, પ્રેત, વિનાયક, વેતાળ, ઉન્માદ.
 રૂખમાંડો તથા બાળગ્રહો તથા ગવાદિ પશુઓ, હરિણાદિ મૃગો, પક્ષીઓ,
 વૃક્ષો, પર્વતો, સરીસૃપો, (એક જાતના સર્પો) એ સિવાયના બીજાપણુ
 જે ભૂમિ જળ અને ગગનના નિવાસી સ્થાવર જંગમ છે તે સર્વને
 યથાકર્મ-તેમના તેમના કર્મને અનુસારે ગુણમય દેહોને બ્રહ્માત્મા લગવાન્
 સર્જે છે ॥૩૬-૩૮॥ આ રીતે સર્જેલા શરીરીઓને મધ્યે કેટલાક શુદ્ધ-
 સત્ત્વ-અધિક સત્ત્વેકપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રસત્ત્વ-લગાર રજથી
 મિશ્રિત અધિક સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક રાજસ-રજઃપ્રધાન પ્રકૃ-

સત્ત્વા રાજસાસ્તામસાસ્તથા । તેષુ મિશ્રગુણાશ્ચકે સન્તિ કેચિચ્ચ
નિર્ગુણાઃ ॥૪૦॥ ગુણસ્વભાવાનુરૂપં પુણ્યં વાઽઘં ચ મિશ્રિતમ્ ।
કર્મ તે કુર્વેતે જીવાઃ કૃષ્ણભક્તિં તુ નિર્ગુણાઃ ॥૪૧॥ એવં સ મગ-
વાન્માતર્બ્રહ્માત્મા સૃજતિ પ્રજાઃ । પાતિ તા વિષ્ણુરૂપશ્ચ શિવાત્મા
સંહરત્યપિ ॥૪૨॥ અસૌ જીવેષુ સર્વેષુ પ્રવિશ્ય પુરુષાત્મના । યથા-
કર્મ ફલં દત્તે તેભ્યઃ સામ્યમુપાશ્રિતઃ ॥૪૩॥ સ હરિસ્ત્વક્ષરસ્યાથ
પ્રકૃતેઃ પુરુષસ્ય ચ । પ્રધાનપુરુષાણાં ચ મહદાદિગણસ્ય ચ ॥૪૪॥
કાલસ્ય સ્થૂલસૂક્ષ્મસ્ય ચરતોઽણ્ડે ચ તદ્વહિઃ । एतेषां कार्यभू-

તિવાળા, કેટલાક તામસ-અધિક તમઃપ્રકૃતિવાળા, કેટલાક મિશ્રગુ-
ણ-સત્ત્વતમથી મિશ્રિત રજઃપ્રધાન અને સત્ત્વરજથી મિશ્રિત તમઃપ્ર-
ધાન છે. કેટલાકતો નિર્ગુણ-ગુણના કાર્યને ઉદ્ધવન કરીને રહેલા સ-
નકાદિક જેવા છે ॥૪૦॥ સર્વ જીવો પોતપોતાના સત્ત્વાદિ ગુણ અને
તદનુસારી સ્વભાવ (પ્રકૃતિ કે વાસના જેને કહેછે)ને અનુસારે પુણ્ય કે
પાપ કે પુણ્યપાપમિશ્રિત એવાં કર્મો કરેછે. જે કોઈ નિર્ગુણ જીવો છે
તેતો કૃષ્ણભક્તિનેજ કરેછે બીજું નહિ અર્થાત્ એક ભક્તિપરાયણ થાય
છે ॥૪૧॥ હે માતઃ ! તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આવી રીતે બ્રહ્મારૂપે
રહીને ચરાચર પ્રજાઓને નિપજાવે છે, વિષ્ણુરૂપે પ્રજાઓનું પાલન
કરેછે અને શિવરૂપે સંહાર કરેછે ॥૪૨॥ આ સર્જેલા સર્વ જીવોમાં સ્વયં
પુરુષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પુરુષરૂપે પ્રવેશ કરીને (‘અક્ષુષમાત્રઃ પુરુષો-
ઽન્તરાત્મા સદા જનાનાં હૃદયે સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી શ્રુતિ છે) સ્વયં દિવ્યવિ-
ચલવિશિષ્ટ એવા વેષથી તેમના તેમના હૃદયમાં સન્નિધિ કરીને, તેમને
ફળ આપવામાં સામ્ય-અવિષમ દૃષ્ટિ આશરીને કર્મને અનુસારે ફળ
આપે છે ॥૪૩॥ વળી તે હરિ- કૃષ્ણપરમાત્મા અક્ષર, પ્રકૃતિ, પુરુષ,
(પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા) પ્રધાનપુરુષો, પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ મહદાદિ-
તત્ત્વગણ, હે મહામતે ! બ્રહ્માંડની અંદર તથા બહાર વર્તતા સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
અનેરૂપ (પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ અને સંવત્સરને આરંભીને પરાધર્મપર્યંત સ્થૂળ)
કાળ, અક્ષરને આરંભીને મહત્તત્ત્વગણપર્યંતનો સમુદાયકાર્યભૂત વૈરાજ,
તેનાથકી થએલા બ્રહ્માદિ સર્વે પ્રજાપતિઓ, આ સર્વેના સર્વ પ્રકારે નિ-

તસ્ય વૈરાજસ્ય મહામતે ! ॥૪૫॥ તજ્ઞાતાનાં પ્રજેશાનાં બ્રહ્માદીનાં
 ચ સર્વશઃ । નિયન્તા હ્યેક એવાસ્તિ સમ્રાટ્ खण्डभुजामिव ॥૪૬॥
 एषां यत्राधिकारे ये जगतस्तेन योजिताः । ते सावधानास्तद्गी-
 तास्तदाज्ञायां सदा स्थिताः ॥૪૭॥ एवं हि मातः ! सर्वेऽपि पर-
 तन्त्रा भवन्ति हि । कृष्ण एकः स्वतन्त्रोऽस्ति सर्वसेव्यस्ततस्तु सः
 ॥૪૮॥ परमात्मस्वरूपस्य ज्ञानमित्थं प्रकीर्तितम् । प्राप्तेन सहुरो-
 र्येन ज्ञातव्यं नावशिष्यते ॥૪૯॥ य इत्थमात्मानमथात्मनाथं सतां
 प्रसङ्गादवगत्य सम्यक् । करोति भक्तिं भवबन्धहर्तुः श्रीवासुदे-
 वस्य स मुक्त उक्तः ॥૫०॥ इति श्रीसत्संજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
 પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

યંતા આ એકજ છે. જેમ ખંડિયા રાજાઓને મધ્યે સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી)
 હોય એમ તેમની સ્થિતિ પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે ॥૪૪-૪૬॥ એમને મધ્યે
 જેને જે જગતના અધિકારમાં તે શ્રીકૃષ્ણે સ્થાપ્યા છે તેઓ તેમાં પ્રશા-
 સિતા પરમાત્મા થકી ભય પામીને સાવધાન થઈને તેમની આજ્ઞામાં અ-
 ખંડ અનુવર્તે છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—‘મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષો-
 દેતિ સૂર્યઃ’ ‘ત્વમકરણઃ સ્વરાડલિલકારકશક્તિધરસ્તવ બલિમુદ્રહન્તિ સમ-
 દન્યજયાનિમિષાઃ । વર્ષભુજોઽસ્થિલક્ષિતિપતેરિવ વિશ્વસૃજો વિદધતિ યત્ર
 યે ત્વધિકૃતા ભવતશ્ચકિતાઃ’ ॥૪૭॥ માટે હે માતઃ સ્વતંત્ર સર્વસેવ્ય અને
 સર્વકારણ એક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માજ છે. બીજા સર્વેપણ તેમને સર્વથા
 પરતંત્રપણે વર્તનારા છે ॥૪૮॥ હે માતઃ ! આવી રીતે પરમાત્મસ્વરૂપનો
 યથાર્થ વિજ્ઞાનપ્રકાર તમોને મેં કહ્યો, જે મુમુક્ષુ પુરૂષે સદ્ગુણનું સમુપસે-
 વન કરીને આ જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેને બીજું બાણવાનું કશું બાકી રહેતું નથી
 ॥૪૯॥ હે માતઃ ! જે પુરૂષ આવી રીતે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ અને
 અક્ષરાદિ અખિલ આત્માઓના નાથ પરમાત્માનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત લક્ષણ-
 વાળા સાધુઓના સાચા સમાગમથી યથાર્થ જાણીને, ભવબંધનને વિનાશ
 કરનારા ભગવાન શ્રીવાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરે છે તે પુરૂષ મુક્તજ
 કહ્યો છે ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં
 જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

શ્રીહરિસ્વાચ—વૈરાગ્યસ્ય સ્વરૂપં તે કથયામ્યથ માનદે ! । ભગ-
વન્તં વિનાઽન્યત્ર રાગાભાવસ્તદુચ્યતે ॥૧॥ દેહે ચ દૈહિકેષ્વમ્બ !
સ્ત્રીપુત્રધનવેદમસુ । પશુયાનોપકરણક્ષેત્રાદિષ્વરુચિસ્તથા ॥૨॥

‘અધ્યાય ૩૫ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—યથાયોગ્ય તમામને માન આપનારાં હે માતઃ ! અથ-
જ્ઞાનનિરૂપણ કર્યા પછી અવસરપ્રાપ્ત, ભક્તિમાં ઉપકાર કરનારા એવા વૈરા-
ગ્યનું સ્વરૂપ તમોને કહું છું—ભગવાન વિનાના તમામ પદાર્થમાત્રમાં જે રાગે
રહિતપણું તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહું છે ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપર-
માત્મનિ’ ‘વિષયતો વિરતિશ્ચ હરૌ રતિઃ’ ‘વિષયાવિષ્ટવિત્તાનાં વિષ્ણવાવેશઃ
સુદુષ્કરઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. રાગ એટલે પ્રીતિ, રાગમાત્રે રહિતપણું તો ઘ-
ટવું નથી, કેમકે જે મુમુક્ષા છે એપણુ એક રાગવિશેષજ છે, પરમેશ્વરમાં
જે રાગવિશેષ છે તેજ ભક્તિ કહેવાય છે ‘સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે’ એવું સૂત્ર
છે, તેતો મુમુક્ષુએ અત્યંત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે પણ ત્યાજ્ય નથી, ભ-
ક્તિના અંગભૂત આજ વૈરાગ્ય કહેવાનો ઉપક્રમ કર્યો છે, માટે રાગ કહ્યો એટ-
લામાત્રથી તે સ્વરૂપથી ત્યાજ્ય નથી પણ પરમાત્મા સીવાયની બીજી આ-
લોક પરલોકની વિષયવાસનાએ રહિતપણું એ વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે ॥૧॥
‘અન્યત્ર’ આ પદનું વિવરણ કરવાપૂર્વક તે વૈરાગ્યનું સ્પષ્ટીકરણ કરેછે—
હે માતઃ ! દેહનેજ આત્મા માનીને બહુ લોકો સદાકાળ દેહપોષણ મા-
ટેજ સઘળા આરંભો કરનારા છે તેતો પશુઓથકીપણુ અધમ છે. આ-
ત્માને દેહથકી વિલક્ષણ જાણીને, ગર્ભ જન્મ જરા મરણાદિ સમય જે
દુઃખો છે તે દેહના સંબંધને લીધેજ છે એમ વિચારીને, પરમાનંદમય પ-
રમાત્મામાં પોતાનું મન જોડી દધને, દુઃખમય દેહના પાતનીજ કેવળ વાટ
જોયા કરનારો જે થાય એજ સંસારમાંથી મુક્ત થાત, માટે મુમુક્ષુને પ્રથમ
દેહમાં અતિ અરૂચિની અવશ્ય અપેક્ષા છે. તથા જે દૈહિક-દેહના સંબંધી

૧ આ અધ્યાયમાં વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, તેના ઉદયનો ઉપાય અને યમપુરીનાં
દુઃસહ દુઃખો વિગેરે વર્ણવ્યું છે.

શબ્દાદિપञ्चविषयभोगेषु विविधेषु च । अनर्घ्यवस्त्रभूषादौ राज्य-
भोगेषु चारुचिः ॥३॥ स्वर्गादौ पुण्यलोके च सद्भोगेष्वखिलेष्वपि ।

પત્ની પુત્ર વિગેરે છે તેમાં અતિશય અરૂચિની અપેક્ષા છે. દેહનો જેમને સંબન્ધ છે તેઓને કાન્તા, તનય, કાંચન, ભવન, ક્ષેત્ર, પશુ, વાહન, એ રીતે ભોગ્ય ભોગોપકરણ ભોગસ્થાનમાં અનુક્રમે પૂર્વ પૂર્વની પ્રાપ્તિ થતાં ઉત્તરોત્તરમાં સ્પૃહાતિશય થયાજ કરે છે. એટલે કાન્તા મળી તો તનયની તૃષ્ણા થાય, તનય મળ્યો તો કાંચનની કામના થાય, કાંચન મળે તો ભવનની સ્પૃહા થાય, ભવન મળે તો ક્ષેત્રની આકાંક્ષા થાય, ક્ષેત્ર મળે તો પશુની લિપ્સા થાય, પશુ પ્રાપ્ત થાય તો વાહનની વાંછા થાય, એમ એક પછી એકની લાલસા વધતી જાય છે—‘तृष्णास्त्रनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते । या महद्भिरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते’ એવી સ્મૃતિ છે. આવી સ્પૃહાએ રહિતપણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ॥૨॥ કેટલાકને વિષયરાગ ધર્મથી નિયમિત થાય છે; જેઓ ગૃહસ્થો હોય છે. કેટલાકનેતો જેને શબ્દાદિ વિવિધ વિષયોનો ઇન્દ્રિયોને સંસર્ગમાત્ર થાય તે સર્વેમાં ધર્મમર્યાદા મુકી દઇને રાગવિશેષ થાય છે તથા મહામૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વસ્તુઓમાં તથા રમણીય રાજ્યભોગમાં રાગવિશેષ થાય છે, એવા તમામ રાગવેગે રહિતપણું તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે ॥૩॥ યશદાનાદિ પુણ્યવિશેષથી પ્રાપ્ત્ય એવા સ્વર્ગાદિ લોકમાં જે પ્રકૃષ્ટ ભોગવિશેષો છે તે તમામમાં પણ સર્વથા આસક્તિએ રહિતપણું તે સ્પષ્ટ વૈરાગ્ય કહ્યો છે, અર્થાત્ આ લોક પરલોકના ભોગસુખની વાંછાએ વર્ણતપણું તે વૈરાગ્ય કહેવાય ‘देहेऽहन्ता भवेद्यावन्ममता दैहिकेषु च । पुंसोऽज्ञस्य भवेत्तावन्नोपशाम्यति सं-
सृतिः’ ‘क्षेहेन युक्तस्य न चास्ति सुक्तिरिति स्वयंभूर्भगवान् जगाद’ ‘क्षेह-
पाशसितः स्वेषु न स मोक्षाय कल्पते’ ‘अहंममेति दौर्जन्यं देहादौ मोहजं
त्यजेत्’ ‘त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्यत्परमं पदम् । अहंममेति दौर्जन्यं न
येषां देहगोहजम्’ ‘परमसुहृदि बान्धवे कलत्रे सुतवनितापितृमातृभृत्यवर्गे ।
शठमतिरुपयाति योऽर्थतृष्णां पुरुषपशुर्नहि वासुदेवभक्तः’ ‘इन्द्रियायेषु
वैराग्यमनहङ्कार एव च’ ‘असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु’ ઇત્યાદિકથી

અનાસક્તિઃ સર્વથેતિ વૈરાગ્યં સ્પષ્ટમીરિતમ્ ॥૪॥ પ્રેમવત્યુવાચ—વૈરાગ્યમીદૃશં કૃષ્ણ ! જીવાનામુદિયાત્કથમ્ । વક્તુમર્હતિ સર્વશો મહાં તત્તત્ત્વતો ભવાન્ ॥૫॥ શ્રીહરિસ્વાચ—વૈરાગ્યસ્ય સમુત્પત્તિઃ

આ અર્થ સ્પષ્ટ કર્યો છે. ‘દૃષ્ટાનુશ્રવિકવિષયવિતૃષ્ણસ્ય વક્ત્રીકારસંજ્ઞા વૈરાગ્યમ્’ આ યોગસૂત્રમાં વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. ઐહિક આમુષ્મિક સકળ ક્ષણથી વિમુખ થએલાને તે ક્ષણમાં જે વાસનાસહિત રાગત્યાગ તે વશીકાર સંજ્ઞાનો વૈરાગ્ય કહેવાય આ વૈરાગ્યની ચાર અવસ્થાઓ સ્થિત-પ્રશનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગથી ગીતામાં ‘પ્રજહાતિ યદા કામાન્’ ઇત્યાદિક ચાર શ્લોકથી કહી છે. આ ચાર શ્લોકથી વૈરાગ્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કહ્યું ॥૪॥

આવી રીતે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ સાંભળીને તેના ઉદયનો ઉપાય બાળુવાની ઇચ્છાથી પ્રેમવતી માતા પુત્રને પુછેછે—હે કૃષ્ણ ! અનાદિ માયાથી મોહિત મનવાળા મનુષ્યોને તમોએ કહ્યો એવો વૈરાગ્ય કેવી રીતે ઉદય પામે? તેનો ઉપાય મને યથાર્થ કહેવા માટે આપજ યોગ્ય છે, કેમકે આપ સર્વજ્ઞ—સર્વ સમ્પ્રજ્ઞના રહસ્યને બાળુનારા છો ॥૫॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! વૈરાગ્ય સુલભ નથી એ તમો સત્યજ્ઞ કહોછો. તથાપિ વિષયોમાં દોષદર્શનથી વૈરાગ્ય ઉદય પામેછે ‘જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિદુઃખ-દોષાનુદર્શનમ્’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. વિષયોમાં આર્જન-રક્ષણ-ક્ષય-ભોગ-હિંસા વિગેરે દોષો રહેલા છે. સમુદ્રયાત્રા, રાજની નોકરી આદિકમાં શરીરના વિનાશપર્યંતનાં આર્જનદોષો રહેલા છે. હજાર કિલાથી વિંટાએલા ઘરની અંદર ઘાલેલા પણ રક્ષણીય વસ્તુનો રાજ-અગ્નિ-ચોર ઉદર આદિક નાશ કરે છે; તેના નિવારણના અનવધિ કલેશો થાયછે આ સર્વે રક્ષણદોષો છે. ‘સ્વર્ગેઽપિ પાત્તમીતસ્ય ક્ષયિણ્ણોર્નાસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ’ ઇત્યાદિક્ષયદોષો રહેલા છે. ‘ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ । હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ ભૂય દ્વાભિવર્ધતે’ ‘અલાભે મત્તકાશિન્યા (ઉત્તમ સ્ત્રી) દૃષ્ટા તિર્યક્ષુ કામિતા’ ઇત્યાદિકનીપેઠે ઉત્તરોત્તર રાગવેગને લીધે અનર્થમાં હેતુભૂત અયોગ્ય વિષયમાં પ્રવૃત્તિ વિગેરે ભોગદોષો છે. તમામ ભોગમાત્ર બહુધાપણે પરાહિંસાગર્ભિત છે માટે તેને લઈને ઐહિક આમુષ્મિક દારૂણ

સર્વેષામપિ દેહિનામ્ । લોકાનાં ચૈવ ભોગાનાં ભવતિ ક્ષયદર્શ-
નાત્ ॥૬॥ નિત્યો દૈનન્દિનઃૈવ પ્રાકૃતાશ્ચસ્તૃતીયકઃ । આત્યન્તિ-

દુઃખપરંપરા છે આ સર્વે હિસાદોષો છે. આ દોષો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુસિદ્ધ છે. આ દોષોનો વિચાર કરનારાને અનાદિકાળથી અભ્યાસ કરેલા પણ પ્રાકૃત વિષયોનો ત્યાગ સુખેથી થઈ શકે છે. તેમાં પ્રથમ ક્ષયદોષનો વારંવાર રૂઢી રીતે વિચાર કરવો-બ્રહ્માને આરંભીને સ્તંભ (થુંબડું) પર્યંતના સર્વ કોઈ પણ દેહિઓ, તેમના તેમના કર્મસંપાદિત લોકો અને તેમાં તેમાં રહેલા ભોગો, આ સર્વના ક્ષયદર્શનથી એટલે કશુંપણ સ્થિર રહેતું નથી સર્વનો વિનાશ થાય છે એવો વારંવાર વિચાર કરવાથી વૈરાગ્ય સુખેથી ઉદય પામે છે ॥૬॥ તમામની નાશવંતસ્વભાવતા નિરૂપણ કરે છે—આપણે પ્રતિદિન પ્રતિક્ષણ પ્રત્યક્ષપણે અનેક જનોને મરણ પામતા બોધએ છીએ તે આ નિત્યપ્રલય કહેવાય, આ પ્રલયને કોઈ પણ પ્રાણી ઉલ્લંઘન કરવા સમર્થ નથી. સર્વનો વિનાશ થાય છે ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’ ‘અન્તવન્ત્ત ઇમે દેહાઃ’ ‘મરણં પ્રકૃતિઃ શરીરિણામ્’ ઇત્યાદિ વચનો સ્પષ્ટ કહે છે. ‘ઇન્દ્રાદિકૃતો દેવો છે; જેના પદની પ્રાપ્તિથી પ્રક્ષયનો પ્રસંગ નથી?’ એમ પણ નથી, દૈનંદિન પ્રલયમાં એમનો પણ ક્ષય અવર્જનીય છે. બ્રહ્માના દિવસને અંતે સર્વ કોઈ પ્રાણીઓનો પ્રક્ષય થઈ જાય છે ‘અવ્યક્તાવ્યક્તયઃ સર્વા પ્રભવન્ત્યહરાગમે । રાત્ર્યાગમે પ્રલીયન્તે તત્રૈવાવ્યક્તસંજકે ॥ મૃતગ્રામઃ સ ઇવાયં મૃત્વા મૃત્વા પ્રલીયતે । રાત્ર્યાગમેઽવશઃ પાર્થ ! પ્રભવત્યહરાગમે’ ઇત્યાદિ ગીતામાં કહ્યું છે, આ દૈનંદિન પ્રલય કહેવાય છે. આવા બ્રહ્માનો પણ પ્રાકૃત પ્રલયમાં પ્રલય પરિહાર્ય નથી, કેમકે ‘પૃથિવ્યમ્સુ પ્રલીયતે આપસ્તેજસિ’ આવા અનુક્રમથી બ્રહ્માંડ અને તેને રચનારા પૃથ્વીપ્રમુખ મહત્તરવપર્યંતનાં તત્ત્વો પ્રકૃતિની અવ્યક્ત અવસ્થાવિશેષરૂપ પ્રધાનમાં પ્રલય થઈ જાય છે—‘આ-વક્ષ્યમુવનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન !’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. તે અવ્યક્તની અવસ્થારૂપ પુરૂષસહિત પ્રધાનનો પણ ‘અવ્યક્તમક્ષરે લીયતે’ આ શ્રુતિમાં કહેલો અવિભાગની પ્રાપ્તિરૂપ જે પ્રલય તે આત્યંતિક કહેવાય. (સર્વ કાર્યમાત્રનો નાશ) અથવા-અવ્યક્ત સુધીનો તમામનો અક્ષરપુ-

કથ્ચેતિ માતઃ ! પ્રલયોઽસ્તિ ચતુર્વિધઃ ॥૭॥ તત્ર પ્રકૃતિકાર્યસ્ય
બ્રહ્માણ્ડસ્યાશ્વિલસ્ય ચ । બ્રહ્માદેઃ સ્થાવરાન્તસ્ય ભોગાનાં ચાપિ
સર્વશઃ ॥૮॥ વિનાશો જાયતે નૂનં કાલેનૈવ બલીયસા । એવં ક્ષયં
લોકયતાં વૈરાગ્યં તેષુ સમ્ભવેત્ ॥૯॥ તથૈવ દુઃસ્વદૃષ્ટ્વાપિ દેહિનાં

૩૬ અધિષ્ઠિત એવી અક્ષર નામની અવસ્થાવિશેષમાં લય થાય તે પ્રાકૃત
કહેવો અને એવા અક્ષરનો પણ 'અક્ષરં તમસિ લીયતે તમઃ પરે દેવે એકી-
ભવતિ' આ શ્રુતિમાં કહ્યા મુજબ તમમાં લય અને તમનો પરદેવતા (પર-
માત્મા)માં જે લય એજ આત્યંતિક વિલય જાણવો. આ રીતે થયા કરતા
ચાર પ્રકારના પ્રલયમાં કોણુ સ્થિર રહે છે ? સર્વેનો પણ વિનાશ થાય છે
તો કારણે સહિત કાર્યે સહિત આ સમસ્ત પ્રપંચની પ્રક્ષયપ્રકૃતિપણું જે
વારેવારે વિચારે તેને તમામ પ્રાકૃત પદાર્થમાં અનાયાસથી વૈરાગ્યવેગ ઉદય
પામેજ ॥૭॥ તેને જે શ્લોકથી ઉપપાદન કરેછે—આ સર્વ પ્રપંચ પ્રકૃતિના
કાર્યભૂત છે. બ્રહ્માને આરંભીને સ્થાવર સુધીનું આ સમગ્ર બ્રહ્માંડ અને
તેના અધિપતિ બ્રહ્માઓ અને તેમના ભોગો આ સર્વેનો સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃ-
ષ્ણની શક્તિરૂપ બળવાન કાળવેગથી નિશ્ચે વિનાશ થાય છેજ, આવી રીતે
પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી વિનાશનો વારંવાર વિચાર કરનારા મુમુક્ષુ માનવોને
આ લોક પરલોકના રમણીય ભોગમુખમાં મુખેથી વૈરાગ્ય થાયજ 'તદ્યથેહ
કર્મચિતો લોકઃ ક્ષીયતે, એવમેવામુત્ર પુણ્યચિતો લોકઃ ક્ષીયતે' પરીક્ષ્ય
લોકાન્ કર્મચિતાન્ બ્રાહ્મણો નિર્વેદમાયાત્ નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન' એવી
શ્રુતિ છે ॥૮-૯॥ આ લોક પરલોકના ભોગમુખમાં કેવળ નાશવંતપણાનો
દોષ છે એટલુંજ નહિ પણ દુઃસહ દુઃખદોષનોપણુ સંબંધ છે. દેહી-
જેને દેહયોગ છે એવા લવ બ્રહ્માદિ દેવોનેપણુ દુઃખનો સંબંધ છે, કારણ
કે દેહયોગ કર્મમૂળક છે. કર્મમૂળ જેમાં છે એવો દેહયોગ જ્યાંસુધી હોય
ત્યાંસુધી પ્રિય અપ્રિયનો યોગ ચક્રની માફક પરિવર્તે છે; તેનું વારણ કેનાથી
થાય? કોઈનાથી પણ થઈ શકતું નથી 'ન હ વૈ સજ્જરીરસ્ય સતઃ પ્રિયાપ્રિય-
યોરપહતિરસ્તિ' એવી શ્રુતિ છે. માટે બ્રહ્માદિ દેહીઓનેપણુ દુઃખયોગ અવ-
ર્જનીય છે. તો જેમ ચાર પ્રકારના પ્રલયથી થતા સર્વના ક્ષયવિચારથી વૈરા-

તત્સમુદ્ભવઃ । ભવેદુઃખં તુ સર્વેષાં ફલં દુષ્કૃતકર્મણઃ ॥૧૦॥
શિશ્નોદરત્પાં ભૂમૌ સન્નાદેવાસતાં નૃણામ્ । પ્રવૃત્તિર્જાયતે પાપે

અનૌ ઉદય થાય એમ દુઃખદોષદર્શનથીપણ વૈરાગ્ય નિપજેજ. એ રીતે સર્વ લોકલોગની દુઃખમિશ્રપણાની પર્યાલોચનાથી વિરક્તિ ઉદયનો પ્રસંગ કહ્યો, હવે 'યે હિ સંસ્પર્શજા મોગા દુઃસ્વયોનય એવ તે । આદ્યન્તવન્તઃ કૌન્તેય ! તત્તેષુ રમતે બુધઃ' 'આપાતરમ્યા વિષયાઃ પર્યન્તપરિતાપિનઃ' એમાં કહ્યા પ્રમાણે 'ઉત્તરકાળમાંપણ દારૂણ દુઃખ દેનારા છે' એવો વિમર્શ કરવાથીપણ વૈરાગ્યનો ઉદય કહેછે—તમામ દેવાદિ દેહીઓને સુકૃત ફળલોગને અંતે દુઃસહ દુઃખ તૈયારજ હોય છે, કેમકે જેમ અનિષ્ટના આવવાથી દુઃખનો સંભવ છે તેમ મળેલા ઈષ્ટના ક્ષયથીપણ દુઃખનો સંબંધ સંભવિત છે 'ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશન્તિ' 'સ્વર્ગેઽપિ પાતમીતસ્ય ક્ષયિષ્ણોર્નાસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ' એવી સ્મૃતિ છે. અનાદિ કર્મચક્રથી જે તે યોનિમાં ભમ્યા કરતા દેહિઓને સુકૃતયોની (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય)માંજ જેમ પાત થાયછે તેમ પોતાની ન ઈચ્છા હોય તોપણ દુષ્કૃતયોની (ચાંડાળ શ્વાન શૂકર વિગેરે)માં પાત અવર્જનીય હોવાથી ભાવિદુષ્કૃતકર્મના ફળનો વિચાર કરતા, સુકૃતના ફળરૂપ દેવાદિલોગને લોગવતા પુરૂષેપણ લોગમાત્રમાં વૈરાગ્યવાળાજ થવું. કર્મીઓ આ લોકમાંથી બીજા લોકમાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં, એમ વાત્સ્યાર કર્યા કરે છે તેનો પ્રકાર શ્રુતિમાં—'અથ ચ હમે ગ્રામે હૃષ્ટાપૂર્તે દત્તમિત્યુપાસતે તે ધૂમમભિસમ્ભવન્તિ, ધૂમાદ્રાત્તિ રાત્રેરપરપક્ષં...આકાશાન્નન્દ્રમસમેષ સોમો રાજા ભવતિ...તસ્મિન્યાવત્સમ્પાતમુપિત્વાઽથૈતમેવાધ્વાનં પુનર્નિવર્તન્તે...તથા હહ રમણીયચરણા અમ્યાશો હ ચત્તે રમણીયાં યોનિમાપદેરન્બ્રાહ્મણયોનિં ક્ષત્રિયયોનિં વા વૈશ્યયોનિં વા, અથ ચ હહ કપૂચચરણા અમ્યાશો હ ચત્તે કપૂયાં યોનિમાપદેરન્ શ્વયોનિં વા સૂકરયોનિં વા ચાળ્દાલયોનિં વા' ઇત્યાદિકથી કહ્યોછે ॥૧૦॥ છેલી વારે 'દુષ્કૃતના ફળભૂત નરકનાં દુરંત દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય છે' એવો વિચાર કરવાથી પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાયછે, એવા અભિપ્રાયથી પ્રથમ દુષ્કૃતકર્મની ઉત્પત્તિનો મુખ્ય હેતુ કહેછે— દુષ્કૃત કર્મની ઉત્પત્તિમાં દુઃસંગદોષજ સર્વ અસત્ દે-

પ્રાણિનામતિદુઃખદા ॥૧૧॥ વિલીયતે ચ સદ્બુદ્ધિર્ધર્મનિષ્ઠા તતો
નૃણામ્ । જ્ઞાનાદયો ગુણાઃ સર્વે નશ્યન્તિ ચ કુસક્લતઃ ॥૧૨॥ દેહે-
ઽહન્તા ચ તેનૈવ મમતા દૈહિકેષુ ચ । વિવર્ધતે તતસ્તેષુ હ્યાસ-
કિર્જાયતે ભૃશમ્ ॥૧૩॥ દેહસ્ત્રીપુત્રવિત્તાદૌ તેઽહન્તામમતાવ-
શાત્ । આસક્તાસ્તત્કૃતે નાનાપાપકર્માણિ કુર્વતે ॥૧૪॥ વશ્ચયન્તિ
પરન્યાસાન્વિશ્વસ્તં યાતયન્તિ ચ । દમ્ભપૈશુન્યશઠતાનૃતવાદ-

શાદિ દોષની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ‘મોહજાલસ્ય યોનિર્હિ સૂદૈરેવ સમાગમઃ’
‘યાદૃશાં યસ્ય સક્લઃ સ્વાચ્છાસ્ત્રાણાં વા નૃણામપિ । બુદ્ધિઃ સ્વાત્તાદૃશી તસ્ય
કાર્યોઽતો નાસતાં હિ સઃ’ ‘બુદ્ધિશ્ચ હીયતે પુંસાં નીચૈઃ સહ સમાગમાત્’
એવી સ્મૃતિ છે. જે સંગદોષ સુકૃતકર્મમાંથી બ્રહ્મ કરીને દુઃકૃતકર્મમાં બેડી
દબને નરકમાં નાંખનારો થાયછે. આ લોકમાં તો શિશ્નોદરપરાયણ બહુ
લોકો છે, જે અસત્પુરૂષના પ્રસંગથી પ્રબળ પાપમાં પ્રવૃત્તિ થાયછે, જે પ્રવૃ-
ત્તિને લબને દેહિઓને દુરંત દુઃખ થાયછે. માટેજ ભાગવતમાં તેવાના સંગનો
‘સક્લં ન કુર્યાંદસતાં શિશ્નોદરતૃપ્તાં ક્વચિત્ । તસ્યાનુગત્તમસ્યન્ધે પતત્યન્ધાનુ-
ગાન્ધવત્’ એરીતે નિષેધ કર્યો છે ॥૧૧॥ પુરૂષોએ સાધુઓના સમાગમથી
ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તાવનારી સદ્બુદ્ધિ સંપાદન કરી હોય અને જ્ઞાનાદિ ગુણો
મહાપ્રયાસથી મેળવ્યા હોય એ સર્વેપણ અસત્સંગ થતાં તત્કાળ નાશ થઈ
જાય છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘સત્યં શૌચં દયા મૌનં બુદ્ધિઃ શ્રીર્હીર્યશઃ
ક્ષમા । શમો દમો મનઃશ્રાંતિ યત્સજ્જાયાતિ સક્લયમ્’ ॥૧૨॥ તેપછી તેવા
દુઃસંગને લીધે દેહમાં અહંબુદ્ધિ અને દેહના સંબંધિ પત્ની પુત્રાદિકમાં મમ-
ત્વબુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિ પામેલા અહંકાર મમકારથી વિવિધ વિષયમાં
અતિશય આસક્તિ થાયછે. આ રીતે પત્ની પુત્ર વત્ત વિગેરેમાં અહંકાર
મમકારની અભિવૃદ્ધિ થતાં તેમાં આસક્ત થએલા પુરૂષો ધર્મમર્યાદા મુર્ખાને
દેહ દેહિક માટે નાનાવિધ અનેક પાપકર્મો કરવા મંડેછે ॥૧૩-૧૪॥ તેમના
પાપકર્મની નાનાવિધતાનું વિવેચન કરેછે—કપટ કરવું, આડીયાપણું કરવું,
શઠતા કરવી, મીથ્યા ભાષણ કરવું, ઇત્યાદિ દુઃકર્મમાં તત્પર થએલા પુરૂષો
‘મારો આ અત્યંત આપ્ત છે’ એવા પૂર્ણ વિશ્વાસથી સ્થાપન કરેલી થાપ-

પરા નરાઃ ॥૧૫॥ મિથ્યાપવાદાનન્યેષુ દદતશ્ચ પરદુહઃ । હિંસાઃ
સ્તેના અનીત્યૈવ કુટુમ્બં પોષયન્તિ તે ॥૧૬॥ इतस्तत उपानीय
येन केनापि पाप्मना । कर्मणा गर्हितेनैव स्वानि पुष्पन्ति तैर्नि-
जान् ॥१७॥ तदासक्त्या स्ववेदोक्तं धर्मं वर्णाश्रमात्मकम् । त्यक्त्वो-
पधर्मवेषादि दधते च निरङ्कुशाः ॥१८॥ गोविप्राणां च साधूनां
वेदतीर्थामृतान्धसाम् । द्रोग्धारो मानिनः स्तब्धा विमुखा विष्णु-
भक्तितः ॥१९॥ खादन्ति मांसानि सुरा मद्यानि च पिवन्त्यपि ।

જોને ઠગીને ઓળવે છે. થાપણો ઓળવેછે એટલુંજ નહિ કિંતુ વિશ્વાસુના
પ્રાણુનેપણ હરણ કરેછે ॥૧૫॥ તે પુરૂષો સ્વાર્થસિદ્ધિસાડ પારકો સ્વાર્થ-
ઘાત, પારકો જીવઘાત, પારકું ધનહરણ, વિગેરેમાં અતિ તત્પર થઈને
સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે બીજાઓ ઉપર મીથ્યા અપવાદ આરોપણ કરીને, એવાજ
પાપાચરણથી પત્ની પુત્રાદિ પરિવારનું પોષણ કરેછે ॥૧૬॥ જે કોઈપણ
એટલે વાણીથી વિવેચન કરીને કહીપણ શકાય નહિ એવાં મહાપાતક
(પોતાની પત્ની પુત્રી ભગિની આદિકપાસે જરક્રિયા કરાવવી) તથા સકળ
લોકનિદિત બીજાંપણ પાપકર્મ કરીને જ્યાં ત્યાંથી ધન સંપાદન કરીને તેનાથી
પોતાના પરિવારનું પોષણ કરેછે ॥૧૭॥ દેહ દૈહિકનાજ એક પોષણમાટે
ધનાર્જનના વ્યાપારમાં વ્યાસક્તિને લીધે શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહેલા, પોતપોતાના
વર્ણાશ્રમને સમુચિત, એવા ધર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરીને નિરંકુશ થઈને, વેદ-
વિરૂદ્ધ બૌદ્ધ જૈનાદિ અસદ્ધર્મ અને તેને લગતા પાપંડી વેષને ધારણ કરેછે
અર્થાત્ ધનાર્થે ધર્મમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને અધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરેછે
॥૧૮॥ વળી તે પુરૂષો જાતિથીજ ઉત્કૃષ્ટ એવી ગાયો તથા વિગ્રોનો દ્રોહ
કરનારા તથા શ્રેયનાં સાધનોનો બોધ આપનારા વેદો તથા સમસ્ત પાપને
હરનારાં તીર્થો તથા ઉપાસના કરવા યોગ્ય સૂર્યાદિદેવો તથા સર્વની અપે-
ક્ષાએ અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા આત્મારામ સંતો; આ સર્વેનો સર્વથા દ્રોહ કર-
નારા, 'સંબન્ધિજન ધન આદિકવડે હુંજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છું' આવા અહંકારી
સ્વભાવવાળા, પૂર્ણપણાના અતિમાનને લીધે સત્પુરૂષ કે દેવપ્રતિમા આગ-
ળપણ લગાર નહિ નમનારા અને વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ-વિપરીત પ્રવૃત્તિવા-

સજ્જન્તે ચ પરસ્ત્રીષુ વિધવાસુ ચ કામતઃ ॥૨૦॥ અપેયપાનં ચાભ-
ક્ષ્યભક્ષણં કુર્વતે મુહુઃ । વદન્ત્યવાચ્યાનિ ચ તે નિસ્ત્રપાશ્ચ મદો-
હતાઃ ॥૨૧॥ ય इत्थं दुष्टकर्माणो मानवाः सन्ति भूतले । अन्त-
काले लभन्ते ते कृच्छ्रं भूरितरं सति ! ॥૨૨॥ यमदूतास्तदाऽऽ-
यान्ति नेतुं तानतिनिर्दयाः । वक्रतुण्डाः पाशहस्ता भयङ्करसमी-
क्षणाः ॥૨૩॥ तेषां वीक्षणमात्रेण ते ब्रुव्यद्देहबन्धनाः । सन्त्रस्ता
वेपमानाङ्गा जायन्ते ह्यतिविह्वलाः ॥૨૪॥ ते लिङ्गदेह आबध्य
स्थूलातिदृढभावेन । नयन्ति तान् यमपुरं दीर्घेणैव कदम्बना
॥૨૫॥ कशाभिलोहदण्डैश्च ताड्यमाना भृशं पथि । क्रूरैर्यमानुगैः

ળા થાયછે ॥૧૯॥ વળી તે પુરૂષો માંસભક્ષણ-સુરાસેવન-મદપાનપરામણ
થાયછે. અને કામપરવશ થઈને પરસ્ત્રીઓ અને વિધવામાં વ્યાસક્ત થાયછે
॥૨૦॥ અપેયપાન-અભક્ષ્યભક્ષણપરાયણ, ધનાદિમદથી ઉત્શુખલ, નિર્લજ્જ
એવા તે પુરૂષો અપશબ્દભાષણ ગાલીદાન વિગેરે બહુ બોલે છે ॥૨૧॥
હે સતિ ! ભૂતલ ઉપર જે પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પાપકર્મ કરનારા છે તેઓ
અંતકાળે અતિ અધિક દુઃસહ દુઃખને પામે છે ॥૨૨॥ તે આ પાપી પુરૂ-
ષોને મરણસમયે યમપુરીમાં લઈ જવા માટે યમદૂતો આવેછે. કેવા દૂતો
તો-વક્ર વિકરાળ વદનવાળા, પાપી પ્રાણીઓને આંધવા માટે જેમના હા-
થમાં પાશ-દોર રહેલા છે, માટેજ આકૃતિથી અને આયુધથી ભયંકર દ-
ર્શન જેનું છે, દર્શનમાત્રથીજ ભય કરનારાં નેત્ર જેનાં છે અને અત્યંત
નિર્દય એવા યમદૂતો તેડવા આવેછે. તે વખતે તે પાપીઓ આવા યમદૂતોના
દર્શનમાત્રથીજ શિથિલ થઈ જતા છે શરીરના બંધો (નાડી વિગેરે) જેના
અને અત્યંત ત્રાસ પામેલા અને શરીરના સર્વ અવયવો જેના થરથર કંપે છે
અને વિશેષ વિહ્વળ એવા થઈ જાયછે ॥૨૩-૨૪॥ તે યમક્રિકરો તે પાપી
પુરૂષને સ્થૂળ શરીરમાંથી બળાત્કારે બેચી કાઢીને, સ્થૂળ શરીરમાં થએલી
જે સુદૃઢ તેતે ભાવના (સંસ્કાર) તેમય લિંગ શરીર (અગીયાર ઇન્દ્રિયો
અને પ્રાણનું જેમાં અધિષ્ઠાન છે એવા ભૂતસૂક્ષ્મમય) માં આંધીને, બધી
અંગચેષ્ટાએ રહિત કરીને, લાંબા કુત્સિતમાર્ગે કરીનેજ યમપુરીમાં લઈ જાય

પૃષ્ઠે રુદન્ત્યુચૈરનાશ્રયાઃ ॥૨૬॥ અર્કદાવાગ્નિસન્તસવાલુકે ભૂરિક-
 પટકે । અશક્તાશ્ચલિતું માર્ગે તાઙ્યન્તે તે ચ તૈર્ભૃશમ્ ॥૨૭॥
 પતિતાઃ કૃચ્છ્રતો ભૂમાવુત્થાપ્ય પુનરર્દનૈઃ । ચાલ્યન્તે પાપિનો
 યામ્યૈઃ સત્ત્વરં ક્ષાપ્યવિશ્રમમ્ ॥૨૮॥ ત ઇવમતિકૃચ્છેણ નીયન્તે
 તૈર્યમાલયમ્ । યથા રાજભટ્ટૈરશ્વ સ્તેનાઘા રાજમન્દિરમ્ ॥૨૯॥
 તૈષાં દુષ્ટાનિ કર્માણિ મનોવાકાયજાન્યપિ । યમો જાનાતિ
 સર્વાણિ ચિત્રગુપ્તસ્ય તત્ર વૈ ॥૩૦॥ મુક્તિસાધનમાનુષ્યદેહવ્યર્થી-

છે ॥૨૫॥ હવે નરકમાર્ગનો દુઃખ પ્રકાર કહે છે—કૂર યમકિંકરોએ કુમા-
 ર્ગમાં કશા (ચાખક) અને લોઢાની લાકડીથી પછવાડે અત્યંત તાડન કરેલા
 તે કુકર્મીઓ કોઈ પણ રક્ષક નહિ મળવાથી ઉંચે સ્વરે બહુ બુમો પાડવા
 પૂર્વક રૂદન કરે છે ॥૨૬॥ ઉચ્ચ કિરણોવાળો સૂર્ય અને લાગતા દાવાનળથી
 અતિ તપી ગઈ છે વેળુ-રેતી જેમાં અને કુટિલ અધિક કાંટા જેમાં છે
 એવા વિષમ માર્ગમાં વેગથી ચલાવે છે અને ન ચાલી શકે તો તેને યમભટ્ટો
 માર્ગમાં બહુ માર મારે છે. ઉપર નીચેનો તીવ્ર તાપ અને તાડનવેગ નહિ
 સહન થવાથી વારંવાર પૃથ્વી ઉપર પડી જતા પાપીઓને, યમના અનુ-
 ચરો ચાખક લોહલગુડાદિકથી પશુનીપેઠે પ્રહાર કરીને ફરીથી ઉઠાડીને,
 તુરંત કોઈ પણ સ્થળમાં થાક ખાવા લેશપણ વિશ્રામ આપ્યા વિનાજ
 ઉતાવળથી ચલાવે છે ॥૨૭-૨૮॥ જે રીતે આ લોકમાં ચોર વિગેરે દંડ્ય
 કુકર્મીઓને રાત્રીએ મોકલેલા કિંકરો (પોલીસો) રાજમંદિરમાં પકડી
 લઈ જાય છે તેરીતે તે પાપીઓને યમસેવકો આ રીતે મારતામારતા યમા-
 લયમાં લઈ જાય છે ॥૨૯॥ યમનગરમાં રહેલા સ્વયં ધર્મરાજ અને તેમના
 મુખ્ય અનુચર ચિત્રગુપ્ત લેખક પાપકર્મીઓનાં મન વાણી કાપથી કરેલાં
 જેજે કુકર્મો છે તે સર્વેનેપણ સમગ્રપણે જાણે છે ‘યમશ્ચ જાનાતિ નરસ્ય
 વૃત્તમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૦॥ ધર્મરાજ તેવા પાપીઓને માર મારતા અને
 અપાર દુઃખથી બહુ બુમો પાડતા જોઈનેપણ તેને નહિ ગણીને (કરૂણા
 નહિ લાવીને) ઉલટા તેમના મુક્તિના મુખ્ય સાધનભૂત અમૂલ્ય મનુષ્ય
 શરીરને વ્યર્થ કરવારૂપ મહાદોષનેજ નિરીક્ષણ કરીને, ‘જે આ વિચિત્ર

કૃતે રુષા । અપશ્યંસ્તાન્ યમો દૂતૈર્દાપયત્યતિયાતનાઃ ॥૩૧॥ નર-
કાણાં દારુણાનાં ભોગ્યાનાં પાપકર્મભિઃ । શતાનિ ચ સહસ્રાણિ
વર્તન્તે હિ યમાલયે ॥૩૨॥ પાપિનસ્તેષુ મહતીં પ્રાપ્નુવન્તિ હિ વેદ-
નામ્ । નામાનિ તત્ર કેષાશ્ચિચ્છૃણુ માતર્વદામિ તે ॥૩૩॥ તામિ-
સ્ત્રશ્ચાન્ધતામિસ્ત્રો મહારૌરવરૌરવૌ । કુમ્ભીપાકઃ કાલસૂત્રમસિ-
પત્રવનં તથા ॥૩૪॥ અન્ધકૂપઃ શૂકરાસ્યં સન્દંશઃ કૃમિભોજનઃ ।
તત્તસૂર્મિર્વૈતરણી શાલ્મલિર્વજ્રકણ્ટકઃ ॥૩૫॥ પ્રાણરોધશ્ચ પૂ-
યોદઃ સારમેયાદનં તથા । લાલાભક્ષો વૈશસનમયઃપાનમવીચિકા
॥૩૬॥ ક્ષારકર્દમમુખ્યાશ્ચ સન્ત્યેવાન્યે સહસ્રશઃ । ક્રોશન્તો યત્ર
પચ્યન્તે નરા દુષ્કૃતકારિણઃ ॥૩૭॥ દુષ્કૃતં યાદૃશં યસ્ય તાદૃશે

દેહસંપત્તિ છે તે ઇશ્વરનેજ નિવેદન કરવામાટે છે તેનો અસ્થાનભૂત પર-
પત્નીપરિચર પરધનહરણ આદિક કુમાર્ગમાં ઉપયોગ કરીને કેવળ વિ-
પરીત પાપજ કરેછે એમ માનવાથી થએલા ક્રોધવેગે કરીને તે પાપી-
ઓને પોતાના પાર્ષદોપાસે તીવ્ર નારણી વ્યથાઓ વારંવાર અપાવેછે
॥૩૧॥ બહુ શું કહેવું ? યમાલયમાં કુત્સિત કર્મીઓએજ ભોગવવા યોગ્ય
અતિદાઝણ એવા નરકો સોએ સો અને હજારોહજાર વર્તે છે. તે ભોગવ-
તમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં પાપીઓ પોતપોતાના પાપને અનુસારે મહાતીવ્ર
વેદનાઓ ભોગવેછે. હે માતઃ ! તેમાંથી કેટલાક પ્રધાન નરકોનાં નામ
તમોને કહુંછું તે સાંભળો ॥૩૨-૩૩॥ તામિસ્ત્ર, અન્ધતામિસ્ત્ર, મહારૌરવ,
રૌરવ, કુંભીપાક, કાલસૂત્ર, અસિપત્રવન, અન્ધકૂપ, શૂકરાસ્ય, સંદંશ,
કૃમિભોજન, તત્તસૂર્મિ, વૈતરણી, વજ્રના જેવા કઠિન કાંટા જેના છે
એવો શાલ્મલિ, (વૃક્ષવિશેષ) પ્રાણરોધ, પૂયોદ, સારમેયાદન, લાલા-
ભક્ષ, વૈશાસન, અયઃપાન અને અવીચિકા તથા ક્ષારકર્દમાદિ બીજા બહુ
નરકો છેજ. જે નરકોમાં દુષ્કર્મ કરનારા જનો બહુ યુમો પાડતા થકા દુ-
રંત દુઃખો ભોગવે છે. તામિસ્ત્રાદિ નરકોનું પરિમાણ તથા તેનું સ્વરૂપ તથા
જે પાપે કરીને તે નરકોને પાપીઓ પામે તે પાપનું સ્વરૂપ, આ સર્વે શ્રી-
મદ્ભાગવતના પંચમસ્કંધના ૨૬ મા અધ્યાયથકી જાણવું ॥૩૪-૩૭॥ જે

નિરયે તુ તમ્ । યમઃ ક્ષેપયતિ ક્રુદ્ધો દૂતૈસ્તત્કદનોદયતૈઃ ॥૩૮॥
 અઙ્ગાનિ પાપિનાં યામ્યાશ્ચિત્ત્વા છિત્ત્વા કુઠારકૈઃ । ચર્વન્તિ વજ્ર-
 દશનાઃ શ્વાદયન્તિ ચ તાનિ તૈઃ ॥૩૯॥ દાહયન્તિ પ્રદીપ્તેઽગ્નૌ તપ્ત-
 તૈલે ક્ષિપન્તિ ચ । સર્પૈશ્ચ વૃશ્ચિકૈર્ગૃઘ્નૈઃ શ્વભિસ્તાન્ શ્વાદયન્તિ ચ
 ॥૪૦॥ ઉદ્ધારયન્તિ ચાન્દ્રાણિ તેષાં તે જીવતામપિ । ભોગ્યકર્મવ-
 શાન્તત્ર મ્રિયન્તે નૈવ પાપિનઃ ॥૪૧॥ યથા યથેહ તૈર્જીવા હતા યે
 યે તથા તથા । તૈસ્તૈસ્તાન્ ઘાતયન્ત્યુગ્રા યામ્યા મુદ્ગરપાણયઃ ॥૪૨॥
 દારયન્તિ ગજૈઃ ક્વાપિ પાતયન્તિ ચ તાન્નગાત્ । વિષાન્નિધૂમે

જનનું જેવું કુષ્કૃત હોય તેને તેવા દુઃખોપલોગને યોગ્ય એવા નરકમાં
 કોપ પામેલા યમરાજ પાપીઓને પીડવામાં તત્પર રહેલા પોતાના દૂતો
 પાસે નંખાવે છે ॥૩૮॥ હવે કેટલાક પીડા પમાડવાના પ્રકારો આઠ શ્લો-
 કથી કહે છે—કેટલાક કુકર્મીઓના અંગોને કઠોર કુદારથી છેદીછેદીને
 વજ્રના જેવા દૃઢ દાંતવાળા યમદૂતો પોતે ખાય છે અને છેદેલાં તે અંગોને
 જેનાં અંગો હોય એનેજ ખવરાવે છે ॥૩૯॥ પાપીઓને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં
 નાંખીને બાળે છે. કઢાયામાં તપાવેલા તેલમાં નાંખે છે. ઝેરી સર્પો તથા
 વીંછીઓ પાસે કરડાવે છે. ગીધ પક્ષી તથા શ્વાન પાસે ખવરાવે છે ॥૪૦॥
 યમભૂત્યો જીવતા એવા પણ પાપીઓનાં આંતરડાં (નાડીઓ)ને બહાર
 ખેંચી કાઢે છે તથાપિ તે પાપો ભોગ્ય પાપકર્મના ભોગમાટેજ શરીર હો-
 વાથી મરતાજ નથી (મરીમરીને ફરી ફરી જીવતાજ થાય છે) કિંતુ તેતે
 તીવ્ર યાતનાઓને ભોગવે છે ‘નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોદિશતૈરપિ ।
 અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૧॥ આ
 પૃથ્વી ઉપર જેને પાપીઓએ જેને પશુ પક્ષી આદિક જેને રીતે હણ્યા
 હોય તે તે પાપીઓને તેતે રીતે તેતે પશુ પક્ષી વિગેરે પાસે મુદ્ગર જે-
 મના હાથમાં છે એવા કૂર કૃતાંતકિંકરો હણાવે છે ॥૪૨॥ ક્યારેક હાથી-
 ઓપાસે પાપીઓના અંગોનું વિદારણ કરાવે છે. ક્યારેક પર્વત ઉપરથી
 નીચે પાડે છે. ક્યારેક વિષમિશ્રિત વહિના ધુમાડામાં રોકી રાખે છે. ક્યા-
 રેક ખારો કાદવ જેમાં છે એવા જળમાં આંતરી રાખે છે. તે મૃત્યુ-

ચન્ધન્તિ જલે ચ ક્ષારકર્દમે ॥૪૩॥ શ્લેષયન્તિ તત્તલોહપ્રતિમા-
સ્તાન્ યમાનુગાઃ । પ્રવેશયન્તિ નેત્રેષુ શલાકાશ્ચાયસીરપિ ॥૪૪॥
સિન્ધન્તિ સીસં કર્ણેષુ રસં લૌહં મુખેષુ ચ । રેતોવિન્મૂત્રપૂયાનિ
પાયયન્તિ ચ મૂરિશઃ ॥૪૫॥ સીવ્યન્તિ દીર્ઘસૂચીમિસ્ત્વચસ્તેષાં
વિદાર્ય ચ । નિષ્પેષયન્તિ યન્ત્રેષુ તાંશ્ચ કૂરા યમાનુગાઃ ॥૪૬॥ એવં-
વિધાસ્તે બહુશો યાતનાઃ પ્રાપ્તુવન્ત્યથ । જરાયુજાણ્ડજોદ્ધિજ્જસ્વે-
દજાત્યાઃ સ્વનીશ્ચ તે ॥૪૭॥ ગર્ભવાસમહાદુઃસં જન્મદુઃસં તતો

દૂતો દુકર્મીઓને અશિથી તપાવેલી લાલચોળ લોહ પ્રતિમાઓ સાથે
આલિંગન કરાવેછે. અને તેમના નેત્રોમાં લોખંડની તરાક જેવી તીક્ષ્ણ
સૂક્ષ્મ તપાવેલી શળીયો પ્રવેશ કરેછે એટલે તેનાથી તેનાં નેત્રો ફોડી નાંખે
છે ॥૪૩-૪૪॥ દુકર્મીઓના કાનમાં તપાવીને રસરૂપ કરેલું સીસું રેડેછે.
મુખમાં તપાવેલો લોહાનો રસ રેડેછે. તથા ઘણુંક વીર્ય વિષા મૂત્ર પાય
વિગેરે પિવરાવેછે ॥૪૫॥ કૂરપ્રકૃતિના યમક્રિકરો ક્યારેક દુકર્મીઓની
ત્વચાને છરી આદિકથી પ્રથમ વિદારણ કરીને લાંબી સોઇવડે સીવેછે.
ક્યારેક તે પાપોને ઘાણીમાં તલ પીલે છે એમ યંત્રોમાં (કોલમાં) ઘાલીને
શેલડીના દંડનીપેઠે પીલી નાંખે છે ॥૪૬॥ તે પાપીઓ આવી રીતની અ-
નેક અવિષદ્ધ વેદનાઓને પામે છે. યાતના લોગવ્યા પછી તે જીવો કર્માનુ-
સારે જરાયુજ (મનુષ્ય પશુ વિગેરે) અંડજ (પક્ષી સર્પાદિક) ઉદ્ભિજ
(ભૂમિને ભેદીને થનારા તૃણ વૃક્ષાદિક) સ્વેદજ (પરસેવામાંથી પેદા
થતા માંકડ મછર વિગેરે) એવા નામની ચાર ખાણોને તે પાપીઓ પામે
છે. એક એક ખાણમાં એકવીશ લાખ ગણુતાં ચોરાશી લાખ થાય; એટલા
અવતારોને પામેછે ॥૪૭॥ આવી રીતે નરકનાં દુરન્ત દુઃખનો વિચાર
કરવાથી જેમ વૈરાગ્ય થાયછે તેમજ ગર્ભવાસાદિ કલેશો પણ અસહ્ય
પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે તેનું ચિંતન કરતાં કેને વૈરાગ્ય ન ઉત્પન્ન થાય? સર્વ કો-
ધને થાયજ, એવા અભિપ્રાયથી હવે કહેછે—ગર્ભવાસનું દુઃખતો દુઃસહ
દુરન્ત છે, કેમકે મળમય ગર્ભમાં નિમજ્જ થઇને મળમય ઉલ્ખ (ગર્ભને
વીંટાએલી વસ્ત્ર જેવી પાતળી ચામડી)થી ચારેતરફ વિંટાઇને, ચર્મ પુ-

મહત્ । વ્યાધિદુઃખં જરાદુઃખં મૃત્યુદુઃખં પુનઃપુનઃ ॥૪૮॥ આધ્યા-
ત્મિકાદિ ત્રિવિધં દુઃખં માતશ્ચ તે જનાઃ । યથાકર્મ લભન્તે વૈ
રુદન્તો ભુજ્જતે ચ તત્ ॥૪૯॥ યુગાનાં ચ સહસ્રાણિ શતાનિ ચ
પુનઃપુનઃ । ભ્રમન્તિ તાસુ તે જીવા ભૂરિદુઃખમયીષુ ચ ॥૫૦॥
પ્રાપ્નુવન્તઃ સૃતીરિત્થં ક્વાપિ કૃષ્ણકૃપાવશાત્ । નરદેહં લભન્તે તે

ટથી બંધાએલા તમામ ગાત્ર નિયંત્રિત થઈને, માતાએ ખાધેલા ખાટાખારા
તીક્ષ્ણ ઉષ્ણ આહારથી તપ્યા કરતાં મહાકષ્ટથી કેટલાક માસ ગર્ભમાં
કાઢેછે. તેથી પણ જન્મનું દુઃખ અતિ અધિક છે, કેમકે પોતે યોનિથડી
અહાર નિકળવા અસમર્થ હોવાથી વાયુએ અહાર અળાત્કારથી ઠેલી કાઢતાં
અતિ સાંકડા મળમય યોનિદ્વારમાં સર્વ અવયવો પારાવાર પીડા પામતાં
અને શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ પણ રોકાઈ જતાં મહાકષ્ટથી કોઈ પ્રકારે અહાર
નીકળીને પૃથ્વીતળમાં પડેછે. જન્મને આરંભીને જીવિતપર્યંત પગલે
પગલે વિચિત્ર વિવિધ વ્યાધિઓની વ્યથાઓ આવી પડેછે. છેલી વયમાં
વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખો અને અંતે મરણદુઃખો દુઃસહ દુરંત છે. એ રીતે આ
પાંચેય દાણુ દુઃખો વારંવાર ચક્રની માફક અનુવર્ત્યા કરે છે ॥૪૮॥ હે
માતઃ ! આધ્યાત્મિક (પોતામાં આધિ વ્યાધિ વિગેરેથી થએલું) આધિભૌતિક
(બીજા શત્રુ સર્પાદિ ભૂતોથડી થએલું) આધિદૈવિક (વૃષ્ટિ વાયુ વિગેરે-
વડે થએલું) આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખો પોતપોતાના પાપકર્મને અનુસારે
તે પાપી પુરૂષો રડવાપૂર્વક અનુભવે છે અર્થાત્ અહુ હર્ષથી કરેલાં કુકર્-
મોનું ફળ રડતાં રડતાં ભોગવેછે ‘સકુદુમ્બઃ ક્ષુધાવિષ્ટો દુર્જનેનાથ તા-
લિતઃ । પતિતો જ્વલિતે વહ્નો ક્રમાગ્નિષુ નિદર્શનમ્’ આ સ્મૃતિમાં ત્રણ
તાંપ નિરૂપણ કર્યાં છે. આ એ શ્લોકમાં વર્ણવેલાં દુઃખો ચોરાશી લાખ યો-
નિમાં ભોગવેછે ॥૪૯॥ તે દુઃકર્મી જીવો આવી રીતે દુરંત દુઃખથી ભર-
પુર એવી ચાર ખાંણોમાં કર્માનુસારે હળરોહળર યુગપર્યંત વારંવાર ભ-
ટક્યા કરેછે; કોટિકલ્પેપણ તેમાંથી નિકળતા નથી ॥૫૦॥ એ રીતે સં-
સ્કૃતિચક્રમાં ભટક્યા કરતા જીવોમાં કેટલાક કુકર્મીઓ ક્યારેક કૃષ્ણના
નિષ્કારણ કૃપા પ્રકર્ષથી ભવમોક્ષના મુખ્ય સાધનભૂત નરદેહને પામેછે

ભવમુક્ત્યેકસાધનમ્ ॥૫૧॥ તં પ્રાપ્ય યે તુ સત્સંગં કૃત્વા કૃષ્ણં
ભજન્તિ તે । મુક્તિં ચ સ્વેપ્સિતાં મુક્તિં લભન્તે જનનિ ! ધ્રુવમ્
॥૫૨॥ યે ત્વસત્સજ્જતઃ સ્વ્યાદૌ સજ્જન્તેઽત્ર કુબુદ્ધયઃ । કૃષ્ણમક્તિ-
વિહીનાસ્તે દુઃખં યાન્ત્યેવ પૂર્વવત્ ॥૫૩॥ યમદૂતકરાન્પ્રાપ્ય મહ-
તીર્યાન્તિ યાતનાઃ । યોનીશ્ચતુરશીર્તિં ચ લક્ષાણિ પુનરેવ તે ॥૫૪॥
एवं संसृतिदुःखं ये पश्यन्त्यत्र मुहुर्नृणाम् । तेषामुदेति वैराग्यं
સત્સજ્જાત્તચ્ચ વર્ધતે ॥૫૫॥ તતો વિરક્તાઃ કુર્વન્તિ દુઃસહ્યમયો-
જ્ઞિતમ્ । કૃષ્ણાશ્રયં સદાનન્દં ભીતા દુઃસજ્જતઃ સતિ ! ॥૫૬॥
वैराग्यहीनस्य सुखं नास्ति दुःखविवर्जितम् । भक्तिर्न वर्धते पुंसां

॥૫૧॥ હે જનનિ ! જે જનો નરતનુ પામીને સાધુસમાગમ કરીને લગવ-
દ્ભક્તિ કરેછે તે જનો આ લોકમાં મુમુક્ષોને સમુચિત, ભક્તિરસામૃતને
પોષણ કરનારી ઇચ્છિત એવી ભુક્તિ પામીને અંતે મુક્તિનેપણુ નિશ્ચે પામે
છે ॥૫૨॥ જે મનુષ્યો આ લોકમાં મનુષ્ય જન્મ પામીને શિશ્નોદરાદિપ-
રાયણ અને કુગતિના પરિપાકરૂપ અસત્સંગથી કુબુદ્ધિવાળા થઈને, કૃષ્ણ-
ભક્તિએ વિહીન થઈને, શબ્દાદિ વિવિધ વિષયોમાં વ્યાસક્ત થાયછે તે
પુરૂષો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પારાવાર પીડાનેજ પામે છે પણ માનુષ જન્મનું ફળ
પામતા નથી ॥૫૩॥ તે અસત્સંગી મનુષ્યો દેહાંત સમયે યમરાજના અ-
નુચરોના હાથને પરવશ થઈને નરકની દુરંત દાડણ વેદનાઓ પામે છે
અને ફરીથી ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામેછે ॥૫૪॥ આ સંસારમાર્ગમાં
આ રીતે વારંવાર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતાં જન્મ જરા મરણાદિ અનેક અ-
ધિક દુઃખોનો જે વિચારકુશળ જનો નિરીક્ષણ કરેછે તેમને વૈરાગ્ય સુખેથી
ઉપજે છે. વૈરાગ્યથી સત્સમાગમ અને સત્સમાગમથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ
થાયછે ॥૫૫॥ હે સતિ ! ત્યાર પછી તે વૈરાગ્યાતિશયથી 'દુઃસંગમાં વારં-
વાર સંસૃતિ રહી છે' એવો દુઃસંગતિથી લાય પામીને, સંસૃતિદુઃખ અને
ચાર પ્રકારના પ્રલયરૂપ પ્રક્ષયથી થતા મહાભયને નિવૃત્ત કરનારો અને
નિરતિશય આનંદ આપનારો એક શ્રીકૃષ્ણસમાશ્રય સ્વીકારેછે ॥૫૬॥
માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વૈરાગ્યવિહીન મનુષ્યને દુઃખવર્જિત સુખ (આત્યંતિક)

વૈરાગ્યેણ વિના દ્રુતમ્ ॥૫૭॥ માયિકેષુ વિરક્તાનાં પદાર્થેષુ વિવર્ધતે । કૃષ્ણેઽનુરાગો જનનિ ! તેન યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥૫૮॥ સ્વરૂપમિત્યં જનયિત્રિ ! તુભ્યં પ્રોક્તં વિરક્તેઃ સહ કારણેન । વદામિ ભક્તેરથ તન્મુમુક્ષોરમીષ્ટવાયા ભવપાશબન્ધાત્ ॥૫૯॥

इति श्रीस-
त्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीतायां वैराग्यस्वरूपल-
क्षणनिरूपणनामा पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

શ્રીહરિસ્વાચ—ભજઘાતોસ્તુ સેવાર્થઃ પ્રેમ ક્તિન્પ્રત્યયસ્ય ચ ।

મળતુંજ નથી ‘અજ્ઞાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્’ એવી સ્મૃતિ છે, કેમકે આત્યંતિક સુખતો એક કૃષ્ણલક્ષિતીજ સાધ્ય છે. કૃષ્ણલક્ષિતો તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના ઝટ સિદ્ધ થતીજ નથી ॥૫૭॥ હે જનનિ ! જે પુરૂષો પ્રાકૃત પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય વેગને પામ્યા છે તેમનેજ શ્રીકૃષ્ણમાં અનુરાગ (પ્રેમપૂર્વક લક્ષિત) વૃદ્ધિ પામેછે ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિ છે. તેવા અનુરાગથી તે પુરૂષો પરાગતિ-એકાંતિકોએ પ્રાપ્ય એવી આત્યંતિકી મુક્તિને પામેછે ॥૫૮॥ હે જનયિત્રિ ! આ પ્રકારે વૈરાગ્યનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ અને તેના ઉદયનો ઉત્તમ ઉપાય તમોને મેં કહ્યો. હવે મુમુક્ષુ મનુષ્યને સંસાર પાશબંધનમાંથી મુકાવનારી અભીષ્ટ સુખને આપનારી લક્ષિતનું સ્વરૂપ તમોને કહું છું ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિગીતાયાં વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણનિરૂપણનામા પંચત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

શ્રીહરિ કહેછે—હે માતઃ ! લજ ધાતુનો સેવારૂપ અર્થ છે, ‘ભજ સેવાયાં’ એવો એના અર્થનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેને ‘મજ્યતે અનયેતિ મક્તિઃ’ —‘જેનાથી લજાય તે લક્ષિત કહેવાય’ આ રીતે કરણાર્થમાં ક્તિન્ પ્રત્યય લાવતાં કરણપણાથી કહેવા ઇચ્છેલો પ્રેમવિશેષરૂપ અર્થ છે. ધાત્વર્થ અને પ્રત્યયાર્થ મધ્યે ધાત્વર્થને પ્રધાનપણે કહેવાની ઇચ્છાથી ‘સેહથી ભગવત્સેવા કરવી એ લક્ષિત છે’ એમ બુધજનો કહેછે. ‘ભજ માં મક્તિભાવતઃ’

૧ આ અધ્યાયમાં લક્ષિતનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદો નિરૂપણ કર્યા છે.

સ્નેહેન ભગવત્સેવા મક્તિરિત્યુચ્યતે બુદ્ધૈઃ ॥૧॥ પતિવ્રતા યથા નારી

‘મક્તિયોગેન સેવતે’ ‘મજતાં પ્રીતિપૂર્વકં’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. (જે પ્રત્યયાર્થ પ્રધાન હો તો ‘ભગવત્સેવામાં કરણભૂત જે સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો અર્થ થાય) યદ્યપિ ભગવાતુથી સેવામાત્ર અર્થની પ્રતીતિ થાયછે, કરણવિશેષ કહેવાની ઇચ્છાથી તો તે સેવા ‘સ્નેહસહિત કરવી’ એવો અર્થ થાયછે, આજ ભક્તિ કહેવાય. આવો સ્નેહતો કામિની આદિકમાં પણ ઘટતો આવેછે એટલે એપણ સ્નેહસહિત સેવાજ છે, તથાપિ સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ તો ભગવત્સેવામાંજ રૂઢ છે, એવા અભિપ્રાયથી ‘સેવા’ એટલુંજ નહિ કહેતાં ‘ભગવત્સેવા’ એમ કહ્યું છે. એટલે અવયવાર્થથી સ્નેહસહિત સેવારૂપ ભક્તિનો પ્રયોગ બીજામાં પણ થાય પણ રૂઢિથીતો ભગવત્સેવામાંજ પ્રવર્તેછે, ભગવત્સેવામાં તો અવયવાર્થ અને રૂઢ્યર્થ બન્ને છે. વસ્તુતાએ તો ભગવાનમાં જે સ્નેહવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. સ્નેહતો પરમેશ્વરમાં અવિચિન્ન મનોવૃત્તિવિશેષરૂપ છે ‘સ્નેહપૂર્વમનુ-ધ્યાનં મક્તિરિત્યભિધીયતે’ ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો’ એવી સ્મૃતિ છે. પ્રીતિ અને પ્રેમશબ્દ સ્નેહનાજ પર્યાય છે. એટલે પ્રેમપૂર્વક જે ધ્યાનવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે. આ ભક્તિતો મનોમાત્રગોચર છે, એટલે આ ક્રિયાના રૂપની હોઈ શકે નહિ. સેવા-પરિચર્યાતો એક ક્રિયાવિશેષરૂપ છે. આ ક્રિયાવિશેષો કાયિક વાચિક માનસિક એવા ભેદથી વિવિધ પ્રકારના છે. આ ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવા પ્રેમથી પ્રવર્તેછે એટલે જે પ્રેમ હોય તો સેવા થાય. માટે ક્રિયાવિશેષરૂપ સેવાને કરાવનારો જે પ્રેમપ્રકર્ષ છે એજ મુખ્ય ભક્તિ છે એમ જણાવામાટે ‘સ્નેહથી જે ભગવત્સેવા તે ભક્તિ કહેવાય’ એમ આ સ્થળે કહેછે. સેવાતો સ્નેહ કરાએલી છે. ભગવાનમાં જે પ્રેમવિશેષ છે એજ ભક્તિ છે એવા અભિપ્રાયથી શાંડિલ્યમુનિએ ‘સા પરાનુરક્તીશ્વરે’ એવું સૂત્ર કયુંછે, ‘પરમેશ્વરમાં જે પરા અનુરક્તિ (પરમપ્રેમ) એજ ભક્તિ કહેવાય’ એવો સૂત્રનો અર્થ છે ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપરમાત્મનિ’ એવી સ્મૃતિપણ છે ॥૧॥ સ્નેહ કેવો બેઠએ તેને વિશેષણ આપેછે-જેમ પતિવ્રતા વ્રિતા પતિને અનન્યભાવથી સેવેછે, એટલે જેમ ભૂત્ય પોતાના

સેવેત સ્વપતિં તથા । અનન્યભાવેન હરિં મુમુક્ષુઃ સર્વદા ભજેત્

સ્વામીની સેવા સજેછે પણ તેમાં સ્વામિસેવા એજ સ્વાર્થ નથી કિંતુ સ્વામીથકી અન્ય સ્વાર્થ છે, એટલે તે અનન્ય કહેવાય નહિ. તેમ પતિ-વ્રતા વનિતાને નથી, તેનેતો પતિપરિચર્યા એજ સ્વાર્થ છે પણ પતિથકી અન્ય સ્વાર્થ નથી, એવા અનન્યભાવથીજ પતિવ્રતા પતિની પરિચર્યા કરે છે. તેમ અનન્યભાવથી એટલે 'લગવાનજ મારે એક પરમ સ્વાર્થ છે' એમ માનીને લગવાન થકી અન્ય દેવમાં કે ફળમાં પ્રેમાનુબંધ બાંધ્યા વિના મુમુક્ષુ મનુષ્યે સર્વદા શ્રીહરિની સેવા કરવી. આ ઉપરથી 'એકાંતિક અને આત્યંતિક એવો સ્નેહ એ લક્ષિ છે' એમ સિદ્ધ થાયછે. જે પુરુષોને ફળલિપ્સાથી પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેનેતો જેવો પરમાત્માની સાથે સંબંધ છે એવો ફળની સાથેપણ છે. ફળમાં મુખ્ય સંબંધ છે અને લગવાન સાથેતો તેના સાધનપણે સ્વદય સંબંધ છે, માટે આ લક્ષિ એકાંતિકી નથી (એક લગવાનનોજ ફળ સાધન બન્નેમાં સંબંધ હોય એજ એકાંતિકી કહેવાય) વળી ફળલાલ થયા પછી લગવાન સાથે સંબંધ નથી માટે તે લક્ષિ અન્તવાળી કહેવાય એટલે આત્યંતિકી કહેવાય નહિ. (ફળ-સાધન બન્ને દશામાં જે અનુવર્તે તે આત્યંતિકી કહેવાય) જે નિષ્કામી નરો છે તેમની જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો ફળ-સાધનભેદે રહિત છે, એટલે લગવાનનેજ સાધનરૂપ અને ફળરૂપ માનેછે. અર્થાત્ પ્રાપ્યપ્રાપક ભિન્ન ભિન્ન નથી; જે પ્રાપક છે એજ પ્રાપ્ય છે. પ્રાપ્ય પર-માત્મા થકી અન્ય દેવતામાં કે ફળાંતરમાં લક્ષિ નથી માટે આ લક્ષિ એકાંતિકી કહેવાય. (એકમાંજ જેનો અંત-નિશ્ચય હોય તે એકાંત કહે-વાય, તે કારણથી થતી તે એકાંતિકી કહેવાય) આવી લક્ષિની સદા-નુવૃત્તિ ફળાંતરના પ્રતિરોધ વિના છે માટે આત્યંતિકી છે એટલે જે લગ-વાનથકી અન્ય ફળની લાલસા હોય તો વચ્ચે પ્રતિરોધ કરનારી થાય, નિષ્કામી નરતો બીજું ફળ ઇચ્છતોજ નથી એટલે આ લક્ષિ સદાય અનુવર્તેછે પણ સકામોની પેઠે ફળ મળતાં નિવૃત્ત પામતીજ નથી માટે આત્યંતિકી છે, અર્થાત્ ફળદશામાંપણ નહિ નિવૃત્તિ પામવાપણું એજ

॥૨॥ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સારણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં

આત્યંતિકપણું છે. (અત-નાશને અતિક્રમ કરે તે અત્યંત કહેવાય, અર્થાત્ વિનાશનો અભાવ, અત્યંત એજ આત્યંતિકી કહેવાય) માટે આ રીતે એકાંતિકી અને આત્યંતિકી જે હોય એજ મુખ્ય ભક્તિ કહેવાય. સકામોને જે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ છે તેતો મુખ્ય ભક્તિ નથી. ઉપચારથી તેમાં ભક્તિશબ્દનો પ્રયોગ થાયછે. આવા હેતુથીજ સકામોની અપેક્ષાએ નિષ્કામોનું શ્રેષ્ઠપણું છે. આ ઉપરનો સર્વ અર્થ ગીતા વિગેરેમાં સ્પષ્ટ વર્ણવ્યો છે—‘ચતુર્વિધા ભજન્તે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન ! । આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ! ॥ તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે । પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥ ઉદારાઃ સર્વે એવૈતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતઃ । આસ્થિતઃ સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥ વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ’ ‘પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ ! મક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા’ ‘મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્યઃ’ ‘મયિ જ્ઞાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી’ ‘માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે’ ‘અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે’ ‘ભજતે મામનન્યભાક્’ ‘અનન્ય-ભક્તિ સાધ્વીવત્કુર્યુરેકાન્તિકા હિ તે’ ‘ચતુર્વિધા મમ જના ભક્તા એવ હિ તે શ્રુતાઃ । તેષામેકાન્તિનઃ શ્રેષ્ઠાસ્તે ચૈવાનન્યદેવતાઃ । અહમેવ ગતિસ્તેષાં નિરાશીઃકર્મકારિણામ્ । યે તુ સિષ્ટાસ્થયો ભક્તાઃ ફલકામા હિ તે મતાઃ । સર્વે જ્યવનધર્માણઃ પ્રતિબુદ્ધસ્તુ મોક્ષભાક્’ ‘અહૈતુક્યવ્યવહિતા યા ભક્તિઃ પુરુષોત્તમે’ ‘કુર્વન્ત્યહૈતુકીં ભક્તિં’ ‘મય્યેકાન્તમતિર્નાન્યન્મત્તો વાન્છતિ કિઙ્ચન’ ઇત્યાદિ ॥૨॥ પરમેશ્વરમાં પરમ અનુરાગરૂપ ભક્તિ પોતાનાં કાર્યભૂત જે શ્રવણાદિ તેના ભેદથી નવ પ્રકારની કહેવાયછે, તેનેજ સાધન ભક્તિ કહેછે, એટલે ભક્તિનાં સાધન છે એમ કહેછે, નવ પ્રકારની આ ભક્તિથી ગાઢાનુરાગરૂપ પરા ભક્તિ થાય છે. ભક્તિતો એકજ પ્રકારની છે પણ તેનાથી જે શ્રવણાદિ કાર્ય થાયછે તેના નવ પ્રકારો આ રીતે છે—કેટલાકો એકાંતિક આત્યંતિક ભક્તિથી ભગવાનના દિવ્ય ગુણશ્રવણપરાયણ પરીક્ષિત રાજાની પેઠે થાયછે. ખીજા કેટલાક પરમપ્રેમથી ગુણગાયન (કી-

દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥૩॥ લક્ષણાનિ નવૈતાનિ તસ્યાઃ
સન્તિ હિ યેષુ ચ । શ્રિત એકમપિ પ્રાણી સમુક્તિં મુક્તિમાપુયાત્
॥૪॥ શ્રવણં તત્ર કર્તવ્યં સર્વદા જન્મકર્મણામ્ । શ્રીકૃષ્ણસ્ય સ્વધ-

ર્તન) પરાયણું વ્યાસસૂત શુકદેવની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો નિરંતર પરા-
નુરાગગર્ભિત સ્મરણપરાયણુ બ્રહ્માદની પેઠે થાયછે. કેટલાક પરાભક્તિથી
પાદપરિચર્યાપરાયણુ લક્ષ્મીજીનીપેઠે થાયછે. કેટલાક ગાઢ અનુરાગથી
નિરંતર પૂજનપરાયણુ પૃથુરાજની પેઠે થાયછે. કેટલાક ભક્તો ભગવાનને
વારંવાર વંદનતત્પર અકૂરજીની પેઠે થાયછે. કેટલાકતો સદાકાળ પોતા-
વિષે દાસભાવનું અનુસંધાન કરવાપૂર્વક સમસ્ત દાસવૃત્તિમાંજ હનુમાન-
જીની માફક રમેછે. કેટલાક પ્રેમી ભક્તો પ્રિયસખાભાવથી અર્જુનની માફક
રમેછે. આતો વિલક્ષણુ સ્નેહાતિશય છે, કેમકે ક્ષણપણુ વિયોગ સહન
કરી શકે નહિ ‘સમપ્રાણઃ સત્ત્વા મતઃ’ એવું સખાનું લક્ષણુ છે. કેટલાક
પ્રેમપ્રકર્ષથી અંબરીષ-બલિરાજનીપેઠે આત્મનિવેદનપરાયણુ થાયછે, એટલે
‘યત્કરોષિ યદશ્નાસિ યજ્ઞુહોષિ દદાસિ યત્ । યત્તપસ્યસિ કૌન્તેય ! તત્કુ-
રુષ્વ મદર્પણમ્’ ‘વપુરાદિષુ યોઽપિ કોઽપિ વા ગુણતોઽસાનિ યથાતથા વિધઃ ।
તદયં તવ પાદપદ્મયોરહમદ્યૈવ મયા સમર્પિતઃ ॥ મમ નાથ યદસ્તિ ચોઽ-
સ્મ્યહં સકલં તદ્દિ તવૈવ માધવ !’ આમાં કહેલા પ્રકારને અનુસારે
આત્મા આત્મીય સર્વસ્વનું જે ભગવાનને અર્પણુ કરવું તેમાં નિષ્ઠાવાળા
થાયછે. આ રીતે નવ પ્રકારો છે. યદ્યપિ શ્રવણાદિ નવેપણુ પ્રકારની ભ-
ક્તિનો સમન્વય એકાંતિકભક્તિસંપન્ન ભક્તમાં હોય છે તથાપિ શ્રવણાદિ
એક એક પ્રધાન અંગ હોવાથી આ નવ પ્રકારનો વિભાગ છે, જેમ પરીક્ષિ-
તને શ્રવણભક્તિ મુખ્ય હતી તેમજ બીજી ભક્તિમાંપણુ જાણી લેવું. આ-
વીરીતે કહેલા પ્રકારભેદોમાંથી શ્રવણાદિ એક એક અંગમાં નિષ્ઠા કરવા-
થીપણુ ભુક્તિ (અવાંતર ઐહિક ફળ) અને અંતે મુક્તિને પામેછે ॥૩-૪॥
હે સતિ ! તેમાં પ્રથમ શ્રવણુ ભક્તિનું લક્ષણુ કહુંછું—સ્વધર્મનિષ્ઠ અને
ભક્તિનિષ્ઠ પુરૂષના મુખ્યથી (કેવળ સ્વધર્મનિષ્ઠ નહિ તેમ કેવળ ભક્તિ-
નિષ્ઠ નહિ કિંતુ બન્નેમાં નિષ્ઠાવાળાથી) શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય જન્મ અને દિવ્ય

મસ્થતદ્ભક્તવદનાત્સતિ ! ॥૫॥ વરાહાદ્યવતારાણાં શ્રીકૃષ્ણસ્યૈવ
યાનિ ચ । ચરિત્રાણ્યાદરાત્તાનિ શ્રોતવ્યાનિ મુમુક્ષુણા ॥૬॥ તથા
શ્રીકૃષ્ણભક્તસ્ય પ્રહ્લાદસ્ય ધ્રુવસ્ય ચ । પ્રિયવ્રતામ્બરીષાદેઃ શ્રોત-
વ્યાઽઽદરતઃ કથા ॥૭॥ કીર્તનં રાધિકાભર્તુશ્ચરિત્રાણાં ચ તત્સ-
તામ્ । કર્તવ્યં ચ કથાવાર્તાસ્તેષામેવ સદાદરાત્ ॥૮॥ કૃષ્ણતદ્ભ-
ક્તસમ્બન્ધગ્રન્થાનાં પઠનં તથા । પાઠનં નિત્યપાઠશ્ચ કર્તવ્યઃ સ્વહિ-
તાર્થિના ॥૯॥ છન્દોનિબદ્ધપદ્યાનાં ગદ્યાનાં ચ વ્રજેશિતુઃ । સંસ્કૃ-
તાનાં પ્રાકૃતાનાં કાર્યં વા ગાયનં મુદા ॥૧૦॥ કૌશલ્યે સલિ વીણા-
દિવાદ્યાનુગતમેવ તત્ । કાર્યં વા તાલિકાધ્વાનૈસ્તદ્વીનં વાપિ
કર્હિંચિત્ ॥૧૧॥ પ્રભોઃ સ્તુતિઃ પ્રાર્થના ચ નામસદ્કીર્તનં તથા ।

ચરિત્રોનું મુમુક્ષુએ શ્રવણ કરવું. તથા શ્રીકૃષ્ણના જે વરાહ વિગેરે દિવ્ય
અવતારો છે તેમનાં ભૂમિ ઉદ્ધારણાદિક દિવ્ય ચરિત્રોનું મુમુક્ષુએ આદરભા-
વથી શ્રવણ કરવું. તથા ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત પ્રહ્લાદ ધ્રુવ પ્રિયવ્રત
અંબરીષ ઉદ્ધવ આદિકનાં ચરિત્રોનું પણ પરમાદરથી શ્રવણ કરવું. ભક્ત-
ચરિત્રશ્રવણતો ભગવન્મહિમાશ્રવણની સીમા છે, એટલે ભક્તચરિત્ર સાં-
ભળવાથી ભગવાનનો મહિમા વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે, માટે ભક્તચરિત્રો
પ્રથમ શ્રવણ કરવું, કેમકે એજ ભગવદ્ભક્તિમાં મૂળ છે ॥૫-૭॥ હવે
કીર્તન ભક્તિ કહું છું—રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણનાં અને તેમના એકાંતિક સંતોનાં
ચરિત્રોનું અનુવર્ણન, સભામાં તે ચરિત્રોની કથા વાર્તા, સ્વયં કૃષ્ણ અને
તેમના ઉદ્ધવાદિ ભક્તોનું ચરિત્ર જેમાં વર્ણવ્યું છે એવા શ્રીમદ્ભાગવત
વિગેરે ગ્રંથો ભણવા ભણાવવા, નિયમથી તેનું પારાયણ, આ સર્વે કલ્યાણની
કામનાવાળા ભક્તે આદરભાવથી સદાય કરવું ॥૮-૯॥ વ્રજપતિ શ્રીકૃ-
ષ્ણના દિવ્યગુણોનું નિબંધન હોવાથી શ્રવણ મનને હરણ કરનારાં, નાના-
વિધ છંદ વૃત્તોથી ગુથેલાં, સંસ્કૃતરૂપ અથવા પ્રાકૃત ભાષારૂપ પદ્યો (શ્લોક
કીર્તન વિગેરે) તથા દંડકાદિ ગદ્યોનું હર્ષસહિત મધુર સ્વરથી ગાયન કરે.
વીણા વિગેરે વાદ્યો વળવાની પ્રવીણતા હોય તો તે ગાયન વીણા સતાર
સરોદો વિગેરે વાજંત્રો વળવાપૂર્વક કરે. અથવા તાળી વળવાની સાથે ક-

કાર્ય શ્લોકાદિભિર્વામ્બ ! પ્રીત્યા વાક્યૈર્મનૌરમૈઃ ॥૧૨॥ સાક્ષો-
પાજ્ઞા ભગવતો મૂર્તિશ્ચિન્ત્યા હૃદમ્બુજે । एकैकमङ्गं पादादि ततश्च
हसितावधि ॥૧૩॥ નામ્નાં વૃન્દાવનવિધોઃ કર્તવ્યં સ્મરણં હૃદા ।
ચરિત્રાણાં ગુણાનાં ચ જતવ્યસ્તન્મનુસ્તથા ॥૧૪॥ તથા ગોલોકવૈ-
કુન્ઠાદીનાં ધામ્નાં જગત્પતેઃ । તત્રત્યપાર્ષદાદીનાં કાર્યં ચ સ્મરણં
પ્રસૂઃ ! ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં કાર્યં પ્રત્યક્ષસ્ય તુ સત્પતેઃ । અન્યથા
માનસં કાર્યં સ્પર્શોડ્ઘ્રેઃ પ્રતિમાસુ તુ ॥૧૬॥ ઉત્પત્તિસ્થિતિનાશ-

રવું. અથવા ક્યારેક તો તાળી પાડ્યા વિના પણ કરવું ॥૧૦-૧૧॥ હે
માતઃ ! શ્રીકૃષ્ણની ગુણૈશ્ચર્યાદિકની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને નામોચ્ચારણ શ્લો-
કોચ્ચાર અને ગીતગાયનાદિકવડે અથવા રમણીય વચનોચ્ચારવડે સ્નેહ-
પૂર્વક કરવો. અર્થાત્ સ્તુતિ પ્રાર્થના જેમાં હોય એવાં વાક્યરૂપ અથવા પ-
દરૂપ ચરિત્રોનું પ્રીતિથી સુસ્વરપૂર્વક કીર્તન કરે ॥૧૨॥ હવે સ્મરણ કહું-
છું—હૃદયાદિ અંગ અને સુદર્શનાદિ ઉપાંગે સહિત એવી ભગવાનની સમગ્ર
મૂર્તિ જે સ્મરણ કરનારાના હૃદયને આહ્વાદ આપનારી અને દિવ્ય અદ્ભુત
રૂપ લાવણ્યતાદિકે યુક્ત છે એવીનું પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક હૃદયકમળમાં સ્મ-
રણ કરવું. ત્યારપછી ભગવન્મૂર્તિના ચરણતળને આરંભીને મંદહાસપર્યંત
એક એક અંગનું પ્રેમથી સ્મરણ કરવું તથા વૃન્દાવનચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણનાં દિવ્ય
વાસુદેવ વિગેરે નામો, દિવ્ય ચરિત્રો અને દિવ્ય ગુણોનું ચિત્તમાં ચિંત-
વન કરવું તથા અર્થસહિત ભગવન્નામમંત્રજપરૂપ સ્મરણ કરવું તથા હે
માતઃ ! જગત્પતિ ભગવાનનાં દિવ્ય સ્થાનભૂત ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષર વિ-
ગેરેનું તથા તેમાં રહેલા શ્રીદામાદિ પાર્ષદોનું પ્રેમથી સતત સ્મરણ કરવું
॥૧૩-૧૫॥ હવે પાદસેવન કહુંછું—જ્યારે સત્પતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પ્ર-
ત્યક્ષ-નયનગોચર વિરાજમાન હોય ત્યારે પાદસંવાહન (ચરણ ચાંપવા)
સાક્ષાત્ કરવું. જ્યારે પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન ન હોય ત્યારેતો તે માનસિક
કરવું. પ્રતિમામાં તો એટલે અર્યાવતારથી પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ હોય તો તેમના
દિવ્ય ચરણના સ્પર્શરૂપ પાદસંવાહન પ્રેમથી કરવું ॥૧૬॥ પાદસંવાહનની
પ્રશંસા કરેછે—જે પરમાત્માના પાદપત્તની પરિચર્યાથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને

શક્તિમજયજ્ઞેશા હિ યત્સેવયા પ્રાપુઃ સ્પર્શત એવ યસ્ય ચ પુના-
ત્પણ્ડં ત્રિવર્ત્મવ્રજા । માયાકાલભયં યદાશ્રયવતાં નશ્યત્યથો
સેવ્યતે યો રાધાકમલાદિભિર્ભગવતોઽર્ચિઃ તં ન સેવેત કઃ ॥૧૭॥

શિવ સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કરવામાં સામર્થ્ય પામ્યા છે. જેના સ્પર્શ-
માત્રસંબંધથીજ ત્રિપથગા (સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ આ ત્રણ લોકના
માર્ગથી જનારી) ગંગા આ સમગ્ર બ્રહ્માંડને પાવન કરેછે. જે ભગવચ્ચ-
રણના શરણને પામેલા જનોનો માર્યા કાળથકી ભય સમગ્રપણે વિનાશ
થાયછે. જે ચરણકમળને રમા રાધા આદિક અખંડ સેવેછે. આવા ભ-
ગવચ્ચરણને કયો અર્થી ન સેવે? આર્ત જ્ઞાસુ અર્થાર્થી સર્વ કોઈ પણ
જન સેવેજ, કેમકે બ્રહ્મપદપર્યંતનું જે ઐશ્વર્ય છે તે પરમાત્મપાદપરિચ-
યાનુંજ ફળ છે. વળી સંસારભયની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને ચરણ-
સ્પર્શસંબંધમાત્રથી પણ જળમય એવું પણ જડ તત્વ (ગંગાજી) પાપ-
પુંજને હરેછે તો તે ચરણને કયો જ્ઞાની ન સેવે? સર્વ કોઈ સેવેજ, કેમકે-
કમળા રાધા આદિકપણ આ પાદસેવાનેજ પરમ પ્રયોજન (ફળ) માને
છે ॥૧૭॥ જે આ વ્રજવનિતાઓ છે તે જ્ઞાનીઓ કરતાંપણ અતિ અધિક
છે, કેમકે જે આ ગોપાંગનાઓ જેના ચરણ સેવનથી કમળા બ્રહ્મા ભવ
આદિકથીપણ અત્યંત અધિક, પૃથ્વીઉપર વ્યાસ વિગેરે કવિવરોએ વિશુદ્ધ
હૃદયથી ગાન કરવા યોગ્ય કીર્તિ પામી ગઈ છે, જ્ઞાનીઓમાં અગ્રેસર એવા
ઉદ્ધવજીએપણ જે ગોપીઓના ચરણરજના સંબંધવાળા વૃક્ષ ગુદમ લતા
વિગેરે સ્થાવરોના ફળમાંજ જન્મ લેવાની પ્રાર્થના કરી છે ‘આસામહો !
ચરણરેણુજ્વલમહં સ્યાં વૃન્દાવને કિમપિ ગુહ્યમલ્લભ્યમીનામ્ । યા દુસ્ત્યજં
સ્વજનમાર્યપથં ચ હિત્વા મેજુમુંકુન્દપદવીં શ્રુતિભિર્વિમૃગ્યામ્’ ઇત્યાદિ. ભક્ત
જનોને સુખ આપનારી લલિત લીલાઓ માટે નરનાટન કરતા વૃન્દાવનચંદ્ર
શ્રીકૃષ્ણનું આવા મહામહિમાવાળું ચરણારવિંદ આત્યંતિક કલ્યાણની કા-
મનાવાળા જનોએ નિરંતર આનંદથી પરમભાવપૂર્વક સેવવા યોગ્ય છે.
ભગવચ્ચરણસેવન સીવાય બીજી કોઈ ગતિ નથી ‘ગમ્યતેઽનયા ગતિઃ’-
જેનાથી પમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પ્રાપક. ‘ગમ્યતે હ્યં ગતિઃ’-જે

યત્સંસેવનતઃ પદ્મનિલયાદિભ્યોઽપિ કીર્તિં યયુર્ભૂચિષ્ઠાં વ્રજયો-
ષિતઃ કવિવરવ્યાસાદિગેયાં ભુવિ । તल्लीલાનરનાટનસ્ય ચરણં
વૃન્દાવનેન્દોર્મુદા સેવ્યં સંસ્તુતિમુક્તિકામુકનરૈસ્તેષાં હિ નાન્યા
ગતિઃ ॥૧૮॥ અર્ચનં તુ દ્વિધા પ્રોક્તં માતઃ ! કૃષ્ણસ્ય સાત્ત્વતૈઃ ।
આભ્યન્તરં તથા બાહ્યં યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥૧૯॥ યથાશ્રુતં હૃદિ
ધ્યાત્વા કૃષ્ણં માનસકલ્પિતૈઃ । મહોપચારૈરર્ચા તુ પ્રોક્તં તત્રાદિમં
બુદ્ધૈઃ ॥૨૦॥ ઉપચારૈર્યથાલઘ્યૈર્બહિઃ કૃષ્ણસ્ય પૂજનમ્ । યથાધિ-
કારં વેદોક્તમન્ત્રાદૈસ્તદ્વિતીયકમ્ ॥૨૧॥ આદ્યમાદૌ વિધાયૈવ
દ્વિતીયં તત આચરેત્ । ચલાયાં પ્રતિમાયાં તુ કૃષ્ણમાવાહ્ય પૂજ-
યેત્ ॥૨૨॥ મધમાંસાદિસંસર્ગરહિતૈઃ શુચિમિસ્તથા । દ્રવ્યૈઃ

પમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પ્રાપ્ય. અર્થાત્ પ્રાપક અને પ્રાપ્ય બીન્નું
કોઈપણ નથી ॥૧૮॥ હવે અર્ચનભક્તિ ઓગણીશ શ્લોકથી કહેછે—હે
માતઃ ! ભગવાનનું અર્ચન માનસ અને બાહ્ય એવા ભેદથી બે પ્રકારનું પંચ-
રાત્રમાં કહેલા વિધિમાં નિષ્ઠાવાળા નારદાદિકોએ યથાશક્તિ યથાવિધિ કહ્યું છે
॥૧૯॥ તેમાં માનસતો ગુરુમુખથી કે શાસ્ત્રથી ભગવાનનું દિવ્ય રૂપ જોવું સાં-
ભળ્યું હોય અથવા દેખ્યું હોય તેવા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયકમળમાં ધ્યાન
કરીને, મનના સંકલ્પથી સંકલ્પેલા ચંદન પુષ્પાદિ મહોપચારવડે ચિત્તની
એકાગ્રતાપૂર્વક પૂજન કરવું તે ભુવનનોએ માનસ પૂજન કહ્યું છે ॥૨૦॥
દેશ કાળ શક્તિને અનુસારે પ્રાપ્ત થતા ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે અધિ-
કારને અનુસારે વેદોક્ત અથવા પાંચરાત્ર કે પુરાણાદિકમાં કહેલા મંત્રોથી
ભગવાનની પ્રતિમામાં પૂજન કરવું તે બાહ્ય કહેવાય. યથાધિકાર એટલે
વેદના અધિકારીઓએ વેદિકમંત્રોથી અને અનધિકારીઓએ સ્મૃતિમાં ક-
હેલા પ્રકારથી અથવા કેવળ નામમંત્રથી પૂજા કરવી ॥૨૧॥ તેમાં પૂજના
પ્રારંભમાં માનસી પૂજા કરીને પછીથી બાહ્ય પૂજા કરે. બાહ્ય પૂજનમાં તો
ચળા પ્રતિમામાં મંત્રોથી ભગવાનનું આવાહન કરીને પૂજન કરે અને
અચળામાં તો આવાહન ન કરવું એવો વિશેષ બાણ્યો ॥૨૨॥ મધ-માંસ
-કેશ-ક્રીટ આદિક હેય દ્રવ્યના સંસર્ગે રહિત, સુંઘેલાં કે અપવિત્ર પૃથ્વી-

પ્રસિદ્ધૈઃ કૃષ્ણોઽર્ચ્યો હ્યન્યદેવાસમર્પિતૈઃ ॥૨૩॥ કૃષ્ણં સંસ્નાપ્ય
વાસાંસિ ધારયેત યથોચિતમ્ । અલંકારાંશ્ચ વિવિધાન્ યથાસ્થાન્
તુ ધારયેત્ ॥૨૪॥ કાશ્મીરકેસરોપેતચન્દનાચનુલેપનમ્ । યથા-
ઋત્વર્ચકઃ કુર્યાત્ પ્રેમ્ણા ચ તિલકં પ્રભોઃ ॥૨૫॥ હારાન્સુગન્ધિ-
પુષ્પાણામવતંસાંશ્ચ શેઝરાન્ । ભગવન્તં ધારયિત્વા ધૂપં દીપં સમ-
ર્પયેત્ ॥૨૬॥ યથર્તુ ચ યથાશક્તિ નૈવેદ્યમુપકલ્પયેત્ । મહાનીરા-
જનં કુર્યાદ્રાદિત્રિનિનદૈઃ સહ ॥૨૭॥ પ્રદક્ષિણાં ચ સ્તવનં પ્રાર્થનાં
ચ નમસ્કૃતિમ્ । કુર્યાદિત્થં પ્રતિદિનં તત્ કૃષ્ણસ્યાર્ચનં સ્મૃતમ્
॥૨૮॥ પ્રાતઃસંગ્રવમધ્યાહ્નાપરાહ્નેષુ નિશામુખે । કૃષ્ણસ્યેત્થં પશ્ચ-
કાલમર્ચનં પ્રોક્તમુત્તમમ્ ॥૨૯॥ પ્રત્યૂષકાલે મધ્યાહ્ને સાયં ચેતિ
ત્રિરર્ચનમ્ । મધ્યમં હ્યેકકાલં તત્કનીયોઽશક્તદેહિનામ્ ॥૩૦॥

ઉપર પડેલાં ઇત્યાદિ હોષે રહિત, ખીન્ન દેવને નહિ નિવેદન કરેલાં, પ્રસિદ્ધ-
-પ્રકૃષ્ઠ હોવાથી શાસ્ત્રે ભગવન્નિવેદનમાં લાયક ગણેલાં એવાં વસ્તુઓવડે
શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવું ॥૨૩॥ ભગવાનને સુગંધિ સુપવિત્ર જળવડે સ્નાન
કરાવીને, જેમ ઉચિત હોય એમ તેતે દિવ્ય અવયવોને અનુરૂપ વસ્ત્રો
ધારણ કરાવે. કડાં, મુકુટ, ખાળુબંધ, મુક્તાહાર, કંદોરો, નૂપુર વિગેરે
વિવિધ વિભૂષણો તેતે સ્થાનમાં પહેરાવીને અલંકૃત કરે ॥૨૪॥ તેપછી પૂજક
પુરૂષ કેસર હુંકુમ કસ્તુરીએ યુક્ત ચંદનનો અનુલેપ યથાઋતુ-શ્રીષ્ઠ શિશિ-
રાદિ ઋતુભેદને અનુસારે પ્રેમથી કરે અને પ્રેમથી કેસરાદિકવડે સુગંધિમાન
ચંદનવડે પ્રભુના લલાટમાં તિલક કરે ॥૨૫॥ સુગંધિ મુકુમાર સુંદર પુષ્પોના
હારો, તોરાઓ, ગુચ્છો, તેતે અવયવોમાં ધરાવે અને ધૂપ દીપ અર્પણ કરે
॥૨૬॥ યથાશક્તિ ઋતુને અનુરૂપ પદાર્થોથી નૈવેદ્ય નિવેદન કરે. અંતે હું-
દુભિ વિગેરે વિવિધ વાણંત્રો વળવાપૂર્વક મહાનીરાજન (આરતી) ઉપ-
ચાર અર્પણ કરે ॥૨૭॥ તેપછી પ્રદક્ષિણા સ્તુતિ પ્રાર્થના નમસ્કાર કરે.
આ રીતે પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સંગ્રવ-મધ્યાહ્ન-અપરાહ્ન-રાત્રિમુખ, આ પાંચ
વખત કૃષ્ણનું પૂજન કરવું તે ઉત્તમ પૂજન કહેલું છે ॥૨૮-૨૯॥ પ્રાતઃ-મ-
ધ્યાહ્ન અને સાયં આ ત્રણ કાળમાં પૂજન કરવું તે મધ્યમ કહેલું છે. એક-

જન્મોત્સવેષુ સર્વેષુ કૃષ્ણસ્યૈકાદશીષુ ચ । કર્તવ્યા મહતી પૂજા
 ગીતવાદિત્રસંયુતા ॥૩૧॥ ઉપવાસો જાગરશ્ચ કર્તવ્યસ્તેષુ શ-
 ક્તિતઃ । પારણાદેષૂત્સવેષુ ભોજ્યા વિપ્રાશ્ચ સાધવઃ ॥૩૨॥ ધનિકઃ
 કારયેત્કૃષ્ણમન્દિરાણિ દ્વદશાનિ ચ । પ્રતિષ્ઠાં તૈષુ કૃષ્ણસ્ય કાર-
 યેત્સ મહોત્સવૈઃ ॥૩૩॥ પૂજાપ્રવાહસિદ્ધ્યર્થં ગ્રામક્ષેત્રધનાદિભિઃ ।
 તદ્વૃત્તિમપિ નિર્બાધાં સાન્તત્યેનૈવ વર્તયેત્ ॥૩૪॥ કૂપં વાપીં તડા-
 ગાદિં કૃષ્ણાર્થં પુષ્પવાટિકામ્ । કારયેદ્દૈષ્ણવાન્ યજ્ઞાનહિંસાન્વિ-
 દધીત ચ ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણસ્યૈવ મન્ત્રાણાં પુરશ્ચર્યાં વિધાનતઃ ।
 ગ્રન્થાનાં તત્પરાણાં ચ કારયેદ્દૈષ્ણવૈર્દિજૈઃ ॥૩૬॥ કૃષ્ણાર્ચાશિષ્ટ-

જવાર (પ્રાતઃ કે મધ્યાહ્ને) પૂજન કરવું તે કનિષ્ઠ છે. આ પૂજનતો અશક્ત
 ભક્તને માટે છે. આ ત્રણેય પક્ષો શક્તિના ન્યૂનાધિકભાવથી પ્રવર્તે છે ॥૩૦॥
 ભગવાનના જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે જન્મોત્સવ દિવસોમાં તથા એકા-
 દશીના દિવસોમાં ભગવાનની ગીતવાણ્ગત્રોએ સહિત યથાશક્તિ મોટી (નિત્ય
 પૂજથી અધિક) પૂજ કરવી અને તે તિથિએ ઉપવાસ જાગરણુ યથાશક્તિ
 કરે. પારણાંને દિવસે અને અન્નકૂટાદિ દિવસોમાં યથાશક્તિ સાધુ બ્રાહ્મ-
 ણોને જમાડે ॥૩૧-૩૨॥ જે ધનાઢ્ય ભક્તો હોય તેતો પોતાના ધનને સાર્થક
 કરવા ભગવાનનાં અતિદૃઢ શિખરબંધ મંદિરો કે હરિમંદિરો કરાવી, તેમાં
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવે સહિત કરાવે અને પ્રતિષ્ઠિત
 પ્રતિમાની નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ પૂજા નિરંતર ચાલતી રહે એટલામાટે ગામ
 ખેતર ધન આંખા આદિક વૃક્ષો વિગેરે સંપત્તિ આપીને રાજ યોર આદિ-
 કની પીડાએ વર્ણત એવી મંદિરની સ્થિર આજીવિકાપણુ આંધી આપે
 ॥૩૩-૩૪॥ તથા કૃષ્ણસેવામાં ઉપયોગ થાય એવો કુવો, વાવ્ય, પુષ્પ-
 વાટિકા (આગ) તલાવ કુવારા વિગેરે કરાવે. અને અહિંસામય વિષ્ણુચત્તો
 કરાવે ॥૩૫॥ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરાદિ મંત્રો તથા શ્રીકૃષ્ણપરાયણ શ્રીભાગ-
 વતાદિ સદ્ગ્રંથોની પુરશ્ચર્યા યથાવિધિ કૃષ્ણનાજ અનન્ય ભક્ત એવા દ્વિજો
 પાસે કરાવે ॥૩૬॥ કૃષ્ણપૂજ કરતાં યાકી રહેલા (અસાદિભૂત) ચંદન
 પુષ્પાદિ દ્રવ્યથી બીજા સર્વ દેવતાઓ તથા પિત્રિઓનું પૂજન કરવું પણ

ગન્ધાદ્યૈરર્ચ્યાઃ સર્વાશ્ચ દેવતાઃ । પિતરઃ સાધવો વિપ્રાસ્તર્પ્યાઃ
કૃષ્ણાર્પિતાન્ધસા ॥૩૭॥ સાષ્ટાઙ્ગં વન્દનં કાર્યં શ્રીકૃષ્ણાય ચ
પૂરુષૈઃ । પશ્ચાદ્ગમેવ નારીભિર્ભક્તાભિસ્તુ શુચિવ્રતે ! ॥૩૮॥ શ્રીકૃ-
ષ્ણપાદસ્પૃષ્ઠેષુ રજઃસુ પરિલુણ્ઠનમ્ । કાર્યમકૂરવચ્છીર્ષે નિધાત-
વ્યાનિ તાનિ ચ ॥૩૯॥ દાસ્યં ભગવતઃ કાર્યં હિત્વા માનં ચ

સ્વતંત્ર દ્રવ્યથી ન કરવું. અને સાધુ વિપ્રોને ભગવન્નિવેદિત અવશિષ્ટ
અન્નાદિકથી તૃપ્ત કરવા ‘પિતરો દેવાશ્ચ વિષ્ણુનાઽશિતમશ્નન્તિ’ એવી શ્રુતિ
છે. ‘વિષ્ણોર્નિવેદિતાન્નેન ચષ્ટક્યં દેવતાન્તરમ્ । પિતૃભ્યશ્ચૈવ તદ્દેયં તદાન-
ન્યાય કલ્પતે’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૭॥ હવે હું વંદનભક્તિનું સ્વરૂપ કહું
છું—હે માતઃ ! અષ્ટાંગ અને પંચાંગ એમ બે પ્રકારના પ્રણામ કહ્યા છે,
તેમાં ભક્ત પુરૂષોએ પૂજાસમયે અથવા બીજા સમયમાંપણ ભગવાનને
સાષ્ટાંગ પ્રણામ પ્રેમથી કરવો. ભક્ત સ્ત્રીઓએતો પંચાંગ પ્રણામજ કરવો.
એવકાર સ્ત્રીઓને સાષ્ટાંગ પ્રણામનો પ્રતિષેધ જણાવેછે. અષ્ટાંગ પંચાંગ
પ્રણામનું લક્ષણ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે—‘અષ્ટાઙ્ગં વાપિ પશ્ચાદ્ગં પ્રણામં પુરુ-
ષશ્ચરેત્ । પશ્ચાદ્ગમેવ નારી તુ નાન્યથા મુનિસત્તમ ! । પશ્ચાં કરાભ્યાં જાનુ-
ભ્યામુરસા શિરસા દશા । વચસા મનસા ચેતિ પ્રણામોઽષ્ટાઙ્ગ ईरितः ।
बाहुभ्यां चैव मनसा शिरसा वचसा दश । पश्चाद्गोऽयं प्रणामः स्वात्पूजासु
प्रवराविमौ’ ॥૩૮॥ વળી ભગવાનના ચરણકમળના સ્પર્શવાળા રજઃકણમાં
અકરુણની પેઠે આળોટવું ‘સ્થાદવસ્કન્ધ સ તેષ્વચેષ્ટત પ્રમોરમૂન્યઙ્ગિરજા-
સ્યહો ! ! હિતિ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. તથા તે ચરણરજ મસ્તકે પ્રેમથી
ધારણ કરવી ॥૩૯॥ હવે દાસ્યભક્તિનું સ્વરૂપ કહું—ભગવાનનું દાસપણું
માનને દૂર મુકીને કરવું, કેમકે માનતો નિરૂપાધિક સ્વામિનું પરિચરણ જે
દાસપણાને સહજ છે તેનેપણ રોકેછે એટલે કરવા દેતું નથી માટે માન
મુકવું. પરમાત્માનું દાસત્વ એજ આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે, ‘દાસ-
ભૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે હ્યાત્માનઃ પરમાત્મનઃ’. ઘણા લોકો આત્માને દેહાદિકથી
વિલક્ષણ જાણીનેપણ સ્વતંત્રપણાના મદથી અંધ થઈને સંસારસાગરમાં પડે
છે. ‘આત્માનું સ્વરૂપ ભગવાનનું એક દાસપણું એજ છે, એમ જાણીને સર્વ

દૂરતઃ । યથાકાલં દાસ इव परिचर्यापरो भवेत् ॥૪૦॥ स्वयमेवा-
 હરેત્તોયં કૃષ્ણાર્થં કુસુમાનિ ચ । તુલસીં ઘર્ષयेद्बन्धं कुर्यात् पाकं
 शुचिः शुभम् ॥૪૧॥ तालवृन्तादिभिः कृष्णं बीजयेच्च यथाश्रुतम् ।
 सम्मार्जनं चोपलेपं कुर्याच्छ्रीकृष्णमन्दिरे ॥૪૨॥ यथोचितं च
 भक्तानामन्नतोयफलादिभिः । कुर्वीत सेवनं प्रीत्या निर्मानः प्रण-
 मेच्च तान् ॥૪૩॥ द्रौपद्यर्जुनवत्कार्यं सख्यं कृष्णेन मानदे ! । देह-
 स्त्रीपुत्रवित्तादेः कार्यः स्नेहोऽधिकः प्रभौ ॥૪૪॥ मानुष्यनाट्यं
 दधतः क्रियास्वस्य न दोषधीः । कापि कार्याऽथ विश्वासः कार्यो-
 ऽस्यैव दृढः सति ! ॥૪૫॥ लक्षणं नवमं भक्तेः शृण्वथात्मनिवेद-

પ્રકારે પરમાત્માપરિચર્યાપરાયણતો કોઈકજ થાયછે. માટે જેમ દાસ
 સ્વામીની યથાકાળ પરિચર્યા કરે એમ સર્વ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણચરણકમળ-
 પરિચરણપરાયણ થાય ॥૪૦॥ પરિચર્યાનો પ્રકાર કહેછે-ભગવાનમાટે જળ
 પુષ્પ તુલસી લાવવી, ચંદન ઘસવું, થાળ કરવો, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ પોતેજ
 પવિત્ર થઈ શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત થઈને કરે ॥૪૧॥ ઋતુને અનુચિત વીરણનો
 વીંઝણો વિગેરેવડે ભગવાનને વા નાંખે. ચામર ઢોળે. ભગવાનના મંદિરમાં
 વાળવું લીંપવું વિગેરે અંબરીષ રાજાની પેઠે પોતેજ કરે 'કરૌ હરેમંદિર-
 માર્જનાવિષુ' એમ અંબરીષવર્તનમાં કહ્યુંછે ॥૪૨॥ ભગવદ્ભક્તોની પરિ-
 ચર્યા નિર્માન થઈને કરવી. અન્ન જળ ઇત્યાદિથી તેમની સમુચિત સેવા ક-
 રવી, તેમને નિત્ય પ્રીતિથી પ્રણામ કરવા ॥૪૩॥ હે માનદે માતઃ ! હવે સ-
 ખ્ય ભક્તિનું સ્વરૂપ કહુંછું-કૃષ્ણવિષે નિરૂપધિ સખાપણું દ્રૌપદી અર્જુનની
 પેઠે ધારવું, નિષ્કપટપણે વર્તવું વિગેરેતો સખાભાવનું કાર્ય છે. તત્ત્વથી વિ-
 ચાર કરતાં પ્રભુમાં અતિઅધિક સ્નેહવિશેષ છે એજ સખાપણું છે, તો દેહ
 અને દૈહિક-પત્ની પુત્ર વિત્ત વિગેરેમાં સ્નેહનો ત્યાગ કરીને નિરવધિ સ્નેહ એક
 કૃષ્ણમાંજ કરવો ॥૪૪॥ હે સતિ ! માનુષલીલાને પૃથ્વીઉપર કરતા શ્રીકૃ-
 ણની માનુષક્રિયાને સંભતીય ભયભાવનાદિ ક્રિયામાં દ્રૌપદ્યુદ્ધિ-પ્રાકૃતચેષ્ટા
 યુદ્ધિ ક્યારેયપણ નજ કરવી. અને એક ભગવાનમાંજ મહા વિશ્વાસ રાખવો
 ॥૪૫॥ હે જનનિ ! હવે ભક્તિનું આત્મનિવેદન નામનું નવમું લક્ષણ કહુંછું

નમ્ । કૃષ્ણાર્થ એવ કર્તવ્ય આત્મા જનનિ ! સર્વથા ॥૪૬॥ દેહેન્દ્રિ-
યાન્તઃકરણસ્વભાવાનાં તથા પિતુઃ । પુત્રાદેઃ સ્વજનસ્યાપિ વશે
વર્તેત ન ક્વચિત્ ॥૪૭॥ કૃષ્ણાધીનો ભવેન્નિત્યં કૃષ્ણાર્થસકલ-
ક્રિયઃ । કૃષ્ણભક્તૌ વિમ્લકૃતઃ સ્વભાવસ્વજનાંસ્ત્યજેત્ ॥૪૮॥ કૃષ્ણ-
સ્યૈવેક્ષણં કુર્યાદ્દૃશા શ્રુત્યા ચ તત્કથામ્ । શૃણુયાચ્ચ ત્વચા સ્પર્શં

તેને સાવધાનથી સાંભળો. આ આત્મા સર્વથા કૃષ્ણમાટેજ કરી દેવો એજ
આત્મનિવેદન છે. આત્માતો નિત્યસિદ્ધ હોવાથી વિનિયોગ થાય એવો નથી
તેનો જળ પુષ્પાદિકની પેઠે કૃષ્ણાર્થે આ વિનિયોગ શો ? તો આજ કૃષ્ણાર્થે
વિનિયોગ છે. કયો તો-અનાદિ કર્મવાસનાથી દૂષિત મન હોવાથી ‘હું કર્તા
હું ભોક્તા છું’ એ રીતે પોતાવિષે સ્વતંત્રપણું આરોપણ કરીને વૃદ્ધિ પા-
મતી જે સ્વાર્થેકપ્રવૃત્તિ તેનો ‘આત્મસ્વરૂપતો પરમાત્માનુંજ એક દાસ-
ભૂત છે’ એવો વિચાર કરવાવડે ડીરીતે ઉચ્છેદ કરીને, પોતાની પરમાત્મ-
પ્રીણનૈકશીલતાનો નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણપ્રીત્યર્થેજ પ્રવૃત્તિ કરવી તે. આ રીતે
કૃષ્ણાર્થે પ્રવૃત્તિ કરનારો પુરૂષ ક્યારેયપણુ દેહ ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણ સ્વભાવ
તથા પિતા પુત્ર પત્ની વિગેરે સંબંધિ જનનાપણુ વશપણામાં વર્તેજ નહિ
॥૪૬-૪૭॥ કિંતુ આત્મા કૃષ્ણનેજ એક પરતંત્ર છે એવું નિત્ય સ્મરણ કરીને
કૃષ્ણાર્થેજ સકળ ક્રિયાઓ કરે. અને કૃષ્ણભક્તિમાં અંતરાય કરનારો સ્વ-
ભાવ કે પત્ની પુત્રાદિ સ્વજન વિગેરેનેપણુ તત્કાળ ત્યાગ કરી દે ॥૪૮॥ જે
ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાગાદિ કર્મેન્દ્રિયો છે તે સર્વેતો ભગવત્સે-
વામાંજ વિનિયોગ કરે (જોડીદે) તે આવી રીતે-દૃષ્ટિને ભગવાનનાજ
દિવ્ય પ્રતિમા આદિકના સૌન્દર્યના દર્શનમાં વિનિયોગ કરે. શ્રોત્રને ભગ-
વત્કથાશ્રવણમાં, ત્વચાને ચરણકમળનો સ્પર્શ કરવામાં, જીહ્વાને ભગ-
વાનના દિવ્ય ગુણોચ્ચારણમાં અને તેમને વિવેદન કરેલાના ભક્ષણમાં,
નાસિકાને ચરણકમળના સ્પર્શવાળાં તુલસી પુષ્પાદિકના સુંઘવામાં, હા-
થનેતો મંદિરમાર્જનાદિ પરિચર્યામાં, મસ્તકને ભગવાનને નમસ્કારાદિ કર-
વામાં, ચરણને ભગવાનના મંદિરમાં જવું તથા પ્રદક્ષિણા કરવામાં જોડી
રાખે. મનથી ભગવાનનોજ સંકલ્પ કરે. યુદ્ધિથી ભગવાનનોજ નિશ્ચય કરે.

કુર્યાત્તસ્યૈવ પાદયોઃ ॥૪૯॥ તદ્વુળોચ્ચારણે જિહ્વાં તન્નૈવેદ્યાશને
તથા । કુર્યાન્નાસાં તદુચ્છિષ્ટપુષ્પાદ્યાગ્રહણે પરમ્ ॥૫૦॥ હસ્તૌ
તત્પરિચર્યાયાં શીર્ષં તદભિવન્દને । પ્રદક્ષિણાયાં તસ્યાઙ્ગી કુર્યા-
ત્તન્નિકષાગતૌ ॥૫૧॥ સઙ્કલ્પાન્મનસા કુર્યાત્કૃષ્ણસ્યૈવ ચ નિશ્ચ-
યમ્ । ધિયા ચ ચેતસાઽસ્યૈવ કુર્યાચ્ચિન્તનમઙ્ગસા ॥૫૨॥ કૃષ્ણ-
દાસત્વાભિમાનઃ સ્વસ્મિન્કાર્યસ્તથાઽહમા । કૃષ્ણાર્થમેવ કાર્યા ચ
કૃષિર્વ્યાપાર ઉદ્યમઃ ॥૫૩॥ યદ્યત્સ્વેષ્ટં ભવેત્તત્કૃષ્ણાયૈવ નિવેદ-
યેત્ । ગન્ધપુષ્પાંશુકાદીનિ તત્પ્રસાદીનિ ધારયેત્ ॥૫૪॥ પત્રમાત્ર-
મપિ ક્વાપિ કૃષ્ણયાનર્પિતં તુ યત્ । તન્ન ભક્ષ્યં તથાભૂતં ન પેયં
વારિ ચાનધે ! ॥૫૫॥ તપોયજ્ઞવ્રતં દાનં વૈષ્ણવાનાં ચ સેવનમ્ ।

ચિત્તથી ભગવાનનુંજ તત્ત્વથી ચિંતન કરે ॥૪૯-૫૨॥ ‘હું’ કૃષ્ણનુંજ દાસ
છું’ એવા અહંકારનો આશ્રય કરે ‘દાસોઽહં કોસલેન્દ્રસ્ય’ એવો અહંકાર
હનુમાનજીનો હતો, અહંકારનું અનુકૂળ સ્વરૂપતો આજ કહેવાય, ખીજું
તો વિપરીત છે. તમામ આજ એતી વ્યાપાર વિગેરે કૃષ્ણર્થેજ કરે ॥૫૩॥
જે જે કૃષ્ણાદિ રમણીય પદાર્થ પોતાને પ્રિય હોય તેતે તમામ કૃષ્ણનેજ
નિવેદન કરે, ‘આત્મા રાજ્યં ધનં મિત્રં કલત્રં વાહનानિ ચ । एतद्भगवते
सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा’ ‘યદિદૃષ્ટમં લોકે યજ્ઞાતિપ્રિયમાત્મનઃ । તત્ત-
ન્નિવેદયેન્મહાં તદાનન્ત્યાય કલપતે’ ઇત્યાદિ કહ્યુંછે. ચંદન પુષ્પ વસ્ત્ર વિભૂ-
ષણ વિગેરે વસ્તુઓ ભગવાનને નિવેદન કરેલાં હોવાથી પ્રસાદિભૂતજ
ધારણ કરે ‘इक्षुदण्डफलापूषाः स्वाद्यानि विविधानि च । गन्धो मृगमद-
श्चैव कर्पूरं तैलमङ्गनम् । रत्नाभरणजातं च वस्त्रं सकलवाहनम् । प्रसादमेव
भोक्तव्यमन्यथा दोषभागभवेत्’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યુંછે ॥૫૪॥ કેવળ
પત્રમાત્રપણ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું હોય તો ક્યારેયપણ ભક્ષણ કરે
નહિ તથા નહિ અર્પણ કરેલું જળપણ પિવે નહિ. તત્ત્વાર્થ તો એવો છે કે-
ક્ષુધા તૃષ્ણાની નિવૃત્તિબુદ્ધિથી ન જમે અને ન પિવે કિંતુ ભગવાનને જમતાં
ખાકી રહેલું દાસભક્તો ઉપસેવન કરવું બેધએ એવી બુદ્ધિથી પિવું અને
જમવું ॥૫૫॥ કૃષ્ણના આત્મનિવેદી સેવકોએ કૃષ્ણ આંદ્રાયણાદિ તપ,

પ્રસન્નતાયૈ કૃષ્ણસ્ય કર્તવ્યં તસ્ય સેવકૈઃ ॥૫૬॥ એવં ભજન્તિ યે
કૃષ્ણં શ્રુત્યાદિનવલક્ષમયા । ભક્ત્યા તે કથિતા ભક્તા દ્વિવિધા-
સ્તેऽપિ કીર્તિતાઃ ॥૫૭॥ તત્રાદ્યાસ્તુ સકામાસ્તે ધર્મમર્થં ચ વિસ્ત-
તમ્ । કામં ચ સ્વેપ્સિતં મોક્ષં કૃષ્ણાદેવામુવન્તિ હિ ॥૫૮॥ દેહાન્તે

વિષ્ણુયાગાદિ યજ્ઞો, એકાદશ્યાદિ વ્રતો, સત્પાત્રને સુવર્ણાદિ દાનો, કૃષ્ણના
એકાંતિક ભક્તોની સેવા, આ સર્વ સુકૃત કૃષ્ણની કેવળ પ્રસન્નતા વાસ્તેજ
કરવું પણ બીજા પારલૌકિક ફળની લાલસાથી ન કરવું ॥૫૬॥ હે માતઃ !
આ રીતે જે જનો ભગવાનને શ્રવણાદિ નવ લક્ષણવાળી ભક્તિથી ભજે છે
તેને ભક્તો કહ્યા છે. આ સ્થળે એટલો વિશેષ જણવો-તે ભક્તોપણ મુખ્ય
અમુખ્ય ભક્તિના ભેદથી બે પ્રકારના જણવા, જે સકામ પુરૂષો કૃષ્ણની ઉપા-
સના કરેછે તેનોપણ ભક્તનામથી વ્યપદેશ થાયછે પરંતુ તેમની ભક્તિ પરા
નથી, કેમકે કામથી વચ્ચે રોકાય છે. કામતો ધર્માદિ ત્રિવર્ગમાં છે. કિં બ-
હુના-જે મોક્ષ છે તેપણ એક સ્વાર્થકામજ છે. કોઈ એકજણ અદ્ય દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે અને બીજો કોઈ ભવકૃત અનદ્ય (અધિક) દુઃ-
ખની નિવૃત્તિની કામના કરેછે. સ્વાર્થકામનામાં તે બન્નેમાં બહુ અંતર નથી
બન્ને સરખાજ છે, કેમકે આ પણ જરામરણમોક્ષની કામનાવાળો છે. જે
આ ભક્તો જરામરણ મોક્ષમાટે કૃષ્ણને સેવેછે તેપણ તેજ કૃષ્ણના પ્રસા-
દથી દેહને અંતે અનુક્રમથી કાળે કરીને ગોલોકાદિ ધામોમાં નિરવધિ અક્ષય
ધર્મિસત સુખ પામેછે, પરંતુ તેઓ યદ્યપિ કૃષ્ણભક્તિરસને પ્રતિદિન અનુ-
ભવેછે તથાપિ જરામરણમોક્ષને કૃષ્ણસેવારસથી કિંચિત્ પર (અધિક)
જેવું માનીને મોક્ષની પ્રાર્થના કરેછે પણ સેવાની પ્રાર્થના કરતા નથી,
માટે તેમની ભક્તિ સકામ હોઈને ભગવત્પ્રેમરસાંશમાં કિંચિત્ ન્યૂનતાને
પામેલી છે, માટે તે અમુખ્યજ ભક્તિ છે. તથાપિ ભગવત્પ્રેમવિશેષ-
રૂપ હોવાથી ‘ભક્તિ’ એવા નામથી વ્યપદેશ તો થાય. જે નિષ્કામ ભક્તો
કૃષ્ણને સેવેછે તેતો કૃષ્ણભક્તિરસની અપેક્ષાએ પરતર (અધિક)
કાંઈપણ માનતા નથી. તેમ ચતુર્ધા મુક્તિનીપણ ક્યારેયપણ વાંછા
કરતા નથી તો કેવલ્યમુક્તિની કામના ન કરે એમાં તો કહેવુંજ શું? આવા

તે ચ કૃષ્ણસ્ય ગોલોકાદિષુ ધામસુ । લભન્તે સ્વેષ્ટસૌખ્યાનિ
તસ્માદેવાક્ષયાણિ હિ ॥૫૯॥ નિષ્કામા इतरे ते तु कृष्णसेवनम-
न्तरा । मुक्तीश्चतुर्विधा सिद्धीश्चाष्टौ नेच्छन्ति कर्हिचित् ॥૬૦॥
દીયમાનં ભગવતાપ્યૈશ્વર્યમિદમૂર્જિતમ્ । તસ્ય સેવાન્તરાયત્વાન્ન
ગૃહ્ણન્તિ હૃદાઽપિ તે ॥૬૧॥ નિષ્કામભાવેનેત્યં યો માતઃ ! કૃષ્ણં
મજેન્નરઃ । મક્તોત્તમઃ સ વિજ્ઞેયઃ પૂર્ણો હૃદયમસ્ય હિ ॥૬૨॥ ભગ-
વન્તં પ્રતિદિનં સેવમાનસ્ય તસ્ય ચ । પ્રેમા વિવર્ધતેઽત્યર્થં સ ચ
વિઘ્નૈર્ન હન્યતે ॥૬૩॥ યથા પ્રવાહો ગઙ્ગાયા અન્તરાયાન્ ગિરી-

લક્ષ્મીની જે લક્ષ્મી છે એજ પરા લક્ષ્મી છે, કેમકે લક્ષ્મીથી બીજું કશું
પર નથી. આવી રીતે પરા અપરા ભેદથી લક્ષ્મી બે પ્રકારની છે તેથી
લક્ષ્મી બે પ્રકારના કહેવાયછે ॥૫૭-૬૦॥ જે આ અણિમાદિ અતિશયિત
ઐશ્વર્ય છે તથા જે સાલોક્યાદિ છે તેને ભગવાન બલાત્કારથી આપે તથાપિ
લક્ષ્મીરસનું ઉત્તમ સ્વરૂપ જાણનારા નિષ્કામ લક્ષ્મી મનથીપણુ ઈચ્છ-
તાજ નથી, કારણ કે આ સર્વે ભગવત્સેવામાં અંતરાયભૂત છે. જે આ સર્વે
ભગવત્સેવાપર્યવસાયી હોય ત્યારે તો ગુણમય એવોપણુ આ લોક અગુણમય
(નિર્ગુણ) જ છે એટલે હેય નથી. માટે ભગવદ્લક્ષ્મીમાં રસિક, એક લક્ષ્મી-
માં નિત્યવૃક્ષ, તેમની સેવાપરાયણ એવા નિષ્કામ લક્ષ્મીને સાલોક્યાદિમાં
આ લોકની અપેક્ષાએ કશો વિશેષ વિશેષ નથી 'મત્સેવયા પ્રતીત ચ સા-
લોક્યાદિ ચતુષ્ટયમ્ । નેચ્છન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યસ્કાલવિષ્ણુતમ્' એમ
ભાગવતમાં કહ્યુંછે ॥૬૧॥ હે માતઃ ! જે નરો આવી રીતે નિષ્કામ ભાવથી
ભગવાનને ભજે એજ પૂર્ણ-પરમ લક્ષ્મી જાણવો. આવોજ લક્ષ્મીત્તમ ભગ-
વાન શ્રીકૃષ્ણના હૃદયરૂપ છે. તે ભાગવતમાં તથા ગીતામાં કહ્યુંછે-'સાધવો
હૃદયં મદ્યં સાધૂનાં હૃદયં ત્વહમ્ । મદન્ય તે ન જાનન્તિ નાહ તેમ્યો મનાગ-
પિ' 'જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્' ॥૬૨॥ પ્રતિદિન ભગવાનને પૂર્વોક્તપ્રકારે શ્રવ-
ણાદિકમાંથી હરકોઈ ભક્ત્યંકુરથી સેવા કરનારા નિષ્કામ લક્ષ્મીને ભગવાનમાં
પ્રેમ વિશેષ વધતો જાયછે. પછીથી તે પ્રેમ દેશ કાળ ક્રિયા વિગેરે વિદ્યોથી
હણાતો નથી ॥૬૩॥ જેમ કર્મજ્ઞાનાદિકતો અંતરાય આવતાં હણાઈ જાયછે

નપિ । વિભિચાવગળ્યાશુ સમુદ્રમભિયાતિ હિ ॥૬૪॥ તથા પ્રેમા-
 ઽસ્ય ભક્તસ્ય દેશકાલક્રિયામુખાન્ । વિદ્યાન્મહત્ત્વ ડલ્લુજ્જય કૃષ્ણ-
 મેવ પ્રપદ્યતે ॥૬૫॥ આન્તરાણાં ચ બાહ્યાનાં કરણાનાં તુ સર્વેશઃ ।
 સ્વભાવાદુત્તયઃ કૃષ્ણે તસ્ય સ્યુર્વિષયેષ્વિવ ॥૬૬॥ સાક્ષાત્કૃષ્ણે
 ભગવતિ પ્રાપ્તસ્તેહમરઃ સ તુ । નાનુરક્તો ભવેત્કાપિ તં વિનાઽન્યત્ર
 વસ્તુનિ ॥૬૭॥ લોકેઽસ્તિ દ્વિવિધં વસ્તુ રમણીયં તથેતરત્ ।

તેમ આ પ્રેમભક્તિ અંતરાય આવતાં પાછી પડી જતી નથી એમ ઉપ-
 પાદન કરેછે—જેમ ગંગાપ્રવાહ અંતરાય કરનારા મહાગિરિઓને પણ નહિ
 ગણીને ભેદી નાંખીને એકદમ પોતાના નિવાસસ્થાનરૂપ સમુદ્રસન્મુખજ
 વેગથી હોડે છે, તેમ નિરવધિકાનંદમય પરમપુરુષ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રે-
 મવિશેષરૂપ ભક્તિ દેશકાળાદિકની વિષમતારૂપ મહા અંતરાયોનેપણ ભેદી
 નાંખીને પોતાના નિવાસસ્થાનભૂત શ્રીકૃષ્ણનેજ પ્રકર્ષથી પામેછે. માટેજ
 આવી ભક્તિની પ્રશંસા ગીતામાં કરી છે ‘રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદ-
 મુત્તમમ્ । પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમન્યયમ્’ ॥૬૪-૬૫॥ જેમ
 નીચા પ્રદેશમાંજ ગતિ કરનારી નદીયો નીચા પ્રદેશ પ્રત્યેજ સ્વભાવથીજ
 વેગપૂર્વક હોડેછે, તેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ વિષયોમાં ‘હું પહેલી હું
 પહેલી’ એવી તાંણાતાંણથી સ્વભાવથીજ હોડેછે આ વાત સુપ્રસિદ્ધ
 છે, તેમ ભક્તોત્તમની મનઆદિક આંતર ઇન્દ્રિયો અને ચક્ષુરાદિ
 ગ્રાહ્ય ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ ‘હું પહેલી હું પહેલી’ એવી ખેંચાતાંણથી
 સહજસ્વભાવેજ વિષયોમાંજ જેમ જેમ કૃષ્ણમાં જઈને પડેછે. માટેજ
 લૌકિક વિષયદૃષ્ટાંતથીજ ભક્તિની નિરૂપણતા કરવાપૂર્વક તેવી ભક્તિની
 પ્રાર્થના ભક્તો કરેછે—‘યા પ્રીતિરવિવેકામાં વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામ-
 નુસરતઃ સા મે હૃદયાન્નાપસર્પતુ’ ॥૬૬॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં
 પ્રેમપ્રકર્ષને પામેલો પુરુષ તો પરમાત્મા વિના બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં
 ક્યારેયપણ પ્રીતિવાળો નજ થાય, કિંતુ કૃષ્ણમાંજ અતિ અનુરાગવાળો થાય
 ॥૬૭॥ આ લોકમાં ચંદનાનુલેપ, ચંદ્રિકા આદિક રમણીય તથા રજ, કાદવ
 આદિક અરમણીય એમ બે પ્રકારની વસ્તુઓ વર્તેછે. એ રીતે વિભાગવાળા

તત્રાસ્ય રમણીયં યદુઃસ્વરૂપં ભવેદ્ધિ તત્ ॥૬૮॥ અરમ્યેષુ પદાર્થેષુ
કાપિ કિંચિત્સુખં ભવેત્ । રમ્યેષુ તુ મહદુઃખં ભવેત્કૃષ્ણાનુરા-
ગિણઃ ॥૬૯॥ વિષપદ્ધાયતે તસ્ય મલયાગુરુચન્દનમ્ । સર્પાયન્તે
પુષ્પહારા મૂષણં દૂષણાયતે ॥૭૦॥ રુચિરાઃ કૌસુમાઃ શય્યા દીપ્ત-
પાવકસન્નિમાઃ । ભવન્તિ તસ્ય ચન્દ્રોઽપિ ભક્તસ્ય તપનાયતે ॥૭૧॥

આ બે પ્રકારના પદાર્થો વિષયાનુરાગી પુરૂષની દૃષ્ટિથી સુખમાટે અને
દુઃખમાટે અનુક્રમથી થાયછે એટલે રમણીય વસ્તુ સુખમાટે અને અર-
મણીય દુઃખમાટે થાય છે. આ નિષ્કામ ભક્તને તો લોકદૃષ્ટિથી બે રમ-
ણીય હોય તેતો દુઃખમયજ થાયછે ॥૬૮॥ એક કૃષ્ણમાંજ અતિશય અનુ-
રાગી ભક્તનેતો રજઆદિકમાંથી કિંચિત્ રજોમાત્ર ક્યારેક-ભગવદ્ચરણ-
કમળના સ્પર્શાદિ સમયમાં સુખરૂપ થાય. એટલે મળીયાગર ચંદનનો
અનુલેપ અને કમળાકિંજલકના રજઃપુંજથકીપણ સુસ્પર્શ અને નિરતિશય
સુખ કરનાર થાયછે. ભગવાનના સંબંધે રહિત કેવળ બે વિષયો લોકચુ-
દ્ધિથી રમણીય હોય તેમાંતો મહાદુઃખ થાયછે ॥૬૯॥ તેનું વિચરણ કરેછે
-કૃષ્ણાનુરાગી ભક્તને મળીયાગર ચંદનનો અનુલેપપણ વિષકાદવના લેપ
બેવો જણાયછે. સુગન્ધિ સુકુમાર હુસુમના મનોહર હારોપણ કાળા
સર્પ બેવા જણાયછે. લોકચુદ્ધિથી આભૂષણ (અલંકાર)છે પણ આની
દૃષ્ટિએતો વિધવાવિધૂત વિભૂષણની પેઠે દૂષણરૂપ મનાયછે. સુંદર સુરભિ
સુકુસુમની શય્યાઓપણ ભગવાનનો સંબંધ નહિ હોવાથી પ્રદીપ્ત અગ્નિ બેવી
જણાયછે. શ્રીકૃષ્ણના સુખચંદ્રમાં ચકોરની પેઠે બેનું ચિત્ત ચોટી ગયુંછે
એવા આ વૈષ્ણવાગ્રેસરને શારદ પૂર્ણચંદ્રપણ ગ્રીષ્મકાળના સૂર્યસદૃશ
જણાય છે. સાત માળનું નવીન મનોહર મંદિરપણ બે ભગવાનના સંબંધે
વિહીન છે તો વનના મધ્યમાં રહેલી ગિરિગુહાતુલ્ય જણાયછે. સુગન્ધિ
શીતળ વાયુપણ પ્રદીપ્ત દાવાનળજવાળા બેવો જણાયછે. આ ભાગવતો-
ત્તમને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રપણ ભારભૂત જણાયછે. પુત્રાદિ સ્વજનો તો વૃક
(નંહાર) બેવા જણાયછે. કારણ કે સ્વજનો 'આ માફ ભક્ષ્ય છે આ
માફ ભક્ષ્ય છે' એમ વૃકની માફક જીવતા જનને કેવળ ભોગવવા માટેજ

રુચિરં મન્દિરં તસ્ય ઘોરારણ્યાયતે નવમ્ । સુગન્ધિઃ શીતલો
વાયુર્દાવજ્વાલાયતે ભૂશમ્ ॥૭૨॥ ભારાયતે સૂક્ષ્મવાસઃ સ્વજનશ્ચ
વૃકાયતે । રૂપં કુષ્ટાયતે તસ્ય સ્વાદુ ભોજ્યં વિષાયતે ॥૭૩॥ મનોહ્રં
ગાયનં તસ્ય તીક્ષ્ણબાણાયતે તથા । રાક્ષસીવ ભવત્યેવ નારી દેવા-
જ્ઞનોપમા ॥૭૪॥ સ્નેહોઽનુમેયો ભક્તસ્ય ચિહ્નૈરેતૈર્વિરાગિણઃ । કૃષ્ણ
એવ સ્ફુરત્યેકસ્તસ્યાન્તશ્ચ બહિઃ સદા ॥૭૫॥ સહસા સ્ફુરિતં
સ્નેહાત્તં દૃષ્ટ્વા હસતિ કચિત્ । કચિદ્વજન્તમાલોક્ય વિરહાદિવ
રોદિતિ ॥૭૬॥ આનન્દાદ્વૃત્યતિ ક્વાપિ ક્વાપિ સમ્માષતેઽમુના ।

સામા દોડ્યા આવેછે માટે વૃક જેવા નહિ પણ વૃકોળ છે. સ્વશરીરસૌ-
ન્દર્ય કામદેવના ગર્વને હરનાર હોય પણ ભગવાનના દિવ્ય રૂપ લાવણ્યતા-
માંજ એક રસિક એવા ઉત્તમ ભક્તને એત શ્વિત્ર (કોઠ) જેવું જણાયછે. સુ-
સ્વાદુ ભોજનતો વિષભક્ષણ જેવું જણાયછે. લોકોએ શ્રવણથી સાંભળવા
યોગ્ય મનોહર ગ્રામ્ય ગીતગાયન તો આ ભગવતોત્તમને કર્ણભેદક તીક્ષ્ણ
બાણતુલ્ય થાયછે. અપ્સરાની ઉપમા આપવા લાયક નારીપણુ આ કૃષ્ણા-
નુરાગીને પ્રાણહારિણી રાક્ષસણી જેવી તુચ્છ મનાય છે ॥૭૦-૭૪॥ ભગ-
વાન વિના અન્ય વસ્તુઓમાં વિરાગવાળા ભક્તોનો ભગવાનમાં વર્તતો પ-
રમપ્રેમ આ ઉક્ત વિષયવિદ્વેષલક્ષણવાળાં ચિહ્નોથી અનુમાન કરી લેવો.
અર્થાત્ આવાં લક્ષણો હોય તો જાણવું કે ભગવાનમાં પ્રેમપ્રકર્ષ છે. આ પર-
મભાગવતને બહાર નેત્ર આગળ અને અંદર અંતઃકરણમાં એક કૃષ્ણજ
સર્વદા સ્ફુરેછે-ખીન્નું કશું ભાસતું નથી ॥૭૫॥ હવે એકાંતિક ભક્તનું
લોકબાહ્ય દિવ્ય ચરિત્રનું વર્ણન કરેછે-ભગવાનમાંજ એક પ્રેમી ભક્ત ક્યારેક
પોતાના નયન આગળ અકસ્માત્ સ્ફુરણાયમાન થએલા ભગવાનને નિરી-
ક્ષણ કરીને સ્નેહાતિશયથી અતિશય હસેછે. ક્યારેક પધારતા ભગવાનને
નિહાળીને ભાવિ વિરહની સંભાવના કરીને શું? એમ અતિશય રૂદન કરેછે
॥૭૬॥ તે ઉત્તમ ભક્ત ક્યારેક ભગવદ્દર્શનનો આનંદાતિશય આવી જતાં
નૃત્ય કરેછે. ક્યારેક ભગવાનસાથે પ્રત્યક્ષ માનીને ભાષણ કરેછે. ક્યારેક
અકસ્માત્ સ્ફુરણાયમાન થયેલા ભગવાનને સાષ્ટાંગ વંદન કરેછે. ક્યારેક

સાષ્ટાઙ્ગં વન્દતે ક્વાપિ કચિત્તુર્ણીં ચ તિષ્ઠતિ ॥૭૭॥ અપરાધાન્
ક્ષમસ્વેતિ ક્વાપિ પ્રાર્થયતે હરિમ્ । સ્નેહેન વિવશઃ ક્વાપિ સ ચ
ગાયતિ નિરુપઃ ॥૭૮॥ હરે ! નારાયણ ! સ્વામિન્ ! કૃષ્ણ ! ગોવિન્દ !
માધવ ! । ઇત્યાદ્યાઃ કીર્તયત્યુચ્ચૈરભિધાઃ ક્વાપિ સત્પતેઃ ॥૭૯॥
ઇત્યાદિભિર્બહુવિધૈશ્ચિદ્દૈઃ સ ઉપલક્ષિતઃ । પુનાતિ ભુવનં ભક્તઃ
સ્વપાદરજસાઽશ્ચિલમ્ ॥૮૦॥ અનાયાસેનૈવ માતર્ભવત્યસ્ય હરે-
સ્તનૌ । નિરોધઃ પ્રાણમનસોઃ પ્રેમભક્તસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૮૧॥ પ્રાર-
બ્ધાન્તે વિહાયાસૌ પુમાન્વા સ્ત્રી કલેવરમ્ । ગુણાન્માયામયાં-
સ્ત્રીંશ્ચ હિત્વા ભવતિ નિર્ગુણઃ ॥૮૨॥ દિવ્યાં તનુંં બ્રહ્મરૂપાં પ્રાપ્ય

ભગવાનનાજ એક અનુભવસુખમાં ઇન્દ્રિયોના સર્વ વ્યાપારો વિલીન
થતાં સતબ્ધ થઈ રહેછે. ક્યારેક ભગવાન સન્નિધિમાં છે એમ માનીને
'હે હરે ! તમો મારા અપરાધો માફ કરો' એમ ભગવાનની પ્રાર્થના કરેછે.
ક્યારેક પ્રેમપરવશ બની જતાં લોકલાળે વર્ણત થઈને ઉચ્ચ સ્વરથી ગુણ-
ગાન કરેછે. ક્યારેક હે હરે ! હે નારાયણ ! હે સ્વામિન્ ! હે ગોવિન્દ ! હે
માધવ ! ઇત્યાદિ સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણનાં મંગળકારી નામો ઉચ્ચ સ્વરથી ઉ-
ચ્ચારે છે ॥૭૭-૭૯॥ ઇત્યાદિ બહુવિધ ચિદ્દેવડે શ્રેષ્ઠપણે જણાતો ભક્તો-
તમ પોતાના ચરણારવિંદના રજથી સમગ્ર ભુવનને પવિત્ર કરેછે. બ્રહ્માના
ભુવનનેપણુ પવિત્ર કરેછે. અર્થાત્ ભવ બ્રહ્માદિ દેવોપણુ આવા ભક્તને પ-
ધરાવી ચરણુરજથી પોતાના ભુવનને પવિત્ર કરાવેછે ॥૮૦॥ હે માતઃ !
આવા પ્રેમભક્તનાં પ્રાણુ અને મન યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-
પ્રત્યાહાર વિગેરે ઉપાયનો પ્રયાસ કર્યા વિનાજ શ્રીહરિમૂર્તિમાં નિશ્ચે નિરોધ
થાયછે ॥૮૧॥ આવા લક્ષણવાળો પ્રેમી નર કે તેવી નારીને બ્રહ્મસંપત્તિમાં
પ્રારબ્ધના પરિણામરૂપ વપુનો પરિત્યાગ થાય એટલોજ વિલંબ છે. કલેવર
પડતાંજ તત્કાળ માયામય એટલે પોતાના આત્મસ્વરૂપને મોહ પમાડનારા
સત્ત્વ રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણોને ત્યાગ કરીને એટલે તેને વશ નહિ રહીને
અર્થાત્ ગુણમય માયારૂપ પડદો ઉઘાડી નાંખીને નિર્ગુણ થાયછે-ગુણભા-
વનાસ્પર્શે રહિત થઈને બ્રહ્મસાદૃશ્યને પામેછે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે 'તસ્ય

કુળ્ણેચ્છયા સ ચ । દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય સ્વેષ્ટં તદ્દામ યાતિ વૈ
॥૮૩॥ ગોલોકે સોઽક્ષરે ધામ્નિ વૈકુળ્ણે વાપિ ભક્તરાટ્ । કુળ્ણસ્ય
વર્તતેઽચ્છણ્ડં સેવાયાં સર્વવન્દિતઃ ॥૮૪॥ તેન કુળ્ણેન દત્તાનિ હ્યન-
ન્તાન્યક્ષયાણિ ચ । તત્ર દિવ્યાનિ સૌખ્યાનિ પ્રાપ્નોતિ જનનિ ! ધ્રુવમ્
॥૮૫॥ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમિતિ તે મયા પ્રોક્તમશેષતઃ । एतावदेव
जीवानां मतं निःश्रेयसाय मे ॥૮૬॥ વેદાનાં પશ્ચરાત્રસ્ય રહસ્યં

તાવદેવ ચિરં યાવન્ન વિમોક્ષ્યેઽથ સમ્પત્સ્યે' ॥૮૨॥ અપહતપામ્ભત્વાદિ
સ્વસ્વરૂપના આવિર્ભાવને પામેલો આ ભક્ત દિવ્ય બ્રહ્મરૂપ તનુ એટલે
બ્રહ્મના અપ્રાકૃત રૂપ જેવું રૂપ જેવું છે એવું દિવ્યાકૃતિયોગવિશિષ્ટ વપુને
પામીને ભગવાનના સંકલ્પબળથી પ્રાપ્ય એવા દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને,
પોતે પામવા ઇચ્છેલા ભગવાનના દિવ્ય ધામને પામેછે—‘ગુણાપાયે બ્રહ્મ-
શરીરમેતિ’ ‘બ્રાહ્મીં સંવિશતે તત્ત્વં’ એવી શ્રુતિ છે ॥૮૩॥ હે જનનિ ! ભક્ત-
રાજ તે એકાંતિકભક્ત દેશવિશેષ ગોલોક કે અક્ષર કે વૈકુંઠ નામના દિવ્ય
ધામમાં તેતે ધામવાસી દિવ્ય ભક્ત મુક્તોએ નમસ્કાર કર્યો થકો શ્રીકૃષ્ણની
અખંડિત પરિચર્યાપરાયણ થાયછે. આ સ્થળે પ્રાપ્ય ધામનો વિકલ્પ નથી.
ભગવાનનું દિવ્ય ધામજ પ્રાપ્ય છે. ભગવાનનાં દિવ્ય ભવનો અનંત છે
માટે ત્યાં ત્યાં રહીને શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યા કરેછે. માટે કૃષ્ણસેવારૂપ એકજ
રૂળ કહેછે પણ રૂળમાં ભેદ નથી કહેતા. તે ધામમાં પરિચર્યા કરેલા
શ્રીકૃષ્ણે આપેલાં, દિવ્ય, અક્ષય, અનંત, સુખો જે પ્રાકૃતસુખથકી વિલ-
ક્ષણ, ક્ષયરહિત, અવધિ વિનાનાં પરમાત્મપરિચરણથીજ એક પ્રાપ્ય છે
તેને પામેછે. ‘ન સ પુનરાવર્તતે’ આ શ્રુતિ અક્ષયપણું કહેછે. બ્રહ્માનંદ
નિરવધિ છે માટે તેમની સેવાના આનંદનું પણ નિરવધિપણું જાણવું ॥૮૪-
૮૫॥ પ્રકરણાર્થની પરિસમાપ્તિ કરેછે—હે માતઃ ! આવી રીતે આ અધ્યાત્મ-
શાસ્ત્ર તેમોને મેં કહ્યું. હવે અધ્યાત્મ તત્ત્વ કહેવાનું અવશેષ રહ્યું નથી—
સમગ્રપણે તેમોને કહ્યું. જીવોના આત્મ્યંતિક કલ્યાણ માટે આટલુંજ મેં
માનેલું છે, ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યની અપેક્ષાએ બીજું કોઈપણ શ્રેય નથી અને
ભક્તિથકી બીજું કોઈપણ નિઃશ્રેયસ નથી ॥૮૬॥ વેદો અને તેના અર્થના

સાક્ષ્યયોગયોઃ । ધર્મશાસ્ત્રસ્ય ચાપ્યેતદ્વિસ્પષ્ટમુદિતં મયા ॥૮૭॥
 તસ્માદેતદ્ભવત્યાપિ શ્રેયસે ધાર્યમાત્મનિ । તેન મુક્તા સર્વકષ્ટા-
 ત્પ્રાપ્સ્યસે પરમં સુખમ્ ॥૮૮॥ એતદ્રહસ્યં પરમં યઃ શ્રોણ્યતિ પઠિ-
 વ્યતિ । ભવિષ્યતિ તયોઃ કૃષ્ણે ભક્તિશ્ચ સુખમીપ્સિતમ્ ॥૮૯॥
 સુવ્રત ઉવાચ—રહસ્યમિતિ પુત્રેણ ગીતં માતા નિશમ્ય સા । પ્રસ-
 ન્નહૃદયાઽત્યન્તં પ્રોચે નિઃસંશયા સતી ॥૯૦॥ પ્રેમવંત્યુવાચ—સ્વધ-
 મ્જ્ઞાનવૈરાગ્યૈરુપેતા નવલક્ષણા । ભક્તિઃ કૃષ્ણે ત્વયા પ્રોક્તા નૃણાં
 શ્રેયસ્કરી હરે ! ॥૯૧॥ સ તુ કૃષ્ણસ્ત્વમેવાસિ હરિનામાઽચ

વિચારરૂપ પાંચરાત્ર, સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનું આજ
 પરમ રહસ્ય (નિર્ગલિતાર્થ) સ્પષ્ટપણે તમોને કહ્યું ॥૮૭॥ માટે મોક્ષની
 આકાંક્ષાવાળાં તમારેપણુ આ મેં કહેલું રહસ્યરૂપ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ચિત્તમાં
 સદાય ધારણુ કરવું. તેના અવધારણુથી સમસ્ત સાંસારિક સંકષ્ટમાંથી
 મુક્ત થઈને નિઃશ્રેયસરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને પામશો. હે માતઃ ! જે મુમુક્ષુ
 મનુષ્ય આ સર્વ સચ્છાસ્ત્રોના સર્વોત્તમ રહસ્યને શ્રદ્ધાથી સાંભળશે અથવા
 લાણુશે લાણુવશે; તેમને પણુ શ્રવણુ-પઠનાદિકના પ્રતાપથી હૃદયના દોષ
 દૂર થતાં ધર્માદિકમાં અભિરૂચિ થવાના અનુક્રમથી કૃષ્ણમાં ભક્તિ થશે
 અને ઇપ્સિત સુખ સિદ્ધ થશે ॥૮૮-૮૯॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન !
 જનનીના નિઃશ્રેયસ સાડ સુત શ્રીહરિએ કહેલું આ પરમ ઉપનિષદ્રહસ્ય
 સાંભળીને માતા ભક્તિ હૃદયમાં પ્રહર્ષ પામીને, સમગ્ર સંશયે રહિત થઈને
 પુત્રપ્રત્યે આ પ્રકારે બોલ્યાં ॥૯૦॥ પ્રેમવતી કહેછે—હે હરે ! આપે જે
 આ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત નવલક્ષણુવાળી ભક્તિ મોક્ષને કરનારી કહી
 તે કેવળ મારા કલ્યાણુને કરનારી એટલુંજ નહિ પણુ મને મિષ કરીને સર્વ
 મનુષ્યોના કલ્યાણુમાટેજ કહી છે, માટે સર્વ ક્રોધના કલ્યાણુ માટે જરૂર
 થશે ॥૯૧॥ જેમણે પૂર્વે યદુવંશમાં અવતરીને અર્જુનના નિમિત્તથી ઉપ-
 નિષદનું પરમ રહસ્ય ગીતાદ્વારા પ્રકાશ કર્યું હતું એજ તમો કૃષ્ણ હાલમાં
 આ લોકમાં હરિનામથી પ્રકટ થયાછો એમ હું નિશ્ચયથી બાણુંછું, માટે
 તે વખતે અર્જુનજ જેમ આપના વચનથી વિનષ્ટસંશય થયા હતા તેમ

સામ્પ્રતમ્ । નિશ્ચયેનેતિ જાનાસિ ત્વદ્વાક્યૈર્નષ્ટસંશયા ॥૧૨॥
ત્વય્યેવ સંયોજ્ય મનો માયાકાલસમુદ્ભવાત્ । સમગ્રકષ્ટાન્મુક્તાસિ
યામિ ધામાદ્ય તે પરમ્ ॥૧૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા સા તમે-
વાન્તર્હરિં નારાયણં પ્રભુમ્ । દધ્યૌ વિશુદ્ધમનસા તેનાભૂદેહવિ-
સ્મૃતિઃ ॥૧૪॥ ગીતામેતાં હિ સાક્ષાદ્દરિમુલ્લકમલાન્નિઃસૃતાં વેદ-
સારં કૃષ્ણં સંપૂજ્ય ભક્ત્યા પ્રતિદિનમલિલામત્ર વાધ્યાયમેકમ્ ।
નાનાકામાભિલાષી નનુ ધરણિપતે ! યઃ પઠેદ્વા નિશામ્યેદ્યાયા-
ત્સ્વેષ્ટં સ સૌખ્યં ત્વરિતમથ જનઃ કૃષ્ણભક્તિં નિરાશીઃ ॥૧૫॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे हरिगीतायां भक्ति-
स्वरूपलक्षणनिरूपणनामा षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

તમારા આ વચનથી હાલમાં હું સંશયરહિત થઈ છું અને મારો મોહ નિવૃત્તિ
પામ્યો છે અને સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે ॥૧૨॥ પરંતુ હવે પરમાત્મા વાસુદેવ
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આપને વિષેજ આ દિવસને આરંભીને મન જોડી
દઈને, માયા તથા કાળથી થતા ત્રિવિધ તાપરૂપ સમગ્ર કલેશોમાંથી મુક્ત
થઈ ગઈ છું અને હમેણુંજ તમારા ધામપ્રત્યે જઈ છું ॥૧૩॥ સુવ્રતઋષિ
કહે છે— હે રાજા ! આ પ્રકારે પુત્રને કહીને માતા પ્રેમવતી તુરત
સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ઉપસંહાર કરીને, વિશુદ્ધ મનથી એજ હરિ
નારાયણનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યાં. તે ધ્યાનથીજ દેહ દૈહિકની સ્મૃતિ
તત્કાળ ટળી ગઈ ॥૧૪॥ હે ધરણીપતે ! સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રીહરિએ સ્વ-
મુખકમળથી માતાને મિષ કરીને પ્રકટ કરેલી આ ગીતા જે સમગ્ર વેદના
સારરૂપ છે તે સમસ્ત પંચાધ્યાયીને અથવા એમાંથી એક અધ્યાયને જે
પુરૂષ નાનાવિધ કામની અલિલાષાથી ભક્તિપૂર્વક કૃષ્ણનું પૂજન કરીને
શ્રદ્ધાથી પ્રતિદિન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પુરૂષ સર્વ અલિલપિત
જલદી પામીને, કાળે કરીને સમગ્ર ઇષણાએ રહિત થતાં કૃષ્ણભક્તિને
પામીને તે પુરૂષ નિશ્ચિયસરૂપ નિરવધિ પરમ મુખને પામે ॥૧૫॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિ-
ગીતાયાં ભક્તિસ્વરૂપનિરૂપણનામા ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

હરિગીતામાહાત્મ્ય તથા તાત્પર્યસંગ્રહ—

તાપત્રયાભિભૂતાનાં કૃષ્ણસેવાનૃતાશયમ્ । ગીતેયં ગાહમાનાનાં સુસાવ-
તરણા સ્મૃતિઃ ॥૧॥ ચતુસ્સોપાનસમ્પન્ના ધર્માદૈરુત્તરોત્તરૈઃ । કાપિ નિઃશ્રેણિકા
સેયં મુક્તિસૌધાધિરોહિણી ॥૨॥ હરિકૃષ્ણમુસ્મામ્ભોજમકરન્દરસાયિતા । સે-
વ્યતાં હરિગીતેયં ભવાધ્વશ્રમહારિણી ॥૩॥ નિરન્તરગતાગતશ્રમફલૈકતા યત્ર
ન પ્રમાદજવિપત્તયો ન ચ ભવન્તિ યસ્મિન્પથિ । નચાપિ વિમતા ગતિર્વિવિધુ
યત્ર ભક્ત્યન્વયાત્ સ ધર્મ દ્વહ કીર્તિતઃ સકલકામનાદુરગઃ ॥૪॥ વિદ્યાય

આ હરિગીતા ત્રિવિધ તાપથી અત્યંત તપી ગયેલા હોવાથી તેવા
તાપને ઠાળવામાટે તેવા તાપની તુરત શાંતિ કરવામાં સમર્થ, શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ
સુધાના અગાધ અખુટ ધરામાં સ્નાનાર્થે પ્રવેશ કરવા ઉચ્છતા મુમુક્ષુ મનુષ્યોને
અકલેશથી અંદર ઉતરી શકાય એવા સુગમ માર્ગરૂપ છે ॥૧॥ આ ગીતા ધર્મ
જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ આ ચાર ઉત્તરોત્તર સોપાને (પગથીયાં) સંપન્ન હો-
વાથી મુક્તિરૂપી મહામહેલ ઉપર ઠેક ચઢાવી દેનારી કોઈ અપૂર્વ અદ્ભુત નિ-
સરણીરૂપ છે ॥૨॥ આ હરિગીતા શ્રીહરિકૃષ્ણના મુખકમળના મકરંદરસરૂપ
અને અનાદિ સવમાર્ગના ભ્રમણશ્રમને જલદી ઉતારનારી છે માટે સર્વ કોઈ
મુમુક્ષુમનુષ્યોએ સદા સેવવા યોગ્ય છે ॥૩॥ જે ધર્મમાં નિરંતર આ લોકમાંથી
પરલોકમાં અને પરલોકમાંથી આ લોકમાં વારંવાર જવા આવવાના કેવ-
લ કલેશમાત્ર ફળ નથી. (ખીજા ધર્મમાં તો કેવળ શ્રમફળજ છે) જે ધર્મમાં
પ્રભાદને લીધે અચાનક આવી પડતી આપત્તિઓપણ પીડતી નથી. તથા
વેદવિધિમાં શ્રવણ થતાં વિવિધ ફળોદ્ધારા જે વિશદ્ધ ગતિ યાયછે તેપણ જેમાં
નથી, કારણ કે સર્વ કર્મનો ભક્તિમાં સમન્વય કરેલો છે. અર્થાત્ મુમુક્ષુ જે
કર્મ કરેછે તે સર્વ ફળસંગ કર્તૃત્વસંગ મમત્વસંગનો ત્યાગ કરીને એક
પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થેજ કરેછે માટે તે કર્મો ક્યારેયપણ ફળદ્ધારા બંધક થઇને વિપ-
રીત ગતિ આપનારાં થતાં નથી. વળી જે ધર્મ સકળ કામનાઓથી દૂર રહેલો
છે અર્થાત્ કામસંકલ્પવર્જિત છે. આવો નિષ્કામ ધર્મયોગ આ હરિગીતામાં
વર્ણવેલો છે. આ અર્થ 'નેહામિકમનાશ્નોઽસ્તિ' 'વ્યવસાયમિકા બુદ્ધિઃ' 'યસ્ય
સર્વે સમારમ્ભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ' 'કૂરેણ હૃવરં કર્મ' ઇત્યાદિ ગીતાવચ-
નમાં સ્પષ્ટ છે ॥૪॥ જે પુરૂષ વિવિધ વિષયવાસનાથી વિકલિપત એવાં વિવિધ

વિવિધે ફલે વિવિધવાસનાકલ્પિતે સ્પૃહામધિકદુઃખદાં વિધિનિષેધવશ્યો
 હરેઃ । સ્વર્ણનિયતં તુ યત્ વિરચયેત્ હરેઃ પ્રીણનં સમસ્તમપિ કર્મ ચેત્ સ
 સ્વલુ ધર્મનિષ્ઠઃ પરઃ ॥૫॥ સ્વધર્મપયનિષ્ઠયા નનુ તથા મુમુક્ષુઃ પુમાન્ સુનિ-
 મ્લમનાઃ સુધીરવગતાત્મયાથાત્મ્યકઃ । ક્ષરાક્ષરવિલક્ષણં સકલચેતનાધીશ્વરં
 પરં પરમકારણં સ સ્વલુ વેત્તિ નારાયણમ્ ॥૬॥ જ્ઞાનનિષ્ઠઃ પુમાનેષ દેહપ્રયવિ-
 લક્ષણમ્ । વેત્તિ બ્રહ્માત્મકસ્વાત્મસ્વરૂપં તત્સ્વયમ્પ્રભમ્ ॥૭॥ સર્વેશ્વરેશ્વરો યસ્તુ
 સર્વકારણકારણમ્ । સર્વાન્તરાત્મા તં કૃષ્ણં સર્વસેવ્યં સ વેત્થયમ્ ॥૮॥ કાલ-
 કર્માભિષ્ઠાતોત્થમાયાચક્રપરિક્રમે । સંલગ્નં તદ્દમોદ્ધાન્તં તદ્ગુણાવૃત્તતેજસમ્
 ॥૯॥ સ્વયમ્પ્રકાશમાત્માનં ધૂમેનાગ્નિમિવાવૃત્તમ્ । વિજ્ઞાનૈકવનં સ્વચ્છમનહં

કુળોમાં જે દારૂણ દુરંત દુઃખ દેનારી સ્પૃહા છે તેનો ખીલકુલ ત્યાગ કરીને,
 ભગવાનના વિધિનિષેધરૂપ વચનને વશ્ય થઈ રહે. તેમાં પોતાના વર્ણાશ્રમને
 ઉચિત જે જરૂરી કર્મ હોય એટલુંજ 'યાવાનર્થ ઉદપાને' એમાં કહ્યા મુજબ
 કરે. અને જે યજ્ઞાદિ સમગ્ર કર્મ કરે તે 'સ્વકર્મેણ સમમ્યર્ચ્ય' એમાં કહ્યા
 પ્રમાણે આ સર્વ પરમેશ્વરનું પ્રીણન છે એવી સંસ્કૃત બુદ્ધિથી કરે. એજ પરમ
 ધર્મનિષ્ઠ કહેલો છે ॥૫॥ મુમુક્ષુ મનુષ્ય આવી શુદ્ધ સ્વધર્મમાર્ગમાં દૃઢ નિષ્ઠાથી
 અત્યંત નિર્મેળ મનવાળો. યતાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી આત્મતત્ત્વને યથાર્થપણે જાણીને,
 ક્ષરાક્ષરપુરૂષયકી સર્વથા વિલક્ષણ, સમસ્ત ચેતન અચેતનના અધીશ્વર, પરમ-
 કારણ, પરંબ્રહ્મ, પરમાત્મા શ્રીનારાયણને નિશ્ચયથી જાણે છે ॥૬॥ આવી જ્ઞાન-
 નિષ્ઠાવાળો આ પુરૂષ પોતાના આત્મસ્વરૂપને સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહયકી વિલક્ષણ
 સ્વયંપ્રકાશ અને બ્રહ્માત્મક (મારા આત્મા પરમાત્મા છે) તત્ત્વથી જાણે છે
 ॥૭॥ આ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને જાણનારો પુરૂષ જે સર્વ ઈશ્વરના ઈશ્વર, સર્વ
 કારણના કારણ, સર્વના અંતર્યામી, સર્વ કોઈએ સેવવા યોગ્ય એવા જે પરંબ્રહ્મ
 પરમાત્મા વેદાંતમાં કહ્યા છે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે એમ યથાર્થપણે જાણે છે
 ॥૮॥ આ જીવાત્મા કાળકર્મેના અભિધાતથી ઉત્પન્ન થયેલા માયારૂપી ચક્રના
 જામણમાં સંલગ્ન યતાં તેના જામણથી વિશેષ જ્ઞાંત થયો છે અને માયાગુણથી
 તેનું જ્ઞાનતેજ આવરિત થયેલું છે. વસ્તુતાએ તો આત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે પણ
 ધૂમથી અગ્નિનીપેઠે આવરિત થયેલો છે. કેવળ વિજ્ઞાનધન સ્વચ્છ છે તે દુઃખ
 પરંપરાને ક્યારેયપણુ અર્હ નથી આવો શુદ્ધ આત્મા પરમાત્માના પરમાનંદરૂપ
 સામ્રાજ્યના અનુભવને લાયક છે. આવી રીતે દેહ આત્માનું વિવેચન કરીને જા-

દુઃખસન્તતેઃ ॥૧૦॥ પરમાત્મમહાનન્દસામ્રાજ્યાનુભવોચિતમ્ । વિવિચ્ય જા-
નતઃ પુંસો વિવેકોઽયં પ્રજાયતે ॥૧૧॥ ક્વ વિજ્ઞાનઘનઃ સોઽહં શુદ્ધસ્ફટિક-
સન્નિભઃ । કેદં જહં ગુણમયં મોહશોકામયાસ્પદમ્ ॥૧૨॥ કાઠં નિત્યોદિતા-
નન્દસ્વરૂપો મૃત્યુદૂરગઃ । ગર્ભજન્મજરામૃત્યુદુઃખપ્રાયમિદં ક્વ નુ ॥૧૩॥ ક્વ
સાઽઽનન્દમયી સેવા તત્પ્રાનન્દમયાત્મનઃ । ક્રેયં દુઃખમયી સેવા દેહદેહા-
ભિમાનિનામ્ ॥૧૪॥ ગુણદોષો નિત્યમિત્થં મુહુર્ભાવયતો મુનેઃ । આત્મનોઽ-
ન્યત્ર સર્વત્ર વૈરાગ્યમુપજાયતે ॥૧૫॥ આત્માનાત્મવિવેકોત્થદૃઢવૈરાગ્યસંપદા ।
ક્રાપ્યાનન્દમયે કૃષ્ણે પરા ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥૧૬॥ આનન્દમયમાત્માનં યથા
તમુપગચ્છતિ । ન ચાનન્દમયાદન્યન્નિઃશ્રેયસપદં ભવેત્ ॥૧૭॥ યા પ્રીતિર-
વિવેકાનાં વિષયેષ્વનપાયિની । સા કૃષ્ણે સ્વર્ગમાણે ચેત્પરા ભક્તિઃ પ્રકીર્ત્યતે
॥૧૮॥ પરાનુરાગગર્ભં તત્સ્મરણં સ્વાર્થવર્જિતમ્ । કામુકસ્યેવ કામિન્યાઃ
સ્વર્ગમાણાપરોક્ષ્યકૃત્ ॥૧૯॥ કૃષ્ણે ભક્તિરિયં સૈવ પુરુષાર્થો ન ચેતરઃ । હત્યેષ

જુતા પુરૂષને એવો વિવેક થાયછે ॥૧૦-૧૧॥ શુદ્ધ સ્ફટિક મણિને સદૃશ વિજ્ઞા-
નઘન હું આત્મા કયાં? અને ત્રિગુણમય, જડ, મોહ શોક રોગના સ્થાનભૂત
આ દેહ કયાં? એ બેમાં અત્યંત અંતર છે ॥૧૨॥ નિત્યસિદ્ધ આનંદસ્વરૂપ-
વાળો અને જન્મ મૃત્યુએ રહિત એવો હું આત્મા કયાં? અને ગર્ભ જન્મ જરા
મૃત્યુના દુઃખપ્રાય આ શરીર કયાં? બેમાં બહુ તફાવત છે ॥૧૩॥ નિરતિશય
આનંદમય પરમાત્માની આનંદમયી સેવા કયાં? અને આ દેહ દેહાભિમાની-
ઓની દુઃખમયી સેવા કયાં? એ બેમાં અતિશય અંતર છે ॥૧૪॥ આ રીતે
નિત્ય ગુણ-દોષનો વારંવાર વિચાર કરનારા અને આત્મમનન કરનારા મુમુક્ષુને
પરમાત્મા સીવાયના બીજા વસ્તુમાત્રમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય હૃદય પામે છે ॥૧૫॥
આત્મા અનાત્માના વિવેકથી હૃદય પામેલી સુદૃઢ વૈરાગ્યસંપદાથી ક્યારેક
આનંદમય શ્રીકૃષ્ણભગવાનમાં પરાભક્તિ પ્રકટ થાયછે ॥૧૬॥ જે ભક્તિવડે
તે આનંદમય પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને પામેછે, આનંદમયની પ્રાપ્તિથી બીજા કોઈ
નિઃશ્રેયસપદ છેજ નહિ ॥૧૭॥ અવિવેકી વિષયવ્યાસંગીઓને જેવી વિષ-
યોમાં અવજનીય પ્રીતિ હોયછે એવી પ્રીતિ પ્રેમથી સ્મરણ કરાતા શ્રીકૃષ્ણને
વિષે દૃઢપણે થાય તો તે પરાભક્તિ કહેવાય ॥૧૮॥ સ્વાર્થવર્જિત, પરાનુરાગ-
ગણિત, જે શ્રીકૃષ્ણાનુસ્મરણ છે તે જેમ કામુક નરને સ્મરણવેગથી કામિની દે-
ખાયા કરે તેમ પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષપણું કરનાર થાયછે ॥૧૯॥ આવી કૃષ્ણ

હરિગીતાયાઃ પ્રોક્તસ્તાત્પર્યસંગ્રહઃ ॥૨૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરક્તિભક્તિભિરિયં નિઃશ્રે-
યસાધ્વશ્રિયં પુષ્પાન્તી હરિકૃષ્ણવક્ત્રકમલાત્ હૃદ્યા સ્વયં નિર્ગતા । વિજ્ઞાના-
મૃતવર્ષિણી ભવભયપ્રધ્વંસિની સેવ્યતાં સેયં શ્રીહરિકૃષ્ણપાદકમલદ્વન્દ્વક-
સેવાર્થદા ॥૨૧॥ ઇતિ હરિગીતા સમાપ્તા ॥

રાજોવાચ—ધ્યાયન્તી ભગવન્તં સા ભક્તિઃ સમ્પ્રાપ કાં ગતિં ? ।
તતો હરિશ્ચ કિં ચક્રે ? બ્રૂહોતન્મે મહામુને ! ॥૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—
તસ્યાં ધ્યાનસ્થિતાયાં તુ ભૂપાસીદરુણોદયઃ । વિધાતુમાહ્નિકં કૃષ્ણઃ
સ્નાત્વાઽગ્ર્યાગારમાવિશત્ ॥૨॥ દર્શ સાઽથ ધ્યાયન્તી હરિં તં

વિષે પરાભક્તિ થાય એજ પરમપુરુષાર્થ છે, આથી અન્ય કોઈ પુરુષાર્થ નથી.
આવેજ આ હરિગીતાનો ઉત્તમ તાત્પર્યસંગ્રહ છે ॥૨૦॥ આ હરિગીતા ધર્મ જ્ઞાન
વૈરાગ્ય અને ભક્તિવડે કલ્યાણમાર્ગની નિરતિશય શોભાને પોષણ કરનારી છે.
શ્રીહરિના મુખકમળમાંથી સ્વયં નિકળેલી પરમ મનોહર છે. જ્ઞાનામૃતને વર્ષ-
નારી, ભવલયને વિનાશ કરનારી અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળયુગળની સેવારૂપ
સર્વોત્તમ સ્વાર્થને સિદ્ધ કરનારી છે માટે સર્વ કોઈ મુમુક્ષુએ શ્રવણપાઠનાદિકથી
સદા સેવવી ॥૨૧॥ ઇતિ હરિગીતા સમાપ્તા ॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

આ પ્રકારે કહીને ભગવાન્ શ્રીહરિના ધ્યાનમાં નિમગ્ન મનવાળા થઈ
ગએલા સુવ્રતમુનિને પ્રતાપસિંહ રાજા પુછેછે—હે મહામુને ! સુત શ્રી-
હરિએ સુબોધ દીધેલાં ભક્તિમાતા એજ ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણનું ધ્યાન
કરતાં કરતાં કઈ ગતિને પામ્યાં ? અને તેપછી શ્રીહરિએ શું કયું ? આ બે
બાબતો ભગવાનના ચરિત્રામૃતના પાનમાં અતિલુબ્ધ એવા મને કહેવાને
યોગ્ય છે ॥૧॥ આ રીતે રાજાએ પુછેલો પ્રશ્ન સાંભળીને સંહર્ષ પામેલા
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપ ! ભક્તિમાતા યથોપદિષ્ટ દિવ્ય રૂપના ધ્યાન-
પરાયણ થતાં નવમીની રાત્રિ વ્યતીત થઈ અને દશમીતિથિનો અરુણોદય
થયો. એટલે શ્રીહરિકૃષ્ણ સ્નાન કરી સંધ્યાદિ આહ્નિક કર્મ કરવા અગ્નિ-
હોત્રશાળામાં ગયા ॥૨॥ તેપછી ભક્તિદેવીએ ધ્યાન ધરતાં હૃદયારવિંદમાં
સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા, પ્રથમ બહાર નેત્ર આગળ બેવા બેયાં હતા

હૃદયામ્બુજે । આવિર્ભૂતં યથાદૃષ્ટં પ્રથમાશ્રમસંસ્થિતમ્ ॥૩॥ પ્રસન્ન-
મુખચન્દ્રામં વારિજછદલોચનમ્ । દ્વિભુજં રમણીયાઙ્ગં શ્યામસુ-
ન્દરવિગ્રહમ્ ॥૪॥ કૌપીનાચ્છાદનં શ્વેતમુત્તરીયં ચ વિશ્રતમ્ ।
નક્તકાવચ્ચકુટિલશ્યામસૂક્ષ્મશિરોરુહમ્ ॥૫॥ સિતયશ્નોપવીતં ચ
કરાત્તજપમાલિકમ્ । કણ્ઠસ્થસૂક્ષ્મતુલસીકાષ્ઠસ્રગ્દયશોભનમ્
॥૬॥ માલે કણ્ઠે ચ હૃદયે ભુજયોઃ શોભનાનિ ચ । કાશ્મીરચન્દ્ર-
કોપેતાન્યૂર્ધ્વપુણ્ડ્રાણિ વિશ્રતમ્ ॥૭॥ एवं हरिं सा पश्यन्ती पृथक्
स्वात्मानमैक्षत । देहेन्द्रियमनःप्राणगुणेभ्यस्तत्प्रकाशकम् ॥८॥

એવા બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહેલા વર્ણવેષધારી શ્રીહરિને જોયા ॥૩॥ સાક્ષા-
ત્કરેલા દિવ્યરૂપને વર્ણવેછે—શારદ ચંદ્રમાની પેઠે પ્રસન્ન અને મનોનયનને
નિરતિશય આનંદ દેનારા એવા દિવ્ય વદનારવિંદથી વિરાજમાન. કમળપત્ર
જેવાં કર્ણપર્યંત વિશાળ શીતળ સુખ સ્પર્શવાળાં દિવ્ય વિલોચનથી સર્વ
સંતાપને સંહરનારા. જનુપર્યંત લાંબા ભુજદંડવડે શોભાયમાન. રમણીય
અવયવસન્નિવેશ (ઝોઠવણી)થી સુશોભિત. નવીન મેઘસમાન સુંદર દિવ્ય
દેહવાળા. ચંદ્રચંદ્રિકા જેવા શ્વેત અધોવસ્ત્ર (પહેરવાનું) અને ઉતરીય
(ઝોઠવાનું) વસ્ત્રથી શોભમાન. સૂક્ષ્મ વસ્ત્રખંડ (રૂમાલ)થી ખાંધેલા છે
વાંકા શ્યામ સૂક્ષ્મ મસ્તકકેશ જેમણે. ખલા ઉપર લાંબા ધારેલા શ્વેત
ઉપવીતથી શોભમાન. જમણા કરકમળમાં જપાર્થે તુલસીમાળાને ધારી
રહેલા. ઝીણી યેવડી લલિત તુલસીમાળાથી અલંકૃત છે કંઠદેશ જેમનો.
મધ્યભાગમાં હુંકુમચંદ્રકે સહિત સુશોભિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકથી અલંકૃત છે
દિવ્ય વિશાળ લલાટ જેમનું. એજ રીતે બ્રહ્મચારી હોવાથી કંઠ હૃદય
અને બે બાહુમાં એવુંજ ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારી રહેલા. આવી દિવ્યાકૃતિથી પો-
તાના હૃદયકમળમાં આવિર્ભાવ પામેલા શ્રીહરિને ભક્તિમાતાએ જોયા ॥૪-
૭॥ આવી રીતે હૃદયપદ્મમાં સ્કુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને જોઈ રહેલાં
ભક્તિમાતા તે હૃદયમાંજ નિરંતર નિવાસ કરી રહેલા પોતાના આત્મસ્વરૂ-
પનેપણુ સાક્ષાત્ જોવા લાગ્યાં. કેવો આત્માતો—દેહ ઇન્દ્રિયો મન પ્રાણ
અને ગુણોના સંબંધવાળો જણાય છે પણ વસ્તુતાએ તેનાથકી અત્યંત વિલ-

સન્માત્રં તં બ્રહ્મણૈક્યમાપન્નં હ્યક્ષરેણ ચ । સા દર્શા તતસ્તાસ્મિન્સ-
મેવ સમવૈક્ષત ॥૯॥ સોઽથ સ્વમેવ શ્રીકૃષ્ણં જાનન્તીં નિશ્ચયેન
તામ્ । તદ્રૂપં દર્શયામાસ સાશ્ચર્યં સા તમૈક્ષત ॥૧૦॥ કોટિકન્દ-
ર્પલાવણ્યં નવીનજલદાસિતમ્ । પ્રત્યક્કનિઃસરત્કોટિકોટિચન્દ્રસ-
મદ્યુતિમ્ ॥૧૧॥ શુદ્ધહેમાભવસનં રત્નકાશ્ચીમનોહરમ્ । મયૂરબર્હ-
મુકુટં મકરાકૃતિકુણ્ડલમ્ ॥૧૨॥ કળ્લોલસત્કૌસ્તુભં ચ મુક્તા-
હારવિભૂષણમ્ । વૈજયન્તીં સ્વજં કળ્લે વ્યતં ચ મનોહરામ્ ॥૧૩॥

ક્ષણુ અને તે દેહાદિકનેપણુ જ્ઞાનપ્રભાથી પ્રકાશ કરનારો. (સ્વયંપ્રકાશ સ્વ-
ભાવ હોવાથી) સત્તામાત્ર-એટલે આકારે રહિત. દેવાદિ આકારના વિરોધિ
ચૈતન્યલક્ષણુ સત્તારૂપથી રહેલો અને પ્રકૃતિવિલક્ષણુ અક્ષરસ્વરૂપસાથે પો-
તાના અપહતપામ્ભત્વાદિ પ્રકારોવડે સાધર્મ્યને પામેલો, આવા આત્મ-
સ્વરૂપને અવલોકવા લાગ્યાં. તે આત્મસ્વરૂપને કેવળ અક્ષરસ્વરૂપાત્મકજ
નહિ પણ પરમાત્મકપણુ નિહાળવા લાગ્યાં એમ કહેછે—ત્યારપછી આવા
પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં અંતર્યામીપણુ અખંડ રહેલા પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણુ કરવા લાગ્યાં. અર્થાત્ ‘આત્મસ્વરૂપ સ્વતંત્ર નથી પણ પરમા-
ત્માને પરાધીન છે’ એવું સાક્ષાત્ સમીક્ષણુ થયું ॥૮-૯॥ તેપછી ભગવાન
શ્રીહરિએ ‘જે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે એજ શ્રીહ-
રિકૃષ્ણરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય જેમને થયોછે એવાં
ભક્તિમાતાને અક્ષરધામમાં વિરાજમાન એજ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનો સાક્ષા-
ત્કાર કરાવ્યો. તે પ્રેમવતીમાતા શ્રીહરિને પ્રકટ કરેલા દિવ્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણ-
સ્વરૂપે આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રેક્ષણુ કરવા લાગ્યાં ॥૧૦॥ એજ દિવ્યરૂપને વર્ણવેછે
—કોટિ કામદેવના લાવણ્યથડીપણુ અતિઅધિક લાવણ્ય (શરીરસૌન્દર્ય)
જેનું છે અથવા કોટિ કામદેવનું લાવણ્ય જેમાં છે. નૂતન મેઘસમાન
શ્યામ. એક સાથે હૃદય પામેલા કોટિ કોટિ ચંદ્રમાની કાંતિ જેવી કમનીય
દિવ્ય કાંતિઓ જેના એક એક અંગમાંથી નિકળેછે. શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રભા
જેવા પ્રકાશમાન દિવ્ય પીતાંબરથી શોભાયમાન. રત્નજડિત સુવર્ણમય
કટિમેખળાથી મનોહર. મયૂરનાં પિંછાંવાળો મુકુટ જેમણે મસ્તકે ધાર્યોછે.

મુજયોઃ કટકે હૈમે શૃંગ્ણલે ચાક્ષ્ણદે શુમે । દધતં નૂપુરે ચાક્ષ્ણયોઃ
 કિશોરં ચારુલોચનમ્ ॥૧૪॥ નટવર્યસમાકલ્પં ચન્દનેન સુચર્ચિ-
 તમ્ । પૌષ્પાન્હારાઙ્છેલરાંશ્ચ વિશ્રતં ચાવતંસકૌ ॥૧૫॥ દ્વિભુજં
 વાદયન્તં ચ મુરલીં મધુરસ્વરમ્ । આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ દૃષ્ટ્વા દૃષ્ટા
 નનામ સા ॥૧૬॥ પુનસ્તમથ સાઽપદ્યદ્યથાપૂર્વમવસ્થિતમ્ । વર્ણિ-
 વેષં સ્વતનયં તતો નત્વા નુનાવ તમ્ ॥૧૭॥ મક્તિરુવાચ—યઃ પાતું
 સદમર્ત્યવિપ્રવૃષગાસ્તિષ્યાવૃષાહ્યાસુરવાતેભ્યોઽજનિ મદ્દૃહત્કર-
 ણયા હ્યેકાન્તધર્મપ્રિયઃ । મૂલાજ્ઞાનતમશ્ચયાર્ક ! વિઘૃતાનેકાવ-

મકરાકાર કુંડળથી અલંકૃત દિવ્ય કર્ણ જેમના છે. કંઠમાં શોભાયમાન કૌસ્તુભમણિ જેમને છે. મુક્તાહારથી સમલંકૃત દિવ્ય વિશાળ વક્ષસ્થળ જેમનું છે. કંઠમાં લાંબી ધારેલી મનોહર વૈજયંતી (પાંચ વર્ણોનાં પુષ્પોની અથવા પાંચ વર્ણના મણિમાણિક્યની) માળાથી ભાસમાન. કાંચનમય કડાં, સાંકળાં અને આભુઅંધથી શોભાયમાન દિવ્ય બે બાહુ જેમના છે. નૂપુરથી અલંકૃત દિવ્ય ચરણારવિંદ જેમનાં છે. મનોહર નેત્રકમળ જેનાં છે. દિવ્ય કિશોર આકૃતિએ સંપન્ન. નટવરને સદૃશ દિવ્ય વેષવાળા. મુગંધિ કેસર-ચંદનથી ચર્ચેલું દિવ્ય કલેવર જેમનું છે. સુરભિ સુકુમાર સુંદર હુસુમથી કરેલા હારો, તોરાઓ અને ગુચ્છોથી સમલંકૃત. દિવ્ય ભુજ યુગલથી શોભાયમાન. દિવ્ય મોરલીને મધુર સ્વરથી વળવતા. આશ્ચર્યકારી દર્શન જેનું છે એવા શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે ભાસતા શ્રીહરિને નિહાળીને, પ્રેમવતી પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઇને પરમપ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યાં ॥૧૧-૧૬॥ ત્યારપછી ભક્તિમાતા શ્રીકૃષ્ણરૂપે જણાતા શ્રીહરિકૃષ્ણને યથાપૂર્વ પોતાના પુત્રવપુવાળા વર્ણિવેષથી વિરાજમાન નિહાળીને, નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં ॥૧૭॥

ભક્તિકૃત સ્તુતિનો અનુવાદ નવ શ્લોકથી કરે છે—હે પ્રભો ! સંસ્તુતિમાં મૂળભૂત, આત્મા અનાત્માના વિવેકમાં ઉપરોધ કરનાર, અનાદિ અસાનરૂપ ગાઢ અંધકારને તુરત ટાળવામાં તમોજ એક સૂર્યસદૃશ છો. સદ્ધર્મસંસ્થાપનસાર અપરિમિત અવતારોને આપજ ધરનારા છો. હાલ કલિકાળમાં

તાર ! પ્રમો ! વર્ણ્યાકલ્પવતે નમોઽસ્તુ હરયે તસ્મૈ પરેશાય તે ॥૧૮॥
 સર્વેસહાવનધનજ્ઞયગન્ધવાહાનન્તાર્યમામ્બુજહરામૃતવાહમિત્રે ।
 સત્પ્રેમવત્યુદિતસાધુગુણાત્મનિષ્ઠે બુદ્ધિઃ સદા ત્વયિ હરે ! મમ
 નિશ્ચલાઽસ્તુ ॥૧૯॥ ઇકાન્તધર્મધર ! ધીર ! વરામયાઙ્કપાણેઽઘ-
 સજ્જદવદાવસમામિધાન ! । અઘ્યાધરામરધરામરસાધુરક્ષે બુદ્ધિઃ ॥
 ૨૦॥ પાષણ્ડષણ્ડપરિસ્થણ્ડનપણ્ડિત ! શ્રીગોલોકધામગમિતા-

અધિક અધર્મી કલિમય અસુરસમૂહોથકી સાધુઓ, દેવો, ભૂદેવો, ધર્મ
 અને ગાયોનું રક્ષણ કરવા નિરવધિકાતિશય નિહેતુક કૃપા કરીને મારાથકી
 અવતર્યા છો. પારમૈકાંતિક ધર્મજ જેમને અતિશય પ્રિય છે, અર્થાત્ એને
 માટેજ આ અવતાર છે. પરાત્પર વર્ણવેષધારી એવા તે આપને નમસ્કાર
 છે ॥૧૮॥ હે હરે ! આપ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, શશિ,
 શિવ, મેઘ, આ સર્વના મિત્રભૂત-ક્ષમાદિ ગુણવિશેષથી તેમને સમાન ધર્મ-
 વાળા છો. (આ સ્થળે એવો વિવેક કરવો-ક્ષમાગુણથી પૃથ્વીને સમાન,
 નિર્મેળતાથી જળને સમાન, પવિત્રપણાથી અને સર્વ પ્રાણીઓના જીવન
 હેતુપણાથી વાયુને સમાન, નિર્લેપતાથી આકાશને સમાન, મહાપ્રતાપથી
 સૂર્યને સદૃશ, સમસ્તના મનોનયનને આનંદ આપવાપણાથી ચંદ્ર-
 માને તુલ્ય, વૈરાગ્યથી શિવને સમાન, સર્વજનોએ પ્રાર્થના કરવાપણાથી
 મેઘને સમાન) સાધુઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમવાળા અને સાધુઓના ગુણો તથા
 આત્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ આપનારા એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર
 નિશ્ચળ રહો ॥૧૯॥ હે ભગવન્ ! નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત એકાંતિક ધર્મને
 ધરનારા આપ એકજ છો. અર્થાત્ તેતે કાળમાં અવતરીને સદુપદેશાદિકથી
 સંરક્ષણ કરોછો. સર્વના સંરક્ષણપરાયણ બુદ્ધિમાં સદાકાળ તમો રમોછો.
 સમાશ્રિતોના સમસ્ત સંરક્ષણને સૂચવનારી વરદાનમુદ્રા અને અભયમુદ્રાથી
 મુશોભિત કરકમળવાળા આપ છો. જેમ દાવાનળ ગહન વનને તુરત લ-
 સ્મસાત કરેછે, તેમ તમારું એકવારજ નામમાત્રજ ઉચ્ચારણ કરવામાત્ર-
 થીજ અનાદિકાળનાં સંચિત સમસ્ત પાપપુંજને તત્ક્ષણ લસ્મસાત કરેછે.
 ગાયો, ભૂમિદેવો, તેમના આશ્રયભૂત ભૂમિ, તેમને આધીન હવિર્ભાગવાળા

મિતમક્તજીવે । મક્તેખિસતાસિલપુમર્થવિતાનકલ્પે બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૧॥
 હિંસાવિહીનમસ્વર્તન ! દૈવપિત્ર્યકૃદ્ધર્મવેદનવિરાગગમકિવોધે ।
 શુદ્ધે બૃહદ્રતમહાવ્રતશાન્તદાન્તે બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય !

અમરો અને એ અમરોએપણુ સેવવા યોગ્ય સાધુઓ, આ સર્વેના તમો રક્ષક છો. હે હરે ! એવા આપનેવિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૦॥ પાપંડ-વૈદિકધર્મનો ઉચ્છેદ કરનારાઓના સમૂહોના સમૂળ ખંડનમાં પંડિત આપજ છો. અર્થાત્ વૈદિકધર્મરક્ષણ માટે અવતાર ધરનારા છો. નિત્યમુક્તોએ નિત્ય સેવવા યોગ્ય, પોતાને અસાધારણ, નિરતિશય શોભાએ સંપન્ન એવા ગોલોક નામના ધામપ્રત્યે અપરિમિત ભક્ત જીવોને પહોંચાડનારા આપ છો. ભક્તોના અભીષ્ટ અખિલ પુરૂષાર્થો પુરા કરવામાં પ્રભુ એવા આપ શ્રી-હરિ વિષે મારી બુદ્ધિ સદાય સુદૃઢ રહો ॥૨૧॥ તમો હિંસાવિહીન યજ્ઞના પ્રવર્તક છો. એજ રીતે (હિંસાવર્જિત) દૈવપિત્ર્યકર્મ કરનારા છો. અર્થાત્ હિંસાગર્ભિત યાગમાં વેદોનું તાત્પર્ય માનીને કેટલાક તેવા યજ્ઞો કરવામાં પ્રવર્તે છે. તમોતો તેવા નથી. (આ સ્થળે વર્ણવેલું આ દિવ્યચરિત્ર યદ્યપિ ભાવિ છે તથાપિ ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી કિંચિત્ દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ કરીને અનુવાદ કરેલું છે એમ જાણવું) ધર્મ, વિજ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત એવી ભક્તિના સ્વરૂપનો ઓધ કરનારા, સદા સ્વભાવથીજ શુદ્ધ, નૈકિષ્ઠવ્રત નામના મહાવ્રતને અખંડિત ધરનારા અને સનત્સુજાતમુનિએ કહેલા ધર્માદિ દ્વાદશ મહાવ્રતે યુક્ત, માટે સહજ સ્વભાવથીજ શાંત અને દાંત (શમ-દમાદિ સંપન્ન) એવા આપને વિષે મારી મતિ નિરંતર નિશ્ચળ રહો ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રસંશ્રય-તત્ત્વનિર્ણયમાં તથા ધર્મનિર્ણયમાં શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ સચ્છાસ્ત્રોનોજ સમાશ્રય સ્વીકારનારા (પણ કપોળકદિપત કૂટ કુયુક્તિઓને નહિ) અથવા જેના સ્વરૂપ સ્વભાવના નિર્ણયમાં સચ્છાસ્ત્રોજ આશ્રયભૂત છે (પણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાનાદિક નહિ) અર્થાત્ એક શાસ્ત્રથીજ જાણવા યોગ્ય ‘શાસ્ત્રયોનિત્વાત્’ એવું સૂત્ર છે. અથવા સર્વ શાસ્ત્રોના આશ્રયભૂત (પ્રકટ કરનારા ‘યસ્ય નિઃશ્ચસિત્તં વેદાઃ’ એવી શ્રુતિ છે. જીતેન્દ્રિય-અવનિતળમાં અવતરતા એવાપણુ તમોને ઇન્દ્રિયો અને વિષયો લેશ ક્ષોભ કરવા સમર્થ

જિતેન્દ્રિય ! સત્ય ! સત્યસંકલ્પ ! માધવ ! હંરિદ્વિજસાધુપૂજે ।

થતા નથી. (યદ્યપિ ભગવાનનો દેહ પ્રાકૃત નથી કે જેમાં ઇન્દ્રિયાદિસં-
પત્તિ હોઈ શકે. તથાપિ માનુષાકૃતિને સબ્જતીય અવયવરચના છે એટલા-
માત્રથી આ ઉક્તિ છે) સદા સત્યસ્વરૂપ, ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં’ એવી શ્રુતિ છે.
સત્યસંકલ્પ-સર્વ ઇશ્વરોના ઇશ્વર એવા આપના સંકલ્પનો ક્યારેય પણ
અટકાવ નથી ‘સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ એવી શ્રુતિ છે. હે માધવ !-
મા-લક્ષ્મીના ધવ-સ્વામી તે માધવ-શ્રીપતિ કહેવાય. ‘અલ્પેશાના
જગતો વિષ્ણુપત્ની’ ‘હીશ્વ તે લક્ષ્મીશ્ચ પત્ન્યૌ’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા મા-
બ્રહ્મવિદ્યાના ધવ-આપવાપણે સ્વામી તે માધવ કહેવાય ‘મા વિદ્યા ચ
હરેઃ પ્રોક્તા તસ્યા હૈશો ચતો ભવાન્ । તસ્માન્માધવનામાસિ ધવઃ સ્વામીતિ
શબ્દિતઃ’ એવી નિરૂક્તિ છે. અથવા મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા હોવાથી
માધવ. અથવા મૌન-ધ્યાનના યોગથી માધવ ‘મધોર્વશોદ્ભવત્વાચ્ચ માધવઃ
પરિકીર્તિતઃ’ ‘મૌનાચ્છાનાચ્ચ યોગાચ્ચ વિદ્ધિ ભારત માધવમ્’ એવી નિરૂક્તિ
કરી છે. અથવા મા-નથી ધવ-સ્વામી જેનો તે માધવ કહેવાય ‘ન ચાસ્ય
કશ્ચિજ્જનિતા નચાધિપઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માધવપદને સંયોધન ન લેતાં હરિ-
પદનું વિશેષણ કરે તો ‘લક્ષ્મીપતિ એવા હરિ’ એવો અર્થ કરવો. હે હરે !
તમો દ્વિજેએ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોંવડે અને અન્તરારામ સાધુઓએ પૂજનીય
છો. ‘દ્વિજસાધુપૂજે’ એવો પાઠ હોય તો બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને પૂજનારા.
હરિપદ સંયોધન ન લેતાં ‘હરિદ્વિજસાધુપૂજે’ એમ હોય તો હરિ(કૃષ્ણ)દ્વિજ
અને સાધુને પૂજનારા એમ અર્થ લેવો. શ્રાદ્ધ-એક શ્રદ્ધાથીજ ગ્રહણ થાય
એવા. પરમાત્માનું સ્વરૂપ અક્ષુપથી કે કેવળ તર્કથી કે શુષ્ક વાદમાત્રથી ગ્રહણ
થતું નથી કિંતુ આસ્તિકપણાથીજ ગ્રહણ થાયછે, તેમાં શ્રુતિ છે-‘અસ્તીતિ
બ્રુવતોઽન્યત્ર કથં તદુપલભ્યતે...અસ્તીત્યેવોપલબ્ધસ્ય તત્ત્વભાવઃ પ્રસીદતિ’
એ રીતે શ્રદ્ધારૂપ આસ્તિકલાવથી વૈદિક વાક્યથકી કે ગુરુવાક્યથકી
બાણેલા તમો આપને વિષે યોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, એવી અષ્ટાંગયોગની
પ્રવૃત્તિથી તમો સાક્ષાત્કારપણાને પામોછો, તમો સમાધિ, ધ્યાનરૂપ મતિ

૧ ‘હરે !’ इति पाठान्तरम् । २ ‘द्विजसाधुपूज्ये’ इति पाठान्तरम् ।

શ્રાદ્ધે સમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૩॥ દમ્ભાત્તવૈ-
દિકપથાસુરદેશિકક્ષમાપાલોચ્છિદેઽરુણમુખાશયનોદહેતો ! ।
વિશ્વાસુભૃત્કરુણતાપિતૃભાવમાજિ બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૪॥ ऐश्वर्यसारवि-

અને યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહારરૂપ યોગકળાઓની પ્રવૃત્તિ
જેમાં છે એવા છો. એવા આપનેવિષે મારી મતિ સતત અચળ રહો.
'શ્રદ્ધાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એવો પાઠ હોય તો શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ
અને યોગકળા તે પ્રવિત્તિ-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનસાધન (સાક્ષાત્કારનું સાધન)જેનું છે
અર્થાત્ જેના સાક્ષાત્કારમાં શ્રદ્ધા, સમાધિ, મતિ અને યોગકળાઓ સાધન
છે, અભિપ્રાયતો એનો એજ છે. 'સમાધિમતિ યોગકલાપ્રવૃત્તૌ' એમ પૃ-
થક્ પદ હોય તો સમાધિ-સ્વસ્વરૂપમાં સદા સ્થિતિવાળા અને અષ્ટાંગ-
યોગની કળાઓ પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તાવનારા એવો અર્થ જાણવો ॥૨૩॥ દંભથી
'અમે વૈદિકમાર્ગના ચક્રવર્તી છીએ' એવી પ્રખ્યાતિ મેળવવા વૈદિકપંથનો
પરિગ્રહ કરનારા, વસ્તુતાએ વૈદિક માર્ગને વિદૂષિત કરનારા, આસુરવૃત્તિ-
વાળા જે આચાર્યપદધારીઓ છે તથા રાજકુળમાં જે જન્મેલા છે તેમના
ઉચ્છેદનમાટે આપ અવતરેલા છો. માટેજ તેમના સમુચ્છેદસાં કોઈ રક્ત
મુખવાળા, વિદેશી આંગદીય રાજાના અંતઃકરણવિષે પ્રેરણા કરવામાં સં-
કલ્પમાત્રથી અંતર્યામીપણે કારણભૂત થશો (આ ચરિત્ર ભાવી છે તથાપિ
ભગવાને દીધેલી દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવ કરીને કહેછે) અથવા-અરુણ-
સૂર્ય મુખ-આદિકના અંતરમાં પ્રેરણા કરવામાં તમો હેતુ છો, અર્થાત્
આદિત્યાદિકને અંતરાત્માપણે પ્રેરનારા છો. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે—'ય આ-
દિત્યે તિષ્ઠન્નાદિત્યાદન્તરો યમયસ્યાદિત્યો ન વેદ યસ્યાદિત્યઃ શરીરં ય આદિ-
ત્યમન્તરો યમયતિ.' એ રીતે દંભથી વૈદિકપંથને ગ્રહણ કરનારા અસુરઆ-
ચાર્યો અને રાજાઓનો ઉચ્છેદ કરનારા આપને નમસ્કાર છે. સમગ્ર
પ્રાણીઓ ઉપર સર્વ પ્રકારે પોષણ કરવારૂપ પિતૃભાવને કરૂણતાથી ગ્રહણ
કરનારા અર્થાત્ 'કરુણાઃ પિતરો યથા' એમ કહ્યું છે તો માતાપિતાની પેઠે
કરૂણાથી સર્વજીવોનું પરમ હિત કરનારા એવા આપનેવિષે મારી મતિ સ-

૧ 'શ્રદ્ધાસમાધિમતિયોગકલાપ્રવૃત્તૌ' इति पाठान्तरम् ।

નયપ્રતિભાનવદ્યવિદ્યાતપોનયસદાપ્રહદાનિતાલ્યે । નાનાસુલક્ષ-
ણવિલક્ષિતસૌમ્યમૂર્તે ! બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૫॥ પૂર્ણેન્દુનિન્દિવદનામ્બુજપ-
ત્રનેત્રે વાસોવિભૂષણસુવેષસુદર્શનીયે । મન્દસ્મિતેક્ષણહતાશિલ-
જીવદૈન્યે બુદ્ધિઃ૦ ॥૨૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સંસ્તુવતી કૃપ્ણં તત્સ-
માહિતમાનસા । વિલીનમૂલમાયા સા વિરરામાચલસ્થિતિઃ ॥૨૭॥
પપાત દેહસ્તર્જ્યેવ નૈવાબુધ્યત તં તુ સા । સદ્યો દિવ્યતનું પ્રાપ

દાય નિશ્ચળ થાઓ ॥૨૪॥ જગતનો ઉપકાર કરવા માનુષભાવ જેમણે
સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનના માનુષભાવને અનુસારે પ્રદર્શવેલા અસા-
ધારણ ગુણપ્રકર્ષનો અનુવાદ કરતાં થકાં સ્તુતિ કરેછે—ઐશ્વર્યસાર—સર્વા-
તિશાયિ તેજોવિશેષરૂપ ઐશ્વર્યાતિશય, અતિશય ઐશ્વર્ય હોવા છતાં પણ
જેનાથી સકળ જનોનો નિષ્કપટ સંસ્પૃક્ષ કરવાનો સ્વભાવ થાયછે એવો
વિનય વિશેષ, પ્રતિભા—નવાનવા સત્તર્કોના સમુન્મેષવાળી બુદ્ધિ, દોષવર્જિત
વિદ્યા, તપવિશેષ, નય—‘આ યુક્ત છે અને આ અયુક્ત છે’ એવા બોધમાટે
પ્રવર્તેલી નીતિ, સદાચર—સાધુ આચરણ કરવામાંજ એક ઉપયોગી અભિ-
નિવેશ, અને દાનશીલતા, ઇત્યાદિ દિવ્ય ગુણોએ સંપન્ન અને મહાપુરૂષનાં
નાનાવિધ દિવ્ય ચિહ્નોથી ચિહ્નિત દિવ્ય મનોહર મૂર્તિ જેમની છે એવા
આપને વિષે મારી બુદ્ધિ સદાકાળ સુદૃઢ રહો ॥૨૫॥ શારદ પૂર્ણચંદ્રને તિર-
સ્કાર કરનાર દિવ્ય વદનારવિંદ જેમનું છે, કમળપત્રનો વિજય કરનારાં
દિવ્ય નેત્ર જેમનાં છે, વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેવડે શોભાયમાન દિવ્ય વેષવડે
અત્યંત દર્શનીય, મંદહાસે સહિત એવા નિરીક્ષણથી સમગ્ર પ્રાણીઓના સમ-
સ્ત સંતાપને હરનારા એવા આપને વિષે મારી બુદ્ધિ સદા નિશ્ચળ રહો ॥૨૬॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! આવી રીતે શ્રીહરિકૃષ્ણની સ્તુતિ
કરતાં, એક શ્રીહરિવિષેજ નિમગ્ન મન જેનું છે, માટેજ તેમાં સ્થિર સ્થિ-
તિને પામેલાં, અવિદ્યારૂપ મૂળમાયા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવાં ભક્તિમાતા
હિંચુસનિશ્વાસરૂપ પ્રાણવ્યાપારથકી વિરામ પામી ગયાં ॥૨૭॥ તેમનો દેહ
તત્કાળ પડી ગયો પણ તે ભક્તિદેવીએ જાણ્યોજ નહિ. એજ અવસરમાં
પ્રથમનીપેઠે બીજા જનો પ્રત્યક્ષ ન જોઈ શકે એવી દિવ્ય તનુને પામ્યાં

જનાદૃશ્યાં યથા પુરા ॥૨૮॥ તથૈવ સ્વપતિ પ્રેમ્ણા સેવમાના નિર-
ન્તરમ્ । શ્રદ્ધાદિભિઃ સહાવાત્સીદ્ધિમુક્તા બ્રહ્મશાપતઃ ॥૨૯॥ વિક્ર-
માર્કશકસ્યાન્દે વસુવેદગજેન્દુભિઃ । પ્રમિતે વર્તમાને ચ ભાસ્કરે
નીચરાશિને ॥૩૦॥ ઝર્જે માસિ સિતે પક્ષે દશમ્યાં મન્દવાસરે ।
વિદ્યાય ભૌતિકં દેહં ભક્તિઃ સિદ્ધદશાં યયૌ ॥૩૧॥ પરિવેષ્ટ્ય
સ્થિતાસ્તાં ચ તદા તદ્વન્ધવોઽસ્થિલાઃ । વિસંજ્ઞાં નષ્ટનાડીં ચ
દૃષ્ટ્વાઽજ્ઞાનન્મૃતેતિ તે ॥૩૨॥ રુદન્તિ સ્મ ભૃશં તર્હિ તત્પુત્રા જ્ઞાતિ-
વાન્ધવાઃ । આશ્વાસયત્તાન્ધર્મસ્તુ લૌકિકીં દર્શયન્ ગતિમ્ ॥૩૩॥
યથાશાસ્ત્રં યથાવિત્તમૌર્ધ્વદૈહિકકર્મ સઃ । કારયામાસ ધર્મજ્ઞ-
સ્તસ્યા જ્યેષ્ઠેન સૂત્રુના ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ તસ્યાં નૃપ ! દિવ્યદેહમુપા-

॥૨૮॥ એજ દિવ્યદેહવડે ભક્તિદેવી ભગવાનના સંકલ્પથી પોતાના પતિની
પ્રેમથી નિરંતર પરિચર્યા કરતાં થકાં, દુર્વાસાના શાપમાંથી મુક્ત થઈને,
દિવ્ય દેહથી પતિ ધર્મ સાથે રહેલી શ્રદ્ધાદિક પોતાની સખલીઓ સાથે રહ્યાં
॥૨૯॥ દેહત્યાગનો સમય નિર્ધારીને કહેછે-વસુ-૮ વેદ-૪ ગળ-૮ ઇન્દુ-
૧ એ રીતે ડાબી ગતિ કરીને માપેલા, વિક્રમ રાત્રના શકના વર્ષમાં એટલે
સંવત્ ૧૮૪૮ માં, સૂર્ય તુલારાશિને પામતાં, કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની
દશમીએ, શનિવારે ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરીને ભક્તિદેવી સિદ્ધદશા-જન્મ-
મરણે રહિત કોઈ અપૂર્વ દશાને પામ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તનુત્યાગ વખતે ભક્તિને
ચારે બાજુ વિટાઈને જે સંબંધિજનો બેઠા હતા તેઓએ ચેતનતાએ રહિત
અને નાડીપ્રાણના સંચારે રહિત થઈ ગયેલાં બેઠને ‘મરણ પામ્યાં’ એમ
જાણ્યું ॥૩૨॥ તે સમયમાં તેમના રામપ્રતાપાદિક ત્રણેય પુત્રો, શાતિજનો
અને અન્ધુજનો તેમના તેવા સદ્ગુણો સ્મરણ કરીને અત્યંત રૂદન કરવા
લાગ્યા. ધર્મદેવતો શોકાતુર તે સર્વને લોકિકી ગતિ-‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’
‘અથ વાન્દશતાન્તે વા મૃત્યુર્વે પ્રાણિનાં ધ્રુવઃ’ ‘મરણં પ્રકૃતિઃ શરીરિણાં વિ-
કૃતિર્જીવનમુચ્યતે હુષૈઃ’ ઇત્યાદિ વચનથી સર્વને જન્મમરણરૂપ ચક્રભ્રમણ
અવર્જનીય છે એવો બોધ દેવાપૂર્વક આશ્વાસના કરવા લાગ્યા ॥૩૩॥
ધર્મજ્ઞ ધર્મદેવે પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કાર યથાવિધિ યથાધનાદિ-

ગતાયાં નિજમાતૃમાવમ્ । ચક્રે સુધીઃ સ્વાગ્રજયોષિતાયાં તાં
માનયન્નેવ સદાઽનુવૃત્ત્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે
ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે પ્રેમવત્સા દિવ્યગતિપ્રાપ્તિનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

સુપ્રત ઉવાચ—અથ ધર્મઃ સ્વધર્મસ્યઃ સાહ્યયોગમુપાશ્રિતઃ ।
સેવ્યમાનઃ સુતૈર્મેજે કૃષ્ણમેવ દિવાનિશમ્ ॥૧॥ ત્યક્તપ્રવૃત્તિક-
ર્માસૌ વિરક્તો વિષયેષ્વલમ્ । જિતસ્વાદો મિતાહારો બ્રહ્મચર્યવ્રતે
રતઃ ॥૨॥ તપઃકૃશીકૃતતનુર્ધ્યાનયોગબલોર્જિતઃ । પુત્રરૂપે ભગવતિ
ગાઢસ્निग्ધમના અભૂત્ ॥૩॥ તપોયોગવિશુદ્ધાત્મા લક્ષણૈરાક્ષિકૈ-

શક્તિઃ જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પાસે કરાવ્યો ॥૩૪॥ પોતાનાં પ્રિયતમ માતા
પ્રેમવતી પોતાનીજ કૃપાથી દિવ્ય દેહને પામ્યા પછી સ્વયં શ્રીહરિકૃષ્ણજીનો
ધર્મમર્યાદા સ્થાપવાસાથે મોટાભાઈ રામપ્રતાપનાં પત્ની સુવાસિનીવિષે
માતૃભાવ તે દિવસને આરંભીને તેમની અનુવૃત્તિને અનુસરવાના સ્વભાવ-
વાળા થઈને વિસ્તારવા લાગ્યા, અર્થાત્ માતા તરીકે તેમને માન્યાં ॥૩૫॥
ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને... પ્રથમપ્રકરણે પ્રેમવત્સા દિવ્યગતિપ્રાપ્તિ-
નામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

સુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન! ત્યારપછી ધર્મદેવ વર્ણાશ્રમોચિત
ધર્મમાં વર્તવાપૂર્વક આત્મા અનાત્માના વિવેકરૂપ જે સાંખ્યજ્ઞાન તેણે સહાય
કરેલા ભક્તિયોગનો સમાશ્રય કરીને, પરિચર્યાપરાયણ પુત્રોએ યથોચિત
પરિચર્યા કર્યાથકા, અહર્નિશ કૃષ્ણ પરમાત્માની ભક્તિપરાયણ થયા ॥૧॥
આ ધર્મદેવ વિષયોમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને, સ્વાદ (રાગ)ને છૂટીને, શરીર-
ધારણમાત્રમાં ઉપયુક્ત યુક્ત આહાર કરીને, અષ્ટપ્રકારે સ્ત્રીસંગે રહિતપણા-
રૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતપાલનમાં પ્રીતિવાળા થઈને, પ્રવૃત્તિલક્ષણવાળા ધર્મનો પ-
રિત્યાગ કરીને, (એક નિવૃત્તિધર્મપરાયણ થઈ) કૃષ્ણાદિ તપવડે કાયાને કૃશ
કરીને, કેવળ તપથી કૃશશરીર નહિ કિંતુ ધ્યાનયોગરૂપ મનોબળથી અતિ-
પ્રતાપી થઈને, (આવું બળજ પરમાત્મપ્રાપ્તિમાં સાધન છે, ‘નાયમાત્મા
બલહીનેન લભ્યઃ’ એવી શ્રુતિ છે) પુત્રભાવને પામેલા ભગવાન શ્રીહરિકૃ-

રથ । સ્વામૈશ્વાસન્નમૃત્યુત્વં સોઽવૈચ્છાન્નદશાઽઽત્મનઃ ॥૪॥ તતઃ
શ્રીમદ્ભાગવતદશમસ્કન્ધમાદરાત્ । નિયમેનાપઠન્નિત્યં ચિન્તય-
ન્કૃષ્ણમાત્મનિ ॥૫॥ પ્રતિમાસં માસિકાનિ પ્રેમવત્યા અકારયત્ ।
તથોનમાસિકં શ્રાદ્ધં ત્રૈપક્ષં ચ યથાવિધિ ॥૬॥ ઝનષાણમાસિકં
શ્રાદ્ધં તતઃ ષાણમાસિકં નૃપ ! । સહસ્રશસ્ત્ર વિપ્રાન્ યથેપ્સિત-
મભોજયત્ ॥૭॥ સપ્તમે માસિકે ચાસૌ ભોજયિત્વા દ્વિજોત્તમાન્ ।
વિસૃજ્ય બુભુજે સાકં નિજબન્ધુજનાદિભિઃ ॥૮॥ જ્વરાર્તિરાસી-
ન્મહતી શરીરે તસ્ય તદ્દિને । તદાન્તકાલનૈકચ્ચં વિવિદે સોઽપિ
ચેતસા ॥૯॥ વિહાય સર્વતઃ સદ્ગં કૃષ્ણધ્યાનપરાયણઃ । એકાદશ્યાં

બુભુજાં ગાઠ પ્રેમલક્ષણવાળી ભક્તિએ સંપન્ન થઈ ગયા ॥૨-૩॥ તે પછી તપો-
યોગથી અત્યંત નિર્મળ મન જેનું છે એવા ધર્મદેવે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી પ્રાણબોધનું
ન શ્રવણ થવું વિગેરે શરીરમાં થતાં અને અગ્નિપ્રવેશાદિ સ્વપ્નમાં થતાં ચિહ્નો-
વડે ‘મારું મરણ સમીપમાં આવ્યું છે’ એમ બાણી લીધું ॥૪॥ એવું મરણ-
જ્ઞાન થયા પછી ધર્મદેવ મનમાં શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર ચિંતન કરતાથકા શ્રીમ-
દ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધનો આદરથી નિયમપૂર્વક નિત્ય પાઠ કરવા લાગ્યા
॥૫॥ પોતાની પત્ની પ્રેમવતીનો ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કાર કર્યા પછી માસેમાસે
કરવાનું શ્રાદ્ધ, (માસીયો શુકલ દશમીએ) ઉન્માસિક શ્રાદ્ધ, ત્રિપાક્ષિક
શ્રાદ્ધ, ઉન્પાણમાસિક શ્રાદ્ધ અને ષાણમાસિક શ્રાદ્ધ, યથાવિધિ તેનાતેના
સમયે જ્યેષ્ઠ પુત્ર પાસે કરાવ્યું. તે શ્રાદ્ધોમાં બહુ બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ જમાડ્યા
॥૬-૭॥ સાતમે માસે યથાવિધિ માસિકશ્રાદ્ધ કરાવીને, ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને
જમાડીને, તેમને દક્ષિણા આદિકથી સંતૃપ્ત કરી વિસર્જન કરીને, પોતે ધર્મ-
દેવ પોતાના બંધુજનાદિકની સાથે શ્રાદ્ધશેષ અન્ન જમ્યા ॥૮॥ તે દિવસે
તે ધર્મદેવના દેહમાં તાવની પીડા અતિતીવ્ર થઈ. એજ અવસરમાં તેમને-
પણ ‘મારો અંતકાળ અતિ નજીકમાં આવ્યો છે’ એમ શંકાએ રહિત ચિ-
ત્તથી નિશ્ચય કરી લીધો ॥૯॥ તે પછી બીજે દિવસે નિર્જલા એકાદશીએ
સંબંધિજનાદિક સર્વમાંથી આસક્તિ છોડી દઈને, એક કૃષ્ણધ્યાનપરાયણ
થઈ, પોતાને પ્રતિદિન પૂજવાની પ્રતિમાની પૂજા પોતાના સંપ્રદાયી વૈષ્ણવ

નિર્જલાયાં કૃષ્ણં વિપ્રૈરપૂજત્ ॥૧૦॥ નિશિ સુષ્પેષુ સર્વેષુ પાદસં-
વાહનં પિતુઃ । કુર્વન્ હરિર્જાગાર સહજાગરણવ્રતી ॥૧૧॥ નિદ્રા-
મલમમાનોઽથ જ્વરવેદનયા વૃષઃ । સમાધિં સહસા પ્રાપ હરેરેવે-
ચ્છયાઽનથ ! ॥૧૨॥ બ્રહ્મજ્યોતિશ્ચયે તત્ર વિહરન્તં બૃહદ્બને । યથા
પુરૈક્ષિ તં કૃષ્ણં દર્શા મુરલીકરમ્ ॥૧૩॥ તદ્દર્શનાનન્દસમુદ્રમગ્નઃ
સંહૃષ્ટોમાઽશ્રુકલાવૃતાક્ષઃ । સસમ્ભ્રમં દણ્ડવદાનમત્તં તસ્યૌ તતઃ
પ્રાજ્ઞલિરગ્રતોઽસ્ય ॥૧૪॥ તં વીક્ષમાણઃ સહસા હરિમેવૈક્ષતાત્મ-
જમ્ । કૃષ્ણતુલ્યાખિલાકારં વર્ણિવેષમવસ્થિતમ્ ॥૧૫॥ અવતીર્ણો
નિજગૃહે શ્રીકૃષ્ણો હરિસંજ્ઞયા । અસ્તીતિ તત્ક્ષણે તસ્ય સ્મૃતિરા-

વિપ્રપાસે કરાવી ॥૧૦॥ તેપછી રાત્રિએ સર્વ સંબંધિજનો સુઈ ગયા પછી
જાગરણુ વ્રતાચરણુ સ્વભાવવાળા શ્રીહરિ પિતાના ચરણુ ચાંપતાથકા જ્વર-
જેરથી જાગતા જનકની સાથે જાગત રહ્યા. અથવા-‘જનકને નિદ્રા ન આવી
તો પોતેપણુ પિતૃભક્તિને લીધે તેમની સાથે જાગવારૂપ વ્રતવિશેષને કરતા-
થકા જાગતાજ રહ્યા ॥૧૧॥ હે નિષ્પાપ રાજન્ ! જ્વરવેદનાને લીધે લેશ
નિદ્રાને નહિ પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહરિના સંકલ્પથીજ એકદમ સમાધિને
પામી ગયા ॥૧૨॥ તે સમાધિમાં પૂર્વે વૃંદાવનમાં જેવા દિવ્યરૂપવાળા શ્રી-
કૃષ્ણુ ભાળ્યા હતા એવાને એવાજ બ્રહ્મજ્યોતિમંડળના મધ્યમાં રહેલા,
હાથમાં દિવ્ય મુરલીધારી રહેલા, શ્રીકૃષ્ણુને ધર્મદેવે ભાળ્યા ॥૧૩॥ શ્રીકૃ-
ષ્ણુનાં દર્શનથી ઉત્પન્ન થએલા નિરવધિ આનંદરૂપ સમુદ્રમાં નિમગ્ન થએલા,
રોમાંચિતગાત્ર થઈ ગયેલા, આનંદની અશ્રુધારાથી વ્યાપ્ત નેત્ર જેમનાં છે,
એવા ધર્મદેવ સંભ્રમ-આદરથી કે વેગથી ઉઠીને દંડવતપ્રણામ કરીને એ
હાથ જોડીને તેમની આગળ ઉભા રહ્યા ॥૧૪॥ શ્રીકૃષ્ણુને એકાચ દૃષ્ટિથી
પ્રીતિપૂર્વક નિરીક્ષણુ કરતા ધર્મદેવના નેત્ર આગળ તે શ્રીકૃષ્ણુ તેજ ક્ષણમાં
શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે દેખાયા. તેપછી કૃષ્ણુને તુલ્ય અખિલ આકાર જેમનો છે,
વર્ણિવેષને ધારી રહેલા, પોતાની આગળજ એઠેલા શ્રીહરિને પુત્રરૂપે નિહા-
ળવા લાગ્યા ॥૧૫॥ હે નરાધિપ ! ‘અક્ષરધામાધિપતિ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણુજ મારા
મંદિરમાં હરિકૃષ્ણરૂપથી પ્રકટ્યા છે’ એવી ધર્મદેવને તે સમયે સ્મૃતિ થઈ

સીન્નરાધિપ ! ॥૧૬॥ યાવદાશ્લિષ્યતિ પ્રેમ્ણા તં તાવત્સ તિરોદધે ।
 વ્યુત્થિતોઽસૌ દદર્શાગ્રે નિજસેવાપરં હરિમ્ ॥૧૭॥ તં ગાઢં સ
 પરિષ્વજ્ય પુલકાક્કોઽશ્રુલોચનઃ । પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસ નૃનાઽપ્ય-
 પિહિતૈશ્વરમ્ ॥૧૮॥ ધર્મ ઉવાચ—જ્ઞાતોઽસ્યચ હરે ! મયાઽસ્તિ-
 લજગત્સ્વામી ત્વમેકઃ પ્રભુર્મત્પ્રેષ્ઠો વરદો જગદ્ગુરુરજઃ શ્રીકૃષ્ણ
 એવ સ્વયમ્ । મક્તામીષ્ટફલપ્રદસ્તનુભૂતાં સેવ્યઃ સદા શ્રેયસે

આવી ॥૧૬॥ એ રીતે દિવ્ય આવિર્ભાવની સ્મૃતિ પામેલા ધર્મદેવ સ્નેહા-
 તિશયથી જેટલાકમાં પુત્રરૂપ શ્રીહરિને આલિંગન કરવા જાય છે તેટલાકમાં
 તે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેપછી સમાધિમાંથી બહાર આવતાં પો-
 તાની પાદપરિચર્યામાં તત્પર એવા શ્રીહરિને પોતાની પાસે દેખ્યા ॥૧૭॥
 તે ધર્મદેવ પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા થઈને, નરનાઽપ્યરૂપ પડદાથી પોતાનો
 પારમેશ્વર સ્વભાવ જેમણે ઢાંકી દીધો છે એવા શ્રીહરિને ગાઢ આલિંગન
 કરીને, રોમાંચિત ગાત્રવાળા અને પ્રેમાશ્રુપરિપૂર્ણ લોચનવાળા થઈને પ્રણામ
 કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ હે હરે ! તમોને આજ્ઞા તત્ત્વથી મેં
 જાણ્યા. આટલા કાળસુધીતો તમોને પુત્રભાવને લીધે બંધાએલા સ્નેહથી
 માનુષ માનીને બધા દિવસો વ્યર્થજ નિર્ગમન કર્યાં. સમસ્ત જગતના નિર-
 પાધિક સ્વામી અને પ્રભુ—અનન્યાધિપતિ (જેનો કોઈ અધિપતિ નથી)
 તમો એકજ છો ‘પતિં વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરં’ એવી શ્રુતિ છે. મારા પરમપ્રે-
 મારૂપદ અને ‘પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈશ’ એવો વર આપનારા જગદ્ગુરુ અજન્મા
 સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. અને ભક્તોને અભીષ્ટ ફળ આપનારા આપજ
 છો. બ્રહ્માદિ તમામ તનુધારીઓએ શ્રેયસારૂ સદા સેવનીય તમોજ છો.
 (જે ન સેવે તો તનુધારી નથી પરંતુ પવનથી પુરેલી ધમણુવિશેષધારી
 છે) માયાથકીપણુ પર એવા અક્ષરથકીપણુ પર અને વિભુ—એ સર્વેમાં
 અંતર્યામીપણુ વ્યાપીને રહેલા તે તમોને મારા નમસ્કાર છે ॥૧૯॥ પર અ-
 ક્ષરથકીપણુ પર જે પુરુષોત્તમ છે તે શ્રીકૃષ્ણ તમોજ છો. ભગવાન-
 જ્ઞાનશક્ત્યાદિ ષટ્ ગુણોથી પરિપૂર્ણ આપજ છો. દર્શિ—સર્વના અંતરાત્માપણે
 નિયંતા તમોજ છો. જે નિર્ગુણ—સમગ્ર હેયવિરોધિ પરબ્રહ્મ છે તે સાક્ષાત્

માયાયાઃ પરતઃ પરાય વિભવે તસ્યૈ નમસ્તેઽસ્તુ મે ॥૧૯॥ સ એવ
કૃષ્ણો ભગવાંસ્ત્વમીશઃ સાક્ષાત્પરં બ્રહ્મ હિ નિર્ગુણં યત્ । ઋતં
વિધાતું નિજવાક્યમત્ર મત્પુત્રનાટ્યં ધરસિ સ્વતન્ત્રઃ ॥૨૦॥ હરે !
શરીરં સ્વલુપશ્ચૈર્મે પતિષ્યતીતિ પ્રતિભાતિ ઘસૈઃ । ન તદ્ભયં
કિંચિદપિ સ્વચિત્તે મમાસ્તિ યત્ત્વં દૃઢમાશ્રિતોઽસિ ॥૨૧॥ એકસ્તુ
સ્વેદો હૃદિ જાયતે મે કથં સહિષ્યે વિરહં તવેતિ । દેહાન્તરા-
માવપિ તે વિયોગો મા ભૂન્મમેતિ ત્વદહં વૃણોમિ ॥૨૨॥ શ્રીભગવા-
નુવાચ—દિષ્ટ્વા તાત ! ત્વયા જ્ઞાતં મત્સ્વરૂપં યથાસ્થિતમ્ । જ્ઞેયં

તમોજ છો. વૃંદાવનમાં મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને આપે જે વર આપ્યો
હતો તેને સત્ય કરવા આ ધરાઉપર મારા પુત્રપણાનું નાટ્ય ધારી રહ્યા છો.
આટલા માનુષ અવયવની સમતામાત્રથી આપ પરતંત્ર નથી પરંતુ સ્વતં-
ત્રજ છો એટલે પોતાના પારમેશ્વરભાવની પ્રત્યુત્તિ નથી ‘અજોઽપિ સજ્જ-
વ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોઽપિ સન્’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૨૦॥ હે હરે !
આ માંડે શરીર પાંચ કે છો દિવસે જરૂર પડી જશે, એમ મને જણાય છે.
દેહપાતથકી કે તેનાથી થતા બીજા કોઈથકી કિંચિત્માત્રપણ મારા મનમાં
ભય નથીજ, કારણ કે મેં તમારો દૃઢ આશ્રય કરેલો છે. આપના આશ્રિ-
તોને ભયપ્રસંગ છેજ નહિ. અગ્નિ-આદિત્ય-ચન્દ્ર-મૃત્યુ વિગેરેપણ તમારા
થકી ભય પામેછે ॥૨૧॥ પરંતુ આ એક મહાન્ ખેદ મારા અંતરમાં અખંડ
અનુવર્તે છે, કયો તો—નિત્યમુક્તોએ સદા સેવવા યોગ્ય, અનવધિક આનંદ-
મય આપનો વિયોગ શી રીતે સહન કરી શકીશ. માટે કર્માનુસારે મને
દેહાંતરનો યોગ કદાચિત્ થાય તો તેમાંપણ તમારો વિયોગ મને ન થાય
એટલી હું પ્રાર્થના કરુંછું ॥૨૨॥ એ રીતે સ્નેહાતિશયે યુક્ત એવા પિતાનું
પ્રાર્થનાવચન સાંભળીને, હૃદયમાં દ્રવિત થએલા ભગવાન શ્રીહરિ કહેછે—
હે તાત ! માંડે દિવ્ય સ્વરૂપ જેવું છે તેવું યથાર્થપણે તમોએ જાણ્યું તે બહુ
સાંડે થયું. એ સ્વરૂપને જાણવામાટે ભવ બ્રહ્માદિકોપણ સમર્થ થતા નથી.
મારેવિષે પુત્રપ્રેમથી બંધાએલા હૃદયવાળા હોવા છતાં તમોએ આ સ્વરૂપ
ભાગ્યવશાત્ જાણ્યું છે. હવે પછી તમારે જ્ઞેય-પ્રાપક અને પ્રાપ્ય કાંઈપણ

પ્રાપ્યં ચ તે કિશ્ચિન્નાવશિષ્ટમતઃ પરમ્ ॥૨૩॥ હિત્વેમં ભૌતિકં દેહં
દિવ્યદેહેન સર્વદા । મત્પાર્શ્વ એવ સ્વજનૈઃ સાકં સ્થાસ્યસ્યસંશ-
યમ્ ॥૨૪॥ અતશ્ચિન્તાં વિહાયૈવ નિઃસંજ્ઞો મત્પરાયણઃ । વિશુદ્ધે-
નાત્મનિ હૃદા મધ્યાનનિરતો ભવ ॥૨૫॥ સુપ્રત ઉવાચ—એવમુક્તો
ભગવતા સોઽતિહૃષ્ટમના વૃષઃ । નમસ્યંસ્તં જગાદેત્યં વિનષ્ટાશ્ચિલ-
વાસનઃ ॥૨૬॥ પ્રતિકર્તુમત્ર નહિ કોઽપિ ભવદુષકૃતિં વિનાશ-
લિમ્ । પ્રભવતિ તત ઉરુમોહહરે ! ચરણામ્બુજં તવ નતોઽસ્મિ

બાકી રહ્યું નહિ. મારા વિના બીજું કંઈ શ્રેયઃપ્રાપક નથી. મારાથકી બીજું
શ્રેયપણ નથી. હું પ્રાપક અને પ્રાપ્ય છું તે તમોએ તત્ત્વથી જાણ્યું એટલે
હવે કશું બાકી રહ્યું નહિ ॥૨૩॥ હે તાત ! હવે આ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ
કરી દિવ્ય દેહ પામી બીજા બધા જનોએ અદૃશ્યમૂર્તિ થઈને ભક્તિ આદિક
સ્વજન સાથે સર્વદા મારી સમીપેજ રહેશો એમાં લેશ સંશય નથી ॥૨૪॥
માટે તમો મારા વિયોગની ચિંતાનો ત્યાગ કરીનેજ નિર્વાસનિક થઈને,
મનેજ પરમપ્રાપ્ય માનીને, ધ્યાનભક્તિથી નિર્મળ કરેલા મનથી સ્વાત્મ-
સ્વરૂપમાંપણ મારા ધ્યાનપરાયણ થાઓ એટલે 'આત્મા પરમાત્મક છે'
એવા ચિંતનપર થાઓ. અર્થાત્ આત્મા સ્વતંત્ર છે એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ
કરી તમામ પરમાત્મક (પરમાત્મા જેના આત્મા છે) છે એવી દૃષ્ટિથી
આત્મસ્વરૂપનાપણ અંતરાત્માભૂત એવા મારા સ્વરૂપના ચિંતનપરા-
યણ થાઓ ॥૨૫॥ સુપ્રતઃકથિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાને એવી
રીતે કહેલા ધર્મદેવ મનમાં બહુ હર્ષ પામીને સમસ્ત વાસનાનો વિનાશ
કરીને, શ્રીહરિને પ્રણામ કરતાથકા આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૨૬॥ હે હરે ! અ-
નાદિકાળથી આદ્યાં આવતાં, ન નિવૃત્ત થાય એવાં પાપોના સંત્યયવાળા
જનઉપર પણ આપે કેવળ કૃપાથી કરેલા ઉપકારનો લવલેશ અદલો વાળ-
વામાટે આ જનને બીજો કોઈપણ ઉપાય નથી. કેવળ આ એક અર્પણ
કરેલો અંજળિજ (એ હાથ જોડવા તે) સમુચિત અદ્વિતીય ઉત્તમ ઉપાય
છે. માટે હું અંજળિ કરીને આપના ચરણારવિંદને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરું છું

૧ 'ઉરુમોહહરતઃ' इति पाठान्तरम् ।

દણ્ડવત્ ॥૨૭॥ इत्युक्त्वा तमसौ ननाम मुदितः कृष्णं स्वबुद्धिप्रदं
तं वर्णो सममानयत्स भगवान्स्वाभाविकप्रश्रयः । पुत्रावन्तिक
आजुहाव च वृषस्तस्याग्रपश्चाद्भवौ यास्यन् दीर्घपथं प्रदातुममलं
तज्ज्ञानचिन्तामणिम् ॥२८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—તાવુપેત્યાશુ તં નત્વા ભ્રાતરૌ બુદ્ધિમત્તરૌ । નિષે-
દતુસ્તં નિકષા ધર્મઃ પ્રોવાચ તૌ તતઃ ॥૧॥ શ્રુણુતં મદ્વચઃ પુત્રૌ !

‘અજ્ઞલિઃ પરમા મુદા ક્ષિપ્રં દેવપ્રસાદિની’ એવી સ્મૃતિ છે. અનાદિકાળથી
અનુવર્તતા મહામોહના હરણુમાં આપ એકલાજ સમર્થ છો. ‘ઝરુમોહહતઃ’
એવો પાઠ હોય તો તેનો અન્વય ‘તવ’ પદની સાથે કરવો. એટલે મહામોહને
હરનારા તમો એવો અર્થ થાય ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને ધર્મ-
દેવે પ્રહર્ષપરિપૂર્ણ થઈને, પોતાને બુદ્ધિ-જ્ઞાન આપનારા શ્રીહરિકૃષ્ણને નમ-
સ્કાર કર્યો. પછી વર્ણી ભગવાન્ શ્રીહરિ સ્વભાવથીજ વિનયસંપન્ન થઈને
પ્રણામ કરતા પિતાને બહુ સત્કાર કરવા લાગ્યા. તેપછી દીર્ઘપથ-તનુનો
ત્યાગ કરી અપુનરાવૃત્તિલક્ષણવાળા મહામાર્ગે પ્રયાણ કરશે એવા ધર્મદેવ
તે ભગવાન શ્રીહરિના સ્વરૂપ સ્વભાવાદિકનું નિર્મળ જ્ઞાન જે ચિંતામણિની
માફક સર્વ પુરૂષાર્થને આપનાર છે તે બીજા પુત્રોને સંપાદન કરાવા શ્રીહ-
રિથી પહેલા અને પછીથી જન્મેલા બે પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા
॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રમથપ્રકરણે ધર્મવરપ્રદાનનામાઽ-
ષ્ટત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

અધ્યાય ૩૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી પિતાની આજ્ઞાને અનુસારે
સદુપદેશના સંગ્રહણમાં સમર્થ બહુ બુદ્ધિવાળા તે બન્ને ભાઈઓ રામપ્રતાપ
અને ઇચ્છારામ એકદમ આવીને પિતાને પ્રણામ કરીને, તેમની પાસે
બેઠા. તેપછી તેમના પ્રતિ પિતા ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે-॥૧॥ હે પુત્રૌ !
મારૂં પિતાનું વચન આદરથી તથા અવધાનથી સાંભળો. ‘આ તો પિતાનું
વચન છે તે હિલ્લંચનીય નથી’ એમ માનીને કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના પુ-

રહસ્યં વચ્ચિ વાં હિતમ્ । તદ્વાવધાર્યં હૃદયે પ્રતીતિર્યદિ વાચિ મે
॥૨॥ ઉપાસનાં યસ્ય કુર્મો વયં શ્રીરાધિકાપતેઃ । સ એવ હરિના-
માઽયં વર્તતે સોદરો હિ વામ્ ॥૩॥ અતોઽદ્યદિનતો ભક્તિઃ સ્વધ-
ર્મેણ યમૈઃ સહ । નિશ્ચિન્નાઽસ્યૈવ કર્તવ્યા સ્યેયં વાચિ સદાઽસ્ય

ત્રોએ અવધારણ કરવું એ એમનો ધર્મ છે. પુત્રાને હિતોપદેશ આપવો એ પિતાનો ધર્મ છે, માટે હું કાંઈપણ આ તમોને કહું છું. ‘પિતાનું વચન છે’ એટલામાત્રથી આ આદરણીય છે એમ કેવળ નથી કિંતુ તમારા પરમ હિત કરનાર છે અને વળી રહસ્ય છે. એકતો પિતાનું વચન, વળી હિતકારી અને રહસ્ય છે માટે અત્યંત આદરણીય અને અવધારણીય છે. ભગવત્સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ જે આ રહસ્ય હિતવચન કહીશ તે તમારે હૃદયમાં ધારવું, એટલે અપાત્ર જેની તેની આગળ પ્રકાશ ન કરવું. અથવા હૃદયમાં ધારવું એટલે ક્યારેયપણ વિસ્મરણ ન કરવું પણ સદાય હૃદયમાં ધારીજ રાખવું. ‘પિતા આપણને સદા સત્ય હિતવચનજ કહે’ એવો જો મારા વચનમાં મહાવિશ્વાસ હોય તો અવધારણ કરો, એમાં મારે કશો અર્થ (પ્રયોજન) નથી. પિતાએતો પુત્રાને હિતોપદેશ આપવો જોઈએ તે માં કર્તવ્ય હું કહું છું. પુત્રકૃત્યમાં તો તમારી મતિજ પ્રમાણ છે એટલે તમારી ઈચ્છા હોય તો ધારણ કરો વા ન કરો એમાં અર્થાનર્થ તમારેજ છે મારે કશું નથી માટે હું માં કર્તવ્ય કરીશ ॥૨॥ જે શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની સેવા આપણે પ્રતિદિન કરીએ છીએ તે તમારા સહોદર (એક માતાના ઉદરમાં થએલો ભાઈ) ભાવથી આહિ હરિનામ ધારીને રહેલા છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરાત્પર છે પણ કેવળ કૃપા કરીને સહોદરભાવથી તમારી ઉપર અનુગ્રહ કરવા મનુષ્યલીલાનું નાટ્ય કરતા થકા જગતના હિતવાસ્તે અહિયાં રહ્યા છે. આ રીતે એમને નહિ જાણીને તેમને વિષે કેવળ ભ્રાતૃભાવથી બાંધેલો સ્નેહ નિઃશ્રેયસમાટે નહિ થાય, એટલુંજ નહિ પણ ક્યારેક મહાપરાધમાટેપણ થાય, માટે હમણાં આ શ્રીહરિના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન તમારું હિત કરવાની કામનાથી હું પ્રકાશ કહું છું ॥૩॥ માટે તમારે આ દિવસને આરંભીને સ્વધર્માદિ અંગે સહિત નિષ્કપટ ભક્તિ આ સોદર શ્રીહરિકૃષ્ણ

ચ ॥૪॥ કૃષ્ણાર્ચ્યાઃ પ્રતિદિનં યસ્યાઃ કુર્મશ્ચ પૂજનમ્ । સાપ્ય-
સ્યૈવેતિ હિ જ્ઞાત્વા પૂજનીયા યથાવિધિ ॥૫॥ યુવાભ્યામુપદિષ્ઠૌ
પ્રાજ્ઞન્ચૌ કૃષ્ણસ્ય યૌ મયા । તાવસ્યૈવેતિ વિજ્ઞાય જપનીયાવમ્ભી-
ષ્ટદૌ ॥૬॥ ભજતોરાદરાદેનં મદાજ્ઞાવર્તમાનયોઃ । ભવિષ્યતિ હિ
વાં શ્રેય દ્વિદામુત્ર ચ નિશ્ચિતમ્ ॥૭॥ ઉન્મૂલયિષ્યતિ હ્યેષ કલ્પધ-
મૈધિતાન્ભુવિ । અસુરાન્માનુષાકારાનશસ્ત્રોઽપિ મનીષયા ॥૮॥
પોષયિષ્યતિ સદ્ધર્મં ગ્લપિતં ભુવિ દુર્જનૈઃ । પ્રવર્તયિષ્યતિ કૃષ્ણ-
ભક્તિં ચૈષ વિશેષતઃ ॥૯॥ આચાર્યત્વં ચ યુવયોઃ સ્થાપયિત્વા
કુલે નિજમ્ । સ્વકીયં ધામ પરમં પ્રયાસ્યતિ મહાયશાઃ ॥૧૦॥
અસ્યાશ્રિતાસ્તતઃ સર્વે કૃષ્ણસ્યાસ્યૈવ નિત્યદા । પ્રતિમાં પૂજયિ-

વિષેજ કરવી અને એમની આજ્ઞામાં અખંડ અનુવર્તવું ॥૪॥ જે કૃષ્ણ-
પ્રતિમાનું પ્રતિદિન પૂજન આપણે કરીએ છીએ તેપણ આ સહોદર શ્રીહ-
રિનુંજ છે એમ ધારીને યથાવિધિ કરવું. જે સાક્ષાત્ અપરોક્ષ પરમપુરૂષ
સમીપમાંજ રહ્યા છે તેમનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિમામાત્રમાં કરાતી પૂજા
નિઃશ્રેયસ અર્થે નહિ થાય ॥૫॥ મેં પ્રથમ જે કૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર શરણુમંત્ર
અને મહામંત્ર તમોને ઉપદેશ કર્યાંછે તેપણ આ સોદર્ય શ્રીહરિનાજ છે
એમ જાણીને જપવા. એમ જાણવાથીજ તે મંત્રો અભીષ્ટ ફળ આપ-
નારા થશે ॥૬॥ એ રીતે આ હરિકૃષ્ણને પ્રકટ પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણપણે જા-
ણીને, એમની અતિશય આદરથી ભક્તિ કરનારા અને મારી આજ્ઞાનું
અનુવર્તન કરનારા તમારું આ લોક પરલોકમાં પરમ શ્રેય થશે એમાં સંશય
નથી ॥૭॥ હવે શ્રીહરિની પરમકૃપાથી દિવ્ય દષ્ટિને પામેલા ધર્મદેવ શ્રીહ-
રિનાં કેટલાંક ભવિષ્ય ચરિત્રો પાંચ શ્લોકથી કહેછે—હે પુત્રો ! આ શ્રીહરિ
પૃથ્વીઉપર કળિબળને લીધે બહુ વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મે વિશેષ વૃદ્ધિ પમા-
ડેલા, મનુષ્યાકારમાં રહેલા, અસુરોનો શસ્ત્રધારણ વિનાપણ સંકલ્પમાત્રથી
નિર્મૂળ વિનાશ કરશે અને વિશેષપણે સર્વત્ર શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવશે
॥૮-૯॥ મહાયશસ્વી એવા આ શ્રીહરિકૃષ્ણ જગતમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરેલું
પોતાનું પૂજ્ય આચાર્યપદ તમારા હૃદયમાં સ્થાપીને અવતારકૃત્યને સમાપ્ત

ધ્યન્તિ યાસ્યન્ત્યેવાત્મવાઙ્મિત્તમ્ ॥૧૧॥ એતન્નિવદ્ધમર્યાદાસ્થિતા-
શ્રાસ્ય સમર્ચકાઃ । ભક્તાશ્ચતુર્વર્ગસિદ્ધિ યાસ્યન્ત્યેવ નિજેષ્ણિતામ્
॥૧૨॥ इत्युक्तवति धर्मे तौ प्रहृष्टौ तत्क्षणे हरिम् । प्रणम्य प्रोचतुः
कृष्ण ! तव स्वः पाहि नौ सदा ॥१३॥ તાબુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ કૃષ્ણ-
મેવાદરાધુવામ્ । ભજતં તેન તોક્ષ્યામિ તિષ્ઠન્તૌ પિતૃશાસને
॥૧૪॥ ततस्तौ तु तमेव श्रीकृष्णं भेजतुरादतौ । तज्ज्ञानं त्विच्छया
तस्य काचित्कमभवत्तयोः ॥१५॥ હર્યુપાસ્ત્યુપદેશોઽયમેકાદશ્યા

કરીને, પોતાના પરમ ધામપ્રતિ પધારશે ॥૧૦॥ તેપછી જે પુરૂષો આ
શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનો આશ્રય કરશે તે સર્વકોઈ આજ કૃષ્ણની
પ્રતિદિન પ્રતિમા પૂજવામાત્રથી મોક્ષપર્યંતનું સમગ્ર વાંછિત પામશે ॥૧૧॥
આ શ્રીહરિએ બાંધેલી ધર્મમર્યાદામાં અનુવર્તીને, સ્વયં અર્ચારૂપથી વિરા-
જમાન આ શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણકમળનું અર્ચન કરનારા ભક્તો ચાર પુરૂ-
ષાર્થમાંથી જેને જે વાંછિત હશે તેને તે નિશ્ચે પામશે ॥૧૨॥ હે રાજન્!
આ પ્રકારે કહીને પિતા વિરામ પામતાં, બન્ને બ્રાતાઓ પિતાના પ્રિય સત્ય
હિત વચનથી પ્રહર્ષ પામીને, એજ ક્ષણમાં ઉઠીને શ્રીહરિકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને, હે હરિકૃષ્ણ ! તમારા દાસભૂત અમો છીએ, માટે અમારી
સદાકાળ તમો રક્ષા કરશો આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૧૩॥ બ્રાતાઓનો પિતાના
વચનમાં વિશ્વાસાતિશય અને પોતાવિષે અત્યંત નમ્રભાવ લાળીને તેમની
ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિએ કહ્યું કે-જનકના વચનને અનુસારે શ્રીકૃષ્ણ-
નેજ પરમાદરભાવથી તમો ભજો; તેનાથી હું સંતુષ્ટ થઈશ ॥૧૪॥ હે
રાજન્ ! તેપછી તે બન્ને ભાઈઓ આદરથી પોતાના ભાઈ શ્રીહરિનેજ શ્રી-
કૃષ્ણ બાણીને ભક્તિ કરવા લાગ્યા. પરંતુ પિતાએ આપેલું જે શ્રીહરિના
સ્વરૂપનું તત્ત્વજ્ઞાન તેતો કદાચિત્ થતું પણ સદાય નહિ. અર્થાત્ ક્યારેક
'દેવળ અમારા સહોદર છે' એવી બુદ્ધિ અને ક્યારેક 'આજ શ્રીકૃષ્ણ છે'
એવી બુદ્ધિ રહેતી હતી. એરીતે વિજ્ઞાનના વિસ્મરણમાં કારણ તો આ
શ્રીહરિનોજ સંકલ્પ હતો ॥૧૫॥ એ રીતે પુત્રોને ધર્મદેવે ભગવાન શ્રીહરિના
સ્વરૂપનો યથાર્થ ઉપદેશ કરતાં જ્યેષ્ઠ શુકલ એકાદશીની રાત્રિનો છેલ્લો

નિશોઽન્તિમે । યામે સુતાભ્યાં ધર્મેણ કૃતોઽથાર્કોદયોઽભવત્
 ॥૧૬॥ હરિઃ પપ્રચ્છ પિતરં આત્રાદીનાં ચ શૃણ્વતામ્ । યત્તેઽભીષ્ટં
 હૃદિ સ્યાત્તદ્બ્રૂહિ કર્તાસ્મ્યરં પિતઃ ! ॥૧૭॥ તમુવાચ તદા ધર્મઃ
 પૂર્ણકામોઽસ્મ્યહં હરે ! । નાસ્તિ ભક્તૌ તુ તે તૃપ્તિઃ કૃષ્ણ ! ક્વચન
 મે હૃદિ ॥૧૮॥ દેહપાતાવધિ તતઃ કર્તુમિચ્છામિ તામહમ્ ।
 કિન્ત્વશક્તેન પૂજાદિ કર્તું શક્યં મયા ન વૈ ॥૧૯॥ અતોઽહં શ્રોતુ-
 મિચ્છામિ શ્રીમદ્ભાગવતં હરે ! । સાર્થં સપ્તાહવિધિના તત્સમ્પા-
 દય મે દ્રુતમ્ ॥૨૦॥ इत्यभीष्टं पितुः श्रुत्वा हरिर्हृष्टः प्रशस्य तम् ।
 तदैव कारयामास मण्डपादि यथाविधि ॥२१॥ રામપ્રતાપેન તત

પહોર વીતિ ગયો અને સૂર્યદેવ ઉદયાચળશિખરઉપર ચઢી આવ્યા ॥૧૬॥
 તેપછી શ્રીહરિએ સહોદરાદિ સર્વને સાંભળતાંજ પિતાને એમ પુછ્યું કે-
 હે પિતઃ ! તમારા હૃદયમાં જો કંઈ વાંછિત વર્તતું હોય તો તે મને અસંકો-
 ચથી કહો, હું જલદી સિદ્ધ કરાવીશ ॥૧૭॥ તે સમયે તેમના પ્રતિ ધર્મદેવ
 બોલ્યા કે-હે હરે ! હું પૂર્ણકામ છું-આનંદમય આપનો પ્રત્યક્ષપણે નિરંતર
 અનુભવ થતાં હવે કંઈ કામના થાય. પરિમિત આનંદને અનુભવ કર-
 નારાનેતો નવીનવી કામના થાય. માનુષઆનંદને આરંભીને બ્રહ્માનંદ-
 પર્યંતનો આનંદપણ અનવધિક આનંદામૃતના મહાસમુદ્રરૂપ જે આપના
 આગળ એક કણિકાપ્રાય છે એવા આપના અનુભવથીજ હું પૂર્ણકામ છું.
 પરંતુ હે કૃષ્ણ ! આપના ભક્તિરસામૃતના આસ્વાદમાં તો ક્યારેયપણ મારા
 હૃદયમાં તૃપ્તિ થતી નથી ॥૧૮॥ માટે આ દેહના પાતપર્યંત તે ભક્તિરસા-
 મૃતનો આસ્વાદ લેવાને ઇચ્છું છું. કિંતુ જ્વરવેદનાને લીધે અશક્ત થ-
 એલા મારાથી શ્રીકૃષ્ણની બાહ્યપૂજા કરી શકાતી નથી. માટે હે હરે ! હું
 શ્રીમદ્ભાગવતને અર્થસહિત સપ્તાહવિધિથી સાંભળવા ઇચ્છું છું તો મારે
 આ અભીષ્ટ જે રીતે જલદી સિદ્ધ થાય તેમ કરો ॥૧૯-૨૦॥ હે રાજન્ !
 પિતાનું આવું અભીષ્ટ સાંભળીને શ્રીહરિ પ્રહર્ષ પામીને, ભક્તિરસામૃતનાજ
 એકપાનમાં પ્રીતિથી પ્રવર્તેલા પિતાની પ્રશંસા કરીને, તેજ ક્ષણમાં સપ્તા-
 હવિધિમાં સમુચિત મંડપાદિ યથાવિધિ કરાવવા મંડ્યા ॥૨૧॥ તેપછી 'સ્વધ-

આનયામાસ વૈષ્ણવમ્ । યથોક્તલક્ષણં વિપ્રં પૌરાણિકમુશ્રુતમ્
 ॥૨૨॥ આપદ્ધર્માનુસારેણ ધર્મઃ કૃત્વાઽથ નૈત્યકમ્ । વિધિ વિધિ-
 શ્ચો વિદધે પુરાણશ્રવણસ્ય ચ ॥૨૩॥ પ્રત્યક્ષકૃષ્ણેઽપિ સતિ મર્યા-
 દાસ્થાપનાય સઃ । પ્રાતિષ્ઠિપત્કૃષ્ણમૂર્તિં સપ્તાહાવધિ પૌરટીમ્
 ॥૨૪॥ આદૌ નિર્વિઘ્નતાસિદ્ધયૈ સમમ્યર્ચ્ય ગણાધિપમ્ । કુલદેવં
 મારુતિં ચ તતઃ કૃષ્ણમપૂજત્ ॥૨૫॥ ગાયત્રીકૃષ્ણમન્ત્રાણાં જપાર્થ

ર્મસ્યઃ પાપમીરુર્વિષ્ણુમક્તો જિતેન્દ્રિયઃ । યથાર્થવાક્ સ્વચીતી ચ વક્તા
 પૌરાણિકો મતઃ' એરીતે શાસ્ત્રોક્ત ઉત્તમ લક્ષણે સંપન્ન, બહુશ્રુત, પુરાણ-
 પ્રવચનમાં પ્રવીણ એવા કોઈ વૈષ્ણવ વિપ્રને મોટાભાઈરામપ્રતાપને મોકલીને
 બોલાવરાવ્યો ॥૨૨॥ તેપછી ધર્મદેવેતો જ્ઞાનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ મુખ્ય કલ્પ
 (પક્ષ)થી કરવાને માટે અસમર્થ હોવાથી આપદ્ધર્મને અનુસારે તે કરીને,
 વિધિસ્વરૂપને બાણુતા હોવાથી પુરાણશ્રવણનો વિધિતો યથાવિધિ કર્યો
 ॥૨૩॥ યદ્યપિ આ ધર્મદેવ 'હરિકૃષ્ણજ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થએલા છે'
 એમ બાણુ છે, અથાપિ ભગવાનની આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્રમર્યાદાને સ્થાપવા
 વાસ્તે સુવર્ણનિર્મિત કૃષ્ણમૂર્તિ સપ્તાહપર્યંત પ્રતિષ્ઠાપન કરી. જે ભગવાનની
 આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્ર છે, તે શાસ્ત્રને અનુસરનારાને 'આતો પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું
 અતિલંઘન થયું' એવો દોષપ્રસંગ છેજ નહિ. ઉલટું જે શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન
 કરે તો પ્રત્યક્ષપણે પાસેજ રહેલા પ્રશાસિતા પરમાત્માના નિગ્રહના સ્થાન-
 રૂપજ આ પુરૂષ થાય. માટેજ શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ બાણુછે તથાપિ શાસ્ત્રમ-
 ર્યાદા પાળવા મૂર્તિની સ્થાપના કરી ॥૨૪॥ ધર્મદેવે આરંભેલા સત્કર્મની
 નિર્વિઘ્નપણે પરિસમાપ્તિમાટે પ્રથમ વિઘ્નવિનાયક ગણુપતિનું પૂજન કરીને,
 પછી કૃષ્ણદેવ માફતિનું પૂજન કરીને, પછી સર્વકર્મથી સમારાધ્ય તેમજ
 સમારંભેલી ક્રિયામાં સમારાધ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરી ॥૨૫॥
 ગાયત્રીમંત્ર તથા બે અષ્ટાક્ષર, દ્વાદશાક્ષર અને ષડક્ષર આ ચાર કૃષ્ણમં-
 ત્રોનો જપ જપવા પાંચજ વિદ્વાન્ વિપ્રોને વર્યા (તેમાં એક ગાયત્રીમંત્ર
 જપવા અને ચાર ચાર કૃષ્ણમંત્રો જપવા વર્યા, એવો વિવેક બાણુવો)
 વરૂણીમાં વરેલા વિપ્રોને વસ્ત્ર, વિભૂષણ, બેસવાનાં કામળીનાં આસનો,

બ્રાહ્મણાન્વિદઃ । વવે પશ્ચૈવ તેભ્યોઽદાદ્વાસોભૂષાસનાદિ ચ ॥૨૬॥
 વૃતાસ્તે તક્ષપં ચક્રુઃ સપ્તાહાનિ યથાવિધિ । ધર્મ ઉચ્ચાસને વિપ્રં
 તમુપાવિવિશત્તતઃ ॥૨૭॥ આદૌ શ્રીમદ્ભાગવતં સમ્પૂજ્ય બ્રાહ્મણં
 તતઃ । પુપૂજ વ્યાસનામ્નૈવ શ્રોતૃવિપ્રાંસ્તતશ્ચ સઃ ॥૨૮॥ જ્વરાર્તિ-
 રપિ મન્દાઽઽસીત્તસ્ય ધર્મદ્વલ્લિપ્તેઃ । દિવા પુરાણં શુશ્રાવ સ-
 માધિં નિશિ ચાપ સઃ ॥૨૯॥ યથાવિધિ કથાં નિત્યં શૃણ્વતોઽસ્ય
 દિનાનિ ષટ્ । યયુશ્ચતુર્થ્યાં ભૃગુજે પ્રાતસ્તામસમાપયત્ ॥૩૦॥
 સમ્પૂજ્ય વાચકં તસ્મૈ સ્વર્ણમુદ્રાસહસ્રકમ્ । દદૌ ભૂષાશ્ચ વાસાંસિ
 હૈમં સિંહં ચ ગાં શુભામ્ ॥૩૧॥ રામપ્રતાપમુખ્યૈસ્તં ગીતવાદિત્ર-

પાત્ર, ઉપપાત્ર, આચમની, ગોમુખી આદિક આખ્યાં ॥૨૬॥ તે વરેલા
 વિપ્રોએ સાત દિવસમુધી યથાવિધિ ગાયત્રી આદિક મંત્રોનો જપ કર્યો.
 તેપછી ધર્મદેવે પૌરાણિક વૈષ્ણવ વિપ્રનેતો સર્વની અપેક્ષાએ ઉંચા ઉત્તમ
 આસનમાં (પાટઉપર) બેસાર્યા ॥૨૭॥ પ્રથમ શ્રીમદ્ભાગવતની શ્રીકૃષ્ણના-
 મથી પૂજા કરીને, પછીથી ઉંચા આસનમાં બેઠેલા પુરાણવક્તા વિપ્રની ‘આ-
 સાક્ષાત્ વ્યાસમુનિ છે’ એવા તાદાત્મ્યનિશ્ચયપૂર્વક વ્યાસનામથી અર્ધ પા-
 દ્યાદિવડે પૂજા કરીને, પછી પુરાણશ્રવણાર્થે આવેલા વૈષ્ણવ વિપ્રોની પૂજા
 કરી ॥૨૮॥ ધર્મમાં દઢ મતિવાળા ધર્મદેવને જે જ્વરવેદના વર્તતી હતી
 તે પ્રશાંતપ્રાય થઈ ગઈ, એટલે સાવધાન થઈને દિવસે પુરાણને
 સાંભળવા લાગ્યા અને રાત્રિએ તો શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપમાં સમાધિ-
 સ્થિતિમાં રહેવા લાગ્યા ॥૨૯॥ નિત્ય યથાવિધિ ભાગવતકથાને સાંભળતા
 આ ધર્મદેવને છો દિવસો વીતી ગયા (દ્વાદશીએ કથાનો સમારંભ કર્યો
 હતો અને જ્યેષ્ઠ શુકલ પૂર્ણિમાનો ક્ષય હતો એટલે કૃષ્ણપક્ષની તૃતીયાએ
 છો દિવસ થયા એમ જાણવું) તેપછી સાતમે દિવસે ચતુર્થી તિથિએ
 શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં કથાશ્રવણવિધિની સમાપ્તિ કરી. કથાના અંતમાં
 પુરાણવક્તા વિપ્રને ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજા કરીને દક્ષિણાદાનમાં સહસ્ર
 સુવર્ણમુદ્રિકાઓ, મહાવસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે, સુવર્ણનિર્મિત સિંહ અને
 શુભલક્ષણવાળી ગાય, આ સર્વે આખ્યાં ॥૩૦-૩૧॥ તેપછી પૌરાણિક

નિઃસ્વનૈઃ । સહૈવ પ્રાપયામાસ હ્યારુઢં સ્વકેતનમ્ ॥૩૨॥ વૃત્તેભ્યો
બ્રાહ્મણેભ્યોઽથ દદાવુત્તમદક્ષિણામ્ । હોમં તુ દેશકાલજ્ઞો જપા-
ત્મકમકારયત્ ॥૩૩॥ પૂર્વાહ્ન એવ મિષ્ટાન્નૈસ્તર્પયામાસ વાઙવાન્ ।
વિસર્જયામાસ ચ તાન્ દત્ત્વા ભોજનદક્ષિણામ્ ॥૩૪॥ જ્વરાતિરા-
સીદધિકાઽથ તસ્ય રામપ્રતાપાદિષુ મુક્તવત્સુ । શીઘ્રં તતસ્તે
સ્વજનાશ્ચ સર્વે નિષેદુરેત્યાન્તિક એવ તસ્ય ॥૩૫॥

इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मकृतपुत्रोपदेश-श्रीमद्भागवत-
सप्ताहश्रवणकथननामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

સુવ્રત ઉવાચ—પિતુઃ શરીરશૈથિલ્યં દૃષ્ટ્વા પુત્રા વિચક્ષણાઃ । આ-

વિપ્રને અલંકાર કરેલા અશ્વ ઉપર બેસારીને, વરઘોડામાં રામપ્રતાપાદિકને
મોકલીને, ગીતગાન અને વાણંત વળવાપૂર્વક બહુ ધામધુમીથી તેના
ઘરપ્રત્યે પહોંચાડાવ્યા ॥૩૨॥ ગાયત્રીઆદિકના જપાર્થે વરેલા વિપ્રોને
ઉત્તમ-મુખ્ય પક્ષને ઉચિત દક્ષિણા દીધી. ખોતાના શરીરની સ્વસ્થ
સ્થિતિ નથી અને હોમવિધિતો દીર્ઘકાળસાધ્ય છે માટે તેનો અવસર નથી
એમ વિચારીને દેશ કાળને જાણનારા ધર્મદેવે જપાત્મક હોમ કરાવ્યો.
એટલે હોમના પ્રતિનિધિ તરીકે જપ કરાવ્યો ॥૩૩॥ તેપછી સપ્તાહસમા-
પ્તિના અંગપણે પૂર્વાહ્નમાં જ મિષ્ટાન્નથી બહુ આહ્વાણોને જમાડ્યા. ભોજનાતે
દક્ષિણા આપીને તેમને ઘેર વળાવ્યા ॥૩૪॥ તેપછી રામપ્રતાપાદિક ભોજન
કરી રહેવા આવે છે એટલાકમાં જેમના મનોરથો પરિપૂર્ણ થયાછે એવા
તે ધર્મદેવને જ્વરવેદના વિશેષ થઈ, એટલે સર્વ કોઈ સ્વજનો જલદી
આવીને તેમની પાસે બેઠા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્ર-
કરણે ધર્મકૃતપુત્રોપદેશ-શ્રીમદ્ભાગવતસપ્તાહશ્રવણકથનનામૈ-
કોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપતે ! દેહપાતનાં લક્ષણો જાણવામાં અતિ-
પ્રવીણ એવા રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ પિતાના શરીરની શિથિલતા ક્ષણેક્ષણે
વધતી જતી બોધને, શરીરમાં થતાં પ્રાણઘોષનું શ્રવણ ન થવું વિગેરે ચિહ્નો-

સન્નમૃત્યુતાં તસ્ય નિશ્ચિક્યુર્હદિ ભૂપતે ! ॥૧॥ વિધિશાન્વૈદિકા-
ન્વિપ્રાન્સમાહૂય હરિર્દૃતમ્ । અન્તકર્મવિધિં સર્વં પિતરં તૈરકાર-
યત્ ॥૨॥ પ્રાયશ્ચિત્તં ષડ્બંદં તે દેહશુદ્ધ્યર્થમાદિતઃ । પ્રત્યામ્નાયેન
હેમ્નાડ્ડશુ વિધિના તમકારયન્ ॥૩॥ પર્ણદોડ્ડનુમતે તત્ર વપનં
પ્રાગકારયન્ । શિખાકક્ષોપસ્થવર્જં સ્નાનં દશવિધં તતઃ ॥૪॥ પટ્ટ-
ઙ્ગનાભિઃ સહિતં રુક્મિણ્યાદિભિરષ્ટભિઃ । કૃષ્ણમષ્ટદલે વિપ્રા વેદ-
મન્ત્રૈસ્તમાર્ચયન્ ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તાઙ્ગગોદાનં દાનાનિ ચ તતો દશ ।
ગોભૂમિતિલમુખ્યાનિ વિપ્રેભ્યસ્તમદાપયન્ ॥૬॥ આમાન્નાનાં તથા
પ્રસ્થાન્ સહસ્રં સાજ્યદક્ષિણાન્ । અદાપયંસ્તથોત્ક્રાન્તિધેનું વૈ-
તરણીં તતઃ ॥૭॥ ઋણધેનું પાપધેનું મોક્ષધેનું ચ તેન તે ।

વડે 'મૃત્યુસમય સમીપમાં આવ્યો છે' એમ મનમાં નિશ્ચય કર્યો ॥૧॥ તેપછી
સ્વયં શ્રીહરિએ અંત્યેષ્ટિ આદિક કર્મવિધિને જાણનારા વેદવેદી વિપ્રોને જલદી
બોલાવીને, તેમનાદ્વારા અંતકાળે કરવાનો સર્વ વિધિ પિતાપાસે કરાવ્યો
॥૨॥ તેનો પ્રકાર કહું છું-વિપ્રોએ પ્રથમ શરીરશુદ્ધિસાફ કરવાનું કહેલું છે
વર્ણનું પ્રાયશ્ચિત્ત, તેના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનથી ધર્મદેવપાસે યથાવિધિ ઝટ
કરાવ્યું ॥૩॥ તે પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રારંભમાં પરિષદ્વિપ્રોની અનુમતિ થતાં વિ-
પ્રોએ પ્રથમ શિખા કક્ષ (કાખ) અને ઉપસ્થને વર્ણને મુંડન કરાવરાવીને
પછી આંગ્રેયાદિ દશ પ્રકારનું સ્નાન કરાવરાવ્યું ॥૪॥ તેપછી વિપ્રોએ અક્ષ-
તથી રચેલા અષ્ટદળના કમળમાં રૂક્મિણી આદિક અષ્ટ પટરાણીઓએ
સહિત શ્રીકૃષ્ણને આવાહન કરીને વૈદિકમંત્રોવડે ધર્મદેવપાસે પ્રાયશ્ચિત્તના
અંગપણે પૂજા કરાવી. તેપછી વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ કરાવ્યું ॥૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તના
અંગભૂત ગોદાન અને તેપછી ગો-ભૂમિ-તલ-હિરણ્ય-ઘૃત-વસ્ત્ર-ધાન્ય-
ગુડ-રૂપ્ય-લવણ આ દશ પ્રકારનાં દાનો પાત્ર વિપ્રોને ધર્મદેવપાસે અ-
પાવ્યાં ॥૬॥ તેમજ પ્રસ્થ (અષ્ટ મુષ્ટિ તે કિંચિત્ કહેવાય, એવાં ચાર કિંચિત્ તે
પુષ્કળ કહેવાય, એવા એક પુષ્કળનેજ પ્રસ્થ કહે છે. શેર) પરિમિત કાચા
અન્નથી ભરેલાં સહસ્રપરિમિત પાત્રો ઘૃત અને દક્ષિણા સાથે બ્રાહ્મણોને
અપાવ્યાં, તથા ઉત્ક્રાન્તિધેનુ અને વૈતરણીધેનુ અપાવી ॥૭॥ હે નરાધિપ !
વિપ્રોએ મુખ્ય પક્ષને આશરીનેજ ધર્મદેવપાસે ઋણધેનુ, પાપધેનુ અને

અદાપયન્મુખ્યકલ્પમાશ્રિત્યૈવ નરાધિપ ! ॥૮॥ એકદંડાકૃતિ-
શ્વાસં તં દૃષ્ટ્વાઽથ સુતા દ્રુતમ્ । તીર્થોદકેન સ્તપયાચ્ચક્રુઃ સાશ્રુ-
વિલોચનાઃ ॥૯॥ ગોમયેનોપલિષ્ઠાયાં ભુવ્યાસ્તીર્ય કુશાંસ્તિલાન્ ।
વિકીર્યં બહુલાંસ્તત્રોદકિશરસ્કમસૂપુપન્ ॥૧૦॥ તતઃ સંકીર્તનં
હ્યેવ નામ્નાં કૃષ્ણસ્ય તેઽસ્તિલાઃ । ચક્રુરુચ્ચૈર્વન્ધુજનાઃ સર્વદુઃસ્વા-
પહારિણામ્ ॥૧૧॥ પુરઃસ્થિતે ભગવતિ સ્થિરીકૃતવિલોચનઃ । ધ-
ર્મોઽપ્યનન્યમાવોઽથ જહૌ સઘઃ કલેવરમ્ ॥૧૨॥ હરેઃ પ્રસાદા-
ન્નિર્મુક્તો દુર્વાસઃશાપબન્ધનાત્ । સઘ એવ તનું દિવ્યાં પ્રપેદે ચ
સુખેન સઃ ॥૧૩॥ તતો ભક્ત્યાદિભિઃ સાકં કૃષ્ણં તં પુત્રરૂપિણમ્ ।
સેવમાનઃ સદા તસ્ય પાર્શ્વે એવાચસત્સ વૈ ॥૧૪॥ પરાસું તં વિલો-
ક્યાથ સુતાસ્તત્રોચિતં વ્યધુઃ । રોદનસ્ય નિષિદ્ધત્વાત્તદાનીં ધૈર્ય-

મોક્ષધેનુ અપાવી ॥૮॥ એ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ અને દાનવિધિ પુરો થઈ
રહેતાં પિતાને એકદંડાકૃતિ શ્વાસ ચાલતો જોધને, રામપ્રતાપાદિ પુત્રોએ
તુરત ગંગાદિ તીર્થોદક લાવીને તેનાથી પોતાના અશ્રુલોચન (૨૩વા) સાથે
જનકને સ્નાન કરાવ્યું ॥૯॥ ગાયના શુદ્ધ છાંણથી લીધેલી પૃથ્વીઉપર
દહાં પાથરીને બહુ તલ્લ બેરીને તેવી ભૂમિઉપર પિતાને ઉત્તરમસ્તકે સુ-
વારી દીધા ॥૧૦॥ ત્યારપછી રામપ્રતાપાદિ સર્વે સંબન્ધિજનોતો સર્વ દુઃખને
હરનારાં શ્રીકૃષ્ણનામોનું ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવા મંડ્યા ॥૧૧॥ તે-
પછી ધર્મદેવે પોતાની પાસે દૃષ્ટિ આગળ રહેલા ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણમાં
નેત્રવૃત્તિને નિશ્ચળ (મટકાંએ રહિત) કરીને, અનન્યભાવ (ભગવાન સી-
વાય જીજ્ઞ વસ્તુમાત્રમાંથી મનોવૃત્તિને ઉખાડીને) થઈને તત્કાળ પાંચભૌ-
તિક કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો ॥૧૨॥ શ્રીહરિના અનુગ્રહથી દુર્વાસાના
શાપરૂપ બંધનમાંથી મુક્ત થએલા ધર્મદેવ તેજ ક્ષણમાં સુખેથી દિવ્યદેહને
પામ્યા ॥૧૩॥ ત્યારપછી દિવ્યતનુને પામેલા ધર્મદેવ દિવ્યદેહવાળા ભક્તિ
આદિક સ્વજનોસાથે અદૃશ્યરૂપથીજ પુત્રરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરતાથકા
નિરંતર તે શ્રીકૃષ્ણની સમીપેજ રહ્યા ॥૧૪॥ તેપછી રામપ્રતાપાદિ પુત્રો
પિતાને પ્રયાતપ્રાણુ (મરી ગએલા) જોધને પ્રાણુવિયોગવખતે અશ્રુપાતનો

માસ્થિતાઃ ॥૧૫॥ વપનં કારયિત્વા તે સન્નુઃ શીતોદકેન ચ । પિ-
તૃમેધવિધાનેન તત્કર્માઽઽચરદગ્રજઃ ॥૧૬॥ ઝઘ્વોઽચ્છિષ્ટાદિદો-
ષાણાં સર્વથૈવ હ્યસમ્ભવાત્ । પ્રાયશ્ચિત્તં તન્નિમિત્તં નાચચાર સ
વૈ પિતુઃ ॥૧૭॥ અધિકારસ્ય સિદ્ધ્યર્થે પિતુરુત્તરકર્મણિ । સ્વયં તુ
કૃચ્છ્રપ્રતિમાસ્વર્ણસઙ્કલ્પમાચરત્ ॥૧૮॥ ઘૃતેનાભ્યજ્ય સંસ્નાપ્ય
પ્રેતં વસનમેકકમ્ । પરિધાપ્ય સિતં નૂત્તં પ્રાગ્વદસ્વાપયચ્ચ સઃ
॥૧૯॥ અન્યચ્ચ તાદૃશં વાસસ્તમાચ્છાદયદુત્તમમ્ । તતશ્ચન્દનપુષ્પ-
સ્ત્રગુલાલાદિભિરાર્ચિચત્ ॥૨૦॥ છિદ્રેષુ સત્તસુ સ્વર્ણચણ્ડકાન્ સ
મુખાદિષુ । પ્રક્ષિપ્યોત્ક્રમણશ્રાદ્ધં મૃતસ્થાને ચકાર ચ ॥૨૧॥ શ-

‘ન ચાશ્ચ પાતયેજ્ઞાતુ’ એમ નિષેધ કરેલો હોવાથી મહાધૈર્ય ધારીને રોદન
કર્યા વિના તે વખતે જે કાંઈ ઉચિત્ કર્તવ્ય હતું તે કરવા લાગ્યા ॥૧૫॥
તે કહેછે—સર્વ મૃતોએ તુરત વપન કરાવીને શીતજળથી સ્નાન કર્યું. તેમાં
જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ પિતૃમેધવિધિથી પિતાનો પ્રેતસંસ્કાર કરવા લાગ્યા
॥૧૬॥ પિતાના ઝઘ્વોઽચ્છિષ્ટાદિ દોષોમાં પુત્રને કરવાનું કહેલું જે પ્રાયશ્ચિત્ત
છે તેતો તે રામપ્રતાપે કર્યું નહિ, કેમકે પિતાને તેવા દોષો થવામાં સર્વપ્રકારે
નિમિત્તનોજ અભાવ છે. ઝઘ્વોઽચ્છિષ્ટાદિ દોષમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું મદન-
રત્નમાં સ્મૃત્યંતરથી કહેલું છે—‘ઝઘ્વોઽચ્છિષ્ટાધરોઽચ્છિષ્ટોભયોઽચ્છિષ્ટે તથૈવ ચ ।
અસ્પૃશ્યસ્પર્શને ચૈવ સ્વદ્વાદિમરણેઽપિ ચ । શ્વાનક્રવ્યાદસંસ્પર્શે કૃમિક્ષીટો
ઋવેઽપિ ચ । एतद्દોષાનુસારેણ પ્રાયશ્ચિત્તં સમાચરેત્’ ॥૧૭॥ સ્વયં રામપ્ર-
તાપે પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરવામાં પોતાના અધિકારની યોગ્યતામાટે કર-
વાનાં કહેલાં ત્રણ કૃચ્છ્રપ્રતોના પ્રતિનિધિ તરીકે સુવર્ણદાનનો સંકલ્પ કર્યો
॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે પ્રેતને ઘૃત-ચોપડીને સ્નાન કરાવી, નવીન શ્વેત
વસ્ત્ર એક પહેરાવીને ઉત્તરમુખે સુવારી દીધું ॥૧૯॥ બીજું ઉત્તમ શ્વેત વસ્ત્ર
શયને ચોઢાડીને પછીથી ચંદન પુષ્પહારો ગુલાબ અખીર આદિકથી અર્ચન
કર્યું ॥૨૦॥ ત્યારબાદ રામપ્રતાપે શયના મુખાદિક સાત મસ્તકનાં છિદ્રોમાં
સુવર્ણના કટકા મુકીને જે સ્થળમાં મૃત થયા છે તે સ્થળમાં ઉત્ક્રમણ-
શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૨૧॥ તે શ્રાદ્ધમાં અપસવ્ય (જમણે ખભે ઉપવીત) કરીને

વનામ્ના તત્ર પિણ્ડમપસવ્યેન સ ત્વદાત્ । દ્વારદેશે પાન્થનામ્ના
 ચૈકોદિષ્ટવિધાનતઃ ॥૨૨॥ પ્રેતં વંશકટે વધ્વા વાસસાચ્છાદિતં
 તતઃ । પુત્રાઃ સપિણ્ડાઃ સ્વજનાઃ પ્રાચીં નિરહરન્ દિશમ્ ॥૨૩॥
 જ્યેષ્ઠો રામપ્રતાપસ્ય નન્દરામાભિધઃ સુતઃ । મૃત્સ્થાલ્યાં લૌકિકં
 વહ્નિં ગૃહીત્વાઽચરદગ્રતઃ ॥૨૪॥ દ્વૌ પિણ્ડં તૃતીયં ચ ચત્વરે સ્વે-
 ચરાશ્ચથા । રામપ્રતાપઃ પ્રેતાય વિશ્રામે ભૂતસંજ્ઞયા ॥૨૫॥ ચલ-
 ન્તિ સ્માગ્રતો વૃદ્ધાઃ કનિષ્ઠાઃ પથિ તાનનુ । સ્ત્રિયસ્તુ ચત્વરાન્તં
 તમનુવ્રજ્ય યયુર્નદીમ્ ॥૨૬॥ શ્મશાને શવમાસ્થાપ્ય ચિતાસ્થા-
 નેઽગ્રજઃ સુતઃ । સ પ્રેતાય દ્વૌ પિણ્ડં વિધિવત્સાધકાશ્ચથા
 ॥૨૭॥ કૃતાયાં સંસ્કૃતભુવિ તુલસ્યશ્વત્થચન્દનૈઃ । ચિતાયાં સ્થા-

એકોદિષ્ટવિધિથી (એકને ઉદ્દેશીને એક પિંડદાનવિધિ મંત્રે વર્ણત) શબ-
 નામથી પિંડ આપ્યો અને દ્વારદેશમાં પાન્થનામથી પિંડ આપ્યો ॥૨૨॥
 વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરેલા પ્રેતને વાંસડાથી બનાવેલા કટ (ઠાઠડી) માં
 મુકી બાંધીને પુત્રો, સપિંડસંબંધિઓ અને બીજા સ્વજનો, એ સર્વે મળીને
 ઘરમાંથી પૂર્વમસ્તકે શબને ઉપાડ્યું. તે નિર્ણયાસિંધુમાં અપરાકે કહ્યું છે—
 ‘પૂર્વામુશ્વસ્તુ નેતવ્યો બ્રાહ્મણો બાન્ધવૈર્ગૃહાન્’ ॥૨૩॥ રામપ્રતાપના નંદરામ
 નામના જ્યેષ્ઠપુત્ર મૃત્તિકાના પાત્રમાં (હાંધીમાં) લૌકિક અગ્નિ અહણ
 કરીને શબની આગળ આલ્યા ॥૨૪॥ રામપ્રતાપે ચકલામાં પ્રેતને ખેચર-
 નામથી ત્રીજો પિંડ આપ્યો. અર્ધમાર્ગે વિશ્રામસ્થાનમાં ભૂતનામથી પ્રેતને
 ચોથો પિંડ આપ્યો ॥૨૫॥ માર્ગમાં પ્રેતની પાછળ પહેલા વૃદ્ધો અને તેમની
 પાછળ નાની વયના અને તેમની પાછળ સ્ત્રિયો એવા અનુક્રમથી આલ્યા.
 તેમાં સ્ત્રિયોતો ચકલાસુધી પ્રેતની પાછળ જઈને નદીએ સ્નાન કરવા ગઈ
 ॥૨૬॥ શ્મશાનમાં શબને ખભેથી ઉતારી નીચે મુકી જ્યેષ્ઠસુત રામપ્રતાપે
 ચિતાસ્થાનમાં સાધકનામથી પ્રેતને યથાવિધિ પાંચમો પિંડ આપ્યો ॥૨૭॥
 તેપછી શોધેલી ભૂમિ ઉપર તુલસી પિંપળો અને ચંદનના કાષોથી રચેલી
 ચિતામાં મુકેલા કવ્યાદનામના અગ્નિમાં સ્નાન કરાવેલા, ઘૂંતથી ચોપડેલા,
 એક પહેરાવેલ વસ્ત્રે સહિત એવા શબને દક્ષિણમસ્તકે હોમી દીધું, પછી તે

પિતે વહૈઃ કવ્યાદેઽથ જુહાવ તમ્ ॥૨૮॥ સ્વપિતં ઘૃતલિપ્તં તમેક-
વસ્ત્રમવાહ્યુત્તમમ્ । હૃત્વાઽર્ધદગ્ધે તસ્મિંશ્ચ સતિલાજ્યાહુતીર્દદૌ
॥૨૯॥ પુત્રાદયસ્તતો ગાઢં રુદુસ્ત્ર વન્ધવઃ । દગ્ધપ્રાયેઽથ ત-
સ્મિંસ્તે હૃત્તસ્થુઃ સશુચો નૃપ ! ॥૩૦॥ અપદ્યન્તશ્ચિતાભૂમિં પુર-
સ્કૃત્ય કનીયસઃ । સરયૂં તે યયુઃ સર્વે સ્સરન્તસ્તં મહાનદીમ્ ॥૩૧॥
તત્ર પ્રક્ષાલ્ય વાસાંસિ તાન્યેવ પરિધાય ચ । શિખામુન્મુચ્ય સ-
સ્તુસ્તે વૃદ્ધપૂર્વે પ્રવિશ્ય તામ્ ॥૩૨॥ સકૃન્નિમજ્જયૈત્ય તટં પ્રાચીના-
બીતિનશ્ચ તે । તત્રાચમ્ય શિખાં વક્ત્રાદક્ષાગ્રાનાદદુઃ કુશાન્ ॥૩૩॥
વદુર્જલાક્ષલીંસ્ત્રીંસ્ત્રીંન્પ્રેતાયાપાહ્યુત્તમશ્ચ તે । પિતૃતીર્થેન સતિલાન્
વદન્તો ગોત્રનામની ॥૩૪॥ પુત્રાઃ સપિણ્ડાશ્ચ તથા સોદકા इत-

શબ અર્ધદગ્ધ થયું એટલે રામપ્રતાપે તલસહિત ઘૃતની આહુતીઓ આપી
॥૨૮-૨૯॥ હે નૃપ ! તેપછી તે સ્થળમાં પુત્રાદિ અંધુજનોએ બહુ રૂદન
કર્યું ‘એવમાજ્યાહુતિં દત્ત્વા તિલમિશ્રાં સમન્નકામ્ । રોદિતવ્યં તતો ગાઢ-
મેવં તસ્ય સુખં ભવેત્’ એમ ગરૂડપુરાણમાં કહ્યું છે. શબ દગ્ધપ્રાય થયું
એટલે ત્યાંથી આવવામાટે ઉઠીને ચિતાભૂમિને નહિ બેતાથકા નાનાનાના-
ઓને આગળ કરીને તે તમામ અંધુઓ શોકાતુર થઈ, તે ધર્મદેવનું
‘આવા કોઈ થશે નહિ આતો એકજ હતા’ એમ સ્મરણ કરતા કરતા
સ્નાનમાટે સરયૂ પ્રત્યે ગયા ॥૩૦-૩૧॥ સર્વ જનોએ સરયૂમાં વસ્ત્રો ધોઈ
નાંખીને, એજ બીનાં વસ્ત્રો પહેરીને, આંધેલી શિખા (ચોટલી) છોડી
નાંખીને, વૃદ્ધોને આગળ કરી નદીમાં પ્રવેશ કરી સ્નાન કર્યું-પહેલા વૃદ્ધોએ
અને પછી બીજાઓએ સ્નાન કર્યું ॥૩૨॥ બધાએ એકવાર ડુબકી
મારી બહાર તીરઉપર આવીને અપસવ્ય કરીને તટમાં મંત્રવર્ણત આચ-
મન કરીને શિખા આંધીને, અગ્રભાગ દક્ષિણદિશા તરફ રહે એ રીતે દલો
થહણ કરીને, દક્ષિણાભિમુખે થઈને પ્રેતનું ગોત્ર નામ ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક
તિલમિશ્રિત ત્રણ જલાંજલિઓ પિતૃતીર્થ (તર્જની આંગળીનું મૂળ)થી
પ્રેતને આપી ॥૩૩-૩૪॥ તેને સ્પષ્ટ કહે છે-રામપ્રતાપાદિ પુત્રો, સપિંડો
(ફટસ્થ પુરૂષને આરંભીને સાત પેઢી સુધીના) સોદકો (તેથી ઉપરના

રેડપિ ચ । દદુર્દાઘાજ્જલીનિત્યં તસ્મૈ સમ્બન્ધિનો નરાઃ ॥૩૫॥
 પુનઃ સ્નાત્વાડથ વાસાંસિ પરિધાયેતરાણિ તે । ઉપાવિશન્નદીતીરે
 શોકવ્યાકુલિતાન્તરાઃ ॥૩૬॥ શોકાપનોદં વહુધા ચક્રુસ્તેષાં પુરૌ-
 કસઃ । વૃદ્ધા ધીરાઃ પુરાણજ્ઞા નૃપતે ! પ્રાહ્નિદર્શનૈઃ ॥૩૭॥ કની-
 યસઃ પુરસ્કૃત્ય તત ઈયુર્ગૃહાઞ્છનૈઃ । અપશ્યન્તઃ પરાક્ સર્વે પ-
 ક્કીભૂતા અધોમુખાઃ ॥૩૮॥ સ્નાત્વા સ્ત્રિયસ્તુ શોકાર્તાસ્તેષામગ્રત
 આલયમ્ । આયયુર્મિલિતાઃ સર્વા રુદન્ત્યસ્તે ચ તા અનુ ॥૩૯॥
 વિદશ્ય નિમ્બપત્રાણિ દ્વારિ સ્થિત્વા તતોડનલમ્ । વૃષભાદીંશ્ચ
 સંસ્પૃશ્ય વિવિશુસ્તે નિકેતનમ્ ॥૪૦॥ આશ્વાસ્ય રુદતઃ પુત્રાન્ સ-
 પિણ્ડાઘાસ્તતો નરાઃ । સ્વં સ્વં ગૃહં યયુઃ સર્વે તાઃ સ્ત્રીશ્ચાશ્વાસ્ય

ચૌદ પેઢી સુધીના) તેમજ બીજા સંબંધિજનોએ યથાસંભવ પૂર્વોક્ત પ્રકારે
 પ્રેતને દાહાંજલિઓ દીધી ॥૩૫॥ દાહાંજલિઓ દીધાપછી બધાય ફરી
 સ્નાન કરી બીજાં વસ્ત્રો પહેરીને, તે નદીના તટમાં શોકવ્યાકુળમનવાળા
 થઈને બેઠા ॥૩૬॥ હે નૃપતે ! વિદ્યા વિગેરેથી વૃદ્ધ, ધીર, પુરાણજ્ઞાનવાળા,
 ત્યાં સાથે આવેલા નગરનિવાસી આમ જનોએ પ્રાચીન દૃષ્ટાન્તો બતાવી
 બતાવીને રામપ્રતાપાદિ અંધુજનોનો શોક ટાળવાના ઉપાયો બહુધા કર્યા
 ॥૩૭॥ તેપછી તે સર્વે જનો નાની વયના બાળકોને આગળ કરીને પંક્તિબંધ
 થઈને પછવાડે નહિ બેતાથકા નીચું મુખ રાખીને ધીરે ધીરે ધર્મદેવને ઘેર
 આવ્યા. બાળકોને આગળ કરવામાં યાજ્ઞવલ્ક્ય કહેછે—‘ઈતિ સંશ્રુત્ય ગચ્છે-
 યુર્ગૃહં બાલપુરઃસરાઃ’ ॥૩૮॥ શોકાતુર સ્ત્રિયોતો તે પુરૂષોના આવવાથી પહે-
 લાંજ સરયૂસરિતામાં સ્નાન કરી અતિશય શોક કરતી કરતી વિલાપ કર-
 વાપૂર્વક રડતી કકળતી કુટતી બધી ભેગી થઈ ધર્મદેવને ઘેર આવી ગઈ
 હતી. તેમની પાછળ તે પુરૂષો આવ્યા ॥૩૯॥ ધર્મના ઘરના આંગણમાં
 બેસીને, કડવા લિંબડાનાં પાન દાંતવડે લગાર આવીને, અગ્નિ, વૃષભ વિગે-
 રેનો સ્પર્શ કરીને, ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. ‘આચમ્યામ્યમ્બુદૂર્વાક્કુરવરવૃષમાનક્ષ-
 તાન્ ગોમયં ચ’ એમ ત્રિંશત્શ્લોકીમાં કહ્યું છે ॥૪૦॥ સપિંડાદિ સર્વજનો
 પિતૃવિયોગથી બહુ રોદન કરતા ધર્મપુત્રોને આશ્વાસના કરીને પોતપોતાના

તસ્ત્રિયઃ ॥૪૧॥ શોધયિત્વા ગૃહં પુત્રા બ્રહ્મચર્યપરાયણાઃ । દશા-
 હમાસતાક્ષારલવણાશાશ્ચ ભૂશયાઃ ॥૪૨॥ સન્ત્યક્તસર્વભોગાશ્ચ
 હાસ્યહર્ષાદિવર્જિતાઃ । પ્રત્યહં ભગવદ્ગીતાં શુશ્રુવુશ્ચ દિનાત્યયે ॥૪૩॥
 દશાહાનિ સપિણ્ડાશ્ચ સોદકાસ્તુ દિનત્રયમ્ પાલયામાસુરાશૌ-
 ચમસ્પૃશન્તોઽન્યમાનવાન્ ॥૪૪॥ ગોત્રસંબન્ધરહિતા અપિ શિ-
 શ્યાશ્ચ તસ્ય યે । આશૌચં પાલયામાસુઃ પક્ષિણીં સર્વં એવ તે ॥૪૫॥
 અધ્યાન્તાં માનસીં સન્ધ્યાં કુશવારિવિવર્જિતામ્ । ચક્રુસ્તેઽર્ધ્યં તુ

ઘરપ્રત્યે ગયા અને તેમની સ્ત્રિયો ધર્મદેવની શોકાતુર સ્તુષા શુવાસિની
 આદિક સ્ત્રિયોને આશ્વાસના કરીને પોતપોતાને ઘેર ગઈઓ ॥૪૧॥ તેપછી
 ધર્મના પુત્રો રામપ્રતાપાદિક ઘરને શુદ્ધ કરી દશ દિવસસુધી ક્ષાર તથા
 લવણનું લક્ષણ નહિ કરીને, કેવળ ભૂમિઉપર સુઈ રહેતાથકા બ્રહ્મચર્ય-
 પરાયણ થયા. ક્ષારપદાર્થો અગ્નિપુરાણમાં કહ્યા છે-‘તિલમુદ્ગાદતે શિશ્વ્યં
 સસ્યે ગોધૂમકોદ્રવૌ । ધાન્યકં દેવધાન્યં ચ શમીધાન્યં તથૈક્ષવમ્ । સ્વિન્ન-
 ધાન્યં તથા પળ્યં મૂલં ક્ષારગણઃ સ્મૃતઃ’ ॥૪૨॥ અને રમણીય સર્વ ભોગો-
 પભોગનો પરિત્યાગ કરી હાસ્ય હર્ષાદિકે રહિત થઈને દશ દિવસસુધી પ્રતિ-
 દિન સાયં સમયે શ્રીભગવદ્ગીતા સાંભળવા લાગ્યા ॥૪૩॥ સપિંડોએ દશ
 દિવસનું અને સોદકોએ ત્રણ દિવસનું શાસ્ત્રોક્ત મૃતાશૌચ બીજા જનોને
 નહિ સ્પર્શ કરવાપૂર્વક પાઠ્યું. તે મનુષ્યે કહ્યું છે-‘દશાહં શાવમાશૌચં
 સપિણ્ડેષુ વિધીયતે’ ‘જન્મન્યેકોદકાનાં તુ ત્રિરાત્રાચ્છુદ્ધિરિષ્યતે । શવસ્પૃશો
 વિશુચ્યન્તિ જ્યહાદુદકદાયિનઃ’ ॥૪૪॥ ગોત્રસંબન્ધે રહિત એવાપણ જે
 જનો ધર્મદેવના શિષ્ય થયા હતા તેમણે તમામે પક્ષિણી (આવતા અને
 વર્તમાન દિવસે સહિત રાત્રિ તે પક્ષિણી કહેવાય. અર્થાત્ દોઢ દિવસ)
 મૃતાશૌચ પાઠ્યું ‘માતુલે શ્વશુરે મિત્રે ગુરૌ ગુર્વજ્ઞનાસુ ચ । આશૌચં પક્ષિણી
 રાત્રિ મૃતા માતામહી યદિ’ એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે ॥૪૫॥ સપિંડાદિ સર્વે
 સૂતકીજનો સંધ્યાતો આશૌચનો સંબન્ધ લાગવાથી દર્ભ જળે વર્ણત મા-
 નસીજ કરતા હતા. ફક્ત અર્ધ્યતો સૂર્યને સાક્ષાતજ આપતા હતા, ‘અ-
 ધ્યાન્તા માનસી સન્ધ્યા કુશવારિવિવર્જિતા’ એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે.

પ્રત્યક્ષં વદુઃ સૂર્યાય સૂતકે ॥૪૬॥ કૃષ્ણપૂજાં હૃદા ચકુર્દેશા તત્પ્ર-
તિમેક્ષણમ્ । વિદધુસ્તત્ર તે નિત્યં વૈશ્વદેવં તુ નાચરન્ ॥૪૭॥ વ-
ર્ણિવ્રતસ્થો નિજનિત્યકર્મ હરિસ્તુ સર્વં વિધિવચ્ચકાર । પાકં સ્વ-
હસ્તેન પૃથગ્વિધાય સ્નાનસ્પૃશન્વૈ બુભુજેઽનુઘસ્રમ્ ॥૪૮॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मदेहोत्सर्गे तद्वाहवि-
धिनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

સુવ્રત ઉવાચ—દ્વિતીયેઽહ્નિ ચિતાભસ્મ સરય્યાં પ્રાક્ષિપન્નપ ! ।
અસ્થિસંચયનશ્રાદ્ધં જ્યેષ્ઠઃ પુત્રશ્ચકાર સઃ ॥૧॥ આમમૃત્પાત્ર એક-
‘ગાયત્રીં સમ્યગુચ્ચાર્ય સૂર્યાયાર્ધ્યં નિવેદયેત્’ એમ ભરદ્વાજે કહ્યું છે ॥૪૬॥
પૂર્વોક્ત સર્વ સૂતક્રિયો શ્રીકૃષ્ણની શાસ્ત્રોક્ત બાહ્ય પૂજા જે ષોડશોપચારથી
પરિપૂર્ણ છે તેતો આશૌચના યોગને લીધે કરતા ન હતા કિંતુ ભક્તિથી અ-
ર્ચાનાં દર્શનમાત્ર કરતા હતા. (માનસીકમાં તો દોષ નથી) વૈશ્વદેવ નિત્ય છે
તથાપિ સૂતકસંબન્ધને લીધેજ કરતા નહિ ‘વૈશ્વદેવં તથા શ્રાદ્ધં બ્રહ્મયજ્ઞં
ચ સૂતકે । ન કુર્યાત્સ્વયમન્યૈશ્ચ કારયેન્ન તુ સર્વથા’ એવી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં
સ્મૃતિ છે ॥૪૭॥ ભગવાન્ શ્રીહરિતો વર્ણિવ્રત-પ્રથમાશ્રમમાં રહેલા છે
માટેજ સૂતકનો સંબન્ધ નહિ હોવાથી પોતાનું સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ પ્ર-
તિદિન યથાવિધિ કરતા હતા. પોતાના બન્ધુજનોનો સ્પર્શ નહિ કરતાથકા
પોતાના હાથથીજ રસોઈ કરીને પ્રતિદિન જમતા હતા ‘ન ત્યજેન્સૂતકે
કર્મં બ્રહ્મચારી સ્વકં ક્વચિત્’ એમ ઇંદ્રોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે ‘અન્યત્ર મો-
જનં કુર્યાન્ન ચ તૈઃ સહ સંવસેત્’ એમ બ્રહ્મપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૪૮॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्रथमप्रकरणे धर्मदेहोत्सर्गे तद्वाहविधिनामा
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

અધ્યાય ૪૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! જ્યેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપે દ્વિતીય દિવસે
ચિતાભસ્મ સરયૂમાં ફેંકી દધને, અસ્થિસંચયનશ્રાદ્ધ કર્યું. ધર્મદેવ સામવેદી
હોવાથી બીજે દિવસે અસ્થિસંચયન કર્યુંછે ‘અપરેદ્યુસ્તૃતીયે વા અસ્થિસંચ-
યનં ભવેત્’ એમ ઇંદ્રોગપરિશિષ્ટમાં કહ્યુંછે ॥૧॥ રામપ્રતાપે એક મૃતિ-

સ્મિન્ પયોઽન્યસ્મિન્તુ વારિ સઃ । મૃત્વાન્તરિક્ષે નિદ્યૌ પ્રદોષે
પ્રેતતુષ્ટયે ॥૨॥ પ્રેતપિણ્ડાન્ દશ દદૌ નવશ્રાદ્ધં સ ચાચરન્ । અ-
ષ્ટાદશાઽઽશીઃપ્રમુખાન્ પદાર્થાસ્ત્ર નાઽઽચરત્ ॥૩॥ દશમેઽહ્નિ
સપિણ્ડાશ્ચ પિણ્ડદાનાદનન્તરમ્ । કેશશ્મશ્વાદિવપનં પુરાઢ્વહિ-
રકારયન્ ॥૪॥ તત્ર બન્ધુજનાન્સર્વાન્ભોજયામાસ પિણ્ડદઃ । દેહ-
શુદ્ધિં વિધાયાથ ચકારૈકાદશાહિકમ્ ॥૫॥ શ્રીકૃષ્ણપૂજાં તત્રાદૌ

કાના અપકવ પાત્રમાં જળ અને બીજા તેવાજ પાત્રમાં દુધ ભરીને તે બન્ને
પાત્ર પ્રદોષ સમયે પ્રેતની પરિતુષ્ટિમાટે અંતરિક્ષ-ઉપર નહિ આછાદન ક-
રેલા ઉઘાડા પ્રદેશમાં મુક્યાં ॥૨॥ રામપ્રતાપે નવશ્રાદ્ધ (વિષમશ્રાદ્ધ) કરતા
થકા પ્રેતપિંડો (પ્રેતશરીરની ઉત્પત્તિ નિમિત્તે) દશ આપ્યા. નવશ્રાદ્ધ
દીપિકામાં કહ્યું છે ‘પ્રથમેઽહ્નિ તૃતીયેઽહ્નિ પચ્ચસસનવસ્વપિ । દ્વૌ દ્વૌ પિણ્ડૌ
પ્રદાતન્વૌ’ ઇત્યાદિ. નિર્ણયસિંધુમાં યદ્યપિ નવશ્રાદ્ધમાં બહુપક્ષો કહ્યા છે
તથાપિ તેમાં શાખાભેદથી વ્યવસ્થા જાણવી. ધર્મસિંધુમાં તો ‘મૃતસ્ય
પ્રથમદિનમારમ્ય દશાહાન્તં વિહિતાનિ નવસંજ્ઞાનિ’ એમ કહ્યું છે. તે
નવશ્રાદ્ધમાં (પ્રેતશ્રાદ્ધમાં) આશિષ વિગેરે અઢાર પદાર્થો આપ્યા
નહિ. તે પદાર્થો પિતૃશ્રાદ્ધમાં યુક્ત છે પણ પ્રેતશ્રાદ્ધમાં તો નિષિદ્ધ છે.
તે પદાર્થો રત્નાવલીમાં કહ્યા છે-‘આશિષો દ્વિગુણા દર્મા જયાશીઃ સ્વસ્તિ-
વાચનમ્ । પિતૃશબ્દઃ સ્વસમ્બન્ધઃ શર્મશબ્દસ્તથૈવ ચ । પાત્રાલમ્ભોઽવગાહશ્ચ
ઉલ્મુખોલ્લેખનાદિકમ્ । તૃત્તિપ્રશ્નશ્ચ ચિકિરઃ શેષપ્રશ્નસ્તથૈવ ચ । પ્રદક્ષિણા
વિસર્ગશ્ચ સીમાન્તગમનં તથા । અષ્ટાદશ પદાર્થાશ્ચ પ્રેતશ્રાદ્ધે વિવર્જયેત્’
॥૩॥ દશમેદિવસે પિંડપ્રદાન પછી સર્વ સપિંડજનોએ અયોધ્યાપુરથકી બ-
હારના પ્રદેશમાં માથાના કેશ દાઢી મુછ આદિકનું મુંડન કરાવ્યું. તે દેવલે
કહ્યું છે-‘દશમેઽહ્નિ સમ્પ્રાપ્તે જ્ઞાનં ગ્રામાઢ્વહિર્મવેત્ । તત્ર ત્યાગ્યાનિ વા-
સાંસિ કેશશ્મશ્ચુનનાનિ ચ’ ॥૪॥ તે દશમે દિવસે પિંડપ્રદાતા રામપ્રતાપે
સર્વ બન્ધુજનોને જમાડ્યા. દશાહકર્મની સમાપ્તિ પછી અગીયારમે દિ-
વસે દેહશુદ્ધિ-ઔર્ધ્વદૈહિકકર્મના અંગભૂત પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાણપત્ય વ્રતાથ-
રણથી અથવા તે નિમિત્તના સુવર્ણદાનાદિકથી કરીને, અગીયારમે દિવસે

કૃત્વા શ્રાદ્ધં ચ વૈષ્ણવમ્ । ચકાર તર્પણં વિષ્ણોઃ સામભિર્વૈષ્ણવૈઃ
સ ચ ॥૬॥ શ્રાદ્ધાન્યેકાદશ તતઃ પશ્ચ વિષ્ણુગણસ્ય ચ । બ્રહ્માદીનાં
ચ પશ્ચાનાં ચકારેત્યં સ ષોડશ ॥૭॥ વૃષોત્સર્ગં તતઃ કૃત્વા મહૈ-
કોદિષ્ટમેવ ચ । વિષ્ણુમભ્યચ્ચૈકુમ્ભં દદૌ સાન્નં સસૂત્રકમ્ ॥૮॥
શય્યાં સોપસ્કરાં પ્રાદાત્રયોદશ પદાનિ ચ । વિપ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાન્યેવ
સહ દક્ષિણયા સ ચ ॥૯॥ ગોરથાશ્વમહિષ્યાદિદાનાનિ પ્રદદૌ

કરવાનું કર્મ કર્યું ॥૫॥ રામપ્રતાપે તે એકાદશાહકર્મમાં પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ-
પૂજા-પટરાણીઓએ સહિત સત્યેશની ષોડશોપચારથી પૂજા અને વૈષ્ણવ-
શ્રાદ્ધ (પ્રાચ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધતો સત્યેશપૂજનના અધિકારમાટે પ્રથમ કરવાનું
કહ્યું છે માટે આતો ઉદીચ્ય વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ જાણવું) કરીને, વિષ્ણુ જેના
દેવ છે એવા સામમંત્રોવડે વિષ્ણુનું તર્પણ કર્યું. ત્યારપછી રામપ્રતાપે
જેમાં વિષ્ણુ વિગેરે અગીયાર છે એવા વિષ્ણુગણનાં અગીયાર શ્રાદ્ધ અને
બ્રહ્મા વિષ્ણુ રૂદ્ર યમ અને પ્રેત આ પાંચ શ્રાદ્ધ મળીને સોળ શ્રાદ્ધ કર્યાં.
વિષ્ણુગણ-‘વિષ્ણુઃ શિવો ચમશ્ચૈવ સોમસ્તુ હવ્યવાહનઃ । કવ્યશ્ચ મૃત્યૂ રુ-
દ્રશ્ચ પુરુષશ્ચ ક્રમાદિમે । પ્રેતસ્તુ દશમઃ પ્રોક્તો વિષ્ણુરેકાદશઃ સ્મૃતઃ’ ઇત્યા-
દિકથી કહ્યો છે ॥૬-૭॥ તેપછી રામપ્રતાપે વૃષોત્સર્ગ (નીલ વૃષ પરણવાવાનો
વિધિ) કરીને, મહૈકોદિષ્ટ (આઘશ્રાદ્ધ) કરીને, પછી વિષ્ણુપૂજન કરીનેજ,
સૂત્રથી વીંટેલો કંઠપ્રદેશ જેનો છે એવો અને અન્નેસહિત જળ ભરેલો ઘડો
યથોદિષ્ટ બ્રાહ્મણને આપ્યો ॥૮॥ રામપ્રતાપે તળાઈ ઉંશીકુ ઇત્યાદિ ઉપ-
સ્કરે સહિત શય્યાદાન દક્ષિણાસાથે બ્રાહ્મણને આપ્યું. જે ‘આસનોપાનઠૌ
હત્રં મુદ્રિકા ચ કમણ્ડલુઃ । મોજનં મોજનાધારો વસ્ત્રાણ્યષ્ટવિધં પદં’ ઇત્યા-
દિકથી કહેલાં, આસનાદિ આપવાનાં મરીને લોકાંતરમાં જતા જનને ર-
સ્તામાં સુખને કરનારાં, માટેજ પદશબ્દથી પરિભાષણ કરેલાં આઠ પ્રકાર-
નાં, અને ‘માજનાસનદાનેન મુદ્રિકામોજનેન ચ । આઞ્યયજ્ઞોપવીતેન
પદં સમ્પૂર્ણતાં વ્રજેત્’ આનાથી સંપૂર્ણતાને કરી આપવાપણે જણાતાં પાત્રા-
દિકવડે તેરપ્રકારતાને પામેલાં પદો દક્ષિણાએ સહિત બ્રાહ્મણને આપ્યાં.
‘ત્રયોદશ પદાનીત્યં પ્રેતાયૈકાદશેઽહનિ । દાતેભ્યાનિ યથાશક્તિ તેનાસૌ પ્રી-

તથા । શ્રાદ્ધાનિ ષોડશ તતસ્તન્નેનૈવ ચકાર સઃ ॥૧૦॥ તત્રાઘં
માસિકં શ્રાદ્ધં તતોઽસાઘૂનમાસિકમ્ । દ્વિતીયમાસિકં ચક્રે તત-
સ્ત્રૈપક્ષિકં નૃપ ! ॥૧૧॥ તૃતીયમાસિકં ચાથ તુર્યમાસિકમાચ-
રત્ । તતઃ પશ્ચમમાસ્યં ચ હ્યૂનષાણમાસિકં ચ સઃ ॥૧૨॥ ષષ્ઠ-
માસ્યં તતઃ શ્રાદ્ધં ચક્રે સપ્તમમાસિકમ્ । તતોઽષ્ટમં માસિકં ચ
શ્રાદ્ધં નવમમાસિકમ્ ॥૧૩॥ તતો દશમમાસ્યં ચ તથૈકાદશમા-
સિકમ્ । ચક્રે દ્વાદશમાસ્યં ચ સ ઝનાન્દિકમન્તિમમ્ ॥૧૪॥
તતશ્ચ મોજયામાસ સ્વજ્ઞાતીન્ બ્રાહ્મણાંસ્તથા । સપિન્ડીકરણ-
શ્રાદ્ધં દ્વાદશેઽહિ ચકાર ચ ॥૧૫॥ નિઃશ્વાસધેનું તત્રાદાત્પિ-
ન્ડસંયોજનાદનુ । મોક્ષધેનું ચ દત્ત્વાઽસૌ વામદેવ્યમગાપયત્
॥૧૬॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયામાસ દિને તત્ર સહસ્રશઃ । ચતુર્વિધાનિ
સોઽન્નાનિ સ્વજ્ઞાતીંશ્ચેતરાનપિ ॥૧૭॥ ત્રયોદશેઽહિ સમ્પૂજ્ય

ણિતો મહેત્ એમ ગરુડપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૮॥ તેમજ ગાયો, રથ, અશ્વ,
લેસ આદિકનાં દાનો વિગ્રેને દીધાં. તેપછી માસિકાદિ સોળ શ્રાદ્ધો તંત્ર-
થી-એકજ આવૃત્તિથી એટલે એક દિવસે એકદમ કર્યાં ॥૧૦॥ તેનાં નામ
ચાર શ્લોકથી કહેછે-હે નૃપ ! તેમાં પ્રથમ આઘમાસિક, તેપછી ઉન્મા-
સિક, તેપછી દ્વિતીયમાસિક, તેપછી ત્રૈપક્ષિક, તેપછી તૃતીયમાસિક,
તેપછી ચતુર્માસિક, તેપછી પંચમમાસિક, તેપછી ઉન્ષાણમાસિક, તેપછી
ષાણમાસિક, તેપછી સપ્તમમાસિક, તેપછી અષ્ટમમાસિક, તેપછી નવમ
માસિક, તેપછી દશમમાસિક, તેપછી એકાદશમાસિક, તેપછી દ્વાદશ-
માસિક, છેલું ઉનાળિક, એ રીતે સોળ શ્રાદ્ધ રામપ્રતાપે કર્યાં ॥૧૧-૧૪॥
ત્યારબાદ પોતાના જ્ઞાતિજનો તથા બીજા બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા, તેપછી ચારમે
દિવસે સપિન્ડીકરણ શ્રાદ્ધ કર્યું ॥૧૫॥ તે સપિન્ડીકરણમાં પિન્ડસંયોજન પછી
નિઃશ્વાસધેનુ (ચતુર્થ પ્રેતપિન્ડનું નિવૃત્ત થવાપણું છે માટે તેની પ્રસન્નતા
નિમિત્તે ગાય) અને મોક્ષધેનુ આપીને સામવેદી વિગ્રેપાસે વામદેવ્ય ના-
મનું સામ ગવરાવ્યું ॥૧૬॥ તે દિવસે જ્ઞાતિજનો અને બીજા બહુ બ્રાહ્મ-
ણોને ભક્ષ્ય ભોજ્ય લેહ અને યોગ્ય એવા ભેદથી ચાર પ્રકારનાં સ્વાદુ

વિષ્ણું ચ શ્રવણાદિકાન્ । દત્વા દાનાનિ વહુધા પાથેયશ્રાદ્ધ-
માચરત્ ॥૧૮॥ તતઃ સ્નાત્વા વિશુદ્ધેઽસૌ પરિધાય ચ વાસ-
સી । ગણેશં પૂજયિત્વૈવ કારયમાસ મક્કલમ્ ॥૧૯॥ તદા તસ્મૈ
ધર્મશિષ્યાઃ પૌરાશ્ચ શતશોઽપરે । દદુર્ધનં વહુવિધં નૂતનાન્યંશુ-
કાનિ ચ ॥૨૦॥ તત્રાપિ ભોજયામાસ દિને વિપ્રાન્સહસ્રશઃ । સોઽ-
ન્યાંશ્ચાગન્તુકાંલ્લોકાન્પ્રાપ્તાંશ્ચાન્નાર્થિનોઽસ્થિલાન્ ॥૨૧॥ સાન્નિ-
ધ્યાદિ હરેસ્તસ્મિન્નોર્ધ્વદૈહિકકર્મણિ । કૃતેઽપિ મુખ્યકલ્પેન ન્યૂનં
કિમપિ નાભવત્ ॥૨૨॥ રામપ્રતાપઃ સસુત ઇચ્છારામશ્ચ સસ્ત્રિ-
યૌ । જપતઃ સ્વ કૃષ્ણમન્ત્રં તૌ પિતુર્લબ્ધમન્વહમ્ ॥૨૩॥ હરૌ સ-
હોદરેઽથાસીત્કૃષ્ણધીર્વિસ્મૃતા તયોઃ । ઇચ્છયૈવ પ્રભોસ્તસ્ય પ્રવ-

અન્ન જમાડ્યાં ॥૧૭॥ તેરમે દિવસે વિષ્ણુની પોઠશોપચારથી પૂજા કરી
શ્રવણાદિ તેર દેવતાઓની પૂજા કરી બહુ પ્રકારનાં દાન દઈને પાથેયશ્રાદ્ધ
(વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ) કર્યું ॥૧૮॥ તેપછી રામપ્રતાપે સ્નાન કરી વિશુદ્ધ થઈ
વિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી ગણપતિની પૂજા કરાવીનેજ મંગળ (સ્વસ્તિવાચન)
મંગળ વસ્તુ સ્વીકારરૂપ કરાવ્યું ॥૧૯॥ તે મંગળ સ્વીકાર પ્રસંગમાં ધર્મ-
દેવના જે પુરવાસી શિષ્યો અને બીજા આમો અને સંબંધિજનો હતા તે
સર્વેએ શુભાશંસા કરવાપૂર્વક તે રામપ્રતાપને બહુવિધ ધન, નવીન વસ્ત્ર,
વિભૂષણ વિગેરે આપ્યું ॥૨૦॥ તે દિવસેપણુ હજારોહજાર બ્રાહ્મણો, ગ્રામાં-
તરથી આવેલા પરાંણા વિગેરે અને તે વખતે આવેલા બીજા અન્નાર્થિઓ,
એ સર્વેને જમાડ્યા ॥૨૧॥ તે આ ઔર્ધ્વદૈહિકકર્મ સર્વોંશે મુખ્ય પક્ષથીજ
બહુ ધનવ્યય કરીને કર્યુંછે એટલે દ્રવ્ય દેશકાળાદિકથી વિગુણતા (ન્યૂનતા)
થવાનો સંભવ છે તથાપિ પ્રભુ શ્રીહરિના સન્નિધિપણાને લીધેજ લવલેશ
પણુ ન્યૂન રહ્યું નહિ, કારણકે તે ભગવાન્ સર્વસમૃદ્ધિને સંપૂર્ણ આપનારા
છે ॥૨૨॥ મુતસહિત રામપ્રતાપ અને ઇચ્છારામ પોતપોતાની પત્નીઓએ
સહિત આ બંને પિતાના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલા કૃષ્ણમંત્રનો પ્રતિદિન
જપ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ તેપછી તે બંને સહોદરોને જે પ્રથમ સહોદર શ્રી-
હરિમાં 'આ સાક્ષાત્ પરાત્પર શ્રીકૃષ્ણ છે' એવી બુદ્ધિ પિતાના ઉપદેશથી

श्रीनीलकण्ठवर्णिनुं दिव्य वनविचरण.

જિજ્ઞૃક્ષત આલયાત્ ॥૨૪॥ કર્મકાણ્ડપથમિત્યમીશ્વરો ભૂતલે પ્રતિ-
હતં તુ નાસ્તિકૈઃ । સમ્પ્રવર્તયતિ સ સ્મ ભૂપતે ! તાતમેધવિધિ-
ચારણેન વૈ ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्र-
करणे धर्मोर्ध्वदेहिकक्रियाविधिनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૧॥

સુવ્રત ડવાચ—યથાવિધાનં સંવૃત્તે પિતુરુત્તરકર્મણિ । ઇચ્છત્તતઃ
પ્રવ્રજિતું નીલકણ્ઠો નરાધિપ ! ॥૧॥ એહં સ્વસિન્સ્વવન્ધૂનાં સ-
ચ્ચીનાં ચ પુરૌકસામ્ । સર્વાધિકં સ વિજ્ઞાય સ્વપ્રવ્રજ્યાન્તરાય-
કમ્ ॥૨॥ તચ્છાન્તયે ગણાધીશં સર્વવિઘ્નનિવારણમ્ । દૂર્વાદિભિઃ
સ સમ્પૂજ્ય તુષ્ટાવ પ્રયતાક્ષલિઃ ॥૩॥ વિઘ્નેશ ! વિઘ્નચચ્ચણ્ડનના-
પ્રકટી હતી તે આ વખતે વિલીન થઈ ગઈ-એટલે એવો ભાવ વિસ્મૃત
થઈ ગયો, એમાં કારણ તો ગૃહથડી વનપ્રત્યે ચાલી નિકળશે એવા પ્રભુ
શ્રીહરિની ઈચ્છા-સંકલ્પજ છે ॥૨૪॥ હે ભૂપતે ! સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ ભૂત-
ળમાં નાસ્તિકોએ ખંડન કરેલો વેદોક્ત કર્મકાંડમાર્ગ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પોતાના
પિતાના પિતૃમેધવિધિ-ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કરાવાના નિમિત્તથી ભૂતળમાં
સારીરીતે પ્રવર્તાવ્યો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
ધર્મોર્ધ્વદેહિકક્રિયાવિધિનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય ૪૨ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નરાધિપ ! પિતાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિ-
પૂર્ણ થઈ રહેતાં ભગવાન શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ ઘરથડી ચાલી નિકળવાની
ઈચ્છા કરી ॥૧॥ પોતાના રામપ્રતાપાદિ બંધુજનો, મિત્રજનો અને બીજા
નગરનિવાસી જનોનો પોતાવિષે જે સ્નેહાતિશય છે તે પોતાના ગૃહનિર્ગમ-
નમાં મહાવિરોધિ છે એમ માનીને, તેની પ્રશાંતિમાટે સર્વ વિઘ્નેને વિનિ-
વારણ કરનારા ગણેશની દૂર્વાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરીને, બે હાથ જોડીને
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા (યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ સર્વેશ્વર એવંત્ર પુરુષોત્તમ
મંગળમયમૂર્તિ છે માટે આ કાર્યમાં વિઘ્નનો સંભવજ નથી તથાપિ આ વિ-
ઘ્નેશસ્તુતિતો લોકસંગ્રહાર્થ છે એમ બાણવું) ॥૨-૩॥

તે સ્તુતિ આઠ શ્લોકથી કરેછે—હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમો મારા વિઘ્ને

મધેય ! શ્રીશકુરાત્મજ ! સુરાધિપવન્ધપાદ ! । દુર્ગામહાવ્રતફલા-
 સ્વિલમજ્જલાત્મન્વિઘ્નં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૪॥ સત્પ-
 ચારાગમણિવર્ણશરીરકાન્તિઃ શ્રીસિદ્ધિબુદ્ધિપરિચર્ચિતકુક્કુમશ્રીઃ ।
 દક્ષસ્તને વલયિતાસિમનોજ્જશુણ્ડો વિઘ્નં ॥૫॥ પાશાક્કુશાજ્જપર-
 શૂંશ્ચ દધચ્ચતુર્ભિર્દોર્ભિશ્ચ શોણકુસુમસ્રગુમાજ્જજાતઃ । સિન્દૂરશો-
 મિતલલાટવિધુપ્રકાશો વિઘ્નં ॥૬॥ કાર્યેષુ વિઘ્નચયમીતવિરિશ્ચિ-
 મુખ્યૈઃ સમ્પૂજિતઃ સુરવરૈરપિ મોદકાયૈઃ । સર્વેષુ ચ પ્રથમમેવ
 સુરેષુ પૂજ્યો વિઘ્નં ॥૭॥ શીઘ્રાશ્વનસ્થલનચુશ્ચુરવોર્ધ્વકણ્ઠસ્થૂલો-

વિનિવૃત્ત કરો. અર્થાત્ તમો સમય સિદ્ધિ આપનારા હોવાથી સિદ્ધિવિનાયક
 એવી સાર્થક સંજ્ઞાથીજ પ્રસિદ્ધ છો તો મારા અભીષ્ટ અર્થમાં જે અંતરાય
 હોય તે સર્વને વિનાશ કરો. તમો સર્વ વિઘ્નગણના ઇશ છો. વિઘ્નગણનો
 વિનાશ કરવો એતો આપના મંગળ નામનોજ મહિમા છે. વળી તમારા તાત
 સર્વના શંકર-શુભ કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા છે. તમો દેવાધિપતિ
 ઇન્દ્રાદિકોએ પણ વંદનીયચરણ છો. વળી તમો પાર્વતીના મહાપુત્રકમ-
 તના પરિપાક (ફળ)ભૂત છો અને અખિલ મંગળસ્વરૂપ છો ॥૪॥ આપના
 કલેવરની કાંતિ વિશુદ્ધ પદ્મરાગમણિના રક્ત વર્ણુ જેવી નયનરમણીય છે.
 આપના આવા અંગમાં શ્રીમતી સિદ્ધિ બુદ્ધિ નામની સ્ત્રિયોએ રચેલો કુકુ-
 મનો અનુલેપ કોઈ અપૂર્વ શોભાને સંપાદન કરેછે. વળી તમો દક્ષિણસ્તન
 ઉપર ગોળાકાર અલંકાર કરેલા સુંદર શુંડાદંડથી અતિશય શોભોછો. એવા
 હે સિદ્ધિવિનાયક ! મારે વિઘ્ન તમો નિવૃત્ત કરો ॥૫॥ તમો ચાર હાથોમાં
 પાશ, અકુશ, કમળ અને કુઠારને ધારી રહેલા, કંઠમાં રક્તવર્ણુનાં કણેર
 આદિક પુષ્પોની માળાઓ ધારી રહેલા, ચંદ્રથી અલંકૃત અને સિંદુરથી રક્ત
 એવા લલાટતળથી પ્રકાશમાન, સેવકોના મનોનયનને હરનારા દિવ્યરૂપવાળા,
 ઉમાતનય છો. એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! મારે વિઘ્ન વિનાશ કરો ॥૬॥ વિઘ્ન-
 વર્ગથી ભીતિ પામેલા ભવબ્રહ્માદિ સર્વકોઈ સુરવરોએ કાર્યારંભમાં મોદકાદિ
 ઉપહારોવડે પૂજેલા છો. અને બ્રહ્માદિ તેતે દેવતાઓના આરાધનમાં પ્રવ-
 ત્તેલા બીજાઓએપણુ દેવવર્ગમાં પ્રથમ આપજ પૂજનીય છો. એવા હે

ન્દુરુદ્રવળહાસિતદેવસઙ્ગઃ । શૂર્પશ્રુતિશ્ચ પૃથુવર્તુલતુઙ્ગતુન્દો વિઘ્નં ॥૮॥
 યજ્ઞોપવીતપદલમ્મિતનાગરાજો માસાદિપુણ્યદદશીકૃતઋ-
 શ્વરાજઃ । ભક્તાભયપ્રદદયાલયવિઘ્નરાજો વિઘ્નં ॥૯॥ સદ્રક્ષસારત-
 તિરાજિતસત્કિરીટઃ કૌસુમ્ભચારુવસનદ્વય ઝર્જિતશ્રીઃ । સર્વત્ર
 મઙ્ગલકરસ્મરણપ્રતાપો વિઘ્નં ॥૧૦॥ દેવાન્તકાદ્યસુરમીતસુરાર્તિ-
 હર્તા વિજ્ઞાનબોધનવરેણ્યતમોપહર્તા । આનન્દિતત્રિભુવનેશકુમા-
 રવન્ધો ! વિઘ્નં મમાપહર સિદ્ધિવિનાયક ! ત્વમ્ ॥૧૧॥ સુવ્રત
 ડવાચ—ઈતિ સંસ્તૂય વિઘ્નેશં તં પ્રણમ્ય ચ ભૂપતે ! । શુચેર્દશમ્યાં

સિદ્ધિવિનાયક ! માં વિઘ્ન તમો ટાળો ॥૭॥ ઉતાવળું આલવાથી ગમડી
 પડેલા, માટેજ તેના આઘાતથી કંઠ ઉઘાટ કરીને ચુંચું શબ્દને કરતા, પો-
 તાના વાહનભૂત સ્થૂળ ઉંદરને ફરીથી વેગમાં દોડાવીને સુરસંઘને અતિશય
 હસાવનારા તમો છો. ગળનન એવા આપના કર્ણ સુપડાને સદૃશ શોભેછે.
 વળી તમો વિશાળ ગોળ ઉઘાટ તુંદ (ઉંદર) થી શોભોછો. એવા હે સિદ્ધિ-
 વિનાયક ! તમો માં વિઘ્ન નિવારણ કરો ॥૮॥ તમો યજ્ઞોપવીતને ઠેકાણે
 નાગરાજને ધારી રહેલા છો. જે તમોએ શુક્લપક્ષની પ્રથમા તિથિએ ઉદય
 પામતા ચંદ્રનું દર્શન મંગળકારી કરી દીધુંછે. જે તમો ભક્તજનોને અભય
 આપનારા છો. તથા દયાના આલય અને વિઘ્નોના રાજા છો. એવા હે સિદ્ધિ-
 વિનાયક ! માં વિઘ્ન નિવારણ કરો ॥૯॥ આપ નિર્મળ નિરૂપમ રત્નપંક્તિથી
 વિરાજીત મુકુટથી શોભાયમાન છો. કસુંબલ રંગથી રંગેલા સુંદર એ વસ્ત્રથી
 રમણીય છો. એ રીતે પ્રદીપ્ત શોભાસંપન્ન છો. કાર્યમાત્રમાં જે તમારા
 સ્મરણ પ્રભાવમાત્રથી અખિલ મંગળ સિદ્ધ થાયછે એવા હે સિદ્ધિવિના-
 યક ! માં વિઘ્ન વિદૂર કરો ॥૧૦॥ દેવાન્તક આદિક અસુરોથપ્તી ભય પા-
 મેલા સુરોની સમગ્ર પીડા હરનારા છો. વરેણ્ય નામના રાજાના અજ્ઞાન-
 અંધકારને વિજ્ઞાનોપદેશથી હરનારા છો. જે તમોએ ત્રિભુવનેશ બ્રહ્માદિકો
 આનંદ પમાડ્યા છે. જે તમો કુમાર-કાર્તિકસ્વામીના બ્રાતા છો. એવા હે
 સિદ્ધિવિનાયક ! મારા વિઘ્નોને વિનાશ કરો ॥૧૧॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂપતે ! શ્રીનીલકંઠવર્ણી આવી રીતે વિઘ્નવિ-

શુક્લાયાં પ્રવત્તાજ હરિઃ પ્રગે ॥૧૨॥ અપૃથ્વૈવાગ્રજાદીન્સ્વાન્વન્ધૂન
પૌરં ચ કશ્ચન । ઇકાકી નિર્યયૌ ગેહાન્નિત્યસ્નાનચ્છલેન સઃ ॥૧૩॥
ઉદલ્લુપ્તશ્ચચાલાદૌ તપશ્ચર્યાસમુત્સુકઃ । સમ્પ્રાપ્ય સરયૂતીરમ-
તિષ્ઠદ્વિજને ક્ષણમ્ ॥૧૪॥ સાચ્છાદનં તુ કૌપીનમુત્તરીયં મૃગાજિ-
નમ્ । વિભ્રદ્દણ્ડં ચ પાલાશં બ્રહ્મસૂત્રં સિતં તથા ॥૧૫॥ કળ્પે દ-
ધાનસ્તુલસીકાષ્ઠજં માલિકાદ્વયમ્ । સચન્દ્રકોર્ધ્વપુણ્ડ્રસ્ય લલાટે
લક્ષણં તથા ॥૧૬॥ જટાં મૌર્જીં મેઘલાં ચ જપમાલાં કમળહલુમ્ ।
ભિક્ષાપાત્રં વસ્ત્રલ્પણ્ડં વિભ્રત્પાનીયગાલનમ્ ॥૧૭॥ શાલગ્રામશિલાં
વાલમુકુન્દં ચાલ્પસમ્પુટે । નિધાય વાસસાડડવેષ્ટ્ય કળ્પે વિભ્ર-

નાયક ગણેશની સારી સ્તુતિ નમસ્કાર કરી સંવત્ ૧૮૪૯ ના આષાઢ મા-
સની શુક્લ દશમીએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળમાં ચાલી નીકળ્યા ॥૧૨॥ આતા
રામપ્રતાપાદિ સંબન્ધિજનો કે મિત્રજનો કે બીજા નગરના જનોમાંથી કોઈને
પણ પુછ્યા વિનાજ તેઓને પોતાની યાત્રાપ્રવૃત્તિ વિદિત કર્યા વિના નિત્ય
સ્નાનના મિષથી ઘરથકી એકાએકી ચાલી નીકળ્યા. તપશ્ચર્યામાં અતિશય
ઉત્સુક હોવાથી પોતાને અભીષ્ઠ અર્થની સિદ્ધિસાથે પ્રથમ ઉત્તરાભિમુખે ચા-
લતાં સરયૂના તીરને પામીને ત્યાં જનવર્ણત પ્રદેશમાં ક્ષણમાત્ર ઉભા રહ્યા
॥૧૩-૧૪॥ સરયૂને પાર ઉતરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી વહાણ આ-
વવાની વાટ જોતા થકા આગળ વર્ણવશે એવા રમણીય લક્ષણોથી ઉપલક્ષિત
હોઈને ક્ષણમાત્ર નદીના તીરમાં ઉભા રહ્યા એમ છો શ્લોકથી કહેછે—કૌ-
પીન, આચ્છાદન વસ્ત્ર, (કટવેડો) ઉત્તરીય વસ્ત્ર અને મૃગચર્મને ધારી ર-
હેલા. ‘કયા વર્ણાશ્રમના છે’ એવો વિશેષ સૂચવનારા પાલાશ દંડને ધારી ર-
હેલા. ખલાઉપર લાંબા ધારેલા શ્વેત ઉપવીતથી વિરાજમાન. કંઠમાં પહેરેલી
તુલસીકાષ્ઠના મણકાની એવડી માળાથી શોભાયમાન. લલાટમાં ધારેલા હુંકુ-
મચન્દ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ચિહ્નથી સુશોભિત. મસ્તકે જટા અને ક-
ટિમાં વર્ણવેષને સમુચિત મુંજની મેખળાથી અલંકૃત. જપમાળા, કમંડલુ,
ભિક્ષાપાત્ર અને જળ ગાળવાના ગરણાથી સમલંકૃત કરકમળ જેના છે.
શાલગ્રામ અને અર્યારૂપ બાળમુકુંદને અલ્પસંપુટમાં—વીરણના નાના કંડી-

દપાદુકઃ ॥૧૮॥ લઘ્વીં ચ પુસ્તિકાં સારચતુષ્કસ્ય સુરક્ષિતામ્ ।
મધૂત્યાક્તસુવસ્ત્રાદ્યૈઃ સ્કન્ધે વિભ્રદતિપ્રિયામ્ ॥૧૯॥ એવંવિધઃ
સ્થિતો ધાર્મિકચિત્તીર્થુર્મહાનદીમ્ । જનદર્શનમીતશ્ચ તર્યાઃ પ્રત્યે-
ક્ષતાગમમ્ ॥૨૦॥ તાવત્તત્રાસુરઃ કશ્ચિદાયાદિકૃતવિગ્રહઃ । પ્રા-
ગન્યોન્યાયુધહતાસુરશેષશ્ચ તદ્વિપુઃ ॥૨૧॥ મૃતાનામપિ સ સ્વાનાં
પ્રિયં કર્તું સમુદ્યતઃ । અસહાયં સ્થિતં સઘો મઘ્યાં ચિક્ષેપ તં રુષા
॥૨૨॥ પતિતઃ સ મહાનઘ્યાં ધીરો રક્ષન્ સ્વપુસ્તિકામ્ । તરતિ
સાતિભીમાં તાં યાદોભિરતિભીષણૈઃ ॥૨૩॥ આ રવેરુદયાત્તાં તુ

આમાં મુકીને વિશુદ્ધ વસ્ત્રથી વીંટીને તેને ગળામાં ધારી રહેલા. પાદમાં પા-
દુકાએ રહિત. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ ચાર સમ્પ્રદાયોમાંથી સારપણે સમુદ્ધાર
કરી સંગ્રહ કરી લખેલા ચાર સારનું લઘુ પુસ્તક (ગૂટકો) જે પોતાને પરમ-
પ્રિય છે તેને દૃઢ મીણીયું પાટીયું આદિકથી સારી રીતે રક્ષણ કરીને ખભા-
ઉપર ધારી રહેલા. આવા સુલક્ષણોથી શોભાયમાન ધર્મનંદન શ્રીનીલકંઠ-
વર્ણી મહાનદીને પાર ઉતરવાની ઇચ્છાથી નાવની વાટ જોતા થકા બીજા-
ઓની દૃષ્ટિને અગોચર હોઈને ત્યાં ઉભા રહ્યા ॥૧૫-૨૦॥ આવા અવસરમાં
પૂર્વે આ ભગવાનના સંકલ્પબળથી પરસ્પર આયુધપ્રયોગથી વિનાશ પા-
મેલા અસુરો મધ્યેથી બાકી રહી ગએલો કોઈ (જેનું નામ ગોત્ર વિદિત
નથી) ભયંકર આકારવાળો, શ્રીહરિ વિષે વૈરભાવવાળો અસુર એકદમ આવી
પહોંચ્યો ॥૨૧॥ આ અસુર મરણ પામી ગએલા પોતાના અસુરભાઈઓનું
વૈર વાળવાથી પ્રિય કરવાની કામનાથી ઉદ્ભવી થઈ, જેને કોઈપણ સહાયી
નથી એવા શ્રીહરિને સરયૂતીરે ઉભા રહેલા ભાળીને, તેમનો દિવ્ય પ્રતાપ
નહિ જાણતો હોવાથી, મહાક્રોધ કરીને તત્કાળ બળાત્કારથી પકડીને મહા-
નદીમાં ફેંકી દીધા ॥૨૨॥ દુર્બુદ્ધિ દૈત્યે મહાનદીમાં તીવ્ર વેગથી ફેંકી દેતાં
મહાપૂરમાં પડી ગએલા શ્રીહરિ સ્વભાવથી મહાધીર હોવાથી નિર્ભયપણે
પોતાના આત્માનેજ જેમ એમ પ્રાણપ્રિય પુસ્તકને પરિરક્ષણ કરતાથકા
મહાભયંકર મહારાદિ જળચરોની સંકટામણને લીધે અતિ ભયંકર એવી
મહાનદીને તરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ સૂર્યોદયને સમારંભીને સાઠાત્રણ પહોર-

સાર્ધયામત્રયં તરન્ । પ્રાપ પારં તતસ્તસ્યા યોજનત્રિતયાત્પરમ્ ॥૨૪॥ યથા સ્વમસુરો વિદ્યાન્મૃતમિત્યાચરંસ્તથા । ઉદ્ધમાનો હિ કલ્હોલૈર્નિશ્ચેષ્ટોઽદૃશ્યતેવ સઃ ॥૨૫॥ ચેષ્ટાવિરહિતત્વાત્તં મૃતમિત્યવગત્ય સઃ । તન્માયામોહિતો દૈત્યસ્તતોઽગાદતિહર્ષિતઃ ॥૨૬॥ યત્ર તત્ર સ્થિતાન્ સ્વીયાંસ્તત્સ્વકર્માવદન્ન સઃ । કેચિન્મૃતં હરિં તત્ર મેનિરે ન ચ કેચન ॥૨૭॥ યોગૈશ્વર્યેણ કૃષ્ણસ્તુ ન પ્રાપ્તોઽમ્બુપરાભવમ્ । તતો યયાવુત્તરસ્યાં કૃષ્ણવર્ણે હિમાલયમ્ ॥૨૮॥ ધર્મસ્ય કુલદેવોઽથ હનૂમાંશ્ચિરજીવનઃ । કૃતાહ્નિકો હરિં દ્રઘું દેવગેહમુપાગમત્ ॥૨૯॥ સ હિ શ્રીરામચન્દ્રસ્ય દૃઢમક્તોઽનુવાસરમ્ ।

પર્યંત સરયૂને સુખેથી તરતા તરતા ત્યાંથી દ્વાદશ કોશ આગળ છેટે સરયૂના સામા કાંકાને પામ્યા ॥૨૪॥ શ્રીહરિ તરતાંપણુ જેરીતે પોતામાં વૈર-ભુદ્ધિવાળો અસુર 'આતો મરણુ પામી ગયા' એમ બાણી ત્યાંથી જતો રહે એ રીતે મહાપ્રવાહમાં તરંગોથી તણાતા તણાતા ચેષ્ટાએ રહિત થઈ ગયા હોય એમ જણાયા હતા ॥૨૫॥ તે આ ભગવાન શ્રીહરિની માયાથી મોહ પામેલો દૈત્ય શ્રીહરિને નિશ્ચેષ્ટ બેધને 'મરણુ પામી ગયા' એમ મનમાં માનીને, બહુ હર્ષ પામીને ત્યાંથી આદ્યો ગયો ॥૨૬॥ અને તેતે સ્થળમાં રહેલા પોતાના અસુરભાઈઓના પ્રત્યે 'આપણા રિપુરૂપ હરિકૃષ્ણને નદીમાં નાંખી દઈ મારી નાંખ્યો' એમ પોતાનું કર્મ કહેવા લાગ્યો. તેમાં કેટલાક અસુરોએ તેના વચનશ્રવણથી 'રિપુ હરિ મરણુ પામી ગયા' એમ માન્યું અને કેટલાકે તો માન્યું નહિ ॥૨૭॥ શ્રીહરિકૃષ્ણતો સ્વયં યોગૈશ્વર્યના નિધિ હોવાથી પોતાના દિવ્ય પ્રભાવને લીધે જળવેગથી લેશપણુ પરાભવ નહિ પામતાં તે નદીને ઉતરીને ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં રહેલા શ્યામવર્ણના હિમાલયને અભિમુખ આદ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! આવી રીતે ભગવાન ભવનથકી નિકળ્યા પછી ધર્મદેવના કુળદેવ ચિરંજીવી હનુમાનજી આહ્નિક કર્મ કરી પરવારી શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા ધર્મદેવને ઘેર જેમ દર-રોજ આવતા હતા એમ આવ્યા ॥૨૯॥ હનુમાનજી શ્રીરામચંદ્રજીના અનન્યભક્ત છે પણ આ શ્રીહરિકૃષ્ણને સાક્ષાત્ સ્વેષ્ટદેવ રામચંદ્રજી નિશ્ચયથી

તદર્શનં કરોતિ સ્વ સ્વેષ્ટદેવં વિદન્ હિ તમ્ ॥૩૦॥ અપશ્યંસ્તત્ર તં
પુર્યો વિવિચ્ય ચ સમન્તતઃ । અપ્રાપ્ય સરયૂતીરે મુહૂર્તં ધ્યાનમા-
ચરત્ ॥૩૧॥ ધર્મમક્તી પોષયિતુમુચ્છેતું તદ્વિરોધિનઃ । ચરિતું
ભારતે વર્ષે નિર્ગતં તમવૈત્તતઃ ॥૩૨॥ વિદિત્વા તત્સ્થિતિં તૂર્ણમુ-
ત્સ્ય સરયું તતઃ । બાલરૂપધરઃ કૃષ્ણં પ્રાપ્ય નત્વાઽગ્રતઃ સ્થિતઃ
॥૩૩॥ તમુવાચ હરિઃ પ્રીતઃ પ્રણમ્યાહો કપીશ્વર ! । કુલદેવોઽસિ-
નઃ સાક્ષાત્કુતોઽગ્ર સહસ્રાઽગતઃ ॥૩૪॥ ઘોરારણ્યં નિર્ગતસ્ય
તપાંસિ તમુમિચ્છતઃ । દર્શનં મક્કલાયૈવ જાતં તે મમ વાઙ્મિતમ્
॥૩૫॥ ત્વન્નામોચ્ચારણાદેવ ગૃહાદ્દામાન્તરં નૃણામ્ । વ્રજતાં કાર્ય-

જાણીને પ્રતિદિન ધર્મદેવને ઘેર આવીને તે આ શ્રીહરિનું દર્શન કરતા
હતા ॥૩૦॥ તે દિવસે ઘરમાં શ્રીહરિને નહિ જાણીને, નગરમાં સર્વત્ર
ગોતાગોત કરતાં દર્શન નહિ પામીને, સરયૂતીરે આવીને મુહૂર્તપર્યંત
એકાગ્ર થઈ ધ્યાનપરાયણ થયા ॥૩૧॥ ધ્યાનદૃષ્ટિથી તેમણે ‘આ લગવાન
શ્રીહરિ ધર્મ લક્ષિતને વૃદ્ધિ પમાડવા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરવા
ભરતખંડમાં સર્વત્ર વિચરણના વિચારથી ઘરથડી ચાલી નીકળ્યા છે’
એમ જાણ્યું ॥૩૨॥ તેપછી માફતે શ્રીહરિ જે સ્થાનમાં વિરાજે છે તેને
ધ્યાનદૃષ્ટિથી જાણી લઈને, ત્યાંથી તત્કાળ ઉડીને સરયૂને ઉલ્લંઘન કરીને,
ખાળ રૂપ ધારીને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિપાસે જઈ પ્રણામ કરી તેમની આગળ
વિનિત વેષથી બે હસ્ત બેડીને ઉભા રહ્યા ॥૩૩॥ લગવાનતો પ્રસન્ન
થઈને માનુષલીલાને અનુકરણ કરતાથકા પ્રણામ કરીને, માફતેપ્રતિ
મંદમંદ હસતા હસતા બોલ્યા કે-અહો !! કપીશ્વર તમો અમારા હુળદેવ
છો. આ સ્થળમાં પ્રત્યક્ષ થઈને તમો અકસ્માત્ હુતઃ-કેમ આવ્યા ? અ-
થવા ક્યાંથી આવ્યા ? ॥૩૪॥ તપો તપવાની વાંછાથી અતિઘોર અરણ્યમાં
હું આવ્યો છું, આ ગહન વનમાં તમારું દર્શન તપશ્ચર્યામાં પ્રવર્તેલા મારા
મહામંગળમાટેજ છે, માટે મારું વાંછિત પરિપૂર્ણ થઈ ગયાપ્રાય માનુંછું
॥૩૫॥ પોતાના ઘરથડી ગ્રામાંતર પ્રતિ પ્રયાણ કરતા જનોને તમારું નામો-
ચ્ચારણમાત્રજ મંગળ કરનારું છે તો સાક્ષાત્ દર્શનથી કાર્યસિદ્ધિમાં મહા

સિદ્ધિઃ સ્યાત્સાક્ષાદર્શનાત્કિમુ ॥૩૬॥ હનુમાનુવાચ—જાનામિ ત્વા-
મહં સાક્ષાદિષ્ટદેવં મમ પ્રભો ! । સીતાપતિં રામચન્દ્રં પુરેઽત્ર વરદં
ચ મે ॥૩૭॥ દિને યત્રાગતોઽસિ ત્વં પ્રભો ! હ્રુપ્પયસઃ પુરે । તતઃપ્ર-
ભૃત્યનુદિનં કરોસિ તવ દર્શનમ્ ॥૩૮॥ નિત્યકર્મ વિધાયાઘ સ-
જ્જવાન્તે ત્વદીક્ષણમ્ । કર્તું ધર્મમૃદં યાતો ન દૃષ્ટસ્તત્ર વૈ ભવાન્
॥૩૯॥ તતસ્ત્વચ્છાનયોગેન જ્ઞાત્વા તવ ચિકીર્ષિતમ્ । અત્રાગતો
દિદૃશુસ્ત્વાં કૃપાં કુરુ મયિ પ્રભો ! ॥૪૦॥ માનુષ્યનાઽધ્વમાસાઘ
યન્માં વદસિ ભક્તવત્ । તત્તે શોભનમેવાસ્તિ દાસ एवास्મિ તે
ત્વહમ્ ॥૪૧॥ સાકં ત્વયાઽઽગમિષ્યામિ યદ્યાજ્ઞા તવ તર્હિ તુ ।
સેવાં વને કરિષ્યામિ નિત્યં તવ તપસ્યતઃ ॥૪૨॥ શ્રીમગવાનુવાચ—

મંગળ કરનારૂં થાય એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ ॥૩૬॥ એવી રીતે કહેલા
મારૂંતિ બોલ્યા કે-હે પ્રભો ! આપને સાક્ષાત્ મારા દૃષ્ટિદેવ સીતાપતિ
શ્રીરામચન્દ્રજી બાણુંધું અને આ પુરમાં ચિરંજીવીપણુનો વર આપનારા-
પણુ આપજ છો એમ નિશ્ચયથી બાણુંધું ॥૩૭॥ હે પ્રભો ! જે દિવસે
તમો છપૈયા પ્રામથ્યથી અયોધ્યાપુરમાં પધાર્યા તે દિવસને આરંભીને
'પ્રતિદિન આપનાં દર્શન કરવાં' એવું વ્રત લીધું છે. એજ અનુક્રમથી
આજરોજ નિત્યકર્મ કરી પરવારી સંગવસમયના અંતમાં આપના નિરી-
ક્ષણની આકાંક્ષાથી ધર્મના ઘરપ્રત્યે ગયો પણ ત્યાં તમારાં દર્શન થયાં નહિ.
તેપછી તો તમારા ધ્યાનયોગથી આપે કરવા ધારેલું કાર્ય બાણીને હું આ-
પનાં દર્શનની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યોધું. માટે હે પ્રભો ! આપના દર્શ-
નનીજ એક ઉત્કટ અભિલાષાવાળા મારી ઉપર કૃપા કરો ॥૩૮-૪૦॥ તમો
માનુષનાઽધ્વને સ્વીકારી માનુષલીલાને સમુચિત કોઈ ભક્તજન હોય એની
પેઠે વચન કહોછો તે સત્યસંકલ્પ એવા આપને શોભેજ છે. આપ ભગ-
વાનનું સ્વતઃ દાસપણું એજ મારૂં તો સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે ॥૪૧॥ હે ભગ-
વન્ ! મારોતો આ મનોરથ છે કે-આપની સાથેજ વનમાં વિચરતો થકો
તપશ્ચર્યા કરતા આપની સદાય સેવા સજીશ. આ બાબતમાં આજ્ઞા આપ-
વાને આપ યોગ્ય છો. મારો આ મનોરથપણુ આપની આજ્ઞા અનુસરવા-

મારુતે ! ભક્તરાજં ત્વાં જાનામ્યનુપમં દૃઢમ્ । સ્મરામિ ત્વાં યદા
તર્હિ ત્વયાડગમ્યં મમાન્તિકે ॥૪૩॥ તીવ્રવૈરાગ્યયુક્તસ્ય હુદાસી-
નસ્ય સર્વતઃ । સામ્પ્રતં રોચતે નૈવ સઙ્ગઃ કસ્યાપિ મે વને ॥૪૪॥
સ્વસ્થાનં યાહિ યર્હીચ્છા તવાપિ સ્યાન્મદીક્ષણે । તર્હિ ધ્યાનેન બુધ્વા
મામુપેયા યત્ર તત્ર ભો ! ॥૪૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્તસ્તેન હનુમા-
ન્સ્તદેકાન્તિકભક્તરાટ્ । તદિજ્જિતજ્ઞઃ સહસા તં પ્રણમ્ય તિરોઽભ-
વત્ ॥૪૬॥ કચિત્કચિત્તદીક્ષાયૈ વનમભ્યેત્ય દૂરતઃ । પ્રણમ્ય તં
તિરોધત્તે કચિત્તિષ્ઠતિ ચાગ્રતઃ ॥૪૭॥ ઘોરેઽરણ્યે કચિત્તં ચ સ-
માધિસ્થમવેત્ય સઃ । ભૂતહિંસ્રાદિતો રક્ષાં કરોત્યેવામિતશ્ચરન્
॥૪૮॥ ગતે મરુત્સુતે સોઽથ માસેનૈવ મહાવતી । પ્રાપદ્ધિમગિરિં

નાજ એક નિયમવાળો છે એટલે આપની આજ્ઞા હોય તો સાથે રહું ॥૪૨॥
એરીતે નિષ્કપટપણે માફતિએ કહું એટલે ભગવાન બોલ્યા કે—હે માફતે !
તમોને મારા નિરૂપમ સુદઢ ભક્તરાજ જાણું છું. જ્યારે તમારું સ્મરણ કરું
ત્યારે તમારે મારી પાસે આવવું. એમ કેમ ? તો તીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી સર્વજ-
નસંસર્ગથકી હિદાસીન થયેલા મને હાલમાં વિજન વનમાં વાસ વિશેષ રૂ-
એછે. ભલે મારો પરમભક્ત હોય તેનોપણ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગ મને રૂચતો નથી,
મારા હૃદયમાં તેઓ સદાય રહેલાજ છે અને તેમના હૃદયમાં હું સદાય રહે-
લોજ છું ॥૪૩-૪૪॥ મારે હે હનુમન ! તમો સ્વસ્થાનમાં સીધાવો. જો કદા-
ચિત્ તમારે મારા દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કંઠા થાયતો મારા ધ્યાનયોગથી જાણીને
જ્યાં મારી સ્થિતિ હોય ત્યાં તમો સુખેથી આવજો ॥૪૫॥ સુવ્રતઋષિ
કહેછે—હે રાજન ! ભગવાને આ પ્રકારે કહેલા, તેમના એકાંતિક ભક્ત-
રાજ, તેમના હૃદયગત અભિપ્રાયને જાણનારા હનુમાનજી તેમને પ્રણામ કરીને
તેજ ક્ષણમાં ત્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૪૬॥ આ હનુમાનજી તે દિવસને આરં-
ભીને જો કદાચિત્ દર્શન કરવાની અભિલાષા થાય તો વનમાં જઈને દૂરજ
રહીને તેમને પ્રણામ કરીને તિરોધાન થઈ જાય. ક્યારેકતો તેમની આગળ
પ્રણામ કરીને ઉભા રહે, ક્યારેકતો ઘોર વનમાં શ્રીહરિને સમાધિસ્થિતિ-
વાળા જાણીને તેમની ચારે તરફ ફરતા થકા, ભૂત અને હિંસક જંતુઓ થકી

કૃષ્ણં વ્યતીત્ય बहुशोऽटवीः ॥૪૯॥ उपत्यकायां तस्याद्वेदिनैः क-
 तिपयैरसौ । भूरिव्यालमृगाकीर्णं प्रविवेश महावनम् ॥૫૦॥ सिं-
 हैव्याघ्रैर्वૈરાहૈश्च महिवૈश्च महागजैः । गवयै हरभिश्चैव व्याप्तं क-
 स्तूरिकामृगैः ॥૫૧॥ बहुपुष्पफलानम्रनानाभूरुहजातिभिः । सरि-
 ङ्गिश्च सरोभिश्च युक्तं नानापतत्रिभिः ॥૫૨॥ अतीव सुकुमाराङ्गो
 वन्यकन्दफलाशनः । निरुपानत्पदो धीरो बालोऽपि हिंस्रनिर्भयः
 ॥૫૩॥ आत्मदर्शी दीर्घदर्शी कुशाग्रमतिरस्त्रयः । विचचार वने
 तत्र स्वधर्मं परिपालयन् ॥૫૪॥ वनवासं दुःखरूपमपि गेहसुखा-

રક્ષા કરતા હતા ॥૪૭-૪૮॥ માણ્વિ અનુજ્ઞા પામીને વિદાય થતાં અહિં-
 સા-બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રતધારી શ્રીહરિ એકમાસે કરીને બહુ ગહન વનોને
 વ્યતિક્રમ કરીને શ્યામવર્ણના હિમાલયને પામ્યા ॥૪૯॥ આ શ્રીહરિએ તે
 પર્વતની તલેટીમાં વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે કોઈ મહાવન કે જે અ-
 નેક ભયાનક કેસરીસિંહો વ્યાધો વરાહો પાડાઓ અને મહાગભ્જેથી વ્યાપ્ત,
 રોજો કાલીચારમૃગો કસ્તુરીયામૃગોથી સર્વત્ર વ્યાપ્ત, અજગરાદિ મહાસર્પો
 અને ખીજા વનપશુઓથી સંયુક્ત, બહુ ફળ પુષ્પના ભારથી અત્યંત નમી
 ગએલા અનેક વિવિધ વૃક્ષવૃન્દોથી વિંટાએલા, નિર્મળ નીરવાળી અનેક
 નદીયો અને સરોવરોથી સમલંકૃત અને અનેક જાતના પક્ષિગણથી શબ્દા-
 યમાન એવા ગહન વનમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૫૦-૫૨॥ તે આ ભગવાન્ શ્રીહ-
 રિકૃષ્ણ દીર્ઘદર્શી (કાર્ય કરવામાં વિચારશીલ) અને સ્વયં આત્મદર્શન-
 માંજ એક તત્પર અને સત્ અસતના વિવેચનમાં સમર્થ એવી સુસૂક્ષ્મ
 મહામતિએ સંપન્ન છે, અવસ્થાએ કરીને બાળ છે પણ પ્રકૃતિથી મહા-
 ધીર છે. મોટેજ વનમાં વ્યાધાદિ ઘાતુક પ્રાણીઓથકી ભયલેશે વર્ણત છે,
 સહજ સ્વભાવથી અને બાળ વયથી હુસુમવત્ અત્યંત સુહુમાર અંગવાળા
 છે પણ તપને સમુચિત, વનમાં નિપજેલાં એવાં કંદ મૂળ ફળાદિકના અદ્ય
 આહારથી શરીરને અતિશય કૃશ કરીને, કાંટા કાંકરા વિગેરેને નહિ ગણીને,
 પાદમાં પાદુકાપણ નહિ પહેરીનેજ, આવા ગુણી છે તથાપિ તેના ગર્વલેશે
 રહિત હોઈને, તે મહાવનમાં પોતાના વાર્ણધર્મને અસ્ખલિતપણે પરિપાલન

ધિકમ્ । મનુતે સ્મ વિરક્તવાદ્રામ્યસૌખ્યમૃશારુચિઃ ॥૫૫॥ મર-
તાહ્યાનપાઠાયૈઃ પ્રાપ્તાસજ્જમતિર્હરિઃ । પુલહસ્યાશ્રમે કર્તુ તપાંસિ
મૃશમુત્સુકઃ ॥૫૬॥ એકદા વિસ્મૃતાધ્વાઽસૌ દિશમાવધ્ય સશ્ચ-
લન્ । અલબ્ધફલતોયાદિર્વ્યત્યક્રામદિનત્રયમ્ ॥૫૭॥ તુરીયેઽહ્નિ
નિરન્નત્વાચ્ચરતઃ શિથિલં વપુઃ । ધરણ્યાં ન્યપતત્તસ્ય વાતાહત ઇવ
ધ્વજઃ ॥૫૮॥ સ મુહૂર્તે તથાભૂતઃ શનૈસ્તથાય લોચને । ઉન્મીલ્ય
સર્વતઃ પશ્યન્ નદીં દૂરાદવૈક્ષત ॥૫૯॥ શનૈશ્ચલન્નવાપત્તાં હિમવ-
ત્પાદનિઃસૃતામ્ । આપદ્ધર્માનુસારેણ તત્ર નૈત્યકમાચરત્ ॥૬૦॥
પપૌ તોયં તતસ્તસ્યાઃ પ્રાપ કિશ્ચન નિર્વૃત્તિમ્ । તત્તીરસ્થવટાધ-

કરતા થકાજ વિચરવા લાગ્યા ॥૫૩-૫૪॥ આ આળ નીલકંઠવર્ણીએ વન-
વાસ દુરંત દુઃખરૂપ છે પણ ગૃહવાસથકીપણુ અતિઅધિક સુખરૂપ માન્યો.
આતો યુક્તજ છે. આમ્ય સુખની ધણિણથી પરાભવ પામેલાઓને તો વન-
નિવાસ દુઃખરૂપજ જણાય, જેમને વિષયવિષલક્ષણુ જેનું છે એવા આમ્ય
સુખાભાસમાં વિદ્વેષ છે તેમનેતો વનવાસ સુખરૂપ મનાય. આ શ્રીહરિતો
તીવ્ર વૈરાગ્યવેગને લીધે આમ્ય વિષયસુખાભાસમાં અત્યંત અરૂચિવાળા
છે ॥૫૫॥ આ ભગવાન્ ઋષભદેવના પુત્ર ભરતજીનું ચમત્કારી આખ્યાનનો
પ્રતિદિન પાઠ અને મનનાદિકને કરતા, માટેજ નિઃસંગપણે વર્તવારૂપ દૃઢ
વૈરાગ્ય પામીને, પુલહાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરવામાં અત્યંત ઉત્સાહયુક્ત થયા
॥૫૬॥ પુલહાશ્રમની દિશાને લક્ષ કરીને ચાલતાં કદાચિત્ માર્ગને ભુલી
ગએલા, ફળ જળ જેમને મળ્યું નથી એવા શ્રીહરિને ત્રણ દિવસ વીતી
ગયા, અર્થાત્ નિર્જળ ઉપવાસથી ત્રણ દિવસ નિર્ગમન કર્યા ॥૫૭॥ યોથે
દિવસે ચાલતા શ્રીહરિનું નિરાહાર હોવાથી શિથિલ થઈ ગએલું શરીર,
તીવ્ર વાયુના આઘાતથી ધ્વજસ્તંભ જેમ પડી જાય એમ પૃથ્વીઉપર ધબ
લધને પડી ગયું ॥૫૮॥ આ ભગવાન્ મુહૂર્તપર્યંત પૃથ્વીઉપર નિશ્ચેષ્ટની પેઠે
પડી રહીને પછી ધીમેધીમે ઉઠીને લોચનને ઉઘાડીને ચારે બાજુ જેતાં
તેમને કોઈપણ નદી દૂરથી દેખવામાં આવી ॥૫૯॥ તે નદીને દેખીને મંદ-
મંદ ચાલીને હિમાદ્રિના પ્રત્યંતપર્વતમાંથી નિકળતી તે નદીને પામ્યા, તેમાં

સ્તાદ્વિશશ્રામ સ ભૂપતે ! ॥૬૧॥ સ્વપ્રેષ્ટસ્ય હરેઃ કૃત્ત્વં વનવાસસ-
મુદ્ધવમ્ । અશકુવન્નિવ દ્રઘં વિવેશામ્બુનિધિ રવિઃ ॥૬૨॥ સોઽથ
સાયંતર્ની સન્ધ્યામુપાસામાસ દર્શયન્ । પ્રાપ્તાનાં તીવ્રવૈરાગ્યં નૈ-
ષ્ઠિકાનાં સ્થિતિં પ્રભુઃ ॥૬૩॥ અન્ધકારો મહાનાસીત્તત્ર કૃષ્ણાષ્ટ-
મીનિશિ । નાદશ્યન્તાશ્રસન્તત્યા છન્નાન્યૃક્ષાણિ ચાનઘ ! ॥૬૪॥
શિવા ઘૂકાશ્ચ શાર્દૂલાઃ શબ્દયન્તે હતસ્તતઃ । અમન્તિ સ્મ ચ
ક્ષિત્તીનાં શબ્દાસ્તીક્ષ્ણાશ્ચ જન્નિરે ॥૬૫॥ આસન્ધનરવા ભીમાઃ
સહૈવ સ્તનયિત્તુભિઃ । પરિતઃ પ્રસ્ફુરન્તિ સ્મ વિદ્યુતશ્ચ મુહુર્મુહુઃ
॥૬૬॥ ભૂતાવલ્યો અમન્ત્યશ્ચ દૂરાદદશિરે મુહુઃ । ભયઙ્કરૈવ સા

આપદ્ધર્મને અનુસારે સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ કરવા લાગ્યા ॥૬૦॥ હે ભૂ-
પતે ! નિત્યકર્મ કરી પરવારી તે નદીનું પાનીયપાન કર્યું. તેનાથી લેશ સુખ-
શાંતિ પામ્યા. તેપછી તે નદીના તટઉપર રહેલા, ઘાટી છાયાથી શીતળ
વડવૃક્ષમૂળમાં વિશ્રામ કર્યો ॥૬૧॥ સૂર્યદેવ તે સમયમાં પોતાને પ્રિયતમ
ભગવાન શ્રીહરિનો દુઃસહ વનવાસ કલેશ બેઠપણુ નહિ શકવાથીજ શું ?
એમ પશ્ચિમસાગરમાં પ્રવેશ કરી ગયા-અસ્ત થયા ॥૬૨॥ તે સમયે સ-
મર્થ શ્રીહરિએ તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલા નૈષ્ઠિકવર્ણીઓની સ્વધર્મમર્યાદા
લોકોને ગ્રહણ કરાવા માટે સાયંસંધ્યાનું સમુપાસન કર્યું ॥૬૩॥ હે અનઘ-
અધરહિત રાજન્ ! સૂર્યાસ્તસમયે શ્રાવણકૃષ્ણાષ્ટમીની રાત્રિમાં મહાઅંધ-
કાર સર્વત્ર વૃદ્ધિ પામી ગયો. વળી મેઘમંડળથી છવાઈ ગએલા ગગનતળમાં
તારામંડળપણુ દેખાયું નહિ. આ કારણથી પણ અંધકાર અધિક વ્યાપી
ગયો ॥૬૪॥ આવા નિરવધિક અંધકારમય ગહન વનમાં શિયાળો તથા
બુવેડો અને વ્યાઘ્રો વિગેરે કર્ણકઠોર શબ્દોને કરતા કરતા અહીંતહીં ભમવા
લાગ્યા તથા તમરાંના કર્ણશૂળ નાદો અત્યંત થવા લાગ્યા ॥૬૫॥ ગગનત-
ળમાં મેઘના ભયંકર ધ્વનિઓ (ગરગરાડ-ઘડાકા) અશનિ-વિજળીપાત
સાથે પ્રગટ થયા. નેત્રતેજને હરનારી વિજળીયો વારંવાર ચારે દિશામાં
ઝબક ઝબક થવા લાગી ॥૬૬॥ હે નૃપ ! અહીંતહીં ભટકતી ભુતાવળીયો
વારેવારે દૂરપ્રદેશમાં દેખાવા લાગી. એ રીતે આ રાત્રિ મહાધૈર્યધારીઓને

રાત્રિર્ધીરાણામપ્યમૂઢપ ! ॥૬૭॥ હરિસ્તુ રાધાપતિમેવ ચિત્તે દ-
ઢાસનઃ સ્વં પરિચિન્તયાનઃ । પ્રાપ્ત્સમાધિં ગતમ્પીઃ પ્રશાન્ત આ-
સીદ્ધપુર્માનવિહીનવત્સઃ ॥૬૮॥ તત્રાજગામ સહસા ધૃતસૂક્ષ્મરૂપ-
સ્તદર્શનોત્સુકમનાઃ પવનાઙ્ગજન્મા । નત્વા તમાશ્રિતસમાધિમ-
વેક્ષ્ય તત્તુ સ્થાનં ભયઙ્કરમત્રેત્ય સ તત્ર તસ્થૌ ॥૬૯॥ હિતિ શ્રીસત્સ-
જ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે હરિપ્રવ્રજ્યાયાં હિમાદ્રિવિચરણ-
નામા દ્વિત્વત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—મહાનિશાયાં પ્રાપ્તાયાં મૈરવસ્ત્રત્ર ભૂતરાટ્ । આયયૌ
સહસા રાજન્ ! કૃતાન્ત ઇવ દેહિનામ્ ॥૧॥ પિશાચૈર્ડાકિનીભિશ્ચ

પણુ અત્યંત લય કરનારીજ થઈ ॥૬૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો નિર્લય થઈને રાધા-
પતિ કૃષ્ણરૂપ સ્વાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા દૃઢ સ્વસ્તિકાસન કરીને,
પોતાના આત્મામાંજ એકાત્ર મન જોડી દઈને, પ્રશાંત દિવ્ય આકૃતિવાળા
હોઈને, બાહ્ય દેહાદિકના લાને વિહીન થઈ ગયા હોય ને શું ? એવા થઈને
સમાધિને પામી ગયા ॥૬૮॥ આવા અવસરમાં પવનપુત્ર હનુમાનજી
બાળ કપિરૂપ ધારીને અકસ્માત્ ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં અતિ ઉત્સુક
મનવાળા થઈને તે સ્થળમાં આવ્યા. આવીને પ્રણામ કરીને ભગવાનને
સમાધિ પામેલા જોઈને અને તે સ્થાનને લયજનક બાળીને ત્યાંજ ઉભા રહ્યા
॥૬૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સજ્જિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે હરિપ્રવ્રજ્યાયાં
હિમાદ્રિવિચરણનામા દ્વિત્વત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

અધ્યાય ૪૩ મો.

સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તેપછી મહાનિશા-મધ્યરાત્રિનો સ-
મય થતાં સમસ્ત પ્રાણીઓના મારણથી દાણુ બીજો કૃતાંત હોય ને શું ?
એવો ભૂતરાજ ભૈરવ લમતો લમતો જ્યાં ભગવાન રહ્યા છે એજ સ્થળમાં
અકસ્માત્ આવી પહોંચ્યો ॥૧॥ જે વટવૃક્ષના મૂળતળમાં ભગવાન સ-
માધિનિષ્ઠ થઈને બેઠા છે એજ વટવૃક્ષમાં નિયત નિવાસ જેનો છે અને
એજ વનના પ્રાણીઓ જેનું ભોજન છે એવો તે આ ભૈરવ ભગવાનના
પધારવા પહેલાંજ આહાર વિહાર અર્થે બહાર ફરવા નીકળી ગયેલો તે

ભૈરવીયોગિનીગણૈઃ । વૃતસ્ત્રિશૂલપાણિશ્ચ જટિલોઽરુણવીક્ષણઃ
 ॥૨॥ દીપિકાનાં સહસ્રેણ દૃશ્યસ્તાલદ્રુમોપમઃ । વ્યાત્તાસ્યસ્તીક્ષ્ણ-
 દંટ્રોગ્રો મર્ષીવર્ણો ભયઢ્ઢુરઃ ॥૩॥ મનુષ્યપશુપક્ષ્યાદિમાંસતૃપ્તઃ સ્વરા-
 રવઃ । દન્તાન્તરગતાંશ્ચર્વન્ પશૂઝીવત એવ ચ ॥૪॥ રક્તાશ્ચિતસ-
 મગ્રાઙ્ગઃ પ્રેતૈરનુગતોઽસિતૈઃ । સ્કન્ધાસક્તાહતમૃગવરાહમહિષાદિ-
 ભિઃ ॥૫॥ તદ્વટદ્રુમવાસશ્ચ તદ્વનપ્રાણિભોજનઃ । વિહારાર્થં ચ
 મહ્યાર્થં ગતઃ પુનરુપાગતઃ ॥૬॥ તસ્ય તસ્યાનુગાનાં ચ ઘોરશબ્દેન
 ભૂરિણા । સન્નસ્તા દુદ્રુવુર્વન્યાઃ શાર્દૂલાદ્યા इतસ્તતઃ ॥૭॥ તચ્છબ્દં
 મારુતિઃ શ્રુત્વા ચક્રે કિલકિલધ્વનિમ્ । તન્નસુસ્તેન તે સર્વે

આહાર વિહાર કરીને ત્યાં પાછો આવ્યો. કેવો ભૈરવ તો-પિશાચ ડાકિની
 ભૈરવી અને યોગિનીના ગણોથી યોગરદમ વીંટાએલો, હસ્તમાં મહાભીપણુ
 ત્રિશૂળ આયુધ ધારી રહેલો, દેવતાના તણુખા જેવા ચોમેર લાલચોળ
 ઉથ લોચનવાળો, પિશાચાદિ પરિચારક જનોએ ધારેલી સહસ્રાવધિ દીપિ-
 કાઓ (મસાલો વિગેરે)ના મંડળના મધ્યભાગમાં રહેલો, તાડના ઝાડ
 જેવા ઉંચા ભયાનક દેહવાળો, તીક્ષ્ણ દાઢોવડે વિશેષ વિકરાળ, કાજળ-
 પુંજ જેવા કાળા વર્ણવાળો, વર્ણુમાત્રથીપણુ ભયંકર, મનુષ્ય-પશુ-
 પક્ષી વિગેરેના માંસથી અત્યંત તૃપ્ત થએલો, સમગ્ર પ્રાણીઓના હૃદયને
 વિદારણુ કરે એવો ખર-અતિ તીક્ષ્ણ શબ્દ જેનો છે અથવા ખરના
 જેવો શબ્દ જેનો છે, જીવતાજ પશુઓને ખાતો અને દાંતની અંદર
 ભરાઈ ગએલા પશુઅવયવોના એકભાગને ચાવ્યા કરતો, રૂધિરધા-
 રાથી ખરડાએલા સમસ્ત શરીરાવયવવાળો, મૃગો ભુંડો અને પાડાઓ
 મારીને ખસા ઉપર જેમણે નાંખેલા છે અને કાજળ જેવા કાળા એવા
 પ્રેતો જેની પાછળ ચાલ્યા આવેછે એવો ભુંડો ભૈરવ એજ વડવૃક્ષ પાસે
 પાછો આવ્યો ॥૨-૬॥ આવો ભયંકર ભૈરવ અને તેના અનુચરોના ઘણા
 ઘોર ઘોષથી અતિશય ત્રાસ પામેલા વનવાસિ વ્યાઘ્રો વિગેરે પશુઓ જ્યાં
 ત્યાં ચોમેર પલાયન કરી ગયા ॥૭॥ સર્વ પ્રાણીઓને ભયભીત કરનારો
 ભૈરવ ભૂતાદિકનો મહાઘોર ઘોષ સાંભળીને ત્યાંજ રહેલા હનુમાનજીએ

વ્યાપ્તેન કકુભશ્ચ ચમ્ ॥૮॥ હરિસ્તેન જજાગાર પ્રેતપં ચ દર્શ-
તમ્ । તથાપ્યનુદ્વિગ્નમનાઃ સ્વસ્થસ્તસ્યૌ સ નિર્ભયઃ ॥૯॥ તં દૃષ્ટ્વા
સગણઃ ક્રુદ્ધો ભૈરવો ભીમદર્શનઃ । પ્રાહાસ્મત્સ્થાનગં હ્યેનં ભૂત !
મક્ષય સત્ત્વરમ્ ॥૧૦॥ પ્રેત ! મારય શૂલેન રક્ષઃ ! શ્વાદાસ્ય
ચામિષમ્ । પિવ ડાકિનિ ! શીઘ્રં ત્વં કવોળં રક્તમસ્ય ચ ॥૧૧॥
વદન્નિત્યં તત્સમીપમાગતો હન્તુમુદ્યતઃ । ગણા જિઘૃક્ષવસ્તં ચ
ચક્રુર્ઘોરં રવં મુહુઃ ॥૧૨॥ તાવત્સ્વરૂપં જગ્રાહ મહાગિરિનિમં

કોપવેગથી સમસ્ત અસુર રાક્ષસોને અતિ ત્રાસ કરનારો વાનરજાતિનો
કિલકિલ ધ્વનિ (ઢીઢીયારી) કર્યો, દિશાઓના અંતમાં અને અ-
ખિલ આકાશતળમાં વ્યાપી ગએલા કિલકિલનાદથી તે ભૈરવ વિગેરે
અતિત્રાસવ્યાકુળ થઈ ગયા ॥૮॥ લગવાનપણુ માફતિના મહાધ્વનિથી
સમાધિમાંથી બહાર જાયતિ પામતાં તેમણે ભૂતપ્રેતાદિકનો અધિપતિ
ભૈરવ ભાળ્યો, લાળીનેપણુ મનમાં લેશપણુ ઉદ્વેગ નહિ પામતાં પ્રથમ-
નીપેટેજ નિર્ભય થઈને સ્વસ્થપણેજ બેસી રહ્યા અર્થાત્ સમાધિસંપન્ન
થઈ ગયા. આ પ્રેતપતિ પશુગણ કે નરગણનો ભૈરવ છે. દેવદેવ આ શ્રીહરિ
આગળતો મહરતુલ્ય અતિતુચ્છ છે, કારણ કે જે આ લગવાનથક્રીતો
સૂર્ય વાયુ અગ્નિ વિગેરે લય પામેછે તેને પ્રેતપતિથક્રી લયપ્રસંગ કેમ
હોય ? નજ હોય ॥૯॥ નિર્ભયપણે ધ્યાનમાં બેસી રહેલા લગવાનને જોઈને,
તેમને કોઈ પ્રાકૃત પુરૂષસમાન માનીને, મહાકોપ પામીને પોતાની પ્રકૃતિએ
પ્રેરેલો, અતિક્રુદ્ધ, લોકોને જોવામાત્રથી લય કરનારો એવો પ્રેતપતિ ભૈરવ
પોતાના ગણપ્રત્યે બોલ્યો કે-હે ભૂત ! આતો આપણું કાયમનું નિવાસ
સ્થાન છે, આપણું પુરૂષાતન નહિ ગણીને અહીં બેસી રહેલા કોઈ આ-
તપસ્વીને તું જલદી લક્ષણ કરી જા. હે પ્રેત ! આને ત્રિશૂળથી મારી નાંખ.
હે રાક્ષસ ! આનું માંસ તું ખા. હે ડાકિની ! તું આનું કિર્ચિત ઉણ્ણુ રૂધિર
ઝટ પાન કર્ય ॥૧૦-૧૧॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે પોતાના પરિજનોના પ્રત્યે
ઉંઘા સ્વરથી ધુમો પાડી પાડીને બોલીને, પછીથી ત્રિશૂળ ઉગામીને લગવાનને
હણવામાટે તેમની પાસે દોડી આવ્યો અને તેના અનુચરોપણુ વિભુ પ્રભુને

કપિઃ । પુચ્છેનાવેષ્ટ્ય શતશઃ પિશાચાન્સોઽહનત્પદા ॥૧૩॥
 મૃતપ્રાયા વમ્ભુવુસ્તે કિન્તુ સ્વાશુભકર્મભિઃ । નારકા इव दीर्णाङ्गा
 ન મ્રિયન્તે સ્મ ભૂમિપ ! ॥૧૪॥ મૈરવં દૃઢમુષ્ટ્યૈવ તાઢયિત્વા મહા-
 રવમ્ । ચકાર ભૂયઃ કીશેન્દ્રો દર્શયન્વિકૃતાનનમ્ ॥૧૫॥ ઉદ્ગમ-
 વ્રક્તમાસ્યેન ન્યપતત્સ હતો ભુવિ । ગણ્ડશૈલઃ સ્વાગેન્દ્રાચૂર્ણય-
 ઙ્છતશઃ સ્વકાન્ ॥૧૬॥ પુનસ્તાઢનમીતોઽસૌ શનૈર્દૂરમગાત્તતઃ ।
 દુદ્રુવુશ્ચ ગણાસ્તસ્ય વ્રસ્તાઃ સર્વે રૂતસ્તતઃ ॥૧૭॥ તત્ર તત્ર નિલી-
 યૈવ તસ્થુસ્તે સકલાં નિશામ્ । કપીન્દ્રોઽસ્તિ ગતો વેતિ વીક્ષ-

પકડવાની વાંછાથી વારંવાર ઘોર ઘોષ કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ ભૈરવનો તે આ-
 તમામ ઉદ્ગમ લાળીને, ભગવાનના અનુચર હનુમાનજી તત્કાળ મહાપર્વત
 સદૃશ રૂપ ધારણ કરીને, સોએ સો પિશાચોને પોતાના લાંબા પુચ્છથી વી-
 ટીને બહુ ભમાવીને, લાતોના પ્રહારથી મારવા મંડ્યા ॥૧૩॥ હે ભૂમિપ !
 માફતિએ બહુ ભેરથી અત્યંત લાતાટેલા તમામ પિશાચોનાં અંગો વિદા-
 રણ થઈ ગયાં છે તથાપિ પોતાનાજ પ્રબળ પાપકર્મને લીધે મરી ગયા નહિ
 કિંતુ મૃતપ્રાય થઈ ગયા. યમયાતનાને ભોગવનારા નારકી નરોની માફક
 આ સર્વે કેવળ પાપકર્મ ભોગવવાજ આવી દુર્યોનિને પામેલા છે માટે મર્યા
 નહિ કિંતુ બાકી રહેલા જીવિતથી દુરંત વેદનાને ભોગવતા થકા મર્યાપ્રાયજ
 થઈ ગયા ॥૧૪॥ તે ભૂતપતિ ભૈરવનેતો કપિપતિ માફતિએ વજ્રતુલ્ય દૃઢ
 મુષ્ટિરૂપ આયુધથી મારીમારીને, સમગ્ર રાક્ષસોને ભય કરનાર પોતાનું
 વિકરાળ વદન દેખાડીને, તે ભૈરવને મહાભય ઉપજાવતા થકા, ફરીથીપણ
 મહાન્ નાદ કર્યો ॥૧૫॥ માફતિએ વજ્ર જેવી મુષ્ટિથી બહુ માર મારેલો
 ભૈરવતો વદનમાંથી ખુબ રૂધિર વમતો વમતો, મહાગિરિશિખર થકી ગંડ-
 શૈલ (મોટો પથ્થર) તુટી પડે તેમ પોતાના અનેક અનુચરોને પોતાના
 પડવાથી સો પ્રકારે ચૂર્ણ કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડ્યો ॥૧૬॥ તેપછી બાકી
 રહેલા પાપને લીધેજ જીવતો રહેલો ભૈરવ 'ફરીથી માફતિ મુષ્ટિમાર મા-
 રશે' એવી બહુ બીક લાગવાથી ત્યાંથી ધીમેધીમે બહુ દૂર પ્રદેશમાં નાશી
 ગયો અને તેના ગણોપણ હનુમાન થકી ત્રાસ પામીને જ્યાં ત્યાં નાશી
 ગયા ॥૧૭॥ તે ભૈરવ અને તેના ભૂતાદિ બધા અનુચરો તેતે સ્થળમાં સં-

માણાઃ પ્રતિક્ષણમ્ ॥૧૮॥ ધ્યાનસ્થિતસ્તુ ભગવાન્ ગૂઢૈશ્વર્યઃ સ્વમા-
યયા । નૈવાત્રવીતિકિંચિદપિ વ્યુત્તસ્યૌ ચારુણોદયે ॥૧૯॥ છાત્વા-
હ્નિકં કુર્વેતેઽસૈ ફલાન્યાહત્ય મારુતિઃ । સુસ્વાદૂનિ દદૌ જાનન્નુ-
પોષણચતુષ્ટયમ્ ॥૨૦॥ હરિઃ કૃતાહ્નિકસ્તસ્ય પ્રશંસન્નુપકારિતામ્ ।
ભુક્ત્વા તાનિ જલં પીત્વા ગન્તુમૈચ્છત્તતોઽગ્રતઃ ॥૨૧॥ હનૂમન્તં
પરિશ્વજ્ય બાલમૂર્તિધરં તતઃ । પ્રાહ રક્ષ્યા વયં કાલે ત્વયાઽસિ
કુલદેવતા ॥૨૨॥ મારુતિસ્ત્તુવાચાથ મા માં મોહય માયયા ।
દાસોઽસિ તવ હે રામ ! ધર્મનન્દન ! માં સ્મરેઃ ॥૨૩॥ ઉક્ત્વેતથ-

તાઈ જઈને ભીતભીત થઈને 'મારુતિ છે ? કે ગયા ?' એમ શંકા સાથે
ક્ષણેક્ષણે નિરીક્ષણ કરતા થઈ આખી રાત્રિ દૂર બેસી રહ્યા પણ કોઈ લેશ
નિદ્રાને પામ્યા નહિ ॥૧૮॥ સ્વયં ભગવાનતો સત્યસંકલ્પપણાદ્વય પોતાની
માયાથી પોતાનું અલૌકિક અસાધારણ ઐશ્વર્ય લેશપણ નહિ પ્રકાશ કરીને
ધ્યાનમાંજ બેસી રહ્યા પણ કાંઈપણ બોલ્યાજ નહિ. અરુણોદય થતાં
સમાધિમાંથી બહાર આવ્યા ॥૧૯॥ અરુણોદયમાં ઉઠી સ્નાન કરી આહ્નિક
કર્મ કરવા લાગ્યા. ભગવાનને ચાર દિવસના કોરા ઉપવાસી બાળીને મારુતીએ
સુસ્વાદુ ફળો લાવીને લક્ષ્મીથી આપ્યાં ॥૨૦॥ નિલાવિધિ કરી પરવારેલા શ્રી-
હરિ મારુતિની સમયાનુસારી સેવાની પ્રશંસા કરતાથઈ લાવેલાં ફળો ભગ-
વન્નિવેદન કરી પોતે જમીને જળપાન કરીને તે સ્થાનથી શ્રીહરિએ આગળ
ચાલવાની ઇચ્છા કરી ॥૨૧॥ તેપછી સ્વયં બાળલીલાને અનુકરણ કરતા
ભગવાન્ બાળમૂર્તિધારી મારુતિને મળી ભેટીને બોલ્યા કે—હે હનુમન્ !
તમો અમારા કુળદેવ છો, માટે અમારી પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખ્યા વિનાજ
કોઈ આવો આપત્કાળ અચાનક આવી પડે તો આવી રીતેજ અમારી રક્ષા
કરજો ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને મારુતિ વિન-
યનમ્ર થઈને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! તમો માયાથી મને મોહ પમાડો
માં. હું આપનો અનન્ય દાસ છું. ધર્મનંદન તમોએજ પૂર્વે દશરથતનયરૂપે
અવતરીને ધર્મરક્ષણ કર્યું હતું. તે તમારા આ દાસને અનુસ્મરણ કરો અ-
ર્થાત્ ક્યારેક સ્વદાસની ગણના કરો ત્યારે મનેપણ સ્મરણ કરશો ॥૨૩॥

મન્તર્થિમગાત્રીતઃ પવનનન્દનઃ । ઉદઙ્ગુલો હરિઃ પ્રાયાત્પ્રાણિશ્રે-
યસ્કુદીક્ષણઃ ॥૨૪॥ યત્ર રાત્રિઃ પતેન્માર્ગે તત્રૈવોવાસ નિર્ભયઃ ।
યથાલબ્ધફલાન્નાદિ ભુજ્ઞાનઃ કાપ્યુપાવસન્ ॥૨૫॥ દિનૈઃ કતિ-
પયૈઃ શ્યામં તં વ્યતીત્ય હિમાલયમ્ । અગ્રે શ્વેતં તમેવાદ્રિં દદર્શ
ગગનસ્પૃશમ્ ॥૨૬॥ રૌપ્યવર્ણં દુમૈર્હીનં પશુપક્ષ્યાદિવાર્જિતમ્ ।
વિચિત્રધાતુલ્ખનિભિર્યુક્તં વિતતકન્દરમ્ ॥૨૭॥ તપસ્વિજનસંસેવ્યં
સેવિતં દેવતાગણૈઃ । કચિન્ન હેમવર્ણં તં દદર્શ ગિરિમદ્દુતમ્ ॥૨૮॥
ઉપત્યકાસ્વેવ ચરન્તસ્યાસાવેકદા નૃપ ! । વિસ્મૃતાધ્વા નદીં
કાશ્ચિત્પ્રાપ તત્પાદનિઃસૃતામ્ ॥૨૯॥ તાં કચિજ્ઞાનુદગ્નોદાં કાપ્ય-

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમથી પ્રાર્થના કરીને પવનનંદન પ્રસન્ન થઈને ત્યાંજ
તિરોધાન થઈ ગયા. ભગવાનતો સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપર પરમ કલ્યાણ
કરવાનો કૃપાકટાક્ષ મુકતા મુકતા ત્યાંથી ઉત્તરાભિમુખે ચાલ્યા ॥૨૪॥

એરીતે મહાવનમાં વિચરતા ભગવાન્ સૂર્યાસ્ત સમય થતાં નિવાસને
સમુચિત સ્થાનવિશેષ ગોતવાની અપેક્ષા નહિ રાખીને, માર્ગમાં મહાવન મ-
ધ્યમાં જે પ્રદેશમાં પોતાને રાત્રી પડી જાય તેજ પ્રદેશમાં પ્રભાતપર્યંત નિર્ભય
થઈને રહેતા હતા અને અન્ન ફળ મૃગ કે જળ મળી આવે તેનાથી દેહયાત્રા
કરતા અને ક્યારેક કોરા ઉપવાસી પણ રહેતા ॥૨૫॥ એરીતે મહાવનમાં
વિચરતા વિચરતા કેટલેક દિવસે હિમાલયનાજ એક શ્યામ ભાગને ઉત્તંઘન
કરીને, એજ હિમાલયનો આગળ પ્રકાશતો શ્વેત ભાગ કે જેના શિખરસમૂહો
ગગનતળને સુંબન કરી રહ્યાછે તે દેખવામાં આવ્યો ॥૨૬॥ આ અદ્ભુત
પર્વત કેવળ રજતમય હોય ને શું? એવો અતિશય ધોળો, વૃક્ષ-પશુ-પક્ષી
વિગેરેએ વર્ણત, વિચિત્ર વર્ણના ગૈરિકાદિ ધાતુઓની ખાંણોથી શોભાયમાન,
વિશાળ બહુ ગુહાઓ જેમાં છે, તપસ્વિજનો અને દેવસંઘોએ સારીરીતે સે-
વેલો, કોઈ ભાગમાં સુવર્ણવર્ણ જેવા સુંદર દેખાવવાળો, આવો હિમાદ્રિ દેખ્યો
॥૨૭-૨૮॥ હે નૃપ ! આવા અદ્ભુત પર્વતની સમીપની પૃથ્વીમાં (તલે-
ટીમાં) વિચરતા ભગવાન્ કદાચિત માર્ગ વિસ્મૃત થવાથી જવાના રસ્તામાંથી
બ્રષ્ઠ થઈને એજ પર્વતના પ્રત્યંત પર્વતમાંથી નીકળતી કોઈ નદીને પામ્યા

ગાઘજલાં હરિઃ । પ્રતિપૂરં તરન્ યાતો દદર્શાગ્રે નગદ્વયમ્ ॥૩૦॥
 એકસ્તસ્યાઃ પશ્ચિમે ચ પ્રાગેકશ્ચોન્નતો ગિરિઃ । તયોરન્તર્નદીમૂલ-
 મવૈક્ષત મહાગુહામ્ ॥૩૧॥ તતોઽધ્વાનં સ નાપશ્યત્સૂર્યશ્ચાસ્તમુ-
 પાગમત્ । અથ પ્રાક્પર્વતે કશ્ચિત્ પુમાન્ દૃષ્ટોઽમરોપમઃ ॥૩૨॥
 સ હિ મૂર્તો હિમગિરિસ્તં કશ્ચિત્સિદ્ધયોગિનમ્ । દૈવાદમાર્ગગં
 જ્ઞાત્વા તત્ર માર્ગમદર્શયત્ ॥૩૩॥ પ્રવિશ્યાસ્યાં ગુહાયાં ત્વં નદ્યા-
 મેવ વ્રજશ્છનૈઃ । અગ્રે વર્ત્મ પ્રાપ્સ્યસીતિ તમુક્ત્વાઽભૂતિરો નગઃ
 ॥૩૪॥ તચ્છ્રુત્વા પ્રચલંસ્તેન પથા ભૂરિતમોભૃતા । નિશઃ પ્રથમ-
 યામાન્તે બહિર્માર્ગમવાપ્સઃ ॥૩૫॥ તત્રાગાઘજલો દૃષ્ટો હૃદસ્તે-
 નાતિવિસ્તૃતઃ । તદે તસ્યાવસત્તાં તુ નિશાં શુધિત એવ સઃ ॥૩૬॥

॥૨૮॥ આ નદી કોઈ પ્રદેશમાં ઢીંચણુપરિમાણુ પાણીવાળી તો કોઈ ભાગમાં
 અપારપાણીવાળી હતી. આ નદીને સામે પૂર તરી ઉતરીને પ્રયાણુ કરતાં
 આગળ એ પર્વતો દેખ્યા ॥૩૦॥ તેમાં એક ઉન્નત પર્વત તે નદીના પૂર્વ ભા-
 ગમાં અને બીજો પશ્ચિમ ભાગમાં ભાગ્યો, આ એ પર્વતને મધ્યે તે નદીના
 મૂળભૂત કોઈ ગુહા દેખવામાં આવી ॥૩૧॥ તેની આગળ માર્ગ જોવામાં
 આવ્યો નહિ. માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ રોકાઈ ગએલા ભગવાન્ વિચારમાં
 પડી ગયા, એટલાકમાં આદિત્ય અસ્ત થયો અને માર્ગ નહિ મળતાં ત્યાંજ
 સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહેલા ભગવાનની દૃષ્ટિએ પૂર્વભાગના પર્વતમાં કોઈ દેવ-
 સદૃશ પુરૂષ પડ્યો ॥૩૨॥ તે આ સ્વયં હિમાલયજ 'કોઈ સિદ્ધયોગી દૈ-
 વાત્ રસ્તો ભુલી જવાથી અવળે રસ્તે ચઢી ગયાછે' એમ જાણીને ભગવા-
 નને માર્ગ બતાવા ભૂતિમાન્ પ્રકટ થઈ આવ્યો ॥૩૩॥ આવીને એમ બો-
 લ્યો કે-હે યોગેશ્વર ! તમો આજ ગુહામાં પ્રવેશ કરીને નદીમાં ધીરેધીરે
 ચાલતાં ચાલતાં આગળ જવાના રસ્તાને પામશો. હે રાજન્ ! શ્રીહરિને આ
 પ્રકારે કહીને હિમાદ્રિ તત્કાળ તિરોહિત થઈ ગયો ॥૩૪॥ ભગવાન્ આવું
 હિમાચળનું વચન સાંભળીને ઘાટા અંધકારથી ભરપૂર એવા એજ માર્ગથી
 હિંડતાં હિંડતાં રાત્રિના પહેલા પહેર પછી ગુહાને ઉલ્લંઘન કરીને તેથી બહાર-
 ના ભાગમાં જવાનો માર્ગ પામ્યા ॥૩૫॥ તે પ્રદેશમાં અગાધ જળ જેમાં

પ્રાતસ્તતઃ પ્રચલિતસ્તૃતીયેઽહિ મહાપથમ્ । પ્રાપેત્યં સ વ્યતીયાય
 દુર્ગસ્થાનાનિ ભૂરિશઃ ॥૩૭॥ इत्थं ह्यमानुषकृतिर्नृप ! चर्णिराजः
 पश्यन्नुमाजनयितुः स विचित्रशोभाम् । प्रापाश्रमं कतिपयैर्दिव-
 सैर्मनोज्ञं ब्रह्मात्मजस्य पुलहाख्यमुनेः प्रसिद्धम् ॥३८॥ इति श्रीस-
 त्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भैरवगणपराजय-पुलहाश्रमा-
 गमननिरूपणनामा त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

સુવ્રત ઉવાચ—તં દર્શોશ્રમં કૃણો દર્શનાદેવ પાવનમ્ । તપઃ-
 સિદ્ધિપદં તૂર્ણ શ્રયણીયં મુમુક્ષુભિઃ ॥૧॥ यत्रात्मभक्तवात्सल्या-
 दिच्छारूपेण नित्यदा । साक्षात्कृष्णः सन्निहितो भगवान्भवति

છે અને અતિવિશાળ એવો કોઈ ધરો દેખવામાં આવ્યો. તેને જોઈને તેના
 તટમાંજ તે રાત્રિ ભુખ્યાજ રહ્યા ॥૩૭॥ પ્રાતઃકાળમાં કર્મસાક્ષી સૂર્ય
 ઉદય પામતાં પ્રાભાતિક કર્મ કરીને ત્યાંથી ઉઠીને આગળ ચાલતાં ચાલતાં
 ત્રીજે દિવસે કોઈ પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે મહાવનમાં ભગ-
 વાને અનેક વિકટ ઠેકાણાં ઉલ્લંઘન કર્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્ ! આવીરીતે
 અમાનુષી ક્રિયા જેમની છે એવા ભગવાન્ વર્ણિરાજ નગાધિરાજ હિમા-
 દ્રિની વિચિત્ર શોભા જોતાજોતા કેટલોક દિવસે મહામનોહર, બ્રહ્મપુત્ર પુ-
 લહ મહર્ષિના પ્રસિદ્ધ આશ્રમને પામ્યા ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવ-
 ને...પ્રથમપ્રકરણે ભૈરવપરાજય-પુલહાશ્રમાગમનનિરૂપણનામા
 ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

અધ્યાય ૪૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે— હે રાજન્ ! દર્શનમાત્રથી પાપપુંજને હરનારો,
 સ્વલ્પ સમયમાંજ તપની સિદ્ધિ આપનારો, મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવવા
 યોગ્ય એવો પુલહાશ્રમ શ્રીહરિએ જોયો ॥૧॥ તેને એ શ્લોકથી વર્ણવેછે—જે
 આશ્રમમાં સ્વયં પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ ભક્તજનો ઉપર વાત્સલ્ય-
 વિશેષને લઈને સ્વયં સ્વેચ્છાથી અથવા ભક્તોની ઇચ્છાનુસારે સ્વીકારેલા
 દિવ્યરૂપથી સદા સાક્ષાત્ રહેલા છે, એમાં સંશય નથી ‘દિચ્છાગૃહીતાભિમ-

ધ્રુવમ્ ॥૨॥ આર્વભો ભરતો યત્ર તપશ્ચક્રે પુરા નૃપ ! । મહાપુણ્યા
ચક્રનદી પરિતો યત્ર વર્તતે ॥૩॥ તત્ર સ્નાત્વા મહાનદ્યાં નિત્યકર્મ
વિધાય ચ । સ ચક્રે મુક્તનાથસ્ય વિષ્ણોર્દર્શનપૂજને ॥૪॥ ભરતસ્ય
તપઃસ્થાને સ્વાવાસમકરોત્તતઃ । તદ્વદારાધનં વિષ્ણોરકાર્થીન્ન
મહાતપાઃ ॥૫॥ મૃગાર્મે દયયા તસ્ય વિષ્ણૂપાસન આસ યઃ । વિઘ્નઃ
સ્મરંસ્તં ચ મુહુરસક્કો નિત્યમાસ સઃ ॥૬॥ સન્ત્યક્તબાહ્યસક્કોઽપિ

તોરુદેહઃ સંસાધિતાશોષજગદ્વિતોઽસૌ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૨॥ જે આશ્રમમાં
પૂર્વે ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતજીએ ભારે તપ કર્યું હતું. જે આશ્રમની
ચારેમગ મહા પુણ્યકારી ચક્રનદી (ગંડકી) વહે છે ॥૩॥ આવા પ્રસિદ્ધ
પવિત્ર તીર્થમાં આ ભગવાને સ્નાન કરી નિત્યવિધિ કરીને, અર્ચાંશુપથી વિરા-
જમાન મુક્તનાથ નામથી પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુનું દર્શન અને તુલસીદળાદિકથી
પૂજન કર્યું ॥૪॥ વિષ્ણુનું દર્શન પૂજન કર્યાપછી, જ્યાં ભરતજી ભારે તપ
તપ્યા હતા તે સ્થાનમાં પોતે નિવાસ કર્યો અને તે વિષ્ણુનું મહાતપમાં નિષ્ઠા
વાળા થઈને આરાધનપણુ ભરતજીનીપેઠે પ્રતિદિન કરવા લાગ્યા ॥૫॥ એજ
આશ્રમમાં તીવ્ર તપયશ્ચર્માં પ્રવર્તેલા એવા પણ વિરક્ત ભક્ત ભરતજીને
કેવળ દયાને લઈને, મૃગના અચ્યામાં અંધાએલી વાસનાને લીધે વિષ્ણુના
ઉપાસનમાં અચાનક આવી પડેલા મૃગદેહની પ્રાપ્તિરૂપ મહાવિઘ્નને વારં-
વાર વિચાર કરતા આ નીલકંઠવર્ણી સર્વપ્રકારે પ્રાણીમાત્રનો પ્રસંગ પરિ-
ત્યાગ કરીને રહ્યા ॥૬॥ એરીતે જનાદિકનો બાહ્યસંગ સર્વથા છોડી દીધો છે
તથાપિ આ શ્રીહરિકૃષ્ણે પુરંજન રાજાનું આખ્યાન વારંવાર ચિંતવન કરતા
થકા અંતરનાપણુ બુદ્ધ્યાદિકનો તેને આધીન વર્તવારૂપ સંગ છોડી દીધો.
યદ્યપિ ઇન્દ્રિયોને વિષયોથકી વિમુખ કરે તો તે ક્ષોભ કરનારાં થાય નહિ
પરંતુ જે મન વિષયપરાયણ હોય તો ક્ષોભ થાયજ. કોઈપણ ઉપાયથી
મનને વિષયોથકી પાછું વાળ્યું હોય તો તે ક્ષોભને માટે થાય નહિ પરંતુ
અધ્યવસાય (નિશ્ચય) રૂપ જે શુદ્ધિ છે તે જે આત્મસ્વરૂપથી વિમુખ
થઈ વિષયાભિમુખી થાય તો વિક્ષોભ થયા વિનાનો રહે નહિ, તે શ્રુતિમાં
કહ્યું છે- 'ઈન્દ્રિયેભ્યઃ પરા હ્યર્થા અર્થેભ્યશ્ચ પરં મનઃ । મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિઃ'

પુરજનકથાં મુહુઃ । ચિન્તયન્નાન્તરસ્યાપિ બુદ્ધ્યાદેઃ સદ્ગુણજહૌ
 ॥૭॥ અસદ્ગુણં નિર્ગુણં શુદ્ધં પ્રકાશં નિત્યમક્ષરમ્ । સચ્ચિદ્રૂપં સ્વમા-
 ત્માનં મન્યતે સ્વાજમવ્યયમ્ ॥૮॥ તત્રૈકેન પદા તિષ્ઠન્નૂર્ધ્વેવાહુદ્વયો
 જપન્ । ગાયત્રીં વેદજનનીં તપોઽતપ્યત દુષ્કરમ્ ॥૯॥ અર્કમણ્ડ-
 લમધ્યસ્થં ભગવન્તં હિરણ્યમયમ્ । શઙ્ખચક્રધરં દેવં દધ્યૌ હૃદિ

માટે વિષયોમાં બલિયરી જતી બુદ્ધિનો સંગ ત્યાગ કરવો, બુદ્ધિનો
 ત્યાગપણુ સ્વરૂપથી સંભવતો નથી, કેમકે આત્મનિશ્ચયમાં ઉપયોગી
 છે, માટે વિષયોમાં વિચરણુ ન થવા દેવું એજ બુદ્ધિનો ત્યાગ છે.
 આવી બુદ્ધિ તો જે આત્મૈકપરાયણ હોય તેમણે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
 છે, તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘યસ્તુ વિજ્ઞાનવાન્ ભવતિ યુક્તેન મનસા
 સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણિ વશ્યાનિ સદશ્વા इव सारथे:’ ॥૭॥ આત્માનાજ એક
 ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલા આ નીલકંઠવર્ણી પોતાના આત્માને અસંગ-આકાશની
 પેઠે દેહાદિ વ્યાપ્ય વસ્તુઓમાં રહેલા દોષલેશે શૂન્ય, નિર્ગુણ-સત્વાદિ
 ગુણ શૂન્ય, માટેજ શુદ્ધ-નિર્વિકાર સ્વરૂપવાળો, પ્રકાશ-દેહ ઇન્દ્રિયા-
 દિકને જ્ઞાનપ્રભાથી પ્રકાશ કરનારો, નિત્ય-અનાદિ, અક્ષર-ક્ષરણભાવે
 વર્ણત, અજઅવ્યય-દેહાનુબન્ધિ જન્મમરણાદિકે રહિત, માટેજ સત્-
 સદા એક રૂપે રહેનાર હોવાથી સન્માત્ર એટલે ક્યારેય નાસ્તિશબ્દને ગોચર
 નહિ, ચિત્-જ્ઞાનૈકધન અને આનંદમય આવા આત્માનું એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિથી
 ધ્યાન ધરવા લાગ્યા-એક આત્મૈકધ્યાનપરાયણ થયા ॥૮॥ તે સ્થળમાં એક
 પગે ઉભા રહીને જે બાહુને ઉઠા કરીને, સમસ્ત વેદના મૂળભૂત ગાયત્રી-
 મંત્રનો જપ કરવાપૂર્વક નિયમિત સમયે દુષ્કર-કોઈનાથીપણુ ન થઈ શકે
 એવું તપ તપવા લાગ્યા ॥૯॥ તેવું તપ તપતા આ શ્રીહરિ માર્તંડમંડળના
 મધ્યમાં વિરાજમાન, શંખ ચક્રને ધારી રહેલા, હિરણ્યમય-પ્રકાશબહુલ,
 દેવ-દિવ્યમૂર્તિ (‘य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रु-
 हिरण्यकेश आग्रणस्वात्सर्व एव सुवर्णः’ આ શ્રુતિમાં તથા ‘ध्येयः सदा सचि-
 त्मण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसज्जिविष्टः’ આ સ્મૃતિમાં પ્રતિપા-

૧ ‘તપસ્તેપેઽતિદુષ્કર’ इति पाठान्तरम् ।

તપશ્ચરન્ ॥૧૦॥ ત્રિકાલં ગણ્ડકિસ્નાનં મુક્તનાથસ્ય પૂજનમ્ ।
 વિદધત્પ્રત્યહં ચક્રે તપઃ ફલદલાદિમુક્ ॥૧૧॥ તસ્ય વિપ્રવટોર્બાલ્યે
 દૃષ્ટ્વા ભૂરિતરં તપઃ । વિસ્મયં પ્રાપુરત્યર્થં બહવોઽપિ તપસ્વિનઃ
 ॥૧૨॥ કિં કાયાધવ ણ કિં ધ્રુવ ઉત સ્કન્દઃ કુમારોઽથવા દત્તો
 વા ક્રમુરેષ કિન્નુ ભગવાન્નારાયણર્ષિર્નરઃ । ડુઃસાધ્યાનિ નૃમિસ્ત-
 પાંસિ કુહતે પૂર્ણેન્દુશાન્તદ્યુતિરિત્યાશ્ચર્યવશાત્તપસ્વિમુનિમિસ્તેપે
 તપસ્તર્કિતઃ ॥૧૩॥ તપસ્યન્તં ચ તં દૃષ્ટ્વા તત્સ્વરૂપવિદશ્ચ યે । તે
 તુ ગ્લાનિં પરાં પ્રાપુઃ સ્વપ્રેષ્ટકચ્છદર્શનાત્ ॥૧૪॥ સદા સહચરૌ
 તસ્ય ભક્તિધર્મૌ તપઃપ્રિયૌ । તપઃ કુર્વતિ તસ્મિન્ સ્મ તિષ્ઠતસ્તસ્ય

દન કરેલા) ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યા ॥૧૦॥ પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન,
 સાયાહ્ન આ ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન અને મુક્તનાથ વિષ્ણુનું પૂજન
 કરવાપૂર્વક દેવળ કુંદ ફળ દળ મૂલાદિમાત્રનો આહાર કરનારા થઈને પ્રતિ-
 દિન તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ વિપ્રબટુવેષધારી આ ભગવાનનું દુષ્કર
 અતિશય તપ આલ્લયવયમાંજ વૃદ્ધિ પામતું જોઈને બીજા તપસ્વીઓ વિ-
 શેષ વિસ્મય પામવા લાગ્યા ॥૧૨॥ એરીતે અતિ આશ્ચર્યથી તીવ્ર તપને
 નિહાળતા તપસ્વિમુનિઓના મનમાં પૂર્ણચંદ્રના જેવી સર્વજનોને શાંતિ
 કરનારી દિવ્ય કાંતિ જોમની છે એવા ભગવાનના સંબન્ધમાં મહા
 વિતર્ક થવા લાગ્યો કે-આ બાળ પ્રહ્લાદ હશે કે શું? અથવા ધ્રુવ હશે કે
 શું? અથવા સનતકુમાર હશે કે શું? અથવા કાર્તિકસ્વામી હશે કે શું?
 અથવા દત્તાત્રેય હશે કે શું? અથવા ક્રમુરુપિ હશે કે શું? અથવા ભગ-
 વાન્ નર કે નારાયણ મુનિ હશે કે શું? કારણ કે મનુષ્યોથી ન બની શકે
 એવું તપ કરે છે, એરીતે તમામ તપસ્વિઓએ વિસ્મયવશાત્ વિવિધ
 વિતર્ક કર્યા થકા આ ભગવાન્ તપ કરવા લાગ્યા ॥૧૩॥ ‘આતો પ્રત્યક્ષ
 પુરૂષોત્તમ ભગવાન્ છે’ એમ જે કોઈ તેમના સ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણનારા
 દેવો હતા તેતો પોતાના પ્રિયતમ દેવદેવ ભગવાનનો આવો તીવ્ર તપશ્ચર્યા
 કલેશ લાળીને સ્નેહાતિશયને લીધે બહુ ખેદ કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥ જે એ-
 મના સહચર તપઃપ્રિય માતાપિતા ભક્તિધર્મ હતાં તેતો તપશ્ચર્યા કરતા તે

પાર્શ્વયોઃ ॥૧૫॥ ऊर्ध्वबाहोरेकपदा तिष्ठतोऽतिकृशस्य च । भक्ति-
र्दक्षे वृषो वाम आस्तां भूपातशङ्कया ॥૧૬॥ निर्दम्भमेव मुनिव-
दादित्यमुपतिष्ठतः । चातुर्मास्यं व्यतीयाय साश्चर्यान्कुर्वतो मुनीन् ॥૧૭॥ एकादश्यां प्रबोधन्यामथ साक्षाद्दिवाकरः । उपेयाया-
न्तिकं तस्य द्विभुजो दिव्यविग्रहः ॥૧૮॥ तं विलोक्य निजाभ्याशे
साक्षान्द्वास्करमागतम् । प्रणम्य साष्टाङ्गमसौ बद्धाञ्जलिपुटोऽ-
ब्रवीत् ॥૧૯॥ जय ! जय ! जगदात्मन्भास्कराहस्कर ! त्वं सकल-
निगममूर्ते ! ब्राह्मणाराधनीय ! । भृशतमसि निमग्नं त्वां विना

ભગવાનમાં પ્રેમ પ્રકર્ષને લીધે તેમના બે પડખામાં અદૃશ્યરૂપથી રહ્યાં હતાં ॥૧૫॥ એક પગે ઉભા રહી બે બાહુ ઉંચા કરીને દુઃસાધ્ય તપ કરતા, માટેજ અતિશય કૃશ શરીર જેમનું છે એવા આ ભગવાન પરિશ્રમને લાઘવે પૃથ્વી ઉપર પડી જશે એવી આશંકાથી જમણા ભાગમાં ધર્મદેવ પિતા અને ડાબા ભાગમાં ભક્તિ માતા સાવધતાથી ઉભા રહ્યાં હતાં. (એહાતિશયને લીધે અસ્થાનમાં શંકા આવેછે) ॥૧૬॥ એરીતે નિર્દંભપણેજ અન્ય તપ-સ્વીની માફક પ્રતિદિન સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરતા અને સર્વને આશ્ચર્યસાગરમાં ડુબાડી દેતા શ્રીહરિને આતુર્માસ વીતિ ગયું ॥૧૭॥ તેપછી પ્રબોધની એકાદશી દિવસે પ્રસન્ન થએલા સૂર્ય સ્વયં સાક્ષાત્ દ્વિભુજ દિવ્ય દેહધારી થઈને ભગવાનની પાસે આવ્યા ॥૧૮॥ પોતાની પાસે પ્રત્યક્ષ સૂર્ય આવેલા જોઈને તેમને વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી બે હાથ જોડીને બોલ્યા-સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૯॥ હે જગદાત્મન-જગતના તમોજ આત્મભૂત છો. (પારમેશ્વર રૂપથી સ્તુતિ કરેછે) તમો ભાસ્કર-જગતને પ્રકાશ કરનારા અને અહસ્કર-દિવસ કરનારા હોવાથી એવી સાર્થક સંસારી પ્રસિદ્ધ છો. તમારા કિરણો તેજોમય છે. સર્વ વ્યવહારમાં હેતુભૂત જે દિનરાત્રિ વિભાગ છે તે તમારે લીધેજ છે. તમારી ભૂતિ સમગ્રવેદમયી છે. વેદાધિકારી સર્વ વિપ્રાદિકોએ પ્રતિદિન સંધ્યામાં નિયમથી આપજ આરાધાઓ છો. ગાઠ તમમાં ડુબી ગયેલા જીવલોકને તે તમ ટાળીને દૃષ્ટિદાનથી સુખી કરવા માટે તમારા વિના બીજો કોણ સમર્થ છે ? કોઈપણ નથી. એવા તમો જય

જીવલોકં સુખયિતુમિદ્ કો વા શક્ત્યાત્તન્નિરસ્ય ॥૨૦॥ જગદવ-
નનિરોધોત્પત્તિહેતુસ્ત્વમીશો હરિહરવિધિમૂર્તિઃ સર્વલોકપ્ર-
કાશઃ । અભિમત્તફલદાતોપાસકેભ્યઃ કૃપાલો ! નમનપરનૃણામ-
પ્યામયૌઘં નિહંસિ ॥૨૧॥ અનલહિમકરાદ્યાઃ સન્તિ તેજસ્વિનો યે
તદ્દહ ભવત એવ પ્રાપ્ય તેજશ્ચરન્તિ । તવ વરદ ! કિલૈતન્મણ્ડલં
પ્રાપ્ત્યુર્યે પુનરિદ્ધ ભવવાઘૌં તે ન મજ્જન્તિ મુક્તાઃ ॥૨૨॥ દ્દહ તવ
કિરણસ્યાસ્યૈકકસ્યાપિ તેજઃ સહિતુમમૃતપેષ્વપ્યણ્ડકોશે ન
કોઽપિ । પ્રભવતિ કિમુ તર્હિં બ્રહ્મણસ્તેનંશુમાલિન્ ! સકલકિર-
ણતેજસ્તં નમામીશ્વરં ત્વામ્ ॥૨૩॥ ચિરમિદ્ મમ ચિત્તેઽમીપ્સિતં

પામો જય પામો ॥૨૦॥ હે કૃપાળો ! જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના
કારણભૂત જે હિરણ્યગર્ભ-હરિ-હર છે તેપણુ ઈશ-સર્વનિયંતા તમારીજ
મૂર્તિઓ છે (આ સ્તુતિ છે) તમોજ અખિલ લોકોને પ્રકાશ-અંધકાર
ટાળીને પુરૂષાર્થ સંપાદનમાં સમર્થ કરોછો. નમસ્કારમાત્ર કરનારા જનોના
પણુ આમયૌઘ-અધ્યાત્માદિ દુઃખરૂપ રોગરાશિને હરનારા તમો છો. અને
ઉપાસકોને ઇપ્સિત ફળ દેનારા છો ॥૨૧॥ હે વરદ ! ચંદ્રમામાં અને અ-
ગ્નિમાં જે તેજ છે તે તમારુંજ છે, કારણ કે તેઓ તમારુંજ તેજ તેતે વ-
ખતે પામીને લોકમાં પ્રકાશકપણુની પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે. જે આત્મનિષ્ઠ
તત્ત્વજ્ઞાનિઓ આ શરીરમાંથી નિકળીને અર્ચિરાદિમાર્ગે જતાં તમારા
મંડળને પામીને તે માર્ગથી પ્રયાણ કરીને બ્રહ્મને પામેછે તે મુક્ત પુરૂષો
ફરીથી સંસારસાગરમાં સંમગ્ન થતા નથી એટલે પુનરાવૃત્તિ પામતા નથી
(આતો બ્રહ્મવિદ્યાનું ફળ છે તથાપિ માર્તંડમંડળના મહિમાપણે સ્તુતિ કરી
છે. અર્ચિમાર્ગમાં સૂર્યનોપણુ સંબન્ધ છે એટલે સ્તુતિ સંભવિત છે) ॥૨૨॥
હે અંશુમાલિન્ !-તમો સહસ્રકિરણવાળા છો. અત્યુચ્ચ કિરણોવાળા તમારા
વર્તતા તે કિરણો મધ્યે એકપણુ પ્રદીપ્ત કિરણનું તેજ સહન કરવામાટે
બ્રહ્માંડગોલકમાં અમૃતપાન કરનારા અમરોમાંપણુ કોઈ સમર્થ થતો નથી
તો વેદમૂર્તિ તમારા સમથ કિરણોનું તેજ સહન કરવા કોઈપણુ ન સમર્થ
થાય એમાં કહેવુંજ શું ? એવા આપ ઈશ્વરને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૨૩॥

દર્શનં તે દુરિતનિચયમૂલોત્ક્રાન્તનં પ્રાપ્ય ચાદ્ય । ઉદય ઇવ સુધાં-
 શોરણંવસ્યાતિહર્ષો હૃદયકુહરમધ્યે માતિ નૈવાન્જબન્ધો ! ॥૨૪॥
 સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુવન્તં તં પ્રાહ સૂર્યનારાયણો વચઃ । હરે !
 તુભ્યં પ્રસન્નોઽસિ વરં મદ્વરયેપ્સિતમ્ ॥૨૫॥ તતો હરિર્યયાચ્ચે તં
 વરં સ્વસ્યાભિવાન્ઞિતમ્ । મગવન્ ! યદિ તુષ્ટોઽસિ તર્હિ દેહિ
 મદીપ્સિતમ્ ॥૨૬॥ તમોપહસ્ત્વમેવેતિ તમઃ સર્વે મમાન્તરમ્ ।
 હર્તુમર્હસિ દેવેશ ! દુઃસ્વસંસૃતિકારણમ્ ॥૨૭॥ કામઃ ક્રોધશ્ચ
 લોભાદ્યા ઇન્દ્રિયાણિ ચ વર્ણિનઃ । મહારયઃ સન્તિ તેભ્યસ્ત્વયા
 કાર્યં મમાવનમ્ ॥૨૮॥ તપઃસ્થૈર્યમકામત્વં સર્વેન્દ્રિયજયસ્તથા ।

હે કમળબન્ધો ! તમારા દર્શનની બહુ દિવસથી મને તીવ્ર વાંછા હતી. સ-
 મગ્ર પાપપુણ્યને હરનારૂં તે ધૃપ્સિત દર્શન આજ થવાથી મને જે આનં-
 દાતિશય થયોછે તે ચંદ્રોદય થતાં સમુદ્રનેજ જેમ તેમ વૃદ્ધિ પામતાં
 મારા હૃદયતળમાં માર્છી શકતો નથી જેથી ઉન્મર્યાદિત બહાર ઉભરાઈ
 જાયછે ॥૨૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કર-
 વાથી પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનારાયણ વચન બોલ્યા કે—હે હરે ! હું તમારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયોછું, મારે મારી પાસે વાંછિત વર માગો ॥૨૫॥ આ પ્ર-
 કારે કહ્યું એટલે નીલકંઠવર્ણીએ વર માગ્યો કે—હે ભગવન્ ! જે મારી
 ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો આ વાંછિત વર આપો ॥૨૬॥ હે દેવેશ ! તમો
 તમોહર છો મારે બાહ્ય તમને જેમ ટાળોછો તેમ મારા અંતરના અસાનરૂપ
 તમને ટાળો, કેમકે આ જે આલ્યંતર તમ છે તેતો દુઃખમય સંસારનું નિ-
 દાન છે ॥૨૭॥ જે આ કામ ક્રોધ લોભાદિક છે એતો અંતરના મહા અરિઓ
 છે, તેતો ન નિવારણ થાય એવા છે. એમને સર્વ પ્રકારે પ્રવેશ અવકાશ આ-
 પનારો આ ઇન્દ્રિયવર્ગ છે, ‘ઇન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્યાર્થે રાગદ્વેષૌ વ્યવસ્થિતૌ’ એમ
 ગીતામાં કહ્યુંછે. તે આ મહા શિપુઓથડી મારૂં રક્ષણ કરવાને તમો યોગ્ય
 છો ॥૨૮॥ તથા તપમાં સ્થિરતા અને તેમાં અંતરંગભૂત અકામત્વ-ભગ-
 વાન વિનાના સર્વવિષયની કામનાએ રહિતપણું, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો જય—તેને
 વશ ન વર્તવાપણું અને નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યવ્રત ઇત્યાદિ ગુણો મારામાં સદાય

નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યાયા ગુણાઃ સ્યુઃ સર્વદા મયિ ॥૨૯॥ યદા યદા
સ્પરેયં ત્વામહં સ્વહૃદયે પ્રભો ! । તદા તદેદૃશેનૈવ ત્વયા દેયં સ્વદ-
ર્શનમ્ ॥૩૦॥ एतावदेव मेऽभीष्टं देह्यन्यन्मायिकं त्वहम् । सुखं
किमपि नेच्छामि त्वत्तो मायाविमोचकात् ॥૩૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—
ઓમિત્યુત્તવા તતઃ સૂર્યસ્તં પ્રણમ્યાબ્રવીદ્વચઃ । સાક્ષાત્કૃષ્ણસ્ત્વ-
મેવાસિ જાનામીતિ હરે ! હૃદિ ॥૩૨॥ તથાપિ નરનાઠ્યેન મામિ-
ત્યં યાચસિ પ્રભો ! । યાન્ યાચસિ ગુણાંસ્તે તુ સન્તિ સિદ્ધાઃ
સદા ત્વયિ ॥૩૩॥ ત્વદ્ગત્તેષ્વપિ તે કૃષ્ણ ! ત્વત્પ્રતાપાદ્ભવન્તિ
હિ । કિં પુનસ્ત્વયિ કલ્યાણસદ્ગુણાકર ईश्वरे ॥૩૪॥ इत्युत्तवा

વર્તે ॥૨૯॥ અને હે પ્રભો ! જ્યારે જ્યારે હું હૃદયમાં સંભાઈ ત્યારે ત્યારે
તમારે આવાને આવાજ દિવ્યરૂપથી મને દર્શન દેવાં ॥૩૦॥ હે દેવ ! મારે
આટલુંજ અભીષ્ટ છે તે તમો આપો, આથી બીજું કંઈપણ માયિક સુખ
ઈચ્છતો નથી. કેમકે જે પ્રાકૃત સુખ છે તે સર્વે બંધન કરનાર છે. માયાને
મુકાવનારા તમો મળ્યા તો હવે બંધક બીજા સુખની પ્રાર્થના કેમ થાય ?
કરે તો તે ભુલ્યોજ નાણવો ॥૩૧॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન !
ઉક્તરીતે પ્રાર્થના કરેલા સૂર્ય તથાસ્તુ કહીને તેમને પ્રેમ પ્રણામ કરીને
વચન બોલ્યા કે—હે હરે ! માનુષલીલાને અનુકરણ કરતા આપે મારી પ્ર-
સન્નતાનો ઉપાય અનુષ્ઠાન કર્યો. મેં પણ આપના સંકલ્પને વશ વર્તીને આ-
પની પાસે આવીને આ માનુષ્યનાઠ્યને અનુસરીને કંઈપણ (અર્થશૂન્ય)
મેં આ કહ્યું પણ ખરું. વસ્તુગત્યા તો હવે આપને નિવેદન કરું—સાક્ષાત્
સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ તમોજ
છો તથાપિ નરનાઠ્યથી આ રીતે યાચના કરોછો. એમ હું હૃદયમાં નિશ્ચયથી
નાણું છું. હે પ્રભો ! જે ગુણોની યાચના કરોછો તેતો તમારે વિષે નિત્ય-
સિદ્ધજ છે ‘સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ‘નિત્યા યન્ન મહાગુણાઃ’ એવી
શ્રુતિ સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે કૃષ્ણ ! તમારા જે લક્ષ્મણનો છે તેમાંપણ
તમારા પ્રતાપથી તમોએ યાચેલા ગુણો વર્તેછે તો સમસ્ત કલ્યાણ ગુણ-
ગણના નિધિરૂપ પરમેશ્વર આપનેવિષે તે ગુણો હોય એમાં કહેવુંજ શું ?

હરિમાનમ્ય પ્રીતઃ સોઽન્તર્દધે રવિઃ । હરિશર્મા પ્રીતમનાસ્તપશ્ચર્યા
સમાપયત્ ॥૩૫॥ તત્ક્ષેત્રમાહાત્મ્યમતિપ્રશંસંસ્તૂર્ણં તપઃસિદ્ધિવિ-
ધાતૃતાદિ । સન્માનિતો ભૂરિ તપસ્વિવર્યૈરુવાસ તદ્વાદશિકાદિનં
સઃ ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे सूर्य-
नारायणप्रसादननामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

રાજોવાચ—હરૌ પ્રવ્રજિતે ગેહાદ્વન્ધવસ્તસ્ય સુવ્રત ! તસિન્વિ-
વૃદ્ધપ્રેમાણસ્તચ્ચિત્તાઃ કિમકુર્વત ॥૧॥ શૃણ્વન્કૃષ્ણકથા બ્રહ્મન્મધુ-
રાશ્ચ મનોહરાઃ । રસજ્ઞો નૈવ તૃપ્યામિ યથા મર્ત્યોઽમૃતં પિબન્
॥૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—યદા સ ભગવાન્ ગેહં त्यक्त्वा प्रव्रजितो

॥૩૪॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને રવિદેવ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી પ્ર-
સન્ન થઈને અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેપછી મનમાં પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ-
પણુ તે તપશ્ચર્યાની સમાપ્તિ કરી ॥૩૫॥ ત્યારપછી નીલકંઠ ભગવાન્
સ્વલ્પ સમયમાં તપની સિદ્ધિ આપવી વિગેરે પુલહાશ્રમક્ષેત્રનો મહિમા
વિશેષ વખાણુતા થકા અને ત્યાંના બહુ તપસ્વિઓએ સત્કાર કર્યા થકા
એજ ક્ષેત્રમાં એજ કાર્તિક માસની શુકલ દ્વાદશી સુધી નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने... प्रथमप्रकरणे सूर्यनारायणप्रसा-
दननामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

અધ્યાય ૪૫ મો.

ભગવાન્ ભવનથકી ચાલી નીકળ્યા તેને આરંભીને સૂર્યનું ઉપાસન કર્યું
ત્યાં સુધીનું દિવ્યચરિત્ર સાંભળીને, પ્રતાપસિંહરાજા શ્રીહરિના સંબન્ધિ-
ઓનો સ્નેહાતિશય પુછેછે—હેસુવ્રતમુને ! ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ઘરથકી
ચાલી નીકળ્યા પછી તેમને વિષે સ્નેહાતિશયને પામેલા તેમના રામપ્રતાપાદિ
બન્ધુજનોએ તેમને વિષેજ એક નિમજ્જ મન હોવાથી તેમના વિયોગમાં
શું કર્યું ? ॥૧॥ હે બ્રહ્મન્ ! તમોએ કહેવા માંડેલી શ્રીહરિકૃષ્ણની કથાઓ
શ્રોતાજનોના મનને હરનારી અતિ મધુર છે, તેને સાંભળતાં રસજ્ઞ મને
તૃપ્તિ થતીજ નથી. અમૃતરસને જાણનારા અમૃતનું પાન કરનારાને તૃપ્તિ
થાયજ નહિ. કૃષ્ણકથાતો અમૃતરસ કરતાંપણુ અતિશય સ્વાદુ છે ॥૨॥

નૃપ ! । તદા તસ્ય વયસ્યાસ્તં દ્રઢું તદ્વહમાયયુઃ ॥૩॥ અદૃષ્ટ્વા તત્ર
તે નદ્યાં વિચિન્વન્તિ સ્મ તં પુરે । તસ્યોપવેશનસ્થાનં યદ્યત્તત્તદ્ધ્ય-
લોકયન્ ॥૪॥ તત્રાપ્યદૃષ્ટ્વાન્યત્રાપિ તે ગવેષ્ય સુહૃત્તમમ્ । યદા
ન લેભિરે તર્હિ રુદન્તસ્તદ્દૃહં યયુઃ ॥૫॥ અગ્રજં તસ્ય સજ્જત્ય
તમુદાસીનમાસ્થિતમ્ । નીલકણ્ઠો ભવન્નાતા ગતઃ કાપીતિ ચોચિરે
॥૬॥ તદા રામપ્રતાપોઽપિ ગેહે ગેહે વને ચ તમ્ । તથેચ્છારામમુ-
ખ્યાશ્ચ વિચિક્યુર્બન્ધવોઽસ્થિલાઃ ॥૭॥ સાશ્રુનેત્રાશ્ચ તે સર્વે યદા
નૈક્ષન્ત તં કચિત્ । તદાનીં ત્વગ્રજસ્તસ્ય જાતશ્ચિન્તાતુરો મૃશમ્
॥૮॥ હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! બન્ધો ! હરિકૃષ્ણ ! મમાનુજ ! । હે નીલક-

એ રીતે રાજાએ પુછેલા સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! જ્યારે ભગવાન
પોતાના ભવનનો ત્યાગ કરીને નીકળી આવ્યા ત્યારે તરતજ તેમના સમાન
વયના સખાઓ તેમનાં દર્શન કરવા તેમના ભવનપ્રત્યે આવ્યા ॥૩॥
ભવનમાં તેમને નહિ ભાળીને તેઓ ‘સ્નાનાર્થે સીધાવ્યા હશે’ એમ મનમાં
માનીને સરયૂતીરે ગોતાગોત કરવા મંડ્યા. ત્યાંપણુ તેમને નહિ દેખીને
અયોધ્યાપુરમાં તેમને પ્રતિદિન જવા એસવાનાં જેજે સ્થાનો હતાં તે તે
પ્રત્યેકમાં ખોળાખોળ કરવા લાગ્યા. ત્યાંપણુ તે નહિ મળવાથી ખીન્ન પણુ
બહુ સ્થળોમાં શોધાશોધ કરતાં જ્યારે સુહૃત્તમ શ્રીહરિ મળ્યા નહિ
ત્યારે તે પ્રિય આળમિત્રો નેત્રમાં આંસુ લાવીને રડતારડતા તેમનાજ
ઘરપ્રતિ પાછા આવ્યા ॥૪-૫॥ આવીને તેઓએ સ્નાનાર્થે ગએલા ભ્રાતા
ભગવાન ભવને નહિ આવવાથી અતિ ઉદ્વેગને પામેલા અને કાર્યમાત્રમાં
ઉદાસીનનીપેઠે સ્તબ્ધ એસી રહેલા રામપ્રતાપને ‘તમારા ભાઈ નીલકંઠ
ગમે તે કોઈ સ્થાનમાં જતા રહ્યા છે, આ અયોધ્યાપુરમાંતો નથીજ’ એમ
નિવેદન કર્યું ॥૬॥ તે સમયે રામપ્રતાપણુ સહોદરસ્નેહપરવશ થઈને,
ઘેરઘેર અને તેતે તમામ આગ અગીઆમાં ગોતાગોત કરવા લાગ્યા. તેમજ
ખીન્ન ઇચ્છારામાદિક અધા બંધુઓપણુ તેતે સ્થળમાં શોધાશોધ કરવા
મંડ્યા ॥૭॥ તે અધાય બંધુઓ કોઈપણુ પ્રદેશમાં નીલકંઠવર્ણીને નહિ
ભાળીને જ્યારે રડતારડતા પાછા આવ્યા ત્યારે જ્યેષ્ઠ બંધુ રામપ્રતાપજી

ઘટ ! હે વર્ણિન્નિત્યુચ્ચૈરાજુહાવ તમ્ ॥૯॥ મહાદુઃખાન્ધિપતિતઃ
 શોચન્ સ્વગૃહમેત્ય સઃ । વિલલાપોચ્ચકૈઃ સ્નેહાઙ્ગાતર્ભાતરિતીરયન્
 ॥૧૦॥ હા માં ત્યક્ત્વા ગતઃ કાસૌ ભ્રાતા કમલલોચનઃ । તસ્ય
 ભોજનવેલાપિ ગતા નૂનં હિ નૈત્યકી ॥૧૧॥ ક ગત્વા તસ્ય વીક્ષેયં
 મુખં ચન્દ્રમનોહરમ્ । શૃણુયાં વા ક ગત્વાહં તદીયં વચનામૃતમ્
 ॥૧૨॥ इत्थं स ब्राह्मणः स्नेहादत्यर्थं विललाप ह । चरित्राणि
 स्मरंस्तस्य निनायाहानि दुःखतः ॥१३॥ इच्छारामादयस्ते च बन्धवो
 ज्ञातयस्तथा । तमेव नित्यं शोचन्तो निन्युः कृच्छ्रेण वासरान् ॥१४॥

પારાવાર ચિંતાતુર થઈ ગયા ॥૮॥ ચિંતાત્રસ્ત આ રામપ્રતાપજી આહિં તાહિં
 નીકળી નીકળીને હે હરે ! હે કૃષ્ણ ! હે બન્ધો ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે મારા
 નાના ભાઈ ! હે નીલકંઠ ! હે વર્ણિન્ ! ઇત્યાદિ સંબોધનવડે ઉચ્ચ સ્વરથી
 શ્રીહરિને બહુ બહુ બોલાવા લાગ્યા ॥૯॥ બ્રાતા ભગવાન્ નહિ મળવાથી
 દુરંત દુઃખ દરીયામાં ઉંડા ડુબી જઈને શોક કરતા કરતા પોતાને ઘેર
 પાછા આવીને સ્નેહાતિશયને લીધે હે બ્રાતઃ ! હે બ્રાતઃ ! આ પ્રકારે ઉચ્ચ
 સ્વરથી આકંદન કરતા થકા, આ રીતે કંઠે વિલાપ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તે વિલાપ કહેછે—અરે !! હાય હાય !! કમળલોચન આ મારા નાના ભાઈ
 પ્રેમાળ મને ભાઈનિપણ ત્યાગ કરીને ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? અરે ! તેમને દ-
 રરોજ જે ભોજન કરવાની વેળા હતી તે પણ વ્યતીત થઈ ગઈ ? અરે !
 દીન એવો હું હવે ક્યા સ્થળમાં જઈને તેમનું દર્શનમાત્રથી અમૃતમય
 કિરણોવાળા ચંદ્રમા જેવું મનોહર આહ્વાદકારી મુખકમળ નિહાળીશ ?
 અરે ! ક્યારે ક્યાં જઈને તેમનું શ્રવણપુટથી પાન કરવા લાયક, સર્વ ઈ-
 ન્દ્રિયોને આનંદ આપનારું મધુર વચનામૃત હવે સાંભળીશ ? ॥૧૧-૧૨॥ હે
 રાજન્ ! રામપ્રતાપ વિપ્ર પ્રેમપ્રકર્ષને લીધે પૂર્વોક્ત પ્રકારે બહુ બહુ વિ-
 લાપ કરતા કરતા તેમનાં આશ્ચર્યકારી અમાનુષી ચરિત્રોનું વારંવાર ચિંત-
 વન કરતા થકા જેમતેમ મહા દુઃખથી દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા ॥૧૩॥
 બીજા ઇચ્છારામાદિ બંધુજનો અને જ્ઞાતિજનો પ્રેમાસ્પદ શ્રીહરિનોજ અ-
 નુદિન અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સંભારતા સંભારતા જેમતેમ મહા-

સ્ત્રિયઃ સુવાસિનીમુખ્યાઃ શોચન્ત્યસ્તમહર્નિશમ્ । કૃચ્છ્રેણૈવાહાનિ
 નિન્યુર્હરેરથ કથાં શૃણુ ॥૧૫॥ મુક્તનાથં નમસ્કૃત્ય તત્રત્યાશ્ચ
 તપસ્વિનઃ । તતો વિનિર્યયૌ પ્રાતર્વર્ણીન્દ્રો દક્ષિણામુખઃ ॥૧૬॥
 બહુન્યરણ્યાનિ નગાન્સરિતશ્ચ સરાંસિ સઃ । અત્યક્રામદવિજ્ઞાતતત્ત્વો
 બાલમુનિર્નૃપ ! ॥૧૭॥ હિમાલયોપત્યકાયાં વિચરન્ ગહનં મહત્ ।
 પ્રાપ સિંહૈશ્ચ શાર્દૂલૈર્ગર્જૈર્મતૈર્ભયઙ્કરમ્ ॥૧૮॥ વરાહૈર્મહિષૈઃ કૂરૈરા-
 કીર્ણં ગવયાદિમિઃ । મહીરુહૈશ્ચ બહુભિર્મહદ્ધિરતિસઙ્કુલમ્ ॥૧૯॥
 દુઃપ્રવેશ્યે મનુષ્યાણાં વિચરંસ્તત્ર ગહરે । યત્ર સાયં તત્ર વસન્પ્રાપ

કષ્ટથી દિવસો કાઢતા હતા ॥૧૪॥ શ્રીહરિની જે સંબન્ધિની સુવાસિની
 -સુંદરી મામી વિગેરે સ્ત્રિયો હતી તેપણુ શ્રીહરિવિષે અતિશય સ્નેહને લીધે
 અહર્નિશ અનુશોક કરવાપૂર્વક તેમને સંભારી સંભારીને મહા કલેશથી
 દિન નિર્ગમન કરતી હતી. હે રાજન્ ! હવે ભગવાનની કહેવાતી કથા સા-
 વધતાથી સાંભળો ॥૧૫॥

સૂર્યોપાસનની સમાપ્તિ કર્યા પછી વણિરાજ શ્રીહરિ મુક્તનાથ વિષ્ણુને
 નમસ્કાર કરી ત્યાંના તપસ્વિ મુનિઓને નમન કરીને તે પુલહાશ્રમથી
 કાર્તિક શુકલ ત્રયોદશીના પ્રભાતમાં દક્ષિણ દિશાને અભિમુખ નીકળી
 આવ્યા ॥૧૬॥ હે નૃપ ! જેનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે અજ્ઞાનિજનો જાણતા નથી
 એવા આળમુનિરૂપધારી ભગવાને બહુ ગહન વનો, બહુ મહાગિરિઓ,
 બહુ મહાનદીઓ અને બહુ સરોવરો ઉલ્લંઘન કર્યા ॥૧૭॥ એ રીતે ભગ-
 વાન્ હિમાલયની તલેટીમાં એક પછી એક વન વનમાં વિચરતા વિચરતા
 સિંહો વ્યાધો અને મદઝર ગજોના નિવાસને લઈને મહા ભયંકર, વનવ-
 રાહો વનમહિષો અને રોઝો વિગેરે ખીન્ન પણ વનવાસી કૂર પ્રાણીઓથી
 વ્યાપ્ત, ગગનતળમાં ગાજી રહેલી સોએ સો શાખાવાળા વિશાળ મહાવૃક્ષ
 વૃંદોએ કરીને અત્યંત ઘાટુ અને મનુષ્યોથી ખીલકુલ પ્રવેશ કરી શકાય
 નહિ એવા એક મહા ગહન વનને પામ્યા ॥૧૮-૧૯॥ આવા વિકટ વનમાં
 વિચરતા વણિવર્ય શ્રીનીલકંઠ જે સ્થળમાં સૂર્યાસ્ત સમય થાય ત્યાં મધ્ય-
 માર્ગમાંજ કોઈ વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરતા હતા. એ રીતે નિર્ભયપણે આ-

બુદ્ધોલપત્તનમ્ ॥૨૦॥ તત્ર રાજા પર્વતીયો મહાદત્તાભિધઃ સુધીઃ ।
 આવાસ્ય સ્વાલયં તં ચ સિધેવે બહુભાવતઃ ॥૨૧॥ ભગિની તસ્ય
 માયાશ્યા સ્નેહેન પરિચર્યયા । સિધેવે પરયા ભક્તયા તમાત્મશ્રેયસે
 નૃપ ! ॥૨૨॥ તયોઃ પ્રસન્નો ભગવાન્દત્ત્વા સંસૃતિમોચનમ્ । જ્ઞાનં
 સ્વસ્ય તતઃ પ્રાપ્ત્વાદ્વનમેવ તપઃપ્રિયઃ ॥૨૩॥ મુક્તનાથાન્નિર્ગતસ્ય
 પ્રાપ્તસ્યૈતદ્વનં હરેઃ । વસતસ્તત્ર તત્રાસ્ય કાલઃ સંવત્સરોઽત્યગાત્
 ॥૨૪॥ વને ઘોરે સ વિચરન્ સ્વધર્મે સમ્યગાચરન્ । મહાન્તમેકં
 ન્યગ્રોધં પ્રાપ્તવાત્રમ્યદર્શનમ્ ॥૨૫॥ તદાગેનાતિમહતા પૂર્વે નદ્યા-
 સ્તથોત્તરે । શોભિતં ચ નલસ્તમ્બૈર્મહાદ્ધિરભિતો વૃત્તમ્ ॥૨૬॥

લતાં આલતાં એક બુદ્ધોલપત્તનને પામ્યા ॥૨૦॥ તે પત્તનમાં પર્વતનો રાજા
 મહાદત્ત નામનો શોભનબુદ્ધિએ સંપન્ન હતો, આ રાજા પોતાના લવ્ય લ-
 વનમાંજ આ ભગવાનને ભક્તિથી ઉતારો આપીને બહુભાવથી સેવા કરવા
 લાગ્યો ॥૨૧॥ હે નૃપ ! તે નૃપતિની ભગિની માયા નામની ક્રોધ હતી, તે
 આ ભગવાનની પોતાના કલ્યાણમાટે ક્રોધથી અને પરાભક્તિથી (શ્રદ્ધા-
 દિકવડે) સમુચિત પરિચર્યા (સ્નાન કરાવવું, ભોજન કરાવવું વિગેરે) થી
 સારી સેવા કરવા લાગી ॥૨૨॥ તે બ્રાતા-ભગિનીની અકૃત્રિમ સેવાથી
 સંતુષ્ટ થએલા ભગવાન શ્રીહરિ તે બંનેને સંસૃતિ સંકટમાંથી નિઃસંશય
 સમુદ્ધાર કરનાર દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન કૃપાથી આપીને, પોતે
 તપઃપ્રિય હોવાથી ત્યાં નહિ રહીને ત્યાંથી વનમાંજ વિચરણ કર્યું ॥૨૩॥

મુક્તનાથ ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને તેતે વનમાં વિચરતા વિચરતા બુદ્ધોલ-
 પત્તનથી નીકળીને આ વનને પામ્યા એટલા કાળમાં એક વર્ષ પરિમિત
 કાળ તે નીલકંઠવર્ણીને વીતિ ગયો ॥૨૪॥ એ રીતે તેતે ઘોર વનમાં વિ-
 ચરતા અને પોતાના વર્ણધર્મને યથાશાસ્ત્ર આચરતા શ્રીહરિ સુંદર દેખાવ
 જેનો છે એવા ક્રોધ ઉન્નત વિશાળ વટવૃક્ષને પામ્યા, જે વટવૃક્ષના પૂ-
 ર્વભાગમાં ક્રોધ વિશાળ તલાવ હતું અને ઉત્તરભાગમાં નિર્મળ જળવાળી
 ક્રોધમહાનદી હતી, આ બેથી શોભાયમાન, મોટા મોટા નળસ્તંભ (અંદ-
 રથી પોલો બર જેની લેખણો થાયછે અથવા કાશ; જેને કાહડો કહે છે;

પરિતો ગજયૂથૈશ્ચ ચરદ્ધિરભિનાદિતમ્ । તં પદ્યંસ્તત્ર સોઽપશ્ય-
ન્મહાયોગિનમેકકમ્ ॥૨૭॥ ઇંણમાસનમાસીનં જટાયજ્ઞોપવીતિન-
મ્ । સાચ્છાદનં ચ કૌપીનં વસાનમપરિગ્રહમ્ ॥૨૮॥ શાલગ્રામા-
ર્ચનં કૃત્વા ગીતાપઠન ઉદ્યતમ્ । ગોપાલનામ્ના વિખ્યાતં નનામ
વિનયેન તમ્ ॥૨૯॥ યોગીન્દ્રઃ સોઽપિ તં વીક્ષ્ય ગાઢસ્નેહમિવાદ-
રાત્ । ઉત્થાય સદ્યોઽતિપ્રીત્યા પરિરમ્યાપ નિર્વૃત્તિમ્ ॥૩૦॥ ગાઢ-
મિત્રે હ્રિવોમૌ તાવાસ્તામન્યોન્યદર્શનાત્ । ઉવાસ તત્ર વર્ણીન્દ્રો
યોગીન્દ્રેણાતિમાનિતઃ ॥૩૧॥ માનયંસ્તં ગુરુત્વેન બાલસ્વામી સ

તેના ગુરુઓ-ભોથાં થુમડાં)થી યોગરદમ વિંટાએલા, ચોતરફ ક્રયા કરતા
ગજબૂથથી શબ્દાયમાન, એવા વડવૃક્ષને અને તેના મૂળમાં બેઠેલા
એકાએકી કોઈ મહાયોગિને શ્રીહરિએ બોલ્યા ॥૨૫-૨૭॥ કેવા યોગી
તો-મુનિજનોને યોગ્ય એવા મૃગચર્મના પાવન આસનમાં સુખેથી બેઠેલા,
મસ્તકે જટા અને ખભા ઉપર શ્વેત યજ્ઞોપવીતથી શોભાયમાન, કૌપીન
સહિત આચ્છાદનમાત્ર વસ્ત્રને ધારી રહેલા, માટેજ પદાર્થમાત્રના પરિ-
ગ્રહે પરિવર્તિત, શાલગ્રામ-વિષ્ણુનું પૂજન સમાપ્ત કરી ગીતાનો પાઠ
કરવા પ્રવર્તતા, ગોપાળ નામ જેમનું છે, તપસ્વિઓમાં તપ યોગાદિ ગુણથી
પ્રખ્યાતિ પામેલા, એવા મહાયોગીને ભાળીને ભગવાને વિનયથી નમસ્કાર
કર્યો ॥૨૮-૨૯॥ ગોપાળયોગી પણ 'તે આ બાળ મુનિરૂપ ધારી શ્રીહરિને
દિવ્ય આકૃતિવિશેષથી લક્ષ્ય થતા અમાનુષ એશ્વર્યવાળા સાક્ષાત્ ભગ-
વાન છે' એમ દૃઢ ભાળીને, આદરભાવથી એકદમ આસનમાંથી ઉઠીને
સામા જઈને, પૂર્વના કોઈ ગાઢ સ્નેહી હોય ને શું? એમ પરમ પ્રીતિથી
ભેટીને પરમ સુખને પામ્યા ॥૩૦॥ તે આ અને યોગી-વર્ણી અન્યોન્ય
દર્શનમાત્રથી સ્નેહાતિશય થઈ જતાં બંને કોઈ પુરાતન દૃઢ મિત્ર હોય ને
શું? એવા એકમેક થઈ ગયા. ગોપાળયોગીન્દ્રે અતિશય સન્માન કરેલા
નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર તે આશ્રમમાં સુખશાંતિથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૩૧॥
બાહ્યમાંજ સ્વામિભાવને પામેલા ભગવાન શ્રીહરિ ગોપાળયોગિને પો-
તાના ગુરુપણે માનતા થકા સમગ્ર યોગશાસ્ત્રે બોધ કરેલા અખિલ અષ્ટાં-

યોગિનમ્ । અશિક્ષત્સકલં યોગં યોગશાસ્ત્રં તથાશ્વિલમ્ ॥૩૨॥
 આદરાચ્છિક્ષયામાસ યમાંશ્ચ નિયમાન્સ તમ્ । આસનાનિ વિચિ-
 ત્રાણિ પ્રાણાયામકલાસ્તથા ॥૩૩॥ પ્રત્યાહારં ધારણાં ચ ધ્યાનં ચ
 મનસા હરેઃ । સમાધિમઙ્ગભૂતં સ શિક્ષયામાસ ચાઙ્ગિનમ્ ॥૩૪॥
 સકૃત્પ્રોક્તં હિ તત્સર્વં કાલેનાલ્પેન સ પ્રભુઃ । યથાવદેવ જગ્રાહ
 ગુરું વિસ્માપયંશ્ચ તમ્ ॥૩૫॥ નેતીં ચ દ્વિવિધાં વસ્તિ કૌઙ્ગરીં
 નૌલિકાં તથા । શઙ્ખપ્રક્ષાલનાદ્યાશ્ચ ક્રિયા આદાવસાધયત્ ॥૩૬॥
 તતઃ ક્રમેણ ચાષ્ટાઙ્ગયોગં સ સમસાધયત્ । ગુરુપદિષ્ટમાર્ગેણ
 કાલેનાલ્પેન ભૂપતે ! ॥૩૭॥ યોગશાસ્ત્રં તુ નિશ્ચિલં શ્રુતિમાત્રેણ
 સોઽગ્રહીત્ । તેનાતિવિસ્મિતો યોગી તં મેને કૃષ્ણસન્નિભમ્ ॥૩૮॥
 સ્વસ્થાતિનિઃસ્પૃહસ્યાપિ તસ્મિન્પ્રેમાતિશાયિતામ્ । દૃષ્ટ્વા મતિમતાં

ગયોગને શીખવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે ગોપાળયોગી નીલકંઠવર્ણીને બહુ આ-
 દરથી તે અષ્ટાંગયોગનાં યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધા-
 રણા અને ધ્યાન સુધીનાં અંગો અને અંગી સમાધિને શીખવવા લાગ્યા
 ॥૩૩-૩૪॥ ગુરુએ એકવારજી ઉપદેશ કરેલું તે તમામ તત્ત્વ શ્રીહરિએ
 અલ્પ કાળમાંજ ગુરુને વિસ્મયયુક્ત કરતાથકા યથાર્થપણે ગ્રહણ કરી
 લીધું ॥૩૫॥ તેપછી શ્રીહરિએ યોગમાં ઉપકાર કરનારી હઠયોગમાં
 ગણેલી નેતિ-અસ્તિ-કૌંજરી-નૌલિકા-શંખપ્રક્ષાલન-ધૌતિ-ત્રાટક ઇત્યા-
 દિક ક્રિયાઓ પ્રથમજી સિદ્ધ કરી. (આ ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ હઠ-
 યોગપ્રદીપિકાદિકમાં બેઈ લેવું. તે પાંચમા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કહેશે)
 ॥૩૬॥ હે ભૂપતે ! તેપછી પૂર્વોક્ત અષ્ટાંગયોગ ગુરુએ ઉપદેશેલા માર્ગને
 અનુસારેજ સ્વલ્પ સમયમાંજ સ્વયં સિદ્ધ કરી લીધો ॥૩૭॥ આ રીતે
 થોડા દહાડામાં શ્રવણમાત્રથી સમગ્ર યોગશાસ્ત્રને યથાર્થ ગ્રહણ કરીને
 પોતેજ યોગાભ્યાસ કરી લીધો, તેથી ગુરુ ગોપાળયોગી વિસ્મિત થઈને,
 વર્ણીન્દ્રને શ્રીકૃષ્ણસદૃશ માનવા લાગ્યા ॥૩૮॥ વળી ગોપાળયોગી પોતે
 અત્યંત નિસ્પૃહ છે તથાપિ આ શ્રીહરિવિષે સહજપણે અંધાઈ ગયેલા પ્રે-
 માતિશયને-વિચારીને, તે પોતે શુદ્ધિશાળીઓમાં અગ્રેસર હોવાથી તે હરિ-

શ્રેષ્ઠો મેને તં ગુરુમેવ સઃ ॥૩૯॥ પરસ્પરં ગુરુધિયૌ સેવમાનૌ પર-
સ્પરમ્ । કન્દમૂલફલાહારાવૂષતુસ્તત્ર વત્સરમ્ ॥૪૦॥ સહમાનૌ
હિમં વાતં વર્ષં ચાતપમન્વહમ્ । સ્નાતૌ ત્રિષવણં તીવ્રં ચક્રાતે તપ
એવ તૌ ॥૪૧॥ તદાશ્રમસમીપેઽથ ઘોષો ગોપૈરકાર્યત । મહિષી-
ર્ગાશ્ચારયદ્ધિરાયાતૈશ્ચ યદ્દૃઢ્યયા ॥૪૨॥ તત્રાગત્ય પ્રતિદિનં શાર્દૂ-
લાઃ પશ્ચવાન્ પશૂન્ । અમક્ષયંસ્તતો ગોપા વમૂઘુઃ સ્વિન્નચેતસઃ
॥૪૩॥ યોગીન્દ્રં પ્રાર્થયામાસુસ્તતસ્તે રક્ષ નઃ પશૂન્ । યોગિરાજ !
સમર્થોઽસિ નામ સ્વં સાર્થકં કુરુ ॥૪૪॥ અશક્તઃ પશુરક્ષાયાં
સોઽથ ચિન્તાકુલોઽભવત્ । તતસ્તમાહ વર્ણીન્દ્રશ્ચિન્તાં સ્યજ

કૃષ્ણનેજ પોતાના ગુરુપણેજ માનવા લાગ્યા, એટલે આ કોઈ પ્રાકૃત બા-
ળક નથી પણ મારા તથા તમામના ગુરુ થવાને લાયક છે એમ નિશ્ચયથી
માનવા લાગ્યા ॥૩૯॥ એવી રીતે તે બંને પરસ્પર દૃઢ ગુરુબુદ્ધિથી બંધા-
એલા, માટેજ પરસ્પર પરિચર્યા આચરતા અને કંદ મૂળ અને ફળનો
આહાર કરતા એવા એ ગોપાળયોગી અને નીલકંઠવર્ણી તે આશ્રમમાં એક
વર્ષપર્યંત સુખેથી નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૪૦॥ વાયુ, વૃષ્ટિ, હિમ અને તાપને
સદા સહન કરતા અને પ્રતિદિન ત્રણ વખત સ્નાન કરતા એવા તે બંને
મહાત્મા મિત્રો તીવ્ર તપ તપવા લાગ્યા ॥૪૧॥ તેપછી કોઈ સમયમાં તે
આશ્રમની સમીપે ગાયો લેસોને ચારનારા, યદૃચ્છાથી અહીં આવી ચઢેલા
ગોવાળીઓએ ઘોષ કરી દીધો (જ્યાં કેવળ ગોવાળીયાજ પોતાના પશુ
વિગેરે રસાલા સાથે રહે એવા નાના ગામને ઘોષ-નેહ કહેછે) ॥૪૨॥ તે
ઘોષમાંથી પ્રતિદિન રાત્રિએ વાઘો આવીને પાંચ કે છ પશુઓને લક્ષણ
કરવા મંડ્યા, તેથી કરીને પશુઓજ જેમને જીવન ધન છે એવા તે ગોપો
અતિશય ખેદયુક્ત અંતઃકરણવાળા થઈ ગયા ॥૪૩॥ ત્યારપછી તે બિન્ન
ચિત્તવાળા ગોપો ગોપાળયોગી પાસે આવીને એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા
કે-હે યોગિરાજ ! તમો મહાસમર્થ છો. તમારી જે આ ગોપાળયોગી સંજ્ઞા
છે તેને (ગાયોના પાલનથી) સાર્થક કરો. અમારા આ અનાથ પશુઓની
હિંસક પ્રાણિઓથડી રક્ષા કરો ॥૪૪॥ હે રાજન્ ! એરીતે ગોપોએ પ્રાર્થના

મહામુને ! ॥૪૫॥ શઙ્ગં વાદય તેનૈવ નાયાસ્યન્યત્ર હિંસકાઃ । તવ
યોગપ્રતાપેન ગમિષ્યન્યથા તે ત્વિતઃ ॥૪૬॥ इत्युक्तः सोऽपि योगी
તં માનયન્ધર્મનન્દનમ્ । તદૈવ કૃપયા દધ્મૌ શઙ્ગં દીર્ઘનિનાદિનમ્
॥૪૭॥ स नादो यावति क्षेत्रे व्याप्तस्तावति कश्चन । हिंस्रो नायाच्च
તત્રસ્યો જગામાન્યત્ર સર્વશઃ ॥૪૮॥ निर्भयं तदभूत्स्थानं साधोस्तस्य
પ્રસાદતઃ । ऊषुः सुखं सपशवो गोपालाः प्राप्तविस्मयाः ॥४९॥
સ ચાપિ વિસ્મિતો યોગી પ્રતાપં તસ્ય તં હૃદિ । जानन्नलौकिकं
મેને પુરુષં તં નરાકૃતિમ્ ॥૫૦॥ वर्णिराद् निवसंस्तत्र प्रत्यहं

કરેલી પશુરક્ષામાં તે ગોપાળયોગી સ્વયં અશક્ત હોવાથી અતિચિંતાતુર થયા.
ગુરુ ગોપાળયોગીને ચિંતાવ્યાકુળ ભાળીને વર્ણીન્દ્ર પ્રભુ બોલ્યા કે-હે મહા-
મુને ! તમો ચિંતાને ત્યાગ કરો અને આ શંખને વગાડો. યોગ પ્રતાપના પ્ર-
કૃષ્ટ બળથી દ્વિગુણ વૃદ્ધિ પામેલા તે આ શંખનાદથીજ હિંસક સિંહો શાર્દૂલો
આ આશ્રમમાંથી હમણાંજ દૂર નાશી જશે તે પાછા અહીં આવશેજ નહિ
॥૪૫-૪૬॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે વર્ણીએ કહ્યું એટલે ગોપાળયોગીએ
પણ તે ધર્મનંદન ભગવાનને સત્કાર કરતા થકા એજ ક્ષણમાં બહુ પ્રદે-
શમાં પ્રસરે એવો દીર્ઘ ગંભીર નાદ કરનારો મહાશંખ પશુ ઉપર પરમ
કૃપાથી વગાડ્યો ॥૪૭॥ શંખનો તે દીર્ઘ ઘોષ જેટલા પ્રદેશમાં પ્રસર્યો-સંભ-
ળાયો તેટલા પ્રદેશમાંથી બીજા દૂર પ્રદેશમાં પલાયન કરી ગયેલો કોઈપણ
નિયતનિવાસવાળોપણ હિંસક પ્રાણી તે પ્રદેશમાં પાછો આવ્યોજ નહિ ॥૪૮॥
તે આ સાધુશીલ શ્રીહરિના પ્રસાદથી તે સ્થાન તદન નિર્ભય થઈ ગયું,
એટલે ગોપો પરમ વિસ્મય પામીને ગવાદિ પશુઓ સાથે, વર્ણીન્દ્ર અને
યોગીન્દ્રની દુગ્ધાદિદાનથી સેવા કરતા થકા સુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૪૯॥ તે ગોપાળયોગીતો વર્ણીન્દ્રનો આવો પશુરક્ષણલક્ષણ પ્રબળ પ્રતાપ
ભાળીને વિશેષ વિસ્મય પામીને તે વર્ણીન્દ્રને ‘સ્વેચ્છાથી નરાકૃતિ જેમણે
સ્વીકારી છે એવા આ અલૌકિક કોઈ પુરુષ છે’ એમ મનમાં માનવા લાગ્યા
॥૫૦॥ તે આશ્રમમાં શાંતિથી નિવાસ કરી રહેલા વર્ણિરાજ શ્રીહરિકૃષ્ણે
શુદ્ધ ચિત્તથી દરરોજ ગીતાનો બીજો એકલો અધ્યાય જેમાં આત્મસ્વ-

શુદ્ધચેતસા । અધ્યાયમેકં ગીતાયા દ્વિતીયં સુવિચારયન્ ॥૫૧॥
સ્વરૂપમાત્મનઃ શુદ્ધમસાધારણલક્ષણૈઃ । તત્ત્વતો નિશ્ચિકાયાથ
સ્વાનુભૂત્યા ચ બુદ્ધિમાન્ ॥૫૨॥ પ્રત્યાહારેણેન્દ્રિયાણાં તથાન્તઃક-
રણસ્ય ચ । પ્રાણસ્ય વૃત્તીઃ સકલાસ્તસિન્મુહુરધારયત્ ॥૫૩॥
એવમભ્યસતસ્તસ્ય કાલેન ક્રિયતાત્મનિ । વભૂવ ધ્યાનયોગસ્ય
પક્તતા નૃપસત્તમ ! ॥૫૪॥ તતોઽસ્ય હૃદયેઽલ્પાન્દ્રિયાદિપ્રકા-
શકમ્ । આત્મજ્યોતિર્મહદ્રાજન્સર્વકાલમદૃશ્યત ॥૫૫॥ એવં વિશુ-
દ્ધમાત્માનમક્ષરબ્રહ્મણા સહ । એક્યેન ભાવયન્નિત્યં બ્રહ્મભૂત ઇવા-

રૂપનો યથાર્થ અવળોધ આપ્યો છે તેને સારીરીતે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીને,
'આ પ્રલગાત્મસ્વરૂપ અચ્છેદત્વ-અદાહત્વ-અકલેદત્વ આદિક અસાધા-
રણ લક્ષણોએ કરીને ત્રણ દેહથડી અત્યંત વિલક્ષણ વિશુદ્ધ છે અને તે
સ્વાનુભવ પ્રમાણથીજ એક ગમ્ય છે' એવો હુશાય બુદ્ધિથી યથાર્થ વિનિ-
શ્ચય કર્યો. હે નૃપસત્તમ ! એરીતે દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઇન્દ્રિયોને વિષયોથડી
પ્રત્યાહાર કરીને, અંતઃકરણને આત્મામાં નિરોધ કરીને, સમય પ્રાણવૃ-
ત્તિઓને સંયમમાં કરીને, ધારણાઅનુક્રમથી કેટલેક ક્લિવસે શુદ્ધ આત્મસ્વ-
રૂપમાં ધ્યાનયોગની દૃઢતારૂપ પરિપક્વ અવસ્થાને પામ્યા (જેમ જગતનો
ઉપકાર કરવા માનુષલાવનું અનુકરણ છે તેમ આ યોગાભ્યાસનું પણ અનુ-
કરણજ છે) ॥૫૧-૫૪॥ હે રાજન્ ! તેપછી આ રીતે યોગાભ્યાસ આચ-
રતા વર્ણુન્દ્રના હૃદયમાં જે અખંડ-અવયવે વર્તત, ઇન્દ્રિયો અને શરી-
રને પોતાના અધિષ્ઠાનથી ચૈતન્ય કાર્ય કરાવનાર, અર્થાત્ સચેતન કરનાર
દેવળ આત્મા નામનું સ્વયંપ્રકાશ દ્રવ્ય છે તે સર્વ કાળમાં સ્ફુરવા લાગ્યું
(સર્વને સર્વદા સ્વતઃ સાક્ષાત્કાર કરનારા એવા આ ભગવાનને સમાધિ-
સમયે સ્વાત્મસ્વરૂપનું સ્ફુરણ થાય એમાં કાંઈ વિશેષ નથી-નવાઈ નથી.
અથાપિ અવતરણને અનુગણ આ અનુક્રમ છે, અર્થાત્ અવતાર શોભાડવા
માટે અને ખીલઓને ગ્રહણ કરાવા માટે છે) ॥૫૫॥ એરીતે વિશુદ્ધ આત્મ-
સ્વરૂપને અક્ષરબ્રહ્મણી સાથે એક્ય- અવિભાગને પામેલાની નિત્ય ભાવના
કરતા, માટે બ્રહ્મભૂત-બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામ્યા હોય ને શું ? એવા થયા, અ-

भवत् ॥५६॥ योगमेतं स्वमित्रं तं प्रार्थयन्तमशिक्षयत् । ब्रह्मभूयं
गतस्तेन ततो गोपालयोग्यपि ॥५७॥ वर्णीन्द्रं च हरिं साक्षान्नारा-
यणमृषीश्वरम् । अवैत्तदिच्छयैवासौ भक्तिं तस्मिस्ततोऽकरोत्
॥५८॥ दध्यौ तमेव हृदये सिद्धयोगो दृढासनः । अत्यन्तविस्मृतिं
प्राप ततोऽसौ वपुषो मुनिः ॥५९॥ विहाय भौतिकं देहं दिव्यदेहेन
सोऽनघ ! । गोलोकं प्रययौ सद्यो हरेस्तस्य प्रसादतः ॥६०॥ वर्णि-
राजः सिद्धयोगस्ततश्चाकसिकक्रियः । सख्युः संस्थाविधिं कृत्वा

ર્થાત્ બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા (અક્ષરબ્રહ્મથકીપણુ સર્વથા પર આ લગવાનની જેમ
કોઈ પ્રાકૃત સમાધિનિષ્ઠ હોય તેની પેઠે જે આ બ્રહ્મભાવાપત્તિ વર્ણુવી છે
તે અવતારને અનુગુણ જગતના ઉપકારમાટે યોગક્રિયાનો પ્રકાશ કરવા
પુરતી છે) ॥૫૬॥ આવા ઉચ્ચ યોગની પ્રાર્થના કરતા મિત્ર ગોપાળયોગિને
સ્વયં શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત યોગ યથાર્થ શીખવવા લાગ્યા. તે યોગીપણુ શ્રીહ-
રિના ઉપદેશને અનુસારે અનુક્રમથી યોગનો સારો અભ્યાસ આચરતાં,
બ્રહ્મભાવ-અક્ષરસરૂપ પોતાના આત્માના આવિર્ભાવરૂપ આત્મસાક્ષાત્કારને
પામ્યા ॥૫૭॥ તેપછી ગોપાળયોગી લગવાનના કૃપામૂળક સંકલ્પથી ‘જે
સાક્ષાત્ બ્રહ્મધામાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે એજ લોકોના ઉપકારમાટે
કૃપાથી પૃથ્વીઉપર આ વર્ણુન્દ્રરૂપે અવતર્યા છે’ એવું વિજ્ઞાન પામ્યા. જ્ઞાન
પામ્યા પછી આ શ્રીહરિવિષેજ પરા ભક્તિથી મનની એકાગ્રતાવાળા થયા
॥૫૮॥ સિદ્ધ થયો છે સમાધિયોગ જેમને અને આત્મમનનશીલ એવા
ગોપાળયોગી દૃઢ સ્વરિતકાસનથી બેસીને, એકાગ્ર ચિત્તથી તેમનાજ એક
ધ્યાનયોગમાં નિષ્ઠાવાળા થઈને, તેવા ધ્યાનયોગના અતિશયથી શરીર વિગેરે
તમામ આદ્ય ઉપકરણની અત્યંત વિસ્મૃતિને પામી ગયા ॥૫૯॥ હે નિષ્પાપ
રાજન્ ! દૃઢ ધ્યાનયોગને આશરેલા ગોપાળયોગી સમસ્ત દેહ દૈહિકને વિ
સારી મુકીને (નિર્વાસનિક થઈ) પાંચભૂતના પરિણામરૂપ પ્રારબ્ધજન્ય
દેહને પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં તત્કાળ ત્યાગ કરીને, દિવ્યદેહને પામીને, એજ
દેહથી એજ શ્રીહરિના અનુગ્રહથી દિવ્ય ગોલોક ધામને પામી ગયા ॥૬૦॥
ગુરૂ ગોપાળયોગી ગોલોકમાં પહોંચી ગયા પછી જેને સમાધિ સિદ્ધ થઈ છે

પ્રાણુલ્લસ્યઃ પ્રયયૌ તતઃ ॥૬૧॥ અલ્પજ્વલ્લસ્યરૂપસ્થો નાસાગ્રસ્થિરવી-
ક્ષણઃ । ધનુર્મુક્તઃ શર ઇવ પ્રયાતિ સ્માધ્વનિ દ્રુતમ્ ॥૬૨॥ દેહાનુ-
સન્ધાનહીનશ્ચિન્તયન્કૃષ્ણમેકલઃ । આદિવારાહતીર્થે સ પ્રાપ્યાવા-
ત્સીદ્દિનત્રયમ્ ॥૬૩॥ યત્ર યત્ર સ યયૌ વદુર્વર્યસ્તત્ર તત્ર નૃપતે !
જનતાયાઃ । આગતસ્ય હિ ગુરોરિવ નાકાત્તસ્ય દર્શનમહોત્સવ
આસીત્ ॥૬૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
योगाभ्यासविधाननामा पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—તતઃ સ વક્ત્રદેશેષુ પ્રાયાત્સીરપુરં વદુઃ । સિદ્ધવ-
લ્લભનામાસીદ્રાજા યત્રાતિધાર્મિકઃ ॥૧॥ તેનાતિપ્રાર્થિતોઽવાત્સી-

અને વર્ણિરાજ-વર્ણિવેષને ધારી રહેલા આ લગવાનું આકસ્મિકક્રિયા-અ-
આનક યોગિના દેહસંસ્કારાદિ બાહ્ય વ્યવહાર જેમને માથે આવી પડ્યોછે
અથવા-દેહના અનુસંધાન વિનાપણુ દૈહિક ક્રિયાઓ જેમને થયા કરેછે એવા
થકા પોતાના મિત્ર ગોપાળયોગીની દાહાદિ ઉત્તરક્રિયા કરીને, તે આશ્ર-
મમાંથી પૂર્વાભિમુખે પ્રયાણ કર્યું ॥૬૧॥ પોતાના અસાધારણ પરબ્રહ્મસ્વરૂ-
પમાંજ નિરંતર વર્તતા આ વર્ણીન્દ્ર ત્યાંથી નીકળીને, અહીંતહીં ચોમેર દષ્ટિ
પ્રસાર નહિ કરતા થકા કેવળ પોતાની નાસિકા ઉપરજ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને,
ધનુષમાંથી નીકળેલા આણુની માફક માર્ગમાં વેગથી ચાલવા લાગ્યા ॥૬૨॥
ચાલતાં ચાલતાં આદિવરાહ તીર્થને પામીને, તેમાં દેહાનુસંધાને વિહીન થઇને
કેવળ કૃષ્ણરૂપ સ્વસ્વરૂપેજ ચિંતવન કરતાથકા ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યા
॥૬૩॥ હે નૃપતે ! વર્ણિવર્ય લગવાનું શ્રીહરિ જે જે સ્થળમાં પધારે તે તે
સ્થળમાં તેમના દિવ્યદર્શનથી જનસમાજને, સ્વર્ગલોકમાંથી ઉતરી આવેલા
બૃહસ્પતિના દર્શનથીજ જેમ ? એમ મહાનું આનંદ થતો હતો ॥૬૪॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणे योगाभ्यासविधाननामा
पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૫॥

અધ્યાય ૪૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન ! આદિવરાહ તીર્થથકી નીલકંઠવર્ણી
વંગદેશમાં પ્રસિદ્ધ સીરપુર નામના પત્તનને પામ્યા, જેમાં ‘સિદ્ધવલ્લભ’

ચાતુર્માસ્યં મહામુનિઃ । તદ્દુર્ગં ઇવાનુસવં સેવ્યમાનો હિ તેન સઃ
 ॥૨॥ ગોપાલદાસનામૈકઃ સાધુઃ શીલગુણાન્વિતઃ । સેવાયાં પ્રત્યહં
 તસ્ય વર્તતે સ્માતિભાવતઃ ॥૩॥ સિદ્ધતામસમન્ત્રાશ્ચ તત્રાન્યે
 સિદ્ધસંજ્ઞકાઃ । આસન્ સહસ્રશઃ ક્ષુદ્રદેવતોપાસકા અપિ ॥૪॥
 તત્રૈકે વીતરાગાહ્યાઃ કેચિદાસંશ્ચ વર્ણિનઃ । એકે પરમહંસાહ્યા
 યતિસંજ્ઞાશ્ચ કેચન ॥૫॥ ભૈરવોપાસકાઃ કેચિત્કેચિત્કાલ્યા ઉપા-
 સકાઃ । કેચિન્ન યોગિનીભક્તા વીરવિદ્યાવિશારદાઃ ॥૬॥ કૌપીન-
 માત્રવસનાઃ સિદ્ધાસ્તત્રાપરિગ્રહાઃ । આસન્નેકશતં મુખ્યાસ્તપશ્ચ-
 ર્યારતાનૃપ ! ॥૭॥ તાન્સુચ્છાયોજ્જિતે સ્થાને વાસયામાસ ભૂપતિઃ ।

એવી સાર્થક સંજ્ઞાનો પરમ ધાર્મિક ક્રોધ રાજ હતો ॥૧॥ આ મહામુનિ
 શ્રીહરિને તીર્થાટન તથા તપ પ્રિય છે તથાપિ તે ભાવિક રાજની બહુ પ્રાર્થ-
 નાથી તેના ક્રોધ ક્રિદ્ધા કે ક્રોટથી વિટાએલા સ્થાનવિશેષમાં તેણે પ્રતિદિન
 યથાસમય સેવા કર્યા થકા ચોમાસાના ચાર માસપર્યંત રહ્યા ॥૨॥ શીલ અને
 સદ્ગુણે સંપન્ન એવો ક્રોધ ગોપાલદાસ નામનો સાધુ તે ભગવાનની સેવામાં
 પ્રતિદિન પરમ પ્રેમથી તત્પર વર્તતો હતો ॥૩॥ તામસ મંત્રો જેમણે
 સાધ્યા છે, ભૂત-પ્રેત-પિશાચાદિ ક્ષુદ્રક દેવોના ઉપાસક એવા બીજા પણ
 બહુ સિદ્ધો તે ક્રોટમાં રાજના રાખવાથી રાજ ખુશીથી રહ્યા હતા. તેમાં
 કેટલાકતો વીતરાગી (વેરાગી) નામથી ખોતાને ઓળખાવનારા (નામ-
 થીજ વીતરાગી પણ તત્ત્વથી નહિ) હતા, કેટલાક પરમહંસ નામથીજ
 ખ્યાતિ પામેલા, કેટલાક જતી નામથી બોલાવાતા, કેટલાક ભૈરવોપાસકો,
 કેટલાક કાલી આદિકના ઉપાસકો, કેટલાક યોગિનીના ભક્તો અને કેટલાક
 વેતાલાદિ વીરોપાસકો હતા ॥૪-૬॥ હે નૃપ ! તેમાંપણ કેવળ કૌપીનમાત્ર
 વસ્ત્રથી ‘અમે નિઃપરિગ્રહ છીએ’ એમ પ્રખ્યાપન કરનારા અને વાયુ વૃષ્ટિના
 સહનરૂપ તપશ્ચર્યામાં તત્પરતાની પ્રખ્યાતિ કરનારા એકસો સિદ્ધો મુખ્ય
 હતા ॥૭॥ આ શત સિદ્ધોને ‘નિઃપરિગ્રહ અને શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વથી અતીત
 છે’ એવો નિશ્ચય કરીને, સિદ્ધો જેને વિશેષ વક્ષસ-ખ્યારા છે એવા રાજએ,
 ઉપર છાયાએ રહિત-નિરાવરણ સ્થાનમાં પ્રથમથી રાખ્યા હતા. આ નવા

તત્રૈવામું નીલકણ્ઠં પૂજયિત્વા ન્યવાસયત્ ॥૮॥ પ્રચુરાજ્યસિતોપે-
તૈર્ભક્ષ્યૈર્ભોજ્યૈશ્ચ તાન્ નૃપઃ । પ્રત્યહં તોષયામાસ તત્તદીપ્સિતવ-
સ્તુભિઃ ॥૯॥ પટ્ટકાનાસનાર્થં ચ દદૌ તેભ્યઃ પૃથક્ પૃથક્ । સ્વસિ-
દ્ધતાં દર્શયન્તો ન્યૂષુસ્તેઽપિ યથાસુખમ્ ॥૧૦॥ તત્તદ્દામ્ભિકસિદ્ધત્વં
મુમુક્ષું તં ધરાપતિમ્ । હરેર્વિજિજ્ઞાપયિષોરિચ્છયેત્થમભૂનૃપ ॥૧૧॥
પ્રાવૃક્કાલે તત્ર વૃષ્ટિઃ પ્રતિવર્ષાધિકાઽભવત્ । આસારૈઃ પીઢિતા
આસંસ્તે તુ સિદ્ધાભિમાનિનઃ ॥૧૨॥ ઘનાઘના દદશિરે સ્તનન્તઃ
સ્તનયિત્તુભિઃ । ભયઙ્કરામિર્વિદ્યુદ્ગ્નિર્ભોષણાઃ સુરવર્ત્મનિ ॥૧૩॥

આવેલા નીલકંઠવર્ણીને પણ તેમનાથી નહિ ન્યૂન જાણીને, તેમની વિશેષ-
પણે પૂજા કરીને તે સિદ્ધોની ભેગાજ રાખ્યા ॥૮॥ સિદ્ધવલ્લભ રાજા આ-
સર્વ સિદ્ધોને અતિ આદરથી ઘણા ઘૂત સાકરે સહિત લક્ષ્ય (જલેખી-
મોતીયા લાડુ-ખાંડના લાડુ વિગેરે) અને ભોજ્ય (કંસાર શીરો વિગેરે)
વાંડે અને તેમને વાંછિત બીજાં તમામ વસ્તુઓ આપવાવડે પ્રતિદિન સં-
તોષ પમાડતો હતો ॥૯॥ ‘આ સિદ્ધો તપશ્ચર્યાપરાયણ છે’ એમ માનીને
રાજાએ એસવાની અનુકૂળતા માટે કાષ્ઠથી કરેલા ચાર ખાયાવાળા ખાટલા
જેવા ઉંચા પીઠ (પાટ કે બાજેઠ) તેમને જુદા જુદા આપ્યા હતા. તે
દાંસિક સિદ્ધો પણ પોતાની સિદ્ધાઈ સિદ્ધવલ્લભ રાજાને મિથ્યાચારથી બતા-
વતા થકા સુખેથી ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૧૦॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધોનો
દાંસિક સિદ્ધતારૂપ આ મિથ્યાચાર મુમુક્ષુ રાજાને સ્પષ્ટ જણાવી દેવા
માટે આ ભગવાને ક્રોધ એવો સંકલ્પ કર્યો. આ ભગવાનને મુમુક્ષુ ઉપર
અતિશય દયા અને પ્રીતિ તો સ્વાભાવિક છે, માટે મુમુક્ષુને કળનારા પાપો-
તો દંડવાળા યોગ્ય છે. આવા તેમના સંકલ્પમાત્રથી આગળ કહેશે એવું
એક આશ્ચર્ય એકદમ થયું ॥૧૧॥ તે સીરપુરમાં વર્ષાઋતુમાં વર્ષોવર્ષની
અપેક્ષાએ વૃષ્ટિ ક્રોધ અભૂતપૂર્વજ વિશેષ થઈ. સિદ્ધાભિમાની મિથ્યા-
ચારી સિદ્ધો તો વૃષ્ટિની ધારાઓ પડવાથી અપરિમિત પીડા પામવા લાગ્યા
॥૧૨॥ ગર્ભ ભેદાઈ જાય એવી ગંભીર ગર્જના અને નેત્રનું તેજ હરી લે
એવી ભયંકર વિજળિઓવડે જેનો દેખાવ અતિશય ભયંકર થઈ ગયો છે

ધોરઘોષાતિવાતેન વજ્રનિર્ઘોષણૈસ્તથા । દિવાનિશં ચાતિવૃષ્ટ્યા
 સિદ્ધાસ્તે સિદ્ધતાં જહુઃ ॥૧૪॥ શનૈઃ શનૈસ્તતશ્ચક્ર રાત્રૌ રાત્રૌ
 પલાયનમ્ । કચિત્પશ્ચ કચિત્સપ્ત વેપમાના હિમાનિલૈઃ ॥૧૫॥
 પ્રત્યહં રાજશૃત્યાશ્ચ તચ્ચર્યાં દદશુઃ સ્થિતાઃ । દિનૈઃ કતિપયૈઃ સર્વે
 સિદ્ધાશ્ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૧૬॥ એકમેવાવશિષ્ટં તં વર્ણિરાજં નૃપઃ
 સુધીઃ । દૃષ્ટ્વા સત્યં તમેવૈકં સિદ્ધં મેને ન ચાપરમ્ ॥૧૭॥ અત્યા-
 સારાતિવાતાભ્યામપ્યનાકુલમેવ તમ્ । બહુધા માનયામાસ રાજા
 પૌરાશ્ચ સર્વશઃ ॥૧૮॥ પલાયિતાંસ્તુ તાન્સિદ્ધાન્સ્વદુર્ગઘૃહવાસિનઃ ।

એવી ઘાટી મેઘઘટાઓ ગગનતળમાં ચોગરદમ દેખાવા લાગી ॥૧૩॥
 તે ઘોર મેઘ ઘોષ, પ્રચંડ પવન, ગાજ વીજના વજ્ર જેવા નિર્ઘોષો અને
 અહર્નિશ અવિચ્છિન્ન અધિક પડતી વૃષ્ટિથી સર્વે સિદ્ધો અત્યંત ખેદયુક્ત
 થતાં અનુક્રમથી (એક પછી એક) સિદ્ધપાણું પ્રજ્યાપન કરવાનું અભિ-
 માન છોડી દીધું ॥૧૪॥ હિમપવનથી થરથર ધ્રુજતા તે દાંલિક સિદ્ધો
 ધીમે ધીમે પોતાનું નિર્ગમન બીજાઓ ન જુવે એમ રાતે રાતે નિરાવરણ
 સ્થાનથડી, કોઈ રાત્રિએ પાંચ તો કોઈ રાત્રિએ સાત એવા અનુક્રમથી
 અથવા કોઈ ખુણામાં પાંચ તો કોઈ ખુણામાં સાત એવા અનુક્રમથી બીજા
 આવરણવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૫॥ તે સ્થાનમાં સિદ્ધોનું
 આચરણ જાણવા વાસ્તે રાજાની આજ્ઞાથી રહેલા તેના ભૃત્યો સિદ્ધોનું
 નાશી જવારૂપ સમસ્ત ચેષ્ટિત પ્રતિદિન જોતા હતા અને રાજાને નિવેદન
 કરતા હતા. એ રીતે તે સૌએ પણ સિદ્ધો કેટલેક દિવસે કરીને પ્રાણપરિ-
 ક્ષણ માટે ત્યાંથી બીજા છાયાવાળા સ્થાનમાં પલાયન કરી ગયા ॥૧૬॥
 મહાબુદ્ધિશાળી સિદ્ધવલ્લભ નૃપતિ અંતે એકલાજ નિર્ભયપણે ખેદલેશના
 સ્પર્શ વિનાજ શાંતિથીજ બેસી રહેલા તે આ બાળ વર્ણિરાજને જોઈને,
 તેમને એકલાનેજ સાચા સિદ્ધ માન્યા પણ બીજા કોઈને નહિ ॥૧૭॥ અ-
 ત્યંત પડતી જળધારાને અને પ્રચંડ હિમપવનને વિના આકુળતાએ સ-
 હન કરવા પૂર્વક સ્થિર બેસી રહેલા મહાવર્ણિને મુમુક્ષુ રાજા અને સર્વ
 પુરવાસી જનો બહુ બહુ માનવા લાગ્યા ॥૧૮॥ ત્યારે તે રાજા નાશી ગયેલા

इतरांश्च नृपो मेने ग्राम्यैः साधारणान्किल ॥१९॥ तदा शाक्तादयः
सिद्धास्तस्योत्कर्षं विलोक्य ते । अत्यमर्षज्वलद्वात्राश्चकुस्तं हन्तु-
मुद्यमम् ॥२०॥ समन्त्रमाषक्षेपाद्यैः खेष्टदेवोदितैरपि । अभिचारैश्च
तं हन्तुं न शेके कोऽपि मान्त्रिकः ॥२१॥ सर्वे प्रयासा विफलास्ते-
षां तस्मिन्हि वर्णिनि । शस्त्रघाता इवाकाशे बभूवुर्ब्राह्मणीश्वरे
॥२२॥ तं तु हन्तुमशक्तैस्तैर्माषमुष्टिर्दुरात्मभिः । साधौ गोपाल-

મુખ્ય સો સિદ્ધો અને પોતાના કોટની અંદર ધર્મશાળા વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા ખીબ સિદ્ધોને ‘અરે ! આ સર્વે તો સિદ્ધપણું પ્રખ્યાપન કરી લો-કોને ઠગવા માટેજ પ્રવર્તેલા કેવળ ગ્રામ્યસાધારણ (ઉદરભરી પશુ-ઓજ) છે એમ નિશ્ચયથી માનવા લાગ્યો ॥૧૯॥ તે સમયમાં કેટલાક શક્તિના ઉપાસક સિદ્ધો વિગેરે આ વર્ણિરાજનો સર્વાધિક સમુત્કર્ષ અને રાજ તથા નગરજનોએ કરેલા અતિશય આદરભાવને લાળીને જાળવ-લ્યમાન અસૂચાક્રમ જવાળાથી દગ્ધ અખિલ અવયવવાળા થઈને તે મહા-પ્રભુને મારવાના મહા ઉદ્યમમાં મંડ્યા ॥૨૦॥ હરિને હણવા વાસ્તે તત્પર થએલા તે મલિન માંત્રિક પાપોએ મલિન મંત્રથી મંતરેલા માષ (અડદ) મુઠી ભરીને નાંખવા, લોટનું પુતળું બનાવી તેને મંતરીને તેના મસ્તકને હણવું; વિગેરે અભિચારો કર્યા, વળી સ્વેષ્ટદેવ કાલભૈરવાદિકે રાજ થઈને ‘તું જેને મરી ગયેલો ચિંતવીશ તે જરૂર મરી જશે’ એવાં આપેલાં વર-દાનવચનોનો પણ વિનિયોગ કર્યો, વળી કુલ્યાનળ ઉત્પન્ન કરી મારવા મોકલ્યો, ઇત્યાદિ અનવધિક ઉપાયો કર્યા પણ વર્ણિરાજને મારવા માટે સમર્થ થયા નહિ. તે શક્તોના સમસ્ત પ્રયાસો જેમ નિરંશ આકાશમાં ક-રેલા શસ્ત્રપ્રહારો નિષ્ફળ જાય તેમ નિષ્ફળ થઈ ગયા. જેનો દેહ કર્મથી બંધાયેલો હોય તેમાંજ સર્વે મારણઉપાયો પ્રવર્તે. જે દિવ્યમૂર્તિ પરમેશ્વર સહજ સ્વભાવેજ અપહતપાપ્મા, (નિર્દોષ) વિજર, વિમૃત્યુ, વિશોક, વિજઘત્સ, અપિપાસ, સત્યકામ અને સત્યસંકલ્પ છે તેમાં અભિચારાદિ ઉપાયોનો લવલેશ પ્રસંગજ ક્યાંથી હોય ? માટે આવા સર્વેશ્વર વર્ણિવિષે સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા ॥૨૧-૨૨॥

દાસાણ્યે તત્સેવિનિ નિચિક્ષિપે ॥૨૩॥ મૃતપ્રાયસ્તદૈવાભૂલ્લજ્જિહ્વઃ
સ મૂર્ચ્છિતઃ । મુખનિર્યત્ફેનજાલો નિશ્ચેષ્ટો ન્યપતદ્ધ્રુવિ ॥૨૪॥
સહસ્રશો જના દ્રઘં તમાગચ્છન્નિતસ્તતઃ । અપ્રતીકારમેવાહુર્નૃપા-
દ્યાસ્તમુપદ્રવમ્ ॥૨૫॥ સિદ્ધાણ્યાંસ્તાંસ્તતો રાજા પ્રાહ ભો મન્ત્રશા-
સ્ત્રિણઃ ! । ઉપાયઃ ક્રિયતામસ્ય ભવદ્વિઃ સિદ્ધયોગિભિઃ ॥૨૬॥ ત
ઋચુરપ્રતીકાર્યો ભવત્યસ્ય હ્યુપદ્રવઃ । નીલકણ્ઠો મહાન્સિદ્ધઃ કરો-
ત્વસ્ય ચિકિત્સિતમ્ ॥૨૭॥ માત્સર્યાદેવમુક્તે તૈરપિ રાજાર્થિતઃ સ

તે દુરાત્માઓ જ્યારે હરિને હણવામાટે સમર્થ થયા નહિ ત્યારે ચ-
ઢેલા કોપવેગને પ્રભુની પરિચર્યાપરાયણ ગોપાળદાસ સાધુને મારવાવડે
પ્રશાંત કરવા સાડ તેની ઉપર મલિન મંત્રથી મંતરેલા માપ મુદિ ભરીને
ફેંક્યા ॥૨૩॥ તે સાધુ તેજ ક્ષણમાં મૂર્છા પામી ગયો અને તેની જીભ બ-
હાર લાંબી શ્વાનની પેઠે લળક લળક થવા લાગી અને મુખમાંથી ફીણના
ફીહોટા નીકળવા લાગ્યા અને પ્રાણુએટાએ રહિત મૃતતુલ્ય થઇને પૃથિવી
ઉપર પડી ગયો ॥૨૪॥ ભગવાનની પરિચર્યામાં તત્પર, અકૃત્રિમ સાધુ
સ્વભાવવાળા ગોપાળદાસને જીવિત સંશયને પામેલો સાંભળીને, તેને જોવા
માટે યોગરદમથી તમામ નગરનિવાસી નરો અને નરપતિ ઉતાવળા
આવીને, તેવી દુઃસ્થિતિમાં પડેલા સાધુને જોઇને ‘આ ઉપદ્રવ કોઇથીપણ
ન નિવારણ થાય એવો છે’ એમ જોલ્યા ॥૨૫॥ ત્યારે સિદ્ધવલ્લભ રાજાએ
પોતાના પુરમાં સિદ્ધ સંજ્ઞાથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દાખવતા તેને સિદ્ધોને
કહ્યું કે—હે મંત્રશાસ્ત્રીઓ ! તમો સિદ્ધયોગી કહેવાઓ છો તો આ સા-
ધુના સમુજ્જવનનો સમુપાય જલદી કરો ॥૨૬॥ એ રીતે રાજાએ કહ્યું
એટલે તે દાંલિક સિદ્ધો મત્સરથી જોલ્યા કે—હે રાજા ! આ સાધુને
થએલો મહા ઉપદ્રવ અમારાથી અનિવાર્ય છે. તમોએ સર્વ સિદ્ધોની અ-
પેક્ષાએ મહાસિદ્ધયોગીપણે માનીને વિશેષપણે સન્માન કરેલા આ નવા
આવેલા જે નીલકંઠવર્ણી છે તે આ ઉપદ્રવની નિવૃત્તિ કરશે એમ અસૂચા
સાથે જોલ્યા ॥૨૭॥ તે દાંલિક નિર્દય સિદ્ધોએ આ પ્રકારે ઇર્ષ્યાને વશ
થઇને કહ્યું તથાપિ દયાળુ રાજાએ ઉપદ્રવની ઉપશાંતિ અર્થે અતિ પ્રા-

તુ । સદ્યસ્તત્પાર્શ્વમાગત્ય તદવૈચ્છાન્તકુષ્કતમ્ ॥૨૮॥ શનૈરવાદી-
 ત્તત્કર્ણે કૃષ્ણસ્યાષ્ટાક્ષરં મનુમ્ । તાવત્સ સહસોત્તસ્યૌ નૃપતે !
 નિરુપદ્રવઃ ॥૨૯॥ વિસ્મયં પરમં પ્રાપુસ્તદા સર્વે જના અપિ । સા-
 ક્ષાચ્છ્રીકૃષ્ણરૂપં તં કૃષ્ણમક્તં ચ મેનિરે ॥૩૦॥ યેન ક્ષિત્તો માષમુષ્ટિઃ
 સાધાવસિન્પુમાન્સ તુ । સ્વકૃતેનાભિચારેણ સદ્ય આસીત્તથાવિધઃ
 ॥૩૧॥ સિદ્ધાસ્તસ્ય પ્રતીકારં યાવદ્બુદ્ધિબલોદયમ્ । ચક્રુસ્તથાપિ
 નો શેકુર્ગતદર્પાસ્તતોઽભવન્ ॥૩૨॥ પ્રણમ્ય વર્ણિરાજં તે પ્રાર્થયિત્વા
 ચ ભૂરિશઃ । તદન્તિકમુપાનિન્યુર્ગુણગ્રહણશીલિનમ્ ॥૩૩॥ તત્ર

ર્થના કરેલા ભગવાને તેજ ક્ષણમાં ગોપાળદાસ સાધુ સમીપે પધારીને ‘આ
 અભિચારરૂપ પાપકર્મ શાક્ત સિદ્ધોએ કર્યું છે’ એમ બાણી લીધું ॥૨૮॥
 હે નૃપતે ! બાણ્યા પછી તે સાધુના જમણા કર્ણમાં કૃષ્ણનો અષ્ટાક્ષર
 શરણમંત્ર જે અખિલ આપત્તિને ટાળનારો અને અખિલ અર્થને આપ-
 નારો છે તે ધીમેથી કહ્યો, તેજ ક્ષણમાં તે સાધુ ઉપદ્રવે રહિત થઈને
 સુતો હોય ને ઉઠે એમ એકદમ ઉઠ્યો ॥૨૯॥ તે સમયમાં સર્વે જનો પરમ
 વિસ્મયને પામ્યા. તેમાં કેટલાક જનો વર્ણિરાજ શ્રીહરિને ‘સાક્ષાત્ ભ-
 ગવાનના પરમ એકાંતિક ભક્ત છે’ એમ માનવા લાગ્યા, તો કેટલાક ‘સા-
 ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ છે’ એમ માનવા લાગ્યા ॥૩૦॥ જે દુષ્ટ શાકતે નિરપરાધી
 સાધુઉપર મંતરેલા માષની મુષ્ટિ ફેંકી હતી તેતો પોતે કરેલા અત્યુચ્ચ અ-
 ભિચારરૂપ પાપથી ગોપાળદાસની માફક તત્ક્ષણ પરાભવ પામતાં પ્રાણ-
 સંશયને પામીને ભૂતળઉપર પડી ગયો ॥૩૧॥ સર્વે સિદ્ધાભિમાનિઓએ
 તુરતજ તેની ચિકિત્સા યાવદ્બુદ્ધિબલોદય બહુબહુ કરી પણ અંતે નિષ્ફળ
 નીવડતાં સિદ્ધયોગીપણાના ગર્વે રહિત થઈને, વર્ણિરાજની સમીપે વિનીત
 વેષથી આવી પ્રણામ કરીને બહુ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પ્રાર્થના કરેલા મહા-
 પ્રભુ પ્રાર્થનામાત્રગુણને ગ્રહણ કરવાના સહજ સ્વભાવવાળા હોવાથી અને
 દયાના તથા ક્ષમાના એકનિધિ હોવાથી મહાઅપરાધિને પણ છવાડવામાટે
 તેની પાસે પોતે પધાર્યા ॥૩૨-૩૩॥ ત્યાં પધારીને કંઠમાં પ્રાણ જેના આવી
 ગયા છે એવા એ ઉપદ્રવ પામેલા શાક્ત સિદ્ધને મહામુનિ ભગવાને કૃપાપૂર્વક

ગત્વા સ ભગવાન્ કૃપાનિધિરુદારધીઃ । ઈક્ષયોત્થાપયામાસ સઘઃ
 કળ્થાસુમેવ તમ્ ॥૩૪॥ તતોઽતિવિસ્મિતૈઃ સિદ્ધૈરર્ચ્યમાનઃ સ તૈઃ
 પુનઃ । સ્વસ્થાનમેત્ય ન્યવસતસ્તૂયમાનો નૃપેણ ચ ॥૩૫॥ તતોઽતિ-
 વિસ્મિતો રાજા જ્ઞાત્વા સાક્ષાત્તમીશ્વરમ્ । પ્રાપ તચ્છિષ્યતાં પ્રીત્યા
 સકલત્રસુતઃ સુધીઃ ॥૩૬॥ પુરે વિત્તાદિલોમેન સિદ્ધાસ્તે યં યમા-
 ર્દયન્ । સ સ તસ્ય પ્રતાપેન સઘોઽમૂન્નિરુપદ્રવઃ ॥૩૭॥ પૌરૈર્ભૂશં
 દીયમાનં ધનં કિમપિ નાગ્રહીત્ । ન વસ્ત્રં વાહનં વાપિ સ તુ સર્વત્ર
 નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૮॥ તતો રાજા દીયમાનાઃ સ્વર્ણમુદ્રાઃ સહસ્રશઃ ।

નિરીક્ષણુ કર્યું. નિરીક્ષણુ સુધાધારાથી અભિષેક કરેલો તે શાક્ટ સિદ્ધ તમામ
 વ્યથાએ રહિત થઈને ઉઠ્યો ॥૩૪॥ તેપછી જેઓ શ્રીહરિવિષે ઇર્ષ્યાલુ હતા
 એજ સિદ્ધાભિમાનીઓએ મદરહિત થઈ વિનયવિનમ્ર થઈ વિશેષ વિસ્મય
 પામીને સારીરીતે પૂજા કરી. પછી સ્વસ્થાનમાં આવીને ભાવિક રાત્રીએ
 અતિશય સ્તુતિ કરવાથી સુષેથી ત્યાં રહ્યા ॥૩૫॥ ત્યારપછી બુદ્ધિશાલી
 સિદ્ધવલ્લભરાત્ર વર્ણિરાજ શ્રીહરિનું આતું અમાનુષી દિવ્ય ચિત્ર ચરિત્ર
 પ્રત્યક્ષ પેખીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને, એમનો પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરપણાનો
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને, પત્ની પુત્ર સાથે શ્રીહરિના શિષ્યભાવને બહુભાવથી
 પામ્યો ॥૩૬॥ તે સીરપુરપત્તનમાં તે સિદ્ધાભિમાનીઓ વિત્ત વનિતા
 વિગેરેની વાંછનાથી જેજે જનોને માષમુષ્ટિપ્રક્ષેપ આદિક અભિચારથી
 પીડા પમાડતા હતા તેતે જનો મહાપ્રભુના પ્રસાદથી તત્કાળ સમસ્ત ઉપ-
 દ્રવે વર્ણત થઈ જતા હતા ॥૩૭॥ નગરનિવાસી જનોએ બહુ વિત્ત વસ્ત્ર
 વાહન વિગેરે પરાભક્તિપૂર્વક આગ્રહથી આપવા માંડ્યું પણ સકળ સાંસા-
 રિક પદાર્થમાત્રમાં નિતાંત નિસ્પૃહ એવા શ્રીહરિએ કૌશલ્ય સ્વીકાર્યુંજ
 નહિ. તેપછી ભક્તરાત્રએ હજારો હજાર સુવર્ણ મુદ્રિકાઓ, શાલદુશાલા
 વિગેરે વિવિધ મહાવસ્ત્રો પરમ પ્રીતિથી બહુ આગ્રહપૂર્વક અર્પણ કરવા
 માંડ્યાં પણ ગ્રહણ કર્યું નહિ. તે રાત્ર-પ્રભાતની એક ભક્તિજ પ્રીતિથી ગ્રહણ
 કરી. કેમકે ભક્તિથકી બીજાં જે સુવર્ણાદિ વિત્ત વસ્ત્ર વાહન વિગેરે પદાર્થ-
 માત્ર છે તેતો માયિક, ગુણમય અને દુઃખ શોક રોગને આપનારાં હોવાથી

વસ્ત્રાણિ ચ ન સોઽગૃહ્ણાજ્ઞાનન્માયામયં હિ તત્ ॥૩૯॥ એતસ્મિન્ન-
ન્તરે તંત્ર તૈલિજ્ઞઃ કશ્ચન દ્વિજઃ । આયાન્નિઃસ્વઃ કુટુમ્બી ચ વેદ-
શાસ્ત્રપુરાણવિત્ ॥૪૦॥ ધાર્મિકઃ સ વદૌ તસ્મૈ મહાદાનાનિ ભૂપતિઃ ।
માતૃકાલપુરુષલવણાદીનિ ભૂરિશઃ ॥૪૧॥ વિપ્રઃ સ ગૌરવર્ણોઽપિ
મહાદાનપ્રતિગ્રહાત્ । કૃષ્ણવર્ણોઽભવત્સદ્યો લોકેઽપિ ગર્હ્યતાં યયૌ
॥૪૨॥ તથાવિધઃ સ સ્વદોષશાન્ત્યર્થે હરિમેવ તમ્ । લોકપ્રસિદ્ધ-
માશ્રુત્ય તમેવ શરણં યયૌ ॥૪૩॥ સ દૃષ્ટ્વા દુર્દશાં તસ્ય વિપ્રસ્ય
કરુણાનિધિઃ । કર્ણેઽવદત્કૃષ્ણમશ્નં પાપેભ્યો સોઽપ્યમુચ્યત ॥૪૪॥

સંતોએ સર્વથા ત્યાજ્ય છે તો સત્પતિ આ ભગવાન શ્રીહરિનેતો તેમાં લેશ-
પણ રૂચિ થાયજ કેમ ? ॥૩૯-૩૯॥

આવા અવસરમાં કોઈ તૈલંગ દેશનો બ્રાહ્મણ તે નગરમાં આવ્યો.
આ બ્રાહ્મણ નિર્ધન, બહુ કુટુંબવાળો અને દીન હતો. વેદ શાસ્ત્ર અને પુ-
રાણમાં પંડિત (વેદ વેદાર્થને બાણનારો) અને ધર્મૈકનિષ્ઠ હતો. આ વિપ્ર
દારિદ્ર્યદોષથી દુરંત દુઃખી હતો. આ વિપ્રને સત્પાત્ર બાણીને રાબતે
હાથી, કાળપુરુષ, લવણ વિગેરે બહુવિધ મહાદાનો યથાવિધિ દીધાં. આ
વિપ્રે પણ દારિદ્ર્યદોષથી પરાભવ પામેલો હોવાથી તે સર્વનો તેણે પ્રતિગ્રહ
કર્યો ॥૪૦-૪૧॥ આ વિપ્ર પ્રકૃતિથી ગૌરવર્ણવાળો હતો પણ પ્રતિગ્રહ કરેલા
ગજદિ મહાદાનના અત્યુચ્ચ પાપને લીધે તત્કાળ કાળજી જેવા કાળાવર્ણવાળો
થઈ ગયો અને લોકમાંપણ અત્યંત નિંદાનો પાત્ર થયો ॥૪૨॥ તેપછી તે
વિપ્ર પોતાની કાયામાં એકદમ થએલી વિકૃતિ જોઈને ઘણો ખેદ પામીને,
પોતાના આ પાપના પ્રમોચનમાં કોઈપણ યોગ્ય ઉપાય નહિ જોઈને,
'દર્શન માત્રથી સમસ્ત પાપપુંજને પ્રણાશ કરનારા વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ આ
પુરમાં પ્રસિદ્ધ છે' એમ કર્ણાકર્ણી સુંણીને પોતાના દોષની શાંતિમાટે
શ્રીહરિની સમીપે જઈને તેમનાજ શરણને પામ્યો ॥૪૩॥ કર્ણાનિધિ,
શરણાગતવત્સળ, સમસ્ત પાપ કે ઉપદ્રવને હરનારા શ્રીહરિએ શરણે
આવેલા વિપ્રની દુર્દશા દૃષ્ટિથી દેખીને, તેના જમણા કર્ણમાં રહસ્યભૂત,
પદ્મકર્ણ ગોચર નહિ એવા કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો, એટલે તુરંતજ તે પા-

સદ્યઃ સ પૂર્વરૂપોઽભૂતદુષ્ટાનેવ વર્ણયન્ । સ્વદેશમગમદ્દુષ્ટો વિ-
સ્મિતો ધરણીપતે ! ॥૪૫॥ અશેષયોગીન્દ્રતપસ્વિસિદ્ધવીર્યાધિકાં
વિભ્રદપીહ શક્તિમ્ । અનન્યસિદ્ધં નિજસાધુભાવં નોદ્રિચ્યતે સ્મ
પ્રથયન્ હરિઃ સઃ ॥૪૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथमप्रकरणे सिद्धामिमानिगुरुपरराजयनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૬॥

સુવ્રત ઉવાચ—ચાતુર્માસ્યે વ્યતીતેઽથ સિદ્ધા દેશાન્તરં યયુઃ ।
નારાયણોઽપિ તૈઃ સાકં યયૌ રાજ્ઞા સમર્ચિતઃ ॥૧॥ દેવ્યાઃ સમીપે
કામાક્ષ્યાઃ કશ્ચિદ્રામમુપેત્ય તે । આરેભિરે બહિર્વાઙ્મયાં પાકં કર્તુ
પમાંથી તે વિપ્ર મુક્ત થઈ ગયો ॥૪૪॥ હે ધરણીપતે ! તે વિપ્ર તેજ ક્ષણમાં
શ્યામવર્ણરૂપ દોષે રહિત થઈ ગયો અને પૂર્વના જેવો ગૌરવર્ણવાળો થઈ
ગયો. તેપછી મહાપ્રભુને પ્રણામ કરીને, તેમના કાફલે—વાત્સલ્ય—ઓ-
દાર્ય—સૌશીલ્ય વિગેરે સદ્ગુણોને વખાણતો વખાણતો મનમાં બહુ વિસ્મિત
અને હર્ષિત થઈને સ્વેદશમાં ગયો ॥૪૫॥ હે રાજન્ ! એ રીતે ભગવાન્
શ્રીહરિ સમસ્ત યોગીન્દ્રો, તપસ્વિઓ અને સિદ્ધો થકીપણુ નિરવધિકાતિ-
શય દિવ્ય તેજ—પ્રભાવ—શક્તિએ સંપન્ન છે, માટે સર્વજનોએ શ્લાઘા કરેલા
છે તથાપિ પોતાનો અસાધારણ, (સ્વતઃ સિદ્ધ) બીજા જનોને દુર્લભ
એવો જે સાધુભાવ (સાધુતા) છે તેને જગતમાં વિસ્તારતાથકા લગારપણુ
ગર્વિષ્ઠ થયા નહિ ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે
સિદ્ધાભિમાનિગુરુપરાજયનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

સુવ્રત ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ચાતુર્માસ્ય—આષાઢ આ-
દિક ચાર માસ વીતિ જતાં રાજાએ રાખેલા તે સિદ્ધાભાસો દેશાંતરમાં સી-
ધાવ્યા. નારાયણસ્વરૂપ નીલકંઠવર્ણીપણુ રાજાએ સારી રીતે સત્કાર કર્યા
થકા પોતાના એકાંતિક ભક્ત રાજાને ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપીને, સિદ્ધોની સાથે
તીર્થાટન તત્પર થઈને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૧॥ સીરપુરથકી નીકળીને
શ્રીહરિસાથે ચાલતા તે સિદ્ધો કામાક્ષી નામની કોઈ દેવીના મંદિરની સ-
મીપે વર્તતા કોઈ ગામને પામીને ગામથી બહાર પુષ્પવાટિકામાં તેમણે

પૃથક્ પૃથક્ ॥૨॥ સિદ્ધાંસ્તાનાગતાઞ્જુત્વા મહાકાલ્યા ઉપાસકઃ ।
તાવત્તત્રાગમત્કશ્ચિત્તત્રત્યો બ્રાહ્મણો મહાન્ ॥૩॥ સ હિ પૂર્વ સ્વધ-
ર્મસ્થો નિગમોક્તક્રિયાદરઃ । વિદ્વાન્સ્વદારનિરત આસીચ્છીલગુણા-
ન્વિતઃ ॥૪॥ સ ચૈકદા શાક્તસજ્ઞાત્કુલાર્ણવમશેષતઃ । આગમં
વાચયામાસ સઘઃફલનિર્દર્શનમ્ ॥૫॥ તદા તસ્ય હચિસ્તસ્મિન્ના-
સીદુઃસજ્જદોષતઃ । તદુક્તાચારસત્કોઽભૂત્કૌલસજ્જપ્રિયસ્તથા ॥૬॥
તતસ્ત્યક્ત્વા સ્વધર્માદીનાસીચ્છાક્તાગ્રણીશ્ચ યઃ । સિદ્ધેશ્વરાભિ-
માની સ તત્રાયાત્પ્રજ્વલન્ કુધા ॥૭॥ સુરાપાનમદાઘૂર્ણરક્તાક્ષઃ

પૃથક્ પૃથક્ પાક કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨॥ ‘અહીં કોઈ સિદ્ધો આવ્યા છે’
એમ સાંભળીને તુરંતજ તે ગામનો મહાકાલીનો મહા ઉપાસક કોઈ વામી
વિપ્ર સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૩॥ આ વિપ્ર પ્રથમ-મહાકાલીદેવીની દીક્ષા
લીધા પહેલાં વેદવેદાંગને લણ્યો હતો. વેદોક્ત સંખ્યાવંદન-વિષ્ણુપૂજનાદિક
સત્ક્રિયામાં આદરભાવવાળો હતો. સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, એક પત્નીમતવાળો
અને શીલ તથા શમદમાદિ સર્વ સદ્ગુણોએ સંપન્ન હતો ॥૪॥ પણ કોઈ
શાકતનો સંગ થતાં, કોઈ કામાકુળ રાજાએ સમાનશીલ પંડિતપાસે નવીન
કુકલ્પનાથી કરાવેલા, કુળાર્ણવ જેનું નામ છે, શીમળાના પુષ્પની પેઠે
અર્થવાદ પ્રદર્શનાદિકથી તત્કાળ રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે એવો કોઈ આગમ
(તંત્ર) સમગ્રપણે તેના વાંચવામાં આવ્યો ॥૫॥ શાક્ત બ્રાહ્મણ અને વેદ
વિરુદ્ધ અસમ્મતિ આ બે દુઃસંગદોષને લીધે તે પવિત્ર વિપ્રનેપણ તે કૌલ
માર્ગમાં રૂચિ થઈ. પછી શાક્તોના સમાગમમાં પ્રીતિવાળો થઈ, કૌલાગમમાં
કહેલા મહાકાલી આદિક નાનાવિધ મલિન દેવતાઓના ઉપાસનાચારમાં
અતિશય આસક્ત થયો ॥૬॥ ત્યારપછી પૂર્વોક્ત સર્વ સ્વધર્મને સમૂળ ત્યાગ
કરીને, દુરાચારમાં પ્રીતિવાળો થઈ શક્તિ ઉપાસકોનો અગ્રગણ્ય થયો.
‘હુંજ સિદ્ધેશ્વર છું’ એવો અભિમાની આ બ્રાહ્મણ ક્રોધાનળથી બળતો બ-
ળતો સિદ્ધો સમીપે આવ્યો ॥૭॥ તેને વર્ણવેછે-સુરાપાનના મદથી ચકળ
વકળ લાલચોળ લોચનવાળો, માંસાહારી, કુલાષ્ટક સંસારી પ્રસિદ્ધ મોચણ
આદિક અષ્ટપ્રકારની સ્ત્રીઓના ગુહ્યાંગ ધોએલુ કુળવારિ નામના જળનું નિ-

પલ્લાશનઃ । કુલાષ્ટકસ્ત્રીગુહ્યાન્નક્ષાલનામ્બુપિવઃ સદા ॥૮॥ દધ-
ત્રિશૂલં હસ્તે ચ લૌહં સિન્દૂરચન્દ્રકમ્ । વિભ્રત્કૂર્ચે ચ સિન્દૂરં
કુલપુષ્પાક્તકુઙ્કમમ્ ॥૯॥ મુણ્ડમાલાં મહાકાલીં સ્મરન્ કુલ્લાં
મુદુર્હસન્ । કુમારીપાયુશુચ્યમ્બુમાર્જિતાશ્વિલગાત્રકઃ ॥૧૦॥ પાના-
ન્તર્ચર્વિતાપકતિમિદુર્વાસિતાનનઃ । પિબૈક ઇતિ વિખ્યાતઃ શિરો-
બદ્ધારુણાંશુકઃ ॥૧૧॥ વૃતઃ સ્ત્રીપુરુષૈર્પ્રામ્યૈઃ સ્વશિષ્યૈશ્ચ સ સત્વર-
મ્ । તત્રાઽઽગત્યાત્રવીત્સિદ્ધાંશ્ચકિતાન્સ્વેક્ષ્યાઽશ્વિલાન્ ॥૧૨॥
અહો કથં સિદ્ધસંજ્ઞાં ધૂર્તા ! વિમૃથ દુર્લભામ્ । એક એવ હિ સિદ્ધો-
ઽસ્મિ સામ્પ્રતં ભુવિ નાપરઃ ॥૧૩॥ યુષ્માદૃશા એવ મયા કૃતાઃ

રંતર પાન કરનારો, કાળા લોહાથી કરેલું, સિન્દૂરના આંદલા જેમાં કરેલા છે
એવું ત્રિશૂળ હાથમાં ધારી રહેલો, કુળપુષ્પ (કુળાષ્ટકસ્ત્રીયોના ગુહ્યાંગમાંથી
નીકળતું રજઃપર્યાય રૂધિર) થી મિશ્રિત કરેલું કુઙ્કમ અને સિન્દૂર ભ્રુકૃટિના
મધ્યમાં ધારી રહેલો, દેવીભાવનાથી પુંજેલી કન્યાઓના ગુદા ધોએલા
જળથી સર્વ શરીરમાં સંમાર્જન કરતો, કંપાળની માળાવાળી કુલ્લા નામની
મહાકાલીને નિરંતર સંભારતો, વારંવાર ગર્વાવેશથી હસતો, સુરાપાન પછી
દાંતથી આવેલા અપકવ મત્સ્યથી જેનું મુખ અત્યંત દુર્ગંધાયછે, મંજીષ્ઠ રા-
ગથી રંગેલું રાતું વસ્ત્ર જેણે મસ્તકે વીંટ્યું છે, પિબૈક (સુરાને કંઠસુધી પિવે
તે પિબ કહેવાય. તેમાં એક-મુખ્ય તે પિબૈક કહેવાય) એવા સાર્થક
નામથી વિખ્યાત, પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા ગામના સ્ત્રીપુરુષોથી વિંટા-
એલો, આવો બ્રાહ્મણાધમ ઉતાવળો ત્યાં આવીને, પોતાના જેવા માત્રથીજ
ભયભીત થઈ ગએલા સમગ્ર સિદ્ધો પ્રતિ વચન બોલ્યો ॥૮-૧૨॥ તે વચન
ચાર શ્લોકથી કહેછે-અહો !! અરે ધૂર્તો ! હું સિદ્ધાગ્રેસર વિદ્યમાન છતાં
તમો સિદ્ધસંજ્ઞાને કેમ ધારી શકો ? કેમકે સિદ્ધસંજ્ઞા સુદુર્લભ છે, આ જ-
ગતમાં આ વર્તમાન કાળમાં હું એકલોજ સિદ્ધ છું, બીજે કોઈપણ હોઈશકે
નહિ, આ શું તમો નથી જાણતા ? ॥૧૩॥ જ્યાં ત્યાંથી અત્ર આવેલા તમારા
જેવા તો સહસ્રોસહસ્ર સિદ્ધો મેં અનાયાસથી જીતી લઇને મારા શિષ્ય-
આશાનુવર્તી કરી દીધા છે. જેમણે અભિમાનથી માંડે વચન માન્યું નહિ

શિષ્યાઃ સહસ્રશઃ । યૈર્માનિતં ન મદ્વાક્યં તે નીતાશ્ચ યમાલયમ્
 ॥૧૪॥ તસ્માદ્ધૂયં સમુત્તાર્ય ધારિતા બ્રહ્મસૂત્રવત્ । કણ્ઠસ્રજોઽત્ર
 મચ્છિષ્યા ભવતાઘૈવ ભૂતયે ॥૧૫॥ અન્યથા વીરપુરુષા મદાજ્ઞા-
 માત્રકાક્ષિણઃ । ભક્ષયિષ્યન્તિ વઃ સર્વાઝીવતો વિકટાનનાઃ ॥૧૬॥
 તદાનીં તેઽધિલાઃ સિદ્ધાઃ પ્રાગ્બહુશ્રુતતદ્ગુણાઃ । પ્રત્યક્ષં ચ તમા-
 લોક્ય વેપન્તે સ્મ મયાદ્દુશમ્ ॥૧૭॥ મરિષ્યામોઽય વોન્મત્તા
 મવિષ્યામો હિ તદ્ગુતમ્ । શિષ્યા અસ્ય ભવેમેતિ પ્રોચુસ્તે ચ પરસ્પ-
 રમ્ ॥૧૮॥ કણ્ઠસ્રજસ્ત્રોટયિતુમુદ્યતાનથ તાન્સ તુ । દૃષ્ટ્વા હરિર્નૃપ !
 પ્રાહ સિદ્ધાઃ ! કિં ક્રિયતે ન્વિદમ્ ॥૧૯॥ ચિન્તા કાપિ ન કર્તવ્યા

તેમને તો યમપુરીમાં કેઠ પહેલ્યાડી દીધા છે ॥૧૪॥ માટે યજ્ઞોપવીતની
 પેઠે કંઠમાં ધારેલી કુંઠીઓ કંઠમાંથી કાઢી નાંખીને ‘અમો શૈવો છીએ કે
 વૈષ્ણવો છીએ’ એવું અભિમાન મુકી દેધને, તમારા અભ્યુદય માટે હાલજ
 મારા શિષ્યભાવને લખે ॥૧૫॥ જો મારા કહ્યા મુજબ નહિ કરશો તો મ-
 હાકાલીની પરીચર્યાપરાયણ, મારી આજ્ઞાનીજ વાટ જોઈ રહેલા, વિક-
 રાળ વદનવાળા, વીરનામના પુરૂષો તમને તમામને જીવતાને જીવતાજ
 જમી જશે ॥૧૬॥ હે રાજન્ ! આ રીતે મહા ક્રોધથી બોલતો, ભયંકર વેષ
 જેનો છે, જેના ગુણો પ્રથમથી બહુ સાંભળ્યા હતા એવા પિઠૈકને પ્રત્યક્ષ
 નિરીક્ષણ કરીને સર્વે સિદ્ધો તેના વચન શ્રવણ ક્ષણમાંજ બહુ બીકને લીધે
 થરથર કંપવા લાગ્યા ॥૧૭॥ જેમણે જેનાં ઉચ્ચ ચરિતો પ્રથમથી સંભળ્યાં
 હતાં, માટેજ ભયભીત થએલા સમગ્ર સિદ્ધો ‘આપણે હમણાંજ નિશ્ચે મરી
 જઈશું. જો જેમતેમ જીવતા રહીશું તો ઉન્મત-એલાન ગાંડા બની જઈશું,
 માટે આ પિઠૈકના શિષ્યો જલદી થઈએ’ એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા
 ॥૧૮॥ હે રાજન્ ! એવો વિચાર કરીને તરતજ ગળામાં ઘાલેલી તુલસીમા-
 ણાઓ તોડવામાટે તૈયાર થએલા તે બહુબીકણુ સિદ્ધોને ભાળીને નિર્ભય ભ-
 ગવાન્ બોલ્યા કે-હે સિદ્ધો ! તમો વિચાર્યા વિના એકદમ આ શું કરો છો ? (ક-
 મકે સિદ્ધોમાં આવી ભયભાવના સંભવતી નથી) ॥૧૯॥ આ અતિક્ષુદ્ર દુરા-
 ચારી પિઠૈક તમો સિદ્ધોને શું કરી શકનારો છે ? કશુંપણ કરી શકશે નહિ

શુદ્ધોઽયં કિં કરિવ્યતિ । શિષ્યં કરોતુ મામાદાવયં યુષ્માંસ્તતઃ
 પરમ્ ॥૨૦॥ આશ્વસ્તા અપિ તેનેત્યં ભીતાઃ સિદ્ધાસ્તમબ્રુવન્ ।
 નાન્યસિદ્ધસમો હોષ હન્યાદત્વામપિ ક્ષણાત્ ॥૨૧॥ પિબૈકો વર્ણિનં
 દૃષ્ટ્વા સ્વકાર્યે વિઘ્નરૂપિણમ્ । દૃષ્ટ્વા કરાલયા પર્યત્તાજુહાવ તમ-
 ન્તિકે ॥૨૨॥ ત્યક્ત્વા પાકક્રિયાં સઘો નીલકણ્ઠસ્તદન્તિકમ્ ।
 एत्य वीरासनेनैव तत्सन्मुखमुपाविशत् ॥૨૩॥ તત્પૃષ્ઠતઃ સિદ્ધસ-
 દ્ધાસ્તન્મુખાર્પિતદૃષ્ટયઃ । નિષેદુરથ વિપ્રોઽસૌ સ્વસામર્થ્યમદર્શયત્
 ॥૨૪॥ ચિક્ષેપ મન્વિતાન્માયાન્ ઘનપત્રે વટદ્રુમે । સોઽમૂચ્છુબ્ધઃ
 સઘ એવ વિમ્બુઃ સિદ્ધાસ્તદા ભૃશમ્ ॥૨૫॥ તથાપ્યશુબ્ધમનસં

માટે તમો ભીતિ કે ચિંતા કશીપણુ કરશો નહિ. જો તેનામાં લેશ શક્તિ
 હોય તો ભલે મને પ્રથમ શિષ્ય કરે ? મને છતીને પછીથી મારા અનુયાયી
 તમોને શિષ્યો ભલે કરે ? ॥૨૦॥ આ પ્રકારે ભગવાને અતિશય આશ્વાસના
 આપી પણ ભગવાનનો મહિમા યથાર્થ નહિ જાણતા હોવાથી પિબૈક થકી
 તીવ્ર લય પામીને, તેમના પ્રત્યે સિદ્ધો બોલ્યા કે-હે વર્ણિન ! આતો અસ-
 દૃશ છે-બીજા સિદ્ધોની સાથે આની ગણના ન કરશો, આતો સર્વથા અ-
 ધિક છે. આ ક્રોધ પામેલો પિબૈક આપને પણ ક્ષણમાં હણી નાંખે એવો
 મહાસમર્થ છે એમ બોલ્યા ॥૨૧॥ પિબૈકતો નિર્ભયપણે ઉપરપ્રમાણે બો-
 લતા વર્ણિને; અઘાય સિદ્ધોને સ્વશિષ્ય કરવારૂપ કાર્યમાં મહાવિઘ્નરૂપ
 માનીને, કૂર દૃષ્ટિથી જોતો જોતો પોતાની પાસે બોલાવવા લાગ્યો ॥૨૨॥
 નિર્ભય નીલકંઠવર્ણી બોલાવામાત્રમાં તત્કાળ પાકક્રિયાનો પરિત્યાગ કરીને
 તેની પાસે પરવરીને તેની સન્મુખજ વીરાસન વાળીને વિરાજમાન
 થયા ॥૨૩॥ બીજા સિદ્ધસંઘો વર્ણિરાજની પાછળ પિબૈકના મુખને અભિ-
 મુખ દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા. તેપછી વિપ્ર પિબૈકે પોતાનો પાપપરાક્રમ મહા-
 પ્રભુને પ્રદર્શાવવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૨૪॥ તે પિબૈકે પ્રથમ ઘણા સિદ્ધસંઘને
 ત્રાસ પમાડવા અને પોતાનો પરાક્રમ પ્રસિદ્ધ કરવા, યોગરદમ ઘાટાં
 લીલાં પાનડાંવાળા કોઈ વડવૃક્ષ ઉપર મલિનમંત્રોથી મંતરેલા અડદ ફેંક્યા,
 એટલે તત્કાળ તે વૃક્ષ સમૂળ સુકાઈ ગયો. આવો પિબૈકનો પરાક્રમ પ્ર-

સુસ્થિરં વીક્ષ્ય વર્ણિનમ્ । માષમુષ્ટિં નિચિક્ષેપ તસ્મિન્નાશકરં દ્વિજઃ
 ॥૨૬॥ તથાપિ ચ યથાપૂર્વં સ્થિતં તં વીક્ષ્ય સોઽવદત્ । કાલમૈર-
 વમુષ્ટ્યા ત્વાં હન્મિ દેવં નિજં સ્મર ॥૨૭॥ ઇત્યુક્તવન્તં દુર્બુદ્ધિં વ્યા-
 ત્તમીષણલોચનમ્ । વર્ણિરાદ્ ગ્રાહ કા ચિન્તા યાવચ્છત્તયુદ્ધમં
 કુરુ ॥૨૮॥ તતો મૈરવવીરાન્સ પ્રેરયામાસ તં પ્રતિ । તં દ્રઢમપ્ય-
 શક્તાસ્તે પ્રહર્તારં વવલ્લિરે ॥૨૯॥ તતઃ પપાત સ ક્ષોણ્યામુદ્રમનુ-
 ધિરં મુખાત્ । મુમૂર્છ ચ ક્ષણાન્તેઽથ પ્રોત્તસ્યૌ ક્રોધિતો મૃશમ્

લક્ષ્ બોધને વર્ણિ વિનાના બીજા બધા સિદ્ધોને બહુ બીક લાગી ગઈ ॥૨૫॥
 આવું આશ્ચર્ય અવલોક્યું અથાપિ આણુમાત્રપણુ અન્તઃકરણમાં નહિ ક્ષોભ
 પામેલા, યથાપૂર્વ દૃઢાસનથી સુસ્થિર બેસી રહેલા આ વર્ણિન્દ્રને દેખીને,
 પિંબેકે રોષથી રાતાંચોળ લોચન કરીને, તત્ક્ષણુ નાશ કરી નાંખે એવો મ-
 લિન મહામંત્રથી મંતરેલો માષમુષ્ટિ વર્ણિઉપર ફેંક્યો ॥૨૬॥ પોતાઉપર
 માષમુષ્ટિ પડ્યોછે તથાપિ પ્રથમની પેઠે અચળપણે બેસી રહેલા વર્ણિને
 બોધને પોતાનું પરાક્રમ રોકાતાં વિશેષ રોષ પામીને એમ બોલ્યો કે-હે વ-
 ર્ણિન! તમને હાલજ કાળલૈરવની મુષ્ટિથી મારી નાખુંછું તો આ પ્રાણુ-
 પ્રયાણુ સમયમાં ધૃષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી લ્યો ॥૨૭॥ હે રાજન! આ પ્રકારે
 ગર્વવેગથી બોલતા, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, પહોળાં ફાડેલાં વિકરાળ વિલોચનવાળા
 પિંબેક પ્રત્યે આ નીલકંઠવર્ણિ નિડરતાથી બોલ્યા કે-આવાં વિભીષણુ વચનો
 વદવાથી શો અર્થ છે? અમને તારાથકી કશીપણુ ભીતિ કે ચિંતા છેજ
 નહિ. તારી જેટલી શક્તિ હોય તેટલો ઉદ્ધમ કરી લે ॥૨૮॥ ત્યારપછી પિ-
 બેકે પોતાના મંત્રબળથી કાળલૈરવ વીરો ભગવાન પ્રતિ પ્રેર્યા. પ્રેરેલા
 વીરોતો ભગવાનને ભાળવાપણુ સમર્થ થયા નહિ, મૃત્યુ જેનું ઉપસેચન
 (સ્વયં લક્ષણીય બોધને બીજા બધાના લક્ષણમાં હેતુ થાય તે) છે તેની
 સાથે સ્પર્ધા કરવા કોણ સમર્થ થાય? જેની પ્રવૃત્તિ પ્રતિબંધ પામીછે
 એવા તે લૈરવાનુચરો પોતાને પ્રેરનારા પિંબેકનેજ પીડવામાટે જઈ વળગ્યા
 ‘एवमेव खलु महदभिचारातिक्रमः कास्त्र्येनात्मनि कलति’ એમ ભાગવતમાં
 કહ્યુંછે ॥૨૯॥ ત્યારપછી તે વીરોએ પીડા પમાડેલો પિંબેક મુખમાંથી રૂધિર

॥૩૦॥ કૃત્વોદકેન ગણ્ડુપાન્વર્ણિનં પુનરબ્રવીત્ । સ્થિરો ભવાદ્ય ત્વાં
 પ્રન્તિ વીરા બાદુકમૈરવાઃ ॥૩૧॥ તદા સ પ્રાહ કા ચિન્તા પ્રૈરય-
 ત્તાંસ્તતશ્ચ સઃ । તેઽપિ તં નાશકન્ વ્રઢ્વં પેતુઃ સદ્યઃ પ્રહર્તરિ ॥૩૨॥
 પૂર્વવત્પતિતઃ સોઽથ પુનરુત્થાય ચાબ્રવીત્ । વીરૈરથ મહાકાલ્યા
 હન્મિ ત્વાં સુસ્થિરો ભવ ॥૩૩॥ ઇત્યુક્ત્વા પ્રૈરયત્તાંશ્ચ તેઽપિ તદ્વી-
 ક્ષણાક્ષમાઃ । પ્રહર્તર્યેવ ન્યપતંસ્તત આસીત્સ પૂર્વવત્ ॥૩૪॥ પુનઃ

વમન કરતો થકો પૃથ્વીઉપર પડી ગયો અને મૂર્છા પામી ગયો. ક્ષણકાળ
 પછી એની એજ વૃદ્ધિ પામેલી ક્રોધવાસનાના વેગથી વિકરાળ લાલ લોચનથી
 ભગવાન સામું જોતો થકો ઉઠ્યો ॥૩૦॥ ઉઠીને મુખશુદ્ધિમાટે જળના કો-
 ગળા કરીને ફરીથી વર્ણપ્રતિ એમ બોલ્યો કે-ભો વર્ણિન ! 'હું નિર્ભય છું'
 એવી પોતાની પ્રખ્યાતિ કરવા મારા પ્રભાવને નહિ ગણીને, સિદ્ધેશ્વર મારા
 પણ અભિમુખ રહ્યા છો પણ મેં મોકલેલા બટુક ભૈરવના અનુયાયી વીરો
 તમોને હમણાંજ હણી નાંખશે. જો એવા બહુ ધીર છો તો સ્થિર થઇને રહો
 અહીંથી જતા રહેશો નહિ ॥૩૧॥ આવું અહંકાર વચન સાંભળીને ભગવાને
 કહ્યું કે-મારે તારા પામરથકી કશી ભીતિ કે ચિંતા નથી. તેપછી પાપી
 પિઐકે બાળ બટુકને મારવામાટે મંત્રાભ્યાસથી સાધેલા બટુક ભૈરવવીરો
 મોકલ્યા. આ વીરોપણુ સર્વના તેજોને પરાભવ કરનારા, અદ્ભુત તેજોવિ-
 શેષશાલી શ્રીહરિને નિહાળવામાટે પણ સમર્થ થયા નહિ. જેનું વીર્ય રોકાઇ
 ગયું છે એવા તે વીરો ક્રોધાન્ધ થઇને તત્કાળ પોતાને પ્રેરનારા પિઐક ઉ-
 પરજ જઇને પડ્યા ॥૩૨॥ તે વીરોએ દુઃખ દીધેલો પિઐક પ્રથમની મા-
 ફક મોઢામાંથી લોહી ઓકતો થકો ભૂમિઉપર પડી ગયો. ક્ષણમાં મૂર્છા
 વળી જતાં વળી પાછો તુરત ઉઠીને યમણા કોપાનળથી બળતો થકો
 'તમોને હાલજ મહાકાલીના સાક્ષાત્ અનુચર મહાવીરો પાસે મારી નંખા-
 વીશ, જો ધૈર્ય હોય તો નિશ્ચળ થઈ રહો' એમ સાહંકાર લવન કરીને તે
 વીરો મોકલ્યા. તેઓપણુ નીલકંઠવર્ણીના નિરીક્ષણમાં નહિ સમર્થ થઇને
 પાછા વળીને તે પ્રેરક પિઐકનેજ વળગ્યા, એટલે મહા ઉપદ્રવ પામેલો
 પિઐક પ્રથમની માફક પૃથ્વીઉપર પડી ગયો ॥૩૩-૩૪॥ દુરભિમાની

ક્ષણાન્ત ઉત્થાય ક્રુદ્ધઃ સ પ્રાહ વર્ણિનમ્ । વીરૈર્હનૂમતોઽય ત્વાં
 ઘાતયામિ સ્થિરો ભવ ॥૩૫॥ પ્રૈરયત્તાંસ્તતો વિપ્રસ્તે તુ તં વીક્ષ્ય
 મારુતેઃ । પ્રેષ્ટં નત્વા પરાવૃત્ય વિપ્રં ભૂમાવપાતયન્ ॥૩૬॥ મુખાદ્દ-
 મન્ સ રુધિરં મૂર્ચ્છિતોઽતીવ વિહ્વલઃ । નાશકત્પુનરુત્થાતું કણ્ઠં
 તદસવો યયુઃ ॥૩૭॥ વિવૃત્તનેત્રં પતિતં મ્રિયમાણં વિચેષ્ટનમ્ । તં
 તત્સમ્બન્ધિનો વીક્ષ્ય વિલેપુર્હા હતા ઇતિ ॥૩૮॥ રુદન્તસ્તે નીલ-
 કણ્ઠં પ્રણમન્તઃ પુનઃ પુનઃ । ઝચુઃ સ્વામિન્દયાં કૃત્વા જીવયૈનં ત્વમી-
 શ્વરઃ ॥૩૯॥ ઈદમ્વિગર્હિતં કર્મ પુનર્નાયં કરિષ્યતિ । ઇત્યુક્ત્વા ભૂરિ-

પિઐક ક્ષણાંતે ફરીથી પણ ઉઠીને તીવ્ર ક્રોધ કરીને વર્ણિન્દ્ર પ્રતિ બોલ્યો
 કે-‘હવે હું હમણાંજ તમોને હનુમાનજીના કિંકર વીર વીરો પાસે
 વિઘાત કરાવું છું. આ વીરોનું તેજ-પરાક્રમ કોઈપણ પાછુ પાડવા સમર્થ
 નથી. તમો સ્થિર થાવ’ એમ ગર્વથી લવન કરીને તે વીરો પ્રેર્યા, પ્રેરેલા
 વીરોતો પોતાના સ્વામી માફતિને પ્રિયતમ વર્ણિરાજને નિરીક્ષણ કરીને
 તત્ક્ષણ પ્રણામ કરીને ત્યાંથી પાછા જઈને દુરાચારી વિપ્રાધમ પિઐકને
 વળગીને પૃથ્વીઉપર પાડી નાંખ્યો ॥૩૫-૩૬॥ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો પડ્યો
 મોઢામાંથી ઘણું લોહી વમન કરતોથકો વિશેષ વિહ્વળ થઈને મહા
 મૂર્છિત થઈ ગયો તે ફરીથી ઉઠવા માટે નજ સમર્થ થયો અને તેના પ્રાણો
 બહાર નીકળી જવા કંકમાં આવી ગયા ॥૩૭॥ જેનાં નેત્ર પહોળાં
 ફાટી ગયાં છે-તરી ગયાં છે, ભૂમિઉપર પડી રહેલા, ચેતનતા તથા
 એકાએ રહિત થઈ ગએલા. માટેજ મરણોન્મુખી અવસ્થાને પામી ગએલા
 એવા પિઐકને તેના સંબન્ધિ જનો જોઈને ‘હાય હાય તારા વિના અમે વગર
 મોતે મરી ગયા’ એમ બહુ વિલાપ કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥ રૂદન કરતા તેના
 સંબન્ધિઓ સર્વ ઉપદ્રવને હરનારા, કંઠાના એક નિકેતનરૂપ, શરણાગ-
 તના સંરક્ષક એવા એજ નીલકંઠ લગવાનને વારંવાર પ્રણામ કરતા થકા, હે
 સ્વામિન્ ! આ મહાઅપરાધીઉપર પણ દયા કરો અને જીવાડો, તમો પ-
 રમેશ્વર છો. મરેલાને પણ જીવતો કરવા સમર્થ છો. આપે જીવાડેલો આ
 પિઐક આવું દુષ્કર્મ હવે પછી કદાપિ નહીંજ કરશે. માટે ‘આ પા-

શો દ્રવ્યં નિદધુસ્તત્પદાન્તિકે ॥૪૦॥ આમાન્નાનિ ચ સિદ્ધેભ્યઃ સર્વે-
 ભ્યઃ શોભનાન્યદુઃ । તતો દયાલુર્ભગવાન્ કૃપયૈવ તમૈક્ષત ॥૪૧॥ તા-
 વત્સ સઘ ઉત્થાય પ્રણનામ તમાદરાત્ । નૈવં પુનઃ કરિષ્યામીત્યુ-
 ક્ત્વાગાત્સાન્વયો ગૃહમ્ ॥૪૨॥ સિદ્ધાસ્તે પ્રાણદાતારં તં જ્ઞાત્વા
 જગદીશ્વરમ્ । સવિસ્મયં પ્રણમ્યૈવ પ્રાપુસ્તચ્છિષ્યતાં નૃપ ! ॥૪૩॥ કૃત્વા
 પાકં તતઃ સર્વે ભોજનં ચ વિધાય તે । તાં રાત્રિમૂષુસ્તત્રૈવ ભજન્તો
 રાધિકાપતિમ્ ॥૪૪॥ મગ્નમાનઃ પિબૈકસ્તુ પાદાહત ઇવોરગઃ ।
 ક્રોધાગ્નિદહ્યમાનાઙ્ગો નૈવ પ્રાપ સ નિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૫॥ કાલભૈરવમ-

પનું જીવન કરવુંજ નહિ એમ તમો ન માનશો' એમ કહીને વણિના શર-
 ણુને પામીને તેમના ચરણકમળમાં ઘણું દ્રવ્ય નિવેદન કર્યું ॥૩૯-૪૦॥
 અને સમસ્ત સિદ્ધોને શોભન-ઘણા ઘૃત સાકરે સહિત ઉત્તમ કાયાં સીધાં
 શુભાર્થિતાથી આપ્યાં. તે પછી દયાળુ ભગવાને સર્વ જીવોને સંજીવન કરનારી
 કૃપામૃતવર્ષિણી દૃષ્ટિથી તેને જોયો ॥૪૧॥ વણિના અમૃતમય કટાક્ષથીજ
 જીવિતને પામેલો તે પિબૈક તત્ક્ષણ ઉઠીને પ્રીતિથી વણીરાજને પ્રણામ
 કરીને, 'ફરીથી આવું અધર્મ કર્મ નહીજ કરું' એમ સવિનય નિવેદન
 કરી પોતાના પરિવાર સાથે ઘેર ગયો ॥૪૨॥ હે નૃપ ! તે સિદ્ધો તો પિ-
 બૈકથકી પોતાના પ્રાણુને પરિરક્ષણ કરનારા મહાવણિને તેમનો પ્રતાપા-
 તિશય પ્રત્યક્ષ જોવાથી જગદીશ્વર જાણી દૃઢ નિશ્ચય કરી, સાશ્વર્ય પ્રણામ
 કરીને તેમના લવલયલંજક શિષ્યભાવને પામ્યા ॥૪૩॥ સન્માર્ગના કંટ-
 કરૂપ પિબૈકનો પરાજય થતાં નિર્ભય થએલા સિદ્ધો ત્યાર પછી ત્યાંજ સ-
 રસ રસોઈ બનાવી ભોજન કરીને રાધિકાપતિપણે નિશ્ચય કરેલા ભગવાન્
 શ્રીહરિને લજ્જતાથકા તે રાત્રિ ત્યાંજ રહ્યા ॥૪૪॥ તે પછી પાપમૂર્તિ પિબૈ-
 કતો એક સિદ્ધેશ્વરપણાનું આરૂઢ અભિમાન લંગ થવાથી પગથી તાડન
 કરેલા સર્પનીપેઠે પ્રજળતા તીવ્ર અમર્ષાગ્નિથી જેના સર્વ અવયવો અતિ-
 શય સળગી ઉઠ્યા છે એવોથકો લગારપણુ મુખશાંતિને પામ્યો નહિ
 ॥૪૫॥ એ રીતે તીક્ષ્ણ ક્રોધાનળથી બળી ઉઠેલા પિબૈકે મધ્યરાત્રિએ કાળ-
 ભૈરવનું ગો-નર-ગજ-અશ્વ-મહિષ-વરાહ-અજ-મૃગ આ આઠને મારીને

મ્યર્ચ્ય મહામાંસૈર્મહાનિશિ । સુરાં રક્તં પાયયિત્વા વર્ણિનં હન્તુમૈ-
 રયત્ ॥૪૬॥ કરાલવદનો નમ્નો રક્તાક્ષો મુક્તમૂર્ધજઃ । સોઽશ્વના-
 દ્રિનિમઃ શૂલં વિભ્રદ્ધરિમુપાયયૌ ॥૪૭॥ તદન્તિકે તુ સંસ્થાતુમશ-
 કો દૂર ઇવ સઃ । તસ્યૌ તં ચ સ દૃષ્ટ્વાપિ ન વિમાય જહાસ ચ
 ॥૪૮॥ ઉષઃકાલાવધિ ક્રૂરઃ સ તસ્થાવથ વર્ણિરાટ્ । સ્નાતું ગચ્છ-
 ત્ચાલુલોકે તમૂર્ધ્વકરશૂલિનમ્ ॥૪૯॥ તદ્દૃષ્ટ્વા વેપમાનાક્ષો મૈરવો-

આણેલા મહામાંસાદિકના નિવેદનથી પૂજન કરવાપૂર્વક તેને ખુબ ખવરાવીને
 તથા મદિરા અને રૂધિર પાન કરાવીને, પોતાના પ્રિયપ્રાણનું પરિરક્ષણ ક-
 રનારા એવા પણ પ્રભુ વર્ણિને હણવા માટે તેને મોકલ્યો. આસુરી આચર-
 ãવાળાઓનો આવોજ સ્વભાવ હોય છે, પ્રાણરક્ષણ પામીને પણ વૈરાગ્ય-
 બંધનો પરિત્યાગ કરતા નથી. માટે આ મહાકૃત્ત્વ પિઐક પ્રાણ પ્રત્યર્પણ
 કરનારા નિરપરાધિ વર્ણિનો ફરીથી પરિદ્રોહ કરવાજ પ્રવર્ત્યો ॥૪૬॥ અધમ
 પિઐકે પ્રેરેલો, કાળજના અચળ જેવો કાળો મધ તે કાળભૈરવ વિકરાળ
 વદનવાળો થઈ, મસ્તકના કઠોર કેશ છુટા મુકીને, દેવતાના તણખા જેવાં
 લાલચોળ વિકરાળ લોચન કરીને, દિગંબર થઈ, હસ્તમાં તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળને
 ભમાવ્યા કરતો, દોડતો દોડતો ભગવાનની સમીપે વેગથી આવવા લાગ્યો
 ॥૪૭॥ તીવ્ર વેગથી દોડી આવીને વર્ણિન્દ્રને તો ક્રોધથી પણ ન સહન
 થાય એવા દિવ્ય તેજવાળા દૂરથી દેખીને તેમની નજીક જવા માટે નહિ
 સમર્થ થવાથી દૂર પ્રદેશમાંજ ઉભો રહ્યો, ભગવાનતો ભુંડી ભયંકર આકૃ-
 તિવાળા કાળભૈરવને લાળીને પણ ભય પામ્યાજ નહિ પરંતુ અતિ ક્રુદ્ધ
 પિઐકની ‘દીપ શિખા સમીપે પ્રવૃત્તિ કરનારા પતંગીયાના જેવી સ્વનાશ
 હેતુ પ્રવૃત્તિ છે’ એમ વિચારીને અથવા ‘અહો !! આની કેવી દુર્જનતા
 છે? કારણ કે મેં દિવસે મરણથકી મુકાવ્યો તથાપિ મને મારવા માટે
 આને મોકલ્યો?’ એમ આશ્ચર્ય પામીને હસવા લાગ્યા ॥૪૮॥ તે કર કાળ-
 ભૈરવ હરિને હણવાની વાટ બેતો થકો પ્રાતઃકાળ સુધી દૂરજ ઉભો રહ્યો,
 તે પછી વર્ણિરાટે સ્નાન કરવા જતાં હાથમાં તીવ્ર ત્રિશૂળ ધારી રહેલા
 કાળભૈરવને લગાર રોપરક્ત દૃષ્ટિથી બેયો, ભગવાનની એવી ક્રૂર દૃષ્ટિથી

ઽપિ સ તદ્વ્યાત્ । ચક્રે પલાયનં તૂર્ણં હનિષ્યન્પ્રેરકં દ્વિજમ્ ॥૫૦॥
 પલાયમાનં તં પ્રાહ વર્ણિરાટ્ સ કૃપાનિધિઃ । માવધીર્બ્રાહ્મણં તં ત્વં
 તદ્ભાદા યતો વયમ્ ॥૫૧॥ ઇત્યુક્તઃ સોઽપિ તદ્વાક્યં પ્રાહ વિપ્રમુ-
 પેત્ય તમ્ । તદાતિવિસ્મિતઃ સોઽપિ મેને સાક્ષાત્તમીશ્વરમ્ ॥૫૨॥
 અપકારં પ્રકુર્વન્તમાત્માનમુપકારિણિ । ધિકૃત્ય તસ્ય શિષ્યત્વં
 પ્રાપ્તવાન્નૃપસત્તમ ! ॥૫૩॥ તતોઽભવદ્વથાપૂર્વં ધર્મનિષ્ઠશ્ચ પાપભીઃ ।
 વેદબાહ્યાઙ્ગહૌ સદ્યો ગ્રન્થાન્કૌલાગમાદિકાન્ ॥૫૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતં

નેનાં સર્વે અંગો થરથર ધ્રુજે છે અને તેમનાથકી બહુ ભય પામી ગએલો
 ભૈરવ પણ પોતાને પ્રેરનારા પિઐક વિપ્રનેજ મારવા માટે વેગથી ગયો
 ॥૪૯-૫૦॥ પ્રેરક પિઐકને હણવા માટે તેની સન્મુખ હાથમાં ત્રિશૂળ લઇને
 દોડતા ભૈરવને ભાળીને ભગવાને દયાથી કહ્યું કે—તું એ બ્રાહ્મણને હણીશ
 નહિ, કેમકે એણે હમણાં અન્નાદિ આપીને અમારો ઉપકાર કર્યો છે. ભગ-
 વાનનું અસાધારણ દયાળુપણું આજ છે. શું ? તો અપરાધિને પણ દુઃખ-
 માંથી મુકાવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે અને યાદુચ્છિક સુકૃતલેશને મિષ કરીને
 રક્ષા કરવા દયાથી પ્રવર્તે છે ॥૫૧॥ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે તે કાળભૈરવે
 પણ ભગવાનની તે આજ્ઞા માથે ચઢાવીને પિઐક વિપ્રપાસે જઇને પોતાનું
 વૃતાંત અને વર્ણનું વચન કહી સંભળાવ્યું, તે સમયમાં તે પિઐક ભૈર-
 વના મુખથી ભગવાનના તેજોવિશેષ અને દયાવિશેષને સાંભળીને,
 વિશેષ વિસ્મય પામીને તેમને પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર માનવા લાગ્યો ॥૫૨॥
 હે નૃપસત્તમ ! તે પછી અનુપમ ઉપકાર કરનારાનો પણ અપકાર કરવા
 પ્રવર્તેલા પોતાને બહુબહુ ધિક્કારીને, પુરો પશ્ચાત્તાપ પામીને તે ભગવા-
 નના શિષ્યભાવને સાચા ભાવથી પામ્યો ॥૫૩॥ સર્વ જીવોના પરમ હિત
 અર્થે પ્રવર્તેલા ભગવાને પોતાને સન્મુખ થયો એટલામાત્રથી તેને શિષ્યભા-
 વથી સ્વીકારતાં તેમના કૃપાકટાક્ષના પાત્રભૂત થઈ પ્રથમની માફક ધર્મક-
 નિષ્ઠ અને પાપકર્મથી ભય પામનારો થઈ દુઃસંગ દોષથી થએલો કૌલાગ-
 માદિ અસદ્ગુણોનો વેદબાહ્ય પરિચય તત્કાળ તેણે પરિત્યાગ કરી દીધો
 ॥૫૪॥ ભગવાને તત્ત્વબોધ દીધેલો તે પિઐક શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીભગ-

ગીતાં પ્રોક્તાં ભગવતા ચ સઃ । પઠઙ્છુષ્વત્રાધિકેશં મેજે મત્ત્યા
વિદન્ હિ તમ્ ॥૫૫॥ દેશાન્તરે વિચરિતું સિદ્ધાનાક્ષાપ્ય તાનથ ।
एकाक्येव हरिः प्रायान्नवलक्षामिधं गिरिम् ॥५६॥ इत्थं मानुषना-
टनं स विदधद्भूपातिमर्त्यक्रियः कुर्वन्नुत्खननं महागुरुगताधर्मा-
न्वयस्यौजसा । धर्मज्ञानविरागयोगसहितां श्रीकृष्णभक्तिं परां
भूमौ सम्प्रथयंश्चचार स मुदे श्रीनीलकण्ठोऽस्तु नः ॥५७॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमપ્રકરણે શાક્તપિઝૈકપરાજયનામા
સપ્તચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્ય તં ગિરિમારુહ્ય સ વદર્શાદ્ભુતં વિભુઃ । સિદ્ધાનાં
નવલક્ષાણાં સ્થાનાન્યૈક્ષત સર્વશઃ ॥૧॥ નવલક્ષસ્થલીષ્વગ્નિજ્વાલા

વદગીતાને પ્રતિદિન વાંચતો સાંભળતોથકો ‘આ નીલકંઠવર્ણીજ સાક્ષાત્
રાધિકાકાંત કૃષ્ણ છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ભક્તિથી તેમને સદાય ભ-
જવા લાગ્યો ॥૫૫॥ તે પછી શ્રીહરિ સર્વ સિદ્ધોને દેશાંતરમાં વિચરવાની
આજ્ઞા આપીને, પોતે એકાકીજ નવલક્ષા નામના નગને પામ્યા ॥૫૬॥ હે
ભૂપ ! અમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રો જેમનાં છે એવા તે આ ભગવાન્ સજ્જ-
નોના અનુગ્રહ માટે પૃથ્વીઉપર નૃનાશ્ચ કરતાથકા ગુર્વાભાસ અને રાજ-
ભાસ વિગેરેમાં રહેલા અધર્મ વંશને પોતાના પ્રતાપથીજ નિર્મૂળ નાશ કર-
તાથકા ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને યોગે સહિત એવી શ્રીકૃષ્ણની પરા ભક્તિ
ભૂમિ ઉપર વિસ્તારતાથકા પોતાના અનવધિકાશય તેજથી દેદીપ્યમાન
થઈને ભૂમિ ઉપર દયાથી વિચરે છે તે આ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ અમો
સર્વેના આનંદ માટે થાવ ॥૫૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રક-
રણે શાક્તપિઝૈકપરાજયનામા સપ્તચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

અધ્યાય ૪૮ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! સમર્થ શ્રીહરિએ તે પર્વતને પામીને
તેની ઉપર ચઢીને તેમાં રહેલું બહુ અદ્ભુત લાભયું, તે કહે છે—અદૃશ્ય
રૂપથી રહેલા નવ લાખ સિદ્ધોનાં નિવાસ સ્થાનો નિરખ્યાં. તે સર્વ સ્થાનોમાં
કાષ્ટ નાંખ્યા વિના પણ સિદ્ધોના યોગમહિમાથી સ્વતઃ જ્ઞાનવદ્યમાન અશિ-

અપિ નિરિન્ધનાઃ । શીતામ્બૂનિ ચ કુણ્ડાનિ તાસૂષ્ણામ્બૂનિ ચ
કચિત્ ॥૨॥ આશ્ચર્યમિતિ સમ્પ્રદયન્સિદ્ધાંસ્તત્ર સ્થિતાનપિ । દર્શ
સકલાન્મુક્તાન્દુર્દશ્યાનપિ યોગિભિઃ ॥૩॥ નમશ્ચક્રે સ તાન્વીક્ષ્ય
તે ચ તં યોગિનાં ગુરુમ્ । આનન્દયન્સ તાન્મક્તાંસ્ત્રોવાસ દિન-
ત્રયમ્ ॥૪॥ ધ્યાયન્તો વાસુદેવં તે તમેવ સ્ફુરિતં હૃદિ । અક્ષરે
ધામ્નિ દદશુર્ભૂરિતેજસમદ્ભુતમ્ ॥૫॥ તતસ્તમેવ નિશ્ચિત્ય કૃષ્ણં
ધૃતનરાકૃતિમ્ । પ્રાપુસ્તપઃફલં સર્વં મેજિરે તં તતો નૃપ ! ॥૬॥
વન્ધમાનોઽથ તૈર્મકત્યા ગજમાર્ગેણ પર્વતાત્ । ઉત્તીર્યાધઃ સ વડ-
વાકુળં હરિરુપાયયૌ ॥૭॥ તત્ર સદ્ધ્વં નિઃસરન્તં મુવો વાયવમ્નિપા-

જવાલાઓ યોગરદમ દેખી અને તેતે સિદ્ધોની રૂચિને અનુસારે ક્રોધ સ્થ-
ળમાં શીતળ જળ તો ક્રોધ સ્થળમાં ઉષ્ણ જળના ફુંડે જોયા, એ રીતે
ખીજાં પણ અનેક આશ્ચર્યોને જોતા જોતા તેમાં રહેલા, યોગિઓને પણ
જેમનું દર્શન દુર્લભ છે એવા મુક્તપ્રાય તપસ્વિયોગિઓને જોયા ॥૧-૩॥
તે સિદ્ધસંઘોને જોધને સિદ્ધવલ્લભ શ્રીહરિએ નમસ્કાર કર્યો અને તેમના
સ્વરૂપને યથાર્થપણે સમજનારા સર્વ સિદ્ધોએ પણ સમસ્ત યોગિમંડળના
મુખ્ય ગુરૂ શ્રીહરિને નમસ્કાર કર્યો. ભગવાન્ શ્રીહરિ પોતાના અનન્યભક્ત
યોગિઓને આનંદ આપવા ત્યાં ત્રણ દિવસ સુધી રહ્યા ॥૪॥ આ યોગિઓ
વાસુદેવ ભગવાનનો નિદિધ્યાસ કરતાથકા તેમનેજ વર્ણિવેષધારી શ્રીહરિ-
રૂપે યોગાભ્યાસથી ઉઘડી ગએલા હૃદયકમળમાં જોયા અને આ શ્રીહ-
રિના અનુગ્રહથીજ સ્ફુરણાયમાન થએલા અક્ષરધામમાં આવિર્ભાવ પા-
મેલા, અતિશય તેજસ્વી, આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા ક્ષરાક્ષરાધિ-
પતિ શ્રીહરિનેજ સાક્ષાત્ જોયા ॥૫॥ હે નૃપ ! તે પછી તે સિદ્ધયોગિઓ
'અક્ષરધામમાં વિરાજમાન જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે તેમણેજ આ દિવ્ય
નરાકાર સ્વીકાર કર્યો છે' એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તેમના એકાંતિક ભજ-
નથી તપેલા તપનું પરિપૂર્ણ ફળ પામ્યા ॥૬॥ ત્યાર પછી તે સિદ્ધસંઘોએ
ભક્તિથી ખડુ વંદના કરેલા વર્ણિરાજ ગજમાર્ગથી (જેમાં ગળે વિશેષપણે
બળ આવે છે) તે પર્વતથી ઉતરીને, તેની તલેટીમાં વર્તતા વડવાકુંડ ના-

થસામ્ । પશ્યન્નુવાસ સાશ્વર્યં નીલકण्ठો દિનત્રયમ્ ॥૮॥ તતો
 યયાવન્નિદિશં ગङ્ગાસાગરસङ्ગમમ્ । પ્રાપ્ય ક્ષાત્વા ચ તત્રાપિ સ
 ઉવાસ દિનત્રયમ્ ॥૯॥ સમુદ્રસ્નાદીમુત્તીર્ય નાવાગાત્કપિલાશ્રમમ્ ।
 વૃતં પરિધિભૂતેન સાગરેણ સુશોભનમ્ ॥૧૦॥ યત્રાસ્તે ભગવાન્સા-
 ક્ષાત્સાહ્ય્યાચાર્યગુરુઃ સ્વયમ્ । તપસ્યન્કપિલો નિત્યં ત્રિલોક્યાઃ
 શ્રેયસે નૃપ ! ॥૧૧॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયોગમક્તિનિરૂપકમ્ । તં
 તત્રાલોક્ય પરમાં પ્રાપ મત્તયાત્મજો મુદમ્ ॥૧૨॥ ઈશવત્સેવમાનં
 સ્વં ગૃઢૈશ્ચર્યમપિ પ્રભુમ્ । વિવેદ કપિલઃ કૃષ્ણં ધ્યાનેનાસીત્તતોઽ-
 તિમુત્ ॥૧૩॥ ધર્મસ્થાપન ઉદ્યુક્તં સ્વેચ્છયૈવ નરાકૃતિમ્ । પ્રીત્યા

મથી પ્રસિદ્ધ તીર્થને પામ્યા ॥૭॥ નીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે તીર્થમાં કોઈ કોઈ
 ભૂભાગમાંથી નીકળ્યા કરતો જળ અગ્નિ અને વાયુનો સમુદાય આશ્ચર્યથી
 બેતાથકા ત્યાં ત્રણ દિન રહ્યા ॥૮॥ ત્યાંથી અગ્નિકોણને અભિમુખ ચાલતાં
 ગંગાસાગર સંગમને પામીને તેમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થમાં પણ ત્રણ દિવસ
 રહ્યા ॥૯॥ તે પછી શ્રીહરિ નૌકામાં બેસીને સમુદ્રની ખાડી ઉતરીને ચો-
 મેર-ગોળાકાર સાગરથી વિટાએલા શોભાયમાન કપિલાશ્રમને પામ્યા
 ॥૧૦॥ હે નૃપ ! જે પવિત્ર આશ્રમમાં સાંખ્યોના આચાર્યોના પ્રથમ ગુરુ,
 દેવહૂતીમાં સાક્ષાત્ પ્રકટ થએલા સ્વયં ભગવાન્ કપિલમુનિ ત્રિલોકીના ક-
 ળ્યાણુ માટે નિરંતર તપ કરતાથકા રહ્યા છે ॥૧૧॥ જેમણે પોતાની માતાને
 મિષ કરીને લોકાના હિત માટે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ અને ભક્તિ કે
 જેમને ઉત્તરોત્તર ઉપકાર્ય ઉપકારકલાવથી પરસ્પર અપેક્ષા છે તેમનું
 તત્ત્વ તત્ત્વથી નિરૂપણ કર્યું હતું, આવા ભગવાન્ કપિલમુનિને તે આશ્ર-
 મમાં પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧૨॥
 લોકોના ઉપકાર માટે સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલા માનુષભાવની ભાવના કરતા
 ભગવાન્ શ્રીહરિ જેમ કોઈ સેવક સ્વામીની સેવા કરે એમ કપિલમુનિની
 સેવા કરવા લાગ્યા. એ રીતે સદા સેવા સજતા પણ શ્રીહરિને ‘સ્વમા-
 યાથી જેમણે અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્યો ઢાંકી રાખ્યાં છે એવા સ્વયંપ્રભુ
 શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એમ ધ્યાન દૃષ્ટિથી જાણીને કપિલ મહર્ષિ પણ અ-

સિષેવેડુનુદિનમાતિથ્યેન ચથોચિતમ્ ॥૧૪॥ તપસ્વિનામતિપ્રેષ્ટે
સ્થાને તત્ર સ વર્ણિરાદ્ । માસમેકમુષિત્વાથ પુરીમેતાં સમાયયૌ
॥૧૫॥ નિવસન્નત્ર વર્ણિન્દ્રઃ પુરુષોત્તમપત્તને । અબ્ધૌ સ્નાનં જગન્ના-
થવીક્ષાં પ્રત્યહમાચરત્ ॥૧૬॥ ઇન્દ્રધુમ્નસરોમુખ્યતીર્થેષુ ચ સ
આપ્લવમ્ । અત્રત્યેષુ કરોતિ સ્મ વિધાનં તૈર્થિકં વિદન્ ॥૧૭॥ તતો-
ડત્ર વસતોડદ્રાક્ષીચરતો યૂથશઃ પુરે । અસુરાન્વહુશો રાજન્દમ્ભ-
મક્તનરાકૃતીન્ ॥૧૮॥ પરસ્પરસ્પૃધો માનક્રોધશૂરત્વમત્સરૈઃ ।
ઉદ્વૃત્તાન્ધર્મવિમુક્તાન્કામક્રીડનકાન્ સ્વલાન્ ॥૧૯॥ ગુરુત્વસાધુ-
તાશ્ચાલ્યૈ ભૂરિદમ્મેન વિભ્રતઃ । શૈવવૈષ્ણવશાકાનાં બાહ્યલિંગાનિ

નવધિ આનંદને પામ્યા ॥૧૩॥ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણાવતારનું તત્ત્વ જેમણે બાણ્યું
છે એવા કપિલઋષિ ધર્મ સ્થાપવામાં ઉદ્ભવી થયેલા, સ્વેચ્છાથી નરા-
કૃતિ જેમણે સ્વીકારી છે એવા ભગવાન્ શ્રીહરિની પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ
એવા અતિથિ સત્કારથી પ્રતિદિવસ પ્રીતિથી યથાયોગ્ય સેવા કરવા લાગ્યા
॥૧૪॥ શ્રીનીલકંઠ વર્ણિન્દ્ર તપસ્વિઓને પ્રિયતમ એવા તે આશ્રમમાં એ-
કમાસ વાસ વસીને પછીથી હે રાજન્ ! આ (જેમાં આપણે અત્યારે આ
વાસ કર્યો છે) જગન્નાથપુરીમાં પધાર્યા ॥૧૫॥

આ પુરુષોત્તમપત્તનમાં આવી વસેલા વર્ણિન્દ્ર પ્રતિદિન સમુદ્રમાં સ્નાન
અને જગન્નાથ ભગવાનનાં દર્શન કરવા લાગ્યા ॥૧૬॥ જેમને તીર્થવિધિ
વિદિત છે એવા આ શ્રીહરિએ લોકોને શિખવવા વાસ્તેજ આ પુરીમાં ર-
હેલાં ઇન્દ્રધુમ્ન સરોવર વિગેરે તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું ॥૧૭॥ હે રાજન્ !
આવા અવસરમાં આવી પવિત્ર પુરીમાં નિવાસ કરી રહેલા ટોળેટોળાં
ભેગા થઈ અહીં તહીં ભમ્યા કરતા હલ્લરો હલ્લર અસુરો ભગવાનને ભાળ-
વામાં આયા. કેવા અસુરો તો-ભગવદ્ભક્તના વેષ મિથથી આસુરી દુષ્ટ-
વૃત્તિ જેમણે ઢાંકી રાખી છે, પોતામાં પૂજ્યપણાદિ દુરભિમાનવાળા, તેનો
ભંગ કરનારા ઉપર તીવ્ર રોષ રાખનારા, સાચા સાધુઓને પીડા પમાડવા-
માંજ પોતાની શૂરવીરતાનો ઉપયોગ કરનારા, અન્યનો આહુમાત્ર પણ
ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરી શકવાદિ મત્સરવાળા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાનીજ

સર્વશઃ ॥૨૦॥ મન્ત્રસિદ્ધિચમત્કારદર્શનેન પુરૌકસઃ । વશીકૃત્ય
 નરાન્સ્ત્રીંશ્ચ ધર્માન્હાપયતો નિજાન્ ॥૨૧॥ વર્તમાના ગુરુત્વેન નિઃ-
 સ્પૃહા ઇવ બાહ્યતઃ । પુત્રીતુલ્યાઃ શિષ્યપત્નીર્મુદુઃ પ્રીત્યોપગચ્છતઃ
 ॥૨૨॥ પ્રલોભ્ય માયયા લોકાન્ મહાફલનિદર્શનૈઃ । ગૃહ્યતો દ્રવિણં
 તેભ્યઃ કાંશ્ચિન્ન ભયદર્શનૈઃ ॥૨૩॥ તત્ર કાંશ્ચિન્નીક્ષણશસ્ત્રસ્થૂલય-
 ણીસ્તથાયસાન્ । દધતશ્ચિપિટાન્ સ્થૂલાયતાંસ્તાપસસન્નિમાન્
 ॥૨૪॥ અશસ્ત્રાનેવ કાંશ્ચિન્ન સૌમ્યવેષાન્સ પેક્ષત । વીરકૃત્યામ-

એક પ્રકૃતિવાળા, બહુ ઉત્કૃષ્ટ, ધર્મ માર્ગ વિમુખ, કામને કીડાના ઉપ-
 કરણભૂત (અતિ કામાકુળ) બહુ ખળ-નીચ, તેને મતાનુયાયિઓમાં
 અનેક દૂડકપટથી પોતાની ગુરુતા તથા સાધુતા પ્રખ્યાપન કરવા શૈવ-વૈ-
 શ્ણવ-શાક્ત વિગેરેનાં વિવિધ બાહ્ય ચિહ્નોને ધારી રહેલા, દંભમાંજ એક
 નિષ્ઠાવાળા, મંત્ર તંત્ર ચંત્રા પ્રયોગો અને તુચ્છ તુચ્છ ચમત્કારો બતાવીને
 નગરનિવાસી નરનારીઓને પોતાને વશવર્તી કરીને તેમને તેમના વેદવિ-
 હિત ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરનારા, કલિપત ગુરુભાવથી પોતાની પ્રખ્યાતિ દા-
 ખવતા, ઉપરથી નિઃસ્પૃહતા બતાવનારા, પ્રલોભન પમાડી પરદારાઓ અને
 પુત્રીતુલ્ય શિષ્યસ્ત્રિયોનો સ્નેહથી વારંવાર સંગ કરનારા, લોકોને શાંખરી
 માયાએ કરીને (કાકતાલીયન્યાયથી) પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વિગેરે મહાકુળની
 પ્રાપ્તિમાં પ્રલોભન પમાડી પમાડીને અને 'અમારૂં વચન જો નહિ માનો
 તો કાલે કે પરમ દિવસે તમારા છોકરા મરી જશે' ઇત્યાદિ બહુ બહુ બીક
 બતાવીને લોકોથકી થાણું ધન ધુતી લેતા, આવા પાપાચારી અનેક અમુરો
 જોયા ॥૧૮-૨૩॥ તેમાં કેટલાકે કરમાં તીક્ષ્ણ તરવાર વિગેરે આયુધો
 ધાર્યા હતાં તો કેટલાકે લોખંડના ખીલા જડેલી, જડા અથ્થ ભાગવાળી,
 નક્કર વાસંતી બનાવેલી, લાંબી, લઠ, લાકડીયો લીધી હતી તો કેટલાકે
 લોઢાના લાંબા જડા ચીપીયા ધાર્યા હતા તો કેટલાક જખરી જટા આદિ-
 કથી તપસ્વીના જેવી આકૃતિવાળા હતા, તો કેટલાક શસ્ત્ર ધારણે રહિત
 હોઈ સૌમ્ય વેષથી સાધુતા પ્રખ્યાપન કરતાથકા છાંની રીતે વીર-કૃત્યા-
 મંત્ર-તંત્ર-ચંત્ર આદિક અભિચાર કર્મથી બીજા જનોનો દ્રોહ કરનારા હતા

અયન્નૈઃ પ્રચ્છન્નં દ્રોહિણો નૃણામ્ ॥૨૫॥ શૈવાઙ્ગાકાંસ્ત્ર વામા-
ધ્વગાન્કૌલાગમાદિભિઃ । તન્મૂલપદ્ધતિગ્રન્થૈઃ શિવશક્ત્યર્ચને
રતાન્ ॥૨૬॥ વૈષ્ણવાન્દક્ષિણાધ્વસ્થાન્મકારાદિમર્જિતાન્ । एतान्
દ્વયાનપિ સ્વીયશિષ્યસ્વાચારવર્તનાન્ ॥૨૭॥ સહસ્રશો યૂથચરા-
ન્વીક્ષ્યૈતાન્સ્વૈકવૈરિણઃ । ધરામતિભરાં મેને હરિસ્તૈર્ગૃહદુષ્ક્રિયૈઃ
॥૨૮॥ પશ્ચરાત્રમુષિત્વૈવ તતસ્તીર્થાન્તરં પ્રતિ । ગન્તુકામોઽપ્યસા-
વત્ર તત્પરાભૂતયેઽવસત્ ॥૨૯॥ ઇન્દ્રદ્યુમ્નસરસ્યેવ પ્રાયો વાસં સ

આવા સર્વ અસુરો સ્વયં શ્રીહરિએ જોયા ॥૨૪-૨૫॥ તેમાં કેટલાક શ્રુતિ
સ્મૃતિ અને સદાચારે સંમત એવા વૈદિક માર્ગનો ત્યાગ કરીને, જેમાં વિ-
ષયલોગના ઉપલોગ સીવાય કશો અર્થ નથી અને કેવળ દુરાચારના
દરીયારૂપ એવા કૌલમાર્ગનો સ્વીકાર કરીને, કૌલાગમાદિ મૂળપદ્ધતિના
અસદ્ગ્રંથોમાં કહેલા પાંચ મકારરૂપ (મઘ-માંસ-મત્સ્ય-મુદ્રા-મૈથુન)
વામમાર્ગથી શિવ તથા શક્તિનું યજન કરનારા હતા તો કેટલાક મઘમાંસાદિ
ચાર મકારના સેવને વર્ણત કિંતુ કેવળ મૈથુનચેષ્ટામાત્રમાંજ બહુ લગ્નીવાળા,
દક્ષિણમાર્ગથી વિષ્ણુનું યજન કરનારા હતા. લોકોને છેતરી છેતરીને શિ-
ષ્યલાવમાં ખેંચી લાવીને પોતાને અભિમત એવા જે જે માર્ગ (વામમાર્ગ
અને દક્ષિણમાર્ગ) તેને અનુગુણ એવા બહુ દુરાચારોને કરાવતા અને
સંઘેસંઘ ભેગા થઈ અહીંતહીં ક્રૂરતા કરતા, પોતાના મુખ્ય શત્રુભૂત એવા
અગણિત અસુરોને જોઈને ભગવાન શ્રીહરિ પૃથ્વીને પ્રચ્છન્ન દુષ્ક્રિયાઓ
કરનારા અસુરસમૂહથી અધિક ભારવાળી માનવા લાગ્યા ॥૨૬-૨૮॥
એરીતે અસુરોની પ્રવૃત્તિ અતિઅધિક જાણીને પ્રથમ પાંચ કે છો દિવસ-
માત્ર રહીને બીજા તીર્થપ્રતિ પ્રયાણનો સંકલ્પ કર્યો હતો પણ આ અસુર-
સમાજના પરાભવ અર્થે આજ પુરીમાં કેટલોક કાળ નિવાસ કરીને રહ્યા
॥૨૯॥ એરીતે અસુરોના વિનાશનો જેમણે સંકલ્પ કર્યો છે, આત્મવ્યતિ-
રિક્ત સર્વ પદાર્થમાત્રમાં સ્પૃહાએ વર્ણત, શાંત-શાંત આકૃતિવાળા અ-
થવા ઉપશમ અવસ્થામાં વર્તતા અને ધર્મ ભક્તિમાર્ગમાં અપ્રસ્ખલિતપણે
પ્રવર્તેલા એવા આ નીલકંઠવર્ણીન્દ્ર બહુઆપણેતો ઇન્દ્રદ્યુમ્ન સરોવરને કાઠિજ

ચાકરોત્ । સર્વત્ર નિઃસ્પૃહઃ શાન્તઃ સ્વધર્મ મક્તિમત્યજન્ ॥૩૦॥
 યથા ન વિદ્યુરસુરા આત્માનં નિજવૈરિણમ્ । તથા સ વવૃત્તે તત્ર
 વર્ણિરાજો નરાધિપ ! ॥૩૧॥ પૌરાસ્તં વિવિદુઃ કશ્ચિન્મહાન્તં સિદ્ધ-
 યોગિનમ્ । તતોઽસ્ય દર્શનં ચાર્ચાં શુક્રુઃ પ્રતિદિનં જનાઃ ॥૩૨॥
 તમાપૃચ્છ્ય જના યે યે કાર્યં યદ્યત્સમાચરન્ । તેષાં તેષામસિદ્ધ્ય-
 ત્તત્તદુઃસાધ્યમપિ દ્રુતમ્ ॥૩૩॥ સિદ્ધસ્વાર્થા નરાસ્તસ્ય પુરતો દ્રવિણં
 મૃશમ્ । નિદધુર્વસ્ત્રપાત્રાદિ પ્રોચુશ્ચેદં તવેતિ તમ્ ॥૩૪॥ સ તુ
 દૃષ્ટ્વાપિ તત્કિશ્ચિન્ન જગ્રાહાતિનિઃસ્પૃહઃ । અત્યાશ્ચર્યં તદાલોક્ય
 વિવિદુસ્તે તમીશ્વરમ્ ॥૩૫॥ અસુરાસ્તેઽથ વિત્તસ્ત્રીરસાસ્વાદાદિ-
 લોલુપાઃ । દમ્ભમક્તાસ્તદુત્કર્ષં માત્સર્યાન્નૈવ સેહિરે ॥૩૬॥ અપમાનં

નિવાસ કરીને રહ્યા હતા ॥૩૦॥ હે નરાધિપ ! જે રીતે પૂર્વોક્ત દૈત્યો 'નિર્મૂળ
 નાશમાટે પ્રવર્તેલા, પોતાના વૈરી, અવતરેલા, પુરુષોત્તમ પોતાને ન ઓ-
 ળખી શકે' એ રીતે સ્વયં લગવાનું પોતાની માયાથી પોતાનો પારમેશ્વર
 સ્વભાવ ઢાંકી રાખીને ત્યાં વર્ત્યા હતા ॥૩૧॥ નગરના જનો ધીમેધીમે શ્રી-
 હરિનો પ્રબળ પ્રતાપ જાણતાં, 'આ કોઈ મહા સિદ્ધયોગી છે' એવો દૃઢ
 નિશ્ચય કરીને, આદરભાવથી તેમનાં દર્શન અને પ્રતિદિન પૂજન કરવા
 લાગ્યા ॥૩૨॥ જે જે જનો જે જે અર્થની આકાંક્ષાથી દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ સાધનો
 પુછતા હતા તે તે સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિવર્યે પ્રદર્શવિદ્યા પ્રકારથી સાધનનું
 અનુષ્ઠાન કરીને તે તે દુઃસાધ્ય અર્થોપણુ વિના વિલંબે અનાયાસથી પામ્યા
 હતા ॥૩૩॥ પોતપોતાનો મનોરથ જેમને સિદ્ધ થયો છે એવા તે પુરજનો
 પ્રહર્ષથી મહાપ્રભુના ચરણ પરિચરણ પરાયણ થઈ સુવર્ણ વસ્ત્ર પાત્રાદિક
 જે જે વસ્તુઓ જેમને અર્પણ કરતા અને 'આ તમારું છે' એમ કહેતા
 તેમાંથી એકપણ વસ્તુ દૃષ્ટિમાત્રથી પણ વિરક્ત વર્ણિરાજ ગ્રહણ કરતાજ નહિ,
 કેમકે પોતે નિતાંત નિર્વાસનિક છે. આવો એમનો અત્યાશ્ચર્યરૂપ તીવ્ર વૈ-
 રાગ્ય જોઈને સર્વ કોઈ જનો તે વર્ણિન્દ્રને 'આ સર્વેશ્વરજ છે' એમ ભક્તિથી
 માનવા લાગ્યા ॥૩૪-૩૫॥ તે પછી વિત્ત વનિતા રસાસ્વાદ વિગેરેમાં બહુ
 લોલુપતાવાળા, દાંભિક, મદોદ્દત, મત્સરતાને લઈને શ્રીહરિનો સમુત્કર્ષ

તસ્ય ચક્રુસ્તેઽપશબ્દમુખા મુહુઃ । તસ્મિન્મિથ્યાપવાદં ચારોપયા-
માસુરુદ્ધતાઃ ॥૩૭॥ કચિદ્ધ્યાનસ્થમુત્તોલ્ય સ્વાવાસં નિન્યુરુન્મદાઃ ।
બહુધા ભર્ત્સયામાસુસ્તત્ર તે તં મહાવ્રતમ્ ॥૩૮॥ કેચિત્તં નિર્દયાઃ
કૂરા ધૃત્વા વિષ્ટિમકારયન્ । અભાષયંશ્ચ પ્રસભં કેચિત્તં મૌનમા-
સ્થિતમ્ ॥૩૯॥ ઇત્યં હ્યુપદ્રુતોઽપ્યહૈર્દેહાહંમતિવર્જિતઃ । આત્મનિષ્ઠો
હરિઃ કિશ્ચિન્નાલ્લિચત નિજાન્તરે ॥૪૦॥ સાધુતામત્યજન્ સ્વસ્ય
ક્ષમાશીલો હરિસ્તતઃ । પ્રહસન્નાહ તાન્ રાજંસ્તદાસુર્યજિહ્વીર્ષયા
॥૪૧॥ દેહોઽસ્તિ નશ્વરો નૂનમાત્માઽચ્છેદ્યાદિલક્ષણઃ । અસ્તીતિ

નહિ સહન કરનારા, માટેજ તેમના અપમાન માટે વારેવારે પ્રવર્તેલા, મુખમાંથી બીલત્સ આમ્ય ગાળોના શબ્દો બોલ બોલ કરતા એવા તે અસુરો નિરપરાધી નીલકંઠ બ્રહ્મચારી ઉપર મીથ્યાપવાદ આદિક આરોપવા લાગ્યા ॥૩૬-૩૭॥ મદમત્ત તે દૈત્યો અચારેક કોઈ એકાંત પ્રદેશમાં એસીને ધ્યાન ધરતા, બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રતનિષ્ઠ એવા શ્રીહરિને ત્યાંથી ઉપાડીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ જઈને, તેમને ધ્યાનમાંથી હઠથી ઉઠાડીને બહુધા તીવ્ર તિરસ્કાર કરતા હતા ॥૩૮॥ મહાપ્રભુનો મહાપ્રભાવ નહિ બાળુનારા નિર્દય કૂર કેટલાક અસુરોતો નીલકંઠવર્ણીને હઠથી પકડીને બહુ ભાર ઉપાડાવાડ્ય વેઠ કરાવા લાગ્યા તો કેટલાક કુટિલો મૌનવ્રતનિષ્ઠ નીલકંઠવર્ણીને બહાતકારથી બોલાવરાવા લાગ્યા ॥૩૯॥ અજ્ઞાની અસુરોએ એ રીતે અપરંપાર પીડા પમાડેલાપણુ આ ભગવાન્ પોતાના અંતરમાં આશુમાત્રપણુ ખેદ પામ્યા નહિ, કારણુ કે જે ખેદ થવો તેતો અનાત્મામાં આત્માપણાના અભિમાનનું કાર્ય છે. ભગવાનતો આત્મારામ હોવાથી તેમને તેનો પ્રસંગજ કેમ હોય ? ॥૪૦॥ હે રાજન્ ! ભગવાનને પોતાને એ રીતે અસુર જનોએ અપરિમિત ઉપદ્રવો કર્યા તથાપિ રોષવશને નહિ પામીને, પોતાના અસાધારણ સાધુસ્વભાવમાંજ વર્તીને એક ક્ષમાશીલ હોઈનેજ અગ્નિમાં પતંગીયાની પેઠે પોતાના ઉથ તેજમાં પડીને બળી મરવા તૈયાર થએલા તે અસુરોનું કુશળ કરવામાટેજ તેમનો આસુરસ્વભાવ ત્યાગ કરાવાની કામનાથી હસતા હસતા આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૪૧॥ હે ભક્તો ! તમારો

વેદશાસ્ત્રાણિ પ્રાહુઃ પૂર્વે ચ સાધવઃ ॥૪૨॥ અતો માનાપમાનો મે
દૈહિકત્વાત્સમાવુભૌ । મતૌ ભક્તિં ત્વાત્મનૈવ કુર્વે કૃષ્ણસ્ય નિત્યદા
॥૪૩॥ ક્રોધસ્ત્વેષ મનુષ્યાણાં શરીરસ્યો મહાન્ રિપુઃ । વર્તતે

આ આરંભ શું ફળ મેળવામાટે છે ? મને આ કરેલા તાડન'દે તિરસ્કારાદિકથી
કશો તમારે અર્થ જણાતો નથી, અમને દુઃખ દેવું એપણુ અર્થ નથી, જે
અમને દુઃખ પમાડી શકે ત્યારેતો આ સ્વાર્થ ગણાય પણ તેતો ઘટ-
તુંજ નથી, કેમકે જે આત્મા છે તેતો અછેદ-અભેદ આદિક લક્ષણવાળો
છે અને સતત નિર્વિકાર સ્વરૂપવાળો છે, સતત વિકાર સ્વરૂપવાળા દેહને
છેદન ભેદન તો છે એમાં કશું અવળું નથી; જેથી દુઃખનો સંબન્ધ
આવે. દેહના વિકારથી તેનાથકી અત્યંત વિલક્ષણ એવા આત્માને દેહમાં
સન્નિધિમાત્રથી દુઃખનો સંબન્ધ કેમ કહી શકાય ? નજ કહેવાય. આવી
વસ્તુસ્થિતિ છે તો તમારી જે 'આને હાલ પીડા પમાડુ છું' એવી પ્રવૃત્તિ છે
તેતો તેલની લિપ્સાવાળો પુરૂષ જેમ વેળુ-રેતી પીલવા તૈયાર થાય એવી
કેવળ ભ્રાંતિમૂળકજ છે અને તે અંતે કેવળ કલેશ મારેજ થાયછે. આ
તત્ત્વવિવેક સચ્છાત્મોએ અને શાસ્ત્રાર્થદર્શીઓએ દર્શાવ્યો છે ॥૪૨॥ 'આ
માન છે આ અપમાન છે' એવો ભેદતો દેહાત્મભ્રાંતિવાળા તમારી કુદૃ-
ષ્ટિએ કરીને છે. આત્મામાંજ એક નિષ્ઠાવાળા, કૃષ્ણનાજ એક ભક્તિરસા-
સ્વાદમાં સંતૃપ્ત હોય તેમને એવો ભેદ નથી, 'માનાપમાનયોસ્તુલ્યઃ' એમ
ગીતામાં કહ્યું છે. મારે હુંતો માન અપમાનને સમાન માનીને એક આ-
ત્મનિષ્ઠ થઈ શ્રીકૃષ્ણની સદાકાળ ભક્તિ કરું છું ॥૪૩॥ અસ્થાનમાં ઉત્પન્ન
થએલો આ ક્રોધ કેવળ તમારીજ હાનિ મારે થશે. જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ જે
કાષ્ઠનો પ્રથમ આશ્રય કરેછે તેનેજ બાળેછે, તેમ આ ક્રોધ જેનો આશ્રય
કરીને પ્રથમ ઉત્પન્ન થાયછે એવા આ દેહનેજ બાળેછે, મારે આ ક્રોધ તો
મનુષ્યોનો શરીરની અંદર રહેનારો મહાન્ રિપુ છે. બહારનો રિપુ તો ક્રો-
ધપણુ પ્રકારે નિયમમાં કરી શકાય છે પણ આભ્યંતર અરિતો પ્રથમ પોતાનું
સ્વરૂપ અનુકૂળપણે બતાવીને સમય આવતાં તત્કાળ વિનાશ કરેજ. મારે
આ આભ્યંતર મહાશત્રુ બીજાને બાળે કે ન બાળે એમાં તો અનિશ્ચય છે પ-

પ્રદહન્ દેહં સુકૃતાનિ ચ નાશયન્ ॥૪૪॥ ભક્તાઃ સર્વે યૂયમપિ
 ભવથાતઃ કુઘં ધિયા । મક્તિજ્ઞાનમહાશત્રું જિત્વેષ્ટં મજતામરમ્
 ॥૪૫॥ ઇત્યાશ્રુત્ય હરેર્વાક્યં તત્ર યે દૈવિકા નરાઃ । કુસજ્ઞાતાસુર-
 ત્વાશ્ચ તે તુ તં શ્રેયસેઽશ્રયન્ ॥૪૬॥ જાત્યાસુરાસ્તુ યે તેષુ કેચિ-
 ત્તદ્વચનં નૃપ ! । યુક્તં પ્રાહુસ્તદા ત્વન્યે મેનિરે તાનપિ દ્વિષઃ ॥૪૭॥
 તતોઽમૃત્કલહસ્તેષામન્યોન્યં ધર્મવૈરિણામ્ । મહદ્વ્યતિક્રમભ્રષ્ટબુ-
 ઝીનાં શસ્ત્રધારિણામ્ ॥૪૮॥ માનેર્વ્યામત્સરક્રોધપ્રસ્તાનાં મૂઢચે-

રંતુ ઉત્પન્ન થવામાત્રમાં પોતાની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત દેહને તો નિશ્ચે બાળી
 દે છે એતો પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. અને શાસ્ત્રથી પણ સમસ્ત સુકૃતને સમૂળ નાશ
 કરેછે તે પણ પ્રસિદ્ધ છે ‘દાનં વ્રતાનિ નિયમા જ્ઞાનં ધ્યાનં હૃતં જપઃ ।
 યત્નેનાપિ કૃતં સર્વં ક્રોધિતસ્ય વૃથા ભવેત્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૪॥ જે
 ભક્તિરસ છે તેતો અમૃતથડીપણુ અત્યંત અધિક છે, તેનું માધુર્ય કોઈ
 નાથી કહી શકાય નહિ એવું છે. પરમ આહ્લાદ આપનારો, શોક મોહ
 ટાળવામાં મુખ્ય સાધનભૂત અને જન્મમરણરૂપ ચક્રબ્રમણને ટાળનારો
 છે. આ સુસ્વાદુ ભક્તિરસનો આસ્વાદ મારી સાથે સ્વીકાર કરો અને
 તેમાં તથા જ્ઞાનમાં મહાવિરોધી એવા આ ક્રોધને સદ્બુદ્ધિથી ત્યાગ કરો
 અને અમર ભાવને લજો અથવા ઈષ્ટદેવને લજો. અન્યથા-એમ નહિ
 કરોતો જરામરણરૂપ સંસારસિંધુનું સમુલ્લંઘન થાય તેમ નથી ॥૪૫॥ હે
 રાજન્ ! આવું શ્રીહરિનું હિતવચન સાંભળીને તે અસુરોમાં જે જનો કેવળ
 હુસંગદોષથી આસુરભાવને પામીને ધર્મમર્યાદામાંથી ભ્રષ્ટ થયા હતા તે-
 ઓએ તો દૈવી સંપત્તિનો તત્કાળ સમુદય થતાં આગંતુક આસુર સ્વભા-
 વને ત્યાગ કરીને શ્રેયમાટે આ ભગવાનનો શુભાશ્રય સ્વીકાર્યો ॥૪૬॥
 હે નૃપ ! તેમાં જે જન્મથી આસુર સ્વભાવવાળા હતા તેમાંથી કેટલાક
 અસુરો પૂર્વોક્ત ‘શ્રીહરિનું વચન યથાર્થ છે’ એમ માનવા લાગ્યા. તે-
 મને પણ બીજા કેટલાક અસુરો પોતાના વિદ્વેષી માનવા લાગ્યા ॥૪૭॥
 તેપછી સ્વભાવથીજ ધર્મદ્વેષી અને વળી મહાપુરૂષ શ્રીહરિનો મહાપરાધ
 અને તેમના હિતવચનના ઉલ્લંઘનથી જેમની બુદ્ધિ બીલકુલ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ

તસામ્ । વૃથા કલિરભૂઙ્ઘ્યાંસ્તેષામરુણચક્ષુષામ્ ॥૪૯॥ તદા
સ્વસ્થાનમાગત્ય તસ્થૌ વર્ણિવરસ્તતઃ । અનાદૃતસ્વવાક્યાનામુચ્છેદં
પાપ્મનાં વિદન્ ॥૫૦॥ પરસ્પરં તે સજ્જત્ય યૂથશસ્ત્રત્ર તત્ર ચ ।
ક્રુધોદ્ઘાન્તા ઇવાન્યોન્યં પ્રોચુર્મર્મમિદો ગિરઃ ॥૫૧॥ કલહોઽભૂ-
ન્મહાંસ્તેષાં મૂઢાનાં માયયા હરેઃ । અશ્રવ્યભૂરિદુર્વાક્યો ઘોરદીર્ઘ-
મહારવઃ ॥૫૨॥ પરસ્પરં ભર્ત્સયન્તઃ સઘોઽસીઞ્ઞગૃહુશ્ચ તે । કેચિ-

છે એવા વિવિધ આયુધધારી અસુરોને બુદ્ધિભેદ થવાથી પરસ્પર મહાન્
કલહ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૯॥ આસુરી પ્રકૃતિથી થએલા વિપરીત મોહને
લીધે ચિત્તમાં વિપરીત ભાવને પામી ગએલા, માન-ધર્મ્યા-ભર્ત્સર-ક્રોધ
ઇત્યાદિ મહાદોષથી પરાભવ પામેલા, રોષવેગથી રાતાંચોળ ચકળ વકળ
લોચન જેમનાં છે એવા તે અસુરોને કાંઈપણ કારણ વિના અકસ્માત્
અંદર અંદર મહા કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો ॥૪૯॥ ભગવાનતો એજ સમ-
યમાં ત્યાંથી સ્વસ્થાનમાં આવીને, પોતાના હિતવાક્યના અનાદરણથી
જેમનાં તીવ્ર પાપોનો પરિપાક થયોછે એવા તે પાપી અસુરોનો ભવિષ્યમાં
થનારો ઉચ્છેદ જાણીને મુખેથી ત્યાં રહ્યા ॥૫૦॥ તે અસુરોતો ક્ષણક્ષણ
પ્રત્યે વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો છે વૈરભાવ જેમને અને જ્યાં ત્યાં ટોળેટોળાં
ભેગા થઈ રોષથી ચિત્તમાં વિશેષ વિક્ષેપ પામીને પ્રથમતો પરસ્પર મર્મ-
ભેદક વાણી વદવા લાગ્યા ॥૫૧॥ ભગવાન્ શ્રીહરિની ભૂભારહરણરૂપ ઇ-
ચ્છાથી વિમૂઢમનવાળા, પરસ્પર ન સાંભળી શકાય એવાં બહુ ગ્રામ્ય-
શબ્દોવડે અવાચ્ય ગાળો દેવારૂપ દુર્વાક્યો જેમાં છે અને ઘોર દીર્ઘ મહા-
દોષ જેમાં થાયછે એવો મહાન્ યુદ્ધોદયમ પ્રવર્ત્યો ॥૫૨॥ એરીતે પ્રથમતો
પરસ્પર કેવળ વિષમ વચનવજ્રથી અનોન્ય યુદ્ધ કરતાં ક્ષણમાં ક્રોધવેગથી
કેટલાક અસુરોએ તરવારો તો કેટલાકે શક્તિ (કામૂનામે આયુધ) તો
ક્રોધએ ધનુષ તો ક્રોધએ તીક્ષ્ણધારાવાળો પરશુ તો ક્રોધએ હુંત-ભાલાઓ
તો ક્રોધએ આપકો તો ક્રોધએ ખટ્વાંગ-ચોખંડાં લાંબાં ખાટલાનાં ઇસો
ઉપળાં અથવા મહાદેવનું ખટ્વાંગ નામનું આયુધ તો ક્રોધએ લોખં-
ડની લઠ લાકડીઓતો ક્રોધએ કાષ્ઠની લાકડીઓ તો ક્રોધએ જખરા

છત્તીર્ધનૂંપ્યેકે કેચિચ્ચ પરશૂશ્ચિછતાન્ ॥૫૩॥ કુન્તાન્કેચિત્કશાઃ
 કેચિત્ત્વદ્વાક્ષાનિ તથાપરે । લોહદણ્ડાન્કાષ્ટદણ્ડાંશ્ચિપિટાનેવ
 કેચન ॥૫૪॥ સિન્દૂરાક્તાનિ જગૃહુસ્ત્રિશૂલાનિ ચ કેચન । મુશુન્દી-
 શ્ચ ધુરાન્કેચિદગ્નિવાણાનુપાદદુઃ ॥૫૫॥ તતસ્તે નિર્દયં જમ્બુઃ પર-
 સ્પરમમર્ષિણઃ । શસ્ત્રૈરશ્ત્રૈર્મુષ્ટિભિશ્ચ યષ્ટિદણ્ડદ્રુમાદિભિઃ ॥૫૬॥
 પ્રહારશબ્દશ્ચ મહાનાસીત્તેષાં બલીયસામ્ । મેરીપટહતૂર્યાણાં શબ્દ-
 શ્ચારમઘીયુતઃ ॥૫૭॥ શૂરાણામપિ દુર્દશ્યં તદ્યુદ્ધં તુમુલં તદા ।
 વમ્ભૂવાસુરસજ્જાનાં મત્તાનાં પલલાશનૈઃ ॥૫૮॥ તદા મહોત્સવો
 હ્યાસીદ્ભૂતાનાં પલલાશિનામ્ । કક્ષાનાં વાયસાનાં ચ ગૃધ્રાણાં ચ
 શુનામપિ ॥૫૯॥ પિશાચાનાં શાકિનીનાં યોગિનીનાં ચ રક્ષસામ્ ।
 ભૈરવાણાં ચ સર્વેષામસ્રપાં પલભોજિનામ્ ॥૬૦॥ શિરાંસિ કરવા-

ચીપીયા તો ક્રોધએ સિદ્ધરચ્ચિત ત્રિશૂળો તો ક્રોધએ ભુશંડી (પથ્થર ફેંક-
 વાનું ચર્મમય યંત્રરૂપ એકજાતનું અસ્ત્ર) તો ક્રોધએ છરાઓ તો ક્રોધએ
 અગ્નિબાણો, એ રીતે પોતપોતાના હાથમાં હથીયારો ધારણ કર્યા ॥૫૩-
 ૫૫॥ તેપછી આયુધો જેમણે ધાર્યા છે એવા એ અસુરો અતિશય અમ-
 ર્ષમાં આવી જઈને નિર્દયપણે શસ્ત્ર-અસ્ત્ર-મુષ્ટિ-લાકડીયો-લોહદંડ-વૃક્ષ-
 શાખા-પાષાણપ્રક્ષેપ ઇત્યાદિવડે પરસ્પર પુષ્કળ પ્રહાર કરવા લાગ્યા ॥૫૬॥
 તે સમયમાં શસ્ત્રોના અતિશય ઉત્થાપ્રહારશબ્દો, બળિષ્ઠ અસુરોનો ક્રોધ-
 વેગથી પ્રવર્તેલો 'મારો મારો' એવો દીર્ઘ ધ્વનિ અને વિજયની વાંછાથી
 વેગમાં વગાડાતાં ભેરી-નગારાં-તુરધ વિગેરે વાણંત્રોનો નાદ દશે દિશામાં
 પ્રસરી ગયો ॥૫૭॥ પ્રતિદિન માંસલક્ષણથી મદમત્ત થએલા તે અસુર-
 સમૂહોનું તે તુમૂળ યુદ્ધ શૂરવીર પુરૂષોથી પણ ન જોઈ શકાય એવું અતિ
 ભયંકર થઈ પડ્યું ॥૫૮॥ એ અવસરમાં માંસાહારી કંક-કાક-ગૃધ્ર-શ્વાન
 વિગેરે પ્રાણીઓને તથા રૂધિરપાન કરનારા અને માંસ લક્ષણ કરનારા પિ-
 શાચો-શાકિની-યોગિની-રાક્ષસો-ભૈરવો વિગેરે ભૂતગણોને તથા તેવા
 બીજા બધાઓનેપણ નિત્ય નિત્ય નવું નવું માંસ મળવાથી મહાહર્ષ થયો
 હતો ॥૫૯-૬૦॥ તે સમયે તરવાર વિગેરે આયુધથી છેદાએલાં અસુરોનાં

લાઘૈસ્તેષાં કૃત્તાનિ ભૂતલે । નાલિકેરફલાનીવ પતન્તિ સ્મ સહ-
 સ્રશઃ ॥૬૧॥ છિન્નાઙ્ગિમૂલાઃ પ્રધને કેચિન્છિન્નભુજદ્વયાઃ । પેતુઃ
 પૃથિવ્યાં વિચ્છિન્નસકલાઙ્ગાશ્ચ કેચન ॥૬૨॥ દન્તપિષ્ઠાધરોષ્ઠાનિ
 પતિતાન્યપિ ભૂતલે । તેષાં શીર્ષાણિ રાજેન્દ્ર ! દુર્દશ્યાન્યભવઙ્ગનૈઃ
 ॥૬૩॥ અસુરાણાં સહસ્રાણિ દશ તસ્મિન્દિને નૃપ ! । શમનાતિથિતાં
 પ્રાપુરન્યોન્યં નિઘ્નતાં રુષા ॥૬૪॥ તતઃપ્રભૃત્યભૂદ્યુદ્ધં તેષાં નિત્યં
 જયાશયા । માંસાહારબલિષ્ઠાનાં મત્તાનાં મધપાનતઃ ॥૬૫॥ કચિ-
 દિને સહસ્રે દ્વે કચિત્પશ્ચશતાનિ ચ । કચિત્પશ્ચસહસ્રાણિ
 સહસ્રં કાપિ તે મૃતાઃ ॥૬૬॥ દ્વે શતે કાપિ ચ શતં પશ્ચા-
 શ્ચ દિને કચિત્ । મૃતાઃ પરસ્પરાઘાતાદેવં માસદ્વયં હ્યભૂત
 ॥૬૭॥ એવં કૃષ્ણેષ્ઠયા રાજન્સર્વે ધર્મદ્રુહોઽસુરાઃ । વિનેશુસ્તેન

હબ્બરોહબ્બર મસ્તકો નાલીકેરફળ પડ્યાં હોય એમ પૃથ્વીઉપર પડ્યાં હતાં
 ॥૬૧॥ તે સંઘામમાં કેટલાક અસુરો ચરણમૂળ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક
 એ બાહુ છેદાઈ જવાથી તો કેટલાક બીજા બધા અવયવો વિચ્છેદ થવાથી
 પૃથ્વીઉપર પડી ગયા ॥૬૨॥ હે રાજેન્દ્ર ! પ્રાણે રહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર
 પડેલાં એવાં પણ તે અસુરોનાં મસ્તકો દાંતથી અધરોષ્ટ પીધેલા હોવાથી
 (વિકૃતરૂપ થવાથી) જનોએ ન જોઈ શકાય એવાંજ જણાયાં હતાં ॥૬૩॥
 હે નૃપ ! એરીતે દારૂણ રોષથી પરસ્પર શસ્ત્રપ્રહાર કરતાં દશ સહસ્ર અ-
 સુરો સંઘામના સમારંભ દિવસેજ યમરાજના અતિથિ થયા ॥૬૪॥ તે
 દિવસને આરંભીને માંસાહારથી બહુ બળ પામેલા અને વારેવારે મધ
 પાનથી મદોન્મત બની ગએલા અને આસુરી વૃત્તિને લીધે વધી ગએલા
 રોષવેગે જેમના ચિત્તનો કોળીયો કરી લીધો છે એવા હણાતાં બાકી રહેલા
 અમુરોને પરસ્પર પોતપોતાના વિજયની લાલસાથી પ્રતિદિન યુદ્ધ ચાલુજ
 રહ્યું ॥૬૫॥ કોઈ દિવસે એ હબ્બર તો કોઈ દિવસે પાંચસો તો કોઈ દિને
 પાંચ હબ્બર તો કોઈ દહાડે એક હબ્બર તો કોઈ દિને બસો તો કોઈ દિને સો
 તો કોઈ દિને પચાસ એવા અનુક્રમથી અનોન્ય અસ્ત્રશસ્ત્રથી પ્રહાર કરતાં
 તે યુદ્ધમાં બહુ દૈત્યો ધર્મરાજના અતિથિલાવને પામ્યા. એ રીતે એ માસ

સમ્પ્રાપ્તુર્મુદં દેવગણા નૃપ ! ॥૬૮॥ છિન્નનાસાશ્લિષ્ઠકર્ણાશ્લિષ્ઠહ-
સ્તાશ્ચ કેચન । સક્કામભીરવશ્ચૈકે તતશ્ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૬૯॥ દેશા-
ન્તરસ્થિતેભ્યસ્તે વૃત્તમેતદશેષતઃ । અસુરેભ્યો બલિષ્ઠેભ્યઃ કથયા-
માસુરાદિતઃ ॥૭૦॥ તદા વિશેષતઃ કૃષ્ણે વદ્ધવૈરા જિઘાંસવઃ ।
શસ્ત્રાઘાતકલાભ્યાસે વમ્ભુવુસ્તત્પરા ભૃશમ્ ॥૭૧॥ મૃતેષ્વસુરસંજ્ઞે-
ષુ ધર્મઘૃષ્ણુ હરિસ્તદા । અધર્મમૂલં નષ્ટં હીત્યેવં મેને નિજાન્તરે
॥૭૨॥ તતઃ સ બોધયિત્વૈવ દૈવાર્જીવાંસ્તદાશ્રિતાન્ । ત્યાજયિત્વા
દુરાચારં સન્માર્ગેઽસ્થાપયત્પુનઃ ॥૭૩॥ કૃષ્ણમક્તિમહિંસાદીન્ધ-
ર્માસ્તેભ્યશ્ચ સોઽસ્થિલાન્ । ઉપાદિદેશ તૈઃ પ્રીત્યા માનિતશ્ચ સુપૂ-

મુધી સંચામ ચાલુ રહ્યો હતો ॥૬૬-૬૭॥ હે રાજન્ ! આ રીતે માયાવી
શ્રીહરિની માયાથી મોહિત થઈ અન્યોન્ય લડાઈ કરતા ધર્મદ્રોહી તે તમામ
અસુરો વિનાશ પામી ગયા. હે નૃપ ! તે અસુરવિનાશથી દેવગણો અતુળ
આનંદને પામ્યા ॥૬૮॥ હણુતાં બાકી રહેલા કેટલાક અસુરો જેમનાં ના-
સિકા-કર્ણ-હસ્ત વિગેરે અંગો છેદાઈ ગયાં છે તેઓ સંચામથકી લયલીત
થઈ પ્રાણુપરિરક્ષણમાટે ત્યાંથી પલાયન કરી દેશાંતરમાં પ્રવેશ કરીને આ
થએલું સમય વૃત્તાંત ત્યાં ત્યાં રહેલા તેતે બળીયા અસુરોને આઘંત નિવેદન
કરવા લાગ્યા ॥૬૯-૭૦॥ તે અસુરો દુઃસહ આ વૃત્તાંત સાંભળીને, શ્રી-
હરિકૃષ્ણનો પ્રબળ પ્રતાપ જાણીને, તેમને વિષે તીવ્ર વિદ્રેષભાવ બંધાવાથી
તેમને હણવાની ઇચ્છાથી અસ્ત્ર શસ્ત્રાદિક કળાઓના અભ્યાસમાં અતિશય
તત્પર થયા ॥૭૧॥ એરીતે ધર્મકદ્દેષી અસુરસંઘો પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રણાશ પા-
મતાં બહુધાપણે અધર્મનું મૂળ નિષ્ક્રે નષ્ટ થયું એમ ભગવાન્ પોતાના મનમાં
માનવા લાગ્યા ॥૭૨॥ ત્યારપછી ભગવાન્ શ્રીહરિએ અસુરોનો આશ્રય
કરી રહેલા પણ વસ્તુતાએતો દૈવી સંપદાએ સંપન્ન એવા બહુ પોતાના
ચરણાશ્રિત થએલા જનોને સદુપદેશથી સહબોધ આપી દુરાચાર પ્રસંગનો
પરિત્યાગ કરાવી ફરીથી સદ્ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપન કર્યા ॥૭૩॥ અને આહિંસા
આદિક સર્વ સદ્ધર્મો તથા કૃષ્ણલક્ષિનો તેમને પ્રીતિથી સ્પષ્ટ ઉપદેશ કર્યો.
તેપછી તે આશ્રિત થએલા જનોએ ભગવાનની પ્રેમપૂર્વક સારાં વચનોવડે

જિતઃ ॥૭૪॥ નષ્ટાન્તસ્તમસઃ સર્વે પ્રતાપેનૈવ તસ્ય તે । નારાયણં
તં નિશ્ચિત્ય મેજિરે તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૭૫॥ એવં સ ભગવાન્નાજન્નશ-
સ્ત્રોઽપિ વૃષદ્રુહઃ । અસુરાન્સ્વપ્રતાપેન તમો ભાસ્વાનિવાહરત્ ॥૭૬॥
इत्थं धर्मं च भक्तिं च पोषयन् धर्मनन्दनः । तद्द्रुहश्च जयन्नत्र पुरे
मासान्दशावसत् ॥७७॥ एतच्चरित्रं शृणुयाद्धरेर्यः सङ्कीर्तयेद्वा
प्रयतः पुमान्सः । मुक्तो भवेत्स्वारिविपद्भजेभ्यो लभेत चान्ते
पदमच्युतस्य ॥७८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम-
प्रकरणे उत्कलदेशीयासुरसङ्घपराभवनिरूपणनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

સ્તુતિ કરી અને ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરી ॥૭૪॥ તે તમામ જનો
શ્રીહરિના સદુપદેશથી તેમનાજ સમાશ્રયણ પ્રતાપને લીધે અંતરનું અજ્ઞા-
નરૂપ અંધકાર વિનષ્ટ થઈ જતાં તે શ્રીહરિનેજ 'સાક્ષાત્ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ
પુરુષોત્તમ પૃથ્વી ઉપર અનંત જીવોના ઉદય અર્થે પ્રકટ થયા છે' એવો દૃઢ
નિશ્ચય કરીને, તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગથી નહિ ચળાયમાન થઈને, તેમના
વચનમાં વર્તવાપૂર્વક તેમનીજ નવધાલક્ષિ લક્ષિથી કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે
રાજન્! આ ભગવાન્ આયુધ ધારણે રહિત છે તથાપિ પોતાના સંકલ્પમાત્ર-
રૂપ પ્રતાપથી જેમ ઉદય પામેલો સૂર્ય અંધકારને ટાળેછે તેમ તેમણે ધર્મદ્રોહી
અસુરસંઘનો વિનાશ કર્યો હતો ॥૭૬॥ હે રાજન્! એવી રીતે ધર્મ લક્ષિને
પરિપોષણ કરતા અને તેના વિરોધિઓનો વિનાશ કરતા ધર્મનંદન ભગવાન્
શ્રીનીલકંઠવર્ણીન્દ્ર આ પુરુષોત્તમપુરીમાં દશમાસ સુધી રહ્યા હતા ॥૭૭॥
હે રાજન્! જે પુરુષ નિયમતત્પર થઈને શ્રીહરિનું દિવ્ય શ્રવણમંગળ ચ-
રિત સાંભળે અથવા શ્રોતાજન સમક્ષ કીર્તન કરે તે પુરુષ પોતાના જે આ
લોકના વૈરીઓ અને વિપદાઓનો વર્ગ તેથી તુરત વિમુક્ત થઈને, અંતે-
દેહાવસાનસમયે સર્વપાપવૈરીઓથી વિમુક્ત થઈને પરલોકમાં અચ્યુત
ભગવાનના અક્ષરનામના ધામને નિશ્ચે પામે ॥૭૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને... પ્રથમપ્રકરણે ઉત્કલદેશીયાસુરસંઘપરાભવનિરૂપણના-
માઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—ઇતો યયૌ વર્ણિરાજો દક્ષિણાં દિશમેકલઃ ।
 અનુસૃતો દિવ્યદેહૈર્ધર્માદ્યૈઃ સર્વદૈવ સઃ ॥૧॥ ગમિષ્યન્સેતુબન્ધં સ
 આદિકૂર્મમુપાયયૌ । તતો મહાવને ગચ્છન્પ્રાપ માનસપત્તનમ્
 ॥૨॥ તત્ર રાજા સત્રધર્મા દૈર્ઘ્યે સમ્પદમાશ્રિતઃ । તં મહાપુરુષ
 જ્ઞાત્વા વાસયામાસ માન્યન્ ॥૩॥ અનાચ્છન્નાં રહઃસ્થાને સોઽ-
 ધ્યુવાસ વિતર્દિકામ્ । રાજકીયા અનુસવં સેવન્તે સ્વ તમાદતાઃ
 ॥૪॥ જગન્નાથપુરમ્રષ્ટાસુરોક્તસ્વજનક્ષયે । હેતું વિદન્તસ્તં દૈત્યા-

અધ્યાય ૪૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ જગન્નાથનગરી થપ્પી નીકળેલા,
 દિવ્યદેહધારી હોવાથી અદૃશ્ય રૂપથી પાસે રહેલા સપરિવાર ધર્મભક્તિએ
 સદા અનુસરેલા, વર્ણિરાજ શ્રીહરિ એકાકીજ દક્ષિણદિશાને અભિમુખ
 આહ્યા ॥૧॥ તીર્થરાજ સેતુબન્ધપ્રત્યે પધારશે એવા મહાપ્રભુ પ્રથમ આદિ-
 કૂર્મક્ષેત્રને પામ્યા. ત્યાંથી કોઈ ગહન વનમાં વિચરતા વિચરતા માનસ-
 પત્તનને પામ્યા ॥૨॥ તે પત્તનમાં દૈવીસંપત્તિએ સંપન્ન, સત્રધર્મા નામનો
 એક રાજા હતો. એ રાજાએ શ્રીહરિને કોઈ મહાપુરુષ સમજીને બહુ માન-
 પૂર્વક પોતાના પત્તનમાં આગ્રહથી રાખ્યા ॥૩॥ નૃપતિએ પોતાના નગરમાં
 નિવાસ કરાવેલા ભગવાન્ કોઈ વિજન પ્રદેશમાં ઉપર આવરણે વર્ણત
 (ઉઘાડી) એવી કોઈપણ વેદિકા (ચોખ્ખો ચોટલો) ઉપર વિરાજમાન
 થયા. સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથપ્પી ભય પામનારા અને વિત્ત વસ્ત્ર વિગેરેના
 પરિગ્રહવાળા એવા પુરુષો તો ઉપર આવરણવાળા, આભ્યંતર ગૃહે યુક્ત અને
 ચોગરદમ જનસમાજથી વ્યાપ્ત એવા ભવનમાં રમે છે. પરિગ્રહમાત્રે પરિ-
 વર્ણત, દ્વન્દ્વાતીત, આત્મારામ એવા આ વર્ણીન્દ્રને તો એવોજ (નિરા-
 વરણ અને વિજન) પ્રદેશ પ્રિયતમ છે. રાજાના હુકમથી તેના અનુચરો
 તે ભગવાનની પ્રતિદિન પરિચર્યા યથાયોગ્ય યથાસમય સ્નેહથી આદરપૂ-
 ર્વક કરવા લાગ્યા ॥૪॥ જગન્નાથપુરીમાં હણાતાં બાપ્પી રહેલા નાશી આ-
 વેલા અસુરોએ જેમને સ્વજનનો વિનાશ જણાવ્યો છે એવા માનસપત્તન-

સ્તત્રત્યા હન્તુમુચતાઃ ॥૫॥ એકાકિનં તમાહાય નિશિ વેચામવ-
સ્થિતમ્ । સંહત્ય ચક્રુસ્તસિંસ્તે શતશોઽશ્માભિવર્ષણમ્ ॥૬॥
પ્રદોષાદા પ્રભાતાન્તં ચિક્ષિપુસ્તે મહોપલાન્ । નિર્દોષે સાધુશીલે-
ઽપિ પાપનષ્ટધિયો હરૌ ॥૭॥ તદ્વેદિમભિતસ્ત્વાસઞ્છતશો હ્યશ્મ-
રાશયઃ । એકોઽપ્યશ્મા નાસ્પૃશત્તં તદાસીદ્દ્યુતં મહત્ ॥૮॥ એવં
ભગવતા તેન સ્વૈશ્વર્યે દર્શિતેઽપિ તે । તદ્ગ્રોહબુદ્ધિં ન જહુરન્તિકા-
ગતમૃત્યવઃ ॥૯॥ અથ વ્યર્થપ્રયત્નાસ્તે શસ્ત્રૈસ્તદ્દનનેચ્છવઃ । સ્વસ્વા-

નિવાસી અસુરો તે આ વર્ણીન્દ્રને સ્વળનક્ષયમાં મુખ્ય હેતુભૂત બાણીને
તેમને હણવાનો ઉદ્ધેશ કરવા લાગ્યા. એકાંતસ્થાનમાં વેદિકા ઉપર એકા-
એકી વિરાળેલા વર્ણીન્દ્રને બાણીને, રાત્રિએ સોએ સો અસુરો ભેગા થઈ
તેમની ઉપર હાથથી તો ગોફણથી પાપાણની વૃષ્ટિ કરવા મંડ્યા ॥૫-૬॥
મહાપુરૂષ શ્રીહરિના દ્રોહજન્ય પાપથી જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ છે એવા તે
દૈત્યોએ સર્વ લોકના સત્ય સુહૃત્, સર્વ દોષે રહિત અને સાધુ સ્વભાવશાલી
એવા પણ ભગવાન્ શ્રીહરિ ઉપર સાયંસમયને સમારંભીને પ્રભાતપર્યંત
પાપાણના મોટા મોટા બહુ કટકાઓ દૂર રહીને ફેંક્યા ॥૭॥ એ રીતે દુરાત્મા
દૈત્યોએ આખી રાત્રિ તીવ્ર વેગથી ફેંકેલા અગણિત પાપાણના કટકાઓ તેજ
ભગવાનના પ્રકૃષ્ટ પ્રતાપથી તેનો વેગ બીલકુલ રોકાઈ જતાં એક પણ પ-
થ્થર ભગવાનને કિંમિત્ પણ સ્પર્શ નહિ કરીને તેમની એસવાની વેદીની
ચોગરદમ પડતાં મોટા ઢગલા થઈ ગયા. આવું એક અહંભુત એ અવસ-
રમાં થયું હતું ॥૮॥ એવી રીતે ભગવાને પોતાનું અસાધારણ અલૌકિક
યોગૈશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શાવ્યું, તથાપિ તીવ્ર દ્વેષદોષથી અત્યંત અંધ બની
ગયેલા અને પાપના દુષ્પરિપાકથી સમીપમાં જેમનો મૃત્યુકાળ આવી
પહોંચ્યો છે એવા તે અસુરો એ નિરપરાધી શ્રીહરિ ઉપરથી દ્રોહ બુદ્ધિનો
ત્યાગ કર્યો નહિ, કિંતુ ફરી ફરી પરિદ્રોહ માટેજ પ્રયત્નો કર્યા ॥૯॥ ભ-
ગવાનના પ્રતાપથી જેમના સમસ્ત પ્રયત્નો વ્યર્થ થયા છે એવા પણ તે ત-
મામ અસુરો ભેગા થઈ શ્રીહરિને શસ્ત્રોથી હણવાની સ્પૃહાથી પોતપોતાનાં
આયુધો ઘસી સજ્જવી તૈયાર રાખીને અવસરની વાટ બેતા થકા તે માન-

યુધાનિ સંસાધ્ય તન્નાસન્ યૂથશોઽસ્થિલાઃ ॥૧૦॥ તદાશ્ચર્યં નૃપઃ
શ્રુત્વા પ્રાતરાયાત્તદન્તિકમ્ । પૌરા જનાશ્ચ નિસ્થિલાસ્તદૃષ્ટ્વા
વિસ્મયં યયુઃ ॥૧૧॥ વિસ્મિતો નૃપતિઃ પ્રાહ પ્રહ્લાદસ્ય યથા પુરા ।
રક્ષા નૃસિંહેન કૃતા તથા ભગવતાસ્ય હિ ॥૧૨॥ એવ એવ ભવેત્કિં
વા ? પ્રહ્લાદો ભક્તરાદ્ સ્વયમ્ । ઇત્યુક્ત્વા તમુવાચાસૌ તવાસ્મ્ય-
દ્યદિનાદિતિ ॥૧૩॥ તતો હરિર્મુમુક્ષું તં કૃષ્ણાશ્રયમકારયત્ ।
યથાવિધિ તદીયાંશ્ચ મુમુક્ષૂન્ભૂપતે ! નરાન્ ॥૧૪॥ તતોઽસુરાંસ્તાં-
સ્તદ્દોગ્ધૃન્સર્વાઙ્જ્ઞાત્વાઽતિપાપિનઃ । ઘાતયામાસ ભૂપાલઃ સ્વસૈ-
ન્યૈરતિદારુણૈઃ ॥૧૫॥ સ્વપાપકર્મભિર્નોશં જાનંસ્તં પાપિનાં હરિઃ ।

સપુરમાં ગુપ્તપણે રહ્યા ॥૧૦॥ પ્રભાત થતાં સત્રધર્મા રાજ વર્ણીની આરે
બાળુ પડેલો પથ્થરનો ઢગલો અને તેના પ્રહારથી જેમના ગાત્રમાં અણુ-
માત્રપણે ક્ષતિ થઈ નથી એવા વર્ણીન્દ્રને સાંભળીને એવું અદ્ભુત બેવા
માટે તેમની સમીપે આવ્યો તેમજ પુરના સર્વ જનો પણ આવ્યા, આવીને
આવું અલૌકિક આશ્ચર્ય ભાળીને તેઓ પરમ વિસ્મય પામી ગયા ॥૧૧॥ તે
વખતે વિશેષ વિસ્મય પામેલો નૃપતિ બોલ્યો કે-પૂર્વે જેમ નૃસિંહ ભગવાને
બાળ પ્રહ્લાદની હિરણ્યકશિપુથકી રક્ષા કરી હતી તેમ આ મહાપુરુષની
અસુર લોકથકી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે નિશ્ચે સાક્ષાત્ રક્ષા કરી છે ॥૧૨॥ માટે
આ મહાપુરુષ ભક્તાગ્રેસર સ્વયં પ્રહ્લાદ ફરીથી અવતર્યા હશે કે શું ? એમ
બોલીને ભગવાન્ પ્રત્યે એમ બોલ્યો કે-હે ભગવન્ ! હું આ દિવસને આ-
રંભીને આપને આધીન છું. આપના દાસભૂત મને કૃપા કરી આપના ચર-
ણારવિંદનો સમાશ્રય આપીને નિઃશ્રેયસભાગી કરો ॥૧૩॥ હે ભૂપતે ! ભૂ-
પતિની પ્રાર્થનાને અનુસારે ભગવાને તેને મહામુમુક્ષુ અધિકારી બાળીને
અને તેના સંબન્ધિજનોને પણ મુમુક્ષુ અધિકારી બાળીને શ્રીકૃષ્ણનો સમા-
શ્રય કરાવ્યો ॥૧૪॥ ત્યારપછી ભૂપતિએ ભગવાન્ ઉપર પથ્થરનો પ્રહાર
કરનારા સર્વ અસુરોને સ્વેષ્ટદેવ શ્રીહરિના મહાદ્રોહી માટેજ મહાપાપી
બાળીને, ગુપ્તપણે રહેલા તેમને જ્યાં ત્યાંથી ગોતીગોતીને પોતાના કુર સૈન્ય
પાસે મારી નાંખાયા ॥૧૫॥ તે પાપીઓનો પ્રણાશ પોતાના પાપપરિણામે

તેનાર્ચિતસ્તતઃ પ્રાયાદ્રેઙ્કટાદ્રિં મહીભુજા ॥૧૬॥ તત્રસ્થસ્યેક્ષણં
કૃત્વા શ્રીવિષ્ણોરગમત્તતઃ । શિવકાશ્ચીં વિષ્ણુકાશ્ચીં તતઃ શ્રીર-
ઙ્ગમાયયૌ ॥૧૭॥ નદ્યાં સ્નાત્વા સ કાવેર્યાં તત્પ્રાક્ પુષ્પફલાનતૈઃ ।
શોભિતાયાં વાટિકાયાં સમુવાસ મહીરુહૈઃ ॥૧૮॥ તત્ર માસદ્વયં
સ્થિત્વા વૈષ્ણવૈઃ સહ સંવદન્ । સ્વપ્રતાપેન તન્નિષ્ઠદુરાચારમહાપ-
યત્ ॥૧૯॥ પરાભૂય ચ તત્રત્યાનાભિચારિકકર્મણઃ । વિપ્રાદીઙ્છ-
તશઃ કૃષ્ણઃ સ્વપ્રતાપમપ્રથત્ ॥૨૦॥ વિનષ્ટમાયિકાજ્ઞાનાસ્તત્પ્ર-

થયો એમ જાણીને પોતેતો નિર્લેપપણે રહીનેજ ભાવિક સત્રધર્મા ભૂપ-
તિએ બહુમાનપૂર્વક પૂજન કર્યા થકા તે માનસપત્તનથકી વેંકટાચળ પ-
ધાર્યા ॥૧૬॥ તે વેંકટાદ્રિમાં અર્ચારૂપથી નિત્ય નિવાસ કરી રહેલા શ્રીનિ-
વાસ ભગવાનનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી કાંચી પુરીને પામીને શિવ અને વિ-
ષ્ણુનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી દિવ્યક્ષેત્ર શ્રીરંગમાં પધાર્યા ॥૧૭॥ નીલકંઠ-
વર્ણીએ પ્રસન્ન પાવન પાનીય જેમાં છે એવી કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરીને
તેના પૂર્વ દિગ્ભાગમાં ફળ પુષ્પના બહુ ભારથી નમી ગએલા વૃક્ષોવડે શો-
ભાયમાન કોઈ કુલવાડીમાં અતિશય આનંદથી ઉતારે કર્યો ॥૧૮॥ આ
શ્રીહરિ શ્રીરંગક્ષેત્રમાં એ માસ રહ્યા. અને ત્યાં વર્તતા વૈષ્ણવો સાથે સંવાદ
કર્યો એટલે પોતાને પ્રિયતમ વિશિષ્ટાદ્વૈત રહસ્યનો શ્રીમાન્ યામુનમુનિ-
ભગવાન્ રામાનુજાચાર્ય આદિક ગુરૂપરંપરાપ્રાપ્ત અર્થાશમાં સંવાદ
કર્યો-એકાલિપ્રાય કર્યો (તે શ્રીરંગમાં વૈષ્ણવોસાથે તે વિષયમાં વિવાદ-
નોતો પ્રસંગ નથી) અથવા તત્ત્વને નહિ જાણનારા નામમાત્ર વૈષ્ણવો
સાથેતો વિવાદ થાય માટે સંવદન્ એટલે વિવદન્ એવો અર્થ કરવો.
એ રીતે ભગવાન્ તત્ત્વાવબોધનમાં સંવાદ કરતાથકા પણ તેમનામાં રહેલા
પ્રામાદિક દુરાચારને પોતાના પ્રતાપથી પરિત્યાગ કરાવીને, તે વૈષ્ણવ જ-
નોના એક પરિદ્રોહપરાયણ, મારણ-મોહન-ઉચ્ચાટન આદિક અભિચાર-
કર્મમાં કુશળ એવા જે સૌએ સૌ વિપ્ર વિગેરે હતા તેમનો પરાભવ ક-
રીને પોતાનો પ્રબળ પ્રતાપ ત્યાં પ્રખ્યાપન કર્યો હતો ॥૧૯-૨૦॥ તે પછી
તે વૈષ્ણવ વિગેરે જનો મહાપ્રભુના મહિમામાત્રથીજ અનાદિ અજ્ઞાનનો

તાપેન તે તતઃ । તમેવ વિષ્ણું નિશ્ચિત્ય ભક્તિં તસ્યૈવ ચક્રિરે ॥૨૧॥
 સેતુબન્ધં તતસ્તીર્થં મહાપાતકનાશનમ્ । પ્રાપ્ય સ્નાત્વામ્બુધૌ
 ચક્રે સ રામેશ્વરદર્શનમ્ ॥૨૨॥ તત્રાપ્યુષિત્વા દ્વૌ માસૌ ક્ષેત્રે
 તાપસવલ્લભે । તતઃ સુન્દરરાજાઘ્યવિષ્ણુમાગચ્છદેકલઃ ॥૨૩॥
 તતો ભૂતપુરીં ગચ્છન્ પ્રાપ ઘોરાં મહાટવીમ્ । તત્રાહાનિ ચલન્
 પશ્ચ નાદં પ્રાપાપિ વારિ ચ ॥૨૪॥ પશ્ચમેઽહિ પ્રદોષેઽસૌ કશ્ચિ-
 ત્પ્રાપ જલાશયમ્ । તત્ર સ્નાત્વાઽર્ચયામાસ શાલગ્રામં સ ભૂપતે !
 ॥૨૫॥ ચતસ્રો વનશિમ્વીશ્ચ ભર્જયિત્વાઽગ્નિના તતઃ । નિવેદ્ય
 વિષ્ણવે તત્ર જઘાસ તપતાં ગુરુઃ ॥૨૬॥ આદ્યયામાવધિ નિશસ્તત્ર

વિનાશ થતાં શ્રીહરિનેજ સ્વેદદેવ સાક્ષાત શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ જાણીને, પ્ર-
 ત્યક્ષ શ્રીહરિકૃષ્ણનાજ ચરણકમળની સેવા લક્ષિતી કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥
 શ્રીરંગક્ષેત્રથી શ્રીહરિ મહાપાતકને પ્રણાશ કરનારા તીર્થરાજ સેતુબં-
 ધને પામીને, સમુદ્રમાં સ્નાન કરીને તે તીર્થના અધિષ્ઠાન દેવતાભૂત રામે-
 શ્વર મહાદેવને દર્શન-પ્રણામ કરીને, તપસ્વિ જનોને પ્રિયતમ એવા તે
 પવિત્ર સ્થાનમાં બે માસ રહીને, ત્યાંથી નીકળીને પોતે એકાકી સુંદરરાજ
 ક્ષેત્રમાં આવ્યા ॥૨૨-૨૩॥ સુંદરરાજ વિષ્ણુક્ષેત્રથી ભૂતપુરી પ્રત્યે પ્ર-
 યાણ કરતાં જવાના માર્ગમાંથી પ્રચ્યુતિ પામતાં કોઈ ઘોર મહા અટવીને
 પામ્યા, તે અરણ્યમાં ચાલતાં ચાલતાં પાંચ દિવસપર્યંત અન્ન અને જ-
 ણને પણ બીલકુલ પામ્યાજ નહિ ॥૨૪॥ પછી પાંચમે દિવસે પ્રદોષસ-
 મયે આ વર્ણીન્દ્ર કોઈ પણ સરોવરને પામ્યા. તે સરોવરમાં સ્નાન કરી
 શાળગ્રામનું સમર્ચન કરવા લાગ્યા ॥૨૫॥ તે મહાવનમાં તપસ્વિમાત્રના
 ગુરુ એવા શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી શાળગ્રામની પૂજા કરી રહ્યા પછી ચતુ-
 ર્ઞાથી મળી આવેલી ચાર વનશિખી (આશુવા કૃળી) અગ્નિથી શેકીને
 વિષ્ણુનૈવેદ્ય ધરીને સ્વયં જમ્યા ॥૨૬॥ તે સરોવરને કાઠિ રાત્રિના
 પ્રથમ પ્રહરપર્યંત માર્ગપરિશ્રમ ઉતારવાનેજ શું? એમ રહીને ત્યાંથી
 આગળ ચાલ્યા. વિના વિશ્રાંતિ વનમાં વિચરતા વર્ણીન્દ્ર બીજે દિવસે
 (છઠે દિવસે) મધ્યાહ્નસમયે કોઈ મહાવન મધ્યમાં એક કુવાને પામ્યા

સ્થિત્વા તતોઽવજત્ । પરેઘવ્યાપ મધ્યાહ્ને કૂપમેકં વનાન્તરે
 ॥૨૭॥ તતો નિષ્કાસ્ય પાનીયં સ કમણ્ડલુના નૃપ ! । સ્નાત્વા
 વટહૂમાધસ્તાન્નિષઘાઽઽહ્નિકમાચરત્ ॥૨૮॥ એતસિન્નન્તરે તત્ર
 શઙ્કરૌ લોકશઙ્કરૌ । રાજંસ્તૂર્ણં સમાયાતૌ વિચરન્તૌ યદ્દક્ષ્યા
 ॥૨૯॥ પિતરૌ જગતઃ સાક્ષાદ્વરદાવાશુતોષણૌ । તપઃપ્રિયૌ તપઃ-
 સંસ્થૌ તપસ્વિજનવલ્લભૌ ॥૩૦॥ સાર્વજ્યેનૈવ તં જ્ઞાત્વા સાક્ષાત્કૃષ્ણં
 નિજેક્ષ્યા । નરનાઠ્યં વિદધતમાવિર્ભૂતં ભુવિ સ્વયમ્ ॥૩૧॥ તદ્-
 ર્શનમહોત્સાહૌ તત્તૃનાઠ્યાનુસારિણૌ । નૃણાં સ્વતરવાજ્ઞાનાય ધૃત-
 કાર્પટિકાકૃતી ॥૩૨॥ જપન્તૌ શિવનામાનિ દમ્પતી ચારુદર્શનૌ ।
 આયાતાં વૃષમારુઢૌ તૌ તત્ર કૃશવિગ્રહૌ ॥૩૩॥ કાષાયવસનૌ

॥૨૭॥ હે નૃપ ! તે હુવામાંથી કમંડળાવડે જળ કાઢીને સ્વયં સ્નાન કરીને,
 દૂપ પાસેજ વર્તતા વડવૃક્ષની નીચે બેસીને આહ્નિક કર્મ કરવા લાગ્યા
 ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! આવા અવસરમાં લોકોને શં-સુખ કરનારાં ઉમામહેશ્વર
 તીર્થાટન કરતાં કરતાં યદ્દક્ષ્યાથી ત્યાં તત્કાળ આવી પહોંચ્યાં ॥૨૯॥
 માતાપિતાની માફક જગતનું પ્રિય હિત કરવામાં તત્પર, એકવાર લગાર
 આરાધનમાત્રથી સમધિક સંતુષ્ટ થવાના સ્વભાવવાળાં, માટેજ આશ્રિતોને
 અવિલંબથી અપેક્ષિત વરદાન દેનારાં, પ્રકૃતિથી તપઃપ્રિય હોવાથી પ્રીતિથી
 નિરંતર તપઃપરાયણ, માટેજ તપસ્વિજનો જેમને બહુ વહાલા છે, ‘સા-
 ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં ભગવાનજ આ શ્રીહરિરૂપે સ્વેચ્છાથી પ્રકટીને નરાનુક-
 રણ કરેછે’ એમ સર્વશક્તિથી જાણુતા હોવાથી તેમનાં દર્શન-આલાપ
 આદિકમાં અત્યંત ઉત્સાહવાળાં, પોતાનું પરસ્વરૂપ નૃનાઠ્યના અનુકરણથી
 આચ્છાદન કરીને અવતરેલા ભગવાનના ભાવને અનુસારે પોતેપણ કાર્પ-
 ટિક (જુનાં ફાટલાં તુટલાં લુગડાં પહેરી યાત્રા કરનાર) ના જેવો વેષ સ્વી-
 કારી સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ પ્રાકૃત પુરૂષોની દૃષ્ટિગોચર નહિ કરતાં, શિવ શિવ
 નામોને અખંડ જપતાં, પ્રિય દર્શન જેમનું છે, કૃશ શરીર જેમનું છે, એવાં
 તે દંપતી નંદિકેશ્વર વૃષભ ઉપર બેસીને તે સ્થાનમાં આવ્યાં ॥૩૦-૩૩॥
 કાષાય-ગૈરિક રંગથી રંગેલાં (ભગવાં) વસ્ત્ર ધારી રહેલાં તે પાર્વતી-શંકર

તૌ ચ તં દૃષ્ટાતિતપસ્વિનમ્ । ઉત્તીર્ય વૃષભાત્તૂર્ણં તં નત્વાઽઽરાત્રિ-
 બીદતુઃ ॥૩૪॥ તાવત્પ્રવાસવિધિના સન્ધ્યે દ્વે સમુપાસ્ય સઃ ।
 શાલગ્રામં પૂજયિતુમારેભે સ્વપનાદિભિઃ ॥૩૫॥ વેદમન્ત્રાન્ પઠ-
 ઙ્ગાલગ્રામં ચન્દનપાત્રકે । નિધાયાભિષિષેચાસૌ મહાકુળઙ્યાસ્તુ
 ધારયા ॥૩૬॥ પ્રસ્થપશ્ચકમાનામ્બૂ રિક્ત આસીત્કમણ્ડલુઃ । તથા-
 વ્યાધારપાત્રં તથથાપૂર્વમદૃશ્યત ॥૩૭॥ એતાવત્ક ગતં વારીત્યુ-
 ક્ત્વોદૃઘ્ય તદૈક્ષત । અચ્છિદ્રમેવ તદૃષ્ટ્વા પુનર્ભૂમૌ ન્યધારયત્
 ॥૩૮॥ શાલગ્રામેણ તત્પીતં તૃપિતેનામ્બિવતિ સ્વયમ્ । નિશ્ચિત્ય

વૃષભઉપરથી ઉતરીને દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન એવા નીલકંઠ ભગવાનનાં
 દર્શન કરી તેમની પાસે બેઠાં ॥૩૪॥ તે સમયમાં ભગવાને તો પ્રવાસવિધિથી
 પ્રાતઃકાળમાં કરવાની સંધ્યા કાલાતિક્રમ થવાથી માધ્યાહ્નિક કર્મના સમય-
 માંજ તેને બેડીને એકસાથે અને સંધ્યાનું સમુપાસન કરીને, શાળગ્રામનું
 સ્નાનાદિકથી પૂજન કરવાનો આરંભ કર્યો ॥૩૫॥ શ્રીહરિ શાલગ્રામને ચંદન-
 યુક્ત નાના સ્નાનપાત્રમાં પધરાવી પુરૂષસૂક્ત વિગેરે વૈદિકમંત્રો પઠવાપૂર્વક
 સ્નાનીય પાનીયથી પરિપૂર્ણ એવા મોટા કાષ્ઠકમંડળાના મુખમાંથી પાડેલી
 જળધારાથી તેમની ઉપર અભિષેક કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥ પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત
 પાણીથી પરિપૂર્ણ એવું તે કમંડળું જળશૂન્ય (ખાલી) થઈ ગયું તોપણ નાનું
 સ્નાનાધાર પાત્રતો પ્રથમની પેઠે જળરહિતજ સ્વયં શ્રીહરિએ બેયું ॥૩૭॥
 ભગવાનેતો અભિષેક કરેલું આટલું-પાંચ પ્રસ્થ પરિમિત પાનીય ક્યાં લીન
 થઈ ગયું ? આ પાત્ર છિદ્રવાળું થયું હશે કે શું ? એવી આશંકા કરીને ઉપા-
 ડીને તે પાત્ર બેતાં છિદ્ર વિનાનુંજ છે એમ વિનિશ્ચય કરીને ફરીથી તે પાત્ર
 ભૂતળ ઉપર મુકયું ॥૩૮॥ ‘માર્ગશ્રમથી નિશ્ચે વિષ્ણુ તીવ્ર તરપા થઈ ગયા
 હશે ? જેથી તેમણેજ આ પાનીય પાન કર્યું છે માટે તેમની તૃપાશાંતિ
 કરવી’ એવો પ્રેમરસવિશેષથી વિનિશ્ચય કરીને સ્વયં ભગવાને ફરીથી કૂપ-
 માંથી તેજ કમંડળાવડે જળ કાઢીને અવિચ્છિન્ન ધારાથી વિષ્ણુ ઉપર
 અભિષેક કર્યો. વિષ્ણુતો તે તમામ તોય તીવ્ર તરપા થયા હોયનેજ જેમ
 પાન કરી જાય તેમ પાન કરી ગયા. અને તે પાત્ર ફરીથી ખાલી ખટજ

તત્ત્વપાશાન્તિમચિકીર્વદ્ધરિઃ સ્વયમ્ ॥૩૯॥ કુણ્ડ્યામ્બુ કૂપાન્નિ-
ષ્કાસ્ય ધારયાભિષેચ તમ્ । તત્સર્વમપિવત્સોઽપિ સોઽપિ ચક્રે
પુનસ્તથા ॥૪૦॥ પપૌ તદપિ પાનીયં શાલગ્રામસ્તદા સ તુ । હસ-
ન્મૂયોઽમ્બુ નિષ્કાસ્ય ધારયૈવાભ્યષેચયત્ ॥૪૧॥ તદપ્યપાદ્યદા
તર્હિ જ્ઞાત્વાતિતૃષિતં હિ તમ્ । કૂપમાયાત્પુનઃ કુણ્ડ્યાઃ સ નિષ્કા-
સયિતું પયઃ ॥૪૨॥ શ્રમલિન્નાલિલાક્લસ્ય બહ્વહોપોષિતસ્ય ચ ।
ભક્તિં તાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા તૌ દમ્પતી વિસ્મયં ગતૌ ॥૪૩॥ શાલગ્રામો-
ઽપિ ભગવાન્ શ્રાન્તમાજ્ઞાય વર્ણિતમ્ । આસીદ્વતતૃષઃ સદ્યો નિજ-
શુશ્રૂષુવત્સલઃ ॥૪૪॥ આહતામ્ભાઃ સ્નાનપાત્રં હરિર્દૃષ્ટ્વાઽથ સોદ-
કમ્ । જ્ઞાત્વા ગતપિપાસં તં ચન્દનાદિભિરાર્ચયત્ ॥૪૫॥ વ્યચિ-

દેખવામાં આવ્યું. ભગવાને પણ ફરીથી કૂપમાંથી પાનીય કાઢીને શાલગ્રામ
ઉપર અભિષેકધારા કરી ॥૩૯-૪૦॥ વિઘ્નુ તેપણુ પય પાન કરી ગયા. તે
સયમયાં શ્રીહરિપણુ ‘અહો !! વિઘ્નુનેપણુ કેટલી બધી તૃષા છે’ એમ સા-
લિપ્રાય મંદમંદ હસતા હસતા ફરીથી કમંડળાવડે જળ કાઢી લાવીને અભિ-
ષેક કરવા લાગ્યા ॥૪૧॥ જ્યારે તેપણુ પાનીય પાન કરી ગયા ત્યારે ‘શાળ-
ગ્રામ નિરતિશય તરણ થયા છે’ એમ નિશ્ચય કરીને, ફરીથી કૂપને પામીને
તેમાંથી પાણી કાઢીને અભિષેક કરવા પ્રવર્તેલા, પાંચ છો દિવસનું અનશન
તથા વિકટવનમાર્ગમાં વિના વિશ્રાંતિ સતત ગમન અને કૂપમાંથી વારેવારે
વારી કાઢી લાવવાના કલેશથી પ્રસરેલા પરશેવાના પાણીથી ભીંજાઈ ગયા
છે સર્વ કોમળ અવયવો જેમના એવા આ તપસ્વી વર્ણીનો વિઘ્નુતર્પણમાં
દૃઢ વ્યવસાયરૂપ ભક્તિવિશેષને લાળીને તે દંપતી ભવ-ભવાની બહુ વિસ્મય
પામી ગયાં ॥૪૨-૪૩॥ ભગવાન્ વિઘ્નુપણુ વર્ણીનો શ્રમાતિશય જાણીને
ભક્તવત્સળ હોવાથી તુરત તૃષાએ રહિત થઈ ગયા જેવા થઈ ગયા (વસ્તુ-
તાએ તેમને તૃષા છેજ નહિ) ॥૪૪॥ જળ લઈને આવેલા વર્ણીન્દ્ર વિઘ્નુનું
સ્નાનાધાર પાત્ર પાણીથી પરિપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરીને, વિઘ્નુને પિપાસાએ
રહિત થઈ ગએલા નિશ્ચય કરીને પછીથી ચંદનાદિ ઉપચારથી અર્ચન ક-
રવા લાગ્યા ॥૪૫॥ પછીથી વર્ણીને એવો મનમાં વિચાર થયો કે-‘અતિશય

નત્યચ્ચ મનસા શાલગ્રામસ્ય ભૂયસી । નિવૃત્તૈવ તૃષા ત્વચ્ચ ક્ષુન્નિ-
 વૃત્તિઃ કથં ભવેત્ ॥૪૬॥ इत्थं विष्ण्वर्थमेवासौ चिन्तयाऽखिद्य-
 दन्तरे । स्वस्योपवासाः षड् जातास्तदर्थं तु न विव्यथे ॥४७॥
 इति व्यवसितं तस्य ज्ञात्वा जायापती उभौ । प्रीतावभूतां नृपते !
 पुमान् योषामथाब्रवीत् ॥४८॥ प्रियेऽस्मै वटवे देहि नैवेद्याय
 रमापतेः । सकृस्त्वं गोणिकाबद्धाल्लवणं चापि सत्वरम् ॥४९॥
 ततः सा ग्रन्थिमुन्मुच्य पेशीस्थं वर्णिने ददौ । सकृप्रस्थं स
 चाऽऽदात्तान् यावदर्थं हरिर्नृप ! ॥५०॥ लवणेनाम्बुना मिश्री-
 कृत्य सकृन्स विष्णवे । निवेद्यार्चाविधिं तस्य विधिर्नैव समाप-

તરપા થએલા વિષ્ણુની તૃષાતો હવે વિનિવૃત્ત થઈ પણ ક્ષુધાની શાંતિ
 શી રીતે થાય ? એ રીતે વિચાર કરીને બુલુક્ષા નિવૃત્તિનો ઉપાય નહિ મળ-
 વાથી વિષ્ણુમાટેજ ચિંતાથી ચિત્તમાં બહુ ખેદ કરવા લાગ્યા, પોતે છો
 દિવસના બુખ્યા અને તરપા છે તોપણ તેની નિવૃત્તિ માટે તો વિચારજ ન
 કર્યો તેમ લેશ વ્યથાને પણ પામ્યા નહિ ॥૪૬-૪૭॥ હે નૃપતે ! એવી રીતે
 વિચાર કરતા આ વર્ણિવર્યનો અવસાય જાણીને, અને દંપતી શિવ-શિવા
 પરમ પ્રીતિને પામ્યાં. પ્રસન્ન થએલાં તે અનેમાંથી શિવજીએ પોતાની
 પત્ની પાર્વતીને કહ્યું કે-હે પ્રિયે ! આ વર્ણિન્દ્રને વિષ્ણુનૈવેદ્યમાટે ગોણી
 (ઘુણ કે કોથળો અથવા ખડીયો) માં બાંધેલો સાથવો અને લવણ સત્વર
 આપો ॥૪૮-૪૯॥ હે નૃપ ! પતિએ પ્રેરેલાં પાર્વતીએ તત્કાળ ગોણીની ગાંઠ
 છોડીને નાની કોથળીમાં રહેલો સાથવો કાઢીને પ્રસ્થ પરિમિત આ નીલ-
 કંઠ વર્ણિને આપ્યો. વર્ણિએતો તેમાંથી જેટલો ભેદ્ય એ તેટલોજ પ્રતિયહ
 કર્યો પણ બધોય નહિ ॥૫૦॥ પછીથી તે સાથવો જળ લવણથી યથોચિત
 મિશ્રિત કરીને (ચોળીને) વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય કરીને તેમનો પૂજાવિધિ યથાવિધિ

૧ અષ્ટ મુષ્ટિ તે કિંચિત્ કહેવાય, એવાં આઠ કિંચિત્ તે પુષ્કળ કહેવાય,
 આવાં ચાર પુષ્કળ તે આઠક કહેવાય, આવા આઠકને ચતુર્થાશ એટલે
 એક પુષ્કળને એક પ્રસ્થ માપ કહેછે.

યત્ ॥૫૧॥ દરિદ્રભિક્ષુકાકારાવપિ કાન્ત્યાઽતિમાનવૌ । તાવથા-
પૃચ્છદાનમ્ય દૈવમાનુષ્યલક્ષમવિત્ ॥૫૨॥ આકસ્મિકાગમૌ શાન્તૌ
કૌ યુવાં કરુણાનિધી । યોગિરૂપપ્રતિચ્છન્નૌ શિવાવિવ મનોહરૌ
॥૫૩॥ યુષ્માદશેક્ષણં ત્વન્ન કાન્તારે દુર્લભં સ્વલુ । મત્યૌ તુ સર્વથા
ન સ્થઃ સ્વતત્ત્વં વ્રૂત મામૃતમ્ ॥૫૪॥ તમાહતુસ્તૌ ક્ષુન્નૃદ્ભ્યાં
ગ્લાનોઽસિ ત્વં કૃશો ભૃશમ્ । વર્ણિસ્તતઃ પિવ જલમદ્ધિ વિષ્ણુનિ-
વેદિતમ્ ॥૫૫॥ તતો વાર્તાઃ કરિષ્યામ ઇત્યુક્તો માનયન્સ તૌ ।
સકૂન્પ્રાદયોવકં પીત્વા નિષસાદ તદન્તિકે ॥૫૬॥ યોગી તં ગ્રાહ

પરિપૂર્ણ કર્યો ॥૫૧॥ તેપછી દેવસંબન્ધ અને મનુષ્યસંબન્ધ લક્ષણોનો વિ-
ભાગ યથાર્થપણે જાણતા ભગવાન્ શ્રીહરિ અર્ચાવસાને પોતાની પાસે બેઠલાં,
દરિદ્ર ભિક્ષુકના જેવા આકારવાળાં તથાપિ શરીરની કાંતિથીતો મનુષ્યજા-
તિને અતિક્રમણ કરીને વર્તનારાં તે દંપતી રૂદ્ર-રૂદ્રાણીને પ્રણામ કરીને પુછવા
લાગ્યા કે-॥૫૨॥ આ ઘોર અરણ્યમધ્યમાં અકસ્માત્ આવનારાં તમો કોણ
છો? પ્રકૃતિથી શાંતાકાર અને આકારથી કૃપાના પારાવાર પણ તમો જણાઓ
છો. સમસ્ત જગતના મંગળમાટે પ્રવર્તેલાં, મનોહર આકૃતિવાળાં તે શિવ-
શિવાજ યોગિ (કાપડી)ના રૂપથી પ્રતિષ્ઠન્ન (પ્રતાપ ઢાંકીને) નિશ્ચે છો. અથવા
શિવ-શિવાની પેઠે મનોહર આકૃતિવાળાં તમો કોણ છો? ॥૫૩॥ આ મ-
નુષ્ય સંચારને અનર્હ એવા ગહન વિકટ વનમાં અમને તમારા જેવાનો દર્શ-
નાદિ સમાગમનો પ્રસંગજ નથી-સુદુર્લભજ છે. તમો કોઈ મનુષ્યતો સર્વથા
નથીજ એમ હું માનુંછું; માટે પ્રેમરસના પ્રકર્ષથી પુછતા મને તમારું સત્ય
તરવ કહેવાને યોગ્ય છે. (‘વ્રૂત’ એ પૂજામાં બહુવચન છે) ॥૫૪॥ હે
રાજન્! આ પ્રકારે પુછતા મહાપ્રભુ પ્રત્યે પાર્વતી-પરમેશ્વર બોલ્યાં કે-હે
વાર્ણિન્! તમો બહુ દેવસના ક્ષુધાપિપાસાથી ગ્લાનિ પામેલા છો અને બહુ
દુર્બળ દેહવાળા છો માટે વિષ્ણુનિવેદિત (સાથવો) જમો અને પાનીયપાન
કરો, તેપછી આપણે વાર્તાલાપ કરીશું. હે રાજન્! આ પ્રકારે કહ્યું એ-
ટલે તેમના વચનને માન આપીને સાથવો જમીને પયપાન કરીને શ્રીહરિ
તેમની પાસે આવીને બેઠા ॥૫૫-૫૬॥ તેપછી યોગિવેષધારી શંભુ બોલ્યા

વિપ્ર ! ત્વં બ્રહ્મચર્યવ્રતસ્થિતિઃ । તપસ્વ્યપિ જિતક્રોધઃ કૃષ્ણમક્તો
મહાનસિ ॥૫૭॥ અમાષિતચરં તસ્માસ્વદગ્રે નાનૃતં બ્રુવે । અશેષ-
પુણ્યક્ષયકૃત્તપસ્વ્યગ્રેऽનૃતં વચઃ ॥૫૮॥ શક્કરં માં વિજાનીહિ
પાર્વત્યા સહ વર્ણિરાટ્ ! । યદ્દચ્છયાગતં હ્યગ્ર દુર્દર્શં તપતામપિ
॥૫૯॥ હત્યુક્ત્વા દર્શયામાસ સ્વરૂપં સહસૈવ સઃ । સાશ્વર્યં નીલ-
કંઠસ્તમપશ્યદિવ્યવિગ્રહમ્ ॥૬૦॥ કર્પૂરગૌરમુરુમાસ્કરમાસુરાઙ્ગં

કે હે વર્ણિન ! તમો એકતો જાતિથી વિપ્રવર્ય છો, વળી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
વ્રતમાં નિષ્ઠિત છો, વળી તપસ્વીઓમાં વરિષ્ઠ છો અને વિજીત ક્રોધવેગ
છો. આમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ અને દુર્ઘટ છે, એટલે સર્વજાતિની અપેક્ષાએ
વિપ્રજાતિ વરિષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ નૈષ્ઠિક વ્રતી શ્રેષ્ઠ છે, તેની અપેક્ષાએ
તપસ્વી અને તેમાં પણ જીતક્રોધ ઉત્તમ છે. તેમજ વિપ્રજાતિમાં જન્મ
મળવો દુર્ઘટ છે, તેમાંપણ નૈષ્ઠિકવ્રત પાળવું કઠિન છે, તેમાંપણ તપ કરવું
તે દુઃસાધ્ય છે, તપસ્વી હોઈને ક્રોધે રહિત વર્તવું તે દુઃશક છે. આવા તમો
ઉત્તમ ગુણુશાલી છો. વળી સર્વની અપેક્ષાએપણ નિરવધિકાતિશય ઉત્તમ
કૃષ્ણપરમાત્મામાં પરમ ભક્તિ તમારે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણ, નૈષ્ઠિક, તપસ્વી
નિષ્ક્રોધી અને ભક્તોત્તમ એવા આપની આગળ મારાથી અસત્ય વચન
કેમ બોલાય ? નજ બોલાય, કારણ કે અસત્ય ભાષણતો સમસ્ત સુકૃતસ-
મૂહને વિનાશ કરનાર છે. તેમાંપણ તમારા જેવા ગુણી તપસ્વી સમક્ષ જો
મીથ્યા વચન વદે તો વિશેષપણે અનર્થ કરનાર થાય. સુકૃતિઓપણ સ-
મસ્ત સુકૃત પ્રક્ષય થઈ જવાના ભયથી અસત્ય વાક્ય બોલતા નથી તો મારા
જેવા યોગીપુરૂષ કેમ અસત્ય આલાપ કરે ? નજ કરે. વળી હું પૂર્વે ક્રોધપણ
દિવસ ક્રોધનીપણ સમક્ષ અસત્ય વચન બોલ્યોજ નથી માટે સત્ય વાતજ
કહીશ ॥૫૭-૫૮॥ હે વર્ણિરાટ્ ! હું શંકર છું અને આ મારી પત્ની પાર્વતી
છે. અમારૂં દર્શનતો મહાતપસ્વિઓનેપણ મહાદુર્લભ છે. અમો અહીં
યદુચ્છાથી આવ્યા છીએ, એમ તમો નિશ્ચે જાણો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે
કહીને તત્કાળ તેમણે પોતાનું યોગિધ્યેય દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રદર્શાવ્યું. નીલકંઠ
ભગવાનેપણ અદ્ભુતદર્શન દિવ્યાકાર શંકરને સાશ્વર્ય જોયા ॥૫૯-૬૦॥

મસ્માઙ્ગરાગરુચિરાવયવેક્ષણીયમ્ । યજ્ઞોપવીતવલયાથિતનાગ-
રાજં કેયૂરહારકટિસૂત્રપદસ્થનાગમ્ ॥૬૧॥ દ્વીપિદ્વિપાજિનસદં-
શુકયુગ્મશોભં પ્રોત્ફુલ્લનીરજનિભાનનમન્દદ્વાસમ્ । શીતદ્યુતિદ્યુ-
તિતરમ્યવિશાલમાલં ચશ્ચદ્રહત્પુરટપિઙ્ગજટાકલાપમ્ ॥૬૨॥
વીરાસનેન પુરતો ધરણૌ નિષેષણં કૌશાસને સ્તિમિતદક્રિતયં
સ્થિરાઙ્ગમ્ । વામે કરે નિજજનાભયદાનમુદ્રાં દક્ષેઽપિ દોષણિ ચ
વિશ્રતમક્ષમાલામ્ ॥૬૩॥ પાર્શ્વે ચ વામ ઉમયા સ્થિતયા ત્રિલો-
કીસાધ્વીગણાર્ચિતપદામ્બુજયાઽતિભક્તયા । સદ્વીજનેન પરિસેવિ-
તમાત્મનિષ્ઠં નન્દીશ્વરાદિગણમણ્ડલનૂયમાનમ્ ॥૬૪॥ બ્રાહ્મીં બુધુ-

મહાદેવના દિવ્ય સ્વરૂપને પાંચ શ્લોકથી વર્ણવેછે— કર્પૂર જેવો ગૌર વર્ણ
જેમનો છે. અનેક સૂર્યને સદૃશ પ્રકાશમાન દિવ્ય કાંતિ જેમની છે.
લસ્માંગરાગથી દર્શનીય સુંદર દિવ્ય અવયવો જેમના છે. યજ્ઞોપવીત
માટે ગોળાકાર ધારેલા નાગરાજથી વિરાજમાન. આબુખંધ, હાર
અને કટિમેખળાના સ્થાનમાં ધારેલા સર્પોથી શોભાયમાન. વ્યાઘ્રચર્મ
અને ગજચર્મ આ વર વસ્ત્રયુગલથી શોભમાન. પ્રકુલ્લિત કમળને સદૃશ
એવા મુખમાં મંદમંદ હાસ જેમનો છે. ચૂડામણિભૂત ચંદ્રની ચંદ્રિકાથી
ચળકતું સ્વભાવસુંદર વિશાળ લાલતળ જેમનું છે. ચળકતો અને સુવર્ણ
જેવો પીળો જથરો જટાભૂટ જેમને મસ્તકે છે. પોતાની પાસે પૃથ્વી
ઉપર પાથરેલા દર્ભમય આસનમાં વીરાસન વાળીને વિરાજમાન થએલા.
નિશ્ચળ ત્રણ નેત્રવાળા. સ્થિર શરીરસંનિવેશ જેમનો છે. વામ બાહુથી
નિજજનોને અપાતી અલયમુદ્રા (ચિહ્ન) અને દક્ષિણ હસ્તથી રૂદ્રાક્ષ-
માળાને ધારી રહેલા. સકળ લોકમાં વર્તનારી પતિવ્રતા વનિતાઓના વર્ગે
પ્રેમથી પૂજ્યાં છે ચરણારવિંદ જેમનાં. વામભાગને અલંકાર કરી રહેલાં
દાક્ષાયણીએ સ્નેહાતિશયથી શ્રેષ્ઠ વીંજણાવડે પરિચર્યા કરેલા. નંદીશ્વરાદિ
ગણમંડળે સ્તુતિ કરેલા. સ્વાત્મધ્યાનપરાયણ. ઉપનિષદસંબન્ધી બ્રહ્મવિ-
દ્યાને બાળુવા ધૃત્યતા, કલ્યાણ શુદ્ધિવાળા, વિનયવિનમ્ર, બે હાથ જેમણે
જોડ્યા છે એવા કાર્તિકસ્વામી, નારદ અને ચાર સનકાદિકના અંદરના

ત્સુમિશન્મતિમિશ્વ વિદ્યાં કૌશ્ચારિનારદસનન્દનમુખ્યવિપ્રૈઃ ।
 નમ્રૈઃ સિતાજ્વલિપુટદ્વિતયૈઃ સહર્ષ સમ્પ્રેક્ષ્યમાણકરુણાક્ષિકટાક્ષ-
 પાતમ્ ॥૬૫॥ તં વીક્ષ્ય સાક્ષાચ્છિવમેવ વર્ણી પ્રણમ્ય વદ્ધાજ્વલિર-
 શ્રુનેત્રઃ । તુષ્ટાવ રાજજગતામધીશં રોમાશ્ચિતાઙ્ગઃ પ્રણયેન નમ્રઃ
 ॥૬૬॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—સદાશિવં શાશ્વતમીશિતારં પ્રશાન્ત-
 માશાપતિમણ્ડલેશમ્ । બ્રહ્માદિદેવાર્ચિતપાદપદ્મં શ્રીશંકરં ત્વામ-
 હમાનતોઽસ્મિ ॥૬૭॥ સર્વેશ્વરં સર્વગુણાધિવાસં દેવં મહાદેવમુ-
 દારકીર્તિમ્ । વિદ્યાતપોયોગકલાનિધાનં શ્રીં ॥૬૮॥ સકાલમા-

સનંદન વિર્ગેરે વિપ્રર્ષિઓએ હર્ષસહિત નિરીક્ષણ કર્યો છે કરુણાયુક્ત ચક્ષુકટા-
 ક્ષપાત જેમનો, અર્થાત્ બ્રહ્મવિદ્યાને જાણવા ઇચ્છનારાઓને દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી
 નિરીક્ષણ કરનારા. એવા સાક્ષાત્ જગદીશ્વર સદાશિવને વર્ણીન્દ્ર નિરીક્ષણ
 કરી પ્રણામ કરી બે હાથ બેડીને હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ
 રોમાંચિતગાત્ર થઈ પ્રણયાવનમ્ર થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૬૨-૬૬॥

નીલકંઠ વર્ણી નીલકંઠ મહાદેવની સ્તુતિ આઠ શ્લોકથી કરેછે—સદા-
 શિવ એવી સાર્થક સંસારી સુપ્રસિદ્ધ, શાશ્વત-અનાદિનિધન (જેનો
 આદિ કે અંત નથી) ઇશિતા-સર્વ જગતના નિયંતા, પ્રશાંત-સહજ સ્વ-
 ભાવથીજ સદા ઉપશમ અવસ્થામાં સ્થિતિવાળા, ઇન્દ્રાદિ દિગ્પાળમંડ-
 ળના અધીશ્વર, બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પૂજ્યા છે પાદપંકજ જેમના, એવા
 શ્રીશંકર તમોને હું નમસ્કાર કરુંછું. (આ સંદર્ભમાં શંકરની સ્તુતિ કરી
 છે. સ્તુતિતો ગુણારોપણથી શોભે છે. આ ઉપરથી પરંબ્રહ્મના ગુણો અહીં
 નિરૂપણ કર્યા છે તેનો અન્વય શિવમાં શી રીતે સંભવે ? એવી શંકાનું સ-
 માધાન થઈ જાય છે) ॥૬૭॥ સર્વના ઇશ્વર, જ્ઞાનશક્તિ આદિક સર્વ
 ગુણગણના નિવાસસ્થાનભૂત, દેવ-સ્વભક્તો સાથે ક્રીડા કરનારા, મહાદેવ
 એવી અન્વર્થ આખ્યાથી પ્રખ્યાત, સર્વત્ર પ્રસરી છે ઉદાર-મોટી કીર્તિ
 જેમની, આત્મવિદ્યા તપ અને યોગકળાઓના નિધિરૂપ, એવા શ્રી-
 શંકર આપને પ્રણામ કરુંછું ॥૬૮॥ કાળ માયા અને યમરાજથી જે ભીતિ
 બ્રહ્માદિકને પણ અવર્જનીય છે તેને ટાળવામાં સમર્થ, (યમભયને અ-

યાયમભીતિમક્ક જગજ્જનિત્રાણવિનાશહેતુમ્ । પ્રચેતસાં દેશિક-
માત્રકામં શ્રી૦ ॥૬૯॥ મહાવિષત્રાતસમસ્તલોકં મૃત્યુજયં મર્ત્ય-
જનાશુતોષમ્ । મસ્માવશેષીકૃતકામદેહં શ્રી૦ ॥૭૦॥ અરોષવિ-
દ્યાગમમન્ત્રમૂલં વૈરાગ્યવેગોજ્જિતસર્વભોગમ્ । સુમુક્ષુભિર્મુક્તજનૈશ્ચ
સેવ્યં શ્રી૦ ॥૭૧॥ ગજ્ઞાધરં ચાન્ધકદૈત્યનાશં કૈલાસનાથં સુસ્તિ-

તિક્રમણુ કરી રહેલા, યમશાસનને નહિ વશ વર્તનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને
યમરાજાને પણ આયુષનો પરિમાણ કરનારા કાળથકી ભીતિ અવર્જનીય
છે. ત્રિગુણાત્મક માયાથકી તો ભીતિ ભવપથમાં અનુવર્તતા સર્વ ક્રોધને
સમાનજ છે 'ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ । સત્ત્વં પ્રકૃતિ-
જૈર્મુક્તં યદેમિઃ સ્યાન્નિમિર્ગુણૈઃ' એવી સ્મૃતિ છે. આવા સર્વ ભયને ભંજન
કરનારા છો. કર્મબંધનનો વિચ્છેદ કરનારા છે એમ આ સ્તુતિ કરેલી
છે) જન્મતનો જન્મ પાલન અને પ્રલયના કારણ, પ્રાચીન અર્હિષ્ રાજાના
પ્રયેતા નામના દશ પુત્રોને યોગાદેશના અવબોધથી ગુરુસ્થાનને પામેલા
અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ એવા શ્રીશંકર તમોને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૬૯॥
સમુદ્ર મંથન સમયે ઉત્પન્ન થયેલા હાળાહળ મહા વિષના ભયથી જેમણે
કૃપા કરી સકળ લોકનું સંરક્ષણ કર્યું હતું, પોતાનાજ એક શરણને પા-
મેલા માર્કંડેયમુનિની મૃત્યુથકી રક્ષા કરવા માટે મૃત્યુનો જેમણે પરા-
જય કર્યો હતો, મનુષ્યોએ કરેલા સ્વદંપ પણ સમારાધનથી જલદી
પ્રસન્ન થવાની પ્રકૃતિવાળા, પોતાના શાસનથી જેણે ત્રિભુવન વશવર્તી
કર્યું હતું એવો કામદેવ પણ જેમણે ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મસાત્ કરી દીધો
હતો એવા આપ શંકરને હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૦॥ સમથ વિદ્યાઓ, આગમો
અને મંત્રોને પ્રવર્તાવનારા, વૈરાગ્ય વેગથી પરિત્યાગ કર્યું છે સર્વ પ્રકારનું
વૈષયિક ભોગસુખ જેમણે, સુમુક્ષુ મનુષ્યોએ સદા સેવનીય અને મુક્ત-
પ્રાય આત્મનિષ્ઠોએ પણ સેવનીય એવા શ્રીશંકર આપને પ્રણામ કરું છું
॥૭૧॥ ઘુલોકમાંથી બૂલોકમાં ઉતરતી અસહ્ય વેગવાળી ગંગાને લગીરથ
પ્રાર્થનાથી જટાબૂટવડે વિધારણ કરનારા, અંધકાસુરને સંહાર કરનારા,
જેમના નામોચ્ચારણમાત્રથી તમામ પાપધુંજ પ્રણાશ પામી જાય છે,

તાત્મદાસમ્ । પાપોચ્ચયોન્મૂલનનામમાત્રં શ્રીં ॥૭૨॥ શ્રીવિશ્વ-
નાથં કૃતકાશિવાસં પ્રમીતકર્ણોદિતતારકં ચ । ભવોદ્ધૃતાનેકમ-
હાધિજીવં શ્રીં ॥૭૩॥ દેવાદિસઙ્કષ્ટહરં હરાલ્યં શ્રીપાર્વતીપ્રાણ-
પતિં પુરારિમ્ । વૃષધ્વજં મङ્ગલમૂર્તિમીશં શ્રીં ॥૭૪॥ સુમત
ઉવાચ—ઈતિ સ્તુત્વા શિવં ભક્ત્યા પ્રણમ્ય ચ સ ધર્મભૂઃ । તુષ્ટાવ
જગદમ્બાં ચ દુર્ગાં દુર્ગતિનાશનીમ્ ॥૭૫॥ શ્રીનીલકણ્ઠ ઉવાચ—
માતઃ ! શિવે ! મङ્ગલવૃન્દદાર્ત્રીં સર્વેશ્વરીં ચાશ્વિલલોકધાત્રીમ્ ।

આશ્રિતોને અતિશય આનંદ આપનારા એવા કૈલાસનાથ શ્રીશંકર તમોને
નમસ્કાર કરું છું ॥૭૨॥ સતત કાશીપુરીમાં નિવાસ કરીને, સમીપ મૃત્યુ-
વાળા પ્રાણિમાત્રને જમણા કર્ણમાં રામનો પડક્ષર તારક મંત્રનો ઉપદેશ
આપનારા, અનેક મહાપાપી જીવોને પણ ભવબંધનથડી મુક્તિવનારા,
શ્રીવિશ્વનાથ એવા શ્રીશંકર આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૭૩॥ દેવાદિકનાં
કષ્ટ હરનારા હોવાથી હર એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા, શ્રીપાર્વ-
તીના પ્રાણુપતિ, માટેજ તેના યોગથી મંગળમય મૂર્તિ જેમની છે, ત્રિપુ-
રારિ-ત્રણ પુરના અરિ, નંદિકેશ્વર વૃષભ જેનું ધ્વજચિહ્ન છે એવા ઇશ
શ્રીશંકર આપને હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૪॥

સુમતઃકપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મસુત શ્રીહરિ શ્રીશંકરની ભક્તિથી
સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરીને, તેમના ડાબા પડખામાં પાસે રહેલાં, તેમને પ્રા-
ણુથડીપણુ પ્રિયતમ, જગદંબા, સમસ્ત દુર્ગતિને દૂર કરનારાં દુર્ગાં દેવીની
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૭૫॥ હે માતઃ !—તમો આ અખિલ લોકનાં માતા
છો. હે શિવે ! તમો સ્વયં સદા શિવૈકસ્વરૂપ છો. માટેજ અખિલ આશ્રિ-
તોનું અપ્રેક્ષિત અખિલ મંગળ આપવાના સ્વભાવવાળાં તમો છો અને
સર્વનાં તમો ઈશ્વરી છો. અખિલ લોકનાં ધાત્રી (માતા) અને સતીઓના
ઉદાહરણ રૂપ તમો છો. માટેજ મહાસતી-જેને બીજી ઉપપદ નથી એવા
સતી નામથીજ પ્રખ્યાતિ પામેલાં છો, અર્થાત્ બીજી સતી સ્ત્રીઓમાં તો
અરૂંધતી સતી દ્રૌપદી સતી એવા ઉપપદની અપેક્ષા પડે છે, તમા-
રામાં તો તેવા ઉપપદની અપેક્ષાજ નથી, સ્વયં સતી નામથીજ

મહાસતીં શઙ્કરશક્તિમાદ્યામુમામહં ત્વાં પ્રણમાસિ દેવીમ્ ॥૭૬॥
 સુરેન્દ્રમુખ્યામરકષ્ટદાતુર્વિનાશયિત્રીમસુરવ્રજસ્ય । સદૈવ સર્વા-
 મરસૌખ્યદાત્રીમુમા૦ ॥૭૭॥ નિશુમ્ભશુમ્ભાસુરદર્પહર્ત્રીં નિજા-
 શ્રિતાપન્નિચયાપહર્ત્રીમ્ । શ્રીવિષ્ણુકાર્યોદયતયોગમાયામુમા૦
 ॥૭૮॥ સુરારિનાશાર્થમનેકશક્તીરૂપાદયન્તીમમરેન્દ્રપદ્મામ્ । મ-
 હામૃધાવિષ્કૃતભૂરિહસ્તામુમા૦ ॥૭૯॥ સુરાપલસ્વાર્ચકસર્વવર્ણ-
 શીર્ષચ્છિદાક્રોધકરાલવક્રામ્ । અમીષ્ટદાત્રીં વ્રજકન્યકાનામુ-
 મા૦ ॥૮૦॥ દાક્ષાયર્ણીં રૂપધરાં યુગાદૌ સતીં તતઃ શ્રીગિરિરાજ-

પ્રખ્યાત છો. શંકરનાં શક્તિસ્વરૂપ હોવાથી તેમનાથી અનન્ય (બુદ્ધિ નહિ)
 છો. એવાં તમો ઉમાદેવીને હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૬॥ ઇન્દ્રાદિ દેવોને
 દાક્ષિણ દુઃખ દેનારા દૈત્યવૃન્દોને વિનાશ કરીને સર્વ સમયમાં સર્વ
 સુરોને સુખ આપવામાં તમોજ એક કારણભૂત છો. નિશુંભ અને શુંભાદિક
 અસુરોનો ગર્વ વિનાશ કરીને નિજશ્રિતોની અખિલ આપત્તિને તમોજ હર-
 નારાં છો. તમો વિષ્ણુના સંકટપથી તેમના જનમોહન અને દેવકીગર્ભ સંકર્ષ-
 ãદિ કાર્ય કરવામાં નિત્યતત્પર યોગમાયારૂપ છો, આવાં તમો ઉમાદેવીને
 હું પ્રણામ કરું છું ॥૭૭-૭૮॥ સુરશત્રુઓના સંહાર અર્થે પોતાના અંશના
 એકદેશભૂત એવી કાલિકા આદિક અનેક શક્તિઓને સર્જનારાં, દેવપક્ષ-
 પાતી અને દૈત્યદાનવના સંહારમાટે સંઆમમાં પ્રવર્તેલાં તમોએ નાનાવિધ
 આયુધોને ધરનારા બહુ બાહુ પ્રકટ કર્યા હતા, એવાં ઉમાદેવી તમોને પ્ર-
 ãામ કરું છું ॥૭૯॥ જે કોઈ સર્વ વર્ણના કૂર મનુષ્યો સુરામાંસમાંજ એક
 લુબ્ધ થઈને પશુઓ મારીને તેના માંસથી અને મદિરાથી તમારું આરાધન
 કરવા પ્રવર્તે છે એવા પાપીઓનાં મસ્તક છેદવામાટે ઉત્પન્ન થએલા મહા
 ક્રોધવેગથી વિકરાળ વદનવાળાં તમો થાઓ છો. શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પતિ-
 પણે વરવાની વાંછાવાળી વ્રજકન્યાઓએ કરેલા વ્રતથી પ્રસન્ન થઈને
 તેમનો મનોરથ તમોએ પરિપૂર્ણ કર્યો હતો, માટે તમો પાપીઓને સંહાર
 કરનારાં અને સુકૃતિઓને તો વરદાન દેનારાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને
 નમસ્કાર કરું છું ॥૮૦॥ તમો અનાદિ ઉમા છો. તમારો ખીજ જનના જેવો

પુત્રીમ્ । સાધ્વીવ્રતત્રાણપરામનાદિમુમા૦ ॥૮૧॥ નરામરૈર્દુષ્કર-
મુગ્રમાદૌ તપશ્ચરન્તી ગિરિશપ્રસત્ત્યૈ । ન પત્રમપ્યાદ્ ઇતિ હ્યપર્ણા-
મુમા૦ ॥૮૨॥ પ્રસૂં ગણેશસ્ય સદૈવ સેવાપરાયણામમ્બ ! મહૈશ્વ-
રસ્ય । અમક્કલમ્નીં નિજસેવકાનામુમા૦ ॥૮૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ
સ્તુત્વૈવોપરતં વર્ણિનં તાવુમાશિવૌ । ઋચતુર્નો વરં વર્ણિન્ ! વરય
ત્વં નિજેપ્સિતમ્ ॥૮૪॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—યદિ પ્રસન્નૌ ભવથો
જગતઃ પિતરૌ યુવામ્ । યચ્છતં તર્હિ વૈરાગ્યં દૃઢં સાંસારિકેષુ મે
॥૮૫॥ ઠમામહૈશ્વરાવૂચતુઃ—ત્રિયતે યત્ત્વયા વર્ણિસ્તત્તુ સિદ્ધં સદા

જન્મ નથી, સૂર્યપ્રભાની પેઠે તમો ઉમાદેવી શિવને અનન્યરૂપ છો અથાપિ
આદિયુગમાં આશ્રિતજનોના અનુગ્રહ અર્થે દક્ષપ્રજાપતિનાં પુત્રીરૂપે પ્રક-
ટેલાં માટે દાક્ષાયણી નામથી પ્રસિદ્ધ છો. તેપછી પતિવ્રતા વ્રતના પરિ-
રક્ષણપરાયણ હોવાથી સતીસંજ્ઞાથી અને તેપછી સર્વસંપદાએ સંપન્ન એવા
પર્વતરાજ હિમાલયનાં પુત્રીરૂપે પ્રકટેલાં હોવાથી પાર્વતી નામથી પ્રખ્યાતિ
પામેલાં છો. એવાં ઉમાદેવી તમોને હું નમસ્કાર કરુંછું ॥૮૧॥ તમોએ
પાણિગ્રહણ પહેલાં શિવની પ્રસન્નતા માટે નર અમરોથી ન થઈ શકે એવું
તપ પર્ણાહારનોપણ પરિત્યાગ કરીને અતિતીવ્ર કર્યું હતું માટેજ અપર્ણા
એવા પદથી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં છો, એવાં ઉમાદેવી તમોને નમસ્કાર કરુંછું
॥૮૨॥ હે માતઃ ! તમો સકળ વિઘ્નને વિદારણ કરવાના સ્વભાવવાળા ગણ-
પતિનાં માતા છો અને મહૈશ્વરની અનન્યમનથી નિરંતર પરિચર્યાપરાયણ
છો. તમો પોતાના ચરણકમળના સેવકોનાં અમંગળને શમાવનારાં છો.
એવાં ઉમાદેવી તમોને હું પ્રણામ કરુંછું ॥૮૩॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારેજ સ્તુતિ કરીને વિરામ
પામેલા વર્ણિન્દ્રના પ્રત્યે પ્રસન્ન થએલાં લવ-લવાની બોલ્યા કે—હે વ-
ર્ણિન્ ! તમો અમારાથકી મનોવાંછિત વર માગો ॥૮૪॥ એ રીતે પ્રેરેલા
શ્રીનીલકંઠવર્ણિ બોલ્યા કે—જગતનાં માતા પિતા તમો ઉમામહૈશ્વર જે મારી
ઉપર સુપ્રસન્ન થયાં હો તો મને આજ વર આપો કે—સર્વ સાંસારિક વિષ-
યલોગમાત્રમાં જે આ વૈરાગ્ય છે તે અતિશય દૃઢ થાય ॥૮૫॥ આ પ્રકારે

ત્વયિ । તથાપિ તદ્વિશેષેણ ભવિષ્યતિ મહામુને ! ॥૮૬॥ નારાયણ-
ઋષિઃ સાક્ષાદસિ ત્વં બદરીપતિઃ । મનુષ્યનાટ્યં વિદધદ્વર્તસેઽ-
ત્રેતિ વિદ્ધ વૈ ॥૮૭॥ નમોસ્તુ જગદીશાય નરનારાયણાય તે ।
સહાર્જુનાય કૃષ્ણાય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥૮૮॥ ત્વં હિ સાક્ષાત્પ-
રંબ્રહ્મ ક્ષરાક્ષરપરં વિભુ । અનેકકોટિબ્રહ્માણ્ડોદયસ્થિત્યન્તકાર-
ણમ્ ॥૮૯॥ ગોલોકાધિપતિર્દિવ્યવૃન્દાવનવિહારકૃત્ । અખણ્ડરા-
સલીલસ્ત્વં રાધિકારમણઃ સ્વયમ્ ॥૯૦॥ કલ્પધર્માસુરગુરુપાષ-
ણ્ડોપદ્રુતં પ્રભો ! । સદ્ધર્મે પાતુમત્ર ત્વમાવિર્ભૂતો દયાનિધિઃ ॥૯૧॥
નિમિત્તીકૃત્ય દુર્વાસઃશાપં નારાયણાત્મના । ભક્તૌ જાતોઽસિ

કહ્યું એટલે ઉમામહેશ્વર બોલ્યાં કે-હે મહાવાર્ણિન ! તમો જે તીવ્ર વૈરાગ્યને
વરોછો તેતો તમારે વિષે સદા સિદ્ધજ છે, કેમકે તમો અકામ, આત્મા-
રામ અને આમકામ છો. તમો પુરૂષોત્તમ વાસુદેવ લગવાનું પ્રત્યક્ષ બદરી-
પતિ નારાયણઋષિના ઉદ્દેશથી પ્રકટીને હાલમાં મનુષ્યનાટ્યને કરતાથકા
આ લોકમાં વર્તોછો, એમ અમે નિશ્ચયથી જાણીએ છીએ તથાપિ હે મહા-
મુને ! મનુષ્યભાવનાથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિરૂપ વરેલો વર તમારાજ સંકલ્પથી
સિદ્ધ થશે ॥૮૬-૮૭॥ અખિલ જગતના અધીશ્વર આપને નમસ્કાર છે.
નરનારાયણ ઋષિરૂપ તમોજ છે. અર્જુનના સખા શ્રીકૃષ્ણપણુ આપજ
છો. તેતે સમયમાં જ્ઞાનિ પામતા ધર્મની સ્થાપના કરનારાપણુ આપજ
છો, એવા આપને અમારા નમસ્કાર છે. તમોજ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ
સ્થિતિ અને સંહતિના હેતુભૂત, ક્ષરાક્ષરથકી વિલક્ષણ, વિભુ-સર્વાન્તયામી,
સાક્ષાત્ પરંબ્રહ્મ છો. ગોલોકાધિપતિ તમોજ છે. તેમાં રહેલા દિવ્ય વૃન્દાવ-
નમાં તમોજ આત્માનંદરૂપ દિવ્ય વિહારને કરોછો. મારેજ તમો અક્ષરધામમાં
અખંડરાસલીલાલરપુર સ્વયં રાધારમણુ છો ॥૮૮-૯૦॥ હે પ્રભો ! દયા-
નિધિ તેજ તમો હાલમાં કલિબળથી વૃદ્ધિ પામેલા અત્યંત અધર્મી એવા
ગુર્વાસાસો અને રાજાસાસોએ પ્રવતવિલા પાખંડવડે પીડા પમાડેલા સદ્ધ-
ર્મનું સંરક્ષણ કરવા અવનિઉપર અવતર્યા છો ॥૯૧॥ દુર્વાસાઋષિના શાપને
નરનારાયણ રૂપથી નિમિત્તભૂત કરીને ભક્તોની વિપત્તિને હરનારા તમો

ધર્મોત્ત્વં હરિર્ભક્તવિપદ્ધરઃ ॥૯૨॥ ભાવ્યાનામિહ લોકાનાં કલૌ
સંસૃતિમુક્તયે । કીર્તનશ્રવણાર્હાણિ ચરિત્રાણિ કરોષિ વૈ ॥૯૩॥
અથ ત્વદર્શનેન સ્વઃ પરમાનન્દનિર્વૃતૌ । આવાં ત્વદીયમક્તિસ્થૌ
સદા ત્વદર્શનોત્સુકૌ ॥૯૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—इति शिवश्च शिवा
प्रणिगद्य तं प्रहसिताननपद्ममृषीश्वरम् । तदवलोकनहर्षभृता-
न्तरौ नृप ! तिरोदधतुः सहसा ततः ॥९५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे महाद्व्यामुमामहेश्वरदर्शननामैकोनपञ्चा-
शत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

સુવ્રત ઉવાચ—अन्तर्हिते शङ्करेऽथ स्वस्यातिप्रियदर्शने । नील-
कण्ठस्ततोऽगच्छत्सरन् भूतपुरीं स्म तम् ॥१॥ तत्र रामानुजाच्चा-
पुङ्गवोत्तम धर्मथડી તેમની લાર્યા સક્તિમાં હુરિનામથી પ્રકટ થયા છે
॥૯૨॥ તમો પ્રકટ થઈને આ કલિયુગમાં જન્મેલા અને જનમશે એવા
જનોના ભવદાવાનળની જ્વાળિને શમાવવામાં સમર્થ, કીર્તનશ્રવણાર્હ, દિવ્ય,
મંગળ ચરિતોને કરોછો ॥૯૩॥ આવા પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ આપના પ્રત્યક્ષ
નિરીક્ષણથી અમો આજ પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થયાં છીએ અને તમારી સ-
ક્તિમાં સદાય રસિક તથા તમારાં દર્શન કરવામાં અતિ હિત્સાહવાળાં
છીએ ॥૯૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे नृप ! स्वस्वइपनुं तत्त्व नहि प्रकाश
करनारा, मंदस्मितथी मधुर मुपारविंद जेमनुं छे, ऋषीश्वर एवा श्रीह-
रिने आ प्रकारे धशि-धशिानी स्तुतिपूर्वक कहीने, लगवान् श्रीहरिना दर्श-
नथी अंतरमां परिपूर्ण प्रमोद पाभीने ते स्थानमां ऐकदम अंतर्धान थछ
गयां ॥९५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...प्रथमप्रकरणे महाद्व्यामु-
मामहेश्वरदर्शननामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे राजन् ! त्वारपछी पोताने प्रियतम दर्शन
जेनुं छे एवा शंकर अंतर्धान थया पछी लगवान् नीलकंठवर्णी शंकरनुं
मनथी अनुस्मरण करता थका त्यांथी नीकणीने भूतपुरीने पाभ्या. ते पु-

ર્યપ્રતિમાયાઃ સ દર્શનમ્ । પૂજનં ચ વિધાયાગાદુર્ગાં કન્યાભિધાં
તતઃ ॥૨॥ તતો યયૌ વર્ણિરાજઃ પદ્મનાભં જનાર્દનમ્ । આદિકેશ-
વનામાનં તતો વિષ્ણુમુપાયયૌ ॥૩॥ અસુરાણાં સહસ્રે દ્વે તત્રાસ્તાં
શસ્ત્રધારિણામ્ । તે તત્રત્યનૃપેણૈવ નિહતે તઙ્ગિધાંસુની ॥૪॥ મા-
નસે પત્તને પૂર્વે ક્ષમાભુજા સત્રધર્મણા । નિહતા અસુરા યદ્વત્તથા
રાજાઽત્ર ધર્મિણા ॥૫॥ મલયાલ્યં તતઃ પ્રાયાજ્ઞાનાદ્દુમસમાકુલ-
મ્ । નારાયણઃ કુલગિરિં તીર્થયાત્રાપરાયણઃ ॥૬॥ પશ્ચાહાનિ

રીમાં પ્રતિમારૂપથી રહેલા ભગવાન્ સમાનુભ્યાર્યનાં દર્શન તથા પૂજન કરીને ત્યાંથી કન્યા નામની દુર્ગાના 'કન્યાકુમારી' એવી આખ્યાથી વિખ્યાત સ્થાનને પામ્યા. 'ભૂતપુરી ક્ષતામ્' એવો ખાઠ હોય તો 'ભૂતપુરીને સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા' એવો અન્વય કરવો. 'ભૂતપુરી દર્શનીય હતી પણ યાત્રામાં રહી ગઈ માટે બહુ દૂર પાછા પરવરીનેપણુ તેનાં દર્શન કરવાંજ' આ પ્રકારે તેનું સ્મરણ કરતા થકા તેને પામ્યા, એવો અભિપ્રાય છે. આ ઉપરથી—સુંદરરાજ ક્ષેત્રથકી કન્યાકુમારી સ્થાન તો નજીકમાંજ છે અને તે માર્ગમાંજ આવેછે તો બહુ દૂર રહેલા ભૂતપુરીક્ષેત્રમાં આવવું તે માર્ગની અનુચિતતા જણાવે છે? એવી શંકાનુંપણુ સમાધાન થઈ જાય છે ॥૧-૨॥ વર્ણિરાજ તે કન્યાકુમારીથકી પદ્મનાભક્ષેત્રને પામ્યા. તે ક્ષેત્રના અધિદેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી જનાર્દનક્ષેત્રમાં આવ્યા. તે ક્ષેત્રના અધિદેવ વિષ્ણુનાં દર્શન કરી ત્યાંથી આદિકેશવક્ષેત્રમાં આવી વિષ્ણુનાં દર્શન કર્યા ॥૩॥ તે આદિકેશવક્ષેત્રમાં પોતાનો પક્ષ પ્રક્ષય પામવાથી વૃદ્ધિ પામેલા વૈરભાવભાળા, હાથમાં આયુધ ધારી રહેલા, આ ભગવાનના વધમાટે ઉઘમી થયેલા બે હબ્બર અસુરો હતા, તે સર્વ અસુરોને તે પુરનો સુમતિ નામનો નરપતિ તે આ ભગવાનના ચરણકમળનો આશ્રિત થવાથી તેણે પૂર્વે માનસપતનમાં સત્રધર્મા રાજાએ જેમ ભગવદ્વૈરી અસુરો હણ્યા હતા તેમ હણ્યા હતા ॥૪-૫॥ તીર્થયાત્રાપરાયણ તે આ નારાયણ ભગવાન્ તે સ્થાનથકી વિવિધ વૃક્ષવૃંદોથી વ્યાપ્ત એવા મલય નામના હિલાચળને પામ્યા ॥૬॥ એજ મલયાચળમાં અર્ચારૂપથી વિરાજમાન ભગવાન્ સાક્ષિગોપાળનાં દર્શન કરતા

ગિરૌ તત્ર સાક્ષિગોપાલદર્શનમ્ । કુર્વેશ્ચન્દનવૃક્ષાણાં સસર્પાણાં
 વનેઽવસત્ ॥૭॥ ચન્દ્રભાગાનદીતીરે પુણ્ડલીકપુરં યયૌ । તત્ર
 શ્રીવિઠ્ઠલસ્યાસૌ ચક્રે શ્રીભર્તુરીક્ષણમ્ ॥૮॥ નદ્યાં સ્નાનં વિઠ્ઠલસ્ય
 દર્શનં ગુણકીર્તનમ્ । કુર્વેન્ પ્રતિદિનં તત્ર દ્વૌ માસૌ ન્યવસદ્દરિઃ
 ॥૯॥ દૈવા જીવાઃ સહસ્રે દ્વે તત્ર ચક્રુસ્તદાશ્રયમ્ । હિત્વા દુઃસ-
 જ્ઞજં દોષં મેજુસ્તં તદ્વચઃસ્થિતાઃ ॥૧૦॥ શ્રીવિઠ્ઠલં તતો નત્વા પ-
 રિષ્વજ્ય ચ ભક્તિઃ । સ્તુવંસ્તત્ક્ષેત્રમાહાત્મ્યં દણ્ડકારણ્યમાયયૌ
 ॥૧૧॥ કુર્વેન્પ્રદક્ષિણાં તસ્ય નાસિકાલ્યં પુરં યયૌ । દર્શનં ત્ર્યમ્બ-
 કેશસ્ય કૃત્વાઽગાત્તપતીં નદીમ્ ॥૧૨॥ તતઃ સ નર્મદાયાત્રાં કૃત્વો-

થકા, સર્પોથી વિંટાએલા ચંદનવૃક્ષોના ગહન વનમાં નિર્લયપણે નિરતિશય
 આનંદથી પાંચ દિનપર્યંત નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૭॥ ત્યાંથી નીકળીને કિ-
 ણ્કિધા થઈ પંપાસરોવરમાં સ્નાન કરીને, ત્યાંથી શ્રીહરિ ચંદ્રભાગા નદીના
 તટ ઉપર વિરાજમાન પુંડલીકપુરને પામ્યા. તે પંઢરપુરમાં અર્ચારૂપથી
 રહેલા ભક્તાધીન શ્રીવિઠ્ઠલનામના ભગવાન્ શ્રીપતિનાં દર્શન કર્યાં. વિઠ્ઠલ-
 શબ્દની નિરૂક્તિ કરી છે-‘વિદા-જ્ઞાનેન ઠાન્-જ્ઞાન્યાન્ ભાતિ-ગૃહ્ણતિ યઃ
 સ્વયમ્ । અજ્ઞાનુગ્રહકૃદેવો વિઠ્ઠલઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૮॥ મહાપ્રભુ પ્રતિદિન તે
 નદીમાં સ્નાન, ભગવાન્ શ્રીવિઠ્ઠલનાથનાં દર્શન અને તેમના દિવ્ય ગુણોનું
 ગાન કરતા થકા તે પુરમાં એ માસ સુધી રહ્યા ॥૯॥ તે પંઢરપુરમાં દૈવી
 સંપત્તિએ સંપન્ન એવા એ હજાર છવોએ આ ભગવાન્ શ્રીહરિના ચરણ-
 સરોજનો સમાશ્રય કર્યો. શ્રીહરિની આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવતા, હુસંગદોષે
 રહિત થએલા તે જનો તેમની અનન્યમનથી ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥
 તેપછી વર્ણીન્દ્ર શ્રીવિઠ્ઠલેશ વિષ્ણુને પ્રણામ કરીને ભક્તિથી ભેટીને તે ક્ષેત્રનો
 મહિમા વિશેષ વખાણુતા થકા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ
 કરી તે વનને પ્રદક્ષિણા કરી નાસિક નામના નગરને પામ્યા. ત્યાંથી ત્ર્યંબ-
 કેશ્વર શિવનાં દર્શન કરી ત્યાંથી તાપી નામની નદીને પામ્યા ॥૧૧-૧૨॥
 તેમાં સ્નાન કરી, ત્યાંથી નર્મદાયાત્રા કરી, મહી નામની નદી ઉતરી, સા-
 ભ્રમતી સંસારની સરિતા ઉતરીને, ભાલભૂમિપ્રાંતમાં પ્રસિદ્ધ ભીમનાથ

તીર્થ મહીં નદીમ્ । તીર્ત્વા સાધ્મતીં પ્રાયાઙ્ગીમનાથાશ્ચશઙ્કરમ્
 ॥૧૩॥ ગોપનાથમુપેત્યાથ પશ્ચતીર્થી સમાચરન્ । નીલકण्ठ ઉપે-
 યાય મકરાલયપત્તનમ્ ॥૧૪॥ એવં તીર્થાનિ વિચરન્સદ્ધર્મ પરિપા-
 લયન્ । અધર્મસર્ગે તીર્થસ્થમુચ્ચાન્ નિજૌજસા ॥૧૫॥ પાષણ્ડિ-
 નો ગુરુશ્ચિત્વા વાદૈઃ સચ્છાસ્ત્રસમ્મતૈઃ । મુમુક્ષુબ્રહ્મિતાંસ્તેભ્યો
 મોચયામાસ સંસૃતૈઃ ॥૧૬॥ તપશ્ચ બ્રહ્મચર્યાદીન્નિયમાનાચરન્
 સ્વયમ્ । ત્યાગિનાં તૈર્થિકાનાં ચ સ્થિતિરીતિમદર્શયત્ ॥૧૭॥ શા-
 ન્તસ્તિતિશ્ચુરેકાકી નિઃસ્પૃહો નિષ્પરિગ્રહઃ । કૌપીનમાત્રવસનો

નામના મહાદેવને પામ્યા ॥૧૩॥ તેમનાં દર્શન કરી ત્યાંથી શ્રીનીલકંઠવર્ણી
 ગોપનાથ નામના મહાદેવક્ષેત્રને પામીને પંચતીર્થોની યાત્રા કરતા થકા
 સૌરાષ્ટ્રદેશમાં પ્રસિદ્ધ, સમુદ્રને કાંઠે રહેલા માંગરોલ પત્તનમાં પધાર્યા ॥૧૪॥

હવે પોતાના ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ચાલી નીકળેલા, તીર્થમાં વિચ-
 રતા શ્રીહરિકૃષ્ણનું દિવ્ય ચરિત્ર તેને સ્થળમાં કરેલું પણ નહિ કહે-
 વામાં આવેલું હશે તેને સંભારીને સમગ્રપણે અઢાર શ્લોકથી કહેછે-હે રા-
 જન્ ! આ વર્ણીન્દ્ર ભગવાન્ આ પ્રકારે પુલહાશ્રમ પ્રમુખ તીર્થોની યાત્રાના
 મિષથી તેને તીર્થસ્થળમાં વૃદ્ધિ પામેલા અધર્મસર્ગનો સમુચ્છેદ કરતા અને
 ધર્મસર્ગની સ્વાચરણ પ્રચારથી સર્વથા સમલિવૃદ્ધિ કરતા થકા પોતાના
 દિવ્ય તેજ પ્રતાપથી વિચર્યા હતા ॥૧૫॥ અંદરથી અતિ પાખંડી
 અને ઉપરથી ધર્મગુરુનો ઝોળ દેખાડતા ધર્મધ્વંસી અસુર જનોને સમ્યક્-
 સંમત સંવાદથી જીતીને, તે ભયાનક પાખંડી ગુરુઓ થકી મુમુક્ષુ માનવોની
 રક્ષા કરીને તેમને સંસાર પાશમાંથી મુકાવ્યા હતા ॥૧૬॥ યદ્યપિ પોતે
 સંપૂર્ણ સમસ્ત કામ છે, માટેજ ક્ષણ તથા તેના સાધનોની સર્વથા અપેક્ષાએ
 રહિત છે તથાપિ ત્યાગધર્મમાં પ્રવર્તેલા તથા તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા પુર-
 ષોને અવશ્ય અપેક્ષિત ધર્મો શિખવવા સાઝ સ્વયં કૃચ્છ્ર આન્દ્રાયણાદિ તપ
 અને બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને આળસે રહિત થઈ આચરતા હતા. ધર્મરક્ષણ
 અર્થે અવતરેલા ભગવાનનું આજ કર્તવ્ય છે ॥૧૭॥ આ વર્ણીન્દ્રના દિવ્ય
 દુષ્કર તપ-નિયમાદિ દર્શાવેછે-શાંત-ક્રોધનોપણ દ્રેષ કે કશાનીપણ આકાંક્ષા

મૃગાજિનધરો જટી ॥૧૮॥ અનાવૃતાઙ્ગઃ સર્વેષુ ઋતુષ્વપિ દિવા-
નિશમ્ । બહિર્ગ્રામાદ્રુમાઘસ્તાદ્રસન્ ગ્રામે તુ ન ક્વચિત્ ॥૧૯॥
નિત્યં ત્રિષવણઘ્નાયી ત્રિકાલં કૃષ્ણપૂજકઃ । પચ્ચાધ્યાય્યાઃ પૂજ-
નાન્તે પાઠં કુર્વન્દિનેદિને ॥૨૦॥ પ્રાણાયામાંસ્ત્રિકાલં ચ કુર્વન્ના-
નાસનાનિ ચ । સ્વેચ્છયા હિમકાલેऽપિ સેવમાનો ન ચાનલમ્
॥૨૧॥ અલ્પઙ્ગં સ્વસ્વરૂપસ્થો નિર્નિમેષવિલોચનઃ । ત્વગસ્થિશેષ-
ગાત્રશ્ચ ભૂયો ધમનિસન્તતઃ ॥૨૨॥ વેહાનુસન્ધાનહીનઃ શર્કરાક-
ણ્ટકાદિષુ । નિરુપાનચલન્માર્ગે ન પૃચ્છન્વર્ત્મ કચ્ચન ॥૨૩॥ ઘોરે-

નહિ કરનારા હોવાથી જેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો અતિશય શાંત છે. (ઇન્દ્રિયો
જો સ્વસ્વવિષયમાં અભિમુખપણે દોડ્યા કરે તો તે ક્રોધમાં રાગ તો ક્રોધમાં
દ્વેષને ઉત્પન્ન કરેછે, પ્રશાંતને રાગદ્વેષનો પ્રસંગજ નથી) અથવા સૌમ્ય
સ્વભાવવાળા. તિતિશ્ચ-શીતોષ્ણાદિલક્ષણુ દ્રવ્યને સહન કરવાના સ્વભા-
વવાળા. એકાકી-બીજનો સંગ થતાં વિક્ષોભ થાય માટે સ્વયં એકલાજ
વિચરતા. નિસ્પૃહ-શરીરધારણુમાત્રમાં ઉપયોગી એવાપણુ વસ્તુમાં સ્પૃ-
હાએ રહિત. માટેજ પદાર્થમાત્રના પરિવ્રજે પરિવર્તિત. કપાસના કૌપીન-
માત્ર વસ્ત્રને અને મૃગચર્મને ધારી રહેલા. જટાથી જેમનું મસ્તક શોભેછે.
શિશિરાદિ બધાય ઋતુમાં (શીતોષ્ણાદિ સહનશીલ હોવાથી) રાત્રિદિવસ
કંથાદિકથી સ્વશરીરને નહિ આચ્છાદન કરનારા. (ઉઘાડે અંગે રહેનારા)
ગ્રામવાસથકી ભય પામીને તેમાં ક્યારેયપણુ નહિ નિવાસ કરીને ગામના
બહારના ભાગમાંજ તરૂંતળમાં વાસ વસનારા. શરદ્ કે હેમંત ઋતુના વિ-
ભાગ વિના નિત્ય શીત જળમાં ત્રિકાળ સ્નાન કરવાના સ્વભાવવાળા. કૃ-
ષ્ણની યથાવિધિ ત્રિકાળ પૂજા કરવામાં તત્પર. પૂજના અંતમાં પ્રતિદિન
રાસપંચાધ્યાયીના પાઠમાં તત્પર. ત્રિકાળ પ્રાણુયામપરાયણુ. નાનાવિધ
આસનોના અભ્યાસપરાયણુ. શીતસમયમાંપણુ ઉઘાડે અંગે હોવા છતાંપણુ
શીત નિવારણુમાટે અગ્નિનું સેવન નહિ કરનારા. અખંડ સ્વાત્મસ્વરૂપના
આનંદમાં નિષ્ઠાવાળા. મેષોન્મેષે વિરહિત વિક્ષોભનવાળા. (સ્થિરદૃષ્ટિ)
જેમના શરીરમાં ત્વચ્છા અને અસ્થિમાત્ર અવશેષ રહેલાં છે, અર્થાત્ ૩-

लोजपुरमां वाव्य उपर श्रीनीलकण्ठस्वामिने प्रथम मेळाप.

જ્વરણ્યેષુ ચરન્ પર્વતેષુ ચ નિર્ભયઃ । સિંહવ્યાધોરગાદૈશ્ચ કુત્રા-
પ્યક્ષતવિગ્રહઃ ॥૨૪॥ સકૃદશ્નન્ કચિચ્ચાન્નં ફલં મૂલં ચ વા
દલમ્ । તિષ્ઠન્નિરશનઃ કાપિ નીરાહારશ્ચ કુત્રચિત્ ॥૨૫॥ દિના-
નિ કતિચિત્તિષ્ઠન્પ્રાશ્યૈવ પવનં સકૃત્ । કાપ્યયાગ્નિતવૃત્તિશ્ચ
કુચ્છ્રવ્રતપરઃ કચિત્ ॥૨૬॥ વિરક્તો રમણીયેષુ વિષયેષ્વપિ પશ્ચ-
સુ । સ્ત્રીણાં ત્વસહમાનશ્ચ ગન્ધમાત્રમપિ ધ્રુવમ્ ॥૨૭॥ એકાદ-
શીષુ સર્વાસુ હરેર્જન્મદિનેષુ ચ । તાન્નગન્ધગ્રહઃ સોઽભૂદૂર્ધ્વરેતા

ધિર માંસે રહિત વપુવાળા. અતિશય કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ ઉઘાડી દેખાતી
ઘણી નાડીઓએ વ્યાસ દિવ્ય વપુ જેમનું છે. આત્મારામ હોવાથી દેહા-
નુસંધાને વિહીન. જેમાં ઓરડી આવળ વિગેરેના કઠિન કાંટા, પાપાણુના
કટકા-કાંકરા અને દર્ભીકુર આદિક અધિક છે એવા વિકટ માર્ગમાંપણ
પાદુકા પહેર્યા વિનાજ કોઈનેપણ જવાનો માર્ગ નહિ પુછીનેજ હિંડતા. જેમાં
બહુ સિંહો વ્યાધો વ્યાળો વિગેરે વર્તે છે એવા ભયંકર વનમાં તથા હિમા-
લયાદિ મહાપર્વતોમાં નિર્ભયપણે વિચરતા તથાપિ કોઈપણ સ્થળમાં તેતે
હિંસક પ્રાણીઓ કિંચિત્ પણ ક્ષતિ જેમના દેહને કરી શક્યા નથી. કોઈ
દિવસે એકવાર જેવું મળી આવે એવું અન્ન જમતા તો કોઈ દિવસે યથા-
ઋતુ મળેલાં આંખા બંધુ આદિક ફળ તો કોઈ દિવસ શાર્કર કંદાદિ મૂળ
તો કોઈ દિવસ ડોડી આદિકનાં પાનડાં જમતા તો કોઈ દિવસ કેવળ જળ
માત્રજ જમતા તો કોઈ દિવસ નિરાહારપણેજ વર્તતા હતા. કોઈ દિવસે
કેવળ એકવાર પવનપાન કરીનેજ વર્તતા તો કેવચિત્ યાચના કર્યા વિના
મળે તો તેનાથી વૃત્તિ કરતા તો કદાચિત્ કુચ્છ્રવ્રતના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર
વર્તતા હતા. રમણીય-દેવોપસોગ્ય એવાપણ પાંચેય વિષયભોગોમાં તીવ્ર
વૈરાગ્યે યુક્ત, સ્ત્રીઓના અંગના સ્પર્શવાળા વાયુના ગંધમાત્રનેપણ નહિ સહન
કરી શકતા, સર્વ એકાદશીઓ તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી વિગેરે જયંતી
દિવસોમાં અન્નના ગંધમાત્રનેપણ નહિ ગ્રહણ કરતા, સદા ઊર્ધ્વરેતા (ઊર્ધ્વ-
રેતા રહેવામાં હેતુભૂત યોગકળામાં પ્રવીણ) અને છતેન્દ્રિય (ધન્દ્રિયોને પર-
તંત્રપણે યથેષ્ટાચરણે વર્ણત) એરીતે સર્વ કોઈને અતિશય આશ્ચર્ય કરનારાં

જિતેન્દ્રિયઃ ॥૨૮॥ તપસ્વિનસ્ત્યાગિનોऽન્યે તં દૃષ્ટ્વાતિતપસ્વિનમ્ ।
 સ્વયં તથા કર્તુકામાસ્તત્સજ્જં કેઽપ્યકુર્વત ॥૨૯॥ વેદાભિમાનજા-
 તેન દેહદુઃખેન પીડિતાઃ । તત્સમીપે ન તે સ્થાતું શેકિરે માનિ-
 નોઽપિ ચ ॥૩૦॥ ત્રિરાત્રં પञ્ચરાત્રં વા કૃત્વા તસ્ય સમાગમમ્ ।
 પલાયન્તે સ્મ તે કેચિદ્દશરાત્રં ચ કેચન ॥૩૧॥ મનુષ્યૈર્દુષ્કરા-
 ણીત્યં તપાંસ્યાચરતો વને । ચરતઃ સપ્ત વર્ષાણિ માસશ્ચૈકો યયુ-
 ર્હરેઃ ॥૩૨॥ વિક્રમાદિત્યભૂપસ્ય ષટ્પञ્ચાષ્ટૈકસમ્મિતે । શકસ્ય
 વર્તમાનેઽબ્દે દક્ષિણાયનગો રવૌ ॥૩૩॥ સંવત્સરે ચ શુક્લાખ્યે
 નમઃકૃષ્ણેઽગ્નિભૂતિથૌ । પુરં લોજાભિધં ગ્રાપ કાલે સજ્જવ એવ
 સઃ ॥૩૪॥ પુરાદ્વહિસ્તત્ર સ વાપિકાયામુપાવિશદ્વર્ણિવરો મુહૂર્તમ્ ।

દિવ્ય અરિત્રોવાળા શ્રીનીલકંઠવર્ણી થયા હતા ॥૧૮-૨૮॥ બીજા કોઈપણ
 તપસ્વીઓ કે મહાવૈરાગ્યથી ત્યાગશીલ પુરૂષો સહજ સ્વભાવથીજ અતિ-
 તપસ્વી એવા આ વર્ણીન્દ્રને નિરીક્ષણ કરીને પોતેપણ શ્રીહરિની માફક
 તપાદિ તપવાની તીવ્ર વાંછાથી તે ભગવાનનો સમાગમ કરવા લાગ્યા, પ-
 રંતુ તે તપસ્વી-ત્યાગીઓ દેહવાસનાથી અભિભૂત થએલા અને તેવું તપ
 તપવામાં થતા દૈહિક કલેશને નહિ સહન કરનારા અને માનથી પરાભવ
 પામેલા હોવાથી તે ભગવાનની આજ્ઞામાં રહેવા માટે સમર્થ થયાજ નહિ
 ॥૨૯-૩૦॥ તે તપસ્વી ત્યાગીઓ મધ્યે કોઈક ત્રણ દિવસ પર્યંત તો કોઈક
 પાંચ દિવસ સુધી તો કોઈક દશ દિવસ પર્યંત તે શ્રીહરિ સમીપે રહીને
 તેમણે કહેલા નિયમો નહિ પાળી શકવાથી શ્રીહરિપાસેથી ધીમે ધીમે પલા-
 યન કરી ગયા ॥૩૧॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનુષ્યોથી ન થઈ શકે
 એવા તીવ્ર તપને તપતા અને ગહન વનમાં વિચરતા આ શ્રીનીલકંઠ ભગ-
 વાનને સાત વર્ષ અને એક માસ વીતી ગયો ॥૩૨॥ ત્યાર પછી ભગવાન
 શ્રીહરિ શકપ્રવર્તક વિક્રમાર્ઠ નૃપતિના ૧૮૫૬ ના વર્ષમાં, સાઠ સંવત્સરની
 અંદર વર્તતા શુકલ નામના સંવત્સરમાં, સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં વર્તતાં, શ્રાવ-
 ણમાસના કૃષ્ણપક્ષની ષષ્ઠી તિથિએ સંગવસમયે (સૂર્યોદય પછી ષટ્
 ઘટિકા૩૫ પ્રાતઃકાળ પછીના ષટ્ ઘટિકાત્મક કાળમાં) માંગરોળ નગરથી

વૃન્દાવનેન્દું હૃદિ ચિન્તયાનો નિજેષ્ટદેવં નૃપ ! રાધિકેશમ્ ॥૩૫॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे लोचपुरागमन-
 नामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રોદ્ધવાવતારસ્ય રામાનન્દમુનેર્નૃપ ! । મુક્તાન-
 ન્દાદયઃ શિષ્યાઃ પચ્ચાશસ્યાગિનોઽવસન્ ॥૧॥ તેષાં સુખાનન્દનામા
 સાધુઃ સ્નાનાર્થમાગતઃ । તત્રાદ્રાક્ષીચ્છાનનિષ્ઠં વર્ણનં તમલૌકિકમ્
 ॥૨॥ તતસ્તપસ્વિપ્રવરં તં નમસ્કૃત્ય સોઽબ્રવીત્ । કુત આગમ્યતે
 વર્ણિન્કુત્ર વા ગમ્યતે ત્વયા ॥૩॥ શ્રીનીલકણ્ઠ ઉવાચ—ઉત્તરેભ્યઃ કો-
 સલેભ્યસ્તીર્થાનિ વિચરન્નહમ્ । યદ્દ્વચ્છયાત્રાઽઽગતોઽસ્મિ કસ્ત્વં

નીકળીને ત્યાંથી ત્રણ કોશ દૂર રહેલા લોજપુરને પામ્યા ॥૩૩-૩૪॥ હે
 નૃપ ! વર્ણિવર્ય શ્રીહરિ તે પુરને પામીને, પુરથકી બહારના ભાગમાં વર્તતી
 વાવ્યની પાસે સ્વેષ્ટદેવ વૃન્દાવનચંદ્રમા શ્રીરાધિકાકૃષ્ણનું હૃદયારવિંદમાં
 ધ્યાન ધરતા થકા સંગવસમયમાં મુહૂર્ત (બે ઘડી) પર્યંત વિરાજમાન
 થયા હતા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે લોજપુરા-
 ગમનનામા પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૦॥

અધ્યાય ૫૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! તે લોજપુરમાં ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરા-
 માનંદમુનિના મુક્તાનંદાદિ પ્રખ્યાત પ્રતાપવાળા પચાશ ત્યાગી-વિરક્ત સાધુ
 શિષ્યો ગુરૂની આશાથી રહેતા હતા ॥૧॥ તેમાંના એક સુખાનંદ સંસારના
 સાધુએ સ્નાન માટે તે વાવ્ય પાસે આવતાં. તેના કાંઠામાં ધ્યાનનિષ્ઠ થઈને
 બેઠેલા, આકૃતિથીજ મનુષ્યોમાં અસંભાવિત મહિમાથી પ્રકાશમાન, અલૌ-
 કિક દિવ્યતેજ સંપન્ન એવા વર્ણિવર્ય ભગવાનને લાજ્યા ॥૨॥ ત્યારપછી તે
 સુખાનંદ સાધુ તપોનિષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીહરિની સમીપે જઈને અવસર
 મળતાં તેમને પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યા કે—હે વર્ણિન ! આપ કયા દેશ-
 માંથી પધાર્યા છો અને કયા દેશમાં પ્રયાણ કરો છો ? તે કૃપા કરીને મને
 કહો ॥૩॥ એ રીતે પુછ્યું એટલે નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા કે—હે સાધો ! મેં
 જવામાટે નિધારિલો કોઈ પણ દેશ નથી. પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોમાં વિચરતો વિ-

શિષ્યોઽસિ કસ્ય ચ ॥૪॥ સુખાનન્દ ઉવાચ—શ્રીમદ્રામાનન્દમુનેઃ સ્વા-
તસ્યેશતયા મુવિ । શિષ્યાઃ સહસ્રશઃ સન્તિ ત્યાગિનો ગૃહિણસ્તથા
॥૫॥ તત્ર યે ત્યાગિનસ્તેષુ મુક્તાનન્દોઽગ્રણીરિહ । પશ્ચશતા મત્પ્ર-
મુખૈસ્ત્યાગિભિઃ સહ વર્તતે ॥૬॥ અત્રાગતોઽહં સ્નાનાર્થે વિલોક્ય
ત્વાં તપોનિધિમ્ । તવાન્તિકમુપેતોઽસિ દર્શનાર્હસ્ય યોગિનામ્
॥૭॥ અસઙ્ગયેષ્ટસતીર્થ્યોઽપિ યોગપારં ગતોઽસ્તિ હિ । તપસ્વ્યપિ
કૃષ્ણમક્તસ્ત્વાદશાન્ દ્રષ્ટુમિચ્છતિ ॥૮॥ આજ્ઞયા સ્વગુરોરત્ર ત્વા-

ચરતો યદૃચ્છાથી અત્ર આવ્યો છું. ઉત્તરકોસલ દેશમાંથી તીર્થયાત્રામાં
પ્રવર્ત્યો છું. તમો ત્યાગશીલ સાધુ કેના શિષ્ય છો ? તે મને કહો ॥૪॥ એ
રીતે શ્રીહરિના વચનામૃતના શ્રવણપાનથી પ્રહર્ષ પામેલા મુખાનંદ સાધુ
બોલ્યા કે-હે નર્સિંહવર ! આ દેશમાં રામાનંદ નામના મુનિવર્ય પ્રભાવાતિશ-
યથી ભૂમિમાં પરમેશ્વરપણે પ્રસિદ્ધ છે, તેમના ત્યાગશીલ સાધુઓ અને
ગૃહસ્થો સહસ્રોસહસ્ર શિષ્યો વર્તે છે ॥૫॥ તેમાં જે ત્યાગીઓ છે તેમાં
અગ્રણી મુક્તાનંદ નામના મુનીન્દ્ર હું આદિક પચાસ સાધુઓની સાથે આ
નગરમાંજ હમણાં રહ્યા છે ॥૬॥ તેમનો અનુયાયી હું આ વાચ્યમાં સ્નાનાર્થે
આવતાં અલૌકિક તેજોરાશિરૂપ તપોનિધિ તમોને નિહાળીને, દર્શન કર-
વાની આકાંક્ષાથી આપની પાસે આવ્યો છું. આપનાં દર્શન મહાયોગિઓ-
એપણુ સ્પૃહા કરેલાં મુદ્ગર્ભ છે ॥૭॥ અમો સર્વે સાધુઓ મધ્યે જ્ઞાનાદિ
ગુણોએ વરિષ્ઠ ગુરુભાઈ મુક્તાનંદમુનિ છે, તે પણ તપસ્વી-તપમાંજ તત્પર
અને યોગના પારને પણ પામેલા (સિદ્ધયોગી) છે. કેવળ સિદ્ધાત્મ-
યોગી નહિ કિંતુ શ્રીકૃષ્ણની એકાંતિક આત્યંતિક ભક્તિમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા
છે. તપનું તથા યોગનું ફળતો ભગવાનમાં ભક્તિ થવી એજ છે. ભક્તિ
વિનાના તપ તથા યોગ સિદ્ધ થયા હોય તોપણ તે આત્યંતિક કલ્યાણ કર-
નારા થતા નથી (તપનું ફળ યોગ અને યોગનું ફળ ભક્તિ છે એવો અ-
નુક્રમ જાણવો) તપસ્વિઓ, યોગિઓ અને કૃષ્ણભક્તો જેમને અતિશય
પ્રિય છે એવા મુક્તાનંદમુનિ તપસ્વીઓ, યોગીઓ અને કૃષ્ણભક્તોના
અગ્રગણ્ય એવા આપના જેવાનાં દર્શનની મહુ સ્પૃહા રાખે છે ॥૮॥ અ-

દશાં સેવનાય વૈ । સોઽસ્મામિર્વર્તતે સાકં દર્શનાર્હશ્ચ દેહિનામ્
 ॥૯॥ દેયં સ્વદર્શનં તસ્મૈ ભવતાપિ તપસ્વિના । નાગમિષ્યસિ ચેત્તત્ર
 સ ઇવાત્રાગમિષ્યતિ ॥૧૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—હત્યાશ્રુત્ય વચ્ચસ્તસ્ય વ-
 ણિરાટ્ પ્રાહ તં નૃપ ! । તીર્થયાત્રાફલં જાનંસ્તાદગ્યોગીન્દ્રદર્શનમ્
 ॥૧૧॥ ગ્રામં પુરં વાપિ મુને ! પ્રવિશામિ ન કઠિંચિત્ । વૃક્ષં નવં નવં
 નિત્યં વનેષ્વધિવસન્નહમ્ ॥૧૨॥ તથાપિ તાદગ્યોગીક્ષાં સર્વતીર્થ-
 તપઃફલમ્ । જાનામીતિ ત્વયા સાકમાયામ્યય તમીક્ષિતુમ્ ॥૧૩॥

મારા સહગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામિની એવી આજ્ઞા છે કે—તીર્થોને તીર્થયા-
 ત્રાના મિષથી તીર્થરૂપ કરતા તમારા જેવાઓની પરિચર્યા અપ્રમાદથી
 કરવી, આવી આજ્ઞાવશાત્ હું વિગેરે ગુરુભાઈઓની સાથે મુક્તાનંદમુનિ
 આ લોજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે. મનુષ્ય દેહધારી સર્વ કોઈએ
 તેઓ દર્શન કરવા યોગ્ય છે ॥૯॥ મહાતપસ્વી તમો પણ તપસ્વિસા-
 માન્ય દૃષ્ટિથી તે મુક્તાનંદજીને યોગિજનોને પ્રિય એવું તમારું દર્શન દેવાને
 યોગ્ય છે. ગામમાં અહુ જનસમાજથી વિમુખ થઈને જો તમો નહિ આવો
 તો મેં નિવેદન કરેલું આપનું ઉત્તમ વૃત્તાંત સાંભળીને તુરત તેઓ અત્ર
 આવશે ॥૧૦॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! વણિરાજ શ્રીહરિ આવું સુ-
 ખાનંદ સાધુનું મધુર વચન સાંભળીને, ‘મુક્તાનંદમુનિ જેવા યોગિરાજનું
 દર્શન તીર્થયાત્રાના પરમ ફળરૂપ છે’ એમ માનીને તેમના પ્રત્યે એમ
 બોલ્યા કે—હે મુને ! હું ગામમાં કે પુરમાં ક્યારેય પણ પ્રવેશ કરતો નથી,
 કારણ કે મારે ગામ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનું પ્રયોજન નથી. ઉલટું આમર-
 સિક કે નગરસિક જનોને તો અમો તપઃપ્રિય હોવાથી વિવ્રરૂપજ મા-
 નીએ છીએ. કોઈ વનમાં પણ અમોને નિયતનિવાસ પ્રિય નથી, નિયત
 નિવાસ નામ પડે તો તે અમોને અતિ અપ્રિય મનાય છે. વનવાસમાં પણ
 અમો નિત્ય નવા નવા વૃક્ષમૂળમાં નિવાસ કરીને દિન નિર્ગમન કરતા આ-
 વીએ છીએ. તીર્થક્ષેત્રના યોગથી તો કદાચિત્ ગામનો કે પુરનો પ્રસંગ અ-
 મારે આવે છે. ગામમાં કે પુરમાં હું પ્રવેશ કરતો નથી તોપણ તેવા યોગી-
 ન્દ્રનાં દર્શન તો તમામ તીર્થોથકીપણુ અત્યધિક છે અને સર્વ તીર્થયાત્રાનું

इत्युक्त्वा सद्य उत्थाय साकं तेन तदाश्रमम् । आयात्प्रत्युद्गमं
तस्य मुक्तानन्दादयो व्यधुः ॥१४॥ स तांस्ते तं नमस्कृत्य यथोचि-
तमुपाविशन् । सर्वेऽपि सन्तस्तं वीक्ष्य प्रापुराश्चर्यमेव ते ॥१५॥
ज्जाज्वल्यमानं तपसा मनोनयननन्दनम् । पश्यन्तः शान्तमूर्तिं तं
बहुधा ते व्यतर्कयन् ॥१६॥ अहो !! तपस्विनो दृष्ट्वा बहवो योगि-
नो भुवि । ईदृशस्तु न कोऽप्यैक्षि न श्रुतोऽप्यत्र साम्प्रतम् ॥१७॥
केदमुग्रं तपः केदं बालखेलोचितं वयः । ततः साधारणो नायं

ફળ પણ એજ છે માટે તે મુક્તાનંદ યોગીનાં દર્શન કરવા આજ તમારી સાથે હું ગામમાં આવું છું ॥૧૧-૧૩॥ હે રાજા ! નીલકંઠવર્ણી આ પ્રકારે કહીને તેજ ક્ષણમાં ઉઠીને સુખાનંદ સાધુસાથે મુક્તાનંદમુનિના મઠમાં પધાર્યા. વર્ણિવર્યને સમીપમાં આવતા જોઈને, તેમના અદ્ભુતપૂર્વ તેજથી 'કોઈ પણ આ મહાત્મા છે' એવો વિનિશ્ચય કરીને, મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ ઉઠીને એકદમ સન્મુખ આવ્યા ॥૧૪॥ તે પછી વર્ણીન્દ્રે મુક્તાનંદાદિ મુનિઓને વિનય પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રણામ કર્યો. મુનિઓએ પણ વર્ણીન્દ્રને પ્રણામ કર્યો. આ પ્રકારે પરસ્પર પ્રણામ કરીને યથાયોગ્ય બેઠા. તે સર્વે સાધુઓ વર્ણીન્દ્રનું નિરીક્ષણ કરીને પરમ વિસ્મયને પામી ગયા ॥૧૫॥ અસાધારણ દિવ્ય તપથી દેદીપ્યમાન જેમનો તેજોરાશિ કોઈનાથી પણ પરાલવધાય એવો નથી, સર્વ કોઈની ઉપર સુહૃદભાવ સૂચવનારા પ્રશાંતગંભીર આકૃતિસન્નિવેશથી સર્વ કોઈએ સમાશ્રય કરી શકાય એવા, પ્રકૃતિથી સર્વના મનોનયનને આનંદ દેનારા એવા શ્રીહરિને નિરખીને તે મુનિઓ વિવિધ પ્રકારના વિતર્ક કરવાપૂર્વક પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ॥૧૬॥ વિતર્કનો પ્રકાર કહે છે—અહો !! આપણે પૃથ્વી ઉપર બહુ બહુ તપસ્વીઓ અને યોગીઓ દીઠા છે પરંતુ આ વર્ણિવર્ય જેવા તો આ લોકમાં ક્યારેય પણ કોઈ પણ દીઠા નથી તેમ સાંભળ્યા પણ નથી ॥ ૭ ॥ આ વર્ણીમાં વર્તતું તપ ક્યાં ? અને દેખાતું કિશોર વય ક્યાં ? આ બન્નેની અનુરૂપતા નથી અધિક અંતર છે, કેમકે—આ વર્ણીનું વય તો બાળલીલાને ઉચિત છે અને તપતો અતિ ઉચ્ચ છે, માટે મનુષ્યમાં આ સંભવતું નથી તો આ

પુમાન્ કાઽપ્યસ્તિ દેવતા ॥૧૮॥ સૂર્યશ્ચન્દ્રોઽથવા વહ્નિઃ કુમારો
વા નરાકૃતિઃ । શ્રુતો નિરન્નમુક્તો વા મૂર્તિમત્તપ એવ વા ॥૧૯॥
અસ્તુ યઃ કોઽપિ દિષ્ટ્વાઽથ દૃષ્ટોઽસ્મામિસ્તપોનિધિઃ । સેવયાઽ-
સ્યાસદુપરિ શ્રીસ્વામી તોષમેષ્યતિ ॥૨૦॥ इत्थं वदन्तस्ते तस्य
परिचर्यां प्रचक्रिरे । मुक्तानन्दः स्वागतादि पृष्ट्वाऽऽतिथ्यमकारयत्
॥२१॥ वणिंराजोऽपि तान्साधून्कलावपि जितेन्द्रियान् । धिया
सुशीलान्निश्चित्य स्वसङ्गार्हानमन्यत ॥२२॥ ततो मुक्तानन्दसंज्ञं

વર્ણીન્દ્ર મનુષ્યસજાતીય તો છેજ નહિ. દેવવર્ગની અંદરના કોઈ હોવા
જોઈએ. દેવતાઓમાં પણ તેમનું અસાધારણપણું વિચારવાપૂર્વક વિતર્ક
કરે છે—આ વર્ણીન્દ્ર અખિલ લોકને સહસ્ર કિરણોવડે પ્રકાશ કરનારા
નરાકૃતિ સાક્ષાત્ સૂર્યદેવ હશે ? કે અમૃતમય કિરણોવાળા, સમગ્ર જનના
નયનને આહ્વાદ આપનારા, તેજોરાશિરૂપ પ્રત્યક્ષ નરાકાર ચંદ્રમા હશે ? કે
અગ્ને (પરંપદપર્યંત) લઈ જવારૂપ ગુણુયોગથી સર્વ જનોએ પૂજવા
યોગ્ય પ્રત્યક્ષ મનુષ્યાકાર અગ્નિદેવ હશે ? કે શંભુના તેજના પરિણામરૂપ
નરાકૃતિ કુમાર-કાર્તિકસ્વામી અથવા સનતકુમાર હશે ? કે તેતે લોકમાં
શ્રવણ થતા નિરન્નમુક્તોની અંદરના કોઈ મુક્તરાજ હશે ? કે જગતની અં-
દર વર્તતા દેવતાઓ તથા ઋષિઓનું સમગ્ર તેજ પુંજરૂપ થઈને મૂર્તિભૂત
થઈ આવા દિવ્ય માનુષરૂપે પ્રકાશે છે કે શું ? આની અંદરના અવિતર્ક્ય
વૈભવવાળા ભક્તે ગમે તે કોઈ હશે પરંતુ આવા તપોનિધિનાં આપણને આજ
પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં તેતો આપણા મહાભાગ્યના ઉદયથી થયાં. તે આ નીલ-
કંઠ વર્ણીન્દ્રની સેવા કરવાથી આપણા સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ આપણા
અધાયની ઉપર અહુ રાજી થશે ॥૧૮-૨૦॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે વિતર્ક-
પૂર્વક પરસ્પર ભાષણ કરતા તે સર્વે સાધુઓ શ્રીહરિની પરમ પ્રીતિથી પરિ-
ચર્યા કરવા લાગ્યા. મુક્તાનંદ મુનિએ તો વર્ણીન્દ્રનું યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ
પ્રશ્નપૂર્વક આતિથ્ય કરાવ્યું ॥૨૧॥ વણિંરાજ પણ તે આ સાધુઓને દોષ-
નિધિ કલિકોલાહલમાં પણ (જેમાં જીતેન્દ્રિયનું શ્રવણ પણ સુદુર્લભ છે એવા)
હૃદયમાં નહિ ક્ષોભ પામતા વિજીતેન્દ્રિય અને સુશીલ સ્વમનથી નિશ્ચય ક-

તં મહાન્તં પરીક્ષિતુમ્ । સ વદુર્વિનયેનૈવ પૃચ્છતિ સ્મ વુમ્ભુત્સુવત્
 ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—મહામુનેઽતિસુજ્ઞોઽસિ સમ્મતોઽસિ સ-
 તામપિ । પૃચ્છામિ યદહં તસ્ય કર્તુમુત્તરમર્હસિ ॥૨૪॥ રૂપાણિ
 જીવેશ્વરયોર્માયાયા બ્રહ્મણસ્તથા । પરસ્ય બ્રહ્મણશ્ચાહં વિવિત્સામિ
 પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—સૂક્ષ્મં પ્રશ્નમિતિ પૃષ્ઠઃ સ મુનિસ્તેન

રીને, પોતાને સમાગમ કરવા યોગ્ય માનવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ત્યારપછી વર્ણિન્દ્રે
 તે આ મુક્તાનંદ મુનિને સાધુ સદ્ગુણની સંપત્તિથી સર્વ સાધુઓની અપે-
 ક્ષાએ પણ અતિ મોટા બાણીને, તત્ત્વવિજ્ઞાનમાં તેમના મતનો સંવાદ (પો-
 તાના મત સાથે મેળવવા) કરાવા, તેમનો આશય સર્વથા સંશય વિનાશ-
 પૂર્વક વિનિશ્ચય કરવા, સ્વયં સ્વતઃ સર્વજ્ઞ છે તથાપિ જ્ઞાસુ જનની જેઠે
 વિનયથીજ કોઈ પ્રશ્ન પુછ્યો ॥૨૩॥ શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી પુછે છે—હે
 મહામુને!—આત્મસ્વરૂપના મનનશીલ મુનિઓમાં તમો મહાન મુનિ છો
 અને તમો તત્ત્વનું યથાર્થપણું સારી રીતે સમજો છો. સદ્ગુરના સદુપદે-
 શથી અને બહુ સંતોને સદર્થનો અવબોધ આપતા હોવાથી તમો અતિશય
 સુસ છો. વેદ, શ્રુતિ અને સંતો આ ત્રણ પ્રમાતા (સર્વાર્થને પ્રમાણ કર-
 નારા) છે તેમાં જે પ્રમાતા સંતો છે તેમણે પણ તમો બહુ માન્ય કરેલા
 છો એટલે પ્રમાણરૂપ ગણેલા છો, માટે તમોને હું જે પુછું તેનો ઉત્તર
 આપવાને યોગ્ય છો ॥૨૪॥ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે—બ્રહ્મ, પરંબ્રહ્મ, જીવ,
 ઈશ્વર અને માયા આ પાંચ ભેદો છે; તેનાં રૂપ-સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારાં
 લક્ષણો જુદાં જુદાં બાણવા માટે હું ઈચ્છું. યદ્યપિ અન્ય સ્થળમાં (શિ-
 ક્ષાપત્રીમાં) ‘જ્ઞાનં ચ જીવમાયેશરૂપાણાં સુષુ વેદનમ્’ આ વચનથી જીવ
 માયા અને પરંબ્રહ્મ એમ ત્રણજ તત્ત્વો નિરૂપણ કર્યો છે; તથાપિ નિત્ય,
 મુક્ત અને બદ્ધ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારે ભેદ પામેલા જીવાત્માઓને એક
 જીવકોટિથીજ સંગ્રહ કરીને તેવો વિભાગ કર્યો છે માટે કશો વિરોધ નથી,
 એટલે આ સ્થળે ઈશ્વરપણે અને બ્રહ્મપણે વિભાગ કરેલાઓનું જીવાત્મવ-
 ર્ગશ્રક્ષી પાર્થક્ય નથી (પરમાત્માશ્રક્ષી લિન્ગ ચેતનમાત્રને જીવાત્મા શબ્દથી
 કહી શકાય છે માટે જે બદ્ધ હોય એજ જીવાત્મા કહેવાય એમ ન સમજવું)

વર્ણિના । યથાશ્રુતં ગુરુમુલાત્તથોવાચ તદુત્તરમ્ ॥૨૬॥ મુક્તાનન્દમુ-
નિરુવાચ—સ્થૂલાદિદેહત્રિતયમાનસાદાશિર્ણં ચ યઃ । વ્યાપ્યેન્દ્રિ-

માટે વિરોધ નથી. એવો વિભાગ તો કહેવા ઇચ્છેલા વિભાજક ધર્મને આ-
ધીન છે. વસ્તુતાએતો વિભાગ વાસ્તે આ પ્રવૃત્તિજ નથી પરંતુ તેના તેના
સ્વરૂપની જાણસાથી છે માટે કશો વિરોધજ નથી ॥૨૫॥ સુપ્રતક્ષપિ કહે
છે—હે રાજન્ ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આ પ્રકારે સૂક્ષ્મ-એક શાસ્ત્રથીજ
જાણવાયોગ્ય તત્ત્વનું અવલંબન હોવાથી સર્વ સુગમ નહિ એવા પ્રશ્ન પ્રત્યે
પુછેલા તે મુક્તાનંદ મહામુનિએ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદમુનિમુખથી જેમ સાંભ-
ળ્યું છે તે સાંભળવાને અનુસારેજ તેનો ઉત્તર આપવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૬॥

મુક્તાનંદમુનિ કહેછે—જીવાત્મા અને પરમાત્મા એવા ભેદથી આત્મા
એ પ્રકારનો છે, તેમાં પરમાત્મા ‘પરંબ્રહ્મ’ એમ કહેવાય છે. આ પરમા-
ત્માના દાસભૂત, તેનાથી અત્યંત ભિન્ન એવા બીજા સર્વે આત્માઓ ‘પ્રત્ય-
ગાત્મા’ શબ્દથી નિર્દેશ થાય છે, તે પ્રત્યગાત્માઓ નિત્યમુક્તો, મુક્તો અને
બદ્ધો એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે, તેમાં જે બદ્ધો છે તે ‘જીવ’ એવી
પરિભાષાથી નિર્દેશ કરાય છે, તે જીવાત્માનું સ્વરૂપ પ્રથમ યથાપ્રશ્ન નિ-
રૂપણ કરુંછું—હે વર્ણિસત્તમ ! જે જીવાત્મા આ સ્થૂલ દેહમાં તથા પ્રાણ
ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાનરૂપ, ભૂતસૂક્ષ્મમય, આ લોક પરલોકમાં પણ પ્રલય-
પર્યંત અનુવર્તતા, એવા સૂક્ષ્મ દેહમાં તથા માયામય, વાસનામાત્ર જેમાં
વિશેષ છે, મોક્ષ ન થયો હોય ત્યાંમુધી પ્રલયમાં પણ અનુવર્તતા, એવા
કારણ દેહમાં વ્યાપીને વર્તે છે. તેમાં સ્થૂલ શરીરમાં તો નખને આરંભીને
શિખાપર્યંત પોતાની ચૈતન્યપ્રભાથી વ્યાપીને ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને
વિવિધ કાયિક વાચિક માનસિક ક્રિયાઓને કરેછે, તે આ જીવાત્મા કર્મા-
ધીનપણે પ્રત્યેક યોનિમાં અનુપ્રવેશ કરેછે અથાપિ જનનમરણાદિ દેહધ-
ર્મોથી પોતે લેપાતો નથી. પોતે અજ-અજન્મા, નિત્ય-અવિનાશી, શા-
શ્વત-પ્રકૃતિપેઠે પરિણામે રહિત અને અનંશ-અવયવે રહિત છે, માટેજ
અચ્છેદ-અભેદ આદિક લક્ષણ-સ્વભાવ જેનું છે. છેદન-દહન-કલેદના-
દિને યોગ્ય જે છે તે સર્વે સાવયવ દેખાય છે. નિરવયવ એવા આત્મામાં

યાન્તઃકરણૈઃ કરોતિ વિવિધાઃ ક્રિયાઃ ॥૨૭॥ અજો નિત્યઃ શાશ્વ-
તશ્ચ નિરંશશ્ચ પ્રકાશકઃ । સોઽચ્છેદ્યાદિગુણો જ્ઞેયો જીવાત્મા વ-
ર્ણિસત્તમ ! ॥૨૮॥ દેહત્રયે વિરાડાદૌ વ્યાપ્યોત્પત્તિસ્થિતિક્ષયાન્ ।

તે છેદનાદિ ઘટતું નથી. તથા ચૈતન્યસ્વભાવ હોવાથી સ્વયંપ્રકાશ છે. એવી રીતે બ્રહ્માંડોદરમાં ચાર પ્રકારની યોનિને પામેલા અને કર્માનુસારે સુખ દુઃખના સંબંધવાળા જે છે તે ‘જીવો’ આ પ્રકારે નિર્દેશ કરાય છે. તેમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ છે—‘ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિત્’ ‘નિત્યો નિત્યાનાં’ ‘અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ’ ‘અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો’ ‘યથા પ્રકાશય-
સ્યેકઃ કૃત્સ્તં લોકમિમં રવિઃ । ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્તં પ્રકાશયતિ ભારત ! ।
અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્રેદ્યોઽશોષ્ય એવં ચ । નિત્યઃ’ ઇત્યાદિ. આનો તા-
ત્પર્યસંગ્રહ એવો છે કે—જીવો જ્ઞાનઘનઃ સ્વતોઽનઘયવઃ શસ્ત્રાગ્નિવાચ્યમ્બુ-
ભિર્નં પ્રાપ્યો વિકૃતિં પરં ગુણમયીં માયાં મજન્ કર્મભિઃ । દેહે તદ્વિકૃતૌ
તયૈવ ગમિતસ્તદ્વાસનામોહિતસ્તદ્મૈરુપલક્ષયન્ જનિમુખૈઃ સ્વં ચેષ્ટતેઽતદ્વિધઃ
॥૧॥ દેહાદ્યાપ્યાદિભિન્નઃ કરણનિચયતશ્ચક્રુરાદેશ્વ ભિન્નો ભિન્નઃ પ્રાણાશ્ચ
જીવો જનિમરણજરાવર્જિતઃ સ્વપ્રકાશઃ । વિજ્ઞાનાત્મા પ્રકૃત્યા ચિરપરિચિ-
તયા તત્ર તત્રોપનીતો દેહાન્ સાક્ષાંસ્તુ તાંસ્તાન્ નયતિ પથિ રથાન્ યોજિ-
તાશ્ચાન્ રથીવ ॥૨॥ ॥૨૭-૨૮॥ યદપિ પરબ્રહ્મનુંજ સર્વેશ્વરપણું કહ્યું
છે, કેમકે પરબ્રહ્મનુંજ ‘યતો વા હમાન્તિ ભૂતાન્તિ જાયન્તે યેન જાતાન્તિ
જીવન્તિ યત્પ્રયન્ત્યભિસંવિશન્તિ’ આ શ્રુતિ જગતના જન્મ-મૃત્યુના કારણપણે
લક્ષણ કરે છે, એટલે જે જગતનું કારણ છે તે પરબ્રહ્મ છે. જગતના કાર-
ણપણામાં ઉપયોગી જ્ઞાન શક્તિ આદિક ગુણો જે ‘પરાસ્ય શક્તિર્વિચિદૈવ
શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાનબલક્રિયા ચ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં શ્રવણ થાય છે તે
પરબ્રહ્મથી અન્યમાં ઘટતા આવતા નથી. ‘મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષો-
દેતિ સૂર્યઃ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ જે આનંદમય પરબ્રહ્મ છે એજ સર્વના પ્ર-
શાસક છે એમ શ્રવણ કરાવે છે. વાજસંહિતાના અંતમાં પરબ્રહ્મનું નિરૂ-
પણ કરવા પ્રવર્તેલી ઉપનિષદ પણ ‘ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં’ એમ બ્રહ્મને ઇ-
શપણે નિરૂપણ કરે છે. ‘સ કારણં કરણાધિપાધિપો ન ચાસ્ય કશ્ચિજ્જ-

કરોતિ જગતાં યસ્તુ સર્વેજ્ઞો જ્ઞેય ईश्वरः ॥૨૯॥ જન્મક્ષેત્રં ચ જીવા-

નિતા ન ચાધિપઃ' 'પતિં વિશ્વસ્યાત્મેશ્વરં' ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ પરંબ્રહ્મનું સર્વેશ્વરપણું શ્રવણ કરાવેછે. નિરતિશય બૃહત્વ (મોટાપણું) રૂપ પરંબ્રહ્મપણું નિરતિશય ઐશ્વર્યયોગ હોય તોજ ઘટતું આવે, માટે પરંબ્રહ્મજ એક નિરૂપાધિક ઇશ્વર છે. બીજી માનુષયોનિમાં ઇશ્વરપણાનો વ્યવહાર થાય છે તેતો ઔપચારિક હોઇને અપ્રયોજક (અમુખ્ય) છે આવી વસ્તુસ્થિતિ છે; તથાપિ સમસ્ત ચેતનાચેતન જેનું શરીર છે એવા પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા પુરૂષોત્તમ આ જગતને સર્જવાસાડે જે ચેતનવિશેષમાં અનુપ્રવેશ કરીને મહત્તત્ત્વને આરંભીને બ્રહ્માંડપર્યંતની સમષ્ટિસૃષ્ટિને સર્જે છે તે ચેતન વિશેષ કે જેમાં સ્વસાધારણ સકળ જગતકારણરૂપ ઐશ્વર્યે વિશિષ્ટ એવા તે પરમાત્માએ અનુપ્રવેશ કર્યો છે અને પરમાત્મકર્તૃક સૃષ્ટિવ્યાપારમાં જે દ્વારભૂત છે અને પરમાત્માના ઇશ્વરપણાથી જે ઉપલક્ષિત (યુક્ત) છે તેનો ઇશ્વરપણાથી વિભાગ કરે છે; એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી ઇશ્વરને નિરૂપણ કરેછે—આ પ્રકારે કહેવાથી ચતુર્મુખાદિકને પોતપોતાના ભવનના અધિપતિપણારૂપ ગુણયોગથી ઇશ્વરપણે કેમ ગણ્યા નહિ? એવી શંકાનો અવકાશ નથી, વિશેષ અર્થ ચતુર્થ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ થશે. મૂળાર્થ—અવ્યાકૃત, સૂત્ર અને વિરાટ નામના ત્રણ દેહમાં (અવ્યક્ત-મહત્-અહંકારાદિ વિશેષ સમુદાયરૂપ જે બ્રહ્માંડ તે રૂપ) વ્યાપીને જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયને જે કરે છે તે સર્વજ્ઞ (ઉત્પત્ત્યાદિકને જાણનારા) ઇશ્વર કહ્યા છે. આ સ્થળે આવો તાત્પર્યસંગ્રહ છે—નાનાલોકવિચિત્ર-યોનિનિચયૈર્વ્યક્તૈર્યદગ્ધં ભૂતં સાહજ્ઞારચયં ચ યન્મહદભિચયાતં તુ સૂત્રાત્મના । યચ્ચાવ્યાકૃતમસ્ય વીજમપિ તૈઃ સ્ફૂલાદિદેહૈર્યુતઃ સોઽયં હીશ્વર ઉચ્યતે નનુ વિરાટ સર્વેશ્વરાત્મસ્વતઃ ॥૧॥ ॥૨૯॥ માયાનું સ્વરૂપ કહે છે—જે આ માયા છે તે પરમાત્માની આશ્ચર્યકારી કાર્ય કરનારી કોઈ શક્તિ વિશેષરૂપ છે. તથા સ્વતઃ અજ એવા પણ જીવાત્માઓને પોતાના પરિણામ રૂપ કરણ કલેવરનો સંયોગ સંપાદન કરી આપનારી હોવાથી જન્મક્ષેત્રરૂપ છે એટલે જેમ બીજરૂપ ઉદ્ભિજેને પૃથ્વી છે તેમ નિત્ય એવાપણુ

નામનાદિશ્ચિજ્ઞાતાત્મિકા । તમોમયી હરેઃ શક્તિઃ કાર્યકારણરૂ-
પિણી ॥૩૦॥ ગુણત્રયાત્મિકા ચાજા યા ચોક્તાઽજ્ઞાનસંશ્લિકા । સા

શુભોના સ્થૂલાદિ દેહ ધારણપણે પ્રાદુર્ભાવ પામવા ક્યારારૂપ છે. જન્મ ઉપરથી સ્થિતિ પ્રલયપણુ લઈ લેવાં એટલે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના ક્ષેત્રરૂપ છે, ‘પૃથા માયા ભગવતઃ સર્ગસ્થિત્યન્તકારિણી’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. આ માયા અનાદિ-ધ્રુવ (નિત્ય) છે, ‘અદ્વરૂપામજાં ધ્રુવાં’ ‘પ્ર-કૃતિં પુરુષં ચૈવ વિદ્યનાદી ડભાવપિ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા જડ-ચિદાત્મિકા છે. ગુણમય હોવાથી સ્વતઃ જડપણું છે અને સંસારને પામશે એવો ચિદ્વર્ગ ગર્ભમાં છે માટે ચિદાત્માપણું છે અથવા પોતાની અભિ-માની દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત હોવાથી ચિદાત્મિકા છે. તથા તમોમયી છે એટલે સર્વ ગ્રાણીઓ તમ (અંધકાર) માંજ જેમ એમ સર્વના મૂળભૂત અને ગુણસામ્ય જેનું લક્ષણ છે એવી માયામાં વિલીન થએલા શુભો વિલુપ્ત વિજ્ઞાનવાળા થઈ ગયા હોય ને શું? એવા થઈ જાય છે માટે તેને તમોમયી કહે છે, ‘માયા ચ તમોરૂપા’ એવી શ્રુતિ છે. તથા શ્રીકૃષ્ણની શક્તિરૂપ છે, ‘તે ધ્યાનયોગાનુગતા અપઞ્ચન્ દેવાત્મશક્તિં સ્વગુણૈર્નિગૂઢામ્’ ‘સ્વશક્ત્યા માયયા યુક્તઃ સૃજત્યત્તિ ચ પાતિ ચ’ ‘પરસ્ય બ્રહ્મણઃ શક્તિસ્ત-થેદમસ્ત્રિલં જગત્’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. તથા કાર્યકારણરૂપિણી છે-મહ-તત્ત્વ-અહંકારાદિ કાર્યરૂપથી અને અવ્યક્તાદિ કારણરૂપથી પોતેજ વર્તે છે માટે કાર્યકારણરૂપિણી છે, ‘પ્રકૃતિર્યા મયાહ્યાતા વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપિણી’ ‘સ એવેદં સસર્જાગ્રે ભગવાનાત્મમાયયા । સદસદ્રૂપયા ચાસૌ ગુણમયયાઽ-ગુણો વિમુઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. તથા સત્ત્વ, રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણ-સામાન્ય લક્ષણવાળી અને સર્વ વિકારનું મૂળ હોવાથી પોતે તો અન્ત-સ-નાતની છે, ‘ગૌરનાયન્તવતી સા જનયિત્રી મૂતભાવિની સિતાઽસિતા ચ રક્તા ચ’ ‘અજામેકાં લોહિતશુક્લકૃષ્ણાં’ એવી શ્રુતિ છે. (લોહિતાદિ શ-બ્દોથી સત્ત્વ રજ અને તમ ગુણ કહ્યા છે) તથા જેને વિજ્ઞાનવિરોધિની હોવાથી અજ્ઞાનશબ્દથી કહી છે, ‘વિકારજનનીમજ્ઞામ્’ ‘અજ્ઞાનેનાવૃત્તં જ્ઞાનં તેન મુહ્યન્તિ જન્તવઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે, આવા લક્ષણવાળી

માયેતિ ત્વયા જ્ઞેયા યાં તરન્ત્યાશ્રિતા હરેઃ ॥૩૧॥ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં
ચ પૂર્ણં ચાલ્પણ્ડમક્ષરમ્ । ધામ યદ્વાસુદેવસ્ય મૂર્તે ચામૂર્તમુચ્યતે

માયા તમારે જાણવી. આ દુરત્યય માયાનું સંતરણુ ભગવદાશ્રયથીજ થાય
છે પણ બીજા કોઈ પ્રકારથી થતું નથી, 'દૈવી હેષા ગુણમયી મમ માયા દુ-
રત્યયા । મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' 'નારાયણપરો માયામજ્જ-
સ્તરતિ દુસ્તરામ્' એવી સ્મૃતિ છે. આ સ્થળે એવો આશય સંગ્રહ છે—
માયાશબ્દાભિલપ્યા વિવિધગુણમયાશ્ચર્યકાર્યાવહત્વાત્ તાસ્થ્યાત્કાર્યોપયો-
ગાજ્જગદુદયકૃતો બ્રહ્મણઃ સર્ગશક્તિઃ । જ્ઞાનાલોકપ્રકાશપ્રતિહતિકરણાત્સા-
તમઃશબ્દવાચ્યા નિત્યસ્યાપ્યાત્મનઃ સા ભવતિ જનિપદં દેહયોગોપધાનાત્
॥૧॥ સેયં સત્ત્વરજસ્તમોગુણમયી નાનાવિકારપ્રસૂર્નિત્યાઽજ્ઞા સ્વગુણૈર્વિમોહજ-
નનાદજ્ઞાનસંજ્ઞાન્વિતા । માયા બ્રહ્મપુરોગમૈરપિ સુરાધીશૈરલજ્ઞવા તથાપ્યેષા
શ્રીહરિપાદસંશ્રયજુષાં નૃણાં સુલજ્ઞયા તુ સા ॥૨॥ ॥૩૦-૩૧॥ હવે બ્રહ્મનું
લક્ષણ કહે છે—સત્ય—અવિકારી સ્વભાવ હોવાથી તથા સ્વરૂપ સ્વભાવથી
સદા એકરૂપ હોવાથી સત્યશબ્દથી વાચ્ય. માટેજ અક્ષરશબ્દથી વાચ્ય.
જ્ઞાન—અજડ હોવાથી તથા અસંકુચિત જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનશબ્દથી વાચ્ય.
અનંત—દેશપરિચ્છેદે રહિત. પૂર્ણ—આપક. અખંડ—નિરવયવ. એવું જે
આ અક્ષર બ્રહ્મ છે તે ભગવાન વાસુદેવના ધામરૂપે વર્તતાં કરચરણાદિ
અવયવોએ રહિત હોવાથી અમૂર્ત અને કરચરણાદિ દિવ્ય આકૃતિએ વિ-
શિષ્ટ એવા બીજા રૂપથી સેવામાં વર્તતાં મૂર્તપણુ કહ્યું છે. શુદ્ધ—અપહ-
તપાપ્મ (નિર્દોષ) નિત્ય—દેહયોગકૃત જન્મ જરા મરણાદિકે વર્ણત. અ-
વિકારિ—માટેજ જરામરણાદિ વિકારે વર્ણત. માયાને પ્રકાશ કરનાર એ-
ટલે વ્યક્ત અવસ્થાને કરનાર (કારણ કે પુરુષાત્મના જગત્સૃષ્ટિને કરનાર
છે) છે. તે આ 'બ્રહ્મ' આ પ્રકારે જાણવું. આ બ્રહ્મ સર્વ કાર્ય વર્ગના આ-
ધારભૂત છે. બ્રહ્મમાં જે આ સત્યત્વાદિ વિશેષણો આપ્યાં છે તે પરંબ્રહ્મના
શેષ (દાસ) પણુ સહિત છે માટે પરંબ્રહ્મનાં જે અસાધારણ સત્યત્વાદિ વિ-
શેષણો છે તેનાથી આ જુદાં જાણવાં, કારણ કે પરંબ્રહ્મનાં અસાધારણ સ-
ત્યત્વાદિ વિશેષણો તેના શેષભૂત બ્રહ્મમાં સંભવતાં નથી. આ સ્થળે એવો

॥૩૨॥ શુદ્ધં નિત્યં ચાવિકારિ માયાદીનાં પ્રકાશકમ્ । તદ્ભ્રમેતિ
વિજાનીહિ સર્વાધારતયા મતમ્ ॥૩૩॥ નારાયણો વાસુદેવઃ સ્વતન્ત્રઃ
સ્વપ્રકાશકઃ । આનન્દદિવ્યમૂર્તિશ્ચ વિષ્ણુઃ કૃષ્ણોઽચ્યુતોઽવ્યયઃ

તાત્પર્યસંયત્ છે—મૂર્તામૂર્તાત્મના દ્વે નિગમનિગદિતે यस્ય રૂપે સદા સ્તઃ
સંવિદ્રૂપં વિશુદ્ધં નનુ ભવતિ નિજં હ્યક્ષરં यस્ય રૂપમ્ । યદ્વાસા ભાતિ સર્વ
તપનશશિમુખા ભાન્તિ યસ્મિન્ જાતુ બ્રહ્મારૂપં નિત્યમેકં સ્વલુ ભવતિ પર-
બ્રહ્મણો દિવ્યધામ ॥૧॥ ॥૩૨-૩૩॥ હવે ચાર શ્લોકથી પરંબ્રહ્મનું લક્ષણ
કહે છે—જીવાદિકથી પર એવા તે અક્ષર બ્રહ્મથી પર પરંબ્રહ્મ નારાયણ
છે, જે સમસ્ત ચેતન અચેતનના અંતર્યામી છે એજ નારાયણ કહેવાય
છે, ‘અંતર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ’ એવી શ્રુતિ છે. સર્વમાં નિ-
વાસ કરીને જે રહેલા છે તથા સર્વ જગત્ જેમાં નિવાસ કરીને રહેલું છે
માટે વાસુદેવશબ્દથી સ્મૃતિમાં કહેલા, ‘સર્વત્રાસૌ સમસ્તં ચ વસત્યત્રેતિ
વૈ યતઃ । તતઃ સ વાસુદેવેતિ વિદ્વદ્भिઃ પરિપ્રચ્યતે’ એવી નિર્ણય કરી છે.
પોતાથી બીજા બધાના નિયંતા હોવાથી સ્વયં સ્વતંત્ર છે, ‘ન તસ્યેદો કશ્ચન’
‘ભૂતેષુ ચાન્તર્હિત આત્મતન્ત્રઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ
જેમનું છે, ‘તં દેવા ડ્યોતિષાં ડ્યોતિઃ’ એવી શ્રુતિ છે. આનંદમય દિવ્ય મૂર્તિ
જેમની છે, ‘આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. સર્વત્ર
વ્યાપ્તિ હોવાથી વિષ્ણુશબ્દથી વાચ્ય, ‘યસ્માદ્વિષ્ટમિદં સર્વં તસ્ય શક્ત્યા
મહાત્મનઃ । તસ્માદેવોચ્યતે વિષ્ણુર્વિશેષાંતોઃ પ્રવેશનાત્’ એમ વિષ્ણુપુરા-
ણમાં કહ્યું છે. અથવા દેશ કાળ વસ્તુ પરિચ્છેદે રહિત હોવાથી વિષ્ણુ,
‘વ્યાપ્ય મે રોદસી પાર્થ ! કાન્તિરમ્યધિકા સ્થિતા । કમળાદ્વાપ્યહં પાર્થ !
વિષ્ણુરિત્યભિસંજિતઃ’ એમ મહાભારતમાં કહ્યું છે. આનંદમય હોવાથી
કૃષ્ણશબ્દથી વાચ્ય, ‘કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । વિષ્ણુસ્ત-
ન્નાવયોગાન્ન કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વતઃ’ એવી નિર્ણય કરી છે. સમાશ્રિતના સં-
રક્ષણરૂપ ત્રતથી રચુતિ—બ્રહ્મ નહિ થનારા અથવા આશ્રિતોને રચુતિ નહિ
કરનારા તે અચ્યુત કહેવાય, ‘શાશ્વતં શિવમચ્યુતં’ ‘યસ્માન્ન ચ્યુતપૂર્વોઽહમ-
ચ્યુતસ્તેન કર્મેણા’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. સ્વરૂપ અને સ્વભાવથી અન્યથા-

॥૩૪॥ સર્વજ્ઞઃ સત્યસંકલ્પઃ સર્વકર્મફલપ્રદઃ । અન્તર્યામી સર્વશક્તિસેવિતઃ પરમેશ્વરઃ ॥૩૫॥ સર્વત્રૈવાન્વિતઃ શક્ત્યા વ્યતિરિક્તઃ સ્વતઃ સ્થિતઃ । નિયન્તા કાલમાયાદેઃ સર્વકારણકારણમ્ ॥૩૬॥

ભાવરૂપ વ્યયે રહિત હોવાથી અવ્યયપણે રહેલા, ‘અજરોઽમરોઽવ્યયઃ’ ‘વિભર્તૃવ્યય ईश्वरः’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. જે સર્વજ્ઞ અને સત્યસંકલ્પ છે (જેના સંકલ્પને કોઈપણ રોકી શકે નહિ) ‘યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્’ ‘યો વેત્તિ યુગપત્સર્વં પ્રત્યક્ષેણ સદા સ્વતઃ’ ‘સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ’ એવી શ્રુતિ છે. અંતર્યામી-સર્વની અંદર રહીને નિયમન કરનારા, ‘સ ત આત્માઽન્તર્યામ્યમૃતઃ’ ‘જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સન્નિવિષ્ટઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. અંતર્યામી છે માટેજ જે વસ્તુગત્યા ઇન્દ્રાદિ યજ્ઞનરૂપ સર્વ કર્મોવડે આરાધ્ય અને સ્વયં સર્વકર્મ ફલપ્રદ છે, ‘યો વિદધાતિ કામાન્’ ‘ફલમત્ત ઉપપત્તેઃ’ ‘મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્’ એવી શ્રુતિ સૂત્ર અને સ્મૃતિ છે. સર્વ શક્તિઓએ સમન્વિત, ‘પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા મૂર્તિ વિશેષને પામેલી રાધા રમા જ્યા આદિક શક્તિઓએ સેવેલા, ‘જયાસુશીલાલલિતામુખાનાં વૃન્દેઃ સહીનાં સહ રાધયા ચ । સમર્પ્યમાનં રમયા ચ મામાકલિન્દજાજામ્બવતીમુખાનામ્’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે. પરમેશ્વર (સર્વેશ્વર) ‘તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્’ ‘સમસ્તશક્તિઃ પરમેશ્વરાખ્યઃ’ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે. આ સમસ્ત ત્રિદયિત્ પ્રપંચમાં જે સ્વયં અંતર્યામીભાવરૂપ શક્તિથી સમન્વિત (અન્વય પામીને રહેલા) અને સ્વયં દિવ્ય આનંદમય આકારથી અક્ષરધામમાં વ્યક્તિરૂપણે રહેલા છે. કાળ પ્રકૃતિ પુરૂષો અને અક્ષર આદિકના અંતઃશત્માપણે જે નિયંતા છે. માટેજ જે સર્વ કારણના કારણ છે એટલે કાળ માયાદિકને પણ નામ રૂપના વિભાગની પ્રાપ્તિરૂપ વ્યક્ત અવસ્થા કરનાર હોવાથી કારણ છે, ‘જ્ઞઃ કાલકાલઃ’ ‘પ્રધાનક્ષેત્રજ્ઞપતિઃ’ ‘સર્વસ્ય વશી સર્વેશ્વરશાનઃ’ એવી શ્રુતિ છે. માટેજ આ ‘પરમાત્મા’ એવા પ્રકારથી શ્રુતિ સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે. માટે આજ સર્વાન્તરાત્મા પરબ્રહ્મભૂત નારાયણ મુમુક્ષુઓએ ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ‘પરમાત્મા ચ સર્વેષામાધારઃ પુરુષો-

પરમાત્મેતિ યત્પ્રાહુસ્તત્પરંબ્રહ્મ કથ્યતે । ઉપાસનીયં સર્વેષામેતદેવ
મુમુક્ષતામ્ ॥૩૭॥ इत्युत्तरं मया प्रोक्तं यथामति यथाश्रुतम् ।
व्याख्यानं विस्तरेणास्य जानात्यस्मद्गुरुः प्रभुः ॥३८॥ रूपान्येतानि
च स्वामी स तु प्रत्यक्षमीक्षते । मुमुक्षुभ्यः स्वौजसा च तानि दर्श-
यतेऽपि सः ॥३९॥ सुव्रत उवाच—इत्युक्त्वा विररामासावौद्धवी-
याग्रणीर्मुनिः । सोऽपि तद्वचनं श्रुत्वा प्रसन्नो वर्णिराडभूत् ॥४०॥
ऋजुं निष्कपटं साधुं तं निश्चित्याब्रवीच्च सः । त्वयोत्तरं यथार्थं

તત્તમઃ । વિષ્ણુનામા સ વેદેષુ વેદાન્તેષુ ચ ગીયતે' 'આત્માત્મા ચાક્ષરાત્મા
ચ' 'પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ' ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ છે. આવી રીતે પરંબ્રહ્મનું સ્વ-
રૂપ છે. આ સ્થળે એવો તાત્પર્યસંગ્રહ છે—જીવાદિભ્યશ્ચતુર્ભ્યઃ પરતરમુ-
દિતં યત્પરંબ્રહ્મ સોઽયં સર્વસ્યાપ્યન્તરાત્મા સકલશુભગુણૈઃ સંયુતઃ સર્વદર્શી ।
મદ્ભગવત્તત્તસિદ્ધિઃ સકલતનુતયા સર્વકર્માભિપૂજ્યસ્તત્તત્કર્મેષ્ટદશ્ચ સ્વયમન-
વધિકાનન્દસન્દોહસિન્ધુઃ ॥૧॥ નારાયણો વાસુદેવઃ સર્વકારણકારણમ્ ।
સર્વાન્તરાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવોઽસ્તિહાર્યદઃ ॥૨॥ ॥૩૪-૩૭॥ હે વર્ણીન્દ્ર !
આ પ્રકારે મેં યથામતિ ગુરુમુખથી જે રીતે બોલ્યું છે તે રીતે પુછતા ત-
મોને તેનો ઉત્તર આપ્યો. આનું વિસ્તારથી વિવેચન તો અમારા પ્રભુ શ્રી-
રામાનંદમુનિ બાણે છે, કારણ કે તે સ્વામીને તો આત્મા પરમાત્મા આદિ-
કનાં સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર સદા વર્તે છે અને મુમુક્ષુ શિષ્યોને તેમનાં સ્વરૂપ
પોતાના પ્રતાપથી સાક્ષાત્ અપરોક્ષપણાને પમાડવાપૂર્વક આ અર્થનો
અવબોધ આપે છે ॥૩૮-૩૯॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામિના
શિષ્ય સાધુઓમાં અગ્રણી એવા મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે કહીને મૌન થઈ
ગયા, વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિપણુ તેમનું વચન શ્રવણ કરીને અતિશય પ્રસન્ન થયા
॥૪૦॥ શ્રીહરિ મુક્તાનંદમુનિને નિષ્કપટ હૃદયવાળા અને સરલ સ્વભાવ-
વાળા વિનિશ્ચય કરીને, તેમના વચનને બહુ માન આપતા થકા બોલ્યા કે-
હે મુને ! તમોએ જે મારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે યથાર્થ અને અસં-
દિગ્ધાર્થ છે. મેં પૂર્વે શાસ્ત્રને બાણેલા બહુજનોને આ જીવાદિકનું સ્વરૂપ

વૈ મુને ! કૃતમસંશયમ્ ॥૪૧॥ બહુભ્યઃ શાસ્ત્રવિદ્ભ્યોઽપિ પૃષ્ઠમેત-
ન્મયા પુરા । કેનાપિ નેદશં યુક્તં કૃતમુત્તરમસ્ય તુ ॥૪૨॥ યૂયં મહાન્તઃ
સર્વે સ્થ યથાશાસ્ત્રોક્તલક્ષણાઃ । સન્તોઽથ વો દર્શનેન મમાનન્દો
મહાનભૂત્ ॥૪૩॥ મુક્તાનન્દોઽથ તં પ્રાહ મયાપ્યત્ર સહસ્રશઃ ।
દૃષ્ટાસ્તપસ્વિનઃ સ્વ્યાતાસ્ત્વાદશસ્તુ ન કશ્ચન ॥૪૪॥ ર્દદકૃપશ્ચં વિ-
ધાતું ચ બોદું વાપિ તદુત્તરમ્ । તવૈવ બુદ્ધિર્યોગીન્દ્ર ! સર્વોપર્યઘ
વર્તતે ॥૪૫॥ નીલકણ્ઠોઽથ તાન્સાધૂન્ સાધુલક્ષણશાલિનઃ ।
જ્ઞાત્વા દિનાનિ કતિચિત્સેવ્યમાન ઉવાસ તૈઃ ॥૪૬॥ તં કોઽપિ
બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ પ્રશ્ને પ્રશ્નોત્તરેઽપિ વા । નાતિચક્રામ મતિમાન્ પ્રા-
કૃતે સંસ્કૃતે તથા ॥૪૭॥ દૃષ્ટાતિમાનુષીં બુદ્ધિં તેઽપિ સર્વે વિચ-

પુછ્યું હતું પણ મને તેનો કોઈએ પણ તમારા જેવો યથાર્થ ઉત્તર આ-
પ્યોજ નહિ. તમો તમામ 'કૃપાલુરકૃતદ્રોહઃ' ઇત્યાદિ સચ્છાસ્ત્રોક્ત સદ્લક્ષ-
ણથી પરિપૂર્ણ મહાસાધુઓ છો. આવા તમારાં દર્શન થવાથી આજ મને
મહાન્ આનંદ થયો છે ॥૪૧-૪૩॥ હે રાજન્ ! વર્ણીન્દ્રનું આવું વચન
શ્રવણ કર્યા પછી મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર બોલ્યા કે-હે યોગીન્દ્ર ! મેં પણ આ લો-
કમાં પ્રસિદ્ધ બહુ તપસ્વિઓ દેખ્યા છે પણ આપના જેવો તો એક પણ
તપસ્વી અદ્યાપિ દેખ્યો નથી. તેમજ આવો પ્રશ્ન પુછવા કે તેનો યથાર્થ
ઉત્તર આપવા બાણવા માટે પણ સમર્થ એકપણ જોયો નથી, માટે હા-
લમાં તો તમારીજ બુદ્ધિ તપથીજ જેમ એમ તત્ત્વવિચારથી પણ અત્યંત
નિર્મળ અને સર્વોપરી-સર્વથી અધિક દેખાય છે ॥૪૪-૪૫॥ હે રાજન્ !
નીલકંઠ ભગવાનતો તે સમસ્ત સાધુઓને સાધુલક્ષણસંપન્ન અને સહ-
વસતિને સમુચિત સમજીને, તે સાધુઓએ યથાયોગ્ય સેવા કર્યાથકા ત્યાંજ
કેટલાક દિવસ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૪૬॥ તે મુનિમંડળમાં મતિમાન્ કોઈ
પણ આ વર્ણીન્દ્રને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રશ્નો પુછવામાં કે તેના ઉત્તરો આપવામાં
તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃત કોઈ પણ પ્રબન્ધમાં મતિબળથી અતિક્રમણ કરી
શક્યા નહિ એટલે જીતવા માટે સમર્થ થયા નહિ ॥૪૭॥ વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ
વિચક્ષણ એવા મુક્તાનંદાદિ સર્વ સાધુઓએ શ્રીહરિની અતિમાનુષી મનીષા

ક્ષણાઃ । સાધારણાં નરધિયં તસ્મિન્નૈવ હિ ચક્રિરે ॥૪૮॥ અલગ્ન-
પારાસ્તે સર્વે સાશ્વર્યં તસ્ય વર્ણિનઃ । નરાકૃતેર્ભગવતઃ શુશ્રૂષામેવ
ચક્રિરે ॥૪૯॥ શૃણ્વન્કથાઃ પુણ્યતમાઃ સ નિત્યં રાસેશ્વરીપ્રાણપતેર્મ-
નોજ્ઞાઃ । સજ્જ્યોઽતિભાવેન સદા સ્થિરાક્ષસ્તત્રાપિ ભૂપાલ ! તપશ્ચ-
કાર ॥૫૦॥ હિતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે મુક્તા-
નન્દાદિસાધુસમાગમનામૈકપદ્માશ્વત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

સુપ્રત ઉવાચ—સાધવસ્તે વર્ણિનોઽસ્ય ધ્યાનદક્ષિણરતાં સદા ।
પશ્યન્તો વિસ્મયં પ્રાપુર્મુક્તાનન્દ ઉવાચ તમ્ ॥૧॥ દૃક્ષ્યૈર્વ્યં સર્વ-
કાલં તે દૃશ્યતે વર્ણિસત્તમ ! । કાં દેવતાં ધ્યાયસિ ત્વં વતુમર્હસિ
તત્તુ નઃ ॥૨॥ શ્રીનીલકંઠ ઉવાચ—શ્રીરાધિકેશો ભગવાન્ યોઽસ્તિ

નિરીક્ષણ કરીને ‘આમની મનુષ્ય સાધારણી બુદ્ધિ નથી માટે કોઈ પણ
આ અમાનુષ મહિમાવાળા ઈશ્વર છે’ એમ નિશ્ચય કર્યો ॥૪૮॥ વર્ણિરેષ-
ધારી શ્રીહરિના ગુણ એશ્વર્યાદિકનો નહિ પાર પામતા સર્વે સાધુઓ દિવ્ય
નરાકાર જેમણે સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર્યો છે એવા ભગવાનનો સાશ્વર્ય બુદ્ધિ-
વૈભવ વર્ણવવા પૂર્વક આદરભાવથી તેમની શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યા ॥૪૯॥
હે ભૂપાળ ! વર્ણુન્દ્ર ભગવાન તે લોચપુરમાં મુક્તાનંદાદિ મુનિઓએ ક-
હેવા માંડેલી રાસેશ્વરી પ્રાણુપતિ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણમંગળ મ-
નોહર દિવ્ય કથાઓને નિત્ય આદરથી શ્રવણ કરતા થકા સર્વ ઇન્દ્રિયોને
નિયમમાં કરવાપૂર્વક તપમાં તત્પર થયા હતા ॥૫૦॥ હિતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિ-
જીવને...પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનંદાદિસાધુસમાગમનામૈકપદ્માશ્વત્ત-
મોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

અધ્યાય પર મો.

સુપ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! આ વર્ણુન્દ્ર શ્રીહરિની સર્વ સમ-
યમાં સ્વેષ્ટદેવના ધ્યાનમાં નેત્રની નિશ્ચળતા નિરખીને એટલે ધ્યાનનિ-
ષ્ઠાનો પ્રકર્ષ પેળીને સર્વ સાધુઓ પરમ વિસ્મયને પામી ગયા. તે પછી
મહામુનિ મુક્તાનંદેણ એમ યોલ્યા કે-હે વર્ણુવર્ય ! સર્વ સમયમાં તમારા
ચિત્તની એકાગ્રતાને સૂચવનારી દૃષ્ટિસ્થિરતા વર્તે છે તો તમો સ્વેષ્ટદેવ-

સર્વેશ્વરોઽનઘ ! । ઇષ્ટદેવઃ સ ઇવાસ્તિ મમ સચ્છાસ્ત્રસમ્મતઃ ॥૩॥
 બ્રહ્મધર્મશિવાદીનાં દેવાનામપિ દેવતા । વરાહાદ્યવતારાણાં ધર્તા
 કૃષ્ણઃ પરં બૃહત્ ॥૪॥ ધ્યાયામિ તમહં નિત્યં પૂજયામિ ચ તં મુને ! ।
 કીર્તયામિ ચ તન્નામ યદાહુઃ કલિતારકમ્ ॥૫॥ સંસારે ભ્રમતાં
 પુંસાં દુઃખિતાનાં સ્વકર્મભિઃ । કૃષ્ણમેકં વિના નાન્યા ગતિરસ્તિ
 કલાવિહ ॥૬॥ શ્રીમતોઽસ્ય ગવેન્દ્રસ્ય ચરણામ્બુરુહાન્મમ । અન્ય-

પણે માનેલા કયા દેવનું ધ્યાન ધરો છો તે મને કહો ॥૧-૨॥ આ પ્રકારે
 પુછેલા શ્રીનીલકંઠવર્ણીન્દ્ર મનુષ્યનાથનું અનુકરણ કરતાથકા, પાંચ શ્લો-
 કથી કહેછે—હે નિર્દોષ મુને ! જે શ્રીરાધિકારમણ ભગવાન સર્વેશ્વર છે.
 જે ભવબ્રહ્માદિ દેવોના પણ દેવ (ઉપાસ્ય દેવતાવિશેષ) છે 'ત દેવતાનાં
 પરમં ચ દૈવતમ્' એવી શ્રુતિ છે. જે વરાહ વિગેરે અવતારોના પ્રથમ મૂળ
 છે અને નિરતિશય બૃહત્વ (મોટાપણું) પણાના યોગથી જેને પરબ્રહ્મ
 શબ્દથી કહ્યા છે એજ સચ્છાસ્ત્રસંમત શ્રીકૃષ્ણ મારા ઇષ્ટદેવ છે. હે
 મુને ! તેમનું હું નિત્ય અનુધ્યાન કરુંછું તથા બાહ્ય માનસ ઉપચારોવડે
 યથાવિધિ પૂજન કરુંછું તથા તેમનુંજ સકળ કળિમળને નિર્મૂળ નાશ ક-
 રનારૂં નામ સદાકાળ કીર્તન કરુંછું, 'કલિકલ્મષમત્યુગ્રં નરકાર્તિપ્રદં નૃણા-
 મ્ । પ્રયાતિ વિલયં સઘઃ સકૃત્કૃષ્ણસ્ય સંસ્મૃતેઃ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૩-૫॥
 પોતે કરેલાં અનાદિકાળથી અનુવર્તતાં શુભાશુભ કર્મોને લીધે ભવસાગ-
 રમાં ભમતા, દુરંત દુઃખથી કલેશ પામતા પુરૂષોને આ કુટિલ કળિકાળમાં
 એક શ્રીકૃષ્ણજ ગતિ છે બીજી કોઈ પણ ગતિ (ઉપાય) નથી, શાસ્ત્રોક્ત
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોના પણ નિર્વાહક એક શ્રીકૃષ્ણજ છે, 'મામેવ ચે પ્રપ-
 ઘન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે' એમ ભગવાનેજ સ્વયં કહ્યું છે. રાગદ્વેષની
 અભિવૃદ્ધિ કરનારા અને વિજ્ઞાનનો વિક્ષોભ કરનારા આ કળિકાળમાં તો
 કર્મયોગાદિ ઉપાયોની દુર્બલતા છે માટે શ્રીકૃષ્ણના ચરણ શરણુવરણ
 વિના બીજો કોઈપણ સુકર ઉપાય નથી ॥૬॥ શ્રીમતોઽસ્ય ગવેન્દ્રસ્ય—સ્વયં
 શ્રીપતિ છે તથાપિ ચદુકુળમાં અવતરી નંદભવનને સમલંકૃત કરીને, ગો-
 પાળો સાથે ગાયોને ચારવાથી અસાધારણ પરત્વ અને સૌલભ્યને સૂચવ-

ત્રાણુરપિ પ્રીતિઃ ક્વાપિ નાસ્ત્યેવ સર્વથા ॥૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુ-
ક્તવન્તં તં જ્ઞાત્વા કૃષ્ણમક્તં મહામતિમ્ । પ્રીતો મુક્તાનન્દ ડુચ્ચે
રાજન્ભાગવતપ્રિયઃ ॥૮॥ મુક્તાનન્દમુનિસ્ત્વાચ—સર્વે ભજામઃ શ્રીકૃષ્ણં
વયમપ્યધુના ભુવિ । કૃપયા સહુરોરેવ પશ્યામો હૃદયેઽપિ તમ્ ॥૯॥
રામાનન્દાચ્ચય્યા લોકે પ્રસિદ્ધો હ્યુદ્ધવઃ સ્વયમ્ । અસ્માકં સહુરઃ
સોઽસ્તિ શ્રયણીયો મુમુક્ષતામ્ ॥૧૦॥ કૃપાં સ કુરુતે યસ્મિન્સ
સમાધૌ સમીક્ષતે । ગોલોકેઽલ્પાન્દરાસસ્થં શ્રીકૃષ્ણં મુરલીકરમ્
॥૧૧॥ ભવાદશસ્તુ યે બ્રહ્મન્મક્તિધર્મતપોન્વિતાઃ । પ્રત્યક્ષદર્શનં

નારા ગોપાળ પદને પામીને 'ગોવિંદ' એવા નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા માટે
'ગવેન્દ્ર' આ પ્રકારે જે કહેવાય છે, એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ચરણાર-
વિંદ વિના કોઈ પણ પદાર્થમાં મારે આશુમાત્રપણ પ્રીતિ સર્વ પ્રકારે
નથીજ ॥૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આતું ભગવાનનું વચન
સાંભળીને અને તેમનો કૃષ્ણમાં ભક્તિવિશેષ અને ભક્તિસંસ્કૃત બુદ્ધિવિ-
શેષને વિનિશ્ચય કરીને, ભાગવતો જેમને પરમ પ્રિય છે અને ભાગવતોને
પરમ પ્રિય એવા મુક્તાનંદમુનિ મનમાં પરમ પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા
કે—॥૮॥ હે વર્ણિવર્ય ! સર્વે અમેપણ આ સ્થાનમાં હમણાં તે શ્રીકૃષ્ણનીજ
ભક્તિ સદાકાળ કરીએ છીએ. અમારા ગુરૂ રામાનંદમુનિની કૃપાથીજ
તે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયકમળમાંપણ સ્ફુરણાયમાન થતા તેતે સમયમાં
ધ્યાનદૃષ્ટિએ દેખીએ છીએ ॥૯॥ ભાગવતાચળી ઉદ્ધવજી બીજી મૂર્તિ
હાલમાં સ્વીકારીને રામાનંદ નામથી લોકમાં વિખ્યાત થયા છે. સમગ્ર
મુમુક્ષુ માનવોએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય છે ચરણકમળ જેમનાં, એવા તે
સદ્ગુરૂ અમારા સર્વેના ગુરૂ છે ॥૧૦॥ તે શ્રીરામાનંદ સદ્ગુરૂ જે જનની
ઉપર કૃપા કરે છે તે યમ નિયમાદિ સાધનસંપત્તિના પ્રયાસની અપેક્ષા
વિનાજ તત્કાળ સિદ્ધ થતી સમાધિદૃષ્ટિથી ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસમાં
રમણ કરતા, મુરલીધર, શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરેછે ॥૧૧॥ વળી
હે બ્રહ્મન્ ! જે કોઈ તમારા જેવા ધર્મ તપ અને ભક્તિથી પરિપૂર્ણ પુરુષો
છે તેમને તો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરામાનંદસ્વામીના કૃપાકટાક્ષને પરવશ થ-

દત્તે તેભ્યઃ કૃષ્ણશ્ચ તદ્વશઃ ॥૧૨॥ પૃથક્કયા ન પદ્યામઃ શ્રીકૃષ્ણાત્તં
વયં ત્વિહ । યતસ્તદાત્મના કૃષ્ણઃ શ્રેયસે વર્તતે નૃણામ્ ॥૧૩॥ મુ-
મુક્ષૂણાં ગુરુત્વં ચ તસ્મિન્નેવ હિ ભૂતલે । સ્વયં કૃષ્ણેન નિહિતમસ્તિ તં
જાનતાત્મવત્ ॥૧૪॥ અતો ગુરુપદં બ્રહ્મજ્ઞાસ્ત્યન્યત્ર હિ સામ્પ્રતમ્ ।
અત્ર શ્રીમદ્ભાગવતશ્લોકૌ શૃણ્વાદિમાશ્રમ ! ॥૧૫॥ અસ્સાલ્લોકાદુ-
પરતે મયિ જ્ઞાનં મદાશ્રયમ્ । અર્હત્યુદ્ધવ એવાદ્ધા સમ્પ્રત્યાત્મ-
વતાં વરઃ ॥૧૬॥ નોદ્ધવોડવપિ મન્યૂનો યદુનૈર્તાદિતઃ પ્રમુઃ ।

ધને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપેછે ॥૧૨॥ આ લોકમાં અમોતો તે શ્રીરામાનંદમુનિને
શ્રીકૃષ્ણથકી પૃથક્પણે બેતા નથી, કેમકે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીરામાનંદ-
મુનિરૂપથી જનોના નિઃશ્રેયસમાટે પ્રવર્તેછે (સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણજી ગુરૂરૂપથી
પ્રકટ થઈને મુમુક્ષુઓને ઉપકાર કરેછે માટે શિષ્યોએ ગુરૂમાં એવી દૃષ્ટિ
કરવી એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે, 'ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મ ગુરુરેવ પરા ગતિઃ । ગુરુરેવ પરા
વિદ્યા ગુરુરેવ પરાયણમ્ । ગુરુરેવ પરઃ કામો ગુરુરેવ પરં ધનમ્ । યસ્માત્સ-
દુપદેષ્ટાડસૌ તસ્માદ્ગુરુતરો ગુરુઃ' 'યસ્માદેવો જગન્નાથઃ કૃત્વા મર્ત્યમર્યાં તનુમ્ ।
મમ્નાનુદ્ધરતે લોકાન્કારુણ્યાચ્છાસ્ત્રપાણિના । તસ્માદ્ધક્તિર્ગુરૌ કાર્યા સંસારમય-
મીરુણા' એવી સ્મૃતિ છે) ॥૧૩॥ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ ઉદ્ધવજીને
ગુણોવડે પોતાને તુલ્ય બાણીને, ભારતભૂભાગમાં મુમુક્ષુ માનવોનું કલ્યાણ
કરવા ગુરૂપણું તે ઉદ્ધવજીને વિષેજ આરોપણ કરેલું છે ॥૧૪॥ હે બ્રહ્મન!
માટે આ વર્તમાનકાળમાં તે ઉદ્ધવજીથકી બીજા જનમાં ગુરૂપદ છેજ નહિ,
હે વર્ણિન્દ્ર ! આ મેં કહેલી બાબતમાં શ્રીમદ્ભાગવતનું વચનજ પ્રમાણ છે
એમ બાણો ॥૧૫॥ ભગવાનનું એવું વચન છે કે-અવતરણકાર્ય પરિપૂર્ણ
થઈ રહેતાં હું આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થઈ જઈશ ત્યારે મારા આશ્રયવાળું
એટલે મારા દિવ્ય સ્વરૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરે વિષયવાળા વિજ્ઞાનનો પાત્ર
બીજો કોઈ નથી એક ઉદ્ધવજીજી યોગ્ય છે (અર્થાત્ બીજો કોઈ બાણતો
નથી) આ સમયમાં ઉદ્ધવજીજી આત્મવતાં વર-આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ
દર્શિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, (જે આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવને યથાર્થ સા-
ક્ષાત્કાર કરે એજ આત્મદર્શિઓમાં વર કહેવાય, એવાતો એક ઉદ્ધવજીજી

અતો મદ્વયુનં લોકં ગ્રાહયન્નિહ તિષ્ઠતુ ॥૧૭॥ इत्थं प्राह स्वयं कृष्ण-
स्तस्माद्वयमिहानघ ! । तमाश्रितास्तदाज्ञायां स्थिताः कृष्णं भजा-
महे ॥१८॥ सुव्रत उवाच—एवं मुक्तानन्दवचः शृण्वतस्तस्य वर्णिनः ।
पित्रुक्ततद्रुत्वादिस्मृतिरासीन्नरेश्वर ! ॥१९॥ ततः प्रत्यक्षकृष्णस्य
कर्तुं दर्शनमुत्सुकः । आसीद्रामानन्दमुनेः कृपां सम्पाद्य सेवया
॥२०॥ ततः प्रणम्य तं प्रीत्या प्राहाहमपि सन्मते ! । यौष्माकीणो

છે) કારણ કે—આ ઉદ્ધવજી રજા તમને વશ પામ્યા નથી, માટેજ પ્રભુ
છે, માટેજ ગુણ-ગુણના કાર્યભૂત કામ ક્રોધાદિકથી નહિ પીડા પામેલા છે,
માટે આ ઉદ્ધવજી અણુમાત્રપણ મારાથથી જ્ઞાનાદિગુણોએ કરીને ન્યૂન
નથી, તો મારા વિષયવાળું વિજ્ઞાન લોકોને ગ્રહણ કરાવવા માટે આ ધરાતળ-
માંજ રહ્યો, સત્યસંકલ્પ મારી ઇચ્છાથી બ્રાહ્મણનો શાપ આ એકલા ઉદ્ધ-
વજીને પરાલભ્ય ન કરો ॥૧૬-૧૭॥ હે નિર્દોષ નીલકંઠ વર્ણિન ! સ્વયં શ્રી-
કૃષ્ણભગવાને આ પ્રકારે અંતર્ધર્મ સમયે સ્વમનમાં વિચારીને કહ્યું હતું,
માટે અમો સર્વે સાધુઓ તે ઉદ્ધવાવતારે શ્રીરામાનંદસ્વામિનો સદ્ગુરુપણે
સમાશ્રય કરીને તેમની ધર્માનુબંધિ આજ્ઞામાં વર્તતાથકા શ્રીકૃષ્ણને સદાય
ભજીએ છીએ ॥૧૮॥ હે નરેશ્વર ! આણું મુક્તાનંદમુનિનું વચન શ્રવણ કરતા
વર્ણિન્દ્રને તુરત પૂર્વે પિતા ધર્મદેવે શ્રીરામાનંદસ્વામીના સંબંધમાં
'માહાત્મ્યં સ્વગુરોક્તસૈ સૌરાષ્ટ્રાદિષુ તત્સ્થિતિઃ' ઇત્યાદિ જે કહેલું તેની સ્મૃતિ
થઈ આવી ॥૧૯॥ તે પછી 'શ્રીરામાનંદસ્વામી અમારા ગુરુ છે' એવી
જેમને સ્મૃતિ થઈ આવી છે એવા શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન
આલાપાદિકની આકાંક્ષાથી, તેની પ્રાપ્તિમાં શ્રીરામાનંદમુનિની કૃપાજ કેવળ
સાધન છે એવો નિશ્ચય કરીને, તેમની સેવામાં ઉત્કટ ઉત્કંઠાવાળા થયા
॥૨૦॥ ત્યાર પછી શ્રીહરિ મુક્તાનંદમુનિને નમસ્કાર કરીને સ્નેહાતિશયથી
કહેવા લાગ્યા કે—હે સન્મતે ! શ્રીરામાનંદસ્વામિના ચરણકમળના આશ્રિ-
તોમાં હુંપણ એક છું, માટે સાધુસદ્ગુણસંપન્ન એવા તમારે કાંઈપણ શંકા
રાખ્યા વિના મનેપણ હિતમાર્ગનો ઉપદેશ કરો, (હિત કરો) હે મુને ! તે
રામાનંદમુનિનું દર્શન જે પ્રકારે મને જલદી થાય તે પ્રકાર તમો કરો.

મવામીતિ શાસનીયસ્ત્વયા હિતમ્ ॥૨૧॥ યથા ચ દર્શનં તસ્ય
શીઘ્રં મે સ્યાત્તથા કુરુ । ઇત્યુક્ત્વા જન્મકર્માદિ સ્વસ્ય સંક્ષેપતો-
ઽવદત્ ॥૨૨॥ તતસ્તમગ્રજન્માનં માનયન્સ સદગ્રણીઃ । ઉવાચ ત્વં
હિ ધન્યોઽસિ કુરુષે સાર્થકં જનુઃ ॥૨૩॥ સામ્પ્રતં સદ્ગુરુઃ સ્વામી
ત્વાસ્તે ભુજગપત્તને । દ્વિત્રૈર્માસૈરિદ્ધ પુનઃ સમાયાસ્યતિ નિશ્ચિતમ્
॥૨૪॥ ભવેત્તદર્શનેચ્છા ચેદસદ્વચસિ સર્વથા । વિશ્વસ્ય નિવસા-
ત્રૈવ તાવદત્રત્યવર્ણિવત્ ॥૨૫॥ તતઃ સ ન્યવસત્તત્ર સદ્ધિર્માનિત
આદરાત્ । તસ્યાગમં પ્રતીક્ષ્યૈવ સ્વધર્મં પાલયન્નૃપ ! ॥૨૬॥ નિર્માનઃ

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને પોતાનો કોસલ દેશમાં સરવરીયા સાતિના
દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણથકી જન્મ અને કર્મ-વિદ્યાભ્યાસ, વેદાંતવિચાર
પૂર્વક તીવ્ર વૈરાગ્યથી સ્વગૃહત્યાગ, તીર્થાટન અને તેમાં થએલાં આશ્ચર્ય
આદિક સંક્ષેપમાં મુનિને કહી સંભળાવ્યું ॥૨૧-૨૨॥ ત્યારપછી સાધુઓમાં
અગ્રેસર મુક્તાનંદમુનિ બ્રાહ્મણજન્મને અલંકાર કરતા ભગવાનને માન
આપતા થકા બોલ્યા કે-હે વર્ણિન્ ! તમો ધન્યભાગી છો, કારણ કે તમો
માનુષ જન્મને સાર્થક કરો છો. આ તમારો સંકલ્પ અતિદૃઢ છે ॥૨૩॥ તે
સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી હાલમાં તો ભુજનગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા
છે, પાછા અહીંતો બે કે ત્રણ માસે જરૂર આવશે. હે વર્ણિન્ ! તે રામા-
નંદસ્વામીનાં દર્શનની આકાંક્ષા હોય તો સર્વથા મારા વચનમાં વિશ્વાસ
લાવીને તમો અહીંજ સ્વામીના આવતાસુધી નિવાસ કરી રહો. શ્રીરામા-
નંદસ્વામીના ચરણસમાશ્રિત વર્ણિઓ જે અત્ર નિવાસ કરી રહ્યા છે
તેમનાથકી તમારેવિષે લેશપણ અંતર અમે જોતા નથી, માટે સ્વમંડળીમાં
જેમ રહો તેમજ અત્ર સુખેથી રહો ॥૨૪-૨૫॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે
મુક્તાનંદમુનિએ કહ્યા પછી ભગવાન્ શ્રીહરિ સાધુઓએ આદરભાવથી સ-
ત્કાર કર્યા થકા શ્રીરામાનંદસ્વામીની આવવાની વાટ બોધને સ્વધર્મનું
સંપાલન કરતા થકા ત્યાં સાધુના મંડળમાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૬॥
ગુરૂની શુશ્રૂષા કેવી રીતે કરવી બોધ્યે તેનો પ્રકાર પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાપન
કરવા શ્રીરામાનંદસ્વામીના ચરણકમળના આશ્રિતોની પરિચર્યાવડે શ્રીરા-

સ સિખેવે તાંસ્તત્રત્યાન્સાધુવર્ણિનઃ । પત્રકાષ્ટકરીષાદ્યાનયપાક-
ક્રિયાદિમિઃ ॥૨૭॥ આર્તાનાં સેવનં ચાસૌ સદઘ્નૌષધવારિમિઃ ।
પાદસંવાહનાદૈશ્ચ તત્રત્યાનાં મુદાચરત્ ॥૨૮॥ તસ્ય સાધુગુણાન્
દૃષ્ટ્વા દુષ્પ્રાપાન્પ્રયતૈરપિ । સ્વગુરાવિવ તસ્મિન્ને બભૂવુઃ સ્નિગ્ધચે-
તસઃ ॥૨૯॥ સોઽપિ સાધૂન્સેવમાનો ધર્મે ભક્તિ ચ ન ત્યજન્ । તપ
દ્વાચરન્નિત્યમુદ્ધવેક્ષોત્કમાનસઃ ॥૩૦॥ નિવસન્ભગવાંસ્તત્ર મૂઢૈ-
શ્વર્યો નૃનાઽઽધૃત્ । તેષાં સ્વસ્મિન્ સ્નેહવૃદ્ધિઃ સ્યાદથા વવૃત્તે તથા

માનંદસ્વામીની પરિચર્યાપૂર્તિ પ્રકાશ કરવા (ગુરુસમાશ્રિતોની પરિચર્યાથી
ગુરુપરિચર્યાની પૂર્તિ થાયછે) ત્યાં રહેલા સ્વામિના ચરણાશ્રિત સાધુઓ
અને વર્ણીઓની પતરાળાં કરવા ખાખરા આદિકનાં પાનડાં લાવી આપવાં,
રસોઈ કરવા સુકાં કાષ્ટ લાવવાં, સુકાં છાણાં વીણી લાવવાં, પાણી ભરી
લાવવું, રસોઈ કરવી, અન્નને જોઈને શુદ્ધ કરવું, પાત્ર માંજવાં વિગેરેવડે
સ્વયં નિર્માન થઈને સેવા કરવા લાગ્યા ॥૨૭॥ શ્રીહરિ સ્વયં સર્વેશ્વર અને
સર્વસેવ્ય છે તથાપિ ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલા હોવાથી પોતાના સંકલ્પને
પરિપાલન કરતા થકા ગુરુકુળની પરિચર્યારૂપ સમુત્કર્ષ શિખવવા સાડ તે
ગુરુકુળમાં માંદા એવા જે સાધુ વર્ણીઓ હતા તેમની સેવા તેમની રૂચિમાં
આવે એવું સાડ અન્ન, (ખીચડી વિગેરે ભોજ્ય) તેમના રોગની શાંતિ થાય
એવું સુંઠ મરી વિગેરે ઔષધ, શીતળ મુરલિ જળ ઇત્યાદિ પથ્ય અને
શ્રમ ટાળવા માટે ચરણ ચાંપવા, વાયુ નાંખવો વિગેરે દેહોપચારોવડે પ્ર-
હર્ષપૂર્વક પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ મુક્તાનંદાદિ સમસ્ત સાધુઓ
શ્રીહરિના નિર્માનત્વ-સાધુસંસેવન-દયા ક્ષમાદિ સાધુ સદ્ગુણગણો જે તપ
પ્રભાવથી ઉપસંસ્કૃત અને સાધુજનોએ સંમાનનીય અને જીતેન્દ્રિય પુરુ-
ષોને પણ દુર્લભ છે; તેને જોઈને પોતાના ગુરુમાંજ જેમ એમ નીલકંઠવાર્ણી-
વિષે સ્નેહાર્દ્રહૃદયવાળા થઈ ગયા ॥૨૯॥ એ રીતે સાધુઓની સેવા સજ્જતા
અને સ્વધર્મથકી નહિ ચલાયમાન થતા અને ભગવાનમાં ભક્તિયોગને વૃદ્ધિ
પમાડતા શ્રીહરિપણ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીના દર્શનમાં અતિ-
શય ઉત્સુક થઈને સદાકાળ તપમાંજ તત્પર રહેતા હતા ॥૩૦॥ એ રીતે

॥૩૧॥ કચિત્ કચિન્નિજૈશ્વર્યં કિન્ચિત્કિન્ચિદ્દર્શયત્ । નરાસાધ્યાં
 સાધુતાં ચ કલા યોગસ્ય દુષ્કરાઃ ॥૩૨॥ ધ્યાયન્તો વિજને કૃષ્ણં
 સન્તઃ કેચિદ્દમ્બુજે । હરિં તમેવ દદશુસ્તેજઃસ્થં દિવ્યવિગ્રહમ્
 ॥૩૩॥ રામાનન્દસ્વરૂપં ચ તમેવ હૃદિ કેચન । તમેવ સ્ફુરિતં
 સન્તો યથાદૃષ્ટં વ્યલોકયન્ ॥૩૪॥ કચિત્તં હૃદયે દૃષ્ટ્વા વર્ણિરૂપં ક્ષ-
 ણાન્તરે । તમેવ દદશુઃ સન્તો નારાયણમૃષિં પુનઃ ॥૩૫॥ અલૌ-
 કિકત્વમિત્થં તે તસ્ય દૃષ્ટ્વા તમીશ્વરમ્ । મેનિરેઽથ નૃનાઽધ્યેન તસ્ય

સંતમંડળમાં નિવાસ કરી રહેલા ભગવાન પોતાનું અલૌકિક ઐશ્વર્ય ગૂઢ-
 નહિ આવિષ્કાર કરીને નૃનાઽધ્યનું અનુદાન કરતાથકા તે મુક્તાનંદાદિ મુનિ-
 મંડળની પોતાવિષે જે રીતે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે તે રીતે પોતાનું વર્તન કરતા
 હતા ॥૩૧॥ હવે સાધુઓનો પોતાવિષે પ્રેમની પ્રવૃદ્ધિ કરનારો શ્રીહરિનો
 વર્તનપ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે-શ્રીહરિ કોઈ પ્રસંગમાં ક્યારેક
 ક્યારેક કિંચિત્ કિંચિત્ પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય સાધુઓને દર્શાવતા
 હતા તથા પ્રાકૃત જનોએ અસાધ્ય એવી સાધુતા અને અષ્ટાંગયોગની
 દુષ્કર કળાઓ સાધુઓને દર્શાવતા હતા ॥૩૨॥ કેટલાક સંતો એકાંત
 સ્થળમાં સ્થિતિ કરીને ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરતાં તત્કાળ પોતાના
 હૃદયકમળમાં પ્રકટ થએલા અક્ષરબ્રહ્મરૂપ તેજઃપુંજમાં રહેલા દિવ્ય દેહ-
 વાળા તે શ્રીકૃષ્ણનેજ શ્રીહરિકૃષ્ણરૂપે નિહાળવા લાગ્યા ॥૩૩॥ કેટલાક
 સંતો શ્રીહરિકૃષ્ણનેજ શ્રીરામાનંદરૂપે હૃદયમાં આવિર્ભાવ પામેલા જેવા
 લાગ્યા. કેટલાક સંતો તો બહાર નેત્ર આગળ જેવા આકારથી જોયા હતા
 તેવાજ આકારથી હૃદયમાં સ્કુરણાયમાન થએલા શ્રીહરિને જોવા લાગ્યા
 ॥૩૪॥ કોઈક સંતો કદાચિત્ પોતાના હૃદયકમળમાં તે આ શ્રીહરિનેજ
 દિવ્યાકારથી સ્કુરણાયમાન થએલા જોધને, ક્ષણાંતરમાં શ્રીબદરીનાથ નારા-
 યણમુનિરૂપે સ્કુરણાયમાન થએલા જોધને, વળી ક્ષણાંતરમાં ફરીથી વાર્ણી-
 રૂપથી સ્કુરણાયમાન થએલા નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા ॥૩૫॥ એરીતે સર્વે
 સંતો શ્રીહરિનું અલૌકિક અદ્ભુત ઐશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને તે સમ-
 યમાં તે શ્રીહરિને પરમેશ્વરપણે માનવા લાગ્યા. અથાપિ ભગવાનની નૃ-

તદ્વિસ્મૃતિં યયુઃ ॥૩૬॥ કેષાશ્ચિદ્ધ્યાનકાલેઽથ બલાત્કૃષ્ણે સ યો-
જિતમ્ । મનોઽન્યત્ર વ્રજદૃષ્ટ્વા દૂરસ્થસ્તાનવોધયત્ ॥૩૭॥ તેનાતિ-
વિસ્મિતાસ્તે ચ તત્સ્વરૂપસ્ય નિશ્ચયમ્ । કર્તુ ન શક્તા નૃપતે !
તમસેવન્ત દેવવત્ ॥૩૮॥ કચિન્નેતીં કચિદ્દૌતિ કચિદ્વસ્ત્યાદિકાઃ
ક્રિયાઃ । સાશ્વર્યં દદૃશુસ્તે ચ તસ્ય સ્વેષાં સુદુષ્કરાઃ ॥૩૯॥ પ્રાણા-
યામપ્રમેદાંશ્ચ શૂન્યકેન સહૈવ તાન્ । કચિત્સ દર્શયામાસ યોગિ-
નામપિ ચિત્રદાન્ ॥૪૦॥ એકૈકાક્ષે કચિત્તસ્ય સમાધૌ પ્રાણધાર-
ણમ્ । વિલોક્ય સાધવસ્તે તં વિવિદૂ રાજયોગિનમ્ ॥૪૧॥ યા યા

નાઠ્યરૂપ માયાથી મોહિત થતાં તે સંતો તેમનો પારમેશ્વર પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ
અનુભવ કર્યો છે તથાપિ તેની વિસ્મૃતિ પામી ગયા ॥૩૬॥ કોઈ સમયમાં
ધ્યાનયોગમાં પ્રવર્તેલા ડેટલાક સાધુઓનું શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં બેડી દી-
ધેલું એવું પણ મન કોઈ પૂર્વ વાસનાના વેગને લીધે અળાત્કારથી બીજા
પ્રાકૃતપદાર્થોમાં પ્રવેશ કરી જતું સ્વયં ભગવાન્ દૂર રહ્યા છે તથાપિ યો-
ગૈશ્વર્યથી જાણી જાળીને, તેમને ઓધ આપવા લાગ્યા કે-હે સંતો ! તમારું
મન સુખરૂપ કૃષ્ણસ્વરૂપનો ત્યાગ કરી બીજા દુઃખરૂપ પ્રાકૃત પદાર્થમાં
પ્રવેશ કરેછે, તો આ યુક્તિથી તેમાં મનનો નિરોધ કરો એમ જણાવતા
હતા ॥૩૭॥ હે નૃપતે ! આવા પારકી ચિત્તવૃત્તિના વિજ્ઞાનરૂપ દિવ્ય ઐ-
શ્વર્યથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલા તે સાધુઓ તેમના સ્વરૂપનો (આ કોઈ
યોગીન્દ્ર કે મુનીન્દ્ર કે દેવન્દ્ર કે પરમેશ્વર છે) નિશ્ચય કરવા સમર્થ નહિ
થઈને, તે શ્રીહરિકૃષ્ણની દેવની પેઠે સ્નેહથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૩૮॥
ક્યારેક તે શ્રીહરિની હઠયોગમાં હુશળતારૂપ નેતી-ઘૌતી-અસ્તિ આદિક
ક્રિયાઓ જે પોતાથી બની શકે એવી નથી તેને તે સાધુઓ સાશ્વર્ય બેવા
લાગ્યા ॥૩૯॥ શ્રીહરિ ક્યારેક યોગિજનોનેપણ આશ્ચર્ય કરનારા શૂન્યક
નામના પ્રાણાયામે સહિત પૂરકાદિ પ્રાણાયામના પ્રકારો તે સાધુઓને દેખા-
ડતા હતા ॥૪૦॥ સમાધિસમયમાં નેત્રાદિ એક એક અંગમાત્રમાં સર્વ
અંગમાંથી પ્રત્યાહાર કરીને પ્રતિરોધ કરેલા પ્રાણોને બેધને, શ્રીહરિની તેવી
પ્રાણધારણની પ્રવીણતાથી વિસ્મય પામેલા તે સાધુઓએ શ્રીહરિનો ‘આ

કાચિત્ક્રિયા તસ્ય તપશ્ચર્યાદિકા નૃપ ! । સા સા ચિત્રાવહૈવાસી-
 હુષ્કરત્વાનૃણાં ભુવિ ॥૪૨॥ અલૌકિકક્રિયોઽપ્યેવં સ સાધુગુણમા-
 શ્રિતઃ । દાસવત્સાધુસેવાયામવર્તત સતાં પ્રિયઃ ॥૪૩॥ સમાગતા-
 નન્નસત્રે તત્ર સોઽભ્યાગતાનપિ । તત્તદીપ્સિતદાનેન તર્પયામાસ
 સર્વશઃ ॥૪૪॥ તપાન્ત આસારસહો હિમતૌ પાથઃસ્થિતિઃ પશ્ચતપા
 નિદાધે । વસંશ્ચ તત્રોગ્રતપાઃ સ ઇત્યં વિસ્માપયામાસ તપસ્વિન-
 સ્તાન્ ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે
 રામાનન્દસ્વામિગુરુત્વનિરૂપણનામા દ્વિપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

કોઈ મહાસિદ્ધ યોગિશઁ છે' એવો વિનિશ્ચય કર્યો ॥૪૧॥ હે નૃપ ! કિં
 બહુના-તે વર્ણની જેને કોઈ તપશ્ચર્યાદિ ક્રિયાઓ હતી તેતે તમામ પૃથ્વી
 ઉપર સર્વ જનોએ દુષ્કર હોવાથી સર્વ સાધુઓને આશ્ચર્યકારીજ થતી હતી.
 ॥૪૨॥ સર્વની અપેક્ષાએ આતો વિશેષ વિસ્મય કરનાર છે, શું તો ? આ
 શ્રીહરિ સ્વયં આવી રીતે અલૌકિક ક્રિયામાં હુશળ છે તથાપિ સાધુગુણ-
 પરિપૂર્ણ હોઈને સાધુસેવામાં સદા દાસનીપેઠે વર્તતા હતા. તે આ શ્રીહ-
 રિના આવા સર્વોપરિસહકૃત ગુણાતિશયથી સંતોની પ્રીતિ એમને વિષે
 પ્રવૃદ્ધિ પામી ગઈ હતી. અર્થાત્ સેવાગુણથી સંતો બહુ પ્રસન્ન થયા હતા
 ॥૪૩॥ વળી આ શ્રીહરિ લોજપુરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામીએ પ્રવર્તવિલા
 અન્નસત્રમાં આવતા અનાથિઓ તથા તૈથિક જનોને તેમને ઇચ્છિત અન્ન
 વસ્ત્ર વિગેરેના સત્કાર સાથેના સમર્પણથી સર્વથા સંતૃપ્ત કરતા હતા. આ
 ગુણવિશેષથી આ શ્રીહરિ જેમ યોગિઓને યોગક્રિયાથી પ્રિય થયા હતા
 તેમ બીજા જનોને પ્રેમાસ્પદ થયા હતા. પોતે સર્વ ભૂતોમાં સમ છે, અધિ-
 કારને અનુસારે ગુણાવિષ્કાર કરીને સર્વ કોઈને આ શ્રીહરિ લગવાન પ્રિય
 થાય છે ॥૪૪॥ વર્ષાઋતુમાં જળધારાપાતને સહનશીલ, હેમંતકાળમાં
 શીતળજળમાં સ્થિતિશીલ અને ગ્રીષ્મઋતુમાં પંચાશિતપનશીલ હોઈને,
 સાધુમંડળના મધ્યમાં નિવાસ કરીને તે તમામ તપસ્વી સાધુઓને વિ-
 સ્મય પમાડતા થકા ઉચ્ચ તપ કરવા લાગ્યા ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજી-
 વને...પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિગુરુત્વનિરૂપણનામા દ્વિપ-
 ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

સુપ્રત ઉવાચ—વસતસ્તસ્ય રાજેન્દ્ર ! તત્ર સન્મણ્ડલે હરેઃ । માસ-
શ્ચૈત્રો વ્યતીતોઽપિ નાગાત્સ્વામી તુ તત્ર સઃ ॥૧॥ તદાતિચિન્તયા
ચિન્નસ્તદ્વિદ્ધક્ષાદ્દત્તાન્તરઃ । ગન્તું ભુજન્નગરં હરિરૈચ્છન્નિરાશવત્
॥૨॥ અત્યુત્કણ્ઠસ્તતસ્તસ્ય દર્શનાર્થં સ વર્ણિરાટ્ । મુનિં સદગ્ર-
ગણ્યં તં પ્રણમ્યેદં વચોઽબ્રવીત્ ॥૩॥ કથં નાયાતિ નઃ સ્વામી
પુરેઽસિન્નમક્તવત્સલઃ । ત્વત્કૃતા માસમર્યાદા વ્યતિક્રાન્તા મહા-
મુને ! ॥૪॥ પ્રતિબન્ધો ભવતિ કિં મમાદૃષ્ટં તદાગમે । અન્યથા સ

અધ્યાય ૫૩ મો.

સુપ્રતપ્રકાશિ કહેછે—હે રાજેન્દ્ર ! લોજપુરમાં રહેલા મુક્તાનંદાદિ મુ-
નિમંડળમાં નિવાસ કરી રહેલા શ્રીહરિને ચૈત્રમાસ વીતિ ગયો પણ ત્યાં
શ્રીરામાનંદસ્વામી તો આવ્યાજ નહિ ॥૧॥ જ્યારે રામાનંદસ્વામી આવ્યા
નહિ ત્યારે તેમનાં દર્શનની તીવ્ર વાંછાંથી જેમનો અંતરાત્મા અત્યંત આ-
કર્ષિત થયો છે, માટેજ તેમના નહિ આવવાની ચિંતાથી અંતરમાં અત્યંત આ-
ખેદ પામેલા અને આવવાની આશાથી જે વાટ જોઈ રહ્યા હતા તે પણ વ્યર્થ
થવાથી નિરાશવત્ થએલા શ્રીહરિએ જેમાં રામાનંદસ્વામી વિરાજેછે
એવા ભુજનગર પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા કરી ॥૨॥ એ રીતે સ્વામિના દર્શ-
નની ઉત્કંઠા જેમને અત્યંત વૃદ્ધિ પામી છે એવા તે ભગવાન શ્રીનીલકંઠ-
વર્ણિરાજ સાધુઓમાં અથગણ્ય એવા મુક્તાનંદમુનિને પ્રણામ કરીને એવું
વ્યક્ત વચન બોલ્યા કે—॥૩॥ હે મહામુને ! ભક્તવત્સળ શ્રીરામાનંદસ્વામી
આટલો બધો વખત વ્યતીત થયો તોપણ આ પુરમાં કેમ પધાર્યા નહિ ?
ભક્ત એવા આપણને તે ભુલી ગયા હશે કે શું ? મોટાઓએ તો સ્વજનની
સંભાવના વારેવારે કરવી ઉચિત છે. ‘એ ત્રણ માસે આહિ આવશે’ એવી
જે માસમર્યાદા મુકરર કરી હતી તે પણ ઉલ્લંઘન થઈ ગઈ છે. એટલે અ-
વધિ પુરી થતાં આવશે એવું હવે કહેવાનું તમારે રહ્યું નહિ, માસમર્યાદા
વ્યતીક્રાન્ત થવાથી ‘સ્વામીએ આપણી ઉપેક્ષા નિશ્ચે કરી છે’ એમ હું વિ-
તર્ક કરું છું. તેમના આવવામાં અટકાવ કરનારે માંડેજ કોઈ અદૃષ્ટ હશે
કે શું ? નિશ્ચે એમજ જણાય છે. જો એમ ન હોય તો તે સ્વામી કેમ ન

કથં નેયાત્સ્વતઃ જગતાં ગુરુઃ ॥૫॥ અહમેવ ગમિષ્યામિ મુને !
તન્નિકષાઽધુના । આજ્ઞા પ્રદીયતાં મહ્યં ગન્તું ભુજગપત્તનમ્ ॥૬॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तं तु गन्तुं समुद्यतम् । सद्वाक्यैः प्रीणयन्प्राह
मुक्तानन्दमुनिः सुधीः ॥७॥ वैशाखस्यासिते पक्षे श्रीस्वामी स तु
निश्चितम् । आगमिष्यति तर्ह्येव त्वं कुर्यास्तस्य दर्शनम् ॥८॥
तपःकृशीकृताङ्गेन त्वया गन्तुं न साम्प्रतम् । शक्यं तपस्विप्रवर !
ततोऽत्र स्वस्थमावस ॥९॥ इतो दूरे पुरी सास्ति मध्ये चास्त्य-

આવે ? આવવાજ નોંધએ. અથવા તે સ્વામી તો આખા જગતના ગુરુ છે એટલે આપણીપેટે એમના ચરણારવિંદનાં દર્શનની વાટ નોંધ રહેલા બીજા બહુ જનો હશે, તેમની સંભાવના કરવા રહ્યા હશે જેથી અત્ર નહિ આવ્યા હશે. જો એમ હોય તો આપણે પણ તેમની અંદરના એક છીએ તો હમણાંજ અત્ર આવીને આપણને દર્શનનો અનુગ્રહ કેમ ન કરે ? એવી શંકા કરશો નહિ, કેમકે તેતો સ્વતંત્ર છે એટલે દર્શન દાનાદિકથી કેને પ્રથમ અનુગ્રહ કરવો અને કેને પછીથી કરવો આ વિષયમાં તેઓ સ્વતંત્ર છે. માટે હે મુને ! હુંજ હમણાં તેમના ચરણકમળ સમીપમાં સીધાવીશ, તો મને ભુજનગર જવાની આજ્ઞા આપો ॥૪-૬॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારનું શ્રીહરિનું ભાષિત સાંભળીને સુધી-દેશ કાળાદિકને જાણવામાં નિપુણમતિમાન મુક્તાનંદમુનિ ભુજપુરપ્રત્યે પ્રયાણ કરવા તીવ્ર ઉદ્વેગ થએલા શ્રીવાણિને સમુચિત રમ્ય વચનવડે પ્રસન્ન કરતા થકા બોલ્યા કે-॥૭॥ હે વર્ણિન્દ્ર ! તમારી આ ઉત્કંઠા અત્યંત ઉત્તમ છે પણ સ્વલ્પ સમયનો વિલંબ તમારે સહન કરવો. વૈશાખ માસના કૃષ્ણપક્ષમાં ભક્તવત્સળ શ્રીરામાનંદસ્વામી જરૂર આવશે, ત્યારે તમોને તેમનાં દર્શન થશેજ એમાં તમો વેશ સંશય કરશો નહિ ॥૮॥ એ રીતે સામાન્યપણે ભુજનગર જવાનો નિષેધ કરીને હવે હેતુઓ બતાવીને નિષેધ કરેછે—હે તપસ્વિપ્રવર ! તમો તીવ્ર તપે કરીને અતિ કૃશશરીર છો માટે તમારાથી ત્યાં જઈ શકાય એમ નથી, તો તેટલા દિવસો સ્વસ્થચિત્ત થઈને અહીંજ નિવાસ કરી રહો-ઉચું મન વેશ કરશો નહિ ॥૯॥ બીજો હેતુ કહુંધું—તે પુર તો

વિધિલાઢિકા । મહતી વિષમોત્તારા વસ સન્મણ્ડલેઽત્ર તત્ ॥૧૦॥
 અધુના ત્વત્સુવૃત્તાન્તાં લિખિત્વા પત્રિકામહમ્ । સ્વામિને પ્રેષયિ-
 પ્યામિ શ્વેદં કિશ્ચન મા કૃથાઃ ॥૧૧॥ તદુત્તરાનુરૂપા ચ ત્વયા
 ગતિવિચારણા । કાર્યા મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! ત્વરિતો મા ભવાધુના
 ॥૧૨॥ વિના તદાજ્ઞાં તત્પાશ્વે ગમનં તુ તવાનઘ ! । અભીષ્ટસુખદં નૈવ
 ભવિતેત્યઘ મા વ્રજ ॥૧૩॥ સુવ્રત ડવાચ—એવમાશ્વાસિતસ્તેન સોઽવ-
 સત્તત્ર વર્ણિરાટ્ । મુક્તાનન્દોઽલિખત્પત્રીમુપવિશ્ય રહઃસ્થલે ॥૧૪॥
 સ્વસ્તિ શ્રીમદનેકસદ્ગુણગણૈર્નિત્યં મહાસિદ્ધિમિર્નાનાશક્તિભિરપ્યુ-
 પાશ્રિતપદં સદ્ગુણલક્ષૈર્નુતમ્ । સ્વેચ્છાવિષ્કૃતમાનુષાકૃતિમહં શ્રી-

અહીથી અહુ દૂર વર્તે છે. કેવળ દૂર દેશમાં વર્તે છે એટલુંજ નહિ પણ
 ખીજે પણ હેતુ છે કે—માર્ગ સુગમ નથી, મોટી સમુદ્રની ખાડીથી તે માર્ગ
 અંતરાએલો છે, તે ખાડીને ઉતરવાનું પણ વિશેષ વિષમ છે; તો સાધુમંડ-
 લમાં અહીંજ સુખેથી મનમાં કશો ઉચાટ કર્યા વિના રહો ॥૧૦॥ વળી
 હું હમણાંજ તમારા આવવાના વૃત્તાંતવાળી એક પત્રિકા લખીને દૂતદ્વારા
 સ્વામિપાસે મોકલાવું છું, માટે તમો લેશ પણ ખેદ કરશો નહિ ॥૧૧॥ હે
 મતિમતાં શ્રેષ્ઠ ! પત્રનો ઉત્તર આવ્યા પછી તેને અનુગુણ જવાનો વિચાર
 તમારે કરવો તે યુક્ત છે એમ હું માનું છું, માટે હમણાં એકદમ જવાની
 ત્વરા કરવી તે ઉચિત નથી એમ મને જણાય છે ॥૧૨॥ હે નિર્દોષ વ-
 ણિનું ! રામાનંદસ્વામિની અનુજ્ઞા મેળવ્યા વિના તેમના સન્નિધિમાં જશો
 તો અલિલ્લપિત સુખની સિદ્ધિ થશે નહિ એમ પણ મને જણાય છે, માટે
 હાલમાં તમો ત્યાં જશો નહિ ॥૧૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજનું !
 મુક્તાનંદમુનિના આ પ્રકારના સત્ય મધુર વચનથી આશ્વાસનને પામેલા તે
 વર્ણિરાજ લગવાનું સુજનગર જવાની ત્વરાનો ત્યાગ કરીને ત્યાંજ સ્વસ્થ-
 પણે નિવાસ કરીને રહ્યા. અને મુક્તાનંદમુનિએ એકાંત સ્થળમાં બેસીને
 વર્ણીન્દ્રવૃત્તાંતનો એક પત્ર લખ્યો ॥૧૪॥ પત્રલેખનનો પ્રકાર છવીશ
 શ્લોકથી કહે છે—સ્વસ્તિ—(પત્રમાં લખેલા અર્થથી સિદ્ધિની વાંછવાળા
 જનો લેખના આરંભમાં મંગળ જેનો અર્થ છે એવા સ્વસ્તિશબ્દનો નિ-

સ્વામિનં સદ્ગુહં મુક્તાનન્દમુનિર્ભુજઙ્ગનગરાનન્દં નમ્રામીશ્વરમ્ ॥૧૫॥
અત્ર ત્વત્કૃપયૈવ લોજનગરે નસ્ત્વત્પદાબ્જાત્મનાં ભક્તાનાં વરિવર્તિ
સૌખ્યમથ તલ્લેખ્યં ચ યૌષ્માકકમ્ । આજ્ઞાયાં તવ સર્વં એવ હિ
વયં વર્તામહેઽત્ર પ્રભો ! પત્રપ્રેષણકારણં ભવતિ યત્તત્તદ્વ્યમેવા-
દરાત્ ॥૧૬॥ અત્ર કશ્ચન મહામુનિવર્યઃ સઙ્ગતોઽસ્તિ સ્વલુ કોસલ-

દેશ કરેછે) શ્રીમદનેકસદ્ગુણગુણૈઃ—અનેક કૃપા ક્ષમાદિ સદ્ગુણગુણો
હોય પણ જે બ્રહ્મજ્ઞાનિઓના ચરણારવિંદનો આશ્રય જ્યાંસુધી ન કર્યો
હોય ત્યાંસુધી તે સદ્ગુણો શોભતા નથી, સદ્ગુણનો સમાશ્રય કરે તો તે
સદ્ગુણો શોભે છે, તો બ્રહ્મવિદોમાં અગ્રેસર આચાર્યવર્યના સમાશ્રયથી
જેમના ગુણો શ્રીમંત-શોભાવાળા થયા તે આ જનો શ્રીમદનેકસદ્ગુણગુણ
કહેવાય, એવા જનો તથા અણિમાદિ સિદ્ધિઓ મોટી મોટી જેમને મળેલી
છે તે મહાસિદ્ધિસંપન્ન કહેવાય, એવા જનો તથા જેમને નાનાપ્રકારની
શક્તિ-સામર્થ્ય હોય તે નાનાશક્તિ કહેવાય, અર્થાત્ એકાંતિક ભાગવતો,
ઐશ્વર્યવાળા અને પ્રભુ શક્તિવાળા જનોએ જેમના ચરણારવિંદનો નિત્ય
સમાશ્રય કર્યો છે અને અપરિમિત એકાંતિક લક્ષ્મણનોએ જેનો મહામ-
હિમા સ્તુતિ કર્યો છે અને જેમણે સ્વેચ્છાથી માનુષાકાર સ્વીકાર કર્યો છે
અને પોતાના નિવાસથી ભુજનગરના નિવાસી નરોને આનંદ આપતા અને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જેમને સદ્ગુણપદ સમર્પણ કર્યું છે એવા ઈશ્વર શ્રીરામા-
નંદસ્વામી આપને હું મુક્તાનંદમુનિ નમસ્કાર કરવાપૂર્વક વિજ્ઞાપના કરુંછું
॥૧૫॥ વિજ્ઞાપના કહેછે—હે પ્રભો ! આ લોજનગરમાં રહેલા, આપના
ચરણકમળમાં એકાંત મનવાળા અમો સર્વે લક્ષ્મણ આપની કૃપાથીજ ભગ-
વાનના ધ્યાનના એકાંતસુખથી વર્તીએ છીએ, અર્થાત્ અમો અતિશય
સુખી છીએ. ભુજનગરમાં વિરાજમાન એવા આપના ચરણકમળની સુખ-
સંપત્તિને સૂચવનારા પત્રની પ્રાર્થના અમો કરીએ છીએ. અમો સર્વે આપની
આજ્ઞાને અવ્યય મનથી પ્રતિદિન પાલન કરીએ છીએ. અત્રથી પત્ર લખી
મોકલવાનું જે કારણ છે તેતો અમો નિવેદન કરીએ છીએ. આ અંશ
આદરથી આપ શ્રવણ કરો ॥૧૬॥ મહામુનિઓમાં ઐષ્ઠ કોઈ મુનીન્દ્ર ઉત્તર-

દેશાત્ । વર્તતે ધમનિસન્તતદેહો મૂર્તિમત્તપ દ્વોત્તમકાન્તિઃ ॥૧૭॥
 નીલકણ્ઠ ઇતિ સ પ્રથિતાલ્યો નીલકણ્ઠસમભૂરિવિરક્તિઃ । ની-
 લકણ્ઠસઽવત્સકલાધ્યૌ નીલકણ્ઠરિપુવર્પહરેક્ષઃ ॥૧૮॥ વર્ણિવેષ-
 ધર ઇષ મહાત્મા બ્રહ્મરૂપસતતસ્થિતિમાત્તઃ । નિર્નિમેષનયનઃ સ્થિ-
 રગાત્રો નિષ્પરિગ્રહ ઉદારમતિશ્ચ ॥૧૯॥ પ્રાપ્ત ઇષ ચ કિશોરવયો-
 ન્તં પુણ્યતીર્થપરિશીલનદક્ષઃ । સૂક્ષ્મવક્ત્રલઘુમજ્જુલકેશઃ સ્પષ્ટકો-

કોસલ દેશમાંથી અત્ર-લોજનગરમાં યદુચ્છાથી આવ્યા છે. આ મુનિવર્ય
 તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી થએલી કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ બહાર ઉઘાડી દેખાતી નાડી-
 માત્રથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા દેખાય છે, તથાપિ તપસંબન્ધિ અસાધારણ
 તેજથી રમણીય, જનોને આહ્વાદકારી ઉત્તમ કાંતિવાળા વર્તે છે અને
 મૂર્તિમાન તપ હોય ને શું ? એવા જણાય છે ॥૧૭॥ આ મુનિ નીલકંઠ
 નામથી પ્રખ્યાત છે. દેવાદિકના દુઃખની નિવૃત્તિ માટે કરેલા વિષપાનથી
 નીલ-શ્યામ કંઠ જેમનો છે એવા શિવને સમાન નિરવધિ વૈરાગ્યે સંપન્ન
 છે. નીલકંઠ-મયૂરના મિત્રભૂત મેઘની માફક સર્વ જનોએ પ્રાર્થનીય સ્વ-
 ભાવ છે. જેના નીલકંઠ (શિવ) શત્રુ છે એવા કામદેવનો ગર્વ (સમસ્ત
 જગતને જીતવારૂપ) જેના દર્શનમાત્રથી દૂર થાય છે અર્થાત્ જેની કૃપા
 દૃષ્ટિએ પડેલા કામાકાંત જનો પણ કામથી પરાભવ પામતા નથી એવા
 છે ॥૧૮॥ આ મહાત્મા વર્ણિવેષ (જટા કમંડલુંધારણ વિગેરે) ને ધારી
 રહેલા છે. દેહાધ્યાસે રહિત હોઈને સદાકાળ બ્રહ્માત્મભાવના અનુધ્યાન-
 પરાયણ છે. સર્વ સમયમાં ધ્યાનસ્થિતિ હોવાથી મેષોન્મેષે વર્જીત વિલો-
 ચનવાળા અને હસ્તપાદાદિ અંગની અપગતાએ રહિત છે, મુખમાં કારણ-
 ભૂત ભોગ્ય વસ્તુઓના પરિચહે રહિત અને ઉદાર-મોટી અથવા દાનશૂર
 અગાધ ખુદ્ધિવાળા છે ॥૧૯॥ વર્ણી આ વર્ણી પનર વર્ષસુધીની કિશોર
 અવસ્થાના અંતને પામ્યા છે એટલે વીશ વર્ષની વયને પામવા આવ્યા
 છે, આટલી નાની અવસ્થામાંજ સમગ્ર પુણ્ય તીર્થોની યાત્રા કરીને નર
 જન્મને પવિત્ર કરી રહ્યા છે, સૂક્ષ્મ વક્ત્ર અકઠિન અતિદીર્ઘ નહિ એવા
 મનોહર કેશવડે સુશોભિત મસ્તકવાળા અને સુસ્પષ્ટ અક્ષરપદવાળી કો-

મનોહરવાક્ય ॥૨૦॥ સ્વૈયમન્ધમપિ સોદુમશક્તો માનમત્સરવિ-
વર્જિતચિત્તઃ । ન સ્પૃહાં હૃદિ તુ કસ્યચિદેષ કૃષ્ણમેકમપહાય ક-
રોતિ ॥૨૧॥ જીર્ણવલ્કલમૃગાજિનવાસા માલિકાકર ઋજુક્રિય
ણઃ । શિક્ષયન્નપિ મુનીન્મુનિધર્માન્ શિષ્યતાં ભજતિ નોઽન્ન મુ-
નીનામ્ ॥૨૨॥ કિંચિદન્નમરસં ક ચ ભુજ્ઞે કાપિ કિંચન ફલં ચ
દલં વા । નીરમાત્રમપિ ચ કચ પીત્વા વર્તતે કચન વાયુમશિત્વા
॥૨૩॥ મૈક્ષમુક્તિચિદેષ દિનાનિ કાપિ કર્હિચિદયાચિતવૃત્તિઃ ।

મળ મનોહર વાણીવાળા છે ॥૨૦॥ આ વર્ણિવર્ચ સ્ત્રીયોના ગંધમાત્રનેપણ
સહન કરી શકતા નથી અર્થાત્ નૈષ્ઠિકપ્રત્યયર્થશ્રીએ સંપન્ન છે, માન મ-
ત્સર વિગેરે દોષથી અદૂષિત મનવાળા છે. વળી આ વર્ણી તો એક શ્રી-
કૃષ્ણ વિના બીજા કોઈપણ વસ્તુની લેશપણ સ્પૃહા હૃદયમાં કરતા નથી
અર્થાત્ કેવળ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા વિના અન્ય સુખમાં ઉદાસીન
છે ॥૨૧॥ એમની પાસે વસ્ત્રતો જર્ણુ વદકલ કે મૃગચર્મ છે બીજું કશું
નથી. એમનો કરકમળ જપમાળાથીજ સદા સમલંકૃત છે પણ બીજાથી
નહિ. એમની સમસ્ત ક્રિયાઓ ઋજુ-અવિષમ છે એટલે મન વાણીની
સાથે એકરૂપ છે, એટલે જેવું મનમાં અને વાણીમાં એવીજ ક્રિયા કરેછે
પણ મનમાં કાંઈક અને બોલે ત્યારે કાંઈક અને ક્રિયા કરે ત્યારે કાંઈક
એમ નહિ. અથવા એમની ક્રિયા ઋજુ-શ્રુતિ અને સદાચારને અનુસરનારી
હોવાથી અકુટિલ છે. મુનિઓ-આત્મમનનમાં પ્રવર્તેલાઓને મુનિધર્મો-
આત્મમનનૈકાંત ધર્મો (વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય વિગેરે) સ્વયં ગુરૂ હોધને શીખવવા
સાડૂ સમર્થ છે તથાપિ અન્ન રહેલા અમો મુનિઓના શિષ્યલાવને લજેછે,
-શિષ્ય થઈને રહ્યા છે, અર્થાત્ ગુણેકરીને અતિશય મોટા છે તથાપિ તેના
માને રહિત થઈને અમારી સેવામાં સદા અનુવર્તે છે ॥૨૨॥ વળી આ
વિજીતરસ વર્ણી ક્યારેક નિરસ કેવળ અન્નને તેમાંપણ કિંચિત્ જમે છે,
ક્યારેક જે કાંઈપણ જેવું મળી આવે એવું ફળ તો ક્યારેક જે કાંઈ ડોડી
આદિકનાં પત્રને જમે છે, ક્યારેક કેવળ પાનીયપાન કરીનેજ વૃત્તિ કરે
છે, ક્યારેકતો યોગકળાથી કેવળ વાયુલક્ષણ કરીને વર્તેછે, એ રીતે દેહ-

નક્તમુષ્કચ તૃતીયદિનાશી દુશ્ચરં ચરતિ કર્મ મનુષ્યૈઃ ॥૨૪॥ અસ્ય
વાસ ઋતુષુ દ્રુમમૂલે પદ્મસ્યપિ ધ્રુવમભીષ્ટતરોઽસ્તિ । ણ્ણસૌધવ-
સતિં તુ નિજાન્તર્વૈત્તિ વન્દિમવનેન સમાનામ્ ॥૨૫॥ ગ્રીષ્મ ણ્ણ
ઊરુધ્વાઽગ્નિનિષેવી સ્થણ્ડિલે સ્વપિતિ ચામ્બુદકાલે । શૈશિરે શિ-
શિરતોયનિવાસી શોષયત્યવિરતં નિજદેહમ્ ॥૨૬॥ વાલસ્થેલ

યાત્રાને કરેછે ॥૨૩॥ આ વર્ણી કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસપર્યંત
લિક્ષાપ્રાપ્ત અન્નને જમેછે, કોઈ સમયમાં કેટલાક દિવસ યાત્રાના કર્યા
વિનાજ કોઈએ અન્નાદિ લાવી આપ્યું હોય તોજ તે જમે, નહિ તો ઉપવાસ
કરેછે, ક્યારેક નક્ત કાળમાં ભોજન કરેછે (નિબન્ધ્યન્થમાં નક્તકાળ નાના-
વિધ કહ્યો છે તથાપિ ‘આત્મનો દ્વિગુણા છાયા મન્દીભૂતે દિવાકરે । ત-
ન્નક્તં નક્તમિત્યાદુર્ન નક્તં નિશિ ભોજનમ્’ આ સ્મૃતિમાં કહેલો કાળ અત્ર
સ્થળે ગ્રહણ કરવો, કેમકે તેજ બહુધાપણે અંગીકાર કરેલો છે) ક્યારેક
એ દિવસ ઉપવાસ કરીને ત્રીજે દિવસે જમીને કાળનિર્ગમન કરેછે. આ
રીતે આ વર્ણી તપસ્વી મનુષ્યોએ દુષ્કર તપ કરેછે ॥૨૪॥ વૃષ્ટિ, હિમ
અને તાપ જેમાં વિશેષપણે હોય એવા વર્ષાદિ છોએ ઋતુમાં આ વર્ણીને
વૃક્ષમૂળમાંજ નિવાસ અતિશય અભીષ્ટ નિશ્ચે છે. આ મહા વૈરાગ્યવાળા
વર્ણી નૃપોચિત સૌધ (મહેલ) વાસનેતો અન્ધિખાનાને સમાન માનેછે.
તુ-કિંતુ નિબન્તર્વસતિ-શુદ્ધ જ્ઞાનમય પોતાના અંતઃસ્વરૂપમાં, હૃદયદ્વાર
જેનું ઉઘડી ગયું છે એવામાં નિવાસનેજ સૌધવાસ માને છે, અનલિપ્ત
હોવાથી પિંડનેજ આત્માપણે જોનારા જનોનેતો મૃત્તિકાના વિકારભૂત ભવ-
નમાં સુખાવાસનો વિભ્રમ થાયછે. જે કોઈ અંતરાત્મારામો છે તેમને તો
પોતાનો આત્માજ સુખાવાસભૂત દિવ્ય ભવન થાયછે ॥૨૫॥ વર્ણી આ
વર્ણીનું આ દુષ્કર તપ છે-ગ્રીષ્મ કાળમાં સંગવ સમયને સમારંભીને અપ-
રાહસુધી પંચાશિને સેવેછે. વર્ષાકાળમાં બહાર ઓટલી ઉપર શયન કરેછે
ઓટલે અબ્રાવકાશ પ્રત કરેછે. વૃક્ષનોપણ આશ્રય છોડી દધને વનમાં
રાત્રિદિવસ વૃષ્ટિ વાયુનું સંહન કરવું તેને અબ્રાવકાશ પ્રત કહેછે.
હિમંત શિશિર ઋતુમાં શીતળ જળની અંદર નિવાસ કરેછે. એ રીતે

ઉચિતં ક વયો વા દુર્લભા ક ચ સુસિદ્ધદશા વા । વીક્ષ્ય તદ્વ્ય-
મપિ ધ્રુવમસ્મિન્સંશયા બહુવિધા હિ ભવન્તિ ॥૨૭॥ અસ્ય નિર્મલ-
તપોમયધામ્નિ હ્યસદુગ્રતપસાં રુચયસ્તુ । વ્યોમમધ્યગતમાસ્કર-
દીપ્તૌ દીપકાન્તિસમતામુપયાન્તિ ॥૨૮॥ વેત્તિ યઃ સકલયોગકલા
વા સોઽપિ શિષ્યપદવીં ભજતેઽસ્ય । કૌશલં કિમપિ કોઽપિ ન-
રોઽસૈ નૈવ દર્શયિતુમાત્મનર્દયે ॥૨૯॥ શાસ્ત્રજાલકમનેન કિયદ્વા

સદાકાળ સ્વશરીરને કૃશ કરેછે ॥૨૬॥ આ વર્ણીનું આળકીડાને યોગ્ય
એવું યૌવનોન્મુખ વય ક્યાં ? (આલ્યને આરંભીને વીશ વર્ષસુધી કીડામાંજ
આસક્ત હોય છે એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘મુઘસ્ય બાલ્યકૌમારે ક્રીડતો
યાતિ વિંશતિઃ’) અને કોટિસાધનથી પણ ન સિદ્ધ કરી શકાય એવી
સિદ્ધસમાધિઓના જેવી સારી સિદ્ધ દશા ક્યાં ? આ બેમાં બહુ અંતર છે,
કેમકે આળત્વ અને સિદ્ધત્વની એકસ્થળમાં સાથે સ્થિતિ હોતી નથી, આ
વર્ણીમાં તો આ બંને દશાઓ નિશ્ચયથી નિહાળતા અમારા ચિત્તમાં બહુ-
વિધ વિતર્કો ઉદય પામેછે કે-આ કોઈ બ્રહ્મદર્શી પ્રારબ્ધકર્મને ભોગવવા-
વડે પરિહારને કરવા નરયોનિને પામેલા છે કે શું ? અથવા શ્વેતદ્વીપનિ-
વાસી મુક્તોની અંદરના કોઈ હશે કે શું ? અથવા બદરિકાશ્રમનિવાસી
ભગવાન્ નારાયણ મહર્ષિ હશે કે શું ? એવા સંશયો થાયછે એટલે એમના
સ્વરૂપનો તત્ત્વથી વિનિર્ણય અમારા મનમાં થઈ શકતો નથી ॥૨૭॥ અ-
મારા તીવ્ર તપની સમસ્ત કાંતિઓ આ વર્ણીના નિર્મળ નિરતિશય તપો-
મયકાંતિમંડળના સમીપમાં ગગનતળના મધ્યભાગને પામેલા (મધ્યાહ્ન-
કાળના) સહસ્ર કિરણોવાળા સૂર્યની સન્નિધિમાં દીપસમૂહની કાંતિતુલ્ય
દશાને પામે છે અર્થાત્ એમના તપ આગળ અમારાં તપતો કેવળ કહે-
વામાત્ર છે-કશા લેખામાં નથી ॥૨૮॥ જે યોગી સમગ્ર યોગકળાઓને
જાણેછે તેપણુ આ વર્ણીની યોગકળામાં શિષ્યપદવીને યોગ્ય થાય
છે એટલે હાથ બેડીને ‘હું તમારો શિષ્ય છું’ એમ બોલે છે. કિં બહુના
કોઈપણ પુરૂષ પોતાનું કિંચિત્પણુ અપૂર્વ કુશળપણું લેશપણુ આ
વર્ણીની આગળ પ્રકાશ કરવા સમર્થ થતો નથી ॥૨૯॥ આ વર્ણીએ

સહુરોરધિગતં ભવતીતિ । નિશ્ચયં તુ વિદધીત પુમાન્ યઃ સોઽન્ન
કશ્ચન ન ભાતિ પુરે વૈ ॥૩૦॥ પ્રશ્નમલ્પમપિ કુર્વેતિ ચાસિન્કુ-
ળિતા ઇવ ધિયો વિદુષાં વૈ । ક્ષીણતર્કતતયઃ પ્રતિવાદે શૂન્યભા-
વમુપયાન્તિ સમાયામ્ ॥૩૧॥ સંશયં કમપિ શાસ્ત્રવિદાપિ પૃષ્ઠ
એવ જ્ઞાતિતિ ત્વમિવૈષઃ । યુક્તિયુગ્વહુવિધોત્તરદાનૈરેવ કિં પ્રભુરિ-
તિ પ્રવિતર્ક્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાનમાસ્થિતવતાં ચ મુનીનાં સુસ્થિરાસન-
દઢસ્થિતિભાજામ્ । માનસં બહિરિતઃ ક્વ ચ નિર્યદ્વેસ્યસાવિવ નિ-
જાન્તરસાક્ષી ॥૩૩॥ તીક્ષ્ણદુર્જનવચઃશરવૃન્દૈર્મિદ્યતે ન હૃદયં કિ-

સત્સંપ્રદાયી સદ્ગુરુની સેવાથી સમ્બાલસમૂહનું વિજ્ઞાન કેટલું મેળવ્યું
છે તેનો નિશ્ચય કરવા અમારામાંથી કોઈપણ યોગ્ય નથી. નવાનવા
વિતર્કો કરવામાં હુશળ બુદ્ધિશાળી પુરૂષોપણ આ વર્ણિએ પુછેલા અલ્પ-
પણ તત્ત્વપ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર પ્રદાનમાં સમર્થ થતા નથી. ઉલટા પ્રત્યુત્તરપ્ર-
દાનમાં હુંકિત મતિવાળા થઈને સલામાં શૂન્યભાવ (સ્તબ્ધતા) ને પામી
જાય છે-કોઈનો લેશપણ તર્ક નહીં શકતો નથી ॥૩૦-૩૧॥ આ નીલકંઠ-
વર્ણી સમસ્ત શાસ્ત્રોને જાણનારાનેપણ કોઈ ગહન બાળતમાં થતા હરકોઈ
સંશયને તુરત યુક્તિયુક્ત બહુવિધ પ્રત્યુત્તરપ્રદાનથી સદ્ગુરુસ્વરૂપ પરમે-
શ્વર એવા આપની માફક શમાવી દે છે, માટે આ પ્રભુ-ઈશ્વરજી અવત-
રેલા છે એમ સર્વ કોઈ તર્ક કરેછે ॥૩૨॥ સ્વસ્તિકાદિ સુસ્થિર આસનોવડે
દેહ ઇન્દ્રિયાદિકની સુદૃઢ સ્થિતિને પામીને એકાગ્રપણે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપના
ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલા અમો આદિક મુનિઓનું ધ્યેય પરમાત્મસ્વરૂપમાં નિ-
શ્ચળપણે જોડેલું એવુંપણ મન તે ધ્યાનમાંથી બહાર કોઈ મૌનિક પદાર્થમાં
બળાત્ પૂર્વવાસનાના વેગથી જો નીકળી જાય તો તેનેપણ આ વર્ણી અંત-
રાત્મા જોય ને શું ? એમ જાણે છે. આ પણ એમનું પ્રભુત્વપ્રબોધક લક્ષણ
છે ॥૩૩॥ આ વર્ણીનું હૃદય અત્યંત દૃઢ ક્ષમારૂપ અક્તરથી, અક્તરથી
આછાદિત કરેલા દેહની પેઠે આવરિત હોવાથી દુર્જનોનાં તીક્ષ્ણ વચનરૂપ
બાણસમૂહોવડે આજુબાજુપણ લેદાતું નથી-વ્યથા પામતું નથી. પ્રકૃ-
તિથી અને દયાશીલતાથી કોમળ એવું પણ આ વર્ણીનું ચિત્ત બીજાએ

લ ચાસ્ય । સંવૃતં દૃઢતરક્ષમયા તદ્વજ્રસારસમતામુપયાતિ ॥૩૪॥
અન્યદુઃખલવદર્શનમાત્રાત્તત્ક્ષણે દ્રવત એવ હૃદોઽસ્ય । માર્દવસ્ય
કણિકા કિમુ લેમે પદ્મકોશનવનીતશિરીષૈઃ ॥૩૫॥ સાધુતા તુ
નિસ્તિલા નિજદૃષ્ટ્યા વીક્ષ્યતે મુનિવરેઽન્ન યથા વૈ । ન શ્રુતા સ્વલુ
તથા ક્વચનર્ષૌ ત્વાં વિહાય જનતાગુરુમેકમ્ ॥૩૬॥ ઇતદીયચરિતં
નિસ્તિલં વૈ વીક્ષ્ય ચેતસિ મમેત્યપિ ભાતિ । અસદીયમતિદાર્ઢ્યપ-
રીક્ષાં કર્તુમાગત દ્વિહાસ્તિ ભવાન્કિમ્ ॥૩૭॥ દર્શનોત્સુકમનાસ્તવ
ચાસાવુચ્યતોઽપિ સ મયા નિષિષેષે । પ્રેષયેય તમહં તવ પાર્શ્વે

કરેલા નિદાના અભિધાતમાંતો વજ્રસારની સમતાને પામેછે, આવી આ
વર્ણીની પરમાવધિ સાધુતા છે ॥૩૪॥ બીજા જનના લેશમાત્રપણુ દુઃખ-
દર્શનમાત્રથીજ આ વર્ણિનું દ્યાર્દ્ર હૃદય તેના દુઃખની નિવૃત્તિ નિમિત્તે
તુરત દ્રવિત થઈ જાય છે (‘તત્ક્ષણે’ એવો પાઠ હોય તો ‘તેના નાશ માટે’
એવો અર્થ કરવો) ત્યારે તો દ્રવિત થતા આ વર્ણિના હૃદયની કોમળતાની
એક કણિકા કમળકોશ, માખણ અને શિરીષ (શામળો) પુષ્પને મળતી
હશે કે શું ? એવી ઉત્પ્રેક્ષા થાય છે અર્થાત્ દયાએ કરીનેતો કમળકોશાદિક
થકીપણુ અધિક કોમળ આ વર્ણિનું હૃદય છે—કઠિન હૃદયવાળા નથી ॥૩૫॥
આ મુનિવર વર્ણિમાં જેવી શાસ્ત્રોક્ત સમસ્ત સાધુલક્ષણની સંપત્તિ સમીક્ષણ
થાય છે તેવી જનસમાજના સદ્ગુરુ એવા એક આપના વિના બીજા કોઈ-
પણુ મુનિવરમાં અમોએ દેખી નથી તેમ સાંભળી પણ નથી ॥૩૬॥ આ વ-
ર્ણિનું સમસ્ત ચરિત્ર આશ્ચર્યકારી જોધને મનમાં એવીપણુ સંભાવના
કરીએ છીએ કે—અમારી બુદ્ધિની એકાંતિક ધર્મમાં દૃઢતાની પરીક્ષા કરવા
અમારી સમીપે આપજ રૂપાંતર સ્વીકારીને પધાર્યા હશે કે શું ? ॥૩૭॥
આ વર્ણિને આપના ચરણારવિંદના દર્શનની અત્યંત ઉત્કંઠા હોવાથી તે
દર્શન કરવા આપની પાસે આવવા ઉભી થયા હતા પણ મેં નિષેધ કર્યો
જેથી અહીં રહ્યા છે. જો આપની આજ્ઞા હોય તો હમણાંજ એમને ત્યાં મોકલું,

સામ્પ્રતં કિમુ ન વેતિ તુ લેખ્યમ્ ॥૩૮॥ इत्येतत्सूचनाहेतोः पत्र-
मेतद्यथामति । लिखितं तद्विलोक्यैव प्रेष्यं शीघ्रं तदुत्तरम् ॥३९॥
સુજ્ઞેષુ બહુનાં કિં સ્યાલેખનેન તતઃ પ્રમો ! । एतावदेव लिखितं
कृपा कार्या सदा मयि ॥४०॥ सुव्रत उवाच—पत्रमित्थं लिखि-
त्वाऽथ वणिंराजं जगाद सः । स्वामिने लिखितं पत्रं मया त्वमपि
तल्लिख ॥४१॥ पत्रं विलोक्य भवतः शीघ्रमायास्यति प्रभुः । इत्यु-
क्तस्तेन मुनिना सोऽलिखत्पत्रिकां सुधीः ॥४२॥ उपविश्य रहःस्थले

આ બાબતમાં આપ પત્રદ્વારા યોગ્ય ઉત્તર આપવાને યોગ્ય છો ॥૩૮॥
આ વર્ણિતું આવું ઉત્તમ વૃત્તાંત વિદિત કરવા માટે મેં આ પ્રકારે આ લેખ
યથામતિ લખ્યો છે, તેની પર્યાલોચના કરીને તેનો પ્રત્યુત્તર જલદી
લખી મોકલશો એવી નમ્ર પ્રાર્થના છે ॥૩૯॥ હે પ્રભો ! સુજ્ઞેષુ કિં બહુના-
અલખ અક્ષરના વિન્યાસવાળા પત્રના પ્રદર્શનથી પણ વિશેષ વૃત્તાંત બાણી
જનારા તમારા જેવાઓ આગળ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનું શું પ્રયોજન
છે ? કાંઈ પણ નથી. માટે મેં આટલુંજ-ફિઠમાત્ર લખ્યું છે. અમો સેવ-
કોની ઉપર આપે સદાકાળ કૃપા કરવી ॥૪૦॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—
હે રાજન્ ! મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે વર્ણિત વૃત્તાંતનો લેખ લખીને પછી વ-
ણિરાજની પાસે પરવરીને મેં રામાનંદસ્વામિને આપનું વૃત્તાંત વિનિવેદન
કરવા આ લેખ લખ્યો છે, તમો પણ તમારા વૃત્તાંત વિજ્ઞાપનનો લેખ
લખો. તમોએ મારા તમામ વૃત્તાંતનો પત્ર લખ્યોજ છે તો મેં લખેલા
પત્રનું શું પ્રયોજન છે ? એમ માનશો નહિ. તમારો પત્ર લખેલો
જોઈને તો પ્રભુ શ્રીરામાનંદસ્વામી જલદી અત્ર આવશે. હે રાજન્ ! આ
પ્રકારે કહું એટલે બુદ્ધિશાળી શ્રીહરિએ લેખ લખવાનો આરંભ કર્યો
॥૪૧-૪૨॥ હે રાજન્ ! આ લગવાનું શ્રીનીલકંઠવર્ણી લેખ લખવામાં સા-
વધાન થઈ એકાંત સ્થળમાં બેસીને પોતાની સાથળ ઉપર સ્થાપન કરેલા
નાના પાટીયા ઉપર કાગળ-પત્રને મુઠીને જમણા કરેલાં કલમ ચઢણુ ક-
રીને, ગ્રીવાને લગાર નમાવીને સુવર્ણ-રમણીય વાણી જે પદસમુદાયમાં છે
એવો પત્ર લખવા મંડ્યા અથવા વર્ણને સૂચવનારી રેખાનું સૌન્દર્ય વર્ણમાં

નિજોરૌ ફલકે કાકુદપત્રકં નિધાય । સ તુ દક્ષકરાત્તલેખનીકો
લિખતિ સ્નાનતકન્ધરઃ સુવર્ણમ્ ॥૪૩॥ હિતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાય-
ણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનન્દલિખિતપત્રિકાનિરૂપણનામા ત્રિપદ્મા-
શત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

સુવ્રત ઉવાચ—સ્વભાવગર્ભિતાં પત્રીં વર્ણીન્દ્રઃ સ યથાઽલિખત્ ।
તથા તાં નૃપતે ! તુભ્યં કથયામિ નિશામય ॥૧॥ સ્વસ્તિ શ્રીવિલ-
સદ્ગુજજ્ઞનગરે રાજાધિરાજશ્રિયાજુષ્ટાદ્વિઃ પ્રથયન્મૃશં વિજયતે
શ્રીકૃષ્ણભક્તિ મુવિ । નાનાસદ્ગુણસન્મળીન્દ્રરચિતાકલ્પો ગુરુણાં

ઉપચારથી બાણુનું, એવા વર્ણો લખવા મંડ્યા અથવા સારા વર્ણથી લખવા
લાગ્યા ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે મુક્તાનન્દલિ-
ખિતપત્રિકાનિરૂપણનામા ત્રિપદ્માશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

અધ્યાય ૫૪ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપતે ! વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિએ પોતાનો હૃદય
અભિપ્રાય જેમાં ગર્ભિત છે એવી પત્રી જે લખી હતી તેનો પ્રકાર તમોને
કહું છું તેને સાવધાનતાથી સાંભળો ॥૧॥ સર્વ કોઈ ભૂતોનું સ્વસ્તિ-મં-
ગળ થાયો અથવા ગુરૂ શિષ્ય આપણું બનેનું સ્વસ્તિ થાયો, વિદ્યાસિદ્ધિ
માટે આતો ઇચ્છવા યોગ્ય છે, ‘સહ નાવવતુ સહ નૌ મુનક્તુ સહ વીર્યં ક-
રવાવહૈ તેજસ્વિનાવધીતમસ્તુ મા વિદ્વિષાવહૈ’ એવી શ્રુતિ છે. અથવા લે-
ખાર્થની સિદ્ધિરૂપી સ્વસ્તિ થાયો. શ્રી-સ્વામિના નિવાસજન્ય શોભાએ
સંપન્ન અથવા નગરને સમુચિત હવેલી રચના આદિક શોભાથી શોભાય-
માન એવા ભુજનગરમાં રાજાધિરાજશ્રી-ચક્રવર્તિરાજના જેવી શોભાએ
સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં, અર્થાત્ રાજાઓના ગુરૂ હોવાથી અને તેમણે
સદા સેવેલા હોવાથી સાર્વભૌમનીપેઠે શોભતા. અથવા રાજાધિરાજશ્રીએ
સંપન્ન એવા રાજાઓએ સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં. પૃથ્વી ઉપર અ-
ધ્યાત્માદિ ત્રણ તાપને શમાવનારી કૃષ્ણલક્ષ્મિને સર્વત્ર પ્રવર્તાવનારા. મા-
ટેજ લક્ષ્મિયોગના અતિશયથી શ્રેષ્ઠપણાને પામેલા જે શાંતિ આદિક સહ-
ગુણો તેરૂપી ઉત્તમ મહાઓથી રચેલાં જે મંડન (ધરણાં) તેનાથી અ-

ગુરુઃ સ્વેક્ષાકૃષ્ટનિજાશ્રિતાંચિલભયઃ શ્રીસ્વામ્યુદારશ્રવાઃ ॥૨॥ સા-
ક્ષાદુદ્ધવ ઇવ યસ્તનુભૃતાં નિઃશ્રેયસાયાવિતું ધર્મં ચાજયવિપ્રતશ્ચ
સુમતૌ જાતૌ હ્યયોધ્યાપુરે । સ્વામિસ્તં તુ ભવન્તમેવ શતશો નત્વા
નિપત્ય ક્ષિતૌ વિશ્વસિં વિદધે ત્વદેકશરણોઽહં નીલકણ્ઠદ્વિજઃ ॥૩॥
વિહાય સમ્બન્ધિજનાન્નિજાનહં નિજં ચ દેશં કિલ કોસલાભિધમ્ ।

લંકૃત, અર્થાત્ મંડનથી મંડિત (શોભાયમાન) નહિ પણ ગુણથીજ. પો-
તાના નિષ્કારણ કરૂણાકટાક્ષથી આશ્રિતજનોના સમગ્ર લયને હરનારા
પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગુરૂપદ આપેલું હોવાથી ગુરૂઓના પણ ગુરૂ.
(પ્રથમ ગુરૂ) માટેજ મહાયશ જેમનું છે. અમારા સર્વેના સ્વામી એવા
શ્રીરામાનંદમુનિ અત્યંત વિજય પામે છે—સર્વોત્કર્ષપણે પ્રવર્તે છે ॥૨॥ હે
સ્વામિન્ ! પૂર્વે દ્વાપરયુગને અંતે યદુપતિ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણથકી જેમને
વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે અને તેમના એકાંતિક ભક્ત એવા જે શ્રીમાન્ ઉદ્ધ-
વજી હતા એજ પોતે ભગવાન્ અંતર્ધાન થયાપછી ભૂતળમાં કળિબળથી
પ્રક્ષય પામી જતું તેમનું વિજ્ઞાન અને ભક્તિની કોઈ પણ પ્રકારે પ્રવૃદ્ધિ
કરવા અને તેના ઉપકરણભૂત ધર્મનું સંરક્ષણ કરવા ધર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ
જેનું લક્ષણ છે એવાં કલ્યાણનાં પગથીયાંને સુદૃઢ કરીને પ્રાણીઓનું ક-
લ્યાણ સંપાદન કરાવા, અયોધ્યાપુરીમાં અજય નામના વિપ્રથકી તેની
પત્ની સુમતિમાં ફરીથી સ્વેચ્છાથી સ્વીકાર કરેલા આ માનુષ રૂપથી પ્ર-
ત્યક્ષ પ્રકટ થયા છો. એવા તમોને તમારૂંજ એક શરણ જેને છે, નીલકંઠ
જેનું નામ છે એવો હું દ્વિજ—સરવરીયા જ્ઞાતિનો ગ્રાહ્ય પૃથ્વી ઉપર પ-
ડીને સોએ સો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને વિશ્વસિ કંઈ છું ॥૩॥ હવે શ્રીહરિ
પોતાના અભિપ્રાય પ્રદર્શનથી શ્રીરામાનંદસ્વામિનું સત્વર આગમન ક-
રાવા પોતાનું કર્તવ્ય અને જ્ઞાતવ્ય પાંત્રીશ શ્લોકથી બતાવે છે—હે ભગ-
વાન્ ! તે હું નિબન—સાક્ષાત્ અંધાએલા દુસ્ત્યજ બ્રાતાદિ અને માતુ-
લાદિ સંબન્ધિ જનોનો ત્યાગ કરીને તથા કોસલ નામના સ્વદેશનો ત્યાગ
કરીને, તે તે સ્થળમાં રહેલાં તે તે નાનાવિધ તીર્થોની યાત્રા કરવા ભૂમં-
ડળમાં ફરતો ફરતો આ લોજપત્તનને પામીને હાલમાં અહીં નિવાસ ક-

તીર્થાનિ કુર્વન્નિહ લોજપત્તને સ્થિતોઽસ્મિ સજ્જત્ય વિમો ! ત્વદાશ્રિ-
તાન્ ॥૪॥ કૃષ્ણસ્ય સાક્ષાદહમીક્ષણાર્થં પ્રત્યન્દમેવેહ તપાન્ત આદ-
રાત્ । વ્રતં તુ માસાંશ્ચતુરઃ કરોસિ યદ્ધારણાપારણમિત્યુદીરિતમ્
॥૫॥ માસોપવાસં વિદધે તથોજે કૃચ્છ્રાણિ વા કર્હિંચિદ્વ્ર કુર્વે । ચા-
ન્દ્રયણં ચાનઘ ! માઘમાસે પારાકકૃચ્છ્રં ચ વિમો ! તદર્થમ્ ॥૬॥ એકા-
દશી મુખ્યતમાઽસ્તિ યેષાં વ્રતાનિ નિત્યાનિ ચ તાનિ કુર્વે । કૃષ્ણસ્ય

રીને રહ્યો છું. જેને કોઈ નિવાસસ્થાન નથી તેમજ જેને એક નિયત નિ-
વાસ પ્રિય નથી એવા પણ મને અહીં નિવાસમાં નિમિત્તતો તમારા ચરણ
કમળના સમાશ્રિત સંતોનો સમાગમજ છે. એવો સત્સમાગમતો કલ્યાણ
માર્ગે પ્રવર્તેલાઓએ આકાંક્ષા કરવા યોગ્ય છે ॥૪॥ મને અસિદ્ધિશ્રિતો શ્રી-
કૃષ્ણના સાક્ષાત્કારમાં પ્રતિદિન વધતી જાય છે, મારેજ સમસ્ત અંધુવ-
ર્ગનો પરિત્યાગ કરીને સંતોના સમાગમની સ્પૃહાથી તીર્થાટન કરતો થકો
વિષયારામ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવા વર્ષોવર્ષ વર્ષાકાળમાં ચાર માસ ધારણા-
પારણા નામનું વ્રત આદરથી કરું છું. એકાંતરો ઉપવાસ કરવો તેને ધા-
રણાપારણા વ્રત કહે છે. આષાઠ શુકલ એકાદશીને આરંભીને કાર્તિક શુકલ
એકાદશીસુધી તે વ્રત કરવાનું સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે, ‘ઉપવાસો ધારણા
સ્વાત્ પારણં ભોજનં સ્મૃતમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૫॥ તથા હે વિમો ! પ્રત્યક્ષ
શ્રીકૃષ્ણદર્શન મારે કોઈ વર્ષમાં કાર્તિક માસમાં એક માસસુધી લાગટ
ઉપવાસ કરવારૂપ વ્રત કરું છું તો ક્યારેક સાંતપનાદિ નાનાવિધ કૃત્ય
વ્રતો કરું છું. હે અનઘ !-પોતે પાપે રહિત અને આશ્રિતોના પાપોને નિ-
વૃત્ત કરનારા હોવાથી અનઘ. અથવા ક્યારેક અનઘ-વ્રતાચરણથી પા-
પને નિવૃત્ત કરનારા માઘ માસમાં આન્દ્રાયણ વ્રત કરું છું તથા પારાક
(ચાર દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવારૂપ) કૃત્ય કરું છું ॥૬॥ જે નિત્ય વ્ર-
તોને મધ્યે એકાદશી વ્રત અતિશય મુખ્ય છે તે નિત્ય (ન કરે તો પાપ
લાગે) એવાં વ્રતો હું નિરંતર કરું છું. આ વ્રતોના અનુષ્ઠાનથી હું કાંઈ
પણ કૃણ ઇચ્છતો નથી, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતાજ ઇચ્છું છું. કૃષ્ણપ્ર-
સન્નતા મારે વ્રતોને આચરતો હું દૈહિક કલેશને લેશપણ નિશ્ચે ચિત્તમાં

તોષાય ન દેહદુઃખં કિંચિત્સ્વચિત્તે ગણયામિ નૂનમ્ ॥૭॥ હિત્વૈન્દ્રિ-
યાન્પશ્ચ ચ શબ્દમુખ્યાન્સુદુસ્ત્યજાનન્યતુલપ્રતાપ ! । ત્વગસ્થિશેષં
સ્વવપુર્મયા વૈ ચક્રે તપોભર્જિતરક્તમાંસમ્ ॥૮॥ તદ્દર્શનાશામૃતવ-
લ્લિમેકામાલમ્બ્ય દેહે ત્વસવશ્ચલન્તિ । ન ત્વન્યદાલમ્બનમસ્તિ તેષાં
પિયાસતામન્નવિહીનદેહાત્ ॥૯॥ નિરન્નદેહેઽસ્થિષુ વર્તમાનાઃ પ્રાણા
મદીયાઃ પ્રણતાર્તિહન્તઃ ! । અન્નાત્મકે હ્યત્ર કલૌ નરાણાં કુર્વન્તિ

ગણતોજ નથી, એટલે શીતોષ્ણ-સુખદુઃખને દેનારા વિષયસ્પર્શો મારા
મનને વિક્ષોભ કરવા સમર્થ થતા નથી ॥૭॥ વળી યદ્યપિ શબ્દાદિ વિષયો
દેહિઓએ દુસ્ત્યજ છે એ પ્રસિદ્ધ અર્થ છે તથાપિ વિષયોમાં રહેલા દો-
ષોનો વિચાર કરતા મેં ઉચ્ચ વેગવાળા, વિષયરૂપ માર્ગમાં વેગથી ગતિ ક-
રતા ઇન્દ્રિયોરૂપ અશ્વોને નિયમમાં કરીને તે વિષયોનો દૂરથી પરિત્યાગ
કર્ચો છે. એ રીતે ઇન્દ્રિયો સંખન્ધિ વિષયોનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મસ્વરૂ-
પમાં મનને જોડતો થકો અન્નરસથી પરિપુષ્ટ થએલા અને ધાતુદોષને
લીધે મનની એકાગ્રતા થવામાં વિરોધિ થતા એવા આ શરીરને તપે કરીને
રૂધિર માંસ જેમાંથી સુકાઈ ગયું છે મારેજ અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
રહ્યાં છે અને પ્રાણધારણમાં પર્યાપ્ત એવું મેં કરી દીધું છે. આ બધી બા-
બત અપારપ્રતાપી આપના સમાગમથી ઝટ સફળ થશે એમ હું માનું છું
॥૮॥ હે સ્વામિન! હું અન્નરસથી જીવન કરતો નથી કિંતુ કેવળ આનંદ-
મય અને અનુસ્મરણ માત્રથી આનંદ આપનારા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમપ્રકર્ષથી
પ્રકટ થએલી પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણની ઇષિણારૂપ અમૃતવદ્ધીથી કરું છું. દર્શનની
ઇચ્છારૂપ અમૃતવદ્ધીજ શરીરમાં પ્રાણ ધારણ કરી રહી છે. અન્નવિહીન
થએલા દેહમાંથી નીકળી જવા ઇચ્છતા પ્રાણોને એજ કેવળ અવલંબન
છે ॥૯॥ વળી અન્નરસના વિશેષ પોષણે વર્ણત અને અસ્થિમાત્ર જેમાં
બાકી રહ્યાં છે એવા આ શરીરમાં સંચાર કરતા મારા પ્રાણોતો અન્નસમા
પ્રાણ જેમાં છે એવા આ કળિયુગમાં મારાં દર્શન કરનારા જનોને સત્ય-
યુગની પ્રાંતિ કરે છે, અર્થાત્ 'કૃતે ત્વસ્થિસમાઃ પ્રાણાઃ' એવી સ્મૃતિ છે
તો 'આ કોઈ સત્યયુગના હશે કે શું? એમ દેખાયછે તો સત્યયુગ

વૈ સત્યયુગભ્રમં તુ ॥૧૦॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્યસનાર્જિતેન ક્રિયા મમૈ-
શ્વર્યબલેન સર્વાઃ । દૈહ્યા ભવન્તીતિ વિમો ! વિદિત્વા કૃપાં કુરુ ત્વં
મયિ કૃષ્ણમકે ॥૧૧॥ પિતા ચ માતા મમ કૃષ્ણ એવ સ્વામી ચ
વન્ધુઃ શુરુઃ સુહૃદ્ ॥ તસ્મિન્મમ સ્નેહમરોઽસ્તિ પૂર્ણો હ્યન્યત્ર તુ
સ્યાદિદિ તત્પરત્ત્વમ્ ॥૧૨॥ પञ्चेन्द्रियाणां विषयोपभोगप्रदस्य मेऽपि

આવ્યો કે શું ? એમ મારા નિરીક્ષણથી તેઓ જ્ઞાતિ પામેછે. એવો હું તે
મારી જે આ પીડા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારની અપ્રાપ્તિરૂપી છે તેને ટાળ-
વામાં તમોજ સમર્થ છો ॥૧૦॥ હે વિમો ! અસ્થિમાત્ર જેમાં અવશેષ
છે (રૂઢિર માંસે રહિત) એવા પણ આ દેહથી જે અનેક તીર્થ ક્ષેત્રાટન
તથા વિષમ વનવિચરણાદિ સમગ્ર દૈહિક ક્રિયાઓ છે તેતો અષ્ટાંગયોગના
અભ્યાસથી સંપાદન થએલા અણિમાદિ ઐશ્વર્યયોગને લીધે અનાયાસથી
થયા કરે છે, પરંતુ જ્યાંસુધી સર્વાન્તરાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મારા લો-
ચનગોચર ન થાય ત્યાંસુધી આ ઐશ્વર્યથી હું કૃતકૃત્ય થયો એમ મા-
નતો નથી. તો તમો આ માફે સર્વ વૃત્તાંત જાણીને કૃષ્ણભક્તિરસમાંજ
એક આરામવાળા મારી ઉપર આપ કૃપાનિધિ દર્શનદાનરૂપ કૃપા કરવાને
યોગ્ય છો ॥૧૧॥ હે સ્વામિન ! મારે તો એક કૃષ્ણજ પિતા-પિતાનીપેઠે
આજ્ઞા નહિ ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ માતા-માતાની માફક આ-
પત્કાળમાં પણ અપરિત્યાજ્ય છે. કૃષ્ણજ સ્વામી-પતિવ્રતી વનિતાની
પેઠે સર્વદા અનુસરવા યોગ્ય છે. કૃષ્ણજ બન્ધુ-મિત્રની માફક વિશ્વાસા-
સ્પદ છે. કૃષ્ણજ ગુરુ-ગુરુની પેઠે હિતોપદેશ છે. કૃષ્ણજ સુહૃદ-સુહૃ-
દની પેઠે હિતકારી છે. કારણ કે સંપૂર્ણ સ્નેહાતિશય એક શ્રીકૃષ્ણ વિષેજ
છે પણ કૃષ્ણથડી અન્ય દેહાનુબન્ધિવર્ગ વિગેરેમાં નથી, અર્થાત્ કૃષ્ણના
સંશ્લેષથીજ પિત્રાદિ સર્વના સંશ્લેષનું સુખ છે એમ હું માનું છું. જે શ્રીકૃ-
ષ્ણથડી અન્ય પિત્રાદિકો ભગવદ્ભક્તિએ યુક્ત હોય તો તેમાં પણ તેવા
ભક્તપણાથીજ મારે તેવો સ્નેહ થાય પણ દેવજ પિત્રાદિ કૌટુંબિક સંબન્ધ-
માત્રથી નહિ. એ રીતે મારી સમાહાત્મ્ય ભક્તિ પણ શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યક્ષ
દર્શન પ્રયોજનવાળી છે ॥૧૨॥ વળી જે કોઈ મને રાજી કરવા શાસ્ત્ર સાથે

સ્વસુહૃદ્જનસ્ય । કૃષ્ણે ન ચેત્સ્યાદનુરાગ ईशे तं तर्हि जह्यां रिपु-
वद्भि सद्यः ॥૧૩॥ સ્નેહેન મત્પોષણકારિણોઽપિ તાતં પ્રસૂં સોદર-
મપ્યહં સ્વમ્ । વીક્ષેય ચેત્તદ્વિમુક્તાન્કદાચિત્સદ્યઃ પ્રજહ્યાં કિમુતા-
ન્યબન્ધૂન્ ॥૧૪॥ વ્રૂયા યદિ ત્વં નિજબન્ધુવર્ગત્યાગે ભવેદ્દોષ इतीह
वन्मि । તદ્ભક્તિહીના નિજબન્ધવોઽપિ પ્રાચીનમક્તૈર્બહુભિઃ પ્રહા-
તાઃ ॥૧૫॥ વિભીષણો આતરમપ્યહાસીત્પ્રસૂં સ્વકીયાં ભરતશ્ચ

વિરોધ ન આવે એ રીતે પાંચ ધન્દ્રિયોના વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરે વિષયોપ-
ભોગનું અર્પણ કરે પણ જે તે ભગવદ્ભક્તિથડી વિમુખ છે તો તેને હું રિ-
પુની પેઠે તત્કાળ ત્યાગ કરું છું. તેમજ મારા તેવા સુહૃદ્ જનોનો પણ શત્રુ-
વત્ ત્યાગ કરું છું ॥૧૩॥ જે માતા પિતા બ્રાતા આદિક સ્વાભાવિક સ્નેહા-
તિશયથી બાહ્ય વચને આરંભીને મારું ભરણ પોષણ કરનારા છે તેઓપણ
કૃષ્ણ ભક્તિથડી વિમુખ હોવાનું જે કદાચિત્ બાણું તો તેમનો પણ તેમજ
ત્યાગ કરી દઉં તો બીજા દૂરના બન્ધુઓનો ત્યાગ કરી દઉં એમાં કહેવું જ
શું ? ॥૧૪॥ ‘हरणं च परस्त्वानां परादाराभिमर्शनम् । सुहृदां च परित्याग-
स्रयो दोषाः क्षयावहाः ॥ अकारणपरित्यक्ता मातापित्रोर्गुरोस्तथा’ ઇત્યાદિ
ભારત મન્વાદિ વચનોનો વિચાર કરીને સ્વયં આશંકા કરીને તેનું સ્વયં
સમાધાન કરે છે—‘પોતાના માતા પિતા આદિક સંબન્ધિસમૂહના પરિ-
ત્યાગમાં દોષ લાગે’ એમ જે આપ કહેતા હો તો આ શંકામાં હું કહું
છું—જેઓ શ્રીકૃષ્ણવિષે ભક્તિરસે રહિત અને આસુર વૃત્તિવાળા છે તેવા
ઓનો ત્યાગ કરવો તેતો ધર્મજ છે. તેવા ત્યાગથી પિત્રાદિપરિત્યાગ નિ-
મિત્તના પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ નથી. બન્ધુત્યાગમાં જે દોષ કહ્યો છે તેતો
કૃષ્ણવિમુખથડી બીજા સન્મુખોમાં છે. સાચો પ્રેમતો ભલે ન હોય
પણ વિક્ષેપ ન કરવા જેટલા અદ્યપ્રેમેયણ રહિત હોવાથી બહુ પ્રાચીન
ભક્તોએ પોતાના બન્ધુજનોનો પણ પરિત્યાગ કરેલો સંભળાય છે, તેમાંથી
કેટલાકનાં નામનો નિર્દેશ કરું છું ॥૧૫॥ વિભીષણે શ્રીરામભક્તિએ રહિત
એવા રાવણ પોષકનો પણ પરિત્યાગ પૂર્વે કર્યો હતો. ભરતજીએ શ્રીરામમાં
સ્નેહે રહિત એવી પોતાની કૈકેયી માતાનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો. તથા એકાં-

તદ્વત્ । કુલં જહૌ સ્વં વિદુરોઽપિ ભક્તઃ સર્વાન્સ્વબન્ધૂનપિ ચર્ષિ-
પત્ન્યઃ ॥૧૬॥ શ્રીકૃષ્ણસદ્ગુણપ્રતિષેધકર્તૃન્ ગોપ્યો જહુઃ સ્વાંશ્ચ પતી-
નપીશ ! । કૃચ્છ્રેણ લબ્ધં તનયં ચ વેનં ત્યક્ત્વા નૃપોઽક્ષોઽપિ જગામ
દાવમ્ ॥૧૭॥ इत्यादयः सन्ति विभो ! ह्यनेके तद्भक्तिहीनस्वजन-
त्यजोऽत्र । नैवापकीर्तिः कचनापि तेषां लोके च शास्त्रेऽपि च
कीर्तिरस्ति ॥૧૮॥ ईदृक्सतां वर्त्म भवत्यनादि कृष्णे मयाऽतश्च

તિક ભક્ત વિદુરશ્ચએ પણ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વર્ણત એવા પોતાના ધૃતરાષ્ટ્ર
કુળનો ત્યાગ કર્યો હતો. તથા ઋષિપત્નીઓએ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ વિહીન
એવા પતિ પુત્ર પિતૃ ભાતૃ વિગેરે સર્વ બન્ધુઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. હે
ધર્શ ! ગોપીઓએ રાસોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણના સંગનો નિષેધ કરનારા પોતાના
પતિઓનો પણ પરિત્યાગ કર્યો છે (ભગવાનતો વિશ્વના પતિ અને પતિ-
ઓનાપણુ પતિ છે. ભગવાનના નિરૂપાધિક પતિભાવને નહિ જાણનારાઓને
તો પિંડવિશેષ સાથે બંધાએલું પતિપણું કેવળ વિષય મુખભોગ માટેજ
થાય છે. આત્મસ્વરૂપને જાણનારાઓને તો પરમાનંદના અનુભવમાંજ
એક ઉપયોગ જોનો છે એવો નિરૂપાધિક પતિભાવ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ-
માંજ પ્રતિષ્ઠિત થાયછે) અંગ નામનો નૃપતિ વેન નામના પુત્રને પુત્રેષ્ટિ-
નિર્માણાદિ મહા દુઃખથી પામીને પણ તેને કૃષ્ણવિમુખ જાણીને તુરત
ત્યાગ કરીને વનમાં ગયો હતો. આ દાખલા ઉપરથી ભગવદ્ભક્તિએ રહિત
બન્ધુજનોનો ત્યાગ કરવામાં લેશ પણ દોષ નથી એમ જણાય છે. આ સર્વ
અર્થ વાલ્મીકીરામાયણ-ભારત-ભાગવતાદિ ગ્રંથોની સમ્યક્ પર્યાલોચનાથી
જાણવામાં આવેછે ॥૧૬-૧૭॥ હે વિભો ! આ લોકમાં ઇત્યાદિક અનેક
ભક્તો ભગવદ્વિમુખ સ્વજનનો ત્યાગ કરનારા સુપ્રસિદ્ધ છે. તેવા ભક્તોની
સ્વજનત્યાગથી કોઈ પણ લોકમાં કે શાસ્ત્રમાં અપકીર્તિ કહી નથી ઉલટી
કીર્તિજ પ્રસિદ્ધપણે કહી છે ॥૧૮॥ હે ધર્શ ! સાધુજનોનો આવો વર્તન-
માર્ગ સૃષ્ટિને સમારંભીને અનાદિ અનુવર્તેછે, માટે મેં શ્રીકૃષ્ણમાં અને
તેના ભક્તોમાં વિમુક્તિના મુખ્ય કારણભૂત પરમ પ્રેમ કર્યો છે અને તેનાથી
વિમુખોમાં વિમુખતાજ કરી છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણથકી બીજા કોઈ પણ પદા-

તદીયમકે । વિધીયતે પ્રેમ વિમુક્તિહેતુર્નાન્યત્ર તુ ક્વાપિ પદાર્થ
 ईश! ॥૧૯॥ સન્તોઽત્ર ચે સન્તિ ચ તાવકીના નિવૃત્તિનિષ્ઠા મમ તે તુ
 પૂજ્યાઃ । સર્વસ્વમેતે ચ ભવન્તિ મે વૈ માહાત્મ્યયુક્તત્પરમકિવોધાઃ
 ॥૨૦॥ યેષાં ન તસ્મિન્નિદ્રા ભક્તિમાજાં સક્ષોઽસ્તિ તાન્વેદિ નરાનહં
 તુ । અનશ્વકૌલેયકષણ્ડતુલ્યાન્ યદ્વીક્ષણેનાપિ ભવેદ્દિ દોષઃ ॥૨૧॥
 સક્ષાસ્તુ ચે વૈષયિકેઽત્ર સૌખ્યે નિદ્રાભયક્રોધપદ્મર્મિજુષ્ટાઃ । તેષાં
 નરાણાં ચ વિમો ! પશૂનાં વીક્ષે વિશેષં નહિ કચ્છનાપિ ॥૨૨॥ નૃ-
 જન્મ દેવાસ્તિદશાલયે યત્સ્તુવન્તિ તત્તેષુ ન કિન્ચિદસ્તિ । તદ્ભ-

ર્થમાં પ્રેમ રાખતો નથી ॥૧૯॥ એ રીતે મેં સમગ્ર બીજા સંગનો ત્યાગ કરી
 દીધો છે તથાપિ નિવૃત્તિધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, તમારા ચરણારવિંદના આ-
 શ્રિત એવા મુક્તાનંદાદિ સંતોમાં પૂજ્યભાવ પ્રવર્તે છે, કેમકે તે સંતો ક્ષ-
 રાક્ષરપતિત્વાદિરૂપ માહાત્મ્યે સહિત શ્રીકૃષ્ણની પરાભક્તિનો બોધ આપ-
 નારા છે (પોતે આત્મજ્ઞાને સહિત ભક્તિયુક્ત હોઈને બીજાઓને તેવી ભ-
 ક્તિનો બોધ કરનારા છે) માટે મારે તેઓ સર્વ પ્રકારે પૂજનીય છે. અને
 આ સંતોજ મારે નિશ્ચે સર્વસ્વ (સર્વ સમૃદ્ધિરૂપ) પણ છે. એ રીતે શ્રી-
 કૃષ્ણના ભક્તમાં મારે પ્રેમપ્રકર્ષ પ્રવર્તે છે ॥૨૦॥ જે નરોને સ્વતઃ કૃષ્ણ-
 ભગવાનમાં ભક્તિ નથી અને તેમના ભક્તજનોનો સંગ નથી તેમને તો હું
 ખર શ્વાન અને વૃષભને તુલ્ય બાણું છું, અર્થાત્ આહાર-નિદ્રા-ભય-મૈથુ-
 નમાત્રમાં આસક્ત સમજી છું. જેના દર્શનમાત્રથીપણ અમને મહા પાપ
 લાગે એમ પણ સમજી છું ॥૨૧॥ હે વિભો ! આ લોકમાં જે અભક્ત નરો
 મૈથુન રસાસ્વાદાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમુખમાં અત્યંત અનુરાગી છે
 તેઓનું જ્ઞાન શૂકરાદિ પશુઓથીકડી અણુમાત્રપણ અંતર હું જોતો નથી, કે-
 મકે તે બંને પણ નિદ્રા ભય ક્રોધ અને ષડ્મિત્રે આવરિત છે, ‘શ્વત્રિદ્વરા-
 હોઢ્ઢસ્તરૈઃ સંસ્તુતઃ પુરુષઃ પશુઃ । ન ચત્કર્ણપથોપેતો જાતુ નામ ગદાગ્રજઃ’
 એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૨॥ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા નરજન્મની પશુ-
 તુલ્યતા કેમ ? તો તેમાં હેતુ કહું છું—હે ઇશ ! સ્વર્ગમાં રહેલા દેવો પણ
 જે મનુષ્ય જન્મની ‘અહો અમીષાં કિમકારિ શોભનં પ્રસન્ન ઇષાં સ્તિદુત-

કિયુન્જન્મ નૃજન્મ દેવસ્તુત્યર્હમસ્તીત્યહમીશ ! જાને ॥૨૩॥ તદ્-
ક્તિહીનઃ કુલરૂપકીર્તિનાનાગુણૈશ્વર્યયુતોઽપિ યસ્તમ્ । અન્તર્વિષં
વીક્ષણમાત્રરમ્યં ફલં ગવાક્ષ્યા ઇવ લક્ષ્યામિ ॥૨૪॥ અલ્પોઽપિ
તદ્ધક્તિગુણો નરાણાં ગ્રાહ્યાન્કરોત્યેવ ગુણાનશેષાન્ । સુસંસ્કૃતા-

સ્વયં હરિઃ । યૈર્જન્મ લબ્ધં નૃપુ ભારતાજિરે મુકુન્દસૈવૌપચિકં સ્પૃહાહિ નઃ'
એમ પ્રશંસા કરે છે, તે તેમાં વિષયભોગની અધિક, સંભાવનાથી નહિ, કા-
રણ કે તે ભોગતો અમૃત, કદપવૃક્ષ અને અપસરાઓ વિગેરે ભોગોપકરણે
સંપન્ન એવા સ્વર્ગ લોકમાંજ સમધિક છે, ભગવદ્ભક્તિરસના અનુભવરૂપ
અતિશયને લીધેતો તે દેવોપણ નરજન્મની સ્તુતિ કરેછે એમ હું નિ-
શ્ચયથી જાણું છું, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણભક્તિએ યુક્ત એવુંજ નરજન્મ સુફળ
છે માટે તેવા જન્મની દેવો પ્રશંસા કરે છે, તેથી ખીજું જન્મ તો પશુ-
જન્મ તુલ્યજ છે, તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘લબ્ધ્વા જનો દુર્લભ-
મગ્ર માનુષં કથન્નિદવ્યક્તમયત્તતોઽનઘ ! । પાદારવિન્દં ન ભજત્યસન્મતિર્ઘ-
્રાન્ધકૂપે પતિતો યથા પશુઃ’ ॥૨૩॥ જે કોઈ પુરૂષ સંબન્ધિજનની સંપ-
ત્તિએ પણ સંપન્ન હોય, શરીરસૌન્દર્યસંપત્તિએ પણ સંપન્ન હોય, દાનાદિકને
લીધે મળતી સત્કીર્તિએ પણ સંપન્ન હોય, સૌહાર્દ સૌશીલ્ય કારુણ્યતાદિ
ગુણગણોએ પણ સંપન્ન હોય અને યોગેશ્વર્યેપણ યુક્ત હોય પણ જે ભગવદ્-
ભક્તિએ વિહીન હોય તો તેને હું દર્શનમાત્રથી (ઉપરથી) રમણીય ભાગતા
અને અંદરથી તો અક્રીણ જેવી કડવાશ જેમાં છે એવા ઇન્દ્રામાણના ફળ
જેવો તુચ્છ માનું છું ॥૨૪॥ હવે પાંચ શ્લોકથી ભગવદ્ભક્તિનું માહાત્મ્ય
કહેવા, ભગવદ્ભક્તિરૂપ ગુણ યદ્યપિ અત્યલ્પ હોય પણ તે ખીજા બધા સદ્-
ગુણોનું સાદ્ગુણ્ય કરનારો શાકને લવણની પેઠે છે એમ કહેછે—સારી
રીતે ઘૂત જીરૂ મરચાં આદિકથી સંસ્કાર કરેલાં શાકોને અલ્પ લવણજ
જેમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કરેછે તેમ મનુષ્યોના કુળ-રૂપ-કીર્તિ આદિક
સમગ્ર સદ્ગુણોને ભગવાનમાં પ્રવર્તેલી ભક્તિનો અલ્પ અંશ પણ ગ્રહણ ક-
રવા યોગ્ય કરેછે, એમ ન હોય તો લવણ વિનાનું વ્યંજન સારી રીતે સં-
સ્કાર કરેલું હોય તથાપિ જેમ ત્યાજ્ય છે તેમ સર્વે સદ્ગુણો નિશ્ચે ત્યાજ્ય

ન્વાઽશ્વિવમત્ર શાકાન્ હેયા ભવન્તીતરથા તુ તે વૈ ॥ ૨૫ ॥ તદ્વા-
સ્યહીનઃ સ્વતપોબલેન બ્રહ્માદિલોકાનપિ ચેત્પ્રયાયાત્ । તન્નાપિ કા-
લાદ્વ્યયમસ્તિ તસ્ય નાનન્તસૌખ્યં ત્વિતિ વેદસિદ્ધમ્ ॥ ૨૬ ॥ બ્રહ્મેશ-
શક્રા અપિ સિદ્ધિભાજો બ્રહ્મૈક્યનિષ્ઠાશ્ચ શુકાદયોઽસ્ય । કુર્વન્તિ

છે, અર્થાત્ જેમ અદ્ય પ્રમાણુના લવણયોગથી ઘૃતાદિકવડે વધારેલા શા-
કનું સાદુગુણ્ય છે અન્યથાતો ત્યાજ્ય છે તેમ અદ્યમાત્રપણુ ભગવદ્ભ-
ક્તિગુણથી કુળ-૩૫-કીર્ત્યાદિ ગુણોનું સફળપણું છે, નહિ તો ત્યાજ્ય છે,
'વિદ્યાદિભિર્ગુણૈર્નૃણાં સાધિતૈરપિ કિં ફલમ્ । યચન્તે નીયતે યામ્યૈર્હૃતૈર્મર્કિં
વિના હરેઃ' એમ સ્કંદપુરાણમાં તથા 'અવૈષ્ણવસ્ય તુ ગુણાઃ શ્રુતાદ્યા વિમલા
અપિ । ન શોભન્તે યથા રાજન્ ! મૂષણાન્યધવસ્ત્રિયાઃ' એમ પદ્મપુરાણમાં
કહ્યું છે ॥ ૨૫ ॥ કોઈ પુરૂષ પોતાના તપોબળથી બ્રહ્માદિ લોકોને પામે પરંતુ
તેમાં પણ કાળથકી ભય છે, કેમકે સર્વે લોકો કાળે કરીને પરિચ્છિન્ન છે.
બ્રહ્માના ભુવનને આરંભીને સર્વે લોકો પુનરાવૃત્તિવાળા છે. તેમાં સુખલેશ
વર્તે છે પણ ભય તો અતિ અધિક છે, કેમકે ત્યાં પણ જરા મરણાદિ અવ-
ર્જનીય છે. માટે તેમાં અનંત અખંડ સુખ નથી. અનંત સુખ તો ભગવા-
નના દાસપણુરૂપ ભક્તિના બળથીજ મળે છે. જે પરંબ્રહ્મ ભગવાન્ છે એજ
અપરિમિત સુખસ્વરૂપ છે. અદ્યમાં સુખ ન હોય. પરંબ્રહ્મ તો મોટા-
થકી પણ મહા મોટા છે. આ સર્વ અર્થ 'નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન
મેધયા ન બહુના શ્રુતેન, યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વિવૃણુતે
તનું સ્વામ્' 'તદ્યથેહ કર્મચિતો લોકઃ ક્ષીયતે ઇવમેવામુત્ર પુણ્યચિતો લોકઃ
ક્ષીયતે' 'તમેવ વિદિત્વાઽતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થ્યા વિચિતેઽયનાય' 'મર્ત્યો
મૃત્યુન્યાલભીતઃ પલાયન્ લોકાન્ સર્વાન્ નિર્મયં નાધ્યગચ્છત્ । ત્વત્પાદાબ્જં
પ્રાપ્ય યદ્દચ્છયાદ્ય સ્વસ્થઃ શેતે મૃત્યુરસ્યાદપૈતિ' ઇત્યાદિ વેદ શાસ્ત્ર જણાવે
છે ॥ ૨૬ ॥ તપના રૂપાભૂત તેતે મહાપદને પામેલા બ્રહ્મા રૂદ્ર ઇન્દ્ર ઇત્યાદિ
દેવોપણુ મુક્તિ માટે ભગવાનનીજ ભક્તિ કર્યા કરેછે તથા પ્રકૃતિવિલ-
ક્ષણુ બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મસ્વરૂપમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા એવા પણ શુકાદિક મહા-
મુનિઓ માનને નિર્મૂળ મુકીને સંસૃતિમાંથી મુક્તિ મેળવવાની અભિલાષા-

મર્તિ નનુ માનહીના યથેતરે સંસૃતિમુક્તિકામાઃ ॥૨૭॥ તસ્મિન્
ગુણાઃ સન્તિ હિ તાદૃશા વૈ મર્તિ યથા મુક્તિજુષોઽપિ કુર્યુઃ ।
રાધારમાદ્યા અપિ શક્તયસ્તં ભજન્તિ સમ્રાજમિવ સ્વદાસ્યઃ ॥૨૮॥
અલ્પાશ્ચ જીવા અપિ તસ્ય ભક્તયા ભવન્તિ નૂનં ગતકાલમ્ભીકાઃ ।

વાળા સાધનદશામાં વર્તતા બીજા મુમુક્ષુઓની માફક ભગવાનના દાસ-
પણા પર્યંતના ભક્તિભાવમાંજ રમે છે, ‘બ્રહ્મૈક્યમાસા નિર્વિદ્વા અપિ બ્રહ્મ-
શિવાદયઃ । શ્રીવિષ્ણોઃ કુર્વંતે મર્તિ સન્તીત્યં તન્મહાગુણાઃ’ એમ રૂદ્રપુ-
રાણમાં કહ્યું છે. ‘પરિનિષ્ઠિતોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા । મૃદીતચેતા
રાજર્ષે ! આશ્વાનં યદધીતવાન્ । આત્મારામાશ્ચ મુનયો નિર્ગન્થા અપ્યુરુ-
કમે । કુર્વંન્ન્યહૈતુકીં મર્તિમિત્યંભૂતગુણો હરિઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે
॥૨૭॥ આ આખતને સુખેથી બોધ થવા ફરીથી વિવરણ કરેછે— જે શુદ્ધ
સનકાદિક મુનિઓ અને ભવ બ્રહ્માદિ દેવોને કેવલ્યલક્ષણવાળી મુક્તિ
હસ્તગત છે તથાપિ તેઓ તેનો અનાદર કરીને ભગવાનના ભક્તિરસમાંજ
રમણ કરેછે, કારણે આ ભગવાન અપાર કારુણ્ય સૌહાર્દ સૌશીલ્ય ઔદાર્ય
આદિ ગુણોના નિધિરૂપ છે. ભગવાનમાં સર્વ કામો—કલ્યાણ ગુણો નિત્ય
રહેલા છે, ‘સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણા’ એવી શ્રુતિ છે. બ્રહ્મ-
સાથે કલ્યાણગુણો અનુભવે છે એટલે બ્રહ્મ અને તેના ગુણો એમ બંનેને
અનુભવેછે. તેમાં બ્રહ્મની સાથે ગુણો અનુભવેછે એમ સાહિત્ય કહેવાથી
અનુભવમાં ગુણોનું પ્રાધાન્ય સૂચવાયછે, માટેજ ભગવાનના ગુણોમાંજ
મુખ્યપણે લુબ્ધ એવી રાધા રમા આદિક શક્તિઓ (જેના દર્શનમાત્રથી
પણ સર્વ લોકો સકળ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાથી સુખી થાય એવા સામર્થ્ય-
વાળી) પણ જેમ પોતાની દાસીયો ચક્રવર્તિ નૃપની સેવા કરે તેમ ભગવા-
નની નિર્માનપણે સદા સેવા સજે છે એવા ભગવાનમાં કલ્યાણ ગુણો રહેલા
છે ॥૨૮॥ વળી અદ્ય (ભતિથી નીચ ભીલ—ચાંડાળાદિક) જીવોપણ શ્રી-
કૃષ્ણભક્તિ કરવાથી સર્વને સંહરનારા કાળથકી થતી મહાભીતિએ રહિત
થઈ જાય છે એમાં સંશય નથી. ભવ બ્રહ્માદિ ધર્મિયો પણ જે ભક્તિએ
વિહીન હોય તો તેમને કાળનો ભય નિવૃત્ત થતો નથી, ‘યત્સમ્બન્ધત યવ

વિના તુ તાં બ્રહ્મમુલ્કેશ્વરાણામપ્યસ્તિ કાલાદ્વ્યમેવ મૂરિ ॥૨૯॥
 માહાત્મ્યમીદમ્ભુવિ તસ્ય સદ્વ્યઃ સચ્છાસ્તતશ્ચાહમવેત્ય ભક્તિમ્ ।
 તત્રૈવ કુર્વે વિદધત્તપાંસિ ભક્તપ્રિયોગ્રાણિ વિહાય તન્દ્રામ્ ॥૩૦॥
 પ્રત્યક્ષવીક્ષામનવાપ્ય તસ્ય ન સ્વાસ્થ્યમાપ્નોમિ તદુત્કચેતાઃ । અ-
 ત્રત્યસદ્વાક્યગુણાવબદ્ધો વર્તે પ્રતીક્ષ્યાગમનં તત્રૈવ ॥૩૧॥ કીર્તિ-
 વિના તસ્ય મનોક્ષગાનં વિચિત્રપદ્યાનિ ચ લોકશબ્દાઃ । તદેકચિ-

યાન્તિ પદવીમુચ્ચાં મહદ્દિનુંતાં સ્ત્રીશૂદ્રાસુરતીચપક્ષિપશવઃ પાપાત્મજીવા
 અપિ । ચઢીના વિબુધેશ્વરા અપિ ભવન્ત્યર્ચોઽજ્ઞતાસ્તત્ક્ષણં ગોલોકાધિપતિં
 તમેવ હૃદયે નિત્યં ભજે સ્વામહં' એમ સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે ॥૨૯॥ હે
 ભક્તપ્રિય ! (ભક્તોને પ્રિય અને ભક્તો જેમને પ્રિય છે) આવું-પાંચ
 શ્લોકમાં કહેલું શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જે ભક્તિથીજ એક પ્રાપ્ય છે તેને
 ભૂમિ ઉપર વર્તતા સત્સાધુઓ અને સચ્છાસ્ત્રથકી યથાર્થ જાણીને, આજ-
 સનો પરિત્યાગ કરીને, ભક્તિને આગળ કરીનેજ તીવ્ર તપો તપુંધું. ભ-
 ક્તિએ રહિત શુષ્ક તપ તો કેવળ કાયકલેશરૂપ છે તેને હું કરતો નથી
 ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શનમાં સમુત્કંઠિત મનવાળો તે હું તે દર્શ-
 નનો લાભ નહિ થવાથી ક્ષણપણુ સ્વસ્થપણાને પામતો નથી (હૃદયમાં
 ઉથ ઉઢેગ વર્તે છે) તે પ્રત્યક્ષ દર્શન તમારા સમાગમથીજ થશે એમ મા-
 નીને આપના દર્શનમાં તીવ્ર ત્વરાવાળો છું, તથાપિ અહીં રહેલા મુક્તાનં-
 દાદિ સાધુજનોના 'સ્વામીની આજ્ઞા વિના તમારે જીવનગર જવું નહિ'
 આવા વચનરૂપ દોરથી દૃઢ બંધાઈને આપની આવવાની વાટ જોતોથકો
 અહીંજ દિન નિર્ગમન કરુંછું. પ્રત્યક્ષપણે શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન આપની કૃપા-
 સાધ્ય છે અને આપ અત્યંત દયાળુ છો તો દયા કરીને જલદી આવીને
 તેવો મારો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો એવો અભિપ્રાય છે. 'વાગ્દશનાવબદ્ધઃ'
 એવો પાઠ હોય તો કટિમેખળાના વાચક રશનાશબ્દનો લક્ષણથી દોરરૂપ
 અર્થ કરવો ॥૩૧॥ શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં અતિશય આતુર એવા પો-
 તાનું તે સીવાયના રમણીય વિષયોમાં ઉદાસીનપણું પાંચ શ્લોકથી કહે

૧ 'વાગ્દશનાવબદ્ધઃ' इति पाठान्तरम् ।

તત્સ્ય મમેશ ! કર્ણે તિગ્માગ્રશૂલત્વમિહોપયાન્તિ ॥૩૨॥ સ્ત્રિયઃ
સુરૂપા અપિ યાતુધાનીસમા હિ મે દૃષ્ટિપથં પ્રપન્નાઃ । અક્ષારવત્ત-
સ્ય સુપુષ્પમાલા ભવન્તિ કણ્ઠં ચ મમોપપન્નાઃ ॥૩૩॥ શ્રીચ્છન્ડકા-
શ્મીરજકેસરાદિવિલેપનં મે શિન્તિપદ્મતુલ્યમ્ । તચ્ચિન્તનૈકાત્મર-
તેર્મુનીન્દ્ર ! પ્રાસાદવર્યોઽપિ વનાયતે મે ॥૩૪॥ ઘનानि सूक्ष्माणि स-

છે—હે ઈશ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ સંદર્શનમાંજ એક આસક્ત ચિત્ત જેનું
છે એવા મને શ્રીકૃષ્ણના યશઃશ્રવણ વિના લોકમાં પામરોનેજ શ્રવણમ-
નોહારિ મનાતું જે ગાન છે તથા જે વિચિત્ર વિવિધ પદો છે તથા જે લો-
કપ્રિય વ્યાવહારિક શબ્દો છે તે સર્વે તીક્ષ્ણ અથવાગવાળા ત્રિશૂળભાવને
પામેછે અર્થાત્ અતિ મનોહરમૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણના કેવળ યશઃશ્રવણ વિના
મનોહર ગાનાદિ શબ્દો શૂળાથપ્રહારની પેઠે વિશેષ વ્થા કરનારા થાય
છે ॥૩૨॥ વળી હે સ્વામિન્ ! લોકબુદ્ધિથી સુરૂપા—સૌન્દર્યાતિશયને લીધે
નિરીક્ષણમાત્રથી બીજા જનોના મનને હરનારી એવી પણ સ્ત્રિયો જે કદા-
ચિત્ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદર્શનાતુર મારી દૃષ્ટિએ અબળણથી પડી જાય તો તે
રાક્ષસણી તુલ્ય દેખાય છે, અર્થાત્ રાક્ષસણીના દર્શનાદિકની પેઠે તેના દર્શનથી
મને મહાભય ઉપજે છે. તથા સુગન્ધી શોભાયમાન ગુલાબ મોગરા આદિક
પુષ્પોની માળાઓ હોય પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણના સંબન્ધે વિહીન હોય તો
તે ભલે લોકમાં ભોગોપકરણપણે ઉપયોગી થતી હોય પરંતુ તે જો મારા
કંઠમાં પડે તો લાગતા અંગારાની પેઠે મને દાહ કરનારી થાયછે, અર્થાત્
જેમ લાગતા અંગારાના સ્પર્શથી શરીર સળગે છે તેમજ સુપુષ્પમાળાના
સંસ્પર્શથી પણ મારું શરીર બળેછે ॥૩૩॥ વળી હે મુનીન્દ્ર ! શ્રીકૃષ્ણના
ધ્યાનમાંજ એક પ્રીતિવાળા મને મળીયાગર ચંદન હુંકુમ કેસર કપૂર-ક-
સ્તુરી આદિકનો અંગમાં અનુલેપ પણ કાળા કાદવના લેપની પેઠે હેય-
ત્યાજ્ય થાય છે. ‘વિષપદ્મતુલ્ય’ એવો પણ પાઠ છે, ‘વિષના કાદવને સદૃશ
જણાય છે’ એવો અર્થ કરવો. તથા રાજાને યોગ્ય સાત માળના મહેલમાં
નિવાસ પણ મને વનવાસની પેઠે અસહ્ય થાય છે ॥૩૪॥ હે દેવ ! ભગવાનના

૧ ‘વિષપદ્મતુલ્ય’ इति पाठान्तरम् ।

દંશુકાનિ વ્યાત્તાસ્ય કૃષ્ણાહિ સમાનિ દેવ ! । વિચિત્રભોજ્યાનિ વિષો-
પમાનિ ભવન્તિ મે તદ્વિરહાતુરસ્ય ॥૩૫॥ યત્કિંચ લોકે સુખહે-
તુરુત્તમં તદ્વસ્તુ મે દુઃખમયં હિ ભાતિ । તસ્યાવલોકં ભગવન્નલબ્ધ્વા
પ્રાપ્તોઽસિ ચોન્મત્તદશામહં વૈ ॥૩૬॥ મનોરથસ્યાસ્ય ફલોપલબ્ધિ-
સ્ત્વદદ્ધિસંસેવનમન્તરેણ । કથચ્ચનાપીહ ભવેન્ન મે વૈ કલૌ ત્વમે-
વાસિ જગદુચ્યત્ ॥૩૭॥ અતઃ કૃપામાશુ વિધાય તાવત્સ્વદર્શનં
દેયમુદારકીર્તે ! । યાવન્ન દેહો નિપતેન્મદીયો દયાનિધે ! સ્વાશ્રિ-

પ્રત્યક્ષ દર્શન વિરહથી આતુર થએલા મને ઘાટાં સૂક્ષ્મ એવાં પણ ઉત્તમ
મહાવસ્ત્રો કરડવા પહેળું ફાડ્યું છે મુખ જેણે એવા કૃષ્ણ સર્પને સમાન
મનાય છે. અર્થાત્ તેવાં વસ્ત્રોનો સ્પર્શ અને તેનું દર્શન મહાવિષધરના
સ્પર્શ દર્શનની સમાન થાય છે. તથા વિચિત્ર સુસ્વાદુ એવાં પણ લોભ્ય
પદાર્થો મને ઝેર જેવાં જણાય છે, અર્થાત્ તેના દર્શન લોભનથી વિષદર્શન
લોભનથીજ જેમ એમ ગ્લાનિ પામું છું ॥૩૫॥ હે ભગવન્ ! લોકમાં જે
કાંઈ પણ વસ્તુમાત્ર દેહને મુખ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત લોક શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે તે વસ્તુ મને કેવળ દુઃખમયજ જણાય છે. વળી આનંદમય શ્રી-
કૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર નહિ પામીને હું ઉન્મત્તના જેવી અવદશાને પામ્યો છું
એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥ પત્ર લખવામાં કારણભૂત સ્વાભિપ્રાય સૂચવવા
પૂર્વક એ શ્લોકથી હવે સમાપ્તિ કરે છે—હે સ્વામિન્ ! શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્
સંદર્શનરૂપ મારા મનોરથની કૃપાપ્રાપ્તિ આપના ચરણારવિંદના શ્રદ્ધાપૂર્વક
સંસેવન સીવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારથી નહિજ થાય, કારણકે આ કળિ-
ક્રોલાહળમાં જગતના અજ્ઞાનઅંધકારને હરનારા ગુરૂ આપ એકજ છો.
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેવું ગુરૂપદ આપનેજ અર્પણ કરેલું છે ॥૩૭॥ હે ઉદા-
રકીર્તે ! હે દયાનિધે ! માટે મારી ઉપર અપાર કૃપા કરો અને આપનાં
દર્શન જલદી આપો. આ દેહ ક્ષણભંગુર છે અને કૃષ્ણસાક્ષાત્કારની વિરહ
વેદનાથી પ્રાણબળ પરાલવ પામેલું હોવાથી અવિતસંશયમાં વર્તે છે તો
આ દેહ તપોજર્જરિત હોવાથી જેટલાકમાં નથી પડી ગયો એટલાકમાં દ-
ર્શનદાનની કૃપા કરો, માંડે જીવન જો જાળવવા ધૃતતા હો તો જલદી અત્ર

તજીવબન્ધો ! ॥૩૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—પત્રમિત્થં નીલકण્ઠો લિ-
 खित्वा भक्तिभावतः । मुक्तानन्दाय मुनये ददाति स जनाधिप !
 ॥૩૯॥ સ્વપત્રં તસ્ય પત્રં ચ સોઽપ્યેકીકૃત્ય બુદ્ધિમાન્ । સંવાલ્ય
 मुद्रयित्वा च नामोपर्यलिखद्गुरोः ॥૪૦॥ મયરામાખ્યવિપ્રેણ સાકં
 तत्रैषयत्ततः । स्वभावाच्छीघ्रगतिना सदर्थं तु विशेषतः ॥૪૧॥
 भुजङ्गनगरं प्राप्य सप्तमेऽहनि स द्विजः । गृहे गाङ्गेयभक्तस्य तं
 ददर्श जगद्गुरुम् ॥૪૨॥ ભક્તાનાનન્દયન્તં નવનલિનદલવ્યાયતા-
 क्षिद्वयं तं गौराङ्गं पुष्टगात्रं शशधरवदनं श्रीमदाजानुबाहुम् । वस्त्रे

આવો. આપ આશ્રિતજનોના બન્ધુ—આપત્તિ ટાળીને આશ્વાસન આપનારા
 છો ॥૩૮॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે જનાધિપ ! શ્રીનીલકંઠવર્ણીએ આવા
 અભિપ્રાયનો પત્ર ભક્તિભાવથી લખીને મુક્તાનંદમુનિને આપ્યો ॥૩૯॥
 મતિમાન્ મુક્તાનંદમુનિએ પણ પોતે લખેલી પત્રીને નીલકંઠવર્ણીની પત્રી
 સાથે એક-ભેગી કરીને વાળીને બીજો જન ઉઘાડીને ન વાંચી શકવામાટે
 ગુંદરથી બીડીને, તે પત્રીના ઉપલા ભાગમાં ગુરુનું નામ (શિરનામ) લખ્યું
 ॥૪૦॥ ત્યાર પછી સહજ સ્વભાવથી ઉતાવળું ચાલનારા, તેમાં પણ સાધુ-
 જનના પ્રયોજન માટે તો વિશેષપણે ઉતાવળું ચાલે એવા મયારામ ભટ્ટ
 નામના વિપ્રના હસ્તમાં તે પત્ર આપીને શ્રીસ્વામિની સમીપે મુનિએ મો-
 કલાવ્યો ॥૪૧॥ મયારામ વિપ્રે તો સાતમે દિવસે ભુજંગપુરને પામીને
 ગંગારામ નામના મધ્ય ભક્તના ભવનમાં વિરાજમાન જગદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદ
 સ્વામિનાં દર્શન કર્યો ॥૪૨॥ ભક્તોને—ભગવાનના ચરણ કમળમાંજ
 એક પ્રેમપ્રકર્ષવાળા અથવા પોતાના ચરણારવિદમાંજ મુખ્ય પ્રેમવાળા
 ગંગારામ મધ્ય, સુંદરજી સુતાર આદિક હરિજનોને સદુપદેશરૂપ અમૃતથી
 આનંદ આપી રહેલા, નવીન કમળના પત્ર જેવાં પ્રિયદર્શન કર્ણપર્યંત
 વિશાળ વિલોચન જેમનાં છે, ચંદ્રમાની પેઠે સર્વ જનોને આહ્વાદ આપ-
 નાં મુખ કમળ જેમનું છે, જનુપર્યંત લાંબા શોભાયમાન બાહુ જેમના
 છે, ગૌરાંગ-તેજનીપેઠે પ્રકાશમાન દિવ્ય અંગકાન્તિ જેમની છે, શ્રીકૃ-

શ્વેતે વસાનં કુટિલિતમૃકુટિં મન્દહાસં પ્રસન્નં શોણામ્ભોજન્મરા-
જન્મૃદુલપદયુગં સ પ્રણમ્યાર્પયત્તત્ ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने ना-
रायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे श्रीनीलकण्ठलिखितपत्रिकानिरूपणनामा
चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

સુવ્રત ડવાચ—વાચયામાસ તત્પત્રદ્વયં સ મુનિરાટ્ તતઃ ।
પ્રસન્નોઽમૃતસમાયાતં વિદિત્વા વર્ણિસત્તમમ્ ॥૧॥ સ્વસ્મિન્ભાવં
તદીયં ચ તપશ્ચર્યાં ચ વાચયન્ । અમૃદ્ગદ્ગદકણ્ઠશ્ચ સાશ્રુનેત્રો
જગદ્ગુરુઃ ॥૨॥ પત્રવૃત્તાન્તમશિલં મક્તાન્સુન્દરજિન્મુશાન્ । શ્રા-

ણુના ધ્યાનરૂપ અમૃતના આસ્વાદથી સદા પરિપુષ્ટ અવયવો જેમના છે,
શ્વેત વસ્ત્ર યુગલથી શોભાયમાન, ખેંચેલા ધનુષ જેવી કુટિલ ભ્રુકુટિ જેમની
છે, સુંદર મંદહાસપૂર્વક આભાષણ કરનારા, માટેજ આશ્રિતો ઉપર અ-
તિશય પ્રસન્નતા દેખાડનારા, સર્વજનોના સંતાપને સંહરનારા, સુકુમાર
રક્ત રમણીય ચરણારવિંદ જેમનાં છે, એવા શ્રીરામાનંદમુનિને મયારામ
વિપ્રે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને મુક્તાનંદમુનિએ આપેલો પત્ર અર્પણ કર્યો ॥૪૩॥
ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...પ્રથમપ્રકરણે શ્રીનીલકંઠલિખિતપત્રિકા-
નિરૂપણનામા ચતુઃપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય પપ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી મુનિરાટ્ શ્રીરામાનંદ-
સ્વામી તે બન્ને પત્રો ઉઘાડી વાંચીને તેમાં લખેલી બાબત યથાર્થ જાણીને,
સર્વ વર્ણિવર્ગમાં વરિષ્ઠ એવા શ્રીનીલકંઠવાર્ણિને લોજપુરમાં આવેલા જાણીને,
પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ બહુ પ્રસન્ન થયા ॥૧॥ જગદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદસ્વામી
પોતાવિષે લગવાન્ શ્રીનીલકંઠનો લારે લાવબન્ધ અને તેમની શ્રીકૃષ્ણદ-
ર્શનની તીવ્ર ત્વરા અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાને પત્ર વાંચવાથી જાણીને, તે ક્ષણમાં
ઉત્પન્ન થએલા આનંદાતિશયથી એકદમ ગદ્ગદ ગળાવાળા અને આનંદના
અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા ॥૨॥ શ્રીરામાનંદસ્વામી સભામાં બે-
ઠેલા સુંદરજી સુતાર વિગેરે સર્વ લક્ષ્મીને બન્ને લેખમાં લખેલું સમસ્ત વૃ-
ત્તાંત સંભળાવા પૂર્વક વર્ણિલગવાનના સદ્ગુણોની અનવધિ પ્રશંસા કરવા

વચન્સદસિ સ્વામી પ્રશંસંસ ચ તદુણાન્ ॥૩॥ તતસ્તમાશ્વાસયિતું
મુક્તાનન્દાય ધીમતે । સ્વયં લિલેક્ષ પત્રં ચ તત્પત્રોત્તરગર્ભિતમ્
॥૪॥ સ્વસ્ત્યસ્તુ લોજાલ્યપુરે વસન્નઃ સાધુભ્ય આનન્દિતદુઃસ્વિ-
તેભ્યઃ । બૃહદ્રતં ચાસ્તુ નિરન્તરાયં બ્રહ્મેતિ યત્પ્રાહ સનત્સુજાતઃ

લાગ્યા ॥૩॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી પોતાનાં દર્શનની ઉચ્ચ ઉત્ક્રાંતી આકુ-
લિત હૃદયવાળા વર્ણિવર્ણની સમાશ્વાસના કરવા તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર
જેની અંદર લખ્યો છે એવો એક પત્ર ધીમાન્-દેશ કાળ પાત્ર વિગેરેના
વિવેકે સંપન્ન અથવા સમગ્ર શિષ્યજનોના મનને રાજી રાખવામાં ઉપયોગી
વિજ્ઞાને સંપન્ન એવા મુક્તાનન્દ મુનિના પ્રતિ લખવા લાગ્યા—એકજ પત્રમાં
અત્રે પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ્યો. અત્રે પત્રીકાનો ઉત્તર એકજ પત્રમાં લખ-
વાનું કારણ તો વર્ણીન્દ્ર અને મુનીન્દ્ર અત્રે સાથે વાંચીને પોતાની આજ્ઞાથી
કહેશે એવી યોગની ક્રિયાઓનો પરસ્પર ઉપદેશ અને આચરણ અત્રે
સાથે કરે એમ જણાવા માટે જણાય છે ॥૪॥ પત્રના પ્રત્યુત્તરનો લેખપ્ર-
કાર પચીશ શ્લોકથી કહે છે—સ્વસ્તિશ્રી લોજપુરકૃતનિવાસ, અધ્યાત્મ
આદિક ત્રિવિધ તાપથી તીવ્ર પરાભવ પામેલા સર્વ ક્રોધ જનોને આનન્દ-
મય પરમાત્મસ્વરૂપનો અવબોધ આપીને તેમનું દુઃખ દૂર કરીને સુખીયા
કરનારા એવા મુક્તાનન્દાદિ તમો સમસ્ત સાધુઓનું સ્વસ્તિ—ક્ષેમ થાવ.
સાધુઓ માટે ધરણેલું સ્વસ્તિ તો કલ્યાણમાં રોકાણ કરનારા અસુરોના પ-
રાભવરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદના અખંડ ધ્યાનરૂપ જાણવું. બીજા
શારીરક સ્વસ્તિનો સાધુઓમાં સંબન્ધ નથી. જે બ્રહ્મચર્ય વ્રતને સનત્સુ-
જાત નામના મહર્ષિ બ્રહ્મજ (બ્રહ્મપ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન) છે એમ પ્રશંસા
કરે છે તે બૃહદ્રત-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય તમારે નિર્વિઘ્નપણે નિરંતર પ્રવર્તો, ‘ચત્વિ-
ચ્છન્તો બ્રહ્મચર્ય ચરન્તિ’ એવી શ્રુતિ છે. ઉદ્યોગપર્વમાં સનત્સુજાતીય આ-
ખ્યાનમાં ‘વિદ્યા હિ સા બ્રહ્મચર્યેણ લભ્યા ચા પ્રાપ્યતે બ્રહ્મચર્યેણ સન્નિઃ’
ઈત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. ‘ચદ્વહ્નરૂપં ત્વિતિ મોક્ષધર્મે’ એવો પાઠ હોય તો
જે બ્રહ્મચર્યને ભારતના શાંતિપર્વમાં કહેલા મોક્ષધર્મમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ

૧ ‘ચદ્વહ્નરૂપં ત્વિતિ મોક્ષધર્મે’ इति पाठान्तरम् ।

॥૫॥ મુજક્ષપુર્યાં વસતાઽન્ન રામાનન્દેન વહ્ની પ્રહિતા શુભાર્શીઃ ।
 ગ્રાહ્યાસદીયં કુશલં ચ મુક્તાનન્દેન વેદ્યં ભગવત્પ્રસાદાત્ ॥૬॥ પરં
 ત્વયા યન્મયરામનામ્ના વિપ્રેણ સાકં પ્રહિતં તદાત્મમ્ । તદ્વાચ-
 યિત્વા નિશ્ચિલોઽપ્યુદન્તો મયા યથાવદ્વિવિદે ત્વદીયઃ ॥૭॥ બુદ્ધશ્ચ
 વૃત્તાન્ત ઉદારબુદ્ધેસ્તન્નાગતસ્યાપિ ચ વર્ણિરાજઃ । અસ્યાસ્તિ
 વૃત્તિઃ સકલાતિમર્ત્યા તતો ન સાધારણપૂરુષોઽસૌ ॥૮॥ શ્વેતા-
 ન્તરીપાત્તુ નિરન્નમુક્તઃ કશ્ચિન્મુનીન્દ્રો વદરીવનાદ્રા । યદ્વચ્છયા
 વોઽન્તિકમાગતઃ સ્યાદિતિ ધ્રુવં મે પ્રતિભાતિ ચિત્તે ॥૯॥ અતઃપરં

કહ્યું છે. તે મોક્ષધર્મમાં 'યદિદં બ્રહ્મણો રૂપં બ્રહ્મચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ । પરં
 તત્સર્વધર્મેભ્યસ્તેન યાતિ પરાં ગતિં' ઈત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૫॥ ભુજનગ-
 રમાં નિવાસ કરી રહેલા મેં રામાનંદે પત્રદ્વારા પ્રેરેલા આશીર્વાદ (પૂર્વોક્ત
 બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં દૃઢ સ્થિતિ થવારૂપ અથવા શ્રીકૃષ્ણચરણકમળની પરિ-
 ચર્યામાં તમારું પરસ્પર ઐકહર્દ થવારૂપ) મારા શિષ્યોમાં અગ્રગણ્ય
 એવા મુક્તાનંદમુનિ તમારે અંગીકાર કરવા. લગવાનું શ્રીકૃષ્ણના અનુચ-
 હથી અમારે હુશળ વર્તે છે એમ તમારે સર્વ સાધુઓએ જાણવું ॥૬॥ ત-
 મોએ જે અચારામલક સાથે પત્ર મોકલ્યો તે અમને પહોંચ્યો છે, તે પત્ર
 વાંચવાથી તમારું ત્યાંનું તમામ વૃત્તાંત અમારા જાણવામાં યથાર્થ આવ્યું
 છે ॥૭॥ અને તમારે સમીપે હાલમાં પધારેલા મહાભુદ્ધિશાલી વર્ણિરા-
 જનું તમામ વૃત્તાંત પણ તમારા વિનિવેદનથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે.
 આ વર્ણિવર્યની વર્તનરીતિ મનુષ્યચરિત્રમાં નહિ મળતી આવે એવી અ-
 પૂર્વજ જણાય છે, માટે આ કોઈ સાધારણ (પ્રાકૃત પુરૂષ જેવા) પુરૂષ
 નથી પરંતુ તેનાથી અન્ય અપ્રાકૃત ચરિત્રવાળા કોઈપણ અપૂર્વ પુરૂષજ
 છે એમ જણાય છે ॥૮॥ તે આ વર્ણીન્દ્રના તમોએ વિનિવેદન કરેલા દિવ્ય
 ચરિત્રનો વિચાર કરતાં મારા મનમાં એમ મનાય છે કે-શ્વેતદ્વીપ ધામ-
 થકી નિરન્નમુક્તોમાંથી કોઈપણ મુક્ત અથવા અદરિકાશ્રમમાંથી કોઈપણ
 અપૂર્વ મહર્ષિ તમારી સમીપે યદૃચ્છાથી આવ્યા હોવા જોઈએ એ નિશ્ચયની
 વાત છે, કારણ કે-ભૂમિમાં તેવા બીજા કોઈ તપસ્વી લાલ્યા નથી, એ

તસ્ય મનોનુકૂલા સેવા વિધેયા સતતં ભવન્નિઃ । સન્નિઃ સમસ્તૈઃ
 સ્વબૃહદ્રતસ્ય ગુપ્ત્યૈ તતો યોગકલાશ્ચ શિક્ષ્યાઃ ॥૧૦॥ નેતી ચ ધૌ-
 તિર્દ્વિવિધા ચ વસ્તિર્નૌલી ક્રિયાઃ કૌઞ્ઞરિકાદયશ્ચ । શરીરશુદ્ધ્યૈ
 પ્રથમં તુ શિક્ષ્યા અષ્ટાઙ્ગયોગશ્ચ તતઃ ક્રમેણ ॥૧૧॥ યમાશ્ચ શિક્ષ્યા
 નિયમાસનાનિ પ્રાણોપયામો બહુભિઃ પ્રકારૈઃ । પ્રત્યાહતિશ્ચેશ્વર-
 ધારણા ચ ધ્યાનં સમાધિશ્ચ તદુક્તરીત્યા ॥૧૨॥ અષ્ટાઙ્ગયોગાભ્ય-
 સનં વિના તુ બૃહદ્રતં સિદ્ધ્યતિ નૈવ શુદ્ધમ્ । અતસ્તદભ્યાસપરૈર્મ-

રીતે મારા મનમાં અનેક વિતર્ક ઉદ્ભવે છે ॥૧૦॥ તો મારો પત્ર પામ્યા
 પછી તમો સર્વ કોઈ સાધુઓ (અવસ્થાએ નાના મોટા બધાય) તે વર્ણિ-
 રાજના મનની રૂચિને અનુસારે તેમની સેવા સદાકાળ કરશો અને તમોએ
 પાળવા આદરેલા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રતના સંરક્ષણ માટે વર્ણિવર્ચ થકી અં-
 ષ્ટાંગયોગની જે યોગક્રિયાઓ અપૂર્વ હોય તેનો સારો અભ્યાસ કરશો
 ॥૧૦॥ યોગનાં આઠ અંગોનો નિર્દેશ કરતાથકા તેમાં પ્રથમ કરવાની ક્રિ-
 યાઓનો નિર્દેશ કરે છે—તેમાં શરીરશુદ્ધિ જે નાડીઓની શુદ્ધિરૂપ છે
 તેને માટે પ્રથમ નેતી-ધૌતી-એ પ્રકારની અસ્તિ-નૌલી-કુંજરક્રિયા ઇ-
 ત્યાદિ ક્રિયાઓ શીખવી, (કારણ કે યોગના ઉપક્રમમાં ધાતુસમતા આ-
 દિકની અત્યંત અપેક્ષા છે) ત્યારપછી યમાદિ અંગાનુક્રમથી અષ્ટાંગયોગ
 શીખવો ॥૧૧॥ તેમાં પ્રથમ અહિંસાદિ પાંચ યમો, શૌચાદિ પાંચ નિયમો,
 ‘સ્થિરસુખમાસનં’ આ સૂત્રમાં કહેલાં આસનોના લેહો, રેચક પૂરક હુંલક
 લેહથી લિન્ન એવો પ્રાણાયામ, ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોથકી પાછાં
 વાળવારૂપ પ્રત્યાહાર, શુભાશ્રય સર્વેશ્વર ભગવાનમાં મનની સ્થાપનારૂપ
 ધારણા, તૈલધારાવત્ અવિચિન્ન નિરંતર ભગવત્સ્મરણ સંતાનના પ્રવાહ-
 રૂપ ધ્યાન અને સમાધિ જે ધ્યાનની પ્રકૃષ્ટ કાષ્ઠા સર્વ વૃત્તિઓના વિરામ-
 રૂપ છે અને ધ્યેય ભગવત્સ્વરૂપનાજ એક અવભાસ રૂપ અપરોક્ષવિશે-
 ષરૂપ છે. આ સર્વેનો પણ વર્ણીન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે સારો અભ્યાસ ક-
 રવો ॥૧૨॥ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના આદર કરેલું જે નૈષ્ઠિક વ્રત
 છે તેતો શુદ્ધ (જનન મરણાદિ કલંકે રહિત એક કલ્યાણ માટેજ) ય-

વદ્ધિઃ સાધ્યં તદાત્મવ્રતરક્ષણાય ॥૧૩॥ યે બ્રહ્મચર્યં તુ બૃહત્સ્વરૂપં
યોગેન સંસાધ્ય જિતેન્દ્રિયાઃ સ્યુઃ । બ્રહ્માત્મના કૃષ્ણમથો ભજેયુઃ પ્રો-
ક્તાસ્તેવોત્તમભક્તસંજ્ઞાઃ ॥૧૪॥ સર્વાર્થદસ્યાસ્ય બૃહદ્વ્રતસ્ય સમ્પા-
દિતસ્યાપ્યવનં વિધેયમ્ । કામાશ્ચ શત્રોર્યેનિતાપ્રસક્તં સર્વાત્મના
દૂરત એવ હિત્વા ॥૧૫॥ યો બ્રહ્મચર્યં પરિપાતુમિચ્છેત્સ બુદ્ધિપૂર્વં

આર્થપણે સિદ્ધ થતું નથી. ગુરૂકુળમાં વાસ વસીને ગુરૂની કે અગ્નિની એ-
કલી શુશ્રૂષાથી શરીરને કલેશ આપનારાને લવલયની વિનિવૃત્તિ થતી નથી
તેમજ ઊર્ધ્વરેતામાત્રથી કે આત્માના અપરોક્ષે રહિત એવા આશ્રમપ્રક-
રથી પણ બીજાઓથી કશો સમઘિક લાભ નથી તો તેવા બૃહદ્વ્રતને હું
શુદ્ધ માનતો નથી. માટે નૈષ્ઠિક મહાવ્રતનો આદર કરી રહેલા તમારે
અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો ॥૧૩॥ જે કોઈ કર્મ કરવાને યોગ્ય
એવા આશ્રમમાં રહીને વિધિવશપણાને લીધે દારા સાથે પણ જોડાઈને ભ-
ગવાનમાં પ્રેમરસાર્દ્ર હૃદયવાળા હોવાથી 'ભક્ત' એવા નામથી પણ પ્રખ્યાતિ
પામે છે પણ હું તેઓને ઉત્તમ ભક્ત માનતો નથી. તથા જે કોઈ નૈષ્ઠિક-
વ્રત પાળવા માટે ગુરૂકુળમાં શરીરને ઘસવી નાંખીને કાળક્ષેપ કરે છે
એટલે હંદગી પુરી કરે છે તેઓને પણ હું ઉત્તમ ભક્ત માનતો નથી, પ-
રંતુ જે કોઈ પુરૂષો મોક્ષધર્મમાં કહ્યા પ્રમાણે બ્રહ્મરૂપ બૃહદ્વ્રતને સિદ્ધ
કરીને ઇન્દ્રિયવર્ગને વિહતે છે અને અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસથી પોતાના
આત્માને પ્રકૃતિવિલક્ષણ શુદ્ધ પ્રત્યગાત્મારૂપ બ્રહ્મની સાથે સાધર્મ્યપણું
જોતા થકા શ્રીકૃષ્ણને લજે છે તેઓજ ઉત્તમ ભક્તો કહેવાય છે ॥૧૪॥
જે આ બૃહદ્વ્રત છે તે દુઃસાધ્ય છે, કોઈ પણ પ્રકારે મહા પ્રયાસથી સં-
પાદન કર્યું હોય પણ તેનું સંરક્ષણ સુદુષ્કર છે, આ ઉત્તમ વ્રતનું રક્ષણ
થાય તો અલિલ્લખિત અખિલ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે માટે આ વ્રતનું ર-
ક્ષણ સર્વ પ્રકારે સાવધાનતાથી કરવું. આ વ્રતનો વિઘાત કરનાર વૈરી તો
કામ છે, માટે કામરૂપ શત્રુથી આ વ્રતનું રક્ષણ કરવું. તે કામ પ્રમદા-
પ્રસંગરૂપ અવસર પામીને પોતાનું બળ બતાવે છે, માટે સ્ત્રીયોનો દર્શન-
સ્પર્શાદિ પ્રસંગ સર્વ પ્રકારે દૂરથી પરિત્યાગ કરવો ॥૧૫॥ સર્વ પ્રકારે પ્ર-

વનિતા ન પશ્યેત્ । સ્ત્રીणां कथा नो शृणुयाच्च वार्तास्तासां गुणान्
नाप्यगुणान्वदेच्च ॥१६॥ गच्छेन्न योषारमणस्थलं च बालामपीक्षेत
द्विया न नम्राम् । स्त્રीणां न चित्रं प्रतिमां च पश्येन्न च स्पृशेन्नैव
लिखेच्च चित्रम् ॥१७॥ न नर्मवार्ताः कचनापि कुर्यात्स्त्रीभिर्न भा-
षेत च किञ्चनापि । स्त्रीभिः सहाध्वन्यपि नैव गच्छेन्न बोधयेत्ताः

મદાપ્રસંગના પરિત્યાગનો પ્રકાર પાંચ શ્લોકથી પ્રદર્શવિ છે—કામરૂપ
શત્રુથકી બૃહદ્વ્રત પરિરક્ષણ માટે પ્રવર્તેલા કૃષ્ણલક્ષ્મી યોગી પુરૂષે બુદ્ધિ-
પૂર્વક વનિતાઓ નજ બેવી. માર્ગમાં જતા જનની દૃષ્ટિએ જેમ પુરૂષ પડે
તેમ અબળા પણ અકામથી અવશ્ય પડેજ, પરંતુ પુરૂષની પેઠેજ અબળા
ઉપર થએલો દૃષ્ટિપાત કામકલુષિત ન હોવો જોઈએ એવો અભિપ્રાય છે.
તથા સ્ત્રીઓની કથા (શૃંગારિક ગ્રન્થસંબન્ધી) અને લૌકિક વાર્તાઓ શ્ર-
વણ કરવી નહિ તેમ કહેવી નહિ, કારણ કે મનને ક્ષોભ થવામાં ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય જેમ દ્વાર છે તેમ શ્રવણ પણ દ્વાર છે. તથા સ્ત્રીઓના સ્વધર્મ-
સ્થિત્યાદિ ગુણો જેમ કહેવા સાંભળવા નહિ તેમ અભિચારાદિ દોષો પણ
કહેવા સાંભળવા નહિ. પ્રતિબોધ માટે દોષો કહેવાના પ્રસંગથી સ્મરણમાં
આવતી પણ સ્ત્રીઓ ચિત્તમાં ક્ષોભ કરનારી અવશ્ય થાય છે માટે તેના
દોષો પણ કહેવા નહિ (શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સદ્ગ્રન્થોમાં કહેલા તેના ગુણ
અગુણો કહેવા સાંભળવામાં દોષ નથી) ॥૧૬॥ કૃષ્ણલક્ષ્મી યોગિએ રમણી-
ઓના રમણ સ્થળમાં પ્રવેશ નજ કરવો. તથા નમ્ર-વસ્ત્ર વિનાની કન્યા પણ
બાણી જોઈને નજ બેવી. તથા વનિતાઓની પ્રતિમા અને ચિત્ર પણ નજ
જોવું. તેમ સ્પર્શ પણ નજ કરવો તથા સ્ત્રીઓનું ચિત્ર ચિતરવું નહિ, કારણ
કે સ્ત્રીઓની ચિત્રમાં ચિતરેલી પણ આકૃતિમાત્ર મનના ક્ષોભમાટે જરૂર
થાય છે. (ચિત્ર અને પ્રતિમાનો જે નિષેધ કયો છે તે દેવતાઓના ચિત્ર
તથા પ્રતિમાએ વર્ણત બાણવો) ॥૧૭॥ ભગવદ્ભક્ત યોગિએ સ્ત્રીઓસાથે
પરિહાસવાર્તા ક્યારેય પણ નજ કરવી. સ્ત્રીઓ સાથે કાંઈ પણ (કુશળપ્ર-
શ્નાદિક પણ) બોલવું નહિ. માર્ગમાં સ્ત્રીઓની સાથે સહાયપણે નજ જવું
તથા અન્ય પુરૂષને દ્વારભૂત કરીને પણ સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યનો ઉપદેશ

પુરુષાન્તરેણ ॥૧૮॥ સ્પૃશેન્ન ચ સ્ત્રીપરિધાર્યવસ્ત્રં સદ્કલ્પનં તદ્વિષયં
ન કુર્યાત્ । પ્રાણાન્તકાલેऽપિ ન બુદ્ધિપૂર્વં સ્પૃશેત્તદન્નં ત્વિહ કૃષ્ણ-
ભક્તઃ ॥૧૯॥ સ્યાત્તત્ક્રિયા યત્ર ચ યત્ર યા યા કુર્યાન્ન તાં તામપિ તત્ર
તત્ર । સ્ત્રીભ્યશ્ચતુર્હસ્તમિતાન્તરેણ ગચ્છેત્સ્વપેન્નૈવ ગૃહે સયોષે ॥૨૦॥
इत्थं सदाचारपरस्तु योगी स्यादूर्ध्वरेता विधिमुख्यबन्धः । एतै-
रुपायैः स्वबृहद्गतं तत् कामाख्यशास्त्रोः परिरक्षणीयम् ॥२१॥ कुर्याद्य

વા સ્નાનોપદેશ પણુ નજ કરવો ॥૧૮॥ આ લોકમાં વર્તતા કૃષ્ણભક્ત યો-
ગીએ નારીએ ધારીને પોતાના અંગથડી ઉતારીને બીજા પ્રદેશમાં મુકેલા
વસ્ત્રનો પણુ સ્પર્શ નજ કરવો. સ્ત્રીસંબન્ધી સંકલ્પો (તેને જોવાની કે
તેના અંગ સંગાદિકની મનમાં આલોચના) કરવાજ નહિ, પોતાના પ્રાણાંત
સમયની પ્રાપ્તિમાં પણુ તેના અંગનો સ્પર્શ ન કરવો એટલે તેનો બુદ્ધિપૂ-
ર્વક અંગસંગ જે રીતે ન થાય તે રીતે વર્તવું (આ સ્થળે પ્રાણાંતકાળમાં
પણુ સર્વથા સ્ત્રીયોના અંગસ્પર્શનો જે નિષેધ કર્યો છે તેતો સર્વથા બુદ્ધિ-
પૂર્વક તેના અંગના સ્પર્શના નિષેધ માટે સમજવો. એમ કહેવાથી સ્ત્રીયોને
કે પોતે યોગિઓને જળમાં ડુબી જવું, અગ્નિદાહ આદિક થતાં પ્રાણાંત
સમયમાં તેના અંગનો સ્પર્શ કરીને પણુ તેનું પરિરક્ષણ કરે તો કશો હોષ
નથી, કારણ કે-‘પ્રાણાપહ્નુપપન્નાયાં’ આ શિક્ષાપત્રી શ્લોકથી એમજ કહ્યું
છે) ॥૧૯॥ આ બૃહદ્મતમાં નિષ્ઠાવાળા અને કૃષ્ણનાજ એક ધ્યાનમાં
પ્રવર્તેલા યોગિજને જે જે સ્થાનમાં સ્ત્રીયોની જે જે સ્નાન આસનાદિક
ક્રિયાઓ થતી હોય તે તે સ્થાનમાં તેતે સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ નજ કરવી.
તથા માર્ગમાં સ્ત્રીયોથડી ચાર હાથ છેટે દૂર ચાલવું તથા જેમાં સ્ત્રી રહેતી
હોય એવા ઘરમાં ક્યારેય પણુ નજ સુવું ॥૨૦॥ યોગમાં પ્રવર્તેલો ઊર્ધ્વ-
રેતા કે સિદ્ધયોગી જે આ મારા કહ્યાપ્રમાણે સદાચારરૂપ નિયમોએ યુક્ત-
પણે વર્તે તો ભવ બ્રહ્માદિ દેવવૃન્દોએ પણુ વંદનીય થાય, માટે કામરૂપ
રિપુથડી બૃહદ્મતના પરિરક્ષણ માટે આ ઉપાયો મેં પ્રદર્શાવ્યા છે ॥૨૧॥
જે યોગી તો આ ઉક્ત ઉચિત ઉપાયોનું અનુષ્ઠાન ન કરે તો તે સિદ્ધયોગી
હોય તથાપિ મનના સંકલ્પને વશ થઈને પ્રમદાનો પ્રસંગ પામવાથી જી-

ઈત્યં ન સ તૂર્જિતોઽપિ યોગી સ્વસંકલ્પવશઃ પ્રસન્નમ્ । સ્ત્રીणां
 કરોત્યેવ તતોઽષ્ટમાત્સ્વાદ્વહદ્વતાન્નષ્ટ ઉપૈતિ બુઃખમ્ ॥૨૨॥ ક્રોધશ્ચ
 માનો મદમત્સરૌ ચ લોભસ્તથેર્ષ્યા વિવિધો રસશ્ચ । एतेऽपि योगस्य
 भवन्ति विघ्नास्त्याज्यास्ततो योगिजनेन दूरात् ॥२३॥ આહારનિદ્રે
 વિદધીત યુક્તે કાર્ણશ્ચ યોગી વ્યસનં તુ કિશ્ચિત્ । સેવેત નૈવાથ
 સુરાં ચ માંસં ન ચ સ્પૃશેદ્દોહધિયં ત્યજેચ્ચ ॥૨૪॥ દેહેન વાળ્યા
 મનસા ચ હિંસા કાર્યા ન કસ્યાપિ ન ચાત્મનોઽપિ । स्तेयं च
 साङ्कर्यकरं च कर्म हितार्थिना योगिजनेन वर्ज्यम् ॥२५॥ એવંવિધા
 યે પુરુષા ભવેયુઃ સ્વધર્મનિષ્ઠા ભુવિ કૃષ્ણભક્તાઃ । प्रसन्नता तेषु

ધ્વરેતારૂપ બૃહદ્વ્રતમાંથી નિશ્ચે બ્રહ્મ થઈને દુરંત દુઃખને પામે છે ॥૨૨॥
 ભગવદ્ભક્ત યોગીને જેમ પ્રમદાપ્રસંગ પરિવર્ત્ય છે તેમજ બીજાઓ-
 પણ વર્જવાના છે એમ હવે કહે છે—કામની પેઠે ક્રોધાદિક પણ યોગના
 રિપુરૂપજ છે, માટે યોગિજને ક્રોધ લોભ ઈર્ષ્યા માન મદ અને મત્સરનો
 દૂરથી સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરવો, રસલોહુપતાતો વિશેષપણે ત્યાગ કરવી,
 કેમકે આ તો સર્વની અપેક્ષાએ પ્રબળ છે ॥૨૩॥ યોગમાં પ્રવર્તેલો તે આ
 કૃષ્ણભક્ત આહાર વિહાર અને નિદ્રા યુક્ત કરે પણ અયુક્ત ન કરે એટલે
 મિતાહાર મિતવિહાર અને મિતનિદ્ર થાય. તથા ઘૂતાદિ વ્યસનમાત્રનું
 સેવન નજ કરે. તથા માંસ મદિરા આદિકનો સ્પર્શ પણ નજ કરે (તો
 ખાવા પિવાની તો વાતજ કેમ થાય ?) યદ્યપિ આ પ્રતિષેધ સામાન્યપણે
 સર્વને પ્રાપ્ત છે તથાપિ યોગમાં વિરોધિ હોવાથી આ સ્થળે વિશેષપણે વિધાન
 કર્યું છે) ક્રોધનું પણ દ્રોહચિંતન નજ કરે ॥૨૪॥ પોતાનું ઉત્તમ હિત
 ઇચ્છનાર યોગિજને પોતાની અને પરની (પોતાની પેઠે પરની) હિંસા
 કાય વાણી અને મનથી પણ નજ કરવી, ‘ન હિંસ્યાત્સર્વાં મૃતાનિ’ એવી
 શ્રુતિ છે. તથા તીર્થાદિકમાં પણ આત્મઘાત ન કરવો. તથા ચોરીનું કર્મ
 નજ કરવું તથા વર્ણસંકરપણાને કરનારું કર્મ ન કરવું (યદ્યપિ આ ધર્મો
 યમોની અંદર આવી જાય છે તથાપિ આ સ્થળે જે પૃથક્પણે કહ્યા તેતો
 પાળવાની દૃઢતા માટે છે) ॥૨૫॥ હે નિર્દોષ મુક્તાનંદમુને ! આવા ઉપાયો

સદા મમાસ્તિ પ્રેષ્ટાસ્ત એવાનય ! નન્દસૂનોઃ ॥૨૬॥ તસ્માત્સુબુદ્ધે ! ત્વમપિ સ્વકીયૈઃ સાકં સતીર્થૈર્મુનિનીલકણ્ઠાત્ । કૃતાદુરત્વેન ગૃહાણ યોગં વર્તસ્વ ધર્મેષુ મયોદિતેષુ ॥૨૭॥ તપઃકૃશસ્યાસ્ય યથોપયુક્તૈઃ સેવા વિધેયાન્નજલાદિભિશ્ચ । વયોઽવરત્વાદિહ બાલબુદ્ધિર્ન ક્વાપિ કાર્યા તપસાં નિધૌ ચ ॥૨૮॥ દ્રાગાગમિષ્યામિ નિદાઘકાલે રાઘે ગતે પિપ્પલનાન્નિ સ્થેટે । તાવદ્ભવદ્ધિઃ સ તુ સેવનીયો યથા ન ગચ્છેદતિનિઃસ્પૃહોઽસૌ ॥૨૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—પત્રોત્તરં લિખિત્વેત્થં મુક્તાનન્દં પ્રતિ પ્રભુઃ । ઉત્તરં નીલકણ્ઠસ્ય પત્રિકાયા લિલેખ સઃ ॥૩૦॥ સ્વસ્તિ સ્તાદ્ધર્ણિરાજેઽમૃતનિલયમહામુક્તમુ-

વડે સ્વધર્મે સહિત એવા બૃહદ્વ્રતની સાથે યોગમાં પ્રવર્તેલા જે કૃષ્ણ ભક્તો હોય તેજ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણને અતિશય પ્રિય થાય છે અને તેવાઓની ઉપરજ મારે નિરંતર પ્રીતિ અને પ્રસાદ પ્રવર્તે છે ॥૨૬॥ હે સુબુદ્ધે ! (ગુણુગ્રહણવિચક્ષણ) મારે તમોપણ પોતાના ગુણભાઈઓની સાથે મુનિવર નીલકંઠથકી તેમનો ગુણભાવથી આદર કરીને યોગપ્રકારોમાં જેજે વિશેષ હોય તેને ગ્રહણ કરશો એટલે તેમણે ઉપદેશ કરેલી રીતિને અનુસારે સારી રીતે સિદ્ધ કરીને નિશ્ચળ કરો અને મેં કહેલા સમગ્ર સાધુધર્મોમાં અપ્રસ્થાવિતપણે પ્રવર્તશો ॥૨૭॥ વળી તીવ્ર તપથી નિરતિશય કૃશ શરીરવાળા આ નીલકંઠ વર્ણિન્દ્રની તેતે સમયે યથોપયોગી અન્ન જળાદિકવડે સમુચિત સેવા અવશ્ય કરશો. અવસ્થાએ કરીને ન્યૂન છે એમ માનીને એમને વિષે ક્રોધએ પણ ક્યારેય પણ બાળસમાન બુદ્ધિ કરવી નથી, કારણ કે આ તો મહાતપોનિધિ છે ॥૨૮॥ શ્રીષ્ઠ ઋતુમાં વૈશાખ માસ વ્યતીત થતાં પિપ્પળાના નામના ગામમાં હું જલદી આવીશ તેટલા સમયસુધી તે મહામુનિવરની સમુચિત અનુકૂળ સેવા કરશો—અત્યંત નિઃસ્પૃહ એવા વર્ણિરાજ જે પ્રકારે ત્યાંથી દેશાંતરમાં વિદાય ન થઈ જાય તે પ્રકારે તેમના મનને અનુકૂળ સેવા કરશો ॥૨૯॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! પ્રભુ શ્રીરામાનંદમુનિ મુક્તાનંદમુનિ પ્રતિ આ પ્રકારે તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખીને, પછીથી મુનિવર નીલકંઠ-

સ્વાતિધામે તીવ્રેઃ સ્વીયૈસ્તપોમિર્જનદ્વિ દધતે ધર્મપુત્રત્વશઙ્કા-
મ્ । રામાનન્દસ્ય વાચ્યા નિગમનિગદિતા આશિષો ધર્મરક્ષા બહ્વથ-
સ્તેન ત્વયાતિપ્રમુદિતમુનિના શ્રેયસે નીલકण्ठ ! ॥૩૧॥ પત્રં પ્રાપ્તં
ત્વદીયં તદુદિતમશ્વિલં બુદ્ધમેવાસ્તિ વૃત્તં દેહાચારસ્તપસ્તે ત્વિહ
હિ કલિયુગે દુશ્વરો મર્ત્યધર્મૈઃ । વૈરાગ્યં જ્ઞાનમક્તી દૃઢતરનિયમા
ધર્મનિષ્ઠા ચ શાન્તિરેતત્પ્રાગ્જન્મસિદ્ધં હ્યધિગતમિહ તદ્વિશ્વયો

જની પત્રીનો પ્રત્યુત્તર લખવા લાગ્યા ॥૩૦॥ તેનો પ્રકાર યૌદ શ્લોકથી ક-
હેછે—હે નીલકંઠ ! તમારું સ્વસ્તિ-મંગળ થાવ, આવા વિષમ અવસરમાં
તમારા જેવા મળવા સુદુર્લભ છે, તમારા જેવા સમર્થથીજ સ્વધર્મનું સંરક્ષ-
ણપણ થાય, તો ધર્મના રક્ષણ માટે તમારું સ્વસ્તિ થાવ, તમો વણિવર્ગમાં
વરિષ્ઠ છો, એવા તમો તે તમારું ભદ્ર થાવ. તમારું તેજ શ્વેતદ્વીપનિવાસી
નિરત્ર મહામુક્તોમાં મુખ્ય મુક્તના જેવું અતિશય ઉજ્જવળ છે, એવા તમો
તે તમારું મંગળ થાવ. પોતાનાં તીવ્ર (મનુષ્યોથી ન થઈ શકે એવાં અસા-
ધારણ) માસોપવાસ કૃચ્છ્ર આંદ્રાયણાદિ તપોના આચરણથી લોકાના
મનમાં ‘ધર્મના પુત્રપણે પ્રકટેલા પ્રત્યક્ષ બદરીવનનિવાસી નારાયણજ
આ છે’ એવી શંકાને કરો છો, એવા તમો તે તમારું મંગળ થાવ. આ લે-
ખરૂપ દૂતથી મે રામાનંદે પ્રેરેલા, ધર્મ રક્ષાનોજ મુખ્ય સંબન્ધ જેમાં છે
અને વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રસંમત એવા અધિક આશીર્વાદો શ્રેય માટે વાંચવા.
તમોએ બહુ મુનિજનો તપ વૃત્ત અને ગુણોએ કરીને અતિશય હર્ષિત કર્યા
છે, આવા તમોએ મને પણ અપરિમિત આનંદ પમાડ્યો છે તો આવા
આનંદના પ્રવાહરૂપ આ શુભ આશીર્વાદો શ્રેયની વૃદ્ધિ માટે વાંચીને અં-
ગીકાર કરવા ॥૩૧॥ તમારો પત્ર મયારામ વિપ્રદ્વારા મળ્યો છે. તમોએ
પત્રદ્વારા નિવેદન કરેલું સમસ્ત વૃત્તાંત અમારા જાણવામાં આવ્યું છે. ત-
મારો જે દૈહિક આચાર છે તથા જે સમગ્ર ઇન્દ્રિયવર્ગના નિયમનરૂપ
તપ છે તે આ કલિયુગમાં મનુષ્યધર્મી જનોથી થઈ શકે એમ નથી તથા
તમારું જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, અતિ દૃઢ ઉપવાસાદિ નિયમો, ધર્મમાં
દૃઢ નિષ્ઠા અને શાંતિ આ સર્વે સર્વસુલભ નથી, કિંતુ પૂર્વ જન્મના સમગ્ર

નાત્ર કાર્યઃ ॥૩૨॥ ધ્યાને યાદશમેવ પદ્યસિ સદા કૃષ્ણોઽસ્તિ
તાદક્તતસ્ત્વં તદ્ધ્યાનપરશ્ચ સત્સુ નિવસન્કુર્યાઃ પ્રતીક્ષાં મમ ।
ગ્રામે પિપ્પલનામ્નિ રાધવિરતૌ યુષ્મત્પ્રિયાય દ્રુતં હ્યાયાસ્યામ્યહ-
મેવ તત્ર ભવતાઽઽગમ્યં ચ સદ્ધિઃ સહ ॥૩૩॥ મદ્વીક્ષોત્સુકતાસ્તિ
તેઽતિશયિતા જાનામિ તત્કારણં માર્ગઃ સામ્પ્રતમસ્તિ દુર્ગમતરઃ
કઙ્કાદિધાદીમયાત્ । નાગન્તવ્યમિહાત એવ ભવતા મય્યસ્તિ ચે-
દિજ્યધીસ્તર્હ્યેતન્મમ માનયંશ્ચ વચનં યોગં સતઃ શિક્ષયેઃ ॥૩૪॥
ઔત્સુક્યં ભવતો મદીક્ષણકૃતે યાદગ્ભવત્યન્તરે તાદગ્મેઽપિ તવે-

શુભ સંસ્કારસિદ્ધ હોવાથી આ જન્મમાં એકદમ પ્રાપ્ત થએલું છે માટે
આવા તમારા ગુણગણોમાં અમોને લેશ વિસ્મય થતો નથી ॥૩૨॥ હે વ-
ર્ણિન! ધ્યાનમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણનો સદા સાક્ષાત્કાર કરો છો
તે શ્રીકૃષ્ણ તેવાજ સ્વરૂપવાળાજ છે એમાં લેશ પણ સંશય નથી, તો તમો
નિરંતર તેવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપના ધ્યાનપરાયણ થઈને અમારા મુક્તાનંદાદિ
મુનિમંડળની સમીપે રહીને મારી આવવાની વાટ જોશો. હું વૈશાખ મા-
સને અંતે તમારી સર્વેની પ્રસન્નતા માટે અવિલંબથી પિપળાણા ગામમાં
આવીશ એમાં લેશ સંશય નથી, તો તમો સાધુમંડળી સાથે પિપળાણા
ગામમાં તે સમયે આવશો ॥૩૩॥ યદ્યપિ એટલો અલ્પ પણ વિલંબ તમા-
રાથી સહન થઈ શકે એમ નથી, કેમકે તમારે મારા દર્શનમાં ઉત્સાહ
અતિ તીવ્ર છે. તેમાં જે કારણ (તમારા મનોરથમાર્ગમાં વર્તતું શ્રીકૃષ્ણના
પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ) છે તેને હું જાણું છું. માટે તમારી જે તીવ્ર ત્વરા છે તે
અત્યંત યુક્તજ છે. પરંતુ એટલોજ અંતરાય છે કે આવવાનો માર્ગ અત્યંત
દુર્ગમ-ન આવી શકાય એવો છે. કાઠી કોળી આદિક લુંટાક લોકોની બહુ
બીકને લીધે હમણાં આવવાનો માર્ગ અતિ વિકટ છે (કાઠી આદિક કેટ-
લાક લુંટારાઓ ઘોડેઅશ્વાર થઈને માર્ગને રોકીને રખડ્યા કરે છે તેના
ભયથી માર્ગ દુરંત દુર્ગમ છે) માટેજ તમારે હાલ અત્ર-ભુજનગર આ-
વવું નહિ. જો મારે વિષે તમારે પૂજ્યભાવ હોય તો મારા વચનને માન
આપીને મુક્તાનંદાદિ મારા સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનો ઉપદેશ કરવા પૂર્વક

ક્ષણાય ભવતીત્યેવં ત્વયા વુદ્ધ્યતામ્ । આયાસ્યામિ તતો દુર્લભં
ભવતા સ્થેયં સ્વધર્મે સદા ત્વાદ્ગધાર્મિકમક્તસન્નમમહં યાચે યશો-
દાસુતાત્ ॥૩૫॥ એ સ્યુર્ધર્મપરાયણા ભુવિ જનાસ્તેતિપ્રિયાઃ સ-
ન્તિ મે તેષાં દૂરગતો ન કહિંચિદહં તલ્લગ્નચિત્તત્વતઃ । સન્તસ્ત્વા-
દશ એવ મે વહુમતા યત્પાદવારિ ધ્રુવં તીર્થેભ્યોઽપિ નૃણાં વિશુ-
દ્ધિમધિકાં સ્પૃષ્ટં વિધત્તે દ્રુતમ્ ॥૩૬॥ ભોજયન્તિ ભુવિ પૂજયન્તિ

અભ્યાસ કરાવતાથકા ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહેશો ॥૩૪॥ હે વર્ણીન્દ્ર !
જેવો તમારે મારા દર્શનમાં અંતરનો ઉત્સાહાતિશય છે તેવોજ તમારા દ-
ર્શનમાં મારે પણ અંતરથી ઉત્સાહાતિશય વર્તે છે એમ તમો નિશ્ચયથી
જાણો, કેમકે તમારા જેવા ધર્મૈકનિષ્ઠ ભક્તાગ્રેસરનો અખંડ સમાગમ મને
પ્રિયતમ છે. યશોદામુત શ્રીકૃષ્ણ પાસે તેવા પ્રિયતમના લાભને હું પ્ર-
તિદિન પ્રાર્થના કરું છું. તો પ્રાર્થના કરેલા, કૃષ્ણપ્રસાદથી પાસેજ ર-
હેલા પ્રિયતમનો અવિલંબથી ઉપલોગ કરવો તે યુક્તજ છે, તમારા કરતાં
પણ મને તીવ્ર ત્વરા વર્તે છે તો હું જલદી ત્યાં આવીશ, માર્ગનો અંતરાય
તો આપણે જનેએ સહન કરવો. અને તમારે સર્વદા સ્વધર્મમાં વર્તવું
॥૩૫॥ પૃથ્વીમાં તમારા જેવા જે જનો ધર્મૈકપરાયણ હોય તેજ મને
વિશેષ વહાલા છે, તેઓ મારાથી અણુપણુ ક્યારેયપણુ દૂર રહેતા નથી,
કારણ કે તેઓ મારા ચિત્તમાં નિરંતર દૃઢ ચોટી રહેલા છે, કેવળ પ્રિય-
તમ છે એટલુંજ નહિ કિંતુ મારે બહુ મત-માનનીય છે, કારણ કે તમારા
જેવા સાધુઓનું ચરણોદક ગંગાદિ પાવન તીર્થોની અપેક્ષાએ પણ પરમ
પાવનપણામાં પ્રથમ પ્રખ્યાત છે. તીર્થોની જે તીર્થતા છે તે પણ સંતોના
ચરણારવિદના સંબન્ધથી છે એમાં સંશય નથી, ‘ભવદ્વિદ્વા માગવતાસ્તીર્થી-
મૃતાઃ સ્વયં પ્રમો ! । તીર્થીકુર્વન્તિ તીર્થાનિ સ્વાન્તઃસ્થેન ગદામૃતા’ એમ
ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૩૬॥ ભૂમિ ઉપર જે જનો અધિકારને અનુસારે
યથાશક્તિ તમારા જેવા સ્વગ્રેસરોને શુભ અજ્ઞથી જમાડે છે અથવા અં-
દન પુષ્પાદિવડે પૂજે છે તે જનોએ ભવપ્રજ્ઞાદિ દેવોએ સહિત આ ચરા-
ચર સર્વ જગત્ બહુધા જમાડેલું અને પૂજેલું થાય છે. સર્વના પણ અંત-

વા યે તુ સાધુપુરુષાન્મવાદશાન્ । તૈશ્ચરાચરમિદં સદૈવતં પૂજિતં
 ચ बहुधा सुभोजितम् ॥૩૭॥ પ્રીતિરસ્તિ મમ સત્સુ યાદશી તા-
 દશી તુ ન નિજેઽપિ ચાત્મનિ । સન્ત એવ હૃદયં ભવન્તિ મે કૃષ્ણ-
 ભક્તિરસિકાશ્ચ ધાર્મિકાઃ ॥૩૮॥ સ્તેદિતવ્યમત એવ ન ત્વયા વી-
 ક્ષણાય મમ યત્સમાગમઃ । આવયોર્જ્ઞદિતિ સમ્ભવિષ્યતિ ગ્રામ
 એવ નનુ પિપ્પલાહ્વયે ॥૩૯॥ આગમોઽત્ર ભવતા વિનાશયા નૈવ
 કાર્યં ઇતિ મેઽનુશાસનમ્ । સ્વેચ્છયૈવ યદિ વાગમિષ્યસિ પ્રાપ્સ્ય-
 સે ન હિ સુખં તદેપ્સિતમ્ ॥૪૦॥ દર્શનપ્રિયતયા મમ ત્વયા મન્નિ-
 વેશમતિલક્ષ્ય સર્વથા । નાગમોઽત્ર તુ વિધેય આદરઃ સત્સુ
 કાર્યં ડરુધા મદાત્મસુ ॥૪૧॥ ક્ષીણમેવ નિતરં વપુર્નિજં યેન ચો-

રાત્મા પરમાત્મા જેમના હૃદયતળમાં સદા સાક્ષાત્ વિરાજેછે તેમની
 પૂજા આદિક કરવાથી સ્વયં લગવાન્ અતિતૃપ્તિ પામેછે ॥૩૭॥ તમારા
 જેવા સાધુજનની ઉપર જેવી મારે પરમ પ્રીતિ છે તેવી તો પ્રકૃતિવિ-
 લક્ષણ શાનૈકાકાર એવા આત્મસ્વરૂપમાં પણ નથી, કેમકે કૃષ્ણભક્તિ-
 નો રસ જાણનારાના સમાગમથી લગવદ્ભક્તિનો રસાસ્વાદ વૃદ્ધિ પામેછે,
 માટે આત્મસ્વરૂપના અનુભવમાં કશો અતિશય નથી. વળી કૃષ્ણભક્તિમાં
 રસિક અને ધાર્મિક એવા સંતોજ મારે હૃદય (જીવિત ધારણ કરનારા)
 છે અથવા હૃદયવત્ અતિશય પ્રિય છે ॥૩૮॥ આવો મારો સ્વભાવ છે
 માટે તમો મારા દર્શનમાં આ અલ્પ વિલંબ થાય એટલામાં લેશ પણ ખેદ
 કરશો નહિ. કારણ કે પિપ્પળાણા ગામમાંજ તમારો મારો સમાગમ નિશ્ચ-
 યથી ઝટ થશે ત્યારે પરસ્પર દર્શન સિદ્ધ થશે ॥૩૯॥ મારી એવી આશા
 છે કે-હમણાં અહીં નજ આવવું. જો આ આશાનું ઉલ્લંઘન કરીને અત્ર
 આવશો તો અભિલષિત અર્થની સિદ્ધિ નિશ્ચે થશે નહિ (આ વચનથી શિ-
 શ્યગુણુપરિક્ષાની પ્રવૃત્તિ જણાવી છે) ॥૪૦॥ યદ્યપિ મારા દર્શનમાં તમારે
 પરમ પ્રીતિ છે, એટલે આ આશાનું ઉલ્લંઘન તો નહીજ કરશો, તો ત્યાં
 રહીનેજ મારા આશ્રિત મદેકાત્મક મદેકચિત્ત એવા મુક્તાનંદાદિ સાધુ-
 ઓમાં અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ કરાવારૂપ અતિશય આદર કરશો ॥૪૧॥

વ્રતપસા ક્ષયં વ્રજેત્ । તાદૃશં તુ ન તદાચરેઃ પુનર્ધર્મસાધનમિ-
હાસ્તિ યદ્વપુઃ ॥૪૨॥ પાતિતેઽતિતપસાતિદુર્બલે દુર્લભે નરકલેવરે
પુનઃ । જ્ઞાનમક્તિતપસાં ન જાયતે સાધનં ચ નિજધર્મવર્ત્મનઃ
॥૪૩॥ તાત ! મદ્વચનતો નિજં વપુઃ પોષયેર્મમ હિતાય સર્વથા ।
ભૂરિ કાર્યમપિ મામકં ત્વયા સાધનીયમિહ વર્તેતે યતઃ ॥૪૪॥
સુવ્રત ઉવાચ—લિખિત્વા પત્રિકામિત્થં રામાનન્દમુનિર્નૃપ ! । મુદ્ર-
યિત્વા વદૌ તસૈ મયરામાગ્રજન્મને ॥૪૫॥ ગૃહીત્વોત્તરપત્રીં તાં સ
ચ વિપ્રવરઃ પુનઃ । પ્રાયાલ્લોજપુરં તૂર્ણં સપ્તમેઽહ્નિ તદાપ ચ ॥૪૬॥
તત્ર પત્રં સ તત્ પ્રાદાન્મુક્તાનન્દાય વાહવઃ । સોઽપિ સાકં વર્ણિ-

વળી હે વર્ણીન્દ્ર ! તપથી અતિશય કૃશ થએલું શરીર ફરીથી જે ઉચ્ચ ત-
પથી પ્રક્ષયપણાને પામી બ્ધય એવું તપઃસાધન હવે કરશો નહિ, કારણ
કે આ લોકમાં જે શરીર છે તે ભગવત્પ્રસન્નતામાં હેતુભૂત ભાગવતધર્મના
પરિપાલનમાં પ્રમુખ સાધનભૂત છે, ‘શરીરમાદ્યં સ્વલુ ધર્મસાધનં’ એવી
અભિયુક્તિ છે, માટે તેનું સંરક્ષણ સર્વ પ્રકારે કરવું, તેના સંરક્ષણથી સ-
મસ્ત શ્રેયની સિદ્ધિ થાય છે ॥૪૨॥ પરમાત્માની કૃપા વિના સહસ્ર સા-
ધનો કરતાં પણ નહિ મળી શકવાથી દુર્લભ અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી અત્યંત
દુર્બલ કરી દીધેલો એવો આ નરદેહ પ્રથમના કરતાં પણ ઉચ્ચ તપથી જે
પાડી નાંખવામાં આવે તો સર્વ શ્રેયના સાધનભૂત માનવ દેહનો ભંગ થતાં
ફરી જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ અને સ્વધર્મમાર્ગના સાધનની સંપત્તિ નજ થાય
॥૪૩॥ વળી હે તાત ! (ઉચ્ચ તપથી શરીર કૃશ કરેલું છે માટે દયા કરવા
યોગ્ય) તમારા શરીરનું મારા વચનથી મારાજ હિતમાટે યથાસમય
અથ જળાદિ સર્વ પ્રકારેપણ પોષણ કરશો, કેમકે આ લોકમાં ધર્મપ્ર-
તિષ્ઠાપનરૂપ મહત્તર કાર્ય તમારા વડેજ સિદ્ધ કરવાનું વર્તે છે ॥૪૪॥ સુ-
વ્રતજીવિ કહે છે—હે નૃપ ! રામાનન્દમુનિએ આ પ્રકારે પત્રિકા લખીને તેને
ખીડીને, મયારામ વિપ્રના હાથમાં આપી ॥૪૫॥ વિપ્રવર મયારામ ભદ્ર
શ્રીસ્વામિએ આપેલી, પોતે આંણેલા પત્રની પ્રત્યુત્તરપત્રિકા લખને ફરી
લોજપુર પ્રતિ ઉતાવળા ચાલ્યા તે સાતમે દિવસે લોજપુર પહોંચ્યા ॥૪૬॥

નૈવ વાચયામાસ તન્મુનિઃ ॥૪૭॥ સ્વામિનો માનયન્નાજ્ઞાં તત્રોવાસ
તતો હરિઃ । અશિક્ષન્ત મુદા સન્તસ્તસ્માયોગકલાશ્ચ તે ॥૪૮॥ સ
શિક્ષયામાસ યથોપદેશં તાન્ યોગમષ્ટાઙ્ગમરોષમેવ । તેઽપ્યલ્પ-
કાલેન ગુરોઃ પ્રસાદાત્તસ્યૈવ તત્તિજ્ઞદશામવાપુઃ ॥૪૯॥ इति श्रीस-
त्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दलिखितपत्रिकानि-
रूपणनामा पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૫॥

સુપ્રત ઉવાચ—વર્ણિનો વસતસ્તસ્ય યોગં શિક્ષયતઃ સતઃ । તપ-
સ્યતો વ્યતીયાય તત્ર માસસ્તુ માધવઃ ॥૧॥ અથ શ્વો વા પરશ્વો
વા નૂનમાયાસ્યતિ પ્રભુઃ । इति चिन्तयतस्तस्य शुक्रमासार्धमप्य-

મયારામ વિષ્ણે શ્રીસ્વામીએ આપેલો તે પત્ર મુક્તાનંદ મુનિને લોજપુરમાં
આપ્યો. મુક્તાનંદ મુનિએ પણ શ્રીનીલકંઠ વર્ણીની સાથેજ તે પત્ર વાંચ્યો
એટલે બન્નેએ સાથે વાંચ્યો ॥૪૭॥ ત્યાર પછી વર્ણીન્દ્ર ભગવાન શ્રીસ્વા-
મીની સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપવું આદિક (પૂર્વોક્ત) આજ્ઞાને
પોતાનું મસ્તક નમાવા પૂર્વક સત્કાર કરીને લોજપુરમાંજ સુખેથી રહ્યા.
મુક્તાનંદાદિ સંતો તે વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિચક્રી સ્વામીની આજ્ઞાને અનુસારે
અષ્ટાંગયોગની કળાઓ પ્રહર્ષથી શીખવા લાગ્યા ॥૪૮॥ નીલકંઠ ભગવાને
યથાશાસ્ત્ર અષ્ટાંગયોગનો સમગ્રપણે મુક્તાનંદાદિકને ઉપદેશ કર્યો, તે
સાધુઓ પણ યોગોપદેશ મુનીન્દ્ર ભગવાનના પરમ પ્રસાદથી સ્વલ્પ સ-
મયમાંજ નિષ્પત્ત યોગદશાને પામી ગયા ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવ-
ને...પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદલિખિતપત્રિકાનિરૂપણનામા પંચપં-
ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

અધ્યાય ૫૬ મો.

સુપ્રતઃકપિ કહે છે—હે રાજન્ ! લોજપુરમાંજ શ્રીસ્વામીની અનુ-
સાથી નિવાસ કરી રહેલા, સાધુઓને અષ્ટાંગયોગનું શિક્ષણ આપતા અને
તપશ્ચર્યાને કરતા નીલકંઠ ભગવાનને વૈશાખ માસ વીતી ગયો ॥૧॥ પ્રભુ
શ્રીરામાનંદસ્વામી આજ આવશે આવતી કાલે આવશે પરમ દિવસે નિશ્ચય
આવશે એમ પ્રતિક્ષણ વાટ જોયા કરતા વર્ણીન્દ્રને જ્યેષ્ઠ માસનો અર્ધો અં-

ગાત્ ॥૨॥ તતોઽતિવ્યાકુલો વર્ણી તપશ્ચિન્તાતિકર્શિતઃ । તદાગ-
મપ્રતીક્ષાર્તિઃ સ્વાસ્થ્યં ન પ્રાપ કિશ્ચન ॥૩॥ અથ સોઽપિ સતાં
સ્વામી તદિદક્ષાહતાન્તરઃ । ભક્તૈઃ કતિપયૈઃ સાકમહિપુર્યા વિનિ-
ર્યયૌ ॥૪॥ રથં મહાન્તમારૂઢો હેમરત્નપરિચ્છદમ્ । પદ્મિશઃ સં-
સ્થિતાન્ પૌરાન્પશ્યન્મધુરયા દશા ॥૫॥ સોઽનુયાતઃ પૂજિતશ્ચ
પૌરૈઃ સાશ્રુવિલોચનૈઃ । ભક્તાનાનન્દયન્માર્ગે પિપ્પલગ્રામમાયથૌ
॥૬॥ નરસિંહાખ્યવિપ્રસ્ય સ્વભક્તસ્ય સ મન્દિરે । તત્ર વ્યરાજન્નગ-
વાન્પૂજ્યમાનો નિજૈર્જનૈઃ ॥૭॥ તતઃ કુમારજિત્સંજ્ઞં દૂતં લોજપુરં

શપણુ અતીત થઈ ગયો ॥૨॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામી નહિ આવવાથી અંત-
રમાં અત્યંત આકુળ થએલા અને તપ તથા સ્વામી નહિ આવવાના કાર-
ણની ચિંતાથી શરીરે અતિશય કૃશ થઈ ગએલા અને ક્ષણેક્ષણે સ્વામીની
આવવાની વાટ વ્યર્થ થતાં વિશેષ વ્યથાને પામેલા એવા વર્ણીન્દ્ર ભગવાન
લેશપણુ ચિત્તમાં સ્વસ્થતાને પામ્યા નહિ ॥૩॥ હવે રામાનંદમુનિનું પિ-
પળાણુ ગામમાં આવવાનું વૃત્તાંત ત્યાર શ્લોકથી કહે છે—હે રાજન ! સં-
તોના સ્વામી શ્રીરામાનંદમુનિ પણ નીલકંઠ બ્રહ્મચારીનાં દર્શન કરવાની
તીવ્ર વાંછા અથવા નીલકંઠ વર્ણીને પોતાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર વાંછાને
લીધે અત્યંત આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા હોવાથી કેટલાક સેવક જનોને
સાથે લઈને ભુજનગરથી ચાલી નીકળ્યા ॥૪॥ સુવર્ણમય અને રત્નમય સ-
મસ્ત ઉપકરણોએ કરીને શોભાયમાન એવા મહા રથમાં વિરાજમાન, મા-
ર્ગમાં એ બાણુ પંક્તિબંધ હોવા રહેલા નગરનિવાસી જનોને પ્રેમમધુર
દૃષ્ટિથી જોયા કરતા, પોતાના વિયોગની વ્યથાથી જેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ
ભરાઈ ગયાં છે એવા એ પુરજનોએ વાજતે ગાજતે વળાવેલા અને ચંદન
પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પ્રેમથી પૂજા કરેલા એવા શ્રીરામાનંદસ્વામી ત્યાંથી
નીકળીને તેતે માર્ગમાં મળતા ભક્તજનોને પ્રેમમધુર વાણીવડે પ્રહર્ષ
પમાડતા થકા, પિપળાણુ ગામે પધાર્યા ॥૫-૬॥ ભગવાન શ્રીરામાનંદ-
સ્વામી પિપળાણુને પામીને, પોતાના અનન્યભક્ત નરસિંહ નામના વિ-
પ્રના મંદિરમાં ઉતારો કરીને, ત્યાં આવેલા નિજજનોએ ચંદન પુષ્પાદિવડે

પ્રતિ । પ્રાહિણોત્સોઽધિલાન્મકાંસ્ત્રાકારયિતું નિજાન્ ॥૮॥ ત-
સ્મિન્નેવ દિને શીઘ્રં સ લોજપુરમેત્ય તાન્ । પ્રાહ શ્રીસ્વામિના યુ-
યમાહુતાઃ સ્યેતિ દૌત્યકૃત્ ॥૯॥ શ્રુત્વાઽમૃતાયમાનં તદ્વચસ્તેઽતિ-
મુદં યયુઃ । અદ્યૈવ ચલતેત્યાહ નીલકण्ठસ્તદા વચઃ ॥૧૦॥ તતો
વિચાર્ય તે સન્તઃ સર્વે નિશિ વિધૂદયે । પ્રયયુઃ પિપ્પલગ્રામં સ્વગુ-
રોર્દર્શનોત્સુકાઃ ॥૧૧॥ મુક્તાનન્દમુખાઃ સન્તો મક્તવર્યશ્ચ પર્વતઃ ।
દેવાનન્દઃ પરિવ્રાટ્ ચ મક્તા જ્યેષ્ઠાદયસ્તથા ॥૧૨॥ સ્વપ્રેષ્ઠદર્શનો-
ત્સુક્યસમાકૃષ્ટાન્તરાસ્તુ તે । વિચેલુઃ સત્ત્વરં માર્ગે તં લક્ષીકૃત્ય
ઘેટકમ્ ॥૧૩॥ અતિકાશ્યાન્છરીરસ્ય નીલકण्ठસ્તુ વર્ત્મનિ ।

પ્રીતિથી પૂજા કર્યાથકા વિરાજમાન થયા ॥૭॥ ત્યાર પછી શ્રીસ્વામીએ
પોતાના સમસ્ત ભક્ત મુક્તાનંદાદિ સાધુઓને પિપળાણામાં બોલાવા માટે
કુમારજીત્ નામનો દૂત દ્વિજ લોજપુર પ્રતિ મોકલ્યો ॥૮॥ સંદેશો લઈ
આવનાર વિપ્રે તેજ દિવસે ઉતાવળથી લોજપુરને પામીને 'શ્રીસ્વામી પિ-
પળાણા પુરમાં પધાર્યા છે અને તમો સર્વ સાધુઓને બોલાવ્યા છે' એમ
મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૯॥ સર્વે સાધુઓ દૂત દ્વિજનું અમૃત-
પુલ્ક વચન સાંભળીને પરમાનંદને પામ્યા. અને તેજ ક્ષણમાં શ્રીનીલકંઠ
વર્ણિન્દ્રે તો સાધુઓને કહ્યું કે-હમણાંજ આ દિવસેજ ચાલો, વિલંબ ક-
રવાનું શું કામ છે ? ॥૧૦॥ ત્યારપછી તે તમામ સંતો ભેગા થઈ 'આટલા
મઠ સાચવવા અત્ર રહે અને આટલા પિપળાણા આવે' એવો વિચાર કરી
નિકળવાનો ટાઢમ નિર્ધાર કરીને, રાત્રિએ ચંદ્રોદય થતાં પોતાના ગુરૂનાં
દર્શન કરવાના ઉત્સાહથી પિપળાણા ગામ પ્રતિ ચાલ્યા ॥૧૧॥ મુક્તા-
નંદાદિ સંતો, દેવાનંદ નામના સંન્યાસી, ભક્તોત્તમ પર્વતભાઈ અને જેઠો
આદિક બીજા ભક્તજનો પોતાને પ્રિયતમ એવા ગુરૂવરના ચરણારવિંદનાં
દર્શન કરવાના ઉત્સાહવેગથી અત્યંત આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા થવાથી
તે પિપળાણા ગામને લક્ષ કરીને માર્ગમાં સત્ત્વર ચાલવા મંડ્યા ॥૧૨-૧૩॥
નીલકંઠ ભગવાન તો સાધુઓ સાથે સત્ત્વર ચાલતાં કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ ત-
પશ્ચર્યાના આચરણથી દેહ બહુ દુર્બળ થઈ જવાથી ઉતાવળું હિંડવાથી ઉ-

શીઘ્રાશ્વનશ્વાસપૂર્ણહૃદયો ન્યપતત્ક્ષિતૌ ॥૧૪॥ કિંચિદ્યાત્વાઽગ્રતઃ
પશ્ચાત્તં પશ્યન્તોઽગ્રગામિનઃ । તે સન્તઃ પતિતં દૃષ્ટ્વા તદન્તિકમુ-
પાયયુઃ ॥૧૫॥ પાદસંવાહનં ચક્રુસ્તસ્ય તે ચ શનૈઃ શનૈઃ । કિંચિ-
દાશ્વસ્તમાલોક્ય પ્રોચુસ્તે વર્ણિનં વચઃ ॥૧૬॥ દિનેઽત્રૈવાસ્તિ ગ-
ન્તવ્યઃ પિપ્પલગ્રામ આશુ નઃ । આશ્રયાતસ્ત્વમમલામાત્મનો યો-
ગધારણામ્ ॥૧૭॥ તદ્દલેનાશ્વનઃ પારં યાસ્યસ્યેવ ન ચાન્યથા ।
इत्युक्तः स तथा चक्रे चचाल पथि सत्वरम् ॥१८॥ ભગવન્તં હૃદિ
ધ્યાયન્ ધનુર્મુક્તઃ શરો યથા । સ વિસ્મૃતવપુસ્તૂર્ણં સર્વેષામગ્ર-
તોઽચલત્ ॥૧૯॥ સન્તસ્તમનુધાવન્તોઽપ્યઘાપુર્નૈવ શીઘ્રગમ્ ।

તપન થએલા શ્વાસાતિશયથી હૃદય રોકાઈ જતાં માર્ગમાં પૃથ્વી ઉપર એ-
કદમ પડી ગયા ॥૧૪॥ ઉતાવળથી આગળ ચાલતા સંતો કિંચિત્ આગળ
ચાલતાં તે આ ભગવાનને પાછળ નહિ આવતા બાણીને પાછા વળીને, પૃથ્વી
ઉપર પડી ગએલા પેખીને એકદમ તેમની પાસે આવ્યા ॥૧૫॥ પાછા આ-
વેલા સાધુઓ ભૂમિ ઉપર પડી ગએલા અને ઉઠવા માટે અશક્ત થએલા
વર્ણીન્દ્રના ધીમે ધીમે ચરણ ચાંપવા લાગ્યા અને તેથી તેમને કિંચિત્ સ્વ-
સ્થતાને પામેલા બોધને આ પ્રકારે વચન બોલ્યા કે-॥૧૬॥ હે વર્ણિવર્ય !
આપણેતો આને આજ દિવસે પિપળાણા ગ્રામે પહોંચવું છે એવો નિશ્ચય
કરેલો છે, માટે તમો હાલ બહુ કાળથી અભ્યાસ કરેલી, અતિ શુદ્ધ એવી
યોગધારણાને ધારણ કરો, જે ધારણથી ઉત્પન્ન થએલા આત્મબળથી તમો
માર્ગના પારને જલદી પામશો (બીજા કોઈ ઉપાયથી માર્ગના પારને પામશો
નહિ) પ્રાકૃત પુરૂષોની પેઠે તમારે વિષે અશક્તિ ઘટતી નથી, આ પ્રકારે
પ્રતિબોધ દીધેલા તે ભગવાન તે સાધુઓના કહેવા પ્રમાણે પોતાના આ-
ત્માનું અનુસ્મરણ કરીને, ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા હોવાથી બાહ્ય
દેહ બ્યથાને વિસારી મુકીને, ધનુષમાંથી નીકળેલા બાણની પેઠે વેગથી
ગતિ નહિ રોકાતાં માર્ગમાં સત્વર ચાલતાથકા સર્વ સાધુઓની પણ આ-
ગળ ચાલવા લાગ્યા ॥૧૭-૧૮॥ અતિ વેગથી ચાલતા વર્ણીન્દ્રની પાછળ
સર્વ સાધુઓ વેગાતિશયથી દોડવા લાગ્યા છતાં પણ તેમને પહોંચી શક્યા

પ્રાપુરોજસ્વતીસંઘાં નદીં સર્વેઽપિ તે દ્રુતાઃ ॥૨૦॥ દક્ષિણે પિપ્પલગ્રામાદ્વહન્તીં કલુષોદકામ્ । વૃષ્ટ્યમ્બુપૂરિતાં ભીમકલ્લોલામતિ-
 વુસ્તરામ્ ॥૨૧॥ વર્ણિરાદ્ તાં સમુત્તીર્ય સહસૈવ પરં તટમ્ । અના-
 કદૃસ્તરજ્ઞૈઃ પ્રાપ સન્મુલ્લવર્ત્મના ॥૨૨॥ અર્વાચ્યેવ તટે તસ્થુ-
 ભક્તાઃ સર્વે તરજ્ઞિણીમ્ । નાવ્યાં ભીમાં ચ પશ્યન્તો વિદિત્વા
 વુસ્તરાં ચ તામ્ ॥૨૩॥ મહતાઽથ પ્રયાસેન કોલમાશ્રિત્ય તેઽસ્ત્રિ-
 લાઃ । તામુત્તીર્ય સમૈત્યામું પિપ્પલગ્રામમાવિશન્ ॥૨૪॥ જ્યેષ્ઠક-
 ણાદ્દ્વાદશિકાદિને પૂર્વાહ્ન એવ તે । નરસિંહદ્વિજગૃહે દદૃશુઃ સ્વા-

નહિ. એ રીતે તીવ્ર વેગથી ચાલતા વર્ણિન્દ્રાદિ સમસ્ત સંતો ઓળસ્વતી
 (ઓઝત) નામની નદીને પામ્યા (ઓળ-અળ જેમાં છે તે ઓળસ્વતી
 કહેવાય. વૃષ્ટિથી પૂર્ણ ભરાઈ ગયેલા જળના પ્રવાહના અતિ બળને લીધે
 તેવી સંજ્ઞા સાર્થક છે) ॥૨૦॥ આ નદી પિપળાણા ગામથી દક્ષિણદિગ્-
 ભાગમાં વહે છે. તે સમયમાં વૃષ્ટિના વેગથી બન્ને કાંઠે આવેલા જળપૂ-
 રથી પરિપૂર્ણ. ભયંકર મહા તરંગો જેમાં ઉઠે છે, માટેજ અતુર તારાઓથી
 પણ ન તરી શકાય એવી હતી. ડોળાઈ ગયેલાં ગંભીર જળ જેમાં છે એવી
 આ ઓઝત નદીમાં આ વર્ણિરાદ્ ભગવાન તો એકદમ પ્રવેશ કરીને અ-
 નાયાસથી બાહુવડે સામાને સામાજ તરતાથકા મહાતરંગસમૂહોએ લ-
 ગાર પણ નહિ તાંણ્યાથકા સામા તટને પામી ગયા ॥૨૧-૨૨॥ મુક્તાને-
 દાદિ સર્વે સાધુઓ તો મહાતરંગો તથા પડતા મહા ભમરાઓએ કરીને ભારે
 ભયંકર અને તીવ્ર વેગથી વહેતી તે નદીને બોધને 'કોઈ પણ પ્રકારે બાહુ
 બળથી ન તરી શકાય એવી અને નાવથીજ તરી શકાય એવી છે' એવો
 વિનિશ્ચય કરીને તેના તટમાંજ થોડુંક બેઠા. ત્યાર પછી તે સાધુઓએ કોઈ
 પણ વડાણનો આશ્રય લઈને મહા પ્રયાસથી તે નદીને ઉતરીને, સામા ત-
 ટઉપર વિરાજેલા આ વર્ણિવરને મળીને તેમની સાથેજ પિપળાણા પુરમાં
 પ્રવેશ કર્યો ॥૨૩-૨૪॥ તે સમસ્ત સંતોએ સંવત્ ૧૮૫૬ ના જ્યેષ્ઠ મા-
 સના કૃષ્ણ પક્ષની દ્વાદશીને દિવસે પૂર્વાહ્ને (મધ્યાહ્ન પહેલાં) નરસિંહ
 નામના ભક્ત શ્રાહ્મણના ભવનને અલંકાર કરી રહેલા પોતાના સ્વામી શ્રી-

पिपळाणामां श्रीनीलकण्ठवर्णिनो श्रीरामानन्दस्वामिने प्रथम मेळाप.

મિનં નિજમ્ ॥૨૫॥ ગૌરાઙ્ગં પુષ્ટમૂર્તિં સિતવસનધરં સ્વાસ્થમાજા-
 નુબાહું પદ્માક્ષં મન્દહાસં નિજજનનિકરૈશ્ચન્દનૈઃ પુષ્પહારૈઃ । મ-
 ક્તયા સમ્પૂજ્યમાનં સદસિ ચ વિતતે દિવ્યસિંહાસનસ્થં સ્વીયાના-
 નન્દયન્તં પરમસુસ્થનિધિં સ્વામિનં તે પ્રણેમુઃ ॥૨૬॥ વર્ણિરાજં વિ-
 લોક્યાઽઽશુ યાવદુત્તિષ્ઠતિ પ્રભુઃ । સાષ્ટાઙ્ગં પ્રણનામાસૌ તાવદ્ગ-
 ક્તોત્તમઃ સ તુ ॥૨૭॥ તમુત્થાપ્ય સ બાહુભ્યાં પરિરમ્ય નિજા-
 ન્તિકે । ઉપાવેશયદન્યાંશ્ચ પ્રણતાન્સમમાનયત્ ॥૨૮॥ વર્ણીન્દ્રઃ

રામાનંદમુનિનાં દર્શન કર્યા ॥૨૫॥ કેવા સ્વામી તો-જેનારા જનોના મન
 નયનને હરનારી વદનારવિંદની શોભાએ સંપન્ન, પ્રકુક્ષિત કમળના જેવાં
 પ્રસન્ન શીતળ રક્ત નેત્ર જેમનાં છે, અક્ષરણુ પ્રેમ રસને સૂચવનારો મંદ-
 હાસ જેમના મુખમાં છે, જનુપર્યંત લાંબા બે આહુ જેમના છે, અમૃત-
 મય દિરણોવાળા ચંદ્રમાની પેઠે સર્વને આહ્વાદ આપનારી ગૌર અવયવ-
 કાંતિ જેમની છે, લગવદનુલવાનંદની નિત્ય તૃપ્તિથી પરિપુષ્ટ વપુ જેમનું
 છે, પોતાના પાદપદ્મમાં રસિક એવા જનસમાજે ચંદન પુષ્પહારાદિ વિ-
 વિધ ઉપચારોવડે પ્રેમથી પૂજેલા, અનેક ભક્તમંડળથી ભરપુર એવી મ-
 હાસભામાં દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજેલા, પોતાના ચરણારવિંદના સમાશ્રિ-
 તોને સદુપદેશ-દર્શનદાન આદિકવડે અત્યંત આનંદ આપતા અને સ્વયં
 શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારથી થએલા મુખસમૂહના સમુદ્રરૂપ એવા શ્રીરામાનંદ
 સ્વામીને મુક્તાનંદાદિ ભક્તજનો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૬॥ શ્રી-
 રામાનંદ સ્વામી પોતાની પાસે પધારતા વર્ણિરાજ લગવાનને લાળીને પોતે
 જેટલાકમાં આસનમાંથી એકદમ ઉઠે છે એટલાકમાં આ લગવાન ભક્તિથી
 અતિનમ્ર સર્વ ગાત્રવાળા થઈને સાષ્ટાંગ અનેક પ્રણામ કરવા મંડ્યા, કેમકે
 પોતે ભક્તોમાં ઉત્તમ છે એટલે ભક્તજનો ઉપર પ્રેમવિશેષે પરિપૂર્ણ છે.
 રામાનંદમુનિએ પ્રણામને કરતા વર્ણીન્દ્રને એકદમ પોતાના આહુથી ઉઠા-
 ડીને, આહુમાં પ્રેમવશપણે ગાઠ ભેટીને પોતાની પાસે બેસાર્યા. પ્રણામ કરતા
 બીજા સાધુઓનું પણ યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું ॥૨૭-૨૮॥ લગવાન વર્ણીન્દ્ર
 તો સ્વામીને સાધુઓથડી જેવા સાંભળ્યા હતા તેવાજ જોઈને એટલે જે

સ્વામિનં દષ્ટ્વા શ્રુતં સદ્વ્યો યથા તથા । નિર્વૃત્તિં પરમામાપ પ્રેમાશ્રુઃ
 પુલકાશ્ચિતઃ ॥૨૯॥ નિમેષહીનયા દષ્ટ્વા પશ્યન્તં સ્વેક્ષણે હરિમ્ ।
 તાદૃશ્યૈવ દશાઽપશ્યન્મુહૂર્તદ્વિતયં સ ચ ॥૩૦॥ પ્રાગ્દેહમાનહીનં
 ચ તતઃ સ્વસ્થં તમાદરાત્ । પશ્યન્ પપ્રચ્છ સ સ્વામી સ્વાગતાદિ
 યથોચિતમ્ ॥૩૧॥ મુક્તાનન્દઃ કથિતવાંસ્તદ્વૃત્તાન્તમશેષતઃ । યથા
 જ્ઞાતં તદા સ્વામી વર્ણિનં પ્રશશંસ તમ્ ॥૩૨॥ પ્રેમ્ણા ગરૂદકણ્ઠેન
 સ્તુત્વા તં વર્ણિરાહપિ । પ્રાહાચ સફલો જાતો મન્મનોરથપાદપઃ

પ્રકારોએ કરીને શ્રવણને આહ્વાદ આપનારા પરોક્ષપણે થયા હતા તે
 પ્રકારોને પ્રત્યક્ષ પેખીને, હર્ષના અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાંચિત
 ગાત્રવાળા થઈને અનવધિકાતિશય આનંદને પામી ગયા ॥૨૯॥ કૃપાપૂરના
 તરંગોવાળાં પોતાનાં નેત્રોને ભક્તિપૂરના તરંગવાળી મેષોન્મેષે વર્ણત દ-
 ણ્ડિથી આદરપૂર્વક જોઈ રહેલા વર્ણિવર્યને શ્રીરામાનંદસ્વામીપણ મેષો-
 ન્મેષે વર્ણત પ્રેમાર્દ્ર દૃષ્ટિથી એ મુહૂર્તપર્યંત જોઈ રહ્યા ॥૩૦॥ પોતાના દર્શન
 સમયમાં પોતાવિષે જેમનાં મનોનયન વિલીન થયાં છે, માટેજ પ્રથમ દે-
 હાદિ આત્મીયભાવે રહિત અને પાછળથી અનુક્રમે સ્વસ્થચેતસ-આત્મી-
 યાદિ આહ્વા સ્ફુર્તિને પામેલા એવા વર્ણી ભગવાનને લાવથી લાગ્યા કરતા
 શ્રીરામાનંદસ્વામી યથાયોગ્ય સ્વાગતાદિ પુછવા લાગ્યા ॥૩૧॥ પોતાના શિ-
 ષ્યોમાં અથગણ્ય મુક્તાનંદમુનિએ લોજપુરાદિકમાં જેવું અનુભવ્યું છે
 એવું વર્ણિનું વૃત્તાંત સમસ્તપણે કહી-સંભળાવ્યું, તેને સાંભળીને તે ક્ષણમાં
 રામાનંદસ્વામી વર્ણીની બહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ તે પછી વર્ણિ-
 રાટ શ્રીહરિ પણ સ્નેહાતિશયથી ગદ્ગદ ગળાવાળા થઈ સ્વામીની પ્રશંસા
 કરીને તેમને એમ કહેવા લાગ્યા કે-હે સ્વામિન્ ! મારો બહુ વખતથી રૂઢ
 થએલો આ મનોરથરૂપી વૃક્ષ આજજ સફળ થયો, કેમકે તમારું દર્શન
 થયું. આ વર્તમાન વખતમાં આપજ ભૂમિ ઉપર કૃષ્ણભક્તિના પ્રવર્તક છો
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ભક્તિને પ્રવર્તાવનારા, શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય સ્વરૂપનો
 જેમને સદા સાક્ષાત્કાર વર્તે છે એવા આપને પામીને આજ હું અત્યંત
 કૃતાર્થ થયો છું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથકીપણે તેમની ભક્તિના

॥૩૩॥ સાક્ષાચ્છ્રીકૃષ્ણચન્દ્રસ્ય ભુવિ ભક્તિપ્રવર્તકમ્ । ત્વાં પ્રાપ્યા-
 ઘ કૃતાર્થોઽસિ નૃજન્મ ફલિતં મમ ॥૩૪॥ પ્રસન્નઃ કારયમાસ
 તતસ્તસ્ય ચ તત્સતામ્ । યથોચિતં સ આતિથ્યં સત્ફલૈઃ પયઆ-
 દિભિઃ ॥૩૫॥ પ્રેમનિમૃતવિલોચનાબ્જયોઃ સિદ્ધયોરમૃતસારવા-
 ચયોઃ । વર્ણિરાજમુનિરાજયોસ્તદા યોગ આપ જનદર્શનીયતામ્
 ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે રામાન-
 ન્દસ્વામિસમાગમનામા ષટ્પદ્માશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૬॥

સુવ્રત ઉવાચ—સ્નાત્વા સ્વામી પ્રદોષેઽથ રાધિકાધીશપૂજનમ્ ।

પ્રવર્તકોનાં દર્શનતો અતિશય અધિક છે, ભક્તિના પ્રવર્તકો તો આ જગ-
 તને અમૃતદાનથી ઉજળવન કરેછે, કૃષ્ણભક્તિથી અન્ય અધિક અ-
 મૃતપણુ કોઈ નથી. આજળ માંરે આ નરજન્મ સફળ થયું ॥૩૩-૩૪॥
 તે આ શ્રીહરિના ભક્તિપ્રકર્ષથી સ્વામીશ્રી સુપ્રસન્ન થઈને વર્ણિરાજ તથા
 મુક્તાનંદાદિ સંતોનું, પવિત્ર મધુર ખજૂર ખારેકો દ્રાખ આદિક ફળ અને
 દુધ દહી ઘૃત સાકર આદિકવડે યથાયોગ્ય આતિથ્ય કરવા લાગ્યા. (યદ્યપિ
 તે દિવસે દ્વાદશી હતી તથાપિ શુક્લા-વિક્લાવિભેદથી ઉપવાસ કરવામાં મત-
 ભેદ હોવાથી તે દિવસેજ વૈષ્ણવોને એકાદશી વ્રતનિમિત્તનો ઉપવાસ આ-
 વેલો, માટે ફલાહાર કરાવાનું કહેછે) ॥૩૫॥ પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ નેત્રકમળ
 જેમનાં છે, સુધારસને સ્વપનારી વાણી જેમની છે, (‘અમૃતસારવાક્યયોઃ’
 એવો પાઠ હોય તો અર્થતો એજ છે) પરમાત્મ સ્વરૂપમાં ચિત્તૈકાગ્રની
 સિદ્ધિને પામેલા એવા નીલકંઠ વર્ણિરાજ અને રામાનંદ મુનિરાજનો પરસ્પર
 થએલો આ સમાગમ (મેળાપ) તે સમયમાં જેનારા સર્વકોઈ જનોને
 અત્યધિક આનંદ આપનારો થયો હતો ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...
 પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિસમાગમનામા ષટ્પદ્માશત્તમોઽ-
 ધ્યાયઃ ॥૫૬॥

અધ્યાય ૫૭ મો.

સુવ્રતત્રપિ કહેછે—હે રાજન્ ! સર્વ જનોને આનંદની પ્રવૃત્તિ થયા

૧ ‘અમૃતસારવાક્યયો’રિતિ પાઠાન્તરમ્ ।

ઉપચારૈર્મહઙ્ગિશ્ચ યથાવિધિ ચકાર સઃ ॥૧॥ એકાદશ્યા જાગ-
રણં તતઃ કુર્વન્નિજૈઃ સહ । સ્વામી પુનરપૃચ્છત્તં તત્ત્વજ્ઞમસ્થાનમા-
દિતઃ ॥૨॥ કુલં ચ પિતરૌ ગોત્રં પ્રવરાન્દેશિકં તથા । વેદં શા-

પછી રામાનંદસ્વામી સાયંસમયમાં સ્નાન કરી શાસ્ત્રોક્ત મહાનૈવેદ્ય મહા-
નીરાજન આદિક ઉત્તમ ઉપચારોવડે રાધિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણની યથાવિધિ
પૂજા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ ત્યારપછી શ્રીસ્વામી એકાદશી વ્રતના અંગભૂત
જાગરણ નિજજનોની સાથે કરતાથકા વર્ણીન્દ્રપ્રતિ પ્રથમથી તેમનાં જન્મ-
સ્થાનાદિ ફરીથી પુછવા લાગ્યા ॥૨॥ કુળ, ગોત્ર, પ્રવર, માતાપિતા, વેદ,
શાખા અને આચાર્ય પુછ્યા. તેમાં ગોત્ર પ્રવરના ઋષિની જ્ઞાસાતો સામા-
ન્યપણે પ્રવર્તેલી છે. કુળજ્ઞાસાતો ધર્મથી અને વિદ્યાથી મોટાઓના કુળમાં
પ્રસૂતિવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે. કુળમાં પણ માતાપિતાની જ્ઞા-
સાતો સાક્ષાત્ જન્મ આપનારાનો વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે.
આચાર્યજ્ઞાસાતો ‘સ હિ વિદ્યાતસ્તં જનયતિ’ (ગુરૂતો વિદ્યાજન્મ આપે
છે) આ શાસ્ત્રમાં કહેલો કેવળ બીજપ્રદાન કરનારા પિતા થકી તેનો
વિશેષ છે એમ માનીને પ્રવર્તે છે. વિદ્યામાત્રમાં વેદવિદ્યાનું પ્રાધાન્ય હોવાથી
વેદ અને શાખાની જ્ઞાસા પ્રવર્તે છે. વેદમાં તથા તેમાં કહેલાં કર્મોમાં
પ્રવર્તનારાઓને સામાન્યપણે પૂજ્ય દેવતાઓતો ઇન્દ્ર ઇદ્રાદિ બહુ છે
તેમાં આત્યંતિક કલ્યાણના સાધનપણે અભિમત કયા દેવ છે ? એમ ઇષ્ટ-
દેવની જ્ઞાસા પોતાના મતમાં મોક્ષની આનુકૂલ્ય જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે છે.
જે આ સુદુર્લભ તીવ્ર વૈરાગ્ય મેળવ્યો છે તે શી રીતે ? અને શા પ્રયોજન
માટે ? અને સ્વજનોને લાડ લડાવવાજ એક સ્થાનભૂત અલ્પ અવસ્થામાં
સ્વજનનો ત્યાગ શી રીતે કર્યો ? મહાધીર પુરૂષોથી પણ ન પ્રવેશ કરી
શકાય એવા ભારે ભયાનક વિકટ વનમાં વાસ ભયેકશીલ બાળ વયમાં શી
રીતે કરી શક્યા ? અથવા કયા કયા વનમાં વાસ વસ્યા ? તપો નાનાવિધ
છે તેમાં તમો કયાં કયાં તપો તપ્યા છો ? યોગનું શું શું સાધન તમોએ
સાધ્યું છે ? અને તે યોગ શી રીતે સિદ્ધ કર્યો છે ? સ્વામિની આ સમગ્ર
જ્ઞાસા આ વર્ણવરની પ્રભાવજ્ઞાસાથી પ્રવર્તેલી છે. કયાં કયાં તીર્થોની

સ્વામિષ્ટદેવં વૈરાગ્યં સ્વજનત્યજિમ્ ॥૩॥ વનવાસં તપોભેદાન્સાઙ્ગ-
યોગસ્ય સાધનમ્ । તીર્થયાત્રાં તત્ર તત્ર તૈર્થિકાનાં સમાગમમ્
॥૪॥ એતત્પૃષ્ઠઃ સ્વામિનાઽસૌ યથાવત્સર્વમાદિતઃ । ક્રમેણ કથ-
યામાસ હ્યનુભૂતં યથા યથા ॥૫॥ સવિસ્તરં તદ્વૃત્તાન્તં સ શ્રુત્વા
પ્રીતિમાન્મૃશમ્ । પ્રાહ ત્વમસ્મદીયોઽસિ વર્ણિન્ ! ધર્મસ્ય યત્સુતઃ
॥૬॥ સ હિ પ્રયાગો સમ્પ્રાપ ભક્ત્યા સ હિ પિતા તત્ર । દીક્ષાં ભા-
ગવર્તી ધીમાન્મત્ત ઇવાસ્થિત્યર્થવિત્ ॥૭॥ મદાન્નયા કોસલેષુ
મુમુક્ષૂન્સ નિજાશ્રિતાન્ । ઉપાદિશત્કૃષ્ણભક્તિમહિંસાદૈર્યમૈઃ સહ
॥૮॥ ત્વં તુ તસ્માદપિ ગુણૈરધિકોઽસિ મહાતપાઃ । અમર્ત્યશઙ્કાં

યાત્રા કરી છે ? અને તેતે તીર્થોમાં કયા કયા તીર્થવાસી સાધુજનોનો સમા-
ગમ કર્યો છે ? આ સર્વે જ્ઞાસા સત્ત્વગુણની પ્રવૃદ્ધિની જ્ઞાસાથી પ્રવર્તે
છે ॥૩-૪॥ શ્રીસ્વામીએ આ રીતે જન્મસ્થાન આદિક પ્રત્યે પુછેલા શ્રી-
હરિએ જેને રીતે પોતે અનુભવ્યું છે તેતે રીતે પ્રથમથી પ્રારંભીને અનુ-
ક્રમથી સમસ્ત વૃત્તાંત યથાર્થપણે કહી સંભળાવ્યું ॥૫॥ રામાનંદસ્વામી
વાર્ણિવરનું તમામ દિવ્ય વૃત્તાંત સવિસ્તર સાંભળીને તેમની ઉપર પરમ
પ્રસન્ન થઇને કહેવા લાગ્યા કે-હે વર્ણિન્ ! તમો અસ્મદીય-અમારા અલૌ-
કિક અભિમાનના વિષયભૂત છો, કારણ કે-મારા મુખ્ય શિષ્ય ધર્મદેવના
તમો પ્રિય પુત્ર છો, (હવે ધર્મદેવ કેવી રીતે શિષ્ય થયા હતા તે કહેછે)
તે ધર્મદેવ (તમારા પિતા) પ્રયાગક્ષેત્રમાં ભક્તિ (તમારાં માતા)ની સાથે
તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી મારા સન્નિધિને પામ્યાં હતાં. ધીમાન્-તત્ત્વદર્શી
આચાર્યના ઉપાસનમાં ઉપયોગી સત્ અસતના વિવેકે સંપન્ન અને સમસ્ત
સચ્ચાસ્રાર્થને જાણનારા આ ધર્મદેવ મારાથડીજ ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા
હતા ॥૬-૭॥ તે ધર્મદેવ મારીજ અનુજાથી કોસલ દેશમાં પોતાને શરણે
આવેલા મુમુક્ષુ માનવોને આહિંસાદિ યમોની સાથે ભગવદ્ભક્તિનો ઉપ-
દેશ કરતા હતા (મારીજ આજ્ઞાથી મુમુક્ષુઓને નિઃશ્રેયસના મુખ્ય સાધન-
ભૂત ભક્તિનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્યપદને અલંકાર કરતા હતા) ॥૮॥
મહાતપસ્વી તમો તો શમ દમાદિ અને જ્ઞાન વૃત્ત તપ આદિક ગુણોએ

હૃદયે ઘત્સે સ્વં પદ્યતાં નૃણામ્ ॥૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—અનુગ્રહં સ્વાપિ-
તરિ શ્રુત્વાઽસૌ સ્વામિનો મૃશમ્ । મુમુદેઽથ ગુરું કર્તું નિશ્ચિકાય
તમેવ હિ ॥૧૦॥ ગુણૈઃ કૃષ્ણસમે હ્યસિન્નેવ કૃષ્ણોઽસ્તિ નિત્યદા ।
વશે चास्येति गीः सत्येत्येवं प्राह सतो हरिः ॥૧૧॥ તત્રોવાસ
સુખેનૈવ સ તતો દૃઢનિશ્ચયઃ । માનિતો बहुधा तेन गुरुणेश्वर-
रूपिणा ॥૧૨॥ આશ્ચર્યદર્શનં તં ચ નીલકण्ठतपस्विनम् । पश्यतां
स्वामिभक्तानां विस्रयोऽभून्महानथ ॥૧૩॥ સ્વયં સ્વામ્યપિ તં દૃષ્ટ્વા

કરીને પિતાથકીપણુ અતિઅધિક હોઈને જોનારા સર્વકોઈ જનોના મનમાં
'આ કોઈ સર્વથા મર્ત્ય નથી કિંતુ કોઈ અમાનુષ ચરિતવાળા દેવ છે' એવી
શંકાને ઉત્પન્ન કરો છો ॥૯॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આવી રીતે
પ્રતિજ્ઞોધ દીધેલા વર્ણિરાજ પોતાના પિતાની ઉપર સ્વામીનો અનવધિ
અનુગ્રહ સાંભળીને અત્યંત આનંદને પામ્યા અને તેપછી વર્ણિએ શ્રીસ્વા-
મીનેજ પોતાના ગુરુ કરવાનો વિનિશ્ચય કર્યો, (સ્વયં અખિલ ભુવનના
પ્રથમ ગુરુ છે તથાપિ મનુષ્યભાવને પ્રખ્યાપન કરવા અવતરણને અનુગુણ-
પણે તેમને પોતાના ગુરુપણે માન્યા) ॥૧૦॥ ત્યારપછી શ્રીહરિએ સાધુઓને
એમ કહ્યું કે—આ સ્વામીતો ગુણ-અપહતપાખ્યત્વ સત્યસંકટપત્ત આદિકે
કરીને શ્રીકૃષ્ણને સમાન છે, કેમકે મુક્તો પરમાત્માની સાથે પરમ સામ્યને
પામેલા હોય છે, મુક્તોમાં ગમે તે કોઈ આ મુક્ત લોકોના અનુગ્રહ અર્થે અવ-
તરેલા છે, તે આ સ્વામિવિષે કૃષ્ણ ભગવાન્ અખંડ વસે છે અને તેમના
વશપણમાં વર્તે છે એટલે પ્રેમરૂપી દોરડીથી તેમનાં ચરણકમળ બાંધી
રાખ્યાં છે, આવી વાણી જે મુક્તાનંદાદિ સાધુથકી સાંભળી હતી તે સ-
ત્યજ છે, એમ સાધુઓ પ્રત્યે કહ્યું ॥૧૧॥ એરીતે સત્સમાગમથી પરમાનં-
દને પામેલા, ઈશ્વરમૂર્તિ રામાનંદ ગુરુએ સમધિક સત્કાર કરેલા, સુદૃઢ
નિશ્ચય જેમનો છે એવા વર્ણિન્દ્ર મુનીન્દ્રની સમીપે સુખેથી નિવાસ કરીને
રહ્યા ॥૧૨॥ તેપછી જે કોઈ સ્વામિના ચરણારવિંદના આશ્રયવાળા ભક્તો
હતા તે તમામને મનુષ્યોમાં ન સંભવે એવું દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્ર જેમનું
છે અને આશ્ચર્યકારી દર્શન જેમનું છે એવા તપસ્વિવપ્રવર નીલકંઠને નીર-

યોગિદુષ્ટાપસદ્ગુણમ્ । કૃષ્ણસ્યૈવ તનું કાશ્ચિન્મેને ધર્માવનક્ષમામ્
 ॥૧૪॥ સર્વજ્ઞોઽપ્યુદ્ધવસ્તં તુ સાક્ષાન્નારાયણો હ્યયમ્ । ઇતિ નાવૈ-
 ત્પ્રમોક્તસ્ય નરનાઠ્યવિધિત્સયા ॥૧૫॥ ઉદ્ધોષોઽથામવલ્લોકે
 કશ્ચન સ્વામિનોઽન્તિકે । બાલો વર્ણી હ્યાગતોઽસ્તિ તપસ્વી યોગિ-
 રાહિતિ ॥૧૬॥ તદ્દર્શનાર્થમાજગ્મુર્નાનાદેશેભ્ય આદૃતાઃ । સહ-
 સ્રશો નરા નાર્યસ્ત્યાગિનો યોગિનોઽપિ ચ ॥૧૭॥ પપ્રચ્છુસ્તે ગુરું
 કો વા વર્ણી યોઽઘ્યાઽઽગતોઽન્ત્ર સઃ । તાન્સ્વામી દર્શયામાસ તમ-
 ક્કુલ્યાઽન્તિકે સ્થિતમ્ ॥૧૮॥ તં વર્ણિનં કૃશતનું વીક્ષ્ય તેઽતિત-

ખીને અતિશય વિસ્મય થયો હતો ॥૧૩॥ ખીજની વાત બાળુ ઉપર રહી
 પરંતુ સ્વયં સ્વામીપણુ મહાયોગિઓનેપણુ દુર્લભ એવા યોગ તપ ઐશ્વર્ય
 આદિક ગુણોના નિધિરૂપ વર્ણી નીલકંઠને નિરખીને ‘સર્વતનું પરમાત્મા શ્રી-
 કૃષ્ણનીજ કોઈ એકાંતિકધર્મ સંરક્ષણમાં સમર્થ એવી તનુ-એટલે તેમણે
 જેમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને તેમણેજ એક નિયમમાં કરવા યોગ્ય કોઈ મુક્ત
 ચેતનવિશેષ છે’ એમ માનવા લાગ્યા (અથવા તેમના અંશાનુપ્રવિષ્ટ કોઈ
 છે એમ માનવા લાગ્યા) પરંતુ ‘આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ થયા છે’
 એમ નહિ, યદ્યપિ આ ઉદ્ધવાવતાર સ્વામી સ્વયં સર્વજ્ઞ છે તથાપિ નર-
 નાઠ્ય (ગુરુશિષ્યલાવથી વર્તવારૂપ) કરવા માટે પ્રવર્તેલા તે પ્રભુ
 શ્રીહરિનાજ સંકલ્પથી સર્વજ્ઞ શક્તિ તિરોહિત થઈ જવાથી ‘આ સાક્ષાત્
 નારાયણુ પરમાત્માજ છે’ એમ નિશ્ચયથી શ્રીહરિને જાણી શક્યા નહિ
 ॥૧૪-૧૫॥ તેપછી અનુક્રમે (કર્ણાકર્ણી) ‘કોઈપણુ વર્ણિવર્ય, તપસ્વીઓના
 અગ્રણી યોગિરાટ્ વયથી બાળ બ્રહ્મચારી શ્રીસ્વામિની સમીપે આવ્યા છે’
 એવો લોકમાં અતિ ઉદ્ઘોષ પ્રવર્ત્યો હતો ॥૧૬॥ અમાનુષ ઐશ્વર્યવાળો
 આ લગવાનનાં દર્શન કરવા દેશદેશમાંથી હજારોહજાર નરનારીઓ, (ગૃ-
 હસ્થજનો) ત્યાગિજનો અને યોગિજનો પણ આદરથી આવવા લાગ્યા
 ॥૧૭॥ આવીને તે જનો સદ્ગુરુ સ્વામીને પુછવા લાગ્યા કે-જે કોઈપણુ
 આશ્ચર્ય ચરિતવાળા વર્ણી હમણાં આપના ચરણસમીપે પધારેલા સંભળાય
 છે તે કયા ? એરીતે તે જનોએ પુછેલા સ્વામીએ પોતાની પાસે બેઠેલા વર્ણી-

પશ્વિનમ્ । વિસ્મયં પરમં પ્રાપ્ય પપ્રચ્છુઃ સ્વામિનં પુનઃ ॥૧૯॥
 કુતોઽયમાગતો વર્ણી બાલોઽપ્યતિતપોબલઃ । આશ્ચર્યં જનયન્નૃણાં
 વેત્તિ યોગકલાશ્ચ યઃ ॥૨૦॥ ઉપવીતી ચ જટિલઃ શાન્તો ધમનિ-
 સન્તતઃ । ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં ચ તુલસીમાલે ણેનાજિનં દધત્ ॥૨૧॥ ઉદા-
 સીન ઇવાસીનો ધ્યાનસ્તિસ્મિતલોચનઃ । દેહાનુસન્ધ્યાનહીનો નિષ્પ-
 રિગ્રહ ઇષ કઃ ॥૨૨॥ તાન્સ્વામી પ્રાહ બાલોઽયં કોસલેભ્ય ઉપા-
 ગતઃ । આસ્તાં ભગવતો ભક્તૌ પિતરાવસ્ય ધાર્મિકૌ ॥૨૩॥ ભક્તિ-

ન્દ્રને તર્જની આંગળીની સંજ્ઞાથી તે જનોને બતાવ્યા ॥૧૮॥ તેપછી વર્ણીને
 તપથી કૃશ શરીરવાળા પણ તેજથી તો પોતાના તપોવિશેષને પ્રકાશ કરતા
 બેઠાને તે જનો પરમ વિસ્મય પામીને સ્વામિને વારેવારે પુછવા લાગ્યા કે-
 હે સ્વામિન! કયા દેશમાંથી આ વર્ણી પધાર્યા છે. વયે કરીને બાળ જેવા છે
 પણ સમધિક તપોબળવાળા જણાય છે, જે વર્ણી સમગ્ર યોગકળાઓને
 જાણતા હોવાથી અમો આદિક બેનારા જનોને અતિશય વિસ્મિત કરે છે
 ॥૧૯-૨૦॥ આશ્રમવિશેષ અને તપોવિશેષને સૂચવનારા શ્વેત ઉપવીત અને
 સુંદર લઘુ જટારૂપ ચિહ્નથી સમલંકૃત, શાંત-આકૃતિથી મૂર્તિમાન શાંત રસ
 હોય ને શું? એમ જણાતા, જેમના શરીરમાં સ્પષ્ટ ઉઘાડી અધિક નાડીયો
 દેખાય છે, વેણુવપણાને સૂચવનારું કુંકુમચંદ્રકે સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને
 કંઠધાર્ય તુલસીમાળાથી શોભાયમાન, મૃગચર્મને ધારી રહેલા, ઉદાસીનની
 પેઠે મૌન બેસી રહેલા, (એટલે જેમની સ્થિતિજ બાહ્ય વિષયોમાં ઉદા-
 સીનતાને જણાવે છે) ધ્યાનથી નિશ્ચળ લોચન જેમનાં છે, (નિશ્ચળ લોચ-
 નથી જેમની ધ્યાનનિષ્ઠા જણાય છે) દેહ દૈહિકના અનુસંધાને રહિત, દેહ
 સુખમાં હેતુભૂત લોચ્ય વસ્તુઓના પરિગ્રહે રહિત એવા તે આ વર્ણી કોણ
 છે? એટલે એમનું ગોત્ર શું છે અને કેના પુત્ર છે, અથવા પુરાતન લ-
 ક્ષોમાં કેના જેવા છે? તે અમોને તમો કહો? ॥૨૧-૨૨॥ હે રાજન્!
 પુછતા જનો પ્રત્યે શ્રીસ્વામી બોલ્યા કે-હે લક્ષ્મી! બાળસ્વરૂપ આ નીલકંઠ-
 વર્ણી ઉત્તર કોસલ દેશમાંથી અત્ર આવ્યા છે, એમનાં માતાપિતા પરમ
 ધાર્મિક અને ભગવાનનાં એકાંતિક લક્ષ હતાં ॥૨૩॥ બહુ બુદ્ધિમાન આ

જ્ઞાનવિરાગાણાં માહાત્મ્યં તન્મુખાદયમ્ । શુશ્રાવ બુદ્ધિમાન્ બાલ-
સ્તતસ્તત્પ્રાપ્તુમૈહત ॥૨૪॥ ઉત્કણ્ઠિતોઽથ તત્સિદ્ધયૈ હ્યનાપૃચ્છ્ય
સુહજ્જનાન્ । હિત્વા ગત્વા વનં ઘોરં તપશ્ચક્રેઽતિદારુણમ્ ॥૨૫॥
તેનૈવ ભક્તિયુક્તેન ષણ્માસાભ્યન્તરે હરિમ્ । પ્રસાદ્ય તીર્થાનિ ચર-
ન્પ્રાપ્તોઽત્રાસ્તિ યદ્દૃષ્ટ્યા ॥૨૬॥ એતસ્ય ચરિતં ત્વેતદ્ભુવસ્યેવાસ્તિ
નિશ્ચિતમ્ । વિષ્ણું પ્રીણયતો બાલ્યે દુરારાધ્યં સુરૈરપિ ॥૨૭॥ ઇતિ
શ્રુત્વા ભગવતો વાક્યં તે વિસિતા જનાઃ । યયુર્યથાગતં નત્વા તં
ધ્રુવામં ચ તં હરિમ્ ॥૨૮॥ સુબુદ્ધિમથ તં રાજન્ ! ક્રિયાયોગાતિ-
નૈપુણમ્ । ઉપહારાદ્દતૌ સ્વામી કૃષ્ણાર્ચાયમયૂયુજત્ ॥૨૯॥
સોઽપિ સ્વધર્મે ભક્તિં ચ પાલયન્નેવ નિત્યદા । કૃષ્ણાર્ચાવસરે તસ્ય

વર્ણી બાલ્ય વયમાંજ પોતાના માતા પિતાના મુખથી જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને
ભક્તિનો મહિમા સાંભળીને, તેની પ્રાપ્તિમાં ઉત્કટ ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થતાં
તેની સિદ્ધિસાક્ષી બનું જનોને પુછ્યા વિનાજ (નહિ નિવેદન કરીનેજ)
બંધુઓ અને સુહૃદ્જનોને તુરત સવાસન લાગ કરીને ઘોર વનમાં પ્રવેશ
કરીને તીવ્ર તપ તપ્યા હતા ॥૨૪-૨૫॥ આ વર્ણી એજ ભક્તિમુસંસ્કૃત તીવ્ર
તપથી છો માસની અંદર સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરીને (તેમનું પ્રત્યક્ષદર્શન
તેમના થકી વરદાન આદિક અનુગ્રહ મેળવીને) પુલહાશ્રમપ્રમુખ પુણ્ય
તીર્થોમાં ફરતા ફરતા યદૃચ્છાથી અહીં આવેલા છે ॥૨૬॥ દેવતાઓએ પણ
દુરારાધ્ય એવા વિષ્ણુને બાળ લાવમાંજ પ્રસન્ન કરતા આ વર્ણિવરનું
પૂર્વોક્ત ચરિત્ર ધ્રુવજીના જેવું વિસ્મય કરનારું નિશ્ચે છે, કેમકે તેમનું પણ
તેવુંજ ચરિત્ર હતું ॥૨૭॥ હે રાજન્ ! તે ભક્તજનો આવું લગવાન રામા-
નંદ સ્વામીનું સત્ય વચન સાંભળીને વિશેષ વિસ્મય પામીને સ્વામીને નમ-
સ્કાર કરીને, તથા ધ્રુવની પેઠે પ્રકાશમાન એવા વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિને નમ-
સ્કાર કરીને જેમ આવ્યા હતા તેમ સ્વસ્વદેશમાં ચાલ્યા ગયા ॥૨૮॥ હે
રાજન્ ! તેપછી શ્રીસ્વામિએ ગુરૂદેવપરિચરણાદિ ક્રિયાયોગમાં અતિશય
હુશળ અને સદસદ્વિવેકશાલી એવા શ્રીનીલકંઠવર્ણીની કૃષ્ણમૂર્તિની પૂજામાં
ઉપયોગી ચંદન પુષ્પાદિ ઉપહારોના આહરણમાં યોજના કરી હતી

ગુરોઃ સન્નિહિતોઽભવત્ ॥૩૦॥ સ્નાત્વા કુર્વેતિ તર્ક્ષિસ્તુ સન્ધ્યાદિ
 નૈત્યકં વિધિમ્ । કરોતિ સ્નાર્ચનવિધેઃ પાત્રાણાં પરિમંજનમ્
 ॥૩૧॥ પૂજાયાં ક્રિયમાણાયાં તુલસીપુષ્પચન્દનમ્ । ધૂપં દીપં ચ
 નૈવેદ્યં તત્તત્કાલ ઉપાહરત્ ॥૩૨॥ યથાકાલમનુક્તોઽપિ પદાર્થં તં
 તમાહરત્ । શક્તિશ્ચો હરિસ્તેન ગુરોરપિ મનોઽહરત્ ॥૩૩॥ વર્ણિનઃ
 કૃષ્ણસેવાયાં શ્રદ્ધાતિશયમુત્તમમ્ । સમીક્ષ્ય મુનિરાદ્ તસ્ય વશ
 આસીન્નરેશ્વર ! ॥૩૪॥ કૃષ્ણસ્તુ નિત્યમર્ચાયમાવિર્ભૂયોઽવ્યર્પિ-
 તાન્ । સાક્ષાદાદત્તોપહારાન્તં તદન્યસ્તુ નૈક્ષત ॥૩૫॥ એકદા

॥૩૬॥ નીલકંઠ ભગવાન્પણુ સ્વધર્મ તથા ભક્તિયોગને તેતે સમયે આચ-
 રતા થકા જ્યારે ગુરુશ્રી શ્રીકૃષ્ણુની પૂજામાં પ્રવર્તે ત્યારે તેમની પાસે સદા
 રહેતા હતા ॥૩૭॥ રામાનંદસ્વામી જ્ઞાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યપ્રાપ્ત વિધિ ક-
 રવા માટે જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે નીલકંઠવર્ણીતો ભગવત્પૂજના ઉપકરણભૂત
 કૃણશાદિ પાત્રનું પરિમંજન સત્વર કરતા હતા ॥૩૮॥ સ્વામી જ્યારે શ્રી-
 કૃષ્ણપૂજનો પ્રારંભ કરે ત્યારે વર્ણીન્દ્ર તો તુલસીપત્ર-પુષ્પ-ધૂપ-દીપ-
 નૈવેદ્યાદિ પૂજાપદાર્થો તેતે સમયે સત્વર સમીપે લાવી આપતા હતા. એ રીતે
 ‘આમ કરો’ એમ ન કહ્યા છતાં પણ યથાસમય આદરથી તેતે પુષ્પાદિ
 પદાર્થોને ગુરુનો હૃદયગત અભિપ્રાય જાણી જઘને લાવી આપતા થકા,
 ગુરુનું પણ મન પોતાવિષે હરણ કરી લીધું હતું અર્થાત્ ગુરુનો મનઃપ્રસાદ
 એમની ઉપર અતિ અધિક થયો હતો ॥૩૯-૪૦॥ હે નરેશ્વર ! તે આ
 નીલકંઠ બ્રહ્માચારીનો શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવામાં આવો સર્વોત્તમ શ્રદ્ધાતિશય
 દેખીને, મુનિવર રામાનંદસ્વામી તેમને વશ થઈ ગયા હતા ॥૪૧॥ સ્વામીએ
 પરાભક્તિથી કરવા માંડેલી પૂજામાં તેમણે અર્પણ કરેલા તુલસી-પુષ્પ-
 ચંદન-ધૂપ-દીપ-નૈવેદ્યાદિ ઉપચારોને પ્રતિમામાં પોતે પ્રત્યક્ષપણે નિત્ય
 રહેલા શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ તેમની આગળ સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપથી પ્રાદુર્ભાવ
 પામીને સ્વીકારતા હતા. પ્રત્યક્ષપણે પૂજોપચારને સ્વીકારતા ભગવાનનેતો
 તેમની સમીપે રહેલો પણ સ્વામી સીવાયનો કોઈપણ જન નજ જાણતો
 હતો ॥૪૨॥ એક સમયમાં રામાનંદસ્વામીએ ‘આ નીલકંઠવર્ણી શ્રીકૃષ્ણુનો

નીલકण્ઠસ્ય સર્વથૈવાધિકારિણઃ । તત્પ્રત્યક્ષેક્ષણાયાસૌ પ્રત્યક્ષં ક-
ળ્ણમાર્થયત્ ॥૩૬॥ ભગવન્નીલકણ્ઠાય મદ્વત્પ્રત્યક્ષદર્શનમ્ । ત્વયિ
પ્રેમવતેઽત્યર્થં દેહિ સહુળશાલિને ॥૩૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—તથા-
સ્તિત્વતિ તતઃ કૃષ્ણઃ પ્રતિજ્ઞે મહામુનિમ્ । પ્રહસ્ય દર્શનં પ્રાદા-
ત્પ્રત્યક્ષં સ્વસ્ય વર્ણિને ॥૩૮॥ પરિચર્યાં ગુરોઃ કુર્વન્ હરિઃ શ્રીકૃષ્ણ-
મૈક્ષત । ઉપચારાનાદદાનં પ્રત્યક્ષં સ્વામિનાર્પિતાન્ ॥૩૯॥ નૈવેદ્યં
સમદન્તં તં વીક્ષ્ય પ્રાપ સ મુદ્ગરમ્ । પૂજાકાલે ગુરોરિત્થં સો-
ઽદ્રાક્ષીદનુવાસરમ્ ॥૪૦॥ એકદા પ્રાહ સ ગુરું નીલકણ્ઠો રહઃ-

સાક્ષાત્કાર કરવામાં સર્વથા ઉત્તમ અધિકારી છે' એમ જાણીને તેમને
સાક્ષાત્કાર કરાવા પૂજાસમયમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની
એમ પ્રાર્થના કરી કે—॥૩૬॥ હે ભગવન્ ! મારી પેઠે આ વર્ણીપણુ આ-
પની પરમ કૃપાને યોગ્ય છે, એમનો પ્રેમ આપનેવિષે અનવધિ છે, આ-
પના સાક્ષાત્કારમાં સમુચિત એવા બીજા જ્ઞાન તપ વૈરાગ્યાદિ ગુણવિશેષો
પણુ એમનામાં અખંડ અનુવર્તે છે, તો આ મારા પ્રિય શિષ્ય નીલકંઠ
બ્રહ્મચારીને આપના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કૃપા કરીને આપો ॥૩૭॥
સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! તેપછી રામાનંદમુનિનો પ્રેમપ્રકર્ષ
પેળીને પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણભગવાને સુંદર મંદસ્મિતપૂર્વક 'તથાસ્તુ'
એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને તે વર્ણિવરને દિવ્ય સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો—
પોતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રેક્ષણુ આપ્યું ॥૩૮॥ તે સમયમાં આ વર્ણી ગુરૂની પરિ-
ચર્યા આચરતા થકાજ ગુરૂએ કરવા આરંભેલી પુષ્પચંદનાદિ પૂજાને પ્રત્યક્ષ
પોતાના દિવ્ય અદ્ભુત રૂપથી આવિર્ભાવ પામીને સ્વીકાર કરતા તે શ્રીકૃ-
ષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા અને ગુરૂએ પ્રીતિપૂર્વક અર્પણ કરેલા નૈવેદ્યને
જમતા ભગવાનને પ્રત્યક્ષ નીરખીને પરમાનંદસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયા,
(પોતાના તીવ્રતપના ફળની ઉપલબ્ધિ થવાથી હર્ષપ્રકર્ષને પામી ગયા)
આ પ્રકારે પૂજાસમયમાં ગુરૂએ કરેલી પુષ્પાદિ પૂજાને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકા-
રતા શ્રીકૃષ્ણને પ્રતિદિન વર્ણીન્દ્ર ભગવાન્ ભાળતા હતા ॥૩૯-૪૦॥ તેપછી
એક અવસરમાં નીલકંઠ વર્ણીન્દ્રે એકાંત સ્થળમાં સુખેથી બેઠેલા ગુરૂશ્રીને

સ્થિતમ્ । મત્પૂજાવસરેऽપીત્યં કથં સ્યાત્કૃષ્ણદર્શનમ્ ॥૪૧॥ ય-
થોપહારાન્ ગૃહ્ણાતિ ત્વયા દક્ષાન્સ નિત્યદા । તથા મદર્પિતાન્પ્રીતો
ગ્રહીષ્યતિ કદાઽચ્યુતઃ ॥૪૨॥ શ્રીરામાનન્દસુનિહ્વાચ—કૃષ્ણદીક્ષા-
મવાપ્તસ્ય મહત્સેવારતસ્ય ચ । ધર્મે ભક્તૌ ચાદૃતસ્ય સ્યાચ્છીઘ્રં
કૃષ્ણવીક્ષણમ્ ॥૪૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—સિષેવે સોઽથ તં નિત્યં ભક્તિ-
શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । ચાતુર્માસં વ્યતીયાય તસ્યેત્યં કુર્વેતઃ સતઃ
॥૪૪॥ વિક્રમાર્કસ્ય નૃપતેરષ્ટાદશશતોત્તરે । સત્પથશ્ચાશત્તમેઽબ્દે
વર્તમાને શકસ્ય ચ ॥૪૫॥ એકાદશ્યાં પ્રબોધન્યામુત્તમાયાધિકા-
રિણે । તસ્મૈ દાતું મહાદીક્ષામૈચ્છત્સ્વં યાચતે સ તામ્ ॥૪૬॥ દીક્ષાં

એમ કહ્યું કે—હે સ્વામિન્ ! ભગવાન્ પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણ આપે અર્પેલા
પુષ્પાદિ ઉપચારોને સાક્ષાત્ સન્નિધિમાં પધારીને સદાય પ્રેમથી સ્વીકારે
છે, તો મેં કરવા આરંભેલી પૂજામાં એવીજ રીતે સાક્ષાત્ સન્નિધિ કરીને મેં
અર્પેલા ઉપચારોને પણ ક્યારે સ્વીકારશે ? આ મારો બહુકાળનો આરૂઢ
મનોરથ આપની એક કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય એવો છે ॥૪૧-૪૨॥ આ
પ્રકારે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીરામાનન્દસ્વામી કહેછે—અહો !! આ તમારો મનો-
રથ અતિ ઉત્તમ છે પણ સર્વકોઈની પૂજાને એ રીતે પુરુષોત્તમ ભગવાન્
તુરત સ્વીકાર કરે નહિ કિંતુ સદગુરુશ્રી કૃષ્ણદીક્ષાને યથાવિધિ પામેલા,
કૃષ્ણના પરમ એકાંતિક ભક્તોની સેવામાં નિરંતર તત્પર, ધર્મ ભક્તિમાં
અતિશય આદર સ્વભાવવાળા (ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી ભક્તિમાં અનાદર અને
ભક્તિમાં શ્રદ્ધાથી ધર્મમાં અનાદર નહિ કરતા) એવા ભક્તજનને જલદી
શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાયજ ॥૪૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ !
આ પ્રકારે ગુરુશ્રીએ કહ્યું એટલે ગુરુકૃપાની વાટ બેઠી રહેલા વર્ણિન્દ્ર
શ્રદ્ધા તથા ભક્તિથી શ્રીરામાનન્દસ્વામીની પ્રતિદિન પરિચર્યા આચરવા
લાગ્યા. એરીતે સ્વામીની સેવા સજતા અને સંતોમાં અગ્રેસર એવા વર્ણિ-
વરને ચાતુર્માસ (આષાઢાદિ ચાર માસ) વીતિ ગયું ॥૪૪॥ વિક્રમાર્ક રા-
જના શકમાપથી ૧૮૫૭ મા વર્ષમાં પ્રબોધની એકાદશીને દિવસે ઉત્તમ
અધિકારી થએલા અને પોતાપ્રતિ મહાદીક્ષાની પ્રાર્થના કરતા વર્ણિન્દ્રને

ગૃહીતું મહત્તીં સ વર્ણિરાટ્ સમુત્સુકસ્તસ્ય ગુરોરનુજયા । ચકાર
 પૂર્વેદ્યુરુપોષણં શુચિર્દિવાનિશં ત્ર્યક્ષરમેવ સક્ષપન્ ॥૪૭॥ પ્રમો-
 દસંવત્સર ઝર્જમાસે પ્રાતઃ સિતૈકાદશિકાદિને તમ્ । સ દીક્ષયા-
 માસ યથાવિધાનં મહોત્સવેનૈવ મુદા નરેન્દ્ર ! ॥૪૮॥ इति श्रीसत्स-
 ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा
 सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

સુવ્રત ઉવાચ—एकादश्यां मुनिपतिराजुहाव द्विजोत्तमम् । निजा-
 ध्ववर्तनं शान्तं दीक्षाविधिविशारदम् ॥१॥ तेनैव कारयामास
 तत्रत्यं सकलं विधिम् । सोऽपि सर्वं यथाशास्त्रं करोति स्म यथो-
 चितम् ॥२॥ आदौ शरीरशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमकारयत् । प्रत्याम्ना-

રામાનંદ ગુરુએ મહાદીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરી ॥૪૫-૪૬॥ નીલકંઠ
 વર્ણિન્દ્રે ગુરુથકી મહાદીક્ષા બ્રહ્મ કરવામાં ઉત્સાહવાળા થઈને,
 ગુરુની આજ્ઞાથી ત્રણ અક્ષરનો ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા મંત્રનો સ્નાનાદિકથી
 શુદ્ધ થઈ અહર્નિશ જપ કરવા પૂર્વકજ દીક્ષાદાનને આગલે દિવસે ઉપ-
 વાસ કર્યો ॥૪૭॥ હે નરેન્દ્ર ! રામાનંદમુનિએ પ્રમોદનાંમના સંવત્સરમાં
 કાર્તિક માસના શુક્લપક્ષની એકાદશી (પ્રબોધની) ને દિવસે પ્રાતઃકાળે
 યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે અત્યંત હર્ષથી નીલકંઠ વર્ણિરાજને આગળ
 કહેશે એ પ્રકારે મહાદીક્ષા આપી ॥૪૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...
 प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रूषणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽ-
 ध्यायः ॥५७॥

અધ્યાય ૫૮ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—हे राजन् ! मुनिपति श्रीरामानन्दस्वामीએ પ્રબો-
 ધની મહાએકાદશીના પ્રાતઃકાળમાં પોતાના ઉદ્ભવસંપ્રદાયમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા,
 (સત્સંગી) દીક્ષાવિધિના ક્રમને જાણનારા, શાંતિ આદિક સમસ્ત સદ્-
 ગુણોથી પરિપૂર્ણ એવો બ્રાહ્મણોત્તમ બોલાવ્યો ॥૧॥ બોલાવીને વિધિજ્ઞ
 એજ વિપ્રની પાસે અંગેસહિત દીક્ષાવિધિ કરાવ્યો. તે પુરોહિતે પણ સ્વામીની
 આજ્ઞાને માથે યઠાવીને યથાશાસ્ત્ર દેશકાળોચિત સમગ્ર દીક્ષાવિધિ આગળ

યેન કૃચ્છ્રાણાં ત્રયાણાં સ હૃદિ નૃપ ! ॥૩॥ મણ્ડલં સર્વતોમદ્રં
 નાનાવર્ણસુશોભનમ્ । વિધાય સ્થાપયામાસ સ તત્ર કલશાન્નવ
 ॥૪॥ તત્ર તામ્રમયાનઘૌ ન્યધાદિશ્વરસુ ક્રમાત્ । ઇકં હેમમયં
 મધ્યે સોઽસ્થાપયદુદારધીઃ ॥૫॥ સતોયેષુ સરત્તેષુ સપલ્લવફલેષુ
 ચ । સવાસઃપૂર્ણપાત્રેષુ તેષુ દેવાનતિષ્ઠિપત્ ॥૬॥ શ્રીરાધાસહિતં
 કૃષ્ણં તત્ર મધ્યઘટે ન્યધાત્ । પ્રાચ્યાં ભગવતીં દુર્ગાં દક્ષિણે
 ભાસ્કરં તથા ॥૭॥ પ્રતીચ્યાં વિઘ્નરાજં ચ શિવં સૌમ્યામતિષ્ઠિ-
 પત્ । વિષ્વક્ષેનં વહ્નિદિશિ નૈર્ઋત્યાં ગરુડં ચ સઃ ॥૮॥ અસ્થાપ-
 યન્ન કલશે વાયવ્યાં પવનાત્મજમ્ । શ્રીદામાનં તથેશાન્યાં ક્રમે-

કહેશે એ પ્રમાણે કર્યો ॥૨॥ તેનો પ્રકાર અગીયાર શ્લોકથી કહેછે—હે નૃપ !
 સ્વામીએ પ્રેરેલા વિષે પ્રથમ શરીરશુદ્ધિ સાડ કરવાનાં કહેલાં ત્રણ કૃત્ય-
 વ્રતોના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનાદિકથી શ્રીહરિકૃષ્ણ બ્રહ્મચારી પાસે પ્રાય-
 શ્ચિત્ત કરાવ્યું ॥૩॥ તેપછી મહામતિમાન વિષે શુકલનીલ આદિક નાનાવિધ
 રંગોવડે શોભાયમાન સર્વતોભદ્ર નામનું મંડળ (દેવતાસ્થાપન પીઠ) કરીને,
 તેમાં આઠ દિશામાં પ્રાચીને પ્રારંભીને પ્રદક્ષિણ અનુક્રમથી તાંબાના આઠ ક-
 ણશો સ્થાપન કર્યાં તથા મધ્યભાગમાં સુવર્ણનિર્મિત એક કળશ સ્થાપન કર્યો
 એરીતે નવ કળશો સ્થાપન કર્યાં ॥૪-પાંચથાએલા કળશોમાં જળ ભરીને,
 તેમાં સુવર્ણાદિ રત્ન નાંખીને, પૂર્ણપાત્રે સહિત તેને પિપળાનાં પત્ર આદિક
 પદ્મવો, નાલીકેર આદિક ફળ અને વસ્ત્રથી અલંકાર કરીને તેમાં દેવોની
 સ્થાપના કરી, તેમાં મધ્યભાગમાં વર્તતા પ્રધાન સુવર્ણ કળશમાં રમારાધાએ
 સહિત સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણની સ્થાપના કરી, તેપછી પૂર્વ દિશામાં વર્તતા કળ-
 શમાં ભગવતી દુર્ગા દેવીની, દક્ષિણદિશાના ઘટમાં સૂર્યની, પશ્ચિમ દિશાના
 ઘટમાં ગણપતિની, ઉત્તર દિશામાં વર્તતા કળશમાં શિવની, અગ્નિકોણના
 કળશમાં વિષ્વક્ષેન પાર્ષદની, નૈઋત કોણના કળશમાં ગરુડની, વાયુકો-
 ણના કળશમાં હનુમાનજીની, ઈશાનકોણમાં વર્તતા કળશમાં શ્રીદામા પાર્ષ-
 દની, એ રીતે દિશાના અનુક્રમથી જ યથાવિધ દેવોની સ્થાપના કરી.
 (આવાહન કર્યું) ત્યારપછી તે વિષે આવાહન કરેલા પ્રધાનદેવ શ્રીકૃષ્ણની

જૈવ યથાવિધિ ॥૯॥ તતો વેદપુરાણોક્તૈર્મન્ત્રૈર્મૂલેન ચ દ્વિજઃ ।
 પ્રધાનદેવતાં કૃષ્ણં સહાજ્ઞૈરાર્ચયત્સુરૈઃ ॥૧૦॥ ઉપચારૈઃ ષોડશભિઃ
 સહ પશ્ચામૃતેન ચ । મહાનૈવેદ્યેન મહાદીપેન સમપૂજત્ ॥૧૧॥
 મૃદઙ્ગકાંસ્યતાલાદૈર્ભક્તાનાં કીર્તનધ્વનિઃ । તૂર્યાનકાદિશબ્દેન
 મિશ્ર આસીન્મહાંસ્તદા ॥૧૨॥ સંસ્કૃતાયાં તતો વેદ્યાં વહ્નિ
 સંસ્થાપ્ય ચાજુહોત્ । મૂલેન મનુનાઽઽજ્યસ્ય સોઽષ્ટોત્તરશતાહુતીઃ
 ॥૧૩॥ તતો મહામુનિઃ પ્રાદાત્કૌપીનાચ્છાદનં સિતમ્ । ઉત્તરીયં
 ચ હરયે સ્થિતાય પ્રાહ્લુચાય સઃ ॥૧૪॥ પ્રાસાદિકથૌ ભગવતસ્તુ-
 લસીકાષ્ઠમાલિકે । સૂક્ષ્મે નવીને સ દ્વૌ કણ્ઠધાર્યૈ ચ વર્ણિને
 ॥૧૫॥ કૃષ્ણાર્ચાશિષ્ટગન્ધેન પુણ્ડ્રમૂર્ધ્વં તદન્તરે । રાધાર્ચાશિષ્ઠ-
 કાશ્મીરચન્દ્રકં ચાપ્યકારયત્ ॥૧૬॥ ઉદહ્નુસ્વસ્તતઃ સ્વામી

દુર્ગાઆદિક અંગદેવોની સાથે તેના તેના મૂળમંત્રો (નામમંત્રો) તથા વૈદિક
 પૌરાણિક મંત્રોથી યથાવિધિ વર્ણીન્દ્રપાસે પૂજા કરાવી ॥૬-૧૦॥ તેનો પ્રકાર
 કહેછે-દુગ્ધાદિ પંચામૃત દ્રવ્યની સાથે ષોડશોપચાર, મહાનૈવેદ્ય અને મહા-
 દીપથી સાંગ શ્રીકૃષ્ણની વર્ણિપાસે પૂજા કરાવી ॥૧૧॥ પૂજન સમયમાં
 મૃદંગ કાંસી ઝાલર તુરઈ નગારાં આદિક માંગળિક વાણંત્રોનો ધ્વનિ ભ-
 ઝોના ભગવદ્ગુણકીર્તનના ધ્વનિની સાથે સંમિશ્રિત થતાં મહાન્-અતિશય
 ઉચ્ચો ગગનતળમાં ગાજી રહ્યો હતો ॥૧૨॥ ત્યારપછી સંસ્કૃત (કુશાંડિ
 આદિકનો સંસ્કાર જેમાં કયો છે) એવી વૈદિકામાં તે કાળમાં ઉચિત એવો
 અગ્નિ યથાવિધિ સ્થાપન કરવાપૂર્વક આવાહન કરીને, 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ' આ
 મૂળમંત્રથી ઘીની એકસો આઠ આહુતિનો હોમ કર્યો ॥૧૩॥ તેપછી મહા-
 મુનિ શ્રીરામાનંદસ્વામીએ તે આ વર્ણિવરને મહાદીક્ષા આપતા થકા પૂર્વા-
 ભિમુખે બેઠેલા તે શ્રીહરિને કૌપીન ઉપર પહેરવાનું શ્વેત વસ્ત્ર અને ઉત્ત-
 રીય વસ્ત્ર (ઓઢવાનું) આપ્યું અને ભગવાનના ચરણારવિદના સંશ્લેષથી
 પ્રસાદભૂત નવીન સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસીકાષ્ઠમાળા ગળામાં ધારણ કરવા
 આપી ॥૧૪-૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરતાં આઠી રહેલા (પ્રસાદિભૂત)
 ચંદનથી લલાટ આદિકમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને તેના મધ્યમાં રાધારમાની

ધ્યાત્વા શ્રીકૃષ્ણમસ્ય ચ । અષ્ટાક્ષરં કૃષ્ણમન્ત્રં દક્ષકર્ણ ઉપાદિ-
શત્ ॥૧૭॥ હરયે શુદ્ધમતયે મન્ત્રસ્યાર્થ તતો ગુરુઃ । યથાવદ્બોધ-
યામાસ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૧૮॥ ક્ષેત્રં પિપ્પ્લવં ચ બ્રહ્માણ્ડં દ્વિવિધં
યોઽભિમન્યતે । અલ્પજ્ઞઃ સર્વવિજ્ઞાસૌ ક્ષેત્રજ્ઞોઽત્રાહમોચ્યતે ॥૧૯॥

‘પૂજા કરતાં આક્રી રહેલા (પ્રસાદિ) હુંકુમથી ચંદ્રક કરાવ્યો ॥૧૬॥ ત્યાર પછી
ઉત્તરાભિમુખે બેઠેલા પોતે આચાર્ય રામાનંદસ્વામીએ પૂર્વાભિમુખે શિષ્ય-
ભાવથી બેઠેલા નીલકંઠવર્ણી ભગવાનના જમણા કર્ણમાં વાચ્યભૂત શ્રીકૃ-
ષ્ણનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવાપૂર્વક વાચકભૂત અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ
કર્યો ॥૧૭॥ તેપછી ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા મંત્રનો અર્થ સ્વતઃ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા
(સત્ય અર્થ અંગીકાર કરવામાં વિરોધી પાપે રહિત મનવાળા) હરિ-
પોતે સમસ્ત પાપને હરનારા હોવાથી હરિ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી સુપ્ર-
સિદ્ધ એવા નીલકંઠવર્ણીને સ્વસંપ્રદાયને અનુસારે યથાર્થ અવબોધ આપ્યો
॥૧૮॥ એજ અવબોધ આપેલા મંત્રાર્થનો પ્રકાર કહેછે-તેમાં પ્રથમ પદ
(બ્રહ્મ) વિશેષણભૂત હોવાથી વિશેષ્યભૂત અહંપદનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન કરે
છે-જે આ માનુષ અવયવવાળો (સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડ છે અને
બ્રહ્માંડરૂપ (વિરાટાદિ ત્રણ દેહરૂપ) પિંડવિશેષ છે તે સર્વ કોઈ પિંડ કર્મ-
ભોગને અનુસારે તેતે પ્રાણીઓને વારા ફરતી પ્રાપ્ત થાયછે. તે પિંડને ધર્શિ
ધર્શિતવ્ય એવા ભેદથી જિજ્ઞ એવા બ્રહ્માસુધીના તેતે પ્રાણીઓને ભોગાર્થ
માટે કલ્પાતાં તેને ક્ષેત્ર કહેછે, આ ક્ષેત્રને ‘આ માફ છે’ એવા અભિમા-
નથી જે જીવો વળગે છે તેમને ‘ક્ષેત્રજ્ઞો’ કહેછે. આ બે પ્રકારનો
ક્ષેત્રજ્ઞ આ અષ્ટાક્ષર મંત્રમાં અહંશબ્દથી કહેલો છે. તે આ જીવોમાં
કેટલાક અલ્પજ્ઞો છે અને કેટલાક બહુજ્ઞો (સર્વજ્ઞ) છે. આ સર્વ
કોઈ ક્ષેત્રજ્ઞો અહંકારથી અભિભૂત હોવાથી અહંઅર્થજ છે. પરંતુ તે જી-
વોનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપતો બ્રહ્મરૂપતા છે. આત્માઓ બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામેછે
માટે તેઓનું દેહાત્માભિમાનત્યાગપૂર્વક બ્રહ્માત્મતા ભાવથી અનુસંધાન
કરવું એવા અભિપ્રાયથી અહંઅર્થને ‘બ્રહ્મ’ એવું વિશેષણ આપેલું
છે એટલે ‘અહં પદ’ વિશેષ્ય છે અને ‘બ્રહ્મ પદ’ વિશેષણ છે, એટલે હું બ્રહ્મ-

અન્વિતં દ્વિવિધે ચાત્ર ક્ષેત્રજ્ઞે તન્નિયન્તુ ચ । વ્યતિરિક્તં તતો યચ્ચ
તદ્બ્રહ્માક્ષરમુચ્યતે ॥૨૦॥ યમાશ્રિત્ય પ્રેરયતિ ક્ષેત્રજ્ઞમિદમક્ષરમ્ ।
પુરુષોત્તમસંજ્ઞોઽસાવક્ષરાતીત ઉચ્યતે ॥૨૧॥ સ એવ શ્રેયસે નૃણાં
ધૃતદિવ્યનરાકૃતિઃ । સ્વાજ્ઞાનં જ્ઞાનદાનેન કર્ષન્ કૃષ્ણ ઇતીર્યતે
॥૨૨॥ પ્રેમ્ણા તત્સેવનેનૈવ યચ્છોભાવસ્વમાત્મનઃ । સ એવ દાસ-
શબ્દાર્થો મન્ત્રેઽસ્મિન્ પરિકીર્તિતઃ ॥૨૩॥ અસ્મીતિ પૂર્ણકામત્વં
જ્ઞેયે પ્રાપ્યેઽપિ ચાત્મનઃ । શેષાભાવશ્ચ વિજ્ઞેયો મુક્ત્વાજીવતો

સરૂપ છું. તેમાં ઇશ ઇશિત્ય ભેદથી જુદા જુદા ક્ષેત્રજ્ઞમાં જે અન્વિત-
અનુસ્યૂત એટલે જ્ઞાનઘનરૂપ એક આકારથી અવિષમપણે અનુગત છે
(અન્વયપણે રહેલું છે) અને તેના નિયંતાપણે કરીને વિષમાકાર ક્ષેત્રથકી
વ્યતિરિક્ત-અત્યંત વિલક્ષણ અથવા ક્ષેત્રજ્ઞથકી નિયંતાપણે કરીને અત્યંત
વિલક્ષણ છે તેને બ્રહ્મ કહેછે એટલે આ મંત્રમાં બ્રહ્મશબ્દથી કહેલું છે.
આ પૂર્વોક્ત અક્ષરનું જે પ્રેરકપણું છે તેપણુ જેના અવલંબનથી છે એજ
અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ સંજ્ઞાથી કહેવાય છે. એજ અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ
ભગવાન સર્વ નરોને પરમ શ્રેય પમાડવા વાસ્તે દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારીને
સ્વાત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાનદાનથી પ્રકાશ કરીને અજ્ઞાનને જે હેતુ માટે કષેછે-
નાશ કરે છે માટેજ આ મંત્રમાં 'કૃષ્ણુ' આ પ્રકારે કહેવાય છે ॥૧૯-૨૨॥
પોતાના આત્માનું બ્રહ્માત્મસ્વભાવથી અનુધ્યાન કરતાં કૃષ્ણનો દાસભાવ
કે જે પ્રેમપ્રકર્ષથી પ્રકટ થતી સર્વ પ્રકારની પરિચર્યાથી પ્રકટ થતો જે
દિવ્ય શોભાવિશેષ તેને આપનારો થાયછે, તેવો દાસભાવ આ મંત્રમાં દાસ-
શબ્દથી કહેવા ઇચ્છેલો છે. અક્ષરબ્રહ્મની અપેક્ષાએપણુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
નિરવધિકાતિશય આનંદ ઐશ્વર્ય લાવણ્યાદિ ગુણોએ યુક્ત હોવાથી તેમની
સેવાથી તેમના ગુણો આવેછે તેથી શોભાશાલી થાયછે. બ્રહ્મભૂત થએલાને-
પણુ ભગવદ્ભક્તિથીજ શોભાશાલીત્વ છે પણ બીજા પ્રકારથી નહિ એમ
શ્રીમદ્ભાગવતમાં 'નૈષ્કર્મ્યમપ્યચ્યુતભાવવર્જિતં ન શોભતે જ્ઞાનમલં નિર-
જ્ઞનમ્' ઇત્યાદિકથી કહ્યું છે ॥૨૩॥ ઉક્તલક્ષણ દાસપણાના યોગથી સ્વાત્મ-
રૂપની સત્તા અસ્મિપદથી જણાવી છે 'અસ મુવિ સત્તાયાં' એવો ધાતુ

યતઃ ॥૨૪॥ વૈકુણ્ઠેઽથ ચ ગોલોકે શ્વેતદ્વીપે બૃહત્પુરે । યથા પ્રાપ્ત્યા ભગવતઃ પૂર્ણકામાશ્ચ સેવયા ॥૨૫॥ ભક્તાઃ સન્તિ તથૈવાત્ર હરેઃ પ્રત્યક્ષલભનાત્ । સેવયા ચાસ્તિ પૂર્ણત્વમિતિ મન્નાર્થમાહ સઃ ॥૨૬॥ અન્તઃકરણવૃત્તીનાં વહિર્ગતિનિરોધનમ્ । હૃદિ પ્રકાશઃ કૃષ્ણેક્ષા સ્યાદિત્યાહ ચ તત્ફલમ્ ॥૨૭॥ મન્નાર્થં बोधयित्वेत्થં ગુરુસ્તં પુનરબ્રવીત્ । યાવદેહસ્મૃતિસ્તાવદ્ધર્મં કચન ન

છે. પોતાનું પરમાત્માના દાસપણે અને પરમાત્માનું સ્વામિપણે યથાર્થ (જેવું છે તેવું) વિજ્ઞાન થાય તોજ સત્તાસિદ્ધિ થાય, એથીજ પૂર્ણકામતા થાય. આ પ્રકારે જાણનારાને કશું જાણવાનું કે પામવાનું બાકી રહેતું નહિ હોવાથી તે મુક્તપ્રાય થાયછે, આજ સત્તા કહીછે, આત્માને જો અન્યથા (સ્વતંત્ર) જાણેતો તે અસત્પ્રાય (સત્તાશૂન્ય) છે. અર્થાત્ અભિમપદથી આ મંત્રમાં પૂર્ણકામતા કહીછે ॥૨૪॥ આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કહેછે—સ્વામિસેવક ભાવના વિજ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્મપરિચર્યામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષોને જે અનવધિક આનંદ અને પૂર્ણકામપણું થાયછે તે આ લોકમાંજ થાયછે માટે કશી ન્યૂનતા નથી. જેમ વૈકુંઠ ગોલોક બ્રહ્મપુર શ્વેતદ્વીપાદિ દિવ્ય લોકોમાં ભગવાનના અનુભવથી અનવધિ આનંદ આવેછે એવીજ રીતે આ મંત્રાર્થના વિજ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃદ્ધિ પામેલી આ લોકમાંજ લોચનગોચર (પ્રત્યક્ષ) થએલા શ્રીકૃષ્ણની પરિચર્યાથી પ્રાપ્ત થાયછે. હે રાજન! આ મંત્રનો આટલોજ સારાર્થ સ્વામિએ કહ્યો, અર્થાત્ વૈકુંઠાદિ ધામોમાં રહેલા ભક્તો સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી અને પરિચર્યાથી પૂર્ણકામ થઈને વર્તેછે તેમજ આ લોકમાં દિવ્ય નરાકાર સ્વીકારનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ પુરૂષોત્તમની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિથી અને પૂર્વોક્ત પ્રકારે પરિચર્યાથી પૂર્વોક્ત ભક્તોને પૂર્ણકામતા થાય છે ॥૨૫-૨૬॥ બહાર જ્યાં ત્યાં દોડ્યા કરતા અંતઃકરણની વૃત્તિઓ (ચિંતન સંકલ્પ અધ્યવસાય અને અહંભાવ)નો નિરોધ (પ્રાકૃત પદાર્થમાં પ્રચારણનો પ્રતિરોધ) થાય, હૃદયમાં પ્રકૃતિવિલક્ષણ બ્રહ્મભૂત સ્વાત્મતેજનો પ્રકાશ થાય અને આનંદમય શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર થાય, આ કૃણ આ અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ જપવાથી થાયછે, એમ પણ સ્વામિએ નીલકંઠ વર્ણિને

ત્યજેઃ ॥૨૮॥ સન્તિ શ્રુતાસ્ત્વયા ધર્મા અસ્મદધ્વાનુસારિણઃ ।
 સર્વેऽપિ જનકાદેવ પાલ્યન્તે તે ચ નિત્યદા ॥૨૯॥ અત્યજન્નેવ
 તાન્સર્વાન્વિશેષનિયમાન્શ્ચરેઃ । કૃષ્ણાર્ચા નિયમેનાન્તર્વાહિઃ કુર્યાન્
 નિત્યદા ॥૩૦॥ પશ્ચાધ્યાર્યા પઠિત્વાદૌ પૂજાન્તે નિજશક્તિઃ ।
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં પઠેરેકાગ્રમાનસઃ ॥૩૧॥ મોજ્યં કૃષ્ણપ્રસા-
 યન્નં પેયં વારિ ચ તાદૃશમ્ । અનર્પિતં તુ કૃષ્ણાય નાદ્યં ફલદલા-

કહ્યું ॥૨૭॥ એરીતે ગુરુરાજે વર્ણિરાજને મંત્રાર્થનો ઉપદેશ કરી ફરીથી
 એમ કહ્યું કે-જ્યાંસુધી આ દેહાવભાસ દૂર ન થાય એટલે આત્માથકી
 વ્યતિરિક્ત આ દેહયોગ દૃષ્ટિપથમાં પડેછે ત્યાંસુધી ક્યારેયપણુ ‘મને આ-
 ત્મજ્ઞાન સિદ્ધ થયું છે’ એવા અભિમાનથી કર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ. જ્યાં-
 સુધી દેહની સ્ફૂર્તિ હોય ત્યાંસુધી શાસ્ત્રવશ્યતા છેજ. માટેજ ‘ક્રિયાવાનેષ
 બ્રહ્મવિદાં વરિષ્ઠઃ’ એમ શ્રુતિ કહેછે. (જે બ્રહ્મવિત્ પણ દેહયોગનિમિત્તથી
 વર્ણાશ્રમોચિત ક્રિયાઓને કરેછે તે બ્રહ્મવિદોમાં વરિષ્ઠ છે એવો એ શ્રુતિનો
 અર્થ છે) સુષુપ્તિમાં ગએલાની પેઠે સદા બ્રહ્માનુભવમાં વિલીન થએલાનેતો
 તેનો (કર્મનો) અધિકાર નથી. સુષુપ્તિમાંથી ઉઠેલાનીપેઠે બ્રહ્માનુભવથી ઉઠેલા
 (બહાર આવેલા) નેતો ઉત્થાન અવસ્થામાં દેહયોગને અનુસારે શાસ્ત્રવશ્યતા
 હોયજ ॥૨૮॥ માટે ધર્મોનું અનુષ્ઠાન અવશ્ય કરવું. તે આહિંસાદિ ધર્મો-
 પણુ અમારા ઉદ્ભવસંપ્રદાયને અનુસારે તમોએ તમારા પિતા ધર્મદેવ થકી
 જાણ્યા છે અને તમો તેનું નિરંતર અનુષ્ઠાન પણુ કરોછો. પરંતુ હાલમાં હું
 જણાવું છું કે-લક્ષ્મીગૌરવની અભિમતિથી તેનો કદાચિત્પણુ પરિત્યાગ
 કરશો નહિ ॥૨૯॥ વળી તે સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા (સાધારણ) ધર્મોનો નહિ
 ત્યાગ કરવા પૂર્વકજ હું કહીશ એવા વિશેષ નિયમોને તમો પાળશો. તે
 નિયમો કહુંછું—હે વર્ણિન! તમારે શ્રીકૃષ્ણનું બાહ્ય આભ્યંતર (માનસ)
 પૂજન પ્રતિદિન નિયમથી કરવું ॥૩૦॥ શ્રીકૃષ્ણના યથાવિધિ પૂજન પછી
 શ્રીમહાભાગવતના દશમસ્કંધમાં અંતર્ગત રાસલીલાપર પંચાધ્યાયીનો પ્રથમ
 પાઠ કરીને પોતાની શક્તિને અનુસારે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યનો એકાગ્ર
 મનથી પાઠ કરશો ॥૩૧॥ જે ભગવત્પ્રસાદી (ભગવન્નિવેદિતાવશિષ્ઠ)હોય

અપિ ॥૩૨॥ નામસંકીર્તનં કુર્યાઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય ચ સર્વદા । ભક્તિ
વિના ભગવતો વ્યર્થ કાલં તુ મા કૃથાઃ ॥૩૩॥ યત્ર કૃષ્ણસ્ય
માહાત્મ્યં ચરિતં વા ભવેન્મુને ! । તદ્ગ્રન્થસ્ય કથા શ્રવ્યા પ્રત્યહં
નિત્યમેવ ચ ॥૩૪॥ તત્કથાશ્રવણાદેવ તદ્ભક્તિર્વર્ધતેતરમ્ ।

એજ અન્ન તમારે જમવું અને એજ જળ પિવું. (દેહયાત્રા તેનાથીજ કરવી)
ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલાં કૃષ્ણ દળ મૂળ કંદાદિકપણ નજ જમવાં, કારણ
કે જે આહારશુદ્ધિ છે તે સત્ત્વ-અંતઃકરણની શુદ્ધિમાં હેતુ છે. આહાર-
શુદ્ધિમાં ભગવાનને નિવેદન કરવારૂપ જે શુદ્ધિ છે તેતો અતિશય પ્રધાન
છે, ‘યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલિબૈઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. પૂજા
પાઠ આદિકથકી બીજા સમયમાં સર્વદા શ્રીકૃષ્ણના નામોચ્ચારણપરાયણ
થશો. જે નામામૃત જીહ્વાથી આસ્વાદ લેતાં નિત્ય વૃત્તિમાટે થાયછે. શ્રવ-
ણાદિ લક્ષણવાળી ભક્તિ વિના ક્ષણપણ કાળ વ્યર્થ નિર્ગમન કરશો નહિ, એટલે
શ્રવણાદિકમાંથી હરકોઈ ભક્તિપરાયણ થશો, શ્રવણાદિ ભક્તિ વિના કાળનું
નિર્ગમન કરે તો તે વ્યર્થ થાય એટલે વિરક્તાર્થવાળો થાય (અનર્થ માટે થાય)
‘યન્મુહૂર્તં ક્ષણં વાપિ વાસુદેવો ન ચિન્ત્યતે । સા હાનિસ્તન્મહચ્છિદ્રં સા
આન્તિઃ સા ચ વિક્રિયા’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૩૨-૩૩॥ હે નીલકંઠમુને ! જે ગ્રંથમાં
(ઋષિપ્રોક્ત કે બીજામાં કે સંકૃત પ્રાકૃતમાં) ભગવાનના મહિમાનું વર્ણન
તેમજ તેમના ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું હોય તેવા ગ્રંથની કથા એટલે તેવા
ગ્રંથે પ્રતિપાદન કરેલું શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર અવશ્ય અહર્નિશ નિયમથી શ્રવણ
કરવું, કેમકે કૃષ્ણકથાના શ્રવણથીજ ભક્તિની વિશેષ વૃદ્ધિ થતી જાય છે,
તો ભક્તિ રસને જાણનારાએ અવશ્ય કૃષ્ણકથા સાંભળવી. કથાનો તેવો
વક્તા ન મળેતો પોતેજ પ્રતિદિન વાંચવી, વાંચવાની અપેક્ષાએ કથામૃ-
તના આસ્વાદરૂપ શ્રવણનો વિશેષ છે એવા અભિપ્રાયથી વક્તાના અભા-
વમાં વાચનની અભ્યનુશા કરી છે. એમ કહેવાથી વાચનમાં સમર્થ હોય
તેનેપણ શ્રવણમાંજ વિશેષ જણાવ્યો છે એટલે વાચન કરતાં શ્રવણમાં
અધિકતા છે ॥૩૪-૩૫॥ હે નૃપ ! રામાનેદગુરુએ આ રીતે ભાગવતધર્મનો
ઉપદેશ આપીને, પોતાના મનમાં વિચાર કરી શિષ્યભાવનું અનુકરણ ક-

સાડતઃ શ્રવ્યા વક્રભાવે વાચ્યા સ્વેનૈવ નિત્યદા ॥૩૫॥ એવં ધર્મા-
નુપાદિશ્ય રામાનન્દમુનિર્નૃપ ! । તસ્ય શિષ્યસ્યામિધાનં ચક્રેડ-
ન્વર્થં વિચાર્ય ચ ॥૩૬॥ સહજાનન્દ ઇત્યાહ પ્રથમં નામ તસ્ય સઃ ।
તતો નારાયણમુનિરિતિ ચક્રેડમિધાં સ્વયમ્ ॥૩૭॥ તપસા ચ
સ્વભાવેન મૂર્ત્યાકારેણ સર્વથા । નારાયણમુનેઃ સામ્યાન્ત્તામેવાભ્યાં
મુદાકરોત્ ॥૩૮॥ તતો હરિઃ સ્વામિનં તં પૂજયામાસ સાદરમ્ ।
પ્રદક્ષિણાં વિધાયૈવ દળ્લવત્પ્રણનામ ચ ॥૩૯॥ સાધૂન્વિપ્રાન્વૈષ્ણ-
વાંશ્ચ વિનયેનાર્ચયત્તતઃ । વિપ્રઃ સમાપયામાસ તદ્વિધિં વિધિવત્તુ
સઃ ॥૪૦॥ વદ્ધાક્ષલિપુટસ્તસ્થૌ વર્ણિરાટ્ ગુરુસન્નિધૌ । તસ્મૈ
પ્રસન્નઃ સ પ્રાહ સ્વેપ્સિતં વૃણુ મદ્દરમ્ ॥૪૧॥ શ્રીનીલકણ્ઠ ઉવાચ—

રતા વર્ણાન્દ્રનું દીક્ષાના અંગભૂત સાર્થક નામ કર્યું ॥૩૬॥ તેને એ શ્લોકથી
કહેછે—તેમાં વર્ણિરાજનું પ્રથમ ‘સહજાનન્દ’ એવું નામ પાડ્યું, કેમકે
એમના આનંદો સહજ—સ્વભાવસિદ્ધ છે પણ બીજાની પેઠે સાધનબંધ
કે કૃત્રિમ નથી (કોઈથી નહિ પરાભવ પામેલા અને નિત્ય આવીર્ભાવ પા-
મેલા છે) બીજાઓની અપેક્ષાએ આ વિશેષ છે. તેપછી બીજું નામ
‘નારાયણમુનિ’ એવું પાડ્યું. તીવ્ર તપશ્ચર્યા, કામ ક્રોધાદિકના વિનયરૂપ
અથવા અપહતપાપ્મત્વાદિ સ્વભાવ અને મૂર્ત્યાકાર—દિવ્ય અવયવસન્નિ-
વેશ અથવા દેહસંબન્ધી નૈષ્ઠિક વર્ણિવેષથી બદરીનાથ નારાયણ મહર્ષિને
સર્વ પ્રકારે સમાન છે માટે ‘નારાયણમુનિ’ એવી સાર્થક સંજ્ઞા સંહર્ષથી
આપી ॥૩૭-૩૮॥ તેપછી મહાદીક્ષાને પામેલા શિષ્ય શ્રીહરિએ ગુરુશ્રી
રામાનન્દમુનિની આદરપૂર્વક અંદનપૂજાદિ ઉપચારોવડે પૂજા કરીને પ્રદક્ષિણા
કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ॥૩૯॥ તેપછી શ્રીનારાયણમુનિએ મુક્તાનંદાદિ
મુનિઓ, મયારામભટ્ટાદિ બ્રાહ્મણો અને માનનીય બીજા વૈષ્ણવોની વિન-
યથી યથાક્રમે પૂજા કરી. તેપછી તે પુરોહિતે દીક્ષાવિધિની યથાવિધિ સ-
માપ્તિ કરી ॥૪૦॥ તેપછી દીક્ષા પામેલા વર્ણિરાટ્ ભગવાન એ હાથ જોડીને
ગુરુસમીપે ઉભા રહ્યા. તે સમયે રામાનન્દસ્વામિએ વર્ણિનો વિનય અને
શિષ્યલક્ષણના નિરીક્ષણથી અંતરમાં અત્યંત રાજ્ય થઈને એમ કહ્યું કે—

આવિર્ભૂય ત્વદર્શ્યાં સાક્ષાત્કૃણો યથાઽન્વહમ્ । ઉપહારાન્સ-
માદત્તે ભુક્તે હસતિ ભાષતે ॥૪૨॥ તથાન્વહં મદર્શ્યામાવિર્ભૂય
સ્વયં સ ચ । કુર્યાદિત્યસ્તિ મેઽમીષ્ટં દેહિ પ્રીતોઽસિ ચેદિદમ્
॥૪૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—તથાસ્તિત્વત્યાહ મુનિરાદ્ તસ્ય પ્રીતોઽથ
તન્નિશિ । સર્વે જાગરણં ચક્રુઃ કૃષ્ણસંકીર્તનાદિભિઃ ॥૪૪॥ અમો-
જયત્પ્રગે સ્વામી વિપ્રાન્સાધુંશ્ચ વર્ણિનઃ । તદમીષ્ટૈર્ભક્ષ્યમોજ્યૈસ્તે-
ભ્યોઽદાદ્વત્સદક્ષિણાઃ ॥૪૫॥ હરેશ્ચ પૂજાવસરે પ્રત્યક્ષઃ સ્વામિવ-
નૃપ ! । ઉપહારગ્રહાદીનિ કૃષ્ણશ્ચક્રેઽનુવાસરમ્ ॥૪૬॥ પ્રત્યક્ષક-

હે સહજાનંદ વાણિન ! મારાથકી ઇચ્છામાં આવે એવો વર માગો ॥૪૧॥
આત્મકામ આ નીલકંઠવાણિને કશો કામ નથી તથાપિ - ગુરુપ્રસાદને બહુ
માનતા થકા એવો વર માગ્યો કે-હે લગવન ! મારેતો આજ વર વાંછિત
છે. શો તો ? તમોએ પૂજા કરેલા શ્રીકૃષ્ણ જેવીરીતે પ્રતિમામાં પોતાનાજ
રૂપથી પ્રાદુર્ભાવ પામીને આપે અર્પેલા ઉપચારોને પોતેજ પ્રતિદિન સ્વી-
કારે છે અને તમોએ નિવેદન કરેલું નેવેદ્ય જમે છે અને તમોને જોધને હાસ
કરેછે અને તમારી સાથે વાર્તા કરેછે તેવીજ રીતે પ્રતિદિન મનેપણ અ-
ર્ચામાં આવિર્ભાવ પામીને મેં કરવા માંડેલી પૂજાને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકાર
કરવાનો અનુગ્રહ કરે. મનેતો આજ ઉત્તમ અભીષ્ટ છે, માટે જો આપ
પ્રસન્ન થયા હો તો મને આ વર આપો ॥૪૨-૪૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે
—હે રાજન ! મુનિરાદ્ રામાનંદે વાણિવરનો વરણીય વર સાંભળીને અ-
ત્યંત પ્રસન્ન થઈને ‘તથાસ્તુ’ એમ નારાયણમુનિને કહ્યું, ત્યાર પછી તે
એકાદશીની રાત્રિએ રામાનંદમુનિ નારાયણમુનિ આદિ સર્વેએ કૃષ્ણકીર્ત-
નાદિ કરવા પૂર્વક જાગરણ કર્યું ॥૪૪॥ તેપછી દ્વાદશીના પ્રાતઃકાળમાં લગ-
વાનની પૂજા કરીને શ્રીરામાનંદસ્વામિએ સર્વ વાણિઓ, સાધુઓ અને
વિપ્રોને તેમને પ્રિય એવાં ભક્ષ્ય ભોજ્યવડે યથેષ્ટ જમાડ્યા અને વિપ્રોને
વસ્ત્રો તથા દક્ષિણા દીધી ॥૪૫॥ હે નૃપ ! શ્રીકૃષ્ણલગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણ
વાણિએ કરવા માંડેલી પૂજામાં રામાનંદમુનિકૃત પૂજાસમયની પેઠેજ સ્વયં
પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામીને સર્વ ઉપચારો પોતેજ પ્રતિદિન સ્વીકાર કરવા

ળવીક્ષાઘૈઃ સ સમ્પૂર્ણમનોરથઃ । કૃતકૃત્યં સ્વમાત્માનં ગુરવે
સંન્યવેદયત્ ॥૪૭॥ રાઘયા સહિતં કૃષ્ણં કચિત્પ્રત્યક્ષમૈક્ષત ।
દ્વિભુજં વાદયન્તં ચ વેણું નટવરાકૃતિમ્ ॥૪૮॥ કચિદ્રામેણ સહિતં
રુક્મિણ્યા સહિતં કચિત્ । કાપ્યર્જુનેન સહિતં તં કાપ્યેકકમૈ-
ક્ષત ॥૪૯॥ દ્વિબાહુમપિ તં કાપિ ચતુર્ભુજમવૈક્ષત । તતોઽસ્ય
પરમઃ પ્રેમા કૃષ્ણે ભૂયાનવર્ધત ॥૫૦॥ इत्थं नृनाट्यं परिशीलयन्
हरिस्तपस्विलीलां विदधद्भरेश ! । शुभ्रवर्णं कृष्णधियाऽनुकालं
गुरोः करोति स्म भृशं विनीतः ॥५१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-
चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे महावीक्षाग्रहणनामाऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

લાગ્યા ॥૪૬॥ આ પ્રકારે પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થતા શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કાર આદિકથી
જેમના મનોરથો પરિપૂર્ણ થયા છે એવા સ્વયં શ્રીનારાયણમુનિ પોતાને
કૃતકૃત્ય માનીને તે વાત ગુરૂને વિનિવેદન કરી એટલે 'હવે હું કૃતાર્થ
થયો' એમ ગુરૂને કહ્યું ॥૪૭॥ શ્રીસહજનંદસ્વામી શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં
પ્રવર્તતાં કદાચિત્ રાઘાએ સહિત આવિર્ભાવ પામેલા, દ્વિભુજ, વંશીને વજ્ર-
વતા, દિવ્ય નટવરાકાર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષપણે જોતા હતા તો ક્યારેક અળ-
રાએ સહિત તો ક્યારેક રુક્મિણીએ 'સહિત તો ક્યારેક અર્જુને સહિત તો
ક્યારેક સ્વયં એકાકીજ તે શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ જોતા હતા ॥૪૮-૪૯॥ સ-
દાય દ્વિભુજ એવાપણ શ્રીકૃષ્ણને કદાચિત્ ચાર ભુજથી આવિર્ભાવ
પામેલા શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરતા હતા. એવી રીતે તેતે સમયમાં થતા
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કારથી શ્રીકૃષ્ણવિષે આ નીલકંઠવાણિને પ્રતિદિન
પરમ પ્રેમ વિશેષ વૃદ્ધિ પામતો ગયો ॥૫૦॥ હે ધરેશ ! ભગવાન્ પુરૂષો-
ત્તમ શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જગતના ઉજ્જવન વાસ્તે માનુષલીલા અને
તપસ્વલીલાને કરતા થકા, તેતે સમયમાં શ્રીરામાનંદ ગુરૂની શુશ્રૂષા કૃષ્ણ-
ભુક્ષિથી (કૃષ્ણજ ગુરૂપથી પ્રત્યક્ષ વિરાજે છે એવી ભુક્ષિથી) અત્યંત
વિનયસંપન્ન થઈને કરવા લાગ્યા ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
પ્રથમપ્રકરણે મહાવીક્ષાગ્રહણનામાઽષ્ટપંચાશત્તમેઽધ્યાયઃ ॥૫૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રાપ્તેઽપિ શિષ્યતાં તસ્મિન્સ્વશુશ્રુષારતે હરૌ ।
 સ્વામિનઃ સખિમાવોઽભૂત્સર્વસદ્ગુણમણ્ડિતે ॥૧॥ નુદ્ધિમન્તં તમે-
 વાસૌ પૃથ્વૈવ વ્યાવહારિકમ્ । અપિ કાર્યં કરોતિ સ્મ પ્રોચે ચ
 સ્વમનોગતમ્ ॥૨॥ સાકં તેન સ્વભક્તાનાં ગ્રામેષુ વિચચાર સઃ ।
 રૈવતોપત્યકાસ્વેવ કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તયન્ ॥૩॥ ક્વચિન્માસં ક્વચિત્પક્ષં
 ક્વચિત્પશ્ચદિનાનિ ચ । વસન્નુપાગમત્સ્વામી જયન્તાલ્યં પુરં નૃપ !
 ॥૪॥ ઉન્નડાલ્યેન ભૂપેન ધર્મનિષ્ઠેન તત્ર સઃ । વહુધા પ્રાર્થિતોઽવા-
 ત્સીઙ્ગનાનાનન્દયન્નિજાન્ ॥૫॥ તત્ર નારાયણમુનિર્ગુરુસેવાપરા-

અધ્યાય ૫૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા અને
 પોતાની પરિચર્યાપરાયણ એવાપણ તે ભગવાન્ શ્રીહરિવિષે તેમના ક્ષમા-
 દયાદિ સદ્ગુણગુણને લીધે રામાનંદસ્વામીને સખાભાવજ થયો હતો (એનું
 નિમિત્તતો પૂર્વોક્ત હુર્વાસા ઋષિનું વરદાન અનુસંધાન કરવું) ॥૧॥ વળી
 સ્વામીશ્રી આ વર્ણિવરની શુદ્ધિમત્તાનો વિચાર કરીને વ્યાવહારિક કાર્યમાં
 પણ એમની સાથેજ મંત્રવિચાર કરતા હતા (તો આત્યંતિક કલ્યાણના
 કારણભૂત ભાગવત ધર્મોની પ્રવૃત્તિ સંબન્ધી કાર્ય પુછીને કરે એમાં તો
 કહેવુંજ શું ?) અને પોતાના અંતરનો રહસ્ય આશયપણ એમને આણુપણ
 અંતર રાખ્યા વિના વિનિવેદન કરતા હતા ॥૨॥ રામાનંદસ્વામી ભગવદ્ભ-
 ક્તિની પ્રવૃત્તિ કરવા શ્રીનારાયણમુનિસાથેજ પોતાના ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી
 રૈવતાચળની તલેટીમાં વર્તતાં ભક્તજનોનાં ગામોમાં તેમના અનુગ્રહ
 અર્થે વિચરતા હતા ॥૩॥ હે નૃપ ! રામાનંદમુનિ કોઈગામમાં માસપર્યંત તો
 કોઈ ગામમાં પક્ષપર્યંત તો કોઈગામમાં પાંચ દિવસપર્યંત રહેતા રહેતા
 ‘જેતપર’ નામથી પ્રસિદ્ધ પુરને પામ્યા ॥૪॥ તે પુરમાં ઉન્નડ નામના ધર્મક-
 નિષ્ઠ નૃપતિએ અહુ પ્રકારે રહેવા સાડ પ્રાર્થના કરેલા રામાનંદસ્વામી ત્યાંના
 હરિજનોને સદુપદેશાદિવડે સમધિક આનંદ આપતાથકા સુખેથી રહ્યા
 ॥૫॥ જેતપુરમાં ભગવાન્ નારાયણમુનિ પોતાના શાંતિ આદિક સદ્ગુણોએ
 કરીને મુક્તાનંદાદિ સર્વ શિષ્યોને અતિક્રમ કરીને વર્તતા થકા (સર્વથી

યણઃ । નિત્યં તસ્માવતિક્રમ્ય શિષ્યાન્સર્વાન્નિજૈર્ગુણૈઃ ॥૬॥ તસ્મિન્-
સ્ત્વેતે ગુણા નિત્યા આસન્નૃપતિસત્તમ ! । સર્વેત્ર સર્વકાલેઽપિ
સ્વસ્વરૂપેઽચલા સ્થિતિઃ ॥૭॥ સત્યં શૌચં દયા ક્ષાન્તિસ્ત્યાગઃ
સન્તોષ આર્જવમ્ । શમો દમસ્તપઃ સામ્યં તિતિક્ષોપરતિઃ શ્રુતમ્

અધિકપણે) નિરંતર આચાર્યચરણપરિચર્યાપરાયણ થઈને રહ્યા ॥૬॥
હે નૃપતિસત્તમ ! તે આ ભગવાન નારાયણમુનિમાં આ (આગળ કહેશે)
ગુણો સર્વજનોએ સંમાનનીય નિત્ય (સ્વાભાવિક) હતા. કયા તે ગુણો ?
તો સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં પણ સ્વસ્વરૂપમાં અચળ સ્થિતિ એટલે
ત્રિગુણવિલક્ષણ જ્ઞાનાનંદધન સ્વાત્મસ્વરૂપમાંજ સુદૃઢ સ્થિતિ હતી. કોઈ
પણ દેશ કાળમાં સ્વસ્વરૂપની સ્થિતિ ચલાયમાન ન હતી. તે શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં કહ્યું છે—‘યસ્યાનુભૂતિઃ કાલેન લયોત્પત્ત્યાદિનાઽસ્ય વૈ । સ્વતો-
ઽન્યસ્માન્ન ગુણતો ન કુતશ્ચન રિષ્યતિ’ ॥૭॥ આ સત્યાદિગુણો જેને યોગ
સિદ્ધ હોય એવાને પણ શરીરવિયોગ પર્યંત અનુવર્તે છે. સાધક યોગિ-
ઓને તો સાધન સંપત્તિરૂપે અત્યંત અપેક્ષિત છે. આ ગુણો છો શ્લોકથી
કહે છે—તેમાં સત્ય-ભૂતોનું હિત કરનારે યથાર્થ ભાષણ. શૌચ-માનસિક
વાચિક અને કાયિક. દયા-પરપીડા નહિ સહન કરવા પૂર્વક તેની પીડા
નિવારણ કરવી. ક્ષાન્તિ-પરાપરાધ સહન કરવો અથવા ક્રોધ થવાનું કા-
રણ ઉપસ્થિત થતાં પણ ચિત્તને નિયમમાં રાખવું. ત્યાગ-પૂર્ણકામ પ-
ણને લીધે માયિક તમામ વસ્તુઓમાં અનાદર અથવા યાચકોમાં છુટો
હાથ રાખવો. સંતોષ-પોતાના આનંદથી પરિપૂર્ણપણું અથવા ક્યારેયપણ
કલેશે રહિતપણું. આર્જવ-મન વાણી અને કાયની એકરૂપતા. (સરલતા)
શમ-પ્રાકૃત વિષયોથકી અંતઃકરણનું નિયમન. દમ-વિષયોથકી બાહ્ય-
ઇન્દ્રિયોનું નિયમન. તપ-સ્વભાવથીજ સદા કૃત્યશ્રદ્ધિ પ્રતાચરણશીલતા.
સામ્ય-રમણીય અરમણીય પ્રાકૃત વિષયોમાં અનાદર હોવાથી તુલ્યપણું.
તિતિક્ષા-સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથી નહિ પરાભવ પામવાપણું. ઉપરતિ-
અર્થ વ્યાપારની વિરતિ. શ્રુત-સર્વ શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું. જ્ઞાન-
જીવાત્માઓ અને ક્ષરાક્ષર નિયંતા સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ જાણવાપણું. વિ-

॥૮॥ જ્ઞાનં વિરક્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો બલં સ્મૃતિઃ । સ્વાતન્ત્ર્યં
કૌશલં કાન્તિર્ધૈર્યં માર્દવમેવ ચ ॥૯॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રશ્રયઃ શીલં
સહ ઓજો બલં ભગઃ । ગામ્ભીર્યં સ્થૈર્યમાસ્તિક્યં કીર્તિર્મૌનમગ-
ર્વતા ॥૧૦॥ અમાનિત્વમદમ્ભિત્વં મિતાહારશ્ચ દક્ષતા । મૈત્રી
સર્વોપકારિત્વં કામૈરશ્નુબ્ધચિત્તતા ॥૧૧॥ અદ્રોહો માનદત્વં ચ
ષડ્ભિર્મિવિજયસ્તથા । બ્રહ્મણ્યત્વં શરણ્યત્વમનીહા ચાપરિગ્રહઃ ॥૧૨॥

રક્તિ-માયિક વિષયોમાં નિઃસ્પૃહપણું અથવા માયિક વિષયોવડે ચિત્તનું
આકર્ષણ ન થવા દેવાપણું. ઐર્ધ્ય-સર્વનું નિયંત્રણ. શૌર્ય-સ્વભાવનો
વિજય. તેજ-ક્રોધથી પરાભવ ન થવાપણું. બળ-સર્વની પ્રાણવૃત્તિઓને
નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય. સ્મૃતિ-કર્તવ્યાર્થનું અનુસંધાન. સ્વાતંત્ર્ય-
અન્યની અપેક્ષાએ રહિતતા અથવા અપરાધીનતા. કૌશલ-સર્વ ક્રિયામાં
નિપુણતા. કાન્તિ-સર્વ જનોના મનને હરનારું સાહચર્ય નિરતિશયસૌન્દર્ય.
ધૈર્ય-વિષમ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ રહિતપણું. માર્દવ-ચિત્તની અકઠિ-
નતા. પ્રાગલ્ભ્ય-નવા નવા તર્ક કરવામાં કુશળ બુદ્ધિનો અતિશય. પ્રશ્રય-
મોટાઓ સમક્ષ વિનય. શીલ-સારો સ્વભાવ અથવા સદ્વૃત્તિ. સહ-મ-
નની પ્રવીણતા. ઓજ-જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ચતુરતા. બળ-કર્મેન્દ્રિયોની નિપુ-
ણતા. ભગ-જ્ઞાનાદિકનો ઉત્કર્ષ. ગાંભીર્ય-અભિપ્રાય ન બળી શકાય તે.
સ્થૈર્ય-ચંચળતાએ રહિતપણું. આસ્તિક્ય-સંઘાઓમાં કહેલા અર્થોમાં
વિશ્વાસ. કીર્તિ-યશઃખ્યાતિ. મૌન-વૃથા આલાપની નિવૃત્તિ. અગર્વતા-
સદ્ગુણના અભિમાને રહિતપણું. અમાનિત્વ-દુરહંકારે રહિતપણું. અ-
દંભિત્વ-દંભે (કંગાઈ) રહિતપણું. મિતાહાર-યોગ શાસ્ત્રમાં કહેલો
સ્વલ્પ આહાર કરવો તે. દક્ષતા-હિતોપદેશ આપવામાં પ્રવીણતા. મૈત્રી-
સર્વ જનોને વિશ્વાસની આધારતા. સર્વોપકારિત્વ-સર્વ જનોનો ઉપકાર
કરવાની શીલતા. કામૈરશ્નુબ્ધચિત્તતા-ચતુરચાથી પોતાની પાસે પડેલા
એવા પણ વિષયોવડે ચિત્તમાં ક્ષોભ ન થવા દેવો. અદ્રોહ-કાય વાણી મ-
નથી સર્વ પ્રાણીઓની પીડાએ રહિતપણું. માનદત્વ-યથાયોગ્ય સર્વ જ-
નોનો સત્કાર કરવો. ષડ્ભિર્મિવિજય-અશના-પિપાસા-શોક-મોહ-જરા-

શ્રીરાધિકાપરિવૃદ્ધે ભક્તિશ્ચ પરમાઽચલા । અતિપ્રેમ્ણા ચ નિર્દમ્ભં
ગુરુશુશ્રૂષણં તથા ॥૧૩॥ શિષ્યા મુનિપતેસ્ત્વેતાંસ્તસ્ય સર્વાધિ-
કાન્ ગુણાન્ । વિલોક્ય વિસ્મયં પ્રાપુઃ સ્વાધિકં મેનિરે ચ તમ્
॥૧૪॥ ગુરોઃ પ્રિયં કુર્વતોઽસ્ય વસતશ્ચ તદન્તિકે । વર્ષદ્વયં વ્યતી-
યાય નારાયણમુનેર્નૃપ ! ॥૧૫॥ એવંવિધં તમાલક્ષ્ય રામાનન્દમુનિ-
સ્તતઃ । તસ્મિન્નસ્ય ધુરં સ્વીયામિતોઽન્તર્ધાતુમૈહત ॥૧૬॥ સર્વેષાં
નિજભક્તાનામથ તં શૃણ્વતાં સતામ્ । સ ઝઘે વ્યવહારેષુ વિરક્ત-

મૃત્યુ નામની છ ભાઈઓનું જીવવાપણું. (તેનાથી પરાભવ ન પામવું તે)
બ્રહ્મણ્યત્વ-બ્રાહ્મણનું હિત કરવાપણું. શરણ્યત્વ-શરણાગતનું પ્રતિપા-
લન કરવું. અનીહા-લૌકિક દૃષ્ટ અદૃષ્ટ ફળની ઇચ્છાએ રહિતપણું. અ-
પરિગ્રહ-ધનાદિ પરિગ્રહે રહિતતા. રાધા રમાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ
અચળ ભક્તિ (આ ભક્તિરૂપી ગુણ સર્વ ગુણોની ગુણતાને સંપાદન કર-
નારો છે) તથા નિરવધિક્ષેહાતિશયથી નિષ્કપટપણે ગુરૂની શુશ્રૂષા, આ
ગુણવિશેષો શ્રીહરિવિષે સર્વાતિશયી હતા ॥૮-૧૩॥ મુનિપતિ રામાનંદ-
સ્વામીના મુક્તાનંદાદિ શિષ્યો આ વર્ણના પૂર્વોક્ત સર્વાધિક ગુણવિશેષોને
જોઈને પરમ વિસ્મય પામી ગયા. માટેજ તે નારાયણમુનિને સર્વ શિષ્ય-
મંડળમાં શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે નૃપ ! એ રીતે ગુરૂને સેવાથી અને
સદ્ગુણથી નિરતિશય રાજી કરતા અને તેમના ચરણ સમીપે નિવાસ કરી
રહેલા આ નારાયણમુનિને એ વર્ષ વીતિ ગયાં ॥૧૫॥ તે પછી રામાનંદ-
મુનિએ નારાયણમુનિને ગુણથી અને વિજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ અને સ્વચરણ-
ક્રમણસમાશ્રિત સર્વ મુનિવરોથેકી અતિ અધિક જાણીને, તેમને વિષે પો-
તાની ધર્મધુર ધારણ કરી સ્વયં કૃતકૃત્ય થઈ આ લોકમાંથી અંતર્ધાન
થવાની ઇચ્છા કરી ॥૧૬॥ તે પછી સ્વામીશ્રી સ્વમનોરથને અનુસારે પો-
તાના સર્વ ભક્તજનોને સાંભળતાંજ યદ્યપિ સ્વયં શ્રીહરિ ભગવાન્ આ-
ચાર્યધુર વહન કરવારૂપ પણ નાનાવિધ જનનો સમાગમ સંલાપાદિકરૂપ
વ્યવહારમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય વેગને લીધે પ્રીતિમાન્ નથી, કેમકે પોતે 'ત્રિવિ-
ક્તજનસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ' ઇત્યાદિ લક્ષણે સંપન્ન છે અને ગુરૂચરણપ-

મપિ યોજયન્ ॥૧૭॥ શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—નારાયણમુને ! ધીમ-
ઞ્ષુ મદ્વાક્યમાદરાત્ । શ્રુત્વા ચ તત્તથૈવ ત્વં કર્તુમર્હસિ સર્વથા
॥૧૮॥ પતે મદાશ્રિતાઃ સન્તિ કૃષ્ણભક્તા નરાઃ સ્ત્રિયઃ । સ્થાપની-
યાસ્ત્વયા ધર્મમર્યાદાયાં તુ તેઽસ્થિલાઃ ॥૧૯॥ શ્રીવાસુદેવમા-

રિચરણપરાયણ હોવાથી હમણાં સભામાં જવાનો પ્રસંગ અપ્રિય હોય
તથાપિ તેનો પ્રસંગ પરિત્યાગ થાય એવો નથી એવા પણ આ મુનિવર લ-
ગવાનને લોકોના અનુગ્રહ અર્થે આચાર્યપદમાં નિયોગ કરવા બોલ્યા ॥૧૭॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામી કહે છે—હે નારાયણમુને ! માફ વચન અતિશય આદ-
રથી સાંભળો. તમો મારે વિષે આદરવાળા છો તો હું કહીશ એવા વચનમાં
તમારી રૂચિથી વિપરીત છે એટલામાત્રથી અનાદર કરશો નહિ. વળી
તમો ધીમાન્-ધર્મધર્મવિવેચનમાં ચતુર છો મારે તમોને આ આદેશ
કરું છું તો તે મારા વચનને સુંળીને સર્વ પ્રકારે મારી આજ્ઞાને અનુસારેજ
કરવાને યોગ્ય છો ॥૧૮॥ આ નરનારીઓ મદાશ્રિત-મારો આશ્રય પામેલા
અને કેટલાક પામવાને સન્મુખ હોઈને કૃષ્ણભક્તિપર છે તેમને તમામને
નિઃશ્રેયસના સાધનભૂત ભગવદ્ભક્તિ અને તેના અંગભૂત સ્વાધિકારાનુરૂપ
ધર્મમર્યાદામાં તેને કાળમાં તેમને તેનો સુબોધ દેવો આદિકથી અને અસં-
તોનું નિરાકરણ કરવાથી સ્થાપન કરવા. (જે રીતે ધર્મમાં પ્રમાદી ન થાય
તે રીતે વર્તાવવા) અમો તો તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા છીએ એટલે પરનું બાહ્ય
વ્યાપારગર્ભિત રક્ષણ કરવાની શી જરૂર છે ? પોતાના આત્માનુંજ બાહ્ય
સંગથી સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવુંએમ તમો માનશો નહિ ? કારણ કે-પો-
તાના ઉજ્જવનની પ્રવૃત્તિ કરતાં પરના ઉજ્જવનની પ્રવૃત્તિ કરવી એજ
દયાના એક નિધિરૂપ સર્વગુણાધિક પુરૂષનું કૃત્ય છે, એ રીતે પરના ઉ-
દ્ધાર અર્થે પ્રવર્તેલાને પોતાનો ઉદ્ધાર તો અંતર્ગત અવશ્ય આવી જાય છે
એને મારે પૃથક્ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને પણ
પરાર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી એતો સર્વથી મોટો ઉચ્ચ ધર્મ છે. તો મારી આજ્ઞાને
અનુસારે મારા આશ્રિતોને ધર્મમાર્ગમાં તમારે પ્રવર્તાવવા ॥૧૯॥ ધર્મ
સ્થાપનમાં નિયોગ કરેલા તમારે આ પ્રમાણથી તે ધર્મોનો નિર્ણય કરવો.

હાત્મ્યં ચત્વયા પછ્યતેન્વહમ્ । વર્ણાશ્રમવતાં ધર્માસ્ત્ર સ્ત્રીણાં
 ચ સન્તિ હિ ॥૨૦॥ યથાધિકારં તેષ્વેવ સ્થાપનીયાસ્ત્વયા જ્ઞનાઃ ।
 ગ્રાહ્યં શ્રીવિક્લેનોક્તં કૃષ્ણસેવનવર્ત્મ તુ ॥૨૧॥ વ્રતાનામુત્સવાનાં
 ચ સર્વેષાં રાધિકાપતેઃ । પ્રવર્તનીયસ્તત્પ્રોક્તો નિર્ણયો વૈષ્ણવો-
 ચિતઃ ॥૨૨॥ સમ્પ્રદાયે સ્થિતિઃ પૂર્વમાસીદ્રામાનુજસ્ય મે । ઉપદ્રવો
 મહાંસ્ત્ર વૈષ્ણવૈર્મત્સરાત્કૃતઃ ॥૨૩॥ તતો હિત્વા વાહ્યમેવ તદ્વ-
 ત્મૈદં મયા ભુવિ । નૂત્તં પ્રવર્તિતં વર્ત્મ સચ્છાસ્ત્રાણ્યનુસૃત્ય વૈ ॥૨૪॥

તેમાં વર્ણાશ્રમાનુગુણ સ્ત્રીપુરુષોના ધર્મો, જેનો તમો પ્રતિદિન પાડ કરો
 છો એવા શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં નિરૂપણ કર્યા છે, તેને અનુસારે યથા-
 ધિકાર જનોને તે ધર્મોમાંજ દૃઢ સ્થાપન કરવા. શ્રીકૃષ્ણસેવાનો પ્રકારતો
 શ્રીવલ્લભાર્યના સુત શ્રીવિક્લેશે કહેલા માર્ગને અનુસારે ગ્રહણ કરવો.
 રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણના સંબન્ધવાળા જન્માષ્ટમી વિગેરે સર્વ વ્રતવિશેષો
 તથા અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવોનો વૈષ્ણવજનસમુચિત વિનિર્ણય શ્રીવિક્લેશે
 કહેલા પ્રકારથી પ્રવર્તાવવો ॥૨૦-૨૨॥ તેમાં આ વિશેષ જાણવો-આત્મા
 પરમાત્માદિ તત્ત્વનો વિનિર્ણયતો વિક્લેશઅભિમત અંગીકાર કરવો નહિ
 કિંતુ શ્રીરામાનુજાર્યપ્રણીત શ્રીભાગ્યને અનુસારે અંગીકાર કરવો. પૂર્વે
 શ્રીરામાનુજાર્યે પ્રતિષ્ઠાપન કરેલાજ સંપ્રદાયમાં ઊર્ધ્વધુંડાદિ બાહ્ય લિ-
 ગાંશમાં પણ મારી સ્થિતિ હતી પણ તેતે સ્થળમાં રહેલા તેતે વૈષ્ણવોએ
 મારો સમુત્કર્ષ નહિ સહન કરવાના દુઃસ્વભાવને લીધે અતિશય (મારવા
 સુધીનો) ઉપદ્રવ (દુઃઅપ્રદાન ઉપહાસ તાડનાદિ) કર્યો હતો. તે માટે
 મેં તેમનાં બાહ્ય ચિહ્નો (દ્વાદશ ઊર્ધ્વધુંડધારણાદિ પ્રકાર)નો પરિત્યાગ
 કરીને ખીજંજ આ બાહ્ય ચિહ્નો નવાંજ ભૂમિ ઉપર પ્રવર્તાવ્યાં અને સેવા-
 પ્રકારમાં (તાત્ત્વિકાંશમાં વિરોધ ન આવે એ રીતે) ભક્તિના પ્રધાનપણે
 સમાચરણ સચ્છાસ્ત્રને અનુસારેજ પ્રવર્તાવ્યું છે. (ભક્તિનું પ્રધાનપણું છે
 માટે સેવાપ્રકાર વૈષ્ણવજનસમુચિત સ્વીકાર કર્યો છે) માટે અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાન (જીવ માયા અને પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન)ની સિદ્ધિસાડુ ભગવાન રામા-
 નુજાર્યે રચેલા પ્રબન્ધોજ પ્રધાનપણે પરિગ્રહ કરવા. તે ગ્રંથોજ કૃષ્ણભ-

અધ્યાત્મજ્ઞાનસિદ્ધૈ તુ રામાનુજકૃતા મયા । ગ્રન્થાઃ સંસ્થાપિતાઃ
 સન્તિ કૃષ્ણોપાસનપોષકાઃ ॥૨૫॥ અતો રૂપાણિ નિદ્ધેતું જીવમા-
 યાપરાત્મનામ્ । રામાનુજાચાર્યકૃતભાષ્યાદિ ત્વં પ્રવર્તયેઃ ॥૨૬॥
 इत्याज्ञा मम पाल्या ते सर्वशास्त्रार्थवेदिनः । त्वमेक एव मत्स्थाने
 स्थातुमर्होऽसि साम्प्रतम् ॥२७॥ यस्मिन्दिने भवान् दृष्टस्तत
 आरभ्य मे त्वयम् । मनोरथो भवति तं त्वं पूरयितुमर्हसि ॥२८॥
 वैराग्यतीव્રतां वेद्मि तव नूनमहं मुने ! । तथाप्येतत्त्वयैव
 स्यात्कार्यं नान्येन केनचित् ॥२९॥ स्त्रीकार्या जनपूजा च वस्त्राल-

કિતિને પોષણ કરનારા થાય છે ॥૨૩-૨૫॥ માટે તમારે આત્મા પરમાત્મા
 અને માયા આ ત્રણ તત્ત્વના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા માટે રામાનુજાચાર્ય
 રચેલા શ્રીભાષ્યાદિ ગ્રન્થોના પઠન પાઠન પરંપરાએ પૃથ્વીમાં પ્રવર્તાવવા
 ॥૨૬॥ તમો સર્વ શાસ્ત્રાર્થના વેત્તા છો માટે તમારાથી અવિદિત જણાવાનું
 કર્યું પણ નથી તથાપિ તમોને જણાવું છું. તમોને જણાવાનો મારો અધિકાર
 છે અને તમારે પણ મારી આજ્ઞા અનુસરવાનો અધિકાર છે. આ ધર્મર-
 ક્ષણ કાર્યને યોગ્ય મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ નથી,
 માટે મારા સ્થાન (આચાર્યપદ)માં તમો એક જ આ સમયમાં બેસવાને
 લાયક છો ॥૨૭॥ જે દિવસે તમારાં મને દર્શન થયાં તે દિવસને સમા-
 રંભીને આ મનોરથ મનમાં અનુવર્તતો હતો તે આજ બહાર પ્રકાશ કર્યો.
 તો આ મારો મનોરથ જે લોકોના અનુગ્રહ અર્થે પ્રવર્તેલો છે તેને પરિપૂર્ણ
 કરવાને યોગ્ય છે, કારણ કે તમારું તેવું અસાધારણ સામર્થ્ય છે અને તમો
 મારી આજ્ઞા પરિપાલનપરાયણ છો ॥૨૮॥ હે નારાયણમુને! યદ્યપિ તમારો
 જનોના સંઘથકી વિમુખપણે રહેવારૂપ તીવ્ર વૈરાગ્ય હું નિશ્ચયથી જાણું છું
 તથાપિ આ લોકોજીવનનો કાર્યભાર ઉપાડવામાં સમર્થ બીજો સુદુર્લભ
 છે (તમારાથી જ આ કાર્યભાર ઉપડી શકે એમ છે) માટે આ લોકોના
 ઉજીવન કાર્યમાં તમોને જ હું આજ્ઞા કરું છું તો તમારે આ અવશ્ય કર-
 વું જ પડશે (તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ મારા શિષ્યથી આ કાર્ય
 કરી શકાય એમ નથી) ॥૨૯॥ તમો બીજાથકી માન કે પૂજાથી વિમુખ છે

ઢ્ઠારસંયુતા । આરોહણં ત્વયા કાર્યં રથવાજિગજાદિષુ ॥૩૦॥
સર્વતઃ કલિદોષેભ્યો રક્ષણીયાસ્તિત્વમે ત્વયા । શક્તોઽસિ રક્ષણં
કર્તુ ત્વમેવેહ તપોધન ! ॥૩૧॥ દ્રવ્યૈઃ સ્ત્રીભિઃ ક્રુધાદૈશ્ચ પરા-
ભાવ્યો ન સર્વથા । ત્વમસીત્યેવ જાનામિ ગુણૈઃ કૃષ્ણભ્રમપ્રદઃ

એટલે ઇચ્છતા નથી, તથાપિ ભક્તોની પ્રાર્થનાને અનુસારે તેમણે કરેલી
પૂજા અવશ્ય સ્વીકારવી. તે પૂજા ભલે સૂવર્ણસૂત્રસહિત વસ્ત્ર કે મહાવસ્ત્ર
(શાલ દુશાલા) કે કનકનાં કડાં કંદોરાદિ અલંકારે યુક્ત હોય તથાપિ ત-
મારે અંગીકાર કરવી. આવી પૂજા તીવ્ર તપ તથા વૈરાગ્યને અનુગુણ નથી
(શોભતી નથી) એમ માનીને તેનો ત્યાગ કરશો નહિ. જે સ્વાર્થના સંગથી
વસ્ત્ર વિભૂષણાદિ સ્વીકાર કરાય તો દૂષણ માટે થાય, પ્રેમપ્રકર્ષથી કરાતી
પૂજામાં અર્પણ કરેલાં પત્ર પુષ્પો હોય કે વસ્ત્ર વિભૂષણો હોય પણ તેમાં
કંઈ પણ અંતર (ભેદ) નથી, કેમકે પરપ્રસન્નતા પ્રયોજન અર્થે તેની પ્ર-
વૃત્તિ છે (સ્વાર્થ સાદ નથી) માટે તેનો દોષપણ હોય નિર્લેપને નથી.
તથા તમારે રથ, અશ્વ, હસ્તી, મેના, પાલખી, ગાડી વિગેરે વાહનોમાં પણ
તેવાજ ભાવથી બેસવું ॥૩૦॥ આ અમારા ચરણાશ્રિત પરમહંસોની કળિ-
દોષ (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિક) થકી સર્વ પ્રકારે તમારે રક્ષા કરવી,
કારણ કે સ્વયં કળિ ભૂપોમાં કે બીજા પુરૂષોમાં અધિષ્ઠાન કરીને સાધુઓને
પીડા પમાડે છે. તો તેના અભિદ્રોહરૂપ દોષથી રક્ષા કરવી અથવા કળિ
બહુ પ્રબળ છે તે આ સાક્ષાત્ પરમહંસોને પણ કદાચિત્ પ્રમાદનો અવ-
સર મળતાં કલંકિત કરી દે તો તેવા દોષ થકી એમની રક્ષા કરવી. તમો
તપોનિધિજ રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છો ॥૩૧॥ ધન સ્ત્રી અને ક્રોધાદિ દો-
ષોથી સર્વથા ન પરાભવ પામો એવા તો આપ એકજ છો. આ આપનું
અપૂર્વ ઐશ્વર્ય હું જાણું છું. આપને જોનારા સર્વ કોઈ જનોને ‘આ સ્વયં
શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ્યા હશે કે શું?’ એવો પૂર્વોક્ત સત્યાદિ ગુણોએ કરીને સં-
ભ્રમ થાય છે. માટે તેનાથી ન પરાભવ પામો એવા આપ છો. ‘કૃષ્ણસ્મૃ-
તિપ્રદઃ’ એવો પાઠ હોય તો ‘તમોને ગુણોએ કરીને કૃષ્ણ સમાનપણે જો-

૧ ‘કૃષ્ણસ્મૃતિપ્રદઃ’ इति पाठः । ‘कृष्णो हि तर्क्यसे’ इति च पाठः ।

॥૩૨॥ ન ધર્મસંકરં કર્તા ધીરો ગાઙ્ગેયવદ્ધવાન્ । ભવતીતિ વિદિ-
ત્ત્વૈવ સ્વામિત્વે સ્થાપ્યતે મયા ॥૩૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુત્વેતિ સદ્-
રોર્વાક્યં નારાયણમુનિર્નૃપ ! ક્ષણં વિચિન્ત્ય હૃદિ તં પ્રત્યૂચે વિમના
દ્રવ ॥૩૪॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—શિષ્યૈરાજ્ઞા ગુરોઃ પાલ્યા ધર્મં ણ
સનાતનઃ । તથાપ્યેતદ્વચઃ કર્તું પ્રભો ! નાહં સમુત્સહે ॥૩૫॥ વ-

નારા જનોને કૃષ્ણની સ્મૃતિ થાય છે' એવો અર્થ કરવો. 'કૃષ્ણો હિ તર્ક્યસે' એવો પણ પાઠ છે. 'તમો કૃષ્ણ જ છે એવો તર્ક થાય છે' એવો અર્થ કરવો ॥૩૨॥ તમો તો પિતામહ ભીષ્મવત્ ધીર-ધીથી રમો છો એટલે ધર્મવિદોમાં અગ્રેસર વિજ્ઞાનનિધિ અને અપ્રસ્ખલિત નૈષ્ઠિકપ્રતનિષ્ઠ છો. 'વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત ઇવ ધીરાઃ' એવું અભિયુક્તોએ લક્ષણ કર્યું છે. માટે જો તમો અધિષ્ઠાતા હો તો તમોએ અધિષ્ઠિત એવા જનોમાં ધર્મસંકરતા (ધર્મલોપ)નો પ્રસંગ જ નથી. આ બાબત એમજ છે એમ જાણીનેજ તમારી સર્વ જનોના સ્વામિપણમાં આવ જું સ્થાપના કરું છું. ભીષ્મપિતાનું ધૈર્ય ભારતમાં રાજધર્મોમાં ભીષ્મ પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણવાક્યમાં કહ્યું છે—'ત્વાં હિ રાજ્યે સ્થિતં સ્ફીતે સમગ્રાક્ષ્મરોગિ-
ણમ્ । સ્ત્રીસહસ્રૈઃ પરિવૃતં પદ્યામ્યેવોર્ધ્વૈરેતસમ્' ॥૩૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે-
છે—હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીનારાયણમુનિ સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદ મુનિનું આવું વચન સાંભળીને, ક્ષણ કાળપર્યંત મનમાં વિચાર કરીને કિંચિત્ ઉદાસીન જેવા થઈને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૩૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ પચીસ શ્લોકથી કહે છે—પોતાના ગુરુની આજ્ઞા શિષ્યે પોતાને શિરે ધારણ કરી રાખવી જોઈએ, આવ સનાતન સર્વશ્રેષ્ઠ સ્વધર્મ છે. તથાપિ આ વચન હું કેવળ શિરે ધારણ કરું છું પરંતુ એમાં હું અત્યંત નિઃત્સાહ છું, તો ઉત્સાહે રહિત અનભિમત એવા કાર્યમાં મને ન પ્રેરવો જોઈએ એવી હું નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું. તમો પ્રભુ છો એટલે આવા આચાર્યપદમાં રહીને પણ નિર્લેપ ગગનતળની પેઠે સ્વચ્છ આશયથી વર્તવાને તમો એક જ યોગ્ય છો, હું તો સમર્થ નથી ॥૩૫॥ હે સત્પતે ! તમો તો ધર્મતત્ત્વના વેત્તા છો. અધિકારના

ર્થિધર્માન્સમાશ્રિત્ય સ્થિતસ્ય ચલુ સત્પતે ! । एतत्त्वद्वचनं मन्ये
 लोकशास्त्रजुगुप्सितम् ॥३६॥ आग्राय यद्वन्धमात्रमपि कुर्वे पला-
 यनम् । सोऽहं तासां कथं स्त्रीणां करिष्ये निकटे स्थितिम् ॥३७॥
 स्त्रीप्रसङ्गो मुमुक्षूणां महान् पाशो हि बन्धकृत् । मुक्ता अप्यभव-
 न्भ્રष्टा बहवો येन तत्क्षणे ॥३८॥ नैष्ठિકव્રતवान् पुंस्त्रीभेददृष्ट्यापि
 वर्जितः । क्रप्यशृङ्गः स्त्रीप्रसङ्गाद्भ્રष्टोऽभूत्स्वबृहद्भ્રતાत् ॥३९॥
 सङ्गात्સજ્જાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે । ક્રોધાન્નવતિ

ભેદને લીધે ધર્મનાં પણ ભેદ હોય છે. હું આ આચાર્યપદ જે વિવિધ જન-
 સમાજના પ્રસંગને કરનાર છે તેનો અધિકારી નથી. નૈષ્ઠિક વર્ણધર્મોને
 અનુસરીને વર્તતા જનને તે આ વચન (ઉપદેશ પ્રસંગથી સ્ત્રી ધનાદિકનું
 સાનિધ્ય કરનાર) લોક તથા શાસ્ત્રથી નિંદિત છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું
 છું. એ રીતે અભિપ્રાય છે તો હું આનો અધિકારી શી રીતે થઉં ॥૩૬॥
 જે સ્ત્રીયોનો ગંધમાત્ર પણ જે હું સહન કરવા બીલકુલ સમર્થ નહિ થતાં
 તેનાથી દૂર પલાયન કરી જઉં છું. એજ હું એજ સ્ત્રીયોની સમીપે સંચ-
 રણનો પ્રસંગ લાવનાર આ વ્યવહારને શી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ॥૩૭॥
 મુમુક્ષુ મનુષ્યોનાજ એક ઉપયોગનો ઉપદેશરૂપ સત્કર્મના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત
 થતો એવો પણ પ્રમદાનો દર્શન લાપણાદિરૂપ પ્રસંગ મુમુક્ષુઓને મહાન્-
 અજર બંધન કરનાર પાશરૂપજ છે, કારણ કે મુક્તપ્રાય (સિદ્ધ સાધન-
 વાળા) અનેક પુરૂષો પણ જે પ્રમદાપ્રસંગથી તેજ ક્ષણમાં મુક્તલાવ-
 માંથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે ॥૩૮॥ નૈષ્ઠિક વ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા અને 'આ
 સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે' એવી ભેદદૃષ્ટિએ રહિત એવા પણ ઋપ્યશૃંગ ના-
 મના મુનિ સ્ત્રીપ્રસંગથી પોતાના બૃહદ્વ્રતમાંથી વિભ્રષ્ટ થયા હતા ॥૩૯॥
 આ અર્થ ભગવાનેજ ગીતામાં કહ્યો છે—સંગથકી કામ (વિષયોપભોગની
 તીવ્ર વાંછારૂપ) ઉત્પન્ન થાય છે. તે કામનો કોઈ પ્રતિઘાત કરે તો તેની
 ઉપર તુરત ક્રોધની ઉત્પત્તિ થાય છે (આ અર્થ સુપ્રસિદ્ધ છે) ક્રોધમાંથી
 સંમોહ (કાર્યાકાર્યના વિવેકે વિરહિતતારૂપ) થાય છે. સંમોહથી સ્મૃતિ
 (શાસ્ત્રજન્ય તત્ત્વસ્મરણ રૂપ)નો વિનાશ થાય છે. સ્મૃતિનો નાશ થતાં

સમ્મોહઃ સમ્મોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ॥૪૦॥ સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો
 બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયયતિ । સ્ત્રીપ્રસન્નાત્તતઃ સ્વામિન્વિમેશ્યહમિહ ધ્રુ-
 વમ્ ॥૪૧॥ ન કુર્યાત્કર્હિન્ચિત્સચ્યં મનસિ હ્યનવસ્થિતે । યદ્વિસ્મ-
 મ્માશ્ચિરાચ્છીર્ણં ચસ્કન્દ તપ ષેશ્વરમ્ ॥૪૨॥ નિત્યં દદાતિ
 કામસ્ય છિદ્રં તમતુ યેઽરયઃ । યોગિનઃ કૃતમૈત્રસ્ય પત્યુર્જાયેવ
 પુંશ્વલી ॥૪૩॥ કામો મન્યુર્મદો લોભઃ શોકમોહભયાદયઃ । કર્મ-

બુદ્ધિનાશ (કલ્યાણનો ઉઘમ કરી લેવાના કરેલા નિશ્ચયનો નાશ) થાયછે.
 બુદ્ધિનો નાશ થતાં સ્વયં નાશ પામે છે એટલે અંતે નરકભાગી થાય છે.
 આવું ગીતાવાક્ય છે માટે હે સ્વામિન્ ! હું આ લોકમાં સ્ત્રીયોના પ્રસંગ-
 થકી નિશ્ચે અત્યંત ભય પામું છું ॥૪૦-૪૧॥ ફરીથી પણ પ્રમદાપ્રસંગના
 પરિત્યાગમાં શ્રીમદ્ભાગવતનાં વચનો પ્રમાણ માટે કહે છે—સ્વભાવ-
 થીજ અતિશય અંચળ હોવાથી એક રૂપની સ્થિતિએ રહિત એવું મન
 કદાચિત્ જીત્યું હોય તોપણ તેનો વિશ્વાસ, જેણે બળાત્કારથી ઇન્દ્રિયો
 જીતી હોય એવાપણ મોક્ષાર્થી પુરૂષે મનનો સ્વભાવ વિચારીને ક્યારેય
 પણ નજ કરવો. જે મનના વિશ્વાસને લીધે પૂર્વે તેનો સંગ કરનારા શિવ
 સૌભરી આદિક સમર્થ જનોનું પણ બહુ કાળે સંપાદન કરેલું પોતાનું તપ
 પ્રત્યુત્તિ પામી ગયું ॥૪૨॥ યોગાભ્યાસમાં નિષ્ઠાવાળો થઈને જે પોતાના
 મનનો વિશ્વાસ કરે તો તે મન પ્રકૃતિથી અપળસ્વભાવ હોવાથી ઉત્પન્ન
 થતો કામ અને તેની પાછળ ઉત્પન્ન થતા ક્રોધમદાદિ અરિઓને પોતામાં
 નિત્ય પ્રવેશાવકાશ આપેછે. તેમાં આ લૌકિક દૃષ્ટાંત છે—જેમ પુંશ્વલી નારી
 પોતાનો વિશ્વાસ કરનારા પતિનો નિત્ય અરિ જે જાર નર તેને અવકાશ
 આપીને તેનો ઘાત કરાવેછે તેમ મન પણ કામાદિકવડે યોગીને ભ્રષ્ટ કરે
 છે ॥૪૩॥ હવે કામ અને તેની પાછળ પ્રવર્તનારા અરિઓને કહે છે—
 કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ, ભય, માન, મત્સર વિગેરે નિત્યવૈરિઓ
 વિશ્વાસ કરેલા મનના અવલંબનથી ઉદ્ભવે છે અને આ કર્મબંધન પણ જે
 મનોમૂળક છે, તો પ્રકૃતિથી અપળ એવા મનને કયો બુદ્ધ જન સ્વીકાર
 કરે; એટલે ‘મન મારે વશ વર્તે છે’ એવા વિશ્વાસથી કોણ સ્વીકાર કરે ?

વન્ધશ્ચ યન્મૂલઃ સ્વીકુર્યાત્કો નુ તદ્વ્યયઃ ॥૪૪॥ કર્તવ્યો મનસઃ
સક્નો યદિ ભૂતાનુકમ્પયા । તત્રાપ્યુપેક્ષા યુક્તૈવ યતઃ કર્મફલં
જગત્ ॥૪૫॥ દયયાપિ મનોઽન્યત્ર કૃષ્ણાદ્યે યોજયન્તિ તે । મૃગ-
સક્તાદ્ધરતવદ્વશ્યન્ત્યેવ નિજસ્થિતેઃ ॥૪૬॥ પ્રદીપ્તેઽગ્નૌ નિપાતં વા
વરં મન્યે વિષાશનમ્ । નત્વહં સ્ત્રૈણસમ્બન્ધં કદાચિદપિ કસ્યચિત્
॥૪૭॥ ધનાદીનાં પ્રસક્નોઽપિ ન મે રુચિકરસ્તથા । સુશીલોઽપિ
દુરાચારે પ્રવૃત્તો યેન જાયતે ॥૪૮॥ ધનાસક્ત્યા વસિષ્ઠોઽપિ પુરો

કોઈ પણ નજ કરે ॥૪૪॥ ફરીથી પણ આ બાબતમાં મોક્ષધર્મનું વચન
પ્રમાણપણે આપે છે—યદપિ પ્રાણીપીડનના પ્રદર્શનથી તેની ઉપર કૃપા
કરવી તેતો પરમ ધર્મ છે, તેવી કૃપાને લીધે મનનો સંગ (તેના નિવારણ
માટે તેમાં મનની આસક્તિ) કરવો પડે છે. પણ તેમાં અધિકારી તો
અન્ય છે (હું નથી) ‘નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ
મોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે ‘જગતની ગતિ કર્મક-
ળને અનુસારે થયા કરે છે’ એમ જાણનારાએ તેમાં પણ (ભૂતદયામાં
પણ) ઉપેક્ષા રાખવી એજ યુક્ત છે પણ મનનો સંગ કરવો યોગ્ય નથી,
કેમકે પોતે દયા કરનાર ભ્રષ્ટ થાય છે. કૃપાકારણને લીધે કરેલો સ્નેહપણ
બંધન માટે થાય છે, કારણ કે કૃષ્ણથડી અન્યમાં કરેલો સ્નેહ બંધન કાર-
કજ છે. સ્વસ્વરૂપમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા પણ ભરતજી મૃગના સંગને લીધે
પોતાની ઉચ્ચ સ્થિતિમાંથી પ્રચ્યુતિ પામ્યા હતા તો તેની પેઠે બીજો પણ
કૃપામૂળક સ્નેહથી બંધન પામેજ, માટે મનનો સંગ દયાથીપણ નજ ક-
રવો ॥૪૫-૪૬॥ માટે હે સ્વામિન! હું દયામૂળક કે બીજા ધર્મકમૂળક
એવા પણ સ્ત્રીપ્રસંગથી પ્રદીપ્ત વહ્નિમાં પડવું અથવા વિષભક્ષણ કરવું
તેને શ્રેષ્ઠ સમજુ છું, પણ ક્યારેય પણ ક્રોધને પણ સ્ત્રીનો પ્રસંગ શ્રેષ્ઠ મા-
નતો નથી ॥૪૭॥ ધનાદિકનો પ્રસંગ પણ સ્ત્રીપ્રસંગની પેઠેજ કૂર છે, ધ-
ર્માનુબન્ધી એવો પણ ધનસંબન્ધ મને રૂચીતો નથી, જે ધનપ્રસંગથી
સુશીલ પુરુષ પણ પાપાચારમાં પ્રવર્તે છે ॥૪૮॥ પૂર્વે બ્રહ્માના પુત્ર વસિષ્ઠ-
મુનિએ પણ ધનાસક્તિને લીધે ધર્મવિવેકે વિહીન થઈને કાંઈ પણ કારણ

અષ્ટમતિર્નૃપમ્ । નિર્મિ શાશાપ ધર્મિષ્ઠં વ્યાખ્યાત્ દ્વેશ્યાસુતઃ સ્વયમ્
 ॥૪૯॥ દેશઃ કાલઃ ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સક્કશ્ચ
 યાદશા હ્યેતે તાદૃક્ તત્સેવિનાં ફલમ્ ॥૫૦॥ શુભૈરેતૈઃ સેવિ-
 તૈસ્તુ શુભા બુદ્ધિર્ભવેદૃગામ્ । અશુભૈસ્તૈર્ભવેદુદ્ધિરશુભા નાત્ર
 સંશયઃ ॥૫૧॥ યાદશી યસ્ય બુદ્ધિઃ સ્યાત્કર્મ કુર્યાત્સ તાદૃશમ્ ।
 કર્માનુરૂપં ચ ફલં પ્રાપ્નુયાત્સ તતઃ પુમાન્ ॥૫૨॥ અસતો દેશ-
 કાલાદીન્ન સેવેત તતઃ સુધીઃ । વિહાય તાઙ્ગુમાનેદ હિતાર્થી
 શીઘ્રમાશ્રયેત્ ॥૫૩॥ નિપીતં મદ્યમજ્જાદિ શાસ્ત્રજ્ઞં વા જડં નરમ્ ।

વિનાજ ધર્મિષ્ઠ એવા પણ નિમિ નૃપને 'તારો દેહ તુરત પડી જાઓ' એવો
 શાપ આપ્યો. સ્વયં વસિષ્ઠ પણ કોપ પામેલા નિમિનૃપે આપેલા પ્રતિશા-
 પથી દેહનો ત્યાગ કરીને 'વેશ્યાસૂત' એવી આખ્યાયી વિખ્યાત થયા હતા
 ॥૪૯॥ દેશ (તીર્થ ક્ષેત્રાદિ પવિત્ર) કાળ (સર્વોદયને પ્રવર્તાવનારો
 કાળવિશેષ) ક્રિયા (કાયિકી માનસીકી સર્વ પ્રાણીઓનું પ્રિય કરનારી
 ધર્મમાર્ગને અનુસરનારી) ધ્યાન (સર્વ લોકના ઈશ્વર સર્વના અંતર્યામી
 સર્વદેવતામય શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન) શાસ્ત્ર (સર્વૈકપ્રકૃતિઓએ પ્રવર્તવિહુ)
 દીક્ષા (પારમૈકાંતિકી સકળ લોકનું શ્રેય કરનારી) મંત્ર (શ્રીકૃષ્ણમંત્ર)
 સંગ (સંતોનો સંગ) આ દેશાદિક આઠ જેવા એટલે ઉક્ત શુભૈકપ્રકાર-
 વાળા હોય તો તેને સેવનારાને શુભળ (કલ્યાણરૂપ) ફળ સિદ્ધ થાય
 અને એથી વિરૂદ્ધ અશુભ દેશાદિકને સેવે તો તેને અશુભળ ફળ થાય
 ॥૫૦॥ તેને જે શ્લોકથી સ્પષ્ટપણે કહે છે—જો આ આઠ શુભ દેશાદિ-
 કને સેવે તો મનુષ્યોની બુદ્ધિ શુભ થાયજ. જો અશુભ દેશાદિકને સેવે તો
 બુદ્ધિ અશુભળ થાય એમાં લેશ સંશય નથી. જે પુરૂષને જેવી (શુભ કે
 અશુભ) બુદ્ધિ થાય તે પુરૂષ તેવુંજ (શુભ કે અશુભ) કર્મ કરે. તે પછી
 તે પુરૂષ પોતાના શુભાશુભ કર્મને અનુસારે ફળને પામે ॥૫૧-૫૨॥
 માટે પોતાના પરમ હિતની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી પુરૂષે અસત્ દેશકા-
 લાદિકનું સેવન કરવું નહિ, અસત્ દેશાદિકનો ત્યાગ કરીને સત્ દેશાદિક-
 નુંજ સત્વર સેવન કરવું ॥૫૩॥ હવે સંગનું બળ વિવર્ણન કરવાપૂર્વક

માદયિત્વા યથા સઘો નયત્યુન્મત્તતાં ચલુ ॥૫૪॥ તથૈવ સ્ત્રી ધનં
વાપિ માદયિત્વા સ્વસેવિનમ્ । ઉત્પથં પ્રાપયત્યેવ વિદ્વાંસમપિ
સાત્ત્વિકમ્ ॥૫૫॥ ૠદ્વક્ષ્યભાવમેવૈતદ્વર્તતે વસ્તુ સર્વથા । સ્વાભા-
વિકં ગુણં નૈવ દ્વાતું શક્નોતિ કશ્ચન ॥૫૬॥ સ્ત્રીણાં વાડતો ધના-
દીનાં પ્રસન્ને મમ નિશ્ચિતમ્ । સ્વાભાવિકી રુચિર્નાસ્તિ સત્યમેતદ્વ-
દામ્યહમ્ ॥૫૭॥ સહુરોસ્તવ ચાજ્ઞાયાઃ પ્રતિવાદોડપિ નોચિતઃ ।

‘સ્ત્રી અને ધન મહોત્પત્તિમાં હેતુ છે’ એમ સદૃષ્ટાંત કહેતા થકા તેનાથી
અવળા માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ બે શ્લોકથી કહે છે—જેમ મઘ કે
ભાંજ્ય આદિક માદક વસ્તુનું જે અભાણથી પણ પાન કરે તો જડ નરને
જેમ એમ શાસ્ત્રજ્ઞ નરને પણ મદ્યુક્ત કરીને તેજ ક્ષણમાં ઉન્મત્તપણાને
નિશ્ચે પમાડી દે છે, તેમજ નારી કે સુવર્ણાદિ ધન પ્રમાદથી પણ જે એક-
વાર સેવન કરેતો વિદ્વાન હોય કે સાત્ત્વિક હોય તેને પણ મદ્યુક્ત ક-
રીને કુમાર્ગે લઈ જાય છે. સાત્ત્વિકતા કે વિક્રતા તેને કશું કરી શકે નહિ
॥૫૪-૫૫॥ આ સ્ત્રીધનાદિ પદાર્થ સર્વપ્રકારે પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિવાળુંજ વર્તે
છે, તેનો જે પ્રમાદથી પણ સ્પર્શ કરે તો સંશોભ કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ
પદાર્થ પોતામાં સહજ સ્વભાવથી રહેલો (અસાધારણ) ગુણ (માદકત્વ
કે ક્ષોભકત્વ આદિક)નો ત્યાગ કરવા સમર્થ થતો નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વસ્વ-
ભાવાનુસારી છે ॥૫૬॥ માટે મારે પ્રકૃતિથીજ સ્ત્રી ધનાદિક પ્રસંગમાં નિશ્ચે
લેશ પણ રૂચિ નથી પરંતુ તેમાં પ્રદેષ પ્રવર્તે છે, આ વચન હું સત્યજ
કહું છું. એ રીતે એક તરફથી વિષયોમાં રહેલા દુરંત દોષોનો વિચાર મને
વિશેષ વ્યાકુળ કરે છે અને બીજી તરફથી સદ્ગુરુ એવા આપની આજ્ઞા
પ્રત્યુત્તર પ્રદાનથી પ્રતિરોધ પામવાને પણ યોગ્ય નથી, માટે મારા મનમાં
અત્યંત ખેદ થાય છે તો આ આખતમાં મને શું હિતકર છે તે આપજ સુ-
વિચાર કરીને કહો. તમારા આશ્રિત સર્વજનોની ધર્મમર્યાદાના રક્ષણમાં
તમો સર્વથા સમર્થ છો તો સર્વના સ્વામિપણામાં (આચાર્યપદમાં) મારું
શું પ્રયોજન છે ? (નથી) માટે આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા મને શિ-
ષ્યને આ કાર્યથકી બીજા કોઈ કાર્યની આજ્ઞા કરો કે જે કાર્ય મને હિત

તેન મે ચિદ્યતે ચેતસ્તતસ્ત્વં બ્રૂહિ મે હિતમ્ ॥૫૮॥ સર્વેષાં ધર્મમ-
ર્યાદારક્ષણેઽસિ ત્વમીશ્વરઃ । અતોઽત્ર કિં તુ મે કાર્યમેતદન્યત્પ્ર-
શાધિ મામ્ ॥૫૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—પ્રતિવાક્યં ગુરુઃ શ્રુત્વા નારાય-
ણમુનેરિતિ । સ્વામિત્વં સ્થાપયંસ્તસ્મિન્સ્વહાર્દં તમુવાચ સઃ ॥૬૦॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામ્યુવાચ—સન્મતે ! શ્રુણુ મદ્વાક્યં ત્વન્દાર્દં વેદ્યહં નનુ ।
મયા યત્ક્રિયતે તત્તુ વિચાર્યૈવ ન ચાન્યથા ॥૬૧॥ સમર્થો ધર્મર-
ક્ષાયામહં સ્વાશ્રિતદેહિનામ્ । વર્તે હિ સામ્પ્રતં ભૂમૌ સત્યમેતત્ત્વ-

કરનાર થાય ॥૫૭-૫૮॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! નારાયણમુ-
નિનું આવું પ્રતિવચન સાંભળીને ગુરૂ શ્રીરામાનન્દસ્વામીએ તેમને વિષેજ
સ્વામિત્વ સ્થાપવામાટેનો પોતાનો હૃદયગત અભિપ્રાય તેમને કહ્યો ॥૬૦॥
શ્રીરામાનન્દસ્વામી તેને અગીયાર શ્લોકથી કહે છે—હે સન્મતે !—તમો
સન્મતિ છો, કારણ કે આચાર્યપદમાં પ્રસંગપ્રાપ્ત ધર્માવિરોધી એવું
પણ સ્ત્રી ધનાદિકનું સાન્નિધ્યપણ વિષયગત દોષોની આલોચના કરીને
તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છો છો. તથાપિ આ મારું વચન સાવધાન મન રાખી
સાંભળો. હું તમારું હાર્દ નિશ્ચયથી જાણું છું. હું જે કાર્ય કરવા ઇચ્છું છું
તે સારી રીતે વિચારીનેજ કહું છું. વિચાર્યા વિના કાંઈ પણ કાર્ય કરતો
નથી ॥૬૧॥ ‘નિઝશ્રિત જનોની ધર્મરક્ષામાં હાલ તમો સમર્થ છો’ એમ
જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે. કેમકે આ વર્તમાન કાળમાં ભૂમિ ઉપર
આશ્રિતોને ધર્મમાં હું વર્તાવું છું, પરંતુ-હે સુવ્રત ! આ દેહ કર્મગતિથી
પ્રાપ્ત થઈને કાળ તથા જરાથી અભિભૂત થઈ ગયો છે, એટલે હવે તેનો
ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. આ દેહને સો વર્ષ કે સહસ્ર વર્ષ ધારણ કરી રાખ-
વાથી કશો અર્થ નથી, કેમકે જેમ નૌકા સામા તટની પ્રાપ્તિ માટેજ છે
તેની પેઠે આ દેહ નિઃશ્રેયસનું સાધન સંપાદન કરીને પછીથી કૃતકૃત્ય
થતાં દેહનો ત્યાગ કરી દેવો ઉચિત છે. મને તો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર
સિદ્ધ થયો છે, તથાપિ ગુરૂપરંપરાપ્રાપ્ત, શિષ્યજનોના સમુજ્જવનરૂપ
ધર્મભાર મેં વહન કર્યો છે. આ ધર્મભાર આરોપણ કરવા સત્પાત્રની
શોધ કરતાં મેં આટલો કાળ નિર્ગમન કર્યો છે. આ મહાન્ ધર્મસંરક્ષણ

યોચ્યતે ॥૬૨॥ તથાપિ ત્વયિ સચ્છિષ્યે ધુરમધ્યસ્ય સુવ્રત ! ।
 નિશ્ચિન્તઃ કૃતકાર્યોઽહં હાતુમિચ્છામ્યદો વપુઃ ॥૬૩॥ ન ત્વાદૃશં
 કશ્ચિદન્યં પશ્યામ્યત્ર ચ ધૂર્વહમ્ । અતો મદ્વચનં તાત ! કર્તુમ-
 હૈસિ સર્વથા ॥૬૪॥ વર્ણિનાં વ્રતમજ્ઞઃ સ્યાત્સ્ત્રીભિઃ સમ્માષણા-
 દિના । ઇતિ ત્વયોદિતં યત્તત્સત્યમેવ ન સંશયઃ ॥૬૫॥ અન્યે તે
 વર્ણિનો યેષાં ક્ષ્યાદિભિર્લુપ્યતે વ્રતમ્ । અમાનુષક્રિયસ્ત્વં તુ ન
 વર્ણી પ્રાકૃતો હ્યસિ ॥૬૬॥ વર્તિતું સ્ત્રીસહસ્રેષુ નિર્વિકારતયાઽનઘ !
 સ્વર્ણપુજેષ્વપિ તથા શક્તિરસ્તિ તવૈવ હિ ॥૬૭॥ સૂર્યનારાયણઃ
 સાક્ષાદ્વરદાતા તવ પ્રભુઃ । કામાદે રક્ષણં કર્તા રાજતે હૃદયે તવ

ભારને ઉપાડનાર મારા શિષ્યોમાં તમારા સીવાય બીજો કોઈ પણ સમર્થ
 હું જોતો નથી, તો સચ્છિષ્ય એવા આપને વિષે આ ધર્મધુર ધારણ કરી
 નિશ્ચિત થઈ કૃતાર્થ થઈને આ દેહનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. હે તાત ! આ
 ધર્મધુરને વહન કરવામાં સમર્થ તમારા જેવો કોઈ પણ મારા શિષ્યોમાં
 હું દેખતો નથી, તો આ મારા વચનને તમો સર્વ પ્રકારે પાળવાને યોગ્ય
 છો. ‘ગુરુ વચનનું પ્રતિપાલન અવશ્ય કરવું એજ શિષ્યજનનો પરમ ધર્મ
 છે’ એમ તમો જાણો છો તો આ કાર્ય અવશ્ય કરશોજ ॥૬૨-૬૪॥ ‘સ્ત્રી-
 યોની સાથે સંભાષણાદિ વ્યવહાર કરવાથી વર્ણિઓના વ્રતનો વિલોપ થાય’
 એમ જે તમોએ કહ્યું તે સત્યજ છે એમાં સંશય નથી. જે વર્ણિઓના વ્ર-
 તનો વિનાશ સ્ત્રી ધનાદિકથી થાય તેતો તમારાથકી બીજા છે, (તમો નહિ)
 તમોતો માનુષ એષ્ટાવાળા વર્ણી નથી કિંતુ કોઈ અપ્રાકૃત પુરુષ છો. (પ્ર-
 કૃતિ પરવશોને વ્રતવિનાશનો પ્રસંગ છે) ॥૬૫-૬૬॥ વળી હે નિર્દોષ-
 નારાયણમુને ! આપનું ઐશ્વર્ય સ્મરણ કરો-જે સર્વ જગતના ચક્ષુરૂપ સ-
 મર્થ સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણ દેવ છે તેમણે તમારી તીવ્ર તપશ્ચર્યાથી પરમ
 પ્રસન્ન થઈને વરદાન દીધું છે, તે પોતે તમારા હૃદયતળમાં સર્વદા કામાદિ
 શત્રુઓથી ભય ટાળતાથકા જગતા વિરાજે છે, તો તમો સહસ્ત્રો સહસ્ર
 સ્ત્રીઓમાં પણ તથા કાંચનપુંજોમાં પણ નિર્વિકારપણે રહેવાને યોગ્ય છો.
 એટલુંજ નહિ પણ તમારી સહજ સ્વભાવે પણ એવી અપૂર્વ અદ્ભુત

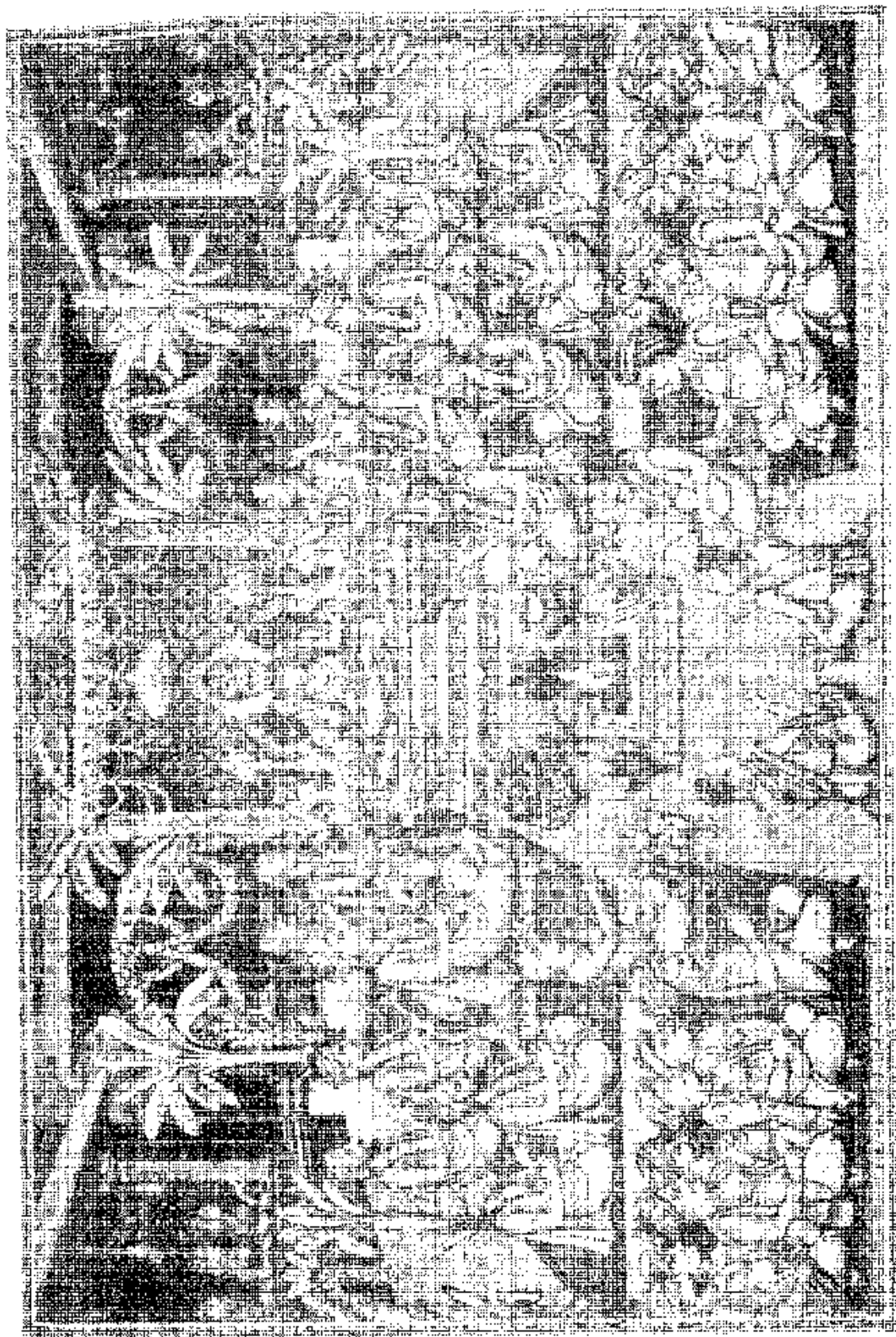
॥૬૮॥ સર્વથૈવ સમર્થસ્ત્વં વિદિતોઽસિ મયાજ્ઞસા । અતશ્ચિરન્ત-
 નાનેતાનપિ હિત્વા ત્વમર્થ્યસે ॥૬૯॥ ત્વદન્યે વર્ણિનસ્ત્વઙ્ગ ! સ્ત્રી-
 કથાશ્રવણાદપિ । ઘણા ભવેયુઃ સહસા કિં પુનર્દર્શનાદિભિઃ
 ॥૭૦॥ સંસર્ગઃ સ્ત્રીધનાદીનાં ત્યાજ્યોઽતઃ સર્વથૈવ તૈઃ ।
 ત્વં ત્વીશ્વરઃ સ્વાશ્રિતાનાં કુરુ ધર્માદિરક્ષણમ્ ॥૭૧॥ સુવ્રત
 ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય ગુરોર્વાક્યં માનયન્તં સ વર્ણિરાટ્ । પ્રતિ-
 જગ્રાહ તદ્વાક્યમનિચ્છન્નપિ ભૂપતે ! ॥૭૨॥ સ્વવાચીત્યં સ્વીકૃ-

શક્તિ છે ॥૬૭-૬૮॥ સર્વ પ્રકારથીજ (પ્રકૃતિથી, તપોમહિમાથી અને
 સૂર્યદેવના વરદાનથી) તમોજ અંતરના અરિઓને પરાલવ કરીને અને
 અધર્મનો વિનાશ કરીને ધર્મરક્ષણ કરવા સમર્થ છો. આ તમારા સામ-
 થ્યને હું તત્ત્વથી જાણું છું માટે તમારી અપેક્ષાએ પ્રાચીન (જુના) એવા
 પણ આ મુક્તાનંદાદિ મારા શિષ્યોને ત્યાગ કરીને આ ધર્મકાર્ય કરવા માટે
 તમારીજ પ્રાર્થના કરું છું—શિષ્યભાવથી આજ્ઞા (હુકમ) કરતો નથી
 પણ પ્રાર્થના કરું છું. આ ધર્મધુર વહનરૂપ કાર્યમાં તમો મારા શિષ્ય
 છતાં મારી પ્રાર્થનાને યોગ્ય છો. તો ગુરૂની આજ્ઞાનું ગૌરવ શિષ્યને તો
 ધર્મવિશેષરૂપ હોવાથી આદરણીય છે એમ માનતા તમારે મારી પ્રાર્થના
 તો વિશેષપણે આદર કરવા યોગ્ય હોયજ ॥૬૯॥ હે નારાયણમુને ! તમારા
 વિના બીજા જે આ વર્ણિઓ છે તેતો સ્ત્રીકથાશ્રવણમાત્રમાં પણ તત્ક્ષણ
 કદાચિત્ સ્વધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય તો સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓના સંદર્શન સંભાષણાદિ
 પ્રસંગથી ભ્રષ્ટ થાય એમાં તો કહેવુંજ શું ? થાયજ. માટે તેઓતો સ્ત્રી
 ધનાદિકથી સર્વથા દૂરજ રહીને સ્વધર્મનું સંરક્ષણ લલે કરો. તમો તો ત્રિગુ-
 ãને વશ નથી પરંતુ ગુણો તમારે વશ વર્તે છે, માટે સર્વથા સમર્થ એવા
 તમો મારી આજ્ઞાને અનુસારે ધર્માદિકનું રક્ષણ કરો ॥૭૦-૭૧॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે ભૂપતે ! વર્ણિરાટ્ શ્રીહરિ ગુરૂનું આવું વાક્ય
 સાંભળીને પોતાને તેની ઈચ્છા નથી તથાપિ સ્વામીશ્રીને સન્માન આ-
 પવા પૂર્વક ‘ગુરૂવચન અવશ્ય પ્રતિપાલન કરવુંજ જોઈએ’ એવો વિનિ-
 શ્ચય કરીને તેમનું વચન સ્વીકાર કર્યું ॥૭૨॥ તે પછી મુનિપતિ શ્રીરામા-

जैतपुरमां श्रीरामानन्दस्वामी श्रीहरिनो विधिपूर्वक पट्टाभिषेक करेछे.

તાયાં તેનાથ સ મુનીશ્વરઃ । ઉપવેશ્ય સ્વાસને તં ચન્દનાદિ-
મિરાર્ચિચત્ ॥૭૩॥ મહોત્સવં કારયિત્વા ગીતવાદ્યપુરોગતમ્ ।
સુપ્રસન્નમનાઃ સ્વામી સ્વાશ્રિતાનિદમબ્રવીત્ ॥૭૪॥ શ્રીરામાનન્દ-
સ્વામ્યુવાચ—શૃણુવન્તુ મામકાઃ સર્વે ગૃહિણસ્ત્યાગિનસ્તથા । અયં
નારાયણમુનિર્મમ સ્થાનેઽસ્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૭૫॥ મનુષ્યાણાં સુદુ-
ષ્પાપૈઃ સમ્પન્નઃ સદ્ગુણૈરયમ્ । યુષ્માકં ધર્મમર્યાદાપાલનેઽસ્ત્યેવ
શક્તિમાન્ ॥૭૬॥ તદેતદ્દિનમારભ્ય સ્થેયમસ્યૈવ શાસને । સર્વેર્મ-
વદ્ધિરિત્યાજ્ઞા મમ પાલ્યૈવ સર્વથા ॥૭૭॥ સ્વામિન્નેવં કરિષ્યામ
ઇત્યૂચુસ્તે તતોઽશ્વિલાઃ । પ્રાજ્ઞર્લિ વર્ણિરાજં ચ તદોવાચ પુનર્ગુરુઃ

નંદસ્વામી આતું પોતાનું વચન લગવાને સ્વીકાર કરવાથી તેમને પોતાના
અસાધારણ આસનમાં (ગાદીએ) બેસાડીને ચંદન પુષ્પાદિકવડે પ્રેમથી
પૂજા કરાવી અને આ આચાર્યાલિપેકમહોત્સવ ગીત ગવરાવા અને વાજંત્ર
વજવાપૂર્વક કરાવીને પોતાનું દીર્ઘ વાંછિત સફળ થતાં મનમાં અહુ રાજ
થઈને શ્રીસ્વામી પોતાના તમામ આશ્રિતોપ્રત્યે એમ બોલ્યા ॥૭૩-૭૪॥

શ્રીરામાનંદસ્વામી કહે છે—હે મારા આશ્રિત ગૃહસ્થો ! તથા ત્યા-
ગીઓ ! તમો સર્વે સાવધાન મનથી સાંભળો. આ નારાયણમુનિ મારા સ્થા-
નમાં (ગાદીએ) સ્થાપ્યા છે માટે મારી માફક માનવા તથા પૂજવા. કે-
વળ સ્થાનમાં સ્થિતિમાત્ર નહિ કિંતુ મારાથકી તમોને જે સદુપદેશાદિ-
રૂપ અલભ્ય લાભ મળતો હતો તેને પણ આ ઉપાડવા માટે સર્વથા સમર્થ
છે. આ નિશ્ચયની વાત છે એમાં સંશય નથી ॥૭૫॥ એમના વિજ્ઞાન વૈ-
રાગ્ય શમ ક્ષમાદિ ગુણો જે મનુષ્યોને સુદુર્લભ છે તે આ સદ્ગુણોએ પ-
રિપૂર્ણ છે, માટે તમોને ધર્મમર્યાદાનું પરિપાલન કરાવા વાસ્તે આ સર્વથા
સમર્થ છે ॥૭૬॥ માટે આ દિવસને આરંભીને તમારે સર્વેએ આ નારાય-
ણમુનિનીજ આજ્ઞામાં નિરંતર વર્તવું. મારી આ આજ્ઞા (સર્વને હિત કર-
નારી) તમોએ અવશ્ય પાળવી ॥૭૭॥ હે રાજન્ ! તે પછી આવો શ્રી-
સ્વામિનો સમાદેશ સાંભળીને સર્વે તે ત્યાગી ગૃહી શિષ્યો ‘હે સ્વામિન્ !
આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા અમો આપના કહેવા પ્રમાણેજ કરીશું’ એમ

॥૭૮॥ મહામુને ! પ્રસન્નોઽસિ મદાજ્ઞાપાલનાત્વયિ । અતસ્ત્વં વા-
જ્ઞિતાન્સ્યસ્ય વરાન્વરય કાંશ્વન ॥૭૯॥ અદેયં નાસ્તિ મે કિશ્ચિ-
ત્તુભ્યં બ્રહ્માણ્ડગોલકે । મહાપુરુષ ! તદ્બ્રહ્મિ નિશ્ચિતં નિજવાજ્ઞિ-
તમ્ ॥૮૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સશ્વોદિતસ્તેન વરાર્થં સ મહામુનિઃ ।
નીલકण्ठ ઉવાચેદં સર્વજીવદયાનિધિઃ ॥૮૧॥ શ્રીનીલકण્ઠ ઉવાચ—
યદિ તવ વરદાનપાત્રતા મે વિતર તદા તુ મયેપ્સિતાન્વરાંસ્ત્વમ્ ।
મૃદુલપદસરોરુહદ્રયે મે મતિરચલાસ્તુ સદૈવ નન્દસૂનોઃ ॥૮૨॥
इह च यदुरुदुःखमन्तकाले ह्यगणितवृश्चिकदंशतुल्यमाहुः । यदि-

બોલ્યા. તે સમયમાં સ્વામીશ્રી એ હાથ જેમણે બોલ્યા છે (સ્વામીની આજ્ઞાની
વાટ બેઠે રહેલા) એવા વર્ણિરાજ શ્રીનારાયણમુનિપ્રતિ ફરીથી બોલ્યા કે
હે મહામુને ! મારા વચનનું તમોએ પ્રતિપાલન કર્યું તેથી હું તમારી ઉપર
અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, તો હાલમાં મારાથડી સ્વવાંછિત કેટલાક વર માગો
॥૭૮-૭૯॥ હે મહાપુરુષ ! આપ આસકામ અને આશાએ રહિત છો એ-
ટલે આપને મારાથડી બ્રહ્માંડની અંદર કાંઈ પણ વરણીય વર તો નથીજ
તથાપિ મારા મનને પ્રસન્ન કરવા કેટલાક વર માગો, આ વર વરવારૂપ
મારૂં વાંછિત (મારે માટેજ) સ્પષ્ટપણે કહો. આ બ્રહ્માંડ ગોલકમાં
મારે તમોને કાંઈ પણ ન આપવા યોગ્ય નથી ॥૮૦॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીસ્વામીએ આ પ્રકારે પ્રેરેલા મ-
હામુનિ શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ સ્વયં સર્વ જીવોની ઉપર કૃપાનાનિધિ હોવાથી
એવું વચન બોલ્યા ॥૮૧॥ તે વચન શ્રીનીલકંઠ ભગવાન્ પાંચ શ્લોકથી ક-
હેછે—હે સ્વામિન્ ! જે હું આપના વરપ્રદાનનો પાત્ર હોઉં અને આપ
મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મેં વાંછેલા આ વરો આપવાને યોગ્ય છો.
(તે વરો કહે છે) હે ગુરો ! નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણના (યોગિજનોની હૃદય ગુ-
હામાં નિવાસ જેનો છે અને સમસ્ત ભક્તજનોએ જેનો નિરતિશય મક-
રંદરસ આસ્વાદન કર્યો છે એવા) કોમળ ચરણકમળયુગળમાં મારે પ્રીતિ
નિરંતર નિશ્ચળ રહો. યજ્ઞાદિ સાધનથી કે સ્વર્ગાદિ સાધ્ય (ફળ) થી નહિ
અંતરાય પામીને (તેમાં નહિ વળગીને) અમૃતપ્રવાહની પેઠે આસ્વાદ

તરદપિ તચ્ચ વૈષ્ણવાનાં ભવતુ મમાથ ચ તે તુ સન્ત્વદુઃખાઃ ॥૮૩॥
કચિદપિ ભુવિ કૃષ્ણભક્તિભાજાં નિજકૃતકર્મવશાદવશ્યમોગ્યમ્ ।
इह यदुरु तथाऽन्नवस्त्रदुःखं तदपि ममास्तु न तु प्रजेश ! तेषाम्
॥૮૪॥ વ્રજરમણકથા ચ યત્ર યત્ર પ્રથિતગુણાશ્ચ ભવેયુરીશ ! સ-
ન્તઃ । મમ ભવતુ સદૈવ તત્ર વાસો ન તુ ભવસક્તધિયાં કચિત્પ્ર-

લેતાં થકા સદાય અનુવર્તો) ॥૮૩॥ જે વૈષ્ણવો-આપના ચરણના સમા-
શ્રયથી શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ નિષ્ઠાવાળા છે તે વૈષ્ણવોને તો પરલોકમાં પીડાનો
પ્રસંગ બીલકુલ નથી, કારણ કે તેતો કર્મબંધનમાંથી મોક્ષ પામશે. કિંતુ
આ લોકમાં ગુણુમય દેહસંબન્ધે કરેલું જે દુઃખ છે તેતો અવશ્ય ભોગ-
વુંજ પડશે. તે દુઃખમાં આ દુઃખતો સર્વથી અતિ અધિક છે કે જે પ્રાણુ-
પ્રયાણુ સમયે પ્રાણીઓને પરવશપણે પ્રાપ્ત થાય છે. તે આ અગણિત વી-
હીના વિષકંટક સાથેના ડંસના દુઃખ જેવું દુઃસહ તે દુઃખ તે વૈષ્ણવોને
ન થાય. તે દુઃખ પ્રારબ્ધનું ફળ છે તે અવશ્ય તેમણેજ ભોગવુંજ પડશે ?
એમ કહેતા હો તો તે દુઃખ મનેજ પ્રાપ્ત થાય અને આથકી પણ બીજું
પણ જે કાંઈ દુઃસહ દુઃખ તેમને થવાનું હોય તેપણ મનેજ ભલે થાય,
પરંતુ તે વૈષ્ણવોતો દુઃખે રહિતજ થઈ જાય ॥૮૩॥ વળી હે પ્રજેશ !
(આશ્રિતજનોના પરિપાળક) કૃષ્ણભક્તોને જે પ્રારબ્ધકર્મને આધીનપણે
અવર્જનીય આ ભૂમિ ઉપર કવચિત્ જળમાં કે સ્થળમાં કે વનમાં
આધિદૈવિક આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક દુઃસહ દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું
હોય તે ભલે મને એકલાનેજ આવો તથા અન્ન વસ્ત્ર વિગેરે નહિ
મળવાના કલેશકારણથી જે અધિક દુઃખ છે તે પણ સર્વ મનેજ ભલે
મળે, પણ તેઓને તે થાઓ નહિ (મારે તો સર્વથી અધિક આજ વાંછિત
વર છે) ॥૮૪॥ વળી હે ઈશ ! જે પ્રદેશમાં વિશેષપણે વ્રજરમણ શ્રીકૃ-
ષ્ણની દિવ્યકથાઓનો પ્રસંગ હોય તથા વિખ્યાત લક્ષણવાળા સાધુઓ વર્તતા
હોય એવા પ્રદેશમાંજ આ પૃથ્વીતળમાં તેતે સ્થળમાં વિચરતા, કોઈ
વખત નિવાસ કરતા, વસ્તુતાએ નિયત સ્થાન વિનાના એવા પણ મને નિ-
વાસ સદાય પ્રાપ્ત થાય અને એવા સંતોની સાથેજ સમાગમ મળે. સંસારમાં

સદ્ગે ॥૮૫॥ વાણી મે ગુણકીર્તને ભગવતઃ કર્ણો કથાયાઃ શ્રુતૌ
 સેવાયાં ચ ભુજૌ સ્મૃતૌ ચ હૃદયં ભૂયાદ્દૃશૌ લોચને । કૃષ્ણાર્થેવ
 મમ ક્રિયાઽસ્તુ સકલા શારીરિકી માનસી દુઃસદ્ગઃ કચનાપિ મા-
 સ્તિવહ વિમો ! દેહિ ત્વમેતાન્વરાન્ ॥૮૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—એવં સ ભ-
 ગવાન્ કૃષ્ણોપાસનારીતિમજ્જસા । સેવારીતિં સદ્ગુરોશ્ચ શિક્ષય-
 ત્ત્વાત્મસંશ્રિતાન્ ॥૮૭॥ શોભયંશ્ચ સ્વાનુકૃતં નરનાટ્યં નરાધિપ ! ।
 ईश्वरोऽपि गुरुं भक्त्या प्रार्थयामास भक्तवत् ॥८८॥ इति सम्प्रा-
 र्थयन्तं तं प्रोवाच वचनं गुरुः । मनोरथास्ते सम्पूर्णा भविष्यन्ति
 न संशयः ॥८९॥ परोपकारैकपरायणाय नारायणायेति वरान्स

આસક્ત મનવાળા (પશુસધર્મી) ઓના પ્રસંગમાં મારો વાસ ક્યારેય
 પણ નજ થાય ॥૮૫॥ હે વિમો ! મારી વાણી ભગવાનના ગુણગાનમાં સદા-
 કાળ ગુલતાન રહો. મારા કર્ણ કૃષ્ણકથાના શ્રવણમાં રમણ કરો. મારા હાથ
 ભગવાનની પરિચર્યામાં નિરંતર પ્રવર્તો. મારું મન ભગવાનના અખંડ ચિંત-
 નમાં સંલગ્ન રહો. મારાં નેત્ર ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં આસક્ત રહો.
 એ રીતે બીજી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો ભગવાન સંબંધી વિષયો-
 માંજ વ્યાસક્ત રહો. મારી શરીર સંબંધી જે ક્રિયા (સન્મુખ ઉઠવું પ્રદ-
 ક્ષિણ કરવી પ્રણામ કરવો વિગેરે) તથા મનસંબંધી જે ક્રિયા (ધ્યાન-
 રૂપ) તે સર્વે એક શ્રીકૃષ્ણનાજ સંબંધવાળી થાઓ. કૃષ્ણથંકી અન્ય કુ-
 સંગ ક્યારેય પણ મારે થાઓ નહિ. આ વરો મને તમો આપો ॥૮૬॥
 સુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે નરાધિપ ! ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણે આ પ્રકારે કોઈ
 એકાંતિક ભક્તજન હોય એની પેઠે ગુરૂની પ્રાર્થના કરી. યદ્યપિ સ્વયં સર્વે-
 શ્વર અને સંપૂર્ણ સમસ્તકામ છે તથાપિ પોતે જગતનો ઉપકાર કરવા
 સ્વીકારેલા નરનાટ્યને શોભાડવા સાફ કૃષ્ણોપાસનનો પ્રકાર અને ગુરૂ-
 ચરણપરિચરણનો પ્રકાર તત્ત્વથી નિબંધિત જનોને શિખવવા વાસ્તે આ
 પ્રકારે વર માટે પ્રાર્થના કરી ॥૮૭-૮૮॥ હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે વાં-
 ઞ્છિત વરોની પ્રાર્થના કરતા શ્રીનારાયણમુનિપ્રત્યે ગુરૂ શ્રીરામાનંદસ્વામી
 વચન બોલ્યા કે—હે વર્ણીન્દ્ર ! તમારા તમામ મનોરથો પરિપૂર્ણ થશે, એમાં

દત્ત્વા । સ્થિતસ્તદીયાનનપદ્મમેવ વિલોકતે સ્થિરયાત્મદૃષ્ટ્યા
 ॥૧૦॥ તસ્મૈ પ્રસન્નોઽથ ચ સોઽપિ કૃષ્ણઃ સ્વાતિપ્રિયાયાત્મયથાર્થ-
 બોધમ્ । દદાવચિન્તં વિદધત્તમીશો વિવેદ તં સોઽપિ નિજેષ્ટદે-
 વમ્ ॥૧૧॥ ગોલોકસંસ્થાદ્ધરદિવ્યધાસિ યાદૃક્ સ્વદૃષ્ટ્ય ચ બૃહદ્-
 નાદૌ । વિલોક્ય તં તાદૃશમેવ કૃષ્ણમાનન્દવાર્ધૌ નિમમજ્જ સઘઃ
 ॥૧૨॥ ચિરં નિમાલ્યાથ તમેવ મક્તરક્ષાવિધાનાય ચ ધર્મગુપ્ત્યૈ ।
 તત્રાગતં હૃદયવગત્ય સઘો નિશ્ચિન્ત આસીનૃપ ! પૂર્ણકામઃ ॥૧૩॥
 નૃનાટનં તસ્ય વિમોર્વિધિત્સોર્હાર્દં વિદન્નાન્યજનાય તત્તુ । પ્રાકા-

સંશય નથી ॥૮૯॥ હે રાજા ! રામાનંદમુનિ સમસ્ત આશાએ રહિત,
 સ્વતઃ પરિપૂર્ણ, પરોપકારપરાયણ એવા નારાયણમુનિને વર આપીને પછી
 બેસીને પોતાની સ્થિર દૃષ્ટિથી તેમના મુખકમળને નિર્નિમિષપણે નિહા-
 ણવા લાગ્યા ॥૯૦॥ એ રીતે પોતાવિષે જેમણે નિર્નિમિષપણે દૃષ્ટિ દીધી છે
 અને સાવધાન મનવાળા અને પોતાને અતિશય પ્રિય એવા તે સ્વામીની
 સમસ્ત ચિંતા (મનોવ્યાપારરૂપ) શમાવા સાડ તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન
 થઈને તુરત સ્વસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્ બોધ આપ્યો. સ્વામીએ પણ
 એજ ક્ષણમાં (આ મારા ઇષ્ટદેવ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે' એમ ય-
 થાર્થપણે બોલ્યું ॥૯૧॥ આ લોકમાં રહેલાં વૃંદાવનાદિ ક્ષેત્રોમાં નિવાસ
 કરી રહેલા પોતાને ધ્યાનકાળમાં હૃદય વિષે સ્ફુરણાયમાન થએલા, ગો-
 લોકની અંદર રહેલા દિવ્ય અક્ષર ધામમાં જેવા સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણ
 ધ્યાનદૃષ્ટિથી પ્રથમ નિરખ્યા હતા તેવાજ સ્વરૂપવાળા તે શ્રીહરિકૃષ્ણ-
 ભગવાનને પ્રત્યક્ષ લાળીને રામાનંદસ્વામી તત્કાળ પરમાનંદના સાગરમાં
 નિમગ્ન થઈ ગયા ॥૯૨॥ હે નૃપ ! તે પછી તેવાજ સ્વરૂપથી પોતાની પાસે
 જણાતા ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણને બહુ કાળપર્યંત એકાગ્ર દૃષ્ટિથી લાળીને,
 'ભક્તોની અને એકાંતિક ધર્મની રક્ષા કરવા આ અવતાર ધારણ કરીને
 આ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં સ્વયં ભગવાન પધાર્યા છે' એમ પોતાના મનમાં દૃઢ
 નિશ્ચય કરીને, તેજ ક્ષણમાં ધર્મભારના રક્ષણની ચિંતાએ રહિત થઈ પૂર્ણ-
 કામ થઈ ગયા ॥૯૩॥ એ રીતે શ્રીહરિના સ્વરૂપનો જેમને સાક્ષાત્કાર થયો

શયદ્વેદનમાત્મબુદ્ધમેકાન્તિકો ભક્તવરો યતોઽસૌ ॥૧૪॥ તસ્મિ-
સ્તતઃ શિષ્યધિયં વિહાય નિજેશબુદ્ધ્યા હૃદિ ભાવયન્ સઃ । વૃત્ત-
સ્તદાદ્યૈર્નિજશિષ્યમુખ્યૈસ્તતઃ ફણિગ્રામમિયાય ભૂપ ! ॥૧૫॥ इति
શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે નારાયણમુનિસ્વામિત્વ-
સ્થાપનનામૈકોનપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૯॥

સુપ્રત ઉવાચ— એકાદશ્યા મોક્ષદાયાસ્તત્ર ચક્રે મહોત્સવમ્ । દ્વા-
દશ્યાં મોજયામાસ સાધૂન્વિપ્રાન્સહસ્રશઃ ॥૧॥ દત્ત્વા દાનાનિ વિ-
પ્રેમ્યઃ પ્રાતર્મદ્રાભિધાં નદીમ્ । ઉપેત્ય તસ્યાં સ સ્નાત્વા રહઃસ્થાન

છે અને મનુષ્યનાથ કરવા ઇચ્છતા પ્રભુ શ્રીહરિનો હૃદયગત અભિપ્રાય
યથાર્થપણે જાણતા એવા રામાનંદસ્વામીએ પોતે જાણેલું પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ
શ્રીહરિકૃષ્ણના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન પોતાથકી બીજા કોઈ પણ જનની આ-
ગળ તેમની ઇચ્છા નહિ હોવાથી પ્રકાશ કર્યું નહિ, કેમકે સ્વયં સ્વામી સ-
મસ્ત ભક્તોમાં ઉત્તમ એકાંતિક ભક્ત છે એટલે એકાંતિક ભક્તો ભગવા-
નનું હાર્દ જાણી જઇને તેને અનુસારેજ વર્તે છે ॥૮૪॥ હે ભૂપ ! તે દિવ-
સને આરંભીને શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં ‘આ મારા શિષ્ય છે’ એવી બુદ્ધિનો
ત્યાગ કરીને ‘મારા ઇષ્ટદેવ સાક્ષાત્ ભગવાન લોકોના ઉદ્ધાર અર્થે અવતર્યા
છે’ એમ પોતાના હૃદયમાં દૃઢ નિશ્ચયથી જાણીને ભગવાન પ્રમુખ જેમાં
છે એવા પોતાના મુક્તાનંદાદિ અગ્રેસર શિષ્યોને સાથે લઇને રામાનંદસ્વામી
જેતપુરથી ફણેણી ગામમાં આવ્યા ॥૮૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...
નારાયણમુનિસ્વામિત્વસ્થાપનનામૈકોનપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૯॥

અધ્યાય ૬૦ મો.

સુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે ફણેણી ગામમાં શ્રીરામાનંદસ્વા-
મીએ મોક્ષદા (માગશર શુક્લપક્ષની) એકાદશીનો મહોત્સવ (શ્રીકૃ-
ષ્ણની મહાપૂજા કરવારૂપ) કરીને, બીજે દિવસે દ્વાદશીએ હજારો હ-
જાર સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા ॥૧॥ અને ત્રયોદશીના પ્રાતઃકાળમાં પાત્ર
વિપ્રોને વિવિધ ગો-ભૂમિ-સુવર્ણાદિ દાનો દીધાં. તે પછી ભદ્રા નામની ન-
દીએ જઇને તેમાં સ્નાન કરી પાછા સ્વસ્થાનમાં આવીને, એકાંત સ્થળમાં

ઉપાવિશત્ ॥૨॥ વદ્ધપદ્માસનસ્તસ્મિન્ સમાધિં વિદધદ્વરૌ । તદિ-
 જ્ઞયા જહૌ સઘો માનુષીં તનુમુદ્ધવઃ ॥૩॥ મુક્તો દુર્વાસસઃ શાપા-
 દ્વદરીમેત્ય પૂર્વવત્ । પ્રાવર્તયત્ કૃષ્ણભક્તિં સિદ્ધદેહઃ સ ભૂપતે ।
 ॥૪॥ વિક્રમાર્કશકાન્નાગશરહસ્તીન્દુસન્મિતે । વર્ષે માર્ગે ત્રયો-
 દશ્યાં શુક્રે સોઽન્તર્દધે ગુરૌ ॥૫॥ સઙ્કીર્તયન્તો નામાનિ શ્રીકૃ-
 ણસ્ય તદ્વાઽશિલાઃ । તન્મુલૈકદશઃ શિષ્યા વિવિદુસ્તમુપારતમ્

એકા ॥૨॥ તે એકાંતસ્થળમાં પદ્માસન વાળીને પોતાના ઇષ્ટદેવપણે જા-
 હેલા તે આ દિવ્ય નરાકાર સાક્ષાત્ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં સમાધિ-
 ચિત્તની એકાગ્રતા કરતા થકા તેમનાજ શુભ સંકલ્પથી તે આ ઉદ્ધવાવ-
 તાર રામાનંદમુનિએ માનુષી તનુનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો ॥૩॥ હે ભૂ-
 પતે ! અને દુર્વાસા ઋષિના શાપમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ દેહ પામીને બદ-
 રિકાશ્રમમાં આવીને પૂર્વની પેઠે કૃષ્ણની ભક્તિ પ્રવર્તાવી, એટલે એક કૃષ્ણ-
 નાજ અવલંબનવાળી ભક્તિપરાયણ થયા. (આનો અભિપ્રાય એવો છે
 કે—શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ પોતાનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરાવા ઉદ્ધવજીને બદરિકાશ્રમમાં
 મોકલ્યા હતા, ત્યાં તેવી રીતે વર્તતાં દુર્વાસાના શાપથી ભૂમિ ઉપર રામા-
 નંદ નામથી વિખ્યાત થઈ પોતાના પૂર્વ નામથી (ઉદ્ધવ) સંપ્રદાય પ્રવ-
 ર્તાવ્યો. ત્યાર પછી એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના માટે શ્રીહરિ નામથી ફરીથી
 પ્રકટેલા શ્રીકૃષ્ણને પામીને, તેમને પોતાના આચાર્યપદમાં સ્થાપીને, અને
 તેમને અક્ષરધામાધિપતિ પુરુષોત્તમ સ્વેષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ જાણીને, તેમનું
 વિજ્ઞાન આપવા તેમનીજ આજ્ઞાથી ફરીથી પણ બદરિકાશ્રમમાં જઈને,
 ત્યાં રહેલા તનુ આદિક મુનિઓને શ્રીહરિના સ્વરૂપ ગુણ ચરિત્રનું જ્ઞાન
 ઉપદેશ કરી, તેમની ઇચ્છાથી તેમના અક્ષરધામમાં ગયા) ॥૪॥ તેમના
 તનુત્યાગનો સમય કહે છે—વિક્રમાર્ક રાજના શકમાપથી નાગ-૮ શર-૫
 હસ્તિ-૮ અને ઇન્દુ-૧ આ અંકોની અવળી ગતિ કરીને માપેલા વર્ષમાં
 એટલે સં. ૧૮૫૮ માં માગશર માસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશી તિથિએ
 ગુરુવારે રામાનંદમુનિ ભગવાનના સંકલ્પને અનુસારે શાપમાંથી મુક્ત થઈ
 આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયા ॥૫॥ તે સમયમાં તેમના મુખ સન્મુ-

॥૬॥ તત્પાર્શ્વમેત્ય સંવીક્ષ્ય નાડીપ્રાણવિહીનતામ્ । સાશ્રુનેત્રા બ-
 મ્ભુવુસ્તે વિભ્રાન્તા ઇવ સર્વશઃ ॥૭॥ હરિસ્તુ ધૈર્યમાસાઘ્ય દેશકા-
 લોચિતક્રિયઃ । ધર્મશાસ્ત્રાર્થપારીણઃ સ્નાત્વા કેશાનવાપયત્ ॥૮॥
 પુનઃ સ્નાત્વા ચન્દનેન ચર્ચયામાસ તદ્વપુઃ । પુષ્પાવીરગુલાલાઘૈ-
 સ્તદાનર્ચ નનામ ચ ॥૯॥ પિતૃમેધવિધાનેન ક્રમાત્કુર્વન્ સ
 તત્ક્રિયાઃ । વિમાનં કારયિત્વાશુ તસ્મિન્સત્સંન્યધારયત્ ॥૧૦॥
 અનર્ઘ્યસિતસૂક્ષ્મેણ વાસસાચ્છાદ્ય તન્નિમિઃ । શિષ્યૈરન્યૈઃ સમં
 નિન્યે સ્નાતૈર્મદ્રાં વિમાનકમ્ ॥૧૧॥ વિષ્ણુસૂક્તં દ્વિજાઃ પેદુસ્તદાનીં
 કૃષ્ણકીર્તનમ્ । મૃદઙ્ગશર્શરોપેતં ચક્રુઃ સન્તોઽશ્રુચક્ષુષઃ ॥૧૨॥ ન-

ખજ એકાગ્ર દૃષ્ટિ જેમની છે અને લગવાનના નામોનું કીર્તન કરતા તે-
 મના સમગ્ર શિષ્યો એકાગ્રે રહિત હોવાથી ગતપ્રાણ બાણીને તેમની પાસે
 પરવરીને સ્પર્શથી નાડી પ્રાણે વિહીનતા વિનિશ્ચય કરીને, વિભ્રાંત જેવા
 થઈ અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ગયા, અર્થાત્ રૂદન કરવા લાગ્યા ॥૬-
 ૭॥ સ્વયં શ્રીહરિતો અસાધારણ ધૈર્ય ધારીને દેશકાળોચિત ક્રિયામાં કુ-
 શળ અને ધર્મશાસ્ત્રના સારાર્થના પારને પામેલા હોવાથી પ્રથમ યથાવિધિ
 સ્નાન કરી, શિખાવર્ણત મસ્તકકેશ મુંડાવીને ફરીથી સ્નાન કરી, સ્વામિ-
 ના તે શબ્દશરીરને ચંદનથી ચરચીને તેને પુષ્પ અબીર ગુલાબ શાલ
 આદિ પૂજેપકરણથી પુજીને નમસ્કાર કર્યો ॥૮-૯॥ તે પછી સ્વામિનો
 ઔર્ધ્વદૈહિક સંસ્કાર પિતૃમેધ વિધાનથી અનુક્રમે કરતાં પ્રથમ જલદી
 વિમાન કરાવીને, તેમાં સ્વસ્તિકાસન કરાવેલું સ્વામિનું શરીર આરોપણ
 કર્યું ॥૧૦॥ તે વિમાનને બહુમૂલ્ય શ્વેત સૂક્ષ્મ ઉત્તમ વસ્ત્રથી આચ્છાદન
 કરી, સ્નાન કરેલા મુદુંદાનંદાદિ ત્રણ શિષ્યો સાથે સ્વયં શ્રીહરિ તે વિમાન
 ભદ્રા નદીને તીરે લઈ ગયા ॥૧૧॥ તે સમયમાં સ્વામિના શિષ્ય બ્રાહ્મણો
 વિષ્ણુસૂક્તનો પાઠ કરતા કરતા આહ્યા અને તેમના અરણકમળના સમા-
 શ્રવણા તેમની ભક્તિપરાયણ સાધુઓ તેમનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી
 અશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ મૃદંગ ઝાંઝર વિગેરે વાજાંત્રો વજાવાપૂર્વક
 કૃષ્ણકીર્તન કરતા કરતા આહ્યા ॥૧૨॥ સ્વામિના શબ્દને ઉપાડનારા નારા-

ઘાસ્તટે શુચિસ્થાને તન્નિધાય ચ તે ચિતામ્ । ચક્રુઃ શ્રીશ્વણદતુ-
લસીપિષ્પલનાર્દદારુભિઃ ॥૧૩॥ તત્ર તદ્દેહમાધાય સ્નાપિતં સ્નગ્નિ-
ભૂષિતમ્ । આજ્યલિપ્તં તતઃ કૃષ્ણો દદાહોત્તપનાગ્નિના ॥૧૪॥ આ-
જ્યં જુહાવ મધ્યે ચ તતો દગ્ધે કલેવરે । શમયિત્વામ્મસા વહ્નિ-
નદ્યાં તદ્ગ્રસ્મ સોઽધિપત્ ॥૧૫॥ સસ્રુઃ સર્વે તતો નદ્યાં શિષ્યા હરિ-
પુરઃસરાઃ । દત્ત્વોદકં ચ ગુરવે પુનઃ સ્નાન્તિ સ્મ તે નૃપ ! ॥૧૬॥
તતો ગત્વા ફણિગ્રામમૂષુસ્તે ચ શુચાન્વિતાઃ । ઉપોષણં દિને તસિ-
ન્કુર્વન્તિ સ્મ નિરોજસઃ ॥૧૭॥ દ્વિતીયેઽહનિ પત્રાણિ લિખિત્વા
કતિચિન્નરાન્ । નાનાદેશસ્થમક્તેભ્યઃ પ્રૈષયત્સ સદગ્રણીઃ ॥૧૮॥
તે વાચયિત્વા પત્રાણિ જ્ઞાત્વાન્તર્ધિં ગુરોર્ભુવઃ । ભૂરાં શુચાકુલા
આસન્ પુરુષાશ્ચ સ્ત્રિયોઽસ્થિલાઃ ॥૧૯॥ હિત્વા સર્વાણિ કાર્યાણિ

યણુમુનિપ્રમુખ વર્ણિઓએ ભદ્રા નદીના તટમાં કોઈ પવિત્ર પ્રદેશમાં તે
વિમાન મુકીને ચંદનવૃક્ષ તુલસી અને પિપળો આદિકનાં મુકાં કાઢીથી
ચિતા રચી ॥૧૩॥ તે પછી શ્રીહરિકૃષ્ણ વર્ણિએ નદીના જળથી સ્નાન
કરાવેલા, પુષ્પહારાદિકથી અલંકાર કરેલા, સ્વામિના તે દેહને તે ચિતામાં
આરોપણ કરી, પછી ઘીથી લેપ કરેલા તે દેહનો ઉત્તપન નામના અગ્નિથી
દાહ કર્યો ॥૧૪॥ અર્ધો દાહ થતાં ઘીથી ભેમ કર્યો, તે પછી તેમનો દેહ
દગ્ધ થઈ જતાં જળવડે અગ્નિને શમાવીને તે ભસ્મ તે નદીમાં નાંખી
દીધી ॥૧૫॥ હે નૃપ ! તે પછી શ્રીહરિ અગ્રેસર જેમાં છે એવા સર્વે શિષ્યો
નદીમાં સ્નાન કરી ગુરુને જળાંજળી આપીને ફરી સ્નાન કરીને ત્યાંથી પાછા
વળ્યા ॥૧૬॥ રડતા રડતા ફણેણી ગામમાં આવીને શોકે યુક્ત થઈને રહ્યા.
શોક વેગથી બ્લાનિ પામેલા બળવર્ણત એવા સર્વે શિષ્યોએ તે દિવસે ઉ-
પવાસ કર્યો ॥૧૭॥ તે પછી બીજે દિવસે સદગ્રેસર શ્રીહરિએ સ્વામિના
અંતર્ધાન સમાચાર સૂચવનારા કાગળો લખી, તેને પહોંચાડનાર કેટલાક
નરોને નાનાદેશમાં રહેલા ભક્તોને જણાવા માટે મોકલ્યા ॥૧૮॥ નાના દે-
શમાં રહેલા ભક્ત સ્ત્રીપુરુષો તે પત્રો વાંચીને, ભૂમિથકી ગુરુના અંતર્ધાન
સમાચાર જાણીને (વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી) શોકાતિશયથી અંતરમાં આ-

સયોષા ગૃહિણો જનાઃ । શક્તિતો ધનમાદાય તત્રાજમ્સ્ત્વરા-
ન્વિતાઃ ॥૨૦॥ વર્ણિનસ્ત્યાગિનશ્ચૈતં વૃત્તાન્તમતિદુઃસહમ્ । શ્રુત્વા
પ્રાપુઃ શુચં ભૂરિ બ્રહ્મભૂયં ગતા અપિ ॥૨૧॥ યત્ર યત્ર સ્થિતા યે યે
તે તે સદ્યસ્તતસ્તતઃ । ફણિગ્રામમુપાજગ્મુઃ સ્નાત્વા ભક્તાઃ સહા-
મ્બરમ્ ॥૨૨॥ તત્રાગતેભ્યસ્તેભ્યશ્ચ સાશ્રુદ્ધ્યો યથોચિતમ્ । વા-
સસ્થાનાદિ સ પ્રાદાન્નારાયણમુનિર્નૃપ ! ॥૨૩॥ દ્વિતીયદિનતો નિ-
ત્યં ત્રયોદશદિનાવધિ । સાર્થાં શ્રીભગવદ્ગીતામપરાહ્ણેઽશ્રુણોચ્છુ-
ચિઃ ॥૨૪॥ અહાનિ દ્વાદશ તથા ક્ષારાંશ્ચ લવણં નૃપ ! । આશૌચ-
નિયમસ્થોઽસૌ નામક્ષયદુદારધીઃ ॥૨૫॥ સન્ધ્યાગ્નિકાર્યમુચ્ચયાનિ

કુળ થઈ ગયા ॥૨૬॥ તેમના ગૃહસ્થ શિષ્યો પોતપોતાની પત્નીઓ સાથે
સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યનો ત્યાગ કરી યથાશક્તિ ધન લઈને ત્યાં ત્વરાથી
આવ્યા ॥૨૦॥ જે વર્ણિઓ તથા સાધુઓ તેમના શિષ્યો હતા તેઓ ગુરૂના
અંતર્ધાનનું અતિ દુઃસહ વૃત્તાંત સાંભળીને પોતે બ્રહ્મભાવને પામેલા છે
તથાપિ ગુરૂવિયોગથી ઉત્પન્ન થએલા શોકવેગથી અતિશય વ્યાકુળ
થઈ ગયા. ભગવાનના વિયોગમાં અને ગુરૂના વિયોગમાં જ્ઞાનિઓને પણ
દુઃખ થવું સમુચિતજ છે પણ અનુચિત નથી ॥૨૧॥ જે જે સાધુ બ્રહ્મ-
ચારીઓ જે જે દેશમાં હતા તે સર્વે ભક્તો ગુરૂનું અંતર્ધાન જે ક્ષણમાં
શ્રવણ કર્યું, એજ ક્ષણમાં પહેરેલા વસ્ત્રે સહિત સ્નાન કરી તે તે દેશમાંથી
ફેણેણી ગામમાં સત્વર આવ્યા ॥૨૨॥ હે નૃપ ! નારાયણમુનિએ ત્યાં
આવેલા, ગુરૂવિયોગની બ્યથાથી વિશેષ વ્યાકુળ થએલા (રૂદન કરતા) તે
સમસ્ત શિષ્યોને યથાયોગ્ય નિવાસસ્થાન (ઉતારો) આદિક આપ્યું
॥૨૩॥ તે પછી ખીજ દિવસને આરંભીને તેર દિવસ સુધી પ્રતિદિન અપ-
રાહ (બપોર પછીના) કાળમાં શ્રીભગવદ્ગીતા અર્થસાથે શુદ્ધ થઈને
શ્રવણ કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ હે નૃપ ! તથા 'હિતિ સંશ્રુત્ય ગચ્છેયુઃ' ઇત્યા-
દિથી યાજ્ઞવલ્ક્યે કહેલા આશૌચ નિયમોને પ્રતિપાલન કરતા મહામુનિ
શ્રીનારાયણમુનિએ આર દિવસપર્યંત શ્રીધર્મદેવના ઔર્ધ્વદૈહિક પ્રકર-
ણમાં કહેલા ક્ષાર પદાર્થો અને લવણ ભક્ષણ કર્યું નહિ-તેના વિનાજ ભો-

નિત્યકર્માણિ તુ સ્વયમ્ । આશૌચેઽપિ સ્મૃતિબલાચ્ચકારાન્યાંસ્તુ
નાસ્પૃશત્ ॥૨૬॥ આશૌચાન્ત્યદિને ચક્રે નવશ્રાદ્ધં ગુરોઃ સ ચ ।
એકાદશાહિકં કર્મ વૃષોત્સર્ગયુતં તતઃ ॥૨૭॥ ત્રયોદશપદાનીહ
વિપ્રેભ્યોઽષ્ટવિધાનિ સઃ । દશ દાનાનિ ચ પ્રાદાદ્રવાદીનિ સદ-
ક્ષિણમ્ ॥૨૮॥ યથાવિધિ ચકારાથ કર્મ સ દ્વાદશાહિકમ્ । વ્રા-
હ્મણાન્મોજયામાસ તત્ર તત્ર ચ કર્મણિ ॥૨૯॥ ત્રયોદશાહિકં કર્મ
ચકાર ચ તતો હરિઃ । તત્ર ચાભ્યર્ચયામાસ ત્રિંશતો બ્રહ્મચારિણઃ
॥૩૦॥ તેભ્યસ્તદુચિતાન્યેવ વાસાંસ્યેનાજિનાનિ ચ । મણિપ્રવાલ-
માલાદિ દદૌ તાંશ્ચાપ્યમોજયત્ ॥૩૧॥ સ્વસ્તિવાચનકર્માન્તે તસ્મૈ
ચ ગૃહિણો જનાઃ । સ્વસ્થશત્કયનુસારેણ વાસાંસિ ચ ધનં દદુઃ

જન કર્યું ॥૨૫॥ આ હરિકૃષ્ણ બ્રહ્મચારીએ પોતાને આશૌચ હોવા છતાં
પણ સ્મૃતિવિધિને અનુસારે સંધ્યાવદન સાયંપ્રાતઃહોમ દેવાર્ચનાદિ નિ-
ત્યકર્મોનો ત્યાગ કર્યો નહિ. (કિંતુ કરતા હતા) વર્ણિને સંધ્યાદિ નિત્યકર્મો-
નો નહિ ત્યાગ કરવાનો 'ન ત્યજેત્સૂતકે કર્મ બ્રહ્મચારી સ્વકં ક્વચિત્' ઇત્યાદિ
સ્મૃતિએ કહ્યો છે. 'શુદ્ધયેતુ દશમેઽહનિ' એવું દિવોદાસનું વચન છે તો
પોતે અસ્પૃશ્ય હોવાથી કેવળ બીજા જનનો સ્પર્શ તો કરતા નહિ ॥૨૬॥
આશૌચને છેલ્લે દિવસે (દશમે દિવસે) તો ગુરૂનું યથાવિધિ નવશ્રાદ્ધ
(વિષમ શ્રાદ્ધ) કર્યું. તે પછી વૃષોત્સર્ગે સહિત અગીયારમે દિવસે કરવાનું
કર્મ પણ કર્યું ॥૨૭॥ તેજ દિવસે કરવાનાં અષ્ટ પ્રકારનાં ત્રયોદશ પદ અને
ગાયો આદિક દશ પ્રકારનાં દાનો દક્ષિણા સાથે વિપ્રોને યથાવિધિ આપ્યાં
॥૨૮॥ તે પછી આરમે દિવસે કરવાનું પિંડસંયોજનાદિક કર્મ યથાવિધિ
કર્યું અને તે તે કર્મમાં બ્રાહ્મણો જમાવ્યા ॥૨૯॥ તે પછી શ્રીહરિએ તેરમે
દિવસે કરવાનું વિષ્ણુશ્રાદ્ધાદિ કર્મ કર્યું, તે કર્મમાં ત્રીશ બ્રહ્મચારીઓની
કેસર ચંદનાદિવડે પૂજા કરી ॥૩૦॥ તેમને તેમના આશ્રમોચિત વસ્ત્રો,
મૃગચર્મો, મણિ પ્રવાળની જપમાળાઓ અને ગોપીચંદન આદિક આપ્યું
અને તેમને યથેષ્ટ જમાવ્યા ॥૩૧॥ તે પછી સ્વામિની ઉત્તરક્રિયા કરી
પરવારેલા શ્રીનારાયણમુનિને સ્વસ્તિવાચન કર્મને અંતે સર્વ ગૃહસ્થ જ-

॥૩૨॥ તસ્મિન્દિને તુ તાન્સર્વાન્ ગૃહસ્થાંસ્ત્યાગિનો દ્વિજાન્ । તદ્ગ્રા-
મસ્થાંશ્ચાતિર્થીશ્ચ ભોજયામાસ વર્ણિરાદ્ ॥૩૩॥ ગીતાવાચકવિગ્રં
ચ પૂજયામાસ તદિને । વાસોભૂષાચન્દનાદ્યૈર્દક્ષિણામિશ્ચ ભૂપતે !
॥૩૪॥ યથોચિતં ભૂપ ! વિધાય સોઽસ્થિલં ક્રિયાકલાપં વિધિનૌ-
ર્ધ્વદૈહિકમ્ । ગુરોઃ સ્વકીયસ્ય સતીર્થ્યમણ્ડલં સમગ્રમેકત્ર સમા-
હૃયત્તતઃ ॥૩૫॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
रामानन्दस्वामितिरोधान-तदूर्ध्वदैहिकक्रियाविधिनामा षष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ।

નોએ પોતપોતાની શક્તિને અનુસારે દ્રવ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરે આપ્યું
॥૩૨॥ તે તેરમાને દિવસેતો વર્ણિરાટે તે સર્વ ગૃહસ્થજનો, ત્યાગિજનો,
ત્યાં આવેલા વિપ્રો, કુણેણી ગામના સર્વ જનો અને ત્યાં આવેલા ખીજ
અતિથિ જનોને યથેષ્ટ શ્રેષ્ઠ મિષ્ટાન્નથી સારી રીતે જમાડ્યા ॥૩૩॥ હે ભૂ-
પતે ! તે પછી શ્રીનારાયણુમુનિએ એજ દિવસે ગીતાવાચક વિગ્રની ચંદન
પુષ્પહાર વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિગેરેથી તથા દક્ષિણાથી યથાયોગ્ય પૂજા કરી
॥૩૪॥ હે પ્રતાપસિંહ ભૂપ ! એવી રીતે નારાયણુમુનિએ પોતાના ગુરૂનો
ઔર્ધ્વદૈહિક સમગ્ર કર્મકલાપ યથાવિધિ યથાયોગ્ય કરીને, તે પછી
(ચૌદમાને દિવસે) સર્વ લક્ષ્મીને હિતઓધ આપવા માટે પોતાના ગુરૂલા-
ઘઓનું સમગ્ર મંડળ સર્વ જનો યથાવકાશ બેસી શકે એવા ઉચિત સ્થા-
નમાં સભા ભરવા બોલાવ્યું ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણ-
ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પ્રથમપ્રકરણે રામાનંદસ્વામિતિરોધાન-તદૂર્ધ્વ-
દૈહિકક્રિયાવિધિનામા ષષ્ઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

પ્રથમપ્રકરણં સમાપ્તમ્.